

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTËR ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

PITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ABSQUE ulla EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIVIUM QUINAM PATRES ET

IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TÆXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter

SIMILIS, PRÆTII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGVAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

INQUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET VIIIE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRÆTII HUIUS BENEFICIO FRUAtur EMPtor,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRÆTIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XLVIII.

S. JOANNES CHRYSOSTOMUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUZE.

PATENT

OFFICE OF THE PATENT OFFICE
WASHINGTON, D. C.

INVENTOR: [Name]
BY: [Name]

TO ALL WHOM THESE PRESENTS SHALL COME, I, [Name], do hereby certify that the following is a true and correct copy of the original specification of the invention of [Name], as the same appears from the records of the Patent Office.

IN WITNESS WHEREOF, I have hereunto set my hand and the seal of the Patent Office, at Washington, D. C., this [Date] day of [Month], 19[Year].

UNITED STATES PATENT OFFICE
WASHINGTON, D. C.

RECORDED
INDEXED

APPROVED FOR PUBLICATION
[Name]

FILED
[Name]

SÆCULUM V

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,

ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

S. P. N. JOANNIS CHRYSOSTOMI

ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT

VEL QUÆ EJUS NOMINE CIRCUMFERUNTUR,

AD MSS. CODICES GALLICANOS, VATICANOS, ANGELICANOS GERMANICOSQUE; NECNON AD SAVILIANAM ET FRONTONIANAM EDITIONES CASTIGATA, INNUMERIS ACCTA; NOVA INTERPRETATIONE UBI OPUS ERAT, PRÆFATIONIBUS, MONITIS, NOTIS, VARIIS LECTIONIBUS ILLUSTRATA; NOVA SANCTI DOCTORIS VITA, APPENDICIBUS, ONOMASTICO ET COPIOSISSIMIS INDICIBUS LOCUPLETATA,

OPERA ET STUDIO D. BERN. DE MONFAUCON, MONACHI BENEDICTINI E CONGR. S. MAURI.

EDITIO NOVISSIMA, IIS OMNIBUS ILLUSTRATA QUÆ RECENTIUS TUM ROMÆ, TUM OXONII, TUM ALIBI, A DIVERSIS IN LUCEM PRIMUM EDITA SUNT, VEL JAM EDITA, AD MANUSCRIPTORUM DILIGENTIOREM CRISIM REVOCATA SUNT,

ACCURANTE J. - P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

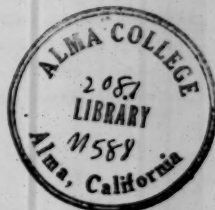
SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

VOLUMINIS PRIMI

PARS POSTERIOR.

VENEUNT 18 TOMI 160 FRANCIS GALLICIS

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1859
8125

ELENCHUS

OPERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

De Virginitate liber unus.	533
Ad viduam juniorem tractatus II.	599
De Sacerdotio libri VI.	623
Homilia cum presbyter fuit ordinatus.	693
De incomprehensibili Dei natura, etc., homiliæ XII	701
Contra Judæos et Gentiles quod Christus sit Deus, liber unus	813
Orationes VIII adversus Judæos	843
Homilia de Anathemate.	945
Homilia in Kalendas.	953
Conciones VII de Lazaro	963
Spuria	1055

MONITUM.

Forsitan miraberis, Lector benevole, quod, dum in omnibus tum præcedentibus tum subsequendis S. Joannem Chrysostomum SS. Patribus versio Latina ad textum Græcum columnam ad columnam accedit, in hacce nostra ejusdem S. Doctoris editione, pagina Latina juxta Græcam paginam tantum ponatur. Hæc causa fuit et quidem unica, quod priusquam nobis in animo fuisset integram SS. Patrum Ecclesiæ Orientalis traditionem contexere, jam quindecim abhinc annis seorsim edideramus Latine tantum S. J. Chrysostomi opera, litterisque mandaveramus immobilibus. Res cum ita se haberent, et nec in manu esset litteras immobiles movere, neque in animo hujusce editionis mere Latine novem delere volumina quæ jam integre typis immobilibus mandata erant et pluris quam sexaginta millibus constiterant francis, hunc feliciter invenimus modum, non tamen sine opera et impensa, hæc aptandi huic editioni novæ, quæ sic lingua tum Græca tum Latina ditata evadit.

IN LIBRUM DE VIRGINITATE MONITUM.

Hunc eximium de Virginitate librum Antiochiæ a Chrysostomo editum fuisse, ipse testificatur in fine Homiliæ 19 in Epistolam 1 ad Corinthios his verbis: *Si autem præterimus ea quæ dicenda essent de Virginitate, nemo nos negligentia damnet; integer enim liber in hunc locum a nobis est editus: et cum quam potuimus accuratissime et diligentissime omnia illic persecuti simus, supervacaneum esse duximus ea rursus hic exponere.* Locum porro illum, quem Homilia 19 in Epist. 1 ad Corinthios in argumentum sibi proponit, scilicet: *Bonum est homini mulierem non tangere, etc.*, in hoc de Virginitate libro perpetuo versat et discutit; ita ut perinde certum sit hunc de Virginitate librum in Homilia illa commemorari, ut certum est ipso teste Chrysostomo Homilias in Epistolam 1 ad Corinthios Antiochiæ habitas fuisse. Antiochiæ igitur, vel fortassis in solitudine isti urbi vicina librum de Virginitate emisit Chrysostomus: utrum enim cum presbyter esset, an cum diaconus, an vero antea cum in solitudine degeret, non ita conspicuum, ut infra dicitur.

Verum Tillemontius tantam huic enervandæ sententiæ difficultatem quodam in loco hujusce de Virginitate libri se reperisse putat, ut illa adductus hunc librum in episcopatum ejus conferat, editumque Constantinopoli putet. Is locus est num. 9, ubi sic loquitur Chrysostomus: *Quomodo igitur conjugium veto, qui conjuges non accusem? Stupra veto et adulteria, matrimonium non item: et illa audentes castigo, atque ab Ecclesiæ cœtu proscribo.* Hæc, inquit Tillemontius, nonnisi episcopus proferre posse videtur, quia solus episcopus ab Ecclesiæ cœtu arcendi facultatem habet: atque illa ductus ratione Chrysostomum jam episcopum hunc emisisse librum opinatur. Sic levisima ille conjectura certum indubitatumque Chrysostomi testimonium labefactare nititur. Etiam si enim Chrysostomus hoc loco ex persona sua loqueretur, quod tamen non existimo, non desunt exempla ubi illum adhuc presbyterum imperiosius loquutum deprehendimus. Sic infra Homilia 22 ad populum Antiochenum quam homilia sine dubio, ipsoque fatente Tillemontio, Antiochiæ presbyter habuit, ex persona sua sic loquitur: *Quadragesima dies jam præterierunt: si Pascha quoque sacrum præterierit, nulli jam deinde veniam dabo, non admonitionem, sed vim imperii et severitatem non contemnendam adhibebo. Jam igitur denuntio et protestor, si conveniam singulos, et experimentum su-*

mam: nam haud dubie sumam; quod si deprehendam aliquos hæc vitia non correxisse, pœnam irrogabo, edicam ut foris extra sacra mysteria consistant. Illic, ut patet, ex persona sua loquitur Chrysostomus presbyter, episcopo si non præsentem, saltem in urbe tum degente. Quamobrem Tillemontii argumento ne vel minimum quidem impetitur asserta ipsius Chrysostomi testimonio sententia.

Quid quod in memorato de Virginitate loco non ex sua, sed ex Pauli persona loqui prorsus videtur Chrysostomus? Nam toto hujus de Virginitate libri principio contra hæreticos Marcionitas et Manichæos agit, qui matrimonium damnabant: adductisque Pauli locis, quibus ille ad virginitatem hortatur, post aliquot argumenta demum num. 9 hæreticos hæc objicientes inducit: *Tu vero non vetas matrimonium. Apage* (respondet Paulus) *ut tecum aequè insaniam. Et cur* (inquit hæreticus) *hortaris matrimonium non contrahere? Quod virginitatem* (reponit Paulus) *matrimonio longe præstantiorem sentiam.* Hic certe Paulum loqui manifestum videtur: nam ille est qui superius ad virginitatem cohortans inducitur his verbis: *Volo omnes homines esse, ut ego sum, continentes; et, De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do.* Deinde vero postquam hæreticis ut supra responderat, paucis interpositis una serie resumit: *Ad hæc qui cohortor, rem* (i. e. matrimonium) *non improbo; nec qui se induci non patientur, accuso.... Quomodo igitur conjugium veto, qui conjuges non accusem? Stupra veto et adulteria, matrimonium non item: et illa audentes castigo, atque ab Ecclesiæ cœtu proscribo.* Hæc sane dicta Pauli sunt, seu potius Chrysostomi Paulum loquentem inducentis: qui tropus ita Chrysostomo familiaris est, quod jam sæpe vidimus, ut qui velit omnia quæ ex aliorum persona profert Chrysostomus, quasi ipsius dicta ad literam accipere, magnam rebus ad sanctum doctorem spectantibus caliginem inducat necesse sit.

Itaque hunc de Virginitate librum emisisse Chrysostomum ante quam episcopus esset ex ipsius supra allato testimonio satis superque probatur. Num vero presbyter tum esset, an diaconus, an in solitudine degeret, pariter incertum: ex scriptis enim ejus nihil hujusmodi expiscari possumus. Joannis Livinei Gandavensis interpretationem, multis in locis emendatam, retinendam censuimus.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,

ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,

ΠΕΡΙ ΠΑΡΘΕΝΙΑΣ.

Α'. Τὸ τῆς παρθενίας καλὸν ἀποστρέφονται μὲν Ἰουδαῖοι· καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν, ὅπου γε καὶ αὐτὸν τὸν ἐκ Παρθένου Χριστὸν ἠτίμασαν· θαυμάζουσι δὲ Ἑλλήνες καὶ καταπλήττονται, ζηλοῖ δὲ μόνη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ. Τὰς γὰρ τῶν αἵρετικῶν οὐκ ἂν εἴποιμι ποτε παρθένους ἐγὼ· πρῶτον μὲν ὅτι οὐκ εἰσὶν ἀγναί· οὐ γὰρ εἰσιν ἡρμωσμένοι ἐν ἄνδρι, καθὼς ὁ μακάριος τοῦ Χριστοῦ βούλεται νομφαγωγὸς, λέγων· *Ἠρμωσάμην ὑμᾶς ἐν ἄνδρι παρθένον ἀγνήν παραστήσαι τῷ Χριστῷ*. Εἰ γὰρ καὶ περὶ παντὸς τοῦτο τοῦ πληρώματος εἴρηται [269] τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὅμως κάκεινας περιλαμβάνει τὸ λεχθέν. Αἱ τοίνυν τὸν ἕνα ἄνδρα μὴ στέργουσαι, ἀλλ' ἕτερον αὐτῷ τὴν οὐκ ὄντα ἐπιεσάγουσαι θεῖον, πῶς ἂν εἰεν ἀγναί; Πρῶτον μὲν ὅν κατὰ τοῦτον τὸν λόγον οὐκ ἂν εἰεν παρθένοι· δευτέρον δὲ, ὅτι τὸν γάμον ἀτιμάσασαι οὕτως ἤλθον ἐπὶ τὸ ἀποστέθαι τοῦ γάμου. Τῷ γὰρ νομοθετῆσαι πονηρὸν εἶναι τὸ πρᾶγμα, προλαβοῦσαι τὰ τῆς παρθενίας ἑαυτῶν ἀφελόντο ἐπαθλὰ. Τοὺς γὰρ τῶν φαύλων ἀπεχόμενους οὐ στεφανοῦσθαι, ἀλλὰ μὴ κολάζεσθαι δίκαιον ἂν εἴη μόνον. Καὶ ταῦτα ἴδοι τις ἂν οὐκ ἐν τοῖς ἡμετέροις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἔξωθεν οὕτω διατεταγμένα νόμοις· Ὁ φονεύων ἀναιρεῖσθω, φησὶν· οὐκέτι δὲ πρόσκειται, Ὁ δὲ μὴ φονεύων τιμάσθω· Ὁ κλέπτει κολάζεται, οὐκέτι δὲ καὶ τὸν μὴ λυμαινόμενον τοῖς ἀλλοτρίοις δωρεὰν λαμβάνειν ἐκέλευσαν· καὶ τὸν μοιχὸν ἀποκτείνοντες, τὸν μὴ δι' ὀρέγοντα τοὺς ἑτέρων γάμους οὐδεμίαν ἤξιωσαν τιμῆς. Καὶ μάλ' αἰσχρῶς. Τὸ γὰρ ἐπαινέσθαι καὶ θαυμάζεσθαι τῶν τὰ ἀγαθὰ κατορθούντων, οὐ τῶν

τὰ κακὰ φεγγόντων ἐστίν· ἀποχρῶσα γὰρ ἐκείνοις τιμὴ τὸ μὴδὲν πάσχειν κακόν^α. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν, ἂν μὲν τις εἰκῇ καὶ μάτην πρὸς τὸν ἀδελφὸν ὀργισθῇ τὸν αὐτοῦ, καὶ μωρὸν ἀποκαλέσῃ, τὴν γένειαν ἠπειλήσεν· οὐκέτι δὲ καὶ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν τοῖς μὴ μάτην ὀργιζομένοις καὶ λοιδορίας ἐκτρεπομένοις ὑπέσχετο, ἀλλ' ἕτερον τι τούτου πλεόν καὶ μείζον ἐξήτησεν, εἰπὼν· *Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν*. Καὶ δεῖξαι βουλόμενος πῶς σφόδρα μικρὸν καὶ εὐτελὲς καὶ οὐδεμίαν τιμῆς ἄξιον τὸ μὴ τοῖς ἀδελφοῖς ἀπεχθάνεσθαι, τὸ τούτου πολλῷ πλεόν θείας τῆς ἀγαπᾶν αὐτοὺς καὶ φιλεῖν, οὐδὲ τοῦτο ἐφησεν ἡμῖν ἀρκεῖν πρὸς τὸ τινος ἀξιωθῆναι τιμῆς· πῶς γὰρ, ὅταν τῶν ἐθνικῶν μὴδὲν κατὰ τοῦτο πλεόν ἔχωμεν; Ὡστε ἐτέρας ἡμῖν ταύτης πολλῷ μείζονος προσθήκης δεῖ, εἴ γε μέλλοιμεν μισθὸν ἀπαιτεῖν. Μὴ γὰρ ἐπειδὴ σε, φησὶν, οὐ κατακρίνω τῇ γεννῇ, λοιδορίας καὶ ὀργῆς ἀπεχόμενον τῆς πρὸς τὸν ἀδελφόν, ἦδη διὰ τοῦτο καὶ στεφάνων ἄξιον σαυτὸν. Οὐ γὰρ τοσοῦτον ἀπαιτῶ μόνον φιλοφροσύνης μέτρον ἐγὼ· ἀλλὰ καὶ πρὸς τῷ μὴ^β λοιδορεῖσθαι καὶ φιλεῖν αὐτὸν λέγῃς. Ἐτι κάτω που στρέφῃ, καὶ παρὰ τοὺς τελώνας τάττεις σαυτὸν. Ἄλλ' εἰ βούλεις τέλειος εἶναι καὶ τῶν οὐρανῶν ἄξιος, μὴ στῆς μέχρι τούτου μόνον, ἀλλ' ἀνάβηθι προσωτέρω, καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς μείζονα λάβε λογισμὸν· τοῦτο

^α Reg. πάσχειν δεινόν.

^β Reg. ἀλλὰ καὶ τῷ μὴ. Infra Plantin. et Morel. μὴ στῆς ὁ μέχρι, male; Savil. et Reg. μὴ στῆς μέχρι, optime. Mox Reg. τοῦτο δὲ ἐστίν, et ita suspicabatur legendum Li-vineius. Editi omnes τοῦτο γὰρ ἐστίν. Infra Reg. solus πᾶσιν οἱ ἀπὸ τῶν αἵρεσεων κόποντες. Infra πῶς post πονη-σοί deest in Reg.

SANCTI PATRIS NOSTRI
JOANNIS CHRYSOSTOMI

ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI,

DE VIRGINITATE¹.

1. *Hæreticorum virginitatem præmium non habere.*— Virginitatis laudem Judæi aversantur: neque mirum, qui ipsum quoque natum ex virgine Christum ignominiis affecerint: admirantur ac suspiciunt exteri, sola autem colit Ecclesia Dei. Nam hæreticorum virgines ego virgines esse minime dixerim: primum quod ~~castæ~~ non sint: neque enim uni viro desponsæ sunt, ut vult beatus ille Christi pronubus: *Despondi*, inquit, *vos uni viro virginem castam Christo tradendam* (2. Cor. 11. 2). Nam id etsi de toto Ecclesiæ cœtu dictum est, tamen illas quoque hæc complectitur oratio. Quomodo igitur quæ viro uno non contentæ, alterum qui non est deus superinducunt, castæ esse possunt? Itaque primum eamobrem virgines non sunt: deinde quod matrimonium damnando ad declinandas nuptias sunt progressæ: nam cum eas vitiosas esse sanxerint, præmia sibi virginitatis præriperunt. Non enim qui vitia cavent corona donari, sed non plecti dumtaxat par est. Atque id quidem videre est non solum nostris, sed externis etiam legibus ita constitutum: Qui cædem fecerit, inquit, necatur; at non etiam additur, Qui cædem non fecerit, honore afficitur: Fur plectitur; at non eum quoque, qui aliena non rapuerit, donum capere jusserunt: neque

adulterum occidentes, ei qui alterius cubile non effringat, honorem sciverunt. Et merito sane: nam laudem et admirationem habere eorum est, qui virtute perfungantur, non qui vitia declinent: nam is eis honor satis est, si pœnam nullam sentiant. Itaque Dominus noster (*Matth. 5. 22*), qui temere et immerito fratri suo irascatur ac fatuum vocet, ei gehennam est comminatus: non etiam iis, qui nec immerito irascantur, et a conviciis abstineant, cæleste regnum promisit: sed plus eo quiddam majusque requisivit, *Diligite*, inquit, *inimicos vestros* (*Matth. 5. 44*). Cumque vellet ostendere, perexiguum et vile atque indignum præmio esse, fratres non odisse, proposito eo quod multo majus est, eum diligere et amare, ne id quidem nobis sufficere ait, ut honorem ullum consequamur: quid enim, si ea re nihil exteris præstamus? Itaque alia nobis opus est accessio multo hac major, si quidem mercedem flagitamus. Neque enim quia te, inquit, gehennæ non damno, qui maledictis atque ira in fratrem abstineas, propterea te corona etiam dignum existima. Non enim tantillum humanitatis solum desidero; sed etiamsi nec convicium facias, et eum amare etiam dicas, adhuc infra hæres, et te apud publicanos collocas. Quod si perfectus ac cælo dignus esse vis, istic modo ne consiste, sed aliud conscende, et natura ipsa sublimiorem cogitationem

¹ Collatum cum Edit. Plantiniana anno 1575, cum Savil. et cum Cod. Reg. 1974, qui multis mendis respersus est.

suscipe : id autem est inimicos diligere. Cum igitur undique hoc nobis constet, desistant hæretici frustra se affligere; nullam enim mercedem accipient: non quia sit injustus Dominus, apagesis; sed quod imperiti ipsi et improbi. Quid ita? Demonstratum est fugæ tantum a vitiiis nullum propositum esse præmii: ipsi autem quod matrimonium vitiosum ducerent, eo abstinerunt. Quo pacto igitur ob vitiorum fugam mercedem poscent? Nam ut nos qui non adulteremus digni non erimus qui coronemur, sic neque illi qui uxorem non ducant. Ita enim eos illa die alloquetur, qui in nos sententiam dicturus est: Non equidem iis honores constitui, qui a vitiiis solum se contineant: nam id apud me exiguum est; sed qui virtutem omnem persequuti sint, eos in perennem cælorum hereditatem introduco. Quomodo igitur qui matrimonium fœdum ac flagitiosum credatis, ob flagitiorum fugam, præmia iis proposita, qui præclaras res gesserint, postulatis? Ob id enim et agnos dextros collocat (*Math. 25. 33*), et collaudat, et in regnum admittit, non quod aliena non rapuerint, sed quod etiam sua aliis impertiti sint: et eum cui quinque talenta credidisset commendat, non quod non immi- nisset, sed quod creditum auxisset, ac duplicatum depositum redderet. Quosque igitur non desistetis frustra currere, nequicquam laborare, temere pugilatu certare, aerem verberare (*Philipp. 2. 16; 1 Cor. 9. 26*)? Atque utinam frustra modo: etsi non mediocri utique pœna est, qui graviter laboraverint, et præmii sperent laboribus majus, quem diem sibi gloriosum fore ducant, eo inter inglorios haberi.

II. *Hæreticos virginitatis etiam pœnas pendere.* — Nunc non id solum malum est, neque is ejus jacturæ modus, ut fructum nullum faciant, sed excipient alia multo iis graviora, ignis inextinctus, vermis immortalis, tenebræ exteriores, ærumnæ, afflictatio. Itaque centum nobis linguis et angelica quadam vi opus sit, ut Deo pro ejus in nos cura dignas agere gratias possimus; ac ne sic quoque possimus: quo pacto enim? Virginitatis labor et nobis et hæreticis par est; atque illis fortasse multo etiam major: laborum fructus impar sed illos et vincula, et lacrymæ et ploratus et immortales manent cruciatus; nos angelorum sortes, splendida lucernæ, et quod bonorum omnium caput est, sponsi consuetudo. Sed quamobrem eorundem laborum contraria præmia sunt? Quod illi sanciendo legem divinæ adversariam virginitatem sunt amplexi: nos ut ejus voluntatem exsequamur, id facimus. Deum namque velle omnes homines a conjugio abstinere, is testis est, qui Christum in se loquentem habet: *Volo enim, inquit, omnes homines sic esse, ut ego sum, continentes (1. Cor. 7. 7).* Sed Salvator nobis parcens, et spiritum promptum, carnem infirmam esse sciens (*Math. 26. 41*), id sub præcepti necessitatem non conclusit, sed ejus optionem animis nostris permisit. Nam si præscriptum esset atque lex, qui id perfecissent, honorem non consequerentur, sed illud audirent, Fecistis quod facere

^a Voces, *Quid ita?* in reg. desunt.

debuistis (*Luc. 17. 10*): neque iis qui non essent assequuti ignosceretur, sed exlegum pœnas luerent. Nunc cum dixerit, *Qui potest capere, capiat (Math. 19. 12)*, qui non possent haud damnavit: qui possent, iis grave atque ingens certamen proposuit. Itaque et Paulus, Magistri vestigiis insistens, *De virginibus*^a, inquit, *præceptum Domini non habeo, consilium autem do (1. Cor. 7. 25).*

III. *Matrimonii detestationem satanicæ immanitatis esse.* — At vero neque Marcion, neque Valentinus, neque Manes eam moderationem tenuerunt: neque enim Christum in se loquentem habebant, qui ovis suis parcat, et pro iis vitam impendit, sed homicidam illum, mendacii parentem (*Joan. 10. 41; 8. 44*). Itaque qui se audirent, omnes perdiderunt, eos hic inutilibus atque intolerandis laboribus prementes, illic in paratum sibi ignem una secum trahentes.

IV. *Hæreticos virgines etiam gentibus miseriore esse.* — O vos etiam gentibus miseriore! nam gentes quidem etsi gehennæ supplicia expectant, at hic saltem voluptatem nuptiis frequentandis, pecunia ceterisque vitæ suavitatibus tractandis, capiunt: vos tormenta et ærumnas utrobique, et hic sponte, et illic inviti sustinetis. Illis pro jejunio et virginitate nec mercedem tribuat quisquam, nec supplicium irroget: vos quorum nomine immensas laudes speratis, ob ea extremas pœnas luetis, et cum aliis audietis, *Discedite a me in ignem æternum, paratum diabolo et angelis ejus (Math. 25. 41)*, cum hoc vestro jejunio et virginitate. Nam nec jejunium, nec virginitas per se bona vel mala sunt, sed ex eorum qui ea exerceant proposito alterutrum fiunt. Et gentibus infructuosa ea virtus est: non habent enim suam mercedem, quod non Dei metu eam obierint: vos qui bello cum Deo gerendo, atque ejus operibus criminandis eam obieritis, non modo mercedem vestram non habetis, sed et plectemini: ac quod attinet ad dogmata, cum illis censemini, qui perinde atque gentiles, vero Deo rejecto, deorum multitudinem invexeritis: quod ad vitam autem, melius cum illis quam vobiscum agetur: nam illis hoc solum damni est, nihil boni consequi, vobis etiam supplicia pati: atque illis in hac vita omnibus frui licuit, vos utriusque caretis. An pœna ulla gravior esse potest, quam supplicia laborum ac sudorem præmii capere? Adulter, defraudator, qui aliena suaviter abliguriat, et proximi bona rapiat, solatium aliquod habent, breve id quidem, sed habent tamen, quod eorum nomine plectantur, quorum hic fructum habuerunt. At qui paupertatem sponte finit, ut illic locupletetur, qui virginitatis labores, ut illic cum angelis choreas ducat: is si repente ac præter omnem expectationem ob ea pœnas det, ob quæ ingens præmii speraverat, infandum quantum ex insperato eventu dolorem capiat. Ego enim eum conscientia æque atque flamma cruciatum iri existimo, cum in mentem veniet, qui parem secum laborem ceperint, cum Christo degere: se autem, ob quæ illi

^a Hæc, *de virginibus*, desunt in Morel. et Martin., sed habentur in savil. et in Reg.

ἔστι τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπᾶν. Ἐπεὶ οὖν πάντοθεν ἡμῖν τοῦτο συνωμολόγηται, παυσάσθωσαν μάτην οἱ αἰρετικοὶ κόπτοντες ἑαυτοὺς· οὐδὲνα γὰρ λήφονται μισθὸν οὐκ ἐπειδὴ ὁ Κύριος ἀδικος, ἀπαγ, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτοὶ ἀγνώμονες καὶ πονηροί. Πῶς; Ἀποδέδεικται μηδεμίαν κείσθαι δωρεάν μόνῃ τῇ τῶν φαύλων φυγῇ· τὸν δὲ γάμον αὐτοὶ φαῦλον νομίσαντες οὕτως ἐφυγον· πῶς οὖν ὑπὲρ τῆς τῶν φαύλων ἀναχωρήσεως δυνήσονται μισθὸν ἀπαιτεῖν; Ὡςπερ γὰρ ἡμεῖς ὑπὲρ τοῦ μὴ μοιχεύειν στεφανοῦσθαι οὐκ ἀζώομεν, οὕτως οὐδὲ ὑπὲρ τοῦ μὴ γαρμῖν ἐκείνοι. Ἐπεὶ γὰρ πρὸς αὐτοὺς ὁ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν κρίνων ἡμᾶς· Ἐγὼ τὰς τιμὰς [270] οὐ τοῖς τῶν πονηρῶν ἀπεσχημένοις τέθεικα μόνον (μικρὸν γὰρ παρ' ἑμοῦ τοῦτο τὸ μέρος), ἀλλὰ τοὺς ἅπαντας ἐπελθόντας ἀρετῇν, τοούτους εἰς τὴν ἀγῆρω τὸν οὐρανὸν εἰσάγω κληρονομίαν. Πῶς οὖν ὑμεῖς πρᾶγμα ἀκάθαρτον καὶ ἐναγὲς εἶναι τὸν γάμον νομίσαντες, τῆς τῶν ἐναγῶν ἀπαλλαγῆς τὰ κείμενα τοῖς ἐργάταις τῶν ἀγαθῶν ἀπαιτεῖτε ἐπαθλα; Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοὺς ἄρνας ἐκ δεξιῶν ἔστησι, καὶ ἐυλογεῖ, καὶ εἰς τὴν βασιλείαν εἰσάγει, οὐχ ὅτι οὐχ ἔρπασαν τὰ ἀλλότρια, ἀλλ' ὅτι καὶ τὰ ἐαυτῶν ἐτέροις διένειμαν. Καὶ τὸν τὰ πέντε τάλαντα δὲ ἔχχειρισθέντα ἀποδέχεται, οὐχ ὅτι οὐκ ἐμελυσεν, ἀλλ' ὅτι ἐπλόυνασε τὸ δοθὲν, καὶ διηλθὼν τὴν παρακαταθήκην ἀπέδωκε. Μέχρι τίνος οὖν οὐ στήσεσθε τρέχοντες εἰς κενὸν, καὶ κοπιῶντες μάτην, καὶ εἰκὴ πυκτεύοντες, καὶ τὸν ἄερα δέροντες; Καὶ εἴθε μόνον εἰκῇ, καίτοι οὐδὲ τοῦτο μικρὸν εἰς κολάσεως λόγον τὸ πολλὰ καυμάτας, καὶ μείζονα τῶν πόνων προσδοκῆσαντας ἐπαθλα, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τιμῆς ἐν τοῖς ἀτίμοις τετάχθαι.

Β. Ὅτι δὲ νῦν οὐ τοῦτο μόνον τὸ δεινὸν, οὐδὲ μέχρι τοῦ μὴ κερδᾶναι τὰ τῆς ζημίας αὐτοῖς, ἀλλ' ἔτερα πολλὰ τοῦτων ἐκδέχεται χαλεπώτερα, τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον, ὁ σκόληξ ὁ ἀτελεύτητος, τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ἡ θλιψίς, ἡ στενοχωρία. Ὡςπερ μυρίων ἡμῖν δεῖ στομάτων καὶ τῆς ἀγγέλου δυνάμεως, ἵνα ἀναβῇ τῆς εἰς ἡμᾶς κηδεμονίας εὐχαριστίαν ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ τὴν ἀξίαν· μάλλον δὲ οὐδὲ οὕτω δυνατόν. Πῶς γάρ; Ὁ μὲν πόνος ὁ ὑπὲρ τῆς παρθενίας ἡμῖν τοῖς αἰρετικοῖς ἴσος, τάχα δὲ καὶ πολλὰ πλείων ἐκείνοις· ὁ δὲ καρπὸς τῶν πόνων οὐκ ἴσος, ἀλλ' ἐκείνοις μὲν δεσμὰ καὶ δάκρυα καὶ οἰμωγαὶ καὶ τὸ κολάζεσθαι ἀθάνατα, ἡμῖν δὲ αἱ τῶν ἀγγέλων λήξεις, καὶ αἱ φαιδρὰ λαμπράδες, καὶ τὸ πάντων κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν ἢ μετὰ τοῦ νομφίου διαγωγῇ. Τί δὴποτε οὖν τῶν αὐτῶν πόνων ἐναντία τὰ ἐπιχειρεῖ; Ὅτι ἐκείνοι μὲν, ἵνα ἀντινομοθετήσωσι τῷ Θεῷ, τὴν παρθενίαν εἵλοντο, ἡμεῖς δὲ ἵνα ἀνῴσωμεν αὐτοὺς τὸ θέλημα, τοῦτο πράττομεν. Ὅτι γὰρ ὁ Θεὸς βούλεται πάντας ἀνθρώπους ἀπέχεσθαι γάμου, καὶ μάρτυς ὁ τὸν Χριστὸν ἔχων ἐν ἑαυτῷ λαλοῦντα· Βούλομαι γὰρ, φησί, πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμὰντὸν, ἐν ἐγκρατείᾳ. Φειδόμενος ἴ δὲ ἡμῶν ὁ Σωτὴρ ἔ, καὶ εἰδὼς ὅτι τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἢ δὲ σὰρξ ἀσθενής, οὐκ εἰς ἐντολῆς ἀνάγκη τὸ πρᾶγμα κατέκλεισεν, ἀλλ' ἐπέτρεψεν αὐτοὺς τὴν αἵρεσιν ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς. Εἰ γὰρ ἦν ἐπιταγὴ καὶ νόμος, οὐκ ἂν οἱ κατορθώσαντες τιμῆς ἀπῆλθουσιν, ἀλλ' ἔχουσιν ἄν, Ἄ ὠφέλιε

ποιῆσαι, πεποιθήκατε, οὔτε οἱ διαμαρτάνοντες συγγνώμης ἔτυχον, ἀλλὰ τὴν τῶν παρνομούτων ἄν ὑπέστησαν δίχην· νῦν δὲ εἰπὼν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρεῖτω, τοὺς μὲν μὴ δυναμένους οὐ κατέκρινε, τῶν δὲ δυναμένων πολλὸν καὶ ὑπεροχὸν τὸν ἀγῶνα ἀπέδειξε. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος κατ' ἔχρος βαίνων τοῦ διδασκάλου, *Περὶ δὲ τῶν πορθέων* ἐπιταγὴν Κυρίου, φησὶν, οὐκ ἔχω, γνάμνην δὲ διδωμι.

Γ'. Ἀλλ' οὐδὲ Μαρκίον, οὐδὲ Οὐαλεντίνος, οὐδὲ Μάνης ταύτης ἠνέσχετο τῆς συμμετρίας. Οὐ γὰρ εἶχον [271] ἐν ἑαυτοῖς λαλοῦντα τὸν Χριστὸν, τὸν τῶν ἰδίων προβάτων φειδόμενον, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τιθέντα ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλὰ τὸν ἀνθρωποκτόνον τὸν τοῦ ψεύδους πατέρα. Διὰ τοῖς τοῦτο καὶ τοὺς πειθομένους αὐτοῖς πάντας ἀπόλεσαν, ἐνταῦθα μὲν αὐτοὺς ἀνοήτους καὶ ἀφορήτους βαρύνοντες πόνους, ἐκεῖ δὲ εἰς τὸ ἥτοιμασμένον ἐκείνους πῦρ συγκατασπᾶντας ἑαυτοῖς.

Δ'. Ὁ καὶ Ἑλλήνων ὑμεῖς ἀθλιώτεροι· Ἑλλήνας μὲν γὰρ εἰ καὶ τὰ τῆς γενένης ἐκδέχεται δεινὰ, ἀλλ' ὅμως τὸ γοῦν ἐνταῦθα καρποῦνται ἡδύ, γάμοις ἐμολύντες, καὶ χρημάτων ἀπολαύοντες, καὶ τῆς ἄλλης ἀνέσεως τῆς βιωτικῆς· ὑμῖν δὲ τὸ βασανίζεσθαι καὶ ταλαιπωρεῖσθαι ἐκατέρωθεν, ἐνταῦθα μὲν ἐκούσιν, ἐκεῖ δὲ μὴ βουλομένοις. Καὶ Ἑλλῆσι μὲν ὑπὲρ νηστείας καὶ παρθενίας οὔτε μισθὸν δώσει τις, οὔτε κώλασις ἀποκρίσεται· ὑμεῖς δὲ ὑπὲρ ὧν μυρίους προσδοκῆσατε ἐπαίνους, ὑπὲρ τούτων τὴν ἐσχάτην δώσετε· δίχην, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἀκούσεσθε. Ἀπέλθετε ἀπ' ἑμοῦ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ὅτι ἐνηστεύσατε, ὅτι ἐπαρθενεῖσατε. Ἡ γὰρ νηστεία καὶ ἡ παρθενία οὔτε καλὸν καθ' ἑαυτὸ, οὔτε κακὸν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τῶν μετιόντων προαιρέσεως· ἐκότερον γίνεται. Καὶ Ἑλλῆσι μὲν ἀκαρπος ἡ τοιαύτη ἀρετὴ· ἀπέχουσι γὰρ αὐτῶν τὸν μισθὸν, ὅτι μὴ διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον μετήλθον αὐτῇ· ὑμεῖς δὲ ὅτι τῷ Θεῷ μαχόμενοι καὶ διαβάλλοντες αὐτοῦ τὰ κτίσματα, οὐ μόνον ἀπέχετε τὸν μισθὸν ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ κολασθήσεσθε, καὶ δογμάτων μὲν ἔνεχεν μετ' ἐκείνων τετάξεσθε, ὅτι ὁμοίως αὐτοῖς τὸν βῆτα Θεὸν ἀθετήσαντες πολυθεῖαν εἰσγάγετε· τῆς δὲ πολιτείας ἔνεχεν, ἀμεινον ὑμῶν ἐκείνοι πράξουσιν. Τοῖς μὲν γὰρ ἡ ζημία μέχρι τοῦ μηδὲν λαβεῖν ἀγαθόν, ὑμῖν δὲ καὶ τοῦ κακὰ προσλαβεῖν· καὶ τοῖς μὲν κατὰ τὸν παρόντα βίον ἀπολαῦσαι πάντων ὑπέρβην, ὑμεῖς δὲ ἀμφοτέρων ἐστέρησθε. Ἀρὰ τίς ἐστι ταύτης κώλασις χαλεπώτερα, πόνων καὶ ἰδρώτων τιμωρίας ἀπολαμβάνειν τὰς ἀμοιβὰς; Ὁ μοιχὸς, καὶ ὁ πλεονέκτης, καὶ ὁ τοῖς ἄλλοις ἐντρύφων, καὶ τὰ τοῦ πλησίον ἀρπάζων, ἔχουσι τινα παραμυθίαν, βραχεῖαν μὲν, ἔχουσι δὲ ὅμως, τὸ ὑπὲρ τούτων κολάζεσθαι ὑπὲρ ὧν ἐνταῦθα ἀπέλαυσαν· ὁ δὲ πενίαν μὲν ἐκούσιν ὑποστάς, ἵνα ἐκεῖ πλουτῇ, καὶ τοὺς τῆς παρθενίας πόνους, ἵνα ἐκεῖ μετὰ ἀγγέλων χωρεῖν, εἴτα ἐξάρτης καὶ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ὑπὲρ τούτων κολαζόμενος, ὑπὲρ ὧν μυρίων ἤλπισεν ἀπολαύσεσθαι καλῶν, οὐδὲ ἐστιν εἰπεῖν ὅσῃν ὠφίσταται τὴν ἀλγυδὸν τῷ παρ' ἐλπίδας ταῦτα παθεῖν. Ἐγὼ γὰρ ἐξ Ἰσῆς τοῦ πυρὸς ὑπὸ τοῦ συνεϊδότος αὐτὸν οἶμαι μαστίζεσθαι, ὅταν ἐνοήσῃ τοὺς μὲν τὰ αὐτὰ αὐτῷ πεπονηκότας τῷ Χριστῷ συνόντας, αὐτὸν δὲ ὑπὲρ ὧν ἐκείνοι τῶν ἀπορρήτων ἀπολαύουσιν ἀγαθῶν, ὑπὲρ τούτων τὴν ἐσχάτην τίοντα δίχην, καὶ τῶν ἀκολάστον καὶ λάγνων τὸν ἐν σεμνότητι διαγαγόντα χαλεπώτερα πάσχοντα.

Ἡ δὲ περὶ δὲ τῶν παρθενῶν, desunt in Morel. et Plantin., sed habentur in Savil. et in Reg.

Ἡ δὲ περὶ δὲ τῶν παρθενῶν, desunt in Morel. et Plantin. δώσεσθε, Reg. et Savil. in marg. δώσετε.

^a Ἡμᾶς deest in Reg.

^b Reg. καὶ τὰ πρόβατα ἐκ δεξιῶν. Infra δὲ post τάλαντα deest in Reg.

^c Reg. solus ἐπαθλα ἐνστάτα τὸν καιρὸν.

^d Hic in margine Reg. et Savil. argumentum legitur, ὅτι καὶ κολάζονται οἱ αἰρετικοὶ διὰ τὸ παρθενεῖσαι.

^e Reg. ὁ μὲν γὰρ πόνος.

^f Reg. ἐν ἐγκρατείᾳ δηλονότι. Φειδ.

^g Sic e Savilio; aberat Σωτὴρ. Eoir.

Ε'. Καὶ γὰρ ἀσέλγεια ἀπάσης ἡ τῶν αἰρετικῶν σω-
φροσύνη χείρων ἐστίν. Ἐκείνη μὲν γὰρ μέχρις ἀν-
θρώπων ἴσθησι τὴν ἀδικίαν, αὕτη δὲ τῷ Θεῷ μάχε-
ται, καὶ τὴν ἀπειρον ὑβρίζει σοφίαν· τοιαύτας τοὺς
αὐτὸν θεραπεύουσιν ὁ διάβολος ἴσθησι τὰς πάγας.
Ὅτι γὰρ τῆς ἐκείνου πονηρίας ἐστὶν ἀκριβῶς εὐρημα
[272] ἡ τῶν αἰρετικῶν παρθενία, οὐκ ἔμῃς ὁ λόγος,
ἀλλὰ τοῦ τὰ νοήματα αὐτοῦ οὐκ ἀγνοοῦντος. Τί οὖν
οὐτός φησι; Τὸ Πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέ-
ροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως,
προσέχοντες πνεύματα πλάνους*, καὶ διδασκα-
λίας δαιμόνων, ἐν ὑποκρίσει ψευδοδόγων, κε-
καυτηριασμένων· τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλύον-
των γαμῖν, ἀπέχουσαι βρωμάτων δ ὁ Θεὸς ἔκτι-
σεν εἰς μετάληψιν. Πῶς οὖν παρθένος ἡ τῆς πί-
στεως ἀποστάσα, ἡ τοὺς πλάνους προσέχουσα, καὶ
τοὺς δαίμονι πειθόμενη, καὶ τιμῶσα τὸ ψεῦδος; πῶς
παρθένος ἡ κεκαυτηριασμένη τὴν συνείδησιν; Τὴν
γὰρ παρθένον οὐ τῷ σώματι μόνον καθαρὰν εἶναι
δεῖ, ἀλλὰ καὶ τῇ ψυχῇ, εἰ γὰρ μέλλοι τὸν ἅγιον ὑπο-
δέχασθαι Νυμφίον· αὕτη δὲ μετὰ τοσούτων καυτηρίων
πῶς ἂν εἴη καθαρὰ; Εἰ γὰρ καὶ φροντίδας βιωτικὰς
ἀπελάυνει τοῦτο χρὴ τοῦ νυμφώνος, ὥς οὐκ ἐνὸν
μετ' ἐκείνων εὐαγέμονα εἶναι, πῶς φρονήματος ἀσε-
βοῦς ἐνδον ἐστρεφόμενου τοῦ τῆς παρθενίας διασωθῆναι
δυνήσεται κάλλος;

Γ'. Εἰ γὰρ καὶ τὸ σῶμα αὐτῆς ἀκέραιον μένει, ἀλλ'
ὅμως τὸ κρεῖττον διεφάρταί, τῆς ψυχῆς τὰ νοήματα.
Τί οὖν ὄφελος ἀφανισθέντος τοῦ ναοῦ τοὺς περιβόλους
ἐστάναι; ἡ ποῖον τὸ κέρδος τοῦ θρόνου μολυνθέντος
καθαρὸν εἶναι τοῦ θρόνου τὸν τόπον; Μᾶλλον δὲ οὐδὲ
οὕτω τὸ ἀγος ἀπῆλλαται. Ἡ γὰρ βλασφημία καὶ
τὰ φαῦλα ῥήματα τίκεται μὲν ἐνδον, οὐ μένει δὲ
ἐνδον ἐν τῇ ψυχῇ, ἀλλὰ μιαίνει μὲν γλῶτταν διὰ στό-
ματος προφερόμενα, μιαίνει δὲ τὴν δεχομένην ἀκοήν·
καὶ καθάρη δολιχέρη φάρμακα εἰς αὐτὴν ἐπιτί-
πονται· τὴν ψυχὴν, παντὸς σπότης χαλεπώτερον βια-
σώγει τὴν ῥίζαν, καὶ μετ' ἐκείνης καὶ τὸ λοιπὸν
ἅπαν ἀπόλλυσι σῶμα. Εἰ τοίνυν παρθενίας ὅρος τὸ
καὶ σῶμα καὶ πνεῦμα εἶναι ἅγιον, αὕτη δὲ ἐξ
ἐκατέρων τῶν μερῶν ἐστὶ βέβηλος καὶ ἀναγῆς, πῶς
ἂν δύναται εἶναι παρθένος; Ἀλλὰ πρόσωπόν μοι
δείκνυσιν ὠχρὸν, καὶ κατισχυμένα μέλη, καὶ στο-
λὴν εὐτελῆ, καὶ βλέμμα ἥμερον. Καὶ τί τὸ ὄφελος,
ὅταν τὸ ἐνδον ὅμιον ἵταμὸν ᾖ; Τί γὰρ ἂν γένοιτο τοῦ
βλέμματος ἱταμώτερον ἐκείνου τοῦ καὶ τοὺς ἐξωθεν
πέπνυοντος ὀφθαλμοῦς ὡς πονηροῦς προσέχειν τοὺς τοῦ
Θεοῦ κτίσματος; Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ
Βασιλέως ἐκώσθη· αὕτη δὲ τοῦ λόγου τὴν ἀκολου-
θίαν ἀντέστρεψε, τὴν μὲν δόξαν ἐξωθεν περιχειμένην,
τὴν δ' ἀτίμιαν πᾶσαν ἐνδον ἔχουσα. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ
τὸ δεῖναι, ὅτι πρὸς μὲν ἀνθρώπους ἐπισκίασαν ἐνδεί-
κνυται πολλὴν, πρὸς δὲ τὸν κτίσαντα αὐτὴν Θεὸν
πολλὴ κέχρηται τῇ μανίᾳ· καὶ ἡ μὴδὲ πρὸς ἄνδρα
ἀντιθέλῃ ἀνεχομένη, εἰ γὰρ τινὲς εἰσιν ἐν αὐταῖς
τοιαῦται, πρὸς τὸν τὸν ἀνθρώπων Δεσπότην ἀναι-
σχύντος ὀφθαλμοῖς ὀρεῖ, καὶ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λα-
λεῖ· πύξινον αὐταῖς τὸ πρόσωπόν ἐστιν, καὶ νεκρῷ
προσεοικώς. Διὰ γὰρ τοῦτο δακρύων δέξαι καὶ θρή-
νων πολλῶν, ὅτι οὐκ εἰκὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ὀλέθρῳ
καὶ κατὰ τῆς αὐτῶν κεφαλῆς τοσαύτην ἀνεδέξατο
ταλαιπωρίαν.

Ζ'. Εὐτελεῖς ἡ στολή· ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς ἱματίοις, οὐδὲ
ἐν τοῖς χρώμασιν ἡ παρθενία, ἀλλ' ἐν σώματι καὶ
ψυχῇ. Πῶς γὰρ οὐκ ἀποπον, εἰ τὸν μὲν φιλόσοφον
οὐκ ἀπὸ τῆς κόρης, οὐδὲ ἀπὸ τῆς βακτηρίας, οὐδὲ
ἀπὸ τῆς ἐξωμίδος δοκιμάζομεν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τρόπων

* Sic omnes præter Reg. qui habet πλάνης, et infra
idem solus ἡ τῇ πλάνῃ προσέχουσα. Idem solus mox δαιμό-
νιος.

β Reg. solus παντὸς νοσήματος χαλεπώτερον.

καὶ [275] τῆς ψυχῆς, καὶ τὸν στρατιώτην οὐκ ἀπὸ
τῆς ὁλνίδος, οὐδὲ ἀπὸ τῆς ζώνης, ἀλλ' ἀπὸ τῆς
ῥώμης καὶ τῆς ἀνδρείας, τὴν δὲ παρθένον, πρᾶγμα
οὕτω θαυμαστὸν καὶ πάντα ὑπερβαῖνον τὰ ἐν ἀν-
θρώποις, διὰ τὸν τῶν τριῶν αὐχμὸν, καὶ τὴν τοῦ
προσώπου κατῆφειαν, καὶ τὸ φαῖν^δ ἱμάτιον, ἀπλῶς
οὕτω καὶ παρέρχως εἰς τὴν τοῦ πράγματος κατα-
λέξομεν ἀρετὴν, οὐκ ἀποδύσαντες αὐτῆς τὴν ψυχὴν,
καὶ τὴν ἐξιν αὐτῆς ἐντεῦθεν καταμαθόντες ἀκρι-
βῶς; Ἀλλ' οὐκ ἀφῆσιν ὁ τοὺς τῆς ἀθλήσεως ταύτης
νόμους διαταξάμενος. Οὐ γὰρ ἀπὸ τῶν ἱματίων τοὺς
εἰς τοῦτον καθιέντας^ε αὐτοὺς τὸν ἀγῶνα δοκιμάζειν
κελεύει, ἀλλ' ἀπὸ τῶν δογμάτων καὶ τῆς ψυχῆς. Ὁ
γὰρ ἀγωνιζόμενος, τηρεῖ, πάντα ἐγκρατεῖται, πάντα
τὰ διανοχούσιν αὐτὴν τῆς ψυχῆς ὑγίειαν, καὶ· Οὐδεὶς
στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ. Τίνες οὖν
οἱ τῆς ἀθλήσεως ταύτης νόμοι; Ἀκούε πάλιν αὐτοῦ
λέγοντος, μᾶλλον δὲ δι' αὐτοῦ τοῦ τὸν ἀγῶνα θέντος
Χριστοῦ· Τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ^ι κοίτη ὁμίαντος.

Η'. Τί οὖν πρὸς ἡμᾶς τοῦτο, φησὶ, τὴν πολλὰ χαίρειν
εἰπούσαν τῷ γάμῳ; Τοῦτο γὰρ σε, ὦ ταλαίπωρε,
τοῦτο ἀποκώλεκεν, ὅτι μὴδὲν οἶσι σοι κοινὸν εἶναι
πρὸς τοῦτο τὸ δόγμα. Διὰ τοῦτο ὑπερῷα ἀμέτρω
κατὰ τοῦ πράγματος χρησαμένη, εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ
σοφίαν ἐξῆύρσας, καὶ τὴν κτίσιν διέβαλες ἅπασαν.
Εἰ γὰρ ἀκάθαρτος ὁ γάμος, ἀκάθαρτοι μὲν ἅπαντα
τὰ δι' αὐτοῦ τικτόμενα ζῶα, ἀκάθαρτοι δὲ καὶ ὁμῆς·
οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν. Πῶς
οὖν παρθένος ἡ ἀκάθαρτος^ε; Οὗτος γὰρ δευτερος,
μᾶλλον δὲ καὶ τρίτος ὁμὶν μολυσμῶν καὶ ἀκαθαρσίας
ἐπινενόηται τρόπος· καὶ αἱ τὸν γάμον ὡς ἐναγῇ φεύ-
γουσαι, αὐτῶν τοῦτ' αὖτε φεύγειν πάντων γεγόνاته
ἐναγέστεραι, παρθενίαν εὐρούσαι πορνείας μιμνήσκου-
σαν. Ποῦ τοίνυν ὁμᾶς τάξομεν; μετὰ τῶν Ἰου-
δαίων; Ἀλλ' οὐκ ἀνεχόνται ἐκείνοι· καὶ γὰρ τὸν
γάμον τιμῶσι, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν δημιουργίαν θαυ-
μάζουσιν. Ἀλλὰ μεθ' ἡμῶν; Ἀλλ' οὐκ ἐθέλετε ἀκού-
σαι τοῦ Χριστοῦ λέγοντος διὰ τοῦ Παύλου· Τίμιος ὁ
γάμος καὶ ἡ κοίτη ὁμίαντος. Λέγεται δὲ μετὰ
τῶν Ἑλλήνων ὁμᾶς στήναι λοιπὸν. Ἀλλὰ κἀκεῖνοι
παρώσονται πάλιν ὁμᾶς ὡς ἀσεβεστέρους αὐτῶν.
Πλάτνουν γὰρ φησὶν ὅτι ἀγαθὸς ἦν ὁ τὸδε τὸ πᾶν
συστησάμενος· καὶ οἱ ἀγαθοὶ οὐδὲν περὶ οὐδεὶς
ἐγγίνεσθαι φθόνος· σὺ δὲ αὐτὸν πονηρὸν καλεῖς, καὶ
πονηρῶν ἔργων δημιουργόν. Ἀλλὰ μὴ δεισῆς· ἔχεις
τοῦ δόγματος κοινωνοὺς τὸν διάβολον καὶ τοὺς ἀγγέ-
λους τοὺς ἐκείνου, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἐκείνους· μὴ γὰρ
ἐπειδὴ σὲ τοιαῦτα ἀνέπειταν μαίνεσθαι, καὶ αὐτοὺς
οὕτω διακείσθαι νόμιζες. Ὅτι γὰρ ἴσασι τὸν Θεὸν
ἀγαθὸν, ἀκούσαν βιώντων αὐτῶν, νῦν μὲν, Οἰδαμέν
σε τίς εἰ, ὁ Ἄγιος τοῦ Θεοῦ· νῦν δὲ, Οὗτοι οἱ ἀν-
θρώποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὀφίστου εἰσιν, οἵτι-
νες καταγγέλλουσιν ὑμῖν ὁδὸν σωτηρίας. Ἐπ'
οὖν παρθενίας μνησθήσεσθε καὶ ἐπὶ τῷ πράγματι
φιλοτιμήσεσθε, ἀλλ' οὐκ ἀπελθόντες κλαύσετε ἐαυ-
τοὺς καὶ θρηγῆσετε τῆς ἀνοίας, δι' ἧς ὁμᾶς ὁ διάβο-
λος ὥσπερ αἰχμαλωτὸς θῆσας εἰς τὸ τῆς γεννήσεως ἐλ-
κυσε πῦρ^ι; Οὐχ ὠμίλησας γάμοις; ἀλλ' οὐδέπω
τοῦτο παρθένος. Τὴν γὰρ κυρίαν τοῦ γαμηθῆναι γε-
νομένην, εἶτα οὐχ ἐλομένην, ταύτην ἂν εἴποιμι παρ-
θένον ἐγώ· ὅταν δὲ τῶν κακωλυμένων τὸ πρᾶγμα

^ε Reg. γλαυδός.

^δ Reg. καὶ τὸ φαῖδρον. Infra idem αὐτῆς τὴν στολὴν καὶ
γυμνῇ τῇ ψυχῇ δοκιμάσαντες, οὐδὲ τὴν ἄξιαν αὐτῆς καταμα-
θόντες ἀκριβῶς. Ἀλλ' οὐκ ἀφῆσιν αὐτά.

^ε Savil. in marg. καθέντας. Reg. κατιόντας.

^ι Reg. μᾶλλον δὲ διὰ τοῦτο τοῦτον ἀγῶνα θέντος Χριστοῦ,
ἡ δὲ παρθένης ἴνα ἡ ἁγία τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι καὶ
πάλιν, « Τίμιος ὁ γάμος ἐν πάσι καὶ ἡ. »

^β Reg. εἰ ἀκάθαρτος, non male.

^γ Reg. ὁ γάμος ἐν πάσι καί, Infra idem ἀσεβεστέρους.

^δ Reg. εἰσῆγαγε πῦρ. Infra idem τοῦ ὀμίλῃσαι γενομένην.

arcanis bonis fruuntur, ob ea extremas pœnas luere,
et qui vitam egerit severam, gravius mulctari quam
dissolutos ac luxu perditos.

V. *Hæreticorum virginitatem vel adulterio sædiorem esse.* — Etenim hæreticorum continentia omni est libidine pejor. Hæc namque injuriam hominibus solum infert, illa cum Deo pugnat, atque infinitam illam sapientiam lædit : ejusmodi laqueos suis cultoribus diabolus tendit. Nam hæreticorum virginitatem vafritiei ejus procul dubio inventum esse, non ego, sed is auctor est, qui ejus consilia non ignorat. Quid igitur is ait? *Spiritus manifeste dicit, quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, in hypocrisis loquentium mendacium, et cauteriatam habentium suam conscientiam, prohibentium nubere, abstinere a cibis quos Deus creavit* (1. Tim. 4. 1-3). Qui igitur virgo fuerit quæ a fide deficit, quæ planos audit, quæ dæmonibus obtemperat, quæ mendacium colit? equid, inquam, virgo est, quæ cauterio inustam habet conscientiam? Nam virgo non solum corpore, sed etiam animo pura sit oportet, quæ sanctum illum sponsum exceptura est : hæc tot inustus notis qui tandem pura sit? Nam si terrenas etiam curas ab hoc thalamo arceat necesse est, ut quæ cum iis ornata esse nequeat, quomodo cogitatione sacrilega intus observante virginitatis splendorem tueatur?

VI. *Haereticos virgines non animas solum, sed etiam corpora polluere.* — Nam etsi ei corpus salvum est, animi tamen, quæ pars est potior, sunt corrupta consilia. Quid autem refert disjecto templo septa restare? aut quanti interest purum esse soli locum, solio sordibus inquinato? Quamquam nec abest a piaculo: blasphemia enim atque impiæ voces cum intus fermentur, intus in animo non manent, sed et linguam ore prolatae et aures quæ suscipiant polluunt, et velut mortifera venena in animum illapsa, radicem corrodunt quavis tinea gravius, cum eaque reliquum omne corpus perdunt. Quare si virginitalis definitio est, et animo et corpore sanctam esse: hæc quæ utramque in partem profana et scelerata sit, qui tandem virgo fuerit? At enim mihi et os pallidum, et graciles artus, et vilem amictum et aspectum præfert mansuetum. Et quid tum postea, si impudens est interior oculus? Quid enim eo aspectu impudentius est, qui exteriores oculos inducat, res a Deo creatas velut vitiosas usurpare? *Omnia gloria filiae regis est interior* (Ps. 44. 14): hæc orationis seriem invertit, et foris gloria amicta omni intus fœditate laborat. Illud namque indignum facinus est, quæ modestiam erga homines summam præstet, eam in Deum creatorem suum extrema insaniam uti; et quæ virum vel intueri non sustineat, si quæ tamen in iis tales sunt, mortalium Dominum impudentibus oculis spectare, contraque excelsum nefaria loqui: buxæ iis facies est, mortuique similis. Ob id enim multis lacrymis ac lamentis dignæ sunt, quod non solum frustra, sed etiam in sui capitis perniciem tantum ærumnarum susceperint.

VII. *Virginem non vestitu, sed animo spectandam*

esse. — Vilis est amictus : at non in vestibus aut colore, sed in animo atque corpore virginitas est. Nam cum nec philosophum coma, aut baculo, aut abolla, sed moribus et animo inietiamur; nec militem paludamento, aut balteo, sed robore et magnanimitate : an non absurdum sit virgini, rei tam preclare, et quæ humana omnia superet, capilli squalorem, vultus demissionem, ac pusillam vestem, temere sane ac supine virtuti ducere, nec ejus animo denudato, inde studia ejus accurate explorare? At non id permittit, qui luctæ hujus leges sanxit : neque enim eos, qui in hoc certamen se conjuncti, vestitu, sed dogmatibus et animo spectari jubet. Qui enim certat, inquit, ab omnibus se continet (1. Cor. 9. 25), scilicet quæ animi sanitatem infestent : et, Nemo coronatur, nisi legitime certaverit (2. Tim. 2. 5). Quæ sunt igitur luctæ hujus leges? Audi eundem dicentem, vel potius in eo Christum certaminis auctorem : Honorabile est matrimonium et torus immaculatus (Heb. 13. 4).

VIII. *Virgini erga conjuges fastum detrimentum esse.* — Quid vero hoc ad me, inquit, quæ nuntium matrimonio remisit? Id enim, misera, id te perdidit, quod nihil tibi cum eo dogmate commune existimas. Itaque rem eam extremo contemptu prosequuta, et Dei sapientiæ contumeliam fecisti, et naturam rerum omnem criminata es. Nam si impurum matrimonium est, amantes etiam ex eo susceptæ impuræ omnes sunt, atque adeo et vos; neque enim dixerim hominum naturam. Quomodo igitur virgo est; quæ impura? Nam altera hæc, imo et tertia excogitata vobis fœditas et impuritas est; ac quæ matrimonium velut flagitiosum refugistis, eo ipso quod refugistis, omnium estis flagitiosissimæ, virginitate stupro fœdiore inventa. Quoniam igitur loco vos ponemus? cum Judæis? At non sustinebunt: nam et matrimonium colunt, et Dei creationem suspiciunt. An nobiscum? At Christum per Paulum dicentem audire noluistis, *Honorabile est matrimonium et torus immaculatus* (Heb. 13. 4). Reliquum est igitur ut cum gentibus porro consistatis. At illæ etiam vos ut se magis impios repellent. Nam Platonis sententia est (*In Timæo*), Bonum fuisse qui hoc omne molitus est, et, Bonum nullius rei erga quemquam invidia tangi. Tu malum ipsum appellas, et malarum rerum creatorem. Verum ne extimesco: habes doctrinæ consortes diabolum ejusque angelos; imo nec eos quidem: neque enim qui te in eum furorem induxerint, idem etiam sentire existimandi sunt. Nam scire eos Deum bonum esse, audi clamantes, nunc, *Scimus te qui sis, Sanctus Dei* (Marc. 4. 24); nunc, *Hi homines servi Dei excelsi sunt, qui vobis viam salutis nuntiant* (Act. 16. 17). Et adhuc virginitatem jactabitis, de eaque gloriabimini, ac non potius abeunte vestram deplorabitis ac lugebitis amentiam, qua vos diabolus velut manu captos colligatos in gehennæ ignem trahit? Matrimonium non iniisti? at non id virginitas est: nam quæ cum integrum esset nubere detrectaverit, eam ego virginem dixerim: at cum eo interdictum dicas, non jam id recte factum tuis consiliis, sed legis necessitati tribuendum est. Quare

Persas qui matres uxores non ducunt admiramur, Romanos non item : hic namque ad unum omnibus id execrandum videtur, illic impunitas ea designandi effecit, ut qui ab eo concubitu abstinerent laudarentur. Ad eundem modum et de matrimonio habenda quæstio est. Nos enim, apud quos id omnibus permissum sit, merito eos qui matrimonium non contrahant miramur : vos qui id in malorum classem rejeceritis, nihil est quod laudem ex hac re capetis. Nam vetitis abstinere, id vero non est animi excelsi atque strenui : perfectæ enim virtutis est, non ea non committere, quæ si committamus apud omnes improbi habeamur, sed iis excellere, quæ neque eos qui ætrectent, eo nomine culpari patiantur, et qui suscipiant ac perfungantur, non opinione improbitatis solum liberent, sed etiam bonis accenseant. Nam ut eunuchos de virginitate laudet nemo, qui matrimonium non contrahant, sic nec vos : cum quod illis naturæ necessitas, id vobis sit corruptæ conscientiæ anticipatio : ac quemadmodum eunuchos corporis vitium ejusce rei gloria dejecit, ita vos diabolus, natura vobis salva permanente, sanis consiliis resectis, atque in necessitatem conjectos calibatus, cum laboribus urget, tum laudari non sinit. Matrimonium vetas? eamobrem et calibatus mercedem non accipies, imo pœnas etiam ac supplicium lues.

IX. *Ad virginitatem hortari, nequaquam ejus esse qui matrimonium vetet.* — Tu vero, inquit, non vetas? Apage ut tecum æque insaniam. Et qui, inquit, hortaris matrimonium non contrahere? Quod virginitatem matrimonio longe præstantiorem sentiam : nec vero propterea matrimonium in malis pono, quin vehementer etiam laudo; est enim iis qui recte eo uti velint continentiae portus, naturam efferari non permittens. Nam legitimo coitu, quasi scopulis quibusdam objectis ad excipiendos libidinis fluctus, nos in summa tranquillitate collocat ac tuetur. Verum sunt quibus nihil opus sit eo præsidio, sed ejus loco jejuniis, vigiliis, chameuniis, et reliqua id genus duritate, naturæ furem cicurent : hos cohortor matrimonium non contrahere, nec matrimonium veto. Interest autem inter hoc et illud plurimum, quantum scilicet discrimen est inter necessitatem et optionem. Qui enim consulit, liberum relinquit auditori quæ consulat sequi : qui vetat, is ei facultatem eam præripit. Ad hæc qui cohortor, rem non improbo; nec qui se induci non patiatur accuso : tu qui id damnes ac vitiosum ducas, et legislatoris, non consiliarii personam arripas, merito eos qui non obediant odisti; at non ego, sed cum eos admiror qui ad hoc certamen nomina dederint, tum qui extra maneant, non accuso. Nam accusatio demum justa sit, si quis quod haud dubie vitiosum sit, prosequatur : at qui minorem virtutem nactus, majorem non adeat, is quidem non cum fortiori laudandus et admirandus est, nec tamen ideo culpandus. Ecquid igitur conjugium veto, qui conjuges non accusum? Stupra veto et adulteria, matrimonium non item : et illa audentes castigo, atque ab Ecclesiæ cœtu proscribo; hoc vero qui

faciant, dum modeste, assidue etiam laudo. Ita duplex lucrum fit : unum, quod Dei opificium non damnemus; alterum, quod non solum virginitas dignitate sua non dispolietur, sed multo etiam illustrior declaratur.

X. *Qui matrimonium damnet, eum virginitatem etiam laedere.* — Etenim qui matrimonium damnat, is virginitatis etiam gloriam carpit; qui laulat, is virginitatem admirabiliorem augustioremque reddit. Nam quod deterioris comparatione bonum videtur, id haud sane admodum bonum est; quod autem omnium sententia bonis melius, id excellens bonum est : cujusmodi nos virginitatem esse docemus. Quare ut qui matrimonium damnant, hujus encomiis fraudandi sunt, ita qui id a crimine liberat, non tam id, quam virginitatem laudat. Nam et corpora, non quæ mutilis, sed quæ integris et vitio nullo præpeditis excellent, ea pulchra dicimus. Bonum est matrimonium; propterea admiranda virginitas est, quæ bono melior sit, eoque melior, quo nautis gubernator, et militibus dux. Sed quemadmodum subductis e navi remigibus navim demergas, et militibus ex acie semotis duces hostibus vincium tradas : ita et hic, si matrimonium de summo gradu dejicias, virginitatis laudem prodas, atque ad extremum malum redigas. Bonum est virginitas; et ego consentio; ac matrimonio etiam melior, et hoc confiteor. Et si placet, quanto etiam melior sit addam : quanto cælum terra, quanto hominibus angeli. Imo ut fortius aliquid dicam, etiam amplius. Nam angeli etsi nec ducunt uxores, nec ducuntur, at non sunt carne et sanguine coagmentati, non in terris commorantur, non libidinum æstus sentiunt, non cibi aut potus indigent, non suavi cantu deliniri, non liberali forma, aut alio ejus generis ullo flecti possunt; sed sicut summo meridie cælum, nulla affectum nube purum spectatur, ita et illorum naturæ, a libidine quietæ, illustres ac perlucidæ maneant oportet.

XI. *Virginitatem eos, qui illam vere persequuntur, angelos ex hominibus efficere.* — Humanum autem genus natura beatissimis illis concedens, vires suas urget, cum iisque pro virili æquari summa ope nititur. Quo pacto? Nec ducunt uxores angeli, nec ducuntur. At nec virgo. Assistent perpetuo ac ministrant Deo. Itidem et virgo. Quare etiam Paulus eas ab omni sollicitudine arcet, ut assidue sint et indivulsæ (1. Cor. 7. 34). Quod si ut illi in cælum hinc ascendere non possunt, carne eas deprimente, at hic quoque insignem habent consolationem, quæ ipsum cæli Dominum excipiant, si quidem sint corpore atque spiritu sanctæ. Vident virginitatis decus? eorum qui in terris degunt cum cælitibus vitæ similitudinem molitur, corpore vestitos vinci ab incorporeis Virtutibus non permittit, mortales angelorum æmulos reddit. Sed nihil hoc ad vos, qui et rem tantam corruptatis, et Dominum culpetis, malumque nominetis : etenim vos improbi servi supplicium manet. Ecclesiæ virgi-

¹ Reg., beatissimis angelis.

εἶναι φῆς [274], οὐκ ἐστὶ τῆς σῆς προαιρέσεως τὸ κατόρθωμα γίνεται, ἀλλὰ τῆς ἀνάγκης τοῦ νόμου. Διὰ τοῦτο Πέρσας μὲν μὴ μητρογαμοῦντας θαυμάζομεν, Ῥωμαίους δὲ οὐκ ἐστὶ ἐνταῦθα μὲν γὰρ ἅπασιν ἐξεῖς τὸ πρᾶγμα βεβουλευμένοι εἶναι δοκεῖ, ἐκεῖ δὲ ἡ τῶν ταῦτα τολμῶντων ἄδεια τοὺς τῶν τοιοῦτων ἀπεγομήτους μίξων ἐπαινέσθαι πεποίηκε. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ ἐπὶ τοῦ γάμου τὴν ἐξέτασιν ποιήσασθαι χρή. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐπειδὴ τὸ πρᾶγμα πᾶσιν ἐφέστα παρ' ἡμῖν, εἰκότως τοὺς μὴ γαμοῦντας θαυμάζομεν· ὑμεῖς δὲ εἰς τὴν τῶν χειρόνων αὐτὸτάξιν ὥσαντες, οὐκ ἐστὶ ἂν δύνασθε τῶν ἀπὸ τοῦ πράγματος ἀντιποιεῖσθαι ἐπαίνων. Τὸ γὰρ τῶν ἀπηγορευμένων ἀπέχεσθαι, οὕτω γενναίως καὶ νεανικῆς ψυχῆς. Τελείας γὰρ ἀρετῆς οὐ τὰ ταῦτα μὴ πράττειν ἀ πράξαντες παρὰ πᾶσιν εἶναι δόξομεν κακοί, ἀλλὰ τὸ ἐν τοῦτοις εἶναι λαμπροῦς, ἀ μήτε τὸν μὴ ἐλομένους ἀφίρσι· διὰ τοῦτο κακίζεσθαι, τοὺς τε ἐλομένους καὶ κατορθώσαντας οὐ μόνον τῆς τῶν φαύλων ἀπαλλάττει δόξης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τῶν ἀγαθῶν ἐγκρίναι τάξιν. Ὅσπερ γὰρ τοὺς εὐνοῦχους οὐδεὶς ἀν' ἐπαινήσειεν εἰς παρθενίας λόγον, ὅτι μὴ γαμοῦσιν, οὕτως οὐδὲ ὤμας. Ὁ γὰρ ἐκείνους ἡ τῆς φύσεως ἀνάγκη, τοῦτο ὅμιν ἡ τῆς πονηρᾶς συνειδήσεως πρόληψις γέγονε· καὶ καθάπερ τοὺς εὐνοῦχους ἡ τοῦ σώματος πῆρωσις τῆς ἐπὶ τῷ πράγματι φιλοτιμίας ἐξέβαλεν, οὕτως ὤμας ὁ διάβολος, τῆς φύσεως ὅμιν ἀκεραίως μενούσης, τοὺς ὀρθοῦς περικόψας λογισμοὺς, καὶ οὕτως εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ μὴ γαμεῖν καταστήσας, κατατείνει μὲν τοῖς πόνοις, τιμᾶσθαι δὲ οὐκ ἀφίρσι. Κωλύεις γαμεῖν· διὰ τοῦτο τοῦ μὴ γαμεῖν οὐ κείσεται σοι μισθός, ἀλλὰ καὶ τιμωρία καὶ κώλασις.

Θ. Σὺ δὲ, φησὶν, οὐ κωλύεις; Ἀπαγε, μὴ ποτε τὰ αὐτὰ σοι μανείην. Πῶς οὖν, φησὶ, παρακαλεῖς μὴ γαμεῖν; Ὅτι πείθομαι πολλῷ τιμωτέραν εἶναι τοῦ γάμου τὴν παρθενίαν· οὐ μὴν διὰ τοῦτο ἐν τοῖς πονηροῖς τὸν γάμον τίθεμαι, ἀλλὰ καὶ λίαν αὐτὸν ἐπαίνω. Λιμὴν γὰρ ἐστὶ σωφροσύνης τοὺς βουλομένους αὐτῷ χρησθαι καλῶς, οὐκ ἀφίρσι ἀγριαίνειν τὴν φύσιν. Ἀντὶ γὰρ προβῶν προστήσας τὴν ἐννομον μίξιν, καὶ ταύτη καὶ τῆς ἐπιθυμίας δεχόμενος κύματα, ἐν γαλήνῃ πολλῇ καθίστησιν ἡμᾶς καὶ διατηρεῖ. Ἄλλ' εἰσὶ τινες οἱ μὴ δεόμενοι ταύτης τῆς ἀσφαλείας, ἀλλ' ἀντὶ ταύτης νηστείας, ἀγρυπνίας, χαμευνίας, τῇ λοιπῇ σκληραγωγίᾳ τιθασσεύουσι τὴν τῆς φύσεως μανίαν· τοῦτοις παραινῶ μὴ γαμεῖν, οὐ κωλύων γαμεῖν. Πολὺ δὲ τοῦτο κἀκεῖνον τὸ μέτρον, καὶ τοσοῦτον, ὅσον ἀνάγκης καὶ προαιρέσεως τὸ διάφορον. Ὁ μὲν γὰρ συμβουλευόμενος ἀφίρσι τὸν ἀκούοντα κύριον εἶναι τῆς τῶν πραγμάτων αἰρέσεως ὑπὲρ ὧν ποιεῖται τὴν συμβουλήν· ὁ δὲ κωλύων παραιρεῖται καὶ αὐτὴν τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτοις ἐγὼ μὲν παραινῶν οὐ κακίζω τὸ πρᾶγμα, οὐδὲ τοῦ μὴ πεισθέντος κατηγορῶ· σὺ δὲ διαβάλλων αὐτὸ, καὶ φαῦλον εἶναι λέγων, καὶ τὴν τοῦ νομοθετοῦντος, ἀλλ' οὐ τὴν τοῦ συμβουλευόντος τάξιν ἀρπάζων, εἰκότως τοὺς μὴ πειθόμενους μισεῖς· ἀλλ' οὐκ ἐγὼ, ἀλλὰ θαυμάζω μὲν τοὺς εἰς τοῦτον ἀπογραφεμένους τὸν ἀγῶνα, οὐ κατηγορῶ δὲ [275] τῶν ἔξω τῆς ἀθλήσεως μενόντων. Κατηγορία γὰρ τότε ἂν γένοιτο δικαίως, ὅταν τις πρὸς τὸ ὁμολογημένον ῥέψῃ κακόν· ὁ δὲ τὸ ἔλαττον μὲν ἔχων ἀγαθόν, τοῦ μείζονος δὲ οὐκ ἐφικνούμενος, τοῦ μὲν ἐπαινέσθαι μετ' ἐκείνου καὶ θαυμάζεσθαι ἀπεστέρηται, κατηγορεῖσθαι δὲ οὐκ ἂν εἴη δίκαιος. Πῶς οὖν κωλύω γαμεῖν, τῶν γαμοῦντων μὴ κατηγορῶν; Πορνεύειν κωλύω καὶ μοι-

χεύειν, γαμεῖν δὲ οὐδέποτε. Καὶ τοὺς μὲν ἐκεῖνα τολμῶντας σκολάζω, καὶ τοῦ πληρώματος ἀπελαύνω τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς δὲ τοῦτο ποιοῦντας, εἰ σωφρονοῦσι, καὶ ἐπαίνων διατελῶ. Οὕτω γὰρ δύο γίνεται τὰ κέρδη, ἓν μὲν τὸ μὴ διαβάλλειν τὴν τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν, δευτέρον δὲ τὸ μὴ καθαιρεῖν τὸ τῆς παρθενίας ἀξίωμα, ἀλλὰ πολλῷ σεμνοτέραν ἀποφαίνειν αὐτήν.

Γ. Ὁ μὲν γὰρ τὸν γάμον κακίζων καὶ τὴν τῆς παρθενίας ὑποτέμνεται δόξαν· ὁ δὲ τοῦτον ἐπαίνων μάλλον ἐκείνης ἐπαίρει τὸ θαῦμα καὶ λαμπρότερον ποιεῖ. Τὲ μὲν γὰρ τῇ πρὸς τὸ χεῖρον παραθέσει φαινόμενον καλὸν οὐκ ἂν εἴη σφόδρα καλόν, τὸ δὲ τῶν ὁμολογουμένων ἀγαθῶν ἄμεινον, τοῦτο ἐστὶ τὸ μεθ' ὑπερβολῆς καλόν· ὅπερ τὴν παρθενίαν ἀποδείκνυμεν οὐσαν ἡμεῖς. Ὅσπερ οὖν οἱ τὸν γάμον κακίζοντες τοῖς ταύτης ἐγκωμίοις λυμαίνονται, οὕτω διαβολῇ ἀπαλλάττων αὐτὸν οὐ τοῦτον μάλλον ἢ τὴν παρθενίαν ἐπῆνεσε. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν σωμάτων οὐχ ὅσα τῶν πεπρωμένων, ἀλλ' ὅσα τῶν ἀρτίων καὶ μηδεμίαν λῶσθαι ἐχόντων ἐστὶν ἄμεινον, ταῦτα ὥρατα εἶναι φαμεν. Καλὸν ὁ γάμος· καὶ διὰ τοῦτο ἡ παρθενία θαυμαστὴν, ὅτι καλοῦ κρείττον ἐστὶ, καὶ τοσοῦτον κρείττον, ὅσην ναυτῶν ὁ κυβερνήτης, καὶ τῶν στρατιωτῶν ὁ στρατηγός. Ἄλλ' ὥσπερ ἐπὶ τοῦ πλοίου τοὺς ἐρέττοντας ἂν ἀφῆλθαι, τὸ σκάφος κατέδυσας, καὶ ἐπὶ πλοίου τοὺς στρατιώτας ἂν ἀποστήσας, παρέδωκας δεδεμένον τοῖς πολεμίοις τὸν στρατηγόν· οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἂν τῆς ἀρίστης τάξεως ἐκβάλλῃς τὸν γάμον, τῆς παρθενίας τὴν δόξαν προδίδωκας, καὶ εἰς ἐσχατὸν ἤγαγας κακόν. Καλὸν ἡ παρθενία· σύμφημι καγὼ· ἀλλὰ καὶ τοῦ γάμου κρείττων· καὶ τοῦτο συνομολογῶ. Καὶ εἰ βούλει, καὶ τὸ ὅσον κρείττων προστίθῃμι, ὅσον τῆς γῆς ὁ οὐρανός, ὅσον τῶν ἀνθρώπων οἱ ἀγγελοὶ· εἰ δὲ χρή τι καὶ βιασάμενον εἰπεῖν, καὶ πλεόν. Ἀγγελοὶ μὲν γὰρ, εἰ καὶ μὴ γαμοῦσι μηδὲ ἐγκαμίζονται, ἀλλ' οὐκ εἰσὶ συμπεπλεγμένοι σαρκὶ καὶ αἵματι, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἔχουσι τὰς διατριβὰς, οὐδὲ ὄχλον ἐπιθυμιῶν ἀνέχονται, οὐδὲ σίτου δέονται καὶ ποτοῦ, οὐδὲ μέλος αὐτοὺς ἡδὺ μαλάξαι δύναται· ἂν, οὐδὲ ὅπως ἐπικάμψαι λαμπρά, οὐδὲ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν· ἀλλὰ καθάπερ τὸν οὐρανὸν ἐν μεσημβρίᾳ σταθερᾷ, μηδενὸς ἐνοχλοῦντος νέφους, ἐστὶν ἰδεῖν καθαρὸν, οὕτω καὶ τὰς ἐκείνων φύσεις, οὐδεμιᾶς ἐνοχλοῦσης ἐπιθυμίας, μένειν ἀνάγκη διαυγεῖς καὶ λαμπράς.

ΙΑ'. Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων γένος τῶν μακαρίων ἐκείνων τῇ φύσει· λειπόμενον βιάζεται τὴν οἰκίαν ἰσχύον, καὶ φιλονεικεῖ διὰ τῆς σπουδῆς κατὰ δύναμιν ἐξισωθῆναι ἐκείνοις. Πῶς οὖν; Οὐ γαμοῦσιν, οὐδὲ γαμίζονται ἀγγελοὶ· ἀλλ' οὐδὲ ἡ παρθενός. Παρεστήχασι διαπαντός καὶ λειτουργοῦσι τῷ Θεῷ· τοῦτο καὶ ἡ παρθενός. Διὸ καὶ Παῦλος αὐτὰς πάντως ἀπέστησε τῶν φροντίδων, διὰ τὸ εὐπρόσδερον καὶ ἀπερίσπαστον. [276] Εἰ δὲ μὴ δύναντο εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναθῆναι τέως, καθάπερ ἐκείνοι, τῆς σαρκὸς καθελκούσης αὐτάς, ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ πολλὴν ἔχουσι τὴν παραμυθίαν, αὐτὸν τὸν τῶν οὐρανῶν ὑποδεχόμενα Δεσπότην, ἂν ὥσιν ἅγιαι τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι. Εἶδες τῆς παρθενίας τὸ ἀξίωμα, πῶς ἴ τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς διατρέχοντας τοῖς ἐν οὐρανῷ διατιμωμένοις ὁμοίως πολιτεῦσθαι ποιεῖ; τοὺς σώματα περιχειμένους τῶν ἀνομάτων οὐκ ἀφίρσι λείπεσθαι δυνατόν, ἀνθρώπων δὲνας εἰς τὸν αὐτὸν τῶν ἀγγέλων ἅγει ζῆλον. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων πρὸς ὤμας, τοὺς τοσοῦτο πρᾶγμα λυμαινόμενους, καὶ τὴν Δεσπότην διαβάλλοντας, καὶ πονηρὰ ἀποκαλοῦντας. Ἡ γὰρ τοῦ πονηροῦ δούλου κώλασις ὤμας ἐκδέχεται·

* Reg. μηδεμίαν βλάβην. Infra idem στρατηγός, ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ πλοίου.

† Reg. et Savil. in marg. ἐκβάλλης. Alii ἐκβάλλης.

* Reg. τῶν μακαρίων ἀγγέλων τῇ φύσει.

† Abertal πῶς, hanc voculam e Savilio recepinus. Eost

* Reg. ἀ καὶ τοὺς μὴ ἐλομένους οὐκ ἀφίρσι.

† Reg. παραφρείται ταύτης τῆς ἐξουσίας αὐτὸν.

ταὶς δὲ τῆς Ἐκκλησίας παρθένοις ἀπαντήσεται τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ἀγαθὰ, καὶ ὀφθαλμὸν καὶ ἀκοήν καὶ διάνοιαν ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην. Διόπερ ἐκείνους ἀφέντες (καὶ γὰρ τὸν πρὸς αὐτοὺς εἰρημὸν ἔλις), τοὺς τέκνους τῆς Ἐκκλησίας διαλεξώμεθα λοιπῶν.

IB'. Πόθεν οὖν ἀρξασθαι τοῦ λόγου καλόν; Ἀπ' αὐτῶν τῶν τοῦ Κυρίου βημάτων, ὧν διὰ τοῦ μακαρίου φθέγγεται Παῦλος· τὴν γὰρ τοῦτο παραίνεσιν τοῦ Κυρίου παραίνεσιν εἶναι πιστεύειν χρή. Καὶ γὰρ ὅταν λέγῃ, *τοῖς δὲ γεγραμμένοις παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος*· καὶ πάλιν, *τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐκ ὁ Κύριος*, οὐχ ὡς ἐτέρων μὲν ὄντων τῶν αὐτοῦ, ἐτέρων δὲ τῶν τοῦ Κυρίου, ταῦτά φησιν. Ὁ γὰρ τὸν Χριστὸν ἔχων ἐν αὐτῷ λαλοῦντα, ὁ μὴδὲ ζῆν σπουδάζων, ὥστε τὸν Χριστὸν ἐν αὐτῷ ζῆν, ὁ καὶ βασιλείαν, καὶ ζωὴν, καὶ ἀγγέλους, καὶ δυνάμεις, καὶ κτίσιν ἐτέραν, καὶ πάντα ἀπλῶς δεύτερα τῆς ἀγάπης αὐτοῦ τιθέμενος, πῶς ἂν ἡ φθέγγασθαι ἢ καὶ ἐννοῇσαι τι τῶν οὐ δοκούντων ἡνέσχετο τῷ Χριστῷ, καὶ ταῦτα νομοθετῶν; Τί ποτ' οὖν ἔστιν ὁ λέγει, *Ἐγὼ, καὶ, οὐκ ἐγὼ*; τῶν νόμων καὶ τῶν δογμάτων τοὺς μὲν δι' ἑαυτοῦ, τοὺς δὲ διὰ τῶν ἀποστόλων ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Χριστός. Ὅτι γὰρ οὐ πάντας αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ τίθησιν, ἀκούσων τί φησι. *Πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι*. Περὶ μὲν οὖν τοῦ, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρίζεσθαι, προλαβὼν αὐτὸς ἐνομοθέτησεν ἡνίκα ἐν σαρκὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἦν· καὶ διὰ τοῦτο φησι· *τοῖς δὲ γεγραμμένοις παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος*. τῶν δὲ ἀπίστων ἔνεκεν αὐτὸς μὲν ἡμῖν οὐδὲν εἶπε δι' ἑαυτοῦ, τὴν δὲ τοῦ Παύλου πρὸς τοῦτο κινήσας ψυχὴν ἐνομοθέτει. Καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγεν· *οὐχ ὁ Κύριος, ἀλλ' ἐγὼ*· οὐ γὰρ τοῦτο δεῖξαι βουλόμενος, ὅτι ἀνθρώπινον ἦν τὸ λεγόμενον (πῶς γάρ); ἀλλ' ὅτι τὴν ἐντολὴν ταύτην οὐχ ἡνίκα παρῆντοίς μαθηταῖς αὐτὴν δέδωκεν, ἀλλὰ νῦν δι' αὐτοῦ. Ὡς περ οὖν τὸ, *Ὁ Κύριος, οὐκ ἐγὼ*, οὐκ ἔστιν ἐναντιούμενου τῷ προστάγματι τοῦ Χριστοῦ, οὕτως τὸ, *Ἐγὼ, οὐκ ὁ Κύριος*, οὐκ ἰσχύει τὴν παρὰ τῷ Θεῷ δοκοῦν λέγοντος, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δεικνύντος, δι' αὐτοῦ νῦν δεδομένην τὴν ἐντολὴν. Καὶ γὰρ περὶ τῆς χήρας διαλεγόμενος*, *Μακαριώτερά δὲ ἐστί, φησὶν, εἶναι οὕτω μείνη, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην*. Εἴτα ἵνα μὴ, *τὴν ἐμὴν γνώμην* ἀκούσας, ἀνθρώπινον εἶναι νομίσης τὸν λογιζομένον, τῇ προσθήκῃ τὴν ὑποψίαν ἐξέκοψεν, εἰπὼν· (277) *Δοκῶ δὲ κατὰ πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν*. Ὡς περ οὖν τὰ τοῦ πνευματικῆς φθγγόμενος, αὐτοῦ λέγει γνώμην εἶναι, καὶ οὐ διὰ τοῦτο φήσομεν ἀνθρωπίνην εἶναι τὴν ἀπόφασιν· οὕτω καὶ νῦν, ὅταν εἴπῃ, *Ἐγὼ λέγω, οὐκ ὁ Κύριος*, μὴ διὰ τοῦτο Παύλου νομίσης εἶναι τὸν λόγον. Τὸν γὰρ Χριστὸν εἶχεν ἐν αὐτῷ λαλοῦντα, καὶ οὐκ ἂν ἐτόλμησεν ἐν ἀποφάσει δόγμα θεῖον τοιοῦτον, εἰ μὴ τὸν νόμον ἡμῖν ἐκεῖθεν ἔφερεν. Εἶπε γὰρ ἂν τις πρὸς αὐτόν· Οὐκ ἀνέχομαι εἶναι μετὰ τῆς ἀπίστον πιστὸς ὢν αὐτὸς, μετὰ τῆς ἐναγοῦς ὁ καθαρός· αὐτὸς προλαβὼν εἶπες ὅτι σὺ ταῦτα λέγεις, οὐχ ὁ Κύριος. Πόθεν οὖν μοι τὸ ἀσφαλὲς καὶ τὸ βέβαιον; Ἀλλ' εἶπεν ἂν πρὸς αὐτόν ὁ Παῦλος· Μὴ δέισις δ, διὰ γὰρ τοῦτο εἶπας, ὅτι τὸν Χριστὸν

ἔχω λαλοῦντα ἐν ἐμαυτῷ· καὶ ἐτι· *Δοκῶ πνεῦμα ἔχειν Θεοῦ*, ἵνα μὴδὲν ἀνθρώπινον ὑποπτεύσης εἶναι τῶν λεγομένων. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν τοσαύτην ἔδωκε τοῖς ἐμοῖς λογισμοῖς τὴν ἐξουσίαν. Λογισμὸς γὰρ ἀνθρώπων ἄετι, καὶ ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπινόαι αὐτῶν. Δείκνυσιν δὲ καὶ ἡ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησία τοῦ νόμου τὴν ἰσχὺν μετὰ ἀκριβείας αὐτὸν φυλάττουσα, οὐκ ἂν φυλάσσασα, εἰ μὴ πάπειστο ἀκριβῶς εἶναι Χριστοῦ πρῶταγμα τὸ λεχθέν. Τί οὖν ὁ Παῦλος ἐνηγοῦμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου φησὶ; *Περὶ δὲ ὧν ἐγγράφατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἀπεσθαι*. Ἀποδέξαιτο ἂν τις ἐνταῦθα τοὺς Κορινθίους, ὅτι μηδεμίαν ποτὲ παρὰ τὸν προθεσιν δεξάμενοι συμβουλίαν περὶ παρθενίας, αὐτοὶ φθάσαντες ἐρωτῶσιν αὐτόν. Ἐντεῦθεν ἦδη δείκνυσιν ὅτι τὴν ἀπὸ τῆς χάριτος ἐπίδοσιν γενομένην αὐτοῖς· ἀπὸ γὰρ τῆς Παλαιᾶς διαθήκης οὐκ ἦν τὸ πρᾶγμα ἀμφίβολον· οὐ γὰρ μόνον οἱ λοιποὶ πάντες, ἀλλὰ καὶ Αεὺται καὶ ἀρχιερεῖς καὶ αὐτὸς ὁ μέγας ἀρχιερεὺς πολλὴν ἐποιεῖτο τοῦ γάμου σπουδὴν.

IG'. Πόθεν οὖν ἦλθεν ἐπὶ τὴν ἐρώτησιν; Εἶδαν τοῦτο ὁξέως ἐκείνοι καὶ καλῶς, ὅτι μείζονος αὐτοὺς ἔδει τῆς ἀρετῆς, ἐπαιδὴ καὶ μεζόνος ἡξιώθησαν τῆς δωρεᾶς. Ἄξιον δὲ ἐξετάσαι κακίαν, διὰ τί μηδέποτε αὐτοὺς ταύτην εἰσηγγάσας τὴν συμβουλίαν. Οὐ γὰρ ἂν, εἰ γε ἡκούσαν τὴν τοιοῦτον, πάλιν ἂν ἐγραψάν, ὑπὲρ τῶν τοιοῦτων αὐδὺς ἐρωτῶντες. Καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα τὸ βάθος τῆς σοφίας ἐστὶ τοῦ Παύλου κατανοῆσαι. Οὐ γὰρ ἀπλῶς οὐδὲ εἰκὴ παρήκεν πράγματος τοιοῦτου παραίνεσιν, ἀλλ' ἀνέμενε πρῶτους αὐτοὺς εἰς ἐπιθυμίαν ἔλθειν, καὶ ἐννοίαν τινα περὶ τοῦ πράγματος τοῦτο λαβεῖν, ἐν ᾧ ψικωμένους αὐτῶν ἦδη τῇ παρθενίᾳ λαβὼν τὰς ψυχὰς, χρησίμως τοὺς περὶ τοῦτον κατασπείρει λόγους, τῆς τῶν ἀκουόντων περὶ τὸ πρᾶγμα σχέσεως πολλὴν εὐκόλῃαν πρὸς τὴν τῆς παραινήσεως ὑποδοχὴν παρεχούσης· καὶ ἄλλως δὲ τὸ τοῦ πράγματος δείκνυσιν μέγεθος καὶ τὸν ὄγκον πολύν. Οὐδὲ γὰρ ἂν, εἰ μὴ τοῦτο ἦν, τὴν ἐκείνων ἀν περιέμεγε προθυμίαν, ἀλλὰ προλαβὼν αὐτοὺς ἂν εἰσηγγάσαστο, εἰ καὶ μὴ ὡς ἐπίταγμα, μὴδὲ ὡς ἐντολὴν, ἀλλ' ὡς παραίνεσιν καὶ συμβουλῇ. Ὁ δὲ μηδὲ τοῦτο ἀνασχόμενος· ποιῆσαι πρῶτος φανερὸν ἡμῖν κατέστησεν, ὅτι πολλῶν ἰδρύτων καὶ μεγάλῃς ἡ παρθενία δέεται τῆς ἀγωνίας· καὶ ἐνταῦθα δὲ τὸν κοινὸν ἡμῶν δεσπότην μιμούμενος οὕτως ἐποίησε. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος τότε διελέχθη περὶ τῆς παρθενίας, ὅτε αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἤκουον. Εἰπόντων γὰρ, *Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικὸς, συμφέρει μὴ γαμήσαι*· τότε [278] ἔφησεν· *Εἰσὶν εὐνούχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*. Ὅταν γὰρ μέγα ἦ τὸ κατορθούμενον, καὶ διὰ τοῦτο μὴδὲ εἰς ἐντολὴς ἀνάγκην κατακλείηται, τότε τῶν μελλόντων κατορθοῦν τὴν προθυμίαν ἀναμείνειν χρή, ἐτέρῳ τινὶ τρόπον καὶ ἀνυπόπτως τὸ βέλγησαι καὶ βουληθῆναι κατασκευάζοντας ἐν αὐτοῖς· ὥς περ οὖν καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίησεν. Οὐ γὰρ ἀπὸ τῶν περὶ παρθενίας λόγων εἰς τὴν τῆς παρθενίας αὐτοὺς ἐπιθυμίαν ἐνέβαλεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ γάμου μόνον διαλεχθεὶς, καὶ τὸ βάρος τοῦ πράγματος δείξας, καὶ μέχρι τοῦτο στήσας τὸν λόγον, οὕτω σφῶς ψικώμηνεν, ὥς τοὺς μὴδὲν περὶ τοῦ μὴ γαμεῖν ἀκούσαντας αὐτοὺς ἀπ' ἑαυτῶν εἶπεν, ὅτι *Συμφέρει μὴ γαμεῖν*. Διὰ τοῦτο οὖν καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν, ὁ τοῦ Χριστοῦ μιμητῆς· *Περὶ δὲ ὧν ἐγγράφατέ μοι*· μόνον οὐκ ἀπολογούμενος αὐτοῖς διὰ τούτων, καὶ λέγων, ὅτι

* Reg. et Savil. τέθεικεν.

b Reg. et Savil. ἐνομοθετεῖ λέγων, « Εἰ τις ἔχει γυναῖκα ἀπίστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφίενω αὐτήν· καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἀνδρα ἀπίστον, καὶ οὗτος συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφίενω αὐτόν. » Διὰ τοῦτο οὖν ἔλεγεν, « Οὐχ ὁ Κύριος, ἀλλ' ἐγὼ λέγω. » Οὐ.

c Reg. et Savil. in marg. τῆς ἐν χρεῖα διαλ.

d Sic Savil. et Reg. Morel. autem et Plantin. ἀλλὰ μὴ δέισις.

e Reg. et Savil. in marg. δεικνύντες. Paulo post Reg. οὐκ ἔν ὁ γάμος ἀμφίβολος.

f Reg. et Savil. εἰσηγγάσας. Plantin. et Morel. ἡγήσας.

nibus multa ac magna obvenient bona, quæ et oculis, et aures, et humanam cogitationem superent. Itaque iis dimissis (satis est enim jam cum iis verborum) ad Ecclesiæ filios sermonem conferamus.

XII. *Paulum qui dicat*, Reliquis ego dico, non Dominus, humanum id consilium esse non significare. — Unde igitur præstat orationem exordiri? Ab iis Domini verbis, quæ per beatum Paulum profatur: nam hujus cohortationem Domini cohortationem esse credendum est. Cum enim dicit, *Conjugibus autem præcipio, non ego, sed Dominus*: et rursum, *Cæteris ego dico, non Dominus* (1. Cor. 7. 10 et 12); non id dicit, alia sua esse, alia Domini. Nam qui loquentem in se Christum haberet, qui nec vivere satageret, ut in se Christus viveret, qui regnum, vitam, angelos, Potestates, omnemque creaturam aliam, atque omnino omnia ejus amoris postponeret, quo pacto aut eloqui aut cogitare aliquid in animum induxisset, quod Christo non placeret, præsertim cum hanc legem conderet? Quid est ergo quod dicit, *Ego, non ego?* Leges nobis ac dogmata partim per se Christus, partim per apostolos prodidit. Nam non omnia eum per se statuisset, audi quid dicat: *Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo* (Joan. 16. 12). Itaque illud: *Uxor a viro ne discedat* (1. Cor. 7. 10), jam ante sanxerat, cum in terris carne indutus degeret: ideoque dicit, *Conjugibus autem præcipio, non ego, sed Dominus*. Quod ad infideles attineret, præsens nihil edixerat, sed ad id Pauli mentem incitans legem ferebat¹: itaque, *Non Dominus*, inquit, *sed ego*: non qui significatum vellet, humanum esse quod diceretur: nihil minus; sed præceptum id ab eo præsentem discipulis proditum non esse, sed nunc demum per se. Quare ut illud, *Dominus, non ego*, haud ejus est qui Christi jussu adversetur: ita hoc, *Ego, non Dominus*, non privatum quiddam, et præter Dei mentem edicentis est, sed hoc solum indicantis, per se præceptum id nunc prodi. Nam de vidua loquens, *Beatior est*, inquit, *si sic permanserit, secundum meum consilium* (1. Cor. 7. 40); ac ne audiens, *Secundum meum consilium*, humanum commentum crederes, suspicionem additamento eo sustulit, *Puto autem quod et ego spiritum Dei habeam*. Itaque ut quæ spiritus essent eloquens, suam sententiam vocat, nec propterea humanum scitum dicemus: ita et nunc cum inquit, *Ego dico, non Dominus*, ne mihi idcirco Pauli sermonem esse existimes: habebat quippe loquentem in se Christum; neque ausus fuisset tantum dogma sententiæ more ponere, nisi legem inde petisset. Ita enim cum eo quispiam loquutus fuisset: Non sustineo qui fidelis sim cum infideli, qui purus cum impura degere; tute iam dicebas, hæc te dicere, non Dominum. Unde igitur mihi pignus atque fidem? At dixisset ei Paulus: Ne verearis; ideo enim dixi, habere me loquentem

in me Christum: et, videri me quoque divinum habere spiritum, ne quid eorum quæ dixissem humanum suspicarer. Nisi enim ita esset, numquam eam auctoritatem meis cogitationibus tribuissem. *Sunt enim mortalium cogitationes timidae, eorumque commenta periculosa* (Sap. 9. 14). Jam vero legis etiam vim orbis terrarum Ecclesia demonstrat, eam accurate servans, haudquaquam servatura, nisi explorata cognosceret, id dictum Christi esse mandatum. Quid igitur Paulus Domini instinctu incitatus dicit? *De quibus autem mihi scripsistis, bonum esset homini mulierem non tangere* (1. Cor. 7. 1). Hic approbandi sunt Corinthii, qui nullo accepto a præceptore consilio de virginitate, ipsi quærere anteverant. Atque hinc jam eis gratiæ opera factam accessionem ostendit. Nam ex veteri Testamento res dubia non erat, non solum reliquis omnibus, sed Levitis etiam et pontificibus, atque ipso pontifice maximo, matrimonio in primis operam dantibus.

XIII. *Cur ad eum de virginitate Corinthii scripserint, nec ipse eos prior cohortatus sit.* — Unde igitur in quæstionem venerunt? Acute id ac præclare viderunt, majori sibi virtute opus esse, qui majus donum accepissent. Illud etiam animadversione dignum est, cur id eis consilium non exposuerit; neque enim si quid ejusmodi audissent, iterum ex eo per literas idem quævisissent. Nam et hic admirabilem Pauli sapientiam cognoscere est. Neque enim temere ac sine causa rem tantam monere omisit, sed sustinuit dum ipsi prius aliquam ejus notitiam consequuti in cupiditatem venirent, ut eorum animos nactus jam virginitati deditos, utiliter hisce de rebus sermones sere- ret, auditorum in rem studio ingens adjumentum ad cohortationis admissionem præstante: et alioqui rei magnitudinem atque insignem gravitatem ostendit. Nam si ita esset, non expectato eorum studio ipse id prior, si non ut jussum ac præceptum, ac certe ut cohortationem atque consilium prodidisset. Nunc qui neque id prior facere animum induxerit, evidens nobis fecit, egere virginitatem multi sudoris contentionisque permagnæ. Atque id hic communem nostrum Dominum imitatus fecit, qui de virginitate tum discernit, cum eum discipuli rogarunt. Nam cum dixissent, *Si ea est viri cum uxore conditio, expedit matrimonium non contrahere*, respondit, *Sunt eunuchi, qui seipsos propter cælestè regnum castrarunt* (Matth. 19. 10. 12). Ubi enim ingens est recte factum, atque ideo nec sub præcepti necessitate concluditur, expectandum est desiderium eorum qui eo perfuncturi sunt, et alia quadam ratione nec suspecta animus iis atque studium est parandum: quod quidem et Christus fecit. Neque enim eos ulla de virginitate disputatione in virginitatis studium coniecit, sed de matrimonio solum loquutus, in ejusque difficultate commonstranda hærens atque conquiescens, rem adeo prudenter moderatus est, ut qui de non contrahendo matrimonio nihil audissent, sua sponte dicerent, *Expedit matrimonium non contrahere* (Ibid. v. 10). Atque ideo etiam Paulus, Christi imitator, *De quibus autem*, in-

¹ Reg. et Savil. habent: *Legem ferebat dicens: Si quis uxorem habet infidelem, et hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam; et si qua mulier habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum. Idcirco igitur dixi: Non Dominus, sed ego dico.*

quit, *mihi scripsistis* : velut se iis verbis in hanc sententiam purgans : Equidem vos ad sublime hoc fastigium propter rei difficultatem adducere non audebam. Nunc vero cum priores ipsi ad me scripseritis, fidens demum consulo. Cur enim cum multis de rebus scripserint, nusquam id adjecit? Nulla alia de causa, quam ea, quam nunc dixi; ne quis enim cohortationem inique acciperet, literas eis, quas misissent, ad memoriam revocat. Ac ne sic quidem occasionem eam nactus vehementiorem adhibet admonitionem, sed admodum benignam, in eo etiam Christum imitatus : nam Servator absoluto sermone de virginitate addidit, *Qui potest capere capiat* (Matth. 19. 12). Quid igitur ait? *De quibus autem mihi scripsistis, bonum est homini mulierem non tangere* (1. Cor. 7. 1).

XIV. *Obiectio eorum qui virginitatem ejiciunt, et solutio.* — Sed fortasse dicat aliquis : At si præstet mulierem non tangere, qua de causa in vitam invasit matrimonium? Quorsum autem muliere utemur, quæ neque ad matrimonium, neque ad liberorum procreationem serviat? Ecquid vero prohibebit omne hominum genus deleri, cum et mors id quotidie depascat ac concidat, et ea sententia alios in defunctorum locum restituere non permittat? Nam si bonum id universi consectemur, nec mulieres attingamus, omnia dilabentur, et urbes, et domus, et agri, et artes, et animantes, et stirpes. Ut enim prostrato imperatore cogit necessitas omnem exercitus ordinem dissipari : sic homine, terrestrium omnium rege, matrimonii defectu, extincto, cæterorum nihil incolumitatem suam ordinemque tuebitur; ita bellum hoc consilium innumeris orbem malis complebit. Enimvero si hæc hostium solum atque infidelium dicta essent, ea parvi duxissem; sed cum ea multi etiam, qui ad Ecclesiam spectare videantur, jactent, ingenii ignavia virginitatis sudores detrectantes? illamque damnando et nauci faciendo socordiam suam tegere volentes, ut non negligentia quadam, sed recto rationis judicio ab eo certamine refugisse videantur : age, hostibus dimissis; *Animalis enim homo non capit quæ Spiritus sunt, quippe quæ sint ei stultitia* (1. Cor. 2. 14), qui se nostros fingunt, utrumque doceamus, et tantum abesse ut res nauci sit, ut valde etiam utilis sit ac necessaria, neque accusationem eam ipsos impune laturos, sed tantum iis periculi allaturam, quantum præmiorum atque laudis iis, qui virginitatem coluerint. Nam hoc constructo mundo, et iis paratis, quæ ad quietem et usum nostrum conducebant, Deus hominem finxit, cuius etiam causa mundum fabricatus est. Is vero formatus in paradiso debebat, nec matrimonii ulla mentio; opus erat ei etiam adjutrice; adhibita est : ne sic quidem matrimonium visum necessarium est. Ac neque dum exstabat, et in paradiso velut cælo quodam ejus expertes debebant, atque in Dei consuetudine suavissime quiescebant. Miscendi autem corporis ardor, conceptio, dolores, partus, atque omne genus corruptelæ ex eorum animis exulabat, et velut annis perspicuus e liquido fonte manans, sic inibi agebant virginitate ornati. Ac tum erat

terra ab hominibus vana; id quod nunc verentur hi orbis curatores, qui cum de alienis serio sollicitentur, de suis ne cogitare quidem sistent; deque hominum communitate ne intereat auxilii, animum suum tamquam alienum singuli negligunt, cum ad eum quod attinet, vel de minimis rebus severe ad prænam vocandi sint, et quod ad hominum attinet paucitatem, nec levissime rationem reddituri. Non erant tum oppida, non artes, non domus; etenim hæc quoque non minimum curatis; sed hæc non erant, et nihil tamen beatam illam vitam atque hæc longe meliorem impediabat aut turbabat. At postquam Deo non obtemperarunt, et terra atque cinis effecti sunt, cum beata ea vita virginitatis etiam decus perdidissent, atque una cum Deo etiam illa eos deserens abscessit. Nam quamdiu a diabolo invicti Dominum suum reverebantur, manebat virginitas, eos exornans magis quam reges diademata et aurea vestimenta. At ubi captivi, regio hoc amictu erepto, abjectoque caelesti ornatu, mortis corruptelam, iras, cruciatus, ac ærummas acceperunt, tum vero cum iis matrimonium subiit, mortale hoc et servile vestimentum; nam *Qui cum uxore est*, inquit, *eorum sollicitus est, quæ sunt mundi* (1. Cor. 7. 33). Viden' unde initium habuerit matrimonium, unde necessarium visum sit? Ab inobedientia, diris atque morte. Nam ubi mors est, ibi matrimonium, quo sublato neque illa consequitur. At non virginitatem hæc sequuntur, sed semper utilis, semper fausta atque felix, et ante mortem et post mortem, et ante matrimonium et post matrimonium. Cedo enim, quod matrimonium Adam procreavit, qui Evam partus dolores? Nequaquam dixeris. Quid igitur vane tremis ac formidas, ne matrimonio desinente humanum etiam genus desitutum sit (Dan. 7. 10)? Decies millies dena millia angelorum Deo ministrant, mille millia archangelorum apud eum adstant; neque eorum quisquam propagatione, aut partu, ac doloribus, et conceptione procreatus est. Itaque multo magis homines circa matrimonium fluxisset; quemadmodum et primos finxit, unde homines omnes orti.

XV. *Matrimonium genus nostrum non augere.* — Ac nunc genus nostrum frequentat non matrimonii vis, sed Domini jam initio dictum, *Crescite et multiplicamini, et replete terram* (Gen. 1. 28). Quid enim Abrahamo ad liberos gignendos res ista profuit? an non ea tot annos usus, tandem hanc vocem emisit : *Domine, quidnam mihi daturus es, cum sine liberis decedam* (Gen. 15. 2)? Itaque ut tum ex effectis corporibus Deus tot millibus originem atque initium dedit, sic principio, si ejus jussis obediens Adamus arboris voloplatem fregisset, haud sane de via laborasset, qua humanum genus auget. Neque enim aut matrimonium, nolente Deo, homines frequentes efficere queat, aut virginitas, volente eo frequentes esse, multitudinem minuet. At ita voluit, inquit, propter nos ac nostram perviciam. Nam cur non ante deceptionem matrimonium prodit? cur non in paradiso coitus? cur non ante maledictionem partus dolores? Erant nempe hæc supervacanea; in posterum vero

Ἐγὼ μὲν ἐπὶ τὴν ὑψηλὴν ταύτην κορυφὴν οὐκ ἐτόλμων^α ὑμᾶς ἀγαγεῖν διὰ τὸ τοῦ πράγματος δυσκατόρθωτον· ἐπειδὴ δὲ αὐτοὶ φθάσαντες ἐγράψατέ μοι, μετὰ τοῦ θαρρῆναι ποιοῦμαι τὴν συμβουλίην. Διὰ τί γὰρ ὑπὲρ πολλῶν γραφάντων ἐκείνων οὐδαμῶς τοῦτο προσέθηκε; Δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ διὰ τοῦτο ὅπερ εἶπον νῦν· ἵνα γὰρ μὴ τις δυσχεράνη τὴν παραίνεσιν, τῶν γραμμάτων αὐτοῦς, ὧν ἐπεψάν^β, ὑπομνήσκει· καὶ οὐδὲ οὕτω μετὰ σφοδρότητος κέχηται τῇ παραίνεσει, καὶ ταῦτα τοσαύτην λαβὼν ἀφορμὴν, ἀλλὰ καὶ ἄγαν ὑφειμένως, κἀν τούτῳ μιμούμενος τὸν Χριστόν. Καὶ γὰρ ὁ Σωτὴρ μετὰ τὸ πληρῶσαι τὸν περὶ τῆς παρθενίας λόγον προσέθηκεν· Ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρεῖτω. Τί οὖν φησι; Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καὶ ὁ ἄνθρωπος γυναικὸς μὴ ἀπεσθαι.

ΙΑ'. Ἀλλ' ἴσως εἰποὶ τις ἄν· Καὶ εἰ καλὸν γυναικὸς μὴ ἀπεσθαι, τίως ἔνεκεν γάμος ἐπεισέλθε τῷ βίῳ; Πού δὲ λοιπὸν χρήσιμα τῇ γυναικί, μήτε εἰς γάμον, μήτε εἰς παιδοποιαν ἡμῖν χρησιμεύουσι; Τί δὲ κωλύσει τὸ τῶν ἀνθρώπων ἅπαν ἀφανισθῆναι γένους, τοῦ μὲν θανάτου καθ' ἑκάστην αὐτὴν ἡμέραν ἐπινεμόμενον καὶ κόποντος, τοῦ δὲ λόγου τοῦτο οὐκ ἔωτος ἀντὶ τῶν πιπτόντων ἐτέρους ἀνίστασθαι; Εἰ γὰρ τὸ καλὸν τοῦτο ζηλώσασιν ἅπαντες, καὶ μὴ ἀφαιέμεθα γυναικὶν, πάντα οἰχέσεται, καὶ πόλεις, καὶ οἰκίαι, καὶ ἀγροί, καὶ τέχναι, καὶ ζωα, καὶ φυτὰ. Καθόπερ γὰρ τοῦ στρατηγοῦ πεσόντος πᾶσα ἀνάγκη τοῦ στρατεύματος διασπασθῆναι τὴν εὐταξίαν, οὕτω τοῦ πάντων τῶν ἐπὶ γῆς βασιλευμένου ἀνθρώπου διὰ τοῦ μὴ γαμεῖν ἀφανισθέντος, οὐδὲν τῶν λοιπῶν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀσφαλείας καὶ εὐταξίας διαμενεῖ, καὶ τὸ καλὸν τοῦτο παράγγελμα μυρίων ἐμπλήσει τὴν οἰκουμένην κακῶν. Ἐγὼ δὲ, εἰ μὲν τὸν ἐχθρὸν καὶ ἀπίστῳ ἦν ταυτὶ μόνον τὰ ρήματα, βραχὺν ἂν αὐτὸν ἐποίησάμην λόγον· ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δοκούντων συντελεῖν πολλοὶ ταῦτα φθέγγονται, δι' ἀσθένειαν μὲν προαιρέσεως ἀπολειφθέντες τῶν ὑπὲρ τῆς παρθενίας ἰδρώτων, τῷ δὲ τὸ πρᾶγμα κακίζειν καὶ περιττὸν ἀποφαίνειν βουλόμενοι συσχιάζειν τὴν ἑαυτῶν ῥαθυμίαν, ἵνα μὴ δοκῶσι δι' ὀλιγωρίαν, ἀλλὰ διὰ κρίσιν ὀρθῇ λογισμῶν τῶν ἀγώνων ὑστερηκεῖναι τοῦτων, φέρε, [279] τοὺς ἐχθροὺς ἀφέντες (Ψυχικὸς γὰρ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος· *μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστιν*), τοὺς προσποιουμένους εἶναι μεθ' ἡμῶν, διδάσκωμεν ἀμφοτέρω, ὥς οὔτε τὸ πρᾶγμα περιττὸν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον ἐστίν, οὔτε αὐτοῖς ἀξήμιος ἡ τοιαύτη κατηγορία, ἀλλὰ τοσοῦτον αὐτοῖς οἶσει τὸν κίνδυνον, ὅσον τοῖς κατορθοῦσι τὸν μισθὸν καὶ τὸν ἔπαινον. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ σύμπας οὗτος κόσμος ἀπῆρητιστο, καὶ πάντα ἡτρεπίστο τὰ πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ χρήσιν τὴν ἡμετέραν, ἔπλεσε τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός, δι' ὃν καὶ τὸν κόσμον ἐποίησε. Πλασθεὶς δὲ ἐκείνους ἔμενειεν ἐν παραδείσῳ, καὶ γάμου λόγος οὐδεὶς ἦν· ἐδέξεν αὐτῷ γενέσθαι καὶ βοήθην, καὶ ἐγένετο· οὐκ οὐδὲ οὕτως ὁ γάμος ἀναγκαῖος εἶναι ἐδόκει. Ἀλλ' οὐδὲ ἐφαινετό πω^γ, ἀλλ' ἔμενον ἐκείνοι τοῦτο χωρὶς καθάπερ ἐν οὐρανῷ τῷ παραδείσῳ διατῶμενοι, καὶ ἐντροφῶντες τῇ πρὸς Θεὸν ὁμιλίᾳ· μίջως δὲ ἐπιθυμία καὶ σύλληψις καὶ ὠδίνες καὶ τόκοι καὶ πᾶν εἶδος φθορᾶς ἐξώριστο τῆς ἐκείνων ψυχῆς· ὥςπερ δὲ ρεῖθρον διειδὼς ἐκ καθαρᾶς πηγῆς προῖον, οὕτως ἦσαν ἐν ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ τῇ

παρθενίᾳ κοσμούμενοι. Καὶ πᾶσα τότε ἡ γῆ ἔρημος ἦν ἀνθρώπων· τοῦτο δ' νῦν δεδοικασιν οὗτοι οἱ τῆς οἰκουμένης μεριμνηταί, οἱ τὰ μὲν ἐτέρων σπουδαίως μεριμνῶντες, τὰ δὲ ἑαυτῶν οὐδὲ ἐννοεῖν ἀνεχόμενοι, καὶ ὑπὲρ μὲν τοῦ κοινῶν τῶν ἀνθρώπων δεδοικότες γένους μὴ ποτε ἐπιλείπη^δ τῆς δὲ ἰδίας ἑκαστος ὡς ἀλλοτρίας οὕτως ἀμελοῦντες ψυχῆς, καὶ ταῦτα μέλλοντες ὑπὲρ μὲν ταύτης καὶ τῶν μικροτάτων ἔνεκεν ἀκριβεῖς ἀπαιτεῖσθαι τὰς εὐθύνas, ὑπὲρ δὲ τῆς τῶν ἀνθρώπων ὀλιγότητος οὐδὲ τὸν τυχόντα λόγον ὑφείκειν. Οὐκ ἦσαν τότε πόλεις, οὐδὲ τέχναι, οὐδὲ οἰκίαι· καὶ γὰρ καὶ τούτων οὐκ οὐχ ὡς ἐτυχε μέλει· ἀλλ' οὐκ ἦν τότε ταῦτα, καὶ ὅμως τὴν μακαρίαν ἐκείνην ζωὴν καὶ πολλῷ ταύτης ἀμείνω οὐδὲν οὔτε ἐνεπόδιζεν, οὔτε ἐνέκοπτεν. Ἐπειδὴ δὲ παρήκουσαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐγένετο γῆ καὶ σποδὸς, ἀπώλεσαν μετὰ τῆς μακαρίας ἐκείνης διαγωγῆς καὶ τῆς παρθενίας καλὸν^δ, καὶ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὰ καταλιπούσα αὐτοὺς ἀνεχώρησεν. Ἔως μὲν γὰρ ἦσαν ἀνάλωτοι τῷ διαδόλῳ, καὶ τὸν δεσπότην ἡδόντον τὸν αὐτῶν, παρέμενε καὶ ἡ παρθενία κοσμοῦσα αὐτοὺς μάλλον ἢ τοὺς βασιλεῖς τὸ διάδημα καὶ τὰ ἱμάτια τὰ χρυσοῦ· ἐπειδὴ δὲ αἰχμάλωτοι γενόμενοι τὴν βασιλικὴν ταύτην ἀπεδύσαντο στολὴν, καὶ τὸν οὐράνιον ἀπέθεντο κόσμον, ἐδέξαντο δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου φθοράν, καὶ τὴν ἀράν, καὶ τὴν ὀδύνην, καὶ τὸν ἐπίπνον βίον, τότε ὁ γάμος ἐπεισέρχεται μετὰ τούτων, τὸ θνητὸν τοῦτο καὶ δουλικὸν ἱμάτιον. Ὁ γὰρ *γαμήσις*, φησὶ, *μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου*. Ὅρξ πῶθεν ἔσχε τὴν ἀρχὴν ὁ γάμος, πῶθεν ἀναγκαῖος ἐδοξεν εἶναι; Ἀπὸ τῆς παρακοῆς, ἀπὸ τῆς ἀρᾶς, ἀπὸ τοῦ θανάτου. Ὅπου γὰρ θάνατος, ἐκεῖ γάμος· τούτου δὲ οὐκ ὄντος οὐδὲ οὕτως ἔπεται. Ἀλλ' οὐχ ἡ παρθενία ταύτην ἔχει τὴν ἀκολουθίαν, ἀλλ' ἀεὶ χρήσιμον, ἀεὶ καλὸν καὶ μακάριον, καὶ πρὸ τοῦ θανάτου καὶ μετὰ τὸν θάνατον, καὶ πρὸ τοῦ γάμου καὶ μετὰ τὸν γάμον. Ποῖος γὰρ, εἰπέ μοι, γάμος ἀπέτεκε τὸν Ἀδὰμ, ποῖα τὴν Εὐαν ὠδίνες; Οὐκ ἂν ἔχοις εἰπεῖν. Τί οὖν δέδοικας εἰχὴ καὶ τρέμεις, μὴ πιυσαμένου τοῦ γάμου [280] καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων παύσῃται γένος; Μύρια μυριάδες ἀγγέλων λειτουργοῦσι τῷ Θεῷ, χίλια χιλιάδες ἀρχαγγέλων παρστήσιν αὐτῷ, καὶ οὐδεὶς τούτων γένονεν ἐκ διαδοχῆς, οὐδὲ ἐκ τόκων καὶ ὠδίνων καὶ συλλήψεως. Οὐκοῦν πολλῷ μάλλον ἀνθρώπους ἐποίησεν ἂν γάμου χωρὶς, ὥςπερ οὖν καὶ ἐποίησε τοὺς πρώτους, ὅθεν ἅπαντες ἄνθρωποι.

ΙΕ'. Καὶ νῦν δὲ οὐχ ἡ τοῦ γάμου δύναμις τὸ γένος συγκροτεῖ τὸ ἡμέτερον, ἀλλ' ὁ τοῦ Κυρίου λόγος ὁ παρὰ τὴν ἀρχὴν εἰπὼν, *Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν*. Τί γὰρ, εἰπέ μοι, τὸν Ἀδὰμ εἰς παιδοποιαν τὸ πρᾶγμα ὤνησεν; οὐκ ἐπὶ τοσοῦτοις αὐτῷ χρησάμενος ἔτεσι, ταύτην ὑστερον ἀφῆκε τὴν φωνήν· *Δέσποτα, τί μοι δώσεις*; ἐγὼ δὲ ἀπολύομαι ἄτεκνος. Ὡςπερ οὖν τότε ἀπὸ νεκρῶν σωμάτων τοσαύταις μυριάσι δέδωκεν ὑπόθεσιν καὶ ρίζαν ὁ Θεός, οὕτω καὶ παρὰ τὴν ἀρχὴν, εἰ τοῖς προστάγμασιν αὐτοῦ πεισθέντες οἱ περὶ τὸν Ἀδὰμ τῆς ἡδονῆς ἐκράτησαν τοῦ ἐξύλου, οὐκ ἂν ἠπόρησεν ὁδοῦ δι' ἧς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος αὐξήσει. Οὕτε γὰρ ὁ γάμος μὴ βουλομένου Θεοῦ δυνήσεται ποιῆσαι πολλοὺς τοὺς ὄντας ἀνθρώπους, οὐδὲ ἡ παρθενία, βουλομένου πολλοὺς εἶναι, λυμανεῖται τὸ πληθος. Ἀλλ' οὕτως ἐβουλήθη, φησὶ, δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἀπειθειαν τὴν ἡμετέραν. Διὰ τί γὰρ μὴ πρὸ τῆς ἀπάτης ὁ γάμος ἐφάνη; διὰ τί μὴ ἐν παραδείσῳ ἡ μίξις; διὰ τί μὴ πρὸ τῆς ἀρᾶς ὠδίνες; Ὅτι ταῦτα τότε μὲν περιττά, ὑστερον δὲ

^δ Reg. κάλλος.

^α Reg. ἐτόλμωσα. Infra post hæc τὴν συμβουλίην Reg. et Savil. in marg. sic habent, "Ὅτι καλὸν ἀνδρὶ ὁπῶν γυναικὸς μὴ ἀπεσθαι. Διὰ τί γὰρ."

^β Reg. τῶν προσταγμάτων ὡς αὐτοῦ, ἀπ' ὧν ἐπεψάν.

^γ Savil. in textu et Reg. πού. Morel., Plantin. et Savil. in ms. γ. πού. Infra Reg. καθάπερ οὐρανῷ.

γέγονεν ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν καὶ ταῦτα καὶ τὰ ἄλλα ἅπαντα, αἱ πόλεις, αἱ τέχναι, ἡ τῶν ἱματιῶν περιβολή, ὁ λοιπὸς τῶν χρειῶν ὄχλος. Ταῦτα γὰρ ἅπαντα ἐπισυρόμενος εἰσέλασεν ὁ θάνατος μεθ' ἑαυτοῦ. Μὴ τοίνυν ὁ διὰ τὴν ἀσθένειαν συν-εχωρήθη τὴν σὴν, τοῦτο τῆς παρθενίας προτίμα, μᾶλλον δὲ μῆδὲ ἐν ἰσῷ τίθεσο· ἐπεὶ κατὰ τοῦτον προῖον τὸν λόγον καὶ τὸ δύο γυναικας ἔχειν τοῦ μὲν ἀρκεῖσθαι μόνον ἀμεινον εἶναι φήσεις, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο συγκεχώρητο ἐν τῷ νόμῳ Μωυσέως· καὶ τὸν πλουτοῦν δὲ οὕτως τῆς ἔκτουσιν προτιμήσεις πενίας, καὶ τὴν τρυφὴν τῆς σύμφρονος διαίτης, καὶ τὸ ἀμύνεσθαι τοῦ φέρειν τὸν ἀδικούντα γενναίως.

ΙΓ'. Σὺ δὲ αὐτὰ κακίζεις, φησὶ. Κακίζω μὲν οὐδαμῶς. Θεὸς γὰρ αὐτὰ συνεχώρησε, καὶ γέγονεν ἐν καιρῷ χρησίμα· μικρὰ δὲ αὐτὰ εἶναι φημι, καὶ παίδων κατωρθώματα μᾶλλον ἢ ἀνδρῶν. Καὶ διὰ τοῦτο ἡμᾶς τελείους ὁ Χριστὸς δημιουργῆσαι βουλόμενος, ἐκεῖνα μὲν ἀποθεσθαι ἐκέλευσεν, ὥστε ἡμᾶς παιδικὰ καὶ οὐ δυνάμενα περιβαλεῖν τὸν ἀνδρα τὸν τέλειον, οὐδὲ τὸ μέτρον κοσμήσαι τῆς ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ· τὰ δὲ ἐκείνων εὐπρεπέστερα καὶ τελειότερα περιθεσθαι ἐκέλευσεν, οὐκ ἀντινομοθετῶν ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἀκολουθῶν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ προστάγματα ταῦτα ἐκείνων μείζω, ἀλλὰ τοῦ νομοθέτου σκοποῦ ἐκείνα. Τίς οὖν ἐστιν οὗτος; Περι-κόψαι τὴν κακίαν τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, καὶ πρὸς τὴν τελείαν αὐτὴν ἀγαγεῖν ἀρετὴν. Εἰ τοίνυν τοῦτο ἐσπουδάκει, οὐ τὸ μείζονα ἐπιτάζει τῶν προτέρων, ἀλλὰ τὸ ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀφαιρῖν διαπαντός, καὶ μηδέποτε τῆς εὐτελείας ἀπαλλάξαι ἐκείνης, τοῦτο ἐναντιούμενον σφόδρα ἦν ἑαυτῷ. Ὡς γὰρ εἰ παρὰ τὴν ἀρχὴν, ὅτε νηπιωδέστερον τὸ τῶν ἀνθρώπων δέκετο γένος, τὴν ἐπιτεταμένην ταύτην ἐνομοθέτησε πολιτεῖαν, οὐδ' ἂν τὴν σύμμετρον ἐδεξάμεθα ποτε, ἀλλὰ [281] πάντα τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῖν ὑπὸ ταύτης ἂν τῆς ἀμετρίας διέφθαρτο· οὕτως εἰ μετὰ τὸν πολὺν χρόνον ἐκείνων καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ νόμου παιδαγωγίαν, τοῦ καιροῦ ἐπὶ τὴν οὐράνιον ταύτην καλοῦντος φιλοσοφίαν, εἰσε μένειν ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲν ἂν μέγα ἐκ τῆς συγκαταβάσεως ἐκαρπώσαμεθα ἐκείνης, τῆς τελειότητος, δι' ἣν ἡ συγκατά-θεσις γέγονε, μὴ παραγενόμενης ἡμῖν.

ΙΖ'. Νῦν δὲ παρόμοιον γέγονεν οἷον ἐπὶ τῶν νεοτῶν. Καὶ γὰρ ἐκείνους ὅταν ἐκθρέψῃ ἡ μήτηρ, προάγει μὲν τῆς καλιᾶς· ἂν δὲ ἀσθενούντας ἴδῃ, καὶ κατα-πίπτοντας καὶ δεομένους ἐπὶ τῆς ἐνδομότης, ἀφίησιν ἔτι πλείους ἡμέρας, οὐχ ἵνα διαπαντός ἐνδον μέ-ωσιν, ἀλλ' ἵνα παγέντων αὐτοῖς καλῶς τῶν περῶν, καὶ τῆς ἰσχύος προσγενόμενης ἀπάσης, μετὰ ἀσφα-λείας λοιπὸν τῆς πτήσεως ἔχωνται. Οὕτω καὶ ὁ Κύ-ριος· ἡμῶν ἐξ ἀρχῆς μὲν εἴλεκεν ἐπὶ τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν ἐκεῖ φέρουσαν ὁδὸν ἐδείκνυ, οὐκ ἀγνοῶν μὲν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα εἰδὼς, ὅτι οὐκ ἀρκέσομεν πρὸς τὴν πτῆσιν ἐκείνην, δεῖξαι δὲ ἡμῖν βουλόμενος, ὅτι οὐ παρὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν τὸ πτώμα γίνεσθαι. Ἐπειδὴ δὲ ἐδείξεν, οὕτω λοιπὸν ἀφίησιν ὥστε ἐν καλιᾷ τῷ κόσμῳ τοῦτ' αὖ καὶ τῷ γάμῳ τρέφεσθαι χρόνον πολὺν. Ὡς δὲ ἡμῖν ἐν τῷ πολλῷ χρόνῳ τὰ τῆς ἀρετῆς ἐφυ πτερά, τότε ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν ἐλθὼν ἐξήγαγε τῆς ἐν-ταῦθα μονῆς, διδάσκων ὑψηλότερα πέτασθαι. Οἱ μὲν οὖν εἰ νωρὸτερον διακείμενοι, καὶ τὸν βαθὺν ὕπνον καθεύδοντες, ἐμφιλοχῶροισιν ἔτι τῇ καλιᾷ, τοῖς τοῦ κόσμου προσηλωμένοι πράγμασιν· οἱ δὲ ὄντως γε-ναῖοι, καὶ τοῦ φωτός ἐρασταί, μετὰ πολλῆς εὐκο-λίας ἀφέντες αὐτὴν, πρὸς τὰ μετέωρα πέτανται, καὶ

τὸν οὐρανὸν ἔχονται, πάντα ἐπὶ τῆς γῆς καταλεί-ψαντες, τὸν γάμον, τὰ χρήματα, τὰς φροντίδας, τὰ ἄλλα πάντα ὅσα πρὸς τὴν γῆν ἡμᾶς καθέλκειν εἴθε. Μὴ τοίνυν τὴν ἐξ ἀρχῆς γενομένην ἐπιτροπήν τοῦ γάμου, ταύτην ἀνάγκην εἰς τὸ ἐξῆς εἶναι νομίζωμεν, κωλύουσαν ἀναχωρεῖν τοῦ γάμου· ὅτι γὰρ ἡμᾶς αὐτὸν ἀφαιρῖν βούλεται, ἀκούσων τί φησιν· Ὁ θυ-ράμενος χωρεῖν χωρεῖτω. Εἰ δὲ μὴ παρὰ τὴν ἀρ-χὴν τοῦτο ἐπέταξε, μὴ θαυμάσης. Οὐδὲ γὰρ ἱατρὸς πάντα ὅφ' ἐν τοῖς κάμνουσι καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν προστάττει, ἀλλ' ὅταν μὲν ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ κατέχωνται, τῆς στερεᾶς αὐτοῦς ἀπείργει τροφῆς· ὅταν δὲ ἀποθῶνται ἐκείνο τὸ πῦρ καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ τῷ σώματι προσγενόμενὴν ἀσθένειαν, τότε λοιπὸν ἀπαλλάξας αὐτοὺς τῶν δυσαρέστων σιτιῶν ἐπὶ τὴν συνήθη φέρει διαίταν. Ὡς περὶ δὲ ἐν τοῖς σώμασι τὰ στοιχεῖα πρὸς ἄλληλα στασιάζοντα κατὰ τὸ πλεόν ἢ ἐλαττον τὴν νόσον ἐργάζεται, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς αἱ τῶν παθῶν ἀμετρίαι διαφθείρουσι τὴν ὑγιειαν αὐτῆς· καὶ δεῖ μάλιστα καιροῦ τοῦ καταλ-λήλους τοῖς ὑποκειμένοις πάθεσιν ἔχειν τὸ πρόσταγμα, ὥς τοῦτον ἀνευ ἀμφοτέρων οὐκ ἂν ἀρκέσειε νόμος καθ' ἑαυτὸν διορθῶσαι τὴν ἐν τῇ ψυχῇ γενομένην διαστροφὴν, ὥστε οὐδὲ ἡ τῶν φαρμάκων φύσις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δύναται· ἂν ἔλκος ἀφανίσαι ποτε· ὥστε γὰρ ἐπὶ τὸν τραυματικὸν τὰ φάρμακα, τοῦτο ἐπὶ τῶν ἀμαρτημάτων οἱ νόμοι. Σὺ δὲ ἱατρὸν νῦν μὲν τέμνοντα, νῦν δὲ καίοντα, νῦν δὲ οὐδέτερον τοῦτον ποιοῦντα ἐπὶ τῶν αὐτῶν πολλάκις τραυμά-των, οὐ πολυπραγμονεῖς, καὶ ταῦτα πολλάκις [282] ἀποσφαλέντα τοῦ τέλους· τὸν δὲ Θεὸν ἀνθρώπος ὢν, τὸν οὐδαμῶ μὲν διαμαρτάνοντα, πάντα δὲ ἀξίως τῆς οικείας οἰκονομοῦντα σοφίας, περιεργάζη, καὶ τῶν προσταγμάτων εὐθύνας ἀπαιτήσεις, καὶ οὐ παραχ-ρήσεις τίς τῆς σοφίας ἀπείρω; Καὶ πῶς οὐκ ἐσχάτης ταῦτα παραπληξίας; Εἰπεν, Ἀδελφεοὶ καὶ π.λη-θύνεσθε. Τοῦτο γὰρ ὁ καιρὸς ἀπῆτει, τῆς φύσεως μαινομένης, καὶ τὸν τῶν παθῶν ὀστρον μὴ δυναμέ-νης ἐνεγκεῖν, οὐδὲ ἐχούσης εἰς ἑτέρον τινα λιμένα καταφυγεῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ζάλῃ. Ἀλλὰ τί κελεύειν ἐχρῆν; ἐν ἔγκρατειᾳ καὶ παρθενίᾳ διαίγειν; Ἀλλὰ τοῦτο μείζον ἂν τὸ πτώμα εἰργάσατο, καὶ τὴν φλόγα σφοδρότεραν ἐποίησε. Καὶ γὰρ τοὺς γάλακτος μόνου δεομένους παῖδας εἰ τις ἐκείνης ἀπαγαγὼν τῆς τρο-φῆς, τῆς ἀνδράτι προσσχοῦσης ἀναγκάσει μεταλαμ-βάνειν, οὐδὲν τὸ κωλύον αὐτοὺς ἀπολεσθαι οὐθέως. Τοσοῦτον ἡ ἀκαίρια κακὸν. Διὰ ταῦτα ἐξ ἀρχῆς οὐκ ἐδόθη γὰρ παρθενία· μᾶλλον δὲ ἡ παρθενία μὲν ἐξ ἀρ-χῆς καὶ τοῦ γάμου προτέρα ἡμῖν ἐφάνη· διὰ ταῦτα δὲ ἐπεισθῆναι ὕστερον ὁ γάμος, καὶ πράγμα ἀναγκαῖον ἐνομίζετο εἶναι, ὥς εἰ γε ἡμῶν ὑπακούων ὁ Ἀδὰμ, οὐκ ἂν ἐδέσσε τοῦτο. Καὶ πῶς ἂν, φησὶν, αἱ τοσαῦται μυριάδες ἐγένοντο; Ἐγὼ δὲ σε πάλιν ἐρωτῶ, ἐπειδὴ σε σφόδρα παρέμεινε κατασελὼν οὗτος ὁ φόβος, πῶς ὁ Ἀδὰμ, πῶς δὲ ἡ Εὐα, ἡ μεσιτεύουσα γάμου; Τί οὖν; οὕτως, φησὶν, ἐμῶν ἅπαντες ἀνθρώποι γίνεσθαι; Εἰτε οὕτως, εἰτε ἐτέρως, οὐκ ἔχω λέγειν· τὸ γὰρ ζητούμενον νῦν, ὅτι γάμου οὐκ ἔδει τῷ Θεῷ πρὸς τὸ πολλοὺς ποιῆσαι τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς ἀνθρώπους.

ΙΙΓ'. Ὅτι ἐπὶ ἡ παρθενία ποιεῖ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐπιλιπεῖν, ἀλλ' ἡ ἀμαρτία καὶ αἱ ἀποποι-μί-ξεις, ἐδείξεν ὁ κατὰ τὸν Νῶε γενόμενος ἀφανισμὸς καὶ ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ἐμπενέσθων ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰ γὰρ ἔσθυσαν πρὸς τὴν ἀποπὸν τότε ἐπιθυμίαν ἐκείνην οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν παρθενίαν ἐτίμησαν, εἰ μὴ εἶδον ἀδίκους ὄμματα

• Reg. πάντα τὰ τῆς γῆς ἐπὶ γῆς καταλ.

imbecillitate nostra facta necessaria sunt cum hæc, tum cætera omnia, oppida, artificia, vestium amictus, ac reliqua necessariorum turba; hæc enim cuncta mors secum trahens innoxit. Quare nec quod imbecillitati tuæ condonatum sit virginitati præfer: quin nec exæqua. Nam hac demum ratione duas etiam conjuges habere, quam una contentum esse, præstare dicet, quoniam id Mosis lego permissum erat; sicque divitias quam voluntariam paupertatem, delicias quam frugalitatem, injuriam ulcisci quam fortiter ferre, potius duces.

XVI. *Matrimonium indulgentiæ esse.* — Tu vero, inquit, hæc improbas. Equidem non improbo: nam ea et Deus concessit, et erant suo tempore utilia: sed levia censeo, et puerorum magis quam virorum recte facta. Ideoque Christus volens nos perfectos reddere jussit his, tamquam puerilibus vestibus, detractis, quæ et virum adultum amicare, et mensuram ætatis plenitudinis Christi (*Ephes. 4. 13*), ornare minime possent, splendidiore quodam ac perfectiore induere, non ille quidem secum pugnans, sed maxime consentiens. Nam etsi hæc illis majora sunt præcepta, idem tamen consilium est legislatoris. Quodnam id est? Recisa animi nostri vitiositate eum ad perfectam virtutem deducere. Itaque si ei operam dedisset, non ut prioribus majora imponeret, sed in iisdem perpetuo sineret, neque ab ea vilitate umquam sublevaret, fuisset id vehementer secum pugnantis. Ut enim si initio, cum puerilis affectum esset genus humanum, accuratum hoc institutum sanxisset numquam nec moderatum accepissemus, sed immoderatione ea salus nobis omnis periisset: ita si post longum hoc spatium, ac sub lege disciplinam, tempore nos ad cælestem hanc philosophiam vocante, hære in terra sivilisset, nihil magnum ex indulgentia ea percepissemus, cum perfectio propter quam facta indulgentia est nobis non obtigisset.

XVII. *De Dei indulgentia.* — Nunc simile quiddam nobis ac pullis contigit. Nam ubi eos educavit mater, profert illos quidem e nido; sed si imbecilles videt ac labentes, et qui adhuc opus habeant intus contineri, sinit insuper plures dies, non ut perpetuo intus hæreant, sed ut alis probe confirmatis, atque omni contracto robore, exin securi volatum ineant. Sic nos Dominus noster jam olim ad cælum trahebat, viamque quæ eo ferret monstrabat; non ille quidem ignorans, quin belle etiam consocius, impares ad eum volatum futuros, sed ostendere nobis volens, non voluntate sua, sed imbecillitate nostra lapsum fieri. Quod ubi ostendit, sivit porro in hoc mundo et matrimonio tamquam nido quodam diutius alii, donec tandem virtutis quasi quibusdam pennis longo intervallo enatis, sensim atque pedetentim ingressus, domicilio hoc eductos altius docuit evolare. Ergo alii adhuc oscitantes, arctoque somno consopiti, nido etiamnum consuescunt, mundanis affixi rebus: alii vero generosi, ac lucis amatores, eo facillime deserto ad sublimia volant, omnibusque in terra relictis, matrimonio, nummis, curis, cunctisque reliquis quæ ad terram nos detrahere solent, cælo in-

hiant. Quare ne putemus, matrimonii olim permissionem necessitatem deinceps esse, ab eo refugere ventantem; nam quod velit ut id dimittamus, audi quid dicat, *Qui potest capere, capiat* (*Matth. 19. 12*). Quod si id principio minus jussit, nihil mirum: neque enim medicus omnia simul ægrotis eodemque tempore præscribit, sed cum a febris tenentur, a firmiori cibo eos arceat; cum vero astum illum atque ab eo corpori contractam infirmitatem depulerunt, tum ingratis demum cibis liberatos assueto victui reddit. Quemadmodum vero in corporibus elementa inter se discordia excessu defectuque morbum concitant, ita et animi sanitatem affectuum immoderationes corrumpunt; in primisque opus est tempestivitate, atque ut ad subjectas affectiones accommodatum præceptum sit; alioqui lex sine his utriusque ad corrigendam excitatam in animo depravationem minime sufficit, sicut nec medicamentorum vis ulcus sanare per se poterit: nam quod remedia vulneribus, id vitis leges præstant. Tu vero medicum sæpe idem vulnus nunc secantem, nunc aurentem, nunc horum neutrum facientem, præsertim qui frequenter a fine aberret, non urges: Deum vero, qui homo sis, numquam aberrantem, sed omnia ut ejus dignum sapientia est moderantem, obtundis, ab eoque præceptorum rationem exigis, neque infinite sapientiæ tamquam de via cedis? An non ea extrema amentia est? *Crescite, ait, et multiplicamini* (*Gen. 1. 28*). Id enim tempus postulabat, furiente natura, ac neque ad libidinis impetum consistente, neque in ea tempestate portum alium quo confugeret habente. Sed quid imperandum fuit? ut in continentia ac virginitate degerent? At hoc et lapsum majorem, et vehementiorem flammam effecisset. Nam si quis pueros, qui lacte solum egent, ab eo cibo remotos viris congruo vesci cogat, nihil impediet, quo minus e vestigio pereant. Tantum malum est intempestivitas. Eapropter virginitas initio data non est; imo vero virginitas et initio, et matrimonio prior exstitit, sed eapropter invasit matrimonium visumque necessarium est, cuni, si quidem Adamus obediens mansisset, eo opus non fuisset. At qui, inquit, tot millia prodidiissent? Ego vero, quando hæc te formido admodum sollicitans manet, iterum abs te quero, unde nobis Adamus, unde Eva, non interveniente matrimonio? Quid igitur? itane, inquit, homines omnes erant nascituri? Hoc an alio modo, haud sane habeo dicere; illud enim nunc agitur, Deo ad frequentandos in terra homines matrimonio opus non fuisse.

XVIII. *Non virginitatem genus nostrum imminuere, sed peccatum.* — Nec vero mortalium generi virginitatem interitum comparare, sed flagitia et sædos coitus, ostendit illa Noe tempestate hominum, jumentorum, breviter omnium in terris animantium internecio. Nam si tum obscenæ ei libidini restitissent Dei filii, (*Gen. 6. 2*) ac virginitatem coluissent, neque hominum filias iniquis oculis aspexissent, numquam hæc eos perniciës oppressisset. Atque hæc nolum ita accipi, quasi eorum cladem in matrimonium conferrem; non enim id nunc dico, sed genus nostrum

perimere ac delere, id vero non esse virginitatis, sed peccati.

XIX. Matrimonio olim duas fuisse causas, nunc unam esse. — Itaque cum liberum querendorum causa proditum matrimonium est, tum multo magis ad naturæ ardorem restitruendum. Atque id Paulus testatur, dicens: *Sed propter fornicationem suam quisque uxorem habeat*: non propter liberorum procreationem; rursumque convenire jubet, non ut multorum filiorum parentes fiant; sed cur? *Ne vos tentet, inquit, satanas*; ac progressus non dixit, *Si optant liberos*, sed quid? *Qui se non continent, matrimonium contrahant.* (1. Cor. 7. 2. 5. 9). Principio enim, ut dicebam, duplicem hanc occasionem habebat, sed deinde terra ac mari, atque orbe omni repleto, unus dumtaxat prætextus est reliquus, nequitiae et libidinis abolitio. Nam eos qui etiamnum se in his vitiis erant volutaturi, et porcorum vitam agere atque in lupanaribus perire cupiunt, non minimum juvat matrimonium, quod necessitate ea atque fœditate liberatos sanctos castosque tueatur. At enim quis umbratilis hujus pugnae futurus modus est? Et vos enim qui hæc dissenseritis non minus quam nos virginitatis excellentiam tenetis, omniaque, quæ a vobis dicuntur, commenta ac prætextus sunt et libidinis tegumenta.

XX. Etiam si nullum periculum esset iis qui virginitatem despiciant, tamen ne sic quidem tutum esse eam despiciere. — Verum ut hæc impune dicere liceat, tamen vel hac ratione a calumnia temperatum oportuit. Nam qui de rebus præclaris secus sentiat, præter alia damna non leve etiam apud omnes improbitatis suæ testimonium, nempe adeo depravatum et iniquum iudicium profert. Itaque si nulla alia de causa, at ne tam tetram opinionem de se concitarent, linguam continere decebat, cogitantes, qui summis certaminibus illustres laudet, eum licet eadem non attingat, facile ab omnibus veniam consequi: at qui nec ea exerceat, et multis coronis digna etiam damnet, merito eum omnes oderint ceu hostem atque inimicum virtutis, et insanis miseriorem. Hi enim et quæ committunt nesciunt, nec quæ patiuntur ultro sustinent; ideoque læso magistratu non modo pœnas minime dant, sed eos ipsi etiam læsi miserantur. Quod si quis autem prudens ea designet, quæ illi imprudentes faciunt, jure omnium sententiis ut naturæ nostræ perduellis damnetur.

XXI. Ingens periculum esse iis qui virginitatem despiciant. — Quare ut dicebam, etsi accusatio ea impune esset, tamen ob ea quæ jam dixi abstinere oportebat. Nunc inest in eo ingens periculum: neque enim qui sedens contra suum fratrem loquitur, et adversus filium matris suæ scandalum ponit (*Psal. 49. 20*), solum punietur, sed etiam qui quæ Deo præclara videantur culpæ insistat. Jam accipe quid aliud propheta in eandem sententiam disserat: *Væ illi qui malum bonum, et bonum malum dicit; qui lucem in tenebras, et tenebras in lucem convertit; qui amarum in dulce, et in amarum dulce mutat* (*Isai. 5. 20*). Nam quid virginitate dulcius, quid melius quid illustrius, quæ

fulgores ipsis etiam solis radiis luculentiores emittat nosque ab omnibus sæculi hujus negotiis abjunctos in justitiæ solem puris oculis assidue contuentes præstet? Atque hæc quidem Isaias de iis qui inter eos judicia haberent corrupta vociferatur; audi vero quid alius etiam propheta de iis qui eas pestiferas voces in vulgus spargant dicat, ab eodem adverbio itidem exorsus: *Væ ei, qui proximo suo potum dat subversionem turbidam* (*Hab. 2. 15*). Est autem *væ* verbum non simplex, sed quo ingentes continentur minæ, ut immisericos supplicium promulgetur. Nam in sacris literis adverbium hoc in eos usurpatur, qui imminentes pœnas amplius effugere non possunt. Rursum alius propheta Judæos notans, *Vinum, inquit, sanctificatis propinavistis* (*Amos 2. 12*). Quod si qui Nazaræis vinum propinet, adeo mulctabitur: quo non supplicio dignus erit, qui in simplicium mentes subversionem turbidam effundat? Si qui exiguum ejus, quæ secundum legem erat, exercitationis partem succidat, inexorabiles pœnas sustinet; qui sanctimoniam hanc omnem convellat, quibus modis accipietur? (*Amos 2. 15*.) Si quis scandalizaverit, ait, *unum ex his pusillis, expedit ei ut suspendatur mola asinaria circa collum ejus, et demergatur in mare* (*Matth. 18. 6*). Quid igitur dicent, qui his verbis non unum aliquem minimum, sed multos scandalizant? Cum enim is qui fratrem fatuum vocet (*Matth. 5. 22*), recta ad gehennæ ignem abducendus sit: qui angelis æquale hoc institutum accuset, quantam suo capiti iram contrahet? Derisit aliquando Moysen Maria (*Num. 12. 1*), non ut vos nunc virginitatem, sed levius multo ac moderatius; quippe quæ nec detraheret homini, et beati virtutem non solum non exagitaret, sed valde etiam suspiceret; illud tantum dicebat, iisdem se, quibus illum, præditam; et tamen adeo Dei iram in se exievit, ut neque eo, qui læsus videretur, multum deprecante quicquam proficeretur, et diutius quam vellet ei pœna prorogaretur.

XXII. Pueros illos Elisæi tempestate utiliter perisse. — Et quid Mariam dico, cum pueri illi ad Bethlehemi ludentes, qui id Elisæi tantum dixissent, *Ascende, calve* (*4. Reg. 2. 23*); Deum tantopere irritaverint, ut statim ursos in eorum multitudinem (erant enim duo et quadraginta) immitteret, qui ab iis ad unum omnes sunt discerpti, neque aut ætas, aut multitudo, aut joco dixisse, puerulis profuit? et jure quidem merito. Si enim qui tantos labores suscipiunt et pueris et viris ludibrio sint, ecquis imbecilliorum labores suscipere in animum inducet, cum risu atque sannis conjunctos? quis e vulgo virtutem colet, eam adeo ridiculam cernens? Nam si nunc, omnibus ubique eam admirantibus, non solum ejus cultoribus, sed etiam iis qui ea exciderunt, homines vulgo ad eos sudores pavent ac formidant: ecquis facile eam adeat, si nendum admirationi habeatur, eam passim ab omnibus culpari videat? Etenim firmiores, et qui jam in cælum commigrarunt, vulgi solatium non requirunt, sed eis ad summam alacritatem satis est laus quam a Deo consequuntur; imbecillioribus autem, et qui nuper eo sunt

τάς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων, οὐκ ἂν αὐτοὺς ὁ ποσοῦτος καταλάβειν ἐλεῖρος. Καὶ μὴ μέ τις οἰσθῆναι τῆς ἀπολείας αὐτῶν αἰτιάσθαι τὸν γάμον· οὐ γὰρ τοῦτο φημι νῦν, ἀλλ' ὅτι τὸ ἀπολλύναι καὶ διαφθεῖναι τὸ γένος τὸ ἡμέτερον, οὐ τῆς παρθενίας, ἀλλὰ τῆς ἀμαρτίας ἐστίν.

10'. Ἐδόθη μὲν οὖν καὶ παιδοποιίας ἕνεκεν ὁ γάμος· πολλῶν δὲ πλέον ὑπὲρ τοῦ σβέσαι τὴν τῆς φύσεως πύρρυν. Καὶ μάρτυς ὁ Παῦλος, λέγων· Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἔχεται· οὐ διὰ τὰς παιδοποιίας· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνῆγεσθαι κελεύει, οὐχ ἵνα πατέρες γένωνται παίδων πολλῶν· ἀλλὰ τί; Ἰνα μὴ περιῶξῃ ὁμῶς ὁ Σατανᾶς, φησί. Καὶ προσελθὼν δὲ οὐκ εἶπεν, Εἰ δὲ ἐπιθυμοῦσι παίδων· ἀλλὰ τί; Εἰ δὲ μὴ ἐγκρατεῦνται, γαμησάτωσαν. Παρὰ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν, ὅπερ ἔφη, δύο ταύτας εἶχε τὰς ὑποθέσεις· ὕστερον δὲ, πληρωθείσης καὶ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάττης καὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, μία λείπεται πρόφασις αὐτοῦ μόνη, ἡ τῆς ἀκολασίας καὶ ἡ τῆς ἀσελγείας ἀναίρεσις. Τοὺς γὰρ ἔτι καὶ νῦν ἐν τούτοις καλινδουμένους τοῖς πάθεσι, καὶ χοίρων βίον ἐπιθυμοῦντας ζῆν, καὶ ἐν χαμαιτυπείᾳ φθεῖρεσθαι, οὐ μικρὸν ὀνίνησι, τῆς ἀκαθαρσίας καὶ τῆς ἀνάγκης ἀπαλλάττων ἐκείνης [283], καὶ ἐν ἀγασμῷ καὶ σεμνότητι διατηρῶν. Ἀλλὰ γὰρ μέτριος οὐ παύσομαι σκιαμαχῶν; Καὶ γὰρ ὅμεις οἱ ταῦτα λέγοντες ἡμῶν οὐχ ἔττον ἴστε τὴν τῆς παρθενίας ὑπεροχὴν, καὶ πάντα, ὅπερ ὁμῖν εἰρήται, σκήψεις καὶ προφάσεις εἰσι καὶ ἀκрасίας προκαλύμματα.

Κ'. Ἀλλ' εἰ μὲν ἀκινδύνως ἐνῆν ταῦτα λέγειν, ἔδει μὲν καὶ οὕτω παύεσθαι τῆς διαβολῆς. Ὁ γὰρ πρὸς τὰ κατὰ τῶν πραγμάτων ἀπ' ἐναντίας διακείμενος τῆς γνώμης μετὰ τῆς ἄλλης βλάβης καὶ μαρτύριον οὐ μικρὸν παρὰ πᾶσι τοῖς οἰκείας ἐκφέρει μογθηρίας τὴν οὕτω διεστραμμένην καὶ ἀδικον ψήφον· ὥστε εἰ καὶ μηδενὸς ἕνεκεν ἄλλου, τοῦ γοῦν μὴ προστριφῆσθαι δόξαν οὕτω ποτηρὰν ἐπέχειν τὴν γλῶτταν ἔρχῃν, ἐνθυμουμένους οὐκ ἂν μὲν θαυμάζωιν τοὺς ἐν τοῖς μεγίστοις διαλάμποντας ἀθλοῖς, καὶ μὴ δύνῃται τῶν αὐτῶν ἐπικείμεναι, συγγνώμης δυνήσεται· ἀπαρ πάντων τυχεῖν· ὁ δὲ πρὸς τῷ μὴ μετείναι καὶ κακίῳ τὰ πολλὰ ἄξια στεφάνων δικαίως ἀνὰ παρὰ πάντων μισοῦτο ὡς ἐχθρὸς καὶ πολέμιος τῆς ἀρετῆς, καὶ τῶν μαινομένων ἀβλιώτερον διακείμενος. Οἱ μὲν γὰρ οὐκ ἴσασιν ἃ ποιοῦσιν, οὐδὲ ἐκόντες ἃ πάσχουσιν ὑποποντοῦσι· διὰ καὶ τοὺς ἐν δυναστείαις θντας ὑβρίζοντες οὐ μόνον οὐ κολάζονται, ἀλλὰ καὶ ἐλευσύνται παρὰ τῶν ὑβρισθέντων αὐτῶν. Εἰ δὲ τις ἐκὼν ταῦτα τολμήσειεν, ἅπερ ἄκοντες ἐκείνοι ποιοῦσι, δικαίως ἂν ταῖς ἀπάντων καταδικάζοιτο ψήφοις, ὡς τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας ἐχθρὸς.

ΚΑ'. Ἐρχῃ μὲν οὖν, ὅπερ ἔφη, εἰ καὶ ἀκινδύνος ἦν ἡ τοιάδε κατηγορία, τῶν γοῦν εἰρημένων ἕνεκεν αὐτῆς ἀπέχουσι. Νῦν δὲ καὶ κίνδυνος τῶν πραγμάτων κεῖται μέγας· οὐ γὰρ ὁ καθήμενος καὶ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ καταλαλῶν, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρὸς τιθεὶς σκάνδαλον, κολασθήσεται μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ πράγματα διαβάλλειν ἐπιχειρῶν θεῷ δοκοῦντα εἶναι καλὰ. Ἀκούουν γοῦν τί φησιν ἕτερος προφήτης περὶ αὐτοῦ τούτου διαλεγόμενος· Οὐαὶ ὁ λέγων τὸ ποτηρὸν καλὸν, καὶ τὸ καλὸν ποτηρὸν· ὁ τιθεὶς τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς· ὁ τιθεὶς τὸ γλυκὺ πικρὸν, καὶ τὸ πικρὸν γλυκὺ. Τί γὰρ τῆς παρθενίας ἥδιον, τί κάλλιον, τί φωτεινότερον; Καὶ γὰρ αὐτῶν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων φαεινότερας ἀφίησι

τὰς μαρμαρυγὰς, πάντων μὲν ἡμᾶς ἀφιστάτω βιωτικῶν, καθαρῶς δὲ ὀφθαλμοῖς εἰς τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον ἀπένεξ παρασκευάζουσα ἐνορῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Ἡσαίας περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς τὰς διεστραμμένας κρίσεις ἐχόντων ἔδδα· ἄκουσον δὲ καὶ περὶ τῶν εἰς ἑτέρους ἐκφερόντων τὰ λοιμικὰ ταῦτα ῥήματα τί φησιν ἄλλος προφήτης, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πάλιν ἐπιφθέγματος ποιούμενος τὴν ἀρχὴν· Οὐαὶ ὁ ποτίζων τὸν πλησίον αὐτοῦ ἀνατροπὴν θολερὰν. Τὸ δὲ, Οὐαὶ, οὐ ῥῆμα ψιλὸν ἐστίν, ἀλλ' ἀπειλὴ τις ἄρατον ἡμῖν καὶ ἀσύγνωστον προαναφωνοῦσα τὴν τιμωρίαν· ἐπὶ γὰρ τῶν οὐκέτι δυναμένων διαφυγεῖν τὴν μέλλουσαν κόλασιν τοῦτο τὸ ἐπιῤῥημα κεῖται ἐν ταῖς Γραφαῖς. Καὶ πάλιν ἕτερος προφήτης, ἐγκαλῶν τοῖς Ἰουδαίοις, ἔλεγεν, Ἐποτίσατε τοὺς ἡγιασμένους οἶνον. Εἰ δὲ ὁ τοὺς Ναζωραίους ὁ οἶνον ποτίζων, τοσαύτην ὑποστήσεται τιμωρίαν, ὁ τὴν θολερὰν ἀνατροπὴν ἐκχέων εἰς τὰς τὸν ἀφαιεστέρον ψυχὰς τίνος οὐκ ἔσται κολάσεως ἄξιος; Εἰ μέρος μικρὸν τῆς [284] κατὰ νόμον ἀσκήσεως ὑποτεταμένον τις ἀπαρτίτητον ἔχει τὴν κόλασιν, ὁ τὴν ἀγνωσίαν αὐτὴν ὁλόκληρον διαστῶν, τίνα ὑφέξει δίχην; Ἐδὲν τις σκανδαλίση, φησὶν, ἔνα τῶν μικρῶν τούτων, συμφέρει αὐτῷ, ἵνα μύλος ὀνικός κρεμασθῇ περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποτισθῇ εἰς τὴν θάλασσαν. Τί οὖν λέξουσιν οἱ διὰ τὸν ῥήματιον τοῦτον οὐχ ἕνα μικρὸν, ἀλλὰ πολλοὺς σκανδαλίζοντες; Ὅπου γὰρ ὁ τὸν ἀδελφὸν καλῶν μωρὸν, ὁρθὴν ἐπὶ τὸ τῆς γενέσεως ἀπαχθήσεται πῦρ, ὁ τὴν ἰσάγγελον ταύτην διαβάλλων πολιτείαν, πόσῃ ὀργῇ ἐπισπάσεται κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς; Κατεγέλασέ ποτε τοῦ Μωϋσεῶς ἡ Μαριάμ, οὐχ οὕτως ὡς τῆς παρθενίας νῦν ὅμεις, ἀλλὰ πολλῶν ἔλαττον καὶ ἐπεικίστερον. Οὐ γὰρ διεσῆρε τὸν ἄνδρα, οὐδὲ ἐχλεύασε τὴν ἀρετὴν τὴν τοῦ μακαρίου τότε ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἐθαύμασε· τοσοῦτον δὲ εἶπε μόνον, ὅτι καὶ αὐτὴ τῶν αὐτῶν ἀπηλαυσεν ὧντερ ἐκείνος· ἀλλ' ὅμως οὕτως ἐξεκαλέσατο τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργὴν, ὡς οὐδὲ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ δοκῶντος ὑβρίσθαι πολλὰ παρακαλοῦντος γενέσθαι τι πλέον, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω τῆς ἐκείνου γνώμης ἐπιταθῆναι τὴν τιμωρίαν αὐτῇ.

ΚΒ'. Καὶ τί λέγω Μαριάμ; εἰ γὰρ παῖδες ἐκείνοι οἱ περὶ τὴν Βηθλεὲμ καίζοντες, ἵνα πρὸς τὸν Ἐλισσαίον τοῦτο μόνον εἴπωσιν, Ἀνάβαινε, γαλακτῆρ, οὕτω παρῶμεν τὸν Θεόν, ὡς ἅμα τῷ λόγῳ τούτῳ ἄρκτους αὐτῶν ἐπαφείναι τῷ πλήθει (καὶ γὰρ τεσσαράκοντα δύο ἦσαν)· καὶ πάντες ἀρῶν ὑπὸ τὴν θηρίων ἐσπαράτοντο τότε ἐκείνοι· καὶ οὔτε ἡλικία, οὔτε τὸ πλῆθος, οὔτε τὸ γελῶντας εἰπεῖν προσέτη τῶν μετράκων· καὶ μάλα εἰκότως. Εἰ γὰρ μέλλοιεν οἱ τοὺς τοσοῦτους ἀναδεχόμενοι πόνους καὶ παρὰ παίδων καὶ παρὰ ἀνδρῶν διασῆρεσθαι, τίς τῶν ἀσθενεστέρων αἰρήσεται πόνους ἀναδέξασθαι γέλωτας ἔχοντας καὶ χλευασίαν; τίς δὲ τῶν πολλῶν ζηλώσει τὴν ἀρετὴν, οὕτω καταγέλαστον αὐτὴν οὖσαν ὁρῶν; Εἰ γὰρ νῦν πάντων αὐτὴν πανταχοῦ θαυμαζόντων, οὐ τῶν μετιόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκπεπωκότων αὐτῆς, ὅμως ὀκνοῦσι καὶ ἀναδύνονται πρὸς τοὺς ἰδρώτας ἐκείνους πολλοὶ, τίς ἂν αὐτῆς ἐπιλαβέσθαι ταχέως ἠθέλησεν, εἰ πρὸς τῷ μὴ θαυμάζεσθαι καὶ διαβαλλομένην ἐώρα παρὰ πάντων ἀνθρώπων; Οἱ μὲν γὰρ ἰσχυροὶ λίαν καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ᾄδῃ μεταστάνας οὐδὲν δέονται τῆς ἀπὸ τῶν πολλῶν παραμυθίας, ἀλλ' ὁ ἄρχει πρὸς

^b Reg. Ναζωραίου.

^c Reg. κρεμασθῇ ἐπὶ τὸν. Paulo post idem ὁρῶν ἐπὶ τῆς.

Infra id. κεφαλῆς καταλάνθησε ποτε.

^d Reg. ἄρκους.

^e Reg. πολλῶν βοηθείας, ἀλλ'.

^a Reg. et Savil. συγγνώμης γοῦν δυνήσεται.

πάσαν παραμυθίαν αὐτοῖς ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔπαινος· οἱ δὲ ἀσθενέστερον διακείμενοι, καὶ ἄρτι πρὸς τὸ πρᾶγμα χειραγωγούμενοι, οὐ μικρὰν καὶ ἀπὸ τῆς τῶν πολλῶν δόξης δυνάμεως προσθήκην λαμβάνουσιν, ἕως ἂν παιδαγωγηθέντες πάντοθεν κατὰ μικρὸν εἰς τὸ μηκέτι δεῖσθαι ταύτης τῆς χειραγωγίας καταστήσωσιν ἑαυτοὺς. Οὐκ ἐκείνων δὲ μόνων ἔνεκεν, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν χλευαζόντων αὐτῶν σωτηρίας τοῦτο γίνεται· ὥστε μὴ περαιτέρω προελθεῖν τῆς κακίας αὐτοὺς τῷ μηδεμίαν ὑπὲρ τῶν προτέρων δοῦναι δίκην. Ἀλλὰ μεταξὺ με ταῦτα λέγοντα καὶ ἡ τῶν κατὰ τὸν Ἠλίαν γενομένων εἰσήλθε μνήμη. Ὅπερ γὰρ οἱ παῖδες ὑπὸ τῶν ἄρχων ἐπάσχον διὰ τὸν Ἐκίσταλον, τοῦτο διὰ τὸν τοῦτου διδάσκαλον ὑπὸ πυρὸς ἀνωθεν ἀφθέντος δις πεντήκοντα ἄνδρες ἅμα τοῖς προσετώσιν αὐτῶν [285] ὑπέμενον. Ἐπειδὴ γὰρ καίνοι μετὰ πολλῆς εἰρωνείας προτελόντες ἐκάλουν τὸν δίκαιον, καὶ καταβαίνειν ἐκέλευον πρὸς αὐτοὺς, ἀντ' ἐκείνου πῦρ κατελθὼν ἅπαντας αὐτοὺς κατέφαγε τῶν θηρίων ἐκείνων οὐχ ἥττον. Ταῦτ' οὖν ἐνοήσαντες ἅπαντες ὑμεῖς οἱ τῆς παρθενίας ἐχθροί, ἐπίθεσθε ποτε τῷ στόματι ὑμῶν θύραν καὶ μοχλὸν, ἵνα μὴ καὶ ὑμεῖς ἀρξησθε λέγειν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως τοὺς ἀπὸ τῆς παρθενίας ἐκεῖ λάμποντας ὀρώντες· *Οὗτοι ἦσαν οὐς εἰχόμεν ποτε εἰς γέλωτα καὶ εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ· ἡμεῖς οἱ ἄρροτες τὸν βίον αὐτῶν ἐλογισάμεθα μαριαν, καὶ τὴν τελευτήν αὐτῶν ἀτιμοι. Πῶς κατελογίσθησαν ἐν νουίς Θεοῦ, καὶ ἐν ἀγίοις ὁ κληρὸς αὐτῶν ἐστι· Ἀρα ἐπληρώθημεν ἀπὸ οὐδοῦ ἀληθείας, καὶ τὸ τῆς δικαιοσύνης φῶς οὐκ ἐπέλαμψεν ἡμῖν.* Ἀλλὰ τί τὸ κέρδος τῶν βημάτων τούτων, τῆς μετανόιας ἐκνευρισμένης ὑπὸ τοῦ καιροῦ τότε;

ΚΓ'. Ἀλλ' ἴσως ἐρεῖ τις ὁμῶν· Οὐδεὶς οὖν μετ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἐκακηγόρησεν ἁγίους ἄνδρας; Πολλοί, καὶ πολλὰχού γῆς. Πῶς οὖν τὴν αὐτὴν δίκην οὐκ ἔδωκαν, φησὶν· Ἔδωκαν μὲν, καὶ τούτων ἴσμεν πολλοὺς· εἰ δὲ ἐνὶ καὶ διέφυγον, ἀλλ' οὐκ εἰς τέλος διαφεύζονται. Κατὰ γὰρ τὸν μακάριον Παῦλον, *Τινῶν αὖ ἀμαρτιῶν πρόδηλοι εἰσι προάγουσαι εἰς κρίσιν, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσι· καὶ καθάπερ οἱ νομοθέται τῶν ἀδικούντων τὰς τιμωρίας ἐν γράμμασι θέντες ἀφῆκιν, οὕτω καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἕνα καὶ δεύτερον τῶν ἡμαρτηκόντων κολάσας, καὶ ὥστε ἐν στήλῃ χαλκῇ καὶ γράμμασι τὰς ἐκείνων καταθέμενος τιμωρίας, διὰ τῶν ἐκείνους συμβάντων ἅπασι διαλέγεται, λέγων, ὅτι κἂν ἐν τῷ παρόντι καιρῷ τιμωρίαν μὴ δῷσι τὴν αὐτὴν οἱ τὰ αὐτὰ τολμῶντες τοῖς δεδωκόσι, κατὰ τὸν μέλλοντα καιρὸν χαλεπωτέραν ὑποστήσονται κολάται.*

ΚΔ'. Ὡςταν ἄμετρα ἀμαρτάνοντες· μὴδὲν πάσχοντες κακὸν, μὴ θαρρόμεν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο μάλλον φοβώμεθα. Κἂν γὰρ ἐνταῦθα μὴ κριθώμεν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθώμεθα. Καὶ αὐτὴ πάλιν οὐκ ἐμὴ ἡ ἀπόφασις, ἀλλὰ τοῦ λαλοῦντος ἐν τῷ Παύλῳ Χριστοῦ. Τοῖς γὰρ τῶν μυστηρίων ἀναξίως μεταλαμβάνουσι διαλεγόμενος φησὶ· *Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄβυστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί. Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκριθώμεθα· νῦν δὲ κρινόμενοι ὑπὸ Κυρίου παιδεύομεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθώμεν.* Εἰσὶ μὲν γὰρ οἱ τῆς ἐνταῦθα μόνον ἐπιτιμήσεως δεόμενοι, ὅταν αὐτῶν σύμμετρα ἦ τὰ ἀμαρτήματα, καὶ κολασθέντες μηκέτι πάλιν πρὸς τὰ πρότερα ἀνατρέχωσι, τὸν ἐπὶ τὸν ἕμενον ἐπιστρέψαντα κύνα μιμούμενοι· εἰσὶ δὲ οἱ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς κακίας καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ δώσουσι δίκην· ἕτεροι δὲ μόνον

· Leg. in Reg. et in margine Sav. ὥςταν πολλὰ ἁμαρ.

ἔχει τὴν τιμωρίαν ὑποστήσονται, διὰ τὸ πάντων χαλεπωτέρα εἰργάσθαι μὴ ἀξιωθέντες μετὰ ἀνθρώπων μαστιγωθῆναι· *Καὶ μετὰ ἀνθρώπων γάρ, φησὶν, οὐ μαστιγωθήσονται· ὡς τηρούμενοι μετὰ δαιμόνων κολάσονται.* Ἀλλ' ἔδωκε γάρ, φησὶν, ἀπ' ἐμοῦ εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον τὸ ἡτοίμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Πολλοὶ τὴν ἱερωσύνην ἤρπασαν χρήμασιν, ἀλλ' οὐκ [286] ἔσχον τὸν ἐλέγχοντα, οὐδὲ ἤκουσαν ὅπερ ὁ μάγος Σίμων ἤκουσε παρὰ τοῦ Πέτρου τότε· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο διέφυγον, ἀλλὰ πολλῶν χαλεπωτέραν ὑποστήσονται δίκην τῆς ἐνθάδε ὀφειλομένης, ὅτι μὴδὲ ἐκ τοῦ παραδείγματος ἐσωφρονίσθησαν. Πολλοὶ τὰ τοῦ Κορῆ ἐτόλμησαν, ἀλλ' οὐκ ἔπαθον τὰ τοῦ Κορῆ, ἀλλὰ πείσονται ὕστερον ἐπὶ μεζῶνι τῇ ζημίᾳ. Πολλοὶ τὴν τοῦ Φαραὼ ζήλωσαντες ἀσέβειαν οὐ κατεποντίσθησαν ὥστε ἐκείνους, ἀλλὰ μένει τὸ τῆς γενένης αὐτοὺς πέλαιος. Οὐδὲ γὰρ οἱ τοὺς ἀδελφοὺς ἀποκαλοῦντες μωροὺς ᾗδεν τὴν δίκην ἔδωκαν· ἐκεῖ γὰρ αὐτοῖς ἡ κολάσις τεταμίευται. Μὴ τοίνυν τὰς ἀποφάσεις τοῦ Θεοῦ ῥήματα εἶναι νομίζετε μόνον. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐνίας αὐτῶν ἐπὶ τὸ ἔργον προήγαγεν· ὅσον ἐπὶ τῆς Σαπφείρας, ἐπὶ τοῦ· *Χαρμὶ, ἐπὶ τοῦ Ἀαρὼν, καὶ ἐφ' ἐτέρων δὲ πολλῶν, ἵνα οἱ τοῖς λόγοις ἀπιστοῦντες αὐτοῦ, τὴν ἀπὸ τῶν πραγμάτων πίστιν δυσωπηθέντες, παύσωνται τοῦ πλάνη ἀπατῶντες ἑαυτοὺς, ὡς οὐ δώσαντες δίκην, καὶ μάθωσιν ὅτι τοῦ Θεοῦ τὸ χρηστὸν ἐν τῷ διδόναι προθεσμίαν τοῖς ἀμαρτάνουσιν, οὐκ ἐν τῷ μὴδ' ὅλως κολάζειν τοὺς ἐπιμένοντας τοῖς ἀμαρτήμασιν ἐστίν.* Ἐνῆν μὲν οὖν καὶ πλείονα λέγειν δεικνύντας ὅσον ἑαυτοῖς συνάγουσι πῦρ οἱ τῆς παρθενίας ἐξευτελίζοντες καλὸν, ἀλλὰ τοῖς μὲν σωφρονοῦσιν ἀρκεῖ καὶ ταῦτα, τοὺς δὲ ἀδιορθῶτως ἔχοντας καὶ μαينوμένους οὐδὲ πολλῶν τοῦτων πλείονα τῆς ἐναντίας αὐτοὺς ἀποστήσαι δυνήσεται. Διὰ τοῦτο τὸ μέρος ἀφέντες τοῦ λόγου, πρὸς τοὺς σωφρονούντας αὐτὸν ἅπαντα τρέψωμεν, πάλιν ἐπὶ τὸν μακάριον Παῦλον ἐπανελθόντες. *Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, φησὶ, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι.* Αἰσχυνέσθωσαν ἀμρότεροι νῦν, καὶ οἱ τὸν γάμον χαλίζοντες, καὶ οἱ παρὰ τὴν ἀξίαν αὐτὸν ἐπαίροντες· ἀμρότερος γὰρ ὁ μακάριος· ἐπιστομίζει Παῦλος, καὶ διὰ τούτων, καὶ διὰ τῶν ἐφεξῆς καιμένων.

ΚΕ'. Καλὸν ὁ γάμος, ὅτι ἐν σωφροσύνῃ τὸν ἄνδρα διατηρεῖ, καὶ οὐκ ἀφήσιν εἰς πορνείαν κατακυλισθέντα ἀποθάνειν. Μὴ τοίνυν αὐτὸν διαβάλλῃ· πολλὸ γὰρ ἔχει τὸ κέρδος, οὐκ ἂν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ μέλη γενέσθαι πόρνης, οὐ συγχωρῶν τὸν ἅγιον ναὶν γίνεσθαι βέβηλον καὶ ἀκάθαρτον. Διὰ τοῦτο καλὸν, ὅτι βαστάζει καὶ ἀνορθοῖ τὸν καταπίπτειν μέλλοντα. Ἀλλὰ τί τοῦτο πρὸς τὸν ἐπὶ ταῦτα, πρὸς τὸν οὐδέ μόνον τῆς ἀπ' αὐτοῦ βοηθείας; Ἐνταῦθα γὰρ οὐκέτι χρῆσιμον τὸ πρᾶγμα οὐδὲ ἀναγκαῖον ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ἐμπόδιον ἀρετῆς οὐ μόνον τῷ πολλὰ τιθέναι κωλύματα, ἀλλὰ καὶ τῷ τὸ πλεον τῶν ἐγκωμίων ὑπετέμνεσθαι μέρος.

ΚΣ'. Τὸν γὰρ δυνάμενον γυμνὸν μάχεσθαι καὶ νικᾶν ὁ περιφράττων ὅποιος οὐ μόνον οὐκ ὤνησεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσχάτην ἀδικίαν ἠδίκησε, τοῦ θαύματος ἀποστερήσας αὐτὴν καὶ τῶν λαμπρῶν στεφάνων· οὐ γὰρ εἶπεν αὐτοῦ ἅπασαν φανήναι τὴν ἰσχύν, οὐδὲ σφόδρα περιβόητον αὐτοῦ γενέσθαι τὸ τρόπιον. Ἐπὶ δὲ τοῦ γάμου καὶ μεζῶνι ἡ ζημία· οὐ γὰρ δόξης μόνον τῆς παρὰ τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ μισθῶν ἀποστερεῖ τῶν

· Reg. et Savil. in marg. τίνωνται δίκην. Quae sequuntur a voce ὑποστήσονται usque ad πολλοὶ τὴν ἱερωσύνην, desunt in Morel. et Plantin., sed in Reg. et Savillio leguntur. Ibid. Reg. ἱερωσύνην ἤρξαν.

· Reg. Σαπφείρας, ἐπὶ τοῦ ταύτης ἀνδρός, ἐπὶ τοῦ.

deducti, non levis e vulgi commendatione virium accessio fit, donec tandem undique instructi paulatim ita se comparent, ut ea quasi manuactione non indigeant. Nec vero id illorum tantum causa, sed pro irrisorum etiam salute fit, ne qui priorem audaciam non luissent, in eo ultra crimine progredierentur. Sed mihi jam, dum hæc memoro, veniunt in mentem quæ Eliæ tempestate acciderunt. Nam quod pueri propter Elisæum ab ursis, id propter ejus magistrum bis quinquaginta viri cum suis principibus ab igne cælitus deflagrante passi sunt (4. Reg. 1. 9). Quia enim et hi per summam simulationem justum aggressi vocabant atque ad se descendere jubebant, in ejus vicem descendens ignis omnes absumpsit, periunde atque illos feræ. Itaque hæc cogitantes omnes vos virginitatis hostes, tandem janua atque vectes ori admove, ne et vos judicii tempore, conspectis iis qui illic virginitate splendent, dicere incipiat: *Hi sunt quos aliquando in derisum habuimus, et in similitudinem improperii, nos insensati, qui eorum vitam putavimus insaniam, et exitum eorum sine honore. Quomodo Dei filii annumerati, et inter sanctos sors illorum est? Ergo nos a veri via deerravimus, neque nos justitiæ lumen illustravit* (Sap. 5. 3). At quis erit eorum verborum fructus, enervata tum ab ipso tempore poenitentia?

XXIII. *Cur qui eadem committunt, non easdem luant pœnas.* — Sed fortasse dicet vestrum quispiam: At nemone postea viros sanctos conviciis incessit? Multi, et diversis in regionibus, Et qui, inquit, easdem pœnas non dederunt? Dederunt sane, et eorum multos scimus. Quod si qui effugerunt, at non perpetuo effugient. Nam ut est apud beatum Paulum, *Quorundam peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium; quosdam autem et subsequuntur* (1. Tim. 5. 24): atque ut legislatores nocentium pœnas literis consignatas reliquerunt, ita et Dominus noster Jesus Christus in unum atque alterum facinorosum animadvertens, eorumque supplicia tamquam in columna aerea atque literis repræsentans, per ea quæ illis acciderunt omnes commonet, etiamsi hoc tempore, qui eadem audeant quæ qui ea luerunt, easdem pœnas non exsolvant, in futuro sæculo illos graviori pœna mulctandos.

XXIV. *Qui peccent, nec puniantur, iis non confidendum, sed timendum potius esse.* — Itaque cum sine modo peccantes nihil mali patimur, ne confidamus, sed ideo magis timeamus. Nam licet hic a Deo minime puniamur, illic tamen cum mundo damnabimur. Atque hæc rursum non mea, sed loquentis in Paulo Christi sententia est. Etenim eos alloquens, qui indigne sacra sumerent, ait: *Ideo inter vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi. Quod si nosmetipsos dijudicarem, non utique judicaremur: dum judicamur autem, a Domino corripimur, ut non cum mundo damnemur* (1. Cor. 11. 30. 32). Sunt enim qui hic solum castigari opus habeant, quorum et culpe mediocres sint, ut castigati iterum ad antiquum non recurrant, canem ad vomitum reversum imitati: sunt et qui propter excessum improbitatis et hic et illic plectentur: alii illic tantum supplicia sustinebunt:

quoniam¹ enim omnium gravissima perpetrarunt, non digni habiti sunt qui cum hominibus flagellarentur: nam ait, *Et cum hominibus non flagellabuntur* (Psal. 72. 5); illi, quippe reservantur, ut cum dæmonibus puniantur: *Discedite enim, ait, a me in tenebras exteriores paratas diabolo et angelis ejus* (Matth. 25. 41). Multi sacerdotum nummis rapuerunt (Vide act. 7), neque aut eum qui reprehenderet habuerunt, nec quod olim a Petro Simon Magus audiverunt (Act. 8); at non ideo effugerunt, sed multo graviore pœnas, quam quæ hic debebantur, subibunt, quod nec exemplo mendati sint. Multi eadem quæ Core ausi sunt nec eadem quæ Core passi, at post majori suo malo patientur (Num. 16). Multi Pharaonis impietatem imitati (Exod. 14), non etiam sicut ille sunt demersi, at gehennæ æquor eos manet. Neque enim qui fratres fatuos vocant, jam puniti sunt (Matth. 5); illic enim in eos servata animadversio est. Quare ne putate Dei sententias solum verba esse atque voces; nam eam ob rem ex iis quasdam in opus eduxit, ut in Sapphira (Act. 5) Charmi (Jos. 7), Aarone, aliisque multis (Num. 3), ut qui ejus verbis non credunt, rerum confirmatione deterriti desistant sibi ipsi imponere velut pœnas non daturi, et intelligant Dei benignitatem eo pertinere, ut sceleratis spatium donet, non ut omnino non vindictæ in eos qui in vitiis permaneant. Poteram equidem et pluribus ostendere, quantum sibi ignem contrahant, qui virginitatis laudem nihili faciant; sed et sanis hæc sufficiunt, rebelles et insanos nec multo iis plura ab insania retrahant. Itaque ea disputatione supersedentes ad sanos sermonem omnem convertamus, iterum ad beatum Paulum reversi. *De quibus autem mihi scripsistis, inquit, bonum est homini mulierem non tangere* (1. Cor. 7. 1). Pudeat nunc utrosque, et qui matrimonium improbant, et qui plus æquo extollunt; utrisque enim beatus Paulus cum his verbis, tum iis quæ consequuntur, silentium imponit.

XXV. *Infirmis necessarium esse matrimonium.* — Bonum est matrimonium; quippe quod et virum retinet in officio temperantiæ, neque in libidines provolutum interire sinit. Quare ne id accusa; habet enim ingens commodum, Christi membra scorti membra fieri non permittens, nec sacrum templum profanari et impurum fieri (1. Cor. 6. 15). Bonum est, inquam, quoniam habentem sustinet atque erigit. Sed quid hoc attinet ad eum qui stat, et qui ejus opem non desiderat? Nam hic nec utile, nec necessarium est, sed ad virtutem etiam impedimentum, non solum quod multos præbeat obices, sed etiam quod majorem partem laudis detrahat.

XXVI. *Qui virgo agere possit ac matrimonium contrahat, summum sibi damnum facere.* — Etenim qui armis eum instruit, qui nudus pugnare potest et vincere, adeo non juvat, ut extrema etiam afficiat injuria, admiratione eum et illustri corona defraudans. Nam nec hominis virtutem omnem patitur

¹ Quæ sequuntur a voce, quoniam, usque ad, multi sacerdotum, desunt in Morel. et Plantin., sed in Reg. et Savilio leguntur.

² In Reg. sic legitur, ut in Sapphira, in viro ejus, Charmi.

elucere, nec ejus tropæum percelebre reddi. In matrimonio vero gravior etiam jactura est; neque enim solum vulgi commendatione, sed præmiis etiam virgini repositis privat. Eapropter bonum esset homini mulierem non tangere. Cur igitur tangere permittis? *Propter fornicationem*, inquit. Vereor te ad virginitatis fastigium sustollere, ne in fornicationis barathrum decidas. Nondum ea pennarum levitate præditus es, ut te ad id cacumen efferre possim. At ipsi certamen arripuerunt, atque ad virginitatis laudem proilierunt. Quid igitur trepidas, beate Paule, ac formidas? Quod hi fortasse rem ignorantes hac alacritate sint; ne usus ac periclitatio ejus pugnae etiam ad ceteris consulendum timidiorem reddat.

XXVII. *Magnum esse virginitatem et magnorum conciliatricem bonorum.* — Novi rei contentionem, novi certaminum hujusmodi violentiam, novi belli gravitatem. Pervicaci quodam et forti animo opus est, atque a libidinum sensu averso. Nam per carbonem sic ingrediendum est, ut non uraris (*Prov. 6. 28*), et ita per mucrones eundum, ut non saucieris. Ea est enim libidinis vis, quæ ignis atque ferri; quod nisi animus ita comparatus sit, ut nec ad ejus dolores moveatur, protinus se perdet. Itaque opus est nobis adamantina mente, oculo insomni, tolerantia summa, muris firmis, antemuralibus ac repagulis, custodiibus pervigiliis ac prævalidis, atque in primis cælesti favore. Nam *Nisi Dominus urbem custodiat, frustra vigilant qui custodiunt eam* (*Psal. 136. 1*). At quo pacto eum favorem eliciemus? Si nostra omnia conleramus, sana consilia, summam jejunii ac vigiliarum contentionem, legis accuratam observationem, mandatorum custodiam, et quod caput est, si in nobis fiduciam non collocemus; nam etsi magna quædam præstemus, illud apud nos perpetuo dicamus necesse est: *Nisi Dominus edificaverit domum, in vanum laboraverunt qui edificant eam* (*Ibid.*). Nec enim nobis lucta est adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus mundi rectores tenebrarum hujus sæculi, adversus spiritualia nequitiae in cælestibus (*Ephes. 6. 12*); ac nocte dieque cogitationes nobis armatæ stent oportet, et impudentibus libidinibus formidini sint. Quippe si minimum remittant, adspiciens diabolus ignem manibus tenet, vibraturus ac Dei templum concrematurus. Ergo opus est undique muniamur; est enim nobis pugna cum naturæ necessitate, angelorum conversationis æmulatione, cum incorporeis Virtutibus cursus; terra atque cinis callicolis æquari nititur, mortalitas cum immortalitate certamen init. Et quisquam, sodes, matrimonium ac voluptatem cum re tanta conferre ausit? an non id valde stolidum est? Itaque Paulus, qui hæc omnia sciret, dicebat, *Suam quisque uxorem habeat* (*1. Cor. 7. 2*): ideo detrectabat, ideo eis non audebat de virginitate primum disserere; sed in disputationibus de matrimonio versatur, paulatim eos a matrimonio retrahere volens, et brevem de continentia sermonem longiori illi intermiscet, aures admonitionis severitate feriri minime passus. Nam qui

rsquequaque e rebus arduis orationem textit, et molestus est auditori, et plerumque animus cogit dictorum gravitatem non ferentem resillire. At qui eam variat, ac facilia plura quam difficilia immiscet, cum difficultatis sensum eripit, tum resciendo auditorem, ita eum magis inducit et conciliat; quod quidem et beatus Paulus fecit. Eo enim dicto, *Bonum est homini mulierem non tangere*, protinus ad matrimonium se recepit, ut suam quisque uxorem haberet dicens. Atque contentus id beatum prædicasse (nam, *Bonum, inquit, est homini mulierem non tangere*), de matrimonio et consulit et præcipit, addita etiam causa: ait enim, *Propter fornicationem*; atque matrimonii concessionem reprehendere videtur; sed re vera expositis matrimonii causis tacite continentiae laudem amplificat, non id apertis verbis declarans, sed auditorum conscientiae relinquens. Nam qui se moneri intelligat ut matrimonium contrahat, non quod matrimonium potissima quædam virtus sit, sed quod se Paulus tantæ libidinis damnet, ut citra matrimonium ab ea se continere nequeat, erubescens ac pudefactus, protinus virginitatem adsciscere, atque a se tantam infamiam depellere nitetur.

XXVIII. *Quæ de matrimonio dicantur, cohortationem esse ad virginitatem.* — Quid vero addit insuper? *Uxori vir debitam benevolentiam reddat, itidemque uxor viro*; quod apertius explanans subdit: *Uxor sui corporis domina non est, sed vir; itidemque vir sui corporis dominus non est, sed uxor* (*1. Cor. 7. 3*). Et hæc dici pro matrimonio videntur; revera autem ea, tamquam hamum assueta esca obvolutum, in discipulorum aures immitit, eos per sermonem de matrimonio a matrimonio retrahere volens. Qui enim audiat, post matrimonium non jam se suum fore, sed uxoris arbitrio subjectum iri, nec mora, acerbissima servitute expedire se conabitur, vel potius nec jugum subire; cum qui semel subierit, ei porro serviendum sit, quamdiu id uxori videatur. Quod autem hic non ex conjectura de Pauli sententia loquar, promptum est ex discipulis cognoscere. Nam nec il grave ac molestum esse matrimonium prius arbitrati sunt, quam a Domino se in eam necessitatem conclusos, in quam et a Paulo tum Corinthii, viderunt. Illud enim, *Qui uxorem suam dimiserit, excepta fornicationis causa, facit eam mæchari* (*Matth. 5. 32*); et hoc, *Vir sui corporis dominus non est* (*1. Cor. 7. 4*); dissimilibus verbis, sed eodem sensu concepta sunt. Quia si quis hoc Pauli accuratius animadvertat, tyrannidem auget magis, durioresque servitutem reddit. Nam Dominus viro non permittit eam domo exigere¹: Paulus ei etiam sui corporis dominio erepto, omne ejus jus in uxorem confert, eique eum emptitio famulo gravius subjicit. Huic enim licet interdum solidam libertatem adipisci, si quidem possit aliquando auctus pecunia hero pretium numerare: at vir, quamvis omnium difficillimam uxorem nactus sit, servitutem ferre cogitur, nec qua eo dominatu se absolvat, inire viam potest.

¹ Hæc paulum diverse jacent in Reg., sed minus recte.

τῇ παρθένῳ α καιμένων. Διὰ ταῦτα καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι. Τί οὖν ἄπτεσθαι συγχωρεῖς; Διὰ τὰς πορνείας, φησί. Φοβοῦμαι σε εἰς τὸ τῆς παρθενίας [287] ὕψος ἀναγαγεῖν, μὴ καταπέσης εἰς τὸ τῆς πορνείας βάραθρον· οὕτω σοι κοῦφον γέγονε τὸ πτερὸν, ἵνα πρὸς ἐκείνην ἐπάρῃ σε τὴν κορυφῇ. Καίτοι γε αὐτοὶ τῶν ἄλλων εἰλοντο, καὶ τῷ τῆς παρθενίας ἐπεπῆσαν καλῶ. Τί τοῖνυν φοβῇ καὶ τρέμεις, ὦ μακάριε Παῦλε; Ὅτι οὗτοι μὲν, ὥς ἂν εἴπῃ, τὸ πρᾶγμα ἀγνοοῦντες ταύτην ἐχρῶσι τὴν προθυμίαν, ἐμὲ δὲ ἡ πεῖρα καὶ τὸ ἦδη ταύτης ἡφθαί τῆς μάχης, καὶ πρὸς τὸ συμβουλευεῖν ἐτέροις ὀκνηρότερον ποιεῖ.

KZ. Οἶδα τὴν βίαν τοῦ πράγματος, οἶδα τῶν ἀγωνισμάτων τούτων τὸν τόνον ^b, οἶδα τοῦ πολέμου τὸ βαρὺ. Φιλονείκου τινός καὶ βιαίας καὶ ἀπονενομημένης κατὰ τῶν ἐπιθυμιῶν δεῖ ψυχῆς· ἐπὶ γὰρ ἀνδράκων δεῖ περιπατεῖν καὶ μὴ κατακαίεσθαι, ἐπὶ ξίφους βαδίζειν καὶ μὴ πλήττεσθαι. Τοσαύτη γὰρ τῆς ἐπιθυμίας ἡ ἰσχύς, ὅση καὶ πυρὸς καὶ σιδήρου· κἂν μὴ οὕτω τύχῃ παρεσκευασμένη ψυχὴ μὴδὲ ἐπιστρέφῃσθαι πρὸς τὰς ἐκείνης ἀληθύναν, ταχέως ἑαυτὴν ἀπολεῖ. Δεῖ τοῖνυν ἡμῖν ἀδομάντινός διανοεῖσθαι, μηδέποτε καθεύδοντας ὀφθαλμοῦ, καρτερίας πολλῆς, τευχῶν ἰσχυρῶν, θρικτῶν ^c ἐξωθεν καὶ μοχλῶν, φυλάκων ἐγγρηγορῶτων καὶ γενναίων, καὶ πρὸ τούτων ἀπάντων τῆς ἀνωθεν βοήθης. Ἐὰν γὰρ μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἡγήρηται οὐ καὶ φυλάσσοιτο αὐτήν. Πῶς οὖν τὴν βοήθην ἐπισπασόμεθα ταύτην; Ὅταν τὰ παρ' ἑαυτῶν ἅπαντα εἰσενέγκωμεν, λογισμὸν ὕψι, νηστείας καὶ ἀγρυπνίας πολλῇ τὴν ἐπίτασιν, νομοθεσίας ἀκριβεῖαν, ἐντολῶν φυλάκην, καὶ τὸ πάντων κεφάλαιον, τὸ μὴ θάρρειν ἑαυτοῖς. Κἂν γὰρ μεγάλη κατορθωκότης τύχωμεν, ἐκείνο λέγειν ἀναγκάσιον πρὸς ἑαυτοὺς διαπαντός, Ἐὰν μὴ Κύριος οἶκον οἰκοδομήσῃ, εἰς μάτην ἐκκοιλάσῃ οἱ οἰκοδομοῦντες αὐτόν. Οὐ γὰρ ἔστιν ἡμῖν ἡ πόλις πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πορνείας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις· καὶ δεῖ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ὠπλισμένους ἡμῖν ἐστάναι τοὺς λογισμοὺς ^d, καὶ φοβεροὺς εἶναι τὰς ἀναισχύνοντας ἐπιθυμίας· ὡς ἂν μικρὸν ἐνδῶσιν, ἔσθληκεν ὁ διάβολος πῦρ ἔχων μετὰ χεῖρας, ὥστε ἐναφείναι καὶ καταφλέξει τοῦ Θεοῦ τὸν ναόν. Πάντοθεν οὖν ἡμᾶς ὠχυρωσθαι χρῆ. Πρὸς γὰρ φύσεως ἀνάγκην ἡμῖν ἡ μάχη, πρὸς ἀγγέλων πολιτείαν ὁ ζῆλος, μετὰ ἀσωμάτων δυνάμεων ὁ δρόμος· ἡ γῆ καὶ ὁ σποδὸς τοῖς ἐν οὐρανῷ διατρίβουσιν ἐξισοῦσθαι φιλονεικεῖ, καὶ ἡ φθορὰ πρὸς τὴν ἀφθαρσίαν τὴν ἀμιλλαν ἔθετο. Ἐπεὶ οὖν γάμον ^e καὶ ἡδονὴν τοσούτῳ πράγματι παραβαλεῖν τολμήσει τις, εἰπέ μοι; καὶ πῶς οὐκ εὐθὺς λίαν; Ταῦτα ἅπαντα ὁ Παῦλος συνειδὼς ἔλεγεν Ἐκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναικα ἔχεται. Διὰ ταῦτα ἀνεῴδυτο, διὰ ταῦτα οὐκ ἐθάρρει διαλεχθῆναι ἐξ ἀρχῆς περὶ παρθενίας αὐτοῖς, ἀλλὰ τοῖς περὶ τοῦ γάμου λόγοις ἐνδιατρίβει, κατὰ μικρὸν ἀποστήσας τοῦ γάμου βουλόμενος αὐτοὺς καὶ τοὺς περὶ τῆς ἐγκρατείας λόγους βραχείς ποιησάμενος, ἐκείνοις πολλοῖς οὖσιν αὐτοὺς ἐγκατεμίξεν, οὐκ ἀριεὶς πληγῇ τὴν ἀκοὴν τῷ τῆς

^a Reg. et Savilius in margine τῇ παρθενίᾳ. Infra sic legitur in Reg. συγχωρεῖς λέγων « Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναικα ἔχεται. » Βούλομαι σε εἰς τὸ τῆς παρθενίας ὕψος ἀγαγεῖν, φοβοῦμαι δὲ μὴ καταπέσης.

^b Reg. et Savil. οἶδα τῶν ἀγωνισμάτων τούτων τὸν τόνον. Morel. et Plantin. οἶδα τῶν παρθένων τούτων τόνον.

^c Sic Reg. Alii τοίχων, male, ni fallor.

^d Reg. ἡμᾶς ἐστάναι τοῖς λογισμοῖς.

^e Reg. εἰ τὸν γάμον.

παρανέσσω; αὐστηρῶ. Ὁ γὰρ δλον δι' ἐλίου διὰ τῶν βαρυτέρων πλέκων τὸν λόγον ἐπαχθῆς τί ἐστι [288] τῷ ἀκούοντι, καὶ πολλάκις ἀναγκάζει μετασκιρτῆσαι τὴν ψυχὴν μὴ φέρουσαν τῶν λεγομένων τὸ βάρος. Ὁ δὲ ποικίλλων αὐτόν, καὶ πλεονα ἀπὸ τῶν ῥάσιων ἢ τῶν δυσκόλων τιθεὶς τὴν μίξιν, τὸ τοῦ πράγματος κλέπτει βαρὺ, καὶ διαναπαύσας τὸν ἀκροατὴν οὕτω πείθει καὶ προσάγειται μᾶλλον ὅπερ οὖν καὶ ὁ μακάριος Παῦλος ἐποίησεν. Εἰπὼν γάρ, Καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι, ἀπεπῆδησεν ἐπὶ τὸν γάμον εὐθέως, Ἐκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναικα ἔχεται, λέγων· καὶ τὸ μὲν μακρὰκις μόνον ἀφήκε· Καλὸν γάρ, φησὶν, ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι· περὶ δὲ τοῦ γάμου συμβουλευεῖ καὶ ἐπιτάττει, καὶ αἰτίαν προστίθισι· Διὰ γὰρ τὰς πορνείας, φησί. Καὶ δοκεῖ μὲν αἰτιολογεῖν τὸ γάμου τὴν συγχώρησιν, τῷ δὲ ἀληθεῖ· λαβανόντως ἐν ταῖς περὶ τοῦ γάμου προφάσεσιν ἐπαίρει τὸ τῆς ἐγκρατείας ἐγκώμιον, οὐ φανερώς ἐκκαλύπτων τῷ λόγῳ, ἀλλὰ τῷ συνείδῳ τῶν ἀκούοντων καταλιμπάνων αὐτό. Ὁ γὰρ μαθὼν ὅτι παραινέται γαμεῖν, οὐκ ἐπειδὴ τὸ κράτιστον τῆς ἀρετῆς ὁ γάμος, ἀλλ' ἐπειδὴ τοσαύτην αὐτοῦ κατέγνω λαγνείαν ὁ Παῦλος, ὡς ἀνευ γάμου μὴ δυναμένου λαγνείας ἀπέχεσθαι, ἐρυθρίσας καὶ αἰσχυνοὺς, σπουδᾶσι ταχέως ἐπιλαδέσθαι τῆς παρθενίας, καὶ τὴν τοσαύτην ἀποκρούσασθαι ἀδοξίαν.

KH. Τίδ' μετὰ ταῦτα φησι; Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εἰσφέρει ἀποδιδόντω ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ ^a. Εἰτα ἐρμηνεύων αὐτὸ καὶ σαφέστερον ποιῶν ἐπάγει· Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνὴρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή. Καὶ ταῦτα δοκεῖ μὲν ὑπὲρ τοῦ γάμου λέγεσθαι· τὸ δὲ ἀληθές, ὥσπερ ἀκριστον τῇ συνήθει, περιστέλλας τροφῇ, οὕτως εἰς τὰς τῶν μαθητῶν ἐνέησιν ἀκοᾶς, αὐτοῖς τοῖς περὶ τοῦ γάμου λόγοις ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς τοῦ γάμου βουλόμενος. Ὁ γὰρ ἀκούσας ὅτι μετὰ τὸν γάμον οὐκ ἔσται Κύριος ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ τῆς γυναικὸς κείσεται γνώμῃ, ταχέως ἀπαλλαγῆναι σπουδᾶσει τῆς πικροτάτης δουλείας, μᾶλλον δὲ μὴδὲ τὴν ἀρχὴν τὸν ζυγὸν ὑπελθεῖν ἐπειδὴ εἰσελθόντα ἀπᾶς δουλεύειν ἀνάγκη λοιπὸν, ὥς ἂν τῇ γυναικὶ τοῦτο δοκῇ. Καὶ ὅτι οὐκ ἀπλῶς καταστοχαζόμενος λέγω τῆς τοῦ Παύλου γνώμης, ἀπὸ τῶν μαθητῶν ῥάδιον τοῦτο καταμαθεῖν. Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνοι πρότερον φορετὶκὸν εἶναι καὶ ἐπαχθὴ τὸν γάμον ἐνόμισαν, ἀλλ' ὅτε ἤκουσαν τοῦ Κυρίου εἰς ταύτην αὐτοὺς κατακαλέοντος τὴν ἀνάγκην, εἰς ἣν καὶ τοὺς Κορινθίους ὁ Παῦλος τότε. Τὸ γὰρ, Ὅς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναικα αὐτοῦ, παρεκτός λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχῶσθαι· καὶ τὸ, Ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἡμᾶσι μὲν ἐτέροις, γνώμῃ δὲ εἰρηται τῇ αὐτῇ. Εἰ δὲ τις ἀκριβέστερον καταμάθοι τὸ τοῦ Παύλου, μᾶλλον ἐπιτείνει τὴν τυραννίδα, καὶ φορτικωτέραν ἐργάζεται τὴν δουλείαν. ^b Ὁ μὲν γὰρ Κύριος οὐκ ἀφίση κύριον εἶναι τὸν ἄνδρα τοῦ τῆς οἰκίας ἐκκαλεῖν αὐτὴν· ὁ δὲ Παῦλος καὶ τὴν τοῦ οἰκείου σώματος ἐξουσίαν παραιτεῖται, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν τῇ γυναικὶ παραδίδους, καὶ ἀργυρωμένην μᾶλλον ὑποτάξας οἰκέτου. Τούτῳ μὲν γὰρ ἔξεστι πολλάκις καὶ παντελοῦς ἐλευθερίας τυχεῖν, εἰ γε δυναθῇ ποτὲ εὐπορήσας ἀργυρίου καταθεῖναι τὴν τιμὴν τῷ δεσπότη· ὁ δὲ ἀνὴρ κἂν τὴν ἀπάντων [289] ἀργαλειωτέραν ἔχῃ γυναικα, στέργειν ἀναγκάζεται τὴν δουλείαν ^c, καὶ λύσιν οὐδεμίαν οὐδὲ διεξόδον ταύτης δύναται τῆς δεσποτείας εὐρεῖν.

^a Reg. τὸ δὲ ὁμοίως.

^b Quædam δ' ὁμοιοειδοντες Plantin. et Morel. exciderant, quæ ex Reg. et Savil. sarcinunt.

^c Hæc paulum diverse jacent in Reg., sed minus recte.

^d Sic Reg., melius quam editi τῇ δουλείᾳ.

ΚΘ. Εἰπὼν τοίνυν, Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἐπάγει· Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάσῃτε τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ἡσυχίᾳ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συντρέχετε. Πόλλους ἐνταῦθα τὸν τὴν παρθενίαν ἐπανηρημένον οἶμαι καὶ ἐρυθρίαν καὶ αἰσχύνοσθαι ἐπὶ τῇ πολλῇ συγκαταβάσει τοῦ Παύλου· ἀλλὰ μὴ δέσσητε, μηδὲ ἀδέλτερόν τι πάθητε. Δοκεῖ μὲν γὰρ καὶ ταῦτα εἶναι χαρίζομενον τοῖς γεγαμηκόσιν· εἰ δὲ τις αὐτὰ ἀκριβῶς διασκέψαιτο, τῆς αὐτῆς ὄντα τοῖς προτέροις εὐρήσει γνώμης. Εἰ μὲν γὰρ τις αὐτὰ ἀπλῶς ἐπεξίεναι βούλοιο, τῆς προκειμένης ἀπαλλάττω· αἰτίας, δόξει νομπευτερίας εἶναι μᾶλλον ἢ ἀποστόλου τὰ ῥήματα· εἰ δὲ τὸν σκοπὸν ἀπαντα ἀναπτύξει, καὶ ταύτην καιρίαν^β εὐρήσει τῆς ἀποστολικῆς ἀξίας τὴν παραίνεσιν. Διὰ τί γὰρ μακρότερον ἐπέξειαι τοῦτ' ἢ λόγῳ; οὐ γὰρ ἤρκει διὰ τῶν ἀνωτέρω τοῦτο τεμνόμενον ἐνδοξάμενον, μέχρις ἐκεῖνον στήσαι τὴν παραίνεσιν; τί γὰρ ἔχει πλέον τοῦ, *Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὐνοίαν ἀποδίδτω*, καὶ, *Ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει*, τὸ, *Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους*, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν; Πλέον μὲν οὐδὲν· τὸ δὲ ἐν βραχεὶ καὶ ἀμυδρῶς εἰρημένον ἔχει διὰ πλείονον ἐνταῦθα σαφέστερον ἐξεργάσατο. Ποιεῖ δὲ τοῦτο μιμούμενος τὸν ἅγιον τοῦ Θεοῦ Σαμουὴλ. Καθάπερ γὰρ ἐκεῖνος μετὰ πάσης ἀκριβείας τοὺς περὶ τῆς βασιλείας ἐξηγεῖται νόμους τοῖς ἰδιώταις, οὐχ ἵνα δέξωνται, ἀλλ' ἵνα μὴ δέξωνται· καὶ δοκεῖ μὲν διδασκαλία· εἰ δὲ πρᾶγμα εἶναι, τὸ δὲ ἀληθὲς ἀποτροπὴ τῆς ἡν τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν τῆς ἀκαίρου· οὕτω καὶ ὁ Παῦλος τοῦ γάμου τὴν τυραννίδα συνεχέστερον στρέφει καὶ σαφέστερον, τοσούτοις αὐτοὺς τοῖς ῥήμασιν ἐκείθεν ἐξελαύνει βουλόμενος. Εἰπὼν γάρ, Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἐπάγει, *Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους*, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου, ἵνα σχολάσῃτε τῇ ἡσυχίᾳ καὶ τῇ προσευχῇ. Ὅρθως πῶς ἀνυπόπτως καὶ ἀνεπαχθῶς τοὺς ἐν τῷ γάμῳ μένοντας εἰς τὴν τῆς ἐγκρατείας γυμνασίαν ἐνήγαγε; Παρὰ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν ἀπλῶς τὸ πρᾶγμα ἐπῆρσεν, εἰπὼν· *Καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἀστεροβαῖν*^α· ἐνταῦθα δὲ καὶ παραίνεσιν προσέθηκεν, εἰπὼν· *Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους*, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου. Διὰ τί δὲ καὶ ἐν παραινέσει ὅπερ θεῖναι ἡβόλετο εἰσήγαγεν, ἀλλ' οὐκ ἐν ἐπιτάγματος σχήματι; Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἀποστερεῖτε μὲν ἀλλήλους, συμφώνως δέ· ἀλλὰ τί; Μὴ^α ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου· ὅτι οὕτω προσηγορεύεται ὁ λόγος ἐγγίγνεται, τοῦ διδασκάλου τὴν γνώμην δεικνύς, οὐ μετὰ σφοδρότητος τοῦτο ἀπαιτοῦσαν, ὅτε μάλιστα καὶ μετὰ πολλῆς τῆς εὐγνωμοσύνης ἡ ἐκτίσις γίνεται. Οὐ τοῦτ' ἐδὲ μόνον παραμυθίζεται τὸν ἀκροατὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ μὲν τραχὺ βραχέει συστήλει· ῥήμασι, πρὶν ἢ δὲ ἀλγῆσαι τὸν ἀκούοντα, ἐπὶ τὰ ἥδύτερα μεταπηδᾷ, καὶ τοῦτοις ἐνδιατρίβει μᾶλλον.

Α'. Ἄξιον δὲ ἐξετάσαι καὶ αὐτὸ, τί δὴ ποτε, εἴπερ τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἁμιάτος, οὐκ ἀφῆλθιν [290] αὐτὸν χώραν ἔχον ἐν τῷ τῆς νηστείας καὶ τῆς προσευχῆς καιρῷ; Ὅτι τὸν σφόδρα ἀτόπων ἦν, Ἰουδαίους μὲν, οἷς ἅπαντα τὰ σωματικὰ διατετύπωτο, οἷς καὶ δύο γυναῖκας ἔχειν ἡρεῖτο, καὶ τὰς μὲν ἐκβάλλειν, τὰς δὲ ἀντειστάγειν, τοσαύτην ποιῆσθαι τοῦ πράγματος πρόνοιαν, ὥς μέλλοντας θεῖον ἀκούειν λόγων, ἀποστήναι καὶ τῆς κατὰ νόμον μίξεως, καὶ ταῦτα οὐ

μίαν οὐδὲ δύο μόνον ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ πλείους· ἡμᾶς δὲ τοὺς τοσαύτης ἀπολαύοντας χάριτος, τοὺς πνεῦμα^ε λαβόντας, τοὺς νεκρωθέντας, τοὺς συνταφέντας τῷ Χριστῷ, τοὺς υἱοθεσίας ἀξιοθέντας, τοὺς εἰς τοσαύτην ἀναχθέντας τιμὴν, μετὰ τοσαύτα καὶ τηλικαῦτα ἀγαθὰ μὴδὲ εἰς τὴν αὐτὴν ἀφικέσθαι τοῖς νηπίοις ἐκεῖνοις σπουδῇ. Εἰ δὲ ἐπιμένοι τις πάλιν ζητῶν· Αὐτὸς δὲ ὁ Μωϋσῆς διὰ τί τοὺς Ἰουδαίους τῆς ὀμιλίας ταύτης ἀπήγαγεν; ἐκεῖνο ἂν εἴποιμι, ὅτι εἰ καὶ τίμιος ὁ γάμος, ἀλλὰ μέχρι τοσούτου φθάσαι δύναται^ε ἂν, ὥστε μὴ μολύναι τὸν χρώμενον, τὸ δὲ καὶ ἁγίους ἀποφάνειν, οὐκέτι τῆς ἐκεῖνον δυνάμει, ἀλλὰ τῆς παρθενίας ἐστίν. Ὅτι δὲ οὐ Μωϋσῆς μόνον, οὐδὲ Παῦλος ταῦτα παρήγγελλον, ἀκούσων τι φησὶν ὁ Ἰωῆλ· Ἀνάστατε ἡστέλαρ, κηρύξτε θεράπειαν, συναγάγετε ἐκκλησίαν, ἐκλέξατε πρεσβυτέρους. Ἄλλ' ἐκεῖνο ἱσως ζητεῖς, ποῦ γυναικὸς ἀπέχεσθαι ἐβούλευσεν^ε; Ἐξελέθητε, φησὶ, *ἑνὶ μὲν τοῦ κοιτῶνος αὐτοῦ, καὶ ῥύμῃ ἐκ τοῦ παστοῦ αὐτοῦ*. Τοῦτο γὰρ καὶ Μωσαϊκοῦ μεζῶν ἐστὶν ἐπιτάγματος. Εἰ γὰρ νυμφὸν καὶ νύμφην, οἷς ἀκμάζει τὰ τῆς ἐπιθυμίας, οἷς ἡ νεότης σφριγᾷ, οἷς ὁ πόθος ἀκάθεκτος, οὐ χρὴ συνίεναι κατὰ τὸν τῆς νηστείας καιρὸν καὶ τῆς προσευχῆς, πόσω μᾶλλον τοὺς λοιποὺς τοὺς οὐκ ἔχοντας τοσαύτην μίξεως ἀνάγκην; Τὸν γὰρ εὐχόμενον ὡς χρὴ καὶ νηστεύοντα πάντα ἀπορρῆναι δὲ πόθον βιωτικόν, πᾶσαν φροντίδα καὶ διάχυσιν, καὶ πανταχόθεν ἑαυτὸν συναγαγόντα καλῶς, οὕτω προσίεναι τῷ Θεῷ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ νηστεία καλὴν, ὅτι περικόπτει τὰς τῆς ψυχῆς φροντίδας, καὶ τὴν περιρρέουσιν τὸν νοῦν ὀλιγοῖαν ἀναστέλλουσα ὀλην πρὸς ἑαυτὴν ἐπιστρέφει τὴν διάνοιαν. Τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος αἰνιττοῦμενος ἀπάγει τῆς μίξεως, καὶ τῇ λέξει σφόδρα κυρίως κέχρηται. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἴνα μὴ μολυνθῇτε, ἀλλ', Ἴνα σχολάσῃτε τῇ ἡσυχίᾳ καὶ τῇ προσευχῇ^ε· ὡς τῆς πρὸς γυναῖκα ὀμιλίας οὐκ εἰς ἀκαθαρσίαν, ἀλλ' εἰς ἀσχυρίαν ἀγούσης.

ΑΑ'. Ὅπου γὰρ νῦν μετὰ τὴν τοσαύτην ἀσφάλειαν πειράται ἐμποδίζειν ἡμῖν κατὰ τὴν τῆς προσευχῆς καιρὸν ὁ διάβολος· ἂν διακεχυμένην λάθῃ ψυχὴν, καὶ ὑπὸ τῆς πρὸς τὴν γυναῖκα συμπαιδείας μεμαλαγμένην, τί οὐκ ἐργάσεται τῆδε κάκεισε τοὺς τῆς διανοίας ἀναρριπνίων ὀφθαλμούς; Ὅπερ ἵνα μὴ πάθωμεν, μηδὲ, ὅτε μάλιστα ἔλεω σπουδάζομεν ἡμῖν καταστήται τὸν Θεόν, τότε αὐτῷ προσκρούμεν διὰ τῆς οὕτω ματαίας εὐχῆς, κελεύει τῆς κοίτης ἀπηλλαγῆαι τότε.

ΑΒ'. Εἰ γὰρ οἱ τοῖς βασιλεῦσι προσιόντες, τί λέγω βασιλεύσιν; ἐσχάτοις μὲν οὖν ἄρχουσι, καὶ δεσπόταις δοῦλοι ἐντυγχάνοντες, ἂν τε ὑφ' ἐτέρων ἡδικημένοι τοῦτο ποιῶσιν, ἂν τε αὐτοὶ δεόμενοι παθεῖν εὖ, ἂν τε ὀργὴν τινα καθ' ἑαυτῶν ἐγγηραμένην κοιμίσαι σπεύδοντες^ε, καὶ τοὺς ὀφθαλμούς καὶ τὴν διάνοιαν ἅπαν ἐπιστρέψαντες πρὸς ἐκεῖνους, οὕτω ποιοῦνται τὴν ἐντυχίαν, [291] κἀν μικρὸν ἀπορρῆσθαι μῆσων, οὐ μόνον οὐ κατώρθωσαν ὑπὲρ ὧν ἐδέοντο, ἀλλὰ καὶ κακὸν τι προσλαβόντες ἀπῆλθον· εἰ οἱ θυμὸν ἀνθρώπων παύσαι βουλόμενοι, τοσαύτην κέχρηται τῇ σπουδῇ, τί πεισόμεθα ἡμεῖς οἱ δειλοὶ, μετὰ τοσαύτης ῥαθυμίας τῷ πάντων Δεσπότη προσιόντες Θεῷ, καὶ ταῦτα πολλῷ μεζῶνος ὀργῆς ὄντες ὑπεύθυνοι; Οὐτε γὰρ οἰκείτης δεσπότην, οὐτε ἀρχόμενος βασιλέα παροξύνειεν ἂν οὕτως, ὡς τὸν Θεὸν καθ' ἐσχάτην ἡμέραν ἡμεῖς. Καὶ τοῦτο ἐμφαίνειν ὁ Χριστὸς, τὰ μὲν εἰς τὸν πλησίον ἀμαρτήματα ἐκατὸν ἐκάλεε δυνάμει, τὰ δὲ εἰς τὸν Θεὸν μύρια τάλαντα.

^α Reg. ἀποκόπτον.

^β Pro καιρίαν legit ἄξιαν Savil.

^γ Reg. διδασκαλία.

^δ Reg. ἀλλήλους, ἵνα σχολάσῃτε τῇ προσευχῇ, ἀλλὰ μὴ.

^ε Morel. et Plantin. πνεύματα, Savil. et Reg. πνεῦμα. Infra Reg. ἐκείσθαι.

^ε Reg. ἐκείλουν.

^ε Reg. σπουδάζοντες.

^ε Reg. ἀπώσθησαν.

XXIX. *Illud, Ne defraudate alter alterum, ejus esse qui ad virginitatem instiget.* — Itaque cum dixisset, *Uxor sui corporis domina non est*, addit, *Ne defraudate alter alterum, nisi si quid ex consensu ad tempus, ut precibus et jejuniis vacetis: rursusque eodem convenite* (1. Cor. 7. 4. 5). Multos hic eorum qui virginitatem sunt amplexi, in tanta Pauli indulgentia erubescere ac verecundari existimo. At ne timeate, ne imperite quidquam admittite. Nam et hæc videntur esse conjugibus indulgentis; sed si quis ea accurate scrutetur, ejusdem cum superioribus sententiæ comperiet. Alioqui si ea leviter tractamus propositam causam mutando, pronubæ potius quam Apostoli verba videbuntur: sin consilium omne evolamus, etiam hanc cohortationem dignam apostolica gravitate inveniemus. Quid est enim cur in hac disputatione prolixior est? an non id satis erat, ut cum superioribus verbis hoc graviter repræsentasset, cohortationem illie sisteret? nam quid his, *Ne defraudate alter alterum, nisi si quid ex consensu ad tempus*, plus dicitur quam illis, *Uxori vir debitam benevolentiam reddat* (1b. v. 5), et hoc, *Vir sui corporis dominus non est* (1b. v. 4)? Nihil sane: sed quod illic breviter et obscure dictum est, hic pluribus illustrat. Atque id facit sanctum Dei Samuelem imitatus. Ut enim ille accuratissime regni leges populo recenset, non ut eas suscipiant, sed ne suscipiant; agique institutio quadam videtur, cum revera intempestivæ eorum cupiditatis dehortatio sit: ad eundem modum et Paulus matrimonii tyrannidem frequentius et apertius inculcat, eos his verbis volens inde revocare. Itaque ei sententiæ, *Uxor sui corporis domina non est*, addit, *Ne defraudate alter alterum, nisi si quid ex consensu, ut jejuniis et precibus vacetis*. Vides ut nec opinato et sine molestia, eos qui in matrimonio degerent ad continentiæ studium inducat? Nam principio rem laudavit dicens, *Bonum est homini mulierem non tangere* (1. Cor. 7. 1): hic adhibet etiam cohortationem his verbis, *Ne defraudetis alter alterum, nisi si quid ex consensu*. Et cur quod constitutum volebat, hortabundus, non imperabundus proponit? Neque enim dixit, *Defraudate alter alterum, dummodo ex consensu*; sed quid? *Ne defraudate alter alterum, nisi si quid ex consensu*. Quia hic sermo levior est, doctoris sententiam demonstrans, quæ rigide id non exigit, cum maxime summa benevolentia persolvatur. Neque eo solo auditorem solatur, sed etiam quod asperum brevibus verbis complexus prius ad jucunda revertatur, quam auditorem dolor attingat, in iisque magis moretur.

XXX. *Cur si honoratum matrimonium est, jejunantes hortetur Paulus congressu abstinere.* — Atque illud etiam quæstione dignum est, cur, si quidem honorabile est matrimonium et torus immaculatus, ei precum ac jejunii tempore locum habere non permittat? Quod perabsurdum esset, Judæos, quibus omnia corporea constituebantur, qui duas conjuges habere, et aliis ejectis alias adsciscere sinebantur, tantam in hac re operam ponere, ut divina oracula audituri, etiam legitimo coitu abstinere (Exod. 19), idque non unum aut alterum diem, sed

etiam plures: nos autem tanta affectos gratia, qui spiritualia accepimus, defunctos, cum Christo consepultos (Vide ad Rom. 8), adoptione auctos, ad eam dignitatem evectos, post tot tantæque bona ne infantium quidem illorum studium consequi. Quod si quis iterum querere persistat, cur Moses ipse Judæos ab eo coitu abducat, id habeat responsum: etsi honorabile matrimonium sit, at eo solum pertingere, ut utentem non inquinet, sanctos vero præstare non illud posse, sed virginitatem. Ne vero putes ea Mosen solum atque Paulum edixisse, audi quid Joel dicat: *Sanctificate jejuniis, prædicate curationem, cogite cælum, seniores congregate* (Joel 2. 15). Sed quæris, ubinam uxore abstinendum dicat? *Egrediatur, inquit, sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo* (1b. v. 16). Id enim Mosaico etiam majus est præcepto. Nam si sponsum ac sponsam libidine ardentem, juvenia prurientes, cupiditate infrenes, jejunii et precum tempore coire nefas est, quanto magis cæteros eam congregandi necessitatem non habentes? Qui enim ut deceat comprecetur ac jejundet, ei necesse sit, omne humanarum rerum studium, omnem curam et negotium abjicere, ac se undique colligentem Deum adire. Quare et jejuniis bonum est, quippe quod recisis animi curis, ac negligentia quæ mentem circumfluat repressa cogitationem omnem ad se convertat. Id quod et Paulus innuens, a congressu arcet, et verbis utitur admodum opportunis. Non enim ait, *Ne inquinemini*, sed, *Ut jejuniis et precibus vacetis*: velut coitu cum uxore non ad fœditatem, sed ad occupationem nos cogente.

XXXI. *Qui precationibus rite operam dare velint, necessario Paulum a concubitu avocasse.* — Nam cum nunc post tot præsidia impedire nos precum tempore diabolus conetur, ecquid non molietur mentis oculos huc illuc jactando, animum nactus diffluentem, atque uxoris studio emollitum? Quod ne pateremur, neve cum potissimum id agimus, ut Deum nobis propitium comparemus, tum prece adeo futili cum irritaremus, jubet tum a coitu puros esse.

XXXII. *Qui sequenter precentur, non modo Deum non propitiare, sed etiam irritare.* — Etenim si qui reges ad-eunt; et quid reges dico? imo vero infimos magistratus, et servi heros alloquentes, seu id agant injuria ab aliis affecti, seu beneficium ipsi postulantes, seu iram in se excitatam sopire curantes, et oculis et mente omni ad eos conversa, ita colloquium habent; sin minimum torpeant, non solum pro quibus supplicabunt non perficient, sed malo etiam accepto discedent: si qui hominum furorem lenire volunt, tanto-pere laborant; quid nobis miseris fiet, qui omnium principem Deum adeo negligenter adimus, maxime cum longe majori simus iræ obnoxii? Neque enim herum servus, aut regem subditus tam graviter irritat, atque nos Deum in dies. Atque id significans Christus peccata in alium centum denarios, in Deum decem millia talenta nominabat (Matth. 18. 24). Quare cum eum sedandæ tantæ iræ, ejusque, quem quotidie oppugnemus, propitiandi causa precibus adimus, merito nos ab ea voluptate arcet, quasi dicat: De anima

nobis agitur, carissimi, de summa rerum periculum est; tremendum, horrendum, formidandum est. Hecrum adimus terribilem, multoties a nobis læsum, multa habentem quæ nobiscum expostulet. Non hoc tempus est amplexum, non voluptatum, sed lacrymarum, acerborum gemituum, prostrationis, accuratæ confessionis, diligentis supplicationis, frequentium precum; quandoquidem bene cum eo agatur qui vel tanto studio iram eam leniat, non quia durus ac crudelis sit Dominus noster; est enim admodum lenis et humanus; sed scelerum nostrorum magnitudo etsi benignum, clementem atque misericordem, facile nobis ignoscere non sinit. Itaque ait, *Ut jejunio et precibus vacetis*. Quid igitur est ac servitute acerbior? Volo in virtutis gradum facere, in cælum evolare, jejunio atque precibus assidue intentus animi sordes abstergere: quod si illa in id institutum non consentiat, lascivix ejus servire cogor. Ob id enim initio monebat, *Bonum est homini mulierem non tangere*; et discipuli etiam Domino dicebant, *Si ea est viri cum uxore causa, non expedit matrimonium contrahere* (Matth. 19. 10); quippe cogitantes necesse esse alterutram in partem damnum admitti, eaque cogitatione in angustum deducti, eam vocem emiserunt.

XXXIII. *Eadem iterum repetere, eorum esse qui Christum imitentur*. — Quare etiam Paulus id assidue repetit, ut in eam cogitationem Corinthios inducat: *Syam quisque uxorem habeat: Uxor vir debitam benevolentiam reddat: Uxor sui corporis domina non est: Ne defraude alter alterum: Eodem convenite*. Nam nec beati illi id ad primam vocem tum senserunt, sed postquam id secundo audierunt, tum vero præcepti necessitatem intellexerunt. Etenim Christus, qui et in monte considens, et rursum post alia multa de eo disseruisset (Matth. 5), ita eos ad continentix studium incitavit. Adeo eadem assidue repetita plus habent efficacix. Itaque et hic discipulus Magistrum imitatus crebro idem usurpat, neque usquam permissionem meram prodit, sed cum causa, propter fornicationem iniquens et tentationes satanicas atque incontinentiam, præter expectationem virginittis laudem in disputatione de matrimonio texens.

XXXIV. *Virginittatem admirandam esse et multis coronis dignam*. — Nam si in matrimonio degentes diutius abjungere veretur, ne quem diabolus aditum inveniat, quibus coronis dignæ sint quæ neque ab initio eo solatio opus habuerunt, et ad extremum invictæ permanserunt? ut ne dicam, nec diaboli machinas utrisque ex æquo admoveri. Nam illis, opinor, nec molestus est, qui quidem sciat perfugium iis proximum esse, statimque, si quem vehementiorem impetum sentiunt, in portum se recipere licere; neque enim iis permittit beatus Paulus longius navigare, sed defessos redire jubet, sinens eodem rursum convenire. At virgo assidue navigare, et sine portu æquor permetiri cogitur; atque etsi gravissima tempestas consurgat, ne sic quidem ei fas est navem subducere ac quiescere. Igitur quasi qui mare infestant, ubi civitas aut navale aut portus sit, navigantes non inva-

dunt; id enim est temere periclitari; sin navigium in alto offendant, auxilii destitutionem audaciæ incitamentum nacti, omnia movent atque versant, neque prius desistant, quam aut eos demergant, aut id ipsi patiantur: ita et acer hic pirata virgini graves fluctus, ingentem tempestatem, ac procellas intolerabiles, omnia susque deque miscens, ut vi atque impetu navem subvertat. Audivit enim virgini non concedi *Eodem convenire*, sed ei necesse esse perpetuo adversus spiritualia nequitix luctari ac configere (Ephes. 6. 12), donec tandem in tranquillum portum evadat. Etenim Paulus virgini tamquam forti militi muris excluso portas aperiri non permittit, quamvis et valde effero hoste, et vel eo crudeliore, quod adversario induciarum potestas nulla sit. Nec vero diabolus solum, sed ipse etiam libidinis stimulus cælibus urget acrius; idque omnibus palam est. Nam quorum habemus usum, eorum cupiditate haud facile tangimur, securitate animo segni esse permittente. Atque idem nobis confirmat et proverbium popolare, sed in primis verum: Quod in potestate, inquit, promptum sit, id ad cupiditatem haud sape efficax est. Sin ab iis prohibemur, quæ pridem tenebamus, contra accidit, et quæ propter facultatem a nobis contempnuntur, ea nobis e manibus amissa vehementius desiderium excitant. Itaque primum hac ratione major est apud conjuges tranquillitas: deinde, quod si flamma iis altius quandoque eluctetur, eam protinus succedens congressus reprimat. At virgo non habens unde ignem exstinguat, eum sublimem atque alte grassantem cernens, cum exstinguere non possit, id unum agit, ne cum igne conflictans uratur. An vero quidquam magis insolens est, quam solidum intus gestare rogam, nec aduri, quam flamma in animi penetrali ultro citroque commicante intactam mentem conservare? Nemo enim eam sinit carbonem eos foras ejicere; sed quod Proverbiorum auctor in natura corporis desperatum dicit, id illa necesse habet in animo sustinere. Quid vero dicit? *Ambulat quis super carbonem, nec ejus pedes adurentur* (Prov. 6. 28)? Ecce autem hæc ambulat, ac perfert cruciatum. *Aut ignem in sinu ligabit, et non ejus urentur vestimenta* (Ib. v. 27)? At hæc non vestibus, sed intus ignem continens, efferum atque resonantem flammam sustinet ac tegit. Et adhuc quisquam, sodes, matrimonium cum virginittate conferre, an vel obtueri ausit? At non permittit beatus Paulus (1 Cor. 7. 32. 33), qui ingens utriusque rei discrimen ponit: nam illa, ait, quæ sunt Domini, hæc quæ sunt mundi curat. Collectis igitur in unum conjugibus, et in virginis gratiam, audi quid illis exprobet. *Eodem enim, inquit, convenite, ne vos tentet satanas* (Ib. v. 5). Ac volens ostendere totum ejus tentationi non deberi, sed nostræ etiam ignavix plurimum, principalem causam addit, iniquens, *Propter vestram intemperantiam*. Quis non id audiens erubescat? quis non intemperantiæ notam effugere molietur? Neque enim cohortatio hæc ad omnes perinet, sed ad valde demissos. Quod si, inquit, tam es servus voluptatum, si tam mollis, ut semper in venerem effusus atque inhians sis, congre-

Ἐπεὶ οὖν τοσαύτην ἐν ταῖς εὐχαῖς πρόσμιεν σβέ-
σσαντες ὀργήν, καὶ δὲ οὐτως καθ' ἑκάστην ἐκπολεμού-
μεν τὴν ἡμέραν καταλλάσσοντες, εἰκότως ἡμᾶς ἀπα-
γαίης τῆς ἡδονῆς ἐκείνης, μονονουχὶ λέγων· Περὶ ψυ-
χῆς ἡμῶν ὁ λόγος, ἀγαπητοί, ὑπὲρ τῶν ἐσχάτων ὁ
κίνδυνος· τρέμειν δεῖ καὶ δεδοικέναι καὶ συνεσταλθῆναι
δεσπότην πρόσμιεν φοβερίῳ, πολλὰ παρ' ἡμῶν ὕβρι-
σμένων, μεγάλα ἡμῖν ἔχοντι καὶ ὑπὲρ μεγάλων ἐγκα-
λεῖν. Οὐ περιπλοκῶν οὕτως ὁ καιρὸς, οὐτε ἡδονῶν,
ἀλλὰ δακρύων καὶ στεναγμῶν πικρῶν, προσπτώ-
σεως, ἐξομολογήσεως ἀκριβοῦς, λιταναίης συντετα-
μένης, ἱκετηρίας πολλῆς. Ἀγαπητὸν γάρ καὶ μετὰ
τοσαύτης προσπίπτοντα σπουδῆς δυνήθησαν προσ-
εῖναι καταμαλὰ ἔσθαι· ἡ τὴν ὀργὴν ἐκείνην· οὐχ
οὐκ ἀπηνῆς, οὐδ' οὐκ ὥμῳς ὁ δεσπότης ἡμῶν· καὶ γὰρ
σφόδρα ἐστὶν ἡμερος καὶ φιλόανθρωπος· ἀλλ' ἡ τῶν
ἀμαρτημάτων τῶν ἡμετέρων ὑπερβολὴ οὐδὲ τὴν χρη-
σὶν καὶ ἐπεικτὴ καὶ πολυέλεον ἀφίστην ἡμῖν συγ-
γῶναι ταχέως· διὸ φησιν· *Ἰνα σχολάζετε τῇ
νηστείᾳ καὶ προσευχῇ.* Τί οὖν ἂν εἴη τῆς δουλείας
ταύτης πικρότερον; Βούλομαι ἐπιδοῦναι ὁ αὐτῆς
τῇ ἀναπτῆναι πρὸς τὸν οὐρανὸν, νηστείας καὶ εὐ-
χαῖς συνεχῶς περσκαρτερῶν ἀπομαρῆσαι τὸν ῥύπον
τῆς ψυχῆς· εἴτα ἂν μὴ βούληται ἐκείνη ταύτῃ ἐπι-
νεύσαι τῇ γνώμῃ, ἀναγκάζομαι δουλεύειν· αὐτῆς
τῇ λαγνείᾳ. Διὰ τοῦτο γὰρ ἀρχόμενος ἔλεγε, *Καλὸν
ἀνθρώπῳ νηπαικὸς μὴ ἀπτεσθαι* διὰ τοῦτα καὶ οἱ
μαθηταὶ πρὸς τὸν Κύριον εἶπον· *Ἢ οὕτως ἐστὶν ἡ
αἰτία τοῦ ἀνθρώπῳ μετὰ τῆς νηπαικὸς, οὐ συμ-
φέρει γυμνῆσαι.* Λογιζάμενοι γὰρ οὐκ πολλὴ ἀνάγκη
οὐτέρῳ μέρει γενέσθαι τὴν ἐπήρειαν, καὶ στενοχωρη-
θέντες ὑπὸ τῶν λογισμῶν, ταύτην ἀφήκαν τὴν φωνήν.

ΛΓ'. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος συνεχῶς αὐτὸ στρέφει,
ἵνα εἰς τοῦτον τὸν λογισμὸν ἐμβάλῃ τοὺς Κορινθίους·
Ἐκαστος τὴν ἑαυτοῦ νηπαικὸν ἔχτω. Τῇ νη-
παικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εἰσφέρει ἀποδι-
δοῦναι· ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει·
Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρ-
χεσθαι. Οὐδὲ γὰρ οἱ μακάριοι τότε ἐκείνοι ἐκ πρώτης
εὐθέως τοῦτο ἔπαθον τῆς φωνῆς, ἀλλ' ὅτε ἐκ δευτέ-
ρου ταῦτα ἤκουσαν, τότε συνεῖδον τῆς ἐντολῆς τὴν
ἀνάγκην. Καὶ γὰρ δεῖ ἐκάσθῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Χρι-
στὸς, διελέχθῃ περὶ τούτου, καὶ μεθ' ἑτέρα πολλὰ
πάλιν οὕτως αὐτοὺς εἰσήγαγεν εἰς τὸν τῆς ἐγκρα-
τείας ἔρωτα· οὕτω συνεχῶς τὰ αὐτὰ λεγόμενα
πλεονα ἔχει τὴν ἐνέργειαν. Κάνταῦθα οὖν τὸν διδά-
σκαλον μιμούμενος ὁ μαθητὴς συνεχῶς περὶ τῶν
αὐτῶν διαλέγεται· καὶ οὐδαμοῦ τὴν συγχώρησιν [292]
ἀπλῶς τίθισιν, ἀλλὰ μετὰ αἰτίας, διὰ τὰς πορνείας
λέγων, καὶ τοὺς πειρασμοὺς τοὺς σατανικούς, καὶ
τὴν ἀκρασίαν, καὶ ἀνυπόπτως τὸ τῆς παρθενίας
ἐγγύμιον ἐργαζόμενος ἐν τοῖς περὶ τοῦ γάμου λόγοις.

ΑΔ'. Εἰ γὰρ τοὺς ἐν τῷ γάμῳ διαριθόντας δέδοικεν
ἀποστῆσαι ἐπιπολὺ, μὴ τινα παρεῖδουσιν ὁ διάβολος
ἐὼρῃ, πόσων ἂν εἴεν ἄξιοι στεφάνων αἱ μὴδὲ παρὰ
τὴν ἀρχὴν ταύτης δεηθεῖσαι γῆς παραμυθίας, καὶ
μέχρι τέλους ἀγείρωται διαμεινῶσαι; Καίτοι οὐδὲ τὰ
παρὰ τοῦ διαβόλου μηχανήματα ἐξ ὧς ἀμφοτέροις
προσάγεται. Τοῖς μὲν γὰρ οὐδὲ ἐνοχλεῖν αὐτὸν οἶμαι,
εἰδὸς ὅτι πλησίον αὐτοῦς ἡ καταφυγὴ, καὶ τινος ἀλ-
σθονταὶ σφοδρότερας προσβολῆς, ἔξεστιν εὐθέως ἐπὶ
τὸν λιμένα καταφεύγειν· οὐδὲ γὰρ ἀφίστην αὐτοὺς ὁ
μακάριος Παῦλος πορρωτέρω πλεῖν, ἀλλ' ὑποστρέ-
φειν ἥνικα ἂν κάμωσι παραινεῖν, πάλιν ἐπιστρέφω
ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέχεσθαι. Ἡ δὲ παρθένος δι' ὅλου
ἐλαττεῖται ἀναγκάζεται, καὶ πέλαιος πλεῖν ἀλίμε-
νον· καὶ ὁ χλευαστάτος διεγερθὴν χεῖμῶν, οὐδὲ οὕτω

θέμις ὁρμίσαι τὸ σκάφος αὐτῇ καὶ ἀναπαύσασθαι.
Ὅσπερ οὖν οἱ κατὰ τὴν θάλατταν κακούργοι, ἐνθα
μὲν ἂν ἡ πόλις ἢ ἐπὶ νηὶ ἢ λιμένι, οὐκ ἐπιτίθενται
τοῖς πλέουσιν (τοῦτο γὰρ μάτην κινδυνεύειν ἐστίν)·
ἂν δὲ ἐν μέσῳ τῷ πελάγει τὸ σκάφος ἀπολάβωσι, τὴν
ἐρημίαν τῶν βοηθησάντων τῆς τόλμης ἐφόδον ἔχον-
τες, πάντα κινεῖσι καὶ στρέφουσι, καὶ οὐ πρότερον
ἀφίστανται ἕως ἂν ἡ καταδύσῃ τοὺς ἐμπλέοντας, ἢ
τοῦτο πάθωσιν αὐτοί· οὕτω καὶ ὁ δεινὸς οὗτος πειρα-
τὴς τῇ παρθένῳ πολλὸν ἐπάγει τὸν χεῖμῶνα καὶ χα-
λεπὴν τὴν ζάλην, καὶ ἀπορήτους τὰς τρικυμίας,
πάντα ἄνω καὶ κάτω κυκλῶν, ὥστε τῇ βίᾳ καὶ τῇ
ῥύμῃ περιτρέφει τὸ σκάφος. Ἦκουσα γὰρ εἶπαι,
Ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθαι, ἢ παρθένος οὐκ ἔχει,
ἀλλ' ἀνάγκη δι' ὅλου παλαίειν αὐτὴν, δι' ὅλου μά-
χεσθαι πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πορνείας, ἕως ἂν
εἰς τὸν εὐδαίον καταπλεῖσθαι λιμένα. Καθάπερ γὰρ
στρατιωτὴν γενναῖον ἐξω τειχῶν ἀποκλείσας τὴν
παρθένον ὁ Παῦλος, οὐκ ἀφίστην ἀνοιγῆναι τὰς πύ-
λας αὐτῇ, καὶ σφόδρα ὁ πολέμιος ἀγριαίνει πρὸς αὐ-
τήν, καὶ αὐτὴ τοῦτον σφοδρότερος γίγνεται τῷ τὸν
ἀντίπαλον μηδεμίαν ἐξουσίαν ἔχειν ἀνακυκλῆσαι. Οὐχ
ὁ διάβολος δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ τῆς ἐπιθυμίας
οἰστρος μειζόνως τοῖς μὴ γεγαμηκόσιν ἐνοχλεῖ· καὶ
τοῦτο παντὶ που ὁ λόγος ἐστίν. Ὅν μὲν γὰρ τὴν ἀπό-
λαυσιν ἔχομεν, οὐ ταχέως ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἀλίσκο-
μεθα, τῆς ἀδείας τῇ ψυχῇ βᾶθμεν συγχωρούσης.
Καὶ τοῦτο καὶ παροιμία τις ἡμῖν μαρτυρεῖ, δημῶδες
μὲν, σφόδρα δὲ ἀληθές. Τὸ γὰρ ἐν ἐξουσίᾳ, φησὶν,
ἔτοιμον οὐκ εἶναι πρὸς ἐπιθυμίαν σφοδρόν. Ἄν δὲ
ποτε κωλυθῶμεν ὦν πάλας ἤμεν κύριον, τοῦναντίον
γίνεται, καὶ τὰ διὰ τὴν ἐξουσίαν παρ' ἡμῶν κατα-
φρονούμενα, ταῦτα, ὅταν τὸ κύριον ἡμῶν ἐκφύγῃ,
σφοδρότερον ἡμῶν τὴν ἐπιθυμίαν διηγείρει. Πρῶτον
μὲν οὖν ταύτῃ μείζων παρὰ τοῖς γεγαμηκόσιν ἡ γα-
λήνη· δεῦτερον δὲ, ὅτι καὶ εἰς ὕψος ἀρθῆναι φιλο-
νεικήσῃ ποτὲ ἢ φλῆδῃ, καταστῆλκει ταχέως αὐτὴν
ἐπιβλοῦσα ἢ μίξις. Ἡ δὲ παρθένος οὐκ ἔχουσα ὅπως
σβέσῃ· τὸ πῦρ, ὅρῃ μὲν αὐτὸ κορυφούμενον καὶ εἰς
ὕψος αἰρόμενον, σβέσαι δὲ οὐκ ἰσχύουσα ἐνδὸς γίνεται
μόνου τοῦ μὴ φλεγομένου μαχομένην πυρὶ. Ἀρὰ ἐστὶ
τι τοῦτου παραδοξότερον, πᾶσαν ἐνδον βαστάζειν τὴν
πυρὰν, καὶ μὴ καλεσθαι; αὐστρέφειν μὲν ἐν τοῖς
τῆς ψυχῆς ταμιείοις τὴν φλόγα, [293] ἀνέπαυον δὲ
τὴν διάνοιαν διατηρεῖν; Οὐδαὶς γὰρ αὐτῇ συγχωρεῖ
τοὺς ἀνδρακας τούτους ἐξω κενῶσαι, ἀλλ' ὅπερ ὁ
Παροιμιστὴς ἀδύνατον εἶναι φησὶν ἐπὶ τῆς τῶν σω-
μάτων φύσεως, τοῦτο ὑπομένειν αὐτὴ καταναγκάζε-
ται ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Τί δὲ ἐκείνης φησὶ; *Περιπατεῖ-
σιν τις ἐπ' ἀνθρώπων πυρὸς, τοὺς δὲ πόδας οὐ
κατακαύσει;* Ἀλλ' ἰδοὺ αὐτὴ περιπατεῖ καὶ φέρει
τὴν βάσανον. *Ἀποδίδωσι τις πῦρ ἐν πόδι, τὰ δὲ
ἱμάτια οὐ κατακαύσει;* Αὐτὴ δὲ οὐκ ἐν ἱματίοις,
ἀλλ' ἐνδον ἔχουσα τὸ πῦρ ἀγριαίνει καὶ ἡχοῦν, ἀν-
έχεται καὶ στέγει τὴν φλόγα. *Ἐπ' οὖν τοιμήσεις τις,
εἰπέ μοι, τῇ παρθένῳ τὸν γάμον παραβάλλειν;* ἀν-
τιβλέπει δὲ ὅλως; Ἀλλ' οὐκ ἀφίστην ὁ μακάριος
Παῦλος, πολὺ τὸ μέσον ἐκατέρου τοῦ πράγματος θεῖς·
Ἡ μὲν γὰρ τὰ τοῦ Κυρίου, φησὶν, ἡ δὲ τὰ τοῦ κόσμου
μεριμνᾷ. Συναγαγὼν τοῖνυν εἰς ταυτὸν τοὺς γεγα-
μηκότας, καὶ ταύτῃ χαρισάμενος, ἀκουσὼν πῶς αὐ-
τοῖς ὁμιλεῖ πάλιν· *Ἐπὶ τὸ αὐτὸ γὰρ, φησὶ, συν-
έρχεσθαι, ἵνα μὴ περιβῇ ὁμᾶς ὁ Σατανᾶς.* Καὶ
δεῖξαι βουλόμενος ὅτι οὐ τῆς ἐκείνου πείρας τὰ πᾶν
ἐστίν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἡμετέρας νουθεσίας τὸ πλεον, τὴν
χυριωτέραν αἰτίαν ἐπήγαγε, *Διὰ τὴν ἀκρασίαν
ἡμῶν, εἰπὼν.* Τίς οὖν οὐκ ἂν ἐρυθρίσσει ταῦτα

* Reg. ἐκμαλίσθαι.

b Reg. βούλει, φησὶν, ἐπιδοῦναι.

c Reg. ἀνάγκη δουλεύειν.

d Reg. ἀνακυκλῆσαι. Καὶ περὶ μὲν τῆς παρθένου ταῦτα. Τοῦ-
τοις δὲ οὐχ ὁ διάβολος μόνος.

* Reg. ὅπως σβέσει.

ἀκούων· τίς οὐκ ἂν σπουδάσειεν ἐκφυγεῖν τῆς ἀκρασίας· τὸν φόβον· Οὐδὲ γὰρ πρὸς πάντας ἡ παραινέσις αὕτη, ἀλλὰ πρὸς τοὺς σφόδρα κατωφερεῖς. Ἄν οὕτως ἦς δοῦλος τῶν ἡδονῶν, φησὶν, ἂν οὕτω χαῖνος ὡς διαπαντός ἐκκεχυῖσθαι πρὸς τὴν μίξιν καὶ κεχηνέναι, συνέρχου τῇ γυναικί. Οὐκ ἄρα ἀποδεχομένου οὐδὲ ἐπαίνουτος ἡ συγχώρησις, ἀλλὰ σκώπτουτος καὶ καταγινώσκοντος. Οὐδὲ γὰρ ἂν, εἰ μὴ σφόδρα ἠθέλησεν καθάψασθαι τῆς τῶν φιληδόνων ψυχῆς, τὴν τῆς ἀκρασίας ἔδωκε λέξιν, ἐμφοτικωτέραν οὖσαν, καὶ πολὺν ἔχουσαν τὸν φόβον. Διὰ τί γὰρ οὐκ εἶπε, διὰ τὴν ἀσθένειαν ὑμῶν· Ὅτι ἐκεῖνο μᾶλλον συγγινώσκοντος ἦν, τὸ δὲ τῆς ἀκρασίας ἂ δεικνύντος τῆς ῥαθυμίας τὴν ὑπερβολήν. Οὐκοῦν ἀκρασίας τὸ μὴ δύνασθαι πορνείας ἀπέχεσθαι, εἰ μὴ διαπαντός τις ἔχοιτο τῆς γυναικὸς καὶ τῆς μίξεως ἀπολαύει. Τί οὖν ἂν εἴποιεν ἐνταῦθα οἱ τὴν παρθενίαν περιττὸν εἶναι τιθέμενοι· Αὐτῇ μὲν ὅσω ἂν ἐπιταγῇ, τοσούτω μείζον ἔχει τὸ ἐγκώμιον· ὁ δὲ γάμος ὅταν αὐτῷ τις κατακόρως κεχρημένος ᾖ, τότε μάλιστα ἐπαίνου παντός ἀπεστέρεται. Τοῦτο γάρ, φησί, λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγὴν· ἐνθα δὲ ἂν ἡ συγγνώμη, χώραν ἐπαίνου· οὐκ ἂν ἔχοι. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν παρθένων διαλεγόμενός φησιν· Ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω β. Μήποτε οὖν ἄρα τὸ πρᾶγμα ἐξίσταται· ὅπως· ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς παρθένου γνώμην ἰδῶσιν, ἐνταῦθα δὲ συγγνώμην. Ἐπιτάττει δὲ οὐδέτερον οὐ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἀλλ' ἐνταῦθα μὲν, ἵνα μὴ τις ἀναθῇαι ἀπὸ τῆς ἀκρασίας βουλόμενος κωλύεται ὡς ἐπιτάγματος ἀνάγκη δεδεμένος· ἐκεῖ δὲ, ἵνα μὴ τις ἀναθῇαι πρὸς τὴν παρθενίαν ἀδυνάτων κατακρίνηται, ὡς προστάγματος παρακούων. Οὐκ ἐπιτάττει παρθενεύειν, φησί· δέδοικα γὰρ τοῦ πρᾶγματος τὸ δυσκατόρθωτον. Ὁὐκ ἐπιτάττει συνεχῶς συνέχεσθαι τῇ γυναικί· ἀκρασίας γὰρ οὐ βούλομαι εἶναι νομοθέτης. Εἶπον, Συνέρχεσθε, κάτω καταθῆναι κωλύων, οὐ τὴν προσωτέρω προθυμίαν ἐμποδίζων. Οὐκ ἄρα [294] αὐτοῦ βούλημα προηγούμενον ἐστὶ τὸ χρῆσθαι διαπαντός γυναικί, ἀλλ' ἡ τῶν ῥθυμοτέρων τοῦτο ἐνομοθέτησεν ἀκρασία. Ἐπεὶ εἰ τὸ Παῦλον βούλημα θέλεις μαθεῖν, ἀκούσον ποῖόν ἐστι· Θέλω, φησί, πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἑμαυτὸν ἐν ἐγκρατείᾳ. Οὐκοῦν εἰ πάντας θέλεις ἐν ἐγκρατείᾳ εἶναι, οὐδένα θέλεις εἶναι ἐν γάμῳ. Οὐδὲ γὰρ οὐ μὴν διὰ τοῦτο κωλύω τοὺς βουλομένους, οὐδὲ αἰτιώμαι, ἀλλ' εὐχομαι μὲν καὶ ποθῶ πάντας εἶναι ὡς καὶ ἑμαυτὸν, συγχωρῶ δὲ καί τινος διὰ τὰς πορνείας διὰ τοῦτο καὶ ἀργόμενος εἶπον, Καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἀπέχεσθαι, ὅτι τοῦτο μᾶλλον ποθῶ.

ΑΕ'. Τίνας δὲ ἔνεκεν ἐνταῦθα αὐτοῦ μέμνηται, λέγων· Θέλω δὲ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἑμαυτὸν· καίτοι εἰ μὴ τοῦτο προσέκειτο, τὴν περιαιτολογίαν ἐξέφυγεν ἂν δ. Τίνας οὖν ἔνεκεν προσέθηκεν, Ὡς καὶ ἑμαυτὸν· Οὐκ ἐπαίρων αὐτόν· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ πλεονεκτής· μὲν τῶν ἀποστόλων ἐν τοῖς ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος πόνοις, ἀνάξιον δὲ καὶ τῆς προηγούρας ἀποστολικῆς αὐτοῦ εἶναι νομίζων. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι Ἐγὼ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὥσπερ τὴ τῆς ἀξίας αὐτοῦ μείζον φθεγγόμενος ἐπιλαμβάνεται ταχέως αὐτοῦ, λέγων· Ὡς οὐκ εἰμι ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος. Τίνας οὖν ἔνεκεν ἐνταῦθα τῇ παραινέσει πρόσκειται· Οὐκ ἀπλῶς οὐδὲ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ἥδει τοὺς μαθητάς τότε μάλιστα εἰς τὸν

^a Reg. τὸ δὲ εἰπεῖν ἀκρασίαν.

^b Addit Sav. γνώμην δὲ ἰδῶμαι, quae lectio ad sequentia melius quadrat. Edit.

^c Hic non pauca deerant in Morel., quae ex Reg. et Savill. supplentur. Infra Reg. τοῦτο ἐγέννησεν ἀκρασία. Paulo post in eodem deest ἐν ἐγκρατείᾳ.

^d Reg. προσέκειτο· ἀλλ' ἕκαστος ἰδίον ἔχει χάρισμα, τὴν περιαιτολογίαν οὐκ ἐξέφυγεν.

τῶν καλῶν ἐναγομένων ζῆλον, ὅταν παρὰ τῶν διδασκάλων ἔχωσι τὰ παραδείγματα. Ὡσπερ οὖν ὁ χωρὶς ἔργων ἐν τοῖς λόγοις μόνον φιλοσοφῶν οὐδὲν δύνησι μέγα τὸν ἀκρασθῆν, οὕτως ὁ παρ' αὐτοῦ πρώτου κατορθώθεισας ἔχων δεῖξαι τὴν συμβουλὴν, ταύτῃ μάλιστα πάντων ἐπάγεται τὸν ἀκούοντα. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ φθόνου καὶ τύφου καθαρεύοντα δεικνυσιν αὐτόν· τὸ γὰρ ἐξαίρετον τοῦτο κοινὸν εἶναι βούλεται τῶν μαθητῶν, οὐδὲν αὐτῶν πλέον ἔχειν ζητῶν, ἀλλ' ἐν ἅπασιν αὐτοὺς ἐξισοῦν αὐτῷ. Ἐχω καὶ τρίτην αἰτίαν εἰπεῖν. Ποῖαν δὲ ταύτην· Δύσκολον εἶναι τὸ πρᾶγμα ἰδοῦναι, καὶ οὐ κατὰ τὴν τῶν πολλῶν εὐκολίαν· βουλόμενος οὖν αὐτὸ δεῖξαι ῥᾶστον, τὸν ἡνυκῶτα εἰς μέσον τίθησιν, ἵνα μὴ σφόδρα ἐπίτιμον εἶναι αὐτὸ νομίζωσιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν ἡγησάμενον ἰδόντες μετὰ τοῦ θαρρεῖν καὶ αὐτοὶ τῆς αὐτῆς ἐπιβιβάζωσιν ὁδοῦ. Τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ ποιεῖ. Τοῖς Γαλάταις γὰρ διαλεγόμενος, καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ νόμου φόβον ἐκλύσαι σπεύδων, δι' ἣν ἐπὶ τὴν παλαιὰν κατεφέροντο συνήθειαν, πολλὰ τῶν ἐκεῖ φυλάττοντες, εἰ φησι· Γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι καλῶς ὡς ὕμει· Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Οὐκ ἂν ἔχοι, φησὶν, εἰπεῖν, ὅτι Ἐγὼ ἔθνην ἐπιστρέψας νῦν καὶ τὸν ἐκ τῆς τοῦ νόμου παραβάσεως οὐκ εἰδὼς φόβον, ἀκινδύνως ἅπαντα ταῦτα φιλοσοφεῖς πρὸς ἡμᾶς. Καὶ γὰρ ἐγώ, φησὶν, ὡς ὕμεις ἐδούλευσα ταύτην τὴν δουλείαν ποτὲ· γενομένην ὑπὸ τοῦ ἐπιτάγματος τοῦ νόμου· ἐφύλαξα τῶν ἐντολῶν τὰς παρατηρήσεις· ἀλλὰ τῆς χάριτος ἐπιφανείσης ὅλον ἑμαυτὸν ἀπ' ἐκείνου πρὸς ταύτην μετέθηκα. Οὐκ εἶναι γὰρ τὸ πρᾶγμα παράβασις ἐστίν, ἀνδρὶ γενομένῳ ἡμῶν ἑτέρῳ· ὥστε οὐδεὶς ἂν ἔχοι τοῦτο λέγειν, ὅτι ἕτερα πράττων ἕτερα παραινῶ, οὐδὲ ὅτι τὸ ἑμαυτοῦ σκοπήσας ἀσφαλὲς ὕμεις εἰς κίνδυνον [295] ἐνέβαλον. Εἰ γὰρ κίνδυνος τὸ πρᾶγμα ἦν, οὐκ ἂν ἑμαυτὸν προῦδικα, οὐδ' ἂν τὴν οἰκέας ἡμέλησα σωτηρίας. Ὡσπερ οὖν ἐκεῖ τὸ παράδειγμα παρ' αὐτοῦ θεὸς τὸν φόβον ἐξέλευσεν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀγωνίαν ἐκβάλλει μέσον αὐτὸν ἐμβάλλον.

ΑΓ'. Ἀλλ' ἕκαστος ἰδίον χάρισμα ἔχει, φησὶν, ὅς μὲν οὕτως, ὅς δὲ οὕτως. Θέα τῆς ἀποστολικῆς ταπεινοφροσύνης οὐδαμῶς τὸν χαρακτήρα παραπολλύμενον, ἀλλ' ἀκριβῶς πανταχοῦ διαλάμποντα· χάρισμα Θεοῦ καλεῖ τὸ αὐτὸ κατόρθωμα, καὶ ἐνθα πολὺν ἰδρῶσιν ἰδρῶτα, τοῦτο ὅλον ἀνατίθησι τῷ Δεσπότη. Καὶ τί θαυμαστὸν· εἰ ἐπὶ τῆς ἐγκρατείας τοῦτο ποιεῖ, ὅπου γε καὶ περὶ τοῦ κηρύγματος διαλεγόμενος τῷ αὐτῷ κέχρηται τρόπῳ, ὑπὲρ οὗ μύριους ἡνεγκε πόρους, θλίψεις συνεχεῖς, ταλαιπωρίας ἀφάτους, θανάτους καθημερινούς· Τί οὖν περὶ τούτου φησὶ· Πλέον αὐτῶν πάντων ἐκοίμισα, οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἡμῶν. Τὸ μὲν αὐτοῦ, τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ φησιν, ἀλλ' ὅλον τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο εὐγνώμονος οἰκείου, μὴδὲν ἰδίον νομίζειν, ἀλλὰ πάντα δεσποτικὰ, μὴδὲν ἰδίον ἡγεῖσθαι αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντα τοῦ Κυρίου. Τοῦτο καὶ ἐτέρῳι ποιεῖ. Εἰπὼν γάρ, Ἐχόντες χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα, προῖον προστασίας καὶ ἐλεημοσύνας καὶ μεταδόσεις ἐν τούτοις ἡρίθμησεν· ἐπὶ δὲ κατορθώματα ταῦτα καὶ οὐ χαρίσματα, παντὶ που δῆλόν ἐστι. Ταῦτα δὲ εἶπον, ἵν' ὅταν ἀκούσης αὐτοῦ λέγοντος, Ἐκαστος ἰδίον χάρισμα ἔχει, μὴ ἀναπέσης, μὴδὲ εἴπῃς πρὸς αὐτόν· Οὐ δεῖται τὸ πρᾶγμα τῆς ἐμῆς σπουδῆς· χάρισμα αὐτὸ ὁ Παῦλος ἐκάλεσε. Μετριάζων γὰρ, οὐκ εἰς τὴν τῶν χαρισμάτων τάξιν καταλέγει τὴν ἐγκρατείαν βουλόμενος, τοῦτο φησιν.

^a Sic e Savillio rescriptimus pro pleonectēs. Reg. pleonectēs. Edit.

^b Reg. αὐτῷ θέλων.

^c Reg. ὁ μὲν οὕτως, ὁ δὲ οὕτως.

^d Reg. καθημερινούς κινδύνους.

dere sane cum uxore. Non est igitur permissio hæc probantis ac commendantis, sed irridentis ac improbantis. Nam ni voluptuosorum mentem egregie tangere voluisset, intemperantiæ vocem non adhibuisset, quæ et vehemens est, et ingens vituperium continet. Cur enim non dixit, Propter vestram imbecillitatem? Quod ea vox magis ignoscentis esset, illa vero intemperantiæ, summam ignaviam notantis. Igitur intemperantiæ est, non posse a fornicatione abstinere, nisi uxori semper hæreas ac coitu fruire. Quid mihi hic dicent qui virginatatem supervacaneam statuunt? Nam hæc quo contensior est, eo majorem habet laudem: at matrimonium, ubi eo plus satis utare, tum maxime laudis omnis expers est. Id enim, inquit (1. Cor. 7. 6), dico secundum indulgentiam, non secundum præceptum; jam ubi est indulgentia, laudi nullus est locus. At enim et de virginibus disserens ait, *Præceptum Domini non habeo* (1b. v. 25). Num igitur rem exaquet? Minime gentium: nam de virgine sententiam dicit: hic consensum dat. Ac neutrum præcipit non eadem de causa; sed hic, ne qui ab intemperantia se sustollere vellet prohiberetur, velut præcepti necessitate obstrictus; illic, ne qui ad virginatatem attingere nequiverisset damnaretur, ceu in præceptum contumax. Non præcipio, inquit, virginem esse; vereor enim rei difficultatem. Non præcipio congregi frequenter cum uxore: nolo enim incontinentiæ legislator esse. Dixi, *Convenite*, ut vetem in præceptis ferri, non ut sublimius studium impediam. Non ergo¹ id præcipue vult, ut assidue uxore utamur, sed nimirum id segniorum intemperantia sanxit. Nam si Pauli voluntatem scire vis, audi quæ sit: *Volo*, inquit, *omnes homines sic esse, ut ego sum, continentes*² (1b. v. 7). Igitur qui velis omnes continentes esse, neminem vis esse conjugem. Non equidem: at non propterea volentes veto et insimulo, sed cum optem ac percipiam omnes sic esse, ut ego sum, tum illud propter fornicationem etiam concedo: ideoque in principio dicebam, *Bonum est homini mulierem non tangere*, quia id præoptarem.

XXXV. *Necessario Paulum continentiae exemplum se proposuisse.* — Sed quare hic sui meminit, inquit, *Volo omnes homines sic esse, ut ego sum?* quod si non addidisset, sui sane mentionem effugisset. Cur igitur adjecit, *ut ego sum?* Non quo se extolleret; nam hic ille est, qui cum prædicationis laboribus apostolis præstaret, indignum se vel apostoli nomine existimat. Cum enim dixisset, *Ego sum minimus apostolorum* (1. Cor. 15. 9), velut majus quiddam quam pro dignitate sua eloquutus, statim se castigat, addens, *Qui non sum dignus vocari apostolus* (Id. 15. 9). Cur igitur hic cohortationi sese proponit? Non temere id quidem, aut sine causa, sed qui sciret discipulos tum maxime ad præstantium rerum studium incitari, si præceptorum habeant exempla. Itaque ut qui operibus vacuus verbis solum philosophatur, haud sane auditori prodest: ita qui consilium

a se primo perfectum habet exhibendum, vel hac in primis ratione auditorem inducit. Præterea purum se ab invidia atque fastu ostendit, qui excellens hoc et præcipuum cum discipulis commune esse velit, neque iis præstare curet, sed in omnibus eos sibi æquare. Habeo et tertiam causam dicere. Quamnam? Videbatur res difficilis esse, nec multis facilis; itaque volens eam facilem declarare, eum, qui id opus ab solvisset, in medium adducit, ne admodum laboriosum crederent, sed ducem intuentes et ipsi animis aucti eandem viam inirent. Idem et alibi facit. Nam Galatas alloquens, iisque legis timorem eximere studens, quo ad antiquam consuetudinem ferebantur, pleraque ad eam pertinentia servantes, quid dicit? *Estote sicut ego, quia et ego sicut vos* (Gal. 4. 12). Ac quod ait ejusmodi est: Nihil sit, inquit, quod dicatis, me resipiscentem nunc jam e gentibus, metus ex legis violatione ignarum, suaviter hæc omnia vobis philosophari; et ego enim ut vos aliquando servitutem hanc servivi, subjectus legis jussis, præceptorum observationes exsequutus; sed postquam apparuit gratia, totum me ab illa ad hanc contulit. Nec jam ea res est transgressio, cum in alius viri manum convenerimus (1b. 1. 13). Quare non est quod quisquam dicat, alia facere me, alia monere, aut securitate mihi quæsitâ vos in periculum dare. Nam si periculum ageretur, non me equidem prodidisset, non salutem meam neglexissem. Igitur ut illic se exemplum proponens metum solvit: ita et hic se in medium adducto sollicitudine liberat.

XXXVI. *Virginatatem modestiæ causa ab Apostolo donum appellari.* — Sed habet, inquit, proprium quisque donum, alius quidem sic, alius vero sic (1. Cor. 7. 7). Vide hic mihi apostolicæ humilitatis signum nusquam deperditum, sed ubique serio elucens; Dei donum appellat suam virtutem, et in quo nihil desudavit, id omne Domino tribuit. Et quid mirum si id in continentia facit, cum de prædicatione etiam disserens, pro quo mille labores, perpetuas afflictiones, inenarrabiles ærumnas, quotidianam necem suscepisset, idem usurpet? Quid ergo de eo dicit? *Plus illis omnibus laboravi; non ego autem, sed gratia Dei mecum* (1. Cor. 15. 10). Non partim suum, partim Dei censet, sed totum Dei. Hoc grati servi est, nihil proprium ducere, sed omnia heri; nihil suum putare, sed omnia Domini. Atque idem facit alibi. Nam cum dixisset, *Habentes donationes secundum gratiam, quæ data est nobis, differentes* (Rom. 12. 6), in orationis progressu magisteria, liberalitatem ac largitiones in iis numerat; quæ virtutes, non dona esse, facile omnes intelligunt. Hæc autem ideo disserui, ne dicentem audiens, *Proprium quisque donum habet*, concidas, ac tecum sermocinere: Opera mea hic nihil opus est; id donum Paulus noninavit. Nam modestiæ causa, non qui continentiam donis accensere vellet, ita loquitur. Neque enim et secum et cum Christo pugnat; non cum Christo dicente, *Sunt eunuchi, qui seipsos propter regnum celeste castrarunt* (Matth. 19. 12); atque addente, *Qui potest capere,*

¹ Hic non pauca deerant in Morel., quæ ex Reg. et Savil. supplentur.

² In Reg. verbum, *continentes*, deest.

cupiat : non secum, qui viduitatem amplexas, sed in eo proposito persistere nolentes damnet. Nam si donum est, cur eis comminaris, dicens : *Damnationem habent, quia primam fidem irritam fecerunt* (1. Tim. 5. 12) ? Nusquam enim Christus dotes non habentes punivit, sed ubique vitam rectam non exhibentes, adeoque quod potissimum requirit, vita est optima, et actiones irreprehensæ. Donorum autem distributio posita est non in accipientis optione, sed in donantis arbitrio. Itaque prodigia patrans Christus adeo non laudat (Luc. 10. 20), ut etiam discipulos ea re gloriantes ab eo gaudio removeat, monens ne gauderent dæmonia sibi subjici. Nam qui beati prædicantur ubique (Matth. 5) misericordes sunt, humiles, mites, animo puri, pacifici, qui hæc omnia atque iis similia præstant. Quin ipse etiam Paulus præclara sua facinora recensens, in iis et continentia meminit; iis enim verbis, *In multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in laboribus, in seditionibus, in vigiliis, in jejuniis*, addit, *In castitate* (2. Cor. 6. 4. 5. 6) : minime id facturus, si donum esset. Cur autem et mordet eam non habentes, intemperantes eos vocans? cur qui virginem suam non elocat, rectius facit? cur beator vidua, si sic manserit? Nam quod jam dixi, non prodigiorum, sed actionum beatitudines sunt, quemadmodum et poenæ. Quo pacto, inquam, eadem cohortans perseverat, si id in nobis non est, nec post divinum favorem operam etiam nostram desiderat? Et enim sententia, *Volo omnes homines sic esse, ut ego sum, continentes iterum subdit, Dico autem non nuptis et viduis, Bonum est illis, si sic permaneant, ut ego* (1. Cor. 7. 7. 8), iterum se proponit eadem de causa. Nam qui exemplum haberent proximum et tamquam domesticum, facilius virginitalis labores erant ausuri. Quod si et supra inquit, *Volo omnes sic esse, ut ego sum*, et hic, *Bonum est, si sic permaneant, ut ego*, neutro loco causam adiecit, ne mirare; neque enim id ex arrogantia facit, sed ratus satis esse causæ sententiam suam, qua ductus rem perfecisset.

XXXVII. Multas esse molestias in secundis nuptiis.

Quod si quis rationes etiam postulat, primum mihi omnium mortalium existimationem, tum quæ hic usu veniant, indaget. Nam cum legumlatores nec matrimonia ea castigent, et permittant etiam ac concedant, multa et a multis cum domi, tum in foro in eos jactantur dicteria, reprehensiones, maledicta : quippe eos æque ac perjuros vulgo, ut sic dixerim, declinant, neque aut amicos habere, aut cum iis pacta conventa firmare, neque aliud quidquam audent credere. Et enim cum eos vident tantæ consuetudinis, amicitia, familiaritatis ac societatis memoriam tam facile ex animo deponere, ea iis cogitatio quemdam quasi torporem offundit, ut non temere eos candide admittant, ceu leves atque versatiles. Neque ob hæc solum eos aversantur, sed etiam propter rerum gestarum insuavitatem. Quid enim, quaeso, injucundius est, quam post gravem luctum, ploratus, lacrymas, sordidam comam, pullum amictum, subito plausus, tori nuptia-

les, strepitus a priori diversus, velot actoribus in scena ludentibus, ac hoc nunc representantibus? Nam et illic eundem videre est interdum regem, interdum omnium pauperimum : et hic, qui pridem ad tumultum volutabatur, repente prodit sponsus; qui comam vellebat, rursus eodem capite coronam gestat : dejectur ac moriens, et qui sæpe plorans apud eos qui se consolarentur defunctæ laudes usurpavit, ac vitam sibi vitalem negavit, iisque qui se a lamentis abducerent succensuit, plerumque inter eos ipsos iterum comitur ac renidet, et oculis pridem lacrymantibus, iisdem ridens eos intuetur, ac quo ore cuncta hæc paulo ante abjurabat, eo nunc ablanditur ac salutat omnes. Omnium vero tristissimum est bellum liberis creatam, filiabus domestica lætæna; nam id omnino est noverca. Hinc quotidianum dissidium atque pugna; hinc inusitata et insolens adversus innoxiam concertatio. Nam vivi et invident et invidetur; cum mortuis etiam hostes reconciliantur. At non hic, sed pulverem atque cinerem invidia petit; odium in defossam ingens, contumeliæ, convicia, accusationes ei quæ in terram dissoluta sit, implacabiles inimicitia cum ea quæ nihil læserit. Quid amentia hæc et barbarie sædies? Injuria a defuncta non affecta : quid dico, injuria affecta? imo vero ejus laboribus fruens ac bonis gaudens, cum ea velut cum umbra belligerandi finem nullum facit : et eam quæ se nihil læserit, sæpe etiam sibi nec conspectam, mille in dies maledictis lacessit; atque eam quæ non existit, in prole ejus ulciscitur; ac contra eam virum armat, ubi ipsa nihil perficit. Atque hæc tamen hominibus facilia atque tolerabilia sunt visa, modo ne libidinis tyrannidem ferre cogerentur. At non virgo ad hunc confectum trepidavit, nec prælium declinavit, quod vulgo adeo intolerabile videatur, sed fortiter resistens naturæ insultum sustinuit. Quis igitur eam pro merito suspiciat, quando alii etiam alteris nuptiis opus habent, ne urantur; hæc neque unis contractis perpetuo sancta et illæsa est? Propter hæc et in primis propter repositos viduitati in cellis thesauros, qui loquentem in se Christum haberet, dicebat : *Bonum est illis, si sic permaneant, sicut et ego*. Non potuisti ad summum gradum conscendere : at proximo ne excidas. Hoc solo virgo tibi præstet, quod illam libido ne semel quidem expugnavit, te prius superatam perpetuo sub jugo tenere nequiverit; ac tu quidem victa vicisti, illa victoriam clade puram habet, ac tecum exitu conjuncta principio solum superat.

XXXVIII. Cur conjugibus magna solatia, virginibus nulla concedat. — Igitur conjuges admodum commode tractat, qui nec altero volente eos mutua consuetudine defraudet, nec defraudationem ex consensu longius producat : quin alteras etiam nuptias permittit, si velint, ne urantur. At virginibus nullum hujusmodi solatium præbet, sed illos tantisper recreatos iterum dimittit : hanc nec minimum respirantem, sed assidue pugnantem, sine perpetuo stare, ac cupiditatibus impeti, nec vel tantillis in-

Οὐκ ἂν οὕτως ἠναντιώθῃ καὶ ἑαυτῷ καὶ τῷ Χριστῷ, τῷ μὲν Χριστῷ λέγοντι, *Εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες σφετέρως αὐτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*· καὶ παγαγόντι, *Ὁ θυγάτηρ χωρεῖν χωρεῖτω*· ἑαυτῷ δὲ καταδικάζοντι τὰς χρεῖας μὲν ἐλόμενας, οὐ βουλευθείσας δὲ ἐπιμένει τῇ προθέσει. Εἰ γὰρ χάρισμα ἔστι, τίνος ἔνεκεν αὐταῖς ἀπειλεῖς, λέγων, *ὅτι Ἔχουσι κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν*; Οὐδαμῷ γὰρ τοὺς οὐκ ἔχοντας χάρισμα τὸ Χριστὸς ἐκόλασεν, ἀλλὰ πανταχοῦ τοὺς οὐ βίον ἐπιδεικνυμένους ὁρῶν. Καὶ τοῦτο ἔστι τὸ μάλιστα ἐπιζητούμενον παρ' αὐτῷ, πολιτεία ἀρίστη καὶ ἔργα ἀληθῆ· τῶν δὲ χαρισμάτων ἡ διανομή οὐκ ἐν τῇ τοῦ λαμβάνοντος κείται προαιρέσει, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ παρα-έχοντος κρίσει. Διὰ τοῦτο οὐδαμῷ τοὺς τὰ θαύματα ἐργαζομένους ὁ Χριστὸς ἐπαινεῖ, ἀλλὰ καὶ τοὺς μαθητάς ἐπὶ τοῦτοι μέγα φρονούντας ἀπάγει τῆς τοιαύτης ἡθῆς, λέγων, *Μὴ χαίρετε ὅτι τὰ δαίμονια ὑμῶν ὑπακούουσιν*. Οἱ γὰρ μακαρίζονται πανταχοῦ οἱ ἐλεημονέες εἶναι, οἱ ταπεινοί, οἱ ἐπισκεῖς, οἱ τῇ καρδίᾳ καθαροί, οἱ εἰρηνοποιοί, οἱ ταῦτα πάντα καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια πράττοντες. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Παῦλος τὰ κατορθώματα ἀριθμῶν τὰ ἑαυτοῦ, ἐν τοῖσι καὶ τῆς ἐγκαταλείας ἐμνημόνευσεν· εἰπὼν γὰρ, *Ἐν ὁπομορίῃ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις, ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν κόποις, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις, ἐπι-γαγεῖν*. Ἐν ἀγγελίᾳ οὐκ ἂν τοῦτο ποιήσας, εἰ χάρισμα τὸ πρᾶγμα ἦν. Τί δὲ καὶ σκώπτει τοὺς [296] οὐκ ἔχοντας αὐτήν, ἀκρατεῖς αὐτοὺς καλῶν; διὰ τί δὲ καὶ ὁ μὴ ἐκκαμίζων τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, κρείσσον ποιεῖ; τίνος δὲ ἔνεκεν μακαριωτέρα ἡ χῆρα, ἢ οὕτως μένῃ; Ὅπερ γὰρ ἐφθην εἰπὼν, οὐ θαυμάτων, ἀλλὰ ἔργων οἱ μακαρισμοί, ὥστερ' οὖν καὶ αἱ κολάσεις. Πῶς δὲ καὶ ἐπιμένει πάλιν παραινῶν ὑπὲρ τῶν αὐτῶν, εἰ μὴ ἐφ' ἡμῖν τὸ πρᾶγμα ἦν. καὶ μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ῥοπήν καὶ τῆς παρ' ἡμῶν ἐδεῖτο σπουδῆς; Εἰπὼν γὰρ, *Θέλω πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν ἐν ἡγιασμένῳ*, πάλιν φησὶ· *Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, Καλὸν αὐτοῖς ἔστιν, ἢν μένωσιν ὡς καὶ ἐγώ*. Πάλιν ἑαυτὴν τίθει διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Τὸ γὰρ παραδειγμα ἐγγύθεν ἔχοντες καὶ οἰκτεροῦν, μετρίως ἂν τῶν τῆς παρθενίας κατετάλημψαν πόνων. Εἰ δὲ καὶ ἀνωτέρω λέγων, *Θέλω πάντας εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν*, καὶ ἐν-ταῦθα, *Καλὸν αὐτοῖς ἔστιν μένωσιν ὡς καὶ ἐγώ*, οὐδαμῷ αἰτίαν προστίθεται, μὴ θυμιάτης· οὐ γὰρ ἀπαυθα-διζόμενος τοῦτο ποιεῖ, ἀλλ' ἰκανὴν εἶναι νομίζων αἰτίαν τὴν αὐτοῦ γνώμην, μεθ' ἧς τὸ πρᾶγμα κατὸρθωσεν.

ΑΖ'. Εἰ δὲ τις καὶ λογισμῶν ἀκούσαι βέθελοι, πρῶτον μὲν τὴν παρὰ πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐξεταζέτω δόξαν, ἔπειτα καὶ τὰ περὶ τὸ πρᾶγμα συμβαίνοντα. Τῶν γὰρ νοιοθετῶν τοὺς τοιοῦτους οὐ κολαζόντων γάμους, ἀλλ' ἐπιτρέποντων καὶ συγχωρούντων, πολλοὶ καὶ παρὰ πολλῶν ἐν τε οἰκίαις καὶ κατὰ τὴν ἀγορὰν κατ' αὐτὴν γίνονται λόγοι σκωπτόντων, μεμφομένων, ἀποστερεφόμενων. Τῶν γὰρ τοὺς ὀρκους παραβαίνον-των οὐχ ἥττον τοὺς τοιοῦτους ἄπαντες ἐκτρέπονται^a, ὡς εἰπεῖν, οὐτε φίλους ποιήσασθαι θαρρῶντες, οὐτε συνθήκας θέσθαι πρὸς αὐτοὺς, οὐτε ἄλλο τι πιστεῦ-σαι οὐδέν. Ὅταν γὰρ ἴδωσιν αὐτοὺς συνηθείας το-σαύτης καὶ φιλίας καὶ ὁμιλίας καὶ κοινωνίας τὴν μνήμην οὕτως εὐκόλως ἀπὸ τῆς αὐτῶν ψυχῆς ἐκβάλ-λοντας, νάρκη τῆς αὐτοῖς ἀπὸ τοῦτων καταχεῖται τῶν λογισμῶν, καὶ οὐκ ἂν αὐτοὺς μετὰ πάσης προσίοιτο γνισιότητος, ὡς εὐκόλους καὶ ἀλλοπροσάλλους. Οὐ διὰ ταῦτα δὲ μόνον αὐτοὺς ἀποστερεφονται, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τῶν γινόμενων τὴν ἀβέλαν. Τί γὰρ ἀτερ-πέτερον, εἰπέ μοι, ἢ ὅταν μετὰ τὸν πολὺν κοινωτὸν καὶ τὰς οἰμωγὰς καὶ τὰ δάκρυα καὶ τὴν αὐχμηρὰν

κόμην καὶ τὴν μέλαιναν στολὴν ἐξαίφνης κρότοι καὶ πασάδες γαμήλιοι, καὶ ὀρόμβος ἀπ' ἐναντίας τῇ προτέρῃ, ὥστερ' ὑποκρινῶν ἐν σκηνῇ παιζόντων, καὶ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δὲ ἐκείνο γινόμενων; Καὶ γὰρ ἐκεῖ τὸν αἰὶὸν ἴδους ἂν ποτὲ μὲν βασιλεῖα, ποτὲ δὲ πάντων πένεστερον· κἀνταῦθα ὁ πρῶτην περὶ τὸν τάφον ἐγκαινιζόμενος, νυμφίος ἐξαίφνης· ὁ τὰς τρίχας τίλλων, στέφανον ἐπὶ τῆς αὐτῆς πάλιν φέρει κεφαλῆς, ὁ κατηφῆς καὶ στυγνὸς καὶ πολλὰ πολλάκις μετὰ δακρύων πρὸς τοὺς παρακαλοῦντας ἐγκόμια τῆς ἀπελθοῦσης διελθὼν, καὶ τὸν βίον ἀβίωτον εἶναι φη-σας αὐτῷ, καὶ πρὸς τοὺς ἀπάγοντας αὐτὸν τοῦ θῆ-νον δυσχεράνας, πολλάκις μεταξὺ τούτων αὐτῶν ὠραίεσται καὶ καλλωπίζεται πάλιν, καὶ τοῖς πρῶτην δεδακρυμένοις ὀφθαλμοῖς, τοῖσι μετὰ γέλωτος εἰς τοὺς αὐτοὺς ἑνορᾷ, καὶ τῷ στόματι τούτῳ φι-λοφρονεῖται καὶ ἀσπάζεταιται πάντας, δι' οὗ πρῶτην ταῦτα πάντα ἐξώμνυτο. Τὸ δὲ πάντων ἐλευσιότε-ρον, ὁ τοῖς παισὶν ἐπισταγόμενος πόλεμος, ἡ ταῖς θυγατράσιν συναικιζομένη λέαινα· τοῦτο γὰρ [297] ἡ μητρικὴ πανταχοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ καθήμερὴν στάσις καὶ μάχη, ἐντεῦθεν ὁ ξένος ἐκείνος καὶ και-νότερος ἧλος πρὸς τὴν οὐκ ἐνοχλοῦσαν γινόμενος. Οἱ μὲν γὰρ ζῶντες καὶ βάλλονται τῷ φθόνῳ καὶ βάλ-λονται, πρὸς δὲ τοὺς τετελευτηκότας καὶ οἱ πολέμιοι σπένδονται. Ἄλλ' οὐκ ἐνταῦθα, ἀλλὰ ζηλοτυπείται ἡ κόνις καὶ ἡ τέφρα, καὶ μῖσος πρὸς τὴν κατορωρυγμένην ἀφ' αὐτῶν, καὶ λοιδορίαι καὶ σκώμματα καὶ κατηγορίαι πρὸς τὴν διαλυθεῖσαν εἰς γῆν, ἐχθρὰ ἀσπονδὸς πρὸς τὴν λελυπηκυῖαν οὐδέν. Τί ταύτης γένοιτο· ἂν τῆς ἀλογίας χεῖρον, τί τῆς ὁμότητος; Οὐδὲν παρὰ τῆς ἀπελθοῦ-σης ἡδίκημένη· τί λέγω ἡδίκημένη; τοὺς πόνους μὲν αὐτῆς καρπομένη, καὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἐντροφώσα τοῖς ἐκείνης, οὐ παύεται σκιαμαχοῦσα πρὸς αὐτήν· καὶ τὴν οὐδὲν λελυπηκυῖαν, πολλάκις δὲ οὐδὲ φθείραν αὐτῇ ποτε, μυρρίοι κατ' ἐκάστην ἡμέραν βάλλει σκώμμασι, καὶ διὰ τῶν ἐκείνης ἐκχύνων τὴν οὐκίαν· οὐσαν ἀμύνεται, καὶ τὸν ἄνδρα πολλάκις ὀπλίζει κατ' αὐτὴν, ὅταν αὐτὴ μὴδὲν ἀνύῃ. Ἄλλ' ὅμως ἅπαντα ταῖς βῆσται καὶ εὐρητὰ τοῖς ἀνθρώποις ἔδοξεν εἶναι, μόνον ἵνα μὴ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας φέρειν ἀναγκά-ζωνται τυραννίδα. Ἄλλ' οὐχ ἡ παρθένος πρὸς ταύ-την ἰλιγγίασε τὴν παράταξιν, οὐδὲ ἐφυγε τὴν συμ-βολὴν τὴν οὕτως ἀφόρητον τοῖς πολλοῖς εἶναι δοκού-σαν, ἀλλ' ἔστη γενναίως, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς φύσεως ἀνεδέξατο μάχην. Πῶς οὖν ἂν τις αὐτὴν κατ' ἐξίαν θαυμάσειεν, ὅταν οἱ μὲν ἄλλοι καὶ δευτέρων δέωνται γάμων, ἵνα μὴ κατακαίωται, αὐτὴ δὲ μὴδὲ ἐνδὸς ἀφ' αὐτῆς διαπαντός ἔστιν ἅγια καὶ ἄτρωτος; Διὰ ταῦτα καὶ πρὸς τούτων διὰ τοὺς ἀποκειμένους ἐν ταῖς οὐρανοῖς τῇ χρεῖᾳ μισθοῦ ὁ τὸν Χριστὸν ἔχων ἐν ἑαυτῷ λαλοῦντα, *Ελεγε· Καλὸν αὐτοῖς ἔστιν ἢν μένωσιν ὡς καὶ ἐγώ*. Οὐκ ἴσχυσας εἰς τὴν ἀνωτάτω κορυφὴν ἀναβῆναι; τῆς γοῦν μετ' ἐκείνην μὴ ἀπο-πέσης· τοσοῦτον ἡ παρθένος οὐκ ἐχέτω πλεόν, ὅσον τὴν μὲν οὐδὲ ἀπαξ ἐπιθυμία κατεπάλασε^b, σὲ δὲ κρα-τήσασα πρότερον οὐκ ἴσχυσε διαπαντός κατασχεῖν· καὶ σὺ μὲν μετὰ τὴν ἥτταν ἐνίκησας, ἐκείνη δὲ καθα-ρὰν ἥττης ἀπάσης ἔχει τὴν νίκην, καὶ τῷ τέλει συν-απτομένη σοι κατὰ τὴν ἀρχὴν ὑπερέχει μόνον.

ΑΗ'.^c Τοῖς μὲν οὖν γεγαμηκόσι πολλὴν δίδωσι τὴν παραμυθίαν, ὡς μὴδὲ ἐκόντος θατέρου ἀποστερεῖν αὐτοὺς ἀλλήλων, μήτε τὴν ἐκ συμφωνίας γινωμένην στέρησιν ἐπὶ πολὺ προάγειν· καὶ δευτέρον πάλιν ἐπέτρειψε γάμον, ἔαν βούλωνται, ὑπὲρ τοῦ μὴ πορῶ-σθαι. Τοῖς δὲ παρθενοῦσιν οὐδεμίαν τοιαύτην ἔδωκε

^b Reg. κατέπαυσε.

^c Reg. et Savil. in marg. hoc argumentum habent: Δια-τί τοῖς μὲν γεγαμηκόσι πολλὴν δίδωσι τὴν παραμυθίαν, τὴν δὲ παρθένοι οὐκ ἀναπαύει τῶν πόνων. Articulum sic incipit Reg.: Πῶς οὖν τοῖς μὲν γεγαμηκόσι τοσοῦτην ἀσφάλειαν παρασχόν, ὡς μὴδὲ ἄκοντος.

^a Reg. ἀποστερεφονται.

παραμυθίαν, ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐπὶ τοσοῦτον ἀναπαύσας, πάλιν ἀνίστησι, τὴν δὲ οὐδὲ μικρὸν ἀναπνεύσαν, ἀλλὰ δι' ἄλλου μαχομένην ἀφίησιν ἐστάναι διηνεκῶς, καὶ βάλ्लाσαι ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ οὐδὲ μικρὰς αὐτὴν λαθέσθαι διδῶσιν ἀνακωχῆς. Διὰ τί γὰρ οὐκ εἶπε καὶ πρὸς αὐτὴν· *Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύεται, γαμησάτω*; Ὅτι οὐδὲ πρὸς τὸν ἀθλητὴν εἶποι τις ἂν μετὰ τὸ ρίψαι τὸ ἱμάτιον, καὶ ἀλείψασθαι, καὶ εἰς τὸ στάδιον εἰσελθεῖν, καὶ καταπάσσεσθαι τὴν κόνιν, Ἀπόστηθι, καὶ φύγε τὸν ἀνταγωνιστὴν· ἀλλ' ἀνάγκη λοιπὸν δυοῖν θάτερον, ἢ στεφανωθέντα, ἢ πεσόντα καὶ καταισχυρόντα ἀπελθεῖν. Ἐν παιδοτρίβῳ μὲν γὰρ καὶ παλαιότερῳ, ὅπου πρὸς τοὺς οἰκείους ἡ γυμνασία, καὶ τοῖς φίλοις [298] ὡς ἐναντίους συμπλέκεται, καὶ τοῦ ποιεῖν καὶ τοῦ μὴ ποιεῖν αὐτός ἐστι κύριος· ὅταν δὲ ἀπογράφηται, καὶ συλλεγῇ τὸ θέατρον, καὶ ὁ ἀγωνοθέτης παραῖ, καὶ οἱ θεαταὶ καθέζονται, καὶ εἰσάγηται ὁ ἀνταγωνιστής καὶ ἀντιπαράτατται, τὴν ἐξουσίαν αὐτὸν ὁ τῶν ἀγώνων παραῖρηται νόμος. Καὶ τῇ παρθένῳ τοῖνον ἕως μὲν ἂν βουλεύετο πρότερον εἰ δεοὶ γαμεῖν ἢ μὴ γαμεῖν, ἀκίνδυνος ὁ γάμος, ἐπειδὴ δὲ ἔλθῃ καὶ ἀπογράφηται, εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸ στάδιον. Τίς οὖν τοιμῆσει, τοῦ θεάτρου συγχροτούμενου καὶ θεωρούντων μὲν ἄνθρωποι ἀγγέλων, ἀγωνοθετούντος δὲ τοῦ Χριστοῦ, μαυνομένου δὲ τοῦ διαβόλου καὶ τρίζοντος^α καὶ συμπλεκομένου πρὸς τὴν πάλιν καὶ μέσου κατεχομένου, παρελθὼν εἰς μέσον εἰπεῖν· Φύγε τὸν ἔχθρον, ἔνδος τοῖς πόνοις, ἀπόστηθι τῆς λαθῆς, μὴ καταβάλῃς μὴδὲ ὑποσκελίσῃς τὸν ἀνταγωνιστὴν, ἀλλὰ παραχώρει τῆς νίκης αὐτῷ; Καὶ τί λέγω πρὸς τὰς παρθένους; πρὸς τὰς χήρας οὐκ ἂν τις τοιμῆσει ταύτην ῥῆξαι τὴν φωνὴν, ἀλλ' ἀντὶ ταύτης ἐκείνην τὴν φοβερὰν, οὗ *Ἐὰν καταστρηγιάσῃ* οὗτο Χριστοῦ, καὶ γαμήσῃ θελήσῃ, κρίμα ἔξουσιν, οὗ τὴν πρώτην αἰσιν ἠθέτησαν.

ΑΘ'. Καὶ μὴν αὐτοὺς φησιν, οὗ λέγω τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, *Καλὸν αὐτοῖς ἔστιν ἔαν μεύωσιν* ὡς κἀγὼ· εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν. Καὶ πάλιν· *Ἐὰν κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἔστιν ὃ ἔδει γαμηθῆναι, μόνον ἐν Κυρίῳ*. Πῶς οὖν ἦν ἀφίησιν ἐλευθέραν πάλιν κολάζει, καὶ ὅν ἐν Κυρίῳ φησὶν εἶναι γάμον, τοῦτον ὡς παρανόμως γινόμενον κατακρίνει; Μὴ δέησας, οὐ τὸν αὐτὸν, ἀλλ' ἕτερον. Ὡς περὶ γὰρ λέγουν, *Ἐὰν γήμη ἡ παρθένος, οὐχ ἡμάρτεν*, οὐ περὶ τῆς ἀποφασισμένης τῷ γάμῳ φησὶ· ὅληον γὰρ ἅπασιν ὅτι αὐτὴ ἡμάρτε καὶ ἁμαρτίαν ἀφόρητον· ἀλλὰ περὶ τῆς ἀπειρογάμου μὲν εἶναι, οὕτω δὲ οὐδὲ τοῦτο οὐδὲ ἐκεῖνο φημισμένη; ἀλλ' ἐν μεταίχμιῳ τοῦτων ἐκατέρωθεν μενούσης τῶν λογισμῶν· οὕτω καὶ χήραν ἐνταῦθα μὲν τὴν ἀπλῶς οὐκ ἔχουσαν ἄνδρα φησιν, οὕτω δὲ καὶ τῇ τῆς οἰκείας προαιρέσεως φήψῃ προσδεδεμένην, ἀλλ' ἐλευθέραν οὔσαν καὶ τοῦτο ἐλέσθαι κἀκεῖνον· ἐκεῖ δὲ τὴν οὐκ ἐν κυρίῳ οὔσαν ἐτέρῳ πάλιν ὁμιλῆσαι νυμφίῳ, ἀλλ' εἰς τοὺς τῆς ἐγκρατείας ἐμβεβηκυῖαν ἀγῶνας. Ἔστι γὰρ καὶ χήραν εἶναι, καὶ μὴ κατατάττεσθαι εἰς τὸ τῶν χρηρῶν ἀξίωμα, ὅταν μηδέπω ἢ τοῦτο καταδεχάμενη. Διὸ καὶ αὐτὸς φησὶ· *Χίρῃ καταλεγέσθω μὴ ἑλαττον ἐτῶν ἐξήκοντα γεγονυῖα, ἐνὶ ἀνδρὶ γυνή*. Τὴν μὲν γὰρ ἀπλῶς χήραν ἀφίησι γαμεῖν, εἰ βούλοιντο· τὴν δὲ ἐπαγγελισμένην τῷ Θεῷ χρηρεῖν διαπαντός, εἴτα γαμηθεῖσαν, καταδικάζει σφοδρῶς, ὅτι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν συνθήκας ἐπάτησεν.

^α Mor. et Plant. τρίζοντος, Sav. τρίζοντος, Reg. τρίζοντος τοὺς ὁδόντας.

^β Ita Reg. In aliis vero hæc, ἐνὸς ἀνδρὸς γυνή, desiderantur.

Οὐ ταῦταις οὖν, ἀλλ' ἐκείναις φησὶν· *Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν*· κρείττον γὰρ ἐστὶ γαμήσῃ ἢ πυροῦσθαι. Ὅρξ οὐδαμοῦ τὸν γάμον καθ' αὐτὸν θαυμαζόμενον, ἀλλὰ διὰ τὰς πορνείας, διὰ τοὺς πειρασμούς, διὰ τὴν ἀκρασίαν. Ἄνω μὲν γὰρ ταῦτα ἅπαντα τίθησιν, ἐνταῦθα δὲ ἐπειδὴ σφόδρα αὐτὸν καθήκον τοῖς δυνέεσσι, ῥήμασιν εὐφημοτέροις πάλιν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καλεῖ, ἐμπρησμὸν αὐτὸ καὶ πύρωσιν ὀνομάζων. Καὶ οὐδὲ ἐνταῦθα ἠνέσχετο μὴ πλῆξας τὸν ἀκροατὴν παρελθεῖν. Οὐ γὰρ εἶπεν, *Εἰ δὲ βίαν τινὰ πάσχουσιν ὑπὸ [299] τῆς ἐπιθυμίας, εἰ δὲ περιτρέπονται, εἰ δὲ μὴ δύνανται*· οὐδὲν τοιοῦτον ὁ τῶν πασχόντων ἐστὶ καὶ συγγνώμης ἀξίον, ἀλλὰ τί; *Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται*· ὁ τῶν οὐκ ἐθελόντων ἐστὶν ἐνεργεῖν διὰ τὴν βλάβειαν. Δείκνυσι γὰρ ὅτι κύριοι δυντες τοῦ πράγματος παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι ποιεῖν οὐκ ἀνύουσιν. Ἄλλ' ὁμῶς οὐδὲ οὕτως αὐτοὺς κολάζει, οὐδὲ τιμωρίας ὑπευθύνους ποιεῖ, ἀλλ' ἐπαίνων ἀποστερήσας μόνον, μέχρι τοῦ διὰ τῶν βημάτων φόγου τὴν σφοδρότητα ἐπιδείκνυσται, παιδοποιίας μὲν οὐδαμῶς μεμνημένος, τῆς εὐπροσώπου καὶ σεμνῆς αἰτίας τοῦ γάμου, πυρώσεως δὲ καὶ ἀκρασίας καὶ πορνείας καὶ πείρας σατανικῆς, καὶ ὑπὲρ τοῦ ταῦτα μὴ γίνεσθαι τὸ πρᾶγμα συγχωρῶν. Καὶ τί τοῦτο; φησὶν· ἕως γὰρ ἂν αὐτὸ τιμωρία; ἀπαλλάττει, πᾶσαν καταγνώσκει καὶ πάντα ὀνειδὴ εὐκλόως οἶσμεν· μόνον ἐξέστω τρυφῇ καὶ συνεχῶς ἀπολαύειν ἐπιθυμίας. Τί οὖν, ὦ βέλτεστε, ἂν μὴδὲ τρυφῇ ἐξῇ, ὀνειδισμὸν καρπωσόμεθα μόνον; Καὶ πῶς, φησὶν, οὐ ἔξεστι τρυφῇ, τοῦ Παύλου λόγοντος· *Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν*; Ἄλλ' ἄκουε καὶ τὰ προκειμένα τοῦτω. Ἐμαθες ὅτι κρείττον τὸ γαμήσῃ ἢ πυροῦσθαι· ἀπεδέξω τὸ ἔδω, ἐτήρυσας τὴν συγχώρησιν, ἐθαύμασας τῆς συγκαταβάσεως τὸν ἀπόστολον· ἀλλὰ μὴ στῆς μέχρι τοῦτου, δέχου καὶ τὰ μετὰ ταῦτα· τοῦ γὰρ αὐτοῦ ἀμφοτέρω τὰ παραγέλλματα. Τί οὖν μετὰ ταῦτα φησὶ; *Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναικα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι· ἔαν δὲ καὶ χωρισθῇ, μετέτω ἄγαμος*, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναικα μὴ ἀφίεναι.

Μ'. Τί οὖν, ἐὰν μὲν ὁ ἀνὴρ ἐπεικῆς ἢ, ἢ δὲ γυνὴ μοχθηρὰ, λολδορος, λόλος, πολυτελής, τὸ κοινὸν τοῦτο πασῶν αὐτῶν νόσημα, ἐτέρων πλειόνων γέμουσα κακῶν, πῶς οἶσει τὴν καθημερινὴν ταύτην ἀγδίαν ἐκεῖνος ὁ θελαίος, τὸν τυφόν, τὴν ἀναισχυντίαν; Τί δαί, ἂν τοῖναντιον αὐτὴ μὲν ἢ κοσμία καὶ ἡσυχος, ἐκεῖνος δὲ θρασύς, ὑπεροπτικός, ὀργίλος, πολὺν μὲν ἀπὸ τῶν χρημάτων, πολὺν δὲ ἀπὸ τῆς δυναστείας ὕκον περιεβλημένος, καὶ τὴν ἐλευθέραν ὡς δούλην χῆ, καὶ τὸν θεραπεινίδων μὴδὲν ἄμεινον πρὸς αὐτὴν ιακέτῃ^α, πῶς οἶσει τὴν τοσαύτην ἀνάγκην καὶ βίαν; Τί δαί, ἂν συνεχῶς αὐτὴ ἀποστρέφῃται, καὶ διαπαντὸς μένη τοῦτο ποῖων; Καρτέρει, φησὶν, πῶς αὐτὴν τὴν δουλείαν· ὅταν γὰρ ἀποθάνῃ, τότε ἐλευθέρα ἔσθι μόνον, ζῶντος δὲ δυοῖν θάτερον ἀνάγκη, ἢ παιδαγωγεῖν αὐτὸν μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς καὶ βελτίῳ ποιεῖν, ἢ, εἰ τοῦτο ἀδύνατον, φέρειν γενναίως τὸν ἀκέρυκτον πόλεμον καὶ τὴν ἀσπονδὸν μάχην. Καὶ ἄνωτέρω μὲν ἔλεγε· *Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφύωνον*· ἐνταῦθα δὲ χωρισθεῖσαν αὐτὴν καὶ ἄκουσαν ἐγκρατεύεσθαι κελεύει λοιπὸν· *Μετέτω γὰρ, φησὶν, ἄγαμος*, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω. Ὅρξ αὐτὴν ἐν μέσῳ δυοῖν ἀπειλημένην πολέμων; Ἡ γὰρ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας βίαν

^α Reg. μένειν ἄγαμον, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήται.

^β Reg. διακινεῖται.

ducis frui. Cur enim non huic etiam dixit, *Si se non continet, nubat* (1. Cor. 7. 9)? Quod nec athleta dicat quisquam, postquam disjecto amictu atque unctus in stadium processit, seque pulvere conspersit: Abi, fuge adversarium; sed jam porro necesse sit duorum alterum, aut coronatum, aut dejectum et infamem discedere. Nam in ludo ac palestra, ubi cum familiaribus exercitium sit, et cum amicis velut cum adversariis manus conseruntur, liberum est et suscipere laborem et non suscipere: at qui jam nomen dedit, coacto frequenti populo, presente agonothea, sedentibus spectatoribus, adducto atque objecto adversario, ei certaminum lex facultatem eripit. Ad eundem modum et virgini dum consultat prius, nubendum sit neque, tutum est matrimonium: at ubi elegit ac conscripta est, se in stadium dedit. Equis igitur indictis spectaculis, Christo agonothea, angelis superne spectantibus, furente diabolo ac fremente, ad luctamque complicato et medio comprehenso, in melium prosiliens edicere ausit: Hostem fuge, laboribus supersede, comprehensionem omitte, ne dejicias ac prosternas adversarium, sed ei victoriam cedas? Et quid virgines dico, cum nec viduas iis verbis affari fas sit, sed illorum loco his terrificis, *Cum luxuriat fuerint in Christo, nubere volunt damnationem habentes, quia primam fidem irritam fecerunt* (1. Tim. 5. 11. 12).

XXXIX. Cui viduæ, cui virgini nubere permittat Paulus.—Atenim cum dicat, *Non nuptis et viduis dico, Bonum est illis, si sic permaneant, ut ego: quod si non se continent nubant: et rursum, Quod si dormierit vir ejus, liberata est: cui vult nubat, tantum in Domino* (1. Cor. 7. 8. 9. 39): quare eam cui liberum facit, iterum castigat, et quod in Domino esse matrimonium dixit, idem ceu illegitimum damnat? Ne vereare: non idem, sed aliud. Nam ut inquires, *Si nupsit virgo, non peccavit* (Ib. v. 28), non de ea loquitur quæ matrimonio renuntiavit; evidens est enim eam piaculum commisisse, et quidem infandum: sed de ea quæ et experts matrimonii sit, et nondum hoc aut illud elegerit, sed tamquam in medullis harum cogitationum consistat: ita et viduam hic, quæ virum solum non habeat, neque adhuc optione sua obstricta teneatur, sed liberum habeat alterutrum eligere: illic, cui integrum non sit cum alio sponso societatem coire, sed in continentia certamen descenderit. Potest namque et vidua esse, et viduarum dignitati non accenseri, si id nondum suscepit. Itaque inquit, *Vidua eligatur non minor annis sexaginta, quæ unius viri uxor fuerit* (1. Tim. 5. 9). Nam quæ vidua mera sit, ei, si velit nubere permittit; at quæ perpetuo vidua agere Deo promisit, atque interim nubit, eam vehementer damnat, quæ iectum cum Deo pactum conculcat. Non ergo his, sed illis dicit, *Quod si non se continent, nubant: melius est enim nubere, quam uri* (1. Cor. 7. 9). Vides nusquam per se suspici matrimonium, sed pro-

pter fornicationem, tentationes atque intemperantiam? Nam supra hæc omnia recenset: hic vero quod eos conviciis male mulctasset, rursum gravioribus verbis eandem rem appellat, incendium et ardorem nominans. Quamquam neque hic omisit quin auditorem feriret: non enim dixit, *Sin libidinis vim ullam sentiunt, sin transversi aguntur, si non possunt; nihil ejusmodi, quod eorum est qui aliquid dignum venia patiuntur; sed quid? Si se non continent: quod eorum est, qui propter ignaviam laborare nolunt.* Id enim significat eos, quibus res in manibus esset, detrectando laborem eam non perficere. At ne sic quidem eos punit ac suppliciis addicit, sed laude solum privat, atque in verborum tantum vituperio vehementiam adhibet, liberorum procreationem, plausibilem hanc et speciosam matrimonii causam nusquam memorans, sed ardorem, intemperantiam, fornicationem ac tentationem satanicam, eaque ne evenirent, rem permittens. Et quid tum postea? inquit: nam quamdiu id a supplicio liberat, quamvis vituperationem ac convicia facile feremus, dum deliciari atque assidue libidine frui liceat. Quid vero, bone vir, si nec deliciari licet, conviciumne solum percipiemus? Sed quomodo, inquit, deliciari non licet, cum dicat Paulus, *Quod si se non continent, nubant?* Audi porro quæ iis hæreant. Audivisti satius esse matrimonium contrahere quam ardere. Quod jucundum est probas, permissionem laudas, apostolum de indulgentia suspicis: at hic ne consiste, et quæ consequuntur æque admitte: ejusdem enim est utrumque præceptum. Quid igitur subdit? *Conjugibus autem præcipio, non ego, sed Dominus, Uxor a viro ne divortium faciat: sin divortium fecerit, maneat innupta aut viro reconcilietur. Item, vir uxorem ne repudiet* (1. Cor. 7. 10. 11).

XL. Magnam esse et indeclinabilem ex conjugio servitutem.—Quid autem, si vir comis est, uxor improba maledica, loquax, et quod commune omnium vitium est, sumptuosa, aliisque malis pluribus referta? quæ modo miser ille quotidianam hanc molestiam, superbiam, impudentiam feret? Quid, inquam, si contra hæc modesta et sedata est, ille vero ferox, superbus, iracundus, animis ei partim operibus, partim potentia auctis, qui liberam eodem loco habeat quo servam, nihilo in eam quam in famulas æquior? quo pacto eam necessitatem vimque patietur? Quid denique, si ab ea plane alienus semper maneat? Fer, inquit, omnem hanc servitutem, futura demum libera cum obierit: eo autem vivo duorum alterum necesse est, aut eum omni studio lenire ac frugi reddere, aut si id desperatum est, acerrimum quoddam bellum atque efferum prælium fortiter sustinere. Ac supra dicebat, *Ne defraudate alter alterum, nisi si quid ex consensu* (Ib. v. 5); hic diremptam, vel invitam se porro jubet continere: *Maneat, inquit, innupta, aut viro reconcilietur* (Ib. v. 11). Viden' eam inter gemina bella deprehensam? Nam aut libidinis vim ferre cogitur, aut si id nolit, assentandum est injurio, eique se ad

¹ Ita in Neg. in aliis vero desiderantur hæc verba, *unius viri uxor*.

quælibet præbendum, seu plagis afficere velit, seu conviciis vexare, seu vernarum ludibrio exponere, seu aliud quid ejusmodi: multæ enim viris ulciscendarum uxorum viæ adinventæ sunt. Quæ si non perferat, agenda infructuosa continentia est: infructuosa, inquam, quæ nihil promissionis adjumentum habeat. Neque enim sanctimonix studio suscepta est, sed propter dissidium cum viro: nam, *Maneat, inquit, innupta, aut viro reconcilietur*. At quid, si nolet in gratiam redire? Habes alterum effugium atque evasionem. Quamnam? Ejus mortem expecta. Ut enim virgini, cui perenne vivens atque immortalis sponsus sit, nubere numquam licet: sic maritata tum demum, cum vir obierit. Nam si fas esset, eo etiam vivo ab eo ad alium, iterumque ab illo ad alium transire, quid matrimonio opus esset, viris promissæ altero alterius uxore utentibus, atque cum omnibus coeuntibus? Quo pacto autem non et studium erga contubernales periret, hoc hodie, eras illo, ac rursum alio cum eorum uxore consuescentibus? Merito id Dominus adulterium vocavit.

XLII. Cur Judæis concesserit Deus repudiij libellum offerre. — Cur igitur id Judæis permisit? Ne inter se colligerent, ne cognato sanguine ædes suas complerent. Cedo enim, utrum præstabat, invisam domo exigi, an intra parietes jugulari, quod fecissent, si non eis ejicere licuisset? itaque inquit, *Si incisam habes, dimitte* (Deut. 24. 1). At mansuetos, et quibus nec irasci permittat, alloquens ait: *Sin divortium fecerit, caelebs maneto* (1. Cor. 7. 11). Vides necessitatem, inevitabilem servitutem, et vinculum quod utrumque constringit? Vere enim vinculum matrimonium est, non solum propter sollicitudinum turbam ac quotidianas molestias, sed etiam quod conjuges quovis servo gravius invicem subijci cogat. *Vir, inquit, uxori dominetur* (Gen. 3. 16). At quis ejus domini usus est? nam vicissim eum servum efficit ejus cui imperet, nova quadam et inaudita excogitata compensatione servitutis; ac quasi fugitivorum pedes et seorsim vineti, et rursum inter se exigua quadam catena bicipiti utrimque pedicis affixa constricti, haud sane libere ingredi queant, quod alter alterum consequi cogantur: ad eundem modum et conjugum mentes, cum privatas curas habent, tum alia necessitate etiam ex mutua colligatione tenentur, quæ eos omni catena arctius stringat, et utrique libertatem eripiat, quod uni imperium omne non tradiderit, sed ejus potestatem in utrumque disperdit sit. Ubi sunt igitur qui parati sunt voluptatis solatii causa omnem condemnationem pati? Neque enim parum de voluptate decedit, interdum mutuis odiis ac dissidiis in longum tempus durantibus. Quin ea quoque servitus, ut alterius improbitas alteri vel invito ferenda sit, satis est ut delicias omnes obliteret. Itaque beatus ille libidinis impotentiam primum asperis illis verbis repressit propter fornicationem, intemperantiam et ardores; sed cum videret vulgo eam condemnationem a multis flocci fieri, quod ad deterrendum efficacius esset addit.

Ideo discipuli coacti sunt dicere, *Non expedit nubere* (Matth. 19. 10). Id autem est, conjugem nullum sui esse juris. Neque id hortabundus et tamquam consulens profert, sed præcipiens ac mandans. Nam matrimonium contrahere aut non contrahere penes nos est: quæ matrimonium consequuntur, non item, sed velimus nolimus ferenda servitus est. Quid ita? Quod non inscii eam primum suscepimus, sed vel probe ejus jura atque leges tenentes, sponte sub jugum nos subjecimus. Ac postea de iis loquutus, qui infideles uxores haberent, omnesque matrimonii leges accurate persequutus, interjecta de servis disputatione, atque iis, quod abunde solatio esset, monitis, ingenuitatem spiritalem ea servitute non imminui, pergit ad sermonem de virginitate, quem pridem parturiebat ac serere satagebat, nunc enitens; etsi eum nec de matrimonio disserens sustinuit silentio præterire. Nam breviter ille quidem et oporteret, sed tamen ei quoque exhortationi eum intexit: atque ea pulcherrima ratione aures nostras et ingenium tanquam præparans ac præmolliens, orationi facilem aditum molitur post exhortationem ad servos. Nam *pretio, inquit, empti estis: nolite fieri servi hominum* (1. Cor. 7. 23). Domini nobis beneficio in memoriam revocato, omniumque mentibus eo erectis in cælumque sublatis, de virginitate disputationem demum inserit his verbis: *De virginibus autem Domini præceptum non habeo, sed consiliunt do, tamquam misericordiam consequutus a Domino, ut sim fidelis* (1. Cor. 7. 25). At, qui de fidelis cum infideli conjugio præceptum item non haberet, magna auctoritate ita sancit: *Cæteris autem ego scribo, non Dominus: Si quis frater uxorem habet infidelem, et hæc consentit habitare cum illo, non dimittat, illam* (Ib. vers. 12). Cur non igitur et de virginibus itidem sciscis? Quia hoc Christus palam constituit, vetans eam rem præcepti necessitate definiri. Illud namque, *Qui potest capere, capiat*, liberam auditori optionem condonantis est. Itaque de continentia disserens, *Volo, inquit, omnes homines sic esse, ut ego sum, continentes* (1. Cor. 7. 7); et rursum, *Innuptis autem ac viduis dico: Bonum est illis, si sic permaneant, ut ego* (Ib. v. 8). At non in sermone de virginitate usquam se in exemplum adducit: ideoque admodum modestè atque caute loquitur, qui nec ipse ea perfunctus esset. *Præceptum, inquit, non habeo*. Primum proponens optionem benevolum reddit auditorem, tum consilium subjicit. Quoniam enim virginitatis nomen prolatum protinus ingentem laborem declaret, ideo non statim ad cohortationem se contulit, sed auditorem prius optione deliniens, ejusque ingenium cicur ac tractabile reddens, ita demum proponit. Audisti virginitatem, nomen multi laboris ac sudoris: ne metue; non præceptum agitur, aut jussi necessitas, sed eos qui se volentes atque libenter amplectantur, illa suis bonis remuneratur, eorum capiti splendidam ac floream coronam imponens; qui recusent seque adsciscere nolint, nec punit nec invitos cogit. Neque eo solum orationem gratam nec

γρή καρτερεῖν, ἢ τοῦτο μὴ βουλομένην κολακεύειν τὸν ὕβριστήν, καὶ παρέχειν αὐτὴν ἐκείνῳ πρὸς ὅπερ ἂν βούληται, εἴτε πληγὰς ἐντείναι^a, εἴτε λοιδορίας πλύναι, εἴτε οἰκίστων ὑπερφία παραδοῦναι, εἴτε ἐτερόν τι τοιοῦτον· πολλὰ γὰρ ὁδοὶ τοῖς ἀνδράσιν [300] ἐπινενόηται, ὅταν κολάζειν βούλονται τὰς αὐτῶν γυναῖκας. Εἰ δὲ ταῦτα μὴ φέροι, τὴν ἐγκράτειαν ἀσχεῖν χρὴ τὴν ἀκαρπὸν· τὴν ἀκαρπὸν δὲ λέγω, ἐπειδὴ μὴ τὴν αὐτῇ προσήκουσαν ὑπόσχεσιν^b ἔχει· οὐ γὰρ δι' ἀγισσύνης ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα ὀργὴν γίνεται. *Μετέτω γάρ, φησὶν, ἀγαθὸν ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω.* Τί οὖν, ἂν μηδέποτε βούληται καταλλαγήναι; φησὶν. Ἐχίς δευτέραν λύσιν καὶ ἀπαλλαγὴν. Τίνα ταύτην; Ἀνάμενε τὸν τοῦτον θάνατον. Ὄσπερ γὰρ τῇ παρθένῳ γαμεῖσθαι οὐδέποτε ἐξεσι διὰ τὸ ζῆν αὐτῆς αἰεὶ τὸν νυμφίον καὶ ἀθάνατον εἶναι, οὕτω τῇ γεγαμημένῃ τότε μόνον ἐξεσιν, ὅταν ὁ ἀνὴρ ἀποθάνῃ. Εἰ γὰρ ἔξῃν καὶ ζῶντας ἀπὸ τοῦτου πρὸς ἕτερον, καὶ πάλιν ἀπ' ἐκείνου πρὸς ἄλλον μεταπηδῇ, τί γάμων ἔδει λοιπὸν, ταῖς ἀλλήλων γυναιξὶν ἀδιακρίτως τῶν ἀνδρῶν χειρήμεναι, καὶ πάσαις ἀπὸ πλῶς ἀναμετρήμεναι ἀπάντων; Πῶς δὲ οὐκ ἂν καὶ πρὸς τοὺς συνοικοῦντας διεφθάρῃ ἢ διαθείσῃ, τῆμερον μὲν τοῦτου, αὔριον δὲ ἐκείνου, καὶ πάλιν ἄλλου τῇ αὐτῶν συζύγων αἰσῶν; Δικαιωσοῦν δὲ Κύριος αὐτὸ μὴ χεῖραν ἐκάλυψε.

ΜΑ. Πῶς οὖν Ἰουδαίους τοῦτο συνεχώρησεν; Ἰνα μὴ πολεμῶσιν ἀλλήλους, ἵνα μὴ συγγενικῶν αἰμάτων τὰς αὐτῶν πληρῶσιν οἰκίας. Τί γὰρ ἦν ἀμεινον, εἰπέ μοι, τὴν μισθώσιν ἐκδηληθῆναι ἔξω, ἢ σφαγῆναι ἐνδόν; Τοῦτο γὰρ ἂν ἐποίησαν, εἴ γε μὴ ἔξῃν αὐτοὺς ἐκβάλλειν. Διὰ τοῦτο φησιν· *Εἰ μισοίς, ἐξαποστείλει-
lor.* Ὅταν δὲ τοῖς ἐπικεικασίαι διαλέγεται, καὶ οἷς μὴδὲ ὀργίζεσθαι συγχωρεῖ, φησὶν· *Ἐὰν δὲ χωρισθῇ, μετέτω ἀγαθός.* Ὅρθε τὴν ἀνάγκην, τὴν ἀπαράιτητον δουλείαν, τὴν ἐκατέρωθεν περιβάλλοντα δεσμὸν; Δεσμός γὰρ ὄντως ὁ γάμος, οὐ διὰ τὸν τῶν φρονεῖδων ὄχλον μόνον, οὐδὲ διὰ τὰς λύπας τὰς καθημερινὰς, ἀλλ' ὅτι παντὸς οἰκίτου χαλεπώτερον ἀλλήλους ὑποκεισθαι τοὺς γεγαμηκότας καταναγκάζει. *Κρατεῖτω, φησὶν, ὁ ἀνὴρ τῆς γυναικός.* Καὶ τί τῆς δεσποτείας ταύτης τὸ κέρδος; Πάλιν γὰρ αὐτὸν δοῦλον τῆς κρατομένης ποιεῖ, καὶ τὴν τινα καὶ παρὰ ὅσον δουλείας ἐπινέσας ἀντίδοσιν· καὶ καθάπερ οἱ πόδες τῶν φυγάδων, οἱ καὶ καθ' αὐτοὺς δεδεμένοι καὶ πάλιν ἀλλήλους συνδεμένοι, διὰ τινος ἀλύσεως μικρὰς ἐξ ἐκατέρας ἀρχῆς ταῖς πείδας προσηλωμένης, οὐκ ἂν δύναιντο μετ' ἐξουσίας βαδίζειν τῷ τὸν ἕτερον ἀναγκάζεσθαι ἔπειθαι θατέρῳ· οὕτω καὶ αἱ τῶν γεγαμηκότων ψυχὰς ἔχουσι μὲν καὶ ἰδίαις φροντίδας, ἔχουσι δὲ καὶ ἑτέραν ἀνάγκην τὴν ἐκ τοῦ πρὸς ἀλλήλους συνδέσμου, πάσης ἀλύσεως χαλεπώτερον, ἀγχοῦσαν, καὶ τὴν ἀμφοτέρων ἐλευθερίαν ἀφαιρουμένην τῷ μὴ καθάπαξ ἐνὶ παραδοῦναι τὴν ἀρχήν, ἀλλ' εἰς ἐκατέρωθεν αὐτῆς διανεῖμαι τὴν ἐξουσίαν. Ποῦ τοίνυν εἶναι οἱ διὰ τὴν ἐκ τῆς ἡδονῆς παραμυθίαν πᾶσαν ἐτοιμοὶ κατὰ γινωσκῶν ἐνεργεῖν; Οὐδὲ γὰρ μικρὸν ὑποτίμνεται τῆς ἡδονῆς μέρος, ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους ὀργαῖς καὶ ἀπεχθείαις πολλάκις ἀναλίσκομενον χρόνον μακροῦ. Καὶ ἡ δουλεία δὲ αὕτη, τὸ τὴν ἑτέρου μοχθηρίαν ἀναγκάζεσθαι καὶ ἀκοντα ὑάτερον φέρειν, ἅπαναν ἱκανὴ συσκαίσει τρυφήν. Διὰ τοῦτο ὁ μακάριος ἐκείνος· πρῶτον μὲν δι' ἐντερπτικῶν βημάτων ἀνέστειλε τὴν πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν φορὰν, διὰ τὰς πόρνας λέγων καὶ ἀκρασίας [301] καὶ πυρώσεις· ἐπειδὴ δὲ συνεῖδε βραχὺν ὄντα τοῖς πολλοῖς τὸν τῆς καταπόσεως λόγον, τὸ τοῦτο πάλιν ἰσχυρότερον πρὸς

ἀποτροπὴν τίθησι· διὰ καὶ οἱ μαθηταὶ εἶπεν ἡναγ-
κάσθην, *Ὁὐ συμφέρει γαμήσαι.* Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ, μηδὲνα αὐτοῦ κύριον εἶναι τῶν γεγαμηκότων. Καὶ οὐκέτι τοῦτο ἐν παραίνεσιν τάξει καὶ συμβουλῇς εἰσηγείται, ἀλλ' ἐν ἐπιτάγματος καὶ ἐντολῆς ἀνάγκῃ. Τὸ μὲν γὰρ γαμεῖν ἢ μὴ γαμεῖν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ μετὰ τὸν γάμον οὐκέτι ἐφ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ ἐκόντας καὶ ἀκοντας φέρειν χρὴ τὴν δουλείαν. Τί δὴ ποτε; Ὅτι οὐκ ἀγνοοῦντες^d ταύτην εἰλόμεια τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα αὐτῆς ἐπιστάμενοι τὰ δικαιώματα καὶ τοὺς νόμους, ἐκόντες αὐτοὺς ὑποβάλλομεν τῷ ζυγῷ. Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ τῶν ταῖς ἀπίστοις συνοικοῦντων διαλεχθεὶς, καὶ πᾶσιν ἀκριβῶς τοῖς περὶ τοῦ γάμου νόμοις ἐπεξελθὼν, καὶ τὸν περὶ τῶν οἰκετῶν λόγον παρεμβάλων, καὶ παραμυθησάμενος αὐτοὺς ἱκανῶς μὴ παρελαττούσθαι τῇ δουλείᾳ ταύτῃ τὴν εὐγένειαν αὐτοῖς τὴν πνευματικὴν, μετὰ τοῖς λοιπὸν ἐπὶ τὸν τῆς παρθενίας λόγον, ὅν πάλα μὲν ὤδιε καὶ κατασπείρει ἐσπευδεν, ἀπέτεκε δὲ νῦν, οὐδὲ ἐν τοῖς περὶ τοῦ γάμου λόγοις ἀποσιωπῆσαι καρτερήσας αὐτόν. Ἐν βραχεῖ μὲν γὰρ καὶ διεσπαρμένως, ἐνύφηνε δὲ αὐτὸν ὅμως κακείνῃ τῇ παραινέσει· καὶ τῇ καλλίστῃ ταύτῃ μεθ' ὁδὸν προγομνάσας ἡμῶν· τὰς ἀκοάς, καὶ τὴν διάνοιαν προλεάνας, εἰσδόν ἁριστὴν τῷ λόγῳ παρασκευάζει. Μετὰ γοῦν τὴν πρὸς τοὺς οἰκίας παραινέσιν (*Τιμὴς γάρ, φησὶν, ἡγοράσθητε, μὴ ἴτεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων*), τῆς δεσποτικῆς ἡμᾶς ἀναμνησας εὐεργεσίας, καὶ τοῦτω πάντων τὰς διανοίας ἀναστήσας καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἄρας, οὕτω τοὺς περὶ τῆς παρθενίας ἐμβάλλει λόγους, ταῦτα λέγων τὰ ῥήματα· *Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω, γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἡλεημέρος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.* Καίτοι γε καὶ ἐπὶ τῶν πιστῶν τῶν ταῖς ἀπίστοις συνευγεγμένων οὐκ ἔχων ἐπιταγὴν, μετὰ πολλῆς τῆς ἐξουσίας ἐνομοθέτησεν^e, οὕτως γράφων· *Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ γράψω, οὐχ ὁ Κύριος.* Εἰ τις ἀδελφὸς γυναικὰ ἔχει ἀπιστοῦ, καὶ αὕτη συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀρκεῖται αὐτήν. Τί οὖν οὐχὶ καὶ ἐπὶ τῶν παρθένων τὸ αὐτὸ ποιεῖς ἀποφαίνόμενος; Ὅτι περὶ τοῦτου φανερὸς ὁ Χριστὸς διετάξατο, κωλύων εἰς ἐπιτάγματος ἀνάγκην ἐλθεῖν τὸ πρᾶγμα· τὸ γὰρ, *Ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρεῖτω, κυρίου τὸν ἀκροατὴν τῆς αἰρέσεως*^h ποιούντος ἐστίν. Περὶ μὲν οὖν τῆς ἐγκρατείας διαλεγόμενος, θέλω, φησὶ, πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν ἐν ἐγκρατεῖᾳ. Καὶ πάλιν· *Λέγω δὲ τοῖς ἀγάρμοις καὶ ταῖς χήραις, Καλὸν αὐτοῖς εἶναι μετρώσιν ὡς κατὰ.* Ἐν δὲ τοῖς περὶ τῆς παρθενίας λόγοις οὐδαμῶς παρήγαγεν αὐτόν. Διὰ τοῦτο καὶ σφόδρα ὑφειμένως καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὑποστολῆς διαλέγεται· οὐ γὰρ αὐτῷ τὸ πρᾶγμα κατῳρῶτο· *Ἐπιταγὴν οὐκ ἔχω, φησὶ.* Πρῶτον τὴν αἵρεσιν θείας, καὶ τὸν ἀκροατὴν εὐγνώμονα καταστήσας, οὕτως ἐπάγει τὴν συμβουλὴν. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ τῆς παρθενίας ὄνομα πολὺν εὐθὺς ἐμφαίνει τὸν πόνον λεχθὲν, διὰ τοῦτο οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὴν παραινέσιν ἔδραμεν, ἀλλὰ θεραπεύσας πρότερον τὴν αἵρεσιν· τὸν μαθητὴν, εὐγνώμονα τε καὶ τιθαστὸν αὐτοῦ κατασκευάσας τὴν ψυχὴν, οὕτω ποιεῖται τὴν εἰσήγησιν. Ἦκουσας παρθενίαν, [302] ὄνομα πολλῶν πόνων καὶ ἰδρώτων· μὴ δειλῶς· οὐκ ἐστὶ τὸ πρᾶγμα ἐπιτάγμα, οὐδὲ ἐντολῆς ἀνάγκην ἐπάγεται, ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐκοντὶ καὶ μετὰ προαιρέσεως δεχομένους αὐτὴν τοῖς οἰκείοις ἀμείβεται καλοῖς, τὸν παιδρὸν

^d Reg. τὸ δὲ μὴ ἐκόντας, ἀλλὰ ἀκοντας φέρειν τὴν δουλείαν οὐκ ἐφ' ἡμῖν. Τί δὴ ποτε οὐκ ἀγνοοῦντες.

^e Reg. προγομνάσας αὐτῶν.

^f Reg. et Savil. ἐνομοθετῶν.

^g Reg. ἐγὼ λέγω.

^h Reg. τῆς προαιρέσεως. Intra idem ταῖς ἀγάμοις.

ⁱ Reg. τῇ τῆς ἐπιταγῆς αἰρέσει.

^a Reg. ἐντείνω, et mox πλύνω.

^b Reg. ὑπόσχεσιν.

^c Reg. συνεχώρησε; ἐπιδόκειν διὰ τὴν σκληροκαρδίαν, ἵνα μὴ ἐκδηληθῇ... καὶ οὐκ μὴδὲ.

καὶ εὐάνθῳ στέφανον περιτιθεῖσα αὐτὴν τῇ κεφαλῇ, τοὺς δὲ παρατινόμενους αὐτὴν, καὶ οὐκ ἐθέλοντας προσθέσθαι ἰ, οὐτε κολάζει, οὐτε ἀκοντὰς ἀναγκάζει τοῦτο ποιεῖν. Οὐ ταύτῃ δὲ μόνον ἀνεπαχθὴ τὸν λόγον εἰργάσατο καὶ ἡδὺν, ἀλλὰ καὶ τῷ τὴν χάριν τοῦ πράγματος οὐκ αὐτοῦ φάναι εἶναι, ἀλλὰ τοῦ Χριστοῦ. Οὐ γὰρ εἶπε, Περὶ δὲ τῶν παρθένων οὐκ ἐπιτάσσω, ἀλλ', 'Ἐπιταγὴν οὐκ ἔχω, ὡς ἂν εἰ ἔλεγεν· Εἰ μὲν ἐξ ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἐγὼ κινούμενος ταῦτα παρήνουν, οὐκ εἶδε θαρρεῖν· ἐπειδὴ δὲ τῷ Θεῷ τοῦτο εἶδεν, ἀσφαλὲς τὸ τῆς ἀδείας ἐνέχυρον. Τὴν μὲν ἐξουσίαν τοῦ τὰ τοιαῦτα ἐπιτάττειν παρήρημαι, εἰ δὲ βούλεσθε ἀκούειν ὡς ὁμοδούλου, *Γνώμην δίδωμι*, φησὶν, ὡς ἡλεσημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι, "Ἄξιόν ἐστι ἐνταῦθα θαυμάσαι τοῦ μακαρίου τὴν πολλὴν ἐμψυχάναν καὶ τὴν σύνεσιν, καὶ πῶς ἐν μέσῳ θυοῖν ἀναγκάκιον καὶ ἐναντίων ἀπειλημμένος α, τοῦ τε συστήσαι τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον, ὥστε εὐπαράδεκτον γενέσθαι τὴν συμβουλὴν, καὶ τοῦ μηδὲν μέγα φθέγγασθαι περὶ ἑαυτοῦ, διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ταύτης γεγενῆσθαι ἐκτός, ἀμφοτέρω ἐν βραχεὶ κατεσκευάσεν. Τῷ μὲν γὰρ εἰπεῖν, "Ὡς ἡλεσημένος, συνίστησι πῶς ἑαυτὸν, τῷ δὲ μὴ ἀπὸ τοῦ λαμπροτέρου τοῦτο ποιῆσαι μέρους ταπεινὸν καὶ συστήλλει πάλιν.

MB. Οὐ γὰρ εἶπε· Δίδωμι γνώμην, ὡς πιστευθεὶς τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς ἀξιωθείς εἶναι κήρυξ τῶν ἐθνῶν, ὡς προστασίαν τὴν ὑμέτεραν ἐγχειρισθεὶς, ὡς διδάσκαλος καὶ καθηγητής· ἀλλὰ πῶς; Ὡς ἡλεσημένος, φησὶ, καὶ τὸ ἔλαττον θεῖς· ἔλαττον γὰρ τοῦ διδάσκαλου εἶναι τῶν πιστῶν τὸ μόνον εἶναι πιστόν. Καὶ ἑτέραν ἐπινοεῖ πάλιν ταπεινώσιν. Ποίαν δὲ ταύτην; Οὐκ εἶπεν, "Ὡς γενόμενος πιστός, ἀλλ', "Ὡς ἡλεσημένος εἶναι πιστός. Μὴ γὰρ τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸ κήρυγμα καὶ τὴν διδασκαλίαν μόνον νομίζετε τῆς δωρεᾶς εἶναι τοῦ Θεοῦ· καὶ γὰρ αὐτὸ τὸ πιστεύσαι ἀπὸ τοῦ ἑλέους μοι γέγονεν ἐκείνῳ. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ ἄξιός ἦμιν, φησὶ, κατηξιώθην τῆς πίστεως, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡλεσθὲν μόνον· ὁ δὲ Θεὸς χάριτός ἐστιν, οὐ τοῦ κατ' ἀξίαν. Ὡστε εἰ μὴ ἦν σφόδρα εὐσπλαγχνος ὁ Θεός, οὐ μόνον ἀπόστολος, ἀλλ' οὐτὲ πιστὸς ἦν οὐκ ἔμελλεν ἂν γενέσθαι ποτέ. Εἶδες εὐγνωμοσύνην οἰκέτου καὶ συνεττριμμένην καρδίαν, πῶς οὐδὲν πλέον ἑαυτῷ δίδωσι τῶν λοιπῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ὃ κοινὸν αὐτῷ καὶ τοῖς μαθηταῖς ἦν, τὸ τῆς πίστεως οὐκ αὐτοῦ φησὶν εἶναι, ἀλλὰ τοῦ ἑλέους καὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ταυτὴν ἐμφαίνων διὰ τῶν ῥημάτων τούτων, οἷον εἰ ἔλεγε· Μὴ ἀπαξιώσθε συμβουλὴν δέξασθαι παρ' ἐμοῦ· οὐδὲ γὰρ ὁ Θεός ἀπξίωσέ με τοῦ ἑλέους τοῦ παρ' αὐτοῦ. Ἄλλως τε καὶ γνώμῃ τὸ πρᾶγμα ἐστίν, οὐκ ἐπίταγμα· συμβουλευῶ γὰρ, οὐ νομοθετῶ. Τὸ δὲ τὰ παραστάνα ἐκάστω συμφέροντα φέρειν εἰς μέσον καὶ προτιθέναι οὐδεὶς κωλύσει νόμος, καὶ μάλιστα ὅταν ἐξ αἰτήσεως τοῦτο γίνηται τῶν ἀκρατῶν, καθάπερ καὶ ἐν ὕμνῳ. *Νομίζω οὖν, φησὶ, τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν*. Ὁρᾷς πάλιν ὑφεμένον τὸν λόγον καὶ πάσης ἐρημὸν ἐξουσίας. [303] Καίτοι γε ἐν τῇ οὕτως εἰπεῖν· 'Επειδὴ ὁ Κύριος οὐκ ἐπέταξε παρθενίαν, διὰ τοῦτο οὐδὲ ἐγὼ· συμβουλευῶ δὲ ὑμῖν καὶ παραινῶ τοῦτο ζηλοῦν, καὶ γὰρ ἀπόστολος ὑμῶν εἰμι. Καθάπερ καὶ μετὰ ταῦτα διαλεγόμενος αὐτοῖς ἔλεγεν· *Εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμι ἀπόστολος, ἀλλὰ γε ὑμῖν εἰμι*. Ἄλλ' ἐνταῦθα οὐδὲν τούτων φθέγγεται, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς φρενίδος τοῖς ῥήμασι κέχρηται, ἀντὶ μὲν τοῦ, Συμβουλευοί, *Γνώμην δίδωμι*, λέγων· ἀντὶ δὲ τοῦ, "Ὡς διδάσκαλος, "Ὡς ἡλεσημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι· καὶ ὥστε οὐδὲ τούτων ἀρκούντων πρὸς τὸ συνεσταλμένον ποιῆσαι τὸν λόγον,

1 Reg. et Sav. προσέσθαι. Mor et Plantin. προσθέσθαι.

a Reg. πῶς δὴ ἀνγκῶν ἀπειλημμένος μέσον.

ἀρχόμενος τῆς συμβουλῆς ὑποτέμνεται πάλιν τὴν ἐξουσίαν, οὐχ ἁπλῶς ἀποφανόμενος, ἀλλὰ καὶ αἰτίαν προστίθεις· *Νομίζω γὰρ τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν*, φησὶ, διὰ τὴν ἐνεστώσαν ἀνάγκην. Καίτοι γε δε περὶ ἐγκρατείας διελέγετο, οὕτε τὸ, *Νομίζω*, τέθεικεν, οὕτε αἰτίαν τινα, ἀλλ' ἁπλῶς, *Καλὸν αὐτοῖς ἐστίν, ἐὰν μείνωσιν ὡς κατ' ἐνταῦθα δὲ, Νομίζω εἶναι καλόν*. Τοῦτο δὲ ποιεῖ· οὐκ ἀμφιβάλλων περὶ τοῦ πράγματος· ἀπαιτῶ· ἀλλὰ τῇ τῶν ἀκούστων κρίσει τὸ πᾶν ἐπιτρέψαι βουλόμενος. Τοιοῦτον γὰρ ὁ σύμβουλος, οὐκ αὐτὸς τοῖς λεγομένοις ψηφίζεται, ἀλλὰ τὸ πᾶν ὑπὸ τὴν κρίσιν ἀφήσιν κεῖσθαι τὴν ἀκρατίαν.

MI. Ποίαν δὲ καὶ ἀνάγκην ἐνταῦθα φησιν; Ἄρα τὴν ἀπὸ τῆς φύσεως; Οὐδαμῶς. Πρῶτον μὲν γὰρ, εἰ ταύτην ἔλεγε, τὸνναντιον ἂν οὔπερ βούλετο κατεσκευάσεν μεμνημένος αὐτῆς· οἱ γὰρ βουλόμενοι γαρμεῖν ταύτην ἄνω καὶ κάτω στρέφουσι. Δεύτερον δὲ οὐκ ἂν αὐτὴν ἐνεστώσαν ἐκάλεσεν· οὐ γὰρ νῦν πρῶτον, ἀλλ' ἀνωθεν εἰς τὸν ἀνθρώπων κατεφυτεῦθαι γένος, καὶ πάσαι μὲν χαλεπωτέρα καὶ ἀτιθάσσευτος ἦν παραγενόμενου δὲ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἀρετῆς ἐπιδοθείσης, εὐκαταγώνιστος γέγονεν. Ὡστε οὐ περὶ ταύτης ὁ λόγος αὐτῷ, ἀλλ' ἑτέραν τινα αἰνιττεται πολύτερον καὶ πολυειδή. Τίς οὖν ἐστὶν αὕτη; Ἡ τῶν ἐν τῷ βίῳ πραγμάτων διαστροφή. Τσαύτη γὰρ ἐστὶν ἡ σύγχυσις, τσαύτη τῶν φροντῶν ἡ τυραννίς, τοσοῦτος ὁ τῶν περιστάσεων ὄχλος, ὡς καὶ ἀκοντα πολλὰ πολλά· ἀναγκάζεσθαι τὸν γεγαμηχότα ἀμαρτάνειν καὶ πλημμελεῖν.

MA. Τὸ μὲν γὰρ παλαιὸν οὐ τοσοῦτον ἡμῖν ἀρετῆς πρόκειτο μέτρον, ἀλλὰ καὶ ἀμύνασθαι τὸν ἀδικούντα, καὶ ἀντιλοδοροῦσθαι τῷ λοιδορομένῳ, καὶ χρημάτων ἐπιμελήσασθαι ἐξ ἧν, καὶ εὐορκούντα ὁμνῆσαι, καὶ ὀφθαλμῶν ἐξορύξαι ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ μισῆσαι τὸν ἐχθρὸν, καὶ οὕτε τρυφᾶν, οὕτε ὀργίζεσθαι, οὕτε γυναικα τὴν μὲν ἐκβάλλειν, τὴν δὲ ἀντεισάγειν κενώλυτο. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ δύο κατὰ ταυτὸν ὁμοῦ γυναικας ἔχειν ὁ νόμος ἐπέτρεπε, καὶ πολλὴ καὶ ἐν τούτοις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἡ συγκατάθεσις ἦν. Μετὰ δὲ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν πολλὰ στενωτέρα γέγονεν ἡ ἥδης, οὐ μόνον τῷ τὴν ἄδειαν τῶν εἰρημμένων ἀπάντων τὴν ἀφατον ταύτην καὶ πολλὴν περικυπῆναι τὴν ἐξουσίαν τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ καὶ τῷ τὴν πολλὰ πολλὰς ἀναπειθουσιν καὶ ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς καὶ ἀκοντας ἀμαρτάνειν γυναικα, ταύτην ἐνδον ἔχειν διαπαντός, ἢ μοιχείας ἀλίσκεσθαι βουλόμενον ἐκβάλλειν. Οὐ ταύτῃ δὲ μόνον ἡμῖν ἡ ἀρετὴ δυσκατέρθωτος, ἀλλ' ὅτι, κἂν ἀνεκτὸν [304] ἦθος ἔχῃ ἡ συνουσία, ὁ δὲ αὕτη καὶ τὰ ἔκγονα τὰ ἐκείνης περιβέων ἡμᾶς φροντῶν ὄχλος οὐδὲ μικρὸν ἀναβλέψαι πρὸς τὸν οὐρανὸν συγχωρεῖ, πάντοθεν ὥστερ τις λιγυρὴς περιστρέφων καὶ βαπτίζων ἡμῶν τὴν ψυχὴν. Ὅρα γὰρ· βούλεται ὁ τῶν ἰδωτῶν βίον τὸν ἀκίνδυνον τοῦτον καὶ ἀπράγμονα ζῆν ὁ ἄνθρωπος· ἀλλ' ὅταν ἴσῃ παῖδας περιστῆναι καὶ γυναικα δαπάνης δεομένην πολλῆς, καὶ ἄκων εἰς τὸν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἔρριψεν ἑαυτὸν κλύδωνα. Ἐκεῖ δὲ ἐμπεσόντα λοιπὸν οὐδὲ ἐστὶν εἰπεῖν ὅσα ἀμαρτάνειν ἀνάγκη, ὀργίζεσθαι, ὁμνῆσαι, λοιδοροῦσθαι, ἀμυνόμενον, ὑποκρινόμενον^a, πολλὰ πρὸς χάριν, πολλὰ πρὸς ἀπέχθειαν ποιοῦντα. Πῶς γὰρ ἐνι στρεφόμενον ἐν ζάλῃ τοσαύτη, καὶ βουλόμενον εὐδοκίμεῖν ἐν αὐτῇ, μὴ πολλὴν τὴν ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων προστρίβεσθαι ῥύπον; Καὶ τὰ

b Reg. νομίζω οὖν τοῦτο εἶναι καλὸν διὰ τὴν ἐνεστώσαν ἀνάγκην. Τοῦτο δὲ ποιεῖ.

c Reg. ψυχὴν. Ἐὰν γὰρ καὶ βουλήται.

d Reg. ὀργίζεσθαι, ὀδύρειν, ὁμνῆσαι, λοιδοροῦσθαι, ὑποκρινόμενον.

molestam reddidit, sed etiam quod beneficium hoc non sum, sed Christi esse dicat. Non enim ait, De virginibus non præcipio, sed, *Præceptum non habeo*: quasi diceret: Si humanis rationibus motus ipse hæc cohortarer, non fidendum esset: at cum id Deo visum sit, certum est pignus libertatis. Mihi quidem ea imperandi facultas est erepta: sed si audire vultis velut conservum, *Consilium do*, inquit, *tamquam misericordiam consequutus a Domino ut sim fidelis*. Atque hoc loco Pauli summum artificium ac prudentia miranda est, quemadmodum inter duo necessaria, eaque contraria, interceptus, tum ut se commendaret, quo consilium plausibile esset, tum ut nihil de se magnum prædicaret, quippe ejus virtutis exsors, brevibus verbis utrumque consequutus sit. Nam qui dicat, *Tamquam misericordiam consequutus*, quodam modo se commendat: qui se potiori nomine non commendat, vicissim se extenuat ac deprimit.

XLIII. De Pauli humilitate. — Non enim ait, Consilium do, ut cui creditum sit evangelium, ut delectus gentium præco, ut cui in vos magisterium commissum sit, ut doctor atque dux; sed quid? *Tamquam misericordiam consequutus*: eoque, quod minus esset, proposito; nam minus est fidelem dumtaxat esse, quam fidelium magistrum. Aliamque rursum extenuationem meditatur. Quamnam? Non ait, Ut fidelis effectus, sed, *Tamquam misericordiam consequutus, ut sim fidelis*. Ne apostolatam solum, prædicationem, et magisterium Dei munificentia putate: nam ipsum etiam credere mihi ejus misericordia concessum est: Non enim, inquit, quod dignus essem, fidem accepi; sed quod misericordiam sim consequutus. Misericordia autem gratiæ est, non ex merito. Itaque nisi multum misericors esset Deus, non tantum apostolus, sed ne fidelis quidem umquam effici potuissem. Viden' servi gratum animum atque contritum, ut nihil sibi cæteris plus arroget; quin id etiam quod sibi cum discipulis commune esset, fidem, suum esse neget, sed Dei misericordiæ et gratiæ? Idem his verbis significans ac si diceret: Ne dedignamini consilium a me recipere; neque enim me Deus misericordia sua dedignatus est. Et alioqui consilium agitur, non præceptum: Etenim consulo, non sancio. Porro quæ cuique occurrant utilia, in medium proferre ac proponere nulla lex prohibet, maxime ubi id auditorum rogatu fiat: quod quidem et vobis accidit. *Arbitror* igitur, inquit, *hoc bonum esse*. Vides rursum modicam orationem, ab omni auctoritate alienam. Atqui in hanc sententiam disserere interim licebat: Quoniam Dominus virginitatem non præcepit, ideo neque ego: consulo tamen ac cohortor ad ejus studium, qui apostolus vester sim. Quemadmodum et infra eos alloquens ait, *Si aliis non sum apostolus, at certe vobis sum* (1. Cor. 9. 2). At hic nihil ejusmodi refert, sed admodum verecunde verba facit, ejus vice, Consulo, *Sententiam do*, inquit, ejus autem vice, prout doctor, *Tamquam misericordiam consequutus a Domino, ut sim fidelis*: quasque ne hæc quidem satis essent ad orationem extenuandam, consilium

exsors auctoritatem iterum minuit, qui non statuat solum, sed addat etiam rationem: *Arbitror*, inquit, *hoc bonum esse, propter instantem necessitatem* (1. Cor. 7. 26). At enim de continentia disserens, neque, *arbitror*, posuit, neque ullam plane rationem; sed illud modo, *Bonum est illis, si permanent, sicut et ego*: hic, *Arbitror hoc bonum esse*. Id autem facit, non qui de eo dubitaret, nihil minus; sed qui totum auditorum judicio permittere vellet. Nam consiliarius is est, non qui de iis quæ profert statuat, sed qui totum in auditorum arbitrio positum relinquat.

XLIII. *Quam instantem necessitatem Paulus nominet.* — Sed quæ est, quam hic memorat necessitas? eane, quæ a natura prodit? Minime. Primum enim si hanc vellet, ejus commemoratione contrarium atque cogitabat efficere: etenim qui matrimonium contrahere volunt, hanc suæque deque jactant. Secundo eam instantem non vocaret; non enim nunc primum, sed jam olim mortalium generi insita est, atque erat illa quidem ante vehementior et indomita, sed Christi adventu, auctaque jam virtute, superatu facilis est effecta. Itaque ei non de hac sermo est, sed aliam quamdam innuit, multiplicem et variam. Quænam ea est? Humanarum rerum conversio. Tanta enim est confusio, tanta tyrannis, ac circumstantium rerum turba, ut in multis sæpenumero conjugi vel invito errandum peccandumque sit.

XLIV. *Facilius esse virginem quam conjugem regnum consequi.* — Etenim olim non is erat nobis virtutis propositus modus, sed et injuriam ulcisci, et convicium reddere, et pecunias procurare licebat, et sancte jurare, et oculum pro oculo eruere, et inimicos odisse; neque aut deliciis indulgere aut irasci, aut uxorem aliam ejicere, aliam addiscere interdictum erat. Neque id solum, sed duas etiam conjuges simul habere lex sinebat, eratque tum hac in re, tum in aliis omnibus summa ejus facilitas. At postquam Christus prodiiit, via longe facta est angustior, non solum quod incomparabilis ea et ingens omnium quæ dixi licentia nobis e manibus erepta sit; sed etiam quod uxor, quæ nos multa interdum vel invitos designare inducat atque cogat, domi perpetuo sit habenda, aut, si ejicere velis, adulterii crimen sit subeundum. Neque hoc tantum nomine virtus ea nobis difficilis est, sed quod licet conjux intolerabilibus moribus sit, curarum tamen quæ nos propter eam ejusque liberos circumfundat turba, nec minimum in cælum suspicere patiatur, animos nostros quasi quidam vortex undique torquens ac demergens. Nam ecce cupit vir privatam et otiosam vitam degere; sed conspectis circumstantibus liberis atque conjugo grandi sumptu egente, vel invitus se in civilium rerum æstum conjicit. Eo autem illapsus dici non potest quanta illi peccare necesse sit, irascenti, juranti, convicianti, ulciscenti, simulanti, multa ad gratiam, multa ad similitatem facienti. Qui enim potest, qui in tantis fluctibus versetur, atque inde gloriam capiet, non graves scelerum sordes contrahere? Jam si quis domestica rimetur, eadem atque etiam majori diffi-

cultate plena inveniet propter uxorem; multa enim ac de multis curet necesse est, quibus seorsim agenti viro nihil opus esset. Atque hæc quidem, si proba atque commoda sit uxor; sin pervicax, acerba, difficilis, non jam id necessitas modo, sed poena ac supplicium vocandum erit. Qui poterit ergo iter ad cælum conficere, quod solutis ac pernicious pedibus, animo accincto et probe expedito indiget, ea negotiorum mole imposita, tot pedicis constrictus, catena hac, uxoris inquam improbitate, deorsum assidue detractus?

XLV. *Qui supervacuas difficultates excogitent, eos nullum ejus rei præmium manere.* — At quod est hoc sapiens vulgi responsum, cum ad eos hæc omnia recensemus? Itaque, inquit, majori præmio dignus erit qui, hac imposita necessitate, recte se gerat. Quid ita, bone vir, et quamobrem? Quod majorem, inquit, laborem propter matrimonium subeat. Et quis eum tantum onus suscipere coegit? nam si quidem matrimonium ineundo præceptum implet, ac non ineundo in legem delinqueret, haberet id probabilitatem: sin autem, cui liberum esset matrimonii jugum non subire, ultro, cogente nullo, se in eas difficultates inducere voluit, quo gravius sibi virtutis certamen redderetur, nihil hoc ad agonothetam, qui id unum jusserit, cum diabolo bellum conficere, atque adversum vitia vicioriam querere. Sive autem quis matrimonio devinctus ac deliciis vacans, deque multis sollicitus sit, sive exercitus et afflictus, neque aliud præterea curans, id nihil pensi habet. Victoriæ quidem modum, atque ad tropæum ferentem viam, eam prædicat quæ rebus omnibus humanis soluta sit ac libera: quia autem tu cum uxore ac liberis, negotiisque ista comitantibus bellum gerere ac configere vis, quasi paria præstiturus atque ille qui ab his omnibus expeditus sunt, ideoque majori admirationi futurus, nunc fortasse nos magnæ superbix insimules, si te ad idem ad quod illi cacumen attingere non posse dicamus; sed præmiorum demum tempus probe te tum docebit, multo præstare securitatem inani ambitioni, satiusque esse Christo, quam futilibus suis inventis credere. Etenim Christus negat ad virtutem nobis sufficere, suis omnibus renuntiare, nisi etiam nosmetipsos oderimus (Luc. 14. 26); tu his omnibus permistus, ais posse superare. Sed, ut dicebam, probe tum intelliges, quantum ad virtutem impedimentum sit uxor atque uxoriæ curæ.

XLVI. *Cur adjutrix vocata uxor quæ impedimento est ad perfectam vitam.* — Et qui, inquit, adjumentum eam vocat quæ impedit? nam *Faciamus*, ait, *ei adjutorem similem ipsi* (Gen. 2. 18). Ego vero abs te in super quæram, quo pacto adjutrix est, quæ virum ea securitate spoliavit, atque admirabili illo in paradiso domicilio exturbatum in præsentis vitæ turbas coniecit? hæc enim sunt non adjumentum præstantis, sed insidiantis. A muliere, inquit ille, *initium peccati, et propter illam morimur omnes* (Eccli. 25. 33). Et beatus Paulus, Adam, ait, *non est deceptus, at mulier decepta in pravaricatione fuit* (1. Tim. 2. 14). Quomodo

igitur adjutrix est quæ virum sub mortem subiecit? quomodo adjutrix, per quam Dei filii, adeoque omnes tum terram incolentes, cum feris, volucris, cunctisque reliquis animantibus diluvio deleti sunt? nonne ea justum Jobum perdidisset (Job. 2) nisi is admodum se virum præbuisset? nonne hæc Samsonem perdidit (Jud. 16)? nonne ea perfecit ut universum Hebræorum genus Beelphegori initiaretur (Num. 25), ac cognatorum manibus trucidaretur? Quis potissimum Achaabum diabolo prodidit (3. Reg. 21. 25), atque ante eum Salomonem (Ib. 11. 4), post tam insignem sapientiam ac celebritatem? Nonne hodieque viris suis auctores sunt multa in Deum admittendi? nonne ideoque sapiens ille scriptum reliquit, *Parva est quævis pravitas præ mulieris pravitate* (Eccli. 25. 26)? Quomodo igitur, inquit, dixit Deus, *Faciamus ei adjutorem similem ipsi* (Gen. 2. 18)? neque enim mentitur Deus. Neque id equidem umquam dixerim, minime gentium; sed quæ ea de causa facta est, in dignitate sua persistere noluit; quemadmodum nec ejus vir. Nam et eum ad imaginem et similitudinem suam Deus fabricatus est¹: nam ait, *Faciamus hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram* (Id. 1. 26); ut et dixit, *Faciamus ei adjutorem*; sed qui utroque præditus esset, utrumque protinus amisit. Nam nec similitudinem conservavit, qui absurdæ cupiditatis se deditit, ac dolo captus, voluptatem minime fregerit; et quod erat in eo ad imaginem Dei, etiam nolenti deinceps ereptum est. Neque enim Deus parva imperii parte eum mulcavit, et eum qui omnibus terribilis esset velut herus, ceu ingratum servum, qui dominum offenderet, conservis despiciabulum effecit. Nam initio etiam feris omnibus terrori erat; omnes quippe Deus ad illum adduxit, neque ulla eum lædere ac invadere est ausa; videbat quippe in eo relucens imaginem regiam. Quas ubi notas peccato deformavit, eum Deus imperio dejecit. Igitur, licet omnibus, quæ in terra sint, adeo non imperet, ut quædam etiam horreat ac formidet, Dei sententiam illam mendacii non arguit, *Et dominantur animantibus terræ* (Ib. v. 28); neque enim ejus qui dedit, sed qui accepit vitio ea potestas præcisa est: ita nec insidiæ quæ viris ab uxoribus struuntur, hoc dictum labefactant, *Faciamus ei adjutorem similem ipsi*: nam ad hoc comparata est, sed in eo non permansit. Quin illud præterea asferri etiam posset, eam ad præsentis vitæ statum, liberorum procreationem, atque insitam in natura libidinem adjumentum præstare: sed cum et vitæ hujus, et sobolis procreandæ, et libidinis deinceps tempus non sit, quid mihi ejus hanc in partem adjutricem frustra memoras? Nam quæ ad minima solum usui sit, eam si ad magna sociam adhibeat, non modo nihil proficiet, sed etiam curis impediatur.

XLVII. *Quomodo virum adjuvet uxor in spirituibus.* — Quid igitur, inquit, ad Paulum dicemus, cujus verba hæc sunt: *Qui scis, mulier, si virum sal-*
¹ Hic quædam desunt in Morel. quæ ex Reg. et Savi. suppleantur

κατὰ τὴν οἰκίαν δὲ εἰ τις ἐξετάσει, τῆς αὐτῆς καὶ πλείονος δυσκολίας εὐρήσει γέγοντα διὰ τὴν γυναικα· πολλὰ γὰρ ἀνάγκη μεριμνᾶν καὶ ὑπὲρ πολλῶν, ὧν οὐκ ἂν ἐδέχθη καθ' ἑαυτὸν ὧν ὁ ἀνὴρ, καὶ ταῦτα ἀνὰ ἑαυτὸν κοσμίᾳ τις ἦ καὶ ἐπεικὴς ἡ γυνή· ἂν δὲ μοχθηρὰ καὶ ἐπαχθὴς καὶ δυσανάσχετος^α, οὐκέτι μόνον ἀνάγκην τὸ πρᾶγμα καλέσομεν, ἀλλὰ καὶ τιμωρίαν καὶ κόλασιν. Πῶς οὖν δυνήσεται τὴν ἐπὶ τὸν οὐρανὸν βαδίζειν ὁδὸν, τὴν εὐλύτων καὶ κούφων δεομένην ποδῶν, καὶ ψυχῆς εὐζώνου καὶ εὐσταλοῦς, τοσοῦτον ἔχων ἐπικείμενον πραγμάτων ὄγκον, τοσαύταις συνδεδεμένος πέδαις καὶ διὰ τοιαύτης ἀλύσεως ἐλκόμενος κάτω συνεχῶς, τῆς πονηρίας λέγω τῆς γυναικὸς;

ME'. Ἀλλὰ τίς ὁ σοφὸς τῶν πολλῶν λόγος, ὅταν ταῦτα ἅπαντα αὐτοῖς διεξέλθωμεν^β; Οὐκοῦν πλείονος ἀξίως ἔσται τιμῆς. φησὶν, ὁ μετὰ τοσαύτης ἀνάγκης κατορθῶν. Τίνος ἕνεκεν, ὧ βέλτιστε, καὶ διὰ τί; "Οἱ πλείονα μόχθον, φησὶν, ὕφίσταται ἀπὸ τοῦ γάμου. Καὶ τίς αὐτὸν ἀναδέξασθαι φορτίον τοσοῦτον ἠνάγκαζεν; εἰ μὲν γὰρ ἐντολὴν ἐπλήρου γαμῶν, καὶ νόμου παράδοξος ἦν τὸ μὴ γαμεῖν, εὐπρόσωπος οὗτος^γ ὁ λόγος ἦν· εἰ δὲ κύριος ὧν τοῦ μὴ τὴν ζυγὸν ὑπελθεῖν τοῦ γάμου, ἔκων, ἀναγκάζοντος οὐδενός, δυσκολίας ἑαυτῷ περιθεῖναι τοσαύτας ἠθέλησεν, ὥστε ἐπαχέστερον αὐτῷ γενέσθαι τῆς ἀρετῆς τὸν ἀγῶνα, οὐδὲν τοῦτο πρὸς τὸν ἀγωνοθέτην^δ· αὐτὸς γὰρ ἐν μόνον ἐπέταξεν ἀνύσαι, τὸν κατὰ τοῦ διαδόλου πόλεμον, καὶ τὴν κατὰ τῆς κακίας νίκην λαθεῖν· εἶτε δὲ γαμῶν καὶ τρυφῶν καὶ πολλὰ μεριμνῶν τις ἀνύοι τοῦτο, εἶτε ἀσκούμενος καὶ τλαιπωρῶν, καὶ μετὰ τοῦ μηδὲν ἕτερον μεριμνᾶν, οὐδὲν αὐτῷ τοῦτου μέλει λοιπόν. Τὸν μὲν γὰρ τρόπον τῆς νίκης, καὶ τὴν ἐπὶ τὸν τρόπον φέρουσιν ὁδὸν αὐτὸς ἐκείνην εἶναι φησὶ τὴν πάντων ἀππληγμένην τῶν βιωτικῶν· ἐπειδὴ δὲ σὺ μετὰ γυναικὸς καὶ παίδων καὶ τῶν τοῦτοις ἐπισυρομένων πραγμάτων στρατεύεσθαι βούλει καὶ πολεμεῖν, ὥς τὰ αὐτὰ ἀνύσων ἐκείνοις τοῖς οὐδενὶ τούτων ἐμπεπλεγμένοις, καὶ πλείονος ἀπολαύσων διὰ τοῦτο θαύματος, νῦν μὲν ἴσως καὶ τυφονῇ μὲν ἐγκαλέσεις πολλὴν, ἂν εἰπωμεν ὅτι οὐ δυνατόν σε πρὸς τὴν αὐτὴν ἐκείνοις φθάσαι κορυφῇ^ε· τὸ δὲ τέλος καὶ ὁ τῶν στεφανῶν καιρὸς τότε σε πείσει καλῶς, ὅτι πολλῶν βέλτιον^ς ἀσφάλεια φιλοτιμίας κενῆς, καὶ κρεῖττον τῷ Χριστῷ πεῖθεσθαι, ἢ τῇ τῶν οἰκείων [305] ματαιότητι λογισμῶν. Ὁ μὲν γὰρ Χριστὸς οὐδὲ τὸ τοῖς οἰκείοις ἀποτάσσασθαι πᾶσι πρὸς ἀρετὴν ἡμῖν φησὶν ἀρκεῖν, ἂν μὴ καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς μιμήσωμεν· σὺ δὲ πᾶσι τοῖσις φυρόμενος ἔφησ' ὀφείσθαι περιγενέσθαι. Ἀλλ', ὅπερ ἔφην, τότε εἶση καλῶς, ὅσον πρὸς ἀρετὴν ἐμποδίων γυνὴ καὶ γυναικὸς φροντίδες.

MC'. Πῶς οὖν, φησὶ, βοηθὸν αὐτὴν ἐκάλεσε τὴν ἐμποδίζουσαν; Ποιῶσιν γὰρ αὐτῇ, φησὶ, βοηθὸν κατ' αὐτὸν. Κἀγὼ δὲ σε ἐρήσομαι, πῶς βοηθὸς ἡ τοσαύτης ἀποστερήσασα τὸν ἀνδρα ἀσφαλείας, καὶ τῆς θαυμαστῆς μὲν ἐκείνης ἐκβαλοῦσα διχγωγῆς τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ, εἰς δὲ τὴν τοῦ παρόντος βίου ταράχην ἐμβαλοῦσα; ταῦτα γὰρ οὐ μόνον οὐ βοηθοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπιδοῦλου. Ἀπὸ γὰρ γυναικὸς, φησὶν, ἀρχὴ ἁμαρτίας, καὶ δι' αὐτὴν ἀποθνήσκουσιν πάντες.

Καὶ ὁ μακάριος δὲ Παῦλος, Ἀδάμ, φησὶν, οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπειρηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε. Πῶς οὖν βοηθὸς ἡ τῷ θανάτῳ τὸν ἀνδρα ὑποτάσσασα; πῶς βοηθὸς δι' ἧς οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ πάντες οἱ τὴν γῆν κατοικοῦντες τότε, ἅμα θηρίοις καὶ πετεινοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ζώοις κατακλυσθέντες ἀπώλοντο; Οὐχ αὕτη τὸν δίκαιον Ἰὼβ ἐμῶν ἀπολλύναι, εἰ μὴ σφόδρα ἐκείνος ἦν ἀνὴρ; οὐχ αὕτη τὸν Σαμψὼν ἀπώλεσεν; οὐ τὸ πᾶν Ἑβραίων γένος αὕτη τελεσθῆναι τῷ Βεελφεγὼρ καὶ ταῖς συγγενικαῖς κατακοπῇναι χερσὶ παρεσκεύασε; Τὸν δὲ Ἀχάδ τις μάλιστα τῷ διαδόλῳ παρέδωκε, καὶ πρὸ τοῦτου τὸν Σολομῶντα μετὰ τὴν πολλὴν ἐκείνην σοφίαν καὶ εὐδοκίμῃσιν; Οὐ μέχρι καὶ νῦν πολλὰ τοὺς ἀνδρας τοὺς αὐτῶν ἀναπειθούσι προσκρούειν τῇ Θεῷ; οὐ διὰ τοῦτο φησὶν ὁ σοφὸς ἐκείνος ἀνὴρ· Μικρὰ πᾶσα κακία πρὸς κακίαν γυναικὸς; Πῶς οὖν, φησὶν, εἰπὲν αὐτῷ ὁ Θεός, Ποιῶσιν αὐτῷ βοηθὸν ὁμοίον αὐτῷ; οὐδὲ γὰρ ψεύδεται ὁ Θεός. Οὐδὲ ἐγὼ τοῦτε ἂν εἰποιμι· ἀπαγε· ἀλλ' ἐγένετο μὲν ἐπὶ τοῦτο καὶ διὰ τοῦτο, οὐκ ἠθέλησε δὲ μέναι ἐπὶ τῆς οἰκείας ἀξίας, καθάπερ οὖν οὐδὲ ὁ ταύτης ἀνὴρ. Καὶ γὰρ ἐκείνον ὁ Θεός ἐποίησε κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τὴν αὐτοῦ· Ποιῶσιν γὰρ, φησὶν, ἀνθρώπων κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέρων, ὥστε οὖν εἶπε, Ποιῶσιν αὐτῷ βοηθόν· γενόμενος δὲ ἀμφοτέρω εὐθὺς ἀπώλεσεν. Οὕτε γὰρ τὸ καθ' ὁμοίωσιν^δ ἐφύλαξε (πῶς γὰρ, ἐνδοὺς ἐπιθυμίᾳ ἀτόπῃ, καὶ ἀπάτῃ αἰδοῦς, καὶ μὴ κρατήσας ἡδονῆς), τότε κατ' εἰκόνα καὶ ἀκοντος ἀφῆρέθη λοιπόν· οὐ γὰρ μικρὸν αὐτοῦ τῆς ἀρχῆς ὁ Θεός ὑπετέμετο μέρος, τὸν φοβερὸν ἅπασι καθάπερ δεσπότην, ὥστερ οἰκέτην ἀγνώμονα μετὰ τὸ προσκρούσαι τῷ δεσπότη, τοῖς ὁμοδόλοις ποιήσας εὐκαταφρόνητον. Παρὰ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν καὶ τοῖς θηρίοις πᾶσιν ἐπιφοβὸς ἦν· πάντα γὰρ πρὸς αὐτὸν ἡγαγεν ὁ Θεός, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λυμήνασθαι οὐδὲ ἐπιβουλεύσαι ἐτόλμησεν· ἑώρα γὰρ ἐν αὐτῷ λάμπουσιν τὴν εἰκόνα τὴν βασιλικήν· ἐπειδὴ δὲ τοὺς χαρακτῆρας ἐκείνους ἡμαύρωσε διὰ τῆς ἁμαρτίας, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτὸν ἐκείνης κατήγαγεν. Ὡστερ οὖν τὸ μὴ πάντων αὐτὸν ἀρχειν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἕνια καὶ τρέμειν καὶ δεδοικέναι, οὐ ψευδῆ ποιεῖ τοῦ Θεοῦ τὴν ἀπόφασιν τὴν λέγουσαν, Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν θηρίων τῆς γῆς (οὐ γὰρ παρὰ τὸν δεδοκότα, ἀλλὰ παρὰ τὸν εὐλογητόν ὁ τῆς ἐξουσίας ἀκρωτηριασμός γέγονεν)^ε· οὕτως οὐδὲ αἱ παρὰ τῶν γυναικῶν ἐπιβουλαὶ εἰς τοὺς ἀνδρας γινόμεναι, [306] ἐκείνην τὴν λόγῳ λυμάνονται τῇ λέγοντι, Ποιῶσιν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτὸν· ἐγένετο μὲν γὰρ εἰς τοῦτο, οὐκ ἔμεινε δὲ ἐν τούτῳ. Χωρὶς δὲ τοῦτου κάκεινο ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι καὶ πρὸς τὴν τοῦ παρόντος βίου σύστασιν, καὶ πρὸς παίδων γοήν, καὶ πρὸς φυσικὴν ἐπιθυμίαν τὴν βοηθειαν ἐπιδείκνυσται τὴν αὐτῆς· ὅταν δὲ μηκέτι καιρὸς ἡ τοῦ παρόντος· βίου, μηδὲ παιδοποιίας, μηδὲ ἐπιθυμίας, εἰ μὲν μνημονεύεις ἐνταῦθα βοηθοῦ; Τὴν γὰρ ἐν τοῖς ἐλαχίστοις συλλαμβάνειν^ς δυναμένην μόνον, ταύτην ἂν τις ἐν τοῖς μεγάλαις ἐπαγγέλται συνεργόν, οὐ μόνον οὐδὲν ὠνησεν, ἀλλὰ καὶ συνεπόδισεν αὐτὸν ταῖς φροντίσιν.

MZ'. Τί οὖν ἐροῦμεν^ι τῷ Παύλῳ, φησὶ, λέγοντι, Τί οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἀνδρα σώσεις; καὶ τὴν βοηθειαν αὐτῆς ἀναγκαίαν καὶ ἐν τοῖς πνευματικαῖς ἀποφαίνονται; Καὶ ἐγὼ τοῦτο συνομολῶ. Οὐδὲ γὰρ

^α Reg. δυσάσχετος.

^β Reg. λόγος πρὸς ταῦτα ἅπαντα ὅπερ αὐτοῖς διεξέλθωμεν.

^γ Reg. et Savil. βελτίων.

^δ Savil. τὸ κατ' εἰκόνα, οὕτε τὸ καθ' ὅμο.

^ε Reg. συμβαλέσθαι. Alii συλλαμβάνειν.

^ι Reg. et Savil. in marg. τί οὖν ἀντεροῦμεν.

αὐτὴν παντελῶς ἐκκόπτει τῆς ἐν τοῖς πνευματικοῖς
 συμμαχίας· μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τότε φημί ταῦτα αὐτὴν
 κατορθοῦν, ὅταν μὴ τὰ τοῦ γάμου πράττει, ἀλλὰ
 μένουσα τῇ φύσει γυνὴ πρὸς τὴν τῶν μακαρίων
 ἀνδρῶν ἀρετὴν διαβαίνει. Οὐ γὰρ καλλωπιζομένη,
 οὐδὲ τρυφῶσα, οὐδὲ προσόδους ἀπαιτοῦσα τὸν ἀνδρα
 χρημάτων, οὐδὲ πολυτελεῖς γινομένη καὶ δαπανηρὰ,
 οὕτω; αὐτὸν δυνήσεται ἐπαγαγέσθαι· ἀλλ' ὅταν
 ἀνωτέρω γενομένη πάντων τῶν παρόντων πραγμά-
 των, καὶ τὸν ἀποστολικὸν ἐν αὐτῇ χαρακτηρίσασα
 βίον, πολλὴν μὲν τὴν ἐπικεικίαν, πολλὴν δὲ τὴν κο-
 σμιότητα, πολλὴν δὲ τὴν τῶν χρημάτων ὑπεροφίαν
 καὶ τὴν ἀνεξικακίαν ἐπιδεικνύηται, τότε αὐτὸν δυ-
 νήσεται εἰλεῖν· ὅταν λέγῃ, *Ἐχοντες δὲ τροφὰς καὶ
 σκεπάσματα, τοῦτοις ἀρκεσθησόμεθα*· ὅταν διὰ
 τῶν ἔργων ταῦτα φιλοσοφῇ, καὶ τοῦ σωματικοῦ θανα-
 τῶτος καταγελῶσα, μὴδὲν εἶναι λέγῃ τὴν παρούσαν
 ζωὴν· ὅταν πᾶσαν τοῦ βίου τούτου τὴν δόξαν κατὰ τὸν
 προφήτην ἀνθος εἶναι χόρτου νομίσῃ. Οὐκ ἄρα τῷ
 συνείναι καθάπερ γυνὴ, τοῦτω σώσαι· τὸν ἀνδρα δυ-
 νήσεται, ἀλλὰ τῷ τὸν εὐαγγελικὸν ἐπιδεικνυσθαι
 βίον· ἐπεὶ καὶ γάμου χωρὶς ἐποίησαν τοῦτο πολλὰ
 γυναῖκες. Ἡ γὰρ Πρίσκιλλα τὸν Ἀπολλῶν προσλαβο-
 μένη, φησί, πρὸς πᾶσαν ἔχειραγώγησε τῆς ἀληθείας
 τὴν ὁδόν. Εἰ δὲ νῦν τοῦτο οὐκ ἐφείταται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν
 γυναικῶν τὴν αὐτὴν ἐνεστὶν ἐπιδείξασθαι σπουδὴν,
 καὶ τὸ αὐτὸ κέρδος καρπώσασθαι· καὶ γὰρ, ὅπερ
 ἐφθην εἰπών, οὐδὲ ἐκείνη, διὰ τὸ γυνὴ εἶναι, τὸν ἀν-
 δρα ἐφέλκεται· ἐπεὶ οὐδὲν ἂν ἐκώλυσε μηδὲνα τῶν
 ἐχόντων γυναῖκα πιστὴν ἀπιστον μένειν, εἰ γε ἡ
 συνουσία καὶ τὸ συνοικεῖν τὸ πρᾶγμα κατώρθου.
 Ἄλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ τὸ πολλὴν ἐπι-
 δεκνυσθαι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ὑπομονήν, καὶ τῶν
 τοῦ γάμου περιστάσεων καταγελᾶν, καὶ τοῦτο ἔργον
 τίθεσθαι διηγετικῶς, τοῦτό ἐστι τὸ ποιοῦν τὴν τοῦ συν-
 οικούontos σωθῆναι ψυχὴν· ὡς ἂν ἐπιμένῃ τὰ τῶν
 γυναικῶν ἐπιζητοῦσα, οὐ μόνον οὐδὲν αὐτὸν ὠνησεν,
 ἀλλὰ καὶ κατέβλαψεν. Ὅτι δὲ καὶ οὕτω τῶν σφόδρα
 δυσκλήων τὸ πρᾶγμά ἐστιν, ἀκουσον τί φησι· *Τῇ [307]
 γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἀνδρα σώσεις*; Τοῦτω δὲ
 τῷ τρόπῳ τῆς ἐρωτήσεως κεχρήσθαι ἐπὶ τῶν παρα-
 δόξως συμβαίνοντων ἐβόθαμεν. Τί δὲ μετὰ ταῦτα
 φησι; *Δέδοσαι γυναῖκα; μὴ ζῆτει λύσιν· λέλυται
 ἀπὸ γυναῖκος; μὴ ζῆτει γυναῖκα*. Ὅρξ πῶς συνε-
 χῶς ποιεῖται τὰς μεταβάσεις, καὶ πολλὴν καὶ δι'
 ὅλου ἡ τῆς παραινέσεως ἑκατέρας τὴν μέλιν; Ὅπερ
 γὰρ ἐν τοῖς περὶ τοῦ γάμου λόγοις καὶ τοὺς τῆς ἐγ-
 κρατείας ἐνέβαλε, μεταξὺ διεγείρων τὸν ἀκροατὴν,
 οὕτω καὶ ἐνταῦθα τοὺς περὶ τοῦ γάμου λόγους πάλιν
 ἐντίθησι, διαναπαύων αὐτόν. Ἦρξατο ἀπὸ τῆς παρ-
 θενίας, καὶ πρὶν τι περὶ αὐτῆς εἰπεῖν, εὐθέως ἐπὶ τὸν
 ὑπὲρ τοῦ γάμου λόγον κατέφυγε· τὸ γὰρ, *Ἐπιτα-
 γῇ οὐκ ἔχω, τὸν γάμον*· συγχωροῦντός ἐστι καὶ
 εἰσαγγόντος· Εἴτα ἐπὶ τὴν παρθενίαν ἔλθων, καὶ εἰπὼν,
 ὅτι *Νομίζω τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν*, ἐπειδὴ εἶδεν
 ὅτι συνεχῶς αὐτῆς τὸ ὄνομα λεγόμενον τῇ λειότητι
 τῆς ἀκοῆς πολλὴν ἐμποιεῖ τὴν τραχύτητα, οὐ τίθησιν
 αὐτὸ πικρῶς, ἀλλὰ καλοῖται αἰτίαν ἱκανὴν παραμυθί-
 σασθαι τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς πόνους εἰπὼν, τὴν ἐνεστῶ-
 σαν ἀνάγκην λέγων, οὐδὲ οὕτως ἐθαύρῃσε πάλιν παρ-
 θενίαν εἰπεῖν, ἀλλὰ τί; *Καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ σθεῖως
 εἶναι*. Καὶ οὐδὲ ἐπεξήρχεται τῷ λόγῳ, ἀλλὰ διατεμνὼν

αὐτὸν καὶ διακόψας πρὶν φανῆναι σκληρόν, τοὺς περὶ
 τοῦ γάμου πάλιν ἐνέβαλε λόγους· *Δέδοσαι γυναῖκα;*
 λέγων, *μὴ ζῆτει λύσιν*. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτό ἐστι,
 μὴδὲ ταύτην ἐνταῦθα κατασκευάσαι τὴν παραμυθίαν
 ἐδούλετο, περιττὸν ὑπὲρ παρθενίας συμβουλευόντα
 περὶ γάμου φιλοσοφεῖν. Εἴτα πάλιν ἐπὶ τὴν παρθε-
 νίαν μεθίσταται· καὶ οὐδὲ νῦν αὐτὴν τῇ κυρίᾳ προ-
 ηγορίᾳ καλεῖ, ἀλλὰ τί; *Λέλυται ἀπὸ γυναικός; μὴ
 ζῆτει γυναῖκα*. Ἀλλὰ μὴ δειλὸς· οὐκ ἀπεφῆναιτο,
 οὐδὲ ἐνομοθέτησεν· ὁ γὰρ περὶ τοῦ γάμου λόγος πάλιν
 ἐγγὺς ἔστηκε, τοῦτον τὸν φόβον ἀνιέξ, καὶ λέγων·
Ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἡμαρτες. Ἀλλὰ μὴδὲ νῦν
 ἀναπέσῃ· πάλιν γὰρ σε ἐπὶ τὴν παρθενίαν ἔλκει.
 Καὶ τοῦτο ὁ λόγος αὐτῷ βούλεται, διδάσκων πολλὴν
 τῇ σαρκὶ θλίψιν ὑπομένειν τοὺς τῷ γάμῳ προσέχον-
 τας. Καθάπερ γὰρ οἱ τῶν λατρῶν ἀριστοὶ καὶ προ-
 ηγεῖς φάρμακον πικρὸν, ἢ τομὴν, ἢ καυσιν, ἢ τι τῶν
 τοιούτων προσάγειν μέλλοντες, οὐκ ἀθρόως τὸ πᾶν
 ἐργάζονται, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ δόντες ἀναπνεύσαι τῷ
 κάμοντι, οὕτως αὖτὸν τὴν ἐπιπλέον προστιθέασαι· τὸν
 αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ μακάριος Παῦλος οὐκ ἀνεκτότως,
 οὐδὲ δι' ὅλου, οὐδὲ ἐφεξῆς τὴν περὶ τῆς παρθενίας
 ὑψηλὴν συμβουλὴν, ἀλλὰ διακόπτων αὐτὴν συνεχῶς
 τοῖς περὶ τοῦ γάμου λόγοις, καὶ ταύτης τὸ σφοδρότε-
 ρον ὑποκλέπτων, προσηνὴ τε καὶ εὐπαραδέκτον τὸν
 λόγον ἐποίησεν. Ἡ μὲν οὖν ποικίλη μίξις τῶν λόγων
 διὰ τοῦτο γεγένηται. Ἄξιον δὲ καὶ αὐτὰ λοιπὸν ἐξ-
 ετάσαι τὰ ῥήματα· *Δέδοσαι γυναῖκα*; φησί, *μὴ ζῆτει
 λύσιν*. Τοῦτο οὐχ οὕτω συμβουλευόντος ἐστίν, ὡς τὸ
 ἀπορροὺν δεικνύντος καὶ ἀδιεξήδευτον τοῦ δεσμοῦ. Τίς
 δὲ ἐνεκεν οὐκ εἶπεν· Ἐχεις γυναῖκα; μὴ καταλίπῃς
 αὐτήν· συνοικεῖς; μὴ διαστής· ἀλλὰ δεσμὸν τὴν συ-
 ζυγίαν ἐκάλεσε; Τὸ φορτικὸν ἐνταῦθα τοῦ πράγματος
 ἐνδεικνύμενος. [308] Ἐπειδὴ γὰρ ὡς ἐπὶ ῥᾶστον τὸν
 γάμον ἅπαντες τρέχουσι, δεικνύουσιν ὅτι τῶν δεδεμέ-
 νων οἱ γεγαμηκότες οὐδὲν διαφέρουσιν. Κἀνταῦθα γὰρ
 ὅπουπερ ἂν ἐλκυσθὲν ὁ ἀνέστης, ἀνάγκη καὶ τὸν ἕτερον
 ἔπεσθαι, ἡ διαστασιάζονται καὶ τὸν ἕτερον συναπολέ-
 σαι ἔχειν. Τί οὖν, ἂν ὁ ἀνὴρ καταφερῇ ἢ ἡ, φη-
 σὶν, ἐγὼ δὲ ἐγκρατεῦσθαι βούλωμαι; Ἀνάγκη σε
 ἐκείνῳ ἔπεσθαι. Καὶ γὰρ μὴ βουλομένην σε τοῦτο
 ποιεῖν ἡ ἡδέα τοῦ γάμου περιτεθείσα ἄλλως καθίσκει
 καὶ ἐπισπᾶται πρὸς τὸν συνδεθέντα σοι τὴν ἀρχὴν
 καὶ ἀντιπῆξῃ καὶ διακόψῃ, οὐ μόνον οὐκ ἀπῆλλα-
 ξας σαυτὴν τῶν δεσμῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τιμωρίαν ἐσχά-
 τιν ἐνέβαλες.

ΜΗ', Ἦγάρ ἀκοντος ἐγκρατευομένη τοῦ ἀνδρὸς οὐχδε-
 τὴν τῆς ἐγκρατείας μισθὸν ἀποστερεῖται μόνον, ἀλλὰ
 καὶ τῆς ἐκείνου μοικείας αὐτὴ τὸν λόγον ὑφείκει, καὶ
 τὰς εὐθύνas μάλλον ἐκείνου. Τί δὴ ποτε; Ὅτι αὐτὴ
 πρὸς τὸ βάραθρον αὐτὸν τῆς ἀσελείας ὥθησε τῆς
 κατὰ νόμον ἀποστερήσασα μίξεως. Εἰ γὰρ μήτε πρὸς
 ἄλλον τοῦτο ποιεῖν ἐπιτέτραπται ἀκοντος· ἐκείνου,
 τίνα ἂν ἔχοι συγγνώμην ἡ διαπαντός αὐτὸν ταύτης
 ἀφελομένη τῆς παραμυθίας; Καὶ τί ταύτης, φησί,
 τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς ἐπιρείας βαρύτερον γένοιτο; Ἄν;
 Καὶ γὰρ τοῦτο φημι. Τίς ἐνεκεν ὑποβάλλεις τῇ ἀνάγκῃ
 σαυτήν; τοῦτον γὰρ τὸν λογισμὸν οὐ μετὰ τὸν γάμον,
 ἀλλὰ πρὸ τοῦ γάμου λαβεῖν ἐχρῆν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ
 Παῦλος ὕστερον τὴν ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ θείας ἀνάγκης
 τότε περὶ τῆς λύσεως διαλέγεται. Εἰπὼν γὰρ, *Δέδε-
 σαι γυναῖκα; μὴ ζῆτει λύσιν*, τὴν τῆς καὶ ἐπὶ γυναι-
 κας, *Λέλυται ἀπὸ γυναικός; μὴ ζῆτει γυναῖκα*
 ποιεῖ δὲ τοῦτο, ἵνα σὺ πρότερον ἀκριβῶς ἐπισκεψά-
 ῃ.

* Sic e Savilio rescriptus pro ἐπαγαγέσθαι. Reg. ἐπα-
 γέσθαι. Edit.

* Reg. οὐ γὰρ κατὰ τὸ συνείναι καθάπερ γυνὴ τοῦ σώσει.

* Ἄλ' δεest in Reg.

* Sic Savil., vulg. δὲ ὀλίγω. Edit.

* Τὸν γάμον deest in Reg.

* Reg. ἐπαίρων τὴν περὶ.

* Reg. et Sav. ad marg. ὡς πρὸς ἐπὶ πρᾶστον πρᾶγμα τὸν γᾶ-
 μόν ἅπαντες γαίονουσιν, δεικνύουσιν, quae lectio non spernenda
 * Reg. καταφερῇ.

vum facies (1. Cor. 7. 16)? quique ejus adjumentum etiam in spiritualibus necessarium censet? Et ego id confiteor: non enim eam ab omni spiritali adjumento excludo; minime vero; sed in eam præstare dico, non cum exerceat ea quæ matrimonii sunt, sed cum muliebri sexu prædita, ad beatorum virorum virtutem evadit. Neque enim compta, delicata, pecuniarios redditus a viro flagitans, prodiga, sumptuosa eum eripere queat, sed cum his rebus omnibus sublimior, apostolicam in se vitam exprimit, summam probitatem et modestiam, et pecuniarum contemptum, et tolerantiam demonstrans, ita eum demum expugnare poterit: cum dicet: *Alimenta atque tegumenta habentes, iis contenti sumus* (1. Tim. 6. 8): cum hæc rebus ipsis meditatatur, ac corporalem mortem irridens, vitam hanc præsentem nihil esse dicit: cum omnem vitæ hujus gloriam secundum prophetam fœni florem existimat (Isai. 40. 7). Non igitur quæ muliebriter cum viro consuescat, sic virum servare poterit, sed dum evangelicam vitam præstabit; hoc enim multæ etiam citra matrimonium fecerunt. Nam Priscilla, inquit (Act. 18), ascitum Apollo per omnem veritatis viam deduxit. Quod si nunc non licet, at possunt interim erga mulieres idem studium præstare, eundemque fructum facere; nam quod jam dixi, neque, illa quoniam conjux est, virum trahit. Alioqui nihil velaret, neminem ex iis qui uxorem fidelem habeant infidelem manere, si quidem consuetudo ac convictus rem effectum daret. At non ita res se habet; sed si multam philosophiam atque patientiam exhibeat, si conjugii calamitates derideat, atque id unum assidue negotium ducat, id vero est quod ejus cum quo habitat animum salvum præstet: si persistat muliebria postulare, ei nocet magis quam prodest. Jam vero vel sic rem in primis difficilem esse, audi quid dicat: *Qui scis enim, mulier, si virum salvum facies?* quo interrogandi genere uti solemus in iis quæ insolenter accidunt. Quid vero post illa dicit? *Alligatus es uxori? noli quærere solutionem; solutus es ab uxore? noli quærere uxorem.* Vides, ut assiduas transitiones faciat, et frequens omnino utriusque cohortationis velut temperamentum? Nam ut de matrimonio disputationi de continentia sermonem interposuit, auditorem interim excitans: ita et hic tractationem de matrimonio vicissim inserit, eum recreans. Exorsus a virginitate, antequam de ea aliquid dixisset, statim ad matrimonium recurrit: illud enim, *Præceptum non habeo*, matrimonium¹ permittentis et introducentis est. Tum ubi ad virginitatem ventum est, dictumque, *Arbitror hoc bonum esse*, cum videret ejus nomen assidue usurpatum delicatis auribus multam acerbitatem afferre, non identidem id repetit; quin explicata satis gravi causa ad ejus labores solandos, id est, instanti necessitate, ne sic quidem ausus est virginitatem iterum nominare; sed quid? *Bonum est homini sic esse.* Neque eam sententiam prosequitur, sed ea interrupta et incisa, priusquam

gravis videretur, de matrimonio rursus disserit his verbis: *Alligatus es uxori? noli quærere solutionem* (1. Cor. 7. 27). Nam ni id esset, nisi id hic solatium parare cogitaret, ineptum esset virginitatem consulentem de matrimonio philosophari. Deinde iterum ad virginitatem transit; ac ne nunc quidem proprio nomine appellat, sed quid? *Solutus es ab uxore? noli quærere uxorem.* At enim ne vereare; non id censet atque sancit: prope est enim rursus de matrimonio sermo, terrorem eum solvens his verbis: *Quod si duxeris; non peccasti* (Ibid. v. 28). At nec jam concide; nam iterum te ad virginitatem trahit. Atque id est quod vult, docens, qui matrimonium ineant, eos multam in carne tribulationem sustinere. Ut enim optimi quique medici et benigni amarum medicamentum aut sectionem aut ustulationem aut simile aliquid adhibitori, non continuo totum peragunt, sed data interim ægro respiratione, ita semper quod reliquum est adducunt: ad eundem modum et beatus Paulus virginitatis consilium non sine intermissione et perpetuo ac consequenter pertexit, sed de matrimonio sententis id assidue interrumpens, atque ita molestiæ illius sensum eripiens, blandam ac plausibilem orationem reddidit. Ob id igitur varia sententiarum quasi miscella facta est. Sed operæ pretium porro est ipsa etiam verba indagare. *Alligatus es uxori?* inquit, *noli quærere solutionem.* Hoc non tam consulentis est, quam vinculi tenacitatem ac firmitatem demonstrantis. Quamobrem autem non dixit, *Habes uxorem? ne eam desere;* cum illa conjunctus vivis, ne discede, sed vinculum conjugium vocavit? nimirum ut rei acerbitatem hic ostenderet. Quoniam enim ad matrimonium ceu ad facilius vulgo concurrunt, conjuges declarat nihil a vinctis differre; nam et hic quocumque alter trahat, alteri sequendum est, aut si pugnam moveat, cum eo una pereundum. Quid vero, inquit, si vir dissolutus sit, ego continens esse velim? Necesse est, ut tu illum sequare; id enim ut vel nolens facias, jucunda matrimonii catena trahit, ad eumque cogit qui tecum initio devinctus est: sin obuitare ac te sejungas, et te vinculis non exsolves, et in extremum supplicium conjicies.

XLVIII. *Quæ invito viro continens sit, graviore quam is qui adulteret pœnas daturam.* — Etenim quæ invito viro continens est, non solum continentiae præniis caret, sed illius etiam adulterium gravius quam ille luet ac plectetur. Quid ita? Quod eum legitimo coitu fraudatum, in lascivie barathrum deturbarit. Nam si eo nolente nec minimum id facere permittitur, quæ venia digna sit quæ eum solatio hoc perpetuo privat? Et quid, inquit, ea necessitate ac miseria durius possit accidere? Et ego idem sentio. Cur te necessitati ei subicis? enimvero eam rationem non post, sed ante matrimonium subductam oportebat. Itaque etiam Paulus proposita demum vinculi necessitate, de solutione sermocinatur: ei sententiæ, *Alligatus es uxori? noli quærere solutionem*, illam subdens, *Solutus es ab uxore? ne quære uxorem.* Id autem facit, ut tute prius accurate perspecta ac cognita matrimonii vi facilius de ex-

¹ Sic juxta Savil. In B., brevi intervallo. M.

² Vox, matrimonium, deest in Reg.

libatu orationem admittas. *Quod si duxisti*, inquit, *non precasti; et si nupsit virgo, non peccavit*. En magni illius facinoris, matrimonii scilicet, exitum, ut non reus agaris, non ut admirationi habearis; id enim est virginitatis: ceterum conjugii satis sit audire, eum non peccasse. Cur igitur, inquit, hortaris uxorem non querere? Quod semel devincto, solvi nefas sit, quod in eo sit ingens miseria. Hocceine solum, quæso, ex virginitate querestus faciam, ut miserias has effugiam? et quis virginitatem colere sustineat tantilla mercede? quis in tantum certamen descendere animum inducat, tantorum sudorum hoc solum præmium capturus?

XLIX. *Cur ab hujus vite jucundis ad virginitatem instiget.*—Quid dicis? cum me ad pugnam cum demonibus provocas. *Nec enim nobis lucta est adversus sanguinem et carnem* (Ephes. 6. 12), cum naturæ furori obistere jubes, cum carne et sanguine constitutam incorporeis Virtutibus paria præstare hortaris, terrena memoras bona, dicisque nos matrimonii miseras non laturas? Nam cur non sic ait: Quod si nupsit virgo, non peccavit, sed virginitatis coronis se privavit, magnis illis et arcanis bonis? Cur non præmia, quæ post certamen eas maneat, recensuit, ut in occursum prodeant sponso, ut splendidas lucernas habituræ sint, ut summa cum gloria ac fiducia Regem in thalamum comitentur, ut omnium proxime ejus solio et regis toris effulgeant? Sed de his ne levissime quidem meminit; vitæque miseriarum vacuitatem sursum deorsumque jactat. *Arbitror*, inquit, *id bonum esse*: ac dicere negligens, propter futura bona, ait, *Propter instantem necessitatem*. Deinde rursum eo dicto, *Quod si nupsit virgo, non peccavit*, cælestibus præmiis, quibus se privavit, silentio præteritis, *Tribulationem*, inquit, *carnis habebunt hujusmodi*. Neque id lacerans solum, sed ad finem usque facit, et omnia ejus a futuris bonis commendatione, iterum ad eandem causam confugit, *Tempus breve est*, inquit; ejusque loco, *Volo vos in cælo resplendere, et nuptis multo illustriores haberi, rursum hæret inquit, Volo autem vos sine sollicitudine esse*. Neque id hic solum facit, sed etiam quo loco ei de injuriis ferendis sermo est, eandem consilii viam inquit. Nam cum dixisset, *Si esurit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi* (Rom. 12. 20): qui rem tantam imperaret, contraque naturæ necessitatem niti juberet, ac cum rogo tam intolerabili decertare, ubi ad mercedem ventum est, de cælo ac cælestibus silentium; tantum ejus a quo læsus sis damno remunerationem definit: *Id enim faciens*, inquit, *carbones ignis in ejus caput congeris* (Ibid.). Quid igitur eo solatii genere usus est? Non insectia neque ignarus quemadmodum alliciendus atque inducendus sit auditor, sed quod maxime omnium mortalium hac virtute præditus esset, persuadendi, inquam. Unde id apparet? Ex iis quæ disserit. Qui, et quomodo? Corinthiis loquebatur; prius enim hoc de virginitate expediemus; Corinthiis, inquam, apud quos statuerat nihil scire, nisi Jesum Christum, et eum crucifixum (1. Cor. 2. 2); quos ut spirituales alloqui non potuerat, et quod carnales es-

sent adhuc, lacte aluerat; quibus etiam cum hæc scriberet, hæc vitio dabat, *Sed ne nunc quidem potestis; adhuc enim carnales estis, et secundum hominem ambulatis* (1. Cor. 3. 2). Ideo a rebus terrenis, aspectabilibus ac sensibilibus, eos et ad virginitatem instigat, et a matrimonio abducit: quod probe sciret, dejectos atque pronos et in terram adhuc inclinatos terrenis rebus magis cieri ac pellici. Quid est enim, quæso, quod homines quidem rustici ac pingues tum parvis, tum magnis in rebus secure Deum et jurant et pejerant; in capite vero filiorum jurare numquam animum inducunt? cumque et perjurium et supplicium hoc illud longe gravius sit, tamen hoc quam illo jurjurando magis continentur. Atqui ad pauperes juvandos non perinde sermonibus de regno excitantur, etsi frequenter audiant, atque spe consequendi in præsentia vita sibi aut liberis boni. Itaque tum maxime in his adjumentis ambiciosi sunt, ubi ex diuturno morbo convalescent, ubi periculum effugerint, ubi magistratum aliquem et imperium nacti sint; planeque multo plures iis, quæ ante pedes sint, magis incitari deprehendas. Hæc namque et in secundis vehementius extingunt, et in adversis terrent acris, quod horum sensum propinquiorem habeant. Quare et cum Corinthiis sic disseruit, et Romanos a rebus præsentibus ad injuriæ patientiam exercuit. Anima enim infirma lacessita, non tam facile iræ venenum remittit, si de regno audiat, atque in spem veniat remotam, quam si ejus qui injuriam dederit ultionem expectet. Itaque volens injuriarum recordationis radicem convellere, atque iram amovere, quod efficacius erat ad eum qui læsus esset solandum profert, non ut eum repositis in futuro tempore præmiis fraudaret, sed ut quoque modo in philosophiæ viam induceret atque ad reconciliationem ostium aperiret. Nam in omni præclara functione initium facere difficillimum est; post ingressum ea non æque est laboriosa. At non Dominus noster Jesus Christus idem facit, nec cum de virginitate, nec cum de injuriis ferendis disputat; sed illic cæleste regnum proponit: *Sunt enim*, inquit, *eunuchi, qui seipsos propter regnum cælorum castrarunt* (Matth. 19. 12): cum vero pro hostibus precari monet, nec detrimenti eorum qui læserint, nec igneorum carbonum meminit, sed ea omnia pusillanimitas ac miserris dicenda mittens, ipse eos majoribus præmiis invitat. Quibusnam? *Ut similes sitis*, inquit, *Patris vestri qui in cælis est* (Matth. 5. 45). Vide quantum præmium; nam auditores erant Petrus, Jacobus, Joannes, cæteraque apostolorum turba: itaque eos spiritualibus præmiis allicit. Atque idem et Paulus fecisset, si cum ejusmodi tractasset: sed qui cum Corinthiis ageret, adhuc radius affectis, jam inde eis laborum fructum proponit, quo virtutis negotium promptius inirent. Neque aliam ob causam Deus Judæis (Deut. 28), omnia cælestis regni pollicitatione, terrena bona largiebatur, et pro sceleribus non gehennam, sed ævi hujus calamitates, pestem, famem, morbos, bella, exsilium, reliquaque similia comminabatur, his enim carnaliores magis continentur ac

μοῦς, καὶ νόσους, καὶ πολέμους, καὶ αἰχμαλωσίαν, καὶ
δοσὰ τοιαῦτα ἕτερα. Τούτους γὰρ μᾶλλον οἱ σαρκικώτεροι
τῶν ἀνθρώπων κατέχονται, καὶ ταῦτα μᾶλλον δεδοίκασι·
τῶν δὲ οὐχ ὀρωμένων οὐδὲ παρόντων ἐλάττωται ποιοῦνται
λόγον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος τούτοις μᾶλλον ἐνδιατρί-
βει, ὡς μάλιστα αὐτῶν ἀποκρίσθαι τῆς παχύτητος ἦν
ικανά. Ἡρὸς τούτοις δὲ κάκεινο διέειπε ἐβούλετο, ὅτι τῶν
μὲν ἄλλων ἀγαθῶν ἕνια ἐνταῦθα μὲν ἡμᾶς πόνοις πε-
ριβάλλει πολλοῖς, τὸν δὲ καρπὸν ἅπαντα ἐν τῷ μέλλοντι
ταμιεύεται χρόνῳ· ἡ δὲ παρθενία ἐν αὐτῷ τῷ κατορ-
θούσῃ οὐ μικράς ἡμῖν ἀποδίδωσι τὰς ἀμοιβὰς, τοσού-
των ἀπαλλάττουσα πόνων καὶ φροντίδων. Μετὰ δὲ τού-
των καὶ τρίτον τί συγκατασκεύασε. Ποῖον; Τὸ μὴ τῶν
ἀδυνάτων [311] νομισθῆναι εἶναι τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ καὶ
τῶν σφόδρα δυνατῶν. Ποιεῖ δὲ αὐτὸ, ἐκ περιουσίας πολ-
λῆς τὸν γάμον ἀποφαίνων πλείονας ἔχοντα δυσκολίας, ὡς
εἰ πρὸς τινα εἴηγε· Μοχθηρὸν καὶ ἐπιπόνον οὐ εἶναι τὸ
πρᾶγμα τοῦτο δοκεῖ· δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο ἐργασίᾳ φημι
δεῖν αὐτὸ μετεῖναι, ὅτι οὕτω βέλτερόν ἐστιν, ὡς πολλὴ τοῦ
γάμου πράγματα ἡμῖν παρέχιν ἐλάττω· ἐπειδὴ γὰρ
φείδομαι, φησὶν, ὡμὸν καὶ οὐ βούλομαι θλίψιν ὑμᾶς
ἔχειν, διὰ τοῦτο ὑμᾶς οὐ θέλω γαμεῖν. Καὶ ποῖαν θλίψιν;
εἰποὶ τις ἂν ἴσως· τούναντίον μὲν οὖν καὶ ἀνεσιν ἔχοντα
πολλήν καὶ τρυφήν τὸν γάμον εὐρήσκουσιν. Καὶ πρῶτον
ἀπάντων τὸ μετὰ πάσης ἀδείας τὴν ἐπιθυμίαν ἀποπλη-
ροῦν, καὶ μηδεμίαν ἀπὸ τῆς φύσεως ὑπομένειν βίαν, οὐ
μικρὸν εἰς βρωτῶν λόγον ἐστίν· ἔπειτα τὸ καὶ τὴν
ἄλλην διαγωγὴν ἀπηλλάτθαι κατηφείας καὶ αὐχμοῦ, καὶ
μίστην εἶναι φαιδρότητος καὶ γέλωτος καὶ χαρᾶς. Καὶ
γὰρ τραπέζῃ πολυτελεῖ, καὶ μαλακοῖς ἱματίοις, καὶ
στρωμνῇ μαλακωτέρᾳ, καὶ λουτροῖς διηνεκέσι, καὶ μύ-
ροις, καὶ ὀνυμύρῳ οὐδὲν χεῖρον διακειμένη, καὶ ἑτέρα
πολλὴ καὶ διαφόρῳ δαπάνῃ λειτουργοῦντες τῇ σαρκί,
πολλὴν ἀπὸ ταύτης παρέχουσιν αὐτῇ τὴν τρυφήν.

Ν. Μάλιστα μὲν οὐδὲ ταῦτα εἴπεται· ὁ δὲ γάμος τὴν
τῆς μίξεως μόνος ἀδειαν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν τρυφήν
παρέχειν ἡμῖν εἴθε. Καὶ μάρτυς ὁ μακάριος Παῦ-
λος· οὕτως αὖ λέγων· Ἡ δὲ σπαταλῶσα ὥσπερ τέθη-
κεν. Εἰ δὲ περὶ χρητῶν ταῦτα εἰρηται, ἀκούουσιν καὶ
περὶ τῶν γεγαμημένων τί φησι· *Γυναικας ἐν κα-
ταστολῇ κοσμίῳ μετὰ πάσης αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης
κοσμεῖν ἑαυτάς, μὴ ἐν πλεγμασίν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαρ-
γαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, ἀλλ' ὡς πρέπει
γυναῖξιν ἐπαγγελιομέναις θεοσέβειαν, δι' ἔργων
ἀγαθῶν.* Καὶ οὐκ ἐνταῦθα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐτέρωθεν
ἴδοι τις ἂν πολλὸν αὐτὸν ποιοῦμενον τὸν λόγον ὑπὲρ τοῦ
μηδὲν ὧς εἶναι τούτων ἡμῖν περισπούδαστον. Καὶ τί
λέγει Παῦλον· δ; ὅτι τῆς ἀκρας φιλοσοφίας ἦν ὁ και-
ρὸς καὶ πολλὴ τοῦ Πνεύματος ἡ χάρις, εἴπεται ταῦτα.
Ὁ γὰρ Ἀμὼς τοῖς νηπίοις Ἰουδαίοις διαλεγόμενος,
ἐφ' ὧν καὶ τρυφὴ συγκεχώρητο καὶ πολυτελεία καὶ
πάντα, ὡς εἰπεῖν, τὰ περιττά, ἀκούσιν πῶς σφόδρα καθ-
άπτεται τῶν τῇ τρυφῇ προσκειμένων. Οὐαί, οἱ ἐρ-
χόμενοι εἰς ἡμέραν κακίην, οἱ ἐγγιζόντες καὶ ἐραπτό-
μενοι σαβδῶν ψευδῶν, οἱ καθευδόντες ἐπὶ κλινῶν
ἐλεφαντίνων, καὶ κατασπαταλῶντες ἐπὶ ταῖς στρω-
μναῖς αὐτῶν· οἱ ἐσθλόντες ἐρίφους ἐκ ποιμνίων, καὶ
μοσχάρια ἐκ μέσου βουκολίων γαλαθηνά· οἱ ἐπι-
κροτοῦντες πρὸς τὴν φωνὴν τῶν ὀργάνων· ὡς ἐστὶν

ἐλογίζαντο, καὶ οὐχ ὡς φεύγοντα· οἱ πίνοντες
δινλισμένον οἶνον, καὶ τὰ πρῶτα μύρα χριόμενα.

ΝΑ'. Ὑπὲρ οὖν ἔφη μάλιστα μὲν οὐκ ἐφίεται τρυφῇ,
δὲ καὶ μηδὲν τούτων κεκώλυτο, ἀλλὰ πάντα συνεχωρεῖ
ἐστὶν ἕτερα τούτων ἀντιβῆλοπα εἰς ἀθυμίαν καὶ ὀδύ-
ν· μᾶλλον δὲ οὕτω πλείονα καὶ μέζω, ὡς μὴ δὲ
κράν ἀπὸ τούτων ἡμᾶς λαμβάνειν τὴν αἰσθησιν, ὡς
ἐκποδὸν ἅπασαν γίνεσθαι τὴν ἐξ αὐτῶν ἡδονήν.

ΝΒ. Εἰ γάρ τις, εἰπέ μοι, φύσει ζηλότυπος ὢν τύχη
καὶ ἐκ τίνος προφάσεως οὐκ ἀληθοῦς τοῦτ' ἡγησά-
[312] τῷ κακῷ, τί τῆς τοιαύτης ψυχῆς ἐλευσινότερον
νοεῖ; ἂν; Πόλεμον τινα καὶ χειμῶνα ἢ τῇ τοιαύτῃ
ραβδάλοντες οἰκία, ἀκριβῶς ἐπιτυχεῖν δυνήσμεθα
εἰκότως· πάντα ὀδύνῃς μεστὰ, πάντα ὑποφίας καὶ σ-
σεως καὶ παραχῆς. Τῶν γὰρ δαιμονίων τῶν ἢ φρενὴς
κατεχομένων νόσῳ οὐδὲν ἄμεινον διακρίνεται ὁ ταύτης
μανίξ πληγῆς· οὕτω συνεχῶς ἐξάλλεται καὶ ἀποπῆ
καὶ δυσχεραίνει πρὸς ἅπαντας, καὶ εἰς τοὺς παρόν-
τας ἀπλῶς καὶ ἀνευθύνως ἀφίστηναι δεῖ τὴν ὀργὴν, καὶ ὡς
ὁ λόγος ἦ, καὶν υἱὸς, καὶν ὁσιτοῦν ἕτερος. Καὶ ἡδονὴ
ἀπληλῆται πάσα, κατηφείας δὲ ἅπαντα γέμει καὶ π-
θους καὶ ἀηδίας· καὶ οἶκοι μὲνη, καὶ εἰς ἀγορὰν ἐ-
βάλλη, καὶν ἀποδύμιαν ἀπέλθεται, πανταχοῦ τὸ δεινὸν
ἄπτεται κέντρου παντὸς χαλεπώτερον παρακλίζον καὶ
ἐρεθίζον αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, καὶ οὐ συγχωροῦν ἡρεμί-
α· οὐ γὰρ ἀθυμίαν μόνον αὕτη ἡ νόσος, ἀλλὰ καὶ θυμὸς
ἀφόρητον τίκειν εἰς τοὺς. Τούτων δὲ ἕκαστον καὶ καὶ
ἑαυτὸ μὲν ἱκανὸν ἀπολέσει τὸν ἀλόντα· ὅταν δὲ καὶ ὁ
συνελθὼντα πολιορκῇ, συνεχῶς αὐτὸν πιέζοντα, καὶ ὡς
βραχὺν ἀναπνεῖν συγχωροῦντα καιρὸν, πῶσων τοῦ
θανάτου οὐ χαλεπώτερον; Ἄν τε γὰρ πενίαν εἴποι
τὴν ἐσχάτην, ἂν τε νόσον ἀνίατον, ἂν τε πῦρ, ἂν
σὶδηρον, οὐδὲν ἴσον ἐρεῖ. Καὶ τοῦτο οἱ πείραν λαβόντες
ἴσασιν· μόνον καλῶς· λόγος γὰρ οὐδεὶς ἂν παραστήσει
τοῦ δεινοῦ τὴν ὑπερβολήν. Ὅταν γὰρ τὴν μάλιστα π-
των ἀγαπωμένην, καὶ ὑπὲρ ἧς ἂν ἡδύς καὶ τὴν ψυχὴν
προλοῖτο, ταύτην ἀναγκάσει δι' ὑποφίας ἔχειν αἰετ-
τῶν ἀπάντων αὐτὸν παραμυθησασθαι δύναται; ἂν; Ἄν
γὰρ εἰς εὐνὴν τρέψεται, ἂν τε σίτον ἐλθέσθαι καὶ πῶ-
δὲν, τὴν μὲν τράπεζαν οἴσεται δηλητηρίων γέμ-
φαρμάκων μᾶλλον ἢ ἐδεσμάτων· ἐπὶ δὲ τῆς εὐνῆς ὡς
μικρὸν ἀτρεμεῖν ἀνέξεται χρόνον, ἀλλ' ὥσπερ ἀνδράκα
ὑποκειμένον οὕτως θαυμάζεται καὶ μεταστρέφεται· καὶ
οὕτε συνουσία φίλων, οὕτε πραγμάτων φροντίς, οὐ-
κινδύνων φόβος, οὕτε ἡδονῆς ὑπερβολή, οὕτε ἄλλο ὡ-
δὲν τῆς τοιαύτης αὐτὸν ζῆλῃς ἀπαγαγεῖν εἰς δυνήσεται·
ἀλλὰ παντὸς μὲν χρηστοῦ, παντὸς δὲ λυπηροῦ τυραν-
νικώτερον οὗτος αὐτὸν κατακρατεῖ τὴν ψυχὴν ὁ χειμῶν.
Ταῦτα διασκεψάμενος ὁ Σολομὼν εἴπεται· *Σκλήρως ὡς
ἡδὴς ἐχλός· καὶ πάλιν, Μεσότης γὰρ ὕψους θυμὸς
ἀνδρὸς αὐτῆς, οὐ φείσεται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, καὶ οὐκ
ἀνταλλῆσεται οὐδενὸς ἐν τῷ τῇ ἐχθρῷ, οὐδὲ μὴ
διαλυθῇ πολλῶν δώρων.* Τοσαύτη γὰρ ἡ τῆς νόσου
ταύτης μαγία, ὡς μὴδὲ μετὰ τὴν τοῦ λελυπηκότος τι-
μωρίαν ἀφείσθαι τῆς ὀδύνῃς· πολλοὶ γοῦν πολλὰς ἐν-
ελόντες τὸν μοιχόν, τὸν θυμὸν καὶ τὴν ἀθυμίαν οὐκ ἴσ-
σαν ἀνελεῖν. Εἰσὶ δὲ οἱ καὶ μετὰ τὸ κατασφάξαι τὰς ἐν-
τῶν γυναῖκας ἐμειναν ὁμοίως ἢ καὶ μειζώνας τηρέμεναι
τῇ πυρὶ. Καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ τοσοῦτος συζῇ κακοῖς, καὶ
ὅταν μὴδὲν ἀληθὲς δι' τύχῃ ἢ δὲ ἀθλία καὶ ταλαίπωρ
ἔκειναι πολλὰ χαλεπώτερα ὑπομένει τάνδρος. Ὅταν γὰρ
τὸν ὀφειλοντα εἶναι παραμυθίαν τῶν λυπηρῶν ἀπάντων,
καὶ ὅθεν προστασίαν ἐχρῆν προσδοκᾶν, τοῦτον ἐκτεθηρι-
μένον καὶ πάντων πολεμικώτερον ἴδῃ διακείμενον πρὸς
αὐτὴν, ποῦ δυνήσεται βλεῖναι λοιπόν; πρὸς τίνα κατε-
φύγῃ; πόθεν τὸν κακὸν εὐρὴ τὴν ἀπαλλαγὴν, τοῦ λιμέ-
αὐτῇ προκεχωσμένου, καὶ μυρίων γέμοντος προβόλων; Τότε

^a Reg. πολέμων καὶ φροντίδων.

^b Reg. οὐδὲ ταῦτα ἐφίεται τῷ γάμῳ· τὴν γὰρ τῆς μίξεως... καὶ
τὴν τῆς τρυφῆς. Infra Reg. multum differt ab editis: sic enim
habet, γεγαμημένων τί φησιν; γυναῖκας ὡσαύτως ἐν καταστολῇ
κοσμίῳ.

^c Reg. περισπούδαστον· «ἔχοντες» γὰρ, φησὶ, «διατροφὰς
καὶ σκεπάζματα, τοῦτοις ἀρκασθήσμεθα. Οἱ γὰρ βουλομένοι
πικροτεῖν, ἐμπιπτοῦσιν εἰς ἐπιθυμίαν ἀνοήτου καὶ βλαβερὰς, αἰ-
νίτες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἄλυστον καὶ ἀπώλειαν.» Καὶ
τί λέγει Παῦλον.

^d Reg. πῶς ἐσκαπτε σφοδρῶς τοὺς τῇ τρυφῇ προσκειμένους,
λέγων.

^e Reg. τῶν ὀργάνων· οἱ πίνοντες τὸν διυλισμένον οἶνον... μύρα
χριόμενοι, ὡς ἐστὶν ἐλογίζαντο, καὶ οὐχ ὡς φεύγοντα.

^f Reg. et Savil. ποῖον πόλεμον, τίνα χειμῶνα.

^g Reg. ἀναγαγεῖν.

perterresunt; de iis vero quæ aspectum fugiant, nec præsto sint, minus anguntur. Quare Paulus in iis magis hæret, quæ eorum tarditatem potissimum ferirent. Præterea illud quoque ostendere volebat, cæterarum virtutum quasdam hic nos multis laboribus exercere, et fructum omnem in futurum tempus condere: virginitatem vero, etiam dum colitur, non levem nobis compensationem reddere, quæ nos tot ærumnis atque curis liberet. Atque insuper et tertium quiddam præstitit. Quidnam? Ne res impossibilis crederetur, sed vel in primis facilis. Id autem efficit, inesse in matrimonio plus difficultatum facile demonstrans; quasi diceret: *Ærumnosa tibi ac laboriosa res videtur!* equidem vero propterea persequendam censeo, quod adeo levis sit, ut negotiorum multo minus quam matrimonium præbeat. Nam cum vobis parcam, inquit, nec velim miseras habere, optarem vos matrimonium non contrahere. Quam miseriam? dicat fortasse quispiam; imo vero grandem oblectationem ac delicias habere inveniemus. Atque in primis summa cum licentia cupiditatem explere, nec cogi naturæ impetum ferre non minimum facit ad facilitatem: insuperque reliqua omnis vita a mœrore ac squalore libera, hilaritatis, risus, gaudii plena est. Etenim et opiparis mensis, et delicatis vestibus, et molli toro, et perpetuis balneis, et unguentis, et vino unguento nihilo deteriori, aliaque multa ac varia impensa corpus curantes, inde summas ei delicias comparant.

L. *Deliciæ perinde in Veteri atque in Nova Lege prohibita.* — At vero neque hæc licent, et matrimonium coitus solum licentiam, non etiam deliciarum præstare solet: id beatus Paulus testatur his verbis, *Quæ autem in deliciis est, vivens mortua est* (1. Tim. 5. 6). Quæ si de viduis effatus est, audi quid de nuptis iudem dicat: *Mulieres habitu modesto, cum omni verecundia et sobrietate ornantes se, non cincinnis, aut auro, aut margaritis, aut sumptuoso vestitu, sed ut feminas decet, pietatem recte factis profitentes* (1. Tim. 2. 9. 10). Neque hic solum, sed alibi quoque in eo valde frequens est, nihil plane harum rerum magnopere expetendum nobis esse. Et quid Paulum dico? qui cum et summæ accurationis tempus esset, et ingens spiritus gratia, hæc dicebat. Amos enim, qui infantes Judæos alloquebatur, qua tempestate deliciæ, luxus, omniaque, ut sic dicam, supervacanea permissa erant, audi ut deliciis addictos serio tangat: *Væ qui ad diem malum conflunt, qui falsa sabbata frequentant atque tractant; qui in lectis cubantes eburneis, luxuriantur in suis cubilibus, et ovillum hædos, et ex medio bovillum lactentes vitulos comedunt; qui ad organorum sonum plaudunt, fugitiva pro statis habentes, vinum defæcatum bibentes, et primariis unguentis delibuti* (Amos 6. 4-6).

LI. *Licet deliciari permissum esset, matrimoni tamen molestias satis esse quæ eam voluptatem extinguant.* — Itaque quod dicebam in primis, nec deliciari

licet. Quin ut nihil horum vetitum esset, sed omnia concessa, at sunt alia ad mœstitiam ac dolorem his æqualia, imo tanto et plura et majora, ut illorum nec minimum quidem sensum capiamus, sed omnis ex iis voluptas facessat.

LII. *Quantum malum sit zelotypia.* — Si enim quis natura sit ad zelotypiam propensus, aut ex causa, ulla minime vera eo malo corripitur, ecquid anima huiusmodi miserabilis sit? Si bellum atque tempestatem cum his ædibus comparemus, accuratam huiusce rei consequemur imaginem: omnia tristitiæ, suspitionis, rixarum, turbæ plena sunt. Nam qui hac insaniam ictus sit, ei nihilo melius est, quam dæmoniis ac mente captis: adeo assidue exsiliit, resiliit, in omnes stomachatur in præsentem, seu servus, seu natus, seu quisquis alius sit, immerentes licet, irascitur. Voluptas prorsus fugatur, mœrore, luctu, insuavitate omnia referta sunt: seu domi maneat, seu in forum prodeat, seu iter adornet, ubique malo tangitur, animum ei quovis stimulo acrius pungente ac vexante, nec quiescere sistente: neque enim hic morbus tristitiam solum, sed etiam intolerabilem furorem parere solet. Atque hæc vel singula satis sint quæ hoc morbo captum concilient: sin autem simul conjuncta oppugnent, eum assidue prementia, nec minimum ei respirandi tempus tribuentia, qua non morte id acerbius sit? Nam seu extremam egestatem, seu insanabilem morbum, seu ignem, seu ferrum nomines, nihil par dixeris: id soli experti probe sciunt. Nulla est enim dicendi tanta vis, quæ mali gravitatem consequatur. Etenim cum omnium carissimam, et pro qua lubens vel vitam impendat, suspectam habere semper cogitur, quid est omnino quod solari eum possit? Seu namque somnum inire, seu cibum potumque capere necessum sit, mensam letalibus venenis potius quam edulis instructam credet: in lecto nec vel momento quiescet, sed tanquam subjectis prunis æstuabit ac jactabitur: neque aut amicorum congressus, aut negotiorum cura, aut periculorum metus, aut ingens voluptas, aut aliud quidquam ab eo æstu hominem abducere potest, sed procella hæc omnibus et jucundis et tristibus potentius animum possidet. Hæc cum perspexisset Salomon, dicebat: *Durus sicut infernus zelus* (Cant. 8. 6): et rursum, *Plenus enim zeli ejus viri furor, non parcat in die judicii, nec redemptione ulla inimicitias componet, nec quantisvis donis placabitur* (Prov. 6. 34. 35). Is est enim morbi hujus furor, ut nec sumpto de eo qui læserit supplicio, dolorem missum faciat. Itaque multi, adultero sublato, iram atque mœrorem tollere non potuerunt. Sunt et qui cæsis suis conjugibus, æque, imo magis, eo rogo exarserint. Ac vir quidem in his malis degit, etiam cum nihil verum sit. Cæterum misera illa et ærumnosa vel viro gravius exercuitur. Nam cum eum, qui ærumnarum omnium solatium esse debeat, et unde præsidium expectandum sit, esserum atque omnium in se inimicissime affectum cernit, quo jam se vertat? ad quem confugiat? unde malorum auxilium petat, portu ei præstructo, et innumerabilibus scopulis referto? Tum et servus et an-

¹ Reg.... Nobis esse: Habentes enim, inquit, alimenta et tegumenta, his contenti sumus. Nam qui volunt divites fieri incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia et nociva, quæ mergunt homines in interitum et perditionem (1. Tim. 6. 8. 9). Et quid Paulum dico?..

eille in eam viro contumeliosiores sunt. Est enim genus hoc hominum, cum alioqui suspiciosum et ingratum, tum licentiæ plus nacti, interque se adversos heros conspicientes, ex eorum bello non levem improbitatis suæ ansam capiunt. Nam tum iis quidquid lubet summa impunitate fingere atque comminisci licet, et suspicionem calumniis suis confirmationem reddere. Animus enim semel hoc pestilenti morbo occupatus, facile cuncta credit, et aure omnibus ex æquo aperta, sycophantas a non sycophantis discernere non sustinet, sed ii potius vera dicere videntur, qui suspicionem augent, quam qui tollere conantur. Itaque fugitivi illi, eorumque uxores, nihilo minus ei quam contubernalis timendi et horrendi sunt, suumque illis locum cedit in illorumque ordinem transeat oportet. Et quando sine lacrymis agere poterit? quam noctem? quem diem? quod festum? quando citra gemitum, ejulatam, lamenta? Minæ, contumeliæ, convicia perpetuo, tum a viro temere sancio, tum ab impuris famulis: custodiæ unæ atque alteræ: omnia terroris ac trepidationis plena. Neque enim exitus solum et ingressus, sed et verba et obtutus et suspiria accurate atque curiose explorantur, et vel saxis rigidiorum silentio cuncta ferre, ac thalamo pæpetuo affixam esse victo durius necesse est, vel loqui, suspirare, egredi volentem, omnium causam dicere apud corruptos eos iudices, famulas inquam et servorum turbam. Igitur, si placet, cum his malis et opes ingentes et splendidas mensas et servorum gregem, generis splendorem, potentiae magnitudinem, gloriam summam, majorum claritatem confer; eorum quæ vitam hanc studio desiderabilem efficiant nihil prætermitte, sed omnia diligenter collecta dolori huic oppone: sane voluptatem quæ ex iis manat nec apparentem quidem cernes, atque ita profligatam, ut scintilla in vastum æquor illapsa exstinguitur. Et hæc quidem ubi vir zelotypia fuerit affectus. Sin ad uxorem ægritudo ea pervadat (neque enim id raro evenire solet), cum illo quam cum hac melius agetur: sed in hanc miseram rursum major dolorum pars redundabit: neque enim fas est iisdem armis in suspectum uti. Nam quis uxorem ferat jubentem domi assidue manere? quis e servis herum observare ausit, quin continuo ad barathrum abripiatur? Itaque nec his machinamentis solari se possit, nec iram verbis efferre: sed vir semel fortasse iterumque vitiligantem patietur; sin criminari persistat, statim docelbit, præstare ea silentio ferre ac tabescere. Atque hæc quidem si suspicio sit. Porro si malum hoc verum sit, jam uxorem nemo e læsi manibus eripiat, quin leges opulantes nactus omnium sibi carissimam in iudicium adductam trucidet: cæterum vir legum pœnas effugit, sublimes ac divinæ sententiæ servatus. Verum id ad miseræ consolationem non sufficit; sed necesse est longam quamdam ac miserandam mortem subire, per incantamenta atque veneficia, quæ adulteræ mulieres præparant: pleræque etiam nec insidiis in eas quas lacescant opus habuerunt, sed illæ mœroris vehementia prius extinctæ,

ipsas præverterunt. Ita ut quantumvis viri omnes ad matrimonium confluerent, feminis id non sit persequendum. Nam nec inesse in se tantam libidinis impotentiam possunt dicere, et dolorum qui ex eo impendeant plus capiunt: quod quidem jam est a nobis demonstratum. Quid igitur, inquit, id in omni matrimonio est? Nec vero abest ab omni: cæterum ab omni virginitate longe atque procul est. Ac nupta licet in malum non incidat, at in mali metum incidet: neque enim potest, cui cum viro consuescendum sit, non una cum consuetudine mala omnia secum putare ac metuere: virgo autem non solum a molestiis, sed etiam a suspicione libera est. At hoc non est in omni matrimonio. Non equidem id dico, sed quamvis id non insit, alia insunt multa, ac licet illa effugias, omnia plane effugere non possis; sed velut in sentibus, quæ vestimentis adhæreant, qui sepe transcendit, ad unam evellendam conversus, aliis pluribus tenetur: ita et in re uxoria, qui hoc perrumpit, illo rursum læditur; qui vero illud evaserit, aliud offendit: nec facile matrimonium invenias omni molestia solutum.

LIII. *Conjugium divitum expetendum non esse, imo pauperum connubio molestius esse.* — Verum, si videtur, infaustis dimissis, quod in eo ter beatum existimetur, et multi, adeoque omnes optent consequi, id nunc in medium productum inquiramus. Quidnam id est? Qui pauper, humilis, abjectus sis, ex ampla ac potenti et locuplete domo uxorem ducere. At hoc, quod expetendum videtur, non minoribus, quam illud, quod perosum est, calamitatibus obnoxium deprehendimus. Est enim alioqui cum hominum genus insolentissimum, tum in iis mulieres, eo quidem magis, quo impotentiores sunt. Quare et morbo hoc facilius capiuntur: si vero superbiæ graves etiam causas habeant, nihil est quod eas in officio contineat; sed quasi flamma materiam nacta, ita immane quantum se sustollunt, ordinem invertunt, summa infimis mutant. Nam virum uxor capitis locum tenere non sinit, sed qua est contumacia atque fastu, de eo gradu dejectum in suum, id est ad subjectionem, compellit, ipsaque sit caput ac dux. Et quid ea absurditate gravius esse potest? ut nihil dicam, convicia, contumelias, insuavitatem, quæ omnium sunt durissima.

LIV. *Quantumvis subjectam uxorem opulentam habeas, ingens incommodum esse.* — Jam si quis dicat (nam equidem multos dicere audiui, cum ejusmodi sermones incidunt): Tantum dives et nummosa sit, nullo negotio ejus fastus deprimeretur ac dejectetur: si quis, inquam, hæc dicat, næ ille primum ignorat valde id difficile esse; deinde ut contingat, non parum adfert detrimenti. Etenim vi et timentem ac coactam viro subjici, gravius atque injucundius est, quam vel summa auctoritate ei imperare. Quid ita? Quod ea vis amicitiam omnem ac voluptatem expellat: amicitiae autem atque studii vicem terrore ac necessitate subeunte, quanti jam illud fuerit matrimonium æstimandum?

LV. *Intolerabile malum esse ditiori viro nubere.* — Atque hæc quidem si uxor opulenta sit. Sin contingat,

καὶ [313]
αὐτῇ κέ
στον το
ἐπιλάθ
κρατοῦν
ρίας
τιθέναι
μετὰ δ
αὐτῶν
ποντρε
πεῖθετο
οὐκ ἀνέ
των, ἀ
τὴν ὅ
καθελ
μεν το
καὶ τὰ
προσμ
ἀδελφ
ἡμέρα
μὴν κ
παντὸς
δὲ παρ
καὶ δ
καὶ ἐξ
καὶ β
τῆς δ
εἶναι,
ἡλώστ
γεσθ
καὶ λ
θεραπ
εἰ βο
καὶ τ
λαμπ
νων
κωτῶ
συνα
δύει
ὥσπε
σθε
εἰ δ
γάμ
στα
τὴν
δὲ λ
γὰρ
τὸς
οὐκ
ὄψ
ἐστ
ὄσ
δὲ δ
ρε
ὄτ
ἐξ
αἰ
τη
μ
κ
το

καὶ [313] οἰκείται καὶ θεράπηναι τάνδρῃ ὀδυστικώτερον αὐτῇ κέχρηται· ὑποπτον μὲν γὰρ καὶ ἄλλως καὶ ἀχαριστον τοῦτο τὸ γένος, ὅταν δὲ καὶ παρῆρηταις μείζονος ἐπιλάβηται, καὶ διαστασιάζοντας πρὸς ἀλλήλους ἴδῃ τοὺς κρατοῦντας αὐτῶν, οὐ μικρὰν ἀφορμὴν τῆς οἰκείας βδελυρίας· τὸν ἐκείνων λαμβάνουσι πόλεμον. Καὶ γὰρ συντιθέναι καὶ πλάττειν ὅσα περ ἂν ἐθέλωσιν ἐξεστὶν αὐτοῖς μετὰ ἀδελφᾶς ἀπάσης τότε, καὶ τὴν ὑπόψιν ταῖς παρ' αὐτῶν διαβολαῖς δυνατωτέραν ποιεῖν. Ἡ γὰρ ἅπαξ τῇ πονηρᾷ ταύτῃ νόσῳ κατατρεθεῖσα ψυχὴ πάντα εὐκόλως πείθεται, καὶ πᾶσιν ἀναπειτάσασα ἐξ ἴσης· ἐκείνους, οὐκ ἀνέχεται διακρίνειν τοὺς συκοφάντας τῶν μὴ τοιούτων, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ μάλιστα πιστὰ λέγειν δοκοῦσιν, ὅσοι τὴν ὑπόψιν ἐπαίρουσιν, ἢ ὅσοι σπουδάζουσιν αὐτὴν καθελείν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἀνάγκη δεοικέναι καὶ τρέμεν τοῦ συνοικούντος οὐχ ἥττον τοὺς δραπίτας· ἐκείνους, καὶ τὰς ἐκείνων γυναῖκας, καὶ τὴν αὐτῇ πρόπουσαν τάξιν προμείνῃν ἢ αὐτοῖς, τὴν ἐκείνων ἀντιλαβεῖν. Πότε οὖν ἀδακρυτὴ διαγαγεῖν δυνήσεται; ποῖαν νόκτα; ποῖαν ἡμέραν; ποῖαν ἑορτήν; πότε στεναγμῶν χωρὶς καὶ ὀδυρμῶν καὶ θρήνων; Ἀπειλαὶ καὶ ὕβρεις καὶ λοιδορίαι διαπαντός, αἱ μὲν παρὰ τοῦ τετρωμένου μάτην ἀνδρὸς, αἱ δὲ παρὰ τῶν μιαιφάνων θεραπόντων· φυλακαὶ, προφυλακαὶ, καὶ ἅπαντα δόους καὶ τρόμου μεστά. Οὐ γὰρ· εἰσδοκοὶ καὶ ἐξοδοὶ πολυπραγμονοῦνται μόνον, ἀλλὰ καὶ ῥήματα καὶ βιέμματα καὶ στεναγμοὶ μετὰ πολλῆς βασιανίζεσθαι τῆς ἀκριβοῦς, καὶ ἀνάγκη ἢ τῶν λίθων ἀκινυτοτέραν εἶναι, καὶ σιγῇ πάντα φέρειν, καὶ τῷ θαλάμῳ προσηλωσθαι διαπαντός· δεσμώτου χεῖρον, ἢ βουλομένην φθέγγεσθαι· καὶ στένειν καὶ ἐξέναι, πάντων εὐθόνης ὀύχην καὶ λόγον, ἐν τοῖς διεφθαρμένοις· ἐκείνοις δικασταῖς, ταῖς θεραπαινίσιν λέγω καὶ τῷ πλήθει τῶν οἰκετῶν. Τούτων, εἰ βούλει, μετὰ τῶν δεινῶν τίθει καὶ πλοῦτον ἄρατον, καὶ τραπέζης πολυτέλειαν, καὶ οἰκετῶν ἀγέλας, γένους λαμπρότητα, δυναστείας μέγεθος, ὅδξαν πολλήν, προγόνων περιφάνειαν· μηδὲν ὅλως ἀρῆς· τῶν δοκούντων ζηλωτὴν τὸν παρόντα βίον ποιεῖν, ἀλλὰ πάντα ἀκριβῶς συναγαγόν, ἀντίθε· ταύτῃ τῇ λύπῃ, καὶ οὐδὲ φαινομένην ὄψε· τὴν ἐξ ἐκείνων ἡρόνην, ἀλλ' οὕτως ἡφανισμένην, ὥστε ἐν πελάγει πολλῶν σπινθῆρα μικρὰν ἐμπροσθέντα σθεσθῆναι εἰκός. Καὶ ταῦτα μὲν ὅταν ὁ ἀνὴρ ζηλοτυπῇ· εἰ δὲ ἐπὶ τὴν γυναῖκα ποτε μεταβῇ τὸ πάθος (οὐκ ὀλιγάκις δὲ τοῦτο εἴθε γίνεται), ἐκείνος μὲν βῆρον διακρίσεται τῆς γυναικὸς, τὸ δὲ πλεόν τῆς ὀδύνης πάλιν ἐπὶ τὴν θόλιαν ἐκείνην μετέπεισεν· οὕτε γὰρ τοῖς αὐτοῖς ὀπλοῖς χρῆσασθαι ἐπὶ τὸν ὑποπεσθέντα δυνήσεται· τίς γὰρ ἀνέξεται γυναικὸς κελουσύσης οἴκου μένειν διαπαντός; τίς δὲ τὸν δεσπότην τολμήσει παρατηρεῖσθαι τῶν οἰκετῶν, καὶ οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὸ βάρβαρον ἀπαχθήσεται; Οὕτε οὖν τούτοις δυνήσεται ἑαυτὴν παραμυθῆσθαι τοῖς μηχανήμασιν, οὕτε τῷ τῇ ὀργῇ διὰ τῶν ῥημάτων ἐξενεγκεῖν, ἀλλ' ἅπαξ μὲν αὐτὴν ἴσω· χαλεπαίνουσιν ὅσοι καὶ δις ὁ ἀνὴρ· ἐὰν δὲ ἐπιμείνῃ συνεχῶς ἐγκαλοῦσα, διδάξει ταχέως αὐτὴν, ὅτι βέλτιον σιγῇ τὰ τοιαῦτα φέρειν καὶ τῆκεσθαι. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ταῖς ὑποψίαις· ὅταν δὲ ἀληθὲς ᾖ τυχὴν τὸ δεινόν, τὴν μὲν γυναῖκα οὐδαὶς ἐξαιρήσεται τῶν τοῦ ἡδικημένου χειρῶν, [314] ἀλλ' ἔχων αὐτῷ βοηθούντας τοὺς νόμους τὴν ἀπάντων αὐτῷ φιλάτην εἰς δικαστήριον ἀγαγὼν κατέσφαζεν· ὁ δὲ ἀνὴρ τὴν μὲν ἀπὸ τῶν νόμων διαφεύγει τιμωρίαν, τῇ δὲ θνωθὲν καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἀ τετήρηται ψήφῳ. Ἄλλ' οὐχ ἱκανὸν τοῦτο παραμυθῆσθαι τὴν θόλιαν ἐκείνην, ἀλλ' ἀνάγκη

μακρόν τινα καὶ ἑλεεινὸν ὑπομένειν θάνατον, τὸν ἀπὸ τῶν μαγανειῶν, τὸν ἀπὸ τῶν φαρμακειῶν, ἅπερ αἱ πορνεύουσαι γυναῖκες κατασκευάζουσιν. Εἰσι δὲ αἷς οὕτε ἐπιβουλῆς ἐπὶ τὰς ἡδικημένας ἐδέχθη, ἀλλ' ἐφθασαν ἐκείναι προαναρπασθεῖσαι τῇ τῆς ἀθυμίας σφοδρότητι· ὥστε εἰ καὶ πάντες ἀνδρες ἐπέτρεχον τῷ γάμῳ, τὰς γυναῖκας οὐκ ἐχρῆν αὐτὸν διώκειν. Οὕτε γὰρ ἂν ἔχοιεν εἰπεῖν ὡς τοσαύτη παρ' αὐταῖς τῆς ἐπιθυμίας ἡ τυραννίς, καὶ τῶν τοῦ πράγματος κακῶν τὸ πλεόν αὐταὶ καρποῦνται μέρος, ὥστε οὖν καὶ ὁ λόγος ἀπέδειξε. Τί οὖν, φησὶν, ἅπανι τοῦτο πρόσεται τοῖς γάμοις; Ἄλλ' οὐδὲ πάντων ἀπεστι, παρθενίας δὲ πόρρω καὶ μακρὰν πάσῃ, ἐστὶ. Καὶ ἡ μὲν γαμηθεῖσα, κἂν μὴ τῷ δεινῷ περιπέσῃ, ἀλλὰ τῇ τοῦ δεινοῦ προσδοκίᾳ περιπεσείτω· οὐ γὰρ ἐστὶ τὴν ἀνδρὶ μέλλουσαν ὀμειεῖν, μὴ μετὰ τῆς ὀμείας πάντα ἀναλογίζεσθαι καὶ δεδοικέναι τὰ δεινὰ· ἢ δὲ παρθένος οὐ μόνον τῶν δυσχερῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑποψίας ἀπήλλακται. Οὐ πρόσεται τοῦτο πᾶσι τοῖς γάμοις. Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ τοῦτο φημι, ἀλλ' ἐὰν τοῦτο μὴ προσῇ, πολλὰ ἕτερα πρόσεται· κἂν ἐκείνὰ τις διαφύγῃ, πάντα ἀπλῶς διαφυγεῖν οὐ δυνήσεται. Ἄλλ' ὥστε ἐπὶ τῶν ἀκανθῶν τῶν τοῖς ἱματίοις προσπηγνυμένων ἐν τῷ τῆς αἵμασις διαβαίνειν, ὅταν ἐπιστραφῇ τις τὴν μίαν ἐξελείν, ἑτέρας κατέχεται πλείοσιν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ γάμου πραγμάτων ὁ τοῦτο διαδράς, ἐκείνῳ περιπέρεται πάλιν· καὶ ὁ τοῦτο διαδύς, ἄλλῳ προσέπειται, καὶ ὅλως οὐκ ἐνὶ γάμον πάσης εὐρεῖν ἀγέας ἐλεύθερον.

ΝΓ'. Ἄλλ', εἰ βούλει, τὰ δυσχερῆ τέως ἀφέντες τὸ δοκῶν εἶναι ἐν αὐτῷ μακχριστόν, καὶ οὐ πολλοὶ πολλᾶκις, μάλλον δὲ πάντες εὐχονται ἐπιτυχεῖν, τοῦτο ἀγαγόντες εἰς μέσον ἐξετάσωμεν νῦν. Τί δὴ τοῦτο ἐστιν; Τὸ πένθητα ὄντα καὶ εὐτελῆ καὶ ταπεινὸν ἀπὸ μεγάλων καὶ δυνατῶν καὶ πολλὰ χρήματα κεκτημένων γυναῖκα λαβεῖν. Ἄλλὰ τοῦτο τὸ ζηλωτὸν ἐκείνου τοῦ ἀπεικτοῦ οὐκ ἐλάττους εὐρήσομεν ἔχον τὰς συμφοράς. Ἔστι μὲν γὰρ καὶ ἄλλως τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· ὑπεροπτικώτατον, καὶ ἐν αὐτῷ τοῦτῃ μάλλον τὸ τῶν γυναικῶν, ὅση καὶ ἀσθενέστερον· διὸ καὶ μάλλον ὑπὸ τοῦ πάθους ἄλίσκεται· ὅταν δὲ καὶ ἀφορμὰς ἔχῃ τῆς ὑπεροψίας πολλὰς, οὐδὲν ἐστὶ τὸ κατέχον αὐτάς· ὥστε ὕλης τινὸς λαδομένην φιλῆ, οὕτως εἰς ὕψος ἄρατον αἵρονται, καὶ τὴν τάξιν ἀντιστρέφουσι, καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιοῦσιν. Οὐ γὰρ ἀφίσιν ἐν τῇ τῆς κεφαλῆς χώρα μένειν τὸν ἀνδρα ἢ γυνή, ἀλλ' ὑπὸ φρονήματος καὶ ἀνομοίας ἀπωσαμένη τῆς τάξεως αὐτὸν ἐκείνης, καὶ εἰς τὴν αὐτῇ προσήκουσαν ἀγούσα, τὴν τῆς ὑποταγῆς, αὐτὴ γίνεται κεφαλὴ καὶ ἀρχή. Τί οὖν ταύτης τῆς ἀνωμαλίας χεῖρον γένοιτο· ἂν; Καὶ σιωπῶ τὰ δεινὰ, τὰς ὕβρεις, τὰς ἀγέας, ἃ πάντως ἐστὶν ἀφορητότερα·

ΝΔ'. Εἰ δὲ λέγοι τις (καὶ γὰρ πολλὴν ἥκουσα λεγόντων ἐγὼ, ὅταν τοιοῦτοι γίνωνται λόγοι)· Πλουτεῖται μόνον [315] καὶ εὐπορος ἔστω, καὶ οὐδὲν ἔργον ἐστὶ κατενεγκεῖν αὐτῆς καὶ ταπεινωταί τὸ φρόνημα· εἰ τις οὖν ταῦτα λέγοι, πρῶτον μὲν ἀγνοεῖ ὅτι τῶν σφόδρα δυσκόλων ἐστὶν ἔπειτα ὅτι κἂν γένοιτο, οὐ μικρὰν ἔχει τὴν ζημίαν. Τὸ γὰρ ἀνάγκη καὶ δεδοικῆναι καὶ μετὰ βίας ὑποτετάχθαι τῷ ἀνδρὶ τοῦ μετὰ πάσης ἐξουσίας ἐπιτάττειν· αὐτὸ βαρύτερον ἔσται καὶ ἀηδέστερον. Τί δὴ ποτε; Ὅτι πᾶσα ἐκβάλλει φιλιαν καὶ ἡδονὴν αὐτῇ ἢ βίαν· φιλίας δὲ οὐκ οὐσης οὐδὲ πῶθεν, ἀλλ' ἀντὶ τούτων φόβου καὶ ἀνάγκης, τίνος ὁ τοιοῦτος ἀξίος ἔσται γάμος λοιπὸν;

ΝΕ'. Καὶ ταῦτα μὲν ἡ γυνὴ ὅταν εὐπορος ᾖ. Εἰ δὲ συμβῇ ταύτῃ μὲν μηδὲν ἔχειν, τὸν δὲ ἀνδρα πλουτεῖν, θερά-

d Reg. ἄνωθεν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

e Reg. τὸ τῶν γυναικῶν γένος.

f Sic e Savilio pro ὑποτάττειν. Edit.

παίνα μὲν ἀντὶ γαμετῆς, καὶ ἡ ἐλευθέρα γίνεται δούλη, καὶ τὴν αὐτῇ προσήκουσαν παρῆρσιαν ἀπολέσασα, τῶν ἀργυρωνήτων οὐδὲν ἀμεινὸν διακρίσεται, ἀλλὰ καὶ ἀσελγαίνειν, καὶ παροινεῖν ἐκείνους ἐθέλλῃ, καὶ ἐπ' αὐτὴν ἀγειν τὴν ἐκείνης εὐνήν ἐταιριζομένων πολλῶς γυναικῶν, πάντα φέρειν ἀνάγκη καὶ ἀσμενίζεσθαι, ἢ τῆς οἰκίας ἐκπείσειν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἐστὶ τὸ δεινόν, ἀλλ' ὅτι τάνδρὸς οὕτω διακρίμενον, οὕτε οἰκέταις, οὕτε θεραπευσίαι μετ' ἐλευθερίας ἐπιτάττειν δυνήσεται, ἀλλ' ὥσπερ ἐν ἄλλοις ζῶσα, καὶ τῶν οὐ προσήκόντων ἀπολαύουσα, καὶ δεσπότη μᾶλλον ἢ ἀνδρὶ συνοικίους, οὕτω καὶ πράττειν καὶ πάσχειν ἅπαντα ἀναγκάζεται. Εἰ δὲ καὶ ἐξ ὁμοίων τις ἐθέλοι γαμεῖν, πάλιν τῷ τῆς ὑποταγῆς νόμῳ τὰ τῆς ὁμοτιμίας λυμαίνονται, τοῦ τῆς οὐσίας μέτρου πειθόντος αὐτὴν ἐξισοῦσθαι τῷ ἀνδρὶ. Τί οὖν ἂν τις ποίηται τοσαύτης δυσκολίας πανταχοῦ οὕσης; Μὴ γάρ μοι, εἰπού σφόδρα ὀλίγοι καὶ εὐαριθμητοὶ ταῦτα διέφυγον γάμοι, τούτους εἰς μέσον ἀγάγῃς· οὐ γὰρ ἀπὸ τῶν σπανιζόντων, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀεὶ συμβαινόντων χαρακτηρίζουσιν τὰ πράγματα προσήκει. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς παρθενίας δύσκολον ταῦτα γενέσθαι, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον, ἐπὶ δὲ τῶν γάμων δύσκολον μὴ γενέσθαι.

ΝΓ'. Εἰ δὲ ἐπὶ τοῖς δοκοῦσιν εἶναι χρηστοῖς, τοσαῦται τίκονται ἀθλῖαι καὶ συμφοραὶ, τί ἂν τις ἐπὶ τοῖς ὁμολογημένοις εἴποι λυπηρότερος; Οὐ γὰρ ὑπὲρ ἐνὸς δέδοικε θανάτου μόνον, καίτοι γε ἀπαξ μέλλουσα ἐναποθανεῖσθαι*, οὐδὲ ὑπὲρ μιᾶς φροντίζει ψυχῆς μιαν ἔχουσα μόνην, ἀλλὰ τρέμει μὲν ὑπὲρ ἀνδρὸς, τρέμει δὲ ὑπὲρ παίδων, τρέμει δὲ ὑπὲρ τῶν ἐκείνους προσήκόντων γυναικῶν πάλιν καὶ παίδων, καὶ ὅσῃ περ ἂν εἰς πλείονας ἐκτείνηται κλάδους ἡ ῥίζα, τοσούτῳ πλεονάζει καὶ τὰ τῶν φροντίζοντων αὐτῇ· καὶ καθ' ἕκαστον τοῦτων εἴτε ζῆμια χρημάτων, εἴτε σώματος ἀρρώστια, εἴτε ἑτερόν τι συμβαίη τῶν ἀδουλήτων, ἀνάγκη κόπτεσθαι καὶ θρηνεῖν τῶν πασχόντων οὐχ ἥττον αὐτῶν· καὶ μὲν προαπέλθωσιν ἅπαντες, ἀφόρητον τὸ πένθος· ἂν δὲ οἱ μὲν μένωσιν, οἱ δὲ ἄωροι ἀπενεχθῶσι θανάτοις, οὐδὲ οὕτω καθαρὰν εὐροί τις ἂν παραμυθίαν. Ὁ γὰρ ὑπὲρ τῶν ζώντων ἀεὶ φόβος καταστίνει τὴν ψυχὴν οὐκ ἐλάττων τῆς ἐπὶ τοῖς τετελευτηκόσι γίνεται λύπη, ἀλλ' εἰ δεῖ τι καὶ θαυμαστόν εἰπεῖν, χαλεπότερος. Τὴν μὲν γὰρ ἐπὶ τοῖς νεοκημνημένοις ἀθυμίαν ὁ χρόνος ἐμάλαξε, τὰς δὲ ὑπὲρ τῶν ζώντων φροντίδας μένειν ἀνάγκη διαπαντός, ἢ θανάτῳ παύσασθαι μόνῃ. Εἰ δὲ τοῖς οἰκείοις οὐκ [316] ἀρκοῦμεν πάθει, ποῖον βιωσόμεθα βίον τὰς ἐτέρων πενθεῖν ἀναγκαζόμενοι συμφοράς; Πολλὰ πολλάκις ἐγένοντο γονεὺν λαμπρῶν, ἀνεταρρήσαν μετὰ πολλῆς τῆς τρυφῆς, ἐξεδύσαντι τινι τῶν μεγάλων δυναμένων ἀνδρῶν, εἰτα ἐξαίφνης πρὶν ἐπὶ τοῖς μακαρισθῆναι, κινδύνου τινὸς καθάπερ καταιγίδος ἢ πνεύματος προσπεσόντος, κατέδυσαν καὶ αὐταί, καὶ τῶν τοῦ ναυαγίου συμμετέσχον δεινῶν, καὶ μυρίων πρὸ τοῦ γάμου καλῶν ἀπολαύουσαι, πρὸς τὴν ἐσχάτην ἀπὸ τοῦ γάμου κατέπεσαν συμφορὰν. Ἄλλ' οὐ ταῦτα, φησὶ, πᾶσιν, οὐδὲ ἀεὶ συμπίπτειν εἰσθαι, ἀλλ' οὐδὲ πάντων κεχώριται (καὶ γὰρ ἐγὼ τὰ αὐτὰ πάλιν ἐρῶ), ἀλλὰ τοῖς μὲν καὶ διὰ τῆς πείρας ἐπὶ πῆλθον, ὅσοι δὲ τὴν πείραν διέφυγον, τούτους διὰ τῆς προσδοκίας ἡνίασε. Παρθένος δὲ πᾶσα καὶ τῆς πείρας καὶ τῆς προσδοκίας ἐστὶν ἀνωτέρα.

ΝΖ'. Πλὴν ἀλλ' εἰ δοκεῖ ἐκείναι ἀφέντες, ἀ συγκεκλῆρωται φύσει τῷ γάμῳ, καὶ ἅπερ οὐδεὶς ἂν οὔτε ἐκὼν οὔτε ἄκων διαφύγοι, ταῦτα διασκεψόμεθα νῦν β'. Τίνα οὖν ἐστὶ ταῦτα; Ὀδίνες καὶ τόκοι καὶ παιδία. Μᾶλλον δὲ ἀνωτέρω τὸν λόγον ἀγάγωμεν, καὶ τὰ πρὸ τοῦ γάμου

καταμάθωμεν ὡς δυνατόν· μετὰ ἀκριβείας γὰρ οἱ παθόντες ἴσασιν μόνοι. Ἐπέστη τῆς μνηστείας ὁ καιρὸς καὶ φροντίδες εὐθέως ἐπάλληλοι καὶ ποικίλαι, τίνα ἀρα λήφεται ἀνδρα, μὴ δυσγενῆ, μὴ τῶν ἀτίμων τινὰ, μὴ αὐθάδη, μὴ ἀπαθῆ, μὴ ἀλάζωνα, μὴ θρασύν, μὴ ἐγελότυπον, μὴ μικρολόγον τινὰ, μὴ εὐήθη, μὴ πονηρὸν, μὴ σκληρὸν, μὴ ἀνανδρὸν. Ταῦτα γὰρ ἅπαντα συμβαίνειν μὲν οὐκ ἀνάγκη ταῖς γαμουμέναις ἀπάσαις, μεριμνᾶν δὲ ἀνάγκη καὶ φροντίζειν ἅπαντα· οὐπω γὰρ ὄντος τοῦ κληρωθῆσομένου δῆλου, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐλπίδος μετεώρου μενούσης, πάντα ἡ ψυχὴ δέδοικε καὶ τρέμει, καὶ οὐδὲν ἐστὶν ὅπερ οὐ λογίζεται τοῦτων. Εἰ δὲ λέγοι τις ὅτι καὶ τὰ ἐναντία προσδοκῶσα εὐφραίνεσθαι δύναται· ἂν, εὖ ἴστω ὅτι οὐχ οὕτως ἡμεῖς αἱ τῶν ἀγαθῶν ἐλπίδες παραμυθούμεναι, ὡς αἱ τῶν πονηρῶν προσδοκίαι λυποῦσαι. Τὰ μὲν γὰρ ἀγαθὰ ὅταν ἐλπίσθῃ βεβαίως, τότε μόνον τίκτει τὴν ἡδονήν· τὰ δὲ κακὰ καὶ ὑποπτειθεῖ μόνον, εὐθέως συνέγει καὶ συνετάραξε τὴν ψυχὴν. Ὅσπερ δὲ ἐπὶ τῶν ἀνδραπόδων ἡ τῶν ἐσομένων ἀδήλα δεσποτῶν οὐκ ἀφίγησιν ἡρεμήσαι τὴν ἐκείνων ψυχὴν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν παρθένων πάντα τὸν ἀπὸ τῆς μνηστείας καιρὸν χαλεπῶς ἔχουσι τὰς φροντίδας. Τοῦτους μὲν γὰρ καὶ πολυπραγμονεῖν ἐνεστί, τὴν δὲ ἐκδὸν συγκεκλισμένην διαπαντός πῶς ἂν τις περιεργάσαιτο τρόπων ἕνεκεν ἢ μορφῆς; Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὸν τῆς μνηστείας καιρὸν ὅταν δὲ τὸ τοῦ γάμου παραγίγηται, ἐπιδίδωσιν ἡ ἀγωνία, καὶ τῆς ἡδονῆς πλείων ὁ φόβος, μήποτε ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐσπερας ἀπῆλθε τις εἶναι δόξη, καὶ τῆς προσδοκίας πολλῶν καταδεστέρα. Τὴν μὲν γὰρ παρὰ τὴν ἀρχὴν εὐδοκίμῃσασαν ὑστερον καταφρονήθηται φορητόν· ὅταν δὲ ἀπ' αὐτῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, τῆς γραμμῆς [317] φαίνεται προσκορηθῇ, πότε δυνήσεται θαυμασθῆναι λοιπόν; Καὶ μὴ μοι τοῦτο εἰπῇς, Τί δὲ, ἂν εὐμορφος οὕσα τύχη; Οὐδὲ γὰρ οὕτω ταύτης ἀπῆλλαται τῆς φροντίδος. Πολλὰ γοῦν διαλάμψασαι σφόδρα κατὰ τὴν τοῦ σώματος ὥρην οὐκ ἴσχυον τοὺς ἀνδρας ἑαυτῶν εἰλεῖν, ἀλλὰ ἀφέντες αὐτὰς ἐκείναι τὰς σφόδρα λειπομέναις αὐτῶν ἐξέδωκαν ἑαυτοὺς. Καὶ ταύτης δὲ τῆς φροντίδος λυθείσης ἐτέρα πάλιν ἐπιτεσχεύεται ἀθλῖαι ἐν τῇ τῆς προικὸς καταβολῇ, ὅ τε κηδεστής οὐ μετὰ προθυμίας ἀποδίδους, ἅτε προῖκα κατατίθεις, ὅ τε νομφίος πάντα μὲν ἀπολαβεῖν σπεύδων, τὴν δὲ εἰσπραξίν μετὰ αἰδοῦς ποιεῖσθαι ἀναγκαζόμενος, ἢ τε γυνὴ ἐν τῇ τῆς ἐκτίσεως ἀναβολῇ αἰσχυνομένη καὶ ἐρυθρῶσα τὸν ἀνδρα παντὸς μᾶλλον ἀγνώμονος ὀφείλεται· παρήμην νῦν. Ἀλλὰ γὰρ ἐκείνης τῆς φροντίδος λυθείσης ὁ τῆς ἀπαίδειας εὐθέως ἐπιτεσχεύεται φόβος, καὶ πρὸς τοῦτω πάλιν ἡ τῆς πολυπαιδείας φροντίς, καὶ οὐδενὸς ὄντων τούτων οὐδέπω φανερόν, ταῖς ἀμφοτέρων ἐξ ἀρχῆς ταράττονται φροντίς. Κἂν μὲν εὐθέως κῆρυξ, μετὰ φόβου πάλιν ἡ χαρὰ (οὐδὲν γὰρ τῶν ἐν τῷ γάμῳ καλῶν φόβου χωρὶς)· ὁ δὲ φόβος, μήποτε γενομένης ἀμελῶσεως διαφθαρή μὲν τὸ συλλεγθῆναι, κινδυνεύσῃ δὲ περὶ τῶν ἐσχάτων ἡ κούσα. Ἄν δὲ πολὺς μεταξὺ γένηται χρόνος, ἀπαρῆρσιastos ἡ γυνὴ, ὥσπερ αὐτὴ κυρία οὕσα τοῦ τεκέιν. Ὅταν δὲ ὁ τοῦ τόκου καιρὸς ἐπιστῇ, διακόπτουσι μὲν καὶ διασπῶσι τὴν ἐπὶ τοσούτῳ

* Hæc est scriptura Savitii. Alio et, ut videtur, minus idoneo sensu Montf. καίτοι γε μετ' ἐναποθανεῖσθαι μόνῃ. Edit. b. Reg. ἐπισκεψόμεθα νῦν.

* Reg. ἅπαντας.

4 Reg. et Savil. ἐχρημόντων.

5 Reg. ἐκτίσεως. Paulo post Reg. ὀφείλεται πρὸς τυχούσα. Παρίημι.

ea nihil habente, virum divitem esse. famula erit pro conjuge, et quæ ingenua est serva efficietur, ac se digna libertate manibus amissa, emptitiis nihilo præstabit; sed quantumvis vir lasciviat, quantumvis ferociat, quantumvis meretricam manum in ejus torum adsciscat, omnia pati ac benigne accipere necessum erit, aut domo cedere. Neque id solum est molestiæ, sed etiam quod viro sic affecto, nec servis, nec ancillis libere mandare poterit, sed velut in alienis degens, iisque quæ ad se non pertineant utens, et hero potius quam viro convivens, ita omnia et agere et pati cogitur. Quod si æqualis conditionis uxorem ducas, subjectionis rursus legem æqualitas pessumdabit, cum facultatum modus postulet, ut ea cum viro æquetur. Quid igitur tot ubique difficultatibus agas? Neque enim mihi, si quæ usquam pauca matrimonia hæc effugerunt, ea in medium profer; nam ex iis quæ assidue contingant, non quæ insolentia sint, res describendæ sunt. Hæc namque in virginitate difficile est evenire, imo ea accidere nequeunt; in matrimonio difficile est non evenire.

LVI. *Nuptæ gravem doloris necessitatem impositam esse.* — Quod si in iis quæ jucunda videantur, tantum oritur miseriarum et calamitatum, quid de iis quæ laud dubie acerba sunt, dicendum erit? Neque enim cum sola moritura sit, unam solum mortem expavescit, nec quæ unam habeat animam de una sollicita est, sed et viro et liberis timet eorumque conjugibus atque soboli, ac quo radix in plures ramos effunditur, tanto ei et curarum plus accedit. Horum singulis seu nummorum jactura, seu corporis valetudo, seu aliud aliquid accidit ingratum, ei macerare se ac lugere necesse erit nihilo minus, quam iis qui hæc patiuntur. Ac si quidem omnes ante eam decedant, intolerabilis erit luctus; sin aliis soperstitibus alii immatura morte rapiantur, ne sic quidem solatium purum invenias. Nam de vivis metus assidue animam conciens dolore de mortuis haud sane levior est; quin si mirum quiddam dicere fas sit, etiam gravior. Nam defunctorum mœrorem tempus mitigat: de vivis sollicitudinem perpetuo manere oportet, aut morte sola exstingui. Quod si nec propriis malis sufficimus, quam vitam agemus, aliorum calamitates lugere coacti? Multæ sæpe claris majoribus ortæ, admodum delicate educatæ, viro cuiquam præpotenti elocatæ, repente priusquam iis rebus beentur, periculo aliquo tamquam procella ac turbine ingruenti et ipsæ demersæ naufragi malorum participes fiunt, et quæ innuptæ mille bonis fruebantur, nuptæ in extremam calamitatem decidunt. At non hæc, inquit, omnibus, aut semper evenire solent. Neque vero ab omnibus remota sunt; nam equidem quoque idem repetam; sed cum partim usui venerunt, tum quibus usui non venissent, eos sui metu cruciarunt: cæterum virgo et experimento et metu omni sublimior est.

LVII. *De molestiis quæ cum omni matrimonio conjunctæ sint.* — Sed enim si placet, his omissis, quæ natura matrimonio tributa sint, neque a quoquam volente nolente vitari possint, in præsentia perlustre-

mus. *Quanam ea sunt?* Dolores partus, infantes. Ileo vero altius orationem repetamus, et quæ matrimonium antecedant, quantum fas est cognoscamus; nam accurate soli experti callent. Adest sponsaliorum tempus; itaque protinus cura anceps atque varia quem virum captura sit, an obscurum, an infamem, an pervicacem, an fallacem et arrogantem, an audacem, an zelotypum, an trivialem quempiam, an hardum, an improbum, an durum, an imbellem. Hæc enim omnia nuptas consequi non est necesse, vereri omnia ac timere necesse est: quippe cum nondum certum sit quem sit sortitura, sed adhuc spe tamquam e sublimi imminente animus omnia paret ac formidat, neque horum quidquam est quod non cogitet. Sin dicat aliquis, eam expectantem contraria lætari etiam posse, sciat non tam nos bonorum spem solari, quam malorum metum angere. Nam bona denum cum certo sperantur, voluptatem pariunt; mala, ubi vel suspicio sit, extemplo mentem confundunt ac perturbant. Ut enim mancipia de futuris heris incerta animo quiescere non possunt: ita et virginum mens, ex quo facia sponsio est, fluctuantis navigii similis est, parentibus in dies alios retinentibus, alios exigentibus. Nam heri victorem procum hodie gratia vincit alius, et hunc rursus exturbat alius. Quin plerumque in ipso matrimonii tamquam limine, qui sponsus speretur, vacuis manibus discedit, puella a parentibus in sperato enipiam tradita. Nec feminæ solum, sed etiam viri acerbæ curas habent. In hos namque perquirere facile est; illius vero quæ assidue intus conclusa teneatur, mores atque formam quo pacto exploraveris? Atque hæc quidem sponsalium tempore. At ubi jam præsto est matrimonii tempus, crescit sollicitudo, ac voluptate major metus est, ne ex eo ipso vespere ingrata et multo expectatione deterior videatur. Etenim initio laudatam post contemni, ferendum est; at cum a curriculi carceribus, ut ita dicam, fastidio esse videtur, quando suspici poterit? Neque hic mihi illud commemora, Quid vero, si lepidâ sit? nam ne sic quidem cura hac soluta et libera est. Multæ enim corporis venustate admodum conspicuæ viros suos capere nequiverunt, sed ii aliis longe se inferioribus addicti ipsas reliquerunt. Jam ea etiam cura expedita, alia rursus molesta succedit in dotis pensione, socero, quasi gratis numeret, haud sane comiter reddente, et sponso, qui totum nancisci student, cum verecundia exigere coacto, et nova nupta solutionis dilatione pudefacta, virum quovis improbo debitore magis reverente: quæ mitto in præsentia. At enim hac soluta cura, continuo sterilitatis metus ingruit; præterea autem et prolium frequentia anxietas: neque adhuc horum quoquam explorato, utramque in partem jam inde ab initio turbantur. Quod si brevi uterum gestiet, rursus cum terrore lætitia; nihil est enim matrimonii bonorum vacuum terrore; terror, inquam, ne abortu incidente et quod conceptum est intereat, et gravis in extremum discrimen veniat. Sin multum temporis intersit, uxor hiscere non audet, quasi sit arbitra ipsa pariendi. Partus autem momento impen-

dente alvum tanto jam tempore afflictatam dolores dirumpunt ac divellunt, qui vel soli omnem matrimonii voluptatem offuscent. Quin et aliae deinceps curae eam sollicitant. Etenim misera et ærumnosa puella, etsi vehementissime iis cruciatibus distenta, nihilo his minus formidat, ne pro perfecto et integro vitiosus atque mutilus infans prodeat, ne pro mare femina. Neque enim hæc eas sollicitudo levius tum, quam dolores, exercet; quæ non modo in quibus noxam committant, sed etiam in quibus absint a culpa, in his non minus quam in illis viros metuant; in eaque tempestate salutis suæ studio omisso, ne quid viro accidat ingratum, verentur. Jam edito in auras infante, ac primam vocem effato, aliae rursus curæ excipiunt incolumitatis atque educationis. Si indole est liberali et ad virtutem comparata, iterum in metu parentes, ne quid sinistrum patiat, unde jam porro suavissimam conjugum vitam vocabimus? Jam si conjugati concordem vitam exigant, formido erit ne irruens mors voluptatem dissipet; imo vero non formido erit, neque id malum metuendum dumtaxat fuerit, sed omnino necessitas erit aliquando in actum prodire; nemo enim potuit utrumque uno die extinctum ostendere. Quod si non contingat, quod superest necessitas erit vel morte acerbiorē vitam sustinere, seu diu cum ea consuevit, seu parum. Nam ille quo magis periculum fecit, eo majorem habet dolorem, longa consuetudine intolerabile dissidium reddente: hic priusquam amorem gustaverit ac expleverit, fervente adhuc desiderio ea spoliatus, id ipsum vehementius luet; atque ex contrariis causis eadem uterque miseria tenetur. Quid jam dicam, quæ interim incidunt, separationes, diuturnas peregrinationes, angores iis conjunctos, morbos? Quid hoc ad matrimonium? inquit. Certe multæ sæpe ejus opera ægritudinem contraxerunt: injuria enim affectæ et irritatæ partim ira, partim mœrore, gravem febrem concitarunt. Ac quamvis eo præsentē nihil ejusmodi patiantur, sed facili perpetuo utantur, peregrinationibus in ea mala rursus coguntur. Sed hæc omnia missa faciamus, nec matrimonium culpemus: at non hoc æque crimen effugere possit. Quodnam? Quod sanum argo nihilo melius affectum demittat, sed ad parem decumbenti inquietudinem compellat.

LVIII. *Matrimonium licet omnes miseria effugiat, nihil magnum habere.*—Visne hæc etiam cuncta dimittamus, ac quæ fieri nequeant supponamus, et ma-

trimonium demus omnia simul bona complexum, prolem numerosam, scitos liberos, opes, matrem-familias frugi, formosam, strenuam, consensionem, longævam senectutem? addo et generis claritatem, et potentiae magnitudinem: nec vel commune hoc naturæ malum eos sollicitet, harum rerum conversionis formido, sed omnis mœroris, omnis metus ac curarum causa proscripita sit, neque aut alia ulla vis, aut mors immatura matrimonium dirimat, sed eam quoque omnes eodem die obeant, aut quod eo longe fortunatius videtur, liberi hæredes supersint, parentem utrumque in extrema senectute simul præmittant: quem tandem finem consequentur, et quo demum ex hac tanta voluptate accepto emolumento, eo discedent? Nam multos liberos reliquisse, uxorem venustam cum deliciis cæterisque omnibus quæ jam percensui tractasse, ad senectam longam evasisse, ecquid nobis ad tribunal illud præsidii asferre possit, in veris æternisque rebus? Nihil. Itaque umbra sunt hæc, atque somnium; quippe cum in perennibus illis sæculis, quæ tum nos excipient, nihil ex his fructus, nihil solatii sperandum sit; qui his potitus est, eodem loco est habendus quo experies. Neque enim si quis in mille annis noctem unam suave somnium vidit, plus quiddam habere dicendus est, quam qui ejus visi expertus fuerit. Imo vero nec quantum volebam loquutus sum. Nam nec quantum veris distant somnia, tantum hæc ab illis absunt, sed multo amplius: nec quod in mille annis una nox est, tantumdem hoc ad futurum sæculum est, sed hic rursus etiam plus interest discriminis. At virginitas non est ejusmodi; quin facto grandi quæstu discedit. Sed rem omnem a capite disquiramus.

LIX. *Virginitatem facilem esse.*—Non necesse habet in sponsum inquirere, nec fucum timet: Deus est enim non homo, Dominus non conservus. Ac sponсорum hoc discrimen est: vide autem et quibus rebus respondeantur. Non mancipia, non terræ iugera, non tot ac totidem auri talenta, sed cæli et caelestia bona, sponsæ hujus dotalia sunt. Præterea conjux mortem trepidat, cum propter alia, tum quod se a contubernali disjungat. Virgo et mortem desiderat, et vita gravatur, sponsum præsens præsentem intueri, eaque gloria frui properans.

LX. *Virginitatem nullius egere quod in nobis positum non sit.*—Nec vero ei, ut in matrimonio, in inopia degere quidquam fraudi esse potest; quin potius quod ultro sustineat, sponso id eam reddit cariorem: nec sordide natam esse, nec corporis venustate non excellere; neque aliud quidquam simile. Et quid hæc commemoro? Nam et si nec libera sit, neque id quidem ejus sponsalibus derogat, sed sufficit animum pulchrum præstare, ut vel primas consequatur. Non hic zelotypia timenda est, non alterius feminae, ut clariori viro conjugatæ, invidia dolendum: neque enim ei quisquam similis atque par est, nec vero parvo intervallo proximis. At in matrimonio quantumvis prædivitem et præpotentem virum mulier nacta sit, aliam tamen reperiet

χρόνῳ πονηθεῖσαν νηδὺν ὠδίνες, αἱ καὶ μόναι ἱκαναὶ πάντα συσκιᾶσαι τὰ τοῦ γάμου χρήτᾳ. Θορυβοῦσι δὲ αὐτὴν καὶ ἄλλαι μετὰ τούτων φροντίδες. Ἡ γὰρ ἀθλία καὶ ταλαίπωρος κόρη, καίτοι οὕτω σφοδρῶς ὑπὸ τῶν ἀλλήλων ἐκείνων κατατεινομένη, δέδοικε τούτων οὐχ ἥττον, μήποτε λελωθῆμενον καὶ ἀνάπηρον ἀντὶ ἀρτίου καὶ ὕγιους προέλθῃ, μήποτε ἀντὶ ἄρρενος θῆλυ. Καὶ γὰρ αὕτη οὐχ ἥττον αὐτὰς τῶν ὠδίνων ἢ ἀγωνία θορυβεῖ τότε· οὐδὲ γὰρ ἐν οἷς εἰσιν ὑπεύθυνοι μόνον, ἀλλὰ καὶ ὧν τῆς αἰτίας ἀφείνεται, κἀν τούτοις δεδοικασιν τοὺς ἀνδρας οὐκ ἔλαττον ἢ ἐν ἐκείνοις, καὶ τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν ἀφείσαι σκοπεῖν ἐν τοσούτῳ κλύδωνι, μεριμνῶσι μή τι τάνδρῳ τῶν ἀδουλῆτων γένηται. Τοῦ δὲ παιδίου πτόνοντος εἰς τὴν γῆν καὶ πρῶτην ἀφέντος φωνήν, ἑτεραι πάλιν διαδέχονται φροντίδες, αἱ τῆς σωτηρίας, αἱ τῆς ἀνατροπῆς. Κἀν μὲν εὐφυὲς ὅν τύχῃ καὶ πρὸς ἀρετὴν ἐπιτήδειον, πάλιν ἐν φόβοις οἱ τεκόντες μή τι πάθῃ δεινὸν τὸ τεχθὲν, μή θάνατον ἄωρον ὑποστῇ, μή μεταβάλῃ πρὸς κακίαν τινά. Οὐδὲ γὰρ ἐκ πονηρῶν χρηστοὶ γίνονται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σπουδαίων φαυλοὶ καὶ πονηροί. Κἀν μὲν τούτων τι γένηται τὸν ἀπεικνῶν, ἀφορητοτέραν ἔχει τὴν λύπην, ἢ εἰ παρὰ τὴν ἀρχὴν ταῦτα συνέπεσαν· ἂν δὲ ἅπαντα μένῃ τὰ χρηστὰ βέβαια, ὁ γοῦν ἀπὸ τῆς μεταβολῆς ἀεὶ πάρεστιν αὐτοῖς φόβος, κατασελῶν τὴν ψυχὴν τῶν τεκόντων, καὶ πολὺ τῆς ἡδονῆς ὑποτεμνόμενος μέρος. Ἄλλ' οὐ πᾶσι τοῖς γεγαμηκόσι παῖδας ἔχειν συμβαίνει. Οὐκοῦν ἑτέραν μοι λέγεις πάλιν ἀθυμίας ὑπόθεσιν. Ὅταν οὖν καὶ παίδων ὄντων καὶ οὐκ ὄντων, καὶ χρηστῶν γενομένων καὶ πονηρῶν, διαφοροὶ συνέχωνται λύπαι καὶ φροντίαι, πόθεν λοιπὸν ἡδίστην καλίστην τὴν ἐν τῷ γάμῳ ζωὴν; Πάλιν, ἂν μὲν ὁμοιοῦντες [318] οἱ συνοικοῦντες διατελῶσι, φόβος μὴ θάνατος ἔμπεσον διακόλῃ τὴν ἡδονήν· μᾶλλον δὲ οὐκέτι φόβος τοῦτο μόνον, οὐδὲ μέχρι προσδοκίας τὸ δεινὸν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔργον αὐτὸ προελθεῖν πάντως ἀνάγκη. Οὐδεὶς γὰρ ἔσχα ἐπιδειξάι ποτε ἐν ἡμέρᾳ μίᾳ ἀμφοτέρους τελευτήσαντας· τούτου δὲ οὐκ ὄντος τὸ λειπόμενον ἀνάγκη πολὺ τοῦ θανάτου χαλεπωτέραν ὑπομένειν ζωὴν, ἂν τε πολλὴν τύχῃ συνηκῆκός χρόνον, ἂν τε ὀλίγον. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ ὅσω «λείονα τὴν περὶν ἔλαβε, τοσούτῳ μείζονα ἔχει τὴν ὀδύνην, τῆς πολλῆς συνηθείας ἀφόρητον ποιούσης τὸν χωρισμόν· ὁ δὲ πρὶν ἢ γεύσασθαι καὶ ἐμπλησθῆναι τῆς φιλίας, ἀκμαζούσης ἐτι τῆς ἐπιθυμίας, αὐτὴν ἀφαιρεθείς, αὐτὸ τοῦτο μᾶλλον ἐκείνου πένθει, καὶ ἐξ ὑποθέσεως ἢ ἐναντιῶν ἰσοὶ ἀμφοτέρω συνέχονται τοῖς λυπηροῖς. Τί δὲ χρὴ λέγειν τοὺς ἐν τῷ μεταξύ γινομένους χωρισμούς, τὰς μακρὰς ἀποδημίας, τὰς συνευγμνας αὐτοῖς ἀγωνίας, τὰς νόσους; Καὶ τί τοῦτο πρὸς τὸν γάμον; φησί. Μάλιστα μὲν καὶ ἀπὸ τῆς αἰτίας τῆς τούτου πολλὰς καὶ ἡρόδωσσαν. Καὶ γὰρ ὀφείθει· σαι καὶ ὀργισθεῖσαι τοτὲ μὲν ὑπὸ τοῦ θυμοῦ, τοτὲ δὲ ὑπὸ τῆς ἀθυμίας πολλοὺς ἔτεκον πυρετούς. Ἐὰν δὲ καὶ παρόντος μηδὲν πάθωσι τοιοῦτον, ἀλλὰ προσηγοῦς ἀπολαύσας διαπαντός, ὑπὸ τῆς ἀποδημίας εἰς ταῦτα πάλιν περιστάνται τὰ κακά. Πλὴν ἄλλα ταῦτα πάντα παρείσθω, καὶ μηδὲν ἐγκαλῶμεν τῷ γάμῳ, ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τούτων κάκεινῃ αὐτὸν ἀπαλλάξαι δυνήσόμεθα τῆς αἰτίας. Ποίᾳ δὴ ταύτης; Ὅτι τὸν ὑγιαίνοντα οὐδὲν ἀφίρσιν ἀμεινον τοῦ κάμνοντος διακείσθαι, ἀλλ' εἰς τὴν αὐτὴν τῷ καίμηνῳ καθίστησιν ἀθυμίαν.

NH. Βούλει καὶ ταῦτα πάντα ἐκβαλόντες θῶμεν τῷ λόγῳ

^a Reg. ὑπὲρ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς.

^b Reg. ἐξ ὑποθέσεως.

^c Reg. τότε μὲν ὑπὸ τοῦ ἀνδρός, τότε δέ.

PATROL. GR. XLVIII.

τὰ ἀδύνατα, καὶ συγχωρήσωμεν γενέσθαι γάμον πάντα ὁμοῦ ἔχοντα τὰ ἀγαθὰ, πολυπαιδίαν, εὐπαιδίαν, πλούτον, γυναικὸς σωφροσύνην, κάλλος, σύνεσιν, ὁμόνοιαν, γῆρας μακρόν; προσέστω καὶ γένους περιφάνεια, καὶ δυναστείας μέγεθος, καὶ μηδὲ τὸ κοινὸν τοῦτο τῆς φύσεως ὀχλεῖται πάθος, ὁ φόβος τῆς τούτων μεταβολῆς, ἀλλ' ἐξωρίσθω πᾶσα μὲν ἀθυμία ὑπόθεσις, πᾶσα δὲ φροντίδος καὶ μερίμνης ἀφορμὴ, καὶ μήτε ἄλλη τις αἰτία, μήτε θάνατος ἄωρος διασευγνύτω τὸν γάμον, ἀλλὰ καὶ τούτων ἐν μίᾳ πάντες δεχέσθωσαν ἡμέρα, ἢ, δὲ τούτων πολλῷ μακαριώτερον εἶναι δοκεῖ, μενέτωσαν μὲν οἱ παῖδες κληρονόμοι, τοὺς δὲ γονεῖς ἀμφοτέρους ὁμοῦ προπεμπόντων ^d μετὰ γῆρας μακρόν· καὶ τί τὸ πέρα; ποῖον τὸ κέρδος ἐκ ταύτης τῆς πολλῆς ἡδονῆς ἔχοντες ἀπελεύσονται ἐκεῖ; Τὸ γὰρ πολλοὺς παῖδας καταλιπεῖν καὶ καλῆς ἀπολαύσαι γυναικὸς μετὰ τρυφῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὧν ἄρτι διῆλθον, καὶ εἰς γῆρας ἔλθαι μακρόν, τί πρὸς τὸ δικαστήριον ἡμᾶς ὠφελεῖται δυνήσεται ἐκεῖνον ἐν τοῖς αἰωνίοις πράγμασι καὶ ἀληθινοῖς; Οὐδέν. Οὐκοῦν σκιά ταῦτα καὶ ὄναρ. Ὅταν γὰρ ἐν τοῖς ἐκεῖ διαδεδομένοις ἡμᾶς αἰῶσι καὶ πέρασ οὐκ ἔχουσι μηδὲν ἀπὸ τούτων δυνήθωμεν κερδᾶναι, μήτε παραμυθίας ἀπολαῦσαι τινος, ἐν ἰσῷ τοῖς οὐ μετασχοῦσι τὸν μετασχόντα θετίον. Οὐδὲ γὰρ εἰ τις ἐν χιλοῖς ἔτεσι μίαν νύκτα μόνην εἶδεν ὄναρ χρηστὸν, πλεον τὸ τοῦτον ἔχειν φήσομεν τοῦ μὴ ταύτης ἀπολειψαυκός; [319] τῆς ὁψεως. Καίτοι γε οὐδὲ ὅσον ἐδουλόμην εἶπον. Οὐδὲ γὰρ ὅσον τὰ ὄνειρατα ἀπολείπεται τῆς ἀληθείας, τοσούτον τὰ ἐνταῦθα ἀφίσταται τῶν ἐκεῖ, ἀλλ' ἐτι μᾶλλον· οὐδὲ ὅπερ ἐστὶν ἐν ἔτεσι χιλοῖς μία νύξ, τοσούτον ὁ παρὼν αἰὼν πρὸς τὸν μέλλοντα, ἀλλὰ κἂν τούτῳ πολλῷ πλεον πάλιν τὸ μέσον. Ἄλλ' οὐ τὰ τῆς παρθένου τοιαῦτα, ἀλλὰ πολλὴν ἀπεισιν ἔχουσα τὴν ἐμπορίαν· μᾶλλον δὲ τὸν λόγον ἀνωθεν ἐξετάσωμεν.

NΘ. Οὐκ ἀναγκάζεται πολυπραγμονεῖν τὸν νυμφίον, οὐδὲ μή τινα ἀπάτην ὑπομείνῃ δεδοικεν· θεὸς γὰρ ἐστὶν οὐκ ἄνθρωπος, δεσπότης οὐχ ὁμόδουλος. Καὶ τῶν μὲν νυμφίων τὸ μέσον τοσούτον· σκόπει δὲ καὶ ἐπὶ τίσιν ἀρμοζονται. Οὐ γὰρ ἀνδράποδα, οὐδὲ γῆς πλέθρα, οὐδὲ τόσα καὶ τόσα χρυσίου τάλαντα, ἀλλ' οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς ἀγαθὰ τὰ ἔδνα ταύτης τῆς νύμφης ἐστί. Πρὸς τοῦτο· ἢ μὲν γεγαμηκυῖα φρίττει τὸν θάνατον τῶν τε ἄλλων ἕνεκεν, καὶ ὅτι τοῦ συνοικοῦντος αὐτὴν ^e διασευγνυσιν· ἢ δὲ παρθένος καὶ ποθεῖ τὴν τελευτήν, καὶ βαρύνεται τῇ ζωῇ, σπεύδουσα τὸν νυμφίον ἰδεῖν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ τῆς δόξης ἀπολαῦσαι ἐκείνης.

Ξ. Οὕτε δὲ τὸ πενία συζῆν καθάπερ ἐπὶ τοῦ γάμου παρὰ βλάβει δύναται· ἂν αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ποθεινότεραν τῷ νυμφίῳ τὴν ἐκοῦσαν τοῦτο ὑπομένουσιν ποιεῖ, οὔτε τὸ ἐκ ταπεινῶν γεγονέναι, οὔτε τὸ μὴ διαλάμπειν τὴν τοῦ σώματος ὥραν, οὔτε ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν. Καὶ τί λέγω ταῦτα; κἂν γὰρ μηδὲ ἐλευθέρα οὕσα τύχῃ· οὐδὲ τοῦτο αὐτῆς λυμαίνεται τὴν μνηστείαν, ἀλλ' ἀρκεῖ ψυχὴν ἐπιδειξασθαι καλὴν, καὶ τῶν πρωτείων τυχεῖν. Οὐκ ἐστὶν ἐκεῖ φοβηθῆναι ζηλοτυπίαν, οὐκ ἐστὶν ἀλγῆσαι διαφθονομένην ἑτέραν γυναικὶ ὡς λαμπροτέρῳ συνευγμένην ἀνδρὶ. Οὐ γὰρ ἐστὶν ὁμοῖοι αὐτῇ οὐδὲ ἴσος οὐδεὶς, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ μικρὸν ἐγγύς· ἐν δὲ τῷ γάμῳ κἂν τῶν σφόδρα πλουτούντων καὶ μεγάλᾳ δυναμένων ἔχῃ τις ἄνδρα, ἀλλ' ὅμως δύναται· ἂν ἑτέραν εὖρεῖν πολλῷ μείζονα ἔχουσαν. Οὐχ ὡς ἔτυχε δὲ ἔλαττοί τὴν

^d Morel. et Savil. in textu προπεμπόντων, Reg. et Savil. in marg. προπεμπέτων.

^e Reg. τοὺς συνοικοῦντας αὐτῇ.

ἐκ τῆς τῶν ἡττόνων ὑπεροχῆς ἦδονην ἢ τῶν μειζόνων ἢ ὑπερβολῇ. Ἄλλ' ἢ πολλὴ τρυφὴ τῶν χρυσίων καὶ τῶν ἱματίων καὶ τῆς τραπέζης καὶ τῆς ἀλλης ἀδείας ἱκανὴ δελεάσαι ψυχὴν καὶ ἐφελκύσασθαι; Καὶ πόσαι τούτων ἀπολαύσεις γυναικες; τὸ γὰρ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων μέρος πενία συζῇ καὶ τάλαιπωρία καὶ πόνοις. Εἰ δέ τινες εἰεν αἱ τούτων μετέχουσαι, σφόδρα μὲν ὀλίγοι καὶ εὐαριθμητοί, καὶ αὐταὶ δὲ παρὰ τὸ τῷ Θεῷ δοκοῦν· οὐδὲν γὰρ ἐφίεται ἐν τούτοις τρυφῇ, ὡς καὶ ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν λόγοις ὁ.

ΞΑ'. Πλὴν ἀλλὰ θῶμεν πάλιν τῷ λόγῳ καὶ ταύτην συγχωρεῖσθαι τὴν τρυφὴν, καὶ μὴ τὴν προφήτην, μῆτε τὸν Παῦλον ἀπεχθάνεσθαι πρὸς τὰς γλιθώσας τῶν γυναικῶν· τί τὸ ὄφελος τῶν πολλῶν χρυσίων; Ἐτερον μὲν οὐδὲν, βασκανία δὲ καὶ φροντίς καὶ φόβος οὐχ ὁ τυχόν. Οὐ γὰρ μόνον ὅταν εἰς τὸ κιθῶτιον αὐτὰ ἀποθῶνται, οὐδὲ νυκτὸς καταλαβούσης μόνον ταραττόνται ταῖς φροντίσιν, ἀλλὰ καὶ ὅταν αὐτὰ περικείνται^α, καὶ ὅταν ἡμέρα ᾖ, τὴν αὐτὴν ὑπομένουσι μέριμναν, μᾶλλον δὲ καὶ χαλεπωτέραν. Καὶ γὰρ ἐν βαλανείοις καὶ ἐκκλησίαις παραγίνονται αἱ τὰ τοιαῦτα [320] κακουργοῦσαι γυναῖκες· κἀκεῖνων δὲ πολλάκις χωρὶς ὑπὸ τοῦ πλήθους ὠθοῦμεναι καὶ πιεζόμεναι αἱ χρυσοφοροῦσαι οὐδὲ αἰσθάνονται ἐκπαισθέντος αὐταῖς τῶν χρυσίων τινός. Οὕτω γοῦν πολλὰ οὐ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ πολλὰ τούτων ἐστὶ τιμιώτερα περιδέραια ἀπὸ τιμίων συγχείμενα λίθων διασπασθέντα καὶ ἐκπαισθέντα ἀπώλεσαν.

ΞΒ'. Πλὴν ἀλλὰ μὴδὲ οὗτος ἔστω ὁ φόβος, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐξηγήσῃς ἡ φροντίς, τί τὸ ὄφελος; Εἶδεν ὁ ἕτερος, φησί, καὶ ἐθαύμασεν. Ἄλλὰ οὐ τὴν περικειμένην, ἀλλὰ τὰ περικείμενα, ἐκείνην δὲ διὰ ταῦτα καὶ ἐκάκισε πολλάκις, ὥσπερ παρὰ τὴν ἀξίαν κοσμουμένην αὐτοῖς. Ἄν μὲν γὰρ εὐμορφος ᾖ, λυμφαίνεται τῷ κάλλει τῆς φύσεως· ὁ πόλις γὰρ κόσμος ἐκεῖνος οὐκ ἀφίσιν αὐτὸ φαίνεσθαι γυμνὸν τὸ πλεῖστον αὐτοῦ μέρος ἀφαιρούμενος· ἂν δὲ ἄμορφος ᾖ καὶ δυσειδής, ἀτερπεστέραν ἀπέδειξεν οὕτω μᾶλλον αὐτήν. Ἡ γὰρ ἄμορφη πανταχοῦ καθ' ἑαυτὴν μὲν φαινομένη ὅσον ἐστὶ φαίνεται μόνον· ὅταν δὲ αὐτῇ παραβάλληται λίθων λαμπρότης καὶ ἑτέρας τινὸς ὕλης κάλλος, ἐπιτείνεται εἰς δυσειδίαν μειζρόνως. Τό τε γὰρ τοῦ σώματος μέλαν πολλὰ μελάντερον δείκνυσιν ἐπιχειμένον τοῦ μαργαρίτου τὸ φῶς καὶ ὥσπερ ἐν σκότῳ στίλβων, τό τε τοῦ προσώπου δυσδιάπλαστον τὰ τῶν ἱματίων ἄνθη πολλὰ κἀκίον ἀποφαίνει, οὐκ ἀφίεττα καθ' ἑαυτὸν ἀγωνίζεσθαι τὸν τῆς ὀφείας τύπον παρὰ τοῖς θεαταῖς, ἀλλὰ πρὸς τὸ χειροποίητον ἐκεῖνο καὶ ἀμήχανον κάλλος, ὅθεν ἡ μεζών ἤττα γίνεται. Ὁ γὰρ διεσπαρμένος ἐν τοῖς ἱματίοις χρυσοῦς, καὶ ἡ πολλὴ τῶν τὰ τοιαῦτα ἐργαζομένων ποιικιλία, καὶ ὁ λοιπὸς κόσμος ἅπας, καθάπερ τις ἀθλητῆς γενναῖος εὐεχτῶν καὶ σφριγῶν ψωραλέον τινα καὶ αἰσχροὺν καὶ λιμώττοντα παρωσάμενος ἀνταγωνιστὴν, οὕτω τὴν τοῦ προσώπου ὁδὸν τῆς περικειμένης καταβαλὼν πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπάται τοὺς θεατὰς, ἐκείνην μὲν καταγαλᾶσθαι μειζρόνως, αὐτὸν δὲ μεθ' ὑπερβολῆς θαυμάζεσθαι παρασκευάζων.

ΞΓ'. Ἄλλ' οὐχ ὁ τῆς παρθενίας κόσμος τοιοῦτος. Οὐ γὰρ λυμφαίνεται τῇ περικειμένῃ, ἐπειδὴ μὴ ἔστι σωματικός, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς ὁλος· καὶ διὰ τοῦτο, ἂν τε δυσειδής ᾖ, μετέβαλε τὴν δυσειδίαν εὐθέως κάλλος περιθεῖς ἢ ἀμήχανον, ἂν τε ὡραία καὶ φαιδρὰ, λαμπροτέραν ἐργά-

σατο. Οὐ γὰρ λίθοι καὶ χρυσοῦς, οὐδὲ ἱματίων πολυτέλεια, οὐδὲ χρωμάτων πολυτελὴ ἄνθη διάφορα, οὐδὲ ἄλλο τοιοῦτον οὐδὲν τῶν φαρτῶν ἐκείνων κοσμεῖ τὰς ψυχὰς, ἀλλ' ἀντὶ τούτων νηστεῖται, παννυχίδες ἱεραὶ, πράστις, ἐπισείκεια, πενία, ἀνδρεία, ταπεινοφροσύνη, καρτερία, πάντων ἀπλῶς τῶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ πραγμάτων ὑπεροφία. Καὶ γὰρ ὀφθαλμοὶ αὐτῇ οὕτω μὲν καλῶς καὶ εὐπρεπῆς, ὡς ἀντὶ ἀνθρώπων τὰς ἀσωμάτων δυνάμεις καὶ τὸν τούτων δεσπότην ἔχειν ἐραστὴν· οὕτω δὲ καθαρὸς καὶ διειδής, ὡς ἀντὶ τῶν σωματικῶν τὰ ἀσώματα κάλλη δύνασθαι καθορᾶν· οὕτω δὲ ἡμερος καὶ γαλήνης, ὡς μὴδὲ πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας καὶ συνεχῶς λυπούντας ἀγριαίνειν καὶ διανίστασθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τούτους ἡδὺ καὶ μελίσχον ὁρᾶν. Κοσμιότης δὲ αὐτῇ τοσαύτη περικειται, ὡς καὶ τοὺς ἀκολάστους αἰσχύνεσθαι καὶ ἐρυθριᾶν καὶ τῆς οικείας ἐνδιδόναί μανίας, ὅταν πρὸς αὐτὴν ἴδωσιν ἀκριβῶς. Ὡς περὶ δὲ γυναικὶ κοσμία τὴν διακονοῦμένην θεράπειναν καὶ αὐτὴν εἶναι [321] τοιαύτην ἀνάγκη, κἀν μὴ βούληται· οὕτω καὶ τὴν σάρκα τῆς οὕτω φιλοσοφοῦσης ψυχῆς πρὸς τὰ ἐκείνης κινήματα καὶ τὰς οικείας ἀνάγκη βυθίζειν ὁρμάς. Καὶ γὰρ ὀφθαλμός, καὶ γλῶττα, καὶ στήν, καὶ βάσις, καὶ πάντα ἀπλῶς πρὸς τὴν ἐνδὸν εὐταξίαν χαρακτηρίζεται· καὶ καθάπερ μύρον βαρυτίμον, κἀν εἰς ἄγρος ἀποκλείεται, τὸν ἀέρα τῆς οικείας ἀναρχῶσαν εὐωδίας, οὐ τοὺς ἐνδον καὶ πλησιον ἐστῶτας μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξω πάντας ἐμπύπλησι τῆς ἡδονῆς· οὕτω καὶ ἡ τῆς παρθενικῆς ψυχῆς εὐωδία ταῖς αἰσθήσεσι περιβρέουσα ἐνδείκνυται τὴν ἐνδὸν ἀποκειμένην ἀρετὴν, καὶ τὰς χρυσᾶς τῆς εὐκοσμίας ἐπιβάλλουσα πᾶσιν ἡνίας ἐν πολλῇ τῶν ἱκπῶν ἕκαστον εὐρυθμίζῃ διατηρεῖ, καὶ οὕτε τὴν γλῶτταν ἀφίησιν ἀπηγῆς· τί καὶ ἀνάμμοστον φθέγγεσθαι, οὕτε τὸν ὀφθαλμὸν μόνον ἀναισχύντως καὶ ὑπόπτως ἐνιδεῖν, οὕτε τὴν ἀκοὴν δέξεσθαι τῶν οὐ προσηκόντων μελῶν. Καὶ ποδῶν δὲ αὐτῇ μέλει, ὥστε μὴ ἄτακτα βαδίζειν καὶ διατεθρυμμένα, ἀλλ' ἀπλάστον τινα καὶ ἀνεπιτήδευστον ἔχειν τὴν βάσιν· καὶ τὸν ἀπὸ τῶν ἱματίων δὲ καλλωπισμὸν περικόψασα καὶ τῷ προσώπῳ παραινέει συνεχῶς μὴ διαχεῖσθαι τῷ γέλῳτι, ἀλλὰ μὴδὲ ἡμέρα μειδιᾶν, ἀλλ' ἐπισκύνον αἰδέσθαι μὴ καὶ αὐστηρὸν ἐπιδείκνυσθαι, καὶ πρὸς δάκρυα παρεσκευασθαι διαπαντός, πρὸς γέλωτα δὲ μὴδέποτε.

ΞΔ'. Ὅταν δὲ δακρύων ἀκούσης, μὴδὲν ὑποπτεύσης σκυθρωπὸν τοσαύτην γὰρ ἔχει τὰ δάκρυα ἐκεῖνα τὴν ἡδονὴν, ὅσην οὐδὲ ὁ γέλως τοῦ κόσμου τούτου. Εἰ δὲ ἀπιστεῖς, ἀκουσον τοῦ Λουκᾶ λέγοντος, ὅτι μαστιγθέντες ὁ ἀπόστολοι ἀνεχώρουν ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου χαίροντες· καίτοι γε οὐ τοιαύτη τῶν μαστίγων ἡ φύσις· οὐ γὰρ ἡδονὴν καὶ χάριν, ἀλλ' ὀδύνην καὶ πόνον ἐργάζεσθαι εἴωθεν. Ἄλλ' ἢ μὲν τῶν μαστίγων φύσις οὐ τοιαύτη, ἢ δὲ εἰς Χριστὸν πίστις τοιαύτη, ὡς καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων κρατεῖν. Εἰ δὲ μάλιστα ἡδονὴν ἔτεκον διὰ τὸν Χριστὸν, τί θαυμαστὸν ἢ εἰ καὶ τὰ δάκρυα τὸ αὐτὸ ἐργάζεται διὰ τὸν αὐτόν; Διὰ τοῦτο ἦν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ἐκάλεσεν ὁδὸν, ταύτην πάλιν καλεῖ καὶ ζυγὸν χρηστὸν καὶ φορτίον ἑλαφρόν. Τῇ μὲν γὰρ φύσει τὸ πρᾶγμα τοιοῦτόν ἐστι, τῇ δὲ τῶν κατορθούτων προαιρέσει καὶ ταῖς ἐλπίσι ταῖς χρησταῖς σφόδρα γίνεται κοῦφον. Διὸ τῆς εὐρυχώρου καὶ πλατείας τῆς στενῆν καὶ τεθλιμμένην μετὰ πλείονος ἂν τις ἴδῃ προθυμίας ὀδεύοντας τοὺς ἐλομένους αὐτήν, οὐ διὰ τὸ μὴ θλίβεσθαι, ἀλλὰ διὰ τὸ τῶν θλίψεων ἀνωτέρους εἶναι, καὶ μὴδὲν πάσχειν ὑπ' αὐτῶν, ὅσον καὶ τοὺς ἄλλους εἰκός. Ἐχει μὲν γὰρ θλίψεις καὶ οὗτος ὁ βίος, ἀλλ' ὅταν αὐτὰς πρὸς τὰς τοῦ γάμου παραβάλωμεν, οὐδὲ θλίψαι χρὴ καλεῖν.

^α Reg. ὑπεροχὴν ἢ δόξαν ἢ τῶν μειζ. Infra Reg. τούτων ἀπολαύσεις, αἱ ἀπολαύσεις. Mox idem πενίαις συζῇ καὶ τάλαιπωρία καὶ πόνοις.

^β Reg. πρότερον λόγους. Paulo post Reg. Παῦλον ἀποφθάνεσθαι.

^γ Reg. περικίεσθαι.

^δ Reg. τί τὸ ὄφελος ἐκ οὗ χρυσοφορεῖ; εἶδεν.

^ε Reg. ἀποπερμένους.

^ς Sic optime Savil. περιθεῖς ad κόσμος referens. Monif. περιθεῖσα. Edit.

^α Reg. μελίσχον.

^β Reg. τί θαυμάζειν.

multo majori nuptiam. Non parum autem minorum præstantiæ voluptatem, majorum præcellentia minuit. Verum ingens auri, vestium, mensæ, aliarumque rerum copię luxus, animum inescabit et alliciet? Et quot mulieres iis potiuntur? quandoquidem major hominum pars in inopia, ærumnis ac laboribus degit. Quod si aliquę iis potiuntur, admodum sunt paucę, et quas facile sit numerare, eęque ipsę præter Dei sententiam faciunt; nulli enim fas est in iis deliciarı, quod et superius ostendimus.

LXI. *Aurum gerere metus quam voluptatis plus habere.*—Sed age disputandi iterum causa et has delicias concessas ponamus, neque aut prophetam aut Paulum luxuriosas mulieres odisse: quorsum auri vim? Nempe nihil nisi invidia est, cura et metus haud vulgaris. Nam et eo in capsulam coniecto ac nocte ingruente curis anguntur, et eo indutę atque interdium æque, imo etiam magis, sollicitantur. Etenim et in balneis et in templis præsto sunt femiņę quę id compilent: ac citra eas quoque aurigere a turba pressę et impulsę nec sentiunt quidem auri sibi aliquid elapsum. Itaque multe non hæc solum, sed multo etiam pretiosiora monilia, et rarissimis gemmis adornata, revulsa ac delapsa perdiderunt.

LXII. *Aurea ornamenta et formę nocere, et augere deformitatem.*—Age vero neque hic terror sit, sed hæc etiam cura exempta sit: qui refert? Vidit quispiam, inquit, ac miratus est. At non ornatam, sed ornamenta, illam autem sæpe vel ob ea criminatus est, quasi præter dignitatem iis ornatam. Nam si formosa sit, naturę pulchritudinem perdit: siquidem ingens ille mundus eam nudam apparere non permittit, magnam ejus partem auferens: sin tetra ac deformis, vel eo turpiorem se exhibet. Deformitas enim ubique sola apparens, quantacumque est, apparet tantum: quod si gemmarum splendor, aut alterius cujusquam materię pulchritudo admoveatur, fœditatis plus etiam contrahit. Nam et corporis atorem multo acriorem imminens margaritę lumen, et tamquam in tenebris micans, repręsentat, et oris pravitatem vestium diversi colores longe tetriorem demonstrant, qui vultus formam a spectatoribus seorsim censeri non sinant, sed cum illo arte quęsito eximioque decore collatam: unde fit, ut magis superari videatur. Aurum enim passim vestibus inspersum, atque varii operis diversitas omnisque reliquus ornatus est quasi quidam pugil bono habitu ac robustus, qui scabrum quemdam et turpem ac strigosum adversarium repulerit: ad eundem modum ornatus ille, vultus splendore erepto atque detracto, omnium in se oculis conversis, illam magis ridiculum, ac in primis suspiciendum præbet.

LXIII. *Quis virginıtatis mundus et quę pulchritudo.*—At non ejusmodi est virginıtatis ornatus, neque indutum defraudat: qui nec corporalis sit, sed animi totus. Itaque seu deformis sit, protinus deformitatem mutat, adhibito incomparabili ornatu: seu venusta et nitida, illustriorem reddit. Siquidem non gemmę et aurum, non vestium luxus, non colorum flores varii atque sumptuosi, non alia id genus res caduca, animos ornat,

sed eorum loco jejunia, sancta pervigilia, comitas, modestia, paupertas, fortitudo, humilitas, tolerantia, omnium plane vitę hujus rerum despectus. Nam et oculus ei tam pulcher atque lepidus est, ut pro hominibus incorporeas Virtutes, earumque Dominum habeat amatorem: tam purgatus ac perspicax, ut pro corporea incorpoream pulchritudinem videre possit: tam suavis ac serenus, ut nec adversum assidue lacescentes ac molestos efferetur et insurgat, sed eos etiam blande atque comiter inspectet. Jam vero ea est modestia, ut vel impudici quique, si in eam accurate intueantur, pudeant et erubescant ac furorem suum remittant. Ac velut ancilla honestę matrifamilias serviens, ipsa quoque velit nolit ejusmodi sit oportet: ita et corpus animę tam philosophę ad ejus nutum omnes motus suos dirigat oportet. Nam et oculus, et lingua, et habitus, et ingressus, et omnino omnia ad internam disciplinam conformantur, quasque unguentum pretiosum, quantumvis in vas inclusum, aere fragrantia sua tamquam delibuto, non intraneos solum et proximos, sed extraneos etiam omnes voluptate replet: ita et virginis animę fragrantia sensus circumfluens intus positam virtutem ostendit, et aureis modestię frenis omnibus injectis equos singulos in summa concinnitate tuetur: neque aut linguam sinit absonum aliquid et incompositum effari, aut oculum vel impudenter ac suspiciose spectare, aut aures indecens aliquod carmen admittere. Quin et pedum ei cura est, ne dissolutus atque mollis, sed simplex et inaffectedus sit incessus; omniue vestium ornatu abjecto vultum quoque assidue monet, ne risu diffluat: imo ut nec leviter rideat, sed grave semper et austum supercilium repręsentet, ad lacrymas perpetuo parata, ad risum numquam.

LXIV. *Quę propter Christum patimur, ea licet tristitia sint voluptatem habere.*—Atque hic cum lacrymas audis, nihil tetricum finge: habent enim eę lacrymę tantam voluptatem, quantam nec hujus mundi risus. Sin diffidis, audi dicentem Lucam, verberatos apostolos lætos ex concilio discessisse (Act. 5. 40). At non ea est verberum natura: non enim voluptatem ac lætitiā, sed dolores laboremque afferre solent. Sane non ea est verberum natura, sed Christiana fides ea est, ut ipsi etiam rerum naturę imperet. Quod si verbera voluptatem pariebant propter Christum, quid mirum si et lacrymę idem præstent propter eundem? Itaque quam angustam et ærumnosam viam dixit, eam rursum et jugum suave et onus leve appellat: nam rei quidem hæc natura est, sed studio atque spe eorum qui perfungantur admodum fit levis (Math. 7. 13. et 11. 30). Quare alacriores etiam videas, qui arctam et ærumnosam viam sint amplexi, quam qui latam atque spatiosam, iter facere; non quod non afflicterentur, sed quod afflictationibus sublimiores nihil ab iis ejusmodi patientur, quę solent alii pati. Habet enim æque et hæc vita afflictationes, sed quę si cum illis matrimonii conferantur, ne afflictationes quidem sint dicendę.

LXV. *Labores virginıtatis minores doloribus parvis*

qui conjugium comitantur. — Quid enim, queso, tale per omnem vitam virgo sustinet, quale pene in annos conjux doloribus partus ac lamentis cruciata? Nam tanta est ejus cruciatus vehementia, ut sacræ literæ, cum exilium, famem, pestem, et intolerabilia mala designare volunt, ea omnia dolores partus nominent. Deus quoque id supplicii ac maledictionis vice mulieri irrogavit, non parere, inquam, sed sic parere, cum ærumnis et doloribus: *Cum dolore* enim, inquit, *paries filios* (Gen. 3. 16). At virgo iis diris ac dolore excelsior est: nam qui legis diras antiquavit, et has una etiam sustulit.

LXVI. Jucundius esse pedibus ire quam mulis circumvehi. — Sed mulis in foro circumvehi jucundum est. Imo id inanis tantum fastus est voluptate omni carens: atque ut nec tenebræ quam lux, nec conclusum quam solum esse, nec multis quam nullo egere, melius est: sic huic quoque suis pedibus non utenti nihilo melius est. Omitto enim molestias quas hinc sustinere est necesse. Nam nec cum vult, ei domo prodire licet, sed plerumque cum ut inde exeat magna aliqua utilitas efflagitat, domi manere cogitur, velut mendici qui pedibus mutili non habent quo vehantur. Quod si vir mulos alii usui mandaverit, simultas, contentio, pertinax silentium: sin ipsa futuri ignara idem fecerit, omisso viro, in se iram vertit, assidue ea se injuria consumens. Et quanto satius erat pedibus utentem (nam ea causa nobis eos Deus fabricatus est) nihil horum malorum subire, quam mollitie hac, in tantam miseriam ac mœroris necessitatem se inducere? Neque enim hæ solæ causæ eas omni continent; sed seu uterque, seu alter forte mulus pedibus dolet, idem contingit: et cum in pascua dimittuntur (sit autem id quotannis, atque in multos dies), rursus tamquam vincitæ domi manendum est, et nec negotio quidem necessario vocante ædibus prodeundum. Quod si quis dicat, eam a salutantium turba expeditam esse, non coactam notorum oculis patere ac pudeferi, is valde ignorare mihi videtur, quæ muliebri naturæ pudorem et adimant et afferant: siquidem non conspici aut latere id efficit, sed illud petulantia intus animum possideps, hoc modestia atque verecundia. Itaque multæ ea custodia solutæ, ac per mediam turbam in foro gradientes, non solum in se accusatores non concitarunt, sed multos etiam modestiæ admiratores habuerunt: quæ et habitu et ingressu et vestium neglectu luculentum tamquam radium internæ probitatis emitterent: nec paucae intus desidentes sinistram sibi opinionem contraxerunt. Potest enim quæ conclusa sit, etiam magis quam quæ prodeant, volentibus egregie petulantem se et impudentem exhibere.

LXVII. Molestum esse multas famulas habere. — Sed forsitan ancillarum grex jucundus est. Hæc quidem voluptate nihil pejus, tantum habet curarum: nam et aegritudine cujusque et morte turbari atque angī est necesse. Ac sunt hæc forte tolerabilia, necnon quæ his etiam graviora sunt, quotidie curis distendi, segnitiam castigando, nequitiam tollendo, rixas sedando,

omnemque reliquam vitiositatem corrigendo: at illud certe omnium gravissimum est, quod quidem vel maxime in ejusmodi famulitii copia evenire solet, si in eo grege aliqua venusta sit: id enim omnino in ea multitudine accidere necesse est, divitibus non multas solum, sed etiam æque formosas studiose parantibus. Itaque si inter eas ulla præstans sit, seu amore sui herum capiat, seu nihil ulterius possit, quam ut admirationi sit, hera æque dolebit, quod ab ea superetur, si non amore, at corporis venustate atque admiratione. Quare si in iis quæ apud eos illustria ac præclara habeantur, tantum inest ærumnarum, quid de acerbis dicendum?

LXVIII. De tranquillitate quæ virginitati inest. — At non virgo horum quidquam patitur, quin et domuncula turbis libera est, et clamor omnis profligatus: quasque in tranquillo quodam portu omnia intus silentium possidet, et vel silentio major animum serenitas, quippe nihil humanum tractantem, sed assidue cum Deo colloquentem, atque in eum fixe contentem. Et quis eam voluptatem metiatur? quæ oratio mentis sic affectæ lætitiæ representet? Equidem nulla, sed ii soli qui in Deo delicias ponant earum magnitudinem sciunt, et quanto omnem comparationem vincant agnoscunt. At ingens argenti vis undique conspicua valde oculos oblectat, et quanto præclarius est in cælum suspicere, atque inde majorem longe voluptatem capere? Nam quanto aurum stanne et plumbo, tanto calum auro, argento atque omni materia illustrius ac splendidius est: quin contemplatio hæc curis vacua est, illa admodum sollicita, quod quidem vel maxime concupiscentiam cohibet. At non vis in cælum spectare? licet depositum in foro argentum cernere. *Ad verecundiam vestram dico* (1. Cor. 6. 5), ut cum beato Paulo loquar: quoniam pecuniarum amore tam estis stupidi. Atque hic quid dicam nescio. Valde enim me scrupulus quidam suspendit, nec video, cur omne pene hominum genus, cum facile ac jucunde oblectari liceat, id nec in voluptate quidem ponant; in sollicitudine, distractione atque curis potissimum gaudeant. Nam cur non eos æque depositum in foro argentum ac domesticum oblectat, quod quidem et probatius sit, et animum angore omni liberum dimittat? Quoniam, inquit, illud meum non est, hoc meum est. Avaritia igitur jucunda est, non argenti natura: quod si esset, inde etiam æque oblectari oportebat. Sin dicas, usus gratia, multo præstat vitrum: atque id divites ipsi confirmant, qui ex ea materia pocula ut plurimum parant. Quod si fastu quodam etiam ex argento fabricari cogantur, prius vitro interius constituto ita argento exterius obducunt, ostendentes illud ad potum suavius et commodius esse, hoc ad fastum solum et inanem ostentationem. Quid est autem hoc, Meum et non meum? Nam equidem cum verba hæc accuratius expendo, voces tantum esse mihi videntur. Multi enim illud dominium suum refugiens nec vivi retinere potuerunt; et quibus ad finem usque permansit, non volentes nolentes mortis tempore ejus potestate exciderunt. Nec solum in ar-

ΞΕ'. Τί γάρ, εἰπέ μοι, παρὰ πάντα τὸν βίον ἢ παρθένος ὑπομένει τοιοῦτον, ὅσον καθ' ἕκαστον ὡς εἰπεῖν ἑνιαυτὸν ἢ γεγαμημένον, ὥδισι καὶ οἰμωγὰς διακοπομένην; Τοσαύτη γὰρ τῆς ἀλγηδὸνος ταύτης ἡ τυραννὶς, ὡς καὶ τὴν θείαν Γραφὴν ἠνίκα ἂν αἰμαλωσίαν, καὶ λιμὸν, καὶ λοιμὸν, καὶ τὰ ἀφόρητα τῶν κακῶν αἰνίττεσθαι βούληται, ὥδινας πάντα τὰ τοιαῦτα καλεῖν. Καὶ ὁ Θεὸς δὲ ἀντὶ τιμωρίας αὐτὸ καὶ ἄρξας ἐπέθηκε τῇ γυναικί· οὐ τὸ τίκτειν λέγω, ἀλλὰ τὸ οὕτω τίκτειν, μετὰ πόνων καὶ ὠδίνων [322] Ἐρ. λύπαις γάρ, φησί, τέχνη τέκνα. Ἡ δὲ παρθένος ἀνωτέρω ταύτης ἔστηκε τῆς ὠδίνος καὶ τῆς ἄρξας· ὁ γὰρ τὴν ἀπὸ τοῦ νόμου κατάραν λύσας καὶ ταύτην ἔλυσε μετ' ἐκείνης.

ΞΣ'. Ἀλλὰ τὸ περιφέρεισθαι ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἐπὶ ἡμίονων ἡδύ. Τῷφός τοῦτο περιττὸς μόνον, ἡδονῆς δὲ ἀπεστέρηται πάσης· καὶ ὡς περ οὕτε σκότος τοῦ φωτός ἀμεινόν, οὕδε τὸ συγκεχλεισθαι τὸν λελύσθαι, οὕτε τὸ πολλῶν χρῆζειν τοῦ μηδεὶνος, οὕτως οὕδε αὐτῇ τοῖς οἰκείοις ποσὶ μὴ κεκρημένη ἀμεινόν διακρίσεται. Τὰς γὰρ ἀηδίας ὅσας ἐκ τούτων ὑπομένει ἀνάγκη παρήνιμι. Καὶ γὰρ οὐχ ὅτε βούλεται ἔξιστιν αὐτὴν· τῆς οἰκίας προσελθὲν, ἀλλὰ καὶ πολλὰς χρήσεις τινὲς κατεπειγούσης ἐξόδου οἶκοι μένειν ἀναγκάζεται, καθάπερ τῶν ἐπαιτῶν οἱ τοὺς πόδας ἀποτεταγμένοι καὶ οὐκ ἔχοντες ὅτῳ φέροντο. Κἂν μὲν ὁ ἀνὴρ τύχη τὰς ἡμίονους ἀπασχολήσας, μικροψυχία καὶ μάχη καὶ πολλὴ παρασιώγησις· ἂν δὲ αὐτῇ μηδὲν τῶν μελλόντων προοιωμένη τὸ αὐτὸ τοῦτο ἐργάσθαι, τὸν ἀνδρα ἀφείσαι καθ' αὐτῆς τρέπει τὸν θυμὸν, διατρώουσα συνεχῶς ὑπὸ τῆς ἐπιτηρείας ἐαυτήν. Καὶ πόσω βέλτιον ἦν τοῖς ποσὶ κεκρημένην (διὰ γὰρ τοῦτο ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησαν ὁ Θεός) μηδὲν τούτων ὑπομένειν τῶν δεινῶν, ἢ βουλομένην ὀρύπτεσθαι τοσαύτας ἔχειν λύπης καὶ μικροψυχίας ἀνάγκας! Οὕδε γὰρ αὐταὶ μόναι αἱ προφάσεις αὐτὰς οἶκοι κατέχουσιν, ἀλλὰ κἂν ἀλγῆσαι τοὺς πόδας τύχη, ἂν τε ἀμφοτέρως τὰς ἡμίονους, ἂν τε θατέραν, τὸ αὐτὸ γίνεται· καὶ ὅταν δὲ εἰς πόαν ἀφελθῇ· συμῆ (συμβαίνει δὲ τοῦτο καθ' ἕκαστον ἑνιαυτὸν καὶ ἐπὶ πολλαῖς ἡμέραις), ἀνάγκη πάλιν οἶκοι μένειν ὡς περ δεδεμένην, καὶ μηδὲ χρεῖας καλούσης ἀναγκαίας ἐξέναι τῆς οἰκίας. Εἰ δὲ λέγοι τις, ὅτι τοῦ πλήθους ἀπῆλλαται τῶν ἐντυγχάνοντων οὐκ ἀναγκάζομένη καθ' ἕκαστον τῶν γνωρίμων ὁρᾶσθαι καὶ ἐρυθρίαν, σφόδρα ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ καὶ τὰ ἀπολλάττοντα καὶ τὰ περιβάλλοντα τὴν γυναικεῖαν φύσιν τὴν αἰσχύνην. Οὕτε γὰρ τὸ φαῖνεσθαι, οὕτε τὸ κρύπτεσθαι τοῦτο ποιεῖ, ἀλλὰ τὸ μὲν ἢ κατέχουσα ἢ τὴν ψυχὴν ἔνδον προπέτεια, τὸ δὲ ἢ σωφροσύνη καὶ ἢ αἰδώς. Διὰ ταῦτα καὶ τὸν ἀπῆλλαγμένων τῆς εἰρκτῆς ἐκείνης πολλὰ καὶ διὰ μέσου τοῦ πλήθους ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς βαδίζουσαι οὐ μόνον οὐκ ἐπισπάσαντο κατηγόρους, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἔσχον τῆς σωφροσύνης τοὺς θαυμαστάς, καὶ διὰ τοῦ σχήματος, καὶ διὰ τοῦ βαδίσματος, καὶ διὰ τοῦ τῶν ἱματίων ἀνεπιτηδεύτου τῆς ἔνδον κοσμιότητος ἀφείσαι τὴν ἀντιὰ λαμπράν οὐκ ἀλγῆσαι δὲ τῶν ἔνδον καθημένων πονηρᾷ ὁδῇ περιέβαλον ἐαυτάς. Ἐνεσι γὰρ καὶ συγκεκλεισμένην μᾶλλον τῶν φαινόμενων τοῖς βουλομένοις ἐπιδεικνυσθαι μετὰ πολλῆς τῆς προπετείας καὶ τῆς ἱταμότητος.

ΞΖ'. Ἀλλ' ἴσως τὸ τῶν θεραπαινίδων πλῆθος ἡδύ. Ταύτης μὲν οὐδὲν χεῖρον τῆς ἡδονῆς, τοσαύτας ἔχει τὰς φροντίδας· ἀνάγκη γὰρ ἐφ' ἑκάστη καὶ ἀρρωστούσῃ καὶ τελευτῶσῃ ταράττεσθαι καὶ ἀθυμεῖν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως φορητά, καὶ τὰ τούτων ἔτι χαλεπώτερα, ὅσον τὸ καθ' ἑκάστην διατείνεσθαι τὴν ἡμέραν ῥαθυμίαν ἐπι-

στρέφουσιν, κακουργίαν ἐγχοπτοῦσαν, ἀγαριστίας παύουσαν, τὴν ἄλλην πᾶσαν αὐτῶν κακίαν παιδαγωγούσαν· τὸ δὲ πάντων χαλεπώτερον, [323] ὅπερ μάλιστα ἐν τῷ πλήθει τῆς τοιαύτης θεραπείας συμβαίνειν εἰώθειν, ὅταν ἐν τῇ τῶν θεραπαινίδων ἐκείνων ἀγέλῃ εὐπρεπῆς τις οὖσα τύχη. Ἀνάγκη γὰρ τοῦτο πάντως ἐν τῷ πλήθει συμπεσεῖν· οὐδὲ γὰρ ὥστε πολλὰς κτήσασθαι μόνον, ἀλλ' ὥστε καὶ εὐεῖδεις ἐξ ἴσης οἱ πλουτοῦντες σπουδάζουσιν. Ὅταν οὖν συμῆ τινα διαλάμπειν ἐν αὐταῖς, ἂν τε ἔλῃ τὸν δεσπότην τῷ φίλτρῳ, ἂν τε μηδὲν παραιτέρω τοῦ θαυμασθῆναι ἰσχύσῃ, τὰ τῆς ἐδύνῃς ἰσα γίνεται τῇ δεσποίνῃ παρευδοκίμουμένην, εἰ καὶ μὴ τῷ πόθῳ, ἀλλὰ τῇ τοῦ σώματος ὥρᾳ καὶ τῇ θαύματι. Ὅταν οὖν τὰ δοκοῦντα εἶναι παρ' αὐτοῖς λαμπρὰ καὶ ζηλωτὰ τοσαύτας ἔλῃ τὰς θλίψεις, τί ἂν τις εἰποῖ περὶ τῶν λυπηρῶν;

ΞΗ'. Ἀλλ' οὐχ ἡ παρθένος ὑπομένει τούτων οὐδὲν, ἀλλ' ἀπῆλλαται ταραχῆς τὸ δωμάτιον, καὶ κραυγὴ πᾶσα ἐκποδὸν ἀπελθῆναι· ὡς περ δὲ ἐν εὐδεινῷ^ε λιμένι σιγῇ πάντα κατέχει τὰ ἔνδον, καὶ τῆς σιγῆς πλείων ἑτέρα ἀταραξία τὴν ψυχὴν, ἅτε ἀνθρώπινον μὴ οὐδὲν μεταχειρίζουσιν, διαπαντὸς δὲ τῷ Θεῷ διαλεγομένην, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀτενέστερον ὁρῶσαν. Τίς ἂν οὖν ταύτην ἀναμετρήσειε τὴν ἡδονήν; ποῖος λόγος τὴν εὐφροσύνην τῆς οὕτω διακειμένης παραστήσει ψυχῆς; Οὐκ ἔστιν οὐδεὶς· ἀλλ' οἱ τοῦ Κυρίου κατατρυφῶντες, αὐτοὶ μόνον τὸ μέγεθος ἰσασί ταύτης τῆς τρυφῆς, καὶ πῶς πᾶσαν σύγκρισιν ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος νικᾷ. Ἀλλ' ὁ πολὺς ἀργυρὸς ὁρώμενος πανταχοῦ πολλὴν παρέχει τὴν τέρψιν τοῖς ὀφθαλμοῖς. Καὶ πόσω βέλτιον εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν-ορᾶν, καὶ πολλῷ μείζονα ἐκείθεν καρποῦσθαι τὴν ἡδονήν; Ὅσον γὰρ ὁ χρυσοῦς κασιτέροισι καὶ μελιόδδου, τοσοῦτον ὁ οὐρανὸς χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ πάσης ὕλης λαμπρότερός τέ ἐστι καὶ φαιδρότερος· καὶ αὕτη μὲν χωρὶς φροντίδος ἢ θεωρίας, ἐκείνη δὲ μετὰ πολλῆς τῆς μερίμνης, ὃ μάλιστα πανταχοῦ ταῖς ἐπιθυμίαις λυμάνεται. Ἀλλ' οὐ βούλει τὸν οὐρανὸν ἰδεῖν; ἔξεστί σοι τὸν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς κείμενον ἀργυρον ἰδεῖν. Πρὸς ἐντροπὴν ὁμῖν λέγω, κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον, ἐπειδὴ οὕτως ἐπτόχῃε πρὸς τὸν τῶν χρημάτων ἔρωτα. Ἀλλ' οὐκ ἔχω τί εἰπεῖν. Πολλὴ γὰρ με ἐνταῦθα κατέσχεν ἀπορία, καὶ οὐ δύναμαι συνιδεῖν, πόθεν ἄπαν, ὡς εἰπεῖν, τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὅταν μὲν ἐπ' ἡμῶν^ε εὐκολίας καὶ ἀνέστερος τέρπεσθαι, οὕδε ἡδονὴν τὸ πρόγμα τίθενται, ἐν δὲ τῷ φροντίζειν καὶ περισπᾶσθαι καὶ μεριμνᾶν μάλιστα πάντων ἡδοναί. Διὰ τί γὰρ αὐτοὺς οὐχ οὕτω τέρπει ὁ κείμενος ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἀργυρὸς, ὃ κατὰ τὴν οἰκίαν; καίτοι γε λαμπρότερος ἐκείνός ἐστι, καὶ μερίμνης ἀπάσης ἐλευθεραν ἀφίξει τὴν ψυχὴν. Ὅτι, φησί, ἐκείνος μὲν οὐκ ἔμῃς, οὗτος δὲ ἔμῃς. Ἡ πλεονεξία ἄρα ἐστὶν ἡ τὴν ἡδονὴν ἔχουσα, οὐχ ἡ τοῦ ἀργύρου φύσις· ἐπεὶ εἰ τοῦτο ἦν, καὶ ἐκείθεν ὁμοίως τέρπεσθαι ἔδει. Εἰ δὲ χρήσεως ἔνεκεν λέγοις, πολλῷ βελτίον ἡ ὑελοῦ· καὶ ταῦτα αὐτοὶ οἱ πλουτοῦντες εἰποῖεν ἂν, οἱ τὰ ἐκπύματα ἀπὸ τῆς ὕλης ταύτης ὡς τὰ πολλὰ κατασκευάζοντες. Εἰ δὲ που διὰ τὸν τύπον ἀναγκασθεῖν καὶ ἐξ ἀργύρου τοῦτο ποιῆσαι, πρότερον ἔνδοθεν θέντες τὴν ὑελον οὕτως ἐξωθεν τὸν ἀργυρον περιβάλλουσι, δεικνύντες, ὅτι αὕτη μὲν πρὸς πόμα^ε ἡδίων καὶ ἐπιτηδεῖα, ἐκείνος δὲ πρὸς τύπον [324] μόνον καὶ ἀλαζονείαν περιττῇ. Τί δὲ ἔστιν ὁλως, Ἐμὸς καὶ οὐκ ἔμῃς; Ταῦτα γὰρ ὅταν μετὰ ἀκριβείας ἐξετάσω τὰ ῥήματα, ῥήματα μόνον ὁρῶ φιλά. Πολλοὶ μὲν γὰρ καὶ ζῶντες ἀποπηδόντα αὐτὸν τῆς αὐτῶν δεσποτείας οὐκ ἴσχυσαν κατασχεῖν· οἷς δὲ μέχρι τέλους παρέμεινεν^ε, ἐν τῷ καιρῷ τῆς τελευτῆς καὶ ἐκόντες καὶ ἄκοντες αὐτοῦ τῆς ἐξουσίας ἐξέπεσον. Οὐκ ἐπὶ τοῦ ἀργύρου δὲ μόνον καὶ χρυσοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν

^ε Reg. αὐτῇ.

^ε Reg. ἀπενεχθῆναι.

^ε Correctio est Savillii pro vulg. οὐσίας. Mox idem τῇ αἰσχύνην pro τὴν αἰσχύνην. Edit.

^ε Reg. τὸ μὲν ἢ μὴ κατέχουσα, αὐτὸ δὲ μὲν ἢ κατέχουσα.

^ε Post ἡδύ Reg. τοσαύτας μὲν οὖν, ὅσαι τὸ πλήθος εἰσιν· ἀνάγκη γάρ.

^ε Συμῆ τινα εὐεῖδῃ εἶναι ἐν αὐταῖς, ἂν τε ἔλῃ τὸν, Reg.

^ε Reg. ἐν εὐδεινῷ. Morel. et Savil. ἐν εὐδεινῷ. Savil. in

μαρχ. ἐν εὐδεινῷ.

^ε Reg. πρὸς στόμα.

^ε Παρὴν Reg. infra idem κοινὰ πᾶσιν ἐστίν.

λουτρῶν, καὶ ἐπὶ τῶν παραδείσων, καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις τὸ ἔμδν καὶ οὐκ ἔμδν, τοῦτο ῥῆμα ἂν τις ἴδοι μόνον ψιλόν. Ἡ μὲν γὰρ χρῆσις κοινὴ πάντων ἐστίν, πλεονεκτοῦσι δὲ οἱ δοκοῦντες αὐτῶν εἶναι κύριοι τῶν οὐκ ὄντων τὴν ὑπὲρ αὐτῶν φροντίδα. Οἱ μὲν γὰρ ἀπολαύουσι μόνον αὐτῶν, οἱ δὲ μετὰ τοῦ ποιεῖσθαι πολλὴν τὴν ἐπιμέλειαν τὸ αὐτὸ τοῦτο καρποῦνται, ὃ μετὰ τῆς ἀμελείας ἐκείνοι.

ΞΘ'. Εἰ δὲ τις τὴν πολλὴν θαυμάζει τρυφὴν, οἷον τὸ τῶν κατακοπτομένων πλήθος κρεῶν, τὴν περιττὴν τοῦ οἴνου δαπάνην, τὴν καρυκευμάτων τὴν περιεργίαν, τραπεζοποιῶν καὶ σιτοποιῶν τέχνας^α, παρασίτων καὶ δαιτυμόνων ὄχλον, εὖ ἴστω ὅτι τῶν μαγεύων αὐτῶν οὐδὲν ἄμεινον ἐν τοῖς τοιοῦτοις οἱ πλουτοῦντες διάκεινται. Καθὰ περ γὰρ ἐκεῖνος τοὺς δεσπότας, οὕτω τοὺς κεκλημένους αὐτοὶ δεδοίκασι, μὴ τινος ἐπιλάδωνται τῶν μετὰ πολλοῦ πόνου καὶ δαπάνης παρασκευασθέντων αὐτοῖς. Καὶ τοῦτω μὲν ἐξιστοῦνται τοῖς μαγεύροις^β, καθ' ἕτερον δὲ καὶ πλεονεκτοῦσιν αὐτῶν· οὐ γὰρ μόνον κατηγόρους ἐκείνοι, ἀλλὰ καὶ βασκάνους δεδοίκασι. Πολλοὶς γὰρ πολλάκις ἀπὸ τῶν τοιούτων συμποσίων ἐτέχθη φθόνος, καὶ οὐ πρότερον ἔσται, ἕως κινδύνους ἐπήγαγε τοὺς ἐσχάτους. Ἀλλὰ στείθειται πολλὰ πολλάκις ἡδύ. Ἀπαγε· ὅταν καρῆθαι, καὶ γαστρός διάτασις, καὶ πνεύματος ἔμπραξις, καὶ σκοτοδινίαι, καὶ ὀλιγγοί, καὶ ἀγλύες, καὶ τὰ ἔτι τοῦτων ἀποπύτερα ἀπὸ τῆς τρυφῆς ταύτης ἀναδιασπᾶνθαι δεῖναι. Καὶ εἴθε μέχρι τῶν παρ' ἡμέραν λυπηρῶν τὰ τῆς ἀσχημοσύνης ἐκείνης· καὶ τὰ τῆς ζημίας ἴστατο μόνον· νυνὶ δὲ αἱ μάλιστα τῶν νόσων δυσίαται ἀπὸ τῶν τοιούτων τραπεζῶν ἔχουσι τὴν ἀρχήν. Καὶ γὰρ ποδάλγαι, καὶ φθόγῃ, καὶ νόσος, καὶ παράλυσις, καὶ πολλὰ ἔτι τοῦτων χαλεπώτερα ἀπολαβόντα τὸ σῶμα πολυρκεῖ εἰς ἐσχάτας ἀναπνοάς. Τίνα οὖν ἂν τις ἔχοι τοῦτων ἀντίρροπον τῶν κακῶν ἡδονῇν εἰπεῖν; ποῖαν δὲ οὐκ ἂν τις ἔλοιτο σκληραγωγίαν ὑπὲρ τῆς τοῦτων ἀπαλλαγῆς;

Ο'. Ἄλλ' οὐχ ἡ εὐτέλεια τοιαύτη, ἀλλὰ πόρρω τούτων ἀφίστηκε τὸν δυσχερῶν, ὑγείας καὶ εὐεξίας οὐσα ποιητικῇ. Εἰ δὲ καὶ ἡδονῇν τις ἐπιζητοίη, καὶ ταύτην παρ' αὐτῇ μείζονα οὐσαν εὐρήσει τῆς τρυφῆς· καὶ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ ἐβρῶσθαι καὶ μηδὲν τῶν κακῶν ἐνοχλεῖσθαι ἐκείνων, ἂν ἕκαστον καὶ καθ' ἑαυτὸ πᾶσαν ἰκάνον σβῆσαι καὶ ἀνατρέφαι ἐκ βάρβρων ἡδονῇν· δεῦτερον δὲ καὶ ἀπὸ τῶν σιτίων αὐτῶν. Πῶς; Ὅτι ἡδονῆς ποιητικὴν ἐπιθυμίαν· ἐπιθυμίαν δὲ οὐχ ὃ κῶρος, οὐδὲ ἡ πλησμονή, ἀλλ' ἡ ἐνδεια καὶ ἡ σπάνις ποιεῖ. Αὕτη δὲ οὐκ ἐν ἐκείνοις τοῖς συμποσίοις τοῖς τῶν πλουτοῦντων, ἀλλ' ἐν τοῖς τῶν πενιμῶν ἀεὶ πάρεστι, παντὸς τραπεζοποιοῦ καὶ μαγεύου μάλλον ἐπιτάδουσα πολὺ τοῖς προκειμένοις τὸ μέλι. Οἱ μὲν γὰρ πλουτοῦντες οὕτε πεινῶντες ἐσθίουσι, καὶ χωρὶς τοῦ διψεῖν πίνουσι, καὶ πρὶν σφοδρῶς αὐτοῖς ἐπιθεῖν [325] τὴν ἀνάγκην τοῦ ὕπνου καθεδούουσιν· οὗτοι δὲ ἐν χρεῖα τοῦτων καθιστάμενοι πρότερον οὕτως αὐτῶν μετέχουσιν· ὃ μάλιστα πάντων αὔξει τὰ τῆς ἡδονῆς. Διὰ τί γὰρ, εἰπέ μοι, καὶ ὁ Σολομὼν τὸν ὕπνον τοῦ δούλου φησὶν εἶναι ἡδύ, οὕτως αὖ λέγων, Ἡδὺς ὕπνος τῷ δούλῳ, ἂν τε πολὺ, ἂν τε ὀλίγον φάγη; Ἀρα διὰ τὴν στρωμνὴν τὴν ἀπαλήν; Καὶ μὴν ἐπὶ ἐδάφους ἢ ἐπὶ σιβάδος οἱ πλείους καθεδούουσιν. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἄδειαν; Ἄλλ' οὐδὲ μικρὰς καιροῦ ῥοπῆς εἰσι κύριοι. Ἀλλὰ διὰ τὴν ῥαστώνην; Ἄλλ' οὐ διαλιμπάνουσι μόθοις κοπτόμενοι

καὶ ταιλαιπωρίαις. Τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ ποιοῦν τὸν ὕπνον ἡδύ, ἢ τὸ πρότερον εἰς χρεῖαν^α καταστάντας οὕτως αὐτοῦ μεταλαμβάνειν; Τοὺς δὲ πλουτοῦντας ἂν μὴ μέθῃ βαπτισθέντας ἡ νύξ καταλάβῃ, ἀνάγκη διαπαντός ἀγρυπνεῖν καὶ ἐπιστρέφειν καὶ ἀλβεῖν ἐπὶ τῶν μαλακῶν κειμένων στρωμάτων.

ΟΑ'. Ἐνῇ καὶ ἐτέρωθεν δεῖξαι τῆς τρυφῆς τὴν ἀηδίαν καὶ τὴν ζημίαν καὶ τὴν ἀσχημοσύνην, τὰς νόσους καταλέγοντα ὅσας ἐναπομόργνυται τῇ ψυχῇ πολλῶν πλείους καὶ χαλεπωτέρας οὐσας τῶν σωματικῶν. Καὶ γὰρ μαλακοὺς, καὶ ἀνάνδρους, καὶ θρασεῖς, καὶ ἀλαζόνας, καὶ ἀσελγεῖς, καὶ ὕβριστάς, καὶ ἀκολάστους, καὶ ἀκρογόλους, καὶ ὠμούς, καὶ ἀγενεῖς, καὶ πλεονέκτας, καὶ δουλοπρεπεῖς, καὶ πρὸς ἅπαν εἰπεῖν τῶν χρησίμων καὶ ἀναγκαίων ἀχρήστους καθίστησιν ὧν τάναντία πάντα ἢ αὐτάρκειαν ποιεῖ. Ἀλλὰ νῦν πρὸς ἕτερον ἡμῖν ὁ λόγος ἐπείγεται· διὸ μόνον ἐκεῖνο προσθέντες τῶν ἀποστολικῶν πάλιν ἀφώμεθα ῥημάτων. Εἰ γὰρ τὰ δοκοῦντα εἶναι ζηλωτὰ τοσοῦτον γέμει κακῶν, καὶ τοσοῦτον τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι τὸν νικητὸν ἐπάγει τῶν νοσημάτων, ποῦ τὰ λυπηρὰ θήσομεν; οἷον ἀρχόντων φόδους, δῆμων ὄρμας, συκοφαντῶν καὶ βασκάνων ἐπιβουλὰς· ἃ μάλιστα τοὺς πλουτοῦντας περιστοιχίζεται· ἐν οἷς καὶ τὰς γυναῖκας μεζόνους τῶν κακῶν ἀνάγκη κοινωνεῖν διὰ τὸ μὴ γενναίως τὰς τοιαύτας φέρειν μεταβολὰς.

ΟΒ'. Καὶ τί λέγω γυναῖκας; καὶ γὰρ αὐτοὶ οἱ ἄνδρες ταιλαιπῶρας ὅπῃ τὸν τοῦτων ἀλίσκονται. Ὁ μὲν γὰρ ἐν αὐταρχείᾳ ζῶν οὐδέμιν μετὰπτωσιν δέδοικεν· ὁ δὲ ἐν ἐκείνῳ τῷ ὑγρῷ καὶ διακεχυμένῳ βίῳ δαπανηθεὶς, εἴποτε συμβαλὴ κατὰ περιστάσιν τινα καὶ ἀνάγκην παραδοθῆναι· πένιαν, τεθνήξεται πρότερον ἢ ταύτην ὀσει τὴν μεταβολήν, διὰ τὸ ἀμελέτητον καὶ ἀγύμναστον. Διὰ ταῦτα ὁ μακάριος Παῦλος ἔλεγε· *Θλίψιν τῇ σαρκὶ ἐξουσίαν οἱ τοιοῦτοι*· ἐγὼ δὲ *ὁμῶν φεῖδομαι*. Εἴτα μετὰ τοῦτο φησιν· *Ὁ καιρὸς συντεταλμένος τὸ λοιπὸν ἐστίν*.

ΟΓ'. Καὶ τί τοῦτο πρὸς τὸν γάμον; ἴσως ἂν εἴποι τις. Καὶ σφόδρα μὲν οὖν πρὸς αὐτόν. Εἰ γὰρ ἐν τῷ παρόντι βίῳ συγκέκλειται, ἐν δὲ τῷ μέλλοντι οὐτε γαμοῦσιν οὐτε γαμίζονται, ὁ δὲ παρὼν καιρὸς πρὸς τὸ τέλος ἐπείγεται, καὶ ἐπὶ θύραις τὰ τῆς ἀναστάσεως ἔστηκεν, οὐ γάμων καιρὸς οὐδὲ κτημάτων ἄλλ' ἐνδείας καὶ τῆς ἄλλης φιλοσοφίας ἀπάσης τῆς ἐκεῖ χρησιμευούσης ἡμῖν. Ὡς περ γὰρ ἡ παρθένος ἕως μὲν ἀνὸς οἴκου μένη μετὰ τῆς μητρὸς, πολλὴν τῶν παιδικῶν ἀπάντων ποιεῖται φροντίδα, καὶ κινώτιον ἐν τῷ ταμίῳ καταθεμένη τῶν ἀποκειμένων ἐκεῖ, καὶ τὴν κλεῖν αὐτῇ κέκτηται, καὶ τὴν ἐξουσίαν ἅπασαν ἔχει, καὶ τοσαύτην ὑπὲρ τῆς τῶν μικρῶν ἐκείνων καὶ φαύλων [326] φυλακῆς ἀναδέχεται μέριμναν, ὅσην οἱ τὰς μεγάλας ἐπιτροπεύοντες· ἐπειδὴν δὲ μνηστεύεσθαι δεῖ καὶ ὁ τοῦ γάμου καιρὸς ἀναγκάζῃ τὴν πατρίαν οἶκον ἀρεταίαν, τότε τῆς εὐτελείας ἐκείνης ἀπαλλαγείσα καὶ τῆς ταπεινότητος, οἰκίας προστασίαν, καὶ κτημάτων καὶ ἀνδραπόδων πλήθος, καὶ ἀνδρὸς θεραπεῖαν, καὶ τὰ ἄλλα τὰ τοῦτων μείζονα μεριμνᾷ ἀναγκάζεται· οὕτω καὶ ἡμᾶς χρῆ, ἐπειδὴ πρὸς τὸν τέλειον ἀγόμεθα βίον καὶ τὸν ἀνδράσι προσήκοντα, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς πάντα ἀφέντας τὰ θνῶς παιδικὰ ἀθύρματα, φαντάζεσθαι τὸν οὐρανὸν καὶ τῆς ἐκεῖ διατριβῆς τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν δόξαν ἅπασαν. Ἠρμόσθημεν γὰρ καὶ ἡμεῖς νυμφίῳ οὕτως ζητοῦντι παρ' ἡμῶν ἀγαπᾶσθαι, ὥς μὴ τῶν ἐν τῇ γῇ μόνον, μηδὲ τῶν μικρῶν τοῦτων καὶ ἐτελῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς αὐτῆς ἀφίστασθαι δι' αὐτὸν, ὅταν δεῖ. Ἐπεὶ οὖν ἐκεῖ λοιπὸν ἀπείναι χρῆ, ἀπαλλάξωμεν ἑαυτοὺς τῆς φροντίδος τῆς εὐτελοῦς. Οὐδὲ γὰρ εἰς βασιλείαν μεθίστασθαι μέλλοντες ἀπὸ πενιχρᾶς

^α Reg. σιτοποιῶν καὶ μαγεύων τέχνας.

^β Reg. τοῖς οἰκέταις, Morel. et Savil. τοῖς μαγεύροις.

^α Reg. ἡδύ; οἱ πόνοι. καὶ τὸ πρότερον εἰς χρεῖαν.

gento et auro, sed in balneis quoque, hortis, ædibus, Meum et non meum, verba solum mera deprehendas. Nam usus omnibus communis est: tantum qui domini videantur, hoc plus habent quam qui non sint, eorum inquam curam. Hi enim fruuntur tantum; illi adhibito grandi studio tantumdem consequuntur, quantum hi citra studium.

LXIX. *Sumptuosas mensas magnæ insuavitatis plenas esse.* — Quod si quis summas delicias miretur, puta concisarum carniū multitudinem, inutilem vini sumptum, exquisita condimenta, structorum seu mensariorum et pistorum¹ artificia, parasitorum et convivarum turbam, sciat, divites in his nihilo meliori esse loco quam coquos. Nam ut hi dominos, sic illi hospites veniunt, ne quid eorum quæ operose et sumptuose iis apparta sint, reprehendant et carpant. Atque hac in parte coquis² exæquantur: in alia etiam superant. Neque enim solum accusatores, sed æmulos etiam timent: siquidem multis sæpe ex ejusmodi convivii invidia creata est, nec ante destitit, quam eos in capitis periculum adduxit. At belluari sæpe suave est. Apagesis: quando ex hoc luxu et gravado, et ventris obesitas, et spiritus obstructio, et oculorum obscuritas, et vertigo, et caligo, aliaque his etiam fœdiora mala pullulant. Atque utinam ea immoderatio ac jactura quotidianis tantum doloribus circumscripta sit: nunc morbi fere incurabiles ex his mensis originem trahunt; nam et podagra, et tabes, et sacer morbus, et paralysis, multaque his etiam graviora corpus aggressa ad extremum spiritum infestant. Quibus malis quæ par explicari voluptas possit? quæ non vitæ durities ad eorum effugium ineunda sit?

LXX. *Sobrietatem deliciis et utiliore et suaviore esse.* — At ejusmodi non est frugalitas, sed ab his infaustis procul remota, sanitatis atque valetudinis causa. Quod si quis voluptatem etiam requirat, in ea, quam in luxu, majorem inveniet: ac primum ex eo quod homo valeat, neque horum malorum quoquam exagitetur, quorum vel singula seorsim satis sint quæ voluptatem extinguant, et tamquam a fundamentis evertant: deinde ex cibis ipsis. Quo pacto? Voluptatem efficit appetitus: appetitum non saturitas ac satietas, sed egestas et inopia parit. Ea autem non indivium, sed in pauperum cœnis assidue præsto est. epulis quovis structore et coquo gratius mēl instillans. Siquidem divites nec esurientes cibum capiunt, nec sitientes bibunt, et antequam vehemens somni necessitas eis ingruat, consopiantur: hi eorum prius indigi, ita demum ea percipiunt: quod quidem voluptatem auget maxime. Cur enim et Salomon servi somnum dulcem confirmat his verbis: *Dulcis est servo somnus, sive multum sive parum comederit* (Eccles. 5. 11)? An propter mollem torum? At humi, aut super cespite ut plurimum dormiunt. An propter libertatem? At nec temporis momentum habent liberum. An propter otium? At laboribus et ærumnis assidue afficiantur.

Quid est igitur quod somnum dulcem reddit, nisi ad necessitatem prius compulsos ita cum denique inire? Cæterum divitibus nisi ebriis nox ingruat, pervigilandum est, et in mollibus stragulis jacentes æstuan dum ac dolendum.

LXXI. *Animam etiam lædi deliciis.* — Poteram et aliunde deliciarum insuavitatem, incommoda, fœditatem ostendere, morbos, quibus animam imbuant, corporalibus longe et plures et graviore percensens. Etenim molles, effeminatos, audaces, arrogantes, lascivos, injurios, impudicos, iracundos, crudeles, illiberales, avaros, sordidos, ad cuncta utilia ac necessaria ineptos præstat: quibus diversa omnia frugalitas efficit. Sed jam alio mihi properat oratio. Itaque hoc uno addito, rursum apostolica verba retractemus. Quod si quæ expetenda videantur, tot malis sunt re-ferta, tantas et animo et corpori morborum pruinas accersunt, quo loco acerba sint habenda, magistratum terror, populorum motus, sycophantarum et æmulorum insidiæ quæ in primis divites circumstant? Quibus malis mulieres sane etiam vehementius angitur necesse, quod eas vicissitudines impotentius ferant.

LXXII. *Delicias cum aliis malis vitæ commutationem afferre.* — Et quid mulieres dico, cum vel viri misere iis capiantur; nam qui frugaliter vivit, commutationem nullam borret; qui frigidam illam ac dissolutam vitam exigit, eum si qua incidens calamitas atque vis inopie tradat, utpote qui rudis et inexercitatus sit, ante moriatur, quam vices eas perferat. Itaque beatus Paulus ait, *Tribulationem carnis habebunt hujusmodi, ego autem vobis parco* (1. Cor. 7. 28): ac post addit, *Tempus breve est.*

LXXIII. *Non esse tempus hoc matrimonii tempus.* — Et quid hoc ad matrimonium? dicat quispiam. Valde sane ad ipsum pertinet; si enim vita hac conclusum est, et in futuro nec ducunt nec ducuntur, atque hoc præsens tempus ad finem decurrit, quasque pro foribus resurrectio est, non jam tempus est matrimonii ac pecuniarum, sed egestatis, et id genus reliquæ philosophiæ, quæ illic nobis profutura sit. Nam quemadmodum virgo quamdiu demi manet apud matrem, magnam puerilium omnium curam suscipit, et arcu-la in penum deposita eorum quæ illic condita sint et clavem ipsa possidet, et arbitrium omne tenet, de levium illorum et futillum custodia æque sollicita ac qui grandem familiam administrant; cum autem sponsalia adsunt, paternas ædes dimittere coacta, tum vero iis nugis et minutiis liberata, domus gubernationem, opes, et mancipium numerosum, viri cultum, aliaque his majora procuret necesse est: ita et nobis adultis atque ætate virili, terrenis omnibus, vere puerilibus ludicris, omissis, de cælo cælestisque vitæ splendore et gloria cogitandum est. Desponsi enim sunius et nos sponso, eum a nobis amorem flagitanti, ut non solum terrestribus et levibus his futillis, sed etiam vita propter eum, si opus sit, cedamus. Quare cum illuc discedendum sit, exilem hanc curam a nobis propulsemus; nam nec in regnum ex inopi domo transfe-

¹ Reg., et coquorum artificia.

² Sic Morel. et Savil. Reg., famulis.

rendi, de ficilibus, lignis, utensilibus, et reliqua domestica tenuitate laboraremus. Itaque nec jam terrena curemus, tempore nos jam ad cælum vocante; ut et beatus Paulus Romanis scribens ait, *Nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus: non præcessit, dies autem appropinquavit (Rom. 13. 11); et rursum, Tempus breve est (1. Cor. 7. 29)*, ut qui uxores habent perinde sint ac si non haberent. Quorsum igitur matrimonium eo non usuris, sed perinde ac si non haberent futuris? quorsum opes? quorsum prædia? quorsum vitæ præsidia, quorum usus caducus porro atque intempestivus sit? Nam si apud nos qui iudiciis sistendi sunt, scelorum causam dicturi, capitali die instanti non uxoris tantum, sed etiam cibi et potus, atque omni posthabita cura, defensionem solum cogitant, multo magis nobis, non terreno cuidam foro, sed cælesti tribunali sistendis, et dictorum, gestorum, cogitatorum rationem reddituris, ab omnibus abstinentum est, et gaudium et tristitia rerum præsentium, ac circa terribilem illam diem unice metuentium. Si quis enim, inquit, venit ad me, nec suum patrem, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et sorores, insuper et animam suam odit, non potest meus esse discipulus. Et qui non portat crucem suam, et me sequitur, non potest meus esse discipulus (Luc. 14. 26. 27). Tu vero segnis uxoris cupiditati, risui, mollitie, deliciis vacas? Dominus prope est: nihil solliciti sitis (Philipp. 4. 5. 6). Tu de pecuniis curas ac sollicitus es? Cæleste regnum instat. Tu ædes, luxum et reliquam voluptatem dispicias? Præterit figura hujus mundi (1. Cor. 7. 31). Quid te de mundi rebus non perennibus, sed caducis, perennium ac stabilium oblitus, crucias? Non jam matrimonium, non dolores partus, non voluptas et coitus, non divitiarum copia, non prædiorum studium, non cibus, non tegumenta, non agricultura ac navigatio, non artes et ædificia, non urbes, non ædes, sed alius quidam status atque vita consequetur; hæc paulo post cuncta interibunt. Id enim est, Præterit figura hujus mundi. Quid igitur velut in omnia sæcula hic mansuri, ita in earum rerum studio, a quibus sæpe ante vesperam descendendum sit, summa ope nitimur? quid laboriosam vitam deligimus, Christo ad otiosos nos vocante? Volo enim, inquit, vos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est, Domini res curat (1. Cor. 7. 32).

LXXIV. Cur cum velit nos sine sollicitudine esse, jubet esse sollicitos. — Quomodo igitur nos sine sollicitudine esse vis, quos in aliam iterum curam conjicias? Quia hoc ne curare quidem est, quemadmodum nec afflicti propter Christum afflicti; non mutata quidem rerum natura, sed eorum qui ea cum voluptate patiantur studio vel rerum naturam vincente. Nam qui ea curet, quibus non longum tempus fruiturus sit, imo sæpe nec minimum, curare merito dicitur; qui vero e curis majorem fructum capturus sit, omni ratione inter eos qui sine sollicitudine sunt numerabitur. Præterea autem utriusque curæ tantum est discrimen, ut hæc cum illa comparata ne cura quidem habeatur; adeo illa et levior est, et multis partibus facilior. Quæ

nos omnia superius ostendimus. Qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt; qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi. At hic abit, ille manet. Annon igitur vel hoc solum sufficiat ad virginitatis dignitatem eommonstrandam? Quanto enim Deus mundo præstat, tanto hæc illa potior cura est. Cur ergo matrimonium permittit, quod et curis nos obstringat, et a spiritualibus abducatur? Ideo enim, inquit, dixi: Ut qui uxores habent perinde sint ac si non haberent, ut qui jam vineti sunt, aut post vincendi sunt, alio quopiam modo vinculum relaxent. Nam quoniam haud fas est semel circumjectum rumpere, tolerabilius rede. Siquidem licet, si velimus, supervacua omnia recidere, nec nostra ipsorum ignavia alia nobis addero iis curis, quas rei natura pariat, majora.

LXXV. Quid sit habentem uxorem non habere. — Quod si quis etiam clarius intelligere vult, quid sit, Uxorem habentem perinde esse ac si non haberet, is mihi non habentes atque crucifixos cogitet, quomodo degant. Quomodo igitur degunt? Non necesse habent ancillarum gregem coemere, non aurum ac monilia, non ædes magnificas et amplas, non tot ac tot terræ jugera; sed iis omnibus dimissis amictum unum atque victum procurant. Licet autem uxorem habenti ad eam se philosophiam reducere. Nam quod supra ait, Ne defraudate alter alterum (1. Cor. 7. 5), de coitu solo dictum est: in eo enim invicem obsequi jubet, neque alterutrum sui dominum esse sinit: in reliquo philosophiæ exercitio, vestitu, victu, atque aliis omnibus, alter alteri non est obnoxius, sed et viris fas est uxore invita delicias omnes ac circumfluentem curarum turbam amoliri; et uxori vicissim non est necesse, si nolit, comi, inanem gloriam captare, supervacua curare. Nec injuria; nam cupiditas quidem illa naturalis est; itaque ei nonnihil condonatum est, nec potest alter alterum nolentem defraudare; hæc vero deliciarum, supervacui cultus, inutilis curæ, non a natura proficiscitur, sed ex ignavia et insigni nequitia manat. Quare neque in his, ut in illis, conjuges invicem teneri cogit. Hoc igitur est, Uxorem habentes perinde esse ac si non haberent, supervacuas illas propter uxorum fucum ac mollitiem curas non admittere, sed tantum curarum anctarium suscipere, quantum par sit unius capitis additamentum, atque ejus philosophice ac tenuiter vitam instituentis. Id enim se velle corollario hoc significat, Et qui flet tamquam non fletus (Ibid. v. 30), et qui in prædiis gaudent, ac si non gauderent: nam nec qui non gaudent, prædia curabunt; nec qui non flet, aut inopiam horrere, aut frugalitatem avversari poterunt. Hoc vero est uxorem habere nec habere, mundo uti nec abuti. Qui cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi (Ibid. v. 33). Itaque cum et hic et illic curetur, atque hic etiam tenere et frustra, imo et moleste et misere (nam Tribulationem [Ibid. v. 28] inquit, carnis habebunt hujusmodi), illic, quod ingens bonum sit, cur non illam potius adsciscimus curam, quæ non solum tot ac tantas remunerationes habeat, sed hac natura etiam levior sit? Quid enim curat in-nupta? an opes, an vernas, an oconomos, an agros,

οικίας, κεραμίδων, καὶ ῥύλων, καὶ ἐπίπλων, καὶ τῆς ἄλλης τῆς κατὰ τὴν οἰκίαν ἐφροντίσαμεν ἂν πενίας. Μὴ τοίνυν μὴδὲ νῦν τὰ ἐν τῇ γῇ μεριμνῶμεν· ὁ γὰρ καιρὸς ἡμῶς ἦδη καλεῖ πρὸς τὸν οὐρανὸν, καθάπερ καὶ Ῥωμαίοις ἐπιστάλαις ὁ μακάριος Παῦλος εἶπεν· *Νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἢ σωτηρία ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν· ἢ νῦν προέκοψεν, ἢ δὲ ἡμέρα ἤγγικε*. Καὶ πάλιν, *Ἐνταῦθα ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπὸν ἐστίν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι*. Τί οὖν δεῖ γάμου τοῖς οὐ μέλλουσιν ἀπολαύσεσθαι γάμου, ἀλλ' ἐν ἴσῳ τοῖς οὐκ ἔχουσιν διακείσεσθαι; τί δὲ χρημάτων, τί δὲ κτημάτων, τί δὲ τῶν βιωτικῶν, τῆς χρήσεως αὐτῶν ἄωρον λοιπὸν οὐσης καὶ παρακαίρου; Εἰ γὰρ οἱ μέλλοντες δικαστηρίῳ παραστήσεσθαι τῷ παρ' ἡμῖν, καὶ λόγον ὑφείξιν τῶν πεπλημμελημένων, τῆς κυρίας γενομένης ἑγγυῶς, οὐ γυναῖκας μόνον, ἀλλὰ καὶ αἵτων καὶ ποτῶν καὶ πάσης ἑαυτοὺς ἀποστήσαντες φροντίδος, τῆς ἀπολογίας γίνονται μόνης, πολλῶν μᾶλλον ἡμᾶς τοὺς οὐκ ἐπιγελῶ τινὶ δικαστηρίῳ, ἀλλ' οὐρανίῳ βήματι παραστήσεσθαι μέλλοντας, καὶ ῥημάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἐνομιῶν εὐθύναις ὑφείξιν, πάντων ἀρίστασθαι χρή, καὶ χαρὰς καὶ λύπης τῆς ἐπὶ τοῖς παροῦσι πράγμασι, καὶ τὴν φοβερὰν μόνον ἐκείνην ἡμέραν μεριμνᾶν. *Εἰ τις γὰρ, φησὶν, ἔρχεται πρὸς μὲ, καὶ οὐ μοσεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφούς, καὶ τὰς ἀδελφάς*. Εἰ δὲ καὶ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν, οὐ δύναται μὴ μαθητὴς εἶναι· καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται μὴ εἶναι μαθητής. Σὺ δὲ παροικῶν γκολάζων ἐπιθυμίας γυναῖκος καὶ γέλτου καὶ διαγύσει καὶ τρυφῇ; Ὁ Κύριος ἐγγύς, μὴδὲν μεριμνᾷ· σὺ δὲ ὑπὲρ χρημάτων φροντίζεις καὶ μεριμνᾷς; Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐφέστηκε· σὺ δὲ περὶ οἰκίας καὶ τρυφῆς καὶ τῆς ἄλλης σκοπεῖς ἡδονῆς; *Παράγει τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου*· τί οὖν κόπεις σαυτὸν ἐν τοῖς τοῦ κόσμου πράγμασι τοῖς οὐ μένουσιν, ἀλλὰ δαπανώμενοις, τῶν μενόντων καὶ βεβαίων ἀμελῶν; Οὐκέτι γάμος, οὐκέτι ὕδινος, οὐχ ἡδονὴ καὶ μίξις, οὐ χρημάτων εὐπορία, οὐδὲ κτημάτων ἐπιμέλεια, οὐ τροφή, οὐδὲ ἐνδύματα, οὐ γεωργία καὶ ναυτιλία, οὐ τέχνη οὐτε οἰκοδομία, οὐ πόλεις οὐδὲ οἰκίαι, ἀλλ' ἑτέρα τις κατάστασις καὶ διαγωγή. Ταῦτα δὲ πάντα μικρὸν ὑστερον ἀπολείπεται. Τοῦτο γάρ ἐστι, *Παράγει τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου*. Τί τοίνυν ὡς εἰς τοὺς αἰῶνας ἅπαντας ἐνθάδε μενοῦντες, [327] οὕτως πᾶσαν σπουδὴν ἐπιδεικνύμεθα, ὑπὲρ πραγμάτων μεριμνῶντες, ὧν πρὸ τῆς ἐσπέρας πολλάκις ἀποστήσόμεθα; τί τὸν μοχθὸν αἰρούμεθα βίον, ἐπὶ τὸν ἀπράγμονα καλούμενος ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ; Θέλω γὰρ, φησὶν, ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. Ὁ ἀγαθὸς μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου.

ΟΔ'. Πῶς οὖν ἡμᾶς ἀμερίμνους εἶναι βούλει, εἰς ἑτέραν πάλιν ἐμβαλὼν φροντίδα; Ὅτι οὔτε φροντίζειν τοῦτό ἐστιν, ὥσπερ οὖν οὐδὲ θλίβεσθαι τὸ διὰ τὸν Χριστὸν θλίβεσθαι, οὐ διὰ τὸ μεταβάλισθαι τὸν πρᾶγμάτων φύσιν, ἀλλὰ διὰ τὸ τὴν προαίρεσιν τὴν ταῦτα φερόντων μεθ' ἡδονῆς, καὶ τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως κρατεῖν. Ὁ μὲν γὰρ ὑπὲρ τούτων φροντίζων, ὧν οὐκ εἰς μακρὸν ἀπολαύσεται χρόνον, πολλάκις δὲ οὐδὲ εἰς βραχὺν, εἰκότως ἂν λέγοιτο μεριμνᾶν· ὁ δὲ μερίζων τὸν φροντίζων ἀποληψόμενος τοὺς καρποὺς, ἐν τοῖς ἀμερίμνοις παντὶ δικαίως ἂν τάττοιτο λόγῳ. Καὶ τοῦτων δὲ χωρὶς τοσοῦτον τῆς μερίμνης ἑκατέρας τὸ μέσον, ὡς μὴδὲ μερίμναν ταύτην ἐκείνη παραβαλλομένην νομίζεσθαι· οὕτως κουροτέρη τέ ἐστὶν ἐκείνης καὶ σφόδρα εὐκολωτέρα. Καὶ ταῦτα ἅπαντα διὰ τῶν ἐμπροσθεν ἀπεδείξαμεν λόγῳ· Ὁ ἀγαθὸς μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου· ἀλλ' ὁ μὲν παράγει, ὁ δὲ μένει. Τοῦτο οὖν μόνον οὐχ ἱκανὸν δεῖξαι τὸ τῆς παρθενίας ἀξίωμα; Ὅσον γὰρ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον τὸ διάφορον, τοσοῦτον αὕτη βελτίων ἐκείνης ἢ φροντίς.

Πῶς οὖν συγχωρεῖ τὸν γάμον, τὸν προσθηλόντα ἡμᾶς ταῖς φροντίσι, καὶ τῶν πνευματικῶν ἀπάγοντα; Διὰ γὰρ τοῦτο, φησὶν, εἶπον· ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσιν, ἵνα οἱ φθάσαντες ἦδη δεθῇ, ἢ καὶ μέλλοντες, ἐτέρῳ τινὶ τρόπῳ χαυνότερον ἐργάσωνται τὸν δεσμόν. Ἐπειδὴ γὰρ διαβρῆξαι αὐτὸν οὐκ ἐνι περιδληθέντα ἅπασι, ἀνεκτότερον αὐτὸν ποιήσων. Ἐξεστί γὰρ, ἂν βουλώμεθα, πάντα περικόπτειν τὰ περιττά, καὶ μὴ μειζόνως τῶν ἀπὸ τῆς τοῦ πράγματος φύσεως τικτομένων· φροντίζων τὰ παρὰ τῆς ἡμετέρας ποσσιθέβαι νοθείας.

ΟΕ'. Εἰ δὲ καὶ σαφέστερόν τις θέλοι μαθεῖν τί ποτὲ ἐστίν, ἔχοντα γυναῖκα μὴ ἔχειν, τοὺς οὐκ ἔχοντας ἐννοεῖται τοὺς ἐσταυρωμένους, πῶς διακείνται. Πῶς οὖν ἐκαίνοι διακείνται; Οὐ θεραπεινίδων ἀναγκάζοντα πλήθος ὠνεῖσθαι, οὐ χρυσία καὶ περιδέραια, οὐκ οἰκίας λαμπράς καὶ μεγάλας, οὐ πλέθρα γῆς τόσα καὶ τόσα· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀφέντες ὁ ὑπὲρ ἱματίου φροντίζουσιν ἐνδὸς καὶ τροφῆς αὐτῶν. Ἐξεστί καὶ τῇ γυναίκα ἔχοντι εἰς ταύτην ἑαυτὸν ἀγαγεῖν τὴν φιλοσοφίαν. Τὸ γὰρ ἀνωτέρω λεχθὲν, *Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους*, περὶ μίξεως εἴρηται μόνης· ἐν τούτῳ γὰρ ἐπεσθαι ἀλλήλους κελεύει, καὶ οὐδένα ἀφίσειν αὐτοῦ κύριον εἶναι· ἐνθα δὲ ἂν δέη τὴν ἄλλην φιλοσοφίαν ἀσκεῖν, τὴν ἐν τοῖς ἱματίοις, τὴν ἐν τῇ διαίτῃ, τὴν ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν, οὐκέτι θατέρῳ λοιπὸν ὁ ἕτερος ὑπεύθυνος γίνεταί, ἀλλ' ἕξεστί τοις ἀνδράσι, κἂν ἡ γυνὴ μὴ βούληται, περικόψαι τρυφὴν ἅπασαν καὶ τὸν περιβρῶντα τῶν φροντίζων ὄχλον· καὶ γυναῖκα πάλιν ὁμοίως οὐδεμίαν ἀνάγκη μὴ βουλομένη καλλωπίεσθαι καὶ κενοδοξεῖν καὶ περιττά μεριμνᾶν. Εἰκότως· ἐκείνη μὲν γὰρ ἡ ἐπιθυμία φυσικὴ τίς ἐστὶ, καὶ διὰ τοῦτο πολλῆς ἔτυχε τῆς συγνώμης, καὶ οὐκ ἐστὶ [328] κύριος ὁ ἕτερος ἀποστερεῖν τὸν ἕτερον μὴ βουλόμενον· ἢ δὲ τῆς τρυφῆς καὶ τῆς θεραπείας τῆς περιττῆς, καὶ τῆς φροντίδος τῆς ἀνοήτου οὐκ ἀπὸ τῆς φύσεως ὀρμάται, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ῥαθυμίας καὶ τῆς πολλῆς ὕβρεως τίκεται. Διὰ ταῦτα οὐκ ἀναγκάζει καὶ ἐν τούτοις τοὺς γεγαμηκότας ὑποκείσθαι ἀλλήλοις, καθάπερ καὶ ἐν ἐκείνοις. Τοῦτο τοίνυν ἐστὶν ἔχοντα γυναῖκα μὴ ἔχειν, ὅταν τὰς περιττάς φροντίδας τὰς διὰ τὸν ἀκκισμὸν· καὶ τὴν διὰ τὴν ἡμετέραν γινόμενας τῶν γυναικῶν μὴ δεχώμεθα, ἀλλὰ τοσαύτην λάβωμεν προσθήκην φροντίδος, ὅσην εἰδὸς μιᾶς ψυχῆς προστεθείσης ἡμῖν, καὶ ταύτης φιλοσόφως καὶ εὐτελῶς ζῆν προσηρημένῃ. Ὅτι γὰρ τοῦτό φησι, διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἐδήλωσε· *Καὶ οἱ κλαιόντες ὡς μὴ κλαιόντες, καὶ οἱ χαίροντες ἐν κτήσεσιν ὡς μὴ χαίροντες*. Οἱ γὰρ μὴ χαίροντες οὐδὲ τῆς κτήσεως ἐπιμελίζονται, καὶ οἱ μὴ κλαιόντες οὐτε τὴν πενίαν δυνήσονται φρίττειν, οὐτε τὴν αὐτάρκειαν ἀποστερέσθαι. Τοῦτό ἐστιν ἔχειν γυναῖκα καὶ μὴ ἔχειν· τοῦτό ἐστι κεχρησθαι τῷ κόσμῳ καὶ μὴ παρακεχρησθαι· Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου. Ὅταν οὖν καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ μερίμνα ἦ, καὶ ἐνταῦθα μὲν εἰχὴ καὶ μάστιγ, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπὶ λύπῃ καὶ θλίψει (θλίψιν γὰρ τῇ *σαρὰ*, φησὶν, *ἐξουστῶν οἱ τοιοῦτοι*), ἐκεῖ δὲ ἐπὶ τοῖς ἀπορρήτοις ἀγαθοῖς, τί μὴ ταύτην αἰρούμεθα μᾶλλον τὴν φροντίδα, οὐ τῷ τοιαύτας καὶ τοσαύτας ἔχειν τὰς ἀντιδόσεις, ἀλλὰ καὶ τῇ φύσει κουφοτέραν οὖσαν ἐκείνης; Τί γὰρ ἢ μὴ γαμηθεῖσα μεριμνᾷ; ἄρα ὑπὲρ χρημάτων, ὑπὲρ οἰκετῶν, ὑπὲρ οἰκονόμων, ὑπὲρ ἀγρῶν, καὶ τῶν ἄλλων;

^a Sic Reg. et Savil. Morel. et Plantin. μειζόνως τῶν ἀπὸ τοῦ πράγματος καὶ τῆς φύσεως.

^b Sic Savil. et Reg. recte; *znlg.* ἀρλόντες. Edit.

^c Hic multum variant exemplaria. Morel. διὰ τὸν κτισμὸν, Plantin. διὰ τὸν ἀκκισμὸν, Reg. et Savil. διὰ τὸν ἀκκισμὸν. que videtur esse vera lectio. Vox ἀκκισμός, Luciano et ab aliis frequentatur.

^d Reg. solus δυνήσονται φέρειν.

^e Reg. et Savil. in marg. κατακεχρησθαι, Savil. in textu et Morel. παρακεχρησθαι.

μαγεύροις ἐφέστηκε, καὶ ὀφάνταις, καὶ τῇ λοιπῇ θερα-
πειᾷ; Ἄπαγε· οὐδὲν τούτων εἰς νοῦν βάλλεται, ἀλλ'
ἐν φροντίζει μόνον, τὴν αὐτῆς οἰκοδομεῖν α' ψυχὴν, τὸν
ναὸν ἐκείνων τὸν ἅγιον κοσμεῖν οὐκ ἐν πλέγμασιν ἢ
χρυσῷ ἢ μαργαρίταις, οὐκ ἐπιτίρμασιν οὐδὲ ὑπογρα-
φαῖς, οὐ ταῖς ἄλλαις δυσκολίαις καὶ μοχθηρίαις, ἀλλὰ
τῇ ἀγωνιστῇ τῇ κατὰ σῶμα καὶ κατὰ πνεῦμα. Ἡ δὲ
γαμῆσάσα β, φησὶ, *μεριμᾷ πῶς ἀρέσκει τῷ ἀνδρί*.
Σφόδρα συνετῶς οὐκ ἤλθεν ἐπὶ τὴν τῶν πραγμάτων
αὐτῶν ἐξέτασιν, οὐδὲ εἶπεν ὅσα πάσχουσι γυναῖκες
ὑπὲρ τῆς εἰς τοὺς ἄνδρας ἀρεσκείας καὶ τῷ σώματι
καὶ τῇ ψυχῇ, τὸ μὲν βασανίζουσαι καὶ κονιῶσαι καὶ
ἐτέραις κολάσεσι κατατείνουσαι, τὴν δὲ ἀνελευθερίας,
κολακείας, ὑποκρίσεως, μικροψυχίας, φροντίζων πε-
ριτῶν καὶ ἀνοητῶν πληροῦσαι· ἀλλὰ μιᾷ ῥήσει πάντα
ταῦτα αἰνιξάμενος· ε' ἀφῆκε τῷ συνειδότῃ τῶν ἀκούον-
των αὐτὰ ἀναλογισθῆσαι· καὶ δεῖξας οὕτω τῆς παρθε-
νίας τὴν ὑπεροχὴν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἄρας αὐτὴν τὸν οὐ-
ρανὸν, πάλιν μετατίθεισιν ἐπὶ τὴν τοῦ γάμου συγχώ-
ρησιν τὸν λόγον, πανταχοῦ δεδοικώς μὴ τις τὸ πρᾶγμα
ἐπίταγμα εἶναι νομίσῃ. Διόπερ οὐδὲ ἠρκέσθη ταῖς προ-
τέραις παραινέσεσιν, ἀλλ' εἰπὼν· *Ἐπιταγὴν Κυρίου*
οὐκ ἔχω καὶ, *Ἐὰν γῆμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἡμάρτε*,
πάλιν ἐνταῦθα φησιν, *Οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω*.

ΟΖ'. Ὑπὲρ οὐ καὶ διαπορήσειεν ἂν τις εἰκότως, πῶς
ἀνωτέρω λύσιν δεσμῶν τὸ πρᾶγμα καλῶν, καὶ πρὸς τὸ
συμφέρον ἡμῖν αὐτὸ συμβουλευεῖν λέγων, καὶ ἵνα θλίψιν
μὴ ἔχωμεν, καὶ ἵνα ἀμέριμνοι ὦμεν, καὶ ἐπειδὴ [329]
φεύδεται ἡμῶν, καὶ διὰ τούτων ἀπάντων δεικνύς τὸ
κοῦπον αὐτοῦ καὶ φορέτην, ἐνταῦθα φησιν· *Οὐχ ἵνα*
βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω; Τί οὖν ἐστίν; Οὐ τὴν παρθε-
νίαν βρόχον ἐκάλεσεν· ἄπαγε· ἀλλὰ τὸ μετὰ βίας καὶ
ἀνάγκης αἰρεῖσθαι τοῦτο τὸ καλόν. Καὶ γὰρ οὕτως
ἔχει. Πᾶν ὅπερ ἂν βιαζόμενος καὶ μετὰ τοῦ μὴ βού-
λευσθαι καταλέγῃται τις, καὶ σφόδρα κοῦπον ἢ, πάντων
ἀφορητότερον γίνεται, καὶ ἀγχόνης χαλεπώτερον τὴν
ἡμετέραν ἀποπνίγει ψυχὴν. Διὰ τοῦτο εἶπεν, *Οὐχ ἵνα*
βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω· τοῦτό ἐστιν· Ἄπαντα τὰ καλὰ
τῆς παρθενίας εἶπον καὶ ἀπέδειξα, καὶ μετὰ ταῦτα ὅμως
ἅπαντα τὴν αἵρεσιν ὑμῖν ἐπιτρέπω τοῦ πράγματος,
οὐχὶ μὴ βουλομένους· ἔλγω πρὸς τὴν ἀρετὴν. Οὐδὲ γὰρ
ὁμᾶς θλίβαι βουλομένους ταῦτα συνεβούλευσα, ἀλλ' ὥστε
μὴ τὴν εὐσχήμονα προεδρίαν ὑπὸ τῶν βιωτικῶν ἐκκο-
τῇναι πραγμάτων. Σὺ δὲ μοι θέα κἀνταῦθα τοῦ Παύ-
λου τὴν σύνεσιν, πῶς ταῖς παραινέσεσιν πάλιν παραι-
νεσὶν ἐπεισήγαγε, καὶ διὰ τῆς συγχωρήσεως συμβου-
λήν. Τῷ γὰρ εἰπεῖν, *Οὐκ ἀναγκάζω, ἀλλὰ παραινῶ*,
καὶ προσθεῖναι, διὰ τὸ εὐσχημον καὶ εὐπρόσδερον,
εἰδείξας τῆς παρθενίας τὸ θαυμαστόν, καὶ τὸ κέρδος ὅσον
ἡμῖν ἐν τῇ κατὰ Θεὸν ἀπ' αὐτῆς γίνεται πολιτείᾳ. Οὐ
γὰρ ἐνὶ τὴν βιωτικαῖς ἐμπλεκμένην φροντίσι, καὶ
πανταχοῦ περιελκομένην εὐπρόσδερον δ' εἶναι, τῆς
σπουδῆς καὶ σχολῆς ἀπάσης εἰς πολλὰ μεριζομένης, εἰς
ἄνδρα λέγω, καὶ οἰκίας ἐπιμέλειαν, καὶ τῶν ἄλλων
ἀπάντων, ἅπερ ὁ γάμος· ἐπισύρεσθαι εἴωθε.

ΟΖ'. Τί οὖν φησὶν, ὅταν καὶ ἡ παρθένος πολλὰ πραγμα-
τεύεται, καὶ μερίμνας ἔχῃ βιωτικὰς; Ἄπαγε, ἔξω
ταύτην ἐλκύσας τοῦ τῶν παρθένων χοροῦ· οὐ γὰρ ἀρκεῖ
τὸ μὴ γαμήθῃναι ποιῆσαι παρθένον, ἀλλὰ δεῖ καὶ τῆς
ψυχικῆς ἀγνείας· ἀγνείαν δὲ λέγω οὐ τὸ πονηρὰς καὶ
αἰσχρὰ; ἐπιθυμίας ἀπηλλάχθαι μόνον καὶ καλλωπιζμά-

^a Reg. μόνον τῆς αὐτῆς οἰκονομεῖν.

^b Reg. γαμήσια.

^c Reg. ἐνδείκμενος.

^d Reg. πολιτεία, οὐ πανταχοῦ περιελκομένης διὰ τὸ εὐπρό-
σδερον.

των καὶ περιεργίας, ἀλλὰ καὶ φροντίδος εἶναι καθαρὰν
βιωτικῆς· ἂν δὲ μὴ τοῦτο ἦ, τί τὸ ὄφελος σωματικῆς
καθαρότητος; Ὡςπερ γὰρ στρατιώτου οὐδὲν αἰσχρό-
τερον γένοιτ' ἂν τὰ ὅπλα ῥέφαντος καὶ καπηλείους σχο-
λάζοντος, οὕτως οὐδὲ παρθένων ἀσχημονέστερον βιω-
τικαῖς ἐνδεδεμένων φροντίσι. Καὶ γὰρ αἱ πέντε ἐκεῖναι
καὶ λαμπάδας εἶχον καὶ παρθενίαν ἥσκησαν, ἀλλ' οὐ-
δενὸς τούτων ἀπάναντο, ἀλλὰ τῶν θυρῶν ἀποκλεισθεῖ-
σάν ἔμενον ἔξω καὶ ἀπώλλυντο· καὶ γὰρ ἡ παρθενία
διὰ τοῦτο καλὴν, ὅτι πᾶσαν ἐκκόπτει φροντίδος ὑπόθεσιν
περιττῆς, καὶ πᾶσαν σχολὴν τοῖς κατὰ Θεὸν ἀνατίθῃσιν
ἔργοις· ὡς ἂν μὴ τοῦτο ἔχοι, πολλὸ τοῦ γάμου πάλιν
ἐλάττων γίνεται, ἀκάνθας ἐν τῇ ψυχῇ περιφέρουσα καὶ
τὸν καθαρὸν καὶ οὐράνιον συμπνίγουσα σπόρον.

ΟΗ'. *Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν*, φησὶν, *ἐπὶ τὴν παρθένον*
αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ἡ ὑπεράκμωτος, καὶ οὕτως ὀφείλει
γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιεῖτω, οὐχ ἁμαρτάνει, γαμή-
τωσαν. Τί λέγεις, Ὁ θέλει ποιεῖτω· καὶ οὐ διορθῶς
τὴν ἐσφαλμένην γνώμην, ἀλλ' ἐπιτρέπεις γαμεῖν; Διὰ
τί γὰρ οὐκ εἶπες· *Εἰ δὲ ἀσχημονεῖ ἐπὶ τὴν παρθένον*
αὐτοῦ νομίζει, ἁθλιὸς ἐστί καὶ ταλαίπωρος, πρᾶγμα
οὕτω θαυμαστὸν ἐπονείδιστον εἶναι νομίζων; διὰ τί μὴ
συνεβούλευσας ταύτης ἀπαλλαγέντα τῆς ὑποφίας, ἀ-
γαγεῖν τοῦ γάμου τὴν αὐτοῦ θυγατέρα; Ὅτι, φησὶ, τῶν
σφόδρα ἀσθενῶν καὶ χαμὰι συρομένων ἦσαν αἱ τοιαῦται
ψυχαί· τὰς δὲ οὕτω διακειμένας [330] οὐκ ἐντὴν ἀθρόον
ἀγαγεῖν ἐπὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς παρθενίας λόγους. Ὁ γὰρ
οὕτω πρὸς τὰ τοῦ κόσμου πράγματα ἐπτοημένος, καὶ
τὸν παρόντα βίον θαυμάζων, ὡς καὶ μετὰ τὴν τοσαύ-
την παραινέσιν αἰσχύνῃ ἄξιον εἶναι νομίζειν, ὃ τῶν
οὐρανῶν ἄξιόν ἐστι καὶ τῆς ἀγγελικῆς πολιτείας ἐγ-
γὺς, πῶς ἂν ἠνέσχετο συμβουλῆς εἰς τοῦτο ἐναγοῦσης
αὐτόν; Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ ἐπὶ πράγματος συγκε-
χωρημένου τοῦτο ὁ Παῦλος ἐποίησεν, ὅπου γε ἐπὶ τε-
κευλευμένου καὶ παρανόμου τὸ αὐτὸ πάλιν ποιεῖ; Οἷόν
τι λέγω· τὸ τῆς τῶν βρωμάτων παρατηρήσεως ἔχε-
σθαι, καὶ τοῦτο μὲν ἐχρῖνε, ἐκεῖνο δὲ ἐκβάλλειν,
Ἰουδαϊκῆς ἀσθενείας ἦν· ἀλλ' ὅμως ἦσαν παρὰ Ῥω-
μαίοις οὐ ταύτην ἔχοντες τὴν ἀσθένειαν· καὶ οὐ μόνον
αὐτῶν οὐ κατηγόρησε μετὰ σφοδρότητος, ἀλλὰ καὶ
ἑτέρον τι πλεόν τοῦτο ποιεῖ. Τοὺς γὰρ ἁμαρτάνοντας
ἀφεὶς τοῖς ἐπιχειροῦσι κοῦλιν αὐτοὺς ἐπιτιμᾷ, λέγων·
Σὺ δὲ εἰ κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; Ἀλλ' οὐχ, ὅτι
Κολοσσαεῦσιν ἐπέστειλε, τοῦτο ἐποίησεν, ἀλλὰ μετὰ
πολλῆς ἐξουσίας καὶ καθάπτεται αὐτῶν, καὶ φιλοσοφεῖ,
λέγων· Μὴ οὖν τις ὑμῶς κρινέτω ἐν βρώσει ἢ ἐν
πόσει· καὶ πάλιν· Εἰ ἀπεθάνετε ἐν Χριστῷ ἀπὸ τῶν
στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δο-
γματίζεσθε; Μὴ ἄψην, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, ἃ
ἐστί πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Τί δὴ ποτε
οὖν τοῦτο ποιεῖ; Ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ἦσαν ἰσχυροί, Ῥω-
μαῖοι δὲ πολλῆς ἔτι τῆς συγκαταβάσεως ἐδέοντο, καὶ
περιέμενε πρότερον τὴν πίστιν ἐν ταῖς ἐκείνων παγῇναι
ψυχαῖς, δεδοικώς μὴ πρὸ καροῦ τοῦ δέοντος θάττον
ἐπὶ τὸ τὰ ζιζάνια ἀναστᾶσαι ἐλθόν, πρόβριζα μετ'
αὐτῶν συνανασπάσῃ καὶ τὰ τῆς ὀνύχους διδασκαλίας
φυτὰ. Διὰ τοῦτο οὕτε ἀποκινεῖται αὐτῶν σφοδρῶς, οὕτε
ἀνεπιτιμήτους ἀφίησιν, ἀλλὰ καθάπτεται μὲν, ἀνυπό-
πτως δὲ καὶ λαμβανόντως, καὶ ἐν τῇ τῶν ἐτέρων ἐπιτι-
μῇσι. Τῷ γὰρ λέγειν, Τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἡ πί-
πτει, δοκεῖ μὴ ἐπιστομίζειν τὸν ἐπιπλήττοντα ἐκείνῳ,
τὸ δὲ ἀληθές τὴν τούτου δάκνει ψυχὴν, ἐμφαίνων ὅτι
τὸ τὰ τοιαῦτα αἰρεῖσθαι οὐ τῶν βεβαίων οὐδὲ τῶν πα-
γίως ἐστώτων ἐστίν, ἀλλὰ τῶν ἐτι ταλευομένων, τῶν
εἰ μὴ σταίην καὶ πεσὶν κινδυνεύοντων. Τὸν αὐτὸν δὲ
κἀνταῦθα φυλάττει νόμον, διὰ τὴν πολλὴν ἀσθένειαν

• Reg. ἀπώλοντο.

an reliqua? an coquis, textoribus, cætero servitio instat? Minime gentium; quin nihil horum vel cogitat, sed unum id laborat, ut animam suam tantum ædificet, et templum illud sanctum (1. Cor. 3. 17) non cincinnis, aut auro, aut margaritis, non intritis, aut pigmentis, non id genus molestiis et ærumnis (1. Tim. 2. 9) sed animi atque corporis sanctimonia exornet. At *Nupta, inquit, curat ut viro placeat* (1. Cor. 7. 34). Admodum sapienter ad ipsarum rerum examen non descendit, neque ea commemoravit, quæ ut viris placeant et corpore et animo patiuntur, illud torquentes, oblinentes, atque aliis malis mulcantes, hunc illiberalitatem, adulationem, simulationem, simulatam, ineptis et inutilibus curis implentes; sed uno verbo hæc omnia subindicans recogitanda auditorum conscientie reliquit; atque ita virginittatis præstantiam declarans, ad cælumque eam tollens, rursum sermonem ad matrimonii permissionem confert; ubique sollicitus, ne id quisquam præceptum esse arbitraretur. Quamobrem nec superioribus cohortationibus contentus, cum dixisset, *Domini præceptum non habeo*; et, *Si nupsit virgo, non peccavit*: iterum hic ait, *Non ut laqueum vobis injiciam* (Ibid. v. 25. 28. 35).

LXXVI. *Non virginittatem, sed nostram inertiam esse laqueum.* — In quo merito hoc alicui scrupulum moveat, quo pacto qui rem supra vinculorum solutionem vocet, et ad utilitatem nostram eam consulere dicat, ne miseras habeamus, ut sine sollicitudine simus, et quod nobis parceret, atque iis omnibus ejus levitatem ac facilitatem notet, hic dicat, *Non ut laqueum vobis injiciam* (Ibid. v. 35)? Quid igitur est? Non virginittatem: apage: sed vi et coactione bonum hoc amplecti, id laqueum vocat. Nam ita se res habet: quidquid compulsus et invitus suscipias, quantumvis leve sit, difficillimum redditur, et vel restegravius mentem strangulat. Ideo ait, *Non ut laqueum vobis injiciam*. Id est, virginittatis bona omnia proposui et explicui, atque interim post hæc omnia optionem vobis permitto, non invitos ad virtutem traho; neque enim vos afflictere volens hæc consului, sed ne honesta assiduitas humanis rebus frangatur. Videtis autem mihi et hic Pauli prudentiam, ut deprecationibus rursum exhortationem addat, ac permittens consulat. Nam qui dicit, *Non cogo, sed hortor*; ac subjicit, *Propter honestatem et assiduitatem* (Ibid. v. 35) virginittatis admirabilitatem atque fructum, qui ex ea ad divinam vitam manat, ostendit. Neque enim potest quæ humanis curis implicatur, et huc illuc distrahitur, assidua esse, studio omni atque otio in multa distributo, in virum, ac familiæ curam, aliaque cuncta quæ matrimonium attrahere solet.

LXXVII. *Quæ de terrenis rebus sollicita sit, virginem non esse.* — Quid vero, inquit, si et virgo de multis laboret, atque humana curet? Apage: qui virginum choro cam exerneris. Siquidem ad virginem præstandam haud satis est non nupsisse, sed animi quoque castitate opus est; castitatem autem intelligo, non fœda ac flagitiosa solum libidine, ornatu, curiositate vacare; sed vitæ etiam curis solutam esse ac liberam: quod

ni sit, quorsum corporis castitatem? Nam ut milite, qui abjectis armis in popinis occupetur, nihil turpius: ita nec virgine vitæ curis obstricta quidquam inhonestius. Etenim quinque illæ et lucernas habebant (Matth. 25), et virginittatem exercuerant: quorum nihil eis profuit, sed clausis foribus exclusæ perierunt. Quippe ob id præstans est virginittas, quod omnem supervacuæ curæ ansam præcedat, otium omne atque studium divinis operibus consecrans: quod nisi habeat, matrimonio longe deterior est, spinas in animo circumferens, et legitimum ac cæleste semen suffocans.

LXXVIII. *Cur non acriter eum carpat, qui in virgine sua indecorum se esse putat.* — Si quis autem, ait, turpem se videri existimat super virgine sua, quod sit superadulta, atque ita faciendum est, quod volet faciat, non peccat: nubant (1. Cor. 7. 36). Itane, *Quod volet faciat*? nec falsam existimationem corrigis, sed nubere permittis? Cur enim non dixisti, Quod si quis in virgine sua indecorum esse putat, miser et infelix est, rem tam admirandam infamem arbitratus? cur non consuluisti, opinione ea dimissa, filiam a matrimonio arcere? Quia, inquiet, animæ illæ admodum infirmæ et humi repentes erant, illæque sic affectæ statim ad virginittatis sermones adduci non poterant. Nam qui ad mundi res tam est attonitus, et hujus vitæ laudator, ut post tantam exhortationem, quod cælo dignum est et angelici instituti affine, probro habuisset, consilium eo inducens qui tulisset? Et quid mirum, si id in re concessa Paulus fecit, qui idem in vetita et illegitima faciat? Exempli causa: ciborum delectum habere, et alios probare, alios rejicere, Judæicæ imbecillitatis erat; quidam tamen apud Romanos ea imbecillitate laborabant: quos adeo non incessit vehementer, ut aliud quiddam majus etiam faciat; omissis enim iis qui peccassent, qui eos prohibere vellent objurgat his verbis, *Tu autem quid judicas fratrem tuum* (Rom. 14. 10)? At non Colossensibus scribens idem facit, sed magna auctoritate et eos carpit, et philosophatur dicens: *Nemo ergo vos judicet in cibo atque potu* (Col. 2. 16). Et rursum: *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tamquam viventes in mundo decernitis? Ne tangito, neu gustato, neu attractato: quæ omnia usu pereunt* (Ibid. v. 20. 21. 22). Cur igitur id facit? Quod hi confirmati essent: Romani adhuc magna indulgentia opus haberent, et expectaret ille, dum fides in eorum prius animis constabileretur: veritus ne ante tempus et æquo citius zizania revellere aggressus (Matth. 13), cum iis sanæ doctrinæ stirpes una etiam revelleret. Itaque nec acriter incessit, nec irreprehensos dimittit, sed clam et nec opinantes in aliis castigandis perstringit. Nam qui dicat, *Suo domino stat, aut cadit* (Rom. 14. 4), ille increpanti silentium imponere videtur, sed revera increpati illius animum vellicat: ostendens, iis rebus duci non stabilium esse et firmiter consistentium, sed qui adhuc titubent, quibusque, ni stent, periculum sit ne cadant. Eandem legem et hic servat propter insignem imbecillitatem eorum quibus pendendum esset: neque enim aperte eum petit, sed

laudando eo qui suam virginem servet egregie verberat. Nam quid ait? *Sed qui stat firmus in corde suo* (1. Cor. 7. 37): quod ad distinctionem dictum est ejus, qui leviter et facile jactetur, neque adhuc firmus gradiatur, nec viriliter stet. Deinde quia sciebat orationem eam satis esse; ut ejus animam pungeret, vide ut eam rursus obnubat, causam haud sane reprehensione dignam asserendo. Eo enim dicto, *Sed qui stat firmus in corde suo*, addit, *Non habens necessitatem, potestatem autem habens*. Atqui consequens erat ut diceret, *Sed qui constans est*, neque id indecorum esse putat. Verum id acerbius erat. Itaque aliud substituit, eum consolans atque ad hanc potius causam venire passus. Siquidem minus indignum est coactum, quam dedecori habentem id vetare. Nam illud imbecilli et miseri animi est; hoc etiam depravati, nec rerum naturam recte discernere scientis. Sed nondum hæc dicendi erat locus: etenim nec necessitate incumbente fas esse eam, quæ virgo degere instituerit, arcere, sed adversus omnia, quæ præclarum hoc studium impediunt, fortiter nitendum esse, audi quid Christus censeat: *Qui patrem aut matrem amat supra me, non est me dignus* (Matth. 10. 37). Quippe ubi quid Deo acceptum persequimur; quisquis prohibet, seu pater, seu mater, seu quicumque sit, hostis atque inimicus est habendus. Sed hæc Paulus, qui auditorum imperfectionem adhuc sustineret, scribit, inquit: *Sed qui stat firmus non habens necessitatem*. Neque hic stetit, etsi, *non habens necessitatem*, et, *potestatem habens*, idem sint: sed sententiæ prolixitate, ac permissionum assiduitate, fractam et exilem mentem solatur; postea et alteram addens causam, *Qui in corde suo statuit*. Neque enim sufficit liberum esse, neque hinc solum fit obnoxius, sed ubi eligat atque statuatur, tum vero recte facit. Deinde ne propter ingentem indulgentiam nihil interesse crederes, iterum discrimen edit, timide ille quidem, sed edit tamen his verbis: *Itaque et qui matrimonio jungit, bene facit, et qui nonjungit melius facit* (1. Cor. 7. 38). Cæterum quanto hoc melius sit, hic non explicat eadem de causa: quod si scire vis, audi dicentem Christum *Nec ducunt, nec ducuntur, sed sunt sicut angeli in cælo* (Matth. 22. 30). Vidisti discrimen, quo virginitas mortalem repente attollit, modo vera sit virginitas?

LXXIX. *Nulla re inferiorem fuisse Angelis Eliam et qui ejus similes, idque virginitatis beneficio*. — Etenim qua re ab angelis differebant Elias, Elisæus, Joannes, germani hi virginitatis amatores? Nulla nisi quod mortali natura erant obstricti: cætera si quis accurate inquirat, nihilo iis deterius affectos inveniet, atque hoc ipsum, quo inferiores videbantur, valde ad laudem facit. Nam in terra degentes, ac mortalis naturæ necessitati subjectos, ad eam virtutem evadere potuisse, vide quantæ fortitudinis, quantæ philosophiæ erat. At virginitatem eos tales comparasse, hinc perspicuum est. Si enim conjuges atque liberos habuissent, non tam facile deserta habitassent, nec ædes et reliquum vitæ apparatus neglexissent. Nunc iis omnibus vinculis soluti, in terra velut in cælo degentes age-

bant, non parietibus, non tecto, non toro, non mensa, non alio id genus ullo indigentes: quin cælum pro tecto, humum pro toro, solitudinem pro mensa habebant, ac quæ res aliis famis causa videatur, deserti sterilitas, ea sanctis illis abundantiam præstabat: siquidem nec vitibus, nec torcularibus¹, nec frugibus, nec messe opus habebant, sed uberem ac dulcem potum fontes, stagna et fluvii suppeditabant. Mensam uni angelus paravit inauditam, insolentem, humana consuetudine majorem: *Unus enim, inquit, panis ad quadraginta dierum inediam sufficit* (3 Reg. 19. 6. et 8.). Alterum Spiritus gratia sæpe mirifice pavit, neque eum solum, sed alios etiam ejus causa (Vide 4. Reg. 4. 40.). Cæterum Joannes plus quam propheta (Matth. 11), quo nullus in seminarum natis major surrexit, nec humani cibi indiguit: qui non frumento, vino, oleo, sed locustis sylvestrique melle corporis vitam sustentaret. En terrestres angelos, en virginitatis vim: efficiebat ut homines carne atque sanguine coagmentati, humi gradientes, mortalis naturæ necessitati obnoxii, tamquam incorporei, tamquam cælum jam adepti, tamquam immortalitatem consequuti, cuncta præstarent.

LXXX. *Quid sit honestas et assiduitas decora*. — Quippe erant iis cuncta supervacua, non hæc solum quæ vere supervacua sunt, delicæ, opes, potentia, gloria, et reliqua somniorum² istorum series, sed etiam quæ necessaria videntur, ædes, urbes, artificia. Hoc est *honestas et decora assiduitas*, hoc virginitatis virtus. Nam mirum quidem et multis coronis dignum est, libidinum insaniam frangere, ac furem naturam coercere: sed tum vere mirum, cum ejusmodi etiam vita accedit; seorsim autem et per se exile est, neque eo præditos servare potest. Atque hic nobis iestes sint quotquot hodieque virginitatem exercent, quæ tantum absunt ab Elia et Elisæo et Joanne, quantum terra a cælo. Ut enim, si *honestatem et decora assiduitatem* eripias, virginitatis nervos succideris: ita si eam cum vita quam optima conjungas, radicem ac fontem bonorum tenes. Nam quemadmodum radicem terra pinguis ac fertilis, sic vita quam optima virginitatis fructus nutrire novit: imo et radix et fructus virginitatis vita crucifixa est. Hæc generosos illos ad mirabilem cursum inunxit, vinculis omnibus recisis, liberis ac pernicious pedibus tamquam alatos in cælum evoluturos dimittens. Ubi enim nec uxoris studium, nec liberorum cura sit, perfacilis est egestas: egestas autem nos cælo vicinos præstat, non terroribus solum et curis ac periculis, sed reliquis etiam omnibus molestiis liberans.

LXXXI. *Quantum bonum sit egestas*. — Nam qui nihil habet, ceu omnia tenens omnia contemnit, et magna libertate adversus magistratus, primates, atque ipsum diademate ornatum utitur. Qui opes contemnit, sensim progressus facile mortem etiam contemnet: atque his excelsior omnes intrepide alloquetur, neminem pavens ac formidans. At qui opibus occupetur,

¹ sic juxta Savil. in B., *pratis*, pro, *torcularibus*. M.

² pro, *sonniorum*, Reg. habet, *mortalium*.

τῶν ἐπαισχυνομένων τῷ πράγματι. Οὐ γὰρ φανερώς πρὸς αὐτὸν ἀποτεινόμεναι, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐπαίνοις τοῦ τῆν αὐτοῦ διακηρύσσοντος παρθενοῦ διδωσιν αὐτῷ σφοδρὰν τὴν πληγὴν. Τί γάρ φησιν; Ὅς δὲ ἔσθηκεν ἐδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ πρὸς ἀντιδιαστολὴν εἰρηται τοῦ εὐκόλως καὶ εὐχερῶς περιφερομένου, καὶ οὐδέποτε βίβαια βαδίζοντος εἰδότος, οὐδὲ ἐσθάναι μετὰ πολλῆς τῆς ἀνδρείας. Εἴτα ἐπειδὴ συνείδεν ἱκανὸν ὄντα τὸν λόγον ὁρακὲν τὴν ἐκείνου ψυχὴν, ὅρα πῶς αὐτὸν συνεσχίσσε πάλιν, αἰτίαν ἐπαγαγὼν οὐ σφοδρὰ κατηγορίας ἀξίαν. Εἰπὼν γάρ, Ὅς δὲ ἔσθηκεν ἐδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, προσέθηκε, *Μὴ ἔχω ἀνάγκην*, ἔξουσιν δὲ ἔχω. Καίτοι ἀκόλουθον ἦν εἰπεῖν Ὅς δὲ ἔσθηκεν ἐδραῖος, καὶ μὴ νομίζει τὸ πρᾶγμα ἀσχημοσύνην εἶναι· ἀλλὰ τοῦτο πληκτικώτερον ἦν· διὸ ἕτερον ἀντὶ τούτου προσέθηκε παραμυθούμενος αὐτόν, καὶ διδοὺς μᾶλλον ἐπὶ ταύτην ἐλθεῖν τὴν αἰτίαν. Οὐ γὰρ οὕτω δεῖν τὸ πρᾶγμα δι' ἀνάγκην κωλύειν, ὥς δι' αἰσχύνην. Τοῦτο μὲν γὰρ ψυχῆς ἐστὶν ἀνάνδρου καὶ ταλαιπώρου, ἐκεῖνο δὲ καὶ διαστραμμένης, καὶ οὐδὲ τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν ἐπισταμένης κρίνειν ὀρθῶς. Ἀλλὰ τούτων οὕτω τῶν λόγων ἦν ὁ καιρὸς· ἐπεὶ [331] ὅτι γε οὐδὲ ἐπικειμένης θείας τὴν προηρημένην παρθενεύειν κωλύσθαι, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἴστασθαι χρὴ γενναίως τὰ διακόπτοντα τὴν καλὴν ταύτην ὁρμὴν, ἀκούσων τί φησιν ὁ Χριστός· Ὁ φίλων πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἀξιος. Ὅταν γὰρ τὴ μετῴμεν τὸν τῷ Θεῷ δοκούντων, ἅπας ὁ κωλύων ἰχθὺς ἔστω καὶ πολέμιος, κἂν πατὴρ ἢ, κἂν μήτηρ, κἂν ὁσισοῦν. Ἀλλ' ὁ Παῦλος ἔτι διαδοσάζων τῶν ἀκούοντων τὸ ἀτελές, ταῦτα ἔγραφε, λέγων· Ὅς δὲ ἔσθηκεν ἐδραῖος *Μὴ ἔχω ἀνάγκην*· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου τὸν λόγον ἔσθησε· καίτοι γε τὸ, *Μὴ ἔχω ἀνάγκην*, καὶ, *Ἐξουσιν ἔχω*, ταυτὸν ἐστὶν· ἀλλὰ τῷ μήκει τοῦ λόγου καὶ τῇ συνεχείᾳ τῶν συγχωρήσεων τὴν εὐτελεῖ καὶ μικρὰν παραμυθεῖται διάνοιαν, μετὰ τούτων καὶ ἑτέραν αἰτίαν προσθεὶς τὸ, Ὅς κέρρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ ἐλευθερον εἶναι, οὐδὲ ἀπὸ τούτου μόνον ὑπεύθυνός ἐστιν, ἀλλ' ὅταν ἔλγεται καὶ κρίνη, τότε καλῶς ποιεῖ. Εἴτα ἵνα μὴ νομίσῃς διὰ τὴν πολλὴν συγκατάθεσιν μὴδὲν εἶναι τὸ μέσον, τίθῃσι πάλιν τὴν διαφορὰν μεθ' ὀπιστολῆς μὲν, τίθῃσι δ' ὁμοῦς, λέγων· Ὅτε καὶ ὁ ἐγκαμίζων καλῶς ποιεῖ, ὁ δὲ μὴ ἐγκαμίζων κρείσσον ποιεῖ. Ἀλλ' ἐνταῦθα μὲν ὅσον τὸ κρείττονος οὐκ ἔδειξε διὰ τὴν αὐτὴν πάλιν αἰτίαν· οὐ δὲ εἰ θέλεις μαθεῖν, ἀκούσων τοῦ Χριστοῦ λέγοντος· Ὅτε γαμοῦσιν, ὅτε γαμίζονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἀγγελιοὶ ἐν οὐρανῷ. Εἶδες τὸ μέσον, ποῦ τὸν θνητὸν ἢ παρθενία ἀθρόον αἶρει, ὅταν ὄντως ἢ παρθενία;

Θβ'. Τί γὰρ τῶν ἀγγέλων ἀπειχον, εἰπέ μοι, ὁ Ἥλιος, ὁ Ἑλισσαῖος, ὁ Ἰωάννης, οὗτοι οἱ γνήσιοι τῆς παρθενίας ἑρασταί; Οὐδὲν ἄλλ' ἢ ὅσον θνητῇ προσεδέδοντο φύσει· τὰ δὲ ἄλλα εἰ τις ἀκριβῶς ἐξετάσειεν, οὐδὲν χεῖρον ἐκείνων εὐρήσει διακειμένους· καὶ τοῦτο δὲ αὐτὸ τὸ δοκοῦν ἐλάττωμα εἶναι, μέγα εἰς ἐγκωμίου λόγον ἐστί. Τὸ γὰρ τὴν οἰκοῦντας, καὶ τῇ τῆς θνητῆς φύσεως ὑποκειμένους ἀνάγκῃ, δινηθῆναι φθάσαι πρὸς ἐκείνην τὴν ἀρετὴν, ὅρα πόσῃ ἀνδρείᾳ, πόσῃ φιλοσοφίᾳ ἦν. Ὅτι δὲ αὐτοὺς ἢ παρθενία τοιοῦτους ἐποίησε, ὅλον ἐκείθεν· εἰ γὰρ γυναῖκα εἶχον καὶ παῖδας, οὐκ ἂν εὐκόλως τὴν ἐρημίαν ὕψισαν, οὐκ ἂν οἰκίας κατεφρόνησαν, οὐκ ἂν τῆς ἀλλῆς τοῦ βίου κατασκευῆς· νῦν δὲ πάντων τούτων ἀπολυθέντες, ὡς ἐν οὐρανοῖς ὄντες οὕτω διέτριβον ἐπὶ

τῆς γῆς· οὐ τοίχων ἐδέοντο, οὐκ ὁροφῆς, οὐ κλίνης, οὐ τραπέζης, οὐκ ἄλλου τῶν τοιοῦτων τινὸς, ἀλλ' ἀντὶ μὲν στέγης εἶχον τὸν οὐρανόν, ἀντὶ δὲ κλίνης τὴν γῆν, ἀντὶ δὲ τραπέζης τὴν ἐρημίαν· καὶ πρᾶγμα δὲ τοῖς ἄλλοις αἰτίον εἶναι λιμοῦ δοκεῖ, τῆς ἐρημίας ἢ ἀκαρπίας, τοῦτο τοὺς ἀγίους ἐκείνους ἐν ἀφρονίᾳ καθίστη. Οὐ γὰρ ἀμπέλων αὐτοῖς ἐδέχσεν, οὐδὲ ληνῶν ^b, οὐδὲ λητῶν, οὐδὲ ἀμυγδαλῶν· ἀλλὰ τὸ μὲν ποτὶν αὐτοῖς ἀφθονον παρείχον καὶ ἡδὺ πηγὰ καὶ ποταμοὶ καὶ λίμναι, τράπεζαν δὲ τῷ μὲν ἄγγελος κατεσκεύαζε θαυμαστήν τινα καὶ παράδοξον, καὶ μέλιον ἢ κατ' ἀνθρωπίνην συνήθειαν· Ὁ γὰρ εἰς ἄρτος, φησὶ, πρὸς τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἀστίαν ἤρκεσε· τὸν δὲ ἢ τοῦ Πνεύματος χάρις πολλάκις ἔτρεψε θαυματουργοῦσα, καὶ οὐκ αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' ἐκείνου ἑτέρους. Ὁ δὲ προσφύτων πλέον Ἰωάννης, οὐ μείζων ἐν γεννητοῖς [332] γυναικῶν οὐκ ἐγγίγεται, οὐδὲ ἀνθρωπίνης ἐδεήθη τροφῆς· οὐ γὰρ σίτος καὶ οἶνος καὶ ἔλαιον, ἀλλ' ἀκριβὲς καὶ μέλι· ἀγριοὶ τὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ διεκράτουν ζωὴν. Εἶδες ἀγγέλους ἐπὶ τῆς γῆς; εἶδες παρθενίας ἰσχύς; Τοὺς αἵματι καὶ σαρκὶ συμπλεγμένους, τοὺς χαμαὶ ἐρχομένους, τοὺς ἀνάγκῃ φύσεως ὑποκειμένους θνητῆς, ὡς ἀσωμάτους, ὡς τὸν οὐρανὸν ἦδη λαχόντας, ὡς ἀθανάσιον μετελλήφοντας, οὕτως ἅπαντα ποιεῖν παρεσκεύασε.

Π'. Πάντα γὰρ ἐκείνοις ἦν περιττὰ, οὐ ταῦτα μόνον τὰ ὄντως ὄντα περιττὰ, τρυφή, καὶ πλοῦτος, καὶ δυναστεία, καὶ δόξα, καὶ ὁ λοιπὸς τῶν ὀνείρων τούτων ^b ὁρμαθὸς· ἀλλὰ καὶ τὰ δοκοῦντα εἶναι ἀναγκαῖα, οἰκία, καὶ πόλεις, καὶ τέχναι· τοῦτο ἐστὶν τὸ, *Ἐδσχημιον καὶ εὐπρόσδερον* εἶναι, τοῦτο παρθενίας ἀρετῇ. Θαυμαστὸν μὲν γὰρ καὶ πολλὸν στεφάνων ἀξίον καὶ τὸ τῆς τῶν ἐπιθυμιῶν περιγενέσθαι λύτης, καὶ μαινομένην κατέχειν τὴν φύσιν, ἀλλὰ τότε ὄντως γίνεται θαυμαστὸν, ὅταν ὁ τοιοῦτος βίος προσῇ· αὐτὸ δὲ καθ' ἑαυτὸ ἀσθενές, καὶ οὐκ ἱκανὸν σῶσαι τοὺς ἔχοντας. Καὶ μαρτυρήσειαν ἂν ἡμῖν ὅσα παρθενία μὲν ἀσχοῦσι καὶ νῦν· τοσοῦτον δὲ ἀποδέουσι Ἥλιου καὶ Ἑλισσαίου καὶ Ἰωάννου, ὅσον ἢ γῆ τοῦ οὐρανοῦ. Ὅσπερ γὰρ τὸ *Ἐδσχημιον καὶ εὐπρόσδερον* ἂν περιέλγῃ, αὐτὰ τὰ νεύρα τῆς παρθενίας ἐξέκοψας, οὕτως ὅταν αὐτὴν μετὰ πολιτείας ἔχῃς ἀρίστης, τὴν ρίζαν καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἔχεις τῶν καλῶν. Καθάρτη γὰρ ρίζαν ^d γῆ λιπαρὰ καὶ γόνιμος, οὕτως οἷον ἀρίστη πολιτεία τρέφειν τοὺς τῆς παρθενίας καρπούς· μᾶλλον δὲ καὶ ρίζα καὶ καρπὸς παρθενίας ὁ ἐσταυρωμένος βίος ἐστίν. Αὕτη τοὺς γενναίους ἐκείνους πρὸς τὸν θαυμαστὸν ἤλειψε δρόμον, πάντα μὲν αὐτῶν τὰ δεσμὰ περικόψασα, ποσὶ δὲ εὐλύτοις καὶ κούφοις καθάπερ πτηνούς ἀφείσα πέτεσθαι πρὸς τὸν οὐρανόν. Ὅπου γὰρ οὔτε γυναικὸς θεραπεία, οὔτε παίδων ἐπιμέλεια, πολλῇ τῆς ἀκτμημοσύνης ἢ εὐκολία· ἀκτμημοσύνη δὲ ἐγγύς εἶναι ποιεῖ τῶν οὐρανῶν, οὐ φόβων μόνον, οὐδὲ φροντίδων, οὐδὲ κινδύνων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀλλῆς δυσκολίας ἡμᾶς ἀπαλλάττουσα.

ΠΑ'. Ὁ μὲν γὰρ μὴδὲν ἔχων ὡς τὰ πάντα κατέχων, οὕτως ἀπάντων καταφρονεῖ, καὶ παρῥησίᾳ κέχρηται πολλῇ καὶ πρὸς ἀρχοντας καὶ πρὸς δυνάστας καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν τὸ διάδημα περιεκείμενον. Ὁ χρημάτων καταφρονῶν ὁδῷ προβαίνων καὶ θανάτου καταφρονεῖ βεβαίως· τούτων δὲ γενόμενος ἀνωτέρω πᾶσι μετὰ παρῥησίας διαλέγεται, οὐδένα δεσποτικῶς οὐδὲ τρέμει. Ὁ δὲ περὶ χρημάτων ἡσυχολημένος οὐ χρημάτων ἐστὶ μόνον δούλος, ἀλλὰ καὶ δόξης καὶ τιμῆς καὶ τῆς παρούσης ζωῆς, καὶ πάντων ἀπλῶς

^b Savil. οὐδὲ ληνῶν. Montif. οὐδὲ λευμῶν. Ebit.

^c Reg. τῶν θνητῶν τούτων.

^d Sic Reg. et Savil. At Plantin. et Morel. ῥίζα.

* Reg. μόνον ἐλευθερος.

εἰπεῖν τῶν βιωτικῶν. Διὰ τοῦτο ῥίζαν αὐτὴν τῶν κακῶν πάντων ὁ Παῦλος ἐκάλεσεν. Ἀλλὰ ταύτην ἱκανῇ χρησά-
ναι τὴν ῥίζαν ἡ παρθενία, καὶ ἐτέραν ἡμῖν ἐνθεῖναι τὴν
ἀρίστην, τὴν ἅπαντα βλαστάνουσιν τὰ καλὰ, ἐλευθερίαν,
παθῆρσιαν, ἀνδρείαν, ζῆλον πεπρωμένον, ἔρωτα τῶν
οὐρανίων θερμὸν, ὑπεροφίαν πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·
οὕτω τὸ *Εὐσχημὸν καὶ εὐπρόσδερον* γίνεσθαι.

ΠΒ'. Ἀλλὰ τίς ὁ σοφὸς τῶν πολλῶν λόγος; Ὁ πατριάρ-
χος, φησὶν, Ἀβραὰμ καὶ γυναῖκα εἶχε, καὶ παῖδας, καὶ χρή-
ματα, καὶ ποίμνια, καὶ βουκόλια· καὶ μετὰ πάντα ἐκεῖνα
Ἰωάννης, ὁ τε Βαπτιστής, ὁ τε Εὐαγγελιστής, [333] παρ-
θένοι ἀμφοτέρωι τυγχάνοντες, καὶ Παῦλος καὶ Πέτρος ἐπὶ
τῆς ἐγκρατείας διαλάμπαντες, εἰς τοὺς ἐκείνου κόλπους
εὐχονται ἔλθειν. Τίς σοι τοῦτο εἶπεν, ὦ βέλτιστε, ποῖος
προφήτης, τίς εὐαγγελιστής; Αὐτὸς, φησὶν, ὁ Χριστός.
Τὸν γὰρ ἐκατοντάρχην ἰδὼν πολλὴν ἔχοντα πίστιν, ἔλε-
γεν· *Ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἤξουσιν,*
καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ
Ἰακώβ. Καὶ ὁ Λάζαρος δὲ μετ' αὐτοῦ τότε ὁρᾶται ὑπὸ
τοῦ πλουσίου τρυφῶν. Καὶ τὶ τοῦτο πρὸς; Παῦλον, τί δὲ
πρὸς Πέτρον, τί δὲ πρὸς Ἰωάννην; Οὐ γὰρ ὁ Λάζαρος
Παῦλος καὶ Ἰωάννης ἦν, οὐδὲ οἱ πολλοὶ οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν
καὶ δυσμῶν ὁ τῶν ἀποστόλων ἦσαν χορὸς. Ὡς περὶ
τοῦ ὅμιλου οὗτος ὁ λόγος καὶ μάταιος. Εἰ δὲ θέλεις ὅπως
ἀκούσῃ τὰ τῶν ἀποστόλων ἐπαθλα, ἀκούσον τοῦ μέλλον-
τος αὐτὰ διδόναι, λέγοντος· *Καθίσσεσθε ἐπὶ δώδεκα ὡς*
θρόνους κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραὴλ.
Καὶ οὐδαμῶς ἐνταῦθα ὁ Ἀβραὰμ, οὔτε ὁ τούτου παῖς,
οὐδὲ ὁ ἐκεῖνου, οὐδὲ ὁ λαγὼν αὐτοῦς κόλπος, ἀλλ' ἄξια
πολλῶ μεζίων ἐκείνης· τοὺς γὰρ ἐκείνων οὗτοι καθεδού-
ναι χρειοῦντες ἐκγόνους. Οὐ ταύτη δὲ μόνον ἡ διαφορὰ
δήλη, ἀλλ' ὅτι ὧν μὲν ὁ Ἀβραὰμ ἐτυχε πολλοὶ τεύζονται·
πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται, φησὶν, ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ
δυσμῶν, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ
καὶ Ἰακώβ· τῶν δὲ θρόνων ἐκείνων οὐδεὶς ἑτερος ἐπιτή-
ψεται, ἀλλὰ μόνος ὁ τῶν ἀγίων τούτων χορὸς. "Εγὼ οὖν,
εἰπέ μοι, ποιμνίον μέμνησθε, καὶ βουκόλιον, καὶ γάμιν,
καὶ παῖδων; Τί οὖν, φησὶν, ὅταν τῶν παρθενευσάντων
πολλοὶ μετὰ τοὺς πολλοὺς ἰδρῶτας εὐχονται χωρῆσαι
ἐκεῖ; Ἐγὼ δὲ τούτου μεζίων ἐρῶ, ὅτι πολλοὶ τῶν παρ-
θενευσάντων οὐδὲ ἐκείνων ἐπιτεύζονται τῶν κόλπων,
οὐδὲ τῶν ἐλαττώων, ἀλλ' εἰς τὴν γένευν αὐτὴν ἀπελ-
ύσσονται. Καὶ δηλοῦσιν αἱ τοῦ νυμφῶνος ἀποκλεισθεῖσαι
παρθένοι. "Αρ' οὖν παρὰ τοῦτο τῆς παρθενίας ἴσος ὁ
γάμος; ἢ καὶ χεῖρων; τὸ γὰρ ὑπόδειγμα τὸ σὸν καὶ χεῖ-
ρονα αὐτὴν ποιεῖ. Εἰ γὰρ ὁ μὲν γεγαμηκὼς Ἀβραὰμ ἐν
ἀνέσει καὶ τρυφῇ, οἱ δὲ παρθενεύσαντες ἐν γέννησι, τοῦτο
λείπειται κατὰ τὸν ὑμέτερον ὑποπεῦσαι λόγον. Ἀλλ' οὐκ
ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστιν· οὐ γὰρ μόνον οὐκ ἐλάττων, ἀλλὰ
καὶ πολλῶ βελτίων ἡ παρθενία τοῦ γάμου. Πῶς; Ὅτι
οὕτε τὸν Ἀβραὰμ ὁ γάμος τοιοῦτον ἐποίησεν, οὕτε ἡ παρ-
θενία τὰς ἀθλίας ἐκείνας ἀπώλεσεν· ἀλλὰ καὶ τὸν πα-
τριάρχην ἡ λοιπὴ τῆς ψυχῆς ἀρετὴ λαμπρὸν ἀπέδειξε,
καὶ ταύτας ἡ λοιπὴ κακία τοῦ βίου τῷ πυρὶ παρέδωκεν.
Ἐκεῖνος μὲν γὰρ καὶ ἐν γάμῳ ζῶν ἐσπούδαζε τὰ τῆς
παρθενίας κατορθῶσαι καλὰ, τὸ *Εὐσχημὸν* λέγω καὶ

εὐπρόσδερον· αὗται δὲ καὶ παρθενίαν ἐλόμεναι, εἰς τὴν
τοῦ βίου κλύδωνα καὶ τὰς ἐν τῷ γάμῳ πραγματείας
κατέπεσαν. Τί οὖν καλοῦσι, φησὶ, καὶ νῦν μετὰ τοῦ γά-
μου καὶ τῶν παίδων καὶ τῶν χρημάτων καὶ τῶν ἄλλων
ἀπάντων τὸ *Εὐπρόσδερον* διασῶσαι; Πρῶτον μὲν ὅτι
οὐδεὶς κατὰ τὸν Ἀβραὰμ νῦν, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ μικρὸν
ἐγγύς. Καὶ γὰρ τῶν ἀκτημοσύνην ἀσκούντων μᾶ-
λλον ἐκεῖνος χρημάτων κατεφρόνησε, πλουτῶν καὶ γυ-
ναῖκα ἔχων, καὶ ἡδονῆς μᾶλλον τῶν παρθενευόντων ἐκρί-
νει. Οὗτοι μὲν γὰρ καθ' ἐκάστην ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας
φλέγονται τὴν ἡμέραν· ἐκεῖνος δὲ οὕτω ταύτην κατε-
σβέκει τὴν φλόγα, καὶ οὐδεμιᾶ συνεδέδετο προσπάθειά
ὥς μὴ μόνον [334] ἀποσχέσθαι τῆς παλλακίδος, ἀλλὰ καὶ
ἐκβαλεῖν αὐτὴν τῆς οἰκίας ὑπὲρ τοῦ μάχης καὶ στάσεως
πάναν ὑπόθεσιν ἀνελεῖν· νῦν δὲ οὐ σφόδρα εὐκόλον τοῦτο
εὐρεῖν.

ΠΓ'. Καὶ χωρὶς τούτων δὲ, ὅπερ καὶ ἀρχόμενος ἔλεγον,
τοῦτο καὶ νῦν ἐρῶ, ὅτι οὐ τὸ αὐτὸ τῆς ἀρετῆς ἀπαιτού-
μεθα μέτρον ἡμεῖς τε κάκεινοι. Νῦν μὲν γὰρ οὐκ ἐπι-
τέλειον εἶναι μὴ πάντα πωλήσαντα, μὴ πᾶσιν ἀποταξά-
μενον, οὐ χρήμασι λέγω μόνον καὶ οἰκίᾳ, ἀλλὰ καὶ τῇ
ψυχῇ τῇ ἑαυτοῦ· τότε δὲ οὕτω τοσαύτης ἀκριβείας ἐπι-
δείξεις ἦν. Τί οὖν; ἀκριβέστερον ἡμεῖς, φησὶ, τοῦ πα-
τριάρχου βιοῦμεν νῦν; Ὁφείλομεν μὲν, καὶ τοῦτο ἐπιπ-
τάγμεθα, οὐ βιοῦμεν δέ· καὶ διὰ τοῦτο πολὺ τοῦ δικαίου
λειπόμεθα· ἐπεὶ ὅτι γε μεζίων ἡμῖν τὰ σκάμματα πρό-
κειται, παντὶ που δῆλον ἔστι. Διὰ τοῦτο καὶ τὸν Νῦν
θαυμάζουσα ἡ Γραφὴ οὐχ ἀπλῶς τοῦτο ποιεῖ, ἀλλὰ μετὰ
προσθήκης τινός. Νῦν γὰρ, φησὶ, *δικαιος, τέλειος ὡς*
ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ, τῷ Θεῷ εὐηρέστησεν. Οὐχ ἀπλῶς
τέλειος, ἀλλ' ἐν τῷ τότε καιρῷ· πολλοὶ γὰρ τελειότητος
τρόποι κατὰ διαφόρους ὀριζόμενοι καιροὺς· καὶ τοῦ χρό-
νου προκόπτορος τὸ ποτὲ τέλειον ἀτελὲς ὑστεροῖ
γίνεται. Οἷόν τι λέγω· Τέλειος ἦν ποτε ὁ κατὰ τὸν νόμον
βίων· Ὁ ποιήσας γὰρ αὐτὰ, φησὶ, *ζῆσται ἐν αὐτοῖς*
ἀλλ' ἔλθων ὁ Χριστὸς τοῦτο τὸ τέλειον ἐδείξεν ἀτελές
Ἐδὼν γὰρ μὴ περισσεύσῃ, φησὶν, ἡ δικαιοσύνη ὅμιον
*πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσελ-
θῇτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.* Τότε φόνος ἐβ-
κει μόνον εἶναι δεινόν, νῦν δὲ καὶ ὀργὴ καὶ λοιδορία μόν-
τῇ γέννην παραπέμψαι δύναται· ἂν τότε μοιχεύει ἐκολά-
ζετο μόνον, νῦν δὲ καὶ τὸ ἀκολάστοις ὀφθαλμοῖς γυναῖκα
ἰδεῖν οὐκ ἀπήλλακται τιμωρίας· τότε ἡ ἐπιπορκία μόν-
τῇ ἐκ τοῦ Πονηροῦ, νῦν δὲ καὶ τὸ ὁμόσαι· τὸ γὰρ περι-
σόν, φησὶ, *τούτων ἐκ τοῦ Πονηροῦ ἐστίν.* Οὐδὲν πλέον
ἀπαιτοῦντο οἱ τότε, ἢ τὸ τοὺς φιλοῦντας ἀγαπᾶν· νῦν δὲ
τὸ μέγα τοῦτο καὶ θαυμαστὸν ὅπως ἐστὶν ἀτελές, ὥς καὶ
μετὰ τὴν κατορθώσιν αὐτοῦ μηδὲν πλέον ἡμᾶς ἔχειν τῶν
τελωνῶν.

ΠΔ'. Τί δὲ ποτε οὖν τῶν αὐτῶν κατορθωμάτων οὐχ ὁ αὐτὸς
καίται μισθὸς ἡμῖν καὶ τοῖς ἐν τῇ Παλαιᾷ, ἀλλὰ μεζῶς
ἐπιδεικνυσθαι δεῖ τὴν ἀρετὴν, εἰ μέλλομεν τῶν αὐτῶν
ἐκείνοις τυγχάνειν; Ὅτι πολλὴ ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις
ἐκκεχῦται νῦν, καὶ μεγάλη τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας
ἡ δωρεά· ἀνδρας γὰρ αὕτη τελείους ἀντὶ νηπίων ἐποίη-
σεν. Ὅσπερ οὖν ἡμεῖς τοῦ παῖδας τοὺς ἡμετέρους, ὅστις
ἡβήσας, πολλῶ μεζῶνα ἀπαιτοῦμεν τὰ κατορθώματα,
καὶ ἃ ποιούντας πρότερον ἐπηρεζομεν κατὰ τὴν πρώτῃ

* Reg. et Savil. in marg.: « Ἵμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι,
ἐταν καθίσθαι ὁ ὁ Θεὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνον δόξης αὐτοῦ, καθ-
ίσεσθαι καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τοῦτο. »

δ Reg. ἀλλ' ἡ μόνος.

* Alii ἀπολειπόμεθα.

non opum tantum mancipium est, sed etiam gloriæ, honoris, præsentis vitæ, atque ut semel dicam, omnium quæ ad vitam pertinent. Itaque avaritiam Paulus malorum omnium radicem dixit (1 Tim. 6. 10). Verum et hanc radicem virginitas potis est exsiccare, et aliam optimam nobis indere, unde bona omnia pululent, libertas, fiducia, fortitudo, zelus ardens, celestium ferveus amor, terrestrium omnium despectus. Ita honestas et decora assiduitas paratur.

LXXXII. *Contra eos qui dicunt optare virgines in Abrahami sinum venire.* — Sed quæ est hæc multorum sapiens oratio? Patriarcha, inquit, Abraham et uxorem habuit, et liberos, et opes, et greges, et armenta: ac post ea omnia Joannes tum Baptista, tum Evangelista, uterque virgo, et Paulus atque Petrus continentia illustres, in ejus sinum venire optant. Et quis autem tibi id dixit, bone vir? quis propheta? quis evangelista? Ipse, inquit, Christus. Nam centurionem videns summa fiducia prædixit, ait: *Multi ab Oriente et Occidente venient, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob (Matth. 8. 11).* Quin Lazarus cum eo tum deliciis a divite videtur (Luc. 16). Quid hoc ad Paulum? quid ad Petrum? quid ad Joannem? neque enim aut Lazarus, Paulus ac Joannes erat, aut multi illi ab Oriente et Occidente, apostolorum chorus erant. Itaque hæc vobis cassa et inanis est oratio. Quod si apostolorum præmia plane audire vis, ea distributuri sententiam accipe: *Sedebitis super thronos duodecim, judicantes duodecim tribus Israel (Matth. 19. 28).* Nusquam hic aut Abraham, aut ejus natus, aut nepos, aut qui eos acceperit sinus, sed dignitas longe hac sublimior: nam hi illorum posteris judicaturi sedebunt. Neque hic dumtaxat evidens discrimin est, sed quod quæ Abrahamus est adeptus multi nanciscuntur: *Multi enim, inquit, ab Oriente et Occidente venient, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob (Matth. 8. 11).* thronos autem illos, nisi sanctorum horum chorus, occupabit nemo. Et adhuc greges, armenta, matrimonia, liberos commemoratis? Quid igitur, inquit, si virginum multi post graves sudores eo venire optant? Ego vero majus etiam quiddam dicam, virginum multos nec eos quidem sinus, nec minora consequuturos, sed in gehennam discessuros: atque id virgines ostendunt thalamo exclusæ. Ergo hinc virginitati par est matrimonium, imo hæc etiam deterior: exemplum quippe tuum illo deteriorem facit. Nam si Abraham conjugatus in requie et deliciis est, virgines in gehenna, id ex oratione vestra conjectandum relinquitur. Sed non ita est, inquam: quin adeo matrimonio deterior non est, ut longe etiam præstantior sit. Quomodo? Quod nec Abraham matrimonium talem præstitit, nec miseras illas virginitas perdidit; sed et patriarcham reliqua animæ virtus illustrem reddidit, et hæc reliqua vitæ nequitia igni tradidit. Siquidem ille in matrimonio

degens, virginitalis bonis perfungi studuit, honestate, inquam, et decora assiduitate: hæc virginitalatem amplexæ, in vitæ procellas et matrimonii negotia reciderunt. Quid igitur, inquit, et nunc vetat maritum, ac liberis, opibus, cæterisque omnibus instructum, decora assiduitatem tueri? Primum quod nemo nunc par est Abrahamo, sed nec parvo intervallo proximus. Nam ille, qui et opes et uxorem haberet, etiam magis quam qui inopiam profiteantur pecunias contempsit, et voluptatem fortius quam virgines cohibuit. Hi enim quotidie libidinibus ardent; ille adeo eam flammam exstinxerat, neque ulla cupiditate obstrictus tenebatur, ut non solum pellice abstinere, sed etiam domo eam pelleret, quo litis ac dissidii occasionem omnem tolleret. Quod equidem nunc haud facile reperire est.

LXXXIII. *Non eundem virtutis modum nobis et antiquis propositum esse.* — Præterea autem, quod initio dicebam, et nunc repetam, non eundem a nobis atque ab illa virtutis modum exigi. Siquidem nunc perfectum esse non licet, nisi omnibus venditis, nisi omnibus valere jussis (Matth. 19) non opibus tantum et ædibus, sed anima etiam sua: tum nondum tante accurationis specimen erat. Quid igitur? inquit; accuratus nunc quam patriarcha vivimus? Debemus certe, atque id jubemur, sed non præstamus: ideoque longe a justo relinquimur. Nam quin majora nobis certamina proposita sint, nulli dubium est. Itaque Noe laudans Scriptura, non simpliciter id facit, sed cum additamento quodam: nam ait: *Noe justus, perfectus in generatione sua, Deo placuit (Gen. 6. 9):* non simpliciter perfectus, sed in generatione sua. Multi enim sunt perfectionis modi, aliis atque aliis temporibus definiti: ac *Quod aliquando perfectum fuit, temporis progressu fit imperfectum.* Verbi gratia: aliquando perfectus erat qui legem exsequebatur: *Nam hæc qui faciat, inquit, per ea victurus est (Levit. 18. 5):* at Christus exortus perfectum hoc imperfectum ostendit. Nisi enim, inquit, *abundaverit justitia vestra plus quam scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum (Matth. 5. 20).* Tum homicidium solum strox videbatur: nunc vel ira dumtaxat ac convicium ad gehennam rapere queat: tum adulterium solum plectebatur: nunc ea flagitiosis oculis mulierem aspicere, non abest a supplicio: tum perjurium solum a malo erat: nunc vel jurare: *Nam quod præter hæc est, inquit, a malo est (1b. v. 37).* Ab iis nihil amplius requirebatur, quam amare eos qui se amarent: nunc magnum hoc et præclarum tam est imperfectum, ut eo perfuncti nihilo publicanis præstamus.

LXXXIV. *Merito eorumdem recte factorum non idem præmium nobis et antiquis propositum esse.* — Cur igitur non idem præmium iisdem recte factis, et nostris et antiquorum, propositum est, sed majorem virtutem exhibeamus necesse est, si eadem quæ illi consequemur? Quia nunc ingens Spiritus gratia effusa est, et magnum adventus Christi munus: adultos quippe pro infantibus reddidit. Itaque quemadmodum

¹ Reg. et Savil. in margine, *O vos, qui me secuti estis, quando in solio gloriæ Filius hominis selet, sedebitis super thronos duodecim, judicantes duodecim tribus Israel.*

² Antypophora, est ejus quem ex adverso loquentem induxerat.

nos a pueris nostris puberibus majorem virtutem postulamus, et quæ in prima ætate facientes laudabamus, eadem si viri effecti præsent non æque admiramur, sed alia multo iis graviora edere jubemus: ita et ab humana natura Deus primo quoque tempore eximia quædam facinora non exigebat, ut quæ puerilius affecta esset: at ubi prophetas, apostolos audivit, Spiritus gratiam consequuta est, virtutis ei magnitudinem auxit: nec injuria. Nam et mercedem ampliorum et præmia multo illustriora nunc proposuit: non enim amplius terra ac terrena, sed cælum, et quæ intelligentiam superent bona perfunctos exspectant. An non igitur absurdum sit, adultos adhuc in eadem infantia persistere? Nam humana tum natura adversum se factionibus divisa erat, bello ardens internecino. Atque id describens Paulus ait, *Aliam video legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me legi peccati, quæ lex est in membris meis* (Rom. 7. 23). At nunc hæc non sunt. Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne (Rom. 8. 3). De iisque gratias agens Paulus dicebat: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Ago Deo gratias per Jesum Christum* (Rom. 7. 24). Itaque merito punimur, soluti tantumdem currere, quantum impediti, nolentes. Quamquam ut tantumdem possimus, nec sic poena solvimur: nam qui alta pace fruatur, longe majus et illustrius tropæum erigere par est, quam qui admodum bello prematur.

Quod si in apibus, deliciis, conjugum studio, negotiorum cura assidue versamur, eequando viri evademus, spiritu vivemus, Domini res curabimus? An postquam hinc migratum erit? At non id laborum ac certaminis, sed præmiorum et pœnarum tempus erit. Tum nec virgini oleum in lucernis non habenti ab aliis sumere licebit, sed ea foris manebit (*Matth. 25*): nec qui sordidis indutus adstet, egressus mutare vestem poterit, sed ad gehennæ ignem abripietur (*Matth. 22*): nec si vel Abrahamum imploret (*Luc. 16*.) quidquam tum proficiet. Quippe orta jam die propria, posito tribunali, sedente judice, et manante quasi quodam ignis fluvio (*Dan. 7. 10*), habita actionum nostrarum quæstione, non jam flagitia eluere sinemur, sed ad supplicium, iis debitum velimus nolimus trahimur modo, nullius tum precibus liberandi; sed quamvis quis pari fiducia sit cum magnis et admirandis viris, quamvis Noe, Job, Daniel sit (*Respicit ad Ezech. c. 14. v. 14*), etiamsi pro liberis ac filiabus deprecetur, nihil agat, sed necesse erit peccatores immortales pœnas expendere, ut qui recte fecerunt, honorem inire. Nam neque his neque illis finem fore Christus declaravit, ut vitam, sic supplicium æternum esse dicens: qui et dextris collaudatis, et sinistris damnatis, ita subdit: *Abibunt hi in pœnam sempiternam, justi vero in vitam sempiternam* (*Matth. 25. 46*). Itaque hic serio laborandum est, et qui uxorem habeat, ei perinde agendum ac si non haberet: et qui vere non habeat, ei cum virginitate reliquæ etiam omnes virtutes exercendæ sunt, ne post decessum ex hac vita incassum lamentemur.

ἡλικίαν, ταῦτα γενομένους ἄνδρας καὶ κατορθοῦντας οὐκέθ' ὁμοίως θαυμάζομεν, ἀλλ' ἕτερα πολλῶ μείζονα ἐκείνων κελεύομεν ἐπιδείκνυσθαι· οὕτω καὶ τὴν ἀνθρωπίνην^α φύσιν ὁ θεὸς ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις οὐ μέγала ἀπῆτει τὰ κατορθώματα, ἅτε νηπιωδέστερον διακειμένην· ἐπειδὴ δὲ προφητῶν ἤκουσεν, ἀποστόλων, καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐπέτυχε χάριτος, ἐπέτεινεν αὐτῇ τῶν κατορθωμάτων τὸ μέγεθος· εἰκότως. Καὶ γὰρ μισθοὺς μείζονας ἔθηκε, καὶ τὰ ἔπαθλα πολλῶ λαμπρότερα νῦν· οὐκέτι γὰρ γῆ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' οὐρανὸς καὶ τὰ νοῦν ὑπερβαίνοντα ἀγαθὰ τοῖς [335] κατορθοῦσιν ἀπόκειται. Πῶς οὖν οὐκ ἀποπον ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐτι μένειν σμικρότητος ἀνδρωθέντας; Τότε μὲν γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη καθ' ἑαυτῆς ἐσχιστο φύσις, καὶ πόλεμος ἦν ἀσπονδός· καὶ τοῦτον ὁ Παῦλος διηγούμενος οὕτωςί πῶς φησιν· *Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατεύμενον τῷ νόμῳ τοῦ τοῦ μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὅτι ἐν τοῖς μέλεσί μου.* Ἀλλὰ νῦν οὐκ ἐστὶ ταῦτα. Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἡσθένει διὰ τῆς σαρκὸς, ὁ θεὸς τὸν ἑαυτοῦ *Υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας καὶ περὶ ἁμαρτίας κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί*· καὶ περὶ τούτων εὐχαριστῶν ὁ Παῦλος ἔλαγε· *Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Εὐχαριστῶ τῷ θεῷ δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Διὰ τοῦτο κολάζομεθα εἰκότως, ὅτι τῶν συμποδισμένων ἴσα τρέχειν οὐ βουλόμεθα οἱ λελυμένοι· μέλλον δὲ καὶ ἴσα δυνηθῶμεν, οὐδὲ οὕτως ἀπηλλάγμεθα τῆς κολάσεως. Τοὺς γὰρ βαθείας ἀπολαύοντας εἰρήνης τῶν σφόδρα βαρυνομένων πολέμου^β πολλῶ μείζονα δεῖ καὶ λαμπρότερα ἰσθῆναι τὰ τρόπαια. Εἰ δὲ μέλλομεν περὶ χρήματα καὶ τρυφὴν καὶ γυναῖκας καὶ πραγμάτων ἐπι-

μέλειαν στρέφασθαι, πότε ἄνδρες ἐσόμεθα, πότε πνευματικίζομεν, πότε τὰ τοῦ Κυρίου μεριμνήσομεν; Ὅταν ἀποδημήσωμεν ἐντεῦθεν; Ἀλλ' οὐκέτι πόνων οὐδὲ ἀγῶνων ὁ καιρὸς, ἀλλὰ στεφάνων καὶ κολάσεων. Τότε, καὶ παρθένος ἢ τις οὐκ ἔχουσα εἰσιον ἐν ταῖς λαμπάσιν, οὐ δυνησεται παρ' ἐτέρων λαβεῖν, ἀλλ' ἔξω μενεῖ· καὶ ρυπαρά τις ἱμάτια ἐνδεδυμένος παραγένηται, οὐ δυνησεται ἐξελθὼν ἀμείψαι τὴν στολὴν, ἀλλ' εἰς τὸ τῆς γενένης ἀπαχθήσεται πῦρ· καὶ αὐτὴν παρακαλῇ τὸν Ἀδραάμ, οὐδὲν αὐτῷ πλέον ἔσται λοιπόν. Τῆς γὰρ κυρίας παραγενομένης, καὶ τοῦ βήματος τεθέντος, καὶ τοῦ δικαστοῦ καθίσαντος, καὶ τοῦ ποταμοῦ συρομένου τῆς φλογός, οὐκ ἐτις ἐξετάσεως· γινομένης τῶν πεπραγμένων ἡμῖν, οὐκέτι λοιπὸν ἀπεκλύσασθαι·^ε τὰ πλημμελήματα συγχωρούμεθα, ἀλλ' ἐπὶ τὴν ὀφειλομένην ἀπὸ τούτων δίχην καὶ ἐκόντες καὶ ἄκοντες ἐλκόμεθα μόνον, οὐδενὸς ἡμᾶς ἐξαιτήσασθαι τότε δυναμένου, ἀλλὰ καὶ τύχη τὴν αὐτὴν τοῖς μεγάλους καὶ θαυμαστοῖς ἀνδράσι παρῆρσιαν ἔχων τις, καὶ Νῶε, καὶ Ἰώβ, καὶ Δανιήλ, καὶ ὑπὲρ παίδων δέηται καὶ θυγατέρων, οὐδὲν ἔσται πλέον, ἀλλ' ἀνάγκη λοιπὸν ἀθάνατα κολάζεσθαι τοὺς ἡμαρτηκότας, ὥσπερ οὖν καὶ τιμᾶσθαι τοὺς κατωρθωκότας. Ὅτι γὰρ οὕτε τούτων οὐτε ἐκείνων τέλος ἔσται, ὁ Χριστὸς ἀπεφῆναι, ὥσπερ τὴν ζωὴν αἰώνιον, οὕτω καὶ τὴν κόλασιν αἰώνιον εἶναι λέγων. Ὅτε γὰρ τοὺς μὲν ἐκ δεξιῶν ἀπεδέξατο, τοὺς δὲ ἐξ εὐωνύμων κατεδίκασεν, ἐπήγαγε λέγων· Ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Διὸ χρὴ πάντα ἐνταῦθα πραγματεύεσθαι, καὶ τὸν ἔχοντα γυναῖκα ὡς μὴ ἔχοντα εἶναι, καὶ τὸν δυνατὸς οὐκ ἔχοντα μετὰ τῆς παρθενίας καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν ἀσχεῖν ἀρετὴν, ἵνα μὴ μετὰ τὴν ἐνθὲνδε ἀποδημίαν ἀνόνητα ἀποδурώμεθα.

^α « Οὕτω καὶ τὴν ἀνθρωπίνην. » In haec verba desinit Reg. ubi reliqua desiderantur.

^β Savil. in marg. τῶν σφόδρως βαρυνομένων πολέμοις.

^ε Savil. in marg. ἀποδύσασθαι. Infra Savil. in marg. ἐκόμεθα, οὐ μόνον οὐδενὸς ἡμᾶς ἐξελάσασθαι.

IN DUOS SEQUENTES AD VIDUAM JUNIOREM TRACTATUS

MONITUM.

[356] Inter præstantissima S. doctoris nostri opuscula commemorari debent hi duo seu libri seu tractatus, quorum prior præter pulcherrima monita, lectissimaque consolationis verba, non pauca carptim refert, tum ad Chrysostomi vitam, tum ad historiam illius temporis opportuna. De secundo autem libro infra tractabitur. Quo tempore primus scriptus fuerit, ex ipsa auctoris narratione diligenter explorata expiscari sat commode possumus; sed antequam ejus verba adducamus in medium, quædam de argumento opusculi prælibanda sunt.

Therasius, vir inter primarios sui temporis conspicuus, genere facultatibusque insignis, quem spes erat ad præfecturas perventurum esse, ad hæc probitate, modestia, pietate ornatus, in ætatis flore diem obiit extremum, postquam annos tantum quinque cum uxore egerat. Quam ut consolaretur, hunc librum edidit Chrysostomus: et primo Dei singularem viduis exhibitam curam ob oculos ponit, quibus etiam viri loco esse probat: hinc honestæ viduitatis dignitatem ex Pauli verbis deprædicat, deque proborum obitu gaudendum esse demonstrat: postea humanæ vitæ volubilitatem ut ostendat, exemplum affert quorundam insignium virorum, qui ad majorem evecti dignitatem, præcipiti violentaque morte sublati sunt. Nec iis beatores esse ait imperatores, sed quo majore fortuna evchuntur, eo gravioribus calamitatibus impeti. Atque ut vetera omittamus, inquit, ex iis omnibus qui ævo nostro imperarunt, fuerunt autem novem, duo solum communi morte vitam clausurunt. Reliquorum autem hic quidem a tyranno, ille vero in bello, alius domesticorum custodum insidiis, alius autem ab illo ipso, qui coronam ac purpuram imposuerat, interfectus occubuit. Uxores porro eorum partim, ut narrant, veneno interierunt, partim mœnore. Earum vero, quæ adhuc superstites sunt, altera quidem filium habens pupillum tremuit ac metuit ne quis eorum, qui imperant, metu futurorum eum de medio tollat; altera vero vix multorum precibus ab exilio rediit, quo antea ab eo, qui rerum potiebatur, missa erat. Quod ad eorum autem, qui nunc imperant, uxores, altera ex pristinis calamitatibus respirans, voluptati magnum habet dolorem admixtum, eo quod qui rerum potitur nimis juvenis ac inexper-tus sit, multosque habeat undique insidiantes: altera vero timore exanimata iis, qui capite damnati sunt, miseriorem vitam ducit, eo quod vir ipsius ab eo

tempore, quo diadema suscepit, usque ad hodiernum diem in bello et præliis versetur, verecundiaque et probis, quibus undique afficitur, magis quam ex calamitatibus, tabescat. Deinde postquam multa interposuit de barbaris seu Gothis, imperium Romanum invadentibus insultantibusque, multa quoque strage cuncta replentibus, sic prosequitur: *Ecquid vero mirum, si multi ex ducibus hoc modo interierunt, quando et imperator ipse in vico quodam cum paucis militibus conclusus, exire quidem et sese invadentibus opponere minime ausus est, sed intus manens accenso ab illis igne una cum iis omnibus, quos secum habebat, combustus est; nec viris solum, sed etiam equis et trabibus et muris et omnibus in unum atque eundem cinerem abeuntibus?*

In hisce postremis Chrysostomi dictis miserandam Valentis imperatoris necem describi liquidum est. Accidit illa anno 378, v Idus Augusti, atque adeo post hoc tempus emissa fuit hæc ad viduam juniorem parænesis. Ut porro ex aliis ejus verbis editi opusculi annum subtilius exploremus, singula ordine persequamur oportet. Ex novem, inquit, qui nostro ævo imperarunt, ἐπὶ τῆς γυναικὸς τῆς ἡμετέρας, duo soli communi morte vitam clausurunt. Hi novem imperatores esse videntur, Constantius, et filii ejus Constantinus, Constantius et Constans: posteaque Gallus, qui licet Cæsar tantum fuerit, hic tamen memoratur trucidatus ab eo, qui ipsi purpuram imposuerat, nempe Constantio; sextus Julianus, septimus Jovianus, octavus Valentinianus I, nonus Valens. Nam quod Constantinum dicat mortuum ἐπὶ τῆς γυναικὸς τῆς ἡμετέρας, ævo nostro, vel ad litteram, generatione nostra, etiamsi is ante Chrysostomi ortum obierit, nihil mirum. Etenim præterquam quod in more est ea ævo nostro dicere facta, quæ patrum nostrorum tempore contigerunt, id apud ipsum Chrysostomum usitatum reperimus, qui homilia xv ad Philippenses dicit Faustæ uxoris Constantini necem suo tempore contigisse, ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν ἡμετέρων. Ex iis itaque novem imperatoribus [357] duo soli communi morte vitam clausurunt, videlicet Constantinus et Constantius ejus filius. Ex reliquis vero alius a tyranno occisus est, nempe Constans a Magnentio; alius in bello periit, nimirum Constantinus junior; alius domesticorum custodum insidiis: is est Jovianus, qui, ut refert Suidas, venenato cibo ex-

stinctus est, μύχτη παφαρχαμένον φαγών, quod ipse Chrysostomus confirmat hom. xv ad Philipenses, ὅτι δηλητηρίων ἀνθήρητο φαρμάκων. Alius ab illo ipso, qui purpuram imposuerat, scilicet Gallus Caesar a Constantio. Haecenus Chrysostomus, qui in recensione reliquorum trium violentam mortem tacet, Juliani nempe, qui cum Persis pugnans occisus est; Valentiniani primi, qui cum Quadorum legatis responderet iratus, profluvio sanguinis suffocatus repente interiit, et Valentis, quem postea narrat a Gothis combustum.

Quod spectat autem ad defunctorum imperatorum uxores, quas partim veneno, partim mœrore extinctas dicit, nullam hac in re historici nobis lucem ministrant. Ex duabus autem quæ supersites erant, quæ pupillo filio timebat ne quis imperatorum eum metu futurorum de medio tolleret, videtur omnino esse uxor Joviani, cujus filio Varoniano jam oculus alter effossus fuerat, ne videlicet paternum imperium affectaret, atque eo spectat illud φῶς τῶν μελλόντων, metu futurorum, ne scilicet paterno jure imperator acclamari posset. Hæc quippe ad Justinam et filium ejus Valentinianum quadrare non possunt, quippe qui, licet tennellus, imperator acclamatus jam fuerat, et ex familia imperatoria tunc imperante erat. Altera vero imperatoris cujusdam defuncti uxor, quæ vix multorum precibus ab exilio redierat, quænam sit, haud ita facile statui potest, an Valentis uxor Dominica, an potius Severa prior Valentiniani I uxor, ab illo repudiata et in exilium missa, quæ defuncto Valentiniano ab exilio redierit. Hinc ad uxores tunc imperantium progreditur, quarum alia ex pristinis calamitatibus respirans, mœrendi causam habuit quod conjux ejus junior atque inexpertus esset: hæc videtur esse Constantia Constantii filia, cujus conjux Gratianus vix annorum viginti tunc erat; altera vero, quæ conjugi metuebat, quotidie in bellis atque periculis versanti, Flaccilla haud dubie erat, uxor Theodosii imperatoris.

Jam ut calculum ponamus, a nece Valentis exordium ducendum est; ea contigit anno 378, mense Augusto. Insequenti anno 379, mense Februario, Theodosius a Gratiano imperator proclamatus est, atque exinde cum Gothis sæpe confligit, usque ad

annum 382, quo attrita res Gothorum fuerunt. Dum hæc vero scriberet Chrysostomus, Gothi adhuc ferociebant, Romanisque formidolosi erant, ut ille ait, Theodosiusque in bello et prœliis versabatur. Hæc probe competere possunt in annum 380, quo vertente circiter ex spelunca, ubi biennio delituerat, Antiochiam rediit Chrysostomus, vel insequentem 381. Certe omnes supra recensitæ notæ ad hoc tempus optime quadrant, ad aliud vero minime.

Restat ut de sequenti ad viduam tractatu agamus. Si titulo fides habeatur, ad eandem viduam, nempe Therasii uxorem, hunc etiam misit Chrysostomus: sic quippe legitur in omnibus cum editis, tum manuscriptis, Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὴν αὐτὴν περὶ μοναρχίας, ejusdem ad eandem de non iterando conjugio. Huic quoque sententiæ favere videtur argumenti genus: nam de juniore vidua agitur, quæ semel nupserit, quæ ambo Therasii uxori competunt. Verum hic non viduam aliquam juniorem alloquitur, sed omnes simul viduas concionantis more non iterandi conjugii causas docet: licet enim secundæ nuptiæ culpandæ non sint, non sunt tamen laude dignæ, ac nonnullam incontinentiæ notam præ se ferunt. Orationem vero claudit, ut in homiliis solet: Hæc, inquit, non quo necessaria judicemus, attulimus, aut quo illas, quæ in viduitate permanere nolunt, condemnaremus, sed hoc unum cohortatione admonitioneque nostra agentes, ut ne terræ perpetuo affixæ herere velint, sed semel solutæ in libertate maneant, ad cælum aspirent, cælestem vivendi rationem adhibeant, ac junctæ Christo ea omnia præstent, quæ iis conveniunt, quæ tantum nactæ sunt sponsum: quoniam ipsum decet omnis gloria, honor, etc. Hæc concionis epilogum esse nemo non videt. Quare vel in titulo illud πρὸς τὴν αὐτὴν, ad eandem, a librario quodam temere adjectum est: vel si eam orationem ad Therasii uxorem vere miserit Chrysostomus, ipsam postea homiliæ more concinnatam in cætu recitaverit. Ut ut vero sit, opportune ponitur post orationem ad Therasii uxorem, quia est ejusdem argumenti, nec debuit moveri loco.

Flaminii Nobilii interpretationem, utpote accuratam nec inelegantem, aliquot tamen in locis emendatam, e regione Græci textus posuimus.

AD VIDUAM JUNIOREM.

1. Gravem te quidem accipisse plagam, atque ad maxime vitalem partem jaculum superne immissum pervenisse omnes sane tibi consenserint, ac nemo ne ex iis quidem, qui valde philosophi sunt, contradixerit: verum quoniam male acceptos non in luctu ac lacrymis omne suum tempus consumere oportet, sed vulnerum quoque curationi plurimum operæ studique navare, ne, si despecta fuerint, majorem ipsismet lacrymis afferant plagam, atque ipso luctu vehementiorem flammam excitent: æquum profecto fuerit te eam quæ per sermones adhibetur consolationem non repudiare, ac lacrymarum fluvios parumper coercentem ad breve saltem tempus iis etiam, qui te consolari aggrediuntur, te ipsam dare. Hæc enim causa est, cur et nos non in ipso luctus vigore, neque simul ac fulmen decedit, obturbaremus, sed cunctantes toto hoc intermedio tempore, ac permittentes te satiari fletu, quando jam a caligine illa paululum oculos attollere, atque aures iis, qui te consolari tentarent, præbere potuisti, tunc ipsi quoque post ancillarum sermones nostra adjungeremus. Nam cum adhuc tempestas magna est, et luctus viget, qui dolorem deponebat, is ejulatum magis provocat, nihil aliud lucri reportans, quam odium, multamque materiem ejusmodi oratione suppeditat igni, simulque de se et inimici et stulti hominis affert opinionem: verum quando jam æstus ille desiderare cœpit, ac violentiam fluctuum sedavit Deus, facile orationis vela pandemus. Nam mediocri quidem tempestate poterit fortasse ars suum officium facere: at cum ventorum impetus invictus fertur, nihil loci est peritiæ. His adducti causis toto superiore tempore siluimus, ac vix nunc emittere vocem aggressi sumus. Audivimus enim a patruo tuo, confidendum posthac esse: nam et famulas, quæ paulo honoratiores sint, audere de his rebus prolixos inferre sermones, imo externas quoque mulieres, atque eas quæ aut genere tibi cognatæ, aut alia quavis ratione ad hoc munus obeundum sint idoneæ. Quod si illarum sermones admittis, valde confidimus ac pro certo habemus fore ut nostros non contemnas, sed quietem ac tranquillitatem, quoad poteris, ipsis audiendis adhibeas. Sane muliebris sexus proclivior quodammodo ad concipiendum dolorem est: at cum præterea juvenus adest, et viduitas immatura, et nullus negotiorum usus, et curarum magna moles, atque omne pristinum tempus in deliciis, hilaritate, divitiis insumptum est, multis partibus major redditur

calamitas, ut, nisi supernum adsit auxilium, periculum sit ne a qualicumque irruente cogitatione dejiciatur: quod equidem vel præcipuum ac maximum diviniæ erga te curæ indicium censuerim. Nam quod tot repente concurrentibus malis non te ægritudo absorberit, nec de naturali mentis statu sis deturbata, non id humani alicujus auxilii fuit, sed Omnipotentis illius manus, sed intelligentiæ illius cujus non est numerus, sed prudentiæ illius quæ investigari non potest, sed Patris misericordiarum, ac Dei totius consolationis. Ipse enim, inquit, *verberavit nos, et ipse sanabit nos; percutiet, et curabit et sanos faciet nos* (Osee 6. 2).

Viduis Deus viri loco est. — Quamdiu enim tecum una vivebat beatus ille vir, capiebas quidem fructus honoris, curæ, studii; capiebas autem, quales ex homine capere par erat: quoniam vero illum ad se vocavit Deus, ipse nunc illius loco se tibi substituit. Neque hoc meum est, sed beati prophetæ Davidis, qui ita inquit, *Pupillum et viduam suscipiet* (Psal. 145. 9); et alibi ipsum vocat patrem pupillorum, et iudicem viduarum (Psal. 67. 6), omninoque hoc hominum genus magnæ ipsi curæ esse videbis.

2. Cæterum ne hoc nomen assidue usurpatum animi tibi dejiciat, ac rationem perturbet reputanti in ipso ætatis flore illud te subiisse, de hoc mihi primum disserendum proposui, atque ostendendum, non calamitatis nomen esse nomen viduitatis, sed honoris, et honoris quidem maximi. Neque enim tu mihi vulgi depravatam opinionem in testimonium afferas, sed beati Pauli, vel potius Christi decretum ac legem. Quæ enim ille loquebatur, hæc per ipsum pronuntiabat Christus, quemadmodum et ipse dixit, *An experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christi* (2. Cor. 13. 5)? Quid igitur inquit? *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, et rursus, Adolescentiores autem viduas devota* (1. Tim. 5. 9. 11), utroque hoc præcepto rei nobis magnitudinem indicans. Nam de episcopis quidem præcipiens nullibi numerum annorum statuit, hic autem magnam adhibet accurationem. Quid ita? Non quod viduitas sacerdotio major sit, sed quoniam majorem ipsæ quam illi laborem sustinent, multis undique negotiis illas circumvenientibus publicis et privatis. Etenim quemadmodum civitas mœnibus non circumdata patet exposita omnibus, quicumque diripere eam voluerint: ita et puella in viduitate ætatem degens multos habet qui undique insidentur, non solum eos qui pecuniis animum ad-

ΕΙΣ ΝΕΩΤΕΡΑΝ ΧΗΡΕΥΣΑΣΑΝ^a [358]

α. "Οτι μὲν χαλεπὴν ἔλαβες τὴν πληγὴν, καὶ ἐν καιρίῳ τὸ πεμψθὲν καὶ ἀνωθεν ἐδέξω τὸ βέλος, ἅπαντες ἂν σοι συνομολογήσαιεν, καὶ οὐδὲ τῶν σφόδρα φιλοσοφούντων οὐδεὶς ἀντερεῖ· ἐπεὶ δὲ τοὺς πληττομένους οὐκ εἰς πένθος καὶ δάκρυα τὸν ἅπαντα χρόνον ἀναλίσκειν δεῖ, ἀλλὰ καὶ τῆς θεραπείας τῶν τραυμάτων πολλὴν ποιεῖσθαι τὴν πρόνοιαν, ὥστε μὴ παροφθέντα^b μείζονα τοῖς δάκρυσι παρασχέιν τὴν πληγὴν, καὶ τῆς οὐδύνης σφοδρότεραν τὴν φλόγα ἐργάσασθαι, καλὸν καὶ τῆς διὰ τῶν λόγων ἀνασχέσθαι παρακλήσεως, καὶ τοὺς κρουνοὺς μικρὸν ἀνασχούσαν τῶν δακρύων χρόνον γούν βραχὺν καὶ τοῖς παραμυθεῖσθαι σε ἐπιχειροῦσι παρασχέιν σεαυτήν. Διὰ γάρ τοι τοῦτο καὶ ἡμεῖς οὐ παρ' αὐτὴν τοῦ πένθους τὴν ἀκμὴν, οὐδ' ἅμα τῷ κατενεχθῆναι τὸν σκηπτὸν ἠνωχλήσαμεν· ἀλλ' ἀναμεινάντες τὸν ἐν μέσῳ τουτονὶ χρόνον, καὶ συγχωρήσαντες ἐμπλησθῆναι σε τῶν ὀδυρμῶν, ὅτε λοιπὸν καὶ διαβλέψαι μικρὸν ἀπὸ τῆς ἀχλὺς ἐκείνης, καὶ τὰς ἀκοὰς παρανοήξαι δεδύνησαι τοῖς σε παρακαλεῖν πειρωμένοις, τότε καὶ αὐτοὶ μετὰ τοὺς τῶν θεραπευτῶν λόγους καὶ τὰ παρ' αὐτῶν προστεθείκαμεν. Ἐνὶ μὲν γὰρ τοῦ χειμῶνος ὄντος σφοδρῶς, καὶ πολλοῦ τοῦ πένθους πνέοντος, ὁ παρακαλῶν ἀποσχέσθαι τῆς λύπης πλέον ἂν παρόψυνε πρὸς τὰς οἰμωγὰς, καὶ τὸ μισηθῆναι κερδάνας μόνον ὕλην ἂν πολλὴν τοῖς τοιούτοις λόγοις παρέσχε τῷ πυρὶ μετὰ τοῦ καὶ ἐχθροῦ καὶ ἀνοήτου δόξαν λαβεῖν· ἐπειδὴ δὲ λοιπὸν ἤρξατο λήγειν ἡ ζάλη, καὶ τὸ τῶν κυμάτων ἄγριον κατεστόρεσεν ὁ θεὸς, εὐκόλως τοῦ λόγου τὰ ἱστία ἀναπετάσομεν^c. Ἐν συμμέτρῳ μὲν γὰρ χειμῶνι δυνήσεται ἰσως ἡ τέχνη ποιῆσαι τὸ ἑαυτῆς· ὅταν δὲ ἅμαχος ᾖ τῶν πνευμάτων ἡ προσβολή, τῆς ἐμπειρίας βέλος οὐδέν. Διὰ ταῦτα πάντα τὸν ἐμπροσθεν χρόνον σιγήσαντες, μόλις καὶ νῦν ἐπεχειρήσαμεν ῥῆξαι φωνὴν, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ θεοῦ ἠκούσαμεν τοῦ σοῦ, ὅτι λοιπὸν χρὴ θάρρειν· καὶ γὰρ καὶ τῶν θεραπευτῶν τὰς ἐν τιμῇ κατατομὰς ὑπὲρ τούτων μακροὺς ἀποτεινεῖν λόγους, τὰς τεβέων γενναίαις, καὶ τὰς γένει προσηκούσας, καὶ τὰς ἄλλως πως ἐπιτηδεύς ἐχούσας. "Οτι δὲ τοὺς παρ' ἐκείνων δεχομένη λόγους οὐκ αἰμάτεις τοὺς παρ' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ἡσυχίαν καὶ ἀταραξίαν παρέξεις αὐτοῖς κατὰ δύναμιν, σφόδρα θαρρόμεν καὶ πεπιστεύκαμεν. Καὶ ἄλλως μὲν οὖν τὸ γενναίειον γένος ἐπιρρέπεστερόν πως ἐστὶ πρὸς συμπόθειαν· ὅταν δὲ καὶ νεότης προσῇ, καὶ χρεῖα ἄωρος, καὶ πραγμάτων ἀπειρία, καὶ φροντῖδων ὄχλος πολὺς, καὶ τὸ ἐν τρυφῇ καὶ εὐθυμίᾳ καὶ πλοῦτι

τὸν ἐμπροσθεν ἅπαντα τετράφθαι χρόνον, πολλαπλάσιον γίνεται τὸ θεινόν, καὶ ἡ τοῦτο παθούσα μὴ τῆς ἀνωθεν [359] τύχῃ ῥοπῆς, καὶ ὁ τυχὼν αὐτὴν λογισμὸς καταλύσας δυνήσεται^d, ὅπερ πρῶτον καὶ μέγιστον τῆς πολλῆς περὶ σὲ τοῦ θεοῦ κηδεμονίας τίθεμαι εἶναι τεκμήριον. Τὸ γὰρ τοσοῦτων συνδραμόντων ἐξαίφνης κακῶν μὴ ἀποπνιγῆναι τῇ λύπῃ, μηδὲ τῶν κατὰ φύσιν ἐκστῆναι φρενῶν, οὐκ ἀνθρωπίνης τινὸς βοηθείας ἦν, ἀλλὰ τῆς τὰ πάντα δυναμένης χειρὸς, τῆς συνέσεως, ἧς οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, τῆς φρονήσεως, ἧς οὐκ ἔστιν ἐξεύρεσις, τοῦ Πατρὸς τῶν οἰκτιρμῶν καὶ θεοῦ πάσης παρακλήσεως. Αὐτὸς γὰρ *πέποικεν ἡμῶς, φησὶ, καὶ ἰάσεται ἡμῶς· πατάξει, καὶ μοτώσει ἡμῶς καὶ θηγάσει ἡμῶς*.

Ἔως μὲν γάρ σοι συνῆν ὁ μακάριος ἐκείνος ἀνὴρ, ἀπέλαυες^e μὲν τιμῆς καὶ φροντίδος καὶ σπουδῆς, ἀπέλαυες δὲ οἷας παρὰ ἀνθρώπου ἀπολαύειν εἰκὸς ἦν· ἐπειδὴ δὲ ἐκείνον ἔλαβε πρὸς ἑαυτὸν ὁ θεός, ἐκείνου σοι γέγονεν αὐτός. Καὶ οὐκ ἔμὸς οὗτος ὁ λόγος, ἀλλὰ τοῦ μακαρίου προφήτου Δαυὶδ^f φησὶ γάρ· *Ὁρῶν τὸν καὶ χήραν ἀναλήψεται*. Καὶ ἀλλαχοῦ^g δὲ αὐτὸν πατέρα καλεῖ τῶν ὀρφανῶν, καὶ κριτὴν τῶν χηρῶν· οὕτω πολλὴν ὑπὲρ τούτου τοῦ γένους παραλαχοῦ ποιοῦμενον αὐτὸν ὕψει τὴν σπουδὴν.

β. Ἵνα δὲ μὴ συνεχῶς τοῦτο λεγόμενον τὸ δνομαστέρηφ σου τὴν ψυχὴν, καὶ συγχέῃ σου τὸν λογισμὸν, ἐν αὐτῷ τῆς ἡλικίας τῷ ἀνθεὶ ἐπελθόν, ὑπὲρ τούτου διαλεχθῆναι βούλομαι πρῶτον καὶ δεῖξαι ὅτι οὐ συμφορὰς, ἀλλὰ τιμῆς ἐστὶν ὄνομα [τὸ τῆς χρεῖας ὄνομα], καὶ τιμῆς τῆς μερίστης. Μὴ γάρ μοι τὴν τῶν πολλῶν δόξαν τὴν πεπλανημένην εἰς μαρτυρίαν ἀγάγῃς, ἀλλὰ τοῦ μακαρίου Παύλου, μᾶλλον δὲ τοῦ Χριστοῦ τὴν νομοθεσίαν· *Ἄ γὰρ ἐκείνος ἐφθέγγετο, ταῦτα ὁ Χριστὸς ἔλάλει δι' αὐτοῦ, καθὼς καὶ αὐτὸς ἔλεγεν, Εἰ^h δοκίμην ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ; Τί οὖν φησι; Χώρα παταλέρεσθω μὴ ἔλαττορ ἐτῶν ἐξήκορτα γεγονυῖα· καὶ πάλιν· Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦⁱ δι' ἀμφοτέρων τοῦ πράγματος ἡμῖν τὸ μέγεθος παραστήσαι βουλόμενος. Καὶ περὶ μὲν ἐπισκόπων διαταττόμενος οὐδαμῶς τίθεισιν ἐτῶν ἀριθμὸν, ἐνταῦθα δὲ πολλὴν ποιεῖται τὴν ἀκρίθειαν. Τί δήποτε; Οὐχ ὅτι ἡ χρεῖα μείζον ἰερωσύνης ἐστίν, ἀλλ' ὅτι μείζονα αὐταὶ πόνον ἐκείνων ἔχουσι, πραγμάτων αὐτὰς πολλῶν πολλαχόθεν περιβρέοντων, δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν. Καθάπερ γὰρ πόλις ἀτείχιστος εἰς μέσον ἅπασι τοῖς βουλομένοις ἀρπάξειν πρόκειται, οὕτω καὶ κόρη χρεῖα συζῶσα πολλοὺς ἔχει πανταχόθεν τοὺς ἐπιβουλεύοντας, οὐ τοὺς τῶν χρημάτων αὐτῆς ἀφιμένους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τὴν σωφροσύνην αὐτῆς*

^a Collata cum codice Colbertino 974 et cum edit. Savil. Colbert. et Morel. habent χηρεύσασαν. Savilius in textu γχεύουσαν, in marg. χηρεύσασαν. Paulo post initium καὶ ante ἀνωθεν deest in Colbert.

^b Colb. παροφθέντων.

^c Sic Morel.; Colb. et Savil. ἀναπετάσομεν.

^d Sic Colb. Morel. et Savil. in marg., Savil. in textu καταλύσας δυνήσεται.

^e Sic Savil. melius quam Morel. et Colb. qui habent ἀελαυσε bis.

^f Savil. et Colb. καὶ πάλιν.

^g Savil. et Morel. ei, Colb. ἡ.

διαφθεῖραι σπεύδοντας. Καὶ οὐ ταύτας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑτέρας πρὸς τὸ πεσεῖν αὐτὴν ἀφορμὰς προσγενομένας εὐρήσμεν. Καὶ γὰρ οἰκείται καταφρονούντες, καὶ πράγματα ἀμελούμενα, καὶ τὸ μηκέτι ἐν τῇ προτέρᾳ εἶναι τιμῇ, καὶ τὸ τὰς ὁμηλικίας εὖ πραττούσας ὄρᾶν. πολλὰ δὲ καὶ τὸ τρυφῆς ἐπιθυμεῖν, δευτέροις αὐτὰς ἐπεισεὶν ὁμιλῆσαι γάμοις.

Εἰσι δὲ αἱ νόμῳ μὲν γάμου οὐκ ἐθέλουσι συγγενέσθαι τοῖς ἀνδράσι, λάθρα δὲ καὶ μετὰ τοῦ κρύπτεσθαι. [340] Τοῦτο δὲ ποιοῦσιν, ἵνα τὰ ἐγκώμια τῆς χηρείας καρπώσωνται· οὕτως οὐκ ἐπονείδιστον, ἀλλὰ θαυμαστὸν καὶ τιμῆς ἄξιον τὸ πρᾶγμα παρὰ ἀνθρώποις εἶναι δοκεῖ, οὐ παρ' ἡμῖν μόνον τοῖς πιστοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀπίστοις αὐτοῖς. Καὶ γὰρ ἐγὼ ποτε νέος ἔτι ὢν, τὸν σοφιστὴν τὸν ἐμὸν (πάντων δὲ ἀνδρῶν δεισιδαιμονέστερος ἐκείνος ἦν) οἶδα ἐπὶ πολλῶν τὴν μητέρα τὴν ἐμὴν θαυμάζοντα. Τῶν γὰρ παρακαθήμενων αὐτῷ πυθνανόμενος*, ὅσα εἰώθε, τίς εἴην ἐγὼ, καὶ τίνος εἰπόντος, ὅτι χήρας γυναικὸς, ἐμάνθανε παρ' ἐμοῦ τὴν τε ἡλικίαν τῆς μητρὸς καὶ τῆς χηρείας τὸν χρόνον· ὡς δὲ εἶπον, ὅτι ἐτῶν τεσσαράκοντα γεγονυῖα εἰκόσιν ἔχει λοιπὸν, ἐξ οὗ τὸν πατέρα ἀπέθαλε τὸν ἐμὸν, ἐξεπλάγη, καὶ ἀνεβόησε μέγα, καὶ πρὸς τοὺς παρόντας ἰδὼν· Βαβαί, ἔφη, οἶμαι παρὰ Χριστιανοῖς γυναικεῖς εἰσι. Τοσούτου οὐ παρ' ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἔξωθεν^β τὸ πρᾶγμα ἀπολαύει τοῦ θαύματος καὶ τοῦ ἐπαίνου. Ἀπερ ἅπαντα συνιδὼν ὁ μακάριος Παῦλος, ἔλεγε· *Χήρα καταλεγέσθω, μὴ ἐλαττωρ ἐτῶν, ἐξήκοντα γεγονυῖα*. Καὶ οὐδὲ μετὰ τὴν τοσαύτην τῶν χρόνων μαρτυρίαν ἀφίησιν αὐτὴν εἰς τὸν ἄγιον τοῦτον ταγῆναι χορὸν, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα προστίθῃσι λέγων, *Ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς μαρτυρουμένη, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἀγῶνα πόδας ἐνίψεν, εἰ ὀλιβομένοις ἐπήκεσεν, εἰ παντὶ ἐργῷ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε*. Βαβαί τῆς δοκιμασίας καὶ τῆς βασάνου, ὅσην παρὰ τῆς χήρας ἀπαιτεῖ τὴν ἀρετὴν καὶ πῶς ἀκριβολογεῖται! οὐκ ἂν τοῦτο ποιήσας, εἰ μὴ πρᾶγμα τίμιον καὶ σεμνὸν ἐμελλεν ἐμπιστεύειν αὐτῇ. Καί, *Νωτέρας δὲ, ψηαί, χήρας παραιτοῦ*. Εἴτα τὴν αἰτίαν προστίθῃσι· *Ὅταν γὰρ καταστρηνιάσῃ τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσι*. Διὰ τούτου γὰρ ἡμῖν τοῦ βήματος αἰνίττεται, ὅτι αἱ τοὺς ἀνδρας ἀποβαλοῦσαι ἀντ' ἐκείνων ἀρμόττονται τῷ Χριστῷ. Ὅρα πῶς δεικνύς^γ τὴν ἁρμοσίαν ταύτην ῥήματα οὖσαν καὶ ἐπεικὴ, τοῦτο τίθῃσι· λέγω δὲ τὸ, *Ὅταν γὰρ καταστρηνιάσῃ τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσι*, καθάπερ τινὸς ἀνδρὸς ἐπεικούς, καὶ οὐ μετ' ἐξουσίας αὐταῖς κεχρημένου, ἀλλ' ἐώντος ἐν ἐλευθερίᾳ ζῆν. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων τὸν λόγον ἔστησεν, ἀλλὰ καὶ ἐτέρωθι· πάλιν πολλὴν ὑπὲρ αὐτῆς τὴν φροντίδα πεποιήται λέγων· *Ἡ δὲ σπαταλώσα ζωσατέθηκεν*^δ ἢ δὲ ὅπως χήρα καὶ μεμονωμένη ἡλπίσεν ἐπὶ τὸν Θεόν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι

καὶ ταῖς προσευχαῖς ἡμέρας καὶ νυκτός. Καὶ Κορινθίους ἐπιστελλων φησί· *Μακαριώτερά δὲ ἐστὶν ἔαν οὕτω μένη*. Εἶδες ὅσα τῆς χηρείας τὰ ἐγκώμια, καὶ ταῦτα ἐν τῇ Καινῇ, ὅτε καὶ τὸ τῆς παρθενίας διέλαμψε καλόν, ἀλλ' ὅμως οὐδὲ τότε τὰς μαρμαρυγὰς αὐτῆς ἀποκρύψατο· ἴσχυσεν ἡ ταύτης φαιδρότης, ἀλλὰ διαλάμπει καὶ οὕτω τὴν οἰκίαν ἔχουσα ἀρετὴν. Ὅταν οὖν μνημονεύωμεν μεταξὺ χηρείας, μὴ καταπέσης, μὴδὲ θνείδος τὸ [341] πρᾶγμα νόμιζε· εἰ γὰρ τοῦτο ἐπονείδιστον, πολλῷ μᾶλλον ἢ παρθενία. Ἀλλ' οὐκ ἐστὶν, οὐκ ἐστὶ, μὴ γένοιτα· Ὅπου γὰρ τὰς ἐτι περιόντων ἀπεχομένας τῶν ἀνδρῶν θαυμάζομεν ἅπαντες καὶ ἀποδεχόμεθα, τὰς καὶ ἀπειθόντων αὐτῶν τὴν αὐτὴν περὶ αὐτοὺς ἐπιδεικνυμένας εὐνοίαν, πῶς οὐκ ἐκπλήττεσθαι δεῖ καὶ ἐπαίνειν; Ἐκ μὲν οὖν, ὅπερ ἔφη, συνῆς τῷ μακαρίῳ Θηρασίῳ, καὶ τιμῆς καὶ προνοίας ἀπέλαυσας^δ, οἷας παρὰ ἀνθρώπων ἀπολαύειν εἰκός· νῦν δὲ εἰς τὴν ἐκείνου τάξιν ἔχεις τὸν ἀπάντων Δεσπότην Θεόν, ὃς καὶ πάλαι σου προσετός· μειζώνας καὶ μετὰ πλείονος τοῦτο ποιήσει τῆς σπουδῆς νῦν καὶ τῆς πολλῆς αὐτοῦ προνοίας οὐ μικρόν, ὥσπερ ἔφθην εἰπὼν, τεκμήριον ἔδειξεν ἡμῖν ἤδη, ἐν τοσαύτῃ καμίνῳ φροντίζων καὶ λύτης ὕγι καὶ ἀνέπαφόν σε διαφυλάξας, καὶ μηδὲν ἀφελὲς τὸν ἀβουλήτων παθεῖν. Ὅ ἐν τοσούτῳ σάμῳ μὴδὲν συγχωρήσας, γίνεσθαι ναυάγιον, πολλῷ μᾶλλον ἐν γαλήνῃ διατηρήσει τὴν σὴν ψυχὴν καὶ κούφην ποιήσει τὴν χηρείαν, καὶ τὰ ἐκ ταύτης δοκοῦντα εἶναι δεινὰ.

γ'. Εἰ δὲ σε οὐ τὸ τῆς χηρείας ὄνομα θορυβεῖ, ἀλλὰ τὸ ἄνδρα τοιοῦτον ἀποβαλεῖν, συνομολῶν μὲν σοι καγὼ πανταχοῦ γῆς ὀλίγους γεγενῆσθαι τοιοῦτους ἐν ἀνδράσι βωτικὸς φιλοστόργος, ἐπεικεῖς, ταπεινούς, ἀπλάστους, συνετούς^ε, εὐλαβεῖς. Ἀλλ' εἰ μὲν διελύτο παντελῶς, καὶ εἰς τὸ μηδὲν ἔληγεν, ἔδει θορυβεῖσθαι καὶ ἀλγεῖν· εἰ δὲ εἰς τὸν εὐδιον κατέπλευσε λιμένα, καὶ πρὸς τὸν θυτῶς αὐτοῦ βασιλεῖα ἀποδεδήμηκεν, οὐ πινθεῖν ὑπὲρ τούτων, ἀλλὰ καὶ χαίρειν δεῖ. Οὐ γὰρ θάνατος ὁ θάνατος οὗτος, ἀλλ' ἀποδημία καὶ μετὰστασις τις ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ βελτίω, ἀπὸ τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους καὶ τὸν τῶν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων Δεσπότην. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς γῆς στρατεύόμενον βασιλεῖ καὶ κινδύνους ἦν προσδοκᾶν, καὶ πολλὰς παρὰ τῶν φθονούντων τὰς ἐπιβουλὰς· ὅσῳ γὰρ αὐτῷ τὰ τῆς εὐδοκίμησης ἠδύετο, τοσούτῳ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπλεόναζεν· ἐκεῖ δὲ ἀπελθόντα οὐκ ἐστὶν ὑποπεῦσαι τούτων οὐδέν. Ὅποτε ὅσῳ περ ἂν πενθῇς ὅτι χρηστὸν ὄντα καὶ ἐνάρετον ἔλαθεν ὁ Θεός, τοσούτῳ χαίρειν δεῖ ὅτι μετὰ πολλῆς τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς δόξης ἀποδεδήμηκε, καὶ τῆς ἐν τῷ παρόντι κινδύνῳ ταραχῆς ἀπαλλαγείς, ἐστὶν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἡσυχίᾳ πολλῇ. Πῶς γὰρ οὐκ ἀποπον τὸν μὲν οὐρανὸν πολλῷ βελτίω τῆς γῆς εἶναι ὁμολογεῖν, τοῦ δὲ ἀπὸ ταύτης ἐκεῖ μετὰσταντας πινθεῖν; Εἰ μὲν γὰρ τῶν αἰσχυρῶς βεβιωκότων καὶ παρὰ τὸ τῷ Θεῷ δοκῶν ὁ μακάριος

* Savil. πυνθανόμενων, Colb. πυνθανόμενον, Morel. πυνθανόμενος.

^β Sic Colb. et Savil. recte, Morel. vero παρ' ἡμῶν μ., ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῶν ἔξωθεν.

^γ Colb. et Savil. τῷ Χριστῷ. Εἴτα δεικνύς, Morel. τῷ Χριστῷ. Ὅρα πῶς δεικνύς. Mox Morel. et Savil. in textu ῥήματα οὖσαν, Savil. in marg. ῥήμα οὖσαν, Colb. πρᾶγμα οὖσαν.

^δ Colb. et Savil. ἀπέλαυσας, Morel. ἀπέλαυσας.

^ε Sic Colb. et Sav. In Mor. hęc, ἀπλάστους, συνετούς, δεσπότης.

jeerunt, sed etiam qui pudicitiam ipsius violare student. Neque vero has tantum, sed etiam alias labendi occasiones in ipsam incurrere invenimus. Nam et domesticorum contemptus, et res neglectæ, et pristinæ dignitatis amissio, æqualium prosperitas, sæpe autem et deliciarum cupiditas eo ipsas adduxerunt, ut secundis se nuptiis illigarent.

*Præceptoris gentilis de matre S. Chrysost. judicium*¹.

— Nec vero desunt quæ legitimo quidem matrimonio viris se jungere minime velint, sed occulte et clam. Id autem propterea faciunt, ut encomia viduitatis lucrentur: ita non ignominia, sed admirationis atque honoris plena res ipsa apud homines est, non modo fideles, verum etiam infideles ipsos. Nam et ego aliquando cum essem junior, doctori meo (erat autem ille omnium hominum maxime superstitiosus) animadverti matrem meam in multis magnam excitasse admirationem.

Viduarum dignitas.—Nam cum eos, qui sibi assidebant, more suo interrogasset, quis ac cujus ego essem, ac responsum esset, me viduæ mulieris esse filium, de me quæsit ætatem matris, et viduitatis tempus. Cum primum vero audivit quadraginta annos natam esse, vigesimum vero jam annum agi, ex quo patrem meum amiserit, obstupuit plane, atque ad eos qui aderant conversus, clara voce exclamavit: Pape, quales mulieres apud Christianos sunt! Tanta non modo apud nos, sed etiam apud gentiles viduitatis laus est et admiratio. Quæ omnia considerans beatus Paulus dixit, *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum* (1. Tim. 5. 9). Neque vero ex hoc solo, quamvis gravi ætatis testimonio, continuo sinit ut in sacrum hunc adlegatur chorum; sed alia addit ita scribens: *In operibus bonis testimonium habens, si filios educavit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus subministravit, ut omne opus bonum subsequata est* (Ibid. v. 10). O diligentiam atque accuracionem in probando! quamta a vidua requirit virtutem, et quam subtiliter omnia persequitur! hanc sane operam non sumpturus, nisi munus honestatis ac dignitatis plenum illi commissurus fuisset. At vero cum dixisset, *Adolescentiores autem viduas devota, causam quoque adjungit: Cum enim luxuriata fuerint in Christo, nubere volunt* (Ibid. v. 11). His enim verbis illud nobis significat, mulieres quæ viros amiserunt in illorum locum aptari et jungi Christo. Quo autem ostendat hanc conjunctionem esse suavem ac lenem, vide quid dicat: *Cum enim luxuriata fuerint in Christo, nubere volunt: quasi de viro quodam leni ac probo loquens, quique non illis cum imperio utatur, sed libertate illas frui permittat. Nec vero hactenus orationem produxisse satis habuit; sed et aliunde rursus magnæ sibi illas curæ esse declaravit, ita scribens: Nam quæ in deliciis est, vivens mortua est: quæ autem vere vidua est et desolata, speravit in Deum, et instat obsecrationibus et orationibus noctis ac die* (Ibid. v. 6. 5). Et ad Corinthios scribens inquit, *Beatorum autem erit, si sic permanserit* (1. Cor.

¹ Hac de re vide supra vitam Chrysostomi a nobis adnotatam.

7. 40). Vides quanta viduitatis ecomia, atque hæc quidem in nova lege, quando jam virginitatis decus summopere emicuit? Verumtamen neque hujus splendor viduitatis luminibus officere potuit, sed et ipsa elucet adhuc suam habens virtutem. Quotiescumque igitur inter dicendum viduitatis mentionem faciemus, ne animo concidas, nec rem turpem existimes: nam si viduitas turpis, multo turpior virginitas. Sed non ita se res habet; absit. Quando enim eas, quæ viris adhuc superstitionibus continentiam servant, omnes admiramur et commendamus, cur non eas, quæ post virorum obitum eandem illis benevolentiam præstant, laudibus et admiratione prosequamur? Donec igitur, quemadmodum dicebam, cum beato Therasio vivebas, eum ille tibi honorem tuorumque commodorum studium præstitit, ejusmodi a viro expectanda erant. Nunc autem illius loco habes Dominum omnium Deum, qui cum antea tibi affuit, tum vero id nunc multo impensius ac cumulatus facit. Atqui providentiæ ipsius non minimum, quemadmodum antea dicebam, indicium jam nobis dedit in hoc curarum atque doloris incendio incolumem te præstans, nec permittens ut quidquam damni patereris. Qui autem tanta tempestatis vi incumbente naufragium fieri minime permisit, multo magis tranquillo jam mari custodiet animam tuam, et levem reddet viduitatem, atque ea quæ ex ipsa oriri videntur mala.

3. *Therasii laus.* — Quod si non viduitatis nomen te discruciat, sed talis viri jactura, ego etiam tibi plane assentior, in toto terrarum orbe paucos ex viris secularibus exstitisse viri tui similes tanta humanitate, probitate, modestia, sinceritate, prudentia¹, pietate præditos. Verum, si quidem penitus interisisset atque in nihilum abiisset, micrendum ac dolendum erat; sin autem ad quietum placidumque delatus es portum, atque ad suum vere Regem profectus es, nullus hic lacrymis, sed lætitiæ locus est. Etenim hæc mors non est mors, sed migratio ac domicili mutatio a deterioribus ad meliora, a terra ad cælum, ab hominibus ad angelos et archangelos, atque adeo ipsum angelorum et archangelorum Dominum. Nam hic quidem dum in terris Imperatori militabat, multæ erant expectanda discrimina, multæ ab invidis insidiæ. Quo enim magis illius existimatio et gloria augebatur, eo plures in ipsum excitabantur inimicitia. Illic autem profectio nihil ejusmodi metuendum est. Quamobrem quantum luges, tam commodum ac bonum jussu esse ad Deum ire, tantum lætari oportet quod magna cum securitate et gloria profectus, et a periculis quæ hic imminuebant tumultu liber in pace et quiete multa degat. Quam enim absurdum est fateri quidem cælum terra longe melius esse, ac tamen eos, qui hinc eo commearunt, lucu prosequi?

De proborum obitu gaudendum. — Nam si beatus iste ex illorum hominum numero fuisset, qui turpiter ac Deo minime probati vixerunt, profecto non solum mortuus, sed etiam vivens fletu prosequendus erat:

¹ Sic Colb. et Savil.; in Morel, hæc, sinceritas, prudentia, desunt.

nunc vero, quando et ipse unus ex Dei amicis est, non solum viventi, sed etiam somnum suum dormienti gratulandum est. Audisti sane ex beato Paulo, faciendum hoc esse, cum ita diceret, *Longe satius est dissolvi, et esse cum Christo* (Philipp. 1. 23). At forte voces illius audire cupis tuoque erga illum amore frui, et consuetudinem requiris et gloriam, splendorem, decus, securitatem, quæ ab illo in te redundabant, atque hæc omnia periisse ægre fers, et quasi tenebras menti tuæ offundi sentis. Verum tuam quidem erga illum amicitiam æque tibi nunc atque antea tueri licet.

Caritas et prope et longe positos complectitur. — Talis enim est caritatis potentia; non solum præsentēs ac proximos, quique ob oculos versantur, sed eos etiam qui longe absunt complectitur, conglutinat, conjungit: ac neque temporis longinquitas, neque locorum intervalla, neque aliud hujus generis quidquam frangere ac discindere animæ amicitiam potest. Quod si præsens præsentem intueri cupis (non enim me fugit id tibi esse maxime in optatis), custodi illi lectum alteri viro minime pervium, incumbere in eam curam, ut eadem in te atque in illo vitæ probitas eluceat, ac sine dubio ad eundem cum ipso pervenies chorum, atque una cum eo habitabis non quinquē annos, quemadmodum hic, non viginti, non centum, non mille, aut his mille, aut decem millia, aut multo plures, sed infinita sæcula. Regiones enim illas requies depulatas non corporeæ cognationes, sed vitæ similitudo obtinebit. Nam si eadem suscepta vivendi ratio Lazarum Abrabæ ignotum in sinum illius adduxit multosque facit ab Oriente et Occidente cum illo recumbere, profecto te quoque una cum optimo Therasio locus quietis excipiet, si eandem atque ille colere volueris vitam, tuncque ipsum non cum ea corporis pulchritudine, qua præditus abiit, iterum recipies, sed cum alio quodam splendore, ac venustate, quæ ipsos solis radios fulgore vincat.

Quanta sit futura gloria corporum in beatis. — Etenim hoc quidem corpus, etiam si ad summum pulchritudinis gradum pervenerit, mortale tamen est; corpora autem eorum, qui Deo placuerunt, tantam induent gloriam, quantam ne intueri quidem his oculis licet. Atque harum quidem rerum signa quædam atque obscura vestigia et in Vetere et in Novo Testamento nobis ostendit Deus. Nam illic quidem Moysis facies tanta fulgebat gloria, ut eam oculi Israelitarum ferre minime possent; in Novo autem longe magis fulsit Christi facies. Quæro igitur ex te, si quis tibi pollicitus esset ei se totius orbis regnum traditurum, sed ob hanc causam jussisset viginti ipsos annos te secedere, atque iis transactis diademate ac purpura ornatum eum tibi traditurum promississet, teque in eodem atque illum honoris gradu collocaturum: nonne secessionem istam æquo animo et ea qua decet continentia tulisses? nonne munus præclarum, remque omnibus votis optandam duxisses? Patienter feras igitur et nunc non regni terreni, sed cælestis causa; non ut veste aurea, sed immortalitate in-

duam recipias et gloria, quantum eos, qui in cælis degunt, habere consentaneum est. Quod si valde tibi intoleranda videtur temporis diuturnitas, verisimile est illum tibi interdum in somniis adstare, et quæ consueverat tecum colloqui, et optatam faciem ostendere. Id te loco epistolarum consoletur: quinimo id epistolis clarius est. In illis enim literas tantum cernere licet: hic vero et formam vultus, et risum tranquillum, et figuram, et incessum, et sonum audire, et amicam illam vocem agnoscere.

4. Exemplis variis sæcularium dignitatum instabilitatem probat. — Cæterum quoniam securitatis præterea ratio, quæ ex illo tibi aderat, te ad fletum impellit, fortasse etiam spes illa, quæ sese ostendebant, majoris dignitatis et amplitudinis (audivi enim cito futurum fuisse, ut ille ad præfectorum thronum ascenderet, idque præcipue animum tuum excruciare put): illos tibi ante oculos pone, qui cum ad majorem quam ille dignitatem evecti essent, miserimum vitæ exitum sortiti sunt. Revocabo autem tibi in memoriam: Theodorum illum¹ e Sicilia fortasse audisti; erat enim in primis conspicuus. Hic et pulchritudine et magnitudine corporis et auctoritate apud Imperatorem omnibus præstans, qui ea poterat quæ intimorum familiarium nemo, prosperam illam fortunam non moderate tulit, sed insidiatus Imperatori ac deprehensus, ipse quidem valde miserabiliter obtruncatus est; ipsius autem uxor, neque educatione, neque genere, neque ulla alia re nobilitati tuæ concedens, omnibus repente rebus suis spoliata ac libertate amissa, cubicularis ancillis annuerata, ac nulla non ancilla miseriorem vitam agere coacta est, hoc uno cæteras antecellens, quod propter non comparabilem calamitatis magnitudinem lacrymas eorum omnium, qui ipsam aspicerent, eliciebat. Fertur etiam Artemisia viro valde claro nupta, quoniam et ille tyrannidem affectavit, in eandem incidisse paupertatem, ac præterea oculis esse capta. Nam magnitudo ægritudinis et lacrymarum vis lumina exstinxit: at nunc quidem hominibus eget qui deducant, atque ad alienas portas adducant, ut hoc modo necessarium sibi victum comparare queat. Nec vero aliæ familiae desunt itidem dejectæ ac prostratæ quas commemorarem, nisi probitatem ac prudentiam tuam probe nossem, quæ minime ex alienis malis calamitati tuæ cupis solatium adhibere. Neque vero hæc exempla aliam ob causam commemoravi, quam ut intelligas res humanas nihil esse, vereque a propheta esse dictum, *Omnis gloria hominis, ut flos sæni* (Isai. 40. 6). Quo enim altius evehitur atque emicat, eo majorem parit ruinam, neque iis solum, qui sub alieno imperio vivunt, sed etiam Imperatoribus ipsis. Neque enim facile quis in-

¹ Hujus Theodori, qui affectatæ tyrannidis poenas dedit, Valentiano, Valente, et Gratiano Imperatoribus, anno 371, historiam habes apud Ammianum Marcellinum, lib. XXIX, ubi illum antiquitus clavo genere in Calliis natum dicit. Quod si illum e Sicilia dicit esse Chrysostomus, id intelligas, vel quod in Sicilia sedes habuerit, vel præfecturam aliquam gesserit, vel quod, ut opinatur Henricus Valesius, in Sicilia natus ex Callis originem habuerit. Vide locum Ammiani, et notam Valesii. Artemisia vero sequens cujus uxor fuerit, nondum satis perspectum habemus.

ἐκεῖνος ἦν, εἶδε κόπτεσθαι καὶ θρηνεῖν, οὐκ ἀπελθόντα μόνον, ἀλλὰ καὶ ζῶντα ἐκείνουν· ἐπειδὴ δὲ τῶν αὐτῷ φίλων καὶ οὗτος εἰς ἐτύγχανεν ὢν, οὐ ζῶντι μόνον, ἀλλὰ καὶ κοιμηθέντι συνήδεσθαι χρή. Καὶ οἱ τοῦτο ποιεῖν δεῖ, τοῦ μακαρίου Παύλου πάντως ἡκουσας λέγοντος· *τὸ ἀναΐψαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι πολλῶ μᾶλλον κρείσσον*. Ἀλλὰ ῥημάτων ἰσως ποθεῖς ἀκοῦσαι τῶν ἐκείνου, [342] καὶ φίλιας ἀπολαῦσαι τῆς πρὸς αὐτὸν, καὶ συνήθειαν ἐπιζητεῖς, καὶ δόξαν τὴν δι' αὐτόν, καὶ λαμπρότητα καὶ τιμὴν καὶ ἀσφάλειαν, καὶ ταῦτά τε πάντα φροῦδα γενόμενα θεωρεῖς καὶ σκοτοῖ. Τὴν μὲν οὖν φίλιαν τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἐξεστὶ σοι φυλάττειν καὶ νῦν ὁμοίως, ὥσπερ καὶ πρότερον.

Τοιαύτη γάρ ἡ τῆς ἀγάπης δύναμις· οὐ τοὺς παρόντας μόνον καὶ πλησίον ὄντας ἡμῶν^α καὶ ὁρῶμενους, ἀλλὰ καὶ τοὺς μακρὰν ἀφαστώτας περιλαμβάνει καὶ συγκαλλᾷ καὶ συνδεῖ· καὶ οὕτε χρόνου πλήθος, οὕτε ὁδὸν διάστημα, οὕτε ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν ψυχῆς φίλιαν διακρίβει δύναμις· ἂν καὶ διατεμεῖν. Εἰ δὲ καὶ πρόσωπον αὐτὸν βούλει πρὸς πρόσωπον ἰδεῖν (τοῦτο γὰρ οἶδα ὅτι μάλιστα ποθεῖς), διαφύλαξον αὐτῷ τὴν εὐνὴν ἀνέπαφον ἀνδρὸς ἐτέρου, καὶ βίον ἐπιδείξασθαι σπουδασὸν ἴσον ἐκείνῳ, καὶ πάντως εἰς τὸν αὐτὸν ἀπελευθεύῃ χορὸν^β αὐτῷ, οὐ πέντε ἐτη καθάπερ ἐνθάδε, οὐδὲ εἰκοσι καὶ ἑκατὸν, οὐδὲ χίλια καὶ δις τοσαῦτα, οὐδὲ μύρια καὶ πολλάκις τοσαῦτα, ἀλλὰ τοὺς ἀπείρους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας αὐτῷ συνοικήσουσα. Τοὺς γὰρ τῆς ἀναπαύσεως τόπους ἐκείνους· οὐχ αἱ συγγένειαί αἱ σωματικαί, ἀλλ' ἡ τῶν βίων ἰσότης κληρονομεῖν πέφυκεν. Εἰ γὰρ καὶ τὸν Ἀδάρον ἀγνώστα ὄντα τῷ Ἀδράμ^γ εἰς τοὺς αὐτοὺς αὐτῷ κόλπους ἤγαγε, καὶ πολλοὺς ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν μετ' ἐκείνου ἀνακλιθῆναι παρασκευάζει τὸ τῆς πολιτείας ἀπαράλλακτον, καὶ σὲ μετὰ τοῦ καλοῦ Θηραίου^δ οἱ τῆς ἀνέσεως ἐκδέχεται τόπος, ἂν ἐκείνῳ τὸν βίον θέλῃς ἐπιδείξασθαι τὸν αὐτόν· καὶ τότε αὐτὸν οὐκ ἐν τούτῳ τῷ κάλλει τοῦ σώματος, ὅπερ ἔχων ἀπῆλθεν, ἀπολήψῃ πάλιν, ἀλλ' ἐν ἐτέρῳ τινὶ μαρμαρυγῇ καὶ φαιδρότητι μᾶλλον τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἀπολαμπόσῃ.

Τοῦτο γὰρ τὸ σῶμα, κἂν ἐν ὑφεί τρέχῃ πολλῶν, φαρτὸν ὅμως ἐστὶ· τὰ δὲ σῶματα τῶν εὐφροσυνηκότων τῷ Θεῷ τοσαύτην ἐνδύσεται δόξαν, ὅσην οὐδὲ ἰδεῖν ἐνι τοῦτοις τοῖς ὀφθαλμοῖς. Καὶ τούτων ἡμῖν σημεῖα τινα καὶ ἔχνη ἀμυδρά καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ Καινῇ δοθῆναι παρασκευάσεν ὁ Θεός. Ἐκεῖ μὲν γὰρ τὸ πρόσωπον τοῦ Μωϋσέως τοσαύτην καταλάμπετο δόξη τότε, ὡς ἀπρόσιτον εἶναι τοῖς τῶν Ἰσραηλιτῶν ὀφθαλμοῖς· ἐν δὲ τῇ Καινῇ τοῦτο πολλῶν πλέον ἐξέλαμψε τὸ τοῦ Χριστοῦ. Εἰπέ γὰρ μοι, εἰ βασιλεὺς τις αὐτὸν ἐπηγγέλλετο πάσης ποιῆσαι τῆς γῆς, εἴτα ἐτῶν εἴκοσι χρόνον ἀποστήναι σε ἐκέλευσεν ὑπὲρ τούτου, καὶ μετὰ ταῦτά σοι μετὰ τοῦ διαθήματος καὶ τῆς αὐουργίδος ἀποδώσειν αὐτὸν ἐπηγγέλλετο, καὶ πάλιν εἰς τὴν^δ αὐτὴν τάξιν ἐκείνῳ τιμὴν, ἅρα οὐκ ἂν τὸν χωρισμὸν πρῶτος ἐνέγκῃς καὶ μετὰ σωφροσύνης τῆς προσηκούσης; ἅρα οὐκ ἂν ἡσμένισας τῷ

διῶρι, καὶ πρᾶγμα εὐχῆς ἄξιον εἶναι ἐνόμισας; Τοῦτο τοίνυν ἀνάσχει καὶ νῦν, οὐκ ὑπὲρ βασιλείας τῆς ἐν τῇ γῇ, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἐν οὐρανοῖς· οὐχ ἵνα ἱμάτιον χρυσοῦν φοροῦντα ἀπολάβῃς, ἀλλ' ἵνα ἀθανασίαν^ε καὶ δόξαν, ὅσην τοὺς ἐν οὐρανοῖς διαύγοντας ἔχειν εἰκός [343]. Εἰ δὲ σφόδρα ἀφορήτως ἔχεις πρὸς τὸ τοῦ χρόνου μακρὸν, εἰκὸς αὐτὸν καὶ δι' ὀνειράτων ἐπιστῆναι σοὶ ποτε, καὶ διαλέγεσθαι τὰ ἐν συνηθείᾳ, καὶ δειξέιν ἔφιν τὴν ποθομένην· τοῦτό σοι ἀντὶ τῶν ἐπιστολῶν ἔστω παραμύθιον, μᾶλλον δὲ τοῦτο καὶ ἐπιστολῶν τρανότερον. Ἐκεῖ μὲν γὰρ γράμματα μόνον ἔστιν ἰδεῖν, ἐνταῦθα δὲ καὶ τύπον ὤψεως καὶ γέλωτα προσηγῆ καὶ σχῆμα καὶ βάδιον, καὶ ἡχῆς ἀκοῦσαι, καὶ φωνὴν ἐπιγνώσκειν τὴν φιλετήτην.

δ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὑπὲρ ἀσφαλείας θρηνεῖς, ἦν δι' ἐκείνον πάλαι ἐκέκτησο, ἰσως δὲ καὶ διὰ τὸ μαίζους ἐμφαίνειν ἐλπίδας εὐδοκίμησεως (καὶ γὰρ ἤκουον εὐθείας ἐπὶ τὸν τῶν ὑπάρχων θρόνον ἤξειν αὐτόν, ὃ μάλιστα πάντων, οἶμαι, συστρέφει σου τὴν ψυχὴν καὶ συγγεῖ), ἐννόησον τοὺς ἐπὶ μαίζονος ἀξιώματος ὄντας ἐκείνου, καὶ τὸν βίον σφόδρα ἐλευσινῶς καταστρέφοντα. Ἀναμνήσω δὲ σε· Θεόδωρον ἰσως ἀκούεις τὸν ἀπὸ Σικελίας· καὶ γὰρ τῶν σφόδρα ἐπιστήμων ἐτύγχανεν ὢν· οὗτος καὶ κάλλει καὶ μεγέθει σώματος καὶ παρρησίᾳ τῇ πρὸς τὸν βασιλεῖα πάντων κρατῶν, καὶ δυνάμενος ὅσα τῶν ἐνδον στροφόμενων οὐδεὶς, οὐκ ἤνεγκας τὴν εὐπραγίαν πρῶτος ἐκείνην, ἀλλ' ἐπιβουλεύσας βασιλεῖ καὶ ἀλούς, αὐτὸς μὲν ἀπετμήθη σφόδρα ἐλευσινῶς, ἡ δὲ τούτου γυνή, καὶ ἀνατροφῆς καὶ γένους καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων οὐδὲν ἔλαττον ἔχουσα τῆς εὐγενείας τῆς σῆς, πάντων ἀφνω γυμνωθεῖσα τῶν αὐτῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς ἐκπεσοῦσα ταῖς ταμιακαῖς ἐρίβοις ἐγκατελέγετο, καὶ πάσης θεραπευτικῆς οἰκτρότερον ζῆν ἠναγκαζέτο βίον, τοσοῦτον ἔχουσα τῶν ἄλλων πλέον, ὅσον διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς συμφορᾶς ἔδακρύετο παρὰ τὴν ὁράντων ἀπάντων αὐτὴν. Λέγεται δὲ καὶ Ἀρτεμισία ἀνδρὸς σφόδρα εὐδοκίμου γενομένη γυνή, ἐπειδὴ κάκεινος τυραννίδος ἐπεθύμησεν, οὕτως εἰς ταύτην τὴν πενιανέλθειν καὶ τὴν πῆρωσιν. Τό τε γὰρ μέγεθος τῆς ἀθυμίας, τό τε πλήθος τῶν δακρύων ἐσθεσεν αὐτῇ τοὺς ὀφθαλμούς· καὶ νῦν τῶν χειραγωγησάντων δαίται καὶ πρὸς τὰς ἐτέρων ἀδόντων θύρας, ἵνα τῆς ἀναγκαίας οὕτως εὐκορεῖν ἔχῃ τροφῆς. Καὶ πολλὰς ἂν ἐτέρας εἶχον οἰκίας εἰπεῖν οὕτω κατενεχθείσας, εἰ μὴ τὴν τε εὐλάβειαν καὶ τὴν σύνεσιν τῆς σῆς ἡπιστάμην ψυχῆς, ὅκα ἐκ τῶν ἀλλοτρίων κακῶν τῆς οἰκίας συμφορᾶς παραμυθίαν βουλομένην εὐρεῖν. Καὶ τούτων δὲ, ὧν ἐμνήσθην, δι' οὐδὲν ἕτερον ἐμνήσθην νῦν, ἀλλ' ἵνα μάθῃς ὅτι τὰ ἀνθρώπινα οὐδὲν ἐστὶ πράγματα, ἀλλ' ἀληθῶς, ὡς ὁ προφήτης φησὶ, *Πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χρότου*. Ὅσῳ γὰρ ἀνέπαρθῇ καὶ λάμψῃ, τοσοῦτον μείζονα τὴν πῦσιν ἐργάζεται, οὐ τὰ τῶν ἀρχομένων μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν βασιλευσάντων αὐτῶν. Οὐδὲ γὰρ ἂν εὖροι τις οἰκίαν ἰδιωτικὴν τοσοῦτον ἐμπεπλησμένην συμφορῶν, ὅσον τὰ βασιλεία γέμει τῶν

^α Colb. ἡμῖν. Infra Savil. et Colb. χρόνων πληθος.

^β Savil. χορον.

^γ Colb. et Savil. in textu τόπους ἐκείνης, Morel. et Savil. in marg. τόπους ἐκείνους.

^δ Savil. et Colb. αὐτὸν ἐπηγγέλλετο, καὶ πάλιν εἰς τὴν, Morel. αὐτὸν ἔλεγε, καὶ πάλιν τοῦτον εἰς τὴν. Infra Morel. et Savil. ἡμενισας τῷ διῶρι, Colb. ἡμενισας τὸ διῶρι.

^ε Sic Colb.; Morel. ἀφρασίαν, Savil. ἀφρασίαν καὶ ἀθανασίαν.

κακῶν. Καὶ γὰρ ὀφραίναι ἄωροι, καὶ χηρεῖαι, καὶ θανά-
τοι [344] βίαιοι, καὶ τῶν ἐν ταῖς τραγωδίαις παρανομώ-
τεροι πολλῶ καὶ πικρότεροι μάλιστα εἰς ταύτην κατα-
σκήπτουσι τὴν ἀρχήν.

Καὶ ἵνα τὰ παλαιὰ ἀφῶμεν, τῶν βασιλευσάντων
ἐπὶ τῆς γενεᾶς τῆς ἡμετέρας, ἐννέα γεγενημένων
ἀπάντων, δύο μόνοι κοιῶν θανάτῳ τὸν βίον κατέλυσαν
τῶν δὲ ἄλλων ὁ μὲν ὑπὸ τυράννου, ὁ δὲ ἐν πολέμῳ,
ὁ δὲ ὑπὸ τῶν ἐνδον φυλαττόντων αὐτὸν ἐπιβουλεύ-
θαις, ὁ δὲ ὕπ' αὐτοῦ τοῦ χειροτονήσαντος, καὶ τὴν
ἀλουργίδα περιθέντος αὐτῷ· αἱ δὲ τοῖς συνοικήσασαι
γυναῖκες, αἱ μὲν, ὡς φασί, φαρμάκοις ἀπέθανον, αἱ δὲ
ὑπὸ τῆς ἀθυμίας αὐτῆς. Τῶν δὲ ἑτι περιουσῶν ἡ μὲν
παῖδα ἔχουσα ὀφραὶν τρέμει καὶ δέδοικε μὴ τις αὐτὸν
τῶν κρατούντων φόβῳ τῶν μελλόντων ἀνέλῃ· ἡ δὲ μόλις
πολλῶν δεσθέντων ἀπὸ τῆς ὑπερορίας ἐπανήλθεν, εἰς ἣν
αὐτὴν ὁ κρατὴν ἐξέβαλε πρότερον. Τῶν δὲ τοῖς νῦν βα-
σιλεύουσι συνοικουσῶν ἡ μὲν ἀπὸ τῶν προτέρων ἀνα-
πνεύσασα συμφορῶν ἀναμειγμένην ἔχει πολλὴν τῇ
ἡδονῇ τῇ δούλῳ διὰ τὸ σφόδρα ἑτι νέον εἶναι καὶ ἀπει-
ρον τὸν κρατούντα, καὶ πολλοὺς πολλαχόθεν ἔχειν τοὺς
ἐπιβουλεύοντας· ἡ δὲ ἀποτέθηκε τῷ δέει, καὶ τῶν κα-
ταδίκων ἀθλιώτερον ζῇ διὰ τὸ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, ἐξ οὗ
τὸ διάδημα ἀνεδήσαστο μέχρι τῆς σήμερον, ἐν πολέμοις
διατριβεῖν καὶ μάχαις, καὶ τῶν συμφορῶν πλέον ὑπὸ τῆς
αἰσχύνῃς ἀναλίσκεσθαι καὶ τοὺς παρὰ πάντων ὀνειδέειν.
Ὁ γὰρ μηδέποτε γέγονε, συνέδη νῦν, καὶ τὴν αὐτῶν
ἀφέντας οἱ βάρβαροι χώραν· μωρίους σταθίους τῆς ἡμε-
τέρας καὶ πολλὰς τοσοῦτους ἐπέδραμον, καὶ τὰς χώρας
κατακαύσαντες, καὶ τὰς πόλεις ἐλόντες, οὐκ ἐθέλουσιν
ὑποστρέφειν οἰκαδε πάλιν, ἀλλ' ὥσπερ χορεύοντες μάλ-
λον ἢ πολεμοῦντες, οὕτω καταγελῶσι τοὺς ἡμετέρους
ἄπαντας· καὶ τίνα τῶν παρ' ἐκείνους βασιλέων φασὶν ὅ
εἰπέν ὅτι τῆς ἀναισχυντίας ἐκπλήττοιο τοὺς ἡμετέρους
στρατιώτας, οἱ μᾶλλον προβάτων κατασφαττόμενοι
προσδοκῶσιν ἑτι νικῆν, καὶ οὐκ ἐθέλουσιν ἐκστῆναι τῆς
ἐαυτῶν· αὐτοὺς μὲν γὰρ ἔφασκε καὶ κόρον εἰληφέναι πολ-
λάκις κατακόντων αὐτούς. Ποῖαν οὖν οἶει καὶ τὸν βασι-
λέα, καὶ τὴν τοῦτο γυναῖκα ταῦτα ἀκούουσιν τὰ ῥήμα-
τα, ἔχειν ψυχὴν;

ε'. Ἐπειδὴ δὲ ἐμνήσθην τοῦ πολέμου οὗτου, ἐσμός μοι
πολύς χηρῶν ἐπέδραμεν, αἱ πόλεις· μὲν σφόδρα διαμ-
πον ἀπὸ τῆς τῶν ἀνδρῶν τιμῆς, νῦν δὲ ἀθρόως ἅπασαι
πενθήρη καὶ μέλαιναν περιθέμεναι· σολὴν θρηνοῦσι τὸν
ἅπαντα χρόνον. Οὐδὲ γὰρ τοῦτο αὐταῖς ὑπῆρξεν, ὅπερ
τῇ κείμῃ σου κεφαλῇ. Σὺ μὲν γὰρ, ὦ θαυμασία, καὶ
κείμενον ἐπὶ τῆς κλίνης εἶδες τὸν καλὸν ἐκείνον, καὶ
ἐσχάτης ἤκουσας φωνῆς, καὶ τίνα χρὴ πρᾶξαι ὑπὲρ τῶν
πραγμάτων τῆς οἰκίας ἑμαυτῆς ἐπισκήπτοντος, καὶ διὰ
τῶν διαθηκῶν ἅπασαν τοῖς πλεονέκταις καὶ συκοφάνταις
ἀποτειχίζοντος ἐφοδόν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ
νεκρῶ τῇ κείμῃ πολλὰκις ἐπέπεσε, καὶ κατεφίλησας
ὀφθαλμούς, καὶ περιεγύθης, καὶ ἐκώκυσας, καὶ προπεμ-
φθέντα εἶδες μετὰ πολλῆς τῆς τιμῆς [345], καὶ τὰ πρὸς
τὴν ταφὴν πάντα ἔπραξας, ὡς προσήκον ἦν, καὶ πρὸς
τὸν τάφον πολλὰκις ἐρχομένη τὸν ἐκείνου παραμυθίαν

ἔχεις τῆς δούλης οὐ μικράν. Αὐταὶ δὲ τούτων ἀπάντων
ἐστέρονται, ἐκπέμψασαι μὲν εἰς πόλεμον ἅπασαι τοῖς
ἐαυτῶν ἄνδρας, ὡς πάλιν αὐτοὺς ἀποληφόμεναι, ἀντὶ δὲ
ἐκείνων τὴν μικράν τῆς τελευτῆς αὐτῶν ἀγγελίαν στρέ-
φονται δεξάμεναι. Οὐδὲ γὰρ τὰ σώματά τις αὐτῶν κομι-
ζων ἐπανήλθεν αὐταῖς, ἀλλὰ ῥήματα μόνον τὸν τρόπον
διηγούμενα τῆς τελευτῆς. Εἰσὶ δὲ αἱ οὐδὲ ταύτης ἡξιώ-
θησαν τῆς διηγῆσεως; οὐδὲ ὅπως κατέπεσον μαθεῖν ἡδύ-
νηθσαν, ἐν πολλῷ τῷ πληθεῖ τῆς συμβολῆς καταχω-
σθέντων αὐτῶν.

Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ τῶν στρατηγῶν οὕτως ἀπέθα-
νον οἱ πολλοί, ὅπου γε καὶ αὐτοὶ ὁ βασιλεὺς εἰς κώμην
τινὰ ἀπολειφθεὶς μετ' ὀλίγων στρατιωτῶν ἐξελθεῖν
μὲν καὶ ἀντιστῆναι τοῖς ἐπιβουλοῦσιν οὐκ ἐτόλμησε,
μένουν δὲ ἐνδον πῦρ ἐξαφάντων ἐκείνων συγκατεφλέχθη
τοῖς ἐνδον ἅπασιν οὐκ ἀνδράσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἱπποῖς
καὶ δοκοῖς καὶ τοίχοις, καὶ πάντα μία ἡ γέγονε κόνις;
Καὶ ταύτην οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως ἀπαλθόντες εἰς
πόλεμον ἀντὶ τοῦ βασιλέως ἐπανήλθον τῇ γυναικὶ φέρον-
τες τὴν φωνήν. Οὐδὲν γὰρ, οὐδὲν τῶν ἐν τῇ σκηνῇ γι-
νομένων καὶ κατὰ τὴν ἐκείνων ἀνθρώπων ὅρας τὰ τοῦ
κόσμου λαμπρὰ διενήνοχε. Πρῶτον μὲν γὰρ πρὶν ἢ φα-
νῆναι ἀφίπταται· ἔπειτα δὲ, κἂν μικρὸν ἀναμείναι ἀνά-
σχηται χρόνον, εὐθέως εὐφάρτα γίνεται. Τί γὰρ τῆς
παρὰ τῶν πολλῶν τιμῆς καὶ δόξης οὐδαμινέστερον; τίνα
ἔχει τὸν καρπὸν, ποῖαν τὴν δυνάμιν; εἰς ποῖον τέλος χρή-
σιμον ἀπαντᾷ; Καὶ εἴθε τοῦτο μόνον ἦν τὸ δεινόν· νυνὶ
δὲ, πρὸς τῷ μηδὲν ἔχειν ἀπὸ τοῦ καρδαίνειν καλόν, πολλὰ
λυπηρὰ καὶ ἐπιδαλθῇ φέρειν ἀναγκάζεται· συνεχῶς δὲ
τὴν χαλεπωτάτην ταύτην δέσποιναν ἔχων. Δέσποινα γὰρ
ἐστὶ τῶν ἐχόντων αὐτήν, καὶ ὅσπερ ἂν κολακεύεται
παρὰ τῶν δούλων, τοσοῦτ' πλέον αἱρεται κατ' αὐτὴν καὶ
σκληροτέροις αὐτοὺς κατατείνει τοῖς ἐπιτάγμασι· τοὺς
δὲ διαπίπτοντας αὐτὴν καὶ παρορῶντας οὐδὲ αὐτὴ λοιπὴν
ἀμύνασθαι· δύναται· ἂν οὕτω καὶ τυράννου καὶ θηρίου
παντός ἐστὶ χαλεπωτέρα. Ὁ μὲν γὰρ τυράννος καὶ τὰ
θηρία τιθασσεύονται διὰ θωπείας πολλὰκις, αὐτὴ δὲ τότε
μάλιστα ἀγριαίνει, ὅταν αὐτὴ μάλιστα πειθώμεθα, κἂν
εὖρην τὸν ἀκουσόμενον καὶ εἰς πάντα εἰζόντα, οὐδὲν ἔστι
ὃ παραιτεῖται· ἐπιτάξαι λοιπόν. Ἐχει δὲ καὶ σύμμαχον
ἐτέραν, ἣν οὐκ ἂν τις ἁμάρτοι θυγατέρα αὐτῆς προσε-
κῶν. Ὅταν γὰρ καὶ αὐτὴ τραφεῖσα καὶ αὐξηθεῖσα κα-
λῶς βίῃσθαι παρ' ἡμῖν, τότε τίττει τὴν ἀπόνειαν, πρᾶγμα
οὐκ ἦντο αὐτῆς δυνάμενον κατακρημνίσαι τὴν τῶν ἐχόν-
των ψυχὴν.

ς'. Ταῦτα οὖν θρηνεῖς, εἰπέ μοι, ὅτι σε ὁ θεὸς τῆς οὗτω
χαλεπωτάτης δουλείας ἀπήλλαξεν, ὅτι ταῖς λοιμικαῖς
ταύταις νότοις πᾶσαν ἀπετείχισεν ἐφοδόν; [346] Ζῶντος
μὲν γὰρ σοι τοῦ ἀνδρὸς οὕτω ἐπαύσαντο συνεχῶς ἐπι-
πηδῶσαι· τοῖς τῆς ψυχῆς λογισμοῖς, τελευτήσαντος δὲ
οὐκ ἔχουσι πῶθεν ἐπιλάθειναι τῆς διανοίας τῆς σῆς.
Τοῦτο οὖν δεῖ κατὸρθωθῆναι· λοιπόν, τὸ μὴ θρηνεῖν αὐ-
τῶν τὴν ἀναχώρησιν, μηδὲ τὴν δεσποτείαν ἐπιζητεῖν
τὴν μικράν. Ὅπου γὰρ ἂν αὐταὶ πνεύσωσι σφοδρῶν,
πάντα ἐκ βάθρων ἀνέτρεψαν καὶ κατέσπασαν· καὶ καθό-

* Sic Colb. et Savil. In Morel. χώραν deest.

b Sic Colb. et Savil. At Morel. φωνῆν.

c Colb. αἱ πόλεις, quae lectio praestare videtur. Morel. et
Savil. αἱ πόλεις, et ita legit Nobilius.

d Sic Savil. et Colb. optime, in Morel. μία deest.

e Colb. ἀνδρῶν.

f Colb. et Savil. διὰ θωπείας πολλὰκις, Morel. διὰ θωπείας
πολλὰκις.

g Morel. ἐπιτηδῶσαι, Savil. et Colb. ἐπιτηδῶσαι.

veniat privatam domum æque refertam calamitatibus, ac regie malis redundant. Nam et orphanæ, et viduitates immaturæ, et necesse violentæ, atque iis quidem, quæ in tragœdiis narrantur, multo scelestiores et acerbiores in hoc ipsum præcipue cadunt imperium.

Imperatorum illius ævi maxima pars violenta nece sublata sunt. — Atque, ut vetera omittamus, ex iis omnibus, qui ævo nostro imperarunt (fuerunt autem novem) duo soli communi morte vitam clauserunt: reliquorum autem hic quidem a tyranno, ille vero in bello, alius domesticorum custodum insidiis, alius autem ab illo ipso, qui coronam ac purpuram imposuerat, interfectus occubuit; uxores vero illorum partim, ut ferunt, veneno interierunt, partim morore. Earum vero, quæ adhuc superstites sunt, altera quidem filium habens pupillum tremit ac metuit, ne quis eorum qui rerum potiuntur, metu futurorum eum de medio tollat, altera vero vix multorum precibus ab exilio rediit, quo antea ab eo, qui rerum potiebatur, missa erat. Quod ad eorum autem qui nunc imperant uxores, altera ex pristinis calamitatibus respirans voluptati magnum habet dolorem admistum, eo quod qui rerum potitur nimis juvenis ac inexpertus sit, multosque habeat undique insidiantes; altera vero timore exanimata iis, qui capite damnati sunt, miseriorem vitam ducit, eo quod vir ipsius ab eo tempore, quo diadema suscepit, usque ad hodiernum diem in bello et præliis versetur, verecundiaque et probis, quibus undique afficitur, magis quam ex calamitatibus tabescat. Quod enim antea numquam, nunc evenit, ut barbari propriam relinquentes regionem, multa stadiorum millia regionis nostræ percurrerint, et agris incensis capisque urbibus domum redeundi omnem cogitationem abjecerint; ac perinde quasi choreas ducerent, non bellum gererent, ita nostros omnes irrident; et quemdam ex illorum regibus dixisse ferunt, mirari se impudentiam nostrorum militum, qui cum facilius quam oves soleant jugulari, adhuc victoriam sperent, neque ex sua regione velint excedere. Nam ipse quidem dixit, sese illis credendis satietate sæpe captum esse. Quo igitur animo et Imperatorem et ipsius uxorem ista verba audientem existimas esse?

5. Et quoniam hujus belli mentio incidit, magnum mihi viduarum agmen occurrit, quarum alia olim ex virorum quidem dignitate plurimum splendoris acceperunt, nunc vero repente omnes nigra ac luctuosa stola amictæ omne tempus in lacrymis ducunt. Neque illis hoc datum est, quod honorato tuo capiti. Tu enim, o admirabilis, et in lectulo jacentem vidisti honestam illum, et supremam audisti vocem, cum quibus modis res domesticæ administrandæ essent te doceret, et testamento omnem alieni appetentibus ac sy-cophantis aditum obstrueret. Adde illud, quod jacenti mortuo sæpe incubuisti, et suaviata es oculis et amplexa es ac luxisti, honestissimoque funere elatum vidisti: omnibus quæ decebat erga illum officiis fun-

¹ De Imperatoribus hic memoratis vide ea, quæ diximus in *Monito*.

cta es, et justa persolvisti, et ad sepulchrum sæpe accedens non minimum habes tui doloris solatium. Illæ vero omnibus hujusmodi solatiis sunt destitutæ, cum omnes quidem ad bellum misissent viros suos tamquam rursus ipsos recepturæ, at pro illis tristem illorum mortis acceperint nuntium. Non enim quisquam corpora ipsorum afferens, sed verba tantum mortis genus narrantia, ad ipsas rediit. Verum sunt quæ neque hac ipsa narratione dignæ fuerint habitæ, neque quomodo illi ceciderint doceri potuerint, cum in magno cæsorum numero reliquis essent coæservati.

Valentis interitum innuit a Gothis combustus. — Eequid vero mirum, si multi ex ducibus hoc modo interierunt, quando et Imperator ipse in vico quodam cum paucis militibus conclusus exire quidem et sese invadentibus opponere minime ausus est, sed intus manens accenso ab illis igne una cum iis omnibus, quos secum habebat, combustus est; nec viris solum, sed etiam equis, et trabibus, et muris, et omnibus in unum atque eundem cinerem abeuntibus? atque hunc nuntium ii, qui una cum Imperatore ad bellum profecti fuerant, loco Imperatoris ipsius ad uxorem reportantes redierunt. Nihil enim, nihil plane ea, quæ in mundo splendida sunt, ab iis, quæ in scena geruntur, atque a vernorum florum venustate differunt. Primum enim antequam appareant evanescent, deinde, etiam si paululum temporis maneant, cito tamen ad interitum properant. Quid enim honore, qui a vulgo exhibetur, et gloria exilius ac vilis? quem fructum, quam utilitatem afferunt? quoniam bono exitu concluduntur?

Gloriæ humanæ conditionem exponit. — Atque utinam nihil aliud subesset mali: nunc vero præterquam quod nihil vere boni inde provenit, multas etiam molestias, multa damna assidue is ferre cogitur, qui se huic acerbissimæ dominæ subiecit. Domina enim est eorum, qui ipsam admiserunt, et quo majoribus blanditiis et assentationibus colitur a servis, eo magis sese contra ipsos erigit, et durioribus ipsos urget mandatis; eos vero, qui ipsam rejiciunt ac despiciunt, nullatenus ulcisci potest: ita et tyranno et fera qualibet immitior est. Nam tyrannos quidem et feræ blanditiis sæpe mitescent; hæc autem tunc maxime efferatur, quando ei maxime auscultaverimus, ac si dicto audientem inveniat atque ad omnia obsequentem, nihil est præterea quod imperare omittat. Habet vero et alteram belli sociam, quam non male fortasse quis ipsius filiam appellavit. Quando enim ipsa probe a nobis educata et aucta radices egerit, tunc arrogantiam parit, rem quæ nihilo minus quam mater animum, quem ceperit, præcipitem agere potest.

6. Hoc igitur, dic mihi, luges, quod ab hac durissima domina Deus te liberavit? quod omnibus his pestiferis morbis omnem obsepsit viam? Vivente enim adhuc tibi viro nullum in mentem tuam insultandi finem fecissent; mortuo autem non habent unde in cogitationes tuas impetum faciant. Hoc igitur tibi posthac curandum ac præstandum est, ut ne illarum

discessum lugeas, neque acerbum illum dominatum expetas. Nam ubi illæ vehementius spirant, omnia funditus evertunt ac prosternunt: et quemadmodum meretrices, cum plerumque suapte natura deformes sint ac squalidæ, frictionibus et fucis incautos et simplices juvenum animos illaqueant, et postquam in suam ditionem receperint, servis omnibus contumeliosius tractant: ita et hujusmodi affectiones, ambitio et arrogantia, quavis lue hominum animos magis inquinant.

Gentiles quidivitiis contempserunt. — Hinc et multi divitiis magnum bonum duxerunt: quare qui ambitionem ejecerit, neque a divitiis etiam capietur. Nam quibus licuit ob paupertatem consequi magnam gloriam, ii ditescere minime voluerunt, sed magnam auri vim sibi oblatam contempserunt. Atque hos minime ex me cognoscere necesse habes: ipsa enim longe melius quam ego nosti Epaminondam, Socratem, Aristidem, Diogenem, Cratem, qui suos agros in pecorum pastum reliquit. Nam alii quidem, cum non esset in promptu ditescere, exorientem sibi ex paupertate gloriam animadvertentes, facile in eam se partem dederunt; hic autem et ea, quæ habebat, projecit: adeo omnes hujus feræ belluæ sibi acquirendæ cupiditate insaniebant. Ne igitur queramus Deum ex hac turpi nos tyrannide et ridicula et multorum probrorum plena exemisse. Nomen enim solum splendidum est, res autem ipsa longe alios atque appellatio ipsa polliceatur, amatores suos reddit, ac nemo est qui gloriæ causa quiddam agentem non irrideat. Ille enim solus suspiciendum se præbere, et gloria circumfluere poterit, qui eo minime spectat: qui autem magnum quiddam putat gloriam a multis delatam, atque illius consequendæ causa omnia facit et patitur, is potissimum ab ea longe aberit, ejusque expertus erit; rerum vero gloriæ adversantium maxime particeps, irrisiois, criminationis, maledictorum, offensionis, odii. Neque in viris tantum id usu venit, sed etiam in vobis mulieribus, atque multo magis.

Vana gloria res odiosa. — Nam quæ et figura et incesso et vestitu simplicem quamdam bonitatem præ se fert, et a nemine honorem aucupatur, eam omnes admirantur, suspiciunt, prædicant, omnibus bonis omnibus prosequuntur: vanæ autem gloriæ cupidam aversantur, oderunt, et veluti belluam quamdam agrestem fugiunt, sexcentas in illam execrationes et contumelias conjicientes. Nec vero his dumtaxat malis nos eripimus vulgarem gloriam contemnentes, sed et ea, quæ omnium maxima sunt, lucramur, dum præter ea quæ dicta sunt paulatim erudimur respirare, et aspirare ad cælum, et terrena omnia dispicere. Nam qui delato ab hominibus honore minime egere se putat, quidquid boni faciet, magna cum securitate faciet, neque aut adversis, aut secundis hujus vitæ rebus quidquam incommodi sentiet. Neque enim aut adversæ illum dejicere atque obruere possunt, aut secundæ inflare ac tumidum reddere, sed in rebus maxime caducis ac fluxis ipse omnis mutationis expertus manet. Quod celeriter et in

tuo ipsius animo eventurum spero, confestimque terrenis omnibus abjectis, cælestem te nobis vivendi rationem representaturam, gloriam vero, quam nunc desles, paulo post irrisuram, et vanam ac futilem illius personam illusuram. Quod si pristinam, qua per illum potiebaris, securitatem desideres, et honorum custodiam, nec patere velis eorum insidias, qui alienis calamitatibus insultant, *Jacta super Dominum curam tuam, et ipse te enutriet (Psal. 54. 23).* *Inspice* enim, inquit, *in antiquas generationes, et videte si quis speravit in Domino, et confusus est, vel si quis invocavit illum, et despectus est, vel si quis stetit in mandatis ejus, et derelictus est (Eccli. 2. 10).* Nam qui onus tam intolerabilis calamitatis levius reddidit, et in præsentī tranquillitate te collocavit, is et quæ imminere propulsabit. Nam hac quidem plaga nullam te umquam graviorem posse accipere profecto nobis assentieris. Quando igitur præsens malum adeo fortiter ac generose tulisti, idque cum te usus nondum docuisset, multo magis ex iis, quæ accidere possunt, si quid præter voluntatem nostram acciderit, quod Deus omen avertat, facile feres. Cælum quære, et omnia quæcumque ad vitam illic degendam conducunt, ac nihil eorum quæ hic fiant lædere te poterit, ne ipse quidem tenebrarum imperator, dummodo ne nobis ipsi noceamus. Nam et si quis bonis spoliect, et si corpus concidat, nihil horum ad nos, modo animus nobis incolumis maneat.

7. Pecuniæ in cælum mittendæ quomodo. — Omnino autem si vis pecunias ab omni periculo tutas custodire et amplificare, ego sane et modum et locum demonstrabo, quo nulli eorum, qui insidiari solent, fas est irruere. Quis igitur locus est? Cælum: mitte illas ad optimum illum virum, ac neque fur, neque insidiator, neque ulla alia pestis impetum facere in illas poterit. Si ibi has ipsas pecunias defoderis, magnum ex his lucrum reportabis. Omnia enim quæcumque a nobis in cælis seruntur, longe majorem ac meliorem proventum habent, ac plane talem, qualem consentaneum est ex iis, quæ in cælis radices egerunt. Quod si hoc feceris, vide qualibus frueris bonis: primum quidem sempiterna vita et iis quæ promissa sunt diligentibus Deum, quæ neque oculus vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascenderunt: deinde consuetudine optimi viri tui in omne ævum: postremo a curis, timoribus, periculis, insidiis, simultate, odio, quæ hanc exercent, te ipsam liberabis. Quamdiu enim pecunias apud te retinebis, erunt fortasse aliqui, qui fraudibus intervertant: sin autem ad cælum transniseris, periculis vacuum, tutam, ac tranquillitatis plenissimam vitam vives, quippe quæ sufficientia una cum pietate frueris. Magnæ enim dementia est, si agri quidem emendi sint, feraciorem terram sectari; cum vero cælum terræ loco sit propositum, cum ibi liceat prædium sibi comparare, terræ potius inherere, seque molestiis, quæ ex hac sæpe incidunt, exponere: sæpe enim nostram frustratur spem. Quoniam vero illud graviter percellit conculque animum tuum,

περ πολλὰ τῶν πορνευομένων γυναικῶν, δυσειδεῖς οὖσαι κατὰ φύσιν καὶ εἰδεχθεῖς, τοῖς ἐπιτρίμμασι καὶ ταῖς ὑπογραφαῖς ἀπαλὰς οὖσας ἔτι τὰς τῶν νέων ἀναπτουσαὶ ψυχὰς, καὶ ἐπειδὴν ὑπὸ τὴν ἀρχὴν λάβουσι τὴν ἑαυτῶν, παντὸς ἀνδραπόδου τοῦτοις ὀδριστηκώτερον κέχρηται· οὕτω καὶ ταῦτα τὰ πάθη, ἣ τε κενοδοξία καὶ ἡ ἀπόνοια, παντὸς ἀγους μᾶλλον τὰς τῶν ἀνθρώπων μολύνουσι ψυχὰς.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πλοῦτος τοῖς πολλοῖς ἔδοξεν εἶναι καλόν· ταύτης γοῦν γυμνωθεὶς οὐδὲ αὐτὸς ἔσται λοιπὸν ἐπέρστος. Οἷς γοῦν ἔξῃν διὰ πενίας ἐπιτυχεῖν τῆς δόξης τῆς παρὰ τῶν πολλῶν, οὐκ ἔτι εἰλοντο πλουτεῖν, ἀλλὰ πολὺ διδόμενοι χρυσίον διέπτυσαν. Καὶ τούτους οὐ παρ' ἐμοῦ δεῆσι μαθεῖν, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἡμῶν οἶδας αὐτὴ τὸν Ἑπαμεινώνδαν, τὸν Σωκράτην, τὸν Ἀριστείδην, τὸν Διογένην, τὸν Κράτητα, τὸν μηλόδοτον ἀνέντα τὴν χώραν τὴν ἑαυτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι παρ' ὧν πλουτῆσαι οὐκ ἦν, διὰ τῆς πενίας εἶδον τὴν δόξαν παραγενομένην αὐτοῖς, καὶ ἐπὶ τοῦτο ἤλθον εὐθέως· οὗτος δὲ καὶ ἄπερ εἶχεν ἔρριψεν· οὕτως ἅπαντες ἦσαν ἱμάνεις πρὸς τὴν τοῦ χαλεποῦ τούτου κτῆσιν θηρίου. Μὴ δὲ θαυμάζωμεν ὅτι ἡμᾶς ὁ Θεὸς ταύτης τῆς τυραννίδος ἀπήλλαξε τῆς αἰσχρᾶς καὶ καταγελάστω καὶ πολλὰ ἐχούσης ὄνειδ'· ὄνομα γὰρ ἔχει μόνον λαμπρὸν, ἐν δὲ τοῖς ἔργοις τάναντία τῇ προσηγορίᾳ τοῖς ἔχοντας αὐτὴν διατίθεισι, καὶ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ὁ μὴ καταγελῶν τοῦ πρὸς δόξαν ἐπὶ πρᾶττοντος. Μόνος γὰρ ἐκεῖνος περιβλεπτοῦ καὶ ἐπιδοξος γενέσθαι δυνήσεται ὁ μὴ πρὸς τοῦτο ὁρῶν· ὁ δὲ μεγάλῃν δόξαν τιθέμενος τὴν παρὰ τῶν πολλῶν, καὶ πάντα ὑπὲρ τοῦ ταύτης τυχεῖν ὑπομένων καὶ ποιῶν, οὗτος μάλιστα αὐτῆς ἀποτεύζεται καὶ ἀποπεσεῖται, καὶ τὸν ἐναντιὸν ἀπολαύσεται πάντων, γέλωτος καὶ κατηγορίας, σκωμμάτων, ἀπεχθείας καὶ μίσους. Οὐκ ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν δὲ μόνον τοῦτο συμβαίνειν εἰσθεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὁμῶν τῶν γυναικῶν, καὶ μάλιστα γὰρ ἐφ' ὁμῶν. Τὴν μὲν γὰρ ἀπλάστον καὶ ἐν σῆματι, καὶ ἐν βαδίσει, καὶ ἐν ἱματίοις, καὶ παρὰ μηδενὸς ἐπιζητοῦσαν τιμὴν θαυμάζουσιν ἅπαντες καὶ ἐκπλήττονται καὶ μακαρίζουσι καὶ πάντα αὐτῇ συνεύχονται τὰ καλὰ· τὴν δὲ κενοδόξον ἀποστρέφονται καὶ μισοῦσι, καὶ ὥσπερ τὴν θηρίον ἀγριονεύουσι, καὶ μυρίαὶ ἀραὶ τε καὶ λοιδορίαι βάλλουσιν. Οὐ ταῦτα δὲ μόνον ἀπὸ τοῦ μὴ προσέσθαι τὴν παρὰ τῶν πολλῶν δόξαν διαφεύγουμεν τὰ κακὰ, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα πάντων κερδανοῦμεν πρὸς τοῖς εἰρημένοις, παιδεύμενοι κατὰ μικρὴν ἀνιέναι καὶ μεταστῆναι πρὸς τὸν αὐρανόν, [347] καὶ πάντων καταφρονεῖν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ γὰρ μὴ δεόμενος τῆς παρὰ τῶν ἀνθρώπων τιμῆς, ἄπερ ἂν πράττοι καλὰ, ταῦτα μετὰ ἀσφαλείας ἅπαντα πράξει, καὶ οὐτε ἐπὶ τῶν λυπηρῶν, οὐτε ἐπὶ τῶν χαρῶν τοῦ βίου τούτου πείσεται τὸ δεινόν. Οὕτε γὰρ ταῦτα αὐτὸν καταπτῆξαι^α καὶ καθελεῖν, οὕτε ἐκεῖνα ἐξογκῶσαι καὶ φουστῆσαι δύναται, ἀλλ' ἐν πράγματι εὐμεταπτώτοις καὶ τεταραγμένοις αὐτὸς μένει πάσης ἐκείνης ὡς μεταβολῆς· ὅπερ ταχέως καὶ ἐπὶ τῆς σῆς ἐσεσθαι προσδοκῶ ψυχῆς, καὶ ἀθρόως ἀπάντων ἀποσπασθεῖσαν τῶν βιωτικῶν, τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἡμῶν ἐπιδείξεσθαι πολιτεῖαν, καὶ τῆς δόξης, ἥς θρηνεῖς^β νῦν μικρὸν

ὕστερον καταγελάσσεσθαι, καὶ τὸ διάκενον καὶ μάταιον κατοπτεῦσαι προσωπιῶν αὐτῆς. Εἰ δὲ ἀσφάλειαν ποιεῖς τὴν δι' ἐκεῖνόν σοι γεγεννημένην, καὶ τὴν τῶν πραγμάτων φυλακὴν, καὶ τὸ παρὰ μηδενὸς ἐπιβουλεύεσθαι τῶν ταῖς ἀλλοτρίαις ἐπιτηδόντων συμφοραῖς, *Ἐπὶ ἔρριψον ἐπὶ Κύριον τὴν μέριμνάν σου, καὶ αὐτὸς σε διατρέψει*. *Ἐμβλέψατε γάρ, φησὶν, εἰς ἀρχαίας γενεάς, καὶ ἴδετε τίς ἡλπίσεν ἐπὶ Κύριον^δ, καὶ κατησχόρη, ἢ τίς ἐπεκαλέσατο αὐτὸν, καὶ ὑπερείδεν αὐτὸν, ἢ τίς ἐνέμεινε ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ, καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτόν*. Ὁ γὰρ τὴν συμφορὰν τὴν οὕτως ἀφόρητον παρενεγκῶν, καὶ ποιήσας εἶναι ἐν γαλήνῃ νῦν, οὗτος καὶ τὰ ἐπερχόμενα ἀποκρούσεται· ὅτι γὰρ ταύτης τῆς πληγῆς οὐδεμίαν ἑτέραν χαλεπωτέραν λήψῃ λοιπὸν, καὶ αὐτὴ συνομολογήσας ἡμῖν. Ἡ τοίνυν οὕτω γενναίως ἐνεγκοῦσα τὰ ἐν χερσὶ, καὶ ταῦτα ἀπειρος οὖσα, πολλὰ μᾶλλον τὰ ἐπερχόμενα, εἴποτε, ὃ μὴ γένοιτο, συμβῇ τὶ τῶν ἀδουλήτων ἡμῖν, οἷσιν εὐκόλως. Οὐκοῦν τὸν οὐρανὸν ζητεῖ^ε, καὶ πάντα τὰ πρὸς τὴν ἐκεῖ φέροντα ζῶν, καὶ οὐδὲν τῶν ἐνταῦθα βλάψαι δυνήσεται σε, οὐδὲ ὁ τοῦ σκότους κοσμοκράτωρ αὐτὸς, μόνον μὲν ἑαυτοῦς καταβλάψωμεν ἡμεῖς. Κἂν γὰρ τὴν οὐσίαν τῆς ἀφείληται, κἂν κατατέμῃ τὸ σῶμα, τούτων οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, ὅγιός τις μενούσης ἡμῖν τῆς ψυχῆς.

Ζ'. Ὅπως δὲ εἰ βούλει καὶ τὰ χρήματά σοι μένουν ἐν ἀσφαλείᾳ, καὶ αὐξέσθαι πάλιν, ἐγὼ σοι καὶ τὸν τρόπον ὑποδείξω καὶ τὸν τόπον, ἐνθα οὐδενὶ τῶν ἐπιβουλεύοντων θέμις εἰσελθεῖν. Τίς οὖν ἔστιν ὁ τόπος; Ὁ οὐρανός. Ἀποστείλον αὐτὰ πρὸς τὸν καλὸν ἐκεῖνον ἄνδρα, καὶ οὐτε κλέπτης, οὐτε ἐπιβουλος, οὐτε ἄλλο τι τῶν λυμαινομένων αὐτοῖς ἐπιτηδῶσαι δυνήσεται. Ἄν ἐκεῖ κατορύξῃς ταῦτα τὰ χρήματα, πολλὴν εὐρύσεις τὸν ἀπὸ τούτων καρπὸν. Τὰ γὰρ ἐν τοῖς οὐρανοῖς φυτευόμενα πάντα παρ' ἡμῶν καὶ πλείονα καὶ κρείττονα ἔχει τὴν φορὰν, καὶ τοιαύτην οἶαν εἶδος ἐν οὐρανοῖς ἔρριζωμένων αὐτῶν. Κἂν τοῦτο πράξῃς, ὅρα ποῶν ἀπολαύσῃ καλῶν· πρῶτον μὲν τῆς αἰωνίου ζωῆς καὶ τῶν ἐπηγγελμένων τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεόν^δ, ἃ οὐτε ὀφθαλμοὶ εἶδεν, οὐτε οὖς ἤκουσεν, οὐτε ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀνέβη, ἔπειτα τοῦ πάντα συνοικῆσαι τῇ καλῇ τούτῃ τὸν αἰῶνα, καὶ τῶν ἐνταῦθα δὲ φροντίζων καὶ φόδων [348] καὶ κινδύνων καὶ ἐπιβουλῶν καὶ ἐχθρας καὶ μίσους ἀπαλλάξεαι σαυτήν. Ἔως μὲν γὰρ αὐτὰ περικειμένη ἦς, ἴσως ἔσονταί τινες οἱ ἐπιτεθησόμενοι· ἂν δὲ πρὸς τὸν οὐρανὸν αὐτὰ μεταβῇς, ἀκίνδυνον καὶ ἀσφαλὴ καὶ πολλῆς ἡσυχίας γέμοντα βίωσθαι βέβη, αὐταρχεῖας μετὰ εὐσεβείας ἀπολαύουσα^ε. Καὶ γὰρ πολλῆς ἀλογίας, ἀγρὸν μὲν βουλόμενον ὠνήσασθαι τὴν εὐφοροῦσαν γῆν ἐπιζητεῖν, οὐρανοῦ δὲ ἀντὶ γῆς προκειμένου, παρὸν ἐκεῖ κτήσασθαι χωρίον, μένειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐκ ταύτης ἀνέχεσθαι πόνων [καὶ τῶν δι' ἀμαρτιῶν^β]· πολλὰκις γὰρ σφάλει τῆς ἐλπίδος ἡμᾶς. Ἐπειδὴ δὲ σου δεινῶς στρέφει τὴν ψυχὴν καὶ θορυβεῖ τὸ προσδοκῆν, πολλάκις αὐτὴν ἐπὶ τὸ τῶν ὑπάρχων ἦσιν ἀξίωμα, καὶ προσηνρπάσθαι τῆς ἀρχῆς, πρῶτον μὲν ἐκεῖνο σκόπει, ὅτι εἰ

^δ Colb. τίς ἐνεπίστευσε τῷ Κυρίῳ.

^ε Τὸν γὰρ οὐρανὸν ζητεῖ, Colb. et Sav. Infra idem Colb. τῶν ἐνθάδε βλ.

^β Colb. et Morel. τὸν Κύριον.

^γ Sic Colb. et Savil. At Morel. ἀπολαύοντα. Mox Colb. ἀγροῦς μὲν.

^δ Hæc, καὶ τῶν δι' ἀμαρτιῶν, in Savil. cum asterisco tantum ponuntur, et peregrina videntur.

^α Colb. καὶ πέτεσθαι πρὸς τὸν, Savil. καὶ πέτασθαι πρὸς τὸν, Morel. καὶ μεταστῆναι πρὸς τὸν.

^β Savil. et Colb. αὐτὸν βαπτίσαι, Morel. αὐτὸν καταπτῆξαι.

^γ Savil. et Colb. ἢν θρηνεῖς.

καὶ σφόδρα δὴλη ἦν αὐτῇ ἡ ἐλπίς, ἀλλ' ὅμως ἀνθρώπων ἐλπίς ἦν, πολλάκις διαπίπτουσα· καὶ πολλὰ ἐν τῷ βίῳ τοιαῦτα ὁρῶμεν γινόμενα, καὶ τῶν σφόδρα προσδοκηθέντων ἀτελέστων μενάντων, τὰ δὲ μὴ^α εἰς νοῦν ἐλθόντα ἡμῖν εἰς τέλος ἐξῆλθε πολλάκις, καὶ τοῦτο κἀν ταῖς ἀρχαῖς, κἀν ταῖς βασιλείαις, κἀν ταῖς κληρονομίαις, καὶ τοῖς γάμοις^α, καὶ πανταχοῦ συμβαίνειν ὁρῶμεν ἀεὶ. Ὅστε εἰ καὶ σφόδρα ἐγγὺς ἦν ὁ καιρὸς, ἀλλὰ πολλὰ, κατὰ τὴν παροιμίαν, *μεταξὺ κύλικος καὶ χεῖλεος ἀκρου πέλει*. Καὶ ἡ Γραφή δὲ φησιν· Ἀπὸ πρωῒθεν ὥς ἑσπέρας *μεταβάλλει καιρὸς*. Οὕτω καὶ βασιλεὺς ὁ σήμερον ὢν αὖριον τελευτᾷ. Καὶ πάλιν τὸ παρ' ἐλπίδας ἐμφαίνων ἡμῖν αὐτὸς οὕτως ὁ σοφὸς φησι· Πολλοὶ *εὐρυντοὶ ἐκάθισαν ἐπὶ ἐδάφους*, ὁ δὲ ἀνυπολόγητος ἐφόρεσε διώθημα. Καὶ οὐ πάντως δῆλον ἦν ὅτι ζήσας ἐπ' ἐκείνην ἤξει τὴν ἀρχήν· τὸ γὰρ τοῦ μέλλοντος δῆλον καὶ ἕτερα ὑποπτεῦσιν παρείχεν ἡμῖν. Πόθεν γὰρ δῆλον ὅτι ζήσας ἐπ' ἐκείνην ἤξει τὴν ἀρχήν; ὅτι οὐχὶ καὶ τὰ ἐναντία ἐξέβαινε, καὶ τῆς οὐσῆς ἐξέπιπτε τιμῆς νόσφ παραδοθεῖς, καὶ φθόνῳ καὶ βασκανίᾳ τῶν βουλομένων αὐτὸν παρενημερῆσαι βληθεὶς, ἣ καὶ ἑτερόν τι παθὼν χαλεπὸν; Θῶμεν δὲ, εἰ βούλει, καὶ δῆλον εἶναι σαφῶς ὅτι πάντως ἐπιβώσας, ταύτης ἐμελλεν ἐπιτυχᾶναι τῆς κορυφῆς· ὅσῳ γὰρ ἡ ἀξία μείζων, τοσούτῳ καὶ μείζονας ἔχειν ἀνάγκη τοὺς κινδύνους ἦν καὶ φροντίδας καὶ ἐπιβουλὰς. Μηδὲ ταῦτα ἔστω, ἀλλ' ἀκινδύνως καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἡσυχίας ἐκεῖνο διαπλείτω τὸ πέλαγος· καὶ εἰ τὸ πέρας, εἰπέ μοι; οὐ τοῦτο ὅπερ νῦν, μᾶλλον δὲ οὐ τοῦτο, ἀλλ' ἕτερον ἴσως ἀπὸ τοῦ ἀπευκτόν. Πρῶτον μὲν τὸ βραδύτερον ἰδεῖν τὸν οὐρανὸν, καὶ τὰ ἐν τοῖς

οὐρανοῖς, ὅπερ οὐ μικρὰ ζημία· τοῖς ὑπὲρ τῶν μελλόντων πεπιστευκόσιν ἐστίν· ἔπειτα δὲ, εἰ καὶ σφόδρα ἐδίου καθαρῶς, ἀλλ' ὅμως τὸ μήκος τοῦ βίου καὶ ἡ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης ἀνάγκη οὐκ ἂν ἀφῆκεν [349] οὕτως ἀπελθεῖν καθαρὸν ὥσπερ νῦν. Ἀδελφὸν δὲ εἰ καὶ πολλὰς ἐξάμενος μεταβολὰς καὶ πρὸς βραθυμίαν ἀποκλίνας ἐσχάτην ἀπέπνευσε^β. Νῦν μὲν γὰρ θαρρόμεν, ὅτι τῇ τῷ Θεοῦ χάριτι πρὸς τὸ τῆς ἀναπαύσεως ἀπέπτυ χωρίον, διὰ τὸ μηδὲν αὐτῷ τετολημῆσθαι τῶν ἀποκλειόντων τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· τότε δὲ πολὺν χρόνον δημοσίως πράγμασιν ἐνδιατρίψας^γ, ἴσως ἂν καὶ ῥύπον πολλὸν προσετρίψατο. Τὸ γὰρ ἐν μέσῳ στρεφόμενον τοσούτω κακῶν κατορθῶσαι μὲν τῶν σφόδρα^δ σπανίον ἐστίν, ἀμαρτεῖν δὲ καὶ ἄκοντα καὶ ἐκόντα, τῶν εἰκότων καὶ συμβαίνόντων ἀεὶ. Ἀλλὰ νῦν τοῦτο τοῦ θεοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, καὶ σφόδρα πεπεισμεθα ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ μετὰ πολλῆς ἤξει τῆς φαιδρότητος, ἐγγὺς τοῦ βασιλεως ἀπολάμπων, καὶ μετ' ἀγγέλων προηγούμενος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἀρῆστον δόξαν ἡμφιεσμένος, καὶ κρίνοντι παρестὸς τῷ βασιλεῖ, καὶ τὰ πρῶτα διακονούμενος αὐτῷ. Διὰ τοὺς θρήνους ἀφείσα καὶ τὰς οἰμωγὰς ἔχου τῆς αὐτῆς πολιτείας, μᾶλλον δὲ καὶ ἀκριβεστέρας, ἵνα πρὸς τὴν ἴσην αὐτῷ φθάσασα ἀρετῇ, τὴν αὐτὴν ἐκείνῳ κατοικήσης σκηνὴν, καὶ συναφθῇναι πάλιν αὐτῷ δυνήθῃς εἰς τοὺς ἀθανάτους αἰῶνας ἐκείνους, οὐ ταύτην τὴν τοῦ γάμου συνάφειαν, ἀλλ' ἑτέραν πολλῇ βελτίονα. Αὕτη μὲν γὰρ σωμάτων ἐστὶ συμπλοκή μόνον· τότε δὲ ψυχῆς ἔσται πρὸς ψυχὴν ἔνωσις ἀκριβεστέρα, καὶ ἡδίων πολλῷ καὶ βελτίον.

^β Morel. ἐσχάτην ἀπέπνευσε, Savil. in textu et Colb. ἐσχάτως ἀπέπνευσε, Savil. in marg. ἐσχάτην.

^γ Morel. πράγμασιν ἐνδον διατρίψας. Savilius et Colbert. πράγμασιν ἐνδιατρίψας.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΥΤΗΝ ΠΕΡΙ ΜΟΝΑΝΔΡΙΑΣ.

α'. Τὸ μὲν τὰς ἀπείρους οὐμίας ἀνδρῶν καὶ ὠδίνων καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων, ὅπερ ἐπισυρόμενος ὁ γάμος εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων εἰσερχεται οἰκίας, ἀνδρας ἐπιζητεῖν θαυμαστὸν οὐδέν· καὶ γὰρ τὸν πόλεμον πρᾶγμα οὕτως ἐπίπτονον τοῖς ἀπείροις γλυκὺν ἡ παροιμία εἶναι φησι· τὸ δὲ τὰς μυρία ἀνασχομένας^α κακὰ, πολλάκις δὲ ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀνάγκης ἀναπεισθείσας, μακαρίσαι μὲν τὰς ἀπηλλαγμένας τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων, ἐπαρᾶσθαι δὲ μυριάκις ἐαυταῖς, καὶ ταῖς προμνηστευτρίαις, καὶ τῇ ἡμέρᾳ καθ' ἣν αἱ παστᾶδες ἐπλέκοντο, ταύτας δὲ μετὰ τοσαύτην ἀποδυσπότησιν πάλιν τῶν αὐτῶν πραγμάτων ἐπιθυμεῖν, τοῦτό ἐστι τὸ μάλιστ' ἀμεκλήτητον καὶ ποιοῦν ἀπορεῖν, καὶ τὴν αἰτίαν ἐπιζητεῖν, δι' ἣν τὰ πράγματα, ἀ πρότερον ἐνόμιζον εἶναι φευκτά, ὅτε ἦσαν ἐν αὐτοῖς, ταῦτα νῦν, ὅτε αὐτῶν ἀπηλλαγθῶσαν, ὡς ποθεῖν πάλιν διώκειν. Καὶ μυρίους ἄνω καὶ κάτω στρέφων παρ' ἐμαυτῷ λογισμοὺς μόλις ποτὶ, ὡ; ἐμαυτὸν πείθω, τὴν αἰτίαν τοῦ πράγματος ἡῤῥισκον· μᾶλλον δὲ οὐ μᾶ τὶς ἐστιν αἰτία. οὐδὲ δύο μόνον, ἀλλὰ καὶ τούτων πλείους. Αἱ μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ πολλοῦ χρόνου λήθη

παρδοῦσαι τὰ πρότερα, καὶ τὰ ἐν χερσὶ μνημονεύουσαι μόνον, ἔρχονται μὲν ἐπὶ τὸν γάμον ὡς ἐπὶ λύσιν τῶν τῆς χρεῖας κακῶν, εὐρίσκουσι δὲ ἕτερα πολλῷ χαλεπώτερα ἐν αὐτῷ, ὡς [350] πάλιν τὰς αὐτὰς ἀφίεναι φωνὰς θυπερ καὶ πρότερον. Ἀλλὰ δὲ πάλιν πρὸς τὰ τοῦ κόσμου κεχηνοῦται πράγματα, καὶ τῆς δόξης τοῦ παρόντος ἐκκερμάμεναι βίου, καὶ τὴν χρεῖαν ἐπινειδιστον πρᾶγμα εἶναι νομίζουσαι, αἰροῦνται τὰς ἐν τῷ γάμῳ ταλαιπωρίας, ὑπὲρ τῆς δόξης τῆς κενῆς καὶ τοῦ τύφου τοῦ περιττοῦ. Εἰσὶ δὲ αἱ τούτων μὲν οὐδενί, ἀφρασίξ δὲ μόνῃ κρατούμεναι, ἐπὶ τὰ πρότερα πάλιν ἐπ' ἀνέρχονται, καὶ τὴν ὄντως αἰτίαν πειρῶνται ταῖς εἰρημείναις ἀποκρούπτειν προσφάσειν. Αἰτιάσασθαι μὲν οὐν αὐτὰς καὶ καταδικάσαι ὑπὲρ τοῦ γάμου τοῦτου οὐκ αὐτὰς τολμῶ, οὔτε ἄλλῳ παραινῶ· ἐπειδὴ μηδὲ τῷ μακαρίῳ Παύλῳ τοῦτο δοκεῖ, μᾶλλον δὲ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Εἰπὼν γὰρ, *Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον ἡρόνον* *τῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἔαν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρη ἐστὶν ὥς θέλει γαμηθῆναι, μόνον ἐν Κυρίῳ* καὶ συγχωρήσας τῇ χήρᾳ εἰ βούλοιο γαμηθῆναι πάλιν,

^α Colb. ἀνεχομένας.

quod sæpe sperasti fore ut is ad præfectorum dignitatem eveheretur, ideoque magistratum illi quodammodo ereptum dō'es, primum illud quidem fac tecum cogites, licet valde explorata esset hæc spes, attamen humanam fuisse spem, quæ sæpe fallere sit solita: ac multa huiusmodi in hac vita quotidie evenire cernimus: ut, cum ea, quæ valde sperantur, minime exitum inveniant, ea, quæ neque in mentem venerunt, ad finem sæpenumero perducantur: sive ad imperia, sive ad regna, sive ad hæreditates, sive ad matrimonia, sive alio animum intendamus. Quocirca quamvis prope adesset tempus, tamen, ut in proverbio est, *Multa sunt inter calicem et summum labium* (a). Ac sane Scriptura ipsa inquit: *A mane usque ad vesperam immutatur tempus* (Eccli. 18. 26): sic et rex, qui hodie est, cras moritur. Ac rursus quam incerti rerum exitus sint, nobis declarans hic ipse Sapiens inquit: *Multi tyranni sederunt in solio, et inauspicabilis portavit diadema* (Eccli. 11. 5). Non igitur exploratissimum erat, si vixisset, ad eum dignitatis gradum perventurum. Nam incertus futuri eventus, atque alia etiam erant, quæ nobis suspitionem, injicerent. Unde enim manifestum erat, si vixisset, ad magistratum illum evectum iri, nullaque adversa eventura esse: verbi gratia, ut morbo correptus, aut invidia ac malevolentia eorum, qui prosperitatem illius non ferrent, circumventus, vel aliqua alia calamitate affectus, præsentī etiam dignitate privaretur? Sed ponamus exploratum fuisse, si diutius vixisset, ad illud fastigium perventurum: at certe, quanto major dignitas, tanto majoribus periculis, curis, insidiis necessario suberat. Cæterum

(a) Adagium.

absint et ista, ac sine periculo summaque cum tranquillitate illud navigarit pelagus: equis finis, die mihi, manebat? an non idem qui nunc? aut potius non idem, sed alius fortasse, tristis nimirum, ac votis omnibus fugiendus? Primum quidem tardius vidisset cælum et ea quæ in cælis sunt, quod iis qui res futuras fide et spe præceperunt, non minimum damnum est. Deinde, quantumvis pure vixisset, attamen vitæ longitudo ac necessitas quædam in illum magistratum incurrens non æque integrum et purum ab re hinc permisissent, atque hoc tempore. Incertum quoque et illud, an forte multis modis immutatus, ac negligentiae deditus extremum emisisset halitum. Nam nunc quidem confidimus Dei gratia illum evolasse ad locum quietis, quod nullam ex iis culpis in se admiserit, quæ a regno cælorum excludunt: tunc vero publica negotia plerumque tractans fortasse multas ad se attraxisset sordes. Nam tot undique malis circumstantibus rectum tenere cursum rarum admodum est; peccare autem et per imprudentiam et sponte, valde usitatum ac quotidianum. Nunc vero a timore isto longe absumus, ac magnopere confidimus, venturum in die illa plenum gaudii et splendoris proximum Regi, atque una cum angelis præconem Christo, gloria amictum ineffabili, et iudicanti Regi assistentem, et in præstantissimis muneribus ministrantem. Quamobrem misso jam fletu et ejulatu eandem vivendi rationem, imo accuratorem tene, ut eandem atque ille adepta virtutem, in idem etiam cum illo tabernaculum recipiaris, ac rursus conjungi cum illo queas in sempiterna illa sæcula, non hoc matrimonii nexu, sed alio quodam longe meliore. Hic enim corpora tantum copulat, ille vero iustior, multo jaciundior meliorque animam animæ jungit.

EJUSDEM AD EAMDEM DE NON ITERANDO CONJUGIO.

1. Mulieres, quæ virorum consuetudinem, partus dolores, et cætera omnia quæ secum trahens matrimonium in hominum domos ingreditur, numquam usu cognoverunt, ad viros animum appellere, nihil sane mirandum est: nam et bellum, rem adeo laboriosam, inexpertis dulce esse in proverbio est. At sexcentis malis affectas, quibusque dura ipsa rerum conditio persuasit, eas quidem, quæ solutæ a rebus huius mundi vitam agerent, beatas prædicare, seipsas autem, et pronubas, et diem quo in matrimonium sunt collocatæ, millies execrari, eas ipsas post tantum fastidii rursus earundem rerum desiderio capi, hoc est, quod me propemodum obstupescit ac dubitare cogit, et quærere equid causæ sit quamobrem quas res antea, cum in iis versarentur, fugiendas existimabant, has nunc, cum ab iis liberæ sunt, tamquam expectandas persequantur. Ac multa quidem animo versans, vix tandem, ut puto, ad ipsam rei causam indagando perveni. Atque ea quidem non una est, aut altera, sed plane multæ. Partim enim ob temporis longinquitatem

priorum oblitæ, et ea tantum quæ in manibus sunt recolentes, veniunt quidem ad matrimonium, quasi ad id quod omnia viduitatis incommoda depellat; sed alia quædam ibi longe graviora invenientes rursus easdem quas antea, voces emittunt: partim vero mundanis rebus rursus inhiantes gloriamque presentis vitæ admirantes et viduitatem rem dedecoris plenam putantes, huius inanis gloriæ et tumoris causam easdem appetunt matrimonii miseras. Nec vero desunt quæ non huiusmodi causis adductæ, sed soli intemperantiæ cedentes, rursus ad priorem vitæ rationem redeunt, ac veram causam occultare iis, quas diximus, prætexendis conantur. Atqui istas accusare atque huiusmodi matrimonii nomine condemnare neque ipse ausim, neque alteri ut audeat auctor sim, quandoquidem aliter visum est beato Paulo, vel potius Spiritui ipsi sancto. Nam cum dixisset, *Mulier alligata est legi, quanto tempore vir ejus vivit: quod si dormierit vir ejus, libera est cui velit nubat, tantum in Domino* (1. Cor. 7. 39); atque ita vidua po-

testatem fecisset rursus si vellet nubendi, addidissetque *Heu! autem est, si sic permanserit* (1. Cor. 7. 40): ne quis putaret humanum esse præceptum, hæc adjunxit: *Puto autem, quod et ego Spiritum Dei habeam* (Ibid.), plane ostendens Spiritu dictante ita sibi esse conscripta.

Secundæ nuptiæ non culpandæ. — Ne quis igitur, quæ modo dicturus sum, in eam partem accipiat, quasi eas, quæ matrimonio se jungunt, reprehendam ac criminer. Summæ enim arrogantiae ac furoris fuerit, quas non castigavit beatus ille, sed quibus pepercit, has contra a nobis acerbè condemnari, idque cum sexcentis nos criminibus premamur. Etenim qui vel a iudicando abstinere, ne eadem mensura in nos iudicium exerceatur, atque in aliorum peccata minime vehementes esse iudices iubemur, sed lenes et ad veniam dandam faciles; si rem quæ extra culpam sit criminemur et condemnemus, quomodo non omnem nobis veniam præcedemus, ex nostro in proximum facto in eam sententiam inducentes iudicem, ut in nos vicissim se præbeat duriorem? Non igitur ut illas accusem ac pungam, huc oratione delatus sum: quod enim in Domino fieri potest, in id cadere crimen nullo modo potest: *Tantum*, inquit, *in Domino*. Verum quemadmodum cum de virginitate verba facimus, non ut de matrimonii dignitate detrahamus, illam laudibus extollimus: ita cum de viduitate disputamus, non quidem ceu secundas nuptias in earum rerum numero, quibus interdictum sit, colloceamus, mulieres, ut semel nupsisse contentæ sint, cohortamur; sed fatemur quidem secundis etiam legem non violari, verumtamen unas iteratis longe præstare non dubitamus. Itaque in hac comparatione, cum unum alteri præstare dicimus, nemo hoc ipsum, quod inferiorem locum tenere dicimus, vitium putet. Non enim illa inter se ideo conferimus, ut ipsorum alterum in maiorem ordinem rejiciatur; sed concedentes id legi consentaneum esse, nostroque arbitrio permissum, alterum tamen præ hoc longe pluris facimus, magisque suspicimus. Quid ita? Quoniam multum interest eandem mulierem unius viri esse uxorem, ac duorum. Nam cui prior satis est, plane ostendit neque ad illum ipsum se adjuncturam fuisse, si rem usu ipso probe novisset: quæ autem alterum sponsum in prioris cubile inducit, magnum egregiæ erga mundum amicitiae atque erga res terrenas propensionis iudicium præbet. Atque illa quidem nec dum viveret vir, erga alium commota animo est: hæc vero, etsi illo vivente ab aliis se pudicam servavit, attamen multos alios magis quam illum suspexit.

2. Sed ne ex hoc facto conjecturam de præterita vita faciamus, rem ipsam expendamus. Etenim ut virginitas matrimonio melior est, ita hoc matrimonio illud. Vidua enim de principio tantum virginitati concessit, ad extremum vero ipsi rursus æquatur et coniungitur: hoc vero matrimonium utraque ex parte a virginitate abest. Iluc accedit, eam quæ facile fert viduitatem, a viro quoque, dum vivit, sæpe

se continere: eam vero, quæ rem maxime molestant putat, ita animum instituisse, ut non eum duobus solum tribusve, sed etiam multo pluribus, si ita sors ferat, sibi res habenda sit, ac vix extrema ætate abstineat. Quemadmodum igitur matrimonium illud magnæ honestatis ac temperantiæ specimen est: ita hoc minime quidem dixerim lasciviæ, absit, sed certè animi infirmioris, et qui carni deditus sit terræque affixus nec magnum atque excelsum quidpiam animo concipere umquam possit.

Sophisma in laudem repetitarum nuptiarum refellitur. — Quod si quis objiciat, quod honestum est, tale esse, sive semel obeatur, sive bis, sive sæpius: similiter enim honestum manere, quinetiam eum, qui sæpius functus est, laudabiliorem esse eo quæ rarius; respondebimus huiusmodi sophisma incautioribus fortasse posse imponere, ab iis autem, qui animum advertere voluerint, facile refelli posse. Matrimonium enim non corporum commistio facit (ita enim et fornicatio matrimonium esset), sed quod ea, quæ nupta est, uno viro contenta est. Atque hoc inter meretricem atque ingenuam pudicamque mulierem interest. Quod si uno viro contenta perpetuo sit, conjunctionem istam matrimonii nomine vere appellaris: sin pro uno multos sponso in domum inducat, non equidem fornicationem audeo dicere, sed illud contenderem, hanc illa, quæ unum duntaxat virum novit, longe inferiorem esse. Illa enim audit Dominum dicentem: *Propter hoc dimittet homo patrem et matrem suam, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carnem unam* (Matth. 19. 5), ac viro adhæsit, perinde ac vere sua caro esset, neque oblita est sibi semel impositi capitis. Hæc vero nec priorem nec posteriorem virum propriam carnem reputat: nam primus a secundo, secundus ab illo ejectus est. Neque enim mulier prioris viri memoriam colere poterit, quæ post illum alteri nupsit, nec posteriorem iusto amore prosequetur, magnâ adhuc mentis parte in eum qui obiit derivata. Ita fit, ut neutri is, qui viro debetur, amor atque honos ab uxore exhibeatur. Ecquid vero animi putet posteriori sponso esse, qui in prioris thalamum ingreditur, et illius lectum scandit, ac præterea illius uxorem ridentem, et hac de causa jocantem ac ludentem videt? Valde quidem commoveatur, neque ad illam rhagno cum amore accedat necesse est. Nam tametsi omnium hominum durissimus sit, non tamen ita immanis, ut humano quodam sensu non afficiatur, etiam si illa sexcentis ornamentis et seipsam et domum comperit. Dolor enim domui illatus non sinit puram et sinceram esse voluptatem: sed quemadmodum in muris usu venit, ut cum pars aliqua valde exusta est, licet postmodum dealbetur, subjectus tamen ac profundus nigror candorem tectorii obscurat, atque injucundum spectaculum præbet: ita et hac in re, tametsi multa splendida excogitentur, in mediis tamen ipsis eminent tristitia, ac molesta quædam ex iis mistio fit. Nam et servi, et ancillæ, et agricolæ, et inquilini, et vicini, et gentiles prioris viri mœrentes intuentur quæ sunt ad

καὶ εἰπὼν· Μακαριωτέρα δὲ ἐστίν, ἔὰν οὕτω μείνῃ·
ἵνα μὴ τις νομίῃ ἀνθρώπινον εἶναι τὸ ἐπίταγμα, ἐπ-
ήγαγε· Δοκῶ δὲ ἡ κατὰ τὸ πνεῦμα Θεοῦ εἶναι, δηλῶν
ὅτι· πνεύματι ταῦτα ἐγραφε.

Μὴ τοίνυν ἐγκαλοῦντο ταῖς γαμουμέναις ἢ μεμφομέ-
νων νομιζέτω μετὰ τις λέγειν ταῦτα, ἅπερ ἐρῶ νῦν.
Καὶ γὰρ ἂν εἴη τῆς ἐσχάτης ἀπονοίας τε καὶ μανίας,
ὅς οὐκ ἐκόλασεν ὁ μακάριος ἐκεῖνος, ἀλλ' ἐφείσατο,
ταύτας ἡμᾶς καταδικάζειν ἀφειδῶς ἐξ ἐναντίας,
καὶ ταῦτα μυρίων ἐμπεπλησμένους κακῶν. Εἰ γὰρ
μηδὲ κρίνειν καλεσόμεθα, ἵνα μὴ τῷ αὐτῷ μέτρῳ
κριθώμεν, μηδὲ σφοδροὶ τῶν ἐτέροις ἀμαρτανόμε-
νων γίνεσθαι δίκασται, ἀλλὰ συγγνωμονικοὶ καὶ ἡμε-
ροί· ὅταν πράγμα τι κολάσης μηδὲ ἀμάρτημα ὄν, καὶ
κατακρίνης ἐτέρου, πάσης ἀποστερεῖς σεαυτὸν συγ-
γνώμης^h, διὰ τὴν εἰς τὸν πλησίον σφοδρότερον σεαυτῷ
γίνεσθαι παρασκευάζων τὸν κριτὴν. Οὐ τοίνυν κατηγο-
ρῶν αὐτῶν οὐδὲ καθαιπτόμενος ἐπὶ τοῦτο ἦλθον νῦν· τὸ
γὰρ ἐν Κυρίῳ γενέσθαι δυνάμενον, πάσης κατηγορίας
ἀπήλλακται. Μόνον γὰρ, φησὶν, ἐν Κυρίῳ. Ὡςπερ οὖν
ὅταν ὑπὲρ παρθενίας λέγωμεν, οὐ τὸν γάμον ἀνιμάζον-
τες ἐκείνην ἐπαίρομεν· οὕτως ὅταν περὶ χηρείας διαλε-
γόμεθα, οὐ τὸν δευτέρον γάμον ἐν τοῖς ἀπειρημένοις
τὴν ἐν τῷ προτέρῳ στέργειν παρακαλοῦμεν, ἀλλ' ὁμο-
λογοῦμεν μὲν καὶ τοῦτον εἶναι κατὰ νόμον τὸν δευτέρον,
πολλῷ δὲ τὸν ἕνα τοῦ δευτέρου βελτίονα. Μὴ δὲ οὖν· τὴν
κατὰ σύγκρισιν ὑπεροχὴν τοῦ κατ' αὐτὴν ἐλαττωθέντος
πράγματος κακίαν τις εἶναι νομιζέτω. Οὐδὲ γὰρ εἰς
τὴν τῶν πονηρῶν τὸ πρᾶγμα ὠθεύοντες τάξιν τὴν σύγκρι-
σιν ταύτην ποιούμεθα· ἀλλ' ἀφέντες αὐτὸ τῶν [351]
νομισμένων εἶναι καὶ ἐν ἐξουσίᾳ, οὕτως αὐτοῦ τὸ
πολλῷ κρεῖττον προτιμωμένον τε καὶ θαυμάζομεν. Τί
δὴ ποτε; Ὅτι οὐκ ἐστὶν ἴσον ἐνδὲς ἀνδρὸς εἶναι γυναῖκα
καὶ δευτέρου τὴν αὐτὴν^d. Ἡ μὲν γὰρ ἀρχεσθεῖσα τῷ
προτέρῳ ἔδειξεν ὅτι οὐδ' ἂν τοῦτον εἴλετο τὴν ἀρχὴν,
εἰ τοῦ πράγματος ἦδει τὴν πείραν καλῶς· ἢ δὲ δευτέ-
ρον ἐπειτάγουσα νυμφίον τῇ τοῦ προτέρου εὐνῇ, τῆς
πολλῆς περὶ τὸν κόμον φιλίας καὶ πρὸς τὰ γήινα πρά-
γματα συμπαθείας τεκμήριον ἐξήνεγκεν οὐ μικρόν.
Κακίαν μὲν οὐτε ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς πρὸς ἑτέρον τινα
ἐπιοίετο· αὕτη δὲ εἰ καὶ μὴ ἡμαρτεν εἰς ἐτέρους ζῶν-
τος ἐκείνου, ἀλλ' ἐκείνου μᾶλλον πολλοὺς ἐτέρους ἐθαύ-
μασε.

β. Ἴνα δὲ μὴ τοῦ διεσθόντος καταστοχάζώμεθα βίου,
αὐτὸ τὸ πρᾶγμα συγκρίνωμεν. Ὡςπερ γὰρ ἡ παρθενία
τοῦ γάμου κρεῖτταν, οὕτως οὗτος ἐκείνου βελτίων ὁ γά-
μος. Ἡ μὲν γὰρ χήρα, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐλαττωθεῖσα τῆς
παρθενίας μόνον, κατὰ τὸ τέλος ἐξισεῖται πάλιν αὐτῇ καὶ
συνάπτεται· ὁ δὲ γάμος οὕτως ἐξ ἐκατέρων αὐτῆς ἀφ-
έστηκε τῶν μερῶν. Χωρὶς δὲ τούτων ἢ μὲν εὐκόλως φέ-
ρουσα τὴν χηρείαν, καὶ ζῶντος πολλὰς ἐγκρατεῖται

τοῦ ἀνδρὸς· ἢ δὲ τὸ πρᾶγμα ἔχουσα ἐπαχθῶς· οὐ δύο
μόνον καὶ τρεῖς, ἀλλὰ καὶ πολλὰ πλείους ὁμιλῆσαι παρ-
εσχεύεσθαι ἀνδράσι, καὶ μόλις τοῦ γήρεως ἐπελθόντος
ἀφίσταται. Ὡςπερ οὖν πολλῆς σεμνότητος καὶ σωφροσύ-
νης σημεῖον ὁ γάμος ἐκείνός ἐστιν, οὕτως οὗτος ἀσελ-
γείας μὲν οὐκ ἂν εἴποιμι, μὴ γένοιτο! ἀσθενοῦς δὲ
ψυχῆς καὶ σαρκικωτάτης, καὶ τῇ γῇ προσδεδεμένης,
καὶ μέγα καὶ ὑψηλὸν οὐδὲν δυναμένης φαντασθῆναι
ποτε.

Εἰ δὲ λέγοι τις, ὅτι τὸ καλὸν ταυτὸν ἐστὶ, κἂν τε ἀπαξ
γένηται, κἂν τε δις, κἂν τε πολλάκις (ὁμοίως γὰρ ἐστὶ
καλὸν, καὶ ὁ πολλάκις αὐτῷ χρώμενος μᾶλλον ἐπαίνοισι^ε
ἂν δικαίως· ὥστε εἰ καὶ ὁ γάμος καλὸν, ὁ συνεχὴς αὐτῷ
κεχρημένος τοῦ σπανιάκως θαυμαστότερος, καὶ μᾶλλον
ἀποδεκτός)· ἐροῦμεν, ὅτι τοὺς μὲν ἀφελεστεροὺς τοῦτο
σοφίσασθαι θύναι^ε· ἂν, τοῖς δὲ βουλομένοις προσέχῃν,
εὐφώρατον ἐστὶ τὸ σόφισμα. Γάμος γὰρ οὐ διὰ τὴν
μῖξιν λέγεται γάμος· ἐπὶ οὕτω γε καὶ ἡ πορνεία
γάμος ἂν ἦν· ἀλλὰ διὰ τὸ στέργειν ἐν τῇ γαμουμέ-
νῃ ἀνδρὶ, καὶ τούτῳ τῆς πόρνῆς διέστηκεν ἡ ἐλευθέρια
καὶ σῶφρων γυνή. Εἰ μὲν γὰρ ἐνὶ διαπαντός ἀρκοῖτο
ἀνδρὶ, γάμος τὸ πρᾶγμα εἰκότως ἂν λέγοιτο· εἰ δὲ ἀνδ'
ἐνδὲς πολλοὺς εἰς τὴν οἰκίαν εἰσάγῃ νυμφίους, πορνείαν
μὲν οὐ τολμᾷ τὸ πρᾶγμα καλεῖν, τῆς δὲ οὐκ εἰδυίας ἑτε-
ρον ἀνδρα πλὴν ἐνδὲς πολλῷ τῷ μέτρῳ ἀπολείπεσθαι φαίην
ἂν. Ἐκείνη μὲν γὰρ ἤκουσε τοῦ Κυρίου λέγοντος, Ἀντί
τούτου καταλείψει ὁ ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ
τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ
αὐτοῦ, καὶ ἑσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, καὶ ὥςπερ
σαρκοῦς ἀληθῶς οἰκείας ἀντίεργοι, καὶ οὐκ ἐπὶ ἐλάθεο τῆς
ἀπαξ δοθείσης αὐτῇ κεφαλῆς· αὕτη δὲ οὐτε τὸν πρῶτον,
οὐτε τὸν δευτέρον ἔσχεν ἐν τάξει τῆς οἰκείας σαρκός· ὁ
μὲν γὰρ πρῶτος ἐκδέδωκεν παρὰ τοῦ δευτέρου, [352] ὁ
δὲ δεύτερος δὲ ὑπ' ἐκείνου· οὐτε δὲ τοῦ προτέρου μεμνη-
σθαι θύναι^ε· ἂν καλῶς τῷ ἐτέρῳ μετ' ἐκείνου προσ-
έχουσα, οὐτε τοῦτον μετὰ τῆς προσηκούσης φιλοστοργίας
ὀφείτῃ, σχετιζομένης εἰς τὸν ἀπελθόντα τῆς διανοίας αὐ-
τῆς. Ὡςτε ἐκότερον λοιπὸν συμβαίνει, καὶ τοῦτον κά-
κεινον ἐκβεβλήσθαι τῆς ἀνδρὶ προσηκούσης καὶ τιμῆς
καὶ φιλίας παρὰ γυναικός. Ποῖαν δὲ ὅλως οἶσται ἔχειν
ψυχὴν τὴν δευτέρον νυμφίον εἰς τὸν τοῦ προτέρου θά-
λαμον εἰσαγόμενον, καὶ εἰς τὴν εὐνήν ἀναβαίνοντα τὴν
ἐκείνου, καὶ γελῶσαν καὶ χαριεντιζομένην ἐπὶ τούτοις
ὀρώντα^ε τὴν ἐκείνου γυναῖκα; Σφόδρα γε· οὐδὲ γὰρ
μετὰ πολλῆς αὐτῇ προσελύσεται τῆς φιλίας· κἂν γὰρ
ἀπάντων ἀνθρώπων ἀπηνέστερος ἦ, οὐκ ἐστὶ οὕτως
ἀγριος, ὥς μηδὲν ἀνθρώπινον παθεῖν, κἂν μυρίους καὶ
ἐαυτὴν καὶ τὸν οἶκον περιβάλλῃ καλλωπισμοῖς ἐκείνη.
Τὸ γὰρ καταλαβὼν ἡδὴ πένθος τὴν οἰκίαν οὐκ ἀφίησι
καθαρὰν γενέσθαι τὴν εὐφροσύνην· ἀλλ' ὥςπερ ἐπὶ τῶν
τοιχῶν ὅταν σφόδρα καταφλεγέναι τὸ μέρος τύχῃ, εἴτα
ἡρέμα κονιαθέντι^ε τὸ τῆς μελανίας ἐπιτεταμένον καὶ
βαθὺ λυμαίνεται τῇ τῆς ἐπιφανείας λευκότητι, καὶ ἐστὶ
θέαμα ἀγδός· οὕτω καὶ ἐνταῦθα, κἂν πολλὰ ἐπινοήσῃ
τὰ λαμπρὰ, ἐν μέσσις αὐτοῖς διαφαίνεται τὰ σκοτεινὰ,
καὶ τίς ἐν αὐτοῖς μίξις ἀτερπής. Καὶ γὰρ καὶ οἰκείται,
καὶ θεράπεται, καὶ γεωροῖται, καὶ πάροικαι, καὶ γείτο-

^a Sic Colb. Editi vero δοκῶ γάρ.

^b Savil. ὅταν πράγμα τι κολάσης μηδὲ ἀμάρτημα ὄν, καὶ
κατακρίνης ἐτέρου, πάσης ἀποστερεῖς σεαυτὸν συγγνώμης. Mo-
rel. ὅταν πράγματι σχολάζῃς καὶ κατακρίνης ἐτέρου, πάσης
ἀποστερεῖς σεαυτὸν συγγνώμης. Colb. ὅταν πράγματι σχολάζῃ
καὶ κατακρίνῃ μηδὲ ἀμάρτημα ὄν, πῶς οὐκ ἐαυτὸν πρῶτον πάσης
ἀποστερήσει συγγνώμης. Paulo post Colb. et Savil. κατηγορῶν
αὐτῶν οὐδέ.

^c In Colb. οὐν deest.

^d Sic Morel. et Savil. in margine. Sed Colb. et Savilius in
textu καὶ δύο τὴν αὐτὴν.

^e Colb. ἐπαχθός.

^f Colb. ὀρώντος.

^g Morel. κονιαθέντι, Savil. κονιαθῆ. Colb. κονιαθῆν.

νες, καὶ συγγενεῖς τοῦ προαπελθόντος κατηφοῦσιν ^a ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ στενάξουσιν. Εἰ δὲ καὶ ὀρφανοὶ τύχωσι καταλειφθέντες, νέοι μὲν ὄντες κομιδῇ, σφοδρὸν τὸ παρὰ τῶν δυναμένων συνίναμι τῶν γινομένων τῇ μητρὶ τὸ μῖσος ἐξάπτουσιν· εἰ δὲ ἐνήλικες τύχοιεν ὄντες, πάντων ἐκείνῳ μᾶλλον ἀγρίαν κατασκευάζουσιν. Ἄπερ οὖν καὶ οἱ νομοθεταὶ συνεωραχότες ^b ἅπαντα, καὶ τοὺς ἐπὶ τούτοις ἀλγούντας παραμυθούμενοι, καὶ ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀπολογούμενοι, ὅτι οὐ κατὰ γνώμην οὐδὲ προηγουμένης τοῦτον τὸν γάμον ἐπέταξαν, ἀλλὰ δεδουκότες, μὴ τι χεῖρον γένηται κακὸν, πάντα τοῦ δευτέρου γάμου τὰ φαιδρὰ παρητήσαντο ^c, καὶ οὔτε αὐλῆς, οὔτε κρότοι, οὔτε ὕμναιος, οὔτε ὀρχήματα, οὔτε στέφανοι νυμφικοί, οὔτε ἄλλο τι τῶν τοιούτων τὴν ἐσπέραν κοσμοῦσιν ἐκείνην, ἀλλὰ πάντων αὐτὴν ἀποκοσμήσαντες, οὕτως ἀστεφάνων ἀγούσι τὸν ἄνδρα πρὸς τὴν χήραν γυναῖκα, μονοουχὶ βωῶντες διὰ τούτων ὅτι πάντα συγγνώμης ἄξια πράττουσιν, ἀλλ' οὐκ ἐπαίνων καὶ κρότων καὶ στεφάνων.

γ'. Πῶς οὖν ὁ Παῦλος ἐκώλυσε χηρεύειν, φησὶ, καὶ βουλομένης τὰς νέας, οὕτως γράφων· *Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ*· Οὐχ ὁ Παῦλος τὰς βουλομένας χηρεύειν ἐκώλυσε, ἀλλ' ἐκείναι καὶ τὸν Παῦλον ἠνάγκασαν μὴ βουλόμενον τοῦτον διατάξασθαι τὸν νόμον αὐταῖς· εἰ γὰρ τοῦ Παύλου τὸ θέλημα βούλει μαθεῖν, ἄκουε τί φησι· *Θέλω δὲ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν, ἐν ἐγκρατεῖα*. Ὡστε οὐκ ἂν ἐμαχίστο ἐαυτῷ, οὐδὲ ἐναντιολογία τοσαύτῃ περιέπισεν ὁ μακάριος ἐκεῖνος, οὐδ' ἂν ὁ πάντας ἀνθρώπους βουλόμενος [353] εἶναι ἐν ἐγκρατεῖα, τὰς βουλομένας χηρεύειν ἐκώλυσε. Πῶς οὖν φησι· *Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ*; Ἄλλ' εἰπέ, τίνας ἔνεκεν καὶ διὰ τί; Οὐ γὰρ ἀπλῶς οὕτως εἰρηκεν, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰτίαν προστέθεικεν εἰπὼν· *Ὅταν γὰρ κατασιρηνιάσῃσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν*. Ὅρξες ὅτι οὐ τὰς χηρεύειν βουλομένας, ἀλλὰ τὰς γαμήσαι προαιρουμένας μετὰ τὸ χηρεῦσαι κωλύει ἐκεῖνος χηρεῦσαι καὶ εἰς τὸν ἄγιον ἐκείνον κατατάττεσθαι χορὸν· καὶ σφόδρα ποιῶν συνετῶς. Εἰ γὰρ μέλλοις, φησὶ, δευτέρους γάμους ὁμιλεῖν, μὴδὲ ἐπαγγελίῃ χηρεῖαν· τοῦ γὰρ μὴδ' ὅλως ὑποσχέσθαι τὸ μετὰ τὴν ὑπόσχασιν ἀγνωμονῆσαι πολλῷ χεῖρόν ἐστιν. Ὡς περ οὖν τὰς συνεχεῖς συνουσίας ἐπέτρεψεν, οὐ νομοθετῶν, ἀλλὰ συγγινώσκων αὐτοῖς· *Τοῦτο γὰρ λέγω, φησὶ, κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγὴν, διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν*· οὕτω καὶ ἐθαυθα· δι' ἕτερον μείζον κακὸν τὸν δεύτερον γάμον ἐπέταξε, δεικνύς ὅτι καὶ τοῦτο συγγνώμης ἐστὶ, τῇ τῶν πολλῶν ἀσθενείᾳ συγκαταβαίνουσας. Ἀσθένειαν δὲ οὐ δυνάμειος, ἀλλὰ προαιρέσεώς φημι. Καθάπερ γὰρ ἡ παρθένος, μετὰ τὴν τῆς παρθενίας ἐπαγγελίαν διαφθαρεῖσα, μοιχείας χεῖρον ἐτολμῆσεν· οὕτω καὶ ἡ χήρα ἀπαξ ἐπαγγελαμένη, εἰτα πατήσασα τὰς πρὸς τὸν Θεὸν συνθήκας, ὅπο τὴν αὐτὴν ἁμαρτίαν πεσεῖται, καὶ τῆς αὐτῆς ἔσται τιμωρίας ὑπεύθυνος· εἰ δὲ χρῆ τι καὶ θαυμαστὸν εἰπεῖν, τάχα καὶ πολλῷ μείζονος· οὐ γὰρ ἐστὶν ἴσον, ὅπερ καὶ ἀρχόμενος εἶπον, τὴν τε ἀπειρον, καὶ τὴν πεπειραμένην τοῖς αὐτοῖς πάλιν περιπεσεῖν πειρασμοῖς.

Καὶ οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ προειπὼν, καὶ πάλιν λέγων, *Βούλομαι νεωτέρας χήρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν*, τὴν αἰτίαν προστίθησι, δι' ἣν ταῦτα βούλεται. Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη; *Μηδεμίαν, φησὶ, διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ ἀφορμὴν λοιδορίας χάριν*. Ἐπειδὴ γὰρ πολλὰς τῶν χηρῶν εἰκὸς ἦν τότε προπετέστερον καὶ αὐθαδέστερον τῷ μετὰ ταῦτα κεχρησθαι βίῳ, καθάπερ τινδ· ἀνάγκης καὶ δεσποτείας τῆς πρὸς τὸν ἄνδρα συγγίας ἀπαλλαγείας, ὡς καὶ πονηρὰν ἐπισπάσασθαι δόξαν διὰ τῆς ἰταμέτητος, ἀπάναν αὐτὰς τῆς ἐλευθερίας ταύτης ἐλευθερίας, πάλιν ἐπὶ τὸν ζυγὸν ἄγει τὸν πρότερον. Εἰ γὰρ μέλλοι τις, φησὶ, χήρα οὖσα λάθρα πορνεύειν καὶ καταισχύνειν ἑαυτὴν, πολλῷ βέλτιον γαμεῖν, καὶ *μηδεμίαν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ ἀφορμὴν λοιδορίας χάριν*· ὥστε διὰ τὸ μὴ παρέχειν τὰς ἀφορμὰς τῆς λοιδορίας, καὶ βίον ἐφύδριστον ζῆν καὶ πορνικὸν, τὸν γάμον ἐπέταξεν. Ἄκουε γοῦν καὶ ὅσα αὐτὸν κατηγορεῖ. Δέον γὰρ εἰς προσευχὰς τετράφθαι τὸν ἅπαντα χρόνον καὶ ἱκετηρίας· *Αἱ δὲ, φησὶ, καὶ ἀργαὶ μαρθάνουσι περιεργόμεναι τὰς οἰκίας*· οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φιλόδοξοι καὶ περιεργοί, λαλοῦσαι τὰ μὴ δεόντα. Αὐτὸς δὲ οὐ οὕτω βούλεται, ἀλλὰ προσηλωσθαι αὐτὴν διαπαντός τοῖς πνευματικοῖς· *Ἡ γὰρ σπαταλῶσα, φησὶ, ὥσα τέθηκεν*. Ἐπεὶ καὶ τὴν παρθένον, οὐ τῇ τοῦ σώματος ἀγνείᾳ βούλεται ὀρίζειν τοῦτο τὸ καλὸν [354], ἀλλὰ τὴν πᾶσαν σχολὴν εἰς τὴν λατρίαν ἀναλίσκειν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτε γὰρ, φησὶ, *λέγω ὑμῖν, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐσχημον καὶ εὐπρόσδεχρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάσως*. Οὐ γὰρ θέλει αὐτὴν μερίζεσθαι, ἀλλ' ὅλην εἶναι τῶν πνευματικῶν καὶ τῶν ἐν τοῖς οὐρανῷ, καὶ τὰ τοῦ Κυρίου μεριμνᾶν. Οὕτω καὶ τὴν χήραν πολιτεύεσθαι παραινεὶ λέγων· *Ἡ δὲ ὀντως χήρα καὶ μεμνημένη ἡλπίσει* ^d ἐπὶ τὸν Θεόν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι, καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Ὅταν οὖν τὴν σχολὴν ἦν ἐν τοῖς εὐαγγελικοῖς πράγμασι ἀναλίσκειν χρῆ, ταύτην μὴ μόνον εἰς περιττὰ καὶ ἀωφελῆ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ σφόδρα ἐπιβλαβῆ παρὰ πάντα δαπανῶσι τὸν βίον, εἰκότως αὐτὰς ἐπὶ τὸν γάμον ἀμολοῖν. Καθάπερ οὖν καὶ Ἰουδαίους τὸ σάββατον ἔδεικεν ὁ Θεός, οὐχ ἵνα ἀργῶσιν ἀπλῶς, ἀλλ' ἵνα τῶν πονηρῶν ἀπέχωνται πράξεων· οὕτω καὶ ἡ χήρα καὶ ἡ παρθένος, οὐχ ἵνα ἀπλῶς μὴ ὁμιλῶσιν ἄνδρι, τοῦτον αἰροῦνται τὸν βίον, ἀλλ' ἵνα τὰ τοῦ Κυρίου μεριμνῶσιν, ἵνα ἐξ ὁλοκλήρου τῇ τοῦ Θεοῦ ^e θεραπείᾳ προσεδρεύωσι.

δ. Ναί, φησὶν· ἀλλ' ἀφόρητον ἔσται κακὸν γυναῖκα οὕτως πραγμάτων ἀπειρον τὰ τῶν ἀνδρῶν ἀναγκάζεσθαι ὑπαρμένειν. Οὕτε γὰρ αὕτη μεταχειρίσασθαι δύνηται, καθάπερ ἐκεῖνος, καὶ θλίψει ἀπὸ τούτων καὶ τὸ πάντα ἀπολέσει κερδανεῖ μόνον. Ἀρ' οὖν πᾶσαι αἱ μὴ δευτέροις ὁμιλήσασαι γάμοις πάντα ἀπώλεσαν τὰ αὐτῶν, καὶ πάντως ἐξέπεσον, καὶ οὐκ ἐστὶν ἰδεῖν γυναῖκα χήραν πραγμάτων προϊσταμένην; Σιχψὶς ταῦτα καὶ πρόφασις καὶ τῆς οικίας ἀσθενείας προκαλύμματα. Πολλὰ γὰρ τῶν ἀνδρῶν γενναύτερον καὶ οἰκίας προέστησαν, καὶ παῖδας ἐξέβα-

^a Colb. κατηρώσιν.

^b Savill. et Colb. καὶ οἱ νόμοι συνεωραχότες.

^c Colb. ποιεσάσασιν.

^d Colb. ἡλπίσει.

^e Colb. τοῦ Κυρίου.

gemunt. Quod si præterea pupilli affuerint, si quidem valde pueri sint, magnum ab iis, qui de rebus judicare queunt, in matrem odium excitant: sin autem puberes, tantam, quantam vix aliud quidquam, molestiam comparant. Quæ quidem omnia cum legislatores animadverterent, et eos, qui propterea anguntur, consolari vellent, et simul sui facti rationem reddere, quod non ex proposito vel ex professo hujusmodi matrimonium instituerent, sed tantum metu adducti, ne gravius aliquid malum existeret, secundas nuptias omni illa splendida pompa spoliarent: neque enim tibia, neque plausus, neque hymenæus, neque choreæ, neque coronæ nuptiales, neque aliud quidpiam ejusmodi vesperam illam ornant, sed hæc omnia auferentes, sic non coronatum virum ad viduam mulierem adducunt: tantum non per hæc clamantes, quæ sunt omnia esse quidem ejusmodi quibus venia detur, sed laudibus, coronis, plausibus minime digna.

3. *Cur Paulus juniores viduas nubere velit.* — Cur igitur, dices, Paulus prohibet, ne juniores, etiam si velint, viduæ maneant? ita enim scribit: *Adolescentiores autem viduas devota* (1. Tim. 5. 11). Non sane Paulus impedimento est, quominus quæ volunt virginatatem servant, sed ipsæ potius sunt, quæ Paulum eo necessitatis adegerunt, ut præter animi sui sententiam hanc ipsis legem ferret. Nam si Pauli sententiam vis cognoscere, audi quid dicat: *Volo omnes homines esse sicut meipsum* (1. Cor. 7. 7): id est continentiam servare. Quamobrem non sibi ipsi adversatur beatus ille, neque inter se pugnantiæ loquitur, nec qui velit omnes homines colere continentiam, obstaret quo minus quæ volunt viduæ maneant. Cur ergo dicit: *Adolescentiores autem viduas devota* (1. Tim. 5. 11)? dic cur et qua de causa. Non enim ista absolute protulit, sed causam adjunxit: *Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt*. Vides non eas, quæ viduitatem servare volunt, sed quæ postquam in viduitatem inciderunt, nubendum sibi statuunt, ab illo prohiberi ne viduæ maneant, neve in sacrum illum chorum admittantur, idque valde sapienter. Nam si alteri matrimonio illiganda es, neque spondere etiam viduitatem debes. Nam post promissionem mutare sententiam longe deterius est, quam neque omnino promittere. Quemadmodum igitur assiduam liberis operam dare permisit, non legem statuens, sed ipsis indulgens: sic enim inquit, *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium, propter incontinentiam vestram* (1. Cor. 7. 6): ita hoc etiam loco gravius mali metu secundum instituit matrimonium, ostendens hoc quoque indulgentiæ esse ad multorum infirmitatem sese accommodantis. Infirmitatem autem dico non potentia, sed voluntatis. Nam quemadmodum virgo, si post promissam virginatatem se violari siverit, facinus adulterio gravius perpetravit: ita et vidua, quæ semel promisit, si deinde pactionem cum Deo factam conculcans eodem crimine se polluerit, eidem quoque supplicio obnoxia est, ac forte etiam, si licet mirum quiddam dicere, longe majori. Non

enim idem est, ut initio dicebam, imperitam atque usu jam edoctam iisdem succumbere tentationibus. Neque vero hoc loco dumtaxat, sed etiam paulo post, cum hæc præmisisset, *Volo ego juniores viduas nubere, filios procreare, matres familias esse* (1. Tim. 5. 14), causam subdit, cur istud velit. Quæ ea est? *Nul- lam*, inquit, *occasionem dare adversario maledicti gratia*. Nam quoniam verisimile est multas eo tempore viduas post viri obitum licentius, magisque arbitrato suo vivere solitas, a viri societate, quasi a necessitate quadam ac dominatu, liberas, ita ut impudentiæ nomine malam de se opinionem afferrent, abducens ipsas ab hac pestifera libertate, rursus ad pristinum jugum adducit. Nam si, inquit, futurum est ut viduitatem præ se ferens quæpiam clam fornicetur ac se ipsam dedecoret, longe salius nubere, ac *Nullam occasionem dare adversario maledicti gratia*. Quamobrem, ne occasiones maledictis dent, ac vitam meretriciam contumeliisque obnoxiam agant, matrimonium præcipit. Audi quot præterea sint quæ ipsis vitio yeriat. Nam cum deberent omne suum tempus orationibus et supplicationibus instare, istæ vero, inquit, *Est otiosæ discunt circumire domos; non solum otiosæ, sed et verbosæ, et curiosæ, loquentes quæ non oportet* (1b. v. 13). Hæc vero ipsi minime probantur, sed vult perpetuo affixas esse rebus spiritualibus. *Nam quæ in deliciis est*, inquit, *vivens mortua est* (1. Tim. 5. 6); quandoquidem et virginem ipsam vult bonum hoc suum non corporis castitate definire, sed universum otium suum Deo consecrare, atque illi perpetuo deservire. Ita enim scribit: *Porro hoc ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id, quod honestum est, et quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi* (1. Cor. 7. 35). Non enim ipsam patitur divisam esse, sed totam rebus spiritualibus ac cælestibus hæerere vult, et quæ Domini sunt curare. Ad eandem vitæ rationem viduam quoque vocat, dicens: *Quæ autem vere vidua est, et desolata speravit in Deum, et instat obsecrationibus et orationibus nocte et die* (1. Tim. 5. 5). Quando igitur otium, quod in evangelicis negotiis insumendum erat, id non modo in rebus supervacuis atque inutilibus, sed etiam valde noxiis perpetuo impendunt; merito ad matrimonium eas rursus adducit. Nam quemadmodum Judæis sabbatum dederat Deus, non ut otiantur dumtaxat, sed ut a turpibus actionibus abstinerent: ita vidua, et virgo, non ut viris non misceantur, hanc sibi deligunt vitam, sed ut ea quæ Domini sunt curent, atque se totas in Dei cultum conferant.

4. *Num possint viduæ subsidio piorum carere.* — Ita sane, inquiet aliquis. Verum intolerabile malum erit, mulierem nullo rerum usu peritam ea, quæ ad viros pertinent, subire cogi: neque enim ipsa perinde atque ille tractare atque administrare res poterit; atque hinc nihil aliud lucrabitur, quam fortunarum ruinam. Ergo quæcumque a secundis nuptiis abhorruerunt, omnia sua pessum dederunt, omnia perdididerunt; neque mulierem viduam invenias, quæ

rem suam recte gerat? Tergiversationes ista sunt ac prætextus propriæque infirmitatis integumenta. Multæ enim præclarior quam viri et domum administrarunt, et filios pupillos educaverunt, et bona, quæ acceperant, aliæ auxerunt, aliæ non minuerunt. Nam ab ipsomet initio non omnia viris commisit Deus; neque ab ipsis solis pendere, quæ ad vitam pertinent, voluit, ne si mulier nihil ad vitam conferret despiciatui duceretur. Quamobrem id prospiciens Deus non inferiore illam loco constituit; atque id ab ipsomet initio clarum faciens dixit: *Faciamus ipsi adiutorem* (Gen. 2. 18). Etenim ne eo quod ipse primum factus est ac propter ipsum formata mulier, magnos adversus illam spiritus vir sumeret, hoc verbo tumorem ipsius compressit, ostendens mundana negotia nihilo minus mulieris, quam viri egere. Quænam igitur ista sunt? quibusque in rebus ad vitam sustentandam nobiscum mulier societatem init? Sane quoniam ad præsentis vitæ statum componendum non minus privata, quam publica negotia faciunt, hæc disperdens Deus, forensia quidem viris commisit, domestica autem mulieribus: ac si munera officiaque ista commutentur, omnia corruunt ac peribunt: tanto uterque utilior altero in suo munere obeundo est. Igitur, si domestica ex muliebri scientia pendent, atque ista in re tantum viro mulier præstat, quantum rudi homini artifex in rebus in quibus artifex est, cur vanum nobis timorem locutinus? Nam peregre quidem proficisci resque colligere virorum tantummodo est, mulieribus autem tutero operam dare minime fas est; at quæ sunt apportata custodire ac tueri ipsius solius est. Ac tametsi præstantius quiddam videatur acquirere, quam tueri, attamen, si hoc absit, illud quoque inutile ac vanum: sæpe vero etiam si hoc adsit, illud non solum nihil profuit, sed etiam cuncta evertit. Quoniam enim difficile est, hominem foris negotiantem atque amplificando patrimonio operam navantem justè questum facere, majori enim ex parte ex alienis isti calamitatibus locram faciunt; hinc quoque mulieris arti et gubernationi sæpe officiant ea, quæ per injustitiam et vim parta in manus ipsius pervenerunt. Quamobrem etsi majus sit acquirere, quam conservare, tamen altera ex parte minus esse deprehenditur, quando non solum ad bonorum amplificationem nihil confert, sed etiam perdit jam reposita. Quid igitur metuat vidua, ne viri absentia res domesticæ deterius se habeant, quarum vivente etiam viro ipsa procuracionem susceperat? At facilius, inquit, gubernabit, cum metu illius nemo reluctabitur, nemo molestiam afferet. Nam et famuli, et œconomi, et procuratores, ac reliqui omnes illum metuentes ad parendum aderunt prompti, ac nemo erit qui contradicat: at eo quem metuebant e medio sublato, omnes viduæ mulieri insultant, improbe versantur, confidentes sunt, atque omnia pervertunt ac dissipant. Quod si ulcisci ac vindictam sumere velit, torquens, verberans, in carcerem conjiciens, tum vero in vulgi reprehensionem, criminationem, contumelias incurrit. Cæterum si fidem ei qui abiit datam fregerit, atque illius amorem

oblivione deleverit, et vesperam, qua ille ad se primum accessit, et plausum, et hymenæum, et faces nuptiales, et primos amplexus, et mensas, et convictus ejus una cum illo per omne tempus particeps fuit, et verba, quæ a viro magna cum voluptate uxorem audire verisimile est: si hæc, inquam, omnia, perinde ac si numquam fuissent, repente abjiciat, atque alteri viro fores aperiat, ipsumque ad illius cubile trahat, rerum omnium priorum conscium: si hæc faciat, nemone erit qui reprehendat? nemo qui criminetur? nemo qui odio prosequatur, ac inhumanam, perfidam, sedifragam vocet, atque hujusmodi aliis conviciis oneret?

5. *Secundæ nuptiæ non laude dignæ.* — Non enim, etsi beatus Paulus rem istam permisit, propterea laudibus dignam putes, ac quæ vulgi reprehensionem fugiat; poena tantum ac supplicio caret, laudes quidem et encomia non est quod se reportare posse speret (1. Tim. 5. 14). Nam et remissum atque ad libidinem proclivem esse, ac ne jejunii quidem tempore, aut quovis alio ab uxore abstinere, longe quidem et multum a supplicio abest, non tamen laudi proximum est: nam hæc ipsa indulgentia nihil aliud est, quam signum magnæ ejusdam infirmitatis ac socordiae. Quamobrem si times, ne famulis puniendis audaciæ subeas opinionem, illud vicissim cogites, multo magis pertimescendum esse, ne tantam mollicitiei et libidinis famam subeas. Præterea vero licebit viduæ meliore quadam ratione rebus suis consulere, ut et magna ex parte in tuto illas colloket, et non solum reprehensionem fugiat, sed etiam ab omnibus laudetur, quodque præcipuum est, mercedes illas, quæ a Deo præbentur, reportet. Nam si pecunias in cælo sibi deponendas censuerit ibique tamquam in asylo quodam defodiendas, non solum non minuentur, sed multis partibus majores fient. Talis enim est lujus sementis natura. Quod si infirmiore animo est, quam ut perfectæ illi legi implendæ par sit, neque omnia simul eo trajicere velit, illud rursus cogitet, si virum accipiat, non sane talem accepturam, qui bona amplifiet. Quod si etiam talis sit, non solum pecuniarum accessionem consideret, sed illud quoque, fore ut multis in rebus Deum atque homines lædere cogatur. Nam si ille ex numero potentium atque opibus abundantium fuerit, multa illam præter sententiam et facere et ferre coget; et quod a viduitate metuebat, illi nunc multo gravius et violentius imminet. Adde, evenire facillime posse, ut celerrimam faciat mutationem. Nam dum vidua est, etiam si aliquod in bonis detrimentum accipiat, reliqua tamen illa salva et tuta manebunt: at potenti viro, et rempublicam, vel aliam quampiam procuracionem gerenti, matrimonio juncta, sæpe omnia simul amittet: calamitatum enim, quæ viris accidunt, uxores quoque participes sint oportet. Sed esto, nihil ejusmodi accadat, ecquid lucri, dic mihi, servitutem libertati anteferre? ecquid utilitatis divitiæ afferunt, cum illis arbitrato suo uti minime queat? Nonne multo præstabilius est, pauca ita possidere, ut illa in potestate

φαν ὀρφανούς, καὶ τὰς ἐν χερσὶν οὐσίας αἱ μὲν ἠδύσαν, αἱ δὲ οὐκ ἡλάττωσαν. Καὶ γὰρ ὁ θεὸς ἐξ ἀρχῆς οὐ τὸ πᾶν τοῖς ἀνδράσιν ἐπέτρεψεν, οὐδὲ ἐν πλείονι αὐτῶν ἐκ-
κρέμασθαι τὰ ἐν τῷ βίῳ πράγματα μόνον ἀφῆκεν· ἡ γὰρ
ἂν εὐκαταφρόνητος ἡ γυνὴ ἦν, μηδὲν συντελοῦσα πρὸς
τὸν βίον ἡμῖν. "Ὅπερ οὖν εἰδὼς ὁ θεὸς ἀπέπειμεν αὐτῇ
μοῖραν οὐκ ἐλάττωσαν· καὶ τοῦτο δηλῶν ἄνωθεν ἔλεγε,
Ποιῶμεν αὐτῷ βοηθόν. "Ἰνα γὰρ μὴ τῷ πρῶτον ἃ
γεγενῆσθαι, μηδὲ τῷ δι' αὐτὸν τὴν γυναῖκα πεπλάσθαι,
μέγα κατ' αὐτῆς ἔχη φρονεῖν ὁ ἀνὴρ, διὰ τοῦ ῥήματος
τούτου κατέστειλε τὸν τύφον αὐτοῦ, δεικνὺς ὅτι οὐκ ἦ-
τον τοῦ ἀνδρὸς τῆς γυναικὸς τὰ τοῦ κόσμου δεῖται πρᾶ-
γματα. Τίνα οὖν ἐστὶ ταῦτα, καὶ ἐν τίσι συνεφάπτεται
ἡμῖν εἰς τὴν τοῦ βίου σύστασιν αὐτῇ; "Επειδὴ γὰρ οὐκ
ἦστον τῶν δημοσίων τὰ ἰδιωτικὰ συγκροτεῖ τὴν παρού-
σαν κατὰστασιν, διανείμας αὐτὰ, τὰ μὲν ἐπ' ἀγορᾶς
πάντα ἐνεχείρισε τοῖς ἀνδράσι, τὰ δὲ κατὰ τὴν οἰκίαν
ταῖς γυναιξί· κἀν ἀλλήλωνται τὴν τάξιν, πάντα διεφθάρη
καὶ ἀπώλυνεν· οὕτως ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ πολὺ θατέρου
χρησιμώτερος. Οὐκοῦν εἰ τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν τῆς γυ-
ναικείας ἐπισημῆς ἐξηρηται, καὶ τοσούτον ἐν τούτῳ
κρείττων ἀνδρὸς ἡ γυνή, ὅσον τῶν ἀτέχνων οἱ τεχνίται·
[355] ἐν οἷς εἰσι τεχνίται, εἰ περὶ τῶς τὸ θεὸς τοῦτο δε-
δοίκαμεν; Τὸ μὲν γὰρ προσδοεῖν ἐξῴθεν καὶ συναγεῖν,
ἀνδρῶν μόνον ἐστὶ, γυναικᾶς δὲ κερθαίνειν οὐ θέμις· τὸ
δὲ τὰ συναχθέντα διατηρεῖν καὶ φυλάττειν, ταύτης μόνῃς
ἐστίν. "Ὅστε, εἰ καὶ δοκεῖ πλεόνειν τὸ κησασθαι τοῦ
φυλάξει, ἀλλ' ὅμως ἄνευ τούτου κἀκεῖνο ἀχρηστον γίνε-
ται καὶ περιττόν· πολλάκις δὲ καὶ τούτου προσόντος
ἐκεῖνο οὐ μόνον οὐδὲν ὄνησεν, ἀλλὰ καὶ τὰ πάντα δι-
έφθειρεν. "Επειδὴ γὰρ πρᾶγμα ἐστὶ δυσχερὲς, κερθαίνοντα
ἐξῴθεν ἀνδρὰ δίκαια κέρδη πορίζεσθαι (ὥς γὰρ ἐπὶ
πολὺ τὰς τῶν ἄλλοτριων οὕτοι πραγματευόμενοι συμφο-
ρὰς), καὶ τῇ τῆς γυναικὸς τέχνῃ καὶ τῇ οἰκονομίᾳ πολ-
λάκις ἐλυμήναντο τὰ ἀδίκως καὶ μετὰ βίας εἰς τὰς χεῖρας
ἀχθέντα τὰς ἐκεῖνης. "Ὅστε, εἰ καὶ μέizon τὸ κησασθαι
τοῦ φυλάξει, ἐτέρῳ δεικνύται τρόπῳ ἕλαττον τοῦτο,
ὅταν μὴ μόνον μηδὲν συντελῇ εἰς τὴν τῶν ὄντων προσ-
θήκην, ἀλλὰ καὶ διαφθεῖρη τὰ ἀποκεκείμενα. Τί οὖν δέ-
δοικεν ἡ χήρα, μὴ παρὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ ἀνδρὸς χεῖρον
διαθῇ τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν, ἥς καὶ ζῶντος ἐκεῖνου τὴν
ἐπιμέλειαν εἶχεν αὐτή; "Ἀλλ' εὐκολώτερον, φησὶ, μετα-
χειρμαίται, διὰ τὸν ἐκεῖνου φόβον οὐδεὶς ἀντιπίπτοντος,
οὐδὲ δυσκολίαν παρέχοντος. Καὶ γὰρ οἰκέται καὶ οἰκο-
νόμοι καὶ ἐπίτροποι καὶ ἄλλοι πάντες κατεπείχασιν, καὶ
μετὰ πολλῆς ὑπακοῦς τῆς περὶ τοῦ, καὶ ὁ ἀντιλέγων
οὐδεὶς· ὅταν δὲ ὁ φόβος ἀπέλθῃ, ἅπαντες ἐπιμεβαίνουσι
τῇ χήρᾳ, κακοεργοῦσι, καταθρασύνονται, πάντα συγ-
χεύουσι καὶ διασπῶσι· κἀν ἐπεξέλθῃ καὶ ἀμύνεται, σρε-
βλοῦσα, ματρίζουσα, εἰς δεσμοτήριον ἐμβάλλουσα, κα-
ταγνώττει, λοιδορεῖται, κατηγορεῖται παρὰ τῶν πολλῶν.
"Ἄν δὲ τὰς πρὸς τὸν ἀπελθόντα συνθήκας πατήσῃ, καὶ
τῆς φιλίας ἐπιλάβῃται τῆς ἐκεῖνου, καὶ τὴν ἐσπέραν
καθ' ἣν πρῶτον αὐτῇ συνῆπτετο, καὶ τὸν χρότον, καὶ
τὸν ὕμναιον, καὶ τὰς γαμηλούς δέξασθαι, καὶ τὰς πρῶτας
περιπλοκάς, καὶ τὰς τραπέζας, καὶ τὸν ἄλῳ δ' ὧν αὐτῇ

παρὰ πάντα τὸν χρόνον ἐκοινωνήσῃ, καὶ ῥημάτων ὧν
εἰκὼς γυναῖκα ἀπολαύειν παρὰ ἀνδρὸς· ἂν ταῦτα βίῃ
πάντα ἐξαίρῃς ὥς οὐδὲ γεγεννημένα, ἐτέρῳ τὰς θύρας
ἀναπατάσας τῆς οἰκίας, καὶ πρὸς τὴν εὐνὴν αὐτὴν ἔλκη
τὴν ἐκεῖνου τὴν πάντα τὰ πρότερον· συνειδυῖται, ἂν
ταῦτα ποιῇ, οὐδεὶς ὁ μεμφομένος, οὐδὲ ἐγκαλῶν; οὐδαὶς
ὁ μισήσων, καὶ ἀστοργῶν, καὶ ἀπιστῶν, καὶ δσπονδῶν
καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα προσερῶν;

ε'. Μὴ γὰρ, ἐπειδὴ συνεχώρησεν ὁ μακάριος Παῦλος τὸ
πρᾶγμα, ἤδη αὐτὸ καὶ ἐπαίνων ἄξιον νόμιζε, καὶ κα-
ταγνώσεως ἀπηλλάχθαι τῆς παρὰ τῶν πολλῶν. Κολά-
σεως μὲν γὰρ καὶ τιμωρίας ἐστὶν ἐκτός, ἐπαίνων δὲ
καὶ ἐγκωμίων οὐκ ἂν δύναται κοινωρεῖν. Καὶ γὰρ τὸ
κατωφερῆ τινα καὶ λάργον εἶναι, καὶ μήτε ἐν καιρῷ
τῆς νηστείας, μήτε ἐν ἄλλῳ τινὶ τῆς γυναικὸς ἀπέχε-
σθαι, [356] κολάσεως μὲν καὶ αὐτὴ πόρῳ καὶ μακρῶν,
οὐ μὴν ἐπαίνων ἐγγύς· αὐτὸ γὰρ τὸ συγκαταδεῖναι το-
σοῦτον, οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν, ἢ σημεῖον ἀσθενείας καὶ
ἀπροσεξίας πολλῆς. "Ὅστε εἰ δέδοικας μὴ θρασυτήτος
δόξαν λάβῃς διὰ τὴν τῶν οἰκετῶν ἐπιτίμησιν, πρὸ τούτου
δεδοικέναι χρὴ μὴ λαγνείας καὶ ἀσωτίας δόξαν προσ-
τρίψῃς τοσαύτην. Χωρὶς δὲ τούτων τῇ χήρᾳ τὸ πρᾶγμα
ἄμεινον ἐξίσταται μεταθεῖν, ὥστε καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ αὐτῇ
τὰ πολλὰ πράγματα εἶναι, καὶ μὴ μόνον μὴ ψέγεσθαι,
ἀλλὰ καὶ ἐπαινέσθαι παρὰ πάντων, καὶ πρὸ τούτου τῶν
ἀγαθῶν ἐπιτυχεῖν· τὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ. "Ἄν γὰρ θε-
λήσῃς παρακαταθέσθαι τὰ χρήματα τῷ οὐρανῷ, καὶ εἰς
τὸν ἄστυον αὐτὰ κατορύξῃς τόπον ἐκεῖνον, οὐ μόνον οὐκ
ἐλαττωθήσεται, ἀλλὰ καὶ πολλῷ πλείω γενήσεται. Τοι-
οῦτος γὰρ οὗτος ὁ σπῆρος. Εἰ δὲ ἐλάττων ἐστὶ τοῦ χω-
ρήσαι μέχρι τῆς νομοθεσίας ἐκείνης, καὶ πάντα ἀθρόως
οὐ βούλεται μεταθεῖναι, λογιζέσθω πάλιν ἐκεῖνον, ὅτι καὶ
ἀνδρὰ λαβοῦσα οὐ πάντως λήφεται τοιοῦτον, οἷον καὶ
προσθεῖναι τοῖς οὐσιν· ἂν δ' ἄρα καὶ τοιοῦτος ἦ, μὴ
τοῦτο ἐννοεῖτω μόνον τὴν τῶν χρημάτων προσθήκην,
ἀλλ' ὅτι πολλὰ καὶ τῷ Θεῷ καὶ τοῖς ἀνθρώποις προσ-
κρούειν προαχθήσεται. "Ἄν μὲν γὰρ τῶν δυνατῶν ἦ
καὶ πολλὴν ἐχόντων ἰσχύϊν, ἐστὶν ὅτε παρὰ γνώμην πολλὰ
καὶ πρᾶξαι καὶ παθεῖν αὐτὴν βιάσεται, καὶ ὅπερ ἐπὶ
χρησίας ἐδεδοίκεται, τοῦτο μετὰ πλείονος ἀνάγκης ὑπο-
στήσεται νῦν καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ταχίστην
εἰκὼς αὐτὴν δεῖξασθαι τὴν μεταβολὴν. Χήρα μὲν γὰρ
οὐσα, κἀν ἐλαττώσῃ τι τῶν τοιούτων, ὅμως τὰ λειπό-
μενα μετὰ πολλῆς ἔξει τῆς ἀσφαλείας· ἀνδρὶ δὲ συν-
αφθεῖσα δυνατῷ, καὶ τὰ τῆς πόλεως πράττοντι, ἢ καὶ
ἐτέραν τινα μετιόντι φροντίδα, πολλάκις ἀθρόον πάντα
ἀποβαλεῖται· ταῖς γὰρ τῶν ἀνδρῶν συμφοραῖς ἀνάγκη
καὶ τὰς συνοικοῦσας αὐτοῖς κοινωνεῖν. Εἰ δὲ καὶ μηδὲν
συμβαίη τοιοῦτον, εἰ τὸ κέρδος, εἰπέ μοι, δουλείαν ἀντὶ
ἐλευθερίας αἰρεῖσθαι; εἰ δὲ τὸ ὄφελος τῶν πολλῶν χρη-
μάτων, ὅταν αὐτοῖς χρῆσασθαι μὴ δύνῃται πρὸς τὸ βούλε-
ται; Οὐ πολλῷ βέλτιον ὀλίγα μετ' ἐξουσίας ἔχειν, ἢ τὰ
τῆς οἰκουμένης μετὰ τοῦ καὶ αὐτὴν σὺν ἐκεῖνοιο ὑπο-
κίσθαι ἐτέρῳ; Τὰς γὰρ φροντίδας, καὶ τὰς ὕβρεις, καὶ τὰς
λοιδορίας, καὶ τὰς ζηλοτυπίας, καὶ τὰς ὑποφίας τὰς εἰχ,

^a Savil. in marg. et Colb. πρῶτος.

^b Sic correctum ex apographo Sirmondi. Vulg. ὅσον τεχνιτῶν
οἱ ἀτέχνου. Edit.

^c Sic Colb. In editis καὶ ante πάντας desideratur.

^d Savil. et Morel. τῶν ἄλῳ, Colb. τῶν ἄλλων.

^e Savil. in textu et Colb. πρότερα, Savil. in marg. et Morel.

πρότεραν.

^f Colb. μισθῶν ἐπὶ.

^g Colb. τῶν ὄντων.

καὶ τὰς ὀδύνας, καὶ τὰ ἄλλα ἅπαντα παρήμι νῦν. Ὁ μὲν γὰρ τῇ παρθένῳ διαλεγόμενος εἰκότως καὶ περὶ τούτων διαλέγεται, ὅτε ἀπείρω ὄσση καὶ ἀμαθεῖ τῶν πραγμάτων ἐκείνων· ἡρᾶ δὲ καὶ ἐνολήσειέ τις ταῦτα λέγων. Ἄ γὰρ διὰ τῶν πραγμάτων ἔμαθεν ἀκριβέστερον, περιττὸν τῷ λόγῳ περᾶσθαι διδάσκειν αὐτήν. Τοσοῦτον δὲ προσθεῖναι καλὸν, ὅτι καὶ μετὰ πλείονος ὁμιλήσει τῆς παρρησίας καὶ τῆς ἐλευθερίας ἡ παρθένος γαμηθεῖσα τῆς μετὰ τὴν χηρείαν. Ταύτην μὲν γὰρ καὶ ὡς γυναῖκα στέργει, ἀλλ' οὐχ ὡς παρθένον λαδών· ὅτι δὲ πολλῶ ἐκείνοι· τούτων οἱ ἔρωτες σφοδρότεροι καὶ μανικώτεροι, παντὶ που ὁρῶν ἐστιν· ἐκείνην δὲ ὅτε μὴ παντὸς ἀνδρὸς ἀπειρω [357] οὐ παντὶ θυμῷ καὶ ἀσπάσεται καὶ φιλήσει. Περύχαιμεν γὰρ, ὡς εἶπεν ὁ ἅπαντες ἄνθρωποι, εἴτε ὑπὸ ζηλοτυπίας, εἴτε ὑπὸ κενοδοξίας, εἴτε οὐκ οἶδ' ὅθεν ἐτέρωθεν, τῶν πραγμάτων ἐκεῖνα μάλιστα φιλεῖν ὦν καὶ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν οὐ μεθ' ἐτέρους ἔχομεν, ἀλλ' αὐτοὶ πρῶτοι καὶ μόνοι καθεστήκαμεν κύριοι. Τοῦτο καὶ ἐπὶ ἱματίων ἴδοι τις ἂν συμβαίνειν ἡμῖν· οὐ γὰρ ὁμοίως διακεῖμεθα πρὸς τὰ παρ' ἐτέρων εἰς χρῆσιν ἐλθόντα· τοὺς παρ' οὐδενός. Τοῦτο καὶ ἐπὶ οἰκίας καὶ ἐπὶ σκευῶν· καὶ γὰρ καὶ οἰκίαν τὴν παρ' ἐτέρου δοθείσαν ἡμῖν οὐχ ὁμοίως ἐκείνην φιλοῦμεν, ἢν αὐτοὶ κατεσκεύασαμεν· καὶ τὸν σκευὸν τὰ μὲν ἄρτι γεγόμενα καὶ πρῶτην παρ' ἡμῖν χρεῖαν δεξάμενα ἐν πολλῇ τῇ φειδῶ φιλᾶτομεν καὶ σπουδῇ, τὰ δὲ ἐξ ἐτέρων ἐλθόντα εἰς ἡμᾶς οὐ σφόδρα προστιέμεθα, ἀλλ' οὕτως ἀποστρεφόμεθα, ὡς καὶ ἀνασκευάσαι πολλάκις αὐτά. Εἰ δὲ ἐπὶ οἰκίας καὶ ἱματίων καὶ σκευῶν τοῦτο ἡμῖν συμβαίνει τὸ πάθος, ἐννόησον ἐπὶ τῆς γυναῖκος, οὗ τιμιώτερον ἀνδράσιν οὐδὲν, πῶς αὐτὸ μετὰ σφοδρότητος ἐμπίπτειν εἰκός. Ἐκείνων μὲν γὰρ καὶ μεταδοῦσθαι τοῖς βουλομένοις, ταύτης δὲ οὐ θέμις ἡμῖν, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς ἀποστηδόμεθα πρῶτον, ἢ τοῦτο παθεῖν ἀνεξόμεθα. Τὴν μὲν οὖν παρθένον, ὅπερ ἔφη, ὅτε ἀνέπαφον οὖσαν καὶ ἰδίαν αὐτοῦ καὶ οὐδενός ἐτέρου γενομένην, πάση προθυμίᾳ προστίεται· τὴν δὲ ἐτέραν πρότερον συναφθεῖσαν οὐ μετὰ τῆς αὐτῆς φιλίας ὀφείλει καὶ εὐνοίας.

ζ'. Μὴ γὰρ μοι τὰ σπανιάνεις καὶ μόλις ἅπαξ συμβαίνοντα εἴπης, ἀλλὰ τὰ συνεχῶς ἐπὶ τῶν πραγμάτων δεικνύμενα. Οὐ διὰ ταῦτα δὲ μόνον πλείονος ἐκείνη μεθέξει τῆς παρρησίας, ἀλλὰ καὶ δι' ἕτερα πολλά. Οὗτος μὲν γὰρ καὶ οὐκ εἰς εὐκόλως δύναται· ἂν ὡς καταφρονούμενος παρ' αὐτῆς, καὶ τεκμήριον τῆς ὀλιγορίας τὴν εἰς τὸν πρότερον αὐτῇ γεγενημένην ἀπιστίαν προσενεγκεῖν καὶ ἐπιστομίσει καὶ ὑπὲρ τῶν γεγενημένων, καὶ ὑπὲρ τῶν μὴδὲ συμβησομένων ἴσως. Ὁ γὰρ ἀπελθὼν καὶ καταφρονήθεις καὶ τὸν ζῶντα ταῦτα ὑποπτεῦσαι πείσει περὶ ἑαυτοῦ, καὶ μὴ γένηται. Οὐκ ἐκείνος δὲ μόνον ταῦτα προσφέρειν αὐτῇ συνεχῶς ἔσται φορητός, ἀλλὰ καὶ οἰκέται καὶ θεράπαινοι, καὶ μὴ φανερώς, λάθρα γοῦν διαγογγύζοντες μυροῖς αὐτὴν βάλλουσι σκώμμασιν. Εἰ δὲ· συμβῇ καὶ παῖδας τοῦ τετελευτηκότος καταλειφθῆναι νέους, πῶς αὐτοὺς ἀναθρέψει, πῶς δὲ προστεῖται; τίνων δὲ ὀφραῶν οὐ χαλεπώτερον ἐκείνοι βιώ-

σονται τὰ τοῦ πατρὸς ὁρῶντες ἅπαντα ἕτερον ἔχοντα, καὶ οἰκέτας, καὶ οἰκίαν, καὶ ἀγρούς, καὶ τὸ πάντων κεφάλαιον τὴν γυναῖκα; πῶς δυνήσονται ὡς πρὸς μητέρα διακείσθαι ἐκείνοι; πῶς δὲ αὐτὴ ὡς πρὸς παῖδας, οὐς αἰσχύνεσθαι καὶ ἐρυθριᾶν ἀναγκάζεται, καὶ οἷς πᾶσαν ἀπονεῖμαι τὴν μητρικὴν οὐκ ἔχει φιλοστοργίαν, εἰς τοὺς ἐξ ἐκείνου· παῖδας σχιζομένης αὐτῆς τῆς διανοίας; Τί οὖν, ἂν ἡ σφόδρα κόρη, φησί, καὶ βραχὺν ἀπολαύσασα χρόνον τοῦ [358] ἀνδρός; Πρὸς γὰρ τὰς κόρας μοι ταῦτα εἴρηται, οὐ πρὸς τὰς γεγενηρακίας· πρὸς γὰρ ἐκείνας τοῦτο ποιούσας οὐδὲ διαλεχθήσομαι· εἰ γὰρ ὁ πολὺς χρόνος καὶ ἡ ηλικία καὶ τὰ ἄλλα πάντα οὐκ ἐπισαν αὐτάς ἀποσχέσθαι δευτέρου γάμου, πολὺ γε ἦτον ἡμεῖς· οὐ γὰρ ὁ παρ' ἡμῶν πείσει λόγος· ἀλλ' ἅπας μοι πρὸς ταύτας ὁ λόγος ἐστὶ. Τί οὖν, ἂν ἡ κόρη, φησί, καὶ μόνον ἐνιαυτὸν μετὰ τοῦ προτέρου συνοικήσασα δευτερογαμηθῇ· πάλιν; τίνας ἔνεκεν τῆς εἰκοστῆς ἔως καὶ τριακοστῆς ἀνηλωκυίας ἐν γάμῳ προτιμήσεις αὐτήν; Οὐκ ἔγωγε, ἀλλ' ὁ μακάριος Παῦλος· ἐκείνος γὰρ φησί, *Μακαριώτερόν ἐστιν, ἂν οὕτω μείνῃ*. Τί γὰρ, εἰ καὶ πολλὸν ἐκείνη χρόνον συνώκησεν ἀνδρὶ, ἀλλ' ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ καὶ μόνῳ καὶ ὃ ἐξ ἀρχῆς ἐκλήρωθη; αὐτὴ δὲ οὐκ ἔδωκεν ἑαυτήν, καὶ ταῦτα ἐν βραχείᾳ τῷ χρόνῳ. Ἄλλ' οὐχ ἐκούσα ἡ, φησὶν· εἰ γὰρ ὁ πρῶτος ἔζη, οὐκ ἂν ἕτερον ἡγάπησεν ἐπ' ἐκείνῳ· ἐπειδὴ δὲ πρὸ ὥρας ἀπῆλθεν ἐκείνος, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης δευτέρῳ συνήφθη πάλιν. Ποίας ἀνάγκης; Ἐγὼ γὰρ ταύτης ἥς λέγεις μελίζονα ἔτεραν ἀνάγκην ὁρῶ ἱκανὴν αὐτὴν κατασχεῖν ἐπὶ τῷ τετελευτηκότῳ, τὸ πικρὸν οὕτως ἀπολαύσαι τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου. Ἡ μὲν γὰρ πολλὸν αὐτοῖς συγγενομένην χρόνον, καὶ ἐμπλησθεῖσα καλῶς, ὡς τῶν αὐτῶν τευξομένη τῶν ἰσῶν ἀφεται πάλιν· ἡ δὲ προοιμίῳ οὕτω χαλεπῶν πειραθεῖσα ποῖα προαιρέσει καὶ ἐλπίδι πρὸς τὴν πείραν ἤξει τῶν χαλεπῶν; Οὐδὲ γὰρ εἰ τις βουλόμενος ἐμπορεύσασθαι, πρὶν τι κερδάνῃ ἅμα τῷ τὸν λιμένα ἐξελεῖν· ναυάγιον ὑπομείνει, εὐκόλως ἀφεται τῆς πραγματείας λοιπῆς. Οὐδὲ ταύτην εἰκότως· ἐπὶ τῇ πολλᾷ μὲν προσδοκίᾳ ἦδον, πρὶν ἢ δὲ ἐκείνων πείραν καλῶς λαβεῖν, τοσοῦτον πένθος ἰδοῦσαν ἀγαπήσαι τὰ τοῦ κόσμου πράγματα, εἰ μὴ σφόδρα ἀκρατὴς οὖσα τύχῃ· μᾶλλον δὲ, εἰ καὶ σφόδρα πρὸς αὐτὰ διακείτο, καὶ λίαν ἔχει προσπαθῶς, ἱκανὴ τῆς ἀρχῆς ἡ ἀθλία πᾶσαν σβέσει τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς. Τότε γὰρ τοῖς πράγμασι μάλιστα ἐπιμένειν εἰσώταμεν, ὅταν προοιμίῳ πειραθῶμεν καλῶς· ὅταν δὲ ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀπ' αὐτῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, τῆς γραμμῆς χαλεπῶν καὶ δυσκόλων αἰσθώμεθα, ταχέως ἀνακρούμεθα τῆς προαιρέσεως σθεννυμένης ἡμῖν. Ὅσοι αὖ τὰς ἄωρος ὑπομείνασαι χηρείας, αὐταὶ εἰκότως ἂν ἀποσχόντο γάμου δευτέρου ὑπὲρ τοῦ μὴ τὰ αὐτὰ πάλιν παθεῖν. Ἡ μὲν γὰρ ἐν τῇ χηρείᾳ μένουσα ἔξει τὸ ἀσπληγὲς, καὶ οὐχ ὑποπτεῖται πένθος ἕτερον τοιοῦτον πάλιν· ἡ δὲ προσμιλήσασα γάμῳ δευτέρῳ καὶ τοῦτο προσδοκῇ ἀναγκασθήσεται τὸ δεινόν. Καὶ ἄλλως δὲ, εἰ καὶ πρῶτον ἐν ἐστὶν ἡ χηρεία, ἀλλ' οὐ πᾶσαι τοὺς αὐτοὺς ἀπὸ τῆς

* Colb. ἐκείνοι, editi ἐκείνου.

ῃ Savil. et Colb. ὡς εἶπον, Morel. ὡς εἶπεν.

* Morel. et Savil. in marg. εἰς χρῆσιν ἐλθόντα, Savil. in textu et Colb. χρῆσθέντα καὶ τὰ παρ' οὐδ'.

ῃ Colb. μεταδοῦσθαι.

* Savil. et Colb. ἢν ἐξ'.

ῃ Sic Savil. et Colb. Morel. τοὺς ἐκείνου.

ῃ Malim legere δευτέρῳ γαμήτῳ. Edit.

ῃ Colb. ἐκούσα, et mox πρότερος ἔζη.

ῃ Colb. et Savil. ἐξελεῖν, Morel. εἰσελεῖν.

ῃ Legendum εἰκός. Edit.

habeas, quam omnia, quæ in orbe terrarum sunt, ea conditione, ut una cum illis te quoque alteri subicias? Mitto nunc curas, contumelias, convicia, zelotypias, inanes suspiciones, dolores pariendi, et reliqua id genus. Hæc enim recte tunc afferuntur, cum ad virginem sermo habetur, quippe quæ rudis atque imperita est huiusmodi difficultatum; viduæ autem si narrentur molestiam potius afferent. Quæ enim usu ipso optime didicit, ea si ipsam verbis docere velis, frustra operam sumas. Illud tantum addere par est, eam quæ virgo nupsit, multo maiore cum libertate ac fiducia viro usuram, quam quæ post viduitatem. Nam hanc qui acceperit, ut uxorem amare potest, ut virginem ductam non potest. Quam vero amores illi his vehementiores, et magis quodammodo insani sint, nemini non exploratum est. Viduam autem tamquam viri non omnino inseciam minime toto animo complectetur atque amabit. Omnes enim fere homines solemus sive zelotypia, sive inanis gloriæ studio, sive nescio qua alia causa adducti eas res præcipue in amore habere, quibus antequam in aliorum potestatem venerint fruimur, quarumque nos primi ac soli domini sumus. Id et in vestimentis usuvenire animadvertas; non enim ea, quibus alii uti sunt, æque cara habemus atque illa quibus nemo. Idem in domo, idem in vasis omnium enim nobis ab alio datam non perinde amamus, atque illam, quam nobis ipsi paravimus: ac vasa quæ nuper facta sunt nobisque primum usui fuerunt, valde parcimus, magnumque illis conservandis studium impendimus; quæ autem ab aliis ad nos venerunt, non magnopere in deliciis habemus, sed adeo aversamur, ut sæpe in aliam convertamus formam. Quod si in domo, in veste, in vasis hoc animo sumus, cogites velim, in uxore, qua nihil hominibus pretiosius est, quanto vehementius nos affici consentaneum sit. Nam alia quidem nec iis, qui cupiunt, recusamus communicare: hanc autem minime fas est, ac citius vitam profundemus, quam id ferre animum inducamus. Virginem igitur ut dicebam, utpote intactam et sibi propriam omni animi impetu complectetur, eam vero, quæ alteri prius consuevit, non æque benevolis atque amicis oculis aspiciet.

6. Neque tu mihi, quæ raro ac vix semel eveniunt, afferas, sed quæ quotidie in communi vita cernuntur. Neque vero hæc solæ causæ sunt, cur illa fidentius agat, verum etiam aliæ multæ. Nam viduæ quidem maritus facile exprobrare poterit, se quoque ab illa parvi fieri, ac despectus indicium proferre infidelitatem, quam erga priorem virum adhibuit, atque ita os illi obstruere, idque tam de præteritis rebus, quam de iis, quæ fortasse futuræ non sunt. Mortui enim viri contemptus, viventem quoque, ut idem sibi expectet, admonebit, licet eventurum non sit. Neque vero ille solus hæc perpetuo uxori obijciens molestus erit, sed famuli etiam atque ancillæ, si minus palam, certe tacito quodam murmure sexcentis ipsam conviciis incessunt. Quod si filios impuberes ex priore viro habuerit, quomodo illos educabit, quomodo

curabit? quibus autem pupillis non illi miserius videntur, qui paterna omnia in alterius potestate videbunt, famulos, domum, prædia, et quod caput omnium est, uxorem? quomodo matris loco ipsam colere illi poterunt? quomodo ipsos illa filiorum loco diligere, quos cum intuetur, erubescat ac pudore suffundatur necesse sit, quibusque non omnem impendere maternum affectum potest, magna animi atque amoris parte in filios, quos ex altero suscepit, translata? Quid igitur, inquires, si valde tenera ætate fuerit, atque exiguo tempore frui viro potuerit? Quin ad puellas hæc mihi dicta sunt, non illas, quæ jam senuerunt; nam cum illis, si ad nuptias animum adjiciant, ne verbum quidem faciam; neque enim nostra illis oratio a secundo matrimonio abstinendum persuaderet, quod neque temporis longinquitas, neque ætas, neque aliud quidquam persuadere potuit; sed ad juvenes omnis mihi est instituta oratio. Quæris igitur, quid si puella, et quæ uno tantum anno cum priore viro fuerit, alteri nubat? cur illam præferes ei, quæ viginti aut triginta annos in matrimonio egit? Non hoc meum est, sed beati Pauli: ille enim inquit: *Beatior autem erit, si sic permanserit* (1. Cor. 7. 40). Cæteroqui, tametsi illa diu cum viro vixit, tamen cum uno, eodem, ac solo, quemque ab initio accepit: hæc autem duobus se ipsam dedit, idque intra breve tempus. At non voluntate sua, inquit; nam si prior viveret, unum illum amaret, præterea neminem: nunc quando immatura morte sublatus est, necessario alteri jungitur. Sed qualis est hæc necessitas? Ego enim hac quam affers aliam longe maiorem video, quæ ipsam mortuo viro contentam esse suadeat, nimirum gustando percepisse, quantum amari insit in rebus mundanis. Nam quæ in ipsis per diu versata et satiata est, ad easdem rursum se conferet, quasi similes inventura: quæ autem principia ipsa adeo molesta experta est, quid sibi volens, aut sperans, molestiarum periculum faciet? Nam si quis ad mercaturam animum appulit, si antequam quidquam lucri faciat, simul ac e portu exiit, naufragium fecit, non facile mercaturam posthac exercebit; ita consentaneum est, hanc multa sibi e matrimonio jucunda pollicentem, verum antequam ad ea bene percipienda pervenire queat, tantum luctum deprehendentem, rerum humanarum amorem, nisi valde sit intemperans, deponere. Quinetiam si valde iis afficiatur atque inhiat, principii tamen injucunditas satis idonea est, quæ omnem exstinguat cupiditatem. Tunc enim in iis, quæ suscepimus, potissimum perseverare consuevimus, cum principia ipsa ex sententiâ processerint; quod si ab initio, atque ab ipsis, ut ita dixerim, carceribus in molestias ac difficultates incurrimus, statim cupiditas deferret, ac totum negotium deponimus. Quamobrem, quarum immatura viduitas est, has mihi alterum matrimonium facilis repudiaturas verisimile videtur, ne eadem rursus perpetiantur. Nam quæ servat viduitatem, in tuto se collocabit, nec similem posthac luctum timebit; quem sane expectare cogetur, quæ secundo matri-

monium contraxit. Huc accedit eandem quidem esse viduitatem, non tamen eandem omnibus viduis propositam esse mercedem, sed uni ampliorem, alteri parciorem. Quæ enim ab adolescentia jugum susceperunt, multo majore honore potentiuntur, atque amplioribus muneribus; quæ autem in ipsa jam senectute, non æque atque illæ. Quid ita? Quod illa quidem, cum multa obstarent, ob Dei timorem omnia sibi perferenda duxit, huic autem nullo sudore ac labore opus fuit: quis enim labor, ubi nihil quod vim afferat? Quemadmodum igitur, quæ seipsam alteri viro didit, ei, quæ unicuique agnovit, concedat oportet: ita quæ in ipsomet ætatis flore in viduitate perseverat, longo intervallo eam, quæ in senectute virum amisit, anteibit. Atqui utraque unum habuit virum, sed hæc tamen ipsam castitatis curriculum confecit, illa vero longo abest intervallo. Igitur non ad laborem solum, sed etiam ad mercedem spectes. Sic pleraque virtutum officia difficilia nobis videntur, cum sudores atque ærumnas, quæ subeundæ sunt, assidue animo versamus, neque proposita illis præmia animadvertimus.

Una cum laboribus præmia quoque spectanda. — Quod minime faciendum est, sed circumspectis simul laboribus ac præmiis summa subducenda; tunc autem, ut vere sunt, ita a nobis facilia judicabuntur. Nam qui in bello præclare se gerit, non vulnera dumtaxat, casus ac mortem, sed etiam tropæa, victorias cæterosque honores omnes reputans in aciem fortiter descendit: sic agricola non solum laborem, qui

arando ac fodiendo sumendus est, sed etiam arcam ac torcularia ob oculos proponens, alacriter opera sua urget. Idem igitur et nos spæ bona ærumnam viduitatis levem reddamus, atque eo magis nos quam illi, quod illis quidem multa sæpe ex iis, quæ in ipsis sita non erant, expectationem præciderunt; nostras autem spes nemo est qui confundat, nisi voluntas nostra accesserit. Quæ utinam non accedat, sed illud nobiscum cogitantes viduam a virgine non procul abesse, atque etiam interdum illam antecellere, nimirum, cum virgo negotiis se implicarit: *Vidua autem ex Pauli sententia desolata et in Deo spem ponens institerit obsecrationibus et orationibus* (1. Tim. 5. 5), atque ab hujus vitæ negotiis abstinerit. In arenam hanc descendamus ut quæ inde nos manent præmia consequamur. Hæc, non quo necessaria judicemus, attulimus, aut quo illas, quæ in viduitate permanere nolunt, condemnaremus, sed hoc unum cohortatione admonitioneque nostra agentes, ut ne terræ perpetuo affixæ hæreere velint, sed semel solutæ in libertate maneant, ad cælum aspirent, cælestem vivendi rationem adhibeant, ac junctæ Christo ea omnia præstent, quæ iis convenient, quæ tantum nactæ sunt sponsum: quoniam ipsum decet¹ omnis gloria, honor et adoratio una cum experte principii Patre ac vivifico sanctoque ipsius Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

¹ Quoniam ipsum decet, etc. Hæc vulgata conclusio deest in Colb., estque fortasse additamentum librarii.

φονται τούτου μισθούς, ἀλλ' αἱ μὲν πλείους, αἱ δὲ ἐλάττους. Αἱ μὲν γὰρ ἐν νεότητι τὸν ζυγὸν ἀναδεξάμεναι πλείονος ἀπολαύσονται καὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δωρεᾶς, αἱ δὲ πρὸς αὐτῷ τῷ γήρῳ οὐχ ὁμοίως ἐκείναις. Τί δὴ ποτε; Ὅτι ἡ μὲν πολλῶν [359] ὄντων τῶν κωλυμάτων διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον πάντα ἠνέσχετο, αὕτη δὲ οὐδὲ βραχὺν ἰδρῶτα ὑπέμεινεν οὐδὲ πόνον· πῶς γάρ, οὐδενὸς ὄντος πράγματος τοῦ βίαν παρέχοντος; Ὡς περ οὖν ἡ δευτέρῃ δοῦσα ἑαυτὴν ἐλάττων ἐστὶ τῆς τὸν ἕνα ἄνδρα ἐχούσης, οὕτως ἡ ἐν χρεῖᾳ μένουσα ἐν αὐτῇ τῇ νεότητι πολλῷ τῷ μέτρῳ τὴν ἐν τῷ γήρῳ τὸν ἄνδρα ἀποβαλοῦσαν ὑπερακοντίσαι δυνήσεται· καίτοι γε ἀμφοτέραις εἰς γέγονεν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁμῶς αὕτη μὲν τὸν τῆς ἀγνείας ἴδραμε δρόμον, ἐκείνη δὲ πολλοῖς ἀπαιεῖσθαι τοῖς σταθμοῖς. Μὴ τοίνυν τὸν πόνον ἰθὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν μισθόν. Καὶ γὰρ τὰ πολλὰ τῶν κατορθωμάτων οὕτως ἡμῖν δύσκολα φαίνεται, ὅτι τὸν μόχθον αὐτῶν καὶ τοὺς ἰδρῶτας συνεχῶς στρέφοντες τοὺς ἀποκειμένους αὐτοῖς μισθούς οὐκ ἐν νῷ λαμβάνομεν. Ἄλλ' οὐχ οὕτω δεῖ ποιεῖν, ἀλλὰ πάντα ὁμοῦ λογίζεσθαι μετὰ τῶν πόνων καὶ τὰς ἀμοιβάς, καὶ οὕτως εὐκόλα ἡμῖν φανέται, ὥς περ οὖν καὶ ἔστιν εὐκόλα. Καὶ γὰρ ὁ ἀριστεύς οὐ τὰ τραύματα μόνον, οὐδὲ τὰ πτώματα, οὐδὲ τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ τὰ τρόπαια καὶ τὰς νίκας καὶ τὰς ἄλλας ἀπάσας ἀναλογισάμενος τιμὰς οὕτως ἐπὶ τὴν ἀριστείαν ἔρχεται· καὶ ὁ γεωργὸς δὲ οὐχὶ τὴν ἀροσίαν μόνον, οὐδὲ τὸν ἐν τῷ

σκάπτειν πόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄλω, καὶ τὰς ληνοὺς πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν θείς, οὕτω τῶν ἔργων ἐφάπτεται. Οὕτω καὶ ἡμεῖς ταῖς ἐλπίσι ταῖς χρησταῖς τὸν τῆς χρεῖας μόχθον ἐπικουφίσωμεν, καὶ πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς ἢ ἐκεῖνοι· ἐκείνοις μὲν γὰρ πολλὰ πολλάκις τῶν οὐκ ἐπ' αὐτοῖς κειμένων τὴν προσδοκίαν διέκοψε, τὰς δὲ ἡμετέρας ἐλπίδας οὐδεὶς ὁ κατασχύνων ἐστίν, ἂν μὴ βουληθῶμεν αὐτοί. Μὴ δὴ βουληθῶμεν, ἀλλ' ἐννοήσαντες ὡς οὐ πολλῷ τῆς παρθένου ἡ χήρα λείπεται (ἐστὶ δὲ ὅπου αὐτὴν καὶ ὑπερηκόντισεν, ὅταν ἡ μὲν παρθένος περιπλέκηται πράγμασιν, ἡ δὲ χήρα, κατὰ τὸν Παῦλον, μεμονωμένη καὶ ἐλπίζουσα ἐπὶ τὸν Θεὸν προσκαρτερῇ ταῖς δεήσεσιν καὶ ταῖς προσευχαῖς, καὶ τῶν βιωτικῶν πραγμάτων ἀπέχηται), ἀναδεξώμεθα τὸν ἀγῶνα τούτον, ἵνα τῶν ἐν αὐτῷ στεφάνων τύχωμεν. Ταῦτα ὅρῃν οὐκ ἀνάγκης ἐνεκεν εἴρηται, οὐδὲ, ὅπερ ἔφη, καταδικάζοντες τὰς οὐ βουλομένας χηρεύειν, ἐπὶ ταύτην ἤλθομεν τὴν παραίνεσιν, ἀλλὰ προτρέποντες καὶ παρακαλοῦντες, μὴ ἐπὶ τοσούτον προσδεθῆναι τῇ γῇ, ἀλλ' ἅπαξ λυθείσας μένειν ἐλευθέρως, καὶ τὸν οὐρανὸν ἐπιζητεῖν, καὶ τὴν πολιτείαν ἐπιδείκνυσθαι τὴν ἐκεῖ, καὶ ἀρμοσθεῖσαι τῷ Χριστῷ οὕτως ἅπαντα πράττειν, ὡς προσῆκε τὰς τὸν τοιοῦτον ἐχούσας νυμφίον, ὅτι αὐτῷ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, σὺν τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ καὶ τῷ ζωοποιῷ καὶ ἀγίῳ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

IN LIBROS DE SACERDOTIO MONITUM.

[360] Eximii operis argumentum ex ipso ejus procemio mutuamur. Basilii, inter amicos Chrysostomi præcipuus, iisdem atque ille magistris, iisdem disciplinis operam dedit: par erat utriusque animus, par generis conditio; unum circa vitæ rationem propositum, amicitiae vinculo opportunum. Cum vero proximum esset ut Basilii vitam monasticam amplecteretur, tunc Chrysostomus foro scenæque addictus studia in contraria declinabat. Basilii vero, qui Chrysostomi amicitiam et contubernium magni faciebat, hoc ab eo demum impetravit, ut domo uterque sua relicta commune domicilium incolerent. Hæc consilia ubi primum sensit Chrysostomi mater, filium ne se deserat admistis blanditiis hortatur, dumque ipsi a pristina pene sententia abducto instat Basilii, eadem quæ prius effragitans, ecce fama undique percerebuit utrumque in episcopalem dignitatem promovendum esse. Hoc percussi ambo rumore longe dissimile consilium ineunt; Basilii totum rei iudicium permittit amico, in utrumque paratus, sive consentiendum sive fugiendum esset; Chrysostomus vero, qui se tanto honore prorsus indignum, amicum vero dignissimum censebat, ne tam idoneo ministro Ecclesiam Dei privaret, pia usus arte, nihil urgere dixit, sed hac de re postea suo tempore deliberandum esse: ea scilicet mente, ut incautus Basilii caperetur et episcopalem ordinem vel invitus acciperet. Ipse vero interim sese occultavit: resque pro voto illi cessit; captus enim Basilii, etsi diu reluctatus, ordinatus tamen est. Hinc quærelæ Basilii apud Chrysostomum, et responsiones Chrysostomi, quæ totum opus dialogi more constituitur; ibi vero de dignitate et officio sacerdotum tam egregie loquitur sanctus doctor, ut hic liber omnibus semper admirationi fuerit. Isidorus certe Pelusiota epist. 156 libri 1, *Nullum enim, ait, nullum, inquam, pectus hujus lectio penetravit, quod non divino amore sauciari: venerandam quippe rem atque aditu difficilem sacerdotium esse demonstrat, ejusque rite administrandi rationem docet. Nam Dei arcanorum sapiens ille interpret Joannes, Byzantii episcopus, atque adeo totius Ecclesiæ oculus, librum illum tam subtiliter et accurate concinnavit, ut omnes tam qui secundum Dei placitum, quam qui negligenter sacerdotio funguntur, hic tum virtutes tum offensiones suas representatas inveniant. Suidas vero hunc librum eximium esse dicit τῷ τε ὄψει, καὶ τῇ φράσει,*

καὶ τῇ λεϊότητι, καὶ τῷ κάλλει τῶν ὀνομάτων, et tum sublimitate et dictione, tum lenitate et elegantia verborum. »

Sed circa hanc historiam aliquot quæstiones moventur: primo quo tempore hæc, quæ supra narrata sunt, contigerint; deinde quis sit ille Basilii, Chrysostomi amicus, et cujus civitatis episcopus sit ordinatus; demum quo tempore Chrysostomus hosce libros ediderit. Quod spectat ad tempus peractæ rei, certum est, ipso testificante Chrysostomo, id accidisse cum adhuc ille in forum frequens ventitaret, et scenæ oblectamenta sectaretur; atque adeo ante annum 375, quo cum tardissime in solitudinem se contulit, ubi sex annis severiori disciplinæ sese totum dedit: neque enim post illum secessum, vel forensibus causis operam dedit, vel scenæ spectacula sectatus est unquam. Certum est itidem, ipso sancto doctore narrante, cum hæc agerentur, jam Chrysostomum et Basilium magistris et doctoribus valedixisse, quorum postremus fuerat Diodorus Tarsensis. Huic vero operam dabant uterque anno circiter 371; unde sequatur ea omnia illo accidisse spatio quod interfluit annos inter 372 et 375, neque ullo modo posse isthæc vel prius vel postea locari. Adversus hanc tamen chronologiæ rationem aliquot exsurgunt difficultates: nam si anno 374 vel circiter Chrysostomus ut episcopus ordinaretur perquisitus est, cum utpote natus anno 347 vel circiter, anno 374 vicesimum septimum circiter annum ageret, nondum attigerat ætatem a synodo Neocæsariensi pro presbyteris deligendis assignatam, triginta videlicet annorum: quomodo ergo poterat in episcopum cooptari? Ad hæc vero, priusquam Chrysostomus ad episcopatum perquireretur, mater ejus ipsum alloquens se jam consensuisse, et obitum prope diem exspectare dicit: Οἱ δὲ γεγραμμένοις ἡμεῖς οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸν θάνατον ἀναμένομεν. atqui Chrysostomus, ut ipse narrat, ante vicesimum matris annum natus est, unde sequatur ipsam, cum Chrysostomus in episcopatum perquisitus est, nondum quadragesimum septimum attigisse annum, et qui poterat illa jam vetula et per ætatem morti proxima esse? Hæc porro difficultates majores evadent, si in annum 375, vel in 372, hæc perquisitio retrahatur. Verum hæc quantumvis probabilia videantur [361], ne minimum quidem nos a priore sententia dimoveant: nam ex,

quas modo posuimus, temporis notæ omnino certæ videntur. Quod autem urgente casu ac necessitate quapiam viri nondum triginta annos emensi episcopi antiquitus creati fuerint, non vacat exemplis: etsi illa admodum rara sint. S. Remigius quippe Remensis episcopus creatus est, cum duorum supra viginti annorum esset: et Eleutherius quidam viginti annorum adolescens ab Aniceto papa episcopus missus est in Illyriæ. Quod spectat autem ad matrem Chrysostomi, quæ sese vetulam et morti proximam dicebat, cum quadraginta septem tantum annorum esset: hæc dicta matris filium compellantis, et ne se deserat hortantis, non sunt ad litteram accipienda. Nam, ut alibi non semel monuimus, si ex dictis hujusmodi, quibus *senes, extrema senectutis homines*; vel vicissim, *juvenes, adolescentes, pueri* commemorantur, calculum temporis poneremus, passim chronologiam pessumdare opus esset.

Jam de Basilio Chrysostomi amico, quis nempe cujusve civitatis episcopus fuerit, agendum. Socrates, quem multi deinceps secuti sunt, ait esse Basilium Magnum; sed est illud ἀποστροφόν, ut nemo non videt. Siquidem ille Cæsariensis episcopus Chrysostomum nostrum ætate longe præcedit, nec ullo modo studiorum ejus socius, nec Antiochiæ ordinatus esse potuit: quid plura dicam, quando palam est labi Socratem? Nec felicius Photius, qui putat esse Basilium Seleuciensem, quem anno 372 vix natum putamus, quandoquidem anno 451 synodo Chalcedonensi episcopus interfuit, et anno 458 imperatori Leoni scripsit. Non audiendi item videntur, qui putant Maximum Chrysostomi amicum eundem esse atque Basilium in his *De sacerdotio* libris memoratum: nam quorsum illa nominum tam dissimilium commutatio? Omnibus igitur accurate perpensis, veri-

simile puto Basilium eum esse, qui synodo Constantinopolitana anno 381 episcopus Raphanæ subscribit, siquidem tempus apprime quadrat: Raphanea in Syria prope Antiochiam sita erat: commodus sane locus, ut Joannis Chrysostomi frequenti colloquio, imo etiam contubernio frueretur Basilium, quod in fine dialogi se peroptare dicit.

Restat ut pauca dicamus de tempore quo hosce libros edidit Chrysostomus: neque enim audiendi sunt ii qui volunt eodem ipso tempore, quo res peracta est, hæc scripsisse S. doctorem. Siquidem vel ipsa ordiendi ratio aliquod elapsum tempus subindicat, et series tota rem meditatam, et in otio adornatam præ se fert. Ait Socrates lib vi, cap. 3, Chrysostomum, cum diaconus esset, hos condidisse libros, scilicet ab anno 381 ad annum 386, quo in presbyterium adlectus est. Palladius vero, secundum interpretationem Latinam Ambrosii Camaldulensis, in secessu et solitudine hæc illum edidisse narrat, scilicet ab anno circiter 371 ad 381, quo ex deserto in urbem rediit. Palladium sane incunctanter sequeremur, utpote Chrysostomo æqualem et aliunde fide digniorem, si in Græco textu, quem edidit Emericus Bigotius, eadem ipsa legerentur; sed cum ibi ne γρὺ quidem hæc de re compareat, a calculo ferendo supersedemus. Neque enim Ambrosii Camaldulensis lectionem omnino rejiciendam putamus: siquidem ille non hæc somnando commentus videtur, sed illa interpretatus esse, quæ in aliquo exemplari Græco legebantur. Ut ut vero sit, nihil de tempore statuemus, donec quidpiam certius emergat.

Interpretationem Germani Brixii, licet aliquam elegantiae speciem præ se ferret, utpote quæ paraphrasin saperet neque ita accurate concinnata esset, rejecimus, novamque paravimus.

SANCTI PATRIS NOSTRI
JOANNIS CHRYSOSTOMI
DE SACERDOTIO

Libri sex.

LIBER PRIMUS.

HÆC INSUNT LIBRO PRIMO :

- I. Basilii omnibus Chrysostomi amicis antecellit.
- II. Concordia Basilii et Chrysostomi, et communis circa res omnes disquisitio.
- III. Statera inæqualis, cum vita monastica ineunda esset.
- IV. Propositum communis habitationis utriusque.
- V. Matris blanditiæ.
- VI. Fraus qua in ordinatione usus est Chrysostomus.
- VII. Basilii accusatio modesta et simplex.
- VIII. Chrysostomi defensio cum reprehensione conjuncta.
- IX. Magna ex tempestiva fraude utilitas : thesis et locus communis.

1. *Basilii omnibus Chrysostomi amicis antecellit.* — Mihi quidem amici complures fuere, sique germani et veri, qui amicitiae leges et probe intelligerent et diligenter observarent : horum vero complurium unus, qui cæteros omnes amicitia longe superabat, tantum illos retro relinquere studebat, quantum illi reliquos mediocriter erga me affectos. Is ex eorum numero erat, qui lateri meo perpetuo hærent : etenim iisdem tum disciplinis tum magistris operam dedimus. Unum utriusque erat circa literas studium, una sollicitudo, par desiderium iisdem ex rebus natum. Neque enim solum cum ad magistros ventitarem, sed etiam cum illinc egressos consilium inire oporteret, quod præstantius vitæ genus nobis capessendum esset, tunc etiam idem consensus apparebat.

2. *Concordia Basilii et Chrysostomi, et communis circa res omnes disquisitio.* — Erant et alia quæ hanc concordiam firmam inconcussamque servarent. Neque enim ob patriæ amplitudinem alter adversus alterum se efferre poterat : mihi non opes summæ erant, nec ille extrema premebatur inopia : imo et facultatum modum propositi paritas æmulabatur : par generis conditio erat, omniaque ad sententiam nostram currebant.

3. *Statera inæqualis, cum vita monastica ineunda esset.* — Cum autem proximum esset ut beatus ille vir monachorum vitam veramque philosophiam amplecteretur, jam non par erat statera, sed ejus lanx, utpote levior, sublimis ferebatur ; ego vero mundi cupiditatibus irretitus lancem meam, juvenilibus onustam cogitationibus, deprimebam. Hic demum amicitia quidem firma, ut ante, manebat, sed consuetudo dirimebatur : neque enim una versari poterant qui non

iisdem studiis tenerentur. Cæterum ubi et ipse a vitæ hujus fluctibus caput paululum erexi, me ille ambabus apprehendit manibus : at ne sic quidem potuimus æqualitatem pristinam retinere. Etenim cum ille nos tempore antevertisset, ardensque studium exhibuisset, rursus sublimior ferebatur, in altum valde sublatas.

4. *Propositum communis habitationis utriusque.* — Attamen bonus cum esset amicitiamque nostram magni faceret, a cæterorum omnium contubernio se abducens, nobiscum omni tempore versabatur, quod antea ipsi in voto erat, sed, ut dixi, a segnitie nostra prohibitus fuerat. Neque enim poterat is, qui judiciis et foro hærebat et scenæ oblectamenta sectabatur, cum eo sæpe versari, qui libris deditus in forum numquam ventitaret. Quamobrem cum antea repulsus nos ad eandem vitæ societatem accepisset, quod jam pridem desiderium parturiebat, confestim peperit, ac ne minimam quidem diem partem a nobis abesse patiebatur : sed assidue hortabatur, ut domo uterque sua relicta commune domicilium incoheremus : quo impetrato jam res in manibus erat.

5. *Matris blanditiæ.* — Verum assidue matris illecebræ obstiterunt, quominus hanc illi gratiam redderem ; imo vero, quominus id beneficii ab eo acciperem. Enimvero ubi illa odorata est me id consilii inire, dextra apprehensum introduxit me in peculiare sibi domicilium, ac me prope lectum, ubi me enixa fuerat, assidere jussu, emissis lacrymarum fontibus, ipsis lacrymis miserabiliora verba proferebat, his me gemebunda compellans : Ego, inquit, fili, virtute patris tui non multo tempore ita providente numine frui potui. Nam parius tui dolores excipiens illius obitus, te pupillum, me viduam præmature reliquit, additis viduitatis incommodis, quæ expertis solum probe nota sunt. Nullus enim sermo illam tempestatem ac procellam exprimere possit, quam puella subit, cum nuper e domo patris emissa, ac negotiorum imperita, repente luctu intolerabili perculsa, sollicitudinem ætate ac sexu suo majorem suscipere cogitur. Opus enim est servorum ignaviam emendare, nequitiam observare, cognatorum insidias propulsare, publicanorum molestias et in vectigalibus exigendis immanitatem fortiter ferre. Quod si is, qui mortem obit,

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
ΠΕΡΙ ΙΕΡΩΣΥΝΗΣ *.

ΛΟΓΟΙ Γ'.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

[363] ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΠΡΩΤῳ ΛΟΓῳ.

- α. Βασιλεὺς ὁ πῖναξ τοῦ Χρυσοστόμου ἐπὶ τοῦ μεταβιβάσαντος.
β. Ἡ δὲ βασιλεὺς καὶ Χρυσοστόμου, καὶ συζητήσας περὶ πάντων.
γ. Ὁ ζυγὸς ὡς ἐν τῇ τοῦ μοναχικοῦ βίου μεταβολῇ.
δ. Ἡ ἀρετὴ καὶ κατὰ κράτος ἀντιτάξις.
ε. Αἱ τῆς πατρὸς ἐπιθυμίαι.
ς. Ἡ ἀρετὴ Χρυσοστόμου, ἡ ἐξέλιξις ἐν τῇ χειρὸς αὐτοῦ.
ζ. Βασιλεὺς καὶ Χρυσοστόμου ἐπὶ τῇ κατὰ κράτος ἀντιτάξει.
η. Χρυσοστόμου ἀρετὴ καὶ ἀντιτάξις.
θ. Ἀρετὴ καὶ ἀντιτάξις καὶ ἀντιτάξις. Οὗτος καὶ κατὰ κράτος.

α'. Ἐμοὶ πολλοὶ μὲν ἐγένοντο φίλοι γνήσιοί τε καὶ ἀληθεῖς καὶ αὐτοὺς τῆς φιλίας νόμους καὶ εἰδότες καὶ φυλάττοντες ἀκριβῶς· εἰς δὲ τὴν τοῦτον τῶν πολλῶν, πάντας αὐτοὺς ὑπερβαλλόμενος τῇ πρὸς ἡμᾶς φιλίᾳ, τοσούτον ἐφιλονέκησεν ἀρετῇ κατὰ τὴν αὐτοῦ, ὅσον ἐκείνῳ τοὺς ἀπλῶς πρὸς ἡμᾶς διακειμένους. Οὗτος τῶν τῶν ἁπάντων μοι χρόνον παρακαλουθῆναι ἦν· καὶ γὰρ μαθημάτων ἡγάγεθα τῶν αὐτῶν, καὶ διδασκάλους ἐχρησάμεθα τοῖς αὐτοῖς. Ἦν δὲ ἡμῖν καὶ προθυμία καὶ σπουδὴ περὶ τοὺς λόγους οὓς ἐπονούμεθα β' μία, ἐπιθυμία καὶ ἰσχυρὴ καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν τυχούσῃ πραγμάτων. Οὐ γὰρ ὅτε εἰς διδασκάλους μόνον ἐποιτῶμεν, ἀλλὰ καὶ ἡνίκα ἐκείθεν ἐξεληθόντας βουλεύεσθαι ἐχρῆν, ὅποιαν εἰσθαι τοῦ βίου βέλτιον ἡμῖν ὁδόν, καὶ ἐνταῦθα ὁμογνωμονούντας ἐφαίνόμεθα.

β'. Καὶ ἔπειτα δὲ πρὸς τοῦτοις ἡμῖν τὴν ὁμόνοιαν ταύτην ἐφύλαττεν ἀβραγῆ τε καὶ βεβαίαν. Οὗτε γὰρ ἐπὶ παρὸς μεγεθὲς ἑτέρος ἐτέρου μᾶλλον φρονεῖν εἶχον, ὅτε ἡμῖν μὲν πλούτος ὑπέρτονος ἦν, ἐκείνους δὲ ἐσχάτῃ συνείδησιν πένιαν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς οὐσίας μέτρον τὸ τῆς προαιρέσεως ἰσοστάσιον ἐμμεῖτο. Καὶ γένος μὲν ἡμῖν ὁμοῦ· μὲν [363] ἦν, καὶ πάντα τῇ γνώμῃ συνέτρεχεν.

γ'. Ἐπειδὴ δὲ ἔδει τὸν μακάριον τὸν τῶν μοναχῶν μεταβιβάσαντα βίον, καὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀληθῆ, οὐκ ἔτι ἡμῖν ὁ ζυγὸς οὗτος ἴσος ἦν, ἀλλ' ἡ μὲν ἐκείνου εὐσυνείδητος ἐκουφίζετο μετέωρος, ἐγὼ δὲ ἐτι ταῖς τοῦ κόσμου πεπεδημένους ἐπιθυμίαις, καθέλκον τὴν ἐμαυτοῦ δ. καὶ ἐδιαζόμεν κατὰ μένειν, νεωτερικαῖς αὐτὴν ἐπιβρίθων φαντασίαις. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἡ μὲν φιλία

βέβαιος ἔμενε ἡμῖν ε', καθάπερ καὶ πρότερον, ἡ δὲ συνουσία διεκόπτετο· οὐ γὰρ ἦν τοὺς μὴ περὶ τὰ αὐτὰ σπουδάζοντας κοινὰς ποιῆσαι τὰς διατριβάς. Ὡς δὲ ποτε καὶ αὐτὸς μικρὸν ἀνέκυψα τοῦ βιωτικοῦ κλύδωνος, δέχεται μὲν ἡμᾶς ἀμφω τῷ χεῖρι προτείνας ι', τὴν δὲ ἰσότητά οὐδὲ οὕτως ἰσχύσαμεν φυλάξαι τὴν πρότεραν. Καὶ γὰρ καὶ τῷ χρόνῳ φθάσας ἡμᾶς, καὶ πολλὴν τὴν σφιδρότητα ἐπιδειξάμενος, ἀνωτέρω πάλιν ἡμῶν ἐφάρετο, καὶ εἰς ὕψος ἤρετο μέγα.

δ'. Πλὴν ἀλλ' ἀγαθὸς τε ὢν, καὶ πολλοὺ τὴν ἡμετέραν τιμώμενος φίλων, ἀπάντων ἑαυτὸν ἀποστήσας τῶν ἄλλων, ἡμῖν τὸν ἅπαντα χρόνον συνῆν, ἐπιθυμῶν μὲν τούτου καὶ πρότερον, ὅπερ δὲ ἐρην, ὅπῃ τῆς ἡμετέρας κωλυόμενος ῥαθυμίας. Οὐ γὰρ ἦν τὸν δικαστηρίῳ προσεδρεύοντα κ' καὶ περὶ τὰς ἐν τῇ σκηνῇ τέρεφεις ἐποσημένον συγγίνεσθαι πολλάκις τῷ βιβλίῳ προσηλωμένῳ, καὶ μὴδὲ εἰς ἀγρόν ἐμβάλοντι ποτέ. Διὰ τοῦτο οὖν πρότερον διεργόμενος, ἐπειδὴ ποτε ἡμᾶς ἔλαβεν εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ βίου κατάστασιν, ἀθρόως ἦν πάλαι ὠδινεν ἐπιθυμίαν ἀπέτεκε τότε, καὶ οὐδὲ τὸ βραχύτατον τῆς ἡμέρας ἡμᾶς ἀπολιμπάνειν ἠναίχεται μέρος. Διετίθει τε παρακαλῶν, ἵνα τὴν οἰκίαν ἀφέντες ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ κοινήν ἀμφοτέρω τὴν οἰκίαν ἔχοιμεν, καὶ ἐπειτὰ γε, καὶ τὸ πρᾶγμα ἦν ἐν χειρὶν.

ε'. Ἀλλὰ μετὰ συνεχεῖς τῆς μητρὸς ἐπιφοιτῶν διεκώλυσαν δοῦναι ταύτην ἐκείνῳ τὴν χάριν, μᾶλλον δὲ λαβεῖν ταύτην παρ' ἐκείνου τὴν δωρεάν. Ἐπειδὴ γὰρ ἤσθετο ταῦτα βουλευόμενος, λαβοῦσά με τῆς δεξιᾶς εἰσέγαγεν εἰς τὸν ἀποσταγμένον οἶκον αὐτῇ, καὶ καθίσασα πλησίον ἐπὶ τῆς εὐνῆς ἥς ἡμᾶς ὠδινεν, πηγὰς τε ἠφείε δακρύων, καὶ τῶν δακρύων ἑλαυνότερα προσετίθει τὰ ῥήματα, τοιαῦτα πρὸς ἡμᾶς ἀποδουρομένη· Ἐγὼ, παιδίον, φησί, τῆς ἀρετῆς τοῦ πατρὸς τοῦ σοῦ οὐκ ἀφείλθην ἀπολαῦσαι ἐπὶ πολὺ, τῷ Θεῷ τοῦτο δοκοῦν. Τὰς γὰρ ὠδίνας τὰς ἐπὶ σοὶ διαδεξάμενος ὁ θάνατος ἐκείνου, σοὶ μὲν ὀφφάνειαν, ἐμοὶ δὲ χρεῖαν ἐπέστησεν ἄωρον καὶ τὰ τῆς χηρείας δεινὰ, ἃ μόναι αἱ παθοῦσαι δύνανται εἰδέναι καλῶς. Λόγος γὰρ οὐδεὶς ἂν ἐφίκοιτο τοῦ χειμῶνος ἐκείνου καὶ τοῦ κλύδωνος, ἐν ὕψιστάται κήρῃ, ἀρετῇ μὲν τῆς πατρὸς οἰκίας προελθούσας, καὶ πραγμάτων ἀπειροῦς οὐσας, ἐξαίφνης δὲ πένθει τε ἀσχετῇ βαλλομένη, καὶ ἀναγκαζομένη φροντίδος καὶ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς φύσεως ἀνέχεσθαι μείζονος ι'. Δεῖ γὰρ, οἶμαι, ῥαθυμίας τε οἰκῶν ἐπιστρέφειν, καὶ κακουργίας παρατρεῖν, συγγενῶν ἀποκρούεσθαι ἐπιβουλὰς, τῶν τὰ δημόσια εἰσπραττόντων τὰς ἐπιτηρείας καὶ τὴν ἀπῆλειαν ἐν ταῖς τῶν εἰσφορῶν καταβολαῖς φέρειν γενναίως. Ἐν δὲ καὶ παι-

ε' Nonnulli ἐν ἡμῖν.

ι' Προτείνας ἀβέσθ α' τριβὺς mss.

ς Duo mss. et Savil. in marg. παρὸς ἐδρεύοντα.

η Allii ἐπειδὴ δὲ ποτε.

θ Φροντίζων... μείζονος, sic quidam et Savil.

* Collati sunt quatuor Regg. codd. nempe 1819, 1960, 1975, 2191 : Colbertini 247, 248, 974, 3055, 3061 : Coislini. 262, et edit. Savil. et Morel.

α' Sic in tribus mss. et in Sav., in ceteris καὶ deest. Ibid. tres mss. τῆς πρὸς ἡμᾶς φιλίας, in aliis πρὸς ἡμᾶς deest. Paulo post duo mss. et Savil. κατὰ τὴν ἐκείνου.

β' Magna pars mss. et Savil. in marg. οὓς ἐπονούμεθα, ceteri mss. et Savil. in textu οὓς ἐπονούμεθα. Intra aliquot mss. habent βίου βέλτιον ἡμῖν. Paulo post tres codices καὶ ἔπειτα ἡμῖν ἐφύλαττετο ἀβραγῆ τε καὶ βεβαίαν, quae lectio non spernenda.

γ' Sic maxima pars mss., melius quam editi καὶ γένος δὲ ἡμῖν. Infra καὶ ante οὐκ ἐστὶ abest a manuscriptis pene omnibus, licet in editis legatur. Mox οὗτος desideratur in tribus.

δ' Savil. addit ψυχὴν, sed praestat subintelligere πλάστιγγα. Edit.

δὸν καταλιπὼν [364] ὁ τεθνεὺς ἀπέλθῃ, θῆλυ μὲν ἐν πολλῇ καὶ οὕτω παρέξει τῇ μητρὶ τὴν φροντίδα, ὅμως δὲ καὶ ἀναλωμάτων καὶ δέους ἀπληγαμένην· ὁ δὲ υἱὸς μυρίων αὐτὴν πόδων καθ' ἑκάστην ἐμπύλησιν τὴν ἡμέραν, καὶ πλείονων φροντίζων. Τὴν γὰρ τῶν χρημάτων ἐὼς δαπάνην, ὅσην ὑπομένειν ἀναγκάζεται, ἐλευθερίως αὐτὸν θρέψαι· ἐπιθυμοῦσα. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν με τούτων ἐπεισε δευτέροις ὁμιλῆσαι γάμοις, οὐδὲ ἕτερον ἐπισαγαγεῖν νυμφίον τῇ τοῦ πατρὸς οἰκίᾳ τοῦ σου· ἀλλ' ἔμενον ἐν τῇ ζῳῇ καὶ τῷ θυρῷ, καὶ τὴν σιδηρὰν τῆς χρείας οὐκ ἐφυγον κάμινον, πρῶτον μὲν ὑπὸ τῆς ἀνωθεν βοήθουμένην· ἔφερε δὲ μοι παραμυθίαν οὐ μικρὰν τῶν δεινῶν ἐκείνων καὶ τὸ συνεχῶς τὴν σὴν ὅψιν ὄρεῖν, καὶ εἰκόνα μοι τοῦ τετελευτηκότος φυλάσσεσθαι ἐμφυχον, καὶ πρὸς ἐκείνον ἀπληρωμένην καλῶς. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἐστὶ νήπιος ὢν, καὶ μηδὲ φθέγγεσθαι πω μαθὼν, ὅτε μάλιστα τέρπουσι τοὺς τεκόντας οἱ παῖδες, πολλὴν μοι παρέχες τὴν παράκλησιν. Καὶ μὴν οὐδὲ ἐκεῖν' ὅτι ἂν ἔχεις εἰπεῖν καὶ αἰτιάσασθαι ὅτι τὴν μὲν χρεῖαν γενναίως ἠνέγκαμεν, τὴν δὲ οὐσίαν σοι τὴν πατρῴαν ἡλαττώσαμεν διὰ τὴν τῆς χρείας ἀνάγκην, ὅπερ πολλοὺς τὸν ὀρφανὰ· δυστυχισάντων οἷδα παθόντας ἔγω. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην ἀκέραιον ἐφύλαξα πάσαν, καὶ τῶν ὀφειλόντων εἰς τὴν εὐδοκίμῃσιν δαπανῆσθαι τὴν σὴν ἐνέλιπον οὐδὲν, ἐκ τῶν ἐμαυτῆς καὶ ὧν ἦλθον οἰκοθεν ἔχουσα δαπανῶσα χρημάτων. Καὶ μὴ τοι νομίσης ὀνειδίζουσάν με ταῦτα λέγειν νῦν· ἀλλ' ἀντὶ πάντων σε τούτων μίαν αἰτῶ χάριν, μὴ με δευτέρᾳ χρεῖᾳ περιβαλεῖν, μηδὲ τὸ κοιμηθὲν ἡδὴ πένθος ἀνάει· πάλιν, ἀλλὰ περιμένον τὴν ἐμὴν τελευτὴν· ἴσως μετὰ μικρὸν ἀπελεύσομαι χρόνον. Τοὺς μὲν γὰρ νέους ἐλπίς καὶ εἰς γῆρας ἤξειν μακρὸν, οἱ δὲ γεγηρακότες ἡμεῖς οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸν θάνατον ἀναμένομεν. Ὅταν οὖν με τῇ γῇ παραδῷς, καὶ τοῖς ὁστέοις τοῦ πατρὸς ἀναμίσξης τοῦ σου, στέλλου μακρὰς ἀποδημίας, καὶ πλεεθάλλεαι ἢν ἂν ἐθέλῃς· τότε ὁ κωλύων οὐδεὶς· εἰς δ' ἂν ἐμπνέωμεν δ', ἀνάσχω τὴν μετ' ἡμῶν οἰκισιν· ἡμεῖς δὲ προσκρούσης τῷ θεῷ μάτην καὶ εἰχὴ τοσοῦτης ἡμᾶς περιβάλλων κακοῖς ἡδικηκότας οὐδὲν. Εἰ μὲν γὰρ ἔχεις ἐγκαλεῖν ὅτι σε εἰς βιωτικὰς περιέλκω φροντίδας, καὶ τῶν πραγμάτων ἀναγκάζω προστῆναι τῶν σὴν, καὶ τοὺς τῆς φύσεως νόμους, μὴ τὴν ἀνατροπὴν, μὴ τὴν συνήθειαν, μηδὲ ἄλλο μηδὲν αἰδεσθῆς, ἀλλ' ὡς ἐπιβούλους· φεῦγῃ καὶ παρεμίου· εἰ δὲ ἅπαντα πράττομεν ὑπὲρ τοῦ πολλῇ σοι παρασκευάσαι σχολῇν εἰς τὴν τοῦ βίου τουτοῦ πορείαν, εἰ καὶ μηδὲν ἕτερον, οὗτος γοῦν κατέχευται σε παρ' ἡμῖν ὁ δεσμός. Κἂν γὰρ μυρίους σε λέγῃς φιλεῖν, οὐδεὶς σοι παρέξει τοσαύτης ἀπολαύσαι ἐλευθερίας, ἐπειδὴ μηδὲ ἐστὶ τις ὅτῳ μέλει τῆς σῆς εὐδοκίμῃς ἐξ ἰσῆς ἐμοί.

ζ'. Ταῦτα μὲν καὶ τὰ τούτων πλείονα πρὸς ἐμὲ μὲν ἢ μητρί· ἐγὼ δὲ πρὸς τὸν γενναῖον ἔλεγον ἐκείνον. Ὁ δὲ οὐ μόνον οὐκ ἐδυσωπεῖτο τοῖς ῥήμασι τούτοις, ἀλλὰ καὶ πλεον ἐνέκειτο, τὰ αὐτὰ ἀπαιτῶν ἄπερ καὶ πρότερον. Ἐν τούτῳ δὲ τῶν ὄντων, καὶ τοῦ μὲν συνεχῶς ἰκετεύοντος, ἐμοῦ δὲ οὐκ ἐπινεύοντος, [365] ἄφω τις ἐπιστάσα φῆμη διετάραξεν ἀμφοτέρους· ἡ δὲ φῆμη ἦν εἰς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἡμᾶς ἀξίωμα μέλλειν προάγεσθαι. Ἐγὼ μὲν οὖν ἅμα τῷ τὸν λόγον ἀκούσαι τούτου δέει τε καὶ ἀπορίᾳ συνεχόμεν· δέει μὲν, μήποτε καὶ ἄκων ἁλὼν, ἀπορίᾳ δὲ, ζητῶν πολλάκις πῶθεν ἐπῆλθε τοῖς ἀνδράσι

ἐκείνοις ἐνθυμηθῆναι τι τοιοῦτο περὶ ἡμῶν· εἰς τὴν ἐμαυτὸν ἀφορῶν οὐδὲν εὗρισκον ἔχοντα τῆς τιμῆς ἀξίον ἐκείνης. Ὁ δὲ γενναῖος οὕτως προσελθὼν μοι κατ' ἴδαν καὶ κοινοῦσάμενος περὶ τούτων ὡς ἀνηκόη γε ὄντι τῇ φῆμει, ἐδεῖτο κἀναυθὰ καὶ πράττοντας καὶ βουλευόμενους ὀφθῆναι τὰ αὐτὰ, καθάπερ καὶ πρότερον· ἐφασκε γὰρ αὐτὸν ἐτοιμῶς ἡμῖν, καθ' ὅποτέραν ἂν ἡγώμην τὸν ὁδῶν, εἴτε φυγεῖν ἢ, εἴτε ἐλθεῖν δέοι. Αἰσθόμενος τοῖν αὐτοῦ τῆς προθυμίας ἐγὼ, καὶ ζημίαν ἡγησάμενος οἷσιν παντὶ τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας, εἰ νέου οὕτως ἀγαθοῦ καὶ πρὸς τὴν τῶν πολλῶν ἐπιστάσιαν ἐπιτηδεύοντος αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀγέλην διὰ τὴν ἀσθένειαν τὴν ἐμαυτοῦ, οὐκ ἀπεκάλυψα τὴν γνώμην, ἣν εἶχον παρ' αὐτοῦ ἐκείνῳ· καίτοι γε μηδέποτε πρότερον ἀναστρέμενος λαθεῖν τι τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ τῶν ἐμῶν· ἀλλ' εἰπὼν δεῖν τὴν ὑπὲρ τούτων βουλήν εἰς ἐμὴν ἀναβάλλεσθαι καιρὸν, οὐ γὰρ νῦν τοῦτο κατεπείγεται· ἐπεισά τε εὐθέως μηδὲν ὑπὲρ τούτων φροντίζειν, καὶ ὑπὲρ ἐμαυτοῦ παρέσχον θαρρῆν ὡς ὁμογνωμονήσομαι· εἰ ποτε συμβαίῃ ἢ τοιούτων τι παθεῖν. Χρόνου δὲ περ ἐλθόντος οὐ πολλοῦ, καὶ τοῦ μέλλοντος ἡμᾶς χειρὸς νῆσειν ἐλθόντος, καὶ κρυπτομένου μου, αὐτὸς μὲν τούτων εἰδὼς ἄγεταί μὲν ὡς ἐπ' ἑτέρα προφάσει, ἔρχεται δὲ τὸν ζυγὸν, ἐλπίζων ἐξ ὧν ὑπεσχημένος ἦν αὐτῷ, καὶ ἡμᾶς πάντως ἐφῆσαι, μᾶλλον δὲ νομῶν ἡμῖν ἀκολουθεῖν. Καὶ γὰρ τινες τῶν ἐκεῖ παρόντων ἀσχηλόντα πρὸς τὴν σύλληψιν ὀρώντες, ἡπάτητες βῶντες ὡς ἀποπον εἴη τὸν μὲν θρασύτερον εἶναι δοκῶν παρὰ πάντων, ἐμὲ λέγοντες, μετὰ πολλῆς τῆς ἐπεικίας εἰξαι τῇ τῶν Πατέρων κρίσει, ἐκείνον δὲ τὸν πολὺν καὶ ἐπιεικότερον καὶ ἐπεικότερον θρασύνεσθαι καὶ κενόδοξον σκιρτῶντα καὶ ἀποπηδῶντα καὶ ἀντιλέγοντα. Τοῖσι εἰξας τοῖς ῥήματι, ἐπειδὴ ἤκουσεν ὅτι διέφυγον, εἰπὼν πρὸς μετὰ πολλῆς τῆς κατηφείας, καθέλει πλῆσιόν μου, καὶ ἐβούλετο μὲν τι καὶ εἰπεῖν, ὑπὲρ τῆς ἀπορίας ἢ κατεχόμενος, καὶ λόγῳ παραστήσαι τὴν βίαν, ἣν ὑπέμεινεν, οὐκ ἔχων, ἅμα τῷ χῆναι ἐκαστὸν φθέγγεσθαι ὑπὸ τῆς ἀθυρίας, πρὶν ἢ τοὺς ὀδόντας ὑπεβῆναι, διακοπούσης τὴν λόγον. Ὅρῳ τοῖν αὖτε ἐγὼ πεδαιρῶν ὄντα, καὶ πολλῆς πεπληρωμένον τῆς ταπεινότητος καὶ τὴν αἰτίαν εἰδὼς, ἐγέλων τε ὑπὸ πολλῆς τῆς ἡμέρας καὶ τὴν δεξιὰν κατέχων, ἐβιαζόμεν καταφιλεῖν ἢ τὸν θεὸν ἐδόξαζον ὅτι μοι τὰ τῆς μηχανῆς τέλος ἐπικαλὼν καὶ οἶον ἡγούμενον εἶ. Ὡς δὲ εἶδε περιχερῆσθαι καὶ φαίδρον, καὶ πρότερον ἡπατημένον ὅτ' ἐγὼ ἤσθετο, καὶ μᾶλλον ἐδάκνυτο καὶ ἐδυσχεραίνε.

ζ'. [366] Καὶ ποτε μικρὸν ἀπ' ἐκείνου καταστάς ὁ θυρόδου τῆς ψυχῆς. Ἀλλ' ἐκεῖ καὶ τὸ ἡμέτερον, φησὶ, μὴ διέπτυσας, καὶ λόγον ἡμῶν ἔχεις οὐδένα λοιπὸν, ὡς ἔγω· οὐκ οἶδα ἀνθ' ἐτού, τῆς γοῦν ὑπολήψεως ἔδει σε φρονεῖν τῆς σῆς· νῦν δὲ τὰ πάντων ἡνέωξας στόματα, ἐδόξης σε ἐρῶντα κενῆς τὴν λειτουργίαν ταύτην παρῆσθαι λέγουσιν ἅπαντες, ὁ δὲ ἐξαιρησόμενος σε τῆς κατηγορίας ταύτης οὐκ ἔστιν. Ἐμοὶ δὲ οὐδὲ εἰς ἀπὸ ἐμβολαῖς ἀνεκτόν· τοσοῦτοι οἱ προσκόντες ἡμῖν, καὶ ἐκάστην ἐγκαλοῦντες τὴν ἡμέραν. Ὅταν γὰρ ἴδωσι

ἢ Ἄλλοι φυγεῖν, ἄλλοι φεύγειν. Infra non pauci mss. et alii εἰς τὸν τοῦ ἀγαθῶν... ἐπὶ τῆς δόξης, quae lectio corrupta est. Ibid. mss. et maxima pars mss. ἐπιστάσι, Savil. et tres mss. ἐπιστάσι, quae lectio praestare videtur hoc loco.

ἢ Συμβαίῃ Morel., συμβαίῃ Savil. Manuscripti vero priore, pars alteram lectionem habent. Infra autem mss. μηδὲν δεest in quibusdam mss., et paulo post Morel. ἐκ τῆς πάντως, alii cum Savil. melius καὶ ἡμᾶς πάντως.

ἢ Sic Morel., Savil. et aliquot mss. Ἄλλοι vero τῆς ἐπιστάσι Infra ὑπὸ ante τῆς ἀπορίας δεest in Savil. et Morel., sed in betur in maxima manuscriptorum parte.

ἢ Sic Savil. et quatuor mss. Ἄλλοι et Morel. φιλεῖν.

ἢ Duo mss. τῆς ψυχῆς, ἐπ' ἄλλ'. Infra quidam mss. ἡμῶν melius quam edd. et alii codd. qui habent ἀνέωξας.

ἢ Sav. et quidam mss. ἀνατρέφει, Morel. et alii θρέφει.

ἢ Savil. et quidam mss. εἰς τὴν σὴν.

ἢ Savil. et quidam mss. τῶν τῶν ὀρφανῶν, minus recte.

ἢ Morel. et quidam mss. ἐμπνέωμεν.

ἢ Savil. et duo mss. μηδὲν αἰδεσθῆς, ὡς ἐπιβούλους.

ἢ Savil. in textu, Morel. et maxima pars mss. τὸ τῆς ἐπισκοπῆς, Savil. in marg. et quatuor mss. τὸ τῆς ἱεροσύνης. Mox Savil. et unus παράγεται.

prolem relinquit; si sit femina, magnam utique matri curam exhibet, sed tamen sumpibus et metu vacantem: at filius sexcentis quotidie timoribus replet multisque sollicitudinibus; mitto enim pecuniarum expensam, quam multam facere cogitur mater, si liberaliter illum educare cupiat. Me tamen horum nullum ad alteras nuptias vel ad alterum in patris tui aedes inducendum sponsum permovit; sed in procella et turbine mansi, ferreamque viduitatis fornacem non evasi, primo quidem superno fulta subsidio, deinde non modico mihi in calamitatibus solatio erat, quod vultum frequenter tuum aspicerem, ac vivam defuncti imaginem servarem, quæ illum accurate referret. Quapropter cum adhuc infans esses, necdum loqui valeres, cum maxime pueri parentes oblectare solent, magnæ mihi consolationi fuisti. Neque illud mihi vitio vertere possis, quod licet viduitatem fortiter tulerim, paternas tamen ob viduitatis incommodum tibi minuerim facultates, quod multis in orbitate infelicer accidissem novi: nam illas tibi integras servavi, licet nihil eorum sumptuum prætulerim, qui ad liberalem institutionem tuam necessarii erant: idque ex facultatibus meis exque pecuniis, quas e domo paterna attuleram. Ne vero putes me tibi exprobrantem hæc dicere: sed pro his omnibus unam postulo gratiam, ne me altera viduitate involvas, neu sopitum jam luctum denuo excites, verum mortem exspectes meam: hinc fortasse brevi emigrandum mihi erit. Nam juvenes quidem ad provectam perducere senectutem sperare possunt; nos autem, qui consenuimus, nihil aliud quam mortem præstolamur. Cum itaque me terræ tradideris, patrisque ossibus admiscueris, longas suscipito peregrinationes, et quodcumque volueris pelagus trajicito: nemo tunc prohibiturus est: cæterum donec respiramus, contubernium meum ne respuas, neu in Dei offensionem temere incurras, dum nos nihil tamen læsus a nobis tot malis involves. Etenim si conqueri potes, quod te ad mundanas curas pertraham, ac negotiis prospicere tuis cogam, ne leges naturæ, ne educationem, ne consuetudinem, neu aliud quidpiam reverearis, sed nos tamquam insidiatores et inimicos fuge; sin vero nihil non agimus, ut tibi otium paremus ad vitam instituendam, si minus aliud vinculum, certe hoc unum te apud nos detineat. Nam etiamsi te a sexcentis aliis amari dicas, nullus tibi tantam libertatem procurabit, quandoquidem nemo est, cui existimatio tua æque ac mihi cara sit.

6. *Fraus qua in ordinatione usus est Chrysostomus.* — Hæc et his plura matris verba erant: quæ cum generoso illi viro renuntiarem, ille nedum hujusmodi verbis moveretur, acrius etiam instabat eadem ipsa quæ prius efflagitans. Hæc cum inter nos versaremur, illo frequenter instante, me abnuente, exortus subito rumor utrumque turbavit: fama enim erat nos ad episcopalem dignitatem¹ promovendos esse. Qui-

bus auditis, ego timore simul et hæsitazione perculsus sum, timore, ne invitatus raperer; hæsitazione, cum identidem disquirerem quo pacto viris illis in mentem venisset de nobis quidquam hujusmodi cogitare: nam meipsum inspicienti nihil succurrebat illo dignum honore. Generosus autem ille, me seorsim conveniens, cum famam quasi ignoranti aperisset, rogabat, ut quemadmodum ante, hic etiam factorum consiliorumque consortes videremur: paratum se esse ad ullamvis viam amplecterer, sive fugiendum, sive consentiendum esset, persequendam. Ejus ego animum conspicatus, damnumque ratus me universæ Ecclesiæ illaturum, si tam probo, tam ad multorum præfecturam idoneo juvene gregem Christi ob infirmitatem meam privarem, quod in animo erat non detexi, etsi antea nullum consiliorum meorum ipsi occultassem: sed cum respondissem ea de re consultationem aliud in tempus rejiciendam esse; neque enim id in præsentia urgere: statim persuasi nihil propterea curandum esse, fiduciamque indidi, me ejusdem sententiæ consortem fore, si quando res hujusmodi contingeret. Haud ita multo elapso tempore, cum is qui nos ordinaturus erat advenisset, ac me ipse occultassem, horum ignarus ille quasi ad aliud negotium ducitur, jugumque accipit, sperans me, ut promiseram, perinde sequuturum esse: imo potius se, me præeunte, sequuturum. Etenim nonnulli ex iis qui aderant videntes eum, quod comprehensus esset, ægre ferentem, ei verba dederunt, clamantes, absurdum esse, eum qui omnibus ferocior videbatur, me designantes, cum magna modestia Patrum placito obtemperasse; illum autem multo prudentiorem et moderatiorem ferocire, vanam gloriam appetere, subsultantem, resilientem, repugnantem. His ille verbis obsequutus, postquam audivit me aufugisse, tristis admodum me adit, assidetque mihi, verba facere cupiens; verum animi angustia detentus, cum eam, quam passus fuerat, vim declarare non posset, in ipso oris hiatus fari prohibebatur, mœrore orationem antequam dentes transiliret, interrumpente. Illum ego intotus lacrymis perfusum animoque turbatum, rei causam edoctus, multa cum voluptate in risum prorupi, apprehensumque dextera deosculari conatus sum, Deoque gloriam referebam, quod machinamenta mihi recte ac pro voto cessissent. Ille ut me lætum hilaremque vidit, ubi primum se a nobis deceptum esse animadvertit, id longe gravius indigniusque ferebat.

7. *Basilii accusatio modesta et simplex.* — Porro ab illa perturbatione sedato parumper animo, Etsi, inquit, partes nostras respueris, ac nullam jam nostri rationem habeas, nec certe scio qua de causa oportuit saltem te existimationis tuæ curam habere. Nunc vero omnium ora aperuisti; teque ex inanis gloriæ amore cuncti dicunt hoc ministerium recusasse, nec quisquam est qui te ab hac criminatione eximat. Mihi autem ne in forum quidem ventitare licet: tam multi nempe sunt qui nos conveniunt, ac quotidie incusant. Nam quoties me in quacumque urbis parte

¹ Savil. in textu, Morel. et maxima pars Mss., ad episcopalem dignitatem; savil. in margine et quatuor Mss., ad sacerdotium.

vident, seorsim adductam familiares nostri me in maximam criminis partem vocant. Ejus consilii gnarus, aiunt, nullam enim rerum ad eum pertinentium ignorabas, nihil oportuit dissimulare, sed rem nobiscum communicare, neque defuisset ars, qua illum in reia conficeremus. Me vero fateri pudet dicere, me id consilium a te jam pridem initum ignorare, ne illi amicitiam nostram fictam esse putent. Nam si ita est, ut vere est, quod ne tu quidem post talia gesta inficiari possis, non e re fuerit externos homines, qui vel mediocrem de nobis opinionem habent, mala eclare nostra. Rem itaque ut vere se habet illis aperire vereor, sed tacere cogor, oculosque in terram demittere, atque ab occurrentibus declinare et resiliere. Etenim licet prius illud crimen effugiam, restat tamen ut mendacii necessario arguar. Neque enim credent unquam mihi diceati te Basilium in eorum numero posuisse, quibus arcana scire tua non licet. Verum hæc non multum curo, quando ita tibi jucunda fuere; at reliquum dedecus, qui ferre possimus? Nam alii te arrogantiae, alii vanæ gloriæ accusant; qui autem reis minus parcere volunt, et hæc utraque improperant, et præterea adjiciunt eam, quam iis qui nos honore affecerunt intulimus, contumeliam, quos etiam dicunt hæc jure passos esse, imo graviora promeruisse; utpote qui tot tantisque relictis viris, pueros heri ac nudius tertius in secularibus curis volutatos, ut ad breve tempus supercilia contraherent, pullas vestes induerent, vultusque tristitiam simularent, repente ad tantum honorem adduxerint, quantum ne in somnis quidem assequi speravissent. Atque il quidem, aiunt, qui a prima ætate ad extremam usque senectutem acesim sive exercitationem sectati sunt, in subditorum numero sunt; imperant autem illis ipsorum filii, qui ne leges quidem noverunt huic exercendo magistratui positas. Hæc et plura loquentes frequenter instant. Ego vero quid ad hæc respondeam ignoro: tu, queso, mihi suppeditato. Neque enim puto temere te et sine causa fugisse tantamque suscepisse adversus adeo præstantes viros inimicitiam; sed ponderatis rebus ad id venisse, unde et tibi paratam defensionem adesse arbitror. Dic ergo, num justam habeas excusationem, quam criminatibus afferamus. Nam de injuria qua me affecisti non exoptulo tecum, non quod deceperis, non quod prodideris, non quod omni tempore amicitie meæ fructum tuleris. Nos quippe animam nostram, ut ita dicam, tibi allatam, in manibus tuis reposuimus: tu vero tantam adversum nos calliditatem adhibuisti, quantum si ab inimicis tuis cavendum tibi fuisset. Atqui oportuit, si consilium hujusmodi utile esse putabas, illius lucrum non fugere: sin damnosum, nos quoque, quos omnibus semper præferre dicebas, damno eripere. Tu vero nihil non egisti ut eo incidere-mus, neque dolo vel simulatione opus erat adversus eum, qui sine dolo et simpliciter omnia dicere et agere apud te solebat. Attamen, ut dixi, nihil eorum crimini do, neque solitudinem exprobro, in qua nos constituisti, cum colloquia illa abstulisti, ex quibus

et voluptatem et utilitatem non minimam sæpe carpebamus. Verum hæc omnia mitto, hæc tacite et mansuete fero: non quod tu mansuete in nos deliqueris, sed quod eam mihi legem præscripserim ab illa die, qua amicitiam inii tuam, ut quamvis mihi molestiam afferres, nullam abs te apologiam exigerem. Etenim quod non mediocre mihi damnum intuleris, ipse nosti, si modo meminisse velis sermonum, tum quos exteri de nobis, tum quos nos de nobis ipsis perpetuo habuimus. Hi porro sermones erant, magnum nobis fore lucrum ex concordia, præsidiumque ex amicitia mutua. Alique omnes dicebant, aliis etiam bene multis non modicæ utilitati fore concordiam nostram: ego vero, quod ad me attinet, numquam utilitatem cuiquam posse me præstare putavi; dicebam tamen, hoc saltem nos lucrum non parvum ex amicitia decerpituros esse, quod iis qui nos oppugnare vellent, inexpugnabiles futuri essemus. Hæc tibi in mentem revocare numquam cessabam: Difficile est tempus, insidiatores multi, germana caritas extincta, invidiæ perniciēs ejus locum subiit, in medio laqueorum progredimur, in pianis urbium ambulamus: ad gaudendum de malis nostris parati sunt, si quid forte sinistrum acciderit, multi, et undique instant; nemo vero est qui vicem nostram doleat, vel saltem pauci hujusmodi sunt. Vide ne si disjungamur, risum multum aliis moveamus, risuque graviores jacturam: *Frater qui adjubatur a fratre, quasi civitas munita, et quasi regnum vectibus firmatum* (Prov. 18. 19). Ne, queso, hanc dissolvas necessitudinem, neque vectem dirumpas. Hæc et his plura sæpe dicebam, nihil unquam hujusmodi suspicans, sed te sano admodum animo erga nos esse putans, atque ex abundanti medelam sano adhibere curans, nec animadvertens, ut patet, me ægrotanti remedia apponere, at ne sic quidem infelix quidpiam lucratus sum, neque ex tanta illa cautela mihi quidquam accessit emolumenti. Omnia quippe illa confertim projiciens, neque id tecum reputans, me tamquam navem non saburratam in pelagus immensum emisisti, nihil cogitans decumans illos fluctus, quos me sustinere necesse est. Nam si contingat vel calumniam, vel cachinum, vel aliam quamvis contumeliam et molestiam in nos inferri, sæpe autem multa hujusmodi necessario accidunt, ad quem confugiemus? apud quem angustias nostras exonerabimus? quis defensionem suscipiet nostram? quis mœroris auctores retundet atque sedabit, nobisque dolorum finem faciet, et solatium afferet, paratosque nos reddet ad aliorum ferendas ineptias? Nemo sane adest, te ab hoc gravissimo bello procul remoto, ut ne clamorem quidem meum audire valeas. An nosti quantum admiseris malum? an vel nunc, postquam percussisti, agnoscis quam letale mihi vulnus inflixeris? Verum hæc missa faciamus: neque enim deinceps poterunt ea dissolvi, quæ facta sunt, neque exitus reperiri in rebus exitu carentibus. Quid porro ad externos dicemus? quid eorum criminationibus respondebimus?

8. Chrysostomi defensio cum reprehensione conjuncta.

νέντα που τῆς πόλεως^α, λαβόντες καταμόνας ὅσοι πρὸς ἡμᾶς οἰκίους ἔχουσι, τῷ πλείονι με τῆς κατηγορίας ὑποβάλλουσι μέρει. Εἰδὼτα γὰρ αὐτοῦ τὴν γνώμην, φασιν, οὐδὲ γὰρ ἂν σε εἰλαθέ τι τῶν ἐκείνου, οὐκ ἔδει ἀποκρίσασθαι, ἀλλ' ἡμῖν ἀνακοινώσασθαι ἐχρῆν, καὶ πάντως οὐκ ἂν ἡπορήσαμεν μηχανῆς πρὸς τὴν ἄγαν. Ἐγὼ δὲ, ὅτι μὲν σε οὐκ ἤβειν ἐκ πολλοῦ ταῦτα βουλευόμενον, αἰσχύνομαι καὶ ἐρυθρίω πρὸς ἐκείνους εἰπεῖν, μήποτε καὶ ὑπόκρισιν τὴν ἡμετέραν εἶναι νομίσωσι φίλιαν. Εἰ γὰρ καὶ ἔστιν, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστιν, καὶ οὐδὲ ἂν αὐτὸς ἀρηθείης, ἐξ ὧν εἰς ἡμᾶς ἐπαραξας νῦν· ἀλλὰ τοὺς ἔξωθεν καὶ μετρίαν γοῦν περὶ ἡμῶν ἔχοντας δόξαν καλὴν τὰ ἡμέτερα κρύπτειν κακὰ. Εἰπεῖν μὲν οὖν πρὸς αὐτοὺς τάληθες, καὶ ὡς ἔχει τὰ κατ' ἡμᾶς, ὁκνῶ· ἀναγκάζομαι δὲ λοιπὸν σωπᾶν καὶ κρύπτειν εἰς γῆν καὶ τοὺς ἀπαντῶντας ἐκτρέπεσθαι καὶ ἀποπηδᾶν. Κἂν γὰρ τὴν προτέραν ἐκφυγὴν κατάγνωσιν, ψεύδους ἀνάγκη με κρίνεσθαι· λοιπόν. Οὐδὲ γὰρ ἐθέλησούτι μοι πιστεῦσαι ποτε, ὅτι καὶ Βασιλεῖον μετὰ τῶν ἄλλων ἔταξας, οἷς οὐ θέμις εἶδέναι τὰ σά. Ἀλλὰ τούτων μὲν οὐ πολλὸς μοι λόγος, ἐπειδὴ σοι τοῦτο γέγονεν ἡδύ· τὴν δὲ λοιπὴν^β πῶς ὀσομέν αἰσχύνῃ· Οἱ μὲν γὰρ ἀπονοίας, οἱ δὲ φιλοδοξίας σε γράφονται· ὅσοι δὲ εἰσιν ἀρετιδέστεροι τῶν αἰτιωμένων, ταῦτα τε ἡμῖν ἀμφοτέρω ἐγκαλοῦσιν ὁμοῦ, καὶ προστιθέασιν τὴν εἰς τοὺς τετιμηκότας ὕβριν, δίκαια πεποθέναι λέγοντες αὐτοὺς, καὶ εἰ μείζονα τούτων ἀτιμασθέντες ἔτυχον παρ' ἡμῶν, ὅτι τοσοῦτους καὶ τηλικούτους ἀφέντες ἄνδρας, μειράκια χθές καὶ πρῶην ἔτι ταῖς τοῦ βίου μερίμαις ἐγκαλινδοῦμενα, ἵνα χρόνον βραχὺν τὰς ὀφρὺς συναγάγωσι, καὶ φαῖα περιβάλλωνται, καὶ κατήρειαν ὑποκρίνωμεναι, ἐξαίφνης εἰς τοσαύτην ἡγᾶτον τιμὴν, ὅσῃν οὐδὲ ὄναρ λήψεσθαι προσεδάκησαν. Καὶ οἱ μὲν ἐκ πρώτης ἡλικίας εἰς ἔσχατον γῆρας τὴν ἑαυτῶν ἐκτείναντες ἀσκησιν, ἐν τοῖς ἀρχομένοις εἰσὶν· ἀρχοῦσι δὲ αὐτῶν οἱ παῖδες αὐτῶν, καὶ μηδὲ τοὺς νόμους ἀκηκόετες κατ' οὓς ταύτην δεῖ διοικεῖν τὴν ἀρχήν^γ. Ταῦτα καὶ πλείονα τούτων λέγοντες συνεχῶς ἡμῖν ἐπιφύονται. Ἐγὼ δὲ ὅτι μὲν ἀπολογησομαι πρὸς ταῦτα οὐκ ἔχω, θέμις δὲ σου φράσαι μοι. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς οὐδὲ εἰκῇ ταύτην οἶμαι σε φυγεῖν τὴν φυγὴν, καὶ πρὸς ἄνδρας οὕτω μεγάλους τοσαύτην ἀναδέξασθαι τὴν ἔχθραν, ἀλλὰ μετὰ τίνος λογισμοῦ καὶ σκέψεως ἐπὶ τοῦτο ἔλθειν, ὅθεν καὶ λόγον ἔτοιμον εἶναι σοι πρὸς ἀπολογίαν στοχάζομαι. Εἰπέ οὖν εἰ τινα πρόφασιν [367] δίκαιαν πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας δυνασμέμεθα λέγειν. Ὡν γὰρ αὐτὸς ἡδίκημαι παρὰ σοῦ, οὐδέν τι ἀπαιτῶ λόγον, οὐχ ὧν ἡπάτησας, οὐχ ὧν προδωκάς, οὐχ ὧν ἀπῆλασας παρ' ἡμῶν ἅπαντα τὴν ἐμπροσθεν χρόνον. Ἡμεῖς μὲν γὰρ καὶ τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν, ὡς εἰπεῖν, φέροντες, ἐνεθήκαμεν σου ταῖς χερσὶ· σὺ δὲ τοσαύτη πρὸς ἡμᾶς ἐχρήσω τῇ πανουργίᾳ, ὅσπερ ἐν εἰ πολέμιός σοι τινὰς φυλάσσας παρὸς καίτοι γε ἐχρῆν, εἰ μὲν ὠφέλιμον ταύτην ἦβεις ὅσῃν τὴν γνώμην, μηδὲ αὐτῆς τὸ^δ κέρδος φυγεῖν· εἰ δὲ ἐπιβλαβὴ, καὶ ἡμᾶς, οὐδὲ ἀπάντων ἀεὶ προτιμᾶν ἔλεγε, ἀπαλλάξαι τῆς ζημίας. Σὺ δὲ καὶ ὅπως ἐμπροσθόμεθα ἅπαντα ἐπαραξας· καὶ δόλου σοι καὶ ὑποκρίσεως ἰδέσθαι οὐδὲν πρὸς τὴν ἀδόλως καὶ ἀπλῶς ἅπαντα καὶ λέγειν καὶ πράττειν εἰωθότα πρὸς σέ. Ἄλλ' ὅμως, ὅπερ

ἔφην, οὐδὲν τούτων ἐγκαλῶ νῦν, οὐδὲ δυνείδω τὴν ἐρημίαν, εἰς ἣν κατέστησας ἡμᾶς, τὰς συνόδους διακόψας· ἐκείνας, ἐξ ὧν καὶ ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐκαρπώσαμεθα πολλάκις· ἀλλὰ πάντα ταῦτα ὀφίημι, καὶ φέρω σιγῇ καὶ πρῶως· οὐκ ἐπειδὴ πρῶως εἰς ἡμᾶς ἐπλημύλησας, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτον ἔθρακα ἑμαυτῷ τὸν νόμον ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἧς τὴν φίλιαν ἔστρεψα τὴν σὴν, ὑπὲρ ὧν ἂν θέλης ἡμᾶς λυπεῖν, μηδέποτε σε εἰς ἀπολογία ἀνάγκην καθιστᾶν. Ἐπεὶ, ὅτι γε οὐ μικρὰ^ε τὴν ζημίαν ἡμῖν ἐπήγαγες, οἶσθα καὶ αὐτός, εἰ γε μέμνησαι τῶν ῥημάτων, καὶ τῶν παρὰ τῶν ἔξωθεν περὶ ἡμῶν, καὶ τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων ἀεὶ· ταῦτα δὲ ἦν, ὅτι πολλὸν κέρδος ἡμῖν ὁμοφύχοις εἶναι τε καὶ φράττεσθαι τῇ πρὸς ἀλλήλους φιλίᾳ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἔλεγον, καὶ ἑτέροις πολλοῖς οὐ μικρὰν ὠφέλειαν τὴν ἡμετέραν ὁσεῖν ὁμόνοιαν· ἐγὼ δὲ ὠφέλειαν μὲν οὐδέποτε ἐνενόησα, τό γε εἰς ἐμὲ ἦκον, παρέξειν τισιν· ἔλεγον δὲ, ὅτι τοῦτο γοῦν ἀπ' αὐτῆς κερδανοῦμεν κέρδος οὐ μικρὸν, τὸ δυσχεῖρωτοι γενέσθαι· τοῖς καταγωνιάσασθαι βουλομένοις ἡμᾶς. Καὶ ταῦτα σε ὑπομιμνήσκων οὐκ ἐπαυσάμην ποτέ. Χαλεπὸς ὁ καιρὸς· οἱ ἐπιδουλοῦντες πολλοί· τὸ τῆς ἀγάπης γνήσιον ἀπόλλωλεν· ἀντιστοιχεῖται δὲ ὁ τῆς βασκανίας ὀλεθρος· ἐν μέσῃ παγίδῳ διαβαίνωμεν, καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεον περιπατοῦμεν· οἱ μὲν ἔτοιμοι τοῖς ἡμετέροις ἐψησθῆναι κακοῖς, εἰ ποτέ τι συμβαίη, πολλοὶ καὶ πολλαχόθεν^ς ἐφεστήκασιν· ὁδὲ συναλγῆσαν οὐδεὶς, ἢ καὶ εὐαρίθμητοι λίαν. Ὅρα μὴ διαστάντες ποτὲ πολλὴν τὴν γέλωτα ὀφλήσωμεν, καὶ τοῦ γέλωτος μείζονα τὴν ζημίαν· Ἀδελφός ἐπὶ ἀδελφοῦ βοηθοῦμενος ὡς πόλις ὀχυρά, καὶ ὡς μεμοχλημένη βασιλεῖα. Μὴ δὴ διαλύσης ταύτην τὴν γνησιότητα, μηδὲ διακόψης τὸν μοχλόν. Ταῦτα καὶ τὰ τούτων πλείονα ἔλεγον συνεχῶς, οὐδὲν μὲν ποτε ὑποπαύων τοιοῦτον, ἀλλὰ καὶ πάνυ σε τὰ πρὸς ἡμᾶς ὕγιαίνει νομίζων, ἐκ περιουσίας δὲ καὶ ὕγιαίνοντα θεραπεύειν βουλόμενος· ἐλάνθανον δὲ, ὡς εἴποιε, νοστοῦντι τὸ φάρμακον ἐπιτιθεῖς· καὶ οὐδὲ οὕτως ὁ δειλαιὸς ὦνησα, [368] οὐδὲ γέγονεν ἔμοι τι πλεόν ἐκ ταύτης τῆς ἄγαν προμηθείας. Πάντα γὰρ ἐκείνα βίβας ἀθρόως, καὶ οὐδὲ εἰς νοῦν βαλόμενος, ὥσπερ ἀνερμάτιστον πλοῖον εἰς πέλαγος ἡμᾶς ἀπειρον ἀφῆκας, οὐδὲν τὸν ἄγριον ἐκείνων ἐνόησας κυμάτων, ἅπερ ἡμᾶς ὑπομένειν ἀνάγκη. Εἰ γὰρ ποτε συμβαίη^η συκοφαντίαν, ἢ χλευασίαν, ἢ καὶ ἄλλην τινὰ ὕβριν καὶ ἐπῆρειαν ἐπνευχθῆναι ποθεν ἡμῖν (πολλὰς δὲ τὰ τοιαῦτα συμβαίνειν ἀνάγκη), πρὸς τίνα καταφευξόμεθα; τίνοι κοινωνήσμεθα τὰς ἡμετέρας ἀδυσμίας; τίς ἡμῖν ἀμύναι θελήσει, καὶ τοὺς μὲν λυποῦντας ἀνακόψει, καὶ ποιήσει μηκέτι λυπεῖν, ἡμᾶς δὲ παραμυθήσεται, καὶ παρασκευάσει τὰς ἐτέρων φέρειν ἀπαιδεύσις; Οὐκ ἔστιν οὐδεὶς, σοῦ πόρρωθεν ἐσχηκτός τοῦ δεινοῦ τούτου πολέμου, καὶ μηδὲ κραυγὴν ἀκούσαι δυναμένην^ι. Ἄρα οἶδας ὅσον εἰργασταί σοι κακόν; ἄρα νῦν γοῦν μετὰ τὸ πληξαι ἐπιγινώσκεις ὡς καιρίαν ἡμῖν ἔδωκας τὴν πληγὴν; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀφείσθω· οὐδὲ γὰρ ἔστι τὰ γενόμενα ἀναλῶσαι λοιπὸν, οὐδὲ πόρον τοῖς ἀπώροις εὑρεῖν. Τί πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἐροῦμεν; τί πρὸς τὰς αἰτίας ἀπολογησόμεθα τὰς ἐκείνων;

^α Ἄλλοι οὐκ εἰς μικρά.

^β Ἄλλοι δυσχεῖρωτοι εἶναι.

^γ Sic nonnulli recte. Vulg. πολλοὶ δὲ πολ. Enrt.

^δ Sic recte Savil. et aliquot mss. Legebatur συμβαίη. B.

^ε Ἄλλοι δυναμένην κατέ.

^α Duo mss. πάντῃ τῆς ἡμέρας μέρος τῆς πόλεως.

^β Quatuor mss. τῶν δὲ λοιπῶν, quae lectio non spernenda.

^γ Quidam mss. κατ' οὓς ταύτην αὐτοῦ διοικεῖ τὴν ἀρχήν.

^δ Sic maxima pars mss. Editi et alii mss. αὐτὸν το. Infra ὡδὲν post ἐδῆσεν deest in Savil. et in aliquot mss.

ἡ' ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ. Θάρσει, ἐφην ἐγὼ οὐ γὰρ ὑπὲρ τούτων εἶμι μόνον ἔτοιμος εὐθύναι ὑπέχειν, ἀλλὰ καὶ ὡν ἀνευθύνομαι ἡμᾶς ἀφίχα, καὶ τούτων περὶ αἰσθημάτων λόγον δοῦναι, ὡς ἂν οἷός τε ὦ. Καὶ, εἰ βούλει γέ, ἀπ' αὐτῶν πρῶτον τῆς ἀπολογίας ποιήσομαι τὴν ἀρχήν. Καὶ γὰρ ἂν εἴην ἄτοπος καὶ λίαν ἀγνώμων, εἰ τῆς παρὰ τῶν ἔξωθεν δόξης φροντίζω, καὶ ὅπως παύσονται ἡμεῖς ἐγκαλοῦντες, πάντα ποιῶν, τὸν ἀπάντων μοι φίλτατον, καὶ τοσαύτη πρὸς ἡμᾶς αἰδοῖ κεκρημένον, ὡς μηδὲ ὑπὲρ ὧν ἡδικηθῆναι φησὶν ἐγκαλέσαι θελήσει, ἀλλὰ παρ' οὐδὲν τὰ β' αὐτοῦ θέμενον ἔτι τῶν ἡμετέρων φροντίζειν, μὴ δυνάμην ὡς οὐκ ἀδικῶ πείσαι, ἀλλὰ μέλζονι περὶ αὐτῶν φαινομένην κεκρημένον βραθυμίᾳ ἥς αὐτὸς περὶ ἡμᾶς ἐπεδείξατο σπουδῆς. Τί ποτε οὖν σε ἡδικήκαμεν, ἐπειδὴ καὶ ἐνεῦθεν ἐγνώκαμεν εἰς τὸ τῆς ἀπολογίας ἀφείναι πέλαγος; ἄρα ὅτι σε παρεκρουσάμεθα, καὶ τὴν ἡμετέραν ἐκρούσαμεν γνώμην; Ἄλλ' ἐπὶ κέρδει καὶ τοῦ ἀπατηθέντος σου, καὶ οἷς ἀπατήσαντές σε προδύωκαμεν. Εἰ μὲν γὰρ δι' ὅλου τὸ τῆς κλοπῆς κακὸν, καὶ οὐκ ἔστιν εἰς δέον αὐτῷ χρῆσασθαι ποτε, δοῦναι ἔτοιμοι δίκην ἡμεῖς, ἦν ἂν αὐτὸς ἐθέλῃ; μᾶλλον δὲ σὺ μὲν οὐδέποτε παρ' ἡμῶν ἀνέβη δίκην λαβεῖν, ἡμεῖς δὲ αὐτῶν καταγωνισάμεθα ταῦτα, ἃ τῶν ἀδικούντων οἱ δικάζοντες, ὅταν αὐτοὺς ἔλωσιν, οἱ κατήγοροι. Εἰ δὲ οὐκ αἰετὸν τὸ πρᾶγμα ἐπιβλαβές, ἀλλὰ παρὰ τὴν τῶν χρωμένων προαίρεσιν γίνεται φαῦλον ἢ καλόν, ἀφελὲς ἐγκαλεῖν τὸ ἡπατήσθαι, δεῖξον ἐπὶ κακῷ τούτου τεχνασσάμενους, ὡς ἔως ἂν τοῦτο ἀπῇ, μὴ ὅτι μέμψεις καὶ αἰτίας ἐπάγειν, ἀλλὰ καὶ ἀποδείξασθαι τὸν ἀπατῶντα δίκαιον ἂν εἴη τοὺς γὰρ εὐγνωμόνως διακείσθαι βουλομένους. Τοσοῦτον [369] γὰρ ἔχει πέρδος εὐκαίρια ἀπάτη, καὶ μετὰ τῆς ὀρθῆς γινομένην διανοίας, ὡς πολλοὺς, ὅτι μὴ παρεκρούσαντο, καὶ δίκην δοῦναι πολλάκις. Καὶ εἰ βούλει γὰρ τῶν στρατηγῶν τοὺς ἑξ αἰῶνος εὐδοκίμησαντας ἐξετάσαι, τὰ πλείονα αὐτῶν τρῶπαια τῆς ἀπάτης εὐρήσεις ὅντα κατορθώματα, καὶ μᾶλλον τούτους ἐπαινουμένους, ἢ τοὺς ἐκ τοῦ φανεροῦ κρατοῦντας. Οἱ μὲν γὰρ μετὰ πλείονος τῆς δαπάνης καὶ τῆς τῶν χρημάτων, καὶ τῆς τῶν σωματικῶν κατορθούσεως τοὺς πολέμους, ὡς μὴδὲν αὐτοὺς πλεόν ἀπὸ τῆς νίκης γίνεσθαι, ἀλλὰ παρ' οὐδὲν ἦσαν ἡττημένων τοὺς κρατήσαντας δυστυχεῖν, καὶ τῶν στρατευμάτων ἀνηλωμένων, καὶ τῶν νικημένων κεκρυμένων. Πρὸς δὲ τούτους οὐδὲ τῆς ἐπὶ τῇ νικῇ δόξης αὐτοὺς ἀφίσταν ἀπολαύσαι πάσης· μέρος γὰρ αὐτῆς οὐ μικρὸν συμβαίνει καὶ τοὺς πεπωκένους καρποῦσθαι, διὰ τὸ ταῖς ψυχαῖς νικῶντας τοῖς σώματιν ἡττηθῆναι ὁ μόνος· ὡς, εἰ γὰρ ἐνῆν βαλλομένων μὴ πίπτειν, μηδὲ ἐπελθὼν ὁ θάνατος αὐτοὺς ἔπαυσεν, οὐκ ἂν ἔστησαν τῆς προθυμίας ποτέ. Ὁ δὲ ἀπάτη κρατῆσαι δυνηθεὶς, οὐ συμφορὰ μόνον ἴ, ἀλλὰ καὶ γέλωτι περιβάλλει τοὺς πολέμους. Οὐ γὰρ ὥσπερ ἐκεῖ τοὺς ἐπαίνους ἐξ ἰσῆς ἀμφοτέρω ἀποφέρονται τοὺς ἐπὶ τῇ βίῳ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα τοὺς ἐπὶ τῇ φρονήσει, ἀλλ' ὅλον τῶν νικούντων ἔστι τὸ βραβεῖον, καὶ, τὸ τοῦτον οὐκ ἔλαττον, τὴν ἀπὸ τῆς νίκης ἡδονὴν ἀκέραιον τῇ πόλει φυλάττουσιν. Οὐ γὰρ ἔστιν ὥσπερ ὁ ἀπὸ τῶν χρημάτων πλοῦτος καὶ τὸ τῶν σωματικῶν πλήθος, ἢ τῆς ψυχῆς φρόνησις· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν, ὅταν τις αὐτοῖς ἐν τοῖς πολέμοις χρητῇ συνεχῶς, δαπανᾶσθαι συμβαίνει καὶ ἀπολείπειν τοὺς ἔχοντας, αὕτη δὲ, ὥσπερ ἂν τις αὐτὴν ἀνα-

κινή, τοσοῦτω μᾶλλον αὐξέσθαι πέφυκεν. Οὐκ ἐν τοῖς πολέμοις δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν εἰρήνῃ πολλὴν καὶ ἀναγκαίαν εὐροί τις ἂν τῆς ἀπάτης τὴν χρῆσιν, καὶ οὐ πρὸς τὰ τῆς πόλεως πράγματα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν οἰκίᾳ πρὸς γυναῖκα ἀνδρὶ, καὶ πρὸς ἀνδρα γυναίκε, καὶ πατρὶ πρὸς υἱόν, καὶ πρὸς φίλον φίλῳ, ἥδη δὲ καὶ πρὸς πατέρα παισὶ. Καὶ γὰρ τῶν τοῦ Σαοῦλ χειρῶν ἡ τοῦ Σαοῦλ θυγάτηρ οὐκ ἴσχυσεν ἂν ἐτέρως ἐξελεῖσθαι τὸν ἀνδρα τὸν αὐτῆς, ἀλλ' ἡ μετὰ τοῦ παραλογίσασθαι τὸν πατέρα. Καὶ ὁ ταύτης δὲ ἀδελφός, τὸν ὑπ' ἐκείνης διασωθέντα σώσαι βουλομένους κινδυνεύοντα πάλιν, τοῖς αὐτοῖς ὅπλοις ἐχρήσατο, ὥσπερ καὶ ἡ γυνή.

Καὶ ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων πρὸς ἐμὲ, φησὶν. οὐδὲ γὰρ ἐχθρὸς ἐγὼ καὶ πολέμιος, οὔτε τῶν ἀδικούντων ἐπιχειροῦντων, ἀλλ' ἅπαν τοῦναντίον τῇ σῇ γὰρ γνώμῃ τὰ ἐμαυτοῦ πάντα ἐπιτρέφας αἰετὸν ταύτη εἰσέμην, ἥπερ ἐκέλευσας.

Θ'. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ. Ἄλλ', ὦ θαυμάσιε καὶ ἀγαθώτατε, διὰ τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς φάσας εἶπον, ὅτι οὐκ ἐν πολέμῳ μόνον, οὐδ' ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς, ἀλλὰ καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐπὶ τοὺς φίλτατους χρῆσθαι ἡ ταύτη καλόν. Ὅτι γὰρ οὐ τοῖς ἀπατῶσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀπατωμένοις τοῦτο χρήσιμον, προσελθὼν τινι τῶν ἱατρῶν ἑρώτησον, πῶς ἀπαλλάττουσι τῆς νόσου τοὺς κάμνοντας, καὶ ἀκούσῃ παρ' αὐτῶν, ὅτι οὐκ ἀρκοῦνται τῇ τέχνῃ μόνῃ, ἀλλ' ἔστιν ὅπου καὶ τὴν ἀπάτην παραλαβόντες, καὶ τὴν παρ' αὐτῆς βοήθειαν καταμιζάντες, οὕτως [370] ἐπὶ τὴν ὑγίαν τοὺς ἀθινοῦντας ἐπανήγαγον. Ὅταν γὰρ τὸ δυσάρεστον τῶν ἀρρώστουμένων καὶ τῆς νόσου δὲ αὐτῆς τὸ δυστράπελον μὴ προσήται τὰς τῶν ἱατρῶν συμβουλὰς, τότε τὸ τῆς ἀπάτης ὑποδύναται προσωπείῃ ἀνάγκῃ, ἢ ὥσπερ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῶν γενομένων ἡ ἀλήθειαν κρύψαι δυνηθῶσιν. Εἰ δὲ βούλει, καὶ ἐγὼ σοι διηγῆσομαι ὅλον ἕνα ἐκ πολλῶν, ὧν ἤκουσα κατασκευάζειν ἱατρῶν παῖδας. Ἐπέπεσε ποτὲ τινι πυρετὸς ἀθρόως καὶ πολλῆς τῆς σφοδρότητος, καὶ ἡ φλόξ ἤρετο· καὶ τὰ μὲν δυνάμενα σβέσαι τὸ πῦρ ἀπετρεφέτο ὁ νοσῶν, ἐπεθύμει δὲ καὶ πολὺς ἐνέκειτο, τοὺς εἰσιόντας πρὸς αὐτὸν ἅπαντας παρακαλῶν, ἄκρατον ὀρέξαι πολὺν, καὶ παρασχέειν ἐμφορηθῆναι τῆς ὀλεθροῦ ταύτης ἐπιθυμίας. Οὐ γὰρ τὸν πυρετὸν ἐκκαύσειν μόνον ἐμελλεν, ἀλλὰ καὶ παραπληρῆς παραδῶσειν τὸν δελταῖον, εἰ τις αὐτῷ πρὸς ταύτην εἴζε τὴν χάριν. Ἐνταῦθα τῆς τέχνης ἀπορρομένης καὶ οὐδεμιᾶ ἐχούσης μηχανῇ, ἀλλὰ παντελῶς ἐκβεβλημένης, εἰσελθοῦσα τοσαύτη ἐπεδείξατο τὴν αὐτῆς δύναμιν ἢ ἀπάτην, ὅσῃν αὐτεῖα παρ' ἡμῶν ἀκούσῃ. Ὁ γὰρ ἱατρὸς ἄρτι ἀπὸ τῆς καίμηνου προσελθὼν ἄγῃς ὀστράκου λαβὼν, καὶ βάψας οἶνον πολλόν, εἶτα ἀνασπάσας κενὸν καὶ πλήσας ὕδατος, κελεῖται τὸ δωματίον ἐνθα κατέκειτο ὁ νοσῶν συστιάσαι παραπετάμασι πολλοῖς, ἵνα μὴ τὸ φῶς ἐλέγξῃ τὸν ὅλον, καὶ δίδωσιν ἐκπτεῖν ὡς ἀκράτου πεπληρωμένον. Ὁ δὲ πρὶν εἰς τὰς χεῖρας λαβεῖν ὑπὸ τῆς ὁσμῆς προσπεσούσης εὐθέως ἀπατηθεὶς οὐδὲ πολυπραγμοῦν ἠγέσχετο τὸ δοθῆν, ἀλλὰ ταύτη πειθόμενος, καὶ μὴ σκότειι λαπεῖν, ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἐπειγόμενος, ἔσπεσε τὸ δοθῆν ἢ μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας, καὶ ἐμφορηθεὶς ἀπειανάξαστο τὸ πνίγος εὐθέως, καὶ τὸν ἐπικείμενον ἐφυγε κίνδυνον. Εἶδες τῆς ἀπάτης τὸ κέρδος; Καὶ εἰ πάντας βούλοιτό τις τῶν ἱατρῶν καταλέγειν τοὺς δόλους, εἰς ἀπειρον ἐκπεσεῖται μῆκος ὁ λόγος. Οὐ μόνον δὲ τοὺς τὰ σώματα θεραπεύοντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν ψυχικῶν νοσημάτων ἐπιμελομένους εὐροί τις ἂν συνεχῶς τοῦτο κεκρημένους τῷ φαρμάκῳ. Οὕτω τὰς πολλὰς μυριάδας ἐκείνας τῶν Ἰουδαίων ὁ μακάριος προσηγάγετο

^a Aliquot mss. παύσαντο.

^b Sic Savil. .et alii. Aliquot mss. Alii ἀλλὰ προῖον τὰ. Alii ἀλλὰ προῖον τὰ.

^c Duo mss. αὐτοὺς ἐλέγχουσιν.

^d Hec deest in tribus mss. Infra Savil. et alii quidam tamē. Paulo post aliquot mss. ἀφίσταν.

^e Alii ἡττασθαι. Mox βαλλομένους Savil. et omnes fere mss. Morel. βουλομένους.

^f Alii μόνῃ. Mox Savil. et maxima pars mss. ἀποφέρονται, Morel. φέρονται.

^g Sic Savil. .et magna pars mss. Editi ἐχρητο.

^h Alii χρῆσασθαι.

ⁱ Alii γινόμενον.

^j Quatuor mss. ἔσπεσε τὸ δοθῆναι. Alii ut in textu. Paulo post eūδως deest in Morel., sed habetur in Savil. et in omnibus pene codd. Mox aliquot mss. ἐξέφυγε.

— CHRYSOSTOMUS. Bono, inquam, animo esto; neque enim ad horum tantum rationem reddendam paratus sum, sed et in quibus nos culpa immunes dimisisti, in iis etiam pro virili mea defensionem parare conabor; ac si libet, ab iis ipsis ordiar. Siquidem absurdus admodumque ingratus essem, si exterorum opinionem curans, nihilque non agens ut ei accusandi finem faciant, virum mihi omnium amicissimum, qui tanta erga me usus sit verecundia, ut ne quidem de illata sibi, ut putat, injuria conqueri velit, imo etiam suis posthabitis de nostris insuper satagat, non possim flectere, meque apud illum de illata injuria purgare, quin etiam majore erga illum segnitie uti videar, quam ille sollicitudine erga me utitur. Qua igitur in re te læsimus, quandoquidem hinc constituimus apologiæ pelagus ingredi? an quia te circumvenimus, nostramque tibi mentem celavimus? Atqui illud cum pro tui decepti, tum pro eorum etiam, quibus te fallendo prodidimus, utilitate fecimus. Si itaque astutia semper mala, neque illa unquam vel ad quodlibet commodum uti liceat, paratus sum pœnas dare quascumque volueris: seu potius quia numquam ex me pœnas exigere sustinebis, eas ipsi nobismetipsis irrogabimus, quas solent iudices sentibus, cum ab actoribus suis rei peracti fuerint. Sin vero astutia non semper noxia est, sed pro eorum qui illa utuntur animo seu mala seu bona efficitur, missam faciens criminationem istam, qua te circumventum quereris, proba nos in malum astu usos esse: donec enim id abfuerit, non criminari, sed laudare decipientem æquum fuerit apud eos saltem qui aliquam æqui bonique rationem habent. Tantum enim lucri habet opportuna bonoque animo parata fraus, ut multi sæpe, quod ea non usi sint, pœnas dederint. Ac si velis duces exercituum examinare ab orbe condito celebriores, illorum tropæa quam plurima dolo parata comperies, eosque majori laude celebratos, quam qui aperto Marte vicerunt. Nam hi quidem majori pecuniarum hominumque dispendio hostes superant, ita ut plerumque nihil commodi ex victoria referant, sed non minorem¹ victores quam victi tum exercitus tum ærarii jacturam faciant. Ad hæc vero non sinunt eos victi tota victoriæ gloria frui; etenim ipsis ejus pars non minima cedit, utpote qui animis victores, corporibus solum inferiores fuerint; ita ut, si potuissent confossi² non cadere, neque mors illos prostravisset, numquam alacritatem anni amisissent. Qui vero fraude vincere potuit, non calamitosos solum, sed etiam risu dignos efficit hostes. Non enim, ut illic, parem utrique fortitudinis, ita et hic ambo prudentiæ laudem referunt; sed integrum victoribus victoriæ præmium cedit: quodque non minus est, victoriæ voluptatem civitati sinceram servant. Neque enim perinde se habent pecuniarum copia hominumque multitudo, atque animi prudentia; siquidem illa in usu bellico frequenti consumi solent, atque possessores suos deserere; hæc

vero quanto magis exerceas, tanto magis augetur. Neque solum in bellis, sed etiam pacis tempore, magnum necessariumque fraudis usum esse comperias, nec tantum ad civitatis negotia, sed et ad domestica, viro adversus uxorem, uxori adversus virum, patri in filium, amico in amicum, imo etiam filio in patrem. Neque enim alio modo potuit filia Sæulis virum suum e manibus ejus eruere, quam patrem decipiendo (1. Reg. 19. 12). Ejusque frater jam ereptum a sorore, iterumque periclitantem servare cupiens, iisdem quibus uxor ejus usus est telis (Ibid. 20. 8).

Tum BASILIUS, Nihil hæc ad me, inquit, neque enim hostis sum vel inimicus, neque ex eorum numero, quibus lædendi animus est; contra vero tunc semper sententiæ omnia mea commisi, cui semper, quando tu jussisti, obsequutus sum.

9. *Magna ex tempestiva fraude utilitas.* — CHRYSOSTOMUS. At, o vir admirande atque optime, ideo tibi jam antea dixi, non in bello tantum et contra hostes, sed etiam in pace et adversus amicissimos fraude uti interdum opus esse. Quod autem ea non modo decipientibus, sed etiam deceptis utilis sit, a quopiam medicorum sciscitare, quonam illi modo ægros a morbo liberent; audiesque ipsos non arte tantum quæ, sed et fallaciam interdum adhibere, atque ejus auxilio adhibito ægros sanitati restituere. Quando enim tum morbo laborantium morositas, tum morbi ipsius difficultas medicorum consilium non admittit, tunc fallaciæ personam induere coguntur, ut quemadmodum in scena rei veritatem obtegere possint. Atque hic, si placet, unum tibi ex multis dolum enarrabo, quem a medicis concinnatum audiui. Incidit quidam in febrim ardentem ac vehementissimam: æstus ingens erat, ac cuncta ea, quæ ignem exstinguere poterant, respuebat æger. Cupiebat autem et apud omnes se adeuntes instabat, sibi merum large porrigerent, et exitiosam illam cupidinem implere procurarent. Quod sane non febrim modo inflammasset, sed miserum in furorem conjecisset, si quis tamen talem ipsi gratiam exhibuisset. Cum hic ars nihil proficeret, nullamque machinam excogitare posset, imo prorsus ea rejicienda videretur, ejus vices fallacia suscipiens vini tantam ostendit, quantam mox audies. Etenim medicus vas testaceum recens e fornace eductum vino permulto immersit: abstractum hinc vacuum cum aqua replevisset, jubet ægrotantis cubiculum velis multis obumbrari, ne lux dolum proderet; et ægro vas quasi mero plenum propinat: quo vix manibus apprehenso ægrotus vini odore statim deceptus, quod oblatum fuerat non curavit examinandum, sed odore illectus ac tenebris delusus, urgente etiam cupidine, multa cum aviditate hausit; ac satius suffocationem statim³ excussit, et imminens periculum effugit. Viden⁴ fallaciæ lucrum? Quod si quis omnes medicorum dolos recensere velit, oratio sane longior, quam par sit, evadet. Nec solum ii, qui corpora curant, sed etiam ii, qui animæ morbis curandis vacant, hoc frequenter remedio uti compe-

¹ Deest, *minorem*, in tribus Mss.

² Sic Savil. et omnes fere Mss.; Morel. habet, *volentes*.

³ In Morel. deest, *statim*; sed habetur in Savil. et in omnibus pene codicibus.

riuntur. Sic beatus Paulus (*Act. 21. 26*) multas illas Judæorum myriadas attraxit (*Id. 16. 5*): hoc item consilio Timotheum circumcidit ille, qui Galatis (*Gal. 5. 2*) scribebat¹ nihil profuturum Christum iis qui circumciduntur. Ideo legi se subdidit is, qui justitiam ex lege post fidem in Christum detrimentum putabat (*Philipp. 3. 7*). Fraudis quippe magna vis, dum ne doloso consilio offeratur. Imo vero hæc minime fraus appellanda est, sed œconomia, sapientia et ars quædam, quæ possit multos exitus in rebus arduis reperire, animæque delicta emendare. Neque enim Phineem homicidam dixerim (*Num. 25. 7*), quod plaga una duos occiderit: quemadmodum neque Heliam (*4. Reg. 1. 9-12*) ob illos centum milites eorumque duces, ac magnum illum sanguinis torrentem, quem ex eorum qui dæmonum sacrificuli erant cæde manare

¹ Sic Savil. et aliquot Mss. In B. *comminatur*.

fecit (*3. Reg. 18. 34*). Nam si hoc concederemus, et si res ipsas nudas, non expenso auctorum consilio, expendere quis voluerit, Abraham occisi nati damnare quivis poterit (*Gen. 22. 5; 27. 19*); nepotem item et abnepotem ejus maleficii et doli accusare (*Exod. 11. 2*): sic enim ille primogenituram obtinuit; hic vero Ægyptiorum divitias in Israelitarum exercitus transtulit. At non ita se res habet, non ita sane: apage tantam audaciam. Non modo enim illos culpa vacare dicimus, sed etiam eo nomine miramur; quandoquidem ipse Deus illos ideo laudavit. Namque ille fallax jure dicatur, qui id inique aggreditur, non autem qui sano id consilio facit¹. Sæpeque contingit ut fallere sit opus, ut per hujusmodi artem magna utilitas importetur. Qui autem recta via incedit, ei quem fallere noluit magna sæpe mala intulit.

¹ Hæc, non autem qui sano id consilio facit, desunt in maxima Mss. parte, sed habentur in Savil. et Morel.

LIBER SECUNDUS.

HÆC INSUNT LIBRO SECUNDO:

- I. Sacerdotium grande esse signum charitatis erga Christum.
- II. Hoc ministerium aliis antecellere.
- III. Magnum et admirandum animum requirere.
- IV. Rem esse plenam difficultatum ac periculorum.
- V. Nos propter caritatem in Christum rem istam fugisse.
- VI. Demonstratio virtutis Basilii, ac vehementis ejus caritatis.
- VII. Quod non in contumeliam eorum, qui nos elegerant, ordinationem effugerimus.
- VIII. Quod etiam fugiendo a vituperatione illos eruerimus.

Quod igitur ex æquo et bono fraudis vi uti liceat, imo potius quod eam non fraudem, sed admirandam œconomiam appellare oporteat, pluribus poterat comprobari. Quia vero quæ superius dicta sunt ad id demonstrandum sufficiunt, grave molestumque putarim supervacaneam prolixamque ea de re orationem texere. Tuum de reliquo erit ostendere, num ex commodo tuo fraus ea a nobis adhibita sit. Tum BASILIUS: Ec quod, inquit, nobis lucrum ex tali vel œconomia vel sapientia, et quomodo eam appellare libeat, ut persuasum nobis sit nos a te non fuisse deceptos?

1. *Sacerdotium grande esse signum caritatis erga Christum.* — JOANNES¹. Ecquid, inquam, hoc lucro majus fuerit, quam si hæc agamus, quæ dilectionis erga Christum argumenta esse dixit ipse Christus, qui apostolorum coryphæum sic alloquitur, *Petre*, inquit, *amas me* (*Joan. 21. 15*)? id illo consistente, adjungit: *Si amas me, pasce oves meas*. Interrogat discipulum Magister, num diligatur ab eo, non ut ediscat: quomodo enim ediscat cum omnium corda norit? sed ut nos doceret, quantum cordi sibi esset hujusmodi gregis præfectura. Id cum palam sit, illud item manifestum erit, magnam fore mercedem laboranti in iis, quæ magno apud Christum in pretio

sunt. Nam si, cum quosdam videmus famulorum vel pecorum¹ nostrorum curam habere, sollicitudinem illam pro argumento amoris erga nos habemus, etiamsi illa omnia pecunie pretio emanant: qui non pecunia aut alio quopiam simili, sed propria morte hunc gregem emit, et pro ovilis pretio sanguinem dedit, quanto præmio pastores ejus remunerabit? Quamobrem cum dixisset discipulus, *Tu scis, Domine, quia amo te*, et dilectum ipsum in dilectionis testem vocasset: non hic stetit Servator, sed dilectionis argumentum adjecit. Non enim quantum Petrus se diligeret ostendere tunc volebat: nam id nobis ex multis argumentis jam palam erat; sed quantum ipse Ecclesiam diligeret suam, et Petrum et nos omnes edoceri voluit, ut magnam et nos hac in re sollicitudinem exhiberemus (*Rom. 8. 32*). Cur enim Deus Filio suo unigenito non pepercit, sed quem unicum habebat tradidit (*Joan. 3. 16*)? Ut eos qui inimico erga se animo essent sibi reconciliaret, et peculiarem sibi populum faceret. Cur sanguinem effudit? Ut has emeret oves, quas Petro et successoribus ejus tradidit (*Tit. 2. 14*). Jure² ergo dicebat Christus, *Quisnam est fidelis servus et prudens, quem constituit dominus ejus super domum suam* (*Matth. 24. 45*)? Rursum verba dubitantis sunt, etsi qui loquitur nihil dubitans ea proferat: sed quemadmodum cum Petrum interrogaret num se diligeret, non ideo sciscitabatur quod vellet discipuli amorem explorare, sed ut proprii amoris magnitudinem declararet; ita et nunc cum dicit, *Quisnam est fidelis servus et prudens*? non hoc ait, quod ei ignotus sit fidelis ac prudens servus, sed quod ostendere velit, quam rari sint hujusmodi servi, et quanta sit illius magistratus amplitudo. Vide itaque quantum sit præmium: *Super omnia*, inquit, *bona sua constituet eum*.

¹ In aliquot codicibus hic inscribitur, *Joannes*, supple, *Chrysostomus*, quæ est altera colloqui persona. In aliis secus.

¹ Sic Savil. et plurimi Mss. In Morel. et aliis, *famulorum et propinquorum*, legitur.

² Aliquot Mss., *jure ac juste*.

Παῦλος. Μετὰ ταύτης τῆς προαιρέσεως τὸν Τιμόθεον περιέτεμεν ὁ Γαλάταις ἐπιστέλλων ^a, ὅτι Χριστὸς οὐδὲν ὠφελῆσαι τοὺς περιτεμνομένους. Διὰ τοῦτο ὑπὸ νόμον ἐγένετο ὁ ζημίαν ἡγούμενος μετὰ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν τὴν ἀπὸ τοῦ νόμου δικαιοσύνην. Πολλὴ γὰρ ἡ τῆς ἀπάτης ἰσχὺς· μόνον μὴ μετὰ δολερᾶς προσαγέσθω ^b τῆς προαιρέσεως. Μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἀπάτην τὸ τοιοῦτο δεῖ καλεῖν, ἀλλ' οἰκονομίαν· τινὰ καὶ σοφίαν καὶ τέχνην ἱκανὴν πολλοὺς πόρους ἐν τοῖς ἀπόροις εὐρεῖν, καὶ πλημμελείας ἐπανορθῶσαι ψυχῆς. Οὐδὲ γὰρ τὸν Φινεὲς ἀνδροφόνον εἶποιμ' ἂν ἐγωγε, καίτοι γε μὴ πλὴγῇ δύο σώματα ἀνέλειν· ὥσπερ οὐδὲ τὸν Ἠλίαν μετὰ τοὺς ἐκατὸν στρατιώτας, καὶ τοὺς τούτων ἡγεμόνας, καὶ τὸν πολὺν τῶν αἱμάτων χειμάρρουν, ὃν ἐκ τῆς τῶν ἱερωμένων τοῖς δαίμοσιν ἐποίησε βέβουαι σφαγῆς. Εἰ γὰρ τοῦτο

συγχωρήσαιμεν, καὶ τὰ πράγματα τῆς τῶν πεποικηκέντων προαιρέσεως τις γυμνάσας ἐξετάζοι καθ' ἑαυτά, [371] καὶ τὸν Ἀβραάμ παιδοκτονίας ὁ βουλόμενος κρίνει, καὶ τὸν ἔγγονον τὸν ἐκείνου καὶ τὸν ἀπόγονον κακουργίας καὶ δόλου γράφεται. Οὕτω γὰρ ὁ μὲν τῶν τῆς φύσεως ἐκράτησε πρεσβείων, ὁ δὲ τὸν τῶν Αἰγυπτίων πλοῦτον εἰς τὸν τῶν Ἰσραηλιτῶν μετήνεγκε στρατόν. Ἄλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστιν· ἀπαγε τῆς τόλμης. Οὐ γὰρ μόνον αὐτοὺς αἰτίας ἀφίμεν, ἀλλὰ καὶ θαυμάζομεν διὰ ταῦτα, ἐπεὶ καὶ ὁ Θεὸς αὐτοὺς διὰ ταῦτα ἐπήνεσεν. Καὶ γὰρ ἀπατεῶν ἐκείνους ἂν εἴη καλεῖσθαι δίκχιος ὁ τῷ πράγματι κεχρημένος ἀδίκχιος, οὐχ ὁ μεθ' ὁμοίου γνώμης τοῦτο ποιεῖν ^c. Καὶ πολλὰς ἀπατῆσαι δέον, καὶ τὰ μέγιστα διὰ ταύτης ὠφελῆσαι τῆς τέχνης, ὁ δὲ ἐξ εὐθείας προσενχθεὶς κατὰ μεγάλα τὸν οὐκ ἀπατηθέντα εἰργάσατο.

^a Savil. et aliquot mss. ἐπιστέλλων, alii ἀπειλῶν.

^b Savil. et alii codi. προσαγέσθω, alii προαγέσθω.

^c Hæc, οὐχ ὁ μεθ' ὁμοίου γνώμης τοῦτο ποιεῖν, desunt in maxima mss. parte, sed habentur in Savil. et Morel.

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΔΕΥΤΕΡῳ ΛΟΓῳ.

- ^a· ὅτι μέγιστος ἡ ἱερωνία τεκμήριον τῆς εἰς τὸν Χριστὸν ἀγάπης.
^b· ὅτι ἡ ταύτης ὑπερηφάνεια μὴ ζῶν ἀλλ' ὄψων.
^γ· ὅτι πολλὰς διείλετο ψυχὰς· καὶ θαυμαστὴς.
^δ· ὅτι πολλὰς τὸ πρῶτον δουλείας γέμει καὶ κινδύνους.
^ε· ὅτι τῆς εἰς τὸν Χριστὸν ἀγάπης ἵκανον τὸ πρῶτον ἱερὸν ἔργον.
^ς· ἀπόδειξις τῆς ἀγάπης τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἀγάπῃ τῆς ἀρετῆς.
^ζ· ὅτι οὐχ ἰδρύεται ἐπὶ αὐτοῖς φερεσμένοις ἱεράρχοι τῶν χειροτονίων.
^η· ὅτι καὶ μέγιστος αὐτοῖς ἀπλάττειν διὰ τῆς σοφίας.

Ὅτι μὲν οὖν ἔστι καὶ ἐπὶ καλῇ τῇ τῆς ἀπάτης κεχρησθαι δυναμί, μᾶλλον δὲ ὅτι μὴδὲ ἀπάτην δεῖ τὸ τοιοῦτο καλεῖν, ἀλλ' οἰκονομίαν· τινὰ θαυμαστὴν, ἐνὴν μὲν καὶ πλεονα λέγειν· ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ εἰρημένα πρὸς ἀπόδειξιν ἱκανὰ γέγονε, φορτικὸν καὶ ἐπαχθὲς περιττὸν τῷ λόγῳ προστιθέναι μῆκος. Σὺν δὲ ἂν εἴη δεκνύναι λοιπὸν. εἰ μὴ τῷ πράγματι τούτῳ πρὸς τὸ κέρδος ἐχρησμέθα τὸ σὸν. Καὶ ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Καὶ ποῖον ἡμῖν κέρδος, φησὶν, ἐκ ταύτης γέγονε τῆς οἰκονομίας, ἡ σοφίας, ἡ ὅπως ἂν αὐτὴν χαίρης· καλῶν, ἵνα πεισθῶμεν ὅτι οὐκ ἡπατήμεθα παρὰ σοῦ;

^a· ἸΩΑΝΝΗΣ. Καὶ τί τούτου τοῦ κέρδους, ἔφη, ἂν γένοιτο μείζων, ἢ τὸ ταῦτα φαίνεσθαι πράττοντας, ἀπερ δειγμάτων τῆς εἰς τὸν Χριστὸν ἀγάπης αὐτὸς ἐφησεν εἶναι ὁ Χριστός; Πρὸς γὰρ τὸν κορυφαῖον τῶν ἀποστόλων διαλεγόμενος, Πέτρε, φησὶν, φιλεῖς με; τούτου δὲ ὁμολογήσαντος, ἐπiléγει, Εἰ φιλεῖς με, ποίμινε τὰ πρόβατά μου. Ἐρωτᾷ τὸν μαθητὴν ὁ διδάσκαλος, εἰ φιλοῖτο παρ' αὐτοῦ, οὐχ ἵνα αὐτὸς μάθῃ (πῶς γὰρ ὁ τὰς ἀπάντων ἐμβατεύων καρδίας), ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς ὁδοῖ, ὅσον αὐτῷ μέλει τῆς τῶν ποιμνίων ἐπιστάσις τούτων. Τούτου δὲ ὁνοῦς δῆλου, χάκειν ὁμοίως ἔσται φανερόν, ὅτι πολλὸς καὶ ἀφατος ἀποκρίσεται μισθὸς τῷ περὶ ταῦτα πονομένῳ [372] ἃ πολλοῦ τιμᾶται ὁ Χριστός. Εἰ γὰρ ἡμεῖς, ὅταν ἴδωμεν τῶν οἰκετῶν ἢ τῶν ὁρεμμάτων ^a τῶν ἡμετέρων ἐπιμελομένους τινὰς, τῆς

περὶ ἡμᾶς ἀγάπης τὴν εἰς ἐκεῖνα σπουδὴν τιθέμεθα σημεῖον, καίτοι γε ταῦτα πάντα χρημάτων ἐστὶν ὠνήτὰ, ὁ μὴ χρημάτων, μὴδὲ ἄλλου τινὸς τοιοῦτου, ἀλλ' ἰδίῳ θανάτῳ τὸ ποίμνιον πριάμενος τοῦτο, καὶ τιμὴν τῆς ἀγάπης τὸ αἶμα δοὺς τὸ ἑαυτοῦ, πόση τοὺς ποιμαίνοντας αὐτὴν ἀμείψεται δωρεᾷ; Διὰ τοι τοῦτο εἰπόντος τοῦ μαθητοῦ, Σὺ οἶδας, Κύριε, ὅτι φιλοῦ σε, καὶ μάρτυρα τῆς ἀγάπης αὐτὸν τὸν ἀγαπώμενον καλέσαντος, οὐκ ἔσται μέχρι τούτου ^b ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς ἀγάπης προσέθηκε σημεῖον. Οὐ γὰρ ὅσον ὁ Πέτρος αὐτὸν ἐφίλει, τότε ἐπιδειξάι ἐβούλετο· καὶ γὰρ ἐκ πολλῶν τοῦτο ἦδη ἡμῖν γέγονε δῆλον· ἀλλ' ὅσον αὐτὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἀγαπᾷ τὴν ἑαυτοῦ, καὶ Πέτρον καὶ πάντας ἡμᾶς μαθεῖν ἠθέλησεν, ἵνα πολλὴν καὶ ἡμεῖς περὶ ταῦτα ^c εἰσφέρωμεν τὴν σπουδὴν. Διὰ τί γὰρ Ἰησοῦ καὶ μονογενοῦς οὐκ ἐφείσατο ὁ Θεός, ἀλλ' ὃν μόνον εἶχεν ἐξέδωκεν; Ἴνα τοὺς ἐχθροδῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένους ἑαυτοῦ καταλλάξῃ, καὶ ποιήσῃ λαὸν περιούσιον. Διὰ τί καὶ τὸ αἶμα ἐξέχεεν; Ἴνα τὰ πρόβατα κτήσῃται ταῦτα, ἃ τῷ Πέτρῳ καὶ τοῖς μετ' ἐκείνου ἐνεχείρισεν. Εἰκότως ἄρα ^d ἔλεγεν ὁ Χριστός· Τίς ἄρα ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει· ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ; Πάλιν τὰ μὲν ῥήματα ἀποροῦντος, ὁ δὲ φθειγόμενος αὐτὰ οὐκ ἀπορῶν ἐφθέγγετο· ἀλλ' ὥσπερ τὸν Πέτρον ἐρωτῶν, εἰ φιλοῖτο, οὐ μαθεῖν δεόμενος τοῦ μαθητοῦ τὴν πόθον ἠρώτα, ἀλλὰ δεῖξαι βουλόμενος τῆς οἰκείας ἀγάπης τὴν ὑπερβολὴν· οὕτω καὶ νῦν λέγων· Τίς ἄρα ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος; οὐ τὸν πιστὸν καὶ φρόνιμον ἀγωνῶν ἔλεγεν, ἀλλὰ παραστῆται θέλων τὸ τοῦ πράγματος σπάνιον, καὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης τὸ μέγεθος. Ὅρα γοῦν καὶ τὸ ἐπαθλὸν ὅσον· Ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτὸν, φησὶν.

^b Savil. et quidam mss. μέχρι τούτου, al. μ. τούτων.

^c Alii περὶ αὐτά. Infra Morel. ἵνα τοὺς ἐχθροδῶς, Savil. et alii ut in textu.

^d Aliquot mss. εἰκότως ἄρα καὶ δικαίως.

^e Sic Savil. et tres mss. Vulg. κατέστησεν. Edit.

^a Sic Savil. et plurimi mss. In Morel. et aliis τῶν οἰκετῶν ἢ τῶν οἰκειῶν.

β'. Ἐτι οὖν ἀμφισβητήσεις ἡμῖν τοῦ μὴ καλῶς ἡπα-
τῆσθαι, πᾶσι μέλλων ἐπιστήσεσθαι τοῦ Θεοῦ τοῖς ὑπάρ-
χουσι, καὶ ταῦτα πράττων, ἃ καὶ τὸν Πέτρον ποιοῦντα
ἐφῆσε δυνήσεσθαι καὶ τῶν ἀποστόλων ὑπερακοντῆσαι
τούς λοιπούς. Πέτρε γάρ, φησί, *φιλεῖς με πλεῖον τού-
των; Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.* Καίτοι γ' ἐνῆν εἰπεῖν
πρὸς αὐτόν, εἰ φιλεῖς με, νηστειᾶν ἄσκει, χαμευνίαν,
ἀγρυπνίας συντόνους, προῖταστο τῶν ἀδικουμένων, γίνου
ὄρφανός ὡς πατήρ, καὶ ἀντὶ ἀνδρὸς τῇ μητρὶ αὐτῶν.
Νῦν δὲ πάντα ταῦτα ἀφείς, τί φησι; *Ποίμαινε τὰ πρό-
βατά μου.* Ἐκεῖνα μὲν γάρ, ἃ προείπον, καὶ τῶν ἀρχο-
μένων πολλοὶ δύναιεν^α ἂν ἐπιτελεῖν ῥάδιως, οὐκ ἄνδρες
μόνον, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες· ὅταν δὲ Ἐκκλησίας προσηται
δέη, καὶ ψυχῶν ἐπιμέλειαν πιστευθῆναι τοσούτων, πᾶσα
μὲν ἡ γυναῖκα φύσις παραχωρεῖται τῷ μεγέθει τοῦ
πράγματος, καὶ ἀνδρῶν δὲ τὸ πλεόν ἀγέσθωσαν δὲ εἰς
μέσον οἱ πολλῶ τῷ μέτρῳ πλεονεκτοῦντες ἀπάντων, καὶ
τοσούτων ὑψηλότεροι τῶν ἄλλων κατὰ τὴν τῆς ψυχῆς δυ-
τες ἀρετῇ, ὅσον τοῦ παντός ἔθνους Ἑβραίων κατὰ τὸ
τοῦ σώματος μέγεθος ὁ Σαουλ, μέλλον δὲ καὶ [373] πολ-
λῶ πλεόν. Μὴ γάρ μοι μόνον ὑπερωμίας ἐνταῦθα ζητεῖ-
σθαι μέτρον· ἀλλ' ὅση πρὸς τὰ ἄλογα τῶν λογικῶν ἀν-
θρώπων ἡ διαφορά, τοσούτων τοῦ ποιμένου καὶ τῶν ποι-
μαινομένων ἔστω τὸ μέσον, ἵνα μὴ καὶ πλεόν τι εἴπω·
καὶ γὰρ περὶ πολλῶ μειζόνων ὁ κίνδυνος. Ὁ μὲν πρό-
βατα ἀπολλύει, ἡ λύκων ἀρπασάντων, ἡ ληστῶν ἐπιστάν-
των, ἡ λοιμοῦ τινος, ἡ καὶ ἄλλου συμπτώματος ἐπιπε-
σόντος, τύχοι μὲν ἂν τινος καὶ συγγνώμης παρὰ τοῦ
κυρίου τῆς ποιμένης· εἰ δὲ καὶ δίκην ἀπαιτοῖτο, μέχρι
τῶν χρημάτων ἡ ζημία· ὁ δὲ ἀνθρώπους πιστευθεὶς, τὸ
λογικὸν τοῦ Χριστοῦ ποιμῖνον, πρῶτον μὲν οὐκ εἰς χρή-
ματα, ἀλλ' εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τὴν ζημίαν ὑφίσταται
ὑπὲρ τῆς τῶν προβάτων ἀπωλείας· ἔπειτα καὶ τὸν ἀγῶ-
να πολλῶ μειζονα καὶ χαλεπώτερον ἔχει. Οὐ γὰρ αὐτῷ
πρὸς λύκους ἡ μάχη, οὐδὲ ὑπὲρ ληστῶν δέδοικεν, οὐδὲ
ἵνα λοιμὸν ἀπελάσῃ τῆς ποιμένης φροντίζει· ἀλλὰ πρὸς
εἶνα· ὁ πόλεμος, καὶ μετὰ τίνων ἡ πάλη; Ἄκουε τοῦ
μακαρίου Παύλου λέγοντος· *Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη*
πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς
τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκό-
τους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς
πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Εἶδες πολέμιον πληθὺς
δεινόν, καὶ φάλαγγας ἀγρίας, οὐ σιδήρῳ πεφραγμένας,
ἀλλ' ἀντὶ πάσης πανοπλίας ἀρχουμένας τῇ φύσει; Βού-
λει καὶ ἕτερον στρατόπεδον ἰδεῖν ἀπηνὲς καὶ ὠμὸν ταύτῃ
προσεδρεῦον τῇ ποιμνῇ; καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς αὐτῆς ὄψε-
σι περιωπῆς· Ὁ γὰρ περὶ ἐκείνων ἡμῖν διαλεχθεὶς, οὗτος
καὶ τούτους ἡμῖν ὑποδείκνυσιν τοὺς ἐχθρούς, ὧδε πῶς
λέγων· *Φανερά ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός, αἰτιὰ ἐστι,*
πορνεία, μοιχεία, ἀκαθαρσία, ἀσελγεία, εἰδωλολα-
τρεία, φαρμακεία, ἐχθραὶ, ἔρεις, ζηλοὶ, θυμοὶ, ἐρι-
θείαι, καταλαλῆαι, ψιθυρισμοὶ, φονισμοί, ἀκατα-
στασίαι, καὶ ἕτερα τούτων πλείονα· οὐ γὰρ πάντα κατέ-
λεξεν, ἀλλ' ἐκ τούτων ἀφῆκεν εἰδέναι καὶ τὰ λοιπά. Καὶ
εἰ μὲν τοῦ ποιμένου τῶν ἀλόγων οἱ βουλόμενοι δια-
φθεῖραι τὴν ποιμνὴν, ὅταν ἴδωσι τὸν ἐφεστῶτα φεύγον-
τα, τὴν πρὸς ἐκεῖνον μάχην ἀφέντες, ἀρκοῦνται τῇ τῶν
θρεμμάτων ἀρπαγῇ· ἐνταῦθα δὲ, κἂν ἅπαντα λάβωσι τὴν
ποιμνὴν, οὐδ' οὕτω τοῦ ποιμένου ἀφίστανται, ἀλλὰ μάλ-
λον ἐφεστήκασι, καὶ πλεόν θρασύνονται· καὶ οὐ πρότερον
παύονται, ἕως ἂν ἡ καταβάλλωσιν ἐκεῖνον, ἡ νικηθῶσιν
αὐτοί. Πρὸς δὲ τούτοις τὰ μὲν τῶν προβάτων νοσήματα

καθέστηκε φανερά, κἂν λιμὸς ᾗ, κἂν λοιμὸς, κἂν τραῦ-
μα, κἂν οἰδητοῦν ἕτερον ἢ τὸ λυποῦν· οὐ μικρὸν· ἃ
τοῦτο δύναιτ' ἂν πρὸς τὴν τῶν ἐνοχλούντων ἀπαλλαγῇ.
Ἔστι δὲ τι καὶ ἕτερον τούτου μείζον, τὸ ποιοῦν ταχέως
τῆς ἀρρώστιας ἐκείνης τὴν λύσιν. Τί δὲ τοῦτό ἐστι;
Μετά πολλῆς τῆς ἐξουσίας καταναγκάζουσι τὰ πρόβατα
οἱ ποιμένες δεχέσθαι τὴν ἱατρειάν, ὅταν ἐκόντα μὴ ὑπο-
μένῃ. Καὶ γὰρ δῆσαι εὐκολόν, ὅταν καῦσαι δέη, καὶ τί
μειν καὶ φυλάξαι ἐνδόν ἐπὶ χρόνον πολλόν, ἥνικα ἂν τοῦτο
συμφέρῃ, καὶ ἑτέραν δὲ ἀνθ' ἑτέρας προσαγαγεῖν τρο-
φήν, καὶ ἀποκαλύψαι ναμάτων, καὶ τὰ ἄλλα δὲ πάντα,
ὅσα περ ἂν δοκιμάσῃ πρὸς τὴν ἐκείνων ὑγίειαν συμβάλ-
εσθαι^β, μετὰ πολλῆς ἀγούσι τῆς εὐκολίας.

[374] γ'. Τὰς δὲ τῶν ἀνθρώπων ἀρρώστιας πρῶτον
μὲν οὐκ ἔστιν ἀνθρώπων ῥάδιον ἰδεῖν· οὐδεὶς γάρ οἶ-
δεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα
τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ. Πῶς οὖν τις προσαγάγῃ
τῆς νόσου τὸ φάρμακον, ἥς τὸν τρόπον οὐκ οἶδε, πολλὰ
κις δὲ μὴδὲ εἰ τυγχάνοι νοσῶν δυνάμενος συνιδεῖν; Ἐπι-
δὼν δὲ καὶ καταφανῆς γένηται, τότε πλείονα αὐτῷ παρ-
έχει τὴν δυσκολίαν^γ. Οὐ γάρ ἐστι μετὰ τοσαύτης ἐξου-
σίας ἅπαντας θεραπεύειν ἀνθρώπους, μεθ' ὅσης τὸ πρό-
βατον ὁ ποιμὴν. Ἔστι μὲν γὰρ καὶ ἐνταῦθα καὶ δῆσαι,
καὶ τροφῆς ἀπερίεργαι, καὶ καῦσαι, καὶ τεμεῖν· ἀλλ' ἡ ἐξ-
ουσία τοῦ δεῖσθαι τὴν ἱατρειάν οὐκ ἐν τῷ προσάγοντι
τὸ φάρμακον, ἀλλ' ἐν τῷ^δ κἀμύνοντι κεῖται. Τοῦτο γὰρ
καὶ ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος ἀνὴρ συνιδὼν, Κορινθίοις ἐλε-
γεν· *Οὐ γὰρ κυριεύομεν^ε ὧμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ*
συνεργοὶ ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὧμῶν. Μάλιστα μὲν γὰρ
ἀπάντων Χριστιανῶς οὐκ ἐφίεται πρὸς βίαν ἐπανορθῶν
τὰ τῶν ἀμαρτανόντων πταίσματα. Ἀλλ' οἱ μὲν ἐξωθεν
δικασταὶ τοὺς κακούργους· ὅταν ὑπὸ τοῖς νόμοις λάβωσι,
πολλὴν ἐπιδείκνυνται τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἀκοντας τοῖς
τρόποις κωλύουσι χρῆσθαι τοῖς αὐτῶν ἐνταῦθα δὲ οὐ
βιαζόμενον, ἀλλὰ πείθοντα δεῖ ποιεῖν ἀμείνω τὸν τοιού-
τον. Οὕτε γὰρ ἡμῖν ἐξουσία τοσαύτη παρὰ τῶν νόμων
δέδοται· πρὸς τὸ κωλύειν τοὺς ἀμαρτανόντας, οὕτε, εἰ
καὶ ἔδωκαν, εἴχομεν ὅπου χρῆσόμεθα^ς τῇ δυνάμει, οὐ
τούς ἀνάγκη τῆς κακίας, ἀλλὰ τοὺς προαιρέσει ταύτης
ἀπεχόμενους^ε στεφανούντος τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο πολλῆς
χρεῖα τῆς μηχανῆς, ἵνα πεισθῶσιν^η ἐκόντες ἑαυτοὺς
ὑπέχειν ταῖς παρὰ τῶν ἱερῶν θεραπειαῖς οἱ κἀμυντες,
καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ χάριν εἰδῶσι τῆς ἱα-
τρείας αὐτοῖς. Ἄν τε γὰρ ποτε σκιρτήσῃ δεθεὶς (κύριος
γάρ ἐστι τούτου), χεῖρον ἐργάσατο τὸ δεινόν· ἂν τε
τούς σιδήρου δίκην τέμνοντας λόγους παραπέμψῃται,
προσέθηκεν διὰ τῆς καταφρονήσεως τραῦμα ἕτερον, καὶ
γέγονεν ἡ τῆς θεραπείας πρόφασις νόσου χαλεπωτέρας
ὑπόθεσις. Ὁ γὰρ καταναγκάζων καὶ ἀκοντα θεραπεῦσαι
δυνάμενος οὐκ ἔστι.

δ'. Τί οὖν ἂν τις ποιήσῃ; Καὶ γὰρ, ἂν πραότερον
προσενεχθῇ, τῷ πολλῇ ἀποτομίας δεομένῳ, καὶ μὴ δῶς
βαθεῖαν τὴν πληγὴν^ι τῷ τοιαύτης χρεῖαν ἔχοντι, τὸ μὲν
περιέκοψας, τὸ δὲ ἀφήκας τοῦ τραύματος· κἂν ἀφεῖδῳς

^α Unus cod. ὅτι δῆποτε τὸ λυποῦν· ἕτερον οὐ μικρόν

^β Alii συμβαλέσθαι.

^γ Savil. δυσχερῆσαι.

^δ Sic Savil. et omnes fere mss. Edit. Morel. ἀλλ' ἢ ἐν τῷ.

^ε Sic Savil. et omnes mss. Morel. vero οὐχ ὅτι κυρ. Intra Savil. et maxima pars mss. ἐφίεται, alii ἐφίεται.

^ς Alii ὅποι καὶ χρῆσόμεθα, alii ὅπου καὶ χρ. In aliis καὶ δεστ.

^η Ἀπεχόμενους· iterum legatur supra post κακίας, sed re-

dundanter, ut nobis visum est. Edit.

^ι Quidam mss. πείσωσιν. Paulo post Morel. ἂν τε γὰρ τις

σκιρτήσῃ δεθεὶς, κύριος δὲ ἐστι τούτου. Savil. et aliquot mss.

ἂν τε γὰρ ποτε σκιρτήσῃ δεθεὶς, κύριος γὰρ ἐστι.

^κ Sav. et quidam mss. τὴν τομὴν. Alii cum Mor. τὴν πληγὴν.

2. *Hoc ministerium aliis antecellere.*—Etiamne igitur nunc nobiscum contendes quasi te male in fraudem injecerimus, cum omnibus Dei bonis præficiendus sis, illa agens, quæ agenti Petro potentiam indidit, cæterisque apostolis longe anteposuit. Nam, *Petre*, inquit, *amas me plus his? Pasce oves meas.* Atqui poterat sic eum alloqui: Si amas me, jejunia exerce, humi cuba, vigiliis cole, injuria affectis patrocinare, esto pupillis quasi pater, et matri eorum quasi maritus. Nunc vero his prætermissis omnibus, quid ait? *Pasce oves meas.* Illa enim quæ supra dixi ex subditis multi facile præstare possunt, non viri solum, sed etiam mulieres: at cum de Ecclesiæ præfectura deque concedenda tot animarum cura agitur, recedat a magnitudine tanti negotii totus femininus sexus, imo etiam virorum pars maxima; agantur in medium qui magno intervallo cæteris omnibus antecellunt, et qui secundum animi virtutem cæteris tanto sublimiores sunt, quanto universa Hebræorum gente Saül secundum corporis proceritatem (1. Reg. 10. 23); imo et longe majori spatio. Ne mihi enim hic humerorum proceritatis mensura quærat: sed quanta est inter bruta et rationabiles homines differentia, tantum inter pastorem et eos qui pascuntur sit interval- lum, ne quid amplius dicam: nam de multo majoribus periculum est. Siquidem qui oves perdidit, aut lupis rapien- tibus, aut furibus instantibus, aut peste quadam, aut alio contingente casu, aliquam fortasse veniam a domino gregis impetraverit; sin pœnas ille exigat, pecunia tantum mulcabitur: at ille cui homines, rationabilis Christi grex, concrediti sunt, primo quidem pro ovium perniciem non pecuniarum, sed animæ suæ jacturam facit: deinde multo majus gra- viusque certamen habet. Non cum lupis ipsi pugna est, nec de furibus metuit, neque ut pestem abigat a grege sollicitus est; sed quibuscum bellum sit, et adversum quos lucta ineunda, audi beatum Pau- lum dicentem: *Non est nobis lucta adversus san- guinem et carnem, sed adversus principatus, adver- sus potestates, adversus mundi rectores tenebrarum sæculi hujus, adversus spiritualia nequitiae in cele- stibus* (Ephes. 6. 12). Vidistin' inimicorum multitudi- nem ingentem, phalanges feroces non ferro munitas, sed quibus sufficit ad omnigenam armaturam ipsa natura? Vis et alium exercitum videre trucem et immanem, huic gregi insidiantem? ipsum quoque ex eadem specula conspicias. Nam qui de supra dictis verba fecit, is ipse et hos nobis hostes indicat his verbis: *Manifesta sunt opera carnis* (Galat. 5. 19. 20. 21): quæ sunt fornicatio, adulterium, immunditia, impudicitia, idolorum servitus, veneficium, inimici- tie, contentiones, æmulationes, ira, rixæ, detractio- nes, susurri, animi tumores, dissensiones (2. Cor. 12. 20), et alia his plura: neque enim omnia enumera- vit, sed ex his nobis cætera reliquit intelligenda. Porro quod ad brutorum pastorem pertinet, qui gregem perdere volunt, ubi vident præfectum fu- gentem, non illum oppugnant, sed satis habent si pecora rapiant: hic vero, etsi totum gregem

abripuerint, ne sic quidem a pastore abstinere, sed magis instant magisque ferociunt, nec prius finem faciunt quam vel illum prostraverint, vel ipsi profligati fuerint. Ad hæc autem pecudum morbi mani- festi sunt, sive fames sit, sive pestis, sive vulnus, sive aliud quidpiam dolorem pariens: id autem non mo- dico adjumento est ad ægritudinis curationem. Et et aliud hoc commodius ad quemvis morbum cito abigendum. Quid illud? Magna cum potestate pa- stores pecudes suas porrectam medicinam capere cogunt, etiamsi obsistant. Nam facile ligare possunt, si adustione, si sectione opus sit, si diu inclusas servare oporteat, et aliud pro alio pabulum offerre, si abigere a rivis aquarum: cæteraque omnia, quæ censuerint ad illarum incolumitatem conferre, nullo negotio admovent.

3. *Magnum et admirandum animum requirere.*—At hominum infirmitates haud facile homo noverit: *Nullus enim hominum novit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui est in illo* (1. Cor. 2. 11). Qui igitur possit quispiam remedium admoveere morbo, cujus modum non novit, cum etiam persæpe nes- cere possit an ægrotet necne? Cum porro notus mor- bus est, tunc majus negotium facessit. Neque enim possunt quilibet homines pari facilitate curari, ac pastor curat ovem. Ille enim opus perinde est ligare, ab alimento abigere, urere, secare; sed potestas me- dicinæ accipiendæ non penes illum est qui remedium admovet, sed penes illum qui morbo laborat. Hoc enim cum nosset admirandus ille vir, Corinthi dicebat: *Non enim dominamur fidei vestræ, sed adju- tores sumus gaudii vestri* (2. Cor. 1. 23). Christianis enim minime omnium licet delicta peccantium vi emendare. Exteri quidem iudices facinorosos homi- nes, qui secundum leges capti sunt, magna cum auctoritate cohibent, ac vel invitos a moribus pri- stinis arcant: hic autem non vi adactum, sed per- suasum hujusmodi hominem oportet ad meliorem frugem revocare. Non enim tanta nobis facultas a legibus datur ad delinquentes coercendos; imo etiamsi dedissent, non possemus illa uti, quando- quidem Deus non eos coronat, qui vi abacti a nequitia abstinere, sed eos, qui ex libero proposito ab ea declinant. Quamobrem multa quidem arte opus est, ut ægri sacerdotum remediis libenter se subjicere suadeantur: neque id solum, sed ut etiam illis me- delæ gratiam habeant. Nam si quis vinctus resiliat (id enim penes ipsum est), gravius sibi malum ef- ficit; si momentis verba, ferri more secantia, res- puerit, contemptu suo aliud sibi vulnus adjicit, ac medelæ occasione vehementioris morbi causa nasci- tur: neque enim est qui vim afferat, nec qui curare invitum possit.

4. *Rem esse plenam difficultatum ac periculorum.*—Quid igitur agendum? Etenim si mitius agas cum eo, qui magna sectione opus habet, neque profundam opus habenti plagam infligas, partem vulneris abstu- listi, partem reliquisti; sin requisitam sectionem prorsus adhibueris, sæpe ille doloris impatientia animum

despondens, omnibus confertim rejectis, tum medicina, tum ligamine, seipsum præcipitem dabit, contrito iugo ac confRACTO vinculo. Equidem multos recensere possem in extrema mala deductos, quod ab eis pœna peccatis par exposceretur. Neque enim temere ad peccatorum modum oportet et pœnam adhibere; sed peccantium propositum explorandum est, ne, dum quod scissum est consuere vis, deteriorem scissuram facias, neu, dum lapsum emendare studes, maiorem ruinam pares. Nam qui infirmi sunt ac remissi, magisque mundi deliciis irreititi, quique ex genere et potentia altum sapere possunt, ii sensim paulatimque a peccandi consuetudine retrahi, ac si non penitus, partim saltem ab iis, quibus detinentur, malis liberari possint: quibus si statim correptionem inducas, etiam minore illa emendatione privabis. Anima quippe confestim in ruborem acta in indolentiam labitur, neque blandis postea verbis paret, neque minis flecitur, nec beneficiis movetur; sed multo deterior efficitur illa civitate, quam propheta vituperans dicebat: *Facta est tibi frons meretricis, apud omnes inverecunde egisti* (Jer. 3. 3). Quocirca multa opus est pastori prudentia ac sexcentis oculis, ut undique animæ statum circumspiciat. Quemadmodum enim multi in arrogantiam extolluntur et in salutis suæ desperationem incidunt, quod acerbiora remedia pati nequeant: ita sunt et alii qui, quod pares peccatis suis pœnas luere nolint, in neglectum vertuntur, et multo deteriores evadunt, maioremque peccandi licentiam usurpant. Nihil itaque horum sine examine relinquendum est, sed omnibus rite exploratis episcopos congruenter, quæ ad se pertinent, proferat oportet, ne vanam sollicitudinem adhibeat. Neque hac in re tantum, sed etiam in abscissis Ecclesiæ membris conjungendis multis illum negotiis distendi videas. Nam ovium quidem pastor gregem habet sequentem quocumque duxerit: quod si quæ oves de recta via deflectant, salubrique relicto pabulo sterilia atque abrupta loca depascent, satis est, si altius clamet, ut eas repetat et ad gregem reducat. At si quis a recta fide aberraverit, magnum pastori opus incumbit, magna eget perseverantia atque patientia. Neque enim potest vel vi retrahere, vel metu cogere; sed suasionem oportet ad veritatem reducere, unde initio excidit. Generosæ itaque indiget animo, ne viribus deficiat, neu de errantium salute desperet, ut frequenter hæc cogitet et loquatur, *Nequando Deus det illis penitentiam ad cognoscendam veritatem, et respiciant a diaboli laqueo* (2. Tim. 2. 25. 26). Propterea Dominus discipulos sic alloquebatur: *Quisnam fidelis servus et prudens* (Matth. 24. 45)? Nam qui seipsum exercet, in se solum utilitatem circumscribit: pastoralis autem officii lucrum ad universum populum manat. Sane qui pecunias egenis distribuit, aut alias læsis patrocinator, in aliquo proximis prodest, tanto minus tamen quam sacerdos, quanto intervallo anima corpori præstat. Jure itaque Dominus curam gregis amoris erga se argumentum esse dixit.

BASIL. Tu vero, inquit, Christum non amas?

CHRYST. Et amo, et amandi finem nunquam faciam: at vereor ne, quem amo, eum irriterem. BASIL. Ecquod ænigma, inquit, obscurius fuerit, si Christus illum, qui se amet, oves suas pascere jubeat: tu vero dicas ideo nolle pascere, quia hoc præcipientem amas? CHRYSTOMUS. Non est, inquam, ænigma, imo res admodum clara et simplex. Nam si idoneus essem administrando muneri juxta Christi placitum, et tamen effugerem, argute posses dicta mea refellere: quia vero animi imbecillitas huic me officio inutilem constituit, cur objectione opus erit? Etenim vereor ne si gregem Christi bene valentem ac vegetum accipiam, deinde ipsum incuria perdam, Deum adversum me irriterem, qui ita ipsum amat, ut ad ejus salutem in pretium sese tradiderit. BASILIUS. Ludens, inquit, hæc dicis: nam si serio, non video quomodo melius demonstrare volueris nos jure dolere, quam hisce verbis tuis, quibus merorem depellere curabas. Ego enim licet prius noverim me per te deceptum ac proditum fuisse, nunc sane multo magis, quando objecta tibi crimina diluere conatus es, id edisco et probe intelligo, quod me tandem malorum induxeris. Nam si te ideo ab hoc ministerio subduxisti, quia animum tuum tantæ molis rei parem non esse sciebas, me prius ereptum oportuit, etiam si id summo studio ambivissem: ne dicam me tibi horum consilium penitus commisisse. Nunc vero rem solum tuam ob oculos habens meam neglexisti. Atque utinam neglexisses! id sane optandum esset: verum tu, ut facilis a querentibus caperer, insidias struxisti. Neque enim illud effugii tibi relinquitur, quod videlicet vulgi opinio te deceperit, teque ad magna mirabiliaque de me existimanda deduxerit. Non enim inter admirandos et conspicuos censemur: neque, etiamsi res ita se habuisset, multorum opinio veritati anteponderanda fuisset. Nam si tibi nunquam per nos antea licuisset, ut consuetudinis nostræ periculum faceres, color aliquis adesse tibi videretur, cum ex vulgi fama sententiam ferres; sin autem nullus perinde atque tu nostra novit, imo nostrum animum melius quam ipsi parentes et eductores perspectum habes, qua tam probabili oratione utaris, ut possis auditoribus persuadere, te nos in tantum periculi non ultro concessisse? Verum hæc nunc missa faciamus: non enim te cogimus his de causis jus dicere: qua defensione contra accusatores utemur? dic sodes. CHRYST. Certe non prius, inquam, ad illa me veritam, quam ea diluero, quæ ad te spectant, etiamsi sexcentis istes ut crimina depellam. Ignorantiam enim dixisti veniam nobis offerre, et omni nos criminatione liberos fore, si rerum tuarum ignari, te in præsentem statum deduxerimus; quia vero te non ignorantes prodidimus, res tuas apprimere callentes, ideo omnem nobis auferri excusationis et congruentis apologiæ anam. At ego contra censeo: hæc enim multo egent examine. Sane eum qui ad sacerdotium quempiam tradere velit, non oportet sola vulgi opinione contentum esse, sed ut cum illa suam præ omnibus addat opus est, utque in primis illius facultates exploret. Nam

τὴν ὀφειλομένην ἐπαγάγῃς τομὴν, πολλάκις ἀπογνοὺς πρὸς τὰς ἀλλήθοντας ἐκεῖνος, ἀθρόως ἅπαντα ρίψας, καὶ τὸ φάρμακον, καὶ τὸν ἐπίδεσμον, φέρων ἑαυτὸν κατεκρήμινε, συντερίψας τὸν ζυγὸν, καὶ διαρρήξας τὸν δεσμὸν. Καὶ πολλοὺς ἂν ἐχοίμι λέγειν τοὺς εἰς ἔσχατα ἐξοικελαντας κατὰ διὰ τὸ δίκην ἀπαιτηθῆναι τῶν ἁμαρτημάτων ἄξιον. Οὐ γὰρ ἀπλῶς πρὸς τὸ τῶν παραπτωμάτων ὁ μέτρον δεῖ καὶ τὴν ἐπιτιμίαν ἐπάγειν, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν ἁμαρτανόντων στοχάζεσθαι προαιρέσεως, μήποτε βῆσαι τὸ διεβρώδης βουλόμενος χεῖρον τὸ σῆμα ποιήσης, καὶ ἀνορθώσει τὸ καταπεπτωκὸς σπουδάζων μείζονα ἐργάσθαι τὴν πῦσιν. Οἱ γὰρ ἀσθενεῖς καὶ διακεχυμένοι καὶ τὸ πλέον τῇ τοῦ κόσμου προσδεδεμένοι τρυφῇ, ἐπὶ δὲ καὶ ἐπὶ γένει καὶ δυναστείᾳ μέγα φρονεῖν ἔχοντες, [375] ἡρέμα μὲν καὶ κατὰ μικρὸν ἐν οἷς ἂν ἁμαρτάνωσιν ἐπιστρέφόμενοι, δύνανται ἂν, εἰ καὶ μὴ τέλει, ἀλλὰ γούν ἐκ μέρους τῶν κατεχόντων αὐτοὺς ἀπαλλαγῆναι κακῶν ἂν δὲ ἀθρόον τις ἐπαγάγῃ τὴν παιθευσιν, καὶ τῆς ἐλάττωτος αὐτοὺς ἀπεστέρησε διορθώσεως. Ψυχὴ γὰρ ἐπειδὴν εἰς ἀπᾶς ἀπερυθρίσασαι βιασθῇ, εἰς ἀναλγησίαν ἐκπίπτει· καὶ οὕτως προστηνέειν εἰκει λόγῳ λοιπὸν, οὕτως ἀπειλαῖς κάμπτεται, οὐκ εὐεργεσίαις προτρέπεται, ἀλλὰ γίνεται πολὺ χεῖρων τῆς πόλεως ἐκείνης, ἣν ὁ προφήτης καλῶν ἔλεγεν· *Ὅστις πόρνην ἐγένετο σοι, ἀπαρτυσχύντησας πρὸς πάντα*. Διὰ τοῦτο πολλὴς δεῖ τῆς συνέσεως τῷ ποιμένι, καὶ μυρίων ὀφθαλμῶν πρὸς τὸ περισκοπεῖν πάντοθεν τὴν τῆς ψυχῆς ἔξιν. Ὡς περ γὰρ εἰς ἀπόνειαν αἰρονται πολλοί, καὶ εἰς ἀπύγνωσιν τῆς ἑαυτῶν καταπίπτουσι σωτηρίας, ἀπὸ τοῦ μὴ δυνήθῃναι πικρῶν ἀνασχεῖσθαι φαρμάκων· οὕτως εἰσὶν οἱ, οἱ δὲ τὸ μὴ δοῦναι τιμωρίαν τῶν ἁμαρτημάτων ἀντιβρόπον εἰς ὀλιγωρίαν ἐκτρέπονται, καὶ πολλῶν γίνονται χεῖρους, καὶ πρὸς τὸ μείζονα ἁμαρτάνειν προάγονται. Χρὴ τοίνυν μηδὲν τούτων ἀνεξέταστον ἀφίνειν, ἀλλὰ πάντα διερευνησάμενον ἀκριβῶς κατακλῆως τὰ παρ' αὐτοῦ προσάγειν τὸν ἱερωμένον, ἵνα μὴ μάταιος αὐτῷ γίνηται ἡ σπουδὴ. Οὐκ ἐν τούτῳ δὲ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τὰ ἀπερρήγμένα τῆς Ἐκκλησίας μέλη συνάπτειν πολλὰ ἴσοι τις ἂν αὐτὸν ἔχοντα πράγματα. Ὁ μὲν γὰρ τῶν προβάτων ποιμὴν ἔχει τὸ ποιμνιον ἐσόμενον, ἥπερ ἂν ἡγήται· εἰ δὲ καὶ ἐκτρέποισι τινα τῆς εὐθείας ὁδοῦ, καὶ τὴν ἀγαθὴν ἀφιέντα νομῇ λεπτόγεια καὶ ἀπόκριμνα βλάσκοντο χωρία, ἀρκεῖ βοήσαντα σφοδρότερον συναλᾶσαι πάλιν, καὶ εἰς τὴν ποιμνὴν ἐπαναγαγεῖν τὸ χωρισθέν· εἰ δὲ τῆς εὐθείας ἀνθρωπὸς ἀποπλανηθεὶς πίστεως, πολλῆς δεῖ τῷ ποιμένι τῆς πραγματείας, τῆς καρτερίας, τῆς ὑπομονῆς. Οὐ γὰρ ἑλκύσαι πρὸς βίαν ἔστιν, οὐδὲ ἀναγκάσαι φόβῳ, πείσαντα δὲ δεῖ πάλιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγαγεῖν, ὅθεν ἐξέπεσε τὴν ἀρχὴν. Γενναίως οὖν δεῖ ψυχῆς, ἵνα μὴ περιεκαχῇ, ἵνα μὴ ἀπογινώσκῃ τὴν τῶν πλανωμένων σωτηρίαν, ἵνα συνεχῶς ἐκεῖνον καὶ λογίζηται καὶ λέγῃ, *Μὴ ποτε δῶ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ ἀνανήψουσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος*. Διὰ ταῦτα τοῖς μαθηταῖς ὁ Κύριος διαλεγόμενος ἔφη· *Τίς ἄρα ὁ πιστὸς τοῦ δοῦλος καὶ φρόνιμος*; Ὁ μὲν γὰρ ἑαυτὸν ἀσκήν εἰς ἑαυτὸν μόνον περιίστησι τὴν ὠφέλειαν· τὸ δὲ τῆς ποιμαντικῆς κέρδος εἰς ἅπαντα διαβαίνει τὸν λαόν. Καὶ ὁ μὲν χρήματα διανέμων τοῖς δεομένοις, ἢ καὶ ἐτέρως πως ἀδικουμένοις ἀμύνων, ὥντησε μὲν τι καὶ οὕτως τοὺς πλησίον, τοσούτῳ δὲ ἔλαττον τοῦ ἱερέως, ὅσον τὸ μέσον σώ-

ματος πρὸς ψυχὴν. Εἰκότως ἄρα τῆς εἰς αὐτὸν ἀγάπης τὴν περὶ τὰ ποίμνια σπουδὴν ὁ Κύριος ἔφησεν εἶναι σημεῖον.

ΒΑΣΙΛ. Σὺ δὲ, φησὶν, οὐ φιλεῖς τὸν Χριστόν; **ΧΡΥΣΟΣΤ.** Καὶ φιλῶ, καὶ φιλῶν οὐ παύσομαι ποτε, δέδοικα δὲ μὴ παροξύνω τὸν φιλούμενον ὑπ' ἐμοῦ. **ΒΑΣΙΛ.** Καὶ τί τοῦτο γένοιτο ἂν αἰνίγμα, φησὶν, ἀσαφέστερον, εἰ ὁ μὲν Χριστὸς τὸν φιλοῦντα αὐτὸν ποιμαίνειν προσέταξεν αὐτοῦ τὰ πρόβατα, σὺ [376] δὲ διὰ τοῦτο φῆς οὐ ποιμαίνειν, ἐπειδὴ τὸν τοῦτο προστάξαντα φιλεῖς; **ΧΡΥΣΟΣΤ.** Οὐκ ἔστιν αἰνίγμα, ἔφη, ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ λίαν σαφὴς καὶ ἀπλός. Εἰ μὲν γὰρ ἱκανῶς ἔχων διοικήσας τὴν ἀρχὴν ταύτην, καθὼς ὁ Χριστὸς ἤθελεν, εἴτα ἀπέφυγον, εἶδε πρὸς τὸ παρ' ἐμοῦ λεγόμενον ἀπορεῖν· ἐπειδὴ δὲ ἀχρηστόν με πρὸς τὴν διακονίαν ταύτην ἢ τῆς ψυχῆς ἀσθένεια καθίστησι, ποῦ ζητήσεως ἄξιον τὸ λεγόμενον; Καὶ γὰρ δέδοικα μὴ τὴν ἀγέλην τοῦ Χριστοῦ σφριγῶσαν καὶ εὐτραφῇ παραλαβὼν, εἴτα αὐτὴν ἐξ ἀπροσεξίας λυμηνάμενος, παροξύνω κατ' ἐμαυτοῦ τὸν οὕτως αὐτὴν ἀγαπήσαντα Θεόν, ὡς ἑαυτὸν ἐκδοῦναι διὰ τὴν ταύτης σωτηρίαν τε καὶ τιμὴν. **ΒΑΣΙΛ.** Παίζων λέγεις ταῦτα, φησὶν· εἰ γὰρ σπουδάζων, οὐκ οἶδα πῶς ἂν ἐτέρως μᾶλλον ἡμᾶς ἐπιδείξας δικαίως ἀλλοιούσας, ἢ διὰ τῶν ῥημάτων τούτων, δι' ὧν ἀποκρούσασθαι τὴν αθυμίαν ἐσπούδασας. Ἐγὼ γὰρ καὶ πρότερον εἰδὼς, ὅτι με ἠπάτησας καὶ προδώκας, νῦν δὲ πολλῶν πλέον, ὅτε καὶ τὰ ἐγκλήματα ἀποδύσασθαι ἐπεχείρησας, τοῦτο μανθάνω καὶ συνίημι καλῶς, οἱ τὸν κακῶν με ἡγάγεας. Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο σαυτὸν ὑπεξήγαγες τῆς τοιαύτης λειτουργίας, ὅτι συνοιδας οὐκ ἀρκουσάν σου τὴν ψυχὴν πρὸς τὸν τοῦ πράγματος ὄγκον, ἐμὲ πρότερον ἐξελέσθαι ἐχρῆν, καὶ εἰ πολλὴν πρὸς τοῦτο ἐπιθυμίαν ἔχων ἐτύγχανον, μὴ ὅτι καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὲρ τούτων ἐπέτρεψά σοι βουλήν· νῦν δὲ τὸ σαυτοῦ μόνον ἰδὼν τὸ ἡμέτερον παρεῖδες. Εἴθε μὲν οὖν παρείδες, καὶ ἀγαπητὸν ἂν ἦν· σὺ δὲ καὶ ὅπως εὐχείρωται γενόμεθα τοῖς βουλομένοις λαβεῖν, ἐπεδούλευσας. Οὐδὲ γὰρ εἰς ἐκεῖνο καταφυγεῖν ἔχοις ἂν, ὅτι ἡ τῶν πολλῶν ὁδὸς ἠπάτησέ σε, καὶ μέγαλα τινὰ καὶ θαυμαστά περὶ ἡμῶν ὑποπέσεις ἐπείσεις. Ὅτε γὰρ τῶν θαυμαζομένων καὶ ἐπιστήμων ἡμεῖς, οὕτε, εἰ καὶ τοῦτο οὕτως ἔχον ἐτύγχανε, τὴν τῶν πολλῶν ὁδὸν τῆς ἀληθείας προτιμήσαι ἐχρῆν. Εἰ μὲν γὰρ μηδέποτε σοι πεῖραν τῆς ἡμετέρας ἐδούκαμεν ἡ συνουσίας, ἐδόκει τις εἶναι σοι πρόφασις εὐλογος, ἀπὸ τῆς τῶν πολλῶν φήμης φέροντι τὴν ψήφον· εἰ δὲ οὐδ' εἰς οὕτω τὰ ἡμέτερα οἶδεν, ἀλλὰ καὶ τῶν γεγεννηκότων καὶ ὀρεφάμενων αὐτῶν τὴν ἡμετέραν μᾶλλον ἐπίσταται ψυχὴν, τίς οὕτως ἔσται σοι λόγος; πιθανὸς, ὡς δυνήθῃναι πείσαι τοὺς ἀκούοντας ὅτι οὐκ ἐκὼν ἡμᾶς εἰς τοῦτον ὥσας τὸν κίνδυνον; Ἀλλὰ γὰρ ταῦτα ἀφείσθω νῦν· οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ τούτων ἀναγκάζομέν σε κρίνεσθαι· τί πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας ἀπολογησόμεθα; λέγει. **ΧΡΥΣΟΣΤ.** Ἄλλ' οὐδὲ αὐτὸς πρότερον, ἔφη, ἐπ' ἐκεῖνα πορεύσομαι, ἕως ἂν διαλύσωμαι τὰ πρὸς σέ, κἂν μυριάκις αὐτὸς ἡμᾶς τῶν ἐγκλημάτων ἐθέλῃς ἀπολύειν. Σὺ μὲν γὰρ ἔφης τὴν ἀγωνίαν ἡμῖν φέρειν συγγνώμην, καὶ πάσης ἂν ἡμᾶς ἀφείναι κατηγορίας, εἰ μὴδὲν τῶν σὺν εἰδότες, εἴτα σε εἰς τὰ παρόντα ἡγάγομεν· ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἀγνοοῦντας προδοῦναι, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπισταμένους τὰ σά, διὰ τοῦτο πᾶσαν ἡμῖν πρόφασιν εὐλογον καὶ ἀπολογίαν ἀνηρῆσθα; δικαίαν ἰ. Ἐγὼ δὲ πᾶν τούναντιον φημί· διότι τὰ τοιαῦτα πολλῆς δεῖται τῆς ἐξετάσεως, καὶ τὸν μέλλοντα [377] παραδῶσειν τὸν εἰς ἱερωσύνην ἐπιτίθειον οὐ δεῖ τῇ τῶν

^a Alii ἀθρόως πάντα ἀπορρίψας.

^b Alii τῶν ἁμαρτημάτων.

^c Savil. et aliqui mss. τὴν παιδευσιν. Morel. et alii τὴν παιδείαν.

^d Aliqui ἐπαναγαγεῖν.

^e Savil. et aliqui mss. πεπλανημένον. Infra quidam mss. ἀληθείας, καὶ ἀπαλλαγῶσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβ. Paulo post Savil. et aliquot mss. ἑαυτὸν ἀσκήν, Morel. et alii ἑαυτὸν ἀσκήν, nonnulli ἐν ἑαυτοῖς ἀσκήν.

^f Alii ἐπαμύνω. Et ibid. Savil. et aliqui mss. ὤντησε. Ibid. quidam ὅσον τὸ μέσον, — « quas lectiones, pro ὤντησε et ὅσω τὸ μέσον, receperimus. Edit. »

^g Savil. et quidam mss. εἴτα αὐτὴν ὑπὸ τῆς ἀπειρίας λυμ. Alii et Morel. ut in textu.

^h Alii εἰ γὰρ οὐ παίζων.

ⁱ Savil. et unus cod. ὁδομην.

^j Aliqui δίκαιον. Mox Savil. et unus cod. δικαί; ὅτι τὰ τοιαῦτα.

πολλῶν ἀρκεῖσθαι φήμη μόνον, ἀλλὰ μετ' ἐκείνης καὶ αὐτὸν μάλιστα πάντων καὶ πρὸ πάντων ἐξετακῆναι τὰ ἐκείνου. Καὶ γὰρ ὁ μακάριος Παῦλος εἰπὼν, Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν ἔχειν καλὴν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν, οὐκ ἀναιρέτῃ τὴν ἀκριβὴ καὶ βεβαιωμένην ἔρηναν, οὐδ' ὡς προηγούμενον τεκμήριον τοῦτο τίθῃσι τῆς τῶν τοιούτων δοκιμασίας. Καὶ γὰρ πολλὰ πρότερον διαλεχθεὶς, ὑστερον τοῦτο προσέθηκε, δεικνὺς ὡς οὐκ αὐτῷ μόνον ἀρκεῖσθαι δεῖ πρὸς τὰς τοιαύτας αἰρέσεις, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ αὐτὸ παραλαμβάνειν χρῆ. Συμβαίνει γὰρ πολλάκις τὴν τῶν πολλῶν ψευδεσθαι φήμην· τῆς δὲ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως ἡγησάμενης, οὐδένα ἐκ ταύτης κινδύνον ἔστιν ὑποπευθεῖσαι λοιπὴν. Διὰ τοῦτο μετὰ τὰ ἄλλα τὰ παρὰ τῶν ἔξωθεν αὐτοῦ τίθῃσιν. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἔφησε· Δεῖ δὲ αὐτὸν μαρτυρίαν ἔχειν καλὴν, ἀλλὰ τὸ καὶ Παρὰ τῶν ἔξωθεν παρενέβαλε, δηλώσαι βουλόμενος ὅτι πρὸ τῆς τῶν ἔξωθεν φήμης πρὸς ἀκριβειαν αὐτὸν διερευνήσασθαι δεῖ. Ἐπεὶ οὖν καὶ αὐτὸς ἥδυνε τὰ σὰ τῶν γεγεννηκότων μᾶλλον, ὡς καὶ αὐτὸς ἠμολόγησας, διὰ τοῦτο δίκαιος ἂν εἴην πάσης ἀφεῖσθαι αἰτίας.

ΒΑΣΙΛ. Δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο, φησὶν, οὐκ ἂν ἐφυγε· β, εἰ τίς σε γράφεσθαι ἤθελεν. Ἡ οὐ μέμνησαι καὶ παρ' ἡμῶν ἀκούσας καὶ πολλάκις καὶ διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν διδασθεὶς τὸ τῆς ψυχῆς ἀγεννὲς τῆς ἐμῆς; Οὐ διὰ τοῦτο εἰς μικροψυχίαν ἡμᾶς διετέλει σκώπτων αἰεὶ, ὅτι καὶ ταῖς τυχοῦσαις φροντίσι καταπίπτομεν εὐκόλως;

ε'. ΧΡΥΣΟΣΤ. Μέμνημαι μὲν καὶ ταῦτα πολλάκις, ἔφην, ἀκούσας παρὰ σοῦ τὰ ῥήματα, καὶ οὐκ ἂν ἀρνῶμαι. Ἐγὼ δέ σε εἰ ποτε ἐσκωπτον, παίζων, οὐκ ἀληθεύων τοῦτο ἐποιοῦν. Ἄλλ' ὅμως οὐδὲν ὑπὲρ τούτων φιλονεκῶ νῦν, ἀξίῳ δὲ καὶ σεαυτὴν τὴν ἴσῃν μοι παρασχέιν εὐγνωμοσύνην, ὅταν θελήσω τινὸς ἐπιμνησθῆναι τῶν σοὶ προσόντων ἀγαθῶν. Κἂν γὰρ ἐπιχειρήσης ἡμᾶς ἀπελέγξαι ψευδομένους, οὐ φεισόμεθα, ἀλλ' ἀποδείξομεν μετρίως ὅτι σε μᾶλλον ἢ πρὸς ἀλήθειαν ταῦτα φεγγόμενον, ἐτέρῳ μὲν οὐδενί, τοῖς δὲ λόγοις τοῖς σοῖς καὶ ταῖς πράξεσι μάρτυσι κεκρήμενον πρὸς τὴν τῶν λεγομένων ἀλήθειαν. Πρῶτον δέ σε ἐκεῖνο ἐρέσθαι βούλομαι· οἶσθα πόση τῆς ἀγάπης ἡ δύναμις; Ὁ μὲν γὰρ Χριστὸς τὰ περὶ πάντα ἀφελί, ὥστε ἐμελλεν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τελεῖσθαι, Ἐν τούτῳ, φησὶ, γινώσκονται οἱ ἀνθρώποι, ὅτι ἐμοὶ ἔστε μισθῶται, ἐν ἀγαπᾷ τε ἀλλήλων· ὁ δὲ Παῦλος πλήρωμα τοῦ νόμου· φησὶν αὐτὴν εἶναι, καὶ ταύτης ἀποῦσης οὐδὲν εἶναι τῶν χαρισμάτων ὁφείλος. Τοῦτο δὴ τὸ ἐξαίρετον ἀγαθόν, τὸ γινώρισμα τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν, τὸ τῶν χαρισμάτων ἀνωτέρω κείμενον, εἶδον γενναίως ἐν τῇ σῇ πεφυτευμένῳ ψυχῇ, καὶ πολλῷ βρῶον τῷ καρπῷ. Καὶ ὁ **ΒΑΣΙΛ.** Ὅτι μὲν πολλὴ μοι, φησὶ, τοῦ πράγματος ἡ φροντίς, καὶ μεγίστην ποιῶμαι τὴν σπουδὴν ὑπὲρ ταύτης τῆς ἐντολῆς, καὶ αὐτὸς ὁμολογῶ· ὅτι δὲ οὐδὲ ἐξ ἡμισείας αὐτὴν διηνύσαμεν, καὶ αὐτὸς ἂν μοι μαρτυρήσει^δ, εἰ τὸ πρὸς χάριν λέγειν ἀφελί τιμῆσαι τάληθες βουλευθείης. **ΧΡΥΣΟΣΤ.** Οὐκοῦν ἐπὶ τοὺς ἐλέγχους τρέφομαι, ἔφην, καὶ ὅπερ ἠπειλήσα, ποιήσω νῦν [578], μετρίάζειν μᾶλλον

ἢ ἀληθεύειν βουλόμενον ἀποδείξας. Ἐγὼ δὲ πρῶτα ἀπὸ συμβεβηκός, ἵνα μὴ τις ὑποπτεύσῃ, τὰ παλαιὰ με διηγουμένου τῷ πλήθει τοῦ χρόνου τάληθες ἐπισκιάζειν ἐπιχειρεῖν, τῆς λήθης· οὐκ ἀφείσης ἐπισκιάσαι τι τοῖς πρὸς χάριν λεγομένοις παρ' ἡμῶν.

ς'. Ὅτε γὰρ τῶν ἐπιτηδίων τις τῶν ἡμετέρων ἐπ' ἐγκλήμασιν ὑβρεῖς· καὶ ἀπονοίας συκοφαντηθεὶς περὶ τῶν ἐσχάτων ἐκινδύνευε, τότε οὐτε ἐγκαλοῦντός σοι τινος, οὐτε ἐκείνου τοῦ κινδυνεύειν μέλλοντος δεσθῆντος, εἰς μέσους σαυτὸν ἐρρίψας τοὺς κινδύνους. Καὶ τὸ μὲν ἔργον τοῦτο ἦν· ἵνα δέ σε καὶ ἀπὸ τῶν ῥημάτων ἐλέγξωμεν, καὶ αὐτῶν τῶν εἰρημένων σοι μνημονεύσωμεν· ἐπεὶ γὰρ τὴν προθυμίαν ταύτην οἱ μὲν οὐκ ἀπεδέχοντο, οἱ δὲ ἐπῆνον καὶ θαύμαζον· Καὶ τί πάθω; πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας ἔφη· ἐτέρως γὰρ οὐκ οἶδα φιλεῖν, ἀλλ' ἡ μετὰ τοῦ καὶ τὴν ψυχὴν ἐκδιδόναι τὴν ἑμαυτοῦ, ἥνικα ἂν τινα τῶν ἐπιτηδίων κινδυνεύοντα διασώσαι δέη, ῥήμασι μὴ ἐτέροις, διανοίξ δὲ τῇ αὐτῇ τὰ τοῦ Χριστοῦ φεγγόμενος, ἃ πρὸς τοὺς μαθητὰς ἔλεγε, τῆς τελείας ἀγάπης τοὺς ὅρους τιθεῖς· *Μείζονα γὰρ ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει*, φησὶν, ἢ *ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ*. Εἰ τοίνυν μείζονα ταύτης οὐκ ἔστιν εὐρεῖν, ἐπὶ τὸ τέλος αὐτῆς ἔφθασας, καὶ δι' ὧν ἔπραξας, καὶ δι' ὧν εἶπες, τῆς κορυφῆς ἐπέτυχες αὐτῆς. Διὰ τοῦτο σε προδίδωκαμεν, διὰ τοῦτο τὸν δόλον ἐρράβουμεν ἐκείνου. Ἀρὰ σε πείθομεν ὅτι οὐτε ἐκ κακονοίας, οὐτε εἰς κίνδυνον ἐμβαλεῖν βουλόμενοι, ἀλλὰ χρήσιμον εἶσθαι εἰδότες, εἰς τὸ στάδιον εἰλκομεν τοῦτο; **ΒΑΣΙΛ.** Εἰτα ἀρχαί οἶε, φησὶ, πρὸς τὴν τῶν πλεσίον διδρῶσιν τὴν τῆς ἀγάπης δύναμιν; **ΧΡΥΣΟΣΤ.** Μάλιστα μὲν πολὺ μέρος, ἔφην, πρὸς τοῦτο συμβάλλεσθαι δύναται· ἂν· εἰ δὲ βούλει καὶ τῆς φρονήσεως ἡμᾶς τῆς σῆς δείγματα ἐξεργασθῇ, καὶ ἐπὶ ταύτῃ βαδισομένη, καὶ δειξομεν συνετὴν ὄντα μᾶλλον ἢ φιλόστοργον.

Ἐπὶ τοιούτοις ἡ ἐρυθρία· ἐκείνος καὶ φοινέχεται (**ΒΑΣΙΛ.**). Τὰ μὲν ἡμέτερα, φησὶ, παρεῖσθαι νῦν· οὐδὲ γὰρ παρὰ τὴν ἀρχὴν σε τὸν ὑπὲρ τούτων λόγον ἀπήνουν· εἰ δέ τι πρὸς τοὺς ἔξωθεν δίκαιον ἔχεις εἰπεῖν, ἡδέως ἂν τοὺς ὑπὲρ τούτων ἀκούσιμι λόγους. Διὸ τὴν σχισμαγλίαν ταύτην ἀφελί εἶπε, τί πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀπολογησόμεθα, καὶ τοὺς τιμηκέντας καὶ τοὺς ὑπὲρ ἐκείνων ὡς ὑβρισμένων ἀλγοῦντας.

ζ'. ΧΡΥΣΟΣΤ. Καὶ αὐτὸς λοιπὸν, ἔφην, πρὸς τοῦτο ἐπέλογμαι. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ πρὸς σέ μοι διήνυσται λόγος, εὐκόλως καὶ ἐπὶ τοῦτο τρέφομαι τῆς ἀπολογίας τὸ μέρος. Τίς οὖν ἡ τούτων κατηγορία, καὶ τίνα τὰ ἐγκλήματα; Ὑβρίζαι φασὶν ὑφ' ἡμῶν, καὶ δεινὰ πεπονθέναι, ὅτι τὴν τιμὴν, ἣν τιμῆσαι ἠθέλησαν, οὐκ ἐδεξάμεθα. Ἐγὼ δὲ πρῶτον μὲν ἐκεῖνο φημι, ὅτι οὐδένα λόγον ποιεῖσθαι δεῖ τῆς εἰς ἀνθρώπους ὑβρεως, ὅταν διὰ τῆς εἰς ἐκείνους τιμῆς^ε, ἀναγκασθῶμεθα προσκρούειν Θεῷ. Οὐδὲ γὰρ τοῖς ἀγανακτοῦσιν αὐτοῖς τὸ δυσχεραίνειν ἐπὶ τοιούτοις ἀκίνδυνον φαῖναι ἂν, ἀλλὰ καὶ πολλὴν ἔχειν τὴν ζημίαν. Δεῖ γὰρ, οἶμαι, τοὺς ἀνακειμένους Θεῷ, καὶ πρὸς αὐτὸν βλέποντας μόνον, οὕτω [379] διακεῖσθαι ἐλαβῶς, ὡς μὴδὲ ὕβριν τὸ τοιοῦτο ἡγεῖσθαι, κἂν μυριάκις ἡτιμωμένοι τυγχάνοιεν. Ὅτι δὲ οὐδὲ μέχρι ἐννοίας τετόλμηται τι τοιοῦτον ἢ ἕτερον ἐμοί, ὅλον ἐκείθεν. Εἰ μὲν γὰρ ἀπονοία καὶ φιλοδοξία, ὡς πολλάκις ἔφης τινὰς διαβάλλειν, ἐπὶ τοῦτο

^ε Sic aliquot mss. et Sav. in marg., « quod vulg. lectioni, τῆς ἀληθείας, præulimus. » Edit.

^δ Hæc, καὶ αὐτὸν τῶν εἰρημένων σοι μνημονεύσωμεν, desunt in aliquot mss.

^ε Savit. et aliquot mss. εἶπας.

^ζ Sic omnes fere præter Morel. qui habet ἐπὶ τούτῳ.

^η Alii διὰ τῆς ἐκείνων τιμῆς. Infra quidam mss. φαίνεσθαι omittunt, et mox habent ἔχει. Infra quidam ὕβριν τὸ πρᾶγμα ἡγεῖσθαι.

^α Savil. ὡς οὐκ αὐτῷ, « recte pro vulg. ὡς οὐκ ἂν αὐτῷ. Ed. » Paulo post duo mss. ψευδεσθαι δοῦναι, τῆς δὲ ἀπ. Infra aliquot mss. αὐτὸ τίθησιν.

^β Aliqui ἀπεργα. Infra in Savil. et quibusdam mss. καὶ deest ante πολλάκις.

^γ Aliqui τοῦ νόμου καὶ προφητῶν.

^δ Quidam mss. μαρτυρήσῃ.

beatus ille Paulus cum dixit : *Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt* (1. Tim. 3. 7), nequaquam tollit accuratum probatumque examen, neque ut præcipuum ejus probationis signum id proponit. Etenim multis antea præmissis tandem hoc addidit, ut ostenderet, non suum tantum calculum sufficere ad tales electiones, sed cum aliis tamen requiri. Sæpe namque evenit ut vulgi opinio falsa sit : præeunte autem accurato examine nihil postea periculi ex ea suspicari licet : ideoque post alia exterorum etiam testimonium requirit. Neque enim solum dixit, *Oportet autem illum et testimonium habere bonum* (1. Tim. 3. 7); sed addidit, *Ab iis qui foris sunt*, ut palam faceret, exterorum opinioni et famæ præire debere accuratum examen. Quoniam igitur ego quæ te spectabant plus quam parentes tui, ut ipse fateris, noveram, ideo dignus sum qui ab omni crimine liber dimittar.

BASILIIUS. Non ideo effugeris, inquit, si te quispiam accusare velit. Annon meministi te a nobis sæpe audisse, atque ab ipsis operibus edidicisse quam parum generosi sim animi? Annon mihi sæpe ridendo pusillanimitatem exprobrabas, quod vel levissimis curis facile dejicerer?

5. *Nos propter caritatem in Christum rem istam fugisse.* — CHRYSOST. Memini sane me sæpe hoc abs te audire, neque inficias eo. Ego vero si quando cavillabar, joco, non serio, id agebam. Attamen non ea de re nunc contendam; rogo te autem eandem mihi præstes ingenuitatem, ubi virtutum tuarum mentionem faciam. Etenim si coneris nos mendacii arguere, tibi non parcemus, sed ostendemus te modestiæ potius, quam veritatis causa hæc verba fecisse, non aliis quam verbis et factis tuis usurpatis ad rem confirmandam testibus. Atque primum abs te quærere volo : Nostin', quanta sit vis caritatis? Etenim Christus, missis prodigiis omnibus, quæ ab apostolis edenda erant, *In hoc*, inquit, *cognoscent homines, quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem* (Joan. 13. 35). Paulus vero ait illam esse legis plenitudinem, sine qua charismata nihil prosunt (Rom. 13. 10). Illud sane eximium bonum, discipulorum Christi signum, quod ipsis charismatibus superius est, vidi in animo tuo generose insitum, copiosumque fructum emittere. Tum BASILIIUS : Mihi hanc rem summopere curæ esse, maximamque me sollicitudinem in hoc implendo præcepto ponere fateor : quod autem ne dimidium quidem ejus assequutus sim, tu mihi testis eris, si non ad gratiam, sed secundum rei veritatem loqui volueris. CHRYSOST. Igitur ad argumenta me vertam, et quod comminatus sum nunc præstabo, ut ostendam te modestiam quam veritatem magis curare. Remque narro nuper gestam, ne quis, si vetera recenseam, suspicetur me temporis diuturnitate veritatem obtegere : cum veritas ipsa non permittat nos quidquam affingere vel iis, quæ ad gratiam dicuntur.

¹ Aliqui, legis et prophetarum.

6. *Demonstratio virtutis Basilii, et vehementis ejus caritatis.* — Cum enim quidam ex familiaribus nostris contumeliæ et arrogantæ per calumniam accusatus, in extremo periculo esset : tunc nemine te incusante, nec rogante illo qui periclitabatur, in medium te periculum conjecisti. Hoc tu factum edidisti. Ut autem te ex verbis tuis arguamus, tibi que ipsa verba tua in mentem revocemus : cum hanc animi tui generositatem alii non approbarent, alii laudarent ac mirarentur, accusatoribus tuis dixisti : *Ecquid agam? aliter amare non didici, nisi ut vitam meam exponam, cum periclitantem amicum servare opus est : aliis quidem verbis, sed eodem sensu, Christi dicta loquutus, quibus ille discipulis perfectæ caritatis terminos posuit : nam Majorem hac, inquit, caritatem nemo habet, quam ut animam suam quis ponat pro amicis suis* (Joan. 15. 13). Igitur si major hac inveniri non potest, ad finem ejus pervenisti, ac gestis dictisque tuis ipsius culmen attigisti. Ideo te prodidimus, ideo dolum hujusmodi concinnavimus. Num tibi persuadebimus, nos non ex malevolentia, non ut te in periculum conjiceremus, sed quod id utile fore sciremus, te in hoc stadium pertraxisse? BASILIIUS. An ad proximorum emendationem vim caritatis satis esse putas? CHRYSOST. Maxime quidem et magna ex parte ad id conferre caritas possit. Quod si velis ut prudentiæ quoque tuæ speciminâ proferamus, ad id quoque me conferam, ostendamque te magis prudentia valere.

Ad hæc ille pudore ruboreque affectus (BASIL.), Quæ me, inquit, spectant nunc missa faciamus : neque enim ab initio horum abs te rationem exigebam. Si quid porro habes quod exteris congruenter opponere possis, id vero libenter audiam. Quapropter missa hac umbratili pugna, dic quam excusationem cæteris afferemus, scilicet iis qui nos honore affecerunt, necnon aliis qui illorum tamquam injuria affectorum vicem dolent.

7. *Quod non in contumeliam eorum, qui nos elegerant, ordinationem effugerimus.* — CHRYSOST. Equidem ad id, inquam, jam propere; quandoquidem enim rationis apud te reddendæ finem feci, ad hanc apologiæ partem facile me vertam. Quænam igitur horum accusatio, quæ crimina? Se contumelia affectos et gravia passos queruntur, quia honorem, quo nos ornare volebant, non accepimus. Ego vero primum dicam, nos de contumeliis hominibus illatis nihil curare debere, cum per eis illatum honorem in Dei offensionem incurrere cogimur. Neque enim puto eos ipsos qui indignantur, cum eam rem moleste ferunt, periculo vacare, imo magnum accipere detrimentum dixerim. Illos quippe, qui Deo addicti sunt, et ad ipsum solum respiciunt, ita pie affectos esse debere censeo, ut id non pro contumelia habeant, etiamsi sexcenties sic inhonorentur. Quod vero similis ausus ne in mentem quidem mihi umquam venerit, hinc liquidum erit. Nam si fastu vel vanæ gloriæ cupidine, ut sæpe dixisti nonnullos calumniari, ad id deductus

¹ Hæc, tibi que ipsa verba in mentem revocemus, in aliquot Mss. desunt.

sum, ut recusatoribus adstipuler, maximam sane injuriam intulerim, qui admirandos et conspicuos illos, etiamque mihi beneficos contempserim. Etenim si nihil lædentes injuria afflicere supplicio dignum est, quanto in honore sunt habendi illi, qui honorem nobis ultro conferre volunt? Neque enim dicere quis possit, ipsos vel parvo vel magno beneficio affectos vicem rependere voluisse. Quanto igitur supplicio dignus esset qui adversa rependeret? Sin autem id ne cogitavimus quidem, sed alio longe consilio ab onere declinavimus: quorsum illos, quibus si non approbationem, saltem veniam dare debuissent, criminantur, quod animæ pepercerimus nostræ? Tantum enim abest ut ipsis contumeliam irrogaverim, ut etiam recusando ipsos honore affecisse me putem. Neque vero paradoxum me dixisse putaveris; etenim mox hujus explicationem proferam.

8. *Quod etiam fugiendo illos a vituperatione eruerimus.* — Tunc enim, si minus omnes, saltem illi, qui maledictis delectantur, multa cum de me ordinato, tum de iis qui me elegerant, suspicari potuissent; verbi gratia, quod ad divitias respicerent, quod generis splendorem mirarentur, quod adulatione nostra moti ad id nos cooptarint; quin etiam pecunia adductos id egisse nescio an dicam aliquem suspicatum fuisse. Christus quidem, dixissent, piscatores, tabernaculorum opifices et publicanos ad hujusmodi magistratum vocavit (*Matth. 4. 19*): hi eos, qui sibi quotidiano opere victum parant, respuunt (*Act. 18. 5*); si quis autem exterorum literis operam det, otioseque vivat, hunc approbant et admirantur (*Luc. 5. 27*). Nam cur tandem eos, qui in Ecclesiæ negotiis mille sudores pertulerant, contempserunt, eumque, qui hos numquam expertus labores totam ætatem in

vanis exterorum disciplinis contriverat, statim in tantum honorem pertraxere? Hæc et similia dicere poterant, si hanc dignitatem accepissem. Nunc vero secus; omnis enim illis maledicendi occasio resecta est, nec mihi adulationem, nec illis accepta munera exprobrare possunt, nisi fortasse sint, qui ultro insanire velint. Quo pacto enim adulatione et largitione usus quispiam ad honorem adipiscendum, mox adepturus eum, aliis relinquat? Perinde enim illud esset ac si quis post infinitos in excolenda terra labores, ut nberes fructus segetesque colligeret, et vino torcularia redundarent, post mille sudores et multam pecuniarum expensam, cum messis et vindemiæ tempus adveniret, aliis fructuum proventum traderet. Viden', etiamsi quæ tunc jactabantur procul a veritate essent, magnam calumniandi ansam habituros adversarios fuisse, quod scilicet non recto judicio electio facta fuisset. Nunc autem ne hiscere quidem vel os aperire mea opera possunt. Et hæc quidem multoque his plura initio dixissent. Postquam autem ministerium attigissemus, numquam potuissemus quotidianas accusatorum calumnias refellere, etiamsi inculpate omnia egissemus: ne dicam nos hac ætate rerumque imperitia in multis necessario aberraturos fuisse. At nunc illis criminationis hujusmodi occasionem sustulimus: tunc autem probis eos innumeris obnoxios reddidissemus. Quis enim non dicturus erat: Res tantas tamque admirandas pueris insipientibus commiscerunt, Dei gregem pessumdederunt, res Christianorum jam risui ac ludibrio expositæ sunt? At vero nunc *Omnis iniquitas oppilabit os suum* (*Psal. 106. 42*). Si enim tui causa ista protulerint, statim illos ex ipsa re docebis, non oportere prudentiam ætate metiri, neque senem ex canitie probatum habere, neque juvenem a tali ministerio prorsus arcere, sed neophytum. Multum est autem inter utrumque discrimen.

¹ Hæc, quando in honore sunt habendi, desunt in maxima manuscriptorum parte, sed habentur in Morel. et Savil.

LIBER TERTIUS.

HÆC INSUNT LIBRO TERTIO:

- I. Qui suspicati sunt nos per superbiam recusasse, suam ipsorum existimationem læsisse.
- II. Nos non propter vanam gloriam fugisse.
- III. Quod si gloriam concupisceremus, tale potius ministerium eligere oportuerit.
- IV. Tremendum quid esse sacerdotium, novumque cultum veteri formidabiliorem esse.
- V. Magnam esse sacerdotii potestatem et dignitatem.
- VI. Ministeria e numero esse maximorum Dei donorum.
- VII. Ipsum etiam Paulum formidasse ad aspectum tanti principatus.
- VIII. Sæpe ad peccandum induci, qui in medium progrediantur, nisi perquam fortis animi fuerit.
- IX. Vana gloria ejusque malis ipsum irretiri.
- X. Non ipsum sacerdotium horum malorum causam esse, sed postquam ignaviam.
- XI. Ambitum principatus eliminandum ab animo sacerdotis.
- XII. (a) Sapientissimum oportere esse sacerdotem.

(a) Hæc a numero XII non exstant in Græc., sed a priori interprete lecta fuisse videntur.

- XIII. Præter maximam abstinentionem alia quoque in animo sacerdotis requiri.
- XIV. Nihil tam puritatem et aciem mentis obtundere, quam iracundiam inordinatam.
- XV. Aliam speciem litis plenam periculorum Chrysostonus ostendit.
- XVI. Quantum esse oporteat eum, qui tantis tempestatibus opponendus sit.
- XVII. Quantum sit in gubernatione virginum timor.

1. *Qui suspicati sunt nos per superbiam recusasse, suam existimationem læsisse.* — Quod spectat eam contumeliam nos honorantibus illatam, quodque non eos dehonestandi animo honori nos subduxerimus, ex jam dictis sat comperiri posset: quod vero nulla inflati superbia id egerimus, jam pro viribus palam facere conabor. Nam si vel militaris legationis vel imperii nobis optio proponeretur, eique proposito insisterem, jure posset quispiam id de me suspicari;

ἦλθον ἐγὼ ψηφίσασθαι τοῖς κατηγοροῖς, τῶν τὰ μέγιστα ἡδίκηκόντων ἂν εἴην, ἀνδρῶν καταφρονήσας θαυμαστῶν καὶ μεγάλων, καὶ πρὸς τοὺς εὐεργετῶν. Εἰ γὰρ τὸ τοὺς μὴδὲν ἡδίκηκός τις ἀδικεῖν κολάσεως ἄξιον, τοὺς τιμῆσαι προσελόμενους ἀπ' αὐτῶν πῶς τιμᾶν χρή; Οὐδὲ γὰρ τοῦτο ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν, ὅτι εὖ παθόντες ἢ μικρὸν ἢ μέγα παρ' ἐμοῦ, τῶν εὐεργεσιῶν ἐκείνων ἐξέτισαν τὰς ἀμοιβάς. Πόσης οὖν οὐκ ἂν εἴη τιμωρίας ἄξιον, τοῖς ἐναντίους ἀμείβεσθαι; Εἰ δὲ τοῦτο μὲν οὐδὲ εἰς νοῦν ἐδιδόμειθ' ὅποτε, μεθ' ἐτέρας δὲ προαιρέσεως τὸ βαρὺ φορτίον ἐξεκλίνωμεν, τί παρέντες συγγινώσκωμεν, εἰ γε ἀποδέχεσθαι μὴ βούλοιντο, ἐγκαλοῦσιν ὅτι τῆς αὐτῶν ἐφεισάμεθα ψυχῆς; Ἐγὼ γὰρ τοσοῦτον ἀπέσχον εἰς τοὺς ἀνδράς ὑβρίσαι ἐκείνους, ὅτι καὶ τετιμηκέναι αὐτοὺς φαίην ἂν τῇ παραιτήσει. Καὶ μὴ θαυμάσης, εἰ παράδοξον τὸ λεγόμενον· ταχεῖαν γὰρ καὶ τούτου τὴν λύσιν ἐπάξομεν.

Τότε μὲν γάρ, εἰ καὶ μὴ πάντες, ἀλλ' οἷς τὸ κακῶς ἀγορεύειν ἥδον, πολλὰ ἂν εἶχον καὶ ὑποπτεῦσαι καὶ εἰπεῖν περὶ τε τοῦ χειροτονηθέντος ἐμοῦ, περὶ τε τῶν ἐλομένων ἐκείνων· οἷον ὅτι τε πρὸς πλοῦτον βλέπουσιν, ὅτι λαμπρότητα γένους θαυμάζουσιν, ὅτι κολακισθέντες ὅφ' ἡμῶν εἰς τοῦτο ἡμᾶς παρήγαγον· εἰ δὲ καὶ ὅτι χρήμασι πεισθέντες, οὐκ ἔχω λέγειν, εἰ τις καὶ τοῦτο ὑποπτεῦται ὅτι. Καὶ ὁ μὲν Χριστὸς ἀλείψας καὶ σκηνοποιούς καὶ τελώνας ἐπὶ ταύτην ἐκάλεσε τὴν ἀρχήν· οὗτοι δὲ τοὺς μὲν ἀπὸ τῆς ἐργασίας τῆς καθημερινῆς τρεφομένους διαπτύουσιν· εἰ δὲ τις λόγων ἄφαιτο τῶν ἐξωθεν καὶ ἀργῶν τρέφοιτο, τοῦτον ἀποδέχονται καὶ θαυμάζουσι. Τί γὰρ δὴ ποτε τοὺς μὲν μυρίους ἀνασχόμενους ἰδρῶτας εἰς τὰς τῆς Ἐκκλησίας χρεῖας παρεῖδον· τὸν δὲ οὐδέποτε τοιοῦτον γευσάμενον πόνου, πᾶσαν δὲ τὴν ἡλικίαν ἐν τῇ τῶν ἐξωθεν λόγων ματαιοπονίᾳ καταναλώσαντα, ἐξαίφνης εἰς ταύτην εἰλκυσαν τὴν τιμὴν; Ταῦτα καὶ πλείονα τούτων λέγειν εἶχον ἂν, δεξαμένων

ἡμῶν τὴν ἀρχήν. Ἄλλ' οὐ νῦν· πᾶσα γὰρ αὐτοῖς κακηγορίας ἐκκόπτεται πρόφασις, καὶ οὔτε ἐμοὶ κολακείαν, οὔτε μισοθαρλίαν ἐκείνοις ἔχουσιν ἐγκαλεῖν, πλὴν εἰ τινες ἀπλῶς μαίνεσθαι βούλοιντο. Πῶς γὰρ ὁ κολακεύων καὶ χρήματα ἀναλίσκων, ἵνα τύχη τῆς τιμῆς, ἡνίκα ἔδει τυχεῖν, ἐτέροις ἂν ἀφῆκεν αὐτήν; Ὁμοίον γὰρ ἂν εἴη τοῦτο, ὥσπερ ἂν εἰ τις πολλοὺς περὶ τὴν γῆν ἀνασχόμενος πόνους, ἵνα βριθῇται μὲν αὐτῷ τὸ λῆθον πολλῶν τῶν καρπῶν, ὧν δὲ ὑπερβλύζωσιν αἱ ληνοὶ, μετὰ τοὺς μυρίους ἰδρῶτας καὶ τὴν πολλὴν τῶν χρημάτων δαπάνην, ἡνίκα ἂν καλαμᾶσθαι καὶ τραγῶν δέη, τῆνικα αὐτὸς ἐτέροις τῆς τῶν καρπῶν ἐκστατὴ φορᾶς. Ὅρξας ὅτι τότε μὲν εἰ καὶ πόρρω τῆς ἀληθείας ἦν τὰ λεγόμενα, ἀλλ' ὅμως εἶχον πρόφασιν οἱ βουλόμενοι [380] διαβάλλειν αὐτοὺς, ὥς οὐκ ὀρθῇ κρίσει λογισμῶν τὴν αἵρεσιν πεποιημένους; Ἡμεῖς δὲ αὐτοῖς νῦν οὐδὲ χάιναι οὐδὲ ἀπλῶς διαρῆναι τὸ στόμα συνεχωρήσαμεν. Καὶ τὰ μὲν παρὰ τὴν ἀρχὴν λεγόμενα τοιαῦτα ἂν ἦν, καὶ τούτων πλείονα. Μετὰ δὲ τὸ τῆς διακονίας ἄψασθαι οὐκ ἂν ἠρκέσαμεν· καθ' ἑκάστην ἡμέραν τοῖς ἐγκαλοῦσιν ἀπολογούμενοι, εἰ καὶ πάντα ἡμῖν ἀναμαρτήτως ἐπράττετο, μὴ ὅτι καὶ πολλὰ διαμαρτεῖν ὑπὸ τε τῆς ἀπειρίας καὶ τῆς ἡλικίας ἠναγκάσθημεν ἂν. Νῦν δὲ καὶ ταύτης αὐτοὺς κατηγορίας· ἀπηλλάξμεν, τότε δὲ μυρίους ἂν αὐτοὺς περιεβάλομεν ὀνειδισμοί. Τί γὰρ οὐκ ἂν εἶπον; παισὶν ἀνοήτοις πράγματα οὕτω θαυμαστά καὶ μεγάλα ἐπέτρεψαν, ἐλυμῆναντο τοῦ Θεοῦ τὸ ποίμνιον, παίγνια καὶ γέλωτες γέγονε τὰ Χριστιανῶν; Ἄλλὰ νῦν πᾶσα ἀνομία ἐμφράξει τὸ στόμα αὐτῆς. Εἰ γὰρ καὶ διὰ τὰ ταῦτα λέγοιεν, ἀλλὰ ταχέως αὐτοὺς διδάξεις διὰ τῶν ἔργων, ὅτι οὐ χρὴ τὴν σύνεσιν ἡλικίᾳ κρίνειν, οὐδὲ τὸν πρεσβύτην ἀπὸ τῆς πολιτικῆς δοκιμάζειν, οὐδὲ τὸν νέον πάντως ἀπείργειν τῆς τοιαύτης διακονίας, ἀλλὰ τὸν νεώφυτον. Πολλοὶ δὲ ἀμφοτέρων τὸ μέσον.

^d Maxima pars manuscriptorum ἠρκέσαμεν, Savilius autem et Morel. ἠρέσαν. Paulo post aliquot mss. διαμαρτάνειν.

^e Quidam habent κακηγορίας. Infra Morel. τίς γὰρ οὐκ ἂν εἶπε, Savil. autem cum maxima manuscriptorum parte τί γὰρ οὐκ ἂν εἶπον.

ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΤΡΙΤῳ ΛΟΓῳ.

^a ὅτι εἰ ὑπονοήσαντες δι' ἀπονομίαν παρατρέπονται ἡμεῖς τὴν αὐτῶν ὑπόληψιν ἰδόμεθα.

^b ὅτι οὐδὲ διὰ συνδοξίαν ἐπὶ γάρ.

^c ὅτι εἰ δόξης ἐπιπορεύμεθα, ἐλπίστον μέλλον τὸ πρῶτον ἐλπίσθαι.

^d ὅτι φρικτὸν ἢ λεπιδίνην, καὶ πολλὰ τῆς παλαιᾶς λυγριᾶς ἢ καινῆς φρικτῶν διενεργα.

^e ὅτι πολλὰ τῶν ἱερῶν ἢ ἱερωσίων καὶ ἡ τιμὴ.

^f ὅτι τὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ μερίστων δωρεῶν εἶναι αἱ δωρεαί.

^g ὅτι καὶ ὁ Παῦλος περιετρίβην, πρὸς τὸ μέγαθος τῆς ἀρχῆς ὄρον.

^h ὅτι πάλαιος ἀμαρτάνων προέστηται, εἰς τὸ μέσον ἔλθων, ἂν μὴ σπέρμα γεννητός ᾖ.

ⁱ ὅτι ἀνομιόειται καὶ τοῖς ταύτης ἀλλοκατεστῇ δικαίᾳ.

^k ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ λερωσύνη τούτων αἰτίαι, ἀλλ' ἡ ἡμετέρα βλάβη.

^{la} ὅτι τὴν ἐπιπομένην τῆς φαιδρίας ἐδιδόμειθ' ἀπὸ τῆς τοῦ ἱεροῦ φύσεως.

^a Τῆς μὲν οὖν ὑβρεως ἐνεκεν τῆς εἰς τοὺς τετιμηκένους, καὶ ὅτι αὐτοὺς οὐ καταισχύοναι βουλόμενοι ταύτην ἐφύγομεν τὴν τιμὴν^a, ταῦτα ἂν ἔχοιμεν λέγειν, ἅπερ εἰρήκαμεν· ὅτι δὲ οὐδὲ ὑπὸ ἀπονοίας τινος φουσηθέντες [381], καὶ τοῦτο νῦν εἰς δύναμιν τὴν ἐμὴν περὶ αἵματι σοι ποιῆσαι φανερόν. Εἰ μὲν γὰρ στρατηγίας ἡμῖν ἢ βασιλείας αἵρεσις προὔκειτο, εἰ ταύτην^b εἶχον τὴν γνώμην, εἰκότως ἂν τις τοῦτο ὑπέλαθεν, ἢ τότε μὲν ἀπονοίας οὐδεὶς, ἀνοίας δὲ πάντες ἂν ἡμᾶς ἐκρίναν· λερωσύνης δὲ

^a Duo habent ἐφύγομεν τὴν φυγὴν, et sic Savil. in marg.

^b Alii εἶτα ταύτην. Paulo post alii ἐκρίνον. Mox aliqui τοσοῦτον, et infra ὅσων.

προκειμένης, ἡ τοσοῦτον ἀνωτέρω βασιλείας ἔστηκεν, ἔσον πνεύματος καὶ σαρκὸς τὸ μέσον, τοιμήσει τις ἡμᾶς ὑπεροφίας γράφεσθαι; Καὶ πῶς οὐκ ἀποπον τοὺς μὲν τὰ μικρὰ διαπτύοντας ὡς παραπαίοντας αἰτιάσθαι, τοὺς δὲ ἐπὶ τῶν ἁγῶν ὑπερεχόντων τοῦτο ποιοῦντας τῶν μὲν τῆς παραπληξίας ἐγκλημάτων ἐξαιρεῖν, ταῖς δὲ τῆς ὑπερηφανίας ὑποβάλλειν αἰτίαις; Ὡς περ ἂν εἴ τις τὸν ἀγέλης βοῶν καταφρονούντα, καὶ μὴ βουλόμενον εἶναι βουκόλον, εἰς ὑπερηφανίαν μὲν οὐδαμῶς, εἰς δὲ φρενῶν ἔκστασιν αἰτιώμενος, τὸν ἀπάσης τῆς οἰκουμένης τὴν βασιλείαν καὶ τὸ γενέσθαι κύριον τῶν ἀπανταχοῦ στρατοπέδων μὴ δεχόμενον ἂν ἐπὶ τοῦ μαίνεσθαι τετυφῶσθαι φαίη. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ ταῦτα, οὐκ ἐστίν, οὐδὲ ἡμᾶς μάλλον ἢ ἑαυτοὺς οἱ ταῦτα λέγοντες διαβάλλουσι. Τὸ γὰρ ἐννοῆσαι μόνον, ὅτι δυνατόν ἀνθρωπείᾳ φύσει τῆς ἀξίας ὑπερφρονῆσαι ἐκείνης, δεῖγμα κατ' αὐτῶν τῶν ἐκφερόντων ἐστὶν ἡς ἔχουσι περὶ τοῦ πράγματος δόξης. Εἰ γὰρ μὴ τῶν τυχόντων αὐτὸ, καὶ ὧν οὐ πολλὸς ὁ λόγος, ἐνόμιζον εἶναι, οὐδ' ἂν ὑποπτεῦσαι τοῦτο ἐπῆλθεν αὐτοῖς. Διὰ τί γὰρ περὶ τῆς τῶν ἀγγέλων ἀξίας οὐδεὶς ἐτόλμησέ τι τοιοῦτον ὑποπτεῦσαι ποτε, καὶ εἰπεῖν ὅτι ἐστὶν ἀνθρωπίνη ψυχὴ δι' ἀπόνοιαν οὐκ ἂν ἐλομένη ἢ ἐπὶ τὸ τῆς φύσεως ἐκείνης ἀξίωμα ἔλθειν; Μεγάλα γὰρ τινα φανταζόμεθα περὶ τῶν δυνάμεων ἐκείνων, καὶ τοῦτο ἡμᾶς οὐκ ἀφίξει πιστεῦσαι· ὅτι δύναται ἀνθρώπος τῆς τιμῆς φρονῆσαι τι μείζον ἐκείνης. Ὡστε αὐτοὺς μάλλον διακαίως ἂν τις γράφαίτο ἀπονοίας τοὺς ἡμῶν τοῦτο κατηγοροῦντας. Οὐ γὰρ ἂν ποτε περὶ ἐτέρων τοῦτο ὑπέλαβον, εἰ μὴ πρότερον αὐτοὶ τοῦ πράγματος, ὡς οὐδενὸς ὄντος, κατέγνωσαν. Εἰ δὲ πρὸς δόξαν ὁρῶντά με τοῦτο πεποιθήκεναι φαίνῃ, περιπίπτοντες ἑαυτοῖς ἐλεγχθῆσονται καὶ μαχόμενοι φανερώς· οὐδὲ γὰρ οἶδα ποίους ἂν ἐτέρους πρὸ τούτων ἐξήγησαν λόγους, εἰ τῶν τῆς κενοδοξίας ἡμᾶς ἠθέλησαν ἀπαλλάξαι ἐγκλημάτων.

β'. Εἰ γὰρ οὗτος μέ ποτε· εἰσῆλθεν ὁ ἔρω, καταδέξασθαι μάλλον ἐκρήν, ἢ φυγεῖν. Διὰ τί; Ὅτι πολλὴν ἡμῖν τοῦτο τὴν δόξαν ἤνεγκεν ἂν. Τὸ γὰρ ἐν τούτῳ τῆς ἡλικίας ὄντα, καὶ πρὸ βραχέως ἀποστάντα τῶν βιωτικῶν φροντίζων, ἐξαίφνης οὕτω δόξαι παρὰ πᾶσιν εἶναι θαυμαστόν, ὥστε τῶν τὸν ἄπαντα χρόνον ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐξαναλωθέντων πόνοις προτιμηθῆναι, καὶ πλείονας ψήφους πάντων ἐκείνων λαβεῖν, θαυμαστὰ τινα καὶ μεγάλα περὶ ἡμῶν πάντας ἂν ὑποπτεῦσαι ἐπεισε, καὶ σεμνοῦς ἂν ἡμᾶς καὶ περιδλέπτους κατέστησε. Νῦν δὲ, πλὴν ὀλίγων, τὸ πλεόν τῆς Ἐκκλησίας μέρος οὐδ' ἐξ ὀνόματος ἡμᾶς ἴσασιν· ὥστε οὐδὲ ὅτι παρητήμεθα πᾶσιν ἔσται ἢ φανερόν, ἀλλ' ὀλίγοις τίσιν, οὐς οὐδ' αὐτοὺς οἶμαι τὸ σαφὲς εἶδέναι πάντας. Εἰκόξ δὲ καὶ [382] τούτων πολλοὺς ἢ μὴδ' ὅλως ἡμᾶς ἠρῆσθαι νομίσαι, ἢ παρεῖσθαι μετὰ τὴν αἴρεσιν, ἀνεπιτηδεῖους εἶναι δόξαντας, οὐχ ἐκόντας φυγεῖν.

γ'. ΒΑΣΙΑ. Ἄλλ' οἱ τάληθες εἰδότες θαυμάζονται. ΧΡΥΣΟΣΤ. Καὶ μὴν τούτους ἔφης ὡς κενοδόξους καὶ ὑπερηφάνους διαβάλλειν ἡμᾶς. Πόθεν οὖν ἔστιν ἐλπίζειν τὸν ἔπαινον; Ἀπὸ τῶν πολλῶν; Ἄλλ' οὐκ ἴσασιν τὸ σαφές.

^a Savil. et aliquot mss. μὴ καταδεχόμενον.

^b Savil. et aliquot mss. οὐκ ἀνεχόμενη. ^c Nonnullis conjectum est οὐκ ἀνεχόμενη. ^d Edit.

^e Aliquot mss. ὑποπτεῦσαι. Alii et editi πιστεῦσαι.

^f Savil. et aliquot mss. φήσουσι.

^g Aliquot manuscripti μοι ποτε.

^h Alii πᾶσιν ἐστι. Infra alii πάντας· ἄλλ' εἰκόξ. Paulo post Morel. παρεῖσθαι, Savil. παρεῖσθαι, mss. complures παρῖσθαι.

Ἄλλ' ἐκ τῶν ὀλίγων; Ἄλλὰ κἀναυθα ἡμῖν εἰς τούαντιον τὸ πρᾶγμα περιτέτραπται. Ὁδὲ γὰρ ἐτέρου τινὸς ἔνεκεν ἐνθάδε εἰσῆλθες νῦν, ἀλλ' ἵνα μάθῃς, τί πρὸς ἐκείνους ἀπολογῆσθαι δεοί. Καὶ τί τούτων ἔνεκεν ἀκριβολογούμεαι νῦν; Ὅτι γὰρ, εἰ καὶ πάντες ἢ ᾗδεσαν τάληθες, οὐδὲ οὕτως ἡμᾶς ἀπονοίας ἢ φιλοδοξίας ἐλπί κρίνειν, μικρὸν ἀνάμεινον, καὶ τοῦτο εἴσῃ σαφῶς. Καὶ πρὸς τούτῳ πάλιν ἐκείνο· ὅτι οὐ τοῖς ταύτην τοιμῶσι τὴν τόλμαν μόνον, εἴπερ τίς ἐστὶν ἀνθρώπων (οὐ γὰρ ἔγωγε πεῖθομαι), ἀλλὰ καὶ τοῖς περὶ ἐτέρων ὑποπτεῦσαι, κίνδυνος ἐπικεῖσται ἢ οὐ μικρός.

δ'. Ἡ γὰρ ἱερωσύνη τελεῖται μὲν ἐπὶ τῆς γῆς, τάξιν δὲ ἐπουρανίων ἔχει ταγματίων· καὶ μάλα γε εἰκότως. Οὐ γὰρ ἀνθρώπος, οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἀρχάγγελος, οὐκ ἄλλη τις κτιστὴ δύναμις, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Παράκλητος ταύτην διετάξατο τὴν ἀκολουθίαν, καὶ ἐπὶ μένοντας ἐν σαρκὶ τῶν ἀγγέλων ἐπεισε φαντάζεσθαι διακονίαν. Διὸ χρὴ τὸν ἱερωμένον ὥς περ ἐν αὐτοῖς ἐστὼτα τοῖς οὐρανοῖς μεταξὺ τῶν δυνάμεων ἐκείνων οὕτως εἶναι καθαρὸν. Φοδερὰ μὲν γὰρ καὶ φρικωδέστατα καὶ τὰ πρὸ τῆς χάριτος, ὅσων οἱ κώδωνες, οἱ ῥόσκοι, οἱ λίθοι οἱ ἐπὶ τοῦ στήθους, οἱ τῆς ἐπωμίδος, ἡ μίτρα, ἡ κίδαρις, ὁ ποδήρης, τὸ πέταλον τὸ χρυσοῦν, τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ἡ πολλὴ τῶν ἐνδον ἡρεμία. Ἄλλ' εἴ τις τὰς τῆς χάριτος ἐξετάσει, μικρὰ ὄντα εὐρήσει· τὰ φοδερὰ καὶ φρικωδέστατα ἐκείνα, καὶ τὸ περὶ τοῦ νόμου λεχθὲν κἀναυθα ἀληθὲς ὅν, Ὅτι οὐ δεδοξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἔνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Ὅταν γὰρ ἴδῃς τὸν Κύριον θεοῦ μένον καὶ κείμενον, καὶ τὸν ἱερέα ἢ ἐφεστῶτα τῷ θύματι, καὶ ἐπευχόμενον, καὶ πάντας ἐκείνῳ τῷ τιμῇ φοινησομένους αἵματι, ἄρα ἐπὶ μετὰ ἀνθρώπων εἶναι νομίζεις, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἐστάναι, ἀλλ' οὐκ εὐθέως ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς μετανίστασαι, καὶ πᾶσαν σαρκικὴν διάνοιαν τῆς ψυχῆς ἐκβαλὼν, γυμνῇ τῇ ψυχῇ καὶ τῷ νῷ καθαρῷ περιδλέψεις τὰ ἐν οὐρανοῖς; Ὡ τοῦ θαύματος! ὡ τῆς τοῦ θεοῦ φιλανθρωπίας! Ὁ μετὰ τοῦ Πατρὸς ἄνω καθήμενος, κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ταῖς ἀπάντων κατέχεται χερσὶ, καὶ δίδωσιν αὐτὸν τοῖς βουλομένοις περιπτύσασθαι καὶ περιλαβεῖν. Ποιοῦσι δὲ τοῦτο πάντες διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς πίστεως. Ἀρὰ σοὶ τοῦ καταφρονέσθαι ταῦτα ἄξια καταφαίνεται, ἢ τοιαῦτα εἶναι· οὐ δύνηθαι τινα καὶ ἐπαρθῆναι κατ' αὐτῶν; Βούλει καὶ ἐξ ἐτέρου θαύματος τῆς ἁγιαστικῆς ταύτης ἰδεῖν τὴν ὑπερβολήν; ὑπόγραφόν μοι τὸν ἥλιον τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τὸν ἄπειρον ὄχλον περιστῶτα, καὶ τὴν θυσίαν ἐπὶ τῶν λίθων κειμένην, καὶ πάντας μὲν ἐν ἡσυχίᾳ τοὺς λοιποὺς καὶ πολλῇ τῇ σιγῇ, μόνον δὲ τὸν προφήτην εὐχόμενον· εἰτα ἐξαίφνης τὴν φλόγα ἐκ τῶν οὐρανῶν [383] ἐπὶ τὸν ἱερεῖον ριπτουμένην· θαυμαστὰ ταῦτα καὶ πάσης ἐκπλήξεως γέμοντα. Μετάθῃ τοῖνον ἐκείθεν ἐπὶ τὰ νῦν τελούμενα, καὶ οὐ θαυμαστὰ ἔφει μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἐκπλήξιν ὑπερβαίνοντα. Ἔστηκε γὰρ ὁ ἱερεὺς, οὐ πῦρ καταφέρων, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ τὴν ἱκετηρίαν ἐπὶ πολλὴ ποιεῖται, οὐχ ἵνα τις λαμπρὰ ἄνωθεν ἀφελεία καταναλώσῃ τὰ προκείμενα, ἀλλ' ἵνα ἡ χάρις ἐπιτεσοῦσα τῇ θυσίᾳ δι' ἐκείνης τὰς ἀπάντων ἀνάψῃ ψυχὰς, καὶ ἀργυρίου λαμπροτέρας ἀποδείξῃ πεπωρωμένου. Ταύτης οὖν τῆς φρικωδεστάτης τελετῆς τίς μὴ σφόδρα μαρινόμενος, μὴδὲ ἐξεστηκώς,

ⁱ Quidam τούαντιον ὁ λόγος περιτέτρ.

^j Morel. εἰ καὶ μὴ πάντες, Savil. et mss. εἰ καὶ πάντες.

^k Savil. et aliquot mss. ἀποκεῖσται, Morel. ἐπικεῖσται.

^l Aliquot mss. τὸν ἀρχιερέα.

imo non jam superbiæ, sed amentię me omnes damnarent : at sacerdotio proposito, quod tantum imperio sublimius est, quantum inter spiritum et carnem est intervallum, audebitne quispiam me superbiæ accusare? Qui porro non absurdum fuerit, eos qui minora respuunt insanie accusare, eos autem, qui in longe sublimioribus idipsum faciunt, non jam in amentię, sed in superbiæ crimen vocare? Haud secus ac si quis eum, qui boum armentum despiceret, ac bubulcus esse nollet, non superbiæ, sed amentię accusans, eum qui totius orbis imperium et omnium ubique terrarum exercituum dominatum non acciperet, non insanire diceret, sed superbia inflari. Sed non ita est, non ita sane, neque nos magis, quam seipsum, criminantur qui hæc jactitant. Nam vel cogitasse tantum, quod possit humana natura tantam despiciere dignitatem, satis indicat quid opinionis circa illam habeant qui id protulerunt : nisi enim putarent esse rem levem ac parvi pretii, numquam ipsis talis suspicio in mentem venisset. Cur enim de angelica dignitate nullus umquam quid simile suspicari vel dicere ausus est, nempe humanum esse animum, qui præ superbia nolit ad illius naturæ dignitatem pervenire? Magna quippe concipimus de Potestatibus illis, idque impedit quominus credamus, posse hominem quidpiam majus honore illo sapere. Quo fit ut jure quis illos potius superbiæ accuset, qui hac de re nos criminantur. Neque enim id de aliis suspicati fuissent, nisi prius rem ipsam quasi nullius pretii æstimassent. Porro si id me gloriæ causa fecisse dicant, secum dissentire ac pugnare palam deprehenduntur : nescio enim quam aliam orationem quævisissent, si nos ab inanis gloriæ crimine liberare voluissent.

2. *Nos non propter vanam gloriam fugisse.* — Nam si hujusmodi me umquam amor invasit, accipere potius, quam fugere oportuit. Quare? Quia magnam id nobis gloriam attulisset. Siquidem virum hac ætate, qui nuper a sæcularibus curis se abdicaverit, usque adeo admirandum apud omnes derepente videri, ut iis etiam, qui in hujusmodi laboribus totam ætatem contrivissent anteferreretur, et plura his omnibus suffragia acciperet; id certe magnam et admirabilem de nobis opinionem omnibus indidisset, nosque conspicuos et illustres exhibuisset. Nunc vero, paucis exceptis, maxima pars Ecclesiæ nos ne nomine quidem norunt : adeo ut ne omnibus quidem notum sit quod abuerimus, sed paucis tantum, quos tamen omnes non puto probe nosse quid gestum sit : verisimile autem est eorum multos aut nullatenus nos electos fuisse censere, ut post electionem depulsos fuisse, ut non sat idoneos visos, neque sponte aufugisse.

3. *Si gloriam concupisceremus, tale ministerium eligere oportuit.* — BASIL. At qui rem vere sciunt, mirabuntur. CHRYSOST. Atqui hos ipsos dixisti nobis vanæ gloriæ ac superbiæ crimen offerre. Undenam igitur laus speranda est? A multitudine? At rem, ut peracta est, nesciunt. A paucis? Sed hic quoque nobis res in contrarium cecidit. Neque alio nomine

huc ingressus es, quam ut edisceres, quæ adversus eos defensio paranda sit. Quid vero hac de re accurate nunc proferam? Quod enim etiamsi omnibus rei veritas nota esset, ne sic quidem superbiæ aut vanæ gloriæ accusare oporteret, si paulum expectes, id planum tibi erit, atque insuper illud, nempe non iis modo qui id ausi fuerint, si tamen quis reperiatur (non enim facile credam), sed etiam iis, qui de aliis suspicantur, periculum non modicum imminere.

4. *Tremendum esse nunc sacerdotium magis quam in veteri Lege.* — Sacerdotium enim in terra peragitur, sed cælestium ordinum classem obtinet : et jure quidem merito. Non enim homo, non angelus, non archangelus, non alia quæpiam creata potestas, sed ipse Paracletus hoc officium ordinavit, qui manentibus in carne auctor fuit ut angelorum ministerium animo conciperent. Idcirco sacerdotium obeuntem ita purum esse decet, ac si in cælis inter potestates illas collocatus esset. Terribilia namque erant quæ gratiam præcesserunt (Exod. 28) : qualia erant tintinnabula, mala punica, lapides in pectore positi, et alii in superhumerali, mitra, cidaris, poderes, lamina aurea, sancta sanctorum, ingens intus quies. At si quis ea, quæ ad gratiam spectant, consideret, terribilia illa atque horrida, parva esse comperiet : ac quod de lege dictum est, hic quoque verum deprehenderet; nempe, *Non glorificatum est quod claruit in hac parte propter excellentem gloriam* (2. Cor. 3. 10). Cum enim videris Dominum immolatum et jacentem, et sacerdotem¹ sacrificio incumbentem ac precantem, omnesque pretioso illo sanguine rubentes, an putas te adhuc cum hominibus et in terra esse? annon potius in cælos translatus, omnique carnali cogitatione eliminata, nudo animo menteque pura quæ in cælis sunt circumspicis? O miraculum! o Dei benignitatem! Qui cum Patre sursum sedet, illa hora omnium manibus tenetur, seseque volentibus dat complectendum et accipiendum. Illud autem omnes faciunt oculis fidei. Num tibi hæc contemptu digna videntur? an hujusmodi esse, ut possit quispiam adversus ea extolli? Visne et sanctimonie illius excellentiam ex alio miraculo perspicere? Heliam mihi ob oculos depinge, immensamque circumfusam turbam, et hostiam lapidibus impositam (3. Reg. 18) : atque omnes alios in quiete et magno silentio stantes, solum vero prophetam precantem : tum repente flammam ex cælis in sacrificium injectam. Admiranda sunt hæc, omnique stupore plena. Illinc te transfer ad ea quæ nunc peraguntur, ac non mira tantum videbis, sed omnem stuporem superantia. Stat enim sacerdos, non ignem gestans, sed Spiritum sanctum; preces multo tempore fundit, non ut fax demissa cælitus apposita consumat, sed ut gratia in sacrificium delapsa per illud omnium animos inflammet, et argento igne purgato splendidioris exhibeat. Hoc itaque terribilissimum mysterium, quis

¹ Aliquot Mss., pontificem.

tandem, nisi admodum insaniat, vel mente captus sit, despiciere queat? An ignoras humanam animam ignem sacrificii hujusmodi numquam gestare potuisse, sed omnes funditus perituros fuisse, nisi magnum adesset gratiæ Dei auxilium?

5. *Magnam esse sacerdotii potestatem et dignitatem.* — Si quis enim secum reputet quantum illud sit, nempe hominem carne et sanguine involutum, prope beatam illam et immortalem naturam constitui, tunc probe intelliget quanto honore Spiritus gratia sacerdotes ornaverit. Nam per eos hæc peraguntur aliaque his nihilo inferiora, quæ ad dignitatis salutisque nostræ rationem spectant. Etenim qui terram incolunt in eaque commorantur, ad ea quæ in cælis sunt dispensanda commissi sunt, potestatemque acceperunt, quam neque angelis neque archangelis dedit Deus. Neque enim illis dictum est: *Quæcumque ligaveritis in terra, erunt ligata et in cælo; et quæcumque solveritis in terra, erunt soluta et in cælo* (Matth. 18. 18). Habent quidem ii, qui in terra imperant, potestatem ligandi, verum corpora solum: hoc autem vinculum ipsam attingit animam, cælosque transcendit: ac quæcumque inferne sacerdotes faciunt, eadem Deus superne confirmat; servorumque sententiam ipse Dominus ratam facit. Quid enim aliud illis dedit, quam omnem cælestium potestatem? nam *Quorum, inquit, remisistis peccata, remittuntur; et quorum retinueritis, retenta sunt* (Joan. 20. 23). Quæ major hæc potestas fuerit? *Omne iudicium dedit Pater Filio* (Joan. 5. 22): videoque ipsum omne ipsis traditum a Filio esse. Ac si enim jam in cælos translati essent, atque humanam naturam exsuperassent, a nostris affectibus liberati, ita in tantum imperium everti sunt. Ad hæc, si Imperator subditorum cuiuspiam hunc honorem contulerit, ut quos libuerit possit in carcerem conjicere indeque eripere, ille admirandus et conspicuus apud omnes habetur; at is qui a Deo tanto majorem potestatem accepit, quanto cælum terra pretiosius est, et quanto animæ corporibus, ita exiguum nonnullis videtur honorem accepisse, ut cogitari possit, quæpiam hoc sibi conceditum donum despiciere. Apage insaniam: insaniamque manifesta est, tantum principatum despiciere, sine quo neque saluti neque promissa bona consequi possumus. Nam si non potest quis intrare in regnum cælorum, nisi per aquam et spiritum regeneratus fuerit (Joan. 3. 5); et qui non manducat carnem Domini, nec bibit ejus sanguinem, æterna vita privatur (Joan. 6. 54): hæc autem omnia non aliter, quam per sanctas illas manus, sacerdotum nempe, perficiuntur: quis sine illarum opera aut gehennæ ignem effugere, aut repositas assequi coronas poterit?

6. *Magnum esse sacerdotum munus.* — Hi namque sunt, hi sunt, quibus concediti sunt spirituales partus et generatio per baptismum: per hos Christum induimus, et cum Filio Dei sepelimur, membra beati illius capitis efficiuntur. Ita non modo principibus ac regibus formidabiliores, sed patribus etiam venerabiliores nobis jure fuerint. Illi enim ex sanguinibus

exque voluntate carnis nos genuerunt; hi vero illius quæ ex Deo est generationis nobis auctores sunt, beatæ nempe illius regenerationis, veræ libertatis, et illius quæ secundum gratiam est adoptionis. Corporis lepram purgare, imo potius nullatenus purgare, sed purgatos probare tantum, Judæorum sacerdotibus licebat (Levit. 14): et tamen nosti quanta tunc esset pro sacerdotali dignitate concertatio. Illi vero non lepram corporis, sed immunditiam animæ, non purgatam probandi, sed prorsus purgandi potestatem acceperunt; ita ut qui ipsos contemnunt, longe secleriores et graviore supplicio digniores sint ipso Dathan et sociis ejus (Num. 16). Illi enim, etsi principatum ad se non spectantem sibi vindicarent, attamen miram quamdam de illo opinionem habebant, ut ex magno illius desiderio palam faciebant: hi vero, postquam sacerdotium tantopere ornatum est, tantumque accepit incrementum, contra quam illi, sed tamen longe graviora ausi sunt. Neque enim par est contemptus, non competentem sibi honorem ambire, et tanta bona despiciere; sed tanto gravior hoc illo est, quantum est inter fastidium et admirationem intervallum. Quis ita miser fuerit, ut tot bona despiciat? Neminem dixerim, nisi quis diabolico stimulo concitetur. Verum eo jam redibo, unde digressus sum: neque enim in puniendo solum, sed etiam in benefaciendo majorem sacerdotibus quam parentibus potestatem dedit Deus: tantaque est inter utrosque differentia, quanta inter præsentem et futuram vitam. Nam illi quidem in hunc vitam, hi in futuram gignunt: atque illi ne corporalem quidem interitum a liberis amoliri possunt, non ingruentem morbum depellere; hi vero agram et mox interituram animam sæpe servarunt, aliis remissionem pœnam reddentes, alios prorsus labi non sinentes; idque non doctrinæ tantum atque monitionum, sed etiam orationum auxilio. Neque enim tantum cum nos regenerant, sed etiam post regenerationem admissa peccata condonare possunt. Nam *Infirmatur, inquit, quis in vobis? advocet presbyteros Ecclesie, et orent super eo, ungentes eum oleo in nomine Domini. Et oratio fidei salvabit infirmum: et excitabit eum Dominus: et si peccata fecerit, remittentur ei* (Jac. 5. 14. 15). Insuper naturales parentes, si viros quosdam principes et potentes eorum liberi offenderint, opem ipsis nullam afferre possunt. Sacerdotes vero non principes, non reges, sed ipsum Deum iratum illis sæpe reconciliant. An postea quispiam ausit nos superbe accusare? Ego enim ex jam dictis tantam puto religionem auditorum animos occupasse, ut non ultra eos, qui fugiunt, sed eos qui suapte motu accedunt, et tantum sibi ambiunt honorem, arrogantiae et audaciæ damment. Nam si ii quibus civitatum magistratus concediti sunt, nisi admodum prudentes ac vigilantes fuerint, sæpe rempublicam seipsumque simul in perniciem dederunt, qui Christi sponsam ornandam suscipit, quanta tibi videtur potestate indigere, tum sua, tum superne data ut non peccet?

7. *Ipsam etiam Paulum formidasse sacerdotum.* —

ὁπερ φρονήσαι δυνήσεται; Ἡ ἀγνοΐς, ὅτι οὐκ ἂν ποτε ἀνθρωπίνη ψυχὴ τὸ πῦρ ἐκεῖνο τῆς θυσίας ἐδάστασεν, ἀλλ' ἄρδην ἂν ἅπαντες ἠφανίσθησαν, εἰ μὴ πολλὴ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ᾗν ἡ βοήθεια;

ε'. Εἰ γὰρ τις ἐννοήσειεν ὅσον ἐστὶν ἀνθρωπῶν ὄντα, καὶ εἰ σαρκὶ καὶ αἵματι περιπελεγμένον^α, τῆς μακαρίας καὶ ἀκηράτου φύσεως ἐκείνης ἐγγὺς δυνηθῆναι γενέσθαι, τότε βέβαια καλῶς δὴς τοὺς ἱερεῖς τιμῆς ἢ τοῦ Πνεύματος ἠξίωσεν χάρις. Διὰ γὰρ ἐκείνων καὶ ταῦτα τελείται, καὶ ἕτερα τούτων οὐδὲν ἀποδέοντα, καὶ εἰς ἀξιώματος καὶ εἰς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας λόγον. Οἱ γὰρ τὴν γῆν οἰκοῦντες, καὶ ἐν ταύτῃ ποιούμενοι τὴν διατριβὴν, τὰ ἐν οὐρανοῖς διοικεῖν ἐπεσπάτησαν, καὶ ἐξουσίαν ἔλαβον ἢ οὐτε ἀγγέλους οὐτε ἀρχαγγέλους ἔδωκεν ὁ Θεός. Οὐ γὰρ πρὸς ἐκείνους εἰρήται· Ὅσα ἂν δῶσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δοδεμένα καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὅσα ἂν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἐχουσι μὲν γὰρ καὶ οἱ κρατοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς τὴν τοῦ δεσμεῖν ἐξουσίαν, ἀλλὰ σωματῶν μόνον· οὗτος δὲ ὁ δεσμὸς αὐτῆς ἅπτεται τῆς ψυχῆς, καὶ διαβαίνει τοὺς οὐρανοὺς· καὶ ἅπαν ἂν ἐργάσωνται κάτω οἱ ἱερεῖς, ταῦτα ὁ Θεὸς ἂν κυροῖ, καὶ τὴν τῶν δούλων γνώμην ὁ Δεσπότης βεβαιῶ. Καὶ τί γὰρ ἄλλ' ἢ πᾶσαν αὐτοῖς τὴν οὐράνιον ἔδωκεν ἐξουσίαν; Ἄν γὰρ ἂν, φησὶν, ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφένωται, καὶ ἂν ἂν κρατῆτε, κενάρεται. Τίς ἂν γένοιτο ταύτης ἐξουσίας μεζῶν; Πᾶσαν τὴν κρίσιν ἔδωκεν ὁ Πατὴρ τῷ Υἱῷ· ὁρῶ δὲ πᾶσαν αὐτὴν τούτους ἐγγεγραμμένην ὡς ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ. Ὅσπερ γὰρ εἰς οὐρανοὺς ἦδη μετατεθέντες, καὶ τὴν ἀνθρωπείαν ὑπερβάντες φύσιν, καὶ τὴν ἡμετέρων ἀπαλλαγέντες παθῶν, οὕτως εἰς ταύτην ἤχθησαν τὴν ἀρχὴν. Εἴτα, ἂν μὲν βασιλεὺς τινὲς τῶν ὑπ' αὐτὸν ὄντων ταύτης μεταδῷ τῆς τιμῆς, ὥστε ἐμβάλλειν εἰς δεσμωτήριον οὐς ἂν ἐθέλῃ, καὶ ἀφίεναι πάλιν, ζηλωτὴς καὶ περιδασκὸς παρὰ πᾶσιν οὗτος· ὁ δὲ παρὰ Θεοῦ τοσοῦτῃ μεζῶνα ἐξουσίαν λαβὼν, ὅσῃ γῆς τιμιώτερος ὁ οὐρανὸς καὶ σωματῶν ψυχῆς, οὕτω μικράν τισιν ἔδοξεν εἰληφέναι τιμὴν, ὥς δυνηθῆναι καὶ ἐννοῆσαι ὅτι τῶν ταῦτα τις πιστευθέντων ὑπερφρονήσει τῆς δωρεᾶς. Ἀπαγε τῆς μανίας ἡ μανία γὰρ περιφανὴς ὑπεροφῆν τῆς τοσαύτης ἀρχῆς, ἥς ἄνευ οὐτε σωτηρίας ἡμῖν, οὐτε τῶν ἐπηγυμνῶν τυχεῖν ἐστὶν ἀγαθῶν. Εἰ γὰρ οὐ δύναται τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἂν μὴ δι' ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγεννηθῇ, καὶ ὁ μὴ τρώγων τὴν σάρκα τοῦ [384] Κυρίου, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ πίνων. ἐκδέλλεται τῆς αἰωνίου ζωῆς, πάντα δὲ ταῦτα δι' ἐτέρου μὲν οὐδεὶς, μόνον δὲ διὰ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἐπιτελεῖται χειρῶν, τῶν τοῦ ἱερέως λέγω· πῶς ἂν τις, τούτων ἐκτός, ἢ τὸ τῆς γέννησης ἐκφυγεῖν δυνήσεται πῦρ, ἢ τῶν ἀποκειμένων στεφάνων τυχεῖν;

ς'. Οὗτοι γὰρ ἡμῖν εἰσιν, οὗτοι οἱ τὰς πνευματικὰς πιστευθέντες ὡδῖνας, καὶ τὸν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἐπιτραπέντες τόκον· διὰ τούτων ἐνδύμεθα τὸν Χριστὸν, καὶ συνθαπτόμεθα τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μέλη γινόμεθα τῆς μακαρίας ἐκείνης κεφαλῆς^δ. Ὅστε ἡμῖν οὐκ ἄρχοντων μόνον, οὐδὲ βασιλέων φοβερώτεροι, ἀλλὰ καὶ πατέρων τιμιώτεροι δικαίως ἂν εἰεν. Οἱ μὲν γὰρ ἐξ αἱμάτων καὶ ἐκ θελήματος σαρκὸς ἐγέννησαν, οἱ δὲ τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ γεν-

νήσεως ἡμῖν εἰσιν αἵτιοι, τῆς μακαρίας καλιγενεσίας ἐκείνης, τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀληθοῦς καὶ τῆς κατὰ χάριν υιοθεσίας. Λέπραν σώματος ἀπαλλάττειν, μᾶλλον δὲ ἀπαλλάττειν μὲν οὐδαμῶς, τοὺς δὲ ἀπαλλαγέντας δοκιμάζειν μόνον εἶχον ἐξουσίαν οἱ τῶν Ἰουδαίων ἱερεῖς, καὶ οἶσα πῶς περιμάχοντο ἢν τὸ τῶν ἱερέων τότε. Οὗτοι δὲ οὐ λέπραν σώματος, ἀλλ' ἀκαθαρσίαν ψυχῆς, οὐκ ἀπαλάγεσαν δοκιμάζειν, ἀλλ' ἀπαλλάττειν παντελῶς ἔλαβον ἐξουσίαν. Ὅστε οἱ τούτων ὑπεροφῶντες πολλῶ καὶ τῶν περὶ Δαθὰν εἰεν ἐναγέστεροι, καὶ μεζῶνος ἀξιοὶ τιμωρίας. Οἱ μὲν γὰρ εἰ καὶ μὴ προσηκούσης αὐτοῖς ἀντεποιούντο τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ὅμως θαυμαστὴν τινα περὶ αὐτῆς εἶχον δόξαν, καὶ τοῦτο τῷ μετὰ πολλῆς ἐφίεσθαι σπουδῆς ἐδειξαν· οὗτοι δὲ, ὅτε ἐπὶ τὸ κρεῖττον διεκοσμήθη καὶ τοσαύτην ἔλαβον ἐπίδοσιν τὸ πρῶγμα, τότε ἐξ ἐναντίας μὲν ἐκείνοις, πολλῶ δὲ ἐκείνων μεζῶνα τετολμήκασιν. Οὐδὲ γὰρ ἴσον εἰς καταφρονήσεως λόγον ἐφίεσθαι μὴ προσηκούσης τιμῆς, καὶ ὑπεροφῆν τοσοῦτων ἀγαθῶν, ἀλλὰ τοσοῦτῃ μεζῶν ἐκεῖνο τοῦτο, ὅσῃ τοῦ διαπτύειν καὶ θαυμάζειν τὸ μέσον ἐστίν. Τίς οὖν οὕτως ἀθλία ψυχῇ, ὥς τοσοῦτον ὑπεριβεῖν ἀγαθῶν; Οὐκ ἂν ποτε οὐδένα φαίην ἔγωγε, πλὴν εἰ μὴ τις οἶστρον ὑπομείνειεν δαιμονικόν. Ἀλλὰ γὰρ ἐπάνεμι πάλιν ὅθεν ἐξέβην· οὐ γὰρ ἐν τῷ κολάζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ποιεῖν εὖ, μεζῶνα τοῖς ἱερεῦσιν ἔδωκε δύναμιν τῶν φυσικῶν γονέων ὁ Θεός· καὶ τοσοῦτον ἀμφοτέρων τὸ διάφορον, ὅσον τῆς παρούσης καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς^ε. Οἱ μὲν γὰρ εἰς ταύτην, οἱ δὲ εἰς ἐκείνην γεννώσι· κἀκεῖνοι μὲν οὐδὲ τὸν σωματικὸν αὐτοῖς δύναιν· ἂν ἀμύναι θάνατον, οὐ νόσον ἐπενεχθεῖσαν ἀποκρούσασθαι, οὗτοι δὲ καὶ κάμνουσαν καὶ ἀπόλλυσθαι μέλλουσιν τὴν ψυχὴν πολλάκις ἔσωσαν, τοῖς μὲν προσηλόντων τὴν κόλιναν ἐργασάμενοι, τοὺς δὲ οὐδὲ παρὰ τὴν ἀρχὴν ἀφέντες ἐμπεσεῖν, οὐ τῷ διδάσκειν μόνον καὶ νοθεύειν, ἀλλὰ καὶ τῷ δι' εὐχῶν βοηθεῖν. Οὐ γὰρ ὅταν ἡμᾶς ἀναγεννώσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ μετὰ ταῦτα συγγυρεῖν ἔχουσιν ἐξουσίαν ἁμαρτημάτων. Ἀσθενεῖ γὰρ τις, φησὶν, ἐν ὅμῳ; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν^ι, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἔγρει αὐτὸν ὁ Κύριος· καὶ ἁμαρτίας ἢ πεπονηκῶς, ἀφεθήσονται [385] αὐτῷ. Ἐπειτα οἱ μὲν φυσικοὶ γονεῖς, εἰ μὲν τις τῶν ὑπερεχόντων καὶ μεγάλων ὤδε^η δυναμένων προσκρούσαιεν οἱ παῖδες, οὐδὲν αὐτοῖς ἔχουσιν ὠφελεῖν· οἱ δὲ ἱερεῖς οὐκ ἄρχοντας, οὐδὲ βασιλεῖς, ἀλλ' αὐτὸν αὐτοῖς πολλάκις ὀργισθέντα κατήλλαξαν τὸν Θεόν. Ἐτι οὖν ἡμᾶς μετὰ ταῦτα τολμήσει τις ἀπονοίας κρίνειν; Ἐγὼ μὲν γὰρ ἐκ τῶν εἰρημῶν τοσαύτην εὐλάβειαν οἶμαι τὰς τῶν ἀκουόντων κατασχεῖν ψυχὰς, ὥς μηκέτι τοὺς φεύγοντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀφ' ἑαυτῶν προσόντας καὶ σπουδάζοντας ταύτην ἑαυτοῖς κτήσασθαι τὴν τιμὴν, ἀπονοίας καὶ τόλμης κρίνειν^η. Εἰ γὰρ οἱ τὰς τῶν πόλεων ἀρχὰς πιστευθέντες, ὅταν μὴ συνετοὶ καὶ λίαν ὀρεῖς τυγχάνωσιν ὄντες, καὶ τὰς πόλεις ἀνέτρεψαν, καὶ ἑαυτοὺς προσαπώλεσαν· ὁ τοῦ Χριστοῦ τὴν νόμῳ κατὰ κοσμεῖν λαχὼν, πόσης σοὶ δοκεῖ δεῖσθαι δυνάμεως καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνωθεν πρὸς τὸ μὴ διαμαρτεῖν;

^α Savil. et aliquot mss. περιπελεγμένον.

^β Alii τοῦ δεσμοῦ, alii τοῦ δεσμεῖν. Infra aliqui mss. διαβαίνει εἰς οὐρανοὺς.

^γ Alii τούτους ἐγγεγραμμένην.

^δ Sic Savil. et maxima pars mss. Morel. vero τ. μ. σαρκ. ἐκ.

^ε In quibusdam mss. post ζωῆς additur τὸ μέσον. Infra quidam ἀμύνασθαι.

^ζ Quidam mss. ὑπὲρ αὐτοῦ.

^η In quibusdam ὠδε deest. Mox alii ἰσχύουσιν ὠφελεῖν.

^θ Alii καὶ τόλμης γράσσασθαι. Mox aliqui ἐμπιστευθέντες.

ζ'. Οὐδεις μάλλον Παύλου τὸν Χριστὸν ἠγάπησεν, οὐδεις μείζονα ἐκείνου σπουδὴν ἐπεδείξατο, οὐδεις πλείονος ἠξιώθη χάριτος· ἀλλ' ὁμως μετὰ τὸσαῦτα πλεονεκτήματα δέδοικεν ἐτι καὶ τρέμει περὶ ταύτης τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν ἀρχομένων ὑπ' αὐτοῦ. *Φοβοῦμαι γὰρ, φησί, μή πως, ὡς ὁ δρις Εὐδὴρ ἐξηπάτησεν ἐν τῇ παρουρίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθορῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἀπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν* καὶ πάλιν, *Ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς*. ἄνθρωπος εἰς τρίτον ἀρπαγὴς οὐράνην, καὶ ἀπορρήτων κοινωνήσας Θεῷ^α, καὶ τοσούτους ὑπομείνας θανάτους, ὅσας μετὰ τὸ πιστεῦσαι· ἔζησεν ἡμέρας· ἄνθρωπος μὴδὲ τῇ δοθείσῃ παρὰ τοῦ Χριστοῦ χρῆσασθαι ἐξουσίᾳ βουληθεὶς, ἵνα μὴ τίς τῶν πιστευσάντων σκανδαλισθῇ. Εἰ τοίνυν ὁ τὰ πρωτάγματα ὑπερβαίνων τοῦ Θεοῦ^β, καὶ μηδαμοῦ τὸ ἑαυτοῦ ζητῶν, ἀλλὰ τὸ τῶν ἀρχομένων, οὕτως ἐμφοβὸς ἦν αἰ, πρὸς τὸ τῆς ἀρχῆς μέγεθος ἀφορῶν, τί πεισόμεθα ἡμεῖς οἱ πολλοὶ τοῦ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦντες, οἱ τὰς ἐντολάς τοῦ Χριστοῦ οὐ μόνον οὐχ ὑπερβαίνοντες, ἀλλὰ καὶ ἐκ πλείονος παραβαίνοντες μοίρας; *Τίς ἀσθενεῖ, φησί, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι*; τοιοῦτον εἶναι δεῖ τὸν ἱερέα, μάλλον δὲ οὐ τοιοῦτον μόνον· μικρὰ γὰρ ταῦτα καὶ τὸ μὴδὲν πρὸς τὸ μέλλον λέγειν. *Τί δὲ τοῦτο ἔστιν;* *Ἠυχόμεν, φησὶν, ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου τῶν κατὰ σάρκα*. Εἰ τις δύναται ταύτην ἀφιέναι τὴν φωνήν, εἰ τις ἔχει τὴν ψυχὴν ταύτης ἐφικνουμένην τῆς εὐχῆς, ἐγκαλεῖσθαι δίκαιος ἂν εἴη φεύγων· εἰ δὲ τίς ἀποδοίῃ τῆς ἀρετῆς ἐκείνης τοσοῦτον, ὅσον ἡμεῖς, οὐχ ὅταν φεύγῃ, ἀλλ' ὅταν δέχεται μισεῖσθαι δίκαιος. Οὐδὲ γὰρ, εἰ στρατιωτικῆς ἀξίας αἰρεσις πρόβυκειτο, εἴτα χαλκοτύπον, ἢ σκυτοτόμον, ἢ τινα τῶν τοιούτων δημιουργῶν ἐλκύσαντες εἰς τὸ μέσον οἱ δοῦναι κύριον τὴν τιμὴν, ἐνεχειρίζον τὸν στρατὸν, ἐπ' ἤνεκα^γ ἂν τὸν δεῖκατον ἐκείνον οὐ φεύγοντα, καὶ πάντα ποιοῦντα ὥστε μὴ εἰς προὔπτον ἑαυτὸν ἐμβαλεῖν κακόν. Εἰ μὲν γὰρ ἀπλῶς τὸ κληθῆναι ποιμένα καὶ μεταχειρίσαι τὸ πρῆγμα ὡς ἐτυχεν [386] ἀρκεῖ, καὶ κίνδυνος οὐδεὶς, ἐγκαλεῖται κενοδοξίας ἡμῖν ὁ βουλόμενος· εἰ δὲ πολλὴν μὲν σύνεσιν, πολλὴν δὲ πρὸ τῆς συνέσεως τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ χάριν, καὶ τρόπων ὀρθότητα, καὶ καθαρότητα βίου, καὶ μείζονα ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἔχειν δεῖ τὴν ἀρετὴν, τὸν ταύτην ἀναδεχόμενον τὴν φροντίδα, μὴ με ἀποστερήσῃς συγγνώμης, μάτην ἀπολέσθαι μὴ βουλόμενον καὶ εἰκῇ. Καὶ γὰρ εἰ μυριάγωνόν τις ὀλκάδα ἄγων, πεπληρωμένην ἐρεσῶν, καὶ φορτίων γέμουσαν πολυτῶν, εἴτα ἐπὶ τῶν οἰκίων καθίσας ἐκέλευε με περᾶν τὸ Αἰγαῖον ἢ τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος, ἐκ πρώτης ἂν ἀπεπρήδησα τῆς φωνῆς· καὶ εἴ τις ἤρετο, διὰ τί; *Ἵνα μὴ καταθύσω τὸ πλοῖον, εἶπον ἂν*. Εἴτα ἔνθα μὲν εἰς χρήματα ἢ ζημίαι, καὶ ὁ κίνδυνος σωματικοῦ μέχρι θανάτου, οὐδεις ἐγκαλεῖται πολλῇ κεχρημένοις προνοίᾳ· ὅπου δὲ τοῖς ναυαγοῦσιν οὐκ εἰς τὸ πέλαγος τοῦτο, ἀλλ' εἰς τὴν ἄβυσσον τοῦ πυρὸς ἀπὸκειται πασεῖν, καὶ θάνατος αὐτοῖς οὐχ ὁ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος διαρῶν, ἀλλ' ὁ ταύτην μετ' ἐκείνου εἰς κόλασιν παραπέμπων αἰώνιον ἐκδέχεται, ἐνταῦθα ὅτι μὴ προπετῶς εἰς τοσοῦτον ἑαυτοὺς ἐρρήψαμεν κακόν, ὀργισθε καὶ μισήσετε;

ρ'. Μὴ, δέδομαι καὶ ἀντιβολῶ. Οἶδα τὴν ἑμαυτοῦ ψυχὴν,

^α Αἰλί Θεοῦ.

^β Αἰλί τοῦ Χριστοῦ.

^γ Morel. ἐπ' ἤνεκα. Savil. et quidam. miss. ἐπ' ἡνεκα. Αἰλί ἐπ' ἡνεκα.

τὴν ἀσθενὴ ταύτην καὶ μικράν^δ οἶδα τῆς διακονίας ἐκείνης τὸ μέγεθος καὶ τὴν πολλὴν τοῦ πράγματος δυσκολίαν. Πλείονα γὰρ τῶν τὴν θάλατταν ταραττόντων πνευμάτων^ε χιμαῖζει κύματα τὴν τοῦ ἱερωμένου ψυχῇ.

θ'. Καὶ πρώτον ἀπάντων τὸ δεινότερος τῆς κενοδοξίας σκόπελος, χαλεπώτερος ὢν ὅπερ οἱ μυθοποιοὶ τερατεύονται τῶν Σειρήνων· τοῦτον γὰρ πολλοὶ μὲν ἴσχυσαν διαπλεῦσαντες διαφυγεῖν ἀσινεῖς· ἐμοὶ δὲ οὕτω τοῦτο χαλεπὸν, ὡς μὴδὲ νῦν, ὅτε οὐδεμία με τις ἀνάγκη πρὸς ἐκεῖνον ὥθεϊ τὸ βάραθρον, δύνασθαι καθαρεύειν τοῦ δεινοῦ. Εἰ δὲ καὶ τὴν ἐπιστάσιον τις ἐγχειρίζῃ ταύτην, μονοουχὶ δῆσας ὀπίσω τῷ χεῖρει, παραδώσει τοῖς ἐν ἐκείνῳ τῷ σκοπέλῳ κατοικοῦσι θηρίοις καθ' ἐκάστην με σπαράττειν τὴν ἡμέραν. Τίνα δὲ ἐστὶ τὰ θηρία; Θυμὸς, ἀθυμία, φθόνος, ἐρις, διαβολαί, κατηγορίαι, ψεύδος, ὑπόκρισις, ἐπιβουλαί, ὀργαὶ κατὰ^ε τῶν ἰδικηκῶτων οὐδὲν, ἡδοναὶ ἐπὶ ταῖς τῶν λειτουργούντων ἀσχημοσύναις, πένθος ἐπὶ ταῖς εὐημερίαις, ἐπαίνων ἔκρος, τιμῆς πόθος (τοῦτο δὲ τὸ μάλιστα πάντων τὴν ἀνθρωπείαν ἐκτραχηλίζον ψυχὴν), διδασκαλαί πρὸς ἡδονὴν, ἀνελεύθεροι κολακείαι, θεωπεῖαι ἀγενεῖς, καταφρονήσεις πενήτων, θεραπεῖαι πλουσίων, ἀλόγιστοι τιμαὶ καὶ ἐπιθλαβεῖς, χάριτες κίνδυνον φέρουσιν καὶ τοῖς παρέχουσι καὶ τοῖς δεχομένοις αὐτάς, φόβος δουλοπρεπῆς, καὶ τοῖς φαυλοτάτοις τῶν ἀνδραπόδων προσήκων μοίρας, παβήρσις ἀναίρεσις, ταπεινοφροσύνης τὸ μὲν σχῆμα πολὺ, ἡ ἀλήθεια δὲ οὐδαμοῦ, ἑλεγχὸς δὲ ἐκποδὸν καὶ ἐπιτιμήσεις, μάλλον δὲ κατὰ μὲν τῶν ταπεινῶν καὶ πέρα τοῦ μέτρου, ἐπὶ δὲ τῶν δυναστῶν περιβεβλημένων οὐδὲ διαφραῖ τις τὰ χεῖρη τολμᾷ. Ταῦτα γὰρ ἅπαντα, καὶ τὰ τούτων πλείονα, ὁ σκόπελος ἐκείνους τρέφει θηρία, οἷς τοὺς ἅμας ἀλόντας εἰς τοσοῦτον ἀνάγκη καθελευσθῆναι δουλείας, ὡς καὶ εἰς γυναικῶν ἀρέσκειαν πράττειν πολλὰ πολλάκις, ἃ μὴ εἰπεῖν καλόν. Ὁ μὲν γὰρ θεὸς νόμος αὐτάς ταύτας ἐξέωπε τῆς λειτουργίας, [387] ἐκείναι δὲ ἑαυτάς εἰσωθεῖναι βιάζονται. Καὶ ἐπειδὴ οἱ ἑαυτῶν ἱσχύουσιν^ζ οὐδὲν, δι' ἐτέρων ἅπαντα πράττουσι· καὶ τοσαύτην περιβεβληνταὶ δύναμιν, ὡς τῶν ἱερέων καὶ ἐγκρίνουν καὶ ἐκβάλλειν οὐς ἂν ἐθέλωσι· καὶ τὰ ἄνω κάτω, τοῦτο δὲ τὸ τῆς παροιμίας λεγόμενον ἔστιν ἰδεῖν γιγνόμενον. Τοὺς ἀρχοντας ἄγουσιν οἱ ἀρχόμενοι· καὶ εἴθε μὲν ἄνδρες, ἀλλ' αἶς οὐδὲ διδάσκειν ἐπιτέτραπται. Τί λέγω διδάσκειν; οὐδὲ λαλεῖν μὲν οὖν αὐταῖς ἐν Ἐκκλησίᾳ συνεχώρησεν ὁ μακάριος Παῦλος. Ἐγὼ δὲ τινας ἤκουσα λέγοντας, ὅτι καὶ τοσαύτης αὐταῖς μετέδωκαν^η παβήρσις, ὡς καὶ ἐπιτιμᾶν τοῖς τῶν Ἐκκλησιῶν προσεστώσι, καὶ καθάπτεσθαι πικρότερον ἐκείνων, ἢ τῶν ἰδίων οἰκτιρῶν οἱ δεσπότηαι.

ι'. Καὶ μὴ μέ τις οἰσθῶ πάντας ταῖς εἰρημέναις ὑπεβάλλειν αἰτίαι· εἰσὶ γὰρ, εἰσὶ πολλοὶ οἱ τούτων ὑπενεχθέντες τῶν δικτύων, καὶ τῶν ἀλόντων πλείους. Ἄλλ' οὐδὲ τὴν ἱερωσύνην αἰτιάσεται ἂν τούτων τὸν κακόν, μήποτε οὕτω μανθῇν ἐγὼ! Οὕτε γὰρ τὸν εἰδηρον τῶν φόνων, οὕτε τὸν οἶνον τῆς μέθης, οὕτε τὴν βώμην τῆς ὕβρεως, οὕτε τὴν ἀνδρείαν τῆς ἀλόγου τόλμης, ἀλλὰ τοὺς οὐκ εἰς δέον χρωμένους ταῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομέναις δωρεαῖς ἅπαντες οἱ νοῦν ἔχοντες αἰτίους εἶναι φασι καὶ κολάζουσιν. Ἐπεὶ ἡ γὰρ ἱερωσύνη καὶ ἐγκαλε-

^δ Αἰλί ταραττόντων κυμάτων.

^ε Αἰλί ἐπιβουλαί, εὐγαὶ κατὰ. Mox aliqui σὺλειτουργούντων.

^ζ Αἰλί οἱ ἑαυτῶν ἴσως ἱσχύουσιν.

^η Sic Savil. Vulg. μετέδωκε. Edit

Nemo Christum magis quam Paulus dilexit, nemo majus quam ille studium exhibuit, nemo majore gratia dignatus est. Attamen tot fultus præclaris dotibus adhuc timebat tremebatque, tum principatus hujusmodi, tum subditorum causa: *Timeo enim, inquit, ne sicut serpens Evam seduxit astutia sua, ita corrumpatur sensus vestri a simplicitate, quæ est in Christo* (2. Cor. 11. 3): ac rursus: *In timore et tremore multo factus sum ad vos* (1. Cor. 2. 3): homo in tertium cælum raptus atque arcanis Dei communicans (2. Cor. 12. 2), totque perpressus mortes, quot dies post susceptam fidem vixerat: homo qui data per Christum potestate uti noluit, ne quis credentium scandalizaretur. Si igitur ille, qui majora, quam præcepta Dei¹ ferrent, præstaret, et nusquam quæ sua erant quæreretur, sed quæ subditorum, ita formidolosus erat, cum ad principatus magnitudinem respiceret, quid faciemus nos, qui sæpe nostra quærimus, qui Christi mandata non solum non superamus, sed majori ex parte transgredimur? *Quis infirmatur, inquit, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uxor* (2. Cor. 11. 29)? Talem esse oportet sacerdotem, imo non talem solummodo: parva enim hæc sunt, imo nihil his comparata, quæ jam dicturus sum. Quænam hæc? *Optabam, ait, anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem* (Rom. 9. 3). Si quis possit hanc emittere vocem, si quis ea præditus sit anima, quæ ad hujusmodi votum accedere possit, is jure possit argui si fugiat. At si quis tantum ab hac virtute remotus sit, quantum nos sumus, non cum fugerit, sed cum munus susceperit, odio dignus est. Neque enim si qua militaris dignitatis electio proponeretur, et ii quibus tale munus deferendi potestas incumberet, fabrum ærarium, aut coriarium, aut similem artificem in medium pertractum exercitui præficerent, miser ille laudaretur, si non fugeret, nec omnia ageret ut non se in malum imminens coniceret. Nam si satis est pastorem vocari, et munus utcumque accipere, nullumque adsit periculum, quis pro lubito nos inanis gloriæ accuset; sin magna prudentia, si ante prudentiam magna Dei gratia, morum probitas, vitæ puritas, et major humana virtus requiritur in illo, et qui talem curam suscipit: ne me venia privatum velis, si frustra ac temere me in perniciem dare nolim. Etenim si quis navem ducens innumeris onustam mercibus, remigibusque plenam, me ad gubernacula constitutum jubet *Ægæum* Tyrrenumve mare trajicere, ad primum rei auditum resiliere: ac si quis causam rogaret, me navem submersurum responderem. Itane ubi pecuniæ tantum jactura timetur, nec nisi corporeæ mortis periculum est, nemo arguet si quis magna cautione ulatur; ubi autem naufragis non in hoc pelagus corruendum, sed in abyssum ignis cadendum est, et mors expectanda, non quæ animam a corpore, sed quæ hanc cum illo in supplicium æternum coniciat, jam quia non temere in tantum nos malum præcipitavimus, irascimini nosque odio habebitis?

¹ Alii, Christi.

8. *Sæpe sacerdotem peccare, nisi forti sit animo.* — Absit quæso et obsecro. Novi animam meam, infirmam illam et exiguum, necnon ingentem rei difficultatem. Majores sane fluctus iis, quos in mari excitant venti, sacerdotis animum concutiant.

9. *Vanæ gloriæ periculum.* — Primus autem omnium est teterrimus ille vanæ gloriæ spiritus, longe infestior illo Sirenarum portento, quod poetæ configunt. Illud enim multi præternavigantes effugere sine damno poterant; mihi ita molestus hic scopulus est, ut ne nunc quidem, ubi nulla me in hoc barathrum compellit necessitas, a malo hujusmodi evadere possim. Si quis autem hanc mihi præfecturam tradat, perinde faciat ac si ligatis a tergo manibus me feris hujus scopuli incolis quotidie lacerandum tradat. Quænam illæ feræ? Ira, tristitia, invidia, contentio, calumniæ, criminationes, mendacium, hypocrisis, insidiæ, iræ¹ contra nihil lædentes, voluptates de ministrorum turpitudine, luctus de prosperitate, laudum cupido, honoris desiderium (hoc enim maxime omnium humanum perimit animum), doctrinæ ad voluptatem, illiberales adulationes, palpationes sordidæ, despectus pauperum, cultus divitum, honores indebiti et damnosi, gratiarum largitiones periculum creantes tam largientibus quam accipientibus, timor servilis vilissimisque tantum mancipiis congruens, fiduciæ eliminatio, humilitatis species quidem multa, veritatis nulla, arguendi et increpandi facultas sublata; imo potius contra inopes ultra mensuram, adversus autem optimates ne hiscere quidem quisquam audet. Hæc quippe omnia et horum plura alit scopulus ille ferarum genera, quibus semel capti, in tantam necessario servitutem rediguntur, ut et in mulierum gratiam multa sæpe facere cogantur, quæ ne fari quidem decet. Nam lex divina illas ab hoc ministerio repulit (1. Cor. 14. 34): illæ vero se intromittere conantur: et quia nihil per se possunt, per alios omnia agunt, tantamque obtinent potestatem, ut quos velint episcopos vel coopent, vel ejiciant, ac quæ sursum deorsum faciant: hoc sane in proverbio vulgatum ipsis oculis videre licet: *Principes suos agunt subditi* (1. Tim. 2. 12): atque utinam viri, non illæ etiam quibus ne quidem docere permittitur. Quid dico docere? ne loqui quidem in Ecclesia beatus Paulus concessit (1. Cor. 14. 34). Audiavi tamen quemdam dicentem, quod tantum ipsis impertissent libertatem, ut etiam Ecclesiarum antistites objurgarent, illosque acerbius quam servos domini incesserent.

10. *Non esse ipsum sacerdotium malorum causam.* — Cæterum ne quispiam existimet me omnes simul de memoratis criminibus reos agere. Sant enim, sunt, inquam, multi his rebus superiores, imo plures iis qui capti sunt. Neque tamen sacerdotium tamquam horum causam malorum culpaverim: absit ut eo usque insaniam; neque enim ferrum cædium, neque vinum ebrietatis, neque fortitudinem contumeliæ, neque robur inconsideratæ audaciæ, sed eos qui Dei donis illicite utuntur, omnes sanæ mentis

¹ Alii, vota.

homines causam esse dicunt, illosque puniunt. Quandoquidem et sacerdotium nos jure culpae possit, si non recte ipsum tractemus: neque enim in causa est eorum, quæ supra diximus, malorum: sed nos ipsum tantis, quantum facultas tulit, poluimus sordibus cum quibuslibet ipsum tradimus: qui cum ne animi quidem sui vim edidicerint, neque rei molem considerent, oblatum munus avide suscipiunt; cum autem manus operi admoventur, imperitia sua obtenebrati commissos sibi populos malis replent innumeris. Hoc sane, hoc ipsum pene in nobis futurum erat, nisi nos Deus subito ex tantis periculis eruisset, et Ecclesiæ suæ et animæ nostræ consulens. Siquidem dic mihi, unde putas tantos in Ecclesiis oriri tumultus? Ego sane non aliunde existimo, quam quia præsulum electiones temere et inconsulto fiunt. Nam caput oportebat firmissimum esse, ut pravæ exhalationes ex imo corpore emissas dispensare et ad congruentem statum reducere posset. Cum autem per se caput infirmum est, nec morbosos illos vapores depellere potest, tunc ipsum infirmius in dies redditur, et reliquum corpus secum in perniciem trahit. Quod ne nunc etiam fiat, in pedum ordine nos Deus servavit, quo in statu ab initio fuimus. Multa enim, Basili, multa sane sunt, præter ea quæ diximus, sacerdoti necessaria, quæ nos non habemus. Illud vero præ omnibus, nempe illius muneris concupiscentia animus ejus omnino vacuus sit oportet; nam si ad eum principatum nimio affectu propendeat, eo adepto vehementiorem accendit flammam: ac vi captus, ut eum sibi firmiorem statuatur, innumera sustinet mala, sive adulandum sit, sive quidpiam servile atque indignum sustinendum, sive pecuniæ multæ absumentæ. Nam quod multi ejus dignitatis gratia pugnautes Ecclesias sedibus repleverint, civitatesque devastaverint, id jam missum facio, ne quibusdam incredibilia narrare videar. Oportere autem puto tanta circa rem hanc pietate teneri, ut illius molem onusque declines; adeptus non aliorum judicia exspectes, si quando in delictum incidas depositione dignum, sed antevergens teipsum ab illo munere exturbes. Sic enim par est ut divinam misericordiam impetres: quod si præter decorum obsistas, te indignum veniam constituis, magisque Dei iram accendis, dum secundum addis deterius facinus.

11. *Cupiditas principatus expellenda ex animo sacerdotis.* — Sed nemo umquam hoc dedecus sustineat. Grave quippe est, grave admodum hunc honorem appetere. Id vero dico, non cum beato Paulo decertans, sed verbis ejus maxime consentiens. Quid enim ait ille? *Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat* (1. Tim. 3. 1). Ego vero non opus, sed auctoritatem et potentiam desiderare grave dico esse. Hancque concupiscentiam toto studio ab animo deturbandam, neque vel initio retinendam censeo, ut cum libertate omnia facere possit. Nam qui non concupiscit in hac potestate splendere, is sane deturbari non formidat: si non formidet, cum ea quæ Christianos

debet libertate omnia facere poterit. Itaque qui inde deturbari metuunt ac formidant, duram multisque incommodis refertam sustinent servitutem, atque in hominum ipsiusque Dei offensionem incurrere sæpe coguntur. Non sic autem anima affecta esse debet; sed quemadmodum in præliis strenuos milites videmus alacriter pugnare, fortiterque cadere, ita et eos, qui ad hoc ministerium accedunt, par est et sacerdotio fungi, et a principatu dejici eo modo, quo Christianos viros decet, cum sciant talem depositionem non minorem, quam ipsum principatum, referre coronam. Quando enim quis, ut nihil indecorum, vel dignitati non consentaneum sustineat, simile quidpiam patitur, et se injuste deponentibus supplicium, et majorem sibi mercedem¹ procurat: nam *Beati*, inquit, *estis, cum exprobraverint vos et persequuti fuerint, et dixerint omne malum verbum adversum vos mentientes, propter me: gaude et exsultate, quia multa est merces vestra in cælis* (Matth. 5. 11. 12). Et hæc cum a ministris, vel per invidiam, vel ad aliorum gratiam, vel per inimicitiam, vel alia quadam non recta ratione, quis ex loco suo movetur. Cum autem ab adversariis id patitur, nulla puto esse oratione opus ad lucrum demonstrandum, quod malitia sua ipsi colligunt. Id ergo undique circumspiciendum et accurate explorandum est, ne qua desiderii illius scintilla ardens lateat. Optandum quippe est eos, qui initio hoc morbo liberi fuere, ubi ad hujusmodi dignitatem pervenerint, illum effugere posse. Quod si quis, ante quam honorem illum assequatur, hanc sævam immanemque feram penes se nutriat, dici nequit in quantam fornicem illum nactus se conjiciat. Nos autem (ne vero putes modestiæ causa me ullatenus apud te mentiri velle) magna hujusmodi cupidine tenemur: quæ res una cum aliis omnibus non parum nos exterruit, et in hanc fugam vertit. Quemadmodum enim corporum amatores, quamdiu licet cum amatis versari, gravio-rem morbi cruciatum habent, cum autem procul illis abducuntur, tunc insaniam excutiant, sic et qui principatus istius cupidine tenentur, cum penes illum sunt, malo ferendo sunt impares; ubi vero spem amittunt, cum expectatione ipsam cupidinem exstinguunt.

12. *Sapientissimum oportere esse sacerdotem.* — Hæc una causa est non mediocris: quæ licet sola esset, nos ab hac dignitate arcere posset. Verum et alia additur hac non minor. Quæ illa? Vigilantem oportet episcopum esse, perspicacem, et innumeris undique præditum oculis, utpote qui non sibi solum, sed tantæ multitudini vivat (1. Tim. 3. 2). Nos vero segnes sumus et remissi, et nostræ salutis vix sufficientes. Hoc vel tute fateare, qui maxime omnium amicitie causa mala nostra obtegere conaris. Ne mihi enim hic jejunium alleges, vel vigiliis, vel humi cubationem, et reliquam corporis macerationem: nam quantum ab his virtutibus absimus non ignoras. Etiam si vero a nobis accu-

¹ Alii, honorem procurat.

σε· ἡ δικαίωσ· ἡμῖν οὐκ ὀρθῶς αὐτὴν μεταχειρίζουσιν. Οὐ γὰρ αὕτη τῶν εἰρημένων ἡμῖν αἰτία κακῶν, ἀλλ' ἡμεῖς αὐτὴν τοσοῦτος, τό γε εἰς ἡμᾶς ἦγον, κατεβρύπαναμεν μολυσμαῖς, ἀνθρώποις τοῖς τυχοῦσιν ἐγχειρίζοντες αὐτήν· οἱ γε οὐτε τὰς ἑαυτῶν πρότερον καταμαθόντες ψυχὰς, οὔτε εἰς τὸν τοῦ πράγματος ὄγκον ἀποβλέψαντες, ἔχονται μὲν προθύμως τὸ διδόμενον, ἥνικα δ' ἂν εἰς τὸ πράττειν ἔλθωσιν, ὑπὸ τῆς ἀπειρίας σκοτοῦμενοι, μυρίων ἐμπιπλῶν κακῶν οὓς ἐπιστεύθησαν λαοῦς. Τοῦτο δὲ, τοῦτο, ὅπερ καὶ ἐφ' ἡμῶν μικροῦ δεῖν ἐμελλε γίνεσθαι, εἰ μὴ ταχέως ἡμᾶς ὁ Θεὸς τῶν κινδύνων ἐκείνων ἐξελιкуσε, καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἡμετέρας φειδόμενος ψυχῆς. Ἐπεὶ πόθεν^β, εἰπέ μοι, νομίσεις τὰς τοσαύτας ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τίττεσθαι ταραχάς; Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδὲ ἄλλοθεν ποθεν, οἶμαι, ἢ ἐκ τοῦ τὰς τῶν προσεστώτων αἰρέσεις καὶ ἐκλογὰς ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε γίνεσθαι. Τὴν γὰρ κεφαλὴν ἰσχυροτάτην εἶναι ἐχρῆν^γ, ἵνα τοὺς ἐκ τοῦ λοιποῦ σώματος κάτωθεν πεμπομένους ἀμους πονηροῦς διοικεῖν καὶ εἰς τὸ δέον καθιστᾶν δύνῃται. Ὅταν γὰρ^δ καθ' ἑαυτὴν ἀσθενὴς οὖσα τύχῃ, τὰς νοσοποιούσας ἐκείνας προσβολὰς ἀποκορῶσασθαι μὴ δυναμένη, αὐτὴ τε ἀσθενεστέρα μᾶλλον ἢ περ ἐστὶ καθίσταται, καὶ τὸ λοιπὸν μεθ' ἑαυτῆς προσάπολλυσι σῶμα. Ὅπερ ἵνα μὴ καὶ νῦν γένηται, ἐν τῇ τάξει τῶν ποδῶν ἡμᾶς ἐφύλαξεν ὁ Θεός, ἥνπερ καὶ ἐλάχομεν ἐξ ἀρχῆς. Πολλὰ γὰρ ἐστίν, ὡς Βασίλειε, πρὸς τοὺς εἰρημένους, πολλὰ ἕτερα, ἃ τὸν ἱερωμένον ἔχειν χρὴ, ἡμεῖς δὲ οὐκ ἔχομεν· καὶ πρὸ γε τῶν ἄλλων ἐκείνο· πανταχόθεν αὐτῷ τῆς τοῦ πράγματος ἐπιθυμίας καθαρεύειν δεῖ τὴν ψυχὴν· ὡς ἂν προσπαθῶς πρὸς ταύτην διακείμενος τύχῃ τὴν ἀρχὴν, γενόμενος ἐπ' αὐτῆς, ἰσχυροτέρων ἀνάπτει τὴν φλόγα, καὶ κατὰ κράτος ἀλούς, πρὸς τοῦ βεβαίαν [388] ἔχειν αὐτὴν μυρία ὑπομένει δεινὰ, κἂν κολακεῦσαι δῆ, κἂν ἀγενέως τι καὶ ἀνάξιον ὑπομένει, κἂν χρήματα ἀναλώσας πολλὰ^ε. Ὅτι γὰρ καὶ φόνων τὰς Ἐκκλησίας ἐνέπλησάν τινες, καὶ πόλεις ἀναστάτους ἐποίησαν ὑπὲρ ταύτης μαχόμενοι τῆς ἀρχῆς, παρήμι νῦν, μὴ καὶ ἀπιστα ὁδῶς λέγειν τισίν. Ἐχρῆν δὲ, οἶμαι, τοσαύτην τοῦ πράγματος ἔχειν εὐλάβειαν, ὡς καὶ τῆς ἀρχῆς ἐκφυγεῖν τὸν ὄγκον, καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι ἐν αὐτῇ μὴ περιμένειν τὰς παρ' ἐτέρων κρίσεις, εἰ ποτε συμβαίῃ καθαίρεισιν ἱκανὸν ἐργάσασθαι ἀμάρτημα, ἀλλὰ προλαβόντα ἐκβάλλειν ἑαυτὸν τῆς ἀρχῆς. Οὕτω μὲν γὰρ καὶ ἔλεον ἐπιστάσασθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ εἰκὸς ἦν· τὸ δὲ ἀντέχεσθαι παρὰ τὸ πρόπον τῆς ἀξίας πάσης ἑαυτὸν ἀποστερεῖν συγγνώμης ἐστὶ, καὶ μᾶλλον ἐκκαίειν τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργήν, δεύτερον χαλεπώτερον προσθέντα πλημμέλημα.

ια'. Ἄλλ' οὐδεὶς ἀνέξεται ποτε. Δεινὸν γὰρ ἀληθῶς, δεινὸν τὸ ταύτης γλίχασθαι τῆς τιμῆς. Καὶ οὐ μαχόμενος τῷ μακαρίῳ Παύλῳ ταῦτα λέγω, ἀλλὰ καὶ πάντων συνέδων αὐτοῦ τοῖς βήμασι. Τί γὰρ ἐκείνός φησιν; *Εἰ τις ἐπισκοπῆς ἐρέσεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ*. Ἐγὼ δὲ οὐ τοῦ ἔργου, τῆς δὲ αὐθεντίας καὶ δυναστείας ἐπιθυμεῖν εἰπον εἶναι· δεινόν. Καὶ τοῦτον οἶμαι δεῖν τὸν πόθον πάσῃ σπουδῇ τῆς ψυχῆς ἐξωθεῖν, καὶ μηδὲ τὴν ἀρχὴν κατασχέσθαι αὐτὴν ὑπ' αὐτοῦ συγχωρεῖν, ἵνα μετ' ἐλευθε-

ρίας ἅπαντα αὐτῷ πράττειν ἐξῇ. Ὁ γὰρ οὐκ ἐπιθυμῶν ἐπὶ ταύτης δειχθῆναι τῆς ἐξουσίας οὐδὲ τὴν καθαίρεισιν αὐτῆς δέδοικεν, οὐ δεδοικώς δὲ μετὰ τῆς προσήκουσης Χριστιανοῖς ἐλευθερίας πάντα πράττειν δύναται· ἂν ὡς οἱ γε φοβούμενοι καὶ τρέμοντες κατενεχθῆναι ἐκείθεν, πικρὰν ὑπομένουσι δουλείαν καὶ πολλῶν γέμουσαν τῶν κακῶν, καὶ ἀνθρώποις καὶ Θεῷ προσκρούειν ἀναγκάζονται πολλάκις. Δεῖ δὲ οὐχ οὕτω διακεῖσθαι τὴν ψυχὴν, ἀλλ', ὥσπερ ἐν τοῖς πολέμοις τοὺς γενναίους τῶν στρατιωτῶν ὀρώμεν καὶ πολεμοῦντας προθύμως καὶ πείπτοντας ἀνδρείως, οὕτω καὶ τοὺς ἐπὶ ταύτην ἔχοντας τὴν οικονομίαν καὶ ἱερᾶσθαι καὶ παραλύεσθαι τῆς ἀρχῆς, ὡς Χριστιανοῖς ἐστὶ προσῆκον ἀνδράσιν, εἰδότας ὡς ἡ τοιαύτη καθαίρεισις οὐκ ἐλάττονα φέρει τῆς ἀρχῆς τὸν στέφανον. Ὅταν γὰρ τις ὑπὲρ τοῦ μηδὲν ἀρεπῆς μὴδ' ἀνάζιον τῆς ἀξίας ὑπομένει ἐκείνης πάθῃ τι τοιοῦτο, καὶ τοῖς ἀδίκως καθελούσι τὴν κόλασιν, καὶ ἑαυτῷ μείζονα προξενεῖ τὸν μισθόν^ι. *Μακάριοι γὰρ, φησὶν, ἐστὲ ὅταν ἐνεδίδωσιν καὶ διώξωσιν ὑμᾶς, καὶ εἰπωσιν πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι, ἐνεκεν ἐμοῦ χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι πολὺς ἐστὶν ὁ μισθὸς ὑμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Καὶ ταῦτα μὲν ὅταν ὑπὸ τῶν ὁμοταγῶν ἢ διὰ φόβου, ἢ πρὸς ἐτέρων χάριν, ἢ πρὸς ἀπέχθειαν, ἢ ἐτέρῳ τινὶ μὴ ὀρθῶς τις ἐκβάλλεται λογισμῷ· ὅταν δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἐναντίων τοῦτο πάσχειν συμβαίῃ, οὐδὲ λόγου δεῖν οἶμαι πρὸς τὸ δεῖξαι τὸ κέρδος, ὅσον αὐτῷ διὰ τῆς ἑαυτῶν συλλέγουσι πονηρίας ἐκείνοι. Τοῦτο οὖν δεῖ πανταχόθεν περισκοπεῖν καὶ ἀκριβῶς διερευνᾶν^ε, μὴ ποῦ τις σπινθήρ τῆς ἐπιθυμίας ἐκείνης ἐντυφόμενος λάθῃ. Ἀγαπήτων γὰρ καὶ τοὺς ἐξ ἀρχῆς καθαρεύοντας τοῦ πάθους, ἥνικα ἂν ἐμπέσωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν, δυνηθῆναι τοῦτο [389] διαφυγεῖν. Εἰ δὲ τις καὶ πρὶν ἢ τυχεῖν τῆς τιμῆς τρέφει παρ' ἑαυτῷ τὸ δεινόν καὶ ἀπηνῆες τοῦτο θηρίον, οὐδὲ ἐστὶν εἰπεῖν εἰς ὅσην ἑαυτὸν ἐμβαλεῖ κάμινον μετὰ τὸ τυχεῖν. Ἡμεῖς δὲ (καὶ μὴ τοι νομίσης μετριάζοντας ἡμᾶς ἐθελῆσαι ἂν τί ποτε φεύσασθαι πρὸς σέ) πολλὴν ταύτην κεκτῆμεθα τὴν ἐπιθυμίαν, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων οὐκ ἦτον ἡμᾶς καὶ τοῦτο ἐφόβησε, καὶ πρὸς ταύτην ἐτρεψε τὴν φυγὴν. Καθάπερ γὰρ οἱ σωμάτων ἐρῶντες, ἕως μὲν ἂν πλησίον εἶναι τῶν ἐρωμένων ἐξῇ, χαλεπώτερον τοῦ πάθους τὴν βάσανον ἔχουσιν, ὅταν δὲ ὡς πορρωτάτω τῶν ποθυμῶντων ἑαυτοὺς ἀπαγάγωσι, καὶ τὴν μανίαν ἀπῆλσαν· οὕτω καὶ τοῖς ταύτης ἐπιθυμοῦσι τῆς ἀρχῆς, ὅταν μὲν πλησίον αὐτῆς γένηνται, ἀφόρητον γίνεται τὸ κακὸν, ὅταν δὲ ἀπελπίσωσι, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν μετὰ τῆς προσδοκίας ἐσθεσαν.

ιβ'. Μία μὲν οὖν αὕτη πρόφασις οὐ μικρά. Ἄλλ' εἰ καὶ μόνῃ καθ' ἑαυτὴν οὖσα ἐτύγχανεν, ἱκανὴ ταύτης ἡμᾶς ἀπεῖρξαι τῆς ἀξίας· νῦν δὲ καὶ ἐτέρα ταύτης οὐκ ἦτον προστέθειται. Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη; Νηφάλιον εἶναι δεῖ τὸν ἱερέα, καὶ διορατικὸν, καὶ μυρίους πανταχόθεν κεκτῆσθαι τοὺς ὀφθαλμοὺς, ὡς οὐχ ἑαυτῷ μόνον, ἀλλὰ καὶ πλήθει ζῶντα τοσοῦτον. Ἡμεῖς δὲ οἱ νοῦθοι καὶ παρειμένοι καὶ πρὸς τὴν ἑαυτῶν μόλις ἀρκούντες σωτηρίαν, καὶ αὐτὸς ἂν ὁμολογήσειας, ὁ μάλιστα πάντων τὰ ἡμέτερα διὰ τὸ φιλεῖν κρύπτειν σπουδάζων κακά. Μὴ γὰρ μοι νηστεῖαν ἐνταῦθα εἴπῃς, μηδὲ ἀγρυπνίαν, μηδὲ χαμευνίαν, καὶ τὴν λοιπὴν τοῦ σώματος σκληραγωγίαν· καὶ τούτων μὲν γὰρ ὅσον ἀπέχομεν οἶδας. Εἰ δὲ καὶ εἰς

^α Sav. κἂν ἐγκαλέσῃ. Unus cod. κἂν ἐγκαλέσαι.

^β Savil. et quidam mss. ψυχῆς, ἢ πόθεν.

^γ Savil. et Morel. ut in textu. Quidam mss. εἰ γὰρ κεφαλὴ ἦν ἰσχυροτάτην. Unus δὲ γὰρ τὴν κεφαλὴν ἰσχυρ.

^δ Savil. et quidam mss. ὅταν δέ. Morel. et alii ὅταν γάρ.

^ε Addunt aliqui οὐδὲν χαριζομένους.

^ι Aliqui προσενεῖ τὴν τιμὴν.

^ε Alii διερευνᾶσθαι. Mox alii ἐντυφόμενος, alii ἐντυφώμενος.

ἀκριβείαν ἡμῖν κατὼρθωτο, οὐδὲ οὕτως μετὰ τῆς παρούσης νουθετήσεως ἴσχυεν ἂν τι πρὸς τὴν ἐπιστάσιαν ἡμῶν ταῦτα ὠφελῆσαι ἐκείνην. Ἀνθρώπων μὲν γὰρ εἰς οἰκίσκον τινὰ κατακλίσθῃντι, καὶ τὰ αὐτοῦ μερίμνῳντι μόνον, πολλὴν ἂν ταῦτα παράτχοι τὴν ὠφέλειαν· εἰς δὲ τοσοῦτον σχιζομένῳ πλήθος, καὶ καθ' ἕκαστον κῶν ἀρχομένων ἰδίας κεκτημένην φροντίδας, τί δύναται ἂν πρὸς τὴν ἐκείνων ἐπίδοσιν ἀξιόπιστον συμβάλλεσθαι κέρδος, ἂν μὴ ψυχὴν εὐτονον καὶ ἰσχυροτάτην ἔχων τύχη;

γ'. Καὶ μὴ θαυμάσης, εἰ μετὰ τοσαύτης καρτερίας ἑτέραν βάσανον ζητῶ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἀνδρείας. Τὸ μὲν γὰρ εἶναι καὶ ποτὶν καὶ στρωμνῆς καταφρονεῖν ἀπαλῆς, πολλοὶς οὐδὲ ἔργον ὀρώμενον, καὶ μάλιστα γὰρ τοῖς ἀρχοκότερον διακειμένοις, καὶ οὕτως ἐκ πρώτης τραφεῖται τῆς ἡλικίας, καὶ πολλοὶς δὲ ἐτέροις, τῆς τε τοῦ σώματος κατασκευῆς καὶ τῆς συνηθείας ἐξευμαριζούσης τὴν ἐν ἐκείνοις τῶν πόνους τραχύτητα ὕδριν δὲ, καὶ ἐπήρειαν καὶ λόγον φορτικὸν, καὶ τὰ παρὰ τὸν ἐλαττόνων σκώμματα, τὰ τε ἀπλῶς καὶ τὰ ἐν δίκῃ λεγόμενα, καὶ μέμψεις τὰς εἰκῇ καὶ μάτην παρὰ τὸν ἀρχόντων καὶ παρὰ τὸν ἀρχομένων γινομένας, οὐ τὸν πολλῶν ἐνεγκεῖν, ἀλλ' ἐνός που καὶ δευτέρου, καὶ ἴσοι τις ἂν τοὺς ἐν ἐκείνοις ἰσχυροὺς πρὸς ταῦτα οὕτως λιγυγνώνας, ὥς μάλλον τὸν χαλεπωτάτων ἀγριαίνειν θηρίων. Τοὺς δὲ τοιοῦτους μάλιστα τὸν τῆς ἱερωσύνης ἀπειροῦμεν περιβάλλων. Τὸ μὲν γὰρ μήτε πρὸς τὰ σῖτα ἀπαγγέλλεσθαι, μήτε ἀνυπόδετον εἶναι τὸν προσετώτα, οὐδὲν ἂν βλάβῃς τὸ κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας θυμὸς δὲ ἄγριος εἰς τε τὸν κεκτημένον, εἰς τε τοὺς πλησίον μεγάλως [390] ἐργάζεται συμφοράς. Καὶ τοῖς μὲν ἐκεῖνα μὴ ποιοῦσιν οὐδεμία ἀπειλὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ κεῖται, τοῖς δὲ ἀπλῶς ὀργιζομένοις γένενα καὶ τὸ τῆς γένενης ἡπειλόμενα πῦρ. Ὅσπερ οὖν ὁ δόξης ἔρων κενῆς, ὅταν τῆς τῶν πολλῶν ἀρχῆς ἐπιλάβηται, μείζονα τῷ πυρὶ παρέχει τὴν ὕλην, οὕτως ὁ καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐν ταῖς πρὸς ὀλίγους ὁμιλίαις κρατεῖν ὀργῆς μὴ δυνάμενος, ἀλλ' ἐκπερόμενος εὐχερῶς, ὅταν πλήθους ὅλου προστασίαν ἐμπιστευθῇ, καθάπερ τι θηρίον πανταχόθεν καὶ ὑπὸ μυρίων κεντιούμενον, οὔτε αὐτὸς ἐν ἡσυχίᾳ δύναται ἂν ποτε διάγειν, καὶ τοὺς ἐμπιστευθέντας αὐτῷ μυρία διατίθῃσι κακὰ.

ιδ'. Οὐδὲν γὰρ οὕτω καθαρότητα νοῦ καὶ τὸ διειδὲς ὁλοὶ τῶν φρενῶν, ὥς θυμὸς ἀτακτος, καὶ μετὰ πολλῆς φερόμενος τῆς ῥύμης. Θυμὸς γὰρ, φησὶν, ἀπὸ ἁλλουσι ἢ καὶ τοὺς φρονιμους. Καθάπερ γὰρ ἐν τινι νυκτομαχίᾳ σκοτωθεὶς ὁ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμὸς οὐχ εὐρίσκει διακρίναι τοὺς φίλους τῶν πολεμίων, οὐδὲ τοὺς ἐνείμους τῶν ἀτίμων, ἀλλὰ πᾶσιν ἐφεξῆς ἐνὶ κέχρηται τρόπῳ, κἂν λαβῇ ἐν τῇ δέξῃ ὁ κακὸν, ἅπαντα εὐκόλως ὑπομένων ὑπὲρ τοῦ πληρῶσαι τὴν τῆς ψυχῆς ἡδονήν. Ἡδονὴ γὰρ τίς ἐστὶν ἢ τοῦ θυμοῦ πύρωσις, καὶ ἡδονῆς χαλεπώτερον τυραννεῖ τὴν ψυχὴν, πᾶσαν αὐτῆς τὴν ὑγιὴ κατάστασιν ἄνω καὶ κάτω ταραττόουσα. Καὶ γὰρ πρὸς ἀπόνειαν αἱρεῖ βλάβειν, καὶ ἔχθρας ἀκαίρους, καὶ μίσος ἄλογον, καὶ προσκρούματα ἀπλῶς, καὶ εἰκῇ προσκρούειν παρασκευάζει συνεχῶς· καὶ πολλὰ ἕτερα τοιαῦτα καὶ λέγειν καὶ πράττειν βιάζεται, πολλῶν τῷ βίῳ τοῦ πάθους τῆς ψυχῆς ὑποσφουμένης, καὶ οὐκ ἐχούσης ὅπου τὴν αὐτῆς ἐρείσασα δύναμιν ἀντιστήσεται πρὸς τοσαύτην ὀρμήν.

^a Savil. et quidam mss. μετὰ τοσαύτην καρτερίαν.

^b Alii ῥύμης. Οὗτος γὰρ, φησὶν, ἀπὸ ἁλλουσι. Mox alii σκοτισθεῖς.

^c Alii ἔδον.

^d Mar. et pauci mss. σπαράττουσα. Sav. et alii ταραττόουσα.

ΒΑΣΙΛΙΑ. Ἀλλ' οὐκ ἔτι σε εἰρωνεύμενον ἀνέξομαι περαιτέρω. Γίγνεται γὰρ οὐκ οἶδεν, φησὶν, ὅσον ταύτης ἀπέχει τῆς νόσου; ΧΡΥΣΟΣΤ. Τί οὖν, ἔφη, ὦ μακάριε, βούλει πλησίον με τῆς πυρᾶς ἀγαγεῖν, καὶ παροξύναι τὸ θηρίον ἡρεμοῦν; Ἡ ἀγνοεῖς, ὥς οὐκ οἰκεία τοῦτο κατωρθώσαμεν ἀρετῇ, ἀλλ' ἐκ τοῦ τὴν ἡσυχίαν ἀγαπᾶν, τὸν δὲ οὕτω διακείμενον ἀγαπήτων ἐφ' ἑαυτοῦ μένοντα, καὶ ἐν μόνῳ ἢ δευτέρῳ χρώμενον φίλῳ, δυνήθηται τὸν ἐκείθεν διαφυγεῖν ἐμπρησμὸν, μὴ ὅτι εἰς τὴν ἀβυσσον τῶν τοσούτων ἐμπέσοντα φροντίζων; Τότε γὰρ οὐχ ἑαυτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐτέρους πολλοὺς ἐπισύρει μεθ' ἑαυτοῦ πρὸς τὸν τῆς ἀπωλείας κρημνὸν, καὶ περὶ τὴν τῆς ἐπεικειᾶς ἐπιμέλειαν ἀργότερους καθίστησι. Πέφυκε γὰρ ὥς τὰ πολλὰ τὸ τῶν ἀρχομένων πλήθος, ὥσπερ εἰς ἀρχέτυπον τινα εἰκόνα τοὺς τῶν ἀρχόντων τρόπους ὀρᾶν, καὶ πρὸς ἐκείνους ἐξομοιοῦν ἑαυτούς. Πῶς οὖν ἂν τις τὰς ἐκείνων παύσεις φλεγμονάς, οἰδαίνων αὐτός; τίς ὁ ἂν ἐπιθυμήσει ὁ ταχέως τὸν πολλῶν γενέσθαι μέτρον, τὸν ἀρχοντα ὀργίλον ὄρῳ; Οὐ γὰρ ἐστὶν, οὐκ ἐστὶ δυνατὸν τὰ τῶν ἱερῶν κρύπτεσθαι ἐλαττώματα, ἀλλὰ καὶ τὰ μικρὰ ταχέως κατὰδῶλα γίνονται. Καὶ γὰρ ἀθλητῆς, ἕως μὲν ἂν οἶκοι μὲνῃ, καὶ μηδὲν συμπλέκηται, δύναται λαμβάνειν, κἂν ἀσθενέστατος ὦν τύχῃ· ὅταν δὲ ἀποδύσεται πρὸς τοὺς ἀγῶνας, βλάβειν ἐλέγχεται. Καὶ τῶν ἀνθρώπων τοίνυν οἱ μὲν τὸν ἰδιωτικὸν τοῦτον καὶ ἀπράγμονα βιούντες βίον, [391] ἔχουσι παραπέτασμα τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων τὴν μόνωσιν· εἰς δὲ τὸ μέσον ἀχθέντες καθάπερ ἱμάτιον τὴν ἡρεμίαν ἀποδύναι ἀναγκάζονται, καὶ πᾶσι γυμνάς ἐπιδείξει τὰς ψυχὰς διὰ τῶν ἐξωθεν κινήματων. Ὅσπερ οὖν αὐτῶν τὰ κατωρθώματα πολλοὺς ὥνησε πρὸς τὸν ἴσον παρακαλοῦντα ζῆλον, οὕτω καὶ τὰ πλημμελήματα βῆθιμοτέρους κατέστησε περὶ τὴν τῆς ἀρετῆς ἐργασίαν, καὶ βλακεύειν πρὸς τοὺς ὑπὲρ τῶν σπουδαίων παρεσκεύασε πόνους. Διὸ χρὴ πάντοθεν αὐτοῦ τὸ κάλλος ἀποστήλῃν τῆς ψυχῆς, ἵνα καὶ εὐφραίνειν ἅμα καὶ φωτίζειν δύνηται τὰς τῶν ὁρώντων ψυχὰς. Τὰ μὲν γὰρ τῶν τυχόντων ἀμαρτήματα, ὥσπερ ἐν τινι σκότεινῳ πραττόμενα, τοὺς ἐργαζομένους ἀπώλεσε μόνους· ἀνδρὲς δὲ ἐπιφανοὺς καὶ πολλοὺς γνωρίμων πλημμέλεια κοινήν ἅπασιν φέρεται τὴν βλάβην, τοὺς μὲν ἀναπεπτοκότας πρὸς τοὺς ὑπὲρ τῶν ἀγαθῶν ἰδρωτάς ὑπτιωτέρους ποιοῦσα, τοὺς δὲ προσέχειν ἑαυτοῖς βουλομένους ἐρεθίζουσα πρὸς ἀπόνειαν. Χωρὶς δὲ τούτων καὶ μὲν τῶν εὐτελῶν παραπτώματα, κἂν εἰς τὸ μέσον ἔλθῃ, οὐδένα ἐπληξεν ἀξίολογον πληγὴν· οἱ δὲ ἐν τῇ κορυφῇ ταύτης καθήμενοι τῆς τιμῆς, πρῶτον μὲν πᾶσιν εἰσι κατὰδῶλοι, ἔπειτα, κἂν ἐν τοῖς μικροτάτοις σφαλῶσι, μεγάλα τὰ μικρὰ τοῖς ἄλλοις φαίνεται. Οὐ γὰρ τῷ τοῦ γεγονότος μεγέθει, ἀλλὰ τῇ τοῦ διαμαρτάνοντος ἀξίᾳ τὴν ἀμαρτίαν μετροῦσιν ἅπαντες. Καὶ δεῖ τὸν ἱερέα καθάπερ τισὶν ἀδαμαντίνους ὅπλοις πεφράχθαι πάντοθεν τῇ τε συντόκῃ σπουδῇ καὶ τῇ διηνεκίᾳ περὶ τὸν βίον νήφει, πάντοθεν περισκοποῦντα, μὴ ποῦ τις γυμνὸν εὐρὺν τόπον καὶ παρημελημένον, πληξῇ καίριαν πληγὴν. Πάντες γὰρ περιεστῆχαι τρώται ἔτοιμοι ἢ καὶ καταβαλεῖν, οὐ τὸν ἐχθρὸν μόνον καὶ πολεμίων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν πολλοὶ τῶν προσπονομένων φίλων.

Τοιαύτας οὖν ἐπιλέγεσθαι δεῖ ψυχὰς, οἷα τὰ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἀπέδειξε σώματα ἢ τοῦ Θεοῦ χάρις ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ καμίνῳ ποτέ. Οὐ γὰρ κληματὶς καὶ πίσσα καὶ στυπεῖν οὐκ ἔστι πρὸς τοῦτο τροφή, ἀλλὰ πολὺ τούτων

^e Sic Sav. et quidam mss. Alii vero tunc; ὁ δὲ ἐν εὐκαρίῳ, infra post. οὐ γὰρ ἐστὶ, οὐκ ἐστὶ, vox sequens δυνατὸν deest in Sav. et in aliquot mss. Mox aliqui et Savil. τὰ μικροτάτα.

^f Alii οὐ γὰρ τῷ μέτρῳ τοῦ γεγονότος.

^g L'ius τρώσαι σπουδαίοντες. Infra alii πίσσα καὶ στιππύων.

rate excoherentur, nihil hæc nos tanta animi segnitie præditos ad hanc præfecturam juvent. Homini quippe in domuncula quadam incluso et sua solum curanti hæc magnam afferrent utilitatem; sed in tantam multitudinem scisso, et cujusque subditorum peculiarem sollicitudinem gerenti, quid id lucri afferat ad illorum profectum, nisi animum virilem ac fortissimum obtineat?

13. *Præter abstinentioniam alia requiri.* — Neque mireris si cum tanta tolerantia¹ alterum postulo fortis animi experimentum. Nam delicatum cibum, potum, lectum despiciere, multis facile esse videmus: maxime vero iis, qui natura agrestiores et a teneris sic educati sunt, ac multis item aliis corporis temperamento atque consuetudine laborum hujusmodi asperitatem mitigantibus. At contumeliam, damnum, molestum verbum, dicteria ab inferioribus tum temere, tum in ipso iudicio prolata, querimonias frustra et temere tum a principibus tum a subditis oblatas, non multi ferre possunt, sed unus fortasse vel alter. Videreque est etiam viros fortes ad hæc ita ceu vertigine captos, ut vel immanissimis belluis ferius exasperentur: hos vero maxime a sacerdotii septis arcemus. Antistitem quippe nec inedia afflictiari, nec nudis pedibus incedere, id sane Ecclesiæ cœtui nihil affert detrimenti: furor autem animi et illi et proximo magnas parit calamitates. Atque iis quidem, qui supra dicta non præstant, nulla a Deo comminatio: at temere excandescentibus et gehennam et gehennæ ignem Deus comminatus est (*Matth. 5. 22*). Quemadmodum igitur vanæ gloriæ cupidus, cum multorum præfecturam adit, majorem igni præbet materiam, sic et qui nec apud se, nec in familiaribus paucorum colloquiis iram continere nequit, sed facile excandescit, huic si popularis magistratus tradatur, ceu fera quædam a multis undique exstimulata, nec quieto umquam animo esse potest, insuperque commisso sibi populo innumera procurat mala.

14. *Nihil tam aciem mentis obtundere, quam iracundiam.* — Nihil enim sic ingenii puritatem, mentisque aciem obturbat, ut ira inordinata, quæ multo fertur impetu. Ira enim, inquit ille, etiam prudentes perdit (*Prov. 15. 4*). Nam quemadmodum in nocturno prælio obtenebratus mentis oculus amicos ab adversariis discernere nequit, nec nobiles ab ignobilibus, sed cum omnibus eodem se gerit modo, et si quid mali subeundum sit, omnia facile patitur, ut animi voluptatem impleat. Nam certe voluptas quædam est animi excandescentia, et voluptate majorem in animum exercet tyrannidem, tranquillum ejus statum sus deque revolvens: nam in arrogantiam facile impellit, et similitates intempestivas, et odium sine ulla causa, et offensiones temere natas frequenter parat, multaque his similia et dicere et facere cogit, animo multo cum stridore morbi molestia ultro citroque tracto, ita ut nullo modo stare, et tanto impetui obsistere queat.

BASILIIUS. Ego vero te sic dissimulantem non ul-

terius patiar. Quis enim ignorat quantum hoc morbo sis alienus? CHRYSOSTOM. Quid igitur, inquam, o vir beate, vis me huic rogo admovere, ac feram quiescentem irritare? An ignoras id nobis non nostra virtute successisse, sed ex quietæ vitæ amore; eum vero qui sic affectus est, seorsum degentem, et uno alterove utentem amico, hujusmodi incendium effugere posse; secus vero si in tot curarum abyssum incidat? Tunc enim non se solum, sed et alios permultos ad interitus præcipitium secum trahit, et ad probitatis curam segniore efficit. Solet enim subditorum turba præfectorum sibi mores ceu archetypum et quamdam imaginem spectare, seque ad illorum formam effingere. Qui ergo possit ille eorum tumores sedare, si ipse tumeat? quis plebeius moderatus statim fieri cupiat, si principem iracundum videat? Neutiquam enim possunt sacerdotum vitia latere, sed etiam exigua cito conspicua sunt. Siquidem athleta quamdiu domi manet, et cum nullo congregitur, licet infirmior sit, occultare se potest; cum autem nudatus in arenam descendit, statim qui sit evincitur. Homines itaque qui seorsim et in otio vitam agunt, vitiorum suorum tegmen habent solitudinem; in medium adducti, sicut vestimentum solitudinem exuere coguntur, exque externis motibus nudum omnibus animum exhibere. Quemadmodum ergo ipsorum præclara gesta multis prosunt ad simile studium evocantia, sic et eorum vitia alios ad virtutis exercitium segniore efficiunt, et ad bonorum operum laborem torpere faciunt. Quamobrem animæ ejus pulchritudinem splendere oportet, ut spectatorum animos oblectare simul et illustrare possit. Nam vulgarium hominum peccata, quasi in tenebris perpetrata, peccantes solos perdunt: viri autem illustris et multis cogniti scelus, commune omnibus affert detrimentum, dum remissos ad sudores pro nobis operibus capessendos supiniores efficit, eos autem qui sibi attendere cupiunt, ad superbiam excitat. Ad hæc vero, vulgarium delicta, vel in medium adducta, nemini ita profundam infligunt plagam: qui autem in hoc honoris fastigio sedent, primo omnibus sunt conspicui; deinde, licet in minimis labantur, quæ minora sunt aliis magna videntur. Non enim facti magnitudine¹, sed peccantis dignitate peccatum omnes metiuntur. Sane sacerdotem oportet ceu quibusdam adamantinis armis undequaque muniri, assiduo nempe studio, et perenni circa vitam vigilantia, undique circumspiciendo, ne quis nudo ac neglecto loco reposito letale infligat vulnus. Omnes enim circumstant parati, ut vulnerent ac dejiciant, non modo ex inimicis multi, sed etiam ex iis, qui amicitiam simulant.

Tales igitur eligi oportet, qualia sanctorum olim illorum corpora in Babylonica fornace Dei gratia exhibuit. Neque enim ignis hujus esca sunt sarmentum, pix et stopa; sed his multo graviora, quandoquidem non sensibilis ille ignis subjacet, sed omnia devorans invidiæ flamma ipsum circumstetit, undique se attollens, ipsi ingruens, accuratiusque ipsum examinans,

¹ Savil et quidam Mss., post tantam tolerantiam.

¹ Alii, facta mensura.

quam tunc ignis puerorum illorum corpora. Cum igitur vel tenue quodpiam stipulae vestigium invenerit, statim inherens vitiatam illam partem exurit; reliquam vero structuram, etiamsi solaribus radiis splendidior fuerit, fumo illo adurit et obscurat totam. Donec enim sacerdotis vita probe undique concinnata fuerit, insidiis ille nullis pervius est; sin vel tantillum quid prætermittat, quod sane facile contingere potest, homo cum sit, et erroribus plenum vitæ hujus pelagus trajiciat, nihil reliqua illi bona opera prosunt, ut accusatorum voces effugiat, sed parvum delictum reliquum omne obumbrat et obscurat. Et de sacerdote omnes non quasi carne induto, et humana natura prædito, sed quasi de angelo, omni reliqua infirmitate libero, judicium ferre volunt. Ac sicut tyrannum, dum imperio potitur, omnes reformidant ipsique adulantur, quod eum deturbare non possint; cum autem rem ejus inclinatam vident, simulatum illum honorem abjicientes, qui paulo ante amici erant, repente inimici et adversarii evadunt, et debilia quæque explorantes irrumpunt, imperiumque illius solvunt: sic et sacerdotibus contingit; qui paulo ante, dum munere potiretur, ipsum colebant ac reverebantur, parvam occasionem nacti satim se fortiter comparant, ut eum non quasi tyrannum solum, sed quasi tyranno deteriore deponant. Ac quemadmodum ille corporis sui satellites metuit, ita et hic proximos comministrosque suos maxime omnium reformidat. Nulli quippe alii perinde ejus dignitatem affectant, ejusdemque res notas habent atque illi: propinqui enim cum sint, si quid hujusmodi contingat, ante omnes id sentiunt, facileque etiam calumniantes credi, et dum parva magna faciunt eum sycophantia circumvenire possunt. Nam apostolicum illud dictum inversum est: *Et sive patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra; sive glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra* (1. Cor. 12. 26): nisi forte tanta sit pietas, ut adversus omnia stare possit. Ad tantum itaque bellum nos emittit? et ad pugnam tam variam tamque multiformem animum nostrum sufficere posse putas? Undenam, quæso, et a quò id edoctus es? Nam si id tibi Deus indicavit, exhibe oraculum, et morem geram: si non potes, sed ex humana opinione calculum ducis, ab isto tandem errore te libera. Nam circa ea, quæ ad nos spectant, nobis magis credendum quam aliis: quandoquidem *Quæ sunt hominis nemo novit, nisi spiritus hominis, qui in ipso est* (1. Cor. 2. 11). Quod enim et nos ipsos, et eos qui nos elegerant, ridiculos reddituri essemus hoc suscepto munere, quodque magno dispendio nostro in eum, in quo nunc versamur, vitæ statum reversuri fuissetis, si non antehac, his saltem verbis tibi persuasisse puto. Non enim invidia solum, sed quæ multo invidia vehementior est hujus principatus cupido, multos solet contra ipsum occupantem armare. Ac quemadmodum filii, qui principatum affectant¹, longam patrum senectutem moleste ferunt: sic et quidam eorum, cum vident sacerdotium in diuturnum produci tempus, quoniam interficere

nefas, ipsum a dignitate deturbare satagunt, omnes illius constitui loco cupientes, ac singuli ad se deferri principatum expectantes.

15. *Alia litis species, plena periculorum.* — Visne tibi aliam hujus pugnae speciem ostendam, innumeris plenam periculis? Ito jam, ac publica festa spectato, ubi maxime ad dignitates ecclesiasticas electiones fieri mos est: ac tam multis sacerdotem criminationibus impeti videbis, quanta est subditorum turba. Omnes enim penes quos est hunc honorem conferre, in multas tunc scinduntur partes, ac neque mutuo, neque cum eo qui episcopatum sortitus est, presbyterorum cœtum consentire videas: sed unusquisque a suis partibus stat, alius hunc, alius illum eligens. Cujus rei causa hæc est, quod non idem omnes respiciant, quod respicere debebant, nempe animi virtutem; sed alie sunt hujus conciliandi honoris causæ: nimirum alius dicit, Hic eligatur, quia claro genere ortus; alius, quod opibus abundet, nec egeat alimentis ex Ecclesiæ proventu quæsitis; alius, quod ab adversariis ad nos transfugerit: ille familiarem, hic sibi genere propinquum, alius adulantem sibi aliis vult anteponi; in eum vero, qui sit idoneus, nemo vult respicere, neque animi dotes explorare. At ego, tantum abest, ut ad sacerdotum probationem causas hujusmodi consentaneas esse putem, ut etiamsi quis multam pietatem exhibeat, quæ tamen non parum nobis ad hanc dignitatem confert, non ideo statim eum eligere ausim, nisi cum pietate magna sit prudentia præditus. Novi quippe multos, qui perpetuo sese coercerant ac jejuniis macerabant, quique dum soli degere et sua tantum curare poterant, Deo accepti erant, ac singulis diebus philosophiæ suæ incrementum non minimum addebant: at ubi in turbam prodire, atque vulgi imperitiæ emendare coacti sunt, alii ne principio quidem tanto negotio pares fuere; alii vi coacti, ut in munere perseverarent, missa pristina diligentia et magnam ipsi jacturam fecerunt, et aliis nihil profuerunt. Sed neque si quis totum vitæ tempus in ultimo ministerii ordine transegerit, ad extremamque pervenerit senectutem, hunc statim propter ætatis reverentiam ad summum principatum evehemus. Cur enim, si, decursa jam ætate, injus tamen idoneus maneat? Non quo velim canitiem debonestare, nec legem constituere, ut qui ex choro monachorum veniunt, ab hac præfectura omnino arceantur: contigit enim multos ex illo grege profectos in hac dignitate claruisse: sed hoc probare contendo, si neque pietas sola, neque longæva senectus satis sunt, ut quis sacerdotio digne fungatur, vix sane causas supra memoratas hoc ipsum præstare posse. Alii vero alias addunt etiam absurdiores: hi nimirum, ne se in adversariorum partes transferant, in cleri ordinem adleguntur; illi, propter nequitiam, ne contempti magna inferant mala. An possit iniquius quidpiam excogitari, quod homines improbi, innumeris repleti malis, inde colantur, unde supplicio digni erant, et qua de causa ne limen quidem Ecclesiæ prætergredi licebat illis, eadem illi ad sacerdotalem ascendant dignitatem? Etiamne, dic mihi, quæremus

¹ Savil. et plurimi Mss. habent, qui divitias appetunt.

χαλεπωτέρα^a ἐπεὶ μὴδὲ πῦρ τὸ αἰσθητὸν ὑπόκειται ἐκείνῳ, ἀλλ' ἡ παμφάγος αὐτοὺς α^a τῆς βατκανίας περιστοιχίζεται φλόξ, πανταχόθεν αἰρομένη, καὶ ἀκριθέστερον αὐτῶν ἐπιούσα καὶ διερευνημένη τὸν βίον ἢ τὸ πῦρ τότε τῶν παιδῶν ἐκείνων τὰ σώματα. Ὅταν οὖν εὖρῃ καλάμης ἴχνος μικρὸν, προσπλέκεται ταχέως^b καὶ τὸ μὲν σαθρὸν ἐκεῖνο κατέκαυσε μέρος, τὴν δὲ λοιπὴν ἅπασαν οἰκοδομήν^b, καὶ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων λαμπρότερα οὐσα τύχη, ἀπ' ἐκείνου τοῦ καπνοῦ προσέφλεξε καὶ ἡμαύρωσεν ἅπασαν. Ἔως μὲν γὰρ ἂν πανταχόθεν ἡρμοσμένος ἦ καλῶς^c ὁ τοῦ ἑρέως βίος, ἀνάλωτος γίνεται ταῖς ἐπιβουλαῖς· ἂν δὲ τύχῃ μικρὸν τι παριδῶν, οἷα εἰκὸς ἀνθρώπων ὄντα, καὶ τὸ πολυπλανὲς τοῦ βίου τούτου περαιούντα πέλγος, οὐδὲν αὐτῶ τῶν λοιπῶν κατορθωμάτων θρῆλος πρὸς τὸ δυνήθηναι τὰ τῶν κατηγόρων στόματα διαφυγεῖν, ἀλλ' ἐπισκιάζει παντὶ τῷ λοιπῷ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο παράπτωμα. Καὶ οὐχ ὥς σάρκα περικαιμένη, οὐδὲ ἀνθρώπειαν λαχόντι φύσιν, ἀλλ' ὥς ἀγγέλῳ, καὶ τῆς λοιπῆς ἀσθενείας ἀππληγμένῳ, δικάζειν ἅπαντες ἐθέλουσι τῇ ἱερεῖ. Καὶ καθάπερ τύραννον, ἔως μὲν ἂν κρατῇ, ἅπαντες πεφρίκασιν καὶ κολακεύουσι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι [392] καθελείν, ὅταν δὲ ἴδωσιν εἰς τοῦναντίον προχωροῦντα ἐκείνου τὰ πράγματα, τὴν μεθ' ὑποκρίσεως ἀφέντες τιμὴν οἱ πρὸ μικροῦ φίλοι γεγόνασιν ἐξαίφνης ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι, καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ σαθρὰ καταμαθόντες ἐπιτίθενται παραλύοντες^c τῆς ἀρχῆς· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἱερέων οἱ πρὸ βραχείος, καὶ ἡνίκα ἐκράτει, τιμῶντες καὶ θεραπεύοντες, ὅταν μικρὰν εὐρωσι λαθὴν, παρασκευάζονται σφοδρῶς, οὐχ ὥς τύραννον μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο χαλεπώτερον καθαιρήσιν μέλλοντες. Καὶ ὥσπερ ἐκεῖνος τοὺς τοῦ σώματος φύλακας δέδοικεν, οὕτω καὶ οὗτος τοὺς πηλσίον καὶ συλλειτουργοῦντας αὐτῷ μάλιστα πάντων τρέμει. Οὕτε γὰρ ἑτέροι^d τινες οὕτω τῆς ἀρχῆς ἐπιθυμοῦσι τῆς ἐκείνου, καὶ τὰ ἐκείνου μάλιστα πάντων ἴσασιν, ὥς οὗτοι· ἐγγύθεν γὰρ ὄντες, εἰ τι συμβαίῃ τοιοῦτο, πρὸ τῶν ἄλλων αἰσθάνονται, καὶ δύνανται^d ἂν εὐχερῶς καὶ διαβάλλοντες πιστευθῆναι, καὶ τὰ μικρὰ μεγάλα ποιοῦντες τὸν συκοφαντούμενον ἐλεῖν. Τὸ γὰρ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο ῥῆμα ἀνέστηραται· Καὶ εἴτε πάσχει ἐν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἐν μέλος, συγκαίρει πάντα τὰ μέλη· πλὴν εἰ τις εὐλαβεῖα πολλὴ πρὸς ἅπαντα στήναι δυνήσκει. Εἰς τοσοῦτον οὖν ἡμᾶς ἐκπέμπεις πόλεμον· καὶ πρὸς μάχην οὕτω καὶ ποικίλῃ καὶ πολυειδῇ τὴν ἡμετέραν ἐνόμισας ἀρκέσειν ὁ ψυχῇ· Πόθεν καὶ παρὰ τίνος μαθῶν; Εἰ μὲν γὰρ ὁ Θεὸς ἐγνώρισε τοῦτο, ἐπίδειξον τὸν χρησμὸν, καὶ πείθομαι· εἰ δὲ οὐκ ἔχεις, ἀλλ' ἀπὸ δόξης ἀνθρωπίνης φέρεῖς τὴν ψήφον, ἀπαλλάγηθι ποτε ἐξαπατῶμενος. Ὑπερ γὰρ τῶν ἡμετέρων ἡμῖν μάλλον ἢ ἐτέροις πείθεσθαι δίκαιον· ἐπεὶ τὰ τοῦ ἀνθρώπου οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ. Ὅτι γὰρ καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐλομένους καταγελάστους ἂν ἐποιήσαμεν, ταύτην δεξάμενοι τὴν ἀρχὴν, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ζημίας εἰς ταύτην ἂν ἐπανήλθομεν τοῦ βίου τὴν κατάστασιν, ἐν ἣ καὶ νῦν ἔσμεν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, ἀλλὰ νῦν σε τοῦτοις οἶμαι πεπεικέναι τοῖς ῥήμασιν. Οὐδὲ γὰρ βατκανία μόνον, ἀλλὰ πολλῷ καὶ τῆς βατκανίας σφοδρότερον, ἢ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐπιθυμία τοὺς πολλοὺς

ὀπλίζειν εἴωθε κατὰ τοῦ ταύτην ἔχοντος. Καὶ καθάπερ οἱ φιλαρχοὶ^e τῶν παιδῶν βαρύνονται τὸ τῶν πατέρων γῆρας, οὕτω καὶ τούτων τινες, ὅταν ἴδωσιν εἰς μακρὸν παραταθεῖσαν τὴν ἱερωσύνην χρόνον, ἐπειδὴ ἀνελεῖν οὐκ εὐαγές, παραλύσαι σπεύδουσιν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς, πάντες ἂν^f ἐκείνου γενέσθαι ἐπιθυμοῦντες, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἑκαστός μεταπεσεῖσθαι τὴν ἀρχὴν προσδοκῶντες.

ιε'. Βούλει σοὶ καὶ ἑτερον ἐπιδείξω ταύτης τῆς μάχης εἶδος, μυρίων ἐμπεπλησμένων κινδύνων· Ἰδοὺ δὲ, καὶ διάκρυφον εἰς τὰς δημοτελεῖς ἑορτάς, ἐν αἷς μάλιστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τὰς αἰρέσεις ποιεῖσθαι νόμος^f καὶ τοσαύταις ὅβρι καταγορεύει τὸν ἱερέα βαλλόμενον, ὅσον τῶν ἀρχομένων τὸ πλῆθος ἐστὶ. Πάντες γὰρ οἱ δοῦναι κύριοι τὴν τιμὴν εἰς πολλὰ τότε σχίζονται μέρη, καὶ οὐτε πρὸς ἀλλήλους, οὐτε πρὸς αὐτὸν τὸν λαγόντα τὴν ἐπισκοπὴν, τὸ τῶν [393] πρεσβυτέρων συνέδριον ὁμωγνωμονοῦν ἴδοι τις ἂν· ἀλλ' ἕκαστος καθ' ἑαυτὸν ἐσθήκασιν, ὁ μὲν τοῦτον, ὁ δὲ ἐκείνον αἰρούμενος. Τὸ δὲ αἴτιον, οὐκ εἰς ἓν πάντες ὁρῶσιν, εἰς δὲ μόνον ὁρᾶν ἐχρῆν, τῆς ψυχῆς τὴν ἀρετὴν· ἀλλ' εἰσὶ καὶ ἑτεραι προφάσεις αἱ ταύτης πρόξενοι τῆς τιμῆς· οἷον, Ὅ μὲν, ὅτι γένουσι ἐστὶ λαμπροῦ, ἐγκρινέσθω, φησὶν· ὁ δὲ, ὅτι πλοῦτον περιδέληται πολὺν, καὶ οὐκ ἂν δέοιτο τρέφεσθαι ἐκ τῶν τῆς Ἐκκλησίας προσόδων· ὁ δὲ, ὅτι παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἡτορμολήσῃ· καὶ ὁ μὲν τὸν οἰκείως πρὸς αὐτὸν διακείμενον, ὁ δὲ τὸν γένει προσήκοντα, ὁ δὲ τὸν κολακεύοντα πάλιν τῶν ἄλλων προτιμᾶν σπουδάζουσιν, εἰς δὲ τὸν ἐπιτήδειον οὐδεὶς ὁρᾶν βούλεται, οὐδὲ ψυχῆς τινα ποιεῖσθαι βάσανον. Ἐγὼ δὲ τοσοῦτο δέω ταύτας ἡγεῖσθαι τὰς αἰτίας ἀξιοπίστους εἶναι πρὸς τὴν τῶν ἱερέων δοκιμασίαν, ὥς μὴδὲ εἰ τις πολλὴν εὐλάβειαν ἐπιδείξειτο τὴν οὐ μικρὴν ἡμῖν πρὸς τὴν ἀρχὴν συνελοῦσαν ἐκείνην, μὴδὲ τοῦτον ἀπὸ ταύτης εὐθέως ἐγχερίσειν τολμᾶν, εἰ μὴ μετὰ τῆς εὐλαβείας πολλὴν καὶ τὴν σύνεσιν ἔχων τύχοι. Καὶ γὰρ οἶδα πολλοὺς ἐγὼ τῶν ἁπαντὰ τὸν χρόνον καθιερέωντων ἑαυτοῦς, καὶ νηστείας δαπανησάντων, ὅτι, ἔως μὲν αὐτοῖς μόνοις εἶναι ἐξῆν καὶ τὰ αὐτῶν μεριμνᾶν εὐδοκίμουν παρὰ Θεῷ, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐκείνη προσετίθεσαν τῇ φιλοσοφίᾳ μέρος οὐ μικρὸν· ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ πλῆθος ἦλθον, καὶ τὰς τῶν πολλῶν ἀμαθείας ἐπανορθοῦν ἠναγκάσθησαν, οἱ μὲν οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἤρκεσαν πρὸς τὴν τοσαύτην πραγματείαν· οἱ δὲ βιασθέντες ἐπιμεναι, τὴν προτέραν ἀκρίθειαν ῥήσαντες, ἑαυτοὺς τε ἐξηλίωσαν τὰ μέγιστα, καὶ ἐτέρους ὥνησαν οὐδέν. Ἄλλ' οὐδὲ εἰ τις τὸν ἅπαντα χρόνον ἀνήλωσεν ἐν τῇ ἐσάτῃ τῆς λειτουργίας τάξει μένων, καὶ εἰς ἔσχατον ἦλσας γῆρας, τοῦτον ἀπλῶς διὰ τὴν ἡλικίαν αἰδεσθέντες ἐπὶ τὴν ἀρχὴν οἴσωμεν τὴν ἀνωτέρω. Τί γὰρ, εἰ καὶ μετὰ τὴν ἡλικίαν ἐκείνην ἀνεπιτήδειος ὢν μένοι; Καὶ οὐ τὴν πολιὰν αἰτιμάσαι βουλόμενος, οὐδὲ νομοθετῶν τοὺς ἀπὸ χοροῦ μοναζόντων ἦκοντας, πάντως ἀπειργεσθαι τῆς τοιαύτης ἐπιστάσις, ταῦτα εἶπον νῦν (συνέβη γὰρ πολλοὺς καὶ ἐξ ἐκείνης ἐλθόντας τῆς ἀγέλης εἰς ταύτην διαλάμψαι τὴν ἀρχὴν), ἀλλ' ἐκεῖνο δεῖξαι σπουδάζων, ὅτι εἰ μὴτε εὐλάβεια καθ' ἑαυτὴν, μῆτε γῆρας μακρὸν ἱκανὰ γένοιτ' ἂν δεῖξαι τὸν κεκτημένον ἱερωσύνης ἄξιον ὄντα, σχολῇ γ' ἂν αἱ προσηρημένα προφάσεις τοῦτο ἐργάσαιντο. Οἱ δὲ καὶ ἐτέρας προστιθέασιν ἀποπτύεσθαι· καὶ γὰρ οἱ μὲν, ἵνα μὴ μετὰ τῶν ἐναντίων τάξωσιν ἑαυτοὺς, εἰς τὴν τοῦ κλήρου καταλέγονται τάξιν, οἱ δὲ διὰ πονηρίαν, καὶ ἵνα μὴ παροφθέντες μεγάλα ἐργάσωνται κακά· Ἄρα γένοιτ' ἂν τι τοῦτου παρανομώτερον; Ὅταν ἄνθρωποι μοχθηροὶ καὶ μυρίων γέμοντες κακῶν διὰ ταῦτα θεραπεύωνται, δι' ἃ κολάζεσθαι ἔδει, καὶ ὧν ἕνεκεν μὴδὲ τὸν οὐδὲν τῆς ἐκκλησίας ὑπερβαίνειν ἐχρῆν, ὑπερ τοῦτων καὶ εἰς τὴν

^a Alii αὐτὸν, alii αὐτοῦς.

^b Alii οἰκονομίαν, alii οἰκοδομίαν.

^c Plurimi mss. ἐπιτίθενται καὶ παραλύουσι.

^d Alii ἀρκέειν. Ibid. aliqui εἰ μὲν γὰρ Θεὸς τοῦτο ἀνέγγειλε, ἔπ. 8.

^e Savil. et plurimi mss. οἱ φιλάργυροι. Ibid. quidam τῶ τῶν πατέρων γῆρας.

^f Unus δέοιτο τροφῆς. Alius δέοι τροφῆς. Infra unus καὶ οἱ υἱὲς τὸν οἰκείως... οἱ δὲ, et sic sequentia in plurali.

ιερατικὴν ἀναβαλίνωσιν ἀξίαν; Ἐτι οὖν ζητήσομεν, εἰπέ μοι, τοῦ Θεοῦ τῆς ὀργῆς τὴν αἰτίαν, πράγματα οὕτως ἅγια καὶ φρικωδέστατα ἀνθρώποις τοῖς μὲν πονηροῖς, τοῖς δὲ οὐδενὸς ἀξίους λυμπίνεσθαι παρέχοντες; Ὅταν γὰρ οἱ μὲν τῶν μηδὲν αὐτοῖς προσηκόντων, οἱ δὲ τῶν πολλῶν μεζόνων τῆς οἰκείας δυνάμεως προστασίαν [394] ἐμπιστευθῶσιν, οὐδὲν εὐρίπου τὴν ἐκκλησίαν διαφέρειν ποιοῦσιν.

Ἐγὼ δὲ πρότερον τῶν ἐξωθεν ἀρχόντων καταγέλιον, ὅτι τὰς τῶν τιμῶν διανομὰς οὐκ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τῆς ἐν ταῖς ψυχαῖς, ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρημάτων καὶ πλῆθους ἐτῶν καὶ ἀνθρωπίνης ποιοῦνται προστασίας· ἐπεὶ δὲ ἤκουσα α, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀλογία καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα εἰσεκώμασεν, οὐκ ἔτι ὁμοίως ἐποιοῦμεν τὸ πρᾶγμα δεινόν. Τί γὰρ θαυμαστὸν, ἀνθρώπους βιωτικούς, καὶ δόξης τῆς παρὰ τῶν πολλῶν ἐρῶντας, καὶ χρημάτων ἕνεκα πάντα πράττοντας ἁμαρτάνειν τοιαῦτα, ὅπου γε οἱ πάντων ἀπηλλαγμένοι προσποιοῦμενοι τοῦτων οὐδὲν ἄμεινον ἐκείνων διάκεινται, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν οὐρανίων τὸν ἀγῶνα ἔχοντες, ὡς περὶ πλεθρῶν γῆς, ἢ ἐτέρου τινὸς τοιούτου τῆς βουλῆς αὐτοῖς προκειμένης, ἀπλῶς ἀνθρώπους ἀγελαίους λαθόντες ἐπιστάσι πράγμασι τοιούτοις, ὑπὲρ ὧν καὶ τὴν ἑαυτοῦ κενώσαι δόξαν, καὶ ἀνθρώπος γενέσθαι, καὶ δούλου μορφῇ λαβεῖν, καὶ ἐμπυρσθῆναι, καὶ βασιπθῆναι καὶ θάνατον τὸν ἐπενειδιστον ἀποθανεῖν διὰ τῆς σαρκὸς οὐ παρητήσατο ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Παῖς; Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων οὗτοι ἵστανται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕτερα προστιθέασιν ἀτοπώτερα· οὐ γὰρ τοὺς ἀναξίους ἐγκρίνουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιτηδέους ἐκβάλλουσιν. Ὅσπερ γὰρ δέον ἀμφοτέρωθεν λυμῆνασθαι τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀσφάλειαν, ἢ ὥσπερ οὐκ ἀρχούσης τῆς προτέρας προφάσεως, ἐκκαῦσαι τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργὴν, οὕτω τὴν δευτέραν συνήψαν, οὐχ ἥττον οὐσαν χαλεπὴν. Καὶ γὰρ ἐξ ἴσης οἶμαι εἶναι δεινόν, τό τε τοὺς χρησίμους ἀπείργειν, καὶ τὸ τοὺς ἀρχεῖους εἰσθεῖν. Καὶ τοῦτο δὴ γίνεται, ἵνα μηδამόθεν παραμυθίαν εὐρεῖν μηδὲ ἀναπνεῦσαι δυνήθῃ τοῦ Χριστοῦ τὸ ποίμνιον. Ταῦτα οὖν οὐ μυρίων ἀξία σκηπτῶν; ταῦτα οὐ γέννης σφοδρότερας, οὐ ταύτης μόνον τῆς ἠπειλημένης ἡμῖν; Ἀλλ' ὅμως ἀνέγεται καὶ φέρεται τὰ τοσαῦτα κακὰ ὁ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέφει αὐτὸν καὶ ζῆν. Καὶ πῶς ἂν τις αὐτοῦ τὴν φιλανθρωπίαν θαυμάσει; πῶς ἂν ἐκπλαγῇ τὸν ἔλεον; Οἱ τοῦ Χριστοῦ τὰ τοῦ Χριστοῦ διαφθερίζουσιν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων μάλλον, ὁ δὲ ἀγαθὸς ἔτι χρηστεύεται καὶ εἰς μετάνοιαν καλεῖ. Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι· πόση φιλανθρωπία δούσος παρὰ σοί! πόσος ἀνεξικακίας πλοῦτος! Οἱ διὰ τὸ δνομα τὸ σὸν ἐξ εὐτελῶν καὶ ἀτίμων ἐντιμοὶ καὶ περιβλεπτοὶ γεγονότες τῇ τιμῇ κατὰ τοῦ τετιμηκότος κέχρηται, καὶ τολμῶσι τὰ ἀτόλμητα, καὶ ἐνυβρίζουσιν εἰς τὰ ἅγια, τοὺς σπουδαίους ἀποθούμενοι καὶ ἐκβάλλοντες, ἵνα ἐν ἡρεμίᾳ πολλῇ καὶ μετὰ ἀδείας τῆς ἐσχάτης οἱ πονηροὶ πάντα, ὅσα περ ἂν ἐθέλωσιν, ἀνατρέπωσι. Καὶ τούτου δὲ τοῦ δεινοῦ τὰς αἰτίας εἰ θέλεις μαθεῖν, ὁμοίως ταῖς προτέραις εὐρήσεις· τὴν μὲν γὰρ ῥίζαν, καὶ ὡς ἂν τις εἰποι, μητέρα μίαν ἔχουσι, τὴν βασκανίαν· αὗται δὲ οὐ μίᾳ εἰσιν ιδέας, ἀλλὰ διεστῆχασιν. Ὁ μὲν γὰρ ἐπειδὴ νέος ἐστίν, ἐκβαλλέσθω, φησὶν ὁ δὲ, ἐπειδὴ κολακεύειν οὐκ οἶδεν ὁ δὲ, ἐπειδὴ τῷ δεῖνι προσέκρουσεν· καὶ ὁ μὲν, ἵνα μὴ ὁ δεῖνα λυπῆται, τὸν μὲν ὑπ' αὐτοῦ δοθέντα ἀποδοκιμασθέντα, τοῦτον δὲ ἐγκερκίμενον ὀρῶν ὁ δὲ, ἐπειδὴ χρηστός ἐστι καὶ ἐπικεικός· ὁ δὲ, ἐπειδὴ τοῖς ἁμαρτάνουσιν φοβερός, ὁ δὲ δι' ἄλλην αἰτίαν τοιαύτην. Οὐδὲ γὰρ ἀποροῦσι [395] προφάσεων, ὅσων ἂν ἐθέλωσιν· ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος τῶν δυντων ἐστὶν αὐτοῖς αἰτιάσθαι β, ὅταν μὴδὲν

ἔχωσιν ἕτερον. Ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ δεῖν ἀθρόως εἰς ταῦτα ἄγεσθαι τὴν τιμὴν, ἀλλ' ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν, καὶ ἐτέρας, ὅσας ἂν βούλωνται, δύναιν' ἂν αἰτίας εὐρεῖν. Ἐγὼ δὲ ἡδέως ἐνταῦθα ἐρήσομαι, τί οὖν δεῖ τὸν ἐπίσκοπον ποιεῖν, τοσοῦτοις μαχόμενον πνεύμασι; πῶς πρὸς τοσαῦτα στήσεται κύματα; πῶς πᾶσας ταύτας ἀπώσεται τὰς προσβολάς; Ἀν μὲν γὰρ ὀρθῶς λογισμῷ τὸ πρᾶγμα διαθῇ, ἐχθροὶ καὶ πολέμοι καὶ αὐτῷ καὶ τοῖς αἰρεθεῖσι πάντες, καὶ πρὸς φιλονεικίαν τὴν ἐκείνων ἅπαντα πράττουσι, στάσεις καὶ ἐσχάτην ἐμβάλλοντες τὴν ἡμέραν, καὶ σκώμματα μυρία τοῖς αἰρεθεῖσιν ἐπιτιθέντες, ἕως ἂν ἡ τούτους ἐκβάλλων ἡ τοῦ αὐτῶν εἰσαγάγων. Καὶ γίνεται παραπλήρης, οἷον ἂν εἴ τις κυβερνήτης ἐνδον ἐν τῇ νητὶ πλεούσῃ πειρατὰς ἔχοι συμπλέοντας, καὶ αὐτῷ καὶ τῶν ναύταις καὶ τοῖς ἐπιβάταις συνεχῶς καὶ καλ' ἐσχάτην ἐπιβουλεύοντας ὦραν. Ἀν δὲ τὴν πρὸς ἐκείνους χάριν προτιμήσῃ τῆς αὐτοῦ σωτηρίας, δεξιόμενος οὐς οὐκ ἔδει, ἔξει μὲν τὸν Θεὸν ἀν' ἐκείνων ἐχθρόν· οὐ τί γένοιτο! ἢ χαλεπώτερον; καὶ τὰ πρὸς ἐκείνους δὲ αὐτῷ δυσκολώτερον ἢ πρότερον διακείσεται, πάντων συμπραττόντων ἀλλήλοις, καὶ τοῦτ' ἄλλο ἰσχυρὸν γενομένων. Ὅσπερ γὰρ ἀγρίων ἀνέμων ἐξ ἐναντίας προσπεσόντων ἀλλήλους, τὸ τέως ἡσυχάζον πέλαγος μαίνεται ἐξαφίνης καὶ κορυφούται, καὶ τοὺς ἐμπλέοντας ἀπόλλυσιν· οὕτω καὶ ἡ τῆς Ἐκκλησίας γαλήνη, δεξαμένη φθόρους ὁ ἀνθρώπων, ζάλης καὶ ναυαγίων πληροῦται πολλῶν.

γ. Ἐννόησον οὖν, ὁποῖόν τινα εἶναι χρὴ τὸν πρὸς τοσοῦτον μέλλοντα ἀνέξειν χειμῶνα, καὶ τοσαῦτα καλύματα τῶν κοινῇ συμπερόντων διαθήσειν καλῶς. Καὶ γὰρ καὶ σεμνὸν καὶ ἄτυπον, καὶ φοβερὸν καὶ προσνηγὴν, καὶ ἀρχικὸν καὶ κοινωτικὸν, καὶ ἀδέκαστον καὶ θεραπευτικὸν, καὶ ταπεινὸν καὶ ἀδούλωτον, καὶ σφοδρὸν καὶ ἡμερον εἶναι δεῖ, ἵνα πρὸς ἅπαντα ταῦτα εὐκόλως μάγῃσιν δύνῃται· καὶ τὸν ἐπιτήδειον δεῖ μετὰ πολλῆς τῆς ἐξουσίας, καὶ ἅπαντες ἀντιπίπτουσι, παράγειν καὶ τὸν οὐ τοιοῦτον μετὰ τῆς αὐτῆς ἐξουσίας, κἂν ἅπαντες συμπνέωσι, μὴ προσέσθαι, ἀλλ' εἰς ἐν μόνον ὀρᾶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν οἰκοδομήν, καὶ μὴδὲν πρὸς ἀπέχθειαν ἢ χάριν ποιεῖν. Ἀρά σοι δοκοῦμεν εἰκότως παρητήσθαι τοῦ πράγματος τοῦτου τὴν διακονίαν; Καίτοι γε οὕτω πάντα διήλθον πρὸς σέ· ἔχω γὰρ καὶ ἕτερα λέγειν. Ἀλλὰ μὴ ἀποκαμῆς ἀνδρὸς φίλου καὶ γνησίον, βουλομένου σε πείθειν ὑπὲρ ὧν ἐγκαλεῖς, ἀνεγόμενος· οὐδὲ γὰρ πρὸς τὴν ἀπολογίαν σοι τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ταῦτα χρησίμ' ἐστὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τοῦ πράγματος τὴν διοίκησιν τάχα οὐ μικρὸν συμβαλεῖται κέρδος. Καὶ γὰρ ἀναγκαῖον, τὸν μέλλοντα ἐπὶ ταύτην ἐρχεσθαι τοῦ βίου τὴν ὁδὸν πρότερον ἅπαντα διερευνησάμενον καλῶς, οὕτως ἀφασθαι τῆς διακονίας. Τί δὴ ποτε; Ὅτι, εἰ καὶ μὴδὲν [396] ἄλλο, τὸ γοῦν μὴ ξενοπαθεῖν, ἥνικα ἂν ταῦτα προσπίπτῃ, περιέσται τῷ πάντα εἰδὸς σαφῶς. Βούλει οὖν ἐπὶ τὴν χερῶν προστασίαν ἴωμεν πρότερον, ἢ τὴν τῶν παρθεένων κηδεμονίαν, ἢ τοῦ δικαστικοῦ μέρους τὴν δυσχερίαν; καὶ γὰρ ἐφ' ἐκάστου τούτων διάφορος ἡ φροντίς, καὶ τῆς φροντίδος μεζὼν ὁ φόβος. Καὶ πρῶτον, ἵνα ἀπὸ τοῦ τῶν ἁλλων εὐτελεστέρου δοκούντος εἶναι ποιησώμεθα τὴν ἀρχὴν, ἢ τῶν χερῶν θεραπεία δοκεῖ μὲν μέχρι τῆς τῶν χρημάτων δαπάνης τοῖς ἐπιμελουμένοις αὐτῶν παρέχειν τὴν φροντίδα· τὸ δὲ οὐ τοιοῦτον ἐστίν, ἀλλὰ πολλῆς δεῖται· κἀνταῦθα τῆς ἐξετάσεως,

α Ἄλλ' διαθῇται.

δ Ἄλλ' εὐφορεῖς.

ε Savil. et quidam alii τὴν τῆς ἐκκλησίας οἰκοδομήν.

ς Savil. et aliqui ἔστι, Mor. et alii ἔστι. Mox alii συμβαλεῖται, alii συμβαλεῖται.

ζ Ἄλλ' οὐ.

* Savil. et quidam mss. ἐπειδὴ ἤκουσα.

β Ἄλλ' αἰτιάσασθαι. Mox ἄλλα post ἕτερον deest in Savil. et aliquot mss. In Mor. vero et aliis legitur.

divinae in nos irae causam, dum res tam sacras, adeo tremendas hominibus tum improbis, tum indignis labefactandas tradimus? Quando enim alii rerum sibi minime convenientium; alii multo majorum, quam vires ferant, praefecturam accipiunt, ii certe efficiunt, ut Ecclesia nihil ab Euripo differat.

Equidem prius exteros principes deridebam, quod in honorum dispensatione non animi virtutem, sed pecunias et annorum numerum et humanum patrocini-um spectarent; ubi autem audivi hanc absurditatem in nostras etiam res debacchari, facinus huiusmodi non perinde grave visum est. Quid enim mirum si saeculares homines, popularem auram venantes, pecuniae causa nihil non agentes, in huiusmodi vitia prorumpant, quando ii, qui se ab iis omnibus liberos esse simulant, nihilo melius quam illi sunt affecti, sed ubi de caelestibus certamen est, perinde atque si de terrae jugeribus aut alio quopiam simili deliberaretur, gregarios homines talibus praeficiunt rebus quarum causa unigenitus Dei Filius gloriam evacuare suam, homo fieri, servi formam accipere (*Philipp. 2.7*), conspu- i, colaphis caedi (*Matth. 26. 67*), mortem turpissi- mam obire non recusavit? Neque hic tamen consistunt, sed alia addunt absurdiora: non enim indignos solum deligunt, sed etiam idoneos dejiciunt. Nam quasi opus esset Ecclesiae securitatem utrumque labefactari, ac causa illa prior non sufficeret ad iram Dei accenden- dam, ita alteram addidere non minus perniciosam. Ete- nim perinde perniciosum esse puto utiles arcere, atque inutiles introducere. Id autem ideo agitur, ut Christi ovile nulla ex parte consolationem invenire aut res- pirare valeat. Haec nonne millibus digna fulminibus? haec nonne vehementiori etiam gehenna, quam sacrae literae comminentur? Attamen haec mala sustinet pa- titurque qui non vult mortem peccatoris, sed ut con- vertatur et vivat (*Ezech. 18. 23. et 33. 41*). Quis non ejus clementiam admiretur? quis non ejus misericor- diam stupeat? Ipsi Christiani ea, quae Christi sunt, plus quam hostes et inimici pessumdam: at ille ho- nus adhuc benignitatem praefert, et ad poenitentiam vocat, Gloria tibi, Domine, gloria tibi: quanta apud te clementiae abyssus! quantus tolerantiae thesaurus! Qui per nomen tuum ex ignobilibus et obscuris clari et conspicui evadunt, honore illo contra honorau- tem se utuntur, et non audenda audent, sancta con- tumeliis afficiunt, probos repellunt et ejiciunt, ut quie- te et cum summa licentia nequissimi omnia pro libito subvertere possint. Cujus mali causas si ediscere velis, illas prioribus similes reperi- es: radicem enim, sive, ut ita dicam, matrem unam habent, invidiam. Earum autem non una tantum species est, sed diversae. Hic enim, aiunt, quia juvenis est, ejiciatur; ille, quia adu- lari nescit; alius, quia in cujuspiam offensionem in- currit; alius, ne ille quispiam doleat, si eo, quem ipse obtulerat, ejecto hunc electum videat; ille, quia mitis et probus est; ille, quia peccantibus terribilis; ille ob aliam similem causam: neque enim desunt obtentus, quos pro libito offerant; imo et facultatum copiam crimini dant, si nihil aliud proferendum habeant.

Quinetiam illud, non oportere statim in hunc hono- rem assumi, sed sensim et paulatim, aliasque similes pro voluntate causas comminisci possunt. Ego vero hic libens sciscitarer: Quid episcopum tot ventis agitatum facere opus est? quomodo adversus tantos fluctus stare poterit? quomodo tot impetus repellet? Nam si recta ratione rem gerat, adsunt omnes et ipsi et electis inimici et hostes, et per contentionem omnia cum illo agunt, quotidianas seditiones movent, sexcenta item scommata in electos jaculantur, donec aut illos eje- cerint, aut suos intruserint: perinde atque si gubernator in navi piratas secum navigantes habeat, qui et ipsi et nautis et vectoribus assidue horisque singulis insidien- tur. Quod si illorum gratiam saluti suae praeponat, admis- sis non admittendis, illorum loco Deum ipsum inimi- cum habebit: quo quid deterius esse possit? et cum illis ipsis negotium difficilior quam antea erit, omnibus simul consentientibus, ac fortioribus per concordiam effectis. Quemadmodum enim saevis ex adverso pu- gnantibus ventis, mare antea tranquillum derепente furit atque intumescit, vectoresque perdit; sic et Ec- clesiae tranquillitas, corruptioribus admissis, tempe- state et naufragiis infestatur multis.

16. *Quantum oporteat esse eum, qui tantis tempe- statibus opponitur.* — Cogita ergo qualem oporteat eum esse cui tanta tempestati resistere necesse sit, et tot impedimenta rerum communi utilitati condu- centium probe temperare. Nam et gravem illum, sed minime fastuosum, et formidabilem, sed humanum, et imperiosum, sed comem omnibus, et personam non accipientem, sed officiosum, et humilem, sed minime servilem, et vehementem, sed mansuetum esse oportet, ut contra illa omnia pugnare facile possit: atque eum qui idoneus sit, omnibus licet obsistentibus, cum magna potestate promovere; huic vero dissimilem cum eadem auctoritate, omnibus etiam conspiranti- bus, non admittere, sed unum tantum ob oculos ha- bere, Ecclesiae nempe structuram, nihilque vel ad inimicitiam vel ad gratiam facere. Num tibi videtur rei huiusmodi ministerium merito recusasse? Atqui nondum omnia recensui: suppetunt et alia dicenda. Verum ne defatigeris dum amici ac vere germani viri sese apud te excusantis orationem toleras. Haec porro non ad apologiam modo nostram tibi erunt utilia, sed ad ipsam fortasse muneris de quo agitur functio- nem non parum afferent lucri. Eum namque, qui vitae huiusmodi semitam ingressurus est, omnia prius per- scrutatum, sic ministerio manum admovere oportet. Quare? Quia etsi nulla alia subesset causa, omnium probe gnaro id lucri accedet, ut non rei insolentia turbetur, cum haec contingent. Vis igitur ut prius ad viduarum patrocini-um veniamus, an ad virginum curam, an ad judicialis partis difficultatem? nam in horum singulis varia est sollicitudo, et sollicitudine major metus. Ac primum, ut ab eo, quod aliis facilius esse videtur, ordiamur, viduarum cura, ipsam susci- pientibus solam sumptuum sollicitudinem afferre vide- tur (1. *Tim. 5. 16*): at non ita se res habet, sed hic quoque multo opus est examine, ubi illas deligere

oportet : quandoquidem cum temere et ut casus tulit in album relatae sunt, id innumera peperit mala. Et enim familias pessumderunt, conjugia diremerunt, et in furtis, cauponis aliisque similibus turpiter se agentes saepe deprehensae sunt. Porro tales viduas sumptibus Ecclesiae alii, id est a Deo supplicium et apud homines infamiam summamque damnationem parit, beneficorumque animum segniorem efficit. Nam quis umquam velit pecunias, quas Christo dare jussus est, iis largiri, qui Christi nomini calumniam pariant? Ideoque multo et accurato scrutinio est opus, ut neque illae, neque aliae, quibus res familiaris sufficere potest, tenuiorum mensam absumant. Hanc perquisitionem alia non parva cura excipit, ut ipsis alimenta conferunt quasi ex fontibus affluant, nec umquam desint : siquidem insatiabile malum est invita paupertas, querelas ingratumque animum praese ferens. Multa prudentia diligentiaque est opus ut eorum obstruantur ora, quae quamlibet criminationis occasionem arripiunt. Sane multi ubi quempiam vident pecuniis non deditum, statim ipsum ad hanc functionem idoneum pronuntiant. Ego vero non existimo hanc illi animi magnitudinem satis esse, sed oportere tamen illam ceteris praere : nam illius expers vastator potius quam patronus, et pro pastore lupo fuerit : verum cum illa aliam in eo requirere oportet. Ea autem est bonorum omnium hominibus conciliatrix patientia, quae quasi in tranquillum quemdam portum animam deducit. Nam viduarum genus tum paupertatis, tum aetatis, tum sexus nomine, immoderata quadam loquendi libertate utitur : sic enim congruentius loquimur : importune clamant, abs re queruntur et lamentantur, ubi gratiae erant habendae ; incusant ubi laudandum erat : praefectumque oportet omnia fortiter ferre, neque ob importunas rixas vel absurdas querelas ira commoveri. Illarum enim infelicitas misericordiam potius, quam contumeliam mereatur : ipsarum autem ærumnis insultare, et paupertatis dolori contumeliam addere, extremæ crudelitatis fuerit. Quamobrem vir quidam sapientissimus, avaritiam superbiamque humanæ naturæ considerans, gnarus paupertatem huiusmodi esse, ut possit vel generosissimum animum dejicere, eoque deducere ut iisdem in rebus saepius impudenter agat, ne quis potentibus illis irascatur, neu, frequentibus eorum precibus exasperatus, infestus evadat ille, qui opem ferre debet, ut sese mitem et aditu facilem exhibeat hortatur his verbis : *Inclina pauperi sine tristitia aurem tuam, et responde illi in mansuetudine pacifica* (Eccli. 4. 8) : ac missum faciens eum qui exasperat (quid enim jacenti dixeris?) eum alloquitur qui ejus infirmitatem ferre possit, monens, ut vultus blanditiæ ac verborum mansuetudine etiam ante oblatum donum ipsum erigat. Quod si quis illarum quidem bona non usurpet, sed innumeris ipsas conviciis et contumeliis oneret, et adversus eas irritetur, non modo paupertatem largitione non sublevat, sed calamitatem ipsam conviciis augeat. Etiam si enim ob ventris necessitatem admodum impudentes esse cogantur, attamen de huiusmodi

violentia dolent. Cum itaque famis ingruentis metu mendicare coguntur, et mendicando impudentes esse, ac rursus impudentia illa contumeliam pati, multiformis quædam, et mentem caligine offundens doloris vis earum animos occupat. Oportet vero curatorem earum tanta esse æquanimitate, ut non modo indignatione sua dolorem non augeat, sed etiam cohortatione sua mœrorem mitiget. Nam quemadmodum qui contumelia afficitur, et si facultatibus abundet, pecuniarum commodum non sentit ob inflictam contumeliæ plagam ; ita qui blande et leniter compellatur, et cum consolatione donum accipit, gaudet et lætatur, duplexque munus ex largiendi modo consequitur. Hæc porro non a meipso, sed ab illo, qui paulo ante hortabatur, loquor. Nam *Fili, inquit, in bonis nã des vituperium, et in omni dono dolorem verborum. Nonne æstum ros sedabit? Ita melius est verbum dono. Ecce enim verbum bonum est plus quam donum, et utrumque est apud virum gratiosum* (Eccli. 18. 15-17). Illarum item præfectum non mitem tantum et patientem, sed perinde œconomicum esse oportet : id vero si abfuerit, rursus pauperum facultates in idem damnus recidunt. Nuper enim quis huic ministerio adscitus, multa auri vi collecta, ipse ne consumpsit, neque egentibus, paucis exceptis, distribuit ; maximam vero partem terra obruit, donec superveniente tumultus tempore hostium manibus illam tradidit. Magna itaque providentia est opus, ut Ecclesiae facultates nec redundant, nec deficient : sed quæ erogantur omnia statim sunt egenis distribuenda, atque in subditorum pio proposito Ecclesiae thesauri colligendi sunt. In hospitibus autem excipiendis, et in curandis ægrotis, quanto putas opus esse pecuniarum sumptu, quanta praefectorum diligentia prudentiaque? Hanc enim expensam illa non minorem, imo saepe majorem esse necesse est. Praefectumque ipsum in largitione decet reverentiam et prudentiam adhibere ; quo iis, qui re familiari abundant, suadeat, ut certatim et hilariter sua dona erogent, ne dum infirmorum comodo prospicit, beneficorum animos exasperet. Hic porro majorem alacritatem et diligentiam exhibere convenit : sunt enim ægri morosi et segnes : ac nisi summam undique diligentiam curamque adhibeas, vel tantilla quidem negligentia potest magna ægrotanti mala importare.

17. *Quantus sit in gubernatione virginum timor.* — Quod ad virginum curam attinet, tanto major adest metus, quanto depositum pretiosius, et quanto rege dignior hic grex est, quam alii. Nuper enim innumerae in sanctarum huiusmodi chororum ingressae, vitiiisque multis refertae, debacchatae sunt. Hic vero luctus major fuit : ac quemadmodum non perinde est puellane libera, an ejus ancilla peccet : ita non idipsum est si virgo an vidua. Illis enim et nugari, et mutuis conviciis litigare, et adulari et impudenter agere, et nusquam non apparere et in foro saepe ambulare, in usu frequenter est. Virgo autem majus certamen adiit, et supremam philosophiam sectatur, proficiturque se angelicam vitam in terra ducere, ac cum hac carne

ἔταν αὐτὰς καταλέγειν δέη, ὡς τό γε ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυ-
 χεν αὐτὰς ἐγγράφειναι μυρία ἐργάσατο δεινά. Καὶ γὰρ
 οἴκους διέφθειραν, καὶ γάμους διέσπασαν, καὶ ἐπὶ κλο-
 παῖς πολλὰς καὶ ἐπὶ καπηλείαις καὶ ἑτέροις τοιοῦτοις ἁ-
 ἰσημονοῦσαι ἔβλωσαν. Τὸ δὲ τὰς τοιαύτας ἀπὸ τῶν τῆς
 Ἐκκλησίας τρέφεσθαι χρημάτων καὶ παρὰ Θεοῦ τιμη-
 ρίαν, καὶ παρὰ ἀνθρώπων φέρει τὴν ἐσχάτην κατὰγνω-
 σιν, καὶ τοὺς εὖ ποιεῖν βουλομένους ὀκνηροτέρους καθι-
 ἵστησι. Τίς γὰρ ἂν ἔλοιτό ποτε, ἃ τῷ Χριστῷ προσετά-
 χθη δοῦναι χρήματα, ταῦτα ἀναλίσκειν εἰς τοὺς τὸ τοῦ
 Χριστοῦ διαβάλλοντας ὄνομα; Διὰ ταῦτα πολλὴν δεῖ καὶ
 ἀκριβῆ ποιεῖσθαι τὴν ἐξέτασιν, ὡς ^b μὴ μόνον τὰς εἰρη-
 μένας, ἀλλὰ μὴδὲ τὰς ἐαυταῖς ἀρκεῖν δυναμένας τὴν τῶν
 ἀδυνάτων λυμαίνεσθαι τράπεζαν. Μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν
 αὐτὴν ἐτέρα διαδέχεται φροντίς οὐ μικρά, ἵνα αὐταῖς τὰ
 τῆς τροφῆς ἀθρόως, ὥσπερ ἐκ πηγῶν, ἐπιβρέῃ, καὶ μὴ
 διαλυμπάνῃ ποτέ. Καὶ γὰρ ἀκόρεστον πως κακὸν ἡ ἀκού-
 σιος πενία καὶ μεμφίμοιρον καὶ ἀχάριστον. Καὶ δεῖ πολ-
 λὴς μὲν τῆς συνέσεως, πολλῆς δὲ τῆς σπουδῆς, ὥστε
 αὐτῶν ἐμφράττειν τὰ στόματα, πᾶσαν ἐξαιρουῖνα κατ-
 ηγορίας πρόφασιν. Οἱ μὲν οὖν πολλοί, ὅταν τινὰ ἴδωσι
 χρημάτων κρείττονα, εὐθέως αὐτὸν ἐπιτήδειον εἶναι
 πρὸς ταύτην ἀποφαινόμενοι τὴν οἰκονομίαν. Ἐγὼ δὲ οὐχ
 ἡγοῦμαι ποτε ταύτην αὐτῷ τὴν μεγαλοφυλίαν ἀρκεῖν
 μόνην, ἀλλὰ δεῖν μὲν αὐτὴν πρὸ τῶν ἄλλων ἔχειν· χωρὶς
 γὰρ ταύτης λυμῶν ἂν εἴη μᾶλλον ἢ προστάτης, καὶ
 λύκος ἀντὶ ποιμένος· μετὰ δὲ αὐτῆς καὶ ἐτέραν ζητεῖν
 εἰ ^c κεκτημένος τυγχάνοι. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ πάντων αἰτία
 ἀνθρώπων τῶν ἀγαθῶν, ἀνεξίκακία, ὥσπερ εἰς τινὰ εὐ-
 διον λιμένα ὁρίζουσα καὶ παραπέμπουσα τὴν ψυχὴν.
 Τὸ γὰρ τῶν χερῶν γένος καὶ διὰ τὴν πενίαν, καὶ διὰ τὴν
 ἡλικίαν, καὶ διὰ τὴν φύσιν ἀμέτρητον κέρχεται παρῆρσι·
 οὕτω γὰρ ἄξιον εἶπεν· καὶ βοῶν ἀνακαίρως, καὶ αἰτιῶνται
 μάτην, καὶ ἀποδύρονται ὑπὲρ ὧν χάριν εἶδέναι ἔχρην, καὶ
 κατηγοροῦσιν ὑπὲρ ὧν ἀποδέχεσθαι ἔδει. Καὶ δεῖ τὸν προ-
 εστώπα ἅπαντα φέρειν γενναίως, καὶ μὴτε πρὸς τὰς ἀκαί-
 ρους ἐνοχλῆσαι, μὴτε πρὸς τὰς ἀλόγους παροξύνεσθαι
 μέμψεις. Ἐλθεῖσθαι γὰρ ἐκεῖνο τὸ γένος ὑπὲρ ὧν δυστυ-
 χούσιν, οὐχ ὑβρίζουσιν, δίκαιον· ὡς τό γε ἐπεμβαίνειν
 αὐτῶν ταῖς συμφοραῖς, καὶ τῇ διὰ τὴν πενίαν ὀδύνῃ τὴν
 ἀπὸ τῆς ὕβρεως προστείνεσθαι τῆς ἐσχάτης ὀμότητος ἂν
 εἴη. Διὰ τοῦτο καὶ τις ἀνὴρ σοφώτατος, εἰς τε τὴν φιλο-
 κρεδῆς καὶ τὸ ὑπερηλικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
 ἀπιδὼν, καὶ τῆς πενίας τὴν φύσιν καταμαθὼν δεινὴν
 [397] οὖσαν καὶ τὴν γενναϊοτάτην ψυχὴν καταβαλεῖν, καὶ
 πείσαι περὶ τῶν αὐτῶν ἀναισχυντεῖν πολλὰς, ἵνα μὴ
 τις αἰτούμενος παρ' αὐτῶν ὀργίζηται, μὴδὲ τῷ συνεχεῖ
 τῆς ἐντεύξεως παροξυνθεὶς πολέμιος ὁ βοηθεῖν ὀφείλων
 γέννηται, παρασκευάζει προσήνῃ τε αὐτὸν καὶ εὐπρόσι-
 τον εἶναι τῷ δεομένῳ, λέγων· *Κλῖνον πτωχῷ ἀλύπως*
τὸ οὗς σου, καὶ ἀποκριθῇτι αὐτῷ ἐν πραότητι εἰ-
ρημικά. Καὶ τὸν παροξύνοντα ἀφελς (εἰ γὰρ ἂν τις τῷ
 κειμένῳ λέγοι;), τῷ δυναμένῳ τὴν ἐκείνου φέρειν ἀσθέ-
 νειαν διαλέγεται, παρακαλῶν τῷ τε ἡμέρῳ τῆς ὕψεως,
 καὶ τῇ τῶν λόγων πραότητι πρὸ τῆς δόσεως αὐτὸν ἀνορ-
 θοῦν. Ἄν δὲ τις τὰ μὲν ἐκεῖνον μὴ λαμβάνῃ, μυρία
 δὲ αὐτὰς οὐκ ἐπεριβάλλῃ καὶ ὑβρίξῃ καὶ παροξύνῃται
 κατ' αὐτῶν, οὐ μόνον οὐκ ἐπεκοφίσει τὴν ἀπὸ τῆς πενίας
 ἀθυμίαν τῷ δοῦναι ^d, ἀλλὰ καὶ μεῖζον ταῖς λοιδορίαις εἰρ-

γάσατο τὸ δεινόν. Κἂν γὰρ λίαν ἀναισχυντεῖν βιάζονται
 διὰ τὴν τῆς γαστρὸς ἀνάγκην, ἀλλ' ὅμως ἀλγοῦσιν ἐπὶ
 τῇ βίᾳ ταύτῃ. Ὅταν οὖν διὰ μὲν τὸ τοῦ λιμοῦ δέος
^e προσαιτεῖν ἀναγκάζονται, διὰ δὲ τὸ προσαιτεῖν ἀναιδέε-
 σθαι, διὰ δὲ τὸ ἀναιδέεσθαι πάλιν ὑβρίζονται, ποικίλῃ
 τις καὶ πολὺν φέρουσα τὸν ζῶπον ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἐκείνων
 κατασκήπτει τῆς ἀθυμίας ἡ δύναμις. Καὶ δεῖ τὸν τού-
 των ἐπιμελούμενον ἐπὶ τοσοῦτον εἶναι μακρόθυμον, ὡς
 μὴ μόνον αὐταῖς μὴ πλεονάζειν τὴν ἀθυμίαν ταῖς ἀγανα-
 κτήσεσιν, ἀλλὰ καὶ τῆς οὐσῆς τὸ πλεόν κοιμίζειν διὰ
 τῆς παρακλήσεως. Ὅσπερ γὰρ ἐκεῖνος ὁ ὑβρισθεὶς ἐν
 πολλῇ περιστάσει οὐκ αἰσθάνεται τῆς ἀπὸ τῶν χρημάτων
 ὠφελείας διὰ τὴν ἀπ' ἐκείνου τοῦ τὰ πρότερα παραινέ-
 σις οὗτος ὁ προσήνῃ λόγον ἀκούσας, καὶ μετὰ παρακλήσεως
 τὸ διδόμενον δεξάμενος, γάννυται πλέον καὶ χαίρει, καὶ
 διπλοῦν αὐτὸ τὸ δοθὲν τῷ τρόπῳ γίνεται. Καὶ ταῦτα οὐκ
 ἀπ' ἐμαυτοῦ, ἀλλ' ἀπ' ἐκείνου τοῦ τὰ πρότερα παραινέ-
 σαντος, φθέγγομαι. *Τέκνον γὰρ, φησὶν, ἐν ἀγαθοῖς μὴ*
δῶς μῶμον, καὶ ἐν πάσῃ δόσει λύπην λόγων. ^e *Οὐχὶ*
καύσῳνα ἀναπαύσει δρόσος; Οὕτω κρείσσω λόγος
ἢ δόσις. Ἴδου γὰρ λόγος ὑπὲρ δόμα ἀγαθόν· καὶ
ἀμφοτέρα παρὰ ἀνδρὶ κεχαριτωμένῳ. Οὐκ ἐπιεικὴ δὲ
 μόνον καὶ ἀνεξίκακον τὸν τούτων προστάτην, ἀλλὰ καὶ
 οἰκονομικὸν οὐχ ἥττον εἶναι χρή· ὡς, ἐὰν τοῦτο ἀπῇ, πάλιν
 εἰς τὴν ἴσην περιστασίαν ζημιᾶν τὰ τῶν πενήτων
 χρήματα. Ἦδη γὰρ τις ταύτην πιστευθεὶς τὴν διακο-
 νίαν ^f, καὶ χρυσὸν συναγαγὼν πολὺν, αὐτὸς μὲν οὐ
 κατέφαγεν, ἀλλ' οὐδὲ εἰς τοὺς δεομένους πλὴν ὀλίγων
 ἀνάλωσεν· τὸ δὲ πλεόν κατὸρθεῖς ἐφύλαττεν, ὥς οὐ και-
 ρὸς χαλεπὸς ἐπιστάς παρῶν αὐτὰ ταῖς τῶν ἐναντίων
 χερσὶ. Πολλῆς οὖν δεῖ τῆς προμηθείας, ὡς μὴτε πλεονά-
 ζειν μὴτε ἐλλείπειν τῆς Ἐκκλησίας τὴν περιουσίαν,
 ἀλλὰ πάντα μὲν σκορπίζειν ταχέως τοῖς δεομένοις τὰ
 ποριζόμενα, ἐν δὲ ταῖς τῶν ἀρχομένων προαιρέσεσι συν-
 ἀγειν τῆς Ἐκκλησίας τοὺς θησαυρούς. Τὰς δὲ τῶν ξένων
 ὑποδοχάς, καὶ τὰς τῶν ἀσθενούντων θεραπείας, πόσῃς
 μὲν οἷε δεῖσθαι χρημάτων δαπάνης, πόσῃς δὲ τῆς τῶν
 ἐπιστατούτων ἀκριβείας τε καὶ συνέσεως; Καὶ γὰρ
 τῆς εἰρημένης ἀναλώσεως ταύτην ἥττονα μὲν οὐδαμῶς,
 πολλὰς δὲ καὶ μεῖζονα εἶναι ἀνάγκη, καὶ τὸν ἐπιστα-
 τοῦντα ποριπτικὸν τινα μετ' εὐλαβείας [398] καὶ φρονή-
 σεως, ὡς παρασκευάσει καὶ φιλοτίμως καὶ ἱλύτως δι-
 δόναι τοὺς κεκτημένους τὰ παρ' ἐαυτῶν, ἵνα μὴ τῆς τῶν
 ἀσθενούντων ἀναπαύσεως προνοῦν τὰς τῶν παρεχόντων
 πλήτην ψυχάς. Τὴν δὲ προθυμίαν ^g καὶ τὴν σπουδὴν
 πολλῶν πλείονα ἐνταῦθα ἐπειδείκνυσθαι δεῖ δυσάρεστον
 γὰρ πως οἱ νοσοῦντες χρῆμα καὶ βῆθμον· κἂν μὴ πολλὴ
 πανταχόθεν εἰσφέρηται ἀκρίβεια καὶ φροντίς, ἀρκεῖ καὶ
 τὸ μικρὸν ἐκεῖνο παροφθὲν μεγάλα ἐργάσασθαι τῷ νο-
 σοῦντι κακὰ.

ιζ'. Ἐπὶ δὲ τῆς τῶν παρθένων ἐπιμελείας τοσοῦτον μεί-
 ζον ὁ φόβος, ὅση καὶ τὸ κτήμα τιμιώτερον, καὶ βασιλι-
 κωτέρα αὕτη τῶν ἄλλων ἢ ἀγέλη. Ἦδη γὰρ καὶ εἰς τὸν
 τῶν ἁγίων τούτων χορὸν μυρία μύριαν γάμους καὶ κάκων
 εἰσεκώμασαν· μεῖζον δὲ ἐνταῦθα τὸ πένθος. Καὶ καθά-
 περ οὐκ ἴσον, κόρην τε ἐλευθέραν καὶ τὴν ταύτης θερά-
 πειναν ἀμαρτεῖν, οὕτως οὐδὲ παρθένον καὶ χήραν. Ταῖς
 μὲν γὰρ καὶ ληρεῖν, καὶ λοιδορεῖσθαι πρὸς ἀλλήλας, καὶ
 κολακεύειν, καὶ ἀναισχυντεῖν, καὶ πανταχοῦ φαίνεσθαι,
 καὶ τὸ περιεῖναι τὴν ἀγορὰν, γέγονεν ἀδιάφορον· ἡ δὲ
 παρθένος ἐπὶ μεῖζον ἀπεδύσαστο, καὶ τὴν ἀνωτάτω φι-
 λοσοφίαν ἐξήλωσε, καὶ τὴν τῶν ἀγγέλων πολιτείαν δεῖξαι

^a Ἄλλι καὶ πρὸς ἑτέρα τοιαῦτα.

^b Ἄλλι ὥστε, et infra ἐπαρκεῖν pro ἀρκεῖν.

^c Ἄλλι ζητεῖν δεῖ, et. In Savil. et. deest.

^d Ἄλλι τῷ δοῦναι, ἄλλι τῷ μὴ δοῦναι.

^e Ἄλλι λόγου. Paulo post Savil. et maxima pars manuscriptorum ὑπὲρ δόμα, Mor. ὑπὲρ δόματα.

^f Ἄλλι τὴν οἰκονομίαν.

^g Ἄλλι μακροθυμίαν, et mox πολὺ πλείονα.

ἐπὶ τῆς γῆς ἐπαγγέλλεται, καὶ μετὰ τῆς σαρκὸς ταύτης τὰ τῶν ἀσωμάτων αὐτῇ δυνάμεων κατορθώσαι πρόκειται. Καὶ οὐ δεῖ οὐτε προδόους περιττὰς ποιῆσθαι καὶ πολλὰς, οὔτε ῥήματα αὐτῇ φθέγγεσθαι εἰκὴ καὶ μάτην ἐφείται· λοιδορίας δὲ καὶ κολακείας οὐδὲ τούνομα εἰδέναι χρή. Διὰ τοῦτο ἀσφαλεστάτης φυλακῆς καὶ πλειονός δέεται τῆς συμμάχιας. Ὅ τε γὰρ τῆς ἀγνοσύνης ἐχθρὸς αἰεὶ καὶ μάλλον αὐταῖς ἐφέστηκε καὶ προσεδρεύει, καταπιεῖν ἔτοιμος, εἴπου τις ἐξολισθήσειε καὶ καταπέσοι, ἀνθρώπων τε οἱ ἐπιβουλευόντες πολλοὶ, καὶ μετὰ τούτων ἀπάντων ἡ τῆς φύσεως μανία· καὶ ἀπλῶς αὖ πρὸς διπλοῦν τὸν πόλεμον ἡ παράταξις αὐτῇ, τὸν μὲν ἐξωθεν προσβάλλοντα, τὸν δὲ ἑσῶθεν ἐνοχλοῦντα. Διὰ ταῦτα τῷ γοῦν ἐπιστατοῦντι πολὺς μὲν ὁ φόβος, μείζων δὲ ὁ κίνδυνος καὶ ἡ ὁδύνη, εἴ τι τῶν ἀβουλήτων, ὃ μὴ γένοιτο, συμβαίῃ ποτέ. Εἰ γὰρ πατρὶ θυγάτηρ ἀπόκρυφος ἀγρυπνία, καὶ ἡ μέριμνα αὐτῆς ἀφιστᾷ ὕπνον, ὅπου περὶ τοῦ στερηθῆναι ἡ παρακινῆσαι ἡ μισηθῆναι τοσοῦτον ἔδος, τί πείσεται ὁ τούτων μὲν οὐδὲν, ἕτερα δὲ τούτων πολλῷ μείζονα μεριμνῶν; Οὐ γὰρ ἀνὴρ ἐνταῦθα ὁ ἀθετούμενος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Χριστὸς, οὐδὲ μέχρις ὀνειδῶν ἡ στερήσεως, ἀλλ' εἰς ἀπόλειαν ψυχῆς τελευτᾷ τὸ δεινόν. Πᾶρ γὰρ δένδρον, φησὶ, μὴ ποιοῦν καρπὸν καλόν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. Καὶ μισηθεῖσθαι δὲ παρὰ τοῦ Νυμφίου οὐκ ἀρκεῖ λαθεῖν ἀποστασίῳ βιβλίῳ καὶ ἀπελθεῖν, ἀλλὰ κόλασιν αἰώνιον τοῦ μίσους δίδωσι τὴν τιμωρίαν. Οὐκ ὁ μὲν κατὰ σάρκα πατὴρ πολλὰ ἔχει τὰ ποιοῦντα αὐτῷ τὴν φυλακὴν εὐκολοῦν τῆς θυγατρὸς· καὶ γὰρ καὶ ἡ μήτηρ, καὶ τροφὸς, καὶ θεραπαινῶν πλῆθος, καὶ οἰκίας ἀσφάλεια, συναντιλαμβάνεται τῷ γεννησαμένῳ πρὸς τὴν τῆς παρθένου τήρησιν. Οὔτε γὰρ εἰς ἀγοράν αὐτὴν ἐμβάλλειν ἔφεται συνεχῶς, οὔτε, ἥνικα ἂν ἐμβάλλῃ, φαίνεσθαι τινα τῶν ἐντυγχανόντων ἀναγκάζεται, [399] τοῦ σκότους τῆς ἑσπέρας οὐχ ἤττον τῶν τῆς οἰκίας τοίχων καλύπτοντος τὴν φανῆναι μὴ βουλομένην. Χωρὶς δὲ τούτων πάσης αἰτίας ἀπήλλακται, ὥς μὴ ἂν ποτε εἰς ἀνδρῶν ὄφιν βιασθῇ· ἐλθεῖν οὔτε γὰρ ἡ τῶν ἀναγκαίων φροντίς, οὔτε αἱ τῶν ἀδικούντων ἐπὶ ῥησιν, οὐδ' ἄλλο τοιοῦτον οὐδὲν εἰς ἀνάγκην αὐτὴν τοιαύτης συντυχίας καθίστασιν, ἀντὶ πάντων αὐτῇ γινόμενου τοῦ πατρὸς. Αὕτη δὲ μίαν ἔχει φροντίδα μόνον, τὸ μηδὲν ἀνάξιον μὴτε πράξειν, μὴτε εἰπεῖν τῆς αὐτῇ προστηκούσης κοσμιότητος. Ἐνταῦθα δὲ πολλὰ τὰ ποιοῦντα τῷ πατρὶ δύσκολον, μάλλον δὲ καὶ ἀδύνατον τὴν φυλακὴν· οὔτε γὰρ ἔνδον ἔχειν αὐτὴν μετ' ἑαυτοῦ δύναται· ἂν οὔτε γὰρ εὐσχήμων, οὔτε ἀκίνδυνος ἡ τοιαύτη συνοίκησις. Κἂν γὰρ μηδὲν αὐτοὶ ζημιωθῶσιν, ἀλλ' ἀκεραίαν μείνωσι τὴν ἀγνοσύνην φυλάττοντες, οὐκ ἐλάττωνα δώσουσι λόγον ὑπὲρ ὧν ἐσκανδάλισαν ψυχῶν, ἢ εἰ εἰς ἀλλήλους ἁμαρτάνοντες ἔτυχον. Τούτου δὲ οὐκ ὄντος δυνατοῦ, οὐτε τὰ κινήματα τῆς ψυχῆς καταμαθεῖν εὐπορον, καὶ τὰ μὲν ἀτάκτως φερόμενα περικλῆναι, τὰ δὲ ἐν τάξει καὶ ῥυθμῷ μάλλον ἀσκήσαι, καὶ ἐπὶ τὸ βέλτιον ἀγαγεῖν· οὔτε τὰς ἐξόδους περιεργάζεσθαι ῥάδιον. Ἡ γὰρ πενία καὶ τὸ ἀπροστάτευτον οὐκ ἀφήσιν αὐτὸν ἀκριθεῖ τῆς ἐκείνῃ προστηκούσης εὐκοσμίας γενέσθαι ἔξεταστῆν. Ὅταν γὰρ ἑαυτῇ ὅλα πάντα διακονεῖν ἀναγκά-

ζεται, πολλὰς, εἴ γε βούλοιο μὴ σωφρονεῖν, τῶν προδόντων τὰς προφάσεις ἔχει. Καὶ δεῖ τὸν καλεῖν διαπαντὸς οἶκοι μένειν, καὶ ταύτας περικλῆναι τὰς προφάσεις, καὶ τὴν τῶν ἀναγκαίων αὐτάρκειαν παρασχόντα, καὶ τὴν πρὸς ταῦτα διακονησομένην αὐτῇ· δεῖ δὲ καὶ ἐκφορῶν καὶ παννυχίδων ἀπεργεῖν. Οἶδεν γὰρ, οἶδεν ὁ πολυμήχανος ὅτις ἐκεῖνος καὶ διὰ χρηστῶν πράξεων τὸν αὐτοῦ παρασπείρειν ἰόν. Καὶ χρὴ τὴν παρθένον πανταχόθεν τειγίζεσθαι, καὶ ὀλιγάκις τοῦ παντὸς ἐνιαυτοῦ προβαίνειν τῆς οἰκίας, ὅταν ἀπαραιτήτοι καὶ ἀναγκαῖαι καταπεργῶσι προφάσεις. Εἰ δὲ λέγοι τις, οὐδὲν εἶναι τούτων ἔργον τῷ ἐπισκόπῳ μεταχειρίζεσθαι, εὖ ἴστω, ὅτι τῶν ἐφ' ἐκάστης ἡ γινόμενων αἱ φροντίδες καὶ αἱ αἰτίαι εἰς ἐκεῖνον ἔχουσι τὴν ἀναφοράν. Πολλῷ δὲ λυσitelέστερον αὐτὸν ἅπαντα διακονοῦμενον ἀππλάγχθαι ἐγκλημάτων, ἢ διὰ τὰς τῶν ἐτέρων ἁμαρτίας ὑπομένειν ἀνάγκη, ἢ τῆς διακονίας ἀρεμίων τὰς ὑπὲρ ὧν ἐπράξαν ἕτεροι τρέμειν εὐθύνas. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ μὲν δι' ἑαυτοῦ ταῦτα πράττων μετὰ πολλῆς τῆς εὐκολίας ἅπαντα διεξέρχεται· ὁ δὲ ἀναγκαζόμενος μετὰ τοῦ πείθειν τὰς ἀπάντων γνώμας τοῦτο ποιεῖν, οὐ τοσαύτην ἔχει τὴν ἀνεσιν ἐκ τοῦ τῆς αὐτοῦργίας ἀφείσθαι, ὅσα πράγματα καὶ θορύβους διὰ τοὺς ἀντιτίποντας καὶ ταῖς αὐτοῦ κρίσεις μαχομένους. Ἀλλὰ πάσας μὲν οὐκ ἂν δυναίμην καταλέγειν τὰς ὑπὲρ τῶν παρθένων φροντίδας. Καὶ γὰρ καὶ ὅταν αὐτὰς ἐγγράφεσθαι δεῖ, οὐ τὰ τυγχάνοντα παρέχουσι πράγματα τῷ ταύτῃ πεπιστευμένῳ τὴν οἰκονομίαν.

Τὸ δὲ τῶν κρίσεων μέρος μυρία μὲν ἔχει τὰς ἐπαγχεῖας, πολλὴν δὲ τὴν ἀσχολίαν, καὶ δυσκολίας τοσαύτας, ὅσας οὐδὲ οἱ τοῖς ἐξωθεν δικάζειν καθήμενοι φέρουσι· καὶ γὰρ εὐρεῖν αὐτὸ τὸ δίκαιον ἔργον, [400] καὶ εὐρόντα μὴ διαφθεῖραι χαλεπόν. Οὐκ ἀσχολία δὲ μόνον καὶ δυσκολία, ἀλλὰ καὶ κίνδυνος πρόσσιν οὐ μικρός. Ἦδη γὰρ τινες τῶν ἀσθενεστέρων πράγματι ἐμπροσθέντες, ἐπειδὴ προστασίας οὐκ ἔτυχον, ἐναυάγησαν περὶ τὴν πίστιν. Πολλοὶ γὰρ τῶν ἡδικομένων οὐχ ἤττον τῶν ἡδικοκῶτων τοὺς μὴ βοηθοῦντας μισοῦσι· καὶ οὔτε πραγμάτων διαστροφὴν, οὔτε καιρῶν χαλεπότητα, οὔτε ἱερατικῆς δυναστείας μέτρον, οὔτε ἄλλο τοιοῦτον οὐδὲν ἱερίζεσθαι ἡ βούλονται· ἀλλ' εἰσὶν ἀσύγγνωστοι δικασταί, μίαν ἀπολογίαν εἰδότες, τὴν τῶν συνεχόντων αὐτοὺς κακῶν ἀπαλλαγὴν. Ὁ δὲ μὴ δυναμένος ταύτην παρασχέιν, κἂν μυρίας λέγῃ προφάσεις, οὐδέποτε τὴν κατάγνωσιν φεύσεται τὴν παρ' ἐκείνων. Ἐπειδὴ δὲ προστασίας ἐμήσθη, φέρε σοι καὶ ἕτεραν μέμψειν ἡ ἀποκαλύψαι πρόφασιν. Εἰ γὰρ μὴ κατ' ἐκάστην ἡμέραν ἄλλων τῶν ἀγοραίων περινοστεῖ τὰς οἰκίας ὁ τὴν ἐπισκοπὴν ἔχων, προσκρούματα ἐντεῦθεν ἀμύθητα. Οὐδὲ γὰρ ἀρῶστοντες μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑγιαίνοντες ἐπισκοπεῖσθαι βούλονται, οὐ τῆς εὐλαβείας αὐτοὺς ἐπὶ τοῦτο προσκαλουμένης, τιμῆς δὲ καὶ ἀξιώματος οἱ πολλοὶ ἀντιποιοῦμενοι· μάλλον. Εἰ δέ ποτε συμβαίῃ τινὰ τῶν πλουσιωτέρων καὶ δυνατωτέρων, χρεῖας τινὸς κατεπειγούσης, εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας κέρδους συνεχέστερον ἰδεῖν, εὐθέως ἐντεῦθεν ὁπωπείας καὶ κολακείας προσετρίψατο ἰδόν· καὶ τί λέγω προστασίας καὶ ἐπισκέψεις; ἀπὸ γὰρ τῶν προσρήσεων μόνον τοσοῦτον φέρουσιν ἐγκλημάτων ἄγθος, ὥς καὶ βαρύνεσθαι καὶ καταπίπτειν ὑπὸ τῆς ἀθυμίας πολλάκις· ἥδη δὲ καὶ βλέμματος εὐθύνas ὑπέχουσι. Τὰ γὰρ ἀπλῶς παρ' αὐτῶν γινόμενα βασανίζουσιν ἀκριβῶς οἱ πολλοὶ, καὶ μέτρον

^a Alii τὰς ἀγοράς.

^b Alii ἐπ' ἐκάστῳ, alii ἐπ' ἐκάστης.

^c Sic recte Savil. et aliquot mss. Montf. dēci. Edit. — Paulo post unus πεπιστευμένῳ τὴν διακονίαν.

^d Sav. et alii ἀναλογίζεσθαι.

^e Sav. et alii μέμψειν.

^f Sav. προσετρίψατο.

^a Ἀπλῶς deest in quibusdam mss.

^b Alii αὐτῇ ἐμβάλλειν vel ἐμβαλεῖν, alii αὐτὴν ἐμβάλλειν.

^c Aliquot mss. ὅταν γὰρ αὐτοὶ μηδὲν ζημιωθῶσι.

^d Alii ὅταν γὰρ αὐτῇ, alii αὐτῇ.

que incorporearum sunt potestatum sibi præstanda proponit. Nec licet ei frequenter et inutiliter foras progredi, nec verba futilia vanaque proferre: convicii et adulationis ne nomen quidem norit oportet. Quapropter firmissima custodia et majori præsidio opus habet: nam sanctitatis hostis ipsa magis observat insidisque appetit, ad devorandum paratus si quam labentem cadentemque videat: hominum item multi ipsis insidiantur, cum iisque omnibus naturæ petulantia. In summa duplex bellum ab ea geritur, aliud extrinsecus incumbens, aliud intrinsecus obturbans. Ideo magnus instat curatori timor, majus periculum, dolor ingens, si quid contra animi sententiam, quod absit, accidat. Nam si *patri filia occulta¹ vigilantia* (*Eccli. 42. 9*) est, et sollicitudo ejus somnum ab eo depellit, timente ne aut sterilis sit, vel nubilem transgrediatur ætatem, vel perosa sit conjugii: quid patietur is, qui horum quidem nihil, sed alia iis longe graviora metuit? Neque hic vir contemni potest, sed ipse Christus: neque sterilitas in ignominiam tantum, sed malum in perniciem animæ desinit. Nam *Omnis arbor, ait, quæ non facit fructum bonum, excidetur et in ignem mittetur* (*Matth. 3. 10*). Ei vero quæ in sponsi odium incurrit, non satis est accepto repudiij libello abire; sed odij illius poenas luit, supplicium æternum. Certe pater carnalis multa habet, quæ facilem ipsi filiæ custodiam reddant; nam et mater et nutrix et famularum turba et domus firmitas parentem ad virginem servandam juvant. Neque enim in forum eam frequenter prodire sinit; neque si prodeat, cuiuspiam occurrentium apparere cogitur, cum vespertinæ tenebræ conspici nolenti non minorem obicem obtendant, quam parietes domus. Præter hæc vero nulla subest causa, quæ illam unquam ad virorum conspectum adigat: neque enim rerum necessarium cura, neque lædentium molestiæ, neque simile quidpiam illam in talis congressus necessitatem impellit: cum illi pater vice omnium sit, ipsa vero unam habeat curam, ut nihil vel agat vel loquatur quod honestatem dedecet. At hic multa sunt quæ custodiam patri difficilem, imo arte superiorem reddant. Neque enim potest eam intus secum habere: hoc quippe contubernium nec honestum esset, nec periculo vacaret. Licet enim hinc illis nihil damni adesset, sed veram sanctitatem servare pergerent, non minorem reddituri essent rationem pro iis animabus, quibus offencilo fuissent, quam si ambo peccassent. Cum autem id fieri nequeat, non facile ipsi est animæ motus ediscere, et eos qui inordinati sunt resecare, qui vero debito ordine et modo procedunt excolere, et in melius deducere: neque exitus in publicum curiose indagare in promptu est; nam quod illa inops sit et patrocinio destituta, non potest ipse tam accuratus decori et honesti explorator esse. Etenim cum ipsa sibi omnia administrare cogatur, si temperanter vivere nolit, exeundi occasiones comminisci potest.

¹ Sic vocem hebraicam *סְתוּרָה* interpretatur Aquila Gen. 24. 43, qua voce significatur virgo quæ clausa et virorum aspectui abscondita manet. hic locus apud Siracidem loco in textu citato legitur.

Oportetque aliquem jubentem domi manere, qui tales occasiones præcidat, ac necessaria suppeditet, necnon feminam rem illius curantem: arcenda item est a funeribus ac pervigiis. Novit enim, novit callidissimus ille serpens per bona etiam opera virus spargere suum: opusque est virginem undequaque muniri, et raro per annum domo egredi, nempe cum indeclinabiles ac necessariae urgent causæ. Si quis vero dicat, non opus esse ut res hujusmodi episcopo committatur, noverit is, singularum rerum gestarum occasiones et causas ad ipsum referendas esse; ita ut multo utilius, si omnia ipse administrans, iis criminibus liber futurus sit, quæ propter aliorum peccata subire debet, quam si, dimissa hujusmodi administratione, pro aliorum gestis de ratione reddenda tremere cogatur. Ad hæc, qui per se id agit, admodum facile omnia percurrit: qui vero omnibus aliis ad suam sententiam pertractis id agere cogitur, non tantam habet laboris remissionem ex eo quod non sui solius arbitrio agat, quanta negotia et tumultus per eos qui adversantur et pro suo pugnant iudicio. Verum non omnes de virginibus sollicitudines recensendi facultas est: etenim cum in album referendæ sunt, non parum negotii facessunt ei, cui hæc administratio concredita est.

Judiciorum officium quam molestum. — Judiciorum officium innumeras parit molestias, multum negotii, tot difficultates, quot ne forenses quidem iudices subeunt: siquidem jus ipsum reperire labor est: repertum non violare difficile. Non modo autem negotium et difficultas adest, sed etiam periculum non parvum. Jam enim quidam ex infirmioribus in negotia delapsi, quia patrocinium non invenere, circa fidem naufragati sunt. Multi enim ex læsorum numero non minus, quam ipsos lædentes, eos qui sibi non ferunt opem odio habent: ac neque negotiorum distractionis, neque temporum iniquitatis, neque sacerdotalis potentie mediocritatis, neque alius cujuspiam rationem habere volunt; sed sunt inexorabiles iudices, hanc unam scientes apologiam, malorum se prementium exitum. Qui hunc præbere nequit, quamvis innumeris causas proferat, numquam eorum condemnationem effugiet. Quia vero patrocinii mentionem feci, age aliam tibi querelæ causam declarabo. Nam nisi quotidie episcopus plus, quam ipsi forenses, domos circumbeat, hinc offensiones innumerae. Non enim ægri solum, sed etiam qui bene valent, invisi se volunt; non pietatis religionisve causa, sed honoris dignitatisque id multi exigunt. Quod si forte contingat ut aliquem ex ditioribus potentioribusque urgente casu, in Ecclesiæ luerum frequentius visitet, statim palpatoris atque adulatoris notam sibi inurit. Sed quid patrocinia et aditus memoro, quando ex compellationibus solum tantam criminationum molem asserunt, ut ex animi mœrore sæpe illi graventur et decident? Jam vero vel oculorum contuitus explorantur: nam ejus vel simpliciora gesta ad trutinam vocant bene multi, vocis modum, aspiciendi videndique rationem. Illi cuiuspiam, aiunt, effuse arrisit, hilari ipsum vultu et magna voce saluta-

vit : me vero longe parcius et perfunctorie. Quod si multis assidentibus non undique oculos circumferat inter loquendum, id pro contumelia multi habent. Quis igitur nisi admodum fortis tam multis accusatoribus sufficere poterit, ut vel ab illis nullatenus in crimen vocetur, vel accusatus sese expediat? Oportet enim accusatorem esse neminem; si id minus fieri possit, oblata saltem crimina abluere. Quod si ne hoc quidem facile est, sed quidam temere et frustra culpando gaudent : fortiter ferenda est querimoniarum huiusmodi mœstitia. Etenim qui iure accusatur, facile accusantem tulerit : quandoquidem enim nullus accusator acerbior est ipsa conscientia; ab illo auctore omnium molestissimo capti externos accusatores utpote mitiores facile patimur. Qui autem nullius sibi culpæ conscius est, falso accusatus continuo in iram vertitur, et in mœrorem facile decedit, nisi prius ad multorum ferendas insanias exercitatus fuerit. Neque enim fieri potest, calumniis impetum et inique damnatum non turbari, et de tanta iniquitate nihil pati. Quid memorem tristitiam tum subeundam, cum quempiam ex cœtu Ecclesiæ amovere opus est? Utinam vero malum totum in tristitia consisteret : nunc vero perniciës non modica. Metuendum quippe est, ne

ultra modum pœnis affectus ille id patiat, quod a beato Paulo dictum est, *Ne abundantiori tristitia absorbeatur* (2. Cor. 2. 7). Maxima ergo diligentia hic opus est, ne quod prodesse illi debuerat, maioris ipsi damni sit occasio : nam quæcumque ille post huiusmodi curationem peccata admisit, communem tam ipsi quam medico iram accendunt, si hic non recte vulnus inciderit. Quot autem supplicia expectanda sunt, cum quis non ex peccatis modo suis, sed ex aliorum quoque delictis in extremum periculum adducitur? Nam si de propriis sceleribus rationem reddituri exhorrescimus, ac si non valeamus ignem illum effugere, quid illi expectandum est, qui tam multorum nomine causam sit dicturus? Quod autem hoc verum sit, audi beatum Paulum dicentem; imo potius non illum, sed in ipso loquentem Christum : *Obedite præpositis vestris, et subjacete eis : ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri* (Hebr. 13. 17). Num exiguus videtur hic comminationis terror? Is quantus sit dici nequit. Verum hæc satis sunt, quæ vel pertinacioribus fidem faciant, nos non superbia vel vana gloria captos, sed nobis tantum metuentes et rei molem considerantes huiusmodi fugam fecisse.

LIBER QUARTUS.

HÆC INSUNT LIBRO QUARTO:

- I. Non eos tantum, qui ad clerum pervenire student, verum etiam qui vim patiuntur, ob peccata graviter puniri.
- II. Qui indignos ordinant, idem quod hi supplicium experturos esse, licet ipsos non norint.
- III. Sacerdoti necessariam esse expeditam dicendi facultatem.
- IV. Ad quorumvis concertationes, et Græcorum, et Judæorum et hæreticorum eum paratum esse oportere.
- V. Perquam peritum dialecticæ esse oportere.
- VI. B. Paulum id optime præstitisse.
- VII. Eundem non signis tantum clavis, sed etiam arte dicendi.
- VIII. Eundem id a nobis quoque velle exerceri.
- IX. Quo nisi præditus sit episcopus, subditos non leve damnum necessario subire.

1. *Qui vi ad clerum trahuntur non ideo pœnis immunes.* — His auditis, BASILIUS paulum cunctatus : At si tu quidem, inquit, hanc dignitatem affectasses, hunc jure timorem admittere posses. Nam qui ad rei cuiuspiam administrationem se idoneum esse professus est, quod eam arripere studuerit, illa sibi concredita si labatur, non potest ad imperitiæ excusationem confugere; utpote qui antevertens hanc sibi ipse defensionem ademerit, quod accurrerit, eamque sibi administrationem rapuerit : neque dicere potest is, qui labens et sponte huc accessit, Invitus hac in re peccavi, invitum illum quempiam perdidit. Respondebit illi, qui tum hac in re iudex futurus est : Et cur tantæ tibi conscius imperitiæ, cum mens ad talem inculpatæ tractandam artem tibi non adesset, involasti, aususque es majora, quam vires ferrent, negotia suscipere? Quis te coegit, quis reluctantem et fugientem vi per-

traxit? At tu nihil umquam simile audies, neque possis umquam huiusmodi delicti teipsum damnare, omnibusque planum est te ne tantillum quidem ad hunc suscipiendum honorem laborasse, sed id aliorum opera factum esse. Atque adeo quod illis nullam peccatorum veniam relinquit, hoc tibi magnam defensionis materiam suppeditabit. CHRYSOSTOMUS. Ad hæc ego caput cum movissem, sensimque arrissem, hominis simplicitatem miratus, hæc loquutus sum : Equidem optarim rem ita se habere, ut dicis, vir omnium optime, non ut id suscipere possem, quod nunc refugi. Etiam si enim mihi nullum supplicium propositum esset, si perfunctorie et imperite Christi gregem curassem : at illud mihi omni supplicio gravius foret, si post tantas mihi concreditas res erga eum, qui concredidisset, ita ingratus viderer. Quare igitur optarim illam tuam opinionem non falsam esse? Ut miseris et infelicibus (sic enim vocandi ii, qui hoc negotium probe tractare nesciunt, quamvis sexcenties ipsos vi adactos et ignorantes peccare dicas), ut illis, inquam, effugere liceat ignem illum inexstinguibilem, et tenebras exteriores, vermemque nunquam morientem, ne dissecantur et cum hypocritis pereant. Verum quid tibi faciam? Non ita se res habet, non ita sane. Ac si vis, ut a regno primum, quod apud Deum tanti non est quanti sacerdotium, eorum quæ dixi fidem faciam. Scilicet ille, filius Cis, non suo pte motu et cura rex factus est (1. Reg. 9) : sed abiit, ut quæreret asinas, et super iis prophetam interrogare cœpit; ille vero de regno ipsum alloquutus est. Ne-

φωνῆς ἐξετάζοντες, καὶ διάθεσιν ὀφείας, καὶ ποσότητα γέλωτος. Πρὸς τὸν δεῖνα ^a, φησί, θαυσιλως ἐπεγέλασε, καὶ φαειρῶ τῷ προσώπῳ, καὶ μεγάλην προσέειπε τῇ φωνῇ· ἐμὲ δὲ ἔλαττον καὶ ὡς ἔτυχε. Καὶ ἂν πολλῶν συγκαθημένων μὴ πανταχοῦ περιφέρῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς διαλεγόμενος, ὕδριν τὸ πρᾶγμα φασιν οἱ πολλοί. Τίς οὖν μὴ λίαν ἰσχυρὸς ὢν τοσοῦτοις ἂν ἀρκέσειε κατηγοροῖς, ἢ πρὸς τὴν μὴ ὀλίως γραφῆναι παρ' αὐτῶν, ἢ πρὸς τὸ διαφυγεῖν μετὰ τὴν γραφήν; Δεῖ μὲν γὰρ μὴδὲ ἔχειν κατηγοροῦς· εἰ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, ἀπολύεσθαι ^b τὰ παρ' ἐκείνων ἐγκλήματα· εἰ δὲ οὐδὲ τοῦτο εὐπορον, ἀλλὰ τέρπονται τινες εἰκὴ καὶ ἀπλῶς αἰτιώμενοι, γενναίως πρὸς τὴν τῶν μέψεων τούτων ἀθυμίαν ἵστασθαι. Ὁ μὲν γὰρ δίκαιος ἐγκαλούμενος, καὶ ἐνέγκῃ τὸν ἐγκαλοῦντα βράδιος· ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἔστι πικρότερός τις τοῦ συνειδότος κατηγοροῦ, διὰ τοῦτο, ὅταν ὑπ' ἐκείνου τοῦ χαλεπωτάτου πρότερον ἀλῶμεν, τοὺς ἐξωθεν ἡμερωτέρους ὄντας εὐκόλως φέρομεν. Ὁ δὲ οὐδὲν ἑαυτῷ συνειδέναι πονηρὸν ἔχων, ὅταν ἐγκαλῇται μάτην, καὶ πρὸς ὀργὴν ἐκφέρεται ταχέως, καὶ πρὸς ἀθυμίαν καταπίπτει βράδιος, ἂν μὴ πρότερον τύχῃ μεμελετηκώς· τὰς τῶν πολλῶν φέρειν ἀνοίας. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστι συκοφαντούμενον εἰκὴ καὶ καταδικαζόμενον μὴ ταράττεσθαι καὶ πάσχειν τι πρὸς τὴν τοσαύτην ἀλογίαν. Τί ἂν τις [401] λέγοι τὰς λύπας, ἃς ὑπομένουσιν, ἥνικα ἂν

^a Savil. et unus πρὸς τὸν μὲν δεῖνα φησι. Mor. τὸν δεῖνα p. Infra aliquot mss. καὶ πολλῶν.

^b Alii ἀπολύεσθαι, Sav. in marg. ἀπολύσασθαι.

^c Hanc Savillii multorumque mss. lectionem vulgatæ, pr. ἢ τῇ ψυχῇ μεμλ., prætulimus. Eort.

δεῖν τινὰ τοῦ τῆς Ἐκκλησίας περιχέειν ^d πληρώματος; Εἴθε μὲν οὖν μέχρι λύπης ἵστατο τὸ δεῖνόν· νῦν δὲ καὶ ὀλεθρὸς οὐ μικρός. Δέος γὰρ, μήποτε πέρα τοῦ δέοντος κολασθεὶς ἐκείνος πάθῃ τοῦτο δὴ τὸ ὑπὸ τοῦ μακαρίου Παύλου λεχθὲν, καὶ Ὑπὸ τῆς περισσοτέρας λύπης καταποθῇ. Πλείστης οὖν κίνταυθα δεῖ ^e τῆς ἀκριβείας, ὥστε μὴ τὴν τῆς ὠφελείας ὑπόθεσιν μείζονος αὐτῷ γενέσθαι ζημίας ἀφορμὴν. Ὡν γὰρ ἂν ἀμάρτη μετὰ τὴν τοιαύτην θεραπείαν ἐκείνος, κοινωνεῖ τῆς ἐφ' ἐκάστῳ τούτων ὀργῆς, ὃ μὴ καλῶς τὸ τραῦμα τεμὼν ἱατρός. Πόσας οὖν χρὴ προσδοκᾶν τιμωρίας, ὅταν μὴ μόνον ὑπὲρ ὧν αὐτὸς ἕκαστος ἐπλημμέλησεν ἀπαιτῇται λόγον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν ἑτέροις ἀμαρτηθέντων εἰς τὸν ἔσχατον καθιστῇται κίνδυνον; Εἰ γὰρ τῶν οἰκείων πλημμελημάτων εὐθύνας ὑπέχοντες φρίττομεν, ὡς οὐ δυνήσμενοι τὸ πῦρ ἐκφυγεῖν ἐκείνο, τί χρὴ πείσσεσθαι προσδοκᾶν τὴν ὑπὲρ τοσοῦτων ἀπολογεῖσθαι μέλλοντα; Ὅτι γὰρ τοῦτό ἐστιν ἀληθές, ἀκούουσιν τοῦ μακαρίου Παύλου λέγοντος, μᾶλλον δὲ οὐκ ἐκείνου, ἀλλὰ τοῦ ἐν αὐτῷ λαλοῦντος Χριστοῦ· Πειθώσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ ὑπαίσκετε, ὅτι αὐτοὶ ἰσχυροὶ ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες. Ἄρα μικρὸς οὗτος ὁ τῆς ἀπειλῆς φόβος; Οὐκ ἔστιν εἰλεῖν. Ἀλλὰ καὶ τοὺς σφόδρα ἀπειθεῖς καὶ σκληροὺς ἱκανὰ ταῦτα πείσαι ^f, ὡς οὐτε ἀπονοία οὔτε φιλοδοξία ἀλόντες, ὑπὲρ δὲ ἑαυτῶν δεδοκίχτες μόνον, καὶ εἰς τὸν τοῦ πράγματος ἔχγον ἀποδιέξαντες, ταύτην ἐφύγομεν τὴν φυγὴν.

^d Alii ἀποκόψαι.

^e Mor. δέοι. Sav. et alii δεῖ.

^f Alii αὐτοὶ γάρ.

^g Sic Sav. et alii, Mor. vero ταῦτα πάντα πείσαι.

ΛΟΓΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΗ ΕΝ Τῷ ΤΕΤΑΡΤῳ ΛΟΓῳ.

- ^a. Ὅτι οὐ μόνον οἱ σπουδαζόντες ἐπὶ αὐτῶν ἰδόντες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀνάγκην ὑπομείνοντες, ἐν οἷς ἂν ἀμαρτῶν σφίρας κολάζονται.
^b. Ὅτι οἱ μετρησθέντες ἀκούεις τῆς αὐτῆς αὐτοῖς εἰσις ὑπεύθυνος τιμωρίας, καὶ ἀνασθῶν τοὺς χρονοτομοῦντας.
^c. Ὅτι πολλὰς τῆς ἐν τῷ λέγειν ἀνάγκης χάρις τῷ ἱερῷ.
^d. Ὅτι πρὸς τὴν ἀκρίβειαν μάχης καὶ ἐλλήνων καὶ Ἰουδαίων καὶ αἰρητῶν ὑπερσυνέσθαι χρὴ.
^e. Ὅτι σφίρας ἡμεῖς οὐκ εἶμεν διὰ τῆς διαλεκτικῆς.
^f. Ὅτι τῷ μακαρίῳ Παύλῳ μάλιστα τὸ κατ' ὄρωσιν ο.
^g. Ὅτι οὐκ ἀπὸ τῶν σημείων μόνον λαμπρὸς ἵκνιστο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ λέγειν.
^h. Ὅτι καὶ ἡμᾶς τοῦτο βούλεται καταθέσθαι.
ⁱ. Ὅτι τοῦτο μὴ παρόντος τῷ ἱερῷ, πολλὰ ἀνάγκη τοὺς ἀρχιερεῖς ζητεῖν ἱερῶσθαι.

α'. Ταῦτα ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ἀκούσας, καὶ μικρὸν ἐπισχών, Ἄλλ' εἰ μὲν αὐτὸς ἐσπούδασας, φησί, ταύτην κτήσασθαι τὴν ἀρχήν, εἴην ἂν σοι λόγον οὗτος ὁ φόβος. Τὸν γὰρ ὁμολογήσαντα ἐπιτήδευον εἶναι πρὸς τὴν τοῦ πράγματος διοίκησιν τῷ σπουδάσει λαβεῖν, οὐκ ἔστι μετὰ τὸ πιστευθῆναι ἐν οἷς ἂν σφάλληται [402] καταφεύγειν εἰς ἀπειρίαν. Προλαβὼν γὰρ αὐτὸς ἐαυτῷ ταύτην ἀφείλετο τὴν ἀπολογία, τῷ προσδραμεῖν καὶ ἀρπάσαι τὴν δικονίαν, καὶ οὐκ ἔτι ἂν δύνατο λέγειν ὃ ἐκὼν καὶ ἐθέλων τῆς ἐπὶ τοῦτο ἐλθόν, ὅτι Ἄκων τὸ δεῖνα ἥμαρτον, καὶ ἄκων τὸν δεῖνα διέφθειρα. Ἐπεὶ γὰρ πρὸς αὐτὸν ὁ ταύτην αὐτῷ τότε δικάζων τὴν δίκην· καὶ τί δήποτε τοσαύτην σεαυτῷ συνειδὼς ἀπειρίαν, καὶ οὐκ ἔχων ^b διάνοιαν ἱκανὴν πρὸς τὸ μεταχειρίζαι τὴν τέχνην ταύτην ἀναμαρτήτως, ἐσπυσας καὶ ἐτόλμησας μείζονα τῆς οἰκείας δυνάμεως ἀναδέξασθαι πράγματα; τίς ὁ κατ-

^a Alii ἐαυτοῦ.

^b Mor. et aliquot mss. καὶ πῶς οὐκ ἔχων, Sav. et alii καὶ οὐκ ἔχων. Mor. post ἀμαρτητικός, alii ἐσπούδασας. Infra Savil. et aliquot mss. ἀλλὰ σύ γε, Mor. et alii ἄλλ' οὐ σύ γε.

αναγκάσας; τίς ὁ πρὸς βίαν ἐλκυσας ἀποπηδῶντα καὶ φεύγοντα; Ἄλλ' οὐ σύ γε τούτων οὐδὲν ἀκούσῃ ποτὲ· οὔτε αὐτὸς γὰρ ἂν ἔχοις τοιοῦτόν τι σαυτοῦ καταγινῶναι, καὶ πᾶσιν ἔστι καταφανές ὅτι οὔτε μέγα οὔτε μικρὸν ὑπὲρ ταύτης ἐσπούδασας τῆς τιμῆς, ἀλλ' ἑτέρων γέγονε τὸ κατόρθωμα. Καὶ ἅπερ ἐκείνους ἐν τοῖς ἀμαρτήματιν οὐκ ἀφίησιν ἔχει συγγνώμην, τοῦτό σοι πολλὴν παρέχει πρὸς ἀπολογία τὴν ὑπόθεσιν. (ΧΡΥΣΟΣΤ.) Πρὸς ταῦτα ἐγὼ κινήσας τὴν κεφαλὴν, καὶ μειδιάσας ἡρέμα ἐθαύμαζον τε αὐτὴν τῆς ἀπλότητος, καὶ πρὸς αὐτὸν ἔλεγον· Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς ταῦτα οὕτως ἔχειν, ὡς ἔφης, ὅ πάντων ἀγαθιώτατε σὺ, οὐχ ἵνα δέξασθαι δυνήθῃς τοῦτο, ὅπερ ἐφυγον νῦν. Εἰ γὰρ καὶ μηδεμία μοι προδικετο κόλασις ὡς ἔτυχε καὶ ἀπείρως ἐπιμελουμένης τῆς ποιμνῆς τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐμοὶ πάσης τιμωρίας χαλεπωτέρον ἦν αὐτὸ τὸ πιστευθέντα πράγματα οὕτω μεγάλα περὶ τὸν πιστεύσαντα οὕτω φανῆναι κακόν. Τίνος οὖν ἔνεκεν ηὐχόμην τὴν ἐδξαν σου ταύτην μὴ διαπείσῃν; Ἴνα τοῖς ἀβύλοις καὶ ταιλαίωτοις (οὕτω γὰρ δεῖ καλεῖν τοὺς οὐχ εὐρόντας καλῶς ταύτης προστῆναι τῆς πραγματείας, καὶ μυριάκις αὐτοὺς πρὸς ἀνάγκην ἢ θάτι λέγῃς, καὶ ἀγνοοῦντας ἀμαρτεῖν), ἵνα τούτοις διαφυγεῖν γένηται τὸ πῦρ ἐκείνο τὸ ἀσβεστον, καὶ τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, καὶ τὸν σκόληκα τὸν ἀτελεῦττον ^c, καὶ τὸ διχοτομηθῆναι, καὶ τὸ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν ἀπολέσθαι. Ἀλλὰ τί σοι πάθω; Οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστι. Καὶ, εἰ βούλει γε, ἀπὸ τῆς βασιλείας πρῶτον, ἥς οὐ τοσοῦτος ὅσος τῆς ἱερωσύνης τῷ Θεῷ λόγος, παρέξω σοι τούτων ὧν εἶπον τὴν πίστιν. Ὁ Σαὺλ ἐκείνος ὁ τοῦ Κεῖς ^d

^c Alii τὸν ἀσπίκτον.

^d Alii Κεῖς.

νίδς οὐκ αὐτὸς σπουδάζας ἐγένετο βασιλεὺς, ἀλλ' ἀπῆλθε μὲν ἐπὶ τὴν τῶν ὄνων ζήτησιν, καὶ ὑπὲρ τούτων ἐρωτήσαν τὸν προφήτην ῥηκετο, ὃ δὲ αὐτῷ περὶ τῆς βασιλείας διελέγετο. Καὶ οὐδὲ οὕτως ἐπέδραμε, καίτοι παρὰ ἀνδρὸς ἀκούων προφήτου, ἀλλὰ καὶ ἀνεδύετο καὶ παρηγεῖτο λέγων· *Τίς εἰμι ἐγὼ, καὶ τίς ὁ οἶκος τοῦ πατρὸς μου*; Τί οὖν; ἐπειδὴ κακῶς ἐχρήσατο τῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθείσῃ τιμῇ, ἔσχυσεν αὐτὸν ἐξελεῖσθαι ταῦτα τὰ ῥήματα τῆς τοῦ βασιλεύσαντος αὐτὸν ὀργῆς^α; Καίτοι γε ἐνὶν λέγειν πρὸς τὸν Σαμουὴλ ἐγκαλοῦντα αὐτῷ· Μὴ γὰρ αὐτὸς ἐπέδραμον τῇ βασιλείᾳ; μὴ γὰρ ἐπεπῆδησα ταύτῃ τῇ δυναστείᾳ; τὸν τῶν ἰδιωτῶν ἐβουλόμην βίον ζῆν τὸν δ' ἐπράγμανα καὶ ἡσύχιον, σὺ δὲ με ἐπὶ τοῦτο εἰλικυκας τὸ ἀξίωμα. Ἐν ἐκείνῃ μένων τῇ ταπεινότητι εὐκόλως ἀν ταῦτα ἐξέκλινα· τὰ προσκρούματα. Οὐ γὰρ [405] δῆπου τῶν πολλῶν εἰς ὧν καὶ ἀσῆμων ἐπὶ τοῦτο ἂν ἐξεπέμψθην τὸ ἔργον, οὐδ' ἀνέμειλ τὸν πρὸς τοὺς Ἀμαληκίτας πόλεμον ἐνεχειρίσειεν ὁ Θεός; μὴ ἐγχειρισθεὶς δὲ οὐκ ἂν ποτε ταύτην ἤμαρτον τὴν ἁμαρτίαν. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀσθενῇ πρὸς ἀπολογία, οὐκ ἀσθενῇ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνα, καὶ μᾶλλον ἐκκαίοντα^β τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργήν. Τὸν γὰρ ἐπὶ τὴν ἀξίαν τιμηθέντα οὐκ εἰς τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ἀπολογία, ἀλλὰ ἐπὶ τὴν ἀσθενῆσαν τῇ τιμῇ τὸ μέγεθος, ἀλλ' εἰς μειζόνος βελτιώσεως προκοπὴν κεχρησθαι τῇ πολλῇ περὶ αὐτὸν τοῦ Θεοῦ σπουδῇ. Ὁ δὲ διότι κρείττους ἔστυγεν ἐξουμάτους, διὰ τοῦτο ἁμαρτάνειν αὐτῷ νομίζων ἐξεῖναι, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν τοῦ Θεοῦ φιλοφροσύναν αἰτίαν τῶν οικείων ἁμαρτημάτων ἐπιδειξάμενος ἐσπούδασεν, ὥστε τοὺς ἀσεβέτας καὶ ῥαθυμῶς τὸν ἐαυτὸν διοικοῦσι βίον λέγειν ἔθος αἰεὶ. Ἀλλ' οὐχ ἡμᾶς οὕτω διακείσθαι χρὴ, οὐδὲ εἰς τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἐκπίπτειν μανίαν, ἀλλὰ πανταχοῦ σπουδάζειν τὰ παρ' ἐαυτῶν εἰσφέρειν εἰς δύναμιν τὴν ἡμετέραν, καὶ εὐφημον καὶ γλῶτταν καὶ διάνοιαν ἔχειν. Οὐδὲ γὰρ ὁ Ἥλ (ἵνα τὴν βασιλείαν ἀφέντες ἐπὶ τὴν ἱερωσύνην, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος, ἔλθωμεν νῦν) ἐσπούδαζε κτῆσασθαι τὴν ἀρχήν. Τί οὖν αὐτὸν τοῦτο, ἡνίκα ἤμαρτεν, ὤνησεν; Καὶ τί λέγω κτῆσασθαι; οὐδὲ διαφυγεῖν μὲν οὖν, εἴπερ ἤθελε, δυνατόν ἦν αὐτῷ διὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ νόμου· καὶ γὰρ ἦν τῆς Λευὶ φυλῆς, καὶ τὴν ἀρχὴν διὰ τοῦ γένους ἀνωθεν καταβαίνουσαν ἔδει δέξασθαι. Ἀλλ' ὅμως καὶ οὗτος τῆς τῶν παίδων παροινίας^γ ἔδωκε δίκην οὐ μικράν. Τί δὲ αὐτὸς ὁ πρῶτος γενόμενος τῶν Ἰουδαίων ἱερέων, περὶ οὗ τοσαῦτα διελέχθη ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσεῖ; Ἐπειδὴ οὐκ ἔσχυσε μόνος πρὸς τοσοῦτον πλήθους στήναι μανίαν, οὐ παρὰ μικρὸν ἦλθεν ἀπολεῖσθαι, εἰ μὴ ἡ τοῦ ἀδελφοῦ προστασία ἔλυσε τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργήν; Ἐπειδὴ δὲ Μωϋσῆς ἐμνήσθημεν^δ, καλὸν καὶ ἐκ τῶν ἐκεῖνῳ συμβεβηκότων δεῖξαι τοῦ λόγου τὴν ἀλήθειαν. Αὐτὸς γὰρ οὗτος ὁ μακάριος Μωϋσῆς τοσοῦτον ἀπέσχε τοῦ τὴν προστασίαν ἀρπάσαι τῶν Ἰουδαίων, ὥς καὶ διδομένην παρηγεῖσθαι^ε, καὶ Θεοῦ κελεύοντος ἀνανεῦσαι, καὶ παροξύναι τὸν προσταττόντα. Καὶ οὐ τότε μόνον, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα γενόμενος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τοῦ ταύτης ἀπαλλαγῆναι ἠθέως ἂν ἀπέθνησκεν. Ἀποκτεῖνον γὰρ με, φησὶν, εἰ οὕτω μοι μέλλεις ποιεῖν. Τί οὖν, ἐπειδὴ ἡμαρτεν ἐπὶ τοῦ ὕδατος, ἔσχυσαν αἱ συνεχεῖς αὐταὶ παρηγήσεις ἀπολογησασθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ πείσαι τὸν Θεὸν δοῦναι συγγνώμην; καὶ πόθεν ἄλλοθεν τῆς ἐπηγγελμένης ἀπεστέρειτο γῆς; Οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν, ὥς ἅπαντες ἴσμεν, ἀλλ' ἢ διὰ τὴν ἁμαρτίαν ταύτην,

^α Post ὀργῆς Savil. et quidam mss. οὐδαμῶς inserunt, quae vox abest a Morel. et aliis.

^β Sic Savil. et quidam mss. Morel. vero et alii ἐκκαίει. Infra quidam βελτιώσεως προτροπήν.

^γ Alii παρανομίας.

^δ Alii ἐμνήσθη.

^ε Alii παρηγεῖσθαι, alii παρητήσασθαι. Ibid. Savil. et alii ἀνανεῦσαι ἐπὶ τοσοῦτον, ὥς.

δι' ἣν ὁ θαυμαστὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ οὐκ ἔσχυσε τῶν αὐτῶν τοῖς ἀρχομένοις τυχεῖν· ἀλλὰ μετὰ τοὺς πολλοὺς ἄθλους καὶ τὰς ταλαιπωρίας, μετὰ τὴν πλάνην ἐκείνην τὴν ἄφροναν, καὶ τοὺς πόλεμους καὶ τὰ τρώπαια, ἔξω τῆς γῆς ἀπέθνησκεν, ὑπὲρ ἧς τοσαῦτα ἐμύχθησε· καὶ τὰ τοῦ πειλάγου ὑπομείνας κατὰ τῶν τοῦ λιμένος οὐκ ἀπέπλευσεν ἀγαθῶν. Ὅρῳς ὅς οὐ τοῖς ἀρπάζουσι μόνον, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς ἐκ τῆς τῶν ἐτέρων σπουδῆς ἐπὶ τοῦτο ἐρχομένοις, λείπεται τις ἐν οἷς ἂν παταίσωσι ἀπολογία. Ὅπου γὰρ οἱ τοῦ Θεοῦ [404] χειροτονούντος παρατησάμενοι· πολλὰκις τοσαύτην ἔδωκαν δίκην, καὶ οὐδὲν ἔσχυσεν ἐξελεῖσθαι τοῦ κινδύνου τούτου οὔτε τὸν Ἀρῶν, οὔτε τὸν Ἥλ, οὔτε τὸν μακάριον ἐκεῖνον ἀνδρα, τὸν ἅγιον, τὸν προφήτην, τὸν θαυμαστὸν, τὸν πρῶτον μάλιστα πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν ὡς φίλον λαλοῦντα τῷ Θεῷ, σχολῇ γε ἡμῖν τοῖς τοσοῦτον ἀποδέουσι τῆς ἀρετῆς τῆς ἐκεῖνου δυνήσεται πρὸς ἀπολογία ἀρκέσαι τὸ συνειδέναι ἑαυτοῖς; μὴδὲν ὑπὲρ ταύτης ἐσπουδακῶσι τῆς ἀρχῆς· καὶ μάλιστα ὅτε πολλὰ τοῦτων τῶν χειροτονιῶν οὐκ ἀπὸ τῆς θείας γίνονται χάριτος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων σπουδῆς. Τὸν Ἰουδᾶν ὁ Θεὸς ἐξελέξατο, καὶ εἰς τὸν ἅγιον ἐκεῖνον κατέλεξε χορὴν, καὶ τὴν ἀποστολικὴν ἀξίαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐνεχειρίσειεν· ἔδωκε δὲ τι καὶ τῶν ἄλλων πλεον αὐτῷ, τὴν τῶν χρημάτων οἰκονομίαν. Τι οὖν; ἐπειδὴ τούτους ἀμφοτέρους ἐναντίως ἐχρήσατο^α, καὶ ὃν ἐπιστεῖθι κηρύττειν προῦδωκε, καὶ ἃ καλῶς διοικεῖν ἐνεχειρίσθη, ταῦτα ἀνήλωσε κακῶς, ἐξέφυγε τὴν τιμωρίαν; Δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο καὶ χαλεπωτέραν ἑαυτῷ τὴν δίκην ἐιργάσατο· καὶ μάλα γε εἰκότως. Οὐ γὰρ εἰς τὸ τῷ Θεῷ προσκρούειν δεῖ κατακεχρησθαι ταῖς παρὰ Θεοῦ διδομέναις τιμαῖς, ἀλλ' εἰς τὸ μᾶλλον ἀρεσκείν αὐτῷ. Ὁ δὲ, ἐπειδὴ πλεον τετίμηται, διὰ τοῦτο ἀξίον ἀποφυγεῖν, ἐν οἷς ἂν κολάζεσθαι δέη, παραπλήσιον ποιεῖ ὥστε ἂν εἴ τις καὶ τῶν ἀπίστων Ἰουδαίων ἀκούσας τοῦ Χριστοῦ λέγοντος ὅτι, *Εἰ μὴ ἡλθὼν καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον*^β καὶ εἰ μὴ τὰ σημεῖα ἐποιούην ἐν αὐτοῖς, ἂ μὴδεις ἄλλος ἐποίησεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον, ἐγκαλοῦν τῷ Σωτῆρι καὶ εὐεργέτῃ λέγων· Τί γὰρ ἤργου καὶ ἐλάλει; τί δὲ ἐποίησι σημεῖα, ἵνα μειζόνως ἡμᾶς κολάσῃ; Ἀλλὰ μανίας τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ τῆς ἐσχάτης παραπληξίας. Ὁ γὰρ ἱατρὸς οὐχ ἵνα σε κατακρίνῃ ἦλθεν, ἀλλὰ μᾶλλον θεραπεύσων· οὐχ ἵνα σε νοσούτῃα παρίδῃ, ἀλλ' ἵνα σε ἀπαλλάξῃ τῆς νόσου τέλειον. Σὺ δὲ σαυτὸν ἐκὼν ἀπεστέρησας τῶν ἐκεῖνου χειρῶν· δέχου τοίνυν χαλεπωτέραν τὴν τιμωρίαν. Ὅστερ γὰρ εἰ εἶξας τῇ θεραπείᾳ, καὶ τῶν προτέρων ἂν ἀπὸ πλάνης κακῶν, οὕτως ἐπειδὴ παραγενόμενον ἰδὼν ἐφυγες, οὐκ εἴ τι ἀπονίψασθαι^γ ταῦτα δύνησῃ, μὴ δυνάμενος δὲ καὶ τούτων δύναις τὴν τιμωρίαν· καὶ ἀνθ' ὧν αὐτῷ ματαίαν τὴν σπουδὴν ἐποίησας, τό γε μέρος τὸ σὸν, διὰ ταῦτα οὐκ ἴσθην πρὸ τοῦ τιμηθῆναι παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μετὰ τὰς τιμὰς τὴν βάσανον ὑπομένομεν, ἀλλὰ πολλῷ σφοδρότερον ὕστερον. Ὁ γὰρ μὴ τῷ παθεῖν εὖ γενόμενος ἀγαθὸς μικρότερος^δ δίκαιος ἂν εἴη κολάζεσθαι. Ἐπεὶ οὖν ἀσθενῇ ἡμῖν αὐτὴ ἡ ἀπολογία δέδεικται, καὶ οὐ μόνον οὐ σώζει τοὺς εἰς αὐτὴν καταφεύγοντας, ἀλλὰ καὶ προδίδωσι πλέον, ἐτέραν ἡμῖν ποριστέον ἀσφάλειαν.

Ποῖαν δὲ ταύτην; ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ἔφη, ὡς ἔγωγε οὐδὲ ἐν ἑμαυτῷ δύναμαι εἶναι νῦν, οὕτω με ἐμφοβὸν καὶ ἐντρομὸν τοῖς ῥήμασι κατέστησας τούτους. ΧΡΥΣΟΣΤ. Μὴ, δέομαι, μὴ, καὶ ἀντιβολῶ, τῇ τοσοῦτον καταβάλλῃ σαυτὸν. Ἔστι γὰρ, ἔστιν ἀσφάλεια τοῖς μὲν ἀσθενέσιν ἡμῖν τὸ μηδέποτε ἐμπέσειν, ὅμιν δὲ τοῖς ἰσχυροῖς

^α Alii γὰρ οὗτοι τοῦ Θεοῦ. Infra aliqui Ἰδεῖ.

^β Alii ἀπεκρίσασθαι.

^γ Alii οὐκ εἴ τι ἀπον.

^δ Savil. et aliquot mss. μικρότερον.

que tamen ille statim regnum adiit, licet id a propheta audisset, sed deprecabatur, renuebatque dicens: Quis sum ego, et quæ domus patris mei? Quid ergo? an cum honore sibi per Deum tradito male usus esset, potuit his verbis eximi ab ira ejus, qui se in regem constituerat? Atqui poterat ad Samuelem increpantem dicere: Num ego regnum invasi? num insilivi in hanc potentiam? vitam privatam, otiosam et quietam ducere volebam: tu vero me in hanc dignitatem pertraxisti. Si in illa humilitate permansissem, hæc offensiva facile declinarem; nam cum ex vulgari et ignobili numero, ad hoc opus missus numquam fuisset: neque mihi bellum contra Amalecitas Deus commisisset; quo mihi non commisso in peccatum hujusmodi numquam incidissem. Vnum hæc omnia ad defensionem infirma sunt; nec infirma modo, sed periculosa, quæ Dei magis iram accendant. Eum enim, qui meritis majorem dignitatem accepit, non oportet ad peccatorum excusationem honoris magnitudinem ostendere, sed ad majorem in virtute profectum uti magno illo Dei erga se studio. Ille vero quia meliorem nactus dignitatem, ideo peccare sibi licitum esse existimabat, nihil aliud, quam Dei clementiam peccatorum suorum causam facere conatus est. Quod sane impiis, et iis qui vitam ignave ducunt, mos est dicere. Nos autem non sic affectos esse, nec in similem decidere insaniam decet, sed ubique curare ut quæ facultatis nostræ sunt adhibeamus, ac bene de Deo cogitemus et loquamur. Neque enim Heli (1. Reg. 4. 18), ut misso regno ad sacerdotium, de quo nunc agitur, transeamus, principatum studio acquisierat. Quid igitur id illi profuit, cum peccasset? Quid dico, acquisierat? ne si voluisset quidem, lege ita cogente, poterat effugere: nam ex tribu Levi erat, et principatum ex generis retro successione accipere illum oportebat. Attamen et hic non minimas filiorum petulantia: penas luit. Quid autem ille qui primus Judæorum sacerdos fuit, de quo tam multa cum Moyse Deus verba fecit? Quia non potuit solus tantæ multitudinis furori obistere (Exod. 32. 10), annon parum abfuit quin periret, nisi fratris patrocinium Dei iram avertisset? Quia vero Moysis mentionem fecimus, e re fuerit etiam ex iis quæ ipsi contigerunt rei veritatem probare. Hic quippe B. Moyses tantum abfuit, ut præfecturam Judæorum invaderet, ut oblatam recusaret (Exod. 4. 15), Deoque jubente renueret, atque ipsum irritaret. Neque tunc tantum, sed etiam postea, cum principatum obtineret, lubens mortem subiisset, ut eum exueret: *Occide me*, inquit, *si ita mecum facturus es* (Num. 11. 15). Quid igitur, postquam peccavit ad aquam, potuerene assidue illæ recusationes ipsum defendere, et a Deo veniam impetrare (Num. 20. 12)? equanam alia de causa terra illa promissionis privatus est? Certe non alia, ut omnes scimus, quam propter hoc peccatum, cujus causa admirandus ille vir non eadem, quæ subditi, consequi potuit; sed post multos labores multasque miseria, post evagationem illam inenarrabilem,

¹ Alii. *iniquitatis*.

post bella et tropæa extra terram illam obiit, pro qua tot suscepit labores, marisque incommoda passus, portus commoda non assequutus est. Vides non modo raptoribus, sed etiam iis qui aliorum studio huc evaduntur, nullam relinqui peccatorum excusationem. Quando enim ii, qui Deo se ordinante recusaverant, tantas pœnas luerunt, nihilque potuit ab hoc periculo eximere Aaron, non Heli, non beatus illum virum, sanctum, prophetam, mirabilem, mitissimum omnium qui erant super terram (Num. 12. 3) quasi amicum cum Deo colloquentem (Exod. 33. 11): vix nobis, qui ab illius virtute tantum absumus, satis ad defensionem esse poterit, quod nobis conscius simus, nos hujusmodi munus nullo studio consequutos esse: cum maxime multæ ex hujusmodi ordinationibus non divina gratia fiant, sed hominum studio. Judam Deus elegit, et in sanctum illum chorum coopavit, atque ipsi apostolicam dignitatem ut reliquis tradidit; imo quidpiam plus dedit quam aliis, pecuniarum nempe dispensationem (Joan. 12. 6). Quid igitur? an quia utroque munere contra quam debuit usus est, cum eum, quem prædicandum suscepit, prodidit, et creditas pecunias male impendit, supplicium effugit? Certe hoc potissimum nominæ gravius inde sibi supplicium attraxit; idque jure merito. Non enim a Deo acceptis honoribus ad ejus offensionem utendum est, sed ad ei magis placendum. Ille vero, quia majore dignatus honore, dum rogat, debitum sibi supplicium effugere posse liceat, perinde agit ac si quis ex incredulis Judæis Christum audiens dicentem, *Nisi venissem, et loquutus fuisset eis, peccatum non haberent; et nisi signa fecissem eis, quæ nullus alius fecerat, peccatum non haberent* (Joan. 15. 22. 24), Servatorem ac beneficium incusaret his verbis: Cur venisti ac loquutus es? cur signa fecisti, ut majore nos supplicio afficeret? Sed furoris ac summa: insanie sunt hæc verba. Medicus enim non ut te damnet venit, sed ut curaret; non ut te ægotantem despiceret, sed ut a morbo penitus liberaret. Te autem ultro ejus manibus summovisti: gravius igitur supplicium subeas. Quemadmodum enim si curationi te subdidisses, a pristinis malis liberareris: sic quia præsentem effugisti, non ultra poteris illa abstergere, cumque non possis, horum pœnas dabis; et quia vanam, quantum penes te fuit, ejus sollicitudinem fecisti, ideo non parem, quam ante collatum a Deo honorem, sed longe graviores cruciatum sustinebis. Etenim is, quem beneficia accepta meliorem non reddunt, jure acerbius plecti meretur. Quia igitur hujusmodi defensio infirma esse demonstratur, nec solum non tutatur eos qui ad illam confugiunt, sed magis etiam prodit, aliud nobis præsidium querendum.

Quodnam illud? inquit BASILIUS, quandoquidem ego in meipso esse non possum: tantum mihi terroris ac formidinis verba tua incusserunt. CHRYSOST. Ne, quæso et obsecro, te cœsusque dejicias. Est enim, est sane præsidium nobis infirmis, ut numquam eo incidamus; vobis autem fortibus, ut spem salutis post Dei gratiam non alibi ponatis, quam ut nihil indignum

faciatis illo dono et ipso largitore Deo. Maximo quippe supplicio digni erunt ii, qui postquam studio suo dignitatem hujusmodi sunt adepti, vel ex ignavia, vel ex improbitate, vel ex imperitia, non recte illa untur. Neque tamen ideo iis, qui nullo studio ipsam assequuti sunt, venia relinquitur, sed ne ipsis quidem ulla superest excusatio. Oportet enim, arbitror, quamvis sexcenti advocent et cogant, non illos respicere, sed primo animum explorare suum, et omnia accurate scrutatum ita vim inferentibus cedere. Jam nullus se donum ædificaturum polliceri audeat, nisi sit architectus, neque agrotantia corpora curare, nisi medicinam calleat; sed etiamsi vim inferant, semper obsistet, nec pudebit eum ignorantie. Cui autem tam multarum animarum cura concedenda est, is nonne prius seipsum explorabit, sed, etiamsi omnium imperitissimus sit, ministerium suscipiet, quia alius quispiam id jubet, aliusque cogit, et ne in ejuspiam offensionem incurrat? Annon se ipse sponte cum illis in præcipitum conficit? Cum liceret sibi salutis sue consulere, alios secum in perniciem trahit. Undenam salutem sperare possit? unde veniam consequi? quoniam tunc nobis patrocinabuntur? an ii qui nobis vim nunc inferunt, et ad necessitatem adigunt? At hos ipsos quis illo tempore servabit? nam et ipsi deprecatoribus indigebunt, ut ignem effugiant. Quod autem hæc dicam non ut tibi terrorem incutiam, sed ut veritas postulat, audi quid Paulus dicat Timotheo discipulo, germano filio atque dilecto: *Manus tuo nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis* (1. Tim. 5. 22). Viden' quanta eos, qui nos ad eam dignitatem perducturi erant, non reprehensione modo, sed etiam poena, quantum in nobis fuit, eripuerimus?

2. *Qui etiam per ignorantiam indignos ordinant, sæpe puniendi.* — Sicut enim iis, qui electi fuere, non satis est ad defensionem dicere, Non sponte accessi, nec rem prospiciens effugi, ita nec eos, qui elegerunt, juvabit, si dicant, se ordinatum non novisse; sed ideo majus crimen efficitur, quia quem non noverant produxerunt, et quæ videtur esse defensio, crimen auget. Quomodo enim non absurdum fuerit, eos qui mancipium emere volunt, et medicis ostendere, et emptionis sponsores postulare, et vicinos interrogare, nec tamen postea confidere, sed diuturnum ad probationem tempus pascere: in tantum vero ministerium inscribere quempiam volentes, temere et ut fors ferat, sive ad gratiam, sive ad invidiam testimonium iudiciumque ferre, nullo alio habito examine? Quis ergo pro nobis tunc deprecabitur, cum ipsi qui patrocinari debebunt patrocinio egeant? Proinde oportet eum, qui ordinaturus est, multa prius perquisitione uti; sed multo majore eum, qui ordinandus est. Etiamsi enim peccatorum supplicii consortes habiturus sit eos qui elegerunt, attamen non ipse quidem hac ratione supplicium evadit, imo gravius sustinet; nisi fortasse illi humana aliqua ratione ducti, contra quam consentaneum sibi videbatur, electionem fecerint. Nam si in ejusmodi delicto deprehensi fuerint, et quem indignum certo scirent, quadam de causa cooptarint, paria luent

supplicia: fortasse vero majores poenas dabit qui non idoneum constituit. Nam qui potestatem dat volenti Ecclesiam corrumpere, is facinorum ejus auctor fuerit. Quod si nulli eorum obnoxius ipse fuerit, sed vulgi opinione se deceptum dicat, ne sic quidem impune fuerit, sed paulo minores, quam qui ordinatus est, dabit poenas. Quare? Quia verisimile videtur eos qui elegere falsa vulgi opinione deceptos eo animum appulisse; sed qui electus fuit non perinde dicere potest, Meipsum ignorabam, ut alii se ignorasse ipsum dicunt. Sicut igitur gravius plectendus est, quam ii qui ipsum cooptarunt, ita accuratius sui ipsius examen, quam illi, facere debet: ac si ipsum illi ignorantes pertrahant, obviam ire debet, docereque causas eas, per quas ab errore desistant, seque vel probatione indignum ostendens, a tantarum rerum mole eximat. Cur enim cum de re militari, de mercatura, de agricultura, deque aliis secularibus rebus deliberatur, non agricola navigationem, nec miles agriculturam, nec gubernator militiam suscipiat, etiamsi mortem illis sexcentis commineris? Nempe quia periculum ex imperitia emergens singuli prospiciunt. Itane ergo ubi de modicis rebus periclitamur, tanta utemur providentia, neque cogentium violentia cedemus: ubi autem æternum supplicium paratur, iis quos non norunt, sacerdotium tradunt, an temere et inconsulto, vim ab aliis illatam obtinentes, in tantum nos periculum conjiciemus? At hæc non tolerabit qui tunc nos judicaturus est. Oportebat enim majorem circa spiritualia cautionem, quam circa carnalia exhibere: jam vero ne parem quidem exhibere deprehendimus. Dic enim mihi, si quem suspicati fabrum esse, qui tamen faber non esset, ad opus vocarem, sequereturque ipse, qui manus ad materiam ædificio paratam admovens, ligna, lapidesque labefactaret, sicque domum construeret, ut statim collaberetur, num ad illius defensionem satis esset, quod coactus nec suo motu venisset? Nequaquam, idque jure ac merito: oportebat enim etiam aliis vocantibus resilire. Itane qui ligna et lapides labefactavit, debitas poenas nullo modo effugiat, qui autem animas perdiderit, ac negligenter ædificaverit, vim sibi illatam ad supplicium declinandum sibi satis esse putabit? quomodo id non admodum ineptum fuerit? Nondum enim adjicio, nolentem a nemine compelli posse. Sed esto, ingentem vim passus sit, machinisque variis impetitus deciderit: an hoc illum supplicio eximet? Ne, obsecro, ne eosque nos ipsos decipiamus; ne nos ignorare simulemus ea, quæ vel puerulis nota sunt. Neque enim, ubi rationes reddendæ erunt, ignorantie simulatio nobis prodesse poterit. Principatum hujusmodi non ipse ambivisti imbecillitatis tuæ conscius? probe et optime illud. Oportebat ergo, cum id esset animi, etiam aliis vocantibus resilire. An cum nemo vocaret, infirmus et non idoneus eras, statim vero atque reperti sunt qui hunc tibi honorem conferrent, statim fortis effectus es? Hæc risu digna et nugæ sunt, extremoque supplicio digna. Nam propterea monet Dominus (Luc. 14. 28), ne qui turrim vult ædificare

τὸ τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας εἰς ἕτερον μὲν ἀνηρτῆσθαι μὴδὲν μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, ἀλλ' ἢ εἰς τὸ ἄ μὴδὲν ἀνάξιον πράττειν τῆς [405] δωρεᾶς ταύτης καὶ τοῦ δωδεκάτοῦ αὐτὴν Θεοῦ. Μεγίστης μὲν γὰρ ἂν εἴεν κολάσεως ἄξιοι οἱ μετὰ τὸ δι' οικείας σπουδῆς ταύτης ἐπιτυχεῖν τῆς ἀρχῆς, ἢ διὰ βλάβου, ἢ διὰ πονηρίας, ἢ καὶ δι' ἀπειρίαν κακῶς κεχρημένοι τῷ πράγματι. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο τοῖς οὐκ ἐσπουδακῶσι καταλείπεται τις συγγνώμη, ἀλλὰ καὶ οὗτοι πάσης ἀπολογίας ἐστέρηται. Δεῖ γὰρ, οἷμαι, καὶ μυρίοι καλῶσι καὶ καταναγκάζωσι, μὴ πρὸς ἐκείνους ὁρᾶν, ἀλλὰ πρότερον τὴν ἑαυτοῦ βασανίσαντα ψυχὴν, καὶ πάντα διερευνησάμενον ἀκριθῶς, οὕτως εἴξει τοὺς βιαζομένους. Νῦν δὲ οἰκίαν μὲν οἰκοδομήσασθαι οὐδεὶς ἂν ὑποσχέσθαι τολμήσειε τὸν οὐκ ὄντων οἰκοδομικῶν, οὐδὲ σωμάτων ἀψάσθαι νενοσηχότων ἐπιχειρήσειεν ἂν τις τὸν ἱατροῦν οὐκ εἰδῶτων, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ οἱ πρὸς βίαν ὠθύντες ὧσιν, παραιτήσεται, καὶ οὐκ ἐκθροιάσει τὴν ἀγνοίαν καὶ ἐπιμέλειαν μέλλων πιστεῦσθαι ἢ τοσοῦτον οὐκ ἐξετάσει πρότερον ἑαυτὸν, ἀλλὰ, καὶ ἀπάντων ἀπειρότατος ἦ, δέξεται τὴν διακονίαν, ἐπειθὶ ὁ δεῖνα κελεύει, καὶ ὁ δεῖνα βιάζεται, καὶ ἵνα μὴ προσκρούσῃ τῷ δεῖναι; Καὶ πῶς οὐκ εἰς προὔπτον ἑαυτὸν μετ' ἐκείνων ἐμβαλεῖ κακόν; Ἐξὼν γὰρ αὐτῷ σώζεσθαι καὶ ἑαυτὸν, νῦν καὶ ἑτέρους προσπαλλῶσι μετ' ἑαυτοῦ. Πόθεν γὰρ ἔστιν ἐλπίσαι σωτηρίαν; πόθεν συγγνώμης τυχεῖν; τίνας ἡμᾶς ἐξαίτησονται τότε; οἱ βιαζόμενοι νῦν ἴσως καὶ πρὸς ἀνάγκην ἔλκοντες; αὐτοὺς δὲ τοῦτους τίς κατ' ἐκείνων διασώσει τὸν καιρὸν; καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ προσδέονται ἑτέρων, ἵνα διαφύγῃσι τὸ πῦρ. Ὅτι δὲ σε οὐ δεδιττόμενος ταῦτα λέγω νῦν, ἀλλ' ὡς ἔχει τὸ πρᾶγμα ἀληθείας, ἄκουε τί τῷ μαθητῇ φησὶ ὁ μακάριος Παῦλος Τιμοθέη, τῷ γνησίῳ τέκνῳ καὶ ἀγαπητῷ. *Χεῖρας ταχέως μηδὲν ἐπιτίθει, μηδὲ κοινῶναι ἀμαρτίαις ἀλλοτρίαις.* Εἰδὼς ὅσης τοῦς μέλλοντας ἡμᾶς ἐπὶ τούτῳ παράγειν ὁ οὐ μέμφεως μόνον, ἀλλὰ καὶ τιμωρίας τὸ γε ἡμέτερον ἀπηλλάξαμεν μέρος;

β'. Ὡς περ γὰρ τοῖς αἰρεθεῖσιν οὐκ αὐταρχεῖς πρὸς ἀπολογίαν τὸ λέγειν· οὐκ αὐτάχλους ἦλθον, οὐδὲ προειδῶς οὐκ ἀπέφυγον· οὕτως οὐδὲ τοῖς χειροτονουμένοις ὠφελῆσαι τί δύναται, εἰ λέγοιεν τὴν χειροτονηθέντα ἀγνοεῖν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ μείζον τὸ ἐγγύημα γίνεται, ὅτι ἂν ἡγνούον παρήγαγον, καὶ ἡ δοκοῦσα εἶναι ἀπολογία αὖτις τὴν κατηγορίαν. Πῶς γὰρ οὐκ ἄποτον, ἀνδράποτον μὲν πρίασθαι βουλομένους καὶ ἱατροῖς ἐπιδεικνύουσι, καὶ τῆς πράσεως ἐγγυητὰς ἀπαιτεῖν, καὶ γειτόνων πυνθάνεσθαι, καὶ μετὰ ταῦτα πάντα μηδέπω θαρρῶν, ἀλλὰ καὶ χρόνον πολλὸν πρὸς δοκιμασίαν αἰτεῖν· εἰς δὲ τοσαύτην λειτουργίαν μέλλοντάς τινα ἐγγράφειν, ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἂν τῷ δεῖν δόξῃ, πρὸς χάριν ἢ πρὸς ἀπέχθειαν ἑτέρων μαρτυρήσας, ἐγκρίνειν, μηδεμίαν ποιουμένους ἑτέρων ἐξέτασιν; Τίς οὖν ἡμᾶς ἐξαίτησεται ἰ τότε, τὸν ὀφελόντων προστῆναι καὶ αὐτὸν προστατῶν δεομένους; Δεῖ μὲν οὖν καὶ τὸν χειροτονεῖν μέλλοντα πολλὴν ποιῆσθαι τὴν ἔρευναν, πολλῶν δὲ πλείονα τοῦτο τὸν χειροτονούμενον. Εἰ γὰρ καὶ κοινωνοὺς ἔχει τῆς κολάσεως τοὺς ἐλομένους [406] ἐν οἷς ἂν ἀμάρτη, ἀλλ' ὅμως οὐδὲ αὐτὸς ἀπὸ ληλατῆς τῆς τιμωρίας, ἀλλὰ καὶ μείζονα δίδωσι· μόνον εἰ μὴ διὰ τινὰ ἀνθρωπίνην αἰτίαν παρὰ τὸ φανὲν αὐτοῖς εὐλόγον· Ἐπράξαν οἱ ἐλομένοι. Εἰ γὰρ ἐν τούτῳ

φωραβείν, καὶ τὸν ἀνάξιον εἰδότες διὰ τινὰ πρόφασιν αὐτὸν παρήγαγον, ἐξ ἱσῆς τὰ τὸν κολαστηρίῳ αὐτοῖς· τάχα δὲ καὶ μείζονα τῷ τὸν οὐκ ἐπιτήδειον καταστήσαντι. Ὁ γὰρ τὴν ἐξουσίαν παρασχόν τῷ βουλομένῳ διαφθεῖραι τὴν Ἐκκλησίαν, οὗτος ἂν εἴη τὸν ὑπ' ἐκείνου τολμηθέντων αἴτιος. Εἰ δὲ τούτων μὲν οὐδενὶ γένοιτο ὑπεύθυνος, ἀπὸ δὲ τῆς τῶν πολλῶν ὑπολήψεως ἡπατήσθαι λέγοι, ἀτιμώρητος μὲν οὐδὲ οὕτω μένοι· ὁ δὲ ὅλγῳ δὲ ἐλάττονα τοῦ χειροτονηθέντος δίδωσι δίκην. Τί δὴ ποτε; Ὅτι τοὺς μὲν ἐλομένους εἰδὼς ὑπὸ δόξης ψευδοῦς ἀπατηθέντας· ἐπὶ τοῦτο ἔλθειν· ὁ δὲ αἰρεθεὶς οὐκ ἔτι ἂν δύνατο λέγειν, ὅτι ἡγνούον ἑμαυτὸν, καθάπερ αὐτὸν ἕτεροι. Ὡς οὖν βαρύτερον μέλλοντα κολάζεσθαι τῶν παραγαγόντων, οὕτως ἀκριβέστερον αὐτὸν χρὴ ποιεῖσθαι τὴν ἑαυτοῦ δοκιμασίαν· καὶ ἀγνοοῦντας ἔλκωσιν ἐκείνοι, προσιόντα διδάσκειν ἀκριθῶς τὰς αἰτίας, δι' ὧν ἡπατημένους παύσει, καὶ ἀνάξιον ἑαυτὸν τῆς δοκιμασίας ἀποδείξας ἐκφεύξεται τοσοῦτον πραγμάτων ὄγκον. Διὰ τί γὰρ περὶ στρατείας καὶ ἐμπορίας καὶ γεωργίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν βιωτικῶν βουλῆς προκειμένης, οὕτε ὁ γεωργὸς ἔλοιτ' ἂν πλεῖν, οὕτε ὁ στρατιώτης γεωργεῖν, οὕτε ὁ κυβερνήτης στρατεύεσθαι, καὶ μυρίους τίς ἀπειλήσῃ ἰ θανάτους; Ἡ δὲ ὅλην ὅτι τὸν ἐκ τῆς ἀπειρίας προορώμενοι κίνδυνον ἕκαστος. Εἴπα, ὅπου μὲν ἡ ζημία περὶ μικρῶν, τοσαύτη χρησόμεθα προνοίᾳ, καὶ οὐκ ἐξομεν τῇ τῶν βιαζομένων ἀνάγκῃ· ὅπου δὲ ἡ κολάσις αἰώνιος τοῖς οὐκ εἰδῶσι μεταχειρίζειν ἱερὴν σὺνῆν, ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε τοσοῦτον ἀναδεξόμεθα κίνδυνον, τὴν ἐτέρων προβαλλόμενοι βίαν; Ἄλλ' οὐκ ἀνέξεται ταῦτα ὁ τότε κρίνων ἡμᾶς. Ἐδεῖ μὲν γὰρ καὶ πολλῶν πλείων τῶν σαρκικῶν περὶ τὰ πνευματικὰ τὴν ἀσφάλειαν ἐπιδείξασθαι· νῦν δὲ οὐδὲ ἱσὴν εὐρισκόμεθα παρεχόμενοι. Εἰπέ γὰρ μοι, εἰ τινὰ ὑποπεύσαντες ἄνδρα εἶναι τεκτονικὸν οὐκ ὄντα τεκτονικὸν πρὸς τὴν ἐργασίαν καλοῖμεν, αὐτὸς δὲ ἔπειτο ἰ, εἴτα ἀνάγκης τῆς πρὸς τὴν οἰκοδομὴν παρεσκευασμένης ὕλης, ἀφανίζοι μὲν ξύλα, ἀφανίζοι δὲ λίθους, ἐργάζοιτο δὲ τὴν οἰκίαν οὕτως, ὡς εὐθέως καταπεσεῖν, ἄρα ἀρκέσει πρὸς ἀπολογίαν αὐτῷ τὸ παρ' ἑτέρων ἠναγκάσθαι, καὶ μὴ αὐτεπαγγελοῦν ἦκειν; Οὐδαμῶς· καὶ μάλα γε εἰκότως καὶ δικαίως. Ἐρχῆν γὰρ, καὶ ἑτέρων καλούντων, ἀποπηδῶν. Εἴπα τῷ μὲν ξύλα ἀφανίζονται καὶ λίθους οὐδέποτε ἔσται καταφυγὴ πρὸς τὸ μὴ δοῦναι δίκην· ὁ δὲ τὰς ψυχὰς ἀπολλύς, καὶ οἰκοδομὴν ἀμελῶς, τὴν ἑτέρων ἀνάγκην ἀποχρῆν αὐτῷ πρὸς τὸ διαφυγεῖν· οἷται; καὶ πῶς οὐ λίαν εὐθες; Οὐπω γὰρ προστίθῃμι, ὅτι τὸν μὴ βουλομένον οὐδεὶς ἀναγκάσει δυνήσεται. Ἄλλ' ἔστιν μυρίαν αὐτὸν ὑπομεινῆναι βίαν, καὶ μηχανὰς πολυτρόπους, [407] ὥστε ἐμπεσεῖν· τοῦτο οὖν αὐτὸν ἐξαιρήσεται τῆς κολάσεως; Μὴ, παρακλῶ. μὴ ἐπὶ τοσοῦτον ἀπατῶμεν ἑαυτοῦς, μηδὲ ὑποκρινόμεθα ἀγνοεῖν τὰ καὶ τοῖς ἄλλοις παρὰ φανερά. Οὐ γὰρ δὴ ποτε καὶ ἐπὶ τῶν εὐθύνων αὐτῆς τῆς ἀγνοίας ἢ προσποιήσεως ἡμᾶς ὠφελήσας δυνήσεται. Οὐκ ἐσποῦδας αὐτὸς ταύτην δέξασθαι τὴν ἀρχήν, ἀσθενείαν σεαυτῷ συνειδῶς; εἰ καὶ καλῶς. Ἐρχῆν οὖν μετὰ τῆς αὐτῆς προαιρέσεως, καὶ ἑτέρων καλούντων, ἀποπηδῶν. Ἡ ὅτε μὲν οὐδεὶς ἐκάλει, ἀσθενῆς σὺ καὶ οὐκ ἐπιτήδειος· ἐπεὶ δὲ ἰ. εὐρέθησαν οἱ δύνοντες τὴν τιμὴν, γέγονας ἐξαίφνης ἰσχυροί; Γέλως ταῦτα καὶ λῆρος καὶ τῆς ἐσχάτης ἄξια τιμωρίας. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος παραινεῖ, μὴ

^a Aliquot mss. μηδὲν μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν εἰς το.

^b Savil. et aliquot mss. ἐμπιστεύεσθαι, Morel. et alii πιστεῖσθαι.

^c Alii τίνες ἡμῖν παραστήσονται τότε.

^d Aliquot mss. πρόφασιν.

^e Alii ἐγγράφονται.

^f Alii ἐξαίρεται.

^g Sic Savil. et maxima pars mss. Morel. vero εὐλόγον.

^h Alii μὲν.

ⁱ Alii ἀπειλῇ. Infra alii καὶ οὐκ ἂν εἰζόμεν. Infra alii ἐπιδείκνυσθαι.

^j Aliquot mss. καλοῖμεν. Ὅ δὲ ἔπειτο.

^k Savil. et aliquot mss. πρὸ τοῦ διαφυγεῖν, Morel. et alii πρὸς τὸ μὴ διαφ., et infra alii ὥστε μὴ ἐμπεσεῖν.

^l Alii ἐπειδὴ δὲ.

πρότερον βάλλῃσθαι θεμέλιον τὸν βουλόμενον πύργον οἰκοδομεῖν, πρὶν ἢ τὴν οἰκίαν ἀναλογίσασθαι δύναμιν, ἵνα μὴ δὴ τοῖς παριστοῖς μυρίας ἀφορμὰς χλευασίας τῆς εἰς αὐτόν. Ἀλλ' ἐκείνῳ μὲν ἄ μᾶλλον τοῦ γέλωτος ἢ ζημία· ἐνταῦθα δὲ ἡ κόλασις πῦρ ἀσβεστον, καὶ σκώληξ ἀτελεύτητος, καὶ βρυγμὸς ὀδόντων, καὶ σκότος ἐξώτερον, καὶ τὸ διχοτομηθῆναι, καὶ τὸ παγῆναι μετὰ τῶν ὑποκριτῶν. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἐθέλουσιν ἰδεῖν οἱ κατηγοροῦντες ἡμῶν· ἢ γὰρ ἂν ἐπαύσαντο μεμφόμενοι ὅτι τὸν οὐκ ἐθέλοντα ἀπολέσθαι μάτην. Οὐκ ἔστιν ἡμῖν περὶ οἰκονομίας πυροῦ καὶ κριθῶν, οὐδὲ βούων καὶ προβάτων, οὐδὲ περὶ τοιούτων ἄλλων ἡ σκέψις ἢ προκειμένη νῦν, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ γὰρ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον, σῶμά ἐστι τοῦ Χριστοῦ· καὶ δεῖ τὸν τοῦτο πεπιστευμένον εἰς εὐξίαν αὐτὸ πολλὴν καὶ κάλλος ἀμύχανον ἐξασκεῖν, πανταχοῦ περισκοποῦντα, μὴ ποῦ σπῖλος, ἢ ῥυτίς, ἢ τις ἄλλος μῶμος τοιοῦτος τὴν ὥραν ἢ καὶ τὴν εὐπρέπειαν λυμαινόμενος ἐκείνην. Καὶ τί γὰρ ἄλλ' ἢ τῆς ἐπικειμένης αὐτῷ κεφαλῆς, τῆς ἀκροῦς καὶ μακρίας, ἄξιον αὐτὸ κατὰ δύναμιν τὴν ἀνθρωπείαν ἀποφαίνειν; Εἰ γὰρ τοῖς περὶ τὴν ἀθλήτικὴν εὐξίαν ἐσπουδακόσι καὶ ἱατρῶν χρεῖαι καὶ παιδοτριβῶν, καὶ διαίτης ἡκριωμένης, καὶ ἀσκήσεως συνεχούς, καὶ μυρίας παρατηρήσεως ἐτέρας (καὶ γὰρ καὶ τὸ τυχερὸν ἐν αὐτοῖς παρῳθὲν πάντα ἀνέτρεψε καὶ κατέβαλεν), οἱ τοῦ σώματος τοῦτο θεραπεύειν λαχόντες, τὸ τὴν ἀθλήτικὴν οὐ πρὸς σώματα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἔχον, πῶς αὐτὸ δυνήσονται φυλάττειν ἀκέραιον καὶ ὑγιές, μὴ πολὺ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερβαίνοντες ἀρετὴν, καὶ πᾶσαν ψυχὴν πρόσφορον ἐπιστάμενοι θεραπεῖαν;

γ'. Ἡ ἀγνοεῖς, ὅτι^α καὶ πλείους τῆς ἡμετέρας σαρκὸς καὶ νόσους καὶ ἐπιδουλαῖς τοῦτο ὑπόκειται τὸ σῶμα, καὶ θάττον αὐτοῦ φθίρεται, καὶ σχολαίτερον ὑγιαίνει; Καὶ τοῖς μὲν ἐκεῖνα θεραπεύουσιν τὰ σώματα καὶ φαρμάκων ἐξεύρηται ποικίλα, καὶ ὀργάνων διάφοροι κατασκευαῖαι, καὶ τροφαὶ τοῖς νοσοῦσι κατάλληλοι· καὶ φύσις δὲ ἀέρων πολλὰς ἤρκεσε μόνῃ πρὸς τὴν τοῦ κἀμνοντος ὑγίειαν· ἔστι δὲ ὅπου καὶ ὕπνος προσπεσὼν εἰς καιρὸν παντὸς πόνου ἀπήλλαξε τὸν ἱατρὸν. Ἐνταῦθα δὲ οὐδὲν τούτων ἐπινοῆσαι ἔστι· ἀλλὰ μία τις μετὰ τὰ ἔργα δέδοται μηχανὴ καὶ θεραπείας ὁδός, ἢ διὰ τοῦ λόγου δίδασκαλία. Τοῦτο ὄργανον, τοῦτο [408] τροφή, τοῦτο ἀέριον κρᾶσις ἀρίστη· τοῦτο ἀντὶ φαρμάκου, τοῦτο ἀντὶ πυρὸς, τοῦτο ἀντὶ σιδήρου· κἂν καῦσαι δέῃ καὶ τεμεῖν, τούτῳ χρῆσθαι ἀνάγκη· κἂν τοῦτο μὴδὲν ἰσχύσῃ, πάντα οἰχεται· τὰ λοιπά. Τούτῳ καὶ κειμένην ἐγγεγραμμένην καὶ φλεγμαίνουσαν κατατέλλομεν τὴν ψυχὴν, καὶ τὰ περιττὰ περικόπομεν, καὶ τὰ λείποντα πληροῦμεν, καὶ τὰ ἄλλα ἅπαντα ἐργαζόμεθα, ὅσα εἰς τὴν τῆς ψυχῆς ὑγίειαν ἡμῖν συντελεῖ. Πρὸς μὲν γὰρ βίου κατὰστασιν ἀρίστην βίος ἕτερος εἰς ἴσον ἂν ἐναγὰς ἢ ζῆλον· ὅταν δὲ περὶ δόγματα νοσῇ ἡ ψυχὴ τὰ νόθα, πολλὴ τοῦ λόγου ἐνταῦθα ἡ χρεῖα, οὐ γὰρ τὴν τῶν οἰκείων ἀσφάλειαν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἐξωθεν πολέμους. Εἰ μὲν γὰρ τις ἔχῃ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, καὶ θυρεὸν πίστεως τοσοῦτον, ὥς δύνασθαι θαυματουργεῖν, καὶ διὰ τῶν τραστίων τὰ τῶν ἀναισχυόντων ἐμφράττειν στόματα, οὐδὲν ἂν δέοιτο τῆς ἀπὸ τοῦ λόγου

βοηθείας· μᾶλλον δὲ οὐδὲ τότε ἀχρηστος ἢ τούτου φύσις, ἀλλὰ καὶ λίαν ἀναγκαῖα. Καὶ γὰρ ὁ μακάριος Παῦλος αὐτὸν μετεχείρισε, καίτοι γε ἀπὸ τῶν σημείων πανταχοῦ θαυμάζομενος. Καὶ ἕτερός τις τῶν ἀπ' ἐκείνου τοῦ χοροῦ παραινεῖ ταύτης ἐπιμελεῖσθαι τῆς δυνάμεως, λέγων· Ἔτοιμοι γίνεσθε πρὸς ἀπολογίαὺς παντὶ τῷ αἰτούντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος. Καὶ πάντες δὲ ὁμοῦ τότε δι' οὐδὲν ἕτερον τοῖς περὶ Στέφανον τὴν τῶν χρωῶν ἐπέτρεψαν οἰκονομίαν, ἀλλ' ἢ ἵνα αὐτοὶ τῇ τοῦ λόγου σχολάζωσι διακονίᾳ. Πλὴν ἄλλ' οὐδὲ παραπλησίως αὐτὸν ἐπιζητήσομεν, τὴν ἀπὸ τῶν σημείων ἔχοντες ἰσχύν. Εἰ δὲ τῆς μὲν δυνάμεως ἐκείνης οὐδὲ ἴχνος ὑπολείπεται, πολλοὶ δὲ πανταχόθεν ἐφεστίχασιν οἱ πολέμοι καὶ συνεχεῖς, τούτῳ λοιπὸν ἡμᾶς ἀνάγκη φράττεσθαι, καὶ ἵνα μὴ βαλλώμεθα τοῖς τῶν ἐχθρῶν βέλεσι, καὶ ἵνα μᾶλλον βάλλωμεν ἐκείνους.

δ'. Διὸ πολλὴν χρὴ παιεῖσθαι τὴν σπουδὴν, ὥστε τὸν λόγον τοῦ Χριστοῦ ἐν ἡμῖν ἐνοικεῖν πλουσίως. Οὐ γὰρ πρὸς ἐν εἶδος ἡμῖν μάχης ἡ παρασκευὴ, ἀλλὰ ποικίλος οὗτος ὁ πόλεμος καὶ ἐκ ἀποφόρων συγχροτούμενος τῶν ἐχθρῶν. Οὐτε γὰρ ὅπλοις ἅπαντες χρῶνται τοῖς αὐτοῖς, οὔτε ἐνὶ προσβάλλειν ἡμῖν μεμελετήχασιν τρόπῳ. Καὶ δεῖ τὸν μέλλοντα τὴν πρὸς πάντας ἀναδέχεσθαι μάχην τὰς ἀπάντων εἰδέναι τέχνας, καὶ τὸν αὐτὸν τοξότην τε εἶναι καὶ σφενδονήτην, καὶ ταξίαρχον καὶ λοχαγόν, καὶ στρατιώτην καὶ στρατηγόν, καὶ πεζὸν καὶ ἱππεῖα, καὶ ναυμάχην^ε καὶ τειχομάχην. Ἐπὶ μὲν γὰρ τὸν στρατιωτικῶν πολέμων, οἷον ἐκαστος ἂν ἔργον ἀπολάβῃ, τούτῳ τοὺς ἐπιόντας ἀμύνεται· ἐνταῦθα δὲ τοῦτο οὐκ ἔστιν· ἀλλὰ ἂν μὴ πάσας ἐπιστάμενος ἢ τῆς τέχνης τὰς ἰδέας ὁ μέλλων νικᾶν, οἶδεν ὁ διάβολος καὶ δι' ἐνὸς μέρους, ὅταν ἡμελημένον τύχῃ τοὺς περὶ αὐτὸς εἰσαγαγόν τούς αὐτοῦ, διαρπάσαι τὰ πρόβατα· ἀλλ' οὐχ, ὅταν διὰ πάσης ἤκοντα τῆς ἐπιστήμης τὸν ποιμένα αἰσθηται, καὶ τὰς ἐπιβουλὰς αὐτοῦ καλῶς ἐπιστάμενον ἀπάσας. Διὸ χρὴ καλῶς ἐξ ὧν φράττεσθαι τῶν μερῶν. Καὶ γὰρ πόλις, ἕως μὲν ἂν πανταχόθεν περιβεβλημένη τυγχάνῃ, καταγελά τῶν πολιορκούντων αὐτήν, ἐν ἀσφαλείᾳ μένουσα πολλῇ· ἐὰν δὲ τις πολίδος μόνον μέτρον διακλῇ τὸ τεῖχος, οὐδὲν αὐτῇ λοιπὸν βφέως τοῦ περιβόλου γίνεται, καίτοι γε τοῦ λοιποῦ παντὸς [409] ἀσφαλῶς ἐστηκότος. Οὕτως οὖν καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ πόλις, ὅταν μὲν αὐτὴν πανταχόθεν ἀντὶ τεύχους ἢ τοῦ ποιμένου ἀγγιζοῖα τε καὶ συνέσεις περιβάλλῃ, πάντα εἰς αἰσχύνην καὶ γέλωτα τοῖς ἐχθροῖς τὰ μηχανήματα τελευτᾷ, καὶ μένουσιν οἱ κατοικοῦντες ἐνδοῦ ἀσινεῖς· ὅταν δὲ τις αὐτὴν ἐκ μέρους καταλῶσαι δυνήθῃ, κἂν μὴ πᾶσαν καταβάλλῃ, διὰ τοῦ μέρους ἅπαν, ὡς εἰπεῖν, λυμαίνεται τὸ λοιπόν. Τί γὰρ ὅταν πρὸς Ἑλλήνας μὲν ἀγωνίζηται καλῶς, σιλωσίβῃ δὲ αὐτὸν Ἰουδαῖοι; ἢ τούτων μὲν ἀμφοτέρων κρατῇ, ἀρπάξωσι δὲ Μανιχαῖοι; μετὰ δὲ τὸ ἡ περιγενέσθαι καὶ τούτων οἱ τὴν εἰμαρμένην εἰσάγοντες ἐνδοῦ ἐστῶτα τὰ πρόβατα σφάττωσι; Καὶ τί δεῖ πάσας καταλέγειν τοὺς διαβόλους τὰς αἰρέσεις; ἄς ἂν μὴ πάσας ἀποκρούεσθαι καλῶς ὁ ποιμὴν εἰδῇ, δύναται ἂν καὶ διὰ μιᾶς τὰ πλείονα τῶν προβάτων καταφάγειν ὁ λύκος. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν στρατιωτικῶν ἀπὸ τῶν ἐστῶτων καὶ μαχομένων καὶ τὴν νίκην ἐσσεῖται καὶ τὴν ἡτταν προσδοκᾷ ἀεὶ χρεῖ ἔνταῦθα δὲ πολὺ τούναντιον. Πολλὰς γὰρ ἢ πρὸς ἐτέρους μάχῃ τοὺς οὐδὲ τὴν ἀρχὴν συμβαλόντας, οὐδὲ πονέσαντας, ὧς, ἡσυχάζοντας δὲ καὶ καθημένους, νικῶσαι παποίηκε· καὶ τῷ οἰκείῳ ἔχει περιπαρεῖς ὁ μὴ πολ-

^α Savil. et aliqui miss. ἀλλ' ἐκεῖ μὲν.

^β Alii ἐπαύσαντο φρεγγόμενοι καὶ μεμφομένοι.

^γ Alii ἐμπιστευόμενοι. Savil. in marg. ἐμπιστευόμενοι.

^δ Unus habet πᾶσαν ψυχῆς ἰδέαν πρόσφορον ἐπιστάμενον θαυμάζειν; ἢ ἀγνοεῖς οὗ.

^ε Savil. et aliqui μὴ δ', πάντα οἰχίσεται.

^ς Alii ἄρτοι.

^ε Alii ναυμάχον καὶ τειχομάχον. Infra alii ἐν ἐκαστος, ἔργον ἀπολαβόν, alii ut edidimus.

^ς Alii Μανιχαῖοι ἢ μετὰ τὸ Μωα alii στρατῶσι, alii κατασφάττωσι.

prius jaciatur fundamentum, quam vires suas exploraverit, ne prætereuntibus sexcentas ridendi ansas præbeat. At illius quidem jactura sola derisione terminatur; hic vero supplicium est ignis inextinguibilis (*Math. 3. 12*), vermis qui non moritur, stridor dentium, tenebræ exteriores, dissecari, in hypocritarum numero constitui (*Isai. 66. 24. Matth. 23. 30*). Horum tamen omnium nihil perpendere volunt accusatores nostri: alioquin finem culpandi ejus facerent, qui non frustra perire velit. Non agitur nunc de dispensatione frumenti et hordei, boum et ovium, aliorumque similium, sed de ipso Jesu corpore. Nam Ecclesia Christi secundum beatum Paulum corpus Christi est (*Coloss. 1. 18*): parque est eum, cui corpus illud creditum est, ejus habitum optimum, et ingentem pulchritudinem summe curare, et undique circumspicere, ne macula, vel ruga, vel labes similis ejus speciem ac decorem dehonestet (*Ephes. 5. 27*). Et quid aliud præstet, quam ut illud capite immortalis ac beato dignum exhibeat? Nam qui athleticæ habitudini dant operam, opus habent medicis, pædioribus, diæta temperata, exercitatione frequenti, infinitaque observatione: etenim si quid vel minimum negligatur, id omnia evertit ac dejicit: ii quibus corporis Christi cura incumbit, cui corpori certamen est, non contra corpora, sed contra invisibiles potestates, quomodo illud integrum et sanum servare poterunt, nisi humanam virtutem multum transcendant, et omnem animæ utilem curandi modum probe norint?

3. *Sacerdoti necessariam esse expeditam dicendi facultatem.* — An ignoras hoc corpus pluribus et morbis et insidiis obnoxium esse, quam carnem nostram, itemque citius corrumpi tardiusque sanari? Humana certe corpora curantibus varia inventa sunt medicamina, diversorum instrumentorum apparatus, alimenta ægris congruentia: aeris quoque natura sæpe sufficit ad ægri valetudinem; est etiam cum somnus opportune cadens omnem medico laborem auferat. Hic vero nihil simile excogitari potest; sed una post operum exemplum datur machina viaque ad curationem, nempe verbi doctrina. Hoc est instrumentum, hoc esca, hoc aeris temperies optima, hoc vice medicamenti, hoc vice ignis ac vice ferri: sive urendum, sive secandum sit, illo uti necesse est: si illud nihil possit, reliqua omnia incassum abeunt. Hoc et jacentem animam excitamus, et tumentem compescimus, et redundantia præcidimus, et deficientia supplemus, et reliqua omnia facimus, quæ ad animæ conferunt incolunitatem. Nam ad vitæ optimam constitutionem alterius vita ad simile studium et æmulationem revocare possit. Cum autem anima circa spuria dogmata ægrotat, tunc verbi usus maxime necessarius est, non ad domesticorum securitatem tantum, verum etiam ad externa bella. Nam si quis frameam spiritus habeat, clypeumque fidei talem, ut possit miracula edere, et portentis impudentium ora obstruere, nihil opus fuerit verbo; imo ne tunc quidem inutilis esset ejus natura, sed etiam admodum necessaria. Etenim B. Paulus ipsum adhibuit, etiamsi signo-

rum gratia ubique admirationi esset. Et alius quidam ex eodem choro, ut verbi virtutis curam habeamus, monet his verbis: *Parati estote ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quæ in vobis est, spe* (*1 Petr. 3. 15*). Et quidem nulla alia de causa tunc omnes Stephano viduarum œconomiam commiserunt, quam ut ipsi verbi ministerio vacarent (*Act. 6. 2*). Verumtamen non perinde verbum requireremus, si virtutem signorum haberemus. Sin virtutis illius ne vestigium quidem relinquitur, multi vero undique instant inimici, sermone muniamur necesse est, ne inimicorum telis confodiamur, imo potius ut ipsos feriamus.

4. *Ad quas controversias paratum esse oportere.* — Quapropter ingens adhibere studium oportet, ut Christi verbum afflatum in nobis habitet (*Coloss. 3. 16*). Neque enim ad unum pugnae genus apparatus noster est, sed multiplex hoc bellum est, ex variisque constans inimicis. Neque ipsi iidem utuntur armis, neque uno tantum modo nobiscum congredi meditantur: opusque est eum, qui cum omnibus pugnam commissurus est, omnium technas notas habere, ac eundem esse sagittarium et funditorem, tribunum et manipuli ductorem, militem et ducem, peditem et equitem, navalis et muralis pugnae peritum. Etenim in militaribus præliis, quod quisque opus peragendum suscipit, hoc irruentes propulsat: hic vero non ita se res habet; nisi enim qui victoriam reportaturus est, omnes dimicandi artes noverit, novit diabolus vel per unam partem, si ea negligatur, prædonibus suis immissis oves diripere. At non item cum pastorem senserit omni scientia præditum esse, omnesque ipsius insidias probe callere. Quamobrem oportet nos omnibus ex partibus munitos esse. Etenim urbs donec undique circummunita est, obsidentes se irridet, ac secure admodum agit; si quis vero murum diruerit ad januæ solum magnitudinem, tunc nihil illi prodest septum, licet reliquum omne munitum sit. Eodem modo et Dei civitas, dum eam undique pro muro ambit pastoris solertia atque prudentia, adversariis suæ omnes machinæ in opprobrium risumque cedunt, eamque incolentes illæxi evadunt; ubi autem quispiam eam ex parte demoliri possit, etiamsi non totam destruxerit, a parte totum, ut ita dicam, deinceps labefactatur. Quid enim cuiquam profuerit adversus gentiles fortiter pugnare, si illum populentur Judæi? quid si, utrisque devictis, a Manichæis diripiat? vel si his etiam prostratis, qui fatum inducunt, intus positas oves jugulent? Ecquid opus est omnes diaboli hæreses recensere? quas omnes nisi pastor sciat probe refellere, vel per unam possit lupo maximam ovium partem devorare. Sane cum de militibus agitur, ab iis qui stant et dimicant, sive victoria, sive clades expectanda est: hic vero longe secus. Sæpe namque aliorum pugna, eos qui ne ab initio quidem congressi sunt, quique nullum suscepere laborem, quiescentes sedentesque victores constituit: tum is qui non magno opere exercitatus est, proprio confossus gladio, et amicis et inimicis se deridendum prepinat. Verbi gra-

tia (nam tibi dicta mea exemplo palam facere conabor), legem a Deo Moysi datam tum Valentini et Marcionis insanix sequaces, tum alii quotquot eodem morbo contacti sunt ex divinarum Scripturarum catalogo expungunt: Judæi vero tanto illam in honore habent, ut etiam velante tempore omnia contentiose, vel præter Dei placitum observent. At Ecclesia Dei amborum immoderatam sententiam devitans media incedit via, ut nec illius iugo se subiciat, nec eam improbari patiat; imo illam vel cessantem laudat, quia olim in tempore suo utilis fuit. Oportet autem eum, qui adversus utroslibet debellaturus sit, hunc modum callere. Nam si Judæos docere volens, quod intempestive legi veteri hæreant, acriter illam incusare aggrediatur, hæreticis ipsam vituperare volentibus non parvam dederit ansam: sin, hæreticorum ora obturare volens, illam immodice extulerit, et quasi in præsentem necessariam commendaverit, Judæorum ora aperiet. Rursus qui cum Sabellio insaniant, et quos Arii rabies invasit, ambo ultra modum progressi, a sana fide lapsi sunt; ac nomen quidem Christianorum utrique obtinent: si quis vero eorum dogmata expenderit, alios haud melius quam Judæos affectos esse deprehendet, uno tantum excepto nominum discrimine; alios vero magnam affinitatem cum Pauli Samosatani hæresi habere: sed utrosque procul a veritate esse. Magnum igitur hic periculum, arcta et angusta via est, præcipitis utrimque intercepta: metusque est non modicus, ne quis alium ferire studens ab alio confodiatur. Nam si quis unam dicat deitatem, hanc statim vocem Sabellius ad suam pertrahet insaniam¹; sin distinxerit, et alium dicat esse Patrem, alium Filium, alium Spiritum sanctum, instat Arius in diversitatem substantiæ personarum distinctionem trahens. Oportet autem et impiam illius confusionem et furiosam hujus divisionem aversari et fugere, divinitatem Patris, Filii et Spiritus sancti unam confitentes, tres autem hypostases adjicientes: hac quippe ratione utrorumque incursus arcere poterimus. Multos item alios congressus enarrare tibi possemus, in quibus, nisi fortiter diligenterque pugnaveris, plurima ex certamine vulnera referes.

5. *Oportet illum peritum esse dialecticæ.* — Jam quis recensere possit domesticorum rixas? Non enim illæ mingres sunt externis insultibus, imo majores pariunt docenti sudores. Alii namque præ curiositate temere omnia indagare volunt, ex quorum notitia nihil eveniat lucri, imo quæ edisci nequitiam possunt: alii rursus Dei judiciorum rationes ab eo postulant, et abyssum illam multam demetiri conantur: *Judicia* namque *tua*, inquit, *abyssus multa* (Psal. 35. 7). De fide autem et de vitæ institutione paucos curare deprehendas, sed multo plures hæc curiose scrutantes perquirentesque, quæ nec inveniri possint, ac quorum exquisito Denm irriter. Nam ubi ea ediscere conamur, quæ ille nos scire non velit, nec sciemus unquam, (qui enim nolente Deo?) id unum reportabimus, ut querendo periclitemur. Attamen, hæc cum ita se ha-

¹ Alii, inquit, item.

beant, cum quis auctoritate interposita curiosorum hominum ora obstruxerit, arrogantia et imperitia notam sibi inurit. Quamobrem hic multa opus antistiti prudentia, ut possit eos a quæstionibus tam absurdis abducere, et supra memoratas criminationes declinare. Adversus hæc omnia nihil aliud quam verbi auxilium datum est, quæ facultate si antistes careat, subditorum animi nihilo melius quam naviculæ procellis agitatæ affecti erunt: de iis loquor, qui infirmiores et curiosiores sunt. Quamobrem par est sacerdotem nihil non agere, ut sibi facultatem hanc comparet.

Tum BASILIUS: Cur ego Paulus, inquit, hanc sibi facultatem comparare¹ non curavit, neque de eloquentiæ inopia erubuit, imo palam fateitur se idiotam esse, idque ad Corinthios scribens, qui eloquentiæ laude florebant, de qua summe gloriabantur (2. Cor. 11. 6)?

6. *Paulum in hoc maxime versatum fuisse.* — CHRYSOST. Hoc est, inquam, hoc est, quod periosque perdidit, et circa veram doctrinam segniore effecit. Cum enim apostolicæ mentis altitudinem exacte scrutari non possent, neque verborum sensum capere, omne tempus somnolentiæ et oscitantæ dederunt, inscitiam illam amplexati, non quæ Paulus se inscium esse dicit, sed quæ tanto ille absuit intervallo, quanto nullus hominum, qui sub cælo sunt. Cæterum hoc pertractandum aliud in tempus reservamus: interim illud dicam: Ponamus Paulum esse idiotam etiam in illa, quæ ipsi volunt, parte: quid hoc ad nostræ ætatis homines? Ille quippe multo majorem verbo virtutem habuit, quæ longe plura præstare posset; nam ostendens se tantum ac tacens daemonibus formidabilis erat: hodierni autem homines omnes simul coacti, infinitis tum precibus, tum lacrymis, nunquam tantum possint, quantum olim Pauli semicinctia potuere (Act. 19. 11): Paulus quidem precibus mortuos suscitabat, et alia insuper miracula ejusmodi edebat, ut ab externis deus esse putaretur (Ib. 14. 11), ac, prius quam ex hac vita transferretur, dignus habitus est qui raperetur usque ad tertium cælum, verborumque particeps fieret, quæ humanam audire naturam non licet (2. Cor. 12. 2). At qui nunc vivunt (nihil ego eloqui possum² quod molestum vel grave esse videatur: hæc quippe non insultans eis dico, sed admiratione captus), quomodo non perhorrescunt, dum se tali viro comparant! Nam si, miraculis ommissis, ad vitam beati illius viri accedamus, ejusque mores angelicos disquiramus, in hac re magis, quam in signis, Christi athletam³ superantem videbis. Quid enim memores studium, probitatem, frequentia pericula, continuas sollicitudines, indesinentem pro Ecclesiis mœrorem (Ib. 11. 26), erga infirmos commiserationem, multas ærumnas, novas persecutiones, quotidianas mortes (1. Cor. 9. 22)? Quis orbis locus, quæ continens, quod mare justî hujus certamina ignoravit? Illum in-

¹ Savil., hanc sibi facultatem comparare. Magna pars MSS., hanc tibi. Morel., hanc comparare. Savilium sequimur.

² Alii, nihil ego eloqui volo.

³ Alii, dei athletam.

λὴν περὶ ταῦτα τὴν ἐμπειρίαν ἔχων, καὶ τοῖς φίλοις καὶ τοῖς πλεμίοις καταγέλαστος γίνεται. Οἷον (πειράσσομαι γάρ σοι καὶ ἐπὶ παραδείγματός ὃ λέγω ποιῆσαι φανερόν) τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντα τῇ Μωϋσῇ νόμον οἱ τὴν Οὐαλεντίου καὶ Μαρκίου διαδεξάμενοι φρενοβλάθειαν, καὶ ὅσοι τὰ αὐτὰ νοσοῦσιν ἔκείνους, τοῦ καταλόγου τῶν θείων ἐκβάλλουσι Γραφῶν· Ἰουδαῖοι δὲ αὐτὴν οὕτω τιμῶσιν, ὥς καὶ τοῦ καιροῦ κωλύοντος φιλονεικεῖν ἅπαντα φυλάττειν, παρὰ τὸ τῷ Θεῷ δοκοῦν. Ἡ δὲ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀμφοτέρων ἀμετρίαν φέγουσα^α, μέσσην ἐδάδισε, καὶ οὕτε ὑποκείσθαι αὐτοῦ τῇ ζυγῇ πείθεται, οὕτε διαβάλλειν αὐτὸν ἀνέχεται, ἀλλὰ καὶ πεπαυμένον ἐπαινεῖ, διὰ τὸ χρησιμεύσαι ποτε εἰς καιρόν. Δεῖ δὲ τὸν μέλλοντα πρὸς ἀμφοτέρους μάχεσθαι τὴν συμμετρίαν εἰδέναι ταύτην. Ἄν τε γὰρ Ἰουδαίους διδάξει βούλομενος, ὥς οὐκ ἐν καιρῷ τῆς παλαιᾶς ἔχονται νομοθεσίας, ἀρξεται κατηγορεῖν αὐτῆς ἀπειθῶς, ἔδωκε τοῖς διασύρειν βουλομένοις τῶν αἰρετικῶν λαθὴν οὐ μικράν· ἂν τε τούτους ἐπιστομίσαι σπουδάζων, ἀμέτρως αὐτὸν ἐπαίρη, καὶ ὥς ἀναγκαῖον ἐν τῇ παρόντι τυγχάνοντα θαυμάζει, τὰ τῶν Ἰουδαίων ἀνέμψαι στόματα. Πάλιν οἱ τὴν Σαβελλίου μαϊνόμενοι μανίαν, καὶ οἱ τὰ Ἀρείου λυτῶντες, ἐξ ἀμετρίας ἀμφοτέρω τῆς ὑγιούς ἐξέπεσον πίστεως· καὶ τὸ μὲν ὄνομα Χριστιανῶν ἀμφοτέροις ἐπικείμεναι· εἰ δὲ τις τὰς δόγματα ἐξετάσει^β, τοὺς μὲν οὐδὲν ἄμεινον Ἰουδαίων διακειμένους εὐρήσεται, πλὴν ὅσον ὑπὲρ ὀνομάτων διαφέρονται μόνον, τοὺς δὲ πολλὴν τὴν ἐμφέρεϊαν πρὸς τὴν αἵρεσιν Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἔχοντας, ἀμφοτέρους δὲ τῆς ἀληθείας ἐκτός. Πολὺς οὖν κἀναυθα^γ ὁ κίνδυνος, καὶ στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ὑπὸ κρημνῶν ἀμφοτέρων ἀπειλημένη· καὶ δέος οὐ μικρόν, μὴ τὸν ἔτερον τις θέλων βολῇ, ὑπὸ θατέρου πληγῇ. Ἄν τε γὰρ μίαν τις εἴπῃ θεότητα, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ παροινίαν^δ εὐθέως εἰλκυσε τὴν φωνὴν ὃ [410] Σαβέλλιος· ἂν τε διέλῃ πάλιν, ἔτερον μὲν τὸν Πατέρα, ἔτερον δὲ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ἔτερον εἶναι λέγων, ἐξέστηκεν Ἀρείος, εἰς παραλλαγὴν οὐσίας ἔλκων τὴν ἐν τοῖς προσώποις διαφορὰν. Δεῖ δὲ καὶ τὴν ἀσεθεὶ σύγχυσιν ἐκείνου, καὶ τὴν μανιώδη τούτου διαίρεσιν ἀποστρέφειν καὶ φεύγειν, τὴν μὲν θεότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος μίαν ὁμολογούντας, προστιθέντας δὲ καὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις· οὕτω γὰρ ἀποτειχίσαι δυνησόμεθα τὰς ἀμφοτέρων ἐφθόδους. Πολλὰς δὲ καὶ ἐτέρας ἐνὶ σοὶ λέγειν^ε συμπλοκάς, πρὸς ἃς ἂν μὴ γενναίως τις καὶ ἀκριβῶς μάχεται, μυρία λαθῶν ἀπεισι τραύματα.

ε'. Τί ἐν τις λέγοι τὰς τῶν οικείων ἐρσεγελίας; Οὐ γὰρ εἰσιν ἐλάττους αὐταὶ τῶν ἔξωθεν προσβολῶν, ἀλλὰ καὶ πλείονα τῷ διδάσκοντι παρέχουσι τὸν ἰδρωτά. Οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ πολυπραγμοσύνης ἀπλῶς καὶ εἰκῇ περιεργάζεσθαι θέλουσιν, ἃ μῆτε μαθόντας ἔστι κερδοῦναι, μῆτε μαθεῖν δυνατόν· ἔτεροι πάλιν τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων εὐθύνας αὐτὸν ἀπαιτοῦσιν, καὶ τὴν ἄδυσον τὴν πολλὴν ἀναμετρεῖν βιάζονται· τὰ γὰρ κριμάτα σου, φησὶν, ἀδυσσος πολλή. Καὶ πίστεως μὲν πέρι καὶ πολιτείας ὀλίγους ἂν εὖροις σπουδάζοντας· τοὺς δὲ πλείους ταῦτα περιεργαζομένους καὶ ζητοῦντας, ἃ μῆτε εὐρεῖν δυνατόν, καὶ τὸν Θεὸν παροξύνει ζητούμενα. Ὅταν γὰρ, ὡς αὐτὸς

^α Aliquot manuscripti φέγουσα, et infra πεπαυμένον αὐτὸν ἐπ. Mox alii δὲ εἰ δὲ τὸν.

^β Codices non pauci ei δέ τις αὐτῶν τὰ δόγματα ἀκριβῶς ἐξετάσει.

^γ Alii πολὺς δὲ κἀν.

^δ Alii παρανομίαν.

^ε Savil. et maxima pars mss. ἐν σοὶ λέγειν, Morel. et aliquot ἐν σοὶ λέγειν.

ἡμᾶς οὐκ ἠθέλησεν εἰδέναι, ταῦτα βιαζώμεθα μανθάνειν, οὔτε εἰσώμεθα, (πῶς γὰρ, τοῦ Θεοῦ μὴ βουλομένου;) καὶ τὸ κινδυνεύειν ἡμῖν ἐκ τοῦ ζητεῖν περιστάει μόνον. Ἄλλ' ὅμως καὶ τούτων τοιούτων ὄντων, ὅταν τις μετὰ αὐθεντίας ἐπιστομίσῃ τοὺς τὰ ἄπορα ταῦτα ἐρευνῶντας, ἀπονοίας τε καὶ ἀμαθίας ἐαυτῷ προσετρίψατο δόξαν. Διὸ χρὴ κἀναυθα πολλῇ κεχρησθαι τῇ συνέσει, ὥς καὶ ἀπάγειν αὐτοὺς τῶν ἀτόπων ἐρωτήσεων τὸν προσετώτα, καὶ τὰς εἰρημένας ἐκφεύγειν αἰτίας. Πρὸς ἅπαντα δὲ ταῦτα ἔτερον μὲν οὐδὲν, ἡ δὲ τοῦ λόγου βοήθεια ἐδίδοται μόνῃ· κἄν τις ταύτης ἀπεστερημένος ἢ τῆς δυναμείας, οὐδὲν ἄμεινον τῶν χειμαζομένων πλοίων διηνεκῶς αἱ ψυχὰι τῶν ὑπ' αὐτῷ τεταγμένων ἀνδρῶν διακείσονται, τῶν ἀσθενεστέρων καὶ περιεργότερων λέγω. Διὸ χρὴ τὸν ἱερέα πάντα ποιεῖν ὑπὲρ τοῦ ταύτην κτήσασθαι τὴν ἰσχύν.

Καὶ ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Τί οὖν ὁ Παῦλος, φησὶν, οὐκ ἐσπούδασε ταύτην αὐτῷ κατορθωθῆναι τὴν ἀρετὴν, οὐδὲ ἐγκαλύπτεται ἐπὶ τῇ τοῦ λόγου πενίᾳ, ἀλλὰ καὶ διαβρόθῃ ὁμολογεῖ ἰδιώτην ἑαυτὸν εἶναι, καὶ ταῦτα Κορινθίοις ἐπιστέλλων, τοῖς ἀπὸ τοῦ λέγειν θαυμαζομένοις, καὶ μέγα ἐπὶ τούτῳ φρονοῦσι;

ζ'. ΧΡΥΣΟΣΤ. Τοῦτο γὰρ, ἔφη, τοῦτό ἐστιν, ὃ τοὺς πολλοὺς ἀπόλεσε^α, καὶ βριθυμότερους περὶ τὴν ἀληθῆ διδασκαλίαν ἐποίησε. Μὴ γὰρ δυνηθέντες ἀκριβῶς ἐξετάσαι τῶν ἀποστολικῶν φρενῶν τὸ βάθος, μηδὲ συνιέναι τὴν τὸν ῥημάτων διάνοιαν, διετέλεσαν τὸν ἅπαντα χρόνον νυστάζοντες καὶ χασμώμενοι καὶ τὴν ἀμαθίαν τιμῶντες ταύτην, οὐχ ἦν ὁ Παῦλος φησὶν εἶναι ἀμαθὴς, ἀλλ' ἥς τοσοῦτον ἀπέχετο, ὅσον οὐδὲ ἄλλος τις τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τοῦτον ἀνθρώπων. [411]. Ἄλλ' οὗτος μὲν ἡμᾶς εἰς καιρὸν ὁ λόγος ἀναμένετω, τῶς δὲ ἐκεῖνο φημι· θῶμεν αὐτὸν εἶναι ἰδιώτην τοῦτο τὸ μέρος, ὅπερ αὐτοῖς βούλονται· τί οὖν τοῦτο πρὸς τοὺς ἀνδρας τοὺς νῦν; Ἐκεῖνος μὲν γὰρ εἶχεν ἰσχύν πολλὴν τοῦ λόγου μερίζονα καὶ πλείονα δυναμένην κατορθοῦν· φοινόμενος μὲν γὰρ μόνον καὶ σιγῶν, τοῖς δαίμοσιν ἦν φοβερός· οἱ δὲ νῦν πάντες ὁμοῦ συνελθόντες μετὰ μυρίων εὐχῶν καὶ δακρύων οὐκ ἂν δυνηθεῖεν ὅσα ἴσχυσε τὰ σικκινθία Παύλου ποτε. Καὶ Παῦλος μὲν εὐχόμενος νεκροὺς ἀνίστη, καὶ ἄλλα ἐθαυματοῦργει τοιαῦτα, ὥς καὶ θεὸς νομισθῆναι παρὰ τοὺς ἔξωθεν καὶ πρὶν ἢ τοῦ βίου μεταστῆναι τούτου, κατηξιώθη ἀρπαγῇ καὶ ἐως τρίτου οὐρανοῦ, καὶ ῥημάτων μετασχεῖν, ὧν οὐ θέμις ἀνθρωπεῖαν ἀκοῦσαι φύσιν. Οἱ δὲ νῦν ὄντες (ἀλλ' οὐδὲν δύναμαι δυσχερὲς^β εἰπεῖν οὐδὲ βαρύν· καὶ γὰρ καὶ ταῦτα οὐκ ἐπεμβαίνων αὐτοῖς λέγω νῦν, ἀλλὰ θαυμάζων) πῶς οὐ φρίττουσιν, ἀνδρὶ τηλικούτῳ παραβάλλοντες ἑαυτούς; Εἰ γὰρ καὶ τὰ θαύματα ἀφέντες, ἐπὶ τὸν βίον ἔλθοιμεν τοῦ μακαρίου, καὶ τὴν πολιτείαν ἐξετάσαιμεν αὐτοῦ τὴν ἀγγελικὴν, καὶ ἐν ταύτῃ μᾶλλον. ἢ ἐν τοῖς σημείοις, ὅφει κινῶντα τὸν ἀθλητὴν τοῦ Χριστοῦ^γ. Τί γὰρ ἂν τις εἴποι τὸν ζῆλον, τὴν ἐπιείκειαν, τοὺς συνεχεῖς κινδύνους, τὰς ἐπαλλήλους φροντίδας, τὰς ἀδιαλείπτους ὑπὲρ τῶν Ἐκκλησιῶν ἀθυμίας, τὸ πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς συμπάθει, τὰς πολλὰς θλίψεις, τοὺς καινότερους διωγμούς, τοὺς καθημερινοὺς θανάτους; Τίς γὰρ τόπος τῆς οἰκουμένης, ποῖα ἡπειρος, ποῖα θάλαττα τοῦ δικαίου τούτου τοὺς ἀθλοῦς ἠγνόησεν; Ἐκεῖνον καὶ ἡ ἀόικητος ἔγνω, κινδυνεύοντα δεξαμένη πολλάκις. Πᾶν γὰρ εἶδος ὑπέμεινεν ἐπιβουλῆς,

^α Sic Savil., magna pars mss. ταύτην σοι κατορθ., Morel. ταύτην κατορθ.

^β Alii ἀπολώλεκε.

^γ Alii οὐδὲν βούλομαι δυσχ.

^δ Alii ἀθλητὴν τοῦ Θεοῦ.

καὶ πάντα τρόπον ἐπὶ νίκης· καὶ οὐτε ἀγωνιζόμενος, οὐτε στεφανούμενος διελίπε ποτε. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ οἶδα πῶς τὸν ἄνδρα προήχθη ὑβρίζειν. Τὰ γὰρ κατορθώματα αὐτοῦ πάντα μὲν ὑπερβαίνει λόγον, τὸν δὲ ἡμέτερον τοσοῦτον, ὅσον καὶ ἡμᾶς οἱ λέγειν εἰδότες. Πλὴν ἀλλὰ καὶ οὕτως (οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς προαιρέσεως ἡμᾶς ὁ μακάριος κρινεῖ) οὐκ ἀποστήσομαι, ἕως ἂν εἴπω τοῦτο, ὃ τοσοῦτῃ τῶν εἰρημένων κρείττον ἐστίν, ὅσον ἀπάντων ἀνθρώπων ἐκείνος. Τί οὖν τοῦτό ἐστιν; Μετὰ τοσαῦτα κατορθώματα, μετὰ τοὺς μυρίους στεφανίους ἠρξάτο εἰς γένειαν ἀπελευθεῖν, καὶ αἰωνίῳ παραδοθῆναι κολάσει, ὑπὲρ τοῦ τοὺς πολλὰς αὐτὸν καὶ λιθάσαντας, καὶ ἀνελόντας, τό γε αὐτῶν μέρος, Ἰουδαίους σωθῆναι, καὶ τῷ Χριστῷ προσελθεῖν. Τίς οὕτως ἐπόθησε τὸν Χριστόν; εἰ γε πόθον αὐτὸ δεῖ καλεῖν, ἀλλ' οὐχ ἑτερόν τι τοῦ πόθου πλέον. Ἐτι οὖν ἑαυτοὺς ἐκείνῳ παραβαλοῦμεν μετὰ τὴν τοσαύτην χάριν, ἣν ἔλαβεν ἄνωθεν, μετὰ τὴν τοσαύτην ἀρετὴν, ἣν οἴκοθεν ἐπαδείξατο; Καὶ τί τοῦτου γένοιτο ἂν τολμηρότερον; Ὅτι δὲ οὐδὲ οὕτως ἦν ἰδιώτης, ὥς οὗτοι νομίζουσι, καὶ τοῦτο λοιπὸν ἀποδείξει· περὶ ἡμῶν. Οὗτοι μὲν γὰρ οὐ μόνον τὸν οὐκ ἡσυχούμενον τὴν τῶν ἐξωθεν λόγων τερβραῖαν ἰδιώτην καλοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐκ εἰδὸτα μάχεσθαι ὑπὲρ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων καὶ καλῶς νομίζουσιν. Ὁ δὲ Παῦλος οὐκ ἐν ἀμφοτέροις [412] ἔφησεν ἰδιώτης εἶναι, ἀλλ' ἐν θατέρῳ μόνον· καὶ τοῦτο ἀσφαλιζόμενος, τὸν δι-
 ορισμὸν ἀκριβῶς πεποιήται, λέγων τῷ λόγῳ ἰδιώτης εἶναι, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. Ἐγὼ δὲ εἰ μὲν τὴν λεύκητα Ἰσοκράτους ἡ ἀπῆχον, καὶ τὸν Δημοσθένους ὄγκον, καὶ τὴν Θουκυδίδου σεμνότητα, καὶ τὸ Πλάτωνος ὕψος, ἔδει φέρειν εἰς μέσον ταύτην τοῦ Παύλου τὴν μαρτυρίαν· νῦν δὲ ἐκείνῳ μὲν πάντα ἀφήμι καὶ τὸν περίεργον τῶν ἐξωθεν καλλωπισμῶν, καὶ οὐδὲν μοι φράσεως οὐδὲ ἀπαγγελίας ἔμελει. Ἀλλ' ἐξέστω καὶ τῇ λέξει πτωχεύειν, καὶ τὴν συνήθη τῶν ὀνομάτων ἀπλὴν τινα εἶναι καὶ ἀφελή, μόνον μὴ τῇ γνώσει τις καὶ τῇ τῶν δογμάτων ἀκριβεῖ ἰδιώτης ἔστω· μηδ', ἵνα τὴν οἰκίαν ἀργίαν ἐπικαλύψῃ, τὸν μακάριον ἐκείνον ἀφαιρέσθαι τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν καὶ τὸ τῶν ἐγκωμίων κεφάλαιον.

Ζ'. Πόθεν γὰρ, εἰπέ μοι, τοὺς Ἰουδαίους συνέχευε τοὺς ἐν Ἀμασῶν κατοικοῦντας, οὐδέπω τῶν σημείων ἀρξάμενος; πόθεν τοὺς Ἑλληνιστὰς καταπάλαισε; διὰ τί δὲ εἰς Ταρσὸν ἐξεπέμπετο; οὐκ ἐπειδὴ κατὰ κράτος ἐνίκη τῷ λόγῳ, καὶ εἰς τοσοῦτον αὐτοὺς ἤλαυνεν, ὥς καὶ εἰς φόνον παροξυνθῆναι, μὴ φέροντας τὴν ἥτταν; Ἐνταῦθα γὰρ οὐδέπω τοῦ θαυματουργεῖν ἠρξάτο, οὐδ' ἂν ἔχοι τις εἰπεῖν ὅτι ἀπὸ τῆς περὶ τὰ τεράστια δόξης θαυμαστὸν αὐτὸν ἠγοῦντο ὁ οἱ πολλοί, καὶ οἱ μαχόμενοι πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τῆς ὑπολήψεως ἠπηρεάζοντο τοῦ ἀνδρός· τέως γὰρ ἀπὸ τοῦ λέγειν μόνον ἐκράτει. Πρὸς δὲ τοὺς Ἰουδαίους ἐπιχειροῦντας ἐν Ἀντιοχείᾳ πόθεν ἠγωνίζετο καὶ συνεζήτει; Ὁ δὲ Ἀρεοπαγίτης ἐκείνος, ὁ τῆς δεσποτικῆς πόλεως ἐκείνης, οὐκ ἀπὸ δημογορίας μόνης ἠκολούθησεν αὐτῷ μετὰ τῆς γυναικός; Ὁ δὲ Εὐτυχὸς πῶς κατέπεσεν ἀπὸ τῆς θυρίδος; οὐκ ἐπειδὴ μέχρι βαθείας νυκτὸς εἰς τὸν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἀπρησχολεῖτο λόγον; Τί δὲ ἐν Θεσσαλονικῇ καὶ ἐν Κορίνθῳ; τί δὲ ἐν

Ἐφέσῳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ; οὐχ ὅλας ἡμέρας καὶ νύκτας ἀνῆλθικεν ἐφεξῆς εἰς τὴν ἐξηγησιν τῶν Γραφῶν. Τί ἂν τις λέγοι τὰς πρὸς τοὺς Ἐπικουρεῖους διαλέξεις καὶ Στωικοὺς; Εἰ γὰρ ἅπαντα θέλομεν καταλέγειν, εἰς μακρὸν ἐκτεσεῖται μήκος ὁ λόγος. Ὅταν οὖν καὶ πρὸ τῶν σημείων καὶ ἐν μέσοις αὐτοῖς φαίνεται πολλῷ κεχηρμένος τῷ λόγῳ, πῶς ἔτι τολμήσουσιν ἰδιώτην εἰπεῖν τί καὶ ἀπὸ τοῦ διαλέγεσθαι καὶ δημηγορεῖν μάλιστα θαυμασθέντα παρὰ πᾶσι; διὰ τί γὰρ Λυκάονες αὐτὸν ὕπαινον εἶναι Ἐρμῆν; Τὸ μὲν γὰρ θεοὺς αὐτοὺς νομισθῆναι ἀπὸ τῶν σημείων ἐγένετο, τὸ δὲ τοῦτον Ἐρμῆν, οὐ ἔτι ἀπ' ἐκείνων ἐγένετο, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ λόγου. Τίτι δὲ αὐτῶν ἄλλων ἀποστόλων ἐπλεονέκτησεν ὁ μακάριος οὗτος; καὶ πόθεν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἄψαν πολλοὺς ἐν τοῖς ἀπῆ-
 των ἐστὶ στόμασιν; πόθεν οὐ παρ' ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ Ἰουδαίους καὶ Ἑλλήσι μάλιστα πάντων θαυμάζεται; οὐκ ἀπὸ τῆς τῶν ἐπιστολῶν ἀρετῆς, δι' ἣς οὗτος τὰ μόνον πιστοῦς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ ἐκείνου μέχρι τῆς σήμερον γενομένους, καὶ τοὺς μέλλοντας δὲ ἔσεσθαι μέχρι τῆς ἐσχάτης τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ὠφέλησέ τε καὶ ὠφ-
 λήσει, καὶ οὐ παύσεται τοῦτο ποιῶν ἕως ἂν τὸ τῶν ἀνθρώπων διαμνην γένος; Ὡς περ [413] γὰρ τεῖχος ἐξ ἀδάμαντος κατασκευασθὲν, οὕτω τὰς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας τὰ τοῦτου τειχίζει γράμματα· καὶ καθάπερ ἀριστεὺς γενναϊότατος ἔσθηκε καὶ νῦν μέσος, αἰχμαλωτίζων πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ καὶ καθαίρων λογισμοὺς καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα δὲ πάντα ἐργάζεται δι' ὧν ἡμῖν κατέλιπεν ἐπιστολῶν τῶν θαυμασίων καὶ τῆς θεῆς πεπληρωμένον σοφίας. Οὐ πρὸς δογμάτων δὲ μόνον νόθων τε ἀνατροπὴν καὶ γνησίαν ἀσφάλειαν ἐπιτίθει ἡμῖν αὐτοὺς τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ βίου ἐν οὐκ ἐλάχιστον ἡμῖν συντελεῖ μέρος. Τοῦτοις γὰρ ἐν καὶ νῦν οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν προσετώτες χρώμενοι, τὴν ἀγνὴν παρθένον, ἣν ἡμέριστο τῷ Χριστῷ, βυθμίζουσι τε καὶ πλάττουσι, καὶ πρὸς τὸ πνευματικὸν ἄγονται κάλλος. Τοῦτοις καὶ τὰ ἐπισκήπτοντα αὐτῇ νοσήματα ἀποκροῦνται, καὶ τὴν προσγινομένην διατηροῦσι ὑγιάν. Τοιαῦτα ἡμῖν ὁ ἰδιώτης κατέλιπε φάρμακα, τοσαύτην ἔχοντα δύναμιν, ὥν ἴσασιν τὴν πείραν καλῶς οἱ χρώμενοι συνεχῶς. Καὶ ὅτι μὲν πολλὴν αὐτῷ ἐποιεῖτο τοῦ μέρους τούτου σπουδὴν, ἐκ τούτων ὁρίσκει.
 Ἡ'. Ἄκουε δὲ καὶ τῷ μαθητῇ τί φησιν ἐπιστέλλον· Πρώ-
 τε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ. Καὶ τὸν ἀπὸ τούτου καρπὸν προστίθῃ· λέγων· Τοῦτο γὰρ κείων καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου. Καὶ πάλιν· Δούλω δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἡμίονο εἶναι πρὸς πάντα, διδασκῶν, ἀνελ-
 κικον. Καὶ προῖον δὲ φησι· Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς δια-
 θες καὶ ἐπιστεύθης, εἰδὼς παρὰ τίνας ἐμαθες, καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνά-
 μενὰ σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν. Καὶ πάλιν· Πᾶς Γραφῇ θεόπνευστος, φησὶ, καὶ ὠφέλιμος πρὸς δι-
 δασκαλίαν, πρὸς ἐλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδεύειν ἢ τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα ἄριστος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Ἄκουε δὲ καὶ τῷ Τίτῳ περὶ τῆς τῶν ἐπισκόπων καταστάσεως διαλεγόμενος τί προτίθῃ·

* Sic Savil. et plurimi mss. Morel. vero οὗτος.

† Αἱ τὴν λεγιότητα Ἰσοκράτους, αἱ τὴν λεγιότητα Σοκράτους.

* Αἱ ἀπολογία.

† Sic Savil. et aliquot mss. Morel. vero ἦγον.

* Ἐσχάτης deest in plurimi mss.

† Savil. θαυμασίῳ ἐκείνῳ, καὶ.

† Αἱ ἐπιστολῆς.

† Αἱ πρὸς παιδείαν.

culta quoque terra noverat, dum eum saepe periclitantem excipiebat. Omne quippe genus insidiarum tulit, et omnem victoriae modum expertus est, ac neque certaminum neque coronarum finem invenit. Verum nescio quo pacto eo animum appuli, ut virum contumelia afficerem. Gesta quippe ejus omnem sermonem superant, meum vero tantum, quantum nos superant dicendi periti. Attamen ne sic quidem (neque enim ab exitu, sed a voluntate beatus ille nos meitur), non cessabo donec hoc addiderim, quod tanto praestantius est supra dictis, quanto ille praestantior omnibus hominibus. Quid illud est? Post tam multa egregia facinora, post innumeras coronas, in gehennam abire, et aeterno tradi supplicio optavit, ut Judaei, qui ipsum saepe lapidaverant, imo, quantum in ipsis erat, occiderant, salvi essent et ad Christum accederent (Rom. 9. 3). Quis ita Christum amavit? si tamen id amor dicendum est, et non quidpiam amore praestantius. Etiamne igitur nos ipsos cum illo conferemus, post tantam quam caelitus accepit gratiam, post tantam virtutem, quam ex seipso exhibuit? Ecquid illo audacius? Quod autem non adeo idiota fuerit, ut ipsi arbitrantur, id jam commonstrare aggrediar. Hi enim non modo idiotam vocant eum, qui in externarum literarum praestigiis non exercitatus fuerit, sed etiam eum qui pro veris dogmatibus pugnare nesciat: ac recte quidem. At Paulus non utrobique se idiotam profiteatur, sed in horum altero tantum. Et ut id confirmaret, distinctionem accurate posuit, cum diceret, sermone se idiotam esse, sed non cognitione (2. Cor. 11. 6). Sane si Isocratis leporem¹ exigerem, si Demosthenis acumen, si Thucydidis gravitatem, si Platonis sublimitatem, hoc Pauli testimonium in medium asserendum esset. Nunc autem illa omnia missa facio, nec non curiosum illum exteriorum ornatum, nihilque curo dictionem enuntiationemque². Sed esto illum ditione inopem esse, et compositionem nominum simplicem ac remissam, dum ne cognitione et dogmatum accurate idiotam sit; ne ideo, ut ignaviam tegat suam, beato illi quod maximum in bonis est laudemque praecipuam auferat.

7. Paulum non miraculis solum claruisse, sed etiam arte dicendi. — Undenam, obsecro, Judaeos Damascus incolentes confudit (Act. 9. 22), cum nondum miracula edere coepisset? unde Hellenistas item prostravit? quare Tarsum missus est (Ib. v. 29. 30)? nonne quia vi verbi superabat, et in tantum ipsos premebat, ut, se victos esse non ferentes, ad illius necem inflammarentur? Tum enim nondum miracula edere coeperat: neque possit quispiam dicere, multos ipsum ob miraculorum gloriam admirandum habuisse, eosque qui cum eo pugnabant viri existimatione fuisse prostratos: nam ad id usque tempus sermonis vi superabat. Adversus eos autem qui Antiochia judaizare aggrediebantur, quomodo dimicabat disputabatque (Gal. 2. 11)? Areopagita vero ille, superstitiosissimae urbis illius civis, nonne ex sola ejus concione cum uxore sequutus eum est (Act. 17.

34)? Eutychus autem quomodo de fenestra delapsus est (Act. 20. 9)? nonne quia usque ad multam noctem ejus audiendae doctrinae vacabat? Quid vero Thessalonicae et Corinthi? quid Ephesi, et in ipsa Roma? nonne dies noctesque insumebat in exponendis Scripturis? Jam quid dixeris de illius disputationibus cum Epicureis et Stoicis (Id. 17, 18)? Nam si omnia recensere velimus, longius excurret oratio. Cum itaque et ante signa, et in mediis signis ipsum multa dicendi vi usum esse palam sit, quomodo adhuc audeant idiotam dicere eum, qui disputationibus et concionibus magnam sibi apud omnes admirationem conciliavit? Cur Lycaones ipsum Mercurium esse suspicati sunt (Act. 14. 11)? Nam quod dii esse putarentur, id ex signis efficiebatur; quod vero Paulum Mercurium esse putarent, id non signorum, sed eloquentiae causa evenit. Quare beatus ille vir praerogativam inter ceteros apostolos habuit? unde per totum orbem multus in omnium ore versatur? Quare non apud nos modo, sed et apud Judaeos et Graecos maxime omnium admirationi habetur? nonne ex Epistoliarum virtute, qua non iis solum, qui nunc erant, fidelibus, sed etiam iis, qui ab illo tempore in hunc usque diem fuere, et iis qui post futuri sunt usque ad novissimum Christi adventum, profruit profuturusque est, nec juvandi finem faciet, donec humanum genus permanserit? Quemadmodum enim murus ex adamante constructus, sic scripta ejus universas orbis Ecclesias circummuniunt: ipseque instar fortissimi athletae stat etiamnum medius, captivam ducens omnem cogitationem in obedientiam Christi, et destruens omnem celsitudinem elevantem se contra cognitionem Dei (2. Cor. 10. 5). Haec porro omnia operatur per admirandas illas Epistolas divina plenas sapientiae, quas reliquit nobis. Neque solum ad dogmata spuria confutanda germanaque tutanda idonea sunt ejus scripta, sed etiam ad bonam vitam instituendam non minimae utilitatis sunt. Horum enim subsidio hodieque Ecclesiarum praefecti utentes virginem castam, quam ille Christo adaptavit (2. Cor. 11. 2), concinnant efformantque, et ad spirituatem pulchritudinem deducunt. His item irruentes in illam morbos depellunt, partemque sanitatem conservant. Talia nobis idiotae remedia reliquit, tanta virtute praedita, quorum experientiam habent qui illis frequenter utuntur. Quod autem ille hac in parte magnam sollicitudinem posuerit, hinc palam est.

8. Paulum id a nobis quoque velle exerceri. — Audi vero quid in Epistola sua discipulo dicat: Attende lectioni, exhortationi, doctrinae; cujus rei fructum adjicit, dicens: Hoc enim faciens, et teipsum saluum facies, et eos qui te audiunt (1. Tim. 4. 16). Ac rursus, Servum Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem (2. Tim. 2. 24). Ac progressus ait: Tu vero permane in iis, quae didicisti et credita sunt tibi, sciens a quo didiceris, et quia ab infantia sacras literas nosti, quae te possint instruere ad salutem (Id. 3. 14. 15). Ac rursus, Omnis scriptura divinitus inspirata, inquit, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in

¹ Alii Isocratis facundiam; alii, socratis facundiam.

² Alii, avolectumque.

iusilitia, ut perfectus sit homo Dei (2. Tim. 3. 16). Audi item quid Tito de episcoporum constitutione disserens declaret : *Oportet enim, inquit, episcopum amplecti eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, ut possit eos, qui contradicunt, arguere* (Tit. 1. 9). Qui ergo idiota, ut hi dicunt, contradicentes arguere et refranare poterit? Quorsum attendere lectioni et Scripturis, si ea nobis ignorantia amplectenda est? Hæc obtentus sunt et prætextus, ac segnitiei ignaviaque excusationes. Verum, inquires, hæc episcopis præcipiuntur : nam de episcopis nobis jam est sermo. Quod autem et subditis idipsum conveniat, audi quid in alia Epistola aliis dicat : *Verbum Christi habet in vobis abundanter in omni sapientia* (Coloss. 3. 16); ac rursum : *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere* (Id. 4. 6). Jam quod velit ad respondendum esse paratos, id omnibus dicitur (1. Petr. 3. 15). Ad Thessalonicenses vero, *Edificate, inquit, alterutrum, sicut et facitis* (1. Thess. 5. 11). Cum autem de sacerdotibus verba facit, *Qui bene præsunt presbyteri*, inquit, *duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina* (1 Tim. 5. 17). Etenim hic est perfectissimus doctrinæ terminus, cum et operibus et dietis suis discipulos in beatam a Christo institutam vitam deducunt. Neque enim facta sufficiunt ad docendum. Non meus est sermo, sed ipsius Servatoris : *Qui enim, ait, fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur* (Matth. 5. 19). Nam si facere idem esset quod docere, superflue secundum illud adderetur; satis enim fuisset dixisse tantum, *Qui fecerit*. Nunc vero quod inter utrumque distinguat, ostendit, alias esse operum partes, alias sermonis, adque perfectam ædificationem unum altero indigere. Annon audis quid Ephesiorum presbyteris dicat vas illud electum Christi? *Propter quod, inquit, vigilate, memoria retinentes, quoniam per triennium non cessavi, cum lacrymis monens unumquemque vestrum*

(Act. 20. 31). Nam quid opus lacrymis, vel verbis commonitoriis, vita in illo apostolica ita fulgente? Sed ad præceptorum observationem id nobis admodum conferre possit; neque enim ipsum solum omnia præstare posse dixerim.

9. *Quantum damnum ex ignorantia episcoporum.* — Cum autem de dogmatibus certamen fuerit, omnesque ab iisdem Scripturis dimicaverint, quam vim hie vitæ institutum exhibere possit? Quid utilitatis sudores multi afferant, cum post tantos illos labores ex magna sua imperitia quis in hæresim lapsus, ab Ecclesiæ corpore abscissus fuerit? quod quidem scio multis accidisse. Quod lucrum ipsi ex tolerantia? Nul- lum : sicut nec ex sana fide, si vita corrupta fuerit. His sane de causis harum concertationum maxime omnium peritum esse oportet, eum qui aliorum docendorum munus sortitus est. Nam etiamsi totus ipse perstet, nihil ab adversariis lusus, at subditorum simpliciorum multitudo, cum viderit ducem superatum nihil posse adversariis opponere, non infirmitatem ejus, sed dogmatis imbecillitatem prostratam esse putabunt : atque ob unius imperitiam multus populus in extremam perniciem dejicitur. Etiamsi enim se non adversariorum in partes recipiant, attamen de quibus confidere poterant, de iisdem dubitare coguntur : et iis, quæ cum inconcussa fide adierant, cum eadem jam firmitate adhærere non possunt : sed tanta tempestas eorum inest animis, idque ex doctoris tui clade, ut in naufragium tandem pessimum desinant. Quanta vero perniciës, quantusque ignis in miserum caput illius pro singulis pereuntibus coercervetur, non opus est ut a me discas, cum omnia accurate scias. Hocce igitur est arrogantia, hocce vanæ gloriæ, quod noluerim tot hominum perniciës causa esse, et mihi majus attrahere supplicium, quam id quod repositum est? Ecquis hæc dixerit? nemo, nisi frustra criminari, et in alienis calamitatibus philosophari velit.

LIBER QUINTUS.

HÆC INSUNT LIBRO QUINTO :

- I. Multum laboris ac studii adhibendum in homiliis populis concinnandis.
- II. Huic muneris deputatos laudes spernere, ac dicendi peritos esse debere.
- III. Nisi utroque sacerdos sit præditus, inutilem populo fore.
- IV. Invidiam contemnere oportere.
- V. Erudito plus studii et diligentia opus esse, quam inrudito.
- VI. Judicium multitudinis imperitæ neque omnino contemnendum, neque omni ex parte curandum esse.
- VII. Sermones omnes eo, ut Deo tantum placeatur, dirigendos esse.
- VIII. Qui non sit laudis contemptor, ei multa gravia esse sustinenda.

1. *Multum laboris in homiliis concinnandis.* — Quanta sit doctore experientia opus ad certamina pro veritate suscipienda, sat a nobis demonstratum esse puto. Aliud præterea dicendum restat, quod est infinitorum causa periculorum; imo vero non illud

esse causam dixerim, sed eos qui illo probe uti nesciunt : quandoquidem res ipsa et salutis et multorum bonorum conciliatrix est, dum a viris probis et diligentibus administratur. Quid illud est? Labor multus in disputationibus publice ad populum habendis insumptus. Primum enim magna subditorum pars nolunt eos qui loquuntur, in præceptorum habere loco; sed, discipulorum ordinem supergressi, eorum conditionem usurpant, qui in externorum theatris certamina spectaturi sedent. Ac quemadmodum ibi multitudo in contraria studia scinditur, aliis huic, aliis illi faventibus : ita et hic divisi, alii ad hujus, alii ad illius partes transeunt, vel ad gratiam vel ad odium : aures dicentibus accommodantes. Neque id solum molestum est, sed et aliud quiddam non levius. Nam si quem contingat partem aliquam eorum,

* sic quidam Mss. Editi vero *ad gratiam et ad odium.*

Δεῖ γὰρ, φησὶν, εἶναι τὸν ἐπίσκοπον ἀντερχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδασχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατός ᾖ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. Πῶς οὖν ἰδιώτης τις ὢν, ὡς οὗτοι φασί, τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν δύνησεται καὶ ἐπιστομίζειν; Τίς δὲ χρεῖα προσέχειν δι' ἀναγνώσει καὶ ταῖς Γραφαῖς, εἰ ταύτην δεῖ τὴν ἰδιωτείαν ἀσπάσθαι; Σκῆψεις ταῦτα καὶ προφάσεις*, καὶ ῥηθυμίας καὶ ὄκνου προσήματα. Ἀλλὰ τοῖς ἱερεῦσι, φησὶ, ταῦτα διατάσσεται· καὶ γὰρ περὶ ἱερῶν ἡμῖν ὁ λόγος νῦν. Ὅτι δὲ καὶ τοῖς ἀρχομένοις, ἄκουε τί πάλιν ἐτέρους ἐν ἐτέρᾳ Ἐπιστολῇ παραινεῖ. Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖται ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ. Καὶ πάλιν· Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι ἁλατι ἡρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ἐν ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι. Καὶ τὸ πρὸς ἀπολογία ἐτοιμούς εἶναι ἅπαντες εἴρηται. Θεσσαλονικεῦσι δὲ ἐπιστέλλων, Οἰκοδομεῖτε, φησὶ, εἰς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε. Ὅταν δὲ περὶ ἱερῶν διαλέγηται, Οἱ καλῶς πρεσβύτεροι πρεσβύτεροι διαπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ τελειώτατος [414] τῆς διδασκαλίας ὅρος^β, ὅταν καὶ δι' ὧν πράττουσι, καὶ δι' ὧν λέγουσι, τοὺς μαθητευομένους ἐνάγῃσι πρὸς τὸν μακάριον βίον. ἐν ᾧ Χριστὸς διατάξαιτο. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ ποιεῖν πρὸς τὸ διδάσκειν. Καὶ οὐκ ἔμδς ὁ λόγος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος· Ὅς γὰρ ἂν, φησὶ, ποιῆση καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται. Εἰ δὲ τὸ ποιῆσαι διδάξαι ἦν, περιττὸς τὸ δεύτερον ἔκειτο· καὶ γὰρ ἥρκει εἰπεῖν, Ὅς ἂν ποιῆση μόνον· νῦν δὲ τῷ διελεῖν ἀμφοτέρω δεικνυσὶν ὅτι τὸ μὲν τὸν ἐργῶν ἐστὶ, τὸ δὲ τοῦ λόγου, καὶ ἀλλήλων δέεται· ἐκάτερα πρὸς τελείαν οἰκοδομήν. Ἡ οὐκ ἀκούεις τί φησὶ τοῖς πρεσβυτέροις Ἐφεσίῳ τὸ τοῦ Χριστοῦ σκέυος τὸ ἐκλεκτόν· Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπανοσμήν μετὰ θαυρόων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Τίς γὰρ χρεῖα τῶν θαυρόων, ἢ τῆς διὰ τῶν λόγων νουθεσίας,

* Alii σκῆψας ταῦτα, καὶ πρόφασιν.

^β Unus cod. ὁ τελειώτατος τῆς παιδείας τρόπος.

τοῦ βίου οὕτως αὐτῷ λάμποντος τοῦ ἀποστολικοῦ; Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὴν τῶν ἐντολῶν ἐργασίαν δύναται ἂν ἡμῖν οὗτος πολὺ συμβαλέσθαι μέρος· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖ μόνον αὐτὸν τὸ πᾶν κατορθοῦν φαῖναι ἂν.

Θ'. Ὅταν δὲ ὑπὲρ δογμάτων ἀγῶν κινήται, καὶ πάντες ἀπὸ τῶν αὐτῶν μάχωνται Γραφῶν, ποῖαν ἰσχὺν ὁ βίος ἐνταῦθα ἐπιδείξει διυρήσεται; Τί τῶν πολλῶν ὄφελος ἰδρώτων, ὅταν μετὰ τοὺς μόχθους ἐκείνους ἀπὸ τῆς πολλῆς τῆς ἀπειρίας εἰς αἵρεσιν ἐκπεσὼν ἀποσινοῖ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας; ὅπερ οἶδα πολλοὺς παθόντας ἐγὼ. Ποῖον αὐτῷ κέρδος τῆς καρτερίας; Οὐδέν· ὥσπερ οὖν οὐδὲ ὕγιος πίστεως, τῆς πολιτείας διεσφαρμένης. Διὰ δὲ ταῦτα μάλιστα πάντων ἐμπειρον εἶναι δεῖ τῶν τοιούτων ἀγῶνων τὸν διδάσκειν τοὺς ἄλλους λαχόντα. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὸς ἔστηκεν ἐν ἀσφαλείᾳ, μὴδὲν ὑπὸ τῶν ἀντιλεγοντῶν βλαπτόμενος, ἀλλὰ τὸ τῶν ἀφελεστέρων πλήθος, τὸ ταττόμενον ὑπ' ἐκείνῳ, ὅταν ἴδῃ τὸν ἡγούμενον ἡττηθέντα, καὶ οὐδὲν ἔχοντα πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας εἰπεῖν, οὐ τὴν ἀσθένειαν τὴν ἐκείνου· τῆς ἡττης, ἀλλὰ τὴν τοῦ δόγματος αἰτιῶνται σαθρότητα· καὶ διὰ τὴν τοῦ ἐνὸς ἀπειρίαν ὁ πολὺς λεῶς εἰς ἔσχατον ὀλεθρον καταφέρεται. Κἂν γὰρ μὴ πάντῃ γίνωνται τῶν ἐναντιῶν, ἀλλ' ὅμως ὑπὲρ ὧν θαρρῆν εἶχον ἀμφιδόλαιον ἀναγκάζονται, καὶ οἷς μετὰ πίστεως προσήσαν ἀκλινοὺς, οὐκ ἔτι μετὰ τῆς αὐτῆς δύνανται προσέχειν στερόβότητος· ἀλλὰ τοσαύτη ζάλη ταῖς ἐκείνων εἰσοικίζεται ψυχῇ; ἀπὸ τῆς ἡττης τοῦ διδασκάλου, ὡς καὶ εἰς ναυάγιον τελευτῆσαι τὸ κακόν. Ὅσος δὲ ὀλεθρος, καὶ ὅσον συνάγεται πῦρ εἰς τὴν ἀθλίαν κεφαλὴν ἐκείνου καθ' ἕκαστον τῶν ἀπολλυμένων τούτων, οὐδὲν δεῖσθαι παρ' ἐμοῦ μαθεῖν, ἅπαντα αὐτῷ εἰδῶς ἀκριβῶς. Τοῦτο οὖν ἀπονοίας, τοῦτο κενοδοξίας, τὸ μὴ θελῆσαι τοσούτοις ἀπωλείας αἰτίον γενέσθαι, μὴδὲ ἑμαυτῷ μέζονα προξενῆσαι τιμωρίαν τῆς νῦν ἀποκειμένης ἐκεῖ; Καὶ τίς ἂν ταῦτα φῇσιν; Οὐδεὶς, πλην εἰ μὴ τις μάτην μέμψασθαι βούλοιοτο, καὶ ἐν ταῖς ἀλλοτρίαις φιλοσοφεῖν συμφοραῖς.

^ε Alii οὐ τὴν ἀσθένειαν αὐτὴν ἐκείνου.

ΛΟΓΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ.

[415] ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΠΕΜΠΤῳ ΛΟΓῳ.

* Ὅτι πολλοὶ πόνοι καὶ σπουδαίαι αἰ ἐν τῷ κοινῷ ὀφείλονται δύναιτο.

^β Ὅτι τὸν εἰς τοῦτο τιταρμένο· καὶ ἱεροκλίου ὑπερβόλῃ, καὶ δυνάσται αἰτοῦ.

^γ Ὅτι ἐν μὲν ἀμφοτέρω ἔχῃ, ἀρχητος ἵσται τῷ πληθὲ.

^δ Ὅτι μάλιστα βρακύνει τοῦτον διὰ καταρροῦν.

^ε Ὅτι ὁ λόγος εἰδῶς αἰσινος δύναιτο σπουδῆς, ἢ ὁ ἀρετῆς.

^ς Ὅτι τῆς ἀρετῆς τῶν πολλῶν φέρων οὐκ ἐπὶ πάντῃ καταρροῦν, οὐκ ἐπὶ πάντῃ φρονεῖν δεῖ.

^ζ Ὅτι πρὸς τὸ πρὸς θεῷ ἀρετῶν μόνον δεῖ τοὺς λόγους βραβεῖν.

^η Ὅτι ὁ μὴ καταρροῦν ἱστικῶν πολλὰ ὑπερβόλῃ δύναιτο.

α'. Ὅσης μὲν ἐμπειρίας τῷ διδασκάλῳ δεῖ πρὸς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀγῶνας, ἱκανὸς ἡμῖν ἀποδέδεικται· ἔχω δέ τι καὶ πρὸς τούτους ἕτερον μυρίων αἰτίων κινδύνων εἰπεῖν. Μᾶλλον δὲ οὐκ ἐκεῖνο εἰποίμι ἂν αἰτίων ἰγῶν, ἀλλὰ τοὺς οὐκ εἰδότες αὐτῷ χρῆσθαι· α καλῶς·

* Alii χρῆσασθαι.

^β Ita mss. quidam; ed. πρὸς χάριν καὶ πρὸς.

λεγόντων μέρος τι τῶν ἐτέρους πονηθέντων ἐνούηται τοῖς λόγοις αὐτοῦ, πλείονα τῶν τὰ χρήματα κλεπόντων ὀφίσταται ὀνειδῆ· πολλάκις δὲ οὐδὲ λαβὼν παρ' οὐδενὸς οὐδὲν, ἀλλ' ὑποπτευθεὶς μόνον, τὰ τῶν ἐλαυρότων ἐπαθεν.^α Καὶ τίς τῶν ἐτέρους πεπνημένων· αὐτὸν τοῖς εὐρήμασι τοῖς ἑαυτοῦ συνεχῶς χρῆσασθαι οὐκ ἐνι. Οὐ γὰρ πρὸς ὠφέλειαν, ἀλλὰ πρὸς τέρψιν ἀκούειν εἰβίσθησαν οἱ πολλοί, καθάπερ τραγωδῶν ἢ κιθαριῶν καθήμενοι δικασταί. Καὶ ἡ τοῦ λόγου δύναμις, ἣν ἐξεβάλομεν νῦν, οὕτως ἐνταῦθα γίνεται ποθεινὴ, ὥς οὐδὲ τοῖς σοφισταῖς, ὅταν πρὸς ἀλλήλους ἀγωνίζεσθαι ἀναγκάζονται.

β'. Γενναίος οὖν δεῖ κἀνταῦθα ψυχῆς, καὶ πολὺ τὴν ἡμετέραν ὑπερβαίνουσας σμικρότητα, ἵνα τὴν ἄτακτον καὶ ἀνορελὴ τοῦ πλήθους ἡδονὴν κολάζῃ. [416] καὶ πρὸς τὸ ὠφελιμώτερον μεταβαίνει δύνανται τὴν ἀκράσιν, ὥς οὕτω τὸν λαὸν ἐπεσθαι καὶ εἶκιν, ἀλλὰ μὴ αὐτὸν ταῖς ἐκείνων ἀγεσθαι ἐπιθυμίαις. Τοῦτου δὲ οὐδ' αὖτως ἐστὶν ἐπιθυεῖν, ἀλλ' ἢ διὰ τοῦτον τοῖν δυοῖν, τῆς τε τῶν ἐπαίνων ὑπεροφίας, καὶ τῆς ἐν τῷ λέγειν δυνάμεως. Ἐν γὰρ τὸ ἕτερον ἀπῆ, τὸ λειπόμενον ἀχρηστον γίνεται· τῇ διαξέσει θατέρου. Ἄν τε γὰρ ἐπαίνων ὑπερορῶν^β μὴ προσφέρῃ διδασκαλίαν τὴν ἐν χάριτι καὶ ἁλκιῇ ἡρτυμένην, εὐκαταφρόνητος ὑπὸ τῶν πολλῶν γίνεται, οὐδὲν ἀπὸ τῆς μεγαλοψυχίας κερδάνας ἐκείνης· ἂν τε τοῦτο καλῶς κατορθώσας τὸ μέρος, τῆς ἀπὸ τῶν κρότων δόξης ἡττώμενος τύχῃ, εἰς ταῦτον πάλιν περιίσταται τὰ τῆς ζημίας αὐτῷ τε καὶ τοῖς πολλοῖς, πρὸς χάριν τῶν ἀκούοντων μᾶλλον, ἢ πρὸς ὠφέλειαν λέγειν μελετῶντι διὰ τὴν τῶν ἐπαίνων ἐπιθυμίαν. Καὶ καθάπερ ὁ μήτε πάσχων τι πρὸς τὰς εὐφημίας, μήτε λέγειν εἰδὼς οὐτε εἶκει^γ ταῖς τοῦ πλήθους ἡδοναῖς, οὕτε ὠφελεῖν ἀξιόλογόν τινα δύναται ὠφέλειαν τῷ μηδὲν ἔχειν εἰπεῖν· οὕτω καὶ ὁ τῷ πόθῳ τῶν ἐγκωμίων ἐλκόμενος, ἔχων ἀπ' ὧν ἀμείνους ἐργάσασθαι δυνήσεται τοὺς πολλοὺς, ἀντὶ τούτων παρέχει τὰ τέρψαι δυνάμενα μᾶλλον, διὰ τούτων τοὺς ἐν τοῖς κρότοις θορυβόους κύνουμενος.

γ'. Ἀμφοτέρωθεν οὖν ἰσχυρὸν εἶναι τὸν ἀριστον ἀρχοντα δεῖ, ἵνα μὴ θατέρῳ θάτερον ἀνατρέπηται. Ὅταν γὰρ ἀναστὰς ἐν τῷ μέτῳ, λέγῃ τὰ τοὺς βράθυμους ζῶντας ἐπιστῦφαι δυνάμενα, εἴτα προσπαίῃ καὶ διακόπτηται, καὶ ὑπὸ τῆς ἐνδεείας ἐρυθριᾷ ἀναγκάζηται, διεβρύχῃ τὸ κέρδος τῶν λεγθέντων εὐθείας. Οἱ γὰρ ἐπιτιμηθέντες ἀλγούντες τοῖς εἰρημίοις, καὶ οὐκ ἔχοντες αὐτὸν ἐτέρως ἀμύνασθαι, τοῖς τῆς ἀμαθίας αὐτὸν βάλλουσι σκώμμασι, τοῦτοις οἰόμενοι τὰ ἑαυτῶν συσκιάζειν ὀνειδῇ. Διὸ χρὴ, καθάπερ τινὰς ἡνίοχον ἀριστον, εἰς ἀκριβείαν τούτων, ἀμφοτέρων ἦκειν τῶν καλῶν^δ, ἵνα ἀμφοτέρα πρὸς τὸ δέον αὐτῷ μεταχειρίζεται ἑξῆ. Καὶ γὰρ ὅταν αὐτὸς ἀνεπίληπτος ἅπασι γένηται, τότε δυνήσεται μεθ' ὅσης βούλεται ἐξουσίας καὶ κολάζειν καὶ ἀνέναι τοὺς ὑπ' αὐτῷ ταπτομένους ἅπαντας· πρὸ δὲ τούτου οὐκ εὐμαρὲς ταῦτα ποιεῖν. Τὴν δὲ μεγαλοψυχίαν οὐ μέχρι τῆς τῶν ἐπαί-

νῶν ὑπεροφίας δεικνύσθαι^ε χρὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ παραιτέρω προάγειν, ἵνα μὴ πάλιν ἀτελὲς ἢ τὸ κέρδος.

δ'. Τίνος οὖν δεῖται καὶ ἐτέρου καταφρονεῖν; Βασκανία καὶ φθόνου. Τὰς δὲ ἀκαίρους κατηγοροῖται (καὶ γὰρ ἀνηχητὸν τὸν προσετώτα μέμφεις ὑπομένειν ἀλόγους) οὐκ ἀμέτρως δεδοικέναι καὶ τρέμειν, οὕτε ἀπλῶς παρορῇ καλὸν· ἀλλὰ χρὴ, κἂν ψευδεῖς τυγχάνωσιν οὐσαι, κἂν παρὰ τῶν τυχόντων ἡμῶν ἐπάγονται, πειρᾶσθαι σθενύναι ταχέως αὐτάς. Οὐδὲν γὰρ οὕτως αὖξει φήμη πονηρὰν τε καὶ ἀγαθὴν, ὥς τὸ πλήθος τὸ ἄτακτον· ἀσάνιστος γὰρ καὶ ἀκούειν καὶ ἐκλαλεῖν^ς εἰσθός, ἀπλῶς τὸ ἐπελθὼν ἅπαν φθέγγεται, τῆς ἀληθείας οὐδένα ποιοῦμενον λόγον. Διὰ ταῦτα οὐ δεῖ τῶν πολλῶν καταφρονεῖν, ἀλλὰ ἀρχομένας εὐθείας ἐκκλίνειν τὰς ὑποφίας τὰς πνηρὰς, [417] πείθοντα τοὺς ἐγκαλοῦντας, κἂν ἀλόγῳ· τοῖς πάντων εἶεν, καὶ μηδὲν ὅπως ἐλλείπειν τῶν ἀπάντων δυνάμενον δόξαν οὐκ ἀγαθὴν^ε. ἦν δὲ, πάντα ποιοῦντων ἡμῶν, μὴ θέλωσιν οἱ μεμφόμενοι πείθεσθαι, τὸ τηλικαῦτα καταφρονεῖν. Ὡς ἐν φθῶντι τις ταπεινούσθαι τοῖς σαρπτόμασι· τοῖς, οὐ δυνήσεται ποτε γενναῖόν τι καὶ θαυμαστὸν ἀποτελεῖν· ἢ γὰρ ἀθυμία καὶ αἱ συνεχῆς φροντίδες δεῖναι καταβαλεῖν ψυχῆς δύναμιν, καὶ εἰς ἀσθένειαν καταγαγεῖν τὴν ἐσχάτην. Οὕτως οὖν χρὴ τὴν ἱερέα διακεῖσθαι πρὸς τοὺς ἀρχομένους, ὥσπερ ἂν τις πατὴρ πρὸς παῖδας ἅγαν νηπίους διακείτο· καὶ καθάπερ ἐκείνων οὕτε ὕβριζόντων, οὕτε πληττόντων, οὐκ ὀδυρομένων ἐπιστρεφόμεθα, ἀλλ' οὐδὲ ἥνικα ἂν γελῶν καὶ προσχαίρων ἡμῶν, μέγα ἐπὶ τούτῳ φρονούμεν· καὶ οὕτω καὶ τούτων ἡμῶς ταῖς ἐπαίνοισι ἐξογκοῦσθαι, μήτε καταπίπτειν τοῖς ψόγοις^η, ὅταν ἀκαίρως γίνονται παρ' αὐτῶν. Καλεπὸν δὲ τοῦτο, ὧ μακάριε, τάχα δὲ οἶμαι, καὶ ἀδύνατον. Τὸ γὰρ μὴ χαίρειν ἐπαινούμενον, οὐκ οἶδα εἰ τινι ἀνθρώπων ποτὲ κατώρθωται· τὸν δὲ χαίροντα εἰκόξ καὶ ἐπιθυμεῖν ἀπολαύειν αὐτῶν· τὸν δὲ ἀπολαύοντα ἐπιθυμοῦντα πάντως καὶ ἐν ταῖς τούτων ἀποτυχίαις λυπεῖσθαι καὶ ἐκκλίνειν καὶ ἀνιδεῖσθαι καὶ ἀλγεῖν^θ ἀνέτη. Ὅσπερ γὰρ οἱ γαννύμενοι τῷ πλουτεῖν, ἥνικα ἔκ καταπέσων εἰς πέναν, ἀχθονται, καὶ οἱ τρυφᾷν εὐχόμενοι οὐκ ἂν ἀνάσχοιντο ζῆν εὐτελῶς· οὕτω καὶ οἱ τῶν ἐγκωμίων ἐρῶντες, οὐκ ὅταν ψέγωνται μόνον εἰκῇ, ἀλλὰ καὶ ὅταν μὴ ἐπαινῶνται συνεχῶς, καθάπερ λιμῶν τοι διαφθείρονται τὴν ψυχὴν, καὶ μάλιστα ὅταν αὐτοῖς ἐντροφέντες τύχωσιν, ἢ καὶ ἐτέρους ἐπαινουμένους ἀκούωσιν. Τὸν δὲ μετὰ ταύτης τῆς ἐπιθυμίας εἰς τὸν τῆς διδασκαλίας ἀγῶνα παρελθόντα πῶσα πράγματα καὶ πῶσας ἔχειν οἶει τὰς ἀλγυθίας; Οὕτε τὴν θάλατταν ἐστὶ κυμάτων ἐκτός εἶναι ποτε, οὕτε τὴν ἐκείνου ψυχὴν φροντίζον καὶ λύπης.

ε'. Καὶ γὰρ ὅταν πολλὴν ἐν τῷ λέγειν δύναμιν ἔῃ (τοῦτο δὲ ἐν ὀλίγοις εὖροι τις ἂν), οὐδὲ οὕτω τοῦ πονεῖσθαι διηνεχὺς ἀπῆλλακται. Ἐπειδὴ γὰρ οὐ φύσεως, ἀλλὰ μαθήσεως τὸ λέγειν, κἂν εἰς ἄκρον αὐτοῦ τις ἀφίκηται, τότε αὐτὸν ἀφίησιν ἔρημον, ἂν μὴ συνεχῇ σπουδῇ καὶ γυμνασίᾳ ταύτην θεραπεύῃ τὴν δύναμιν. Ὡς τοῖς σφωτέροις μᾶλλον, ἢ τοῖς ἀμαθεστέροις μεζῶν ὁ πόνος.

^α Alios πέπονθε.

^β Unus ἐπαίνων ὑπεροφίας καὶ τῆς ἐν τῷ λέγειν δυνάμεως ὑπερορῶν. Ibid. alii προσφέρῃ, alii προσφέρῃ. Infra alii δόξης ἡττών.

^γ Alii οὕτε εἶκειν.

^δ Savil. et aliquot mss. ἀμφοτέρων ἐκλαλεῖν τῶν καλῶν.

^ε Alii ἐπιδείκνυσθαι. Infra alii δεῖ καὶ ἐτέρου. Paulo post alii ἀκαίρως κακηγορίας, unus κακούργιας.

^ς Alii ἐκλαλεῖν.

^θ Alii οὐκ ἀληθῆ.

^η Post ψόγοις alii addunt δεῖ.

^θ Alii ἀλγεῖν.

quæ ab aliis elaborata sunt, concioni suæ intexere, pluribus, quam qui pecunias suffurantur, opprobriis oneratur. Sæpe vero nihil ab aliis mutuatus, sed in ejus rei tantum suspicionem veniens, paria patitur ac si deprehensus fuisset. Ecquid dico eorum, quæ ab aliis elaborata fuerint? certe ne illi quidem licet inventis suis assidue uti : non enim ad utilitatem, sed ad voluptatem plurimi audire solent : quemadmodum qui de tragædis vel de citharædis judicaturi sedent. Atque adeo dicendi vis illa, quam nuper explodebamus, ita desiderabilem nunc se præbet, ut ne in sophistis quidem, cum mutuo altercari coguntur, tanta requiratur.

2. *Doctrina præditus sit, et laudes spernat oportet concionator.* — Generoso itaque hic opus est animo, qui nostram exiguitatem longe superet, ut inordinatam illam infructuosamque vulgi voluptatem compe-scat, et auditum eorum ad utiliora transferat : ita ut populus ipsum sequatur, ipsique morem gerat, sed non ille secundum vulgi cupidinem feratur. Id vero nullo modo consequi possis, nisi hoc utrumque ad-fuerit, laudum contemptus, et vis dicendi. Nam si alterum absit, aliud ab altero disjunctum inutile effici-tur. Etenim si laudes aspernans ¹ non proferat do-ctrinam gratia et sale conditam (Col. 4. 6), despicibilis apud multos evadit, nihil lucri ex illa animi magni-tudine referens ; sin hac parte strenue se gerens a populari aura vincatur, tum ipsi, tum populo id ipsum accidit detrimenti, cum ex laudum cupidine eo ducatur, cum ad gratiam magis quam ad utilitatem auditorum concionari studeat. Ac quemadmodum, qui nec laudibus movetur, nec dicendi vi præditus est, is neque vulgi voluptatibus cedere, neque tan-tillam utilitatem ob imperitiam loquendi afferre po-test. ita qui laudum amore capitur, nactus eam fa-cultatem, qua multos ad meliorem frugem reducere possit, mavult tamen delectabilia proferre, dum po-pulares in plaudendo tumultus lucretur.

3. *Utrolibet deficiente, inutilis populo erit.* — Is itaque qui optimus populi ductor futurus sit, utrum-que fortiter teneat oportet, ut ne alterum altero ever-tatur. Cum enim in medio surgens ea dixerit, quæ ignavos perstringere possint, si deinde labatur et decidat, ac præ dicendi inopia erubescere cogatur, jam dictorum lucrum statim effluit. Nam qui corri-piuntur, dum de dictis dolent, nec se alio modo ul-cisci possunt, ignorantiam ipsi exprobrant, hæc pu-tantes se ratione opprobria tegere sua. Quamobrem oportet eum ceu aurigam optimum inter duas illas virtutes accurate procedere, ut utramque rite tractare possit. Etenim cum ille se apud omnes inculpatum præstiterit, tunc quanta potestate voluerit, subditos suos omnes pro lubito vel castigare, vel remissius tractare poterit. Hoc nisi prius agatur, haud factu id facile fuerit. Animi porro magnitudinem non in lau-dum contemptu tantum exhibere par est, sed ulterius

progrediendum, ne imperfectum lucrum accedat.

4. *Invidiam contemnendi oportet.* — Quodnam igitur aliud contemnendum est? Livor et invidia. Intempe-stivas autem accusationes ¹ (necesse quippe est an-tistitem absurdas etiam reprehensiones sustinere) neque admodum timere formidareque, neque prorsus negligere convenit : sed etiamsi illæ falsæ sint, etiamsi a plebeis offerantur, statim eas extinguere conandum est. Nihil enim ita famam seu bonam, seu malam auget, ut incompositum vulgus : cum enim sine examine et audire et garrire ² soleat, temere quidquid occurrit loquitur, nulla prorsus veri ratione habita. Quamobrem non oportet vulgus contemnere, sed pravæ suspensiones statim ab initio excindere, accusatores de contrario persuadendo, etiamsi illi a ratione alienissimi sint : demum nihil retro relinquere convenit, quod pravam ³ opinionem delere possit : sin vero, postquam omnia præstiterimus, nolint ac-cusatores morem gerere, tunc contemptu opus erit. Quandoquidem si quis casibus hujusmodi animo de-jiciatur, is numquam poterit quidpiam generosi vel admirandi præstare. Nam mœror animi assidueque sollicitudines animi vim prosternere possunt, et in extremam imbecillitatem deducere. Sic igitur oportet sacerdotem erga subditos affectum esse, ut pater est erga tenerrimos filios : ac quemadmodum illis nec insolescentibus, nec pereutientibus, nec fletibus commovemur, sed neque cum nos effusis eachinnis irriserint, admodum curamus, ita nec horum vel lau-dibus intumescere, vel vituperiis dejici oportet, cum hæc illi intempe-tive faciunt. Grave illud est, o vir beate, imo tale fortasse puto, quod præstari non pos-sit. Siquidem laudatum hominem non gaudere, nec scio an cuiquam vel magna virtute prædito acciderit. Gaudentem vero necesse videtur id desiderare unde gaudio fruitur, desiderantem porro gaudio frui, prorsus necesse est, si id non consequatur, dolere, tor-queri, cruciari, ac mœrore affici. Quemadmodum enim ii, qui in divitiis lætantur, si quando in pauper-tatem decidunt, ægre ferunt : et qui delicatis cibis assueverunt, numquam patientur tenui uti victus ra-tione : sic et laudis amatores, non modo cum temere vituperantur, sed etiam cum non assidue laudantur, ceu fame quadam contabescunt ; maxime si in ipsis laudibus educati fuerint, aut si alios laudari audierint. Qui vero cum tali cupidine in doctrinæ certamen de-scenderit, quam multis illum negotiis, quam multis doloribus obnoxium fore putas? Neque mare umquam potest fluctibus carere, neque illius animus sollicitu-dine et mœstitia.

5. *Erudito plus studii et diligentiae opus esse, quam inerudito.* — Nam si is fuerit magna dicendi vi prædi-tus (hoc autem in paucis invenitur), ne sic quidem ab assiduo animi mœrore vacuus erit. Etenim cum elo-quentiam non natura, sed disciplina pariat, licet ad summum ejus apicem quis pervenerit, ab illa certe

¹ Unus habet, Etenim si, laudum superbia et potentia in dicendo spector.

¹ Alii, intempestivas injurias; unus, malitias.

² Alii, vituperare.

³ Alii, non temere.

destituitur, nisi assiduo studio et exercitatione illam excoluerit: ita ut magis peritioribus, quam imperitioribus sit laborandum. Neque enim par jactura utrosque, sinegredientes fuerint, manet; sed tanto major hæc, quantum est inter peritiam et imperitiam intervallum. Atque illos quidem nemo culpaverit, si nihil eximium attulerint; hic vero nisi quidpiam majus existimatione, qua valet apud omnes, semper protulerit, in omnium reprehensionem incurrit. Ad hæc illi pro modicis concionibus magnam consequuntur laudem; hi vero, nisi mirabilia et stupenda proferant, non modo laudibus privantur, sed etiam a multis redarguuntur. Auditores quippe non tam de concione, quam de concionantis existimatione sedent iudices. Quapropter ubi quispiam universos vi dicendi superat, tum illi plus, quam cæteris, studio laboreque opus est. Neque enim licet illi id perpeti, quod toti humanæ naturæ commune est, ut scilicet non semper in omnibus probe rem gerat: sed si illa, quæ concionando dicit, cum famæ magnitudine non consentiant, scommata dicteriaque a multitudine refert. Nemo secum reputat aut incidentem micorem, aut angustiam animi, vel sollicitudinem, vel persæpe iram mentis aciem tenebris offudisse, neque sivilisse sensa ejus pura sinceræque prodire: atque homo cum sit, non posse semper eum ipsum esse, neque in omnibus prospere agere, sed quod fieri solet, accidere ut nonnumquam labatur, ac minora quam pro solita virtute exhibeat. Nihil horum, ut dixi, cogitare volunt: sed, ac si de angelo judicium ferrent, ita ipsum redarguunt. Alioquin vero solet homo præclara proximi sui gesta, quantumvis multa et magna, despicere; si autem vitii quidpiam appareat, quantumvis leve sit, quamvis jamdiu acciderit, statim dignoscitur, confestim arripitur, et numquam e memoria excidit: atque illud perquam tenue exiguumque, multorum magnorumque virorum sæpe famam imminuit.

6. *Judicium multitudinis imperitæ non esse commendandum.*—Vides, o vir generose, eum qui vi dicendi præditus sit, majore sollicitudine opus habere: ac præter studium tanta tolerantia indigere, quanta non omnes, quorum prius memini, opus habuere. Nam multi sæpe illum temere adoriuntur, et cum nihil criminis offerri possit, non aliam odii causam habent, quam quia apud omnes bene audit. Horum invidiam fortiter ferre par est: nam execrandum hujusmodi odium, quod temere conceperunt, cum tegere non valeant, clam conviciantur, incusant, calumniantur, palamque malitiam exercent. Animus autem qui ad illa singula dolere atque irritari cœperit, non ultra progredi potest, sed dolore contabescit. Etenim non per se tantum se ipsi ulciscuntur, sed etiam aliorum utuntur opera: ac sæpe unum quempiam dicendi imperitum cooptantes, laudibus celebrant ac supra meritum admirantur, alii furore ducti, alii imperitia simul et livore impulsæ; non ut mirabilem exhibeant eum, qui talis non est, sed ut hujus gloriam de medio tollant. Neque adversus istos tantum athleteæ

illi certamen est, sed plerumque adversus totius populi imperitiam. Quia enim fieri nequit, ut totus cætus ex literatis viris coalescat; sed magna Ecclesiæ pars ex idiotis constat; reliqui vero illis sagaciores quidem sunt, sed ab iis, qui de dicendi facultate judicium ferre valent, tantum numero distant, quantum iidem a reliquis omnibus: unus scilicet vel alter sedet hac præditus facultate, necesseque est ut qui eloquentius dixerit, minorem sibi plausum conciliet, et aliquando sine laude discedat. Sane contra hujusmodi inæquabilitatem animum generose præparare decet, iisque parere qui per ignorantiam illud agunt, eos autem, qui per invidiam, ut miseros infelicesque deplorare, a neutroque horum quidpiam putare a sua vi dicendi esse detractum. Neque enim si optimus pictor, qui omnes in hac arte præcellat, perquam diligenter a se depictam imaginem ab imperitis derideri videat, ideo debet animo concidere, nec imperitorum judicio picturam parvi ducere; quemadmodum neque picturam quæ nihili sit, ex imperitorum admiratione magni facere.

7. *Sermones omnes eo tantum ut Deo placeatur dirigendos esse.*—Nam optimus artifex ipse suorum opificiorum iudex esto, et pulchra sedare illa existimet, cum mens eadem, quæ illa edidit, hunc calculum feret: aliorum autem opinionem erroneam et artis imperitam ne in mente quidem reponat. Ne itaque is qui doctrinæ laborem suscepit, aliorum laudes attendat, neque his deficientibus animum despondeat. Verum sermonem suum ad Dei placitum concinnans (hæc enim ejus norma, hic terminus artificii debet esse, non plausus vel laudes), si quidem ab hominibus etiam laudetur, laudes ne rejiciat; sin laudes ab auditoribus non referat, ne quærat illas, nec ideo doleat. Laborum quippe solatium illud satis erit omnique maximum, si conscius sibi fuerit, se ad Dei placitum doctrinam concinnasse suam.

8. *Qui non sit laudum contemptor, ei multa gravia accidere.*—Nam si contingat eum laudis cupidine abripi, nihil juvabunt ingentes illi labores, nihil dicendi facultas. Animus enim, qui stultas multorum reprehensiones ferre nequit, dissolvitur, ac dicendi studium abjicit. Quamobrem hac primum disciplina imbui par est, nempe contemnendas esse laudes. Neque enim satis est dicendi vi præditum esse ad eam facultatem conservandam, nisi hoc etiam adsit. Quod si quis eum accurate examinare velit, qui facultate ista caret, comperiet non minus illum, quam hunc laudum contemptu egere. Nam si a popularis auræ cupidine vinci se patiat, multis in rebus necessario delinquet. Cum enim eo pervenire nequeat, ut dicendi laude florentibus æqualis sit, ipsis tum insidiari, tum invidere, tum crimen offerre, tum alias turpiter injurias inferre non dubitabit, sed nihil non audebit, etiamsi animam perdere opus sit, ut ejus gloriam in suæ tenuitatis conditionem deducat. Ad hæc a sudoribus laboribusque abstinere, ceu quadam torpedine ejus animo circumfusa. Nam multum laborantem modicam referre laudem, id sane in al-

οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν ἡ ζήμια ἀμελοῦσι τοούτοις κακείνοις, ἀλλὰ τοσοῦτον αὐτῇ πλεῖον, ὅσον καὶ τῆς κτήσεως ἑκατέρας τὸ μέσον. Κακείνοις μὲν οὐδ' ἂν ἐγκαλέσειε τις, μηδὲν ἄξιον λόγου παρέχουσιν· οὗτοι δὲ, εἰ μὴ μερίζονα τῆς δόξης, ἥς ἅπαντες ἔχουσι περὶ αὐτῶν, ἀεὶ προφέροιν, πολλὰ παρὰ πάντων ἔπεται τὰ ἐγκλήματα. Πρὸς δὲ τοούτοις ἐκείνοι μὲν καὶ ἐπὶ μικροῖς μεγάλων ἂν τύχοιεν τῶν ἐπαίνων, τὰ δὲ τούτων, ἂν μὴ λίαν ἢ θαυμαστά καὶ ἐκπληκτα, οὐ μόνον ἐγκωμίων ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τοὺς μεμφομένους ἔχει πολλούς. Οὐ γὰρ τοῖς λεγομένοις, ὡς [418] ταῖς τῶν λεγόντων δόξαις, καθήνται δικάζοντες οἱ ἀκροαταί. Ὡστε ὅταν κρατῇ τις ἁπάντων ἐν τῷ λέγειν, τότε μάλιστα πάντων αὐτῷ δεῖ πεποιημένης σπουδῆς· οὐδὲ γὰρ τοῦτο, ὃ κοινὸν τῆς ἀνθρωπείας φύσεώς ἐστι, τὸ μὴ πάντα ἐπιτυγχάνειν ἔστιν ἐκείνῳ παθεῖν· ἀλλ', ἂν μὴ δι' ὅλου συμφωνῇ τῷ μεγέθει τῆς ὑπολήψεως αὐτοῦ τὰ λεγόμενα, σκώμματα μυρία καὶ μέμφεις λαθῶν ἄπεισι παρὰ τῶν πολλῶν. Καὶ οὐδεὶς ἐκεῖνο λογίζεται πρὸς ἑαυτὸν, ὅτι καὶ ἄθυμία προσπεσούσα, καὶ ἄγνια, καὶ φροντίς, πολλάκις δὲ καὶ θυμὸς ἐπασχόνηται· τῷ τῆς διανοίας καθαροῦ, καὶ τὰ τικόμενα οὐκ ἀφῆκεν προεῖθεῖν εὐκρινῆ· καὶ ὅτι ὅλως ἀνθρώπων ὄντα οὐκ ἔστι διὰ παντὸς εἶναι τὸν αὐτὸν, οὐδὲ ἐν ἅπασιν εὐημερεῖν, ἀλλ' εἰκὸς ποτε καὶ διαμαρτεῖν, καὶ ἐλάττωνα τῆς οἰκείας δευθῆναι δυνάμει. Τούτων οὐδὲν, ὅπερ ἔφη, ἐννοῶσι βούλονται, ἀλλ' ὥσπερ ἀγγέλῳ δικάζοντες ἐπάγουσι τὰς αἰτίας. Καὶ ἄλλως δὲ πέφυκεν ἀνθρώπος τὰ μὲν κατορθώματα τοῦ πλησίον καὶ πολλὰ ὄντα καὶ μεγάλα παρορᾶν· ἣν δὲ ἐλάττωμά που φανῇ, καὶ τὸ τυχόν ἢ, καὶ διὰ πολλοῦ συμβεβηχός, καὶ ἐπαισθάνεται ταχέως, καὶ ἐπιλαμβάνεται· προχέειρας καὶ μέμνεται διαπαντός· καὶ τὸ μικρὸν τοῦτο καὶ εὐτελεές, τὴν τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἡλάττωσε δόξαν πολλάκις.

ζ'. Ὅρα, ὦ γενναῖε, ὅτι μάλιστα τῷ λέγειν δυνάμενον πλείονος δεῖ τῆς σπουδῆς, πρὸς δὲ τῇ σπουδῇ καὶ ἀνεξικακίας τοσαύτης, ὅσης οὐδὲ ἅπαντες, ὅσους πρότερόν σοι διήλθον, ἐδέοντο. Πολλοὶ γὰρ αὐτῷ συνεχῶς ἐπιφύονται μάτην καὶ εἰκῇ, καὶ οὐδὲν ἔχοντες ἐγκαλεῖν, πλὴν παρὰ πᾶσιν εὐδοκιμεῖν, ἀπεχθάνονται. Καὶ δεῖ γενναίως φέρειν τὴν πικρὰν τούτων βασκανίαν. Τὸ γὰρ ἐπάρατον τοῦτο μέγιστον, ὅπερ εἰκῇ συλλέγουσιν, οὐ στέγοντες κρύπτειν, καὶ λοιδοροῦνται καὶ μέμφοται, καὶ διαβάλλουσι λάθρα, καὶ πονηρεύονται φανερώς. Ψυχὴ δὲ ἀρξάμενη καθ' ἕκαστον τούτων ἀλγεῖν καὶ παροξύνεσθαι, οὐκ ἂν φθάσειε διαφθαρεῖσα τῇ λύπῃ. Καὶ γὰρ οὐ δι' ἑαυτῶν αὐτὸν ἀμύνονται μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' ἐτέρων τοῦτο ποιεῖν ἐπιχειροῦσι· καὶ πολλάκις τινὰ τῶν οὐδὲν δυνάμενον εἰπεῖν ἐκλεξάμενοι, τοῖς ἐπαίνους ἐπαίρουσι, καὶ θαυμάζουσιν ὑπὲρ τὴν ἀξίαν· οἱ μὲν μανίᾳ μόνον, οἱ δὲ καὶ ἀμαθίᾳ καὶ φθόνῳ τοῦτο ποιοῦντες, ἵνα τὴν δόξαν τοῦτο καθέλωσιν, οὐχ ἵνα δειξῶσι θαυμαστὸν τὸν οὐκ ὄντα τοιοῦτον. Οὐ πρὸς τοούτους δὲ μόνον ἐκείνῳ τῷ γενναίῳ ὁ ἀγὼν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀπειρίαν ὅλου δήμου πολλάκις. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἔνεστιν ἐξ ἐλλογιμῶν ἀνδρῶν συλλέγεσθαι τοὺς συνερχομένους ἅπαντας, ἀλλὰ τὸ πλεόν τι· Ἐκκλησίας μέρος ἐξ ἰδιωτῶν συνήχθαι συμβαίνει, τοὺς δὲ λοιποὺς καὶ αὐτοὺς ἐκείνων μὲν εἶναι συνεται-

τέρους, τῶν δὲ λόγους κρίναι δυνάμενον λείπεσθαι πολλῷ πλεόν, ἢ ὅσον ἐκείνων οἱ λοιποὶ πάντες, ἕνα δὲ μόλις ἢ δευτέρον καθῆσθαι τὸν ταύτην κεκτημένον τὴν ἀρετὴν, ἀνάγκη τὸν ἀμεινον εἰπόντα ἐλάττωνας ἀπενέγκασθαι κρότους, ἔστι δὲ ὅτε μὴδὲ ἐπαινεθέντα ἀπελθεῖν. [419] Καὶ δεῖ πρὸς ταύτας γενναίως παρεσκευάσθαι τὰς ἀνωμαλίας, καὶ τοῖς μὲν δι' ἀμαθίαν ταῦτα πάσχουσι συγγινώσκειν, τοὺς δὲ διὰ φθόνον τοῦτο ὑπομένοντας δακρύειν ὡς ἀθλίους ὄντας καὶ ἐλαεινοὺς, μηδετέρῳ δὲ τούτων ἐλάττω τὴν αὐτοῦ νομίζειν γεγενῆσθαι δύναμιν. Οὐδὲ γὰρ εἰ ζωγράφος ὢν ἄριστος, καὶ πάντων κατὰ τὴν τέχνην κρατῶν, τὴν μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας ἀναγεγραμμένην εἰκόνα ὑπὸ τῶν τῆς τέχνης ἀπειρῶν σκωπτομένην εἶδρα, εἶδει καταπεσεῖν, καὶ τῇ κρίσει τῶν οὐκ εἰδόντων φαῦλην ἡγεῖσθαι τὴν γραφὴν, ὥσπερ οὐδὲ τὴν ὄντως φαῦλην θαυμαστὴν τινα καὶ ἐπέραστον ἀπὸ τῆς τῶν ἀτέχνων ἐκπλήξεως.

ζ'. Ὁ γὰρ ἄριστος δημιουργὸς αὐτὸς ἔστω καὶ κριτὴς τῶν αὐτοῦ τεχνημάτων, καὶ καλὰ καὶ φαῦλα ταύτη τιθεσθῶ τὰ γινόμενα, ὅταν ὁ τεχνησάμενος αὐτὰ νοὺς ταύτας φέρῃ τὰς ψήφους· τὴν δὲ τῶν ἐξωθεν δόξαν, τὴν πεπλανημένην καὶ ἀτεχνον, μηδὲ εἰς νοῦν βαλλέσθω ποτέ. Μὴ τοίνυν μήτε ὁ τῆς διδασκαλίας ἀναδεξάμενος τὸν ἀγῶνα, ταῖς τῶν ἐξωθεν εὐφημίαις προσεχέτω, μηδὲ ἀπὸ τούτων τὴν ἑαυτοῦ καταβαλλέτω ψυχὴν· ἀλλ' ἐργαζόμενος τοὺς λόγους, ὡς ἂν ἀρέσειε τῷ θεῷ (οὗτος γὰρ αὐτῷ κανὼν καὶ ὁρος ἔστω μόνος τῆς ἀρίστης δημιουργίας ἐκείνων, μὴ κρότοι, μηδὲ εὐφημίας), εἰ μὲν ἐπαινοῖτο· καὶ παρὰ τῶν ἀνθρώπων, μὴ διακρούεσθω τὰ ἐγκώμια, μὴ παρεχόντων δὲ αὐτὰ τῶν ἀκροατῶν, μὴ ζητεῖται, μηδὲ ἀλγείτω· ἱκανὴ γὰρ αὐτῷ παραμυθία τῶν πόνων, καὶ πάντων μείζων, ὅταν ἑαυτῷ συνειδέναι δύνῃται, πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ Θεοῦ συντιθεῖς καὶ βυθιζῶν τὴν διδασκαλίαν.

η'. Καὶ γὰρ ἂν φθάσῃ τῇ τὸν ἀλόγων ἐπαίνων ἐπιθυμίᾳ ἄλυναι, οὐδὲν αὐτῷ τῶν πολλῶν πόνων ὄφελος, οὐδὲ τῆς ἐν τῷ λέγειν δυνάμει. Τὰς γὰρ ἀνοήτους τῶν πολλῶν καταγνώσεις μὴ δυνάμενη φέρειν ψυχὴ ἐκλύεται, καὶ τὴν περὶ τὸ λέγειν ῥίπτει σπουδὴν. Διὰ τοῦτο χρὴ μάλιστα πάντων πεπαιδεῦσθαι ἐπαίνων ὑπερορᾶν· οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ λέγειν εἰδέναι πρὸς τὴν ταύτης τῆς δυνάμεως φυλακὴν, ἂν μὴ καὶ τοῦτο προσῇ. Εἰ δὲ τις ἀκριβῶς ἐξετάζειν ἐθέλοι καὶ τὸν ἐν ἐνδείᾳ καθεστῶτα ταύτης τῆς ἀρετῆς, εὐρήσει δεόμενον τοῦ τῶν ἐπαίνων καταφρονεῖν οὐκ ἦττον ἢ τοῦτον. Καὶ γὰρ πολλὰ ἀμαρτάνειν ἀναγκασθήσεται, τῆς τῶν πολλῶν δόξης ἦττον γενόμενος. Ἀτονῶν γὰρ ἐξισωθῆναι τοῖς εὐδοκιμοῦσι κατὰ τὴν τοῦ λέγειν ἀρετὴν, ἐπιβουλεύειν τε καὶ διαφρονεῖσθαι αὐτοῖς, καὶ μέμφεσθαι μάτην, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ἀσχημονεῖν οὐ παραιτήσεται, ἀλλὰ πάντα τολμήσει, καὶ τὴν ψυχὴν ἀπολέσει δέη, ὑπὲρ τοῦ τὴν ἐκείνων δόξαν εἰς τὴν τῆς ἰδίας εὐτελείας καταγαγεῖν ταπεινότητα. Πρὸς δὲ τοούτοις καὶ τῶν ἰδρώτων ἀποστήσεται τῶν περὶ τὸ πονεῖν, νάρκης ὥσπερ τινὸς κατασκευασθείσης αὐτοῦ τῇ ψυχῇ. Τὸ γὰρ πολλὰ μοχθοῦντα ἐλάττωνα καρποῦσθαι ἐγκώμια, ἱκανὴν καταβαλεῖν καὶ τρέψαι πρὸς ὑπὸν βαθὺν τὸν οὐ δυνάμενον ἐγκωμίων καταφρονεῖν. Ἐπεὶ καὶ ὁ γεωργός, ὅταν εἰς λεπτόγεων¹ κάμην χωρίον, καὶ πέτρας ἀναγκάζηται

^a Alii et Savil. ἐπεσκότιες.

^b Alii δέονται. Paulo post alii σπουδῆς, ἐπὶ δὲ τῇ σπουδῇ.

^c Alii καταμέμφομαι. Infra Savil. et quidam mss. καὶ φάσκει διαφθαρεῖν.

^d Alii ἐπανελεῖν.

^e Alii ἐπαινεῖται, alii ἐπαινοῖτο. Infra alii αὐτὰ τῶν ἀκούοντων μήτε ζητεῖτω.

^f Alii λεπτόγειον.

γυωργεῖν, ταχέως ἀφίσταται τοῦ πονεῖν, ἢν μὴ πολλὴν περὶ τὸ πρᾶγμα κεκτημένος ἦ τὴν προθυμίαν, ἢ λιμοῦ δόος ἐπικείμενον ἔχη. Εἰ γὰρ οἱ μετὰ πολλῆς τῆς ἐξουσίας δυνάμενοι λέγειν τοσαύτης δέονται τῆς [420] γυμνασίας πρὸς τὴν τῆς κτήσεως φυλακὴν, ὁ μὴδὲν ὅλως συναγαγὼν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἀναγκαζόμενος μελετᾷ, πόσῃν ὑποστήσεται τὴν δυσχερείαν, πόσον θόρυβον, πόσῃν ταραχὴν, ἵνα πολλῶ τῷ μόθῳ μικρὸν τι συναγαγεῖν δυνήθῃ; Ἐὰν δέ τις καὶ τῶν μετ' αὐτὸν α' τεταγμένων, καὶ τὴν ἐλάττω τάξιν λαχόντων, ἐν τῷ μέρει τούτῳ μάλλον ἐκείνου διαφανῆναι δυνήθῃ, θείας τινὸς δεῖ ψυχῆς ἐνταῦθα, ὥστε μὴ ἀλῶναι βασκανία, μηδὲ ὑπὸ ἀθυμίας καταπεσεῖν. Τὸ γὰρ ὑπὸ τῶν ἐλαττόνων παρευμερεῖσθαι αὐτὸν ἐν ἀζώματι καθεστῶτα μέizonι, καὶ φέρειν γενναίως, οὐ τῆς τυχεύσεως, οὐδὲ τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ τινος ἀδαμαντίνης ἂν εἴη ψυχῆς. Κἂν μὲν ἐπεικὴς ἦ καὶ μέτριος ἄγαν ὁ παρευδοκιμῶν, φορητὸν ὁπωστὺν γίνεται τὸ πάθος· ἂν δὲ καὶ θρασὺς καὶ ἀλαζὼν καὶ φιλόδοξος, θάνατον ἐκείνῳ καθ' ἐκάστην εὐκτέον ἡμέραν· οὕτως αὐτῷ πικρὰν καταστήσει τὴν ζωὴν ἐπεμβαίνων β φανερώς, καταμικμῶμενος λάθρα, τῆς ἐξουσίας πολλὰ παρασπῶν τῆς ἐκείνου, πάντα αὐτὸς εἶναι βουλόμενος. Μεγίστην δὲ ἐν ἅπασι τοιούτοις τὴν ἀσφάλειαν τὴν ἐν τῷ λέγειν κέκτηται παρρησίαν, καὶ τὴν τοῦ πλήθους περὶ αὐτὸν σπουδὴν, καὶ τὸ φιλεῖσθαι παρὰ τῶν ἀρχομένων ἀπάντων. Ἦ οὐκ οἶδας, ὅσος ταῖς τῶν Χριστιανῶν ψυχαῖς λόγων ἔρωσ εἰσεκώματε νῦν, καὶ ὅτι μάλιστα πάντων οἱ τούτους ἀσχοῦντες ἐν τιμῇ οὐ παρὰ τοῖς ἐξωθεν

α' Αἱ μὲν αὐτὸν, αἱ μὲν αὐτοῦ.

β' Αἱ ἐπεμβαίνοντες, ἵνα quod rescipimus pro υπερβαίνον. Ed. »

μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς τῆς πίστεως οἰκείοις; Πᾶς οὖν ἂν τις ἐνέγκῃ τοσαύτην αἰσχύνην, ὅταν αὐτοῦ μὲν φεγγαμένου πάντες σιγῶσι, καὶ διανοχλεῖσθαι ἐνομίζωσι, καὶ τοῦ λόγου τὸ τέλος ὥσπερ τινὰ πόνον ἀναπαυσιν περιμένωσι, θατέρου δὲ καὶ μακρὰ λέγοντος μετὰ μακροθυμίας ἀκούωσιν, καὶ παύσεσθαι μέλλοντος δυσχεραίνωσι, καὶ σιγᾷ βουλομένου παροξύνονται; Ταῦτα γὰρ εἰ καὶ μικρὰ σοι δοκεῖ νῦν εἶναι καὶ εὐκαταφρόνητα, διὰ τὸ ἀπειράτον δ', ἀλλ' ἱκανὰ γέ ἐστι προθυμίαν σβῆσαι, καὶ ψυχῆς παραλῦσαι δύναμιν, ἢν μὴ πάντων τις ἑαυτὸν τῶν ἀνθρωπίνων ἀνασπάσας παθῶν, ὁμοίως ταῖς ἀσωμάτοις μελετῇ διακείσθαι δυνάμεσιν, αἱ μὴτε φθόνῳ, μὴτε δόξης ἔρωτι, μὴτε ἐτέρῳ τινὶ τοιούτῳ θηρῶνται νοσήματι. Εἰ μὲν οὖν τις ἐστὶν ἀνθρώπων τοιούτος, ὡς δύνασθαι τὸ δυσθήρατον τοῦτο καὶ ἀκαταγνώστον καὶ ἀνήμερον θηρίον, τὴν τῶν πολλῶν δόξαν, καταπατεῖν, καὶ τὰς πολλὰς αὐτῆς ἐκτεμεῖν· κεφαλὰς, μᾶλλον δὲ μηδὲ εὑναί τὴν ἀρχὴν συγχωρεῖν, δυνήσεται εὐκόλως καὶ τὰς πολλὰς ταύτας ἀποκρούεσθαι προσβολὰς, καὶ εὐδίδῃ τινὸς ἀπολαύειν λιμένος· ταύτης δὲ οὐκ ἀππλλαγμένος πόλεμόν τινα πολυειδῆ, καὶ θόρυβον συνεχῇ, καὶ ἀθυμίας, καὶ τῶν λοιπῶν παθῶν τῶν ἐχθλῶν κατασκευάζει τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς ε'. Τί δεῖ τὰς λοιπὰς καταλέγειν δυσκολίας, ἃς οὔτε εἰπεῖν οὔτε μαθεῖν δυνήσεται τις, μὴ ἐπὶ τῶν πραγμάτων γενόμενος αὐτῶν;

ε' Plurimi mss. διοχλεῖσθαι.

δ' Αἱ ἀπειράτον.

ε' Αἱ ἐκτεμεῖν.

ε' Aliquot mss. εὐδιδεῖν.

κ' Sic Savil. et alii mss. Morel. et aliquot mss. κατασκευάζει, et ibid. αἱ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, αἱ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς.

ΛΟΓΟΣ ΕΚΤΟΣ.

[421] ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΚΤῷ ΛΟΓῷ.

α'. Ὅτι καὶ τοῖς εὐθύναι τῶν ἱερῶν ἀμαρτανόμων ὑπόδειγμα οἱ ἱερεῖς.

β'. Ὅτι τὸν μονάζοντα ἀρετῆς δόξα καὶ κλίνοιν.

γ'. Ὅτι πλείονος εὐσεβείας ἀπολαύει ὁ μονάζων παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικόν.

δ'. Ὅτι τῆς οἰκουμένης τὴν προστασίαν ἐκτελείσθαι οἱ ἱερεῖς, καὶ ἱερεῖα πραγματεῖται.

ε'. Ὅτι πρὸς πάντα ἐπιχθίνου εἶναι χρὴ τὸν ἱερέα.

ς'. Ὅτι οὗ οὕτω τὸ μονάζειν, ὡς τὸ πλείονος προσεσθαι καλῶς, καρτερίας σημεῖον.

ζ'. Ὅτι οὗ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν, τῷ τε κατ' ἑαυτὸν ὄντι, καὶ τῷ ἐν μέσῳ α' μαρτυροῦν, ἢ ἀσφαλῆς ἐστίν.

η'. Ὅτι εὐκολότερον τὴν ἀρετὴν οἱ κατ' ἑαυτὸν ὄντες, ἢ οἱ πολλῶν προσέχοντες, κατορθοῦσιν.

θ'. Ὅτι οὗ χρὴ καταφρονεῖν τῆς τῶν πολλῶν ὑπολήψεως, καὶ φουδῆς οἷον τὴν.

ι'. Ὅτι οὐ μίση οἷον ἑαυτὸν.

ια'. Ὅτι πολλὰ χαλεπότερα μὲν τιμωρία τὰ τῶν ἱερῶν ἀμαρτανόμων, ἢ τὰ τῶν ἱερῶν.

ιβ'. Ἐκ παραδειγμάτων παρόντων καὶ τῆς ὁδοῦ τῆς διὰ τὴν προδοσίαν τῆς ἱεραρχίας γενόμενης, καὶ τοῦ θόρυβου.

ιγ'. Ὅτι κατὰ τὸν πόλεμον χαλεπότερος ὁ τοῦ διαβόλου πικρὸς μακάριος.

α'. Καὶ τὰ μὲν ἐνταῦθα τοιαῦτα, οἷον ἡκούσας· τὰ δὲ ἐκεῖ πῶς οἴσμεν, ὅταν καθ' ἕνασιν τῶν πιστευθέντων ἀναγκαζώμεθα τὰς εὐθύναις ὑπέχειν; Οὐ γὰρ μέχρις αἰσχύνης ἡ ζημία, ἀλλὰ καὶ αἰώνιος ἐκδέχεται κόλασις. Τὸ γὰρ, *Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπαίχετε, διότι αὐτοὶ ἀντιπροσώπων ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσονται*, εἰ καὶ πρότερον εἶπον, ἀλλ' οὐδὲ νῦν σιωπήσομαι· ὁ γὰρ φόβος ταύτης τῆς ἀπειλῆς συνεχῶς κατασελεῖ μου τὴν ψυχὴν. Εἰ γὰρ τῷ μόνον ἓνα σκανδαλίζοντι καὶ ἐλάχιστον, συμφέρει ἵνα μύλος οὐκὶς

κρεμαστῇ εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ εἰς τὴν θάλατταν, καὶ πάντες οἱ τὴν συνειδήσιν τῶν ἀδελφῶν τύποντες α', εἰς αὐτὸν ἀμαρτανόουν τὸν Χριστόν· οἱ μὴ μόνον ἓνα καὶ δύο καὶ τρεῖς, ἀλλὰ πλήθη τοσαῦτα ἀπολλύντες, τί ποτε ἄρα πείσονται, καὶ ποῖαν δώσουσι δίκην; Οὐδὲ γὰρ ἀπειρίαν ἐστὶν αἰτιάσασθαι, οὐδὲ εἰς ἄγνοιαν καταφυγεῖν, οὐδὲ ἀνάγκην προβαλέσθαι καὶ βίαν· ἀλλὰ θάπτον ἂν τις τῶν ἀρχομένων, εἰ γε ἐντὴν, ἐν ταῖς οἰκείαις ἀμαρτίαις ἐχρήσατο ταύτῃ τῇ καταφυγῇ, ἢ ἐν ταῖς ἐτέραις οἱ προσετώτες. Τί δὲ ποτε; Ὅτι ὁ ταχθεὶς τὰς τῶν ἄλλων ἀγνοίας ἐπανορθοῦν, καὶ τὸν διαβολικὸν πόλεμον προμηνύειν ἐρχόμενον, οὐ δυνήσεται προβαλέσθαι τὴν ἀγνοιαν, οὐδὲ εἰπεῖν, Οὐκ ἔκρουσα τῆς σάλπιγγος, οὐ προήδεν τὸν πόλεμον. Ἐπὶ τοῦτ' γὰρ ἐκάθισεν, ὡς ὁ ἱερὸς ψαλμὸς φησὶν, ἵνα καὶ τοῖς ἄλλοις σάλπιξ, καὶ προμηνύῃ τὰ μέλλοντα δυσχερῆ. Καὶ διὰ τοῦτο ἀπαράτητος ἡ κόλασις, καὶ εἰς ὃν ὁ [422] ἀπολωλὸς τύχη. Ἐὰν γὰρ, τῆς ρομφαίας ἐρχομένης, μὴ σάλπισσῃ τῷ λαῷ, μηδὲ σημάνῃ, φησὶν, ὁ σκοπὸς, καὶ ἐλθούσα ἡ ρομφαία λάβῃ ψυχὴν, αὕτη μὲν διὰ τὴν ἀνομίαν αὐτῆς ἐλήφθη, τὸ δὲ αἷμα αὐτῆς ἐκ χειρὸς τοῦ σκοποῦ ἐκζητήσῃ. Παῦσαι τοίνυν ἡμᾶς ὧδων εἰς οὕτως ἀφυκτον δίκην. Οὐ γὰρ ὑπὲρ στρατηγίας, οὐδὲ

α' Aliquot mss. καὶ πάντες οἱ τὴν συνειδήσιν τῶν ἀδελφῶν τύπουσι. Paulo post Savil. et aliquot mss. ἓνα, καὶ δύο, καὶ τρεῖς.

tum somnum conjiciat et vertat eum, qui laudes con-
tinuare nequit. Quandoquidem et agricola, cum in
sterili agro laborat, et petrosa arare cogitur, cito ab-
sistit ab opere, nisi magna laborandi alacritas et
famis timor urgeat. Etenim si ii, quibus magna inest
dicendi facultas, tanta exercitatione opus habent ut
illam conservent: qui nihil omnino collegit, sed ipso
certaminis tempore meditari cogitur, quantam diffi-
cultatem, quantum tumultum, quantam perturbatio-
nem patietur, ut multo labore tantillum quidpiam
congregare possit? Si quis vero inferioris dignitatis
et ordinis hac in parte plus, quam ille, clarescere
possit, divino quodam hic opus est animo, ut ne li-
vore capiatur, neu in mœrorem decidat. Nam ab
inferioribus superari eum, qui majoris sit dignitatis,
illudque fortiter ferre, non exigui, nec nostri, sed
adamantini fuerit animi. Ac si quidem is, qui præ-
cellit, probus admodumque modestus fuerit, malum
utcumque tolerari potest; sin audax, arrogans et
vanæ gloriæ cupidus, mors illi quotidie optanda est:
ita nempe ipsi vitam amaram reddet, dum palam in-
sultat¹, clam irridet, ac quotidie quidpiam ex ejus
auctoritate divellit, omniaque ipse esse cupit. Maxi-
mumque in his omnibus præsidium habet libertatem
in dicendo, et multitudinis in se studium, subditi-
onemque omnium erga se amorem. An ignoras quantum

¹ Sic nonnulli Mss. In B., *antececellit*: minus bene.

animos Christianorum invasit nunc concionum deside-
rium, atque eos qui illam exerceant artem, non apud
exteros modo, sed etiam apud servos fidei in honore
haberi? Quis igitur tantum dedecus ferat, cum nempe
ipso loquente taceant omnes et molestiam sibi inferri
putent, orationisque finem quasi a laboribus requiem
expectent, altero autem prolixius orante, alacriter
auscultent, ac finem dicendi facturo, agre ferant, et
tacere volente, exacerbescant? Ille licet nunc parva
tibi videantur ac despicabilia, utpote inexperto: tamen
satis sunt ut et animi studium extinguant mentisque
vim enervent, nisi quis humanis omnibus se morbis
eximens, perinde atque incorporeæ potestates affe-
ctus esse studeat, quæ nec invidia, neque gloriæ
amore, neque alio quopiam simili morbo rapiuntur.
Si quis igitur hominum talis est, ut possit hanc capiti
difficilem, inexpugnabilem et indomitam feram, po-
pulari scilicet auram, conculcare, ac multiplicia
illius capita præcidere, imo ne nasci quidem sinere,
is facile poterit permultos illos insultus depellere, ac
tranquillo quodam portu frui. At si ab illa liber non
fuerit, sane multiplex bellum, frequentem tumultum,
animi mœstitiam, cæterarumque agritudinum turbam
contra animam ipse suam preparabit. Quorsum atti-
net reliquas enumerare difficultates, quas nec do-
cere, neque ediscere quisquam possit, nisi in rebus
ipsis fuerit?

LIBER SEXTUS.

HEC INSUNT LIBRO SEXTO :

- I. Pœnas dare sacerdotes etiam pro populi delictis.
- II. Majore quam ipsos monachos vitæ diligentia opus ha-
bere.
- III. Faciliore vitæ ratione frui monachum, quam Ecclesiæ
præfectum.
- IV. Sacerdotem terrarum orbi aliisque rebus tremendis
præpositum esse.
- V. Sacerdotem ad omnia aptum esse debere.
- VI. Vitam monasticam non tantum patientiæ argumentum
esse, quantum multitudinis præfecturam eximiam.
- VII. Eum qui seorsim vivat, eumque qui in rerum medio
versetur, non super iisdem exercitari.
- VIII. Facilius eos qui solitarie vivunt, quam eos qui multo-
rum curam gerunt, virtutem exercere.
- IX. Non contemnendas esse vulgi suspiciones, quamvis
falsas.
- X. Non magni esse negotii seipsum servare.
- XI. Longe graviorem pœnam manere sacerdotum peccata,
quam idiotarum.
- XII. Exemplis probatur et dolorem propter sacerdotii ex-
pectationem oriri et timorem.
- XIII. Omni bello molestiorem esse tentationem diaboli.

1. Pœnas dare sacerdotes etiam pro populi delictis.

— Res quidem hujus mundi tales sunt, quales audi-
sti: illius autem vitæ (futuræ) res quomodo feremus,
eum de singulis nobis commissis hominibus rationem
reddere cogemur? Non enim in pudore sibiit damnum,
sed æternum expectatur supplicium. Illud enim,
*Obedite præpositis vestris, et subjacet eis, quia ipsi vigi-
lant pro animabus vestris, ut rationem reddaturi* (Hebr.
13. 17), etiamsi prius dixeram, tamen ne nunc qui-
dem tacebo: nam tantæ comminationis metus fre-

quenter animum concutit meum. Si enim ei, qui vel
minimum unum scandalizaverit (*Matth.* 18. 6), expe-
dit ut mola asinaria suspendatur in collo ejus, et de-
mergatur in mare, et omnes qui conscientiam fratrum
suorum percutiunt, in ipsum Christum peccant (1.
Cor. 8. 12): qui non unum modo, vel duos vel tres¹,
sed tantam multitudinem perdant, quid passuri
sunt, et quas pœnas daturi? Neque enim imperitia
in causam afferenda est, neque ad ignorantiam con-
fugiendum, neque necessitas aut vis obtendi potest;
sed potius subditus, si quidem liceret, hoc in propriis
peccatis effugio uti posset, quam in aliorum delictis
antistites. Quare? Quia is qui ad hoc deputatus est,
ut aliorum ignorantiam emendet, et diabolicum bel-
lum instans prænuntiet, nequit ignorantiam obtin-
dere, nec dicere, Non audiui tubam, bellum non præ-
vidi. Ad hoc quippe sedebat, ut Ezechiel ait, ut aliis
tuba caneret, et futuras ærumnas prænuntiaret
(*Ezech.* 33. 3). Ideoque supplicium nulla excusatione
vitari potest, etiamsi unus tantum periisset. Nam si
accedente framea populo non tuba cecinerit, ait, nec
speculator signum dederit, adveniensque framea ani-
mam invaserit, ipsa quidem propter iniquitatem suam
capta est, sanguinem vero ejus de manu speculatoris
requiram. Desine ergo nos in tam inevitabile judicium
impellere: neque enim de ducendo exercitu, neque

¹ Savil. et aliquot Mss., *neque duos neque tres*.

de regno sermonem habemus, sed de negotio, quod angelica virtute opus habeat.

2. *Major perfectio in episcopo, quam in monachis requiritur.* — Etenim solaribus radiis puriorem esse oportet sacerdotis animam, nequando Spiritus sanctus illum desertum relinquat; ut possit dicere: *Vivo autem jam non ego: vivit vero in me Christus* (Galat. 2. 20). Nam si ii, qui eremum incolunt, et urbe et foro et tumultibus procul, semper portu et tranquillo calo fruenter, nolunt tamen ejusmodi vitæ instituto confidere, verum sexcentas alias custodias adhibent, undique se circummunientes, et cum magna accuratione omnia et dicere et facere satagentes, ut cum fiducia et puritate sincera, quantum humanæ vires patiuntur, accedere ad Deum possint: quanta putas oportere sacerdotem uti vi atque violentia, ut possit animam ab omni inquinamento eripere, et spiritualem pulchritudinem illasam servare? Etenim multo majore, quam illi, eget puritate: ac qui majore indiget, ille pluribus necessitatibus subjacet, quæ possint illum inquinare, nisi assidua vigilantia, multaque animi attentione usus, inaccessum illis animum reddat suum. Nam et oris venustas, et motuum mollities, et incessus affectata ratio, et vocis contractio, oculorum et malarum stigmata¹, cincinnorum compositiones, capillitii tinctura, vestium sumptuositas, auri varius ornatus, gemmarum pulchritudo², unguentorum fragrantia, aliaque omnia, quæ muliebri genus affectare solet, animum turbare possunt, nisi temperantiæ austeritate se munierit. Sed ab iis turbari mirum non est; at per res iis contrarias posse diabolum humanas animas confodere, id sane stupore et dubitatione plenum. Jam enim nonnulli, qui hæc venabula effugerant, a longe diversis capti sunt. Etenim neglecta facies, squalida coma, sordida vestis, habitus inkompositus, morum verborumque simplicitas, incessus non affectatus, vox inconcinna, victus paupertas, contentus ac præsidii penuria, itemque solitudo spectatorem primum ad misericordiam, deinde in extremam perniciem pertraxerunt.

3. *Faciliorem esse vitæ rationem monachorum, quam præsulum.* — Multique ex prioribus elapsi rebus, nempe aureis ornatibus, unguentis, vestimentis, cæterisque supra memoratis, in hæc adeo ab illis diversa ceciderunt perieruntque. Cum ergo per paupertatem et divitias, per ornatum et habitum neglectum, per compositos mores et inkompositos, atque uno verbo per omnia alia supra enumerata, bellum in spectantis animo accendatur, et machinamenta illum undique circumstant, undenam respirare poterit tot illi circumpositis laqueis? quas inveniat latebras, non dico, ne vi capiatur (id quippe non admodum difficile est), sed ut animum suum a fœdis cogitationibus imperturbatum custodiat? Mito honores, innumerorum causas malorum. Etenim qui a mulieribus deferuntur,

temperantiæ assiduitate¹ enervantur; attamen si sæpe dejiciunt eum, qui contra tales insidias perpetuo vigilare nescit. Honores autem a viris delatos nisi quis magna cum animi constantia exceperit, a duobus contrariis morbis corripitur, a servitute scilicet quæ ex adulatione nascitur, et ab arrogantiae insaniam, dum adulatoribus suis se subicere cogitur, et ex honoribus per eos delatis adversus tenuiores inflatur, et in amentiae barathrum dejicitur. Hæc quidem a nobis dicta sunt: quam vero damnosa sint, nonnisi expertus probe discere potest. Neque enim hæc tantum, sed longe his plura et periculosa in medio versanti accidere necesse fuerit. Qui vero solitudinem colit, horum omnium immunitatem consequitur: si quando absurda cogitatio quid simile ipsi repræsentaverit, imbecilla tamen est phantasia, quæ cito possit extinguui, quia nulla extrinsecus flammæ materia ex oculorum aspectu suppeditatur. Ac monachus quidem sibi soli timet; si vero de aliis quandoque curare cogatur, certe paucissimi illi sunt; sin plures fuerint, at multo minores numero quam ii qui in Ecclesiis versantur, atque ii multo leviores præfecto suo sollicitudinem exhibent, non ob paucitatem tantum, sed quoniam omnes a secularibus rebus vacui degunt, nec liberos, nec uxorem, neque ullam hujuscemodi curam susceperunt. Id porro illos admodum præfectis morigeros efficit, et quod communi domicilio utantur, facile possunt eorum delicta et cognosci et emendari: quod non modicum confert ad virtutis incrementum, cum scilicet magister perpetuum gerat sollicitudinem.

4. *Sacerdotem orbi terrarum esse præpositum.* — Eorum vero, qui sacerdoti subsunt, maxima pars secularibus curis sunt addicti quod illos ad spiritualia opera peragenda segiores reddit. Unde et doctorem necesse est singulis, ut ita dicam, diebus sementem jacere, ut assiduitate² illa possit doctrinæ verbum ab auditoribus retineri. Etenim divitiæ ingentes, potentiae magnitudo, segnitie ex voluptate nata, multaque alia jactum semen suffocant: sæpe vero spinarum frequentia, ne ad superficiem quidem terræ semen cadere sinit. Hinc vero ærumnarum magnitudo, vis paupertatis, molestiæ assidua, aliaque hujusmodi, prioribus contraria, a divinarum studio abducunt. Peccatorum autem ne tantilla quidem pars potest in eorum notitiam venire: quomodo enim, cum maximam eorum partem ne de facie quidem norit? Ac quæ ad populum quidem spectant his sunt perplexa difficultatibus. Quod si quis ea quæ ad Deum pertinent, exploraverit, priora nihil prorsus esse videbuntur: ita majorem hæc diligentemque curam postulant. Nam qui pro tota civitate, et quid dico civitate? imo pro universa terra oratorem agit, Deoque supplicans ut omnium peccatis sit propitijs, non vivorum tantum, sed etiam eorum qui obierunt, qualem, quæso, oportet esse?

¹ Savil. et aliquot Mss., et oculorum stigmata, et malarum picturæ; alii, et malarum et cincinnorum fucationes.

² Sc Savil. et aliquot Mss.; alii, auri et gemmarum pulchritudo

¹ Pro, temperantiæ assiduitate; unus, temperantiæ molestia.

² Savil. et plurimi Mss., assiduitate. Morel. et pauci Mss., consuetudine.

ὅπερ βασιλείας ἡμῖν ὁ λόγος, ἀλλ' ὑπὲρ πράγματος ἀγγελικῆς ἀρετῆς δεομένου.

β'. Καὶ γὰρ τῶν ἀκτίνων αὐτῶν καθαρωτέραν τῇ ἱερῇ τὴν ψυχὴν εἶναι δεῖ, ἵνα μηδέποτε ἔρρημον αὐτὸν καταλιμπάνῃ * τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵνα δύνῃται λέγειν, *Ὡὼ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ, ᾧ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός*. Εἰ γὰρ οἱ τὴν ἔρρημον οἰκοῦντες, καὶ πόλεως καὶ ἀγορᾶς καὶ τῶν ἐκείθεν ἀπηλλαγμένοι θορύβων, καὶ διαπαντὸς λιμένων καὶ γαλήνης ἀπολαύοντες οὐκ ἐθέλουσι θαρρῆναι ^β, τῇ τῆς διαίτης ἐκείνης ἀσφαλεῖς, ἀλλὰ καὶ μυρίας ἐτέρας προστιθέασι φυλακὰς, πάντοθεν ἑαυτοὺς περιφράττοντες, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας καὶ λέγειν ἅπαντα καὶ πράττειν σπουδάζοντες, ἵνα μετὰ παρόρσεως καὶ καθαρότητος εἰλικρινοῦς, ὅσον εἰς ἀνθρωπείαν ἦκε δύναμιν, προσεῖναι τῷ Θεῷ δύνωνται ^γ πύσης οἷε δεινὴ τῇ ἱερωμένῳ καὶ δυνάμει καὶ βίᾳ, ὥστε δυνήθῃαι παντὸς ἐξαρκάσαι μολυσμοῦ τὴν ψυχὴν, καὶ ἀσινεὶς τὸν πνευματικὸν τηρεῖσαι ^δ κάλλος; Καὶ γὰρ πολλῷ μείζονος αὐτῷ δεῖ καθαρότητος, ἢ ἐκείνοις ^ε καὶ ὡς μείζονος δεῖ, οὗτος πλείοσιν ἀνάγκαις ἐκείνων ὑπόκειται ταῖς δυνάμεσιν αὐτὸν ρυποῦν, ἢν μὴ τῇ διηνεκαὶ νῆψει καὶ τῷ πολλῷ τόνῳ χρησάμενος, ἄδατον αὐταῖς ἐργάσεται τῆς ψυχῆν. Καὶ γὰρ προσώπων εὐμορφία, καὶ κινήματων διάθρυψις, καὶ βαδίσσεως ἐπιτήδευσις, καὶ φωνῆς διδασκίαις, καὶ ὀφθαλμῶν ὑπογραφαί, καὶ παρειῶν ἐπιγραφαί, καὶ πλεγμάτων ^δ συνθέσεις, καὶ τριχῶν βαφαί, καὶ ἱματίων πολυτέλεια, καὶ χρυσίων ποικιλία, καὶ λίθων κάλλος, καὶ μύρων εὐωδία, καὶ τᾶλλα πάντα, ἃ τὸ γυναικεῖον ἐπιτηδεύει γένος, ἱκανὰ θορυβήσαι ψυχῆν, ἢν μὴ πολλῇ τῇ τῆς σωφροσύνης αὐστηρότητι ἀπεσκληρυχία τύχῃ. Ἀλλὰ τὸ μὲν ὑπὸ τούτων ταραττεσθαι, θαυμαστὸν οὐδέν ^ε· τὸ δὲ καὶ διὰ τῶν τούτοις ἐναντίων δύνασθαι βάλλειν τὸν διάβολον καὶ κατατοφεῖναι τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, τοῦτο ἐστὶ τὸ πολλῆς ἐκπλήξεως καὶ ἀπορίας μεσόν. Ἦδη γάρ τινες ταῦτα ἐκφυγόντες τὰ θήρατρα, τοῖς πολὺ τούτων ἀφεστηκόσιν ἰδύσαν. Καὶ γὰρ καὶ ἡμελημένα ψῆς, καὶ αὐχμῶσα κόμη, καὶ ρυπῶσα στολή, καὶ σχῆμα ἀνεπίπλαστον, καὶ ἥθος ἀπλοῦν, καὶ ῥήμα ἀφέλεις, καὶ βάδιαις ἀνεπιτήδευτος, καὶ ἀσχημάτιστος φωνή, καὶ τὸ πενίξ συζῆν, καὶ τὸ καταφρονεῖσθαι, καὶ τὸ ἀπροστάτευτον, καὶ ἡ μόνωσις, πρῶτον μὲν εἰς ἔλεον τὸν ὄνυντα, ἀπ' ἐκείνου δὲ εἰς τὸν ἔσχατον ἤγαγεν θλεθρον.

γ'. Καὶ πολλοὶ τὰ πρότερα ἐκφυγόντες δίκτυα, τὰ διὰ τῶν χρυσίων, καὶ τῶν μύρων, καὶ τῶν ἱματίων, καὶ τῶν λοιπῶν ὧν εἶπον συγκαίμενα, τούτοις τοῖς τοσούτον αὐτῶν ἀφεστηκόσι εὐκόλως ἐνέπεσον καὶ ἀπώλοντο. Ὅταν οὖν καὶ διὰ πενίας, καὶ διὰ πλούτου, καὶ διὰ καλλωπισμοῦ καὶ διὰ σχήματος εἰκῇ κειμένου, καὶ διὰ τρώπων τῶν τε ἐπιτηδεύτων καὶ τῶν ἀπλάτων, καὶ διὰ πάντων ἀπλῶς ὧν ἀπρηριθμήσῃ, ὁ πόλεμος ἀναρρίπτεται τῇ τοῦ θεωμένου ψυχῇ, καὶ τὰ μηχανήματα [423] αὐτὸν περιστοιχίζῃ πανταχόθεν ^α πῶθεν ἀναπνεύσαι δυνήσεται, τοσούτων κύκλῳ περιειμένων παγίδων; ποῖαν κατάδυσιν εὐρεῖν, οὐ λέγω πρὸς τὸ μὴ κατὰ κράτος ἀλῶναι (τοῦτο μὲν γὰρ οὐ πάνυ χαλεπὸν), ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ἀτάραχον τῶν μιαιῶν λογι-

σμῶν τὴν ἑαυτοῦ φυλάξει ψυχὴν; Καὶ παρὶ τὰς τιμὰς, τὰς τῶν μυρίων αἰτίας κακῶν. Αἱ μὲν γὰρ παρὰ τῶν γυναικῶν γινόμεναι, τῷ τῆς σωφροσύνης λυμαίνονται τόνῳ, καὶ καταβάλλουσι ^α ὅθι πολλάκις, ὅταν τις μὴ διαπαντὸς ἀγρυπνεῖν εἰδῇ πρὸς τὰς τοιαύτας ἐπιβουλὰς· τὰς δὲ παρὰ τῶν ἀνδρῶν εἰ μὴ μετὰ πολλῆς τῆς δέξεταί τῆς μεγαλοψυχίας, δύο τοῖς ἐναντίοις ἀλίσκεται πάθει, τῇ τε τῆς θωπείας δουλοπρεπείᾳ, καὶ τῇ τῆς ἀλαζονείας ἀνοίᾳ ^β, τοῖς μὲν θεραπεύουσιν αὐτὸν ὑποκύπτειν ἀναγκαζόμενος, διὰ δὲ τὰς παρ' ἐκείνων τιμὰς κατὰ τῶν ἐλαττόνων ἐξογκούμενος, καὶ εἰς τὸ τῆς ἀπονοίας ὠθούμενος βράθρον. Ταῦτα εἴρηται μὲν παρ' ἡμῶν ^γ ὅσῃν δὲ ἔχει τὴν βλάβην οὐκ ἂν τις ἀνευ τῆς πείρας μάθοι καλῶς. Οὐ γὰρ δὴ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων πολλῶν πλείονα καὶ σφαλερώτερα τῶν ἐν μέσῳ στρεφόμενων ^δ συμπίπτειν ἀνάγκη γένοιτο ^ε ἂν. Ὁ δὲ τὴν ἔρρημιν στέργων, πάντων μὲν ἔχει τὴν ἀτέλειαν ^β· εἰ δὲ ποτε αὐτῷ καὶ λογισμὸς ἀποπος ὑπογράφεῖται τοιοῦτον, ἀλλ' ἀσθενὴς ἢ φαντασία, καὶ ταχέως σθεσθῆναι δυναμένη, διὰ τὸ μὴ προσκείσθαι ἐξωθεν τὴν ἀπὸ τῆς θεωρίας ὕλην τῇ φλογί. Καὶ ὁ μὲν μοναχὸς ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνου δέδοικεν ^γ· εἰ δὲ καὶ ἐτέρων φροντίζειν ἀναγκασθῇ, ἀλλ' εὐαριθμήτων λίαν ^δ· εἰ δὲ καὶ πλείονες εἴεν, ἀλλὰ τῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἐλάττους τέ εἰσι, καὶ τὰς ὑπὲρ ἑαυτῶν φροντίδας πολλῷ κουφοτέρας παρέχουσι τῷ προσώτῳ ^ε, οὐ διὰ τὴν ὀλιγότητα μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ πάντες τῶν κοσμικῶν εἰσιν ἀπηλλαγμένοι πραγμάτων, καὶ οὔτε παῖδας, οὔτε γυναῖκα, οὔτε ἄλλο τι μεριμνᾶν ἔχουσι τοιοῦτο. Τοῦτο δὲ αὐτοὺς λίαν τε εἶναι ἐπιβεβαίει τοῖς ἡγουμένοις καὶ τὸ κοινὴν τὴν ὀλκῆσιν ἔχειν ἐπιόησεν, ὥς δύνασθαι αὐτῶν τὰ πταίσματα ἀκριβῶς συνορᾶν τε καὶ ἐπανορθοῦν, ὅπερ οὐ μικρὸν πρὸς ἀρετῆς ἐπίδοσιν, ἐπιστάσια διδασκάλων ^δ διηνεχῆς.

δ'. Τῶν δὲ ὑπὸ τῇ ἱερῇ τεταγμένων τὸ πλεον βιωτικαῖς πεπδῆται φροντίσι, καὶ τοῦτο αὐτοὺς ἀργότερους πρὸς τὴν τῶν πνευματικῶν ἐργασίαν καθίστησιν. Ὅθεν ἀνάγκη τῷ διδασκάλῳ σπεῖρειν καθ' ἑκάστην, ὥς εἰπεῖν, ἡμέραν, ἵνα τῇ γοῦν συνεχεῖ ^α ἰδυνθῇ κρατηθῇαι παρὰ τοῖς ἀκούουσιν τῆς διδασκαλίας ὁ λόγος. Καὶ γὰρ πλοῦτος ὑπέρογκος, καὶ δυναστείας μέγεθος, καὶ ῥαθυμία ἀπὸ τρυφῆς προσγινομένη, καὶ πολλὰ ἕτερα πρὸς τούτοις, συμπίπτει τὰ καταβαλλόμενα σπέρματα ^β· πολλάκις δὲ ἡ τῶν ἀκανθῶν πυκνότης οὐδὲ μέχρι τῆς ἐπιφανείας ἀφίησι τὸ σπειρόμενον πεσεῖν. Ἦδη δὲ καὶ θλίψεως ὑπερβολή, καὶ πενίας ἀνάγκη, καὶ ἐπηρεαίει συνεχεῖς, καὶ ἄλλα τοιαῦτα τοῖς πρότεροις ἐναντία, ἀπάγει τῆς περὶ τὰ θεῖα σπουδῆς ^γ· τῶν δὲ ἀμαρτημάτων οὐδὲ τὸ πολλοστὸν αὐτοῖς μέρος δυνατόν γενέσθαι καταφανές ^δ· πῶς γὰρ, [424] ὧν τοὺς πλείονας οὐδὲ ἐκ προσώψεως ἴσασι; Καὶ τὰ μὲν πρὸς τὸν λαὸν αὐτῷ τοσαύτην ἔχει τὴν ἀμχανίαν ^ε· εἰ δὲ τις τὰ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξετάσειεν, οὐδὲν ὄντα εὐρήσει ταῦτα· οὕτω μείζονος καὶ ἀκριβεστέρας ἐκείνα δεῖται τῆς σπουδῆς. Τὸν γὰρ ὑπὲρ ὅλης τῆς πόλεως, καὶ τί λέγω πόλεως; πάσης μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης πρεσβεύοντα, καὶ δεόμενον ταῖς ἀπάντων ἀμαρτίαις Παιων γενέσθαι τὸν Θεόν, οὐ τῶν ζώντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπελθόντων, ὅποῖόν τινα εἶναι χρῆ;

* Unus λυμαίνονται τόνῳ καὶ καταβάλλουσι.

† Alii ἀλαζονείας ἀπονοίαν.

‡ Savil. et alii τοῖς ἐν μέσῳ στρεφόμενοις. Mox alii ἔρρημο.

§ Savil. et quidam τῷ προσώτῳ. Morel. et alii mss. τῷ προστάτῃ.

|| Alii διδασκάλου.

¶ Savil. et plurimi mss. συνεχεῖς, Morel. et pauci συνεχεῖς.

^α Alii ἐγκαταλιμπάνῃ.

^β Alii οὐκ ἀνέχονται θαρρῆναι.

^γ Alii συντηρεῖται.

^δ Savil. et aliquot mss. καὶ παρειῶν ἐπιτρίμματα, καὶ πλεγμάτων, alii καὶ παρειῶν ἐπιγραφαί καὶ πλεγ. Paulo post alii χρυσίων ἐπιπρεπεία καὶ λίθων. Ib. alii μύρων εὐωδία, al. εὐωδία.

Ἐγὼ μὲν γὰρ καὶ τὴν Μωσέως καὶ τὴν Ἥλιου παρῆρσιαν οὐδέπω πρὸς τὴν τοσαύτην ἱκετηρίαν ἀρχεῖν ἡγοῦμαι. Καὶ γὰρ ὡς περ τὸν ἅπαντα κόσμον πεπιστευμένος, καὶ αὐτὸς ὢν ἁπάντων πατήρ, οὕτω πρός τινι τῷ Θεῷ, δέσμενος τοὺς ἁπανταχοῦ^α πολέμους σβεσθῆναι, λυθῆναι τὰς ταραχάς, εἰρήνην, εὐετηρίαν, πάντων τῶν ἐκάστη κακῶν ἐπικειμένων καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ταχεῖαν αὐτῶν ἀπαλλαγὴν. Δεῖ δὲ πάντων αὐτὸν, ὑπὲρ ὧν δέχεται, τοσοῦτο διαφέρειν ἐν ἁπασιν, ὅσον τὸν προσετώτα τῶν προστατευομένων εἰκός.

Ὅταν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καλῇ καὶ τὴν φρικωδεστάτην ἐπιτελῇ θυσίαν, καὶ τοῦ κοινοῦ πάντων συνεχῶς ἐφάπτεται. Δεσπότου, ποῦ τάξομεν αὐτόν, εἰπέ μοι; πόσῃ δὲ αὐτὸν ἀπαιτήσομεν καθαρότητα, καὶ πόσῃ εὐλάβειαν; Ἐννόησον γὰρ ὁποίας τὰς ταῦτα διακοινομένας χεῖρας εἶναι χρῆ, ὁποῖαν τὴν γλῶτταν τὴν ἐκεῖνα προχέουσαν τὰ ῥήματα, τίνος δὲ οὐ καθαρωτέραν καὶ ἀγιωτέραν τὴν τοσοῦτον πνεῦμα ὑποδεξαμένην ψυχὴν. Τότε καὶ ἄγγελοι παρεστήκασι τῷ ἱερεῖ, καὶ οὐρανῶν δυνάμεις ἅπαν τάγμα βοᾷ, καὶ ὁ περὶ^β τὸ θυσιαστήριον πληροῦται τόπος εἰς τιμὴν τοῦ κειμένου. Καὶ τοῦτο ἱκανὸν μὲν καὶ ἐξ αὐτῶν πεισθῆναι τῶν ἐπιτελουμένων^γ τότε. Ἐγὼ δὲ καὶ τίνος ἤκουσα διηγούμενον ποτὲ, ὅτι αὐτῷ τις προσεβύτης, θαυμαστὸς ἀνὴρ, καὶ ἀποκαλύψει ὁρᾶν εἰσὼς, ἔλεγεν ὁφείω ἡδυνῶσθαι τοιαύτης ποτὲ. καὶ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἄφνω πλήθος ἀγγέλων ἰδεῖν, ὡς αὐτῷ δυνατόν ἦν, στολάς ἀναβεβλημένων λαμπράς, καὶ τὸ θυσιαστήριον κυκλούντων, καὶ κάτω νεύοντων, ὡς ἂν εἴ τις στρατιώτης παρόντος βασιλέως ἐστηκότας ἴδοι. Καὶ ἔγωγε πείθομαι. Καὶ ἔταρος δὲ τις ἐμοὶ διηγῆσατο, οὐ παρ' ἐτέρου μαθὼν, ἀλλ' αὐτὸς ἰδεῖν ἀξιώσας καὶ ἀκούσας, ὅτι τοὺς μέλλοντας ἐνθρόνους ἀπαίρειν, ἂν τύχῃσι τῶν μυστηρίων μετασχόντες ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὅταν ἀποπνεῖν μέλλωσι, δορυφοροῦντες αὐτοὺς δι' ἐκεῖνο τὸ ληφθὲν ἀπαγοῦσιν ἐνθρόνους ἀγγελοι. Σὺ δὲ οὕτω φρίττεις εἰς οὕτως ἱερὰν τελετὴν τοιαύτην εἰσάγων ψυχὴν, καὶ τὸν τὰ ῥυπαρὰ ἐνδοδύμενον ἱμάτια εἰς τὸ τῶν ἱερῶν ἀναφέρων ἀξίωμα, ὃν καὶ τοῦ λοιποῦ τῶν θαυματούμενων χοροῦ ἐξέωσεν ὁ Χριστός; Φωτὸς γὰρ δίκην τὴν οἰκουμένην καταυγάζοντος, λάμπειν δεῖ τοῦ ἱερέως τὴν ψυχὴν· ἡ δὲ ἡμετέρα τοσοῦτον ἔχει περικείμενον αὐτῇ σκότος ἐκ τῆς πονηρᾶς συνειδήσεως, ὡς αἰετὶ καταδύεσθαι καὶ μηδέποτε δύνασθαι μετὰ παρῆρσιαν εἰς τὸν αὐτῆς ἀτενίσαι. Δεσπότου. Οἱ ἱερεῖς τῆς γῆς εἰσὶν ἅλεις· [425] τὴν δὲ ἡμετέραν ἂν καὶ τὴν ἐν ἁπασιν ἀπειρίαν τίς ἂν ἐνέγκοι ῥαδίως, πᾶσι ὅμοιων τῶν καθ' ὑπερβολὴν ἡμᾶς ἀγαπᾶν εἰθισμένων^δ; ὡς γὰρ μόνον καθαρὸν οὕτως, ὡς τῆλικαύτης ἡξιωμένον διακονίας, ἀλλὰ καὶ λίαν συνετὸν καὶ πολλῶν ἐμπειρόν εἶναι δεῖ, καὶ πάντα μὲν εἰδέναι τὰ βιωτικὰ τῶν ἐν μέσῳ στρεφόμενων οὐχ ἥττον, πάντων δὲ ἀπηλλάχθαι· μέλλον τῶν τὰ ὅρη κατελιγφότων μοναχῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ἀνδράσι αὐτὸν ὁμιλεῖν ἀνάγκη, καὶ γυναῖκας ἔχουσι, καὶ παῖδας τρέφουσι, καὶ θεράποντας κακῆς ἐκτεταμένους, καὶ πλοῦτον περιβεβλημένους πολλόν, καὶ δημόσια πράττουσι, καὶ ἐν δυναστείαις οὔσι, ποικίλον αὐτὸν εἶναι δεῖ· ποι-

κίλον δὲ λέγω, οὐχ ὑποκλόν, οὐ κόλακα, οὐχ ὑποκριτὴν, ἀλλὰ πολλῆς μὲν ἐλευθερίας καὶ παρῆρσιαν ἀνάμεστον, εἰδὼτα δὲ καὶ συγκατείναι χρησίμως, ὅταν ἡ τῶν πραγμάτων ὑπόθεσις τοῦτο ἀπαιτῇ, καὶ χρηστὸν εἶναι ὁμοῦ καὶ αὐστηρόν. Οὐ γὰρ ἔστιν ἐνὶ τρόπῳ χρῆσθαι· τοὺς ἀρχομένους ἅπασιν· ἐπειδὴ μὴδὲ ἱατρῶν παισὶν ἐν νόμῳ τοῖς κάμνουσι προσφέρεισθαι καλὸν, μὴδὲ κυβερνήτῃ μίαν ὁδὸν εἰδέναι τῆς πρὸς τὰ πνεύματα μάχης. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην τὴν ναῦν συνεχεῖς περιστοιχίζονται χειμῶνες· οἱ δὲ χειμῶνες οὗτοι οὐκ ἐξωθεν προσβάλλουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐνδοθεν τίττονται· καὶ πολλῆς χρεῖα καὶ συγκαταβάσεως καὶ ἀκριβείας.

ε'. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ διάφορα εἰς ἐν τέλος ὁρᾷ, τοῦ Θεοῦ τὴν δόξαν, τῆς Ἐκκλησίας τὴν οἰκοδομήν. Μέγας ὁ τῶν μοναχῶν ἀγὼν, καὶ πολὺς ὁ μόχθος· ἀλλ' εἴ τις τῇ καλῶς διοικουμένῃ ἱερωσύνῃ τοὺς ἐκείθεν ἰδρωτάς παραβάλοι, τοσοῦτον εὐρήσει τὸ διάφορον, ὅσον ἰδιώτου καὶ βασιλέως τὸ μέσον. Ἐκεῖ μὲν γὰρ εἰ καὶ πολὺς ὁ πόνος, ἀλλὰ κοινὴν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τὸ ἀγώνισμα· μέλλον δὲ τὸ πλεόν τῇ τοῦ σώματος κατορθοῦται κατασκευῇ· καὶ μὴ τοῦτο ἰσχυρὸν ἦ, μένει καθ' ἑαυτὴν ἡ προθυμία, οὐκ ἔχουσα εἰς ἔργον ἐξελεῖσθαι. Καὶ γὰρ καὶ νηστεία^ε σύντονος, καὶ χαμυνία, καὶ ἀγρυπνία, καὶ ἀλυσία, καὶ ὁ πολὺς ἰδρῶς, καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα πρὸς τὴν τοῦ σώματος ἐπιτηδεύουσι ταλαιπωρίαν, πάντα οἰχεται, τοῦ κολάζεσθαι μέλλοντος οὐκ ὄντος ἰσχυροῦ. Ἐνταῦθα δὲ καθαρὰ τῆς ψυχῆς ἡ τέχνη, καὶ οὐδὲν τῆς τοῦ σώματος εὐεξίας προσδεῖται, ὥστε δεῖξαι τὴν αὐτῆς ἀρετὴν. Τί γὰρ ἡμῖν ἡ τοῦ σώματος ἰσχύς συμβάλλεται πρὸς τὸ μῆτε αὐθάδεις εἶναι, μῆτε ὀργίλους, μῆτε προπετεῖς, ἀλλὰ νηφαλίους καὶ σώφρονας καὶ κοσμίους, καὶ τᾶλλα πάντα, δι' ὧν ἡμῖν ὁ μακάριος Παῦλος τὴν τοῦ ἀρίστου ἱερέως ἀνεπλήρωσεν εἰκόνα^ς; Ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῆς τοῦ μονάζοντος ἀρετῆς ἔχει τις ἂν τοῦτο εἰπεῖν· ἀλλὰ καθάπερ τοῖς μὲν θαυματοποιοῖς ὀργάνων δεῖ πολλῶν καὶ τροχῶν καὶ σχοινίων καὶ μαχαιρῶν, ὁ δὲ φιλόσοφος ἅπασαν ἐν τῇ ψυχῇ κειμένην ἔχει τὴν τέχνην, τῶν ἐξωθεν οὐδὲν δεομένης^η· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα. Ὁ μὲν γὰρ μοναχὸς καὶ τῆς σωματικῆς εὐπαθείας προσδεῖται καὶ τόπων [426] πρὸς τὴν διαγωγὴν ἐπιτηδεῖων, ἵνα μῆτε ἄγαν ἀπωκισμένοι τῆς τῶν ἀνθρώπων ὥσιν ὁμιλίας, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἐρημίας ἔχουσαν ἡτυχίαν, ἐκεί^θ καὶ τῆς ἀρίστης μὴ ἀμοιρῶσι κράσεως τῶν ὥρων· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἀφόρητον τῷ κατατροχομένῳ νηστεία^ι, ἢ τῶν ἀέρων ἀνωμαλία.

ζ'. Τῆς δὲ τῶν ἱματίων κατασκευῆς καὶ διαίτης ἕνεκεν, ὅσα πράγματα ἔχειν ἀναγκάζονται, πάντα αὐτοῖς φιλονεικοῦντες, οὐδὲν δεομαὶ λέγειν νυν. Ὁ δὲ ἱερεὺς οὐδένως τοῦτων εἰς τὴν ἑαυτοῦ διήσσειαν χρεῖαν, ἀλλ' ἀπεριεργὸς καὶ κοινὸς ἐν ἁπασίν ἔστι τοῖς οὐκ ἔχουσι βλάβην, τὴν ἐπιστήμην ἁπασαν ἐν τοῖς τῆς ψυχῆς θησαυροῖς ἀποκειμένην ἔχων. Εἰ δὲ τις τὸ μένειν ἐφ' ἑαυτῷ καὶ τὰς τῶν πολλῶν ὁμι-

^α Ἄλλι ἁπανταχοῦ.

^β Aliquot mss. ἅπαν τὰ ῥήματα καὶ ὁ περὶ.

^γ Savil. et alii τῶν ἐπιτελουμένων, alius τῶν πελουμένων, Morel. τῶν ἀκτελουμένων.

^δ Ἄλλι εἰσὼς.

^ε Ἄλλι χρῆσθαι. Ibidem quidam mss. ἐνὶ μόνῳ τρόπῳ τοῖς κάμνουσι, alii ἕνα μόνον φάρμακον τοῖς κάμνουσι.

^ς Ἄλλι νηστεία etc. in plurali.

^θ Ἄλλι ἀνετύχουσαν εἰκόνα.

^η Ἄλλι οὐ δεομένης.

Equidem neque Moysis, neque Heliae fiduciam ad hujusmodi supplicationem sufficere posse putaverim. Etenim ac si mundus totus sibi concreditus sit, ac si omnium pater ipse sit, sic ad Deum accedit, rogans omnia mundi bella exstingui, tumultus sedari, pacem, prosperitatem, omnium singulis imminendum, qua privatum, qua publice malorum celerem depulsionem. Oportet autem illum singulos, pro quibus precatur, adeo in omnibus antecellere, ut praefectus subditis praecellere debet.

Invocatio Spiritus sancti in oblatione sacrificii. —

Cum autem Spiritum sanctum invocaverit, et horrendum illud sacrificium obtulerit, et communem omnium Dominum assidue tractaverit, quo illum, quæso, in ordine constituemus? quamnam ab illo puritatem, quam pietatem exigemus? Cogita quales oporteat esse manus illas, qualem eam linguam, quæ illa verba effundat, qua denique non puriorem sanctioremque illam animam, quæ tantum Spiritum suscipiat. Tunc angeli sacerdoti adsunt, totusque caelestium Virtutum ordo clamat¹, ac vicinus altari locus in illius qui ibidem jacet honorem iis repletus est: idque vel ex iis, quæ tunc peraguntur, credibile est. Ego vero aliquem olim narantem audivi, quemdam senem, virum admirabilem ac revelationibus assuetum, dixisse, visione hujusmodi se quodam tempore dignum habitum fuisse: scilicet multitudinem angelorum derepente vidisse, quantum ejus facultas ferebat, splendidis vestibus indutorum, et altare circumdantium, inclinato capite, ac si quis milites præsentem Imperatorem stantes videret: quod et ipse mihi persuadeo. Alius item narravit mihi, non ab alio edoctus, sed cum ipse vidisset et audisset, scilicet eos qui ex hac vita migraturi sunt, si mysteriis pura conscientia participaverint, animam effluros, ab angelis satellitum more ipsos, ab illud quod acceperunt stipendibus illinc abduci. Tu vero nondum exhorrescis, hujusmodi animam in tam sacrum mysterium introducens, et sordidis indutum vestibus in sacerdotum dignitatem illum promovens, quem a reliquo convivarum choro Christus expulit (*Matth. 22. 13*)? Animam quippe sacerdotis instar lucis totum orbem illustrantis splendore oportet. Nostra autem anima ob pravam scientiam tantas habet circumfusas tenebras, ut semper se abdat, nec possit umquam cum fiducia Dominum suum obtueri. Sacerdotes sal sunt mundi: nostram vero insipientiam, et in omnibus imperitiam, quis facile tulerit, nisi vos qui nos ultra modum amare consuevistis? Neque enim purum dumtaxat esse oportet, utpote qui tanto ministerio dignatus sit, sed etiam prudentem et rerum peritum multarum: multa quoque sæcularia nosse debet, non minus quam ii qui in medio rerum versantur, omnibusque tamen exitum magis quam monachi, qui montes occuparunt. Nam cum necesse sit eum cum viris versari, qui et uxores habent, et liberos alunt, et servos possident, qui divitiis circumfluunt, res pu-

blicas agunt, et in magistratibus versantur, multiformem illum esse par est: multiformem dico, non subdolum, non adulatorem, non hypocritam; sed multa libertate ac fiducia plenum, qui sese utiliter attemperare sciat, cum id negotiorum conditio postulat: mansuetum item et austerum. Non enim uno uti oportet modo erga subditos omnes, quandoquidem nec medicis una erga ægrotos omnes lege¹ uti convenit, neque gubernatori unam tantum cum ventis pugnandi artem callere: etenim hanc quoque navem assidue tempestates jacant undique. Hujusmodi autem procellæ non extrinsecus tantum adoriuntur, sed etiam intrinsecus nascuntur, multaque opus est tum attemperatione, tum diligentia.

5. *Sacerdotem ad omnia aptum esse debere.* — Hæc porro omnia, diversa licet, finem respiciunt unum, nempe Dei gloriam, atque Ecclesiæ ædificationem. Magnum est monachorum certamen, eorumque labor multus: sed si quis probe administratum sacerdotium cum illorum laboribus conferat, tantum reperiet discrimen, quantum est inter idiotam et regem intervalum. Illic enim etiamsi multus adsit labor, at communis animæ corporisque concertatio; imo potius ex corporis exercitatione magna laboris pars perficitur; ac si illud robustum non fuerit, sola et otiosa manet alacritas animi, cum non possit in opus exire; siquidem assiduum jejunium², humi cubatio, vigiliæ, balnei privatio, sudor ingens, cæteraque omnia ad corpus macerandum idonea, statim de medio tolluntur, cum id quod castigandum erat robore careat: hic vero sola puraque ars animi requiritur, neque corporis habitudine est opus, ut animi virtus exhibeatur. Quid enim nobis confert corporis robur, ut ne arrogantes simus, neque iracundi neque petulantes; sed vigilantes, temperantes, ornati, cæterisque omnibus præditi quibus beatus Paulus optimi sacerdotis imaginem nobis depinxit (*1. Tim. 3. 2*). Verum id de monachi virtute dici nequit: sed quemadmodum iis, qui res stupendas exhibent, instrumentis multis est opus, itemque rotis, funiculis et gladiis, philosophus vero totam in mente artem reconditam habet externisque rebus non indiget: ita et hoc loco se res habet. Nam monachus quidem corporis incolumitate opus habet, itemque locis ad vitam hanc instituendam idoneis, ut neque nimis ab hominum consortio remotus, tamen solitudinis quietem nanciscatur, insuperque temperatis anni tempestatibus non careat: nihil quippe sic intolerabile ei, qui jejuniis maceratur, quam aeris intemperies.

6. *Major virtus in episcopo, quam in monacho requiritur.* — Non loquor hic de vestium et victus apparatu, quem ut sibi monachi suppeditent, magnopere laborant, suis ipsi manibus omnia conferre studentes. Sacerdos autem nullius eorum in usu suum opus habebit, utpote qui non peculiarem sibi, sed communem vitam ducat in iis rebus, quæ damnum non afferant: totamque scientiam in animæ

¹ Pro, Totusque caelestium virtutum ordo clamat, ac vicinus... alii quot Mss., totusque caelestium virtutum chorus ac vicinus....

¹ Quidam Mss., uno modo, alii, uno medicamento.

² Alii, assidua jejunia, in plurali.

thesauris reconditam habeat. Quod si quis vitam illam admiretur, qua quis intra seipsum manens, hominum consortium aversatur, ego quoque illud sapientiæ specimen esse fatear; non tamen idoneum argumentum virtutis animi. Nam qui in portu ad gubernacula sedet, nondum idoneum artis suæ periculum fecit: eum vero qui in medio pelago, sæviente tempestate, navem eripere potuit, nemo est quin gubernatorem optimum dicat.

7. *Longe diversa vita episcopi a monastica.* — Proinde nec monachus admodum laudandus, quod apud se vivens neque turbetur, neque in multa magnaque peccata labatur; neque enim adsunt quæ animum laceessant et incitent. Sed si quis sese in turbas conjecerit, et multorum ferre peccata coactus, immo firmusque manserit, in tempestate quasi tranquillo tempore animum gubernans suum, hic apud omnes plausu et admiratione dignus: idoneus quippe virtutis suæ experimentum dedit. Ne itaque mireris, si forum multorumque consortium fugientes, accusatores multos non habeamus: neque enim si dormiens non peccarem, aut non collectans non caderem, aut non pugnans non ferirer, ideo mirari oporteret. Quis, quæso, quis improbitatem meam revelare poterit? an lectum, an ædes? At ne vocem quidem emitte possint. An mater potius, cui res omnes meæ notæ sunt? At ne cum illa quidem mihi consortium est, neque inter nos ulla umquam rixa suborta est: quod etiamsi accidisset, nulla mater sic amoris et affectus erga prolem expers fuerit, ut quem paritavit, peperit, educavit, nulla impellente causa nulloque cogente, accuset atque criminetur apud omnes. Nam si quis alioquin hanc animam nostram diligenter explorare voluerit, mala multa reperiet, ipseque non ignoras, qui maxime omnium nos laudibus apud universos efferre soles. Quod autem non modestiæ causa sic loquar, recordare quoties tibi dixerim, cum idem sermo sæpe inter nos incideret, si optio mihi daretur, ubinam magis splendescere vellem, in Ecclesiæ præfectura, an in monastica vita, me prius illud vitæ genus mille calculis antepositurum: neque enim finem faciebam umquam eos apud te suspiciendi, qui illo ministerio probe fungi possent. Quod autem illud quod tanti faciebam non declinaturus fuisset, si modo rite administrando par fuisset, nemo negaverit. Verum quid faciam? Nihil enim minus aptum ad Ecclesiæ præfecturam, quam socordia et incuria, quam alii exercitationem quamdam admirabilem esse putant: ego vero illam ceu velamen ignaviæ meæ habeo, qua defectum meorum partem maximam obtego, neque sese prodere patior. Nam qui tanto est otio et tantæ quieti assuetus, quantumvis magna sit præditus indole, peritiæ defectu statim perturbatur et agitur, ac non minimam virtutis ejus partem resecat exercitatio inopia. Cum autem simul et tardioris ingenii et verborum certaminumque hujusmodi expers fuerit, quæ sane nostra conditio est, a lapidibus nihil differet, si hanc suscipiat administrationem. Quamobrem pauci admodum sunt, qui ex palaestra illa in hæc cer-

tamina descendant: ex iis vero complures sese quales sint produunt, animo concidunt, resque et ingratas et acerbis ferre coguntur. Neque id mirum insolens est. Cum enim certamina exercitationesque non circa res solitas versantur, tum is qui decertat ab inexercitatis nihil differt. Gloriam in primis contemnat oportet is, qui in hoc stadium descendit, ira superior sit, prudentia plenus multa; huic autem qui monasticam amplectitur vitam, nulla exercitationis occasio proponitur: neque enim adsunt multi, qui illum ad iram concitent, ut iræ vim coercere studeat: neque qui illum mirentur, ipsique plaudant, ut popularem auram respicere discat: prudentiæ autem, quæ in Ecclesia administranda requiritur, non magna apud illos cura habetur. Cum igitur ad certamina descenderint, quorum nullum antea periculum fecerunt, hærent, vertigine et consilii inopia laborant: ac præterquam quod ad virtutem nullum progressum faciunt, etiam eorum, quæ prius habebant, plerumque jacturam faciunt.

8. *Facilior vita monachi quam sacerdotis.* — Tum BASILIUS: Quid igitur? an eos, qui in medio rerum versantur, qui de sæcularibus negotiis curam gerunt, qui in rixis et conviciis atatem contriverunt, qui ingenti dexteritate pleni sunt, qui deliciis assuevere, Ecclesiæ regimini præficiemus? CHRYSOST. Bona verba, quæso, o vir beate. Hi quippe ne in mentem quidem venire debent, cum de sacerdotum delectu agitur; sed si quis in omnium consortio et contubernio possit puritatem, tranquillitatem, sanctitatem, patientiam et sobrietatem, necnon alia quæ monachis insunt bona, intemerata et inconcussa magis, quam monachi ipsi servare. Quandoquidem is, qui vitiis multis laborat, cum possit illa in solitudine tegere, curareque ne in opus erumpant, si cum nullo consortio habeat; is, inquam, si in medium prodeat, nihil aliud lucrabitur, nisi ut deridendum se propinet, magisque periclitabitur; quod nobis propemodum accidisset, nisi Dei providentia ignem a capite nostro citius abegisset. Neque enim qui sic affectus est latere potest, palam constitutus, sed qui sit statim deprehenditur. Ac quemadmodum metallicas materias ignis probat, sic clerici probatio humanos discernit animos. Ac si quis iracundus, si ignavus, si vanæ gloriæ cupidus, si arrogans, sive alio quopiam morbo sit affectus, omnia reteggit, vitiaque sua revelat: nec revelat tantum, sed graviora et valentiora efficit. Etenim corporis vulnera, attrita, curatu difficiliora evadunt: itemque animi morbi, si perfrices irritesque, exasperari consueverunt, illisque correptos plura peccare cogunt. Nam ad gloriæ cupidinem efferunt eum, qui sibi non attendit, necnon ad arrogantiam et pecuniarum cupiditatem, in delicias quoque pertrahunt, in ignaviam, in segnitiam, paulatimque ad ulteriora, quæ ab illis gignuntur, mala. Multa quippe in medio sunt, quæ possint animæ diligentiam solvere, ipsumque ad Deum cursum sistere: atque in primis colloquia cum mulieribus. Neque potest antistes, qui totius gregis curam suscipit, viris tantum curandis operam

λας ἐκτρέπεσθαι θαυμάζοι, τῆς καρτερίας μὲν τοῦτο δείγμα καὶ αὐτοὺς εἶναι φαίην ἂν, οὐ μὴν ἀπάσης τῆς ἀρείας τῆς ἐν τῇ ψυχῇ τεκμήριον ἱκανόν. Ὁ μὲν γὰρ εἶπω λιμένων ἐπὶ τῶν οἰάκων καθήμενος, οὗπω τῆς τέχνης ἀκριβῆ δίδωσι βάσανον· τὸν δὲ ἐν μέσῳ τῷ πελάγει καὶ τῷ χειμῶνι δυνηθέντα διαστὰς τὸ σκάφος, οὐδεὶς ὅστις οὐκ ἂν εἶναι φαίη κυβερνήτην ἀριστον.

ζ'. Οὐ τοίνυν ἡμῖν οὐδὲ τὸν μοναχὸν θαυμάστεον ἂν εἴη ἴαν καὶ μεθ' ὑπερβολῆς, ὅτι μένων ἐφ' ἑαυτοῦ οὐ ταραττεύεται, οὐδὲ διαμαρτάνει πολλά καὶ μεγάλα ἁμαρτήματα· οὐδὲ γὰρ ἔχει τὰ παρακινύοντα καὶ διεγείροντα τὴν ψυχὴν. Ἀλλ' εἴ τις πλήθυσιν ὁλοῖς ἑαυτὸν ἐνδεδωκώς, καὶ τὰς τῶν πολλῶν φέρειν ἁμαρτίας ἀναγκασθεὶς, ἐμείνεν ἀκλήνης καὶ στερῆρος, ὥσπερ ἐν γαλήνῃ τῷ χειμῶνι τὴν ψυχὴν διακυβερώων, οὕτως κροτεισθαι καὶ θαυμάζεσθαι παρὰ πάντων ἂν εἴη δίκαιος· ἱκανὴν γὰρ τῆς οἰκείας ἀνδρείας τὴν δοκιμασίαν ἐπεδείξατο. Μὴ τοίνυν μηδὲ αὐτὸς θαυμάσης, εἰ τὴν ἡγορᾶν φεύγοντες ἡμεῖς, καὶ τὰς τῶν πολλῶν συνουσίας, οὐκ ἔχομεν τοὺς κατηγοροῦντας πολλοὺς· οὐδὲ γὰρ εἰ καθυδὺν οὐχ ἡμάρτανον, οὐδ' εἰ μὴ παλαίον οὐκ ἐπιπτον, οὐδ' εἰ μὴ μαχόμενος οὐκ ἐδωλόμην, θαυμάζειν ἐχρῆν. Τίς γὰρ, εἰπέ, εἰς δυνήσεται κατεπειν καὶ ἀποκαλύψει τὴν μοχθηρίαν τὴν ἐμήν; ὁ ἄροφος οὗτος καὶ ὁ οἰκίσκος; Ἀλλ' οὐκ ἂν δύναιντο βῆσαι φωνήν. Ἀλλ' ἡ μήτηρ ἡ μάλιστα πάντων εἰδυῖα τὰ ἐμά; Μάλιστα μὲν οὐδὲ, πρὸς αὐτὴν ἐστὶ μοῖ τι κοινόν, οὐδὲ εἰς φιλονεικίαν ἤλθομεν πώποτε. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο ἦν συμβάν, οὐδεμία οὕτως· ἐστὶ μήτηρ ἀστοργος; καὶ μισότεκνος, ὡς τοῦτον, ὃν ὠδινε καὶ ἔτεκε καὶ ἔθρεψε ὁ μηδεμιᾶς ἀναγκαζούσης προσφάσεως, μηδὲ βιαζομένου τινός, κακίζει καὶ διαβάλλειν παρὰ πᾶσιν. Ἐπεὶ οὖν γε, εἰ τις τὴν ἡμετέραν πρὸς ἀκρίθειαν ἐθέλοι βασανίζειν ψυχὴν, πολλὰ αὐτῇ εὐρήσει τὰ σαθρὰ, οὐδὲ αὐτὸς ἀγνοεῖς ὁ μάλιστα πάντων ἡμᾶς τοῖς ἐγκωμίοις ἐπαίρειν παρὰ πᾶσιν εἰωθός. Καὶ οὖν γε οὐ μετρίᾳ τῶν ταῦτα λέγω νῦν, ἀνάμνησον σαυτὸν, ὁσάκις εἶπον πρὸς σέ, λόγου τοιοῦτου γενομένου πολλάκις ἡμῖν· ὅτι, εἰ τις αἰρεσίῃ μοι παρουσίῃ, ποῦ μᾶλλον βουλομένη εὐδοκίμειν, ἐν τῇ τῆς Ἐκκλησίας προστασί, ἢ κατὰ τὸν τῶν μοναχῶν βίον, μυρίαὶς ἂν ψήφοις τὸ πρότερον ἐδεξάμην ἐγώ γε. Οὐ γὰρ διελπίον ποτε μακαρίζων πρὸς σέ τοὺς ἐκείνης τῆς διακονίας προστῆναι δυνηθέντας καλῶς. Ὅτι [427] δὲ ὅπερ ἐμακάριζον, οὐκ ἂν ἐφυγον, ἱκανῶς ἔχων μετελθεῖν, οὐδεὶς ἀντερεῖ. Ἀλλὰ τί πάθω; Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἀχρηστον εἰς Ἐκκλησίας προστασίαν ὡς αὐτὴ ἡ ἀργία καὶ ἡ ἀμελετήσια, ἣν ἕτεροι μὲν ἀσκησὶν τινα θαυμαστὴν εἶναι νομίζουσιν· ἐγὼ δὲ αὐτὴν ὥσπερ εἰ παραπέτασμα τῆς οἰκείας ἔχω φαυλότητος, τὰ πλείονα τῶν ἐλαττωμάτων τῶν ἑαυτοῦ ταύτῃ συγκαλύπτων, καὶ οὐκ ἔωον φαίνεσθαι. Ὁ γὰρ ἐνεστιθεὶς ὁ τοσαύτης ἀποκαίνε ἀπραγμοσύνης, καὶ ἐν ἡσυχίᾳ διάγειν πολλῇ, ἂν μεγάλης ἢ φύσεως, ὑπὸ τῆς ἀναγκῆς θορυβεῖται καὶ ταραττεύεται, καὶ τῆς οἰκείας δυνάμεως περικόπτει μέρος οὐ μικρὸν τὸ ἀγύμναστον. Ὅταν δὲ ὁμοῦ καὶ βραδείας ἢ διανοίας, καὶ τῶν τοιούτων λόγων καὶ ἀγώνων ἀπειροί, τοῦτο δὴ τὸ ἡμέτερον, τῶν λιθίνων οὐδὲν διόσει. ταύτην δεξάμενος τὴν οἰκονομίαν. Διὰ τοῦτο τῶν εἰς ἐκείνης ἐρχομένων τῆς παλαιστρας εἰς τοὺς ἀγῶνας

τούτους ὀλίγοι διαφαίνονται· οἱ δὲ πλείους ἐλέγχονται καὶ καταπίπτουσι, καὶ πράγματα ὑπομένουσιν ἀγῶνι καὶ χαλεπά. Καὶ οὐδὲν ἀπεικός. Ὅταν γὰρ μὴ περὶ τῶν αὐτῶν οἱ τε ἀγῶνες ὥσι καὶ τὰ γυμνάσια, τῶν ἀγυμνάστων ὁ ἀγωνιζόμενος οὐδὲν διενήνοχε. Δόξης μάλιστα δεῖ καταφρονεῖν τὸν εἰς τοῦτο ἐρχόμενον τὸ στάδιον, ὀργῆς ἀνώτερον εἶναι, συνέσεως ἐμπλεῖον πολλῆς. Τοῦτο δὲ τῷ τὸν μονήρῃ στέργοντι βίον οὐδεμία ὁ γυμνασίας ὑπόθεσις πρόκειται. Οὕτε γὰρ τοὺς παροξυνόντας ἔχει πολλοὺς, ἵνα μελετήσῃ κολάζειν τοῦ θυμοῦ τὴν δύναμιν· οὕτε τοὺς μακαρίζοντας καὶ κροτούντας, ἵνα παιδευθῇ τοὺς παρὰ τῶν πολλῶν διαπτύειν ὧδε ἐπαίνους· τῆς τε ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἀπαιτουμένης συνέσεως οὐ πολλὸς αὐτοῖς ὁ λόγος. Ὅταν οὖν ἔλθωσιν εἰς τοὺς ἀγῶνας, ὧν μὴ μεμελετήκασι τὴν πείραν, ἀποροῦνται, λιγυγῶσιν, εἰς ἀμηχανίαν ἐκπίπτουσι ἰ, καὶ πρὸς τῷ μηδὲν ἐπιδοῦναι πρὸς ἀρετὴν, καὶ ἄπερ ἔχοντες ἤλθον πολλοὶ πολλάκις ἀπώλεσαν.

η'. Καὶ ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. Τί οὖν; τοὺς ἐν τῷ μέσῳ στρεφόμενους, καὶ πραγμάτων φρονιζόντας βιωτικῶν, καὶ τετριμμένους πρὸς μάχας καὶ λοιδόριαν, καὶ μυρία δεινότητος γέμοντας, καὶ τρυφᾶν εἰδότες, ἐπιστήσομεν τῇ τῆς Ἐκκλησίας οἰκονομίᾳ; ΧΡΥΣ. Εὐφήμει, ἔφη. ὦ μακάριε σύ. Τούτους γὰρ ὁ οὐδ' εἰς νοῦν βάλλεσθαι δεῖ, ὅταν ἱερῶν ἐξέτασις ἦ· ἀλλ' εἰ τις μετὰ τοῦ πᾶσιν ὁμιλεῖν καὶ συναστρέφεσθαι δύναται τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἀταραξίαν, τὴν τε ἀγιοσύνην καὶ τὴν καρτερίαν καὶ νῆψιν, καὶ τὰ ἄλλα τὰ τοῖς μοναχοῖς προσόντα ἀγαθὰ, φυλάττειν ἀκέραια καὶ ἀπαρασάλευτα μᾶλλον τῶν μεμονωμένων ἐκείνων ἡ· ὡς ὁ γὰρ πολλὰ μὲν ἔχων ἐλαττώματα, δυνάμενος δὲ αὐτὰ τῇ μονῷσι καλύπτειν καὶ ποιεῖν ἀπρακτα τῷ μηδενὶ καταμιγνύειν ἑαυτὸν· οὗτος εἰς μέσον ἔλθων, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ καταγέλαστος γενέσθαι κερδαίνει, καὶ κινδυνεύσει μείζονος· ὁ μικροῦ δεῖν ἐπάθομεν ἂν ἡμεῖς, εἰ μὴ ἡ τοῦ Θεοῦ κηδεμονία τὸ πῦρ ταχέως ἀνέσχε τῆς ἡμετέρας κεφαλῆς. [428] Οὐ γὰρ ἐστὶ λαθεῖν τὸν οὕτω διακείμενον, ὅταν ἐν τῷ φανερῷ καταστῇ, ἀλλὰ πάντοτε ἐλέγχεται ἰ, καὶ καθάπερ τὰς μεταλλικὰς ὕλας δοκιμάζει τὸ πῦρ, οὕτω καὶ ἡ τοῦ κλήρου βάσανος τὰς τῶν ἀνθρώπων διακρίνει ψυχὰς, κἂν ὄργιλος τις ἦ, κἂν μικρόψυχος, κἂν φιλόδοξος, κἂν ἀλαζύν, κἂν ὁ τι δῆποτε ἕτερον, ἅπαντα ἐκκαλύπτει ἰ, καὶ γυμνοῖ ταχέως τὰ ἐλαττώματα· οὐ γυμνοῖ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ χαλεπώτερα καὶ ἰσχυρότερα αὐτὰ καθίστησι. Καὶ γὰρ τὰ τοῦ σώματος τραύματα προστριβόμενα δυσίατα γίνονται, καὶ τὰ τῆς ψυχῆς πάθη κινιζόμενα καὶ παροξυνόμενα μᾶλλον ἀγριαίνεσθαι πέφυκε, καὶ τοὺς ἔχοντας αὐτὰ πλείονα ἁμαρτάνειν βιάζεται. Καὶ γὰρ εἰς ἔριστα δόξης ἐπαίρει τὸν μὴ προσέχοντα, καὶ εἰς ἀλαζονείαν, καὶ εἰς χρημάτων ἐπιθυμίαν· ὑποσφύρει δὲ καὶ εἰς τρυφὴν καὶ εἰς ἀνεσις καὶ βίθυμίαν, καὶ κατὰ μικρὸν εἰς τὰ παραιτέρω τούτων, καὶ ἐκ τούτων τικτόμενα κακὰ. Πολλὰ γάρ ἐστιν ἐν τῷ μέσῳ τὰ δυνάμενα ψυχῆς ἀκρίθειαν ἐκλῦσαι, καὶ τὸν ἐπὶ Θεὸν διακόψαι ἡ δρόμον· καὶ πρῶτον ἀπάντων αἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ὁμιλίαι. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ τὸν προσετώτα καὶ

ἰ Ἄλλοι οὐδεμίαν. Infra Savil. et aliquot mss. οὐτε τοὺς θαυμάζοντας καὶ κροτούντας.

ἱ Ἄλλοι εἰς ἀμηχανίαν ἐκπίπτουσι.

ἱ Ἄλλοι τοῦτο γὰρ.

ἱ Unus μᾶλλον τῶν φαινομένων ἐκείνων.

ἱ Ἄλλοι ἅλλα πάντα τότε ἐλ.

ἱ Ἄλλοι ἅπαν ἐκκ.

ἱ Ἄλλοι τὸν ἐπὶ εὐθείας διακόψαι.

ἰ Ἄλλοι θαυμαστόν.

ἱ Ἄλλοι οὐ τὴν.

ἱ Ἄλλοι ἐξέθρεψε.

ἱ Ἄλλοι ἐθούσει.

παντός τοῦ ποιμνίου κηδόμενον τοῦ μὲν τῶν ἀνδρῶν ἐπιμελεῖσθαι μέρους, τὸ δὲ τῶν γυναικῶν παρορᾶν· ὃ μάλιστα δεῖται προνοίας πλείονος διὰ τὸ πρὸς τὰς ἁμαρτίας εὐδολοῖσθαι· ἀλλὰ δεῖ καὶ τῆς τούτων ὑγίειας, εἰ καὶ μὴ ἐκ πλείονος, ἀλλ' οὖν ἐξ ἰσῆς φροντίζειν τῆς μοίρας τὴν λαχόντα τὴν ἐπισκοπὴν διοικεῖν. Καὶ γὰρ ἐπισκοπεῖσθαι αὐτὰς ἡνίκα ἂν κάμνωσι, καὶ παρακαλεῖν ἡνίκα ἂν πενθῶσι, καὶ ἐπιπλήττειν ῥαθυμούσαις, καὶ βοηθεῖν ἃ καταπονουμέναις ἀνάγκη. Τούτων δὲ γινομένων, πολλὰς ἂν εὐροί τὰς παρεισδύσεις ὁ πονηρὸς, εἰ μὴ ἡκριβωμένη τις ἑαυτὸν τεχνίσεις φυλακῇ. Καὶ γὰρ ὀφθαλμοὺς βάλλει καὶ θορυβεῖ ψυχὴν, οὐχ ὁ τῆς ἀκολάστου μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ τῆς σώφρονος, καὶ κολακεῖται μαλάσσουσι, καὶ τιμαὶ καταδουλοῦνται· καὶ ἀγάπη ζέουσα, τοῦτο δὴ τὸ πάντων αἴτιον τῶν αγαθῶν, μυρίων αἴτιον γέγονε κακῶν τοῖς οὐκ ὀρθῶς χρησαμένοις αὐτῇ. Ἡδὴ δὲ καὶ φροντίδες συνεχεῖς ἡμιβλυναν τὸ τῆς διανοίας ὄξύ, καὶ μελιθδοῦ βαρύτερον τὸν πτηνὸν ἀπειργάσαντο· καὶ θυμὸς δὲ καὶ προσπεσὼν καρποῦ δίκην τὰ ἔνδον κατέσχευεν ἅπαντα. Τί ἂν τις λέγοι τὰς λοιπὰς βλάβας^β, τὰς ὕβρεις, τὰς ἐπιπρέπειας, τὰς μέμψεις, τὰς παρὰ τῶν μειζόνων, τὰς παρὰ τῶν ἐλαττόνων, τὰς παρὰ τῶν συνετῶν, τὰς παρὰ τῶν ἀσυνετῶν;

Θ'. Τοῦτο γὰρ δὴ μάλιστα τὸ γένος τῶν ὀρθῆς ἀπεστερημένοι καίσεως μεμφίμοιρόν τέ ἐστι, καὶ οὐκ ἂν εὐκόλως ἀπολογίας ἀνάσχοιτο ποτε. Τὸν δὲ προεστῶτα καλῶς οὐδὲ τούτων δεῖ καταφρονεῖν, ἀλλὰ πρὸς ἅπαντας περὶ ὧν ἂν ἐγκαλῶσι, διαλύεσθαι μετὰ πολλῆς τῆς ἐπεικειας καὶ πρᾶότητος, συγγινώσκοντα μᾶλλον αὐτοῖς τῆς ἀλόγου μέμψεως ἢ ἀγανακτοῦντα καὶ ὀργιζόμενον. Εἰ γὰρ ὁ μακάριος Παῦλος, μὴ κλοπῆς ὑπόνοιαν λάβῃ παρὰ τοῖς μαθηταῖς, ἔδειξε, καὶ διὰ τοῦτο προσέλαβε καὶ ἐτέρους εἰς τὴν τῶν χρημάτων διακονίαν, *Ἰνα μὴ τις ἡμῶς μωμῇσθαι*, φησὶν, *ἐν τῇ ἀδρότῃ ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑψ' ἡμῶν*· [429] πῶς ἡμᾶς οὐ πάντα δεῖ ποιεῖν ὥστε τὰς πονηρὰς ἀναιρεῖν ὑποψίας, κἂν ψευδεῖς, κἂν ἀλόγιστοι τυγχάνωσιν οὐσαι, κἂν σφόδρα τῆς ἡμετέρας ἀπέχῃσι δόξης; Οὐδενὸς γὰρ ἁμαρτημάτων τοσοῦτον ἡμεῖς ἀφεστήκαμεν, ὅσον κλοπῆς ὁ Παῦλος. Ἀλλ' ὅμως καὶ τοσοῦτον ἀφεστηκώς τῆς πονηρᾶς ταύτης πράξεως, οὐδὲ οὕτως ἡμέλησε τῆς τῶν πολλῶν ὑπόνοιας, καίτοι λίαν οὕσης ἀλόγου καὶ μανιώδους· μανία ἔγάρ ἦν τοιοῦτον ὑποπεύσαι τι περὶ τῆς μακαρίας καὶ θαυμαστῆς ἐκείνης κεφαλῆς. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἤττον καὶ ταύτης τῆς ὑποψίας τῆς οὕτως ἀλόγου, καὶ ἣν οὐδεὶς ἂν μὴ παραπαίων ὑπόπτεισε, πόρρωθεν ἀναιρεῖ τὰς αἰτίας· καὶ οὐ διέπτυσεν τὴν τῶν πολλῶν ἄνοιαν, οὐδὲ εἶπε· Τίνι γὰρ ἂν ἐπέλθοι ποτὲ τοιαῦτα περὶ ἡμῶν ὑπονοεῖν, καὶ ἀπὸ τῶν σημείων καὶ ἀπὸ τῆς ἐπεικειας τῆς ἐν τῷ βίῳ πάντων ἡμᾶς καὶ τιμώντων καὶ θαυμαζόντων; ἀλλ' ἅπαν τούναντιον, καὶ ὑπείδετο καὶ ποσοεδόκησε ἃ ταύτην τὴν πονηρὰν ὑπόνοιαν, καὶ πρόβριζον αὐτὴν ἀνέσπασε, μᾶλλον δὲ οὐδὲ φῦναι τὴν ἀρχὴν ἀφῆκε. Διὰ τί; *Προνοοῦμεν γὰρ, φησί, καλὰ, οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων*. Τοσαύτη δεῖ, μᾶλλον δὲ καὶ πλείον· κεχρησθαι

σπουδῇ, ὥστε μὴ μόνον αἰρομένας καταστᾶν καὶ κωλύειν τὰς φήμας τὰς οὐκ ἀγαθὰς, ἀλλὰ καὶ πόρρωθεν θῆεν ἂν γένοιτο προορᾶν, καὶ τὰς προφάσεις ἐξ ὧν τίκονται προαναρεῖν, καὶ μὴ περιμένειν αὐτὰς συστήναι, καὶ ἐν τοῖς τῶν πολλῶν διαβουλλήθῃναι στόμασι. Τηνικαῦτα γὰρ οὐτε εὐπορον αὐτὰς ἀφανίσαι λοιπὸν, ἀλλὰ καὶ λίαν δυσχερὲς, τάχα δὲ καὶ ἀδύνατον· οὐτε ἀζημίον τῷ μετὰ τὴν τῶν πολλῶν βλάβῃν τοῦτο γενέσθαι. Ἀλλὰ γὰρ μέχρι τίνος οὐ στήσομαι διώκων ἀκίχητα; τὸ γὰρ ἅπασας τὰς ἐκεῖ δυσχερείας καταλέγειν, οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν ἢ πύλαγος ἀναμετρεῖν. Καὶ γὰρ ὅταν τις αὐτὸς παντὸς καθαρεύσῃ πάθους, ὃ τῶν ἀδυνάτων ἐστίν, ἵνα τὰ τῶν ἄλλων ἐπανορθώσῃ πταίσματα, μυρία ὑπομένειν ἀναγκάζεται· διενὰ^γ προστεθέντων δὲ καὶ τῶν οἰκείων νοσημάτων, θέα τὴν ἄβυσσον τῶν πόνων καὶ τῶν φροντίδων, καὶ ὅσα πάσχειν ἀνάγκη τῶν τε οἰκείων καὶ τῶν ἄλλων τριῶν βουλούμενον περιγενέσθαι κακῶν.

Ι'. Καὶ ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Νῦν δὲ, φησὶν, οὐδεὶς σοι τῶν πόνων τούτων ἀγών, οὐδὲ φροντίδας ἔχεις, κατὰ συντόν ὧν. ΧΡΥΣΟΣΤ. Ἐγὼ μὲν, ἔφη, καὶ νῦν· πῶς γὰρ ἐστίν, ἄνθρωπον ὄντα καὶ τὸν πολυμοχθον τοῦτον βιόοντα βίον, φροντίζων ἀπληλάχθαι καὶ ἀγωνίας; Ἀλλ' οὐκ ἐστὶν ἴσον εἰς πύλαγος ἀπειρον ἐμπεσεῖν, καὶ ποταμὸν παραπλῆν· τοσοῦτον γὰρ τούτων κἀκεῖνων τῶν φροντίδων τὸ μέσον. Νῦν μὲν γὰρ εἰ μὲν δυνηθεῖν καὶ ἐτέροις γενέσθαι χρήσιμος, βουλοίμην ἂν καὶ αὐτὸς, καὶ πολλὰς μοι τοῦτο ἔργον εὐχῆς· εἰ δὲ οὐκ ἐστὶν ἔτερον ὄνησαι, ἑμαυτὸν γοῦν ἔαν ἐγγένηται διαπῶσαι καὶ τοὶ κλύδωνος ἐξέλαι, ἀρκεσθήσομαι τούτῳ. Εἴτα, τοῦτο οἷμαι μέγα, φησὶν, εἶναι, ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ὅπως δὲ καὶ σωθῆσθαι νομίζεις, ἐτέρων μὴδενί^δ γενόμενος χρήσιμος; ΧΡΥΣΟΣΤ. [450] Εὐ καὶ καλῶς, ἔφη, εἰρηκας· οὐ γὰρ αὐτὸς τοῦτο πιστεύειν ἔχω, ὅτι σώζεσθαι ἐνεστί τὸν οὐδὲν εἰς τὴν τοῦ πλησίον κάμνοντα σωτηρίαν. Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνον τὸν δειλιανὸν ὠνησέ τι τὸ μὴ μειῶσαι τὸ τάλαντον, ἀλλὰ καὶ ἀπώλεσε τὸ μὴ πλεονάσαι. καὶ διπλοῦν προσνεχεῖν. Πλὴν ἀλλ' ἐπεικεστέραν μοι τὴν τιμωρίαν οἶμαι ἐσεσθαι ἐγκαλομένην διὰ τί μὴ καὶ ἐτέροις ἔωσα, ἥ ἐἰ καὶ ἑτέροις καὶ ἑμαυτὸν προσαπώλεσα, πῶς χείρων γενόμενος μετὰ τὴν τοσαύτην τιμὴν. Νῦν μὲν γὰρ τοσαύτην ἐσεσθαι μοι πιστεύω τὴν κόλασιν, ὅσην ἀπαιτεῖ τῶν ἁμαρτημάτων τὸ μέγεθος· μετὰ δὲ τὸ δέξασθαι τὴν ἀρχὴν, οὐ διπλὴν μόνον καὶ τριπλὴν, ἀλλὰ καὶ πολλαπλασίονα, τῷ τε πλείονας σκανδαλίσαι, καὶ τῷ μετὰ μείζονα τιμὴν προσκροῦσαι τῷ τετιμηκότι θεῷ.

ια'. Διὰ τοι τοῦτο καὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν σφοδρότερον κατηγορῶν, τούτῳ δείκνυσιν αὐτοὺς μείζονος ὄντας κολάσεως ἀξίους τῷ μετὰ τὰ παρ' αὐτοῦ γενομένης εἰς αὐτοὺς τιμὰς ἁμαρτιῶν, ποτὲ μὲν λέγων· *Πλὴν ὑμᾶς ἔργων ἐκ πασῶν τῶν φυλῶν τῆς γῆς, διὰ τοῦτο ἐκδικήσω ἐξ ὑμῶν τὰς ἀσεβείας ἡ ὑμῶν*· ποτὲ δὲ· *Ἐλαβον ἐκ τῶν υἱῶν ὑμῶν εἰς προφήτας, καὶ ἐκ τῶν νεανίσκων ὑμῶν εἰς ἀγιάσμεν*. Καὶ πρὸ τῶν προφητῶν ἐπὶ τῶν θυσιῶν δεῖξαι βουλούμενος ὅτι τὰ ἁμαρτήματα μείζονα ἐκδέχεται πολλὰ τὴν τιμωρίαν, ὅταν ὑπὸ τῶν ἱερῶν γίνηται, ἢ ὅταν ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν, προστάττει τοσαύτην

^α Quidam mss. ἐπιδοθεῖν.

^β Allquot mss. τις εἶποι τὰς ἐκ τῆς λύπης βλάβας.

^γ Alii μανίας. Mox Savil. et alii κεφαλῆς. Morel. ψυχῆς.

^δ Alii καὶ προσθεῖναι καὶ προσ. Infra alii διατί; προσνοούμενοι γὰρ.

^α Savil. et maxima pars mss. οὐ δεῖ σοι πόνων, οὐδὲ φροντίδας. Morel. οὐδεὶς σοι τῶν πόνων τούτων ἀγών, οὐδὲ φροντίδας.

^β Alii ἐτέρω μὴδενί.

^γ Alii ἔωσα, ἢ διατί καί.

^δ Alii τὰς ἀδικίας.

dare, mulieres vero negligere : qua in re maiore opus est providentia, quod ad peccandum hic sexus proclivis sit; sed oportet eum qui episcopatum sortitus sit, earum curandæ incolumitati, si non maiorem, certe parem sollicitudinem impendere. Necesse quippe est illas invisere egrotantes, consolari lugentes, increpare socordes, juvare laborantes. Dum hæc vero fiunt, multos adrepenti aditus inveniet malignus ille, nisi quis accurata se custodia muniat. Etenim non impudicæ solum, sed pudicæ etiam mulieris oculus animum ferit, adulationes emolliunt, honores in servitutem redigunt: caritasque fervens, bonorum causa omnium, non recte illa utentibus malorum omnium causa efficitur. Aliquando etiam sollicitudines frequentes mentis acumen hebetant, volucrumque plumbo graviores reddunt. Denique ira, quæ animum invaserit, fumi instar interiora obtinet omnia. Quis tandem reliqua recenseat damna¹, contumelias, molestias, querimonias, tum digniorum, tum vulgarium, tum prudentium, tum imprudentium?

9. *Non esse condemnandas vulgi suspiciones etiam falsas.* — Hoc enim maxime genus eorum, qui recto animi iudicio carent, querelis deditum est, nec facile excusationem admittit. Probum vero antistitem ne hos quidem contemnere par est, sed apud omnes de oblati criminationibus sese purgare, idque multa cum comitate et mansuetudine, iniquas potius criminationes condonantem, quam indigne et ægre ferentem. Si enim beatus Paulus ne in furti apud discipulos suspicionem veniret timuit, ideoque et alios in pecuniarum administrationem secum assumpsit: *Ne quis, inquit, nos vituperet in hac plenitudine, quæ ministratur a nobis* (2. Cor. 8. 20); quomodo non omnia a nobis agenda sunt, ut pravas suspiciones de medio tollamus, etsi falsæ illæ, et si absurde fuerint, etiamsi ab existimatione nostra longe sint alienæ? A nullo quippe nos peccato tantum ab-umus, quantum Paulus a furto: attamen cum a pravo huiusmodi facinore adeo remotus esset, ne sic quidem multorum suspicionem neglexit, etiamsi admodum iniquam atque insanam. Insania enim fuisset tale quidpiam suspicari de beato illo et admirando capite²: nihilominus tamen ille suspicionis tam absurdæ, quæ nonnisi in furiosi cuiuspiam mentem venire poterat, occasiones diu ante tollit: neque vero vulgi contempsit insaniam, neque dixit: Cui unquam in mentem veniat talia de nobis suspicari, quando universi nos tum a signis miraculisque, tum a probitate vitæ honori et admirationi habent? sed contra ille et suspicatus est³ et expectavit hanc fore malam suspicionem, et radicatus illam avulsit; imo potius illam ne exoriri quidem passus est. Quare? *Providemus, inquit, bona, non tantum coram Domino, sed etiam coram hominibus* (Rom. 12. 17) Tantum scilicet, imo majus oportet

studium adhibere, ut non modo maiam subortam famam arceamus, sed etiam ut procul prospiciamus, unde ea oriri possit: et occasiones præscindere, unde ea nascitur, neque expectare dum percrebrescat et in vulgi ore versetur. Tunc enim non facile est eam delere, imo admodum difficile, forteque nulla arte fieri possit; neque periculo vacat, ne multorum damno tunc fiat. Sed quousque tandem immorabor in persequendis iis, quæ assequi minime possim? nam omnes, quæ illic occurrunt, difficultates recensere, nihil aliud fuerit, quam pelagus ipsum dimetiri. Nam etiamsi quis ab omni animi ægritudine purus esset, quod minime fieri potest, ut aliorum delicta corrigat, innumera pati cogitur mala. Quibus si addas proprias ægritudines, vide mihi laborum sollicitudinumque abyssum ingentem, et quanta ferenda sint in superandis propriis alienisque vitiis.

10. *Non magni esse negotii seipsum servare.* — Tum BASILIUS. Nunc vero, inquit, nullum tibi horum laborum certamen; et curis vacas, dum tecum vivis. CHRYSOST. Adsunt et nunc curæ, inquam. Qui enim fieri potest hominem hanc ærumnosam vitam ducentem curis angustisque vacare? Verum non idem labor est, immensum in pelagus incidere, et flumen trajicere: par quippe est inter has et illas curas intervallum. Equidem si possem aliorum servire commodis, id vellem ac multis votis exoptarem: sin alios juvare non possim, at mihi certe satis esse putabo, si me servare et ex fluctibus eruere possim. Putasne, inquit BASILIUS, te salutem consequi posse, qui aliorum neminem ulla in re juveris? CHRYSOST. Optime, inquam, dixisti: neque enim id credere valeam, posse quempiam salutem consequi, qui ad proximi sui salutem nihil unquam egerit. Non enim miserum illum juvit, quod talentum non minuisset (*Math.* 25. 24); imo et perdidit illud, quod non auxisset, ac duplum reportasset. Verumtamen mihi levius fore supplicium existimo, cum accusabor quod non aliorum salutem procurarim, quam si et alios et meipsum perdidissem, multo deterior effectus post tantum susceptum honorem. Nunc enim tantum mihi credo fore supplicium, quantum peccatorum magnitudo postulat; postquam autem præfecturam hanc suscepissem, non duplum modo triplumve, sed multiplex, quod pluribus offendiculo fuisset, quodque maiorem adeptus dignitatem Deum me honorantem offendissem.

11. *Graviorem penam manere peccata sacerdotum.* — Quapropter Israelitas vehementius accusans, eo illos maiore dignos supplicio exhibet, quod post multos ab se susceptos honores peccassent, modo dicens: *Verumtamen vos novi ex omnibus tribubus terræ: propterea vindicabo super vos impietates vestras* (Amos 3. 2); modo autem: *Accepi ex filiis vestris in prophetas, et ex juvenibus vestris in sanctificationem* (Id. 2. 11). Et ante prophetarum tempora cum de sacrificiis ageretur ostendere volens, peccata longe maiori supplicio expiari, cum a sacerdotibus, quam cum a

¹ Pro verbis, *Quis tandem reliqua recenseat damna*, aliquot Mss., *Quis damna, quæ ex ægritudine nascuntur, dicat?*

² sic Savil. et alii; Morel., *admiranda anima*.

³ Alii prævidit.

⁴ Alii, *injustitias*.

privatis perpetrantur, præcipit tantum pro sacerdotibus offerri sacrificium, quantum pro universo populo (*Levit. 4. 3. 14*). Quod nihil significat aliud, quam sacerdotis vulnera majore auxilio indigere, atque tanto, quanto conjuncta simul universi populi vulnera indigent: porro majori nequaquam indigerent, nisi graviora essent: graviora autem sunt non natura sua, sed dignitate sacerdotis illa admittere audientis (*Id. 21. 9*). Et quid loquor de viris hoc ministerium pertractantibus? Nam et sacerdotum filia, quibus nihil cum sacerdotio commune, propter paternam tamen dignitatem peccatorum suorum multo acerbiorē poenā subeunt (*Deut. 22*). Ac peccatum quidem earum peccatus aliarum ex privatis parentibus prognatarum par et æquale est: nam fornicatio utrumque est: sed supplicium longe gravius.

12. *Exemplis probatur timendum et dolendum esse sacerdoti.* — Viden' quam abunde declaret Deus, longe majorem se poenā a principe, quam a subditis exposcere? Neque enim qui in sacerdotis filiam patris causa gravius, quam in alias animadvertit, eum, qui illi additamentum poenæ procurat, pari cum aliis poenā plectet, sed multo graviore: idque jure ac merito. Non enim damnum in ipso solo consistit, sed etiam infirmiorum, qui in ipsum respiciunt, animos deicit. Hoc ipsum docere¹ cum vellet Ezechiel, arietes ab ovibus discernit in judicio (*Ezech. 34. 17*). An tibi nunc videretur jure timuisse? Nam præter illa, quæ dicta sunt, quamquam multum nunc laborem subire oportet, ne ab animi affectibus omnino prosternar, attamen laborem suscipio, nec certamen subterfugio. Etenim a vana quidem gloria nunc capior; attamen sæpe respisco, et me captum fuisse video: interdum vero in servitutiē redactum animum increpo. Absurdæ cupidines me etiam nunc incessunt, sed quæ remissionem flammam accendant, quod externis oculis materia nulla igni apta suppetat. A maledictorum probro et auditu prorsus vaco, cum nulli, qui me alloquantur, adsint: neque enim hi parietes emittere vocem queant. Sed nec ab ira temperare possum, etiamsi nullus adsit qui exasperet: unguorum quippe virorum ipsorumque facinorum memoria animum mihi intumescere facit; verum id non usque in finem: statim enim ipsum ardentem comescimus, et ad quiescendum deducimus, in nobis ipsis dicentes, admodum insulsum² extremæque miseræ esse, dum nostra omittimus mala, de alienis tam curiosos esse. Verum si ad turbam me conferam, innumerisque tumultibus occuper, jam non hujusmodi admonitione perfrui potero, neque cogitationes illas me probe instituentes reperire: sed quemadmodum ii, qui per præcipitia vel fluentis aliquibus, vel alio quodam modo ducuntur, proximam quidem perniciem prævidere possunt, auxilium vero nullum sibi exco-gitare valent: sic et ego, si in tantum ægritudinem

tumultum incidam, supplicium quidem quotidie mihi augeri cernere potero: in meipso autem cogitare ut nunc cogito, ac furentes animi impetus frænare, non ita facile erit mihi, ut prius erat. Mihi quippe anima est infirma, pusilla, captuque facilis, non his solum affectibus, sed et omnium acerbissimo, nempe invidia: neque illa contumelias, neque honores moderate ferre novit; sed et illis admodum extollitur, et his valde deprimitur. Quemadmodum ergo feræ immanes, dum corpore bene valent ac gestiunt, se adorientes facile vincunt, si maxime ii infirmi sint et imperiti; si quis vero illas fame macerari, hinc evenit ut illarum furor sopiatur, viriumque magna pars exstinguatur: sic et animi affectus qui imbecillos reddit, eosdem rectæ rationi subjicit; si quis contra diligenter aluerit, graviorem sibi adversus eos pugnam parat, et ita terribiles³ reddit, ut in servitute ac metu totam vitam ducat. Quænam igitur belluarum harum alimenta? Vanæ gloriæ quidem honores et laudes, arrogantia vero potentia et dignitatis magnitudo, livoris aliorum celebritas, avaritiæ largientium liberalitas, luxuriæ deliciae, et frequens mulierum consuetudo: et sic aliud ab alio fovetur. Hæ porro omnes belluæ me in rerum medium accedentem invadent, animam meam dilaniabunt, terrorem incutient, et gravius mihi adversus illa bellum parabunt; hic vero sedenti mihi, magna sane adhibita violentia, vix subjicientur; subjicientur tamen per Dei gratiam, ita ut præter latratum nihil plus habeant. Ideo hanc domunculam incolo, nemini aditum do, cum nemine consortium colloquiumque misceo, similesque alias criminationes innumeras audiens facile fero, quas libenter quidem abstergerem; cum vero non possim, excrucior doleoque. Neque enim mihi facile est simul hominum consuetudine uti, atque in præsentī securitate manere: quamobrem te rogo mei potius tanta intercepti difficultate miserearis, quam me calumnieris: at nondum id tibi persuadere potui. Tempus itaque est, ut quod unum mihi superest arcanum, id in te tandem effundam; quod fortasse multis incredibile videatur: neque tamen in medium proferre pudebit. Etiamsi enim quod dicturus sum et malæ conscientia et innumerorum delictorum argumentum sit, cum is qui nos judicaturus est Deus omnia accurate noverit, quid ultra nobis ex hominum ignorantia conferri poterit? Quid est igitur illud arcanum? Ab eo ipso die, quo mihi hanc suspicionem iniecasti, sæpe fuit periculum ut hoc corpus mihi penitus dissolveretur; tantus timor tantusque mœror animum meum occupavit. Mecum enim reputans Christi sponsæ gloriam, sanctitatem, spirituales pulchritudinem, prudentiam, ornatum, meaque considerans mala, non cessabam illam deffere, meque miserum dicere, ac frequenter gemens, hærensque, talia mecum loquebar: Quis consilii hujus auctor fuit? quid tantum peccavit Ecclesia Dei? quæ tanta res Dominum ejus exacerbavit, ut omnium

¹ Savil. et alii, ostendere.

² Alii, noxium.

³ Sic Morel. et alii; sed Savil. et aliquot Mss, *alia quodam necessitate*.

³ Alii, terribiliores.

ὅπερ τῶν ἱερέων προσάγεσθαι τὴν θυσίαν, ὅσην ὑπερ πάντος τοῦ λαοῦ. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἕτερον δηλοῦντός ἐστιν ἢ ὅτι μειζόνως βοηθείας δεῖται τὰ τοῦ ἱερέως τραύματα, καὶ τοσαύτης, ὅσης ὁμοῦ τὰ πάντος τοῦ λαοῦ· μειζόνος δὲ οὐκ ἂν ἔδειτο, εἰ μὴ χαλεπώτερα ἦν· χαλεπώτερα δὲ γίνεται, οὐ τῇ φύσει, ἀλλὰ τῇ ἀξίᾳ· τοῦ τολμῶντος αὐτὰ ἱερέως βαρούμενα. Καὶ τί λέγω τοὺς ἀνδρας τοὺς τὴν λειτουργίαν μετιόντας; Αἱ γὰρ θυγατέρες τῶν ἱερέων, αἷς οὐδεὶς πρὸς τὴν ἱερωσύνην λόγος, ὅμως διὰ τὸ πατρικὸν ἀξίωμα τῶν αὐτῶν ἀμαρτημάτων πολὺ πικροτέρην ὑπέχουσι τὴν τιμωρίαν· καὶ τὸ μὲν πλημμέλημα ἴσον αὐταῖς καὶ ταῖς τῶν ἰδιωτῶν θυγατρῶσι, πορνεία γὰρ ἀμφοτέρω, τὸ δὲ ἐπιτίμιον πολλῶν τούτων χαλεπώτερον.

Ἱ'. 'Ὁρξ μεθ' ὅσης σοι δείκνυσιν ὑπερβολῆς ὁ Θεὸς ὅτι πολλῶν πλείονα τῶν ἀρχομένων ἀπαιτεῖ τὸν ἀρχοντα τιμωρίαν; Οὐ γὰρ δὴ ποῦ ὁ τὴν ἐκείνου θυγατέρα δι' ἐκείνου μειζόνως τῶν ἄλλων κολάζων, τὴν καὶ ἐκείνη τῆς προσθήκης τῶν βασάνων αἴτιον ἴσῃ τοῖς πολλοῖς· εἰσπράττειται δίκην, ἀλλὰ πολλῶν μειζόνα· καὶ μᾶλα γε εἰκότως. Οὐ γὰρ εἰς αὐτὴν περιίσταται μόνον ἡ ζημία, ἀλλὰ καὶ τὰς τῶν ἀσθενεστέρων καὶ εἰς αὐτὴν βλεπόντων καταβάλλει ψυχάς. Τοῦτο καὶ ὁ Ἰσραήλ διδάξει·^δ βουλόμενος, δίστησιν ἀπ' ἀλλήλων τὴν τῶν κριῶν καὶ τὴν τῶν προβάτων κρίσιν. Ἀρὰ σοι δοκοῦμεν λόγον ἔχοντα πεφοβῆσθαι φόβον; Πρὸς γὰρ τοῖς εἰρημίοις νῦν μὲν εἰ καὶ πολλοὺ μοι δεῖ πόνου πρὸς τὸ μὴ δὴ καταγωνισθῆναι τέλει ὑπὸ τῶν τῆς ψυχῆς παθῶν, ἀλλ' ὅμως ἀνέχομαι τὸν πόνον, καὶ οὐ φεύγω τὸν ἀγῶνα. Καὶ γὰρ ὑπὸ κενοδοξίας ἀλίσκομαι μὲν καὶ [431] νῦν, ἀναφέρω δὲ πολλάκις, καὶ ὅτι ἐάλων συνορῶ· ἔστι δὲ ὅτε καὶ ἐπιτιμῶ τῇ δουλωθείσῃ ψυχῇ. Ἐπιθυμία μοι προσπίπτουσι μὲν ἀποποι καὶ νῦν, ἀλλ' ἀργότεραν ἀνάπτουσι τὴν φλόγα, τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἐξωθεν οὐκ ἐχόντων ἐπιλαθέσθαι τῆς τοῦ πυρὸς ὕλης· τοῦ δὲ κακῶς τὸν δαίνα λέγειν, καὶ λεγόμενον ἀκούειν, ἀπῆλλαγμα παντελὸς, τῶν διαλεγόμενων οὐ παρόντων· οὐ γὰρ δὴ οὗτοι οἱ τοῖχοι δύνανται ἂν ἀφαιρῇ φωνήν. Ἄλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ὀργὴν ὁμοίως δυνατόν διαφυγεῖν, καίτοι γε τῶν παροξυνόντων οὐκ ὄντων. Μνήμη γὰρ πολλάκις ἀνδρῶν ἀτόπων προσπεσοῦσα, καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν γενομένων, ἐξοιδεῖν μοι τὴν καρδίαν ποιεῖ, πλην ἀλλ' οὐκ εἰς τέλος· ταχέως γὰρ αὐτὴν φλεγμίνουσαν καταστέλλομεν, καὶ πείθομεν ἡσυχάζειν εἰπόντες ὅτι λίαν ἀσύμφορον· καὶ τῆς ἐσχάτης ἀθλιότητος, τὰ οἰκεῖα ἀφέντας κακὰ, τὰ τῶν πλησίων περιεργάζεσθαι. Ἄλλ' οὐκ εἰς τὸ πληθὺς ἐλθὼν, καὶ ταῖς μυριάσι ἀποληρθεῖς ταραχαῖς, δυνήσομαι ταύτης ἀπολαύειν τῆς νοουσίας, οὐδὲ τοὺς ταῦτα παιδαγωγούντας λογισμοὺς εὐρεῖν· ἀλλ' ὥσπερ οἱ κατὰ κρημνῶν ὑπὸ τινος ῥέυματος ἢ καὶ ἑτέρως ὠθούμενοι· τὴν μὲν ἀπώλειαν, εἰς ἣν τελευτῶσι, προσρῶν δύνανται, βοήθειαν δὲ τινα ἐπινοεῖν οὐκ ἔχουσιν· οὕτω καὶ αὐτὸς εἰς τὸν πολὺν τῶν παθῶν θόρυβον ἐμπέσων, τὴν μὲν κλάσιν καθ' ἑκάστην αὐξομένην μοι τὴν ἡμέραν δυνή-

σομαι συνορᾶν, ἐν ἑμαυτῷ δὲ γενέσθαι καθάπερ καὶ νῦν, καὶ ἐπιτιμῆσαι πάντοθεν τοῖς νοσήμασι· λυτῶσι τοῦτοις, οὐκ ἔτι ὁμοίως εὐπορον ἐμοί, καθάπερ καὶ πρότερον. Ἐμοὶ γὰρ ψυχὴ τίς ἐστὶν ἀσθενής καὶ μικρὰ καὶ εὐχείρωτος οὐ τοῦτοις μόνον τοῖς πάθεσιν, ἀλλὰ καὶ τῷ πάντων πικροτέρῳ φθόνῳ, καὶ οὐτε ὕδρεϊ οὐτε τιμᾷ μετρίως ἐπίσταται φέρειν, ἀλλὰ μεθ' ὑπερβολῆς ἐκείναι τε ἐπαίρουσιν αὐτὴν, καὶ ταπεινοῦσιν αὐταί. Ὡςπερ οὖν θηρία χαλεπὰ, ὅταν μὲν εὐσωματῇ καὶ σφριγᾷ, τῶν πρὸς αὐτὰ μαχομένων κρατεῖ, καὶ μάλιστα ὅταν ἀσθενεῖς ὣσι καὶ ἀπειροί, εἰ δέ τις αὐτὰ λιμῷ κατατῆξει, τὸν τε θυμὸν αὐτοῖς ἐκοίμισε, καὶ τῆς δυνάμεως τὸ πλεόν ἐσθεσεν, ὡς καὶ τὸν μὴ λίαν γενναῖον ἀναδέξασθαι τὸν πρὸς ταῦτα ἀγῶνα καὶ πόλεμον· οὕτω καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, ὁ μὲν ἀσθενῇ ποιῶν, ὑποχείριον τοῖς ὀρθοῖς· αὐτὰ τίθησι λογισμοῖς· ὁ δὲ τρέφων ἐπιμελῶς χαλεπωτέραν αὐτῷ τὴν πρὸς αὐτὰ καθίστησι μάχην, καὶ οὕτως αὐτῷ φοβερά ἢ ἀπεργάζεται, ὡς ἐν δουλείᾳ καὶ δεσφίᾳ τὸν πάντα χρόνον βιοῦν. Τίς οὖν τῶν θηρίων τούτων ἡ τροφή; Κενοδοξίας μὲν τιμαὶ καὶ ἔπαινοι, ἀπονοίας δὲ ἐξουσία καὶ δυναστείας μέγεθος, βασκανίας δὲ αἱ τῶν πλησίων εὐδοκίμησεις, φιλαργυρίας αἱ τῶν παρεχόντων φιλοτιμίαι, ἀκολασίας τρυφή καὶ αἱ συνεχεῖς τῶν γυναικῶν ἐντεύξεις, καὶ ἕτερον ἑτέρου. Πάντα δὲ ταῦτα εἰς μὲν τὸ μέσον ἐλθόντι σφοδρῶς ἐπιθήσεται, καὶ σπαράξει μοι τὴν ψυχὴν, καὶ φοβερά ἔσται, καὶ χαλεπωτέρον μοι τὸν πρὸς ταῦτα ποιῆσει πόλεμον. Ἐνταῦθα δὲ καθημένη μετὰ πολλῆς μὲν καὶ οὕτως ὑποταγέσται βίας, ὑποταγέσται δ' οὖν ὅμως τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι, καὶ τῆς ὑλακῆς αὐτοῖς οὐδὲν ἔσται πλεόν. Διὰ ταῦτα τὸν οἰκίσκον φυλάττω τοῦτον καὶ ἀπρόττος καὶ ἀκρινώνητός εἰμι [432] καὶ ἀσυνουσίατος, καὶ μυρίας ἑτέρας τοιαύτας μέμψας ἀκούειν ἀνέχομαι· ἡδέως μὲν ἂν αὐτάς ἀποτριψάμενος, τῷ δὲ μὴ δύνασθαι θανόμενος καὶ ἀλγῶν. Οὐδὲ γὰρ εὐπορόν μοι, ὁμιλητικόν τε ὁμοῦ γενέσθαι, καὶ ἐπὶ τῆς παρούσης ἀσφαλείας μένειν. Δι' ὃ καὶ αὐτὸν σε παρακαλῶ, τὸν ὑπὸ τοσαύτης δυσχερείας ἐπιληγμένον ἄλλοι μᾶλλον ἢ διαβάλλειν· ἀλλ' οὐδέπω σε πείθομεν. Οὐκοῦν ὥρα μοι λοιπόν, ὁ μόνον εἶχον ἀπὸρρόητον, πρὸς σὲ καὶ τοῦτο ἐκβαλεῖν. Καὶ ἴσως μὲν ἀπίστον εἶναι δόξει πολλοῖς· ἐγὼ δὲ αὐτὸ οὐδὲ οὕτως εἰς μέσον ἐνεγκεῖν αἰσχυρῆσομαι. Εἰ γὰρ καὶ πονηρὰς συνειδήσεως καὶ μυρίων ἀμαρτημάτων ἑλεγχος τὸ λεγόμενον ἦ, τοῦ μέλλοντος ἡμᾶς κρίνειν Θεοῦ πάντα εἰδότες ἀκριβῶς, τί πλεόν ἡμῖν ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγνοίας ἐγγενέσθαι δυνήσεται; Τί οὖν ἐστὶ τὸ ἀπόρροητον; Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἐν ἣ ταύτην ἐνέθηκας μοι τὴν ὑπόψιν, πολλάκις ἐκινδύνεσέ μοι παραλυθῆναι τὸ σῶμα τέλει· τοσοῦτος μὲν φόβος, τοσαύτη δὲ ἀθυμία κατέχευε μοι τὴν ψυχὴν. Τῆς γὰρ Χριστοῦ νόμης τὴν δόξαν ἐννοῶν, τὴν ἀγωνίαν, τὸ κάλλος τὸ πνευματικόν, τὴν σύνεσιν, τὴν εὐκοσμίαν, καὶ τὰ ἑμαυτοῦ λογιζόμενος κακὰ, οὐ διελέμπατον ἐκείνην τε πανθῶν, καὶ ἑμαυτὸν ταλανίζων, καὶ στένων συνεχῶς καὶ διαπορῶν πρὸς ἑμαυτὸν ἑλεγον ταῦτα· Τίς ἄρα ταῦτα συνεδούλευσε; τί τοσοῦτον ἡμαρτεν ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία; τί τηλικούτων παρῴζωνε τὸν αὐτῆς Δεσπότην, ὡς τῷ πάντων ἀτιμοτάτῳ παραδοθῆναι

^α Aliqui ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀξίας.

^β Alii δείκνυσιν τῆς περιστάσεως ὁ Θεός.

^γ Alii ἴσῃ τοῖς ἄλλοις.

^δ Savil. et alii δείξει.

^ε Alii ἀσύμφορον. Infra alii μυρίας ἀπολερθεῖς.

^ς Savil. et alii quod miss. ἢ καὶ ἑτέρας ἀνάγκης ὠδοῦμενοι. Morel. et alii ἢ καὶ ἑτέρως ὡθ.

^ζ Hanc correctionem a Savil. mutuati sumus. Legebatur ὑπὸ τοῖς ὀρθοῖς. Edit.

^η Alii φοβερώτερα.

ἐμοί, καὶ τοσαύτην ὑπομένειν αἰσχύνῃ· Ταῦτα πολλὰ-
 κας κατ' ἐμαυτὸν λογιζόμενος, καὶ τοῦ λίαν ἀτόπου μηδὲ
 τὴν ἐνθύμῃσιν δυνάμενος ἐνεγκεῖν, ὥσπερ οἱ παραπλη-
 γες ἐκεῖμην ἀχανῆς, οὔτε ὅρῳ οὔτε ἀκούειν τι δυνάμε-
 νος. Τῆς δὲ ἀμηχανίας με τῆς τοσαύτης ἀρείτης (καὶ
 γὰρ ἔστιν ὅτε καὶ ὑπεξίστατο), διεδέχετο δάκρυα καὶ
 ἄθυμία· καὶ μετὰ τὸν τῶν δακρύων κόρον ἀντισταθεῖ
 πάλιν ὁ φόβος, παράττων καὶ θορυβῶν καὶ διατείων μοι
 τὴν διάνοιαν. Τοσαύτη ζάλη τὸν παρελθόντα συνέζων
 χρόνον· σὺ δὲ ἡγνούς, καὶ ἐν γαλήνῃ με διάγειν ἐνό-
 μιζες. Ἀλλὰ νῦν σοι ἀποκαλύψει πειράζομαι τὸν χει-
 μῶνα τῆς ἐμῆς ψυχῆς· τάχα γὰρ μοι καὶ ἀπὸ τοῦτου
 συγγνώμη, τὰ ἐγκλήματα ἀφείς. Πῶς οὖν σοι, πῶς αὐ-
 τὸν ἐκκαλύψωμεν; Εἰ μὲν σαφῶς ἐθέλοις ἰδεῖν, ἐτέρως
 οὐκ ἂν εἴη α, ἀλλ' ἦ τὴν καρδίαν γυμνῶσαντα α' τὴν
 ἐμὴν· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀδύνατον, δι' ἀμυδρᾶς τινος εἰ-
 κόνος, ὡς ἂν οἶδς τε ὧ, πειράζομαι σοι τὸν τῆς ἀθυ-
 μίας τέως ὑποδείξει καπνόν· σὺ δὲ ἐκ τῆς εἰκόνης τὴν
 ἀθυμίαν σύλλεγε μόνον β. Ὑποθώμεθα εἶναι τιμὴν
 μνηστῆρ τὸ πᾶσις τῆς ὕψ' ἥλιον κειμένης γῆς βασι-
 λεύοντος θυγατέρα, ταύτην τε τὴν κόρην κάλλος τε
 ἔχειν ἀμήχανον, ὅσον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερβαίνειν
 φύσιν, καὶ τοῦτω τὸ τῶν γυναικῶν ἀπασῶν φύλον ἐκ
 πολλοῦ τοῦ διαστήματος νικᾶν, καὶ ψυχῆς ἀρετὴν τοσ-
 αύτην, ὡς καὶ τὸ τῶν ἀνδρῶν γένος, τῶν τε γενομένων,
 τῶν τε ἐσομένων ποτὲ, πολλῶ τῷ μέτρῳ κατόπιν ἀφεί-
 ναι· καὶ πάντας μὲν [433] ὑπερβῆναι φιλοσοφίας ὄρους
 τῇ τῶν τρόπων εὐκομείᾳ, πᾶσαν δὲ κρύψαι σώματος
 ὄραν τῷ τῆς οἰκείας ὀφείας κάλλει· τὸν δὲ ταύτης
 μνηστῆρα, μὴ διὰ ταῦτα μόνον περικαίεσθαι τῆς παρ-
 θένου, ἀλλὰ καὶ χωρὶς τούτων πάσχειν τι πρὸς αὐτήν,
 καὶ τῷ πάθει τούτῳ τοὺς μακρυωτάτους τῶν πώποτε
 γενομένων ἀποκρύψαι ἑραστῶν· εἰτα μεταξὺ τῷ φίλτρῳ
 καίμενον καὶ ἀκούσαι ποθεῖν, οἷον τὴν θαυμαστὴν ἑρω-
 μένην ἐκείνην τῶν εὐτελῶν τις καὶ ἀπορριμμένων ἀν-
 δρῶν, καὶ δυσγενῆς καὶ τοῦ σώμα ἀνάπηρος, καὶ πάν-
 των τῶν ὄντων μοχθηρότατος μέλλοι πρὸς γάμον ἀγε-
 σθαι γ. Ἄρα σοι μικρόν τι μέρος τῆς ἡμετέρας ὁδῶνς
 παρεστήσαμεν, καὶ ἀρκεῖ μέχρι τούτου στήσαι τὴν εἰ-
 κόνα· Τῆς μὲν ἀθυμίας ἐνεκεν ἀρκεῖν οἶμα· καὶ γὰρ
 διὰ τοῦτο μόνον αὐτὴν παρελίσφαμεν· ἵνα δέ σοι καὶ
 τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐκπλήξεως ὑποδείξω τὸ μέτρον δ, ἐφ'
 ἑώραν πάλιν ἱσμεν ὑπογραφῇν. Καὶ ἔστω στρατόπεδον
 ἐκ πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ ναυμάχων συνευλεγμένων
 ἀνδρῶν, καὶ καλυπτόμεν μὲν τὴν θάλατταν ὁ τῶν
 τριήρων ἀριθμὸς, καλυπτόμεν δὲ τὰ τῶν πεδίων
 πλήθη ε καὶ τὰς τῶν ὁρῶν κορυφὰς αἱ τῶν πεζῶν καὶ
 ἱππέων φάλαγγες· καὶ ἀντιλαμβάνω μὲν ἥλιον τῶν
 ὀπλῶν ὁ χαλκός, καὶ ταῖς ἐκείθεν πεμπομέναις ἀκτίσιν
 ἢ τῶν περικεφαλαίων καὶ τῶν ἀσπίδων ἀνταψίσθαι
 μαρμαρυγῇ· ὁ δὲ τῶν δοράτων κτύπος καὶ ὁ τῶν ἱππῶν
 χρομετισμός πρὸς αὐτὸν φερέσθω τὸν οὐρανόν· καὶ
 μήτε θάλασσα φαίνεται μήτε γῆ, ἀλλὰ χαλκός καὶ σί-
 δηρος πανταχοῦ· ἀντιπαρκατατίθεσθαι δὲ αὐτοῖς καὶ
 πολέμιοι, ἀγριοὶ τινες ἄνδρες καὶ ἀνήμεροι· ἐνεστη-
 κέτω δὲ ἥδη καὶ ὁ τῆς συμβουλῆς καίρος· εἰτα ἀρπά-
 σας τις ἐξείλην μαζάκιον τῶν ἐν ἀγρῷ τραφέντων
 καὶ τῆς περὶ τοῦ καὶ τῆς καλαύροπος· πλέον εἰδότες

οὐδὲν, καθοπλιζέτω μὲν αὐτὸ ὅπλοις χαλκοῖς, περι-
 αγέτω δὲ τὸ στρατόπεδον ἅπαν, καὶ δεικνύτω λόγους καὶ
 λοχαγούς, τοξότας, σφενδονήτας, ταξιάρχους, στρατη-
 γούς, ὀπλίτας, ἱππέας, ἀκοντιστάς, τριήρεις, τριηράρ-
 χους, τοὺς ἐκεῖ πεφραγμένους στρατιώτας, τῶν ἐν ταῖς
 ναυσὶν ἀποκειμένων μηχανημάτων τὸ πλήθος· δεικνύτω
 δὲ καὶ τὴν τῶν πολεμίων παράταξιν ἅπασαν, καὶ ὄψεις
 ἀποτροπαίους τινάς, καὶ σκευὴν ὀπλῶν ἐξηλλαγμένην,
 καὶ πλήθος ἀπειρον, καὶ φάραγγας καὶ κρηνοὺς βα-
 θεῖς καὶ δυσχωρίας ὁρῶν· δεικνύτω δὲ ἔτι παρὰ τοῖς
 ἐναντίοις καὶ πεπομένους ἱπποὺς διὰ τινος μαγανείας,
 καὶ ὀπλίτας δι' αἰῶρος φερομένους, καὶ πάσης γοητείας
 δυνάμιν τε καὶ ἰδεάν καταλεγέτω δὲ καὶ τὰς τοῦ πολέ-
 μου συμφοράς, τῶν ἀκοντίων τὸ νέφος, τῶν βελῶν τὰς
 νιφάδας, τὴν πολλὴν ἀγλὴν ἐκείνην, καὶ τὴν ἄσρασαν,
 τὴν ζοφωδεστέτην νύκτα, ἣν τὸ τῶν τοξευμάτων συν-
 ἰσταισι πλήθος, ἀποστρέφον τῇ πυκνότητι τὰς ἀκτίνας,
 τὴν κόνιν οὐχ ἤττον τοῦ σκότους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀμαρου-
 σάν, τοὺς τῶν αἱμάτων χεῖμαρρους, τῶν πιπτόντων τὰς
 αἰμαγὰς, τῶν ἐστῶτων τοὺς ἀλαλαγμούς, τῶν κειμέ-
 νων τοὺς σωρούς, τροχούς ε αἱματι βαπτισζομένους,
 ἱπποὺς αὐτοὺς ἀναβάταις προηγεῖς φερομένους ἀπὸ τοῦ
 πλήθους τῶν κειμένων νεκρῶν, τὴν γῆν φύρδην ἅπαντα
 ἔχουσιν, αἶμα καὶ τόξα καὶ βέλη, ἱππῶν ὀπλὰς καὶ ἀν-
 θρώπων κεφαλὰς ὁμοῦ κειμένας, καὶ βραχίονας καὶ
 τράχηλον ζ, καὶ κνημίδα, καὶ στήθος διακοπὴν, [434]
 ἐγκεφάλους ξίφει προσηπλισμένους, ἀκίδα βέλους
 ἐκκεκλασμένην, καὶ ὀφθαλμὸν ἔχουσιν ἐμπεπερονημέ-
 νον· καταλεγέτω καὶ τὰ τοῦ ναυτικοῦ πάθη, τριήρεις
 τὰς μὲν ἐν μέσσοις ἀναπτομένας τοῖς ὕδασι, τὰς δὲ αὐ-
 τοῖς ὀπλίταις καταδυόμενας, τὴν τῶν ὕδατων ἥχον, τὴν
 τῶν ναυτῶν θόρυβον, τὴν τῶν στρατιωτῶν βοήν, τὴν
 τῶν κυμάτων καὶ τῶν αἱμάτων ὁμοῦ μιγνύμενον ἄφρον
 καὶ ὁμοῦ τοῖς πλοίοις ἐπαισιόμενα πᾶσι, τοὺς ἐπὶ τῶν
 καταστρωμάτων νεκρούς, τοὺς καταποντιζομένους,
 τοὺς ἐπιπλέοντας, τοὺς εἰς τοὺς αἰγιαλοὺς ἐκθραστομέ-
 νους, τοὺς ἐνδόν τοὺς κύμασι περιχυζομένους, καὶ ταῖς
 ναυσὶν ἀποφράττοντας τὴν ὁδόν· καὶ πάσας ἀκριδῶς
 διδάξας τὰς τοῦ πολέμου τραγωδίας, προστίθετω καὶ τὰ
 τῆς αἰχμαλωσίας θανά, καὶ τὴν παντός θανάτου χαλε-
 πωτέραν δουλείαν· καὶ ταῦτα εἰπὼν, κελευέτω τὸν ἱπ-
 πον ἀναβαίνειν εὐθέως, καὶ τὸ στρατόπεδον παντός
 ἐκείνου στρατηγεῖν. Ἄρα οἶει πρὸς τὴν διήγησιν μὴ-
 νην· ἀρκέσει τὸν μειρακίσκον ἐκείνον, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ
 πρώτης ὀφείας εὐθέως ἀφήσει τὴν ψυχὴν·

ιγ'. Καὶ μήτοις με νομίσας ἐπαίρειν τὸ πρᾶγμα τῷ λόγῳ
 μηδ' ὅτι τῷ σώματι τούτῳ καθάπερ τινὶ δεσμωτηρίῳ
 κατακλιθεὶς τῶν δοράτων οὐδὲν δυνάμεθα ἰδεῖν.
 μεγάλα τὰ εἰρημένα εἶναι νομίσας ι. Πολὺ γὰρ ταύτης
 τῆς μάχης μεζῶνα καὶ φρικωδεστέραν εἶδες ἂν, εἰ τοῦ
 διαβόλου τὴν ζοφωδεστέτην παράταξιν καὶ τὴν μακρὴν
 συμβολὴν τούτοις τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἠδυνήθης ποτέ.
 Οὐ γὰρ χαλκὸς ἐκεῖ καὶ σίδηρος, οὐδὲ ἱπποὶ καὶ ἄρματα
 καὶ τροχοί, οὐδὲ πῦρ καὶ βέλη· [οὐδὲ] ταῦτα τὰ ὁρατά,
 ἀλλ' ἑτέρα πολλὰ τούτων φανερώτερα μηχανήματα. Οὐ
 δεῖ τοὺς τοῖς πολεμίοις θύρακας, οὐδὲ ἀσπίδας, οὐδὲ
 ξίφη καὶ δοράτων· ἀλλ' ἀρκεῖ μόνῃ ἡ ὕψις τῆς ἐπαρ-
 του στρατιᾶς ἐκείνης παραλύσαι τὴν ψυχὴν, ἣν μὴ λίαν
 οὐσα γενναία τύχη, καὶ πρὸς τῆς οἰκείας ἀνδρείας πολ-
 λῆς ἀπολαύση τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ προνοίας. Καὶ εἴ γε
 ἦν δυνατόν, τὸ σῶμα ἀποδύοντα τοῦτο, ἢ καὶ μετὰ αὐτοῦ
 τοῦ σώματος δυνήθηνα· καθαρώς καὶ ἀφόβως ἅπασαν

α Ita Savil. et aliquot mss., melius quam vulg. οὐκ ἔστιν. Ed.

β Savil. et aliquot mss. ἀπογυμνῶσαντα.

γ Sic Savil. Legebat̃ur σοὶ δὲ ἐκ τ. εἰκ. ἐνεστὶ τ. ἀθ. συλλέ-
 γειν μ. Ἀλλ' ἄνθρωπον συλλεγόμενῃ ὄρᾳ. Infra alii ὕψ' ἥλιον, et
 paulo post ἀνθρωπείαν ὑπερβ.

δ α Alii ἀγαγέσθαι.

ε Savil. et aliquot mss. παραστήσω τὸ μέτρον.

ζ Nota plūth in sensu latinitatis. Sic Herodotus, πεδίων
 π. θῶος ἀπειρον, campum latius in infinitum. Eunt.

ζ I nus καλαύροπη.

ε Savil. et aliquot mss. καίμενων τὰς σωρείας, τροχούς. Alii
 et Morel. καίμενων τοὺς σωρούς, τροχούς.

η Alii βραχίονα καὶ τροχόν. Infra alii ἐκκεκλασμένην. Paulo
 post unus πάθη μικρὰ πλοῖα ἀνὰ τρεῖς κοπηλάτας ἔχοντας τρι-
 ῆρεις.

ι Savil. et aliquot mss. τὴν διοίκησιν ἐκείνην, Morel. τὴν
 διήγησιν μόνον.

ι Savil. νόμιζε. Morel. νομίσας.

ignominiosissimo mihi traderetur, et tantam pateretur infamiam? Hæc frequenter mecum revolvens, cum indignitatis tantæ ne cogitationem quidem ferre possem, quasi attonitus et stupore percussus, nec videre nec audire quidpiam poteram. Cum me hoc animi deliquium desereret (interdum quippe desistebat), succedebant lacrymæ et mœstitia: tum post lacrymarum satietatem iterum adventabat timor, mentem turbans, tumultu replens ac concutiens. In æstu tanto præteritum transegi tempus; tu vero ignorabas, et in tranquillitate me versari arbitrabare. At nunc tibi animæ meæ procellam revelare tentabo: hinc fortasse mihi, positis criminatibus, veniam concedes. Qui illam tibi, qui detegere possim? Si quidem clare videre velles, non alio modo possem, quam cor detegendo meum: cum autem id fieri nequeat, per obscuram quamdam imaginem pro facultate mea mœstitiæ meæ interim fumum tibi depingere conabor; tu vero ex ipsa imagine mœstitiæ solum colligas oportet. Supponamus esse puellam cuidam desponsam, regis qui universo orbi dominetur filiam, inenarrabili pulchritudine, ita ut humanam transcendat naturam, et hac in re totum muliebre genus magno admodum discrimine superet: ad hæc animi virtute tanta, ut virorum genus eorum qui vel ante fuerunt, vel post futuri sunt, longo post se intervallo relinquit; morumque honestate omnes philosophiæ terminos excedat, faciei que venustate corporeum omnem decorem obscurat: procumque ejus non ob ea tantum, quæ diximus, virginis amore ardere, sed præterea alio nescio quo erga illam furore affici, ita ut insanissimos, qui unquam fuerint, amatores longe retro relinquit: hinc ponamus illum, sic amore flagrantem, alicunde audivisse, futurum ut puellam illam ab se adamatam, vilissimæ conditionis vir, ignobilis, corpore mutilus, omniumque mortalium nequissimus in uxorem ducat. An tibi exiguum doloris nostri imaginem representavimus? satisne erit imaginem hucusque deduxisse? Meæ declarandæ mœstitiæ satis esse puto, cujus unius causa exemplum hoc adhibuimus. Ut autem metus stuporisque mei magnitudinem tibi oculis subjiciam, ad aliud me confero exemplum. Ponamus exercitum peditibus, equitibus nauticisque viris instructum: ac mare quidem operiat triremium numerus; rursumque camporum planities, montiumque vertices occupent peditum equitumque phalanges: æs armorum solis splendore relucent, atque hinc emissis radiis galearum clypeorumque coruscato vibretur: hastarum fragor, equorumque hinnitus ad ipsum cælum feratur: neque mare, neque terra appareat, sed æs et ferrum undique: ipsisque bellatoribus adversi acie instructa stent hostes, feri quidam trucesque viri. Instet jam conflictus tempus: hinc raptum quispiam adolescentem, in agro educatum, qui præter pastoritiam lyram et pedum nihil prorsus sciat: ipsumque armatura ærea induat, ac per totum exercitum circumducat, ostendat manipulos manipulorumque ductores, sagittarios, fructores, ordinum præfectos, duces, cataphractus,

equites, jaculatores, triremes, triremium præfectos, munitos ibidem milites, machinarum navalium copiam: ostendat item hostium aciem universam, formidolosos aspectus, armorum apparatus diversum, immensam multitudinem, valles, alta præcipitia, montium scabrosa: ostendat item apud adversarios equites quibusdam præstigiis volantes, et cataphractus per aërem delatos, omnisque incantationis vim speciemque: recenseat ipsi bellorum calamitates, missilium nubem, telorum imbrem, hinc magnam caliginem et tenebras, obscurissimam noctem, quam sagittarum vis efficiat, ita ut illa tanta frequentia solares radios avertat: pulverem non minus, quam tenebras, oculos obscurantem, sanguinis rivos, cadentium gemitus, stantium clamores, prostratorum acervos, rotas sanguine tinctas, equos cum sessoribus præcipientes actos a multitudine cadaverum, terram mixtim hæc omnia tenentem, sanguinem, arcus, tela, equorum ungulas, hominumque capita simul jacentia et brachia, collum, tibiam, pectus dissectum, cerebella gladiis hærentia, teli cuspidem effractam, oculumque ceu infibulatum habentem: enarret item nautici belli mala, triremes alias mediis in fluctibus confluentes, alias cum navibus ipsis demersas, fluctuum fragorem, nautarum tumultum, militum clamorem, unda sanguineque mixtam spumam, eandemque in navibus simul omnibus irrumpentem, in tabulatis cadavera, alia item demersa, alia supernatantia, alia æstu maris ad littus appulsa, alia in ipsis fluctibus obruta, quæ navibus iter claudant: omnibusque belli tragœdiis accurate exhibitis, addat et captivitatis calamitates, et omni morte duriorum servitutem. His porro dictis, jubeat equum statim conscendere, universique illius exercitus ducem agere. An putat adolescentulum illum vel solam horum narrationem¹ ferre posse, ac non potius vel a primo rei aspectu animo defecturum esse?

15. *Omni pugna vehementiorem esse diaboli in nos assultum.* — Ac ne putes me rem oratione amplificare, neve quia hoc corpore ceu quodam carcere inclusi, invisibilium nihil prorsus cernere possumus, magna esse ducas ea, quæ a me dicta sunt. Multo hac majorem et horribiliorem pugnam videres, si caliginosissimam diaboli aciem, furiosumque conflictum oculis istis cernere posses. Non enim illic ferrum aut æs, non equi, currus et rotæ, non ignis et tela, non hæc visibilia; sed alia multo his terribiora machinamenta. Adversariis istis nihil opus est thorace, non clypeo, non ensibus et hastis; sed vel solus execranda aciei aspectus animam dissolvere possit, nisi admodum generosa fuerit, et præ virtute propria multa fruatur a Deo providentia. Ac si fieri posset ut hoc exuto corpore, vel cum ipso corpore, conspiceret ac sine timore totam ejus aciem et bellum contra nos instructum ipsis oculis cerneret: videres utique non sanguinis torrentes, non cadavera, sed animarum ruinas tantas, adeoque gravia vulnera, ut tota illa

¹ sic Morel.; sed Savil. et aliquot Mss., *ordinationem*.

belli descriptio, quam modo expressi, puerorum oblectamenta et ludi esse videantur potius, quam bellum: tam multi scilicet ii sunt qui quotidie feriuntur. Vulnera autem non eandem inferunt necem, sed quantum est inter animam et corpus discrimen, tanta est inter hanc et illam differentia. Nam cum anima plagam accipit et cadit, non sine sensu jacet ut corpus; sed jam inde ex mala conscientia contabescit, post obitum vero, iudicii tempore, aeterno traditur supplicio. Quod si quis de vulneribus a diabolo inflictis nihil doleat, majus ipsi damnum ex indolentia illa infligitur: quem enim prior plaga non mordet, is secundam et subinde aliam facile recipit. Siquidem nefarius ille usque ad extremum halitum numquam finem ferendi facit, si supinam inveniat animam, prioresque plagas contemnente; etenim si conflictus modum expendere velis, hunc vehementiorem, callidioremque reperiās. Neque enim quisquam est, qui fraudis et doli tantas species norit, quantas ille scelestus: neque inimicitias quis tam implacabiles exercere possit contra sibi infensissimos hostes, quantas malignus ille daemon contra humanam naturam. Animum autem si quis examinaverit, quo pugnam committit, certe ridiculum putabit homines ipsi hac in parte conferri. Sin iracundissimas truculentissimasque feras quispiam deligens, eas illius insaniae comparare voluerit, mansuetissimas illas humanissimasque cum illo comparatas esse inveniet: tantum ille furem spirat, cum animas nostras adoritur. Pugnae porro hominum breve tempus est; imo in hac brevitate temporis multae dantur induciae. Nox quippe superveniens, et occidendi labor, et cibi capiendi tempus, aliaque multa, militi quiescendi potestatem faciunt, ita ut armaturam omnem exuat, parumque respiret, seque cibo potuque reficiat, ac multis aliis rebus pristinas vires recuperet. In bello autem contra malignum illum numquam licet arma ponere, nec somnum capere eum qui velit semper invulneratus esse. Ex duobus enim unum necessario eligat oportet, ut aut cadat et pereat armis nudatus, aut armatus stet vigiletque semper. Nam ille stat perpetuo cum acie sua, nostram segnitiam observans, majusque studium ad nostram perniciem adhibens, quam nos ad salutem nostram. Ac quod a nobis non videatur, quodque repente irrumpat (quae maxime

in causa sunt innumerabilium malorum), id certe iis, qui non semper vigilant, magis dubium hujus quam illius belli eventum facit. Hic igitur nos volebas milites Christi ducere? At hoc fuisset diabolo ducem esse: nam cum is, qui debet alios ad bellum instruere, ipsisque imperare, omnium imperitissimus infirmissimisque est, imperitia sua concreditos sibi milites prodens, diabolo magis, quam Christo ducem agit. Tu vero quid ingemiscis, quid lacrymaris? Non enim quae ad me pertinent nunc lacrymis digna sunt, sed gaudio et laetitia. BASILIUS. At non item mea, inquit, sed potius sexcentis sunt digna planctibus. Vix enim hactenus animadvertere potui, in quantum malorum me conjeceris. Siquidem ideo te adieram, ut quid criminatorem tuis mihi respondendum esset edicerem: tu vero me dimittis curam aliam pro alia injiciens. Non enim jam mihi cura est quid illis pro te respondeam, sed quam ad Deum parabo pro me proque malis meis defensionem. Ceterum te rogo et obsecro, si qua tibi est rerum mearum cura, si qua in Christo consolatio (*Philipp. 2. 4*), si qua viscera et commiserationes (etenim nostri me tua potissimum opera in hoc periculum conjectum fuisse): manum mihi porrigas, illa dicens faciensque, quae nos emendare possint: ne animum inducas, ut ad brevissimum nos tempus deseras; sed nunc magis quam prius commune sit nobis contubernium. CHRYSOST. Ego autem ad haec verba subridens: Et qua in re, inquam, tibi usui esse possim in tanta illa negotiorum mole? Ceterum, quia id tibi in voto est, bono animo esto, o dilectum mihi caput: quo enim tempore a curis hujusmodi tibi respirare licebit, adero tibi teque consolabor, quantum in me erit nulla tibi in re defuturus. Ad haec ille magis illacrymans surgit. Ego vero virum complexus, caputque deosculatus, ipsum deduxi hortatus, ut quod acciderat fortiter ferret, his verbis: Fiduciam, in Christo habeo, qui te vocavit suisque praefecit ovibus, te tantam ex hoc ministerio acquisiturum fiduciam, ut nos illa die periclitantes in aeterna tabernacula recipias¹.

¹ In fine addunt quidam codices hanc vel similem clausulam, *gratia et misericordia nostri benigni Dei, cui gloria, etc.*, quam in fine homiliarum passim videmus.

IN HOMILIAM CUM PRESBYTER FUIT ORDINATUS.

Hanc primam habuit homiliam Chrysostomus postquam a Flaviano Antiochia episcopo in presbyterum adlectus et ordinatus fuit, ineunte videlicet anno 386; tuncque primum concionari coepit, cum antehac, ut ipse ait, hoc palaestrae genus nunquam attigisset. Quando autem hoc primum tum eloquentiae, tum modestiae suae specimen dedit, adolescentulus, *μεγαλὸς*, erat

hoc nempe se nomine non semel appellat in hac homilia; quanquam, si ducto calculo annos vitae illius numeremus, natus anno cum tardissime 347, ut in Vita ejus pluribus monstratur, ordinatusque presbyter ineunte 386, quadragesimum circiter aetatis ageret annum: usque adeo exploratum esse debet, ex hujusmodi verbis, *puerulus, adolescentulus*, et vicissim *senex, extrema senectut-*

τὴν ἐκείνου παράταξιν καὶ τὸν πρὸς ἡμᾶς πόλεμον ὀφθαλμοφανῶς ἰδεῖν, εἶδες ἂν οὐ χειμάρρους αἱμάτων, οὐδὲ σώματα νεκρὰ, ἀλλὰ ψυχῶν πτώματα τοσαῦτα, καὶ τραύματα οὕτω χυλεπὰ, ὥς ἅπασαν ἐκείνην τοῦ πολέμου τὴν ὑπόγραφην, ἣν ἄρτι διήλθον πρὸς σέ, παίδων τινῶν ἁθύρματα εἶναι νομίσαι, καὶ παιδιᾶν μᾶλλον ἢ πόλεμον· τοσοῦτοι οἱ καθ' ἐκάστην πληττόμενοι τὴν ἡμέραν. Τὰ δὲ τραύματα οὐκ ἴσῃ ἐργάζεται τὴν νέκρωσιν, ἀλλ' ὅσον ψυχῆς καὶ σώματος τὸ μέσον, τοσοῦτον ἐκείνης καὶ ταύτης τὸ διάφορον. Ὅταν γὰρ λάβῃ τὴν πληγὴν ἡ ψυχὴ καὶ πέσῃ, οὐ κεῖται καθάπερ τὸ σῶμα ἀνεπαισθήτως, ἀλλὰ βασανίζεται μὲν ἐν:εὐθεν ἥδη τῇ πονηρᾷ συνειδήσει τηκομένη· μετὰ δὲ τὴν ἐν:θενδὲ ἀπαλλαγὴν, κατὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν ἀθανάτην παραδίδοται τιμωρίᾳ. Εἰ δὲ τις ἀναληγῆτος ἔχῃ πρὸς τὰς τοῦ διαδόλου πληγὰς, μείζον ὑπὸ τῆς ἀναισθησίας ἐκείνῃ γίνεται τὸ δεινόν· ὁ γὰρ ἐπὶ τῇ προτέρᾳ πληγῇ μὴ δηχθεὶς, εὐκόλως δέχεται ἡ καὶ δευτέραν, καὶ μετ' ἐκείνην ἑτέραν. Οὐ γὰρ διαλιμπάνει μέχρι [435] καὶ τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς παῖων ὁ μισρὸς, ὅταν εὖρη ψυχὴν ὑπτίαν, καὶ τῶν προτέρων καταφρονουσαν πληγῶν. Εἰ δὲ καὶ τῆς συμβολῆς τὸν τρόπον ἐξετάζειν ἐθέλοις, πολὺ ταύτην ὁ σφοδροτέραν καὶ ποικιλωτέραν ἴδοις ἂν. Οὕτε γὰρ κλοπῆς καὶ δόλου τοσαῦτα τις οἶδεν ἰδέας, ὅσας ἐκεῖνος ὁ μισρὸς· ταύτῃ γοῦν τὴν πλείονα κέκτηται δύναμιν· οὕτε ἔχθραν τις οὕτως ἀκήρυκτον δύναται ἔχειν πρὸς τοὺς ἄγαν πολεμικωτάτους αὐτῷ, ὅσῃ πρὸς τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν ὁ πονηρὸς δαίμων ἐκείνος. Καὶ τὴν προθυμίαν δὲ εἰ τις ἐξετάζῃ, μεθ' ἧς μάχεται ἐκεῖνος, ἀνθρώπους μὲν ἐνταῦθα καὶ γελοῖον περιβαλεῖν· εἰ δὲ τις τὰ ὀργιλώτατα καὶ ἀπηνέστατα τῶν θηρίων ἐκλεξάμενος ἀντιτίθεναι θέλοι τῇ τούτου μανίᾳ, πράττατα ὄντα καὶ ἡμερώτατα εὐρήσει τῇ παραβολῇ· τοσοῦτον οὗτος πνεῖ θυμὸν, ταῖς ἡμετέραις προσβάλλων ψυχαῖς. Καὶ ὁ τῆς μάχης δὲ χρόνος ἐνταῦθα μὲν βραχύς, καὶ ἐν τῷ βραχεὶ δὲ αὐτῷ πολλὰ αἱ ἀνακωχαί. Καὶ γὰρ καὶ νῦν ἐπελθοῦσα, καὶ ὁ τοῦ σφάζειν κάματος, καὶ τροφῆς καιρὸς, καὶ πολλὰ ἕτερα διαναπαύειν τὸν στρατιώτην πέφυκεν, ὥς καὶ ἀποδύει τὴν παντευχίαν, καὶ ἀναπνεύει· μισρὸν, καὶ αἰσῶ καὶ ποτὶ καταψύξαι, καὶ ἑτέροις πολλοῖς τὴν προτέραν ἀνακτήσασθαι δύναμιν. Ἐπὶ δὲ τοῦ πονηροῦ οὐκ ἔστι τὰ ὅπλα καταθέσθαι ποτὲ, οὐκ ἔστιν ὕπνον ἀρασθαι τὸν βουλόμενον ἄτρωτον μένειν διαπαντός. Ἀνάγκη γὰρ δυοῖν ὁσέρον, ἢ πεσεῖν

^a Savil. et aliquot mss. παίδων τινῶν, Morel. et alii παίδων τινῶν. Ibidem unus ἂν παῖγνια μᾶλλον.

^b Savil. et alii δέχεται, Morel. δέζεται.

^c Alii ταύτης.

^d Alii δυνήσεται.

^e Alii ἐν τῇ παραβ.

^f Alii et Savil. διαναπνεύσαι, et mox ἀναψύξαι.

καὶ ἀπολέσθαι γυμνωθέντα, ἢ διὰ παντός καθωπλισμένον ἑστῶτα ἢ καὶ ἐγρηγορότα εἶναι. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος διαπαντός ἔττηκε μετὰ τῆς αὐτοῦ παρατάξεως, τὰς ἡμετέρας βραθυμίας παρατηρῶν, πλείονα τὸ εἰσφέρων σπουδὴν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπόλειαν, ἢ εἰς τὴν σωτηρίαν ἡμεῖς τὴν ἑαυτῶν. Καὶ τὸ μὴ ὁρᾶσθαι δὲ αὐτὸν ὑπ' ἡμῶν, καὶ τὸ ἐξαπίνης ἐπιτίθεσθαι (ἃ μάλιστα τῶν μυρίων ἐστὶν αἰτία κακῶν) τοῖς οὐκ ἐγρηγοροῦσι διαπαντός πολὺ τοῦτον ἀπορώτερον ἐκείνου δείκνυσσι τὸν πόλεμον. Ἐνταῦθα οὖν ἡμᾶς ἤθελες στρατηγεῖν τοῖς στρατιώταις τοῦ Χριστοῦ; Ἀλλὰ τῷ διαδόλῳ τοῦτο ἦν στρατηγεῖν. Ὅταν γὰρ ὁ διατάττειν καὶ διακοσμεῖν τοὺς λοιποὺς ὀφείλων, πάντων ἀπειρότατος καὶ ἀσθενέστατος ἦ, προδοὺς ὑπὸ τῆς ἀπειρίας τοὺς πιστευθέντας, τῷ διαδόλῳ μᾶλλον ἐστρατήγησεν ἢ τῷ Χριστῷ. Ἀλλὰ τί στένεις, τί δακρύεις; οὐ γὰρ θρήνων ἄξια τὰ κατ' ἐμὲ νῦν, ἀλλ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. Ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰ ἐμὰ, φησὶν, ἀλλὰ μυρίων ἄξια ταῦτα κοπετῶν· νῦν γὰρ μόλις ἡδυνήθην συνιδεῖν οἱ τῶν κακῶν με ἡγάγες. Ἐγὼ μὲν γὰρ εἰσῆλθον πρὸς σέ, ὅ τι ποτὲ ὑπὲρ σοῦ πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας ἀπολογησώμαι, δέδοκται μάθειν· σὺ δὲ με ἐκπέμπεις ἑτέραν ἀνθ' ἑτέρας φροντίδα ἐνθεῖς. Οὐ γὰρ ἔτι μοι μέλλει, τί πρὸς ἐκείνους ὑπὲρ σοῦ, ἀλλὰ τί πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ ἑμαυτοῦ καὶ τῶν ἐμῶν ἀπολογησώμαι κακῶν. Πλὴν ἀλλὰ σοῦ δέδομαι καὶ ἀντιβολῶ, εἰ τι σοι μέλει τῶν ἐμῶν, εἰ τις παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἰ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἰ τινα σπλάγγνα καὶ οἰκτιρμοὶ (καὶ γὰρ οἶδας, ὅτι με μάλιστα πάντων αὐτὸς εἰς τοῦτον τὸν κίνδυνον ἡγάγες), χεῖρα ὄρεσον, καὶ λέγων καὶ πράττων [436] τὰ δυνάμενα ἡμᾶς ἀνορθοῦν· μὴδὲ ἀνάσχη πρὸς γοῦν τὸ βραχύτατον ἡμᾶς ἀπολιπεῖν, ἀλλὰ νῦν μᾶλλον ἢ πρότερον κοινὰς ποιέσθαι τὰς διατριβάς. ΧΡΥΣΟΣΤ. Ἐγὼ δὲ μειδιάσας, καὶ τί συμβαλέσθαι, ἔφην, τί δὲ σε ὄνῃσαι δυνήσῃμαι πρὸς τοσοῦτον πραγμάτων ὄγκον; Πλὴν ἀλλ' ἐπειδὴ σοι τοῦτο ἡδύ, θάρρει, ὦ φίλη κεφαλὴ· τὸν γὰρ καιρὸν καθ' ὃν ἂν ἐξῇ σοι τῶν ἐκείθεν φροντιδῶν ἀναπαύειν, καὶ παρίσομαι, καὶ παρακαλέσω, καὶ τῶν εἰς δύναμιν τὴν ἐμὴν ἐλπίσω ἡ οὐδέν. Ἐπὶ τούτοις πλέον ἐκείνος δακρύσας ἀνίσταται· ἐγὼ δὲ αὐτῷ περιχυθεὶς, καὶ καταφιλήσας τὴν κεφαλὴν, προὔπεμpton, παρακαλῶν γενναίως φέρειν τὸ συμβεβηκός. Πιστεύω γὰρ, ἔφην, τῷ καλέσαντι σε Χριστῷ, καὶ τοῖς ἰδίοις ἐπιστήσαντι προβάτοις, ὅτι τοσαύτην ἐκ τῆς διακονίας ταύτης κτήσῃ τὴν παρῆρσιαν, ὥς καὶ ἡμᾶς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην κινδυνεύοντας εἰς τὴν αἰωνίον σου δέξασθαι σκηνήν.

^g Alii ἐσάναι, omisso mox εἶναι, et sic Savil.

^h Alii ἐλλείπει. In fine addunt quidam codices hanc vel similem clausulam, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς τοῦ εὐλαβήσαντος Θεοῦ ἡμῶν, ᾧ πρέπει δόξα, etc. quam in line homiliarum passim videmus.

MONITUM.

ris, nullam posse chronologiae rationem duci. Jam sane ostendimus hoc computandi genus aggressos viros doctos frequenter lapsos esse. Uno verbo concludam, postquam vidimus matrem Chrysostomi vix quadragesimum septimum aetatis annum emensam se aetate provectam, γεγηρακυῖαν, et seputero proximam dicere, et ipsum Chrysostomum quadra-

genarium se μειρακίσκον, puerulum vel adolescentulum, appellare, ab hujusmodi temporis notis prorsus abstinemus oportet.

Incerti cujusdam interpretationem sat accuratam et elegantem, aliquot tamen in locis emendatam retinimus.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΟΜΙΛΙΑ ΠΡΩΤΗ^α,

^αΌτε πρεσβύτερος προεχειρίσθη, εἰς ἑαυτὸν, καὶ εἰς τὸν ἐπίσκοπον, καὶ εἰς τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ.

α'. Ἄρα ἀληθῆ τὰ συμβάντα περὶ ἡμᾶς; καὶ γέγονεν ὅντως τὰ γεγεννημένα, καὶ οὐκ ἐξηπατήμεθα; οὐδὲ νῦν τὰ παρόντα καὶ ὄναρ, ἀλλ' ἡμέρα ὄντως^β ἐστὶ, καὶ ἐργηγοροῦμεν ἅπαντες; Καὶ τίς ἂν ταῦτα πιστεύσειεν, ὅτι ἡμέρας οὕσης, νηφόντων ἀνθρώπων καὶ ἐργηγορότων, μειραχίσκος εὐτελής καὶ ἀπεβρίμμενος πρὸς ὕψος ἀρχῆς ἀνηνέχθη τοσοῦτον; Ἐν νυκτὶ μὲν γὰρ οὐδὲν ἀπεικὸς τὰ τοιαῦτα συμβαίνειν. Ἡδὲ γοῦν [437] τινες τὸ σῶμα ἀνάπηροι, καὶ μηδὲ τῆς ἀναγκαίας εὐπορουντες τροφῆς, καθευδόντες εἶδον ἑαυτοὺς ἀρτίους γεγεννημένους καὶ καλοὺς καὶ τραπέζης ἀπολαύοντας βασιλικῆς· ἀλλ' ἦν ὕπνος καὶ ὀνειρῶν ἀπάτη τὰ φαινόμενα. Καὶ γὰρ τοιαύτη τῶν ὀνειράτων ἡ φύσις· πανοῦργός τις ἐστὶ καὶ θαυμαστή, καὶ τοῖς παραδόξοις ἐντροφῶσα χαίρει. Ἄλλ' οὐκ ἐν ἡμέρᾳ ταῦτα, οὐδὲ ἐπ' αὐτῆς τῶν πραγμάτων τῆς ἀληθείας τοῦτο τάχα συμβαίνειν ἴδοι τις ἂν. Ἀλλὰ πάντα νῦν συνέθη καὶ γέγονε καὶ τέλος ἔχει, καθὼς θεωρεῖτε, ταῦτα δὲ τὰ τῶν ὀνειρῶν ἀπιστότερα· καὶ πόλις^γ οὕτω μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος, δημὸς τε θαυμαστός καὶ μέγας πρὸς τὴν ἡμετέραν εὐτέλειαν κέχηρεν, ὥς μέγα τι καὶ γενναῖον ἀκουσόμενος παρ' ἡμῶν. Καίτοι καὶ εἰ κατὰ τοὺς ἀενάους ἔβρεον ποταμοὺς, καὶ πηγαὶ^δ λόγων ἐναπέκειντό μου τῷ στόματι, τοσοῦτον ἄθρόον συνδραμόντων πρὸς τὴν ἀκρόασιν, τάχως ἀνεστάλη μοι τῷ φόβῳ τὸ βεῖθρον, καὶ ἀνεχαίτισεν ἂν εἰς τοῦπίσω τὰ νάματα· ὅταν δὲ μὴ ποταμῶν, μηδὲ πηγῶν μόνον, ἀλλὰ μηδὲ ψεκᾶδος^ε εὐτελοὺς διασώζωμεν μέτρον, πῶς οὐ δέος μὴ καὶ αὐτὸ τὸ μικρὸν τῆς ἐπιβροῆς ἐπιλίπη τῷ φόβῳ ξηρανθῇ, καὶ γένηται ταῦτόν, ὃ καὶ ἐπὶ τῶν σωμάτων συμβαίνεινεῖωθε; Τί δὲ γίνεται ἐπὶ τῶν σωμάτων; Πολλὰ πολλάκις κατέχοντες τῇ χειρὶ, καὶ τοῖς δακτύλοις ἡμῶν σφίγγοντες, πτοηθέντες ἅπαντα ἐξεχέσαμεν, χαυνωθέντων ἡμῶν τῶν νεύρων, καὶ τοῦ τόνου τῆς σαρκὸς χαλασθέντος. Τοῦτο δὲ δέος μὴ καὶ τήμερον γένηται ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῆς ἡμετέρας, καὶ ἂ μετὰ πολλοῦ πόνου συνηγόμενον ὡμὴν νοήματα, τὰ μικρὰ δὲ ταῦτα καὶ εὐτελῆ, ὅνδ^ς τῆς ἀγωνίας ἐλαθέντα, φροῦδα οἰχίσσεται, καὶ τὴν διάνοιαν ἡμῶν^ς ἐρήμην καταλιπόντα ἀποπτῇ. Διὸ δέομαι πάντων ὁμοίως ὡμῶν, ἀρχόν-

των καὶ ἀρχομένων, ὅσῃν ἡμῖν ἀγωνίαν ἐνεθάλετε τῇ συνδρομῇ τῇ κατὰ τὴν ἀκρόασιν, τοσοῦτον ἐμπνεῦσαι θάρρους ἡμῖν διὰ τῆς σπουδῆς τῆς κατὰ τὰς εὐχάς, καὶ δεθῆναι τοῦ διδόντος ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ, δοῦναι καὶ ἡμῖν λόγον ἐν ἀνόψει τοῦ στόματος ἡμῶν. Πάντως ὡμὴν πόνος οὐδεὶς τοσοῦτος οὔσι καὶ τηλικούτοις, ἐνδὸς μειραχίσκου ψυχῇν τῷ φόβῳ διαλυθεῖσαν ἐπισφίγγει· πάλιν^ς δίκαιος δὲ ἂν εἴητε ταύτῃ ἡμῖν παρασχεῖν τὴν αἴτησιν, ἐπεὶ καὶ δι' ὡμᾶς τὸν κῆπον ἀνεβρίψαμεν τοῦτον, δι' ὡμᾶς καὶ τὴν ὡμετέραν ἀγάπην, ἥς οὐδὲν βιαιότερον, οὐδὲ τυραννικώτερον, ὅπου γε καὶ ἡμᾶς οὐ μάλλα ἐμπεῖρως ἔχοντες τοῦ λέγειν, λέγειν ἀνέπεισε. καὶ πρὸς τὸ τῆς διδασκαλίας στάδιον ἀποδύσασθαι παρεσκεύασε, καίτοι μηδέπω πρότερον τούτων ἀψαμένους τῶν παλαισμάτων, ἀλλ' αἰετὶ μετὰ τῶν ἀκροατῶν ταττομένους, καὶ τῆς ἀπράγμονος ἀπολαύοντας ἡσυχίας. Ἀλλὰ τίς οὕτω σκληρὸς καὶ δυσάγωγος, ὥς τὸν ὡμέτερον σύλλογον σιγῇ παρελθεῖν, καὶ θερμούς εὐρὼν ἀκροάσεως ἑραστὰς, μὴ προσεπειν, καὶ πάντων ἀνθρώπων ἀφρονέστερος [438] ἦ; Ἐβουλόμην οὖν πρῶτον ἐν Ἐκκλησίᾳ μέλλων ἀφιέναι λόγον, τῶν προομιῶν ἀπαρξασθαι τῇ τὴν γλῶσσαν ἡμῖν ταύτῃν δεδοκότε^ς Θεῷ· καὶ γὰρ οὕτως ἔδει. Οὐ γὰρ δὴ μόνον ἄλως καὶ ληνοῦ, ἀλλὰ καὶ λόγων ἀπαρξασθαι δεῖ τῷ λόγῳ, καὶ λόγων πολλῷ μᾶλλον, ἢ δραγμάτων. Καὶ γὰρ καὶ ἡμῖν^ς οἰκειότερος οὗτος ὁ καρπὸς, καὶ αὐτῷ προσφιλέστερος τῷ τιμωμένῳ Θεῷ. Βότρυν μὲν γὰρ καὶ ἄσταχυν λαγόνες ἐκφέρουσι γῆς, καὶ τρέφουσιν ὄμβρων ἐπιβροαί, καὶ γηπόνων θεραπεύουσι χεῖρας· ὕμνον δὲ ἱερὸν τίκει μὲν εὐλόγια ψυχῆς, τρέφει δὲ συνεὶδὸς ἀγαθόν, δέχεται δὲ εἰς τὰ ταμεία τῶν οὐρανῶν ὁ Θεός. Ὅσῳ δὲ γῆς ἀμείνων ψυχῇ, τοσοῦτω καὶ αὕτη βελτίων ἐκείνης ἢ φορὰ. Διὰ τοῦτο καὶ τῶν προφητῶν τις, ἀνὴρ θαυμαστός καὶ μέγας, Ὡση^ς ὄνομα αὐτῷ, τοῖς τῷ Θεῷ προσκεχρυνόσι καὶ μέλλουσιν ἵλεων καταστήσειν αὐτὸν παραινέει φέρειν μεθ' ἑαυτῶν^ς ἡ, οὐχὶ βοῶν ἀγέλας, οὐδὲ σμυδιάκων μέτρα τόσα καὶ τόσα, οὐδὲ τρυγὸνα καὶ περιστερὰν, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν τοιούτων οὐδέν· ἀλλὰ τί· Φέρετε μεθ' ἑαυτῶν^ς λόγους, φησί. Καὶ ποῖα θυσιὰ λόγος; Ἰσως εἴποι τις ἂν. Μεγίστη μὲν οὖν, ἀγαπῆτῃ, καὶ σεμνότητι, καὶ τῶν ἄλλων ἀπασῶν βελτίων. Καὶ τίς ταῦτά φησιν; Αὐτὸς ὁ ταῦτα μάλιστα πάντων εἰδὼς ἀκριβῶς, ὁ γενναῖος καὶ μέγας Δαυὶδ. Τῷ γὰρ Θεῷ ποτε εὐχαριστήρια θύων ἐπὶ νίκῃ πολέμου γεγεννημένῳ

^α Collata est cum codice Colb. 1030.

^β Ὅντως deest in codice Colb.

^γ Colb. καθὼς φατέ. Ταῦτα δὲ, ταῦτα τῶν ὀνειράτων ἀπιστότερα· ὅτι πόλις.

^δ Colb. ἀενάους· ρέοντες ποταμοὺς, πηγαί. Edit. ἀενάους ἔβρεον ποταμούς καὶ πηγαί.

^ε Colb. ἀλλὰ ψεκᾶδος. Morel. et Savil. ἀλλὰ μηδὲ ψεκᾶδος. Infra Colb. ἐπιλίπη... καὶ γένηται ταῦτα, ἂ καί.

^ς Colb. ἐλασθέντα, φροῦδα οἰχεται, καὶ τὴν διάνοιαν ἡμῶν.

^ς Colb. δραγμάτων, ὅσῳ καὶ ἡμῖν.

^ς Colb. παραινέει λέγων· Φέρετε μεθ' ἑαυτῶν.

CHRYSOSTOMI HOMILIA I¹,

Cum presbyter fuit ordinatus, de se, ac de episcopo, deque populi multitudine.

1. Num vera sunt quæ nobis acciderunt? num reipsa gesta sunt, nec falsi sumus, neque quæ nunc fiunt sunt nox et somnia? an vere² dies est, et vigilamus omnes? Et quis credat quod in die, cum sobrii sunt ac vigilant homines, adolescens infimæ sortis et abjectus ad tantum dignitatis fastigium subvectus sit? Nam nocte talia accidere nihil sit incredibile. Tum enim quidam et corpore mutili, et adeo tennes, ut ne necessarius quidem suppetat victus, in somnis sibi videntur integris membris, et formosi, et regali frui mensa: sed quæ videbantur somnus erant et insomniorum ludibria: siquidem hæc est natura somniorum, vafra quædam ac versuta res est, ac prodigiorum artifex, gaudet novis et incredibilibus simulacris illudere. At vero nec interdium, nec revera quis umquam videat hoc accidere. Verum omnia nunc contigerunt, facta sunt, perfecta sunt, quemadmodum videtis; hæc, inquam, somniorum visis incredibiliora: et civitas tantæ magnitudinis, tam frequentata, populus et multus et admirandus ad meam inhiat exiguitatem, tamquam a nobis magnum quiddam ac præclarum auditurus. Atqui etiamsi mihi æmulum more perennium proflueret oratio, sique verborum fontes essent in ore meo, protinus ex tantæ multitudinis ad audiendum concursu metu sisteretur profluvium, et retro fluenta resiliunt. Nunc vero cum tantum absimus a fluminum ac fontium copia, ut nec exiguæ pluviolæ mediocritatem obtineamus, qui fieri possit, ut me non deficiat tam exiguus fluxus, metu arefactus, idemque eveniat, quod in corporibus solet accidere? Quid accidit in corporibus? Multa frequenter quæ manu tenemus, quæ digitis stringimus, præ metu nobis excidunt omnia, dissolutis nervis nostris, corporisque vigore remisso. Idem mihi profecto nunc metus est, ne idem eveniat in animo nostro, videlicet ne quæ multo cum labore excogitavimus, quamquam et hæc sane perquam exilia parvique momenti, præ pavore veniant in oblivionem, et evanescent abeantque, animum nostrum desertum relinquentia. Quapropter pariter omnes, tum vos qui cum imperio estis, tum vos qui paretis imperio, obsecro: ut quantum nobis anxietatem iniecitis vestro ad audiendum concursu, tantumdem nobis audaciæ in-

spiret precumstrarum diligentia, si rogetis illum, qui dat sermonem evangelizantibus virtute multa, ut nobis quoque det sermonem in apertione oris nostri (Psal. 67. 12; Ephes. 6. 19). Nullus omnino vobis tot ac tantis viris labor erit unius adolescentis animum timore dissolutum denuo confirmare: quin et par fuerit, ut quod nunc petimus, præstetis: quandoquidem tantam aleam subivimus propter vos vestramque caritatem, qua nihil violentius aut imperiosius, ut quæ nos non admodum dicendi peritos ad dicendum pertraxit, effecitque ut ad doctrinæ stadium exiremus, licet antehac hoc palæstræ genus numquam attigerimus, sed semper in auditorum ordine quieto silentio frui soleamus. Verum quis sit adeo durus et intractabilis, ut istum vestrum conventum silentio prætereat, et amicos nactus audiendi studio flagrantem non alloquatur, etiamsi omnium hominum esset loquendi imperitissimus? Cupiebam equidem primum in Ecclesia dicturus, procemiorum primitias illi dicere, qui linguam nobis hæc dedit, nimirum Deo. Atque ita sane fieri oportuit: neque enim aræ tantum ac torcularis, verum etiam verborum primitias oportet verbo persolvere, multoque magis verborum quam manipulorum. Quin etiam ut ad nos hic fructus magis pertinet, ita ipsi Deo qui honoratur acceptior est. Botrum enim et spicam suo terra emittit gremio, alit pluviarum irrigatio, colit agricolarum manus: at sacrum hymnum parit animi pietas, alit bona conscientia, Deus in cælestia recipit horrea: porro quanto præstantior est animus terra, tanto hic illo melior est proveniunt. Quapropter et prophetarum quispiam vir magnus et admirandus, nomen illi Osee, eos qui Deum offenderant, parabantque illum sibi propitium reddere, adhortatur³, ut ferant secum non armenta boum, neque similes mensuras tot aut tot, neque turturem, neque columbam, neque aliud quidquam istiusmodi rerum: sed quid? *Ferte vobiscum verba* (Osee 14. 3); inquit. Et quale sacrificium, dixerit aliquis, sunt verba? Maximum quidem, o carissime, ac splendidissimum, cæterisque omnibus præstantius. Et quis ista dicit? his nimirum qui hæc omnia novit maxime atque exactissime, videlicet magnanimus ille ac magnus David. Is enim cum aliquando Deo gratiarum

¹ Collata est cum Codice Colb. 1030.

² Vox, vere, deest in Codice Colb.

³ Colb., adhortatur dicens: *Ferte vobiscum.*

actiones immolaret pro victoria quam ex hoste tulerat, ita ferme loquitur: *Laudabo nomen Dri mei cum cantico: magnificabo eum in laude* (Ps. 68. 51). Mox hujus sacrificii præstantiam nobis aperiens, subjecit, *Et placebit Deo supra vitulum novellum, cornua producentem et ungulas* (1b. v. 32). Cupiebam igitur et ipse hodie has mactare victimas, et altare spirituale hisce cruentare hostiis, sed quid faciam? Vir quidam sapiens obturat mihi os, deterretque dicens: *Non est speciosa lues in ore peccatoris* (Eccli. 15. 9). Quemadmodum enim in coronis non sat est flores esse puros, nisi pura sit et manus eas contexens: sic et in sacris hymnis oportet non verba tantum esse pia, verumetiam animum hymnos concinentem. At is mihi impurus est, fiducia vacuus, utpote multorum plenus scelerum. Porro sic affectis non hæc modo lex obturat os, verumetiam alia quædam illa vetustior, et ante illam lata, quam et ipsam adjecit is, qui modo nobis de sacrificiis loquutus est David. Cum enim ait: *Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis* (Psal. 148. 1): et paulo post rursus dicens: *Laudate Dominum de terra: cum utramque invitat creaturam, et quæ sursum est, et quæ inferne, sensibilem atque intelligibilem, conspicuam et inconspicuam, quæ supra cælos est et quæ sub cælo, et ex utraque chorum constituit unum; atque ita jubet hymnis celebrare regem universorum, nequaquam invitavit peccatorem, sed et hic illi fores oclussit.*

2. *Peccator ad laudandum Deum non evocatur.* — Cæterum, ut vobis quod dico fiat evidentius, ipsam psalmum ab initio vobis prælegemus. *Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis; laudate eum omnes angeli ejus; laudate eum omnes Virtutes ejus.* Vides angelos laudantes? vides archangelos? vides Cherubim et Seraphim, summas illas virtutes? Cum enim ait, *Omnes Virtutes ejus*, universum populum caelestem complectitur. Numcubi vides peccatorem? Et quomodo, dixerit aliquis, in cælo videre possum? Ergo age in terram descendamus, ad alteram chori partem transeuntes, nec hic rursus videbis peccatorem. *Laudate Dominum de terra: dracones et omnes abyssi, bestiae et omnia pecora, reptilia et volucres pennatae* (Ps. 148. 10). Haud frustra neque temere, dum hæc loquor, intersilui: quia et mentis cogitatio metu confusa est, ad amaras usque lacrymas gravemque ejulatum fere perducta. Quid enim, obsecro, possit esse miserabilius? Scorpii, serpentes ac dracones invitantur ad laudandum eum a quo conditi sunt: solus peccator ab hac sacra chorea submotus est, idque jure optimo.

Peccatum mala bestia. — Mala et effera bestia est peccatum, non quidem in conserva corpora malum proferens, sed in ipsam Domini gloriam effundens malitiam: *Propter vos, inquit, nomen meum blasphematur in gentibus* (Isai. 52. 5; Rom. 2. 24). Eoque peccatorem tamquam e sacra patria abegit ex orbe terrarum propheta, et exulare coegit: atque uti musicus optimus e cithara bene modulata chordam dissonam resecat, ne reliquarum vocum harmonia

viſetur; et peritus artis medicus membrum putrefactum amputat, ne hæc lues ad cætera membra sana transiliat: eundem ad modum propheta fecit, dum veluti chordam dissonam ac veluti membrum ægrum ab universo creaturæ corpore peccatorem resecat. Quid igitur nobis faciendum est? Posteaquam rejecti sumus, posteaquam resecti sumus, omnino sileamus oportet: dic igitur, obsecro, num tacebimus? neque quispiam nobis permittet hymnis celebrare Dominum nostrum? ergone frustra vestras preces imploravimus; frustra ad vestra confugimus patrocinia? Absit ut frustra: reperi enim, reperi et alterum glorificandi modum, vestris in hac hæsitazione precibus, ceu fulguribus in caligine apparentibus: conservos laudabo¹. Fas enim est et conservos nostros laudare, quibus laudatis haud dubium est, quin ea gloria ad Dominum transeat omnino. Quod autem hinc glorificetur, docet ipse Christus dicens: *Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in cælis est* (Matth. 5. 16). En alter glorificandi modus, quo et peccatori fas est uti, ut legem tamen non violet.

3. *Flavianum Episcopum laudat.* — Quem igitur, quem, inquam, conservorum laudabimus? Quem alium, quam illum communem hujus patriæ doctorem, et per patriam universi orbis terrarum? Quemadmodum enim vos ille docuit ut usque ad mortem pro veritate staretis: ita et vos alios homines docuistis, a vita citius quam a pietate recedendum esse. Vultis igitur illi posthac laudem coronas plectamus? Volebam equidem et ipse, sed video recte factorum pelagus immensæ profunditatis, vereorque ne sermo noster ad fundum delatus, præ imbecillitate non possit in altum recurrere. Oportet enim vetusta narrare facinora, peregrinationes, vigilias, curas, judicia, pugnas, tropæa tropæis, victorias victoriis cumulas, res gestas non nostram modo, sed et omnem humanam linguam superantes, quæque vocem requirunt apostolico spiritu concitatum, qui potest omnia tum eloqui, tum docere: sed hanc partem prætercurrentes, ad alteram quæ minus habet periculi accedimus, quam vel exigua scapha licet enavigare.

Flavianus in domo sumptuosa educatus. — Age igitur de temperantia dicere tentabimus, quomodo ventri imperarit, quomodo delicias contempserit, quomodo mensam sumptuosam deriserit, idque cum in domo sumptuosa esset educatus. Nam mirum non est, eum qui in paupertate vixit, ad hanc squalidam asperamque venire vitam, quandoquidem is habet ipsam paupertatem peregrinationis ac viæ comitem, quæ illi sarcinam in dies reddit leviozem. At qui fuit divitiarum dominus, haud facile sese ab illarum explicet complexu: tantum cupiditatum examen animam illam circumvallavit: tam gravis et caliginosa affectuum nubes mentis illius oculos obducit, ut non sinat ad cælum intuitum

¹ Verba hæc, *conservos laudabo*, desunt in Colb., nec ab interprete lecta sunt, sed habentur in Savil. et Morel.

² Sic Savil. et Morel., sed Colb. et interpres, *Quemadmodum igitur et ipse dicit, luceat*.

ὡτως πῶς ἔλεγεν· Αἰρέσω τὸ δρομα τοῦ Θεοῦ μου μετ' ὧδης· μεγαλυνῶ αὐτὸν ἐν αἰρέσει. Εἴτα τῆς θύσας κατέστη τὴν ὑπεροχὴν ἡμῖν ἐνδεικνύμενος, ἐπηγάγε· Καὶ ἀρέσει τῷ Θεῷ ὑπὲρ μέσυχον ῥέον κέματα ἐκφέροντα καὶ ὁπλάς. Ἐβουλόμην μὲν οὖν καὶ αὐτὸς ταῦτα τήμερον καταβαλεῖν τὰ ἱερεῖα, καὶ τὸ ἑθυσιαστήριον ἀπὸ τῶν θυμάτων τούτων αἰμάξει τὸ πνευματικόν· ἀλλὰ τί πάθω; Σοφὸς τις ἀνὴρ ἐπιστομίζει με, καὶ φοβεῖ λέγων· Οὐχ ὥραιος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῶν στεφάνων οὐχὶ τὰ ἀνθη μόνον εἶναι χρή καθαρά, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑφαίνουσαν αὐτὰ χεῖρα· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ὕμνων τὸν ἱερῶν οὐχὶ τοὺς λόγους ἐυλαθείας μετέχουν χρή μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν πλέκουσαν αὐτοὺς ψυχὴν. Ἡμῖν δὲ ἐναγῆς τίς ἐστι, καὶ ἀπαρβήσαςτος, καὶ πολλῶν γέμουσα τῶν ἁμαρτημάτων. Τοὺς δὲ οὕτω διακειμένους οὐχ οὕτως ἐπιστομίζει μόνον ὁ νόμος, ἀλλὰ καὶ ἕτερος ἀρχαιότερος ἐκείνου καὶ πρὸ ἐκείνου θεοῖς. Καὶ γὰρ καὶ τούτων εἰσνεγκεν ὁ περὶ τῶν θυσιῶν ἡμῖν ἄρτι διαλεχθεὶς αὐτῷ· εἰπὼν γάρ, Αἰρεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰρεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις· καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν εἰπὼν, Αἰρεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῆς γῆς, καὶ τὴν κτίσιν καλέσας ἐκατέραν, τὴν ἄνω, τὴν κάτω, τὴν αἰσθητὴν, τὴν νοητὴν, τὴν ὁρωμένην, τὴν οὐχ ὁρωμένην, τὴν ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν, τὴν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, καὶ χορὸν ἕνα στήσας ἐξ ἐκατέρας, καὶ οὕτω τὸν βασιλέα τῶν ὅλων παρακλευσάμενος ἀνυμνεῖν, οὐδαμοῦ τὸν ἁμαρτωλὸν ἐκάλεσαν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῦτα αὐτῷ τὰς θύρας ἀπέκλεισε.

[439] β. Καὶ ἵνα σαφέστερον ὑμῖν γένηται τὸ λεγόμενον, αὐτὸν ὑμῖν ἀνωθεν ἀναγνώσκει τὸν ψαλμὸν. Αἰρεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, φησὶν, αἰρεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις· αἰρεῖτε αὐτὸν, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ· αἰρεῖτε αὐτὸν, πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Εἰδὲς ἄγγέλους αἰνούντας, εἰδὲς ἀρχαγγέλους, εἰδὲς τὰ Χερουδὶμ καὶ τὰ Σεραφίμ, τὰς ἀνωτέρας δυνάμεις; Ὅταν γὰρ εἴπῃ, Πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, πάντα τὸν ἄνω παραλαμβάνει ὅμιλον. Μή που τὸν ἁμαρτωλὸν εἶδες; Καὶ πῶς ἦ· ἐν οὐρανῷ δυνατόν ὀφθῆναι; φησὶν· Οὐκ οὖν δεῦρο καὶ εἰς τὴν γῆν σε καταγάγωμεν, πρὸς τὸ ἔτερον τοῦ χοροῦ μεταστήσαντες μέρος· καὶ οὐδὲ ἐν ταῦτα αὐτὸν ὤψει πάλιν. Αἰρεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῆς γῆς, δράκοντες καὶ πᾶσαι ἀευσσοί, τὰ θηρία καὶ πάντα τὰ κτήνη, ἐρπετὰ καὶ πετεινὰ πτερωτά. Οὐ μάτην, οὐδὲ εἰκὴ μετὰ ταῦτα λέγων εἰρήνη· ἀλλὰ γὰρ συνεχύθη ἡ μοῖ τῆς διανοίας ὁ λογισμὸς, καὶ πικρὸν ἐπῆλθε δακρύσαι καὶ οἰμῶσαι μέγα. Τί γὰρ ἂν γένοιτο ἑλεεινότερον; εἰπέ μοι· Σχορπίοι καὶ ἔχεις καὶ δράκοντες πρὸς τὴν εὐφημίαν καλοῦνται τοῦ πεποιηκότος αὐτοῦ, μόνος δὲ ὁ ἁμαρτωλὸς τῆς ἱερᾶς ταύτης χοροστασίας ἀπολείπεται· καὶ εἰκότως.

Θηρίον γάρ ἐστι πονηρὸν ἢ ἁμαρτία καὶ ἀνήμερον, οὐκ εἰς τὰ σύνδουλα τῶν σωματικῶν τὴν κακίαν ἐπιδεικνύμενον, ἀλλ' εἰς τὴν ὁδὸν τὴν δεσποτικὴν τὸν ἰὸν τῆς πονηρίας ἐκχέον. Δι' ὑμᾶς γὰρ, φησὶ, τὸ δρομαί μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι. Διὰ τοῦτο αὐτὸν ὥσπερ ἐξ ἱερᾶς πατρίδος, τῆς οἰκουμένης ἀπήλασεν ὁ προφήτης, καὶ πρὸς τὴν ὑπερορίαν ἀπέκλεισεν. Οὕτω καὶ ὁ μουσικὸς ἀριστερὸς εὐαρμόστου κιθάρας τὴν

ἀπηχοῦσαν νευρὰν ἀποτέμνει, ὥστε μὴ τῇ τῶν λοιπῶν φθόγγων ἁρμονίᾳ λυμήνασθαι· οὕτω καὶ ἱατρὸς τεχνικὸς τὸ στήθος ἐκκόπτει μέλος, ὥστε μὴ τὴν ἐκεῖθεν λύμην τῇ τῶν λοιπῶν μελῶν εὐεξίᾳ ἐπιδραμεῖν· οὕτω καὶ ὁ προφήτης ἐποίησεν ὥσπερ ἀπηχοῦσαν νευρὰν, καὶ ὥσπερ μέλος νενοσθηκὸς, τοῦ παντὸς σώματος τῆς κτίσεως τὸν ἁμαρτωλὸν ἀποκόψας. Τί τοίνυν ἂν εἴη πρακτέον ἡμῖν; ἐπειδὴ γὰρ ἀπερβήθημεν, ἐπειδὴ ἐξεκόπημεν, ἀνάγκη πάντως σιγᾶν. Σιγήσομεν οὖν; εἰπέ μοι· καὶ οὐδεὶς ἡμῖν συγχωρήσει τὸν Δεσπότην ὑμνησαί τὸν ἡμέτερον, ἀλλ' εἰκὴ τὰς ὑμετέρας ἐκαλέσαμεν εὐχάς; εἰκὴ πρὸς τὰς ὑμετέρας κατεφύγομεν πρεσβείας; Οὐκ εἰκὴ, μὴ γένοιτο. Εὐρον γάρ, εὐρον καὶ ἕτερον δοξολογίας τρόπον, αὐτῶν τῶν ὑμετέρων εὐχῶν μετὰ τῇ· τῆς ἀπορίας ταύτης, ὥσπερ ἐν σκότει φανεισῶν ἀστραπῶν· ἐπαινεσόμεαι τοὺς συνδούλους. Ἐξεστὶ γὰρ καὶ τοὺς ὁμοδούλους ἐπαινεῖν· τούτων δὲ ἐπαινουμένων, εἰς τὸν Δεσπότην ἡ δόξα διαδίδεται πάντως. Ὅτι δὲ καὶ ἐντεῦθεν δοξάζεται, δείκνυσσι καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς λέγων· Λαμψάτω δὲ τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὥστε ἴδωσι τὰ καλὰ ἔργα ὑμῶν καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ ἕτερος δοξολογίας τρόπος, ὃν καὶ ἁμαρτωλῷ δυνατόν ἐστίν, καὶ μὴ παραλύσαι τὸν νόμον.

γ. Τίνα οὖν, τίνα τῶν συνδούλων ἐπαινεσόμεθα; Τίνα δὲ ἄλλον, ἀλλ' ἢ τὸν κοινὸν τῆς πατρίδος διδάσκαλον, [440] καὶ διὰ τῆς πατρίδος τῆς οἰκουμένης ἀπάσης. Καθάπερ γὰρ ὑμᾶς οὕτως ἐπαίδευσεν μέχρι θανάτου ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐνίστασθαι, οὕτως ὑμεῖς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐδιδάξατε τῆς ψυχῆς μᾶλλον ἢ τῆς εὐσεβείας ἀξίωσθαι. Βούλεσθε οὖν ἐντεῦθεν αὐτῷ πλέξωμεν τοὺς τῶν ἐγκωμίων στεφάνους; Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς, ἀλλ' ὁρῶ πέλαγος ἀχανὲς κατορθωμάτων, καὶ δέδοικα μὴ πρὸς τὸν πυθμένα κατενεχθεὶς ὁ λόγος ἀσθενήσῃ πάλιν ἀναδραμεῖν. Ἀνάγκη γὰρ παλαιὰ διηγῆσθαι κατορθώματα, ἀποδημίας, ἀγρυπνίας, φροντίδας, γνώμας, μάχας, τρόπαια τροπαίους καὶ νίκας νίκαις συναπομένους, πράγματα οὐχὶ τῆς ἡμετέρας μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσης ἀνθρωπίνης μέγιστα γλώττης, ἀποστολικῆς δεόμενα φωνῆς πνεύματι κινουμένης, ὥς πάντα καὶ εἰπεῖν καὶ διδάξαι δυνατόν. Ἀλλὰ τοῦτο παραδραμόντες τὸ μέρος, ἐφ' ἕτερον ἀσφαλέστερον ἤξομεν, ὃ καὶ ἀκατῆφ διαπλεῖσαι ἐνὶ μικρῷ.

Φέρε οὖν τοὺς περὶ τῆς ἐγκρατείας κινήσωμεν λόγους, καὶ εἰπωμεν πῶς ἐκράτησε γαστρὸς, πῶς ὑπερεῖδε τρυφῆς, πῶς κατέχευε τραπέζης πολυτελοῦς, καὶ ταῦτα ἐν μεγάλῃ· τραφεὶς οἰκίᾳ. Τὸν μὲν γὰρ ἐν πτωχείᾳ βεβιωκότα θαυμαστὸν οὐδὲν πρὸς τὸν αὐχμῶντα τούτον καὶ σκληρὸν βίον ἔλθεῖν· ἔχει γὰρ τὴν πενίαν συνέμπορον καὶ συνοδοιπόρον, τὸ φορτίον αὐτῷ κατ' ἐκάστην ἐπικουφίζουσιν τὴν ἡμέραν· ὃ δὲ πλοῦτου γενόμενος κύριος, οὐκ ἂν ῥάδιος τὰς ἐκεῖθεν λαβὰς ἀποδύσαιο· τοσοῦτος τῶν νοσημάτων ἐσμὸς τὴν τοιαύτην περίπτειται ψυχῇ. Διὸ καὶ καθάπερ νέφος παθημάτων πυκνὸν καὶ γνωφῶδες· τὰς τῆς διανοίας διαφράττον

* Colb. ὑμετέρων τρόπων μετὰ. Infra haec, ἐπαινεσόμεαι τοὺς συνδούλους, desunt in Colb. nec ab interprete lecta sunt, sed habentur in Savil. et Morel.

d Colb. πάντως. Ὅσπερ οὖν καὶ αὐτὸς φησὶ, λαμψάτω, et sic legit interpret. Savil. et Morel. ut in textu.

e E Savillio, pro vulg. πολυτελεί. Edit.

f Colb. ψυχὴν καὶ νέφος παθημάτων· καὶ καὶ ζωφῶδες.

a Colb. εἶδες; πῶς γὰρ ἦν.

b Colb. ἀλλὰ καὶ συνεχύθη. Mox idem πικρὸν προήλθε. Paulo post idem σχορπίοι μὲν καὶ ἔχεις.

ἔρχεται, οὐκ ἀφίησι πρὸς τὸν οὐρανὸν ἰδεῖν, ἀλλὰ κάτω νεύειν βιάζεται, καὶ πρὸς τὴν γῆν κεκνημένοι. Καὶ οὐκ ἔστιν, οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἕτερον οὕτω κώλυμα πρὸς τὴν ἀποδημίαν τῶν οὐρανῶν ὡς πλοῦτος καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ πλοῦτος κακὰ. Οὐκ ἔμψυτος ὁ λόγος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ψήφος ἔστιν ἐξηγητική ἐπιπόνητος. *Εὐχολώτερον* ἔστι *καμήλον διὰ τρυπήματος βαλίδος εἰσελθεῖν*. ἢ *πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*. Ἄλλ' ἰδοὺ τὸ δύσκολον τοῦτο, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον, γέγονε δυνατόν· καὶ ὁ πάλαι Πέτρος ἠπόρει πρὸς τὸν διδάσκαλον, καὶ μαθεῖν ἔδει, τοῦτο διὰ τῆς πείρας αὐτῆς ἐγνωμεν ἅπαντες, μᾶλλον δὲ καὶ τούτου πλεόν. Οὐ γὰρ δὴ μόνον οὗτος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνέβη, ἀλλὰ καὶ ἡμῶν εἰσάγει τοσοῦτον, μετὰ τοῦ πλοῦτος καὶ ἕτερα τοῦτο οὐκ ἤττον κωλύματα ἔχων, νεότητα καὶ ὀργανίαν ζωὴν, ἃ πᾶσάν εἰσιν ἀνθρώπων μᾶλλον ἱκανὰ γοητεῖσαι ψυχὴν· τοιαύτας ἔχουσιν ἐπιδόξας, τοιαύτα κατασκευάζουσι φάρμακα. Ἄλλ' ὁμοῦ καὶ τούτων οὗτος ἐκράτησε, καὶ τῶν οὐρανῶν ἐπελάβετο, καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖ φιλοσοφίαν μετέθηκεν ἑαυτὸν, καὶ οὕτως τὴν λαμπρότητα τοῦ παρόντος ἐνενόησε βίου, οὗτος εἰς τὴν τῶν προγόνων περιφάνειαν εἶδε· μᾶλλον δὲ εἰς τὴν τῶν προγόνων εἶδε περιφάνειαν, οὐ τῶν κατὰ φυσικὴν δὲ ἀνάγκην συνδεδεμένων αὐτῷ, ἀλλὰ τῶν κατὰ προαίρεσιν εὐσεβείας αὐτῷ προσηκόντων. [441] Διὸ καὶ τοιοῦτος ἐγένετο. Εἶδεν εἰς τὸν πατριάρχην Ἀβραάμ, εἶδεν εἰς τὸν μέγαν Μωϋσῆν, ὃς ἐν οἰκίᾳ τραφεὶς βασιλικῇ, καὶ τραπέζης μετασχὼν Συβαριτικῆς, καὶ μεταξὺ θυροῦθων ἀποληφθεὶς Αἰγυπτιακῶν (ἵστε δὲ οἷα τὰ βαρβάρων, ὅσου τύφου καὶ φαντασίας γέμει), πάντα ἀτιμάσας ἐκείνην, πρὸς τὸν πηλὸν καὶ τὴν πλινθίαν ἀπηυτομόλησε, τῶν δούλων καὶ αἰχμαλώτων εἶναι ἐπιθυμήσας, ὁ βασιλεὺς καὶ τοῦ βασιλέως υἱός. Τοιγάρτοι διὰ τοῦτο μετὰ λαμπρότερον πάλιν ἐπανήει τοῦ σχήματος, ἢ πρότερον ἔχων ἀπέβαλε. Μετὰ γὰρ τὴν φυγὴν καὶ τὴν παρὰ τῷ κηδεστῇ θητείαν, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας ταλαιπωρίαν, ἐπανήει τοῦ βασιλέως ἡγούμενος, μᾶλλον δὲ τοῦ βασιλέως γενόμενος θεός· *Τέθεικα γὰρ σε, φησὶ, θεὸν Φαραώ*. Καὶ λαμπρότερος ἦν τοῦ βασιλέως, οὐ διάδημα ἔχων, οὐδὲ ἀλουργίδα περιεικείμενος, οὐδὲ ζεύγος ἐλαύνων χρυσοῦν, ἀλλὰ πάντα ἐκείνου πατήσας τὸν τύφον. *Πᾶσα γὰρ, φησὶν, ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἐσωθέν*. Ἐπανήει τοίνυν σκήπτρον ἔχων, δι' ὃ οὐκ ἀνθρώποις ἐκέλευε μόνον, ἀλλ' οὐρανῷ καὶ γῇ καὶ θαλάττῃ, καὶ ἀέρων καὶ ὑδάτων φύσει, καὶ λίμναις καὶ πηγαῖς καὶ ποταμοῖς. Πάντα γὰρ, ὅσα ἐβούλετο ὁ Μωϋσῆς, ταῦτα ἐγίνετο τὰ στοιχεῖα· καὶ ἐν ταῖς χερσὶ δὲ αὐτοῦ μετεσχηματίζετο πάλιν ἡ κτίσις, καὶ καθάπερ θεράπειναι τις εὐγνώμων, δεσπότου φίλον ἰδοῦσα παραγενόμενον, πάντα ἐπέβητο καὶ ὑπήκουε καθάπερ αὐτῷ τῷ δεσπότῃ. Πρὸς τοῦτον καὶ οὗτος ἰδὼν, τοιοῦτος ἐγίνετο, καὶ ταῦτα νέος ὢν, εἰ δὴποτε καὶ ἐγένετο νέος· οὐ γὰρ ἐγωγε πεῖθομαι· οὕτως ἐξ αὐτῶν αὐτῷ τῶν σπεργάνων πολλὴν φρόνημα ἦν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν τῆς ἡλικίας λόγον νέος ὢν, πάσης φιλοσοφίας ἐπελάβετο, καὶ καταμαθὼν τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν ὅτι καθάπερ χωρίον ἔστιν ὕλομανοῦν, τὰ μὲν νοσήματα τῆς ψυχῆς τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας, καθάπερ ὁρεπάνῃ τινὶ, βραδίως ἐξέκοπτε, καθα-

ρὰς παρῆκον τῷ γεωργῷ τὰς ἀρούρας πρὸς τὴν τῶν σπερμάτων καταβολὴν, καὶ δεχόμενος ἅπαντα, πρὸς τὸ βάθος παρέπεμπε· ὥστε κάτωθεν ῥιζωθέντα μήτε πρὸς τὴν τῆς ἀκτίνος ἐνδύουσαν προσβολὴν, μήτε ὑπὸ τῶν ἀκανθῶν ἀποπνιγνῆναι· πάλιν· Ἀλλὰ τὴν μὲν ψυχὴν ἐθεράπευεν οὕτω· τὰ δὲ τῆς σαρκὸς σκιρτήματα τοῖς τῆς ἐγκρατείας φαρμάκοις κατέστελλεν, ὥστερ ἱππῳ τινὶ δυστηνῷ, τῷ σώματι τὸν ἀπὸ τῆς νηστείας χαλινὸν ἐμβάλλον, καὶ μέχρι τοσοῦτου τείνων ὀπίσω, ὡς αὐτὰ τῶν ἐπιθυμιῶν αἰμάξαι τὰ στόματα μετὰ τῆς προσηκούσης φειδοῦς. Οὕτε γὰρ κατέτεινε τὸ σῶμα, ὥστε μὴ συμποδισθέντα τὸν ἵππον ἀχρηστον αὐτῷ γενέσθαι πρὸς τὴν διακονίαν, οὕτε εἰς τὴν ἄγαν εὐεξίαν ἐμπεσεῖν ἤφει, μήποτε πολυσαρκήσας πάλιν, κατεξαναστῇ τοῦ ἡνωχοῦντος αὐτὸν λογισμοῦ, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ τῆς ὑγιείας αὐτοῦ καὶ τῆς εὐταξίας ἐπεμελεῖτο. Καὶ οὐχὶ νέος μὲν ὢν τοιοῦτος ἦν, ἐπειδὴ δὲ παρῆλθε τὴν ἡλικίαν ἐκείνην, καὶ τὴν πρόνοιαν ταύτην ἔλυσεν, ἀλλὰ καὶ νῦν, ὅτε ὡς ἐν εὐδίᾳ λιμένι τῷ γῆρα κάθηται, τῆς αὐτῆς ἔχεται ἐπιμελείας [442] πάλιν. Ἡ μὲν γὰρ νεότης, ἀγαπητὴ, πελάγει προσέεικε μαινομένων, κυμάτων ἀγρίων καὶ πνευμάτων γέμοντι πονηρίων· ἡ δὲ πολλὰ ὥστερ εἰς λιμένα ἀκύμαντον τὰς τῶν γεγρακώτων ὀρμίζει ψυχὰς, παρέχουσα τῇ παρὰ τῆς ἡλικίας ἐντροπῇ ἀσφαλείᾳ. Ταύτης καὶ οὗτος ἀπολαύων νῦν, καὶ ἐν τῷ λιμένι, ὡς ἐφθην εἰπὼν, καθήκει, τῶν ἐν μέσῳ πελάγει σαλευόντων οὐκ ἥττον ἔστιν ἐναγωνίως· καὶ τοῦτον ἐδέξατο παρὰ τοῦ Παύλου τὸν φόβον, ὃς καίτοι εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβάς, καὶ τὸν μετ' ἐκείνου διαδραμὼν, καὶ τοῦ τρίτου πάλιν ἀψάμενος, ἔλεγε· *Φοβοῦμαι μήπως, ἀλλοιὸς κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένημαι*. Διὰ τοῦτο καὶ οὗτος ἐν διηνεκῇ κατέστησεν ἑαυτὸν φόβῳ, ἵνα διηνεκῶς ἐν τῷ θαρβύνῃ ἦ, καὶ κάθηται ἐπὶ τῶν οἰάκων, οὐκ ἀστέρων ὁ ἐπιτολὰς παρατηρῶν, οὐδὲ ὑφάλους καὶ σπιλάδας, ἀλλὰ δαιμόνων ἐπαναστάσεις, καὶ διαβόλου κακουργίας, καὶ λογισμῶν μάχας, καὶ κύκλῳ τοῦ στρατοπέδου περιῶν, ἅπαντας ἐν ἀσφαλείᾳ καθίστησιν. Οὐ γὰρ ὅπως μὴ βαπτισθεὶς τὸ σκάφος σκοπεῖ μόνον, ἀλλ' ὅπως μὴδὲ τῶν ἐμπλεόντων τις πειραθεῖται θυροῦ τοῦτον, ἅπαντα πραγματεύεται. Διὰ τοῦτον καὶ τὴν τούτου σοφίαν ἡμεῖς ἐξ οὐρίας πλέομεν ἅπαντες, πλήρη τὰ ἱστία πετάσαντες τῆς νηὸς.

δ. Καίτοι γε ὅτε τὸν πρότερον πατέρα ἀπεβάλομεν, ἔς καὶ τοῦτον ἡμεῖς ἐγέννησεν, ἐν ἀπορίᾳ τὰ ἡμέτερα ἦν. Διὸ καὶ ἔλκεινως ἐβρηνόμεν, ὡς οὐ προσδοκῶντες τὸν θρόνον τοῦτον ἕτερον ἄνδρα τοιοῦτον δέξασθαι. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος ἐφάνη καὶ παρῆλθεν εἰς μέσον, πᾶσαν ἐκείνην τὴν ἀθυμίαν παρελθεῖν ἐποίησεν, ὥστερ νέφος, καὶ τὰ σκυθρωπὰ ἀπέκρουεν ἅπαντα, οὐ κατὰ μικρὸν ἐξαλείφων ἡμῖν τὸ πένθος, ἀλλ' οὕτως ἀθρόον, ὡς ἂν εἰ ὁ μακάριος αὐτὸς ἐκεῖνος ἀπὸ τῆς λάρνακος ἀναστὰς, ἐπὶ τὸν θρόνον ἀνέβη πάλιν τοῦτον. Ἀλλὰ γὰρ ἐλάβομεν ἐπιθυμίᾳ πατρικῶν κατορθωμάτων πέρα τοῦ μέτρου τοὺς λόγους ἐξάγοντες, οὐ τοῦ μέτρου τῶν τούτῳ κατορθωμένων, τοῦτον γὰρ οὐδέπω ἡρεξάμεθα, ἀλλὰ τοῦ προσήκοντος ἡμῶν τῇ νεότητι. φ. Φέρε οὖν, ὥστερ εἰς

^a Colb. ἀλλ' ἐξ αὐτῶν ἡ ψήφος καταβέβηκεν· Εὐνοκώτερον γάρ.

^b Colb. ἀλλὰ τούτων οὗτος ἐκράτ.

^c Colb. δεσπότης, πρὸς τὸν οὗτος ἰδὼν, et sic legit interpret.

^d Sic Savil. et Colb. recte. Morel. vero καὶ ἀστέρων.

^e Morel. et Savil. in marg. δέξασθαι. Savil. in textu et Colb. δέξασθαι.

^f In hac verba, τῇ νεότητι, desinit Savil.

erigere, sed cogat deorsum inclinare caput, et ad terram inihiare. Nec est alia res, quæ perinde obset quo minus proficiscamur in cælum, ac divitiæ, et hinc venientia mala. Nec meus est hic sermo, sed ab ipso Christo devenit sententia: *Facilius est, inquit, camelum per foramen acus ingredi, quam divitem in regnum cælorum (Matth. 19. 24).* Sed ecce, quod erat difficile, vel impossibile potius, factum est possibile: et de quo Petrus olim dubitabat apud Præceptorem, voluitque ex eo discere, jam ipsa experientia novimus omnes, imo etiam amplius. Non enim jam dives ipse tantummodo ascendit in cælum, verum etiam populum introducit, cum præter divitias et alia his non minora habeat impedimenta, quod juvenis est, quod ante tempus orphanus, quæ res quemvis hominis animum possint in fraudem illicere: ejusmodi habent incantamenta, ejusmodi præbent venena. Verum hæc iste devicit, et cælum apprehendit, seseque contulit ad cælestem philosophiam, ac neque splendorem præsentis consideravit vitæ, neque ad progenitorum claritatem respexit: imo potius ad majorum claritatem respexit, non quidem istorum quos ipsi natura necessario devinxerat, sed qui juxta pietatis propositum conjuncti sunt, eoque talis factus est quales illi fuerint. Respexit ad patriarcham Abraham, respexit ad magnum illum Mosem, qui cum esset in regio educatus palatio, mensa Sybaritica frui consuetus, et inter Ægyptios relictus strepitus ac tumultus (nostis autem cujusmodi sint barbarorum illorum mores, quam fastus et arrogantia pleni sint), contemptis illis omnibus, ad lutum et laborem figulorum ultro se contulit, et in servorum numero esse concupivit, qui rex erat et regis filius. Atqui hanc ob causam post reversus est majore cum dignitate, quam antea gerebat atque abjecerat. Siquidem post exsilium, post servitutem apud socerum, post arumnas peregre toleratas, rediit, regis ipsius princeps, imo verius regi jam factus deus: *Feci, inquit, te deum Pharaoni (Exod. 7. 1)*: ipsoque rege splendidior erat, non gestans diadema, neque purpura amictus, neque curru vectus aureo, sed universo illo fastu conculcato. *Omnis enim filia regis gloria ab intus (Ps. 44. 14).* Reversus est igitur sceptrum gestans, quod imperaret, non hominibus tantum, sed et cælo, terræ, marique, aeris et aquarum naturæ, stagnis, fontibus ac fluminibus: in quæcumque enim voluit Moses, in ea vertebantur elementa, et in manibus illius denuo transformabatur creatura: quæ non alter quam ancilla quæpiam officiosa, conspiciat heri sui amicum advenisse, per omnia parebat, dictoque audientem se præbebat, perinde atque ipsi domino. Ad quem hic, quem nunc laudandum suscipimus, respiciens, illi similis effectus est, cum esset juvenis, si tamen umquam fuit juvenis: non enim sane credo, usque adeo illi ab ipsis cunabulis mens erat cana: sed cum juxta supputationem ætatis esset juvenis, omnem arri-

puit philosophiam: et posteaquam cognoverat naturam hominis esse veloti fundum quemdam et agrum sylvestrem, animi morbos oratione pietatis ceu falce quapiam facile resecurit, agricolæ purgata reddens arva ad jaciendum sementem: ea recepta totum semen ad profunda demisit, ut deorsum radicatum, nec ad solarium radiorum impetum cederet, nec a spinis male suffocaretur. Animum quidem ad hunc curavit modum: carnis vero lasciviam temperantiæ remediis compressit, tamquam equo cuiquam rebellis, corpori jejunii frænum injiciens, et adeo in diversum tendens, ut ipsa concupiscentiarum ora cum moderatione congruente cruentaret. Nam neque corpus excruciat, ne immodice stringendo equum sibi ad ministerium redderet inutilem, neque patiebatur supra modum obesus fieri, ne corpulentior factus, rursus erigeret sese adversus rationem habenas moderantem: sed simul et sanitatis illius et moderationis curam habuit. Neque vero cum talis in juventute fuisset, posteaquam teneram ætatem excessit, hanc quoque curam abiecit: verum etiam nunc qui in senectute, velut in amœno portu sedet, rursus eandem curam observat. Nam juvenis, o dilecte, pelago furenti similis est, immitibus undis ac ventis malis referto: canities vero velut in tranquillo portu fovet eorum animos, qui consenuerunt, præstans ut ætatis beneficio parta periculorum immunitate jucunde fruantur. Hac tranquillitate cum hic nunc tuto potiatur, atque in portu, ut dixi, sedens, nihilo minus tamen est sollicitus: at hunc timorem accepit a Paulo, qui cum ascendisset in cælum, atque inde reversus terras rursus attingisset, aiebat, *Vereor ne forte cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar (1. Cor. 9. 27)*: eoque hic sese in perpetuo timore constituit, ut esset in perpetua fiducia, assideretque clavo, non ille quidem stellarum exortus observans, neque rupes sub aquis latentes, neque scopulos, sed dæmonum insultus, ac diaboli versutias, cogitationumque pugnas, omnique parte lustrans exercitum, cunctos in tuto constituit. Neque enim illud modo spectat, ne scapha demergatur; sed ne quis eorum, quos secum habet in navi vectores, a tumultu quodam ceu a piratis abripiatur, nihil non curat agitatque. Per hunc, perque hujus sapientiam nos omnes secundo navigamus vento, plena navis vela pandentes.

4. De Meletio Antiocheno loquitur. — Sane cum priorem illum patrem amissemus, qui et hunc nobis genuit, in angustia res nostræ erant: quare miserabiliter lamentabamur, ut qui non sperabamus fore ut hic thronus alium virum talem acciperet. Verum ubi hic advenit, et in clara luce visus est, efficit ut omnis illa angustia veluti nubes præterierit, et omnes molestiæ evanuerint. Neque sensim nobis luctum illum exemit, sed adeo repente, quasi idem ille beatus e tumulto redivivus in hunc thronum denuo ascendisset. Verum imprudentes amore studioque præclare gestorum patris nostri, sermonem ultra modum produximus, non dico ultra modum eorum quæ hic cum laude gessit; nam de his ne loqui quidem cœpimus:

¹ Ms. Colb. habet, sed ab illis descendit sententia: Facilius...

sed ultra mediocritatem nostræ juventutis¹. Agendum igitur rursus velut in portum orationem silentio ad quietem revocemus: cæterum ea desinere non vult, sed ægre fert, indignaturque cupiens toto prato expleri. Verum id impossibile est, o pueri. Desinamus igitur ea persequi, quæ non possumus assequi; sufficiant nobis ad solatium ea quæ dicta sunt. Quandoquidem in pretiosis unguentis non tantum si quis effundat lecythum, verum etiam si quis vel summis digitis superficiem attingat, et aerem novo colore tinxit, et quotquot adsunt, suavitate fragrantiae replevit. Quod et in præsentia contigit, non viribus eloquentiæ nostræ, sed propter vim ab hoc bene gestorum. Abeamus igitur, abeamus ad preces divertentes, deprecemur Deum, ut communis mater nostra illabefacta et immota maneat, ut hunc patrem, doctorem, pastorem et gubernatorem, ad longam producat vitam. Si qua vobis etiam nostri ratio est; neque enim jam nos ipsos in sacerdotum numero ponere audebimus,

¹ In hoc verbum, *juventutis*, desinit Savil. Reliqua deficiunt.

quando nec fac est abortivos partus cum legitimis ac perfectis numerare; quod si qua, inquam, est apud vos et nostri ratio tamquam fetus cujusdam abortu ejecti, orate ut e supernis nobis multus accedat vigor. Opus quidem erat nobis et prius tutela, dum soli vitam degeremus a negotiis liberam: at postquam in medium producti sumus; omitto quomodo, sive humano studio, sive favore divino: nihil enim vobiscum hac de re contendam, ne cui videar per dissimulationem et ironiam loqui; attamen quando producti sumus, ac jugum hoc validum graveque suscepimus, multis nobis opus est manibus, infinitis precibus, quo possimus depositum salvum reddere domino qui deposuit, in die illo, cum ii quibus talenta credita sunt, citabuntur, et judicio sistentur rationem reddituri. Orate igitur, ne nobis eveniat, quod evenit illis alligatis et in tenebras exteriores coniectis: sed simus in eorum numero, qui poterunt qualemcumque assequi veniam, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria, imperium et adoratio in sæcula sæculorum. Amen.

IN HOMILIAS DE INCOMPREHENSIBILI

Inter primas Chrysostomi conciones, eas videlicet quas anno 386 ad populum Antiochenum habuit, hasce *De incomprehensibili* consignamus: cujus temporis notas ipse suppleat; verum intricatas, et ut Chrysostomo in more est, non ita diligenter positas. Prima itaque nota petitur ex homilia iv *De incomprehensibili*, ubi sic legitur: Ante hos decem annos quidam tyrannidem affectantes deprehensi captique sunt, quod vos non ignoratis. Tum aliquis in magistratu constitutus, criminis reus compertus, cum ad mortem fune ad os alligato ducetur, tota urbs ad hippodromum accurrit, eductisque e carcere captivis, simul totus populus reum imperatoris ultioni, etsi nulla dignum venia, subduxit. Palam sane videtur esse hic de Theodori conspiratione agi, qui anno cum tardissime 374 capite plexus est: missis enim aliis quæ ex hac Chrysostomi narratione oriuntur difficultatibus, in ejus Vita explanandis, id certe planum videtur, non posse Theodori necem ultra annum 374 differri. Quo posito calculo, non ante hos decem, vel ante hos duodecim annos dicturus erat Chrysostomus, ut supputatio constaret: nam in presbyterum adlectus anno 386, aliquot elapsis postea mensibus, hæc concionabatur.

Alteram notam mutuamur ex homilia quadam contra Judæos anno 387 habita, ubi talia satur Chrysostomus: Quod vero jam dicturus sum etiam admodum juvenibus est clarum ac perspicuum. Non enim gestum est sub Adriano aut Constantino, sed sub imperatore qui fuit ætate nostra ante annos viginti. Etenim cum Julianus, qui imperatores omnes superavit impietate, vocaret illos ad sacrificandum idolis, etc., ubi parem ἀναρχονισμὸν animadvertas. Julianus enim anno 363 exstinctus est, a quo si supputatio duceretur, anno 383 hæc concionatus esset Chrysostomus. Atqui tunc diaconus ille erat, neque ullam ad populum concionem habuit antequam presbyter ordinaretur, ut ipse in prima sua homilia testificatur supra: ordinatus autem est anno 386, ut sæpe diximus et pluribus commonstrabitur in Vita ejus ad calcem Operum adornanda. In annum itaque 386 has homilias conferimus: neque putamus tamen hasce contra Anomæos deceptiones eodem absolutas anno esse, sed, ut de homiliis contra Judæos infra dicetur, quas cepit anno 386, anno sequenti ineunte absolvit. Hujus vero chronologiæ ratio constabit ex iis, quæ in Monito ad Homilias contra Judæos infra dicentur.

λιμένα, πάλιν τῇ σιγῇ τοὺς λόγους ἀναπαύσωμεν. Ἄλλ' οὐκ ἐθέλουσιν ἀφίστασθαι, ἀλλὰ δυσχεραίνουσι καὶ ἀγανακτοῦσι, πάντως ἐμπλησθῆναι τοῦ λειμῶνος ἐπιθυμῶντες. Ἄλλὰ τοῦτο ἀμήχανον, ὦ παῖδες. Πausώμεθα οὖν διώκοντες ἀκίχητα· ἀρκεῖ εἰς παραμυθίαν ἡμῖν καὶ τὰ εἰρημένα· ἐπεὶ καὶ ἐπὶ τῶν μύρων τῶν πολυτελῶν, οὐκ ἂν τὸν λέβητα χεῖρ τις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄκρας τῆς ἐπιφανείας ἀψήται τοῖς δακτύλοις, τὸν τε ἀέρα ἀνέχρυσε, καὶ τοὺς παρόντας τῆς εὐωδίας ἐνέπλησεν ἑπαντας· ὃ δὴ καὶ νῦν γέγονεν, οὐ διὰ τὴν δύναμιν τῶν ἡμετέρων λόγων, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρετὴν τῶν τούτου κατορθωμάτων. Ἀπίωμεν οὖν, ἀπίωμεν εἰς εὐχὰς καταλύσαντες· δεηθῶμεν ὥστε τὴν κοινὴν ἡμῶν μητέρα ἀσάλευτον μένειν καὶ ἀκίνητον, καὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ, τὸν διδάσκαλον, τὸν ποιμένα, τὸν κυβερνήτην, πρὸς μακροτέραν ἐξενεχθῆναι ζωὴν. Εἴ τις ὑμῖν καὶ ἡμῶν λόγος· οὐ γὰρ δὴ μετὰ τῶν ἱερῶν ἑαυτοὺς καταλέγειν πολήσομεν, [443] ἐπειδὴ μηδὲ θέμις τὰ ἐκτρώματα μετὰ τῶν ἀρτιστοκῶν ἀριθμεῖν· εἰ δὲ τις ὑμῖν καὶ ἐμοῦ λό-

γος, ὥσπερ ἀμβλωθριδίου τινὸς, δεήθητε πολλὴν ἡμῖν ἀνωθεν γενέσθαι τὴν ῥοπήν. Ἔδει μὲν γὰρ ἡμῖν καὶ πρότερον ἀσφαλείας, ὅτε καθ' ἑαυτοὺς ἐξῶμεν τὸν ἀπράγμονα βίον· ἐπειδὴ δὲ εἰς μέσον ἤχθημεν· τὸ δὲ πῶς παρήμι, εἴτε ἀνθρωπίνῃ σπουδῇ, εἴτε χάριτι θεῷ· οὐδὲν γὰρ ἡμῖν φιλονεικῶ, ἵνα μή τις καὶ εἰρωνεύσθαι φαίη· πλὴν ἀλλ' ἐπειδὴ ἤχθημεν, καὶ τὸν ζυγὸν τοῦτον ὑπέδωμεν τὸν ἰσχυρὸν καὶ βαρὺν, πολλῶν ἡμῖν δεῖ χειρῶν, μυρίων εὐχῶν, ὥστε δυνηθῆναι τὴν παρακαταθήκην ἀποδοῦναι σώαν τῷ παρακαταθεμένῳ Δεσπότη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὅταν οἱ τὰ τάλαντα πιστευθέντες καλῶνται καὶ εἰσάγονται, καὶ τὰς εὐθύνas ὑπέχωσι. Δεήθητε τοίνυν μὴ τῶν δεδεμένων ἡμᾶς γενέσθαι, μηδὲ τῶν εἰς τὸ σκότος ἐκβαλλομένων, ἀλλὰ τῶν δυναμένων συγγνώμης γοῦν μετρίας τυγεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MONITUM.

[444] Primam vero absente Flaviano episcopo ad populum habuit. Hinc solerter ille laudandi pastoris ansam arripit; postea jampridem destinatam contra Anomæos pugnam init: quam se ideo tardius suscepisse commemorat, quod multos Anomæorum videret concionibus adesse suis, ac cum voluptate aures sibi præbere: quamobrem ne *prædam abigeret*, ait ille, utpote ipsorum animos irretiret, linguam ab hujusmodi certaminibus coercebat. Demum hortantibus illis ipsis ut in arenam descenderet, Anomæorum errores impetere orsus est, amico tamen animo, non ut adversarios feriret, sed ut jacentes erigeret.

Secundam contra Anomæos homiliam interposito multorum dierum spatio pronuntiavit: plurima enim Chrysostomum a destinato cursu interpellarunt: contra Judæos nempe habita, eaque admodum necessaria concertatio: Patrum quorundam *spiritualium*, sic ille, adventus: hos porro vicinos quosdam episcopos fuisse dicit is, qui titulum homiliæ concinnavit; verum hac de re pluribus in Vita Chrysostomi: demum illis ad loca sua rever sis, sanctum præconem excepere memoriæ martyrum frequentes, quibus celebratis intermissam concertationem repetiit.

In tertia idem argumentum *de incomprehensibilitate Dei* contra Anomæos prosequitur: sub finem vero in auditores vehementer invehitur, quod, concione cui alacriter operam dabant soluta, sese statim subducerent, et sacris mysteriis quæ continuo celebrabantur non interessent.

In quarta, post solitas contra hæreticos velitationes, cætui gratulatur quod monitis suis morem gesserit pravamque ante sacra mysteria recedendi consuetudinem abjecerit: dolet tamen quod marsupiorum sectores quidam concionem interturbarent, monetque ne aurum argentumve in marsupiiis deferant, si velint talem pestem abigere.

In quinta demum, iis breviter retractatis quæ prius dixerat, nova affert contra Anomæos argumenta. In his porro concionibus elucet Chrysostomi non solum eloquentia, sed etiam ἐνέργεια, seu vis argumentorum: nec minus suspiciendæ sunt responsiones ad objecta hæreticorum; ita ut haud a vero aberret si quis has homilias inter præstantissima sancti doctoris opera computaverit.

Interpretationem porro Theodori Gazæ, utpote παραφραστικῶς adornatam, verbis et aliquando sententiis redundantem, rejecimus, novamque edidimus.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, ΠΕΡΙ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟΥ, ΑΠΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ, ΠΡΟΣ ΑΝΟΜΟΙΟΥΣ *.

Λόγος πρώτος.

α'. Τί τοῦτο; ὁ ποιμὴν οὐ πάρεστι, καὶ τὰ πρόβατα μετὰ πολλῆς εὐταξίας ἔστηκε. Καὶ τοῦτο τοῦ ποιμένου τὸ κατόρθωμα, τὸ μὴ μόνον παρόντος, ἀλλὰ καὶ ἀπόντος πᾶσαν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν τὰ ποιμένα. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀλόγων, ὅταν ὁ πρὸς τὴν νομὴν ἐξάγων μὴ παρῇ, μένειν εἰς αὐτὴν τῶν σηκῶν ἀνάγκη τὰ πρόβατα, ἢ χωρὶς τοῦ ποιμαίνοντος τῆς μάνδρας προκύψαντα πολλὴν ὑπομένειν τὴν πλάνην· ἐνταῦθα δὲ οὐδὲν τοιοῦτον, ἀλλὰ καὶ μὴ παρόντος τοῦ ποιμαίνοντος πρὸς τὰς συνθήκας νομάς μετὰ πολλῆς ἀπηντήχασε τῆς εὐταξίας. Μᾶλλον δὲ καὶ ὁ ποιμὴν πάρεστιν, εἰ καὶ μὴ τῇ σαρκί, ἀλλὰ τῇ διαθέσει, εἰ καὶ μὴ τῇ παρουσίᾳ τοῦ σώματος, ἀλλὰ τῇ εὐταξίᾳ τοῦ ποιμνίου. Διὰ τοῦτο μᾶλλον αὐτὸν ἐκπλήττωμαι καὶ μακαρίζω, ὅτι τοσαύτην ὁμὴν ὁ σπουδὴν ἐναποθέσθαι ἴσχυεν. Καὶ γὰρ καὶ στρατηγὸν τότε μάλιστα θυμαίνομεν, ὅταν καὶ μὴ παρόντος αὐτοῦ τὰ στρατόπεδα εὐτακτῇ. Τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ἐπὶ τῶν μαθητῶν ἐξήτει λέγων· *Ὅστε, ἀδελφοί μου, καθὼς πάντοτε ἠπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου.* Διὰ τί *πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου;* Ὅτι παρόντος μὲν τοῦ ποιμαίνοντος, [445] κἂν ἐπέβη λύκος τῇ ποιμνίᾳ, ῥάβδῳ ἀπελαύνεται τῶν προβάτων· μὴ παρόντος δὲ ἐν μεῖζον τὰ ποιμένα ἀγωνία καθεστάναι ἀνάγκη, μηδενὸς ὄντος τοῦ αὐτὰ τειχίζοντος. Καὶ πρὸς τοῦτοις δὲ παρὼν μὲν μερίζεται μετ' αὐτὸν τοὺς ἐπὶ τῇ σπουδῇ μεθούς, μὴ παρὼν δὲ γυμνὸν ἀφίησιν αὐτῶν φαίνεσθαι τὸ κατόρθωμα. Ταῦτα καὶ ὁ διδάσκαλος εἰπὼν ὁμὴν διαλέγεται, καὶ ὅπου περ ἂν ᾦ, νῦν ὁμᾶς^δ καὶ τὸν ὁμέτερον φαντάζεται σύλλογον, καὶ οὐχ οὕτως τοὺς ἐκεῖ συγγινόμενους αὐτῷ, καὶ παρόντας, ὡς ὁμᾶς τοὺς ἀπόντας ὁρῶ νῦν.

Οἶδα αὐτοῦ τὴν ἀγάπην τὴν ζέουσαν, τὴν πεπυρωμένην καὶ θερμὴν καὶ ἀκάθεκτον, ἣν κατὰ πολλοῦ τοῦ βᾶθους τῆς διανοίας ἐρρίξωμένην ἔχει, καὶ μετὰ πολλῆς θεραπείας τῆς σπουδῆς. Καὶ γὰρ οἶδα σαφῶς ὅτι κεφάλαιον

αὕτη πάντων ἐστὶ τῶν ἀγαθῶν, καὶ ρίζα καὶ πηγὴ καὶ μήτηρ, καὶ ταύτης οὐκ οὐσῆς τῶν ἄλλων ἡμῖν ὄφελος οὐδὲν· αὕτη γάρ ἐστι τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου ἡ εἰκὼν, ὁ χαρακτήρ τῶν τοῦ Θεοῦ δούλων, τὸ γινώρισμα τῶν ἀποστόλων· *Ἐν τούτῳ γὰρ γινώσκονται πάντες, φησὶν, ὅτι μαθηταὶ μου ἐστέ.* Ἐν τίνι, εἰπέ; Ἄρα ἐν τῷ νεκροῦς ἐγείρειν, ἢ λεπρούς καθαίρειν, ἢ δαίμονας ἀπελαύνειν; Οὐχί, φησὶν, ἀλλὰ πάντα ἐκείνα παραδραμῶν, *Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες, φησὶν, ὅτι μαθηταὶ μου ἐστέ, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.*

Ἐκεῖνα μὲν γὰρ τῆς ἀνωθεν χάριτος ἐστὶ δῶρα μόνη, τοῦτο δὲ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σπουδῆς ἐστὶ τὸ κατόρθωμα. Τὸν δὲ γενναῖον οὐχ οὕτω τὰ ἀνωθεν δίδόμενα δῶρα χαρακτηρίζειν ἐβόηεν, ὡς τῶν οἰκείων πόνων τὰ κατορθώματα. Διόπερ οὐκ ἀπὸ τῶν σημείων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀγάπης γνωρίζεσθαι φησὶ τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ὁ Χριστός. Ταύτης γὰρ παρουσίας οὐδὲν μέρος φιλοσοφίας ἔλλείπει τῷ κεκτημένῳ, ἀλλ' ὁλόκληρον ἔχει καὶ παντελὴ καὶ ἀπρησιζομένην τὴν ἀρετὴν, ὥσπερ οὖν ἀπούσης ἔρημος ἐστὶν ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος αὐτὴν ἐπαίρει καὶ ὑψοῖ· *τῷ λόγῳ·* μᾶλλον δὲ ὅσα ἂν εἴπῃ, οὐδέπω τῆς ἀξίας αὐτῆς ἐφικνέεται.

β'. Τί γὰρ ἂν γένοιτο αὐτῆς ἴσον, ἢ τοὺς προφήτας συνέχει, καὶ τὸν νόμον ἅπαντα, καὶ ἡς ἄνευ οὐ πίστις, οὐ γνῶσις, οὐ μυστηρίων εἰδήσεις, οὐκ αὐτὸ τὸ μαρτύριον, οὐκ ἄλλο οὐδὲν τὸν κεκτημένον διασώζει δυνήσεται; Καὶ γὰρ *ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου*, φησὶν, *ἵνα καθύψωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι*· καὶ ἀλαχοῦ πάλιν, ὅτι πάντων μεῖζον ἐστὶ, καὶ κορυφὴ τῶν ἀγαθῶν, παραδελῶν ἔλεγεν· *Εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται· μένει δὲ πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μεῖζον δὲ πάντων ἐστὶν ἡ ἀγάπη.* Ἀλλὰ γὰρ οὐ τὸ τυχόν ἡμῖν ζήτημα ὁ περὶ τῆς ἀγάπης ἐπεισήγαγε λόγος. Τὸ μὲν γὰρ προφητεῖαν καταργηθῆναι καὶ παύσασθαι γλώσσας, χαλεπὸν οὐδὲν· εἰς καιρὸν γὰρ τὰ χαρίσματα ταῦτα τὴν αὐτῶν χρεῖαν παρασχόντα ἡμῖν, καὶ παυσάμενα παρατίλλεται τὸν λόγον οὐδὲν δυνήσεται· ἰδοὺ γοῦν νῦν προφητεῖα οὐκ ἔστιν, οὐδὲ γλωσσῶν χάρισμα, καὶ ὁ τῆς εὐσεβείας οὐδὲν ἐνεποδίσθη λόγος· τὸ δὲ καὶ γνῶσιν παύσασθαι, τοῦτο ἐστὶ τὸ ζητούμενον. Εἰπὼν γὰρ [446]· *Εἴτε προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, ἐπήγαγεν· Εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται.* Εἰ δὲ μέλλει ἡ γνῶσις παύεσθαι, οὐκ ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἀλλ' ἐπὶ τὸ χειρόν ἡμῖν προκύψει τὰ πρᾶ-

* Collatae sunt hae homiliae cum codicibus Reg. 1819, 1953, 1960, 1965, 1964, 1973, 1975, 2900; Coib. 217, 5035; Coisl. 262.

^a Savil. et quatuor mss. καὶ τὰ θέμματα μετὰ πάσης. Infra lidem πᾶσαν ἐπιδείκνυσθαι σπουδὴν. Infra alii χωρὶς τοῦ ποιμένου, alii χωρὶς τοῦ ποιμαίνοντος, siquid lidem variant in eadem voce duabus interpositis lineis. Infra hac, εἰ καὶ μὴ τῇ σαρκί, ἀλλὰ τῇ διαθέσει, desunt in Morel., sed habentur in Savil. et in maxima manuscriptorum parte.

^b Alii ἡμῖν, alii ὁμῖν.

^c Alii ἀγαπητοὶ μου.

^d Editi ἡμᾶς, et postea ἡμέτερον. Edit. Paulo post quatuor mss. καὶ συμπαρόντας, ὡς ὁμᾶς.

^e Sic Savil. et multi mss. Savil. ἀνυψοί. Morel. et quidam alii αὐτὴν ἐπαίνει καὶ ὑψοί.

EJUSDEM DE INCOMPREHENSIBILI, CONTRA ANOMŒOS, ABSENTE EPISCOPO.

HOMILIA PRIMA.

1. Quid est hoc? pastor abest, et tamen oves rectum ordinem apprime servant. Sane id quoque boni pastoris officium est, ut non tantum ipso præsente, sed etiam absente, omnem ovilem diligentiam exhibeat. Irrationabiles quippe oves, cum is, qui ad pascua educturus est, abest, intra septa manere necesse est; vel si absque pastore e caula prodierint, longe aberrant et vagantur: hic autem nihil hujusmodi, sed etiam absente pastore, ritu et ordine multo solita pascua adiiistis. Imo potius pastor adest, etsi non carne, saltem affectu¹; etsi non præsentia corporea, vel ipso saltem tam congruente gregis ordine. Ideoque magis illum admiror beatumque prædico, quod tantum vobis² studium indere potuerit. Nam exercitus ducem tum maxime suspicimus, cum etiam illo absente copiae suum servant ordinem. Hoc et Paulus in discipulis quærebat, cum diceret: *Itaque, fratres mei³, sicut semper obedistis, non ut in præsentia mei tantum; sed multo magis in absentia mea.* Quare Multo magis in absentia mea (Philipp. 2. 12)? Quia præsente pastore, etiam si lupus gregem invadat, facile procul ovibus repellitur, absente vero majus certamen inire gregem necesse est, nemine servante. Ad hæc autem pastor cum grege mercedem, si præsens sit, partitur; sin absit, totum gregi boni operis meritum relinquere videtur. His nos alloquitur et doctor noster, et ubicumque tandem sit, nos jam nostrumque cætum mente revolvit, nec tam eos quibuscum jam præsens versatur quam nos absentes respicit.

Laus Flaviani. — Novi ferventem illius caritatem, igneam illam, ardentem atque insuperabilem, quam intimo animi alte defixam habet, magnoque studio colit. Probe quippe novit ipsam esse caput bonorum omnium, radicem, fontem et matrem, qua destitutis cæterorum nulla nobis utilitas. Hæc enim discipulorum Domini imago est, servorum Dei character, indicium apostolorum: *In hoc, inquit, cognoscent omnes*

quod discipuli mei estis (Joan. 13. 35): in quo, dic mihi? num quod mortuos suscitetis, leprosos mundetis, aut dæmones expellatis? Minime, inquit, sed his omnibus prætermisissis, *In hoc, inquit, cognoscent omnes quod discipuli mei estis, si vos invicem diligatis.*

Ad caritatem humana diligentia requiritur. — Illa quippe unius supernæ gratiæ dona sunt, hoc autem humanæ etiam diligentiae est opus. Generosum autem non tam cælitus data munera secernere solent, quam propriis laboribus edita opera: quare non a signis, sed a dilectione discipulos suos internosci Christus ait. Hæc enim præsente, nulla philosophiæ pars possidentis deficit; sed universam ille perfectamque virtutem obtinet, quemadmodum absente vacuus bonis omnibus est. Quapropter Paulus ipsam laudat verbiisque extollit; imo quantumvis dixerit, non ad dignitatem ejus attingit.

2. Quid enim huic par esse possit, quæ prophetas totamque legem continet, et sine qua non fides, non scientia, non mysteriorum cognitio, non ipsum martyrium, non aliud quidpiam his positum servare valeat? Nam si tradidero, inquit, *corpus meum ita ut ardeam, caritatem autem non habuero, nihil mihi prodest* (1. Cor. 13. 3). Et alibi rursum eam omnibus majorem, et honorum esse caput ostendit dicens: *Sive prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destruetur* (Ibid. v. 8). *Manent autem fides, spes et caritas, tria hæc; major autem omnibus est caritas* (Ib. v. 13). Sed non modicam nobis quæstionem hæc de caritate dicta inducunt: nam quod prophetiæ evacuentur et linguæ cessent, nihil inde durum; cum enim hæc munera, postquam suum præstiterint usum, postea cessabunt, nihil verbo nocummenti afferre poterunt, siquidem jam prophetia non est, non linguarum munus, et tamen pietatis verbum non impeditur.

Quomodo intelligatur illud, scientia destruetur. — Quod autem scientia destruetur, de illo quæstio movetur. Cum enim dixisset, *Sive prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt*, intulit, *Sive scientia destruetur.* Si autem futurum est ut scientia cesset, non in melius, sed in pejus res nostræ cedent: sine illa

¹ Hæc, etsi non carne, saltem affectu, desunt in Morel., sed habentur in savil. et in maxima manuscriptorum parte.

² Alii, nobis, alii, vobis.

³ Alii, dilecti mei.

ALMA MATER LIBRARY

quippe id quoque quod homines simus, amittimus: Deum enim, inquit, time, et mandata ejus observa: hoc est enim omnis homo (Eccle. 12. 13). Si itaque homo esse idem sit quod Deum timere, timor autem Dei ex scientia prodeat, scientiaque destruat, ut ait beatus Paulus: tunc funditus peribimus, cum scientia non erit, omniaque nostra defluent, ac brutis nihilo melioris erimus, imo multo pejoris conditionis. Hac enim re una illis præstamus, ut in aliis omnibus corporeis ab iis longe superemur. Quid igitur est de quo loquitur Paulus, cum ait, *Scientia destruetur*? Non de universali, sed de particulari quadam scientia loquitur, destructionem vocans progressum in melius: ita ut particularis illa destructa, non amplius sit particularis, sed perfecta. Quemadmodum enim puerilis ætas destruitur, non deleta substantia, sed aucta statura et in virum perfectum evadente: sic et in scientia evenit. Parva, inquit, hæc non ultra parva erit, quando deinceps magna efficietur: sic intelligendum illud, *destruetur*: quod clarius in sequentibus explicavit. Ut enim, cum audis *destruetur*, non omnimodam destructionem esse putares, sed incrementum quoddam, et progressum in melius, postquam dixerat, *destruetur*, addidit: *Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus: cum autem venerit quod perfectum est, tunc evacuabitur quod ex parte est*; ita ut non ultra ex parte sit, sed perfectum. Itaque imperfectio ejus destruitur, ut non ultra sit imperfectum, sed perfectum. Destructio igitur est complementum, et in majus augmentum.

3. Atque animadvertite mihi Pauli prudentiam: non enim dixit, Partem cognoscimus; sed, *Ex parte cognoscimus* (1. Cor. 13. 9), ostendens nos partis partem tenere. Fortasse audire optatis, quantam retineamus partem, quantamque relinquamus, et an majorem minoremve partem teneamus. Ut itaque discas te minorem tenere partem, et non tantum minorem, sed, ut ita dicam, centesimam, aut decies millesima, audi quæ sequuntur: vel potius antequam vobis apostolicam vocem legamus, exemplum referam, quo vobis declaratur, ut exemplo fieri potest, quantum relictum sit, et quantum sit quod nunc retinemus. Quantum igitur discrimen est inter eam, quæ nobis in futuro dabitur; scientiam, et præsentem? Quantum inter virum perfectum et lactentem: æque enim præstat præsentem futura scientia. Quod autem id verum sit, eaque sit illius præcellentia, Paulus iterum declarat: cum enim dixisset, *Ex parte cognoscimus*, et vellet ostendere ex quanta parte, nosque brevissimam nunc tenere, intulit: *Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus: cum autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli* (1b. v. 11): cum statu parvuli præsentem scientiam, cum perfecti viri statu futuram comparans. Neque dixit, Cum essem puer: nam et duodecim annorum¹ puer dicitur; sed, *Cum essem parvulus*, id est, lactens et infans. Quod enim Scri-

ptura talem vocet infantem, audi Psalmum dicentem: Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Quoniam elevata est magnificentia tua super cælos: ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem (Psal. 8. 2. 3). Vides jam parvulum pro lactente ubique vocari. Tunc spiritu prospiciens futurorum hominum impudentiam, neque hoc uno contentus exemplo, secundum etiam ac tertium ad confirmationem addidit. Quemadmodum enim Moyses cum ad Judæos mitteretur, trium signorum indicium accipiebat (Exod. 5), ut si primo non crederent, secundi vocem audirent; sin etiam hoc aspernarentur, tertio pudenti prophetam reciperent: ita et hic tria ponit exempla¹; primum ex parvulo, dum ait, *Cum essem parvulus, sapiebam ut parvulus*: secundum ex speculo, tertium ex ænigmate. Postquam dixerat enim, *Cum essem parvulus*, intulit, *Videmus autem nunc per speculum in ænigmate*. En quippe secundum exemplum infirmitatis præsentis: quodque imperfecta sit scientia, tertio probatur his verbis, *In ænigmate*. Namque parvulus multa quidem videt, audit et loquitur: nihil tamen dilucide vel videt, vel audit, vel loquitur: et sapit quidem, sed nihil integre. Ita et ego scio quidem multa, sed eorum non novimodum. Deum enim ubique esse novi, totum item ubique esse novi; quomodo autem, nescio: sine principio, non genitum, sempiternum novi; quomodo autem, nescio. Neque humana ratio capere valet, quomodo possit esse substantia, quæ nec a seipsa, nec ab alio quopiam esse acceperit. Scio ipsum genuisse Filium; quomodo autem, ignoro: novi Spiritum ex ipso esse; quomodo autem ex ipso sit, nescio. Cibos comedo²; quo pacto autem dividantur in pituitam, sanguinem, humorem et bilim, ignoro. Hæc, quæ quotidie comedentes videmus, ignoramus tamen, et Dei substantiam curiose scrutamur?

4. Contra Anomæos loquitur. — Ubi sunt igitur, qui se totam scientiam accepisse dicunt, quique tamen in barathrum ignorantie delapsi sunt? Nam qui nunc dicunt se totum accepisse, in futuro se omnimodo scientia vacuos constituunt. Ego quippe qui dico me ex parte cognoscere, etsi dicam hanc scientiam destructum iri, in melius ac perfectius progredior, utpote cum, destructa particulari scientia, perfectior accedat: ille vero qui dicit se totam, omnimodam et perfectam habere scientiam, et postea fatetur ipsam in futuro destructum iri, se scientia vacuum futurum esse declarat, cum hæc destruenda, nulla que alia perfectior inducenda sit: siquidem hæc secundum illos perfecta scientia est. Videtisne quo pacto, dum se totum hic habere contendunt, neque hic obtineant, atque illic se toto destituant? Tantum scilicet malum est intra li-

¹ Alii post, *exempla*, addunt, *confirmans quod voluit ostendere*. In Morel. hæc, *confirmans quod voluit ostendere*, desiderantur.

² Duo Mss. habent: *Videmus vero nunc per speculum et ænigma. En habes utrumque exemplum tibi demonstrans quam imperfecta sit scientia ænigmatum speculi et parvuli.*

³ *Cibos comedo*, et sequentia usque ad, *scrutamur*? desunt in Morel., sed habentur in saviil. et in maxima manu scripti, totum parte.

γματα· ἀνευ γὰρ ταύτης καὶ τὸ εἶναι ἄνθρωποι παντε-
λῶς ἀπολούμεν· Τὸν γὰρ Θεόν, φησὶ, φοβοῦ, καὶ τὰς
ἐντολὰς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος.
Εἰ τοίνυν τοῦτό ἐστιν ἄνθρωπος, τὸ φοβεῖσθαι τὸν Θεόν,
τὸ δὲ φοβεῖσθαι τὸν Θεόν ἀπὸ γνώσεως γίνεται, ἡ δὲ
γνώσις μέλλει καταργεῖσθαι, καθὼς ὁ Παῦλος φησι, τότε
παντελῶς ἀπολούμεθα, γνώσεως οὐκ οὐσης, καὶ τὰ καθ'
ἡμᾶς δὲ πάντα οἰχῆσεται, καὶ τῶν ἀλόγων οὐδὲν ἀμεινον
διακείσμεθα, ἀλλὰ πολλῶν χειρόν. Ἐν τούτῳ γὰρ πλεον-
εκτοῦμεν αὐτῶν, ὡς τοῖς γε ἄλλοις ἅπασι τοῖς σωμα-
τικοῖς ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος αὐτοῖς νικώμεθα. Τί οὖν
ἐστὶν ὃ φησὶν ὁ Παῦλος, καὶ περὶ τίνος, ὅτι Ἡ γνώσις
καταργηθήσεται; Οὐ περὶ τῆς παντελοῦς, ἀλλὰ περὶ
τῆς μερικῆς τοῦτο φησι, κατάργησιν τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον
πρόδον λέγων, ὡς τὴν μερικὴν καταργουμένην μηκέτι
εἶναι μερικὴν ^α, ἀλλὰ τελείαν. Καθάπερ γὰρ ἡ ἡλικία
τοῦ παιδίου καταργεῖται, οὐκ ἀφανίζομένης τῆς οὐσίας,
ἀλλ' αὐξανομένης τῆς ἡλικίας, καὶ εἰς ἀνδρα τέλειον
ἐκδαινούσης· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς γνώσεως γίνεται. Ἡ
μικρά, φησὶν, αὕτη οὐκ εἶναι εἰ μὴ μικρά, διὰ τῶν ἐξῆς
γενομένην μεγάλην· τοῦτο ἐστὶ τὸ, καταργεῖται· καὶ
τοῦτο διὰ τῶν ἐξῆς σαφέστερον ἡμῖν ἐδήλωσεν. Ἰνα γὰρ
ἀκούσας ὅτι καταργεῖται, μὴ κατὰ λυσιν παντελῆ νο-
μίσης εἶναι, ἀλλ' αὐθῆσιν τινα καὶ πρὸς τὸ βέλτιον ἐπι-
δοσιν, εἰπὼν καταργεῖται, ἐπήγαγεν· Ἐκ μέρους γὰρ
γινώσκουμεν, καὶ ἐκ μέρους προρρητεύουμεν· ὅταν δὲ
ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται·
ὡς μηκέτι εἶναι αὐτὸ ἐκ μέρους, ἀλλὰ τέλειον. Ὡστε
τὸ ἀτελὲς αὐτοῦ καταργεῖται, ὡς μηκέτι εἶναι ἀτελὲς,
ἀλλὰ τέλειον. Ἡ τοίνυν κατάργησις αὕτη πλήρως ἐστὶ,
καὶ πρὸς τὸ μείζον ἐπίδοσις.

γ'. Καὶ σκόπει μοι τὴν τοῦ Παύλου σύνεσιν· οὐ γὰρ
εἶπε, Μέρους γινώσκουμεν, ἀλλ', Ἐκ μέρους γινώσκουμεν,
δηλὼν ὅτι τοῦ μέρους μέρος κατέχομεν. Τάχα ἐπιθυμεῖτε
ἀκούσαι, καὶ πόσον μέρος κατέχομεν, καὶ πόσον ὑπολέ-
λειπται, καὶ πότερον τὸ πλεόν ἢ τὸ ἕλαττον κατέχομεν.
Οὐκοῦν ἵνα μάθῃς ὅτι τὸ ἕλαττον κατέχεις, καὶ οὐχ
ἁπλῶς τὸ ἕλαττον, ἀλλ' ὡς ἂν εἴποι τις τὸ ἑκατοστὸν ἢ
τὸ μυριοστὸν, ἀκούσον τῶν ἐξῆς· μάλλον δὲ πρὶν ἢ τὴν
ἀποστολικὴν ὑμῖν ἀναγνώσασθαι φωνὴν, ὑποδείγμα ἐρῶ δυ-
νάμενον ὑμῖν παραστήσασθαι, ὡς ἐξ ὑποδείγματος δυνατόν,
πόσον ^β ὑπολέλειπται, καὶ πόσον ἐστὶν ὃ κατέχομεν νῦν.
Πόσον τοίνυν ἐστὶ τὸ μέσον τῆς μελλούσης ἡμῖν δοθήσε-
σθαι γνώσεως, καὶ τῆς παρουσίας νῦν; Ὅσον ἀνδρὸς τε-
λείου πρὸς παῖδα θηλάζοντα τὸ μέσον· τοσαύτη γὰρ τῆς
μελλούσης γνώσεως πρὸς τὴν παρούσαν ἡ ὑπεροχὴ. Καὶ
ὅτι τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, καὶ τοσοῦτον ἐκεῖνη ταύτης
μείζων ἐστίν, αὐτὸς λεγέτω πάλιν ὁ Παῦλος. Εἰπὼν γὰρ,
Ἐκ μέρους γινώσκουμεν, καὶ βουλόμενος δεῖξαι ^ε ἐκ
πόσου μέρους, καὶ ὅτι τὸ βραχύτατον νῦν κατέχομεν,
ἐπήγαγεν· Ὅτε ἡμῖν ῥήπιοι, ὡς ῥήπιοι ἐλάλουν,
ὡς ῥήπιοι [447] ἐφρόνουν, ὡς ῥήπιοι ἐλογιζόμεν· ὅτε
δὲ γέγονα ἀνὴρ, κατήρηκα τὰ τοῦ νηπίου· νηπίου
μὲν ἔξει τὴν παρούσαν γνῶσιν, ἀνδρὸς δὲ τελείου τὴν
γνῶσιν τὴν μελλούσαν παραβάλλον. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ὅτε

ἡμῖν παῖς· παῖς γὰρ καὶ ὁ δοδεκαήτης ^δ λέγεται ἀλλ',
Ὅτε ἡμῖν ῥήπιοι, τὸν ὑπομάζιον καὶ εἰς γαλακτοτροφού-
μενον καὶ θηλάζοντα ἡμῖν ἐμφαίνων. Ὅτι γὰρ ἡ Γραφή
τοῦτόν φησι νήπιον, ἀκούσον τοῦ ψαλμοῦ λέγοντος· Κύ-
ριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θανμαστὸν τὸ δογματὸν σου ἐν
πάσῃ τῇ γῇ· ὅτι ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπεια σου ὑπερ-
άνω τῶν οὐρανῶν· ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλάζον-
των κατηρτίσω τὸν αἶνον. Ὅρξας ὅτι τὸν νήπιον παν-
ταχοῦ τὸν θηλάζοντα καλεῖ; Εἶτα τῷ πνεύματι προορῶν
τῶν μελλόντων ἀνδρῶν τὴν ἀνασχυντίαν, οὐχὶ τῷ ἐνὶ
παραδείγματι τούτῳ μόνον ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ δευτέρῳ
καὶ τρίτῳ τοῦτο βέβαιον ἡμῖν ἐποίησε. Καθάπερ γὰρ
ὁ Μωϋσῆς πρὸς Ἰουδαίους ἀποστελλόμενος τριῶν ση-
μείων ἐλάμβανεν ἀπόδειξιν, ἵνα, ἐὰν ἀπιστήσωσι τῷ
προτέρῳ, τῆς τοῦ δευτέρου φωνῆς ἀκούσωσι, ἀν δὲ καὶ
ταύτης καταφρονήσωσι, τὸ τρίτον αἰσχυνθέντες κατα-
δέξωνται τὸν προφήτην· οὕτω καὶ οὗτος τρία τίθησιν
ὑποδείγματα· ἐν μὲν ^ε τὸ τοῦ παιδίου, λέγων, Ὅτε
ἡμῖν ῥήπιοι, ὡς ῥήπιοι ἐφρόνουν· δευτέρον τὸ τοῦ
ἐσώπρου· καὶ τρίτον τὸ τοῦ αἰνίγματος. Εἰπὼν γὰρ,
Ὅτε ἡμῖν ῥήπιοι, ἐπήγαγε· Βλέπομεν γὰρ δι' ἐσώ-
πρου ἐν αἰνίγματι. Ἰδοὺ γὰρ δευτέρον ὑπόδειγμα τῆς
παρούσης ἀσθενείας, καὶ τοῦ ἀτελῆ τὴν γνῶσιν εἶναι·
τρίτον πάλιν τὸ Ἐν αἰνίγματι. Καὶ γὰρ τὸ παιδίον ὁρᾷ
μὲν πολλὰ καὶ ἀκούει καὶ φθέγγεται, τρανὴν δὲ οὐδὲν
οὔτε ὁρᾷ, οὔτε ἀκούει, οὔτε φθέγγεται· καὶ φρονεῖ
μὲν, οὐδὲν δὲ διηρθρωμένον. Οὕτω καὶ ἐγὼ οἶδα μὲν πολλὰ,
οὐκ ἐπίσταμαι δὲ αὐτῶν τὸν τρόπον. Ὅτι μὲν γὰρ παν-
ταχοῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς οἶδα, καὶ ὅτι ὅλος ἐστὶ πανταχοῦ
οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· ὅτι ἀναρχὸς ἐστὶ καὶ ἀγέννη-
τος καὶ ἀίδιος, οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· οὐ γὰρ δέχεται
λογισμὸς εἰδέναι πῶς οἶόν τε οὐσίαν εἶναι, μήτε παρ'
ἐαυτῆς μήτε παρ' ἐτέρου τὸ εἶναι ἔχουσιν. Οἶδα ὅτι ἐγέν-
νησεν Ἰῶν, τὸ δὲ πῶς ἀγνοῶ· οἶδα ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐ-
τοῦ, τὸ δὲ πῶς ἐξ αὐτοῦ οὐκ ἐπίσταμαι· βρώματα ἐσθίω ^ι,
τὸ δὲ πῶς μερίζονται εἰς φλέγμα, εἰς αἷμα, εἰς χυμὸν,
εἰς χολήν, ἀγνοῶ. Ταῦτα ἄπερ βλέπομεν καθ' ἑκάστην
ἡμέραν ἐσθιόντες ἀγνοοῦμεν, καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ
πολυπραγαμονοῦμεν;

δ'. Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ τὸ πᾶν ἀπειληφέναι τῆς γνώσεως
λέγοντες, οἱ πρὸς τὸ βάραθρον τῆς ἀγνοίας καταπε-
σόντες; Οἱ γὰρ κατὰ τὸ παρὸν λέγοντες ἀπειληφέναι τὸ
πᾶν, εἰς τὸ μέλλον ἐρήμους ἑαυτοὺς τῆς παντελοῦς καθ-
ιστώσι γνώσεως. Ἐγὼ μὲν γὰρ ὁ λέγων, ὅτι ἐκ μέρους
γινώσκω, καὶ εἶπω, ὅτι καταργεῖται ἡ γνώσις αὕτη, πρὸς
τὸ βέλτιον καὶ τελειότερον ὁδεύω, καταργηθείσης τῆς
μερικῆς καὶ γενομένης τελειοτέρας· ἐκεῖνος δὲ ὁ λέγων
παντελῆ καὶ ὁλόκληρον καὶ τελείαν ἔχειν τὴν γνῶσιν,
εἶτα ὁμολογῶν αὐτὴν καταργεῖσθαι ἐν τῷ μέλλοντι, ἐρη-
μον ἑαυτὸν ἀποφαίνει [448] τῆς γνώσεως, ταύτης μὲν
καταργουμένης, ἐτέρας δὲ τελειοτέρας οὐκ ἐπαισαγομέ-
νης· εἶπερ αὕτη ἐστὶ κατ' αὐτοὺς ἡ τελεία. Ὅρξας
πῶς φιλονεικοῦντες ἐνταῦθα τὸ πᾶν ἔχειν, οὔτε τὸ ἐν-
ταῦθα ἔχουσι, καὶ ἐκεῖ τοῦ παντός ἑαυτοὺς ἐκβάλλουσι;

^δ Tres mss. et Sav. καὶ ὁ δεκαήτης.

^ε Alii ὑποδείγματα βεβαιῶν ὃ ἐσποῦδασε δεῖξαι, ἐν μὲν. In Morel. hac. βεβαιῶν ὃ ἐσποῦδασε δεῖξαι, desiderantur. Paulo post duo mss. βλέπομεν δὲ ἀπὸ δι' ἐσώπρου καὶ αἰνίγματος. Ἰδοὺ ἀμφοτέρω ἔχει τὰ ὑποδείγματα τὰ δηλούντα σοὶ τοῦ (sic) ἀτελῆ εἶναι τὴν γνῶσιν τοῦ αἰνίγματος τοῦ ἐσώπρου, καὶ τοῦ νηπίου.

^ι Βρώματα ἐσθίω, et sequentia usque ad πολυπραγαμονοῦμεν desunt in Morel., sed habentur in Savil. et in maxima manuscriptorum parte.

^α Unus codex πρόδον καλῶν, ὡς τῆς μερικῆς καταργουμένης, μηκέτι εἶναι μερικὴν.

^β Savil. παραστήσασθαι, ὡς ἐξ ὑποδείγματος δυνατόν, αὐτὸ ταῦτο τὸ ζητούμενον, καὶ δεῖξαι πόσον.

^ε Quatuor mss. et Savil. διδάξει.

Τοσοῦτόν ἐστι κακὸν τὸ μὴ μένειν εἰς τῶν ὄρων ὧν ἐξ ἀρχῆς ἔταξεν ἡμῖν ὁ Θεός. Οὕτω καὶ ὁ Ἀδὰμ ἐλπίδι πλείονος τιμῆς καὶ τῆς οὐσῆς ἐξέπεσεν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν φιλαργύρων γίνεται· πολλοὶ πολλάκις μειζόνων ἐπιθυμοῦντες καὶ τὰ παρόντα ἀπόλεσαν· οὕτω καὶ οὗτοι προσδοκῶντες ἐνταῦθα τὸ πᾶν ἔχειν, καὶ τοῦ μέρους ἐξέπεσαν. Διὸ παραινὼ φεύγειν αὐτῶν τὴν μακρίαν· μακρίας γὰρ ἐσχάτης φιλονεκείνῃ^α εἶδέναι τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι μακρίας ἐσχάτης τοῦτο, ἀπὸ τῶν προφητῶν ὁμῖν τοῦτο ποιῶσω φανερόν· οἱ γὰρ προφηταὶ οὐ μόνον τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ἀγνοοῦντες φαίνονται, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ πόση τίς ἐστὶν ἀποροῦσι· καίτοι γε οὐχ ἡ οὐσία ἀπὸ τῆς σοφίας, ἀλλ' ἡ σοφία ἐκ τῆς οὐσίας. Ὅταν δὲ μηδὲ ταύτην δύνωνται καταλαμβάνειν αὐτὴν νομίζουσιν, πόσης ἀνείη μακρίας τὸ τὴν οὐσίαν αὐτὴν νομίζειν δύνασθαι τοῖς οἰκειοῖς ὑποβάλλειν λογισμοῖς; Ἀκούσωμεν τοίνυν τί φησιν ὁ προφήτης περὶ αὐτῆς· *Ἐθανυμαστῶθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ*. Μᾶλλον δὲ ἀνωτέρω τὸν λόγον ἀγάγωμεν. *Ἐξομολογήσῃ μοι* σοί, *δὲι φοβερῶς ἔθανυμαστῶθης*. Τί ἐστὶ φοβερῶς; Πολλὰ θαυμάζομεν νῦν, ἀλλ' οὐ μετὰ φόβου, ὅσον κίωνων κάλλη, τύπων ζωγραφίας^β, ἄνθη σωματίων· θαυμάζομεν πάλιν τῆς θαλάσσης τὸ μέγεθος, καὶ τὸν ἄπειρον βυθὸν, ἀλλὰ μετὰ φόβου, ὅταν πρὸς τὸ βάθος κατακύψωμεν. Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ προφήτης πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ ἀγανὲς πέλαιος τῆς τοῦ Θεοῦ κατακύψας σοφίας, καὶ ἰλιγγιάσας, μετὰ φόβου πολλοῦ θαυμάσας ἀνεγώρησε βῶων καὶ λέγων· *Ἐξομολογήσῃ μοι* σοί *δὲι φοβερῶς ἔθανυμαστῶθης*· θαυμάσια τὰ ἔργα σου· καὶ πάλιν· *Ἐθανυμαστῶθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύναμαι πρὸς αὐτήν*.

Ὅρα εὐγνωμοσύνην οἰκέτου· *Εὐχαριστῶ σοί*, φησί, διὰ τοῦτο, ὅτι ἀκατάληπτον ἔχω δεσπότην· οὐ περὶ οὐσίας ἐνταῦθα λέγων· ἐκεῖνο μὲν γὰρ ὡς ὁμολογημένον ἀκατάληπτον εἶναι παρήκε· περὶ δὲ τοῦ πανταχοῦ παρῆναι τὸν Θεὸν ταῦτά φησι, δεικνύς ὅτι οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο οἶδε, πῶς πανταχοῦ πάρεστιν. Ὅτι γὰρ περὶ τούτου φησὶν, ἄκουε τῶν ἐξῆς· *Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἔχει εἰ· Ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πάρει*. Εἰδὼς πῶς πανταχοῦ πάρεστιν; Ἀλλ' ὁ προφήτης οὐκ οἶδεν, ἀλλ' ἰλιγγίᾳ καὶ ἀπορεῖ καὶ φοβεῖται μόνον· εἰς νοῦν αὐτὸ λαβὼν; Πῶς οὖν οὐκ ἐσχάτης ἀνοίας τοὺς τοσοῦτον ἀπέχοντας τῆς ἐκείνου χάριτος αὐτὴν τοῦ Θεοῦ πολυπραγμονεῖν τὴν οὐσίαν; Καίτοι οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης ὁ λέγων· *Τὰ ἄδην· λα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου ἐδήλωσάς μοι*· ἀλλ' ὅμως τὰ ἄδην καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ μαθὼν; περὶ αὐτῆς φησὶ ταύτης, ὅτι ἄπειρός τίς ἐστὶ καὶ ἀκατάληπτος. *Μέγας γὰρ ὁ Κύριος*, φησί, καὶ [449] *μεγάλη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν ὀρίθωδος*, τοῦτέστιν, οὐκ ἐστὶ κατὰληψις. Τί λέγεις; ἡ σοφία ἀκατάληπτος τῷ προφῆτῃ, καὶ ἡ οὐσία ἡμῖν καταληπτὴ; ἄρα οὐ φανερά αὕτη ἡ μακρία; ἡ μεγαλωσύνη αὐτοῦ οὐκ ἔχει πέρας, καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ περιγράφεις;

ε'. Ταῦτα καὶ ὁ Ἡσαΐας φιλοσοφῶν ἔλεγε· *Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται*; Οὐκ εἶπεν· τίς διηγείται, ἀλλὰ,

Τίς διηγήσεται, καὶ τὸ μέλλον ἀπέκλεισε. Καὶ ὁ μὲν αὖ Δαυὶδ φησιν· *Ἐθανυμαστῶθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ*· ὁ δὲ Ἡσαΐας οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ μόνον φησὶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πάσης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀποκεκλεισθαι τὴν διήγησιν ταύτην. Ἀλλ' ἴδωμεν, μήποτε ὁ Παῦλος οἶδεν, ὅτε δὴ μειζόνος ἀπολαυκῶς χάριτος· αὐτὸς μὲν οὖν ἐστὶν ὁ λέγων· *Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προσζητούμεν*. Καὶ οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, οὐ περὶ οὐσίας, ἀλλὰ περὶ σοφίας καὶ αὐτὸς διαλεγόμενος τῆς ἐν τῇ προνοίᾳ φαινομένης, οὐ τῆς καθόλου λέγων, καθ' ἣν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων καὶ τῶν ἄνω πρηνεῖ δυνάμεων, ἀλλ' ἐκεῖνο τῆς προνοίας τὸ μέρος ἐξετάζων, καθ' ὃ προνοεῖ τῶν ἐν τῇ γῇ ἀνθρώπων, καὶ ταύτης αὐτῆς πάλιν μέρος. Οὐδὲ γὰρ αὐτὴν ὅλην ἐξετάζει, καθ' ἣν ἀνατέλλει τὸν ἥλιον, καθ' ἣν ψυχὰς ἐμπνεῖ, καθ' ἣν σώματα διαπλάττει, καθ' ἣν τρέφει τοὺς ἐπὶ γῆς ἀνθρώπους, καθ' ἣν συγκρατεῖ τὸν κόσμον, καθ' ἣν τὰς ἐτησίους δίδωσι τροφάς· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἄφελος, καὶ μικρὸν τι μέρος ἐξετάσας τῆς προνοίας αὐτοῦ, καθ' ὃ τοῖς μὲν ἰουδαίου ἐξέβαλε, τοὺς δὲ ἐξ ἐθνῶν εἰσεδέξατο, καὶ πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ μικρὸν μέρος, ὥσπερ πρὸς πέλαιος ἄπειρον ἰλιγγιάσας, καὶ βάθος ἰδὼν ἀγανὲς, ἀπεπήδησεν εὐθὺς, καὶ μέγα ἀνεβόησεν εἰπὼν· *Ὁ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ*, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ. Οὐκ εἶπεν, Ἀκατάληπτα, ἀλλ', *Ἀνεξερεύνητα*. Εἰδὲ ἐρευνήθηναί οὐ δύναται, πολλῷ μᾶλλον καταληφθῆναι ἀδύνατον. Καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. Αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστοι καὶ αὐτὸς καταληπτός; εἰπέ μοι. Καὶ τί λέγω περὶ τῶν ὁδῶν, καὶ ἐπαθλα τὰ ἀποκείμενα ἡμῖν ἀκατάληπτα· Ὁρθολογὸς γὰρ αὐτὰ οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὐς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ δωρεὰ αὐτοῦ ἀνεκδιήγητος· Χάρις γὰρ τῷ Θεῷ, φησὶν, ἐπὶ τῇ ἀνεκδιήγητῳ αὐτοῦ δωρεᾷ, καὶ ἡ εἰρήνη αὐτοῦ ὑπερέχει πάντα νοῦν. Τί λέγεις; τὰ κρίματα αὐτοῦ ἀνεξερεύνητα, αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστοι, ἡ εἰρήνη ὑπερέχει πάντα νοῦν, ἡ δωρεὰ ἀνεκδιήγητος, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν οὐκ ἀνέβη ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου, ἡ μεγαλωσύνη πέρας οὐκ ἔχει, ἡ σύνεσις ἀριθμὸν οὐκ ἔχει, πάντα ἀκατάληπτα, καὶ αὐτὸς μόνος καταληπτός; Καὶ ποῖαν οὐκ ἂν ἔχοι τοῦτο μακρίας ὑπερβολὴν; Κάτεχε τὸν αἰρετικόν· μὴ ἀφῆς ἀναχωρήσαι· εἰπέ· Τί φησιν ὁ Παῦλος; *Ἐκ μέρους γινώσκωμεν*. Οὐ περὶ τῆς οὐσίας τοῦτο λέγει, φησὶν, ἀλλὰ περὶ τῶν οἰκονομιῶν. Μάλιστα μὲν, εἰ καὶ περὶ τῶν οἰκονομιῶν ἦν ὁ λόγος, ἐκ πλείονος ἡμῖν περιουσίας καὶ οὕτω τὰ νικητήρια· εἰ γὰρ αἱ οἰκονομίαι ἀκατάληπτοι, πολλῷ μᾶλλον αὐτός· ὅτι δὲ ἐνταῦθα οὐ περὶ τῶν οἰκονομιῶν φησὶν, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἄκουσον τῶν ἐξῆς· [450] εἰπὼν γάρ· *Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προσζητούμεν*. ἐπιγαγὲν· Ἀρτί γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθη. Ὑπὸ τίνος οὖν ἐπεγνώσθη; ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἢ ὑπὸ τῶν οἰκονομιῶν; Ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δηλονότι· τοῦτον οὖν καὶ ἐκ μέρους γινώσκει. Ἐκ μέρους δὲ εἶπεν, οὐχ ὅτι τὸ μὲν αὐτοῦ τῆς οὐσίας γινώσκει, τὸ δὲ ἀγνοεῖ (ἀπλοῦς γὰρ ὁ Θεός)· ἀλλ' ἐπεὶ οὐκ

^α Duo mss. μακρίαν γὰρ ἔγωγε οἶμαι ἐσχάτην τὸ φιλονεκείν.

^β Morel. et quidam mss. τύπων ζωγραφίας, Savil. et alii τοῖχων ζωγραφίαν. Paulo post quidam mss. θαλάσσης τὸ πέλαιος καὶ τὸν.

^γ Savil. et quidam mss. καὶ διαπορεῖ καὶ θορυβεῖται μόνον.

^δ Alii ὅρα πῶς τὸ μέλλον ἀπέκλεισε τὴν διήγησιν· καὶ ὁ μὲν.

^ε Unus habet συγκρατεῖ.

mites non manere, quos a principio constituit nobis Deus. Sic et Adam spe amplioris, quem habebat honorem perdidit. Idipsum et avaris accidit: multi sæpe majora cupientes, præsentia amiserunt. Eodem modo et isti dum se totum hic assequi posse sperant, parte quoque illa excidunt. Quamobrem hortor eorum insaniam fugiatis: extremæ quippe insanix est contendere¹, quid Deus substantia sit se probe scire. Ut autem scias id extremæ dementiæ esse, a prophetis demonstrobo. Prophetæ quippe non modo quid substantia sit ignorare videntur, sed et de sapientia ejus, quanta scilicet sit, hærent: quamquam non a sapientia substantia, sed a substantia sapientia sit. Cum autem ne hanc quidem prophetæ accurate capere possint, quantæ dementiæ fuerit existimare quempiam se posse ipsam substantiam propriis subjicere ratiociniis? Audiamus igitur quid de illa propheta dicat: *Mirabilis facta est scientia tua ex me* (Psal. 138. 6). Vel potius altius sermonem repetamus: *Confitebor tibi quia terribiliter magnificatus es* (Ib. v. 14). Quid est illud, *terribiliter*? Multa nunc miramur, sed non cum timore; verbi gratia columnarum pulchritudinem, figurarum picturam², flores corporum: miramur item maris magnitudinem, immensosque gurgites, sed cum timore quando profunditatem ejus inspicimus. Sic itaque propheta in vastum et immensum Dei sapientiæ pelagus inspicens, ceu vertigine captus, cum timore magno stupens recessit clamans, *Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es, mirabilia opera tua*; ac rursum, *Mirabilis facta est scientia tua ex me, conformata est, et non potero ad eam* (Ib. v. 6).

Non substantia Dei tantum, sed etiam sapientia ejus Prophetis incomprehensibilis. — Vide gratum famuli animum: Ideo gratias tibi ago, inquit, quia incomprehensibilem habeo Dominum. Non de substantia hic loquitur: id enim, quasi in confesso esset incomprehensibile esse, prætermisit: sed his declarat Deum ubique esse, ostendens se neque capere posse quomodo ubique sit. Nam quod hac de re loquatur audi in sequentibus: *Si ascendero in cælum, tu illic es; si descendero in infernum, ades*. Viden³ quomodo ubique adsit? At hoc propheta non novit, sed caligine perfusus hæret et timet vel ex ipsa rei cogitatione. Quomodo igitur non summæ dementiæ fuerit, eos qui ab illius gratia tantum absunt ipsam Dei substantiam curiose scrutari? Et tamen hic ipse est propheta qui dicit, *Incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi* (Psal. 50. 8). Attamen cum incerta et occulta sapientiæ ejus edidicisset, illam ipsam dicit immensam et incomprehensibilem esse. Nam *magnus Dominus*, inquit, *et magna virtus ejus, et intelligentiæ ejus non est numerus* (Psal. 144. 5); id est, non est comprehensio. Quid dicis? sapientia ipsi prophetæ incomprehensibilis est, et substantia nobis est comprehensibilis? annon hæc aperta insaniam est? magnitudo ejus non habet terminum, et tu substantiam ejus circumscribis?

5. Hæc Isaias quoque philosophabatur his verbis: *Generationem ejus quis enarrabit* (Isai. 53. 8)? Non dixit, *Quis enarrat?* sed, *Quis enarrabit*, ut futurum prorsus excluderet⁴. David quidem ait, *Mirabilis facta est scientia tua ex me* (Psal. 138. 6); Isaias vero non a seipso tantum, sed a tota humana natura hanc narrationem secludi ait. At videamus num Paulus, utpote majorem nactus gratiam, id noverit. Hic sane est qui dicit, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus* (1. Cor. 13. 9). Neque hic tantum, sed alibi quoque, non de substantia, sed de sapientia loquens illa, quæ in providentia conspicitur, non de universali, qua angelis, archangelis et supernis Potestatibus prospicit, sed illam providentiæ partem expendens, qua hominibus in terra providet. Neque tamen hanc totam examinat, qua solem oriri facit, qua animas inspirat, qua corpora efformat, qua homines alit in terra, qua mundum conservat⁵, qua annuam præbet escam, sed his missis omnibus, expensa quadam modica providentiæ ejus parte, qua Judæos ejecit, gentilesque recepit, et ad illius solum partis quasi ad immensi pelagi aspectum caligine repletus, ac si vastum gurgitem inspiceret, statim resiliit, et voce magna clamavit: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, quam inscrutabilia sunt judicia ejus* (Rom. 11. 33)! Non dixit, *Incomprehensibilia*, sed, *Inscrutabilia*: quod si scrutari non possumus, multo minus comprehendere possumus. *Et investigabiles viæ ejus*. Viæ ejus investigabiles, et ipse comprehensibilis, dic mihi? Ecquid de viis loquor? Præmia nobis reposita incomprehensibilia sunt: *Oculus enim non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se* (1. Cor. 2. 9). Sed donum ejus inenarrabile: *Gratias enim Deo*, inquit, *de inenarrabili ejus dono* (2. Cor. 9. 15); et, *Pax ejus superat omnem intellectum* (Philipp. 4. 7). Quid ais, judicia ejus inscrutabilia, viæ ejus investigabiles, pax ejus superat omnem intellectum, donum inenarrabile est, quæ præparavit Deus diligentibus se, in cor hominis non ascenderunt, magnitudinis ejus non est finis, prudentiæ ejus non est numerus, omnia incomprehensibilia, ipse solus comprehensibilis? ecquis hic est furoris excessus? Retine hæreticum, ne sinas abire: dic, Quid ait Paulus? *Ex parte cognoscimus*. Non de substantia, inquit, id dicit, sed de dispensationibus. Optime, si de dispensationibus sermo esset, major nobis pateret ad victoriam aditus: nam si dispensationes incomprehensibiles sunt, multo magis ipse: quod autem hic non de dispensationibus loquatur, sed de ipso Deo, audi quæ sequuntur. Cum enim dixisset, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus*, intulit, *Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum*. A quo igitur cognitus est? a Deo, an a dispensationibus? A Deo sane: Deum igitur ex parte cognoscit. *Ex parte* vero dixit, non quod aliud ex ejus substantia cognoscat, aliud ignoret (Deus enim simplex est); sed quod quidem

¹ Duo Mss., insaniam enim credo extremam, contendere.

² Morel et quidam Mss., figurarum picturam, Savil. et alii, parietum picturam.

⁴ Alii, vide quomodo naturam enarrationem excludit.

⁵ Unus habet, regit.

sciat Deum esse, quid autem quoad substantiam sit ignoret: Sapientem esse scit, sed quantum sit sapiens nescit: magnum esse non ignorat, quantum vero magnus, et quanta sit ejus magnitudo nescit: quod ubique sit novit, quo pacto autem, nescit: quod provideat, quod omnia contineat et accurate servet¹, non nescit; quo autem modo id faciat, nescit. Ideo dicebat, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus.*

6. *Supernis etiam Virtutibus incomprehensibilis est Deus.* — Verum, si placet, dimisso Paulo atque prophetis, ascendamus in cœlos: an forte quipiam ibi sint qui Dei substantiam norint; licet si qui ibi sint qui norint, nihil commune nobiscum habent: magnum enim discrimen angelos inter et homines. Verum ut ex abundanti discas, nullam ibi creatam Virtutem id nosse, ipsos audiamus angelos. Quid igitur? an de substantia illa ibi disserunt, et quæstionem mutuo habent? Minime; sed quid? Glorificant, adorant, triumphalia et mystica cantica perpetuo et cum multo tremore emittunt: et alii quidem dicunt, *Gloria in altissimis Deo* (Luc. 2. 14); Seraphim vero, *Sanctus, sanctus, sanctus* (Isai. 6. 3), et oculos avertunt, cum Dei illam attemperationem ne ferre quidem valeant; Cherubim autem, *Benedicta gloria ejus ex loco ejus* (Ezech. 3. 12). Non quod loco opus sit Deo, absit; sed ut humano more dicamus, ubicumque sit, et quomodocumque sit: si tamen illud de Deo tuto dici possit, humanam quippe linguam habemus. Vidistin' quantus timor in cælis, quantus contemptus in terra? Illi glorificant, hi curiose inquirunt; laudant illi, hi multas movent quæstiones²; illi oculos obtegunt, hi in gloriam inenarrabilem inspicere impudenter conantur. Quis non ingemuerit? quis non luxerit eorum insaniam extremamque amentiam? Volebam rem prolixius agere: sed quando nunc primum in hæc certamina descendi, e re vobis fore puto si præmissis contenti sitis, ne eorum quæ dicenda supersunt copia multo impetu succedens, eorum memoriam detrahat. Plane, si Deus permiserit, hoc argumentum diu tractabimus. Equidem jam pridem vobis hos conferre sermones cupiebam, sed cunctabar et procrastinabam, quia multos eo morbo laborantes videbam nobis cum voluptate aures præbere: cumque nollem prædam abigere, interim linguam ab his concertationibus coercerebam, ut cum illos firmiter detinerem, tunc in arenam descenderem. Quoniam vero per Dei gratiam illos audivi hortantes, ut in hoc certamen descenderem, me demum fidens ad pugnam accinxi, armaque arripui illa, quæ purgant rationem et omnem celsitudinem quæ extollitur contra scientiam Dei. Hæc porro assumpsi arma, non ut ferirem adversarios, sed ut jacentes erigerem. Hæc est autem armorum hujusmodi vis, ut contentiosos feriant, eos vero qui benevolo audiunt animo cum multa di-

ligentia curent: vulnera non infligunt, sed curant.

7. Ne igitur adversus illos ferociamus, ne cum furore illos adoriatur, sed modeste cum illis disseramus: nihil quippe modestia et mansuetudine validius est. Quamobrem Paulus cum multo studio hæc observare jubet his verbis, *Servum Domini non pugnare oportet, sed mansuetum esse erga omnes* (2. Tim. 2. 24). Non dixit, *Erga fratres tantum*, sed, *Erga omnes*. Ac rursus, *Modestia vestra nota sit* (Philipp. 4. 5), non fratribus, sed omnibus hominibus. Quæ enim utilitas est, inquit³, si eos diligitis, qui vos diligunt? Si itaque amicitia eorum detrimento sint, et ad impietatis societatem pertrahant, licet illi parentes sint, resiliis oportet; si oculus sit, erue illum. Si enim, inquit, *oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum* (Matth. 5. 29): non id de corpore dicens: quo pacto enim? Nam si id de corporis natura dixisset, crimen in nature Conditorum transferretur: alias non unum erui oportet: licet enim sinister relinqueretur, pari modo ille hominem scandalizaret. Sed ut discas non de oculo sermonem esse, dextrum adjecit, quo ostenderet, ut si amicum quempiam oculi dextri loco habebas, et hunc ejicias et ab amicitia tua excindas, si te scandalizet. Quid enim juvat oculum habere in perniciem reliqui corporis? Si itaque amicitia noceant, fugiamus et resiliamus; sin nobis ad pietatis rationem nullum damnum inferant, ipsos ad nos alliciamus et pertrahamus; quod si nihil illum juves, et ab ipso lædaris, id lucri referas ut per sectionem sine jactura maneas. Et fuge illorum amicitias, si noceant: fuge tantum, nec pugnes, neque concertes; sic Paulus monet his verbis: *Si possibile est, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes* (Rom. 12. 18). Servus es Dei pacis: ille qui dæmones ejiciebat et innumera operabatur bona, cum eum dæmoniacum appellarent, non fulmen emisit, non conviciatores contrivit, non linguam illam combussit usque adeo impudentem et ingratham, licet hæc omnia facere posset; sed accusationem solum depulit dicens: *Ego dæmonium non habeo, sed honorifico eum, qui misit* (Joan. 8. 49). Cum autem servus pontificis illum percussit, quid ait? *Si male loquutus sum, testimonium perhibe de malo; si autem bene, quid me cædis* (Joan. 18. 23)? Quod si Dominus angelorum se excusat, et rationem famulo reddit, non opus oratione longiori. Hæc solum verba mente revolve, ac frequenter meditare, et dic: *Si male loquutus sum, testimonium perhibe de malo; si autem bene, quid me cædis*? Et cogita quis loquatur, ad quem loquatur, et qua de re; eruntque tibi verba isthæc divinum quoddam et perpetuum canticum, atque omnem animi tumorem sedare poterunt: cogita dignitatem ejus, qui affectus est contumelia, lædētis vilitatem, contumeliæ gravitatem. Non enim contumelia affecit tantum, sed percussit; non percussit tantum, sed et alapam dedit: hujusmodi autem percussione nihil ignominiosius. Attamen omnia tulit, ut majori exemplo moderato

¹ Alii, *secure regat.*

² Sic Savil. et maxima pars Mss. Morel. et quidam alii, *hi respondunt*. At hic legendum esse, *movent quæstiones multas*, ex serie liquet.

³ Quidam Mss., *qualis enim, inquit, vobis gratia, etc.*

πᾶν ἔστι Θεὸς οἶδε, τὸ δὲ, τί τὴν οὐσίαν ἔστιν, ἀγνοεῖ· ὅτι μὲν σοφός ἐστιν ἐπίσταται, τὸ δὲ, πόσον ἔστι σοφός, ἀγνοεῖ· ὅτι μὲν ἔστι μέγας οὐκ ἀγνοεῖ, τὸ δὲ πόσον, ἢ τί· ἢ μεγαλωσύνη αὐτοῦ, τοῦτο οὐκ οἶδεν· ὅτι πανταχοῦ παρῆστιν ἐπίσταται, τὸ δὲ πῶς οὐκ ἐπίσταται· ὅτι πρὸς νοεῖ καὶ συνέχει τὰ πάντα καὶ συγκρατεῖ μετ' ἀκριβείας*, οὐκ ἀγνοεῖ, τὸν δὲ τρόπον καθ' ὃν ταῦτα ποιεῖ ἀγνοεῖ. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν· Ἐκ μέρους γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.

ζ'. Ἀλλὰ γὰρ, εἰ δοκεῖ, τὸν Παῦλον ἀφέντες καὶ τοὺς προφῆτας, ἀνέλθωμεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς· μή ποτε ἐκεῖ τινές εἰσιν εἰδότες, τί τὴν οὐσίαν ἔστιν ὁ Θεός. Μάλιστα μὲν γὰρ, κἂν εὐρεθῶσιν εἰδότες, οὐδὲν κοινὸν πρὸς ἡμᾶς· πολλὸν γὰρ τὸ μέσον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων· πλην ἀλλ' ἵνα ἐκ περιουσίας μάθῃς, ὅτι οὐδὲ ἐκεῖ τις οἶδε κτιστὴ ἡ δύναμις τοῦτο, ἀκούσωμεν τῶν ἀγγέλων. Τί οὖν; περὶ τῆς οὐσίας ταύτης ἐκεῖ διαλέγονται, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ζητοῦσιν; Οὐδαμῶς· ἀλλὰ τί; Ἀρξέζουσιν, προσκυνοῦσι, τὰς ἐπινικίας καὶ μυστικὰς ψόδας διηλεκτικῶς ἀναπέμπουσι μετὰ πολλῆς τῆς φρίκης· καὶ οἱ μὲν λέγουσι· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ· τὰ δὲ Σεραφίμ· Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποστρέφουσιν, οὐδὲ τὴν συγκατάθεσιν ἐνεργεῖν δυνάμενα τοῦ Θεοῦ· τὰ δὲ Χερουβίμ· Εὐλογημένη ἡ δόξα αὐτοῦ ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ· οὐχ ὅτι τόπος περὶ Θεὸν, μὴ γένοιτο· ἀλλ' ὥς ἂν εἴποιμεν ἀνθρωπίνως φθεγγόμενοι, ὅπουτερ ἂν ἔστιν, ἢ ὅπως ἂν ἔστιν· εἰ δὴ καὶ τοῦτο ἀσφαλές ἐπὶ Θεοῦ εἰπεῖν· ἀνθρωπίνην γὰρ ἔχομεν γλῶτταν. Ἔλες πότος ἄνω φόδος, πόση κάτω καταφρόνησις; Ἐκεῖνοι δοξάζουσιν, οὗτοι περιεργάζονται· εὐφημοῦσιν ἐκεῖνοι, πολυπραγμονοῦσιν· οὗτοι· ἐκεῖνοι εἰς ὕψος ἀποκρύπτουσιν, οὗτοι φιλονεικοῦσιν ἐναπενδύζουσιν ἀναισχυνόμενοι εἰς τὴν ἀνεκδιήγητον δόξαν. Τίς οὐκ ἂν στενάξειε, τίς οὐκ ἂν θρηνησέειν αὐτοὺς τῆς παραπληξίας καὶ τῆς ἐσχάτης ταύτης ἀνοίας; Ἐβουλόμην μὲν οὖν μακροτέρω παραγαγεῖν τὸν λόγον, ἀλλ' ἐπειδὴ νῦν πρῶτον εἰς ταῦτα κατέβην τὰ παλαισμάτα, λυσitelὲς ὑμῖν εἶναι νομίζω ἀρκεσθῆναι τέως τοῖς εἰρημένοις, ὥστε μὴ τὸ πλῆθος τῶν μελλόντων ῥηθῆσθαι ἐπελθὼν πολλῇ τῇ ῥύμῃ παρασύρῃ καὶ τοῦτων τὴν μνήμην· πάντως δὲ ἂν ὁ Θεὸς ἐπιτρέπῃ, ταύτην λοιπὴν μέχρι πολλοῦ τὴν ὑπόθεσιν ἐργασάμεθα. Ἐγὼ μὲν γὰρ καὶ βλαῖαι τοὺτους ὠδίνον πρὸς ὑμᾶς τοὺς λόγους εἰπεῖν, ἐμελλὼν δὲ καὶ ἀνεπαλλόμεν, ὅτι πολλοὺς τῶν ταῦτα νοσοῦντων ἐώρων μεθ' ἡδονῆς ἡμῶν ἀκρωμένους, καὶ οὐ βουλόμενος ἀποστοθῆναι τὴν θήραν, τέως ἐπέχον τὴν γλῶτταν τούτων τῶν παλαισμάτων, ὥστε μετὰ τὸ καταγεῖν αὐτοὺς ἀκριβῶς, τότε ἐπαποδύσασθαι· ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν αὐτῶν ἤκουσα παρακαλοῦντων καὶ ἐνοχλούντων εἰς τοὺς ἐμβῆναι τοὺς ἀγῶνας, θαρρῶν ἀπεδυσάμην λοιπὸν, καὶ τὰ ὅπλα ἔλαθον [451] τὰ τοὺς λογισμοὺς καθαιροῦντα καὶ πᾶν ὑψίωμα ἐπαπρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα δὲ ἔλαθον τὰ ὅπλα, οὐχ ἵνα καταβάλω· τοὺς ἐναντίους, ἀλλ' ἵνα ἀναστήσω κειμένους· ταύτη γὰρ τῶν ὁπλῶν τούτων ἡ δύναμις, τοὺς μὲν φιλονεικοῦντας πλήτερον οἶδε, τοὺς δὲ εὐγνωμόνως ἀκούοντας μετὰ πολλῆς

θεραπεύειν τῆς ἐπιμελείας· οὐχὶ δίδωσι τραύματα, ἀλλ' ἰᾶται τραύματα ἰ.

ζ'. Μὴ τοίνυν πρὸς ἐκείνους ἀγριαίνωμεν, μῆδὲ θυμὸν προβαλλώμεθα, ἀλλὰ μετὰ ἐπιεικείας αὐτοῖς διαλεγώμεθα· οὐδὲν γὰρ ἐπιεικείας καὶ πραότητος ἰσχυρότερον. Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος πολλῇ τῇ σπουδῇ τοῦτο τοῦ πράγματος ἀντέχεσθαι ἐκέλευσε λέγων· Δούλου δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἡμιον εἶναι πρὸς πάντας. Οὐκ εἶπε, Ἥρως τοὺς ἀδελφοὺς μόνον, ἀλλὰ, πρὸς πάντας. Καὶ πάλιν, Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω· οὐκ εἶπε τοῖς ἀδελφοῖς, ἀλλὰ πᾶσιν ἀνθρώποις. Τί γὰρ, φησὶν, θελεὸς ἔαν τοὺς φιλοῦντας ὑμᾶς φιλήτε; Ἄν μὲν οὖν βλάπτωσιν αὐτῶν αἱ φίλαι, καὶ πρὸς κοινωνίαν τῆς ἀσεβείας ἔλκωσι, κἂν οἱ γεγεννηχότες ὥσιν, ἀποπληθύνον· κἂν ὀφθαλμοὺς ἢ, ἐξόρυσον· Ἐὰν γὰρ, φησὶν, ὁ ὀφθαλμὸς σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζῃ σε, ἐκκοψον αὐτόν· οὐ περὶ σώματος λέγων, πῶς γάρ; Εἰ γὰρ περὶ τῆς τοῦ σώματος φύσεως ἔλεγε, τὸ ἐγκλήμα εἰς τὸν τῆς φύσεως δημιουργὸν διέβαινεν· ἄλλως δὲ οὐχὶ τὸν ἕνα ἐξορῦντεν ἐχρὴν· κἂν γὰρ ὁ ἀριστερὸς ὑπολειφθῇ, ὁμοίως σκανδαλίζει τὸν ἔχοντα. Ἀλλὰ ἵνα μάθῃς, ὅτι οὐ περὶ ὀφθαλμοῦ ὁ λόγος, προσέθηκε τὸν δεξιὸν, δεικνύς, ὅτι κἂν ὡς δεξιὸν ὀφθαλμὸν ἔχῃς ἢ τινὰ φίλον, καὶ τοῦτον ἐκβάλῃς, καὶ ἀπώτεμε τῆς πρὸς σὲ φιλίας, ἔαν σε σκανδαλίζῃ. Τί γὰρ θελεὸς ἔχειν ὀφθαλμὸν ἐπὶ λύμῃ τοῦ λοιποῦ σώματος; Ἄν μὲν οὖν, ὅπερ ἔφη, βλάπτωσιν αἱ φίλαι, ἀν βλάπτωσιν· φεύγε μόνον, μὴ μάχου, μῆδὲ πολέμει. Οὕτω καὶ Παῦλος παραινῶν λέγει· Εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύετε. Δούλος εἰ τοῦ τῆς εἰρήνης Θεοῦ· ἐκεῖνος τοὺς δαίμονας ἐκβάλλων καὶ μυρία ἐργάζομενος αγαθὰ, ἐπειδὴ δαιμονιώντα αὐτὸν ἐκάλεσαν, οὐκ ἀφῆκε σκηπτὸν, οὐ συνέτριψε τοὺς λοιδοροῦντας, οὐ κατέκαυσε τὴν γλῶτταν τὴν οὕτως ἀναίσχυτον καὶ ἀγνώμονα, καίτοι πάντα ταῦτα θυνάμενος, ἀλλ' ἀπεκρούσατο τὴν κατηγορίαν μόνον εἰπών· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμὴν τὸν πέμψαντά με. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ δούλος τοῦ ἀρχιερέως αὐτὸν ἔτυψε, τί φησιν; Εἰ μὲν κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις; Εἰ δὲ ὁ Δεσπότης τῶν ἀγγέλων ἀπολογεῖται, καὶ εὐθὺς δίδωσιν οἰκτείη, οὐ χρεῖα μακροτέρων λόγων. Ταῦτα μόνον στρέφε τὰ ῥήματα ἐν τῇ διανοίᾳ, καὶ συνεχῶς αὐτὰ μελέτα, καὶ λέγει· Εἰ μὲν κακῶς ἐλάλησα, [452] μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις; Καὶ ἐννόησον τὸν λέγοντα, καὶ πρὸς τίνα φησὶ, καὶ τίνας ἐνεκεν, καὶ ἔσται σοι θεὰ τις ἐπικρὴ καὶ διηνεχὴς τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ πᾶσαν δυνήσεται φλεγμονὴν καταστελεῖν· ἐννόησον τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑβρισθέντος, τὸ εὐτελὲς τοῦ ὑβρίσαντος, τὴν ὑπερβολὴν τῆς ὑβρείως. Οὐ γὰρ ἐλοιδορήσατο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐτύπησε· καὶ οὐκ ἐτύπησεν ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἐβράβυσεν· οὐδὲν δὲ ταύτης τῆς πληγῆς ἀτιμότερον· ἀλλ' ὅμως ἅπαντα ἤνεγκεν, ἵνα ἐκ περιουσίας μάθῃς σὺ σωφρονεῖν. Ταῦτα μὴ μόνον ἐνταῦθα φιλοσοφῶμεν, ἀλλὰ καὶ ὅταν καιρὸς ᾖ, αὐτῶν μνημονεύομεν. Ἐπηρεσάτε· τὰ λεγόμενα, ἀλλ'

* Alii καὶ συγκρατεῖ μετ' ἀκριβείας.

ῃ Savil. οἶδε οὐδὲ ἑτέρα κτιστὴ.

ῃ Sav. et maxima pars mss. Mor. et quidam alii blasphemant. At hic legendum esse πολυπραγμονοῦσιν ex serie mss.

ῃ Savil. et magna pars mss. Alii πάντως γάρ.

ῃ Savil. Mō μόνον ἐπαινέσατε, eodem sensu. Edit.

ῃ Savil. ἀλλὰ θεραπεύει νοσήματα.

ῃ Quidam mss. ἀνθρώποις. Ποία γὰρ, φησὶν, ὑμῖν χάρις ἔαν τοῦς.

ῃ Ὅτι εἰ ἐν τῇ ὀφθαλμοῦ ἔχῃς quidam mss.

ῃ Savil. Mō μόνον ἐπαινέσατε, eodem sensu. Edit.

ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπιδείξατέ μοι τὸν ἔπαινον. Καὶ γὰρ ὁ παλαιστὴς ἐν τῇ παλαιστρᾷ γυμνάζεται, ἵνα ἐπὶ τῶν ἀγώνων δείξῃ τῆς ἐκεῖ γυμνασίας τὴν ὠφέλειαν· καὶ σὺ τοίνυν τῆς ἐνταῦθα ἀκροάσεως, ὅταν ἐπέλθῃ θυμὸς, δείξῃς τὸ κέρδος, καὶ τοῦτο συνεχῶς λέγε τὸ ῥῆμα, *Εἰ μὲν κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με ὀφείλεις*; Τοῦτο ἔγγραφον τῇ διανοίᾳ· διὰ τοῦτο γὰρ συνεχῶς ὑπομιμνήσκω τούτων τῶν λόγων ὑμᾶς, ὥστε ἐντεθῆναι ὑμῶν τῇ ψυχῇ τὰ εἰρημένα ἅπαντα, ὥστε ἀνεξέλεπτον μεῖναι τὴν μνήμην, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς μνήμης ὠφέλειαν. Ἄν γὰρ ἔχωμεν ἐγγεγραμμένα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς διανοίας τῆς ἡμε-

τέρας, οὐδεὶς οὕτω λίθινος καὶ ἀγνώμων καὶ ἀναίσθητος, ὥς ἐξενεχθῆναι ποτε πρὸς ὀργήν· ἀντὶ γὰρ χαλινὸς παντὸς καὶ πάσης ἡνίας, τὴν γλῶτταν ἡμῖν πέρα τοῦ μέτρου καὶ τοῦ προσήκοντος ἐκφερομένην ταῦτα ἐπισχεῖν δυνήσεται τὰ ῥήματα, καὶ τὴν διάνοιαν οἰδοῦσαν καταστῆλαι, καὶ ποιῆται ἃ μετριάζειν διηνεκῶς; καὶ ὁλόκληρον ἡμῖν ἐγκατοικίσαι τὴν εἰρήνην· ἥς γένοιτο διαπαντὸς ἡμᾶς ἀπολαβεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ προσκύνησις, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

• Savil. et quidam alii καὶ πείσαι μετριάζειν.

Τοῦ αὐτοῦ πρὸ πολλῶν ἡμερῶν πρὸς Ἀρομίου εἰπόντος, εἰτα πρὸς Ἰουδαίους, εἰτα σιγήσαντος διὰ παρουσίᾳ ἐπισκόπων καὶ μαρτύρων μνήμας πολλῶν γενομένης, νῦν πάλιν πρὸς Ἀρομίου περὶ ἀκαταλήπτου.

Λόγος δεύτερος.

α'. Φέρε δὴ πάλιν πρὸς τοὺς ἀπίστους Ἀνομοίους ἀποδυσώμεθα· εἰ δὲ ἀγανακτοῦσιν ἀπίστοι καλούμενοι, φεγγέτωσαν τὸ πρῶγμα, κἀγὼ κρύπτω τὸ ὄνομα· ἀποστήτωσαν τῆς ἀπίστου διανοίας, καὶ ἀφίσταμαι τῆς ἐπονείδιστου προσηγορίας. Εἰ δὲ αὐτοὶ διὰ τῶν ἔργων ἀτιμάζοντες τὴν πίστιν, καὶ ἑαυτοὺς καταισχύοντες οὐ καταδύονται, τίνας ἔνεκεν πρὸς ἡμᾶς δυσχεραίνουσι διὰ τῶν ῥημάτων ἐγκαλοῦντας αὐτοῖς ἃ διὰ τῶν ἔργων αὐτοὶ ἐπιδείκνυνται; Πρῶτον μὲν γὰρ ἡνίκα εἰς τὸ στάδιον τῶν λόγων τούτων [453] καθήκαμεν ἑαυτοὺς, καθάπερ δὴ μέμνησθε, καὶ τῶν αὐτῶν ἡψάμεθα παλαισμάτων, οἱ πρὸς Ἰουδαίους ἡμᾶς εὐθέως διεδέξαντο ἀγῶνας, καὶ οὐκ ἦν ἀσφαλὲς τὸ οἰκεῖα μέλη νενοσηκότα παρατρέχειν. Οἱ μὲν γὰρ πρὸς Ἀνομοίους λόγοι ἀεὶ καιρὸν ἔχουσι· τότε δὲ τοὺς ἀρρώστοντας τῶν ἀδελφῶν τῶν ἡμετέρων καὶ τὰ Ἰουδαϊκὰ νοστούντας εἰ μὴ προλαβόντες εὐθέως ἐξηρπάσαμεν τῆς πυρῆς τῆς Ἰουδαϊκῆς, οὐδὲν ὄφελος ἡμῖν λοιπὸν ἐγίνετο τῆς παραινέσεως, τῆς ἁμαρτίας τῆς κατὰ τὴν νηστείαν προχωρήσεως αὐτοῖς. Μετὰ δὲ τοὺς πρὸς ἐκείνους ἀγῶνας πάλιν διεδέξατο πατέρων παρουσία πνευματικῶν πολλῶν πολλὰχρῶς ἐνταῦθα ἀφιγμένων, καὶ οὐδὲ τότε εὐκαιρὸν ἦν, ἀπάντων ἐκείνων καθάπερ τινῶν ποταμῶν εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην βρόντων θάλασσαν, τὸν ἡμέτερον ἐκτείνεσθαι λόγον· καὶ μετὰ τὴν ἐκείνων δὲ ἀποδημίαν μαρτύρων ἀπήντησαν ἐπάλληλοι μνήμαι καὶ συνεχεῖς, καὶ οὐκ ἔδει καταφρονῆσαι τῆς τῶν ἀθλητῶν ἐκείνων εὐλογίας. Ταῦτα δὲ λέγω καὶ ἀπαριθμοῦμαι, ἵνα μὴ νομίσητε ἐξ ὅκνου τινὸς καὶ ῥεθυμίας ἡμῖν γενέσθαι τὴν ἀναβολὴν τῶν ἀγώνων τῶν πρὸς ἐκείνους. Νῦν γοῦν ἐπειδὴ καὶ τῆς πρὸς Ἰουδαίους λοιπὸν ἀπηλλάχμεν μάχης, καὶ οἱ πατέρες πρὸς τὰς ἑαυτῶν ἐπανήλθον πατρίδας, καὶ τῆς εὐλογίας τῶν μαρτύρων ἀπηλαύσαμεν ἱκανῶς, φέρε δὴ λοιπὸν τὴν χρονίαν ὄδον τῆς ἡμέτερας ἀκροάσεως λίσσωμεν. Εὐ γὰρ οἶδ' ὅτι ἐμοῦ τοῦ λέγοντος οὐκ ἔλαττον ἕκαστος ὑμῶν ὠδίνει τοὺς περὶ τούτων ἀκούσαι λόγους· τὸ δὲ αἴτιον, φιλόχριστος· ἡμῖν ἄνωθεν ἡ πόλις ἐστὶ, καὶ πατρῷαν ταύτην διεδέξασθε κληρονομίαν, μηδέποτε περιορᾶν τὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα νοθευόμενα. Πόθεν τοῦτο ὅλην; Κατέβησάν τινες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ποτὲ ἐπὶ τῶν προγόνων τῶν

• Alii καὶ ἀπελθόντες.

ὑμετέρων, ἐπιβολοῦντες τὰ καθαρὰ τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας δόγματα, καὶ κελεύοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως. Ταύτην οὐκ ἠνεγκαν σιγῇ τὴν καινοτομίαν οἱ τότε τὴν πόλιν ὑμῶν οἰκοῦντες· ἀλλ' ὥσπερ γενναῖοι σκύλακες λύκους ὀρώντες ἐπαισιόνας, καὶ τὴν ποίμνην ἅπαντα διαφθείροντας, οὕτως ἐπιτηδῆσαντες ἐκείνοις οὐ πρότερον ἀπέστησαν σοβοῦντες αὐτοὺς πάντοθεν καὶ ἐλαύνοντες ἃ, ἕως παρσεκυάσαν παρὰ τῶν ἀποστόλων πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πεμφθῆναι δόγματα ἀποτελιζόμενα κακείνοις καὶ τοῖς μετ' ἐκείνους ἅπασι τὴν τοιαύτην κατὰ τῶν πιστῶν ἐφοδόν.

β'. Πόθεν οὖν ἡμῖν ἀρκτέον τῶν πρὸς ἐκείνους λόγων; Πόθεν ἄλλοθεν ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν ἀπίστιαν κατηγορίας; Πάντα γὰρ ποιοῦσι καὶ πραγματεύονται, ὥστε ἐξωσθῆσαι τῆς τῶν ἀκούοντων διανοίας τὴν πίστιν, οὗ τί γένοιτο· ἂν μείζον ἀσεβείας ἐγκλημα; Ὅταν γὰρ ὁ Θεὸς ἀποφαίνεται τι, δέχεσθαι χρὴ πίστις τὸ λεχθῆναι, οὐ περιεργάζεσθαι τολμηρῶς. Ὁ βουλόμενος αὐτὸν καλεῖτω με ἄπιστον, οὐκ ἀγανακτῶ. Διὰ τί; Διὰ γὰρ τῶν ἔργων ἐπιδείκνυνται τὴν προσηγορίαν. Καὶ τί λέγω, καλεῖτω με ἄπιστον; καλεῖτω με καὶ μωρὸν ἐν Χριστῷ· καὶ ἐπὶ τούτῳ ὥσπερ ἐπὶ στεφάνῳ πάλιν ἀγῶμαι· καὶ γὰρ μετὰ Παύλου κοινωνῶ τῆς προσηγορίας ταύτης. Ἐκείνους γὰρ φησιν· Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν. Πάσης σοφίας αὕτη ἡ μωρία φρονιμώτερα. Ἄ γὰρ οὐκ ἴσχυσεν ἡ ἐξωθεν εὐρεῖν σοφία, ταῦτα [454] κατώρθωσεν ἡ μωρία ἢ κατὰ Χριστόν· αὕτη τὸ σκότος τῆς οἰκουμένης ἀπήλασεν, αὕτη τὸ φῶς τῆς γνώσεως ἐπανήγαγε. Τί δὲ ἐστὶ μωρία κατὰ Χριστόν; Ὅταν τοὺς οἰκείους λογισμοὺς λυτῶντας ἀκαίρους καταστέλλωμεν, ὅταν ἐρημον καὶ κενὴν τὴν ἡμέτεραν διάνοιαν τῆς ἐξωθεν ποιούμεν παιδεύσεως, ἵνα, ὅταν δὴ τὰ τοῦ Χριστοῦ δέχεσθαι, σχολάζουσιν καὶ σεσαρωμένην αὐτὴν πρὸς ὑποδοχὴν τῶν θεῶν λόγων παρέχωμεν.

Καὶ γὰρ ὅταν ἀποφαινηταί τι ὁ Θεός, ὃ μὴ δεῖ πολυπραγμονεῖσθαι, πίστει παραδέχεσθαι χρὴ. Τὸ γὰρ ἐπὶ τῶν τοιούτων περιεργάζεσθαι τὰς αἰτίας καὶ ἀπατεῖν τὰς εὐθύνas, καὶ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖν, τολμηροτάτης καὶ ῥιψοκινδύνου ψυχῆς. Καὶ τοῦτο πάλιν ἀπ' αὐτῶν τῶν Γραφῶν παραστήται περάσσομαι. Ζαχαρίας τις ἦν ἄνθρωπος θαυμαστὸς καὶ μέγας, ἀρχιερωσύνην τετιμημένος, παρὰ

agere disceres. Hæc non hoc tantum loco philosophemur, sed suo tempore horum recordemur. Laudastis ea quæ dicta sunt, sed operibus laudem exhibete. Athleta quippe in palestra exercetur, ut in certaminibus exercitationis utilitatem commonstret. Et tu ergo eorum quæ audisti, invadente ira, lucrum exhibe : et hoc dictum frequenter in ore habe : *Si male loquutus sum, testimonium perhibe de malo ; si autem bene, quid me cædis (Joan. 18. 25) ?* Hoc in mente describe. Nam ideo vobis hæc verba frequenter commemoro, ut omnia quæ dicta sunt, in mente reponantur, et nunquam ex memoria dealeantur, exque

recordatione utilitas sequatur. Nam si hæc verba in latitudine mentis nostræ descripta habeamus, nemo ita lapidens et ingratus atque sensus expertus, ut ira effletur : nam vice fræni et habenarum hæc verba linguam, ultra modum et terminos evagantem, coercere poterunt, mentemque tumentem reprimere, et in moderato vitæ genere perpetuo continere, pacemque in nobis integram constituere : qua utinam semper fruamur, gratia et humanitate Domini nostri Jesu Christi, quicum Patri, simulque sancto Spiritui, gloria, imperium et adoratio, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

CUM ANTE MULTOS DIES CONTRA ANOMŒOS DIXISSET, DEINDE CONTRA JUDEOS, HINC PROPTER EPISCOPORUM¹ PRÆSENTIAM, MULTORUMQUE MARTYRUM INTERJECTAM MEMORIAM SILUISSET, NUNC RURSUM CONTRA ANOMŒOS DE INCOMPREHENSIBILI.

SERMO SECUNDUS.

1. Age iterum adversus infideles Anomœos certamen ineamus : qui si indigne ferant se infideles vocari, rem ipsi fugiant, et ego nomen obtegā. Absistant ab infideli mente, et absistam a contumelioso vocabulo. Sin autem ipsi operibus fidem inhonorantes, seque ipsi turpitudine replentes nullo pudore afficiuntur, cur mihi succenseant, si verbis ea objiciam, quæ operibus ipsi exhibent ? Nuper enim cum in hujus disputationis arenam descendimus, ut meministis, et eadem certamina inivimus, pugnae contra Judæos nos statim exceperunt, quod tutum non esset propria membra agrotantia negligere. Nam sermones contra Anomœos semper opportuni sunt : tunc autem fratres nostros quosdam agrotantes, et Judaico morbo laborantes, nisi præoccupantes statim ex incendio Judaico eruissemus, nihil juvare deinceps poterat admonitio, cum jam illud peccatum circa jejunium admisissent. Post commissam adversus illos prælia, nos Patrum spiritualium diversis ex locis adventantium frequentia rursum excepit : neque enim tunc opportunum fuisset, illis ceu fluminibus in hoc spirituale mare confluentibus, nostrum sermonem extendi. Post illorum profectum martyrum memorie frequentes adventarunt ; athletarum hujusmodi laudem negligi non oportuit. Hæc autem dico et enumero, ne putetis nos ex segnitie et desidia quadam certamina illa distulisse. Nunc itaque quandoquidem a pugna cum Judæis liberi sumus, patresque in patriam suam reversi sunt, ac martyrum laudes nos satis delectarunt : age diuturnum vestrum audiendi desiderium expleamus : probe quippe novi non minus vos hac de re audire cupere, quam me disserere. Cujus rei causa est, quod urbs nostra jamdiu Christi amans sit : hanc porro paternam hereditatem accepistis, ut nunquam religionis dogmata adulterari patiamini. Unde id liquet ? *Descenderunt olim quidam*

a Judæa (Act. 15. 1) majorum vestrorum tempore, pura apostolicæ doctrinæ dogmata turbantes, præcipientesque circumcisionem ac legis Mosaicæ observationem : quam novandi cupidinem silere non potuerunt qui tunc urbem vestram incolebant : sed quemadmodum generosi canes, qui lupos viderent irruere et totum gregem devastare ; sic illos adorti, non prius destiterunt illos abigere et expellere, donec curarent ut ab apostolis dogmata per orbem terrarum quoquoersum mitterentur, quæ cum illos, tum post accessuros omnes, talem adversus fideles incursum suscipere ausos, coercerent.

2. Undenam igitur disputationem adversus illos ordiemur ? Unde, inquam, nisi ab infidelitatis crimine ? Nihil enim non agunt et moliantur, ut fidem ab auditorum mente excludant, quo crimine quid gravius contra religionem esse possit ? Cum enim Deus quidpiam sancit, quod dicitur fideliter accipiendum est, nec audacter disquirendum. Vocet me quivis ex illis infidelem, non indigne fero. Quare ? Quia operibus qui sim appellandus ostendo. Et quid dico vocet me infidelem ? me stultum in Christo appellet : et hac de re quasi de corona gloriabor : etenim cum Paulo in partem ejusdem appellationis venio : ait quippe : *Nos stulti propter Christum (1. Cor. 4. 10).* Hæc stultitia omni sapientia prudentior est : nam ea, quæ externa sapientia invenire non potuit, hæc secundum Christum stultitia perfecit : hæc tenebras abegit ex orbe, hæc lumen scientiæ revocavit. Quid porro est stultitia secundum Christum ? Cum proprias cogitationes intempestive furentes comprimimus, cum mentem nostram externa disciplina vacuum efficiamus ; ut cum oportuerit Christi doctrinam excipere, vacantem illam et mundatam pro divinis admittendis verbis exhibeamus.

Fide, non ratiocinio, utendum in divinis. — Nam cum Deus aliquid sancit, quod non debeat curiosius explorari, fide accipiatur oportet. Etenim de hujusmodi rebus curiose perquirere et rationes exposcere, modumque sciscitari, audacissimi et temerarii animi est. Quod et ipsum ex sacris Scripturis explanare

¹ Qui in titulo vocantur episcopi, in contextu Chrysostomi Patres spirituales appellantur. Hi videntur potius fuisse veteres monachi, qui regiones Antiochiæ vicinas incolebant. Hæc de pluribus in vita Chrysostomi.

tentabo. Zacharias vir quidam erat admirandus et magnus, summo sacerdotio ornatus, cui a Deo totius populi praelectura commissae fuerat. Is in sancta sanctorum in ipsaque adyta¹ ingressus, quæ ipsi uni fas erat aspicere (intellige eum universæ multitudini parem fuisse, ita ut supplicationes pro multitudine tota offerret Deo; et Dominum famulis propitium redderet [vidistin' fiducia magnitudinem*?] quasi mediator quidam Dei et hominum; vidit angelum intus stantem, et quia hic aspectus virum in stuporem conjecit, ait ille, *Ne timeas, Zacharia, quia exaudita est oratio tua; et ecce gignes filium* (Luc. 1. 13). Quenam hæc consequutio? pro populo rogabat, pro delictis supplicabat, veniam postulabat conservis; et, *Noli timere*, inquit, *Zacharia, exaudita est enim oratio tua*, et ipsum exauditum fuisse inde comprobabat, quod nasciturus esset ipsi filius nomine Joannes? Ac jure quidem merito. Quia enim pro peccatis populi rogabat, filium editurus erat, qui clamaret, *Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi* (Joan. 1. 29), jure ait, *Exaudita est oratio tua, et gignes filium*. Quid igitur ille? Quod enim proponimus tale est, nullam veniam dari eis, qui modum oraculorum divinorum curiosius scrutantur; sed eorum sententiam fide accipiendam esse. Videbat ætatem suam, canitiem, corpus imbecillum: videbat item uxoris sterilitatem; modum discere voluit, et ait, *Unde hoc sciam* (Luc. 1. 18)? Quomodo illud erit? Jam consenui et incanui, et uxor mea sterilis, propecta in diebus suis, ætas inepta, natura imbecilla: qua ratione possunt expleri promissa? ego qui seram infirmus, quæ seritur sterilis. Annon videatur venia dignus qui rerum consequutionem quærat, cum e re loqui videatur? At non Deo dignus venia visus est; et merito quidem. Cum enim Deus sententiam dicit, non contra ratiocinandum, neque rerum consequutio vel naturæ necessitas obijcienda est, neque hujusmodi quidpiam agendum: his quippe omnibus superior est divinæ sententiæ vis, nulli obnoxia impedimento. Quid agis, homo? Deus pollicetur, et ad ætatem confugis, et senectutem objicis? num potentior senectus Dei promissione? num validior natura creatore suo? nescis fortia esse verborum ejus opera? verbum ejus cælum constituit, verbum ejus creaturam produxit, verbum ejus angelos fecit, et tu de filii procreatione dubitas? Ideo indignatus est angelus, neque sacerdotii causa pepercit; imo vero ob id ipsum graviores intulit pœnam. Nam eum, qui plus cæteris obtinebat honoris, majore quam alii fide instructum esse oportebat. Quis autem pœnæ modus? *Ecce eris tacens, et non poteris loqui* (Ibid. v. 20). Lingua tua, inquit, incredulitatis tuæ ministra fuit, ipsa incredulitatis pœnas suet: *Ecce eris tacens, et non loqueris donec illa fiant*. Animadvertite benignitatem Domini. Non credis mihi,

inquit, nunc pœnam accipe; cumque rebus ipsis veritatem comprobavero, tunc iram solvam: cum didiceris te jure plexum fuisse, tunc a pœna te liberabo. Audiant Anomæi, quantum irascatur Deus, cum de se curiosius inquiritur. Quod si ille, quia mortali generationi non crederet, plectitur: tu qui arcanam illam et supernam perscrutaris, quomodo supplicium effugies, dic mihi? Ille nihil asseruit, sed ediscere voluit, veniamque consequutus non est: tu vero ea, quæ omnibus invisibilia incomprehensibiliaque sunt, affirmans, quam habebis defeusionem? quod non tibi pertrahes supplicium?

3. *Anomæi dicebant se Deum nosse ut seipsæ noverat.* — Verum hæc de generatione disputatio suum in tempus reservetur, interimque prius argumentum repetamus, cujus nuper reliquias dimisimus, dum perniciosam illam radicem, omnium malorum matrem, evellere conaremur, undenam illis hæc dogmata suborta sunt. Quenam illa radix malorum omnium? credite mihi, me illam pronuntiaturum horror occupat: piget ea narrare quæ illi semper meditantur. Quenam igitur est horum malorum radix? Ausus est homo dicere, Deum novi, ut ipse Deus seipsum novit. Hæcine confutatione indigent, hæcine demonstratione? annon satis est hæc solum verba proferre, ut tota eorum impietas reveletur? Etenim hæc insania est perspicua, amentia inexcusabilis, novus impietatis modus. Nemo quidpiam hujusmodi vel mente concipere, vel lingua proferre ausus est. Cogita, miser et infelix, quisnam sis, et quemnam tam curiose scruteris: homo cum sis, Deum exploras? Vel nomina mera satis sunt, ut stultitiæ magnitudinem declarent: homo terra et cinis, caro et sanguis, fœnum et flos fœni, umbra, fumus, vanitas, et si quid his obscurius et vilius. Neque putetis hæc incusandæ naturæ causa dici: neque enim ego, sed propheta ita philosophantur, non ut genus nostrum dedecore afficiant, sed ut insanorum tumorem compriment; non ut naturam nostram contemnant, sed ut furiosorum arrogantiam dejiciant. Nam si, postquam illi tot tantaque dixere, reperti tamen sunt qui verborum petulantia ipsum diabolum superarunt: si nihil ejusmodi dictum fuisset, quo tandem amentitiæ non prorupissent? Si appositam habentes medicinam, adhuc tamen inflantur, quo denum tumoris et arrogantiae non processissent, nisi talia illi circa naturam humanam protulissent? Audi igitur quid de seipso dicat justus ille patriarcha, *Ego autem sum terra et cinis* (Gen. 18. 27). Cum Deo loquebatur, neque tamen confidentia efferebatur; imo vel hoc ipsum ut moderate ageret ipsi suadebat. Hi vero, qui ne umbra quidem illius digni sunt, se angelis ipsis majores esse putant: quod extremæ dementiæ argumentum est. Deumne scrutaris, dic mihi, qui sine principio est, invariabilis, incorporeus, incorruptibilis, qui ubique adest, et omnia superat, universaque creatura superior est? Audi quid de illo propheta philosophentur, et metue: *Qui respicit terram, et facit eam tremere* (Psal. 103. 32): aspexit solum, et illam tan-

¹ Hæc, in ipsa adyta, in Savil. et in aliquot Mss. desunt hic, sed ponuntur infra sic, *hominum: in ipsa adyta tum ingressus, vidit angelum...* Quod rectius. Paulo post hæc, *universæ multitudini parem fuisse*, desunt in Morel.

² Hæc, *vidistin' fiducia magnitudinem?* desunt in Savil. et in quibusdam Mss.

τοῦ Θεοῦ τὴν προστασίαν ἐμπειστευμένους τοῦ δήμου παντός· οὗτος ὁ Ζαχαρίας εἰσελθὼν εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, εἰς αὐτὰ τὰ ἄδυστα ^a, ἃ μόνον τῶν πάντων ἀνθρώπων ἐκείνῳ θέμεις ἦν τότε ὁρᾶν (καὶ σκόπει πῶς καὶ τοῦ πλήθους παντός ἀντίρροπος ἦν, ὡς καὶ λιτάς ὑπὲρ τοῦ πλήθους παντός ἀναφέρειν τῷ Θεῷ, καὶ ἴλεω ποιῆν τὸν Δεσπότην τοῖς οἰκέταις (εἶδες παρρησίας μέγεθος;) καθάπερ μεσίτης τις ὢν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων), εἶδεν ἄγγελον ἔκδοτον, καὶ ἐπειδὴ ἐξέπληξεν ἡ ὄψις τὸν ἄνθρωπον, φησὶν ἐκεῖνος· *Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία, δίδει εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἰδοὺ τέξῃ υἱόν*. Καὶ ποία αὕτη ἀκολουθία; ὑπὲρ τοῦ λαοῦ παρεκάλει, ὑπὲρ τῶν ἀμαρτημάτων ἔδειτο, συγγνώμην ἤτει τοῖς συνδούλοις, καὶ λέγει, *Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία, ἡκούσθη γὰρ ἡ δέησίς σου*· καὶ τοῦ ἀκουσθῆναι ἀποδείξιν ποιεῖται τὸ τευχῆσθαι παῖδα αὐτῷ τὸν Ἰωάννην; Καὶ μάλα εἰκότως. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ λαοῦ παρεκάλει, ἐμελλε δὲ τίκτειν υἱὸν βοῶντα· *Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἰρῶν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου*, εἰκότως, φησὶν, *Εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ τέξῃ υἱόν*. Τί οὖν ἐκεῖνος; Τὸ γὰρ ζητούμενον τοῦτο ἐστίν, ὅτι τὸ περιεργάζεσθαι τρόπους χρησιμῶν θεῶν ἀσύγνωστον ἐστίν, τὰς δὲ ἀποφάσεις πιστεῖν δέχεσθαι χρή. Εἶδεν εἰς τὴν ἡλικίαν τὴν ἑαυτοῦ, εἰς τὴν πολιάν, εἰς τὸ σῶμα τὸ ἐξῆσθηνός· εἶδεν εἰς τὴν στερίωσιν τῆς γυναικὸς, καὶ διηπίσθησε, καὶ τὸν τρόπον ἐξήγησε μαθεῖν, καὶ εἶπε· *Κατὰ τὴν γνώμην τοῦτο*; Πῶς, φησὶν, ἐστὶ τοῦτο; Ἰδοὺ ἐγὼ γεγήρακα καὶ πεπολιώμαι, καὶ ἡ γυνή μου στεῖρα προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς· ἡ ἡλικία ἄμωρος, ἡ φύσις ἀχρηστος· πῶς ἔχει λόγον τὰ ἐπηγγελμένα; ἐγὼ ὁ στεῖρων ἀσθενής· ἡ ἄρουρα ἄγονος. Ἀρ' οὐ δοκεῖ τισι συγγνώμης ἄξιος εἶναι πραγμάτων ἀκολουθίαν ἐπιζητῶν, καὶ δοκῶν τι λέγειν εἰκός; Ἀλλ' οὐ τῷ Θεῷ ἔδοξεν ἄξιος εἶναι· καὶ μάλα εἰκότως. Ὅταν γὰρ ὁ Θεὸς ἀποφαίνηται, λογισμοὺς κινεῖν οὐ χρή, οὐδὲ πραγμάτων ἀκολουθίαν, οὐδὲ φύσεως ἀνάγκην προβάλλεσθαι, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν τοιούτων οὐδέν· πάντων γὰρ τούτων ἀνωτέρα τῆς ἀποφάσεως ἡ δύναμις οὐδενὶ διακοπτομένη κυλύματι. Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; ὁ Θεὸς ἐπαγγέλλεται, καὶ ἐπὶ ἡλικίαν καταφεύγεις, [455] καὶ γῆρας προβάλλῃ; μὴ γὰρ ισχυρότερον τὸ γῆρας τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ; μὴ γὰρ δυνατωτέρα ἡ φύσις τοῦ δημιουργοῦ τῆς φύσεως; οὐκ οἶδας ὅτι ἰσχυρὰ ἔργα λόγων αὐτοῦ; Ὁ λόγος αὐτοῦ τὸν οὐρανὸν ἐστήσεν· ὁ λόγος αὐτοῦ τὴν γῆν κτίσιν παρήγαγεν· ὁ λόγος αὐτοῦ ἀγγέλους ἐποίησε, καὶ οὐ περὶ γεννήσεως ἀμφιβάλλεις; διὰ ταῦτα ἡγανακτήσεν ὁ ἄγγελος, καὶ οὐδὲ διὰ τὴν ἱερωσύνην συνέγνω· διὰ ταύτην μὲν οὖν καὶ ἐκολάζετο μεϊζόνως. Τὸν γὰρ πλεόν των ἄλλων εἰς τιμῆς ἔχοντα λόγον καὶ περὶ τὴν πίστιν των ἄλλων πλεονεκτεῖν ἔδει. Καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς κολάσεως; Ἰδοὺ ἔσθι σιωπῶν, καὶ μὴ *δυνάμενος λαλεῖν* ^c. Ἡ γλώσσά σου, φησὶν, ἡ διηκο-

νησε πρὸς τὴν τῶν ῥημάτων ἀπιστίαν, αὕτη δέξεται καὶ τὴν ἐπὶ τῇ ἀπιστίᾳ τιμωρίαν· *Ἰδοὺ ἔσθι σιωπῶν καὶ μὴ λαλεῖν, ὥς ἂν γένηται ταῦτα*. Ἐννόησον φιλανθρωπίαν Δεσπότη· Ἀπιστεῖς μοι, φησὶ· νῦν δέχου τὴν κόλασιν, καὶ ὅταν διὰ τῶν πραγμάτων παράτῃ τὴν ἀπόδειξιν, τότε λύω τὴν ὀργήν· ὅταν μάθῃς, ὅτι δικαίως ἐκολάσθης, τότε σὲ ἀπαλλάττω τῆς τιμωρίας. Ἀκουέτωσαν οἱ Ἀνόμοιοι πῶς ἀγανακτεῖ πολυπραγμονούμενος ὁ Θεός. Εἰ δὲ ἐκεῖνος ἀπιστήσας τῇ θνητῇ γεννήσει κολάζεται, σὺ ὁ τὴν ἀπόρρητον καὶ τὴν ἀνω περιεργαζόμενος πῶς διαφεύξῃ τιμωρίαν, εἰπέ μοι; Ἐκεῖνος οὐκ ἀπεφάνητο, ἀλλὰ μαθεῖν ἠθέλησε, καὶ οὐκ ἔτυχε συγγνώμης· σὺ δὲ ὁ καὶ εἰδέναι δισχυριζόμενος τὰ πᾶσιν ἀθέατα καὶ ἀκατάληπτα, ποῖαν ἔξεις ἀπολογίαν; τίνα δὲ οὐκ ἐπισπᾶσθι κατὰ σαυτοῦ τιμωρίαν;

γ'. Ἀλλ' οἱ μὲν περὶ γεννήσεως λόγους τοὺς προσήκοντας ἀναμενέτωσαν καιροῦς· τῶς δὲ ὁδῷ βαδίζωμεν ἐπὶ τὴν προτέραν ὑπόθεσιν, ἥς πρόην τὰ λείψανα κατελείπομεν. τὴν ὁλοθρίαν ἐκσπάται ῥίξαν ἐπιχειροῦντες, τὴν πάντων μητέρα τῶν κακῶν, καὶ ὅθεν αὐτοῖς τὰ δόγματα ταῦτα ἐβλάστησε. Ποία δὲ ἡ ῥίζα τῶν κακῶν πάντων; Πιστεύσατε· φρίκη με κατέχει μέλλοντα αὐτὴν ἐκλαλεῖν· ὁκῶν γὰρ διὰ γλώττης ἐκφέρειν ἃ μελετῶσιν ἐπὶ τῆς διανοίας ἐκεῖνοι διαπαντός. Τίς οὖν ἐστὶν ἡ ῥίζα τούτων τῶν κακῶν; Ἐτόλμησεν ἄνθρωπος εἰπεῖν ὅτι, Θεὸν οἶδα, ὡς αὐτὸς ὁ Θεὸς ἑαυτὸν οἶδε. Ταῦτα οὖν ἐλέγχου δεῖται; ταῦτα ἀποδείξω; οὐκ ἀρκεῖ μόνῃ ἡ προφορά τῶν ῥημάτων δεῖξαι· πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν; Καὶ γὰρ μανία τίς ἐστὶ ταῦτα σαφῆς, παραπληξία ἀσύγνωστος, καινότερος ἀσεβείας τρόπος· οὐδεὶς τοιούτων οὐδὲν οὐδέποτε οὔτε εἰς νοῦν βαλέσθαι, οὔτε διὰ τῆς γλώττης προενεργεῖν ἐτόλμησεν. Ἐνόησον, ἄδελφε καὶ ταλαίπωρε, τίς εἰ, καὶ τίνα περιεργάζῃ· ἄνθρωπος ὢν Θεὸν πολυπραγμονεῖς; Ἀρκεῖ γὰρ τὰ ὀνόματα φιλά τῆς ἀνοίας δεῖξαι τὴν ὑπερβολὴν, ἀνθρώπος γῆ καὶ σποδὸς ὑπάρχων, σὰρξ καὶ αἷμα, χόρτος καὶ ἄνθος χόρτου, σκιά καὶ καπνὸς καὶ μεταϊότης, καὶ εἰ τι τούτων ἀδρανέστερον καὶ εὐτελέστερον. Καὶ μὴ νομίσητε κατηγορίαν εἶναι τῆς φύσεως τὰ λεγόμενα· οὐδὲ γὰρ ἐγὼ ταῦτα λέγω, ἀλλ' οἱ προφῆται ταῦτα φιλοσοφοῦσιν, οὐκ ἀτιμάζοντες ἡμῶν τὸ γένος, ἀλλὰ καταστέλλοντες τὴν ἀνοήτων τὸ φύσημα· οὐκ ἐξευτελιζόντες ἡμῶν τὴν φύσιν, ἀλλὰ ταπεινοῦντες τὴν μεινομένην τὴν ἀπόνοιαν. Εἰ γὰρ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα εἰρηκότων [456] ἐκείνων ὁμοῦ ἐφάνησαν τινες οἱ τοῦ διαβόλου τὴν μεγαληγορίαν νικήσαντες, εἰ μὲν τούτων εἰρηγο, ποῦ οὐκ ἂν ἐξελάττισαν ἀπονοίας, εἰπέ μοι. Εἰ ἔχουσι τὸ φάρμακον ἐπιεικόμενον καὶ ἐπὶ φλεγμαίνουσι, ποῦ οὐκ ἂν ὀγκου καὶ ἀπονοίας ἐξεφυστήθησαν ^d, εἰ μὴ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἀπεφάνησαν περὶ τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐκεῖνοι; Ἀκούσον γοῦν τί φησὶν ὁ δίκαιος πατριάρχης περὶ ἑαυτοῦ· *Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός*. Θεῷ διελέγετο, καὶ οὐκ ἐπῆρεν αὐτὸν ἡ παρρησία· αὕτη μὲν οὖν, αὕτη μετριάξιν αὐτὸν ἀνέπειθεν. Οὗτοι δὲ οὐδὲ τῆς σκιάς ὄντες ἄξιοι τῆς ἐκείνου, τῶν ἀγγέλων αὐτῶν μεϊζους ἑαυτοὺς εἶναι νομίζουσιν, ὅπερ ἐσχάτης ἐστὶ μανίας ἀπόδειξις. Θεὸν, εἰπέ μοι, περιεργάζῃ τὸν ἀναρχον, τὸν ἀναλλοιωτον, τὸν ἀσώματον, τὸν ἀφθαρτον, τὸν πανταχοῦ παρόντα, καὶ πάντα υπερβαίνοντα καὶ ἀνωτέρω τῆς κτίσεως ἀπάσης ὄντα. Ἀκούσον τί φιλοσοφοῦσιν οἱ προφῆται περὶ αὐτοῦ, καὶ φοβήθητι· *Ὁ ἐπιβλέπων*

^a Haec, εἰς αὐτὰ τὰ ἄδυστα, in Savil. et in aliquot mss. desunt hic, sed ponuntur infra sic: καὶ ἀνθρώπων· εἰς αὐτὰ τὰ ἄδυστα τοῖνυν παρελθὼν, εἶδεν. Paulo post haec, πῶς καὶ τοῦ πλήθους παντός ἀντίρροπος ἦν, desunt in Morel., sed habentur in mss. maxima parte. Paulo post quidam mss. ἀναφέρειν, et postea ποιεῖν, ubi Morel. habet ἀναφέρειν et ποιῶν. Mox illud, εἶδες παρρησίας μέγεθος, deest in Savil. et in quibusdam mss.

^b Quidam mss. Ἰωάννην; καὶ σφόδρα πολλὰ καὶ εὐπρόσωπος· ἐπειδὴ γὰρ.

^c Haec, καὶ μὴ δυνάμενος λαλεῖν, desunt in quibusdam mss. et Savilio.

^d Alii ἐφυστήθησαν.

ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποίων αὐτὴν τρέμειν. Εἶδε μόνον καὶ ἐτάλασε τὴν τοσαύτην καὶ τηλικαύτην γῆν. Ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων, καὶ καπνίζονται· ὁ σείων τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐκ θεμελίων, καὶ οἱ στῦλοι αὐτῆς σαλεύονται· ὁ ἀπειλῶν τῇ θαλάσῃ, καὶ ξηραίνων αὐτήν· ὁ λέγων τῇ ἀβύσσῳ, ἐρημώθησιν. Ἡ θάλασσα εἶδε, καὶ ἐφυγεν· ὁ Ἰορδάνης ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ὅπισω· τὰ ὄρη ἐσκίρτησαν ὥσει κριοί, καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρία προβάτων. Πᾶσα ἡ κτίσις σαλεύεται, δέδοικε, τρέμει· μόνον δὲ οὗτοι καταφρονέουσιν, ὑπερρωσιν, ἐξευτελίζουσι τὴν ἐκτῶν σωτηρίαν· οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι τὸν ἀπάντων Δεσπότην. Πρῶτον μὲν οὖν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἄνω δυνάμεων ἐσωφρονίζομεν, ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, τῶν Χερουθιμ, τῶν Σεραφίμ· νῦν δὲ ἀπὸ τῆς ἀναισθήτου κτίσεως, καὶ οὐδὲ ἐντεύθεν ἐντρέπονται. Οὐχ ὄρεῖς τουτοὶ τὸν οὐρανὸν, πῶς καλῶς, πῶς μέγας, πῶς τῇ ποικίλῳ τῶν ἁπτῶν ἐστεφάνωται χορῶ; πόσον διήρκεσε χρόνον; Πεντακισήβια γὰρ καὶ πλείω λοιπὸν ἔστηκεν ἔτη, καὶ τὸ πλῆθος τοῦ χρόνου οὐκ ἐπήγαγεν αὐτῷ γῆρας· ἀλλ' ὥσπερ σῶμα νέον καὶ σφριγῶν ἀνθούσαν ἔχει καὶ ἐναχμαΐζουσιν αὐτῷ τῆς ἡλικίας τὴν ὥραν· οὕτω δὴ καὶ οὐρανὸς ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἔλαχε κάλλος διετήρησε. καὶ οὐδὲν ὑπὸ τοῦ χρόνου γέγονεν ἀσθενέστερος. Ἀλλὰ τοῦτον τὸν καλὸν, τὸν μέγαν, τὸν φαιδρὸν, τὸν κατῆστερωμένον, τὸν διαρκῆ, τὸν ἐπὶ τοσοῦτον ἔσχηκὸτα χρόνον, ὁ Θεὸς οὗτος, ὃν σὺ περιεργάζῃ, καὶ τῇ τῶν οἰκείων λογισμῶν ὑποβάλλεις περιγράφῃ, ὡς ἂν ἐπαίων τις καλύβην ποιήσεις, οὕτω μετ' εὐκολίας εἰργάσατο. Καὶ τοῦτο ἐμφαίνων ὁ Ἡσαΐας ἔλεγεν· Ὁ στήσας τὸν οὐρανὸν ὥσει καμάραν, καὶ διατείνας αὐτὸν ὡς σκηνὴν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν γῆν βούλει ἰδεῖν; ἀλλὰ καὶ ταύτην ὡς οὐδὲν ἐποίησε. Περὶ μὲν γὰρ ἐκείνου λέγει· Ὁ στήσας τὸν οὐρανὸν ὥσει καμάραν, καὶ διατείνας αὐτὸν ὡς σκηνὴν ἐπὶ τῆς γῆς· περὶ δὲ ταύτης· Ὁ κατέχωρ τὸν γυρὸν τῆς γῆς, ὁ ποιήσας τὴν γῆν ὡς οὐδὲν. Ὁρεῖς πῶς οὐδὲν εἶπε τὴν τοσαύτην καὶ τηλικαύτην;

δ'. Ἐνόησον γὰρ πόσον μὲν ὁρῶν ὄγκον, πόσα δὲ ἀνθρώπων ἔθνη, πόσα δὲ ὕψη καὶ πλῆθος φυτῶν, πόσας δὲ πόλεις, καὶ πόσα οἰκοδομημάτων μεγέθη, καὶ πόσα τετραπόδων, θηρίων, ἐρπετῶν πλῆθος παντοδαπῶν [457] ἐπὶ τῶν νῦντων φέρει τὴν ἑαυτῆς. Ἀλλ' ὅμως τὴν τοιαύτην καὶ τοσαύτην οὕτως εὐκόλως ἐποίησεν, ὡς καὶ τὸν προφήτην, μηδὲ παράδειγμα τῆς εὐκολίας δυνάμενον εὐρεῖν, εἰπεῖν, ὅτι τὴν γῆν ἐποίησεν ὡς οὐδὲν. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἔρκει τὰ μεγέθη καὶ τὰ κάλλη τῶν ὀρωμένων τοῦ δημιουργοῦ παραστήσαι τὴν δύναμιν, ἀλλὰ πολλῷ τῷ μετρώ ἐλείπετο τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πεποιηκότος αὐτὰ ἀπάσης, εὗρον ἕτερον οἱ προφῆται τρόπον, δι' οὗ κατὰ δύναμιν τὴν ἑαυτῶν ἰσχυσαν παραδελῶσαι τι πλεον ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Ποῖον δὴ τοῦτον; Τὸ μὴ τὰ μεγέθη προβαίνειν τῶν κτισμάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς δημιουργίας εἰπεῖν, ἢ ἐκατέρωθεν, καὶ ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν γεγεννημένων, καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὴν δημιουργίαν εὐκολίας, δυνηθῶμεν ἀξίαν τινὰ κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν ἐννοῖαν λαβεῖν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Μὴ τοίνυν τὸ μέγεθος ἐξέταξε μόνον τῶν γεγεννημένων, ἀλλὰ καὶ

τὴν εὐκολίαν τοῦ πεποιηκότος. Οὐκ ἐπὶ γῆς δὲ τοῦτο ἐνδείκνυται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἀνθρώπων· νῦν μὲν γὰρ φησιν, Ὁ κατέχωρ τὸν γυρὸν τῆς γῆς, καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ ὥσει ἀκρίδας· νῦν δὲ φησιν, Ὁς σταγῶν ἀπὸ κἀδου πάντα τὰ ἔθνη ἐναντίον αὐτοῦ. Μὴ ἀπλῶς παρέλθῃς τὸν λόγον, ἀλλ' ἀνάπτουξον τὸ εἰρημένον καλῶς καὶ ἐξέτασον ἀναλόγισαι πάντα τὰ ἔθνη. Σύρους, Κίλικας, Καππαδόκας, Βιθυνούς, τοὺς τὸν Εὐξείνιον πόντον οἰκοῦντας, Θράκην, Μακεδονίαν, τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, τοὺς ἐν ταῖς νήσοις, τοὺς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, τοὺς ὑπὲρ τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην, τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ταῖς Βρεττανικαῖς, Σαυρομάτας, Ἰνδοὺς, τοὺς τὴν τῶν Περσῶν οἰκούντας γῆν, τὰ ἄλλα τὰ ἄπειρα γένη καὶ φύλα, ὧν οὔτε τὰ ὀνόματα ἴσμεν· ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ ἔθνη, Ὁς σταγῶν, φησὶν, ἀπὸ κἀδου ἐναντίον αὐτοῦ. Πόσον μέρος εἰ τῆς σταγῆς ταύτης, εἰπέ μοι, ὅτι περιεργάζῃ τὸν Θεόν, ὃ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγῶν ἀπὸ κἀδου· Καὶ τί χρὴ λέγειν περὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάττης καὶ ἀνθρώπων φύσεως; Ἀναβῶμεν ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν τῷ λόγῳ, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγγέλου ἔλθωμεν. Ἰστε γὰρ δήπου τοῦτο, ὅτι τῆς κτίσεως τῆς ὀρωμένης ταύτης εἰς ἀγγέλους μόνους ἀντιβέβηκός ἐστι· μᾶλλον δὲ καὶ πολλῶν τιμιώτερος. Εἰ γὰρ ἀνθρώπου δικαίου ἄξιος οὐκ ἂν εἴη πᾶς ὁ κόσμος, καθὼς ὁ Παῦλος δείκνυσιν λέγων, Ὁρ οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος οὗτος· πολλῷ μᾶλλον ἀγγέλου οὐκ ἂν γένοιτό ποτε ἄξιος· πολλῷ γὰρ τῶν δικαίων ἄγγελοι μέζους. Ἀλλ' ὅμως μύρια μυριάδες εἰσὶν ἀγγέλων ἄνω, καὶ χίλια χιλιάδες εἰσὶν ἀρχαγγέλων, καὶ θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαί, καὶ ἐξουσίαι, ἄπειροι δῆμοι ἀσωμάτων δυνάμεων, καὶ φύλα ἀμύθητα, καὶ ταύτας ἀπάσας τὰς δυνάμεις μετὰ τοσαύτης εὐκολίας ἐποίησε, μετ' ὅσης οὐδεὶς λόγος παραστήσαι δύναται. Ἦρκεσε γὰρ αὐτῷ τὸ θελῆσαι πρὸς ἅπαντα, καὶ καθάπερ ἡμῖν ἡ βούλησις οὐ παρέχει κάματος, οὕτως οὐδὲ ἐκείνῳ τὸ δημιουργῆσαι τοσαύτας καὶ τηλικαύτας δυνάμεις. Καὶ τοῦτο ὁ προφήτης ἐμφαίνων ἔλεγε· Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ. Ὁρεῖς ὅτι οὐ πρὸς δημιουργίαν τῶν ἐν τῇ γῇ [458] μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν κτίσιν τῶν ἄνω δυνάμεων ἤρκεσεν ἡ θέλησις αὐτοῦ μόνη; Ταῦτα οὖν ἀκούουν οὐ θρηνεῖ στυγὴν, εἰπέ μοι, καὶ κατορύττεις πρὸς τοσοῦτον ἀπονοίας ἀρθεῖς, ὅτι ὃν δοξάζειν χρὴ μόνον καὶ προσκυνεῖν, τοῦτον ὡς ἐν τι τῶν εὐτελεστάτων πραγμάτων περιεργάζεσθαι φιλονεικεῖς καὶ πολυπραγμονεῖς; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ὁ πολλῆς σοφίας ἐμπεπλησμένος ὁρῶν τὴν ἀσύγκριτον ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν εὐτέλειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πρὸς τοὺς περιεργαζομένους αὐτοῦ τὰς οἰκονομίας ἀγανακτῶν, καὶ μετὰ πολλῆς δυσχεραίνων τῆς σφοδρότητος ἔλεγε· Μενοῦν γε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἰ; ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; Τίς εἰ; ἐνόησάν σου τὴν φύσιν πρότερον· οὐδὲν γὰρ ἔστιν ὄνομα εὐρεῖν δυνάμενον παραστήσαι σου τὴν εὐτέλειαν.

ε'. Ἀλλ' ἐρεῖς, ὅτι Ἀνθρωπὸς εἰμι· ἐλευθερίᾳ τιμημένος. Ἀλλ' ἐτιμῆθης οὐχ ἵνα εἰς ἀντιλογίαν τῇ ἐλευθερίᾳ, ἀλλ' ἵνα τῇ τιμῇ πρὸς ὑπακοὴν καταχρήσῃ τοῦ τιμηκότος. Ἐτιμῆσέ σε ὁ Θεός, οὐχ ἵνα αὐτὸν ὑβρίζῃς, ἀλλ' ἵνα δοξάζῃς· ὑβρίζει δὲ ὁ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ περιεργαζόμενος.

* Sic Sav. et quidam mss. In Mor. vero et aliis haec desunt. Ὁρεῖς πῶς, οὐδὲν εἶπε.

b Alii τὴν εὐτέλειαν, alii τὴν οὐδέλειαν

tam terram concussit. *Qui tangit montes, et fumigant (Ibid.): qui concutit terram a fundamentis, et columnæ ejus nutant: qui minatur mari, et siccat illud (Job 9.6): Qui dicit abyssus, Desolaberis (Isa. 44.27); Mare vidit, et fugit; Jordanis conversus est retrorsum: montes exultaverunt sicut arietes, et colles sicut agni ovium (Psal. 113.3.4).* Omnis creatura movetur, metuit, contremiscit: hi soli despiciunt, negligunt, salutem suam parvi faciunt: non enim dixerim, Dominum omnium. Nuper eos a supernarum Virtutum exemplo admonebamus, angelis, archangelis, Cherubim et Seraphim, nunc vero ab insensibili creatura: neque tamen sic afficiuntur pudore. Annon vides hoc cælum, quam pulchrum, quam magnum, quam vario choro stellarum coronatum: quantum temporis duraverit? Plus quinque millibus annis stetit, et diuturnitas temporis nullam ipsi senectutem invexit: sed sicut corpus juvenile et robustum florem ætatis vigoremque servat; ita et cælum, quam ab initio habuit pulchritudinem conservavit, nec temporis diuturnitate ullatenus imbecillius evasit: sed illud ita pulchrum, magnum, lætium, stellis ornatum, perpetuum, tamdiu consistens, Deus, quem tu curiose scrutaris, et ratiociniorum tuorum limitibus subjicis, ita facile condidit, ac si quis tugurium ludens construeret: quam rem sic declarat Isaias propheta: *Qui statuit cælum sicut cameram, et extendit illud sicut tabernaculum super terram (Isai. 40. 22).* Visne terram quoque intueri? hanc etiam quasi nihil fecit. Nam de illo quidem ait: *Qui statuit cælum sicut cameram, et extendit illud sicut tabernaculum in deserto (Ibid.): de hac vero, Qui continet gyrum terræ, qui fecit terram quasi nihil.* Videsne¹ quomodo nihil dixerit tantum tamque ingens corpus?

4. Cogita quantam montium molem, quot hominum nationes, quot plantarum varietatem et altitudinem, quot urbes, quot ædificiorum magnitudines, quot quadrupedum, ferarum, reptilium genera dorso suo sustinet. Attamen illam talem tantamque ita facile condidit, ut propheta, cum tantæ facilitatis exemplum non haberet, dixerit eum fecisse terram quasi nihil. Cum enim visibilium magnitudo et pulchritudo non satis esset ad Creatoris potentiam declarandam, sed multo intervallo procul esset a magnitudine et robore ejus qui ipsa considerat, alium prophetæ modum invenerunt, quo pro facultate sua possent aliquid amplius de Dei potentia declarare. Quodnam illud? Ut non modo creaturarum rerum magnitudinem exponerent, sed etiam modum creationis efferrent, ut ex utraque parte, cum ex magnitudine opificiorum, tum ex creationis facilitate pro captu nostro dignam possimus de potentia Dei notitiam accipere. Ne itaque opificiorum magnitudinem tantum explores, sed etiam condentis facilitatem. Neque solum in terra hoc deprehenditur, sed et in ipsa hominum natura: modo enim ait, *Qui continet gyrum terræ, et habitantes in ea quasi locustas (Isai. 40. 22)*; modo, *Quasi stilla situla omnes gentes in conspectu ejus (Ibid. v. 15).*

¹ Sic Savil. et quidam Mss. In Morel. vero et aliis hæc desunt, *videsne quomodo nihil dixerit?*

Ne minus considerate hoc dictum prætereas, sed execute et explora: repele omnes gentes, Syros¹, Cilices, Cappadoces, Bithynos, Euxini Ponti incolas, Thraciam, Macedoniam, Græciam omnem et insulas, Italos, eos qui sunt supra continentem nostram, eos qui in insulis Britannicis, Sauromatas, Indos, Persas, aliasque innumeras gentes et nationes quarum ne nomina quidem novimus. Verum hæc *Omnes gentes quasi stilla situla*, inquit, in conspectu ejus. Quota pars es ejus stillæ tu, qui Deum scrutaris cū omnes gentes quasi stilla situla? Ecquid oportet de cælo et terra dicere, de mari, deque hominum natura? Ascendamus in cælum verbo, angelosque adeamus; scitis enim vel unum angelum parem esse toti visibili creaturæ, imo longe præstantiorem. Nam si vel uno homine justo totus mundus dignus non sit, ut Paulus ostendit his verbis, *Quibus dignus non erat mundus (Hebr. 11.38)*, multo minus angelo dignus erit: angeli quippe multo præstantiores sunt justis. Attamen decem millies dena millia angelorum sursum sunt, et millia millium archangelorum; itemque Throni, Dominationes, Principatus et Potestates, atque innumeri incorporearum Virtutum populi tribusque inenarrabiles: omnesque illas Virtutes cum tanta facilitate condidit, quanta nullus sermo potest exprimere. Satis enim illi fuit ut vellet, et sicut apud nos voluntas nihil laboris affert, sic nullo ipse labore tot tantasque Virtutes condidit. Quod declarans propheta dicebat, *Omnia quæcumque voluit fecit in cælo et in terra (Psal. 134.6)*. Viden' non ad terrenarum tantum rerum creationem, sed etiam ad creationem supernarum Virtutum satis fuisse illius voluntatem? Hæc cum audis, non teipsum deploras, dic mihi? non te in terram defodis et obruis, cum in tantum arrogantia proruperis, ut eum quem glorificare et adorare solum fas est, quasi unam vilissimarum rerum scruteris et comprehendere coneris? Ideo et Paulus multa plenus sapientia, incomparabilem Dei excellentiam, simulque humanæ naturæ vilitatem intuitus, indignatusque adversus eos qui ejus dispensationem curiosius explorarent, rem moleste ferens cum multa vehementia dicebat: *O homo, tu quis es, qui respondas Deo (Rom. 9.20)*? Tu quis es? cogita prius naturam tuam: nullum quippe nomen potest tuam vilitatem declarare.

3. *Contumelia Deum afficit is qui substantiam ejus curiosius explorat.* — At dices, Homo sum libertate honoratus. Atqui honoratus es, non ut ea libertate ad repugnandum, sed ut illo honore ad obsequendum honoranti, te uteris. Honoravit te Deus, non ut

¹ Longe majorem gentium enumerationem extulit in interpretatione sua Theodorus Gaza; nempe sic: Syros, Cilices, Cappadoces, Bithynos, Mysos, Phryges, Næones, Lycios, Pamphylis, Iones, Assyrios, Arabes, Indos, Egyptios, Æthiopes, Pænos, Hispanos, Callos, Germanos, Sarmatas, Pannonios, Sauromatas, Massagetas, denique omnes Scythas, degentesque ultra æquionem: item Albanos, Iberos, Bactrianos, Caspios, Medos, Persas, Parthos, Armenios, Ponti Euxini vicinos omnes et incolas, Thracas, Macedonas, Græcos omnes; adde Epirum, Daciam, Dalmatiam, Italiam: insulas omnes tam interioris maris, quam exterioris, cæterasque innumerabiles gentes, etc. Sed nescio unde extispiscatus: omnes quippe Manuscripti, Morel. et Savil. id ipsum efferunt, nullo discrimine, quod in textu legitur.

illum contumelia afficeret, sed ut glorificaret; contumelia vero afficit is qui substantiam ejus curiosius explorat. Nam si, dum promissa ejus non exploras, illum gloria afficis; dum exploras et curiose inquiris, non sententias modo ejus, sed etiam eum qui ipsas protulit dedecore afficis. Quod autem Deum glorificetis qui ejus promissa non curiose scrutatur, audi Paulum de Abrahamo deque ejus obedientia fideque in omnibus dicentem : *Consideravit quidem corpus suum emortuum, et emortuam vulvam Saræ : verum in repromissione Dei non hæsitavit diffidentia, sed confortatus est fide* (Rom. 4. 19). Natura et ætas, inquit, in desperationem ipsum conjiciebant, sed fides spem bonam substituebat. *Sed confortatus est in fide dans gloriam Deo, et plenissime sciens quia quæcumque promisit potens est et facere* (Ibid. v. 20). Vident eum, qui certior est de rebus a Deo prolatis, gloriam Deo dare? Si itaque is, qui Deo credit, gloriam ipsi dat, qui non credit ipsi, contumeliam illam in suum ipse caput convertit. *Tu quis es, qui Deo respondeas?* Deinde ut ostendat quantum sit Deum inter et hominem intervallum, id demonstrat non quidem quantum operteret, sed tamen ex proposito exemplo longe majus discrimen esse intelligi potest. Quid igitur ait? *Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quid me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud in contumeliam* (Rom. 9. 20. 21)? Quid ais? itane Deo debeo subijci, ut lutum figulo? Ita, inquit : tantum enim est Deum inter et hominem intervallum, quantum inter lutum et figulum; vel potius, non tantum, sed multo majus. Luti enim et figuli eadem substantia est, ut apud Job dicitur : *Sino, inquit, habitantes domos luteas, ex quo et ipsi sumus ex eodem luto* (Job 4. 19). Quod si homo præstantior luto et formosior appareat, differentiam non diversitas naturæ, sed artificis sapientia fecit : in nullo quippe differs a luto; quod si non credis, id tibi persuadeant tumuli et urnæ sepulcrales. Nam si sepulcra majorum tuorum adeas, hæc ita se habere deprehendes. Inter lutum itaque et figulum differentia nulla : inter Dei vero et hominis substantiam tantum intervallum est, quantum nec oratione narrare, nec mente æstimare possumus. Quemadmodum igitur lutum figuli manus, quocumque ille duxerit, sequitur : ita et tu luti instar mutus esto, quando Deus aliquid dispensare voluerit. Neque tamen ideo Paulus hæc dixit, ut facultatem nostram tolleretur, aut liberum arbitrium labefactaret, absit; sed ut arrogantiam nostram magis magisque coerceret. Verum, si placet, videamus quidnam ipsi ediscere voluerint; ita ut ipsos Paulus tam vehementer refrænaret. An substantiam Dei scrutabantur? Nequaquam : nemo enim id umquam ausus est. Sed quod longe minus est, ejus dispensationes scrutabantur; verbi gratia, quare illum puniret, illius misereretur; quare illum supplicio exinat, hunc in ærumnis sinat; quare ille veniam sit consequutus, hic minime. Hæc et similia querebant. Undenam id liqueat? Ex præcedentibus. Cum enim dixisset : *Ergo quem vult miscratur, et quem vult indurat.*

Dices itaque mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim ejus quis resistit (Rom. 9. 18. 19)? tunc intulit, *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo* (Ib. v. 20)? Eos igitur qui dispensationes Dei scrutabantur reprimit Paulus. Profecto ne id quidem illis concedit, tu vero beatam illam substantiam omnia dispensantem curiose scrutaris? annon te sexcentis fulminibus dignum censes? quomodo non id extremæ dementiæ fuerit? Audi prophetam, vel potius Deum dicentem : *Si Pater ego sum, ubi est gloria mea? et si Dominus ego sum, ubi est timor meus* (Malach. 1. 6)? Qui enim metuit, non curiose scrutatur, sed adorat; non curiose inquirat, sed laudat et glorificat. Hæc te doceant et supernæ Virtutes, et beatus Paulus : non enim cum hac de re alios increpat, ipse eodem quo illi modo affectus est. Audi quid Philippensibus dicat, cum declarat se particularem scientiam habere : quemadmodum et Corinthiis scribens dicebat, *Ex parte cognoscimus* (1. Cor. 13. 9), totum vero nondum : et nunc infert, *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse* (Philipp. 3. 13). Quid hac apertius voce? Tuba clarius cecinit, orbem totum instituens, ut datam scientiæ mensuram diligerent et amplecterentur, nec existimarent umquam se totum accepisse. Quid ais, dic mihi? Christum habes in teipso loquentem (2. Cor. 13. 13), et dicis : *Ego me non arbitror comprehendisse*. Ideo enim, inquit, dixit me Christum habere in meipso loquentem : ipse me hæc docuit. Quamobrem hi, nisi Spiritus sancti auxilio prorsus vacui essent, et omnem ejus operationem ex anima sua eliminassent, cum Paulus dicat, *Non arbitror meipsum comprehendisse*, non ipsi se universum comprehendisse putarent.

6. Undenam liquet, dicet quispiam, ipsum ita loquentem de fide agere, de scientia et de dogmatibus, et non de vitæ institutione, quasi dicat : *Ego me imperfectum esse arbitror in vita et institutione? Id certe planum fecit cum dixit : Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi : in reliquo reposita est mihi corona justitiæ* (2. Tim. 4. 7). Qui vero consummato cursu coronam accepturus est, nequaquam diceret, *Non arbitror meipsum comprehendisse*. Alioquin autem quæ agenda et quæ non agenda sunt nemini sunt incerta; sed omnibus manifesta et nota, et barbaris et Persis, et toti hominum generi. Ut autem id clarius reddam, quæ hanc clausulam sequuntur legam. Postquam dixisset, *Videte canes, videte malos operarios* (Philipp. 3. 2), ac multa disse-risset de iis, qui Judaica dogmata intempestive inducunt, subjunxit : *Quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta : verumtamen existimo omnia detrimentum esse, ut inveniar non habens justitiam quæ ex lege est; sed justitiam quæ ex Deo est, quæ per fidem Jesu Christi est* (Ibid. v. 7. 9). Postea dicit de qua fide loquatur : *Ut eum cognoscerem, et potentiam resurrectionis ejus et societatem passionum ejus* (Ibid. v. 10). Quid est, *Potentiam resur-*

¹ Sic Savil. et maxima pars manuseriptorum. In Morel. vero, *opportune subjunxit*, anteposita virgula. Mox in Morel. quedam deerant, quæ ex Savil. et MSS. restituta sunt.

μενος. Εἰ γὰρ τὸ μὴ περιεργάζεσθαι τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ δοξάζειν αὐτὸν ἐστὶ, τὸ πολυπραγμονεῖν καὶ διερευνᾶν = οὐχὶ τὰς ἀποφάσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀπορηνύμενον ἀτιμάζειν ἐστίν. Ὅτι δὲ τὸ μὴ περιεργάζεσθαι τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ δοξάζειν αὐτὸν ἐστίν, ἔκουσιν τοῦ Παύλου λέγοντος περὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς ὑπακοῆς τῆς ἐκείνου, καὶ τῆς ἐν ἅπασι πίστεως. *Κατενόησε μὲν γὰρ, φησί, τὸ ἑαυτοῦ σῶμα νεκρωμένον, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μητέρας Σάρρας· εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει.* Ἡ φύσις καὶ ἡ ἡλικία εἰς ἀπόγνωσιν, φησὶν, ἐνέβαλλον, ἡ δὲ πίστις ἐκπῆδας ὑπέτεινε χρηστάς. Ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει οὐδὲ δόξαν τῷ Θεῷ, καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι ἐπ' ἐπαγγελίᾳ, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι. Ὅρᾳς ὅτι ὁ πληροφορούμενος ὑπὲρ ὧν ἂν ὁ Θεὸς ἀποφαίνεται, ὡς ἂν δίδωσι τῷ Θεῷ; Εἰ τοίνυν δόξαν δίδωσι τῷ Θεῷ ὁ πιστεύων αὐτῷ, ὁ ἀπιστῶν αὐτῷ τὴν ἀτιμίαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἑαυτοῦ περιτρέψει κεφαλὴν. Σὺ τίς εἰ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; Εἴτα βουλόμενος δεῖξαι τὸ μέσον ἵσον ἐστὶν ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ἔδειξεν οὐχ ὅσον ἔδει· αἶψα ἀπὸ τοῦ δοθέντος ὑποδείγματος δυνατόν καὶ πολλῷ μείζονος διαφορᾶς ἔννοιαν λαβεῖν. Τί γὰρ φησι; *Μὴ ἔρεϊ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με ἐποίησας οὕτως;* Ἡ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ *φινράματος ποιῆσαι ὁ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὁ δὲ εἰς ἀτιμίαν;* Τί λέγεις; οὕτως ὀφείλω ὑποκίσθαι τῷ Θεῷ ὡς ὁ πηλὸς τῷ κεραμεῖ; Ναί, φησί· τοσοῦτον γὰρ τὸ μέσον ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὅσον πηλοῦ καὶ κεραμέως· μέλλον δὲ οὐδὲ τοσοῦτον τὸ μέσον, ἀλλὰ καὶ πολλῷ πλέον. Πηλὸς μὲν γὰρ καὶ κεραμῆος οὐσία μία, καθάπερ καὶ παρὰ τῷ Ἰωβ εἰρηται. *Ἐγὼ δὲ τοὺς κατοικοῦντας οἰκίας πηλῖνας, ἐξ οὗ καὶ αὐτοὶ ὄσμεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ.* Εἰ δὲ ἀμείνων φαίνεται καὶ εἰς πρεσβύτερος ἐκείνου ὁ ἄνθρωπος, τὴν διαφορὰν οὐχ ἡ ἐναλλαγὴ τῆς φύσεως, ἀλλ' ἡ σοφία τοῦ τεχνίτου πεποίηκε· [459] ἔπει· πηλὸν οὐδὲν διέστηκα. Εἰ δὲ ἀπιστεῖς, πειθέτωσάν σε αἱ σοροὶ καὶ αἱ λάρνακες· ἐπὶ γὰρ πῶς τάχους ἀπελθὼν τῶν προγόνων εἰσθ' ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει. Πηλὸς μὲν οὖν καὶ κεραμῆος οὐδὲν τὸ μέσον· Θεὸς δὲ καὶ ἀνθρώπων τῆς οὐσίας τοσοῦτον τὸ μέσον, ὅσον οὐδὲ λόγος παραστήσῃ δύναται, οὐδὲ ἔννοια μετρηταί χωρεῖ. Ὡς περ οὖν ὁ πηλὸς ἔπεται ταῖς χερσὶ τοῦ κεραμέως, ἥ περ ἂν ἐκείνος ἔλκη καὶ περιάγῃ· οὕτω καὶ σὺ κατὰ τὸν πηλὸν ἀφωσὸς ἔσο, ὅταν ὁ Θεὸς οἰκονομεῖν τι βούληται. Οὐδὲ γὰρ ἀφαιρούμενος τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν (μὴ γένοιτο), οὐδὲ τῷ αὐτεξουσίᾳ λυμαινόμενος, ταῦτα εἰργκεν ὁ Παῦλος, ἀλλ' ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας τὴν αὐθάδειαν ἡμῶν ἐπιστομίζων· εἰ δὲ δοκεῖ, καὶ τοῦτο ἔωμεν. Τί ποτε ἄρα ἐβουλήθησαν ἐκείνοι μαθεῖν, καὶ οὕτω σφοδρῶς αὐτοὺς ἐπεστομίμεν; ἄρα οὐσίαν περιεργάζοντο; Οὐδαμῶς· οὐδεὶς γὰρ τοῦτο ἐτόλμησεν οὐδέποτε, ἀλλὰ τὸ πολλῷ ἑλαττον, οἰκονομίας ἐξήρουν τοῦ Θεοῦ ὅσον διὰ τί ὁ δεινὰ κολάζεται, καὶ διὰ τί ὁ δεινὰ ἐλευθεῖται· διὰ τί ὁ δεινὰ ἀπαλλάττεται τιμωρίας, ὁ δὲ ἐν δεινῷ ἐστι· καὶ ὁ μὲν συγγνώμης ἔτυχεν, ὁ δὲ οὐκ ἔτυχεν. Ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτα ἐξήρουν. Πόθεν δὴλον τοῦτο; Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τούτων· εἰπὼν γὰρ, *Ἀρα οὖν ὁ Θεὸς ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.* Ἐρεῖς οὖν μοι· *Τί ἐτι μέμψεται;* τῷ γὰρ βουλήματα αὐτοῦ τίς

ἀνθέστηκε; τότε ἐπήγαγεν, *Μενοῦν γε, ὡ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἰ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;* Οἰκονομίας τοίνυν ζητοῦντας περιεργάζεσθαι ἐπιστομίζει ὁ Παῦλος. Εἴτα ἐκείνοις μὲν οὐδὲ ταῦτα ἀφίεται· σὺ δὲ τὴν μακαρίαν οὐσίαν τὴν πάντα οἰκονομοῦσαν ἢ πολυπραγμονῶν, οὐχ ἡγῆς μυρίων ἄξιος εἶναι σκηπτῶν; καὶ πῶς οὐκ ἐσχάτης ταῦτα μανίας; Ἀκουσον τοῦ προφήτου λέγοντος, *μᾶλλον δὲ τοῦ Θεοῦ δι' ἐκείνου· Εἰ πατὴρ ἐγὼ εἰμι, ποῦ ἔστιν ἡ δόξα μου; καὶ εἰ Κύριος ἐγὼ εἰμι, ποῦ ἔστιν ὁ θόθος μου;* Ὁ γὰρ φοβούμενος οὐ περιεργάζεται, ἀλλὰ προσκυνεῖ, οὐ πολυπραγμονεῖ, ἀλλ' εὐφημεῖ καὶ δοξάζει. Διδασκώσάν σε ταῦτα καὶ αἱ ἄνω δυνάμεις καὶ ὁ μακάριος Παῦλος· οὐ γὰρ ἐτέροις μὲν ταῦτα ἐπιπλήττει, αὐτὸς δὲ οὐχ οὕτω διάκειται. Ἀκουσον γοῦν τί Φιλιππησίους φησί, δεικνύς ὅτι μερικὴν ἐπίγνωσιν ἔχει (καθάπερ καὶ Κορινθίους γράφων ἔλεγεν ὅτι, *Ἐκ μέρους γινώσκωμεν*), καὶ τοῦ παντὸς οὐδέπω καὶ νῦν ἐπιπλήττει· Ἀδελφοί, ἐγὼ ἑμαυτὸν οὐ λογιζομαι κατελιθέναι. Τί ταύτης σαφέστερον τῆς φωνῆς; Σάλπιγγος λαμπρότερον ἐδόθησε τὴν οἰκουμένην ἅπασαν παιδεύων λαγᾶν καὶ στέργειν τῷ δοθέντι τῆς γνώσεως μέτρῳ, καὶ μὴ νομίζεν τὸ πᾶν ἐπιλιθέναι ποτέ. Τί λέγεις, εἰπέ μοι; τὸν Χριστὸν ἔχεις ἐν σεαυτῷ λαλοῦντα, καὶ λέγεις ὅτι, *Ἐγὼ οὐ λογιζομαι ἑμαυτὸν κατελιθέναι;* Διὰ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, φησὶν, εἰπον, ὅτι τὸν Χριστὸν ἔχω ἐν ἑμαυτῷ λαλοῦντα· αὐτὸς με ταῦτα ἐδίδασκεν. Ὡστε καὶ οὕτοι, εἰ μὴ παντελῶς ἔρημοι τῆς τοῦ Πνεύματος ἥσαν βοηθείας, καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ πᾶσαν ἐκ τῆς ἑαυτῶν ἀπίσταντο ψυχῆς, οὐκ ἂν, Παύλου λέγοντος, *Οὐ λογιζομαι ἑμαυτὸν κατελιθέναι*, αὐτοὶ τοῦ παντὸς ἐπιπλήτθου ἐνόμισαν.

[460] γ'. Καὶ πόθεν δὴλον, φησὶν, ὅτι περὶ πίστεως ταῦτα λέγει καὶ γνώσεως καὶ δογμάτων, καὶ οὐχὶ περὶ βίου καὶ πολιτείας· ὅτι ἀτελῇ ἑμαυτὸν νομίζω ἐν βίῳ καὶ πολιτείᾳ; Μάλιστα μὲν οὖν τοῦτο δὴλον ἐποίησεν εἰπὼν· *Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος.* Ὁ δὲ τὸν στέφανον μέλλων ἀπολαμβάνειν, καὶ τὸν δρόμον τελέσας, οὐκ ἂν εἶπεν, *Οὐ λογιζομαι ἑμαυτὸν κατελιθέναι.* Ἄλλως δὲ τὰ πρακτέα, καὶ τὰ μὴ πρακτέα, οὐδὲν τῶν ἀνθρώπων ἐστίν· ἀφανῆ, ἀλλὰ πᾶσι δὴλα καὶ γνώριμα, καὶ βαρβάροις καὶ Πέρσαις καὶ παντὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει. Ἵνα δὲ καὶ σαφέστερον ὁ λέγω ποιήσω, αὐτῆς ἀναγνώσομαι τῆς περικοπῆς ἀκολουθίαν· εἰπὼν γὰρ, *Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἔργατας,* καὶ πολλὰ διαλεγθεὶς περὶ τῶν εισαγόντων Ἰουδαϊκὰ δόγματα ἀκαίρως^δ, ἐπήγαγε λέγων· *Ἄτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἤρημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν· ἀλλὰ μὲν οὖν γε καὶ ἠγήσομαι τὰ πάντα ζημίαν, ἵνα εὐρεθῶ μὴ ἔχων δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην, τὴν διὰ τῆς πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Εἴτα λέγει ποίας πίστεως, *Τοῦ γινῶναι αὐτὸν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ καὶ τὴν κοινωρίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ.* Τί ἐστὶ, *δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ;* Καινὸς τις, φησὶν, ἀναστάσεως

^δ Quinque mss. τὴν ταῦτα οἰκονομοῦσαν. Paulo ante Savil. ἐρεῖται.

^ε Idem τῶν ἀνθρώπων, ἄνθρωπε, ἐστίν.

^δ Sic Savil. et maxima pars mss. In Morel. vero εὐκαίρως, anteposita virgula. Mox in Morel. quaedam deerant, quae ex Sav. et mss. addita sunt. Paulo post Sav. et quidam mss. τῆς ἀναστάσεως ἐδείχθη τρόπος.

* Alii cum Savilio καὶ διερευνᾶσθαι.

εἰδείχθη τύπος. Πολλοὶ μὲν γὰρ καὶ πρὸ ἐκείνου πολλὰ-
 κίς ἀνέστησαν νεκροί, οὕτω δὲ οὐδὲ εἷς. Οἱ μὲν γὰρ ἅλ-
 λ' πάντες ἀναστάντες πάλιν εἰς τὴν γῆν ὑπέστρεψον,
 καὶ πρὸς καιρὸν ἀπαλλαττόμενοι τῆς τοῦ θανάτου τυραν-
 νίδος, ὑπὸ τὴν ἀρχὴν πάλιν ἤγοντο τὴν ἐκείνου· τὸ δὲ
 σῶμα τὸ δεσποτικὸν ἀναστὰν οὐκ εἰς τὴν γῆν ὑπέστρε-
 ψεν, ἀλλ' εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνέβη, καὶ πᾶσαν τοῦ ἔχθρου
 κατέλυσε τὴν τυραννίδα, καὶ μεθ' αὐτοῦ τὴν οἰκουμέ-
 νην συνανέστησεν ἅπασαν καὶ νῦν ἐν τῷ θρόνῳ κάθηται
 τῷ βασιλικῷ. Ταῦτ' οὖν ἅπαντα ἐνοῶν ὁ Παῦλος καὶ δει-
 κνὺς, ὅτι τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θαύματα λογισμὸς
 μὲν οὐδεὶς παραστήται δυνήσεται, πίστις δὲ μόνῃ δύνα-
 ται διδάξαι καὶ ποιῆσαι σαφῆ, ἔλεγεν, Ἐπὶ τῇ πίστει
 τοῦ γινῶναι τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Εἰ
 γὰρ ἁπλῶς ἀνάστασιν οὐ δύναται παραστήσαι λογισμὸς
 (μεῖζον γὰρ τοῦτο τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ τῆς τῶν
 πραγμάτων ἀκολουθίας ἐστὶ), τὴν τοσοῦτον τῶν ἄλλων
 ἀναστάσεων διαφέρουσιν ἀνάστασιν ποῖος δυνήσεται
 παραστήσαι λογισμὸς; Οὐκ ἔστιν οὐδεὶς· ἀλλὰ πίστεως
 ἡμῖν δεῖ μόνῃ, ἥ μᾶλλον· πείθεσθαι, ὅτι σῶμα θνη-
 τὸν καὶ ἀνέστη, καὶ εἰς ζωὴν ἦλθεν ἀθάνατον, πέρας
 οὐδὲν οὐδὲ τέλος ἔχουσιν· ὅπερ οὖν καὶ ἀλλαχοῦ σημαί-
 νων ἔλεγεν· Ὁ Χριστὸς ἐγερθεὶς οὐκέτι ἀποθνήσκει,
 θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. Ὅστε διπλοῦν τὸ θαύ-
 μα, καὶ τὸ ἀναστήναι, καὶ τὸ οὕτως ἀναστήναι. Διὰ τοῦ-
 το ἔλεγεν, Ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ γινῶναι τὴν δύναμιν
 τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Εἰ δὲ τὴν ἀνάστασιν οὐ δύνα-
 τὸν λογισμοῖς εὐρεῖν, πῶσω μᾶλλον τὴν γέννησιν τὴν
 ἄνω; Περὶ δὲ τούτων διαλεγόμενος ὁ Παῦλος καὶ περὶ
 τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ πάθους λέγων, κάκεινα τῇ τῆς πί-
 στεως ἐπέτρεψε δύναμει· εἰτα τοῦτον ἅπαντα κινήσας
 τὸν λόγον, [461] προῦτον εἶπεν, Ἀδελφοί, ἐγὼ ἑμαυτὸν
 οὐ λογιζομαι κατελιπεῖναι. Οὐκ εἶπεν, Ἐγὼ ἑμαυτὸν
 οὐ λογιζομαι εἰδέναι, ἀλλὰ κατελιπεῖναι· οὔτε παντελῆ
 ἄνοιαν, οὔτε παντελῆ γνῶσιν ἑμαρτύρησεν ἑαυτῷ. Τὸ
 γὰρ εἶπεν, Οὐ λογιζομαι κατελιπεῖναι, δηλοῦντός
 ἐστίν, ὅτι ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶς ἔστηκε, καὶ βαδίζει, καὶ
 πρόεισι περαιτέρω, τοῦ δὲ τέλους πάντως οὐκ ἐπέλη-
 πται. Τοῦτο καὶ ἑτέροις παραινέει λέγων οὕτως· Ὅσοι
 τέλεισι, τοῦτο φρονώμεν· καὶ εἰ τι ἐτέρως φρονεῖτε,
 τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει. Οὐ λογισμὸς, εἶπε,
 διδάξει, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀποκαλύψει. Ὅρθος οὐτὸ περὶ βίου
 καὶ πολιτείας ἐστὶν ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ δογμάτων καὶ
 πίστεως; Πολιτεία γὰρ καὶ βίος οὐκ ἀποκαλύψεως δεῖ-
 ται, ἀλλὰ δόγματα καὶ γνῶσις. Καὶ ἐτέρωθι δὲ τὸ αὐτὸ
 τοῦτο δηλῶν ἔλεγεν· Εἰ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω
 οὐδὲν ἔγνωκεν. Οὐκ εἶπεν ἁπλῶς, Οὐδὲν ἔγνωκεν, ἀλλὰ
 καθὼς δεῖ γινῶναι· ἔχει μὲν γὰρ γνῶσιν, οὐκ ἀκριθῆ δὲ
 καὶ ἀπρητισμένῃν.

Ζ'. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι τοῦτ' ἐστὶν ἀληθές, μηδὲν περὶ
 τῶν ἄνω διαλεχθῶμεν, ἀλλ', εἰ βούλει, κάτω πρὸς τὴν
 ὁρμὴν κτίσιν τὸν λόγον ἀγάγωμεν. Οὐχ ὁρᾷς τουτοῦ
 τὸν οὐρανόν; ὅτι μὲν καμάρας εἰκόνα διασώζει ἴσμεν,
 καὶ τοῦτο αὐτὸ οὐκ ἀπὸ λογισμῶν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θείας
 Γραφῆς μαθόντες· καὶ ὅτι πᾶσαν περιλαμβάνει τὴν γῆν,
 καὶ τοῦτο ἴσμεν, ὁμοίως παρ' ἐκείνης ἀκούσαντες· τίς
 δὲ τὴν οὐσίαν· ἐστὶν ἀγνωστοῦμεν. Εἰ δὲ τις διαχυρίζοιτο
 καὶ φιλονεικοίη, λεγέτω τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ οὐρανός·
 ἄρα χρυστάλλος πεπηγώς; ἄρα νέφος πεπυκνωμένον;

ἄρα ἄρ' παχύτερος; Ἄλλ' οὐδεὶς ἂν ἔχοι σαφῶς εἰπεῖν.
 Ἐτι οὖν ἀποδείξω, εἰπέ μοι, δεῖσθε πρὸς τὸ μαθεῖν
 τὴν μαρίαν τὸν τὸν Θεὸν εἰδέναι λεγόντων; Τοῦ οὐρανοῦ
 τοῦ ὁρωμένου καθ' ἡμέραν τὴν φύσιν οὐκ ἔχεις εἰπεῖν,
 καὶ τὸ ἀοράτου Θεοῦ μετὰ ἀκριβείας ἐπαγγέλλῃ τὴν
 οὐσίαν εἰδέναι; Καὶ τίς οὕτως ἀναίσθητος, ὥς μὴ τὴν
 ἐσχάτην τῶν ταῦτα λεγόντων καταγινώσκειν μαρίαν;

Διὰ δὲ ταῦτα παρακαλῶ πάντας ὑμᾶς καθάπερ τοῖς
 φρενίτιδι περιπεσόντας νόσῳ καὶ παραπαίοντας κατὰ
 δύναμιν τὴν ὑμετέραν πειρᾶσθαι θεραπεύειν μετὰ προ-
 ηρείας καὶ ἐπιεικειᾶς αὐτοῖς διαλεγόμενους· καὶ γὰρ ἐξ
 ἀπονοίας αὐτοῖς τὸ δόγμα τοῦτο ἐτέχθη, καὶ πολὺ τῆς
 διανοίας αὐτῶν τὸ φύσημα· τὰ δὲ φλεγμαινόντα τῶν
 τραυμάτων οὐδὲ ἐπιβολὴν χειρὸς ἀνέχεται, οὐδὲ ἄρ' ἡ
 ὑπομένει τραχυτέραν. Διὰ τοῦτο οἱ σοφοὶ τῶν ἱατρῶν
 μαλακῇ τινι σπογγίᾳ τὰ τοιαῦτα καταψήχουσιν· ἔλεγε.
 Ἐπεὶ οὖν καὶ τούτοις ἔλλος ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ φλεγμαι-
 νον, ὥσπερ ἀπαλὴ τινι σπογγίᾳ προσήνεις ὕδωρ καὶ π-
 τιμον σπώντας, οὕτω τὰ εἰρημένα ἅπαντα, κατακλι-
 σαντες περιώμεθα καταστέλλειν αὐτῶν τὸ φύσημα, καὶ
 τὸν ἔγκον καθαίρειν ἅπαντα· καὶ ὑβρίζωσι, καὶ λακί-
 ζωσι, καὶ ἐμπύωσι, καὶ οἷον ποιῶσι, μὴ καταλείψῃς
 τὴν ἱατρειάν, ἀγαπητέ. Τοῖς γὰρ ἀνθρώπων παραλήπῃ
 θεραπεύοντας ἀνάγκη πολλὰ τοιαῦτα ὑπομένειν· ἀλλ'
 ὁμοῦ οὐδὲ οὕτως ἀφίστασθαι χρή, ἀλλὰ δι' αὐτὰ μὲν οὖν
 ταῦτα μάλιστα αὐτοὺς ταλανίζειν καὶ διακρύβειν χρή, ὅτι
 τοιοῦτον αὐτῶν τῆς ἀβρώστιας ἐστὶ τὸ εἶδος. Ταῦτα πρὸς
 τοὺς [462] ἱατροτέλους λέγω καὶ ἀνεπηρέαστους, καὶ
 δυναμένους ἐκ τῆς ἐκείνων ὁμιλίας μηδεμίαν παραβ-
 ῆσθαι βλάβην· ὥς εἰ τις ἀσθενέστερος εἴη, φευγέτω
 τοῦτον τὰς συνουσίας ἀποπηδᾶν τοὺς συλλόγους, ὥστε
 μὴ τὴν τῆς φιλίας ὑπόθεσιν ἀφορμὴν ἀσθελείας γενέσθαι.
 Οὕτω καὶ Παῦλος ποιεῖ, αὐτὸς μὲν τοῖς ἀβρώστοις
 ἀναμειγνύεται καὶ λέγει· Ἐγερσάμενος τοῖς Ἰουδαίοις,
 Ἰουδαίοις, τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομοι· τοὺς δὲ μαθητὰς
 καὶ ἀσθενέστερον διακειμένους ἀπάγει παραινῶν οὕτω
 καὶ διδάσκων· Φοβεῖσθαι ἦθη χρηστὰ ὁμιλῆαι κακῇ
 καὶ πάλιν· Ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφρί-
 σθητε. Λέγει Κύριος. Ὁ μὲν γὰρ ἱατρός ἂν εἴη πρὸς
 τὸν κείμενον, κάκεινον καὶ ἑαυτὸν πολλὰκις ὠφέλιον·
 ὁ δὲ ἀσθενέστερος καὶ ἑαυτὸν καὶ τὸν ἀβρώστον
 παρέδωκε, τοῖς νοσοῦσιν ἀναμειγνύμενος· ἐκείνους τὴν
 οὐδὲν ὠφελεῖσαι δυνήσεται, καὶ αὐτὸς ἐπισπάσεται πολ-
 λὴν ἀπὸ τῆς ἀβρώστιας τὴν βλάβην. Καὶ ὅπερ οἱ πρὸς
 τοὺς ὀφθαλμιώνας ὀρῶντες πάσχουσιν, ἐφελκόμενοι τῇ
 τῆς ἀβρώστιας ἐκείνης, τοῦτο καὶ οἱ τοῖς βλασφήμῳ
 συναμειγνύμενοι τούτοις ὑπομένουσιν, ἂν ὥσιν ἀσθε-
 νέστεροι, πολὺ τῆς ἀσθελείας πρὸς ἑαυτοὺς ἐπισπώμενοι
 μέρος. Ἰν' οὖν μὴ τὰ μέγιστα ἑαυτοὺς παραβλάψωμεν,
 φεύγωμεν αὐτῶν τὰς συνουσίας, εὐχόμενοι μόνον καὶ
 παρακαλοῦντες τὸν φιλόανθρωπον Θεόν, τὸν θέλοντα πᾶ-
 ντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας
 ἔλθειν, ἀπαλλάξαι μὲν αὐτοὺς τῆς πλάνης, καὶ τῆς τοῦ
 διαβόλου παγίδος, ἐπαναγαγεῖν δὲ ἐπὶ τὸ τῆς γνώσεως
 Χριστοῦ, ἐπὶ τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ, σὺν τῷ ζῶοντι καὶ παναγίῳ Πνεύματι, ᾧ ἡ
 δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας
 τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ἃ Alii καταψών. Infra Savil. et alii καταπλύνοντες.

ἃ Savil. et aliquot mss. παραβλάπτωμεν, Morel. et alii
 παραβλάψωμεν. Infra post hęc verba, ἐπὶ τὸ τῆς γνώσεως τοῦ
 Savil. et aliquot mss. ἵνα πάντες ὑποδυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι
 δεξιζώμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χ-
 ριστοῦ, etc. Morel. et alii codices ut in textu.

* Alii ἡ μᾶλλον, alii εἰ μᾶλλον.

b Alii εἰ τι ἕτερον.

c Alii τίς δὲ τῆ οὐσίᾳ. Infra tres mss. ἂν ἔχοι σαφῆς οὐδὲν
 εἰπεῖν.

rectionis ejus? Novus, inquit, resurrectionis modus ostensus est. Multi quidem antea mortui resurrexere, hoc modo nullus. Alii quippe omnes postquam resurrexerant, rursus in terram redierunt, ac mortis tyrannide ad tempus liberati, rursus sub ejus imperium reducti sunt: corpus autem Dominicum postquam resurrexerat, non in terram rediit, sed in caelos ascendit, et totam inimici tyrannidem solvit, atque secum totum orbem suscitavit, jamque in throno regio sedet. Haec omnia cum mente volveret Paulus, et ostendisset tot tantaque mirabilia non ratione declarari posse, sed fide solum posse doceri et declarari, dicebat: *In fide ad cognoscendum potentiam resurrectionis ejus*. Nam si ratio fidem declarare non potest, quia et humanae naturae captum et communem rerum seriem superat, resurrectionem illam, quae tanto intervallo differt ab aliis resurrectionibus, quae poterit ratio demonstrare? Nulla certe: sed sola nobis opus est fide, quia persuasum habeamus, corpus mortale resurrexisse, et immortalem accepisse vitam, nullum finem vel terminum habentem. Quod et alibi significabat his verbis: *Christus suscitatus non moritur: mors illi ultra non dominabitur* (Rom. 6. 9); ita ut duplex fuerit miraculum, et resurrexisse, et illo modo resurrexisse. Ideo dicebat, *In fide ad cognoscendum potentiam resurrectionis ejus*. Quod si resurrectionem ejus non possumus ratione assequi, quanto minus supernam generationem? De his porro disputans Paulus, necnon de cruce et passione loquens, haec quoque ad fidem pertinere dixit: cumque de his sermonem habuisset, subiunxit: *Frates, ego me non arbitror comprehendisse* (Philipp. 3. 13). Non dixit, Ego non arbitror me scire, sed comprehendisse, neque omnimodam ignorantiam, neque omnimodam scientiam sibi adscripsit. Cum enim dicit, *Non arbitror comprehendisse*, significat se adhuc in via esse et ire, ulteriusque progredi, sed finem nondum attingisse. Quia de re, alios quoque admonet his verbis: *Quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus; et si quid aliud sapitis, hoc Deus vobis revelabit* (Ibid. v. 15). Ratio docet, sed Deus revelabit. Vides non de vita et moribus agi, sed de dogmatibus et fide? Vita enim et mores non opus habent revelatione, sed dogmata et scientia. Et alibi quoque id ipsum declarans dicebat: *Si quis existimat se aliquid nosse, nondum quidquam novit* (1. Cor. 8. 2). Non dixit simpliciter, Nihil novit, sed quemadmodum oporteat scire: scientiam quippe habet, sed non accuratam et perfectam.

7. Atque ut id verum esse discas, nihil de supernis disseramus, sed si vis ad visibilia deorsum sermonem convertamus. Non vides hoc caelum? Quod quidem camerae vel fornici formam servet scimus, idque non ratiocinio, sed ex Scriptura divina discimus: scimus item ipsum totam complecti terram, quia similiter ab eadem Scriptura id didicimus; ejus vero substantiae sit ignoramus. Si quis autem repugnet et contendat, dicat quae sit caeli substantia, an crystal-

lus concreta, an nubes addensata, an aer crassior? Sed nemo id plane dicere potest. Num, quæso, ulteriore opus est demonstratione ad eorum comprobendam insaniam, qui se Deum nosse dicunt, Caeli, quod quotidie cernis, naturam non potes dicere; et invisibilis Dei substantiam te probe nosse jactitas? Equis ita sensus expers, ut talia loquentium insaniam non damnet?

Moderate cum hæreticis agendum. — Quapropter rogo vos omnes, ut moderate et cum mansuetudine ipsos alloquentes, cen phrenesi captos et furentes, ad meliorem frugem reducere curetis. Etenim hoc ipsis dogma ex arrogantia ortum est: maximoque illi animi timore laborant. Vulnere autem tumescentia, neque sibi injici manus, neque tactum asperiores patiantur. Quamobrem periti medici molli quadam spongia hæc abstergunt ulcera. Quoniam ergo inest ipsorum animis ulcus inflatum, quasi molli spongia dulcem potabilemque aquam haurientes, sicque abstergis omnibus eorum tumorem comprimere omnemque livorem auferre satagamus: etsi contumelias inferant, etsi recalcitent, etsi inspuant, etsi quidvis aliud faciant, ne curandi studium deseras, dilectissime. Nam eos, qui furiosum curant hominem, multa similia ferre necesse est: attamen non propterea desistendum; sed ideo maxime ipsorum miseriae lugeat convenit, quia talis est hujus morbi species. Hæc fortioribus et fortioribus loquor, qui nullum ex eorum colloquio accipere possint detrimentum. Itaque si quis infirmior sit, eorum consortium fugiat, ab eorum colloquiis resiliat, ne amicitiae ratio impietatis occasio evadat. Sic et Paulus facit, ipse quidem cum ægris versatur, et ait: *Factus sum Judæis tamquam Judæus, iis qui sine lege erant, tamquam sine lege essem* (1. Cor. 9. 20. 21), discipulos autem infirmiores advocat, hisque verbis monet ac docet: *Corrumpunt bonos mores colloquia prava* (Ibid. 15. 33); ac rursum, *Exite de medio eorum, et separamini, dicit Dominus* (2. Cor. 6. 17). Medicus enim si ægrotum adeat, et sibi et illi sæpenumero prodest; infirmior autem et sibi et ægroto nocet, si cum ægris admisceatur: illum quippe nihil juvare poterit, ipseque ex ægritudine magnum hauriet nocumentum. Quodque ii patiuntur qui lippientium oculos inspicientes illius sibi infirmitatis aliquid attrahunt, id ipsum patiuntur ii qui cum blasphemis illis hominibus versantur; si infirmiores sint, magnam impietatis partem contrahunt. Ne igitur maxima nobis damna inferamus, illorum consortium vitemus, Deum clementissimum, qui vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire (1. Tim. 2. 4), precantes obsecrantesque, ut eos ab errore liberet et a laqueo diaboli, et ad lumen scientiae reducat, nempe ad Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi, cum vivo et sancto Spiritu, cui gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

DE INCOMPREHENSIBILI,

ET QUOD DEUS NE QUIDEM SESE ATTEMPERANS A SERAPHIM FERRI POSSIT.

HOMILIA TERTIA.

1. Laboriosi agricolæ, cum arborem vident infructuosam et sylvestrem, suisque laboribus officientem, quæ vel radice duritie, vel umbræ densitate, fructiferas stirpes corrumpat, summa eam diligentia rescant. Sæpe autem ventus irruens sectionem juvat, frondiumque comam impetens, ac magna vi quatiens, frangit illam, in terramque prosternit, magnamque illis laboris partem aufert. Cum ergo nos quoque arborem præcidendam curemus sylvestrem et infructuosam, Anomæorum scilicet hæresim, Deum prece-mur, ut nobis Spiritus gratiam mittat, ut omni vento vehementius ingruens, hæresim radicitus evellat, nobisque laborem reddat levio-rem. Jam enim terra inculta, quæ agricolarum manibus non exercita est, herbas vitiosas, spinarum vim et arbores sylvestres ex sinu suo sæpe eduxit; ita et Anomæorum deserta anima, et eo cultu qui ex Scripturis manat privata, ex se hanc feram horridamque hæresim eduxit. Hanc quippe arborem neque Paulus plantavit, nec Apollo rigavit, nec Deus auxit; sed plantavit quidem ratio-ciniorum intempestiva curiositas, rigavit arrogantia tumor, auxit vanæ gloriæ amor. Opusque nobis est Spiritus flamma, ut pessimam hanc radicem non tantum evellamus, sed etiam comburamus. Invo-cemus itaque ipsum, qui ab illis quidem blasphematur, a nobis autem celebratur; rogemusque ut linguam nostram ad celeriores cursum excitet, et mentem ad clariorem dicendorum intelligentiam aperiat. Pro illo namque, et pro gloria ejus totus hic labor suscipitur, imo potius pro salute nostra.

Dei laudes non Deo, sed homini prosunt. — Deum enim nemo vel contemnendo lædere, vel laudando illustriorem facere poterit; sed in sua semper ille manet gloria, nec laudibus auctus, nec blasphemis imminutus. Homines vero qui illum pro dignitate laudant, imo pro dignitate nemo potest, sed pro facultate sua, landis fructum consequuntur: qui autem ipsum blasphemant ac vilipendunt, suam ipsi salutem amittunt. Illud enim, *Qui jecit lapidem sursum, in caput suum jecit* (Eccli. 27. 28), de blasphemis dictum est. Quemadmodum enim qui lapidem in altum jaculatur, cæleste quidem corpus scindere non poterit, neque ad tantam altitudinem pertingere, sed plagam suo capite excipiet, lapide in jacentem recidente: sic qui in beatam substantiam blasphematur, illam quidem numquam læserit, utpote quæ longe major excelsiorque sit, quam ut possit aliquod damnum excipere; sed contra animam suam¹ gladium acuit,

ingratus erga benefactorem effectus. Vocemus itaque ipsum ineffabilem¹, inintelligibilem Deum, invisibilem, incomprehensibilem, humanæ linguæ vim superantem, mortalis mentis comprehensionem excedentem, angelis non vestigabilem², Seraphinis invisibilem, Cherubinis inintelligibilem, inaspectabilem Principatibus, Potestatibus, Virtutibus, ac simpliciter omni creaturæ: a solo autem Filio et a Spiritu sancto cognitum. Nec ignoro eos me petulantia accusaturos esse, quod ipsis supernis Virtutibus ipsum incomprehensibilem esse dixerim: ego autem ideo summam illorum arrogantiam et insaniam damnabo. Non enim petulantia est dicere, creatorem omnium creaturarum captum et cognitionem superare; sed dicere eum, qui supernis Virtutibus incomprehensibilis sit, posse ab humi repentibus, qui tantum distant ab illis, infirma cogitationum facultate circumscribi et comprehendere. Ego si quod pollicitus sum non demonstravero, dignus plane fuerim qui petulantia crimen subeam: vos vero, si postquam ostensum sit ipsum supernis Virtutibus esse incomprehensibilem, vos illum nosse contentiose affirmetis, quot barathris, quot præcipitiis digni eritis, qui incorporeis Virtutibus inaccessa vos perfecte nosse petulanter jactatis?

2. Age ergo ad rem ipsam demonstrandam properemus, ad precationem rursus conversi: sæpe enim accidit ut ipsa precandi series argumenta pro re proposita nobis suppeditet. Vocemus itaque ipsum *Regem regum et Dominum dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lucem inaccessibilem habitat: quem nullus hominum vidit, neque videre potest, cui est honor et imperium in sæcula. Amen* (1. Tim. 6. 15. 16). Hæc non mea sunt, sed Pauli verba. Tu velim animæ illius pietatem consideres, amoreque summum: cum enim Dei meminit, non ante in seriem doctrinæ procedit quam debitum suum exsolvat, cum laude sermonem claudens. Nam *Si memoria justorum cum laudibus* (Prov. 10. 7), multo magis memoria Dei cum benedictione. Idipsum vero facit in exordiis epistolarum. Sæpius enim epistolam ordiens, facta Dei mentione, non prius ad doctrinam procedit quam Deo debitam laudem gloriamque dederit. Audi quid scribens ad Galatas dicat: *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino nostro Jesu Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de præsentis sæculo nequam secundum voluntatem Dei et Patris, cui gloria in sæcula. Amen* (Gal. 1. 3-5). Rursusque alibi: *Regi autem sæculorum immortalis et invisibili;*

¹ Sic omnes fere Mss., et ita legit Theodorus Gaza; Morel. vero, *caput suum*.

¹ Quidam Mss. addunt, *infinite*.

² Quidam Mss. addunt, *archangelis inscrutabilem*.

ΠΕΡΙ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟΥ,

Και ὅτι οὐδὲ ἡ συγκατάθεσις τοῦ Θεοῦ φορητὴ τοῖς Σαραφίμ.

Λόγος τρίτος.

α'. Οἱ φιλόπονοι τῶν γεωργῶν, ἐπειδὴν ἴδωσι δένδρον ἔκαρπον καὶ ἀνήμερον τοῖς αὐτῶν λυμαινόμενον πόνοις, καὶ τῇ τῆς ῥίζης τραχύτητι καὶ τῇ βαρύτητι τῆς σκιδῆς διαφθεῖρον τὰ ἡμέρα τῶν φυτῶν, μετὰ πολλῆς ἐκτέμνουσιν αὐτὸ τῆς σπουδῆς. Πολλάκις δὲ αὐτοῖς καὶ ἀνέμος ποθεν ἐπελθὼν, συνεφάπτεται τῆς τομῆς, καὶ τῇ κόμῃ τοῦ δένδρου προσπεσὼν, καὶ μετὰ πολλῆς τινάξας τῆς σφοδρότητος, συνέκλασέ τε αὐτὸ, καὶ εἰς τὴν γῆν ἔρριψε, καὶ τοῦ πόνου τὸ πλεόν αὐτοῖς ἐπεκούφισεν. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς δένδρον ἐκτέμνομεν ἄγριον καὶ ἀνήμερον, τῶν Ἀνομοίων τὴν αἵρεσιν, παρακαλέσωμεν τὸν Θεὸν πέμψαι τοῦ Πνεύματος ἡμῖν τὴν χάριν, ἵνα ἀνέμου σφοδρότερον παντὸς προσθαλοῦσα πρόβριζον ἀνασπᾶσθαι τὴν αἵρεσιν, τὸ πλεόν ἡμῖν ἐπικουφίσουσα τοῦ πόνου. Ἦδη γάρ που καὶ γῇ χειρσθεῖσα, καὶ γεωργικῶν οὐκ ἀπολαύσασα χειρῶν, πονηρὰς βοτάνας, καὶ ἀκανθῶν πληθὺς, καὶ δένδρα ἄγρια ἐξέβρασεν ἐκ τῶν οἰκείων κόλπων πολλάκις· οὕτω καὶ ἡ τῶν Ἀνομοίων ἐρημιθεῖσα ψυχὴ, καὶ τῆς ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἐπιμελείας οὐκ ἀπολαύσασα, οὐκ ἔστιν ἡμεῖς ἐκ τῆς [463] τὴν ἀγρίαν ταύτην καὶ ἀνήμερον ἐξέβρασεν αἵρεσιν. Τοῦτο γὰρ τὸ δένδρον οὐ Παῦλος ἐφύτευσεν, οὐκ Ἀπολλὺς ἐπότισεν, οὐχ ὁ Θεὸς ἤρξενεν, ἀλλ' ἐφύτευσε μὲν λογισμῶν ἄκαιρος περιεργία, ἐπότισε δὲ ἀπονοίας τυφλός, ἤρξενος δὲ φιλοδοξίας ἔρως. Καὶ δεῖ τῆς τοῦ Πνεύματος ἡμῖν φλογὸς, ἵνα μὴ μόνον ἀνασπᾶσθαι, ἀλλὰ καὶ κατακαύσωμεν τὴν πονηρίαν ταύτην ῥίζαν. Καλέσωμεν τοίνυν αὐτὸν, τὸν ὑπερβαλόντα μὲν βλασφημούμενον, ὅς ἡμῶν δὲ εὐφημούμενον Θεὸν, καὶ παρακαλέσωμεν, ὥστε καὶ τὴν γλῶτταν ἡμῶν πρὸς πλεῖονα διεγείρειν δρόμον, καὶ τὴν διάνοιαν ἡμῖν πρὸς σαφεστέραν διανοίαν τῶν λεγομένων ἀνάπτειν. Ὑπὲρ γὰρ αὐτοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ δόξης ἅπας ἡμῶν ὁ πόνος, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας.

Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν οὐδεὶς οὕτε ἀτιμάζων παραβλάσκει δυνήσεται, οὕτε εὐφημῶν λαμπρότερον ἀποφῆναι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς οἰκείας αὐτὸ μένει δόξης, οὕτε εὐφημαίς αὐξανόμενος, οὕτε ἐλαττούμενος βλασφημαίς· τῶν δὲ ἀνθρώπων οἱ μὲν δοξάζοντες αὐτὸν κατ' ἀξίαν, μᾶλλον δὲ κατ' ἀξίαν μὲν οὐδενὶ δυνατόν, εἰς δὲ δύναμιν τὴν αὐτῶν, τὴν ἀπὸ τῆς δοξολογίας ὠφέλειαν καρποῦνται· οἱ δὲ βλασφημοῦντες καὶ ἐξευτελίζοντες, τὴν οἰκείαν λυμαινόμενοι σωτηρίαν. Τὸ γὰρ, Ὁ βαλὼν λίθον ἐς ἔσχατον, εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἔβαλε, περὶ τῶν βλασφημούντων τις εἴρηκε. Καθάπερ γὰρ ὁ λίθον πρὸς ὕψος ἀκοντίζων, τοῦ οὐρανοῦ μὲν τὸ σῶμα διατεμεῖν οὐ δύνησεται, οὕτε πρὸς τὸ ὕψος φθάσαι ἐκεῖνον, τὴν δὲ πληγὴν ἐπὶ οἰκείᾳ δέχεται κορυφῇ, πρὸς τὸν ἀκοντίσαντα ἐπανύοντος τοῦ λίθου· οὕτω δὲ καὶ ὁ βλασφημῶν τὴν μακαρίαν ἐκεῖνην οὐσίαν, ἐκεῖνην μὲν οὐδὲν ἂν παραβλάσκει ποτε πολλῶν μείζονα οὖσαν καὶ ὑψηλοτέραν,

ἢ ὥστε δέξασθαι τινα βλάβην, κατὰ δὲ τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἡ τὸ ξίφος ἀκοντῆς, ἀγνώμων περὶ τὸν εὐεργέτην γενόμενος. Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν ἀνέκφραστον, τὸν ἀπερίνοητον Θεὸν, τὸν ἀόρατον, τὸν ἀκατάληπτον, τὸν νικῶντα γλῶττης δύναμιν ἀνθρωπίνης, τὸν ὑπερβαίνοντα θνητῆς διανοίας κατάληψιν, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀθέατον τοῖς Σαραφίμ, τὸν ἀκατανόητον τοῖς Χερουβίμ, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς, ἐξουσίαις, δυνάμεσι, καὶ ἀπλῶς πάσῃ τῇ κτίσει, ὑπὸ δὲ Υἱοῦ μόνου καὶ Πνεύματος ἁγίου γνωριζόμενον. Καὶ οἶδα μὲν ὅτι ἀλαζονεῖαν καταγνώσκονται τοῦ λόγου, ὅτι καὶ ταῖς ἀνωτέρω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον αὐτὸν εἶπον εἶναι· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο πολλὴν αὐτῶν καταγνώσκω μανίαν καὶ ἀπόνοιαν. Ἀλαζονεῖα γὰρ οὐ τὸ λέγειν, ὅτι τῆς τῶν γεννητῶν πάντων καταλήψεως ἀνώτερός ἐστιν ὁ δημιουργὸς, ἀλλὰ τὸ λέγειν, ὅτι τὸν ταῖς ἀνω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον οὐκ αὐτοῖς τοῖς χαμαὶ ἐρχομένοις, καὶ τοσοῦτον ἐκείνων ἀφροσύνη, τῇ τῶν οἰκείων λογισμῶν ἀσθενείᾳ περιγράφει καὶ περιλαβεῖν. Ἐγὼ μὲν οὖν, ἂν μὴ δείξω τοῦτο ὅπερ ὑπεσχόμην, δίκαιος ἂν εἴην ἀλαζονείας ὑποστῆναι ἐγκλημα· ὑμεῖς δὲ εἰ μετὰ τὸ δεῖξαι με ταῖς ἀνω δυνάμεσιν ὄντα ἀκατάληπτον, διευχρίξεσθε ἐτι καὶ φιλονεικεῖτε αὐτὸν εἰδέναι, πόσων ἂν εἴητε βαράθρων, πόσων δὲ κρημνῶν ἄξει, [464] τὰ ταῖς ἀσωμάτοις δυνάμεσιν ἀπάσαις ἀθέατα ἀλαζονευόμενοι μετὰ ἀκριβείας εἰδέναι;

β'. Φέρε οὖν, ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις λοιπὸν αὐτὰς χωρῶμεν, πάλιν ἐπὶ τὴν εὐχὴν τὸν λόγον τρέψαντες· πολλάκις γὰρ αὐτῇ τῆς εὐχῆς ἡ ἀκολουθία περὶ τῶν ζητούμενων ἡμῖν τὴν ἀπόδειξιν. Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν *Βασιλέα τῶν βασιλευνόντων, καὶ τὸν Κύριον τῶν κυριευόντων, τὸν μόνον ἔχοντα ἀθανασίαν, καὶ ὡς ἀπρόσιτον οἰκοῦντα, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν*. Ταῦτα οὐκ ἐμὰ, ἀλλὰ Παύλου τὰ ῥήματα· σὺ δὲ μοι κατὰθε αὐτοῦ τῆς ψυχῆς εὐλάβειαν καὶ πόθον ἔρριζωμένον. Μνησθεὶς γὰρ τοῦ Θεοῦ, οὐ πρότερον ἠνέσχετο πρὸς τὴν ἀκολουθίαν ἐκδῆναι τῆς διδασκαλίας, ἕως τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ χρέος ἀπέδωκεν εἰς δοξολογίαν κατακλείσας τὸν λόγον. Εἰ γὰρ *Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων*, πολλῶ μᾶλλον μνήμη Θεοῦ μετ' εὐφημίας. Ποιεῖ δὲ αὐτὸ καὶ ἐν προοιμίῳς ἐπιστολῶν ἀρχόμενος γὰρ ἐπιστολῆς πολλάκις, ἐπειδὴν μνησθῇ τοῦ Θεοῦ, οὐ πρότερον ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν πρᾶσις, ἕως ἂν ἀποδῇ τὴν ὀφειλομένην αὐτῷ δοξολογίαν. Ἀκούουσιν γοῦν Γαλάταις γράφων πῶς φησὶ· *Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὥς ἐξέλθει ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνσταντος αἰῶνος τοῦ πονηροῦ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν*. Καὶ πάλιν ἄλλαχού· *Τῷ δὲ βασιλεῖ*

^b Morel. κατὰ αὐτοῦ κεφαλῆς. Paulo post quidam mss. ἀνέκφραστον, τὸν ἀπερίληπτον, τὸν ἀπερίνοητον. Infra quidam (inter quos Savil.) ἀγγέλοις, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀρχαγγέλοις.

^c Sic omnes tum ed. tum mss., sed videtur legendum τοῖς χαμαὶ ἐρχομένοις. — « Savil' etiam legit ἐρχομένοις. Edit. »

^a Savil. et aliquot mss. τῶν λεγομένων ἀνάπτειν. Morel. et alii τῶν λεγομένων σύνεσις.

τῶν αλώων, ἀφάρτω, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμῇ καὶ δόξῃ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ἄρα οὖν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ ποιεῖ μόνον, ἐπὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐχ οὕτως; Ἀκούσων γοῦν πῶς καὶ ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς τὸ αὐτὸ τοῦτο πεποίηκεν· εἰπὼν γὰρ ὅτι, *Ἡχόμην ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα*, ἐπήγαγεν· Ὡρ ἡ υἱοθεσία, καὶ αἱ διαθήκαι, καὶ ἡ νομοθεσία, καὶ αἱ λατρεῖαι, καὶ αἱ ἐπαγγελίαι· ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὃ ὦν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ὡσπερ γὰρ τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ τῷ Μονογενεῖ τὴν δοξολογίαν πρότερον ἀποδοῦναι, τότε ἐπὶ τὴν ἀκολουθίαν ἦλθε τοῦ λόγου· ἤκουσε γὰρ τοῦ Χριστοῦ λέγοντος· *Ἰνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα*. Καὶ, ἵνα μάθῃτε ὅτι αὐτὴ ἡμῖν ἡ εὐχὴ παρέξει τὴν ἀπόδειξιν, φέρε αὐτὴν εἰς μέσον ἀγάγωμεν· Ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλευνόντων, φησὶ, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον. Ἐναυθὰ στήθι, καὶ ἐρώτησον τὸν αἰρετικόν, τί ποτὲ ἐστὶ τοῦτο, τὸ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, καὶ πρόσεχε τῇ ἀκριβεῖ τῷ Παύλῳ. Οὐκ εἶπε, Φῶς ὢν ἀπρόσιτον, ἀλλὰ, *Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον*· ἵνα μάθῃς ὅτι· εἰ ὁ οἶκος ἀπρόσιτος, πόσῳ μᾶλλον ὁ ἐνοικῶν αὐτὸν Θεός. Ταῦτα δὲ εἶπεν, οὐχ ἵνα οἶκον καὶ τόπον περὶ Θεοῦ ὑποπτεύσῃς, ἀλλ' ἵνα ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας τὸ ἀκατάληπτον μάθῃς. Ἄλλ' οὐδὲ φῶς οἰκῶν ἀκατάληπτον εἶπεν, ἀλλὰ ἀπρόσιτον, ὃ τοῦ ἀκατάληπτου πολλῷ μείζον ἐστὶ. Τὸ μὲν γὰρ ἀκατάληπτον λέγεται, ὅταν ἐρευνῇθῃ καὶ ζητηθῇ μὴ καταληφθῇ παρὰ τῶν ζητούντων αὐτὸ· ἀπρόσιτον δὲ ἐστίν, ὃ μὴδὲ ἐρευνᾶσθαι ἀνέχεται· τὴν ἀρχὴν, [465] μὴδὲ ἐγγύς αὐτοῦ γενέσθαι τις δύναται. Οἷον ἀκατάληπτον λέγεται πέλαιος, εἰς ὃ καθιέντες ἑαυτοὺς οἱ κολυμβῆται, καὶ πρὸς πολὺ καταφερόμενοι βάθος, τὸ πέρας ἀδυνατοῦσιν εὐρεῖν· ἀπρόσιτον δὲ ἐκεῖνο λέγεται, ὃ μῆτε τὴν ἀρχὴν ζητηθῆναι δυνατόν, μὴδὲ ἐρευνῇθῃναι.

γ'. Τί πρὸς ταῦτα ἂν εἴποις; Ἀλλὰ ἀνθρώποις, φησὶν, ἀκατάληπτον, οὐχὶ δὲ ἀγγέλοις, οὐδὲ ταῖς ἄνω δυνάμεσι. Σὺ μὲν οὖν ἄγγελος εἶ, εἰπέ μοι, καὶ εἰς τὸν χορὸν τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων τελεῖς; οὐχὶ ἀνθρώπος εἶ, καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἐμοί, ἢ καὶ τῆς φύσεως ἐπιτέλῃσαι; Ὡς μὲν γὰρ ἀπρόσιτον ἀνθρώποις εἶναι μόνον, καίτοι γε τοῦτο οὐ πρόσκειται, οὐδὲ εἶπεν ὁ Παῦλος· Ἀνθρώποις μὲν φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ἀγγέλοις δὲ οὐκ ἀπρόσιτον· πλὴν ἀλλ', εἰ βούλει, κατὰ συγχώρησιν θάμην· οὐχὶ καὶ αὐτὸς ἀνθρώπος εἶ; Τί οὖν εἰ καὶ ἀγγέλοις ἀπρόσιτον μὴ ἦ, τί τοῦτο πρὸς σὲ τὸν φιλονεικούντα καὶ περιεργαζόμενον καὶ λέγοντα ἀνθρωπίνῃ φύσει καταληπτὴν εἶναι τὴν οὐσίαν ἐκείνην; Ἰνα δὲ μάθῃς, ὅτι οὐκ ἀνθρώπος μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄνω δυνάμεσιν ἐστὶν ἀπρόσιτος, ἄκουσον ὁ Ἡσαῖας τί φησὶν· ὅταν δὲ εἴπω τὸν Ἡσαῖαν, τοῦ Πνεύματος τὴν ἀπόφασιν λέγω· προφήτης γὰρ πᾶς τὰ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας φθέγγεται· *Καὶ ἐγένετο τοῦ ἔτους ὃ οὐ ἀπέθανεν Ὁσίος ὁ βασιλεὺς, εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, καὶ τὰ Σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ, ἐξ πτέρυγες τῶ ἐνὶ, καὶ ἐξ πτέρυγες τῶ ἐνὶ, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ κατεκάλυπτον τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας*. Τίνας ἐνεκεν,

εἰπέ μοι, καλύπτουσι τὰ πρόσωπα καὶ προβάλλονται τὰς πτέρυγας; Τίνας δὲ ἐνεκεν ἐτέρον, ἀλλ' ἡ διὰ τὸ μὴ φέρειν τὴν ἐκ τοῦ θρόνου πηδῶσαν ἀστραπὴν καὶ τὰ μαρμαρυγὰς ἐκείνας; Καίτοι γε οὐκ αὐτὸ ἀκρατον ἔχον τὸ φῶς, οὐδ' αὐτὴν ἀκραίφνη τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ συγκατάβασις ἦν τὰ ὀρώμενα. Τί δὲ ἐστὶ συγκατάβασις; Ὅταν μὴ ὡς ἐστὶν ὁ Θεὸς φαίνεται, ἀλλ' ὡς ὁ δυνάμενος αὐτὸν θεωρεῖν ὁδὸς τέ ἐστιν, οὕτως ἑαυτὸν δεικνύει, ἐμμετρῶν τῇ τῶν ὀρώτων ἀσθενείᾳ τῆς ὀφείας τὴν ἐπίδειξιν. Καὶ ὅτι συγκατάβασις ἦν, ἐξ αὐτῶν τῶν ῥημάτων ὧλον· *Εἶδον γάρ, φησὶ, τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου*· Θεὸς δὲ οὐ κἀνται· σωματικῶν γὰρ ὁ σχηματισμὸς οὗτος· καὶ ἐπὶ θρόνου, Θεὸς δὲ θρόνῳ οὐκ ἐμπεριεληπταί, ἀπερίγραπτον γὰρ τὸ θεῖον. Ἄλλ' ὁμως οὐδὲ συγκατάβασιν ἠβήτησαν ἐνεγκεῖν, καίτοι πλησίον ἐστῶσαι· τὰ γὰρ Σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ. Δι' αὐτὸ μὲν οὐ μάλιστα τοῦτο οὐκ ἔσχυσαν ἰδεῖν, ἐπειδὴ πλησίον ἦσαν· πλησίον δὲ οὐ τόπῳ φησὶν, ἀλλὰ δεῖξαι βουλόμενος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτι, καίτοι γε ἡμῶν ἐγγύτεραι ὥσπερ τῇ οὐσίᾳ ἐκείνῃ, οὐδὲ οὕτως αὐτὴν δύνανται θεωρεῖν, διὰ τοῦτο φησὶ, *Καὶ τὰ Σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ*, οὐχὶ τόπον πάλιν αἰνιττόμενος· ἀλλὰ τῇ κατὰ τὸν τόπον ἐγγύτητι τὸ ἡμῶν ἐγγυτέρας αὐτὰς εἶναι παραδελῶν. Τὸ γὰρ ἀκατάληπτον οὐχ οὕτως ἡμεῖς ἴσμεν, ὡς ἐκεῖναι αἱ δυνάμεις, ὅσην καθαρώτεραι καὶ σοφώτεραι καὶ διορατικώτεραι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰσι. Καθ' ἅπερ γὰρ τὸ τῶν ἡλιακῶν [466] ἀκτίνων ἀπρόσιτον οὐχ οὕτως οἶδεν ὁ τυφλὸς ὡς ὁ βλέπων, οὕτω καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀκατάληπτον οὐχ οὕτως ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐκεῖναι. Ὅσον γὰρ τυφλοῦ καὶ βλέποντος τὸ μέσον, τοσοῦτον ἡμῶν καὶ ἐκείνων τὸ διάφορον· Ὡς πάλιν τοῦ προφήτου λέγοντος· ἀκούσῃς, *Εἶδον τὸν Κύριον*, μὴ τοῦτο ὑποπτεύσῃς, ἐπὶ τὴν οὐσίαν εἶδεν ἐκείνην, ἀλλ' αὐτὴν τὴν συγκατάβασιν, καὶ ταύτην δὲ ἀμυδρότερον, ἥπερ αἱ ἄνω δυνάμεις· τοσοῦτον γὰρ ἰδεῖν οὐκ ἂν ἔσχυσεν, ὅσον τὰ Χερουβίμ.

δ'. Καὶ τί λέγω περὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης οὐσίας, ὅπου γε οὐδὲ ἀγγέλοις οὐσίαν δυνατόν ἀνθρώπων μετὰ ἀδείας ἰδεῖν; Καὶ ἵνα μάθῃτε, ὅτι τοῦτο ἐστὶν ἀληθὲς, ἀνθρωπῶν εἰς μέσον παράξω Θεοῦ φίλον, παρῥήσιαν ἔχοντα πολλὴν ἐπὶ σοφίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ἐπὶ πολλοῖς ἑτέροις μαρτυρηθέντα κατορθώμασι, τὸν ἅγιον Δανιὴλ· ἵνα ὅταν ἀποδείξω ἐξασθενοῦντα καὶ διαλυόμενον καὶ καταπίπτοντα ἐκ τῆς τοῦ ἀγγέλου παρουσίας, μηδέ τις ἀμαρτήματα καὶ πονηρὸν συνεῖδὸς τοῦτο αὐτὸν πεπνυθῆναι νομίσῃ, ἀλλὰ δειχθείσης τῆς κατὰ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ παρῥήσιας, ἢ τῆς φύσεως ἀσθένειας σαφῶς διελγῇται. Οὗτος τοίνυν ὁ Δανιὴλ ἠνέστεισε τρεῖς ἑβδομάδας ἡμερῶν, καὶ ἄρτον ἐπιθυμιῶν οὐκ ἔφαγεν, οὐδὲ ὕπνος καὶ κρέας καὶ σίκερα εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, οὐδὲ ἀλειμμα ἠλείφατο. Καὶ τότε εἶδε τὴν ὀπτασίαν ἐκείνην, ὅτε ἐπιτηδεύοντα αὐτῷ ἦν ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν τοιαύτην θεωρίας ὑποδοχὴν, ὑπὸ τῆς νηστείας κορυφώτερα καὶ πνευματικώτερα γενομένη. Καὶ τί φησιν; Ἡρα τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐνδεδυμένος βαδίδιν, τουτέστι στολὴν ἱερὰν, καὶ ἡ ὀσφύς αὐτοῦ περιεβλεπόμενῃ χρυσῷ ὠφάδ', καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ὥσπερ θαρσεῖς, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὥσπερ ὄρασις ἀστραπῆς, οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὥσπερ λαμπάδες πυρὸς,

* Morel. et aliquot mss. μὴδὲ ἐρευνᾶσθαι ἀνέχεται. Alii et Savili. μὴδὲ ἐρευνᾶσθαι ἀνέχεται.

β Alii τοῦ ἐναυτοῦ.

c Alii οὐ περιεληπταί.

d Unus cod. νομίσῃ· καὶ γὰρ δειχθεῖσα τῆς κατὰ ψυχὴν αὐτοῦ εὐγενείας ἡ ἀρετὴ, ἢ τῆς φύσεως ἀσθένειας σαφῶς δηλεῖται. Ὁ τοῦ τοίνυν ὁ Δανιὴλ.

soli sapienti Deo honor et gloria in sæcula. Amen (1. Tim. 1. 17). An de Patre solum sic loquitur, de Filio non item? Audi quomodo circa Unigenitum quoque id ipsum fecerit: cum enim dixisset, *Optabam ego anathema esse a Christo pro fratribus meis, cognatis meis secundum carnem* (Rom. 9. 3); subjunxit: *Quorum adoptio filiorum, et testamenta, et legislatio, et obsequia, et promissiones: ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen.* (Ibid. v. 4. 5). Cum enim sicut Patri, ita et Unigenito gloriam prius retulisset, tunc sermonis seriem repetit: *audierat enim Christum dicentem: Ut omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem* (Joan. 5. 23). Ut vero discatis quod ipsa oratio argumenta nobis suppediatur sit, age illam in medium proferamus: *Rex regum, et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem* (1. Tim. 6. 15. 16). Hic siste gradum, et hæreticum interroga, quid significet illud, *Et lucem habitat inaccessibilem*. Pauli accurationem perpendas velim: non dixit, *Lux est inaccessibilis*; sed, *Lucem habitat inaccessibilem*: ut discas, quod si domus ipsa sit inaccessibilis, quanto magis Deus, qui ipsam inhabitat. Hæc porro dixit, non ut domum et locum Deo esse suspiceris, sed ut magis magisque Dei incomprehensibilitatem ediscas. Sed neque dixit, *Lucem habitat incomprehensibilem*; verum *inaccessibilem*, quod incomprehensibili longe majus est. Incomprehensibile namque dicitur quod perquisitione et examine facto comprehendi nequit: inaccessibile autem illud est, quod ne examinari quidem a principio valet, et ad quod nemo propius accedere potest. Exempli causa, incomprehensibile dicitur mare, in quod sese immittentes urinatores, in multamque delapsi profunditatem, fundum attingere nequeunt: inaccessibile autem id dicitur, quod ne a principio quidem inquirere aut scrutari possis.

3. *Deus incomprehensibilis etiam angelis.* — Quid ad hæc dixeris? Hominibus certe, inquit, incomprehensibilis est, angelis non item, neque supernis Virtutibus. Tu ergo angelus es, dic mihi, et in choro incorporearum Virtutum annumeraris? nonne homo es et ejusdem cujus ego substantiæ, an naturæ oblitus es tuæ? Ponamus enim eum hominibus tantum inaccessibilem esse: etiamsi illud nec propositum sit, nec dixerit Paulus: *Lucem inhabitat hominibus inaccessibilem, angelis vero non inaccessibilem*: verum, si placet, hoc tibi concedamus, annon et ipse homo es? Quid, si angelis inaccessibilis non sit? quid illud ad te, qui contendis atque affirmas substantiam illam humanæ naturæ esse comprehensibilem? Ut vero discas non hominibus tantum, sed etiam supernis Virtutibus esse inaccessibilem, audi quid dicat Isaias: *Isaiam dicens, Spiritus sententiam effero; propheta namque ex operatione Spiritus loquitur: Et factum est anno, quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum, et Seraphim stabant in circuitu ejus, sex alæ uni, et sex alæ alteri, et duabus quidem obvelabant facies suas,*

et duabus pedes (Isai. 6. 1. 2). Dic, quæso, cur obvelant facies suas, alasque prætendunt? Cur, inquam, nisi quia fulgur e throno progrediens radiosque illos ferre non possunt? Quamquam non ipsum sine temperamento lumen, neque ipsam puram substantiam videbant, sed quæ videbantur attemperata erant. Quid autem est illa attemperatio? Quando Deus non sicut est apparet, sed ad modum ejus, qui ipsum visurus est, sese attemperat, videntiumque infirmitati sese accommodat. Quod autem per attemperationem fieret, ex ipsis verbis palam est: nam ait, *Vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum*. Deus autem non sedet, corporis enim hic situs est; *super thronum*; at Deus in throno contineri nequit, numen quippe incircumscripsum est. Attamen sic attemperatum ferre non poterant, quamquam proxime starent: *Seraphim enim stabant in circuitu ejus*. Ideo vero maxime videre non poterant, quia prope erant. Prope autem, inquit, non loco; sed cum vellet Spiritus sanctus declarare, illas Virtutes etsi propinquo-rea nobis essent illi substantiæ, non tamen ipsam videre potuisse, idcirco ait: *Seraphim stabant in circuitu ejus*; non locum indicans, sed loci propinquitate propiores illas, quam nos, esse declarans. Incomprehensibile enim illum, non tam novimus nos, quam illæ Virtutes, quæ quanto puriores, tanto sapientiores et perspicaciores humana natura sunt. Quemadmodum enim solarium radiorum inaccessibilitatem non perinde cæcus atque is qui videt capere potest, ita et Dei incomprehensibilitatem non perinde nos atque illæ novimus. Quantum enim discrimen est cæcum inter et videntem, tanta est inter nos et illas differentia. Itaque licet prophetam audias dicentem, *Vidi Dominum*, ne suspiceris eum vidisse substantiam illam, sed attemperantis se formam, eamque obscurius, quam supernæ Virtutes cernant: non tantum enim videre potuit, quantum Cherubim.

4. *Homo ne angeli quidem substantiam facile videre potest.* — Ecquid dico de beata illa substantia, quando ne angeli quidem substantiam potest homo libere videre? Quod ut ita esse intelligatis, virum in medio adducam Dei amicum, qui ob sapientiam et justitiam fiducia erat præditus magna, quippe præclara multa alia fecisse narratur, sanctum videlicet Danielem; ut postquam illum infirmum, solutum, et deficientem ex angeli præsentia fuisse monstravero, nemo putet eum peccatorum et prave conscientie causa illa passum esse; sed demonstrata ejus animi fiducia, ipsa naturæ infirmitas clarius comprobetur. Hic itaque Daniel tribus hebdomadibus jejunavit (Dan. 10. 3), panemque desiderabilem non comedit, neque vinum, caro aut sicera introivit in os ejus, neque unctione usus est: et tunc illa visione dignatus est, cum anima ejus esset ad talem contemplationem aptior, jejuniu levior et spiritualior effecta. Quid igitur ait? *Levavi oculos meos et vidi, et ecce vir vestitus baddin, hoc est, veste sacra, et renes ejus accincti auro Ophaz et corpus ejus quasi Tharsis, et vultus ejus quasi visio fulguris, oculi ejus quasi lampades ignis; brachia ejus et crura ejus*

quasi visio aeris fulgens, vox sermonum ejus quasi vox multitudinis. Et ego solus vidi visionem hanc. Porro qui erant mecum non viderunt, sed stupor magnus irrui super eos, et fugerunt in timore, et non remansit in me fortitudo: et gloria mea conversa est in corruptionem (Dan. 10. 5-8). Quid est illud, Gloria mea conversa est in corruptionem? Formosus erat adolescens: quia igitur timor angeli præsens effecit ut, expirantium more, pallor nimius speciei florem vultusque nativum colorem exstingeret, ideo dixit, Gloria mea conversa est in corruptionem. Sicut enim, ubi auriga perterritus habenas amisit, equi præcipientes feruntur, et currus funditus evertitur: sic et in anima fieri solet, quando stupore et angustia detinetur: perterrita quippe, suasque operationes tamquam habenas a singulis corporis sensibus auferens, membra iis vacua relinquit. Hæc porro, vi illa se continente destituta, deficiunt et corruunt: quod et Danieli tunc accidit. Quid igitur angelus? Erigit illum et ait: Daniel, vir desideriorum, intellige verba, quæ ego loquor ad te, et sta in gradu tuo, quia nunc missus sum ad te (Ibid. v. 11). Ille vero stetit tremens. Et cum inrepperisset angelus alloqui eum ac diceret, A die qua statuisti ut affligeres cor tuum in conspectu Dei, audita sunt verba tua: et ego veni in verbis tuis (Ib. v. 12); rursum decidit in terram, ut animo deficientes solent. Quemadmodum enim illi erecti et in se reversi, respicientesque eos qui se sustinent faciemque suam aqua frigida inspergunt, in ipsis se sustentium manibus sæpe deficiunt: ita et prophetæ contigit. Annius namque perterritus præsentiam conservi sui non ferens, neque splendorem illum sustinere valens, conturbabatur, a carnis vinculo tamquam a catena sese expedire festinans. Verum ille adhuc continebat illum. Audiant ii qui Angelorum Dominum curiose scrutantur. Daniel, quem oculi leonum reveriti fuerant; Daniel, qui in humano corpore ea facere poterat quæ hominem superant, conservi præsentiam non tulit, sed exanimatus jacebat. Eversa sunt enim, inquit, interiora mea in visione mea, et spiritus non relictus est in me (Ibid. v. 16. 17). Qui vero a justis illius virtute tantum distant ipsam Dei substantiam se diligentissime nosse profitentur; illam scilicet supremam et primam, quæ innumera angelorum millia produxit, quorum unum Daniel conspiciere non potuit.

5. Deus etiamsi se attemperet, a supernis Virtutibus videri nequit. — Sed ad pristinum propositum revertamur, ostendamusque nec a supernis Virtutibus conspici posse Deum, etiamsi sese attemperet. Cur enim, dic mihi, alas prætendunt Seraphim? Nulla alia de causa, quam ut illud apostolicum, Qui lucem habitat inaccessibilem (1. Tim. 6. 16), ipsis operibus proclamant: neque illa solum, sed etiam illis superiora Cherubim. Ilæ quippe Virtutes prope stant; illæ vero throni sunt Dei¹: non quod throno Deus egeat, sed ut hoc Vir-

¹ Post hæc, illæ vero throni sunt Dei, in alio sequitur: In Scriptura enim mos est illas thronum Dei vocare, non ut thronum intelligas, nam Deo non opus est throno, sed ut rñtutem, etc.

tutum ipsarum dignitatem intelligas. Audi alium quoque prophetam de illis loquentem: Et factum est verbum Domini ad Ezechiel filium Buzi secus flumen Chobar (Ezech. 1. 3). Et hic ad flumen Chobar, quemadmodum ille ad flumen Tigridem stabat. Cum enim Deus mirabilem quandam visionem servis suis ostensurus est, eos extra urbes educit in locum tumultu vacuum, ut a nullo vel sub aspectum vel sub auditum cadente interpelletur animus, sed totus cum libertate ostensæ rei contemplationi vacet. Quid igitur vidit ille? Ecce nubes, inquit, veniebat ab aquilone, et splendor in circuitu ejus, et ignis fulgurans, et in medio ejus quasi visio electi, et splendor in eo, et in medio similitudo quatuor animalium. Hic aspectus eorum, similitudo hominis in eis. Et quatuor facies uni, et quatuor alæ uni. Et altitudo erat eis, et terribilia erant: et terga eorum plena oculis in circuitu eorum quatuor; et similitudo super caput eorum, quasi firmamentum, quasi aspectus crystalli terribilis, extensa super caput eorum desuper: et alæ eorum unicuique duæ, tegentes corpora eorum: et supra firmamentum quasi aspectus lapidis sapphiri: et similitudo Throni super eum, et super similitudinem throni similitudo quasi species hominis super eum. Et vidi quasi aspectum electi, ab aspectu lumbi, et usque desuper, et ab aspectu lumbi usque deorsum, quasi visionem ignis: et splendor ejus quasi aspectus arcus, cum fuerit in nube in die pluviae (Ibid. v. 4. seq.). Post hæc autem cum declarare vellet, nec Prophetam nec Virtutes illas ad meram ipsam substantiam accessisse, dicebat: Hæc visio similitudinis gloriæ Domini (Id. 2. 1.). Viden' et hic et ibi Dei attemperationem? Attamen ipsæ quoque Virtutes se alis operiunt, nulla alia quam supra dicta de causa: quamquam sapientissimæ, perspicacissimæ et purissimæ sint. Undenam id liquet? Ab ipsis nominibus. Quemadmodum enim angelus dicitur, quia quæ Dei sunt hominibus annuntiat, ἀγγελος: et archangelus quia angelis imperat: sic et illæ vocabula nactæ sunt quæ ipsarum sapientiam et puritatem nobis declarent; ac sicut alæ naturæ sublimitatem indicant (etenim Gabriel volans repræsentatur, non quod angelis sint alæ, sed ut ediscas ex altissimis locis, exque supremo domicilio illum ad humanam adventare naturam), sic et in istis nihil aliud alæ, quam sublimitatem naturæ significant. Sicut igitur alæ naturæ sublimitatem declarant, et thronus quod Deus in ipsis requiescat, et oculi perspicacitatem, throni propinquitatem et hynni perpetui vigilantiam et insomnia: sic nomina horum sapientiam, illorum puritatem significant. Quid enim sibi vult Cherubim? Plena scientia. Quid Seraphim? Ignita ora. Viden' quo pacto nomina illorum sapientiam, horum puritatem significant? Si vero ubi plena scientia est, ne attemperatum quidem Dei modum accurate videre possunt: ubi ex parte cognitio, ut ait Paulus, Ex parte cognoscimus, et, Per speculum et in ænigmate (1. Cor. 13. 9. 12), quantæ fuerit amentię, ea, quæ ne illi quidem possunt intueri, sibi nota et perspicua esse putare?

οὐ βραχίονες αὐτοῦ καὶ τὰ σκέλη ὥσει ὅρασις χαλ-
κεῦ στίλβοντες, ἡ φωνὴ τῶν λόγων αὐτοῦ ὡς φωνὴ
ὄχλου. Καὶ ἐγὼ μόνος εἶδον τὴν ὁπτασίαν ταύτην,
καὶ οἱ μετ' ἐμοῦ οὐκ εἶδον, ἀλλ' ἐκστασις μεγάλη
ἔκαστον ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἔκρυγον ἐν φόβῳ, καὶ οὐχ
ὕπελεισθη ἐν ἐμοὶ ἰσχυρὰ, καὶ ἡ δόξα μου μετεστράφη
εἰς διαφθοράν. Τί ἐστιν, Ἡ δόξα μου μετεστράφη
εἰς διαφθοράν; Εὐπρεπὴς ἦν ὁ νεανίας· ἐπεὶ οὖν ὁ
φῶς τῆς παρουσίας τοῦ ἀγγέλου, καθάπερ τοὺς ἐκπνέ-
οντας, οὕτως αὐτὸν διέθηκε, πολλὴν κατασκευάσας τὴν
ὥριαν, καὶ ἀναλώσας τὸ ἄνθος· τῆς ὥρας, καὶ δαπανή-
σας τὴν εὐχρίαν τῆς ἐπιφανείας ἅπασαν, διὰ τοῦτο φησὶ,
μετεστράφη ἡ δόξα μου εἰς διαφθοράν. Καθάπερ
γὰρ, ἡνιόχου φοβηθέντος καὶ τὰς ἡνίας ἀφέντος, ἐπ'
ὅψιν οἱ ἵπποι καταφέρονται πάντες καὶ τὸ ἄρμα ὀλόκληρον
περιτρέπεται· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς συμβαίνειν
εἶδωκεν, ὅταν ὑπὸ τίνος θάμβους καὶ ἀγωνίας κατέχεται·
πεποιμένη γὰρ, καὶ καθάπερ ἡνίας τινὰς· τὰς οἰκείας
ἐνεργείας συστέλλουσα ἀπ' ἐκάστου τὸν αἰσθητήριον
τοῦ σώματος, ἔρημα ἀφήσιν τὰ μέλη· εἴτα ἐκεῖνα, ἐρη-
μωθέντα τῆς κατεχούσης αὐτὰ δυνάμεως, διατίπτει καὶ
περικρούεται· ὅπερ καὶ ὁ Δανιὴλ ἔπαθε τότε. Τί οὖν ὁ
ἄγγελος; Ἀνέστησεν αὐτὸν, καὶ φησὶ, Δανιήλ, ἄνερ
ἐλθιμουῶν, σύνες ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ὡς ἐγὼ
λαλοῦν πρὸς σέ, καὶ στήθι ἐπὶ τῇ στάσει σου, ὅτι νῦν
ἀπεστάλην πρὸς σέ. Ὁ [467] δὲ ἀνέστη ἐντρομος. Καὶ
ἀρχομένου πάλιν πρὸς αὐτὸν διαλέγεσθαι τοῦ ἀγγέλου,
καὶ λέγειν ὅτι, Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἔδωκας τὴν καρ-
δίαν σου κακωθῆναι ἐναντίον τοῦ Θεοῦ ἠκούσθησαν
οἱ λόγοι σου, καὶ γὰρ ἦλθον ἐν τοῖς λόγοις σου, πάλιν
κατέπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν· ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἐκλυομένων
συμβαίνει. Καθάπερ γὰρ ἐκεῖνοι διεγερθέντες, καὶ εἰς
ἐκείτους ἐπανελθόντες, καὶ διαδελφάντες κατεχόντων
ἡμῶν αὐτοὺς, καὶ βαινόντων τὸ πρόσωπον ψυχροῖς νά-
μασιν, ἐν αὐταῖς ἡμῶν πολλάκις ἐκλύονται μεταξὺ ταῖς
χερσίν, οὕτω καὶ ὁ προφήτης ἔπασχεν. Ἡ γὰρ ψυχὴ
φοβηθεῖσα καὶ τὴν ὅψιν τῆς παρουσίας οὐ φέρουσα τοῦ
συνδούλου, οὐδὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο δυναμένη βαστάζειν ἐθο-
ρυνεῖτο, καθάπερ τινὸς ἀλύσεως τοῦ δεσμοῦ τῆς σαρκὸς
ἐκνήθη ἀπορρήξαι ἐπειγομένη. Ἄλλ' ἐκεῖνος; ἔτι κατεῖ-
χεν. Ἀκουέτωσαν οἱ τὸν τῶν ἀγγέλων Δεσπότην περιερ-
γάζομενοι. Δανιήλ, ὃν ἠδέσθησαν ὀφθαλμοὶ λένωνται, Δα-
νιήλ, ὁ τὰ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι δυνη-
θεὶς, συνδούλου παρουσίαν οὐκ ἤνεγκεν, ἀλλ' ἄπνους
ἔκειτο. Ἐστράφη γὰρ, φησὶ, τὰ ἐντός μου ἐν ὁράσει
μου, καὶ προὐχὸς οὐχ ὑπέλεισθη ἐν ἐμοί. Οἱ δὲ τοσοῦτον
τῆς ἀρετῆς ἀφαστηχότες τοῦ δικαίου αὐτὴν ὑπασχονῶν-
ται τὴν οὐσίαν εἰδέναι μετὰ ἀκριθείας ἀπάσης, τὴν ἀνω-
τάτω καὶ πρώτῃ καὶ τὰς μυριάδας τῶν ἀγγέλων τού-
των παραγαγούσαν, ὧν ἕνα ὁ Δανιήλ ἰδεῖν οὐκ ἔσχυσεν.
ε'. Ἄλλ' ἐπαναγάγωμεν τὸν λόγον ἐπὶ τὴν προτέραν
ὕποθεσιν, καὶ δεῖξωμεν ὅτι καὶ ταῖς ἀνω δυνάμεσιν ἀθία-
τό· ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ ταῦτα συγκαταβαίνουν. Τίνος γὰρ
ἐνεκεν, εἰπέ μοι, τὰς πτέρυγας προβάλλεται· τὰ Σερα-
φίμ; Δι' οὐδὲν ἑκείνῳ ἢ πάντως ἑκείνῳ τὸ ἀποστο-
λικόν, τὸ φῶς οὐκ ἄν ἀπόρριπτον, διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν
προαναφωνοῦσαι, καὶ οὐκ αὐταὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ αἱ τού-
των ἀνωτέρω τὰ Χερουβίμ. Αὐταὶ μὲν γὰρ πλησίον
ἐστήκασιν· ἐκεῖναι δὲ θρόνοι ὑπάρχουσι τοῦ Θεοῦ, οὐκ
ἐπειδὴ θρόνον δεῖται ὁ Θεός, ἀλλ' ἵνα διὰ τούτου τὴν ἀρε-

^a Αἱ εἰς προβάλλονται. Infra post illud, ἐκεῖναι δὲ θρόνοι ὑπάρ-
χουσι τοῦ Θεοῦ, in alio sequitur θρόνον δὲ αὐτὰς Θεοῦ καλεῖν
ἐπὶ τῆς τῆ Γραφῆς, οὐχ ἵνα θρόνον νοήσης, οὐδὲ γὰρ θρόνον δεῖται
Θεός, ἀλλ' ἵνα διὰ.

τὴν τῶν δυνάμεων αὐτῶν μάθη. Ἀκουστον γοῦν καὶ
ἐτέρου προφήτου περὶ ἐκείνων διαλεγομένου. Καὶ ἐγὼ
νετο λόγος Κυρίου πρὸς Ἰεζεκιήλ υἱὸν Βουζὶ ἐπὶ τοῦ
ποταμοῦ Χοβάρ. Καὶ οὗτος παρὰ τὸν ποταμὸν Χοβάρ,
κάκεινος παρὰ τὸν ποταμὸν Τίγγριν τότε εἰσῆλθε. Ὅταν
γὰρ μέλλῃ τινὰ παράδοξον εἶναι τοῖς αὐτοῦ δούλοις δει-
κνύναι ὁ Θεός, ἔξω τῶν πόλεων αὐτοὺς ἐξάγει εἰς καθα-
ρὸν βορῶν χωρίον, ὥστε μηδενὶ μήτε τῶν ὁρωμένων,
μήτε τῶν ἀκουομένων ἐκκρούεσθαι τὴν ψυχὴν, ἀλλ'
ὅλην αὐτὴν ἀδείας ἀπολαύουσιν πρὸς τὴν τῶν ὁρωμένων
ἀσχολεῖν θεωρίαν. Τί οὖν οὗτος εἶδεν; Ἰδοὺ νεφέλη,
φησὶν, ἀπὸ βορρᾶ ἤρχετο, καὶ φέγγος κύκλω, καὶ πῦρ
ἀστράπτει, καὶ ἐν μέσῳ αὐτοῦ ὥσει ὅρασις ἡλέκτρον,
καὶ φέγγος ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὁμοίωμα τέσ-
σάρων ζώων. Αὕτη ἡ ὅρασις αὐτῶν, ὁμοίωμα ἀνθρώ-
που ἐπ' αὐτοῖς. Καὶ τέσσαρα πρόσωπα τῷ ἐν, καὶ
τέσσαρες πτέρυγες τῷ ἐν. Καὶ ὕψος ἦν αὐτοῖς, φησὶ,
καὶ φοβεροὶ ἦσαν, καὶ οἱ ῥῶτο αὐτῶν πληθεῖς ὀφθαλ-
μῶν κυκλόθεν τοῖς τέσσασιν, καὶ ὁμοίωμα ὑπὲρ
κεφαλῆς αὐτῶν ὥσει στερέωμα, ὡς ὅρασις κρυστάλλ-
λου φοβερόν, ἐκτεταμένον ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν
ἄνωθεν, καὶ αἱ πτέρυγες αὐτῶν ἐκάστω δύο, καλύ-
πτουσαι τὰ σώματα αὐτῶν, καὶ ὑπεράνω τῶν στε-
ρεώματος, ὡς ὅρασις λίθου σαφεσέρον [468] καὶ
ὁμοίωμα θρόνου ἐπ' αὐτῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁμοιώματος
τοῦ θρόνου ὁμοίωμα ὡς εἶδος ἀνθρώπου ἐπ' αὐτῷ.
Καὶ εἶδον ὡς ὅρασιν ἡλέκτρον, ἀπὸ ὁράσεως ὀσφύος
καὶ ἔως ἐπάνω, καὶ ἀπὸ ὁράσεως ὀσφύος καὶ ἔως κάτω,
ὡς ὅρασιν πυρός, καὶ τὸ φέγγος αὐτοῦ ὡς ὅρασις
τόξου, ὅταν ᾗ ἐν τῇ νεφέλῃ ἐν ἡμέρᾳ ὑετοῦ. Καὶ με-
τὰ ταῦτα πάντα βουλόμενος δεῖξαι, ὅτι οὔτε ὁ προφήτης,
οὔτε αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι ἀκράτῳ προσέβαλον αὐτῇ τῇ
οὐσίᾳ, φησὶν· Αὕτη ἡ ὅρασις ὁμοιώματος δόξης Κυ-
ρίου. Εἶδες κάκει καὶ ἐνταῦθα συγκαταβάσαι; Ἄλλ'
ὅμως καὶ αὐταὶ αἱ δυνάμεις καλύπτουσιν ἑαυτὰς ταῖς
πτέρυξι, δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ διὰ τοῦτο, καίτοι γε σοφώτα-
ται καὶ γνωστικώταται καὶ καθαρώταται εἰσιν αἱ δυνά-
μεις αὗται. Πόθεν ὅλῳ; Ἀπ' αὐτῶν τῶν ὀνομάτων.
Ὅσπερ γὰρ ἄγγελος λέγεται, ἐπειδὴ τὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς
ἀνθρώποις ἀναγγέλλει, καὶ ἀρχάγγελος λέγεται, ἐπειδὴ
τῶν ἀγγέλων ἄρχει, οὕτω καὶ αὐταὶ προσηγορίας ἔχουσι
τὴν σοφίαν αὐτῶν καὶ καθαρότητα αὐτῶν δηλούσας ἡμῖν·
καὶ ὥσπερ αἱ πτέρυγες τὸ ὕψος ἐμφαίνουσι τῆς φύσεως
(καὶ γὰρ ὁ Γαβριὴλ πετόμενος φαίνεται, οὐκ ἐπειδὴ
περὰ περὶ τὸν ἄγγελον, ἀλλ' ἵνα μάθῃς, ὅτι ἐκ τῶν
ὕψηλυτάων χωρίων καὶ τῶν ἀνω διατρίβων πρὸς
τὴν ἀνθρωπίνην ἀφίεται φύσιν)· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ
τούτων οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ τὰ περὰ, ἢ τὸ τῆς φύσεως
ὕψος. Ὅσπερ οὖν αἱ πτέρυγες τὸ τῆς φύσεως ὕψηλόν
δηλοῦσι, καὶ ὁ θρόνος τὸ τὸν Θεὸν αὐτοῖς ἐπαναπαύε-
σθαι, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ τὸ διορατικόν, καὶ τὸ ἐγγὺς εἶναι
τοῦ θρόνου καὶ τὸ διαπαντὸς αὐτὸν ἀνωμεῖν ἐν ἀγρυ-
πνῳ καὶ ἐγρηγορῶς, οὕτω δὲ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μὲν
τὴν σοφίαν, τῶν δὲ τὴν καθαρότητα δηλοῖ. Τί γὰρ ἐστὶ
Χερουβίμ; πεπληθυμένη γνώσις. Τί δὲ Σεραφίμ; ἐμ-
πυρα στόματα. Εἶδες πῶς καὶ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν
σοφίαν τὰ ὀνόματα παρδύλωσαν; Κι δὲ, ἐνθα πεπλη-
θυμένη γνώσις, οὐδὲ συγκατάβασιν Θεοῦ δύναται ἰδεῖν
μετὰ ἀκριθείας, ἐνθα^b μερικὴ γνώσις, καθὼς Παῦλός
φησιν, Ἐκ μέρους γινώσκοντες, καὶ δι' ἐσθλότητος,
καὶ ἐν αἰνίγματι, πόσῃς ἀπονοίας ἂν εἴη, τὰ μὴδὲ ἐκεῖ-
νοις θεατὰ, ταῦτα αὐτοῖς νομίζειν εἶναι γινώριμα καὶ
καταφανή;

^b Αἱ δὲ δύναται ἰδεῖν μετ' ἀκρίθας, ἐνθα.

ζ'. Ὅτι δὲ οὐ τοῖς Χερουβιμ, οὐδὲ τοῖς Σεραφίμ μόνον, ἀλλ' οὐδὲ ἀρχαῖς, οὐδὲ ἐξουσίαις, οὐδὲ ἄλλῃ τινὶ κτιστῇ δυνάμει κατάληπτός ἐστιν ὁ Θεός, καὶ τοῦτο ἐβουλόμην ἀποδείξαι νῦν, ἀλλ' ἔκαμην ἡμῖν ἡ διάνοια, οὐ τῷ πλήθει, ἀλλὰ τῇ φρίκῃ τῶν εἰρημένων. Τρέμει γὰρ καὶ ἐκπέπληκται ἡ ψυχὴ ἐπὶ πολὺ ταῖς ἄνω ἐνδιατρίβουσα θεωρίαις. Διδὼ φέρε αὐτὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν καταβιβάσασθαι καὶ ψυχαγωγῆσθαι καταπεπληγμένην, ἐπὶ τὴν συνήθη καταφυγόντες παράκλησιν. Τίς δὲ αὕτη ἐστίν; Εὐχεσθαι τοὺς τὰ τοιαῦτα νοσούντας ὑγιᾶναι ποτε. Εἰ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἐν νόσοις, ἐν μετάλλοις, ἐν σκληραῖς δουλείαις, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων κελευόμεθα τὸν Θεὸν παρακαλεῖν, πόσῃ μᾶλλον ὑπὲρ τούτων; Ἐπεὶ καὶ χαλεπωτέρα τοῦ δαίμονος ἡ ἀσέβεια^α ἐκείνῃ μὲν γὰρ ἔχει συγγνώμην ἡ μανία, αὕτη δὲ πάσης ἀπολογίας ἡ νόσος ἐστέρηται. Ἀλλ' ἐπειδὴ τῆς ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων ἐμνήσθην εὐχῆς, βούλομαι τι πρὸς τὴν ὑμετέραν διαλεχθῆναι ἀγάπην, καὶ νόημα [469] τῆς Ἐκκλησίας ἐκκόψαι χαλεπόν. Καὶ γὰρ ἄσπονον ἂν εἴη τοὺς ἐξωθεν μετὰ τοσαύτης ἱατρούοντος ἐπιμελείας τῶν οἰκείων καταφρονεῖν μελῶν. Τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ νόσημα; Τὸ πληθὸς τοῦτο τὸ ἄρατον, τὸ συγκεκροτημένον νῦν, καὶ μετὰ τοσαύτης ἀκριθείας προσέχον τοῖς λεγομένοις, κατὰ τὴν φρικωδεστάτην ὥραν ἐκείνην πολλὰκις ἐπιζητήσας ἰδεῖν οὐκ ἠδυνήθην, καὶ σφόδρα ἐστέναξα, ὅτι τοῦ μὲν συνδούλου διαλεγόμενου πολλὴ ἡ σπουδὴ, ἐπιτεταμένη ἡ προθυμία τῶν συνωθούτων ἀλλήλους καὶ μέχρι τέλους παραμενόντων, τοῦ δὲ Χριστοῦ φαίνεσθαι μέλλοντος ἐπὶ τῶν ἱερῶν μυστηρίων, κενὴ καὶ ἔρημος ἡ Ἐκκλησία γίνεται. Καὶ ποῦ ταῦτα συγγνώμης ἄξια; Ἀπὸ τῆς βρθυρίας ταύτης καὶ τοὺς ἐπαίνους τοὺς ἐπὶ τῇ κατὰ τὴν ἀκρόασιν σπουδῇ πάντας ἀπόλλυτε. Τίς γὰρ ὑμῶν οὐ καταγνώσεται καὶ ἡμῶν, ὅταν ἴδῃ τὸν καρπὸν τῆς ἀκροάσεως εὐθὺς ὑμῖν διαρρῦέντα; Εἰ γὰρ μετὰ ἀκριθείας προσείχετε τοῖς λεγομένοις, διὰ τῶν ἔργων ἂν ἐπεδείξασθε τὴν σπουδὴν· τὸ δὲ εὐθὺς ἀκούοντας ἀποπηδᾶν σημεῖον ἐστὶ τοῦ μηδὲν δέξασθαι τῶν εἰρημένων καὶ ἐναποδέσθαι τῇ διανοίᾳ. Εἰ γὰρ ἐναπέκειτο τὰ λεγόμενα ταῖς ψυχαῖς, πάντως ἂν ὅμας ἔνδον κατέσχε, καὶ πρὸς τὰ φρικωδέστατα μετὰ πλείονος εὐσεβείας^α παρέπεμψε. Νῦν δὲ ὥσπερ καθαρῶς τινος ἀκούσαντες, οὕτως ἔρημοι πάσης ὠφελείας, παυσάμενοι τοῦ λέγοντος, ἀναχωρεῖτε. Ἀλλὰ τίς ἡ ψυχρὰ τῶν πολλῶν ἀπολογία; Εὐχεσθαι, φησὶ, καὶ ἐπὶ τῆς οἰκίας δύναμαι, ὁμιλίας δὲ ἀκοῦσαι καὶ διδασκαλίας οὐ δυνατόν ἐπὶ τῆς οἰκίας. Ἀπατᾷς σαυτὸν, ἄνθρωπε· εὐχεσθαι μὲν γὰρ καὶ ἐπὶ τῆς οἰκίας δυνατόν, οὕτω δὲ εὐχεσθαι ὡς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀδύνατον, ὅπου Πατέρων πλῆθος τοσοῦτον, ὅπου βοή πρὸς τὸν Θεὸν ὁλοθυμαδὸν ἀναπέμπεται. Οὐχ οὕτως εἰσακούῃ κατὰ σαυτὸν τὸν Δεσπότην παρακαλῶν, ὡς μετὰ τῶν ἀδελφῶν τῶν σὺν. Ἐνταῦθα γὰρ ἐστὶ τι πλεόν, ὅσον ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ συμφωνία, καὶ τῆς ἀγάπης ὁ σύνδεσμος, καὶ αἱ τῶν ἱερῶν εὐχαί. Διὰ γὰρ τοῦτο οἱ ἱερεῖς προσετίχασιν, ἵνα αἱ τοῦ πλήθους εὐχαὶ ἀσθενέστεραι οὖσαι, τῶν δυνατωτέρων τούτων ἐπιλαβόμεναι, ὁμοῦ συνανέλθουσιν αὐταῖς εἰς τὸν οὐρανόν. Ἀλλὰ ὡς δὲ τί γένοιτ' ἂν ἄφελος ὁμιλίας, ὅταν εὐχὴ μὴ ἢ συνευγμένη; Πρότερον εὐχῇ, καὶ τότε λόγος· οὕτω καὶ οἱ ἀποστολοὶ φασιν· *Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσωμεν*. Οὕτω καὶ ὁ Παῦλος ποιεῖ ἐν τοῖς προοιμίοις τῶν ἐπιστολῶν εὐχόμενος, ἵν' ὥσπερ λύχνου φῶς, οὕτω τὸ τῆς εὐχῆς φῶς;

^α Allii εὐλαθείας.

προοδοποίησιν τῷ λόγῳ. Ἐὰν ἐθέλῃς σεαυτὸν εὐχεσθαι μετὰ ἀκριθείας, οὐ δεήσει τῆς παρὰ τῶν συνδούλων διδασκαλίας, αὐτοῦ σοι τοῦ Θεοῦ χωρὶς μεσίτου τινὸς καταυγάζοντος τὴν διάνοιαν. Εἰ δὲ εὐχὴ μόνου τοσαύτην ἔχει δύναμιν, πολλῷ μᾶλλον ἡ μετὰ πλήθους· μεῖζονα γὰρ ταύτης τὰ νεῦρα, καὶ πλείων ἡ παρρησία πολλῶν τῆς ἐν οἰκίᾳ καὶ κατ' ἰδίαν. Πόθεν τοῦτο δῆλον; Αὐτοῦ τοῦ Παύλου λέγοντος ἀκούσον· *Ὅς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐβρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται· ἡλίπκαμεν δὲ ἐπὶ καὶ ἐπὶ ῥύσεται, συνρυπουργούντων καὶ ὁμῶν τῇ δεήσει ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν προσώπων εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν*. Οὕτω καὶ Πέτρος τὸ δεσμωτήριον διέφυγε. *Προσευχῇ γὰρ ἦν ἔκταρής ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ αὐτοῦ γινομένη πρὸς τὸν Θεόν*. Εἰ δὲ Πέτρον [470] ὠφέλησε τῆς Ἐκκλησίας ἡ εὐχή, καὶ τὸν στυλὸν ἐκείνον ἐξέβαλε τοῦ δεσμωτηρίου, πῶς σὺ καταφρονεῖς τῆς δυνάμεως αὐτῆς, εἰπέ μοι, καὶ ποῖαν ἔξεις ἀπολογίαν; Ἀκούσον καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ λέγοντος, ὅτι δυσωπεῖται τὸ πλῆθος μετ' εὐνοίας αὐτὴν παρακαλοῦν. Πρὸς γὰρ τὸν Ἰωάνην ἀπολογούμενος, διὰ τοῦ φυτοῦ τῆς κολοκύντης, φησὶ· *Σὺ μὲν ἐφείσω ὑπὲρ τῆς κολοκύντης, ὑπὲρ ἧς οὐκ ἔκακοπάθησας, οὐδὲ ἐξέθρεψας αὐτήν· ἐγὼ δὲ οὐ φείσομαι ὑπὲρ Νινευὶ τῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἐν ᾗ κατοικοῦσι πλείους ἢ δώδεκα μυριάδες ἀνθρώπων· Οὐχ ἀπλῶς τὸ πλῆθος προβάλλεται, ἀλλ' ἵνα μάθῃς, ὅτι ἡ μετὰ συμφωνίας εὐχὴ μεγάλην ἔχει τὴν δύναμιν. Τοῦτο καὶ ἐξ ἀνθρωπίνης ἱστορίας ὑμῖν ποιῆσαι βούλομαι φανερόν*.

ζ'. Πρὸ γὰρ δέκα τούτων ἐτὼν ἐάλωσαν ἐπὶ τυραννίδι τινὲς, καθάπερ καὶ ὁμεις ἴσμε. Εἴτα τῶν ἐν δυναστείᾳ^β τις δυνάμει ὑπεύθυνος τοῖς ἐγγλήμασι φανείας, σπαρτίον ἐπὶ τοῦ στόματος λαβὼν, ἐξήγετο τὴν ἐπὶ θάνατον ὁδόν. Τότε δὴ πᾶσα ἡ πόλις ἐπὶ τὸν ἱππόδρομον ἔτρεχε, καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἐργαστηρίων ἐξήγον, καὶ κοινῇ πᾶς ὁ ἔθνος ἀνελθὼν ἐξήρπασε τῆς βασιλικῆς ὁργῆς τὸν καταδικασθέντα, καὶ οὐδεμιὰς ἄξιον ὄντα συγγνώμης. Εἴτα βασιλεὺς μὲν ὁργὴν ἐπιγείου καταλύσαι βουλόμενος, μετὰ παιδῶν καὶ γυναικῶν συνετρέχετε πάντες, τὸν δὲ τῶν οὐρανῶν βασιλεῖα μέλλοντες θεωροῦν ποιήσιν, καὶ ἐξαρπάσειν τῆς ὁργῆς αὐτοῦ οὐχ ἕνα καθάπερ τότε, οὐδὲ δύο καὶ τρεῖς καὶ ἑκατὸν, ἀλλὰ πάντας τοὺς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἁμαρτωλοὺς, καὶ τοὺς δαιμονώοντας ἀπαλλάττειν τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος^γ, ἔξω καθέζεσθε, καὶ οὐ συντρέχετε κοινῇ πάντες, ἵνα ὁ Θεὸς τὴν συμφωνίαν ὑμῶν αἰδεσθεῖς, χάκεινους ἀφῇ τὴν κόλασιν, καὶ ὑμῖν συγχωρήσῃ τὰ ἁμαρτήματα; Εἰ γὰρ ἐπ' ἀγορᾷ τύχοις ὦν κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον, εἰ γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκίας, εἰ γὰρ ἐν ἀπαραιτήτοις πράγμασιν, οὐχὶ παντὸς λέοντος σφοδρότερον ἅπαντα διαρρήξας τὰ δεσμά πρὸς τὴν κοινὴν ἱκετήριαν αὐτομολήσεις; Ποῖαν ἔξεις σωτηρίαν ἐλπίζα, εἰπέ μοι, κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον, ἀγαπητέ; Οὐκ ἄνθρωποι μόνον βοῶσι τὴν φρικωδεστάτην ἐκείνην βοήν, ἀλλὰ καὶ ἄγγελοι προσπίπτουσι τῷ Δεσπότην, καὶ ἀρχάγγελοι δέονται. Ἐχουσι καὶ τὸν καιρὸν αὐτοῖς συμμαχούντα, τὴν προσφορὰν βοηθοῦσαν. Καὶ καθάπερ οἱ ἄνθρωποι, κλάδους ἐλαίων ἐκκόψαντες, ἐπισείουσι τοῖς βασιλεῦσι, διὰ τοῦ φυτοῦ αὐτοὺς ἐλέου καὶ φιλανθρωπίας ἀναμνησκόντες· οὕτω δὴ καὶ οἱ ἄγγελοι τότε ἀντὶ κλάδων ἐλαίων αὐτὸ τὸ σῶμα τὸ δεσποτικὸν προτεινόμενοι, τὸν Δεσπότην παρακαλοῦσιν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης φώσεως, μονονοχὶ λέγοντες ὅτι, Ὑπὲρ τοῦ-

^β Allii ἐν δυναστείαις.

^γ Morel. τοῦ διαβόλου παγίδος, Savil. τοῦ διαβόλου μαστίγου, alii διαβόλου τυραννίδος.

6. Quod autem non ipsis Cherubim et Seraphim tantum, sed nec etiam Principatibus, Potestatibus, neque alii cūpiam Virtuti comprehensibilis sit Deus, id jam vellem ostendere; sed jam defessus animus est, non multitudine, sed horrore dicendarum rerum. Tremat enim et horrescit supernis illis contemplationibus diutius immorans. Quamobrem ex caelis eum reducamus, perculsumque recreemus, ad solitam confugientes exhortationem. Quænam illa est? Ut prece-mur eos qui tali morbo laborant ad sanitatem revocari. Nam si pro ægrotis, pro laborantibus ad metalla, pro dura servitute pressis, pro energumenis, Deum rogare jubemur, quanto magis pro his? Impietas quippe ipso dæmone tetrior est: illa namque insania veniam meretur, hic vero morbus nullam habet defensionem. At quando de oratione pro energumenis mentionem feci, aliquid ea de re vestræ caritati disserere animus est, quo gravem ab Ecclesia morbum excindamus. Etenim absurdum esset dum exterorum morbis tanta cura medemur, propria negligere membra. Quod genus morbi illud est?

Arguit Antiochenos quod post concionem a sacris mysteriis recederent. — Ingentem hanc populi multitudinem nunc coactam, et tanto studio auscultantem, tremenda illa hora oculis perquirens, videre non potui: admodumque ingemui, quod, loquente quidem conservo, ingens sit studium, summa alacritas, cunctis sese mutuo impellentibus, et ad usque finem manentibus; cum autem Christus in sacris mysteriis sese ostensurus est, ecclesia vacua desertaque maneat. Quo pacto isthac veniam mereantur? Tali certe segnitie omnem studii in auscultando vestri laudem amittitis. Quis enim ex vobis non nos quoque damnaturus est, cum videat totam concionis fructum vobis statim effluxisse? Nam si dictis sedulo attenderetis, operibus sane vestram exhiberetis diligentiam. Quod autem statim atque audivistis, discedatis, id profecto signum est vos nihil dictorum animo suscepisse. Atenim si ea in animis vestris deposita essent, vos plane intus retinerent, et majori cum pietate horrendis illis mysteriis admoverent: nunc autem quasi cytharædum quempiam audissetis, sic omni fructu vacui cessante concione receditis. At quorsum frigida illa multorum excusatio? Precari etiam domi possumus, concionem doctrinamque audire nonnisi in ecclesia possumus. Te ipsum, mi homo, decipis. Precari etiam domi potes; ita vero precari ut in ecclesia non potes, ubi tanta patrum frequentia, ubi clamor unanimiter ad Deum emissus. Non perinde exaudieris cum penes te solus Deum precaris, atque ubi cum fratribus tuis. Hic aliquid amplius est, nempe concordia et consensus, caritatis vinculum, et sacerdotum orationes. Ideo namque sacerdotes præsumt, ut multitudinis preces infirmiores cum hisce validioribus conjunctæ una cum eis in cælum ascendant. Alioquin quid concio presit, nisi sit cum oratione conjuncta? Prius oratio, deinde sermo: sic aiunt apostoli: *Nos autem in oratione et verbi ministerio perseveremus* (Act. 6. 4). Sic et Paulus facit, cum in epi-

stolarum exordiis precetur, ut quasi lumen lucernæ, ita et orationis lux verbo præcat. Si ita te assuefeceris orandi diligentia, conservorum doctrina non egelis, ipso Deo, sine ullo mediatore, mentem tuam irradiante. Quod si unius oratio tantam vim habeat, multo magis ea, quæ cum multitudine emittitur: hæc plus habet nervorum, majoremque fiduciam, quam domi emissa. Undenam id liquet? Ipsum audi Paulum loquentem: *Qui de tanta morte eripuit nos, et adhuc eruet. Speramus autem quod adhuc eripiet: vobis quoque in oratione pro nobis subvenientibus, ut de dono nobis collato per multas personas gratia agantur pro nobis* (2. Cor. 1. 10. 11). Sic etiam Petrus carcerem effugit: *Oratio enim fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo* (Act. 12. 5). Quod si Ecclesiæ oratio Petro profuit, ac columnam illam eduxit ex carcere, quare tu ejus vim despicias, dic mihi, et quam habebis excusationem? Ipsum quoque Deum dicentem audi, se multitudine cum benevolentia orante placari. Nam cum sese apud Jonam excusaret de cucurbitæ frutice, ait: *Tu quidem pepercisti cucurbitæ, pro qua non laborasti, neque excoluisti eam; et ego non parcam Ninivæ civitati magnæ, in qua habitant plus quam centum viginti millia hominum* (Jon. 4. 10. 11). Non abs re multitudinem opponit; sed ut scias, orationem uno consensu factam magnam vim habere. Hoc vobis ex humana etiam historia planum facere libet.

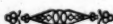
7. Loquitur hic de Theodoro qui tyrannidem affectabat. *Vide supra in Monito.* — Ante hos decem annos quidam tyrannidem affectantes deprehensi captique sunt, quod vos non ignoratis. Tum aliquis in magistratu constitutus, criminis reus compertus, cum ad mortem fune ad os alligato duceretur, tota urbs ad hippodromum accurrit, eductisque officinarum operis, simul totus populus reum imperatoris ultioni etsi nulla dignum venia subduxit. Itane terreni Imperatoris iram placare volentes, cum liberis et uxoribus omnes accurrunt; cælorum vero Imperatorem vobis propitium reddere studentes, atque ex ira ultioneque ejus non unum, vel duos, aut tres, aut centum, sed omnes per orbem peccatores, necnon demoniacos a diaboli laqueis erupturi, sedetis, nec simul omnes concurrunt, ut Deus concordiam vestram reveritus, et illis pœnam, et vobis peccata remittat? Nam si in foro illo tempore fuerit, si domi, si in negotiis urgentibus, nonne leone quovis vehementius, abruptis vinculis, ad communem supplicationem te sponte conferes? Ecquam, dilecte, illo tempore spem salutis habere possis? Non homines solum horrendam illam emittunt vocem, sed et angeli ante Dominum procumbunt, archangeli precantur: habent tempus illud idoneum, oblationem sibi faventem. Ac quemadmodum homines excisis olearum ramis reges movere solent, illaque arbore ad clementiæ ipsos memoriam revocant: sic et angeli tunc temporis pro olearum ramis ipsum corpus Dominicum protendentes. Dominum pro humana natura rogant, ac si dicerent: Pro his supplicamus; quos tu præveniens ita diligere dignatus es, ut animam tuam traderes; pro

his supplicationes fundimus, pro quibus tu sanguinem effudisti; pro his rogamus, pro quibus hoc corpus immolasti. Ideo energumēnos illo tempore diaconus adducit, jubetque caput tantum inclinare, ut ipso corporis situ supplicationes emittant: ipsis enim cum communi fratrum cœtu precari non licet. Ideoque illos sistit, ut eorum tum calamitatem, tum taciturnitatem miseratus fiducia tua ad illius patrocinium utaris. Hæc itaque cogitantes concurramus illa hora, ut nobis misericordiam attrahamus, et gratiam inveniamus ac opportunum auxilium. Laudastis ea quæ dicta fuere, cum magno tumultu et plausu admonitionem accepistis. Sed ut nobis laudes ipsis operibus exhibeatis,

non longum tempus quaeritur ad obsequentiam demonstrandam. Exhortationem oratio sequatur. Hanc quero laudem, hunc per opera ipsa plausum. Vos itaque mutuo hortamine ad standum quemadmodum stetitistis: si quis sese moveat ut ordinem deserat, hunc sedulo retinete; ut et proprii studii et fraternæ curæ duplicem mercedem reportantes, cum majori fiducia preces effundatis, placatoque Deo, et præsentia et futura bona consequi possitis, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri et Spiritui sancto gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

DE INCOMPREHENSIBILI,

CONTRA ANOMŒOS.

HOMILIA QUARTA.

1. Satiſ jam eſſet, poſtquam nuper oſtendimus Deum eſſe incomprehenſibilem hominibus, imo et ipsis Cherubim et Seraphim, a negotiis expediri, et nihil ulterius movere: verum quia id nobis in studio et in proposito eſt, ut non modo adverſariorum ora ocludamus, ſed etiam ut caritatem veſtram magis magisque iſtituamus, idipſum argumentum repetimus, ulteriusque ſermone procedimus. Nam ſi in iis diutius inmoremur, et vos doctiores efficiemus, et nos ſplendidiorem victoriam reportabimus; tum ſi quid reliquiarum ſuperſit, id jam prorsus de medio tollitur; quandoquidem noxias herbas non a ſummitate modo tondere opus eſt: ſi enim radices maneat, de-nuo pullulabunt: ſed etiam ab ipſo telluris gremio radicibus evellas oportet, exponasque ſolarium radiorum ardori, ut omnino marceſcant. Age ergo in cælum rursus ſermone conſcendamus, non ut curiosius¹ ſcrutemur, vel ſubtiliores quæſtiones moveamus; ſed ut eorum qui neque ſeipſos norunt, neque humanæ naturæ modum intelligere volunt, intempeſtivam contentionem tollere ſatagamus. Ideo quippe ex abundanti, non Dei modo, ſed etiam angelorum conſpectum juſto illi viro intolerandum fuiſſe oſtendimus, quando totam vobis hitoriā legimus: ſæpiusque beatum Danieleſ induximus pallentem, tremētem, neque melius affectum, quam ii, qui deficiunt, quorumque anima vincula carnis abrupte feſtinat. Sicut enim columba domeſtica et manueta in domuncula habitans, ſi ſtrepitu terreatur, expaveſta in tectum avolat, et per fenestras exitum quaerit, ut ſeſe ab anguſtia eximat; ſic beati illius viri anima ex corpore egredi et externa petere geſtiebat; exiſſetque plane atque avolaſſet, corpusque vacuum reliquiſſet, niſi ſtatim angelus prævertiſſet, eamque ab anguſtia liberaſſet, inque proprium ſibi domici-

lium reduxiſſet. Idcirco autem hæc tunc dicebam, ut edicerent illi, quantum angelus homini præſtet, et ex conſervi præcellentia emendati, contra Dominum inſanire ceſſarent. Juſtus ille vir, tanta præditus fiducia, angeli conſpectum non tulit, et hi, qui tantum ab illius virtute remoti ſunt, non angelum, ſed ipſum angelorum Dominum curioſe ſcrutantur; ille leonum ferocitatem edomuit, nos ne vulpes quidem vincere poſſumus; ille draconem medium diſrupit, ſeraque naturam ſuperavit ſua in Deum fiducia fultus, nos minutiffima quoque reptilia formidamus; ille regem inſtar leonis furentem, iramque Nabuchodonoriſ omni flamma vehementiorem in barbaros exercitus ruentem, accedens compreſſit, et tenebris offuſa omnia illuſtravit.

Multa præcedenti concione dicta repetit. — Attamen hic qui lucem attulerat angelum venientem intuitus, caligine gravi interceptus eſt. Quam igitur excuſationem afferent ii, qui beatam illam perlustrare¹ naturam conantur? Nos vero non hic finem loquendi fecimus, ſed ad ſapientes illas virtutes orationem tranſtulimus, oculis earum averſos oſtendimus, obtensas alas, erecta crura, clamorem perpetuum, et quomodo illæ incorporeæ virtutes ſtupore et admiratione capti animi ſigna præbeant: quanto enim ſapientiores, quanto nobis propinquioreſ ſunt ineffabili illi beatæque ſubſtantiae, tanto magis incomprehenſibilitatem norunt: magnitudo quippe ſapientiae magnitudinem pietatis efficit. Diximus vobis quid inacceſſibile ſit, et quod illud multo majus ſit incomprehenſibili: cujus rei cauſam adjecimus, quia ſcilicet incomprehenſibile poſt examen incomprehenſibile eſſe deprehenditur: inacceſſibile vero examen non patitur, ac ne quidem adeundi principium, ubi et pelagi exemplo opus habuimus. Addidimus non dixiſſe Paulum, Deum eſſe lucem inacceſſibilem, ſed *lucem habitare inacceſſibilem*: quod ſi domus ipſa ſit inacceſſibilis, multo magis qui in illa habitat Deus. Hæc

¹ Savil. in marg. et duo Cod., *Sed advertite, quia vos rursus in cælum erigimus. Et hoc agimus, non ut curiosius, etc.*

¹ Alii, *explorare*.

των δεόμεθα, οὓς αὐτὸς φθάσας οὕτως ἀγαπήσαι κατηξίωσας, ὡς τὴν ψυχὴν ἐπιδοῦναι τὴν σεαυτοῦ· ὑπὲρ τούτων ἐκχόμεν τὰς ἱκετηρίας, ὑπὲρ ὧν αὐτὸς τὸ αἷμα ἐξέχεας· ὑπὲρ τούτων παρακαλοῦμεν, ὑπὲρ ὧν τὸ σῶμα τοῦτο κατέβυσας. Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐνεργουμένους κατ' ἐκείνους ἴστησι τὸν καιρὸν ὁ διάκονος, καὶ κελεύει κλίνει τὴν κεφαλὴν μόνον, καὶ τῷ σχήματι τοῦ σώματος ποιεῖσθαι τὰς ἱκετηρίας· εὐχέσθαι γὰρ αὐτοὺς ἅ μετὰ τοῦ κοινοῦ συλλόγου τῶν ἀδελφῶν οὐ θέμις. Διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἴστησι, ἵνα [471] κατελεήσας αὐτοὺς καὶ τῆς συμφορᾶς καὶ τῆς ἀφωνίας, τῇ οἰκείᾳ παρρησίᾳ πρὸς τὴν ἐκείνων ἀποκρήσῃ προστασίαν. Ταῦτ' οὖν ἅπαντα ἐνωοῦντες συντρέχωμεν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, ἵνα ἐπισπασώμεθα ἔλεον, καὶ χάριν εὐρωμεν καὶ εὐκαιρον

* Alii αὐτοῖς.

βοήθειαν. Ἐπὴνέσαστε τὰ εἰρημένα· μετὰ πολλοῦ θορύβου καὶ κράτους τὴν παραίνεσιν ἐδέξασθε. Ἄλλ' ὅπως ἡμῖν ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπιδείξησθε τοὺς ἐπαίνους, οὐ μακρὸς ὁ χρόνος τῆς ἀποδείξεως τῆς κατὰ τὴν ὑπακοήν. Μετὰ τὴν παραίνεσιν εὐθέως εὐχή. Ἐκείνους ζητῶ τὸν ἐπαῖνον, ἐκείνους τὸν κράτον τὸν διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν. Παρακαλέεσθε τοῖνυν ἀλλήλοις ἐστάναι, καθάπερ ἐστήκατε· κὰν διάσαλευθῇ τις τῆς τάξεως, κατέχετε μετὰ ἀκριβείας, ἵνα καὶ τῆς οἰκείας σπουδῆς καὶ τῆς εἰς τοὺς ἀδελφούς κηδεμονίας διπλοῦν λαβόντες τὸν μισθὸν μετὰ πλεονος τῆς παρρησίας τὰς ἱκετηρίας ἐκχέετε, καὶ τὸν Θεὸν ὡς ποιήσαντες, καὶ τῶν ἐνταῦθα καὶ τῶν μελλόντων δυνηθῆτε τυχεῖν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΕΡΙ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΟΜΟΙΟΥΣ.

Λόγος τέταρτος.

α'. Ἦρκει μὲν οὖν δείξαντα πρῶν ἀνθρώποις ἀκατάληπτον ὂντα τὸν Θεόν, ἔτι δὲ καὶ τοῖς Χερουδιμ, καὶ τοῖς Σεραφίμ, ἀπηλλάχθαι πραγμάτων, καὶ μηδὲν περαιτέρω κινεῖν· ἀλλ' ἐπειδὴ προθυμία καὶ σπουδὴ πᾶσα ἡμῖν, οὐχὶ τῶν ἐναντίων ἀπορρᾶψαι τὰ στόματα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ἐπὶ πλεῖον σοφίαι, πάλιν τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἀπτόμεθα, καὶ περαιτέρω τὸν λόγον προάγωμεν. Ἦ γὰρ ἐν τούτοις διατριβῇ καὶ ὕμᾳ εἰδέναι ποιήσει πλείονα, καὶ ἡμῖν λαμπρότερα ἐργάζεται τὰ νικητήρια, εἰ καὶ τι λείψανον ὑπολείπεται ἐκκαθαίρουσα. Ἐπεὶ καὶ τὰς πονηρὰς βοτάνας οὐκ ἄνωθεν ἀποκαίρειν χρὴ μόνον (πάλιν γὰρ βλαστάνουσι τῶν ριζῶν κάτω κειμένων), ἀλλ' ἔξ αὐτῶν τὸν λαγόνων τῆς γῆς καὶ τῶν κόλπων ἀνασπᾶν καὶ γυμνὰς προτιθέναι τῇ θερμῇ τῆς ἀκτίνος, ὥστε καταμαρανθῆναι βραδίῳ*. Ἦ οὖν ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ὕμᾳ ἐπαναγάγωμεν τῷ λόγῳ πάλιν, οὐχὶ περιεργαζόμενοι οὐδὲ πολυπραγμονοῦντες, ἀλλὰ τῶν οὐκ ἐπισταμένων ἑαυτοὺς οὐδὲ ἀνεχομένων εἰδέναι μέτρα φύσεως ἀνθρωπίνης τὴν ἄκαιρον φιλονεικίαν καταλύσαι σπεύδοντες. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας οὐχὶ Θεοῦ ἐπιφάνειαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἁγέλιον ἐδείξαμεν ἀφῆρτον οὖσαν τῷ δικαίῳ τότε κείνῳ, ὅτε καὶ τὴν ἱστορίαν ὡς πᾶσαν ἀνέγνωμεν, καὶ συνεχῶς ἐδείκνυμεν τὸν μακάριον Δανιὴλ ὠχρῶντα, τρέμοντα, τῶν ψυχόρραγούντων οὐδὲν ἄμεινον διακείμενον, τῆς ψυχῆς ἐπαιγουμένης ἀπορρᾶψαι τὸν τῆς σαρκὸς οἰσμόν. Καθάπερ γὰρ περισσότερὰ χειροθῆς καὶ ἡμερος ἐν οἰκίᾳ τινὶ διατρίβουσα, ὅταν ποτὲ αἰσθηταὶ τινος φόδου, πτοηθεῖσα [472] πρὸς τὴν ὀροφὴν ἵπταται, καὶ διὰ τῶν θυρίδων τινὰ ἐξοδὸν ἐπιζητεῖ, τῆς ἀγωνίας ἀπαλλαγῆναι ἐπιζητοῦσα· οὕτω δὲ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ μακαρίου τότε ἐκείνου ἐκ τοῦ σώματος ἀναπτῆναι· ἐσπευθε, καὶ πρὸς τὰ ἔξω πάντοθεν ἡπειγέτω, καὶ ἐξῆλθεν

ἂν καὶ ἀπέπη καὶ τὸ σῶμα κατέλιπον ἔρημον, εἰ μὴ ταχέως ὁ ἄγγελος προλαβὼν αὐτὴν ἀπῆλλαξε τῆς ἀγωνίας, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον πάλιν ἐπανήγαγε καταγώνιον. Διὰ τοῦτο δὲ ταῦτα ἐλέγομεν τότε, ἵνα μαθόντες, ὅσον ἄγγελος ἀνθρώπου διαφέρει, καὶ ἐν τῇ τοῦ συνδούλου ὑπεροχῇ σωφρονισθέντες, τῆς κατὰ τοῦ Δεσπότης μανίας ἀπαλλαγώσιν. Ὁ δίκαιος ἄγγελον ἰδεῖν οὐκ ἤνεγκεν, ὁ παρρησίαν τοσαύτην ἔχων, καὶ οἱ τοσοῦτον ἀφροσύνης αὐτοῦ τῆς ἀρετῆς, οὐχὶ ἄγγελον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τῶν ἁγέλιων Δεσπότην περιεργάζονται. Ἐκεῖνος λεόντων θυμὸν ἐδάμασεν· ἡμεῖς δὲ οὐδὲ ἀλωπέκων περιγενέσθαι δυνάμεθα· ἐκεῖνος δράκοντα μέσον ἑρρήξε, καὶ τῆς τοῦ θηρίου φύσεως ἐκράτησε διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν παρρησίας· ἡμεῖς δὲ καὶ τὰ ψιλὰ ἐρπετὰ δεδοίκαμεν· ἐκεῖνος βασιλεῖα θυμούμενον καθάπερ λέοντα ἐστῆσε, καὶ τὴν τοῦ Ναβουχοδονόσορ ὀργὴν φλογὸς ἀπάσης σφοδρότερον ἐπὶ τὰ βαρβαρικά στρατόπεδα φερόμένην μέσος φανεῖς ἀνέστειλε, καὶ τὰ ἐσκοτισμένα πάντα ἐφώτισεν.

Ἄλλ' οὗτος ὁ φωτίσας ἄγγελον ἐλθόντα ἰδὼν πρὸς αὐτὸν, σκοτοδινίᾳ κατεῖχτο χαλεπῇ. Τίνα οὖν ἐξουσίαν ἀπολογίαν οἱ τὴν μακαρίαν ἐκείνην φύσιν ἐμβατεύειν ἐπιχειροῦντες; Ἦμεῖς δὲ οὐδὲ ἐνταῦθα τὸν λόγον ἐστήσαμεν τότε, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰς σοφὰς ἐκείνας ἀνηγάγομεν δυνάμεις τὴν διήγησιν· ἐδείξαμεν τὴν ἀποστροφὴν τῶν ὀφθαλμῶν, τὴν προβολὴν τῶν περυγῶν, τὴν ὀρθότητα τῶν σκελῶν, τὴν βοήν τὴν διγενεῇ, καὶ ὅτι διὰ πάντων τὴν ἐκπλήξιν καὶ τὸ θάμβος ἐμφαίνουσιν ἡμῖν αἱ ἀσώματοι δυνάμεις ἐκεῖναι· ὅσω γὰρ εἰσι σοφαί, ὅσω ἡμῶν ἐγγύτεραι εἰσι τῇ ἀρρότητι καὶ μακαρίᾳ οὐσίᾳ ἐκείνῃ, τοσοῦτω μᾶλλον ἡμῶν τὸ ἀκατάληπτον ἴσασιν. Ἦ γὰρ ἐπίτασις τῆς σοφίας ἐπίτασιν ποιεῖ εὐλαβείας. Εἴπομεν ὅμιν τί ποτὲ ἐστὶ τὸ ἀπόσιτον, καὶ ὅτι τοῦ ἀκατάληπτου πολλῶν μεῖζον ἐστὶ, καὶ τὴν αἰτίαν προσεθήκαμεν, ὅτι τὸ μὲν ἀκατάληπτον μετὰ τὸ ἐρευνηθῆναι ἀκατάληπτον φαίνεται, τὸ δὲ ἀπόσιτον οὐδὲ ἀρεῖνης ἀνέχεται, οὐδὲ προσόδου· τὴν ἀρχὴν, ὅτε καὶ τῆς τοῦ πελάγους εἰκόνης ἐδείχθημεν. Εἴπομεν ὅτι οὐκ εἶπε, φῶς ὦν ἀπόσιτον, ἀλλὰ φῶς οὐκ ἀπόσιτον· εἰ δὲ ὁ οἶκος ἀπόσιτος πολλῶν μᾶλλον ὁ ἐνοικῶν Θεός. Ταῦτα

* Savil. in marg. et duo cod. βραδίως. Ἄλλα προσέχετε ἐπὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐπαναγόμεν ὕμᾳ πάλιν. Καὶ τοῦτο ποιοῦμεν οὐχὶ περιεργαζόμενοι, etc.

* Alii ἐπιθυμοῦσα.

* Morf. σώματος ἀναβῆναι, alii σώματος ἐκβῆναι (Savilianam lectionem ἀναπτῆναι recevimus). Infra alii ὁ ἄγγελος προκαταβῶν.

* Alii φύσιν ἐξετάζειν ἐπὶ.

* Alii οὐδὲ ἐφοδοῦ. Editum fuerat προδόν. Ebr.

δὲ ἔλεγεν ὁ Παῦλος, οὐχ ἵνα τόπω περιγράψῃ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἵνα ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος τὸ ἀπερινόητον αὐτοῦ καὶ τὸ ἀπρίσιον καταλάβῃ. Παρηγάγομεν^α καὶ ἐτέραις δυνάμει, τὰ Χερουβίμ, καὶ ἐδείξαμεν πῶς ἐπάνω αὐτῶν στερέωμα, πῶς λίθος χρυστάλλου, πῶς ὁμοίωμα θρόνου, καὶ εἶδος ἀνθρώπου, καὶ ἤλεκτρον, καὶ πῦρ, καὶ τόξον, καὶ μετὰ πάντα ἐκεῖνὰ φησιν ὁ προφήτης· Αὕτῃ ἡ δρασὶς ὁμοιώματος δόξης Κυρίου, καὶ διὰ πάντων τούτων ἐδείκνυνεν ὁμῖν τοῦ Θεοῦ τὴν συγκατάθεσιν, καὶ ταύτην αὐτὴν ἀφόρητον οὖσαν καὶ ταῖς ἄνω δυνάμεσιν.

[473] β'. Οὐχ ἁπλῶς δὲ ταῦτα ἀνακεφαλαιούμεαι· ἀλλ' ἐπειδὴ χρέος ὁμῖν ὀφείλω τῆς ὑποσχέσεως ἐκείνης, βούλομαι μαθεῖν μετὰ ἀκριβείας, τί μὲν κατέβαλον, τί δὲ ὑπολείπεται. Οὕτω καὶ οἱ τὰ δανείσματα ὀφειλοντες ποιοῦσι, τὸ γραμματεῖον ἐς μέσον ἀγαγόντες, ἐνθα ὁ λόγος πᾶς ἐγγέγραπται, καὶ τοὺς δανεισταῖς τοῖς ἑαυτὸν ἐπιδείξαντες, τὰ λειπόμενα καταβάλλουσι. Καὶ ἐγὼ τοίνυν καθάπερ βιβλίον ἀναπτύξας τὴν μνήμην τῆς διανοίας τῆς ὑμετέρας, ὥσπερ δακτύλῳ τινὶ τῷ λόγῳ τὰ καταβληθέντα ἐπιδείξας, ἐπὶ τὰ λειπόμενα βαδιοῦμαι λοιπόν. Τί οὖν τὴν τὸ ὑπολειμμένον; Δείξαι, ὅτι οὔτε ἀρχαί, οὔτε ἐξουσίαι, οὔτε κυριότητες, οὔτε εἴ τις ἐτέρα κτιστὴ δύναμις ἐστίν, ἢ ἔχει τοῦ Θεοῦ τὴν ἀκριβὴ κατάληψιν. Εἰσὶ γάρ, εἰσὶ καὶ ἑτεραι δυνάμεις, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἴσμεν. Ἐνόησατε τὴν ἀπόνοιαν τῶν αἰρετικῶν· τῶν δοῦλων οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἴσμεν, καὶ τοῦ δεσπότη αὐτὴν τὴν οὐσίαν περιεργάζονται. Εἰσὶ μὲν γὰρ ἄγγελοι, καὶ ρχαγγελοι, καὶ θρόνοι, καὶ κυριότητες, καὶ ἀρχαί, καὶ ζουσίαι· ἀλλ' οὐχ οὗτοι μόνον οἱ ὅμοιοι ἐν τοῖς οὐρανοῖς εἰσιν, ἀλλ' ἀπειρα ἔθνη καὶ φύλα ἀμύθητα, ἅπερ λόγος ὁδοῖς παραστήσει δυνάτα. Καὶ πόθεν ὅλον ὅτι καὶ τούτων πλείους εἰσὶ δυνάμεις, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἴσμεν; Ὅ ταῦτα εἰρηκῶς Παῦλος καὶ τοῦτό φησιν οὕτως λέγων περὶ τοῦ Χριστοῦ· *Ἐκδήσαν αὐτὸν ὑπεράνω πάσης ἰσχύος, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι*. Ὅρατε, ὅτι τινὰ ἐστὶν ὀνόματα ἐκεῖ μέλλοντα γινώσιμα γίνεσθαι, ἅπερ ἀδηλὰ ἐστὶ νῦν; Διὰ τοῦτο εἶπεν, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ὀνομαζόμενα, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ τῆς οὐσίας τὴν ἀκριβὴ κατάληψιν οὐκ ἔχουσι; τοῦτο γὰρ οὐδὲν μέγα ἀποδείξει. Τῶν γὰρ οἰκονομῶν αὐτοῦ πολλὰς οὐκ ἴσασιν αἱ ἄνω δυνάμεις αὐταί, αἱ ἀρχαί, καὶ ἐξουσίαι, καὶ κυριότητες. Καὶ τοῦτο πάλιν ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστολικῶν ἀποδείξομεν ῥημάτων, ὅτι οἰκονομίας αὐτοῦ τινὰς μεθ' ἡμῶν ἔμαθον, καὶ πρὸ ἡμῶν οὐκ ᾔδεισαν· οὐ μόνον δὲ μεθ' ἡμῶν ἔμαθον, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμῶν. Ἐτέραις γὰρ γεγραμμέναις οὐκ ἐγνωρίσθη, φησὶν, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις, εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρόνομα καὶ σύσσωμα καὶ συμμετόχου τῆς βασιλείας αὐτοῦ (αἱ δὲ ἐπαγγελίαι τοῖς Ἰουδαίοις ἦσαν δεδομένα) διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος. Καὶ πόθεν τοῦτο ὅλον ὅτι νῦν ἔμαθον αἱ ἄνω δυνάμεις; τὰ γὰρ εἰρημένα περὶ ἀνθρώπων εἰρήνην. Ἀκουσον οὖν. *Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ, φησὶ, πάντων ἀνθρώπων ἡ δόξα ἡ χάρις αὕτη, εὐαγγελισσάσθαι ἐν τοῖς ἔθνεσι τὸν ἀνεξίχνιστον πλουτοῦ τοῦ Χριστοῦ*. Τί ἐστὶν ἀνεξίχνιστος; Μὴ δυνάμενον ζητηθῆναι· οὐ μόνον δὲ μὴ δυνάμενον εὐρεθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ ἀνιχνευθῆναι. Ἀκουέτωσαν πάλιν

πῶς πυκνὰ καὶ ἐπάλληλα δίδωσιν αὐτοῖς τὰ βέλη. Εἰ γὰρ ὁ πλοῦτος ἀνεξίχνιστος, πῶς ὁ δωρησάμενος τὸν πλοῦτον οὐκ ἀνεξίχνιστος; Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου [474] ἐν τῷ Θεῷ, ἵνα γνωρίσθῃ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποικίλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Ἦκουσας πῶς νῦν, οὐχὶ πρὸ τούτου, ἔγνωσαν αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι ταῦτα; Ἄ γὰρ βασιλεὺς βουλεύεται, ὁ ὑπασιπότης οὐκ ἐπίσταται. Ἰνα γνωρίσθῃ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις, διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποικίλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Ὅρα ὅση τιμὴ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐγένετο φύσιν, ὅτι καὶ μεθ' ἡμῶν καὶ δι' ἡμῶν αἱ ἄνω δυνάμεις ἔγνωσαν τὰ ἀπόρρητα τοῦ βασιλεῦς. Ἀλλὰ πόθεν ὅλον, ὅτι περὶ ἐκείνων τῶν ἐπουρανίων λέγει; Καὶ γὰρ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καὶ τοὺς δαίμονας οἶδε καλεῖν λέγων· *Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ ἀλήθεια πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ αἰῶνος τοῦ αἰῶνος τούτου*. Ἀρα οὖν μὴ καὶ ἐνταῦθα τοῦτο λέγει ὅτι οἱ δαίμονες τότε ἔγνωσαν; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ περὶ ἐκείνων τῶν ἄνω δυνάμεων· εἰπὼν γὰρ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, ἐπήγαγεν, *Ἐν τοῖς ἐπουρανίοις*. Ἐκεῖναι μὲν γὰρ αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι ἐπουράνιοι, αὗται δὲ αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι ὑπὸ τὸν οὐρανόν· διὰ τοῦτο καὶ κοσμοκράτορας αὐτοὺς καλεῖ, δεικνύς ὅτι ἄδωτος αὐτοῖς ἐστὶν ὁ οὐρανός, καὶ τὴν τυραννίδα πᾶσαν ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ ἐπιδείκνυνται μόνον.

γ'. Εἶδες πῶς καὶ μεθ' ἡμῶν καὶ δι' ἡμῶν ἔγνωσαν ταῦτα; Ἀλλ' ἐπὶ τὴν τοῦ χρέους λοιπὸν καταβολὴν τὴν λόγον ἀγάγωμεν, δεικνύντες ὅτι οὐκ ἴσασιν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν οὔτε ἀρχαί, οὔτε ἐξουσίαι. Τίς οὖν ταῦτά φησι; Οὐκέτι Παῦλος, οὐκέτι Ἡσαΐας, οὐκέτι Ἰεζεκιήλ, ἀλλ' ἕτερον σκευὸς ἅγιον, αὐτὸς ὁ τῆς βροντῆς υἱός, ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Χριστοῦ Ἰωάννης, ὁ ἐπὶ τὸ στήθος ἀνακλιθεὶς τὸ δεσποτικόν, καὶ τὰς θείας πηγὰς ἐκείθεν ἀρυσάμενος. Τί οὖν οὕτως φησι; Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Ὅντως βροντῆς υἱός· σάλπιγγος γὰρ λαμπρότεραν ἀφῆκε φωνὴν ἱκανὴν καταστῆναι πάντας τοὺς φιλονεικούντας. Ἀλλ' ἴδωμεν καὶ τὸ ἀντικρῶτον. Τί λέγει, εἰπέ μοι, Ἰωάννη; Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε; τί οὖν ποιήσωμεν τοῖς προφήταις λέγουσιν, ὅτι εἶδον τὸν Θεόν; Ὁ μὲν γὰρ Ἡσαΐας φησὶν, *Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπημέκοντος*· ὁ δὲ Δανιὴλ πάλιν, *Εἶδον ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθθητο*. Καὶ ὁ Μιχαῖας, *Εἶδον τὸν Κύριον τὸν Θεόν τοῦ Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ*· καὶ ἕτερος προφήτης πάλιν, *Εἶδον τὸν Κύριον ἐστῶτα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ εἰπέ μοι· πάταξον ἐπὶ τὸ ἱλαστήριον*. Καὶ πολλὰς τοιαύτας ἐστὶ συνάγειν μαρτυρίας. Πῶς οὖν ὁ Ἰωάννης φησὶν, ὅτι *Τὸν Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*; Ἰνα μάθης ὅτι τὴν ἀκριβὴ αὐτοῦ κατάληψιν καὶ τὴν τετρανωμένην γνῶσιν λέγει. Ὅτι γὰρ πάντα ἐκεῖνα συγκατάθεσις ἦν, καὶ ἀκραίφνη τὴν οὐσίαν οὐδεὶς εἶδεν ἐκείνων, ὅλον ἐκ τοῦ διαφόρου ἕκαστον ὁρᾶν. Ὁ γὰρ Θεὸς ἀπλοῦς καὶ ἀσύνητος καὶ ἀσχημάτιστος· οὗτοι δὲ ἅπαντες σχήματα ἐβλεπον διαφορά. Τοῦτο γοῦν αὐτὸ δι' ἐτέρου προφήτου ἐμπαίνομεν πάλιν, καὶ πείθω αὐτοὺς ὡς οὐκ ἀκριβὴ τὴν οὐσίαν εἶδον, ἔλεγεν· *Ἐγὼ ὀράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προσηγῶν ὁμοιόωμαι*. Οὐκ αὐτὴν τὴν οὐσίαν εἶδεα τὴν ἐμὴν, ἀλλὰ συγκατέβην, φησὶ, πρὸς τὴν τῶν ὁράσεων

^a Alii cum Sav. ἀπρίσιον παραστήση. Παρηγάγομεν.

^b Savil. et multi mss. πάντων ἀνθρώπων, Morel. et alii πάντων ἀνθρώπων.

porro dixit Paulus, non ut Deum loco circumscriberet, sed ut magis imisque liqueret Deum nec cogitari nec adiri posse. Alias item virtutes induximus, nempe Cherubim, declaravimusque quomodo supra illas sit firmamentum, lapis crystalli, similitudo throni, et species hominis, electrum, ignis, arcus, et quod post hæc omnia propheta dicat, *Hæc visio similitudinis Domini (Ezech. 2. 1)* : atque ex his omnibus Dei attemperationem vobis demonstravimus, eamque tamen ejusmodi, quæ nec a supernis virtutibus ferri possit.

2. Hæc non sine causa repeto; sed quia me promissi debitorem novi, scire volo, quid solverim, quidque solvendum supersit. Sic et aris alieni debitores faciunt, tabellas in medium proferunt, ubi debiti ratio descripta, quibus sceneratori exhibitis residua numerant. Ego similiter, aperto memoriæ vestræ libro, atque iis quæ jam soluta sunt quasi digito demonstratis, ad reliqua demum propero. Quid igitur residuum erat? Ut ostenderemus, neque principatus, neque potestates, neque dominationes, neque aliam ullam creatam virtutem esse, quæ Deum perfecte comprehendat. Sunt enim sine dubio et aliæ virtutes, quarum ne nomina quidem novimus. Perpendite insanam hæreticorum arrogantiam : ne servorum quidem nomina novimus, et ipsam Domini substantiam perscrutantur. Sunt enim angeli, archangeli, throni, dominationes, principatus et potestates. At non hi soli in cælo sunt populi, sed infinite gentes, tribus innumeræ, quas nullus sermo declarare potest. Undenam constat plures esse virtutes, quarum nomina ignoramus? Paulus qui illa dixerat hoc etiam docet, ita de Christo loquens : *Constituit eum super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro (Ephes. 4. 21)*. Videtis aliqua illic esse aliquando cognoscenda, quæ nunc ignota sunt? Ideo dixit, quæ non modo in hoc sæculo nominantur, sed etiam in futuro. Ecquid mirum si substantiam non perfecte comprehendunt? Illud enim demonstrare non arduum est. Nam dispensationum ejus multas ne quidem supernæ virtutes norunt, nec principatus, potestates et dominationes. Idque rursum ex apostolicis verbis planum faciemus, nempe multas ex divinis dispensationibus nobiscum edidicisse, quas ante quam nos disceremus ignorabant. Non solum autem nobiscum didicerunt, sed etiam a nobis ipsis : Aliis, inquit, generationibus non est agnitus, sicut nunc revelatum est sanctis apostolis ejus et prophetis in spiritu, esse gentes coheredes et concorporales, et participes promissionis ejus (Ephes. 3. 5). Promissiones autem Judæis datæ fuerant : *Per Evangelium, cujus factus sum ego Paulus minister*. Undenam ostenditur supernas virtutes id tunc edidicisse? Nam quæ dicta sunt ad homines spectant. Audi : *Mihi omnium hominum* ¹ *minimo data est gratia hæc, evangelizare omnibus gentibus investigabiles divitias Christi (Ephes. 3. 8)*. Quid est investigabile? Quod perquiri nequit, nec modo re-

periri non potest, sed neque investigari. Audiant quam crebra adversum se jacula a Paulo emittantur? Nam si divitiæ investigabiles sunt, quomodo is, qui largitur divitias, non investigabilis sit? *Et illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi a sæculis in Deo, ut manifestetur nunc principatibus et potestatibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei (Ephes. 3. 9. 10)*. Audis quod nunc, non ante, illæ virtutes hæc cognoverint? Nam quæ rex consultat, satelles nescit : *Ut manifestetur nunc principatibus et potestatibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei*. Vile quantum honoris humanæ naturæ collatum sit, quando nobiscum et per nos supernæ virtutes regis secreta cognoverunt. Sed undenam pateat de cælestibus illis dici? Etenim demonas etiam interdum vocat principatus et potestates, ut cum dicit : *Non est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum sæculi hujus (Ephes. 6. 12)*. Numquid ergo id nunc etiam dicit, nempe demonas tunc cognovisse? Nequaquam; sed de supernis illis agit virtutibus : cum enim dixisset, *principatus et potestates*, adjecit, *in cælestibus*. Illi namque principatus et potestates cælestes; hi vero sub cælo sunt : quomobrem rectores mundi vocat illos, ostendens cælum ipsis inaccessum esse : totamque eos suam tyrannidem in hoc solum mundo exercere.

3. Vidistin' quo pacto nobiscum et per nos illa cognoverint? Sed ad debitum illud solvendum veniamus, ac probemus neque principatus neque potestates ipsius substantiam nosse. Quis hoc dicit? Non jam Paulus, aut Hesaias, aut Ezechiel, sed aliud vas sanctum, ipse tonitruus filius, dilectus Christi Joannes, qui supra pectus dominicum recubuit, et divinos inde fontes hausit. Quid igitur ait? *Deum nemo vidit unquam (Joan. 1. 18)*. Vere tonitruus filius, nam tuba clariorem emisit vocem, quæ possit contentiosos omnes confundere. Sed videamus quid contra objici possit. Quid, quæso, dicis Joannes, *Deum nemo vidit unquam*? Quid de prophetis agamus, qui dicunt, *Vidi Deum*? Hesaias enim, *Vidi Dominum*, inquit, *sedentem super solium excelsum et elevatum (Isa. 6. 4)*; Daniel vero, *Vidi donec throni positi sunt, et antiquus dierum sedit (Dan. 7. 9)*; Michæas item : *Vidi Dominum Deum Israel sedentem super solium suum (3. Reg. 22. 19)*; alius rursum propheta dicit : *Vidi Dominum stantem super altare, et dixit mihi, percutere super propitiatorium (Amos 9. 4)*. Multa sane hujusmodi testimonia colligi possunt. Cur ergo Joannes ait, *Deum nemo vidit unquam*? Ut ediscas eum de perfecta comprehensione et clara cognitione loqui. Quod enim illa omnia per attemperationem facta sint, neque puram illius substantiam quisquam illorum viderit, hinc palam est quod varie quisque viderit. Etenim Deus simplex est, incompressus, et figuræ expers; illi vero figuras viderunt varias. Hoc ipsum per alium prophetam ostendit, ipsique persuadet se non perfectam substantiam vidisse, his verbis : *Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum (Usec 12. 10)* : non ipsam meam substantiam

¹ Savil. et multi Mss., omnium sanctorum. Morel. et alii, omnium hominum.

ostendi, sed videntium infirmitati me attemperavi. Joannes ergo non de hominibus hoc dicit, *Deum nemo vidit unquam* : id enim liquet cum ex iis, quæ dicta sunt, prophetis nempe verbis, *Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum* ; tum ex sententia Moysi prolata ; cum enim ille Deum facie ad faciem videre cuperet, ait Deus : *Nemo videbit faciem meam, et vivet* (Exod. 33. 20). Liquidum itaque illud atque in confesso est. Non ergo de humana natura tantum, sed etiam de supernis potestatibus hoc ait, *Deum nemo vidit unquam* : quamobrem ipsum quoque unigenitum hujus doctrinæ præceptorem inducit. Ne quis enim diceret, undenam id liquet ? adjecit : *Unigenitus filius, qui est in sinu Patris, ipse exposuit* (Joan. 1. 18), ac fide dignum dogmatis testem doctoremque inducit. Atqui si id ipsum quod Moyses hic significare vellet, frustra adjiceret, *Unigenitus exposuit*. Sed etiam prius quam Joannes hæc quasi doctus ab unigenito diceret, id nobis propheta declarasset, utpote qui a Deo accepisset. Sed quia plus aliquid, quam tunc dictum fuisset, nobis revelaturus erat, nempe, ne supernas quidem virtutes ipsum videre, ideo unigenitum doctorem inducit. Visionem porro hic cognitionem esse intellige. Neque enim pupillæ, oculi, palpebræ incorporeis insunt virtutibus ; sed quod nobis est visio, ipsis est cognitio. Itaque cum audis, *Deum nemo vidit unquam*, id intellige, nullum esse qui Deum substantialiter¹ omnino perfecte cognoscat. Ac de Seraphim cum audis ea oculis avertisse, et vultum obtexisse, deque Cherubim, ea idem ipsum fecisse, ne oculos vel pupillas ipsa habere putes, corporis enim est hujusmodi forma, sed his a propheta cognitionem significari crede. Cum itaque propheta dicit, illas virtutes Deum quamvis sese attemperantem non ferre potuisse, nihil aliud significat, quam ejus cognitionem claram et accuratam, comprehensionemque ferre non posse, neque audere puram illam perfectamque substantiam intueri ne quidem cum sese attemperat. Nihil autem aliud est intueri, quam cognoscere. Quamobrem Evangelista, perceptum habens humanæ non esse naturæ talia scire, neque supernis ipsis virtutibus comprehensibilem esse Deum, eum ipsum, qui in dextera ejus sedet, et hæc perfecte novit, hujus doctrinæ præceptorem inducit. Neque simpliciter dixit, *Filius*, quamvis si ita loquutus esset, satis id fuisset ad ora impudentium hominum obturanda. Sicut enim multi Christi dicuntur, unus autem verus Christus est : et multi domini dicuntur, unus vero Dominus : et multi dii dicuntur, unus vero Deus ; sic et multi filii dicuntur, unus vero Filius, atque ipsa articuli additio unigeniti præcellentiam satis indicat. Atamen ea re non contentus, cum dixisset, *Deum nemo vidit unquam*, subjunxit, *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse exposuit*. Primo dixit, *unigenitus*, et postea, *Filius*. Cum enim propter nominis communiatem, gloriam ejus plerique minuant, unum inter multos illum esse rati : filii quippe

¹ sic scilicet et plerique Codd. in Morel. deest verbum, *substantialiter*.

nomen omnibus commune est : ideo quod est ipsi præcipuum et peculiare, ad nullumque alium pertinet, præposuit, nempe *unigenitus* ; ut hinc credas, vel commune illud non vere commune esse, sed ipsi proprium et peculiare, neminique aliorum ut illi convenire.

4. Utque clarius id evadat, rem fusius explicabo. Nomen illud, *Filius*, et hominibus et Christo convenit ; sed nobis abusu quodam, illi vero proprie : illud autem, *unigenitus*, ipsi proprium est, neminique aliorum vel abusive tribuitur. Ut igitur ab appellatione nemini competente præterquam ipsi soli, etiam aliam, quæ multis tribuitur, ipsi propriam esse putares, ideo prius dixit, *unigenitus*, posteaque *Filius*. Quod si ne hæc quidem tibi satis sint, tertium addam, illudque crassum et humanum, sed quod possit tamen humi repentes ad gloriæ unigeniti notitiam reducere. Quid illud est ? *Qui est in sinu Patris*. Crassum illud verbum est, sed quod satis sit ad genuinam rationem commonstrandam, si quemadmodum Deo deceat intelligatur. Sicut enim cum thronum audis et sedem a dextris, non vere thronum opinaris, nec locum, nec circumscriptionem, sed a throni appellatione et a sedis societate honoris æqualitatem paritatemque intelligis ; sic et cum sinum audis, ne sinum putes esse, neque locum ; sed a sinu voce propinquitatem et fiduciam apud genitorem cogita. Nam quod in sinu versetur, id clarius nobis quod genitori propinquus sit demonstrat, quam quod a dextris sedeat. Neque enim Pater in sinu suo esse Filium pateretur, nisi ejusdem substantiæ esset, neque ipse Filius, si inferioris esset naturæ, in paterno sinu versari sustineret. Ut Filius ergo et unigenitus, atque in sinu paterno versans, omnia quæ Patris sunt perfecte novit. Quapropter his Evangelista verbis est usus, ut Filii accuratam quam de Patre habet cognitionem declararet : nam de cognitione sermo erat. Quod nisi ita esset, cur sinus memoratur ? Nam si Deus non sit corpus, ut vere non est, neque genuinitas et propinquitas Filii erga genitorem significetur, frustra ac sine causa hoc dictum injectum fuit, cum nullius nobis sit usus. Verum non frustra injectum est : absit ; neque enim temere Spiritus loquitur ; sed propinquitatem Filii erga Patrem significat. Cum enim rem magnam asseruisset Evangelista, quod neque superna creatura ipsum videat, id est, perfecte cognoscat, ut fide dignum hujus rei¹ doctorem adduceret, hæc verba protulit, ut ipsi, tanquam filio et unigenito in sinuque paterno versanti, in omnibus fidem haberes, neque ulterius dubitares. Si quis vero nec contentiose nec impudenter agere velit, id ipsum æternitatem comprobare dixerim. Quemadmodum enim ex illo ad Moysen dicto, *Ego sum qui sum*, æternitatem ediscimus ; sic et ex illo, *Qui est in sinu Patris* (Exod. 3. 14) ; ipsum ab æterno in sinu Patris esse arguere possumus. Quod itaque creaturæ cuilibet substantia Dei sit incomprehensibilis his omnibus demonstratum est. Restat ut ostendamus Filium et

¹ Alii, *hujus dogmatis*.

ἀσθένειαν. Ὁ μόντοι Ἰωάννης οὐ περὶ τῶν ἀνθρώπων
φησὶ μόνον, ὅτι, *Τὸν Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*· τοῦτο
γὰρ ὅλην ἦν ἀπὸ τε τῶν εἰρημένων τούτων, τῆς προ-
φητικῆς ῥήσεως λέγω ταύτης τῆς λεγούσης, *Ἐγὼ ὁρά-
σεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ* [475] *προφητῶν ὁμοιώ-
θη, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν Μωυσῆα γενομένης ἀποφά-
σεως*. Ἐκείνου γὰρ ἐπιθυμοῦντος αὐτὸν ἰδεῖν ὀφθαλμο-
φανῶς, φησὶν ὁ Θεός, *Οὐδεὶς ὄψεται τὸ πρόσωπόν μου,*
καὶ ὄψεται. Ὡστε τοῦτο ὅλην ἦν ἡμῖν καὶ ὠμολογη-
μένον. Οὐ τοίνυν περὶ τῆς ἡμετέρας φύσεως φησὶ μόν-
ως τοῦτο, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἄνω δυνάμεων τῶ, Θεὸν
οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· διὰ τοῦτο καὶ τὸν μονογενῆ δι-
δάσκαλον εἰσάγει τοῦ δόγματος. Ἰνα γὰρ μὴ τις λέγῃ·
πῶθεν τοῦτο ὅλην; ἐπιτήγαν· Ὁ *μονογενὴς Υἱός*, ὁ
ὦν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς ἐξηγήσατο^α,
ἀξιόπιστον εἰσάγων τοῦ δόγματος μάρτυρα καὶ διδάσκα-
λον. Καίτοι εἰ καὶ τὸ Μωυσῆας ἡμῖν παραδηλώσαι ἐβού-
λετο, περιττὸν ἦν εἰπεῖν, ὅτι ὁ μονογενὴς ἐξηγήσατο· οὐ
γὰρ ὁ *μονογενὴς αὐτὸς ἐξηγήσατο*^β, ἀλλὰ καὶ πρὶν
ἢ τὸν Ἰωάννην ταῦτα εἰπεῖν, ὡς παρὰ τοῦ μονογενοῦς
ἀκηκότα, ὅλην ἡμῖν ὁ προφήτης πεποιήκεν ὡς ἀκη-
κὼς παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ πλεόντων τότε εἰρη-
μένων ἔμελλεν ἡμῖν ἐκκαλύπτειν, ὅτι οὔτε αἱ ἄνω δυνά-
μεις αὐτὸν ὀρώσι, διὰ τοῦτο εἰσάγει τὸν μονογενῆ διδά-
σκαλον. Ὅρασιν δὲ ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν εἶναι νόμιζε.
Οὐ γὰρ δὴ κόρας καὶ δμῶματα καὶ βλεφαρίδες περὶ τὰς
ἀνωμάτους δυνάμεις· ἀλλ' ὅπερ ἐφ' ἡμῶν ἐστιν ὁρασις,
τοῦτο ἐπ' ἐκείνων γνῶσις. Ὡστε ὅταν ἀκούσης ὅτι Θεὸν
οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, ἐκεῖνο νόμιζε ἀκούειν, ὅτι τὸν
Θεὸν οὐδεὶς ἔγνω οὐσαυδὼς^γ μετὰ ἀκριθείας ἀπάσης.
Καὶ περὶ τῶν Σεραφίμ δὲ ὅταν ἀκούσης ὅτι ἀπέστρεψαν
τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ τὴν θύην ἐτείχισαν, καὶ τὰ Χερου-
θίμ δὲ, ὅτι τὸ αὐτὸ τοῦτο, πάλιν ἐποίησαν, μὴ ὀφθαλμούς,
μηδὲ κόρας εἶναι νόμιζε· σωματῶν γὰρ οὗτος ὁ σχημα-
τισμός· ἀλλὰ διὰ τούτων τὴν γνῶσιν αὐτῶν αἰνέττεσθαι
πίστευε τὸν προφήτην. Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ προφήτης ὅτι
συχταθαδαινόντα τὸν Θεὸν ἰδεῖν οὐκ ἤνεγκαν, οὐδὲν ἄλλο
λέγει, ἀλλ' ἢ ὅτι τὴν γνῶσιν αὐτοῦ τετρανωμένην καὶ
ἀκριθεῖ τῆς καταλήψεως ἐνεγκεῖν οὐ δύνανται, οὐδὲ τολ-
μῶσιν ἀνεγὼς ἰδεῖν πρὸς τὴν ἀκραίφνη καὶ ἀνείρατον οὐ-
σίαν, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν συγκατάθεσιν. Τὸ δὲ
ἀνωγὲς ἰδεῖν τὸ γνῶναι ἐστὶ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ εὐαγγελι-
στὴς εἰδὼς ὡς οὐκ ἐστὶν ἀνθρωπίνης φύσεως τὸ τὰ
ταῦτα εἰδέναι, καὶ ὅτι οὐδὲ ταῖς ἄνω δυνάμεισι κατά-
ληπτός ἐστιν ὁ Θεός, αὐτὸν τὸν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καθ-
ήμενον καὶ ταῦτα ἀκριδῶς ἐπιστάμενον παράγει τοῦ δό-
γματος ἡμῖν τοῦτο διδάσκαλον· καὶ οὐδὲ ἀπλῶς εἶπεν,
ὁ Υἱός· καίτοι καὶ εἰ τοῦτο εἰρήκει, ἱκανὸν ἦν ἐπιστο-
μίζει τὰ τῶν ἀναισχύντων στόματα. Ὡςπερ γὰρ πολλοὶ
Χριστοὶ λεγόμενοι, ὁ δὲ ἀληθὴς Χριστὸς εἷς, καὶ πολλοὶ
κύριοι λεγόμενοι, ὁ δὲ Κύριος εἷς, καὶ πολλοὶ θεοὶ λεγό-
μενοι, ὁ δὲ Θεός εἷς· οὕτω καὶ πολλοὶ υἱοὶ λεγόμενοι, ὁ
ὢ Υἱός εἷς, καὶ ἡ τοῦ ἄρθρου προσθήκη ἱκανὴ τὸ ἐξαι-
ρετον δεῖξαι τοῦ Μονογενοῦς. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἠρκέσθη
τούτῳ, ἀλλ' εἰπὼν, *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*, ἐπι-
τήγαν, Ὁ *μονογενὴς Υἱός* ὁ *ὦν εἰς τὸν κόλπον τοῦ*
Πατρὸς, αὐτὸς ἐξηγήσατο. Πρῶτον εἶπε *Μονογενὴς*,
καὶ τότε *Υἱός*· ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ διὰ τὴν πρὸς τὸ θνο-
μα κοινωνίαν ὑποτέμνονται αὐτοῦ τὴν δόξαν, ἕνα τῶν

πολλῶν εἶναι νομίζοντες αὐτόν· τὸ γὰρ υἱὸς τοῦτο κοινόν
ἐστὶν ὄνομα [476] πάντων· ὅπερ ἐστὶν ἐξαιρετον αὐτοῦ
καὶ ἴδιον καὶ οὐδενὶ τῶν ἄλλων προσόν, τίθεικε πρότε-
ρον, τὸ *Μονογενὴς*, ἵνα ἀπὸ τούτου πιστεύσης, ὅτι καὶ
τὸ κοινὸν τοῦτο οὐκ ἐστὶ κοινόν, ἀλλ' ἴδιον αὐτοῦ καὶ
κύριόν ἐστι, καὶ οὐδενὶ τῶν ἄλλων οὕτως ὡς ἐκεῖνῳ
προσόν.

δ'. Καὶ ἵνα σαφέστερον ὁ λέγω γένηται, πλατύτερον
αὐτὸ πάλιν ἐρῶ. Τὸ υἱὸς ὄνομα πρόσεστι καὶ ἀνθρώποις,
πρόσεστι καὶ τῷ Χριστῷ, ἀλλ' ἡμῖν καταχρηστικῶς,
ἐκεῖνῳ δὲ κυρίως· τὸ δὲ *Μονογενὴς* αὐτοῦ μόνον ἐστὶ καὶ
οὐδενὶ τῶν ἄλλων οὐδὲ καταχρηστικῶς πρόσεστιν. Ἰνα
οὖν ἀπὸ τῆς προσηγορίας τῆς οὐδενὶ προσούσης, ἀλλ' ἢ
αὐτῷ μόνῳ, καὶ τὴν ἄλλην τὴν τοῖς πολλοῖς προσούσαν
αὐτοῦ κυρίαν εἶναι νομίσῃ, διὰ τοῦτο πρότερον εἶπεν
ὁ *Μονογενὴς*, καὶ τότε *Υἱός*. Εἰ δὲ οὐκ ἀρκεῖ σοι οὐδὲ
ταῦτα, φησὶ, λέγω καὶ ἕτερον τρίτον, παχὺ μὲν καὶ
ἀνθρώπινον, ἱκανὸν δὲ καὶ τοὺς χαμαὶ ἔρποντας εἰς τὴν
ἐννοίαν τῆς τοῦ μονογενοῦς δόξης ἀναγαγεῖν. Τί δὲ τοῦτο
ἐστίν; Ὁ *ὦν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς*. Παχὺ τὸ
ῥῆμα, ἀλλ' ἱκανὸν ἐνδείξασθαι τὴν γνησιότητα, ἀν θεο-
πρεπῶς ἐκλάδωμεν. Ὡςπερ γὰρ ἀκούων θρόνον, καὶ
τὴν ἐκ δεξιῶν καθέδραν, οὐ θρόνον ὑπολαμβάνεις, οὐδὲ
τόπον καὶ περιγραφὴν, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ θρόνου προσηγο-
ρίας, καὶ τῆς κατὰ τὴν καθέδραν κοινωνίας, τὸ τῆς
τιμῆς ἀπαράλλακτον καὶ ἴσον· οὕτω καὶ τὸν κόλπον
ἀκούων, μὴ κόλπον εἶναι νόμιζε, μηδὲ τόπον, ἀλλ' ἀπὸ
τῆς τοῦ κόλπου προσηγορίας τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα
ἐγγύτητα καὶ τὴν παρῆρσιαν ἐκλάμβανεν· τοῦ γὰρ ἐκ
δεξιῶν καθῆσθαι τὸ τῷ κόλπῳ ἐνδιατῆσθαι πολλῷ σα-
φέστερον ἡμῖν τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα ἐγγύτητα δηλοῖ
καὶ παρίστανει. Οὔτε γὰρ ἀν ὁ Πατὴρ ἠνέσχετο ἐν τῷ
κόλπῳ τὸν Υἱὸν ἔχειν, εἰ μὴ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἦν,
οὐτ' ἀν ἐκεῖνος ὑπέμεινε ὑποδεστέρας φύσεως ὦν
ἐνδιατῆσθαι τῷ κόλπῳ τῷ πατρικῷ. Ὡς Υἱὸς ζοῖνον
καὶ Μονογενὴς καὶ ἐν τῷ κόλπῳ διατρίβων τῷ πατρικῷ
πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιστάται ἀκριδῶς· διὰ τοῦτο καὶ
τούτων ἐδεξήθη τῶν ῥημάτων ὁ εὐαγγελιστής, ἵνα τὴν
ἀκριθεῖ τοῦ Υἱοῦ παραστήσῃ γνῶσιν τὴν περὶ τοῦ Πα-
τρὸς. Περὶ γὰρ γνώσεως ἦν ὁ λόγος· ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο
ἐστὶ, τίνας ἐνεκεν ὁ κόλπος παρεκλήθηται; Εἰ γὰρ μήτε
σῶμ' ἐστὶν ὁ Θεός, ὥςπερ οὖν οὐδὲ ἐστὶ, μήτε τὴν γνη-
σιότητα καὶ τὴν ἐγγύτητα τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα
δηλοῖ, ἀπλῶς καὶ εἰκὴ τὸ ῥῆμα προσέβριπται, χρεῖαν
ἡμῖν οὐδεμίαν πληροῦν. Ἀλλ' οὐκ ἀπλῶς προσέβριπται,
μὴ γένοιτο· οὐδὲν γὰρ εἰκὴ τὸ Πνεῦμα φέγγεται, ἀλλὰ
τὴν ἐγγύτητα τοῦ Υἱοῦ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα δηλοῖ.
Ἐπειδὴ γὰρ μέγα ἀπεφάνετο ὁ εὐαγγελιστής, ὅτι οὔτε
ἡ ἄνω κτίσις αὐτὸν ὀρᾷ, τοῦτ' ἐστὶ, γινώσκει αὐτὸν μετὰ
ἀκριθείας, βουλόμενος ἀξιόπιστον ἐπιστῆσαι τοῦ πρά-
γματος διδάσκαλον^δ, ταῦτα τὰ ῥήματα τίθεικεν, ἵνα
καὶ ὡς Υἱὸς καὶ ὡς Μονογενεὶς καὶ ὡς ἐνδιατρίβοντι τῷ
κόλπῳ τῷ πατρικῷ περὶ πάντων πιστεύσης, καὶ μηδὲν
ἀμφιβάλῃς λοιπόν. Εἰ δὲ τις μὴ φιλονεικοῖ, μηδὲ ἀναι-
σχυντεῖν βούλοιο, καὶ τοῦ αἰδίου τοῦτο φημὶ εἶναι παρα-
στατικόν. Ὡςπερ γὰρ ἐξ ἐκείνης τῆς ῥήσεως τῆς πρὸς
τὸν Μωυσῆα λεχθείσης, *Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν*, τὸ αἰδίον ἐκλαμ-
βάνομεν, οὕτως καὶ ἐκ τῆς ῥήσεως ταύτης λεγούσης,
Ὁ *ὦν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς*, τὸ αἰδίως εἶναι ἐν
τοῖς κόλποις τοῦ [477] Πατρὸς δυνατόν ἐκλαβεῖν. Ὅτι
μὲν οὖν τῇ κτίσει πάση ἀκαταληπτός ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ,

^α Sic maxima pars mss. Morel. vero μονογενὴς αὐτὸς ἐξη-
γήσατο. Infra ὡς ἀκηκὼς, sic iidem mss. Morel. autem ὁ
ἀκηκὼς.

^β Haec verba, οὐ γὰρ... ἐξηγήσατο, restituiimus ex Savil. Ed.

^γ Sic Savil. et plerique codd.; in Morel. οὐσαυδὼς deest.

^δ Alii τοῦ πράγματος διδάσκαλον, alii τοῦ δόγματος διδάσκα-
λον. Mox alii τὰ ῥήματα ἐθήκεν.

διὰ τούτων πάντων ἡμῖν ἀποδίδεται· λείπεται δὲ λοιπὸν δεῖξαι, ὅτι α ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μόνον μετὰ ἀκριβείας αὐτὸν ἀπάσης ἐπίστανται. Ἀλλὰ τοῦτο εἰς ἑτέραν διέλεξιν ὑπερθέμενοι, ἵνα μὴ τῷ πλήθει καταχύσωμεν τὴν μνήμην τῶν εἰρημένων, ἐπὶ τὴν συνήθη τρέψωμεν τὸν λόγον πάλιν παραίνεσιν. Τίς δὲ ἡ συνήτης ἡμῖν παραίνεσις ἦν; Εὐχῆς ἐκτενοῦς ἔχεσθαι νηροσύνη διανοίᾳ, καὶ ἀγρυπνοῦσιν ψυχῇ. Καὶ γὰρ καὶ πρῶτην περὶ τούτων διαλεχθεὶς, εἶδον ἐτοιμῶς ἅπαντας ὑπακούσαντας. Ἀποπον οὖν βραθυμοῖσι μὲν ἐγκαλεῖν, κατορθοῦντας δὲ μὴ ἐπαινεῖν.

Ἐπαινεῖται τοίνυν ὡμὰς βούλομαι σήμερον, καὶ χάριν ὡμῖν ἀποδοῦναι τῆς ὑπακοῆς ἐκείνης. Ἔσται δὲ ἡ χάρις, ἂν διδάξωμεν ὡμὰς τίνας ἔνεκεν ἐκείνη γίνεται πρὸ τῶν ἄλλων ἡ εὐχή, καὶ τί δὴ ποτε τοὺς δαιμονιώντας καὶ τῇ μανίᾳ τῇ πονηρᾷ κατεχομένους εἰσάγεσθαι κελεύει τότε ὁ διάκονος; καὶ κλίνειν τὰς κεφαλὰς; Τίνας οὖν ἔνεκεν τοῦτο ποιεῖ; Ἄλλοις πονηρὰ καὶ χαλεπὴ τῶν δαιμόνων ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ἄλλοις παντὸς σιδήρου δυνατωτέρα. Καθάπερ οὖν δικαστὸν πρὸδόν ἔχοντος, καὶ ἐφ' ὕψιλου τοῦ βήματος καθέζεσθαι μέλλοντος, οἱ δεσμοφύλακες τοὺς τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντας ἅπαντας ἐξαγαγόντες τοὺς οἰκλήματος, πρὸ τῶν κιχλάδων καὶ τῶν τοῦ δικαστηρίου παρατασσάμενος καθίζουσιν αὐχμῶντας, βυπώνοντας, κομῶντας, ῥάκια περιβεβλημένους· οὕτω δὲ καὶ οἱ Πατέρες ἐνομοθέτησαν τοῦ Χριστοῦ μέλλοντος ὡς περ' ἐφ' ὕψιλου προκαθεῖσθαι βήματος, καὶ ἐπ' αὐτῶν φαίνεσθαι τῶν μυστηρίων, τοὺς δαιμονιώντας καθάπερ δεσμώτας τινα εἰσάγεσθαι, οὐχ ἵνα εὐθύνας ὑπόσχωσι τῶν πεπλημμελημένων, καθάπερ ἐκεῖνοι οἱ δεδεμένοι, οὐδ' ἵνα κόλασιν ὑπομείνωσι καὶ τιμωρίαν, ἀλλ' ἵνα τοῦ δήμου, καὶ τῆς πόλεως ἀπάσης ἔνδον παρούσης κοιναὶ περὶ αὐτῶν ἱκετηρίαι γίνωνται, πάντων ὁμοθυμαδὸν τὸν κοινὸν Δεσπότην ὑπὲρ αὐτῶν ἑξαίτουμένων, καὶ ἐλεῆσαι παρκαλούντων μετὰ σφοδρᾶς τῆς βοῆς.

ε'. Τότε μὲν οὖν ἐνεκαλοῦμεν τοὺς καταλιμπάνουσι τὴν τοιαύτην εὐχὴν, καὶ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον ἔξω διατρίβουσι· νυνὶ δὲ τοὺς ἔνδον μένουσιν ἐγκαλεῖται βούλομαι, οὐχ ὅτι μένουσιν ἔνδον, ἀλλ' ὅτι μένοντες τῶν ἔξω διατρίβόντων οὐδὲν ἄμεινον διάκεινται, κατὰ τὸν φρικτωδέστατον ἐκείνον καιρὸν ἀλλήλοις διαλεγόμενοι. Τί ποιεῖς, ἰνὼρωπε; ὁρᾷς τοσούτους δεσμώτας ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν τῶν σὺν ἐσθιέμενοις πλησίον, καὶ σὺ περὶ τῶν οὐδὲν τροσχήκων διαλέγῃ πραγματῶν; ἡ γὰρ ὅψις μόνη οὐχ καὶ ἡ σε καταπλήθει, καὶ εἰς συμπάθειαν ἀγαγεῖν; ὁ ἀδελφός σου ἐν δεσμοῖς, καὶ σὺ ἐν βραθυμίᾳ; καὶ ποίαν ξεῖς συγγνώμην, εἰπέ μοι, οὕτως ἀσυμπαθὴς ὢν, ὅπως ἀπάνθρωπος, οὕτως ὡμός; Οὐ δέδοικας μὴ ποτέ σου διαλεγόμενον, βραθυμῶντος, ὀλιγωροῦντος, δαίμωνις ἐκείθεν ἐκπηδήσας σχολάζουσιν καὶ σεσαρωμένην εὐρίων τὴν ψυχὴν, ἐπεισέλθῃ μετὰ ἀδείας πολλῆς, ἀθύρωτον τὴν οἰκίαν εὐρίων; Οὐ γὰρ εἶδε πάντας κοινήν τῇ γὰρ δακρύων ἀφίενα κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, καὶ διαθρόγους ὀρᾶσθαι πάντων τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ θρήνους καὶ οἰμωγὰς γίνεσθαι παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀπάσης; Μετὰ τὴν κοινωνίαν τῶν μυστηρίων, μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ λουτροῦ, μετὰ [478] τὸ συντάξασθαι τῷ Χριστῷ, ἴσχυεν ὁ λύκος ἐκείνος ἀρπάσαι ἐκ τῆς ποίμνης τοὺς ἄρνας, καὶ κατέγειν μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ σὺ ὁρῶν τὴν συμφορὰν οὐ δακρύεις; καὶ ποῦ ταῦτα ἀπολογίας ἄξια; Οὐ θέλεις συναλλήσασθαι τῷ ἀδελφῷ; καὶν ὑπὲρ σαυτοῦ δεῖσιν καὶ διαναστήθῃ β. Εἰ τὴν τοῦ γείτονος οἰκίαν εἶδες ἐμπυριζομένην, εἰπέ μοι, εἰ καὶ πάντων πολεμώτατος ἦν ὁ γείτων, οὐκ ἂν ἐδραμες ἐπὶ τῷ σθέσει τὴν πυρὰν, δεδοικὼς μὴ τὸ πῦρ ὀδῶν βαδίζον καὶ τῶν σὺν ἀΐνεται προθύρων; Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν δαιμονιώντων

λογίζου· καὶ γὰρ πυρὰ τίς ἐστι καὶ ἐμπρησμὸς χαλεπὸς τῶν δαιμόνων ἡ ἐνέργεια. Σκόπει δὴ μοι μὴ καὶ τὴν σὴν προκαταλάβῃ ψυχὴν ὀδῶν βαδίζων ὁ δαίμων, καὶ ὅταν ἴδῃς παρόντα μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς, πρόσφυγε τῷ Δεσπότη, ἵνα ἰδῶν σου τὴν θερμὴν καὶ διεγερμένην ψυχὴν ὁ δαίμων, ἄδαντον αὐτῷ νομίσῃ λοιπὸν εἶναι τῇ διάνοιαν τὴν σὴν. Ἄν μὲν γὰρ ἴδῃ χασμῶμενον καὶ βραθυμοῦντα, ὡς εἰς ἔρημον καταγῶγιον ταχέως ἐπειλεῦσται· ἂν δὲ συντεταμένον καὶ διεγερμένον, καὶ τῶν οὐρανῶν αὐτὸν ἐκκρεμάμενον, οὐδὲ ἀντιδλεῖται τὴν μῆσιν λοιπὴν. Ὡστε εἰ καὶ τῶν ἀδελφῶν καταφρονεῖς, ἀλλὰ σαυτοῦ φρεῖσαι γούν, καὶ τὴν κατὰ τῆς σὴς ψυχῆς ἐξοδὸν ἀπόφραξον τῷ πονηρῷ δαίμονι. Οὐδὲν δὲ οὕτως αὐτοῦ τὴν καθ' ἡμῶν ἐφοδὸν ἀποτειγλῆεν ἐλῶθεν, ὡς εὐχὴ καὶ δέσις ἐκτενής. Καὶ γὰρ αὐτὸ τοῦτο τὸ παρακελεύεσθαι τὸν διάκονον ἅπασιν καὶ λέγειν, Ὅρθοι στῆμεν καλῶς, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ εἰκὴ νενομοθέτηται, ἀλλ' ἵνα τοὺς χαμαὶ συρομένους λογισμοὺς ἀνορθώσωμεν, ἵνα τὴν ἐκλυσιν τὴν ἐκ τῶν βιωτικῶν ἡμῖν γινομένην πραγμάτων ἐκβαλόντες, ὀρθῇ ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ παραστήσῃμεν ἀνορθώμεν ἡμῶν τὴν ψυχὴν. Καὶ ὅτι τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ πρὸς τὴν ψυχὴν ὁ λόγος ἀποτείνεται, ταύτην κελεύον ἀνορθοῦν, ἀκούσιμον καὶ Παύλου τούτων τὸν τρόπον ταύτῃ κεχρημένου τῇ λέξει. Πρὸς γὰρ ἀνθρώπους καταπεπτωκότας, καὶ πρὸς τὴν τῶν δεινῶν ἐπαγωγὴν ἀπαγορεύσαντας γράφων ἔλεγε· *Τὰς παρεμμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε*. Τί οὖν ἂν εἰπομεν; ὅτι περὶ χειρῶν καὶ γονάτων λέγει τῶν τοῦ σώματος; Οὐδαμῶς· οὐ γὰρ ὁρμεῖσιν ἀνθρώποις, οὐδὲ παγκρατισταῖς διαλέγεται, ἀλλὰ τὴν ἰσχὴν τῶν ἔνδον λογισμῶν προκαταβεβλημένην ὑπὸ τῶν πειρασμῶν ἀναστήσας διὰ τῶν ῥημάτων τούτων παρήγεσεν. Ἐνόησον τίνας πλησίον ἐσθιέας, μετὰ τίνων μέλλεις καλεῖν τὸν Θεόν, μετὰ τῶν Χερουβὶμ· ἀναλόγισαι σου τοὺς συγγορευτάς, καὶ ἀρκέσει σοι τοῦτο εἰς νῆψιν, ὅταν ἐνθυμηθῇς, ὅτι σῶμα περικείμενος, καὶ σαρκὶ συμπεπλεγμένος, μετὰ τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων κατηξιώθης ἀνυμνεῖν τὸν κοινὸν ἅπαντων Δεσπότην. Μηδεὶς τοίνυν διαλελυμένος τῇ προθυμίᾳ τῶν ἱερῶν κοινωνεῖται καὶ μυστικῶν ἔκμων ἐκείνων· μηδεὶς βιωτικὸς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν ἔχει λογισμοὺς, ἀλλὰ πάντα τὰ γήινα τῆς διανοίας ἐξορίσας, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ὁλὸν ἑαυτὸν μεταθεῖς, ὡς αὐτὸν πλησίον ἐσθῶς τοῦ θρόνου τῆς δόξης, καὶ μετὰ τῶν Σεραφίμ ἱπτάμενος, οὕτω τὸν πανάγιον ἔκμων ἀναφερῶν τῷ τῆς δόξης καὶ τῆς μεγαλοσύνης Θεῷ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐστάναι καλῶς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν κελευόμεθα. Τὸ γὰρ καλῶς [479] ἐστάναι οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν, ἀλλ' ἡ τὸ οὕτως ἐστάναι, ὡς προσήκον ἐστὶν ἀνθρώπων ὄντα ἐμπροσθεν ἐστάναι τοῦ Θεοῦ, μετὰ ἐρίχης καὶ τρόμου, μετὰ νηφούσης καὶ ἐγρηγμένης ψυχῆς. Ὅτι γὰρ πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ αὐτὴ ἡ λέξις ἀποτείνεται, καὶ αὐτὸ τοῦτο πάλιν ὁ Παῦλος ἐδήλωσε λέγων· *Οὕτω στήκετε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπήτοι*. Καθάπερ γὰρ ὁ τοξότης, ἐὰν εὐστοχῇ ἀφίεναί μελλοντὰ βέλη, πρότερον τῆς στάσεως ἐπιμελεῖται τῆς ἑαυτοῦ, καὶ καταντικρὺ τοῦ σκοποῦ μετὰ ἀκριβείας ἑαυτὸν στήσας, τῆς ἀφέσεως ἔχεται τὸν βέλων· οὕτω καὶ σὺ μέλλων τοξεύειν τὴν πονηρὰν τοῦ διαβόλου κεφαλὴν, τῆς στάσεως τῶν λογισμῶν ἐπιμελῶ πρότερον, ἵν' ὀρθῇ τινὰ καὶ ἀπαρεμπίδοτον σαυτοῦ στήριξας τὴν στάσιν, εὐστοχῇ ἀφῇς κατ' ἐκείνον τὸ βέλη.

ς'. Καὶ περὶ μὲν τῆς εὐχῆς ταῦτα· ἐπειδὴ δὲ πρὸς τὴν βραθυμίᾳ τῇ κατὰ ε τὰς εὐχὰς καὶ ἑτερόν τι πολλὰς ἀθυμίας γέμον ἐπενόησεν ὁ διάβολος, καὶ ταύτην ἀποτειχιστὸν αὐτοῦ τὴν ἐφοδὸν. Τί τοίνυν ἐστὶν ὡς ἐκακούργησεν ὁ πονηρὸς δαίμων ἐκεῖνος; Ἰδὼν ὡμὰς οὕτω

α Ἄλλοι λοιπὸν· εἰπεῖν δεῖ.

β Ὅπως ὑπὲρ σαυτοῦ σπεύδον καὶ διαν.

α Ἄλλοι παραστήσαι, ἄλλοι ἀναστήσαι.

δ Ἄλλοι διεγερμένους.

ε Duo habent πόδες τὰ ἱερὰ θημιδὴν τὸ καλῶς.

Spiritum sanctum dumtaxat illum accuratissime cognoscere. Verum ea re ad aliam disputationem remissa, ne dictorum copia memoriam confundamus, ad solitam exhortationem sermonem convertamus. Quænam illa solita exhortatio? Ut assidue orationi mente sobria vigilique animo incumbamus. Etenim nuper hac de re vos alloquutus, omnes vidi prompto animo morem gerere. Absurdum sane esset, si cum sequiores vos video objurgem, cum vero recte agitis non laudem.

Laudat Antiochenos quod monitis suis obsequuti sint. — Laudare igitur vos hodie volo, gratiasque vobis illius obsequentiæ reddere: gratias autem ita reddemus, si vos docuerimus, qua de causa hæc oratio cætera præcedat, et cur dæmoniacos¹, ac mente captos tunc Diaconus induci, et capita inclinare jubeat. Cur ergo sic agit? Mala gravisque catena est agitatio demonum; catena, inquam, ferro validior. Quemadmodum igitur iudice prodituro, ut in excelso tribunali sedeat, carceris custodes detentos omnes eductos domicilio ante cancellos et tribunalis vela collocant, squalidos, sordentes, passis capillis, scissis pannis indutos; ita Patres faciendum statuerunt, quando futurum est ut Christus ceu in excelso tribunali sedeat, in ipsisque mysteriis appareat, ut scilicet dæmoniaci, quasi victi quidam inducantur, non ut poena supplicioque afficiantur, sed ut populo urbeque tota intus præsentem communes supplicationes fierent, omnibus animo uno communem Dominum illorum gratia precantibus, magna voce misericordiam poscentibus.

5. Talem igitur orationem deserentes increpabam, qui illo tempore foris versabantur. Nunc eos qui intus manent incusare volo; non quod maneant, sed quod intus positi nihilo melius, quam ii qui absunt, se habeant, dum horrendo illo tempore mutuo confabulantur. Quid agis, o homo? Tot ex fratrum tuorum numero victos prope cernis, et tu de rebus nihil ad te pertinentibus fabularis? An vel ipse solus rei aspectus non te potest terrere et ad misericordiam pertrahere? Frater tuus in vinculis, et tu in segnitie versaris? Qua, quæso, venia dignus eris, sic inhumanus, immisericors, durus? Annon times ne te confabulantem, segniter agentem, negligentem, dæmon quispian inde exsiliens, vacantem scopisque mundatam animam tuam facile invadat, reserata domo reperta? Annon oporteret omnes illo tempore lacrymas effundere, madentibus esse oculis, fletus gemitusque per Ecclesiam audiri? Post mysteriorum communionem, post lavacri fructum, post initam cum Christo societatem, lupus ille potuit ex ovili agnos rapere, et penes se retinere; tu vero tantam cernens calamitatem non lacrymaris? Quo pacto hæc possint excusari? Non vis fratris vicem dolere? Saltem pro te metue et expergiscere. Si vicini tui domum conflagrare videres, etiamsi is omnium tibi inimicissimus esset, annon accurreres, ut incendium restingeres veritus ne incendium paulatim serpens fores tuas invaderet? Idipsum in dæmoniacis cogita, nam dæmonum agitatio ceu incendium

quoddam exitiosum est. Cave ergo ne dæmon ultra progressus animam invadat tuam: ac cum præsentem videris, diligenter ad Dominum confugas: ut cum dæmon te animo ferventi excitatoque viderit, nullum sibi apud te aditum esse intelligat. Si enim te oscitantem et segnem viderit, ut desertum diversorium invadat; sin vigilan-tem et intentum, cæli-que hærentem, ne intueri quidem audebit. Itaque si fratrem non curas, saltem tibi consule, animæque tuæ aditum maligno dæmoni occlude. Nihil autem perinde ipsi ingressum ad nos occludere solet, atque oratio et supplicatio assidua. Nam quod Diaconus omnibus præcipiat his verbis: *Erecti stemus probe* (*Liturgiæ verba*), non frustra temereque statutum est; sed ut humi repentes cogitationes erigamus, utque segnitium sæcularibus curis partam ejicientes, rectam coram Deo animam nostram statuere possimus. Quod autem hoc verum sit, quodque non corpus hæc verba respiciant, sed animam quam erigere jubemur, audiamus Paulum, eodem modo illa loquendi formula usum. Cum enim lapsis et ærumnarum mole pene desperantibus scriberet, dicebat: *Solutas manus et soluta genua erigite* (*Heb. 12. 12*). An dixerimus illum de manibus et genibus corporeis loqui? Minime: neque enim homines cursui et certaminibus deditos alloquitur, sed vires cogitationum a tentationibus prostratas his verbis excitare jubet. Cogita cui proxime adstes, ac quibuscum Deum invocaturus sis, scilicet cum Cherubim. Animadverte quos habeas socios, idque tibi ad vigilantiam satis erit, cum tecum reputaveris te carne indutum et corpore cum incorporeis virtutibus ad communem Dominum celebrandum adscribi dignari. Nemo igitur animo resolutio sacras illas et mysticas laudes adeat; nemo sæculares tunc temporis cogitationes in mente verset: sed terrenis omnibus expulsis, in cælum se totum transferat, ac quasi ad thronum gloria admotus, cum Seraphim volæret, sic sanctissimum hymnum magnifico gloriosissimoque Deo emittat. Ideo tunc temporis probe stare jubemur. Probe namque stare nihil aliud est, quam ita stare, ut decet hominem adstare Deo: nempe cum horrore et tremore, cum animo vigili et diligenti. Nam hoc quoque dictum ad animam pertinere Paulus rursum significavit his verbis, *Sic state in Domino, carissimi* (*Philipp. 4. 1*). Quemadmodum enim sagittarius si recte tela fundere velit, primo gradum stationemque componat oportet: deinde e regione scopi diligenter positus tela jacere nititur; sic et tu infestum diaboli caput telis impetiturus, cogitationum statum primo cures, ut rectum sine obice gradum statuens, probe contra illum tela emittas.

6. *Marsupiorum sectores in concione.* — Et hæc quidem de oratione. Quia vero præter segnitiam¹ in orando aliud quidpiam admodum perniciosum diabolus excogitavit, hic quoque aditus ipsi præcludendus est. Quid ergo mali machinatus est improbus ille dæmon? Vos cernens tamquam uno corpore compactos,

¹ De energumenis et dæmoniacis in Ecclesiam mysteriorum tempore inductis a Diacono pluribus agemus, ubi de liturgia et celebratione mysteriorum.

¹ Duo habent, præter sacrum gaudium.

multoque studio dictis attendentes, non ausus quidem est ex ministris suis aliquos mittere, qui vos consilio hortatuque suo a concionibus abducerent, gnarus vestrum neminem tale consilium admissurum esse: sed quosdam latrunculos et marsupiorum sectores multitudini immiscuit, curavitque ut multis hic congregatis, aurum, quod ligatum servabant, subriperetur, quod saepe multisque contigit. Ne igitur ita semper contingat, neve pecuniarum jactura audiendi studium extinguat, multis in tale damnum incidentibus, hortor vos auctorque sum vobis omnibus, ne aurum huc afferatis, ne vestrum auscultandi studium. ansam illis præbeat male agendi, neve voluptas, quam hic versantes percipitis, auri furto obturbetur. Etenim id diabolus molitur non ut vos pauperiores reddat, sed ut pecuniæ jactura, mœrorem pariens, ab auscultandi cupiditate vos abducat. Nam et Job non ideo bonis omnibus spoliavit, ut pauperiorem efficeret, sed ut a pietate deturbaret: non illi scopus erat, ut pecunias auferret, quippe qui nihil id esse sciret, sed ut facultatum dispendio in peccatum induceret. Quod quidem si facere nequeat, numquam se rem bene gessisse putabit. Cum ergo ejus scopum teneas, carissime, cum te vel furum opera, vel alia quavis ratione auro multaverit, gloriam Domino referas, et amplius lucratus fueris, duplicemque ipsi plagam infliges, quod non moleste tuleris, quodque gratias egeris. Nam si te viderit damno pecuniarum frangi, eoque adduci ut Domino irascaris, numquam finem faciet id agendi; sin ad-

veriat te non modo non blasphemare Deum, qui te creavit, sed etiam ipsi de jactura gratias agere, a tentationibus inferendis absistet, gnarus molestiarum experimentum tibi gratiarum actionis argumentum esse, ac splendidiorem tibi coronam pluraque præmia parere. Quod etiam ipsi Job accidit. Cum enim sublati opibus, vulneratoque corpore, vidit illum gratias agere, non ultra ipsum aggredi ausus est; sed turpi et ignominiosa clade profligatus abscessit, cum Dei athletam illustriorem reddidisset. Hæc igitur cum sciamus, unum dumtaxat metuamus, peccatum nempe: cætera vero strenue toleremus, sive pecuniarum jacturam, sive corporis ægritudinem, sive calamitates, sive damna et sycophantias, sive aliud quidpiam molestum inferatur. Hæc quippe natura sua non solum nos detrimento afficere nequeunt¹, sed etiam admodum juvabunt, dum gratias agendo seramus, majoremque nobis afferent mercedem. Vides quippe ipsum Job, postquam patientiæ et virtutis corona redimitus est, ea quæ amiserat dupla recepisse. Tu vero non dupla, aut triplicia, sed centupla omnia recipies, si generose feras, et vitam æternam in hæreditatem accipies, quam utinam omnes consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium nunc et semper, et in sæcula sæculorum, Amen.

¹ Pro verbis, sive aliud quidpiam molestum inferatur, duo codices ferunt, sive aliud quoddam infortutionem ingruat vobis. Horum enim natura non solum vobis non nocebit, etc.

DE INCOMPREHENSIBILI,

CONTRA ANOMOEOS.

HOMILIA QUINTA.

1. Qui prolixius argumentum, multisque sermonibus egens aggressurus est, quod non uno duobus tribusve sed longe pluribus diebus absolvere possit, huic expedire puto, ut non totam confertim doctrinam in auditorum animos effundat, sed ut totum plures in partes dividendo, hac distributione levius reddat orationis onus. Nam lingua, auditus, et sensuum nostrorum singuli, modum, regulas terminosque habent, quos si quis transgredi velit, a præsentē sibi facultate dejecitur. Quid enim, queso, luce dulcius? Quid radio jucundius? Attamen hæc suavitas, hæc voluptas, si ultra modum in oculis versetur, gravis molestaque efficitur. Quamobrem Deus diei noctem succedere voluit, ut fatigatos oculos demissis palpebris operiret, pupillas sopiret, laborantemque vim oculorum quieti daret, et ad sequentis diei officium aptiorem redderet. Ideo vigilia et somnus inter se contraria ex moderato usu parem jucunditatem afferunt, cumque lucem suavem vocemus, suavem pariter vocamus somnum qui nos abducit a luce. Ita immoderatus usus ubique gravis molestusque est, moderatus contra dulcis, utilis et suavis. Idcirco nos quartam

quintamve diem emensi¹, ex quo de incomprehensibili agere cœpimus, ne quidem hodie disputationem absolvere destinavimus, sed postquam ea quæ satis sint vestræ caritati disseruerimus, rursus menti vestræ inducias dare decrevimus. Ubinam ergo nuper disputandi finem fecimus? Nam inde sermonem resumere convenit, una siquidem est doctrinæ series. Dicebamus tunc hæc esse filii tonitruī verba, *Deum nemo vidit unquam: Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse exposuit* (Joan. 1. 18). Hodie quo loco ipse unigenitus Filius exposuerit dicere operæ pretium erit. Respondit, inquit, *Judæis et dixit: Non quia Patrem vidit quisquam, nisi is, qui est ex Deo; hic vidit Patrem* (Id. 6. 46). Visionem hic rursus cognitionem appellat: nec simpliciter dixit, *Nemo vidit Patrem*, posteaque tacuit, ne quis de hominibus tantum hæc eum dixisse putaret; sed cum ostendere vellet neque angelos, neque archangelos, neque supernas virtutes

¹ Cum dicit Chrysostomus se jam quartam quintamve diem agere, ex quo de incomprehensibili sermonem movere cœperat, cave putes in hoc quinque dierum spatio etiam primam concionem comprehendendi, quando quidem inter primam et secundam longum interpositum spatium fuisse indicat ille initio secunde. Sed a secunda hanc duobus, hoc quatuor vel quinque dierum spatium incipit.

καθ' ἑν ἐν σώμα συνεσφριγμένους, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβοῦς τοῖς λεγομένοις προσηλωμένους, καθεῖναι μέν τινος αὐτοῦ διακόνων τοὺς διὰ συμβουλῆς καὶ παραινέσεις ἀπάξοντας ὑμᾶς τῆς ἀκροάσεως οὐκ ἐτόλμουν· ἥξει γὰρ ὡς οὐδεὶς ὑμῶν ἀνέξεται τῶν ταῦτα συμβουλευόντων· ληστές δὲ τινος καὶ βαλαντιστίους ἐγκαταμίσας τῷ πλήθει, παρεσκεύασε παρὰ πολλῶν πολλὰς τῶν ἐνταῦθα συλλεγομένων χρυσίον, ὅπερ εἶχον ἀποδεδεμένον, ὑφελίσθαι· καὶ τοῦτο πολλάκις καὶ ἐπὶ πολλῶν ἐνταῦθα συνέθη. Ἰν' οὖν μὴδὲ τοῦτο γίνηται, μὴδὲ τὴν περὶ τὴν ἀκρόασιν προθυμίαν ἢ τῶν χρημάτων ζημία κατασθένει τῷ χρόνῳ, πολλῶν τοῦτο πασχόντων, παραινῶν καὶ συμβουλευῶν πᾶσιν ὑμῖν, μὴδὲνα χρυσίον ἐπιφερόμενον εἶναι ἐνταῦθα, ὥστε μὴ τὴν ὑμετέραν σπουδὴν, τὴν περὶ τὴν ἀκρόασιν, ἐφοδῶν ἐκείνοις γενέσθαι τῆς κακουργίας, μὴδὲ τὴν ἡδονὴν τὴν ἐκ τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς ἐγγινομένην ὑμῖν, τῇ τῶν χρημάτων ἀμαυρωθῆναι κλοπῇ (α). Καὶ γὰρ ὁ διάβολος τοῦτο κατασκευάσεν, οὐχ ἵνα ὑμᾶς πνευστέρους ἐργάσεται, ἀλλ' ἵνα ἢ τῶν χρημάτων ἀπώλεια, εἰς ἀηδίαν ὑμᾶς ἐμβαλοῦσα πολλὴν, τῆς προθυμίας ἀπαγάγῃ τῆς περὶ τὴν ἀκρόασιν. Ἐπεὶ καὶ τὸν Ἰῶδ τῶν χρημάτων ἐγύμνωσεν ἀπάντων, οὐχ ἵνα πνεύστερον ἐργάσεται, ἀλλ' ἵνα γυμνότης τῆς εὐσεβείας. Τὸ γὰρ σπουδαζόμενον ἐκείνῳ, οὐ χρηματα ἀφελίσθαι (οἶδε γὰρ οὐδὲν τοῦτο εἶναι), ἀλλ' ἵνα (β) διὰ τῆς τῶν χρημάτων ἀφαιρέσεως εἰς ἀμαρτίαν ψυχῆς ἐμβάλῃ· καὶ μὴ τοῦτο ἰσχύσῃ ποιῆσαι, οὐδὲν ἡγήσεται κατωρθοῦναι ποτέ. Εἰδὼς τοίνυν αὐτοῦ τὴν γνῶμην, ἀγαπῶν, ὅταν ἀφέλῃται σου χρυσίον, ἢ διὰ ληστῶν, ἢ δι' ἐτέρων τινος προφάσεως, ὁδᾶσον τὸν Δεσπότην, καὶ

^a Sic Savil. et plurimi mss. Morel. τὴν τῶν χρημάτων τῆς αὐτῶν... ἐμβαλεῖν. Ἀμαυρωθῆναι κλοπῇ.

^b Sic Savil. et maxima pars mss. Morel. ἀλλὰ διὰ.

πλέον ἔση κεκερδηκώς, καὶ διπλὴν δώσεις τῷ ἐχθρῷ τὴν πληγὴν, ὅτι τε οὐκ ἐδυσχέρανας, καὶ ὅτι ἡγοῦσθησας. Ἄν μὲν γὰρ ἴδῃ, ὅτι σε ταπεινοὶ τῶν χρημάτων ἢ ζημία, καὶ πείθει κατὰ τοῦ Δεσπότης δυσχερᾶναι, οὐδέποτε ἀποστήσεται τοῦτο ἐργαζόμενος· ἂν δὲ θεάσθαι, ὅτι οὐ μόνον οὐ βλασφημῆς τὸν πεπονηκότα σε Θεόν, ἀλλὰ καὶ εὐχαριστεῖς αὐτῷ ἐφ' ἑκάστῳ τῶν συμβαινόντων δεινῶν, ἀποστήσεται [480] ἐπάγων τοὺς πειρασμούς, εἰδὼς ὅτι εὐχριστίας σοι ὑπόθεσις γίνεται τῶν δεινῶν ἢ πείρα, καὶ λαμπρότερους ἐργάζεται σοι τοὺς στεφάνους, καὶ πλείονα τὰ βραβεῖα. Ὅπερ οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰῶδ γέγονεν. Ἐπειδὴ γὰρ ἀφελόμενος αὐτοῦ τὰ χρήματα, καὶ τὸ σῶμα πατάξας, εἶδεν εὐχάριστον γενόμενον, οὐκέτι προσελθεῖν ἐτόλμωσεν, ἀλλ' αἰσχρὰν καὶ ἀσύγνωστον ὑπομείνας ἤταν ἀπῆει, λαμπρότερον ἐργασάμενος τοῦ Θεοῦ τὸν ἀθλητὴν. Ταῦτα οὖν καὶ ἡμεῖς εἰδότες ἐν μόνον φοβώμεθα, τὴν ἀμαρτίαν, τὰ δὲ ἄλλα γενναίως φέρωμεν, καὶ χρημάτων ζημία, καὶ νόσος σωμάτων, καὶ περιστάσεις πραγμάτων, καὶ ἐπήρεια, καὶ συκοφαντία, καὶ ἄλλο ὅτιον ἐπάγεται δεινὸν ἡμῖν (γ): τούτων γὰρ ἢ φύσις οὐ μόνον ἡμᾶς οὐ παραδίδωκε, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα ὠφελῆσαι δυνήσεται, ἀν μετ' εὐχαριστίας αὐτὰ φέρωμεν, καὶ πλείονας ἡμῖν ἐργάσεται τοὺς μισθοὺς. Ὅρξ γοῦν καὶ τὸν Ἰῶδ μετὰ τὸ τοὺς στεφάνους τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ἀνδρείας ἀπαντας ἀναθήσασθαι, διπλὰ τὰ ἀπολωλότα ἀπειληφότα ἅπαντα. Σὺ δὲ οὐχὶ διπλὰ καὶ τριπλὰ, ἀλλ' ἐκπτονταπλασίονα πάντα ἀπολήψῃ, ἀν φέρῃς γενναίως, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσεις· ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^c Savil. et duo codices καὶ ἄλλη τις ὑμῖν ἐπεγγέλλεται δυσκληρία. Τούτων γὰρ ἢ φύσις οὐ μόνον ὑμᾶς οὐ βλάψει.

ΠΕΡΙ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΟΜΟΙΟΥΣ

Λόγος πέμπτος.

α'. Ἐπειδὴν μέλλῃ τις μικροτέρας ὑποθέσεως ἀπεσθαι, καὶ πολλῶν δεομένων λόγων, καὶ οὐκ ἐν ἡμέρᾳ μὴ καὶ δύο καὶ τρισὶν, ἀλλ' ἐν πολλῷ πλείοσι περαιουμένης, ἀναγκαῖον εἶναι νομίζω τῷ τοιοῦτῳ μὴ πᾶσαν ἀθρόως μὴδὲ ὅφ' ἐν ἐπιτιθέναι τῇ τῶν ἀκροατῶν διανοίᾳ τὴν ὠδυσκαλίαν, ἀλλ' εἰς πολλὰ τὸ ὅλον κατατέμνοντα μέρη, κοῦφον καὶ εὐληπτον τῷ κατακερματισμῷ τοῦτο ποιεῖν τὸ τοῦ λόγου φορτίον. Καὶ γὰρ καὶ γλῶττα καὶ ἀκοή καὶ ἑκαστον τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν μέτρα καὶ κανόνας καὶ ὅρους ἔχει χειμένους, καὶ ἐπιχειρήσει τις τούτους ὑπερβῆναι ποτε τοὺς ὅρους, καὶ τῆς οὐσίας ἐκπίπτει δυνάμει. Τί γὰρ γλυκύτερον φωτός, εἰπέ μοι; τί δὲ ἥδιον ἀκτίνος; ἀλλ' ὅμως τὸ γλυκὺ τοῦτο καὶ ἡδύ, ὅταν ὑπὲρ τὸ μέτρον ἡμῶν ὀμιλήσῃ τοῖς ὁμμασιν, ἐπαχθὲς γίνεται καὶ φορτικόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς νύκτα ἐνομοθέτησεν εἶναι μετὰ τὴν ἡμέραν, ἵνα πεπονηκότας παρалаδοῦσα τοὺς ὀφθαλμούς, καταστελῇ τὰ βλέφαρα, κοιμήσῃ τὰς κόρας, ἀναπαύσῃ καμνοῦσαν ἡμῖν τὴν ὀπτικήν δύναμιν, καὶ πρὸς τὴν τῆς μελλούσης ἡμέρας θεωρίαν ἐπιτηδεύστεραν παρασκευάσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐργήγορας καὶ ὕπνος ἐναντία ὄντα ἀλλήλοις, ἀπὸ τῆς συμμετρίας ὁμοίως ἀλλήλοις ἥδιον γίνεται, καὶ γλυκὺ καλοῦντες· τὸ φῶς, γλυκὺν ὁμοίως καλοῦμεν καὶ τὸν

ὑπνον τὸν ἀπάγοντα ἡμᾶς τοῦ φωτός. Οὕτως [481] ἢ ἀμετρία πανταχοῦ βαρὺ καὶ ἐπαχθὲς, καὶ τὸ σύμμετρον ἥδον καὶ χρήσιμον ἡμῖν καὶ προσήκον. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ ἡμεῖς τετάρτην ἢ καὶ πέμπτην ἡμέραν ἔχοντες· λοιπὸν, ἐξ οὗ τὸν περὶ ἀκαταλήπτου κινούμενον λόγον, οὐδέπω καὶ τήμερον αὐτὸν ἀπαρτίσαι παρεσκευάσμεθα, ἀλλὰ τὰ σύμμετρα πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην εἰπόντες, πάλιν ἀναπαύσαι τὴν διάνοιαν ὁμῶν ἐγνωμέν. Ποῦ τοίνυν πρῶτην τὸν λόγον καταλίπομεν; ἀνάγκη γὰρ αὐτὸν ἐκείθεν ἀνελίσθαι πάλιν, ἐπειδὴ μία τις ἐστὶ διδασκαλίας ἀκολουθία. Ἐλέγομεν τότε, ὅτι τῆς βροντῆς ὁ υἱὸς εἶπεν, ὅτι Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ Πατρός, αὐτὸς ἐξηγήσατο. Σήμερον ἀναγκαῖον μαθεῖν, ποῦ τοῦτο αὐτὸς ἐξηγήσατο ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἀπεκρίθη, φησὶ, τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ εἶπεν· οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα. Ὅρα οὖν πάλιν ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν λέγει. Καὶ οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, ὅτι Οὐδεὶς οἶδε τὸν Πατέρα, καὶ εἰσήγγασεν, ἵνα μὴ τις περὶ ἀνθρώπων τοῦτο λέγεσθαι νομίσῃ μόνον, ἀλλὰ βουλόμενος δείξαι, ὅτι οὔτε

^a Savil et quidam mss. εἰς τὸν κόλπον, Morel. et alii ἐν τοῖς κόλποις.

ἄγγελοι, οὕτε ἀρχάγγελοι, οὕτε αἱ ἄνω δυνάμεις, τῇ ἐπαγωγῇ τοῦτο δῆλον ἐποίησεν. Εἰπὼν γάρ, *Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἑώρακε πώποτε, ἐπὶ ἡγάγεν, Εἰ μὴ ὁ ὦν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα*. Εἰ μὲν γὰρ εἶπεν ἀπλῶς, οὐδεὶς, πολλοὶ τῶν ἀκουσάντων ἰσως ἂν περὶ τῆς ἡμετέρας ἐνόμισαν αὐτὸ φύσεως εἰρῆσθαι μόνον· νῦν δὲ εἰπὼν, *Οὐδεὶς, καὶ προσθεὶς, Εἰ μὴ ὁ Υἱός*, τῇ προσθήκῃ τοῦ Μονογενοῦς πᾶσαν τὴν κτίσιν ἀπέκλεισε. Τί οὖν, φησὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Οὐδαμῶς· οὐδὲ γὰρ τῆς κτίσεως τοῦτο μέρος· τὸ δὲ, οὐδεὶς, τοῦτο ἀεὶ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς κτίσεως κεῖται μόνως.

Καὶ οὕτε, ἂν περὶ Πατρὸς λέγεται, τὸν Υἱὸν ἐξωθεῖται, οὕτε, ἂν περὶ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα ἐκβάλλει. Καὶ ἵνα αὐτὸ τοῦτο ἐντεῦθεν ῥῆθι ποιῆσω φανερόν, ὅτι τὸ, οὐδεὶς, οὐ πρὸς ἀθέτησιν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς κτίσεως εἴρηται, περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς γνώσεως, ἣν μόνου τοῦ Υἱοῦ φησὶν εἶναι, ἀκούσωμεν τί διαλεγόμενος ὁ Παῦλος Κορινθίους φησὶ. Τί οὖν φησι; *Τίς γὰρ οἶδε ὁ πνεῦμα τὸ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ*. Ὡς περ οὖν ἐνταῦθα τὸ οὐδεὶς λεγόμενον οὐκ ἐκβάλλει τὸν Υἱόν, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ οὐδεὶς τεθὲν οὐκ ἐξωθεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅθεν δῆλον ὡς ἀληθὲς τὸ εἰρημένον. Εἰ γὰρ λέγων, ὅτι Οὐδεὶς ἑώρακε τὸν Πατέρα, *εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ ὦν*, τὸ Πνεῦμα ἐξωθεῖτο, περιττῶς ὁ Παῦλος ἔλεγεν, ὅτι ὥς περ ἀνθρώπος τὰ ἐαυτοῦ οἶδεν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὰ τοῦ Θεοῦ μετὰ ἀκριθείας ἐπίσταται. Οὕτω καὶ τὸ εἰς εἴρηται· τὴν γὰρ αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει τούτῳ καὶ δύναν. Σκόπει δὲ· *Εἰς Θεός*, φησὶν, *ὁ Πατὴρ ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς δι' οὗ τὰ πάντα*. Εἰ γὰρ τὸ ἓνα λέγεσθαι Θεὸν τὸν Πατέρα, ἐκβάλλει τὸν Υἱὸν τῆς θεότητος, καὶ τὸ ἓνα λέγεσθαι Κύριον [482] τὸν Υἱόν, ἐκβάλλει τὸν Πατέρα τῆς κυριότητος· ἀλλὰ μὴν οὐκ ἐκβάλλει τῆς κυριότητος τὸν Πατέρα τὸ λέγεσθαι, ὅτι *Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός*· οὐκ ἄρα οὐδὲ τὸν Υἱὸν ἐκβάλλει τῆς θεότητος τὸ λέγεσθαι, ὅτι *εἰς Θεός ὁ Πατὴρ*.

β'. Εἰ δὲ λέγοιεν πάλιν, ὅτι διὰ τοῦτο εἰς Θεός λέγεται ὁ Πατὴρ, ἐπειδὴ Θεός μὲν ἐστὶν ὁ Υἱός, οὐ τοιοῦτος; δὲ Θεός, οἷος ὁ Πατὴρ, ἔπεται ἐκείνου εἰπεῖν, ἐξ ὧν αὐτοὶ τιθέασιν λημμάτων (οὐ γὰρ δὴ ἡμεῖς ἂν εἰποιμεν), ὅτι διὰ τούτου λέγεται εἰς Κύριος ὁ Υἱός, ἐπειδὴ Κύριος μὲν ὁ Πατὴρ, οὐ τοιοῦτος δὲ Κύριος, οἷος ὁ Υἱός. Εἰ δὲ τοῦτο ἀσεβὲς, οὐδὲ τὸ πρότερον ἂν ἔχοι λόγον· ἀλλ' ὥς περ τὸ *Εἰς Κύριος* οὐκ ἐξωθεῖται τὸν Πατέρα τῆς ἀκριβοῦς κυριότητος, οὐδὲ εἰς τὸν Υἱὸν περιίστησιν αὐτὴν μόνον· οὕτως οὐδὲ τὸ *Εἰς Θεός* ἐκβάλλει τὸν Υἱὸν τῆς ἀληθοῦς καὶ γνησίας καὶ ἀκραιφνοῦς θεότητος, οὐδὲ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ μόνον ἀποδείκνυσιν. Ὅτι γὰρ Θεός ὁ Υἱός, καὶ τοιοῦτος Θεός οἷος ὁ Πατὴρ, μένων μέντοι Υἱός, ἐξ αὐ-

τῆς τῆς προσθήκης δῆλον. Εἰ γὰρ τὸ Θεός ὄνομα τοῦτο τοῦ Πατρὸς μόνον ἦν, καὶ ἄλλην οὐκ ἡδύνατο δηλοῦν ἡμῖν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἐκείνην μόνην τὴν ἀγεννητοὺν καὶ πρώτην, ὡς ἴδιον αὐτῆς μόνης ὃν καὶ γνωριστικὴν, περιττῶς ἢ τοῦ Πατρὸς κεῖται προσθήκη· ἥρκει γὰρ εἰπεῖν *Εἰς Θεός*, καὶ ἐγνωρίζομεν τίς ἦν ὁ λεγόμενος· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ Θεός ὄνομα κοινὸν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ εἰπὼν *Εἰς Θεός*, οὐκ ἐδήλου τίνα φησὶν ὁ Παῦλος, διὰ τοῦτο ἐδεήθη τῆς τοῦ Πατρὸς προσθήκης, ἵνα δηλώσῃ, ὅτι περὶ τῆς πρώτης ὑποστάσεως καὶ ἀγεννητοῦ λέγει, ὡς οὐκ ἀρνούσης τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας αὐτὴν ἐνδείξασθαι, ἐπειδὴ κοινὸν τοῦτο αὐτῷ πρὸς τὸν Υἱόν. Τῶν γὰρ ὀνομάτων τὰ μὲν ἐστὶ κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια· κοινὰ μὲν, ἵνα τὸ ἀπαράλλακτον δεῖξῃ τῆς οὐσίας, ἴδια δὲ, ἵνα τὴν ἰδιότητα χαρακτηρίσῃ τῶν ὑποστάσεων.

Τὸ μὲν οὖν Πατὴρ καὶ Υἱός, ἴδιον ἐκάστης ὑποστάσεως, τὸ δὲ Θεός καὶ Κύριος, κοινόν. Ἐπεὶ οὖν τίθειαι κοινὸν ὄνομα τὸ *Εἰς Θεός*, ἐδεήθη καὶ τοῦ ἰδιάζοντος, ἵνα γνωρίσῃς τίνα φησὶν, ὥστε ἡμᾶς μὴ ἔμπεσεῖν εἰς τὴν Σαβελλίου μανίαν. Ὅτι γὰρ οὕτε τὸ Θεός ὄνομα μείζοντος Κυρίου, οὕτε τὸ Κύριος ἐλάττω τοῦ Θεοῦ, δῆλον ἐκείθεν. Ἐν τῇ Παλαιᾷ πάσῃ συνεχὺς ὁ Πατὴρ Κύριος λέγεται· *Κύριος ὁ Θεός σου*, φησὶ, *Κύριος εἰς ἐστίν*· καὶ πάλιν, *Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις*, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· καὶ πάλιν, *Μέγας ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν ἀριθμός*· καὶ πάλιν, *Γνώτωσαν ὅτι δρομά σοι Κύριος*· σὺ δὲ μόνος ὑψίστος ἐπὶ πάσῃ τῇ γῇ. Καίτοι γε εἰ ἐλάττω τοῦ Θεοῦ ἦν καὶ ἀνάξιος τῆς οὐσίας ἐκείνης, οὐκ ἔδει λέγεσθαι, *Γνώτωσαν ὅτι δρομά σοι Κύριος*. Πάλιν εἰ τὸ Θεός μείζον ἦν τοῦ Κυρίου καὶ σεμνότερον, οὐκ ἔδει τὸν κατ' αὐτοὺς ἐλάττω ὕψος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ προσήκοντος ὀνόματος τῷ Πατρὶ καλεῖσθαι, ὃ καὶ μόνον ἴδιον ἦν ἐκείνου. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ ταῦτα, οὐκ ἐστίν. Οὕτε γὰρ ὁ Υἱός τοῦ [483] Πατρὸς ὑποδεέστερος ἔσται, οὕτε τὸ Κύριος ὄνομα τοῦ Θεοῦ εὐτελέστερον. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ Πατρὸς καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ ἀδιαφόρως, ταύτας χεῖρηται ταῖς προσηγορίαις ἡ Γραφή. Καθάπερ οὖν ἡκούσατε Κύριον τὸν Πατέρα καλοῦσιν, φέρε δειξόμεν ὅμιν καὶ τὸν Υἱὸν λεγόμενον Θεόν. *Ἰδοὺ ἡ παρουσία ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*. Εἶδες πῶς καὶ τῷ Πατρὶ ὄνομα τὸ Κύριος, καὶ τῷ Υἱῷ ὄνομα τὸ Θεός; Ὡς περ γὰρ ἐκεῖ φησι, *Γνώτωσαν ὅτι δρομά σοι Κύριος*, οὕτω καὶ ἐνταῦθα φησι, *Καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ*. Καὶ πάλιν, *Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱός καὶ ἐδόθη ἡμῖν, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς θεός*. Θεός ἰσχυρός, ἐξουσιαστής. Καὶ σκόπει μὴ προφητῶν σύνεσιν, καὶ πνευματικὴν σοφίαν. Ἴνα γὰρ μὴ ἀπλῶς εἰπόντες Θεόν, νομισθῶσι περὶ τοῦ Πατρὸς λέγειν, τῆς οἰκονομίας πρότερον μέμνηνται· οὐ γὰρ δὲ ὁ Πατὴρ διὰ παρθένου ἐγεννήθη, οὐδὲ παιδίον ἐγένετο. Πάλιν ἑτέρος προφήτης οὕτως φησὶ περὶ αὐτοῦ· *Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν*. Καὶ περὶ τίνος τοῦτο φησιν; Ἄρα μὴ περὶ τοῦ Πατρὸς; Οὐδαμῶς· ἀκούουσιν γὰρ πῶς καὶ οὗτος περὶ τῆς οἰκονομίας ἐμνήσθη· εἰπὼν γάρ, *Οὗτος ὁ Θεός*

^a Savil. et maxima pars mss. ἀκούσωμεν τί διαλεγόμενος ὁ Παῦλος Κορινθίους φησὶ. Τί οὖν φησι; Τίς γὰρ οἶδε. Morel. vero ἀκούσωμεν τί διὰ τὸ οἶδε λεγόμενον ὁ Παῦλος Κορινθίους φησὶ· Τίς γὰρ οἶδε. Savilii scripturam nobis recipere visum est. Edit.
^b Haec, καὶ ἀκραιφνοῦς, in Savilio et in plurimis aliis desunt.

^c Quidam καταδεέστερος.

eum videre posse, id additamento illo palam fecit : cum enim dixisset, *Patrem nemo vidit unquam*, subjunxit, *Nisi is qui es. ex Deo*; hic vidit Patrem. Si enim simpliciter dixisset, *nemo*, multi ex auditoribus id de natura tantum nostra dictum putassent : jam vero, cum postquam dixerat, *nemo*, addat, *nisi Filius*, hoc unigeniti additamento omnem creaturam exclusit. Quid ergo, dices, numquid Dei sunt nullus cognovit, nequaquam, neque enim ille pars creaturarum est. Illud vero, *nemo*, ad creaturarum tantum discrimen semper ponitur.

Filius et Spiritus S. Patrem perfecte noscunt. — Nec si de Patre dicatur, Filium excludit, nec si de Filio, Spiritum sanctum. Ut autem vel inde demonstrum illud, *nemo*, non ad Spiritus sancti, sed ad creaturæ exclusionem dictum esse, de eadem ipsa cognitione, quam solius Filii esse dicit, audiamus quid voce, *novit*, adhibita Paulus Corinthiis dicat : *Quis enim novit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui est in ipso ? Ita et quæ Dei sunt nullus cognovit, nisi Spiritus Dei* (1. Cor. 2. 11). Sicut igitur hic vox illa, *nemo*, non excludit Filium ; sic et cum de Christo dicitur, vox eadem, *nemo*, non excludit Spiritum sanctum. Patet ergo verum esse quod diximus. Si enim cum dicitur, *Nemo novit Patrem, nisi is qui ex Deo est*, Spiritus sanctus excluderetur, frustra Paulus diceret, Sicut homo quæ sunt sua novit, sic et Spiritus sanctus quæ sunt Dei accurate novit. Eodem quoque modo vox illa, *unus*, dicitur, eandem quippe vim et potestatem habet. Illud vero consideres velim, *Unus Deus Pater*, inquit, *ex quo omnia : et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia* (Id. 8. 6). Nam si eo quod unus dicatur esse Deus Pater, Filius a deitate excluderetur ; etiam quod unus dicatur Dominus Filius, Pater a dominatione excluderetur : atqui quod dicatur, *Unus Dominus Jesus Christus*, id Patrem non excludit a dominatione ; ergo neque Filius excluditur a deitate cum dicitur, *Deum esse Patrem*.

2. Quod si iterum dicant, ideo Patrem unum Deum dici, quod Filius licet Deus, non talis tamen Deus sit, qualis Pater, ex eorum distinctionibus illud dicendum relinquitur (neque enim nos id umquam dixerimus), nempe ideo Filium vocari Dominum, quia licet Pater sit Dominus, non tamen talis Dominus, qualis Filius est. Quod si hoc impium est, neque prius illud dici possit. Sed quemadmodum illud, *Unus Dominus*, non excludit Patrem a perfecta dominatione, neque uni tantum Filio illam adscribit ; ita neque illud, *Unus Deus*, Filium excludit a vera, germana et sincera¹ deitate, neque ad Patrem solum pertinere ostendit. Quod enim Deus sit Filius, et talis Deus, qualis Pater, dum tamen Filius manet, ex ipso additamento liquidum est. Nam si illud nomen, *Deus*, Patris tantum esset, neque aliam nobis hypostasim significare pos-

set, nisi illam solum ingentiam et primam ; utpote illi soli proprium et ejus significativum, Patris additamento superflue jaceret. Satis enim esset dixisse, *Unus Deus*, ut de quo diceretur intelligeremus : sed quia illud nomen, *Deus*, commune est Patri et Filio, et cum Paulus dicens, *Unus Deus*, non significaret de quo loquatur ; ideo Patris additamento usus est, ut indicaret se de prima et ingenta hypostasi loqui, quod solum Dei nomen ipsam declarare non posset : quia illud commune sit etiam Filio : nomina quippe alia sunt communia, alia propria. Communia ut non differre substantiam ostendatur ; propria ut proprietates hypostasium declaretur.

Illud, Deus et illud, Dominus, Patri et Filio communia. — Illud itaque, Pater et Filius, alterutrius hypostaseos proprium est ; illud vero, *Deus et Dominus*, commune est. Quia igitur commune nomen posuit, *Unus Deus*, proprio nomine opus habuit, ut cognosceres de quo loqueretur, ne in Sabelli insaniam incideremus. Quod enim illud nomen, *Deus*, majus non sit illo, *Dominus*, neque illud, *Dominus*, majus illo, *Deus*, hinc manifestum est. In Veteri Testamento Pater frequenter Dominus vocatur : *Dominus Deus*, inquit, *Dominus unus est* (Exod. 20. 2) : ac rursum, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. 6. 13) : itemque, *Magnus Dominus noster et magna virtus ejus, et sapientia ejus non est numerus* (Psal. 146. 5) : iterumque, *Cognoscant quia nomen tibi Dominus ; tu solus altissimus in omni terra* (Psal. 82. 19). Atqui si illa vox minor esset voce, *Deus*, et indigna illa substantia, non dicendum erat, *Cognoscant quia nomen tibi Dominus*. Rursum si vox illa, *Deus*, major esset illa, *Dominus*, et honorabilior, non oporteret Filium, secundum illos minorem, nomine quod Patri conveniat vocari, siquidem illi soli proprium esset. At non ita sane res se habet. Neque enim Filius Patri inferior, neque Domini nomen nomine Dei vilius. Quamobrem et de Patre et de Filio indiscriminatum his appellationibus utitur Scriptura. Quemadmodum igitur audistis Patrem Dominum appellari, age ostendamus Filium etiam Deum vocari : *Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus* (Hesai. 7. 14. Matth. 1. 23). Vidisti et Patri nomen illud, *Dominus*, et Filio nomen illud *Deus* adscribi. Quemadmodum enim illic ait : *Cognoscant quia nomen tibi Dominus* (Psal. 82. 19) ; sic et hoc loco dicit, *Vocabunt nomen ejus Emmanuel* ; ac rursum, *Puer natus est nobis, et filius datus est nobis, et vocabitur nomen ejus, magni consilii angelus, Deus fortis, potens* (Hesai. 9. 6). Animadvertite mihi prophetarum prudentiam, spiritualemque sapientiam. Nam ne simpliciter dicentes *Deum*, de Patre loqui putarentur, œconomiam, i. e. incarnationem, prius commemorarunt : neque enim Pater de Virgine natus est, neque puer fuit. Rursus alter propheta sic de ipso loquitur : *Hic Deus noster, non æstimabitur alius adversus eum* (Bar. 3. 36). De quonam hæc ait ? Num de Patre ? Nequaquam. Audi enim quo pacto et ipse œconomiam memoret : cum

¹ Savil. et maxima pars Mss., *audiamus quod Corinthios alloquens Paulus dicit : Quid igitur dicit : Quis enim novit ?* etc. Morel. vero, *audiamus quod circa verbum, novit, Paulus Corinthiis dicit : quis enim novit ?* etc.

² Voces, et sincera, desunt in plurimis aliis.

enim dixisset, *Hic Deus noster, non æstimabitur alius adversus eum*, ita pergit, *Invenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruch 5. 37, 38). Paulus vero : *Ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, amen* (Rom. 9. 5) : et rursum, *Omnis fornicator, aut avarus non habebit hereditatem in regno Christi et Dei* (Ephes. 5. 5) : iterumque, *Per adventum magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi* (Tit. 2. 13). Joannes quoque sic nominat eum, cum dicit, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Joan. 1. 1).

3. Hoc fateor, inquires, sed illud ostende, ubinam cum Patre Filium conjungens, Dominum Patrem appellet. Ego vero non id tantum ostendam, sed etiam, quod Dominum Patrem, et Dominum Filium appellet, etiamque Patrem Deum et Filium Deum, utraque simul nomina ponens. Ubinam hæc reperiuntur? Cum Judæis aliquando disputans Christus ait : *Quid vobis videtur de Christo? Cujus filius est? Dicunt ei : David. Dicit eis : Quomodo ergo David in spiritu vocat eum Dominum, dicens : Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis* (Matth. 22. 42-44)? Ecce Dominus et Dominus. Visne discere ubi Patrem et Filium simul positos Deum et Deum vocet? Audi prophetam David et apostolum Paulum hoc ipsum nobis declarantes : *Thronus tuus Deus in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem : propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis* (Psal. 44. 7; Heb. 1. 8. 9). Paulus rursum hoc testimonium adducit his verbis : *Ad angelos quidem dicit : Qui facit angelos suos spiritus; ad Filium autem : Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi* (Hebr. 1. 7-9). Qua de causa hic, inquit, Deum Patrem vocavit. Filium vero Dominum?

Pauli prudentia in docendo. — Non temere, neque frustra id hoc loco fecit; sed quia adversus gentiles agebat deorum multiplicitalis morbo laborantes. Ne itaque ipsi dicerent : Dum nos incusas quod multos deos dicamus, et multos dominos, tu ipse iisdem criminibus obnoxius deprehenderis, dum deos, non deum dicis : ideo illorum infirmitati sese attemperans Filium, viam eandem habentem, alio nomine vocavit. Quod autem illud sit verum, si locum altius repetamus clare intelligetis, non ex nostra quippe conjectura loquimur : *De iis autem, quæ idolis sacrificantur, scimus quoniam omnes scientiam habemus*¹. *Scientia inflat, caritas vero ædificat. De escis autem, quæ idolis sacrificantur, scimus quoniam nihil est idolum in mundo, et quoniam nullus Deus nisi unus* (1. Cor. 8. 1. 4). Vides eum adversus eos loqui, qui plures deos esse putarent? *Nam etsi sunt multi, qui dicuntur dii, et domini multi, sive in cælo, sive in terra* (Ibid. v. 5); rursus eos ita impugnat : *Ut certe sunt dii multi, et domini multi; id est, qui sic dicuntur, nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia : et unus Dominus Jesus*

¹ Tres Mss. habent : *Si scientiam habemus, scientia inflat*, etc.

*Christus, per quem omnia. Ideo illud etiam, unus, adjecit ne rursum illi multiplicitalitatem deorum induci putarent : unumque Deum Patrem vocavit, non ut ejiceret Filium a deitate ; sicut et Filium, unum Dominum, non ut ejiceret Patrem a dominatione, sed ut illorum infirmitatem emendaret, nullamque illis præberet ansam. Quod ipsum in causa fuit cur Judæis, non clare et manifeste, sed obscure raroque Filius Dei a prophetis significaretur. Cum enim nuper ab errore plurium deorum abducti essent, si rursus audissent, deum et deum, rursus in eundem recidissent, morbum. Ideo frequenter prophætæ dicunt, *Unus est Deus, et præter eum nullus est* (Deut. 4. 35. Hesai. 45. 5. 21). Non quod Filium negent; absit, sed ut illorum infirmitatem curarent, ipsisque interim suaderent, ut a multorum nec vere existentium deorum opinione abstererent. Cum igitur audies, *unus et nullus*, et similia, ne Trinitatis gloriam minuas, sed quanto intervallo a creatura distet hinc ediscas. Etenim alibi quoque dicit : *Quis enim novit sensum Domini* (Hesai. 40. 13. Rom. 11. 34)? Quod autem ne hic quoque Filium vel Spiritum sanctum ab illa cognitione excludat, jam supra demonstratum est, quando hoc testimonium adduximus : *Quis enim novit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui est in ipso? Ita et quæ Dei sunt nullus cognovit, nisi Spiritus Dei* (1. Cor. 2. 11) : ac rursum Filius ait : *Nemo novit Filium, nisi Pater : neque Patrem quis novit, nisi Filius* (Luc. 10. 22). Sic et hoc loco : *Non quia Patrem quis vidit, nisi qui est ex Deo : hic vidit Patrem* (Joan. 6. 46). Sicut enim et perfecte illum nosse, et causam cur cognoscat, apponit. Quenam hæc causa? Quoniam ex eo est : ex eo autem esse rursus demonstratur ex eo, quod ipsum cognoscat. Idcirco autem illum clare novit, quia ex ipso est ; signum vero quod ex ipso sit illud est, quod clare cognoscat ipsum. Substantia quippe substantiam superiorem non probe nosse potest, etiamsi parvo intervallo distet. Audi enim quid de angelis propheta dicat, simulque de humana natura, quod modicum sit inter utramque naturam discrimen. Cum enim dixisset, *Quid est homo, quod memor es ejus? aut filius hominis, quoniam reputas eum* (Psal. 8. 5. 6)? adjecit : *Minuisti eum paulo minus ab angelis*. Attamen licet paulum sit discriminis, quia tamen aliquod interest discrimen, angelorum substantiam non accurate novimus, licetque milles philosophemur, reperire non possumus.*

4. Non Angelorum modo, sed ne animæ quidem nostræ substantiam novimus. — Sed cur de angelis loquor, cum ne animæ quidem nostræ substantiam bene noscamus, imo vero nullatenus? Quod si illi se nosse contendant, interroga quæ sit animæ substantia, num aer, num spiritus, an ventus, an ignis? Nihil eorum dicent : hæc quippe omnia corpora sunt, illa vero incorporea. Angelos non noverunt, nec ipsas animas suas noscunt, horum autem dominum et creatorem se perfecte nosse contendunt : equid

¹ Deest, *an ignis*, in plurimis manuscriptis.

ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτὸν. ἐπήγαγεν· Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡραπιδόμῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναρυστράφη. Ὁ Παῦλος δέ, Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς, τὸ κατὰ σάρκα, φησὶν, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν· καὶ πάλιν, Πᾶς πόρος ἡ πλεονέκτης οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ· καὶ πάλιν· Κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ Ἰωάννης δὲ οὕτως αὐτὸν καλεῖ λέγων· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ Λόγος.

γ. Ναί, φησὶν· ἀλλ' ἐκεῖνο δεῖξον, ποῦ μετὰ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν συντάττουσα ἡ Γραφή, Κύριον τὸν Πατέρα καλεῖ. Ἐγὼ δὲ οὐ τοῦτο δείκνυμι μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ Κύριον τὸν Πατέρα καλεῖ, καὶ Κύριον τὸν Υἱόν, καὶ ὅτι Θεὸν τὸν Πατέρα καλεῖ, καὶ ὅτι Θεὸν τὸν Υἱόν, ὁμοῦ τιθεὶς ἑκάτερα τὰ ὀνόματα. Ποῦ οὖν τοῦτο ἔστιν εὐρεῖν; Διαλεγόμενός ποτε τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Χριστὸς φησι· *Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνας υἱὸς ἔστιν;* Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ· *Τοῦ Δαυὶδ.* Λέγει αὐτοῖς· *Πῶς οὖν Δαυὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ λέγων· Εἶπε ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου;* Ἰδοὺ Κύριος καὶ Κύριος. Βούλει μαθεῖν ποῦ Θεὸν καὶ Θεὸν καλεῖ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν ὁμοῦ τιθεῖσα ἡ Γραφή; ἄκουσον καὶ τοῦ προφήτου Δαυὶδ καὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου τοῦτο αὐτὸ δηλοῦντων ἡμῖν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, βάθρος ἐκτίθηται ἡ βάθρος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιᾶσθαι παρὰ τοὺς μετόχους σου. Καὶ ὁ Παῦλος πάλιν τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἐπήγαγε λέγων, [484] *ὅτι ὁ Πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ φησὶν· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα· πρὸς δὲ τὸν Υἱόν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.* Τίνος οὖν ἔνευεν ἐνταῦθα, φησὶ, τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα ἐκάλεσε, τὸν δὲ Υἱὸν Κύριον;

Οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ εἰχὴ ἐνταῦθα τοῦτο ἐποίησεν, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς Ἕλληνας ἦν ὁ λόγος αὐτῷ πολυθεῖαν νοσοῦντας. Ἰν' οὖν μὴ λέγωσιν, ὅτι ἡμῖν ἑκαλῶν ὡς πολλοὺς θεοὺς λέγουσι καὶ πολλοὺς κυρίους, αὐτὸς ἀλλοτρίως ἐγκλήμασι τούτοις θεοὺς λέγων, καὶ οὐ Θεόν· διὰ τοῦτο συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ ἀσθενείᾳ, ἐτέρῳ καλεῖ τὸν Υἱόν ὀνόματι τὴν αὐτὴν δύναμιν ἔχοντι. Καὶ ὅτι τοῦτο ἔστιν ἀληθές, ἀνωθεν ἀναγνώμεν αὐτὸ τὸ χωρίον, καὶ εἰσεσθε σαφῶς ὅτι οὐχ ἡμέτερός ἐστι στοχασμὸς τὸ λεγόμενον· *Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν ὅτι πάντες γινώσκοντες ἔχομεν.* Ἡ γινώσκων φησὶν οἱ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ. *Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἰδωλὸν ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς θεὸς ἕτερος ἐστὶν ἐμὲ.* Ὅρξας ὅτι πρὸς ἐκείνους ἀποτεινόμενος ταῦτα λέγει τοὺς πολλοὺς εἶναι νομίζοντας θεοὺς; *Καὶ γὰρ εἰπερ εἰσι λεγόμενοι θεοὶ πολλοί, [καὶ κύριοι πολλοί], εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς (πάλιν πρὸς ἐκείνους μάχεται) ὥσπερ οὖν εἰσι θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοί, τοῦτο ἔστι λεγόμενοι· ἀλλ' ἡμῖν εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ*

πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ εἰς προσέθηκεν, ἵνα μὴ πολυθεῖαν εἰσαγάσθαι πάλιν ἐκείνοι νομίζωσι, καὶ ἕνα Θεὸν τὸν Πατέρα ἐκάλεσεν, οὐκ ἐκβάλλων τὸν Υἱόν τῆς θεότητος, ὥσπερ οὖν καὶ ἕνα Κύριον τὸν Υἱόν, οὐκ ἐκβάλλων τῆς κυριότητος τὸν Πατέρα. ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἀσθενειαν διορθούμενος, καὶ μηδεμίαν αὐτοῖς δοῦναι λαθὴν βουλόμενος. Τοῦτο γοῦν καὶ αἴτιον γέγονε τοῦ μὴ σαφῶς μηδὲ φανερώς, ἀλλ' ἀμυδρῶς πως καὶ σπανίως διὰ τῶν προφητῶν γνωρισθῆναι τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Υἱόν τοῦ Θεοῦ. Ἄρτι γὰρ τῆς πολυθεοῦ πλάνης ἀπαλλαγέντες, εἰ πάλιν ἤκουσαν Θεὸν καὶ Θεόν, πρὸς τὴν αὐτὴν ἀν' ὑπέστρεψαν νόσον. Διὰ τοῦτο ἀνω καὶ κάτω συνεχῶς οἱ προφῆται λέγουσιν ὅτι εἰς Θεός, καὶ πλὴν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν· οὐχὶ τὸν Υἱόν ἀθετοῦντες, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἀσθενειαν θεραπεύσαι βουλόμενοι, καὶ πεῖσαι τέως τῆς τῶν πολλῶν θεῶν καὶ οὐκ ὄντων ὑπονοίας ἀπαλλαγῆναι. Ὅταν τοίνυν ἀκούσῃς τὸ εἰς καὶ οὐδεὶς· καὶ ὅσα τοιαῦτα, μὴ τῆς Τριᾶδος ἐλαττώσῃ τὴν δόξαν, ἀλλὰ τὸ μέσον αὐτῆς πρὸς τὴν κτίσιν διὰ τούτων μάνθανε τῶν ῥημάτων· ἐπεὶ καὶ ἀλλαχθῶ φησι· *Τίς γὰρ ἔγνω τοῦ Κυρίου;* Καὶ ὅτι τοῦτο ἔστιν ἐνταῦθα, καὶ οὐτε τὸν Υἱόν, οὐτε τὸ Πνεῦμα ἐκβάλλει τῆς γνώσεως, προαποδέδεικται ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένους, ὅτε τὴν μαρτυρίαν παρηγάγομεν τὴν λέγουσαν· *Τίς γὰρ οἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου;* ἐπὶ καὶ ἀλλὰ τοῦτο ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλιν ὁ Χριστὸς φησὶν· *Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ.* οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐκινώσκει*, εἰ μὴ ὁ Υἱός. Οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα· *Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἐώρακεν,* εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἐώρακε τὸν Πατέρα. Ὅμοῦ γὰρ ὅτι μετὰ ἀκριβείας αὐτὸν οἶδεν, εἶπε, καὶ τὴν αἰτίαν τέθεικεν, δι' ἣν οἶδε. Τίς δὲ ἡ αἰτία; Τὸ ἐξ αὐτοῦ [485] εἶναι· τοῦ δὲ ἐξ αὐτοῦ εἶναι πάλιν ἀπόδειξις τὸ μετὰ ἀκριβείας αὐτὸν εἰδέναι. Διὰ τοῦτο γὰρ αὐτὸν οἶδε σαφῶς, ἐπειδὴ ἐξ αὐτοῦ ἔστιν, καὶ σημείον τοῦ ἐξ αὐτοῦ εἶναι τὸ εἰδέναι αὐτὸν σαφῶς. Οὐσία γὰρ οὐσίαν ὑπερέχουσαν οὐκ ἂν δυνθεῖται καλῶς εἰδέναι, κἂν ὀλίγον ᾖ τὸ μέσον. Ἄκουσον γοῦν περὶ τῶν ἀγγέλων τὴν φησὶν ὁ προφήτης, καὶ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅτι ὀλίγον τὸ διάφορον ταύτης κἀκείνης. Εἰπὼν γὰρ· *Τί ἔστιν ἄνθρωπος,* ὅτι μιμητὴς αὐτοῦ, ἡ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι *λογίζῃ αὐτόν;* ἐπήγαγεν, *Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους.* Ἄλλ' ὅμως εἰ καὶ βραχὺ τὸ μέσον, ἐπειδὴ ὅλος ἐστὶν τὸ μέσον, οὐκ οἴδαμεν μετὰ ἀκριβείας ἀγγέλων οὐσίαν, κἂν μυρία φιλοσοφώμεν, εὐρεῖν οὐ δυνατόμεθα.

δ. Καὶ τί λέγω ἀγγέλων, ὅπου γε οὐδὲ αὐτῆς τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὴν οὐσίαν ἴσμεν καλῶς, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ὅπου οὖν; Εἰ δὲ ἐκείνοι φιλονεικοῦσιν εἰδέναι, ἐρώτησον τί ποτε ἔστι τὴν οὐσίαν ἡ ψυχὴ· ἄρα ἄηρ, ἢ πνεῦμα, ἢ ἀνεμος, ἢ πῦρ; Ἄλλ' οὐδὲν τούτων ἔρουσι, ταῦτα γὰρ πάντα σώματα, ἐκείνη δὲ ἀσώματος. Εἴτα ἀγγέλους μὲν οὐκ ἴσασιν, οὐδὲ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, τὸν δὲ πάντων Δεσπότην καὶ δημιουργὸν εἰδέναι φιλονεικοῦσι μετὰ ἀκριβείας; καὶ τί ταύτης γένοιτ' ἂν τῆς ἀνοίας χεῖρον; Καὶ τί λέγω, τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ἡ ψυχὴ; Ὅπως.

δ. Morel. et qui am mss. πρὸς ταύτην ἀν, alii (inter quos Savil.) πρὸς τὴν αὐτὴν ἀν (quod rescripsimus).

* Alii γινώσκει.

† Ἡ πρὸς deest in plurimis manuscriptis.

* Mss. nonnulli ὁμοῦ τιθεῖς;

† Alii cum Savilio πάλιν περὶ τοῦ Χριστοῦ τὴν μ. ταύτην παρήγαγεν εἰπὼν, ὅτι.

‡ Tres mss. hic addunt εἰ γινώσκοντες ἔχομεν.

ἡμῶν ἐστιν ἐν τῷ σώματι, οὐδὲ τοῦτο ἐστιν εἰπεῖν. Τί γὰρ ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν; ὅτι παρεκτείνεται τῷ τοῦ σώματος ὄγκῳ; Ἀλλὰ τοῦτο ἄλογον, σωμάτων γὰρ ὅσιον τοῦτο· ὅτι δὲ ἐπὶ ψυχῆς οὐκ ἐστι τοῦτο ἐντεῦθεν ὄχιον, πολλάκις καὶ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν ἐκκεκομμένων, ὁλόκληρος ἐκείνη μένει, οὐδὲν ἀκρωτηριασθεῖσα ἀπὸ τῆς τοῦ σώματος πηρώσεως. Ἀλλ' οὐκ ἐστιν ἐν ὅλῳ τῷ σώματι, ἀλλ' ἐν μέρει τινὶ συνεληπται· οὐκοῦν νεκρὰ ἀνάγκη τὰ λοιπὰ εἶναι μέλη· τὸ γὰρ ἄψυχον πάντως νεκρόν. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἐστιν εἰπεῖν, ἀλλ' ὅτι μὲν ἐστιν ἐν τῷ σώματι τῷ ἡμετέρῳ ἴσμεν, τὸ δὲ πῶς ἐστιν οὐκ ἴσμεν. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὴν ταύτης γνώσιν ἀπέκλεισεν ὁ Θεὸς ἐκ πολλῆς περιουσίας ἐπιστομίζων ἡμᾶς καὶ κατέχων, καὶ μένειν κάτω πείθων, καὶ τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς μὴ περιεργάζεσθαι, μηδὲ πολυπραγμονεῖν. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἀπὸ λογισμῶν τὰ τοιαῦτα κατασκευάσωμεν, φέρε πάλιν ἐπὶ τὴν Γραφὴν τὸν λόγον ἀγάγωμεν. Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα ἑώρακε τις, φησὶν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα. Καὶ τί τοῦτο; φησὶν· οὐδέπω γὰρ αὐτῷ γνώσιν ἀκριβῆ τοῦτο ἐμαρτύρησε τὸ ῥῆμα. Ἀλλ' ὅτι μὲν αὐτὸν ἡ κτίσις οὐκ οἶδεν ἐδήλωσεν εἰπὼν· Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἑώρακε· καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς αὐτὸν οἶδε, καὶ τοῦτο πάλιν ἐδήλωσε προσθεὶς· Εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα· ὅτι μέντοι ἀκριβῶς αὐτὸν οἶδε, καὶ οὕτως· ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν, οὐδέπω τοῦτο ἀποδέδεικται. Ἐνδέχεται γὰρ, φησὶ, μηδὲ τὴν κτίσιν αὐτὸν εἰδέναι σαφῶς, μήτε τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ἐκείνης [436] μὲν σαφέστερον, τὴν μέντοι ἀκριβῆ κατάληψιν μηδὲ τούτων ἔχειν. Ὅτι μὲν γὰρ αὐτὸν ὁρᾷ ὅπερ ἐστὶ καὶ γινώσκει εἰπεν, ὅτι δὲ ἀκριβῶς αὐτὸν γινώσκει, καὶ οὕτως ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν, οὕτω τοῦτο ἐδήλωσε. Βούλεσθε οὖν καὶ τοῦτο ἀπὸ τῶν Γραφῶν πιστωσώμεθα, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ φωνῆς; Οὐκοῦν ἀκούσωμεν τί φησι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· Καθὼς γινώσκει με ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ γινώσκω τὸν Πατέρα. Τί ταύτης ἀκριβέστερον βούλει τῆς γνώσεως λοιπόν; Ἐρώτησον τὸν ἀντιλέγοντα· οἶδεν ἀκριβῶς τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ, καὶ πᾶσαν αὐτοῦ ἀκριβῶς τὴν γνώσιν ἔχει, καὶ οὐδὲν αὐτὸν λανθάνει τῶν κατὰ τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ἀπρητισμένη ἐστὶν ἡ εἰδήσις; Ναί, φησὶν. Οὐκοῦν, ὅταν ἀκούσῃς ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς οὕτως αὐτὸν οἶδεν ὡς αὐτὸς τὸν Υἱὸν, μηδὲν ἐτι ζητεῖ πλέον, οὕτω μετὰ ἀκριβείας τῆς γνώσεως ἐξιστάσῃς. Καὶ γὰρ καὶ ἀλλαχοῦ τοῦτο αὐτὸ ἐμφανῶν ἔλεγεν· Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὃ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Ἀποκαλύπτει δὲ, οὐχ ὅσον αὐτὸς οἶδεν, ἀλλ' ὅσον ἡμεῖς χωροῦμεν. Εἰ γὰρ ὁ Παῦλος τοῦτο ποιεῖ, πολλῶ μᾶλλον ὁ Χριστὸς· καὶ γὰρ ἐκεῖνός φησι τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς· Οὐκ ἡδυνήθην ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς· ὡς ρηπίους ἐν Χριστῷ γάλα ὑμᾶς ἐπέτισα, οὐ βρώμα· οὕτω γὰρ ἡδύνασθε. Ἀλλὰ Κορινθίους τοῦτο, φησὶν, ἔλεγε μόνον. Τί οὖν, ἂν δείξωμεν ὅτι καὶ ἑτερά β' τινα, ἃ μηδεὶς ἀνθρώπων ἔμαθεν ἥδει, καὶ ἀπῆλθε μόνος αὐτὰ τῶν πάντων ἀνθρώπων εἰδώς; Καὶ ποῦ τοῦτο ἐστιν εὐρεῖν; Ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ λέγων,

ὅτι Ἦκουσα ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι. Ἀλλ' ὅμως καὶ αὐτὸς οὗτος καὶ τότε ἀκούσας ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι, μερικὴν ἔχει γνώσιν καὶ πολλὴ τῆς μελλούσης ἀποδόσεως. Αὐτὸς γὰρ ὁ ταῦτα εἰπὼν κάκεινα εἰρηκεν, ὅτι Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· καὶ, Ὅτε ἡμῖν ρήπιος, ὡς ρήπιος ἐλάλουν, ὡς ρήπιος ἐρρόνουν, ὡς ρήπιος ἐλογίζομεν· καὶ, Ἀρτι βλέπω δι' ἐσόπτρου ἐν αἰρίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ὡστε ἐκ τούτων ἡμῖν ἅπαντα αὐτῶν ἡ σκευωρία· διεσπλάγχθη· ὅταν γὰρ αὕτη ἡ οὐσία ἀγνοῖται, οὐχ ὅτι ἐστιν, ἀλλὰ τί ἐστιν, ἐσχάτης ἂν εἴη μανίας καὶ ὄνομα αὐτῇ τιθεῖναι. Καίτοι γε καὶ εἰ δῆλη καὶ γνώριμος ἦν, οὐδὲ οὕτως ἦν ἡμῖν ἀσφαλὲς αὐτοὺς οἰκοῦν καὶ παρ' ἑαυτῶν προσηγορίαν ἐπιτιθεῖναι τῇ τοῦ Δεσπότης οὐσίᾳ. Εἰ γὰρ ὁ Παῦλος ταῖς ἁνω δυνάμεσιν οὐκ ἐτόλμησεν ὀνόματα ἐπιτιθεῖναι, ἀλλ' εἰπὼν, ὅτι Ἐκάθισε τὸν Χριστὸν ἐπάνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως, καὶ παρ' αὐτὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ διδίδας ἡμᾶς ὅτι ἐστὶ τινὰ ὀνόματα τῶν δυνάμεων, ἃ τότε εἰσόμεθα, οὐκ ἐθάβρησεν ἑτερα αὐτὸς ἀντ' ἐκεῖνων θεῖναι, οὐδὲ αὐτὰ ἐκεῖνα περιεργάζεσθαι· τίνος ἂν εἴεν συγγώμης ἄξιοι, ἢ ποίας ἀπολογίας οἱ ἐπὶ τῆς τοῦ Δεσπότης οὐσίας ταῦτα τολμῶντες; Ὅταν δὲ καὶ αὕτη ἡ οὐσία ἀγνοῖται καθάπερ τοὺς παραπαίοντας αὐτοὺς ἀποστρέφεται χρῆ. Ὅτι μὲν γὰρ ἀγέννητός ἐστιν ὁ Θεὸς ὄχιον· ὅτι δὲ τοῦτο ἐστὶν αὐτοῦ τῆς οὐσίας τὸ ὄνομα οὐδεὶς προφήτης εἶπεν, οὐδεὶς ἀπόστολος [437] ἠνέκατο, οὐδεὶς εὐαγγελιστής· καὶ μάλα εἰκότως. Οἱ γὰρ αὐτὴν τὴν οὐσίαν ἀγνοοῦντες, πῶς ὄνομα αὐτῆς λέγειν ἡμελλον;

ε'. Καὶ τί λέγω περὶ τῶν θεῶν Γραφῶν, ὅπου γε τοσαύτη τῆς ἀτοπίας ἡ περιφάνεια*, καὶ τῆς παρανομίας· ἡ ὑπερβολή, ὡς μηδὲ τοὺς τῆς ἀληθείας ἀποπλανηθέντας Ἑλληνας ἐπιχειρήσαι ποτέ τι τοιοῦτον εἰπεῖν; Οὐδεὶς γὰρ οὐδὲ ἐκεῖνων ἐτόλμησε θείας οὐσίας ὄρον ἐκθέσθαι, καὶ ἐνὶ ὀνόματι περιλαβεῖν. Καὶ τί λέγω θείας οὐσίας, ὅπου γε περὶ τῆς τῶν ἀσωμάτων φύσεως φιλοσοφούντες οὐδὲ ταύτης ἀπρητισμένον ὄρον ἐξέθεντο, ἀλλ' ἀμυδράν τινα ἐξήγησιν καὶ ὑπογραφὴν μᾶλλον ἢ ὄρον; Ἀλλὰ τίς ὁ σοφὸς αὐτῶν λόγος;

Οὐκ οἶδας οὖν ὁ σέβεις; φησὶ. Μάλιστα μὲν οὐδὲ ἀποκρίνασθαι πρὸς τοῦτο ἔδει, τοσαύτης ἀποδείξεως ἐκ τῶν Γραφῶν γενομένης, ὅτι ἀδύνατον εἰδέναι τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός· ἐπειδὴ δὲ οὐ πρὸς ἔχθραν φθελγόμεθα, ἀλλ' ὥστε αὐτοὺς διυρθῶσαι, φέρε δείξωμεν, ὅτι οὐ τὸ ἀγνοεῖν τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ τὸ φιλονεικεῖν εἰδέναι, τοῦτο ἐστὶ τὸν Θεὸν ἀγνοεῖν.

Εἰπέ γάρ μοι, εἰ δύο ἀνθρώπων φιλονεικούντων πρὸς ἀλλήλους εἰδέναι τοῦ οὐρανοῦ τὸ μέγεθος, ὁ μὲν εἰς λέγει μὴ δύνασθαι αὐτὸ ἀνθρώπινον καταλαμβάνειν ὀφθαλμὸν, ὁ δὲ ἕτερος φιλονεικοῦντι δυνατὸν εἶναι, τῇ

* Alii συνελεχται. Paulo post quinque mss. et Savil. λοιπὰ γίνεσθαι μέρος· τὸ γάρ.

β Quinque mss. δείξωμεν εἰδέναι καὶ ἑτερα... ἔμαθεν ἥδει.

* Alii σκαιωρία.

δ Alii περιεργάζεσθαι.

ε Duo mss. υπερφανία, et sic Savil. Infra quinque mss. ὅπου γε περὶ τῆς τῶν ἀσωμάτων φύσεως.

hac insania deterius? Cur autem dico, quæ sit animæ substantia? Ne quidem quomodo sit in corpore quispiam dicere potest. Quid enim dicatur, an eam in tota corporis mole extendi? Sed hoc absurdum, id quippe corporibus proprium est. Quod autem anima sic esse non possit, hinc liquet: s.rpe manibus pedibusque præcisis, integra illa manet, neque truncato corpore mutila efficitur. Verum in toto corpore non est, sed in parte quadam continetur¹: ergo reliqua membra mortua esse necesse est, nam quod inanimatum, mortuum est. At nec illud dicendum, sed illam quidem in corpore esse nostro scimus, quomodo autem sit, ignoramus. Propterea enim Deus hanc nobis cognitionem penitus occultavit, ut nobis ora frænaret, contineret, atque in infimis manere suaderet, ne quæ supra nos sunt curiose scrutaremur, aut perquireremus. Verum ne hæc ratiociniis nostris demonstramus, age rursus ad Scripturam sermonem convertamus: *Non quia Patrem vidit quisquam; nisi qui ex Deo est, hic vidit Patrem* (Joan. 6. 46). Verum quid hoc? inquit: hoc dictum non ipsi cognitionem perfectam adscripsit, sed creaturam quidem eum non nosse declaravit his verbis: *Non quia Patrem vidit quisquam*; itemque dixit Filium ipsum nosse, hæc subiungens, *Nisi qui est ex Deo: hic vidit Patrem*. Quod autem perfecte illum cognoscat, atque ita ut ipse seipsum novit, id nondum demonstratum est. Fieri namque potest, ait, ut neque creatura eum clare cognoscat, neque Filius, sed clarius hic quam illa, et tamen perfectam comprehensionem non attingat. Nam illum quidem videre, ut est, et cognoscere se ait, perfecte autem cognoscere atque ut ipse seipsum novit, id nondum declaravit. Vultisne igitur, ut a sacris Scripturis, et ab ipsis Christi verbis id probemus? Audiamus quid Judeis ipse dicat: *Sicut cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem* (Id. 10. 15). Quid hæc cognitione perfectus deinde quæras? Interroga adversarium, an Pater Filium perfecte novit, omnimodamque ejus cognitionem habet, nihilque ipsi latet eorum quæ Filium spectant, sed perfecta est scientia? Ita est, respondebit. Igitur cum audieris, ita eum nosse Filium ut ipse Filium novit, nihil ultra quæras, cum utrobique cognitio ita sit æqualis. Nam et alibi id ipsum declaravit his verbis: *Nemo novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* (Matth. 11. 27). Revelat autem non quantum ipse novit, sed quantum nos capimus. Nam si Paulus ita faciat, multo magis Christus: discipulis quippe suis sic ille ait: *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis* (1. Cor. 3. 1). Sed id Corinthiis tantum, inquit, dicit. Quid igitur si ostendamus, ipsum alia novisse, quæ nullus hominum noverat, et cum solus sciret, sic e vivis discessisse? Ubinam autem id reperiri possit?

¹ Alii, colligitur. Paulo post pro, reliqua membra mortua esse, quinque Mss., reliquas partes mortuas fieri.

In epistola ad Corinthios, ubi ita loquitur: *Audiri arcana verba, quæ non licet homini loqui* (2. Cor. 12. 4). Et tamen hic ipse qui audit arcana verba, quæ non licet homini loqui, particularem quamdam cognitionem habet, et futura illa longe inferiorem. Qui enim illa dixit, sic etiam loquitur: *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus. Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus. Et nunc video per speculum in ænigmate; tunc autem facie ad faciem* (1. Cor. 13. 9. 11. 12). Itaque ex his nobis tota illorum fallacia¹ redarguitur: cum enim ipsa substantia ignoratur, non an sit, sed quid sit, extremæ sane insanix fuerit nomen ipsi tribuere. Quamquam etsi nota certaque esset, non tutum tamen esset, nos ipsos nomen nostro modo statuere substantiæ Domini. Nam si Paulus supernis virtutibus nomina imponere non ausus est, sed cum dixisset, *Constituit Christum super omnem principatum et potestatem, et virtutem et omne nomen, quod nominatur, non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro* (Ephes. 1. 21), nosque docuisset, esse quædam virtutum nomina, quæ tunc cognoscemus, nec ausus ipse est alia pro illis statuere, neque illa exquirere, qua venia, vel qua excusatione digni fuerint ii, qui circa Domini substantiam id ipsum facere audent? Cum autem ipsa quoque substantia ignoretur, ipsos ceu furiosos aversari oportet. Nam quod Deus sit ingenitus palam est; quod autem illud sit ejus substantiæ nomen, id nullus prophetarum dixit, nullus apostolorum subindicavit, nullusque evangelista; et recte quidem. Qui enim ipsam substantiam ignorarent, quomodo nomen ejus proferre possent?

5. Ecquid loquor de divinis Scripturis, quando tanta est absurditatis illius evidentiæ, tanta iniquitatis magnitudo, ut ne gentiles quidem, qui a veritate aberraverant, quid simile umquam dicere ausi sint: nemo enim ex illis divinæ substantiæ definitionem efferre tentavit, eamque uno complecti nomine ausus est. Et quid loquor de divina substantia, quando ne de incorporea quidem natura² philosophantes, ejus perfectam definitionem statuerunt; sed obscuram tantum descriptionem et delineationem potius, quam definitionem. Verum quid sapientes illi obijciunt?

Objectio Anomæorum. — Ergo ignoras, aiunt, id quod colis? Huic plane objectioni ne respondendum quidem esset, postquam ex Scripturis perspicue demonstratum est, cognosci non posse quid secundum substantiam sit Deus. Quia vero non inimico loquimur animo, sed ut eos emendemus: age, ostendamus non ignorare quid secundum substantiam sit Deus, sed id se nosse contendere, illud esse Deum ignorare.

Responsio. — Dic enim mihi, si duo homines de magnitudinis cæli notitia inter se contenderent, quorum alter diceret, non posse humano oculo cælum

¹ Alii, nequitiæ.

² Quinque Mss., de corporum natura.

comprehendi; alter vero affirmaret posse hominem palmo totum dimetiri; quem ex his diceremus cæli magnitudinem nosse: eumne qui contenderet se nosse quot palmos habeat an eum qui se ignorare profiteretur? Quod si is qui cæli magnitudini cedit, ipse potius novit ejus magnitudinem, quare non de Deo pariter et reverentia loquimur? Quomodo non id extremæ dementiæ fuerit? Quod autem id solum requiratur a nobis, ut sciamus Deum esse, non ut ejus substantiam curiose scrutemur, audi Paulum loquentem: *Credere enim oportet eum qui ad Deum accedit, quia est* (Hebr. 11. 6). Rursum propheta, cum impietatis quempiam accusaret, non ei vitio vertit, quod ignoraret quid sit Deus, sed quod eum esse nesciret. Nam ait, *Dixit insipiens in corde suo, non est Deus* (Psal. 13. 1). Igitur ut ille impius est, non quod ignoret quid secundum substantiam sit Deus, sed quod ignoret Deum esse; sic ad piam religionem sufficit, ut sciatur Deum esse. Sed habent illi aliam meditatam argumentandi rationem: quam illam? Dictum est, inquit, *Spiritus est Deus* (Joan. 4. 24). Hoccine, dic mihi, substantiam ejus declarat? Ecquis hæc ferat, si vel tantillum ad Scripturæ sacræ fores accesserit? Nam hac ratione Deus ignis quoque erit; quemadmodum enim scriptum est: *Spiritus est Deus*; ita quoque scriptum est, *Deus noster ignis consumens est* (Hebr. 12. 29); ac rursum, *Fons aquæ vivæ* (Jerem. 2. 13). Neque Spiritus fons et ignis tantum erit, sed etiam anima, ventus, mens humana, et alia his longe absurdiora; non enim omnia recensere opus est, neque illorum insaniam imitari. Hoc enim nomen *spiritus* multa significat; animam nempe nostram, ut ait Paulus, *Tradite hujusmodi hominem satanæ, ut spiritus salvus sit* (1. Cor. 5. 5); itemque ventum secundum prophetam, *Spiritu vehementi conteres eos* (Psal. 47. 8); donum etiam spirituale sic vocatur: *Ipsæ enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro* (Rom. 8. 16); ac rursum, *Orabo spiritu, orabo et mente* (1. Cor. 14. 15): vocatur item ira; Hesaias enim ait, *Nonne tu eras qui meditaberis spiritu tuo duro interimere eos.* (Hesai. 27. 8)? Auxilium quoque Dei vocatur spiritus: *Spiritus enim ante faciem nostram Christus Dominus* (Thren. 4. 20). Hæc ergo omnia Deus erit ex illorum sententia, atque ex illis rebus constabit. Sed ne nugaces simus illa asserendo, quæ ne confutationem quidem merentur: age adversus illos disceptandi finem faciamus, et ad orandum convertamur, tanto magis pro illis rogantes et supplicantes, ut ab insaniam abstant, quanto magis illi impie agunt. Hoc enim gratum acceptumque erit Deo servatori nostro, *Qui vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire* (1. Tim. 2. 4).

6. *Magnum telum precatio.* — Ne desinamus itaque preces pro illis emitte: magnum enim telum oratio, thesaurus indeficiens, divitiarum inexhausta, portus fluctibus vacuus, occasio tranquillitatis: innumerabile bonorum radix, fons et mater est oratio, ipsoque regno potentior. Sæpe itaque illo ipso qui diademate

ornatur febricitante et in lecto jacente, adstant medicum, satellites, famuli, duces: neque medicorum ars, neque amicorum præsentia, non servorum famulatus, non medicamentorum varietas, non apparatus magnificentia, non pecuniarum copia, nec aliud quidpiam humanum potest ægrotanti solatium asserere. Si quis vero eorum, qui in Domino fiduciam habent, ingreditur, corpusque solummodo tangat, puramque pro illo orationem emittat, infirmitatem omnem abigit. Quodque non divitiarum potuerunt, non ministrorum frequentia, non medicinalis experientia, non regius fastus, hoc sæpe potuit unius pauperis et incipis oratio. Orationem dico, non hanc levem et segnitie plenam, sed ferventem, quæ animo dolente et intenta mente funditur. Hæc quippe in cælum ascendit: ac quemadmodum aquæ donec in plano loco feruntur, et latum spatium occupant, non in sublime ascendunt; cum autem manus artificum ipsas comprimens in angustum deduxit, telo velociore sese in altum jaculantur; sic et humana mens, donec multa fruitur licentia, diffunditur et effluit; cum autem ærumnis deprimitur, in angustumque deducitur, sic probe exercitata puras et ferventes in altum emittit orationes. Ut autem ediscas illas maxime exaudiri posse, quæ in angustia emittuntur, audi prophetam: *Ad Dominum cum tribularer clamavi, et exaudivit me* (Psal. 119. 1). Igitur nostram ferventem faciamus conscientiam, animam peccatorum memoria affligamus; affligamus, inquam, non ut in angustam deducamus viam, sed eam ita comparemus, ut exaudiat; ut sobriam, vigilem ipsumque cælum tangentem reddamus. Nihil ita segnitium et socordiam abigit, ut mœror et afflictio, quæ undique mentem colligit, et ad seipsam reverti facit. Qui sic in afflictione et in oratione versatur, post emissas preces magnam animo voluptatem capere valebit. Ac quemadmodum nubium conflictus principio aerem caligine offuscat, ubi vero crebras emisit stillas, evacuata pluvia, serenum lætumque aerem¹ relinquit; sic et mœror donec intus versatur, cogitationem obducit nostram: postquam autem orationis verbis, comitantibus lacrymis, evacuatus fuerit et ejectus diffususque, magnam affert animi lætitiā, Dei patrocínio radii instar in orantis mentem illapso. Verum quisnam ille frigidus multorum sermo? Vereor, inquit, pudore suffundor, neque possum vel os diducere. Satanica est hæc verecundia, segnitiei obtentus. Tibi namque diabolus aditum ad Deum ocludere tentat. Fiduciane cares? Magna fidendi causa, magna utilitas, si te putas fidendi causam non habere; ut contra pudor extremaque damnatio, si te putas fidendi causam habere: quamquam enim multa bona opera feceris, quamquam nullius sis tibi conscius mali, si putes te fidendi causam habere, ab oratione penitus excidisti.

Humilitas fiduciam parit. — Contra si onera peccatorum innumera in conscientia habes, modo tibi persuadeas te omnium ultimum esse, magnam habebis apud Deum fiduciam: licet id nulla humilitas sit, cum

¹ Alii, lætumque hunc locum.

σπιθαμῇ τῆς χειρὸς πάντα αὐτὸν μετροῦντα ἐπελθεῖν, τίνα ἂν φήσομεν εἰδέναι μέγεθος οὐρανοῦ, τὸν φιλονεικούντα εἰδέναι πόσας ἔχει σπιθαμὰς, ἣ τὸν ὁμολογοῦντα ἀγνοεῖν; Εἴτα ἐπὶ μὲν οὐρανοῦ ὁ παραχωρῶν τῷ μεγέθει, οὗτος ἔσται· ὁ μᾶλλον εἰδὼς τὸ μέγεθος, ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐδὲ ταύτῃ χρησόμεθα τῇ εὐλαβείᾳ; καὶ πῶς οὐκ ἐσχάτης τοῦτο παραπληξίας; Ὅτι γὰρ τοσοῦτον ἀπαιτούμεθα μόνον εἰδέναι, ὅτι ἔστι Θεός, οὐχὶ περιεργάζεσθαι αὐτοῦ τὴν οὐσίαν, ἀκούσον τί φησιν ὁ Παῦλος· Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ ὅτι ἔστι. Καὶ πάλιν ὁ προφήτης ἐγκαλῶν ἀσέβειαν τινί, οὗ οὗτο ἐγκαλεῖ, ὅτι οὐκ οἶδε τί ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλ' ὅτι οὐκ οἶδεν, ὅτι ἔστι Θεός. Εἶπε γάρ, φησὶν, *ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐκ ἔστι Θεός*. Ὡς περ οὖν ἐκείνων ἀσέβῃ ποιεῖ οὐ τὸ ἀγνοεῖν τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ τὸ ἀγνοεῖν, ὅτι ἔστι Θεός· οὕτως ἀρκεῖ πρὸς εἰσέβειαν τὸ εἰδέναι ὅτι ἔστιν ὁ Θεός. Ἄλλ' ἔχουσί τινα καὶ ἕτερον μεμελετημένον λόγον. Τίνα δὴ τοῦτον; Εἰρηται, φησὶ, *Πνεῦμα ὁ Θεός*. Τοῦτο οὖν τῆς οὐσίας αὐτοῦ παραστατικόν, εἰπέ μοι; καὶ τίς ταῦτα ἀνέξεται, κἂν ὅπως οὖν ἐπὶ θύρας τῶν θείων Γραφῶν ἐλθόν; Ἔσται γὰρ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ πῦρ ὁ Θεός· ὥσπερ γὰρ γέγραπται ὅτι *Πνεῦμα ὁ Θεός*, οὕτω γέγραπται ὅτι *Ὁ Θεός ἡμῶν πῦρ κατακαλίσκοι*, καὶ πάλιν, *Πηγὴ ὕδατος ζῶντος*. Οὐ πνεῦμα δὲ καὶ πηγὴ καὶ πῦρ ἔσται μόνον, ἀλλὰ καὶ ψυχὴ, καὶ ἀνεμος, καὶ οὗς ἀνθρώπινος, καὶ ἕτερα πολλῶν τούτων ἀποπώτερα· οὐ γὰρ δὴ πάντα ἐπεξέιναι χρὴ τῷ λόγῳ, οὐδὲ τὴν ἐκείνων μιμεῖσθαι μανίαν. Τὸ γὰρ πνεῦμα τοῦτο πολλὰ δηλοῖ, οἷον τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν, καθάπερ καὶ Παῦλος φησὶ· [488] *Παράδοτε τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ*· καὶ ἀνεμον, καθάπερ ὁ προφήτης λέγει· *Πνεύματι βιάω συντρίψεις αὐτοῦ*. Καλεῖται δὲ καὶ τὸ χάρισμα τὸ πνευματικόν οὕτως· Αὐτὸ γὰρ τὸ πνεῦμα συμμართვეῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, φησί· καὶ πάλιν, *Προσεύξομαι δὲ τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοῖ*. Καλεῖται δὲ καὶ ὁ θυμὸς οὕτως· καὶ γὰρ Ἡσαίας φησὶν· *Οὐ σὺ ἦσθα ὁ μελετῶν τῷ πνεύματι σου τῷ σκληρῷ ἀνελεῖν αὐτούς*; Καλεῖται δὲ καὶ ἡ βοήθεια ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα· *Πνεῦμα γὰρ πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος*. Ταῦτα οὖν πάντα ἡμῖν ὁ Θεός ἔσται· κατ' ἐκείνους, καὶ ἐκ τοσοῦτων συγκρίσεται. Ἀλλὰ γὰρ ἵνα μὴ ληρώμεν, τὰ μηδὲ ἀντιλογίας δεόμενα παράγοντες εἰς μέσον, φέρε ἐνταῦθα τὸν πρὸς αὐτοὺς καταλύσαντες λόγον, ἐπὶ τὴν εὐχὴν τὸ πᾶν τρέφωμεν, ὥσθ' μειζῶνως ἀσεβοῦσι, τοσοῦτ' πλέον ὑπὲρ αὐτῶν παρακαλοῦντες καὶ δεόμενοι ἀποστῆναι ποτε τῆς μανίας αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ ἀποδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, *Ὅς πάντα ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθεῖν*.

ς'. Μὴ διαλείπωμεν τοῖνον τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἰκετηρίας ποιούμενοι. Μέγα γὰρ ὄπλον εὐχῇ, θησαυρὸς ἀνελλιπής, πλοῦτος μηδέποτε δαπανώμενος, λιμὴν ἀκύμαντος, γαλήνης ὑπόθεσις, καὶ μυρίων αγαθῶν ῥίζα καὶ πηγὴ καὶ μήτηρ ἐστὶν ἡ εὐχὴ, καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας δυνατωτέρα. Πολλάκις οὖν αὐτοῦ τοῦ τὸ διάδημα περικειμένου πυρέττοντος, καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης κειμένου καὶ φλεγόμενου, παρεστήκασι ἱατροὶ, δορυφόροι, θεράποντες, στρατηγοί, καὶ οὕτε ἱατρῶν τέχνη, οὕτε παρουσία φίλων, οὐκ οἰκετῶν διακονία, οὐ φαρμάκων θαψίλεια, οὐ πολυ-

τέλεια παρασκευῆς, οὐ χρημάτων περιουσία, οὐκ ἄλλο οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων ἰσχύει παραμυθῆσθαι τὴν ἐπικαιμένην ἀβρῶστιαν· ἂν δὲ τις παρῆρσιαν ἔχων πρὸς τὸν Θεὸν εἰσέλθῃ, καὶ τοῦ σώματος ἀψήτα μόνον, καὶ καθαρὰν ὑπὲρ αὐτοῦ ποιήσῃ τὴν εὐχὴν, ἅπασαν τὴν ἀβρῶστιαν ἐφυγάδευσε· καὶ ὅπερ οὐκ ἴσχυσεν ὁ πλοῦτος, καὶ τῶν διακονουμένων τὸ πλῆθος, καὶ ἡ τῆς ἐμπειρίας ἐπιστήμη, καὶ ὁ τῆς βασιλείας ὄγκος, τοῦτο ἴσχυσεν ἐνὸς πένητος πολλάκις καὶ πτωχεύοντος εὐχῇ. Εὐχὴν δὲ λέγω, οὐ τὴν ψιλὴν ταύτην καὶ ῥαθυμίας γέμουσαν, ἀλλὰ τὴν μετ' ἐκτενείας γινομένην, μετὰ ὀδυνωμένης ψυχῆς, μετὰ συντεταμένης διανοίας. Ἀυτὴ γὰρ ἐστὶν ἡ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀναβαίνουσα, καὶ καθάπερ τὰ ὕδατα, ἕως μὲν ἂν ἐπὶ ἰσοπέδῳ φέρῃται [χωρίου], καὶ πολλὰς ἀπολαύτῃ τῆς εὐρυχωρίας, οὐκ ἀνίσταται πρὸς ὕψος· ἐπειδὴν δὲ αὐτὰ χεῖρες ὀχετηγῶν κάτωθεν περισφίλγξαι θλίψωσι στενοχωρούμενα, βέλους παντὸς ὀξύτερον πρὸς τὸ ὕψος ἐξακοντίζεται· οὕτω δὲ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, ἕως μὲν ἂν ἀδεῖα ἀπολαύτῃ πολλῆς, διαχεῖται καὶ διαρρέει· ἐπειδὴν δὲ πραγμάτων περιστάσις κάτωθεν αὐτὴν στενοχωρήσῃ, ἀποθλιβομένη καλῶς, καθαρὰς καὶ εὐτόνους πρὸς τὸ ὕψος ἀναπέμψει τὰς εὐχάς. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι μάλιστα ἐκείναι ἐπακούεσθαι· ὅτι δύνανται ἂν αἱ μετὰ θλίψεως γινόμεναι, ἀκούσον τί φησιν ὁ προφήτης· *Πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐκέκραξα, καὶ εἰσέηκουσέ μου*. Διαθερμάνωμεν τοῖνον τὸ συνειδὸς, [489] θλίψωμεν τὴν ψυχὴν τῇ μνήμῃ τῶν ἁμαρτημάτων, θλίψωμεν, οὐχ ἵνα στενοχωρήσωμεν, ἀλλ' ἵνα ἀκουσθῇ· παρασκευάσωμεν, ἵνα νήφειν ποιήσωμεν καὶ ἐγρηγορέναι, καὶ αὐτῶν ἀπτεσθαι τῶν οὐρανῶν. Οὐδὲν οὕτω φυγαδεύει ῥαθυμίαν καὶ ὀλιγωρίαν, ὥς ὀδύνῃ καὶ θλίψις πανταχόθεν συνάγουσα τὴν διάνοιαν, καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα. Ὁ θλιβόμενος οὕτω καὶ εὐχόμενος πολλὴν μετὰ τὴν εὐχὴν εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ἑαυτοῦ τὴν ἡδονὴν εἰσοικίσαι δύνηται. Καὶ καθάπερ νεφῶν συνδρομὴ παρὰ μὲν τὴν ἀρχὴν ζοφερόν ποιεῖ τὸν ἀέρα· ἐπειδὴν δὲ ἐπαλλήλους ἐπαρῇ τὰς νιφάδας, ἀποθεμένη τὸν ὑετὸν ἅπαντα, γαληνὸν καὶ φαιδρὸν ἐργάζεται τὸν ἀέρα· οὕτω δὲ καὶ ἀθυμία εἰς μὲν ἂν ἐνδον συστρέφεται, σκοτοῖ τὸν ἡμέτερον λογισμόν· ἐπειδὴν δὲ διὰ τῶν τῆς εὐχῆς ῥημάτων καὶ τῶν μετ' ἐκείνων δακρύων κενωθῇ, καὶ εἰς τὸ ἔξω διαπνεύσῃ, πολλὴν ἐντίθησι τῇ ψυχῇ τὴν φαιδρότητα, τῆς ἀντίληψως τοῦ Θεοῦ καθάπερ τινὸς ἀκτίνος εἰς τὴν διάνοιαν ἀφελθείσης τοῦ εὐχομένου. Ἀλλὰ τίς ὁ ψυχρὸς τῶν πολλῶν λόγος; Ἀπαρῆρσιastos εἰμι, φησὶν, αἰσχύνης γέμω, οὐδὲ ἀνοίξει τὸ στόμα δύναμαι. Σατανικὴ αὕτη ἡ εὐλάβεια, ῥαθυμίας ταῦτα προκαλύμματα· ἀποκλείεται γὰρ σοι τὰς θύρας τῆς πρὸς τὸν Θεὸν προσόδου βούλεται ὁ διάβολος. Ἀπαρῆρσιastos εἰ; Μεγάλη παρῆρσις, μέγα τοῦτο αὐτὸ δρεπλος τὸ νομίζειν ἀπαρῆρσιaston εἶναι, ὥσπερ οὖν αἰσχύνη καὶ κατάκρισις ἐσχάτη τὸ νομίζειν παρῆρσιαν ἔχειν. Κἂν γὰρ πολλὰ ἔχῃς κατορθώματα, καὶ μηδὲν ἑαυτῷ σύνοδος πονηρὸν, νομίζῃς δὲ παρῆρσιαν ἔχειν, πάσης ἐξέπες τῆς εὐχῆς· κἂν μυρία φέρῃς ἁμαρτημάτων φορτία ἐπὶ τοῦ συνειδότητος, καὶ μόνον τοῦτο πείσης σαυτὸν, ὅτι πάντων ἔσχατος εἰ, πολλὰν ἕξεις πρὸς τὸν Θεὸν παρῆρ-

^a Morel. et quidam mss. μετὰ συντετριμμένης διανοίας. Savil. cum plerisque mss. συντεταμένης, melius ut videtur.

^b Alii ἐπακούεσθαι.

^c Alii ἀπρ. Alii γαληνισθόν... ἐργάζεται τὸν τόπον.

σαν· καίτοι τοῦτο οὕτε ταπεινοφροσύνη ἐστὶ, τὸ ὄντα ἁμαρτωλὸν νομίζειν εἶναι ἁμαρτωλόν. Ταπεινοφροσύνη γὰρ ἐστίν, ὅταν τις, πολλὰ καὶ μεγάλα συνειδὼς ἑαυτῷ, μὴδὲν μέγα περὶ ἑαυτοῦ φαντάζεται· ὅταν τις κατὰ Παῦλον ὢν, καὶ δυνάμενος λέγειν· Οὐδὲν ἔμαυτῷ σύνοιδα, λέγῃ πάλιν· Ἄλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· καὶ αὖτις· Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. Τοῦτό ἐστι ταπεινοφροσύνη, τὸ ὑψιγλῶν ὄντα ἀπὸ κατορθωμάτων, ταπεινοῦν ἑαυτὸν ἀπὸ διανοίας. Ἄλλ' ὁμως ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἄφατον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν οὐχὶ τοὺς ταπεινοφρονούντας μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς εὐγνωμόνους· τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν λέγοντας προσίστα· καὶ δέχεται, καὶ γίνεται ἱλαρὸς καὶ εὐμενὴς τοῖς οὕτω διακειμένοις. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅσον ἐστὶν ἀγαθὸν μὴδὲν μέγα περὶ ἑαυτοῦ φαντάζεσθαι, ἄρματα δύο ποίησον τῷ λόγῳ, ζευξὼν δικαιοσύνην καὶ ἀπόνοιαν, καὶ ἁμαρτίαν μετὰ ταπεινοφροσύνης, καὶ ὅψι· τὸ ζεύγος τῆς ἁμαρτίας προλαμβάνον τὴν δικαιοσύνην, οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν δύναμιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἰσχύϊν τῆς συζύγου ταπεινοφροσύνης, κακῶν πάλιν ἐλαττούμενον, οὐ παρὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ παρὰ τὸ βάρος καὶ τὸν ὄγκον τῆς ἀπονοίας. Ὅσπερ γὰρ ἡ ταπεινοφροσύνη διὰ τὸ ὑπερβάλλον αὐτῆς ὕψος τῆς ἁμαρτίας νικᾷ τὴν βαρύτητα, καὶ φθάνει πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆναι, οὕτω καὶ ἡ ἀπόνοια, διὰ τὸ πολὺ βάρος αὐτῆς καὶ τὸν ὄγκον, ἰσχύει καὶ τῆς κουφοτάτης δικαιοσύνης περιγενέσθαι, καὶ καθελκύσαι κάτω βῆδωας αὐτῇ.

[490] Ζ'. Καὶ ὅτι τοῦτο ἐκείνου τὸ ζεύγος ταχύτερον, ἀναμνήσθητι τοῦ Φαρισαίου καὶ τοῦ τελώνου. Ἐζευξεν ὁ Φαρισαῖος δικαιοσύνην καὶ ἀπόνοιαν, οὕτω λέγων· Εὐχαριστῶ σοι, ὁ Θεός, ὅτι οὐκ εἰμι ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἄρπαγες, πλεονέκται, οὐδὲ ὡς οὗτος ὁ τελώνης. Ὡς τῆς μανίας! οὐκ ἐκόρρεσεν αὐτοῦ τὴν ἀπόνοιαν πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ἀλλὰ καὶ τῷ τελῶνι πλησίον ἐστῶτι μετὰ πολλῆς ἐπεπῆδησε τῆς ἀνοίας. Τί οὖν ἐκείνους; Οὐ διεκρούσατο τὰ ὀνειδία, οὐκ ἤλγησεν ἐπὶ τῇ κατηγορίᾳ, ἀλλὰ κατεδέχετο τὸ εἰρημένον μετ' εὐγνωμοσύνης· καὶ γέγονε τὸ τοῦ ἐχθροῦ βέλος αὐτῷ φάρμακον καὶ ἱασις, καὶ τὸ ὀνειδος ἐγκώμιον, καὶ ἡ κατηγορία στέφανος. Τοσοῦτόν ἐστι ταπεινοφροσύνη καλὸν, τοσοῦτόν ἐστι κέρδος, μὴ δάκνεσθαι ταῖς παρ' ἐτέρων λοιδορίαις, μὴδὲ ἐκθροιοῦσθαι πρὸς τὰς τῶν πλησίον ὕβρεις. Ἔστι γὰρ τι καὶ ἀπ' αὐτῶν καρπώσασθαι μέγα καὶ γενναῖον ἀγαθόν, ὅπερ οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ τελώνου γέγονε. Δεξιόμενος γὰρ τὰ ὀνειδία, ἀπέθετο τὰ ἁμαρτήματα, καὶ εἶπών· Ἰλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ, κατήλθε δεδικαιωμένος ὑπὲρ ἐκείνων, καὶ λόγῳ περιεγένοντο ἔργων, καὶ ῥήματα πράξεις ἐνίκησαν. Ὁ μὲν γὰρ δικαιο-

σύνην προσβάλλετο, καὶ νῆστεϊαν καὶ δεκάτας· οὗτος δὲ ῥήματα εἶπε ψιλὰ, καὶ πάντα ἀπέθετο τὰ ἁμαρτήματα. Οὐ γὰρ τῶν ῥημάτων ἤκουσεν ὁ Θεὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν, μεθ' ἧς ταῦτα προσβάλλετο, εἶδε, καὶ ταπεινωμένην εὐρὼν καὶ συντετριμμένην, ἡλέησε καὶ ἐφίλανθρωπεύσατο. Ταῦτα δὲ λέγω οὐχ ἵνα ἁμαρτάνωμεν, ἀλλ' ἵνα ταπεινοφρονώμεν. Εἰ γὰρ τελώνης ἄνθρωπος, τὸ ἔσχατον τῆς κακίας εἶδος, οὐχὶ ταπεινοφρονήσας, ἀλλ' εὐγνωμονήσας μόνον, καὶ τὰ ἁμαρτήματα εἰπὼν, καὶ ὅπερ ἔνδομολογῆσας, τοσαύτην εὐνοίαν ἐπεσπᾶσσο παρὰ τοῦ Θεοῦ, πόσῃν ὁι μεγάλα μὲν κατορθωκότες ἀγαθὰ, μὴδὲν δὲ μέγα περὶ ἑαυτῶν νομίζοντες, ἐπισπᾶσονται τὴν βοήθειαν; Διὰ τοῦτο παρακαλῶ καὶ δέομαι καὶ ἀντιβολῶ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Θεῷ συνεχῶς. Οὐδὲ γὰρ εἰς θέατρον σε ἄγω τῶν συνδούλων τῶν σῶν, οὐδὲ ἐκκαλύψαι τοῖς ἀνθρώποις ἀναγκάζω τὰ ἁμαρτήματα· τὸ συνειδὼς ἀνάπτουζον ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτῷ δεῖξον τὰ τραύματα, καὶ παρ' αὐτοῦ τὰ φάρμακα αἴτησαι· δεῖξον τῷ μὴ ὀνειδίζοντι, ἀλλὰ θεραπεύοντι· κἄν γὰρ σὺ σιγήσῃς, οἶδεν ἐκείνους ἅπαντα. Εἰπέ τοίνυν, ἵνα κερδάνῃς· εἰπέ, ἵνα ἐνταῦθα ἀποθέμενος πάντα τὰ ἁμαρτήματα, ἀπέλθῃς ἐκεῖ καθαρὸς καὶ ἕξω τῶν πλημμελημάτων, καὶ τῆς ἀφορήτου ὀμολογιατικῆς ἐκείνης ἀπαλλαγῇς. Οἱ τρεῖς παῖδες ἐν καμίνῳ διήγον, καὶ τὴν ψυχὴν ἐπέδωκαν ὑπὲρ τῆς εἰς τὸν Δεσπότην ὁμολογίας· ἀλλ' ὁμως μετὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα κατορθώματα λέγουσιν· Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἀνοίξει τὸ στόμα· αἰσχύνει καὶ δρεῖδος ἐγενήθημεν τοῖς δούλοις σου καὶ τοῖς σεβομένοις σε. Τί οὖν ἀνοίγετε στόμα; Ἴνα αὐτὸ τοῦτο εἰπώμεν, φησὶν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἀνοίξει τὸ στόμα, καὶ αὐτῷ τοῦτῃ τὸν Δεσπότην [491] ἐπισπαύμεθα. Εὐχῆς δύναμις δύναμιν πυρὸς ἐσθесе, λέοντων θυμὸν ἐχαλίνωσε, πολέμους ἔλυσε, μάχας ἔπαυσε, χερσὶν ἀνέλε, δαίμονας ἤλασεν, οὐρανοῦ πύλας ἀνέφεξε, δεσμὰ θανάτου διέκοψεν, ἀρρώστιας ἐφυγάδευσεν, ἐπηρεῖας ἀπεκρούσατο, πόλεις σειομένης ἔστησε, καὶ τὰς ἀνωθεν φερομένας πληγὰς, καὶ τὰς παρὰ ἀνθρώπων ἐπιβουλὰς, καὶ πάντα ἀπλῶς ἀνέλεν εὐχῇ τὰ δεινὰ. Εὐχὴν δὲ λέγω πάλιν, οὐ τὴν ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ στόματος κειμένην, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ βάθους τῆς διανοίας ἀνοίψαν. Καθάρτε γὰρ τῶν δένδρων ὅσπερ ἂν πρὸς τὸ βάθος παραπέμψῃ τὰς ρίζας, κἄν μυρία ἀνέμῳν δέξηται προσβολὰς, οὐ διακλᾶται, οὐδὲ ἀνασπᾶται, τῶν ριζῶν μετὰ ἀκριβείας τῷ βάθει τῆς γῆς περισφιγγομένων· οὕτω δὴ καὶ εὐχαὶ αἱ κάτωθεν ἐκ τοῦ βάθους τῆς διανοίας ἀναπεμπόμεναι, ἐρρίζωμεναι μετὰ ἀσφαλείας πρὸς ὕψος ἀνυψούνται, καὶ οὐδεμίᾳ λογισμοῦ προσβολῇ παρatreπονται. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ προφήτης φησὶν· Ἐκ βάθου ἐκέκραξά σοι, Κύριε. Ταῦτα λέγω οὐχ ἵνα ἐπαινῆτε μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπιδείκνυθε. Εἰ γὰρ τὸ πρὸς ἀνθρώπους ἐξεῖπειν τὰς οἰκείας συμφορὰς, καὶ τὰ κατελιγμένα ἐκτραπηδοῦσαι κακὰ, φέρει τινὰ τοῖς ὀδυνωμένοις παραμυθίαν, ὥσπερ τινὸς διαπνοῆς διὰ τοῦ λόγου γινόμενης, πολλῶν μᾶλλον, ἂν πρὸς τὸν Δεσπότην ἀνακοινώσῃ τὸν σὸν τὰ τῆς οἰκείας ψυχῆς παθήματα, λήψῃ τινὰ ψυχαγωγίαν καὶ παραμυθίαν πολλήν. Ἀνθρώπος μὲν γὰρ καὶ βαρύνεται πολλάκις τὸν πρὸς αὐτὸν ἀποδουρόμενον καὶ θρηνοῦντα, καὶ διακρούεται καὶ ἀπωθεῖται· ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ καὶ προσίστα καὶ ἐπισπᾶται, κἄν διημερεύσῃ ἀνακρινόμενος αὐτῷ τὰς σὰς συμφορὰς, τότε σε μᾶλλον φιλεῖ, καὶ ἐκινεῖ σου ταῖς ἱκετηρίαις. Τοῦτο γοῦν

*Sic Savil. et plorimi mss. Morel. vero αὐτοῦ τὴν μανίαν. Hic multum variat ed. Savil.: nam ad haec verba, ὡς τῆς μανίας! subiungit, ὡς τῆς ὑπερόγκου ἀλαζονείας, ὡς τῆς ὑπερβαλλούσης μεγαλυχίας. Infra vero post haec verba, καὶ ἡ κατηγορία στέφανος, haec inseruntur in Savil. uncinis inclusa: Ὁ Θεός, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι οὐκ εἰμι ὡς πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἢ ὡς οὗτος ὁ τελώνης· νηστεύω διὰ τοῦ σαββάτου· ἀποδεκατῶ ὅσα κτῶμαι. Τί λέγεις, ἄθλιε; ἐπὶ νηστεία μεγαλυχεῖς; οὐκ αἰσθάνῃ τοιαύτην ὑπεροφίαν νοσῶν; τῆς σῆς ὑπερβαλλούσης ἀλαζονείας τὸν ὄγκον οὐχ ὀφεί; διυλίζεις τὸν κῶνα, τὴν δὲ κάμηλον κατ' ἀκρίαις; καὶ νομομαθὴ σεαυτὸν λέγων, τὸ γεγραμμένον ἀγνοεῖς; ἐγκωμιαζέτω σε ὁ πᾶς, καὶ μὴ τὸ σὸν στόμα· ἄλλοτριος, καὶ μὴ τα χεῖρά σου. Ὁ δὲ τελώνης μακρόθεν ἐστὼς, οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάρει εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ἔτυπτε τὸ στήθος αὐτοῦ λέγων· ὁ Θεός Ἰλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ. Ἦκουσεν ὁ φιλόανθρωπος τῶν ταπεινῶν ῥημάτων, καὶ εὐθέως τὸν στέφανον ἐγαρίσατο. Λέγω δὲ ὅτι, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. Haec porro cum absint ad ed. Morel. et a mss. omnibus codd. quos magno numero vidimus, in textu repōnda non duximus.

h. Alii ὀργῶν.

c. Sic Sav., duo mss. ἀπολέγας, Mor. et Montf. εὐνοίας. Ed.

sis peccator, te peccatorem existimare. Humilitas quippe est, cum quis, multorum magnorumque meritorum sibi conscius, nihil magni de seipso existimat: cum quis Paulo similis dicere potest, *Nihil mihi conscius sum*; et tamen addit, *Sed non in hoc justificatus sum* (1. Cor. 4. 4): ac rursum, *Christus Jesus venit peccatores salvare, quorum primus sum ego* (1. Tim. 4. 15). Hoc est humilitas, cum quis excelsus operibus sese mente humiliat. Attamen Deus propter ineffabilem clementiam suam, non eos modo qui humiliter sentiunt, sed etiam eos, qui bono animo sua considentur peccata, admittit, recipit, sicque affectis propitius est. Ut autem discas quantum bonum sit non altum sapere, duos finge currus, junge justitiam cum arrogantia, et peccatum cum humilitate, videbisque peccati currum justitiæ currum præcedere, non propria vi, sed conjunctæ humilitatis virtute: alium item currum superari videbis non justitiæ infirmitate, sed onere moleque arrogantiae. Quemadmodum enim humilitas præcellentia sua peccatorum gravitatem vincit, et ad cælum usque pertingit; sic et arrogantia mole et gravitate sua potest justitiæ levitatem vincere, illamque facile deorsum trahere.

7. Ut autem videas hanc bigam illa velociorem esse, recordare Pharisei ac publicani. Junxit Phariseus justitiam et arrogantiam, sic loquens: *Gratias tibi ago, quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, injusti, neque sicut hic publicanus* (Luc. 18. 11). O insaniam! Universa hominum natura ejus arrogantiam explere non potuit, sed publicano proxime posito insipienter admodum insultavit. Quid igitur ille? Probra non repulit, non ægre tulit criminationem, sed quod dicebatur bono excepit animo: inimicique telum ipsi verum est in medicamentum et curationem, probum in laudem, criminationi in coronam. Tantum est humilitas bonum, tantum lucrum non morderi probris illatis, nec offerari contumeliis. Ex iis quippe magnum fructum ingensque bonum comparare possumus, quod et publicano contigit. Probra enim excipiens, peccata deposuit, cumque dixisset, *Propitius esto mihi peccatori* (Ibid. v. 13), descendit justificatus præ illo, et dictis facta superata sunt, verbis gesta. Alter quippe justitiam prætendebat, jejunia, decimas; hic verba simplicia proferebat, et omnia peccata deposuit. Non enim verba solum Deus audivit, sed mentem, qua hæc proferrentur vidit, illamque humiliatam et con-

tritam miseratus est, ac benigne excepit. Hæc porro dico, non ut peccemus, sed ut humiliter sentiamus. Nam si publicanus homo, quod est extremum nequitiae genus, non humili tantum, sed probo animo peccata sua confessus, et id quod erat testificatus, tantam sibi Dei benevolentiam conciliavit, quantam ii, qui cum præclara gesserint, non altum tamen sapiunt, sibi opem attrahunt. Quamobrem etiam atque etiam hortor, rogo et oro, ut frequenter Deo confiteamini. Non te in theatrum conservorum tuorum duco, neque hominibus peccata revelare cogo; conscientiam tuam expande coram Deo, ostende ipsi vulnera, et ab eo medicamenta postula: ostende non exprobranti, sed curanti: licet enim taceas, ipse novit omnia. Dic igitur, ut id lucro tibi sit: dic, ut illis hic depositis, illo abeas purus et a delictis vacuus, et ab intoleranda promulgatione illa libereris. Tres pueri illi in camino debebant, animamque suam pro Domino dederant: attamen post tot tantaque virtutis officia dicunt: *Non possumus aperire os: confusio et opprobrium facti sumus servis tuis, et colentibus te* (Dan. 3. 33). Cur itaque os aperitis? ut hoc ipsum dicamus, inquirunt, non licere nobis os aperire, et eo ipso Dominum leniamus. Orationis vis vim ignis exstinxit, leonum furorem refrænavit, bella composuit, pugnas sedavit, tempestates sustulit, dæmones fugavit, cæli portas aperuit, vincula mortis abruptit, morbos ejecit, damna repulit, urbes concussas firmavit, inflicta cælitus plagas, hominum insidias, omnia denique mala sustulit oratio. Orationem porro dico, non eam quæ ore tenus effertur, sed eam quæ ex intimo mentis ascendit. Quemadmodum enim arbores illæ, quæ radicem altius miserint, etsi innumeros ventorum impulsus excipiant, non franguntur, nec evelluntur, radicibus in imo terræ firmiter hærentibus; sic orationes ex intimo mentis emissæ, hac innixæ radice, secure in sublime tolluntur, nulloque cogitationum impetu subvertuntur: ideo propheta dicebat: *De profundis clamavi ad te, Domine* (Psal. 129. 1). Hæc dico non ut laudetis tantum, sed ut factis etiam exhibeatis. Nam si hominibus calamitates proprias narrare, iisque mala sua describere, id quamdam assert mærentibus consolationem, ac si illa per loquelam exsufflentur, multo magis si animi tui miseras Domino tuo communicaveris, quamdam recreationem consolationemque multam accipies. Homo enim sæpe gravatur, querentis lugentisque fastidio, eumque rejicit abigitque: at Deus non item, sed admittit ac pertrahit: si calamitates tuas ipsi communicare diu pergas, tunc te magis diligit, tuisque precibus annuit. Hoc ipsum indicans Christus dicebat: *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos* (Matth. 11. 28). Vocat igitur, ne inobsequentes simus; attrahit, ne resiliamus; etsi peccatis innumeris obnoxii simus, tunc magis accurramus: hujusmodi enim homines vocat ille: *Non veni, inquit, vocare justos, sed peccatores ad penitentiam* (Id. 9. 13). Oneratos hic vocat eos, qui laborant, qui peccatorum gravitate affliguntur; vocatur enim Deus consolationis, et Deus misericor-

Post verba, *criminationi in coronam*, hæc inseruntur in Savil. uncinis inclusa: [*Deus, gratias tibi ago, quia non sum sicut multi hominum, vel sicut hic publicanus. Jejuno bis in sabbato. Decimas de omnium quæ possideo. Quid dicis, miser? In jejuniis superbis? non talis arrogantiae morbi tibi conscius es? Hyperbolice jactantia tue immoderantiam non vides? Excolas culicem, camelum autem glutis! Et legisperitum teipsum dicens, quod scriptum est ignoras: Laudet te alienus, et non os tuum; extraneus, et non labia tua. Publicanus autem a longe stans, nolebat nec oculos ad cælum levare; sed percutiebat pectus suum dicens: Deus, propitius esto mihi peccatori. Audivit qui misericors est humilia verba, et statim coronam donavit. Dico autem vobis, descendit hic justificatus in domum suam.*]

diarum (2. Cor. 4. 5) : quoniam hoc ejus officium est perpetuum, ut dolentes et afflictos consoletur et hortetur, etiamsi innumeris sint peccatis onusti. Tantum nos ipsi dedamus, tantum accurramus ad eum, nec desistamus, atque experimento dictorum veritatem ediscemus, nullaue res nos dolore afficere poterit, si assidua et accurata oratione utamur. Quidquid enim accadat, per illam facile depellere poterimus. Ecquid mirum si humanas ærumnas oratio solvere possit, quando peccatorum naturam ita facile exstinguit et

delet? Ut igitur præsentem vitam cum facilitate transigamus, et peccata, quæ contraximus, deponamus, cumque fiducia stemus ante tribunal Christi, hoc nobis perpetuo medicamentum paremus lacrymis, studio, assiduitate, patientia illud condientes; ita enim et perenni fruemur valetudine, et futura consequemur bona, quæ nos omnes adipisci contingat, gratia et humanitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri gloria simulque sancto Spiritui, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

IN TRES SEQUENTES HOMILIAS

Hic vetustiorum ordinem manuscriptorum sequimur, quem secutus item est v. cl. Fronto Ducæus. Non pauci quippe codices, post quinque contra Anomæos homilias, sextam adjungunt *De S. Philogonio*, septimam *De consubstantiali*, octavam *De petitione filiorum Zebedæi*: quarum duæ quidem postremæ non tempore tantum, sed etiam argumento cum quinque prioribus conveniunt; sexta vero, etsi post quintam, nulla interposita alia, habita fuerit, argumento peregrina prorsus videretur, nisi initio diceret Chrysostomus, se a solita destinataque contra Anomæos concertatione S. Philogonii die festo interpellari. Ideo mos obtinuit ut in vetustis codicibus eundem ordinem teneret,

quem inturbare, Frontonis Ducæi exemplum secuti, noluimus.

Hæc porro in S. *Philogonium* homilia habita est anno 386, vicesima Decembris, quinque diebus ante Natalem Christi, ut dicitur num. 4. Nam illo tempore jam Natalis Christi dies, quemadmodum hodieque in Occidente, 25 Decembris Antiochiæ celebrabatur, idque a paucis annis, ut in Monito ad homiliam in eundem Natalem enarrabitur: quæ quidem homilia inter panegyricos sermones infra locatur. Sancti vero Philogonii panegyricum non absolvit Chrysostomus; sed maxima præconii parte Flaviano episcopo, eadem die concionaturo, relicta, in orationis medio cursum intercipit, ut

IN BEATUM PHILOGONIUM, QUI FUIT EX PATRONO CAUSARUM FACTUS EPISCOPUS, ET QUOD NIHIL ÆQUE REDDIT NOS DEO PROBATOS, ATQUE SI STUDIOSI SIMUS EARUM RERUM, QUÆ PUBLICÆ CONDUCUNT UTILITATI ET QUOD NEGLIGENTER ADEUNTES DIVINA MYSTERIA GRAVISSIME PUNIUNTUR, ETIAM SI SEMEL TANTUM IN ANNO SCELUS HOC COMMISERINT. DICTA EST AUTEM QUINQUE DIEBUS ANTE NATALEM CHRISTI ¹.

HOMILIA VI.

1. Ego quidem et hodie destinaram adversus hæreticos luctaturus vestes exuere, quodque restabat debui vobis persolvere: verum beati Philogonii dies, cujus festum celebramus, ad ipsius benefactorum enarratio-

¹ Collata cum Codicibus Regiis 1938, 1939, 2343 et Colbert. 974. Unus præmittit, *ante festum natiuitatis Christi*. Habita autem est vigesima Decembris.

nem linguam nostram evocavit. Et omnino parendum est; etenim si qui patri matrive maledicit, morte moritur, liquet eum, qui benedixerit illis, vitæ præmia recepturum (*Exod.* 21. 16. *Levit.* 20. 9): et si iis qui natura parentes sunt tantam debemus præstare benevolentiam, multo magis id præstandum iis, qui spiritu sunt parentes, potissimum vero cum defunctos nostra laudatio nihilo reddat gloriosiores, nos vero congre-

ὅσοι ἐνδείκνυμενος ὁ Χριστὸς ἔλεγε, Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀπαύσω ὑμᾶς. Καλεῖ οὖν, μὴ παρακούσωμεν· ἐπισπᾶται, μὴ ἀποπηδήσωμεν· κἂν μυρία ἁμαρτήματα ἔχωμεν, τότε μειζῶνως προστρέχωμεν· καὶ γὰρ τοὺς τοιούτους καλεῖ. Οὐ γὰρ ἦλθεν, φησί, καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁματωλοὺς εἰς μετάνοιαν. Καὶ ἐνταῦθα τοὺς πεφορτισμένους, τοὺς πεπονηκότας, τοὺς ἐκ βάρους τῶν ἁμαρτημάτων κεκοπιωμένους λέγει. Θεὸς γὰρ παρακλήσεως λέγεται, καὶ Θεὸς οἰκτιρῶν· ἐπειδὴ τοῦτο ἔργον αὐτῷ διηγεῖς, τοὺς ὀδυνωμένους καὶ τοὺς θλιβομένους παραμυθεῖσθαι καὶ παρακαλεῖν, κἂν μυρία ἁμαρτήματα ἔχωσι. Μόνον ἐπιδῶμεν ἑαυτοὺς, μόνον τροσδράμωμεν αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῶμεν, καὶ διὰ τῆς πείρας αὐτῆς εἰσόμεθα τῶν εἰρημένων τὴν ἀλήθειαν, καὶ οὐδὲν ἡμᾶς τῶν ὄντων λυπησάι δυνήσεται, ἐὰν ἔχω-

μεν ἐκτενῆ εὐχὴν καὶ διηκριθωμένην· ὅπερ γὰρ ἂν ἐπέλθῃ, ῥαδίως διὰ ταύτης ἀποκρουσόμεθα. Καὶ τί θαυμάσθην, εἰ περιστάσεις ἀνθρωπίνας λύειν οἶδεν εὐχῆς δύναμις, ὅπου γε καὶ ἁμαρτημάτων φύσιν σθένουσι καὶ ἀφανίζει ῥαδίως; "Ιν' οὖν καὶ μετ' εὐκολίας τὸν παρόντα διανύσωμεν βίον, καὶ ὅσα προσετριφάμεθα ἁμαρτήματα, ταῦτα ἀποθώμεθα, καὶ μετὰ παρρησίας στήμεν ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦτο διηγεῖς κατασκευά· ζῶμεν ἑαυτοῖς τὸ φάρμακον, ἀπὸ δακρύων καὶ σπουδῆς καὶ προσεδρίας καὶ καρτερίας συντιθέντες αὐτό· οὕτω γὰρ καὶ διηγεοὺς ἀπολαυσόμεθα τῆς ὑγείας, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτευξόμεθα ἀγαθῶν· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα, ᾧ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MONITUM.

populum ad Natalem Christi rite celebrandum hortetur, ac postquam peccatoribus poenitentiae respicientiaeque modum praescripsit, orationem claudit. Hujus porro Philogonii, qui ex causidico episcopus Antiochenus fuit circa annum Christi 320, in exortu Arianismi, mentionem facit Athanasius in *Epistola ad episcopos Aegypti et Libyae*, p. 278, ubi illum inter orthodoxos virosque apostolicos enumerat, qui pro fide catholica scripserunt. Fuit vicesimus primus Antiochenus episcopus, qui decessorem habuit Vitalem, successorem autem Paulinum, quem excepit Eustathius. De illo plura vide in notis posterioribus. Erasmi interpretationem multis in locis emendatam e regione Graeci textus edimus.

Sequentem *De consubstantiali* homiliam contra Anomaeos habuit, ut indicat ipse num. 2, paucis diebus postquam de eodem argumento concionatus erat, ineunte videlicet anno 387, et quantum conjectare licet, quinta Januarii die, qua circenses ludi celebrabantur. Ea porro anno 387 incidit in Dominicam.

Die sequenti, ut confutaret Anomaeos, qui ex petitione filiorum Zebedaei et ex responsione Christi, *Sedere autem ad dexteram vel sinistram meam, non est meum dare vobis*, oppugnandi ansam arripiebant, eam habuit homiliam, quae memoratis de causis octava inscribitur. Utramque vero Latinam fecit Fronto Ducaeus, ut nos paucissimis mutatis edimus.

Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόνιον γενόμενον ἀπὸ δικολόγου ἐπίσκοπον, καὶ ὅτι τοῦ προνοεῖν τῶ κοινῇ συμμερόντων οὐδὲν ἴσον εἰς εὐδοκίμησιν παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ ὅτι τὸ ῥαθύμως προσεῖναι τοῖς θελοῖς μυστηρίοις κόλασιν ἀφόρητον ἔχει, κἀν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ τοῦτο τολμήσωμεν. Ἐλέχθη δὲ πρὸ πέντε ἡμερῶν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως.

Λόγος ἔκτος.

α'. Ἐγὼ μὲν καὶ τήμερον παρεσκευάζομην πρὸς τὰ τῶν αἰρετικῶν παλαίσματα ἀποδύσασθαι, καὶ τὸ λειπόμενον ὑμῖν ἀποδοῦναι τοῦ χρόνου· ἀλλ', ἡ τοῦ μακαρίου Φιλογονίου ἡμέρα, οὗ τὴν ἐορτὴν ἀγομεν νῦν, πρὸς τὴν τῶν ἐκείνου κατορθωμάτων διήγησιν τὴν γλῶτταν [493] ἡμῶν ἐκάλεσε. Καὶ δεῖ πείθεσθαι πάντως. Εἰ γὰρ ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θα-

νάτῃ τελευτᾷ, εὐδὸλον ὅτι ὁ εὐλογῶν ζωῆς ἀπολαύσεται πάντως, καὶ εἰ τοὺς φυσικοὺς γονεῖς τοσαύτης παρ' ἡμῶν ἀπολαύειν εὐνοίας χρῆ, πολλῷ μᾶλλον τοὺς πνευματικοὺς, καὶ μάλιστα ὅταν τοὺς μὲν κατοικομένους ὁ ἔπαινος μὴδὲν ποιῇ λαμπροτέρους, τοὺς δὲ συνιόντας ἡμᾶς καὶ τοὺς λέγοντας καὶ τοὺς ἀκούοντας βελτίους ἐργάζηται. Ὁ μὲν γὰρ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβάς, οὐδὲν ἂν δέοιτο τῆς ἀνθρωπίνης

εὐφημίας πρὸς μείζονα καὶ μακαριωτέραν λῆξιν ἀπελθὼν· ἡμεῖς δὲ οἱ τῶς ἐνταῦθα στρεφόμενοι, καὶ πολλῆς πανταχόθεν παρακλήσεως χρῆζοντες, τῶν ἔγκωμιων δεόμεθα τῶν ἐκείνου, ἵνα εἰς τὸν αὐτὸν ζῆλον διαναστῶμεν. Διὰ τοῦτο καὶ τις σοφὸς παραινεῖ λέγων· *Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων*^α· οὐχ ὡς τῶν ἀπελθόντων, ἀλλ' ὡς τῶν ἐγκωμιαζόντων ταύτη τὰ μέγιστα ὠφελομένων. Ἐπεὶ οὖν τοσούτον τὸ κέρδος ἡμῖν ἐκ τοῦ πράγματος, πειθόμεθα καὶ μὴ ἀντιλέγωμεν· καὶ γὰρ ὁ καιρὸς πρὸς τὴν τοιαύτην διήγησιν ἐπιτήδειος. Σήμερον γὰρ ὁ μακάριος πρὸς τὴν ἀτάραχον μετετάξατο ζωὴν, καὶ τὸ σκάφος ὤρμισεν ἐνθα ναυάγιον ὑποπεῦσαι οὐκ ἐν λοιπὸν, οὐδὲ ἀθυμίαν τινὰ καὶ ὀδύνην. Καὶ τί θαυμαστὸν εἰ καθαρὸν ἐκεῖνο τὸ χωρίον ἀθυμίας ἐστίν. ὅπου γε ἀνθρώποις τοῖς ἐτι ζῶσι διαλεγόμενος ὁ Παῦλος φησὶ· *Πάντοτε χεῖρετε, ἀδελφαίτως προσεύχεσθε*·

Εἰ δὲ ἐνταῦθα ὅπου νόσοι, καὶ ἐπὶ ῥεῖαι, καὶ θάνατοι, καὶ συκοφανταί, καὶ φθόνοι, καὶ ἀθυμίας, καὶ ὄργαι, καὶ ἐπιθυμίας πονηραί, καὶ μυρία ἐπιβουλαί, καὶ καθημεριναὶ φροντίδες, καὶ συνεχὴ καὶ ἐπάλληλα τὰ κακὰ μυρίας πάντοθεν ἐπαύοντα λύπας, ἐφησεν ὁ Παῦλος δυνατόν εἶναι πάντοτε χεῖρετε, εἰ τις μικρὸν ἐκ τοῦ κλυδωνίου τῶν βιωτικῶν πραγμάτων ἀνακλιψάς, τὸν ἑαυτοῦ καλῶς ρυθμίσει βίον, πολλῶν μὲλλον μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν τοῦτου βῆδον ἐπιτυχεῖν τοῦ καλοῦ, ὅτε ταῦτα πάντα ἀνήρηται, καὶ ἀβυσσῆται καὶ πάθη καὶ ἀμαρτημάτων ὑπόθεσις, ὅτε τὸ ἐμὸν καὶ τὸ σὸν οὐκ ἔστι, τὸ ψυχρὸν τοῦτο βῆμα, καὶ πάντα εἰς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἰσάγον τὰ θειά, καὶ τοὺς μυρίους γεννησαν πολέμους. Διὸ μάλιστα μακαρίζω τὸν ἅγιον τοῦτον, ὅτι εἰ καὶ μετετάξατο καὶ πόλιν ἀφῆκε τὴν παρ' ἡμῖν, ἀλλ' εἰς ἐτέραν ἀνέθηκε πόλιν τὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ καταλιπὼν τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, εἰς ἐκείνην τελεῖ τὴν τῶν πρωτοτόκων τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς, καὶ τὰς ἑορτὰς ταύτας ἀφῆς, πρὸς β' τὴν τῶν ἀγγέλων μετέστη πανήγυριν. Ὅτι γὰρ καὶ πόλις ἄνω καὶ Ἐκκλησία καὶ πανήγυρις ἐστίν, ἀκούσων τοῦ Παύλου λέγοντος· *Προσεληλύθατε πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκῳ ἀπογεγραμμένῳ ἐν οὐρανοῖς*, [494] καὶ *μυριάδων ἀγγέλων πανηγύρις*. Οὐ διὰ τὸ πληθὺς δὲ τῶν ἄνω δυνάμεων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀφθονίαν, καὶ τὴν διηνεκὴ χαρὰν καὶ εὐφροσύνην, πανήγυριν τὰ ἐκεῖ πάντα καλεῖ· Πανήγυριν γὰρ οὐδὲν ἕτερον ποιεῖν ἐβόηθεν, ἀλλ' ἥ τὸ πληθὺς τῶν συνελεγμένων, καὶ ἡ ἐ δαψίλεια τῶν ὀνίων, ὅταν πυροὶ καὶ κριθαὶ καὶ παντοδαπὰ γεννημάτων εἶδη, καὶ προβάτων ποίμνια, καὶ βοῶν ἀγέλαι, καὶ ἱμάτια, καὶ ἕτερα τοιαῦτα εἰσάγηται, τῶν μὲν πωλούντων, τῶν δὲ ἀγοραζόντων. Καὶ τί τοῦτων ἐστὶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, φησὶ; Τοῦτων μὲν ὕδδεν, τὰ δὲ τοῦτων πολλῶν σεμνότερα. Οὐ γὰρ πυροὶ καὶ κριθαὶ καὶ γεννημάτων εἶδη, ἀλλ' ὁ καρπὸς ἐκεῖ πανταχοῦ τοῦ πνεύματος, ἀγάπη^α καὶ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη καὶ εἰρήνη καὶ ἀγαθωσύνη καὶ πραότης μετὰ πολλῆς τῆς δαψιλείας· οὐ προβάτων ποίμνια καὶ βοῶν ἀγέλαι, ἀλλὰ πνεύματα

δικαίων τετελειωμένων, καὶ ψυχῶν ἀρεταί, καὶ τρόπων κατορθώματα πανταχοῦ τῶν οὐρανῶν ἐστίν· οὐχ ἱμάτια καὶ ἐπιβλήματα, ἀλλὰ στεφάνους χρυσοῦ παντὸς τιμιωτέρους καὶ βραβεῖα καὶ ἐπαθλα καὶ τὰ μυρία τοῖς κατορθούσιν ἀποκείμενα ἀγαθὰ. Καὶ τὸ πληθὺς τῶν συνόντων πολλῶν σεμνότερον τε καὶ πλέον· οὐ γὰρ ἐξ ἀστικῶν τε καὶ ἐπιχωρίων ἐστὶν ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐνθα μυριάδες ἀγγέλων, ἐκεῖ χιλιάδες ἀρχαγγέλων, ἀλλαχοῦ συμμορία προφητῶν, ἐτέρωθεν μαρτύρων χοροὶ, ἀποστόλων τάγματα, σύλλογοι δικαίων, τῶν εὐηρεσθηκότων ἀπάντων ὅμοιοι διάφοροι. Ὅντως θαυμαστὴ τίς ἐστὶν ἡ πανήγυρις, καὶ τὸ δὴ πάντων μείζον, ὅτι ἐν μέσῃ τῇ πανηγύρει στρέφεται τοῦτων ἀπάντων ὁ βασιλεὺς· εἰπὼν γὰρ, *Μυριάδων ἀγγέλων πανηγύρις*, ἐπήγαγε. Καὶ κριτὴ Θεὸς πάντων. Τίς ποτε εἶδε ἐν πανηγύρει βασίλειά παραγινόμενον; Ἐνταῦθα μὲν οὐδεὶς εἶδε ποτε, ἐκεῖ δὲ διηνεκῶς οἱ παρόντες ὁρῶσιν ὡς αὐτοῖς ἰδεῖν δυνατόν, καὶ παρόντι καὶ τῇ τῆς ἰδίας δόξης· λαμπρότητι κοσμοῦντα τοὺς συνόντας ἅπαντας. Καὶ αὐταὶ μὲν αἱ πανηγύρεις τῆς ἡμέρας μεσοῦσης πολλάκις καταλύονται, ἐκείνη δὲ οὐχ οὕτως. Οὐ γὰρ περιόδους μηνῶν, οὐδὲ κύκλους ἐνιαυτῶν, οὐδὲ ἡμερῶν ἀριθμὸν ἀναμένει, ἀλλ' ἔσθηκε διηνεκῶς, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ πάντα ἀγαθὰ πέρας οὐκ ἔχει, τέλος οὐκ οἶδεν, οὐ γρηρᾶν οὐδὲ μαραίνεισθαι δυνατόν· ἀλλ' ἔστιν ἀγήρων καὶ ἀθάνατος. Οὐδεὶς ἐκεῖ θόρυβος καθάπερ ἐνταῦθα, οὐδεμία ταραχὴ, ἀλλὰ πολὺς ὁ κόσμος πάντων μετὰ τῆς προσηκούσης εὐταξίας, ὥσπερ ἐν κιθάρᾳ τινί, μετὰ ρυθμῷ τὴν παναρμόνιον μελωδίαν καὶ πάσης ἡδύμου μουσικῆς τῇ Δεσπότῃ τῆς κτίσεως ἑκατέρας· ἀναπεμπόντων, καὶ τῆς ψυχῆς ἐκεῖ καθάπερ ἐν ἱεροῖς ἀδούτοις κριθαῖς τισὶ μυστηρίοις τὴν θείαν τελουμένης μουσικῆς γαίαν.

β'. Πρὸς ταύτην οὖν τὴν μακαρίαν καὶ ἀγήρων λῆξιν μετέστη σήμερον ὁ μακάριος Φιλογόνιος. Τίς οὖν ἂν γένοιτο λόγος ἐφάμιλλος ἀνθρώπῳ τῷ τοσαύτης εὐκληρίας ἀξιοθέντι; Οὐκ ἔστιν οὐδεὶς. Τί οὖν, εἰπέ μοι, αἰτήσομεν διὰ τοῦτο; καὶ τίνος ἔνεκεν [495] συνεληλύθαμεν; Ἄλλ' ἐροῦμεν ὅτι οὐ δυνασόμεθα τοῦ μεγέθους ἐφικέσθαι τῶν ἔργων; Δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ἐπεὶ καὶ τοῦτο μέγιστον ἐγκωμίου μέρος, ὅταν μὴ δυναθῇ τοῖς ἔργοις παρισωθῆναι τὰ ῥήματα· ὧν γὰρ ὑπὲρ φύσιν ὑψηλὴν τὰ κατορθώματα, εὐδὴλον αὐτὴ καὶ ὑπὲρ ἀνθρωπίνην γλῶτταν τὰ ἐγκώμια. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο διακρούσεται ἡ τὰ ἡμέτερα, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν μιμῆσεται Δεσπότην· καὶ γὰρ ἐκεῖνος τῇ χήρᾳ δύο μόνους ὀβολοὺς καταβαλοῦσιν, οὐ δύο μόνων ὀβολῶν μισθὸν ἔδωκεν. Τί δὴ ποτε; Ὅτι οὐ τῇ ποσότητι τῶν χρημάτων, ἀλλὰ τῇ πλοῦτι τῆς διανοίας προσείχεν. Ἄν μὲν γὰρ τὰ χρήματα ἐξετάσης, πολλὴ ἡ πενία· ἂν δὲ τὴν προαίρεσιν ἀναπτύξης, ἄφρατον τῆς μεγαλοφυχίας ὅψις τὸν θησαυρὸν. Ὅποτε εἰ καὶ μικρὰ τὰ ἡμέτερα καὶ εὐτελῆ, ἀλλ' ὥσπερ ἔχομεν· καὶ εἰ μεγαλοφυχίας ἀποδίδει τοῦ γενναίου καὶ δικαίου Φιλογονίου, ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτο τῆς μεγαλοφυχίας αὐτοῦ μέγιστον δείγμα ἂν εἴη, τὸ μὴδὲ τὰ μικρὰ διωθεῖσθαι, ἀλλὰ

^α Alii tunc οικείας δόξης.

^β Alii ἑκατέρας.

^γ Savil. et magna pars mss. διακρούσονται, et mox μιμῆσονται. Morel. et alii διακρούσεται et μιμῆσεται. Infra post μισθὸν ἔδωκεν Morel. et unus codex habent ἄλλο πολλὸν πλέον· hæc vero absunt a textu Savil. et ab omnibus mss. Savil. ea in margine habet

^α Savil. et quidam mss. ἐγκωμίου.

^β Alii ταῦτας παραδραμῶν, πρὸς.

^γ Alii ἡ τὸ πλεονεξ τῶν συνόντων, καὶ ἡ.

^δ Ἀγάπη deest in tribus mss. Infra unus δικαίων τετελειωμένων καὶ ἁγίων ἀρεταί καὶ ἐκλεκτῶν κατορθώματα. Πανταχοῦ τοῖνυν.

gatos tum qui loquimur, tum qui audimus, reddit meliores. Nam ille quidem subvectus in cælum haudquaquam egere potest humanis laudibus ad feliciorē sortem profectus: nos vero qui hactenus hic versamur, multaque opus habemus exhortatione, illius egemus encomiis, quo videlicet ad ejus imitationem excitemur. Quapropter sapiens quidam hortatur, dicens: *Memoria justī cum laudibus* (Prov. 10. 7). Non quasi illi qui decesserunt, sed ii potius qui eos laudibus ornant, maximam inde percipiant utilitatem. Quoniam igitur hac ex re tantum nobis lucrum obvenit, obtemperemus, neque recusemus. Nam et ipsum tempus huic narrationi congruit. Siquidem hodie beatus ille ad tranquillam omnisque turbationis expertem vitam translatus est, eoque navigium appulit, ubi deinceps non poterit metuere naufragium, nec ullam animi dejectionem aut dolorem. Et quid mirum est, si locus ille purus est ab omni molestia animi, cum Paulus hominibus adhuc in hac vita degentibus loquens dicat: *Semper gaudete, sine intermissione orate* (1. Thess. 5. 16. 17)?

Quam præstet vita futura præsentī. — Quod si hic, ubi morbi, ubi insectationes, ubi præmaturæ mortes, ubi calumniæ, ubi invidiæ, ubi mœrores, ubi iræ, ubi cupiditates, ubi innumerabiles insidiæ, ubi quotidianæ sollicitudines, ubi perpetua sibi que coherencia mala sunt, innumeros ex omni parte dolores afferentia, Paulus dixit fieri posse ut semper gaudeamus, si quis paululum ex rerum mundanarum fluctibus erexerit caput, vitamque suam recte composuerit: multo magis postquam hinc demigraverimus facile compotes erimus ejus boni, cum hæc omnia sublata fuerint, adversa valetudo, morbi, peccandi materia, ubi non est meum ac tuum, frigidum illud verbum, et quidquid est malorum in vitam nostram invehens, innumeraque gignens bella. Quamobrem maxime per gratulor hujus sancti felicitati, quod quamquam translatus est, atque civitatem nostram reliquit, tamen in alteram transiit civitatem, nempe Dei, ac digressus ab hac Ecclesia ad illam pervenit, quæ est primogenitorum descriptorum in cælis, ac relictis hisce festis transiit ad celebritatem angelorum. Etenim quod et superne sit civitas, Ecclesia, ac celebritas, audi Paulum dicentem: *Accessistis ad civitatem Dei viventis, ad Jerosolimam cælestem, et Ecclesiam primogenitorum descriptorum in cælis, et ad innumerabilem angelorum frequentiam* (Hebr. 12. 22. 25). Non solum autem ob multitudinem virtutum cælestium, verum etiam ob abundantiam honorum, ac iuge gaudium et lætitiā, panegyrim, hoc est, frequentiam appellat totam illam vitam. Nec enim aliud panegyrim facere solet, quam multitudinis cœtus, mercium venalium copia, cum triticum, hordeum, et omnigenæ frugum species, ovium greges, boum armenta, vestes, aliaque id genus plurima importantur, aliis quidem venditis, aliis vero ementibus. Sed quid inquis, harum rerum est in cælis? Horum quidem nihil, sed sunt his multo præclariora. Non enim illic sunt triticum, hordeum, ac frugum variæ species, sed illic ubique

fructus spiritus caritas, gaudium, bonitas, pax, ac mansuetudo summa exuberat copia. Non ovium greges, non boum armenta, sed spiritus justorum perfectorum, animarum virtutes, vitæque recta facta per omnes cælos videre licet. Non vestes aut anictus, sed coronas quovis auro pretiosiores, tum brabia, certaminum præmia, aliaque innumera bona reposita iis qui recte fecerint: ad hæc ibi est frequentia, longè tum copiosior, tum honoratior. Neque enim constat ex viris urbanis indigenisque, sed hic sunt angelorum infinita millia, illic multa millia archangelorum, alibi sodalitia prophetarum, alibi martyrum chori, apostolorum ordines, cunei justorum, omniumque qui Deo placuerunt varii cœtus. Profecto miranda quædam panegyris est: quodque majus est omnibus, in media frequentia versatur horum omnium rex. Etenim ubi dixisset, *Ad innumerabilem angelorum frequentiam*, subjecit, *et ad iudicem universorum Deum* (Hebr. 12. 25). Quis umquam vidit in panegyrim prodeuntem regem? Hic quidem nemo vidit, illic autem qui adsunt perpetuo vident, quatenus illum videre licet, non solum præsentem, verum etiam suæ gloriæ splendore condecorantem universum cœtum. Et nostræ quidem celebritates sub meridiem plerumque solvuntur, illa vero non item. Neque enim mensium in orbem recursus, neque annorum circuitus, neque dierum numerum expectat: sed stat perpetuo, illiusque bona nullo termino clauduntur, finem non habent, nec senescere, nec marcescere possunt, sed sunt tum senii, tum mortis expertia. Nullus illic tumultus, quemadmodum hic, nulla turbatio, sed ingens omnium cum ordine compositio, haud secus atque in cithara quapiam, modulatissimum concentum et quavis musica suaviorem reddentium utriusque creaturæ Domino, dum anima illic velut in sacris adytis, divinisque mysteriis, divinatorum arcanorum celebrationem peragit.

2. Ad hanc beatam et senii expertem sortem hodie transiit beatus Philogonius. Quænam igitur oratio par sit viro, quem Deus tam felici sorte dignatus est? Nulla. Sed age, dic mihi, num idcirco silebimus? Et cujus rei gratia convenimus? An dicemus nos haud posse magnitudinem gestorum oratione consequi? Atqui ob hoc ipsum necesse est dicere, quandoquidem hæc est præcipua laudum illius pars, quod factis verba æquiparari non possint. Nam quorum gesta naturam etiam superant mortalem, perspicuum est, horum laudes excedere linguam humanam. Haud tamen ob id aspernabitur officium nostrum, sed suum imitabitur Dominum: siquidem et ille viduæ tuos tantum obolos dejicienti, non tantum duorum obolorum mercedem reddidit. Cur ita tandem? Quoniam non perpendebat pecuniæ modum, sed animi divitias. Nam si pecuniæ modum expendas, magna paupertas est: si voluntatem explices, ineffabilem videbis excelsi animi thesaurum. Proinde quamvis nostræ facultates exiguæ sint minimique pretii, attamen quæ possumus offerimus. Et licet non respondeant magnitudini animi præclari justique Philogonii, tamen hoc ipsum magnanimitatis illius maximum fuerit argumentum, quod

nec pusilla repellat, sed idem faciat quod solent divites. Siquidem illi cum acceperint a tenuibus exigua quibus non egent, sua vicissim apponunt, remunerantes eos, qui quod poterant obtulerint: itidem et hic cum acceperit a nobis laudem, qua nequaquam eget, redonabit nobis per ipsa facta benedictionem, qua semper indigemus. Unde igitur laudem illius auspicabimur? An a magistratu, quem Spiritus illi tradidit gratia? Nam mundani magistratus nequaquam possunt eorum, quibus crediti sunt, demonstrare virtutes: quin potius frequenter habent accusationem malitiæ. Quare? Quoniam et patrocina amicorum, et circumcursationes et adulationes, aliaque permulta his fœdiora tales magistratus solent conciliare: cæterum ubi Deus suo suffragio designarit aliquem, illaque manus sanctum contigerit caput, incorruptum suffragium, alienum a suspitione iudicium, indubitata fuerit delecti comprobatio propter ejus qui delegit auctoritatem.

Philogonius conjugatus forum sectabatur, postea Episcopus factus est. — Porro quod elegerit illum Deus, vel ex ipsa morum integritate perspicuum est, quippe quem ex medio abreptum foro ad thronum hunc eveherit: adeo castam et insignem prius egit vitam, cum uxorem haberet ac filiam et in foro versaretur: adeo solem ipsum splendore vicit, ut protinus hoc magistratu dignus videretur, et a iudiciorum¹ tribunali ad sacrum tribunal evectus sit. Ac tum quidem hominibus patrocinabatur adversus homines, qui struebant insidias, eos qui affliciebantur injuria, superiores reddens iis, qui injuriam inferebant: hic autem adest hominibus patrocinans adversus dæmones invadentes. Quantum autem sit pietatis argumentum, quod Deus illum tanto magistratu dignum judicavit, audi, Christus excitatus a morte, quid dicit Petro? Postquam enim illum interrogasset, *Petre, amas me* (Joan. 21. 16)? isque respondisset: *Tu, Domine, scis quod amo te*: non dixit Christus, abice pecunias, jejuniū exerce, macera te laboribus, mortuos excita, dæmones abige, nihil vel horum, vel aliorum miraculorum recteque factorum in medium adduxit, sed omnibus illis prætermisissis dicit illi: *Si diligis me, pasce oves meas*. Hoc autem dicebat non solum ut nobis certissime declararet, quantopere ipsum diligeret Petrus: verum etiam ut suum erga suas oves amorem ostenderet, maximum exemplum proposuit Petri erga ipsum amoris, tantum non dicens: Qui diligit oves meas, me diligit. Vide igitur quam multa propter hunc gregem passus sit Christus. Homo factus est, servi formam assumpsit, consputus est, alapis cæsus est, postremo ne mortem quidem recusavit, eamque ignominiosissimam; siquidem in cruce ipsum etiam sanguinem effudit. Itaque si quis voluerit illi commendatus esse, curam habeat ovium illius, publicam quærat utilitatem, fratrum suorum saluti prospiciat: nullum enim officium hoc Deo carius est: ideo alibi dicit: *Simon, Simon, expetivit Satanas, ut cribraret te tamquam triticeum, sed ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua* (Luc. 22. 31. 32). Quod igitur hujus sollicitudinis curæque præmium mihi rependis?

¹ In *Æterisque* Nss. deest, *iudiciorum*.

Sed quam poseit gratiam? Eandem curam, quam nobis impendit reposcit. Nam et tu, inquit, *aliquando conversus, confirma fratres tuos*. Sic et Paulus ait: *Imitatores mei estote sicut et ego Christi* (1. Cor. 4. 16). Quomodo factus es Christi imitator? Omnibus per omnia placens, non quærens meam utilitatem, sed multorum, ut salvi fierent. Rursus alio loco dicit: *Etenim Christus non sibi ipsi placuit, sed multis* (Rom. 15. 3): neque prorsus alia res est, quæ perinde declarat doceatque, quis sit fidelis et amans Christi, quam si fratrum curam agat, illorumque saluti prospiciat.

3. Hæc audiant et monachi omnes, qui montium occuparunt cacumina, quique modis omnibus seipso mundo crucifixerunt; quo pro viribus Ecclesiarum præfectos adjuvent, et incitent precibus, concordia, caritate, scientes quod ni modis omnibus opitulerentur iis, qui toti periculis obiciuntur per gratiam Dei, totque negotiorum curas sustinent, quibuscumque possunt rationibus auxiliuntur, quamquam procul habitantes, et caput ipsis peribit, et tota destruetur sapientia. Verum hoc esse maximum amicitiae erga Christum argumentum hinc declaratur: videamus autem quomodo munus hoc episcopi administravit. Quin potius pon est opus hic pluribus verbis aut voce nostra, quando vestrum studium hoc ultro declarat. Sicut enim aliquis ingressus vineam, vitesque contemplatus pampinis comantes, fructu onustas, maceris ac septis undique munitas, haudquaquam desiderat orationem cujusquam, qui demonstret vinitoris industriam, et agricolæ virtutem: itidem et hic, si quis ingressus conspiciat vites spirituales, vestrumque fructum contempletur, nil opus habuerit, ut ex cujusquam oratione discat, qualis sit vester præpositus. Sicut et Paulus scribit: *Epistola mea vos estis, quæ inscripta est, et legitur* (2. Cor. 3. 2). Fluvius arguit qualis sit fons, et fructus indicat qualis sit radix. Dicendum igitur erat et tempus quo principatum hunc suscepit: neque enim hæc minima pars encomii fuerit, sed magni momenti ad declarandam hominis virtutem. Res tum erat multæ difficultatis cum nuper esset sedata persecutio, manentibus etiamnum gravissimæ tempestatis illius reliquiis, cumque negotia plurimam desiderarent correctionem. His insuper illud adjuvandum erat, quod hæreticorum factio sub illo nata negotium exhibuit, illius sapientia cuncta prospiciente. Verum ad aliam necessariam materiam nobis festinat oratio, eoque communi patri, beatique Philogonii sectatori hæc dicenda relinquentes, ut qui melius nobis teneat quidquid est antiquitatem, ad aliam concionandi rationem transeamus. Appetit enim festum omnium festorum maxime venerandum tremendumque: quod si quis appellet omnium festorum metropolim, haudquaquam aberret. Quod autem hoc est? Christi in carne Natalis.

De festo Nativitatis et Epiphaniæ Christi. — Ab hoc enim festum Epiphaniarum, ac sacrum Pascha, Ascensio, et Pentecoste originem ac fundamentum ducunt. Nisi enim secundum carnem natus esset Christus, nequaquam baptizatus est, nam id festum Theophania-

ταυτὸ τοῖς πλουτοῦσι ποιεῖν. Καὶ γὰρ ἐκείνοι παρὰ τῶν πενήτων μικρὰ λαβόντες ὧν οὐδὲν δέονται, τὰ παρ' αὐτῶν προστιθέασιν, ἀντιδωροῦντες τοὺς ἅπτερ εἶχον εἰσενεγκόντας. Οὕτω δὲ καὶ οὗτος λαβὼν παρ' ἡμῶν εὐφρημίαν ῥημάτων, ἧς οὐδὲν δέεται, ἀντιδίδωσιν τὴν διὰ τῶν ἔργων εὐλογίαν ἡμῖν, ἧς ἀεὶ χρῆζομεν. Πόθεν οὖν ἡμῖν ἀρκτέον τῶν ἐγκωμίων; Πόθεν ἄλλοθεν ἢ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ἣν ἡ τοῦ Πνεύματος ἐνεχείρισεν αὐτῷ χάρις. Αἱ μὲν γὰρ ἐξωθεν ἀρχαὶ οὐκ ἂν γένοιτο πάντως τῆς τῶν πιστευομένων αὐτὰς ἀρετῆς ἀπόδειξις. ἀλλὰ πολλάκις καὶ κακίας εἰσι κατήγοροι. Τί- νος ἔνεκεν; "Οτι καὶ προστασίαι φίλων καὶ περιδρομαὶ καὶ κολακείαι, καὶ πολλὰ ἕτερα τούτων αἰγρότερα τὰς τοιαύτας ἀρχὰς προξενεῖν εἴωθεν· ὅταν δὲ ὁ Θεὸς χειροτονῇ καὶ ψηφίζῃται, καὶ ἡ χεὶρ ἐκείνῃ τῆς ἀφ' ἧς ἀπαιτῆται κεφαλῇ, ἀδέκαστος ἡ ψήφος, ἀνυπόπτος ἡ κρίσις, ἀνμφισβήτητος τοῦ χειροτονουμένου γένει· ἂν ἀπόδειξις τὸ τοῦ χειροτονουμένου ἀξίωμα.

"Οτι δὲ ἐκεῖνον ὁ Θεὸς ἐχειροτόνησε, καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ὅλγον. Ἐκ μέσης γὰρ τῆς ἀγορᾶς ἀρπα- σθείς, ἐπὶ τὸν θρόνον ἦγετο τοῦτον· οὕτω σεμνὸν καὶ λαμπρὸν τὸν πρότερον ἐπεδείξατο βίον, καὶ γυναῖκα ἔχων καὶ θυγατέρα, καὶ ἐν δικαστηρίῳ στρεφόμενος· οὕτως ὑπὲρ τὸν ἑαυτοῦ ἐλαμψεν, ὡς εὐθέως ἐκείθεν ταύτης ἀξίως φανῆναι τῆς ἀρχῆς, καὶ ἀπὸ βήματος δικαστικοῦ^α ἐπὶ βῆμα ἦγετο ἱερὸν. Καὶ τότε μὲν ἀνθρώποις συνη- γόροι κατὰ ἀνθρώπων ἐπιβουλεύοντες, τοὺς ἀδικου- μένους τῶν ἀδικούντων ἰσχυροτέρους ποίων· ἐνταῦθα δὲ ἰδὼν, ἀνθρώποις συνηγόροι κατὰ δαιμόνων τῶν ἐπη- ραζόντων. Ἠλίκων δὲ ἐστὶ δείγμα ἀρετῆς τὸ παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος τοσαύτης ἀξιοῦσθαι τῆς ἀρχῆς, ἀκου- σον ἀναστάς ὁ Χριστὸς τὸν Πέτρου τί φησιν; Ἐπειδὴ γὰρ [496] αὐτὸν ἠρώτησε· Πέτρε, φιλεῖς με; εἰπόν- τος δὲ ἐκεῖνου, Σὺ, Κύριε, οἶδας ὅτι φιλω σε, οὐκ εἶπεν ὁ Χριστὸς· ῥῖψον τὰ χρήματα, νηστειὰν ἄσκησον, σκλη- ραγωνίαν, νεκροῦς ἀνάστησον, δαίμονας ἀπέλασον, οὐδὲν οὕτε τούτων, οὕτε τῶν σημείων τῶν ἄλλων, οὕτε τῶν κατορθωμάτων εἰς μέτρον ἤγαγεν· ἀλλὰ πάντα ἐκείνα παραδραμῶν, *Εἰ φιλεῖς με, φησὶ, ποίμαινε τὰ πρόβατά μου*. Τοῦτο δὲ ἔλεγεν, οὐ μόνον τῆς εἰς αὐτὸν ἀγάπης τὸ μέγιστον ἡμῖν σημεῖον ἐπιδείξει βουλό- μενος, ἀλλὰ καὶ τῆς φιλίας, ἣν περὶ τὰ πρόβατα ἐπι- δείκνυται, ἥδη τοῦτο τῆς εἰς αὐτὸν εὐνοίας μέγιστον δείγμα πεποιήται, μονονοῦ^β λέγων, ὅ τὰ πρόβατά μου φίλων, ἐμὲ φιλεῖ. "Ιδε γοῦν ὅσα ὑπέμεινε διὰ τὴν ποίμνην ταύτην ὁ Χριστὸς· ἄνθρωπος ἐγένετο, δούλου μορφὴν ἀνέλαβεν, ἐνεπτύσθη, ἐβάπτισθη· τελευταῖον οὐδὲ θάνατον παρητήσατο, καὶ θάνατον τὸν ἐπονείδιστον· ἐν σταυρῷ γὰρ τὸ αἷμα β' ἐξέχεεν. "Ὅστε εἰ τις εὐδοκίμεῖν βούλοιο παρ' αὐτῷ, τούτων ἐπιμελείσθω τῶν προβάτων, τὸ κοινὴν συμφέρον ζη- τεῖτω, τῶν ἀδελφῶν κηδεσθῶ τῶν ἑαυτοῦ· οὐδὲν γὰρ τοῦτο τῷ Θεῷ προτιμότερον καθόρθωμα· διὰ τοῦτο καὶ ἀλλαχού φησι· *Σίμων, Σίμων, ἤτησεν ὁ Σατανᾶς σινιάσαι σε ὡς τὸν σίτον· κατ' ὃς ἐδεή- θην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἁλίσκη ἡ πίστις σου*. Τίνα οὖν ταύτης τῆς κηδεμονίας καὶ τῆς προνοίας ἀποδίδω; μοι τὴν ἀμοιβήν; ἄρα ποῖαν ἀμοιβὴν ζη- τεῖ; Τὴν αὐτὴν ταύτην πάλιν· *Καὶ σὺ γάρ, φησὶ, ποτὲ ἐπιστρέψας στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου*. Οὕτω καὶ ὁ Παῦλος φησι· *Μηταί μου γίνεσθε,*

καθὼς καὶ ὁ Χριστοῦ. Πῶς ἐγένοντο Χριστοῦ μιμη- τῆς; *Πάντα πᾶσιν ἀρέσκων, καὶ μὴ ζητῶν τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι*. Καὶ ἀλλαχού φησι· *Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐκ ἑαυτῷ ἠρέσκειν, ἀλλὰ τοῖς πολλοῖς*. Καὶ οὐδὲν οὕτω γνώρισμα καὶ χαρακτὴρ γένοιτ' ἂν τοῦ πιστοῦ καὶ τὸν Χριστὸν φιλοῦντος, ὡς τὸ τῶν ἀδελφῶν κη- δεσθαι, καὶ τῆς σωτηρίας ἐπιμελείσθαι τῆς ἐκείνων.

γ'. Ταῦτα καὶ μοναχοὶ πάντες ἀκουέτωσαν, καὶ οἱ τὰς τῶν ὁρῶν κατελιφότες κορυφὰς, καὶ οἱ διὰ πάντων σταυρώσαντες ἑαυτοὺς τῷ κόσμῳ, ἵνα κατὰ δύναμιν τὴν αὐτῶν τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν προσεστώτας συγ- κροτῶσιν, ἀλείψωσιν εὐχαῖς, ὁμονοίᾳ, ἀγάπῃ· εἰδότες ὡς εἰ μὴ τοὺς προβεβλημένους· ἐ παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος, καὶ τοσοῦτων φροντίδας ἀναδεγμένων συγκροτοῖεν παντὶ τρόπῳ καὶ πόρρωθεν καθήμενοι, τὸ κεφάλαιον αὐτοῖς ἀπόλωλε τοῦ βίου, καὶ ἡ πᾶσα ἡκρωτηριάσθη σοφία. Ἀλλ' ὅτι μὲν τῆς περὶ τὸν Χριστὸν φιλίας μέγιστον τοῦτο δείγμα, ἐντεῖθεν δη- λον· ἴδωμεν δὲ καὶ πῶς τὴν ἐπισκοπὴν ταύτην δι- ῳκῃς· μᾶλλον δὲ οὐ δεῖ λόγου λοιπὸν ἐνταῦθα, οὐδὲ τῆς ἡμετέρας φωνῆς, τῆς ὑμετέρας σπουδῆς αὐτὸ τοῦτο δηλοῦσης. "Ὅπερ γὰρ εἰς ἀμπελῶνιν τις εἰσ- ελθὼν, καὶ τὰς ἀμπέλους ἰδὼν κομώσας τοῖς φύλ- λοις, τῷ καρπῷ βριβομένης, θριγκοῖς καὶ φραγμαῖς· πάντοθεν τετελιγμένης, οὐδὲν δεῖσεται λόγου τινὸς καὶ ἀποδείξεως ἑτέρας, ὥστε μαθεῖν τοῦ ἀμπελοур- γοῦ καὶ τοῦ γηπόνου τὴν [497] ἀρετὴν· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα, εἰσελθὼν τις καὶ τὰς πνευματικὰς ταύτας· ἀμπέλους ἰδὼν, καὶ τὸν καρπὸν τὸν ὑμέτερον, οὐ- δὲν δεῖσεται λόγου καὶ διδασκαλίας, ὥστε μαθεῖν τὸν ὑμῶν προσεστώτα· καθάπερ οὖν καὶ ὁ Παῦλος φησιν· *Ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστε, ἡγετηρα- μένη καὶ ἀναγινωσκόμενη*. Δείκνυσιν γὰρ τὴν πηγὴν ὁ ποταμὸς, καὶ ὁ καρπὸς τὴν ῥίζαν. Ἐχρῆν μὲν οὖν εἰπεῖν καὶ τὸν καιρὸν, καθ' ὃν περ τὴν ἀρχὴν ἐνεχειρίσθη ταύτην· οὐδὲ γὰρ τοῦτο μικρὸν εἰς ἐγκω- μίου μέρος, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἱκανὸν δείξει τοῦ ἀν- δρός τὴν ἀρετὴν. Πολλὴ γὰρ ἡ δυσκολία τότε ἦν, ἄρτι τοῦ διωγμοῦ παυσάμενον, καὶ τῶν λεπτάνων ἐπι- μενόντων τῆς χαλεπωτάτης ζάλης ἐκείνης, καὶ πολ- λῆς τῶν πραγμάτων διορθώσεως δεομένων. Καὶ τοῖς τοῖς ἐχρῆν προσθεῖναι· πάλιν, ὡς ἡ τῶν αἰρετικῶν αἵρεσις ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν λαβοῦσα ἐνεκόπητο, τῆς ἐκείνου σοφίας πάντα προορώσης· ἀλλ' ὅμως ἐφ' ἑτέραν ἀναγκαίαν ὑπόθεσιν ὁ λόγος ἡμῖν ἐπαίγε- ται. Διὰ τοῦτο τῷ κοινῷ πατρὶ καὶ ζηλωτῇ τοῦ μα- χαρίου Φιλογονίου ταῦτα καταλιπόντες εἰπεῖν, ἅτε ἀκριβέστερον ἡμῶν εἰδοῖται τὰ ἀρχαῖα πάντα, πρὸς ἑτέραν δημηγορίας ὁδὸν βαδιούμεθα^δ. Καὶ γὰρ ἐορτὴ μέλλει προσελαύνειν, ἡ πασῶν τῶν ἐορτῶν σεμνο- τάτη καὶ φρικωδεστάτη, ἣν οὐκ ἂν τις ἀμάρτοιο μι- ητρόπολιν πασῶν τῶν ἐορτῶν προσεῖπὼν. Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη; Ἡ κατὰ σάρκα τοῦ Χριστοῦ γέννησις.

δ'. Ἀπὸ γὰρ ταύτης τὰ Θεοφάνια, καὶ τὸ Πάσχα ἐν ἱερὸν, καὶ ἡ Ἀνάληψις, καὶ ἡ Πεντηκοστὴ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἔλαβον. Εἰ γὰρ μὴ ἐτέχθη κατὰ σάρκα ὁ Χριστὸς, οὐκ ἂν ἐσταυρώθη, ὅπερ ἐστὶ τὰ Θεο- φάνια· οὐκ ἂν ἐσταυρώθη, ὅπερ ἐστὶ τὸ Πάσχα· οὐκ

^α Allii τὸν προβεβλημένον, et infra ἀναδεγμένον.

^δ Sequentia ad finem usque homilie tanquam imedita Græce edidit C. F. Matthæi, Lektion. Mosquens, vol. 1, p. 1-6, Lipsiæ, 1779, 8°, et repetit, addita interpretatione Latina, J. B. Galliciolii in Appendice A. Gallandii Biblio- thecæ veterum Patrum, t. XIV, p. 141-144, Venetiis, 1788, fol.

^α Δικαστικοῦ et mox ἱερὸν deest in plerisque mss.

^β Allii ἐπονείδιστον· ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ αἷμα.

ἀν τὸ Πνεῦμα κατέπεμφεν, ὅπερ ἐστὶν ἡ Πεντηκοστή. Ὡστε ἐντεῦθεν, ὥσπερ ἀπὸ τίνος πηγῆς, ποταμοὶ διάφοροι ρέοντες, αὗται ἐτέχθησαν ἡμῖν αἱ ἑορταί. Οὐ κατὰ τοῦτο δὲ μόνον δικαία ταύτης ἀν εἴη τῆς προεδρίας^α ἀπολαύειν ἡ ἡμέρα, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ ἐν αὐτῇ γενόμενον τῶν ἄλλων ἀπάντων πολὺ φρικωδέστερόν ἐστι. Τὸ μὲν γὰρ ἀνθρώπων γενόμενον τὸν Χριστὸν ἀποθάνειν, τῆς ἀκολουθίας λοιπὸν ἦν· εἰ γὰρ καὶ ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, ἀλλὰ θνητὸν σῶμα ἀνέλαβε· καὶ ἦν μὲν καὶ τοῦτο θαυμαστόν· τὸ δὲ Θεὸν ὄντα, ἀνθρώπων θελήσει γενέσθαι καὶ ἀνασχέσθαι καταβῆναι τοσοῦτον, ὅσον οὐδὲ διάνοια δέξασθαι δύναται, τοῦτο ἐστὶ τὸ φρικωδέστατον καὶ ἐκπλήξουσ γέμον. Ὁ δὲ καὶ Παῦλος θαυμάζων ἔλεγεν· Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. Ποῖον μέγα; Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Καὶ πάλιν ἀλλαχού· Οὐ γὰρ ἀργέλιον ἐπιλαμβάνεται ὁ Θεός, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραάμ ἐπιλαμβάνεται· ὅθεν ὥφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι. Διὰ τοῦτο μάλιστα ἀσπάζομαι τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ φιλῶ, καὶ τὸν ἔρωτα εἰς μέσον προτίθημι, ἵνα κοινωνοὺς ὕμῳ ποιήσω τοῦ φίλτρου· διὰ τοῦτο δέομαι πάντων ὑμῶν καὶ ἀντιβολῶ μετὰ πάσης σπουδῆς καὶ προθυμίας παραγενέσθαι, τὴν οἰκίαν ἑκαστον κενώσαντα τὴν ἑαυτοῦ, ἵνα ἰδῶμεν τὸν Δεσπότην ἡμῶν ἐπὶ τῆς φάτνης κείμενον, ἐσπαργανωμένον, τὸ φρικτὸν ἐκεῖνο καὶ παρὰ δόξον θέαμα. Ποία γὰρ ἡμῖν [498] ἀπολογία, ποία δὲ συγγνώμη, ὅταν αὐτὸς μὲν ἐκ τῶν οὐρανῶν δι' ἡμᾶς καταβῇ, ἡμεῖς δὲ μὴδὲ ἐκ τῆς οἰκίας πρὸς αὐτὸν ἐρχόμεθα; ὅταν μάγοι μὲν, ἀνθρώποι βάρβαροι καὶ ἀλλόφυλοι, ἐκ Περσίδος τρέχουσιν, ὥστε αὐτὸν ἰδεῖν ἐπὶ τῆς φάτνης κείμενον· σὺ δὲ ὁ Χριστιανὸς μὴδὲ μικρὸν διάστημα ὑπομένης, ὥστε τῆς μακαρίας ταύτης ἀπολαῦσαι θεωρίας; Καὶ γὰρ, ἂν μετὰ πίστεως παραγενώμεθα, πάντως αὐτὸν ὀφόμεθα ἐπὶ τῆς φάτνης κείμενον· ἡ γὰρ τράπεζα αὐτῇ τάξιν τῆς φάτνης πληροί.

Καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα κείσεται τὸ σῶμα τὸ δεσποτικόν, οὐχὶ ἐσπαργανωμένον, καθάπερ τότε, ἀλλὰ Πνεῦματι πανταχόθεν ἀγίῳ περισσελλόμενον. Ἰσασιν οἱ μεμνημένοι τὰ λεγόμενα. Οἱ μὲν οὖν μάγοι προσεκύνησαν μόνον· σὺ δὲ, ἂν μετὰ καθαροῦ προσέλθῃς συνειδότος, καὶ λαβεῖν σοι αὐτὸ συγχωρήσομεν καὶ ἀπελθεῖν οἴκαδε. Πρόσθι τοῖνον καὶ σὺ δῶρα προσάγων, μὴ τοιαῦτα οἶα ἐκείνοι, ἀλλὰ πολλῷ σεμνότερα. Προσῆνεγκαν ἐκείνοι χρυσόν· προσένεγκες σὺ σωφροσύνην καὶ ἀρετὴν· προσῆνεγκαν ἐκείνοι λίθωντόν· προσένεγκες σὺ εὐχὰς καθαρὰς, τὰ θυμιάματα τὰ πνευματικά· προσῆνεγκαν ἐκείνοι σμύρναν· προσένεγκες σὺ ταπεινοφροσύνην καὶ τεταπεινωμένην καρδίαν καὶ ἐλεημοσύνην. Ἄν μετὰ τούτων προσέλθῃς τῶν δώρων, μετὰ ἀδείας ἀπολαύσῃ πολλῆς τῆς ἱερᾶς ταύτης τραπέζης. Καὶ γὰρ ἐγὼ διὰ τοῦτο τοῦτους κινῶ τοὺς λόγους νῦν, ἐπειδὴ οἶδα ὅτι πάντως πολλοὶ κατ' ἐκείνην προσελεύσονται τὴν ἡμέραν, καὶ ἐπιπεσούναται τῇ πνευματικῇ ταύτῃ θυσίᾳ. Ἴνα οὖν μὴδὲ ἐπὶ κακῷ, μὴδὲ ἐπὶ κρίματι τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τοῦτο ποιῶμεν, ἀλλὰ ἐπὶ σωτηρίᾳ, ἐντεῦθεν ἦδη προδιαμαρτύρομαι καὶ παρακαλῶ, παντὶ τρόπῳ καθάραντας ἑαυτοὺς οὕτως προσεῖναι τοῖς ἱεροῖς μυστηρίοις.

δ'. Καὶ μὴ μοι λεγέτω τις, αἰσχύνῃς γέμω, ἁμαρτη-

^α Allii προεδρίας, allii προεδρία.

μάτων ἔχω τὸ συνεῖδός πεπληρωμένον, φορτίον ἐπιφέρομαι βαρύτατον· ἱκανὴ γὰρ τῶν πέντε ἡμερῶν τούτων ἡ προδεσμία, ἐὰν νήψῃς καὶ προσεύχῃ^β καὶ ἀγρυπνῇς, τὸ πολὺ τῶν ἁμαρτημάτων ὑποτιμνεσθαι. Μὴ γὰρ ὅτι βραχὺς ὁ χρόνος ἰσῆς, ἀλλ' ἐκεῖνο σκόπησον, ὅτι φιλόανθρωπος ὁ Δεσπότης· ἐπειδὴ καὶ Νινευεῖται ἐν τρισὶν ἡμέραις τοσαύτην ὁργὴν ἀπεκρούσαντο, καὶ οὐδὲν ἐνεπόδισεν ἡ τοῦ καιροῦ στενοχωρία, ἀλλ' ἴσχυσεν ἡ τῆς ψυχῆς προθυμία τῆς φιλανθρωπίας ἐπιλαβομένη τοῦ Δεσπότης τὸ πᾶν ἐργάσασθαι. Καὶ ἡ πόρνη δὲ ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπή προσελθοῦσα τῷ Χριστῷ, τὰ ἐνείδῃ πάντα ἀπενίψατο, καὶ τῶν Ἰουδαίων ἐγκαλούντων, ὅτι προσήκατο καὶ μετέδωκεν αὐτῇ παρῥησίας τοσαύτης· ὁ Χριστὸς, τοὺς μὲν ἐπιστόμισεν, ἐκείνην δὲ πάντων ἀπαλλάξας τῶν κακῶν, καὶ τῆς σπουδῆς ἀποδεξάμενος, οὕτως ἀπέμψε. Τί δήποτε; Ὅτι μετὰ θερμῆς διανοίας καὶ πεπυρωμένης ψυχῆς καὶ ζεώσεως προσῆλθε πίστεως, καὶ τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν ἐκείνων ἤψατο ποδῶν, τοὺς βοστρύχους λύσασα, πηγὰς δακρύων ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἀφείσα, τὸ μύρον κενώσασα.

Δι' ὧν γὰρ ἐγοήτευσε τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τούτων τὰ φάρμακα τῆς μετανοίας κατεσκεύασε· δι' ὧν ἀνεντέρωσε τὰς τῶν ἀκολάστων ὕψεις, διὰ τούτων ἐδάκρυσε· διὰ τῶν [499] πλοκαμίων, δι' ὧν ὑπεσκέλισεν εἰς ἁμαρτίαν πολλούς, διὰ τούτων τὴν πόδας ἀπέμαξε τοῦ Χριστοῦ· διὰ τοῦ μύρου, δι' οὗ πολλοὺς ἐδελέασε, διὰ τούτου τοὺς πόδας ἐκείνου ἤλειψε. Καὶ σὺ τοῖνον δι' ὧν παρῶξιναι τὸν Θεόν, διὰ τούτων ἑλεων ποίησον πάλιν. Παρῶξιναι αὐτὸν διὰ χρημάτων ἀρπαγῆς; διὰ τούτων αὐτὸν κατὰλλαξον, καὶ τὰ ἀρπαγέντα ἀποδοὺς τοῖς ἡδικοημένοις, καὶ ἕτερα τούτοις προσεπιδοὺς^γ, εἰπέ κατὰ τὸν Ζαχαρίαν· ἀποδίδωμι τετραπλασίονα ὧν ἤρπασα πάντων. Παρῶξιναις διὰ γλώττης καὶ λοιδορίας ὕβριδας πολλούς; ἐξιλέωσαι διὰ γλώττης πάλιν, εὐχὰς καθαρὰς ἀναπέμπων, εὐλογῶν τοὺς λοιδοροῦντας, ἐγκωμιάζων τοὺς κακῶς λέγοντας, χάριν ὁμολογῶν τοῖς ἀδικούσι. Ταῦτα οὐχ ἡμερῶν δεινῆς, οὐδὲ ἐνιαυτῶν πολλῶν, ἀλλὰ προαιρέσεως μόνης, καὶ ἐν μιᾷ κατορθοῦται ἡμέρᾳ. Ἀπόστηθι τῆς πονηρίας, ἐπιλαβοῦ τῆς ἀρετῆς, παῦσαι τῆς κακίας, καὶ ὑπόσχου μηκέτι ταῦτα ποιεῖν, καὶ ἀρκεῖ σοι τοῦτο εἰς ἀπολογίαν. Ἐγὼ διαμαρτύρομαι καὶ ἐγγυῶμαι, ὅτι τῶν ἁμαρτανόντων ἡμῶν ἑκαστος, ἂν ἀποστῇς τῶν προτέρων κακῶν ὑπόσχηται τῷ Θεῷ μετὰ ἀληθείας μηκέτι αὐτῶν ἄψασθαι, οὐδὲν ἕτερον ὁ Θεὸς ζητήσει πρὸς ἀπολογίαν μείζονα. Φιλόανθρωπος γὰρ ἐστὶ καὶ ἐλεήμων, καὶ καθάπερ ἡ ὀδύουσα ἐπιθυμεῖ τεκεῖν, οὕτω καὶ αὐτὸς ἐπιθυμεῖ τὸν ἑλεον ἔχειν τὸν ἑαυτοῦ· ἀλλ' αἱ ἁμαρτίαι αἱ ἡμέτεραι τοῦτο διακόπτουσιν. Ἀνέλπωμεν τοῖνον τὴν τελίχην, καὶ ἐντεῦθεν ἦδη τῆς ἐορτῆς ἀρξώμεθα, τὰς πέντε ἡμέρας ταύτας πᾶσιν ἀποταξάμενοι· ἐρρέτω δικαστήρια, ἐρρέτω βουλευτήρια, οἰμώζετω βιωτικά πράγματα καὶ συμβόλαια καὶ συναλλάγματα· τὴν ψυχὴν μου βούλομαι σῶσαι. Τί ὥφειλεται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ἔλκω κερδάνῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιώθῃ; Ἐξηλθον ἀπὸ Περσίδος οἱ μάγοι· ἐξέλθε σὺ τῶν βιωτικῶν πραγμάτων, καὶ πρὸς τὸν Ἰησοῦν ὀδεύσον· οὐκ

^β Allii προσέχης, allii προσεύχῃ. Utraque lectio quadrare potest.

^γ Allii προσδοῦς. Paulo post quidam mss. ἀποδώσω.

rum est : nequaquam fuisse crucifixus, nam hoc est festum Paschæ : nequaquam misisset Spiritum sanctum, quod est festum Pentecostes. Itaque ab hoc, cetera fonte quopiam diversi fluvii, nata sunt nobis hæc festa. Verum non ob hoc tantum par est hunc diem cæteris anteponi, sed etiam quia quod in hoc natum est, cæteris omnibus est venerabilius. Nam quod Christus homo factus, sit mortuus, consequentiæ ejusdem fuit : licet enim nullum omnino peccatum perpétrasset, mortale tamen corpus assumpserat : et erat quidem hoc admirandum : cæterum quod Deus cum esset, voluerit homo fieri, tantumque sese demittere sustinuerit, quantum ne cogitatione quidem complecti queas, hoc est omnium maxime reverendum, stuporisque plenum. Quod quidem et Paulus admirans dicebat, *Et manifeste magnum pietatis mysterium* (1. Tim. 3. 16). Quod magnum? *Deus manifestatus in carne*. Ac rursum alibi : *Non enim angelos apprehendit Deus, sed semen Abraham apprehendit. Unde debuit per omnia fratribus assimilari* (Hebr. 2. 16. 17). Propter hoc potissimum amplector diligoque diem hunc, et amorem ejus in medium propono, ut vos hujus participes reddam : eoque rogo vos omnes obsecroque, summo studio summaque cum alacritate velitis adesse, sed prius suam quisque domum evacuet, ut videamus Dominum nostrum in præsepi jacentem ac fasciis involutum, tremendum ac stupendum spectaculum. Quid enim excusabimus, aut quam veniam obtinebimus, si cum ipse nostri causa descenderit e cælis, nos ad illum vel ex ædibus ire gravemur? cum alienigenæ barbarique Magi ex Perside occurrant, ut illum videant in præsepi jacentem, tu vero qui Christianus es ne breve quidem spatium emetiri sustineas, ut hoc felici spectaculo perfruaris? Nam si cum fide accesserimus, procul dubio videbimus illum in præsepi jacentem. Siquidem hæc mensa vicem explet præsepis.

Corpus Dominicum in Mysteriis. — Nam et hic ponetur corpus dominicum, non quidem fasciis involutum sicuti tunc, sed undique Spiritu sancto vestitum. Qui mysteriis initiati sunt, intelligunt quæ dicuntur. Ac Magi quidem nihil aliud quam adorarunt, tibi vero si cum pura accesseris conscientia, permittemus, ut sumas, et sumpto domum abeas. Accede igitur tu quoque munera offerens, non qualia deferebant illi, sed multo religiosiora. Obtulerunt illi aurum, offer tu temperantiam ac virtutem : obtulerunt illi thus, offer tu puras preces, quæ sunt odoramenta spiritualia : obtulerunt illi myrrham, offer tu humilitatem, et cor submissum cum elemosyna. Quod si hisce cum muneribus accesseris, multa cum fiducia particeps eris hujus sacræ mensæ. Nam hæc ideo nunc loquor, quod sciam certo futurum, ut in illa die complures accedant irruantque ad victimam hanc spiritualem. Igitur ne faciamus ad detrimentum et condemnationem animæ nostræ, sed ad salutem : jam nunc obtestor obsecroque, ut omnibus modis repurgati, ita deum sacra adeatis mysteria.

4. Cum vera penitentia brevi potest conscientia muni-

dari. — Neque mihi quisquam dixerit, vereor, habeo conscientiam peccatis oppletam, sarcinam circumfero gravissimam. Sufficit enim horum quinque dierum tempus, si sobrius fueris, si oraveris, si vigilaveris, ut multitudinem peccatorum reddas contractiorem. Nec illud perpende quod breve tempus est ; sed illud considera quod benignus est Dominus. Quandoquidem et Ninivæ tridui spatio tantam iram Dei a se depulerunt, nec obstitit illis temporis angustia, sed animi promptitudo, amplectens Domini benignitatem, totum peragere valuit (Jon. 3). Et meretrix illa brevi temporis momento, cum ad Christum accessisset, omnia probra diluit (Luc. 7). Quin et calumniantibus Judæis, quod illam admisisset, tantamque præbisset fiduciam, Christus illis quidem silentium imposuit, hanc vero malis omnibus liberatam, comprobatoque illius studio, ita domum remisit. Quid ita tandem? Quoniam ferventi animo, et flagranti corde, ardenti-que accessit fide, sanctosque illos ac sacros attingit pedes, solutis capillis, fontibus lacrymarum ex oculis emissis, unguento profuso.

Penitentia modus. — Etenim per quæ deceperat homines, per eadem paravit remedia penitentia : per quæ avocarat oculos intemperantium, per hæc emisit lacrymas : per capillos arte compositos multos illexerat ad peccatum, per eosdem pedes abstersit Christi. Unguento multos inescarat, per hoc pedes illius unxit. Proinde et tu nunc quibus rebus provocasti Deum, per has rursum facito propitium. Provocasti illum pecuniarum rapina, per easdem illum reconcilia, cumque et rapta restitueris illis, quos injuria affeceris, et alia insuper addideris, dicito juxta Zachæum : reddo ¹ omnium, quæ rapui, quadruplum (Luc. 19. 8). Provocasti lingua et maledicentia, multis contumelia affectis, vicissim lingua placato, puras emittens preces, benedicens maledicentibus, laudans vituperantes, gratias agens injuriam inferentibus. Hæc non egent multis diebus annisve, sed solo animi proposito, et unico die perficiuntur. Discede a malo, virtutem amplectere, desiste a pravitate : pollicere te posthac ista non commissurum, et istud sufficiet ad excusationem. Ego testificor ac fidejubeo fore, ut si nostrum quisque qui peccatis obnoxii sumus recedens a pristinis malis, ex animo vereque promittat Deo se postea numquam ad illa rediturum, nihil aliud Deus requiret ad excusationem majorem. Benignus enim est, et quemadmodum parturiens cupit eniti fetum, ita et ille cupit effundere suam misericordiam : sed illi obstant peccata nostra. Diruamus igitur maceriam, atque ex hoc jam tempore festum auspicemur, hosce dies quinque negotiis omnibus valere jussis, valeat forum, valeat curia, facessant mundanæ curæ cum pactis et contractibus : animam meam servare cupio. Quid prodest homini si totum mundum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiat (Matth. 16. 26)? Egressi sunt a Perside Magi, egredere tu e temporariis negotiis, ad Jesum pro-

¹ Quidam Mss., reddam.

ficiscere : non est longum intervallum si velimus. Non enim necesse est trajicere mare, neque montium superare cacumina, sed domi sedens, si pietatem exhibeas, multamque cordis compunctionem, potes illum videre, potes totam diruere maceriam, totum submovere obstaculum, abbreviare viæ longitudinem. *Deus enim*, inquit, *appropinquans ego sum, et non Deus procul* (Jerem. 23. 23), et, *Dominus prope est omnibus invocantibus ipsum in veritate* (Psal. 144. 18). Nunc autem multi fidelium in tantam vecordiam tantumque venere contemptum, ut cum innumeris scateant malis, nullamque vitæ suæ curam habeant, in diebus festis negligenter ac temere ad mensam hanc accedant, haud intelligentes, quod communionis tempus non est festum, neque celebritas, sed conscientia pura, vitæque a peccatis repurgata. Sicut enim qui sibi nullius mali conscius est, hunc oportet singulis diebus accedere; sic qui peccatis occupatus est, nec pœnitet, eum ne in festis quidem accedere tutum est. Neque enim semel in anno accedere, liberat nos a peccatis, si indigne accesserimus: quin hoc ipsum potius augeat damnationem, quod cum semel tantum accedamus, ne tum quidem pure accedimus. Quapropter adhortor vos omnes ne negligenter, veluti festo die cogente, ad divina mysteria accedatis, sed si quando hujus sacræ hostiæ futuri participes estis, multis ante diebus repurgetis vos ipsos¹ per pœnitentiam, precationem et eleemosynam, perque spiritualem exercitationem, nec denuo convertamini canis in morem ad proprium vomitum. Annon enim absurdum tantam habere curam rerum corporalium, ut appetente festo multis ante diebus vestem e scriniis pulcherrimam diligenter appares, emas calceamenta, mensa largior splendidiorque paretur, denique variam undique rerum copiam excogites, omnibusque modis temetipsum ornes, nitidumque reddas: animæ vero neglectæ, sordentiæ, squalidæ, fame contabescienti nullum habeas respectum cum sola maneat impura, ac corpus quidem nitidum huc adducas, ani-

¹ Deest in quibusdam Mss., vos ipsos.

mam vero nudam incultamque? Atqui corpus quidem videt conservus, neque quidquam est detrimenti, quomodocumque fuerit habitum: illam autem videt Dominus, qui gravissime punit negligentiam. An nescitis quod hæc mensa plena est igne spirituali, et quemadmodum fontes aquæ vim exundant, ita hæc flammam quamdam habet arcanam? Ne igitur accesseris stipulam afferens, non ligna, non fœnum, ne augeas incendium, exurasque animam ad communionem accedentem: sed accede ferens lapides pretiosos, aurum, argentum, quo puriorem reddas materiam, multoque cum lucro discedas. Si quid mali est, abigas ab animo. Habet quis inimicum, graviter læsus est, solvat similitatem, coerceat animum exardescentem intumescenstemque, ne quis sit intus tumultus aut perturbatio. Regem enim excepturus es per communionem: cum autem rex ingreditur animam, oportet magnam esse tranquillitatem, multumque silentium, profundam cogitationum quietem. Sed atrociter læsus es, nec potes iram remittere. An igitur teipsum magis etiam et gravius lædes? Neque enim tantis malis te afficiet inimicus quæcumque fecerit, quibus teipsum afficis, si non illi reconcileris, sed Dei leges conculcaris. Ille te contumelia affecit, dic mihi, num tu ideo Deum afficies contumelia? Etenim non recipere in gratiam eum qui molestiam attulit, non tam est illum ulcisci, quam afficere contumelia Deum, legis hujus auctorem. Proinde ne respicias ad conservum, neque ad magnitudinem injuriarum, quas intulit ille, sed Deum, illiusque timorem in animo habens, id tecum reputa, te quo majorem vim admoveris animo tuo, post innumera mala cogens illum redire in gratiam cum eo, qui molestiam intulit, tanto majus præmium laturum a Deo, qui hæc præcepit. Et sicut hic Deum excipis multo cum honore, sic et ipse te illic multa cum gloria excipiet, reddetque tibi millecuplam istius obedientiæ mercedem: quam nobis omnibus assequi contingat, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo gloria sit Patri, honor, imperium et adoratio, simulque sancto Spiritui in sæcula sæculorum, Amen

IN EOS, QUI AD SYNAXIM NON OCCURRERUNT, ET QUOD FILIUS PATRI SIT CONSUBSTANTIALIS, DEMONSTRATIO, QUODQUE EA, QUÆ HUMILITER AB EO DICTA SUNT ET FACTA, NON PROPTER IMBECILLITATEM POTENTIÆ, VEL UT MINOR CENSEATUR, FACTA SINT ET DICTA, SED PROPTER DIVERSAS DISPENSATIONIS RATIONES: EX DISPUTATIONE DE INCOMPREHENSIBILI, ET CONSEQUENTER.

HOMILIA SEPTIMA.

1. Iterum circensia, iterumque nobis imminutus est conventus: imo vero quamdiu vos adestis, fieri nequit, ut imminuatur. Nam sicut agricola si fruges adultas viderit et maturas, quod cadant folia, non admodum curat: sic nimirum et ego, cum fructus nobis adsit, non ita doleo, dum folia nobis abripi cerno. Mihi quidem propter illorum negligentiam dolet, verumtamen conceptum ob illos dolorem mi-

tigat vestræ alacritas caritatis. Enimvero illi quantumvis advenerint aliquando, ne tum quidem adsunt, sed hic quidem corpus eorum est situm, mens autem foris vagatur: at vos licet absitis aliquando, tunc etiam adestis: corpus enim vestrum foris, mens autem hic vestra versatur. Statueram equidem prolixam in illos orationem habere; sed ne, dum minime presentes, nec audientes increpo, cum umbra videar depugnare, his sermonibus in illorum adventum reservatis, ad consuetum Scripturæ pratum ac pelagus

ἔστι πολὺ τὸ μέσον, ἂν ἐθέλωμεν. Οὐ γὰρ πέλαιος ἀνάγκη διαπερᾶσαι, οὐδὲ ὁρῶν ὑπερβῆναι κορυφάς, ἀλλ' οἱ καθήμενοι, εὐλάβειαν ἐπιδεικνύμενοι καὶ πολλὴν τὴν κατάνυξιν, ἔστιν ἰδεῖν ἃ ἅπαν καταλύσαι τὸ τεῖχλον, ἀνελεῖν τὸ κώλυμα, συστῆλαι τῆς ὁδοῦ τὸ μήκος· Θεὸς γὰρ ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, φησί, καὶ οὐ Θεὸς πόρρωθεν· καὶ, 'Εγγὺς Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ. Νῦν δὲ εἰς τοσοῦτο ἀνοίας καὶ καταφρονήσεως πολλοὶ τῶν πιστῶν ἐληλάκασιν, ὥς καὶ μυρίων γέροντες κακῶν, καὶ μηδεμίαν ὁλως ἑαυτῶν ἐπιμέλειαν ποιούμενοι, ἀπλῶς καὶ ὥς ἔτυχεν ἐν ταῖς ἑορταῖς τῇ τραπέζῃ ταύτῃ προσέρχονται, οὐκ ὁ εἰδότες ὅτι καιρὸς κοινωνίας οὐχ ἑορτῇ καὶ πανηγυρί, ἀλλὰ συνειδὸς καθαρὸν καὶ βίος ἐγκλημάτων ἀππλλαγμένους. Καὶ καθάπερ τὸν οὐδὲν ἑαυτῷ συνειδὸτα φαῦλον καθ' ἑκάστην δεῖ προσεῖναι τὴν ἡμέραν, οὕτω τὸν ἐν ἁμαρτήματι προκατειλημμένον, καὶ μὴ μετανοοῦντα οὐδὲ ἐν ἑορτῇ προσεῖναι ἀσφαλές. Οὐ γὰρ δὴ τὸ ἅπασι τοῦ ἐνιαυτοῦ προσελθεῖν ἀπαλλάττει τῶν ἐγκλημάτων ἡμᾶς, ἂν ἀναξίως προσίωμεν, ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο μειζρόνως καταδικάζει, ὅτι ἅπασι [500] προσιόντες, οὐδὲ τότε καθαρῶς προσίμεν. Διὰ τοῦτο παρακαλῶ πάντας ὑμᾶς μὴ ἀπλῶς διὰ τὴν τῆς ἑορτῆς ἀνάγκην τῶν θείων ἁπτεσθαι μυστηρίων· ἀλλ' εἴ ποτε μέλλοιτε τῆς ἀγίας ταύτης μεθέξαι προσφορᾶς, πρὸ πολλῶν ἡμερῶν ἑαυτοὺς ὁ διακαθαίρειν διὰ μετανοίας καὶ εὐχῆς· καὶ ἐλεημοσύνης καὶ τῆς περὶ τὰ πνευματικὰ σχολῆς, καὶ μὴ πάλιν ἐπιστρέφειν καθάπερ κύων ἐπὶ τὸν ἴδιον ἕμετον. Πῶς γὰρ οὐκ ἄστοπον τῶν μὲν σωματικῶν τοσαύτην ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν, ὥστε ἑορτῆς παραγούσης, πρὸ πολλῶν ἡμερῶν καὶ ἱμάτων ἐκ τῶν κινωτιῶν τὸ κάλλιστον ἀνελομένους προσευτρεπίειν, καὶ ὑποδήματα ὀνειθεῖν, καὶ τραπέζῃ δαψιλεστέρᾳ κεχρησθαι, καὶ πολλοὺς πάντοθεν προσεπινοεῖν πόρους, καὶ παντὶ τρόπῳ φαειρόναι ἑαυτὸν καὶ καλλωπίζειν· τῆς δὲ ψυχῆς ἡμελημένης, ρυπώσης, ἰαυχμώσης, λιμῷ διαφθειρομένης, ἀκαθάρτου μενουσῆς μηδένα πνεῖσθαι λόγον, ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα καλλωπίζοντα εἰσάγειν ἐνταῦθα, ἐκείνην δὲ γυμνὴν καὶ ἀσχημονοῦσαν περιορᾶν; Καίτοι τοῦτο μὲν ὁ σύνδικος ὁρᾷ, καὶ βλάβος οὐδὲν κἄν ὅπως οὖν δια-

κείμενον ἦ, ἐκείνην δὲ ὁ Δεσπότης, καὶ μεγίστην ἐπαγγέλει κόλασιν τῆς ἀμελείας. Οὐκ ἴσται οὐ πύρρος αὐτὴ γέμει ἡ τράπεζα πνευματικῆς, καὶ καθάπερ αἱ πηγαὶ φύσιν ὕδατος ἀναβλύζουσιν, οὕτω καὶ αὕτη φλόγα τινα ἔχει ἄβύσσον; Μὴ τοῖνον προσέλθης καλὰ μὴν ἔχων, μὴ ξύλα καὶ γόρτον, ἵνα μὴ πλείονα τὸν ἐμπρησμένον ἐργάσῃ, καὶ κατακαύσῃ τὴν μεταλαμβάνουσαν ψυχὴν· ἀλλ' ἔχων λίθους τιμίους, χρυσόν, ἄργυρον, ἵνα καθαρωτέραν ποιήσῃ τὴν ὕλην, ἵνα πολλὴν λαβὼν τὴν ἐμπορίαν, ἀπέλθῃς. Εἴ τι πονηρὸν, ἐξόρισον^δ, φυγάδευσον ἀπὸ τῆς ψυχῆς σου. Ἐχει τις ἐχθρὸν, καὶ τὰ μεγάλα ἡδίκηται; καταλυέτω τὴν ἐχθραν, καταστελλέτω τὴν διάνοιαν φλεγμαινοῦσαν, οἰδοῦσαν, ἵνα μηδεὶς ἐνδοῦ θόρυβος ἢ μηδὲ ταραχῇ. Βασίλειά γὰρ ὑποδέχεσθαι μέλλεις διὰ τῆς κοινωνίας· βασιλείως δὲ ἐπιβαίνοντος τῇ ψυχῇ, πολλὴν εἶναι δεῖ τὴν γαλήνην, πολλὴν τὴν ἡσυχίαν, βαθεῖαν τῶν λογισμῶν τὴν εἰρήνην. Ἀλλὰ μεγάλα ἡδίκησαι, καὶ οὐ φέρεις ἀφείναι τὴν ὀργὴν; τί τοῖνον σαυτὸν πολλῶν μείζονα ἀδικεῖς καὶ χαλεπώτερα; Οὐ γὰρ τοιαῦτά σε διαθήσεται ὁ ἐχθρὸς ὅσαπερ ἂν ποιῇ, οἷα σὺ σαυτὸν μὴ καταλλάττονός σε πρὸς ἐκείνον, ἀλλὰ τοὺς τοῦ Θεοῦ καταπατῶν νόμους. Ὑβρισεῖς σε ἐκείνος; διὰ τοῦτο οὖν σὺ τὸν Θεὸν ὕβριζεις, εἰπέ μοι; Τὸ γὰρ μὴ καταλλάττεσθαι τῷ λελυπηκότῃ, οὐκ ἐκείνόν ἐστιν ἀμυνόμενον τοσοῦτον, ὅσον τὸν Θεὸν ὕβριζοντος τὸν ταῦτα νομοτεθήσαντα. Μὴ τοῖνον πρὸς τὸν σύνδικον ἰδῇς, μηδὲ πρὸς τὸ μέγεθος τῶν ἀδικημάτων ἐκείνου· ἀλλὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἐκείνου φόβον εἰς νοῦν βαλλόμενος, ἐκείνο σκόπησον, ὅτι ὅσῳ ἂν μείζονα πάσχῃς βίαν κατὰ ψυχὴν, μετὰ μυρία κακὰ ἀναγκαζόμενος καταλλάττεσθαι τῷ λελυπηκότῃ, τοσοῦτον ὁ πλείονος ἀπολαύσῃ τῆς τιμῆς παρὰ τοῦ ταῦτα κελεύσαντος Θεοῦ· καὶ καθάπερ αὐτὸν μετὰ πολλῆς ὑποδέχῃ [501] τῆς τιμῆς ἐνταῦθα, οὕτω καὶ αὐτὸς μετὰ πολλῆς ὑποδέχεται σε τῆς δόξης ἐκεῖ, μυριοπλάσιος ἀποδιδούς σοι τῆς ὑποκοῆς ταύτης τὰς ἀμοιβὰς· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπαυχεῖν χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα, τιμὴ, κράτος καὶ προσκύνησις, ᾧμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^α Ἰδεῖν deest in aliquot mss.

^β Alii τῇ τραπέζῃ προσεῖναι ταύτῃ, οὐκ εἰδ.

^γ Ἐαυτοὺς deest in quibusdam mss.

^δ Sic Savil. et omnes fere mss. In Morel. vero ἐξορίσον deest.

^ε Alii τῷ πεπονηκότῃ κακῶς, τοσοῦτῳ.

Πρὸς τοὺς ἀπολειφθέντας τῆς ὁ συννάξιος, καὶ τοῦ ὁμοούσιον εἶναι τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ ἀποδείξεις, καὶ ὅτι τὰ ταπεινῶς εἰρημένα παρ' αὐτοῦ, οὐ δι' ἀσθένειαν θυράμεως, οὐδὲ δι' ἐλάττωσιν ἐγγίγεται καὶ ἐλέγεται, ἀλλὰ δι' οἰκονομίας διαφόρους. ὁ. Ἀπὸ τοῦ περὶ ἀκαταλήπτου, καὶ ἀκολούθως.

Λόγος ἑβδομος.

α'. Πάλιν ἱπποδρομαίαι, καὶ πάλιν ὁ σύλλογος ἡμῶν ἐλάττω γενόνη· μάλλον δὲ ἔως ἂν ὑμεῖς παρήτε, οὐκ ἂν γένοιτο ἐλάττω. Ὅσπερ γὰρ γεωργός, εἰ ὅν σίτον ἀκμαίζοντα καὶ ἀππρητισμένον ἴδοι, οὐ πολὺν ποιεῖται λόγον τῶν φύλλων καταπιπτόντων· οὕτω δὴ καὶ ἐγὼ νῦν, τοῦ καρποῦ παρόντος ἡμῶν, οὐ τοσαύτην ποιοῦμαι τὴν ὁδὴν, τὰ φύλλα ἀναρπαζόμενα^α.

^α Collata cum codicibus Regiis 1819, 1975, 2900: Colbertinis vero 247, 248, 629, 3055: Cosiniiano 262.

^β Savil. διαφόρους· καὶ πρὸς ἀνομοίους.

^γ Aliquot mss. ἀναρπάζομενα.

βλέπων. Ἀλγῶ μὲν γὰρ καὶ διὰ τὴν βραθυμίαν ἐκείνων, παραμυθεῖται δὲ ὅμως τὴν ἐπ' ἐκείνους ἀλγηδὸν τῆς ὑμετέρας ἀγάπης ἢ προθυμία. Ἐκείνῳ μὲν γὰρ κἄν παραγίνονται ποτε, οὐδὲ τότε πάρεσιν, ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῖς ἐνταῦθα ἴστυται, ἡ διάνοια δὲ ἔξω πλανᾶται· ὑμεῖς δὲ κἄν ἀπολειφθῆτε ποτε, καὶ τότε πάρεστε· τὸ μὲν γὰρ σῶμα ὑμῶν ἔξω, ἡ διάνοια δὲ ἐνταῦθα. Ἐβουλόμην μὲν οὖν μακρὸν κατ' ἐκείνων ἀποτειναι λόγον, ἀλλ' ἵνα μὴ δόξω σκιαμαχεῖν, ἐπιτιμῶν τοῖς μὴ παροῦσι μηδὲ ἀκούουσι, τούτους εἰς τὴν ἐκείνων παρουσίαν τηρήσας τοὺς λόγους, τὴν

ὁμετέραν ἀγάπην ἐπὶ τὸν συνήθη λειμῶνα καὶ τὸ πέλαιος τῶν θείων Γραφῶν κατὰ τὴν θείαν χάριν ὁδηγήσαι πειράσσομαι. Ἀλλὰ διανύσσετε, καὶ γρηγορεῖτε· ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν πλεόντων κἂν ἅπαντες καθυδῶσιν, ὃ δὲ κυβερνήτης ἐγρηγορώς ἢ μόνος, οὐδεὶς ἐστὶ κίνδυνος, τῆς νήψεως τῆς ἐκείνου καὶ τῆς τέχνης ἀντὶ πάντων ἀρκούσης τῷ πλοίῳ· ἐνταῦθα δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ κἂν μυριάκις ὁ λέγων νήφῃ, οἱ δὲ ἀκούοντες μὴ τὴν αὐτὴν ἀγρυπνίαν ἐπιδείκνυνται, καταποντισθεὶς ἡμῖν ὁ λόγος οἰχθήσεται, οὐχ εὖρυν δίδοναι τὴν ὑποδεξαμένην^β αὐτόν. Διὸ χρὴ νήφειν καὶ ἐγρηγορεῖν· καὶ γὰρ ὑπὲρ μειζόνων ἡμῖν ἡ ἐμπορία· οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου καὶ τῶν ἀπολλυμένων πραγμάτων πλέομεν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς μελλούσης ζωῆς, καὶ τῶν ἐν οὐρανῷ θησαυρῶν, καὶ πλείους ἐνταῦθα αἱ ὁδοὶ τῶν ἐν τῇ θαλάσῃ καὶ τῶν ἐν τῇ γῇ· κἂν μὴ μετὰ ἀκριβείας τις αὐτὰς εἰδῇ τεμεῖν, ναυάγιον ὑποστήσεται χαλεπώτατον. Πάντες [502] τοίνυν ὁμῶς οἱ μεθ' ἡμῶν πλέοντες, μὴ τὴν τῶν ἐπιδατῶν ἄδειαν, ἀλλὰ τὴν τῶν κυβερνητῶν ἀγρυπνίαν ἐπιδείκνυσθε καὶ φροντίδα· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι τῶν λοιπῶν καθευδόντων ἀπάντων ἐπὶ τῶν οἰάκων καθήμενοι, οὐ μόνον τὰς ἐν τοῖς ὕδασι περισκοποῦσιν ὁδοὺς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐκ τοσούτου βλέποντες τοῦ διαστήματος, ὥσπερ τινὸς χειρὸς τῆς τῶν ἄστρον πορείας χειραγωγούσης αὐτοὺς, μετὰ ἀσφαλείας τὸ σκάφος ἰθύνουσι^γ, καὶ οὐδεὶς ἰδιούτης τὸ πέλαιος οὕτως ἀδεῶς ἐν ἡμέρᾳ δύναται^δ ἂν πλεῦσαι ὥς ἐκεῖνοι μεθ' ἡσυχίας ἀπάσης ἐν μέσῃ νυκτὶ, ὅτε φοβερωτέρα ἢ θάλασσα φαίνεται, ἐγρηγοροῦντες ἀταράχως τὴν ἑαυτῶν ἐπιδείκνυνται τέχνην, καὶ οὐχὶ τὰς ἐν τοῖς ὕδασι ἀτραποὺς μόνον, οὐδὲ τῶν ἄστρον τοὺς δρόμους, ἀλλὰ καὶ ἀνέμων ἐξόδους περισκοποῦσι, καὶ τοσαύτη τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐστὶν ἡ σοφία, ὥς πολλὰκις πνεύματος ῥύμην σφοδρότερον ἐμπεσοῦσαν, καὶ μέλλουσαν περιτρέπειν τὸ πλοῖον, ταῖς πυκναῖς τῶν ἰστίων μεταβολαῖς δεχομένους εὐστόχως ἅπαντα λύσαι τὸν κίνδυνον, καὶ ταῖς βιαίσις^ε τῶν ἀνέμων ἐμβολαῖς τὴν αὐτῶν ἀντιστήσαντας τέχνην, ἐξαρπάσαι τοῦ κλυδωνίου τὸ σκάφος. Εἰ δὲ ὑπὲρ βιωτικῶν ἐκεῖνοι πραγμάτων αἰσθητῶν πλέοντες θάλασσαν, οὕτως ἐγρηγοροῦν διηνεκῶς ἔχουσι τὴν ψυχὴν, πολλῷ μᾶλλον ἡμᾶς οὕτως παρεσκευασθαι χρὴ· καὶ γὰρ καὶ μεζῶν οὐ κίνδυνος ῥαθυμοῦσι, καὶ πλείων ἡ ἀσφάλεια νηροῦσιν. Οὕτε γὰρ ἀπὸ σανίδων ἡμῖν τὸ σκάφος τοῦτο κατεσκευάσται, ἀλλ' ἀπὸ τῶν θείων κεκλήγεται Γραφῶν, οὕτε ἄστέρες αὐτὸ χειραγωγοῦσιν ἄνωθεν, ἀλλ' ὁ τῆς δικαιοσύνης φίλιος τοῦτον ἡμῖν κατευθύνει τὸν πλοῦν, καὶ καθήμεθα ἐπὶ τῶν οἰάκων, οὐ ζεφύρου πνοῆς ἀναμένοντες, ἀλλὰ τὴν πρᾶξιν αὐρᾶν τοῦ Πνεύματος.

β'. Νήφωμεν τοίνυν καὶ τὰς ὁδοὺς μετὰ ἀκριβείας περισκοποῦμεν· περὶ γὰρ τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης ὁ λόγος ἡμῖν ἐστὶ πάλιν. Πρῶν μὲν οὖν ἐδείκνυμεν, ὅτι καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἀγγέλων, καὶ ἀρχαγγέλων, καὶ ἀπλῶς πάσης τῆς κτίσεως τὴν σοφίαν, ἢ κατὰληψας τῆς οὐσίας·^ε τοῦ Θεοῦ, μετὰ πολλῆς ὑπερβαίνει τῆς περιουσίας, καὶ τῷ Μονογενεὶ μόνῳ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι γνώριμός ἐστι καὶ σαφής· νυνὶ δὲ πρὸς ἕτερον παλαισμάτων ἡμῖν μέρος ὁ λόγος μεθ-

ίσταται. Ζητοῦμεν γὰρ εἰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, εἰ τῆς αὐτῆς ἐξουσίας ἐστὶν, εἰ τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ· μᾶλλον δὲ ἡμεῖς οὐ ζητοῦμεν, ἀλλ' εὐρήκαμεν τοῦτο διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ χάριν, καὶ κατέχομεν μετὰ ἀσφαλείας· τοῖς δὲ ἀναισχυνοῦσιν ὑπὲρ τούτων αὐτὸ τοῦτο ἀποδείξαι παρασκευάζομεθα νῦν. Αἰσχυνομαί μὲν ἄνθρωποι καὶ ἐρυσθῶ, μέλλων εἰς τούτους ἐμβάλλειν τοὺς λόγους. Τίς γὰρ ἡμᾶς οὐ γελᾷται τὰ οὕτω φανερά κατασκευάζειν καὶ ἀποδεικνύναι πειρωμένους; ποῖα δὲ οὐκ ἂν εἴη κατὰ γνῶσιν ζητεῖν, εἰ ὁμοούσιός ἐστιν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ; Τοῦτο γὰρ οὐχὶ ταῖς Γραφαῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ κοινῇ πάντων τῶν ἀνθρώπων δόξῃ, καὶ τῇ τῶν πραγμάτων φύσει μαχόμενός ἐστιν. Ὅτι γὰρ ὁμοούσιος ὁ γεννηθεὶς τῷ γενήσαντι, οὐκ ἐπ' ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ζώων ἀπάντων, καὶ ἐπὶ δένδρων τοῦτο ἴδιοι τις ἂν.

Πῶς οὖν οὐκ ἄτοπον ἐπὶ μὲν φυτῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ ζώων ἀκίνητον τοῦτον μένειν τὸν [503] νόμον, ἐπὶ Θεοῦ δὲ μόνον κινεῖν αὐτὸν καὶ ἀνατρέπειν; Πλὴν ἀλλ' ἵνα μὴ δοκῶμεν ἀπὸ τῶν παρ' ἡμῖν πραγμάτων ταῦτα δισχυρίζεσθαι, φέρε ἀπὸ τῶν Γραφῶν αὐτῶν τοῦτο ἀποδείξωμεν, καὶ κινήσωμεν τοὺς περὶ τούτων λόγους. Οὐ γὰρ ἡμεῖς οἱ πεπεισμένοι, ἀλλ' ἐκεῖνοι οἱ ἀπιστοῦντες τὸν γέλωτα ὀφλήσουσιν, οἱ ἑκ τῶν οὕτω φανερά ἀντιστάμενοι, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀντιβλέποντες. Ποῖα φανερά, φησὶν; εἰ γὰρ, ἐπειδὴ Υἱὸς λέγεται, ὁμοούσιός ἐστι τῷ Πατρὶ, δυνασόμεθα καὶ ἡμεῖς ὁμοούσιοι εἶναι· καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς υἱοὶ λεγόμεθα· Ἐγὼ γὰρ εἶπον, φησὶ, *θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες*. Ὡς τῆς ἀναισχυντίας! Ὡς τῆς ἐσχάτης ἀνοίας! πῶς διὰ πάντων τὴν αὐτῶν μανίαν ἐνδείκνυνται! Ὅτε τὸν περὶ ἀκαταλήπτου λόγον ἐκινούμεν, ἐριδονεῖκου ἑαυτοῖς διεκδικεῖν τοῦτο, ὃ τοῦ Μονογενοῦς ἦν μόνου, τὸ τὸν Θεὸν οὕτως εἰδέναι ἀκριβῶς, ὥς αὐτοὺς ἑαυτὸν οἶδε· νῦν δὲ ἐπειδὴ περὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης ἡμῖν ἐστὶν ὁ λόγος, φιλονεικοῦσιν αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν εὐτέλειαν καταγαγεῖν λέγοντες, ὅτι καὶ ἡμεῖς υἱοὶ λεγόμεθα. Καὶ οὐ πάντως τοῦτο ὁμοουσιότης ἡμᾶς ποιεῖ τῷ Θεῷ. Υἱὸς λέγῃ σὺ, ἀλλ' ἐκεῖνος ἐστὶν ὁ ἐνταῦθα ῥῆμα, καὶ ἐπὶ πρᾶγμα. Υἱὸς λέγῃ σὺ, ἀλλὰ Μονογενὴς οὐ λέγῃ καθάπερ καὶ ἐκεῖνος, ἀλλ' ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς οὐ διατρίβεις, ἀλλ' ἀπαύγασμα τῆς δόξης οὐκ εἰ, οὐδὲ χαρκτηρ τῆς ὑποστάσεως, οὐδὲ μορφῇ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει. Εἰ τοίνυν οὐ πειθεῖ σε τὸ πρότερον, ταῦτα πειθέτω, καὶ πολλὰ ἔτερα πλείονα τούτων, τὴν εὐγένειαν αὐτῷ μαρτυροῦντα ἐκείνην. Ὅταν μὲν γὰρ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας αὐτοῦ δεῖξαι βούληται τὸ πρὸς τὸν γεγεννηκότα, *Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ*, φησὶν, *ἑώρακε τὸν Πατέρα*. Ὅταν δὲ τὸ ἰδιάζον τῆς δυνάμεως, *Ἐγὼ*, φησὶ, *καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν*^ε· ὅταν δὲ τὸ ἐφάμιλλον τῆς ἐξουσίας, *Ὅσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ*, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς, *οὗς θέλει ζωοποιεῖ*· ὅταν δὲ τὴν ταυτότητα τῆς λατρείας, *Ἴνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα*^ε· ὅταν δὲ τὴν αὐθεντίαν τὴν ἐν ταῖς τῶν νόμων μετασκευαῖς, *Ὁ Πατὴρ μου*, φησὶν, *ἐργάζεται, καὶ ἐγὼ ἐργάζομαι*. Ἀλλ' οὗτοι πάντα ταῦτα παραδραμόντες, καὶ τὸ Υἱὸς ὄνομα οὐ κυρίως ἐκλαβόντες, ἐπειδὴ καὶ αὐτοὶ πετήγνυνται τῇ τῶν υἱῶν προσηγορίᾳ^β, εἰς τὴν αὐτὴν εὐτέλειαν τὸν Υἱὸν κατάγουσι λέγοντες, *Ἐγὼ εἶπα, θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες*. Οὐ κοῦν ἐπειδὴ διὰ τὴν τοῦ υἱοῦ προσηγορίαν φῆς μηδὲν ἔχειν σου πλεόν τὸν Υἱόν, καὶ κατὰ τοῦτο μηδὲ εἶναι

^α Αἱ κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν.

^β Ὑπὸ ὑποδεξαμένην.

^γ Savil. et aliquot mss. ἰθύνουσι, Morel. vero εὐθύνουσι. Intra aliquot mss. et Savil. ἡμέρας δύναται^δ ἂν πλεῦσαι. (Editum erat ἰδεῖν δύναται^δ ἂν, οὐκ ἔστι μοῖα ἀπάσης.)

^δ Aliquot mss. βιαίαις. Paulo post mss. plurimi ἀντιστήσαντες, Savil. ἀντιστήσαντας, Morel. ἀντιστήσαντα.

^ε Αἱ τῆς σοφίας, nilius recte.

^α Αἱ γέλωτα οἰσσοῦν, οἱ.

^β Αἱ λέγῃ σὺ, ἐκεῖνος δὲ καὶ ἐστὶ.

^γ Aliquot mss. τῇ προσηγορίᾳ, Morel. et Savil. τῇ τῶν υἱῶν προσηγορίᾳ.

caritatem vestram deducere Deo favente conabor. Sed attendite animum, atque vigilate: nam inter eos quidem qui navigant, licet dormiant omnes, si solus vigilet gubernator, nullum est periculum, dum illius vigilantia et ars navigio pro omnibus sufficit: hic vero non ita: sed licet vigilet orator, nisi vigilantiam eandem exhibeant auditores, demersus hic sermo noster peribit, neque mentem ullam, a qua possit excipi, nanciscetur. Quapropter sobrios esse nos ac vigilantes oportet: siquidem præstantioribus in rebus negotiatio nostra consistet, nec ad aurum, vel ad argentum, vel ad res pereuntes, sed ad futuram vitam et celestes thesauros adipiscendos navigamus: multoque plures hic quam in mari vel in terra sunt viæ: quod si quis accurate illas tenere nesciverit, acerbissimum naufragium patietur. Quotquot igitur nobiscum navigatis, ne confidentiam vectorum, sed vigilantiam et sollicitudinem exhibete gubernatorum: nam et illi dum dormientibus cæteris omnibus ad gubernacula sedent, non vias tantum in aquis circumspiciunt, sed et in cælum ex tanto respiciunt intervallo, ac veluti manu quadam a stellarum cursu deducti, navim cum securitate moderantur: neque pelagus imperitus ullus interdiu tam intrepide posset intueri, atque illi tranquille media nocte, cum mare terrorem magis incutit, vigilantes pacate suam artem exercent, et non semitas solum inter undas, neque cursus astrorum, sed et ventorum exitus circumspiciunt: tantaque virorum illorum est sapientia, ut sæpe ventorum impetum vehementius ingruentem ac navigium subversurum, crebris velorum mutationibus excipientes, solerter periculum omne depellant, et violentis ventorum incursibus artem suam opponentes, tempestati navim eripiant. Quod si pro mundanis illi rebus hoc sensibile mare navigantes, animo semper sunt adeo vigilant, multo magis ita nos esse comparatos oportet: cum periculum negligentibus majus immineat, majorque sit securitas vigilantibus. Nam neque ex asseribus nostra hæc cymba compacta est, sed ex divinis est conglutinata Scripturis, nec illam stellæ superne deducunt, sed hanc nobis sol justitiæ navigationem moderatur: neque zephyri flatus sed lenem Spiritus auram præstolantes ad gubernacula sedemus.

2. Vigilemus itaque, viasque circumspiciamus: nam de unigeniti gloria rursus nobis est sermo: siquidem hominum, angelorum, archangelorum et omnis, ut summatim dicam, creature captum incredibilem in modum superare substantiam Dei, nec ab illa comprehendere posse, atque unigenito soli, simulque Spiritui sancto cognitam et perspectam esse ostendimus: nunc autem ad alteram partem certaminis oratio traducitur. Querimus enim an ejusdem virtutis, an ejusdem potentie sit, an ejusdem cum Patre substantie Filius: imo vero non querimus, sed Christi beneficio jam invenimus, et firmiter tenemus, sed ad hoc ipsum demonstrandum iis, qui impudenter his obsistunt, jam nos accingimus. Enimvero pudet me, ac rubore suffundor, cum ejusmodi sum orationem in-

gressurus: quis enim nos non r. deat, qui res adeo claras probare ac demonstrare conemur? Quis eos non damnet, qui querunt num consubstantialis Patri sit Filius? Id enim est non Scripturis solum, sed et communi hominum omnium sententiae ac rerum naturæ adversari. Nam ejusdem esse substantiæ genitum atque genitorem, non in hominibus solum, sed et in cunctis animantibus et in arboribus cernere licet.

Filium consubstantialem esse Patri probatur. — Annon igitur absurdum est, si cum in plantis, in hominibus et animalibus immota lex ista maneat, in Deo tantum eam movere velis et subvertere? Sed ne videamur ex rebus tantum, quæ apud nos sunt, hæc confirmare, age ductis ab ipsis Scripturis argumentis id ostendamus, et de his sermonem instituamus. Neque enim nos, qui persuasi sumus, sed illi increduli risu digni judicabuntur, qui rebus adeo claris et evidentibus se opponunt, ac veritati adversantur. Quas tu res claras, inquit, narras? Si enim quia Filius dicitur, consubstantialis est Patri, poterimus nos quoque consubstantiales esse: nam et nos filii dicimur: *Ego enim dixi, inquit, Dii estis et filii Excelsi omnes (Psal. 81. 6).* O impudentiam! o dementiam summam! quam evidenter suam in omnibus insaniam produnt! Cum de incomprehensibili Dei substantia sermonem institueremus, hoc sibi vindicare contendebant, quod unigeniti erat solius, quasi nimirum ita Deum perfecte noverint, ut se ipsum novit ipse: jam vero cum de gloria unigeniti verba facimus, ad suam illum deprimere vilitatem contendunt, aiuntque: Nos etiam filii appellamur: nec tamen plane nos istud consubstantiales Deo reddit. Tu Filius appellaris, at ille est: hic appellatio, illic res ipsa; tu filius appellaris, sed unigenitus ut et ille non appellaris, sed in sinu Patris non versaris, sed non es splendor gloriæ, neque figura substantiæ, neque Dei forma existis (*Hebr. 1. 3*). Si ergo tibi non persuaserit illud prius, hæc et his multo plura persuadeant, quæ nobilem ejus originem illam testantur. Quando enim substantiam suam a paterna vult ostendere nulla ex parte diversam, *Qui vidit me, inquit, vidit Patrem (Joan. 14. 9)*: quando propriam virtutem, *Ego, inquit, et Pater unum sumus (Joan. 10. 30)*: quando potestatis æqualitatem, *Sicut enim Pater suscitavit mortuos, et vivificavit: sic et Filius quos vult vivificat (Id. 5. 21)*: quando cultus identitatem, *Ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem (Ibid. v. 23)*: quando demum in legum mutationibus auctoritatem, *Pater meus, inquit, operatur, et ego operor (Ibid. v. 17)*. At isti his omnibus prætermis, dum nomen Filius proprie non accipiunt, quia et ipsi filiorum sunt appellatione decorati, ad eandem Filium depriment vilitatem aiuntque: *Ego dixi, Dii estis, et filii Excelsi omnes (Psal. 81. 6)*. Quando igitur propter hanc filii appellationem nihil amplius, quam tu, habere Filium affirmas, et hæc ratione fieri ut ne verus quidem sit filius, etiam propter appellationem Dei, quoniam et hoc tibi nomen

impertivit, nihil amplius, quam tu, Patrem habere fortasse contendes. Ut enim filius vocatus es, sic et deus es vocatus: at quemadmodum deus vocatus dicere non audes nudum illic esse nomen, sed verum esse Deum Patrem fateris: ita neque de Filio cum agitur, aude teipsum in medium inferre ac dicere, Filius ego quoque sum vocatus: cumque minime sim ejusdem substantiæ, neque ejusdem ille debet esse; nam quæ sunt enumerata cuncta verum illum esse Filium ejusdem substantiæ cum genitore demonstrant. Quando enim ejusdem esse cum illo formæ atque ejusdem figuræ dicit, quid aliud quam substantiæ non esse ulla ex parte diversitatem ostendit? Nam neque forma est in Deo, neque facies: quemadmodum ista dicis, inquit, dic etiam contraria: quænam tandem contraria? Cujusmodi est, quod Patri supplicet: nam si ejusdem virtutis est, ejusdemque substantiæ, ac per potestatem omnia peragit, quam ob causam supplicat?

3. Ego vero non hæc solum dicam, sed et alia quæcumque humilia de ipso dicta sunt, diligenter omnia proponam, si primum illud dixerō, mihi quidem eorum, quæ humiliter de ipso sunt dicta, multas et justas proferendas causas suppetere, te autem eorum, quæ sublimia sunt atque gloriosa, nullam aliam posse occasionem asserre, quam quod suam nobis voluerit nobilitatem indicare: quandoquidem id ni ita se habeat, pugna erit et certamen in Scripturis. Nam quod ait, *Sicut Pater suscitavit mortuos, et vivificavit* (Joan. 5. 21); sic et Filius quos vult vivificat, et quæcumque alia dixi, et quod rursus oret, cum illud ei fuerit agendum, contrarium est: sed si causas aperuero, sublata omnis erit occasio dubitandi.

Cur de Christo humilia dicta fuerint. — Quænam igitur sunt causæ, cur cum ipse, tum apostoli de ipso humilia multa dixerint? Prima quidem causa et maxima, quod ipse carne indutus fuerit, ac tum illis, qui tunc erant, tum quicumque post futuri erant, omnibus fidem facere vellet, non umbram aliquam esse, neque figuram tantum id quod cernebatur, sed veritatem naturæ. Si enim cum tot humilia et humana dixerint apostoli, et ipse de seipso, potuit tamen diabolus miseris aliquot hominibus et ærumnosis persuadere, ut dispensationis rationem negarent, et eum carnem non suscepisse dicere auderent, atque omne humanitatis fundamentum tollerent: si nihil istorum dixisset, quam pauci fuissent, qui non in barathrum hoc incidissent?

Marcion, Manichæus et Valentinus Incarnationem negabant. — Non audis etiamnum Marcionem dispensationem in carne negantem, Manichæum, Valentinum, et multos alios? Ideo multa humana loquitur, humilia, et ab illa ineffabili essentia aliena, ut dispensationis rationi fidem astruat: in id enim summo studio diabolus incumbbat, ut hanc fidem ex hominum mentibus evelleret, cum probe nosset, si fidem dispensationis sustulisset, de plerisque rebus nostris actum fore. Est et altera præter istam causam, nimium infirmitas auditorum, quodque illi qui tum primum ipsum videbant, ac tum primum audiebant,

sublimiores capere dogmatum sermones minime possent. Enimvero non sola niti conjectura, quod dico, ex ipsis demonstrare Scripturis et docere conabor. Si quid forte magnum et sublime, suaque dignum gloria loquutus esset: quid dico magnum et sublime atque ipsius gloria dignum? Si quid forte dixisset: quod naturam humanam excederet, perturbabantur, scandalizabantur: sin autem humile quidpiam et humanum, accurrebant, ac sermonem admittebant. Ubinam tandem id videre est? Apud Joannem præcipue: cum enim dixisset ipse, *Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum: et vidit, et gavisus est; Quadraginta, inquit, annos nondum habes, et Abraham vidisti* (Joan. 8. 56. 57)? Vides ut erga illum tamquam nudum hominem affecti essent? Quid igitur ipse? *Antequam Abraham fieret, inquit, ego sum: et tulerunt lapides, ut jacerent in eum* (Ib. v. 58. 59): cumque de mysteriis proluxe dissereret, ac diceret: *Et panis quem ego dabo pro mundi vita, caro mea est, aiebant: Durus est hic sermo, quis potest eum audire? Et multi discipulorum ejus abierunt retro, et jam non cum illo ambulant* (Id. 6. 52. 61. 67). Quid ergo quæso faciendum illi fuit? An sublimioribus perpetuo verbis immorandum, ut prædam abstergeret, atque omnes a doctrina sua repelleret? At hoc Dei benignitatis non fuit. Nam et rursus cum dixisset, *Qui sermonem meum audit, mortem non gustabit in æternum, aiebant, Nonne bene diximus nos, quia demonium habes? Abraham mortuus est, et prophetae mortui sunt: et tu dicis, Qui sermonem meum audit, mortem non gustabit* (Id. 8. 51. 52). Et quid mirum, si multitudo sic affecta erat, cum in ea sententia principes ipsi essent? Nicodemus quidem, qui et ipse princeps erat, et multa cum benevolentia ad ipsum venerat dixeratque, *Scimus quia a Deo venisti magister* (Id. 3. 2. et seqq.), sermonem de baptismo capere minime potuit multo illius imbecillitate majorem: cum enim dixisset Christus, *Nisi quis natus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest videre regnum Dei*, sic in humanas incidit suspiciones, ut diceret, *Quomodo potest homo nasci, cum sit senex? Numquid potest in ventrem matris suæ iterum introire et renasci?* Quid igitur Christus? Si terrena dixi vobis, et non creditis, quomodo si dixerō vobis cælestia credetis? quasi se defenderet, ac rationem redderet, cur non perpetuo de superna nativitate verba faceret. Sub ipsum rursus passionis tempus, post sexcenta miracula, post multam illam potentiæ suæ declarationem, cum diceret, *Videbitis filium hominis venientem in nubibus* (Matth. 26. 64), non ferens dictum illud Pontifex, scidit vestimenta sua: quonam igitur modo verba fieri apud istos oportuit, qui nihil sublime tolerarent? Nihil quippe mirum, si hominibus qui humi serpebant, et adeo imbecilles erant, nihil omnino de se magnum aut sublime proferret.

4. Sane quidem sufficerent ea quæ dicta sunt, ad ostendendum hanc fuisse causam et occasionem, cur adeo vilia tunc et abjecta proponeret: verumtamen ex altera parte conabor idipsum reddere mani-

ἀληθινὸν υἱὸν, καὶ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ προσηγορίαν, ἐπειδὴ σοι μετέδωκε τοῦ ὀνόματος, φιλονεικῆσαι ἰσως μηδὲν ἔχειν σου πλεόν τὸν Πατέρα· ὥσπερ γὰρ υἱὸς ἐκλήθης, οὕτω καὶ θεὸς ἐκλήθης· ἀλλ' ὥσπερ θεὸς κληθεὶς οὐ τολμᾷ εἰπεῖν ὅτι ψιλὸν ἔχει τὸ ὄνομα, ἀλλ' ὁμολογεῖς ἀληθῆ θεὸν εἶναι τὸν Πατέρα· οὕτω καὶ λέγειν, ὅτι καὶ υἱὸς ἐκλήμην· καὶ ἐπειδὴ τῆς αὐτῆς οὐσίας οὐκ εἰμι, οὐδὲ ἐκείνος ὀφείλει τῆς αὐτῆς εἶναι· τὰ γὰρ ἀπηνριθμημένα ἅπαντα [504] δείκνυσιν ἀληθινὸν ὄντα Ἰὺν καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας τῷ γεγεννηκότι. Ὅταν γὰρ εἴπῃ, ὅτι τῆς αὐτῆς ἐστὶν αὐτῷ μορφῆς, καὶ τοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος, τί ἄλλο δηλοῖ, ἢ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας; Οὐ γὰρ δὴ μορφῇ περὶ θεὸν, οὐδὲ πρόσωπον· ἀλλ' ὥς ταῦτα, φησί, λέγεις, εἰπέ καὶ τὰ ἐναντία. Ποῖα ἐναντία; Οἶόν ὅτι εὐχεται τῷ Πατρί· εἰ γὰρ τῆς αὐτῆς ἐστὶ δυνάμεις, καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, καὶ ἀπὸ ἐξουσίας πάντα ποιεῖ, τίνας ἐνεκεν εὐχεται;

γ'. Ἐγὼ δὲ οὐ ταῦτα ἐρῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἕτερα ταπεινὰ περὶ αὐτοῦ εἴρηται, πάντα παραθήσομαι μετὰ ἀκριβείας, πρότερον ἐκεῖνο εἰπὼν, ὅτι ἐγὼ μὲν τῶν ταπεινῶς εἰρημένων περὶ αὐτοῦ πολλὰς ἔχω καὶ δικαίας αἰτίας εἰπεῖν, σὺ δὲ τῶν ὑψηλῶν καὶ ἐνδόξων οὐδεμίαν ἑτέραν ἔχεις ἢν εἰπεῖν πρόφασιν, ἀλλ' ἢ τὸ βουλευσθαι τὴν εὐγένειαν ἡμῶν αὐτὸν ἐνδείκνυσθαι τὴν αὐτοῦ. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο οὕτως ἔχοι, μάχῃ καὶ πόλεμος ἐν ταῖς Γραφαῖς· τὸ γὰρ λέγειν ὅτι Ὅσπερ ὁ Πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς οὕς θέλει ζωοποιεῖ, καὶ ὅσα ἕτερα εἶπον, καὶ τὸ πάλιν εὐχεσθαι, ἥνικα ἂν βῇ τοῦτο ποιεῖν, ἐναντίον· ἀλλ' ἂν τὰς αἰτίας εἴπω, πᾶσα ἀνήρηται λοιπὸν ἀμφισβήτησις.

Τίνες οὖν εἰσιν αἱ αἰτίαι τοῦ ταπεινὰ πολλὰ καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ἀποστόλους εἰρηκέναι περὶ αὐτοῦ; Πρώτη μὲν οὖν αἰτία καὶ μεγίστη, τὸ σάρκα αὐτὸν περιβεβῆσθαι, καὶ βουλευσθαι καὶ τοὺς τότε καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα πιστώσασθαι πάντας, ὅτι οὐ σκιά τις ἐστὶν, οὐδὲ σχῆμα ἀπλῶς τὸ ὁρώμενον, ἀλλ' ἀλήθεια φύσεως. Εἰ γὰρ τοσαῦτα ταπεινὰ καὶ ἀνθρώπινα περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων εἰρηκόντων, καὶ αὐτοῦ περὶ ἑαυτοῦ, ὅμως ἰσχυρεν ὁ διάβολος πείσαι τινας τῶν ἀθλίων καὶ ταλαιπώρων ἀνθρώπων ἀρνήσασθαι τῆς οἰκονομίας τὸν λόγον, καὶ τολμᾶσαι εἰπεῖν, ὅτι σάρκα οὐκ ἔλαβε, καὶ τὴν πᾶσαν τῆς φιλοanthρωπίας ὑπόθεσιν ἀνελεῖν· εἰ μὴδὲν τούτων εἶπε, πόσοι οὐκ ἂν εἰς τὸ βάραθρον τοῦτο κατέπεσον;

Οὐκ ἀκούεις ἔτι καὶ νῦν Μαρκίωνος ἀρνούμενου τὴν οἰκονομίαν, καὶ Μανιχαίου, καὶ Οὐαλεντινίου, καὶ πολλῶν ἑτέρων; Διὰ τοῦτο πολλὰ ἀνθρώπινα καὶ ταπεινὰ φέγγεται, καὶ τῆς οὐσίας ἐκείνης τῆς ἀπορρήτου ἀποδόντα, ἵνα πιστώσῃται τῆς οἰκονομίας τὸν λόγον. Καὶ γὰρ σφόδρα ἐσπούδακεν ὁ διάβολος ταύτην ἐκ τῶν ἀνθρώπων τὴν πίστιν ἀνελεῖν, εἰδὼς ὅτι τῆς οἰκονομίας ἂν ἀνέλῃ τὴν πίστιν, τὸ πλεόν τῶν κατ' ἡμᾶς οἰχῆσεται πραγμάτων. Ἔστι καὶ ἕτερα μετὰ ταύτην αἰτία, ἡ ἀσθένεια τῶν ἀκούοντων, καὶ τὸ μὴ δύνασθαι τότε πρῶτον αὐτὸν ἰδόντας, καὶ τότε πρῶτον ἀκούοντας, τοὺς ὑψηλοτέρους τῶν δογματικῶν δέξασθαι λόγους. Καὶ ὅτι οὐ στοχασμὸς τὸ λεγόμενον, ἀπ' αὐτῶν σοι παραστήσῃ τοῦτο πειράζομαι τῶν Γραφῶν

καὶ δεῖξαι, ὅτι εἰ ποτὲ τι μέγα καὶ ὑψηλὸν καὶ τῆς αὐτοῦ δόξης ἄξιον ἐφθέγγετο· τί λέγω μέγα καὶ ὑψηλὸν, καὶ τῆς αὐτοῦ δόξης ἄξιον; εἰ ποτὲ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶπε πλεόν, ἐθροβουόντο καὶ ἐσκανδαλίζοντο· εἰ δὲ ποτὲ τι ταπεινὸν καὶ [505] ἀνθρώπινον, προσέτρεχον καὶ τὸν λόγον ἐδέχοντο. Καὶ τοῦ τοῦτο ἐστὶν ἰδεῖν; φησί. Παρὰ τῷ Ἰωάννῃ μάλιστα· εἰπόντος γὰρ αὐτοῦ, Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἡραλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, καὶ εἶδε καὶ ἐχάρη, λέγουσι· Τεσσαράκοντα ἔτη οὕτως ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἐώρακας; Ὁρᾷς ὅτι ὡς περὶ ἀνθρώπου ψιλοῦ διέκειντο; Τί οὖν αὐτοῦ; Πρὸ τοῦ τὸν Ἀβραὰμ γενέσθαι, φησὶν, ἐγὼ εἰμι. Καὶ ἦσαν λίθους, ἵνα βάλλωσιν ἐπ' αὐτόν. Καὶ ὅτε περὶ τῶν μυστηρίων μακροὺς ἐπέτεινε λόγους, λέγων, Καὶ ὁ ἄρτος δὲ, ὃν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἔλεγον, Σκληρὸς ἐστὶν ὁ λόγος οὗτος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκοῦν; Καὶ ἐκ τούτου πολλοὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀπῆλθον εἰς τὰ ὅπισω, καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν. Τί οὖν ἔδει ποιεῖν; εἰπέ μοι· τοῖς ὑψηλοτέροις ἐνδιατρίβειν ῥήμασι διηνεκῶς, ὥστε ἀποσοῦσθαι τὴν θήραν, καὶ πάντας ἀποκρούσασθαι τῆς διδασκαλίας; Ἄλλ' οὐκ ἦν τοῦτο τῆς τοῦ θεοῦ φιλοanthρωπίας. Καὶ γὰρ πάλιν ἐπειδὴ εἶπεν, Ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, θανάτου οὐ μὴ γεύσεται εἰς τὸν αἰῶνα, ἔλεγον, Οὐ καλῶς ἐλέγομεν, ὅτι δαυμόνιον ἔχεις; Ἀβραὰμ ἀπέθανε, καὶ οἱ προσητάι ἀπέθανον, καὶ σὺ λέγεις, ὅτι Ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων οὐ μὴ γεύσεται θανάτου; Καὶ τί θαυμαστόν ἐστι τὸ πλῆθος οὕτω διέκειτο, ὅπου γε καὶ αὐτοὶ οἱ ἄρχοντες ταύτην εἶχον τὴν γνώμην; Ὁ γοῦν Νικόδημος ἄρχων αὐτὸς ὦν, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς εὐνοίας πρὸς αὐτὸν ἐλθὼν καὶ εἰπὼν, Οἶδαμεν ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐβλήθυθας διδάσκαλος, τὸν περὶ τοῦ βαπτίσματος οὐκ ἠδυνήθη δέξασθαι λόγον, πολλῷ μείζονα τῆς ἀσθενείας ὄντα τῆς ἐκείνου· εἰπόντος γὰρ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι Ἄν μὴ τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ· οὕτως εἰς ἀνθρωπίνας· κατέπεσον ὑπόνοιας, καὶ φησι, Πῶς δύναται ἀνθρώπος γεννηθῆναι γέροντων; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δευτέρον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι ἄνωθεν; Τί οὖν ὁ Χριστός; Εἰ τὰ ἐλπίγια εἶπον ὑμῖν καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε, πῶς ἔδρ ἐπὶ ὑμῖν τὰ ἐπουράνια πιστεύσετε; μονονοῦχὶ ἀπολογούμενος καὶ λέγων, τίνας ἐνεκεν οὐ συνεχῶς αὐτοῖς περὶ τῆς ἁνω γεννήσεως διελέγετο. Πάλιν παρ' αὐτὸν τοῦ σταυροῦ τὸν καιρὸν μετὰ τὰ μυρία σημεῖα, μετὰ τὴν πολλὴν ἐκείνην ἀπόδειξιν τῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἵνα εἴπῃ, ὅτι Ὁψέσθε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῶν νεφελῶν ἐρχόμενον, οὐκ ἐνεγκὼν τὸ λεγθῆναι ὁ ἀρχιερεὺς, διέβριξεν αὐτοῦ τὰ ἱμάτια. Πῶς οὖν τοῦτο διαλέγεσθαι ἔδει, τοῖς οὐδὲν τῶν ὑψηλῶν φέρουσιν; Ὅτι γὰρ ὅλως οὐκ εἶπε τί μέγα καὶ ὑψηλὸν περὶ ἑαυτοῦ, οὐ θαυμαστόν ἀνθρώποις χαμαὶ συρομένοις, καὶ οὕτως ἀσθενῶς ἔχουσιν.

δ'. Ὅρα καὶ μὲν οὖν καὶ τὰ εἰρημένα δεῖξαι, ὅτι αὕτη ἡ αἰτία καὶ ἡ πρόφασις ἦν τῆς τῶν τότε λεγομένων εὐτελείας· ἐγὼ δὲ καὶ ἀπὸ θατέρου μέρους τοῦτο πειράζομαι ποιῆσαι φανερόν. Ὅσπερ γὰρ αὐτοὺς εἶδτε σκαν

* Alitii οὗτος εἰς ἀνθρ.

δαλιζομένους, βορυθουμένους, αποπηδώντας, λοιδορούμενους, φεύγοντας, εἴ ποτέ τι μέγα καὶ ὑψηλὸν ἐφθέγγετο ὁ Χριστὸς, οὕτως ὑμῖν αὐτοὺς δεῖξαι πειράσονται προστρέγοντας, καὶ καταδεχομένους τὴν διδασκαλίαν, εἴ ποτέ τι ταπεινὸν καὶ εὐτελὲς εἴπεν. [506] Αὐτοὶ γάρ, αὐτοὶ οἱ αποπηδώντας, εἰπόντος αὐτοῦ πάλιν, ὅτι Ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ Πατὴρ μου λαλῶ, εὐθὺς προσέδραμον. Καὶ βουλόμενος ἡμῖν ἐνδείξασθαι ὁ Εὐαγγελιστὴς, ὅτι διὰ τὴν ταπεινότητα τῶν ῥημάτων ἐπίστανται, ἐπισημαίνεται λέγων· Ταῦτα αὐτοῦ λαλήσαντος, πολλοὶ ἐπίστανται εἰς αὐτόν. Καὶ ἁλλαχοῦ πολλοῦ τοῦτο εὗροι τις ἂν οὕτω συμβαῖνον. Διὰ τοῦτο πολλὰ καὶ πολλὰκις ἀνθρωπίνως ἐφθέγγετο, καὶ πάλιν οὐκ ἀνθρωπίνως, ἀλλὰ θεοπρεπῶς, καὶ τῆς εὐγενείας ἀξία τῆς ἑαυτοῦ, τὸ μὲν τῇ τῶν ἀκουόντων συγκαταβαλὼν ἀσθενείᾳ, τὸ δὲ τῆς τῶν δογμάτων προνοῶν ὀρθότητος. Ἰνα γὰρ μὴ ἡ συγκατάβασις διαπαντός γινομένη εἰς τὴν περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ δόξαν παραβάσει τοὺς μετὰ ταῦτα, οὐδὲ ἐκείνου τοῦ μέρους ἡμέλησεν· ἀλλὰ καίτοι προειδὼς, ὅτι οὐκ ἀκούσονται, ἀλλὰ καὶ λοιδορήσονται αὐτῷ, καὶ ἀποπηδήσουσιν, ὅμως εἶπεν, αὐτὸ τε τοῦτο ὅπερ εἶπον κατασκευάζων, καὶ δεικνύς τὴν αἰτίαν, δι' ἣν καὶ τὰ ταπεινὰ αὐτοῖς ἀνέμιξε ῥήματα. Αὕτη δὲ ἦν, τὸ μηδέπω δύνασθαι δέξασθαι τὸ μέγεθος τῶν λεγομένων. Καὶ εἰ μὴ τοῦτο κατασκευάσαι ἐβούλετο, περιττὴ τῶν ὑψηλῶν δογμάτων ἦν ἡ διδασκαλία τοῖς οὐκ ἀκουουσμένοις, οὐδὲ προσέξουσιν· νῦν δὲ εἰ καὶ ἐκείνων μηδὲν ὠφέλει, ἀλλ' ἡμᾶς ἐπαίδευε, καὶ τὴν προσήκουσαν περὶ αὐτοῦ δόξαν ἔχειν παρεσκεύαζε, καὶ ἐπειθεν ὅτι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι μηδέπω τὸ μέγεθος τῶν λεγομένων δέχεσθαι ἐκείνους, ἐπὶ τὸ ταπεινότερον τὸν λόγον μετήγαγεν. Ὅταν οὖν ἴδῃς αὐτὸν ταπεινὰ λέγοντα, μὴ τῆς εὐτελείας τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τῆς ἀσθενείας τῆς κατὰ τὴν διάνοιαν τῶν ἀκροατῶν εἶναι νομίξῃς τὴν συγκατάβασιν. Βούλεσθε εἰπω καὶ τρίτην αἰτίαν; Οὐ γὰρ δὴ μόνον διὰ τὴν τῆς σαρκὸς περιβολήν, οὐδὲ διὰ τὴν ἀσθενείαν τῶν ἀκροατῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ βούλεσθαι διδάσκειν ταπεινοφρονεῖν τοὺς ἀκούοντας, πολλὰ ταπεινὰ καὶ εἰποι καὶ ἔλεγε· καὶ ἔστι καὶ αὕτη τρίτη πάλιν αἰτία. Ὁ γὰρ ταπεινοφρονεῖν διδάσκων, οὐχὶ διὰ ῥημάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πραγμάτων τοῦτο παιδεύει, καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ μετριάζων· Μάθετε γάρ, φησὶν, ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πρῶτος εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ πάλιν ἁλλαχοῦ· Ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακορηθῆναι, ἀλλὰ διακορῆσαι. Ὁ τοίνυν ταπεινοὺς διδάσκων γίνεσθαι, καὶ μηδαμοῦ τοῖς πρωτεύουσιν ἐπιτρέχειν, ἀλλὰ καταδέχεσθαι τὸ ἐλαττωθῆναι πανταχοῦ, καὶ διὰ ῥημάτων καὶ διὰ πραγμάτων εἰς τοῦτο ἐνάγων, πολλὰς εἶχε προφάσεις τοῦ ταπεινὰ φθέγγεσθαι. Ἔστι καὶ τετάρτην αἰτίαν εἰπεῖν, οὐκ ἐλάττω τῶν εἰρημένων. Τίς δὲ ἔστιν αὕτη; Τὸ μὴ διὰ τὴν πολλὴν ἐγγύτητα καὶ ἄφατον τῶν ὑποστάσεων εἰς ἐνὸς προσώπου ποτὲ ὑπόνοιαν ἡμᾶς ἐμπεσεῖν, ὅπου γε καὶ νῦν ὀλιγάκις αὐτοῦ τι τοιοῦτον εἰπόντος, πρὸς τὴν ἀσέβειαν ταύτην ἦδη τινὲς ἐξώλισθον. Σαβέλλιος γοῦν ὁ Λίβυς ἀκούσας αὐτοῦ λέγοντος· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν, [507] καὶ Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα, τὴν ἀπὸ τῶν ῥημάτων τούτων ἐγγύτητα πρὸς τὸν γεγεννηκότα ἐμφαινόμενῃ εἰς ἀσεβείας ὑπέθεσιν,

καὶ ἐνὸς προσώπου καὶ μιᾶς ὑποστάσεως ὑπόνοιαν ἔρρασαν. Οὐχ αὐταὶ δὲ μόνον εἰσὶν αἱ προφάσεις, ἀλλὰ καὶ τὸ μηδένα νομίσαι αὐτὸν εἶναι τὴν πρώτην καὶ ἀγέννητον οὐσίαν, καὶ μεῖζονα β' τοῦ γεγεννηκότος αὐτὸν ὑπολαβεῖν. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Παῦλος αὐτὸ τοῦτο φαίνεται^β δεδοικώς, μὴ τις ὑποπτεύσῃ ποτὲ τὸ ἀσέβες τοῦτο δόγμα καὶ κτηνὸν. Εἰπὼν γοῦν, Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεῦναι ἄχρις οὗ ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ προσθεῖς, ὅτι Πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἐπήγαγεν· Ἐκτός τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα· οὐκ ἂν ἐπαγαγῶν, εἰ μὴ ἔδεισε, μὴ ποὺ διαβολικῇ τοιαύτῃ τις ἐννοία γένηται. Πολλοῦ δὲ καὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων φθόνον παραμυθούμενος καθυψίσει τοῦ τῶν ῥημάτων ὕψους, καὶ πρὸς τὴν ὑπόνοιαν δὲ τῶν διαλεγόμενων αὐτῷ πολλὰκις ἀποκρινόμενος, ὡς ὅταν λέγῃ· Ἀν' ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής. Πρὸς τὴν ἐκείνων γὰρ ὑπόνοιαν ἀποτεινόμενος οὕτως εἶπεν· οὐ γὰρ δὴ τοῦτο ἠθέλησε δεῖξαι, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀληθής, ἀλλ' ὡς ὑμεῖς νομίξετε καὶ ὑποπτεύετε, φησὶ, μὴ βουλόμενοι με παραδέξασθαι αὐτὸν περὶ ἑαυτοῦ λέγοντα.

ε'. «Καὶ ἄλλας δὲ πλείους αἰτίας ἐστὶν εὐρεῖν. Τῆς μὲν οὐκ ταπεινότητος τῶν ῥημάτων πολλὰς ἂν εἰχομεν εἰπεῖν προφάσεις· σὺ δὲ εἰπέ τῶν ὑψηλῶν δογμάτων μίαν προφάσιν ἑτέραν, πλὴν ἧς ἡμεῖς εἰρήκαμεν· αὕτη δὲ ἦν τὸ βούλεσθαι αὐτὸν τὴν οἰκίαν εὐγενεῖαν ἡμῖν ἐνδείκνυσθαι· ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοις ἑτέραν εἰπεῖν. Ὁ μὲν γὰρ μέγας δύναται ἂν καὶ μικρόν τι περὶ ἑαυτοῦ λέγειν, καὶ οὐκ ἔστιν ἐγκλημα· ἐπεικειάς γὰρ τοῦτο ἔστιν· ὁ δὲ μικρὸς, εἰ μέγα τι περὶ ἑαυτοῦ εἴποι ποτὲ, οὐ διαφεύζεται κατηγορίαν· ἀλαζονεία γάρ ἐστι. Διὰ τοῦτο τὸν μὲν ὑψηλὸν ἄπαντες ἐπαينوῦμεν, ὅταν περὶ ἑαυτοῦ ταπεινὰ λέγῃ· τὸν δὲ ταπεινὸν οὐδεὶς ἐπαινέσεται, εἴ ποτέ τι μέγα περὶ ἑαυτοῦ εἴποι. Ὅστε εἰ πολλῶν καταδέεστερος ἦν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, ὡς ὑμεῖς φάτε, οὐκ ἔδει ῥήματα αὐτὸν λέγειν, δι' ὧν ἐδείκνυ τῷ γεγεννηκότῃ ἴσον ὄντα ἑαυτόν· ἀλαζονεία γὰρ τοῦτο ἦν· τὸ μέντοι ἴσον ὄντα τοῦ γεγεννηκότος λέγειν τινὰ ταπεινὰ καὶ εὐτελῆ, οὐδεμίᾳ μέρει, οὐδὲ αἰτία· ἔπαινος γὰρ τοῦτο ἔστι καὶ θαῦμα μέγιστον. Καὶ ἵνα σαφέστερα γένηται τὰ εἰρημένα, καὶ μάθητε πάντες ὑμεῖς, ὅτι οὐ καταστοχαζόμεθα τῶν θείων Γραφῶν, φέρε δὴ τῶν εἰρημένων αἰτιῶν τούτων τὴν πρώτην μεταχειρισώμεθα νῦν, καὶ δεῖξωμεν ποῦ διὰ τὴν τῆς σαρκὸς περιβολὴν φανερώς καταδέεστερα τῆς οὐσίας τῆς ἑαυτοῦ ῥήματα φθέγγεται· καὶ, εἰ δοκεῖ, τὴν εὐχὴν αὐτὴν εἰς μέσον ἀγάγωμεν, ἣν ᾗξαστο τῷ Πατρί. Ἀλλὰ προσέχετε μετὰ ἀκριθείας ἡμῖν· μικρόν γὰρ ἀνωθεν ὑμῖν τὸ πᾶν διηγήσασθαι βούλομαι. Δείπνον ἐγένετό ποτε κατὰ τὴν ἱερὰν νύκτα ἐκείνην, καθ' ἣν παραδίδοσθαι ἐμελλεν· ἱερὰν γὰρ αὕτην ἐγὼ καλῶ, ἐπειδὴ τὰ μυρία ἀγαθὰ, ἀ κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐγένετο, τὴν ἀρχὴν ἐκεῖθεν ἐλάμβανε. [508] Τότε τοίνυν καὶ ὁ προδότης μετὰ τῶν ἑνδεκα ἀνέκειτο μαθητῶν, καὶ δειπνοῦντων αὐτῶν, φησὶν ὁ Χριστὸς, Εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. Τούτων μνημονεύετε μοι τῶν ῥημάτων, ἵνα ὅταν ἐπὶ τὴν εὐχὴν ἔλθωμεν, ἴδωμεν τίνος ἐνεκεν οὕτως εὐχεται. Καὶ σκόπει μοι κηδεμονίαν Δεσπότου· οὐκ εἶπεν,

^β Unus et Sav. habent ἀγέννητον ὑπόστασιν καὶ μεῖζονα, sed alii omnes ἀγέννητον οὐσίαν.

^γ Αἱ εἰς ἐμφαίνεται.

^α Αἱ εἰς λεγομένων. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο.

festum. Ut enim si quando magnum quid et sublime pronuntiasset Christus, offendi illos, perturbari, resiliere, conviciari, ac refugere vidistis, ita si quando quid humile abjectumque dixisset, accurrisse illos, et doctrinam admisisse conabor ostendere. Illi enim ipsi qui resiliabant, cum rursus diceret: *A meipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater meus loquor* (Joan. 8. 28), statim accurrerunt, et cum indicare vellet Evangelista propter verborum humilitatem illos credidisse, indicium adjunxit dicens: *Hæc illo loquente multi crediderunt in eum* (Ib. v. 30): atque aliis pluribus in locis ita evenisse comperimus: ideo multa sæpe humanitus loquebatur, et rursus non humanitus, sed ut Deum decebat, atque ipsius nobilitas exigebat: cum ut auditorum imbecillitati se ætemperaret, tum ut dogmatum sinceritati provideret. Etenim ne forte, si semper ita se demitteret, quam de ipsius dignitate concipi par est, apud posteros opinio hæderetur, ne illam quidem partem neglexit, sed tametsi fore prævidebat, ut minime sibi obtemperarent, sed conviciarentur ac resiliarent, dixit tamen, cum ut illud quod indicavit constitueret, tum ut causam aperiret, ob quam illis et humilia verba commiscuit: hæc nimirum erat, quod dictorum magnitudinem capere nondum possent. Et sane nisi hoc constituere in animo habuisset, supervacaneum fuisset dogmatum sublimium doctrinam illis proponere, qui neque aures præbere, neque animum adhibere voluissent: jam vero tametsi minime illis prodesset, nos quidem certe erudiebat, et ut convenienti opinione de illo imbueremur efficiebat; illudque persuadebat in causa fuisse, ut ad tantam humilitatem orationem traduceret, quod sublimitatis eorum quæ dicebantur nondum capaces essent. Cum igitur eum videris humilia loqui, ne ad essentia vilitatem, sed ad imbecillitatem auditorum ipsum sese attemperare puta. Vultis et tertiam causam afferam? Non enim tantum ob carnem qua circumdatus erat, neque ob auditorum imbecillitatem, sed quod auditores docere vellet, ut animo demisso et humili essent, multa humiliter et gessit et dixit: atque hæc tertia rursus est causa. Nam qui humiliter sentire docet, non verbis tantum, sed et factis ad hoc nos erudit, sermone simul et opere modestiam præ se ferens. *Discite enim*, inquit, *a me, quid mitis sum et humilis corde* (Matth. 11. 29), et alibi rursus, *Filius hominis non venit ut ministraretur ei, sed ut ministraret* (Id. 20. 28). Ergo qui docebat nos, ut humiles fieremus, neque principem locum usquam occuparemus, sed inferiores ubique censi contenti essemus, ac verbis factisque nos ad hoc incitabat, ei multæ suppetebant humiliter loquendi occasiones. Licet et quartam proferre causam nihilo inferiorem allatis: quænam est illa tandem? Ne forte propter magnam et immensam hypostasium propinquitatem nos in unius personæ opinionem incideremus: etsi enim raro tale quid dixerit, jam in eam nonnulli prolapsi sunt impietatem. Sabellius quidem certe Afer cum dicentem audisset, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. 10. 30), et, *vidit me, Qui vidit Pa-*

trem (Joan. 14. 9), ex hac verborum propinquitate, qua ad genitorem accedere videbatur, occasione in impietatis arripuit, ita ut unam esse personam et hypostasim unam censeret. Neque vero solæ sunt istæ causæ, sed ne quis eum primam illam et ingenitam esse substantiam arbitraretur, aut majorem suo ipsius genitore censeret: nam et hoc ipsum timuisse Paulum apparet, ne quis forte hoc impium pravumque dogma suspicaretur. Certe cum dixisset: *Oportet enim illum regnare, donec ponat inimicos sub pedibus* (1. Cor. 15. 25. et 27): et addidisset, *Omnia subiecit sub pedibus ejus*, adjunxit, *Præter eum, qui subiecit illi omnia*: non utique adjuncturus, nisi timuisset ne qua forte diabolica talis sententia exoriretur. Sæpe quoque dum Judæorum invidiam lenit, de verborum sublimitate nonnihil remittit, ut eorum qui cum ipso sermocinabantur, suspitioni satisfaciat: ut cum ait: *Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum* (Joan. 5. 31). Nam ut eorum suspicionem refelleret, ita dixit: neque enim hoc verum non esse voluit indicare, quin potius, ut vos arbitramini et suspicamini, inquit, cum me nolitis recipere de me ipso verba facientem.

5. Et vero plures aliæ reperiri causæ possent: ac verborum quidem humilitatis multas nobis proferre occasiones liceret: at tu dogmatum sublimiorum aliam affer occasionem præter eam, quam diximus. Ea vero fuit, quod suam nobis vellet patefacere nobilitatem; sed aliam afferre nullam posset. Nam is quidem qui magnus est, exiguum aliquid poterit de se dicere, nec ullum id crimen erit, siquidem istud est modestiæ: si quis autem qui parvus sit, magnum de se quidpiam dicat, criminationem non effugiet: est enim illud arrogantia: quapropter sublimem quidem omnes laudamus, cum humilia de se dixerit: humilem autem nemo laudabit, si quid forte magnum de se dixerit. Itaque si multo inferior Patre Filius esset, ut vos dicitis, non oportuisset eum verba proloqui, ex quibus ipsum genitori suo aequalem esse constaret: id enim arrogantia fuisset. Quod autem is qui genitori suo sit æqualis, humilia quædam et abjecta dicat, nulli est obnoxium reprehensioni, vel crimini: cum laude potius et maxima istud admiratione sit dignum. Atque ut manifestiora fiant, quæ diximus, et intelligatis vos omnes, nos divinis non adversari Scripturis, age primam causarum istarum, quas attulimus, jam pertractemus, et quoniam in loco propter indumentum carnis aperte sua essentia inferiora verba proferat ostendamus. Ac si videtur orationem ipsam in medium adducamus, qua patrem oravit. Sed attendite, queso, diligenter: rem enim omnem paulo altius repetitam statui narrare. Peracta est olim cena, sacra illa nocte, qua tradendus fuit: sacram enim illam appello, quia innumera illa bona, quæ in orbem terrarum effusa sunt, initium inde duxerunt. Tunc igitur cum discipulis undecim proditor recumbebat, et cœnantibus illis ait Christus, *Unus ex vobis tradet me* (Matth. 26. 21). Horum mihi memores estote verborum, ut cum ad orationem ventum fuerit, qua de causa sic orei, vi-

deamus. Ac mihi sollicitudinem Domini considera : non dixit, Judas me tradet, ne editis evidentibus criminis indicis impudentiorem illum redderet : cum autem ille stimulante conscientia dixisset, *Numquid ego sum, Domine? ait illi, Tu dixisti* (*Matth. 26. 25*), et ne tum quidem adduci potuit, ut eum accusaret, sed ipsum indicem criminis sui constituit. Verumtamen ne sic quidem melior evasit, sed cum accepisset buccellam exivit. Cum ergo exisset assumptis Jesus discipulis ait, *Omnes vos scandalum patiemini in me* (*Ibid. v. 31-34*). Renitente autem Petro ac dicente, *Etsi omnes scandalizati fuerint, ego nunquam scandalizabor* : ait rursus Jesus : *Amen dico tibi, antequam gallus cantet, ter me negabis*. Cum autem rursus contradiceret, deinceps illum reliquit. Non potes, inquit, verbis persuaderi, sed contradicis, ac rebus ipsis tibi persuadebitur non esse Domino contradicendum. Atque horum mihi iterum memores estote verborum (a) : utilis enim eorum erit memoria, dum orationem perscrutabimur : indicavit proditorem, prædixit omnium fugam, et mortem suam : *Percutiam, inquit, pastorem, et dispergentur oves* (*Ibid. v. 31*) : prædixit, quise abnegaturus esset, et quando, et quoties, et accurate omnia. Post hæc ut idoneam præscientiæ futurorum afferat probationem, cum ad villam quamdam venisset, orat : et illi quidem divinitatis orationem esse dicunt, nos autem esse dicimus dispensationis. Judicate itaque, ac per ipsius unigeniti gloriam ita sententiam ferte, ut nihil cujusquam gratiæ detis. Nam tametsi apud amicos causam dico, precor tamen et obsecro, ut incorruptum judicium, nec vel in gratiam nostri, vel in illorum odium fiat. Enimvero ex hoc ipso maxime constat orationem divinitatis non esse, Deus enim non orat : Dei est adorari, Dei est orationem suscipere, non orationem offerre. Attamen quoniam impudentes sunt, ex ipsis orationis verbis manifestum reddere conabimur, totum illud dispensationis esse, ac secundum carnem infirmitatis. Quando enim humile quid loquitur Christus, sic humile loquitur ac vile, ut summa dictorum humilitas vel admodum contentiosis persuadere queat, illa verba multum ab illa ineffabili atque inenarrabili essentia dissidere. Ad ipsa igitur orationis verba veniamus. *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste*. Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu (*Ibid. v. 39*). Hic igitur eos interrogemus, ignoratne, num possibile sit, aut impossibile, qui paulo ante inter cœmandum dicebat, *Unus ex vobis tradet me* ? qui paulo ante dicebat, *Scriptum est, Percutiam pastorem, et dispergentur oves*, et, *Omnes scandalum patiemini in me* ? qui Petro dixit, *Me negabis*, et, *Ter me negabis* : hiccine quæso nunc ignorat ? Quis hoc dixerit, quantumlibet adversum sentiat ? Nam cum illud quidem, quod ignoratur, nulli neque prophetarum, neque angelorum, neque archangelorum, notum fuerit, ansam aliquam contentiosis fortasse præbebit : eum autem illud quod ignoratur, ita clarum et exploratum omnibus fuerit, ut etiam homines accurate illud noverint, qua excusatione, qua venia digni fuerint,

(a) hic locus in Concil. VI ex Oecumenio citatur, Act. 10.

qui asseverant eum, quod ignoraret, ista dixisse ? Sane quidem hunc de quo agimus sermonem ¹ exacte servos ejus novisse liquet, et per crucem illud patendum, ac tam multis ante annis horum utrumque declarans David ex persona Christi dicebat, *Foderunt manus meas, et pedes meos* (*Psal. 21. 17*), et quod futurum erat tamquam præteritum annuntiavit, hoc nimirum indicans, quemadmodum fieri nequit, ut ea quæ jam evenerunt facta non fuerint ², sic nec posse fieri, ut hoc non accidat. Rursus Hesaias hoc ipsum prædicens aiebat, *Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se mutus* (*Hesai. 53.7*). Hunc rursus agnum cernens Joannes dixit, *Ecce agnus Dei qui tollit peccatum mundi* (*Joan. 1. 29*), ille nimirum prædictus, inquit. Ac vide, non simpliciter dictum est agnus, sed additum est, Dei. Nam quoniam et alter erat agnus Judaicus, ut hunc esse Dei ostenderet, sic loquutus est. Ille pro sola gente offerebatur, hic pro toto terrarum orbe fuit oblatus : atque illius quidem sanguis corporalem plagam prohibuit a Judæis, hujus vero sanguis purgationem orbi attulit universo. Et vero hic sanguis, Judaici, inquam, agni, non ex sua potuit natura, quod potuit, sed quoniam hujus erat figura, vim illam obtinuit.

6. Ubi sunt igitur illi, qui dicunt, et ille Filius dicitur, et nos filii, et ob hanc appellationis communionem ad nostram ³ conantur eum deicere vilitatem ? Ecce namque agnus, et agnus, atque unum quidem est nomen, utriusque vero naturæ discrimen immensum. Ut ergo cum appellationis illic audis communionem, nihil æquale mente concipis : ita nimirum et hic, dum filium audis et filium, noli unigenitum ad vilitatem tuam deprimere. Quid vero de servis dicendum est ? Si enim divinitatis sit oratio, secum ipse pugnare videbitur, sibi que contradicere, et adversari. Iste enim qui hoc loco dixit, *Pater si possibile est, transeat a me calix iste* (*Matth. 26. 39*) : quique cunctatur, ac refugit passionem, alibi cum dixisset oportere filium hominis tradi, et flagellis cædi, cumque Petrum dicentem audisset, *Propitius tibi esto, Domine : non erit tibi hoc*, ita vehementer illum increpavit, ut diceret : *Vade post me, Satana, scandalum es mihi ; quia non sapis ea, quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum* (*Marc. 8. 33 ; Matth. 16. 22. 23*) : tametsi paulo ante ipsum laudaverat, beatumque prædicarat, nihilominus Satanam eum vocavit, non quod apostolum ignominia vellet afficere, sed quod hoc probrum cuperet indicare, non ex animi ejus sententia dictum illud prolatum fuisse, sed adeo alienum, ut qui illud protulerit, licet Petrus esset, Satanam non dubitaverit appellare. Alibi rursus ait, *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum* (*Luc. 22. 15*). Quam ob causam hoc Pascha dicit ? tametsi alio quoque tempore festum istud cum ipsis peregit : quam tandem ob causam ? Quoniam illud sequutura crux erat. Et rursus, *Pater clarifica Filium tuum, ut et Filius tuus*

¹ Mss., *Nunc de cruce ago sermonem*.

² Sic omnes præter Morel in quo hæc clausula mutila est.

³ Sic Morel, et Savil ; sed in Mss. penic cunctibus, *nostram*, deest.

δτι ὁ Ἰουδας παραδώσει ^a με, ὥστε μὴ τῇ περιφανείᾳ τῶν ἐλέγχων ἀναισχυντότερον αὐτὸν ἐργάσασθαι· ὡς δὲ ἐκεῖνος ὑπὸ τοῦ συνεδίου κεντούμενός φησι, *Μὴ τι ἐγὼ εἰμι, Κύρις; λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας·* καὶ οὐδὲ τότε αὐτοῦ κατηγορεῖται ἡνέσχετο, ἀλλ' αὐτὸν αὐτοῦ κατέστησεν ἑλεγχον· ἀλλ' ὁμως οὐδὲ οὕτως ἐγένετο βελτίων, ἀλλὰ λαβὼν τὸ ψωμίον ἐξῆλθεν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐξῆλθε, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητάς φησι· *Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί·* τοῦ Πέτρου δὲ ἀντιλέγοντος ^b καὶ λέγοντος, *Κἄν πάντες σκανδαλισθῶσιν, ἀλλ' ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι*, πάλιν ὁ Ἰησοῦς φησιν, *Ἀμὴν λέγω σοι, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρίς ἀπαρτήσῃ με*. Ὡς δὲ πάλιν ἀντέλεγεν, εἰσεν αὐτὸν λοιπόν. Οὐ πεῖθη, φησί, διὰ τῶν ῥημάτων, ἀλλ' ἀντιλέγεις· πεῖσθῃ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὅτι δεσπότη ἀντιλέγειν οὐ χρή. Καὶ τοῦτω μοι μέμνησθε τῶν ῥημάτων πάλιν· χρήσιμος γὰρ αὐτῶν ἡμῖν ἡ μνήμη τὴν εὐχὴν ἐξετάζουσιν ἔσται. Εἶπε τὸν προδότην, προεῖπε τὴν πάντων φυγὴν, καὶ τὸν αὐτοῦ θάνατον· *Πατάξω*, φησί, *τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα*· προεῖπε τὸν μέλλοντα αὐτὸν ἀρνήσασθαι, καὶ πότε καὶ ποσάκις, καὶ μετὰ ἀκριθείας ἅπαντα. Καὶ μετὰ ταῦτα πάντα ἱκανὴν αὐτοῦ τῆς προφητείας τῶν μελλόντων ἀποδείξει δούς, ἐλθὼν ἐπὶ τι χωρίον εὐχεται· καὶ ἐκεῖνοι μὲν λέγουσιν, ὅτι τῆς θεότητός ἐστιν ἡ εὐχή, ἡμεῖς δὲ λέγομεν, ὅτι τῆς οικονομίας. Δικάσατε τοίνυν, καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης μηδενὶ κεχαρισμένην τὴν ψῆφον ἐνέγκητε. Εἰ γὰρ καὶ ἐν φίλοις δικάζομαι νῦν, ἀλλ' ἀντιβῶλὼ καὶ δέομαι, ἀδέκαστον γενέσθαι τὴν κρίσιν, καὶ μήτε πρὸς ἐμὴν χάριν, μήτε πρὸς ἐκείνων ἀπέχθειαν. Μάλιστα μὲν γὰρ καὶ αὐτῶν δῆλον, ὅτι οὐκ ἐστὶ τῆς θεότητος ἡ εὐχή· Θεὸς γὰρ οὐκ εὐχεται, Θεοῦ γὰρ τὸ προσκυνεῖσθαι· ἐστὶ· Θεοῦ τὸ εὐχὴν δέχεσθαι, οὐ τὸ εὐχὴν ἀναφέρειν· ἀλλ' ὁμως ἐπειδὴ ἀναισχυντοῦσιν, ἀπ' αὐτῶν τῶν ῥημάτων τῆς εὐχῆς ὑμῖν ποιήσαντι περᾶσθαι φανερόν, ὅτι τὸ ὅλον τῆς οικονομίας ἐστὶ, καὶ τῆς κατὰ τὴν σάρκα ἀσθενείας. Ὅταν γὰρ φθέγγεται τὴν ταπεινὴν ὁ Χριστός, οὕτω φθέγγεται ταπεινὸν καὶ εὐτέλες, ὡς τὴν ὑπερβολὴν τῆς ταπεινότητος τῶν λεγομένων καὶ τοὺς σφόδρα φιλονεικοῦντας δυνηθῆναι πείσαι, ὅτι πολὺ τῆς ἀπορρήτου καὶ ἀφράστου οὐσίας ἐκεῖνης ἀποδεῖ τὰ ῥήματα. Ἵωμεν τοίνυν ἐπ' αὐτὰ τὰ ῥήματα τῆς εὐχῆς· *Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· ἀλλ' ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ*. Ἐρωτήσωμεν τοίνυν αὐτοὺς ἐνταῦθα· ἀγνοεῖ, εἶπε δυνατόν, εἶπε οὐ δυνατόν, ὁ πρὸ μικροῦ λέγων ἐν τῷ δείπνῳ, *Εἰς ἐξ ὧν παραδώσει με*; ὁ πρὸ μικροῦ λέγων, *Γέγραπται, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα*· καὶ, ὅτι [509] *Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί*· ὁ τῷ Πέτρῳ εἰπὼν, ὅτι *Ἀρρήσῃ με*, καὶ, *Ἀρρήσῃ με τοῦτό·* οὗτος ἀγνοεῖ νῦν, εἰπέ μοι· καὶ τίς ἐν τούτῳ εἶποι καὶ τῶν ὁπωσοῦν καθεστῆχότων; Καὶ γὰρ ὅταν μὲν ἦ τὸ ἀγνοούμενον μηδενὶ δῆλον μήτε προφητῶν, μήτε ἀγγέλων, μήτε ἀρχαγγέλων, ἰσως παρέξει τινὰ τοῖς φιλονεικοῦσι λαβὴν· ὅταν μάλιστα τὸ ἀγνοούμενον οὕτως ἦ φανερόν καὶ γνώριμον ἅπασιν, ὡς καὶ ἀνθρώπους αὐτὸ εἰδέναι μετὰ ἀκριθείας, ποῖα ἀπολογία καὶ ποῖα συγγνώμη τοῖς λέγουσιν, ὅτι αὐτὸς ἀγνοῶν ταῦτα ἔλεγε; Τοῦτον τοίνυν τὸν περὶ οὐ λέγω

λόγον ^d καὶ δοῦλοι αὐτοῦ φαίνονται μετὰ ἀκριθείας εἰδότες, καὶ ὅτι ἀποθανεῖν, καὶ ὅτι διὰ σταυροῦ τούτου παθεῖν αὐτὸν ἔδει, καὶ πρὸ τούτων ἐτὶν ἀμφότερα ταῦτα δηλῶν ὁ Δαυὶδ ἔλεγεν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ· *Ἀρῶσαν χειράς μου καὶ πόδας μου·* καὶ τὸ μέλλον ὡς γεγεννημένον· ἀπήγγειλε, δεικνύς ὅτι, καθάπερ τὰ συμβάντα ἀμήχανον μὴ γενέσθαι, οὕτω καὶ τούτο ἀμήχανον μὴ γεγενῆσθαι. Πάλιν ὁ Ἡσαίας αὐτὸ τούτο προαναφωνῶν ἔλεγεν· *Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῇν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κειροτοῦ αὐτὸν ἄφωνος*. Τοῦτον πάλιν ὁ Ἰωάννης τὸν ἀμνὸν ἰδὼν ἔλεγεν, *Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἰρῶν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου*, ἐκεῖνος ὁ προβόρηθεις, φησί. Καὶ ὅρα, οὐχ ἄπλως εἴρηται ὁ ἀμνός, ἀλλὰ πρόσκειται τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ ἕτερος ἦν ἀμνός ὁ Ἰουδαϊκός, ἔπλυν ὅτι οὗτος τοῦ Θεοῦ ἐστὶ ^e, διὰ τούτου οὕτως εἶπεν· Ἐκεῖνος ὑπὲρ τοῦ ἔθνους προσεφέρετο μόνον, οὗτος ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης προσηνέχθη πάσης· κακείνου μὲν τὸ αἷμα πληγὴν σωματικὴν ἐκάλυψεν ἐξ Ἰουδαίων μόνον, τούτου δὲ τὸ αἷμα τῆς οἰκουμένης· ἀπάσης κοινὸς γέγονε καθαρισμός. Καὶ τούτου δὲ τὸ αἷμα τὸ τοῦ Ἰουδαίου ἀμνοῦ ἰσχυσε ὅπερ ἰσχυσε, οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν φύσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ τούτου τύπος ἦν, τὴν δύναμιν ἔσχεν ἐκεῖνην.

ς. Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ λέγοντες, ὅτι καὶ αὐτὸς Ἰῶς λέγεται, καὶ ἡμεῖς υἱοί, καὶ ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν προσηγορίαν κοινωνίας εἰς εὐτέλειαν αὐτὸν ἀγειν ἡμετέραν ^f ἐπιχειροῦντες; Ἰδοὺ γὰρ καὶ ἀμνός, καὶ ἀμνός, καὶ ἐν μὲν τὸ ὄνομα, τὸ δὲ μέσον τῆς φύσεως ἑκατέρας ἀπειρον. Ὡς οὖν ἀκούων ἐνταῦθα προσηγορίας κοινωνίαν, οὐδὲν ἴσον φαντάξῃ, οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα ἀκούων υἱὸν καὶ υἱὸν, μὴ πρὸς τὴν σὴν εὐτέλειαν κάταγε τὸν Μονογενῆ. Ἀλλὰ τί χρὴ λέγειν περὶ τῶν δῆλων ^h; Εἰ γὰρ τῆς θεότητός ἐστιν ἡ εὐχή, εὐρεθήσεται καὶ αὐτὸς αὐτῷ περιπίπτων καὶ ἐναντιολογῶν καὶ μαχόμενος. Οὗτος γὰρ ὁ ἐνταῦθα εἰπὼν, *Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο*, καὶ ὁκνῶν καὶ ἀναδύμενος πρὸς τὸ πάθος, ἀλλαχοῦ εἰπὼν, ὅτι δεῖ τὸν Ἰῶν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι καὶ μαστιγωθῆναι, ἐπειδὴ Πέτρου ἤκουσε λέγοντος, *Ἰλαῶς σοι, οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο*, οὕτω σφόδρα ἐπετίμησεν, ὡς εἰπεῖν, *Ἰπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· σκάνδαλόν μου εἶ, ὅτι οὐ γινώσκεις τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων*. Καίτοι γε πρὸ βραχέος ἦν αὐτὸν ἐπαινέσας καὶ μακαρίσας, ἀλλ' ὁμως Σατανᾶν αὐτὸν ἐκάλεσεν, οὐχὶ τὸν Ἀπόστολον ὑβρίσαι βουλόμενος, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑβρεως δεῖξαι θέλων, ὡς [510] οὐ κατὰ γνώμην αὐτῷ τὸ εἰρημένον ἦν, ἀλλ' οὕτως ἀλλότριον, ὡς τὴν ταῦτα εἰρηκότα, καίτοι Πέτρον ὄντα, μὴ ὁκνῆσαι Σατανᾶν ὀνομάσαι. Πάλιν ἀλλαχοῦ φησιν· *Ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τὸ Πάσχα τοῦτο φαγεῖν μετ' ὧν*. Τίνος οὖν ἐνεκεν τὸ Πάσχα τοῦτό φησι; καίτοι καὶ ἄλλοτε τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐπετέλεσε μετ' αὐτῶν· τίνος οὖν ἐνεκεν; Ἐπειδὴ μετ' αὐτὸ ὁ σταυρὸς ἦν. Καὶ πάλιν, *Πάτερ, δόξα σοι σου τὸν Ἰῶν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε*. Καί

^d Mss. et Savil. τοίνυν περὶ τοῦ σταυροῦ λέγω λόγον, alii τὸν περὶ οὐ λέγω λόγον.

^e Sic evidenter rescribendum fuit, pro edito γενησόμενον. Edit.

^f Plurimi mss. sic habent Ἰουδαϊκός, διὰ τούτου φησίν, ὅτι οὗτος τοῦ Θεοῦ ἐστίν.

^g Sic Morel. et Savil., sed in mss. pene omnibus ἡμετέραν deest.

^h Sic Savil. rectius quam Monif. τῶν δούλων. Edit.

^a Sic omnes mss., Morel. vero παραδίδωμι.

^b Sic omnes mss., Morel. vero ἀντιαντινοσ.

^c Alii ἀποδείξει.

πολλὰ καὶ πολέγοντα τὸ πάθος, καὶ ἐπιθυμοῦντα γενέσθαι αὐτὸ εὐρίσχομεν, καὶ διὰ τοῦτο παραγενόμενον. Πῶς οὖν ἐνταῦθα φησιν, *Εἰ δυνατόν*; Τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀσθένειαν ἡμῖν ἐνδείκνυται, οὐχ αἰρουμένης ἀπλῶς ἀπορραγῆναι τῆς παρουσίας ζωῆς, ἀλλ' ἀναδυομένης καὶ ὀκνουσῆς διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐνθεθεῖσαν αὐτῇ φιλίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν παρόντα βίον. Εἰ γὰρ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἐτόλμησαν εἰπεῖν τινες, ὅτι σάρκα οὐκ ἀνέλαβεν, εἰ μηδὲν τούτων εἴρητο, τί οὐκ ἂν εἶπον; Διὰ τοῦτο πολέγει· μὲν ὡς Θεὸς ἐκεῖ, καὶ ἐπιθυμεῖ γενέσθαι τὸ πάθος· φεύγει δὲ καὶ παραιτεῖται ἐνταῦθα, ὡς ἄνθρωπος. Ὅτι γὰρ ἐκὼν ἐπὶ τὸ πάθος ἤρξατο, φησὶν, *Ἐξουσίαν ἔχω θείναι τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν*. Οὐδεὶς αὐτὴν αἶρει ἀπ' ἐμοῦ, ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ τίθω αὐτήν. Πῶς οὖν λέγει, *Οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σὺ*; Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ πρὸ τοῦ σταυροῦ τοσαύτην ἐποίησε σπουδὴν, πιστώσασθαι τῆς σαρκὸς τὴν ἀλήθειαν, ὅπου γε καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τὸν μαθητὴν ἰδὼν ἀπιστοῦντα οὐ παρητήσατο αὐτῷ καὶ τραυλῆσαι καὶ τύπους ἔλκων ἐπιδείξαι, καὶ χειρὸς ἀφ' ἧς τὰς ὠτειλάς ὑποβαλεῖν, καὶ εἰπεῖν, *Ἐρευνήσον καὶ ἴδε οὗ πνεῦμα σάρκα καὶ ὁστέα οὐκ ἔχει*; Διὰ τοῦτο οὐδὲ ἐξ ἀρχῆς τελείας ἡλικίας τὸν ἄνθρωπον ἀνέλαβεν, ἀλλ' ἡνέσχετο καὶ συλληφθῆναι, καὶ τεχθῆναι, καὶ γαλακτοτροφῆθαι, καὶ χρόνον τοσοῦτον ἐπὶ τῆς γῆς διατερεῖσθαι, ἵνα καὶ τῷ μήκει τοῦ χρόνου, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν αὐτὸ τοῦτο πιστώσεται. Ἐπειδὴ γὰρ ἄγγελοι πολλάκις ἐπὶ τῆς γῆς ἐφάνησαν ἐν ἀνθρώπων τύπῳ, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς, τὸ δὲ φαινόμενον οὐκ ἦν σαρκὸς ἀλήθεια, ἀλλὰ συγκατάθεσις· ἵνα μὴ νομίσῃς καὶ ταύτην τὴν παρουσίαν τοιαύτην εἶναι, οἷα ἐκεῖναι ἐγένοντο, ἀλλὰ πιστωθῆς ἀληθῶς, ὅτι σὰρξ ἦν ἀληθινή, καὶ συνελήφθη, καὶ ἐτέχθη, καὶ ἐτράφη, καὶ ἐπὶ φάτης ἐτέθη, οὐκ ἐν οἰκίσκῳ τινί, ἀλλ' ἐν καταλύματι, πλήθους ἀπίστου παρόντος, ἵνα δημοσιεύηται αὐτοῦ ἡ γέννησις. Διὰ τοῦτο καὶ σπάργαντα, καὶ προφητείας ἀνωθεν αὐτὸ τοῦτο λέγουσαι, οὐχ ὅτι ἄνθρωπος ἔσται μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ συλληφθήσεται, καὶ τεχθήσεται, καὶ τῷ τῶν παιδίων νόμῳ τραφήσεται. Καὶ τοῦτο ὁ Ἡσαίας βοᾷ λέγων· *Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· βούτουρον καὶ μέλι φάγεται*. καὶ πάλιν, *Παῖδιον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν*. Ὅρξ πῶς καὶ τὴν προτέραν αὐτοῦ ἡλικίαν προανεφώνησαν; [511] Ἐρώτησον τοίνυν τὸν αἰρετικόν· Θεὸς δειλίῃ, καὶ ἀναδύεται, καὶ ὀκνεῖ, καὶ λυπεῖται; καὶ εἴπη, ὅτι ναί, ἀπόστηθι λοιπὸν, καὶ στήσον αὐτὸν κάτω μετὰ τοῦ διαβόλου, μᾶλλον δὲ καὶ ἐκείνου κατώτερον· οὐδὲ γὰρ ἐκείνος τολμήσει τοῦτο εἰπεῖν· ἂν δὲ εἴπη, ὅτι οὐδὲν τούτων ἄξιον Θεοῦ, εἰπέ, οὐκοῦν οὐδὲ εὐχεται Θεός· χωρὶς γὰρ τούτων καὶ ἕτερον ἄποπον ἔσται, ἂν τοῦ Θεοῦ τὰ ῥήματα ἦ.

Οὕτε γὰρ ἄγωνίαν μόνον ἐμφαίνει τὰ ῥήματα, ἀλλὰ καὶ δύο θελήματα, ἐν μὲν Υἱοῦ, ἐν δὲ Πατρὸς, ἐναντία ἀλλήλοις· τὸ γὰρ εἰπεῖν, *Οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σὺ*, τοῦτό ἐστιν ἐμφανέστερον. Τοῦτο δὲ οὐδὲ ἐκείνοι ποτε συνεχώρησαν, ἀλλ' ἡμῶν ἀεὶ λεγόντων τὸ, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμέν*, ἐπὶ τῆς δυνάμεως, ἐκείνοι ἐπὶ τῆς θελή-

σεως τοῦτο εἰρησθαί φασι, λέγοντες. Πατὴρ καὶ Υἱὸς μίαν εἶναι βούλησιν. Εἰ τοίνυν Πατὴρ καὶ Υἱὸς μία βούλησις ἐστὶ, πῶς φησιν ἐνταῦθα, *Πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σὺ*; Ἄν μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς θεότητος τὸ εἰρημένον ἦ τοῦτο, ἐναντιολογία τις γίνεσθαι, καὶ πολλὰ ἄτοπα ἐκ τούτου τίχεται· ἂν δὲ ἐπὶ τῆς σαρκὸς, ἔχει λόγον τὰ εἰρημένα, καὶ οὐδὲν γένοιτο ἂν ἐγκλημα. Οὐ γὰρ τὸ μὴ θέλειν ἀποθανεῖν τὴν σάρκα, ἐστὶ κατὰ γνώμην· φύσεως γὰρ ἐστὶ τοῦτο· αὐτὸς δὲ τὰ τῆς φύσεως ἅπαντα χωρὶς ἁμαρτίας ἐπιδείκνυται, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς περιουσίας, ὥστε τὰ τῶν αἰρετικῶν ἐμφράζει στόματα. Ὅταν οὖν λέγῃ, *Εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο*, καὶ, *Οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σὺ*, οὐδὲν ἕτερον δεικνυσιν, ἀλλ' ἡ ὅτι σάρκα ἀληθῶς περιβέβληται φοβουμένη θάνατον· τὸ γὰρ φοβεσθαι θάνατον καὶ ἀναδύεσθαι καὶ ἀγωνιᾶν ἐκείνης ἐστὶ. Νῦν μὲν οὖν ἐρήμην φύσεως ἅπαντα χωρὶς ἁμαρτίας ἐπιδείκνυται, ἵνα αὐτῆς δείξας τὴν ἀσθένειαν, πιστώσεται αὐτῆς καὶ τὴν φύσιν· νῦν δὲ αὐτὴν ἀποκρύπτει, ἵνα μάθῃς ὅτι οὐ φιλὸς ἄνθρωπος ἦν. Ὅσπερ γὰρ, εἰ διὰ πάντων τὰ ἀνθρώπων ἐνεδείκνυτο, τοῦτο ἂν ἐνομιζήθη· οὕτως, εἰ διὰ παντὸς τὰ τῆς θεότητος ἐπέταλλε, ἡπιστήθη ἂν ὁ τῆς οἰκονομίας λόγος. Διὰ τοῦτο ποικίλλει, καὶ ἀναμίγνυσι καὶ τὰ ῥήματα καὶ τὰ πράγματα, ἵνα μήτε τῇ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, μήτε τῇ Μαρκιωνος καὶ Μανιχαίου νόσῳ καὶ μανίᾳ παράσῃ πρόφασιν· διὰ τοῦτο καὶ πολέγει τὸ ἐσόμενον ὡς Θεός, καὶ ἀναδύεται πάλιν ὡς ἄνθρωπος.

ζ'. Ἐβουλόμην καὶ ταῖς λοιπαῖς αἰτίαις ἐπεξελεῖν, καὶ δεῖξαι ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὅτι ὥσπερ ἐνταῦθα τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ἐλέγχων ἠΐσατο, οὕτω καὶ ἀλλοχοῦ πάλιν τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκουόντων διορθοῦμενος· οὐ γὰρ δὴ πάντα τὰ ταπεινῶς εἰρημένα διὰ τὴν τῆς σαρκὸς περιβολὴν εἰρησθαί χρή νομίζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἃς εἶπον αἰτίας· ἵνα δὲ μὴ τῶν εἰρημένων ἐπικλύσῃ τὸ κληθὸς τῇ περιουσίᾳ τῶν ῥηθήσεσθαι μελλόντων, ἐνταῦθα τὸν πρὸς ἐκείνους στήσας λόγον, καὶ τὰ λειπόμενα εἰς ἑτέραν ἀναβαλλόμενος ἡμέραν, πρὸς παραίνεσιν εὐχῆς τρέφομαι πάλιν. Εἰ γὰρ καὶ πολλάκις [512] ἡμῖν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης εἴρηται; ἀλλὰ καὶ νῦν ἀναγκαῖον εἰπεῖν. Καὶ γὰρ καὶ τῶν ἱματιῶν τὰ μὲν ἅπαρ βαφέντα ἐξίτηλον ἔχει τὴν βαφὴν, ἃ δὲ πολλάκις καὶ συνεχῶς καθέντες ἀνασπῶσιν οἱ δεινοποιοί, ἀκίνητον διατηρεῖ τὸ τοῦ χρώματος ἄθος· τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ψυχῶν συμβαίνει τῶν ἡμετέρων. Ὅταν γὰρ πολλάκις τῶν αὐτῶν ἀκούσωμεν ῥημάτων, καθάπερ τινὰ βαφὴν τὴν διδασκαλίαν ὑποδεξάμενοι, οὐκ ἂν βράδιος αὐτὴν ἀποπτύσοιμεν. Μὴ τοίνυν παρέργως ἀκούωμεν· οὐ γὰρ ἐστίν, οὐκ ἔστιν οὐδὲν εὐχῆς δυνατότερον, οὐδὲ ἴσον. Οὐχ οὕτως ἐστὶ βασιλεὺς λαμπρὸς ἀλουρίδα περιβεβλημένος, ὥς ὁ εὐχόμενος τῇ πρὸς τὸν θεὸν ὁμιλίᾳ κοσμούμενος. Ὅσπερ γὰρ εἰ στρατοπέδου παρόντος, στρατηγῶν, ἀρχόντων, ὑπάτων πολλῶν, προσελθόντων τις κατ' ἰδίαν διαλεχθεῖ τῷ βασιλεῖ, τὰς πάντων ὕψεις ἐπιστρέφει πρὸς αὐτόν, καὶ ταύτην σεμαντέρος γίνεται· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ

b Alii τὴν σάρκα κατὰ γνώμην.

c Sic recte mss. plurimi. Scripserat Montf. ἐπικλύση τὸ πλῆθος τῶν περιουσιῶν, pessime. Emr.

d Aliquot mss. τὴν βαφὴν, ἐπειδὴν δὲ πολλάκις.

* Mss. aliquot ἐποίησαντο.

clarificet te (Joan. 17. 1) : ac multis in locis eum passionem prædixisse, atque, ut eveniret, optasse compereimus, ejusque rei causa venisse; quomodo ergo hic dicit, *Si possibile est?* Imbecillitatem naturæ ostendit humanæ, quæ utcumque avelli a præsentis vite nolebat; sed recusabat et tergiversabatur propter insitum illi a Deo jam a principio præsentis vite amorem (a). Si enim postquam ipse tot tantæque dixerit, carnem illum non assumpsisse ausi sunt quidam asserere: si nihil horum dictum fuisset, quid non dixissent? Idcirco prædicit quidem illic ut Deus, et advenire passionem exoptat: refugit autem hic et deprecatur, ut homo: ultro enim illum ad passionem venisse docet illud, quod ait, *Potestatem habeo sumendi eam. Nemo tollit eum a me: ego pono eam a meipso* (Id. 10. 18). Quomodo ergo dicit, *Non sicut ego volo, sed sicut tu?* Quid vero miraris, si ante passionem tantum adhibeat studii, ut veritatem carnis confirmet, cum et post resurrectionem discipulum cernens incredulum, et vulnera ipsi et clavorum fixuras ostendere non recusarit, et manus contactui subjicere cicatrices, ac dicere, *Scrutare et vide, quia spiritus carnis et ossa non habet* (Luc. 24. 39)? Idcirco nec a principio perfectæ ætatis hominem suscepit, sed et concipi et nasci, et lacte nutrirî sustinuit ac tanto tempore in terra versari, ut hoc ipsum et temporis diuturnitate et aliis omnibus confirmaret. Nam quoniam sæpenumero in terris angeli in forma hominum apparuerunt, atque adeo ipse Deus; quod autem apparebat, non carnis veritas erat, sed attemperatio; ne forte talem hunc esse adventum arbitreris, quales illi fuerunt, sed veram esse carnem tibi fides fiat, et conceptus et natus et educatus, atque in præsepio positus fuit, non in cubiculo quodam sed in diversorio coram innumera multitudine, ut vulgo ejus nativitas innotesceret. Idcirco et fasciæ, et prophetiæ superioribus idipsum sæculis prædixerunt, non hominem tantum illum futurum, sed fore ut conciperetur, nasceretur, et puerorum more nutriretur. Et hoc est quod Hesaias clamat dicens: *Ecce virgo in utero habebit, et pariet Filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet* (Hesai. 7. 14): et rursus, *Parvulus natus est nobis, et Filius datus est nobis* (Id. 9. 6). Vides ut priorem etiam illius ætatem prenuntiavit? Interroga ergo hæreticum, Deus formidatne ac recusat et cunctatur, et tristitia afficitur? Quod si dixerit, etiam, deinceps recede, et statue illum infra cum diabolo, vel potius eo inferius: neque enim ille hoc dicere audebit: sin autem dixerit, nihil horum esse Deo dignum, dic, ergo nec orat Deus: absque istis enim et aliud absurdum erit, si hæc Dei verba fuerint.

Duæ voluntates in Christo. — Neque enim animi solum æstuationem hæc verba significant, sed etiam duas voluntates, unam quidem Filii, alteram vero Patris inter se contrarias: nam quod dixit: *Non sicut ego volo, sed sicut tu* (Matth. 26. 39), hoc indicantis

(a) Theodoretus, Dialogo 3, hunc locum citat.

est. Atqui ne hoc quidem umquam illi admiserunt, sed nobis semper dicentibus illud, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. 10. 30), in majestate, illi in voluntate dictum esse inquit, dicentes Patris et Filii unam esse voluntatem. Si ergo Patris et Filii una est voluntas, quomodo hic dicit, *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu?* Nam si in divinitate quidem sit, quod dictum est, exoritur quædam contradictio, et multa ex eo absurda nascuntur: sin autem in carne, rationi consentanea sunt, neque reprehendi quidquam poterit: non enim carnem nolle mori, damnari potest, cum hoc sit naturæ; ipse autem, quæ natura sunt, omnia præter peccatum copiosissime ostendat, ut ora hæreticorum obturet. Quando ergo dicit, *Si possibile est, transeat a me calix iste, et, Non sicut ego volo, sed sicut tu* (Matth. 26. 39), nihil aliud præ se fert, nisi se vere carne circumdatum esse, quæ mortem reformidet: illius enim est mortem timere, et recusare et mœrore affici. Quandoque igitur destitutam illam et nudatam propria operatione derelinquit, ut cum ejus infirmitatem ostenderit, ejus quoque naturæ fidem faciat: quandoque vero eandem celat, ut nudum hominem non fuisse intelligas. Nam quemadmodum si semper humana demonstrasset, hoc utique creditum fuisset: ita si semper quæ Dei sunt perfecisset, dispensationis rationi fides adhibita non fuisset. Propterea variat et intermiscet cum verba tum actiones, ut neque Pauli Samosatei, neque Marcionis et Manichæi morbo ac furori præbeat occasionem: ideo et quod futurum est prædicit ut Deus, et rursus ut homo recusat.

7. Exhortatio moralis ad orationem. — Vellem equidem reliquas etiam causas percurrere, atque ex ipsis actionibus indicare, quemadmodum hic, dum carnis infirmitatem ostenderet, sic et alibi rursus illum orasse, dum auditorum infirmitatem corrigeret. Neque enim cuncta, quæ humiliter dicta sunt, ob carnis amictum solum esse dicta censendum est, sed ob alias etiam quas attuli, causas: verumtamen ne eorum, quæ dicta fuerint, multitudo eorum, quæ dicenda sunt, copiam obruat, hic finem faciens adversus eos dicendi, et reliquis in alium diem rejectis ad orationis rursus cohortationem me convertam. Licet enim de hoc argumento sæpe verba fecerimus, tamen operæ pretium fuerit, ut nunc etiam de eo dicamus: nam et earum vestium quæ semel tinctæ fuerint, facile color evanescit: quas vero multoties et frequenter immersas eduxerint infectores, ex florem coloris immutabilem servant; hoc et in animabus nostris contingit: si quando enim eadem verba frequenter audierimus, quasi tincturam quamdam exceptam doctrinam non facile deponemus. Ne igitur perfunctorie audiamus: non enim est, non est, inquam, oratione quidquam potentius, aut quod ei possit æquari. Non sic amictus purpura splendidus est imperator, ut qui orat, colloquio cum Deo exornatus. Ut enim si adstante exercitu, ducibus, magistratibus, consulibus multis, accedens quis privatim cum imperatore in colloquium veniat, cunctorum oculos ad se convertit,

eaque ratione fit illustrior, sic et orantibus accidit. Cogita namque quantum illud sit futurum, ut præsentibus angelis, adstantibus archangelis, Seraphim, Cherubim, cæterisque virtutibus omnibus, unus homo multa cum fiducia possit accedere, et cum virtutum illarum rege colloqui; num hoc illi cujuslibet honoris instar erit? Neque vero tantum honorem, sed utilitatem quoque maximam possumus ex oratione decerpere, vel etiam antequam id quod petimus obtinuerimus. Nam simul atque manus in cælum quis extenderit, Deumque invocavit, confestim ex rebus excessit humanis, ad futuram vitam mente translatus, ac deinceps quæ sunt in cælis animo concipit; nihilque cum hac vita commune tempore precationis habet, si diligenter precatus fuerit: sed licet effervescat iracundia, facile sedatur: licet cupiditas exardescat, exstinguitur: licet invidia torqueat, multa cum facilitate depellitur: idemque contingit, quod exoriente sole propheta dicit contingere. Quid illud est? *Posuisti tenebras, et facta est nox: in ipsa pertransibunt omnes bestiarum sylvæ: calluli leonum rugientes, ut rapiant, et quaerant a Deo escam sibi. Ortus est sol, et congregati sunt, et in cubilibus suis collocabuntur* (Psal. 105. 20-22). Ut igitur radiis solis exorientibus feræ omnes fugantur, et in sua lustra discedunt: ita nimirum ubi tamquam radius quidam ex ore nostro linguaue oratio sese effuderit, cum mens illuminatur, tum expertes rationis ac belluinæ perturbationes aufugiunt et abiguntur, atque in suos specus abscedunt, si modo diligenter, si attento animo, si mente vigilantia oraverimus. Tum licet adfuerit diabolus, abigitur: licet daemon, recedit. Nam si, domino colloquia serente cum servo, nullus ex conservis, ne ex illis quidem qui fiduciam apud illum obtinent, auderet accedere, et illum obturbare: multo minus hi ex eorum numero, qui Deum offenderunt, neque fiduciam obtinent, nobis in divinum colloquium admissis obstrepere poterunt, si conveniens studium¹ adhibuerimus. Oratio portus tempestate jactatis, fluctuantibus anchora,

¹ Alius, convenientem reverentiam.

scipio titubantibus, pauperum thesaurus, divinum securitas, morborum curatio, custodia sanitatis. Oratio simul et bona nobis immota conservat, et confestim mala transmutat: sive tentatio invaserit, facile propulsatur: sive pecuniarum jactura, sive quodlibet aliud eorum, quæ molestiam animæ nostræ inurunt, cuncta quam primum repellit. Oratio mœroris omnis refugium, hilaritatis argumentum, occasio perpetuæ voluptatis, philosophiæ mater. Qui diligenter potest orare, licet omnium sit pauperrimus, tamen omnium est ditissimus: ut qui oratione destitutus est, licet in ipso regio throno sedeat, omnium est pauperrimus¹. Nonne rex erat Achab, et vim auri argentique habebat immensam? At quoniam orationem non habebat, Eliam quaerens circumibat, hominem, qui neque diversorium, neque vestem habebat, sed meloten solum. Quid hoc sibi vult, quæso? Tu qui tot habes apothecas, cum qui nihil habet quæris? Ita est, inquit: nam quid mihi tandem prosunt hæc promptuaria, cum hic nobis cælum clauserit, et inutilia cuncta reddiderit? Vides, ut hic illo fuerit opulentior? Nam quousque vocem hic emitteret, in multa paupertate rex cum toto comitatu versabatur. O rem mirabilem! Ne vestem quidem habuit, et cælum clausit: ideo nimirum cælum clausit, quia vestem non habuit; quia nihil hic possedit, idcirco multam exhibuit potestatem; cum labra tantum diduxisset, ut innumeri e cælo thesauri delaberentur effecit. O sanctum os, cui fontes imbrium inerant! o linguam stillas effundentem! o vocem bonis innumeris scatulentem! Ad hunc igitur nostros semper oculos convertentes pauperem simul et divitem, qui dives idcirco fuit, quia pauper fuit, contemnamus præsentia, concupiscamus futura: sic enim et quæ hic sunt, et quæ illic, omnia bona consequemur. Quæ nobis omnibus præstare dignetur gratia et benignitas Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri gloria simulque sancto Spiritui, nunc et semper et in sæcula sæculorum, Amen.

¹ Pro verbis, pauperrimus. Nonne rex erat Achab? Savil. et quidam Mss., pauperrimus; etenim Achab, etc.

IN RELIQUA¹ ADVERSUS HÆRETICOS, ET DE JUDICIO ATQUE ELEEMOSYNA, ET IN PETITIONEM MATRIS FILIORUM ZEBEDÆI.

HOMILIA OCTAVA.

1. Ex bello reversi hesterno die sumus, ex bello pugnaque cum hæreticis commissa, sanguine tincta gerentes arma, gladium Verbi cruentum, non prostratis corporibus, sed consiliis destructis et omni altitudine, quæ adversus Dei¹ scientiam se extollit (2. Cor. 10. 5). Tale namque genus est pugnae hujus, ac proinde talis est armorum natura: quorum utrumque docens beatus Paulus dicebat: *Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt: sed potentia Deo ad destructionem munitiorum, consilia destruunt, et omnem altitu-*

dinem extollentem se adversus scientiam Dei (2. Cor. 10. 4). Sane quidem oporteret iis, qui abfuerunt, hesternis referre casus, et aciem instructam enarrare, conflictum, victoriam, tropæa: sed ne vos negligentiores reddamus, his prætermisiss, ut jactura stimulati diligentiores statis vos, qui abfuistis, ad ea, quæ sequuntur, hodie gradum faciemus: quod si quis diligens fuerit et attentus, ex iis qui interfuerunt ea quæ sunt a nobis hesterno die dicta cognoscet. Tantam enim alacritatem animi nobis exhibuerunt auditores, ut acceptis omnibus domum recesserint, neque quidquam eorum, quæ dicta fuerant, sibi excidere passi fuerint. Itaque illa quidem cognoscetis ex illis;

¹ Alii, ejusdem.

² Sic Savil. et Mss. Morel., Christi.

τῶν εὐχομένων γένοιτ' ἂν. Ἐννόησον γὰρ πηλίκον ἔσται ἀγγέλων παρόντων, ἀρχαγγέλων παρεστώτων, τῶν Σεραφίμ, τῶν Χερουθίμ, τῶν ἄλλων ἀπασῶν δυνάμεων. αὐτὸν ἄνθρωπον ὄντα μετὰ πολλῆς δυνάσεως προσιέναι τῆς παρόρησίας, καὶ τῷ βασιλεὶ τῶν δυνάμεων ἐκείνων διαλέγεσθαι· πόσης τοῦτο οὐκ ἂν ἀντάξιον εἴη τιμῆς; Οὐ τιμὴ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὠφέλεια μεγίστη γένοιτ' ἂν ἡμῖν ἀπὸ τῆς εὐχῆς, καὶ πρὶν ἢ λαβεῖν ὅπερ αἰτούμεν. Ὁμοῦ τε γὰρ τις ἀνέτεινε τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ τὸν Θεὸν ἐκάλεσε, καὶ πάντων εὐθέως ἀπέστη τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ μετέστη τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, καὶ τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς φαντάζεται λοιπὸν, καὶ οὐδὲν πρὸς τὴν παρούσαν ἔχει ζωὴν, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εὐχῆς, ἔαν μετὰ ἀκριθείας εὐχῇται· ἀλλὰ καὶ θυμὸς ἀναξή, κοιμίζεται ῥαδίως, καὶ ἐπιθυμία φλέγῃ, σθένυνται, καὶ φθόνος τήκη, μετὰ πολλῆς τῆς εὐκολίας ἀπελευθεύεται· καὶ τοῦτο γίνεται, ὅπερ ὁ προφήτης λέγει, ἀνίσχυτος τοῦ ἡλίου. Τί δὲ ἐκεῖνός φησιν; Ἐδοῦ σκότος, καὶ ἐγένετο ῥῆξ· ἐν αὐτῇ διελεύσεται πάντα τὰ θηρία τοῦ θρυμοῦ, σκύμμοι ὠρυόμενοι τοῦ ἀράσσαι καὶ ζητῆσαι παρὰ τοῦ Θεοῦ· ὁ βρῶσιν αὐτοῖς· ἀνέτειλε δ' ἡλιος, καὶ συνήθησαν, καὶ εἰς τὰς μάνδρας αὐτῶν κοιτασθήσονται. Ὅσπερ οὖν τῆς ἀκτίνας ἀνισχύσεως πάντα φυγαδεύεται τὰ θηρία, καὶ πρὸς τοὺς φωλεοὺς τοὺς ἑαυτῶν καταδύεται· οὕτω δὲ τῆς εὐχῆς, ὥσπερ τινὸς ἀκτίνας ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ ἡμετέρου καὶ τῆς γλώττης ἀναφανείσης, φωτίζεται μὲν ἡ διάνοια, πάντα δὲ τὰ ἄλογα καὶ θηριώδη πάθῃ δραπετεύει καὶ φυγαδεύεται, καὶ πρὸς τοὺς οἰκίους καταδύεται φωλεοὺς, μόνον ἂν μετὰ ἀκριθείας εὐχόμεθα, ἂν μετὰ ψυχῆς διεγγερμένης καὶ διανοίας νηφούσης. Τότε καὶ διάβολος παρῇ φυγαδεύεται, καὶ δαίμων, ἀναχωρεῖ. Εἰ γὰρ οἰκέτῃ δεσπότης διαλεγόμενος, οὐδεὶς ἂν τῶν συνδούλων, οὔτε τις τῶν παρόρησιαν ἔχοντων προσελθεῖν τολμήσεις καὶ διενόησαι, πολλῶ μᾶλλον οὗτοι, τῶν προσκεκρουκότων ὄντες καὶ ἀπαρρησιάστων. οὐκ ἂν δυνηθεῖν ἡμῖν ἐνοχλῆσαι τῷ Θεῷ διαλεγόμενοις μετὰ τῆς

^a Alii τῷ Θεῷ.

^b Sic Savil. et maxima pars mss. Morel. vero καὶ κατὰ τοὺς.

Alius προσηκούσης τιμῆς.

προσηκούσης σπουδῆς. [513] Εὐχὴ χεῖμαζομένων λιμῆν, κλυδωνιζομένων ἀγκυρα, σαλευομένων βακτηρία, πενήτων θησαυρὸς, πλουτουμένων ἀσφάλεια, νοσημάτων ἀναίρεσις, ὑγείας φυλακὴ· εὐχὴ καὶ τὰ ἀγαθὰ ἡμῖν ἀκίνητα διατηρεῖ, καὶ τὰ κακὰ μεταβάλλει ταχέως· καὶ πειρασμὸς ἐπέλθῃ, ῥαδίως ἀποκρούεται, καὶ ζημία χρημάτων, καὶ ὅτιον ἑτερον τῶν λυπούμενων ἡμῶν τὴν ψυχὴν, ἀπαντα ἀπελαύνει ταχέως· εὐχὴ λύτης ἀπάσης φυγαδευτήριον, εὐθυμίας ὑπόθεσις, διηνεκοῦς ἡδονῆς ἀφορμὴ, φιλοσοφίας μήτηρ. Ὁ δυνάμενος εὐχεσθαι μετὰ ἀκριθείας, καὶ ἀπάντων πνεέστερος ἢ, πάντων ἐστὶ πλουσιώτερος· ὥσπερ ὁ τῆς εὐχῆς πάλιν ἐστερημένος, καὶ ἐν αὐτῷ καθέζεται τῷ θρόνῳ τῷ βασιλικῷ, πάντων ἐστὶ πνεέστερος. Οὐχ ὁ Ἀχαάβ^d βασιλεὺς ἦν, καὶ χρυσίον εἶχεν ἄφατον καὶ ἀργύριον; ἀλλ' ἐπειδὴ εὐχὴν οὐκ εἶχε, περιῆε Ἡλίαν ζητῶν, ἄνθρωπον οὐδὲ καταγώνιον ἔχοντα, οὐδὲ ἱμάτιον, ἀλλ' ἡ μηλωτὴν μόνην. Τί τοῦτο; εἰπέ μοι· ὁ τοσαύτας ἔχων ἀποθήκας τὸν οὐδὲν ἔχοντα ζητεῖς; Ναί, φησὶ. Τί γὰρ μοι τῶν ταμείων ὄφελος, τοῦτο τὸν οὐρανὸν ἀποκλείσαντος, καὶ πάντα ἀχρηστα ἐργασαμένου; Εἶδες πῶς οὗτος ἐπορώτερος ἦν ἐκείνου; Ἐως γὰρ οὗτος ἐφθέγγετο^e, ὁ βασιλεὺς ἦν ἐν πενήτῃ πολλῇ μετὰ τοῦ στρατοπέδου παντός. Ὁ τοῦ θαύματος, οὐδὲ ἱμάτιον εἶχε, καὶ τὸν οὐρανὸν ἀπέκλεισε. Δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο ἀπέκλεισε τὸν οὐρανόν, ἐπειδὴ ἱμάτιον, οὐκ εἶχεν· ἐπειδὴ οὐδὲν ἐνταῦθα ἐκείνητο, διὰ τοῦτο πολλὴν τὴν δύναμιν ἐπεδείξατο· ἀνοίξας γὰρ τὰ χεῖλη μόνον, μυρίους ἐποίησεν ἄνωθεν κατενεχθῆναι θησαυροὺς ἀγαθῶν. Ὁ στόματος πηγὰς δμβρων ἔχοντας· ὃ γλώσσης νηφάδας ὑπετὼν ἀφείσης· ὃ φωνῆς μυρία ἀγαθὰ βρουούσης. Πρὸς δὲ τοῦτον αἰεὶ βλέποντες τὸν πένητα καὶ πλούσιον, τὸν διὰ τοῦτο πλούσιον, ἐπειδὴ πένης ἦν, ὑπερορῶμεν τῶν παρόντων, ἐπιθυμῶμεν τῶν μελλόντων. Οὕτω γὰρ καὶ τὸν ἐνταῦθα καὶ τὸν ἐκεῖ πάντων ἐπιτευξόμεθα ἀγαθῶν· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα, ᾧ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

^d Savil. et quidam mss. πνεέστερος· καὶ γὰρ ὁ Ἀχαάβ.

^e Savil. et alii ἐφθέγγετο, Morel. ἐφθέγγετο.

* Εἰς τὰ ὑπόλοιπα κατὰ αἰρετικῶν, καὶ περὶ κρίσεως καὶ ἐλεημοσύνης, καὶ εἰς τὴν αἴτησιν τῆς μητρὸς τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου *.

Λόγος ὁρθός.

α'. Ἐκ πολέμου χθὲς ἐπανάλθομεν, ἐκ πολέμου καὶ μάχης αἰρετικῆς, ἡμαγμένα τὰ ὅπλα ἔχοντες, τὸ ἔλφος τοῦ λόγου πεφοινιγμένον, οὐ σώματα καταβαλόντες, ἀλλὰ λογισμοὺς ἀνελόντες καὶ Πᾶν ὕψωμα ἐπαυρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ^b. Τοιοῦτον [514] γὰρ τῆς μάχης ταύτης τὸ εἶδος· διὸ καὶ τοιαύτη τῶν ὁπλίων ἡ φύσις· ἅπερ ἀμφότερα διδάσκων ὁ μακάριος Παῦλος ἔλεγεν· Τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνάτα τῷ

Collata cum codicibus Regiis 1819, 1973, et alio ejusdem Bibliothecae, Colbertinis 49, 629, 3053.

^a Alii, inter quos Savil. τοῦ αὐτοῦ κατὰ αἰρετικῶν, καὶ εἰς τὴν αἴτησιν τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου.

^b Sic Savil. et mss. Morel. τοῦ Χριστοῦ.

Θεῷ πρὸς καθαιρεσιν δυνωμάτων, λογισμῶν καθαιρουμένων καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαυρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ἐδεῖ μὲν οὖν τοῖς ἀπολειφθεῖσιν εἰπεῖν τὰ πτώματα τὰ χθὲς γενόμενα, καὶ διηγῆσθαι τὴν παράταξιν, τὴν συμβολὴν, τὴν νίκην, τὰ τρόπαια· ἀλλ' ἵνα μὴ ῥαθυμότερους ὑμᾶς ποιήσωμεν, ταῦτα παραδραμόντες, ὥστε τῇ ζημίᾳ τοὺς ἀπολειφθέντας ὑμᾶς δηθέντας σπουδαιότερους γενέσθαι, πάλιν τῶν ἐξῆς ἀφόμεθα σήμερον· εἰ δὲ τις σπουδαῖος καὶ διεγγερμένος ἦ, παρὰ τῶν παραγενομένων εἰσεται τὰ λεχθέντα ἡμῖν τῇ χθὲς ἡμέρᾳ. Καὶ γὰρ τοσαύτην ἡμῖν οἱ ἀκραταὶ τὴν προθυμίαν ἐπεδείξαντο, ὥς πάντα λαβόντες οἰκάδε ἀναχωρῆσαι, καὶ μηδὲν ἀφείναι

διαρρήναι τῶν εἰρημένων. Ἐκεῖνα μὲν οὖν παρ' ἐκείνων εἰσαθεῖ· ἃ δὲ σήμερον ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ταῦτα ἡμεῖς ἐροῦμεν ὑμῖν, τὴν ἀντίθεσιν, ἣν οἱ τῶν αἰρετικῶν παῖδες ἀντεπήγαγον, εἰς μέσον προθέντες. Τίς οὖν ἐστὶν αὕτη; Ἐπειδὴ πρῶν περὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἐξουσίας διελεγόμεθα, δεικνύντες ἱσθὶν οὖσαν τὴν ἐξουσίαν τοῦ γεγεννηκότος αὐτὸν Πατρὸς, καὶ πολὺν ὑπὲρ τούτων ἀναλώσαμεν λόγον, πληγέντες τοῖς εἰρημένοις ἐκεῖνοι, φωνὴν τινα εὐαγγελικὴν, ἐτέρως μὲν εἰρημένην, ἐτέρως δὲ παρ' αὐτῶν ὑποπευθεῖσαν εἰρησθαι, ταύτην ἀντεπήγαγον λέγοντες· καὶ μὴν γέγραπται· Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ ἐνωμένων οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοιμασται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου.

Ἐγὼ δὲ περ ἀεὶ παρακαλῶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην, τοῦτο καὶ σήμερον παραινῶ καὶ συμβουλεύω, μὴ ἀπλῶς ἐπιέναι τὰ γράμματα, ἀλλὰ διερευνᾶσθαι τὰ νοήματα· εἰ γὰρ τις ἀπλῶς ταῖς λέξεσι παρακάθοιτο, καὶ μὴδὲν πλεονάζον γεγραμμένον ἐπιζητοῖ, πολλὰ ἀμαρτῆσται. Καὶ γὰρ καὶ πτέρυγας τὰ γράμματα ἔχειν φησὶ τὸν Θεόν, τοῦ προφήτου λέγοντος, ὅτι Ἐν σκέπῃ τῶν πτερύγων σου σκεπάσεις με, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο περὶ τῶν φήσομεν εἶναι τὴν νοεράν ἢ ἐκείνην καὶ ἀνώλεθρον οὐσίαν. Εἰ γὰρ ἐπ' ἀνθρώπων οὐκ ἔνι τοῦτο εἰπεῖν, πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἀκράτου καὶ ἀοράτου καὶ ἀκαταλήπτου φύσεως ἐκείνης. Τί οὖν ἐστὶν ἀπὸ τῶν πτερύγων νοητέον ἡμῖν; Τὴν βοήθειαν, τὴν ἀσφάλειαν, τὴν σκέπην, τὴν συμμαχίαν, τὸ ἀχειρωτὸν τῆς βοηθείας. Πάλιν ὑπνοῦν αὐτὸν φασιν αἱ Γραφαὶ οὕτω λέγουσαι· Ἀνάστηθι, ἱναὶ ὑπνοῖς, Κύριε; οὐχ ἵνα τὸν Θεὸν καθυδεῖν ὑποπτεύωμεν· τοῦτο γὰρ ἐσχάτης ἀνοίας· ἀλλὰ τῷ ὄνματι τοῦ ὑπνοῦ τὴν μακροθυμίαν καὶ τὴν ἀνεξικακίαν ἡμῖν ἐμφαίνουσαι. Ἄλλοι δὲ προφήται φησὶ· Μὴ ἔσθι ὡς ἀνθρώπου ὑπνῶν; Ὅρξ· ὅτι πολλῆς ἡμῖν τῆς συνέσεως χρεια τὸν θησαυρὸν διερευνώμενοις τῶν θεῶν Γραφῶν; ὡς ἐὰν ἀπλῶς καὶ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ἀκούωμεν τῶν λεγομένων, οὐ μόνον τὰ ἄτοπα ἐκεῖνα ἐφέται, ἀλλὰ καὶ πολλὴ μάχη ἐν τοῖς εἰρημένοις φαίνεται. [515] Ὁ μὲν γὰρ ὑπνοῦν αὐτόν φησιν, ὁ δὲ μὴ ὑπνοῦν· ἀλλ' ἡμφοτέρα ἀληθῆ, ἀν τὴν προσήκουσαν ἔννοιαν ἐκλάβης. Ὁ μὲν γὰρ λέγων αὐτὸν ὑπνοῖν τὴν ἐπίτασιν τῆς μακροθυμίας ἐνδείκνυται, ὁ δὲ λέγων μὴ ὑπνοῦν, τὸ ἀκράτον τῆς φύσεως ἡμῖν ἐμφαίνει. Ἐπεὶ οὖν πολλῆς συνέσεως ἡμῖν χρεια, μὴδὲ τοῦτο ἀπλῶς ἐκλάβωμεν τὸν εἰρημένον, τὸ οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοιμασται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου. Οὐ γὰρ ἐξουσίας ἀναίρεσις τοῦτο, οὐδὲ αὐθεντίας ἀκρωτηριασμός, ἀλλὰ κηδεμονίας πολλῆς ἀπόδειξις καὶ σοφίας καὶ προνοίας τῆς ὑπὲρ τοῦ γένους τοῦ ἡμετέρου. Ὅτι γὰρ κύριός ἐστι καὶ κολάζειν καὶ τιμᾶν, ἀκουσὼν τί φησιν αὐτός· δὲ ταῦτα λέγων· Ὅταν ἔλθῃ, φησὶν, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, στήσῃ τὰ πρόβατα ἐκ δεξιῶν, καὶ τὰ ἐρίγια ἐξ ἐνωμένων, καὶ ἔρει τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Ἐπειράσα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με. Τοῖς δὲ ἐξ ἐνωμένων ἔρει· Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ καταηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Ἐπειράσα γὰρ, καὶ οὐκ

ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με· ξένος ἦμην, καὶ οὐκ ἐσυνήγατέ με. Εἶδες κρίσιν ἀπηρτισμένην, καὶ πῶς καὶ τιμᾶ καὶ κολάζει, καὶ στεφανοὶ καὶ τιμωρεῖται, καὶ τοὺς μὲν εἰς τὴν βασιλείαν εἰσάγει, τοὺς δὲ εἰς τὴν γένναν ἀποπέμπει; β'. Σκόπει δὲ καὶ ἐνταῦθα τὴν πολλὴν περὶ ἡμᾶς αὐτοῦ κηδεμονίαν. Τοῖς μὲν γὰρ στεφανουμένοις οὗτοι διελέγετο, Δεῦτε, φησὶν, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· τοῖς δὲ κολαζόμενοις οὐκ εἶπε· Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ καταηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον ὑμῖν, ἀλλὰ τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ. Τὴν μὲν γὰρ βασιλείαν ἀνθρώποις ἡτοίμασα, τὴν δὲ γένναν οὐκ ἀνθρώποις, φησὶν, ἀλλὰ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις τοῖς ἐκείνου παρεσκευάσατο. Εἰ δὲ ὑμεῖς τοιοῦτον ἐπεδείξασθε βίον, ὡς δεῖν γενέσθαι τῆς κολάσεως καὶ τῆς τιμωρίας, ἑαυτοῖς ἀνέστητε τοῦτο λογίζεσθαι δικαιοί. Καὶ σκόπει τὸ πρὸς φιλανθρωπίαν ἐπιβρέπεις· οὐ γὰρ τῶν ἀγωνιστῶν γενομένων, οἱ στέφανοι προτομιάσθησαν, καὶ τὰ βραβεῖα προπαρεσκευάσθησαν. Κληρονομήσατε γὰρ, φησὶ, τὴν βασιλείαν τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Καὶ ἐπὶ τῆς παραβολῆς δὲ τῶν δέκα παρθένων τὸ τοιοῦτον ἴδοι τις ἀν· ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλε παραγίνεσθαι ὁ νυμφίος, λέγουσιν αἱ μωραὶ ταῖς φρονίμοις· Δότε ἡμῖν ἀπὸ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν. Αἱ δὲ πρὸς αὐτάς· Μήποτε οὐκ ἀρκέσει ἡμῖν καὶ ὑμῖν· οὐ περὶ ἐλαίου ἐνταῦθα καὶ πυρὸς διαλεγόμενη ἡ Γραφή, ἀλλὰ περὶ παρθενίας καὶ φιλανθρωπίας, καὶ τὴν μὲν παρθενίαν ἐν τάξει πυρὸς, τὴν δὲ ἐλεημοσύνην ἐν τάξει ἐλαίου τίθησι, δεικνύσα ὅτι σφόδρα δεῖται φιλανθρωπίας ἢ παρθενίας, καὶ ἄνευ ταύτης σωθῆναι οὐκ ἔνι. Τίνες δὲ οἱ τὸ ἐλαῖον τοῦτο πωλοῦντες; Τίνες ἄλλοι ἀλλ' ἢ οἱ πένητες; οὐ γὰρ λαμβάνουσι μᾶλλον ἢ διδοῦσι. Μὴ δὲ νόμιζε τὴν ἐλεημοσύνην ἀνάλωμα εἶναι, ἀλλὰ πρόσδοτον, μὴδὲ [516] δαπάνην, ἀλλὰ πραγματείαν· μερίζον γὰρ λαμβάνεις ἢ δίδως. Δίδως ἄρτον, καὶ λαμβάνεις ζωὴν αἰώνιον· δίδως ἱμάτιον, καὶ λαμβάνεις ἀφθαρτίαν περιβάλλον· δίδως κοινωνίαν στέγης, καὶ λαμβάνεις βασιλείαν οὐρανῶν· παρέγεις τὰ ἀπολλύμενα, καὶ δέχῃ τὰ διηνεκῶς μένοντα. Καὶ πῶς ἂν δύναμαι ἐλεεῖν, πένητος, φησὶν, ὢν;

Μάλιστα ὅταν πένης ᾦς, τότε δύνασαι ἐλεεῖν. Ὁ μὲν γὰρ πλουτῶν μεθύων τῇ περισουσίᾳ τῶν χρημάτων, καὶ πυρετὸν χαλεπώτατον πυρετῶν, καὶ ἀκόρεστον ἔχων ἔρωτα, πλείονα ποιεῖν τὰ θντα βούλεται· ὁ δὲ πένης ταύτης ἀπληλαγμένος τῆς νόσου, καὶ τῆς ἀβρωστίας καθαρεύων, εὐκοιώτερον ἐκ τῶν θντων προήσεται. Οὐ γὰρ τὰ μέτρα τῆς οὐσίας, ἀλλὰ τὰ μέτρα τῆς γνώμης τὴν ἐλεημοσύνην ἐργάζεσθαι πέφυκεν· ἐπεὶ καὶ ἡ χήρα ἐκείνη τότε δύο κατέβαλεν ὀβολοὺς, καὶ τοὺς τῷ πλούτῳ κομῶντας ὑπερῆκόντισε, καὶ ἡτέρα χήρα ἐν δραχμῇ ἀλείρου καὶ ὀλίγῳ ἐλαίῳ τὴν οὐρανομήχη ψυχὴν ἐκείνην ἐξενόδωχε, καὶ οὐδεμὶς τούτων γέγονεν ἢ πένια κόλυμα. Μὴ δὲ προφασίζου περιττὰ καὶ ἀνόνητα· οὐ γὰρ περισουσίαν εἰσφορᾶς ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ πλούτον προαιρέσεως· ὅς οὐκ ἀπὸ τοῦ μέτρου τῶν δεδομένων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς προθυμίας τῶν παρεχόντων δεικνύται.

* Ἀλλὴ τὴν πολλὴν περὶ τὸ γένος ἡμῶν κηδεμονίαν.

† Tres mss. ἡτοίμασεν, εἰ μοι ἀγγ. αὐτοῦ. Εἰ δὲ ὅμοι.

‡ Quatuor mss. μερίζον γὰρ.

§ Hæc est scriptura aliquot mss. et Savillii, quam Montefalconiana prætulimus sic habenti... προαιρέσεις· οὐκ ἀπὸ τ. μ. τῶν δεδομένων, ἀ. δ. τῆς προθέσεως τ. π. δεικνύσθαι πέφυκεν.

^a Sic omnes fere mss., atque ita legendum videtur. Morel. ἐπιζητήσῃ.

^b Ἀλλὴ τὴν ἱερὰν.

^c Tres mss. et Savil. αἱ Γραφαί, ὡς ἐν τῷ, « Ἀνάστηθι. »

^d Addit e Savil. recte; ξένος ἦμην, καὶ ἐσυνήγατέ με, εἰ μοι τὸ οἰόνιον post τὸ πῦρ.

quæ vero sunt hodie dicenda, nos vobis dicemus, et objectionem, quam hæretici nobis opponunt, in medium proferemus. Quænam igitur illa est? Quia nuper de unigeniti potestate disseruimus, eamque Patris, a quo genitus est, potestati parem esse demonstravimus, et in eam rem sermones multos impendimus: his illi perculti dictis evangelicam vocem quamdam alio, quam illi suspicantur, modo dictam vicissim nobis objecerunt. Atque scriptum est, inquit, *Sedere autem ad dexteram meam et ad sinistram non est meum dare, sed quibus paratum est a Patre meo (Matth. 20. 23).*

Ad objectionem Hæreticorum responsio. — Ego vero quod semper caritatem vestram hortor, id etiam hodie moneo consuloque, ne simpliciter literas percuratis, sed sensus investigetis: si quis enim simpliciter verbis inhæreat, neque præter ea, quæ scripta sunt, quidquam exquirat, in multis errabit. Nam et alas habere Deum Scripturæ dicunt, sic loquente propheta, *In tegmine alarum tuarum protege me (Psal. 16. 8)*: nec tamen idcirco dicemus alatum esse spiritalem illam et immortalem essentiam. Si enim de hominibus hoc dici nequit, multo minus de incorrupta illa, invisibili, et incomprehensibili natura. Quid ergo per alas intelligi a nobis par est? Securitatem, tutamen, auxilium, subsidii robor invictum. Rursus eum dormire testantur Scripturæ, dum ita dicunt: *Exsurge, quare obdormis, Domine (Psal. 43. 23)*? non ut dormire Deum suspicemur: id enim esset extremæ demeritiæ: sed somni nomine longanimitatem et patientiam nobis exprimunt: alius autem propheta, *Numquid eris, inquit, quasi homo dormiens (Jerem. 14. 9)*? Vides multa nobis opus esse prudentia, dum Scripturæ thesauros perscrutamur? Si enim leviter ac temere et quoquo modo, quæ dicuntur audiamus, non illa tantum sequuntur absurda, sed et pugna non mediocris in iis, quæ dicta sunt, apparebit. Nam ille quidem ipsum dormire dicit, hic vero non dormire, sed utrumque verum est, si convenienti sensu accipias. Qui enim ipsum dormire dicit, summam ejus longanimitatem designat: qui vero negat dormire, naturæ nobis immortalitatem declarat. Cum igitur multa nobis prudentia sit opus, ne temere dictum istud accipiamus, *Non est meum dare, sed quibus paratum est a Patre meo (Matth. 20. 23)*: non enim hoc potestatem ejus tollit, neque auctoritatem imminuit, sed multam sollicitudinem, sapientiam, et eam, qua generi nostro consulit, providentiam ostendit. Ut enim scias in ejus potestate situm esse, ut pœnam inferat, vel honorem impertiat, audi quid ille ipse dicat, cujus verba tractamus, *Cum venerit Filius hominis in gloria patris sui, statuet oves a dextris et hædos a sinistris, et dicet iis, qui a dextris erunt, Venite, benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi. Esurivi enim et dedistis mihi manducare: sitivi et dedistis mihi bibere. Iis autem qui a sinistris erunt, dicet, Discedite a me maledicti in ignem, qui paratus est diabolo et angelis ejus. Esurivi enim, et non oedistis mihi manducare: sitivi, et non dedistis mihi potum: hospes eram, et non collegistis me (Matth. 25.*

31. sqq.). Vides absolutum judicium, et quo pacto cum honore afficiat, tum pœnam inferat: cum coronas tribuat, tum supplicio plectat; et hos quidem in regnum introducat, illos autem in gehennam ableget?

2. Animadvertite autem hoc etiam loco, quantam ille nostri¹ curam gerat: dum enim eos alloqueretur, qui coronas accipiebant, *Venite, inquit, benedicti Patris mei. Possidete paratum vobis regnum ante constitutionem mundi*: illis vero qui supplicio afficiebantur non dixit, discedite a me in ignem qui paratus est vobis, sed, *Qui paratus est diabolo*. Nam regnum quidem hominibus paravi², gehennam autem non hominibus, inquit, sed diabolo et angelis illius paravi: quod si vos talem vitam exhibuistis, ut pœna digni et supplicio fletis, id vobismetipsis imputare merito potestis. Ac vide, quanta sit ejus ad benignitatem propensio; cum enim nondum essent athletæ, præparatæ sunt coronæ, ac præmia destinata. *Nam possidete, inquit, paratum vobis regnum ante constitutionem mundi (Matth. 25. 34).* Et vero in parabola decem virginum idem cernere licet: cum enim adventurus esset sponsus, dicunt prudentibus fatuæ: *Date nobis de oleo vestro (Ibid. 8. 9)*: ad quas illæ: *Ne forte non sufficiat nobis et vobis*: non de oleo et igne disserit hoc loco Scriptura, sed de virginitate atque humanitate: ac virginitatem quidem ignis loco habet, eleemosynam autem olei loco, significatque virginitatem humanitate multum indigere, neque licere absque illa salvari. Quinam autem illi sunt, qui oleum istud vendunt? Quinam alii, nisi pauperes? Non enim accipiunt potius, quam dant. Ne utique censeas eleemosynam impensam esse, sed provenitum; neque sumptum, sed negotiationem: majora quippe recipis, quam des: das panem, et recipis vitam æternam; das vestem, et immortalitatis recipis indumentum; das tecti communionem, et recipis regnum cælorum; præbes quæ pereunt, et quæ perpetuo permanent accipis. At enim quo pacto possum eleemosynam impertiri, cum pauper sim? dicet aliquis.

In eleemosyna non doni magnitudo, sed dantis animus spectatur. — Maxime vero, cum pauper es, tum potes eleemosynam impertiri: nam ille quidem, qui dives est, pecuniarum copia temulentus, gravissima febri correptus, insaturabili amore ductus, fortunas augere vult: pauper autem ab hoc morbo liber, et ægritudinis expers facilius ex bonis suis largietur: non enim pro substantiæ mensura, sed pro animi consilii mensura, solet eleemosynæ modus præscribi: quandoquidem et illa vidua tum duos obolos misit, et illos qui opibus circumfluebant superavit, et altera vidua cum farinæ pugillum, et olei paululum haberet, animam illam ad cælum pertingentem hospitio excepit, et neutri istarum egestas impedimento fuit (*Marc. 12. 42*). Noli utique superfluas et inutiles excusationes afferre: non enim collationis abundantiam, sed divitiarum voluntatis requirit; non ex eorum mensura quæ dantur, sed ex eorum proposito qui largiuntur, eleemo-

¹ Alii, generis nostri.

² Tres manuscripti, paravit.

syna solet exhiberi. Pauper es, et omnium mortallum pauperrimus, at illa vidua non egentior: quæ divites longo intervallo superavit; sed ipsa tibi necessaria desunt alimenta? At Sydonia muliere pauperior non es, quæ cum ad ipsum famis fundum devenisset, cum deinceps mortem expectaret, eamque turba circum-sisteret filiorum, ne sic quidem facultatibus suis pepercit, sed per summam illam egestatem immensas divitias comparavit, et manum suam aream, hydriam vero torcular reddidit, atque ut ex paucis multa scaturirent effecit. Sed ad propositum redeamus, ne continuas digressiones interseramus. Cum itaque venturus sponsus esset, sic inter se virgines colloquebantur: at illæ ad vendentes eas mittebant, sed jam tempus non erat amplius oleum emendi: recte quidem; nam qui vendunt in præsentī vita sunt tantum; post discessum autem ex illa, cum dimissum theatrum fuerit, non licet amplius medicamentum actis rebus reperire, neque veniam atque excusationem, sed supplicio affici deinceps necesse est, quod et tunc temporis accidit. Postquam enim sponsus advenit, hæ quidem ingressæ sunt, quæ lampades accensas habebant; at illæ cum tardius, quam ut ingredi possent, advenissent, thalami fores pulsarunt, et terribilem illam vocem audierunt. *Discedite, nescio vos* (Math. 25. 12). Vides illum rursus cum honore afficere, tum pœnam inferre; cum coronare, tum punire; cum admittere, tum ablegare, atque utriusque partis iudicii compotens esse? Ille et in vinea, hoc et in quinque ac duobus talentis, et uno cerni potest: nam illos quidem excepit, et ad majora introduxit, hunc autem vinctum proijci in exteriores tenebras imperavit.

3. Sed quis eorum multus¹ est sermo, vel potius qui multam dementia redoleat? Habet ille quidem cum puniendi, tum coronandi potestatem, cum afficiendi supplicio, tum præmia conferendi, sed supremam sedis prærogativam, inquit, et altissimum honorem hunc dare suum non esse dixit. Itaque si nihil ejus calculo subtractum esse cognoveris, num ab hac importuna contentione desistes? Audi ergo rursus eum dicentem: *Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio* (Joan. 5. 22). Si ergo judicium habet omne, nihil ejus calculo sententiæque subtractum est: nam qui judicium habet omne, potestatem habet omnes cum puniendi, tum coronandi. Illud autem, *dedit*, hoc loco ne hominum more accipias, carissime: neque enim non habenti dedit, nec imperfectum genuit, neque posterius illi adnatum est: sed illud, *dedit*, hoc sibi vult, talem illum genuit, perfectum, absolutum: verum hac usus est dictione, ne duos genitos arbitreris Deos, sed ut radicem et fructum noveris, non ut hoc illi posterius adnatum esse arbitreris. Nam et interrogatus alibi, *Ergo rex es tu* (Joan. 18. 36)? non se regnum accepisse dixit, non sibi regnum posterius esse dixit attributum, sed, *Ego in hoc natus sum*. Si rex absolutus est natus, omnino et judicem ac disceptatorem illum esse liquet: regis enim est maxime judicare ac disceptare, honores deferre, et supplicio afficere.

¹ Quatuor MSS., *asper*, pro, *multus*; nec male.

Aliunde quoque poterit istud intelligi, supernos etiam honores tribuere in ipsius potestate situm esse. Cum enim cunctorum hominum optimum in medium produxerimus, et hunc ab eo fuisse coronatum ostenderimus, quis excusationi vestræ deinceps locus relinquetur? Quis igitur est ille tandem omnium hominum optimus?

Pauli Apostoli encomium. — Quis nempe alius, nisi opifex ille tabernaculorum, doctor orbis terrarum, qui mare tamquam alatus percurrit, vas electionis, Christi nuptiarum auspex, Ecclesiæ fundator, sapiens architectus, præco, cursor, athleta, miles, palæstræ magister, qui ubique terrarum monumenta suæ virtutis reliquit, qui tertium in cælum ante resurrectionem raptus est, qui in paradysum sublatus, qui mysteriorum ineffabilium particeps a Deo factus, quitalia audivit et loquutus est, quæ naturæ loqui non licet humanæ, qui gratiam copiosiore obtinuit, et majorem laborem exhibuit? Plus autem quam omnes se laborasse, ipsum dicentem audi: *Abundantius illis omnibus laboravi* (1. Cor. 15. 40): quod si abundantius, quam omnes, labores sustinuit, abundantius etiam coronabitur. *Unusquisque enim propriam mercedem accipiet secundum proprium laborem* (Id. 3. 8). Si ergo majorem quam Apostoli coronam accipit (nemo porro potuit Apostolos æquare, quibus hic tamen major fuit): haud dubium quin supremum illum honorem et sedis prærogativam sit consequuturus: quis illum igitur coronabit? Ipsum dicentem audi: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex* (2. Tim. 4. 7). *Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio* (Joan. 5. 22). Neque vero tantum inde constat istud, sed etiam ex iis, quæ sequuntur: *Non solum autem mihi, sed et omnibus qui dilexerint apparitionem ejus* (2. Tim. 4. 8). Cujusnam porro hæc apparitio sit, audi eum qui narrat: *Apparuit gratia Dei salutaris omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes impietatem, et sæcularia desideria, sobrie et juste, et pie vivamus in hoc sæculo: expectantes beatam spem et apparitionem gloriæ magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi* (Tit. 2. 11).

4. *Quo sensu Christus dixerit*, Non est meum dare. — Sed hic quidem pugna, quæ cum hæreticis congressi sumus, finem habet, jamque tropeum ereximus, et victoriam retulimus, cum ex iis omnibus, quæ commemorata sunt, in ejus esse potestate situm docuerimus, cum honoribus cumulare, tum pœna mulctare, utpote qui et omne judicium habeat, et omnium optimum coronet, ac victorem pronuntiet, et in illis parabolis utrumque præstiterit: sed jam deinceps oportet, ut dubitationem ex animis fratrum eximamus, et quam ob causam ita dixerit, doceamus: *Non est meum hoc dare*: multos enim ex eorum occasione, quæ dicta sunt, quæstionem movere arbitror: ut igitur et quæstionem solvamus, et perturbationem animi sedemus, attendite, quæso, animum, et mentem vestram præparate: major quippe jam mihi labor incumbit: non

Πένη; εἴ, καὶ πάντων ἀνθρώπων πενέστερος; ἀλλ' οὐκ εἴ τις χήρας ἐκείνης πτωχότερος, ἢ τοὺς πλουτοῦντας ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντου ὑπερχοντίσειν. Ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ἀπορεῖς τῆς ἀναγκαίας τροφῆς; ἀλλ' οὐκ εἴ τις Σιδωνίας ἀπορώτερος, ἢ πρὸς αὐτὸν ἐλθούσα τοῦ λιμῶν τὸν πυθμένα. τοῦ θανάτου προσδοκώμενου λοιπὸν, καὶ χοροῦ παίδων περιστώτους, οὐδὲ οὕτως ἐφείσατο τῶν ὄντων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιτεταμένης πενίας πλουτοῦν ἀφατον ἐπρίατο, ἅλωνα τὴν χεῖρα καὶ ληνὸν τὴν ὑδρίαν ἐργασαμένην, ἐξ ὀλίγων πολλὰ τηγάζειν παρασκευάσασα. Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἔωμεν^α, ἵνα μὴ συνεχεῖς τὰς παρεκτροπὰς ποιώμεθα. Ἐπειδὴ οὖν ἐμελλεν ὁ νυμφίος ἐρχεσθαι, ταῦτα πρὸς ἀλλήλους αἱ παρθένοι διελέγοντο. Ἐκείναι δὲ πρὸς τοὺς πωλοῦντας ἐπεμνον αὐτάς· ἀλλ' οὐκ ἦν καιρὸς οὐκέτι λοιπὸν ἀγοράζειν ἑλαῖον· εἰκότως. Οἱ γὰρ πωλοῦντες ἐν τῷ παρόντι βίβω μόνον εἰσὶ· μετὰ δὲ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν καὶ τὸ λυθῆναι τὸ θέατρον οὐκ ἔστι λοιπὸν φάρμακον τοῖς γεγεννημένοις· εὐρεῖν, οὐδὲ συγγνώμην καὶ ἀπολογία, ἀλλ' ἀνάγκη λοιπὸν κολάζεσθαι· ὅπερ καὶ τότε γέγονεν. Ἐπειδὴ γὰρ ἦλθεν ὁ νυμφίος, αἱ μὲν εἰσῆλθον λαμπράς ἔχουσαι τὰς λαμπάδας, αἱ δὲ, ὑστερήσασαι τῆς εἰσόδου, τὰς θύρας ἐπάτασσαν τοῦ νυμφῶνος, καὶ τὸ φοβερὸν ῥῆμα ἐκείνο ἤκουον· Ὑπάγετε, οὐκ οἶδα ὑμᾶς. Εἶδες αὐτὸν πάλιν καὶ τιμῶντα καὶ κολάζοντα, καὶ στεφανοῦντα καὶ τιμωροῦντα, καὶ δεχόμενον καὶ ἀποπέμποντα, καὶ ἑκατέρω τοῦ μέρους τῆς κρίσεως ὄντα κύριον; Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ ἀμπελώνος, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν πέντε καὶ δύο [517] ταλάντων, καὶ τοῦ ἐνὸς Ἰδοί τις ἀν· τοὺς μὲν γὰρ ἀπεδίδετο, καὶ εἰσῆγαγεν ἐπὶ πλείους, τὸν δὲ ἐκέλευσε δεθέντα ἔξω βάλλεσθαι εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον.

γ'. Ἀλλὰ τίς αὐτῶν ὁ δριμύς ὁ λόγος, μᾶλλον δὲ πολλῆς ἀνοίας γέμων; ἔχειν μὲν ἐξουσίαν καὶ κολάζειν καὶ στεφανοῦν, καὶ τιμωρεῖσθαι καὶ ἀμοιβὰς διδόναι, ἀλλὰ τὴν ἀνωτάτω προεδρίαν, φησὶ, καὶ τὴν ὑψηλοτάτην τιμὴν, ταύτην ἐφῆσεν οὐκ εἶναι αὐτοῦ δοῦναι. Τί οὖν ἐὰν μάθῃς ὅτι οὐδὲν ἐστὶν ὑπεξηρημένον αὐτοῦ τῆς ψήφου, ἀποθήσῃ ποτὲ τὴν ἀκαίρον ταύτην φιλονεικίαν; Οὐκοῦν αὐτοῦ πάλιν ἄκουε λέγοντος· Ὁ Πατὴρ οὐ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν κρίσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ. Εἰ τοίνυν πᾶσαν ἔχει τὴν κρίσιν, οὐδὲν ὑπεξηρηται τῆς ψήφου· ὁ γὰρ πᾶσαν ἔχων τὴν κρίσιν, κύριός ἐστι πάντας καὶ τιμωρεῖσθαι καὶ στεφανοῦν. Τὸ δὲ, ἔδωκεν, ἐνταῦθα μὴ ἀνθρωπίνως ἀκούσης, ἀγαπητέ· οὐ γὰρ οὐκ ἔχοντι ἔδωκεν, οὐδὲ ἀτελῇ ἐγέννησεν, οὐδὲ ὑστερον αὐτῷ προσεγένετο^β, ἀλλὰ τὸ, ἔδωκε, τοιοῦτόν ἐστι, τοιοῦτον αὐτὸν ἐγέννησε, τέλειον, ἀπληρτισμένον. Ταύτη δὲ κέχρηται τῇ λέξει, ἵνα μὴ δύο γεννητοὺς νομίσης θεοὺς, ἀλλ' ἵνα εἰδῇς καὶ τὴν βίβαν καὶ τὸν καρπὸν· οὐχ ἵνα ὑστερον αὐτῷ προσγεγενῆσθαι νομίσης τοῦτο. Καὶ γὰρ ἐρωτώμενος ἀλλοχοῦ, *Οὐκοῦν βασιλεὺς εἰ σὺ*; οὐκ εἶπεν, ὅτι Ἔλαβον τὴν βασιλείαν· οὐκ εἶπεν, ὅτι προσεγένετο αὐτῷ ὑστερον ἡ βασιλεία· ἀλλ', ὅτι Ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι. Εἰ βασιλεὺς ἀπληρτισμένος ἐγεννήθη, εὐδὴλον ὅτι καὶ κριτὴς καὶ δικαστής· βασιλεὺς γὰρ

μάλιστα τὸ κρίνειν, καὶ δικάζειν, καὶ τιμᾶν, καὶ τιμωρεῖσθαι. Καὶ ἐτέρωθεν δὲ τοῦτο ἴδοι τις ἀν, ὅτι καὶ τὰς ἀνω τιμὰς κύριος αὐτὸς ἐστὶ διδόναι. Ὅταν γὰρ παραγάγωμεν εἰς τὸ μέσον τὸν πάντων ἀνθρώπων ἀμείνω, καὶ δειξώμεν τοῦτον ὡς αὐτοῦ στεφανοῦμενον, ποῖα λοιπὸν ὑπολειφθήσεται πρόφασις ὁμῖν;

Τίς οὖν ἀπάντων ἀνθρώπων ἀμείνων; Τίς δὲ ἑτερος ἀλλ' ἢ ὁ σκηνοποιὸς ἐκεῖνος, ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, ὁ γῆν καὶ θάλασσαν καθάπερ ὑπόπτερος περιδραμὼν, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, ὁ νυμφαγωγὸς τοῦ Χριστοῦ, ὁ τῆς Ἐκκλησίας φυτοουργός, ὁ σφόδρ ἀρχιτέκτων, ὁ κήρυξ, ὁ δρομεύς, ὁ ἀγωνιστής, ὁ στρατιώτης, ὁ παιδοτρὴς, ὁ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὑπομνήματα τῆς οἰκείας ἀρετῆς καταλιπὼν, ὁ πρὸ τῆς ἀναστάσεως εἰς τρίτον ἀρπαγείς οὐρανὸν, ὁ εἰς παράδεισον ἀπενεχθεὶς, ὁ ἀπορρήτων κοινωνήσας τῷ Θεῷ μυστηρίων, ὁ τοιαῦτα ἀκούσας καὶ λαλήσας, ὁ ἀνθρωπινῇ φύσει λαλήσας οὐκ ἓν, ὁ καὶ χάριτος πλείονος ἀπολαύσας, καὶ μερίζον κόπον ἐπιδειξάμενος; Ὅτι δὲ πλείον ἀπάντων ἔκαμεν, ἀκούσον αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι *Περισσότερον αὐτὸν πάντων ἔκομίσατο*. Εἰ δὲ περισσότερον πάντων ἔκαμεν, περισσότερον καὶ στεφανοῦται· Ἐκαστος γὰρ τὸν Ἰδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν Ἰδιον κόπον. Εἰ τοίνυν μερίζον τῶν ἀποστόλων λαμβάνει στέφανον (τῶν δὲ ἀποστόλων ἴσος οὐδεὶς γέγονεν, οὗτος δὲ κάκεινων μερίζων), εὐδὴλον ὅτι τῆς ἀνωτάτω ἀπολαύσεται τιμῆς καὶ προεδρίας. Τίς οὖν ἐστὶν ὁ αὐτὸν [518] στεφανῶν; Ἀκούσον αὐτοῦ λέγοντος· *Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἡγήρισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τητήρηκα*. *Λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὁ δίκαιος κριτής*. Ὁ Πατὴρ οὐ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν κρίσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ. Οὐκ ἐντεῦθεν δὲ τοῦτο μόνον ὄηλον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς· *Οὐ μόνον δὲ ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἡγαθηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ*. Τίνας δὲ ἐστὶν ἡ ἐπιφάνεια; ἀκούσον αὐτοῦ λέγοντος, *Ἐπεσάν ηἱ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρητῶμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμηκὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ ἐνσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*.

δ'. Ἀλλ' ἡ μὲν πρὸς τοὺς αἵρετικούς ἡμῖν μάχη τέλος ἔχει, καὶ τὸ τρόποιον ἐσθήσαμεν, καὶ τὴν νίκην λαμπρὰν ἠράμεθα, ἐκ τῶν εἰρημένων ἀπάντων ἀποδείξαντες, ὅτι κύριος αὐτὸς τιμᾶν καὶ κολάζειν ἐστὶ, πᾶσάν τε τὴν κρίσιν ἔχων, καὶ τὸν ἀπάντων ἀμείνω στεφανῶν καὶ ἀνακηρύττων, καὶ ἐν ταῖς παραβολαῖς ἐκείναις, ἑκάτερα αὐτὸς ἐργαζόμενος. Δεῖ δὲ λοιπὸν καὶ τὸν θόρυβον τῶν ἀδελφῶν ἐκβαλεῖν, καὶ διδάξαι τίνας ἐνεκεν οὕτως εἴρχην, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἐμὸν τοῦτο δοῦναι· καὶ γὰρ οἶμαι πολλοὺς ἐπαπορεῖν τοῖς εἰρημένοις· Ἴν' οὖν καὶ τὴν ἀπορίαν λύσωμεν, καὶ τὸν θόρυβον τῆς ψυχῆς κατευνάσωμεν, συνεινῶτά μοι τὴν διάνοιαν, παρασκευάσατέ μοι τὴν γνώμην· καὶ γὰρ πλείονός μοι πόνου δεῖ νῦν. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἴσον πολεμεῖν καὶ διδάσκειν, βάλλειν τὸν ἐχθρὸν, καὶ διορθοῦσθαι τὸν οἰκτεῖον, ἀλλὰ πλείονός μοι χρεῖα ἐνταῦθα

^α Unus ἐπ' αὐτῶν μιν.

^β Legebatur πολὺς. Sed ὁρμύς praetulimus, quae est scriptura quatuor mss. et Savil., meliusque ad sententiam quadrat. Edit.

^γ Sic maxima pars mss., atque ita legisse videtur interpret. Morel. vero ἐγένετο.

^δ Alii τί οὖν ἐστὶν ὁ αὐτὸν στεφανῶν.

τῆς σπουδῇ, ὥστε μὴ παρίδεν τὸ μέρος χολεύον, μηδὲ τινα θορυβούμενον παραδραμεῖν. Λέγω γάρ, ἀλλὰ μὴ θορυβεῖσθε πρὸς τὰ λεγόμενα, μηδὲ ταραττέσθε· οὐ μόνον γὰρ τοῦ Ὑιοῦ φημι μὴ εἶναι, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Πατρὸς· καὶ μεγάλη ταῦτα βοῶ τῇ φωνῇ, καὶ σάπηντος λαμπρότερον, ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτοῦ δοῦναι, οὔτε αὐτοῦ, οὔτε τοῦ Πατρὸς. Εἰ γὰρ αὐτοῦ ἦν, καὶ τοῦ Πατρὸς ἦν· εἰ τοῦ Πατρὸς ἦν, καὶ αὐτοῦ ἦν. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλὰ τί· Ὁὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται. Δείκνυσιν ὅτι οὔτε αὐτοῦ, οὔτε τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐτέρων τινῶν. Τί οὖν ἐστι τὸ εἰρημένον; Οἶμαι γὰρ ὑμῖν ᾗδεῖσθαι τὸν θόρυβον, καὶ πλείονα γενέσθαι τὴν ἀπορίαν, καὶ ἐναγωνίους εἶναι· ἀλλὰ μὴ δείσητε· οὐ γὰρ ἀποστήσομαι, ἕως ἂν ἐπαγάγω τὴν λύσιν. Μικρὸν δὲ ἀνάσχεσθε ἀνωτέρω τὸν λόγον ἀν-ἀγοντος· οὐ γὰρ ἐτέρως μετὰ σαφηνείας ἅπαντα ὑμῶν παρακαταθέσθαι τῇ γνῶμῃ δυνατόν. Τί ποτ' οὖν ἐστι τὸ εἰρημένον; Ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου, ἀναχωροῦντι πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα τῷ Ἰησοῦ προσῆλθε μετὰ τῶν παίδων λέγουσα, *Εἰπέτε ἵνα* [519] *οἱ δύο υἱοί μου καθίσωσιν εἰς ἐκ δεξιῶν σου*, καὶ εἰς ἐξ ἐνωτέρων σου. Ἐτερος δὲ εὐαγγελιστῆς φησιν, ὅτι οἱ παῖδες ταῦτα ἡτοῦντο παρὰ τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλ' οὐκ ἔστι διαφωνία (οὐδὲ γὰρ ταῦτα δεῖ τὰ μικρὰ παρατρέχειν)· ἀλλὰ τὴν μητέρα προβαλλόμενοι β, ἐπειδὴ εἶπεν ἐκεῖνη καὶ ὅρην ἤνοιξε, καὶ αὐτοὶ τὴν ἰκετηρίαν προσήγαγον, οὐκ εἰδότες μὲν ἄπερ ἔλεγον, λέγοντες δὲ ὁμῶς. Εἰ γὰρ καὶ ἀπόστολοι ἦσαν, ἀλλ' ἀτελέστερον ἔτι δέεικνεντο, καθάπερ νεοττοὶ ὡς ἐν καλιᾷ πλανώμενοι ε, οὐδέπω τοῦ περὶ παγέντος αὐτοῖς. Καὶ τοῦτο μάστις α ὑμᾶς ἀναγκαῖον εἶδέναι, ὅτι πρὸ τοῦ σταυροῦ ἐν πολλῇ ἦσαν ἀγνοία· διὸ καὶ ἐπιτιμῶν αὐτοῖς ἔλεγεν· Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοι ἐστέ; οὐπω νοεῖτε οὐδὲ συνίετε, ὅτι οὐ περὶ τῶν ἄρτων ἔλεγον ὑμῖν προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων; Καὶ πάλιν, Πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι. Οὐ μόνον δὲ ἡγνόνουν τὰ ὑψηλότερα, ἀλλὰ καὶ ἃ ἤκουον ἀπεβαλλόν ἀπὸ φόβου καὶ δειλίας πολλόκις· ὅπερ οὐνε-δίζων αὐτοῖς ἔλεγεν· Οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις; ἀλλ' ὅτι ταῦτα εἶπον ὑμῖν, ἡ λύπη πε-πλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν. Καὶ πάλιν, Ἐκεῖνος ὑμᾶς ἀναμνήσει πάντα, καὶ διδάξει ὑμᾶς, περὶ τοῦ Παρακλήτου λέγων. Οὐκ ἂν δὲ εἶπεν, ἀναμνήσει, εἰ μὴ πολλὰ τῶν εἰρημένων ἐξέβαλον. Ταῦτα δὲ μοι οὐχ ἀπλῶς εἴρηται, ἀλλ' ἐπειδὴ φαίνεται Πέτρος, νῦν μὲν ἀπηρτισμένην ὁμολογίαν ὁμολογῶν, νῦν δὲ πάντων ἐπιλελησμένος. Ὁ γὰρ εἰπὼν, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, καὶ μακαρισθεὶς ἐπὶ τούτοις, τοιοῦτον ἤμαρτε μετὰ μικρὸν, ὡς Σατανᾶς προσαγορευθῆναι· λέγει γάρ, Ὑπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· σκάνδαλόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων. Τί γένοιτο ἂν ἀτελέστερον τοῦ τὰ αὐτοῦ μὴ φρονούντος, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων; • Ἐπειδὴ γὰρ περὶ σταυροῦ αὐτῷ δι-ελέγετο καὶ ἀναστάσεως, οὐκ εἰδὼς τῶν λεγομένων τὸ βάθος, οὐδὲ τῶν δογμάτων τὸ ἀπόρρητον, οὐδὲ τὴν μέλλουσαν τῇ οἰκουμένῃ σωτηρίαν καταλαμβάνειν,

λαθὼν αὐτὸν κατ' ἰδίαν ἔλεγεν· Ἰλεῶς σοι γίνου, Κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο. Ὅρξ πῶς οὐδὲ περὶ ἀναστάσεως οὐδὲν ἤδεισαν σαφές; Καὶ τοῦτο αὐτὸς ὁ Εὐαγγελιστῆς ἐπισημαινόμενος ἔλεγεν· Οὐδέπω γὰρ ἤδεισαν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστήναι. Οἱ δὲ, ταῦτα οὐκ ἐπιστάμενοι, πολλῷ μᾶλλον τὰ ἄλλα ἡγνόνουν· οἷον τὰ περὶ βασιλείας τῆς ἀνω, καὶ τῆς ἀπαρχῆς τῆς ἡμετέρας, καὶ τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐκ τὸν οὐρανὸν, καὶ χθαμαλοῖ· τινες ἦσαν ἔτι, οὐδέπω δυνάμενοι ὑψηλὰ πέτεσθαι.

ε'. Ἀτε οὖν τοιαύτην ἔχοντες ἐννοίαν, καὶ προσδοκῶντες ὅτι εὐθέως ἀπαντήσῃ αὐτῷ ἡ βασιλεία ἐν Ἱεροσολύμοις (ταύτης γὰρ οὐδὲν πλέον ἤδεισαν· ὅπερ οὖν καὶ ἕτερος ἐπισημαίνεται Εὐαγγελιστῆς λέγων, ὅτι [520] ἐνόμιζον ἤδη παραγίνεσθαι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, ἀνθρωπίνην· τινὰ αὐτὴν ὑποπεύοντες, καὶ προσδοκῶντες ἐπὶ τοῦτο αὐτὸν χωρεῖν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ σταυρὸν καὶ θάνατον· καὶ γὰρ μυριάκις ἀκούοντες, σαφὺς εἰδέναι οὐκ εἶχον)· ἐπεὶ οὖν τετρανωμένην μὲν τῶν δογμάτων οὐδέπω ἀκριβείαν ἐκέκντητο, ἐνόμιζον δὲ αὐτὸν ἐπὶ βασιλείαν χωρεῖν τὴν αἰσθητὴν ταύτην, καὶ βασιλεύειν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀπολαβόντες αὐτὸν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ὡς καιρὸν ἐπιτήδειον ἔχειν νομίσαντες, ταύτην αἰτοῦσι τὴν αἴτησιν ε'. Ἀπορρήξαντες γὰρ αὐτοὺς τοῦ χοροῦ τῶν μαθητῶν, καὶ εἰς αὐτοὺς τὸ πᾶν περιστήσαντες, ἀξιοῦσιν ὑπὲρ προεδρίας καὶ τοῦ πρώτου γενέσθαι τῶν ἄλλων, νομίζοντες ἤδη τὰ πράγματα εἰληφέναι τέλος, καὶ τὸ πᾶν κατωρθώσθαι, καὶ στεφάνων εἶναι λοιπὸν καὶ ἀμοιβῶν καιρὸν· ὅπερ καὶ αὐτὸ τῆς ἐσχάτης ἀγνοίας ἦν. Καὶ ὅτι οὐ στοχασμὸς ταῦτά ἐστιν, οὐδὲ λόγων πιθανότητες β, παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ τὰ ἀπόρρητα ἐπισταμένου, τὴν ἀπόδειξιν ὑμῖν ἐπαγάγω. Ἐπειδὴ γὰρ ταῦτα ἤτησαν, ἄκουσον τί φησι πρὸς αὐτοὺς· Οὐκ οἰδατε τί αἰτεῖσθε. Τί ταύτης σαφέστερον τῆς ἀποδείξεως; Ὅρξ· ὅτι οὐκ ἤδεισαν ὅπερ ἡτοῦντο, περὶ στεφάνων καὶ ἀμοιβῶν καὶ προεδρίας καὶ τιμῆς αὐτῷ διαλεγόμενοι, οὐδέπω τῶν ἀγώνων οὐδὲ ἀρχὴν εἰληφόντων; Δύο τοῖνυν αἰνίττεται διὰ τοῦ λέγειν· Οὐκ οἰδατε τί αἰτεῖσθε, ἐν μὲν ὅτι περὶ βασιλείας διαλέγονται, ἥς οὐδεὶς ἦν τῷ Χριστῷ λόγος· οὐ γὰρ δὴ περὶ ταύτης ἐπηγγέλτο τῆς κάτω καὶ τῆς αἰσθητῆς· ἕτερον δὲ ὅτι προεδρίαν ζητοῦντες ἤδη καὶ τιμὰς τὰς ἀνωτάτων, καὶ τῶν ἐτέρων βουλόμενοι λαμπρότεροι φανῆναι καὶ περιφανέστεροι, οὐδὲ ἐν καιρῷ ταῦτα ζητοῦσιν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἀκαίρως. Ὁ γὰρ καιρὸς ἐκεῖνος οὐχὶ στεφάνων, οὐδὲ ἐπάθλων, ἀλλ' ἀγωνισμάτων καὶ παλαισμάτων καὶ πόνων καὶ ἰδρώτων καὶ σκαμμάτων καὶ πολέμων. Ὁ οὖν λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Οὐκ οἰδατε τί αἰτεῖσθε, περὶ τούτων μοι διαλεγόμενοι οὐδέπω χαμνόντες, οὐδὲ ἀποδυσάμενοι πρὸς τοὺς ἀγῶνας, ἔτι τῆς οἰκουμένης ἀδιορθώτου μενουσας, τῆς ἀσθείας ἐπικρατούσης, τῶν ἀνθρώπων ἀπάντων

α Quidam mss. et Sav., ἀλλὰ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ τί;

β Sic aliquot mss. rectius quam Monif. προβαλλόμενος. Ed.

γ Unus habet πλατόμενοι. Savil. πλαζόμενοι.

δ Quatuor mss. καὶ ταῦτα μάλιστα.

• Hæc τί γένοιτο? ἀν... τῶν ἀνθρώπων non leguntur in Sa-
vilio. Edit

† Unus χαμηλοί.

ε Savil. et alius νομίζοντες, ταύτην αἰτοῦνται τὴν αἴτησιν.

η Quatuor mss. οὐ στοχασμοὶ ταῦτά εἰσιν, οὐδὲ λόγων πι-
θανότητες. Savil. στοχασμὸς εἰ πιθανότητες, quod recep-
imus. Monif. πιθανότης. Edit.

enim æqualis est facilitatis pugnare et docere, hostem vulnerare et domesticum corrigere; sed plus in hoc mihi studii conferendum est, ut neque membrum claudicans negligam, neque perturbatum quemquam pratermittam. Dico enim, sed ne percellant vos quæ dicuntur, neque turbemini; non enim tantum Filii non esse contendo, sed neque Patris, et hoc magna tubæque clariori voce proclamo, neque ipsius esse dare, neque adeo Patris ipsius. Si enim ipsius esset, et Patris esset: si Patris esset, et ipsius esset: propterea non dixit illis simpliciter, non est meum dare¹. Quid igitur? *Non est meum dare, sed quibus paratum est*: significat neque ipsius esse, neque Patris, sed aliorum quorundam. Quid ergo sibi vult dictum illud? Sic enim arbitror vobis auctam esse perturbationem, ac majorem dubitationem exortam, et anxios vos esse: verumtamen nolite timere; non enim desistam, donec solutionem adjunxero: sinite tantum ut paulo altius initium orationis arcessam, quod aliter fieri nequeat, ut dilucide menti vestræ omnia commendentur. Quid ergo sibi vult, quod est dictum? Cum se reciperet Jerosolymam Jesus, accessit cum filiis mater filiorum Zebedæi, Jacobi et Joannis, sic eum alloquens, *Dic ut sedent hi duo filii mei unus ad dexteram tuam, et unus ad sinistram tuam* (Marc. 10. 37): alter autem evangelista filios hæc a Christo petisse dixit: sed non est tamen discrepantia: neque enim sunt hæc minuta percurrenda: verum cum matrem præmisisset², postquam illa dixit, et portam aperuit, ipsi quoque preces admoverunt, nescientes, quid dicerent, sed dicentes tamen. Nam licet apostoli essent, imperfectiores tamen adhuc erant, tanquam pulli errantes³ in nido, cum nondum illis pennæ succeverint. Atque hoc maxime vobis esse notum oportet, ante passionem in multa illos ignorantia esse versatos, quapropter et increpans eos dicebat: *Adhuc et vos sine intellectu estis? Nondum cognoscitis, nec intelligitis, quia non de panibus dixi vobis, cavete a fermento Phariseorum* (Matth. 15. 16)? et rursus, *Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo* (Joan. 16. 12). Neque vero sublimiora tantum ignorabant, sed illis etiam sapientiam, quæ audierant, præ metu ac timidine excidebant, quod illis exprobrans aiebat, *Nemo ex vobis interrogat me, Quo vadis? Sed quia hæc loquutus sum vobis, tristitia implevit cor vestrum* (Ibid. v. 5): et rursus, *Ille vobis suggeret omnia, et docebit vos* (Id. 14. 26): de Paracleto verba faciens: cæterum non dixisset, suggeret, nisi multa illis, quæ dicta fuerant, excidissent. Hæc autem a me non temere commemorata sunt, sed quoniam Petrus modo quidem videtur perfectam quamdam confessionem proferre, modo autem omnium oblitus. Nam qui dixerat, *Tu es Christus Filius Dei vivi* (Matth. 16. 16), ac propterea beatus prædicatus fuerat, ejusmodi paulo post peccatum admisit, ut Satanas fuerit appellatus. Sic enim ait, *Vade post me, Satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea, quæ*

Dei sunt, sed ea quæ hominum (Matth. 16. 23). Quid imperfectius eo fieri possit, qui non sapiat, quæ sunt ejus⁴, sed quæ sunt hominum? Postquam enim illi de cruce deque resurrectione verba fecerat, cum eorum, quæ dicta fuerant, profunditatem ignoraret, neque jam arcana dogmata futuramque mundi salutem posset comprehendere, separatim assumens eum dixit, *Propitius tibi esto, Domine, non erit tibi hoc* (Ib. v. 22). Vides ut illi nihil de resurrectione certo scirent? Et hoc ipsum indicans Evangelista dicebat, *Nondum enim sciebant, quia oporteret eum a mortuis resurgere* (Joan. 20. 9). Quod si ista nesciebant, multo magis alia ignorabant, cujusmodi est de cælesti regno, de primitiis nostris, ac de ascensione in cælum, humique repentes adhuc nondum in altum poterant evolare. Cum igitur hæc essent opinione imbuti, et exspectarent, ut illi confestim regnum Jerosolymis obveniret: nihil enim amplius quam illud noverant, quod nimirum et alius evangelista significat, dicens, illos existimasse jam regnum ejus adventare, quod unum aliquod ex humanis regnis suspicarentur, et arbitrarentur ad illud ineundum non ad crucem et mortem illum pergere: nam licet millies audivissent, certo id scire non poterant.

5. Quoniam igitur nondum quidem evidentem et exactam dogmatum cognitionem adepti erant, sed ad sensibile regnum pergere censebant, et Jerosolymis regnaturum, assumentes eum in via, opportunum se nactus tempus existimantes, hanc petitionem instituunt: nam cum seipsos a cœlu discipulorum sequestrassent, perinde quasi ad ipsorum arbitrium redactæ res essent, prærogativam sedis postulant, et primas partes inter alios sibi deferri: quippe qui arbitrarentur jam res finem accepisse, totum negotium confici, tempusque coronarum ac præmiorum advenisse: quod ipsum extremæ fuit inscitie. Atque ut hæc non sola conjectura verborumque probabilitate niti noveritis, ipsius Jesu, cui perspecta sunt arcana quæque, rem sermone atque auctoritate confirmabo. Postquam enim ista postularunt, audi quid illis respondeat: *Nescitis quid petatis* (Marc. 10. 38). Quid hæc probatione clarius? Vides illos minime novisse quod petebant, cum de coronis ac præmiis apud illum verba facerent necdum certaminibus inchoatis? Duo sunt igitur quæ innuit, hoc dicens, *Nescitis quid petatis*, unum quod de regno loquantur, de quo sermonem Christus non instituerat: non enim de hoc terreno ac sensibili annunciatum erat: alterum, quod dum sedis prærogativam, et cælestes jam quærent honores, cæterisque videri clariores et illustriores contendunt, ne suo quidem tempore, sed admodum intempestive ista quærant. Tempus enim illud non coronarum aut præmiorum, sed certaminum, luctarum, laborum, sudorum, stadiorum fuit, atque præliorum. Hoc igitur sibi vult illud quod ait, *Nescitis quid petatis*, dum de his apud me verba facitis, cum necdum labores exantlaveritis, necdum ad ineunda certamina vos exueritis: cum incorrectus adhuc maneat orbis terrarum, cum impietas

¹ Quidam Mss., non est meum dare, sed Patris.

² Quidam Mss., præmisissent.

³ Unus habet, plasmati.

⁴ Id est, quæ sunt Dei.

dominetur, et pereant omnes mortales. Nondum e carceribus exsiliistis, nondum ad ineunda luctamina vos exuistis, *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum, et baptismo, quo ego baptizor, baptizari* (Marc. 10. 38)? calicem hoc loco et baptismum crucem suam et mortem appellans: calicem quidem, quoniam cum voluptate illum ebibit; baptismum autem, quia per illam orbem terrarum expurgabat: nec ideo tantum, sed et propter resurrectionis facilitatem. Ut enim qui baptizatur aqua, multa cum facilitate ascendit ab aquarum natura nihil impediens: sic et ille cum in mortem descendisset, multa cum facilitate ascendit: propterea baptismum illam appellat. Quod autem dicit est hujuscemodi: potestis occidi, et mortem oppetere? Horum enim nunc tempus est, funerum, periculorum, laborum. Verum, illi, *Possumus*, inquit, cum nec intelligant quid dicatur, sed adducti spe impetrandi postulata, promittant. Ait illis, *Calicem quidem meum bibetis, et baptismo, quo ego baptizor, baptizabimini* (Ib. v. 39. 40): mortem sic appellans: nam et Jacobo gladio caput abscissum est, et multoties mortuus est Joannes. *Sedere autem ad dexteram meam, et ad sinistram meam, non est meum dare, sed quibus paratum est.* Quod autem dicit, est ejusmodi.

Certantis est primum mereri et accipere. — Vos quidem moriemini, occidemini, et honorem martyrii obtinebitis: verumtamen ut omnium primi sitis, non est meum dare, sed eorum, qui decertant, accipere, ob majus studium, ob majorem animi alacritatem. Ut autem quod dico manifestius evadat, ponamus aliquem esse agonotheam; deinde matrem, cui athleta duo sint filii, ad agonotheam accedere cum filiis suis ac dicere, Dic ut hi duo filii mei coronam accipiant: quid igitur ille respondebit? Hoc ipsum nimirum, non est meum dare, agonothea sum, qui non ad gratiam, aut supplicantium precibus, et prensatione adductus, sed operum exitu præmia distribuo: id enim maxime est agonothea; ut non temere, aut quoquo modo præmia largiatur, sed honorem fortitudini deferat: id nimirum et Christus facit. Non ut auferret, quæ sunt substantiæ, ita loquutus est, sed ut hoc indicaret, non ipsius esse solius dare, sed eorum, qui decertant, accipere. Nam si solius esset ipsius, omnes homines salvi fierent, et ad agnitionem veritatis venirent: si solius esset ipsius, differentes honores non essent: omnes enim ipse condidit, et æqualiter est illi cura de omnibus. Porro differentes esse honores ex Paulo id exponente cognoscet, dum ait, *Alia claritas solis, et alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum. Stella enim a stella differt claritate* (1. Cor. 15. 41). Et rursus, *Si quis superædificat supra fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos* (Id. 3. 12). Ut enim virtutis varietatem indicaret Paulus, sic orationem accommodavit: et hæc dicebat, simul innuens non posse nos dormiendo vel stertendo in regnum cælorum introire, sed per multas tribulationes accipiendi esse illa præmia. Nam quia propterea quod plurimum amicitia et gratia apud ipsum valebant,

censebant fore ut ipsos etiam honore cæteris anteferebant, ne si hæc illis suspicio insedisset, negligentiores evaderent, ut ab hac eos opinione abduceret, dixit, *Non est meum dare, sed vestrum, si velitis, accipere: ut majorem animi alacritatem exhibeatis, ut majorem laborem, ut studium majus: operibus enim coronas propono, et laboribus honores, et præmia sudori: hæc apud me commendatio valet maxime, quæ ab operum exhibitione promanat.*

6. Vides me non frustra dixisse nec ipsius esse, nec Patris, sed eorum, qui decertant, labores exantlant, et molestiis conflictantur? Propterea nimirum et Jerusalem dicebat: *Quoties volui congregare filios vestros quemadmodum gallina pullos suos, et noluitis? Ecce relinquetur domus vestra deserta* (Luc. 13. 34). Vides fieri non posse, ut ex illis qui otiosi sunt, ac desides, et supini jacent, ullus aliquando salvus fiat? Ex hoc et aliud quidpiam arcanum discimus, non satis esse martyrium ad supremum honorem et altissime sedis conciliandam prærogativam. Ecce namque prædixit istis fore quidem, ut martyrium paterentur, nec ideo tamen omnino primos honores consequerentur: quippe cum essent nonnulli, qui majora posset a se patrata ostendere; id quod indicans dicebat: *Calicem quidem meum bibetis, et baptismo, quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dexteram, et ad sinistram, non est meum dare.* Non quod sedeat, sed hoc idem valet, quod majorem consequi honorem, primas partes obtinere, superiorem omnibus fieri: dixit igitur sedere ad dexteram et ad sinistram, ut eorum opinioni se accommodaret: illi enim primas partes appetebant, et ut cæteris omnibus majores apparerent. Hoc igitur ipsum inquit, ut vos cæteris majores appareatis, omnibusque sublimiores, hac una re non potestis acquirere: nam mortem quidem oppetitis, ut autem supremum honorem obtineatis, non est meum concedere, sed quibus paratum est. Et quibusnam quæso paratum est? Videamus, quoniam illi sint beati ac ter beati, quique splendidas illas coronas consequuntur. Quinam igitur illi sunt, et quas ob res gestas adeo splendide coronantur? Audi quid dicat: Postquam enim decem indignati sunt de duobus, quod scilicet cum a cœtu se disjunctissent, de transferendo in se supremo honore deliberarent, vide quomodo et illorum passionem corrigat, et istorum: vocatis enim illis ad se sic ait: *Principes gentium dominantur eorum, et qui magni sunt, potestatem exercent in eos: apud vos autem non ita erit; sed quicumque voluerit inter vos primus esse, fiat omnium ultimus* (Marc. 10. 42. 43). Perspicis hoc illos voluisse, ut primi, majores et superiores evaderent, atque ut ita dicam ipsorum principes? Propterea nempe adversus hoc insistens et eorum arcana in medium proferens dixit, *Qui voluerit inter vos primus esse, sit omnium minister* (Ib. v. 44). Si primum concessum appetitis, inquit, et summum honorem, ultimum persequimini locum, et ut omnium sitis vilissimi, omnium humillimi, omnium minimi, vosque omnium postremos collocetis: hæc enim virtus honorem illum largitur, neque longe abest exem-

ἀπολωλότων· οὐδέπω τῆς βαλδύδος ἐξεπηθήσατε· οὐδέπω πρὸς τὰ παλαιάματα ἀπεδύσασθε. Δύνασθε πιστεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι; ποτήριον ἐνταῦθα καὶ βάπτισμα καλῶν τὸν σταυρὸν τὸν ἑαυτοῦ καὶ τὸν θάνατον· ποτήριον μὲν, ἐπειδὴ μεθ' ἡδονῆς αὐτὸν ἐπῆει· βάπτισμα δὲ, ὅτι δι' αὐτοῦ τὴν οἰκουμένην ἐκάθαρσεν· οὐ διὰ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐκκόλιαν τῆς ἀναστάσεως. Ὅσπερ γὰρ ὁ βαπτιζόμενος ὑδατι, μετὰ πολλῆς ἀνίσταται τῆς ἐκκολίας, οὕδεν ὑπὸ τῆς φύσεως τῶν ὑδάτων κυλωόμενος· οὕτω καὶ αὐτὸς εἰς θάνατον καταβάς, μετὰ πλείονος ἀνέβη τῆς ἐκκολίας· διὰ τοῦτο βάπτισμα αὐτὸ καλεῖ. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· δύνασθε σφραγῆναι καὶ ἀποθανεῖν; τούτων γὰρ ὁ καιρὸς νῦν. θανάτων καὶ κινδύνων καὶ πόνων. Λέγουσιν [521] ἐκεῖνοι, Δυνάμεθα, οὐδὲ εἰδοτες τί ποτὲ ἦν τὸ λεγόμενον, ἀλλὰ τῇ ἐλπίδι τῆς ἀπολήψεως· ὁ πισχυόμενοι. Λέγει πρὸς αὐτούς· Τὸ μὲν ποτήριον πίστετε, καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸν θάνατον ἀνάβη τοῦ λέγων· καὶ γὰρ Ἰάκωβος ἀπετμήθη μαχαίρα, καὶ Ἰωάννης πολλάκις ἀπέθανε. Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου, καὶ ἐξ ἐκωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἔμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν.

Ἀποθάνεισθε μὲν, καὶ σφαγῆσεσθε, καὶ μαρτυρίᾳ τιμηθήσεσθε· τὸ μέντοι πρῶτους γενέσθαι, οὐκ ἔστιν ἔμὸν δοῦναι, ἀλλὰ τῶν ἀγωνιζομένων λαβεῖν, διὰ πλείονος τῆς σπουδῆς, διὰ μείζονος τῆς προθυμίας. Ἰνα δὲ ὁ λέγων γέννηται σαφέστερον, ὑποβήμεθα εἶναι τινα ἀγνωσθέν· εἴτα μητέρα ἀθλητὰς ἔχουσιν δύο παῖδας, προτελεῖν μετὰ τῶν παίδων αὐτῆς τῷ ἀγνωσθέν, καὶ λέγειν· εἰπέ ἵνα οὗτοι οἱ δύο υἱοὶ μου τὸν στέφανον λάβωσι· τί τοῖνυν αὐτοὺς ἀποκρίνεται; Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι οὐκ ἔστιν ἔμὸν δοῦναι· ἀγνωσθέντος εἰμὶ, οὐ χάριτι βραβεύων, οὐδὲ ἱκετηρίᾳ καὶ δεήσει τῶν προσόντων, ἀλλὰ τῷ πλεῖσι τῶν πραγμάτων. Τοῦτο γὰρ μάστιγα ἀγνωσθέντος, τὸ μὴ ἀπλῶς καὶ ὡς ἐτυχε διδόναι τὰ βραβεῖα, ἀλλ' ἀνδρείαν τιμῶντα. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Χριστὸς ποιεῖ· οὐκ ἐξαιρῶν τὰ τῆς οὐσίας, οὕτως εἶπεν, ἀλλὰ τοῦτο δηλῶν, ὅτι οὐκ αὐτοῦ μόνου ἐστὶ δοῦναι, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγωνιζομένων λαβεῖν. Εἰ γὰρ αὐτοῦ μόνου ἦν, πάντες ἄνθρωποι ἂν ἐσώθησαν, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἦλθον· εἰ αὐτοῦ μόνου ἦν, οὐκ ἂν ἐγένοντο διάφοροι τιμαί· πάντας γὰρ αὐτὸς ἐποίησε, καὶ πάντων ὁμοίως κηδεύεται. Ὅτι δὲ εἰσι διάφοροι τιμαί, ἄκουε Παύλου τοῦτο δηλοῦντος καὶ λέγοντος· Ἀλλὴ δόξα ἡλίου, καὶ ἀλλὴ δόξα σελήνης, καὶ ἀλλὴ δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἑστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. Καὶ πάλιν, Εἰ τις ἐπινοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους. Τὸ ποικίλον γὰρ τῆς ἀρετῆς ἐμφανῶν ὁ Παῦλος, οὕτω τὸν λόγον διεσκεύασε. Ταῦτα δὲ ἔλεγε, δεικνύς ὅτι οὐκ ἔστι καθευδόντας καὶ βέγγοντας εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλὰ διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ λαβεῖν τὰ βραβεῖα ἐκεῖνα. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ τὸ πολλῆς ἀπολαύειν φιλίας καὶ παρρησίας ἐνόμιζον ὅτι καὶ τῶν ἐτέρων προτι-

μηθῆσονται, ἵνα μὴ ταῦτα ὑποπτεύοντες ἀρθυμότεροι γένωνται, ταύτης ἀπάγων αὐτοὺς τῆς ὑπονοίας, φησὶν· Οὐκ ἔστιν ἔμὸν δοῦναι, ἀλλ' ὑμῶν, εἰ βουληθείητε, λαβεῖν· ἵνα πλείονα ἐπιδείξῃσθε προθυμίαν, ἵνα μείζονα πόνον, ἵνα πολλὴν τὴν σπουδὴν· τοῖς γὰρ ἔργοις τίθημι τοὺς στεφάνους, καὶ τοῖς πόνους τὰς τιμὰς, καὶ τῷ ἰδρῶτι τὰ βραβεῖα· αὕτη παρ' ἔμοι σύστασις ἀρίστη, ἢ ἀπὸ τῶν ἔργων ἀπόδειξις.

5. Ὁρᾷ, πῶς οὐ μάτην ἔλεγον, ὅτι οὐτε αὐτοῦ ἐστιν, οὐτε τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τῶν ἀγωνιζομένων καὶ πονούντων καὶ ταλαιπωρουμένων; Διὰ δὲ τοῦτο καὶ τῇ Ἱερουσαλὴμ ἔλεγε· Ὑποκρίθητε ἡθελῆσαι ἐκισυναγαγεῖν τὰ [522] τέκνα ὑμῶν, ὃν τρόπον ὄντως τὰ νοσοῖα ἑαυτῆς, καὶ οὐκ ἡθελήσατε; ἰδοὺ ἀρτεται ὁ οἶκος ὑμῶν κρημνός. Ὁρᾷ ὅτι τῶν βραθυμούντων καὶ ἀναπεπτωκότων καὶ ὑπὸ τῶν κειμένων οὐκ ἔνι τινα σωθῆναι· ποτε; Ἐκ τούτου καὶ ἐτερόν τι μαρθάνομεν ἀπόρρητον, ὅτι οὐκ ἀρκεῖ οὐδὲ μαρτύριον τὴν ἀνωτάτω δοῦναι τιμὴν καὶ τὴν ὑψηλοτάτην προεδρίαν. Ἰδοὺ γοῦν τούτους προεῖπεν, ὅτι μαρτυρήσουσι μὲν, οὐ πάντως δὲ τῶν πρωτείων τεύξονται· εἰς γὰρ τινες οἱ καὶ μείζονα δυνάμενοι ἐπιδείξασθαι. Καὶ τοῦτο δηλῶν ἔλεγε· Τὸ μὲν ποτήριον μου πίστετε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ ἐκ δεξιῶν καθίσαι, καὶ ἐξ ἐκωνύμων, οὐκ ἔστιν ἔμὸν δοῦναι· οὐχ ὅτι καθίξει, ἀλλὰ τὸ μείζονος ἀπολαύσαι τιμῆς, τὸ τῶν πρωτείων ἐπιτυχεῖν, τὸ ἀνωτέρω πάντων γενέσθαι, τοῦτο ἐστὶ, φησὶν· τὸ τοῖνυν καθίσαι ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ ἐκωνύμων, συγκαταβαίνων αὐτοῖς ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ φησὶν. Ἐκεῖνοι γὰρ τὰ πρῶτα ἐξήρουν, καὶ τὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων μείζους φανῆναι. Τοῦτο οὖν αὐτὸ, φησὶ, τὸ τῶν ἄλλων ὑμᾶς μείζους φανῆναι, καὶ πάντων ἀνωτέρους, οὐκ ἔστιν ἀπὸ τούτου μόνου λαβεῖν· ἀποθάνεισθε μὲν γὰρ· τὸ δὲ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς ἀπολαύσαι οὐκ ἔστιν ἔμὸν δοῦναι, ἀλλ' ἐκείνοις οἷς ἡτοίμασται. Καὶ τίς ἡτοίμασται; εἰπέ μοι. Ἰδωμεν τίνες οὗτοι οἱ μακάριοι, καὶ τρισμακάριοι, καὶ τῶν λαμπρῶν ἐκείνων ἀπολαύοντες στεφάνων. Τίνες οὖν εἰσιν οὗτοι, καὶ τί ποιήσαντες οὕτω φανούνται λαμπροί; Ἀκούσον αὐτοῦ λέγοντος· ἐπειδὴ γὰρ ἡγανάκτησαν οἱ δέκα περὶ τῶν δύο, ὅτι δὴ ἀπορρηγνέντες τοῦ χοροῦ, τὴν ἀνωτάτω τιμὴν εἰς ἐκυτοὺς περιστήσαι ἐβούλοντο, ὅρα πῶς καὶ ἐκείνων διορθοῦται τὸ πάθος καὶ τούτων. Καλέσας γὰρ αὐτοὺς φησιν· Οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν καταξουσιάζουσιν αὐτῶν· παρὰ δὲ ὑμῖν οὐκ ἔστιν οὕτως, ἀλλ' ὁ θέλων ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, γενέσθω πάντων ἑσχατος. Ὁρᾷ ὅτι τοῦτο ἐβούλοντο, τὸ πρῶτος γενέσθαι καὶ μείζους καὶ ἀνώτεροι, καὶ, ὡς ἂν εἰποι τις, ἄρχοντες αὐτῶν; Διὰ δὲ τοῦτο πρὸς τοῦτο ἰστάμενος, καὶ τὰ ἀπόρρητα αὐτῶν εἰς μέσον ἐξάγων ἔλεγε· Ὁ θέλων ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω πάντων διάκονος. Εἰ προσδρίας ἔρατε, φησὶ, καὶ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς, τὰ ἑσχατα διώκετε, τὸ πάντων εὐτελέστεροι εἶναι, τὸ πάντων ταπεινότεροι, τὸ πάντων μικρότεροι, τὸ μετὰ τοὺς ἄλλους ἑαυτοὺς τάττειν. Αὕτη γὰρ ἡ ἀρετὴ ἐκείνην δίδωσι τὴν τιμὴν. Καὶ τὸ παραδείγμα ἐγγύθεν ἡ, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς περιουσίας. Οὐ γὰρ ἦλθεν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου διακο-

^a Savil. et quatuor manuscripti αὐτὸ ἐπι, Morel. vero αὐτὸν ἐπῆει, recte.

^b Duo mss. κατεχόμενος.

^c Sic Sav. et quatuor mss. Mor. vero ὑπολήψεως perperam.

^d Savil. et unus τιμῶντα, alii τιμῶντος.

^e Alii τοῦ δηλοῦντος καί.

^f Savil. et tres mss. ὅτι τὸν βραθυμούντα καὶ ἀναπεπτωκότα καὶ ὑπὸ τῶν κειμένων οὐκ ἔνι σωθῆναι.

^g Sic Savil. et maxima pars mss. Morel. vero τὰ πρωτεία.

^h Alii ἐκείθεν. Mox quidam habent ἐπ' ἔμοι.

ρηθῆναι, ἀλλὰ διακορῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. Ὅτι γὰρ τοῦτο ποιεῖ λαμπροὺς καὶ ἐπισήμους, ὁρᾷτε ἐπ' ἐμοῦ, φησί, τὸ πρῶγμα συμβαίνειν, τῷ μὴ δεομένῳ τιμῆς μηδὲ δόξης· ἀλλ' ὅμως καὶ ἐγὼ τὰ μυρία ἀγαθὰ διὰ τούτου κατορθῶ. Πρὶν ἢ μὲν γὰρ λαβεῖν αὐτὸν τὴν σάρκα, καὶ ταπεινώσαι αὐτὸν, πάντα ἀπολώλει καὶ διέφθαρτο· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐταπεινώσεν αὐτὸν, πάντα εἰς ὕψος ἀνήγαγε, κατάραν ἠφάνισε, θάνατον ἐσθесе, παράδεισον ἤνοιξεν, ἀμαρτίαν ἐνέκρωσεν, οὐρανοῦ ἀψίδας ἀνεπέτασε, τὴν ἀπαρχὴν ἡμῶν εἰς οὐρανὸν ἀνήγαγε, τὴν οἰκουμένην εὐσεβείας ἐπλήρωσε, τὴν πλάνην ἀπήλασε, τὴν ἀλήθειαν ἐπανήγαγε, τὴν ἀπαρχὴν ἡμῶν εἰς θρόνον ἀνεβίβατε βασιλικὸν, τὰ μυρία ἀγαθὰ εἰργάσατο, ἃ μῆτε ἐγὼ, μῆτε πάντες ἄνθρωποι δύναμιν· ἂν τῷ λόγῳ παραστήσαι. Καὶ πρὶν ἢ μὲν ταπεινώσαι αὐτὸν, ἀγγελοὶ μόνον αὐτὸν ἐγίνωσκον· ἐπειδὴ δὲ ἐταπεινώσεν αὐτὸν, ἅπαντα ἢ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἐπέγνω αὐτόν. Ὅρα πῶς ἡ ταπεινότης οὐκ ἐλάττωσιν εἰργάσατο, ἀλλὰ μυρία κέρδη, μυρία κατορθώματα, καὶ μεῖζον αὐτοῦ τὴν δόξαν διαλάμψαι ἐποίησεν. Εἰ δ' ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀνενδεοῦς καὶ μηδενὸς προσδεο-

* Savil. et quatuor mss. τὸ ταπεινωθῆναι τοσούτων γέγονεν ἀγαθῶν πρότερον, καὶ πλείους, etc. Infra idem Sav. et alii τότε ὕψλος ἔση.

μένον τὸ ταπεινωθῆναι τοσούτον ἀγαθόν, καὶ πλείους αὐτῷ τοὺς οἰκέτας προσήγαγε, καὶ τὴν βασιλείαν ἐπέτεινε, τί δέδοικας αὐτὸς, μὴ ἀπὸ τοῦ ταπεινωθῆναι ἐλαττωθῆς; Τότε ὕψελότερος ἔση, τότε μέγας, τότε λαμπρὸς, τότε περιφανὴς, ὅταν σεαυτὸν ἐξευτελίσης ὅταν μὴ τῶν πρωτείων ἐρᾷς, ὅταν ἐλαττωθῆναι καταδέξῃ καὶ σφαγῆναι καὶ κινδυνεύσαι· ὅταν τὴν διακονίαν τῶν πολλῶν μεταδιώξης καὶ τὴν θεραπείαν καὶ τὴν κηδεμονίαν, καὶ ὕπερ τούτου πάντα καὶ ποιῆσαι καὶ παθεῖν ἡς παρεσκευασμένος. Ταῦτα οὐκ ἐννοοῦντες, ἀγαπητοί, διώκωμεν ταπεινοφροσύνην μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας^b, καὶ ὅταν ὀβριζώμεθα καὶ καταπτύμεθα, καὶ τὰ ἐσχάτα πάντα ὑπομένωμεν, καὶ ἀτιμαζώμεθα καὶ καταφρονώμεθα, πάντα μεθ' ἡδονῆς φέρωμεν. Οὐδὲν γὰρ οὕτω ποιεῖν ὕψος εἰώθε καὶ δόξαν καὶ τιμὴν, καὶ μέγαν δεικνύναι, ὥς ἡ τῆς ταπεινοφροσύνης ἀρετὴ· ἣν γένοιτο μετὰ ἀκριβείας κατορθοῦντας ἡμεῖς τῶν ἐπηγγελμένων τυχεῖν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ δόξα καὶ τιμὴ καὶ προσκύνησις τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^b Savil. in textu μετὰ πολλῆς τῆς περιουσίας, in marg. τῆς προθυμίας, atque ita Morel. et omnes mss. uno excepto qui habet μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς.

IN DUAS SEQUENTES DE CHRISTI PRECIBUS HOMILIIS

Ut duas sequentes de Christi precibus conciones, in prius editis longo intervallo dissitas, simul ponamus, subnectamusque aliis contra Anomæos homiliis, cum argumenti tum temporis ratio suadet. In utraque enim agitur de Christi precibus ad Patrem emissis; unde inferebant hæretici Anomæi atque Judæi non paternæ parem potestatem Christi, nec eandem, sed dissimilem substantiam esse, quod argumentum ad seriem illarum, quas contra Anomæos vertente anno 386 et ineunte 387 habuit, concertationum pertinet. Eodem vero circiter tempore habitas non obscure significat Chrysostomus in secunda, num. 2, ubi controversias de gloria Unigeniti (sic appellare solet ille disputationes contra Anomæos) tunc viguisse innuit. In eadem porro concione, prioris de Lazaro quatruiduano, sive de Christi precibus circa Lazarum quatruiduanum, quasi haud ita pridem habitæ, mentionem non semel facit.

[524] Verum circa priorem, quæ est de Lazaro quatruiduano, non spernendam nobis movet questionem Halesius in notis Savilianis, ubi sic legitur: « Orationem hanc ex bibliotheca Regia Lutetiæ descriptam emendavimus ex ms. in bibliotheca Augustana. Halesio non videtur γνησία. Stylus certe, inquit ille, non abhorret multum: at tractandi ratio, simul et inventionis modus Joannem nostrum non sapiunt. Ratio quam reddit cur Christus Lazarum nominatim compellarit, apostrophe ad infernum et ejusdem prosopopœia νεανιωτέρων olent jaudaciam alicujus ingenii recentioris

monetæ, non autem illam Joannis soliditatem. Refeiri certe debuit inter ἀμφιβαλλόμενα, aut etiam νοθεύόμενα. Sed nescio quomodo factum est, ut, nobis aliud agentibus, in numerum irrepserit τῶν γνησίων καὶ ἀκριβῶν. » Hæc Halesius, qui, si animadvertisset hanc concionem diserte memorari in ea quæ De Christi precibus inscribitur, in quam nulla vobis suscipio cadere potest, a tam gravi forte sententia abstinisset. Verum quia in editione Saviliana prior de Lazaro a posteriore de Christi precibus longo intervallo separata jacet, non advertit Halesius Chrysostomum ipsum prioris de Lazaro in hac posteriore γνησιότητα confirmare. Nam sic habet num. 2: Scitis ergo ac meministis, nuper nos de Unigeniti gloria disserentes.... atque illas quidem causas satis tum persecuti sumus, et illius, quam pro Lazaro, et alterius, quam in cruce obtulit, orationis memoriam refricuimus, et ostendimus hanc quidem ideo susam esse, ut dispensationis in carne fides astrueretur, illam vero, ut auditorum imbecillitati consuleret, cum ipse nequaquam auxilio indigeret. Porro multa facta etiam ab eo fuisse, ut humilitatem illos deceret, audi quæ probent. Aquam misit in pelvim, etc. Quæ omnia in concione de Lazaro quatruiduano perspicue narrantur. Et num. 3: Atque ut intelligatis attemperatio- nis esse orationem, principio quidem jam ex iis quæ circa Lazarum acciderunt demonstravimus... et causam tum diximus, quod imbecillitati astantium vellet consilere: quam causam etiam dixit ipse, cum aperte illud addidit: « Propter turbam, quæ

plum, quod et multum excedit. *Non enim venit Filius hominis, ut ministraretur ei, sed ut ministraret, et daret animam suam, redemptionem pro multis (Marc. 10. 45).* Ut intelligatis istud esse quod claros reddit et illustres, videte, inquit, quomodo res mihi successerint, qui neque honore, neque gloria indigeo: nihilominus tamen hac ratione bona innumera sunt a me perfecta. Antequam enim carnem assumpsisset ille, ac se ipsum abjecisset, perierant omnia, et de omnibus actum erat: postquam autem seipsum dejecit, omnes in altum evexit, maledictum delevit, mortem exstinxit, paradysum aperuit, peccatum mortuum reddidit, caelorum fornices reseravit, primitias nostras in caelum sustulit, orbem terrarum pietate complevit, errorem abegit, veritatem reduxit, primitias nostras regium in thronum subvexit, innumera bona praestitit: quæ neque ego, neque mortales omnes possent oratione complecti. Ac prius quidem, quam se humiliasset, angeli tantum ipsum noverant: postquam autem seipsum humiliavit, omnis eum natura agnovit humana. Vides quò pacto quod se humiliaverit, nihilo minor sit redditus, sed innumera inde lucra, innumera recte facta promanarint, ejusque gloria clarius idcirco elu-

xerit. Quod si in Deo, qui bonis omnibus affluit, nec ulla re indiget, quod seipsum humiliaverit, tantum id boni peperit, pluresque famulos illi conciliavit, ac regnum dilatavit, quid tu vereris, ne cum te humiliaveris, minor fias? Tum sublimior eris, tum magnus, tum clarus, tum illustris, cum teipsum floccifeceris. cum primas partes non appetiveris, sed inferiores ferre, et occidi, et in periculis versari, contentus fueris, cum ministerium plerisque, obsequium, et curam studueris exhibere, atque hujus rei causa quidvis agere patique paratus fueris. His igitur consideratis, dilectissimi, humilitatem summo studio sectemur, et cum affecti contumelia fuerimus, cum despecti, cum extrema cuncta perpersi, cum neglecti, ac ludibrio habiti, cum voluptate perferamus, nihil enim sic in altum tollere, gloriam et honorem conciliare, atque efficere ut magnus videare, consuevit, ut virtus humilitatis. Cujus nobis eximium specimen exhibentibus promissa consequi bona contingat, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo gloria, honor, et adoratio Patri, et Spiritui sancto nunc et semper et in sæcula sæculorum, Amen.

MONITUM.

circumstat dixi, et non jam orationem, sed vocem mortuam excitasse, satis tum demonstravimus. Hæc porro confer cum iis quæ in homilia *De Lazaro* dicit num. 3, et statim comperies hanc ipsam homiliam a Chrysostomo, quasi nuper habitam, memorari. Ut vero cæteris occurramus ab Halesio objectis argumentis, consideres velim orationem de Lazaro quatruiduano *αὐτοσχεδιασμα* esse Chrysostomi. Nam cum ex lectione Evangelii de Lazaro quatruiduano, tunc in cœtu Ecclesiæ peracta, Anomœi et Judei, ut ipse initio dicit, contradictionis ansam arriperent dicerentque non parem esse Patri eum, qui Patrem precaretur, ex tempore Chrysostomus hanc orationem habuit: ubi mira solitaque vi ratiociniorum adversæ partis argumenta depellit: ac licet oratio non assueta troporum ornamenta præ se ferat, quia nimirum id rerum conditio non postulabat, attamen stylus, neque ipso penitus diffidente Halesio, Chrysostomum omnino sapit.

Sed pergit Halesius, « Ratio quam reddit cur Christus Lazarum nominatim compellet, apostrophe ad infernum et ejusdem prosopopœia *εὐχρηστικὰν* olent audaciam alicujus ingenii recentioris monete, non autem illam Joannis soliditatem. » Ratio autem illa, quam Chrysostomus affert, cur Christus Lazarum nominatim compellaverit, *Lazare, veni foras*, hujusmodi est: *Ne, si absolutam vocem ad mortuos direxisset, omnes, qui in sepulcris erant, excitaret*, id est, si dixisset tantum, *Veni foras*,

cum hæc vox non magis Lazarum, quam alium quempiam evocaret, omnes omnino mortui resurrecturi erant: tanta nempe erat Christi potentia. De ratiocinii hujusmodi *ἀποδείξις* non disputabo: sed libere dicam: si ex hujusmodi ratiociniis *ὁρθὰς* sententia ferenda sit, quamplurimæ aliæ Chrysostomi homiliae, quas tamen certo constat illum edidisse, ex genuinarum serie expungendæ erunt. Quod pari ratione dicas de apostrophe ad infernum et de prosopopœia, quæ sic habet: *Quando fiebat oratio, non resurrexit mortuus, sed quando dixit « Lazare, veni foras, » tunc mortuus resurrexit. O mortis tyrannidem! o tyrannidem virtutis illius, quæ animam illam detinebat! o inferne! facta est oratio, et mortuum non dimittis? Nequaquam, inquit. Qua de causa? Quia non jussus sum dimittere, etc.* Quot exstant apud Chrysostomum apostrophæ et prosopopœiæ hujusmodi? Si advertisset Halesius hanc homiliam in alia, quam Chrysostoni esse nemo dubitare potest, perspicue memorari, certum habeo ipsum nec apostrophe, nec prosopopœiam illam ut *ὁρθὰς* argumentum allaturum fuisse. Quare Frontonis Ducæi exemplum secuti, illam inter genuina opera edere nihil cunctati sumus, ipsique, ut supra dictum est, alteram de Christi precibus subnectimus, non modo quia id argumenti temporisque ratio postulat, sed etiam quia posterior prioris *γνησιότης* assertit et confirmat.

Utriusque vero eam interpretationem edimus, quam cohænnavit Fronto Ducæus.

IN QUATRIDUANUM

LAZARUM.

(De Christi precibus contra Anomœos, IX.)

1. Hodierno die suscitatus a mortuis Lazarus, multorum nobis variorumque scandalorum dissolutionem impertit. Hæc enim lectio nescio quo pacto hæreticis ansam, et Judæis contradictionis occasionem dedit: non ex rei veritate, absit, sed ob malitiosum illorum animum. Siquidem multi ex hæreticis dicunt similem Patri non esse Filium. Quid ita? Quoniam indiguit precibus, inquit, Christus ad excitandum a mortuis Lazarum: nisi enim apprecatus esset, Lazarum non excitasset. Et qui fieri poterit, ut is qui precatus est, sit similis ei, qui supplicationem admisit? Nam hic quidem precatur, ille vero preces supplicantis admisit. Blasphemant autem, quod non intelligant condescensionis gratia preces et propter adstantium imbecillitatem fusas esse. Alioqui, dic, quæso, quis major est, qui lavat pedes, an ille cujus pedes lavat? Omnino illum majorem esse dicēs, cujus pedes lavit is, qui lavabat (Joan. 13. 5).

Christus Judæ pedes lavit. — Atqui Judæ proditoris pedes lavit Salvator? siquidem cum discipulis erat: quis ergo major? num Christo Domino proditor Judas, quandoquidem ejus pedes lavit Christus? Absit. Utrum vero humilior, lavare pedes, an precari? Haud dubium quin pedes lavare. Qui ergo quod erat humilior facere non recusavit, quomodo facere quod erat sub-

limius recusaret? Sed omnia propter adstantium Judæorum imbecillitatem fiebant, ut ex progressu sermonis apparebit. Quinetiam Judæi contradictionis inde occasionem arripientes dicunt: qui sit, ut eum Christiani Deum habeant, qui locum ubi mortuus jacebat Lazarus ignorabat? quandoquidem sororibus Lazari Marthæ et Mariæ Salvator dicebat, *Ubi posuistis eum* (Joan. 11. 34)? Vides, inquit, ignorantiam? Vides imbecillitatem? Illene qui etiam locum ignoravit, est Deus? At ego sic eos alloquar, non quod ita sentiam, sed ut eorum objectionem ignominiose rejiciam.

Probatum Christum non ignorasse ubi esset Lazarus. — Ignoravit, ais, Christus, o Judæe, quia dixit, *Ubi posuistis eum?* Itaque ignoravit etiam in paradiso Pater, ubi absconditus esset Adam. Circuibat enim quasi eum in paradiso quærens, ac dicens: *Adam ubi es?* quasi diceret, ubi absconditus es? Quare non prius locum dixit, ex quo cum fiducia cum Deo colloquebatur Adam? *Adam, ubi es?* Ille vero quid? *Vocem tuam audivi in paradiso ambulantis, et timui, eo quod nudus essem, et abscondi me* (Gen. 3. 9. 10). Si hanc, o Judæe, vocas ignorantiam, illam quoque ignorantiam voca. Dicebat enim Christus Marthæ et Mariæ, *Ubi posuistis eum?* Hanc igitur ignorantiam vocas? Quid ergo dicēs, cum audieris Deum Caino dicentem, *Ubi est Abel*

ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΕΤΡΑΗΜΕΡΟΝ

ΛΑΖΑΡΟΝ*.

[525] Λόγος ἑνατος.

α'. Σήμερον ἐκ νεκρῶν ἐγειρόμενος ὁ Λάζαρος πολ-
λῶν καὶ διαφόρων σκανδάλων τὴν λύσιν ἡμῖν χαρίζεται.
Καὶ γὰρ οὐκ οἶδ' ὅπως τὸ ἀνάγνωσμα τοῦτο καὶ τοῖς
αἵρετικοῖς δέδωκε λαβὴν α, καὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἀντι-
λογίας ἀφορμὴν, οὐκ ἐξ ἀληθείας, μὴ γένοιτο, ἀλλ'
ἐκ τῆς ἐκείνων κακοτέχνου ψυχῆς. Πολλοὶ μὲν γὰρ
τῶν αἵρετικῶν λέγουσιν, ὅτι οὐχ ὁμοῖος ὁ Υἱὸς τῷ
Πατρὶ. Διὰ τί; Ὅτι ἐδεήθη, φησὶ, προσευχῆς ὁ Χρι-
στὸς; εἰς τὸ ἐγείραι τὸν Λάζαρον· εἰ μὴ γὰρ προσ-
εῦξατο, οὐκ ἂν ἤγειρε τὸν Λάζαρον. Καὶ πῶς ἔσται,
φησὶν, ὁμοῖος ὁ προσευξάμενος τῷ δεξαμένῳ τὴν
ἰκεσίαν; ὁ μὲν γὰρ προσεύχεται, ὁ δὲ τὴν προσευχὴν
παρὰ τοῦ ἰκετεύοντος ἐδέξατο. Βλασφημοῦσι δὲ μὴ
νοοῦντες ὅπως συγκαταβάσεως ἦν καὶ τῆς τῶν παρόν-
των ἕνεκα ἀσθενείας ἢ προσευχῆς. Ἐπεὶ, εἰπέ μοι,
τίς μείζων, ὁ νίπτων τοὺς πόδας, ἢ ἐκείνος, οὗ νίπτει
τοὺς πόδας; Πάντως ὅτι ἐκεῖνος μείζων οὗ ἔνιψε
τοὺς πόδας ὁ νίπτων.

Ἄλλ' ὁ Σωτὴρ ἔνιψε τοὺς πόδας τοῦ προδότου Ἰούδα·
μετὰ γὰρ τῶν μαθητῶν ἦν. Τίς ἄρα μείζων, ὁ προ-
δότης Ἰούδας τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, ἐπεὶ περ ὁ Χρι-
στὸς ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτοῦ; Μὴ γένοιτο. Τί δὲ τα-
πεινότερον ἔστι, τὸ νίψαι τοὺς πόδας, ἢ τὸ προσεύ-
ξασθαι; πάντως ὅτι τὸ νίψαι τοὺς πόδας. Ὁ οὖν τὸ
ταπεινότερον μὴ παρατηρήσας ποιῆσαι, πῶς τὸ
ὕψιλότερον παρητήσατο ἂν ποιῆσαι; Ἀλλὰ πᾶν διὰ

τὴν τῶν παρόντων ἀσθένειαν ἐγένετο Ἰουδαίων, ὥς
προῖων ὁ λόγος ἀποδείξει. Ἀλλὰ καὶ Ἰουδαῖοι λα-
βόντες ἐντεῦθεν ἀντιλογίας ἀφορμὴν, λέγουσι· πῶς
τοῦτον οἱ Χριστιανοὶ Θεὸν ἔχουσι, τὸν καὶ τὸν τόπον
ἀγνοήσαντα, ἐνθα τεθνηκὼς κατέκειτο Λάζαρος; ἐπει-
δή περ ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ ταῖς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν
ἀδελφαῖς Λαζάρου, *Ποῦ τεθερίκατε αὐτόν;* Εἶδες,
φησὶν, ἄγνοϊαν; εἶδες ἀσθένειαν; ὁ καὶ τὸν τόπον
ἀγνοήσας, οὗτος Θεός; Ἀλλ' ἐρῶ πρὸς αὐτοὺς, οὐχ
οὕτως ἔχων, ἀλλὰ τὴν ἀντίθεσιν αὐτῶν καταισχύναι
βουλόμενος.

Ἠγνόησε, λέγεις, ὁ Χριστὸς, ὡς Ἰουδαῖε, διὰ τὸ εἰ-
πεῖν, *Ποῦ τεθερίκατε αὐτόν;* Οὐκοῦν καὶ ὁ Πατὴρ
ἠγνόησεν ἐν τῷ παραδείσῳ, ποῦ κέκρυπτο ὁ Ἀδάμ·
περιήρχετο γὰρ ὡς ἐπιζητῶν αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ,
λέγων· Ἀδάμ, ποῦ εἶ; ἀντὶ τοῦ, ποῦ ἐκρύβης; Διὰ τί
τὸ πρότερον οὐκ εἶπε τὸν τόπον, ὅθεν μετὰ παρόρησίας
ὠμίλει τῷ Θεῷ ὁ Ἀδάμ; Ἀδάμ, ποῦ εἶ; Κἀκεῖνος τί;
*Τῆς φωτῆς σου ἡκούσμου περιπατοῦντος ἐν τῷ
παραδείσῳ, καὶ ἐφοβήθη, ὅτι γυμνός εἰμι, καὶ
ἐκρύβην.* Εἰ ταύτην, ὡς Ἰουδαῖε, ἄγνοϊαν καλεῖς, κα-
κείνην κάλεσον ἄγνοϊαν· ἔλεγε γὰρ ὁ Χριστὸς ταῖς
περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, *Ποῦ τεθερίκατε αὐτόν;*
Ταύτην οὖν ἄγνοϊαν καλεῖς; Τί οὖν λέγεις, ὅταν
ἀκούσης τοῦ Θεοῦ λέγοντος τῷ Καὶν, *Ποῦ Ὁ ἀδελφός σου;* Τί λέγεις^β; εἰ ταύτην ἄγνοϊαν καλεῖς,

* Collata cnm mss. Regiis 2032 et 2447.

* Alii βιάσθην.

^β Τί λέγεις; deest in duobus mss. Savil. in marg. et Mo-
rel. habent.

κάλειν ἄγων ἀγώνιστον. Λάβε καὶ ἑτέραν ἀπόδειξιν ἀπὸ τῆς [526] θείας Γραφῆς. Εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ, *Κραυγὴ Σοδὸμων καὶ Γομόρρας ἦκει πρὸς με. Καταβὰς οὖν ὄψομαι εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς με συντελοῦνται· εἰ δὲ μὴ, ἴνα γινώ.* Ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ὁ ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροὺς ὁ Θεός, ὁ εἰδὼς τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων μυνώτατος, ἔλεγε· *Καταβὰς οὖν ὄψομαι εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς με συντελοῦνται· εἰ δὲ μὴ, ἴνα γινώ.* Εἰ ἐκεῖνο ἀγνοίᾳς, καὶ τοῦτο ἀγνοῆσαι ἐστίν. Ἄλλ' οὕτε ὁ Πατὴρ κατὰ τὴν παλαιὰν Διαθήκην ἠγνόησεν, οὕτε ὁ Υἱὸς κατὰ τὴν κινήν Διαθήκην. Τὶ οὖν ἐστίν, *Καταβὰς ὄψομαι εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς με συντελοῦνται· εἰ δὲ μὴ, ἴνα γινώ;*

Ἀκοή, φησὶν, ἤλθε πρὸς με. Ἀλλὰ θέλω πάλιν ἀκριθέστερον δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὴν πείραν λαβεῖν, οὐχ ὅτι ἐγὼ ἀγνοῶ, ἀλλ' ὅτι διδάξαι βούλομαι τοὺς ἀνθρώπους, μὴ ἀπλῶς τοῖς λόγοις προσέχειν, μηδὲ ἂν εἴπῃ τις τι κατὰ τοῦ ἑτέρου, πιστεύειν εὐχερῶς· ἀλλὰ πρότερον αὐτοὺς ψηλαφίσαντας ἀκριθῶς καὶ δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὴν πείραν καταμαθόντας, οὕτω πιστεύειν χρή. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν Γραφῇ ἑτέρα ἔλεγε· *Μὴ πιστεύετε παντὶ λόγῳ.* Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἀνατρέπει τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, ὥς τὸ ταχέως πιστεύειν τινὰ τοῖς λογισμοῖς. Τοῦτο καὶ ὁ προφήτης Δαυὶδ προφητεύων ἔλεγε, *Τὸν καταλάλουντα λάθρα τὸν πλῆσιον αὐτοῦ, τοῦτον ἐξεδίωκεν.*

β'. Εἶδες πῶς οὐκ ἐγένετο ἀγνοία τῷ Σωτῆρι ἐν τῷ εἰπεῖν, *Ποῦ τεθεῖκατε αὐτόν;* ὡς οὐδὲ τῷ Πατρὶ ἐν τῷ εἰπεῖν τῷ Ἀδὰμ, *Ποῦ εἶ, ἢ τῷ Κάϊν, Ποῦ ὁ ἀδελφός σου Ἀβελ, ἢ, Καταβὰς ὄψομαι εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς με συντελοῦνται· εἰ δὲ μὴ, ἴνα γινώ.* Οὐκοῦν ὥρα δὴ λοιπὸν πρὸς ἐκείνους παρατάξασθαι τοὺς λέγοντας, ὅτι δι' ἀπένειαν ὁ Χριστὸς προσευξάμενος ἤγειρε τὸν Λάζαρον. Προσέχετε δὲ, ἀγαπητοί, μετὰ πάσης ἀκριθείας, παρακαλῶ. Ἐτελευτήσας τοῖνυν ὁ Λάζαρος, καὶ οὐκ ἦν ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις ὁ Ἰησοῦς, ἀλλ' ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, καὶ ἔλεγε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· *Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοιμήται.* Ἐκεῖνοι δὲ νομίζοντες ὅτι περὶ τοῦ ὕπνου τοῦτου διαλέγεται, λέγουσιν αὐτῷ· *Κύριε, εἰ κεκοιμήται, σωθήσεται.* Λέγει αὐτοῖς φανερώς ὁ Ἰησοῦς, *Λάζαρος ἀπέθανεν.* Ἐρχεται λοιπὸν ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις εἰς τὸν τόπον ὅπου ὁ Λάζαρος ἔκειτο, καὶ ἀπαντᾷ αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ Λαζάρου, καὶ λέγει αὐτῷ· *Κύριε, εἰ ἡς ὦδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.* Εἰ ἡς ὦδε. Ἀσθενεῖς, ἢ γυνή. Οὐκ ἐπίσταται νῦν ἡ γυνὴ ὅτι καὶ μὴ παρὼν ὁ Χριστὸς σωματικῶς, παρὼν τῇ τῆς θεότητος ἐξουσίᾳ· ἀλλὰ τῇ τοῦ σώματος παρουσίᾳ ἐπιμετρεῖται· τοῦ διδασκάλου τὴν δύναμιν.

Λέγει αὐτῷ ἡ Μάρθα, *Κύριε, εἰ ἡς ὦδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.* Καὶ νῦν, φησὶν, οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δίδωσί σοι. Ὁ Σωτὴρ οὖν πρὸς τὴν αἴτησιν αὐτῆς ποιεῖ τὴν προσευχὴν. Οὐ γὰρ προσευχῆς ἐδέετο ὁ Θεός, ἵνα τὸν νεκρὸν ἐγείρῃ. Μὴ γὰρ καὶ ἄλλους νεκροὺς οὐκ ἤγειρεν; Ὅτε ὑπήντησέ [527] τινὰ ἐκπερόμενον ἐν τῇ πύλῃ νεκρὸν, μόνον ἤψατο τῆς σοφοῦ, καὶ ἀνέστησε τὸν νεκρὸν. Μὴ προσευχῆς ἐδεήθη τότε εἰς τὸ ἐγείραι τὸν τελευτῶτα; Καὶ πάλιν ἄλλοτε μόνον λόγῳ εἶπεν

ἐπὶ τῆς κόρης, *Ταλιθὰ κούμι,* καὶ εὐθὺς παρέδωκεν αὐτὴν τοῖς γονεῦσιν αὐτῆς ὑγιή. Μὴ προσευχῆς ἐδεήθη τότε; Καὶ τί λέγω περὶ τοῦ διδασκάλου; οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λόγῳ μόνῳ τοὺς νεκροὺς ἤγειραν. Πέτρος τὴν Ταβιθά οὐ λόγῳ διήγειρε; Παῦλος οὐ διὰ τῶν ἱματίων αὐτοῦ πολλὰ σημεῖα πεποίηκε; Μάθε δὲ καὶ τὸ παραδοξότερον τούτων α'. Ἡ σκιά τῶν ἀποστόλων νεκροὺς ἤγειρεν. Ἐξερπον γάρ, φησὶν, ἐπὶ κραββάτων τοὺς κακῶς ἐχοντας, ἵνα κὰν ἡ σκιά Πέτρου ἐπισκιάσῃ τινὲς αὐτῶν, καὶ εὐθὺς διαγέροιντο. Τί οὖν; ἡ σκιά τῶν μαθητῶν διήγειρε τοὺς νεκροὺς, καὶ ὁ διδασκαλὸς προσευχῆς ἐδέετο, ἵνα τὸν νεκρὸν ἐγείρῃ; Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς γυναικὸς ποιεῖ τὴν προσευχὴν ὁ Σωτὴρ· λέγει γὰρ αὐτῷ, *Κύριε, εἰ ἡς ὦδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός· καὶ νῦν οἶδα, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δίδωσί σοι ὁ Θεός.* Προσευχὴν ἤτησας, προσευχὴν δίδωμι. Κεῖται ἡ πηγὴ· οἶον, ἂν τις προσενέγκῃ ἀγγεῖον, γεμίζει αὐτό· ἂν ἡ μέγα, μέγα λαμβάνει· ἂν ἡ μικρὸν, μικρὸν λαμβάνει. Αὕτη τοῖνυν προσευχὴν ἤτησε, καὶ δίδωσι προσευχὴν ὁ Σωτὴρ. Ἄλλος εἶπεν, *Οὐκ εἰμὶ δίκσιος, ἴνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς, ἀλλὰ μόνον, γενηθῇτω σοι, εἰπὲ λόγῳ, καὶ λαθήσεται ὁ παῖς μου·* καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Σωτὴρ· *Κατὰ τὴν πίστιν σου γενηθῇτω σοι.* Ἄλλος εἶπε, *Δεῦρο, θεράπευσόν μου τὴν θυγατέρα·* καὶ εἶπεν αὐτῷ, *Ἀκούουθήσω σοι. Πρὸς τὰς προαιρέσεις τοῖνυν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ θεραπεία τοῦ ἱατροῦ προσάγεται.* Ἀλλῇ πάλιν ἤψατο τοῦ κρατπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ λάθρα, καὶ λάθρα τὴν θεραπείαν ἐκαρπώσατο· ἕκαστος ὡς ἐπίστευε καὶ αὐτὴν θεραπείαν ἐλάμβανε. Αὕτη λέγει, *Οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Πατέρα, δίδωσί σοι ὁ Πατήρ·* καὶ ἐπειδὴ προσευχὴν ἤτησεν ἡ Μάρθα, προσευχὴν δίδωσιν ὁ Σωτὴρ, οὐκ αὐτὸς τῆς προσευχῆς ἐπιδομέμενος, ἀλλὰ τὴν τῆς γυναικὸς ἀσθένειαν συμπεριφερόμενος, καὶ ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀντίθεος, ἀλλ' ὅτι καὶ ὁ ἄν αὐτὸς ποιῇ, τοῦτο καὶ ὁ Πατήρ ποιεῖ. Ἐπλάσεν ὁ Θεός ἐξ ἀρχῆς τὸν ἀνθρώπον· ἀμφοτέρων ἐγένετο τὸ πλάσμα. *Ποιήσωμεν γάρ, φησὶν, ἀνθρώπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν.* Πάλιν ἠθέλησε τὸν ληστὴν εἰς τὸν παράδεισον εἰσνεγκεῖν, καὶ εὐθὺς λόγον εἶπε, καὶ τὸν ληστὴν εἰς τὸν παράδεισον εἰσάγαγε, καὶ οὐκ ἐδεήθη προσευχῆς, καίτοι γε πάντας τοὺς μετὰ τὸν Ἀδὰμ κωλύσας ἦν ὁ Χριστὸς ἐξ ἐκείνης τῆς εἰσόδου· ἔθηκε γὰρ τὴν φλογίνην βομφαίν φυλάττειν τὸν παράδεισον. Ἄλλ' αὐθεντιᾷ Χριστὸς τὸν παράδεισον ἠνέωξε, καὶ τὸν ληστὴν εἰσάγαγε. Ληστὴν, Δέσποτα, εἰσάγεις εἰς τὸν παράδεισον; Ὁ Πατὴρ ὁ οὖς διὰ μόνην ἀμαρτίαν τὸν Ἀδὰμ ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ παραδείσου, καὶ σὺ τὸν ληστὴν εἰσάγεις, τὸν μυρίους κακοῖς καὶ μυρίαὶς παρανομίαις ὑπεύθυνον; καὶ ἀπλῶς οὕτω διὰ μίαν φωνὴν εἰς τὸν παράδεισον αὐτὸν εἰσάγεις; Ναί· οὕτε γὰρ ἐκεῖνο χωρὶς ἐμοῦ γέγονεν, οὕτε τοῦτο χωρὶς τοῦ Πατρὸς μου· ἀλλὰ καὶ τοῦτο

^a In codice 2032 πεποίηκε. Καὶ μάθε τὸ παράδοξον τούτων. Et hic desinit ille codex: cactera desunt.

frater tuus (Gen. 4. 9)? Quid ais? Si hanc ignorantiam vocas, illam quoque ignorantiam voca. Accipe alteram etiam ex Scriptura sacra demonstrationem. Dixit Deus Abraham, *Clamor Sodomorum et Gomorrhæ venit ad me. Descendens igitur videbo, si secundum clamorem eorum qui venit ad me, consummantur: sin autem non, ut sciam* (Id. 18. 20. 21). Qui novit omnia antequam fiant (Dan. 13. 42), qui corda et renes scrutatur Deus (Psal. 7. 10), qui novit cogitationes hominum (Psal. 93. 11), solus dicebat, *Descendens igitur videbo, si secundum clamorem eorum, qui venit ad me, consummantur: sin autem non, ut sciam*. Si illud est ignorantia, hoc quoque erit ignorare. Atqui neque secundum vetus testamentum Pater ignorat, neque secundum novum testamentum Filius. Quid est igitur illud, *Descendens videbo, si secundum clamorem eorum, qui venit ad me, consummantur: sin autem non, ut sciam*?

Non facile credendum. — Rumor, inquit, ad me pervenit: sed accuratius volo rursus reipsa experimentum capere: non quod ignorem ego, sed homines a me doceri velim, ut ne temere fidem verbis adhibeant, neque, si quis adversus alterum quidpiam dicat, facile credendum esse, verum ubi prius ipsi diligenter palpaverint, et rem ipsam experimento didicerint, tum demum esse credendum. Atque hac de causa in alio Scripturæ loco dicebat: *Nolite credere omni verbo* (Eccli. 19. 16). Nihil enim ita vitam hominum evertit et pessumdat, ac si quis statim iis, quæ passim dicuntur, fidem habeat. Hoc etiam propheta David prophetans dicebat: *Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequerbar* (Psal. 100. 5).

2. Vides quo pacto nulla acciderit ignorantia Salvatori, cum dixit, *Ubi posuistis eum?* sicut neque Patri cum dixit Adamo, *Ubi es?* vel Cain, *Ubi est Abel frater tuus?* vel, *Descendens videbo, si secundum clamorem eorum, qui venit ad me, consummantur: sin autem non, ut sciam*. Jam ergo tempus est ut cum iis configamus, qui Christum dicunt propter imbecillitatem orasse, cum Lazarum suscitaret. Attendite itaque, dilectissimi, quam diligentissime, quæso. Mortuus est igitur Lazarus, nec in illis locis erat Jesus, sed in Galilæa, dixitque discipulis suis: *Lazarus amicus noster dormit* (Joann. 11. 11). Illi autem putantes, quod de somno ejus loqueretur, dicunt illi: *Domine, si dormit, salvus erit* (Ib. v. 12). Dicit eis Jesus manifeste, *Lazarus mortuus est* (Ib. v. 14). Venit deinde Salvator Jerosolymam ad locum ubi Lazarus jacebat, et obviam prodit illi soror Lazari, et ait illi *Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus* (Ib. v. 21). Si fuisses hic. Infirma es, mulier. Nescit nunc mulier Christum, licet corpore præsens non esset, divinitatis potentia præsentem fuisse: sed ex corporis præsentia magistri virtutem metitur.

Christus cur precatus fuerit. — Dicit ei Martha, *Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus. Et nunc scio*, inquit, *quia quæcumque poposceris a Deo, dabit tibi Deus* (Ib. v. 22). Salvator igitur secundum

hanc petitionem preces offert. Neque enim precibus indigebat Deus, ut mortuum suscitaret. Annon enim alios etiam mortuos suscitavit? Quando illi occurrit quidam mortuus, qui in porta civitatis efferebatur, tantummodo loculum tetigit, et mortuum excitavit (Luc. 7. 14). Num precibus tum indiguit, ut excitaret defunctum? Et alibi rursus tantum verbo puellam est alloquutus, *Talitha Cumi* (Marc. 5. 41), et confestim tradidit eam parentibus suis sanam. Num precibus tum indiguit? Quid autem de magistro loquor? Discipuli ejus solo verbo mortuos suscitabant. Petrus nonne Tabitham verbo excitavit? Paulus nonne suis vestibus signa multa fecit? Disce quidpiam mirabilius istis: apostolorum umbra mortuos suscitabat. *Efferebant enim*, inquit, *in grabatis ægrotos, ut saltem umbra Petri obumbraret quemquam illorum, et confestim excitabantur* (Act. 5. 15). Quid ergo? Discipulorum umbra mortuos excitabat, et magister precibus egebat, ut mortuum excitaret? Sed propter mulieris imbecillitatem adhibet preces Salvator. Ait enim ipsi, *Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus: et nunc scio, quia quæcumque poposceris a Deo, dabit tibi Deus*. Postulasti preces, do preces. Expositus est fons; quodcumque tandem vas qui attulerit, implet illud. Si magnum fuerit, magnum sumit: si exiguum, sumit exiguum. Hæc igitur preces postulavit, et Salvator preces concessit. Alius dixit, *Non sum dignus, ut intres sub tectum meum, sed tantum dix verbo, Fiat tibi, et sanabitur puer meus: tum dixit ei Salvator: Secundum fidem tuam fiat tibi* (Matth. 8. 8. 13). Alius dixit: *Veni, sana filiam meam: tñn ait illi, Sequar te* (Ib. 9. 18. 19). Itaque prout se habent hominum voluntates, medelam adhibet medicus. Alia rursus clam vestimenti ejus fimbriam tetigit, et clam medelam obtinuit (Ib. v. 20. sqq.): unusquisque prout credebatur, etiam sanitatem recuperabat. Ista dicit: scio, quia quæcumque poposceris a Patre, dabit tibi Pater, et quoniam preces postulaverat Martha, preces illi concessit Salvator, non quod ipse precibus indigeret, sed quod mulieris infirmitati morem gereret, seque Deo non adversari ostenderet, verum quidquid ipse fecerit, hoc etiam fieri a Patre. Formavit Deus hominem a principio: fuit utriusque commune figmentum. *Faciamus enim*, inquit, *hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1. 26). Rursus latronem voluit in paradysum intromittere, et confestim verbum protulit, ac latronem in paradysum introduxit, neque precibus indiguit: tametsi post Adam omnes Dominus ab aditu illius arceret. Posuit enim flammeum gladium ad custodiendum paradysum (Ib. 3. 24): at Christus auctoritate sua paradysum aperuit, et latronem introduxit (Luc. 23. 43). Latronem, Domine, in paradysum introducis? Pater tuus ob unum peccatum Adamum ejecit e paradiso, et tu latronem introducis? eum qui mille malorum, mille scelerum reus erat? et simpliciter ita propter unam vocem in paradysum eum introducis? Ego vero introduco: nam nec illud absque me factum est, neque istud absque Patre meo: sed et hoc

¹ Decet, quid ais, in duobus Mss. Quæ verba Savil. in marg. et Morel. habent.

meum est, et illud est Patris mei. *Ego enim in Patre, et Pater in me (Joan. 14. 10).*

3. Atque ut videas orationis opera non fuisse mortuum excitatum, audi orationem. Quid enim ait? *Gratias ago tibi, Pater, quoniam audisti me (Id. 11. 41).* Quid ergo? Hæcne species est orationis? hæc forma supplicationis? *Gratias ago tibi, quoniam audisti me. Ego autem, inquit, sciebam, quia semper me audis (Ib. v. 42).* Si ergo scis, Domine, semper audiri te a Patre, cur de iis quæ scis Patrem interpellas? Equidem scio, inquit, quia semper audit me Pater: *Sed propter populum, qui circumstat, dixi, ut cognoscant omnes, quia tu me misisti (Ibid.).* Num igitur propter defunctum oravit? num supplicavit, ut resurgeret Lazarus? num dixit, Pater, impera morti ut obediat? num dixit, Pater, impera inferno, ut portas non occludat, sed prompte mortuum reddat? *Sed propter populum hunc circumstantem dixi, inquit, ut cognoscant omnes, quia tu me misisti.* Non ergo signum est id quod geritur, sed instructio eorum qui adsunt.

Ob infideles adstantes oravit Christus. — Vides, quo pacto non propter mortuum fierent preces, sed propter infideles qui aderant, *Ut cognoscant, inquit, quia tu me misisti.* Et quo pacto fieri poterit, dicet aliquis, ut cognoscamus te ab illo missum esse? Attende quæso diligenter. Ecce, inquit, propria mea auctoritate mortuum evoco: ecce propria potestate morti impero: Patrem voco patrem: et Lazarum evoco e sepulcro. Si primum illud verum non est, ne hoc fiat secundum: sin autem vere Pater est pater, obediat mortuus ad eorum qui adsunt instructionem. Quid enim Christus dicebat? *Lazare, veni foras (Ib. 43).* Quando fiebat oratio, non resurrexit mortuus: sed quando dixit, *Lazare, veni foras,* tunc mortuus resurrexit. O magnam mortis tyrannidem! O magnam tyrannidem virtutis illius, quæ animam illam detinebat! O inferne, facta est oratio, et mortuum non dimittis? Nequaquam, inquit. Qua de causa?

Quia non jussus sum dimittere. Custos sum carceris, qui reum hic delineo: nisi jussus fuerim, inquit, non dimittam: siquidem oratio non propter me, sed propter eos qui aderant infideles, est facta. Nam ego nisi mihi fuerit imperatum, reum non dimittam. Vocem exspecto, ut animam dimittam. *Lazare, veni foras.* Audivit præceptum dominicum mortuus, et confestim leges mortis violavit. Erubescant hæretici, et percant a facie terræ. Satis enim ex ipso Scripturæ textu constat non ad mortuum suscitandum orationem esse factam, sed ut eorum, qui aderant, infidelium infirmitati consuleretur. *Lazare, veni foras.* Quare vero mortuum nominatim vocavit? Quæris tu quare? Ne, si absolutam vocem ad mortuos direxisset, omnes, qui in sepulcris erant, excitaret, idcirco dicit, *Lazare, veni foras.* Te unum coram hoc populo interim revoco, ut hac in parte specimen virtutis futurorum exhibeam. Ego enim qui unum excitavi, totum orbem terrarum excitabo. *Ego quippe sum resurrectio et vita (Joan. 11. 25).* *Lazare, veni foras (Ib. v. 43).* Et prodit mortuus ligatus pedes et manus institis. O rem insolitam et mirabilem! Qui a mortis vinculis animam solvit, qui fores inferni perfregit, qui portas areas et vectes ferreos contrivit, et animam a mortis vinculis liberavit, non potuit etiam institas mortui solvere? Sane potuit: sed Judæis imperat solvant institas, quas ipsi prius, dum illum sepulcro conderent, strinxerant, ut suorum vinculorum indicia recognoscant, ut experimento discant, ex iis quæ ipsi præstiterint, Lazarum eum esse quem ipsi sepulcro condiderint¹, et Christum esse, qui secundum Patris beneplacitum in mundum advenit, qui vitæ ac necis habet potestatem. Ipsi gloria et imperium una cum Patre tuo initii experte, simulque sancto ac vivifico Spiritu tuo, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

¹ Savil. in marg. addit, *neque realitatem tanquam phantasma divulgent.*

QUOD NON DICERE ET AD ALIOS EFFERRE, QUÆ SCIMUS, PAUPERIORES NOS REDDIT, ET GRATIAM EXTINGUIT; ET IN PRECES, QUIBUS CHRISTUS EST USUS, ET AUCTORITATEM, QUÆ OMNIA FACIEBAT; ET IN VETERIS LEGIS EMENDATIONEM: ET QUOD INCARNATIO ÆQUALITATEM IPSIUS CUM PATRE NON MINUIT, SED CONFIRMAT POTIUS.

HOMILIA DECIMA.

1. Superioribus diebus abunde in celebri cœtu conciones habuimus, dum apostolica certamina tractarem, et spiritualium recte factorum narratione nos oblectarem: jam vero tempus est, ut vobis debitum persolvamus. Etenim nihil est, quod impediat: atque equidem oblitos esse vos scio debitorum meorum, quod tam multi dies intercesserint: non tamen ea idcirco celabo, sed ea vobis magna animi alacritate persolvam. Id vero facio, non solum, quod bonæ fidei sim debitor, sed etiam quod utilitati meæ consulam. Nam in corporalibus quidem contractibus ei, qui mutuum sumpsit, utile est, si is qui mutuatus

est, obliviscatur: sed in spiritualibus pactis ei, qui debitum exsolviturus est, utilitatem parit maximam, si qui accepturi sunt, debitorum perpetuo recorderentur. Siquidem mutua pecunia restituta deserit eum qui persolvit, et ad eum transit, qui recipit, atque unius imminuit, alterius auget facultates: in spiritualibus vero non item: sed fieri potest ut rem debitam et persolvamus et retineamus: quodque permirum est, tum maxime illam habemus, cum aliis persolverimus.

Dissimile debitum pecuniæ, et spiritualium rerum. — Si enim defossam in mente perpetuo custodiam, nec ulli communicem, minuitur mihi lucrum, decedit ali-

ἐμὸν, κάκεινο τοῦ Πατρὸς μου. Ἐγὼ γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί.

γ'. [528] Καὶ ἵνα ἴδῃς, ὅτι οὐκ ἐγένετο προσευχῆς ἔργον· τὸ ἀναστῆναι τὸν νεκρὸν, ἀκουσον τῆς προσευχῆς. Τί γὰρ φησιν; *Εὐχαριστῶ σοι, Πάτερ, ὅτι ἤκουσάς μου.* Γίγνεται; τοῦτο προσευχῆς εἰδὸς ἐστὶ, τοῦτο τύπος ἱκεσίας; *Εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου.* Ἐγὼ δέ, φησὶν, ἤδεις ὅτι πάντοτε μου ἀκούεις. Εἰ οὖν οἶδας, ὦ Κύριε, ὅτι πάντοτε σου ἀκούει ὁ Πατὴρ, τί λοιπὸν περὶ ὧν οἶδας παρενοχλεῖς; Ἐγὼ μὲν, φησὶν, οἶδα ὅτι πάντοτε μου ἀκούει ὁ Πατὴρ. Ἀλλὰ διὰ τὸν περιστῶτα δόχλον εἶπον, ἵνα γινώσκῃς πάντες, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας. Μὴ τι διὰ τὸν νεκρὸν προσηύξατο; μὴ ἰκέτευσεν ἵνα ἀναστῇ ὁ Λάζαρος; μὴ εἶπε, Πάτερ, κέλευσον τὸν θάνατον ὑπακούσαι; μὴ εἶπε, Πάτερ, κέλευσον τῷ ᾄδῃ, μὴ τὰς πύλας ἀποκλείσῃ, ἀλλὰ προθύμως τὸν νεκρὸν ἀποδοῦναι; Ἀλλὰ διὰ τὸν περιστῶτα τοῦτον δόχλον εἶπον, φησὶν, ἵνα γινώσκῃς πάντες, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας. Οὐκοῦν οὐκ ἐστὶ τὸ γινόμενον σημεῖον, ἀλλὰ κατήχησις τῶν παρόντων.

Εἶδες πῶς οὐκ ἐγένετο ἡ προσευχή διὰ τὸν νεκρὸν, ἀλλὰ διὰ τοὺς παρόντας ἀπίστους, ἵνα γινώσκῃ, φησὶν, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας. Καὶ πῶς ἔχουμεν γινώσκειν, φησὶν, ὅτι αὐτὸς σε ἀπέστειλε; Πρόσεχε, παρακαλῶ, μετὰ πάσης ἀκριβείας. Ἰδοὺ, φησὶ, μετὰ τῆς ἐμῆς αὐθεντίας καλῶ τὸν νεκρὸν· ἰδοὺ τῇ οἰκίᾳ ἐξουσία ἐπιτάττω τῷ θανάτῳ· καλῶ τὸν Πατέρα κατέρα· καλῶ καὶ τὸν Λάζαρον ἐκ τοῦ τάφου. Εἰ οὐκ ἐστὶ τὸ πρῶτον ἀληθές, μὴδὲ τοῦτο γενέσθω· εἰ δὲ ἀληθὺς ὁ Πατὴρ πατὴρ, ὑπακούετω καὶ ὁ νεκρὸς πρὸς διδασκαλίαν τῶν παρόντων. Τί γὰρ ὁ Χριστὸς ἔλεγε; *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.* Ὅτε γέγονεν ἡ προσευχή, οὐκ ἀνέστη ὁ νεκρὸς· ἀλλ' ὅτε εἶπε, *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω,* τότε ἀνέστη ὁ νεκρὸς. Ὡς τυραννὶς τοῦ θανάτου· ὡς τυραννὶς τῆς δυνάμεως ἐκείνης τῆς κατεχούσης τὴν ψυχὴν· ὡς ᾄδῃ, προσευχή γέγονε, καὶ οὐκ ἀπολύεις τὸν νεκρὸν; Οὐχί, φησὶ. Διὰ τί; Ὅτι οὐ προσετάχθη. Δέσμιός εἰμι αὐτῷ κατέχων τὸν ὑπεύθυνον·

ἐάν μὴ προσταχθῶ, φησὶν, οὐκ ἀπολύω· ἡ γὰρ προσευχή, φησὶν, οὐ δι' ἐμὲ γέγονεν, ἀλλὰ διὰ τοὺς παρόντας ἀπίστους. Ἐγὼ γάρ, ἐάν μὴ προσταχθῶ, οὐκ ἀπολύω τὸν ὑπεύθυνον· ἀναμένω τὴν φωνήν, ἵνα ἀπολύσω τὴν ψυχὴν. *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.* Ἦκουσε τοῦ δεσποτικοῦ προστάγματος ὁ νεκρὸς, καὶ εὐθέως τοῦ θανάτου τοὺς νόμους παρέλυσεν. Αἰσχυνέσθωσαν οἱ αἰρετικοί, καὶ ἀπολέσθωσαν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Καὶ γὰρ ἀπέδειξεν ὁ λόγος, ὅτι οὐ διὰ τὴν τοῦ νεκροῦ ἀνάστασιν γέγονεν ἡ προσευχή, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν τότε παρόντων ἀπίστων ἀσθένειαν. *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.* Καὶ διὰ τὴν ὀνομασίαν τὸν νεκρὸν ἐκάλεσε; Διὰ τί; ἵνα μὴ τὴν φωνὴν ἀπολελυμένην εἰς τοὺς νεκροὺς ἀποτείνας, πάντας τοὺς ἐν τοῖς τάφοις ἐταίρη, διὰ τοῦτο φησὶ, *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.* Σὺ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος τέως ἀνακαλοῦμαι δόχλου, ἵνα διὰ τοῦ μέρους καὶ τὴν τῶν μελλόντων ἐπιδείξω δύναμιν· ὁ γὰρ ἕνα ἐκείρας ἐγὼ, τὴν οἰκουμένην ἀνίστω· Ἐγὼ γάρ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ. *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.* Καὶ ἐξηλθεν ὁ νεκρὸς δεδεμένος χειρῶν. Ὡς τῶν παραδόξων πραγμάτων· [529] ὁ τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ θανάτου λύσας, ὁ τὰς πύλας τοῦ ᾄδου διαβρήξας, ὁ πύλας χαλκᾶς καὶ μοχλοῦς σιδηροῦς συντρίψας, καὶ τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ θανάτου ἐλευθερώσας, οὐκ ἠθύνετο καὶ τὰς χειρῶν λύσαι τοῦ νεκροῦ; Ναί, ἠθύνετο· ἀλλὰ κελεύει τοὺς Ἰουδαίους λύσαι τὰς χειρῶν, ἃς αὐτοὶ πρότερον ἐνταφιάζοντες ἐσφιγξαν, ἵνα τῶν οἰκείων δεσμῶν ἐπιγνώσῃ τὰ γνωρίσματα, ἵνα τῇ πείρᾳ μάθωσιν, ἐξ ὧν ἐπραξαν, ὅτι Λάζαρος ἐστὶν ὁ παρ' αὐτῶν ἐνταφισθεὶς, καὶ Χριστὸς ἐστὶν ὁ κατ' εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς παραγενόμενος εἰς τὸν κόσμον, ὁ ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχων. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

* Post ἐνταφισθεὶς Savil. in marg. addit καὶ ἵνα μὴ τὸ πρᾶγμα ὡς φάντασμα διαβάλλωσι.

Ὅτι τὸ μὴ λέγειν, ἅπερ ἴσμεν, καὶ εἰς ἑτέρους ἐκφέρειν, πενέστερον ποιεῖ, καὶ τὴν χάριν σθένυναι· καὶ εἰς τὰς εὐχὰς, ὥς ὁ Χριστὸς ἠθέλητο, καὶ τὴν ἐξουσίαν, μεθ' ἧς ἅπαντα ἐποίει· καὶ εἰς τὴν τοῦ παλαιοῦ νόμου διόρθωσιν· καὶ ὅτι τὸ σαρκωθῆναι τὴν ἰσότητά αὐτοῦ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα οὐκ ἔλαττο, ἀλλὰ καὶ συνίσταται μᾶλλον.

Λόγος δέκατος.

α'. Ἰκανῶς ἐν ταῖς ἐμπροσθεν ἐπανηγυρίσμεν ἡμέραις, τῶν ἁθλῶν ἐπιλαβόμενοι τῶν ἀποστολικῶν, καὶ τῇ διηγήσει τῶν πνευματικῶν ἐντροφῶντες κατορθωμάτων· ὥρα δὴ λοιπὸν ἀποδοῦναι τὸ χρέος ὑμῖν· καὶ γὰρ τὸ κωλύον οὐδέν. Καὶ οἶδα μὲν ὅτι ἐπιλέλησθε τῶν ὀφλημάτων ὑμεῖς τῶν ἐμῶν διὰ τὸ τῶν ἡμερῶν πληθός· οὐ μὴν διὰ τοῦτο αὐτὰ ἐγὼ ἀποκρύψωμαι, ἀλλὰ μετὰ πάσης ὑμῖν ταῦτα ἀποδώσω τῆς προθυμίας. Ποιῶ δὲ τοῦτο, οὐ δι' εὐγνωμοσύνην μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' ὠφέλειαν ἐμὴν. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν σωματικῶν συναλλαγμάτων κέρδος τῷ δεδανεισμένῳ τὸν δεδανεικότα ἐπιλαθέσθαι· ἐπὶ δὲ τῶν πνευματι-

κῶν συμβολαίων κέρδος τῷ μέλλοντι καταβάλλειν τὸ χρέος μέγιστον, τὸ τοὺς ὑποδέχεσθαι μέλλοντας διηγετικῶς μεμνησθαι τῶν ὀφλημάτων. Ἐκεῖ μὲν γὰρ τὸ δάνεισμα ἀποδοῦναι τὸν μὲν καταβαλόντα ἀφίησι, μεθίσταται δὲ πρὸς τὸν ὑποδεξόμενον, καὶ τοῦ μὲν ἡλᾶττωσε, τοῦ δὲ ἐπλεόνασε τὴν οὐσίαν· ἐπὶ δὲ τῶν πνευματικῶν οὐχ οὕτως, ἀλλὰ δυνατὸν αὐτὸ καὶ καταβαλεῖν, καὶ ἔχειν· καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν, ὅτι τότε μάλιστα αὐτὸ ἔχομεν, ὅταν καταβάλωμεν ἑτέροις.

Ἄν μὲν γὰρ ἐν τῇ διανοίᾳ κατορύξας φυλάξω διηγετικῶς μὴδενὶ μεταδίδους, ἔλαττοῦταί μοι τὸ κέρδος, μειοῦται τὰ τῆς περιουσίας· ἂν δὲ εἰς ἅπαντας ἐξ-

ενέγκω, καὶ ποιήσω μεριστὰς πολλοὺς καὶ κοινωνοὺς, ὧν αὐτὸς ἐπίσταται πάντων, αὖξεται μοι τὰ τοῦ πνευματικοῦ πλοῦτου. Καὶ ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει, καὶ ὁ μὲν ἑτέροις μεταδίδους αὖξαι τὴν παρακαταθήκην, ὁ δὲ ἀποκρύπτων ἐλαττοῦ τὴν ἐργασίαν ἅπασαν, μάρτυρες οἱ τὰ τάλαντα ἐγχειρισθέντες ἔκεινοι. ὁ τὰ πέντε, καὶ ὁ τὰ δύο, καὶ ὁ τὸ ἓν. Οἱ [530] μὲν γὰρ διπλασίονα τὰ ἐμπιστευθέντα προσήγαγον, καὶ ἐτιμῶντο διὰ τοῦτο· ὁ δὲ ἐπειδὴ ἐφύλαξε παρ' ἑαυτοῦ, καὶ οὐδενὶ μετέδωκε, διπλοῦν τε αὐτὸ ποιῆσαι οὐκ ἴσχυσε, διὰ τοῦτο ἐκολάζετο. Ταῦτα οὖν ἀκούοντες ἅπαντες, καὶ τὴν κόλασιν τὴν ἐκείθεν δεδοικότες, ὅπερ ἂν ἔχωμεν ἀγαθὸν εἰς τοὺς ἀδελφούς ἐκφέρωμεν, καὶ εἰς τὸ μέσον ἅπασι καταβάλλωμεν, ἀλλὰ μὴ ἀποκρύπτωμεν. Ὅταν γὰρ ἑτέροις μεταδῶμεν, τότε πλουτοῦμεν αὐτοὶ μεζίδνους· ὅταν κοινωνοὺς ποιησώμεθα τῆς ἐμπορίας πολλοὺς, τότε τὴν ἡμετέραν αὖξομεν περιουσίαν. Ἀλλ' ἐλαττοῦσθαί σοι τὰ τῆς δόξης νομίζεις, ὅταν μετὰ πολλῶν ἡς εἰδῶς, ἃ μόνος οἶδας αὐτός. Καὶ μὴν τότε αὖξεται καὶ τὰ τῆς δόξης, καὶ τὰ τῆς ὠφελείας, ὅταν τὸν φθόνον καταπατήσῃς, ὅταν τὴν βασκανίαν σβέσῃς, ὅταν φιλαδελφίαν ἐπιδείξῃ πολλήν· ἂν δὲ μόνος εἰδῶς περιίης, ἀνθρώποι μὲν ὡς βάσκανον καὶ μισάδελφον ἀποστραφίσονται καὶ μισήσουσιν, ὁ δὲ θεὸς ὡς πονηρὴν τὴν ἐσχάτην ἀπαιτήσῃ σε δίκην· χωρὶς δὲ τούτων, καὶ αὐτὴ σε ταχέως ἡ χάρις ἐρημον ἐγκαταλιποῦσα οἰχίσεται. Ἐπεὶ καὶ ὁ σῖτος, ἂν μὲν ἐν ταῖς ἀποθήκαις ἢ διηνεκῶς κείμενος, δαπανᾷται, σιτὴς αὐτὸν κατεσθίουντος· ἂν δὲ ἐξενεχθεῖς εἰς τὰς ἀρούρας καταβάλληται, πολυπλασιάζεται καὶ ἀνανεοῦται πάλιν. Οὕτω καὶ λόγος πνευματικῆς, ἔαν ἔνδον διαπαντός ἀποκλείηται, φθόνῳ καὶ ἡκνῳ καὶ τηκεδόνι φθειρομένης τῆς ψυχῆς καὶ κατεσθιομένης, κατασθέννυται ταχέως· ἂν δὲ, ὥσπερ εἰς ἀρούραν εὐφορον, εἰς τὰς τῶν ἀδελφῶν ψυχὰς διασπείρηται, πολυπλασιῶν ὁ θησαυρὸς καὶ τοῖς ὑποδεχομένοις, καὶ τῷ κεκτημένῳ. Καὶ καθάπερ πηγὴ συνεχῶς μὲν ἐξαντλουμένη καθαίρει· αἱ μᾶλλον καὶ ἀναβλύζει πλεον, καταχωννυμένη δὲ ἀποπνίγεται· οὕτω καὶ χάρισμα πνευματικὸν καὶ λόγος διδασκαλικὸς συνεχῶς μὲν ἀντλούμενος καὶ διδοὺς ἀρύσθαι τοῖς βουλομένοις, ἀναβλύζει πλεον· βασκανία δὲ καὶ φθόνῳ καταχωσθεῖς, ἐλαττοῦται καὶ σθέννυται τέλειον. Ἐπεὶ οὖν τοσοῦτον τὸ κέρδος ἡμῖν, ὅπερ ἂν ἔχωμεν, φέρε εἰς μέσον καταθέντες, πᾶσαν ὑμῖν ἀποδῶμεν τὴν ὀφειλήν, πρότερον ἀναμνήσαντες τῆς ἀκολουθίας τῶν ὀφλημάτων τούτων ἀπάσης.

· β'. Ἰστέ τοίνυν καὶ μέμνησθε πρῶτον, ὅτι περὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης διαλεγόμενοι, πολλὰς ἡριθμοῦμεν αἰτίας τῆς ἐν τοῖς βήμασι συγκατάθεως· καὶ ἐλέγομεν, ὅτι οὐ μόνον διὰ τὴν τῆς σαρκὸς περιβολὴν, οὐδὲ διὰ τὴν ἀσθένειαν μόνον τῶν ἀκουόντων ταπεινὰ φθέγγεται πολλάκις ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ πολλὰ καὶ ταπεινοφρονεῖν διδάσκων. Κἀκεῖναις μὲν ἱκανῶς τότε ἐπεξήλθομεν· ταῖς αἰτίαις, καὶ τῆς ἐπὶ τῷ Λαζάρῳ, καὶ τῆς πρὸς αὐτῷ τῷ σταυρῷ γενομένης εὐχῆς μνημονεύσαντες, καὶ δειξάντες σαφῶς, ὅτι τὴν μὲν, ἵνα τὴν οἰκονομίαν πιστώσεται, τὴν δὲ, ἵνα τὴν τῶν ἀκουόντων ἀσθένειαν διορθώσεται, πεποίθηεν, οὐδεμιὰς αὐτὸς δεόμενος βοήθειας. Ὅτι δὲ πολλὰ καὶ ταπεινοφρονεῖν αὐτοὺς διδάσκων ἐποίηι, καὶ τοῦτο ἀκουσον. Ἐβαλεν ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα· καὶ ὡς οὐκ ἀρ-

κοῦν τοῦτο, ἐτι καὶ λεντίῳ διεζώσατο, πρὸς τὴν ἐσχάτην εὐτέλειαν κατὰ γων ἐαυτὸν, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, μετὰ δὲ [531] τῶν μαθητῶν καὶ τοῦ προδότη τοὺς πόδας ἐνίψε. Τίς οὐκ ἀνέκπλαγείη καὶ θαυμάσει; Τοῦ μέλλοντος αὐτὸν προδιδόναι νίπτει τοὺς πόδας· καὶ τὸν Πέτρον διακρούμενον καὶ λέγοντα, Κύριε, οὐ μὴ μου νίψῃς τοὺς πόδας, οὐ παρατρέχει, ἀλλὰ φησι πρὸς αὐτόν· Ἐὰν μὴ νίψω σου τοὺς πόδας, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ· ὁ δὲ, Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλὴν. Εἶδες εὐλάβειαν μαθητοῦ δι' ἀμφοτέρων. καὶ διὰ τῆς παραιτήσεως, καὶ διὰ τῆς συγκατάθεσεως; Εἰ γὰρ καὶ ἐναντία τὰ βήματα, ἀλλ' ὑπὸ ζεύσεως ἀμφοτέρα γνώμης ἐλέγετο. Ὅρξας πῶς πανταχοῦ θερμὸς ἦν καὶ διεγερμένος; Ἀλλ' ὅπερ ἔλεγον, ἵνα μὴ διὰ τὴν τοῦ πράγματος εὐτέλειαν τῆς φύσεως καταγνῶς εὐτέλειαν, μετὰ τὸ νίψαι τί φησι πρὸς αὐτούς, ἀκούσον· Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν; Ὑμεῖς καλεῖσθε με, ὁ Κύριος, καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ καλῶς λέγεται· εἰμὶ γὰρ. Εἰ οὖν ἐγὼ ὁ Κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος ἐποίησα ὑμῶν τοὺς πόδας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλοις ποιεῖν. Ὑποδείγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα ὡς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἀλλήλοις ποιῆτε.

Ὅρξας ὅτι πολλὰ ὑποδείγματος ἔνεκεν ἐποίηι; Καθὰπερ γὰρ τις διδάσκαλος σοφίας πεπληρωμένος παιδοῖς φελλίζουσι συμφελλίζει, καὶ ὁ φελλισμὸς οὐ τῆς ἀμαθίας τοῦ διδασκάλου, ἀλλὰ τῆς κηδεμονίας τῆς πρὸς τοὺς παῖδας ἐστὶ τεκμήριον· οὕτω δὲ καὶ ὁ Χριστὸς οὐ δι' εὐτέλειαν τῆς οὐσίας ταῦτα ἐποίηι, ἀλλὰ διὰ συγκατάθεσιν. Καὶ δεῖ ταῦτα οὐκ ἀπλῶς παρατρέχειν· καὶ γὰρ αὐτὸ τοῦτο εἰ καθ' ἑαυτὸ νῦν ἐξετάσωμεν, ὅρα ὅσον ἄτοπον ἔψεται. Εἰ γὰρ ὁ νίπτων τοῦ νιπτομένου εὐτελέστερος εἶναι δοκεῖ (ἐστὶ δὲ ὁ μὲν νίπτων ὁ Χριστὸς, οἱ μαθηταὶ δὲ οἱ νιπτομένοι), ἄρα εὐτελέστερος ἐστὶ ὁ Χριστὸς τῶν μαθητῶν. Ἀλλ' οὐδεὶς ἂν τοῦτο οὐδὲ μαινόμενος εἰποι. Ὅρξας ὅσον ἐστὶ κακὸν τὰς αἰτίας ἀγνοεῖν, δι' ἃς ὁ Χριστὸς ἐποίηι πάντα ἅπερ ἐποίηι; Μᾶλλον δὲ βλέπεις, ὅσον ἐστὶν ἀγαθὸν πάντα μετὰ ἀκριβείας ἐξετάζειν, καὶ μὴ ἀπλῶς, ὅτι εἰπέ τι ταπεινὸν ἡ ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ τίνος ἔνεκεν καὶ διὰ τί προστιθέται; Οὐκ ἐνταῦθα δὲ μόνον τοῦτο ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἤνείκατο. Εἰπὼν γὰρ, Τίς ἐστὶ μεῖζων, ὁ ἀνακαίμενος, ἢ ὁ διακονῶν; ἐπήγαγεν, Οὐχὶ ὁ ἀνακαίμενος; Ἐγὼ δὲ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ὁ διακονῶν. Καὶ τοῦτο δὲ εἶπε, κακεῖνο ἐποίησε, δεικνύς ὅτι πολλὰχοῦ τὰ ἐλάττωνα ἀρπάζει εἰς διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν, μετριάζειν τε ὁμοῦ πείθων αὐτούς. Καὶ ὅλῳν ὅτι οὐ διὰ τὸ τῆς φύσεως καταδεέστερον, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκεῖνων διδασκαλίαν ταῦτα πάντα ἀνέχεται. Καὶ γὰρ ἀλλαχοῦ φησιν· Οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, παρὰ δὲ ὑμῖν οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ θέλων ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω πάντων διάκονος. Καὶ γὰρ Ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι. Εἰ τοίνυν διακονῆσαι ἦλθε καὶ ταπεινοφροσύνην διδάξει, μὴ θορυβοῦ, μηδὲ κατάπιπτε, εἰ τὰ τῶν διακόνων

quid de facultatibus : sin autem ad omnes efferam, multosque consortes ac participes faciam, mihi divitiarum spirituales augentur. Atque hæc ita se habere, eumque qui cæteris communicat, depositum augere ; qui vero abscondit, quæstum omnem imminuere, testes sunt illi, quibus fuerant talenta commissa, is cui quinque, is cui duo, et is cui unum. Alii enim duplicata proferebant, quæ sibi credita fuerant, et idcirco honoribus afficiebantur (*Matth. 25. 15*) : alius autem apud se servavit, nec ulli communicavit, neque duplicum reddere valuit, atque idcirco punitus est. Hæc igitur audientes omnes, et quod inde supplicium imminet reformidantes, quod penes nos fuerit bonum in fratres conferamus, et in medium omnibus persolvamus, neque recondamus. Cum enim cum cæteris communicamus, tum amplius ipsi ditescimus : coram participes lucri multos facimus, tum facultates nostras augemus. Atqui minui gloriam tuam arbitraris, cum tu ea nosti cum multis, quæ solus noveras : imo vero tum augetur gloria, et utilitas tua, cum invidiam proculcas, cum livorem exstinguis, cum amoris in fratres egregium specimen edis. Quod si solus id sciens obambules, homines quidem te tamquam invidum et fratrum osorem aversabuntur, et odio habebunt : Deus autem tanquam ab improbo extremum supplicium exiget. Præter hæc autem ipsa etiam gratia confestim nudum te derelinquens aufugiet : quandoquidem frumentum quoque si semper in horreis sit reconditum, consumitur, cum a tineâ exedatur : si vero prolatum foras in arva spargatur, multiplicatur rursumque renovatur : ita sermo quoque spiritualis, si semper intus concludatur, dum invidia, torpore, ac tabe corrumpitur, et consumitur anima, cito exstinguitur : sin autem tamquam in arvom fertile in animas fratrum dispergatur, ita fit ut et iis a quibus suscipitur et iis a quibus possidetur multiplicetur thesaurus. Et quemadmodum fons, ex quo frequenter hauritur, purior fit, et copiosius scaturit, obstratus vero destruitur, sic et donum spirituale, ac sermo doctrinæ, si frequenter hauriatur, et hauriendus quibusvis exponatur, uberius manat : invidia vero et livore suppressus minuitur, ac tandem exstinguitur. Quando igitur tanta nobis inde utilitas oritur, age quod in nostra potestate situm fuerit, in medium afferamus, totumque vobis debitum exsolvamur, si prius totum debitorum istorum ordinem vobis in memoriam revocaverimus.

2. Scitis ergo ac meministis, nuper nos de unigeniti gloria disserentes plures condescensionis in verbis causas enumerasse : ac dixisse nos non tantum ob carnis amictum, neque propter infirmitatem auditorum tantum sæpe Christum humiliter loqui, verum etiam multis in locis, quod et humilitatem doceat. Atque illas quidem causas satis tum persequuti sumus, et illius, quam pro Lazaro, et alterius quam in ipsa cruce obtulit, orationis memoriam refricuimus, et ostendimus, hanc quidem ideo fusam esse, ut dispensationis in carne fides adstrueretur, illam vero, ut auditorum imbecillitati consuleret, cum ipse nequa-

quam auxilio indigeret. Porro multa facta etiam ab eo fuisse, ut humilitatem illos doceret, audi quæ probent. Aquam misit in pelvim, et quasi hoc non sufficeret, adhuc et linteo se præcinxit, ad extremam se dejiciens vilitatem, ac discipulorum pedes lavare cepit, et cum discipulis etiam proditoris pedes lavit (*Joan. 13. 4. 5*). Quis non obstupescat et miretur ? Ejus, qui proditorum illum erat, pedes lavat, et Petrum, qui recusabat ac dicebat, *Domine, non mihi lavabis pedes* (*Ib. v. 8. 8. 9*), non omittit, sed ait illi : *Si non laveris pedes tuos, non habes partem mecum* : tum ille, *Domine, non tantum pedes, sed et manus et caput*. Vides in his duobus discipuli reverentiam, et in recusatione et in assensu ? Licet enim contraria sint verba, attamen præ nimio fervore animi utrumque prolatum est. Vides ut ubique fervens et diligens esset ? Verum, ut dicere acceperam, ne propter rei vilitatem, tibi in suspicionem vilitatis ejus natura veniret, postquam eorum lavit pedes, audi quid eis dixerit. *Scitis quid fecerim vobis ? Vos vocatis me, Domine ac Magister, et bene dicitis : sum etenim. Si ergo ego lavi pedes vestros Dominus ac Magister, ita et vos debitis vobis invicem facere. Exemplum enim dedi vobis, ut quemadmodum ego feci vobis, ita et vos invicem faciatis* (*Ib. v. 12-15*).

Ut bonus magister balbutit nobiscum Christus. — Vides ab eo multa esse facta, ut exemplum daret. Nam quemadmodum sapientia multa præditus magister cum balbutientibus puerulis balbutit, neque balbuties magistri inscitiam indicat, sed quantum de puerulis sit sollicitus ; sic nimirum et Christus, non ob suæ naturæ vilitatem hæc agebat, sed ob condescensionem. Atque hæc non temere sunt prætereunda. Nam et hoc ipsum, si seorsum ab aliis a nobis excutiat, vide quanta absurditas hinc sequatur. Si enim is qui lavat, eo qui lavatur vilior et inferior videtur esse (cæterum qui lavat Christus est, et discipuli, qui lavantur), ergo inferior discipulis erit Christus : at hoc nullus, ne si insaniat quidem, dixerit. Vides, quantum sit malum causas, ob quas omnia Christus agebat, ignorare ? Vel potius, vides, quantum sit bonum omnia diligenter excutere, neque quovis modo aliquid ab eo dictum esse vel factum, sed etiam ejus rei gratia, et propter quid, adjungere ? Neque vero tantum hoc loco id fecit, sed et alibi hoc ipsum subindicavit. Cum enim dixisset, *Quis major est, qui recumbit, an qui ministrat ?* adjecit, *Nonne qui recumbit ? Ego autem in medio vestrum sum, sicut qui ministrat* (*Luc. 22. 27*). Hoc vero etiam dixit, et illud fecit, ostendens multis in locis se minora arripere ad docendos discipulos, et simul ut eos ad modestiam sectandam inducat. Atque hæc illum omnia tolerare manifestum est, non quod inferioris sit naturæ, sed ut eos erudiat : siquidem alibi quoque dicit : *Principes gentium dominantur earum, apud vos autem non ita : sed qui vult inter vos esse primus, sit omnium minister* (*Matth. 20. 25. 26. 28*). Nam *Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare*. Si ergo venit ut ministraret, et humilitatem doceret, noli turbari, nec animum

desponde, sicubi eum quæ ministrorum sunt aut perficere videris aut effari. Ita quoque multas orationes ab eadem mente fundit : siquidem accesserunt ad eum dicentes : *Domine, doce nos orare, sicut Johannes docuit discipulos suos* (Luc. 11. 1). Quid ergo, quæso, faciendum fuit? Num orare docendi non erant? Atqui hac de causa venerat, ut ad omnem illos philosophiam informaret. Ergo docendi erant? Proinde orare oportuit.

Non verbo tantum, sed etiam exemplo docendum. — Verumtamen hoc verbo solum agendum fuit, inquit. Atqui non ita ea quæ verbis, atque ea quæ factis doctrina proponitur, discipulos permovere consuevit : propterea non verbis solum eos orare docet, sed ipse in oratione perseverat, et in desertis totas noctes orando transigit, ut nos erudiat et admoneat, cum in colloquium nobis cum Deo veniendum est, fugiendos tumultus ac vulgi turbas, et in solitudinem secedendum non locorum tantum, sed etiam temporum. Solitudo autem non mons tantum est, sed etiam cubiculum a clamore immune.

3. Cur Christus oret dum miracula facit. — Atque ut intelligatis condensationis esse orationem : principio quidem jam ex iis quæ circa Lazarum acciderunt demonstravimus : verumtamen aliunde etiam id constat. Quam enim ob causam in majoribus miraculis non orat, sed in minoribus? Nam si, quod auxilio indigeret, orabat, et quod sibi sufficientem virtutem non haberet, in omnibus orare deberet, et Patrem vocare : quod si minus in omnibus, saltem in majoribus : nunc autem contrarium agit : cum de rebus majoribus agitur, non orat, ut se ad alios docendos id ostendat egisse, non quod careret virtute. Certe quando panes benedixit, suspiciens in cælum oravit (Marc. 6. 41), ut nos doceret non prius attingendam esse mensam, quam gratias egerimus conditori frugum Deo : et cum multos mortuos suscitasset, non oravit, sed cum Lazarum solum. Et causam tum diximus, quod imbecillitati adstantium vellet consulere : quam causam etiam dixit ipse, cum aperte illud addidit : *Propter turbam, quæ circumstat, dixi*. Et non jam orationem, sed vocem mortuum excitasse satis tum demonstravimus. Atque ut hoc manifestius intelligas, vide.

Probatum Christum eandem habere potestatem quam et Pater habet. — Quando enim puniendum fuerit, et quando honore afficiendum, et quando peccata dimittenda, et quando leges ferendæ, et quando quidpiam eorum, quæ majoris momenti sunt, agendum fuerit, nusquam illum vocare Patrem invenies, nec orare, sed cum auctoritate cuncta perficere. Atque horum quidem singula ego numerabo : tu vero diligenter considera, quo pacto nusquam indigeat oratione. *Venite*, inquit, *benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, et rursus : *Discedite a me, maledicti, in ignem qui paratus est diabolo et angelis ejus* (Matth. 25. 34. 41). Ecce cum omni auctoritate supplicio afficit, et honore, nec oratione ulla indiget. Rursus quando paralytici corpori mederi voluit, *Surgens tolle lectum tuum, et ambula*

(Marc. 2. 9) : quando a morte liberare, *Talitha cumi, surge* (Marc. 5. 41) : quando a peccatis immunem reddere, *Confide, fili, dimittuntur tibi peccata tua* (Matth. 9. 2) : quando dæmones increpare, *Tibi dico, malignum dæmonium, exi ab eo* (Marc. 5. 8) : quando reprimendum fuit mare, *Tace, obmutesce* (Id. 4. 39) : quando aliquem lepra correptum mundare, *Velo, mundare* (Matth. 8. 3) : quando legem ferre, *Audistis, quia dictum est antiquis, Non occides : ego autem dico vobis, Qui dixerit fratri suo, fatue, reus erit gehennæ ignis* (Id. 5. 21. 22). Vides ut omnia cum herili auctoritate perficiat, et in gehennam ejiciat, et in regnum introducat, et paralysim sanet, et mortem abigat, et peccata dimittat, et dæmonia increpet, et mare compescat? Tametsi quid majus, quæso, in regnum introducere, et in gehennam injicere, peccata dimittere, cum auctoritate leges ferre, an panes creare? Nonne manifestum est, et confessum apud omnes, hæc illis esse majora? Nihilominus tamen in majoribus nequaquam orat, ut ostendat in minoribus etiam se non ob infirmitatem virtutis id egisse, sed ob eorum qui tum aderant eruditionem. Atque ut discas quantum sit peccata dimittere, testem tibi prophetam citabo. Nullius quippe alterius hoc esse ostendit propheta, nisi Dei solius. *Quis enim Deus, inquit, sicut tu, auferens iniquitates, transcendens impietates* (Mich. 7. 18)? Quin etiam in regnum introducere, multo majus est, quam mortem solvere : sed et illud tamen cum potestate præstat. Rursus leges ferre non est subjectorum, sed eorum qui regnant : et hoc quidem clamat ipsa rerum natura : cum regum tantum sit leges sciscere : quod ipsum quoque Apostolus indicat his verbis : *De virginibus autem præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consequutus a Domino, ut sim fidelis* (1. Cor. 7. 25). Nam quia servus erat et minister, non est ausus iis, quæ ab initio præcepta fuerant, quidquam addere. Christus autem non ita : sed summa cum auctoritate recitat leges antiquas, et suas rursus introducit. Quod si simpliciter leges ferre solius est regis potestatis cum non modo leges eum ferre compertum fuerit, sed etiam veteres emendare, quæ tandem occasio relinquatur iis, qui voluerint impudenter adversari? Satis enim ex hoc liquet eum ejusdem esse cum Patre substantiæ.

4. Verum, ut id quod dico manifestius evadat, ad ipsum Scripturæ locum veniamus (Matth. 5. 1). Cum ascendisset in montem, inquit, sedebat, et circumstantibus omnibus cepit dicere : *Beati pauperes spiritu, mites, misericordes, mundi corde* : deinde post illas beatitudines ait : *Nolite putare, quoniam veni solvere legem, aut prophetas : non veni solvere, sed adimplere* (Id. v. 17). Quis enim hoc suspicatus est, aut quid ex iis quæ dicta fuerant, contrarium fuit prioribus, ut hoc diceret? *Beati*, inquit, *pauperes spiritu* (Id. v. 3), hoc est, humiles : atqui dixerat hoc quoque vetus testamentum. *Sacrificium enim Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despiciet* (Psal. 50. 19). Et rursus, *Beati mites* :

ἰσὺς αὐτῶν
καὶ πολλὰ
μῆς. Καὶ
δαξον ἡ
δαξες τα
ποιεῖν, ε
Ἰλλὰ δὲ
φιλοσοφί
ἔδει.

Ἄλλ' οὐκ οὐτὸν
γμάτων
θε. Διὰ
τὴν διὰ τ
κοῖτων, κ
ἡμᾶς πα
λεῖν τῷ
ραχὰς, κ
νον, ἀλλ
ἔστιν,
νος.

γ'. Καὶ
μάλιστα
πάντων
Τίνας γὰ
μάτων,
βοηθείας
πάντων
μὴ ἐπὶ
ἐναντίον
εὐχεται,
ἐποίησεν,
τοὺς εὐλ
ἡμᾶς πα
ἔως ἂν ἐ
εὐφ' κα
ἐπὶ δὲ Α
μεν, ὅτι
ἦν καὶ
τὸν δὲ Χ
εὐχῇ, ἀ
ἐδείξαμε
ῶρα.

Ὅταν
ἀμαρτή
τι τῶν π
τέρα καὶ
μετὰ αὐ
στον ἐγ
ἀκριβεί
οὐ εὐλο
τὴν ἡ
Πορσεύ
ἡτοιμα
τοῦ. Ἰδ
καὶ εὐχ
σῶμα δ
κατόν

καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσῃ. Καὶ πάλιν· Μακάριοι οἱ πραεῖς. Καὶ τοῦτο Ἡσαίας πάλιν βοᾷ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγων· Ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, ἄλλ' ἢ ἐπὶ τὸν πρῶτον καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους· Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες. Καὶ τοῦτο πάλιν πανταχοῦ διέσπαρται· Μὴ ἀποστερήσης γὰρ, φησὶν, τὴν ζωὴν τοῦ πτωχοῦ, ἐκέτην θλιβόμενον μὴ ἀπαγαίνον· καὶ πολλοὺς πανταχοῦ περὶ φιλανθρωπίας ἐστὶν ὁ λόγος. [534] Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ. Τοῦτο καὶ ὁ Δαυὶδ φησὶ· Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Καὶ τοὺς λοιποὺς δὲ εἰ τις ἐπέλθοι μακαρισμῶς, εὐρήσει πολλὰν οὖσαν τὴν συμφωνίαν. Τίνος οὖν ἔνεκεν, μηδὲν ἐναντίον εἰρηκῶς τοῖς προτέροις, ἐπήγαγεν· Μὴ νομίσῃτε ὅτι ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· Οὐδὲν διὰ τὰ εἰρημένα, ἀλλὰ διὰ τὰ μέλλοντα ῥηθῆσονται ταύτην τὴν διδόνουσαν τίθησιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλεν ἐμβαίνειν εἰς ἐπίτασιν ἐντολῶν, ἵνα μὴ νομίωσι τὴν αὐξήσιν ἐναντίωσιν εἶναι, μηδὲ τὴν προσθήκην μάχην, διὰ τοῦτο εἶπε· Μὴ νομίσῃτε ὅτι ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· τοῦτέστι, μέλλω τινὰ λέγειν τελεώτερα τῶν πρότερον εἰρημένων· ὅσον ὅτι Ἠκούσατε, Οὐ φρονεῖσθε· ἐγὼ δὲ λέγω, Οὐκ ὀργισθήσῃ. Ἠκούσατε ὅτι Οὐ μοιχεύετε, ἐγὼ δὲ λέγω ὅτι Ὁ ἐμβλέψας γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμήσαι αὐτὴν, ἤδη ἐμοίχευσε· καὶ ὅσα τοιαῦτα. Μὴ τοίνυν νομίσῃτε κατάλυσιν εἶναι τὴν τελείωσιν· οὐ γὰρ ἐστὶ κατάλυσις, ἀλλὰ πληρωσις· καὶ ὅπερ ἐπὶ τῶν σωμάτων ἐποίησε, τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ νόμου ποιεῖ. Τί δὲ ἐπὶ τῶν σωμάτων εἰργάσατο· Ἐλθὼν καὶ εὐρὺν ἀνάπηρα πολλὰ μέλη, καὶ ἐνδεῶς ἔχοντα πάντα, ἀπήρτισε, καὶ εἰς τὴν προσήκουσαν εὐκοσμίαν ἐπανήγαγε, διὰ τῶν πραγμάτων αὐτὸν ἅπασι ποῖων φανερὸν ὅτι καὶ τοὺς ἀρχαίους αὐτὸς τέθεικε νόμους, καὶ τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν ἐδημιούργησε.

Καὶ ὅτι τοῦτο ἐσποῦδαζεν ἀποδείξαι, δῆλον ἀπὸ τῆς τοῦ τυφλοῦ θεραπείας μάλιστα. Παριῶν γὰρ καὶ ἰδὼν τινα τυφλόν, ἐποίησε πηλόν, καὶ τὸν τοιοῦτον πηλὸν τοῖς πεπηρωμένοις ἐπέχρισεν δμῆμασι, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Ὑγιατε, νίψαι εἰς τὸν Σιλωάμ. Τίνος γὰρ ἔνεκεν ὁ νεκροῦς ἐπιτάγματι ψιλῶ συνεχῶς ἔγειρων, καὶ πολλὰ ἔτερα τοιαῦτα θαυματουργῶν, ἐνταῦθα καὶ ἔργον τι προστίθῃσι, πηλὸν ποῖων, καὶ διαπλάττων αὐτῶ τοὺς ὀφθαλμοὺς· οὐκ εὐδῆλον ἔν' ὅταν ἀκούσῃς ὅτι ἔλαβεν ὁ Θεὸς χροὺν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἔπλασεν τὸν ἄνθρωπον, μάθης διὰ τοῦ νῦν γινόμενου ὅτι οὗτος ἐκεῖνός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ἀρχὴν πλάσας τὸν ἄνθρωπον· ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο δεῖξαι ἐβούλετο, περιττὸν ἦν ὅπερ εἰργάτο. Εἶτα ἵνα μάθῃς ὅτι οὐχ ἡ τοῦ πηλοῦ χρεια συνέπραξεν αὐτῶ πρὸς τὴν ἀνάβλεψιν τοῦ πεπηρωμένου, ἀλλ' ἡρκει καὶ χωρὶς τῆς ὕλης ἐκεῖνης προστάγματι μόνῃ διαπλάσαι τοὺς ὀφθαλμοὺς, προστίθῃσι καὶ λέγει· Ὑγιατε, νίψαι εἰς τὸν Σιλωάμ. Μετὰ γὰρ τὸ δεῖξαι ἡμῖν διὰ τοῦ τρόπου τῆς δημιουργίας τίς ἦν ὁ καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον ποιήσας, τότε λέγει αὐτῶ· Ὑγιατε, νίψαι εἰς τὸν Σιλωάμ. Καθάπερ οὖν ἀνδριαντοποῖς ἀριστος βουλόμενος διὰ τῶν ἔργων τι ποιεῖσθαι διὰ τὴν αὐτοῦ τέχνην, ἀφίσει, τὸν ἀνδριάντα διαπλάττων, τὸ μέρος, ἵνα περὶ τῆς τοῦ παντός τέχνης ἀποδείξῃ ἐν τῷ λείποντι ὅψ· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, ὅτι τὸν ὅλον ἄνθρωπον αὐτὸς ἐποίησε δεῖξαι· βουλόμενος, ἀφῆκεν ἀτελῆ τοῦτον, ἔν' ἔλθῃν

καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποδοῦς, διὰ τοῦ μέρους τὴν περὶ τοῦ παντός ἡμῖν ἐγκαταβάλλῃ πίστιν.

Καὶ ὅρα ποῦ τοῦτο ἐποίησεν· οὐκ ἐπὶ χεῖρὸς καὶ ποδὸς, ἀλλ' ἐπὶ ὀφθαλμῶν, τοῦ καλλίστου καὶ ἀναγκασιότατου τῶν μελῶν τῶν ἡμετέρων, καὶ οὐ τιμώτερον ἡμῖν οὐδὲν ἐστὶ μέλος. Ὁ δὲ τὸ καλλίστον καὶ ἀναγκασιότατον διαπλάσαι δυνήθεις, τοὺς ὀφθαλμοὺς [535] λέγω, εὐδῆλον ὅτι καὶ χεῖρα καὶ πόδα καὶ τὰ λοιπὰ δύναται κατασκευάσαι μέλη. Ὁ μακαρίων ὀφθαλμῶν ἐκείνων, οἱ θεάτρον ἐγένοντο τοῖς παροῦσιν ἅπασιν, καὶ πάντα πρὸς ἑαυτοὺς ἐπεσπάσαντο, καὶ φωνὴν διὰ τοῦ καλλίους ἀφῆκαν, διδάσκοντες τοὺς παρόντας ἅπαντας τὴν τοῦ Χριστοῦ δύναμιν. Καὶ ἦν παράδοξον τὸ γινόμενον· ὁ γὰρ τυφλὸς τοὺς ὀρῶντας βλέπειν ἐδίδασκεν. Ὅπερ οὖν καὶ ὁ Χριστὸς δούλων ἔλεγεν· Εἰς κρίμα ἤλθον εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέψωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γένωνται. Ὁ πηρώσεως μακαρίας· οὐ γὰρ οὐκ ἔλαβε παρὰ τῆς φύσεως, ἔλαβε παρὰ τῆς χάριτος, οὐδὲν ἐκ τῆς ἀναβολῆς ζημιωθεὶς τοσοῦτον, ὅσον ἐκέρδανε τοῦ κατὰ τὴν δημιουργίαν τρόπου. Τί γὰρ ἂν γένοιτο τῶν ὀφθαλμῶν θαυμαστότερον ἐκείνων, οὓς ἄμμοι καὶ ἅγια χεῖρες διαπλάσαι κατηξίσταν· Καὶ ὅπερ ἐπὶ τῆς στεῖρας συνέβη, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἐγένετο. Καθάπερ γὰρ ἐκεῖνη οὐδὲν ἐκ τῆς μελλήσεως παρεβλάπτετο, ἀλλὰ καὶ λαμπροτέρα μᾶλλον ἐγένετο, οὐ νόμοις φύσεως, ἀλλὰ νόμοις χάριτος· τὸ παιδίον ἀπολαβοῦσα· οὕτω δὴ καὶ ὁ τυφλὸς οὐδὲν ἐκ τῆς παρελθούσης παρεβλάθη πηρώσεως, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα ἐντεῦθεν ἐκέρδανε, τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον πρότερον ἰδεῖν καταξιωθεὶς, καὶ τότε τοῦτον τὸν αἰσθητόν.

ε'. Ταῦτα λέγω ἵνα μὴ δυσχεραίνωμεν, ἐπειδὴν ἴδωμεν ἢ αὐτοὺς, ἢ ἑτέρους τινὰς ἐν συμφοραῖς ὄντας. Ἄν γὰρ εὐχαρίστας καὶ γενναίους φέρωμεν τὰ συμπιπτοντα ἅπαντα, πάντως εἰς τέλος χρηστὸν καὶ πολλὰ ἔχον ἀγαθὰ πᾶσα ἡμῖν ἀπαντήσεται ἡ συμφορά. Ἄλλ' ὅπερ ἡδουλῆην εἰπεῖν, ὅτι ὥσπερ τὰ σώματα ἐνδεῶς ἔχοντα ἀπρητισμένα κατεσκευάζεν, οὕτω καὶ τὸν νόμον ἀτελῆ λαβὼν ἐρρύθμισε καὶ διέπλάττε καὶ πρὸς τὸ βέλτιον ἐξῆγε. Μηδεὶς δὲ ἀκούων ὅτι ὁ νόμος ἀτελής ἦν, τοῦ θέντος αὐτὸν κατηγορεῖν ἡμᾶς νομίζετω. Ἀτελής γὰρ ἐκεῖνος οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν φύσιν, ἀλλὰ παρὰ τὸν χρόνον λοιπὸν ἐγένετο· ἐπεὶ κατὰ τὸν καιρὸν, ὃν εἰσηγήθη, σφόδρα τέλειος ἦν, καὶ τοῖς δεχομένοις αὐτὸν κατάλληλος· ἐπειδὴ δὲ πρὸς τὸ βέλτιον ὑπ' ἐκεῖνον παιδευθεῖσα λοιπὴν ἡ φύσις ἐπιδέδωκεν, ἀτελέστερος, οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν φύσιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἀρετῆς τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκόντων οὗτος ἐγένετο. Καὶ καθάπερ τόξα καὶ βέλη, παιδῶν κατασκευασθέντα βασιλικῶ πρὸς γυμνασίαν μᾶλλον ἢ πρὸς μάχην καὶ πόλεμον, αὐξηθέντος δὲ τοῦ παιδίου καὶ μαθόντος ἀριστεῦν ἐν πολέμοις, ἀρχηστὰ γίνεται· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως συνέβη τῆς ἡμετέρας· ἥνικα ἀτελέστερον διακείμεθα καὶ γυμνάζεσθαι ἐμάνθανομεν, κατὰλληλα ἡμῖν ἔδωκεν ὅπλα, ἅπερ ἡδυνάμεθα φέρειν μετ' εὐκολίας· ἐπειδὴ δὲ ηὐξήθημεν λοιπὸν κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς λόγον, ἀπὸ τῆς ἡμετέρας τελειότητος ἐκεῖνα λοιπὸν ἀτελῆ γέγονε. Διὰ τοῦτο ἦλθεν ὁ Χριστὸς ἔτερα μείζονα ἐγγειρίζων ἡμῖν. Καὶ σκόπει μεθ' ὅσης συνέσεως καὶ τοὺς πα-

(*Matth. 5. 4*) : et hoc Hesaias rursus vociferatur, dum ex persona Dei dicit : *Super quem respiciam, nisi super mitem et quietum, et trementem sermones meos (Hesai. 66. 2) ? Beati misericordes (Matth. 5. 7) : et hoc rursus ubique dispersum est. Ne defraudes enim, inquit, vitam pauperis, supplicem in tribulatione positum ne rejicias (Eccli. 4. 4) : et magna ubique habetur mentio benigntatis. Beati mundi corde (Matth. 5. 8). Hoc etiam dixit David : Cor mundum crea in me Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis (Psal. 50. 12) : reliquas etiam beatitudines si quis percurrat, multam concordiam esse comperiet. Cur igitur, cum nihil contrarium prioribus dixisset, adjecit : *Nolite putare, quoniam veni solvere legem, aut prophetas (Matth. 5. 17) ?* Non ob ea quæ dicta fuerant hanc correctionem adjunxit. Nam quia ad amplificationem quamdam mandatorum gradum facturus erat, ne incrementum putarent repugnantiam esse quamdam, aut accessionem esse pugnam, idcirco dixit, *Nolite putare, quoniam veni solvere legem, aut prophetas* : hoc est, perfectiora dicturus sum iis, quæ ante sunt dicta. Exempli causa, *Audistis. Non occides : ego autem dico, Non irascaris. Audistis, Non mœchaberis, ego autem dico, Quicumque mulierem respicit ad concupiscendum eam, jam mœchatus est (Matth. 5. 21. 22. 27. 28),* et talia quæcumque. Ne igitur abrogationem esse putetis consummationem : non enim est abrogatio, sed adimpletio : et quod in corporibus fecit, hoc et in lege facit. Quid autem in corporibus præstitit ? Cum mutilata multa membra reperisset, et omnia defectu laborare, perfecit, et in convenientem restituit pulchritudinem et integritatem : ac rebus ipsis omnibus patefecit, se veterum legum auctorem fuisse, ac naturæ nostræ conditorem.*

Confirmat Christus ex sanatione cæci, se legum auctorem esse.—Atque hoc illum ostendere studuisse, ex sanatione cæci præcipue constat. Præteriens enim et cæcum quemdam videns, lutum fecit, et ejusmodi lutum oculis illeivit excæcatis, eique dixit : *Vade, lava in Siloam (Joan. 9. 6. 7).* Cujus rei gratia cum solo jussu mortuos frequenter suscitet, et alia multa similia edat miracula, hic opus quoddam adjicit, dum lutum conficit, et illi oculos fingit ? Num satis liquet idcirco id fieri, ut cum audivêris Deum pulverem accepisse de terra hominemque formasse, discas ex iis, quæ nunc geruntur, hunc illum esse, qui hominem a principio formavit ? Alioqui nisi hoc indicare vellet, superfluum fuisset id quod agebat. Deinde ut intelligas usum luti nihil ad visum cæco restituendum opitulatum illi esse, sed absque illa materia solo jussu fingere oculos potuisse, adjungit et ait : *Vade, lava in Siloam.* Postquam enim ipso sui opificii modo nobis ostendit, quis esset qui hominem a principio creasset, tunc ait illi, *Vade, lava in Siloam.* Ut igitur optimus statuarius volens per opera suam peritiam ostentare, partem quamdam omittit, dum statuam fingit, ut in eo quod dæst, totius operis specimen artis edat : ita Christus etiam cum indicare vellet totum hominem a se fuisse conditum, hunc imperfectum reliquit, ut

cum venisset, atque oculos illi restituisset, partis beneficio de toto fidem insereret.

Cur in oculis miraculum editum.—Ac vide qua in parte id præstiterit : non in manu, ac pede, sed in oculis, quod membrorum nostrorum pulcherrimum est, et maxime necessarium, et quo nullum nobis pretiosius est membrum. Cæterum qui pulcherrimum maximeque necessarium fingere potuit, nimirum oculos, haud dubium quin manum quoque et pedem, ac cætera possit membra formare. O beatos illos oculos, qui spectaculum omnibus fuerunt, qui aderant, et omnes ad se rapiebant, vocemque per suam pulchritudinem mittebant, et Christi virtutem omnes adstantes docebant. Enimvero per mirum fuit, quod fiebat, cum cæcus videntes cernere doceret : quod utique Christus indicans aiebat : *In judicium veni in hunc mundum, ut qui non vident, videant, et qui vident, cæci fiant (Joan. 9. 39).* O beatam cæcitatem ! Quos enim a natura non accepit, a gratia accepit, nec tantum damni passus est ex dilatione, quantum ex opificii modo lucratus est. Quid enim oculis illis fieri potest mirabilius, quos immaculatæ sanctæque manus illæ fingere dignatæ sunt ? Quodque in sterili accidit, hoc factum est hoc loco. Nam ut illa nullum ex dilatione cepit detrimentum, sed multo illustrior evasit, quæ non lege naturæ, sed lege gratiæ filium accepit : sic nimirum et cæcus nihil ex præterita læsus est cæcitate, sed ingens lucrum inde percepit, cui datum est, ut prius solem justitiæ cerneret, ac deinde hunc subjectum sensibus.

5. Lex imperfecta quomodo.—Hæc a medicuntur, ne agere feramus, si quando vel nos ipsos, vel alios quosdam premi calamitatibus videamus : si enim cum gratiarum actione ac patienter feramus cuncta quæ accidunt, omnino bonum finem multisque bonis cumulatam omnis nostra calamitas sortietur. Sed quod dicere volebam quemadmodum corpora, quæ defectu laborabant, perfecta et integra reddidit : sic et legem imperfectam cum accepisset, emendavit, concinnavit, et meliorem ad statum evexit. Nemo autem, cum audit imperfectam fuisse legem, nos cum qui lator ejus fuerat accusare velle arbitretur ; siquidem imperfecta erat illa non ex sua natura, sed progressu temporis deinde talis evaserat. Quandoquidem tum temporis, cum introducta est, admodum perfecta erat, et iis qui recipiebant eam conveniens : postquam autem ab illo edocta natura deinceps crevit in melius, hæc imperfectior evasit, non ex sua natura, sed ob incrementum virtutis eorum, quos illa docuerat. Et quemadmodum arcus et sagittæ, quæ regio puerulo ad exercitationem potius fabricata sint, quam ad pugnam et bellum, ubi puer adolevit et in bellis fortiter agere didicit, inutilia redduntur : ita quoque naturæ nostræ accidit : quamdiu imperfectiores eramus, ac discendo nos exercebamus, convenientia nobis arma suppeditavit, quæ facile gestare poteramus : cum vero jam factis in virtute progressibus adolevimus, ob nostram perfectionem illa deinceps imperfecta sunt reddita. Propterea venit Christus, ut alia majora nobis traderet. Ac vide quam prudenter et veteres leges recitat,

et novas proponat. Audistis, inquit, quia dictum est antiquis, *Non occides* (Matth. 5. 21). Dic etiam a quo sit dictum. Tu hoc dixisti, an Pater tuus? Nequaquam hoc dicit.

Cur legislatoris nomen taceat Christus. — Cur igitur hoc tacuit, neque, quis dixerit, declaravit, sed suppressa legislatoris persona legem protulit? Quoniam si dixisset, *Non occides*, ego autem dico vobis, *Non irasceris*, grave fuisset visum, quod dicebat, propter eorum qui audiebant recordiam, qui necdum intelligere poterant, eum nondum ad evertenda priora, sed ad ea augenda hæc sancire: ac sic eum compellissent: Quid ais? Pater tuus dixit, *Non occides*, tu vero dicis, *Non irasceris*? Ne quis igitur Patri contrarium ipsum putaret, vel tamquam aliquid sapientius illo proferre, non dixit: Audistis a Patre. Rursus, si dixisset, Audistis quia dixi antiquis, intolerandum hoc quoque, neque minus quam illud prius visum esset. Nam si cum dixisset, *Antequam Abraham fieret, ego sum* (Joan. 8. 58), lapidibus eum obruere aggressi sunt, si adjecisset, se quoque Moysi legem dedisse, quid non fecissent? Quamobrem neque de se, neque de Patre quidquam dicens, sed in medio relinquens, cum dixisset, *Audistis, quia dictum est antiquis, Non occides*: quod in corporibus egit, cum ex defectus supplemento docuisset eos, quis hominem a principio condidisset, id etiam hoc loco præstitit, dum per legis emendationem et additionem ejus quod deerat, quis ille fuerit docet, qui ab initio legem tulit. Propterea quoque dum ageret de creatione hominis, neque sui meminit, neque Patris, sed hic quoque nulla expressa persona indefinitam affert orationem dicens: *Qui fecit ab initio, masculum et feminam fecit eos* (Matth. 19. 4), et verbo quidem creatorem tacuit, opere autem docuit, dum corporum defectum supplevit. Ita hic etiam cum dixisset, *Audistis, quia dictum est antiquis, tacuit quidem a quo dictum esset, verum seipsum operibus ipsis ostendit. Qui enim defectum supplevit, ipse est qui ab initio in lucem ipsum edidit. Ipsas præterea veteres leges citat, ut ex comparatione discant auditores, non ejus qui adversarius sit hæc esse verba, et se eadem cum Patre præditum potestate. Hæc etiam Judæi intellexerunt, et mirati sunt. Atque ut miratos illos esse cognoscas, audi evangelistam hoc declarantem ac dicentem: Admirabantur turbæ super doctrinam ejus, quia docebat eos sicut potestatem habens, et non sicut scribæ et Pharisei* (Id. 7. 28. 29). Quid igitur, si perperam hoc suspicabantur? dicet aliquis: attamen eos non reprehendit, nec increpavit, sed et illorum sententiam confirmavit. Cum enim statim accessisset leprosus ac dixisset, *Domine, si vis, potes me mundare* (Id. 8. 2). Quid ait? *Volo, mundare*. Cur autem non simpliciter dixit, *Mundare*? tametsi testificatus illi erat leprosus potestatem ipsum habere, cum diceret, *Si vis*. Sed ne existimares sententiæ tantum leprosi adscribendum, *Si vis*, adjecit ipse quoque dicens, *Volo, mundare*. Sic data opera suam ubique potestatem manifestabat, seque omnia ex auctoritate præ-

stare: alioqui nisi ita esset, superflua illa esset oratio.

6. Cum igitur in omnibus ejus potestatem discamus, si quid alibi humile facere illum vel dicere viderimus, cum propter eas, quas nuper enumeravimus, causas, tum quod auditores ad humilitatem velit incitare, ne idcirco vilitatem illi substantiæ imputemus: siquidem hoc ipsum quod carnem assumpsit, ab eo præ nimia humilitate susceptum est, non quod Patre esset inferior. Unde vero id constat? Nam hoc quoque veritatis hostes circumferunt dicentes: si æqualis erat Patri, quam ob causam Pater carnem non assumpsit, sed Filius servi formam induit? Annon est manifestum, quoniam inferior erat? Atqui si propterea nostram suscepit naturam, Spiritum, quem ipsi Filio minorem esse autumant (non enim hoc nos dicimus), carnem oportebat assumere. Si enim idcirco major est Filio Pater, quoniam ille incarnatus est, hic non est incarnatus, erit etiam Spiritus ejus ob eandem causam ipso major: neque enim ipse carnem assumpsit.

Ex Scripturis probatur Filium esse Patri æqualem. — Sed ne argumentis istud demonstremus, age ex ipsis Scripturis ipsum probemus, et humilitatis causa carnem illum assumpsisse ostendamus. Paulus quidem certe, qui hæc noverat, cum ad quidpiam nobis utile nos cohortaturus est, exempla nobis virtutis de calo demittit: ut cum sæpenumero caritatis colendæ consilium dat, et ut se mutuo diligant, cupit discipulos incitare, Christum adducit in medium dicens: *Viri, diligite uxores, sicut et Christus dilexit Ecclesiam* (Ephes. 5. 25). Rursus, ubi de eleemosyna disserit, idipsum facit: quocirca etiam dicit: *Scitis gratiam Domini nostri Jesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cum esset dives, ut illius inopia vos divites essetis* (2. Cor. 8. 9). Horum autem verborum hic sensus est: quemadmodum factus est egenus Dominus tuus carnem assumens, ita tu in pecuniis egenus fias. Nam ut illum egestas gloriæ nihil læsit, sic neque te pecuniarum inopia ledere poterit, sed multas tibi divitias comparabit. Sic et de humilitate apud Philippenses disserens Christum in medium adducit, cumque dixisset, *Humilitate sibi invicem superiores arbitantes* (Philipp. 2. 5), adjunxit, *Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens* (Id. v. 5. 7). Atque si quod esset natura inferior, carnem gestare dignatus est, non jam illud factum erit humilitatis, sed frustra protulit illud Paulus, dum ad humilitatem adhortatur. Tum enim humilitas est, cum æqualis obedit æquali. Hoc igitur indicans et ipse dicit: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens*. Quid est, *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens*? Qui rapuit aliquid ex iis, quæ nihil ad se attinent, illud perpetuo retinet, neque potest adduci ut illud deponat, quod metuat, neque confidenter illud possideat: qui vero bonum aliquod

λαίους ἀναγινώσκει νόμους, καὶ τοὺς νέους παρατίθησιν. Ἠκούσατε, φησὶν, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ φρονεῦσεis. Εἰπέ καὶ παρὰ τίνος ἐρρέθη· σὺ εἶπας τοῦτο, ἢ ὁ Πατὴρ ὁ σός; Ἀλλ' οὐ λέγει.

Τίνος οὖν ἕνεκεν τοῦτο εἰρήσῃ, καὶ τὸν εἰπόντα οὐκ ἐποίησε φανερόν, ἀλλ' ἀπρόσωπον τὴν νομοθεσίαν εἰσήγαγεν; Ὅτι εἰ μὲν εἶπεν· Οὐ [536] φρονεῦσεis, ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Οὐκ ὀργισθήσῃ, ἔδοξεν ἂν βαρὺ τὸ λεγόμενον εἶναι διὰ τὴν ἀπόνοιαν τῶν ἀκούοντων μηδέπω συνιέναι δυναμένων, ὅτι οὐκ ἀνατρέπων τὰ πρότερα, ἀλλ' αὐθὺς ταῦτα ἐνομοθέτει· καὶ εἰπον ἂν πρὸς αὐτόν· Τί λέγεις; ὁ Πατὴρ σου εἶπεν· Οὐ φρονεῦσεis, σὺ δὲ λέγεις· Οὐκ ὀργισθήσῃ; Ἴν' οὖν μή τις ἐναντίον αὐτὸν τῷ Πατρὶ νομίῃ εἶναι, ἢ ὡς σοφωτέρον τι πλεον εἰσφέρειν ἐκείνῳ, οὐκ εἶπεν· Ἠκούσατε παρὰ τοῦ Πατρὸς. Πάλιν εἰ εἶπεν· Ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον τοῖς ἀρχαίοις, ἀφόρητον ἔδοξεν ἂν εἶναι, καὶ τοῦτο οὐκ ἔλαττον ἢ τὸ πρότερον. Εἰ γὰρ, ἐπειδὴ εἶπε, Πρὸ τοῦ Ἀβραάμ γενέσθαι ἐγὼ εἶμι, λιθάσαι αὐτὸν ἐπεχειρήσαν, εἰ προσέθηκεν ὅτι καὶ Μωϋσῇ αὐτὸς τὸν νόμον ἔδωκε, τί οὐκ ἂν ἐποίησαν; διὰ τοῦτο οὐτε περὶ ἑαυτοῦ, οὐτε περὶ τοῦ Πατρὸς οὐδὲν εἰπὼν, ἀλλὰ μέσον ἀφείλ, καὶ εἰπὼν· Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ φρονεῦσεis· ὅπερ ἐπὶ τῶν σωμάτων ἐποίησε, διὰ τῆς τοῦ λείποντος ἀναπληρώσεως διδάξας αὐτοὺς καὶ τὸν ἐν ἀρχῇ δημιουργήσαντα τὸν ἄνθρωπον, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ποιεῖ, διὰ τῆς τοῦ νόμου διορθώσεως καὶ τῆς τοῦ ἐνδέοντος προσθήκης διδάσκων τίς ἐστίν ὁ καὶ παρὰ τὴν ἀρχὴν τὸν νόμον δεδωκώς. διὰ τοῦτο καὶ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας διαλεγόμενος, οὐτε ἑαυτοῦ, οὐτε τοῦ Πατρὸς ἐμνήσθη, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἀπρόσωπὸν τε καὶ ἀδιόριστον ποιεῖται τὸν λόγον, εἰπὼν· Ὁ ποιήσας ἐξ ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· καὶ τῷ μὲν ῥήματι εἰρήσῃ τὸν ποιήσαντα, τῷ δὲ ἔργῳ ἐδιδάξε τὰ λείποντα τῶν σωμάτων ἀναπληρῶν. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα εἰπὼν, ὅτι Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, παρὰ μὲν τίνος ἐρρέθη εἰρήσῃ, διὰ δὲ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐδήλωσεν ἑαυτόν. Ὁ γὰρ τὸ λείπον ἀναπληρῶν, οὗτός ἐστιν ὁ καὶ ἐξ ἀρχῆς αὐτὸν εἰσενεγκών. Καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς πάλαιους ἀναγινώσκει νόμους, ἵνα τῇ παραθέσει μάθωσιν οἱ ἀκούοντες ὅτι οὐτε ἐναντιώσεώς ἐστι τὰ λεγόμενα, καὶ ὅτι τῷ γεγεννησέναι τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν ἔχει. Ταῦτα καὶ οἱ Ἰουδαῖοι συνήκαν καὶ θαυμάζον. Καὶ ὅτι θαυμάζον, ἄκουε τοῦ εὐαγγελιστοῦ τοῦτο δηλοῦντος καὶ λέγοντος· Ἐξελήισσαντο, φησὶν, οἱ ὁχλοὶ ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐδίδυσκεν αὐτούς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι. Τί οὖν, εἰ κακῶς τοῦτο ὑπόπτευν ἐκείνοι; φησί. Καὶ μὴν οὐκ ἐνεκάλεσεν αὐτοὺς, οὐδὲ ἐπετίμησεν, ἀλλὰ καὶ ἐκύρωσεν αὐτῶν τὴν γνώμην. Προσελθόντος γὰρ εὐθέως τοῦ λεπροῦ καὶ λέγοντος· Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαι με καθαρίσαι· τί φησι; Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ τίνος ἕνεκεν οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, Καθαρίσθητι; καίτοι ὁ λεπρὸς ἑμαρτύρησεν αὐτῷ ἐξουσίαν ἔχειν, εἰπὼν, Ἐὰν θέλῃς. Ἀλλ' ἵνα μὴ νομίσης τῆς τοῦ λεπροῦ γνώμης εἶναι τὸ Ἐὰν θέλῃς, προσέθηκε καὶ αὐτὸς λέγων· Θέλω, καθαρίσθητι. Οὕτως ἐπίτηδες πανταχοῦ τὴν ἐξουσίαν ἐδείκνυε τὴν ἑαυτοῦ, καὶ ὅτι

πάντα ἀπὸ αὐθεντίας ποιεῖ· ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο ἦν, περιττὸν ἦν τὸ λεγόμενον.

ς'. Μαθόντες τοίνυν διὰ πάντων αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, ἂν ἴδωμεν ἐτέρῳθι ταπεινόν τι ποιοῦντα καὶ λέγοντα, διὰ τε τὰς αἰτίας ἃς ἡριθμήσαμεν πρῶην, καὶ διὰ [537] τὸ βούλεσθαι τοὺς ἀκούοντας εἰς ταπεινοφροσύνην ἐναγαγεῖν, μὴ διὰ τοῦτο αὐτὸν εἰς εὐτέλειαν οὐσίας διαβάλλωμεν. Καὶ γὰρ αὐτὸ τὸ σάρκα ἀναλαβεῖν ἀπὸ ταπεινοφροσύνης ὑπέμεινεν, οὐ διὰ τὸ καταδεέστερον εἶναι τοῦ Πατρὸς. Καὶ πῶθεν τοῦτο δῆλον; Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο περιφέρουσιν οἱ τῆς ἀληθείας ἐχθροί, λέγοντες, ὅτι Εἰ Ἰσὺς ἦν τῷ γεγεννησέναι, τίνος ἕνεκεν ὁ Πατὴρ οὐκ ἀνέλαβε σάρκα, ἀλλ' ὁ Ἰῶς ὑπέδου τὸν τοῦ δούλου μορφὴν; ἄρα οὐκ εὐδελον ὅτι ἐπειδὴ καταδεέστερος ἦν; Καὶ μὴν, εἰ διὰ τοῦτο τὴν ἡμετέραν ὑπέδου φύσιν, τὸ Πνεῦμα, ὃ φασιν αὐτοὶ τοῦ Ἰοῦ ἔλαττον εἶναι (οὐ γὰρ ἂν ἡμεῖς εἰποιμεν), ἐκεῖνο σαρκωθῆναι ἔδει. Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο μείζων τοῦ Ἰοῦ ὁ Πατὴρ, ἐπειδὴ ὁ μὲν ἐσαρκώθη, ὁ δὲ οὐκ ἐσαρκώθη, ἔσται καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν μείζων· οὐδὲ γὰρ αὐτὸ σάρκα ἀνέλαβεν.

Ἄλλ' ἵνα μὴ ἀπὸ συλλογισμῶν τοῦτο ἀποφαινόμεθα, φέρε ἀπ' αὐτῶν τῶν Γραφῶν αὐτὸ παραστήσωμεν, δεικνύοντες ὅτι διὰ ταπεινοφροσύνης σάρκα ἀνέλαβεν. Ὁ γὰρ Παῦλος ὁ ταῦτα εἰδὼς ἀκριθῶς, ἐπειδὴν μέλλῃ τι τῶν χρησίμων ἡμῖν παραινεῖν, τὰ ὑποδείγματα ἀνωθεν ἡμῖν κατὰγει τῆς ἀρετῆς· οἷον, συμβουλεύει πολλάκις περὶ ἀγάπης, καὶ βουλόμενος ἐναγαγεῖν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ αγαπᾶν ἀλλήλους, Χριστὸν εἰς μέσον παράγει λέγων· Οἱ ἄνδρες, ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἡγάπησεν τὴν Ἐκκλησίαν. Πάλιν, ἐπειδὴν περὶ ἐλεημοσύνης διαλέγεται, τοῦτο αὐτὸ ποιεῖ· διὸ καὶ λέγει· Γινώσκετε τὴν χάριν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπώχευσε πλούσιος ὢν, ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· ὡς περὶ ὁ Δεσπότης σου ἐπώχευσε, σάρκα περιβαλόμενος, οὕτω σὺ πτωχέυσον ἐν χρήματι· καὶ γὰρ ὡς περὶ ἐκεῖνον οὐδὲν ἔβλαψεν ἡ πτωχεία τῆς δόξης, οὕτως οὐδὲ σὲ βλάψαι δύνησται ἡ τῶν χρημάτων πτωχεία, ἀλλὰ πολὺν ἐργάσεται σοὶ τὸν πλοῦτον. Οὕτω καὶ περὶ ταπεινοφροσύνης πάλιν Φιλιππησίους διαλεγόμενος τὸν Χριστὸν εἰς μέσον ἀγει, καὶ εἰπὼν, Τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγοῦμενοι ὑπερέχοντες ἑαυτῶν, ἐπήγαγε· Τοῦτο γὰρ φρονεῖσθαι ἐν ὑμῖν, ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβὼν. Καίτοι εἰ διὰ τὸ ἐλάττω εἶναι κατὰ φύσιν, κατεδέξατο σάρκα φορέσαι, οὐκ ἐτι ταπεινοφροσύνης τὸ γενόμενον, ἀλλὰ περιττὸς αὐτὸ παρήγαγεν ὁ Παῦλος εἰς ταπεινοφροσύνην παρακαλῶν· ταπεινοφροσύνη γὰρ ἐστίν ὅταν ἴσος ὑπακούῃ τῷ ἴσῳ. Τοῦτο οὖν καὶ αὐτὸς δεικνύς λέγει· Ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβὼν. Τί ἐστίν, Οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβὼν; Ὁ ἀρπάσας τι τῶν, μὴ προστηκόντων κατέχει τοῦτο δινηκῶς καὶ ἀποθέσθαι οὐκ ἂν ἔλοιτο, δεοικῶς καὶ θαρρεῖν οὐκ ἔχων ὑπὲρ τῆς κτήσεως· ὁ

* Savil. legendum conjicit εἶπεν· Ὁ πατὴρ μου τοῖς ἀρχαίοις εἶπεν· Οὐ.

δὲ ἀναφαίρετον ἔχων ἀγαθόν, καὶ ἀποκρύπτει τοῦτο οὐ δέδουκεν.

Οἶον, ἵνα καὶ ἐπὶ ὑποδείγματος ποιήσω τὸν λόγον φανερόν. ἔστω τις τοῦ αὐτοῦ, ὁ μὲν οἰκέτης, ὁ δὲ υἱός· ἐάν οὖν ὁ οἰκέτης ἐλευθερίαν ἀναδοῇ τῇ μηδὲν αὐτῷ προσήκουσαν, [538] καὶ ἀντικαταστή τῷ δεσπότη, οὐχ ὑπομένει τι ποιῆσαι· δουλικόν, οὐδὲ ἐπιταττόμενος ὑπακούει, δεδοικώς μὴ τοῦτο αὐτῷ τῇ ἐλευθερίᾳ λυμῆνται, καὶ πρόσκομμα αὐτῷ τὸ ἐπιταγμα ἐργάσθαι· ἤρπασε γὰρ τὴν τιμὴν, καὶ παρὰ ἄξιαν ἔχει. Ὁ δὲ υἱὸς οὐ παραιτήσεται ἐπιτελεῖσαι πᾶν ἔργον δουλικόν, εἰδώς ὅτι καὶ ἅπαντα διακονήσεται τὰ τῶν δούλων, οὐδὲν αὐτῷ τὰ τῆς ἐλευθερίας παραβέβλαπται, ἀλλ' ἀκίνητα μένει, τῆς φυσικῆς εὐγενείας ἀναιρεθῆναι μὴ δυναμένης ἀπὸ τῶν δουλικῶν ἔργων· ἐπειδὴ περ οὐκ ἐξ ἀρπαγῆς αὐτὴν ἔχει, καθάπερ ὁ οἰκέτης, ἀλλ' ἄνωθεν αὐτὴν ἀποκρύψαι, ἀλλὰ θαρρῶν ἀνέλαβε τὴν δούλου μορφήν. Ἦδει γάρ, ἦδει σαφῶς, ὅτι ἡ συγκατάδοσις οὐδὲν αὐτοῦ τὴν δόξαν ἐλαττώσει· οὐ γὰρ ἐπίσαστος ἦν, οὐδὲ κατὰ ἀρπαγὴν δοθεῖσα, οὐδὲ ἄλλοτρία καὶ μὴ προσήκουσα, ἀλλὰ φυσικὴ καὶ γνησία. Διὰ τοῦτο δούλου μορφήν ἔλαβεν, εἰδώς σαφῶς καὶ πεπεισμένος, ὅτι οὐδὲν αὐτὸν τοῦτο παραβλάψαι δυνήσεται. Οὐκ οὖν οὐδὲ παρέβλαψεν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ τὴν αὐτὴν ἔμεινε δόξαν ἔχων. Ὅρξας ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ σάρκα ἀναλαβεῖν σημειῖον ἐστὶ τοῦ τὸν Υἱὸν ἴσον εἶναι τῷ γεγεννημένῳ, καὶ τοῦ τὴν ἰσότητά ταύτην οὐκ ἐπίσαστον εἶναι, οὐδὲ ἐπιγινωμένην καὶ ἀπογινωμένην, ἀλλ' ἀκίνητον καὶ βεβαίαν, καὶ οἷαν εἰκὸς ἔχειν υἱὸν πρὸς πατέρα;

Ζ'. Ταῦτ' οὖν ἅπαντα πρὸς ἐκείνους λέγωμεν, καὶ σπουδάζωμεν, τὸ γε εἰς ἡμᾶς ἦεν, ἀπάγειν αὐτοὺς τῆς πονηρᾶς ἐκείνης αἰρέσεως, καὶ πρὸς τὴν ἀληθειαν ἐπανάγειν. Καὶ ἡμεῖς δὲ αὐτοὶ μὴ τὴν πίστιν μόνην ἀρκεῖν ἡμῖν πρὸς σωτηρίαν νομίζωμεν, ἀλλὰ καὶ πολιτείαν ἐπιμελώμεθα, καὶ βίον ἄριστον ἐπιδεικνόμεθα, ἵν' ἑκατέρωθεν ἡμῖν ἀπρητισμένα ἦ τὰ τῆς ὠφελείας. Καὶ ὁ παρεκάλεσα πρῶτον, τοῦτο καὶ νῦν, ὥστε κατορθῶσαι, παρακαλῶ· καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους ἔχθρας καταλύσωμεν, καὶ μᾶς ἡμέρας μηδεὶς πλέον ἔστω τοῦ πλησίον ἐχθρὸς, ἀλλὰ πρὸ τῆς νυκτὸς καταλύετω τὴν ὀργήν, ἵνα μὴ καθ' ἑαυτὸν γενομένος, καὶ τὰ γεγενημένα καὶ τὰ εἰρημένα παρὰ τῆς ἔχθρας συλλέγων μετὰ ἀκριθείας, χαλεπώτερον τὸ τέλος ἐργάσθαι, καὶ δυσκολώτερον ποιῆσαι τὴν καταλλαγὴν. Καθάπερ γὰρ τὰ τοῦ σώματος ἡμῶν ὅσα ἐξολισθήσαντα τῆς οἰκείας ἔδρας, ἂν μὲν εὐθέως ἐπαναγῇται, οὐ μετὰ πολλοῦ πόνου τῇ οἰκείᾳ ἀπολαμβάνει χώραν· ἂν δὲ πολλὸν ἔξω τῆς οἰκείας ἔδρας μείνῃ χρόνον, δυσκόλως ἐπανέρχεται πάλιν καὶ πρὸς τὴν οἰκείαν ἐπάνεισι χώραν, καὶ ἐπαναχθέντα δὲ πολλῶν βεῖται τῶν ἡμερῶν, ὥστε ἀρμολογῆναι μετὰ ἀκριθείας καὶ ἔδρας ἡμῶν καὶ μείναι· οὕτω δὴ καὶ ἡμεῖς, ἂν μὲν εὐθέως τοῖς ἐχθροῖς καταλλαγώμεν, εὐθέως τε τοῦτο ποιοῦμεν, καὶ οὐ πολλῆς δεόμεθα σπουδῆς, ὥστε εἰς τὴν ἀρχαίαν φιλίαν ἐπανελθεῖν· ἐάν δὲ πολὺς μεταξὺ γένηται χρόνος, ὥστε τυρλωθέντες ἀπὸ τῆς ἔχθρας, ἐρυθριώμεν, αἰσχυρόμεθα, ἐτέρων δεόμε-

θα, οὐ τῶν συναγόντων δὲ μόνον, [539] ἀλλὰ καὶ τῶν μετὰ τὴν ἐπάνοδον κατεχόντων ἡμᾶς μετὰ ἀκριθείας, ἕως ἂν τὴν προτέραν ἀναλάβωμεν παρόρησιαν. Καὶ οὕτω λέγω τὸν γέλωτα καὶ τὴν αἰσχύνην. Πόσης γὰρ καταγνώσεως ἄξιον οὐκ ἂν εἴη, ἐτέρων δεῖσθαι τῶν συναγόντων ἡμᾶς πρὸς τὰ ἡμέτερα μέλη; Οὐ τοῦτο δὲ μόνον γίνεται τὸ δεῖνόν τῇ μελλήσει καὶ τῇ ἀναβολῇ, ἀλλ' ὅτι καὶ τὰ οὐκ ὄντα ἁμαρτήματα, ἁμαρτήματα εἶναι δοκεῖ λοιπόν· καὶ ὅτι οὐκ ὄντος ἐχθροῦ φθέγγεται, πάντα μεθ' ὑποφίας δεχόμεθα, καὶ σχήματα, καὶ βλέμματα, καὶ φωνὴν, καὶ βάδισιν· καὶ γὰρ ὁρώμενος ἀναφλέγει τὴν πεπωρωμένην ψυχὴν, καὶ οὐχ ὁρώμενος ὁμοίως πάλιν λυπεῖ. Οὐ γὰρ δὴ μόνον ἡ ὕψις τῶν ἡδικοκτόνων, ἀλλὰ καὶ ἡ μνήμη διηνεκῶς ἡμᾶς ὀδυρᾶν εἰσθε, καὶ ἐτέρου τι περὶ αὐτοῦ λέγοντος ἀκούσωμεν, ὁμοίως φεγγόμεθα πάλιν, καὶ πάντα ἀπλῶς τὸν βίον ἐν ἀθυμίᾳ καὶ ὀδύνῃ διάγομεν, μείζονα ἑαυτοῖς ἢ ἐκείνοις ἐργαζόμενοι τὸ κακὰ, καὶ διηνεκῇ πόλεμον φυλάττοντες ἐπὶ τῆς ψυχῆς.

Ταῦτ' οὖν ἅπαντα εἰδότες, ἀγαπητοί, μάλιστα μὲν σπουδάζωμεν πρὸς μηδένα ἀπεχθῶς ἔχειν· εἰ δὲ καὶ γένηται τις ἀπέχθεια, ἐν αὐτῇ καταλαττώμεθα τῇ ἡμέρᾳ. Ἄν γὰρ ἐπιλάβηται δευτέρας καὶ τρίτης, γίνεται ταχέως ἡ τρίτη τετάρτη, κακείνη πέμπτη, καὶ αὐτὴ πολλῶν πλείους τέτταται πάλιν ἡμέρας ἀπεχθείας ἡμῖν· ὅση γὰρ ἀναβαλλόμεθα, τοσούτῳ μᾶλλον ἐρυθριώμεν. Ἄλλ' αἰσχύνῃ προσελθεῖν, καὶ καταφιλήσαι τὸν ἡδικοκτόν;

Τοῦτο μὲν οὖν ἔπαινος, τοῦτο στέφανος, τοῦτο ἐγκώμιον, τοῦτο κέρδος καὶ θησαυρὸς μυρία ἔχων ἀγαθὰ· καὶ αὐτὸς σε ὁ ἐχθρὸς ἀποδέξεται, καὶ οἱ παρόντες ἅπαντες ἐπαινέσονται, καὶ ἄνθρωποι δὲ ἐγκαλέσωσιν, ὁ θεὸς στεφανώσει πάντως. Ἄν δὲ ἐκείνῳ πρότερον ἀναμείνης ἔλθειν καὶ συγγνώμην αἰτῆσαι, οὐ τοσοῦτον ἔξεις τὸ κέρδος· ἐκείνους γὰρ προλαβὼν τὸ βραβεῖον ἔρπασε, καὶ τὴν εὐλογίαν εἰς ἑαυτὸν μετέστησεν ἅπασαν· ἂν δὲ αὐτὸς προδράμῃ, οὐκ ἡλαττώθῃς, ἀλλ' ἐνίκησας τὸν θυμὸν, περιεγένοιτο τοῦ πάθους, φιλοσοφίαν ἐπιδείξῃ πολλὴν ὑπακούσας τῷ θεῷ, ποθεινότερον τὸν μετὰ ταῦτα κατέστησας βίον, πραγμάτων ἀπηλλάγης καὶ ταραχῆς. Οὐ παρὰ θεῷ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ ἄνθρωπον σφαλερόν καὶ ἐπικινδύνον ἐχθροὺς ἔχειν πολλοὺς. Καὶ τί λέγω πολλοὺς; ἔνα καὶ μόνον ἔχειν ἐχθρὸν ἐπικινδύνον, ὥστε οὖν ἀσφαλὲς καὶ σωτήριον τὸ πάντας κεκτῆσθαι φίλους. Οὐχ οὕτω χρημάτων πρόσδος, οὐχ οὕτως ὄπλα καὶ τείχη καὶ τάφροι καὶ μυρία ἕτερα μηχανήματα ἡμᾶς ἀσφαλίσει· πέφυκεν, ὥς φιλὰ γνησία. Τοῦτο τείχος, τοῦτο ἀσφάλεια, τοῦτο περιουσία, τοῦτο τρυφή, τοῦτο καὶ τὸν παρόντα βίον ἡμᾶς μετ' εὐθυμίας παρασκευάζει διαγαγεῖν, καὶ τὴν μέλλουσαν χαριεῖται ζωὴν. Ἄπερ οὖν ἅπαντα ἐννοοῦντες, καὶ τὸ κέρδος ὅσον ἀπὸ τοῦ πράγματος λογιζόμενοι, πάντα ποιῶμεν καὶ κατασκευάζωμεν, ὥστε καὶ τοὺς ὄντας ἐχθροὺς ἡμῖν καταλλάττειν, καὶ τοὺς μέλλοντας γίνεσθαι κωλύειν, καὶ τῶν φίλων τοὺς

possidet, quod auferri non potest, licet illud occultet, minime timet.

Similitudo a servo et filio ducta. — Verbi gratia, ut exemplis quod dico manifestum evadat, sit quispiam, ejusdem unus servus, alter filius. Si ergo servus minime convenientem ipsi libertatem elata voce sibi vindicet, ac domino se opponat, adduci non potest ut servile quidquam agat, neque præceptis obtemperat, veritus ne hoc ipsum officiat libertati, et obediens præcepto sibi obstaculum objiciat: quippe qui honorem arripuerit, ac præter dignitatem possideat: filius autem servile quodvis opus perficere minime recusabit, cum sciat, tametsi cuncta servorum obeat ministeria, nihil illa suam libertatem læsura, sed immotam illam permansuram, cum opera servilia nativam illi non possint nobilitatem auferre: quod eam non rapina pariam ut servus habeat, sed a multo tempore atque ab ipso primo die nativitatis acquisitam. Hoc igitur et Paulus indicans de Christo inquit: quandoquidem natura liber, et genuinus filius erat, non quasi rapinam æqualitatem sibi arrogasset, ipsam debuit occultare, sed formam servi confidenter assumpsit. Noverat enim, probe noverat, condescensionem gloriam ipsi suam imminuere non posse: cum ascititia non esset, neque per rapinam quæsitā, nec aliena et non propria, sed naturalis ac legitima. Propterea servi formam assumpsit, cum probe sciret, sibi que persuaderet fore, ut nihil hoc ipsi posset nocere. Enimvero nullatenus nocuit, sed et in forma servi eandem gloriam retinuit. Vides ut ipsa carnis assumptio sit indicium Filium æqualem esse Patri, atque hanc æqualitatem non adventitiam esse, neque accedere solere ac recedere, sed immotam et stabilem esse, qualemque convenit filium erga patrem obtinere?

7. *De inimicitii deponendis.* — Hæc igitur omnia dicamus illis, et, quantum quidem in nobis situm erit, ab illa prava hæresi ipsos abducere studeamus, atque ad veritatem reducere. Et vero nos ipsi ne solam fidem nobis ad salutem sufficere censeamus, sed et conversationis curam geramus, optimæque vitæ specimen edamus: ut ex utraque parte perfectam utilitatem percipiamus: et ad quod nuper hortatus sum, nunc quoque, ut reipsa præstemus, vos hortor, et mutuas inimicitias deponamus, nec amplius quam uno die quisquam proximi sit inimicus, sed ante noctem iram abiciat, ne cum solus apud se fuerit, et quæ gesta dictaque fuerint, odio impellente, diligenter collegerit, molestiorem finem efficiat, et difficiliorem reddat reconciliationem. Nam quemadmodum corporis nostri ossa cum e sua fuerint sede convulsa, si confestim restituantur, non magno cum labore proprium locum recuperant: sin autem longo tempore extra sedem suam manserint, difficulter postea revertuntur, et in suum locum redeunt, ac restituta multorum dierum spatio indigent, ut adaptari exacte ac stabiliri possint et permanere: sic nimirum et nos, siquidem suatim cum inimicis reconciliemur, decenter id agimus, neque magno studio indigemus, ut in

veterem amicitiam gratiamque redeamus: sin autem diuturnum tempus intercesserit, tamquam odio excecatis erubescimus, confundimur, aliis indigemus, qui non modo reconcilient, sed et postquam in gratiam reditum est, nos constanter retineant, donec priorem confidentiam recuperaverimus. Nihil dico de ignominia et pudore. Annon summopere condemnandum est, si aliis egeamus, qui cum nostris membris nos copulent? Neque vero solum id malum ex cunctatione illa et dilatione consequitur, sed quod peccata minime vera, deinde peccata esse videantur. Quodcumque loquutus fuerit inimicus, omnia cum suspicione suscipimus, sive gestum, sive aspectum, sive vocem, sive incessum. Cum enim cernitur, induratum animam inflamat, et si non cernatur, pariter rursus dolorem inurit. Non enim tantum eorum aspectus, qui injuriam intulerunt, sed et recordatio nobis molestiam afferre consuevit: ac si alterum de eo loquentem audierimus, pariter verba facimus, et totam plane vitam in tristitia et dolore traducimus, ac majora nobis ipsis mala quam illis inferimus, dum perpetuum bellum in anima conservamus.

Epilogus orationis. — Hæc igitur omnia cum explorata sint nobis, dilectissimi, maxime quidem studeamus nullas cum aliquo inimicitias exercere; si quæ vero intercesserint, eodem ipso die reconciliemur. Si enim alterum tertiumve diem attigerint, statim tertia sit quarta, et illa quinta, atque hæc multo plures deinde dies nobis pariet inimiciarum. Quanto enim amplius differimus, tanto amplius erubescimus. At accedere te pudet, et deosculari eum qui te affecit injuria?

Ad reconciliationem cum inimicis hortatur. — Imo vero hoc laus est, hoc corona, hoc encomium, hoc lucrum et thesaurus est bonis innumeris cumulatus, et ipse te commendabit inimicus, et omnes laudabunt, qui aderunt: et vero licet homines reprehendant, Deus sine dubio coronabit. Quod si exspectes, ut prior veniat ac veniam petat, non tantum quæstum facies, siquidem ille præmium præripiet, et totam benedictionem in se transferet: sin autem prior accurras, non superaberis, sed iram vinces, passionem subiges, magnum philosophiæ specimen edes, cum Deo obtemperabis, jucundiorum reliquæ vitæ tuæ cursum reddes, et ab omnibus negotiis ac tumultibus liberaberis. Nec apud Deum solum, sed et apud homines lubricum ac periculosum est multos habere inimicos. Quid dico multos? Unum ac solum inimicum habere periculosum est, sicut tutum ac salutare si tibi omnes sint amici. Non ita reditus pecuniarum, non ita arma, mœnia, fossæ, atque innumera reliquæ machinæ nos munire solent, ut amicitia sincera. Hoc propugnaculum, hoc securitas, hoc opulentia, hoc delicia, hoc efficiet, ut et vitam præsentem cum animi tranquillitate degamus, et futuram largietur vitam. Quæ nimirum omnia mente versantes, et quantum ex ea re lucrum decerpitur simul animo reputantes, nihil non agamus atque moliamur, ut et quos habemus nobis reconciliemus inimicos, et quos

habitori essemus, impediamus, eosque qui nobis amici sunt firmiores constantioresque reddamus: siquidem initium et finis omnis virtutis est caritas: qua sincere ac perpetuo fruenter ut regnum caelorum

adipiscamur, faxit gratia et benignitas Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen.

IN HOMILIAS DUAS CONTRA ANOMŌEOS CONSTANTINOPOLI HABITAS

Licet has contra Anomŏeos homilias Constantinopoli habuerit Chrysostomus, undecim circiter annis postquam illas alias contra Anomŏeos conciones Antiochiæ absolverat, argumenti tamen ratione ducti, eas consequenter posuimus, secus quam Fronto Ducaus, qui primam procul ab aliis contra Anomŏeos concionibus positam, cum hoc tamen titulo, *contra Anomŏeos VI*, ediderat. Secundam vero paucis post diebus habitam non advertens contra Anomŏeos esse, in quintum tomum ablegaverat. Habita autem est utraque anno 398. Prior est secunda illius ad Constantinopolitanum populum concio, ut initio ipse testificatur; verum ea, quæ hanc præcessit, interiisse videtur. Si fides duobus vetustis codicibus, priorem habuit Chrysostomus in Nova Ecclesia, ἐν τῇ Καινῇ Ἐκκλησίᾳ. At veri-

simile est id in titulo posuisse librariorum, hoc Chrysostomi loco ductos, qui paulo post initium legitur: *Est et hoc admirabile quod videmus in hac parte civitatis Ecclesiam hanc plantatam, πεφυτευμένην, et nihilominus quasi in medio camino oleam germinantem, foliisque comantem et fructu gravem*. Sic vero loquitur, ut liquet ex iis quæ præcedunt, quia illa urbis pars ab hæreticis ut plurimum incolebatur: neque tamen dicit usquam ecclesiam illam recens structam fuisse. Quamobrem donec quid certius emergat, huic manuscriptorum duorum titulo non habendam esse fidem censeo.

Huic, ut diximus, et temporis et argumenti ratione ducti, subjungimus homiliam in *paralyticum*, et *De divinitate Christi, deque ejus cum Patre æqualitate*, quam paucis post illam contra Anomŏeos

HOMILIA CONSTANTINOPOLI HABITA CONTRA ANOMŌEOS DE INCOMPREHENSIBILI DEI NATURA¹, ET QUOD NOVUM TESTAMENTUM VETERI CONSONET, ATQUE IN EOS, QUI DIVINIS NON INTERSUNT CONVENTIBUS.

HOMILIA UNDECIMA (a).

1. *Secunda concio Constantinopoli habita anno 398.* — Unum apud vos diem disserui, et inde tantum vos dilexi, quantum si ab initio vobiscum essem educatus: ita sum vobis caritatis vinculis conjunctus ac si plurimo tempore fructus dulcissimæ consuetudinis a vobis percepissem. Quod fit non quia ego admodum ad amicitiam et caritatem sim idoneus, sed quia

vos desiderabiles, omniumque maxime amabiles. Quis enim non admiraretur igneum zelum, caritatem absque simulatione, benevolentiam in præceptores, concordiam inter vos, quæ sane omnia satis essent ut vel lapideam animam vobis conciliarent? Propterea non minus vos amamus, quam Ecclesiam illam in qua nati, educati, et eruditi sumus: soror enim illius hæc est, vosque cognitionem illam opere declarastis. Quamvis autem illa tempore sit antiquior, hæc tamen fide serventior est, et illic major conventus est ac celebrius theatrum, sed hic major patientia, majorisque fortitudinis indicium. Nam video updequaque hic lupos obambulare, ovile autem non

¹ Alii, ejusdem de incomprehensibili contra Anomŏeos homilia sexta. Dno autem adjiciunt, *habita fuit in nova ecclesia*, quod additamentum notatu dignum est. Vide monitum. Savil. et Morel. titulum habent ut supra.

(a) In hanc Homiliam contulimus Codices Regios 1935, 1900, 1965, 1975 et Colbert. 629.

ὄντας ἀσφαλεστέρους ποιεῖν. Καὶ γὰρ ἀρχὴ καὶ τέλος ἀρετῆς ἀπάσης ἡ ἀγάπη· ἥς γένοιτο γνησίως [540] καὶ διηνεκῶς ἀπολαύοντας ἡμᾶς, τῆς βασιλείας τῶν

οὐρανῶν ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπῆ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MONITUM.

diebus Constantinopoli habuit. Id vero clare significat Chrysostomus, cum ait: *Tunc igitur*, id est nuper, ut ex præcedentibus liquet, ex *Vetere Testamento disputationem illam teximus, quæ de gloria unigeniti Filii Dei habebatur, nunc ex eodem hoc ipsum faciemus: tunc illud afferebamus, quod dicebat Christus: « Si crederetis Moysi, crederetis utique et mihi: » nunc autem dicimus hoc a Moysæ dictum esse: « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus ex fratribus vestris: sicut me ipsum audietis. » Etenim quemadmodum, etc. Locus autem ille, « Si crederetis Moysi, etc., » pluribus explicatur in homilia præcedenti, quæ est contra Anomæos, num. 2. Ex dictis porro Chrysostomi jamjam allatis, liquet eum hanc concionem habuisse, ut argumentum in præcedenti homilia propositum in hac etiam prosequeretur, quod etiam præstitit. Quamvis enim*

multa de paralytico verba faciat, omnia tamen eo spectant, ut ex hujusmodi Christi operibus, eum et Deum et Patri æqualem probet; quod ut peragat, post paralytici historiam ad hæc evangelica verba explananda deproperat: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor: et Christi divinitatem egregie pro more suo tuetur. Male igitur hæc de paralytico concio a præcedenti contra Anomæos semota fuerat in omnibus prius editis, quando et locus, et tempus, et argumentum, et Chrysostomus ipse, ambas simul ponendas, nec sequestrandas esse docent.*

Prioris interpretatio Latina est incerti cujusdam; secundæ Flaminii Nobilii. Utamque vero multis in locis castigatam e regione Græci textus ponimus.

[541] * ΟΜΙΑΙΑ ρηθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς Ἀνομοίους περὶ ἀκαταλήπτου, καὶ δεῖ σύμφωνος ἢ Νέα τῇ Παλαιᾷ, καὶ πρὸς τοὺς ἀπολιμπαρομένους τῶν θείων συνάξεων.

Λόγος ἐνδέκατος.

α'. Μίαν ὑμῖν διελέχθην ἡμέραν, καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης οὕτως ὑμᾶς ἐφίλησα, ὥς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκ πρώτης ὑμῖν συντραφεῖς, οὕτως ὑμῖν συνεδέσθην τοῖς τῆς ἀγάπης δεσμοῖς, ὥς χρόνον ἄφατον τῆς ἡδίστης ὑμῶν ἀπολαύσας συνουσίας. Τοῦτο δὲ γέγονεν, οὐκ ἐπειδὴ φιλικός^β τις ἐγὼ καὶ ἀγαπητικός, ἀλλ' ἐπειδὴ ποθεινός καὶ ἐπείραστος μάλιστα πάντων ὑμῶν. Τίς γὰρ ὑμῶν οὐκ ἂν ἀγάσαστο καὶ θαυμάσειε τὸν πεπυρωμένον ζῆλον, τὴν ἀνυπόκριτον ἀγάπην,

* Alii τοῦ αὐτοῦ περὶ ἀκαταλήπτου πρὸς Ἀνομοίους λόγος c'. Savil., πρὸς Ἀνομοίους περὶ ὁμοουσίου.

^β Savil. in textu et unus codex φιλητικός, Morel., Savil. in marg. et alii φιλικός, uno excepto qui habet φιλονεικός.

τὴν περὶ τοὺς διδασκάλους εὐνοίαν, τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν, ἅπερ ἅπαντα ἱκανὰ καὶ λιθίνην ἐπιστάσασθαι ψυχὴν^γ; διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης, ἐν ᾗ καὶ ἐτέχθημεν καὶ ἐτρέφθημεν καὶ ἐπαυθεύθημεν, οὐκ ἐλαττον ὑμᾶς φιλοῦμεν· ἀδελφὴ γὰρ ἐκείνης αὐτῇ, καὶ διὰ τῶν ἔργων τὴν συγγένειαν ἐπεδείξασθε. Εἰ δὲ πρεσβύτερα κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνη, ἀλλὰ θερμότερα κατὰ τὴν πίστιν αὐτῇ· πλείων δὲ σύλλογος ἐκεῖ, καὶ λαμπρότερον τὸ θέατρον, ἀλλὰ μείζων ἐνταῦθα ἡ ὑπομονή, καὶ πλείων τῆς ἀνδρείας^δ ἡ ἐπίδειξις. Αὐτοὶ πανταχόθεν τὰ πρόβατα περιστοιχίζονται, καὶ τὸ ποίμνιον οὐκ

^γ Post ψυχὴν Morel. et unus addunt καὶ εἰών.

^δ Alii καὶ πολλὰ τῆς ἀνδρ.

ἀναλίσκεται· ζάλη καὶ χειμῶν καὶ κλυδωνίων περιέσθηκε τὴν ἱερὰν ταύτην ναὺν διηλεκῶς, καὶ οἱ ἐμπλέοντες οὐ καταποντίζονται· φλογὸς αἰρετικῆς ἐπήρεια πάντοθεν κυκλοῦσα^α, καὶ οἱ ἐν μέσῳ τῆς καμίνου δρόσου πνευματικῆς ἀπολαύουσιν. Ὅμοιως ἐστὶ παράδοξον ἐν τῷ μέρει β' τῆς πόλεως ταύτης τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην πεφουτευμένην ἰδεῖν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐν μέσῳ καμίνῳ θάλλουσαν ἐλαίαν, καὶ τοῖς φύλλοις κομῶσαν, καὶ τῷ καρπῷ βριθομένην ἴδοι. Ἐπεὶ οὖν οὕτως εὐγνώμονες ὑμεῖς καὶ μυρίων ἀγαθῶν ἄξιοι, φέρε τὴν ὑπόθεσιν μετὰ πάσης χάριτος καταβάλλωμεν, ἣν πρόψην ὑμῖν ὑπεσχόμεθα, ἥνικα περὶ τῶν τοῦ Δαυὶδ καὶ τοῦ Γολιάθ^β ὅπλων ἐπιλοσοφούμεν παρ' ὑμῖν, δεικνύντες τῷ λόγῳ, ὡς ὁ μὲν παντευχὴς τιμὴ πολλῇ, καὶ μεγάλῃ πανταχόθεν ἐπέφρακτο, ὁ δὲ γυμνὸς τῶν ὅπλων ἐκείνων τῇ πίστει τετελιχιστο· καὶ ὁ μὲν ἀπὸ τοῦ θώρακος καὶ τῆς ἀσπίδος ἔξωθεν, ὁ δὲ ἔσωθεν ἀπὸ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς χάριτος ἐστίλβε. Διὰ τοῦτο γοῦν ὁ παῖς τὸν νεανίσκον κατηγωνίσσατο, ὁ γυμνὸς τοῦ ὀπλισμένου ἐκράτησεν, ὁ ποιμὴν τὸν στρατιωτὴν κατέβαλε· λίθου φύσις ποιμενικοῦ χαλκοῦ φύσιν πολεμικοῦ συνέτριψε καὶ διέφθειρεν. Οὐκ οὖν καὶ ἡμεῖς τὸν λίθον ἐκείνον μεταχειρισώμεθα, τὸν ἀκρογωνιαίον λέγων, τὸν νοητόν. Εἰ γὰρ τῷ Παύλῳ φιλοσοφεῖν ἔξεστι περὶ τῆς κατὰ τὴν ἔρημον πέτρας, πάντως οὐδὲ ἡμῖν νεμεσῆσει τις τὸν λίθον τοῦτον κατὰ τὸν αὐτὸν ἐκλαμβάνουσιν τρόπον. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ [542] τῶν Ἰουδαίων οὐχ ἡ φύσις τῆς ὁρωμένης πέτρας, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς νοουμένης τοὺς ποταμούςς ἤφειε τῶν ὑδάτων ἐκείνους· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Δαυὶδ οὐχ ὁ αἰσθητός, ἀλλ' ὁ νοητός λίθος τὴν βαρβαρικὴν ἐκείνην κατήγγχε καφάλῃν· οὕτως ὑμῖν καὶ τότε ὑπεσχόμεθα μηδὲν ἀπὸ λογισμῶν εἶναι. Τὰ γὰρ ὅπλα ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ πνευματικά, λογισμοὺς καθαιροῦντα καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαυρόμενον κατὰ τὴν γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Καθαίρειν τοῖνυν αὐτοὺς, οὐκ ἐπαίρειν κελεύομεθα· καταλύειν, οὐχ ὀπλίζεσθαι τοῖς τοῖς προσεταγμένοι· Λογισμοὶ γὰρ θνητῶν δειλοὶ, φησί. Τί ἐστὶ δειλοί; Ὁ δειλὸς κἂν ἐπ' ἀσφαλοῦς βαίνει χωρίον, οὐδέπω θαρσύνει, ἀλλὰ δίδοι καὶ τρέμει· οὕτω καὶ τὸ λογισμὸς ἀποδεχθὲν, κἂν ἀληθὲς ᾖ, οὐδέπω πληροφορίαν τῇ ψυχῇ παρέχει καὶ πίστιν ἱκανήν. Ἐπεὶ οὖν τοσαύτη τῶν λογισμῶν ἡ ἀσθένεια, φέρε ἀπὸ τῶν Γραφῶν τῆς πρὸς τοὺς ἐναντίους ἀφώμεθα μάχη.

Πόθεν οὖν ἡμῖν ἀρκτέον τοῦ λόγου; Ὅθεν ἂν βούλησθε, εἴτε ἀπὸ Καινῆς, εἴτε ἀπὸ Παλαιᾶς· οὐ γὰρ δὴ μόνον ἐν τοῖς εὐαγγελικοῖς καὶ τοῖς ἀποστολικῶς ῥήματι, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς προφητικῶς καὶ πάσῃ τῇ Παλαιᾷ μετὰ πολλῆς τῆς περιουσίας διαλάμπουσιν ἔστιν ἰδεῖν τὴν τοῦ Μονογενοῦς δόξαν· διὸ καὶ ἐντεῦθεν μοι δοκεῖ πρὸς ἐκείνους ἀκροβολίσσασθαι. Οὐ γὰρ θρὴμόνους τοὺς ἐντεῦθεν ποιούμενοι τοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ ἐτέρους πλείονας αἰρετικῶς δυνησόμεθα καταβαλεῖν, Μαρξίωνα, Μανιχαῖον, Οὐαλεντινόν, τῶν Ἰουδαίων ἀπαντα τὰ συστήματα. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ Δαυὶδ ὁ μὲν Γολιάθ κατέπεσε, τὸ δὲ στρατόπεδον ἅπαν ἐδραπέτευσεν, καὶ ὁ μὲν θάνατος ἐνὸς γέγονε σώματος^δ, καὶ μιᾶς ἡ πληγὴ κεφαλῆς, ἡ δὲ φυγὴ καὶ ἡ δειλία κοινὴ τοῦ στρατοπέδου παντός· οὕτω δὴ καὶ ἐφ' ἡμῶν νῦν μιᾶς αἰρέσεως πληγίστης καὶ καταπεσούσης, κοινῇ τῶν ἀπηριθμημένων ἀπάντων ἔσται φυγὴ.

Μανιχαῖοι μὲν γὰρ καὶ οἱ τὰ αὐτὰ νοσοῦντες ἐκείνοις τὸν μὲν κηρύττοντες δοκοῦσι δέχεσθαι Χριστὸν, τοὺς δὲ κηρύττοντας· αὐτὸν ἀτιμάζουσι προφήτας καὶ πατριάρχας· Ἰουδαῖοι δὲ πάλιν ἀπεναντίας τοὺς μὲν κηρύττοντας αὐτὸν δοκοῦσι δέχεσθαι καὶ θεραπεύειν, προφήτας λέγων καὶ τὸν νομοθέτην αὐτῶν^ε, τὸν δὲ κηρύττοντες ὑπ' αὐτῶν ἀτιμάζουσιν. Ὅταν οὖν τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι δεῖξωμεν πολλὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ προαναφωνομένην τοῦ Μονογενοῦς τὴν δόξαν, πάντα ταῦτα δυνησόμεθα τὰ θεομάχα καταισχύναι στόματα, καὶ τὰς βλασφημίας ἐπιστοιμαῖαι γλώττας. Ὅταν γὰρ φαίνεται κηρύττουσα τὸν Χριστὸν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, τίς ἔσται Μανιχαῖος καὶ τοῖς κατ' ἐκείνους^ς ἀπολογία ἀτιμάζουσι τὴν προαναφωνοῦσαν τὸν κοινὸν πάντων Δεσπότην; τίς δὲ συγγνώμη καὶ παραίτησις τοῖς Ἰουδαίοις τὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν καταγγελλόμενον μὴ δεχομένους;

β'. Ἐπεὶ οὖν τοσαύτη τῆς νίκης ἡ περιουσία, ἐπὶ τὰ παλαιότερα βιβλία τὸν λόγον ἀγάγωμεν, καὶ τῶν παλαιῶν αὐτῶν τὸ ἀρχαῖότερον πάντων, ἐπὶ τὴν Γένεσιν λέγω, καὶ τῆς Γενέσεως αὐτῆς ἐπὶ τὴν κορυφὴν ἀναβῶμεν. Ὅτι γὰρ περὶ τοῦ Χριστοῦ πολλὰ φησὶν ὁ Μωϋσῆς, ἀκούσον αὐτοῦ Χριστοῦ λέγοντος· Εἰ ἐπιστεύετε Μωϋσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ [543] γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψε. Ποῦ δὲ ἔγραψεν ἐκεῖνος περὶ αὐτοῦ; Τοῦτο ἤδη δεῖξει πειράσομαι. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ κτίσις ἀπῆρτιστο πᾶσα, καὶ ποικίλῃ μὲν ὁ οὐρανὸς ἐστεφανώτο ἄστρων χορῷ, παντοδαποὶ δὲ ἄνθρωποι ἀντέλαμψαν αὐτῷ κάτωθεν ἡ γῆ, καὶ πλήρεις μὲν ὀρέων κορυφαί, πλήρη δὲ καὶ πεδία καὶ φάραγγες, καὶ ἀπλῶς πᾶσα ἡ τῆς γῆς ἐπιφάνεια φυτῶν καὶ δένδρων καὶ βοτανῶν ἦν, καὶ ἐσχίρτα μὲν ποίμνια, ἐσχίρτα δὲ βουκόλια, τῶν δὲ ψοδίων ὀρνίθων ὁ χορὸς, τὴν ἰδίαν φύσιν ἐπιδεικνύμενος, μουσικῆς τὸν ἄερα πάντα ἐπλήρου, καὶ μεστὰ πελάγη τῶν ἐναλίων ζώων ἦν, πλήρεις δὲ λίμναι καὶ πηγάι καὶ ποταμοὶ τῶν ἐν αὐτοῖς τικτομένων ἀπάντων, καὶ οὐδὲν ἦν ἀτέλεστον, ἀλλὰ πάντα ἀπῆρτιστο, ἐξήτει τὸ σῶμα τὴν κεφαλὴν, ἡ πόλις τὸν ἀρχοντα, ἡ κτίσις τὸν βασιλέα, λέγω δὴ τὸν ἀνθρώπον. Μέλλων οὖν αὐτὸν διαπλάττειν ὁ Θεὸς φησὶν· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοιωσιν. Πρὸς τίνα διαλέγεται; Εὐδὴλον ὅτι πρὸς τὸν Μονογενῆ τὸν ἑαυτοῦ. Καὶ οὐκ εἶπε, Ποίησον, ἵνα μὴ νομίσης δουλικὸν εἶναι ἐπίταγμα τὸ λεγόμενον, ἀλλὰ, Ποιήσωμεν, ἵνα διὰ τοῦ σχήματος τῆς συμβουλῆς τῶν ῥημάτων τὸ ὁμότιμον ἐκκαλύψῃ. Ποτὲ μὲν γὰρ λέγεται σύμβουλον ἔχειν ὁ Θεός, ποτὲ δὲ μὴ ἔχειν, οὐ τῆς Γραφῆς ἐαυτῇ μαχομένης, ἀλλ' ἀπόρρητα δόγματα ἐκκαλυπτούσης ἡμῖν δι' ἀμφοτέρων τούτων. Ὅταν μὲν γὰρ τὸ ἀνευδεῖς αὐτοῦ παραστήσῃ· βούληται, φησὶν οὐκ ἔχειν αὐτὸν σύμβουλον· ὅταν δὲ τὸ ὁμότιμον τοῦ Μονογενοῦς, σύμβουλον καλεῖ τὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἵνα μάθης ταῦτα ἀμφοτέρω, ὅτι τε σύμβουλον τὸν Ἰῶν καλοῦσιν οἱ προφῆται, εὐχ ὡς τοῦ Πατρὸς δεομένου συμβουλῆς, ἀλλ' ἵνα τοῦ Μονογενοῦς τὴν τιμὴν μάθωμεν, καὶ ὅτι πάλιν οὐ δεῖται συμβούλου, ἀκούσον τοῦ Παύλου λέγοντος· Ὁ βάθος πλοῦτος καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ; καὶ ἀνεξίχνιστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! Τίς γὰρ ἔγνω τοῦ Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος

^α Alii πάντοθεν κύκλῳ· et mox ἐν μέσῳ τῇ καμίνῳ.

^β Savil. ἐν τῷ μέσῳ.

^γ Ius Goliath. Infra alii πολλὴ καὶ μεγάλῃ πάντοθεν. (liberal καὶ μεγάλῃ.) Infra alii ὁ δὲ ἐνδύθεν. ▲

^δ Alii ἐγένετο σώματος.

^ε Alii αὐτόν. Ultraque lectio quadrat.

^ς Savil. Μανιχαῖοι καὶ τοῖς κατ' ἐκείνους, et infra μὴ δεξόμενοις.

^ζ Savil. et quatuor eviles μάθη ταῦτα ἀμφοτέρω ὅτι τε σύμβουλον τὸν Ἰῶν καλοῦσιν οἱ προφῆται, Μωϋσῆ, μάθη ὅτι ταῦτα ἀμφοτέρω τὸν Ἰῶν καλοῦσιν.

inimui. Circumdant sanctam hanc navim continuo tempestas et hiems, procellarumque vis : non submerguntur tamen qui in ea navigant. Undecumque invadunt hæreticæ flammæ, et qui in medio sunt camino, rore spirituali perfruuntur. Est et hoc admirabile, quod videmus in hac parte civitatis Ecclesiam hanc plantatam, et nihilominus quasi in medio camino oleam germinantem, foliisque comantem, et fructu gravem. Igitur cum vos tam cordati sitis, tamque multis bonis digni, age prompto studio promissionem nuper vobis factam reddamus. Tunc enim de armis David et Goliath apud vos philosophabamur (1. Reg. 17), ostendentes hunc quidem omnigena gravique armatura undique munitum, illum autem armis nudum, fide munitissimum, et hunc quidem extrinsecus fulgidum thorace et scuto, illum autem intus spiritu et gratia radiantem, atque hanc ob causam a puero certamine victum juvenem, a nudo superatum armatum, a pastore prostratum militem, a pastoralis lapidis natura bellici æris naturam contritam et labefactatam. Proinde et nos lapidem illum in manus accipiamus, angularem illum et spirituales inquam. Si enim Paulo philosophari licuit de petra in solitudine (1. Cor. 10. 4), neque nobis quis succensebit, si lapidem illum eodem modo accipiamus. Nam sicut non natura petræ visibilis apud Judæos, sed virtus spiritualis petræ emittebat illarum aquarum flumina ; ita utique apud David non sensibilis sed spiritualis lapis barbaricum illud caput dejecit. Sic quoque pollicebamur vobis, nihil ex ratiociniis dicturos. *Nostra enim arma, non carnalia, sed spiritualia, destruentia rationes, et omnem sublimitatem, quæ super terram sese extollit contra scientiam Dei* (2. Cor. 10. 4. 5). Præceptum nobis est, ut eas demoliamur, non extruamus : imperatum nobis est, ut eas dissolvamus, non armemus ; *Ratiocinia enim mortuum timida sunt* (Sap. 9. 14). Quid illud est timida ? Timidus, etiamsi securo loco ambulet, non audet, sed formidat ac trepidat : ita quod ratiociniis demonstratum est, etiamsi verum sit, nondum tamen satis certa argumenta, dignamque fidem animæ affert. Proinde quia tanta rationum infirmitas est, age Scripturis contra adversarios pugnemus.

Scripturæ auctoritas potior rationibus. — Unde igitur sermonis exordium sumendum ? Unde vobis placebit, sive ex Nova, sive ex Veteri. Non enim solum in evangelii et apostolicis verbis, sed et in prophetis et in tota Veteri lege fulgentem abunde Unigeniti gloriam videre licet. Unde, mea sententia, etiam inde adversus illos corripienda sunt tela. Ita enim non illos tantum, sed et multos alios hæreticos simul prosternere poterimus, videlicet Marcionem, Manichæum, Valentinum, Judæorumque cætus omnes. Nam sicut cum a Davide prostratus est Goliath (1. Reg. 17. 51), in fugam simul versus est omnis allophylorum exercitus : et mors quidem unius corporis et percussio unius capitis erat, fuga autem communis, et timor totius exercitus : ita et si nos unam hæresim dejecerimus, com-

munis erit enumeratorum omnium profligatio.

Manichæi Prophetas rejiciunt. — Manichæi enim et qui illorum morbo laborant, videntur accipere Christum qui prædicatur : prophetas autem et patriarchas, qui illum prædicant, contemnunt : contra Judæi eos, qui Christum prædicant, accipere videntur, prophetas, inquam, et legislatorem suum : Christum autem qui ab illis prædicatur, contemnunt. Igitur si favente gratia Dei demonstraverimus magnam unigeniti gloriam in Veteri prædictam, omnia illa Deo adversa ora linguasque blasphemias confundemus et compescemus. Nam si liqueat Christum in Veteri Testamento prædicari, quæ se defensione tutabuntur Manichæi, et cæteri qui cum illis Scripturam contemnunt, quæ prædicat illum communem omnium Dominum ? Quod item effugium erit Judæis, quam veniam merebuntur, qui a prophetis prænunciatum non suscipiunt ?

2. *Divinitas Filii probatur ex 1 Genes.* — Itaque cum abunde de eis triumphare possimus, sermonem ad libros vetustiores vertamus, et ad ipsum qui aliis omnibus vetustior est, ad Genesim, inquam, et ad caput Geneseos conscendamus. Quod enim de Christo multa dixerit Moyses, audi loquentem Christum : *Si crederetis Moysi, crederetis utique et mihi, nam de me scripsit* (Joan. 5. 46). Ubinam de illo scripsit ? Id nunc declarare tentabimus. Posteaquam igitur perfecta omnis creatura, cælumque vario siderum choro coronatum, et terra omnigenis floribus ornata est, plenaque cum essent montium cacumina, pleni campi et valles, et in summa, omnis terræ facies plantis et arboribus et herbis, lascivirentque greges et armenta : aerem autem impletet chorus avium cantillantium nativa et singulari musica : maria quoque marinis animalibus plena : similiter et stagna, et fontes, et fluvii, omnibus quæ in eis nascuntur : nihilque esset imperfectum, sed perfecta omnia : tunc quærebat corpus caput, civitas principem, creatura regem, hominem inquam. Formaturus igitur ipsum Deus inquit, *Faciamus hominem secundum imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1. 26). Ad quem dicit ? Manifestum, quod ad unigenitum suum. Non dixit, *fac*, ut ne servile aliquid suspiceris præceptum dari : sed dicit, *faciamus*, ut forma consultandi æqualis detegeretur honor. Nam Deus interdum consiliarium habere, interdum non habere dicitur : nec sibi ipsi repugnat Scriptura, sed per hæc ambo aperiuntur nobis abscondita dogmata. Quando enim significare vult, Deum nullius egere, dicit eum non habere consiliarium : quando autem docet æqualem unigeniti gloriam, consiliarium vocat Filium Dei.

Consiliarius Dei Christus. — Et ut hæc ambo discas, quod prophete filium vocent consiliarium, non quod Pater opus ejus consilio habeat, sed ut unigeniti gloriam doceant, et quod non opus habeat consiliario, audi Paulum dicentem : *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei ! Quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ ejus ! Quis enim novit anum Domini ? vel quis consiliarius ejus fuit* (Rom. 11. 33. 34) ? Illic itaque eum nullius indigere declaravit.

Hesaias vero iterum de Unigenito Dei loquens, sic inquit : *Et cupient si fiant igne combusti. Quia puer natus est nobis, et filius datus est nobis, et vocabitur nomen ejus magni consilii angelus, admirabilis consiliarius* (Hesai 9. 5). Et si admirabilis consiliarius, quomodo Paulus dicit, *Quia enim sensus novit Domini, vel quis consiliarius ejus fuit* (Rom. 11. 34)? nisi quod Paulus, sicut dixi, indicare voluit Patrem nullo indigere, propheta autem æqualem Filii gloriam docere voluit. Idcirco etiam hic non dixit, *fac*, sed, *faciamus*. Illud enim, *fac*, præceptum esset servo datum : quod discere inde poteris. Accessit aliquando centurio ad Jesum, et dixit : *Domine, puer meus jacet in domo paralyticus, et graviter torquetur* (Matth. 8. 6). Quid igitur Christus? *Ego veniam, et curabo eum* (Ib. v. 7). Centurio autem non audebat medicum in domum trahere, at misericors ille sponte sua pollicebatur se illuc iturum, ut causam et occasionem illi daret, qua virtutem suam nobis declararet. Præscius enim quid ille dicturus erat, pollicitus est se affuturum, ut viri pietatem disceres. Quid enim ait centurio? *Domine, non sum dignus, ut intres sub tectum meum* (Ib. v. 8). Neque morbi necessitas eum a pietate avertere valebat, ne excellentiam Domini testaretur, etiam in tanta calamitate. Eapropter dicit : *Dic tantum verbo, et sanabitur puer meus. Nam et ego homo sum, habens sub me milites, et dico huic, vade, et vadit : et alteri, veni, et venit : et servo meo, fac hoc, et facit* (Ib. v. 8. 9).

Ad servum dicitur *fac*, ad æqualem faciamus. — Vides verbum, *fac*, esse domini ad servum loquentis? At, *faciamus*, verbum est ejus cui æqualis honor. Quando enim servo dominus loquitur, dicit, *fac* : quando autem Pater Filio, dicit, *faciamus*. Quid, inquit (hæreticus), si centurio ita suspicabatur : res autem non sic se habebat? Num apostolus est centurio? num discipulus, ut ipsius verbis credamus? Verisimile est eum errasse. Bene, non est apostolus. Quid ergo? Videamus quod sequitur. Nam correxit ipsum Christus? num increpavit ut lapsus, et prava dogmata ingerentem? num dixit ad ipsum, Cur hoc facis, homo? Majorem de me habes opinionem, quam par est : plura mihi tribuis, quam mihi debentur, ex auctoritate putas me imperare, cum non sit mihi auctoritas. Num dixit tale quid? Minime, sed stabilivit illius sententiam, et sequentibus dixit : *Amen dico vobis, neque in Israel tantam fidem inveni* (Ibid. v. 10). Igitur Dominus laudando confirmat centurionis verba. Jam enim non sunt centurionis verba, sed Domini sententia. Quod enim ipse laudat, et calculo suo tamquam bene dictum approbat, pro divino oraculo habendum est : auctoritatem enim superne a Christi responsione sumit.

3. *Vetus Testamentum cum novo consonat.* — Vides ut Novum Veteri consonet Testamentum, et utrumque auctoritatem Christi indicet? Quid igitur? Faciebat quidem hominem, sed ut minister faciebat? Sed

¹ Nunc errorum suspicatur nuperus quidam; sed locus bene habet. Nam Chrysostomus Anomœum hæc obijcientem inducit.

audi verba quæ sequuntur, et desiste ab intempestiva contentione. Enimvero ut dixit, *Faciamus hominem* (Gen. 1. 26) : non dixit, secundum imaginem unam minorem, neque secundum imaginem meam majorem, sed *Secundum imaginem nostram*, nempe indicans Patris et Filii imaginem unam esse. Non enim dixit imagines, sed *Imaginem nostram*; non enim duæ sunt inæquales, sed una et eadem æqualis Patris Filiique imago. Unde et a dextris jubet sedere, ut æqualem honorem, et potestatem non inferiorem discas. Minister enim non sedet, sed adstat. Nam quod sedere dominicæ potestatis sit, adstare servilis et subiectæ conditionis, audi quomodo Daniel dicat : *Aspiciebam donec positi sunt throni, et antiquus dierum sedebat : decies mille myriades ministrabant ei, et mille militia assistebant ei* (Dan. 7. 9. 10). Et iterum Hesaias : *Videbam Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum, et Seraphim stabant in circuitu ejus* (Hesai. 6. 1). Michæas autem : *Vidi Dominum Deum Israel sedentem super thronum suum, et omnis exercitus cæli stabat a dextris ejus et a sinistris ejus* (3. Reg. 22. 19). Vides ubique supernas virtutes assistentes, ipsum autem sedentem? Cum igitur videris et Filium sedem a dextris habentem, non ministrantis dignitatem quamdam putes, sed habentis auctoritatem dominicam. Idcirco et Paulus cum utraque sciret, quod adstare ministrantium sit, sedere autem imperantium et præsidentium, vide quomodo hæc distinguat, dicens : *Angelis quidem suis inquit, Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis; Filio autem, Thronus tuus Deus in sæculum sæculi* (Hebr. 1. 7. 8), per thronum regiam potestatem designans. Itaque cum sermo noster omnino probarit Filii dignitatem non servilem, sed herilem esse, adoremus ipsum ut Dominum et Patri honore cœqualem : sic enim et ipse præcepit cum dixit, *Ut omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem* (Joan. 5. 23). Coniungamus item sinceritatis dogmatum diligentiam vitæ et operum, ut ne dimidiatum quæ ad nostram salutem spectant curentur.

Versari in templis debet assidue Christianus. — Jam vitæ diligentiam et puritatem nihil sic efficit et corrigit, ut frequens hic conventus, et alacre ad audiendum verbum Dei studium. Quod enim corpori est cibus, hoc animæ divinatorum eloquiorum doctrina. *Non enim in solo pane vivit homo, sed et in omni verbo, quod procedit de ore Dei* (Deut. 8. 3; Matth. 4. 4). Hinc et fames induci solet, si huic mensæ non communicetur. Audi itaque hac de re interminantem, et famem hanc in ordine suppliciorum et poenarum intentantem. *Dabo enim eis, inquit, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi sermonem Domini* (Amos 8. 11). Quomodo igitur non absurdum pro corporali fame repellenda facere et attentare omnia, animæ autem famem sponte querere, quamvis multo gravior sit, quanto scilicet gravius est et damnum? Oro et supplico, ne tam male nobis consulamus, sed præferatur hic conventus occupationibus et curis omnibus. Quid enim tantum lucrari potes, quan-

αὐτοῦ ἐγένετο· Οὗτος μὲν οὖν τὸ ἀνευδὲς αὐτοῦ παρήστησεν, ὃ δὲ Ἡσαίας πάλιν περὶ τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ λέγων οὕτω πῶς φησι· Καὶ θελήσουσιν, εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι, οἱ παῖδιοι ἐγενήθησιν ἡμῖν, υἱὸς καὶ δόδοι ἡμῖν, καὶ καλεῖται τὸ δόγμα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος. Καὶ εἰ θαυμαστὸς σύμβουλος, πῶς ὁ Παῦλος φησι· Τίς γὰρ ἔγνω τοῦ Κυρίου ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; Ὅτι ὁ μὲν Παῦλος, καθὼς ἔφθην εἰπὼν, τὸ ἀνευδὲς τοῦ Πατρὸς παραστήσαι βούλεται, ὃ δὲ προφήτης τὸ ὁμοίμιον τοῦ Μονογενοῦς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα οὐκ εἶπε, Ποίησον, ἀλλὰ, Ποίησωμεν· τὸ γὰρ, Ποίησον, ἐπιταγὴς ἐστὶ πρὸς δούλον γινόμενης, καὶ ὅλον ἐντεῦθεν. Προσηλθὲ ποτε ἑκατοντάρχης τῷ Ἰησοῦ, καὶ φησι· Κύριε, ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς δεινῶς βασανιζόμενος. Τί οὖν ὁ Χριστός; Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν, τὸ μὲν οὖν ἑκατοντάρχης οὐκ ἐτόλμησεν ἐλκύσαι τὸν λατὸν εἰς τὴν οἰκίαν, ὃ δὲ κηδεμὼν καὶ φιλόανθρωπος αὐτεπάγγελτος ὑπέσχετο βασιεῖσθαι ἐκεῖσε, ἵνα ἀφορμὴν δῶ καὶ πρόφασιν ἐκείνῳ τὴν ἀρετὴν ἡμῖν ἐπιδείξαι τὴν ἑαυτοῦ. Εἰδὼς γὰρ ἄπερ ἡμῖν ἐκείνος ἔρειν, ὑπέσχετο παραγενέσθαι, ἵνα μάθῃς τὴν εὐλάβειαν [544] τοῦ ἀνδρός. Τί γὰρ φησιν ὁ ἑκατοντάρχης; Κύριε, οὐκ εἰμι ἱκανός. Ἰνα μου ὑπὸ τὴν στέγην ἐσελθῇς. Οὐδὲ ἡ τῆς νόσου καὶ τῆς ἀρρώστιας ἀνάγκη τῆς οἰκίας αὐτὸν ἐπεισεν ἐπιλαθέσθαι εὐλαβείας, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ συμφορᾷ τὴν ὑπεροχὴν ἐπεγίνωσκε τοῦ δεσπότη. Διὸ φησιν, Εἰπέ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου. Καὶ γὰρ ἐγὼ ἀνθρώπος εἰμι ἔχω ὑπ' ἐμὰν τὸν στρατιώτην, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύου, καὶ πορεύεται, καὶ τῷ ἄλλῳ, Ἐρχου, καὶ ἔρχεται, καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

Ὅρξ, οἱ τὸ, Ποίησον, δεσπότης πρὸς δούλον ἐστὶ διαλεγόμενος; Οὐκοῦν τὸ, Ποίησωμεν, ὁμοίμιον τινός. Ὅταν οὖν δεσπότης δούλῳ λέγῃ, Ποίησον λέγει· ὅταν δὲ Πατὴρ Υἱῷ διαλέγεται, Πενήσωμεν. Τί οὖν, φησὶν, εἰ ὁ μὲν ἑκατοντάρχης οὕτως ὑπώπτευσεν, τὸ δὲ πράγμα οὐχ οὕτως εἶχε; μὴ γὰρ ἀπόστολός ἐστιν ὁ ἑκατοντάρχης; μὴ γὰρ μαθητὴς ἐστὶν, ἵνα αὐτοῦ δέξωμαι τὰ ῥήματα; Εἰδὼς αὐτὸν ἐσφάλλαι, φησὶ. Καλῶς· τί οὖν; Ἰδωμεν οὖν τὸ ἐξῆς. Ἄρα διωρθώσεν αὐτὸν ὁ Χριστός; Ἄρα ἐπετίμησεν ὡς σφαλλομένῳ καὶ διεφθαρμένῳ εἰσαγγόντι ἄγματα; Ἄρα εἶπε πρὸς αὐτόν· Τί τοῦτο ποιεῖς, ἄνθρωπε; μείζονα περὶ ἐμοῦ δόξαν ἔχεις, ἢ προσῆκε· πλείονά μοι χαρίζῃ τῶν ὀφειλόμενων ἐμοί· ἐξ αὐθεντίας με νομίζεις· ἐπιτάττειν οὐκ ἔχοντα αὐθεντίαν. Ἄρα εἶπέ τι τοιοῦτον; Οὐδαμῶς· ἀλλὰ καὶ ἐκύρωσεν αὐτοῦ τὴν γνώμην, καὶ πρὸς τοὺς ἀκολουθούντας εἶπε, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εἶδρον. Ὅ τοίνυν ἔπαινος τοῦ δεσπότη κυρώσεις γίνεται τῶν ῥημάτων τοῦ ἑκατοντάρχου. Οὐκ ἐτι γὰρ τοῦ ἑκατοντάρχου ἐστὶ τὰ ῥήματα τὰ εἰρηνικά, ἀλλ' ἀπόφασίς ἐστι δεσποτική· ὅταν γὰρ αὐτὸς ἐπαίνεσθαι τὰ λεχθέντα, καὶ ψηφίσθαι αὐτοῖς ὡς καλῶς εἰρημένους· ὡς θεῖον αὐτὰ δέχομαι χρησμένον. Τὸ γὰρ κύρος ἀνωθεν ἔλαβεν ἐκ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀποκρίσεως·

γ'. Ὅρξ πῶς σύμφωνος ἡ Καινὴ τῇ Παλαιᾷ; πῶς ἑκατέρω τὴν αὐθεντίαν ἐπιδεικνύται τοῦ Χριστοῦ; Τί οὖν, εἰ ἐπολεῖ μὲν τὸν ἄνθρωπον, ὡς ὑπουργός δὲ

ἐπολεῖ; Οὐκοῦν ἀκαίρου φιλονεικίας. Εἰπὼν γὰρ, Ποίησωμεν τὸν ἄνθρωπον, οὐκ ἐπήγαγε, κατὰ τὴν εἰκόνα τὴν σὴν τὴν ἐλάττω, οὐδὲ, κατὰ τὴν εἰκόνα τὴν ἑμὴν τὴν μείζω, ἀλλὰ τί; Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν, τῷ οὕτως εἰπεῖν δεικνύς Πατρός καὶ Υἱοῦ μίαν οὐσαν εἰκόνα· οὐ γὰρ εἶπεν εἰκόνας, ἀλλ' Εἰκόνα ἡμετέραν· οὐ γὰρ δύο τινὲς ἀνώμαλοι, ἀλλὰ μία καὶ αὕτη ἴση Υἱοῦ καὶ Πατρὸς ἡ εἰκὼν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκ δεξιῶν λέγεται καθῆσθαι, ἵνα τὸ ὁμοίμιον καὶ τῆς ἐξουσίας τὸ ἀπαράλλακτον μάθῃς· ὑπουργός γὰρ οὐ συγκαθῆται, ἀλλὰ παρεστήκε. Καὶ οἱ τὸ μὲν καθῆσθαι τὸ ὁμοίμιον καὶ ἀπαράλλακτον τῆς δεσποτικῆς ἐστὶν ἐξουσίας, τὸ δὲ ὡς παρεστάναι δουλικῆς καὶ ὑποτεταγμένης, ἄκουσον τί φησιν ὁ Δανιήλ· Ἐθεώρουν ἕως οὗ θρόνου ἐτέθησαν, καὶ ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθητο· Μύρια μυριάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ. Καὶ πάλιν ὁ Ἡσαίας· Ἐλθὼν τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνον ὑψηλοῦ καὶ ἐψημένον, καὶ τὰ σερῶν ἐστήκεισαν [545] κύκλῳ αὐτοῦ. Καὶ ὁ Μιχαίας δὲ, Ἐλθὼν τὸν Κύριον τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ θρόνον αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἡ στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ ἐστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ ἀριστερῶν αὐτοῦ. Ὅρξ πανταχοῦ τὰς μὲν ἄνω δυνάμεις παρεστηκυίας, αὐτὸν δὲ καθήμενον. Ὅταν οὖν ἴδῃς καὶ τὸν Υἱὸν τὴν ἐκ δεξιῶν ἔχοντα καθέδραν, μὴ τῆς λειτουργικῆς καὶ ὑπουργικῆς αὐτὸν εἶναι νομίσῃς ἀξίας, ἀλλὰ τῆς δεσποτικῆς καὶ αὐθεντίας ἐχούσης. Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος ἀμφοτέρω ταῦτα εἰδὼς, οἱ τὸ μὲν παρεστάναι λειτουργούντων ἐστὶ, τὸ δὲ καθῆσθαι τῶν ἐπιταττόντων καὶ προσταττόντων, ὅρα πῶς ἀμφοτέρω ταῦτα διαιρεῖ λέγων οὕτω· Πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγι· πρὸς δὲ τὸν Υἱόν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· διὰ τοῦ θρόνου τὴν βασιλικὴν ἡμῖν ἐξουσίαν δηλῶν. Ἐπεὶ οὖν διὰ πάντων ὁ λόγος ἡμῖν τούτων ἀπέδειξεν οὐχὶ λειτουργικὴς ὄντα ἀξίας τὸν Υἱόν, ἀλλὰ τῆς δεσποτικῆς, ὡς δεσπότην, αὐτὸν προσκυνῶμεν καὶ ὁμοίμιον τῷ Πατρί· οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ἐκέλευσεν εἰπὼν, Ἰνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· καὶ τὴν διὰ τῆς πολιτείας καὶ τῶν ἔργων ἀκρίθειαν τῇ τῶν δογμάτων ὁρθότητι συνάπτωμεν, ἵνα μὴ ἐξ ἡμισείας ἡμῖν τὰ τῆς σωτηρίας ἦ.

Πολιτείας δὲ ἀκρίθειαν καὶ βίου καθαρότητος οὐδὲν οὕτω δύναται κατορθοῦν, ὡς ἡ συνεχὴς ἐνταῦθα διατριβὴ καὶ ἡ μετὰ προθυμίας ἀκρόασις. Ὅπερ γὰρ ἐστὶν ἐπὶ τοῦ σώματος ἡ τροφή, τοῦτο ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἡ τῶν θεῶν λογίων διδασκαλία. Οὐ γὰρ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζῆται ἄνθρωπος, φησὶν, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ λιμὸν οἶδεν ἐργάζεσθαι τὸ μὴ μετέχειν τοιαύτης τραπέζης. Ἄκουσον γοῦν τοῦ Θεοῦ τοῦτο ἀπειλούντος, καὶ ἐν τάξει κολάσεως καὶ τιμωρίας ἐπανατινόμενου· Δώσω γὰρ αὐτοῖς, φησὶν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Πῶς οὖν οὐκ ἄποπον ὑπὲρ μὲν τοῦ τὸν σωματικὸν λιμὸν ἀποκρούσασθαι πάντα ποιεῖν καὶ πραγματεύεσθαι, τὸν δὲ τῆς ψυχῆς ἐκόντας ἐπισπᾶσθαι, καίτοι πολλῷ χαλεπώτερον ὄντα, ὅσῳ καὶ περὶ μειζόνων ἢ ζημίας· Μὴ, δέομαι καὶ ἀντιβῶλῳ, μὴ κακῶς οὕτω περὶ ἑαυτῶν βουλευσόμεθα, ἀλλὰ πάσης ἀσχολίας καὶ φροντίδος ἡ ἐνταῦθα

* Savil. τοῦ Κυρίου χρίσεως, atque ita legit interpre. Morel. et duo mss. τοῦ Χριστοῦ ἀποκρίσεως, duo τοῦ Κυρίου ἀποκρ., unus τοῦ Θεοῦ ἀποκρ.

b Alii καθῆσθαι, δεσποτικῆς ἐξουσίας, τὸ δὲ.

προτιμάσθω διατριβή. Τί γάρ τοσοῦτον καρδαίνεις, εἰπέ μοι, τῆς συνάξεως ἀπολιμπανόμενος, ὅσον ζημιοῖς καὶ σαυτὸν καὶ τὴν οἰκίαν πάσαν; Κἂν γὰρ θησαυρὸν εὖρης ὁλόκληρον χρυσίου γέμοντα, καὶ διὰ τοῦτον ἀπολειφθῇ, μέγιστον ἐξημιώθῃς, καὶ τοσοῦτω μέγιστον, ὅσην τῶν αἰσθητῶν τὰ πνευματικὰ ἀμείνω. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ κἂν πολλὰ ᾗ, κἂν πάντοθεν ἐπιβρέῃ, ἀλλ' οὐ συναποθῇ πρὸς τὴν ἐκεῖ ζωὴν, οὐδὲ συμμεθίσταται ἡμῖν πρὸς τὸν οὐρανὸν, οὐδὲ ἐπὶ αὐτοῦ βήματος παρίσταται τοῦ φοβεροῦ, ἀλλὰ πολλάκις καὶ πρὸ τῆς τελευταίας ἡμᾶς καταλιπόντα οἴχεται· εἰ δὲ καὶ παραμείνειεν μέχρι τέλους, ἀλλ' ὑπὸ τῆς τελευταίας διακόπτεται πάντως. Ὁ δὲ πνευματικὸς θησαυρὸς ἀναφαίρετος ἐστὶ κτῆμα, καὶ πανταχοῦ βαδίζουσιν ἡμῖν καὶ ἀποδημοῦσιν ἔσται. καὶ πολλὴν ἐπὶ τοῦ βήματος ἐκεῖνον διδωσιν ἡμῖν τὴν παρρησίαν.

[546] δ'. Εἰ δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων συνάξεων τοσοῦτον τὸ κέρδος, ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα συνάξεων διπλοῦν τοῦτο γίνεται. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο καρπούμεθα μόνον, ὅτι τὴν ψυχὴν τοῖς θεοῖς λόγοις ἄρδομεν, ἀλλ' ὅτι πολλὴν μὲν τῶν ἐχθρῶν κατασκευάζοντες τὴν αἰσχύνην, πολλὴν δὲ τοῖς ἀδελφοῖς τοῖς ἡμετέροις παρέχομεν τὴν παράκλησιν. Τοῦτο γὰρ τῆς παρατάξεως τὸ κέρδος ἐστὶ, τὸ σπεύδειν ἐπὶ τὸ πονοῦν τοῦ πολέμου μέρος, τὸ κινδύνου γέμον. Διόπερ ἅπαντας ἐνταῦθα συντρέχειν δεῖ, καὶ τοὺς πολεμικοὺς ἐπιδότας ἀποκρούεσθαι. Οὐ δύνασαι κατατείνειν λόγον μακρὸν, οὐδὲ ἔχεις διδασκαλίαν; παραγίνου μόνον, καὶ τὸ πᾶν ἀπετέλεσας. Τοῦ γὰρ σώματος ἡ παρουσία προσθήκη τῆς ποιότητος γίνεται, καὶ πολλὴν τοῖς ἀδελφοῖς σου διδωσὶ τὴν προθυμίαν, καὶ τοῖς ἐχθροῖς σου περιβάλλει τὴν αἰσχύνην. Ἄν μὲν γὰρ ἐπιθάς τις τῶν ἱερῶν τοῦτων προθύρων ὁλίγους ἴδῃ τοὺς συνελεγεμένους, καὶ αὐτὴν τὴν οὖσαν κατασθένουσι προθυμίαν, καὶ ναρχᾶ καὶ ἀναδύεται καὶ ὀκνηρότερος γίνεται καὶ ἀναχωρεῖ· εἰδ' οὕτω κατὰ μικρὸν ἅπαν ἡμῖν τὸ πλῆθος χαυνότερόν ἐστι καὶ ῥαθυμότερον. Ἄν δὲ ἴδῃ συντρέχοντας, σπουδάζοντας, πανταχόθεν συρρέοντας, ἡ τῶν ἄλλων σπουδῇ καὶ τῷ σφόδρα κωρῷ καὶ παρειμένῃ προθυμίας ὑπόθεσις γίνεται. Εἰ γὰρ λίθος πρὸς λίθον τριβόμενος πολλάκις σπινθήρας ἐκπληθύνει παρσκευάσει, καίτοι τί λίθου πυρρότερον, τί δὲ πυρρὸς θερμότερον; ἀλλ' ὅμως τὴν φύσιν ἐνίκησεν ἡ συνέχεια· εἰ δὲ ἐπὶ λίθου τοῦτο συμβαίνει, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ ψυχῶν ἀλλήλαις συντριβομένων καὶ τῷ πυρὶ τοῦ πνεύματος διαθερμαινομένων. Οὐκ ἡκούσαστε ὅτι ἐπὶ τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἦσαν οἱ πιστοὶ πάντες, μᾶλλον δὲ πρὸ τῶν εἴκοσι καὶ ἑκατὸν δώδεκα μόνον, καὶ οὐδὲ οὗτοι διέμεναν ἅπαντες, ἀλλ' εἰς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο Ἰούδας, καὶ ἦσαν ἑνδεκα πάντες; Ἀλλ' ὅμως ἀπὸ τῶν ἑνδεκα ἐκεῖνων εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἐγένε-

νοντο, καὶ ἀπὸ τῶν εἴκοσι καὶ ἑκατὸν τρισχίλιοι, εἴτα πεντακισχίλιοι, εἴτα τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐνέπλησαν τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως. Τὸ δὲ αἷτιον οὐδέποτε τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν καταλείμπανον, ἀλλ' αἰ μετ' ἀλλήλων ἦσαν ἐν τῷ ἱερῷ διημερεύοντες, καὶ εὐχαῖα καὶ ἀναγνώσεις προσέχοντες· διὰ τοῦτο πολλὴν ἐξέψαν τὴν πυρὰν, διὰ τοῦτο οὐδέποτε διεβρόχυσαν, ἀλλὰ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐπεσπασαντο. Τοῦτους δὲ καὶ ἡμεῖς μιμησώμεθα. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, μὴδὲ τοσαύτην ἐπιδείκνυσθαι περὶ τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην πρόνοιαν, ὅσην αἱ γυναῖκες περὶ τὰς γείτονάς τας ἑαυτῶν; Καὶ γὰρ ἐκεῖναι ἐπειδὴν ἴδωσι τινα παρθένον πενιχρὰν καὶ ἔρημον προστασίας ἀπάσης οὖσαν, τὰ παρ' ἑαυτῶν πᾶσαι εἰσφέρουσιν ἐν τάξει τῶν προσταχόντων γινόμεναι, καὶ πολὺν ἴδιον τις ἂν ἐκεῖ θόρυβόν τε καὶ ὄχλον τῆς παρθένου νυμφευομένης· καὶ αἱ μὲν χρήματα πολλάκις εἰσήνεγκαν, αἱ δὲ τὴν παρουσίαν τοῦ σώματος· οὐ μικρὸν δὲ καὶ τοῦτο· γίνεται γὰρ παρακάλυμμα τῆς εὐτελείας τοῦτων ἡ σπουδῇ, καὶ τὴν πενίαν ἀποκρύπτουσιν οὕτω διὰ τῆς αὐτῶν προθυμίας. Τοῦτο δὴ καὶ ἐπὶ ταύτης ποιήσατε τῆς Ἐκκλησίας. Πάντες πανταχόθεν συντρέχοντες καὶ συγκαλύψοντες αὐτῆς τὴν πενίαν, μᾶλλον δὲ λύσωμεν αὐτῆς τὴν πενίαν συνεχῶς ἐνταῦθα παραγινόμενοι. *Κεφαλὴ τῆς γυναικὸς ἐστὶν* [547] *ὁ ἀνὴρ*· βοήθς ἐστὶν ἡ γυνὴ τοῦ ἀνδρός. Μὴ τοίνυν μήτε ἡ κεφαλὴ χωρὶς τοῦ σώματος ἀνεχέσθω τῶν οὐδῶν ἐπιθαίνειν τῶν ἀγίων τοῦτων, μήτε τὸ σῶμα χωρὶς τῆς κεφαλῆς φανέσθω, ἀλλ' ὁλόκληρος ἐνταῦθα εἰσὶν ὁ ἄνθρωπος, ἔχοντες καὶ τὰ παιδία μεθ' ἑαυτῶν.

Εἰ γὰρ δένδρον τερπνὸν ἰδεῖν ἀπὸ τῆς ρίζης αὐτῆς νεόφυτον ἔχον ἀνεστηκός, πολλῷ μᾶλλον ἄνθρωπον τερπνὸν ἰδεῖν, καὶ ἐλαίαν ἀπάσης τερπνότερον, ἀπὸ τῆς ρίζης αὐτῆς τὸ παιδίον ὥσπερ νεόφυτον ἔχοντα πλησίον ἐστίς· οὐ τερπνὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπακερδές. Καὶ γὰρ, ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, πλείων ἐνταῦθα μισθὸς τοῖς συλλεγομένοις· ἐπεὶ καὶ γεωργὸν τότε μάλιστα θαυμάζομεν, οὐχ ὅταν τὴν πολλάκις γεωργηθεῖσαν γῆν θεραπεύῃ, ἀλλ' ὅταν τὰ ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα χωρία λαβὼν, πολλῆς ἀξίωσιν προνοίας. Οὕτω δὴ καὶ Παῦλος ἐποίει, φιλοτιμούμενος εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστὸς, ἀλλ' ὅπου οὐκ ὠνομάζετο. Τοῦτον καὶ ἡμεῖς μιμησώμεθα, καὶ εἰς πρόσθετον τῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἰς ὠφέλειαν τὴν ἡμετέραν· καθ' ἑκάστην οὖν τρέχωμεν ἐνταῦθα σύναξιν. Κἂν ἐπιθυμία φλέγῃ, κατασέβασαι βλάβος αὐτὴν δυνήσῃ, τὸν οἶκον τοῦτον μόνον ἰδῶν· κἂν ὀργίζῃ, μετ' εὐκολίας κοιμήσεις τὸ θηρίον· κἂν ἄλλο τι πάθος πολιορκῇ, πάντα δυνήσῃ καταλύσαι τὸν χειμῶνα, καὶ γαλήνην ἐργάσασθαι, καὶ εἰρήνην πολλὴν τῇ ψυχῇ· ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἀπολαύειν, χάριτι καὶ φιλοφρονείᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ᾧμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ δόξα, νῦν καὶ αἰ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ε' Αἰεὶ πρὸς ἀλλήλους.

* Αἱεὶ ἐπὶ τοῦ βήματος. (*Absentem praepositionem recepimus.* Edit.)

β Αἱεὶ ὅστις. Rectius. Edit.

Εἰς τὸν παραλυτικόν*, τὸν τὰ τριάκοντα ὅκτω ἔτη ἔχοντα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸ ὅτι Πατὴρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.

Λόγος δωδέκατος.

α'. Εὐλογία τοῦ Θεοῦ· καθ' ἑκάστην σύναξιν αὐξανόμενην ὁρῶ τὴν ἄρουραν, κημῶντα τὰ λῆια, πεπληρωμένην τὴν ἄλυσαν, πληθύνοντα τὰ δράγματα. Καί-

* Ms. Regius 2121, in titulo Εἰς τὸν παραλύτον. « Hæc homilia, inquit Savil., nonnulla habet communia cum homiliis 35 et 36 in Joannem. »

τοι γε οὐ πολλὰς ἡμέρας ἔχομεν, ἐξ οὗ τὸν σπόρον τοῦτον κατεβάλομεν, καὶ ἰδοὺ πλοῦσις· ἡμῖν εὐθέως ὁ στάχυς τῆς ὑπακοῆς ἐβλάστησεν. Ὅθεν ὅλην, ὅτι οὐκ ἀνθρωπίνη δύναμις, ἀλλὰ θεία χάρις ταύτην γεωργεῖ τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ γὰρ τοιαύτη ἡ φύσις

β Reg. ἰδοὺ πλοῦσις, Morel. et Savil. πλοῦσιος.

tum damni facis et tibi ipsi, et toti domui, si conventum et synaxim relinquis? Quamvis enim integrum thesaurum auro refertum invenias, et propter illum absis: majus tamen detrimentum quam lucrum facies, et tanto majus, quanto sensibilibus spiritualia sunt meliora. Nam licet illa multa sint et undequaque affluant, non tamen hinc tecum commigrabunt ad vitam futuram, neque simul nobiscum in cælos transferentur, neque adstabunt apud terribile tribunal: imo sæpe et ante mortem dilabuntur: quod si ad finem usque manserint, necessario tamen sub ipsum finem tolluntur. Spiritualis autem thesaurus possessio est, quæ auferri nequit, et ubique comes est, sequiturque peregre euntes, multum fiduciæ apud tribunal Christi nobis tribuens.

4. *Duplex fructus ex sacris conventibus, et collectis.*—Quod si ex aliis conventibus tantum lucri consequimur, certe ab iis qui hic celebrantur duplex lucrum expectare licet. Non enim hunc fructum solum capimus, quod animam divinis eloquiis rigemus, sed et quod hostes ingenti pudore afficiamus, fratresque nostros multa consolatione repleamus. Hoc enim in aciei lucrum cedit, si ad partem prælii afflictam et periclitantem properemus. Propterea omnes huc confluere oportebat, et hostes qui nos adoriuntur, repellere. Esto, nequeas longum sermonem producere, nec habeas docendi gratiam: adsis solum, et totum perfecisti. Nam corporis præsentia numerum gregis adauget, ac multam fratribus tuis affert consolationem, et hostibus pudorem. Etenim si quis hæc sacra ingressus vestibula, paucos videat, alacritatem suam remittit, torpescit, factusque segnior hinc recedit, sicque paulatim omnis multitudo ignavior et dissolutior evadit. Sin viderit concurrere undequaque magnoque studio, etiam si valde ignavus sit, alacrior redditur. Nam si lapis sæpe ad lapidem concussus seintillas exsilire facit, tametsi nihil sit frigidius lapide, nihilque igne calidius, attamen concussio, victa natura, ignem elicit. Quod si id in lapillis contingit, multo magis idem fit et in animabus quæ mutuo attentuntur et igne Spiritus concalescunt. Non audistis apud majores nostros tantum centum et viginti fuisse totum fidelium numerum (Act. 4. 15): imo ante illos centum et viginti, duodecim tantum erant, et neque hi manserunt omnes, sed unus ex eis Judas periit? Et erant undecim omnes, attamen ex undecim illis facti sunt centum et viginti; ex centum et viginti tria

millia, deinde quinque millia, denique totum orbem terrarum impleverunt cognitione Dei. Ejus vero rei causa hæc est. Numquam conventum deserebant, sed simul in templo conversabantur, precibus et lectionibus intenti: propterea magnum incendium excitarunt, propterea numquam diffluerunt, sed totum attraxerunt orbem. Hos et nos quoque imitemur. Quomodo enim non absurdum, non tantam curam Ecclesiæ haberi, quantam vicinis suis mulieres exhibent? Illæ cum viderint virginem aliquam pauperem, et omni destitutam præsidio, officiose sua afferunt, propinquorum vices obeuntes, et magnam quis ibi videt frequentiam, dum virgo desponsatur: et aliæ quidem offerunt pecunias, aliæ corpore præsentem sunt, quod etiam ipsum non parum est: earum quippe studium tenuitatis ipsius velamen est, earumque alacritate paupertas obtegatur. Hoc et vos in hac Ecclesia facite: concurramus omnes undique, et ejus contegamus inopiam, imo solvamus ejus paupertatem, hic frequenter adventantes. *Caput mulieris vir est* (Ephes. 5. 23), mulier viri adjutrix. Ne igitur caput absque corpore viam ad hæc sancta limina arripiat, neque corpus absque capite, sed integer huc ingreditur homo pueris comitantibus.

Filii ad templum ducendi.—Nam si jucundum est videre arborem cum nova planta e radice ejus exsurgente: multo magis jucundum est videre hominem, omni olea amœniorem, a radice sua filium habere adstantem, quasi novam plantam: non jucundum autem solum, sed et utile. Etenim, ut ante dixi, congregatis majus lucrum erit. Enimvero et agricolam tunc maxime admiramur, non cum agrum colit antea bene cultum, sed cum loca non seminata et inarata summa cura excolit. Sic et Paulus faciebat, majore studio evangelizans, ubi Christus nondum erat nominatus. Illum et nos ad incrementum Ecclesiæ utilitatemque nostram imitemur, quotidie ad hanc congregationem confluentes. Nam si concupiscentia flagras, tantum hac visa domo, poteris eam facile restinguere: et si irascaris, illam facile feram domabis: et si alia quapiam affectione impeteris, tempestatem eam facile sedabis, reddesque pacem et serenitatem animæ tuæ. Qua nos omnes frui contingat gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, quicum Patri et sancto Spiritui sit gloria nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PARALYTICUM, QUI ANNOS TRIGINTA OCTO DECUBUERAT IN INFIRMITATE SUA, ET IN ILLUD,
'PATER MEUS USQUE MODO OPERATUR, ET EGO OPEROR (Joan. 5. 17).'

288-300-302

(Contra Anomæos. XII. 1.)

1. Benedictus Deus: singulo quoque conventu vi-deo arvum crescere, agros comatos florere, aream impleri, multiplicari manipulos; tametsi non multi dies præterierunt, postquam sementem hanc jecimus,

¹ Collata cum Ms. Regio 2424.

ecce vero quamprimum dives nobis obedientiæ spica germinavit. Ex quo perspicuum est non humanam esse potentiam, sed gratiam divinam, quæ hanc colat Ecclesiam. Nam et hujusmodi est natura seminis spiritualis. Non exspectat tempus, non multitudinem dierum, non circuitus mensium, non tempestates,

non annos : sed licet unico die jacentem semen plenam et confertam brevi hoc spatio messem metere. Etenim qui hanc sensui subjectam terram scindunt, iis et plurimum laboris necessario adhibendum est, et diu expectandum. Nam et boves aratores sub jugum mittere coguntur, et profundum sulcum fodere, et semina copiose jacere, et superficiem terræ complanare, et omnia quaecumque jacta fuerint, contegere, et expectare opportunos pluviarum adventus, multisque aliis in rebus laborem ac studium insumere, et multam temporis expectare ac tunc denique finem suum consequi. Hic autem et æstate et hieme et serere et metere licet, et eodem sæpe die utrumque contigit, potissimum ubi pinguis et uber fuerit anima quæ colitur. Quod sane in vobis etiam licet cernere : quamobrem et nos alacrius ad vos accurrimus. Nam et agricola illam diligenter terram colit, ex qua sæpe aream implevit. Quando igitur et vos paucos ex labore magnum nobis præbetis proventum, magna cum attentione ad hanc accedimus agriculturam, et eorum, quæ antea dicta sunt, reliquias vobis distributuri venimus. Tunc igitur ex Vetere Testamento disputationem illam texuimus, quæ de gloria unigeniti Filii Dei habebatur, nunc ex eodem hoc ipsum faciemus : tunc illud afferebamus, quod dicebat Christus : *Si crederetis Moysi, crederetis utique et mihi* (Joan. 5. 46); nunc autem dicimus hoc a Moyse dictum esse : *Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus ex fratribus vestris, sicut me : ipsum audietis* (Deut. 18. 15; Act. 3. 22). Etenim quemadmodum Christus ad Moysen eos transmittit, ut per illum ad se alliciat; ita Moyses magistro discipulos tradit, jubens, ut ei usquequaque pareant. Pareamus igitur et assentiamur cum cæteris rebus omnibus, quascumque aut facit, aut dicit, tum vero signo huic, quod hodie vobis recitatum est. Quodnam vero hoc est? Erat, inquit, *dies festus Judæorum : et ascendit Jesus Jerusalem : est autem Jerusalem probatica piscina, quæ cognominatur Hebraice Bethesda, quinque porticus habens* (Joann. 5. 1-2). In quam narrat sermo evangelicus advenire solitum stato tempore angelum, atque in eam descendere : id vero intelligi ex motione aquæ : itaque illum, qui primus descendisset post aquæ commotionem, sanum fieri, quocumque tandem morbo laboraret. In his igitur jacebat porticibus multitudo infirmorum, cæcorum, claudorum, aridorum, qui expectabant aquæ motum.

Cur Christus diebus festis se ostenderet Judæis. — Ecqua autem causa est, quamobrem assidue Christus deligat Jerusalem, et in ipsis diebus festis sese ostendat Judæis? Quoniam tunc multitudo conveniebat, locumque illum ac tempus observabat, ut susci-peret infirmos. Non enim ii, qui laborabant, tantopere cupiebant liberari a morbis, quantopere studebat medicus eos ab invaletudine liberare. Quo igitur tempore frequens erat ipsorum conventus, et confertum theatrum, tunc in medium veniens ea, quæ ad ipsorum salutem facerent, proferebat. Jacebat igitur multitudo infirmorum expectantium aquæ motum : et is qui

dem, qui primus descendebat post aquæ motum, sanabatur; qui autem secundus, non item : sed consume-batur medicamentum, atque, expensa medicina gratiæ, in posterum restabant solæ ac desertæ aquæ; perinde atque invaletudo illius, qui primus descende-rat, totam illam facultatem expressisset, et exhausisset; et jure quidem optimo: servilis enim erat illa gratia.

Baptismi gratia quam copiosa. — Quo autem tem-pore Dominus advenit, non eadem ratio servata est; nec qui primus descendebat in piscinam aquarum baptismi, solus sanabatur, sed et primus, et secun-dus, et tertius, et quartus, et decimus, et vigesimus; ac si decem millia dixeris et bis terve totidem, ac si infinitos multitudine, ac si totum orbem jeceris in piscinam aquarum, ne minima quidem ex parte mi-nuitur gratia, sed eadem manet omnes illos purgans. Tantum interest inter servilem potestatem, et heri-lem auctoritatem. Ille unum sanabat, hic orbem uni-versum : ille singulo quoque anno unum, hic singulo quoque die, si decem millia velis injicere, omnes sanos reddit; ille descendens et conturbans aquam, hic non item; sed satis est nudum dumtaxat ipsius nomen in-vocare super aquas, ipsisque universam committere sanandi rationem. Et ille quidem corporum vitis me-debatur : hic autem animæ vitiositatem corrigit. Vides, quam undequaque magnum, atque adeo infinitum intervallum apparet?

2. Jacebat igitur multitudo infirmorum expectan-tium aquæ motum. Erat enim locus ille medici officini quædam spiritualis. Quemadmodum igitur in ejus-modi loco multos licet cernere oculis captos, crure mutilatos, aut alia corporis parte male affectos, omnes publice considentes, atque expectantes medicum; ita etiam hic licebat aspicere multitudinem eorum, qui convenerant. In his ipsis porticibus erat homo quidam triginta et octo annos habens in infirmitate sua. Hunc cum vidisset Jesus jacentem, et cognovisset, quia jam multum tempus haberet, dixit ei : *Vis sanus fieri?* Respondit ei languidus ac dixit, *Profecto, Domine: sed hominem non habeo, ut cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam. Dum venio enim ego, alius ante me descendit* (Joan. 5. 7). Cur cæteros omnes præteriens Jesus ad hunc venit? Ut et potentiam et humanitatem ostenderet : potentiam quidem, quoniam morbus jam factus erat insanabilis, et ipsius invale-tudo eo redacta erat, ut esset in rebus deploratis ac desperatis; humanitatem vero, quod qui præcipue di-gnus erat misericordia et beneficentia, hunc præ cæ-teris respexit propitius ac benignus Dominus. Neque vero locum leviter prætereamus, neque numerum tri-ginta et octo annorum, quos agebat in invaletudine sua. Audiant omnes, quicumque cum paupertate per-petuo conflictantur, quicumque in morbis vivant, quicumque difficultatibus premuntur negotiorum se-cularium, quicumque tempestatem ac procellam non expectatorum malorum sustinuerunt. Paralyticus hic est propositus ceu communis portus humanarum ca-lamitatum. Nemo enim adeo vecors est, nemo adeo miser, et calamitosus, quin, si hunc spectet, omnia

τοῦ
οὐ πα
μηνῶ
ἐστίν
καὶ τ
ἀμην
τε; ἡ
κρᾶς
τὴν ζ
τέμν
τὴν ἐ
θέντο
δὲ μὲ
πολύ
χρῆν.
στεί
ρᾷ π
παρ
δὴ κα
προθ
ἐργά
πολλ
νόνο
λῆς
καὶ
σόντ
λόγο
Γιού
σομα
ἐπισ
λέγο
στή
ἐμέ
τὸν
τὸν
ραδ
πελ
τοῖς
σθέν
ἐορ
σὸ δ
καλ
πέν
μεν
γιν
πρ
γίν
οὖν
φλ
νῆσ

Τ
σθ
τοῖς
καὶ
ἐπι
χά
των
αὐτ
γος
μέ
ψυ
νο
μὲ

τοῦ σπόρου τοῦ πνευματικοῦ· οὐκ ἀναμένει χρόνον. οὐ περιμένει πλῆθος ἡμερῶν, οὐκ ἐκδέχεται περιόδους μηνῶν, οὐδὲ ὥρας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς· ἀλλ' ἔστιν ἐν ἡμέρᾳ μὴ καταβάλλοντα τὰ σπέρματα μεσση καὶ πεπληρωμένῳ τῷ βραχίονι τοῦτον ἀμῆσαι τὸν ἀμητόν. Οἱ μὲν γὰρ τὴν αἰσθητὴν ταύτην ἀνατέμνουσι· γῆν, πολλὰς δέονται τῆς πραγματείας, καὶ μακρὰς τῆς ἀναβολῆς. Καὶ γὰρ καὶ βοὺς ἀροτῆρας ὑπὸ τὴν ζεύγλιν ἀγειν ἀναγκάζονται, καὶ βαθεῖαν αὐλακα τέμνουν, καὶ σαφιλὴ τὰ σπέρματα καταβάλλειν, καὶ τὴν ἐπιφάνειαν ἐξομαλίσαι τῆς γῆς, καὶ τὰ καταβληθέντα πάντα περισσεύειν, καὶ ἀναμένειν συμμέτρους ὁμῶν φορὰς, καὶ πολλὰ ἔτερα φιλοπονῆσαι, καὶ πολὺν ἐκδέχασθαι χρόνον, καὶ τότε τοῦ τέλους ἐπιτυχεῖν. Ἐνταῦθα δὲ καὶ ἐν θέρει καὶ ἐν χειμῶνι καὶ στείρειν [548] καὶ ἀμῶσθαι ἐνι, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ πολλάκις ἀμώτερα γέγονε, καὶ μάλιστα ὅταν λιπαρὰ καὶ πῶν τύχη οὕσα ἡ γεωργουμένη ψυχὴ· ὃ δὲ καὶ ἐφ' ὧν ἔστιν ἰδεῖν· διὸ καὶ ἡμεῖς πρὸς ὑμᾶς προθυμότερον τρέχομεν· ἐπεὶ καὶ γεωργὸς ἐκείνην ἐργάζεται τὴν ἀρουραν ἐπιτήδεον, ἀφ' ἧς τὴν ἄλωνα πολλάκις ἐνέπλησεν. Ἐπεὶ οὖν καὶ ὑμεῖς ἐξ ὀλίγου πόνου πολλὴν ἡμῖν παρέχετε τὴν προσοδόν, μετὰ πολλῆς τῆς προσοχῆς τῆς γεωργίας ἀπώμεθα ταύτης, καὶ τῶν πρότερον εἰρημένων τὰ λείψανα ὑμῖν κομίσοντες ἔχομεν. Τότε μὲν οὖν ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς τὸν λόγον ὀφίναμεν τὸν περὶ τῆς δόξης τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· νυνὶ δὲ ἀπ' αὐτῆς τὸ αὐτὸ τοῦτο ποιήσομεν· τότε οὖν ἐλέγομεν, ὅτι ὁ Χριστὸς ἔλεγεν· *Εἰ ἐπιστεύετε Μωϋσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί*· νυνὶ δὲ λέγομεν, ὅτι εἶπε Μωϋσῆς· *Προφήτην ὅμην ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὧν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε*. Ὡς περὶ γὰρ ὁ Χριστὸς πρὸς τὸν Μωϋσέα παραπέμπει, ἵνα δι' ἐκείνου πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστάσῃται, οὕτως ὁ Μωϋσῆς τῷ διδασκάλῳ παραδίδωσι τοὺς μαθητάς, κελεύων αὐτῷ κατὰ πάντα πείθεσθαι. Πειθώμεθα τοίνυν οἷς ἂν ποιῇ καὶ λέγῃ, τοῖς τε ἄλλοις ἅπασι, καὶ τούτῳ τῷ σήμερον ἀναγνωσθέντι ἡμῖν σημειῶ. Τί δὲ τοῦτό ἐστιν; *Ἦν*, φησὶν, *ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα*. Ἐστὶ δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα, ἡ λεγομένη Ἐβραῖσι Βηθεσδα, πέντε στοῶς ἔχουσα· εἰς ἣν λόγος ἔχει παραγινόμενον ἄγγελον κατὰ καιρὸν καταδύεσθαι, καὶ τοῦτο γινώσκεισθαι διὰ τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν· τὸν οὖν πρῶτον ἐμβάντα μετὰ τὸν ἐν τῷ ὕδατι κλύδωνα ὑγίη γίνεσθαι, ὅτιδ' ἴποτε ἀρρώστημα ἔχοντα. Ἐν ταύταις οὖν κατέκειτο ταῖς στοῶς πλῆθος ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν.

Τίνος οὖν ἔνεκεν τὰ Ἱεροσόλυμα συνεχῶς ὁ Χριστὸς καταλαμβάνει, καὶ ἐν ταῖς ἑορταῖς ἐπιχωριάζει τοῖς Ἰουδαίοις; Ἐπειδὴ τότε τὸ πλῆθος συνελέγετο, καὶ τὸν τόπον ἐκείνον καὶ τὸν καιρὸν παρετήρει, ὥστε ἐπιλαβεσθαι τῶν ἀσθενούντων. Οὐ γὰρ τοσαύτην οἱ κάμνοντες εἶχον ἐπιθυμίαν ἀπαλλαγῆναι τῶν νοσημάτων, ὅσην ὁ ἱατρὸς ἐπεποίητο σπουδὴν ἀπαλλάττει αὐτοὺς τῆς ἀρρώστιας. Ὅτε τοίνυν πλήρης ὁ σύλλογος αὐτῶν ἦν, καὶ ἀπληρτισμένον τὸ θέατρον, τότε εἰς μέσον ἐρχόμενος τὰ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῆς ἐκείνων ψυχῆς ἐπεδείκνυτο. Κατέκειτο τοίνυν πλῆθος ἀσθενούντων ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν, καὶ ὁ μὲν πρῶτος καταβαίνων ἐθεραπεύετο μετὰ τὴν τοῦ

ὕδατος κίνησιν, ὁ δὲ δεύτερος οὐκ ἔτι· ἀλλ' ἀνηλῶτο τὸ φάρμακον, ἔδαπανάτο ἡ ἱατρεία τῆς χάριτος, λοιπὸν ἔρημα τὰ ὕδατα ἔμενε, τῆς τοῦ πρώτου ἀκαταβαίνοντος ἀρρώστιας ἅπαν ἀναμαξαμένη αὐτό. Καὶ μάλα εἰκότως· δουλικὴ γὰρ ἦν ἡ χάρις.

Ἄλλ' οὐχ, ὅτε ὁ Δεσπότης παρεγένετο, οὕτως ἐγένετο, οὐδὲ ὁ πρῶτος καταβαίνων εἰς τὴν κολυμβήθραν τῶν ὕδατων τοῦ βαπτίσματος ἐθεραπεύετο μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος, [549] καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, καὶ ὁ τέταρτος, καὶ ὁ δέκατος, καὶ ὁ εἰκοστός· καὶ μυρίους εἰπῆς, καὶ οἷς τοσούτους, καὶ τρις, καὶ ἀπείρους τῷ πλήθει, καὶ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐμβάλης εἰς τὴν κολυμβήθραν τῶν ὕδατων, οὐδὲ κατὰ μικρὸν ἐλαττοῦται ἡ χάρις, ἀλλ' ἡ αὐτὴ μένει, πάντας ἐκείνους καθαίρουσα. Τοσοῦτον τὸ μέσον δουλικῆς δυνάμεως, καὶ δεσποτικῆς αὐθεντίας. Ἐκεῖνος ἕνα ἐθεράπευσεν, οὗτος τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐκείνος διὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἕνα, οὗτος καθ' ἑκάστην ἡμέραν, εἰ βούλει μυρίους ἐμβάλειν, ἅπαντας ὑγιαίνοντας ἀποδίδωσιν· ἐκεῖνος καταβαίνων καὶ ταρασσών τὸ ὕδωρ, οὗτος οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἄρκει ψιλὴν αὐτοῦ καλέσαι τὴν προσγορίαν ἐπὶ τῶν ὕδατων μόνον, καὶ πᾶσαν αὐτῇ ἐναποθέσθαι θεραπείας ὑπόθεσιν. Κάκεινος μὲν σωμάτων πῆρσιν ἴατο, οὗτος δὲ ψυχῆς κακίαν διορθοῦται· Ὅρξ πῶς διὰ πάντων πολὺ τὸ μέσον καὶ ἀπειρον φαίνεται;

β'. Κατέκειτο τοίνυν πλῆθος ἀσθενούντων ἀναμένον τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν· καὶ γὰρ ἱατροὶν ἦν ὁ τόπος πνευματικόν. Καθάπερ οὖν ἐν ἱατρείᾳ πολλοὺς ἔστιν ἰδεῖν τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκεκομμένους, πεπηρωμένους τὸ σκέλος, ἄλλο μέλος ἀρρωστούντας, εἴτα κοινῇ πάντας συγκαθημένους, καὶ τὸν ἱατρὸν ἀναμένοντας· οὕτω δὲ καὶ ἐν ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ τὸ πλῆθος τῶν συνεληλυθότων ἦν ἰδεῖν. *Ἐν ταύταις ταῖς στοῶς ἦν τῆς ἀνθρωποῦ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ. Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γινὼς ὅτι ἦδη πολὺν χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ·* *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι;* Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενὴς καὶ εἶπε, *Ναί, Κύριε· ἀνθρώπον δὲ οὐκ ἔχω, Ἦν*, *ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλη με εἰς τὴν κολυμβήθραν*· *ἐν ᾧ δὲ ἐγὼ ἐρχομαι, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει*. Τίνος ἔνεκεν τοὺς ἄλλους πάντας παραδραμὼν ὁ Ἰησοῦς, πρὸς τοῦτον ἦλθεν; Ἵνα καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν φιλανθρωπίαν ἐνδείξηται· τὴν δύναμιν μὲν, ὅτι τὸ νόσημα λοιπὸν ἀνάτονον ἐγεγόνει, καὶ εἰς ἀμηχανίαν περιεστήκει τὰ τῆς ἀρρώστιας αὐτῷ· τὴν δὲ φιλανθρωπίαν, ὅτι τὸν μάλιστα ἀξίον ὄντα ἐλέους καὶ εὐεργεσίας, τοῦτον πρὸ τῶν ἄλλων εἶδεν ὁ κηδεμὼν καὶ φιλάνθρωπος. Μὴ δὲ παραδράμωμεν ἀπλῶς τὸ χωρίον, μὴδὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἐτῶν, ὧν εἶχεν ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ. Ἀκουέτωσαν ἅπαντες, ὅσοι πενίᾳ παλαίουσι διηνεκεῖ, ὅσοι καὶ ἀρρώστια σφῶσιν, ὅσοι περιστάσεις ὑπομένουσι πραγμάτων βιωτικῶν, ὅσοι χειμῶνα καὶ κλυδώνιον τῶν ἀδοκῆτων ὑπέστησαν κακῶν. Κοινὸς οὗτος ὁ παραλυτικὸς κεῖται λιμὴν τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Οὐδεὶς γὰρ οὕτως ἡλίθιος, οὐδεὶς οὕτως ἀθλίος καὶ ταλαίπωρος, ὥς πρὸς τοῦτον ἀφορῶντα, μὴ πάντα

^a Reg. τοῦ πρώτου.

^b Editi διορθοῦται, Reg. διορθοῦτο.

τὰ ἐπαγόμενα φέρειν γενναίως καὶ μετὰ προθυμίας ἀπόσης. Εἰ γὰρ εἴκοσιν ἔτη ἦν, εἰ γὰρ δέκα, εἰ γὰρ πέντε μόνον, οὐκ ἦν ἱκανὰ διαλύσαι αὐτοῦ τὸν τόνον τῆς ψυχῆς; Ὁ δὲ τριάκοντα καὶ ὀκτώ ἔτη μένει, καὶ οὐκ ἀρίσταται, καὶ πολλὴν ἐπιδείκνυται τὴν ὑπομονήν. Τάχα ὑμῖν θαυμαστὸν εἶναι δοκεῖ τοῦ χρόνου τὸ μήκος, ἀλλ' ἐὰν ἀκούσῃτε αὐτῶν τῶν ῥημάτων, τότε μάλιστα εἰσαφέρετε [550] αὐτοῦ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ὑπομονὴν ἅπασαν.

Ἐπίστροφὶς ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγει αὐτῷ· *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι;* Καὶ τίς ἀν τοῦτο ἠγνόησεν, ὅτι ἐδόουετο γενέσθαι ὑγιῆς; Τίνος οὖν ἔνεκεν ἐρωτᾷ; Οὐκ ἀγνοῶν· ὁ γὰρ τὰ ἀπόρρητα τῆς διανοίας εἰδὼς, πολλῷ μᾶλλον τὰ δῆλα καὶ σαφῆ πᾶσιν ἠπίστατο. Τίνος ἔνεκεν ἠρώτα; Ὅσπερ τότε τῷ ἑκατοντάρχῃ φησὶν· *Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν*, οὐκ ἀγνοῶν ὅτι ἤμελλεν ἐρεῖν, ἀλλὰ προσιδὼς καὶ σφόδρα ἀκριβῶς ἐπιστάμενος, καὶ βουλόμενος ἀρχὴν αὐτῷ δοῦναι καὶ πρόφασιν, ὥστε τὴν ἐν σκίῃ ἐκκαλύψει πᾶσιν εὐλάβειαν, καὶ εἰπεῖν· *Μὴ. Κύριε· οὐ γὰρ εἰμι ἄγιος, ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς*^α· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ παραλελυμένου· αὐτοῦ, εἰδὼς ὅτι ἤμελλεν ἐρεῖν, ἐρωτᾷ εἰ βούλοιο θεραπευθῆναι, οὐκ ἐπειδὴ ἠγνόει τοῦτο, ἀλλ' ἵνα παράσχῃ αὐτῷ τινα πρόφασιν καὶ ἀφορμὴν ἐκτραγῶδῃσαι τὴν οἰκίαν συμφορὰν, καὶ γενέσθαι διδάσκαλον ὑπομονῆς. Εἰ γὰρ σιγῇ τὸν ἀνθρώπον ἐθεραπεύεν, ἐξημιώθημεν ἂν ἡμεῖς ζημίαν τὴν ἐσχάτην, μὴ μαθόντες αὐτοῦ τῆς ψυχῆς τὴν καρτερίαν. Ὁ δὲ Χριστὸς οὐ τὰ παρόντα διορθοῦται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ μέλλοντα πολλῆς ἀξιοῖ τῆς ἐπιμελείας. Διδάσκαλον τοίνυν ὄντα αὐτὸν καρτερίας καὶ ὑπομονῆς ἅπασιν ἐξεκάλυψε τοῖς τὴν οἰκουμένην οἰκοῦσι, διὰ τῆς ἐρωτήσεως εἰς ἀνάγκην αὐτὸν ἀποκρίσεως ἐμβαλὼν· *Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι;* Τί οὖν ἐκείνους; Οὐκ ἐδυσχέρανεν, οὐκ ἠγανάκτησεν, οὐκ εἶπε πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα· Ὁρᾷς με παραλελυμένον, τὸν χρόνον ἐγνων τὸν μακρὸν τῆς ἐμῆς ἀρρώστιας, καὶ ἐρωτᾷς εἰ βούλομαι γενέσθαι ὑγιῆς; ταῖς ἐμαῖς ἡλαθας ἐπιγελάσαι συμφοραῖς, καὶ ἀλλότρια κωμωδῆσαι κακὰ; Ἰστε γὰρ ὡς μικρόφλυχ^β οἱ ἀρρώστοι εἰσιν, εἰ καὶ ἐνιαυτὸν μόνον ἐπὶ κλίνῃ κατακλιθεῖεν· ὅπου δὲ τριάκοντα καὶ ὀκτώ ἔτη τὸ νόσημα παρετάθη, πῶς οὐκ εἰκὸς ἅπασαν ἀνηλῶσθαι φιλοσοφίαν ἐν μακρῷ τῷ χρόνῳ δαπανηθεῖσαν; Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν τοιοῦτον οὕτε εἶπεν, οὕτε ἐνενόησεν ἐκεῖνος, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιεικειᾶς ποιεῖται τὴν ἀπόκρισιν, καὶ φησι· *Ναί, Κύριε· ἀλλ' ὅτι ἀνθρώπον οὐκ ἔχω, ἵν', ὅταν ταραχθῇ τὸ ὄψωρ, βάλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν*. Ὅρα πόσα συνῆλθεν ὁμοῦ καὶ τὸν ἀνθρώπον ἐπολιόρχει· νόσος, καὶ πενία, καὶ ἐρημία τῶν προστησόμενων. Ἐν ᾧ δὲ ἐγὼ ἔρχομαι, ἄλλος πρὸς ἐμοῦ καταβαίνει. Τοῦτο πάντων ἐλκεϊνότερον, καὶ λίθον αὐτὸ ἱκανὸν ἐπικάμψαι. Καὶ γὰρ ὁρᾷν μοι δοκῶ τὸν ἀνθρώπον ἔρποντα καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ στόμα τῆς κολυμβήθρας γιγνόμενον, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ τέλει τῆς χρηστῆς ἐκκρεμάμενον ἐλπίδος καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν· καὶ τὸ δὴ μεῖζον,

ὅτι ταῦτα ὑπέμεινεν οὐκ ἐπὶ δύο καὶ τριῶν καὶ δέκα ἔτεσιν, ἀλλ' ἐπὶ ὀκτὼ καὶ τριάκοντα. Καὶ τὴν μὲν σπουδὴν ἐπεδείκνυτο πᾶσαν, τοῦ δὲ καρποῦ ἐξέπιπτε· καὶ ὁ μὲν ὁρῶς ἐγένετο, τοῦτο δὲ τοῦ ὁρόμου τὸ βραβεῖον ἐτέρου, ἐπὶ τοῖς πολλοῖς ἐκείνους ἔτεσι· καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, ὅτι καὶ ἄλλους ἀπαλλαττομένους ἑώρα. Ἰστε γὰρ δὴ τοῦτο, ὅτι τῶν οἰκείων κακῶν ἀκριβεστέραν αἰσθῆσιν λαμβάνομεν, ὅταν ἐτέρους τοῖς αὐτοῖς περιπεσόντας [551] δεῖνοῖς καὶ ἀπαλλαγέντας ἴδωμεν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πένις, ὅταν ἴδῃ πλουτοῦντα ἕτερον, τότε μᾶλλον τῆς οἰκείας αἰσθάνεται πενίας· καὶ ὁ νοστὴν πλεον ὀδυνᾶται, ὅταν πολλοὺς τῶν καμνόντων ἴδῃ τὴν ἀρρώστιαν ἀποθεμένους, αὐτὸν δὲ οὐδεμίαν ἔχοντα χρῆσθαι ἐλπίδα. Ἐν γὰρ ταῖς ἐτέρων εὐπραγίαις τὰς οἰκείας σαφέστερον καθορῶμεν συμφορὰς· ὁ δὲ καὶ αὐτὸς τότε συνείδανεν. Ἀλλ' ὅμως καὶ νοσήματι καὶ πενίᾳ καὶ ἐρημίᾳ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον παλαίω, καὶ ἐτέρους ὁρῶν ἀπαλλαττομένους, καὶ αὐτὸν ἐπιχειρήσαντα μὲν αἰεὶ, ἰσχύοντα δὲ οὐδέποτε, καὶ οὐδὲ μετὰ ταῦτα πάλιν ἐλπίζων ἀπαλλαγῆσθαι τοῦ δεινίου, οὐδὲ οὕτως ἀρίστατο, ἀλλὰ κατ' ἐνιαυτὸν ἔτρεχεν. Ἡμεῖς δὲ ἐὰν ἅπασι πρὸς τὸν Θεὸν εὐζώμεθα περὶ οὗτοι, καὶ μὴ λάθωμεν, εὐθέως ἀλύομεν, καὶ εἰς ἀκηδὴν ἐσχάτην ἐμπίπτομεν· ὡς τῆς αἰτήσεως ἀριστάμεθα, ἐκλύομεν τὴν σπουδὴν.

Ἄρα ἔστι κατ' ἀξίαν ἡ τὸν παραλυτικὸν ἐπαίνεσαι, ἡ τὴν ἡμετέραν κακίαν· ῥαθυμίαν; Ποίας γὰρ ἂν εἴημεν ἀπολογίας ἀξιοί; ποίας δὲ συγγνώμης, ὅταν, ἐκείνου τριάκοντα καὶ ὀκτὼ καρτερήσαντος ἔτη, ἡμεῖς οὕτω ταχέως ἀναπίπτωμεν;

γ'. Τί οὖν ὁ Χριστός; Ὅτε ἔδειξεν, ὅτι θεραπείας ἀξίος ἔστι, καὶ δικαίως πρὸ τῶν ἄλλων ἐπ' αὐτὸν ἦλθε, καὶ λέγει αὐτῷ· *Ἐγείραι, ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει*. Ὁρᾷς πῶς οὐδὲν ἀπὸ τῶν τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἐτῶν παρεβλάθη, ἐπειδὴ μεθ' ὑπομονῆς ἤνεγκε τὸ συμβάν; Ἡ τε γὰρ ψυχὴ φιλοσοφώτερα αὐτῷ ἐν τῷ μακρῷ τοῦτ' ἔγινε χρόνῳ, ὥστε ἐν χωνευτηρίῳ τῇ συμφορᾷ δοκιμαζομένη, τὴν τε ἱατρικὴν μετὰ πλείονος ἀπελάμβανε δόξης. Οὐ γὰρ ἀγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ τῶν ἀγγέλων ἐθεράπευσεν αὐτὸν Δεσπότης. Τίνος δὲ ἔνεκεν καὶ τὴν κλίνην αὐτῷ ἐκέλευσε λαθεῖν; Ἐνὸς μὲν μάλιστα καὶ πρώτου, ἵνα ἀπαλλάξῃ λοιπὸν τοὺς Ἰουδαίους τῆς τοῦ νόμου παρατηρήσεως. Τοῦ γὰρ ἡλίου φαίνοντος, οὐκέτι τῷ λύχνῳ προσεδρεύειν ἔδει· τῆς ἀληθείας δειχθείσης, οὐκέτι τὸν τύπον περιέχειν ἔχρην. Διὰ τοῦτο, εἰ ποτε τὸ σάββατον ἔλυε, μέγιστον ἐν αὐτῷ σημεῖον εἰργάζετο, ἵνα ἡ τοῦ θαύματος ὑπερβολὴ τοὺς ὁρῶντας ἐκπλήττουσα, τὴν τῆς ἀγρίας παρατήρησιν κατὰ μικρὸν ὑποσύρουσα ἐξέλῃ. Δεύτερον δὲ, ἵνα ἐπιστομίῃ αὐτῶν τὰ ἀναίσχυντα στόματα. Ἐπειδὴ γὰρ περὶ τὴν κρίσιν τῶν θαυμάτων ἐκακούργουν, καὶ τῇ δόξῃ τῶν γιγνομένων ἐπηρεάζειν ἐπεχείρουν, ὥστε τι τρόπαιον καὶ ἔλεγχον ἀναμνησθήτητον τῆς ὑγιείας, τὴν φορὰν τῆς κλίνης ἐκέλευεν ἐπιδείκνυσθαι, ἵνα μὴ, ὅπερ ἐπὶ τοῦ τυφλοῦ ἔλεγον, τοῦτο καὶ ἐπὶ τούτου λέγωσι. Τί δὲ ἔλεγον ἐπὶ ἐκείνου; *Οὐτός ἐστιν, οὐκ ἔστιν οὗτος, αὐτός ἐστιν*. Ἰνα μὴ οὖν καὶ ἐπὶ τούτου λέγωσι τὰ τοιαῦτα, ἡ κλίνη κατήγορος αὐτῶν τῆς ἀναισχυντίας γίνεταί, ἐφ' ὣσιν φερομένη. Ἔστι τι

^α Reg. τοῦ παραλύτου.

^β Μικρόφλυχ hic significat, non pusilli animo, ut vertat Nobi. ius, sed morosi, acerbi, ut μικρόφλυχία, altercatio, simulas. Qua de re in Onomastico iultra.

quæ incidunt generose et magna cum alacritate ferre queat. Nam tametsi viginti anni fuissent, tametsi decem, tametsi soli quinque, nonne satis erant, qui frangerent constantiam, et firmitatem animi ipsius? Illic vero triginta et octo annos manet, neque discedit, sed magnam præ se fert patientiam. Admirabilis fortasse vobis videtur temporis longitudo, sed si ad verba ipsa attenderitis, tunc maxime philosophiam ipsius perfectamque patientiam cognoscetis.

Cur interroget ægrum Christus. — Accedit Christus, et dicit ei: *Vis sanus fieri?* Ecquis hoc ignorasset, voluisse ipsum sanum fieri? Quid igitur causæ fuit, cur interrogaret? Etenim qui arcana cogitationum novit, multo magis ea, quæ omnibus perspicua et manifesta sunt, cognoscebat. Cur igitur interrogat? Quemadmodum alias centurioni inquit: *Ego veniam, et curabo eum* (Matth. 8. 7), non ignorans quæ ille dicturus erat, sed prævidens et apprime sciens, idque agens, ut ei occasionem, atque ansam daret religionis ac pietatis suæ, quæ in umbra latebat, omnibus patefaciendæ, ac dicendi: *Nequaquam, Domine: non enim sum dignus ut intres sub tectum meum* (Matth. 8. 8.): ita in hoc paralytico, cum sciret quid ille dicturus esset, interrogat, num velit sanus fieri, non quod hoc ignoraret, sed ut ei præberet ansam quamdam et occasionem, quo ille tragicam calamitatem suam promeret, ac fieret doctor patientiæ. Nam si hominem illum silentio curasset, summo nos damno affecti essemus: quippe cum illius animæ tolerantiam haud didicissemus. Christus autem non solum præsentia recte curat, sed etiam futuris magnam præstat diligentiam. Hunc igitur, qui magister erat tolerantiae ac patientiæ omnibus qui orbem incoherent patefecit, per huiusmodi interrogationem ipsum ad necessitatem respondendi adigens, *Vis sanus fieri?* Quid igitur ille? Non agere tulit, non indignatus est, non dixit ad eum, qui interrogaverat, vides me paralyti resolutum: nosti longum tempus in valetudinis meæ, et interrogas, num velim sanus fieri? Venisti, ut meas irrideres calamitates, atque alienis malis illuderes? Non enim vos fugi quam morosi sint qui ægrotant, etiamsi unum annum in lecto decubuerint. Cum vero ad triginta et octo annos morbus pervenisset, quomodo non erat verisimile consumptam esse philosophiam in tam longo tempore expensam? Verumtamen ille nihil ejusmodi dixit, vel cogitavit: sed magna cum modestia responsum dat, et inquit: *Profecto, Domine, sed hominem non habeo, ut, cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam* (Joan. 5. 7). Vide quot et quanta simul concurrant atque hominem oppugnabant, morbus, paupertas et solitudo, cum nemo assisteret, ejusque curam gereret. *Dum venio enim ego, alius ante me descendit* (Ibid.). Id vero cæteris omnibus miserabilibus, quodque vel lapidem ipsum possit inflectere. Videre enim mihi videor hominem singulo quoque anno repentem et accedentem ad os piscinæ, et singulo quoque anno pendentem in ipsomet aditu bonæ spei. Neque vero, quod gravius est, hæc dum aut tres, aut decem annos pertulit, sed usque ad triginta et octo. Et omnem

quidem adhibebat diligentiam, fructu autem excedebat: et cursus quidem peragebatur, hujus autem cursus præmium ad alium perveniebat, in multis, inquam, illis annis. Quodque gravius erat, alios liberos abire videbat. Nostis enim ita fieri solere, ut tunc malorum nostrorum acerrimum sensum capiamus, cum alios iisdem malis affectos liberatos abire viderimus. Propterea et pauper, cum alterum videt divitiis abundantem, tunc magis suam sentit paupertatem: et ægrotans tunc magis ex cruciatur, cum multos videt, qui morbo laborarint, eum jam deposuisse, sibi autem nihil bonæ spei superesse. In aliorum enim secundis rebus nostras manifestius intuemur calamitates: quod quidem illi tunc eveniebat. Verumtamen cum morbo, cum paupertate, cum solitudine tamdiu depugnans, alios videns liberari, et seipsum quidem semper aggredi, numquam autem compotem fieri, neque posthac rursus sperans a calamitate liberari, non ideo tamen discessit ac destitit, sed singulo quoque anno currebat. Nos autem, si quid semel a Deo præcati non accipimus, confestim dolemus, et in extremam desidiā incidimus: quamobrem precationem omittimus, studium remittimus.

Constantiam laudat paralytici. — Possumusne igitur satis pro merito vel paralyticum laudare, vel nostram condemnare negligentiam? Etenim quamvis excusatione digni, qua venia, cum, illo triginta et octo annos perdurante, nos tam cito a proposito resiliamus?

3. Quid igitur Christus? Ubi ostendit dignum esse illum, qui curetur, jure ad illum præ aliis venit, atque ei, *Surge, tolle grabatum tuum, et ambula* (Joan. 5. 8). Vides quam ei nullum triginta et octo anni detrimentum attulerint, quoniam casum suum patienter tolerat? Anima enim ipsius in tam longo tempore majores in philosophia progressus fecit, in calamitate, tamquam in conforatoria fornace, probata: et majore cum gloria curationem reportavit. Non enim angelus, sed ipsemet angelorum Dominus illum sanavit. Cur autem præterea, ut suum sibi lectum tolleret, imperavit? Unam quidem præcipue ac primam ob causam, ut in posterum liberaret Judæos a legis observatione. Sole enim in conspectum se dante, non erat ulterius lucernæ adhærendum: et patefacta veritate, non jam erat amplectenda figura. Ideo si quando solvebat sabbatum, maximum in eo die signum edebat: ut ipsa excellens miraculi magnitudo videntes obstupesciens, paulatim illam otii, et cessationis observationem labefactans auferret: deinde vero ut obstrueret ora illorum impudentia. Nam quoniam in judicandis miraculis malitiose agebant, et gloriam rerum, quæ gerebantur, calumniis obscurare conabantur, idcirco tamquam tropæum quoddam et argumentum sanitatis indubitabile illam lecti gestationem præ se ferre ipsum jussit, ne id quod de cæco dicebant, de hoc quoque dicerent. Quid autem de illo dicebant? *Hic est, non est hic, ipse est* (Id. 9. 8. 9). Ergo ne talia quidam de hoc etiam dicerent, lectus alte sublatus accusator fit illorum impudentiæ. Licet præterea tertiam quamdam cau-

sam afferre, nihilo iis quæ dicta sunt levio- rem. Nam ut intelligas non artem humanam, sed divinam poten- tiam fuisse, quæ totum illud præstiterit, suum ipsi lectum gestandum injunxit, veræ atque integræ sani- tatis maximam et perspicuam demonstrationem præ- bens: ut ne quis blasphemorum illorum diceret para- lyticum simulate et Christo gratificantem efflinxisse tenuis cujusdam ambulationis speciem.

Cur onus illud ferre jusserit paralyticum.—Propterea onus illi suis ferendum humeris injunxit. Non enim, nisi bene illi membra consolidata essent, et articuli probe fixi, tantam molem portare humeris potuisset. Ad hæc omnia illud quoque accedit: ostendebat enim, simul ac Christus jussit, omnia fieri, et discessum morbi, et reditum sanitatis. Etenim medici quidem tametsi morbis liberent, non tamen subito ægros reducere ad sanitatem valent: sed longo pariter tem- pore egent ad instaurationem; ut reliquæ morbi pau- latim e corpore expellantur, atque ejiciantur. Christus autem non ita: sed eodem temporis momento et a morbo liberavit, et sanitatem restituit, et nullum in- termedium intercessit tempus: sed simul atque ex sancta illa lingua prodiit sacra vox, et morbus e corpore aufugit, et verbum evasit opus, et tota invaletudo undique profugit. Et quemadmodum ancilla quæpiam seditionem movens, cum primum dominum suum vi- derit, comprimit se, reditque ad convenientem mo- destiam; ita etiam natura corporis, perinde atque ancilla quædam tunc seditionem movens, et inducens paralytim, postquam dominum suum ad se accedentem vidit, ad suum rediit ordinem, suumque modum rece- pit. Atque hæc omnia vox ipsa præstitit. Non enim nuda erant verba, sed verba Dei, de quibus scriptum est: *Potentia opera sermonum ejus* (Joel 2. 11). Etenim si hominem, cum non esset, fecerunt, multo magis putrem et paralyti laborantem restituent.

Contra Anomæos loquitur.—Hoc loco libenter in- terrogaverim eos, qui curiose versantur in perscruta- tione essentia Dei, quomodo coiverunt membra illa? quomodo solidata sunt ossa? quomodo temperamentum illud ventris resolutum convaluit? quo pacto nervi remissi rursus contenti exstiterunt, et dejecta facultas exsurrexit, et erecta est? At non possunt modum hunc dicere. Ergo admirare tantum id quod gestum est: modum autem curiose ne investiges. Quoniam igitur paralyticus, quod jussus est, fecit, et lectum sumpsit, videntes illum Judæi dicunt: *Sabbatum est: non licet tibi tollere grabatum in sabbato* (Joan. 5. 10). Cum adorare par esset eum, qui hoc effecerat, cum admirari factum, illi vero de sabbato disserunt, vere excolentes culicem, camelum autem glutientes. Quid igitur ille? *Qui me sanum fecit, ille mihi dixit, tolle grabatum tuum, et ambula* (Ib. v. 11). Vides gratum ho- minis animum? Constat medicum, et dignum esse legistorem, cui præcipienti fides habeatur. Et quem- admodum illos cæcus argumento conclusit, ita et hic. Quomodo autem ille conclusit? Dicebant ei, *Non est hic homo a Deo: quia sabbatum non custodit* (Id. 9. 16). Quid igitur ille? *Scimus*, inquit, *quod*

peccatores Deus non audit: hic autem aperuit meos oculos (Joann. 9. v. 30. 31). Quod autem affert, tale quiddam est. Si transgressus esset legem, peccasset: si peccas- set, non tantum potuisset: ubi enim peccatum, ibi non est locus demonstrandæ potentia. At potuit: non ergo peccavit transgressus legem. Eodem modo et hic argumentatur. Nam cum inquit, *Qui me sanum fecit*, hoc significavit, hunc esse, qui potentiam de- monstravit, idcircoque minime dignum esse, qui cri- mine violatæ legis accessaret. Quid igitur hi? *Ubi est ille homo, qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, et ambula* (Id. 5. 12). Vide amentiam atque stuporem: vide animum lumentem arrogantia.

Invidorum conditio qualis.—Invidentium enim oculi nihil sanum vident, sed illud tantum unde ca- pere ansam possunt: idem et hi. Cum ille, qui cura- tus erat, utrumque fassus esset, et curatum se esse et jussum tollere grabatum, illud quidem silentio præterierunt, hoc autem protulerunt: occul- tarunt quidem miraculum, prætendunt autem sabbati dis- solutionem. Non enim dixerunt, ubi est qui te sanum fecit? Sed hoc reticentes dixerunt: *Ubi est qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, et ambula? Is autem nesciebat. Jesus enim declinavit a turba constituta in loco* (Ib. v. 13). Id vero maxima est hominis illius defen- sio, id Christi providentiæ demonstratio: ut cum au- dieris paralyticum hunc non eodem modo ac centurio- nem suscepisse advenientem Dominum, neque dixisse, *Dic verbo, et sanabitur puer meus* (Matth. 8. 8), non ipsum infidelitatis nomine condemnnes, quandoqui- dem illum non cognoscebat: non enim sciebat, quis- nam ille esset. Et quomodo eum quem numquam viderat, novisset? Propterea dicebat: *Hominem non habeo, qui mittat me in piscinam* (Joann. 5. 7). Quod si eum novisset, profecto piscine ac descensionis illius mentionem non fecisset, sed eo modo curari postulas- set, quo et curatus est. Sed putabat unum esse e multis, ac nudum hominem: atque idcirco usitatæ meminuit curationis. Rursus autem Christi providen- tiæ hæc demonstratio est, quod curatum reliquerit, neque ei sese patefecerit. Etenim ne suspicarentur Judæi, subditiitum esse hunc testem, atque hæc ideo dicere, quod præsentis Christi suasionem moveretur, illius ignorantia et absentia Christi huic suspicioni locum non dabant. Inquit enim Evangelista: *Nesciebat quis esset* (Ib. v. 13).

4. Idcirco eum, qui curatus erat, solum, ac sine socio mittit, ut quemadmodum cuperent, seorsum adhibentes, examinarent quod factum erat, et cum certam rei demonstrationem accepissent, ab impor- tuno furore cessarent. Propterea ipse quidem nihil loquitur, eam vero quæ per res ipsas fit demonst- rationem eis præbet: quoquo versus manifestissimam emittens vocem, et tuba qualibet clariorem. Ita enim nulli jam suspicioni erit obnoxium testimonium illud, *Qui me sanum fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatum tuum et ambula* (Id. v. 11). Paralyticus fit evangelista, magister infidelium, medicus et præco ad illorum de- decus et condemnationem, medicus non voce, sed

καὶ τρίτον εἰπεῖν, τῶν εἰρημένων οὐκ ἔλαττον. Ἴνα γὰρ μάθῃς, ὅτι οὐκ ἀνθρωπινὴ τέχνη, ἀλλὰ θεία δύναμις τὸ πᾶν εἰργάσατο, ἐκέλευσεν αὐτῷ φέρειν τὴν κλίνην, τῆς ἀληθοῦς καὶ εἰλικρινοῦς ὑγείας μερίστην [552] παρέχων ἀπόδειξιν καὶ σαφῆ, ἵνα μὴ τις τῶν βλασφημῶν ἐκείνων λέγῃ, ὅτι συνυποκρινόμενος ὁ παραλυτικὸς καὶ τῷ Χριστῷ χαριζόμενος, ἐσχηματίσατο βάδισιν ψιλῆν.

Διὰ τοῦτο καὶ φορτίον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ καλεῖται φέρειν. Εἰ γὰρ μὴ ἦν πεπηγότα αὐτῷ καλῶς τὰ μέλη, καὶ τὰ ἄρθρα σφιγέντα, οὐκ ἂν ἠδυνήθη βασιτάσαι τοσοῦτον ὄγκον ἐπὶ τῶν ὤμων. Καὶ πρὸς τοῦτοις δὲ ἅπασιν κἀκεῖνοἰδεῖνκνυτο, ὅτι ὅψ' ἐν ἅπαντα γίνεται, ὅτιν ὁ Χριστὸς προστάτην καὶ ἀπαλλαγὴν νόσου, καὶ ὑγείας ἐπάνοδοις. Οἱ μὲν γὰρ ἱατροὶ καὶ ἀπαλλάττωσι νοσημάτων, ἀλλ' ὅψ' ἐν πρὸς ὑγείαν ἐπαναγαγεῖν τὸν ἀρρώστου ὄντα οὐκ ἰσχύουσιν, ἀλλ' ἐτέρου δέονται μακροῦ χρόνου, τοῦ τῆς ἀναλήψεως, ὥστε τὰ λείψανα τῆς ἀρρώστιας κατὰ μικρὸν ἀποψύσαι τοῦ σώματος καὶ ἐκβαλεῖν. Ὁ δὲ Χριστὸς οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ καὶ τῆς ἀρρώστιας ἀπῆλλαξε, καὶ τὴν ὑγείαν ἐπανήγαγε, καὶ μέσος οὐδὲς ἐγένετο χρόνος, ἀλλ' ἅμα τῆς ἀγίας γλώττης ἐξεπήδησεν ἡ ἱερὰ ἐκείνη φωνή, καὶ τὸ νόσημα τοῦ σώματος ἐδραπέτευε, καὶ ὁ λόγος ἔργον ἐγένετο, καὶ ἡ ἀρρώστια πᾶσα πάντοθεν ἐθεραπεύετο. Καὶ καθάπερ θεράπειναι τις στασιάζουσα, ἐπειδὴν ἴδῃ τὸν ἐαυτῆς δεσπότην, συστέλλεται, καὶ πρὸς εὐταξίαν τὴν προσήκουσαν ἐπανέρχεται· οὕτω καὶ ἡ φύσις τοῦ σώματος καθάπερ θεράπειναι τις τότε στασιάζουσα, καὶ τὴν πάρεσιν ἐργασαμένη, ἐπειδὴ τὸν δεσπότην εἶδε τὸν ἐαυτῆς παραγενόμενον, πρὸς τὴν οἰκίαν ἐπανήλθεν εὐταξίαν, καὶ τὸν πρέποντα κόσμον ἀνέλαβε. Καὶ ταῦτα πάντα ἡ φωνὴ εἰργάσατο· οὐ γὰρ ἦν ψιλὰ τὰ ῥήματα, ἀλλὰ ῥήματα Θεοῦ, περὶ ὧν φησιν, ὅτι Ἰσχυρὰ ἔργα λόγων αὐτοῦ. Εἰ γὰρ οὐκ ὄντα ἀνθρώπων ἐποίησε, πολλῶ μᾶλλον σαθρωθέντα καὶ διαλυθέντα πάλιν ἐπανώρρωσεν.

Ἐνταῦθα ἡδέως ἀνέροιμην τοὺς πολυπραγμονοῦντας τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν, πῶς συνῆλθε τὰ μέλη ἐκεῖνα; πῶς ἐσφίγγετο τὰ ὅστα; πῶς ὁ τόνος τῆς γαστρὸς ὁ διαλελυμένος ἐρρώνυντο; πῶς τὰ χαλασθέντα νεῦρα πάλιν ἐτείοντο, καὶ ἡ καταβληθεῖσα δύναμις ἀνίστατο καὶ ἀνωρθοῦτο; Ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοιεν τὸ πῶς εἰπεῖν. Οὐκοῦν θαύμαζε τὸ γεγεννημένον μόνον, μὴ περιεργάζου τὸν ῥόπον. Ἐπειδὴ τὸν ὄντα ἐποίησε τὸ προσταχθῆν, καὶ τὴν κλίνην ἔλαβεν, ἰδόντες αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, λέγουσι· Σάββατόν ἐστι, καὶ οὐκ ἐξεστὶ σοὶ ἄραι τὸν κράββατόν ἐν σαββάτῳ. Δέον προσκυνῆσαι τὸν ἐργασάμενον, δέον θαυμάσαι τὸ γεγεννημένον, οἱ δὲ περὶ σαββάτου διαλέγονται, ἀληθῶς οἱ τὸν κώνωπα διυλίζοντες, καὶ τὴν κάμηλον καταπίνοντες. Τί οὖν ἐκεῖνος; Ὁ ποιήσας με ὕγιᾳ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει. Ὁρᾷς εὐγνωμοσύνην ἀνθρώπου; ὁμολογεῖ τὸν ἱατρὸν, καὶ ἀξιόπιστόν φησιν εἶναι τοῦ προστάγματος τὸν νομοθέτην· καὶ ὥσπερ αὐτοὺς ὁ τυφλὸς συνελογίστατο,

οὕτω καὶ οὗτος. Πῶς δὲ ἐκεῖνος συνελογίστατο; Ἐλεγον αὐτῷ, ὅτι Οὗτος ὁ ἀνθρώπος οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. Τί οὖν ἐκεῖνος; Οἰδαμεν, φησὶν, ὅτι ἀμαρτωλῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· οὗτος δὲ ἠγοιξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Εἰ παρέβῃ τὸν νόμον, ἡμαρτεν· εἰ δὲ ἡμαρτεν, οὐκ ἂν τοσοῦτον ἴσχυεν· ἔνθα γὰρ ἀμαρτία, ἐπίδειξις δυνάμεως οὐκ ἔστιν· ἀλλὰ μὲν ἴσχυεν, οὐκ [553] ἄρα ἡμαρτε παραβὰς τὸν νόμον. Οὕτω καὶ οὗτος συλλογίζεται. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, Ὁ ποιήσας με ὕγιᾳ, τοῦτο ἠνίκατο, ὅτι εἰ οὗτός ἐστιν ὁ ἐπιδειξάμενος δύναμιν, ὥς οὐκ ἂν εἴη δίκαιος παρανομίας ἐγκλήμασιν ὑπεύθυνος γίνεσθαι. Τί οὖν οὗτος; Ποῦ ἔστιν ὁ ἀνθρώπος ὁ εἰπὼν σοι, Ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει; Ὅρα τὴν ἀγνωμοσύνην καὶ τὴν ἀναίσθησίαν, ὅρα ψυχὴν ἀλαζονείας γέμουσαν.

Οἱ γὰρ τῶν φθονούντων ὀφθαλμοὶ ὕγιες μὲν οὐδὲν βλέπουσιν, ὅθεν δὲ ἐστὶ λαθὴν εὐρεῖν μόνον. Οὕτω καὶ οὗτοι, τοῦ θεραπευθέντος ἀμφοτέρω ὁμολογήσαντες, καὶ οἱ ἐθεράπευσεν, καὶ οἱ ἐκέλευσεν ἄραι τὴν κλίνην, τὸ μὲν ἀπέκρυψαν, τὸ δὲ εἶπον· ἀπέκρυψαν μὲν τὸ θαῦμα; προβάλλονται δὲ τὴν τοῦ σαββάτου παράλυσιν. Οὐ γὰρ εἶπον· Ποῦ ἐστὶν ὁ ποιήσας σε ὕγιᾳ; ἀλλὰ σιγήσαντες ἐκεῖνον, εἶπον, Ποῦ ἔστιν ὁ εἰπὼν σοι, Ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε; Οὗτος δὲ οὐκ ἤδει· ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν, ὅχιον ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Τοῦτο ἀπολογία τοῦ ἀνθρώπου μεγίστη, τοῦτο τῆς τοῦ Χριστοῦ κηδεμονίας ἀπόδειξις· ἴν', ὅταν ἀκούσῃς, ὅτι παραγενόμενον αὐτὸν οὐχ ὁμοίως ὑπεδέξατο τῷ ἑκατοντάρχῃ, οὐδὲ εἶπεν, ὅτι Εἰπέ λόγον α, καὶ ἰαθήσεται ὁ καὶς μου, μὴ κατηγορήσῃς αὐτοῦ ἀπιστίαν, εἴπερ οὐκ ἤδει αὐτόν· οὐδὲ γὰρ ἤδει ὅστις ποτὲ ἦν. Πῶς γὰρ αὐτὸν οὐποτε πρῶτον ἰδὼν ἠπίστατο; Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, Οὐκ ἔχω ἀνθρώπον, ἵνα βάλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ὥς, εἰ ἤδει αὐτόν, οὐκ ἂν κολυμβήθρας ἐμνήσθη, οὐδὲ τῆς ἐκεῖ καταβάσεως, ἀλλ' οὕτως ἂν ἤξιώσε θεραπευθῆναι, ὥς καὶ ἐθεραπεύθη. Ἀλλ' ἐνόμισεν ἕνα τῶν πολλῶν αὐτὸν εἶναι, καὶ ἀνθρώπον ψιλόν, καὶ διὰ τοῦτο τῆς προτέρας ἐμνήσθη θεραπείας. Ἀπόδειξις δὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ κηδεμονίας, πάλιν καταλαμβάνει τὸν ἰαθέντα, καὶ μὴ καταστήσαι ἐκεῖνον ὄντα ἐαυτόν. Ἴνα γὰρ μὴ ὑποπτεύσωσιν οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι ὑποβολιμαῖος ἦν οὗτος ὁ μάρτυς, καὶ τοῦ Χριστοῦ παρόντος καὶ παύοντος αὐτὸν τοῦτο ἔλεγεν, ἀγνοία καὶ τὸ μὴ παρῆναι ταύτην ἀνῆρει τὴν ὑπόψιν· εἶπε γὰρ ὁ εὐαγγελιστὴς, ὅτι Οὐκ ἤδει αὐτὸν τίς ἐστι.

δ'. Διὰ τοῦτο μόνον καὶ καθ' ἐαυτὸν πέμπει τὸν τεταραπευμένον, ἵνα ὥς βούλωνται, καταμόνας λαβόντες, βασανίσωσι τὸ γεγεννημένον, καὶ λαβόντες ἱκανὴν τοῦ πράγματος ἀπόδειξιν, παύσωσιν τῆς ἀχαίρου μανίας. Διὰ τοῦτο αὐτὸς μὲν οὐδὲν φέγγεται, τὴν δὲ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτοῖς ἀπόδειξιν παρέχεται, πανταχοῦ φωνὴν σαφειστάτην ἀφίει, καὶ σάλπιγγος λαμπροτέραν ἀπάσῃς. Οὕτω γὰρ καὶ ἀνυπόκοπος λοιπὸν ἦν ἡ μαρτυρία, Ὁ ποιήσας με ὕγιᾳ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε. Ὁ παραλυτικὸς εὐαγγελιστὴς γίνεται, διδάσκαλος τῶν ἀπίστων, ἱατρὸς καὶ κήρυξ εἰς ἐκείνων αἰσχύνην καὶ κατάκριμα· ἱατρὸς, οὐχὶ διὰ φωνῆς, ἀλλὰ δι' ἔργων, οὐχὶ διὰ λόγων, ἀλλὰ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Σαφῆ γὰρ καὶ ἀναμφι-

* Sic editi. Reg. et Savil. in marg. λόγῳ.

σθετήτον ἐπεφέρετο τὴν ἀπόδειξιν, καὶ ὅπερ ἔλεγεν, ἔδεικνυε διὰ τοῦ σώματος. Μετὰ ταῦτα εὗρίσκει αὐτὸν ὁ [554] Ἰησοῦς, καὶ λέγει αὐτῷ· Ἴδε, ὅγιός γέγονας, μηκέτι ἀμάρτανε, ἵνα μὴ χειρόν τί σοι γένηται. Εἶδες ἱατροῦ σοφίαν; εἶδες κηδεμονίαν; οὐκ ἀπῆλλαξε τοῦ παρόντος νοσήματος μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἀσφαλίζεται· καὶ μάλα εὐκαιρῶς. Ὅτε μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ τῆς κλίνης, οὐδὲν τοιοῦτον εἶπεν, οὐκ ἀνέμνησεν αὐτὸν ἀμαρτημάτων· δυσάρεστος γὰρ πως καὶ ταλαιπώρος ἔστιν ἡ τῶν ἀρρώστων ψυχὴ· ὅτε δὲ ἀπῆλασε τὴν ἀρρώστίαν, ὅτε πρὸς τὴν ὕγιαν ἐπανήγαγεν, ὅτε τῆς δυνάμεως αὐτοῦ καὶ τῆς κηδεμονίας ἔργῳ τὴν ἀπόδειξιν παρέσχετο, τότε εὐκαιρον ποιεῖται τὴν συμβουλὴν καὶ τὴν παραίνεσιν, ἀξιόπιστος δ' αὐτῶν λοιπὸν τῶν ἔργων φαινόμενος. Τί οὖν ἐκεῖνος ἀπελθὼν κατὰ δῆλον ἐποίησεν αὐτὸν τοῖς Ἰουδαίοις; Κοινωνοὺς αὐτοῦς βουλόμενος λαβεῖν τῆς ἀληθοῦς διδασκαλίας. Ἄλλ' ἐκεῖνοι διὰ τοῦτο ἐμίσησαν αὐτὸν, φησὶ, καὶ ἐδίδωκον. Ἐνταῦθα μοι προσέχετε· ἐνταῦθα γὰρ ὁ πᾶς ἔστιν ἀγών. Διὰ τοῦτο ἐδίδωκον αὐτὸν, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ. Ἰδωμεν οὖν πῶς ἀπολογεῖται· ὁ γὰρ τῆς ἀπολογίας τρόπος δείκνυσιν ἡμῖν, εἴτε τῶν ὑποτεταγμένων, εἴτε τῶν ἐλευθέρων ἔστιν, εἴτε τῶν διακονούντων, εἴτε τῶν ἐπιταττόντων. Παρανομία μεγίστη ἐδόκει εἶναι τὸ γεγεννημένον· καὶ γὰρ ὅλα ποτὲ τις ἐν σαββάτῳ συλλέξας ἐλιθάσθη διὰ τοῦτο, ὅτι βασιτάγματα ἔφε-
ρεν ἐν σαββάτῳ. Τοῦτο τὸ μέγα ἀμάρτημα ἐνεκα-
λεῖτο ὁ Χριστὸς, ὅτι ἔλυσε τὸ σάββατον. Ἰδωμεν οὖν εἰ πρότερον συγγνώμην αἰτεῖ ὡς δούλος καὶ ὑποτε-
ταγμένος, ἢ ὡς ἐξουσίαν ἔχων καὶ αὐθεντίαν ἐπιδεί-
κνυται, ὡς Δεσπότης, καὶ ἐπικείμενος τῷ νόμῳ, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ δεδωκώς. Πῶς οὖν ἀπολογεῖται; φησὶν· Ὁ Πατὴρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι. Εἶδες αὐθεντίαν; Καίτοι εἰ καταδεέστε-
ρος καὶ ἐλάττω ἦν τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἔστι τὸ εἰρημένον ἀπολογία, ἀλλ' ἔγκλημα μείζον καὶ κατηγορία χале-
πωτέρα. Ὅταν γὰρ ποιῇ τις, ὃ τῷ μείζονι μόνῳ ποιεῖν ἔξεστιν, εἴτα ἀλοῦς ἐγκαλεῖται καὶ λέγει, ὅτι Ἐπειδὴ ὁ μείζων ἐποίησε, διὰ τοῦτο καὶ γὰρ ἐποίησα, οὐ μόνον οὐκ ἀπολύει τῶν ἐγκλημάτων ἑαυτὸν τούτῳ τῆς ἀπολογίας τῷ τρόπῳ, ἀλλὰ καὶ μείζονος μεμψέως καὶ κατηγορίας ὑπεύθυνον ἑαυτὸν καθίστησιν. Ὑπερ-
φυσίας γὰρ καὶ ἀλαζονείας ἐστὶ, τὸ τοῖς μείζοσι τῆς ἀξίας ἐπιχειρεῖν πράγμασι.

Καὶ ὁ Χριστὸς τοῖνυν ἰ καταδεέστερος ἦν, οὐκ ἦν ἀπολογία τὸ λεγόμενον, ἀλλ' ἔγκλημα μείζον· ἐπειδὴ δὲ ἴσος αὐτῷ ἦν, διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἔγκλημα. Καὶ εἰ βούλεσθε, ἐπὶ ὑποδείγματος ὃ λέγω ποιήσω φανερόν. Τῷ βασιλεὶ φέρειν ἀλουργίδα, καὶ διάδημα ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μόνῳ ἔξεστιν, ἐτέρῳ δὲ οὐδενί. Ἐάν τοῖνυν φανῇ τις τῶν πολλῶν τοῦτο τὸ σχῆμα πε-
ρικείμενος, εἴτα καὶ εἰς δικαστήριον ἐλκόμενος λέγῃ, ὅτι Ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς τοῦτο τὸ σχῆμα περικείται, διὰ τοῦτο καὶ γὰρ περικίμαι, οὐ μόνον οὐκ ἀφίησιν ἑαυτὸν τῆς κατηγορίας, ἀλλὰ καὶ μείζονος κολάσεως καὶ τιμωρίας καθίστησιν ὑπεύθυνον τῷ τρόπῳ τῆς [555] ἀπολογίας. Πάλιν τὸ τοῦς αἰσχίστους ἀφείναι

κολάσεως καὶ τιμωρίας, οἷον ἀνδροφόνους, ληοτάς, τυμβωρύχους, καὶ τοὺς ἕτερα τοιαῦτα τετολμηκότας, βασιλικῆς ἐστὶ φιλοτιμίας μόνης. Κἂν τοῖνυν τις δι-
καστής, τὸν καταδικασθέντα χωρὶς βασιλικῆς γνώμης ἀφεί, ἐγκαλεῖται, καὶ λέγει καὶ αὐτὸς, ὅτι Ἐπειδὴ καὶ βασιλεὺς ἀφίησι, καὶ γὰρ ἀφίημι, οὐ μόνον οὐκ ἀπαλλάττεται τούτῳ τῷ τρόπῳ, ἀλλὰ καὶ μείζονα ἐξάπτει καθ' ἑαυτοῦ τὴν ὀργήν· καὶ μάλα εἰκότως. Οὐδὲ γὰρ δίκαιον ἐν ταῖς παροινίαις· ἐπὶ τὴν τῶν μείζονων αὐθεντίαν ἀναβαίνοντας τοὺς ὑποδεεστέ-
ρους, ἐκείθεν ἑαυτοῖς πορίζεσθαι τὴν ἀπολογίαν, ἐπειδὴ τοῦτο ὕβρις μείζων ἔστιν εἰς τοὺς ἐγγχειρί-
σαντας αὐτοῖς τὴν ἀρχήν. Διὰ τοῦτο ἂν μὲν ὑποδεέ-
στερος ἦ τις, οὐδέποτε τοῦτον ἀπολογήσεται τὸν τρό-
πον· ἐάν δὲ βασιλεὺς καὶ τῆς αὐτῆς ὡς ἀξίας, μετὰ παρρησίας τοῦτο ἐρεῖ. Ὡς γὰρ ἡ τῆς ἀρχῆς μία ὑπερ-
οχη, οὕτω καὶ ἡ ἐξουσία μία γένοιτο ἂν εἰκότως. Ὅστε ἂν φανῇ τις οὕτως ἀπολογούμενος, ἀνάγκη πᾶσα τῆς αὐτῆς ἀξίας^α εἶναι ἐκείνῳ, οὗ τὴν ἐξουσίαν ὑπὲρ αὐτοῦ προβάλλεται. Οὐκοῦν ἐπειδὴ καὶ ὁ Χρι-
στὸς οὕτως ἐδικαιολογήσατο πρὸς Ἰουδαίους, ἀναμ-
φισθητῆτός ἡμῖν ἀπέδειξεν, ὅτι τῆς αὐτῆς ἀξίας ἐστὶ τῷ Πατρὶ. Καὶ μεταγὰγοντες, εἰ δοκεῖ, τὸ ὑπόδειγμα ἐπὶ τὰ ῥήματα τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ ἔργον ὅπερ εἰρ-
γάσατο. Ἐστω τοῖνυν τὸ μετ' ἐξουσίας λύσαι τὸ σάβ-
βατον, ὅπερ ἡ ἀλουργὶς καὶ τὸ διάδημα καὶ τὸ ἀφεί-
ναι τοὺς ὑπευθύνους.

Ὅσπερ οὖν ἐκεῖνα τῷ βασιλεὶ μόνῳ ἔξεστιν, οὐδὲν δὲ ἄλλῳ τῶν ὑποκειμένων, ἐάν δὲ φανῇ τις ποιῶν αὐτά, καὶ δικαίως ποιῶν, ἀνάγκη κακείνῳ βασιλέα εἶναι· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα, ἐπειδὴ φαίνεται μετ' αὐθεντίας ταῦτα ποιῶν ὁ Χριστὸς, εἴπα ἐγκαλούμενος τὸν Πα-
τέρα προβάλλεται λέγων, Ὁ Πατὴρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τοῦτον ἴσον εἶναι ἐκείνῳ τῷ μετὰ αὐθεντίας ποιῶντι. Οὐ γὰρ ἂν, εἰ μὴ ἴσος ἦν αὐτῷ, τούτῳ τῆς δικαιολογίας ἐχρήσατο τῷ τρόπῳ. Καὶ ἵνα σαφέστερον μάθῃτε τὸ λεγόμενον, ἔλυσαν τὸ σάββατον ποτε οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ τίλλειν τοὺς στάχους καὶ ἐσθίειν ἐν σαββάτῳ. ἔλυσαν καὶ αὐτὸς νῦν· ἐν-
εκάλεσαν κακείνους^β Ἰουδαίους, ἐνεκάλεσαν καὶ τούτῳ. Ἰδωμεν πῶς μὲν ὑπὲρ ἐκείνων ἀπολογεῖται, πῶς δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ· ἵνα ἐκ τῆς διαφορᾶς τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν ἀπολογίαν αὐτοῦ μάθῃς. Πῶς οὖν ὑπὲρ ἐκείνων ἀπολογεῖται; Οὐκ ἀνέγγυσε τί ἐποίησε Δαυὶδ, ὅτε ἐπέινασεν· Ὅταν μὲν γὰρ ὑπὲρ τῶν δούλων ἀπολο-
γῇται, ἐπὶ τὸν σύνδουλον αὐτῶν καταφεύγει Δαυὶδ· ὅταν δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀνάγει τὸν λό-
γον· Ὁ Πατὴρ μου ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι. Καὶ ποῖαν ἐργασίαν λέγει; Ἰσως εἴποι τις ἂν· Ἐν γὰρ ἐξ ἡμέραις κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ· τὴν καθημερινὴν πρόνοιαν. Οὐ γὰρ παρήγαγε μόνον τὴν κτίσιν, ἀλλὰ καὶ παραθεῖ-
σαν αὐτὴν συγκροτεῖ· καὶ ἀγγέλους εἴπῃ, καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ τὰς ἀνω δυνάμεις, καὶ πάντα ἀπλῶς τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, τῆς προνοίας ἀπολαύει τῆς ἐκείνου· καὶ ἔργμα γένηται τῆς ἐνεργείας ἐκείνης.

^α Savil. et Morel. παροίμαις, Reg. παροινίας.

^β Reg. τῆς αὐτῆς ἐξουσίας, et infra similiter.

operibus: non per sermones, sed per res ipsas. Manifestam enim, et de qua ambigi non posset, prae se ferebat demonstrationem, et quod dicebat, ipso corpore ostendebat. *Post haec invenit eum Jesus, et dixit illi: Ecce sanus factus es; jam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat (Joan. 5. 14).* Vidisti medici sapientiam? Vidisti providentiam? Non solum a praesenti morbo liberavit, sed etiam munit in posterum, idque peropportune. Nam dum ille jaceret in lecto, nihil ejusmodi dixit, non illi peccata in memoriam revocavit; morosus enim quodammodo, ac miserabilis est aegrotantium animus. Ubi autem expulit invaletudinem, ubi sanitatem reduxit, ubi potentiae, et providentiae suae demonstrationem opere praebuit; tunc peropportune consilium monitionemque adhibet, cum jam fide dignum se operibus ipsis ostendisset. Cur igitur ille abiens manifestum ipsum fecit Judaeis? Nimirum cupiens eos habere participes verae doctrinae. At illi propter hanc ipsam causam illum oderant, inquit, et persequuntur. Hoc mihi loco mentem adhibete. Hic enim totum est certamen. *Propterea illum persequuntur, quia haec faciebat in sabbato (1b. v. 16).* Videamus igitur, quomodo se defendat. Defensionis enim modus perspicuum nobis facit, utrum ille sit unus subjectorum an liberorum, utrum ministrantium an imperantium. Factum illud maximam legis transgressionem prae se ferebat. Olim enim, quilibet in sabbato collegerat, propter hoc ipsum lapidatus est, quod onera portaret in sabbato (*Num. 15. 32—36*). Hoc magnum crimen objiciebatur Christo, quod sabbatum solveret. Videamus igitur, num forte primum veniam petat ut servus ac subjectus, an tamquam potestatem habens et auctoritatem, ostendat se Dominum atque eum, qui superior sit lege, ac mandata ipse dederit? Quomodo igitur se defendit? *Pater meus, inquit, usque modo operatur, et ego operor (Joan. 5. 17).* Vidisti auctoritatem. Quod si imbecillior et minor esset Patri, hoc quod dixerat tantum abest ut defensioni aptum sit, ut majus potius crimen sit et gravius obnoxium accusationi. Quotiescumque enim quis illud faciat, quod soli praestantiori liceat facere, deinde deprehensus accusetur, ipse vero ita dicat, quoniam praestantior fecit, idcirco et ego feci; non solum non expedit se ab objectis criminibus, hoc defensionis modo, sed etiam majori reprehensioni atque accusationi obnoxium se reddit. Superbiae enim et arrogantiae est majora suscipere dignitate sua.

Christi divinitas asseritur. — Ergo Christus etiam inferior fuisset, tantum aberat, ut quae dicebat ipsum defenderent, ut potius gravius condemnarent. Verum quoniam Patri aequalis erat, propterea nullam admittit culpam. Ac si vultis, exemplo perspicuum vobis faciam id quo dico. Soli Imperatori licet gestare purpuram et diadema in capite, praeterea nemini. Ergo si unus e multis hunc ornatum gestans, deinde ad tribunal perductus ita dicat, quia Imperator hujusmodi ornatum gestat, propterea ego etiam gesto, non solum hoc defensionis modo non se liberaret ab accusatione, sed majorem poenam ac supplicium sibi accerseret.

Rursus flagitiosissimis hominibus poenam ac supplicium remittere, ut homicidis, latronibus, sepulcrorum effossoribus, et caeteris, qui talia quaedam perpetrare ausi sunt, solius imperatoriae largitalis est. Quod si iudex quispiam damnatum sine Imperatoris sententia dimittens, accusetur, et dicat etiam ipse, ego dimisi, quoniam Imperator dimittit, non solum hac ratione minime se liberat, sed etiam majorem erga se iram accendit, et jure quidem. Non enim aequum est, cum inferiores in temulentis forte computationibus in superiorem auctoritatem irruerint, postea ex illorum more, et facto sibi ipsis parare defensionem. Major enim haec contumelia est in eos, qui principatum ipsis tradiderunt. Ideo si quis inferior sit, numquam hac sui defendendi ratione utetur; sin autem sit Imperator, et eadem praeditus dignitate, fidenter id dicet. Etenim quemadmodum eadem est in utroque excellens amplitudo principatus, ita etiam eadem auctoritas ac licentia esse debet. Quamobrem si existat aliquis, qui hac se ratione defendat, necesse omnino est, eandem dignitatem habeat atque ille, cujus potentiam ad suam defensionem praetendit. Quando igitur Christus hac ratione facti sui justitiam cum Judaeis disserens declaravit, sine dubio nobis ostendit ejusdem se esse dignitatis cum Patre. Ac si libet, conferamus allatum exemplum cum verbis et facto Christi. Sit igitur idem, solvere pro auctoritate sabbatum, ac purpura, diadema, et reorum dimissio.

Christum Patri aequalem esse probatur. — Quomodo igitur soli Imperatori illa licent, nemini autem subjectorum, ac si quis eadem faciat, ac jure faciat, illum quoque Imperatorem esse necesse est, ita etiam hac in re, quoniam in conspectum se dat Christus ista pro auctoritate faciens, ac deinde accusatus Patrem praetendit ita dicens, *Pater meus usque modo operatur; necessarium prorsus est, et hunc aequalem illi esse, qui pro auctoritate faciat.* Non enim nisi aequalis esset, hoc sui facti probandi modo uteretur. Atque ut clarius cognoscatis quae dicimus, solverant aliquando sabbatum discipuli, cum spicas vellerent, et comederent in sabbato (*Matth. 12. 1*): solvit et ipse nunc. Et illos reprehenderunt Judaei: reprehenderunt et hunc. Videamus qualem quidem pro illis defensionem afferat, qualem vero pro seipso, ut ex differentia praestantiam et vim defensionis ejus intelligas. Qualem igitur defensionem pro illis affert? *Non legis quid fecerit David, quando esuriit (1b. v. 3)?* Quando enim servos defendendos suscipit, confugit ad conservum illorum Davidem: quando autem seipsum, rationem refert ad Patrem. *Pater meus operatur, et ego operor (Joan. 5. 17).* Quam vere, quzeret fortasse quispiam, operationem dicit? *Nam in sex diebus requievit Deus ab omnibus operibus suis (Gen. 2. 2).* Nempe quotidianam providentiam. Non enim solum protulit creaturam, verum etiam prolatam tuetur, et fovet: sive angelos dixeris, sive archangelos, sive superiores potestates, sive omnia prorsus, quae sub aspectum cadunt, et quae non cadunt: cuncta fruuntur providentia illius, et si destituantur efficaci illius ac-

tione, diffuunt, dilabuntur, pereunt. Ergo cum vellet Christus ostendere suum esse providere, non autem sibi provideri, efficaciter agere, non autem agi, et alterius efficientiam subire, ita dixit, *Pater meus operatur, et ego operor*, æqualem se Patri demonstrans.

5. *Cum probis moribus recta fides.* — Hæc memoria tenete, et quam diligentissime custodite, et contextite philosophiam morum cum recto dogmatum habitu: quod et nuper hortatus sum, et nunc hortor, neque finem hortandi faciam. Morum autem institutionem, et philosophiam nihil æque adducit, atque hoc in loco sæpe versari. Nam quemadmodum squalens terra, si neminem habeat a quo irrigetur, spinis et tribulis scatet; quæ autem cultrice manu fruitur, germinat et floret ac redundat magna fructuum copia; ita sane et anima, illa quidem, quæ fruitur irrigatione divinorum sermonum, germinat et floret, et circumdruit fructibus Spiritus: quæ autem inculta et in squalore, ac sine ejusmodi irrigatione dimittitur, ea sola relinquitur et silvescit, et multas profert spinas, ipsam peccati naturam. Ubi autem spinæ, ibi dracones, et serpentes, et scorpia, et universa potestas diaboli. Quod si his verbis non credis, age conferamus nobiscum eos, qui hoc auxilio caruerunt; ac tunc demum videntis, quantum intercedat intervallum. Potius autem ipsi nos ipsos examinemus, quales quidem simus, dum divina doctrina fruimur, quales autem, cum diu hac privamur utilitate. Ne igitur tantum lucri profundamus. Hoc enim in loco frequentem esse, omnia conciliat bona. Hinc cum discedunt, et vir mulieri videtur honoratior, et mulier viro amabilior. Etenim mulierem non pulchritudo corporis valde amabilem reddit,

sed animæ virtus; non pictura et fucus, neque aurum, neque vestes pretiosæ: sed temperantia et probitas et timor stabilis erga Deum. Ad hanc vero, quæ sub intelligentiam cadit pulchritudinem comparandam nusquam alibi accurata exercitationis ratio adhibetur, præterquam in hoc admirabili ac divino loco, apostolis et prophetis tergentibus, ornantibus, abradentibus senectutem peccati, adducentibus vigorem juventutis, omnem rugam, omnem maculam, omnem nævum ejicientibus ex animis nostris. Hanc igitur, et viri et mulieres, studeamus nobis familiarem facere pulchritudinem, ut nobiscum habitet. Nam corporis pulchritudinem et morbus tabefacit, et temporis longitudo corrumpit, et senectus exstinguit, et mors ingruens totam medio tollit. Eam vero quæ in anima est, non tempus, non morbus, non senectus, non mors, non aliud hujusmodi quidquam potest perdere: sed perpetuo floret. Et pulchritudo quidem corporis sæpe spectatores ad intemperantiam provocat. At ea, quæ in animo, ipsummet Deum ad sui amorem allicit, prout etiam propheta dixit, Ecclesiam alloquens, *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam: et obliviscere populum tuum, et domum patris tui: et concupiscet Rex decorem tuum* (Psal. 44. 11. 12). Igitur, o dilecti, ut amicitiam cum Deo contrahamus, hanc quotidie pulchritudinem curemus et colamus, Scripturarum lectione omnem maculam abstergentes, precibus, elemosynis, mutua concordia: ut rex, amator factus nostræ quæ in animo pulchritudinis, dignetur nos cælorum regno: quod utinam nos omnes consequamur gratia et humanitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri gloria, simulque Spiritui sancto, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

IN LIBRUM QUOD CHRISTUS SIT DEUS, CONTRA JUDEOS ATQUE GENTILES,

Argumenti ratione moti, hunc librum post homilias contra Anomæos et De consubstantiali ponimus. Agitur enim utrobique de divinitate Christi, quam Anomæi alique omnes Ariani vel negabant; cum dicerent Christum Deum quidem esse, sed non vere Deum; vel ore tantum tenus confitebantur, cum illum simpliciter Deum vocabant: Judæi vero atque gentiles absque ullo temperamento rejiciebant. Commode igitur hæc opera, quæ ut fors tulit separata fuerant, una seriè legenda offerimus: nec minus opportune hunc librum ante homilias contra Judæos locamus, quando ipse Chrysostomus in hoc opere contra Judæos se concionaturum propediem esse pollicetur: ubi eas ipsas quæ post hunc librum sequuntur homilias ipsum commemorare verisimile est, ut mox dicetur. Quo autem tempore quave occasione hunc ediderit librum, conjecturis non levibus neque dubiis expiscari possumus. Primo quidem nondum episcopum fuisse, nec Constantinopoli tunc degisse Chrysostomum suadere videntur hæc verba: Καὶ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει

ὅτε οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀποστόλους ἔγγυς, ἀλλὰ παρ' αὐτὰ τὰ πρόθυρα ἔξω ἀγαπητὸν εἶναι ἐνόμισαν οἱ τὰ διαδήματα περιχειμένοι τὰ σώματα αὐτῶν κατορύττεσθαι, καὶ γεγόνاسι θυρωροὶ λοιπὸν τῶν ἀλτίων οἱ βασιλεῖς: καὶ ἐν τῇ τελευτῇ οὐκ αἰσχύνονται, ἀλλὰ καὶ ἐγκαλῶντιζονται, οὐ μόνον αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἔχγονοι ἐκείνων. I. e. Constantinopoli vero non prope apostolos, sed foris ad ipsa limina optaverunt ii qui diademate redimiebantur, corpora sua sepeliri, atque ita imperatores piscatorum ostiarii facti sunt: sic in obitu hoc non dedecori, sed honori sibi esse putant non solum ipsi, sed etiam eorum nepotes. Hæc vix putentur esse Constantinopoli commorantis: et sane pari modo de Constantinopoli loquitur, quo de urbe Roma paulo ante verba fecerat. Antiochiæ igitur S. doctorem hanc suscepisse operam certum videtur. Haic non inferiori temporis notam suppeditat Chrysostomus paulo ante finem operis, ubi postquam ex Veteris Testamenti locis carptim allatis probavit, in adventu Christi abrogandum esse cultum Judaicum, hæc adjicit: Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἦν ἡ

οἰχεται καὶ διαρρέει καὶ [556] ἀπόλλυται. Βουλόμενος τοίνυν δεῖξαι ὁ Χριστὸς, ὅτι τῶν προνοούντων ἐστὶ, καὶ οὐχὶ τῶν προνοουμένων, τὼν ενεργούντων, οὐχὶ τῶν ενεργουμένων, εἶπεν, Ὁ Πατὴρ μου ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι· τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσοστάσιον ἐπιδείξαι βουλόμενος.

ε'. Ταῦτα δὲ μέμνησθε, καὶ φυλάττετε μετὰ ἀκριβείας ἀπάτης, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς πολιτείας φιλοσοφίαν τῇ τῶν δογμάτων ὀρθότητι συνυφαίνετε· ὁ καὶ πρῶτην παρεκάλεσα, καὶ νῦν παρακαλῶ, καὶ παρακαλῶν οὐ παύσομαι· πολιτεῖαν δὲ καὶ φιλοσοφίαν οὐδὲν οὕτως, ὥς ἡ ἐνταῦθα ποιεῖ διατριβή. Καθάπερ γὰρ ἡ χερσούμενη γῆ, μηδὲνα τὸν ἀρδεύοντα ἔχουσα, γέμει ἀκανθῶν καὶ τριβόλων, ἡ δὲ γεωργικῶν ἀπολαύουσα χειρῶν τέθηκε καὶ κομᾷ καὶ πολὺ βρύει· τῷ καρπῷ οὕτω δὴ καὶ ἡ ψυχὴ, ἡ μὲν τῆς ἀρδείας τῶν θείων ἀπολαύουσα λογίων, τέθηκε καὶ κομᾷ καὶ πολὺ βρύει τῷ καρπῷ τοῦ Πνεύματος· ἡ δὲ ἐν αὐχμῷ καὶ ἀμελεῖ καὶ σπάνει τῆς τοιαύτης ἀρδείας καθεστῶσα ἐρημοῦται καὶ ὑλομανεῖ καὶ ἀκάνθας ἐκφέρει πολλὰς, τῆς ἀμαρτίας τὴν φύσιν. Ἐνθα δὲ ἀκάνθαι, ἐκεῖ δρᾶκοντες καὶ θρεῖσι καὶ σκορπίοι καὶ πᾶσα ἡ δύναμις τοῦ διαβόλου. Καὶ εἰ ἀπιστεῖς τῷ λόγῳ, φέρε, τοὺς ἀπολειφθέντας καὶ ἡμᾶς παραβάλλωμεν, καὶ ὅσας τε τότε πολὺ τὸ μέσον· μάλλον δὲ ἡμεῖς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐξετάσωμεν, τίνες μὲν ἔσμεν θείας ἀπολαύοντες διδασκαλίας, τίνες δὲ ἐπὶ πλεῖον ταύτης ἀποστερούμενοι τῆς ὠφελείας τυγχάνομεν. Μὴ τοίνυν προδῶμεν κέρδος τοσοῦτον. Ἡ γὰρ ἐνταῦθα διατριβὴ πάντων ὑπόθεσις ἐστὶ τῶν ἀγαθῶν· ἐντεῦθεν ἀναχωρῶν καὶ ἀνὴρ γυναικὶ φανεῖται τιμιώτερος, καὶ γυνὴ ἀνδρὶ ποθεινότερα. Γυναίκα γὰρ ἐπέραστον οὐκ εὐμορφία ποιεῖ

σώματος, ἀλλὰ ψυχῆς ἀρετῇ, οὐκ ἐπιτρίμματα καὶ ὕπογραφαί, οὐδὲ χρυσίον καὶ ἱμάτια πολυτελεῖ, ἀλλὰ σωφροσύνη καὶ ἐπεικεία καὶ φόβος ἐρειδόμενος πρὸς Θεόν. Καὶ τὸ νοητὸν κάλλος οὐκ ἐστὶν ἀλλαχοῦ πρὸς ἀκριβείαν ἀσκηθῆναι, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ θαυμαστῷ καὶ θείῳ τούτῳ χωρίῳ, τῶν ἀποστόλων, τῶν προφητῶν ἀποσμηχόντων, καλλωπίζόντων, ἀποφύοντων τῆς ἀμαρτίας τὸ γῆρας, ἐπαγόντων τῆς νεότητος τὴν ἀκμήν, πᾶσαν κηλῖδα, πᾶσαν ρυτίδα, πᾶν σπῖλον ἐκβαλλόντων τῆς ψυχῆς τῆς ἡμετέρας. Τοῦτο τοίνυν καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες σπουδάζωμεν ἑαυτοῖς ἐγκατοικίσαι τὸ κάλλος. Τὸ μὲν γὰρ τοῦ σώματος καὶ νόσος ἐμάρανε, καὶ πληθὸς χρόνου διέφθειρε, καὶ γῆρας ἐσθεσε, καὶ θάνατος ἐπαλθὼν ἀνείλεν ἅπαν· τὸ δὲ τῆς ψυχῆς οὐ χρόνος, οὐ νόσος, οὐ γῆρας, οὐ θάνατος, οὐκ ἄλλο οὐδὲν τῶν τοιούτων λυμηνασθαι δύναται, ἀλλὰ μένει διηνεκῶς ἀνθούν. Καὶ τὸ μὲν τοῦ σώματος τοὺς ὀρώντας εἰς ἀκολασίαν ἐκκαλεῖται πολλάκις, τὸ δὲ τῆς ψυχῆς κάλλος αὐτὸν τὸν Θεὸν πρὸς τὸν ἔρωτα ἐπισπᾶται τὸν οἶκεῖον· καθάπερ καὶ ὁ Προφήτης φησὶ, πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν διαλεγόμενος· Ἀκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ [557] κλῆρον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου, καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου. Ἰνα οὖν, ἀγαπητοί, γενώμεθα φίλοι τῷ Θεῷ, τοῦτο καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐξασκῶμεν τὸ κάλλος, τῇ τῶν Γραφῶν ἀναγνώσει πᾶσαν κηλῖδα ἀποσμηχόντες, ταῖς εὐχαῖς, ταῖς ἐλεημοσύναις, τῇ πρὸς ἀλλήλους ὁμονοίᾳ· ἵνα ὁ βασιλεὺς ἐρασθεὶς ἡμῶν τῆς κατὰ τὴν ψυχὴν εὐμορφίας, τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἡμᾶς καταξιώσῃ· ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ὁ Savil. in textu et Reg. οὐκ ἐνὶ γράμματα καί, Savil. in marg. οὐκ ἐπιτρίμματα καί, quæ posterior lectio vera, et legitur etiam apud Morel.

* Reg. καὶ πολλῷ βρύει, et infra similiter.

MONITUM.

ἂν πρὸς Ἰουδαίους λέγωμεν, σαφέστερον καὶ εὐρύτερον ἀναπτύξομεν. Verum hæc, quando contra Judæos dicemus, clarius et fusiùs explicabimus. His porro verbis sequentes contra Judæos homilias indicare prorsus videtur. Nam ibi ex prophetarum et Veteris Testamenti auctoritate pluribus demonstrat tollendum abrogandumque post adventum Christi esse cultum Judaicum. Cum autem non in tribus prioribus contra Judæos homiliis, quæ anno 386 habitæ sunt, sed in quinque posterioribus potissimum, quas habuit Chrysostomus anno 387, mense circiter Septembri, abrogatum fuisse cultum Judaicum multis argumentis probe atque erudite demonstrat: hinc sequitur hunc seu librum seu sermonem, ubi id se facturum pollicetur, ante mensem Septembrem 387 adornatum fuisse.

An porro concionis more hunc sermonem ad populum habuerit, an scripserit legendum, nec oratorio more recitandum, non ita facile est augurari. Licet enim initio in auditorum cujusve generis et conditionis commodum se brevitati studere pro-

fitetur: attamen hæc nunquam concionatus fuisse videtur. Si enim concionatus esset, homilia certe prolixior, quam ut posset una vice tota persolveri, plures in partes divisisset, ut alias non semel fecit. Et alioquin quantumcunque prolixa sit, non integra tamen est: certumque videtur magnam ejus partem in fine desiderari. Sic vero mutilam habuit vetus interpres, sic prius editi, sic habet etiam Codex Colbertinus: unde fortasse dubium oriatur, integramne [558] unquam ediderit Chrysostomus. Stylus admodum redundat, maxime autem a medio ad finem: eodem orandi genere scriptus quo liber contra gentes et in S. Babylam, concio secunda in Eutropium, homilia De anathemate, homiliæ aliquot De penitentia. quæ non sunt ejusdem atque cætera opera elegantia, quia fortassis ex tempore scripta. Par suspicio nascitur hunc item librum non fuisse secundis curis expolitum.

Interpretationem incerti auctoris quæ in editis ante legebatur, utpote non satis accurata, rejecimus, novamque paravimus.

[558] *Πρὸς τε Ἰουδαίους καὶ Ἑλλήνας ἀποδείξεις, ὅτι ἐστὶ Θεὸς ὁ Χριστὸς, ἐκ τῶν παρὰ τοῖς προφήταις πολλοῦ περὶ αὐτοῦ εἰρημνῶν α.*

α'. Ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ μὲν οἰκοῦν ὄντες βάρθυμοι, οἱ δὲ τοῖς βωτικαῖς ἑαυτοὺς μετὰ πολλῆς ἐκδεσώκοτες τῆς σπουδῆς, ἕτεροι δὲ καὶ ὑπὸ ἀμαθίας πολλῆς κατεχόμενοι, οὐκ ἂν βράδιως μακρῶν ἀνάσχοιτο λόγων, ἀναγκαῖον εἶναι ἐνόμισα τὸν ἐκ τῆς μακρηγορίας ὑποτεμέσθαι πόνον· ὥστε καὶ τὸν δυνον ἀνελεῖν τῇ βραχυλογίᾳ τῶν βρθύμων, καὶ τοὺς σφόδρα αὐτῶν ἀναπεινωκότας πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν, πείσαι τῆς προκειμένης ἡμῖν πραγματείας μετὰ πολλῆς ἀκροάσασθαι τῆς προθυμίας. Διὰ τοι τοῦτο οὐδὲ καλλιωπίζων ῥήμασι τε καὶ ὀνόμασι τὴν ἐρμηνείαν, ἀλλ' αὐτὰ τιθεὶς τὰ ὀνόματα οὕτως, ὥς καὶ οἰκέτῃ, καὶ θεραπαινίδι, καὶ χήρᾳ γυναικί, καὶ καπλήῳ, καὶ ναύτῃ, καὶ γηπόνῳ βόδια εἶναι καὶ εὐληπτᾷ, πανταχοῦ πειράσσομαι συστεῖλαι τὸ μήκος, ὥς ἂν ἐγγωρῇ, καὶ δι' ὀλίγων τὴν διδασκαλίαν ποιῆσαι, ἑκατέροις τοῦτοις τῶν ὑπτιῶν ἀκροατῶν διεγείρων τὴν ὁρεξιν εἰς τὸ βράδιως καὶ χωρὶς καμάτου τινὸς τὰ ἐγκείμενα ἐπιτελεῖν, καὶ κατασχόντας ἐπὶ μνήμης ταῦτα κερδᾶναι. Ποιήσομαι δὲ τὸν ἀγῶνα πρὸς Ἑλλήνας πρῶτον. Εἰ γὰρ δὴ λέγοι ὁ Ἑλληὴν, Πόθεν ὅλῳν ὅτι Θεὸς ἐστὶν ὁ Χριστός; (τοῦτο γὰρ δεῖ προυποθέσθαι· πρῶτον, ὥς τὰ ἄλλα πάντα τοῦτοις ἐπόμενα) οὐκ ἂν ὀυρανὸς ποιησόμεθα τὴν ἀπόδειξιν, οὐδὲ ἀπ' ἄλλων τοιούτων. Ἐάν γὰρ εἴπω πρὸς αὐτὸν, ὅτι οὐρανὸν ἔκτισεν, ὅτι γῆν, ὅτι θάλασσαν, οὐκ ἀνέξεται· ἂν εἴπω, ὅτι νεκροὺς ἡγείρει, τυφλοὺς ἑθεράπευσεν, δαίμονας ἥλασεν, οὐδὲ τοῦτο καταδέχεται· ἂν εἴπω, ὅτι βασιλείαν ἐπηγγείλατο καὶ τὰ ἀπόρρητα ἀγαθὰ, ἂν περὶ ἀναστάσεως διαλεχθῶ, οὐ μόνον οὐκ ἀνέξεται, ἀλλὰ καὶ γελᾶσεται. Πόθεν οὖν αὐτὸν ἐνάξομεν, καὶ μάλιστα ἐάν ἰδιώτης ᾖ; Πόθεν ἄλλοθεν, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῶν παρ' ἐμοῦ καὶ αὐτοῦ κοινῶς καὶ ἀναντιρρόητως ὁμολογουμένων, καὶ πρὸς ἃ ἀμφιβολίως οὐκ ἔχει; ὅτι μὲν γὰρ οὐρανὸν ἐποίησεν καὶ τὰ ἄλλα, ὥς εἴπον, ἐάν ὑποθῶμαι, οὐκ ἂν ἀνάσχοιτο πεισῶναι βράδιως. Τίνα οὖν ἐστὶν ἃ καὶ ἐκεῖνος ὁμολογεῖ αὐτὸν πεποιηκέναι, καὶ οὐδαμῶς ἂν ἀντίποι; "Οἱ τὸ Χριστιανῶν γένος αὐτὸς ἐφύτευσεν· οὐ γὰρ δὴ καὶ πρὸς τοῦτο ἀντρεῖ, ὅτι τὰς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας αὐτὸς ἐπήγατο. Ἀπὸ τοῦτων παρεξόμεθα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὴν ἀπόδειξιν, καὶ δεῖξομεν αὐτὸν ὄντα

Θεόν, καὶ ἐροῦμεν ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀνθρώπου φιλοῦ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκουμένην, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πράγμασιν οὕτω, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπου συνηθείας προκατεῖλημμένους ἀνθρώπους, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὁμως ἴσχυσε [559] τοῦτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, οὐχὶ Ῥωμαίους μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέρσας, καὶ ἀπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. Καὶ ταῦτα κατώρθωσεν, οὐχ ὅπλοις χρώμενος, οὐ χρήματα δαπανῶν, οὐ στρατόπεδα κινῶν, οὐ πολέμους ἀναρρίπίζων, ἀλλὰ δι' ἐνδεκα ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν, ἀσῆμων, εὐτελῶν, ἀμαθῶν, ἰδιωτῶν, πενήτων, γυμνῶν, ἀόπλων, ἀνυποδῆτων, μονοχιτῶνων. Τί λέγω, κατώρθωσε; πείσαι ἡδυνήθη τοσαῦτα φύλα ἀνθρώπων, οὐ περὶ τῶν παρόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν μελλόντων φιλοσοφεῖν, καὶ νόμους πατρῴους ἀνασπάσαι, καὶ παλαιὰ ἔθνη τοσοῦτ' ἐρίζοντα χρόνῳ ἐκ ῥιζῶν ἀνελεῖν, καὶ ἕτερα ἀντιφτεῦσαι, καὶ τῶν εὐκόλων ἀπαγαγόντα εἰς τὰ δύσκολα ἐμβαλεῖν τὰ αὐτοῦ, καὶ ταῦτα ποιῆσαι πολεμούμενον παρὰ πάντων, καὶ σταυρὸν ὑπομενηκέναι χλευαζόμενον καὶ θάνατον ἐπονείδιστον. Οὐ γὰρ δὴ καὶ πρὸς ταῦτα ἀντεροῦσιν, ὅτι οὐκ ἐσταυρώθη ὑπὸ Ἰουδαίων, καὶ τὰ μυρία ἔπαθε παρ' αὐτῶν, καὶ ὅτι καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπιδίδωσι τὸ κήρυγμα. Καὶ τὸ παράδοξον, οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ Πέρσας ἀνθεῖ, ἔτι καὶ νῦν παρ' αὐτοῖς πολεμούμενον.

Καὶ γὰρ παρ' ἐκείνοις ἄρτι μαρτύρων δῆμοι πολλοί, καὶ ὁμως οἱ καὶ λύκων αὐτῶν ἀγριώτεροι δεξάμενοι τὸ κήρυγμα, προβάτων ἡμερώτεροι γεγόναι, καὶ περὶ ἀθανασίας, καὶ περὶ ἀναστάσεως φιλοσοφοῦσι καὶ τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν.

β'. Οὐκ ἐν ταῖς πόλεσι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔρημον ταῦτα ἐξῆλθε τὰ κατορθώματα, καὶ εἰς κώμας, καὶ εἰς χώρας, καὶ εἰς νήσους καὶ ὄρους καὶ ἐπίνεα· καὶ οὐκ ἰδιώται, οὐδὲ ἄρχοντες ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ τὰ διαθήματα περιεχόμενοι, μετὰ πολλῆς εἰσιν ὑποταταγμένοι τῆς πίστεως τῷ σταυρωθέντι. Καὶ ὅτι ταῦτα πάντα οὐχ ἀπλῶς γέγονεν, ἀλλὰ μετὰ προρρήσεως πρὸ πολλοῦ γεγεννημένης χρόνου, ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀποδείξει πειράσσομαι· μᾶλλον δὲ ὥστε

* Collata cum cod. Colb. 3033, ubi perpaucā discrimina.

ADVERSUS JUDÆOS ET GENTILES DEMONSTRATIO, QUOD CHRISTUS SIT DEUS, EX IIS, QUÆ
MULTIS IN LOCIS DE ILLO DICTA SUNT APUD PROPHETAS.

1. Quoniam plerique hominum, sive ex innata societate, sive ex nimia sæcularium rerum, quibus se dederunt, cura atque sollicitudine, alii vero ignorantia magna detenti, prolixos sermones non libenter audiunt, operæ pretium visum est, multiloqui molestiam rescire : ut sermonis brevitate cum segnitie eorum tollam, tum iis, qui in lectionis fastidium prolapsi sunt, suadeam, ut præsentis orationi magna cum acclarietate aures præbeant. Ideo nullis verborum nominumque lenociniis utens, sed dicta sic temperans, ut famulo, ancillæ, viduæ, instituti, nautæ et agricolæ capti facilia sint, brevitati insuper, quantum fas erit, ubique studebo : paucisque doctrinam tradere satagam : atque utroque modo oscitantium auditorum studia excitabo ; quo facile et absque labore hæc percipere possint, iisque in memoria repositis, lucrum inde reportent. Primum autem cum Gentilibus manus conseram. Nam si dixerit Gentilis, unde manifestum est Christum esse Deum ? (hoc enim ante omnia præstituere oportet, utpote cum cætera inde consequantur) non a cælo demonstrationem petemus, neque ab aliis id genus. Nam si illi dixerò, cælum creavit, terram item vel mare, id ipse non feret ; si dixerò, mortuos suscitavit, cæcos curavit, dæmonas fugavit, neque hoc admittet ; si dixerò, regnum promisit et occulta bona, si de resurrectione verba fecero, hoc non modo non recipiet, sed etiam ridebit. Unde igitur, maxime si idiota sit, illum instituemus ? Unde, inquam, nisi ex iis, quæ apud me et illum in confesso sunt, nec in dubium vocari possunt. Nam si supponam ipsum condidisse cælum et alia, quæ dixi, id ille non facile credet. Quenam igitur sunt ea, quæ ipsum fecisse Gentilis ipse fateatur, neque negare potest ? Quod Christianorum genus ipse fundaverit : neque enim illud negaturus est, quod universas per orbem Ecclesias condiderit. Hinc ejus potentiæ argumentum ducemus, et ostendemus ipsum vere Deum esse : dicemusque non esse puri

hominis tantum orbem, terram, mare, tam brevi tempore pervadere, et ad res tantas evocare ; cum maxime tam absurdis moribus assueti homines essent, et tot malis irretiti. Et tamen potuit ille humanum genus ab his omnibus liberare ; non Romanos tantum, sed Persas et omne Barbarorum genus. Hæc porro fecit non armis usus, non sumptibus, nullis exercitiis, non commissis præliis, sed principio per undecim viros, ignobiles, viles, ignaros, idiotas, pauperes, nudos, inermes, calceis carentes, una tunica tectos. Quid dico, fecit ? Persuadere potuit tot hominum gentibus, ut non de præsentibus tantum, sed etiam de futuris philosopharentur, utque patrias leges evellerent, veteresque mores tanto tempore radicos penitus tollerent, aliosque substituerent, qui ab assuetis et facilibus ad difficiliora ejus præcepta traderent. Hæc vero facere potuit, dum oppugnaretur ab omnibus : crucemque sustinuit, infame supplicium, ac mortem ignominiosissimam. Neque enim negabunt ipsum a Judeis crucifixum innumeratque ab illis passum esse, et tamen quotidie prædicationem accrescere : quodque incredibile videatur, ea non hic tantum, sed et apud Persas floret, etiamsi ab illis oppugnetur.

In Perside Martyres multi. — Etenim apud illos quoque martyrum examina multa : et tamen qui ipsis lupis ferociore erant, accepta prædicatione, ovibus mansuetiores evasere : jamque de immortalitate, de resurrectione et de ineffabilibus bonis philosophantur.

2. *Christum Deum et hominem futurum esse prædictum est.* — Non in urbibus tantum, sed etiam in deserto hæc præclare gesta videas, in vicis, in agris, in insulis, in portubus et navalibus : non idiotæ, non principes tantum, sed illi ipsi qui diademate redimiuntur, crucifixo magna cum fide subditi sunt. Quod autem hæc non temere contigerint, sed diu ante prædicta sint, jam demonstrare conabor. Imo vero, ut ne sermo noster suspectus sit, operæ pretium erit librorum

Judeorum, qui ipsum crucifixerunt, in medium proferre, ipsorumque testimonia ex Scripturis, quæ penes eos asservantur, excerpta sub incredulorum oculis percurrere. Quod igitur Deus homo futurus sit, Deusque mansurus, primus omnium dicit Jeremias : *Hic Deus noster, non reputabitur alius ad illum. Invenit omnem viam scientiæ, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruc. 3. 36-38). Vides quomodo omnia paucis verbis declaravit, nempe quod Deus existens, homo factus sit, et cum hominibus conversatus sit; et quod veterem legem ipse condiderit? Nam *Invenit*, inquit, *omnem viam scientiæ, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo*. Hic quippe docet, etiam ante Incarnationem ipsum omnia dispensasse, omniaque fecisse, legem statuuisse, providisse; curasse, benefecisse. Alius iterum propheta quomodo dicat ipsum non modo hominem futurum, sed etiam ex Virgine nasciturum, audi : *Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel* (Hes. 7. 14). Quod interpretantur, *Nobiscum Deus*. Deinde ostendens, non apparenter, sed vere hominem esse, addidit, [*Butyrum et mel comedit*. Mos est enim, ut his cibis peculiariter pascantur pueri mox ut nati fuerint. Et declarans, quod non purus homo, iterum addit dicens¹] : *Propter quod priusquam sciat puer vocare patrem bonum vel malum, non obtemperat malitiæ, ut eligat bonum* (Hesai. 7. 16). Quod autem non tantum homo et ex virgine, sed etiam ex domo David futurus esset, audi quomodo diu ante prædixerit Hesaias, qui figuris licet usus et metaphora, prædicit tamen : *Egredietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, spiritus timoris Dei replebit illum* (Hesai. 11. 1-3). Hic enim Jessæ pater fuit Davidis, quia ex illa tribu erat : nec solum ex illa tribu, sed etiam ex domo Jessæ prodibit : id vero prænuntiavit his verbis : *Egredietur virga de radice Jessæ*, non de virga simpliciter loquens, sed de illo et de regno ejus. Quod autem non de virga hæc dixerit, in sequentibus declarat : postquam enim dixerat *virgam*, subjunxit, *Et requiescet super eum spiritus sapientiæ et intellectus*. Nemo enim, etsi admodum insipiens sit, dixerit, spiritus gratiam super lignum advenisse : sed palam est, super templum illud immaculatum venisse. Ideo non dicit, *veniet*, sed *requiescet* : quoniam postquam venit, ibi mansit, nec discessit. Quod Joannes Evangelista declarat his verbis : *Ego vidi Spiritum descendantem sicut columbam, et manentem super eum* (Joan. 1. 32). Neque silentio prætermiserunt sententiam Judaicam, quam illi exhibuerunt ipso nato : nam Mathæus sic loquitur : *Audiens autem Herodes turbatus est, et omnis Jerosolyma cum illo* (Matth. 2. 3). Hesaiam quoque audi, qui id diu ante prænuntiavit : *Cupient, si fiant*

¹ Quæ uncinis hic clauduntur non leguntur in textu Græco, neque apud Savilum; sed videntur ad seriem orationis pertinere, atque a veteri interprete lecta sunt.

igne combusti : quia puer natus est nobis, et filius datus est nobis, et vocatur nomen ejus, magni consilii Angelus, admirabilis consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi (Hes. 9. 5. 6). Hoc de puro homine dici non posse palam est vel iis, qui admodum contentiosi sunt. Nullus quippe homo a sæculo Deus fortis vocatus est, ut neque tante pacis princeps : nam *Pacis ejus*, inquit, *non est terminus* (Ib. v. 7). Id declarat rerum eventus, quia totam pervasit terram, universum mare, orbemque habitabilem, montes, salus, colles, a die illa, a qua Christus incipiens in celum ascensus dicit : *Pacem meam do vobis : non sicut mundus dat do vobis* (Joan. 14. 27). Cur ita loquutus est Christus? Quia nimirum pax hominum facile solvitur, variasque habet vicissitudines : pax autem ejus, firma, immota, stabilis, diuturna, immortalis, finem non habens, licet innumera bella undique moveantur, ac mille quotidie parentur insidiæ. Verum illius sermo, qui omnia perficit, hoc cum cæteris effecit.

3. *Modum etiam adventus prædixerunt Prophetæ.* — Non solum autem illum hominem futurum, sed etiam modum adventus ejus prædixerunt. Quia enim venturus erat, non tonitrua, non fulmina superne militans, non quatiens terram, non commovens cælum, non portenta exhibens; sed sine strepitu nulloque conscio in domo fabri nasciturus erat, in domo ignobili ac vili, audi quomodo neque hoc tacuerit David : *Descendet, inquit, sicut pluvia in vellus* (Psalm. 71. 6), tranquillitatem et quietem significans. Neque hoc tantum; sed etiam quam mansuete et suaviter cum hominibus conversaturus esset, alius propheta declarans vide quid dicat. Nam quia cum contumeliis, sputis, conviciis afficeretur, inhonoraretur, flagellaretur, postremoque crucifigeretur, nullum ultus est talia facientem, sed omnia patienter tulit, contumelias, insidias, insaniam et importunum plebis illius furorem atque incursum, hæc omnia declaravit his verbis : *Calamum contritum non confringet, et linum fumigans non exstingnet, donec educat in victoriam judicium, et in ipso Gentes sperabunt* (Hesai. 42. 3). Alius item locum, in quo nasciturus erat, indicat dicens : *Et tu, Bethleem, terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda : ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel, et exitus ejus ab initio a diebus sæculi* (Mich. 5. 2). Hic divinitatem et humanitatem declarat : nam cum ait, *et exitus ejus ab initio a diebus sæculi*, æternam ante sæcula existentiam demonstrat; cum vero ait, *Exiet dux qui regat populum meum Israel*, generationem secundum carnem. Ac vide rursum et hic aliam prophetiam refulgentem. Non enim dicit solum, ipsum esse nasciturum, sed etiam locum nobilem futurum esse, qui tunc erat ignobilis et exiguus : *Nequaquam enim minima es*, inquit, *in principibus Juda*.

Totus orbis ad Bethleem videndam confluit. — Sane totus orbis ad Bethleem videndam confluit, ubi natus repositus fuit, neque ulla alia quam hæc causa est. Alius iterum tempus quo venturus erat significavit his verbis : *Non deficiet princeps de Juda, neque dux*

ἡμῶν μηδὲ ὑποπτον γενέσθαι τὸν λόγον, ἀναγκαῖον τὰ βιβλία τῶν σταυρωσάντων αὐτὸν Ἰουδαίων εἰς μέσον προθεῖναι, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ μαρτυρίας ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς φυλαττομένων Γραφῶν εἶναι καὶ νῦν ὑπ' ὧν τῶν ἀπειθούντων διεξελθεῖν. Ὅτι τοίνυν ὁ Θεὸς ἄνθρωπος ἔσται, Θεὸς ὢν, πρῶτος Ἱερεμίας λέγει· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὥσθη, καὶ τοὶς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Εἶδες πῶς ἅπαντα ἐν βραχείᾳ ῥήματι παρέδωκεν, καὶ ὅτι Θεὸς ὢν ἄνθρωπος ἐγένετο, καὶ ἀνθρώποις συνανεστράφη, καὶ ὅτι καὶ τὴν Παλαιάν αὐτὸς ἐνομοθέτησεν· Ἐξεῦρε γάρ, φησὶ, πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Δείκνυσι γὰρ ἐνταῦθα ὅτι καὶ πρὸ τῆς παρουσίας τῆς ἐνσάρχου πάντα αὐτὸς ὥκονομεῖ, καὶ πάντα αὐτὸς ἐπραττε, νομοθετῶν, προνοῶν, κηδόμενος, εὐεργετῶν. Ἐτερος πάλιν προφήτης, ὅτι οὐκ ἄνθρωπος μόνον ἔσται, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀπὸ παρθένου τεχθήσεται, ἀκούσον πῶς φησιν· Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· τοῦτο δὲ ἐστὶ μεμερημένον, [560] Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Εἴτα δεικνύς ὅτι οὐ φαντασία τὸ φαινόμενον ἦν, ἀλλ' ἀληθὺς ἄνθρωπος, ἐπήγαγε λέγων· Διότι πρὶν ἢ γινώσκει τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἀγαθὸν ἡ κυκλῶν, ἀπειθεῖ ποτηρία τοῦ ἐκλέεσθαι τὸ ἀγαθόν. Ὅτι δὲ αὐτὸς οὗτος οὐκ ἄνθρωπος μόνον, οὐδ' ὅτι ἐκ παρθένου μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐξ οἴκου Δαβὶδ, ἀκούσον πῶς καὶ τοῦτο ἄνωθεν προλέγει ὁ Ἡσαΐας, τροπικῶς μὲν χειρημέ- νος ταῖς λέξεσι καὶ μεταφορᾷ πολλῇ, προλέγει δ' οὖν ὁμῶς· Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἀναπαύ- σεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, πνεῦμα φόβου Θεοῦ ἐμ- πλήσει αὐτόν. Ὁ γὰρ Ἰεσσαί οὗτος πατὴρ τοῦ Δαβὶδ ἦν. Ἀλλ' ὅτι τοῦτο ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς φυλῆς ἐκείνης ἦν. Οὐ μόνον δὲ ἐστὶ ἀπὸ τῆς φυλῆς, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς οἰκίας Ἰεσσαί προελεύσεται, καὶ τοῦτο προανεφώνη- σεν, εἰπὼν· Ἐξελεύσεται γάρ, φησὶ, ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί· οὐ περὶ ῥάβδου λέγων ἁπλῶς, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Καὶ ὅτι οὐ περὶ ῥάβδου τοῦτο εἶπεν, ἐδήλωσε διὰ τῶν ἐξῆς· εἰπὼν γάρ, Ἐξελεύσεται ῥάβδος, ἐπήγαγε· Καὶ ἀναπαύ- σεται ἐπ' αὐτόν πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως. Οὐ- δεις δὲ, κἂν σφόδρα ἀνόητος ᾖ, τοῦτο εἶπει, ὅτι ἐπὶ τοῦ ξύλου κηρυχτο ἡ τοῦ πνεύματος χάρις, ἀλλ' εὐδηλον ὅτι ἐπὶ τὸν ναὸν ἐκείνον τὸν ἁμωμον. Διὰ τοῦτο οὐδὲ, ἤξει, εἶπεν, ἀλλ' ἀναπαύσεται· ἐπειδὴ ἐλθὼν παρ- εἴμενε, καὶ οὐκ ἀπέστη. Ὁ δὲ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης δηλῶν ελεγεν· Ἐγὼ τεθέμει το πνεῦμα καταβαίνον ὡς ἐπὶ περιστέρῳ, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν. Οὐ παρεσιώπησαν δὲ οὐδὲ τὴν γνώμην τὴν Ἰουδαϊ- κήν, ἣν ἐπεδείξαντο ἅμα τεχθέντος αὐτοῦ· ὁ μὲν γὰρ Ματθαῖος φησιν· Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ· ὁ δὲ Ἡσαΐας ἀκούσαν πῶς καὶ τοῦτο ἄνωθεν προανεφώνει λέγων· Θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι· ὅτι παι- δίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς βουλῆς ἁγί- λος, θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξου-

σιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ὅτι δὲ περὶ ἀνθρώπου οὐκ ἂν τις εἰποι τοῦτο ψιλοῦ, εὐδηλον καὶ τοῖς σφόδρα φιλονεικεῖν ἐθέλουσι. Θεὸς γὰρ ἰσχυρὸς οὐδεὶς ἀνθρώπων ἐλέγχει ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, οὐδὲ ἄρχων εἰρήνης τοιαύτης· Τῆς γὰρ εἰ- ρῆνης αὐτοῦ, φησὶν, οὐκ ἔστιν ὄριον. Καὶ δηλοῖ τῶν πραγμάτων ἡ φύσις, ὅτι πᾶσαν ἐπῆλθε τὴν γῆν, πᾶ- σαν θάλατταν, πᾶσαν οἰκουμένην, πᾶσαν διοίκητον, καὶ ὄρη καὶ νάπας καὶ βουνούς ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκεί- νης, ἀφ' ἧς ἀνέρχεσθαι μέλλων, πρὸς τοὺς μαθητὰς εἶπεν· Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσι, δίδωμι ὑμῖν. Τί δῆποτε δὲ οὕτως εἶπεν ὁ Χριστός; ἡ μὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων εὐκατά- λυτός ἐστι, καὶ πολλὰς ἔχει τὰς μεταβολὰς· ἡ δὲ παρ' αὐτοῦ βεβαία, ἀκίνητος, παγία, μόνιμος, ἀθάνατος, τέλος οὐκ ἔχουσα, καὶ ταῦτα μυρίων πολέμων παντα- χόθεν ἀναρρίπτεσθαι, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν μυρίων ἐπιβουλῶν γινομένων. Ἄλλ' ὁ πάντα ἀνῶν αὐτοῦ λόγος καὶ τοῦτο ἤνυσσε μετὰ τῶν ἄλλων.

γ'. Οὐ μόνον δὲ ὅτι ἄνθρωπος ἔσται, ἀλλὰ καὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ τὸν τρόπον προεφῆτευσαν. [561] Ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλε παραγίνεσθαι, οὐκ ἀστραπὰς ἀφίει, οὐ κεραυνούς ἄνωθεν, οὐ σελὴν τὴν γῆν, οὐ κλονῶν τὸν οὐρανὸν, οὐκ ἐκπλήξεις τινὰς ἐργαζόμε- νος, ἀλλ' ἀσφορῆ καὶ μηδεὶς εἰδότες ἐν οἰκίᾳ τέκτο- νος ἐτέχθη, ἐν οἰκίᾳ ἀσήμε καὶ εὐτελεῖ, ἀκούσον πῶς οὐδὲ τοῦτο παρσιώπησαν ὁ Δαυὶδ εἰπὼν· Κατα- θήσεται ὡς νετὸς ἐπὶ πόκον, τὸ ἀτάραχον, τὸ ἡσυ- χον διὰ τοῦτο δηλῶν. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τότε μετὰ πάντων αὐτοῦ διαγωγῆς τὸ πρῶτον καὶ ἐπεικὲς ἐμφαίνων ἄλλος προφήτης δρᾷ τὴν φησιν. Ἐπειδὴ γὰρ ὕβριζόμενος, ἐμπτυόμενος, λοιδορούμενος, ἀτιμαζόμενος, μαστιζόμενος, τελευταῖον καὶ σταυρω- θεὶς οὐδένα τῶν ταῦτα πεποιηκότων ἡμῶντος, ἀλλ' ἔφερεν ἅπαντα μακροθύμως καὶ πράως, οἷον τὰς ἀτιμίας, τὰς ἐπιβουλὰς, τὴν μανίαν, τὸν θυμὸν τὸν ἀκαίρον ἐκείνου τοῦ δήμου, τὰς ἐφόδους, ταῦτα πάντα δηλῶν ελεγε· Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεά- ξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σέβει, ὥς ἐν ἐκ- βάλλῃ εἰς τίκος τὴν κρίσιν, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἔστη ἐλ- πιούσιν. Ἐτερος δὲ πάλιν καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἐμελλε τίχτεσθαι, δηλοῖ οὕτω λέγων· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, τῇ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἰ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γάρ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Οὗτος καὶ τὴν θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα δείκνυσι· τῷ μὲν γὰρ εἰπεῖν, Αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμε- ϶ων αἰῶνος, τὴν προαιώνιον ἐδήλωσε ὑπαρξίν· τῷ δὲ εἰπεῖν, Ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμα- νεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ, τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν. Καὶ ὅρα πάλιν καὶ ἐτέραν ἐνταῦθα προ- φητεῖαν διαλάμπουσιν. Οὐ γὰρ μόνον ὅτι τεχθήσεται εἶπεν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐπίσημον ἔσται τὸ χωρίον, καίτοι εὐτελεὲς ὦν καὶ μικρόν· Οὐδαμῶς γὰρ ἐλαχίστη εἰ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα, φησὶ.

Πᾶσα τοίνυν ἡ οἰκουμένη συντρέχει νῦν ἰδεῖν τὴν Βηθλεὲμ, ἐνθα τεχθεὶς ἐτέθη, οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἀλλ' ἢ ἐντεῦθεν μόνον. Ἄλλος πάλιν καὶ τὸν και- ρόν, ἐν ᾧ ἐμελλε παραγίνεσθαι, ἐδήλωσεν οὕτως εἰπὼν· Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ

ήγούμενος ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ὥς ἂν ἔλθῃ ὃ ἀποκτείνεται. Καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν, δεσμεύων πρὸς ἀμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἔλικι τὸν πῶλον τῆς θρου αὐτοῦ· *πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολήν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ· χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἡ γάλα.* Ὅρα καὶ ταύτην τὴν προφητείαν διαπρέπουσαν. Τότε γὰρ παραγίνεται, ὅτε λοιπὸν ἐπέλιπον οἱ ἄρχοντες οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ὑπὸ τὰ σκήπτρα τῶν Ῥωμαίων ἐγένοντο· καὶ οὕτως ἐπληροῦτο καὶ ἡ προφητεία ἡ λέγουσα, *ὅτι Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ὥς ἂν ἔλθῃ ὃ ἀποκτείνεται, τὸν Χριστὸν λέγουσα.* Ὅμοιοι τε γὰρ ἐτέχθη, καὶ ἀπογραφῇ ἐγένετο ἐκείνη πρώτη, κρατησάντων Ῥωμαίων τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, καὶ ὑπὸ ζυγὸν τῆς οικείας βασιλείας ἀγαγόντων αὐτούς. Εἶτα καὶ ἄλλο παρασημαίνεται τῷ λέγειν· *Καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν·* παραγενόμενος γὰρ τὰ ἔθνη πάντα ἐπεσπάσατο. Ἐμελλεν δὲ Ἡρώδης, ἐπιζητῶν αὐτὸν τεχθέντα, ἀναρεῖν τὰ αὐτῷ παιδία. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἐσίγησαν οἱ προφῆται, ἀλλὰ πρὸ πολλῶν προανεφώνησαν [562] τῶν χρόνων εἰπόντες, *Φωνὴ ἐν Ῥαμῇ ἠκούσθη, θρήνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολὺς· Ῥαχὴλ κλαίονσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσιν.* Ἐμελλεν ἐξ Αἰγύπτου ἀνιέναι· καὶ τοῦτο ἐδήλωσαν εἰπόντες· *Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου.* Ἀλλὰ καὶ ἐν τόποις φανεροῖς παραγενόμενος ἔμελλεν εὐθέως σημεῖα ποιεῖν καὶ διδάσκειν· καὶ τοῦτο προανεφώνηθη. Ἄκουε γὰρ Ἡσαίου λέγοντος· *Χώρα Ζαβουλὼν, γῆ Νεφθαλεμ, ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς·* τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ἐντεῦθεν δηλῶν τὴν ἐκείσε [τὴν διδασκαλίαν], τὴν ἀπὸ τῶν θαυμάτων γενομένην αὐτοῖς ἐπίγνωσιν. Εἶτα πάλιν ἕτερα θαύματα διηγούμενος, καὶ δεικνύς πῶς χωλοὺς ἐθεράπευσε, πῶς τυφλοὺς ἴασατο, πῶς ἀλόλους παρεσκεύασε λαλεῖν. *Τότε ἀνοιχθήσονται, φρεσίν, ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὅτα κωφῶν ἀκούσονται.* Καὶ μεθ' ἕτερα· *Τότε ἀλείψαι ὡς ἔλαφος ὁ χωλὸς καὶ τραπὴ ἔσται ῥιῶσσα μοιγᾶλων·* ὅπερ οὐδέποτε γέγονεν, ἡ ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ. Ἐνίον δὲ σημείων καὶ ἰδικῶς ἐμνημόνευσαν. Εἰσῆλθε γοῦν ποτε εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ τὰ παιδία ἐτι ὑπομάζια καὶ ἀδιάρθρωτον τὴν φωνὴν ἔχοντα ἦδον εἰς αὐτὸν ὕμνους ἱερούς, οὕτω λέγοντα· *Ὅσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις·* ἐυλόγημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Τοῦτο ἄνωθεν προεῖπεν ὁ προφήτης οὕτω λέγων· *Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἰλῶν, τοῦ καταλῶσαι ἔχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν.* Ὁρᾷς πῶς καθ' ἑαυτὴν ἡ φύσις ἀγωνιζομένη καὶ τὸν δημιουργὸν ἀνακηρύττουσα ἡ ἀπειρόκακος ἡλικία καὶ μὴ πω διαρθροῦν φωνὴν δυναμένη ἀποστολικὸν ἀνεδέξατο κήρυγμα;

δ'. Ἐπειδὴ δὲ διαλεγόμενος ἀλλαχοῦ τοῖς Ἰουδαίοις εἰς τὴν ἀγνομασίην αὐτῶν συνεσχισμένως τὰ πολλὰ διελέγετο, ὡς ἐν αἰνίγματι καὶ παραβολαῖς, καὶ τοῦτο ἄνωθεν προελέχθη· *Φθέγγομαι προβλήματα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἐρεῦξομαι κεκρυμμένα ἀπ' ἀρχῆς.* Ἀλλὰ καὶ τὴν σοφίαν τὴν ἐν τῷ δημηγορεῖν ἄνωθεν προανακηρύττων ὁ προφήτης ἔλεγεν· *Ἐξ-*

εχύθη ἡ χάρις ἐν χειλεσὶ σου· καὶ ἕτερος προφήτης· πάλιν· *Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψώσεται καὶ δοξασθήσεται καὶ μετεωρισθήσεται σφόδρα.* Καὶ τῆς παρουσίας αὐτῆς τὰ κατορθώματα τὰ μετὰ τῶν σημείων γινόμενα ὡς ἐν βραχεὶ διηγούμενος, πάλιν αὐτὸς οὕτως ἔλεγε· *Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ ἔνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλλέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄρσεν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν.* Ἐπειδὴ καὶ τὸν τοσαῦτα εὐεργετοῦντα αὐτοὺς ἔμελλον ἀποστρέφεσθαι εἰκῇ καὶ μάτην, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα ἔχοντες ἐγκαλεῖν, καὶ τοῦτο προανεκηρύχθη. Ἄκουε γὰρ τοῦ Δαυὶδ τοῦτο αὐτὸ προθεσπίζοντος οὕτω καὶ λέγοντος· *Μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην ἤμην εἰρηνικός·* ὅταν ἐλάλουν αὐτοῖς, *ἐπολέμουν με δωρεάν.* Ἐμελλε καὶ ἐπὶ θνοὺ δοῦμενος οὕτως εἰς τὴν πόλιν εἰσελθαι· καὶ τοῦτο ἄνωθεν προανεκηρύχθη ὑπὸ Ζαχαρίου λέγοντος οὕτω· *Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήνυσσε, θύγατερ Ἰερουσαλήμ·* Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι πρᾶξι καὶ ἐπιβεδικῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον ῥέον. Ἐξέβαλε τοὺς πωλοῦντας τὰς περιστεράς καὶ τοὺς κολλυβιστάς. Ἐποίησε δὲ τοῦτο αὐτὸ ζῆλῳ τῷ ὑπὲρ τοῦ οἴκου, καὶ ἅμα δεικνύς ὅτι οὐκ ἀντίθεός τις ἐστίν, ἀλλὰ καὶ [563] σύμφωνος τῷ Πατρὶ· διὸ καὶ ἐξεδίκει τὸν οἶκον ὡς ἐν αὐτῷ καπηλείας τοσαύτης γινομένης. Οὐδὲ τοῦτο κατελείψθη ἀνεπισήματον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ὁ προφήτης Δαυὶδ προαγορεύων, καὶ τὴν γνώμην, μεθ' ἧς τὴν ἐκδίκησιν ἐπραττε, προαναφώνων λέγει· *Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με. Τί τοῦτου γένοιτ' ἂν ἐναργέστερον;* Ἐμελλε παραδοῦσθαι, καὶ ὁ κοινῶν αὐτῷ τῆς τραπέζης τὴν προδοσίαν ἐργάζεσθαι. Ὅρα πῶς καὶ τοῦτο προηγόρευεν ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης λέγων· *Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμέ περισσοτέρως.* Σκόπει δὲ καὶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ τὴν συμφωνίαν· *Ὁ ἐμδάψας, φησὶ, μετ' ἐμοῦ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ, οὗτός με παραδώσει.* Ἐμελλεν ὁ παραδίδους αὐτὸν οὐχ ἁπλῶς παραδίδοναι, ἀλλὰ πωλῶν τὸ αἷμα τὸ τίμιον, καὶ χρήματα ὑπὲρ τούτου λαμβάνων. Οὐδὲ τοῦτο ἐσίγησεν ὁ προφήτης, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναίσχυντα συμβόλαια, καὶ τοὺς λόγους, οὗς πρὸς ἀλλήλους ἐποιούοντο, ἐμφαίνων, *Ὁ θεὸς, τὴν αἰτίαν μου μὴ παρασιωπήσης,* ἔλεγεν, *ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δουλοῦ ἐπ' ἐμέ ἠνοιχθή.* Ὁ αὐτὸς προδότης μεταγνούς ὕστερον ὑπὲρ ὧν ἐτόλμησε, τὰ τε ἀργύρια ἔρριψε, καὶ δραμῶν ἐπὶ βρόχον οὕτω τὸν βίον κατέλυσε, χρεῖα τὴν γυναῖκα καὶ ὀρφανὰ τὰ τέκνα παραδούς, καὶ ἐρημία τὴν οἰκίαν. Ὅρα πῶς καὶ ταύτην ἐκτραγωδεῖ τὴν συμφορὰν ὁ προφήτης οὕτω λέγων· *Γενηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὄρφανοί, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ χήρα, σαλευόμενοι μετανοστήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ ἐκβληθήτωσαν ἐκ τῶν οἰκοπέδων αὐτῶν.* Ἀλλὰ καὶ ἀντ' ἐκείνου μετ' ἐκείνων γέγονε τις ἀπόστολος ὁ Ματθίας. Καὶ τοῦτο πάλιν ὁ αὐτὸς προαναφώνει λέγων· *Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάθω ἕτερος.* Προδοθέντος αὐτοῦ καὶ συλληφθέντος ἐκόντος, συνίσταται δικαστήριον πολλῆς γέμον παρανομίας, Ἰουδαίων τε καὶ τῶν ἐξ ἐθνῶν. Ὅρα πῶς καὶ αὐτὸ προθεσπίζει ὁ Προφήτης λέγων· *Ἰνατί ἐφρύξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κερὰ;* Οὐ ταῦτα δὲ μόνον προανεφώνησαν· ἀλλὰ καὶ τὴν σιγῇ,

de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse expectatio Gentium: ligans ad vineam pullum suum, et ad helicem pullum asinae suae. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvae pallium suum. Jucundiores oculi ejus vino, et candidiores dentes ejus lacte (Gen. 49. 10-12). Vide hanc etiam prophetiam congruere. Nam tunc advenit, cum jam delicerent principes Judaici, et scepro Romanorum subderentur: et sic implebatur prophetia, quæ dicit, *Non deficiet princeps de Juda, et dux de femoribus ejus, donec veniat, cui repositum est*, de Christo scilicet loquens. Nam statim atque natus est, et descriptio illa prima facta est, imperantibus Romanis Judæorum genti, cum eos sub imperii sui jugum egissent. Itemque aliud significatur his verbis, et ipse expectatio Gentium. Cum advenisset enim, omnes Gentes attraxit. Herodes, Jesum natum perquirens, pueros eo in loco interempturus erat: et neque hoc siluerunt prophetae, sed multis antea temporibus prædixerunt his verbis: *Vox in Rama audita est, luctus, fletus et clamor multus: Rachel plorans filios suos, et noluit consolari, quia non sunt* (Jer. 31. 15). Ex Aegypto rediturus erat, et hoc prænuntiavit dicentes: *Ex Aegypto vocavi filium meum* (Osee 11. 1). Conspicua in loca venturus erat, ut statim ibi signa faceret et doceret: et hoc quoque prænuntiatum est; audi enim Hesaia dicentem: *Regio Zabulon, terra Nephthaim, populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam: sedentibus in tenebris et in umbra mortis lux orta est* (Hesai. 9. 1). Quibus significatur adventus ejus in illa loca, doctrina quoque, cognitio, quam a miraculis acceperunt. Deinde alia enarrans miracula, ostendens quomodo claudos curaverit, cæcos sanaverit, mutos loqui fecerit, ait: *Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient* (Hes. 35. 5); aliisque interpositis, *Tunc saliet, inquit, sicut cervus claudus, et clara erit vox balbutientium* (Ib. v. 6): quod scilicet numquam factum est, nisi in adventu illius. Signorum item aliquorum speciatim meminerunt: ingressus est enim aliquando in templum, et pueri adhuc lactentes, inexpeditamque adhuc habentes linguam cecinerunt in illum hymnos, sic dicentes, *Hosanna in excelsis: benedictus qui venit in nomine Domini* (Matth. 21. 9): hoc multo antea prædixerat propheta, *Ex ore, inquit, infantium et lactentium perfecisti laudem, ut destruas inimicum et ultorem* (Psalm. 8. 3). Viden' quomodo contra seipsam decertans natura opificem prædicaret, et innocens ætas, necdum articulatam vocem emittere valens, apostolicam prædicationem susceperit?

4. *Judæos ingratos fore prædictum est.* — Quia vero cum Judæis aliquando disserens ob ingratum eorum animum multa subobscurè quasi in ænigmate et parabola loquutus erat, idipsum quoque diu antea prædictum est: *Loquar propositiones a fundatione mundi, eructabo abscondita ab initio* (Psalm. 77. 2). Quin et sapientiam ejus in concionando longis antea temporibus prænuntians propheta dicebat: *Diffusa est gratia in labiis tuis* (Psalm. 44. 3): et alius iterum propheta: *Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et*

glorificabitur, et valde sublimis erit (Hesai. 52. 13). Adventus autem ipsius præclara gesta cum signis edita, quasi compendio enarrans, iterum is ipse dixit: *Spiritus Domini super me, propterea unxit me, evangelizare pauperibus misit me: prædicare captivis remissionem, et cæcis visus restitutionem* (Hesai. 61. 1). Quoniam Judæi tot ab eo beneficiis affecti frustra temereque ipsum aversaturi erant, licet eum nec in magno, nec in parvo possent arguere, illud quoque prædictum fuit: audi Davidem hoc ipsum vaticinantem his verbis: *Cum iis, qui oderant pacem, eram pacificus, cum loquebar illis, impugnabant me gratis* (Psalm. 119. 7). Asino vectus ingressurus erat civitatem, et illud quoque jamdiu prænuntiatum fuerat a Zacharia sie loquente: *Gaude multum, filia Sion: prædica, filia Jerusalem: ecce rex tuus venit tibi mansuetus, vectus supra subjugalem et pullum juvenem* (Zach. 9. 9). Ejecit vendentes columbas et nummularios, quod ille faciebat zelo domus Domini ductus, et ut simul ostenderet se non esse contrarium Deo, sed cum Patre consentientem: quare domum vindicabat, quod in ea hujusmodi negotiatio fieret: neque hoc silentio præternissum est, sed idipsum propheta David vaticinatus est, et qua mente hanc sumpturus vindictam esset prænuntiavit dicens: *Zelus domus tuæ comedit me* (Psalm. 68. 10). Quid hoc manifestius fuerit? Futurum erat ut proderetur, et mense illius consors prodicionem faceret. Vide quomodo hoc etiam prædixerit hic ipse propheta dicens: *Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem* (Psalm. 40. 10): animadvertite item evangelistæ consonantiam: *Qui intinxit, inquit, mecum manum suam in catino, hic me tradet* (Matth. 26. 23). Non modo traditor ille ipsum proditurus erat, sed etiam sanguinem pretiosum venditurus, accepta pro hac re pecunia: neque illud tacuit propheta, sed impudentia illorum pacta et sermones, quos inter se conferebant, retulit. [Nam ille dicebat, *Quid vultis mihi dare, et ego vobis illum tradam*; isti vero responderunt, *Triginta argenteos*. In ænigmate dicit ¹] *Deus laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est* (Psalm. 108. 1). Is ipse proditor demum ob tanta facinora seipsum damnans, cum argenteos projecit, tum ad laqueum currens, ita vitam clausit: viduamque uxorem, et filios pupillos reliquit, domumque desertam. Vide quomodo et hanc calamitatem tragice propheta prænuntiet his verbis: *Fiant filii ejus orphani, et uxor ejus vidua: nutantes transferantur filii ejus, et ejiciantur de habitationibus suis* (Psalm. 108. 9, 10). Post illum Matthias factus est apostolus, et hoc ipsum ille præfatus est his verbis: *Episcopatum ejus accipiat alter* (Ib. v. 8). Tradito et comprehenso Jesu libente ac volente, coactum est concilium iniquitate plenum, Judæorum simul ac Gentilium: vide quomodo id etiam prædixerit propheta dicens: *Quare fremuerunt Gentes, et populi meditati sunt inania* (Psalm. 2. 1)?

¹ Quæ clauduntur hic unciois nusquam habentur in textu Græco, nec in Editione Savil. sed illa vetus Interpres legerat.

Neque tantum ista prænuntiarunt, sed etiam silentium, quod multis habitis sermonibus, oblatisque criminationibus ille servabat, prædixit Hesaias his verbis: *Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum* (Hesai. 53. 7). Postea corruptum iudicium declarans, *In humilitate, inquit, iudicium ejus sublatum est; id est, nullus de ipso juste judicavit. Deinde causam cædis patefacit. Nam quia non peccatorum suorum causa passus est, inculpatus enim et innoxius erat, sed pro mundi malis traditus est; vide quomodo hæc ambo subindicaverit, cum dixit: Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus* (Hesai. 53. 9): per hoc enim cujus rei causa occisus sit declaravit. Sequitur et alia causa: *Pro iniquitatibus, inquit, populi mei ad mortem venit* (Hesai. 53. 5). Neque vero tantum causam cædis, sed etiam quid lucri ex cruce et ex cæde illa accesserit ostendere volens, vide quomodo id prænuntiet his verbis: *Omnes sicut oves erravimus: homo in via sua aberravit: disciplina pacis nostræ super eum: livore ejus nos omnes sanati sumus. Deinde quia penas daturi erant Judæi flagitiorum hujusmodi, illud quoque declarat idem propheta cum dicit: Dabo improbos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus* (Id. v. 9). Rursus David cum dixisset, *Abjiciamus a nobis jugum ipsorum* (Psal. 2. 5), adjecit, *Qui habitat in cælis iridebit eos: tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos: quibus significat dispersionem eorum per totum terrarum orbem; quod etiam ipse Christus in Evangelis declarans dicebat: Eos autem qui me noluerunt regnare super se, abducite huc, et occidite eos* (Luc. 19. 27). Præterea de cæde loquuti, modum ejus non siliuerunt, sed illum indicavit David ita loquens: *Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea* (Ps. 21. 17, 18); nec iniquitatem post mortem consequutam reticuit: nam dicit: *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem* (Psal. 21. 19).

Sepultura Christi prædicta.—Deinde quod sepultura tradendus esset declaravit his verbis: *Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebris et in umbra mortis* (Psal. 87. 7). Cum autem resurrecturus esset, vide quomodo hoc prænuntiavit: *Non derelinques, ait, animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem* (Psal. 15. 10): alio item modo id Hesaias declarat: *Et Dominus, inquit, ipsum vult purificare a plaga, ostendere ei lumen, justificare justum, quibus multis bene serviat* (Hesai. 53. 10. 11). Quod ejus cædes peccatorum hominum solutio fuerit, id ipsum etiam indicavit his verbis: *Et ipse peccata multorum tulit* (Ibid. v. 12). Quod homines a dæmonibus liberarit: *Et fortium, inquit, dividet spolia. Quod illud ipsum per mortem effecerit, id non tacuit, sed ait: Pro eo quod in mortem tradita est anima ejus* (Ibid.) Quod toti orbi præficiendus esset sic declaravit: *Et ipse hereditate possidebit multos* (Ibid.) Deinde quoniam cum in infernum descendisset, omnia turbavit, strepitu atque tumultu universa replevit, arcemque destruxit; hanc rem non silentio præ-

tereunt, sed modo David dicit: *Attollite portas principes vestras, et elevamini portæ æternales, et introibit rex gloriæ* (Psal. 23. 7); modo Hesaias aliter, *Portas æreas confringam, et veteres ferreos conteram, et aperiam tibi thesauros tenebrosos, occultos, invisibiles ostendam tibi* (Hesai. 45. 2): sic appellans infernum. Nam etiamsi infernus esset, at sanctas animas et vasa pretiosa servabat, nempe Abraham, Isaac et Jacob: propterea thesauros appellabat, tenebrosos autem, quia nondum sol justitiæ ibi fulserat, neque de resurrectione prædicaverat. Quod post resurrectionem non cum angelis constitutus esset, non cum archangelis, non cum alia administrativa virtute, sed in throno regio sessurus, audi quomodo David declarat: *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Psal. 109. 1).

5. Missio item apostolorum.—Missurus postea erat apostolos, et hoc prædixit Hesaias dicens: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona* (Hesai. 52. 7). En qualem laudat corporis partem, pedes, qui illos ubique portabant. Ad hæc commemorat David quomodo prævaluerint apostoli, dicens: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa* (Psal. 67. 12). Non enim armis, non pecuniis, non robore corporis, non exercituum copiis, neque alio simili modo superarunt, sed verbo simplici, et multam habente virtutem, miraculorum nempe ostentum. Crucifixum enim prædicantes, et miracula patrans, sic orbem subegerunt. Ideo ait: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa*, sic miracula vocans. Nam ineffabilis virtus erat, piscatorem, publicanum, tentoriorum opidicem, solo præcepto mortuos suscitare, dæmones expellere, mortem abigere, philosophorum linguam refrenare, rhetorum ora consuere, reges ac principes vincere, barbaris, Græcis, omnique nationi imperare. Et apposite sic loquutus est: nam hæc omnia verbo illo perfecerunt, et virtute multa mortuos in vivos mutarunt, peccatores in justos, cæcos in videntes, morbos naturæ et animæ nequitiam expellentes. Deinde quod hæc virtus illis a Spiritu sancto accederet, hinc declaratur: *Spiritu, inquit, sancto repleti erant* (Act. 2. 4); et viri simul atque mulieres prophetabant. Linguae ignis forma visæ sederunt supra unumquemque eorum: et hoc Joel diu ante prænuntiavit dicens: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae visiones videbunt, et adolescentæ vestri somnia somniabunt: et quidem super servos meos, et super ancillas effundam, priusquam veniat dies Domini magnus et illustris* (Joel. 2. 28): magnum et illustrem vocans diem adventus Spiritus sancti, nec non eum, qui in consummatione sæculorum futurus est. Idem vero ipse propheta salutem per fidem prænuntians, neque enim illam tacuit, ait: *Et erit, omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit* (Ibid. v. 32).

6. Petrus et Paulus regibus majores.—Ubique terrarum præcones mittit, ac nemo est quin audiat præ-

προαναπεφώνηται. Ἄκουε γάρ τοῦ Δαυὶδ λέγοντος
τοῦτο καὶ προφητεύοντος· *Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξήλ-
θεν ὁ φόβος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰ-
κουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.* Εἶτα δεικνύς καὶ ὅτι
μετὰ ἐξουσίας ἐκέρυττον, καὶ τῶν τὰ διαθήματα πε-
ριβεβλημένων δυνατώτεροι ἦσαν, ἀλλαχοῦ πάλιν ὁ
αὐτὸς λέγει· *Καταστήσεις αὐτοὺς ἀρχοντας ἐπὶ
πᾶσαν τὴν γῆν.* Ὅτι δὲ καὶ βασιλέων μᾶλλον καὶ
ἀρχόντων κρείττους ὑπῆρχον Πέτρος καὶ Παῦλος,
δηλοῖ τὰ πράγματα. Οἱ γοῦν τῶν βασιλέων νόμοι καὶ
ζώντων αὐτῶν καταλύοντες, οἱ δὲ τῶν ἀλίων ἐκείνων
καὶ ἀποθανόντων πεπύγασι καὶ μένουσιν ἀκίνητοι,
καὶ ταῦτα καὶ δαιμόνων καὶ συνηθείας χρονίου, καὶ
κακίας καὶ ῥδονῆς καὶ μυρίων ἐτέρων ἐπιχειρησάντων
αὐτοὺς ἀναμολχεύσαι. Ἀγλῶν δὲ πάλιν ὅτι καταστάντες
ἀρχόντες αὐτοὶ δὴ οὗτοι ἐπέραστοι πᾶσι καὶ ποθεινοὶ
ἔσονται, ἐπήγαγε λέγων, *Διὰ τοῦτο λαοὶ ἐξομολο-
γῶσονται σοι εἰς τὸν αἰῶνα,* τούτεστιν, [566] εὐ-
χαριστήσουσι σοι, καὶ χάριν εἰσονται πολλήν, ὅτι
τοιούτους ἀρχοντας ἔδωκας. Ὅτι δὲ καὶ τὸ κήρυγμα
πανταχοῦ κρατήσει, προαναπεφώνηται. Ὅρα τὸν
Δαυὶδ τοῦτό σοι παριστῶντα δι' ὃν λέγει· *Αἰτησά-
μαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν
σου, καὶ τὴν καθόχυσιν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς.*
Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ ἕτερος προφήτης φησὶ τὸ αὐτὸ
δηλῶν· *Πλησθήσεται ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνῶναι
τὸν Κύριον,* ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι θαλάσ-
σας. Σκόπει καὶ τὸ εὐκολόν τῆς ὑπακοῆς· *Οὐ μὴ δι-
δάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκασ-
τος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ λέγων, Γνώθι τὸν Κύριον,*
ὅτι πάντες εἰδήσουσί μιν ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου
αὐτῶν. Τὸ ἀρραγὲς τῆς Ἐκκλησίας· *Ἔσται ἐν ταῖς
ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ἐπ'
ἄκρον τῶν ὀρέων ὁ οἶκος Κυρίου, καὶ ὑψωθήσε-
ται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἡξουσιν ἐπ' αὐτὸ*
λαοὶ πολλοὶ καὶ ἔθνη πολλὰ. Καὶ ὅτι οὐ παγία
ἔσται μόνον καὶ ἀκίνητος καὶ ἀρραγὴς, ἀλλὰ καὶ
πολλὴν πρυτανεύσει τῇ οἰκουμένῃ εἰρήνην, καὶ αἱ
μὲν κατὰ πόλεις πολυαρχίαι καταλυθήσονται καὶ αἱ
μοναρχίαι, μία δὲ τις ἔσται βασιλεία εἰς πάντας ἀρ-
θεῖσα, καὶ τὸ πλεόν αὐτῆς ἐν εἰρήνῃ ἔσται, οὐ καθά-
περ ἔμπροσθεν· τὸ μὲν γὰρ παλαιὸν χειροτέχναι
πάντες καὶ ῥήτορες ὅπλα ἐτίθεντο, καὶ ἐπὶ παρατά-
ξεως εἰστέχοντο· τοῦ Χριστοῦ δὲ παραγενομένου
πάντα ἐκεῖνα διελύθη, καὶ εἰς μέρος διωρισμένον τὰ
τῶν πολέμων περιέστη· καὶ τοῦτο δὴ προφήτης δη-
λῶν τις ἔλεγε· *Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐ-
τῶν εἰς ἀροτρά, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέ-
πανα, καὶ οὐ λήφεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν,
καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν.* Πρότερον μὲν γὰρ
ἐν τοῦτοις ἔζων ἅπαντες, νυνὶ δὲ καὶ τῆς τέχνης αὐ-
τῆς ἐπεισάθοντο, μᾶλλον δὲ οἱ πλείους οὐδὲ ἐγεύσαντο
τὴν ἀρχὴν· εἰ δὲ τινες καὶ εἶεν, ὀλίγοι καὶ οὐ συν-
εχῆς οὐδὲ πολλοί, ὥσπερ ἐν ἀρχῇ κατὰ πᾶν ἔθνος
μυρίων ἐπαναστάσεων γινόμενων. Εἶτα δεικνύς καὶ
πόθεν σωστήσεται ἡ Ἐκκλησία, προλέγει. Ἐπειδὴ
γὰρ οὐκ ἐπιεικεῖς ἄνθρωποι μόνον, οὐδὲ ἡμεροὶ καὶ
χρηστοί, ἀλλὰ καὶ ἄγριοι καὶ ἀπάνθρωποι, καὶ ὅσον
τινες λύκοι καὶ λέοντες καὶ ταῦροι κατὰ τὸν τρόπον
ἐμελλον συναγελάζεσθαι αὐτοῖς, καὶ πάντες Ἐκκλη-
σία γίνεσθαι μία, ἀκουσον πῶς τὸ ποικίλον τῆς ἀγέ-
λης ταύτης ὁ προφήτης ἐδήλωσεν εἰπὼν· *Τότε συμ-
δοκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, τὸ λιτὸν διὰ*

* Colib. ἐπ' αὐτῶν.

τοῦτου τῆς διαίτης τῶν βασιλέων ἐμφαίνων. Ὅτι δὲ
οὐ περὶ θηρίων ἐστὶ ταῦτα, εἰπάτω Ἰουδαῖος πότε
τοῦτο γέγονεν· οὐδέποτε γὰρ λύκος μετὰ ἀρνός ἐδο-
σκήθη· εἰ δὲ καὶ ἐμελλε βόσκεισθαι, τί τοῦτο τὸ τῶν
ἀνθρώπων ὠφέλει γένος; Ἀλλὰ περὶ τῶν ἀγρίων τῶν
τρόπον ἀνθρώπων λέγει, περὶ Σκυθῶν, περὶ Θρακῶν,
περὶ Μαύρων, περὶ Ἰνδῶν, περὶ Σαυρομάτων, περὶ
Περσῶν. Ὅτι δὲ ταῦτα πάντα τὰ ἔθνη ὑπὸ ἓνα ἀγε-
ται ζυγόν, καὶ ἄλλος προφήτης δηλῶν ἔλεγε· *Καὶ
δουλεύουσιν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἓνα, καὶ προσκυ-
νῶσιν αὐτῷ ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ.*
Οὐκ ἐτι, φησὶν, ἐν Ἱεροσολύμοις μόνον, ἀλλὰ παντα-
χοῦ τῆς οἰκουμένης· οὐκέτι γὰρ εἰς Ἱεροσόλυμα
κελεύονται ἄνθρωποι ἀπείναι, ἀλλ' ἕκαστος οἶκοι μέ-
νων, τὴν λατρείαν ταύτην ἐπιτελεῖ.

[567] Ζ'. Ὅτι ἐμελλον Ἰουδαῖοι ἐκβάλλεσθαι, οὐδὲ
τοῦτο σεσίγηται· καὶ ὅρα πῶς καὶ τοῦτο προείπεν ὁ
προφήτης· *Ἰδοὺ ἐν ὅμιν συγκαλεισθήσονται ὄνυα,
καὶ οὐκ ἀνάψετε τὸ θυσιαστήριόν μου δωρεάν.*
Καὶ τίνες μέλλουσι θεραπεύειν, καὶ αὐτὸ προαναπε-
φώνηται. Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου, φησὶ, *μέχρι δυ-
σμῶν τὸ θροῦμόν μου δεδεδασται ἐν τοῖς ἔθνεσι· καὶ
πάλιν, Ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται μοι
καὶ θυσία καθαρὰ.* Εἶδες πῶς τῆς λατρείας τὴν εὐ-
γένειαν παρεδήλωσε; πῶς τὸ ἐξαίρετον καὶ παρῆλ-
λαγμένον; καὶ ὅτι οὐκ ἐν τόπῳ, ἀλλ' ἐν τρόπῳ, οὐδὲ ἐν
κρίσει καὶ καπνῷ, ἀλλ' ἐν ἐτέρῳ λατρεῖα ἔσται τὰ τῆς
θεραπείας; καὶ πῶς τοῦτους, φησὶν, ἅπαντας ἐπεσπά-
σαντο οἱ ἀπόστολοι; ὁ μὲν γλῶτταν ἔχων τὴν Ἰουδαί-
κην, πῶς τὸν Σκύθην καὶ τὸν Ἰνδὸν καὶ τὸν Σαυρομάτην
καὶ τὸν Θράκην ἐπεισε; Λαθὼν παρὰ τῆς τοῦ Πνεύματος
δωρεᾶς τὴν χάριν τῆς πολυφωνίας ταύτης. Καὶ τοῦτο
μὲν περὶ τῶν ἐθνῶν περὶ δὲ τοῦ Ἰσραὴλ, τὸ τῶν
γλωσσῶν χάρισμα. Καὶ ὅτι οὐδὲ τοῦτο ἐπεσπάσατο
τοὺς Ἰουδαίους, ἄκουε πῶς δεικνυσὶν ὁ προφήτης
λέγων· *Ἐν ἑτερογλώσσῳσι γῆρ καὶ ἐν χεῖλεσιν
ἐτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως
εἰσακουσόνταί μου, λέγει Κύριος.* Τί τοῦτου σα-
φέστερον ἰδοὶ τις ἂν; Ἐμελλον Ἰουδαῖοι ἀπιστεῖν,
τὰ δὲ ἔθνη προστρέχειν· καὶ τοῦτο προεκηρύχθη.
Ἄκουε τοῦ Ἡσαίου τοῦτο δηλοῦντος καὶ λέγοντος·
*Εὐρῆθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· ἐμφανὲς ἔγενό-
μην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν. Εἰπον, Ἰδοὺ εἰμι.
τῷ ἔθνει, οὐ οὐκ ἐκάλισαν τὸ θροῦμόν μου.* Περὶ δὲ
τοῦ Ἰσραὴλ, *Ὀλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖ-
ράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθούντα καὶ ἀντιλέγοντα·
καὶ πάλιν, Ἀνηγγέλλαμεν αὐτῷ ὡς παιδί, ὡς ρίζα
ἐν γῇ διψώσῃ· καὶ πάλιν, Κύριε, τίς ἐπίστευσε
τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίς ἀπ-
εκαλύφθη; Οὐκ εἶπε, τῇ διδασκαλίᾳ ἡμῶν, ἐνταῦθα
δεικνύς, ὅτι οὐκ οἰκοθέν τι ἐφθέγγοντο, ἀλλ' ἅπερ
ἤκουσαν παρὰ τοῦ Θεοῦ, ταῦτα ἀπήγγειλαν. Ὅτι
προτιμάσθαι δεῖ πάλιν τὰ ἡμέτερα τῶν ἐκείνων, καὶ
πολλῷ τιμιώτερα γίνεσθαι, καὶ τοῦτο παρεδήλωσε
Μωϋσῆς εἰπὼν· *Παραζηλώσω ὑμᾶς ἐκ' οὐκ ἔθνεσι,
ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιστῷ ὑμᾶς, τὴν προτέρα
εὐτέλειαν τοῦ λαοῦ λέγων διὰ τοῦ, Ἐπ' οὐκ ἔθνεσι
εἰπεῖν· οὐδὲ γὰρ ἔθνος εἶναι ἐνομιζέτο διὰ τὴν πολ-
λὴν εὐτέλειαν, διὰ τὴν μωρίαν, διὰ τὴν ἀνοίαν.
ἀλλ' ἀπὸ τῆς πίστεως τοσαύτη γέγονεν ἡ μεταβολή,
ὡς ἐκείνων τὴν τιμιωμένην πολλῷ τιμιωτέρους φα-
νῆναι. Ὅτι ἐμελλε δάκνειν Ἰουδαίους τοῦτο αὐτῶν,
καὶ ἐκ τούτου βελτίους γίνεσθαι, καὶ τοῦτο ἐντεῦθεν
δηλοῦται. Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπε, Προτιμήσω, ἀλλ'**

dicationem; et hoc ipsum prænuntiaturum est audi: hoc propheticè dicentem Davidem: *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* (Psal. 18. 5). Ad hæc, quod cum auctoritate prædicarint, et ipsis regibus potentiores fuerint, ipse alibi docet inquit: *Constitues eos principes super omnem terram* (Psal. 44. 17). Quod regibus ac principibus majores fuerint Petrus et Paulus, declaravit eventus. Nam regum leges etiam ipsis viventibus abrogantur: leges vero piscatorum illorum, etiam mortuorum firmæ sunt, et immotæ manent; idque licet dæmonibus, diuturna consuetudine, vitio, voluptate innumerisque aliis illas refringere conantibus. Ut ostendat autem eos ipsos principes constitutos, amabiles omnibus desiderabilesque fore, subdit: *Propterea populi confitebuntur tibi in sæculum* (Ibid. v. 18); id est, gratias tibi agent plurimas, quod tales principes dederis. Quod prædicatione ubique propaganda sit, id quoque præsignificatum est: audi Davidem id tibi declarantem his verbis: *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. 2. 8). Id ipsum item alius propheta alicubi sic enuntiat: *Implebitur omnis terra scientia Domini, et sicut aqua multa, quæ operit maria* (Hesai. 11. 9). Et vide facilitatem obedientiæ: *Non docebit, ait, unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum: quia omnes cognoscent me a minimo illorum, usque ad maximum illorum* (Jer. 31. 34). Firmitas Ecclesiæ his declarat: *Erit in novissimis diebus conspicuus mons Domini supra verticem montium domus Domini, et elevaritur super colles, et venient ad eam populi multi et gentes multæ* (Hesai. 2. 2). Quod vero non firma tantum, solida et immobilis futura sit, sed etiam multam orbi pacem sit conciliatura, quodque tunc multorum principatus, tum monarchia: aufferendæ sint: unum autem in omnes regnum futurum, et abundantiori pace fruturum, non sicut prius: nam priscis temporibus artifices omnes et rhetores armis instructi erant, et in acie stabant: post adventum vero Christi hæc omnia soluta sunt, et bella in constitutam partem seorsim concesserunt; hoc docens propheta quidam dicebat: *Et confringent gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces: et non sumet gens contra gentem gladium, et non discent amplius bellum* (Ibid. v. 4). Nam prius in illis omnes exercebantur: nunc autem artis ejus oblitæ sunt; imo plures eam ne vel minimum sunt experti: quod si quidam sint, illi admodum pauci sunt; at olim in omnibus gentibus sexcentæ seditiones excitabantur. Deinde et unde constituenda sit Ecclesia prædicit. Quia enim non mansueti tantum, mites et urbani homines; sed etiam feri et inhumani, moribusque similes lupis, leonibus et tauris, cum ipsis conventuri erant, et omnes unam Ecclesiam constituturi, audi quomodo gregis illius varietatem propheta declaraverit: *Tunc, inquit, pascentur simul lupus cum agno* (Hesai. 11. 6), quo frugalem regum vitam indicat. Quod autem hæc non de feris dicta sint, dicat Judeus quandonam hoc

factum sit: numquam enim lupus cum agno commiscuus fuit: quod si etiam futurum esset, ut cum illo pascere, quid hoc humano generi profuturum esset? Sed de feris hominibus id dictum est, de Scythiis, Thracibus, Mauris, Indis, Sauromatis, Persis. Quod autem omnes illæ gentes sub uno jugo futuræ essent, alius propheta declaravit his verbis: *Et servient ei sub jugo uno, et adorabunt illum unusquisque e loco suo* (Sophon. 3. 9). Non ultra, inquit, Jerosolymis solum, sed ubique terrarum. Neque enim postea Jerosolymam jubebuntur homines adire, sed quisque domi manens hunc cultum præstabit.

7. *Judæorum ejectio prædicta.* — Quod Judæi ejiciendi essent, neque hoc prætermissum silentio fuit: vide quomodo et hoc prædixerit propheta: *Ecce in vobis concludentur januæ, et non accenditis altare meum gratis* (Malach. 1. 10). Quinam porro hunc cultum exhibitori essent sic prænuntiaturum est: *Ab oriente solis usque ad occidentem, nomen meum glorificatum est in gentibus: et in omni loco incensum mihi offertur, et hostia pura* (Ibid. 11). Vides quomodo cultus nobilitatem declaravit? quomodo excellentiam et mutationem ejus? Quod non in loco, sed in moribus, neque in nidore et fumo, sed in alio cultu nostra futura sint ministeria. Et quomodo illos omnes, dicit quispiam, attraxerunt apostoli? Qui non nisi unam linguam habebat, nempe judaicam, quomodo Scytham, Indum et Sauromatam docere potuit? Accepit nempe per Spiritum sanctum linguarum multarum dono. Et hoc quidem de Gentibus: de Israele item donum linguarum: quod autem neque hoc attraxerit Judæos, audi quo pacto declaret propheta dicens: *In variis linguis et aliis labiis loquar populo huic, et neque sic audient me, dicit Dominus* (Hesai. 28. 11). Quid hoc manifestius videri possit? Erant Judæi increduli futuri, et Gentes ad fidem advolaturæ: et hoc quoque præsignificatum est: audi Hesaiam hoc ita declarantem: *Inventus sum ab iis, qui me non quaerunt: manifestatus sum iis, qui me non inquirunt. Dixi, ecce ego sum, ad gentem, quæ non invocavit nomen meum* (Hesai. 65. 1). De Israele autem: *Tota die expandi manus meas ad gentem non credentem et contradicentem* (Ibid. 2); ac rursum: *Annuntiavimus ei ut puero: sicut radix in terra sitiienti* (Id. 53. 2); ac rursum, *Domine, quis credidit auditui nostro? Et brachium Domini cui revelatum est* (Ibid. v. 1)? Non dixit doctrinæ nostræ, ubi ostendit eos non ex se loquutos esse, sed ea, quæ a Deo audierant annuntiassse. Quod nostra Judaicis præferenda ac multo præstantiora sint, declaravit Moyses his verbis: *In æmulationem deducam vos in non gente: in gente insipiente irritabo vos* (Deut. 32. 21): priorem populi vilitatem indicans cum dicit, *In non gente*: non enim gens putabatur esse ob vilitatem nimiam, ob insipientiam, ob amenitiam. Sed mutatio tanta a fide facta est, ut hi honorabiliores appareant iis, qui tunc honorabantur. Hoc ægre laturos Judæos, et inde meliores futuros, ex his etiam declaratur: non enim simpliciter dixit, anteponam; sed simul hoc ipsum declarans, et qua-

lememque hinc futuram emendationem indicans, *In æmulationem*, inquit, *deducam vos in non gente* (*Deut.* 32. 21); ac si diceret, Tanta dabo ipsis bona, ut vos æmulatione corripiamini, et ut mordeamini. Hoc itaque meliores ipsos reddidit. Nam qui divisum mare, scissas petras, ærem mutatum, et tot tantaque prodigia viderant; imo vero qui filios suos immolaverant, qui ipsi Beelphegor initiati fuerant, multisque præstigiis operam dederant; hi postquam nos accessimus, longeque præstantiores suis res exhibuimus, æmulatione ducti, et meliores effecti sunt, atque se continuerunt; ita ut ea quæ nec prophetarum monitis, nec prodigiorum ostentis territi fecerant, jam æmulatione nostri recte faciant. Nemo itaque illorum jam filios immolat, nemo ad idola accedit, vel vitulum adorat. Virginitatis decor in Veteri Testamento ne nominabatur quidem; cum autem in Novo splendidus futurus esset, vide quomodo id prædicat David: *Afferentur regi virgines post eam, adducentur in templum regis* (*Psal.* 44. 16). Sed neque sacerdotum nomen tacuit, episcoporum dico: *Constituam enim principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia* (*Hesai.* 60. 17).

8. *Judicii extremi prædictio.* — Venturus erat rationem exacturus ab hominum genere, et speciatim a Judeis; attende quomodo et hoc ipsum vaticinatur tum David, tum Malachias, qui sic ait: *Et ingressus est sicut conflatorium, sicut herba fullonum, et purgabit argentum et aurum* (*Malach.* 3. 3): Pauli verbis affinia loquitur, qui sic habet: *Dies enim declarabit, quia in igne revelatur* (*1. Cor.* 3. 13). David vero, *Deus manifeste veniet* (*Psal.* 49. 3), secundum ejus adventum prædicans: nam primus adventus cum multa attemperazione fuit, secundus non item; sed horrore terrorisque plenus erit, angelis præcurrentibus, ejusque præsentia ceu fulgur omnia occupante. Nam sicut fulgur, inquit, *exit ab oriente, et apparet usque ad occidentem, ita erit adventus Filii hominis* (*Math.* 24. 27): quo declaratur ejus splendor, qui semetipsum annunciat. Hoc David indicans dicebat, *Deus manifeste veniet* (*Psal.* 49. 3). Deinde futurum ejus judicium significans sic prosequitur: *Ignis in conspectu ejus exardescet, et in circuitu ejus tempestas valida* (*Ibid.*). Supplicia memoravit, splendorem jam indicat. *Advocabit cælum desursum, et terram discernere populum suum* (*Ib. v. 4*): hic terram vocat genus humanum, sub hæc cum toto hominum genere Judæos annumerans: nam ad illos quoque respicit; hæc subjungit: *Congregate illi sanctos ejus, qui ordinant testamentum ejus super sacrificia: et annuntiabunt cæli justitiam ejus: quoniam Deus iudex est* (*Ib. v. 5*). Adventu suo sacrificiorum cultum sublaturus et reprobaturus erat, ut nostrum hoc sacrificium induceret; audi quomodo et hæc prædicta sint: *Sacrificium et oblationem noluisti: corpus autem aptasti mihi* (*Psal.* 39. 7): quod etiam alibi dicebat: *Populus quem non cognovi servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi* (*Psal.* 117. 45), id est, non mare divisum, non petras scissas videns, sed audiens apostolos meos. Et hic

rursum, *Corpus autem aptasti mihi*. Post hæc statim adjecit, *Tunc dixi, ecce venio. In capite libri scriptum est de me* (*Psal.* 39. 10). Duo autem hic indicantur, et venturum esse, et tunc venturum esse, cum sacrificia rejecta fuerint, quod tunc contigit, cum principatus Judaicus in Romanum transiit. Invenimus etiam Baruch de adventu ejus ita loquentem: *In terra visus est, et cum hominibus conversatus est* (*Baruch.* 3. 38). At quoque Moyses: *Prophetam vobis excitabit Dominus Deus ex fratribus vestris sicut me: ipsum audietis in omnibus. Et erit, omnis anima, quæ non audierit prophetam illum, exterminabitur de populo suo* (*Deut.* 18. 18). Vides hoc in nullo alio impletum, quam in hoc tantum. Nam multi propheta surrexerunt, et omnibus inobsequentes fuerunt, nihilque propterea passi sunt. Huic autem quia non obedierunt Judæi, palabundi, errantes, fugitivi, exsules ubique vagantur. Vide namque quomodo exclusi sint a civitate, atque a pæternis legibus et consuetudinibus, cum ignominia, turpitudine, et ultionis pœna. Quæ vero sub Vespasiano et Tito passi sunt, ne enarrari quidem possum, ita omnem calamitatem excedit illa tragedia. Et impletum est propheticum illud: *Omnis qui non audierit prophetam illum, exterminabitur*. Ideo apud illos omnia in solitudine versa, quia prophetam illum non audierunt. Quod resuscitaturus sit omnes, declaravit Hesaias his verbis: *Resurgent mortui, et excitabuntur qui in sepulcris sunt. Ros enim qui a te medicina ipsis est* (*Hesai.* 26. 19). Neque hoc tantum, sed quod post crucem, post cædem clariores res ejus futuræ sint, quodque post resurrectionem latius propaganda sit prædicatio (prædictum est). Quia enim ligatus est, proditus a discipulo, sputis et contumeliis affectus, verberatus, crucifixus, et quantum in illis fuit ne sepulturæ quidem traditus, ac vestimenta ejus diviserrunt milites, quia in suspicionem tyrannidis vocatus, et quasi blasphemus obijt; (quasi tyrannus scilicet), *Omnis enim, qui se regem facit, contradicit Cæsari* (*Joan.* 19. 12); rursum (quasi blasphemus) *Ecce, vos audistis blasphemiam ejus* (*Math.* 26. 65); quia, inquam, hæc omnia eventura erant, auditorem excitans, et ad fiduciam præparans; ne timueris, inquit, horum causa: illius enim, qui crucifixus, flagellatus, a latronibus contumelia affectus, in blasphemie suspicionem vocatus occisus est; illius, inquam, res tali conditione post mortem et post resurrectionem erunt, ut nemo negaverit eum honore magno repletum esse. Hoc utique sic contigit, quod diu ante prænuntians propheta dicebat: *Erit radix Jessæ, et qui exsurget ut imperet Gentibus: in ipso Gentes sperabunt, et erit requies ejus honor* (*Hesai.* 11. 10); ac si diceret: hoc genus mortis diademate honorabilius est. Imperatores enim posito diademate, crucem suscipiunt, symbolum mortis illius: in purpura crux, in diademate crux, in precibus crux, in armis crux, in sacra mensa crux, et ubique terrarum crux plus quam sol refulget. *Et erit requies ejus honor*.

9. At non hujusmodi sunt res humanæ, imo in his contra prorsus accidit. Nam viventibus iis, qui gloria

δμου καὶ τοῦτο δηλῶν, καὶ τὴν ἐκ παραζηλώσεως γεννητομένην αὐτοῖς ὥπωςδὴποτε διόρθωσιν, Παραζηλώσω ὑμᾶς, φησὶν, ἐπ' οὐκ ἔθνη· ὡσεὶ ἔλεγε· Τοσαῦτα δώσω αὐτοῖς ἀγαθὰ, ὥς ὑμᾶς ζηλοτυπῆσαι, ὥς ὑμᾶς δηχθῆναι. Τοῦτο γοῦν αὐτοὺς καὶ βελτίους ἐποίησεν. Οἱ γὰρ θάλατταν σχιζομένην, πέτρας ῥηγνυμένας, ἀέρα μεταβαλλόμενον, καὶ τοσαῦτα τεράττια θεωροῦντες, μᾶλλον δὲ οἱ τὰ ἐαυτῶν τέκνα θύοντες, καὶ τῷ Βεελφεγὼρ τελούμενοι, καὶ μαγγανείαις πολλαῖς προσσχόντες, οὗτοι, ἐπειδὴ προσήλθομεν ἡμεῖς, καὶ πολλῶν προτιμότερα τὰ ἡμέτερα ἐκείνων γέγονεν, οὕτως ἀπὸ τῆς ζηλοτυπίας ἐδήχησαν καὶ βελτίους ἐγένοντο καὶ συνεστάλησαν, ὥστε ὅσα μὴ κατώρθωσαν προφητῶν ἀκούοντες καὶ τεράττια [568] βλέποντες, ταῦτα ἐκ τῆς πρὸς ἡμᾶς ζηλοτυπίας κατορθώσασιν. Οὐδὲς γοῦν αὐτῶν οὐ τέκνα σφάζει νῦν, οὐκ εἰδώλους προστρέχει, οὐ μόσχον προσκυνεῖ. Τὸ τῆς παρθενίας σερμὸν ἐπὶ μὲν τῆς Παλαιᾶς οὐδὲ μέχρις ὀνόματος ἦν· ἐπὶ δὲ τῆς Καινῆς ἐπεὶ ἔμελλε διαλάμπειν, ὅρα πῶς καὶ τοῦτο πρόλεγει ὁ Δαυὶδ οὕτω λέγων· Ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ἐπίσω αὐτῆς, ἀχθήσονται εἰς τὴν βασιλείαν. Ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸ τὸ τῶν ἱερῶν ὄνομα ἀπεσιώπησε, τὸ τῶν ἐπισκόπων λέγω. Καταστήσω γὰρ τοὺς ἀρχοντας σου ἐν εἰρήῃ, φησὶ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ.

η'. Ἐμελλε παραγίνεσθαι καὶ εὐθύνας ἀπαιτεῖν τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ Ἰουδαίους. Ὅρα πῶς καὶ αὐτὸ πρόλεγει ὁ τε Δαυὶδ, ὁ τε Μαλαχίας· ὁ μὲν οὕτω λέγων· Καὶ εἰς τὴν ὁδὸν ὡς χωνευτήριον, ὡς πᾶς πλυνόντων, καὶ διακαθαρίει τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον, συγγενή τοῖς Παύλου εἰπὼν γράφοντος οὕτως· Ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· ὁ δὲ Δαυὶδ, Ὁ Θεὸς ἐμφανὴς ἦξει, πάλιν τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν ἀνακηρύττων. Ἡ μὲν γὰρ πρώτη πολλὴν εἶχε τὴν συγκατάδασιν· ἡ δὲ δευτέρα οὐχ οὕτως, ἀλλὰ φρίκης γέμουσα καὶ καταπλήξεως, ἐκ τῶν προτρεχόντων ἀγγέλων, τῆς παρουσίας αὐτοῦ δίκην ἀστραπῆς πάντα καταλαμβανούσης. Ὡσπερ γὰρ ἡ ἀστραπή, φησὶν, ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου· τὸ περιφανὲς ταύτῃ δηλῶν, τὸ αὐτοάγγελτον· οὐ γὰρ δεῖται τοῦ κηρύξαντος, ἀλλ' αὐτὴ ἑαυτὴν δείκνυσι. Τούτο τοίνυν καὶ ὁ Δαυὶδ ἐμφανῶς ἔλεγεν· Ὁ Θεὸς ἐμφανὴς ἦξει. Εἶτα καὶ τὸ δικαστήριον ὑπογράφων τὸ μέλλον, ἐπάγει καὶ λέγει· Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ καυθήσεται, καὶ κύκλῳ αὐτοῦ καταιγὶς σφοδρά. Εἶπε τὰς τιμωρίας, λέγει καὶ τὸ λαμπρόν· Προσκαλέσεται τὸν οὐρανὸν ἄνω, καὶ τὴν γῆν τοῦ διακρίναι τὸν λαὸν αὐτοῦ, γῆν ἐνταῦθα τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων λέγων. Εἶτα μετὰ τοῦ παντός γένους καὶ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἀριθμῶν (πρὸς γὰρ αὐτοὺς καὶ ἀποτείνεται), πάλιν ἐπάγει λέγων· Συναγάγετε αὐτῷ τοὺς ὁσίους αὐτοῦ, τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσαίᾳ· καὶ ἀναγγελοῦσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς κριτὴς ἔστιν. Ἐμελλε παραγενόμενος τὴν διὰ θυσιῶν λατρεῖαν ἐκβάλλειν, καὶ μὴ προσεῖναι α, ταύτην δὲ τὴν ἡμετέραν δέχεσθαι. Ἀκουσον πῶς καὶ περὶ τούτων προανεφωνήθη· Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. Ὁ καὶ ἀλλαχοῦ δηλῶν ἔλεγε· Λαός, ὃν οὐκ ἔγνω, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοήν τοῦ εὐλόγου ἐμοῦ· τού-

* Coll. καὶ μὴ προσεῖναι. Savil. καὶ προσεῖναι.

ἐστιν, οὐ θάλατταν ὥρων σχιζομένην, οὐ πέτρας ρηγνυμένας, ἀλλ' ἀκούσας τῶν ἀποστόλων τῶν ἐμῶν. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν, Σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. Εἰπὼν δὲ τοῦτο, ἐτι προστίθει καὶ λέγει· Τότε εἶπον, Ἰσθὶ ἡκω· ἐν κεφαλῇ βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ. Δύο γὰρ δὴ ταῦτα ἐνεπύθεν δηλοῦται, καὶ ἐτι παρῆται, καὶ ἐτι τότε, ὅταν ἐκκληθῶσιν αἱ θυσαί· ὁ καὶ γέγονε τῆς ἀρχῆς μεταπεσούσης τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐπὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν. Εὐρομεν δὲ καὶ τὸν Βαρούχ περὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ λέγοντα οὕτως· Ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναρυστράφη. Λέγει δὲ καὶ ὁ Μωϋσῆς, Προφήτην ὅμιρ [569] ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα. Καὶ ἔσται, πᾶσα ψυχὴ, ἥτις οὐκ ἀκούει τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. Ὁρᾷς τοῦτο ἐπ' οὐδενὸς συμβῆν, ἢ ἐπ' αὐτοῦ μόνου; Καὶ γὰρ πολλοὶ προφῆται ἀνέστησαν, καὶ πάντων παρήκουσαν, ἀλλ' οὐδὲν ἔπαθον· τούτου δὲ παρακούσαντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλήθειαι καὶ πλάνητες, φυγάδες καὶ μετανάστες περιέρχονταί πανταχοῦ. Ὅρα γὰρ πολιτείας ἡλλοτριώθησαν, ἐθῶν πατέρων καὶ νόμων, ἐν ἀτιμίᾳ καὶ αἰσχύνῃ καὶ κολάσει καὶ τιμωρίᾳ. Ἄ δὲ ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ καὶ Τίτου πεπόνθησαν, οὐδὲ εἰπεῖν ἐνι· οὕτω πᾶσαν συμφορὰν ἐνερπὲς ἡ τραγωδία ἐκείνη, καὶ τὸ προφητικὸν ἐπληροῦτο· ὅτι Πᾶς, ὃς ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται. Διὰ τοι τοῦτο τὰ ἐκείνων ἡρήμωται, ἐπειδὴ τοῦ προφήτου παρήκουσαν ἐκείνου. Ὅτι ἀναστήσει πάντας, καὶ τοῦτο ἐδήλωσεν Ἡσαίας εἰπὼν· Ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις. Ἡ γὰρ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ ἱαμα αὐτοῖς ἐστί. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλ' ἐτι καὶ μετὰ τὸν σταυρὸν, μετὰ τὴν σφαγὴν λαμπρότερα ἔσται τὰ κατ' αὐτὸν, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν μᾶλλον ἐπιδώσει τὸ κήρυγμα. Ἐπειδὴ γὰρ ἐδόθη, προσδόθη ὑπὸ μαθητοῦ, ἐνεπύσθη, ἐλοιδορήθη, ἐμαστιγιώθη, ἀνεσκολοπίσθη, οὐδ' εἰς τάφον, τὸ γὰρ εἰς ἐκείνους ἦκον, ἡξιώθη τεθῆναι, τὰ ἱμάτια αὐτοῦ διμερίσαντο οἱ στρατιῶται, ἐπὶ ὑπόφια τυραννίδος τὸν βίον κατέλυσεν, ὡς βλάψημος, ὡς τύραννος· Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν ἑαυτὸν, φησὶ, βασιλεῖα, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι· καὶ πάλιν, Ἰδε, ὑμεῖς ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ· ἐπεὶ τοίνυν ταῦτα πάντα ἔμελλε συμβαίνειν, διεγείρων τὸν ἀκροατὴν καὶ θαρρεῖν παρασκευάζων, μὴ φοβηθῆς, φησὶ, τούτων ἐνεκα· τοῦ γὰρ σταυρωθέντος, τοῦ μαστιγιωθέντος, τοῦ ὑπὸ ληστῶν λοιδορηθέντος, τοῦ ἐπὶ ὑπολήψει βλασφημίας ἀναιρεθέντος τοιαῦτα ἔσται τὰ πράγματα μετὰ τὴν τελευτὴν, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ὡς μηδένα ἀντεπεῖν, ὅτι οὐ πολλῆς ἐμπέλησται τῆς τιμῆς. Τοῦτο γοῦν καὶ ἐγένετο. Ὅπερ δὴ καὶ πῶς ὤφθη προαναφινῶν ὁ προφήτης ἔλεγεν· Ἐσται ἡ βίβλα τοῦ Ἰεσοῦ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ὁδὴν ἐλπίουσιν, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμὴ. Ὡσεὶ ἔλεγεν· Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς τελευτῆς διαδήματός ἐστι τιμώτερον. Οἱ γοῦν βασιλεῖς διαδήματα ἀποτιθέμενοι, τὸν σταυρὸν ἀναλαμβάνουσι, τὸ σύμβολον αὐτοῦ τῆς τελευτῆς· ἐν πορφυρίᾳ σταυρὸς, ἐν διαδήματι σταυρὸς, ἐπὶ εὐχῶν σταυρὸς, ἐπὶ ὀπλῶν σταυρὸς, ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς ἱερᾶς σταυρὸς, καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὁ σταυρὸς ὑπὲρ τὸν ἥλιον διαλάμπει. Καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμὴ.

θ'. Ἀλλ' οὐ τὰ ἀνθρώπινα τοιαῦτα, ἀλλ' ἀπεναντίας εἰσθε γίνεσθαι. Ζώντων μὲν γὰρ τῶν εὐδοκιμούμενων,

καὶ τὰ ἐκείνων ἀνθεῖ· τελευτησάντων δὲ, συγκατα-
λύεται καὶ τὰ ἐκείνων. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐπὶ πλουσίου,
οὐκ ἐπὶ ἀρχοντος, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἴδοι
τις ἄν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ νόμοι αὐτῶν καταλύονται,
καὶ αἱ εἰκόνες ἀμαυροῦνται, καὶ ἡ μνήμη αὐτῶν
σβέννυται, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐν λήθῃ, καὶ οἱ προσ-
ήκοντες ἐν καταφρονήσει, ἐκείνων τῶν ὅπλα κινούν-
των, τῶν τῷ νεύματι μετατιθέντων δῆμων καὶ πό-
λεων καὶ [570] πραγμάτων καταστάσεις, τῶν ἀναι-
ρεῖν κυρίων, τῶν ἀπαγομένων ἀνακαλεῖσθαι δυνά-
μενων. Ἄλλ' ὅμως ἅπαντα καταλύεται, εἰ καὶ πρὸ
τούτου εὐδοκίμει. Ἐπὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ πᾶν τοῦναν-
τιον. Πρὸ μὲν γὰρ σταυροῦ ἐν κατηφείᾳ τὰ πράγματα
ἦν. Ἰούδας προέδωκε, Πέτρος ἠρνήσατο, οἱ λοιποὶ
φυγάδες ἐγένοντο, μόνος μεταξὺ τῶν ἐχθρῶν ἀπελαμ-
βάνετο, πολλοὶ πιστεύσαντες ἀπήλθον εἰς τὰ ὀπίσω.
Ἐπειδὴ δὲ ἐσφάγη καὶ τετελεύτησεν, ἵνα μάθῃς ὅτι
οὐ ψιλὸς ἀνθρωπὸς τις ἦν ὁ σταυρωθεὶς, καὶ λαμπρό-
τερα καὶ φαειρότερα γέγονε καὶ ὑψηλότερα πολλῶν.
Ὁ μὲν οὖν κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων πρὸ τοῦ σταυ-
ροῦ οὐδὲ θυρωροῦ ἀπειλήν ἤνεγκεν, ἀλλὰ μετὰ το-
σαύτην μυσταγωγίαν ἔφησεν αὐτὸν μὴ εἰδέναι· μετὰ
δὲ τὸν σταυρὸν τὴν οἰκουμένην περιέδραμεν· ἐντεῦ-
θεν μυρίοι ὄντοισι μαρτύρων ἐσφάγησαν, ἐλόμενοι
μᾶλλον ἀπολάνειν, ἢ φθέγγασθαι ἅπερ ἐφθέγγατο ὁ
κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων, μῆδὲ θυρωροῦ δέισας ἀπει-
λήν. Οὕτως ἐξ ἐκείνου πᾶσαι χώραι καὶ πᾶσαι πό-
λεις, καὶ ἔρημος καὶ οἰκουμένη καὶ ἀσκήτος τὸν
ἐσταυρωμένον ἀνακηρύττεται· καὶ βασιλεὺς καὶ
στρατηγοὶ καὶ ἀρχοντες καὶ ὑπατοί, καὶ δοῦλοι καὶ
ἐλεύθεροι, καὶ ἰδιῶται καὶ σοφοὶ καὶ ἄσοφοι, καὶ
βάρβαροι καὶ τὰ ποικίλα τῶν ἀνθρώπων γένη, καὶ
λοιπὸν ὅσων ἦλιος ἐφορᾷ γῆν, ταύτην δὴ τὴν τοσαύ-
την ἐπέδραμε, τὸ ὄνομα καὶ ἡ προσκύνησις, ἵνα
μάθῃς τί ἐστίν, Ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῇ.
Ὁ δὲ τὸ σῶμα δεξιόμενος ἐκεῖνο τὸ σφαγὲν τόπος,
σμικρὸς ὢν καὶ σφόδρα βραχύς, μυρίων αὐλῶν
βασιλικῶν ἐστὶ σεμνότερος, καὶ αὐτοῖς τοῖς βασι-
λεῦσι τιμώτερος· Καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ
τιμῇ. Τὸ δὲ παράδοξον, οὐκ ἐπ' αὐτοῦ μόνον, ἀλλὰ
καὶ ἐπὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τὸ αὐτὸ τοῦτο δὴ γέγο-
νεν. Οἱ γὰρ ἀγόμενοι καὶ περιεγόμενοι, οἱ κατα-
φρονούμενοι, καὶ δεσμούμενοι, οἱ τὰ μυρία πά-
σχοντες δεινὰ, τελευτήσαντες αὐτῶν εἰσι τῶν βασι-
λέων τιμώτεροι· καὶ πῶς, σκόπει ἐντεῦθεν. Ἐν τῇ
βασιλικωτάτῃ πόλει· Ρώμῃ, πάντα ἀφίεντες, ἐπὶ τοὺς
τάφους τοῦ ἀλιεύς καὶ τοῦ σκηνοποιοῦ τρέχουσι καὶ
βασιλεῖς καὶ ὑπατοί καὶ στρατηγοί· καὶ ἐν τῇ Κων-
σταντινουπόλει δὲ οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀποστόλους ἐγγύς,
ἀλλὰ παρ' αὐτὰ τὰ πρόθυρα ἔξω ἀγαπητὸν εἶναι ἐνό-
μισαν οἱ τὰ διαδήματα περικεῖμενοι τὰ σώματα αὐ-
τῶν κατορύττεσθαι, καὶ γεγόναι θυρωροὶ λοιπὸν τῶν
ἀλιέων καὶ βασιλέων, καὶ ἐν τῇ τελευτῇ οὐκ αἰσχύνονται,
ἀλλὰ καὶ ἐγκαλλυπίζονται, οὐ μόνον αὐτοί, ἀλλὰ καὶ οἱ
ἐκγονοὶ ἐκείνων. Καὶ ἔσται, φησὶν, ἡ ἀνάπαυσις αὐ-
τοῦ τιμῇ. Τότε τῆς τιμῆς τὸ μέγεθος ὁφεί, ὅταν κα-
ταμάθῃς αὐτοῦ τοῦ θανάτου τὸ σύμβολον, τοῦ θανά-
του τοῦ ἐπαράτου, τοῦ θανάτου τοῦ πάντων θανάτων
αἰσχίστου· τοῦτο γὰρ μόνον τῆς τελευτῆς τὸ εἶδος
ὑπὸ ἄρᾳn ἔκειτο. Οἷόν τι λέγω· τὸν ἀμαρτανόντων τὸ
παλαιὸν οἱ μὲν ἐκαίοντο, οἱ δὲ ἐλιθάζοντο, οἱ δὲ ἐτέρῳ
τρόπῳ τιμωρίας τὸν βίον κατέλυον· ὁ δὲ ἀνεσκολοπι-
σμένος καὶ ἐπὶ ξύλου κρεμάνμενος, οὐ τοῦτο μόνον ὑπέ-
μεινε τὸ χαλεπὸν, ὅτι τοιαύτῃ ἐκολάζετο καταδίκη,
ἀλλ' ὅτι καὶ ἐπάρματος ὁ τοιοῦτος ἦν. Ἐκικατάφα-

τος γὰρ, φησὶ, πᾶς ὁ κρεμάνμενος ἐπὶ ξύλου. Ἄλλ' ὅ-
μως τὸ ἐπάρμαον τοῦτο, τὸ ἀπεικνὸν, τὸ τῆς ἐσχά-
της τιμωρίας σύμβολον, νῦν γέγονε ποθεινὸν καὶ ἐπ-
έραστον. Οὐδὲ γὰρ οὕτω στέφανος βασιλικὸς καλλυπίζ-
ει κεφαλὴν, ὡς σταυρὸς παντὸς [571] κόσμου τιμώ-
τερος ὢν· καὶ ὁ ἅπαντες ἐπεφρίκεσαν πρώτην, τοῦτο
νῦν τὸ σχῆμα οὕτως ἐστὶν ἅπασι περιμάχτην, ὡς παν-
ταχοῦ τοῦτο εὐρίσκεισθαι παρὰ ἀρχουσι, παρὰ ἀρχομέ-
νοισι, παρὰ γυναιξί, παρὰ ἀνδράσι, παρὰ παρθένοις,
παρὰ γεγαμημέναις, παρὰ δούλοις, παρὰ ἐλευθεροῖς.
Καὶ γὰρ συνεχῶς αὐτὸ ἅπαντες ἐγχαράττουσιν ἐπὶ τοῦ
τῶν μελῶν ἡμῶν ἐπισημοτέρου μέρους, καὶ ὥσπερ ἐν
στῆλῃ ἐπὶ τοῦ μετώπου καθ' ἑκάστην ἡμέραν διατυ-
πούμενον περιφέρουσιν. Οὕτως ἐν τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ,
οὕτως ἐν ταῖς τῶν ἱερῶν χειροτονίαις, οὕτως πάλιν
μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῷ μυστικῷν δεῖ-
πνον διαλάμπει· τοῦτον πανταχοῦ χορεύοντα ἴδοι τις
ἄν, ἐν οἰκίαις, ἐν ἀγοραῖς, ἐν ἐρημίαις, ἐν ὁδοῖς, ἐν
ὄρεσιν, ἐν νάπαις, ἐν βουνοῖς, ἐν θαλάττῃ καὶ πλοίοις
καὶ νήσοις, ἐν κλίμαις, ἐν ἱματίοις, ἐν ὄπλοις, καὶ ἐν
παστάσιν, ἐν συμποσίοις, ἐν σκεύεσιν ἀργυροῖς, ἐν
χρυσείοις, ἐν μαργαρίταις, ἐν τοίχων γραφαῖς, ἐν
σώμασιν ἀλόγων πολλὰ πεποιητῶν, ἐν σώμασιν
ὑπὸ δαιμόνων πολιορκουμένων, ἐν πολέμοις, ἐν εἰρή-
νῃ, ἐν ἡμέραις, ἐν νυξί, ἐν τρυφῶντων χορείαις, ἐν
σκληραγωγουμένων φρατρίαις· οὕτω περιμάχτην
ἅπασι γέγονε τὸ θαυμαστὸν τοῦτο ὄνρον, ἡ ἄφατος
αὕτη χάρις. Οὐδεὶς αἰσγύνεται, οὐκ ἐγκαλύπτεται
ἐννέων, ὅτι θανάτου τοῦ ἐπαράτου τοῦτο σύμβολον,
ἀλλὰ πάντες τοῦτῃ καλλυπίζόμεθα μᾶλλον ἢ στεφά-
νοις καὶ διαδήμασι καὶ μυρίαις μαργαρίτων περιδο-
λαῖς· οὕτως οὐ μόνον οὐκ ἐστὶ φευκτὸς, ἀλλὰ καὶ πο-
θεινὸς καὶ ἐπέρματος καὶ περισπούδατος ἅπασι, καὶ
πανταχοῦ διαλάμπων καὶ διεσπαρμένος ἐν τοίχοις
οἰκῶν, ἐν ὁροφῇ, ἐν βίβλοις, ἐν πόλεσιν, ἐν κώμαις,
ἐν ταῖς ἀσκήτοις, ἐν ταῖς οἰκουμέναις. Ἡδέως ἄν οὖν
ἐροίμην τὸν Ἑλληνα λοιπὸν, πῶθεν τῆς καταδίκης
ταύτης, τοῦ θανάτου τοῦ ἐπαράτου τοῦτο τὸ σύμ-
βολον ἅπασι ποθεινὸν, περισπούδαστον, εἰ μὴ μεγάλη
τοῦ σταυρωθέντος ἡ δύναμις;

ι'. Εἰ γὰρ μὲν εἶναι τοῦτο σὺ νομίζεις καὶ ἀναι-
σχυντεῖς ἔτι, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀντιβλέπεις, καὶ
πρὸς τὸ φῶς τυφλώτεις, φέρε σοι δεῖξωμεν καὶ ἐξ
ἄλλης ὑποθέσεως ἡλικὸν τοῦτο ἐστὶ. Ποίας δὴ ταύτης;
Ἔστι τοὺς δικάζουσι πολλὰ βασανιστηρίων εἶδη, ξύ-
λον, ἱμάντες, δυνεχες, μολιβδίδες, δι' ὧν ἔξουσιν τὰ
σώματα καὶ διασχίζουσι τὰ μέλη καὶ ἐξαρτῶσι. Τίς
γούν ἂν ἔλοιτο ταῦτα εἰς οἰκίαν ἀγαγεῖν; τίς δ' ἂν
καταδέξαιτο χειρὸς ἄφασθαι τῶν ταῦτα ἐργαζομένων
δημίων, ὅτι πλησίον γενέσθαι ἰδεῖν; οὐχὶ μυσάττονται
οἱ πλείους, ἔνιοι δὲ καὶ οἰωνίζονται, καὶ οὐδὲ τῆς
ἀφῆς, οὐδὲ τῆς βίβως ἀνέχονται; οὐ πόρρω φεύγου-
σιν; οὐκ ἀποστρέφουσι τὸ ὄμμα; Τοιοῦτον δὴ τι καὶ
ὁ σταυρὸς τὸν τὸ παλαιὸν, μᾶλλον δὲ τοῦτων πολὺ χα-
λεπώτερος· ὅπερ γὰρ ἐφθην εἰπών, οὐχ ἀπλῶς θανά-
του, ἀλλὰ θανάτου τοῦ ἐπαράτου τοῦτο σύμβολον ἦν.
Πῶθεν οὖν, εἰπέ μοι, πᾶσιν οὕτω νῦν περισπούδα-
στος, πᾶσιν οὕτω ποθεινὸς γέγονε, πάντων προτιμώ-
τερος;

Αὐτὸ δὲ τὸ ξύλον ἐκεῖνο, ἐνθα τὸ ἅγιον ἐτάθη σῶ-
μα καὶ ἀνεσκολοπίσθη, πῶς ἐστὶ περιμάχτην ἅπασι;
καὶ μικρόν τι λαμβάνοντες ἐξ ἐκείνου πολλοὶ, καὶ
χρυσὴν κατακλείοντες, καὶ ἀνδρες καὶ γυναῖκες τῶν
τραχήλων ἐξαρτῶσι τῶν ἑαυτῶν καλλυπίζόμενοι,
καίτοι καταδίκης σύμβολον τὸ ξύλον ἦν, καίτοι [572]

fruuntur, res eorum florent; iis vero mortuis, pereunt et omnia. Quod non in divite, neque in principe tantum, sed in ipso Imperatore animadvertas. Etenim et leges eorum abrogantur, et imagines obscurantur, memoria eorum exstinguitur, nomen in oblivionem venit, clientes despiciuntur: illorum scilicet qui prius arma moverant, qui nutu solo populos, urbes resque publicas mutaverant, quibus licebat et occidere, et ad supplicium ductos a morte liberare. Attamen hæc omnia pereunt, licet antea floruerint. At secus in Christo: nam ante crucem in luctu res erant, Judas prodidit, Petrus negavit, reliqui fugerunt, solus ille inter inimicos comprehensus est, multi ex iis, qui crediderant, retrorsum abierunt. Postquam autem occisus vitam clausit, ut discas eum, qui crucifixus est, non purum hominem fuisse, res ejus clariores, illustriores ac sublimiores evaserunt. Ante crucem princeps apostolorum, ne ostiariæ quidem minas tulit, sed post tantam initiationem, aiebat se nescire quis esset: post crucem vero orbem terrarum peragravit: hinc innumeri populi martyrum jugulati sunt, præoptantes occidi, quam ea loqui, quæ loquutus fuerat princeps apostolorum, unius ostiariæ terrore superatus. Hinc omnes regiones, et omnes civitates, desertum, habitata et inhabitata terra, crucifixum prædicant. Reges, duces, principes, consules, liberi, servi, idiotæ, sapientes, insipientes, barbari, variaque hominum genera, demum universa, quam sol respicit, terra tam ampla hoc nomine et ejus adoratione frequentatur, ut discas quid sit, *Erit requies ejus honor*. Locus autem, qui corpus illud occisum recepit, licet admodum parvus et angustus, innumeri regum aulis venerabilior, ipsisque regibus pretiosior: *Et erit requies ejus honor*. Quodque mirabile dictu est: id non ipsi tantum, sed etiam discipulis ejus contigit: nam qui viduebantur et circumagebantur, contempti, vincti, innumeris malis affecti, post mortem ipsis regibus honorabiliores sunt. Id quomodo fiat perpende: in regia urbe Roma, missis aliis omnibus, ad sepulcra piscatoris et tentoriorum opificis accurrunt Imperatores, consules, exercituum duces: Constantino poli vero¹ non prope apostolos, sed foris ad ipsa limina optaverunt ii, qui diademate redimiuntur, corpora sua sepeliri: atque ita Imperatores piscatorum ostiarii facti sunt: sic in obitu hoc non dedecori, sed honori sibi esse putant non solum ipsi, sed etiam eorum nepotes. *Et erit, inquit, requies ejus honor*. Tunc honoris magnitudinem videbis, cum mortis ejus symbolum didiceris: mortis, inquam, maledictæ, mortis omnium ignominiosissimæ. Hoc quippe solum mortis genus maledicto obnoxium erat. Exempli causa, facinorosorum olim alii comburebantur, alii lapidabantur, alii alio supplicii genere vitam caudebant: crucifixus autem, in ligno pendens, non id solum mali patiebatur, quod eam subiret damnationem, sed

quod maledictus esset: *Maledictus enim, inquit, omnis qui pendet in ligno*. (Deut. 21. 23). Attamen maledictum illud exsecrabile, extremi supplicii symbolum, nunc desiderabile amabileque factum est.

Crucis signi usus ubique frequentissimus. — Nihil enim imperatoriam coronam sic exornat, ut crux universo mundo pretiosior: et quod omnes olim exhorrescebant, ejus nunc figura ita certatim exquiritur ab omnibus, ut ubique reperitur, apud principes et subditos, apud mulieres et viros, apud virgines et nuptas, apud servos et liberos: nam illud omnes signum frequenter imprimunt in membrorum nobiliori parte; et in fronte ceu in columna figuratum quotidie circumferunt. Hoc in sacra mensa, hoc in sacerdotum ordinationibus, hoc rursum cum corpore Christi in mystica cœna refulget. Hoc ubique celebratum videre est, in domibus, in foro, in desertis, in viis, in montibus, in saltibus, in collibus, in mari, in navibus, in insulis, in lectis, in vestimentis, in armis, in thalamis, in conviviis, in vasis argenteis et aureis, in margaritis, in parietum picturis, in corporibus brutorum male affectis, in corporibus a dæmone obsessis, in bellis, in pace, in diebus, in noctibus, in choreis tripudiantium, in sodalitiis sese macerantium; adeo certatim donum hoc mirabile, ejusque ineffabilem gratiam omnes perquirunt. Nemo pudore afficitur, vel erubescit dum cogitat hoc maledictæ mortis symbolum esse; sed illo omnes magis exornamur, quam coronis, diadematis, et mille margaritarum monilibus: ita non modo non aversamur crucem, sed etiam amabilis illa desiderabilisque omnibus est: ubique illa fulget, in parietibus domorum, in tectis, in libris, in orbibus, in vicis, in incultis, in cultis locis. Hic libenter Gentilem interrogarem, undenam fit, ut damnationis maledictæque mortis symbolum, omnibus ita amabile optabileque sit?

10. Quod si nihil hoc esse putas, si adhuc impudens manes, veritatemque aversaris, atque ad lumen cæcitis: age tibi alio argumento commonstramus, quantum sit illud. Quale illud argumentum? Sunt iudicibus multa suppliciorum genera, lignum, lora, ungues, plumbata, quibus corpora lacerant, membra discerpunt atque suspendunt: quisnam vellet hæc in domum suam inferre? Quis vellet carnificis hæc agentis manum contingere, vel ut id videret, propius accedere? Annon plerique hæc exsecrantur, aliique hinc male ominantur, ac neque tactum, neque aspectum ferunt? Annon etiam procul fugiunt, et oculos avertunt? Talis olim crux erat, imo illis multo gravior. Nam, ut ante dixi, non tantum mortis, sed etiam maledictæ mortis symbolum erat. Unde ergo, dic mihi, jam ita desiderabilis optabilisque facta est, omnibusque antefertur?

Veræ crucis particula ab omnibus exquisita. — Illud vero ipsum lignum, in quo sacrum corpus passum et crucifixum est, cur certatim omnes adeunt? Cur particulam ejus multi sumentes auro inclusam, tum viri tum mulieres a collo suspendunt ad ornatum: etsi damnationis et ultionis symbolum hoc lignum

¹ De Ecclesia SS. Apostolorum, in cujus porticu sepulti erant imperatores, quamque alii a Constantino, a Constantio alii structam voluit, vide Gangium in Constantinopoli sua.

fuerit? At qui omnia facit, et immutat ea, qui orbem ex tanta nequitia transtulit, et terram cælum effecit, etiam rem hanc vituperio plenam, et mortem omnium ignominiosissimam supra cælos adduxit. Hæc igitur omnia prævidens propheta dicebat: *Et erit requies ejus honor*. Hoc quippe mortis symbolum, neque enim finem faciam ita loquendi, multis benedictionis argumentum effectum est, et omnimodæ firmitatis murus, diaboli lethifera plaga, dæmonum frænum, camus adversariorum virtutum. Hoc mortem sustulit, hoc inferni portas æreas confregit, vectes ferreos contrivit, diaboli arcem destruxit, peccati nervos excidit, totum orbem damnationi subjectum eripuit, immissam divinitus naturæ nostræ plagam curavit. Quid dico? Quod non potuere mare divisum, petrae scissæ, aer mutatus, manna quadraginta annis tot hominum millibus erogatum, lex et alia signa cum in deserto, tum in Palæstina facta, hæc potuit crux, non in una gente, sed in toto orbe; crux, inquam, maledictum symbolum, omnibus horrendum, omnibus execrandum, post crucifixi mortem potuit omnia nullo negotio perficere. Neque hæc solummodo, sed ea, quæ postea sequuta sunt, ejus virtutem declarant. Orbem enim terrarum, qui quoad virtutem sterilis erat, nec melius se habebat, quam desertum, cum non posset quidpiam boni parere, statim paradisum et matrem fecundissimam effecit. Et hoc diu ante prænuntiavit propheta his verbis: *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama, quæ non parturis, quia multi filii desertæ magis, quam ejus quæ habet virum* (Hesai. 54. 1). Quod vero cum talem eam fecisset, legem ipsi dederit multo præstantiorem priori, id minime tacerunt propheta: ac vide quid præsignificaverint: *Disponam eis testamentum novum, non secundum testamentum, quod disposui patribus eorum in die qua manum eorum apprehendi, ut educerem eos de terra Ægypti: quia ipsi non manserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc est testamentum quod disponam eis, dans leges meas in mente eorum, et in corde eorum inscribam eas* (Jer. 31. 32). Deinde subitam mutationem et doctrinam facilem declarans ait: *Et non docebunt unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens, cognosce Dominum, quia omnes scient me a parvo ipsorum usque ad magnum ipsorum*. Quod in adventu suo peccatorum veniam daturus esset, hoc item sic prænuntiavit propheta: *Hoc erit ipsis a me testamentum, cum auferam iniquitates ipsorum, et peccatorum eorum non recordabor amplius* (Jer. 31. 34). Quid hac re manifestius esse possit? Vocationem quippe gentium, novæ legis supra veterem excellentiam, facilitatem accessus, credentium gratiam, et donum in baptismo factum his vaticiniis significavit.

11. Quod vero qui hæc fecit, is ipse postea iudex adfuturus sit, perpende quomodo et hoc prænuncient Propheta: neque enim id silentio prætermiserunt, alii quidem videntes eum in eo ipso habitu, quo venturus erat; alii verbis eum præsignificantes. Nam Daniel etiam in medio barbarorum Babyloniorum vi-

det ipsum in nubibus venientem: audi illius Prophetæ verba: *Aspicebam, inquit, et ecce quasi filius hominis veniens in nubibus, et pervenit usque ad antiquum dierum, et ante eum oblatus est. Et datus est ei principatus et regnum et omnes populi, tribus, linguæ ipsi servient* (Dan. 7. 13). Et iudicium ejus ita subindicat: *Aspicebam donec throni positi sunt, et libri aperti sunt: et fluvius igneus manabat in conspectu ejus: mille millia ministrabant ei, et decies millies dena millia assistebant ei*. Neque hoc tantum narrat, sed quem justi habituri sunt honorem sic describit: *Et iudicium dedit sanctis Altissimi, et regnum obtinuerunt sancti*. Malachias vero hoc iudicium per ignem futurum esse declarat his verbis: *Ecce ipse ingreditur sicut ignis conflatorii, et sicut herba fullonum* (Malach. 3. 2). Vidistin' prophetarum accurationem, quomodo omnia, quæ futura sunt, annuntiare præoccuparint? Quomodo ergo adhuc incredulus manere audes, talibus acceptis ejus virtutis demonstrationibus, cum verbo videas tamdiu ante prænuntiata, resque videas accidere verbis consonas, ita ut nihil omnino excidat? Quodque hæc non signa nostra sint, testificantur ii, qui primi libros acceperunt, et etiamnum conservant, inimici nostri, abnepotesque eorum qui Dominum crucifixerunt: qui libros, inquam, apud se retineant et conservant. Et qui fieri possit, dicet quispiam, ut libros habentes non credant? Quia tunc etiam, cum eum mirabilia operantem viderent, non crediderunt: sed hoc non est crimen ejus cui non creditur, sed eorum magis, qui in meridie cæcutiunt. Nam et hunc mundum in medio proposuit, instrumentum omni concinnitate elaboratum, vocem undique emittens, et creatorem prædicans: et tamen quidam homines sunt, qui vel automata esse dicunt, vel horum creationem atque providentiam hominibus adscribunt; alii vero fortunæ, fato, genesi, vel stellarum conversionibus. Verum hoc crimen non in opificem cadit, sed in eos, qui inter tot remedia adhuc extremis laborant morbis. Quemadmodum enim bene affectus animus quid factu opus sit videt, nec multis ad hoc eget adjumentis; sic imprudens ac stupidus, etiamsi innumeros habeat magistros, affectibus præoccupatus, in cæcitate perseverat. Hoc igitur semper videas, non in hac re solum, sed in aliis quoque. Quot enim sunt, qui cum nullam audissent legem, honeste ac legitime vixerunt? Alii vero a pueritia ad extremam usque senectutem in legibus educati, eas violandi nunquam finem fecerunt. Hæc et apud veteres contigerunt: nam Judæi innumeris signis et miraculis non meliores effecti sunt; Ninivitæ vero una solum audita voce resipuerunt, et a peccatis liberati sunt. Hoc etiam videre est non in nobilibus tantum viris, sed etiam in obscuro loco natis. Quanta doctrina non imbutus est Judas? et tamen proditor factus est. Quam admonitionem habuit Iatro? attamen in cruce Christum confessus est, et regnum ejus prædicavit. Ne igitur a corruptorum hominum mente rerum iudicium facias; sed ab ipsa rerum veritate congruentem calculum ponas de iis, qui recta consilia sunt

λευσαμένων. Οὐκ ἐπίστευσαν οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ἐξ ἔθνων ἐπίστευσαν. Καὶ οὐδὲ τοῦτο σεσέγηται, ἀλλ' ἐνθεν μὲν ὁ Δαυὶδ προφητεύων βοᾷ· *Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό με, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλειώθησαν, καὶ ἐχώλουν ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν*. ἔνθεν δὲ ὁ Ἡσαΐας λέγων, *Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;* Καὶ ἄλιν, *Εὐρέθη· τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι*. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ Χαναναῖα καὶ Σαμαρεῖτις γυνὴ ἐπίστευσαν· ἱερεῖς δὲ καὶ ἄρχοντες ἐπολέμουν καὶ ἐπεβούλευον, καὶ τοὺς ἄλλους ἀπείργον καὶ ἀποσυναγώγους ἐπιούουν πιστεύοντας εἰς αὐτόν. Μηδὲν τοίνυν ξενίζέτω σε ταῦτα. Πολλῶν ἐμπειπλήσται τοιούτων ὑποδειγμάτων ὁ βίος ἡμῶν καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ, καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν οὖσιν· ἄλλως δὲ, εἰ καὶ μὴ πάντες, ἀλλὰ πολλοὶ καὶ ἐξ Ἰουδαίων καὶ τότε καὶ νῦν ἐπίστευσαν· εἰ δὲ μὴ πάντες, οὐδὲν καὶνὴν οὐδὲ παράδοξον. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἀγνωμοσύνη, τοιοῦτον ἡ ἀλόγητος διάνοια, τοιοῦτον ἡ ὑπὸ παθῶν κρατούμενη ψυχὴ.

Ἄλλ' ἐπειδὴ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας παρὰ τῶν προφητῶν εἰρημένας, καὶ πρὸ τοσούτων χρόνων ἀνακηρυχθείσας εἰρήκαμεν, φέρε καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ, ἡνίκα περιεπλεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς ἀνθρώπους συναναστρέφεται, περὶ μελλόντων εἰρημένας εἰς μέσον ἀγάγωμεν, ἵνα κἀνεῦθεν αὐτοῦ μάθῃς τὴν ἰσχύν. Παραγενόμενος γὰρ τότε, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων πραγματευόμενος σωτηρίαν, τῶν τε κατ' ἐκείνους ὄντων τῶν χρόνων, τῶν τε ὑστερον ἐσομένων, ποιχίως αὐτὴν μεταχειρίζεται. Καὶ ὅρα τί ποιεῖ. Θαύματα ἐργάζεται, καὶ προλέγει τινὰ τῶν μακροῖς ὑστερον χρόνους ἐκδοτῶν, διὰ μὲν τῶν τότε γινομένων τὴν ἀλήθειαν τῶν μετὰ πολλὴν χρόνον ἐκδοσμένων ἐγγυώμενος παρὰ τοῖς τότε ἀκροαταῖς, τοῖς τε μετὰ ταῦτα ἐσομένοις ἐκ τῶν εἰρημένων ἐκδόσεων ἀξιόπιστα δεικνύς καὶ τὰ ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ γεγεννημένα θαύματα, καὶ ἀπὸ τῆς διπλῆς ταύτης ἀποδείξεως καὶ τὰ περὶ τῆς βασιλείας πιστούμενος.

16'. Καὶ γὰρ διπλά αὐτοῦ αἱ πορρήσεις ἦσαν, αἱ μὲν κατὰ τὸν παρόντα ἐκδοῦσθαι μέλλουσαι βίον, αἱ δὲ μετὰ τὴν συντέλειαν αὐτῇ· καὶ θατέρω τὴν θατέραν συνίστη καὶ δεῖκνυ μετὰ πολλῆς τῆς περιουσίας ἀληθεύουσιν. Οἷόν τι λέγω· καὶ γὰρ ἀσαφὴς ὁ λόγος, διὸ καὶ σαφέστερον αὐτὸν ποιῆσαι πειράσομαι· δώδεκα ἦσαν ἐπόμενοι αὐτῷ μαθηταί· Ἐκκλησίας δὲ πρᾶγμα οὐδὲ εἰς νοῦν τὴν ἐλάμβανε τότε, ἀλλ' οὐδὲ ὄνομα· ἡ γὰρ συναγωγὴ ἦν ἀνοῦσα ἐτι. Τί οὖν εἶπε καὶ προσέφωνε τῆς οἰκουμένης σχεδὸν ἀπάτης ὑπὸ ἀσεβείας κατεχομένης; *Ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*. Ὡς βούλει τοῦτο βασιάνει τὸ ῥῆμα, καὶ ὅφει διαλάμπουσιν [575] αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο θαυμαστόν ἐστι μόνον, οἷον ψυχοδόμησεν αὐτὴν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀχείρωτον εἰργάσατο, καὶ ἀχείρωτον ὑπὸ τοσούτων ἐνοχλουμένην πολέμων· τὸ γὰρ, *Πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*, κίνδυνος ἐστὶν εἰς ἄδην κατάγοντες. Εἶδες προρρήσειως ἀλήθειαν; εἶδες ἐκδόσεως ἰσχύν; εἶδες ῥήματα ἐπὶ τῶν πραγμάτων διαλάμποντα, καὶ δύναμιν ἀμαχον πάντα ποιοῦσαν εύκόλως; Μὴ γὰρ ἐπειδὴ ῥῆμά ἐστι βραχὺ, τὸ, *Οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν*, παραδράμῃς ἀπλῶς, ἀλλ' ἀνάπτυσον τῇ διανοίᾳ, καὶ ἐνόησον ἡλίκοι ἐστὶ τὴν ὑφ' ἡλίῳ κειμένην ἅπασαν Ἐκκλησίαν ἐν χρόνῳ βραχεὶ τοσούτων ἐμπλήσαι, ἔθνη

μεταθεῖναι τοσαῦτα, μεταπεῖσαι δῆμους, ἔθνη καταλύσαι πατρίδα, συνῆθειαν ἐβρίζωμένην ἀνασπᾶσαι, ἡδονῆς τυραννίδα, κακίας ἰσχύν ὥσπερ κόνιν ἀπελάσαι, καὶ βωμοὺς καὶ ναοὺς καὶ ξόανα καὶ τελετάς, καὶ τὰς ἐναγείας ἐορτάς, καὶ τὴν ἀκάθαρτον κνίσσαν ὥσπερ καπνὸν τινα ἀφανίσαι, καὶ πανταχοῦ θυσιαστήρια ἀναστήσαι, ἐν τῇ Ῥωμαίων χώρᾳ, ἐν τῇ Περσίᾳ, ἐν τῇ Σκυθίᾳ, ἐν τῇ Μαυρίᾳ, ἐν τῇ Ἰνδῶν· τί λέγω; ὑπὲρ τὴν οἰκουμένην τὴν καθ' ἡμᾶς. Καὶ γὰρ αἱ Βρετανικαὶ νῆσοι, αἱ τῆς θαλάττης ἐκτὸς κείμεναι ταύτης, καὶ ἐν αὐτῇ οὖσαι τῷ ὠκεανῷ, τῆς δυνάμεως τοῦ ῥήματος ἥσθοντο· καὶ γὰρ κακεῖ Ἐκκλησίαι καὶ θυσιαστήρια πεπλήγασι. Ἐκεῖνο τὸ ῥῆμα, ὅπερ ἐφθέγγετο τότε, τοῦτο ἐν ταῖς ἀπάντων πεφύτευται ψυχαῖς, ἐν τοῖς ἀπάντων στόμασι κείται. Καὶ πᾶσα, ὥς εἶπεν, ἡ γῆ ἐξεκαθάρθη ἀκαθῶν πεπληρωμένη, καὶ καθαρὰ γέγονεν ἄρουρα, καὶ τὰ σπέρματα τῆς εὐσεβείας ἐδόξατο. Μέγα μὲν οὖν, ὄντως μέγα, μᾶλλον δὲ μεγέθους ὑπερβολὴ καὶ θείας δυνάμεως ἀπόδειξις ἔχον, τὸ καὶ μηδεὶς ἐνοχλοῦντος, ἀλλ' εὐρήνης οὖσης, καὶ πολλῶν τῶν συμπραττόντων κειμένων, ἐναντιούμενου δὲ μηδεὶς, δυνηθῆναι τοσαύτην οἰκουμένην ἄθροον ἀπαλλάξαι μὲν τῆς ἐν τοσούτῳ χρόνῳ προκατελειφθείας αὐτῇ πονηρᾶς συνηθείας, μεταθεῖναι δὲ εἰς ἑτέραν πολὺ δυσκολώτεραν. Οὐ γὰρ συνῆθειά μόνον ἠναντιοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἡδονὴν κατεῖχε, δύο τυραννικὰ πράγματα. Ἄ γὰρ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν παρὰ πατέρων καὶ πάππων καὶ ἐπιπάππων καὶ τῶν ἀνωτέρω προγόνων, καὶ φιλοσόφων καὶ ῥητόρων ἦσαν παρειληφότες, ταῦτα ἐπείθοντο ἀποπτύειν· καίπερ ἦν δυσκολώτατον, καὶ ἑτέραν δέχεσθαι συνῆθειαν καὶνὴν ἐπιστελλοῦσαν, καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, πολὺ τὸ ἐπίπονον ἔχουσαν. Ἀπῆγε γὰρ τρυφῆς, καὶ ἐνήγεν εἰς νηστείαν· ἀπῆγε φιλοχρηματίας, καὶ ἐνήγεν εἰς ἀκτημοσύνην· ἀπῆγε ἀσελείας, καὶ ἐνήγεν εἰς σωφροσύνην· ἀπῆγε θυμοῦ, καὶ ἐνήγεν εἰς πραότητα· ἀπῆγε φθόρου, καὶ ἐνήγεν εἰς φιλοφροσύνην· ἀπῆγε τῆς πλατείας οδοῦ καὶ εὐρυχώρου, καὶ ἐνήγεν εἰς τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην καὶ ἀπόκημον, καὶ ἐνήγεν ὡς τραφέντας τῇ πλατείᾳ. Οὐ γὰρ δὴ ἄλλους ἀνθρώπους λαβὼν ἔξω τῆς οἰκουμένης καὶ τῆς συνηθείας ταύτης, ἀλλ' αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς ἐν τοῖς τοῖς κατασπαπέντας καὶ πηλοῦ γενομένους μαλακωτέρους, τοούτους ἐκέλευσε τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδεύειν ὁδόν, τὴν τραχεῖαν καὶ σκληρὰν, καὶ ἐπειθε· καὶ πόσους ἐπειθεν; οὐ δύο καὶ δέκα καλεῖσθαι καὶ ἑκατὸν, ἀλλὰ πάντας σχεδὸν τοὺς τὴν ὑφ' ἡλίον οἰκοῦντας. Καὶ διὰ τίνων ἐπειθε; διὰ ἀνθρώπων ἑνδεκα, ἀγρομάτων, ἰδιωτῶν, ἀγλότων, ἀσῆμων, πενήτων, οὐ πατρίδας ἔχόντων, [576] οὐ περιουσίας χρημάτων, οὐ σώματος δύναμιν, οὐ δόξης περιφάνειαν, οὐ προγόνων λαμπρότητα, οὐ λόγων ἰσχύν, οὐ ῥητορείας δεινότητα, οὐ τὴν ἀπὸ γνώσεως προστασίαν, ἀλλὰ ἀλῆεως, σκηνοποιῶν, ἑτερογλώσσων. Οὐδὲ γὰρ ὁμόφωνοι τοῖς πειθομένοις ἦσαν, ἀλλὰ ξένην τινὰ καὶ παρηλλαγμένην παρὰ πάσας τὰς γλώττας κεκτῆμένοι φωνὴν, τὴν Ἑβραῖα λέγω, καὶ δι' αὐτὴν ψυχοδόμησε τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, τὴν ἀπὸ περάτων εἰς πέρατα τεταμένην.

17'. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἐστὶ τὸ θαυμαστόν, ἀλλ' ὅτι οἱ ἰδιῶται δὴ οὗτοι καὶ πέννιες καὶ θλιγνοὶ καὶ ἀπαιτοὶ καὶ ἀγράμματοι καὶ εὐτελεῖς καὶ ἑτερόφωνοι καὶ εὐκαταφρόνητοι, τῆς οἰκουμένης ἀπάσης τὴν ἐνόηθαι ἐγγχειρισθέντες, καὶ ἐπὶ τὰ πολλὰ δυσκολώτερα πράγματα ἀγιν αὐτὴν κελυσθέντες, οὐδὲν ἐν εἰρήνῃ

amplexi. Non crediderunt Judæi, crediderunt Gentiles. Quod ipsum non silentio prætermissum est: sed David quidem dicit: *Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt, et claudicaverunt a semitis suis* (Psal. 17. 46): Hesaias vero: *Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est* (Hesai. 53. 1)? Et rursum: *Inventus sum ab iis qui me non querebant: conspicuus factus sum iis qui me non interrogabant* (Hesai. 65. 1). Atque in ipso ejus adventu Chananæa et Samaritana mulier crediderunt: sacerdotes autem et principes bellum insidiasque parabant, aliosque abigebant, et ex synagoga pellebant eos, qui in ipsum crederent. Ne igitur te ista conturbent: multis hujusmodi exemplis plena vita nostra est, tum nostro tum præterito tempore. Alioquin vero, si non omnes, multi certe ex Judæis et tunc et nostro tempore crediderunt. Quod si non omnes nihil sane novum aut mirabile: talis quippe est ingratus animus, talis mens ratione vacua, talis anima malis affectibus occupata.

Prædictiones a Christo prolatae ejus potentiam ostendunt. — Cæterum quia prophetias de Christo tantis antea temporibus a prophetis enuntiatis protulimus: age in medium afferamus eas, quæ de illo cum terram circuiret, et cum hominibus conversaretur editæ sunt: ut hinc etiam ejus potentiam ediscas. Cum advenisset igitur, et salutis hominum negotium ageret, tum eorum, qui tunc in vivis, tum etiam eorum, qui post futuri erant, variis illam modis procurabat. Vide, quæso, quid faciat. Miracula edidit, et quædam prædicit longis postea temporibus eventura, ac per ea quæ tunc fiebant, iis quæ diu postea futura erant auditoribus præsentibus fidem faciens: futuris quoque ex eventu prædictionum credibilia reddens miracula illo tempore edita: atque ex hac duplici demonstratione fidem faciens iis, quæ ad regnum pertinebant.

12. Nam duplices erant ejus prædictiones, et hæc quidem in præsentī vita eventuræ erant; illæ vero post ipsam consummationem aliæque aliarum veritatem luculenter demonstrabant. Exempli causa, nam obscurum dictum planum facere satagam; duodecimi ipsum discipuli sequebantur: Ecclesiam vero nemo vel re vel nomine tantum noverat: nam Synagoga florebat adhuc. Quid igitur dixit, et orbe sere toto in impietate detento prædixit? *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalent adversus eam* (Matth. 16. 18). Examina hoc dictum ut libet, et veritatem ejus refulgentem videbis. Non enim illud solum mirabile, quod eam in universo orbe ædificaverit, sed quod invictam fecerit, et tot agitatam bellis invictam. Illud enim: *Portæ inferi non prævalent adversus eam*, pericula sunt quæ in infernum deducunt. Vidistin' prædictionis veritatem? Vidistin' eventus robor? Vidistin' verba rebus ipsis lucentia, et vim insuperabilem omnia nullo negotio facientem? Etsi enim breve dictum sit illud, *Ædificabo Ecclesiam meam*, ne simpliciter prætereas, sed in mente revolve, et cogita quantum sit totum

orbem tam brevi tempore Ecclesiis replevisse, tantas convertisse gentes, populis persuasisse, ut paternis solutis legibus radicatam consuetudinem evellerent, voluptatis tyrannidem, nequitiae vim ceu pulverem ejicerent, aras, templa, idola, mysteria, profanas solemnitates, impurumque nidorem, quasi fumum quemdam delerent; ubique altaria excitarent, in regione Romanorum, Persarum, Scytharum, Maurorum, Indorum: quid dico? vel extra orbem nostrum. Nam et Britannicæ insulæ, quæ extra hoc mare sitæ sunt et in ipso Oceano, vim verbi senserunt: illic enim Ecclesiæ et altaria erecta fuere. Verbum illud, quod tunc ille protulit, in omnium animis plantatum est, per omnium ora fertur: et terra, ut ita dicam, universa, spinis repleta emundata est, ager purus effusus est, pietatisque semina suscepit. Magna sane res est, magna, inquam, imo summa: magnitudinis et divinæ virtutis argumentum: nemine turbas movente, pace summa, licet multi conturbarent et nemo reluctaretur, potuisse tantum orbem confestim a prava tanti temporis consuetudine liberari, in aliam vero consuetudinem longe difficiliorem traduci. Neque tantum consuetudo adversabatur, sed etiam voluptas detinebat, duo tyrannici obices: nam quæ a multorum annorum curriculo a patribus, avis, abavis, majoribus, philosophis et rhetoribus acceperant, ea respicere, quæ res admodum difficilis erat, docebantur, et novam accipere consuetudinem, eamque, quod gravius erat, valde duram et molestam. Abduxit a voluptate, et induxit in jejuniū: abduxit ab amore pecuniarum, et induxit in paupertatem; abduxit a lascivia, et induxit in temperantiam; abduxit ab ira, et induxit in mansuetudinem: abduxit ab invidia, et induxit in benignitatem: abduxit a via lata et spatiosa, et induxit in angustam, arctam et præruptam, induxit, inquam, assuetos viæ latæ. Non enim alios assumpsit homines extra mundum et hanc consuetudinem viventes; sed eos ipsos qui jam in ea computruerant, et luto molliores erant, hos jussit in angusta, aspera et arcta incedere viā, et id persuasit eis. Quot hominibus id persuasit? Non uni, vel decem, vel viginti, vel centum hominibus, sed omnibus ferme sub sole habitantibus. Quorum opera id persuasit? Undecim opera hominum, illiteratorum, idiotarum, ineloquentium, ignobilium, pauperum, patria, opum facultatibus, robore corporis, gloriæ præcellentia, generis splendore, vi verborum, rhetorices gravitate, scientiæ commendatione carentium; sed piscatorum, tabernaculorum opificum, qui diversæ linguæ erant. Neque eadem illi qua auditores lingua instructi erant, sed peregrina atque ab aliis omnibus diversa lingua utebantur, nimirum Hebraica. Per hos hanc Ecclesiam ædificavit, quæ a finibus usque ad fines terræ extenditur.

15. *Mira Evangelii propagatio.* — Neque hoc solum mirabile est; sed quod idiotæ, pauperes, pauci, ignobiles, illiterati ac viles, alterius linguæ, despicabilesque homines, quibus totius orbis emendatio commissa fuerat, jussumque fuerat ad difficiliora ipsum traducere, non illud in pace fecerint,

sed innumeris undique bellis exagitati. Per singulas quippe gentes et urbes, et quid dico per singulas gentes et urbes? per singulas etiam domos bella contra ipsos movebantur. Ingressa namque doctrina, filiumque a patre sæpe dividens, nurum a socro, fratrem a fratre, servum a domino, subditum a principe, virum ab uxore, uxorem a viro, patrem a filiis; non enim simul omnes credebant; quotidianas inimicitias, bella frequentia, mille mortes ipsis inducebat, efficiebatque ut sese mutuo quasi communes hostes aversarentur. Etenim eos pellebant universi, reges, principes, idiotæ, liberi, servi, populi, civitates: neque illos tantum, sed quod gravius erat, neophytos in fide, quos illi instituebant. Commune namque bellum et doctoribus et discipulis excitabatur, quippe cum doctrina illa et regis sanctionibus et consuetudini, et paternis moribus adversari videretur. Siquidem hortabantur ut ab idolis absterent, aras despiccerent, quas et patres et majores eorum coluerant, ab impuris dogmatibus resiliunt, riderent solemnitates, initiationes respuerent, quæ ipsis maxime tremenda et formidabilia videbantur: pro quibus animam dare maluissent, quam eorum dicta admittere, et in natum ex Maria credere, qui ad præsidis tribunal ductus, sputis dehonestatus, innumeraque passus, execranda morte affectus, sepultusque resurrexisset. Quodque stupendum erat, cruciatus omnibus noti erant, flagella nempe, colaphi, contumeliæ oris sputo dehonestati, plagæ, crux, cachinni multi, comœdia omnibus oblata, sepultura quasi gratiæ nomine imprætrata; sed quæ ad resurrectionem spectabant non item: illis enim solis post resurrectionem apparuit. Attamen hæc dicendo persuadebant, et sic Ecclesiam ædificabant. Quo pacto et qua ratione? Virtute jubentis: ipse namque viam parabat, ipse omnia difficulta facilia reddebat. Nisi enim divina quædam virtus hæc perpetrasset, ne vel principium quidem aut exordium hæc habuissent. Quo enim id modo fieri potuisset? Verum is qui dixerat, *Fiat cælum*, et opus exhibuit: et, fundetur terra, ejus substantiam produxit; et, luceat sol, et astrum ostendit; quique omnia verbo operatus est, ille etiam hæc Ecclesias plantavit. Et verbum illud, *Ædificabo Ecclesiam meam*, hæc omnia operatum est. Talia quippe sunt verba Dei, opera exhibent, opera mirabilia atque stupenda. Nam quemadmodum dixit: *Germinet terra herbam sæni* (Gen. 1. 11), et omnia mox hortus fuere, omnia pratum, terraque mandatum excipiens infinitis ornabatur plantis; sic et nunc ubi dixit, *Ædificabo Ecclesiam meam*, id nullo negotio factum est: atque tyrannis adversus eam bellum excitantibus, militibus arma moventibus, populis instar ignis furentibus, adversante consuetudine, etiamque rhetoribus, sophistis, divitibus, idiotis, principibus, igne tamen vehementius verbum spinas consumpsit, agros purgavit, prædicationis doctrinam seminavit: ac dum ex iis qui crediderant alii in carcere habitarent, alii in exilium abducti essent, alii pecuniis mulcati, alii occisi, et in frusta concisi, alii igne consumpti, alii demersi essent,

alii omne genus supplicii subirent, ignominia affecti, pulsi, quasi communes hostes undique ejecti; alii numero plures accesserunt, nec modo ex aliorum cruciatibus nihilo segniore evaserunt ad fidem amplectendam, sed multo alacriores fuerunt, et in pulchram hanc capturam insilierunt; sicque a piscatoribus capiebantur, non coacti sed accurrentes, gratiamque habentes iis, qui se in hanc rem deducerent, ac cum sanguinum torrentes ex jam credentibus erumpentes cernerent, ferventiores fidentioresque circa fidem erant. Cumque non tantum discipuli, sed etiam magistri, alii vincti, alii pulsi, alii verberati essent, alii demum innumera paterentur mala, discipuli tamen et plures et ferventiores fiebant. Certe Paulus clamat: *Ita ut plures fratrum in Domino, confidentes vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum loqui* (Philipp. 1. 14): et alibi rursum: *Vos enim imitatores facti estis Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa, quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, quemadmodum et ipsi a Judæis, qui Dominum crucifixerunt, et nos impediunt loqui gentibus, ut salvetur* (1. Thess. 2. 14. 15). Aliis rursum scribens sic loquitur: *Rememoramini pristinos dies, in quibus illuminati multum certamen sustinuistis passionum, scientes vobis meliorem substantiam in cælis, et manentem* (Hebr. 10. 32. 34). Viden' præstantiam virtutis ejus qui talia operatus est? Nam qui tanta patiebantur, non solum non ægre ferebant vel deficiebant, sed et gaudebant, gestiebant, exsultabant. Et de discipulis quidem dicit ille, quod facultatum publicationem cum voluptate acceperint: de magistris vero Lucas in libro Actuum apostolorum ait (Act 5. 41), eos reversos esse gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti fuerant pro nomine Christi contumeliam pati. De se ipso rursum Paulus: *Gaudeo, ait, in passionibus meis, et adimpleo quæ desunt tribulationibus Christi in carne mea* (Colos. 1. 24). Ecquid miraris, quod in passionibus gauderet, quando mortem subiturus non modo gaudebat, sed etiam discipulos in gaudii consortium vocabat, quod erat animi supra modum lætantis: *Gaudeo, inquit, et congratulor omnibus vobis: itidem et vos gaudete, et congratulamini mihi* (Phil. 2. 17. 18). Et quid factum est, dic mihi, quod tanto gaudio repletus es? *Ego, inquit, jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat* (2. Tim. 4. 6).

14. Sic igitur per universum orbem Ecclesiam ædificabant. Atque ne parietem quidem unum quisquam possit extruere lapidibus et calce utens, si expellatur et impediatur: hi vero tot Ecclesias ubique terrarum ædificaverunt, percussi, vincti, pulsi, fugati, facultatibus mulcati, flagellati, jugulati, combusti, demersi una cum discipulis. Et ædificabant, non lapidibus, sed animabus et institutis, quod plane difficilius est, quam lapidibus construere. Non enim par est murum construere, et animam tanto tempore a demonibus agitatam ad resipiscendum persuadere, ut ab insania illa desistat, et ad tantam perveniat temperantiam. Attamen hoc potuerunt nudi et calceis carentes, una induti tunica per universum orbem circumeuntes: habebant

ταῦτα ἔπραττον, ἀλλὰ μυρίων πανταχόθεν πολέμων αὐτοῖς ἐγειρομένων. Κατὰ γὰρ ἔθνος ἕκαστον, καὶ κατὰ πόλιν· τί λέγω κατὰ ἔθνος καὶ κατὰ πόλιν; κατὰ οἰκίαν ἕκαστην πόλεμος αὐτοῖς ἀνερρίπιζέτο. Εἰσιούσα γὰρ ἡ διδασκαλία, καὶ ἀποσχίζουσα παῖδα πολλάκις πατέρας, καὶ νύμφην πανθεράς, καὶ ἀδελφὸν ἀδελφοῦ, καὶ δοῦλον δεσπότου, καὶ ἀρχόμενον ἀρχοντος, καὶ ἄνδρα γυναικὸς, καὶ γυναῖκα ἀνδρός, καὶ πατέρα παίδων, οὐ γὰρ ἄθροον πάντες ἐπειθόντο, καθημερινὰς ἀπεχθείας, συνεχεῖς πολέμους, μυρίους αὐτοῖς ἐπῆγε θανάτους, καὶ ὡς κοινούς ἐχθροὺς καὶ πολεμίους ἀποστρέφεσθαι παρεσκεύασε. Καὶ γὰρ πάντες αὐτοὺς ἤλαυνον, βασιλεῖς, ἀρχόντες, ἰδιῶται, ἐλεύθεροι, δοῦλοι, δῆμοι, πόλεις· καὶ οὐκ αὐτοὺς μόνον, ἀλλὰ τὸ δὴ χαλεπώτερον, τοὺς ἐτι νεοπαγεῖς ἐν τῇ πίστει, τοὺς ὑπ' αὐτὴν κατηχομένους. Κοινὸς γὰρ πόλεμος καὶ τοῖς μαθηταῖς καὶ τοῖς διδασκάλοις ἐγένετο, ἅτε τῆς διδασκαλίας ἀπεναντίας καὶ διατάγμασι βασιλικῶς καὶ συνηθείᾳ καὶ ἔθεσι πατριῶς φαινόμενης. Παρῆγον γὰρ ἐιδώλων ἀπέχεσθαι, καταφρονεῖν βωμῶν, οὓς οἱ πατέρες αὐτῶν καὶ οἱ πρόγονοι πάντες ἐθεράπευσαν, ἀφίστασθαι ἐν μουσάρων δογματίων, καταγελαῖν ἑορτῶν, διαπτύειν τὰς τελετάς· ἃ φρικωδέστατα ἐδόκει εἶναι ἐκείνοις καὶ φοβερώτατα, καὶ ὑπὲρ ὧν ἂν καὶ τὴν ψυχὴν προήκοντο, ἢ αἰρεῖσθαι τὰ παρ' αὐτῶν λεγόμενα, καὶ πιστεῦναι εἰς τὸν ἀπὸ Μαρίας τεχθέντα, τὸν ἐν ἡγεμονικῇ διακατηρίφω παραστάντα, τὸν ἐμπυσθέντα, τὸν μυρία παθόντα δευνά, τὸν θάνατον ἐπάρατον ὑπομείναντα, τὸν ταπείνα, τὸν ἀνασταντά. Καὶ τὸ παράδοξον, ὅτι τὰ μὲν τῶν παθῶν ὅληα πᾶσιν ἦν, αἱ μάλιστα, αἱ ἐπὶ κόρῃς πληγαί, αἱ εἰς πρόσωπον ὕβρεις διὰ τῶν ἐμπυσμμάτων γινόμεναι, τὰ ραπίσματα, ὁ σταυρὸς, ἡ πολλὴ χλευασία, ἡ παρὰ πάντων κυμωδία, ὁ τάφος ὁ ἐν μέρει χάριτος γενόμενος· τὰ δὲ τῆς ἀναστάσεως οὐκέτι· αὐτοῖς γὰρ μόνοις ἀναστὰς ἐφάνη· ἀλλ' ὅμως καὶ ταῦτα λέγοντες ἐπειθον, καὶ οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν ψυκοῦσιν. Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; Τῇ δυνάμει τοῦ ταῦτα κελεύσαντος· αὐτοὶ γὰρ προδοποιῶν ἦν, αὐτὸς πάντα καὶ τὰ δύσκολα ῥάδια ποιῶν. Εἰ γὰρ μὴ θεία τις δύναμις ἦν ἡ ταῦτα κατορθούσα, οὐδ' ἂν προσέμινον, οὐδ' ἂν ἀρχὴν ταῦτα ἔλαβε· πῶς γάρ; Ἄλλ' ἐκείνος ὁ εἰπὼν, Γενήθητε οὐρανός, καὶ δεῖξας τὸ ἔργον· καὶ, Θεμελιωθήτω ἡ γῆ, καὶ παραγαγὼν τὴν οὐσίαν καὶ, Λαμπέτω ἥλιος, καὶ δεῖξας τὸ ἄστρον, καὶ πάντα ἐργασάμενος [577] λόγῳ, οὕτω; καὶ τὰς Ἐκκλησίας ταύτας ἐφύευσεν· καὶ τὸ ῥῆμα ἐκείνου, τὸ, Οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, τοῦτο πάντα εἰργάσατο. Τοιοῦτοι γὰρ οἱ τοῦ Θεοῦ λόγοι, ἔργων δημιουργοί, ἔργων θαυμαστῶν καὶ παραδόξων. Ὅσπερ γὰρ εἶπε, *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτον*, καὶ πάντα ἄθροον παράδεισος ἦν, καὶ πάντα λειμῶνες, καὶ μυρίους ἐκόμα φυτοὶς ἡ δεξαμένη τὸ ἐπίταγμα γῆ· οὕτω καὶ νῦν εἶπεν· *Οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν*, καὶ μετὰ πολλῆς εὐκολίας τοῦτο ἐγένετο· καὶ τυράννων κατ' αὐτῆς ὀπλιζομένων, καὶ στρατιωτῶν ὅπλα κινούντων, καὶ δῆμων πυρὸς σφοδρότερον μαινομένων, καὶ συνηθείας ἀντιπατατατομένης, καὶ ῥήτορων, καὶ σοφιστῶν, καὶ πλουτοκλήτων, καὶ ἰδιωτῶν, καὶ ἀργόντων ἀνισταμένων, πυρὸς σφοδρότερον ἐπιὼν ὁ λόγος τὰς ἀκάνθας ἀνήλωσε, τὰς ἀρούρας ἐξεκάθισεν, ἔσπειρε τοῦ κηρύγματος τὸν λόγον· καὶ τῶν πιστευσάντων τῶν μὲν δεσποτῶν οἰκουμένων, τῶν δὲ εἰς τὴν ὑπερορίαν μεθισταμένων, τῶν δὲ τὰ χρήματα ἀφαιρουμένων, τῶν δὲ ἀναιρουμένων καὶ κατακοπτο-

μένων, τῶν δὲ πυρὶ παραδιδωμένων, τῶν δὲ καταποντιζομένων καὶ πᾶν εἶδος τιμωρίας ὑπομενόντων, ἀτιμωμένων, ἐλαυνομένων, ὡς κοινῶν ἐχθρῶν διωκομένων πάντοθεν, ἔτεροι πλείους προσέσαν, οὐ μόνον οὐδὲν, ἀφ' ὧν ἔπαυον ἔτεροι, εἰς τὸν πεισθῆναι ὀκνηρότεροι γινόμενοι, ἀλλὰ καὶ προθυμότεροι, καὶ μᾶλλον ἐπιπηδῶντες τῇ καλῇ ταύτῃ θήρᾳ· καὶ οὕτως ἡλιεύοντο, οὐκ ἀναγκάζόμενοι, οὐ βιαζόμενοι, ἀλλὰ προστρέχοντες, χάριν εἰδότες τοῖς ἐπὶ τοῦτο ἀγούσι· καὶ χειμάρρους αἱμάτων ὀρῶντες ἀπὸ τῶν ἡδὴ πεπιστευκότων ἀπορρέοντες, θερμότεροι περὶ τὴν πίστιν ἐγίνοντο καὶ θαρσαλέωτεροι· καὶ οὐχὶ τῶν μαθητῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν διδασκάλων, τῶν μὲν δεδεμένων, τῶν δὲ ἐλαυνομένων, τῶν δὲ μαστιζομένων, τῶν δὲ ἑτερα μυρία πασχόντων κακὰ, πλείους οἱ μαθητευόμενοι καὶ σπουδαιότεροι μᾶλλον ἐγίνοντο. Καὶ βοᾷ Παῦλος λέγων· *Ὅτε τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμῶν ἀφώδως τὸν λόγον λαλεῖν*. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν, *Υἱεῖς γὰρ μνηστῆ ἐγενήθητε τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ὅτι τὰ αὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὁμῆς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλιτῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῶν καὶ τῶν Κύριον ἀποκτείναντων, καὶ ἡμᾶς κωλυόντων τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι, ἵνα σωθῶσιν*. Ἐτέροις δὲ πάλιν γράφων οὕτως ἐλεγεν· *Ἀγαπημῆσθε τὰς προτέρας ἡμέρας, ἐν αἷς ζωτισθέντες πολλὴν ἀθλήσιν ὑπεμείνατε κατημάτων, γινώσκοντες ἑαυτοὺς κρείττονα διαφέρειν ἐν οὐρανοῖς, καὶ μένονσαν*. Εἰδες δύναμεις; ὑπερβολὴν τοῦ ταῦτα ἐργασαμένου; Οὐ γὰρ μόνον οὐκ ἠθύμουν, οὐδὲ μόνον οὐκ ἐθλίβοντο ταῦτα πασχόντες, ἀλλὰ καὶ ἔχαιρον, ἐσκήρυνον, ἐπῆδον. Καὶ περὶ μὲν τούτων οὕτως ταῦτα λέγει, ὅτι τὴν δυνάμειν τῆς οὐσίας μεθ' ἡδονῆς ἐδέξαντο· περὶ δὲ τῶν διδασκάλων ὁ Λουκᾶς ἐν τῇ τῶν Πράξεων βίβλῳ, ὅτι ὑπέστρεφον ἐκ προσώπου τοῦ συνεδρίου χαίροντες, ὅτι κατηξιώθησαν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἀτιμασθῆναι. Περὶ δὲ ἑαυτοῦ πάλιν ὁ Παῦλος· *Χαίρω ἐν τοῖς παθήμασι μου, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου*. Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ καὶ ἐπὶ παθήμασιν ἔχαιραν, ὅπου γε καὶ θάνατον μέλλουν ὑπομένειν οὐ μόνον ἔχαιραν, ἀλλὰ καὶ τοὺς μαθητάς εἰς κοινωνίαν τῆς εὐφροσύνης ἐκάλει, ὅπερ ἦν [578] ὑπερβαλλόντως εὐφραίνομένης ψυχῆς, οὕτω λέγων· *Χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν, τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὁμῆς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι*. Τί γέγονεν, εἰπέ, ὅτι τοσαύτης ἐνεπλήσθης χαρᾶς; Ἐγὼ, φησὶν, *ἦδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφύεστηκεν*.

ιδ'. Οὕτω τοίνυν ψυκοῦσιν τὴν πανταχοῦ Ἐκκλησίαν. Καίτοι γε τοῖχον ἓνα οὐδεὶς ἂν δυνήθει οἰκοδομῆσαι, διὰ λίθου καὶ ἀσέστου συντιθείς τὴν οἰκοδομήν, ἐλαυνόμενος, κωλυόμενος· οὗτοι δὲ Ἐκκλησίας τοσαύτας πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ψυκοῦσιν, κατακοπόμενοι, δεσμούμενοι, διωκόμενοι, φυγαδεύμενοι, δημεύμενοι, μαστιγούμενοι, σφαττόμενοι, καίμενοι, καταποντιζόμενοι μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ προαιρέσεων, ὅπερ δυσκολώτερον πολλῷ τοῦ διὰ λίθων οἰκοδομῆσαι. Οὐ γὰρ ἔστιν ἴσον συνθεῖναι τοῖχον, καὶ ψυχὴν ἐπὶ τοσοῦτοις χρόνοις ὑπὸ δαιμόνων ἐκβακχευθεῖσαν παῖσαι μετασθῆναι, καὶ τῆς μανίας ἀποσθῆναι ἐκείνης, καὶ πρὸς τοσαύτην ἐλθεῖν σωφροσύνην. Ἄλλ' ὅμως ἴσους γυμνοὶ καὶ ἀνυπόδοτοι, μονοκίτῳ τὴν οἰ-

κουμενὴν περιόντες ἅπασαν· εἶχον γὰρ σύμμαχον καὶ βοηθὸν τὴν ἄμαχον δύναμιν τοῦ εἰρηκότος. Ἐπὶ τῇ *πέτρα ταύτῃ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν*, καὶ *πύλαι ᾗδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*. Ἀριθμησὼν γούν πόσοι τύραννοι ἐξ ἐκείνου παρετάξαντο πρὸς αὐτήν, πόσοι διωγμοὺς ἐκίνησαν χαλεπωτάτους, πῶς τὸν ἐμπροσθεν ἅπαντα διέκειτο χρόνος ὅτε νεόφυτος ἦν ἡ πίστις, ὅτε ἀπαλιώτεραι αἱ διάνοιαι τῶν ἀνθρώπων.

ιε'. Ἕλληνες ἦσαν βασιλεῖς, Αὐγουστος, Τιβέριος, Γάιος, Νέρων, Οὐεσπασιανὸς, Τίτος, καὶ μετ' ἐκείνων ἅπαντες ἕως τῶν τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου χρόνων τοῦ βασιλέως· καὶ πάντες οὗτοι οἱ μὲν ἔλαττον, οἱ δὲ σφοδρότερον ἐπολέμουν τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπολέμουν δ' οὐν ὅμως ἅπαντες. Εἰ δὲ τινες αὐτῶν καὶ ἡσυχάζειν ἔδοξαν, αὐτὸ τοῦτο τὸ τοὺς βασιλεύοντας καταδύλους εἶναι ἐπὶ ἀσεβείᾳ, ὑπόθεσις πολέμων ἐγίνετο, τῶν ἄλλων κολακευόντων οὗτους, θεραπευόντων ἐν τῇ τῆς Ἐκκλησίας πολέμῳ. Ἄλλ' ὅμως πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἐπιβουλαὶ καὶ ἐφοδοὶ ἀράχνης εὐκολότερον διεσπάρθησαν, καπνοῦ θάττον διελύθησαν, κονιορτοῦ ταχύτερον παρήλθον. Δι' ὧν γὰρ ἐπεδούλευσαν, πολὺν μαρτύρων χορὸν ἐργασάμενοι, καὶ τοὺς ἀθανάτους ἐκείνους τῆς Ἐκκλησίας ἀφέντες θησαυροὺς, τοὺς στυλοὺς, τοὺς πύργους, οὐχὶ ζῶντες μόνον, ἀλλὰ καὶ τελευτήσαντες μεγάλης ὠφελείας τοῖς ὑπερὶ ὑπόθεσις ἐγένοντο. Εἶδες προβόρῃσεως ἰσχύιν, *Καὶ πύλαι ᾗδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*; Ἀπὸ τούτων πίστευε περὶ τῶν μελλόντων, καὶ ὅτι οὐδεὶς αὐτὸν περιέσται. Εἰ γὰρ ὅτε ἐξ ὀλίγων συνεστήκει, ὅτε καινοτομίαις ἐδόκει εἶναι τὸ πρῆγμα, ὅτε νεοπαγῆς ἡ διδασκαλία, ὅτε τοιοῦτοι οἱ πλείοι, καὶ τοσαῦται αἱ πανταχόθεν ἀναρρίπιζόμεναι μάχαι, οὐκ ἰσχυσαν, οὐ περιεγενοντο, πολλῶν μᾶλλον τὴν οἰκουμένην ἅπασαν καταλαβούσης αὐτῆς καὶ τόπον ἅπαντα, καὶ ὄρη, καὶ νᾶπας, καὶ βουνούς. Καὶ γὰρ καὶ θάλατταν, καὶ τὰ ὑφ' ἡλίῳ κείμενα ἔθνη πάντα κατέλαβε, καὶ τῆς ἀσεβείας εἰς ὀλίγους προβάτη; λοιπὸν, καὶ βωμῶν, καὶ ναῶν, καὶ ἐιδώλων, καὶ πάντων ἀνηρημένων, καὶ ἑορτῶν, καὶ τελετῶν, καὶ καπνοῦ καὶ κνίσσης, καὶ πανηγύρεων ἐναγῶν. Πῶς οὖν τοσούτον καὶ τηλικούτον πρῆγμα, μετὰ τοσούτων κωλυμάτων καὶ πέρας ἔσχεν οὕτω λαμπρὸν, καὶ ἔκδοσαν [579] μαρτυροῦσαν τῇ ἀληθείᾳ, εἰ μὴ θεῖα τις καὶ ἄμαχος δύναμις ἦν τοῦ ταῦτα προειπόντος καὶ τελέσαντος; Οὐδεὶς ἂν πρὸς ταῦτα ἀντεῖποι, εἰ μὴ σφόδρα τις τῶν μαινομένων καὶ ἐξεστηκότων εἴη, καὶ τῶν κατὰ φύσιν ἀπεστερημένος φρενῶν. Οὐχ αὐταὶ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑτεραὶ προβόρῃσεις ἀνακηρύττουσιν αὐτοῦ τὴν ἄμαχον δύναμιν. Καὶ γὰρ προεῖπε τὰ μέλλοντα μετὰ ἀληθείας ἀπάσης καὶ εἰς τέλος ἤγαγε· καὶ ἀμύχανόν τι διαπασεῖν τῶν παρ' ἐκείνου λεχθέντων, ἀλλ' εὐκολώτερον τὴν γῆν ἀφανισθῆναι καὶ τὸν οὐρανὸν, ἢ τῶν ῥημάτων τι τῶν ἐκείνου καὶ τῶν προβόρῃσεων ἐλεγχθῆναι ψευδῶς εἰρημένον. Διὸ καὶ αὐτὸς καὶ πρὸς τῆς τῶν πραγμάτων ἐκδόσεως τοῦτο αὐτὸ δηλῶν, οὕτω σαφῶς ἀπεφάνετο περὶ τῶν εἰρημένων παρ' αὐτοῦ, λέγων· *Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι*. Καὶ μάλα εἰκότως. Οὐ γὰρ λόγοι εἰσὶν, ἀλλὰ Θεοῦ λόγοι, ἔργων δημιουργοί· οὕτω τὸν οὐρανὸν ἐποίησαν, οὕτω τὴν γῆν, οὕτω τὴν θάλασσαν, οὕτω τὸν ἥλιον, οὕτω τοὺς τῶν ἀγγέλων δῆμους, οὕτω τὰς ἄλλας ἀοράτους δυνάμεις. Καὶ τοῦτο σαφὲς ποιῶν ὁ Προφήτης ἐλέγεν· *Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν*, περὶ πάσης ὁμοῦ τῆς κτίσεως, τῆς ἄνω, τῆς κάτω, τῆς αἰσθητῆς, τῆς νοερᾶς, τῆς ἐν σώματι, τῆς ἀσωμάτου ταῦτα λέγων. Ἐδείξε μὲν οὖν, ὅπερ ἔφθην εἰπών, καὶ ἡ περὶ τῆς Ἐκκλη-

σίας προαναφώνησις τῆς ἀληθείας αὐτοῦ, τῆς προνοίας, τῆς ἀγαθότητος, τῆς κηδεμονίας τὸ μέγεθος, τὸν ὄγκον, τὴν ὑπερβολήν.

ις'. Φέρε οὖν καὶ ἑτέραν προβόρῃσιν μεταχειρισώμεθα τοῦ ἡλίου μᾶλλον διαλάμπουσας, καὶ τῆς ἀκτίνος φανερωτέραν οὖσαν, καὶ πρὸς τῆς ἀπάντων κειμένην ὀφειδῆ, καὶ πάσαις ταῖς μετὰ ταῦτα γενεαῖς παρεκτεινομένην, ὥσπερ καὶ τὴν προτέραν. Τοιαῦται γὰρ αὐτοῦ αἱ προβόρῃσεις αἱ πλείους. Οὐ χρόνῳ γὰρ περατοῦνται βραχεῖ, οὐδὲ εἰς μίαν συντελοῦνται γενεάν, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις τοῖς τε οὖσι, τοῖς τε ἐσομένοις αὖθις, τοῖς μετ' ἐκείνους, καὶ τοῖς μετὰ τούτους πάλιν καὶ ἕως τῆς συντελείας παρεκτεινομένοις πᾶσι παρέχουσι καταμαρτυράμεν τῆς οἰκείας ἀληθείας τὴν ἰσχύιν, ὥσπερ οὖν καὶ ἡ προτέρα. Καὶ γὰρ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἐρρήθη, μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ἔστηκε βεβαία καὶ ἀκίνητος, ἀνθούσα, λάμπουσα, καθ' ἑκάστην ἀκμάζουσα τὴν ἡμέραν, αὐξανόμενη, πρὸς μείζονα ἐπιδιδούσα δύναμιν, πᾶσι παρέχουσα τοῖς ἐξ ἐκείνου μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας· ἐσομένοις τὰ μέγιστα καρποῦσθαι ἐξ αὐτῆς ἀγαθὰ, καὶ ἄφατον δρέπεσθαι τὴν ὠφέλειαν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν, καὶ οἱ πρὸ ἐκείνων, καὶ οἱ πρὸ τούτων ἀνωτέρω, ἐπέγνωνσαν αὐτῆς τὴν δύναμιν, τοὺς μὲν πολέμους ὀρώντες ἐπιόντας αὐτῇ, καὶ τοὺς κινδύνους καὶ τὰς ταραχὰς, τοὺς θορύβους καὶ τὰ κύματα καὶ τοὺς χειμῶνας· αὐτὴν δὲ ὀρώντες οὐ καταποντιζομένην, οὐ νικωμένην, οὐ κρατουμένην, οὐ σβεννυμένην, ἀλλὰ ἀνθούσαν, αὐξανομένην, πρὸς μείζον ὕψος ἐγειρομένην. Καὶ αὕτη δὲ, ἣν μέλλω νῦν ἐρεῖν, τοιαύτη τίς ἐστιν εἰς τὸ δεῖξαι αὐτοῦ τὴν ἰσχύιν καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν εἰρημένων. Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη; Εἰσελθὼν ποτε εἰς τὸν ναὸν τὸν Ἰουδαϊκόν, ἀνθούοντα τότε καὶ πολλῶν πάντοθεν καταλαμπόμενον τῷ χρυσῷ καὶ κάλλει καὶ μεγέθει οἰκοδομῶν, ἔχοντα καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν [580] πολυτέλειαν, τὴν ἀπὸ τῆς τέχνης, τὴν ἀπὸ τῆς ὕλης, καὶ τῶν μαθητῶν ἐκπληττομένων, εἰ φησιν· *Οὐχ ὁρᾶτε ταῦτα πάντα*; Ἀμὴρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ μείρῃ ὥδε λίθος ἐπὶ λίθον· τὴν μετὰ ταῦτα αὐτοῦ κατασκευῇν δηλῶν, τὴν πανωλεθρίαν, τὴν ἐρημίαν, τὸ ἐρείπειον τὸ νῦν ἐν Ἱερουσολύμοις· καὶ γὰρ ἐρείπειον ἐκεῖνα τὰ λαμπρὰ καὶ περιφανῆ γέγονεν οἰκοδομήματα ἅπαντα. Εἶδες ἐν ἐκατέρῳ μεγάλῃ αὐτοῦ καὶ ἄφατον τὴν ἰσχύιν, ἐν τῷ τοὺς θεραπεύοντας αὐτὸν οἰκοδομεῖν καὶ αὐξεῖν, ἐν τῷ τοὺς προσκεκρυκότας εἰς αὐτὸν ταπεινῶν καὶ ὀλλύειν καὶ προβόρῃζους ἀνασπᾶν; Οὐδὲ γὰρ ἦν οὐδαμῶς ὁ ναὸς τοιοῦτος, οὐδὲ οὕτως ἀοιδίμος, καὶ τοσαύτης ἀπολαύων θεραπείας. Οἱ γὰρ πανταχοῦ γῆς οἰκούντες Ἰουδαῖοι, καὶ πρὸς αὐτὰ τῆς γῆς τὰ πέ-
ρατα, ἐκεῖσε ἀφικνούντο τὸ παλαιόν, δῶρα καὶ θυ-
σίας καὶ προσφορὰς καὶ ἀπαρχὰς καὶ πολλὰ ἑτερα
φέροντες, καὶ τῷ τῆς οἰκουμένης πλούτῳ καλλυπι-
ζοντες τὸν ναόν· καὶ πάντες ἐκεῖ συνέρχοντο οἱ παν-
ταχόθεν Ἰουδαῖοι προστῆλναι, καὶ πολὺ ἦν τὸ νομῆμα
τοῦ τόπου, πρὸς αὐτὰς τῆς οἰκουμένης τὰς ἐσχατίας
φθάνον. Ἄλλ' ἐν ῥῆμα τοῦ Χριστοῦ πάντα ἐκεῖνα
ἤφανεσε καὶ ἀπώλεσε, καὶ ὥσπερ κονιορτὸν ἐκ μέ-
σου γενέσθαι ἐποίησε· καὶ ἐνθα οὐδὲ Ἰουδαίους
ἅπασιν, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τοῖς ἱερεῦσι πᾶσιν, ἀλλ' ἐνὶ
μόνῳ τῷ τὴν ἀρχιερωσύνην λαχόντι εἰσέναι ἐξῆν,
καὶ τοῦτο ἅπασι τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνον μετὰ στολῆς καὶ
στεφάνων καὶ μετρᾶς, καὶ ἑτέρας τινὲς ἐσθῆτος ἱε-
ρᾶς, νῦν καὶ πόρνοις καὶ μαλακοῖς καὶ ἡταιρηκόσι
καὶ μοιχοῖς ἐξεστὶν ἐπιβαίνειν, καὶ ὁ κωλύων οὐδεὶς·
τὸ γὰρ ῥῆμα ἐκεῖνο ἐπελθὼν πάντα ἤφανεσε καὶ κατέ-
λυσε· καὶ τοσούτον μένει τοῦ ναοῦ, ὅσον δεῖξαι ἐνθα
ἦν ὁ ναὸς τὸ παλαιόν.

Ἐννόησον τοίνυν πόσος καὶ τοῦτο δυνάμεως. Οἱ γὰρ τοσαῦτα δυνήθέντες, καὶ ἐθνῶν καὶ βασιλείων

enim commilitantem ejus virtutem, qui dixit : *Super hanc petram edificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam* (Matth. 16. 18). Numera quot tyranni ab illo tempore adversus illam instruxerunt aciem, quot gravissimas persecutiones excitaverunt : quo in statu fides fuerit toto illo, quod præterit, tempore : quando recens plantata erat, quando tenebriores erant hominum mentes.

15. *Imperatores omnes contra Christianos bellum frustra susceperunt.* — Gentiles erant Imperatores, Augustus, Tiberius, Caius, Nero, Vespasianus, Titus, et post illum omnes usque ad tempus beati Constantini Imperatoris ; omnesque illi, alii minus, alii vehementius Ecclesiam oppugnabant ; oppugnabant tamen omnes. Quod si qui eorum visi sunt mitius agere, hoc ipsum tamen quod Imperatores palam in impietate viverent, materia bellorum erat, cum alii, qui ipsis adulabantur, gratiam illorum captantes Ecclesiæ bellum inferrent. Attamen omnes hujusmodi insidiæ atque incursus facilius quam aranæ tela dissipati sunt, citius quam fumus soluti sunt, velocius quam pulvis transierunt. Nam cum insidiis suis majorem martyrum chorum effecerint, immortalesque illos Ecclesiæ thesauros reliquerint, columnas atque turre, illi non viventes modo, sed etiam mortui, posteris magnæ utilitatis materia facti sunt. Videsne vim prædictionis ? *Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam.* Ab his de futuris crede, nullum fore qui obsistat. Si enim cum ex paucis constaret, cum nova res esse videretur, cum nuper plantata doctrina esset, cum tot bella instarent, tot undique commissa prælia nihil potuerunt, neque prævaluerunt ; quanto magis nunc cum universam terram occupat, omnemque locum, montes, saltus, colles ; etenim et maria et gentes sub sole positæ omnes apprehendit ; cum impietas apud paucos jam obtineat, atque aræ, templa, idola omnia sublata fuerint, festa item, initiationes, fumus, nidor et profanæ conciones. Quomodo igitur talis tantaque res, tot oblati impedimenti, tam conspicuum finem haberit, et exitum veritati fidem facientem, nisi divina quædam et invicta virtus esset ejus, qui hæc prædixit et perfecit ? Nemo sane his contradixerit, nisi admodum insanat, ac mente captus sit. Neque hæc tantum, sed etiam alia vaticinia ejus invictam virtutem prænuntiant. Nam cum omni veritate futura prædixit, et ad finem deduxit, neque fieri potest ut quidpiam ex dictis ejus excidat. Imo citius peribit cælum et terra, quam aliquod verborum aut prædictionum ejus falsi arguatur. Quod ipsum ille ante rerum eventum enuntians, sic clare de verbis suis loquitur : *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt* (Matth. 24. 35). Idque jure merito : non enim verba tantum sunt, sed Dei verba, per quæ res conduntur. Sic cælum fecit, sic terram, mare, solem, sic angelorum choros, sic alias invisibiles virtutes, quod declarans propheta dicebat : *Ipse dixit, et facta sunt ; ipse mandavit, et creata sunt* (Psal. 148. 5) : de omni simul creatura, tum superna, tum infra posita, tum sensibili, tum intellectuali, tum corporea, tum incorporea, ea

pronuntians. Illud igitur de Ecclesia vaticinium ostendit, ut supra dixi, veritatis, providentiæ, bonitatis curæque ejus magnitudinem et excellentiam.

16. Age ergo et aliam prædictionem tractemus, quæ sole sit clarior, radiisque ejus splendidior, quæque ante omnium oculos sita, ad omnes futuras generationes extendatur, sicut et prior. Talia enim sunt pleraque ejus vaticinia : non brevi tempore terminantur, neque in una generatione complentur ; sed omnibus hominibus, tum viventibus, tum mox futuris, tum sequentibus, et qui usque ad consummationem erunt, veritatis suæ notitiam præbent, quemadmodum et prius vaticinium. Nam a qua die dictum est usque ad consummationem sæculi firma immotaque mansit, florens, fulgens, in dies crescens, plus roboris sumens, et omnibus qui ab illo die usque ad Domini adventum futuri sunt præstans, ut maximos inde fructus, et ineffabilem utilitatem capiant. Nam qui ante nos, et qui ante illos, et qui longe superius fuere, ejus virtutem cognoverunt, bella videntes in eam ingruentia, pericula, tumultus, strepitus, fluctus, tempestates : ipsam vero neque sic submergi, vinci, superari, aut exstingui ; sed florere, crescere, ad majorem sublimitatem erigi. Et hoc vaticinium, quod nunc dicturus sum, idoneum est ad dictorum vim et veritatem demonstrandam. Quodnam est illud vaticinium ? Cum ingressus aliquando esset in templum Judaicum, tunc florens, auro fulgens, necnon pulchritudine magnitudineque ædificiorum, alia quoque instructum omni artificii materiæque varietate, mirantibus discipulis, quid dixit ? *Nonne videtis hæc omnia ? Amen dico vobis, non manebit lapis super lapidem* (Matth. 24. 2), ejus destructionem futuram declarans, desolationem, vastitatem, ruinam, quæ nunc Jerosolymis est : omnia enim ædificia illa præclara conspicuaque diruta sunt. Vides in utroque magnam et ineffabilem ejus potentiam, in eo quod se colentes ædificaverit et auxerit, et in eo quod inimicos suos humiliaverit, destruxerit, radicitusque sustulerit ? Nusquam enim hujusmodi templum erat tam celebre, tanto cultu insigne. Nam quotquot ubique per orbem erant Judæi, etiam in finibus terræ positi, istuc olim proficiscebantur, dona, hostias, oblationes, primitias et multa alia ferentes, orbisque divitiis templum decorantes, omnesque eo undique confluebant Judæi advenæ. Multum erat loci nomen, et usque ad extrema orbis pervenerat. Sed unum Christi verbum illa omnia delevit et perdidit, ac tamquam pulverem de medio sustulit. Ac quo ne Judæis quidem omnibus, imo nec sacerdotibus, sed soli summo sacerdoti ingredi licebat, idque semel in anno tantum, cum stola, coronis et mitra, alioque sacro vestimento ; nunc et scortis, et mollibus et effeminatis et mœchis patet aditus nemine prohibente. Nam ut verbum illud advenit, omnia delevit et sustulit : tantumque de templo superest, quantum satis est ut ostendatur, ubinam templum olim esset.

Judæi templum restaurare non potuerunt. — Cogita ergo quantæ et hoc sit virtutis. Etenim qui olim tam potentes erant, qui gentes et reges superabant, qui abs-

que sanguine plerumque vincebant, tropæaque innu-
mera nova et admirabilia erigebant, hi templum unum
ab illo usque ad hoc tempus ædificare non potuerunt.
Quamvis tot reges fuerint qui illis opem ferrent, tan-
taque multitudo per orbem diffusa, totque pecuniarum
opes adessent. Viden' quomodo quæ ille ædificavit,
nemo destruxit, et quæ ille destruxit, nemo ædificavit?
Ædificavit Ecclesiam, et nemo ipsam destruere possit;
destruxit templum, et nemo ipsum restaurare valet,
idque tam diuturno tempore: quamvis illam destrue-
re tentaverint, non potuere tamen; quamvis hoc de-
nuo excitare conati sint, id frustra moliti sunt.

Julianus Apostata id frustra tentavit. — Id vero
permissum fuit ne qui diceret, si id tentatum esset,
fieri potuisse: ecce tentaverunt, et non potuerunt.
Nam ætate nostra Imperator, qui omnes impietate
superabat, et facultatem tunc dedit et cooperatus
est. Opus incepere, ac ne vel minimum ultra pro-
gredi potuere; sed ignis a fundamentis exsiliens,
omnes fugavit. Quod autem voluerint, hoc indicium
est, quod hactenus fundamenta nudata appareant,
ut videas ipsos quidem fodere cœpisse, sed ædificare
non potuisse, obsistente Christi sententia. Quamvis
autem jam olim destructum fuisset hoc templum,
at iis post annos septuaginta reversis, statim exci-
tatum est, et priore splendidius fuit. Quod sane
propheta dixerant, et antequam fieret prænuntia-
rant. Nunc autem plus quam quadringentesimus an-
nus est, et nulla cogitatio, nulla expectatio vel spes
est, illud ultra instaurandum fore. Atqui, si non divina
virtus oblucretur, quid obstaret? Annon magna vis
pecuniarum penes illos est? Annon ab omnibus undi-
que tributa colligens patriarcha immensos possidet
thesauros? Annon audax illa natio est? Annon im-
pudens, contentiosa, temeraria, seditiosa? Annon
multi sunt in Palestina? Annon multi in Phœnicia?
Annon multi ubique? Quomodo ergo non potuerunt
unum denuo construere templum, præsertim viden-
tes cultum suum hinc ubique impediri, Judaicos
ritus aboleri, sacrificia, oblationes, ceteraque hu-
jusmodi legalia de medio tolli, omninoque cessare?
Neque enim illis vel aram excitare, vel sacrificium
offerre, vel libare, vel ovem imponere aut sufflu-
tum, vel legem recitare, vel festum celebrare, vel
quidpiam simile facere licebat extra illa limina.

17. Sane cum Babylone essent, et ab hostibus
eogerentur, ut psallerent, non obtemperarunt,
neque morem gesserunt, tametsi captivi et servi
erant, dominisque se vexantibus suberant. Sed
etiamsi a patria et a libertate excidissent, et de
ipsa vita periclitarentur, et quasi laqueo manu

¹ Patriarcham Judæorum multi scriptores Ecclesiastici
memorant. Origenes in opusculo, quod nuper typis dedi-
mus post Præliminaria ad Hexagla, dicit se cum Patriarcha
Judæorum Jullo congressum esse. Patriarcham item Judæo-
rum memorant Cyrillus Jerosol., Hieronymus, maximeque
Theodorotus Dial. 1. ex cujus dictis arguitur Patriarchas Ju-
dæorum se ex progenie Davidis esse falso jactitasse. Duo
erant Judæorum Patriarchæ, quorum alter in Judæa dege-
bat, alter Babylone. De Patriarchis Judæorum agunt ite qui
de Judæorum republica tractavere. Vide præsertim Peila-
rium in notis ad Epiphanium: et Jac. Gothofredum ad Eod.
Theodosianum, T. VI, p. 213

hostium detinerentur, jussi canticum organis canere
sic dicebant: *Super flumina Babylonis illic sedimus
et flevimus. Quia interrogaverunt nos, qui captivos
duxerunt nos, verba cantionum. Quomodo cantabimus
canticum Domini in terra aliena (Psal. 136. 1. 4)?*
Nec potest quisquam dicere ipsos ob organorum
penuriam non cecinisse: causam enim illi protulerunt
dicentes: *Quomodo cantabimus canticum Domini in
terra aliena? Organa vero penes se habebant: In
salicibus, aiunt, in medio eorum, suspendimus organa
nostra.* Sed neque jejunare licebat illis, quod decla-
rans propheta dicebat: *Numquid jejunium jejunastis
mihi annis septuaginta, dicit Dominus (Zach. 7. 5)?*
Quod autem illis nec sacrificare nec libare fas esset,
audi tres pueros dicentes: *Non est princeps, neque
propheta, neque dux, neque locus ad sacrificandum
coram te, et inveniendum misericordiam (Dan. 3. 38).*
Non dixerunt, non est sacerdos; aderant enim sa-
cerdotes: sed ut discas de loco tantum agi, to-
tamque legem ea in re obstrictam esse, dicebant,
Non est locus. Et quid de sacrificio et de libatione
loquor? Ne quidem recitare legem licebat ipsis:
quod exprobrans alius propheta dicebat: *Et lege-
runt foris legem, et advocaverunt confessionem (Amos
4. 5).* Non Pascha, non Pentecosten, non Sceno-
pegiam, non aliud quid simile celebrare poterant.
Atamen etsi noverint se propter loci desolationem
ab his omnibus excludi, et se, si quid eorum ag-
grediantur, legem transgredi penasque duros esse,
non potuere locum, in quo licebat hæc omnia le-
gitime facere, erigere et restaurare. Nam virtus
Christi, quæ Ecclesiam ædificavit, eadem et tem-
plum destruxit. Propheta certe prædixit, et ven-
turum Christum, et hæc operaturum, etiamsi is post
captivitatem fuerit; audi quid dicat: *Et in vobis
concludentur januæ, et non accendetur altare meum
gratis. Non est mihi voluntas in vobis, quia ab
Oriente solis usque ad Occidentem nomen meum glori-
ficatum est in gentibus, et in omni loco incensum mihi
offertur, et sacrificium purum (Malach. 1. 10. 11).*
Vides quomodo manifeste et Judaismum ejecit, et
Christianismum effulgentem monstravit, et ubique
terrarum diffusum? Cultus vero rationem alius signi-
ficavit his verbis: *Et adorabunt eum unusquisque ex loco
suo, et servient ei sub jugo uno (Soph. 3. 10):* et alius
iterum: *Virgo Israel lapsa est, non resurget am-
plius (Amos 5. 2).* Daniel autem hæc omnia aperte
narrat: universa nempe tollenda esse, hostiam, li-
bamen, unctionem, judicium. Verum hæc, quando
adversus Judæos sermonem instituimus, clarius
fususque explicabimus. Interim vero in destinata
pergamus via, Gentiliumque contentione retunda-
mus. Non tibi dixi mortuos suscitatos, vel leprosos
mundatos, ne diceres hæc mendacia esse, fastum
et fabulas. Quis vidit? quis audivit? Iidem ipsi qui
narrarunt crucifixum et colaphis cæsum, illi etiam
hæc dixerunt. Cur ergo fide dignos in illis putas,
in istis vero dicto reprehensis quasi hæc gesta
non sint? Atqui si ad magistri gratiam hæc scripse-

περιγενόμενοι, καὶ ἀναιμῶτι πολλὰ τοῦ πολέμου κρα-
τῆσαντες, καὶ τρόπαια μυρία στήσαντες καινὰ καὶ
πικράδοξα, οὗτοι ναὺν ἕνα ἐξ ἐκείνου μέχρι τῆς σῆ-
μερον οἰκοδομῆσαι οὐκ ἴσχυσαν· καὶ ταῦτα τοσού-
των βασιλείων γενομένων καὶ συμπραττόντων αὐτοῖς,
καὶ πλήθους τοσούτου κατὰ τὴν οἰκουμένην κεχυ-
μένου, καὶ χρημάτων τοσούτων αὐτοῖς παρόντων.
Εἶδες πῶς ἄπερ ψυχοδόμησεν, οὐδεὶς καθεῖλε, καὶ
ἄπερ καθεῖλεν, οὐδεὶς ψυχοδόμησεν; Ὁκοδόμησε τὴν
Ἐκκλησίαν, καὶ οὐδεὶς αὐτὴν καθελεῖν δύναται· ἄν-
κατέλυσεν τὸν ναὺν, καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἀναστῆσαι δύνα-
ται, καὶ ταῦτα ἐν χρόνῳ οὕτω μακρῷ. Καίτοι καὶ
ταύτην καθελεῖν ἐπεχείρησαν, ἀλλ' οὐκ ἴσχυσαν·
κακίστην ἀναστῆσαι ἐσπούδασαν, ἀλλ' οὐκ ἐδυνή-
θησαν.

Συνεχωρήθῃ δὲ καὶ τοῦτο, ἵνα μηδεὶς ἔχη λέγειν,
ὅτι εἰ ἐπεχείρησαν, ἴσχυσαν ἂν. Ἰδοὺ γοῦν καὶ ἐπε-
χείρησαν, καὶ οὐδὲν ἡδυνήθησαν. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς
γενεᾶς τῆς ἡμετέρας ὁ πάντας εἰς ἀσέβειαν νικήσας
βασιλεὺς καὶ ἔδωκεν ἐξουσίαν τότε καὶ συνέπραξε,
καὶ τοῦ ἔργου ἤψαντο, καὶ οὐδὲ μικρὸν προσελθεῖν
ἡδυνήθησαν, ἀλλὰ πῦρ ἀπὸ τῶν θεμελίων ἐκπυρρῶσαν
πάντας αὐτοὺς ἀπῆλθεν. Ὅτι δὲ ἡβουλήθησαν, καὶ
τούτου δεῖγμά ἐστιν ἕως τοῦ νῦν τὰ θεμέλια γυμνω-
θέντα, ἵνα εἰδῇς, ὅτι ἐπεχείρησαν μὲν διασκάπτειν,
οἰκοδομῆσαι δὲ οὐκ ἴσχυσαν, τῆς ἀποφάσεως ταύτης
ἀντιπραττούσης αὐτοῖς. Καίτοι γε καὶ ἥδη κατελύθη
ὁ ναὸς οὗτος, καὶ μετὰ ἐβδομήκοντα ἔτη ἐπανελθόντων,
εὐθέως ἀνέστη, καὶ λαμπρότερος τοῦ προτέρου γέ-
γονε· καὶ λέγουσι τοῦτο, [581] καὶ προαναφώνουσι
πρὶν γενέσθαι οἱ προφῆται. Νῦν δὲ τετρακοσιοστὸν
ἔτος ὑπερέβη, καὶ οὐδὲ ἔννοιά τις, οὐδὲ προσδοκία,
οὐδὲ ἐλπίς τοῦ φανεῖσθαι πάλιν αὐτόν. Καίτοι τί τὸ
κωλύον ἦν, εἰ μὴ θεία δύναμις ἦν ἡ ἀντιπίπτουσα; οὐ
χρημάτων περιουσία πολλὴ παρ' αὐτοῖς; οὐ τοὺς
ἀπάντων πανταχόθεν φόρους συνάγων ὁ πατριάρ-
χης, ἀπείρους κέκτεται θησαυροὺς; οὐκ ἱταμὸν τὸ
ἔθνος, οὐκ ἀναίσχυντον, οὐ φιλονεικον, οὐ προπετὲς,
οὐ πολεμοποιόν; οὐ πολλοὶ κατὰ τὴν Παλαιστίνην;
οὐ πολλοὶ κατὰ τὴν Φοινίκην; οὐ πολλοὶ πανταχοῦ;
Πῶς οὖν οὐκ ἴσχυσαν ἕνα ἀναστῆσαι ναὺν, καὶ ταῦτα
ὀρῶντες τὴν λατρείαν αὐτοῖς ἐντεῦθεν πανταχοῦ
πεπεδημένην, καὶ τὰ Ἰουδαϊκὰ ἔθνη ἡφανισμένα, καὶ
τὰ τῶν θυσιῶν, καὶ τὰ τῶν προσφορῶν, καὶ τὰ τῶν
ἄλλων τῶν τοιούτων νομίμων ἀνηρημένα, πεπαυ-
μένα; Οὔτε γὰρ στήσαι βωμῶν, οὔτε θυσίαν ἀνεγε-
κεῖν, οὐ στήσαι, οὐ πρόβατον ἐπιτελεῖν, οὐ θυμίαμα,
οὐκ ἀναγνῶναι νόμον, οὐχ ἑορτὴν ἐπιτελεῖσαι, οὐκ
ἄλλο τι τῶν τοιούτων αὐτοῖς ἐκτὸς τῶν προθύρων
ἐκείνων ἐξῆν.

ιζ'. Ἀλλὰ καὶ ἐν Βαβυλῶνι ποτε γενομένοι, καὶ ἀναγ-
καζόμενοι παρὰ τῶν πολεμίων φάλλειν, οὐκ εἶξαν,
οὐδὲ ὑπήκουσαν, αἰχμαλῶται καὶ δοῦλοι ὄντες τοῖς
δεσπόταις κακοποιούσιν αὐτούς· ἀλλὰ καὶ πατρίδος
ἐκπεσόντες καὶ ἐλευθερίας, καὶ περὶ τὸ ζῆν αὐτὸ
κινδυνεύοντες, καὶ ὥς ἐν μέσῃ παγίδι ταῖς χερσὶ τῶν
λαβόντων ἀπειλημένοι, κελευόμενοι τὴν ὁδὸν ἄδειν
ἐκείνην τὴν διὰ τῶν ὀργάνων, οὕτως ἔλεγον· Ἐπὶ

τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος ἐκεῖ ἐκαθίσταμεν, καὶ
ἐκλαύσαμεν, ὅτι ἐπηρώτησαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλω-
τεσσάμενοι ἡμᾶς λόγους ᾠδῶν. Πῶς ἄσομεν τὴν
ὁδὸν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας; Καὶ οὐδὲ ἔχει
τις εἰπεῖν, ὅτι διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν ὀργάνων τοῦτο
ἐποιοῦν· καὶ γὰρ αὐτοὶ τεθείκασι τὴν αἰτίαν εἰπόν-
τες· Πῶς ἄσομεν τὴν ὁδὸν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλο-
τρίας; Καὶ τὰ ὄργανα δὲ μετ' αὐτῶν ἦν. Ἐν γὰρ
ταῖς ἱταῖς ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα
ἡμῶν, φησὶν. Ἀλλ' οὐδὲ νηστεῖαν νηστεύειν ἐξῆν.
Καὶ τοῦτο δηλῶν αὐτοῖς ὁ προφήτης ἔλεγε· Μὴ νη-
στεῖαν νηστεύκατέ μοι ἔτη ἐβδομήκοντα, λέγει
Κύριος; Ὅτι δὲ οὐδὲ θύειν, οὐδὲ σπένδειν ἐξῆν,
ἀκούσων τῶν τριῶν παίδων λεγόντων, Οὐκ ἔστιν ὄρ-
γων, οὐδὲ προφήτης, οὐδὲ ἡγούμενος, οὐδὲ τό-
πος τοῦ καρπῶσαι ἐνώπιόν σου καὶ εὐρεῖν ἔλεος.
Οὐκ εἶπεν, Οὐκ ἔστιν ἱερεὺς, παρῆσαν γὰρ ἱερεῖς·
ἀλλ' ἵνα μάθῃς ὅτι τὸ πᾶν τοῦ τόπου ἦν, καὶ ἡ νομο-
θεσία πᾶσα ἐκεῖ συνεδέδετο, εἶπεν, Οὐκ ἔστι τόπος.
Καὶ τί λέγω θύειν καὶ σπένδειν; οὐδὲ ἀπλῶς ἀνα-
γνῶναι τὸν νόμον ἐξῆν αὐτοῖς· καὶ τοῦτο ποτε ἐγκαλῶν
ἕτερος προφήτης ἔλεγε· Καὶ ἀνέγνωσαν ἔξω νόμον,
καὶ ἐπεκαλέσαντο ὁμολογίαν· οὐ πάσχα, οὐ πεντηκο-
στήν, οὐ σκηνοπηγίαν, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων ἐπιτε-
λέσαι οὐδέν. Ἀλλ' ὁμοῦ εἰδότες, ὅτι ταῦτα πάντα
ἀπέκλεισεν αὐτοῖς ἡ [582] τοῦ τόπου ἐρήμωσις, καὶ
ἐπιχειροῦσιν τισι, παρανομούντες ἐπιχειροῦσι, καὶ
δίχην τοῦτου διδῶσιν, οὐκ ἴσχυσαν τὸν τόπον, ἐν ᾧ
ταῦτα πάντα ἐξῆν κατὰ νόμον πράττεσθαι, ἀναστῆ-
σαι καὶ στήσαι. Ἡ γὰρ δύναμις τοῦ Χριστοῦ ἡ τὴν
Ἐκκλησίαν οἰκοδομήσασα, αὕτη καὶ τοῦτον καθεῖλε.
Καὶ προεῖπε καὶ τοῦτο ὁ προφήτης, ὅτι καὶ παρ-
έσται ὁ Χριστὸς καὶ ταῦτα ἐργάσεται, καίτοι μετὰ
τὴν αἰχμαλωσίαν γενομένος. Ἀκούε δὲ καὶ τί φησι·
Καὶ ἐν ὑμῖν συγκλεισθήσονται θύραι, καὶ οὐκ
ἀνῴσεται τὸ θυσιαστήριόν μου δωρεάν. Οὐκ ἔστι
μοι θέλημα ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι
δυσιῶν τὸ βρομᾶ μου δεδοῦνται ἐν τοῖς ἔθνεσι,
καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμία μου προσάγεται καὶ
θυσία καθαρὰ. Εἶδες πῶς σαφῶς καὶ τὸν ἰουδαϊσμὸν
ἐξέβαλε, καὶ τὸν χριστιανισμὸν ἔδειξε διαλάμποντα,
καὶ πανταχοῦ τῆς γῆς ἐκτεταμένον; Καὶ τὸν τρόπον
δὲ τῆς λατρείας ἐδήλωσεν ἕτερος πάλιν· Καὶ προσ-
κυνήσουσιν αὐτῷ ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ,
καὶ δουλεύσουσιν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἕνα· καὶ ἕτε-
ρος πάλιν· Παρθένος τοῦ Ἰσραὴλ ἐσφαλῆεν· οὐ
μὴ ἀναστῇ ἔτι. Καὶ ὁ Δανιὴλ δὲ σαφῶς ἅπαντα
ταῦτα διηγείται, ὅτι πάντα ἀρθήσεται, καὶ θυσία καὶ
σπονδὴ, καὶ χρίσμα καὶ χρίμα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν,
ἡνίκα ἂν πρὸς Ἰουδαίους λέγωμεν, σαφέστερον καὶ
εὐρύτερον ἀναπτύσσομεν· τῶς δὲ τῆς προκείμενης
ἐχώμεθα ὁδοῦ, τῶν ἀνοήτων Ἑλλήνων τὴν φιλονεικίαν
διορθοῦντες. Οὔτε οὐ νεκροὺς εἶπον ἐγερθέντας, οὔτε
λεπρὸς καθαρισθέντας, ἵνα μὴ λέγῃς, Ψευδῆ ταῦτα,
κόμπος, μῦθος, τίς εἶδες; τίς ἤκουσεν; Οἱ εἰπόντες
ὅτι ἐσταυρώθη, καὶ ἐπὶ κόρῃς πληγὰς ἔλαβεν, οὗτοι
ταῦτα εἰρήκασι· Πῶς οὖν ἐν ἐκείνοις ἀξιοπίστους
εἶναι νομίζω, ἐν τούτοις ἐπιλαμπάνη τῶν εἰρημένων,
ὥς οὐ γεγεννημένον; Καίτοι γε εἰ πρὸς χάριν τοῦ δι-

δασκάλου ταῦτα ἔγραψον εἰκῇ καὶ μάτην κομπάζοντες, τὰ σκυθρωπὰ ἂν ἐσιώπησαν καὶ τὰ πολλοῖς δοκοῦντα ἐπονείδιστα εἶναι· νῦν δὲ δεικνύντες αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν, ἐν ἐκείνοις μάλιστα ἐνδιέτριψαν, καὶ πάντα μετὰ ἀκριβείας καὶ πολλῆς εἶπον τῆς δαφιλείας, οὐ μικρὸν, οὐ μέγα παραδραμόντες, ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς σημείοις καὶ τοῖς θαύμασι τὰ πλεῖστα παρήκαν, ἐν δὲ τοῖς παθήμασι καὶ τοῖς δοκοῦσιν ἐπονείδιστοις, τοῦτοις ἐνδιατρίβοντες, πάντα πάντες μετὰ ἀκριβείας εἰρήκασιν. Ἄλλ' ἐγὼ τούτων πρὸς σὲ οὐδὲν εἰρηκώς, τῶν θαυμάτων λέγω καὶ τῶν σημείων, ἵνα ἐκ περιουσίας πᾶσαν ἀνάσχυντον ἐμφράξω γλῶσσαν, τὰ νῦν φαινόμενα, τὰ νῦν πρὸ ὀφθαλμῶν κείμενα, τὰ τοῦ ἡλίου φανερώτερα, τὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης διεσπαρμένα, τὰ πᾶσαν καταλαβόντα τὴν οἰκουμένην καὶ ἀνθρωπίνην ὑπερβαίνοντα φύσιν κατορθούμενα, καὶ ὁ Θεοῦ μόνου ἦν, ταῦτα εἰς μέσον ἤγαγον. Τί λέγεις, οὐκ ἀνέστης νεκρούς; μὴ καὶ τοῦτο ἔχεις εἰπεῖν, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι οὐκ εἰσὶ κατὰ τὴν οἰκουμένην; οὐδ' ὅτι οὐκ ἐπεβουλεύθησαν; οὐδ' ὅτι κρατοῦσι καὶ περιγίνονται; Ἄλλ' ὥσπερ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅτι οὐκ ἔστιν ἥλιος, οὕτως οὐδὲ ταῦτα. Τί δέ; τὴν κα-

τασκαφὴν τοῦ Ἰουδαίου ναοῦ οὐχ ὀρέξῃ πρὸ ὀφθαλμῶν κειμένην τῆς οἰκουμένης ἀπάσης; διὰ τί μὴ λογίζῃ πρὸς σεαυτὸν· Εἰ μὴ Θεὸς ἦν, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, πόθεν ἂν οἱ μὲν θεραπεύοντες αὐτὸν οὕτως ἠδύσαντο καὶ ἐνοχλοῦμενοι, οἱ δὲ ἐσταυρωκότες αὐτὸν καὶ προσκεκρουκότες οὕτως ἐταπεινώθησαν, ὥς καὶ πολιτείας ἐκπεσεῖν ἀπάσης, καὶ ἀλῆται καὶ [583] πλάνοι καὶ φυγάδες περιέρχονται, καὶ χρόνος οὐδεὶς οὐδέτερόν ἔλυσε; Καίτοι γε πρὸς τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν οὕτοι δὴ, οὕτοι οἱ Ἰουδαῖοι καὶ πόλεμον εἵλοντο, καὶ ὅπλα ἐκίνησαν, καὶ μακρῷ χρόνῳ παραταττόμενοι διετέλεσαν, καὶ πού καὶ ἐκράτησαν. καὶ πράγματα παρέσχον τοῖς τότε Αὐγούστοις οὐ τὰ τυχόντα· τσσαύτη ἦν αὐτῶν ἡ δύναμις. Ἄλλ' ὁμως οἱ καὶ πολεμήσαντες τοσοῦτοις βασιλεῦσι καὶ παραταξάμενοι, καὶ χρημάτων ἰσχύϊν τσσαύτην καὶ ὅπλων καὶ στρατιωτῶν ἔχοντες, καὶ στρατηγοὺς καὶ μυρίους ἐλάσαντες, ἕνα οὐκ ἴσχυσαν ἐναστῆσαι ναόν· ἀλλὰ συναγωγὰς μὲν πολλὰ τοῦ τῶν πόλεων ὥκοδόμησαν, τὸν δὲ τόπον τὸν παρ-εσχηκότα αὐτοῖς τῆς οἰκείας πολιτείας τὸ κύρος, καὶ ἐνθα πάντα τελεῖν εἰώθασιν, καὶ ὅθεν ὁ Ἰουδαϊσμός συγκεκρότητο, τοῦτον μόνον οὐκ ἴσχυσάν ἀναστῆσαι.

runt, ac temere frustra que jactitarunt, ea tacuissent, quæ tristia ignominiosa que apud multos habebantur. Jam vero illi horum veritatem declarantes, in illis maxime immorati sunt, omnia que diligenter copiose que tractarunt, nec parvo nec magno quojam prætermisso, sed in signis et miraculis plurima tacuerunt; in cruciatibus autem et iis, quæ ignominiosa videbantur, plurimum immorantes, omnia omnes accurate narrarunt. Verum ergo nihil horem apud te commemorans, signa, inquam, et miracula, ut ex abundanti omnem impudentis lingue furorem compescam, ea quæ nunc videntur, quæ præ omnium oculis posita sunt, quæ sole clariora, quæ ubique in toto orbe dispersa, quæ universum occupant mundum, totamque naturam excedunt, gesta, quæ unius Dei sunt, ea, inquam, in medium adduxi. Quid dicis, non suscitavit mortuos? Num illud etiam dicere potes, Ecclesias in orbe non esse? An dicas insidiis non appetitas esse, non superasse nec victoriam reportare? At quemadmodum dici non potest solem non esse, sic neque hæc dici possunt. Quid ergo? Annon vidēs

Judaiei templi ruinam in totius orbis conspectu positam? Cur non tecum hoc reputas: nisi Deus esset, Deusque fortis, quomodo cultores ejus vexati et exagitati ita creverunt, qui autem illum crucifixerunt, et læserunt, ita dejecti sunt, ut tota republica sua exciderent, et vagi, erronei, profugi circumeant, nec quantumvis diuturno tempore alterutrum eorum solum mutatumque est? Atqui adversus Romanum imperium hi, Judæi, inquam, bellum susceperunt, arma moverunt, multoque tempore illud oppugnarunt, imo aliquando vicerunt, nec parva negotia fecerunt Augustis illius temporis: tanta erant potentia instructi. Attamen qui cum tot Imperatoribus bella gesserunt, qui tanta pecuniarum, armorum, militum vi pollebant, qui duces innumeros repulerunt, unum excitare templum non potuerunt; sed synagogas quidem per urbes extruxere multas; locum vero illum qui reipublicæ suæ præbet auctoritatem, ubi omnem cultum persolvere consueverant, atque unde Judæismus constituitur, hunc, inquam, solum instaurare non potuerunt.

IN LIBROS OCTO CONTRA JUDÆOS MONITUM.

Has contra Judæos concertationes memoratas vidimus libro præcedenti, non quasi jam institutas et in publicis concionibus habitas, sed quasi præparatas: *Daniel autem, inquit Chrysostomus, hæc omnia aperte narrat, universa nempe tollenda esse, hostiam, libamen, unctionem, judicium. Verum hæc, quando adversus Judæos sermonem instituemus, clarius fusiusque explicabimus*: Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ἤνιχα ἂν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους λέγωμεν, σαφέστερον καὶ εὐρύτερον ἀναπτύξομεν. Hanc vero postremam Judaicorum rituum reprobationem solutionemque advenisse, fuse, ut pollicitus erat, demonstrat ille in his contra Judæos homiliis, maxime vero in quinque ultimis, ubi, homilia nempe quinta, ex Daniele præsertim hoc argumentum prosequitur. Illæ autem quinque ultimæ anno, ut putamus, 387 habitæ sunt. Vide in Monito præcedenti.

Homiliarum ordo non unus idemque occurrit tam in editis, quam in manuscriptis. David Hæschelius, quem secutus est Fronto Ducæus, sex consequenter contra Judæos ponit homilias; nimirum primam eam, quæ incipit, Ἐβουλόμεν ὑμῖν ἀποδοῦναι: secundam, Πάλιν οἱ δειλαῖοι: tertiam, Πόθεν ἡμῖν ἄρα: quartam, Τὰ θηρία ἕως: quintam, Ἄρα κόρον ἐλάβετε: sextam, Παρῆλθεν ἡ νηστεία. Eodem autem ritu eæ habentur in omnibus, quos quatuordecim numero vidimus, manuscriptis, uno excepto Regio, 2900, qui priore prætermissa, cujus initium, Ἐβουλόμεν ὑμῖν ἀποδοῦναι, a secunda, cujus primordium est, Πάλιν οἱ δειλαῖοι, initium ducit, eamque primam inscribit, atque eodem postea numerandi ordine procedit; ita ut quæ sexta est in recensione supra et in tredecim manuscriptis, quinta ibi numeretur. Hunc vero ordinem secuti etiam sunt Erasmus et Henricus Savilius, qui postremus illis quinque homiliis eam subjungit, quæ in manuscriptis omnibus, uno excepto Regio, prima locatur, quam tamen sextam non inscribit Savilius, quasi extra numerum positam. Hunc porro ordinem ex tribus Manuscriptis mutatum se esse testificatur. Sex homiliis contra Judæos septimam, nullo tamen numero notatam,

adjicit Savilius eam quæ inscribitur, *contra eos qui in Paschate jejunant*: quæ in Regio etiam codice 1963 post sex contra Judæos homilias locatur. Octavam deinde, nullo tamen appposito numero, locat Savilius eam, cui titulus, *Contra eos qui Judæorum jejunium jejunant*. Has vero duas postremas Fronto Ducæus procul ab aliis contra Judæos homiliis in quintum tomum ablegavit.

Hic magnam cernis varietatem atque ordinis perturbationem, casu potius quam consilio indutam. Ut vero tantam caliginem discuteremus non parum desudandum nobis fuit; Deo tamen dante, et locum et ordinem ejusque nos deprehendisse putamus. Primam itaque constituimus eam, quam et David Hæschelius et Fronto Ducæus primam posuere, cujus initium, Ἐβουλόμεν ὑμῖν ἀποδοῦναι: secundam locamus eam, quæ sic incipit, Ἡ μὲν παρά νομος καὶ ἀκάθαρτος, quam Savilius octavo loco posuit, Fronto Ducæus autem in quintum tomum ablegavit: tertiam eam, quæ sic incipit, Πάλιν χρεὶα τις, quam Savilius septimam posuit, [584] Ducæus autem in quintum tomum rejecit: quartam illam cujus initium, Πάλιν οἱ δειλαῖοι, quam Fronto Ducæus secundam, Savilius primam constituit. Reliquas vero consequenter damus, ut in editis omnibus habentur; ita ut quæ tertia est apud Ducæum, et secunda apud Savilium, jam quinta ponatur, et sequentes eadem varietatis ratione numerentur.

Hunc porro novum ordinem non temere constitutum esse probandum nobis incumbit. De prima cujus initium, Ἐβουλόμεν ὑμῖν ἀποδοῦναι, nulla erit quæstio, si cæteras eam sequi debere demonstramus. Primam igitur homiliam habuit postquam certamina contra Anomæos orsus, unaque jam habita concione, instantibus Judæorum feriis, Scenopegia, jejuniis, quibus Christiani quidam Antiocheni, partim spectandi, partim etiam una celebrandi atque jejunandi causa, interesse solebant, huic ille morbo ut mederetur, concertationis contra Anomæos cursum interceptit, ac Judæos Judæorumque sequaces adortus est. Id contigit

anno 386, ut diximus in Monitō ad homilias *De incomprehensibili*, et ex mox dicendis planius erit. Qua vero anni tempestate hæc concionari cœperit, ipse paulo post initium homiliæ primæ testificatur his verbis: Ἐορταί τῶν ἀθλίων καὶ ταλαιπώρων Ἰουδαίων μέλλουσι προσελαύνειν συνεχεῖς καὶ ἐπ' ἀλλήλοις, αἱ σάλπιγγες, αἱ σκηνοπηγίαι, αἱ νηστεῖαι. *Feria miserorum atque ærumnosorum Judæorum continuæ et frequentes instant, tubæ, scenopegiæ, jejunia.* His notatur haud dubie mensis Tisri sive September, cujus decimo quinto die incipiebat Scenopegia, seu festum Tabernaculorum. Illo autem mense plura apud Judæos occurrebant festa, quam in quolibet alio totius anni, ut videas apud Buxtorfum, Leusdenum et alios, quod etiam indicat Chrysostomus cum dicit συνεχεῖς καὶ ἐπ' ἀλλήλοις. Hanc solemnitatem frequentiam aliquot diebus antevertisse Chrysostomum cum præmissa verba declarant, tum mox afferenda testificantur. Quare mense Augusto primam homiliam habuisse videtur.

Secundam homiliam, eam nempe, quæ sic incipit, Ἡ μὲν παράνομος καὶ ἀνάθαρτος, decem aut pluribus elapsis a prima diebus habuit, quinque diebus ante quam Judæorum jejunium adesset, ut sic ipse declarat initio, Ἡ μὲν οὖν παράνομος αὐτῶν νηστεία μετὰ πέντε λοιπὸν ἡμέρας ἐφίσταται· ἐγὼ δὲ πρὸ δέκα ἡμερῶν ἢ καὶ πλείονων προλαβὼν ἐποιήσαμην τὴν παραίνεσιν, ὥστε ἀσφαλίσασθαι τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ὑμετέρους· *Illegitimum igitur ipsorum jejunium post quinque dies deinceps instat; at ego ante decem dies vel plures cohortationem ad vos habui, ut fratres vestros præmunirem.* Ne vero dubites hanc ipsam esse quam secundam contra Judæos habuit, vide quomodo ibi de prima loquatur num. 5: Οὐκ ἤκουσας ἐν τῇ προτέρᾳ διαλέξει σαφῶς ἀποδείξαντος ἡμῖν τοῦ λόγου, ὅτι καὶ τὰς ψυχὰς αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων καὶ τοὺς τόπους ἐν οἷς συλλέγονται δαίμονες κατοικοῦσι; *Non audisti in priori concione quam clare fuerit oratione demonstratum, ipsas animas Judæorum, et loca ubi congregantur a demonibus habitari?* Id vero, nempe et animas Judæorum, et loca eorumdem a demonibus habitari, conspicue et fuscè probat ille homilia prima contra Judæos num. 6, ita ut certo certius sit, illam esse contra Judæos primam, hanc vero secundam, quam dolemus ad nos mutilam devenisse; nihil certe non egimus, ut eam sartam et tectam ederemus: per omnes ferme Europæ bibliothecas amicorum opera eam in manuscriptis perquiri hominiam curavimus: sed frustra cessere conatus omnes. Hanc homiliam, ut supra diximus, Savilius octavam posuerat, Fronto autem. Ducæus procul ab aliis,

quasi incertus ejus situs esset, in quintum totum ablegaverat.

Tertiam incunctanter ponimus homiliam in eos qui primo Pascha jejunant, cujus initium: Πάλιν χρειαί τις ἀναγκαία καὶ καταπίγουσα, τῶν πρώτων εἰρημένων τὴν ἀκολουθίαν διακόψασα, πρὸς αὐτὴν ἐπισπᾶται τὸν λόγον, καὶ τῶν πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς ἡμᾶς ἀπάγει παλαισμάτων. Ἡμεῖς μὲν γὰρ πάλιν περὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης διαλεχθῆναι πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην παρεσκευαζόμεθα. Id est, *Rursus necessarium quoddam eturgens negotium, eorum quæ nuper dicta sunt seriem interrumpens ad se ipsum orationem traducit, et a susceptis cum hæreticis certaminibus hodie nos abducit. Nam nos quidem rursus de Unigeniti gloria verba facere ad charitatem vestram parati eramus.* His porro declarat se jam secundo Homiliarum contra Anomæos cursum interpellare, quod se primo fecisse dixit initio homiliæ 1 contra Judæos. Etenim cum primam contra Anomæos sive de incomprehensibili orationem habuisset, cursum sistere coactus est, non modo ut contra Judæos concertaret, quod duabus homiliis præstitit, sed ut patres quosdam spirituales, sic ille, qui Antiochiam venerant exciperet, ac postea occurrentes multas martyrum solemnitates celebraret. His, inquam, omnibus interpellatus est a cæpta contra Anomæos pugna, ita ut non modicum temporis intervallum fuerit primam inter homiliam contra Anomæos et tertiam. Cum autem primam contra Judæos homiliam haberit mense Augusto anni 386, ut supra diximus, secundam vero ineunte circiter Septembri, decem, ait ille, *ac pluribus diebus post primam, magnam Septembris partem insumperit* [585] excipiendis illis patribus spiritualibus, ac celebrandis martyrum solemnitatibus, rursumque Septembri exeunte mense pugnam cum Anomæis resumpserit, quam iterum vel nondum exacto Septembri, vel initio Octobris intermiserit, urgente, ut ille ait, necessitate ut contra Judæos iterum certamen haberet. An vero post secundam contra Anomæos concionem hanc tertiam contra Judæos habuerit, an post tertiam vel post quartam, id plane incertum est: neque hac de re quidpiam certi statui posse videtur.

Ne autem hanc tertiam contra Judæos homiliam diu post Septembrem constituamus, prohibere videtur Chrysostomus homilia in diem Natalem Christi, quam habuit anno 386, die vigesima quinta Decembris: *Tempus autem tum erat, inquit, festi Tabernaculorum et jejunii: hoc enim illa verba sibi volunt, humiliare animas vestras, idque a Judæis circa finem mensis Gorpiaci, id est, Septembris,*

quod et vos testamini, celebrabatur. Tunc enim multos prolixosque sermones contra Judæos insuperisimus, importunum eorum jejunium accusantes. Eo igitur, ut nos constituimus, tempore has tres contra Judæos conciones habuit. Neque tamen ita mense Septembri habitas dicit has multas prolixasque homilias, ut nullam ante, nullam post Septembrem pronuntiavit. Nam cum ait, tunc enim multos prolixosque sermones contra Judæos habuimus, tempus circiter annotat, neque homilias illas omnes mense Septembri circumscribit: non enim solet Chrysostomus tanto scrupulo notas temporum consignare, ut passim observavimus. Cum vero dicit, multos prolixosque sermones, πολλοὺς καὶ μακροὺς λόγους, has tres homilias indicare videtur, etiamque fortassis alias, quæ injuria temporum interciderint: parum enim absuit, quin secunda etiam homilia perierit, utpote quæ in uno tantum Codice, magnæque sui parte mutila reperta sit. Imo vero certum videtur aliquot ex iis quas hic memorat, homilias interciderisse: nam in fine tertiæ dicit: *Quemadmodum demonstravimus, cum hac de re multi habiti fuerint a me sermones, πολλοὺς ἀνέλωσα λόγους*: non sic locuturus, si duos tantum hac de re sermones habuisset. Sed cave putes cum Frontone Duæo homilias quinque sequentes his Chrysostomi verbis, *longos prolixosque sermones*, significari: illas siquidem habuit diu post Homiliam in Natalem Domini, anno 386 habitam, unde excerpta illa verba sunt, ut mox neque dubiis argumentis palam faciemus.

Restat ut quibusdam a Tillemontio circa hujus homiliæ tempus propositis dubiis occurramus. Quod ait Chrysostomus in hac homilia, primum diem Azymorum hoc anno incidere in Dominicam, id utique anno 387 contigit. Nec inde tamen inferas eodem anno 387, qualem numeramus a prima Januarii die, pronuntiatam fuisse hanc homiliam: nam præterquam quod a Septembri mense annus in Ecclesia Græca inchoatur, nihil frequentius apud Græcos Patres et scriptores est quam quod hoc anno rem quampiam occurrere dicant, quando ad rem minus quam unius anni spatium intercurrit. Quamobrem optime dixerit anno 386, Septembri mense, Chrysostomus primum diem Azymorum hoc anno incidere in diem Dominicam, loquens de primo die Azymorum anni 387. Itaque si Tillemontius, qui paulo ante Quadragesimam vel in ipsa Quadragesima anni 387 hanc institutam esse concionem probabiliter existimat, hac Chrysostomi loquendi ratione nitatur, a scopo plane aberrat. Aliud eruit argumentum ex his verbis, τὰς πέντε ταύτας ἡμέρας, has 40 dies, quibus suspicatur indi-

aeri in ipsa Quadragesima habitam homiliam fuisse. Non videtur autem hinc plus subsidii referre: nam his significari potest, hos de quibus loquor, non autem, hos in quibus versamur 40 dies. Certe huic opinioni refragari videtur Chrysostomus cum initio hujus homiliæ dicit se concionum contra Anomæos seriem denuo interpellare cogi, et ex modo ordiendi indicat, se hanc tertiam concionem contra Judæos, modico post secundam elapso tempore habuisse, quæ secunda in mensem Septembrem hand dubie referenda, ut supra vidimus. Et sane cum Chrysostomus homilia in die Natali Christi anni 386 dicat se mense circiter Septembri multos prolixosque sermones contra Judæos instituisse, congruentius in illud circiter tempus hanc tertiam homiliam rejicimus, postquam vel secundam contra Anomæos, vel aliam ex sequentibus habuerat: non enim constat quænam ex illis hanc tertiam contra Judæos præcesserit. Ad hæc vero si in Quadragesima hanc homiliam dictam fuisse statuamus, ea erit Quadragesima haud dubie anni 387; in illa vero Quadragesima cursum homiliarum contra Anomæos interceperit, ut hanc contra Judæos haberet. Quomodo autem hæc convenire possint in Quadragesimam anni 387, per quam totam de statuis eversis concionatus Chrysostomus est, tunc totus in describendis deplorandisque Antiochenorum calamitatibus, quibus medicam manum admovere conabatur? Cujus argumenti vim ut melius intelligas, consideres velim, in Quadragesima anni 387 homilias viginti et unam habitas fuisse, quæ etiamnum supersunt, totæque in deplorandis Antiochenis calamitatibus versantur, in earumque exordiis ut plurimum de præcedentibus homiliis agitur. Quamobrem, si controversiæ de gloria Unigeniti et contra Anomæos tunc viguissent, et si hæc contra Judæos tunc habita fuisset, id in quodam præmio haud dubie memoraturus erat. Ad hæc vero quis putet, in extremis periculis et malis versante civitate, Chrysostomum contra Anomæos et Judæos controversias excitasse, quæ auditorum et otium et sedatam mentem postulabant.

[586] Longe difficiliorem aliam movet questionem Tillemontius, quæ suam pariter et nostram sententiam impetat, quæque hujusmodi est. Hujus homiliæ titulus est, Εἰς τοὺς τὰ πρῶτα πάσχα νηστεύοντας, In eos qui primo Pascha jejunt. Quod autem hoc ipso anno ii, qui Judæorum calculum in Paschate sequebantur, in ipso Paschate jejunturi essent, sic declarat Chrysostomus num. 5: *Ecce namque primus dies Azymorum hoc anno in Dominicam diem incidit, et omnino necesse est, ut*

tota hebdomada jejunemus, et cū Passio præterierit, et crux advenit et resurrectio, nos adhuc jejunantes maneamus. Et sæpenumero istud accidit, ut post crucem, post resurrectionem, hebdomada nondum absoluta, jejunium observemus. Hæc contra eos dicuntur, qui jejunium Judaico more servabant, quique aliquando in ipso Paschate jejunabant, quando scilicet Judæorum calculus Pascha assignabat post Christianorum Pascha. Tunc enim Christiani illi qui Judaico ritu jejunium servabant, illo die jejunabant quo cæteri Christiani Pascha celebrarent. Atqui secundum Tabulas paschales les anno 387 Pascha incidit in 25 Aprilis, nempe quam tardissime potest occurrere: quomodo ergo poterant hoc anno Judaizantes illi in Paschate jejunare, cum Pascha Judæorum nunquam possit ultra 25 Aprilis occurrere? Ingens sane difficultas; sed quæ tamen certas temporis notas a nobis supra positas evertere nequeat. Nam utrum semper Antiocheni invariabili lege Alexandrinorum circa Pascha Domini calculum secuti sint, id sane non usque adeo nobis compertum est: atque etiamsi semper secuti sint, an affirmare possumus nunquam errorem in calculo intercidisse? Certe fatentur viri calculorum paschalium peritissimi errorem interdum in calculis hujusmodi contingere, nec multis abhinc annis contigisse, neque tutum semper esse notas paschales aliis temporum notis antepone. Sane tanta videtur eorum, quæ supra diximus, firmitas, ut potius ex computatione nostra contra calculum paschalem ejusmodi, quam ex calculo paschali contra computationem nostram liceat.

— Hæc de tribus prioribus contra Judæos homiliis. Quinque vero sequentes diu post intermissam priorem adversus eosdem concertationem habitas fuisse subindicat ipse Chrysostomus initio quartæ his verbis: Rursus infelices illi mortaliumque omnium miserrimi Judæi jejunaturi sunt: rursus Christi gregem muniamus necesse est. Sed aperte declarat homilia sexta num. 6: Quid autem loquor

de prædonibus? Profecto scitis omnes ac memini, quando apud nos scelerati quidam et præstigiatores statuas principis dejecerunt, quo pacto non illi tantum qui facinus ausi fuerant, sed quotquot simpliciter præsentem conspecti erant, quoniam videbantur illis assentiri, in judicium abrepti simulque cum illis abducti extremo supplicio sint affecti. Hic memoratam videmus illam tragœdiam, quæ per totam Quadragesimam anni 387 occasione dejectarum statuarum Antiochiæ exhibita est, de qua pluribus initio tomi sequentis. Hæc porro sexta homilia habita fuit ipso jejunii Judæorum die, ut ipse Chrysostomus dicit in fine: quarta decem circiter diebus ante jejunium: quinta intermedio, ut ex ordiendi modo liquet, tempore: septima, nondum absoluto Judæorum festo: octava post jejunium et festum; ita ut ex Chrysostomi verbis clare colligatur eum minus, quam viginti dierum spatio, quinque postremas contra Judæos homilias absolvisse. Hæc de re difficultas nulla suboriri potest. Utrum autem anno 387, eodem recurrente jejunio, ejus causa tres priores homilias anno proximo habuerat, has quinque conciones instituerit, etsi non perinde certum videatur, omnino tamen probabile est: in harum quippe homiliarum decursa martyrum memorias occurrere dicit sanctus doctor, quemadmodum et in prioribus illis concionibus anni 386, quas mense circiter Septembri habuisse se testificatur. Videturque Chrysostomus Judaicum morbum, Christianorum quorundam animis adhuc hærentem, cui medicam manu anno 386 admoverat, anno etiam insequenti penitus curare voluisse, ipsumque homiliæ quartæ exordium, Rursus Judæi jejunaturi sunt, eandem proxime recurrentem anni tempestatem prorsus significare videtur.

Interpretationem Latinam primæ homiliæ adornavit David Hæschelius, secundæ et tertię homiliæ Fronto Duæus, quinque posteriorum Erasmus, quas interpretationes aliquot in locis emendatas e regione Græci textus posuimus.

SANCTI PATRIS NOSTRI JOANNIS CHRYSOSTOMI,

ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI

ADVERSUS JUDÆOS ORATIONES.

ORATIO PRIMA.

1. Quod reliquum erat materiæ, de qua nuper vobis disserui, *Deum comprehendere non posse*: id hodie absolvere et dilucidius docere volebam. De hoc enim, præterita die dominica, tantum verborum, tamque copiose fecimus, productis Ihesaia, Davide, atque Paulo testibus. Nam ille, *Generationem ejus quis enarrabit* (Hesai. 53. 8)? clamabat; hic quod comprehendere non posset, gratias ipsi agens, *Confitebor tibi*, dicebat, *quia terribiliter magnificatus es: mirabilia opera tua* (Psal. 138. 14). Et rursum, *Mirabilis facta est scientia tua ex me; confortata est, et non potero ad eam* (Ibid. v. 6). At Paulus non ad ipsam Dei essentiam respiciebat, sed ad ejus duntaxat providentiam: quin hujus etiam particula solum, quam in gentium vocatione demonstrasset, percepta, veluti vastum et immensum mare conspicatus, sic exclamabat: *O altitudo divitiarum et sapientiæ et scientiæ Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus* (Rom. 11. 33). Atque hoc satis demonstrationis esse poterat: ego vero non prophetarum testimoniis fui contentus, non in apostolicis substitui; sed in cælum ascendi, chorum angelorum vobis monstravi, qui diceret: *Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus beneplacitum* (Luc. 2. 14). Audiistis Seraphim rursus cum stupore et horrore clamitare, *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus exercituum: plena est*

¹ In sex Homiliis contra Judæos vidimus Codd. Regios 1819, 1960, 1963, 1964, 1973, 2000: Colb. 247, 248, 361, 629, 5063, 5061: Coisl. 362.

omnis terra gloria ejus (Hesai. 6. 5). Addidi et Cherrhim clamantes, *Benedicta gloria Domini de loco ejus* (Ezech. 3. 12). Tres in terris, totidem in cælis testes, ad Dei majestatem perveniri haud posse ostenderant. Proinde certa magno cum applausu fiebat demonstratio; theatrum incalcescebat: cætus auditorum inflammabatur. Neque vero ego me laudari gaudebam, sed Dominum meum laudibus cumulari. Nam applausus atque laus ista animorum vestrorum in Deum amorem commonstrabant. Et quemadmodum servi, herum sincere amantes, hunc laudari si audiant, flagrant desiderio ejus qui prædicat, quia heri amore ardent: ad eundem etiam modum vos maximo tunc applausu amorem erga Dominum satis declarastis. Volebam igitur et hodie in certamen illud descendere. Nam si veritatis hostes nulla capit satiety conviciorum in beneficium: multo magis nos inexplebili cupiditate celebrandi Deum universorum ardere decet. Sed quid faciam? Alius gravissimus morbus linguæ nostræ medicinam flagitat, morbus in Ecclesiæ corpore insitus. Is prius est tollendus; dein exterorum cura gerenda: prius domesticorum, postea extraneorum habenda est ratio.

Christiani quidam Antiocheni Judæorum festis intererant.—Quinam est morbus iste? Feriæ Judæorum miserorum atque ærumnosorum continuæ et frequentes instant: Tubæ, Scenopegiæ, Jejunia: et multi nostri ordinis, qui se nobiscum sentire dicunt, partim spectatum illas serias prodeunt, partim etiam una celebrant, una jejunt: quam pravam consuetudinem

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

[587] Λόγος πρῶτος.

α'. Ἐβουλόμην ὑμῖν ἀποδοῦναι τὰ λείψανα σήμερον τῆς ὑποθέσεως, περὶ ἧς καὶ πρόην ὑμῖν διελέχθην, καὶ δεῖξαι σαφέστερον, πῶς ἀκατάληπτός ἐστιν ὁ Θεός. Περὶ γὰρ τούτου τῇ παρελθούσῃ Κυριακῇ τοὺς πολλοὺς ἐκείνους καὶ μακροὺς ἐποιησάμεθα λόγους, ὅτε καὶ μάρτυρας παρηγάγομεν τὸν τε Ἡσαίαν καὶ τὸν Δαυὶδ καὶ τὸν Παῦλον. Ὁ μὲν γὰρ ἐβόα, *Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται*; ὁ δὲ τῷ χαρίσσει αὐτῷ ὑπὲρ τῆς ἀκαταλήψιας, λέγων· *Ἐξομολογήσομαι σοι, ὅτι φοβερώς ἐθαυμαστώθης· θαυμάσια τὰ ἔργα σου*· καὶ πάλιν, *Ἐθαυμαστώθῃ ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκραταιώθῃ, οὐ μὴ δύνημαι πρὸς αὐτήν*. Ὁ δὲ Παῦλος οὐκ εἰς αὐτὴν τῆς οὐσίας τὴν ἐρευνᾶν διακύψας, ἀλλ' εἰς τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ μόνην, μάλλον δὲ καὶ αὐτῆς τῆς προνοίας μέρος μικρὸν ἀπολαθὼν, ὃ περὶ τὴν τῶν ἐθνῶν κλήσιν ἐπεδείξατο, ὥσπερ πέλαγος ἄχανός καὶ ἀκατάληπτον ἰδὼν, οὕτως ἐβόησεν· *Ὡ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ!* ὡς ἀνεξερευνήτα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! Καὶ ἦν μὲν ἱκανὴ ἡ διὰ τούτων ἀπόδειξις· ἐγὼ δὲ οὐκ ἠρόκησθην τοῖς προφήταις, οὐκ ἔστιν μέχρι τῶν ἀποστόλων, ἀλλ' ἀνέβην εἰς τὸν οὐρανόν, ἔδειξα ὑμῖν τὸν χορὸν τῶν ἀγγέλων λέγοντα, *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εὐαγγελίῃ, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*. Ἦκούσατε τῶν σεραφεῖμ πάλιν ἐκκληττομένων καὶ μετὰ φρίκης κραζόντων, *Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος σαβαώθ· πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ*. Προσέθηκα καὶ τὰ χειροῦμι βοῶντα· *Εὐλογημένη ἡ δόξα αὐτοῦ*

* Sex mss. et Savil. λόγος κατὰ Ἰουδαίων ἐλέχθη δὲ πρὸς τοὺς Ἰουδαίοντας καὶ μετ' ἐκείνων νηστεύοντας.

ἐκ τοῦ τρόπου αὐτοῦ. Κάτω τρεῖς μάρτυρες, ἄνω τρεῖς μάρτυρες, τὸ ἀπρόσιτον τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης δηλοῦντες. Ἀναμφισβήτητος λοιπὸν ἡ ἀπόδειξις, καὶ πολὺς ὁ κρότος ἐγένετο, καὶ διεθερμαίνετο τὸ θέατρον, καὶ ἐπυροῦτο ὁ σύλλογος. Ἐγὼ δὲ ἔχαιρον, οὐχ ὅτι αὐτὸς ἐπηνούμην, ἀλλ' ὅτι ὁ Δεσπότης ὁ ἐμὸς ἐδοξάζετο. Ὁ γὰρ κρότος ἐκεῖνος καὶ ὁ ἔπαινος τὸ φιλόθεον τῆς ὑμετέρας ψυχῆς ἐνεδείκνυτο. Καὶ καθάπερ οἰκέται φιλόστοργοι, ἐπειδὴν ἀκούσασί τινας τὸν ἑαυτῶν ἐπαινοῦντος δεσπότην, ἐκχαίονται τῷ πόθῳ περὶ τὸν λέγοντα διὰ τὸ πρὸς τὸν δεσπότην φίλτρον, οὕτω καὶ ὑμεῖς ἐποιήσατε τότε· τῇ τῶν κρότων ὑπερβολῇ τὴν πολλὴν περὶ τὸν Δεσπότην [588] ἐπεδείκνυσθε εὐνοίαν. Ἐβουλόμην μὲν οὖν καὶ σήμερον ἐπαγωνίσασθαι τοῖς παλαίσμασι τούτοις. Εἰ γὰρ οἱ ἐχθροὶ τῆς ἀληθείας κόρον οὐ λαμβάνουσι βλασφημοῦντες τὸν εὐεργέτην, πολλῷ μάλλον ἡμᾶς ἀκορέστως ἔχειν δεῖ πρὸς εὐφημίαν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Ἀλλὰ τί πάθω; Ἐτέρον νόημα χαλεπώτατον τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν πρὸς ἱατρείαν καλεῖ, νόημα ἐν τῷ σώματι τῆς Ἐκκλησίας πεφυτευμένον. Δεῖ δὲ πρότερον τοῦτο ἀνασπᾶσαντας, τότε φροντίζει τῶν ἐξωθεν· πρότερον τοὺς οἰκείους θεραπεύσαι, καὶ τότε τῶν ἀλλοτρίων ἐπιμελῆσασθαι.

Τί δὲ ἐστὶ τὸ νόημα; Ἐορταὶ τῶν ἀθλίων καὶ ταλαιπώρων Ἰουδαίων μέλλουσι προσελαύνειν συνεχεῖς καὶ ἐπάλληλοι, αἱ σάλπγγες, αἱ σκηνοπηγίαι, αἱ νηστεῖαι· καὶ πολλοὶ τῶν μεθ' ἡμῶν τεταγμένων καὶ τὰ ἡμέτερα λεγόντων φρονεῖν, οἱ μὲν ἐπὶ τὴν θέαν ἀπαντᾷσι τῶν εορτῶν, οἱ δὲ καὶ συνεορτάζουσι καὶ τῶν νηστειῶν κοινωνοῦσι· καὶ τοῦτο τὸ πονηρὸν ἔθος βούλομαι· τῆς Ἐκκλησίας ἀπελάσαι νῦν. Οἱ μὲν γάρ

πρὸς Ἀνομοίους λέγει καὶ ἐν ἑτέρῳ δύνανται γένεσθαι καὶ ῥῆ, καὶ οὐδεμία ἀπὸ τῆς ἀναβολῆς γένοιτ' ἂν βλάβη· τοὺς δὲ τὰ Ἰουδαϊκά νοσούντας, εἰ μὴ νῦν θεραπεύσαιμεν, ὅτε ἐγγὺς καὶ ἐπὶ θύραις εἰσὶν αἱ τῶν Ἰουδαίων ῥορταί, δίδωκα μὴ ποτε ὑπὸ τῆς ἀκαίρου συνηθείας καὶ τῆς πολλῆς ἀγνοίας μετάστρωσι τινες τῆς παρανομίας ἐκείνων, καὶ μάταιοι λοιπὸν οἱ περὶ τούτων ἡμῖν γένηνται λόγοι. Ἄν γὰρ μηδὲν ἀκούσαντες σήμερον νηστεύσωσι μετ' ἐκείνων, μετὰ τὸ τελεσθῆναι τὴν ἀμαρτίαν, εἰκὴ λοιπὸν τὸ φάρμακον ἐπιθῇτομεν. Διόπερ ἐπιγομαι καὶ προκαταλαβεῖν. Οὕτω καὶ ἱατροὶ ποιοῦσι· πρὸς τὰ κατεπίγοντα καὶ δέξυτατα τῶν νοσημάτων ἵστανται πρότερον· πάντως δὲ συγγενῆς καὶ οὕτως ὁ ἀγὼν τῷ προτέρῳ. Ἐπειδὴ γὰρ συγγενὴ τὰ τῆς ἀσθενείας Ἀνομοίους καὶ Ἰουδαίους, συγγενὴ καὶ τὰ ἀγωνίσματα ἡμῖν γίνονται τοῖς πρότερον τὰ νῦν. Καὶ γὰρ ὅπερ ἐνεκάλουν Ἰουδαῖοι, τοῦτο ἐγκαλοῦσι καὶ Ἀνόμιοι. Τί δὲ ἐνεκάλουν ἐκείνοι; Ὅτι Πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ. Τοῦτο ἐγκαλοῦσι καὶ οὗτοι, μάλλον δὲ οὐκ ἐγκαλοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἐξαλείφουσι τὸ ῥητὸν μετὰ τῆς διανοίας, εἰ καὶ μὴ τῇ χειρὶ, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ.

β'. Μηδὲ θαυμάσητε, εἰ ἀθλίους ἐκάλεσα τοὺς Ἰουδαίους. Ὅντως γὰρ ἄθλιοι καὶ ταλαίπωροι, τοσαῦτα ἀπὸ τῶν οὐρανίων ἀγαθὰ εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐλθόντα ἀποσπασμένοι καὶ ρίπντες μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς. Ἀντίειλεν ἐκείνοις πρῶτος ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος· κἀκεῖνοι μὲν ἀπάντα τὴν ἀκτίνα, καὶ ἐν σκότῳ καθύπαι· ἡμεῖς δὲ οἱ σκότῳ συντραφέντες, πρὸς ἑαυτοὺς ἐπισπασάμεθα τὸ φῶς καὶ τοῦ ζῆφου τῆς πλάνης ἀπαλλάγμεν. Ἐκείνοι τῆς ρίζης ὅ τῆς ἁγίας ἦσαν κλάδοι, ἀλλ' ἐξεκλάσθησαν· ἡμεῖς οὐ μεταίχομεν τῆς ρίζης, καὶ καρπὸν εὐσεβείας ἡνέγκαμεν. Ἐκείνοι τοὺς προφήτας ἀνέγνωσαν ἐκ πρώτης ἡλικίας, καὶ τὸν προφητεὺν ἐσταύρωσαν· ἡμεῖς οὐκ ἤκουσαμεν θεῶν λόγιον, καὶ τὸν προφητεὺν ἀνταποκρινόμενοι. Διὰ τοῦτο ἄθλιοι, ὅτι τὰ πεμφθέντα αὐτοῖς ἀγαθὰ ἀρπαζόντων ἐτέρων, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἐπισπασμένων, αὐτοὶ διεκρούσαντο. Κἀκεῖνοι μὲν εἰς υἱοθεσίαν καλούμενοι, πρὸς τῶν κινῶν συγγένειαν ἐξέπεσαν· ἡμεῖς δὲ κύνες ὄντες ἰσχύσαμεν διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν ἀποθέσθαι τὴν πρότερον ἀλογίαν, καὶ πρὸς τὴν τῶν υἱῶν ἀναδῆναι τιμὴν. Πῶθεν τοῦτο ὀλόν; Οὐκ ἔστι [589] καλὸν, φησὶ, λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ λαβεῖν τοὺς κυνῶν τοῖς πρὸς τὴν Χαναναίαν ὁ Χριστὸς ἔλεγε, ἐκείνους μὲν τέκνα καλῶν, κύνες δὲ τοὺς ἐξ ἐθνῶν. Ἀλλ' ὅρα πῶς ἀντεστράφη ὁ μετὰ ταῦτα ἡ τάξις, κἀκεῖνοι μὲν ἐγένοντο κύνες, τέκνα δὲ ἡμεῖς. Βλέπετε τοὺς κύνες, Παῦλος φησὶ περὶ αὐτῶν, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν· ἡμεῖς γὰρ ἐσμεν ἡ περιτομή. Εἶδες πῶς κύνες ἐγένοντο οἱ πρότερον ὄντες κύνες; Βούλει μαθεῖν πῶς οἱ πρότερον ὄντες κύνες ἡμεῖς ἐγενόμεθα τέκνα; Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, φησὶν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι. Οὐδὲν ἀθλιώτερον ἐκείνων, πῶν πανταχοῦ κατὰ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας τρεχόντων. Καὶ γὰρ ὅτε ἔδει τὸν νόμον τηρεῖν, κατεπάτησαν· καὶ νῦν ὅτε ἀναπέπαιται ὁ νόμος, φιλονεικοῦσιν αὐτὸν τηρεῖν. Τί γένοιτ' ἂν αὐτοὺς ἔλασινότερον, οἱ μὴ τῇ παραβάσει τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ φυλακῇ τοῦ νόμου τὸν Θεὸν παροξύνουσι; Διὰ τοῦτο φησὶ, Σκληροσφάχριοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ, ὑμεῖς

αὐτῷ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε· οὐ τῷ παραβάσειν· τὰ νόμιμα μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ φυλάττειν ἐθέλειν ἀκαίρως. Σκληροσφάχριοι. Καὶ καλῶς εἶπε, σκληροσφάχριοι· οὐ γὰρ ἤνεγκαν τὸν ζυγὸν τοῦ Χριστοῦ, καίτοι χρηστὸς ἦν, καὶ οὐδὲν φορτικὸν εἶχεν οὐτε ἐπιχθές. Μάθετε γὰρ, φησὶν, ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρὸς εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ, Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ὁ ζυγός μου χρηστός ἐστι, καὶ τὸ φορτίον μου ἑλαφρόν. Ἀλλ' ὁμοῦ οὐκ ἤνεγκαν διὰ τὴν σκληρότητα τοῦ αὐχένος· καὶ οὐ μόνον οὐκ ἤνεγκαν, ἀλλὰ καὶ συνέτριψαν καὶ διέβρην. Ἀπ' αἰῶνος γὰρ, φησὶ, συνέτριψας τὸν ζυγὸν σου, διέβρην τὸν δεσμόν σου. Οὐχὶ Παῦλος λέγει ταῦτα, ἀλλ' ὁ προφήτης βοᾷ, ζυγὸν καὶ δεσμὸν τὰ σύμβολα τῆς ἀρχῆς λέγων, ὅτι παρητήσαντο τὴν δεσποτείαν τοῦ Χριστοῦ, λέγοντες· Ἡμεῖς οὐκ ἔχομεν βασιλεῦσαι εἰ μὴ Καίσαρα. Συνέτριψας τὸν ζυγὸν, διέβρην τὸν δεσμὸν, ἐξέβαλες αὐτὸν τῆς οὐρανόθεν βασιλείας, καὶ ὑπέθηκες ἀνθρωπίναις ἀρχαῖς. Σὺ δὲ μοι σκόπει, πῶς ἀκριβῶς αὐτῶν ὁ προφήτης τὸ δυσήνιον ἠνέξατο. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἀπέθου τὸν ζυγόν, ἀλλὰ, Συνέτριψας τὸν ζυγόν, ὅπερ σκιρτώντων ἀλόγων ἐστὶν ἀμαρτημα, ἀφηνειώντων, παραιτουμένων τὴν ἀρχήν. Ἀλλὰ πόθεν αὕτη γέγονεν ἡ σκληρότης; Ἀπὸ ἀσφαγίας καὶ μέθης. Τίς τοῦτο φησὶν; Αὐτὸς ὁ Νιωτῆς· Ἐφαγεν Ἰσραὴλ, καὶ ἐκελήσθη καὶ ἐκίλησεν, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἡραπηνέρος. Καθάπερ γὰρ τὰ ἄλογα, ἐπειδὴν δαψίλους ἀπολαύει φάνης, εἰς πολυσαρκίαν ἐκθάντα, φιλονεικότερα καὶ δυσκάθεκτα γίνονται, καὶ οὕτε ζυγοῦ, οὕτε ἡνίκας, οὕτε ἡνιόχου χειρὸς ἀνέχεται· οὕτω καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων δῆμος, ὑπὸ τῆς μέθης καὶ πολυσαρκίας εἰς κακίαν ἐσχάτην κατενεχθέντες, ἐσκήρτησαν, καὶ οὐκ ἐδέξαντο τὸν ζυγὸν τοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ τὸ ἄρσεν τῆς διδασκαλίας εἰλκυσαν. Ὅπερ οὖν καὶ ἄλλος προφήτης αἰνιττόμενος ἔλεγεν, Ὡς δάμαλις παροιστῶσα παροιστῆσεν Ἰσραὴλ. Ἐτερος δὲ αὐτὸν μόσχον ἀδιδάκτορ ἐκάλε. Τὰ δὲ τοιαῦτα ἄλογα, πρὸς ἐργασίαν οὐκ ὄντα ἐπιτήδεια, πρὸς σφαγὴν ἐπιτήδεια γίνονται. Ὅπερ οὖν καὶ οὗτοι πεπόνθασιν, καὶ πρὸς ἐργασίαν ἀχρήστους ἑαυτοὺς καταστήσαντες, πρὸς σφαγὴν ἐπιτήδεια γεγόνασι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγεν· Τοῖς [590] ἐχθροῦς μου, τοὺς μὴ θελήσαντας με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτῶν, ἀγάγετε ὡδε, καὶ κατασφάξτε αὐτούς. Ἰστε ἔδει σε νηστεύειν, ὦ Ἰουδαῖε, ὅτε ἡ μέθη ταῦτά σε εἰργάζετο τὰ δεινὰ, ὅτε ἀσθεῖαν ἔτεκεν ἡ ἀσφαγία, οὐχὶ νῦν· νῦν γὰρ ἀκαίρως ἡ νηστεία καὶ βδελυκτὴ. Τίς ταῦτα φησὶν; Αὐτὸς ὁ Ἡσαῖας μεγαλοφώνως βοῶν· Οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος. Διὰ τί; Ὅτι εἰς κρίσεις καὶ μάχας νηστεύετε, καὶ τύπετε πυγμαῖς τοὺς ὀχυροὺς. Εἰ δὲ, ὅτε τοὺς συνδούλους ἔτυπες, βδελυκτὴ σου ἦν ἡ νηστεία, ὅτε τὸν δεσπότην κατέσφαξας, τότε σου προσδεκτὴ ἡ νηστεία γίνεται; Καὶ πῶς ἂν ἔγοι λόγον;

Τὸν νηστεύοντα κατασταλμένον εἰναι χρή, συντετριμμένον, τεταπεινωμένον, οὐχὶ μεθύνειν ὑπὸ τῆς ὀργῆς· σὺ δὲ τύπτεις τοὺς συνδούλους; Τότε μὲν οὖν εἰς κρίσεις καὶ μάχας ἐνήστευσον· νῦν δὲ εἰς ἀσελγείας καὶ τὴν ἐσχάτην ἀκολασίαν, γυμνοῖς τοῖς ποσὶν ἐπὶ τῆς ἀγορᾷ ὀρχοῦνται· καὶ ἡ μὲν ὑπόθεσις νηστεύοντων, τὸ δὲ σχῆμα μεθύοντων. Ἀκούσον πῶς καλεῖται νηστεύειν ὁ προφήτης· Ἀγιάσατε νηστείαν, φησὶν· οὐκ εἶπε, πομπεύσατε νηστείαν· Κηρύξατε θεραπείαν, συναγαγάτε πρεσβυτέρους. Οὗτοι δὲ χοροὺς μαλακῶν συναγαγόντες, καὶ πολλὴν πεπορευ-

* Sic Savil. et maxima pars mss. Morel. vero ἀλλὰ τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ γνώμῃ. Ibid. aliquot mss. Μὴ θαυμάσητε δὲ εἰ. Infra quatuor mss. et Savil. in marg. ἀντέειλεν ἐκείνοις πρὸ ἡμῶν ὁ τῆς. Morel., Savil., in textu, et alii mss. ἀνέτειλεν ἐκείνοις πρῶτος ὁ τῆς dix.

b Sic Savil. et purimi mss. Morel. ἐκείνης τῆς ρίζης.

c Savil. et duo mss. κινῶν δυσγένειαν, quae lectio non spernemur. Morel. et alii κινῶν συγγένειαν.

d Sic Savil., rectius quam Monf. ἐνέστραψεν. Edit.

* Savil. et unuscod. ἀντ. Καὶ γὰρ ἀντέπιπτον οὐ τῷ παραβ.

† Hanc vocem, Σκληροσφάχριοι, non habet Savilius.

‡ Tres mss. τῷ Χριστῷ.

nunc ab Ecclesia volo arcere. Nam verba contra Anomæos alio tempore fieri poterunt, nec quidquam damni propter moram facietis; Judæorum autem morbo correptos nisi jam curaverimus, dum præ foribus illorum sericæ propeque adsunt, vereor ne forte quidam intempestiva consuetudine magnaue ignorantia illorum nequitia consortes fiant, atque deinceps frustra de his verba faciamus. Si enim nihil audiendo hodie cum illis jejunarint, perpetrato peccato, remedium frustra adhibebimus. Quare ad præoccupandum impellor. Idem etiam medici in urgentibus et acutissimis morbis observant, quos prius curare instituunt: omnino autem hoc certamen priori est cognatum. Quia enim impietas Judæorum et Anomæorum affline quid habet, certamina etiam nunc, prioribus afflinia, nobis sese offerunt. Nam quod Judæi crimen objiciebant, idem intentant quoque Anomæi. Quid crimini dabant illi? Quod Christus Deum Patrem diceret, seque ipsum Dei æqualem faceret (*Joan. v. 18*). Id in crimen etiam hi trahunt: quin potius non trahunt, sed dictum ejusque sententiam delent, licet non manu, at cogitatione atque animo.

2. Neque vero miremini, quod Judæos miseros dixerim. Revera enim miseri sunt atque ærumnosi, qui tot bona cælitus sibi in manus delata repudiaverunt, deditaque opera rejecerunt. Ortus est illis matutinus justitiæ sol, et ipsi quidem, radiis repulsis, in tenebris sedent: at nos his innutriti lucem ad nos ipsi pertraximus, errorisque caligine liberati sumus. Illi radicis sanctæ rami erant, sed fracti sunt (*Rom. 11. 16. 17*): nos non eramus radicis participes, et fructum pietatis tulimus. Illi prophetas ab ineunte ætate legerunt, et prophetiæ enuntiatum cruci affixerunt: nos, qui nihil de sacris literis audieramus, hunc ipsum adoravimus. Ideo miseri illi, quia missa sibi bona, aliis rapientibus atque ad sese pertrahentibus, ipsi repulerunt. Ac illi quidem ad filiorum adoptionem vocati, in canes degenerarunt: nos, qui canes eramus, brutam naturam divina gratia exuere atque ad filiorum honorem ascendere potuimus. Unde hoc liquet? *Non est bonum*, inquit Chananææ Christus, *panem filiorum capere, et catellis objicere* (*Matth. 15. 26*): illos filios, ex gentibus vero oriundos, canes nuncupans. Verum, quo modo sit inversus ordo, vide, illique canes, nos liberi facti sumus. *Videte canes*, de illis ait Paulus, *videte malos operarios, videte concisionem*. Nos enim sumus circumcisio. (*Philipp. 3. 2. 3*). Cernis quomodo liberi prius canes evaserint? Visne cognoscere, qui nos e canibus filii facti sumus? Quotquot autem receperunt eum, inquit, *dedit eis potestatem, filios Dei fieri* (*Joan. 1. 12*). Nihil istis miserius, qui nusquam non saluti suæ adversi currunt. Dum enim legem servari oportuit, conculcarunt: illa nunc cessante, pertinaciter eandem tueri contendunt. Quid ipsis queat miserabilius esse, qui non transgressionem solum, sed et observatione legis Deum exacerbant? Ideo *Dura cervice*, inquit, *et incircumciso corde vos semper Spiritui sancto resistitis* (*Act. 7. 51*): non violando leges dumtaxat, sed et intempestive servare

illas cupiendo. Duri cervice, probe sic eos appellavit: non enim jugum Christi portarunt, licet suave esset, nec quidquam oneris aut molestiæ haberet. Nam *Discite a me*, inquit, *quia mitis sum, et humilis corde*, et, *Tollite jugum meum super vos, quia jugum meum suave est, et onus meum leve* (*Matth. 11. 29. 30*). Non tolerarunt tamen, ob cervicis duritiem: neque modo non tolerarunt, sed et confregerunt et ruperunt. Nam *A sæculo*, inquit, *confregisti jugum tuum; rupisti vincula tua* (*Jerem. 2. 20. vide et 5. 5. item Psal. 2. v. 5*). Non Pauli hæc sunt verba, sed propheta clamat, jugum et vincula imperii notas dicens: quia Christi dominium Judæi respuerunt, cum dicerent: *Non habemus regem, nisi Cæsarem* (*Joan. 19. 15*). Confregisti jugum, dirupisti vinculum, e regno cælorum teipsum ejecisti, et potestati humanæ subjecisti. Velim hic mihi consideres, quam solerti ænigmate effrenatum illorum animum significarit. Non enim inquit, jugum dejecisti, sed confregisti, quod est brutorum animalium, eorumque petulcorum vitium, quæ frenum respuunt, imperiumque detrectant. Verum unde hæc illis durities? Ex crapula et ebrietate. Quis ait hoc? Ipse Moses. *Comedit Israel, et repletus et impinguatus est, et recalcitravit dilectus* (*Deut. 32. 15*). Quemadmodum enim animantia bruta, uberiore pabulo distenta, magis refractaria atque indomita fiunt, et neque jugum, nec frenum, nec aurigæ manum ferunt: ita et populus Judaicus ex ebrietate et nimia corporis obesitate ad extremam præcipitatus malitiam, lasciviit, neque Christi jugum acceptavit, neque doctrinæ aratrum duxit. Quod alius etiam propheta subindicans dixit: *Sicut vitula astro percita insaniit Israel* (*Osee 4. 16*). Alius ipsos *Vitulum non edoctum ferre jugum* vocavit (*Jerem. 31. 18*). Talia vero bruta animantia, ad operas inepta, ad mactandum sunt apta. Quod his etiam accidit: nam cum ipsi sese ad operationes inutiles redderent, qui mactarentur apti fuerunt. Quare Christus etiam, *Inimicos meos illos*, inquit, *qui noluerunt me regnare in se, adducite huc, et mactate illos* (*Luc. 19. 27*). Tum, Judæe, oportebat te jejunare, cum ebrietas istis te malis affliceret, cum impietatem pareret crapula, non jam. Nunc enim jejunium est intempestivum et abominandum. Quo auctore? Hesaia, qui voce edita clamat: *Non hoc jejunium elegi*. Quid ita? *Quia in judicia et pugnas jejunitis, et percussis pugno subditos* (*Hesai. 58. 4. 5*). Quod si, cum pulsares conservos, detestabile tuum fuit jejunium, Domino abs te mactato, acceptum qui fuerit? qua ratione?

Jejunii fructuosi modus. — Eum, qui jejunat, compositum esse decet, contritum, humiliatum, non ira ebrium: et conservos pulsas? Olim igitur in judicia et pugnas jejunarunt: nunc ad petulantiam atque extremam intemperantiam, dum nudis pedibus in foro saltant, jejunii quidem prætextu, sed ebriorum more. Audi quo pacto propheta jejunare jubeat. *Sanctificate jejunium*, inquit, *non cum tripudiis celebrate: Prædicate cultum, congregare senes* (*Joel 1. 14*). At hi choros mollium cogunt, colluviemque stupro

inquinatarum mulierum; theatrum universum et homines scenicos ad Synagoga pertrahunt, nam inter theatrum et ipsorum Synagoga nihil interest. Equidem scio, fore qui me temeritatis arguant, quod inter theatrum atque Synagoga quidquam interesse negarim, at ego illos audaciae condemno, ni ita sentiant. Damna, si ex me isthæc pronuntio; sin prophetae verba dico, enuntiatum approba.

5. Multi, scio, reverentur Judæos, eorumque ritus hodiernos censent esse honestos; quo ipso ad perniciosam istam opinionem radicitus evellendam incitor. Negavi theatro quidquam præstare Synagoga; adducam prophetae testimonium: non sunt Judæi prophetis fide digniores. Quid igitur ille? *Frons meretricis facta est tibi; desiisti erubescere apud omnes* (Jerem. 5. 3). Ubi vero scortum prostituitur, is locus est prostibulum. Imo non prostibulum dumtaxat theatrumque est Synagoga, verum etiam spelunca latronum, et latibulum ferarum. Nam *spelunca hyænæ facta est mihi*, inquit, *domus vestra* (Id. 7. 11): nec simpliciter bestiae, sed bestiae impuræ. At rursum, *Dereliqui domum meam, deserui hereditatem meam* (Id. 12. 7). Quod si Deus dereliquerit, quæ salutis spes reliqua? Si deseruerit Deus, locus ille fit habitatio dæmonum. At omnino se quoque Deum adorare dicunt. Sed absit ut hoc dicamus: nemo Judæus Deum adorat. Quis ait hoc? Dei Filius. Si enim *Patrem meum nossetis, et me nossetis: neque vero me nositis, nec Patrem* (Joan. 8. 19). Quod testimonium hoc fide dignius adducam?

Synagoga Judæorum diversorum dæmonium. — Si Patrem non norunt, Filium crucifixerunt, Spiritus auxilium repulerunt, quis locum istum esse dæmonum diversorium affirmare non ausit? Non adoratur ibi Deus, absit: sed idololatriæ deinceps locus est: et tamen aliqui illis tamquam sacrariis adherent.

Historia viri Christiani mulierem in ædem Judæorum ad jurandum intrare cogentis. — Atque hæc non conjecturis adductus dico, sed ipsa edoctus experientia. Nam ante hoc triduum, mihi credite, non mentior, matronam quamdam honestam, ingenuam, modestam, et fidelem vidi, quam homo quidam impurus, stolidus, opinione Christianus, (talit enim audentem sincerum Christianum non dixerim), Hebræorum ædem intrare, ibique jusjurandum de negotiis sibi controversis dare cogebat. Ut vero illa opem implorabat, et vim sceleratam amoliri cupiebat; sibi enim, quæ divinorum mysteriorum particeps facta esset, illum locum adire nefas esse: incensus ego zelo atque ardens surrexi, nec illam porro ad prævaricationem trahi sum passus, eripuique ab iniqua ista abductione. Postea eum, qui traxerat illam, Christianusne esset, rogavi. Cui confitenti graviter institi, fatuitatem expròbrans extremamque dementia, et asinis illum quidquam præstare negavi, si Christum se adorare proflitens, ad Judæorum, qui ipsum crucifixissent, speluncas quemquam traheret. Productoque longius sermone primum prorsus non ficere jurare, neque ad jusjurandum quemquam incitare, ex sacro Evangelio (Matth. 5. 34) docui. Deinde, non fidelem et initia-

tam, quin neque eum, qui nondum sit initiatus, in istam necessitatem trahendum fuisse. Postquam diu multumque loquutus animus ejus ab errore opinionis liberavi, causam sciscitatus sum, cur Ecclesia relicta ad Judæorum collegia illam traxerit. At ille multos sibi dixisse inquebat, jusjurandum, quod ibi daretur, magis formidandum esse. Ob quæ ingemiscebam, iraqué incendebar, deinceps rursus ridebam. Cernens enim diaboli astutiam, ingemui, quod hominibus id persuadere posset: considerata vero eorum qui deciperentur socordia, excaundi: et eorumdem quanta esset amentia necum reputans, risi. Hæc vobis dixi et narravi, quia animo erga eos, qui talia et perpetrant et experiuntur, estis plane inhumano, nec quidquam iis movemini: sique fratrem quempiam vestrum in hujusmodi peccatum incidere videatis, alienam, non propriam calamitatem esse ducitis. Vosque accusanti purgatos existimatis, dicendo: Quid mihi curæ est? quæ ratio mihi cum illo communis? Quæ verba capitale pdium in homines et satanicam crudelitatem sonant. Quid ais, homo cum sis, ejusdemque naturæ particeps, quinimo, si naturæ communio dicenda est, cui unum caput est Christus; dicere audes, nihil tibi cum membris tuis esse commune? Quomodo igitur Christum Ecclesiæ caput confiteris? Nam caput natura omnia membra copulat, et ad se diligenter convertit, colligatque. Si nihil tibi commune est cum membro tuo, neque cum fratre quid commune est tibi, neque caput habes Christum. Judæi vos tamquam parvulos pueros terrent, et non animadvertitis. Nam quemadmodum parvulis illis multi scelerati servi larvas ostendunt terribiles et ridiculas, quæ natura non sunt terrori, sed simplicibus animis tales videntur, magnumque risum movent: sic Judæi rudiores Christianos larvis suis teritant. Quomodo enim terricula sint apud ipsos ea, quæ magno dedecore et risu plena, quæque hominum impingentium, cum ignominia rejectorum et damnatorum sunt?

4. Nostra haud sunt talia: sed revera terribilia, et horroris plena. Ubi enim Deus est qui vitæ ac necis potestatem habet, is locus est terribilis (Matth. 40. 28): ubi sermones habentur infiniti de pœnis æternis, de fluminibus igneis, de venenato verme, de vinculis rumpi nesciis, de tenebris exterioribus (Id. 22. 13). Illi vero nihil horum ne somniando quidem sciunt, ventri dediti, præsentibus inhiantes, porcis hircisque nihilo meliores præ lascivia nimiaque erapula. Hocque unum norunt, ventri servire, ebrii esse, pro saltatoribus contundi, pro aurigis vulnerari. Hæcne sunt gravia et terribilia? Quis hoc dixerit? Unde ergo nobis visa sunt terribilia, nisi et servos ignominia notatos, quibus nulla est loquendi libertas, quique domo herili exciderunt, terrori esse dicas iis, qui sunt honorati et libertate utuntur? Verum hæc non ita se habent, non ita sane se habent. Si quidem nec cauponæ regis aulis digniores sunt; quin diversorio quovis locus Synagoge inhonestior est. Non enim latronum, neque cauponum simpliciter, sed dæmo-

μένων γυναικῶν συρφετὸν, τὸ θέατρον ἅπαν καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς σκηνῆς εἰς τὴν συναγωγὴν ἐπισύρουσι· θεάτρον γὰρ καὶ συναγωγὴ οὐδὲν τὸ μέσον. Καὶ οἶδα μὲν ὅτι τινὲς τόλμαν καταγινώσκουσι τοῦ λόγου, ὅτι εἶπον, θεάτρον καὶ συναγωγὴς οὐδὲν τὸ μέσον· ἐγὼ δὲ αὐτῶν τόλμαν καταγινώσκω^a, ἐν μὴ οὕτω νομίζωσιν. Εἰ μὲν γὰρ οἰκοῦν ἀποφαίνομαι, κατὰ γυνῆ· εἰ δὲ τοῦ προφήτου λέγω τὰ ῥήματα, βέβαια τὴν ἀπόφασιν.

γ'. Οἶδα ὅτι πολλοὶ αἰδοῦνται Ἰουδαίους, καὶ σεμνὴν νομίζουσιν εἶναι τὴν ἐκείνων πολιτείαν νῦν· διὸ τὴν ὁληθρίαν ὑπόληψιν πρὸς ῥίζον ἀνασπάσαι ἐπείγομαι. Εἶπον ὅτι θεάτρον ἢ συναγωγὴ οὐδὲν ἄμεινον διάκειται, καὶ ἀπὸ προφήτου παράγω τὴν μαρτυρίαν· οὐκ εἰσὶν Ἰουδαῖοι τῶν προφητῶν ἀξιολογότεροι. Τί οὖν ὁ προφήτης φησὶν; Ὁψίς πόρνης ἐγένετό σοι· ἀπαρτισχόντης πρὸς πάντας. Ἐνθα δὲ πόρνη ἔστηκεν^b, πορνείον ἐστὶν ὁ τόπος· μᾶλλον δὲ οὐχὶ πορνείον καὶ θεάτρον μόνον ἐστὶν ἡ συναγωγὴ, ἀλλὰ καὶ σπήλαιον ληστῶν, καὶ καταγύγιον θηρίων· Σπήλαιον γὰρ, φησὶν, ναίτης ἐγένετό μοι ὁ οἶκος ὑμῶν· οὐδὲ ἀπὸ κλῆρος θηρίου, ἀλλὰ θηρίου ακαθάρτου. Καὶ πάλιν, Ἀγῆκα τὸν οἶκόν μου, ἐγκαταλείψαι τὴν κληρονομίαν μου. Ὅταν δὲ ὁ Θεὸς ἀφῇ, ποῖα λοιπὸν σωτηρίας ἔλπει; Ὅταν ὁ Θεὸς ἀφῇ, δαιμόνων κατοικητήριον γίνεται ἐκεῖνο τὸ χωρίον. Ἄλλὰ πάντως ἐροῦσιν, ὅτι καὶ αὐτοὶ τὸν Θεὸν προσκυνοῦσιν· ἀλλὰ μὴ γένοιτο τοῦτο εἰπεῖν! Οὐδέεις Ἰουδαῖος προσκυνεῖ τὸν Θεόν. Τίς ταῦτα φησὶν; Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ τὸν Πατέρα γὰρ μου ἤδειτε, φησὶ, καὶ ἤδειτε ἄν· οὔτε δὲ ἐμὲ οἰδατε, οὔτε τὸν Πατέρα μου οἰδατε. Ποῖαν ταύτης ἀξιολογότεραν μαρτυρίαν παραγάγω;

Εἰ τοίνυν τὸν Πατέρα ἀγνοοῦσι, τὸν Υἱὸν ἐσταύρωσαν, τὸν Πνεύματος τὴν βοήθειαν ἀπεκρούσαντο, τίς οὐκ ἂν θαρρῶν ἀποφῇνηται, τῶν δαιμόνων καταγύγιον εἶναι τὸν τόπον; Οὐ προσκυνεῖται Θεὸς ἐκεῖ, μὴ γένοιτο· ἀλλ' εἰδωλολατρίας ἐκεῖνο τὸ χωρίον λοιπὸν [591] ἐστὶν· ἀλλ' ὅμως τινὲς ὡς σεμνοὺς ἐκείνοις τοῖς τόποις προσέχουσι.

Καὶ ταῦτα οὐχὶ στοχαζόμενος λέγω, ἀλλ' αὕτῃ τῇ πείρᾳ μωθῶν. Καὶ γὰρ πρὸ τούτων τῶν τριῶν ἡμερῶν (πιστεύσατε, οὐ ψεύδομαι) γυναῖκά τινα εὐσχήμονα καὶ ἐλευθέραν, κοσμίαν καὶ πιστὴν, εἶδον ἀναγκαζομένην ὑπὸ τινος μικροῦ καὶ ἀναίσθητου, δοκοῦντος εἶναι Χριστιανοῦ (οὐ γὰρ ἂν εἰποίμι τὸν τὰ τοιαῦτα τολμῶντα Χριστιανὸν εὐκρινῆ), εἰς τὰ τῶν Ἑβραίων εἰσελθεῖν, κάκει παρασχεῖν ὄρκον περὶ τῶν ἀμφιστοητούμενων αὐτῇ πραγμάτων· ὡς δὲ προσελθούσα ἡ γυνὴ πρὸς συμμαχίαν ἐκάλει, καὶ τὴν ἄνομον βίαν κωλύσαι· ἤξιον (οὐ γὰρ εἶναι θεμιτὸν αὕτῃ τῶν θείων μετασχούσῃ μυστηρίων, πρὸς ἐκεῖνον τὸν τόπον ἔλθειν), ἐμπρησθεῖ· οὐν ὑπὸ ζήλου, καὶ πυρωθεῖς, καὶ διαναστάς, ταύτην μὲν οὐκ εἶσα λοιπὸν ἐπὶ τὴν παρὰ νομίαν ἐλκυσθῆναι ἐκείνην, ἐξήρπασα· δὲ τῆς ἀδίκου ταύτης ἀπαγωγῆς. Ἐπεὶ δὲ τὸν ἔλκοντα ἡρόμην εἰ Χριστιανὸς εἶμι, κάκεινος ὠμολόγησεν, ἐπείκειμην σφοδρῶς, ἀναισθησίαν ἐγκαλῶν καὶ τὴν ἐσχάτην ἀνοιαν, καὶ θῶν οὐδὲν ἄμεινον διακείσθαι. Ἐλεγον, εἰ τὸν Χριστὸν λέγων προσκυνεῖς, ἐπὶ τὰ σπήλαια τῶν Ἰουδαίων, τῶν σταυρωσάντων αὐτὸν, ἔλκοι τινα· καὶ μακρὸν κατέτεινα πρὸς αὐτὸν λόγον, πρῶτον μὲν, ὅτι οὐ θέμις ὅλως ὀμνύναι, οὐδὲ ἀνάγκη ἐπάγειν ὄρκον, διδάσκων ἀπὸ τῶν θείων Εὐαγγελίων· ἔπειτα,

Duo mss. habent τόλμαν μᾶλλον καταγ., et Sav. in marg.

^b Tres mss. προσέστηκε.

^c Sic Savil. in textu. Morel. et maxima pars mss.; in marg. autem Savil. et duo mss. παράγω. Infra quidam mss. ἀποφάσιναι, τὸ δαιμόνιον. Infra 2 mss. τόποις προστρέχουσι.

^d Savil. et quique mss. καὶ τὴν ἄνομον βίαν κωλύσαι (quod recepinus). Morel. et alii καὶ τὴν ἄνομον κωλύσαι (a Monf. editum).

^e Alii ἐκείνην· ἀλλ' ἐξήρπασα. Ibid. alii ἐπὶ δὲ τὸν ἔλκ.

ὅτι οὐ μόνον^f οὐχὶ πιστὴν καὶ μεμνημένην, ἀλλ' οὐδὲ ἀμύητὸν τινα πρὸς ταύτην ἔλκειν ἐχρῆν τὴν ἀνάγκη. Ὡς δὲ ἐξέβαλον διὰ πολλῶν καὶ μακρῶν λόγων τὴν πεπλανημένην ὑπόνοιαν τῆς ἐκείνου ψυχῆς, ἡρώτων τὴν αἰτίαν, δι' ἣν τὴν Ἑκκλησίαν ἀφείλ, ἐπὶ τὰ τῶν Ἑβραίων εἴλακε^g συνεδρία. Ὁ δὲ πολλοὺς ἔφη πρὸς αὐτὸν εἰρηκῆναι, φοβερωτέρους τοὺς ἐκεῖ γινόμενους ὄρκους εἶναι. Ἐπὶ τούτοις ἐστέναξα, καὶ ἐνεπρήσθη ὑπὸ θυμοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα ἐγέγων πάλιν. Τὴν μὲν γὰρ τοῦ διαβόλου κακούργιαν ὀρών, ἐστέναζον, οἷα τοὺς ἀνθρώπους ἀναπειθεῖν ἰσχυε· τὴν δὲ βλαθυμίαν τῶν ἀπατωμένων λογιζόμενος, ἐνεπιμπράμην ὑπὸ τοῦ θυμοῦ· καὶ τὴν ἀνοιαν πάλιν τῶν ἀπατηθέντων ὅση καὶ ἡλικία τις ἦν σκοπῶν, ἐγέγων. Ταῦτα δὲ εἶπον πρὸς ὑμᾶς καὶ διηγήσαμην, ἐπειδὴ πρὸς τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ ποιοῦντας καὶ πάσχοντας ἀπανθρώπως καὶ ἀναλήγτως διακείσθε· καὶ ἴσητέ τινα τῶν ἀδελφῶν τῶν ὑμετέρων εἰς παρανομίας τοιαύτας ἐπιπίπτοντα, ἄλλοτριαν, οὐκ οἰκίαν ἡγείσθε τὴν συμφορὰν εἶναι, καὶ πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας ἀπολογεῖσθαι νομίζετε, λέγοντες, Ἐμοὶ γὰρ τί μέλει; τίς δέ μοι κοινὴς πρὸς ἐκεῖνον ἐστὶ λόγος; ἐσχάτης μισανθρωπίας καὶ Σατανικῆς ὁμότητος φεγγόμενοι^h ῥήματα. Τί λέγεις; ἀνθρώπος ὢν, καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνίαν φύσεως, μᾶλλον δὲ, εἰ δεῖ φύσεως κοινωνίαν εἶπειν, κεφαλὴν μίαν ἔχων τὸν Χριστὸν, τολμᾷ εἰπεῖν, ὅτι οὐδὲν σοι κοινόν ἐστι πρὸς τὰ μέλη τὰ σά; Ἰὼς οὖν τὸν Χριστὸν ὁμολογεῖς σὺ κεφαλὴν εἶναι τῆς Ἑκκλησίας; καὶ γὰρ ἡ κεφαλὴ πάντα τὰ μέλη συνάπτειν πέφυκε, καὶ πρὸς ἐαυτὰ μετὰ ἀκριβείας ἐπιστρέφειν τε καὶ συνδεῖν. Εἰ δὲ μηδὲν κοινὸν ἔχεις πρὸς τὸ μέλος σου, οὐδὲ πρὸς τὸν ἀδελφόν σου ἔχεις τι κοινόν, οὐδὲ κεφαλὴν ἔχεις τὸν Χριστὸν. Ὡς παῖδια μικρὰ φοβοῦσιν ὑμᾶς Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ αἰσθάνεσθε. Καθάπερ γὰρ τοῖς παιδίοις ἐκείνοις προσωπεῖα [592] δεικνύντες φοβερά καὶ καταγέλαστα τῶν μικρῶν οἰκτῶν πολλοὶ (οὐ γὰρ ἐστὶ φύσει φοβερά, ἀλλὰ διὰ τὴν εὐτελῆςⁱ τῆς διανοίας τοιαῦτα φαίνεται) πολλὴν κινουσί γέλωτα· οὕτω δὲ καὶ τοὺς ἀτελεστέρους τῶν Χριστιανῶν μορμολύττονται Ἰουδαῖοι. Πῶς γὰρ τὰ παρ' αὐτοῖς φοβερά, τὰ πολλῆς αἰσχύνης καὶ γέλωτος γέγοντα, τὰ τῶν προσκεκρουκῶτων, τὰ τῶν ἡτιμωμένων, τὰ τῶν καταδίκων;

δ'. Ἄλλ' οὐ τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα, ἀλλ' ὄντως φοβερά καὶ φρικτὰ ἀνάμυστα. Ἐνθα γὰρ Θεὸς ἐστὶ ζωὴς καὶ θανάτου ἐξουσίαν ἔχων, οὗτος φοβερός ὁ τόπος· ἐνθα μυρία περὶ κολάσεων ἀθανάτων λόγος, περὶ τῶν πυρίνων ποταμῶν, περὶ τοῦ σκώληκος τοῦ ἰσθμοῦ, περὶ τῶν δεσμῶν τῶν ἀβύσσων, περὶ τοῦ σκότους τοῦ ἐξωτέρου. Ἐκείνοι δὲ τούτων μὲν οὐδὲν οὐδ' ἔναι ἴσασι, τῇ γαστρὶ ζῶντες, πρὸς τὰ παρόντα κεκνηότες, ὧν καὶ τράγων οὐδὲν ἄμεινον διακείμενοι, κατὰ τὸν τῆς ἀσελγείας λόγον καὶ τὴν τῆς ἀόφραγίας ὑπερβολὴν· ἐν δὲ ἐπίστανται μόνον, γαστρίζεσθαι καὶ μεθύειν, ὑπὲρ ὀρχηστῶν κατακόπτεσθαι, ὑπὲρ ἡνιόχων τραυματίζεσθαι. Ταῦτα οὖν, εἰπέ μοι, σεμνὰ καὶ φοβερά; καὶ τίς ἂν τοῦτο εἰποι; Πόθεν οὖν ἡμῖν ἔδοξαν εἶναι φοβερά, πλὴν εἰ μὴ καὶ τοὺς ἡτιμωμένους τῶν οἰκετῶν, καὶ τοὺς ἀπαρρήσιάστους, καὶ τῆς δεσποτικῆς οἰκίας ἐκπεσόντας, φοβεροὺς τίς εἶναι λέγοι τοῖς εὐδοκίμοις καὶ παρρησίαν ἔχουσιν; Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ ταῦτα, οὐκ ἐστὶν· ἐπεὶ μὴδὲ πανδοχεῖα τῶν βασιλικῶν αὐλῶν σεμνότερα, μᾶλλον δὲ καὶ πανδοχείου παντὸς ἀτιμότερον τὸ τῆς συναγωγῆς χωρίον

^f Sic unus cod. In aliis omnibus tum edd., tum mss. οὐ μόνονδεest. Sed illo expuncto oratio prorsus manca videtur.

^g Alii cum Morel. ἐπὶ τὰ τούτων εἴλακε.

^h Alii φεγγόμενοι, alii φεγγόμενοι.

ⁱ Savil. et quidam mss. διὰ τὸν εὐτελῆς.

^j Alii ὡν, et mox φοβεροί, pro σοβ. ρά.

ἐστὶν α'. Οὐ γὰρ ληστῶν οὐδὲ καπηλίων ἀπλῶς, ἀλλὰ δαιμόνων ἐστὶ καταγώνιον, μᾶλλον δὲ οὐχ αἱ συναγωγαὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ ψυχαὶ τῶν Ἰουδαίων· καὶ τοῦτο πρὸς τῇ τέλει τοῦ λόγου δεῖξαι πειράσομαι. Παρακαλῶ τοίνυν ὑμᾶς μνημονεύειν ταύτης· μάλιστα τῆς διαλέξεως. Οὐ γὰρ πρὸς ἐπίδειξιν οὐδὲ χρότους λέγομεν^β νῦν, ἀλλὰ πρὸς θεραπείαν τῶν ὑμετέρων ψυχῶν. Τίς γὰρ ἐτι λείπεται λόγος ἡμῖν, ὅταν, τοσοῦτων ἱατρῶν ὄντων, ὥς τινας νοσοῦντες;

Δώδεκα ἦσαν οἱ ἀπόστολοι, καὶ τὴν οἰκουμένην ἐπιστάσαντο τὸ πλεόν τῆς πόλεως Χριστιανὸν^ε, καὶ ἐτι μὴ νοσοῦσιν τινας Ἰουδαϊσμών. Καὶ ποῖαν ἀπολογίαν ἔχοιμεν ἂν ἡμεῖς οἱ οὐγιαίνοντες; Ἄξιον μὲν γὰρ ἐγκλημάτων κάκεινοι οἱ νοσοῦντες· οὐ μὴν οὐδὲ ἡμεῖς ἀπηλλάγμεθα καθηγορίας, περιορῶντες αὐτοὺς ἐπὶ τῆς ἀρρώστιας· ἀμῆχανον γὰρ ἦν, σπουδῆς πολλῆς παρ' ἡμῶν ἀπολαύοντας, μένειν ἐπὶ τῆς ἀσθενείας ἐκείνους. Διὰ τοῦτο προλαβὼν λέγω νῦν ταῦτα, ἵνα ἕκαστος ὑμῶν ἐπισπάσῃται τὸν ἀδελφόν, κἂν ἀνάγκην ἐπιθεῖναι δέοι, κἂν βίαν ποιῆσαι, κἂν ὀδύρειν, κἂν φιλονεικῆσαι, πάντα ποιήσων, ὥστε ἐξελεῖσθαι αὐτὸν τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, καὶ τῆς κοινωνίας ἀπαλλάξαι τὸν Χριστοκτόνον. Ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς εἰ τινα εἶδες ἀπαγόμενον, εἰπέ μοι, δικαία ψῆφον καταδικασθέντα, εἴτα κύριος ἦς ἀφαρπάσαι^δ τὸν τοῦ δημίου χειρῶν, οὐκ ἂν ἅπαντα ἐπραξας, ὥστε αὐτὸν ἀπαλλάξαι τῆς ἀπαγωγῆς; Τὸν ἀδελφὸν νῦν ὄρεξ τὸν σὸν, οὐχ ὑπὸ τοῦ δημίου, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ διαβόλου πρὸς τὸ βράθρον τῆς ἀπωλείας ἐλκόμενον ἀδίκως καὶ ἀνοσίως, καὶ οὐδὲ συμβολὴν προέσθαι ὑπομένεις^ε, ὥστε αὐτὸν ἐξελεῖσθαι τῆς παρανομίας ἐκείνης; καὶ ποῖας ἂν [593] τύχοις συγγνώμης; Ἄλλ' ἰσχυρότερός σου καὶ δυνατώτερός ἐστιν. Ἐμοὶ αὐτὸν κατὰσθησον· αἰρήσομαι τὴν κεφαλὴν ἀποθέσθαι μᾶλλον, ἢ τῶν ἱερῶν αὐτὸν ἀφελῆναι ἐπιβαίνειν προθύρων, ἂν φιλονεικῇ καὶ τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένῃ. Τί γὰρ σοι κοινὸν μετὰ τῆς ἐλευθερίας, μετὰ τῆς ἄνω Ἱερουσαλὴμ; Εἴλω τὴν κάτω δοῦλε μετ' ἐκείνης· καὶ γὰρ καὶ αὐτὴ δουλεῖ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς, κατὰ τὸν τοῦ Ἀποστόλου λόγον. Νηστεύεις μετὰ Ἰουδαίων; οὐκοῦν ἀπόθου καὶ τὰ ὑποδήματα μετὰ Ἰουδαίων, καὶ γυμνοῖς βάδιζε τοῖς ποσίν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, καὶ κοινῶναι τῆς ἀσχημοσύνης αὐτοῖς καὶ τοῦ γέλωτος. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔλοιτο αἰσχρὴν γὰρ καὶ ἐρυθριᾶς. Εἴτα σχήματος μὲν αὐτοῖς· κοινωνήσας αἰσχρῇ, ἀσθεῖας δὲ κοινωνῶν, οὐκ αἰσχρὴν; καὶ ποῖαν ἔξεις συγγνώμην, Χριστιανὸς ὢν ἐξ ἡμίσιας; Πιστεύσατε, τὴν κεφαλὴν πρότερον ἀποθήσομαι, ἢ περιφρομαι τινα τῶν τὰ τοιαῦτα νοσοῦντων, ἐὰν ἴδω· ἐν δὲ ἀγνοήσῃ, συγγνώμην ὁ Θεὸς δώσει πάντως. Ταῦτα καὶ ὑμῶν αὐτῶν ἕκαστος λογιέσθω, μὴδὲ πάρεργον ἡγήσθω τὸ πρᾶγμα εἶναι. Οὐχ ὁρᾶτε ἐπὶ τῶν μυστηρίων τί βοᾷ συνεχῶς διάκονος; Ἐπιγινώσκειτε ἀλλήλους· πῶς ὑμῖν ἐγχειρίζει τὴν ἀκριβῆ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ἐξέτασιν; Τοῦτο καὶ ἐπ' ἐκείνων ποιήσων· ὅταν ἐπιγυῖνός τινα Ἰουδαῖοντα, κάτασχε^ε· δῆλον ποιήσων, ὥστε μὴ κοινωνήσαι καὶ αὐτὸς τῷ κινδύνῳ^ι. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν ἔξω στρατοπέδων, ἂν ἄλλῃ τις βαρβαρίζων καὶ τὰ Περσικὰ φρονῶν ἐν μέσοις τοῖς στρατιώταις, οὐκ αὐτὸς κινδυνεύει μόνος, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος τῶν συνευρότων μὲν, οὐ ποιησάντων δὲ αὐτὸν τῷ στρατηγῷ φανερόν. Ἐπεὶ οὖν καὶ ὑμεῖς στρατοπέδον ἐστέ τοῦ Χριστοῦ, μετὰ ἀκριβείας δι-

ερευνᾶτε καὶ περιεργάζεσθε, εἰ τις τῶν ἀλλοφύλων ὑμῖν ἀναμέμικται, καὶ ποιεῖτε δῆλον, οὐχ ἵνα ἀποκτείνωμεν, καθάπερ ἐκείνοι, οὐδ' ἵνα κολάσωμεν καὶ τιμωρησώμεθα, ἀλλ' ἵνα αὐτὸν ἀπαλλάξωμεν τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀσθεῖας, καὶ ἡμέτερον ἐξ ὁλοκλήρου ποιήσωμεν. Εἰ δὲ μὴ βούλεσθε τοῦτο, ἀλλ' εἰδότες κρύπτετε^ε, εὖ ἴστε, ὅτι τὴν αὐτὴν ὑποστήσεσθε τιμωρίαν ἐκείνων. Καὶ γὰρ ὁ Παῦλος οὐχὶ τοὺς ποιούντας μόνον τὰ πονηρὰ, ἀλλὰ καὶ τοὺς συνευδοκοῦντας αὐτοῖς, ὑποβάλλει κολάσει καὶ τιμωρίᾳ. Καὶ ὁ προφήτης δὲ, οὐχὶ τοὺς κλέπτοντας μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς συντρέγοντας αὐτοῖς, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀγει δίκην^ι καὶ εἰκότως. Ὁ γὰρ συνειδὼς τῇ τὰ πονηρὰ πράττοντι, καὶ περιστέλλων αὐτὸν καὶ ἀποκρύπτων, πλείονα αὐτῷ παρέχει βλάβης^ι ὑπὸθεσιν, καὶ μετὰ μείζονος ἀδείας παρασκευάζει τὴν πονηρίαν ἐργάζεσθαι.

ε'. Ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τοὺς νοσοῦντας ἐπανελεῖν δεῖ τάλιν. Ἐνοήσατε τοίνυν τίσι κοινωνοῦσιν οἰνηστεύοντες νῦν· τοῖς βούσι, Σταύρωσον, σταύρωσον· τοῖς λέγουσι, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. Εἰ τινας ἀλόντες ἐπὶ τυραννίδι κατεδικάσθησαν, ἄρα ἂν ἐτόλμησας προσελεῖν καὶ κοινωνήσαι λόγων αὐτοῖς; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι. Πῶς οὖν οὐκ ἄποπον τοὺς μὲν εἰς ἄνθρωπον γενομένους πονηροὺς μετὰ τοσαύτης φειγῆναι σπουδῆς, τοὺς δὲ εἰς αὐτὸν ὀδύρειαν τὸν Θεὸν ποιεῖσθαι κοινωνοὺς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τὸν ἐσταυρωμένον τοῖς ἐσταυρωκόσι συνεορτάζειν; Τοῦτο γὰρ οὐ μόνον ἀνοίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐσχάτης [594] μανίας ἐστίν. Ἐπειδὴ δὲ εἰσὶ τινας οἱ καὶ τὴν συναγωγὴν σεμνὸν εἶναι τόπον νομίζουσιν, ἀναγκαῖον καὶ πρὸς τούτους ὀλίγα εἰπεῖν. Τίνος γὰρ ἕνεκα τὸν τόπον ἐκείνον αἰδεῖσθε, ὅσον καταφρονεῖν καὶ βδελύσσεσθαι καὶ ἀποπηδᾶν; Ὁ νόμος ἀπόκειται, φησὶν, ἐν αὐτῷ, καὶ βιβλία προφητικά^β. Καὶ τί τοῦτο; Μὴ γὰρ, ἐνθα ἂν ἡ βιβλία τοιαῦτα, καὶ ὁ τόπος ἅγιος ἔσται; Οὐ πάντως. Ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο μάλιστα μισῶ τὴν συναγωγὴν καὶ ἀποστρέφομαι, ὅτι τοὺς προφῆτας ἔχοντες ἀποστούς· τοὺς προφῆταις, ὅτι ἀναγινώσκοντες τὰ γράμματα οὐ δέχονται τὰς μαρτυρίας, ὅπερ ὀδύριζόντων ἐστὶ μείζονος. Εἰπέ γὰρ μοι, εἰ τινα εἶδες ἄνθρωπον αἰδέσθαι καὶ λαμπρὸν καὶ περιφανῆ εἰς κατῆλειον εἰσάχθαι, ἢ εἰς καταγώνιον ληστῶν, εἴτα ὀδύριζόμενον ἐκεῖ καὶ τυπτόμενον καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπομένοντα παροινίαν, ἄρα ἂν ἐθαύμασας τὸ κατῆλειον ἢ τὸ σπῆλαιον, ἐπειδὴ ἔνδον εἰστέχει παροινόμενος ὁ θαυμαστός ἐκείνος καὶ μέγας ἀνὴρ; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι, ἀλλὰ διὰ τοῦτο αὐτὸ μάλιστα ἂν ἐμίσησας καὶ ἀπεστράφης. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς συναγωγῆς λογίζου. Τοὺς γὰρ προφῆτας καὶ τὸν Μωυσέα μετ' αὐτῶν εἰσάγαγον ἐκεῖ, οὐχ ἵνα τιμῇσιν, ἀλλ' ἵνα ὀδύρεισιν καὶ ἀτιμάσωσιν. Ὅταν γὰρ λέγωσι μὴ εἰδέναι αὐτοὺς τὸν Χριστὸν, μὴδὲ εἰρηκέναι τι περὶ τῆς ἐκείνου παρουσίας, ποῖα μείζων ταύτης γένοιτ' ἂν εἰς τοὺς ἁγίους ἐκείνους ὄδρις, ἀλλ' ὅταν αὐτῶν κατηγορήσωσιν ὡς τὸν αὐτῶν ἀγνούοντων Δεσπότην, καὶ κοινωνοὺς τῆς ἱδίας ἀσθεῖας λέγωσιν εἶναι^ι; Ὅστε διὰ τοῦτο μᾶλλον μισοῖ καὶ αὐτοὺς καὶ τὴν συναγωγὴν χρῆ, ὅτι ἐμπαροινούσιν εἰς τοὺς ἁγίους ἐκείνους. Ἀλλὰ τί λέγω περὶ βιβλίων καὶ τόπων; ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν οἱ δῆμοι τὰ σώματα τῶν μαρτύρων κατέσχον, καταξάνουσι, μαρτύρουν. Ἀρα οὐν ἁγίαί εἰσιν αὐτῶν αἱ χεῖρες, ἐπειδὴ τὰ σώματα τῶν ἁγίων κατέσχον; Μὴ γίνονται! Εἴτα χεῖρες μὲν· σώματα κατασχόσαι· ἁγίων, βέβηλοι μένουσι δι' αὐτὸ δὴ τοῦτο, ἐπειδὴ κατέσχον κακῶς· οἱ δὲ γράμματα κα-

^α Alii χρίων ἐκείνης ἐστίν.

^β Alius οὐδὲ χρότον χάριν λέγομεν ἂ λέγομεν. Mox quidam mss. λόγος ὑμῖν ὅταν.

^γ Aliquot mss. χριστιανῶν.

^δ Alii ἐσπαράσαι.

^ε Sic alii, inquit Montf., qui minus recte ediderat συν-βουλῶν... ὑπομένεις. Edit.

^ι Sic Savil. et plurimi mss. Morel. et alii τοῦ κινδύνου.

^ε Sic alii, inquit Montf., qui solæce ediderat βούλησθε... κρύπτετε. Edit.

^β Quidam mss. βιβλία προφητῶν.

^ι Savil. et unus codex ὄδρις; αὐτῶν γὰρ κατηγοροῦσι, τοιαῦτα περὶ αὐτῶν ἀποραινόμενοι, ὡς τὸν αὐτῶν ἀγνούοντων... ἀσθεῖας λέγειν τοῖς μισοῦσιν.

num est habitatio. Imo non Synagogæ solum, sed ipsæ etiam Judæorum animæ : quod orationis epilogo conabor demonstrare. Quare vos hortor, ut hujus potissimum disceptationis memineritis. Non enim ad ostentationem, neque propter applausum nunc dicimus : sed ut medeamur animis vestris. Nam quis est vobis sermo excusationis reliquus, si in tanta medicorum cœpta aliqui ægrotent?

Major pars urbis Antiochiæ Christiana erat. — Duodecim erant apostoli, et universum mundum allexerunt : major pars urbis est Christiana, et adhuc quidam morbo Judaismi laborant. Et qua nos sani defensione utemur? Digni sane etiam ægroti illi sunt crimine : sed neque nos vacamus culpa, ipsis in morbo neglectis. Vix enim ac ne vix quidem si multa nostra cura fruerentur, infirmi esse pergerent. Quare anticipans hæc nunc dico, ut quilibet vestrum attrahat fratrem, etiam si necessitas imponenda sit, etiam si vis facienda, etiam si contumeliis et contentione fuerit opus : omnem moveto lapidem, ipsum ut diaboli laqueo eximas, liberesque a commercio eorum, qui Christum neci dederunt. Si videres in foro duci quempiam ad supplicium, calculo justo damnatum, tibi que liberum esset de carnificis manibus ipsum rapere, annon quidvis faceres, ut abduceretur? Nunc cum cernas fratrem tuum non a lictore, sed a diabolo ad perditionis barathrum contra jus et fas trahi, vel symbolam gravaris dare, qua ipsum iniquitatis vinculo eximas. Et quomodo venia sis dignus? Sed valentior te est, et potentior. Mihi ipsum ostendit : periculum capitis subibo potius, quam ut patiar sacerorum illum ingredi vestibula, si pertinaciter in proposito manserit. Quid enim tibi cum libera, cum cælesti Jerusalem commune? Delegisti terrestrem; cum ea servito : nam et ipsa cum filiis suis servit secundum Apostoli verba (*Galat. 4. 25*). Jejunas cum Judæis? Depone soleas quoque cum istis, et nudis in foro pedibus ambula particeps indecori gestus et risus eorum. Hoc haud facere gesties : pudet enim, et rubore suffunderis. Jam gestibus eorum uti pudet : impietatis vero eorumdem socius esse non erubescis. Quid autem veniæ impetrabis, cum sis semichristianus? In capitis discrimen prius adducar, credite, quam ullum istiusmodi morbo oppressum negligam, si videro; sin me latebit, Deus omnino ignoscet. Hæc secum quisque etiam vestrum reputet, nec rem ita levem quasique obiter curandam existimet. Non attendistis quid in sacra Synaxi Diaconus subinde clamet? *Alii alios noscite* : quomodo in fratres studiose inquirendi facultatem vobis præbeat? Idem in illis observa. Si quem cognoris judaizantem, prehende, notum fac, ne idem ipse quoque periculum subeas. Nam et in castris exterorum, si quis miles deprehendatur barbarorum Persarumque fautor, non ipse solum capite periclitatur, sed quilibet ejus rei conscius, nec duci exercitus illum prodens. Cum igitur et vos sitis Christi exercitus, curiose ac diligenter inquirete, num quis alienigena vobis sit admixtus, ejusque nomen deferre, non ut occidamus, velut illi; neque ut pœna suppli-

ciove afficiamus : sed ut errore atque impietate ipsum liberemus, penitusque nostrum reddamus. Quod si nolitis, scientesque celetis, easdem vos, quas illi, pœnas daturos esse, probe nostis. Paulus (*Rom. 1. 32*) etenim non eos solum, qui mala perpetrant, verum et approbatores pœnæ et supplicio subjicit. Atque etiam propheta (*Psal. 49. 18*) non fures tantum, sed et cum illis currentes eidem pœnæ addicit, idque merito. Nam qui culpam alterius conscius occulit et tegit, majorem illi dat socordiae ansam, atque securiorem in committendis delictis reddit.

5. Verum ad ægrotos rursus redeundum. Cogitate igitur, quibuscum ii commercium habeant, qui nunc jejunant : cum iis qui clamant, *Crucifige, crucifige* (*Luc. 23. 21*); qui dixerunt, *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (*Matth. 27. 23. 25*). Si qui tyrannidis affectatæ reidamnati essent, nihilquid accedere et sermonem cum illis conferre auderes? Non equidem puto. Annon igitur absurdum, eos qui in hominem peccarint, tam studiose fugere; cum iis vero, qui contumeliosi in ipsum Deum fuerunt, societatem inire : et crucifixum adorantes, cum iis qui cruci illum affixere ferari? Quod non dementia solum, sed extremæ etiam est insanie. Quoniam vero nonnullis Synagoga quoque venerabilis locus videtur, necessario pauca etiam contra illos dicenda. Cur enim locum illum veneramini, qui contemnendus, abominandus, et unde resiliendum esset? Lex, inquis, reposita ibi est, et libri prophetici. Quid tum? Librine istiusmodi, ubi sunt, loco sanctitatem conferunt? Nequaquam. Ego vero ob hoc ipsum magis odi Synagogam aversorque, quod prophetas habent, nec iis credunt : literas sacras legunt, nec testimonia acceptant : quod hominum est supra modum injuriosorum. Nam, dic mihi, si venerabilem quemdam, insigne, atque illustrem virum in cauponam duci, aut in speluncam latronum, postea contumeliis, verberibus, atque injuriis affici extremis cerneret : admirandane tibi caupona aut spelunca videretur, eo quod præclarus ille magnusque intus steterit, et contumeliose tractatus fuerit? Non arbitror equidem; sed hac ipsa de causa illam potissimum odisses aversatusque esses. Idem judicium de Synagoga esto. Nam prophetas et Moysen secum illuc importarunt, non ut honorarent, sed ut injuriose eumque ignominia tractarent. Cum enim eos Christum novisse, et de ejus adventu quidquam dixisse negent, qua majore injuria queant sanctos illos afficere, quam accusando, suum ipsos Dominum ignorasse, et impietatis socios asserendo? Quare ideo magis et ipsos et Synagogam oderimus, quod in sanctos illos adeo debacchantur. At quid de libris ac locis dico? Tempore persecutionum carnifices corpora martyrum tenent, lacerant, flagellis cædunt : nunc igitur manus eorum sanctæ, quod martyrum corpora tenuerint? Nihil minus. Jam manus, quæ sanctorum corpora tenuerunt, impiæ manent, ideo utique quod impie tenuerunt; et ii, qui scripta sanctorum tractant cum injuria, non minus quam carnifices martyrum corpora, venerandi propterea erunt? Annon extremæ hoc fuerit insanie?

Si enim tantum abest, ut sancti ut fiant, qui corpora impie tenuerunt, ut magis etiam polluantur: multo minus scripta sine fide lectoribus umquam prodesset poterunt. Hoc ipsum igitur majoris illos impietatis convincit, libros eo consilio possidere. Neque enim tantum mererentur crimen, si prophetarum scriptis caruissent; non tam impuri et profani essent, nisi libros legissent. Nunc nulla ipsis reliqua est veritas, praecones veritatis cum habeant, et tam illis quam veritati hostili animo resistent. Quocirca eo magis profani atque impuri sunt, quod prophetas habent, eosque hostiliter tractant. Quare ut fugiatis hortor, et ab eorum conventiculis resiliatis. Non parvum hinc fratribus infirmioribus damnum, nec modica illis hinc superbiae ansa. Nam si viderint vos, qui adoratis Christum ab ipsis crucifixum, ceremonias illorum persequi et tanti facere: quomodo non praclarissime omnia a se gesta esse putabunt, nostraque nullius pretii, cum ea colatis et observetis quidem, sed cum iis, qui eadem destruunt, curatis? Si quis, inquit Apostolus, viderit te qui habes scientiam in idolio recubentem: nonne conscientia ejus, qui infirmus est, edificabitur ad edendum ea quae sunt idolis immolata (1. Cor. 8. 10)? Et ego dico, si quis viderit te, qui scientiam habes, ad Synagoram abire, tubas spectare: nonne conscientia ejus, cum infirmus sit, exstretur ad rerum Judaicarum admirationem? Qui cadit, non lapsus modo poenas dat, sed quia alios etiam supplantavit, punitur: quem admodum stans, non propter virtutem tantum coronatur; sed quia eundem in aliis zelum excitavit, in admiratione est. Illorum igitur et conventus et loca fugite; nec quisquam propter libros Synagoram veneretur, sed propter illos hanc odio prosequatur fastidiatque. Nam in contumeliam sanctos tenent, quia verbis illorum fidem derogant, quia extremae illos impietatis reos faciunt.

6. Veteris Testamenti interpretatio sub Ptolemæo Philadelpho. — At ut cognoscatis, libros nihil loco sanctitatis conferre, sed pollui istum eorum, qui illic conveniunt, instituto: historiam veterem vobis narabo. Cum Ptolemæus Philadelphus, libris undique collectis, cognovisset, apud Judaeos etiam exstare scripta, quae de Deo atque optima reipublicae forma agerent, accersitis e Judaea viris in graecum sermonem illa ipsa per eos convertenda curavit, atque in Serapidis templo reposuit: erat enim homo graecus, et in hunc diem usque librorum propheticorum interpretatio ibi servatur. Ergone templum Serapidis propter libros sanctum erit? Absit. Sed sua illis est sanctitas, quam cum loco non communicant propter eorum qui illic conveniunt impuritatem. Idem et de Synagoga censendum est. Etiam si enim nullum ibi Idolum sit, tamen daemones locum incolunt. Quod non de ea solum Synagoga dico, quae hic est; sed et illa in Daphne, ubi barathrum deterius, quod Matronae¹ vo-

¹ Matrona cujus cultus in Antiochia suburbio Daphne hic memoratur et carpitur, apud quosdam Juno intelligebatur, cujus erant diversa apud varias gentes nomina: nimirum a Curetis Lucina, Matrona, Regina et Opigena vocabatur. Hinc forte loco nomen; sed hac de re pluribus iterum ageatur.

cant. Nam multos fideles illuc ascendere audivi, et juxta locum dormire. Sed absit, illos umquam ut fideles appellem. Mihi et Matronae, et Apollinis templum, pari ratione impurum est. Quod si me quispiam audaciae condemnet, eum ego vicissim extremae insaniae condemnabo. Nam, dic mihi, ubi daemones habitant, nonne impietatis ille locus, etiam si nulla ibi statua sit? Ubi Christi interfectores congregiuntur, ubi crux exturbatur, ubi Deus blasphematur, ubi Pater ignoratur, ubi Filius contumeliis afficitur, ubi Spiritus gratia rejicitur: quin, cum ipsi quoque daemones sint, annon majus hinc detrimentum? Illic enim nuda est et conspicua impietas, quae non facile mente praeditum et sanum pellexerit aut deceiverit. Hic vero, cum se adorare dicant Deum et idola aversari, prophetas habere et honorare, verbis hisce multum escae praeparant, et simpliciores atque imprudentes incautos irretiunt. Quare impietas est eadem et ipsis et Graecis: impostura autem utuntur longe perniciosiore. Nam aram fraudis habent non aspectabilem ipsi quoque, ubi non oves et vitulos, sed animas hominum mactant. Denique si Judaica tibi admirationem movent, quae tibi ratio nobiscum communis? Nam si illa Judaeorum veneranda et magna sunt, nostra erunt falsa, si haec vera, qualia utique sunt, illa erunt fraudis plena. Non divina dico oracula; absit, haec enim me ad Christum quasi manu duxerunt: sed impietatem illorum et insaniam hodiernam. At enim tempus requirit, ut ostendam, daemones etiam ibi habitare, neque in illo tantum loco, sed et in ipsis Judaeorum animis. Nam cum immundus spiritus, inquit Christus, exierit ab homine, ambulat per arida loca, quaerens requiem, et cum non invenit: revertat, inquit, in domum meam. Et cum venit, invenit eam vacantem, scopis mundatam, et ornatam. Tunc vadit, et assumit septem alios spiritus secum, nequiores se, et ingreditur, et erunt novissima hominis illius pejora prioribus. Sic erit et generationi huic (Matth. 12. 43-45; Luc. 11. 24-26).

Anima Judaeorum daemonum habitacula. — Vides in ipsorum animis nunc habitare daemones prioribus deteriores? neque id injuria. Tunc enim in prophetas peccabant, nunc ipsorum prophetarum dominum contumelia insequuntur. Cum hominibus igitur, dicite, daemoniis, quibus tot sunt impuri spiritus, in jugulando et occidendo enutritis atque educatis, eodem loco congregamini, neque horrescitis? Num enim salutationis horum participes esse, et simpliciter sermonem conferre oportet, ac non potius eos ut communem luem et morbum totius orbis aversari? Quo sceleris genere non sunt defuncti? Nonne omnium prophetarum conciones crebrae et prolixae in iis accusandis consumptae sunt? Quam tragediam, quod iniquitatis exemplum suis illi nefariis homicidiis non obscurarunt? Immolarunt filios et filias daemonis (Psal. 105. 37), naturam exuerunt, dolorum partus obliti sunt, educationem liberorum proculcarunt, leges consanguinitatis funditus everterunt, immaniores omni bestia facti sunt. Nam bestiae saepe numero ani-

έχοντες άγιών και ύβρίζοντες ούκ έλαττον ή οι όθμιοι των μαρτύρων τά σώματα, αιδέσιμοι διά τοϋτο έσονται; Καί πως ούκ έσχάτης άλογίας ταϋτα άν ειή; Εί γάρ σώματα κατεχόμενα κακώς, ού μόνον ούχ άγιάζει τοϋς κατέχοντας, αλλά και άναγεστέροις ποιεί, πολλῶ μάλλον γράμματα άναγινωσκόμενα μετά άπιστίας ούκ άνδύναινο τοϋς άναγινωσκοντας ώφελήσαι ποτε. Αυτό μὲν οὖν τοϋτο άσεβεστέρους αϋτούς αποφαίνει, τὸ μετὰ τοιαύτης προαιρέσεως τά βιβλία κατέχειν. Οὐδὲ γάρ άν τοσαύτης άξιοι ήσαν κατηγορίας, ει μη τοϋς προφήτας ειχον· ούκ ήσαν οϋτως άκάθαρτοι και βέβηλοι, ει μη τὰς βιβλους άναγινωσκον. Νῦν δὲ πάσης είσιν άπεστερημένοι συγγνώμης, ότι τοϋς κήρυκας τῆς άληθείας έχοντες, και πρὸς αϋτούς κείνους, και πρὸς τήν άληθειαν ίστανται έχθροῦ διαβολά. "Ωστε διά τοϋτο μάλλον άν ειεν βέβηλοι και άναγείς, ότι τοϋς προφήτας έχοντες, πολεμία αϋτοῖς κέχρηται γνώμη. Διὸ παρακαλῶ φεύγειν και άποπηδῶν αϋτῶν τοϋς α συλλόγους. Οὐ μικρά αϋτῇ βλάβη τοῖς άσθενατέροις τῶν άδελφῶν, οὐ μικρά άπονοίας έκείνους πρόφασις. "Όταν γάρ ίδωσιν ὑμᾶς τοϋς προσκυνοῦντας τὸν ὑπ' αϋτῶν σταυρουθέντα Χριστόν, τά έκείνων διώκοντας και [595] σεμνοποιούντας, πῶς ούχ ήγήσονται άριστα αϋτοῖς άπαντα πεπράχθαι, και οὐδενὸς άξια εἶναι τὰ ήμέτερα, όταν οι προσθεύοντες αϋτά και θεραπεύοντες ὑμεις, πρὸς τοϋς καιταρουέντας αϋτά τρέχητε; Έάν τις ιδῇ σέ, φησί, τὸν έχοντα γνώσιν, εν ειδωλείῳ κατακείμενον, οὐχι ή συνείδησις αϋτοῦ άσθενοῦς ότος οικοδομηθήσεται εις τὸ τὰ ειδωλῶθνα εὐθεῖν; Καί γῶ λέγω, Έάν τις ιδῇ σε τὸν έχοντα γνώσιν εις συναγωγὴν άπερχόμενον, και σάλπιγγας θεωροῦντα, οὐχι ή συνείδησις αϋτοῦ άσθενοῦς ότος οικοδομηθήσεται εις τὸ θαυμάζειν τὰ 'Ιουδαϊκά πράγματα; 'Ο πίπτον οὐχι τοῦ ιδίου πνῶματος διδωσι μόνον δίκην, ἀλλ' ότι και άλλους ὑποσκελίζει κολάζεται· ὥσπερ και ὁ έσῶς ούχ ὑπὲρ τῆς οικείας ἀρετῆς στεφανοῦνται μόνον, ἀλλ' ότι και άλλους εις τὸν αὐτὸν άγει ζῆλον θαυμάζεται. Φεύγετε τοῖνον και τοῦς συλλόγους, και τοϋς τόπους αϋτῶν, και μηδεὶς αἰδέσθω τήν συναγωγὴν διά τὰ βιβλία, ἀλλά διά ταῦτα αϋτὴν μισέτω και άποστρεφέτω, ότι ἐφ' ὕβρει κατέχουσι τοϋς άγίους, ότι άπιστοῦσι τοῖς έκείνων ὁ ρήμασιν, ότι τήν έσχάτην αϋτῶν κατηγοροῦσιν άσέβειαν.

ς'. Καί ἵνα μάθητε, ότι ούχ άγιάζει τὸν τόπον τὰ βιβλία, ἀλλά βέβηλον ποιεί τῶν συνιόντων ή προαίρεσις, Ιστορίαν ὁμῖν διηγῆσομαι παλαιάν. Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος τὰς πανταχόθεν βιβλους συναγαγών, και μαθὼν ότι και παρὰ 'Ιουδαίους είσι γραφαί περί θεοῦ φιλοσοφούσαι, και πολιτείας άρίστης, μεταπεμφάμενος άνδρας εκ τῆς 'Ιουδαίας, ήρμήνευσεν αϋτάς δι' έκείνων, και απέθετο εις τὸ τοῦ Σεράπιδος ἱερὸν και γάρ ἦν 'Ελλην ὁ άνήρ· και μέτρι νῦν έκεί τῶν προφητῶν αἱ έρμηνευθεῖσαι βιβλοι μένουσι. Τί οὖν, άγίος έσται τοῦ Σεράπιδος ὁ ναὸς διά τὰ βιβλία; Μη γένοιτο! ἀλλ' έκείνα μὲν έχει τήν οικείαν άγίωτητα, τῷ τόπῳ δὲ οὐ μεταδίδωσι, διά τήν τῶν συνιόντων έκεί μιαιρίαν. Τὸ αὐτὸ τοῖνον και περί τῆς συναγωγῆς λογιστέον. Εἰ γάρ και μη ειδῶλον έστι, κεν έκεί,

^a Quidam habent φεύγειν και παρατρέχειν αϋτῶν τοϋς.

^b Alii ὑπὲρ τῆς ιδίας. Paulo post Morel. φεύγε τοῖνον, sed alii φεύγετε, atque ita legit Haerschelius.

^c Sic Savil., Montf. έκεί. Edit.

^d Alii Σεράπιδος, et sic infra. In editione Athanasii saepe notavimus apud veteres indiscriminatum legi Σάραπες et Σάραπιν, Σαραπίων et Σαραπίων. De historia Ptolemaei Philadelphi et septuaginta Interpretum fusc actum a nobis est in preliminaribus ad Hexapla Origenis (Patrol. t. XV), ubi videsis. Quod ait autem Chrysostomus librorum prophetiarum interpretationem etiamnum suo tempore asservatam in templo Serapidis, id. inquam, a verisimili abhorret.

ἀλλά δαίμονες οἰκοῦσι τὸν τόπον. Καί τοῦτο οὐ περί τῆς ένταῦθα λέγω συναγωγῆς μόνον, ἀλλά και τῆς έν Δάφνῃ· πονηρότερον γάρ έκεί τὸ βάραθρον, ὃ δὴ καλοῦσι Ματρώνης. Καί γάρ πολλοὺς ήκουσάτων πιστῶν αναβάλλειν έκεί, και παρακαθεῦδειν τῷ τόπῳ. Ἀλλὰ μη γένοιτό ποτε τοῦτους πιστοὺς προσεπειν. Ἐμοί και τὸ Ματρώνης και τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἱερὸν ὁμοίως έστι βέβηλον. Κι δὲ τίς μου τόλμαν καταγινώσκει, πάλιν ἐγὼ τῇ έσχάτῃ αϋτοῦ καταγνώσομαι μανίαν. Εἰπέ γάρ μοι, ὅπου δαίμονες οἰκοῦσιν, οὐχι άσεβείας χωρίον έστι, κἂν μη ξῶανον ειστήκη·; Ὅπου Χριστοκτόνοι συνέρχονται, ὅπου σταυρὸς εἰσάγεται, ὅπου βλασφημεῖται θεός, ὅπου Πατὴρ άγνοεῖται, ὅπου Υἱός ὕβρίζεται, ὅπου Πνεύματος άθετεῖται χάρις, μάλλον δὲ και αϋτῶν ὄντων δαιμόνων, οὐ μείζων έντεῦθεν ή βλάβη; Ένεῖ μὲν γάρ γυνή και περιφανής ή άσέβεια, και οὐκ άν ραδίως επιπάσσειτο, οὐδὲ [596] άπατήσσει τὸν νοῦν έχοντα και σωφρονούντα· ένταῦθα δὲ λέγοντες θεὸν προσκυνεῖν, και ειδῶλα άποστρέφειν, και προφήτας έχειν και τιμᾶν, τοῖς βήμασι τοῦτοις πολὺ κατασκευάζοντες τὸ δέλεαρ, τοὺς άφελεστέρους και άνοήτους άφυλάκτως εις τὰς έαυτῶν ἐμβάλλουσι πάγας. Ὅσπερ τὰ μὲν τῆς άσεβείας ίσα αϋτοῖς και Ἑλλήσι, τὰ δὲ τῆς άπάτης χαλεπώτερον ὑπὸ τούτων ὁράται. Καί γάρ και παρ' αϋτοῖς ἔστιν ἡ βωμική άπάτης άόρατος, εις δὲ οὐχι πρόβατα και μόσχους, ἀλλὰ ψυχὰς ανθρώπων καταθύουσιν. Ὅπως δὲ εἰ θαυμάζεις τὰ έκείνων, τίς σοι κοινὸς πρὸς ἡμᾶς έστι λόγος; Εἰ γάρ σεμνά και μεγὰ τὰ 'Ιουδαίων, ψευδὴ τὰ ήμέτερα· εἰ δὲ ταῦτα ἀληθῆ, ὥσπερ οὖν και ἀληθῆ, έκείνα άπάτης γέμει. Οὐχι τὰς Γραφὰς λέγω· μη γένοιτο! έκείναι γάρ με πρὸς τὸν Χριστὸν έχειραγωγήσαν· ἀλλὰ τὴν άσέβειαν αϋτῶν και τήν μανίαν τῆν νῦν. Ἀλλὰ γάρ ὦρα λοιπὸν δεῖξαι, ότι και δαίμονες έκεί κατοικοῦσιν, οὐχι έν αϋτῷ τῷ τόπῳ μόνον, ἀλλά και έν αϋταῖς ταῖς ψυχαῖς τῶν 'Ιουδαίων. Όταν γάρ ἐξέλειθον, φησί, τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, πορευέται δι' άνθρώρων τόπων, ζητοῦν άνάπανσιν· κἂν μη εὖρη, φρεῖν, ὑποστρέψω εις τὸν οἶκόν μου και ἐλθὼν εὗρισκει σχολάζοντα, σεσπαρωμένον και κεκοσμημένον· και πορευέται, και παραλαμβάνει· έκεί αὐτοῦ επτά ἕτερα πνεῦματα πονηρότερου και τοῦ. και εισέρχεται εις αὐτόν, και έσται τὰ έσχατα τοῦ ανθρώπου έκείνου χεῖρονα τῶν πρώτων. Οὕτως έσται και τῇ γενεῇ ταύτῃ.

Ὅρας ότι δαίμονες ἐνοικοῦσιν αϋτῶν ταῖς ψυχαῖς, και χαλεπώτεροι τῶν προτέρων οι νῦν; και μάλα εἰκότως. Τότε μὲν γάρ εις τοϋς προφήτας ήσέδουν, νῦν δὲ εις αὐτὸν τῶν προφητῶν τὸν δεσπότην ὕβρίζουσιν. Ἀνθρώποις οὖν, ειπέ μοι, δαιμονώσι, και τοσαῦτα έχουσι πνεῦματα άκάθαρτα, έν σφαγαῖς και φόνοις ανατραφεῖσιν, εις ταῦτὸ συνέρχεσθε, και οὐ φρίττετε; Προσρήσεως γάρ δεῖ κοινωνεῖν τοῖσι, και λόγου μεταδιδόναι φιλοῦ, ἀλλ' οὐχ ὥς κοινήν λύμην και νόσον τῆς οικουμένης άπάτης άποστρέφειν; Οὐχι πᾶν είδος ἐπῆλθον κακίας; οὐχι τοϋς πολλοὺς και μακροὺς λόγους οι προρῆται πάντες εις τὰς τούτων κατηγορίας άνήλυσαν; Ποῖαν τραγῳδίαν, τίνα παρανομίας τρόπον οὐκ απέκρυψαν ταῖς έαυτῶν μιαιφονίαις; Έθυσαν τοὺς υἱούς αϋτῶν και τὰς θυγατέρας αϋτῶν τοῖς δαιμονίοις· τήν φύσιν ήγνόησαν, ὀδίνων ἐπελάθοντο, παιδοτροφίαν κατεπάρτησαν, τῆς συγγενείας τοὺς νόμους ἐξ αϋτῶν τῶν βάρων ἀνέτρεψαν, θηρίων άπάντων γεγόνασιν άγριώτεροι. Τὸ

^e Quinque mss. στήχη, Morel. ειστήχη. Savil. ειστήχη.

^f Sav. παρὰ τοῦτοις.

^g Sic plurimi mss. Morel. et alii ἐξ αϋτῶν διά βάθρων.

θηρία μὲν γὰρ καὶ τὴν ψυχὴν ἐπιδίδωσι πολλάκις, καὶ τῆς οἰκείας καταφρονεῖ σωτηρίας, ὥστε ὑπερασπίσαι τὸν ἐχθρόν· οὗτοι δὲ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης οὐσιν τοὺς ἐξ αὐτῶν φύντας ταῖς οἰκείαις κατέσφαξαν χερσίν, ἵνα τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἡμετέρας ζωῆς, τοὺς ἀλάστοντας θεραπεύσωσι δαίμονας. Τί ἄν τις αὐτὸν ἐκπλαγείη πρότερον, τὴν ἀσέβειαν ἢ τὴν ὠμότητα, καὶ τὴν ἀπανθρωπίαν; ὅτι τοὺς υἱοὺς ἔθυσαν, ἢ ὅτι τοὺς δαιμονίους ἔθυσαν; Ἀλλὰ ἀσελγείας ἕνεκεν οὐχὶ καὶ τὰ λαγνότατα τῶν ἀλόγων ἀπέκρυψαν; Ἀκουσον τοῦ προφήτου, τί φησὶ περὶ τῆς ἀκολασίας αὐτῶν· *Ἰσπιοθηλυμαίεις ἐγένοντο· ἕκαστος* [597] *ἐπὶ τὴν γυναικα τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἐχρεμέτιζεν*. Οὐκ εἶπεν, ἕκαστος τῆς γυναικὸς τοῦ πλησίον ἐπεθύμει, ἀλλ' ἐμφαντικώτατα τῇ τῶν ἀλόγων φωνῇ τὴν ἐκ τῆς ἀσελγείας ἐγγινομένην αὐτοῖς μανίαν ἐνέφηνεν.

ζ'. Τί βούλεσθε ἑτερονεῖπω; τὰς ἀρπαγὰς, τὰς πλεονεξίας, τὰς τῶν πενήτων προδοσίας, τὰς κλοπὰς, τὰς καπηλείας; Ἀλλ' οὐδὲ πᾶσα ἡμῖν πρὸς ταύτην ἀρκέσει τὴν διήγησιν ἡ ἡμέρα. Ἀλλ' αἱ ἑορταὶ αὐτῶν σεμνὸν ἔχουσι τι καὶ μέγα; Καὶ αὐτὰς μὲν οὖν ταῦτα ἀκαθάρτους ἀπέδειξαν*. Ἀκουσον γοῦν τῶν προφητῶν, μᾶλλον δὲ ἄκουσον τοῦ Θεοῦ, μετ' ὅσης αὐτὰς ἀποστρέφεται τῆς ὑπερβολῆς· *Μεμίσηκα, ἀπώσμαι τὰς ἑορτάς ὑμῶν*. Ὁ Θεὸς μισεῖ, καὶ σὺ κοινωνεῖς; Καὶ οὐκ εἶπε, τήνδε ἢ τήνδε τὴν ἑορτὴν, ἀλλὰ πᾶσας ὁμοῦ. Βούλει ἰδεῖν, ὅτι καὶ τὴν διὰ τυμπάνων καὶ τῆς κιθάρας καὶ τῶν ψαλτηρίων καὶ τῶν ἄλλων ὀργάνων λατρείαν μισεῖ; *Μετόστησον ἀπ' ἐμοῦ ἡχοὺ φῶδων σου*, φησὶ, καὶ *ψαλμῶν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσω*. Ὁ Θεὸς λέγει, *Μετόστησον ἀπ' ἐμοῦ** καὶ σὺ τρέχεις ἀκουσόμενος τῶν σαλπύγων; Ἀλλ' αὐταὶ αἱ θυσίαι καὶ αἱ προσφοραὶ οὐχὶ βδελυκταί; *Ἐὰν φέρῃς μοι σεμιδαλιν, μάταιον· θυμίαμα βδέλυγμα μοι ἐστί*. Θυμίαμα βδέλυγμα, καὶ ὁ τόπος οὐ βδέλυγμα; Καὶ πότε δὲ βδέλυγμα; Πρὶν ἢ τὸ κεφάλαιον αὐτοὺς ἐργάσασθαι τῶν κακῶν, πρὶν ἢ τὸν ἑαυτῶν ἀνελεῖν Δεσπότην, πρὸ τοῦ σταυροῦ, πρὸ τῆς Χριστοκτονίας τὸ βδέλυγμα· καὶ νῦν οὐ πολλῷ μᾶλλον; Καίτοι τί θυμιάματος εὐωδέστερον; Ἀλλ' οὐ τῇ φύσει τῶν δώρων, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει τῶν προσαγγόντων προσέχων ὁ Θεός, οὕτω κρίνει τὰς προσφορὰς. Προσέσχευ ἐπὶ Ἀβελ, καὶ τότε ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ· *εἶδε τὸν Κάιν, καὶ τότε τὰς θυσίας αὐτοῦ ἀπεστράφη*. Ἐπὶ γὰρ Κάιν, φησὶ, καὶ ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχευ. Ὁ Νῶε θυσίας ἀνήνεγκε τῷ Θεῷ προβάτων καὶ μόσχων καὶ ὀρνίθων· καὶ φησὶν ἡ Γραφή, ὅτι *ᾤσφράνθη Κύριος ὀσμὴν εὐωδίας**· τούτέστιν, ἐδέξατο τὰ προσερχθέντα. Οὐ γὰρ δὴ ῥίνες εἰσι περὶ Θεόν, ἀλλὰ ἀσώματον τὸ θεῖον.

* Καίτοι τὰ ἀναφερόμενα ἐκεῖθεν κνίσσα καὶ καπνὸς σωματῶν καιομένων· τῆς δὲ τοιαύτης κνίσσης οὐδὲν δυσωδέστερον· ἄλλ' ἵνα μάθῃς, ὅτι τῇ προαιρέσει τῶν προσφερόντων προσέχων ὁ Θεός καὶ δέχεται καὶ ἀποστρέφεται τὰς θυσίας, τὴν μὲν κνίσσαν καὶ τὴν καπνὸν ὀσμὴν εὐωδίας καλεῖ, τὸ δὲ θυμίαμα βδέλυγμα· ἐπειδὴ πολλὰς δυσωδίας ἡ τῶν προσερχόντων προαίρεσις ἔγεμεν. Βούλει μαθεῖν ὅτι μετὰ τῶν θυσιῶν, καὶ τῶν ὀργάνων, καὶ τῶν ἑορτῶν, καὶ τῶν θυμιαμάτων, καὶ τὸν ναὸν ἀποστρέφεται διὰ τοὺς εἰσ-
 ὄντας ἐκεῖ; Μάλιστα μὲν ἐδεῖτο διὰ τῶν ἔργων, τότε μὲν βαρβαρικαῖς χερσὶ παραδοὺς, ὕστερον δὲ εἰς τέλος καθελῶν· ὅμως δὲ καὶ πρὸ τῆς καταστροφῆς διὰ τοῦ προφήτου βοᾷ καὶ λέγει, *Μὴ πεποιθότε ἐπὶ λόγοις ψευδέσιν, ὅτι οὐκ ὠφελήσουσιν ὑμᾶς,*

λέγοντες, ραδὲ Κυρίου, ραδὲ Κυρίου ἐστί. Οὐχὶ ὁ ναὸς ἀγιάζει, φησὶ, τοὺς συνιόντας, ἀλλ' οἱ συνιόντες τὸν ναὸν ἅγιον ποιοῦσιν. Εἰ δὲ τότε οὐκ ὠφείλει ὁ ναὸς, ὅτε τὰ Χερουθὶμ, ὅτε ἡ κιβωτὸς, πολλῷ μᾶλλον ὅτε πάντα ἐκεῖνα ἀνῆρηται, ὅτε τελεῖα ἡ ἀποστροφή τοῦ Θεοῦ γέγονεν, ὅτε πλείων τῆς ἑχθρας ἡ ὑπόθεσις. Πόσης οὖν ἀνοίας ἂν εἴη καὶ πόσης παραφροσύνης, τοὺς ἡτιμωμένους, τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προδεδομένους, τοὺς [598] τὸν Δεσπότην παροξύνοντας, τοὺς κοινωνοὺς ποιεῖσθαι ἐν ἑορταῖς; Εἰ τις τὸν υἱὸν ἀνέλεε τὸν σὸν, εἰπέ μοι, ἄρα ἂν αὐτὸν ἰδεῖν ὑπέμεινας; ἄρα ἂν ἀκούσαι τῆς προσηγορίας; ἀλλ' οὐκ ὡς δαίμονα πονηρὸν, ἀλλ' οὐκ ὡς αὐτὸν τὸν διάβολον ἐφυγες ἂν; Τοῦ Δεσπότη σου τὸν Υἱὸν ἀνέλεον, καὶ τολμᾷς αὐτοῖς εἰς ταυτὸν συνιέναι; Καὶ ὁ μὲν ἀναιρεθεὶς οὕτω σε ἐτίμησεν, ὡς ἀδελφὸν σε ποιῆσαι καὶ συγχληρόνμον αὐτοῦ· σὺ δὲ αὐτὸν οὕτως ἀτιμάζεις, ὡς τοὺς ἐκείνου φονεὰς καὶ σταυρώσαντας αὐτὸν τιμᾶς καὶ θεραπεύειν τῇ τῶν ἑορτῶν κοινωνίᾳ, καὶ εἰς τοὺς βεβήλους αὐτῶν τόπους ἀπαντᾷ, καὶ τῶν ἀκαθάρτων ἐπιβαίνειν προθύρῳ, καὶ κοινωνεῖν τραπέτης δαιμονίων· οὕτω γὰρ ἐγὼ πεθόμαι καλεῖν μετὰ τὴν θεοκτονίαν τὴν τῶν Ἰουδαίων νηστείαν. Καὶ πῶς γὰρ οὐχὶ δαίμονας θεραπεύουσιν ὁ Θεὸς ἐναντία διαπραττόμενοι; Ἀλλὰ θεραπείαν ἐκ δαιμόνων ἐπιζητεῖς; Ὅτε εἰς χοίρους εἰσέλθειν αὐτοὺς συνεχώρησεν ὁ Χριστὸς, τότε εἰς πέλαιος εὐθείως κατεπόντισαν· ἀνθρωπείων δὲ φείσονται σωμάτων; Εἴθε μὲν οὖν μὴ ἀπεκτινύουσιν, εἴθε μὴ ἐπεβούλευον. Τοῦ παραδείσου ἐξέβαλον, τῆς τιμῆς ἀπεστέρησαν τῆς ἀνωθεν, καὶ τὸ σῶμα θεραπεύουσιν; Γέλως ταῦτα καὶ μῦθοι. Ἐπιβουλεύειν καὶ καταβλάπτειν, οὐ θεραπεύειν Ἰσασιν οἱ δαίμονες. Τῆς ψυχῆς οὐ φείδονται, καὶ τῶν σωμάτων, εἰπέ μοι, φείσονται; τῆς βασιλείας ἐπιχειροῦσιν ἐκβαλεῖν, καὶ νοσημάτων ἀπαλλάττειν αἰρῶσονται; Οὐκ ἤκουσας τοῦ προφήτου λέγοντος, μᾶλλον δὲ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ προφήτου, ὅτι οὐδὲ ἀγαθοποιῆσαι, οὐδὲ κακοποιῆσαι δύνανται; Εἰ δὲ καὶ ἡδύναντο θεραπεύειν, καὶ ἐβούλοντο, ὅπερ ἀδύνατον, ἀλλὰ δεῖ σε μὴ κέρδους μικροῦ καὶ φθειρομένου ζημίαν ἀφθαρτον καὶ αἰώνιον ἀνταλλάξασθαι. Σῶμα θεραπεύσεις, ἵνα ψυχὴν ἀπολέσῃ; Οὐ καλῆ ὁ σου ἡ ἐμπορία· τὸν ποιητὴν τοῦ σώματος παροργίζεις Θεόν, καὶ τὸν σὸν ἐπιβουλον εἰς θεραπείαν ἐπικαλεῖ; Καὶ πῶς σέ τις τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης αὐτῆς ἕνεκα δεισιδαίμων ἀνθρώπος Ἑλλήνων θεοὺς οὐχ ἔλκυσει προσκυνῆσαι βραδίως; Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι πολλὰ πολλάκις διὰ τῆς αὐτῶν τέχνης νοσημάτων ἀπήλασαν, καὶ πρὸς ὑγίαιαν τοὺς κἀμνόντας ἐπανήγαγον. Τί οὖν, κοινωνήσαι δεῖ τῆς ἀσεβείας διὰ τοῦτο; Μὴ γένοιτο. Ἀκουσον τί φησὶ Ἰουδαίος ὁ Μωϋσῆς· *Ἐὰν ἀναστῇ προφήτης ἐν ὑμῖν, ἐν-
 υπνιαζόμενος ἐν ὄντιον καὶ ὧς σημεῖον ἡ τέρας, καὶ ἔλθῃ τὸ σημεῖον ἡ τὸ τέρας ὃ ἐλάλησε, καὶ εἴπῃ πρὸς σέ, λέγων· Πορευθώμεν καὶ λατρεύσωμεν θεοῖς ἑτέροις οἷς οὐκ ἠδεδισαν οἱ πατέρες ἡμῶν· οὐκ ἀκούσεσθε τῆς φωνῆς τοῦ προφήτου, ἡ τοῦ ἐνυπνιαζομένου τὸ ἐνύπνιον*. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· ἔάν τις ἀναστῇ προφήτης, φησὶ, καὶ ποιῇ σημεῖον, ἢ νεκρὸν ἐγείρῃ, ἢ λατρεῖν καθάρῃ, ἢ πηλὸν ἰάσῃται, καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι τὸ σημεῖον, καλέσῃ σε εἰς ἀσέβειαν, μὴ πεισθῇς διὰ τὴν ἐκδασιν τοῦ σημείου. Διὰ τί; *Πειράζει γὰρ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἰδεῖν, εἰ ἀγαπᾷς αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας*

^b Αἱ οὐδὲν ὠφείλει.

^c Aliquot mss. θεραπεύεις ἵνα ψυχὴν ἀπολέσῃς; ὡς καλῇ. Infra aliquot mss. καὶ πῶς σέ τις δι' αὐτῆς τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης δεισιδαίμων Ἑλλήνων ὧν θεοὺς οὐκ ἔλκυσει;

* Aliquot mss. ἀκαθάρτους ἀπέφηναν, Morel. et alii ἀπέδειξαν.

mam etiam dedunt, posthabita sui conservatione, ut fetus defendant: at hi, nulla urgente necessitate, natos ex sese manu sua mactarunt, ut vitæ nostræ hostes, infestos dæmones, colerent. Quo eorum facto plus attoniti reddamur? impietate, an crudelitate atque inhumanitate? quod filios immolarint, aut quod dæmonibus illos sacrificarint? Sed annon immodica lascivia et petulantia libidinem quoque brutorum maximam obscurarunt? Audi prophetam, quid de ipsorum immoderata d. cat intemperantia: *Equi emissarii facti sunt, unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat* (Jerem. 5. 8). Non dixit, proximi uxorem quisque concupiscebat, sed evidentissime brutorum vociferatione libidinis ipsorum insaniam expressit.

7. Quid aliud dicam vobis? rapinas, avaritias, pauperum proditones, furta, artes cauponarias? Ad hæc narranda ne dies quidem integer suffecerit. At serix, inquis, illorum aliquid grave et magnum habent: atqui et has ipsas impuras commonstrarunt. Audi prophetas; quin Deum audi, quam vehementer illas abominetur: *Odī, projeci serias vestras* (Amos 5. 21). Deus odit, et tu participas. Neque dixit has vel illas serias, sed in universum omnes. Visne cognoscere, quod Deus illum etiam cultum oderit, qui sit tympanis, cithara, psalteriis et aliis organis? *Aufer a me, inquit, sonitum canticorum tuorum, et psalmum instrumentorum tuorum non audiam* (Ibid. v. 23). *Aufer a me, inquit Deus: tu auditus tubas curris?* Sed hæc sacrificia et hæc oblationes nonne sunt abominabiles? *Si offeratis mihi similaginem, frustra; incensum abominatio est mihi* (Hesai. 1. 13). Incensum abominatio; et locus non abominandus? Et quando abominatio? Antequam summum scelus admiserant, antequam suum ipsorum Dominum sustulerant, ante crucem, ante Christi necem, abominatio. Annon multo magis nunc? Et sane quid est sufficientis fragrantius? Verum Deus non sacrificiorum naturam, sed animum eorum qui offerunt observat, hocque oblationes necitur. Attendit ad Abel et ad munera ejus: vidit Cainum, et sacrificia ejus tum aversatus est. Nam *ad Cain, inquit, et ad oblationem ejus non attendit* (Gen. 4. 5). Noe sacrificia ovium, vitulorum, et avium Deo obtulit: *Odoratusque est Dominus odorem suavitatis, inquit Scriptura* (Id. 8. 21), id est, oblata probavit. Neque enim Deo nares sunt, sed numen est incorporeum. Quamquam ea, quæ ex altari sursum feruntur, nidor et fumus sunt combustorum corporum: quo foetore nihil tetrius est. Verum ut discas, Deum probare sacrificia et aversari, pro affectu offerentis, nidorem et fumum odorem vocat suavitatis, incensum, abominationem: quia magis foetore mens offerentium repleta fuit. Libetne cognoscere, quod templum etiam cum sacrificiis, organis, feriis, et incensis aversetur Deus, propter eos qui illuc ingrediuntur? Id ipsa re maxime ostendit, olim barbarorum manibus illud tradendo, postea prorsus delendo. Verumtamen ante eversionem quoque illius per prophetam clamat, dicitque, *Ne confidatis in verbis mendacii, quia non proderunt vobis dicentibus: templum Domini, templum Domini est* (Jerem.

7. 4). Non templum, inquit, sanctos eos reddit, qui congregiuntur: sed hi illud sanctum faciunt. Quod si tum nil proderat templum, presentibus Cherubim et arca: multo minus jam, omnibus iis sublati, postquam Deus illos prorsus aversatur, et gravior est hujus odii causa. Quantæ igitur amentia fuerit, quantæque insipientiæ, notatos ignominia, a Deo proditos eos, qui Dominum in iram concitarint, socios sibi in feriis asciscere? Si tuum quis occidisset filium, dic mihi, ejusne conspectum sustineres? Audiresne alloquentem? Nonne ut improbum dæmonem, ut ipsum diabolum fugeres? Domini tui filium occiderunt, et in eundem cum illis ingredi locum audes? Cumque occisus ab illis, tantum te honorarit, ut fratrem et coheredem constituerit: tanta tu eundem ignominia afflicis, ut ejus interfectores, qui cruci ipsum affixerunt, communionem feriarum ipsarum colas atque observes, et ad profana illorum loca curras, impura vestibula intres, mensæque dæmoniorum particeps fias. Ita enim Judæorum jejuniū ut appellem, adducor nece, quam Deo intulerunt. Quo enim pacto dæmones non dicantur colere ii, qui Deo adversa peragunt? At medicinam a dæmonibus expetis? Cum abirent in porcos, Christi permissu, dæmones, tum in mare illos statim præcipitarunt: et hominum corporibus parcent (Matth. 8. 31. sqq.)? Atque utinam non occiderent, utinam non insidiarentur! Ejecerunt ex paradiso, honore cælesti orbarunt, et corpus curabant? Ridicula hæc, et fabulæ. Dæmones insidiari sciunt, ac nocere, non mederi: animæ non parcent, et corporibus parcent? E regno ejicere conantur: et morbis levare nos cupient? Non audis prophetam dicere, atque ipsum potius Deum per prophetam, illos neque bene neque male posse facere? Atque licet mederi velint ac possint, quod fieri nequit: ob lucellum exigui temporis periculum æternarum poenarum haud subeundum est. Corpus curabis, ut animam perdas? Non præclara est mundinatio tua: corporis conditionem exacerbas Deum, et insidiatoris tui auxilium imploras. Annon hac ratione, propter medicinæ scientiam, nullo negotio quivis superstitiosus homo, eo te pertraxerit, Gentium et deos ut adores? Nam ethnici quoque horum arte morbos sæpe curarunt, et ægrotos sanitati restituerunt. Ideone impietatis participes erimus? Absit. Audi quid Moyses Judæis dicat: *Si surrexerit in medio tui propheta, aut somnians somnium, et dederit tibi signum vel portentum; evenitque signum vel portentum, quod loquutus est, et dixerit ad te: eamus et serviamus diis alienis, quos non noverunt patres nostri: non obediatis verbis prophetæ, aut somniatoris illius* (Deut. 13. 1). Quorum verborum hæc est sententia: Si propheta quispiam, inquit, surrexerit, et signum ediderit, vel mortuum excitarit, vel leprosum mundaverit, vel debilem sanarit, signoque edito ad impietatem te invitavit: ne propter signi eventum obediās. Quare? *Tentat enim te Dominus Deus tuus, ut videat, an diligas ipsum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua* (Ibid. v. 3). Unde constat dæmones non mederi. Quod si, Deo permittente, ali-

quando medeantur, quemadmodum homines, permissio ista fit ad tui explorationem, non quod Deus nesciat, sed ut discas eos etiam missos facere damonas, qui medentur. Ac quid de medicina corporis loquor? Si quis gehennam minetur tibi, nisi Christum abneges, num eum admittes? Si quis regnum promittat, ut ab unigenito Filio Dei deficias, illum aversator, odioque prosequitor, et Pauli discipulus esto; easque voces æmulator, quas beatus ille, et generosus animus magno cum clamore edidit: *Certus sum enim, inquit, quod neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque ulla alia creatura poterit nos separare a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro* (Rom. 8. 38. 39). Illum non angeli, non virtutes, non instantia, non futura, non alia creatura a caritate Christi separat: et te cura corporis ad defectionem impellit? Ecqua venia possit impetrari? Merito enim ipsa gehenna formidabilior nobis est Christus, et ipso regno potior. Licet ægrotentus: præstat nos morbo affligi, quam, ut hoc levemur, ad impietatem prolabi. Ut enim sanarit dæmon, plus obfuit, quam profuit. Nam corpori quidem emolumento fuit, cui omnino est paulo post moriendum, quodque putrescet: animo autem immortalī detrimentum attulit. Ac quemadmodum plagarii bellaria, placentas, talos, atque id genus alia parvulis sæpe pueris porrigunt, quibus inescatos libertate et vita ipsa privant: ad eundem etiam modum dæmones membri curam pollicentur, et omnem animi salutem præcipitem agunt. Verum, dilecti, ne id toleremus; sed ab impietate liberationem quovis modo quaramus. Annon Jobus, passus sibi ab uxore persuaderi, blasphemare in Deum potuisset, et qua urgebatur calamitate liberari? *Dic verbum, inquit, adversus Dominum, et morere* (Job 2. 9). Verum is cruciari maluit, et macerari, plagamque illam ferre intolerabilem, quam blasphemare, et malis præsentibus eximi. Hunc tu quoque æmulare, quamvis infinita malorum, quibus divexaris, dæmon remedia polliceatur: ne fidem habeas, neque tolere; quemadmodum neque justo illi persuadere uxor potuit. Sed morbum forti animo potius perfer, quam fidem et salutem animæ tuæ pessumes. Neque enim Deus te derelinquit: sed magis conspicuum ut reddat, corporis infirmitati sæpe subjicit. Perfer igitur, ut tu quoque illud audias: *Num tu censes, me aliam ob causam tibi oraculum edidisse, quam ut justus appareas* (Job 40. 3.)?

8. Possent plura etiam præter hæc dici: sed ut quæ jam audistis ab oblivione vindicentur, finem hic orationi faciam, ubi Moysis verba prius dixero: *Testor adversum vos hodie cælum et terram* (Deut. 30. 19), si quispiam vestrum præsens absensve, tubas spectatum abierit, aut ad Synagogam contenderit, aut ad Matronæ delubrum ascenderit, aut jejunii et Sabbatorum particeps fuerit, aut alium ritum Judæicum quemcumque observaverit, innoxium me ab omnium vestrum sanguine esse. Hi sermones in die Domini nostri Jesu Christi et mihi et vobis sistuntur:

et si obedieritis, multum vobis dabunt fiducie: quod si non parueritis, aut quosdam talia ausos occultaveritis, tamquam acres accusatores ex adverso stabunt. *Non enim subterfugi, quo minus annuntiarem vobis omne Dei consilium* (Act. 20. 27), sed et mensariis pecuniam commisi. Reliquum est ut depositam augeatis, fructuque concionis ad fratrum vestrorum salutem utamini. At molestum et odiosum est in his peccantes deferre? Idem et silere. Tam enim vobis, qui tegitis, quam illis qui latent, silentium hoc perniciem affert, Deum nobis inimicum reddens. Quanto autem præstat, in conservorum odio esse ad salutem, quam Domini iram adversus nos concitari? Illorum enim quicumque, ut jam indignetur, damnum dare non poterit, quin pro medicina gratias tandem agat: Deus vero, ubi tacueris et occuleris in conservi gratiam, cum hujus perniciæ, poenas abs te extremas expetet. Quare tacendo et Deum tibi hostem reddes, et nocebis fratri: deferendo autem hunc et indicando, et Deum habebis propitium, et fratrem lucrifacies, amicumque parabis antea furibundum, experientia, ipsi te bene fecisse, edoctum. Ne itaque vos fratribus gratificari putetis, si absurdi quid eos sectari cernatis, neque omni animi contentione ipsos arguatis. Amissa veste, an furem tantum, non furti conscium, neque indicantem, similiter pro hoste ducis? Mater nostra communis Ecclesia non vestem, sed fratrem amisit; quem diabolus clam ereptum in Judaismo detinet: nosti raptorem, nosti raptum: vides me doctrinæ sermonem tamquam lucernam accendere, ubique cum planctu querere: et tu silens stas, neque indicas? Quæ tibi venia? Nonne pro summo habebis inimico Ecclesiam, teque illa hostem judicabit et proditorem? Verum absit, ut quisquam eorum, qui hoc consilium audiunt, talem culpam admittat, fratrem ut prodât, pro quo Christus est mortuus. Christus sanguinem effudit propter ipsum: tu ne verbum quidem propter ipsum fundere sustines? Ne cunctemini hortor: sed statim hinc digressi ad hanc capturam incitemini, et quilibet vestrum mihi adducat ejusmodi morbo obnoxium. Quin absit potius, ut tot homines morbo isto teneantur. Bini et terni e vobis, aut etiam deni et viceni unum adducant: ut, captura velut piscium die illo conspecta inter retia, lautiorē mensam vobis apponam. Ubi enim hodiernum consilium opere compleri videro, promptiore animo curam illorum suscipiam, eritque tam vobis, quam illis lucrum majus. Ne igitur negligatis: sed et feminæ feminas, et viri viros, et servi servos, et liberi liberos, et pueri pueros, singuli denique omni studio id genus morbis correptos capietis, et ita concionem proximam frequentetis, ut et a nobis laudem consequamini, et ante præconia nostra multam a Deo atque ineffabilem mercedem, quæque labores præclare sese gerentium multum excedit, referatis. Quod utinam nobis obingat universis, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, per quem et cum quo sit gloria Patri, simulque Spiritui sancto, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου. Ὅθεν ὁλον, δι-
δαίμονες οὐ θεραπεύουσιν. Εἰ δέ ποτε καὶ συγχωροῦν-
τος τοῦ Θεοῦ ἐπιτύχοιεν τινος θεραπείας, καθάπερ
ἀνθρώποι, εἰς δοκιμὴν τὴν σὴν ἢ συγχώρησις γίνεται,
οὐκ ἐπειδὴ Θεὸς ἀγνοεῖ, ἀλλ' ἵνα σὺ παιδευθῇς, [599]
μηδὲ θεραπευόντων ἀνέχεσθαι τῶν δαιμόνων. Καὶ
τί λέγω θεραπείαν σώματος; Εἰ τίς σοι γένναν
ἀπειλεῖ, ὥστε ἀρνήσασθαι τὸν Χριστὸν, μὴ κατα-
δέξῃ· εἰ τις βασιλείαν ἐπαγγέλλοιτο, ὥστε ἀποστή-
ναι ἀπὸ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀποστράφηθι
καὶ μίσσησον, καὶ γενοῦ Παύλου μαθητῆς, καὶ ζήλω-
σον τὴν φωνὰς ἐκείνου, ὡς ἡ μακαρία καὶ γενναία
ἀνεδόξος ψυχῇ. Πέπεισμαι γάρ, φησὶν, ὅτι οὐτε
θάνατος, οὐτε ζωὴ, οὐτε ἀγγελοι, οὐτε ἀρχαί,
οὐτε δυνάμεις, οὐτε ἐνεστώτα, οὐτε μέλλοντα,
οὐτε ὕψωμα, οὐτε βάθος, οὐτε τις κτίσις ἑτέρα δυ-
νῆσται ἡμᾶς χωρὶς ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ
τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Ἐκείνον
οὐκ ἀγγελοι, οὐ δυνάμεις, οὐκ ἐνεστώτα, οὐ μέλλοντα,
οὐ κτίσις ἑτέρα χωρὶς ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χρι-
στοῦ· καὶ τὸ σῶματός θεραπεία ἀφίστησι; καὶ ποίας
ἂν τύχοιμεν συγγνώμης; Καὶ γὰρ καὶ γέννης φοβε-
ρώτερον ἡμῖν τὸν Χριστὸν εἶναι δεῖ, καὶ βασιλείας
ποθεινότερον· κἂν νουθετήσωμεν, βέλτιον ἐν ταῖς ἀρ-
ρώσταις μέναι, ἢ διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς ἀσθενείας
εἰς ἀσθένειαν καταπεσεῖν· κἂν γὰρ θεραπείῃ δαίμων,
μεῖζον κατέδραψεν ἢ ὠφέλησεν. Ὁφέλησε μὲν γὰρ τὸ
σῶμα, τὸ πάντως ἀποθανοῦμενον μικρὸν ὕστερον
καὶ σῆψεται· μέλλον, κατέδραψε δὲ τὴν ψυχὴν τὴν
ἀθάνατον. Καὶ καθάπερ οἱ ἀνδραποδισταὶ τραγῆματα
καὶ πλακοῦντας καὶ ἀσπραγάλους καὶ ἑτερά τινα
τοιαῦτα πολλάκις τοῖς μικροῖς προτεινόμενοι παιδίοις
καὶ δελεάζοντες, τῆς ἐλευθερίας αὐτὰ καὶ τῆς ζωῆς
ἀποστεροῦσιν αὐτῆς· οὕτω δὲ καὶ οἱ δαίμονες, μέ-
λους ὑπισχνόμενοι θεραπείαν, ὅλην τῆς ψυχῆς κατα-
ποντίζουσι τὴν σωτηρίαν. Ἀλλ' ἡμεῖς μὴ ἀνεχόμεθα,
ἀγαπητοί, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ζητούμεν ἀσθε-
νείας ἀπαλλαγῇ. Μὴ γὰρ οὐκ ἔδυνάτο ὁ Ἰὼδ τῇ γυναικὶ
πεισθεὶς βλασφῆμῆσαι εἰς τὸν Θεόν, καὶ ἀπαλλαγῆναι
τῆς ἐπικειμένης συμφορᾶς; Εἰπέ γάρ τι, φησὶ, *ῥήμα*
πρὸς Κύριον, καὶ ταλυντα. Ἀλλ' εἰστο μᾶλλον
ὁδυνῶσθαι καὶ τῆκεσθαι, καὶ τὴν ἀφόρητον ἐκείνην
πληγὴν ἐνεγκεῖν, ἢ βλασφημῆσας ἀππλάχθαι τῶν
ἐπικειμένων κακῶν. Τοῦτον καὶ σὺ ζήλωσον· κἂν
μυρίας ὁ δαίμων ἐπαγγέλιται τῶν ἐπικειμένων σοι
λύσεις κακῶν, μὴ πεισθῇς, μηδὲ ἀνάγκη, καθάπερ ὁ
δίκαιος οὐκ ἐπίσθη τῇ γυναικὶ· ἀλλ' ἐλοῦ μᾶλλον
ἐγκαρτερῆσαι τῷ νοσήματι, ἢ τὴν πίστιν καὶ τὴν
σωτηρίαν τῆς σῆς ἀπολέσαι ψυχῆς. Οὐ γὰρ ἐγκατα-
λιμπάνω σε ὁ Θεός, ἀλλὰ λαμπρότερον ποιῆσαι βου-
λόμενος, ἀφήσῃ ταῖς ἀρρώσταις ἐμπεσεῖν πολλάκις.
Μένε τοῖνον καρτερῶν, ἵνα καὶ σὺ ἀκούσης, *Μὴ ἀλ-
λως με οἰεῖ σοι κεχρηματικῆναι, ἢ ἵνα δίκαιος*
ἀναγῇς;

Θ'. Ἐνῆν μὲν οὖν καὶ τούτων πλείω εἰπεῖν, ἀλλ' ὥστε
μὴ τῶν εἰρημένων τὴν μνήμην λυμῆνασθαι, ἐνταῦθα
καταλύσω τὸν λόγον, τὰ τοῦ Μωσέως ῥήματα εἰπὼν·
Διαμαρτύρομαι ὑμῖν τὸν ὁρὸν ἂν εἴη γῆν,
ὅτι ἐάν τις ἢ τῶν παρόντων ὁρῶν, ἢ τῶν ἀπόντων,
πρὸς τὴν θεωρίαν ἀπέλθῃ τῶν σαλπύγγων, ἢ εἰς τὴν
συναγωγὴν ἀπαντήσῃ, ἢ εἰς τὰ Ματρῶνης ἀνέλθῃ, ἢ
νηστία κοινωρήσῃ, ἢ σαββάτων μετὰσχῃ, ἢ ἄλλο τι
μικρὸν ἢ μέγα Ἰουδαϊκὸν ἔθος ἐπιτελέσῃ; καθαρὸς
ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος ὑμῶν πάντων. Οὗτοι οἱ λόγοι
παραστήθησαν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ καὶ ἐμοὶ καὶ ὑμῖν, κἂν μὲν πεισθῇτε, πολλὴν
ὑμῖν παρέξουσιν [600] τὴν παρρησίαν· ἂν δὲ παρ-

ακούσῃτε, ἢ τινες τῶν τὰ τοιαῦτα τολμώντων ἀπα-
κρύψῃτε, ὥστε κατήγοροι σφοδροὶ ἀντικαταστήσου-
ναι ὑμῖν. Οὐ γὰρ ὑπέσται *ἡμῶν τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι*
ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ κατέ-
βαλον τὸ ἀργύριον ἐπὶ τοὺς τραπέζιτας. Ὑμῶν ἐστὶ
λοιπὸν πλεονάσαι τὸ καταβληθὲν, καὶ τῇ τῆς ἀκροά-
σεως ὠφελείᾳ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ὑμετέρων
ἀδελφῶν ἀποχρήσασθαι. Ἀλλὰ φορτικὸν καὶ ἐπαχθὲς
καταγγέλλειν τοὺς τὰ τοιαῦτα ἀμαρτάνοντας; Φορ-
τικὸν μὲν οὖν καὶ ἐπαχθὲς σιγᾶν. Καὶ γὰρ ὑμῖν τοῖς
ἀποκρύπτουσι, κἀκεῖνοις τοῖς λανθάνουσιν ἐπάγει τὸν
θλεθρὸν αὐτῇ ἡ σιγῇ, τὸν Θεὸν ὑμῖν ἐκπολεμοῦσα.
Πόσω δὲ βέλτιον τοῖς συνδούλοις ἀπεχθάνεσθαι ἐπὶ
σωτηρίᾳ, ἢ τὸν δεσπότην παροξύνειν καθ' ἑαυτῶν.
Οὗτος μὲν γὰρ κἂν ἀγανακτήσῃ νῦν, οὐδὲν σε βλάψει
δυνήσεται, μᾶλλον δὲ καὶ χάριν εἰσέται σοι μετὰ
ταῦτα τῆς λατρείας· ὁ δὲ Θεός, ἂν τῷ συνδούλῳ σου
τὴν ἐπιβλαστὴν χαρίζομενος χάριν, σιγήσῃ; καὶ ἀπο-
κρύψῃ, τὴν ἐσχάτην ἀπαιτήσῃ σε δίκην. Ὅστε σι-
γῶν μὲν, καὶ τὸν Θεὸν ἐκπολεμώσεις σεαυτῷ, καὶ τὸν
ἀδελφὸν βλάβῃς· καταγγέλλων δὲ καὶ φανερὸν ποιῶν,
κἀκεῖνον ἔξεις πλεον, καὶ τοῦτον κερδανεῖς, καὶ φίλον
κτήσῃ μακρὸν, τῇ περὶ τὴν εὐεργεσίαν μαθόντα. Μὴ
τοῖνον νομίζετε χαρίζεσθαι τοῖς ὑμετέροις ἀδελφοῖς,
εἰ τι τῶν ἀτόπων ὀρώντες ματιόνας, ἢ μετὰ ἀσῆς
ἐλέγγοιτε τῆς σφοδρότητος. Ἰμάτιον ἐν ἀπολέσει,
μὴ τὸν κεκλοφῶτα μόνον, οὐχὶ καὶ τὸν συνειδῶτα τῷ
κλέπτῃ καὶ μὴ καταγγέλλοντα, ὁμοίως νομίζει
ἐχθρόν; Ἡ μήτηρ ἡμῶν ἡ κοινὴ οὐχ ἱμάτιον, ἀλλ'
ἀδελφὸν ἀπώλεσεν· ἐκλεψεν αὐτὸν ὁ διάβολος, καὶ
κατέχει νῦν ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ· οἶδας τὸν κεκλοφῶτα,
οἶδας τὸν κλαπέντα· ὁρᾷς ἐμὲ, καθάπερ λύχνον,
ἅπτοντα τῆς διδοσκαλλίας τὸν λόγον, καὶ πανταχοῦ
ζητοῦντα καὶ κοσπομένον καὶ σὺ ἐστηκας σιγῶν, καὶ
οὐ καταγγέλλεις; καὶ ποῖαν ἔξεις συγγνώμην; πῶς
δὲ οὐκ ἐν τοῖς ἐσχάτοις σε τὸν ἐχθρῶν ἢ Ἐκκλησία
λογιεῖται, καὶ πολέμιον ἡγήσεται καὶ λυμῶνα; Ἀλλὰ
μὴ γένοιτο μηδένα τῶν ταύτης ἀκούοντων τῆς συμ-
βουλῆς, τοιαύτην ἀμαρτίαν ποτὲ ἀμαρτεῖν, ὥστε προ-
δοῦναι ἀδελφόν, ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανεν. Ὁ Χρι-
στὸς τὸ αἷμα ἐξέχεεν δι' αὐτόν· σὺ δὲ οὐδὲ λόγον
προέσθαι δι' αὐτόν ὑπομένεις; Μὴ, παρακαλῶ, ἀλλ'
εὐθέως ἐντεῦθεν ἀναχωρήσαντες, ἐπὶ τὴν θῆραν ταύ-
την ἐπιείχῃτε, καὶ ἕκαστος ὑμῶν ἕνα μοι κομισάτω
τῶν τὰ τοιαῦτα νοσοῦντων· μᾶλλον δὲ μὴ γένοιτο
τοσοῦτους εἶναι τοὺς νοσοῦντας· δύο καὶ τρεῖς ἐξ
ὑμῶν, ἢ καὶ δέκα καὶ εἴκοσι, ἕνα μοι κομισάτωσαν,
ἵνα κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἰδῶν τὴν ἀγρὰν εἰσω
τῶν δικτύων γενομένην, βαψίλεστέραν ὑμῖν παραβῶ
τὴν τράπεζαν. Ἄν γὰρ ἴδω τὴν σήμερον συμβουλὴν
εἰς ἔργον ἐκδεδηκυῖαν, μετὰ πλείονος ἀφομαί τῆς
προθυμίας τῆς πρὸς ἐκείνους λατρείας, καὶ πλεον
ἔσται τὸ κέρδος καὶ ὑμῖν κἀκεῖνοις. Μὴ τοῖνον διγυ-
ρήσητε, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες γυναῖκας, καὶ ἀνδρες
ἀνδρας, καὶ δοῦλοι δοῦλους, καὶ ἐλεύθεροι ἐλευθέ-
ρους, καὶ παῖδες παῖδας, καὶ πάντες ἀπλῶς μετὰ
ἀκριβείας ἀπάσης τοὺς τὰ τοιαῦτα νοσοῦντας θηρεύ-
σαντες, οὕτως εἰς τὴν ἐπιούσαν ἀπαντήσατε σύναξιν,
ἵνα καὶ τοῦ παρ' ἡμῶν ἐπαίου τυχῇτε, καὶ πρὸς τὴν
ἡμετέρων ἐγκωμίων τὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ μισθὸν [601]
ἐπισπάσῃτε τὸν πολὺν καὶ ἄφατον, καὶ τοὺς πόρους
τῶν κατορθούντων ὑπερβαίνοντα πολλῷ τῷ μέτρῳ·
οὐ γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλα-
θρωπείᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ
μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν
καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

* Alii γενημένον.

Πρὸς τοὺς νηστεύοντας τὴν τῶν Ἰουδαίων νηστείαν, καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς Ἰουδαίους. Ἐλέχθη δὲ ἀπὸ πάντε ἡμερῶν τῆς νηστείας αὐτῶν, καὶ ἄλλης ἡδὲ λεχθείσης.

Λόγος δεύτερος.

α'. Ἡ μὲν παράνομος καὶ ἀκάθαρτος τῶν Ἰουδαίων νηστεία λοιπὸν ἐπὶ θύραις. Μὴ θαυμάσητε δὲ εἰ ἀκάθαρτον αὐτὴν ἐκάλεσα νηστείαν οὖσαν· τὸ γὰρ παρὰ γνώμην Θεοῦ γινόμενον, καὶ θυσία, καὶ νηστεία ἦ, πάντων ἐστὶν ἐναγέστερον. Ἡ μὲν οὖν παράνομος αὐτῶν νηστεία μετὰ πέντε λοιπὴν ἡμέρας ἐφίσταται· ἐγὼ δὲ πρὸ δέκα ἡμερῶν, ἥ καὶ πλειόνων, προλαβὼν ἐποιήσαμην πρὸς ὑμᾶς τὴν παραίνεσιν, ὥστε ἀσφαλίσασθαι τοὺς ἀδελφούς τοὺς ὑμετέρους. Ἀλλὰ μηδεὶς ἀκαίριον καταγινωσκέτω τοῦ λόγου, ὅτι πρὸ τοσούτων ἡμερῶν αὐτὸν προσβαλόμεθα. Καὶ γὰρ πυρετοῦ προσδοκώμενου, ἥ καὶ ἐτέρου τινὸς νοσήματος, προλαμβάνοντες τὸ τοῦ μέλλοντος ἀλώσεσθαι σῶμα πολλὰς ἀσφαλίζονται θεραπείαις, ἐπειγόμενοι πρὸ τῆς πείρας τῆς ἐφόδου τῶν μελλόντων αὐτὸ ἐξαρκάσαι δεινῶν. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς ὀρώμεν νόσον χαλεπωτάτην προσεῖναι μέλλουσαν, ἀνορθεν καὶ πρὸ πολλοῦ διεμαρτυράμεθα τοῦ χρόνου, ὥστε πρὸ τῆς πείρας τοῦ κακοῦ τὴν διόρθωσιν α. Διὰ τοῦτο οὐχὶ πρὸς αὐτὰς τὰς ἡμέρας παρήνεσα, ἵνα μὴ ἡ τοῦ καιροῦ στενωχὴρῶν ἐμποδίσῃ πρὸς τὴν θῆραν ὑμᾶς τῶν ἀδελφῶν τῶν ὑμετέρων, ἀλλ' ἔχοντες τὴν ἀπὸ τοῦ τλήθους τῶν ἡμερῶν εὐρυχωρίαν, μετὰ ἀδείας ἀπάσης δυνήθητε τοὺς τὰ τοιαῦτα νοσοῦντας ἐξιχνιάσαι καὶ ἀνακτῆσασθαι. Οὕτω που καὶ οἱ γάμους ἐπιτελοῦντες, καὶ δειπνα πολυτελεῖ κατασκευάζοντες ποιοῦσιν· οὐ παρ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας, ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου ἀλείψουσιν ἰχθυῶν καὶ ὀρνίθων θηρταῖς διαλέγονται, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς τοῦ καιροῦ στενωχίας γένηται κώλυμα πρὸς τὴν τῆς τραπέζης παρασκευήν. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς ἐμελλομεν ὑμῖν παρατεῖναι τράπεζαν κατὰ τῆς Ἰουδαίων ἀναισθησίας, προλαβόντες ὑμῖν τοῖς ἀλείψουσι διελέχθημεν, ἵνα σαγηνέσητε τῶν ἀδελφῶν τῶν ὑμετέρων τοὺς ἀσθενεστέρους, καὶ πρὸς τὴν ἀκράσιν τῶν ἡμετέρων ἀγάγητε λόγων. Ὅσοι μὲν οὖν ἠλείψατε, καὶ εἰς τῶν δικτύων ἔχετε μετὰ ἀσφαλείας, μένιντε ἐπισφίγγοντες αὐτοὺς τῷ λόγῳ τῆς παραινέσεως· ὅσοι δὲ μηδέπω τῆς καλῆς ταύτης ἐκρατήσατε θήρας, ἱκανὴν ἔχετε προθεσμίαν, τὰς πέντε ταύτας ἡμέρας, ὥστε περιγενέσθαι τῆς ἀγρας. Ἀναπετάσωμεν τοίνυν τὰ δίκτυα τῆς διδασκαλίας, περιστῶμεν κύκλῳ, καθάπερ κύνας θηρατικῶν, πάντοθεν αὐτοὺς συναλύνοντες εἰς τοὺς τῆς Ἐκκλησίας νόμους. [602] Ἐπαγάγωμεν δὲ αὐτοῖς, εἰ δοκεῖ, ὥσπερ τινὰ κυνηγέτην ἄριστον, τὸν μακάριον Παῦλον βοῶντα καὶ λέγοντα· Ἰδε ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι, ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει. Καὶ γὰρ πολλὰ τῶν ἀνημέρων ζῶων καὶ ἐξηγρωμένων, ἐπειδὴν ὑπὸ θάμνον κρυπτόμενα τύχη τῆς τοῦ κυνηγέτου φωνῆς ἀκούσαντα, ἐξάλλεται μὲν ἀπὸ τοῦ φόβου, συναλυνόμενα δὲ τῇ τῆς φωνῆς ἀνάγκῃ, καὶ ἄκοντα πολὺ καὶ τῆς βοῆς συνωθούμενα, εἰς αὐτὰ ἐμπίπτει τὰ θήρατρα· οὕτω καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὑμέτεροι, οἱ καθάπερ ἐν θάμνῳ τινί, τῷ Ἰουδαϊσμῷ, κρυπτόμενοι, ἂν

τῆς Παύλου φωνῆς ἀκούσωσιν, εὖ οἶδ' ὅτι ῥαδίως εἰς τὰ τῆς σωτηρίας ἐμπροσθύνει δίκτυα, καὶ πᾶσαν τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀποθήσονται πλάνην. Οὐδὲ γὰρ Παῦλος· ἐστὶν ὁ φθεγγόμενος, ἀλλ' ὁ Χριστὸς ὁ κινῶν τὴν ἐκείνου ψυχὴν. Ὡςταν ἀκούσης αὐτοῦ βοῶντος καὶ λέγοντος, Ἰδε ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι, ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει, τὴν φωνὴν εἶναι Παύλου μόνην νόμιζε, τὸ νόημα δὲ καὶ τὸ δόγμα τοῦ ἐνδοθεν αὐτῷ ἐνηχοῦντος Χριστοῦ.

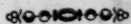
Ἀλλ' ἴσως εἴποι τις ἂν, καὶ τοσαύτη τῆς περιτομῆς ἡ βλάβη, ὥς πᾶσαν ἀνόντην ποιῆσαι τοῦ Χριστοῦ τὴν οἰκονομίαν; Ναί, τοσαύτη τῆς περιτομῆς ἡ βλάβη, οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν φύσιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀγνωμοσύνην. Ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε χρήσιμος ἦν καὶ ἀναγκαῖος ὁ νόμος· νῦν οὖν ἐπαύσατο καὶ ἀργεῖ. Ἄν τοίνυν ἀκαίρως αὐτὸν ἐπισπάσῃ, ἀνόντην σοι ποιεῖ τοῦ Θεοῦ τὴν δωρεάν. Διὰ τοῦτο Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει, ἐπειδὴ μὴ βούλεσθε προσελθεῖν. Καὶ γὰρ εἰ τις ἐπὶ μοιχείᾳ καὶ τοῖς αἰσχίτοις ἀλούς τὸ δεσμωτήριον οἰκοῖ, εἴτα μελλούσης αὐτῷ τῆς δίκης εἰσαγέσθαι, καὶ τῆς καταδικαζούσης φέρεσθαι ψήφου, ἔλθοι βασιλεὺς ἐπιστολὴ τοὺς τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντας ἅπαντας ἀφείστα ἀνευ λόγου τινὸς καὶ ἐξετάσεως, ὁ δὲ μὴ βουλήθεις ἀπολαῦσαι τῆς δωρεᾶς, ἔλοιτο καὶ φιλονεικίᾳ δικάζεσθαι μᾶλλον καὶ λόγους καὶ εὐθύνας ὑπέχειν, οὐ δυνήσεται λοιπὸν ἀπολαῦσαι τῆς χάριτος· ὑπεύθυνον γὰρ ἑαυτὸν δικαστηρίῳ καὶ ψήφῳ καὶ ἐξετάσει ποιήσας, ἐκὼν τῆς δωρεᾶς ἑαυτὸν ἐξέβαλε τῆς βασιλικῆς. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων γέγονε. Σκοπεῖτε δέ· ἐάλω πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις ἐπὶ τοῖς αἰσχίτοις κακοῖς. Πάντες γὰρ ἡμαρτον, φησί· καὶ ὥσπερ ἐν δεσμωτηρίῳ, τῇ κατὰρ τῆς παρανομίας ἥσαν συγκεκλεισμένοι· ἐμελλεν ἀπόφασιν κατ' αὐτὸν φέρεσθαι ψήφου· ἦλθεν ἐπιστολὴ βασιλέως ἐκ τῶν οὐρανῶν, μᾶλλον δὲ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ἦλθεν, ἀνευ ἐξετάσεως καὶ τοῦ τὰς εὐθύνων λαβεῖν, πάντας τῶν δεσμῶν τῆς ἁμαρτίας ἀφείλε.

β'. Οἱ μὲν οὖν προσδραμόντες ἅπαντες ἀπολαύουσι τῆς δωρεᾶς, σωζόμενοι χάριτι· οἱ δὲ ἀπὸ νόμου δικαιοῦσθαι θέλοντες, καὶ τῆς χάριτος ἐκπαισθύνονται. Οὕτε γὰρ τῆς φιλοφροσύνης ἀπολαύουσι δυνήσονται τῆς βασιλικῆς, οἰκοθεν φιλονεικοῦντες σωθῆναι, καὶ τὴν ἐκ τοῦ νόμου κατάραν καθ' ἑαυτὸν ἐπισπάσονται, διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιοῦσθαι πᾶσα σάρξ. Διὰ τοῦτο λέγει· Ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει. Ὁ γὰρ ἐξ ἔργων νομικῶν σωθῆναι φιλονεικῶν οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν χάριν. Ὅπερ οὖν καὶ αὐτὸ Παῦλος αἰνιττόμενος ἔλεγεν· Εἰ χάριτι, οὐκ ἐστὶ ἐργον, ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἐστὶ χάρις· εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἐστὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἐργον οὐκ ἐστὶν ἐργον. Καὶ πάλιν· Εἰ γὰρ διὰ νόμου [603] δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανε. Καὶ πάλιν· Οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξέπεσάτε. Ἐθανάτωθες τῷ νόμῳ, νεκρὸς γέγονας, οὐκέτι λοιπὸν ἐπὶ τὸν ζυγόν, οὐδὲ ὑπὸ τὴν ἀνάγκην εἰ τὴν ἐκείνου. Τί τοίνυν φιλονεικεῖς σαυτῷ πράγματα παρέχειν εἰς τὴν μάτην; Ἀλλὰ γὰρ καὶ

* Savilius conjicit legendum διόρθωσιν γενέσθαι. Mox ubi πρὸς αὐτὰς, legendum videtur παρ' αὐτάς. Edit.

ADVERSUS EOS QUI JUDÆORUM JEJUNIUM JEJUNANT, ET ADVERSUS IPSOS JUDÆOS : DICTA EST
AUTEM HOMILIA QUINQUE DIEBUS ANTE JEJUNIUM IPSORUM, ET CUM ALIA PRIUS HABITA ESSET.

ORATIO SECUNDA.

1. *Avocat ab immundis Judæorum jejuniis.* — Jam iniquum illud et immundum Judæorum jejunium in foribus adest. Nolite vero mirari, si jejunium illud immundum appellavi: quod enim præter Dei mentem fit, sive sacrificium sive jejunium sit, omnium est impurissimum. Iniquum igitur ipsorum jejunium post quinque deinceps dies instat, at ego ante decem dies vel plures, cohortationem ad vos habui, ut fratres vestros præmunirem. Nemo autem orationem nostram velut intempestivam accuset, quod eam tot diebus ante præmiserimus: nam et quando febris expectatur, aut alius aliquis morbus, multo ante corpus ejus, quem febris correptura est, variis medicamentis præmuniunt medici, et antequam re ipsa fiat accessus morbi, ab imminetibus illud malis vindicare festinant. Quando igitur nos quoque gravissimum imminere morbum videmus, prius ac multo ante tempore obtestamur, ut antequam nos re ipsa malum invadat, remedium possit adhiberi. Propterea non ipsis illis diebus instituendam censui adhortationem, ne forte angustiis temporum impediti captare fratres vestros ac venari non possetis, sed multorum dierum spatio dato secure possetis eos, qui ejusmodi morbo laborant, indagare atque ab hac peste revocare. Ita quoque facere solent, qui nuptias celebrant, et lautas instruunt cœnas: non ipsis diebus, sed multo ante tempore piscatores piscium et avium aucupes alloquuntur, ne ullum ipsis ab angustiis temporis ad instruendam mensam impedimentum adhibeatur. Quando igitur nos quoque mensam votis adversus Judæorum stuporem apposituri eramus, prius vos piscatores alloquimur, ut infirmiores ex fratribus vestris indagetis atque capietis, et ad audiendos sermones nostros deducatis. Quotquot igitur jam piscati estis, et intra retia captos secure tenetis, manete ac cohortationis illos sermone constringite: quotquot autem nondum præclaram illam prædā cepistis, sufficiens quinque dierum spatium habetis, ut illa captura potiamini. Expandamus igitur doctrinæ retia, circumstemus eos in orbem tamquam venatici canes, undequaque illos in leges Ecclesie compellamus: optimum autem illis venatorem, si videtur, beatum Paulum adhibeamus clamantem ac dicentem: *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit (Gal. 5. 2).* Nam et multa fera et silvestria animalia, si quando sub arbustis delitescant, ubi primum venatoris vocem exaudiant, præ metu exsiliunt, ac vocis necessitate compulsa, sæpius etiam invita clamore concitata in ipsas casses detruduntur: ita quoque fratres vestri, qui, tamquam in arbusto quodam, in Judaismo delitescabant, si Pauli vocem audierint, facile in salutis retia incident, sat scio, et Judaicum omnem errorem abjicient. Non enim Paulus est, qui

loquitur, sed Christus, qui animam ejus movet. Itaque cum clamantem illum audis ac dieentem: *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit*, solam vocem Pauli esse puta, sensum autem et dogma Christi esse a quo intus docebatur.

Circumcisionem observare noxium. — Sed dicit fortasse quispiam: Ergone tantum circumcisionis est damnum, ut totam Christi dispensationem inutilem reddat? Sic est; tantum est damnum circumcisionis non ob propriam naturam, sed ob improbitatem. Fuit olim tempus, cum utilis et necessaria lex erat: jam vero cessavit et otiosa est. Si igitur intempestive illam tibi concilies, Christi donum inutile tibi reddet. Propterea Christus vobis nihil proderit, quia non vultis accedere. Nam si quis in adulterio ac turpissimis facinoribus deprehensus carcerem habitaret, deinde cum constituendum jam esset adversus illum judicium, et sententia damnationis ferenda, veniret regis epistola, quæ cunctos carcere detentos absque ratione ac disquisitione ulla dimitteret, is qui nollet dono frui, sed judicium subire mallet ac rationem reddere, suppliciumque sustinere contenderet, beneficio non amplius uti posset. Cum enim obnoxium judicio ac sententiæ se reddidisset, sponte se ipsum regio dono privasset: ita quoque Judæis evenit. Videte namque: turpissimorum rea facinorum convicta fuerat hominum universa natura: omnes enim peccaverunt (Rom. 3. 23), inquit, et tamquam carcere prævaricationis maledicto clausi erant: jam ferenda erat judicis adversus illos sententia, venit e cælis Regis epistola, imo vero Rex ipse venit, qui absque ulla disquisitione, nullamque rationem exigens omnes peccati vinculis liberavit.

2. Omnes igitur, qui accurrunt, dono fruntur, et gratia salvi fiunt: qui vero per legem justificari volunt, etiam a gratia excident. Neque enim regia frui clementia poterunt, qui propriis viribus salutem adipisci contendunt, et sibi maledictum legis accersent, quoniam ex operibus legis non justificabitur omnis caro. Idecirco dicit, *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit (Gal. 5. 2).* Nam qui ex legis operibus salvus fieri contendit, nihil habet commune cum gratia. Quod ipsum utique Paulus significans dicebat: *Si gratia, jam non ex operibus: alioqui gratia jam non est gratia. Si autem ex operibus, jam non est gratia: alioquin opus jam non est opus (Rom. 11. 6).* Et rursus, *Si enim per legem justitia, ergo gratis Christus mortuus est (Gal. 2. 21).* Et rursus: *Qui in lege justificamini, a gratia excidistis (Gal. 5. 4).* Mortificatus es legi, mortuus es factus: non amplius sub jugo, non amplius sub ejus necessitate versaris: quid ergo frustra tibi et sine causa negotium exhibere contendis? At enim qua de causa nomen suum posuit hoc

loco Paulus, neque simpliciter dixit: ecce ego dico vobis? Revocare voluit illis in mentem illud studium suum, quod erga Judaismum ostenderat. Nam si quidem essem ex gentibus, inquit, et res Judaicas ignorarem, diceret fortasse aliquis, quod illius religionis mysteriis initiatus non fuisset, ac vim circumcisionis ignorarem, idcirco me ab Ecclesiae ritibus illam ac dogmatibus ablegare. Propterea nomen suum apposuit, ea revocans illis in memoriam, quae legis causa praestiterat, quasi diceret: non odio circumcisionis istud ago, sed in agnitione veritatis. Ego Paulus hoc dico, Paulus ille, circumcisis octavo die, et genere Israelita, Hebraeus ex Hebraeis, de tribu Benjamin, secundum legem Phariseus (*Philipp. 3. 5*), secundum æmulationem persequens Ecclesiam, qui per domos intrabam, et traheram viros ac mulieres, et in custodiam tradebam: quibus omnibus etiam valde stupidis persuadere possum me non odio aliquo, vel rerum Judaicarum ignoratione, sed propter eminentem scientiam Jesu Christi legem hanc tulisse. *Testifcor autem rursus*, inquit, *omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est universae legis adimplendae* (*Gal. 5. 5*). Quare non dixit, denuntio autem, vel praecipio autem, aut dico autem, sed Testifcor? Ut hoc verbo nobis futurum iudicium in memoriam revocaret. Ubi enim testes sunt, ibi iudicium et sententia. Auditorem ergo terret regii illius throni memoriam refricans, et indicans hos sermones illi testes in illa die futuros, cum unusquisque rerum a se gestarum, et eorum quae dixit, et quae audivit, rationem reddet. Haec audiebant tum Galatae, audiant vero nunc etiam qui Galatarum morbo laborant, etsi non adsunt; verumtamen per vos audiant Paulum clamantem ac dicentem (*Ibid.*). *Testifcor autem omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est universae legis adimplendae.*

Circumcisio totum jugum legis imponit. — Noli enim mihi dicere unum mandatum esse circumcisionem: unum illud mandatum totum tibi jugum legis imponit. Cum enim per unam partem sub ditionem legis te subjugas, necesse est ut in reliquis imperanti morem geras: quod si non adimpleas, plane necessarium est, ut puniaris et maledictum tibi accersas. Et quemadmodum cum in laqueum passer incidit, quamvis solo pede teneatur, totum reliquum corpus interceptum est: ita qui unum mandatum legis implet, sive circumcisionem sive jejuniuni, totam suam potestatem per hoc unum in legem transtulit, neque fugere poterit, quamdiu illi saltem ex parte voluerit obedire. Haec a nobis dicuntur, non ut legem accusemus, absit, sed quod abundantes gratiae Christi divitias ostendere velimus. Non enim Christo contraria lex est: qui enim esset, cum ab ipso sit data, cum ad ipsum quasi praedagogus nos ducat? sed ob intemperativam eorum contentionem, qui ea non ut oportet utuntur, haec omnia dicere cogimur. Illi enim sunt qui legem afficiunt contumelia, qui nimirum senel ab eo desciscere jubent, et ad Christum accedere, ac rursus illi adherent. Quandoquidem plurimum de natura nostra bene meritam esse legem confiteor ego

quoque, nec umquam negaverim: sed tu qui praeter legitimum tempus illi adhæres, non sinis, ut ejus utilitatis magnitudo appareat. Nam quemadmodum ea solet esse praedagogi laus maxima, si juvenis ille quem praedagogus rexit aliquando, ad temperantiam ejus custodia non amplius egeat, quod majores fecerit in virtute progressus: ita quoque legis ea laus fuerit maxima, si nos ejus subsidio non amplius egeamus. Id enim nobis beneficio legis obtigit, ut ad majorem suscipiendam philosophiam aptior anima nostra sit reddita. Itaque is qui adhuc illi assidet, neque potest quid majus quam quae scripta sunt intueri, non magnum ex ea quaestum fecit. At ego illa derelicta, meque ad sublimiora Christi evehens dogmata, maxime illam ornare possum, quod me talem effecerit, ut potuerim eorum quae scripta in ea sunt, exiguam supergressus, ad doctrinae sublimitatem ascendere, quae Christi beneficio nobis obtigit.

Lex hominibus quantum profuerit. — Multum profuit lex naturae nostrae, sed si sincere nos ad Christum deduxerit. Alioqui ni id fiat, etiam damnum intulit, majoribusque nos fraudavit, dum adhærere minoribus fecit, et nos in innumeris transgressionum vulneribus adhuc detinuit. Nam si cum duo medici essent, unus infirmior, alter validior, et unus adhibitis ulceribus suis remediis non potuerit ægrotum dolore ex illis orto liberare....¹

3. *Frater tuus, relinque munus tuum ante altare et vade, prius reconciliare fratri tuo, et tunc veniens offer munus tuum* (*Matth. 5. 23. 24*). Non dixit, omitte sacrificium, ac deinde discede: sed imperfectum manere permittit, et abiens reconciliare fratri tuo. Neque tantum hoc loco id fecit, sed et alibi rursus. Nam si quis infidelem habeat uxorem, hoc est, gentilem, ejicere illam minime cogitur. Si quis enim, inquit, uxorem habet infidelem, et hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam (*1. Cor. 7. 12*); si vero meretricem et adulteram, ejicere minime prohibetur. Quisquis enim, inquit, dimiserit uxorem suam excepta fornicationis causa, facit eam mæchari (*Matth. 5. 32*). Itaque fornicationis ob causam licet dimittere. Vides benignitatem Dei ac sollicitudinem. Si gentilis sit, inquit, uxor, ne ejicias: sin meretrix, id facere non prohibeo. Si in me, inquit, impia fuerit, ne ejicias: si te injuria affecerit, nemo prohibet, quo minus ejicias. Ergone Deus tantum nobis honorem detulit, et nos illum pari cultu non dignabimur, sed a nostris eum uxori bus affici contumelia sinemus: idque cum maximum paratum supplicium noverimus, si salutem uxorum neglexerimus? Propterea namque mulieris te caput fecit, propterea praecipit et Paulus: *Si quid volunt discere mulieres, domi viros suos interrogent* (*1. Cor. 14. 35*): ut tamquam magister, et curator, ac praefectus ad pietatem ipsam incites. Vos autem dum tempus collectae ad Ecclesiam invitat, pigritantes non excitatis: at cum diabolus ad tubas illas invitat, prompte audientes non detinetis, sed impietatis criminibus sinitis obligari,

¹ Desunt quaedam.

τίλος ἔνεκεν τὸ ὄνομα τὸ ἑαυτοῦ τέθεικεν ὁ Παῦλος ἐνταῦθα, καὶ οὐκ εἶπεν ἀπλῶς· Ἰδε ἐγὼ λέγω ὑμῖν· Ἀναμνησάτωσαν οὖτοι τῆς σπουδῆς ἧς περὶ τὸν τοῦδαίσμον ἐπεδείξατο. Εἰ μὲν γὰρ ἤμην, φησὶν, ἐξ ἔθνων, καὶ ἀγνοῶν τὰ Ἰουδαϊκά, ἴσως ἂν τις εἶπεν ὅτι διὰ τὸ μὴ μετεσχηκέναι με τῆς πολιτείας ἐκείνης, ἀγνοῶν τῆς περιτομῆς τὴν ἰσχύν, ἐκβάλλω τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων αὐτήν. Διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα αὐτοῦ τέθεικεν, εἰς μνήμην ἄγων αὐτοὺς ὡς ἐποίησεν ὑπὲρ τοῦ νόμου· μονονομίᾳ λέγων· Οὐκ ἀπεχθία τῆς περιτομῆς τοῦτο ποιῶ, ἀλλ' ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας. Ἐγὼ Παῦλος τοῦτο λέγω, Παῦλος ἐκεῖνος ὁ ἐν περιτομῇ ὀκταήμερος, ὁ ἐκ γένους Ἰσραηλίου, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν, κατὰ νόμον Φαρισαῖος, κατὰ ζῆλον διώκων τὴν Ἐκκλησίαν, ὁ εἰσπορευόμενος εἰς τὰς οἰκίας καὶ σύρων ἄνδρας καὶ γυναῖκας, καὶ παραδίδους εἰς φυλακὴν· ἅπερ ἅπαντα καὶ τοὺς σφόδρα ἀναισθητῶς διακειμένους πείσαι δύναται· ἂν, ὡς οὐκ ἐχθρὰ τινί, οὐδὲ ἀγνοίᾳ τῶν Ἰουδαϊκῶν, ἀλλ' ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας τῆς ὑπερεχούσης τοῦ Χριστοῦ, τοῦτον τέθεικα τὸν νόμον. *Μαρτύρομαι δὲ πάλιν*, φησὶ, *παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον πληρῶσαι*. Διὰ τί οὐκ εἶπε· Παραγγέλλω δέ, ἢ ἐντέλλομαι δέ, ἢ λέγω δέ, ἀλλὰ, *Μαρτύρομαι*; ἵνα διὰ τοῦ ῥήματος τοῦτου τοῦ δικαστηρίου τοῦ μέλλοντος ἡμᾶς ἀναμνήσῃ· ὅπου γὰρ μάρτυρες, ἐκεῖ δικαστήριον καὶ ψῆφος. Φοβεῖ τοίνυν τὸν ἀκροατὴν, ἀναμνηνέσκων τοῦ βασιλικοῦ θρόνου, καὶ δεικνὺς ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι μάρτυρες ἔσονται αὐτῷ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὅταν ἑκαστὸς τῶν ἑαυτοῦ πεπραγμένων, καὶ ὡς εἶπε καὶ ὡς ἤκουσεν, ὑπέχη λόγον. Ταῦτα ἤκουον μὲν τότε Γαλάται, ἀκούευσαν δὲ καὶ νῦν οἱ τὰ Γαλατῶν νοσοῦντες, εἰ καὶ μὴ πάρεισιν· ἀλλὰ δι' ὧμῶν ἀκούεωσαν βοῶντος Παύλου καὶ λέγοντος· *Μαρτύρομαι δὲ παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον πληρῶσαι*.

Μὴ γὰρ μοι εἶπες ὅτι μία ἐντολὴ ἐστὶν ἡ περιτομή· ἡ μία ἐντολὴ ἐκείνη ὁλόκληρον ἐπιτίθησί σοι τοῦ νόμου τὸν ζυγόν. Ὅταν γὰρ διὰ τοῦ μέρους εἰσάγῃς σαυτὸν εἰς τὴν τοῦ νόμου δεσποτείαν, ἀνάγκη καὶ τὰ λοιπὰ πεῖθεσθαι ἐπιτάττοντι· μὴ πληροῦντα δὲ ἀνάγκη πᾶσα κολάζεσθαι καὶ τὴν ἀρὰν ἔλκειν. Καὶ καθάπερ εἰς παγίδα ἐμπεσόντος στρουθοῦ, κἂν ὁ ποὺς κατέχηται μόνον, καὶ τὸ λοιπὸν ἅπαν ἐάλω σῶμα· οὕτω καὶ ὁ μίαν ἐντολὴν τοῦ νόμου πληρῶν, κἂν περιτομὴν, κἂν νηστείαν, ἅπασαν ἑαυτοῦ τὴν ἐξουσίαν διὰ τῆς μιᾶς ταύτης τῷ νόμῳ παρέδωκε, καὶ οὐ δύνησεται διαφυγεῖν, ἕως ἂν αὐτῷ κἂν ἐκ μέρους πείθεσθαι βούληται. Ταῦτα οὐ κατηγοροῦντες τοῦ νόμου λέγομεν, μὴ γένοιτο! ἀλλὰ τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος δεῖξαι βουλόμενοι. Οὐ γὰρ ἐστὶν ὁ νόμος ἐναντίος τῷ Χριστῷ· πῶς γὰρ ὁ ὑπ' αὐτοῦ [604] δοθείς, ὁ πρὸς αὐτὸν ἡμᾶς παιδαγωγῶν; ἀλλὰ διὰ τὴν ἀκαιρον φιλονεικίαν τῶν οὐκ εἰς δέον αὐτῷ χρωμένων πάντα ταῦτα λέγειν ἀναγκαζόμεθα. Ἐκεῖνοι γὰρ εἰσι οἱ τὸν νόμον ὀδρίζοντες, οἱ κελεύοντες ἀποστῆναι καθάπαξ αὐτοῦ, καὶ τῷ Χριστῷ προσελθεῖν, καὶ ἀντεχόμενοι πάλιν αὐτοῦ. Ἐπεὶ ὅτι μέγιστος τὴν φύσιν ὠφέλησε τὴν ἡμετέραν ὁ νόμος, ὁμολογῶ κατὰ, καὶ οὐκ ἂν ἀρνηθῆιν ποτέ. Ἀλλ' ὁ παρὰ καιρὸν ἀντεχόμενος αὐτοῦ σὺ οὐ συγχωρεῖς φανῆναι τῆς ὠφελείας αὐτοῦ τὸ μέγεθος. Καθάπερ γὰρ παιδαγωγὸς μέγιστον ἐγκώμιον γένοιτ' ἂν, τὸ μηκέ-

τι δεῖσθαι τῆς παρ' αὐτοῦ φυλακῆς εἰς σωφροσύνην τὸν ὑπ' αὐτοῦ παιδαγωγηθέντα νέον, εἰς μείζονα ἐπιδόνα ἀρετὴν· οὕτω καὶ νόμῳ μέγιστος ἔπαινος γένοιτ' ἂν, τὸ μηκέτι χρεῖαν ἔχειν ἡμᾶς τῆς παρ' αὐτοῦ βοηθείας. Αὐτὸ γὰρ δὴ τοῦτο παρὰ τοῦ νόμου γέγονεν ἡμῖν, τὸ πρὸς μείζονος φιλοσοφίας ὑποδοχὴν ἐπιτηδαιοτέραν ἡμῖν γενέσθαι τὴν ψυχὴν. Ὅστε ὁ μὲν ἐστὶ παρακαθήμενος αὐτῷ, καὶ μὴ δυνάμενος μείζον τι τῶν ἐκεῖ γεγραμμένων ἰδεῖν, οὐδὲν ἐκέρβανε παρ' αὐτοῦ μέγα. Ἐγὼ δὲ ὁ τοῦτον μὲν ἀφείξ, πρὸς δὲ τὰ ὑψηλότερα τοῦ Χριστοῦ δόγματα δραμῶν, μάλιστα ἂν αὐτὸν δυναίμην σεμνύνειν, ὅτι με τοιοῦτον εἰργάσατο, ὡς δυνηθῆναι τῶν ἐν αὐτῷ γεγραμμένων τὴν σμικρότητα ὑπερβάντα, πρὸς τὸ τῆς διδασκαλίας ὕψος ἀναδῆναι τῆς παρὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένης ἡμῖν.

Μεγάλα τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν ὠφέλησεν ὁ νόμος, ἀλλ' ἂν τῷ Χριστῷ προσαγάγῃ γνησίως· ὡς ἂν μὴ τοῦτο ἦ, καὶ κατέδραψε, μειζόνων ἀποστερήσας ἡμᾶς τῇ τῶν ἐλαττόνων προσεδρία, καὶ τῷ πάλιν ἐν τοῖς μυρίοις τῶν παραβάσεων τραύμασιν ἐτι κατέχειν. Καὶ γὰρ εἰ δοῖεν ἱατρῶν ὄντων, τοῦ μὲν ἀσθενεστέρου, τοῦ δὲ δυνατωτέρου, ὁ μὲν τοῖς ἔλκεσι φάρμακα ἐπιτιθεῖς μὴ δύναίτο ἀπαλλάξαι· καθάπαξ τῆς ἐξ ἐκείνων ὁδύνος τὸν ἀρρώστον... (λείπει)...

γ'... ὁ ἀδελφός σου, ἄφες τὸ δῶρόν σου ἐμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε· πρῶτον διαλάληθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου. Οὐκ εἶπε, Σύστηλον τὴν θυσίαν, καὶ τότε ἀπέλθε, ἀλλ', Ἄφες μένειν ἀπλήρωτον, καὶ ἀπὲλθὼν διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου. Καὶ οὐκ ἐνταῦθα τοῦτο μόνον ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ ἐτέρωθι πάλιν. Ἐὰν μὲν γὰρ ἄπιστον ἔχη γυναῖκα τις, τουτέστιν, Ἑλληνίδα, οὐκ ἀναγκάζεται ἐκβαλεῖν· Εἰ τις γὰρ, φησὶν, ἔχει γυναῖκα ἄπιστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφίετω αὐτήν· ἂν δὲ πόρνη, καὶ μοιχαλίδα, οὐ κωλύεται ἐκβάλλειν· Ὅς γὰρ ἂν, φησὶν, ἀπολύσει τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. Ὅστε ἐπὶ λόγου πορνείας ἐξεστὶν ἀπολύσαι. Εἴδεις φιλοθροπλίαν Θεοῦ καὶ κηδεμονίαν. Ἄν Ἑλληνὶς ἦ, φησὶν, ἡ γυνή, μὴ ἐκβάλλῃς· ἂν δὲ πόρνη, οὐ κωλύω τοῦτο ποιῆσαι. Ἄν εἰς ἐμὲ, φησὶν, ἀσεβήσῃ, μὴ ἐκβάλλῃς· ἂν δὲ εἰς σὲ ὀδρίσῃ, οὐδεὶς ὁ κωλύων ἐκβαλεῖν. Εἴτα ὁ μὲν Θεὸς τοσαύτη τιμῇ κέχρηται πρὸς ἡμᾶς, ἡμεῖς δὲ οὐδὲ τῶν Ἰσων αὐτὸν ἀξιώσομεν, ἀλλ' ὀδριζόμενον αὐτὸν παρὰ τῶν ἡμετέρων περιφόμεθα γυναικῶν, καὶ ταῦτα εἰδότες, ὅτι μεγίστη κόλασις ἡμῖν ἀποκεῖσται καὶ τιμωρία, ὅταν τῆς τῶν γυναικῶν ὑπερρωμὴν σωτηρίας; Διὰ γὰρ τοῦτο κεφαλὴν σε τῆς γυναικὸς ἐποίησε, διὰ [605] τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ἐκέλευσεν· *Εἰ τι μαθεῖν θέλουσιν αἱ γυναῖκες, ἐν ὡς καὶ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτῶν, ἵνα ὡς περ διδάσκαλος καὶ κηδεμὼν καὶ προστάτης, εἰς εὐσέβειαν αὐτὴν ἐνάγῃς*. Ὑμεῖς δὲ, ὅταν μὲν καιρὸς συνάξωμι πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καλῇ, ῥαθυμύσας οὐ διεγείρατε· τοῦ δὲ διαβόλου πρὸς τὰς σάλπιγγας αὐτὰς καλοῦντος, ἐτοίμως ἐπακουσάσας οὐ κατέχετε, ἀλλὰ περιοράτε τοῖς τῆς ἀσεβείας ἐγκλήμασιν ἀλισκομένας, καὶ πρὸς

ἀκολασίαν ἐξελκομένας. Καὶ γὰρ πόρνοι καὶ μαλακοὶ καὶ π.ζ. ὁ τῆς ὀρχήστρας χορὸς ἐκεῖ συντρέχειν εἰώθασιν.

Καὶ τί λέγω πορνείας τὰς γινόμενας· οὐ δέδοικας μὴ δαίμονα λαλοῦσα ἐκείθεν ἐπανεῖθαι ἢ γυνή· οὐκ ἔχουσας ἐν τῇ προτέρᾳ διαλέξει σαφῶς ἀποδείξαντος ἡμῖν τοῦ λόγου, ὅτι καὶ τὰς ψυχὰς αὐτὰς τῶν Ἰουδαίων καὶ τοὺς τόπους, ἐν οἷς συλλέγονται, δαίμονες κατοικοῦσι· Πῶς οὖν, εἰπέ μοι, τολμᾷς μετὰ δαιμόνων χορεύσας πρὸς τὸν τῶν ἀποστόλων σύλλογον ἐπανεῖθαι· πῶς δὲ οὐ φρίττεις ἀπειθῶν καὶ κοινωνήσας ἐκείνοις τοῖς τὰ αἷμα ἐχέασιν τοῦ Χριστοῦ, ἐλθεῖν καὶ κοινωνήσαι τῆς ἱερᾶς τραπέζης, καὶ τοῦ αἵματος μετασχεῖν τοῦ τιμίου· οὐ φρίττεις, οὐ δέδοικας τοιαῦτα παρανομῶν· τὴν τράπεζαν αὐτὴν οὐκ αἰδῇ· Ταῦτα πρὸς ὑμᾶς ἐγὼ διελέχθην, ταῦτα πρὸς ἐκείνους ὑμεῖς, καὶ ἐκεῖνοι πρὸς τὰς αὐτῶν γυναῖκας· *Εἰς τὸν θνατοκοδομεῖτε*. Κἂν μὲν κατηχούμενος ἢ ὁ τὰ τοιαῦτα νοσῶν, τῶν προθύμων εἰργέσθω· ἂν δὲ πιστὸς καὶ μμνημένος, τῆς ἱερᾶς τραπέζης ἀπελευσέσθω. Οὐ γὰρ πάντα τὰ ἁμαρτήματα παραινέσεως δεῖται καὶ συμβουλῆς, ἀλλ' ἔστιν ἡ τομὴ συντόμῳ καὶ ὀφειλῇ διορθοῦσθαι πέφυκε. Καὶ καθάπερ τῶν τραυμάτων τὰ μὲν ἀνεκτότερα προσηκαστέροις εἶκει φαρμάκοις, τὰ δὲ σεσηπότε καὶ ἀνίατα καὶ τὸ λοιπὸν ἐπινεμόμενα σῶμα, αἰχμῆς σιδήρου δεῖται καὶ φλογός· οὐ-

τω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἁμαρτημάτων τὰ μὲν παραινέσεως μακροτέρας χρεῖαν ἔχοντα, τὰ δὲ ἐλέγχων ἀποτόμων. Διόπερ καὶ ὁ Παῦλος ἐκέλευσε μὴ πάντα παραινέειν, ἀλλὰ καὶ ἐλέγχειν ἀποτόμως, οὕτω λέγων· *Δι' ἣν αἰτίαν ἐλέγχε αὐτοὺς ἀποτόμως*. Ἐλέγξωμεν οὖν αὐτοὺς ἀποτόμως νῦν, ἵνα ἐπὶ τοῖς φθάσασιν αἰσχυνθέντες καὶ καταγνόντες ἑαυτῶν, μηκέτι τὴν ἀπὸ τῆς παρανομίου νηστείας δέξωνται λύμην. Διὰ ταῦτα καὶ ἐγὼ τὴν παραινέσιν λοιπὸν ἀφείς, μαρτύρομαι καὶ βοῶ· *Εἰ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἔστω ἀνάθεμα*· τοῦ δὲ μὴ φιλεῖν τὸν Κύριον τί μέizon ἂν γένοιτο τεκμήριον, ἀλλ' ἢ ὅταν τοὺς ἀποκτείνοντας αὐτὸν κοινωνοὺς ἔχη τις τῆς ἐορτῆς· Τούτους οὐκ ἐγὼ ἀνεθεμάτισα, ἀλλὰ Παῦλος· μάλλον δὲ οὐδὲ Παῦλος, ἀλλ' ὁ Χριστὸς, ὁ δι' ἐκείνου λαλῶν, καὶ ὁ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἰπὼν, ὅτι *Ἐν νόμῳ δικαιούμενοι τῆς χάριτος ἐξέπεσσαν*. Ταῦτα εἰπατε πρὸς αὐτοὺς τὰ ῥήματα, καὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ ἀνάγνωτε, καὶ μετὰ πάσης σπουδῆς αὐτοὺς διασώσαντες, καὶ τῆς τοῦ διαβόλου φάρυγγος ἐξαρπάσαντες, ἀγάγετε τῇ ἡμέρᾳ τῆς νηστείας ἡμῖν, ἵνα καὶ τὴν λείπουσαν ὁμὴν ὑπόσχεσιν ἀποδόντες, ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι μετὰ τῶν ἀδελφῶν τῶν ἡμετέρων δοξάσωμεν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

[606] • Εἰς τοὺς τὰ πρῶτα Πάσχα νηστεύοντας.

Ἀόρος τρίτος.

α'. Πάλιν χρεῖα τις ἀναγκαῖα καὶ κατεπείγουσα, τῶν πρῶτῳ εἰρημένων τὴν ἀκολουθίαν διακόψασα, πρὸς ἑαυτὴν ἐπισπάται τὸν λόγον, καὶ τῶν πρὸς τοὺς αἰρετικούς ἡμᾶς ἀπάγει παλαισμάτων τῆμερον. Ἡμεῖς μὲν γὰρ πάλιν περὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης διαλεχθῆναι πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην παρεσκευασόμεθα· ἡ δὲ τῶν τὰ πρῶτα Πάσχα νηστεύειν βουλομένων ἀκαίρος φιλονεικία πρὸς τὴν αὐτῶν θεραπείαν πᾶσαν ἡμῖν ἀσχοληθῆναι καταναγκάζει τὴν διδασκαλίαν τῆμερον. Καὶ γὰρ ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς οὐχὶ τοὺς λύκους ἀπελαύνει μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ πρόβατα νενοσηκότα θεραπεύει μετ' ἐπιμελείας ἀπάσης· ἐπεὶ τί τὸ κέρδος, ὅταν τῶν μὲν θηρίων τὰ στόματα διαφεύγῃ τὰ β. ποιμνία, ὑπὸ δὲ τῆς ἀβρώστιας κατεσθίηται· Οὕτω καὶ στρατηγὸς ἀριστος οὐχὶ τὰ μηχανήματα ἀποκρούεται μόνον, ἀλλὰ πρὸς τούτων τὴν πλὴν στασιάζουσιν πρὸς ἑαυτὴν συνάγει, εἰδὼς ὅτι τὸ πλεόν οὐδὲν ἔσται τῆς ἐξωθεν νίκης, ἕως ἂν οἱ ἐνδοθεν ἐμφύλιοι μένῃσι πόλεμοι. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι στάσεις καὶ φιλονεικίας ἴσον οὐδὲν εἰς καθαίρεισιν, ἀκουσον τί φησιν ὁ Χριστός· *Βασιλεῖα μερισθεῖσα ἐφ' ἑαυτὴν οὐ σταθίσει*. Καίτοι τί βασιλεία δυνατώτερον, ὅπου χρημάτων πρόσδος, καὶ ὅπλα, καὶ τεῖχη, καὶ ὀχυρώματα, καὶ στρατιωτῶν ἀριθμὸς τοσούτος, καὶ ἵπποι, καὶ μυρία ἕτερα πολλὰ παρέχοντα τὴν ἰσχύ· Ἀλλ' ὁμως ἡ τοσαύτη δύναμις καταλύεται, ὅταν πρὸς ἑαυτὴν στασιάζῃ. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἀσθένειαν ἐργάζεσθαι πέφυκεν, ὥς φιλονεικία καὶ ἐρις· ὥστε οὐδὲν

οὕτως ἰσχύιν καὶ δύναμιν, ὥς ἀγάπη καὶ ὁμόνοια. Ὅπερ οὖν καὶ ὁ Σολομὼν συνιδὼν, ἔλεγεν· *Ἀδελφός ἐπ' ἀδελφοῦ βοηθοῦμενος ὥς πόλις ὀχυρὰ, καὶ μεμοχλευμένη βασιλεῖα*. Εἶδες ὅση τῆς ὁμονοίας ἡ ἰσχύς· ὅση τῆς φιλονεικίας ἡ βλάβη· Βασιλεῖα στασιάζουσα καταλύεται, δύο δὲ ἐπὶ ταῦτόν ὄντες, καὶ συνδεδεμένοι μετ' ἀλλήλων, παντός εἰσιν ἀρραγέστεροι τεῖχους. Καὶ οἶδα μὲν ὅτι διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν τὸ πλεόν ἡμῖν τῆς ἀγέλης ταύτης ἀπῆλλαται τῆς ἀβρώστιας, καὶ εἰς ὀλίγους τὸ νόσημα περιέστηκε· πλὴν ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἀμελητέον τῆς θεραπείας. Καὶ γὰρ καὶ εἰ δέκα μόνον, καὶ εἰ πέντε, καὶ εἰ δύο, καὶ εἰ εἰς μόνος ὁ κάμνων ἦν, οὐδ' οὕτω καταφρονῆσαι ἔδει. Εἰ γὰρ καὶ εἰς ἐστὶ καὶ εὐτελής καὶ ἀπέρριμτος, ἀλλ' ἀδελφός ἐστι, δι' ὃν ὁ Χριστὸς ἀπέθανε. Καὶ πολλὸς τῷ Χριστῷ τῶν εὐτελῶν ὁ λόγος· *Ὅς ἐὰν σκανδαλίσῃ, φησιν, ἔνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατασκοιτισθῇ εἰς τὴν θάλασσαν*. Καὶ πάλιν· *Ἐφ' ὅσον οὐκ ἐκοιμήσατε ἐνὶ τῶν μικρῶν τούτων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐκοιμήσατε*· καὶ πάλιν· *Ὅν ἐστι θέλημα ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς ὧν τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται εἰς τῶν μικρῶν τούτων*. Πῶς οὖν οὐκ ἀποπον, εἰ τοῦ Χριστοῦ τοσαύτην ποιουμένου τῶν μικρῶν πρόνοιαν, ἡμεῖς αὐτῶν καταβράθυμῃσαιμεν· [607] Μὴ τοῦτο εἴπης, ὅτι εἰς ἐστὶν, ἀλλ' ὅτι εἰς ἀμελούμενος, καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς παραπέμψῃ τὸ πάθος· *Μικρὰ γὰρ ζῦμη, φησιν, ὅλον τὸ φύρμα ζυμοῖ*. Καὶ τοῦτο ἐστὶν ὃ τὰ πάντα ἀπόλλυσι καὶ ἀνατρέπει, ὅτι τῶν μικρῶν καταμελούμεν. Διὰ τοῦτο μεγάλα γίνεται τὰ ἔλκη, ὥστε οὖν τὰ μέγιστα βλάβεις

* Collata cum ms. Regio 1963.

β. Reg. ποιμνία· ἐνδον δὲ ὑπὸ τῆς.

atque ad intemperantiam pertrahi. Siquidem meretrices ac molles, et totus orchestrae chorus illuc soliti sunt concurrere.

Animæ Judæorum et Synagogæ a dæmonibus occupantur. — Sed quid ego fornicationes, quæ illic admittuntur commemoro? Non times, ne a dæmone correpta uxor illinc revertatur? Non audisti, in priori tractatu quam clare fuerit oratione demonstratum ipsas animas Judæorum et loca in quibus congregantur a dæmonibus habitari? Quomodo igitur, quæso, audes, agitatæ cum dæmonibus choreis, ad apostolorum cætum redire? Qui fieri potest ut, cum abieris, et cum illis communicaveris, qui Christi sanguinem effuderunt, non horreas venire, et sacræ mensæ communicare, ac pretiosi sanguinis particeps fieri? Non horres, non times, cum talia scelera perpetres? Non mensam ipsam revereris? His ego verbis vos alloquutus sum, his vos illos et illi suas uxores alloquuntur: *Ædificate alter alterum* (1. Thess. 5. 11). Ac si quidem sit catechumenus is, qui ejusmodi morbo laborat, a vestibulo templi arceatur: sin fidelis ac mysteriis initiatus, a sacræ mensæ repellatur. Neque enim exhortatione ac consilio indigent cuncta peccata, sed sunt quæ brevi et celerrima solent sectione curari. Et quemadmodum inter vulnera, quæ tolerabiliora sunt, lenioribus cedunt medicamentis, quæ vero putrefacta sunt et incurabilia, quæque reli-

quum corpus depascuntur, acumine ferri flammaque indigent: sic nimirum et inter peccata, cetera quædam prolixiori cohortatione opus est, cetera durioribus sunt reprehensionibus castiganda. Propterea jussit quoque Paulus non in omnibus cohortatione uti, sed et increpare dure, sic dicens: *Quam ob causam increpa illos dure* (Tit. 1. 15). Increpemus igitur illos jam dure, ut cum ob priora fuerint pudore suffusi, seque ipsos condemnarint, non amplius detrimentum ex iniqui jejunii observatione patiantur. Quas ob res ego quoque a cohortatione deinceps abstinens obtestor et clamo, *Si quis non amat Dominum Jesum Christum, sit anathema* (1. Cor. 16. 22): quoniam autem majori argumento a se non amari Dominum potest ullus ostendere, quam si festis illorum communice, a quo ille fuit occisus? Hos non ego percussai anathemate, sed Paulus: imo vero non jam Paulus, sed Christus, qui per illum loquitur, et in præcedentibus dixit, *Quoniam qui in lege justificantur, a gratia exciderunt* (Gal. 5. 4). Hæc illis verba dicite, ac sententias illis recitate, cumque omni cum studio ac diligentia salvos eos feceritis et ex diaboli faucibus eripueritis, in die jejunii nobis adducite, ut et promissi reliquam partem præstantes uno consensu unoque ore cum fratribus nostris glorificemus Deum, et Patrem Domini nostri Jesu Christi, quoniam ipsi gloria in sæcula. Amen.

IN EOS QUI PRIMO PASCHA JEJUNANT.

ORATIO TERTIA.

4. Rursus necessarium quoddam et urgens negotium eorum, quæ nuper dicta sunt, seriem interrumpens ad seipsum orationem traducit, et a susceptis cum hæreticis certaminibus hodie nos abducit. Nam nos quidem rursus de Unigeniti gloria verba facere ad caritatem vestram parati eramus: sed eorum qui primo Pascha jejunant importuna contentio doctrinam omnem nostram cogit hodierno die totam in eis curandis occupari. Nam et bonus pastor non lupos abigit solum, sed et pecudes ægrotantes cum omni sollicitudine curat: quid enim prodest, quod ferarum ora greges evitent, si morbis confecti moriantur? Sic et optimus imperator non machinas tantum propulsat, sed antea seditione commotam urbem cum seipsa reconciliat, cum probe noverit nihil externam victoriam profuturam, quamdiu intus civilia bella permauserint. Ut autem intelligas ad interitum ac perniciem nihil æque ac seditionem et contentionem valere, audi quid Christus dicat: *Regnum in seipsum divisum non stabit* (Matth. 12. 25). Tametsi quid regno potentius, ubi pecuniarum proventus, et arma et muri et propugnacula et tantus militum numerus et equi et alia innumera, quæ multas vires suppeditant? Verumtamen tanta potentia dissipatur cum per dissidium in seipsam insurgit. Nihil enim imbecillitatem adeo parare solet, ut rixa et contentio: quemadmodum nihil adeo vires et potentiam, ac caritas et

concordia. Quod cum intelligeret Salomon dicebat, *Frater qui adjuvatur a fratre, quasi civitas firma, et clausum vecte regnum* (Prov. 18. 19). Vides quanta sit vis concordia? quantum contentionis detrimentum? Regnum seditione divisum dissolvitur, duo vero in unum juncti et inter se devincti magis quam ullum propugnaculum sunt insuperabiles. Ac scio equidem per Dei gratiam potiorum hujus gregis partem ab hac ægitudine immunem esse, et paucos morbum invasisse, non tamen idcirco est curatio negligenda. Nam etsi decem tantum, etsi quinque, etsi duo, etsi unus tantum esset ægrotus, ne sic quidem negligi oporteret. Licet enim vel unus sit vilis et abjectus, frater tamen est propter quem mortuus est Christus, et magnam villum rationem habet Christus. *Quicumque scandalizaverit, inquit, unum de pusillis istis, expedit ei, ut suspendatur mola asinaria in collo ejus et demergatur in mare* (Matth. 18. 6): et rursus, *Quamdiu non fecistis uni de minoribus his, nec mihi fecistis* (Id. 25. 45): et rursus, *Non est voluntas ante Patrem vestrum, qui in caelis est, ut pereat unus de pusillis istis* (Id. 18. 14). Annon igitur absurdum est, si cum Christus pusillorum tantam curam gerat, nos eos prædesidia contemnamus? Noli hoc dicere, unus est, sed, unus contemptus morbum transmittet ad cæteros: *Modicum enim fermentum, inquit, totam massam fermentat* (Gal. 5. 9). Atque hoc est quod omnia perdit ac destruit, quod pusillos aspernemur: propterea

magna sunt ulcera, quemadmodum fere fit, ut magna fiat exigua, si conveniens cura sit adhibita.

Nihil contentione pejus in Ecclesia. — Hoc igitur primum illis dicimus, contentione pugnaque pejus nihil esse, aut si Ecclesia discerpatur, et tunica ea, quam dirumpere latrones non ausi sunt, in multas partes dividatur. Non sufficiunt reliquæ hæreses, nisi nos ipsi nos dividamus? Non tu Paulum dicentem audis, *Quod si invicem mordetis, et comeditis, videte ne ab invicem consumamini* (Gal. 5. 15)? Extra gregem ambulas, et leonem foris circumeuntem non times? *Adversarius enim vester tanquam leo circuit, inquit, rugiens et querens, quem rapiat* (1. Petr. 5. 8). Vide sapientiam pastoris: neque reliquit intus inter oves, ne gregem perterrefaceret: neque ab exteris locis abegit, ut belluæ metu cunctos intus cogeret. Non revereris patrem? Inimicum reformida: si te ipsum a grege avulseris, ille sine dubio te excipiet. Poterat quidem etiam ab exteris locis illum Christus abigere: sed ut efficeret ut vigilares, ac sollicitus esses, atque ad matrem semper confugeres, foris illum rugire permisit, ut qui sunt intus, dum vocem illius audiunt, magis copulentur, et ad se mutuo confugiant. Ita quoque matres faciunt liberorum amantes, flentes infantulos frequenter se lupis devorandos objecturas minantur, non ut objiciantur, sed ut desinant indignari. Propterea Christus omnia fecit, ut pacem colamus, ut conjuncti inter nos simus.

2. Idcirco etiam Paulus cum Corinthios multis magnisque de rebus accusare posset ac reprehendere, nulla de re alia prius, quam de ista accusavit. Sed cum de fornicatione posset illos accusare, de arrogantia, de profanis judiciis, de conviviis in fanis idolorum, quodque mulieres quidem capita non velarent, homines autem id agerent, et cum his omnibus ob neglectum pauperum et innatam illis ob dona spiritus arrogantiam, et de corporum resurrectione: cum etiam præter hæc omnia posset illos ob contentiones ac dissidia inter illos exorta castigare, prætermisissis cæteris omnibus illud prius corrigat. Ac nisi forte videar tædium parere, id ex ipsis Pauli verbis ostendam, cum de omnibus illis eos posset accusare, nihil præ isto correctum ab illo fuisse. Nam illos quidem esse fornicatos audi quo pacto narret: *Omnino auditur inter vos fornicatio* (1. Cor. 5. 1). Porro inflatos etiam illos fuisse, et in superbiam elatos: *Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam* (Ibid. 4. 18). Quod autem rursus foris, et apud profanos iudicio contenderent: *Audet aliquis vestrum habens negotium adversus alterum judicari apud infideles* (Ib. 6. 1)? Quod autem idolothya comederent, *Non potestis mensæ Domini participes esse, et mensæ dæmoniorum* (Ib. 10. 21). Quodque mulieres minime velarentur, sed viri contra velarentur, audi quibus verbis eos castiget: *Omnis vir orans, aut prophetans velato capite, deturpat caput suum: omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum* (Ib. 11. 4. 5). At illos pauperes contempsisse significavit etiam cum dixit: *Alius quidem ecurit,*

alius autem ebrius est (1. Cor. 11. 21): et rursus, *Aut Ecclesiam Dei contemnitis, et confunditis eos, qui non habent* (Ib. v. 22)? Quoniam autem ad majora dona cuncti cupide accedebant, et minora nemo recipiebat, sic ait: *Numquid omnes apostoli? numquid omnes prophetæ* (Ib. 12. 29)? Porro de resurrectione quoque dubitasse illos ex his colliges: *Sed dicet aliquis, quomodo resurgunt mortui? quali autem corpore veniunt* (Ib. 15. 35)? Verumtamen cum multa posset illis vitio vertere, nihil ei fuit antiquius, quam ut de dissidio et contentione cum illis ageret: itaque jam inde a principio epistolæ sic ait: *Obsecro autem vos fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata* (Ib. 1. 10). Sciebat quippe, sciebat probe hoc esse quod præcæteris urgebat. Fornicator si frequenter in Ecclesiam ingrediatur, et superbus, aut qui vitio quovis alio laboret, cito, dum assidue doctrina fruitur, illud expellet, et pristinam recipiet sanitatem: qui vero seipsum ab hoc conventu sejunxerit, et Patrum se doctrinæ subtraxerit, atque a medici officina procul recesserit, quamvis sano corpore esse videatur, quamprimum in morbum incidet. Et quemadmodum optimus medicus, sedata prius et extincta febris, deinde ulceribus ac ruptionibus medetur: ita fecit et Paulus, prius dissensione sublata, tum demum singulorum vulnera membrorum curavit. Propterea quoque de hoc ante omnia verba facit, ut neque inter se dissideant, neque proprios sibi rectores assignent, neve multas in partes dividant Christi corpus. Hæc autem non illis solum dicebat, sed et his post illos qui eodem morbo laborant, quos equidem sciscitarer lubens, quid sit Pascha, quid sit Quadragesima? et quid sit Judaicum, quid sit nostrum: aut quam ob causam illud quidem semel annis singulis fieret, hoc vero singulis in collectis celebretur: quid sibi velint azyma, et alia his multo plura, quæ ad hoc pertinent argumentum. Tum vero probe cognoscetis, quam intempestiva illorum sit contentio, qui ne rationem quidem reddere de illis possunt quæ faciunt, licet omnibus sint sapientiores, neque discant ex cæteris, quod damnandum est maxime, cum nec ipsi sciant, neque eos qui sciunt duces sequantur, sed temere inconsultæ cuidam consuetudini res suas permittentes in barathra et præcipitia ferantur.

3. Quis porro sapiens est illorum sermo, cum hæc illis objicimus? Vos, inquit, nonne hoc jejunium antea observabatis? Hoc vero tuum non est mihi dicere, sed hoc ipse tibi jure dixerim, nos quoque sic antea jejunasse, verumtamen temporum observationi præferendam concordiam censuisse: quodque Galatis dicebat Paulus, hoc et vobis ipse dico: *Estote sicut ego, quia et ego sicut vos* (Gal. 4. 12). Quid hoc porro sibi vult? Persuaserat illis, ut a circumcisione discederent, sabbata aspernarentur, et dies et alia cuncta legis instituta: deinde, quoniam illos vereri cernebat ac reformidare, ne forte transgressionis poenam ac supplicium sustinerent, suo illis exemplo animum addit, cum ait, *Estote sicut ego, quia et ego sicut vos.*

ἀν γένοιτο μικρὰ τῆς προσηκούσης ἀπολαύοντα ἐπι-
μελείας.

Τούτο τοίνυν πρὸς αὐτοὺς λέγομεν πρότερον, ὅτι οὐδὲν χεῖρον φιλονεικίας καὶ μάχης καὶ τοῦ τὴν Ἐκκλησίαν διασπᾶν, καὶ τὸν χιτῶνα, ὃν οὐκ ἐτόλμησαν οἱ λησταὶ διαρρήξαι, τούτων εἰς πολλὰ κατατεμεῖν μέρη. Οὐκ ἀρκοῦσιν αἱ λοιπαὶ αἰρέσεις, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς αὐτοὺς κατατεμώμεν· οὐκ ἀκούεις τοῦ Παύλου λέγοντος· *Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατασθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε*; *Ἐξω τῆς ἀγέλης βαδίζετε*, εἰπέ μοι, καὶ οὐ δέδοικας τὸν λέοντα τὸν ἐξωθεν περιόντα; *Ὁ ἐχθρὸς γὰρ ὑμῶν, ὡς λέων, περιέρχεται*, φησὶν, ὠρνούμενος καὶ ζητῶν τίνα ἀρπάσῃ. *Ὅρα σοφίαν ποιμένος*· οὕτε ἐνδὸν ἀφῆκεν εἶναι ἐν τοῖς προβάτοις, ἵνα μὴ καταπλήθῃται τὴν ποιμνὴν· οὕτε ἐξωθεν ἀπήγαγεν, ἵνα τῷ φόβῳ τοῦ θηρίου πάντας ἔσω συνάγαγῃ. Οὐκ αἰδῶ τὸν πατέρα; φοβήθητι τὸν ἐχθρόν· εἰ ἀποσχίσῃς αὐτὸν τῆς ἀγέλης, ἐκείνός σε δέξεται πάντως. Ἠδύνατο μὲν γὰρ καὶ ἐξωθεν αὐτὸν ἀπαγαγεῖν ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἵνα σε παρασκευάσῃ νῆφειν καὶ ἐναγώνιον εἶναι καὶ πρὸς τὴν μητέρα συνεχῶς καταφυγεῖν, ἀφῆκεν ἐξωθεν ὠρεῖσθαι, ἵνα οἱ ἐνδοθεν, ἀκούοντες αὐτοῦ τῆς φωνῆς, μᾶλλον συσφιγγωνται, καὶ πρὸς ἀλλήλους καταφεύγῃσιν. Οὕτω καὶ ἡμετέρες ποιοῦσι φιλόστοργοι· τὰ παιδία κλαυθμυριζόμενα πολλάκις ἀπειλοῦσι τοῖς στόμασι τῶν λύκων ῥίπτειν, οὐχ ἵνα ῥιφῶσιν, ἀλλ' ἵνα παύσῃσι δυσχεραίνοντα. Πάντα ὁ Χριστὸς διὰ τοῦτο ἐποίησεν ἵνα εἰρηνεύωμεν, ἵνα πρὸς ἀλλήλους ὦμεν συνδεδεμένοι.

β' Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος πολλὰ καὶ μεγάλα Κορινθίους ἐγκαλεῖν ἔχων, οὐδὲν ἐνεκάλεσε πρὸς τοῦτου· ἀλλ' ἔχων αὐτοῖς ἐγκαλέσαι καὶ περὶ πορνείας, καὶ περὶ ἀπονοίας, καὶ τῶν ἐξω δικαστηρίων, καὶ τῶν ἐν τοῖς εἰδωλείοις συμποσίων, καὶ ὅτι γυναῖκες μὲν οὐκ ἐκαλύπτοντο τὰς κεφαλὰς, ἄνδρες δὲ τοῦτο ἐποίουν, καὶ μετὰ τούτων ἀπάντων διὰ τὴν τῶν πενήτων ὑπερβολήν, καὶ τὴν ἐκ τῶν χαρισμάτων ἔγγινομένην αὐτοῖς ἀπόνοιαν, καὶ περὶ τῆς τῶν σωμάτων ἀναστάσεως· ἔχων δὲ μετὰ τούτων ἀπάντων καὶ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίας καὶ διχοστασίας αὐτοῖς ἐπιτιμῆσαι, πάντα τὰ ἄλλα παραδραμὴν, ἐκείνῳ διορθοῦναι πρότερον. Καὶ εἰ μὴ δοκῇ παρενοχλεῖν, ἀπ' αὐτῶν τοῦ Παύλου ῥημάτων τοῦτο ποιήσω φανερόν, ὅτι πάντα ἐκεῖνα ἔχων ἐγκαλεῖν, οὐδὲν πρὸς τοῦ διώρθωσεν. *Ὅτι μὲν γὰρ ἐπόρνεον, ἀκούσων τί φησιν· Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία*. *Ὅτι δὲ καὶ πεφυσίωνται καὶ μέγα ἐφρόνουν· Ὅς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς ἐφυσιώθησάν τινες*. *Ὅτι δὲ καὶ ἐξω πάλιν εἰδικάζοντο· Τολμᾷ τις ἐξ ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἑτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀπίστων*; *Ὅτι δὲ καὶ εἰδωλόθυτα ἤσθιον· Οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων*. Καὶ περὶ [608] τοῦ μὴ κατακαλύπτεισθαι δὲ τὰς γυναῖκας, ἀλλὰ τοὺς ἄνδρας ἀπ' ἐναντίας, ἀκούσων πῶς αὐτοῖς ἐπιτιμᾷ λέγων· *Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προσφτενὼν κατὰ κεφαλῆς ἔχων, κατασχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη, ἢ προσφτενούσα ἀκατακαλύπτω τῇ κεφαλῇ, κατασχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτῆς*. Καὶ ὅτι τῶν πενήτων ὑπερεῶρων, καὶ τοῦτο ἐδῆλωσεν εἰπὼν· *Ὅς μὲν· πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει*· καὶ πάλιν, *Ἦ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ*

καταφρονεῖτε, καὶ κατασχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; Ἐπειδὴ δὲ καὶ τοῖς μέλθοσι τῶν χαρισμάτων ἅπαντες ἐπεπύδων, καὶ τὸ ἐλαττονοῦδες κατεδέχετο, φησὶ· *Μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται*; *Ὅτι δὲ καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἀμφέβαλλον, Ἀλλ' ἐρεῖ τις, φησὶ, Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί*; *παῖψ δὲ σώμῃτι ἐρχονται*; Ἀλλ' ὅμως τοσαῦτα ἔχων ἐγκαλέσαι, οὐδὲν πρὸς ἐκείνου πρὸς αὐτοὺς εἶπε τῆς διαστάσεως καὶ τῆς φιλονεικίας· ἀλλ' εὐθέως ἀρχόμενος τῆς ἐπιστολῆς, οὕτω πῶς φησι. *Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ἦ ἐν ὑμῖν σχίσματα*. Ἦδει γὰρ, ἥδει σαφῶς, ὅτι τοῦτο πρότερον ἦν τὸ κατεπιέγον. Ὁ πορνεύων ἂν συνεχῶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσῇ, καὶ ὁ ἀλάστον, καὶ ὁ ὀσιῶν ἔχων ἐλάττωμα, ταχέως αὐτὸ συνεχῶς ἀπολαύων διδασκαλίας ἀπωθήσεται, καὶ πρὸς τὴν ὑγίειαν ἐπανήξει· ὁ μὲντοι τῆς συνόδου ταύτης ἐαυτὸν ἀπορρήξας, καὶ τῆς τῶν πατέρων διδασκαλίας ὑπεξαγαγὼν, καὶ τὸ λατρεῖον φυγὼν, κἂν ὑγιαίνειν δοκῇ, ταχέως εἰς ἀρρώστιαν πεσεῖται. Καὶ καθάπερ ἱατρός ἄριστος τὸν πυρετὸν πρῶτον σβέσας, τότε τὰ ἔλκη καὶ τὰ ῥήγματα διορθοῦται· οὕτω καὶ Παῦλος ἐποίησε, πρότερον τὴν διάστασιν ἀνέλων, τότε τὰ καθ' ἕκαστον μέλος ἐθεράπευσε τραύματα. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπὲρ τοῦτου διαλέγεται πρὸς τούτων, μὴδὲ στασιάζειν πρὸς ἀλλήλους, μὴδὲ οἰκείους ἀρχοντας ἐπιγράφειν, μὴδὲ εἰς πολλὰ κατατεμεῖν μέρη Χριστοῦ τὸ σῶμα. Ταῦτα δὲ οὐκ ἐκείνους ἔλεγε μόνον, ἀλλὰ καὶ τούτοις μετ' ἐκείνους τὰ αὐτὰ νοσοῦσιν ἐκείνους· οὐς ἥδῃς ἔγωγε ἂν ἐροίμην, τί ποτὲ ἐστὶ πάσχα, τί ποτὲ ἐστὶ τεσσαρακοστή· καὶ τί μὲν τὸ Ἰουδαϊκόν, τί δὲ τὸ ἡμέτερον· καὶ τίνας ἐνεκεν ἐκεῖνο μὲν ἅπασι τοῦ ἐνιαυτοῦ παντὸς ἐγένετο, τοῦτο δὲ καθ' ἑκάστην τελεῖται σύναξιν· τί βούλεται τὰ ἄζυμα· καὶ ἕτερα πολλὰ πλεῖνα τούτων εἰς αὐτὴν ταύτην συντελοῦντα τὴν ὑπόθεσιν. Καὶ τότε ἂν ἔγνωτε καλῶς αὐτῶν τὴν ἀκαιρον φιλονεικίαν, οἱ μὴδὲ λόγον περὶ ὧν ποιοῦσιν ἀποδοῦναι δυνάμενοι, καθάπερ ἂν ἀπάντων ὄντες σοφώτεροι, οὕτε παρ' ἐτέρων μανθάνουσιν, ὑπερ ἐσχάτης ἐστὶ καταφύσεως μὴτε αὐτοὺς εἰδέναι, μῆτε τοῖς ἐπιτεταγμένοις ἐπισθαι, ἀλλ' ἀπλῶς ἀλόγῳ συνηθείᾳ τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐπιτρέψαντας, κατὰ βαράθρων φέρονται καὶ χρημνῶν.

γ'. Ἀλλὰ τίς ὁ σοφὸς αὐτῶν λόγος, ὅταν ταῦτα αὐτοῖς ἀντιλέγωμεν; Ὑμεῖς, φησὶν, οὐ ταύτην ἐνηστεύετε τὴν νηστείαν πρότερον; Τοῦτο οὐ σὸν ἐστὶν εἰπεῖν πρὸς με, ἀλλ' ἐμὲ δίκαιον ἀν εἶν πρὸς σὲ λέγειν, ὅτι καὶ ἡμεῖς οὕτως ἐνηστεύομεν πρότερον, ἀλλ' ὅμως προετιμῆσαμεν τὴν συμφωνίαν τῆς τῶν χρόνων παρατηρήσεως. Καὶ ὅπερ ὁ Παῦλος πρὸς Γαλάτας [609] ἔλεγε, τοῦτο καὶ ἐγὼ μὲν λέγω· *Γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι καγὼ ὡς ὑμεῖς*. Τί δὲ τοῦτό ἐστιν; Ἐπειθεν αὐτοὺς ἀποστῆναι περιτομῆς, καταφρονῆσαι Σαββάτων καὶ ἡμερῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν νομίμων ἀπάντων. Εἶτα, ἐπειδὴ δεδοκίμασας ἑώρα καὶ δοθομένους, μὴποτε παραβάσεις κόλασις ὑπομεινῶσι καὶ τιμωρίαν, ἀπὸ τῶν καθ' ἑαυτὸν πραγμάτων εἰς τὸ θαρρεῖν αὐτοὺς ἐνάγει, λέγων· *Γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι καγὼ ὡς ὑμεῖς*. Μὴ γὰρ ἐξ ἐθνῶν ἦλθον; φησὶ· μὴ γὰρ

• Murel. πενήτηκοστή; Savil. melius τεσσαρακοστή.

• Sic recte Say. Moulf. καίπερ, Eurt.

ἀπειρος ἤμην τῆς νομικῆς πολιτείας, καὶ τῆς τιμωρίας τῆς κειμένης τοῖς παραβαίνουσι τὸν νόμον; Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος, κατὰ ἑλλένων δὴν δὴ καὶ τὴν Ἑκκλησίαν. Ἀλλὰ καὶ ἀντιὰ ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἡγῆμαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν· τούτῃσιν, Ἀπέστην αὐτῶν καθάπαξ. Γίνεσθε οὖν ὡς καὶ γὰρ καὶ γὰρ ὡς ὑμεῖς ἤμην.

Καὶ τί λέγω περὶ ἑαυτοῦ; τριακόσιοι πατέρες, ἡ καὶ πλείους, εἰς τὴν Βιθυνὸν χώραν συνελθόντες ταῦτα ἐνομοθέτησαν· καὶ πάντας ἀτιμάζεις ἐκείνους; Δυσὶν γὰρ θάτερον, ἢ ἀνοικαν αὐτῶν ὡς οὐκ ἀκριβῶς εἰδόντων καταγινώσκεις, ἢ δειλίαν, ὡς εἰδόντων μὲν, ὑποκριναμένων δὲ καὶ προδόντων τὴν ἀλήθειαν. Ὅταν γὰρ μὴ μένης ἐπ' οὓς ἐνομοθέτησαν ἐκείνοι, ταῦτα ἔπεται πάντως. Ὅτι δὲ καὶ σοφίαν πολλὴν καὶ ἀνδρείαν ἐπεδείξαντο τότε, τὰ γεγενημένα ἀπαντα δηλοῖ. Τὴν μὲν γὰρ σοφίαν αὐτῶν δείκνυσιν ἡ τότε ἐκτελεῖσα πίστις, καὶ τὰ τῶν αἰρετικῶν ἐμφράξασα στόματα, καὶ καθάπερ τείχος ἀρράγες τὰς ἐπιβουλὰς αὐτῶν ἀποκρουσάμενη πάσας· τὴν δὲ ἀνδρείαν ὁ προσφάτως παυσάμενος διωγμὸς, καὶ ὁ τῶν Ἑκκλησιῶν πόλεμος.

Καθάπερ γὰρ ἀριστεῖς τινες μυρία στήσαντες τρόπαια, καὶ πολλὰ δεξάμενοι τραύματα, οὕτω πανταχόθεν ἐπανήσαν τότε τῶν Ἑκκλησιῶν οἱ προστάται τὰ στήγματα τοῦ Χριστοῦ βαστάζοντες, καὶ πολλὰς ἔχοντες ἀριθμεῖν τιμωρίας, αἱ δὲ διὰ τὴν ὁμολογίαν ὑπέμειναν. Οἱ μὲν γὰρ εἶχον εἰπεῖν μέταλλα καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς τλαιπωρίαν, οἱ δὲ δημύσεις τῶν ὄντων ἀπάντων, οἱ δὲ λιμούς, οἱ δὲ πληγὰς συνεχεῖς· καὶ οἱ μὲν τὰς πλευρὰς κατεξεσπόμεναι, οἱ δὲ τὰ νῦνα συντεριβέντες, οἱ δὲ τοὺς ὀφθαλμούς ἐξορυγέοντας, οἱ δὲ ἄλλο τι τοῦ σώματος μέρος ἀφηρημένους ἑαυτοὺς διὰ τὸν Χριστὸν ἐπιδείκνυσθαι εἶχον. Καὶ ἀπὸ τῶν ἀθλητῶν τούτων ἡ σύνοδος ἀπασα συγκεκρότητο τότε, καὶ μετὰ τῆς πίστεως καὶ τοῦτο ἐνομοθέτησαν, ὥστε κοινῇ καὶ συμφώνως τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐπιτελεῖν. Οἱ τοίνυν τὴν πίστιν μὴ προδόντες ἐν οὕτω χαλεπότητοις καιροῖς, οὗτοι δὲ ἡμεῖς παρὰ τῆσιν καθυποκρίνεσθαι ἔμελλον; Ὅρα τί ποιεῖς τοσοῦτους κατακρίνων πατέρας, οὕτως ἀνδρείους καὶ σοφοὺς. Εἰ γὰρ τελώνην κατακρίνας ὁ Φαρισαῖος, πάντα ἀπώλεσεν ἅπερ εἶχεν ἀγαθὰ, τίνα ἔξεις συγγνώμην, ποῖαν δὲ ἀπολογίαν τοσοῦτων κατεφανιστάμενος διδασκάλων τῶν τῷ Θεῷ φίλων, καὶ ταῦτα ἀδίκως καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀλογίας; Οὐκ ἤκουσας αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ λέγοντος ὅτι, Ὅπου δύο ἢ τρεῖς εἰσι συνηγμένοι εἰς τὸ ἔμῳ ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν; Εἰ δὲ ὅπου δύο ἢ τρεῖς, μέσος ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ὅπου τριακόσιοι καὶ πολλῶν πλείους παρήσαν, [610] πολλῶν μᾶλλον παρήν, καὶ πάντα ἐτύπου καὶ ἐνομοθέτει. Σὺ δὲ οὐ μόνον ἐκείνων καταγινώσκεις, ἀλλὰ καὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, ἣ καὶ τὴν ἐκείνων γνώμην ἐπήνεσεν. Ἡ καὶ τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς πατέρων σοφωτέρους Ἰουδαίους εἶναι νομίζεις, καὶ ταῦτα τῆς πατρῴας ἐκπεσόντας πολιτείας, καὶ ἑορτὴν οὐδεμίαν τελοῦντας; Ὅτι γὰρ οὐκ ἐστὶν ἄζυμα παρ' αὐτοῖς, οὐδὲ πάσχα (καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ἀκούω λεγόντων πολλῶν, ὅτι μετὰ τοῦ ἀζύμου τὸ πάσχα ἐστίν), ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐστὶ παρ' αὐτοῖς ἄζυμα, ἀκουσον τοῦ νομοθέτου λέγοντος, Οὐ δυνήσεσθε ποιῆσαι τὸ Πάσχα ἐν οὐδεμῇ τῶν πόλεων σου, ὡς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι, ἀλλ' ἡ εἰς τὸν τόπον, ὃν ἐὰν

ἐπικληθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ· περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ λέγων. Ὅρξ πῶς εἰς μίαν πόλιν συγκλείσας τὴν ἑορτὴν, ὑπερὸν καὶ τὴν πόλιν καθέλειεν αὐτήν, ἵνα καὶ ἀκοντας αὐτοὺς ἀπαγάγῃ τῆς πολιτείας ἐκείνης; Ὅτι γὰρ προεῖδε τὸ ἐπόμενον· ὁ Θεός, παντὶ που δηλόν ἐστι. Τίνος οὖν ἔνεκεν ἐκεῖ συνήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, προεῖδὼς ὅτι ἀπολείπεται ἡ πόλις; οὐκ εὐθελον, ὅτι καταλυθῆναι βουλόμενος τὴν ἑορτὴν; Ὁ Θεός αὐτὴν κατέλυσε, καὶ Ἰουδαίους ἀκολουθεῖς, περὶ ὧν φησιν ὁ προφήτης· Καὶ τίς τυφλός, ἀλλ' ἡ οἱ παῖδες μου, καὶ κωφός, ἀλλ' ἡ οἱ κυριεύοντες αὐτῶν; Περὶ τίνα γὰρ οὐκ ἐγένοντο ἀγνώμονες ἐκείνοι καὶ ἀναίσθητοι· περὶ τοὺς ἀποστόλους, περὶ τοὺς προφῆτας, περὶ τοὺς αὐτῶν διδασκάλους; Καὶ τί χρὴ λέγειν διδασκάλους καὶ προφῆτας, ὅπουγε καὶ αὐτοὺς τοὺς υἱοὺς αὐτῶν κατέσφαξαν; Ἔθυσαν γὰρ τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν τοῖς δαιμονίοις. Τὴν φύσιν ἠγνόησαν, καὶ ἡμέρας ἡμελλον παρατηρεῖν; εἰπέ μοι· τὴν συγγένειαν κατεπάτησαν, τῶν τέκνων ἐπελάθοντο, αὐτοῦ τοῦ πεποικηκότος αὐτοὺς Θεοῦ ἐπελάθοντο· Θεὸν γὰρ, φησὶ, τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες, καὶ ἐπελάθου Θεοῦ τοῦ τρέφοντός σε· τὸν Θεὸν ἐγκατέλιπον, καὶ ἑορτὰς φυλάττειν ἡμελλον; καὶ τίς ἀν τοῦτο εἶποι; Ἐπεὶ καὶ ὁ Χριστὸς διὰ τοῦτο μετ' αὐτῶν τὸ πάσχα ἐποίησεν, οὐχ ἵνα ποιῶμεν ἡμεῖς μετ' ἐκείνων, ἀλλ' ἵνα τῇ σκιά τὴν ἀλήθειαν ἐπαγάγῃ. Καὶ γὰρ καὶ περιτομὴν ὑπέμεινε, καὶ σάββατα ἐτήρησε, καὶ ἑορτὰς ἐπέτελεσε, καὶ δῶμα ἐφαγε, καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ταῦτα ἐπραξεν ἀπαντα. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἡμεῖς ὑποκειμέθα, ἀλλὰ βοᾷ Παῦλος λέγων· Ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμῶς οὐδὲν ὠφελήσει. Καὶ περὶ τῶν ἀζύμων πάλιν· Ὅστε ἐορτάζωμεν, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ κοινῆς, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εὐλικρινείας καὶ ἀληθείας. Ἡμῶν γὰρ τὰ δῶμα οὐκ ἄλευρον πεφυραμένον, ἀλλ' εὐλικρινὴς πολιτεία, καὶ βίος ἐνάρετος.

δ'. Τίνος οὖν ἔνεκεν ἐποίησεν ὁ Χριστὸς τότε; Ἐπειδὴ τὸ παλαιὸν πάσχα τύπος ἦν τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔδει δὲ τὴν ἀλήθειαν ἐπιτεθῆναι τῷ τύπῳ, πρότερον δείξας τὴν σκιά, τότε ἐπήγαγε τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τῆς τραπέζης· τῆς ἀληθείας δὲ ἐπενεχθείσης, ἡ σκιά λοιπὸν ἀποκρύπτεται, καὶ οὐδὲ καιρὸν ἔχει. Μὴ τοίνυν τοῦτο προβάλλου, ἀλλ' ἐκείνῳ μοι δεῖξον, ὅτι οὕτως ἐκέλευσε ποιεῖν ὁ Χριστός. Ἐγὼ γὰρ τούναντίον δείκνυμι, ὅτι οὐ μόνον οὐκ ἐκέλευσε παρατηρεῖν ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ ἀπέλυσεν ἡμᾶς τῆς ἀνάγκης ταύτης. Ἀκουσον γοῦν τί φησιν ὁ Παῦλος· ὅταν δὲ τὸν Παῦλον εἶπω, τὸν Χριστὸν λέγω· ἐκείνος γὰρ [611] ἐστὶν ὁ τὴν Παύλου κινῶν ψυχὴν. Τί οὖν εὐτὸς φησιν; Ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς. Φοβούμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκὴ κεκολλήκα ἐἰς ὑμᾶς. Καὶ πάλιν, Ὅσακις ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνετε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε. Ὅσακις δὲ εἰπὼν, κύριον ἐποίησε τὸν προσίδοντα,

• Reg. τὸ ἐπόμενον.

Num enim ex gentibus, inquit, veni? Num legalis conversationis imperitus eram, aut poenae quæ lege transgredientibus est proposita? *Hebræus sum ex Hebræis, secundum legem Phariseus, secundum æmulationem persequens Ecclesiam: sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta* (Philipp. 3. 5-7). Hoc est, semel ab illis discessi. Estote ergo sicut et ego: nam et sicut vos eram.

Nicanæ Synodus de Paschate decretum fecit. — Quid autem de me loquor? Trecenti Patres vel etiam plures, cum in regione Bithyniæ convenissent, hæc decreverunt: et ut illos omnes probro afficis! Duorum enim alterum, aut illos inscitæ condemnas, quasi non satis accurate novissent, aut timiditatis, quasi novissent quidem, sed dissimulassent ac veritatem prodidissent. Cum enim non stes iis, quæ ab illis decreta sunt, hæc omnia sequuntur. Multæ vero sapientiæ ac fortitudinis specimen ab illis editum fuisse tum temporis, omnia quæ accidere testantur. Nam sapientiam quidem illorum, quæ tum edita est fides indicat, quæ et hæreticorum os obturavit, et tamquam murus inexpugnabilis omnes illorum insidias propulsavit: fortitudinem autem persecutio, quæ paulo ante sedata fuerat, et quod Ecclesiis fuerat illatum bellum.

Patrum Nicanorum dignitas. — Tamquam enim strenui quidam bellatores, innumeris tropæis erectis, ac multis exceptis vulneribus, undique tum Ecclesiarum præsules revertebantur stigmata Christi portantes, qui plurima poterant enumerare supplicia, quæ confessionis ergo toleraverant. Siquidem alii poterant metalla narrare, ac miseras, quas ibi passi fuerant, alii bonorum omnium publicationes, alii famem, alii frequentia vulnera, dum aliis latera deraderentur, aliis terga contunderentur, alii effossos oculos, alii parte aliqua corporis propter Christum se fuisse mutilatos poterant indicare. Atque ex his athletis collecta tum fuerat synodus universa, communique definitione fidei hoc quoque decreverunt, ut simul unoque consensu festum istud celebraretur. Ergone qui fidem temporibus adeo difficilibus non prodiderunt, hi propter dierum observationem dissimulatione uti potuerunt? Vide quid agas, dum tantos Patres condemnas, adeo fortes, adeoque sapientes. Nam si publicanum condemnans Phariseus omnia bona perdidit, quæ habebat: qua venia dignus, qua defensione censeberis, qui adversus tot doctores Deo caros, idque injuria et contra rationem insurgas? Non audisti Christum dicentem, *Ubi duo vel tres sunt in nomine meo congregati, ibi sum in medio eorum* (Math. 18. 20)? Quod si ubi duo tresve sunt, medius est Christus: ubi trecenti ac multo plures aderant, multo magis aderat, omniaque designabat ac decernebat. At tu non illos tantum condemnas, sed et orbem terrarum universum, qui sententiam illorum comprobavit. An vero Judæos etiam universi orbis terrarum Patribus sapientiores arbitraris, homines, inquam, patriis ritibus orbatos, et qui ne ullum quidem festum celebrant? Nam nec apud illos azyma

esse, nec Pascha (multos quippe dicere istud audio Pascha esse cum azymo), sed apud illos non esse azyma, ex his legislatoris verbis collige, *Non poteritis facere Pascha in ulla urbium tuarum, quas Dominus Deus tuus dat tibi, sed in loco, in quo invocatum fuerit nomen ejus* (Deut. 16. 5. 6): de Jerusalem loquens. Vides quo pacto, cum in unam urbem festum inclusisset, deinceps et ipsam urbem everterit, ut vel invitos illos ab illa religione revocaret? Nulli enim dubium, quin Deus quæ erant consequutura prævideret. Quam igitur ob causam illic eos ex toto terrarum orbe congregavit, cum forte prævideret, ut civitas vastaretur? Annon hinc liquet istum tolli festivitatem voluisse? Deus illam sustulit, et tu Judæos sectaris, de quibus ait propheta, *Et quis cæcus, nisi pueri mei, et surdus, nisi qui dominantur eorum* (Isai. 42. 19)? Erga quem enim illi non fuerunt ingrati ac stupidi? erga apostolos, erga prophetas, erga doctores suos? Quid autem opus est de doctoribus ac prophetis verba facere, cum et ipsos liberos suos occiderint? Immo larunt enim filios suos et filias suas dæmoniis (Psal. 105. 37). Naturam ignorarunt, num igitur, quæso, dies erant observaturi? Propinquitatem conculcarunt, et filiorum obliti sunt, Dei ipsius, a quo conditi fuerant, sunt obliti. Deum enim, inquit, *dereliquisti, qui te genuerat, et oblitus es Dei nutrientis te* (Deut. 32. 18). Deum dereliquerunt, et solemnitates erant observaturi? Quis hoc dicat? Siquidem Christus etiam ideo cum illis Pascha fecit, non ut nos cum illis faciamus, sed ut per umbram veritatem introduceret. Nam et circumcisionem passus est, et sabbata servavit, et festa celebravit, et azyma comedit, et hæc omnia Jerosolymis peregit; sed nulli tamen horum nos obnoxii sumus, ac clamat Paulus dicens, *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit* (Gal. 5. 2). Et de azymis rursus, *Itaque festum celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ et nequitie, sed in azymis sinceritatis et veritatis* (1. Cor. 5. 8). Nostra enim azyma sunt non farina commixta, sed conversatio sincera et vita per virtutem transacta.

4. *Cur Christus Pascha celebravit illo tempore.* — Quam igitur ob causam tum temporis fecit Christus? Quoniam vetus Pascha futuri erat figura, veritatem autem oportuit addi figuræ, cum prius umbram ostendisset, veritatem deinde in eadem mensa induxit: porro jam illata veritate, umbra deinceps absconditur, neque jam amplius tempestiva est. Noli ergo hoc obtendere, sed mihi illud ostende, ita fieri Christum jussisse. Nam ego quidem contrarium ostendo, non modo non jussisse dies observari, sed etiam ab hac nos necessitate liberasse. Audi sane quid dicat Paulus, cum vero Paulum dico, dico Christum: ipse enim est qui Pauli animam movet: quid igitur iste dicit? *Dies observatis et menses, et tempora, et annos. Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis* (Gal. 4. 10. 11): et rursus, *Quotiescumque manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis* (1. Cor. 11. 26). Quotiescumque vero cum dixerit, permisit hoc ejus arbitrio, qui accedit, eumque omni

dierum observatione liberavit. Non enim idem sunt Pascha et Quadragesima : sed aliud Pascha, aliud Quadragesima : siquidem Quadragesima semel in anno fit, Pascha (a) vero ter in hebdomada, nonnumquam etiam quater, vel potius quotiescumque volumus. Est enim Pascha non jejunium, sed oblatio, et sacrificium, quod in singulis fit collectis. Hoc autem ita esse, collige ex his Pauli verbis, *Pascha nostrum pro nobis immolatus est Christus* (1. Cor. 5. 7), et *Quotiescumque manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis* (1b. 11. 26). Itaque quotiescumque cum conscientia munda accedis, Pascha celebras, non quando jejunas, sed quando sacrificii illius sis particeps. *Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis*. Pascha vero est mortem annuntiare. Nam quæ hodie fit oblatio, quæque hesterno die celebrata est, et quæ singulis diebus, similis est et eadem cum ea, quæ die illa sabbati facta est, et nihilo fuit illa venerabilior ista, neque vilior hæc quam illa, sed una eademque pariter tremenda et salutaris.

Cur per 40 dies jejunetur. — Quam igitur ob causam jejunamus, inquit, per hos dies quadraginta? Multi quondam temere ac sine judicio, præcipue vero hoc tempore quo Christus ea tradidit, ad sacra mysteria accedebant. Cum igitur intelligerent Paires, quantum ex temerario accessu detrimenti caperetur, convenientes quadraginta dies jejunii, precum, auditionis verbi Dei, et conventuum designarunt, ut in his diebus omnes per preces, per eleemosynam, per jejunium, per vigilias, per lacrymas, per confessionem ac per cætera omnia diligenter expurgati, ita pro capto nostro cum conscientia pura accedamus. Porro illos hac sna condescensione magnum quid et egregium præstitisse, dum effecerunt, ut in jejunii consuetudinem veniremus, inde constat. Nam nos quidem si toto anno clamare ac jejunium prædicare non cessemus, nemo verbis nostris animum attendit : quod si tantum Quadragesimæ tempus advenerit, licet cohortetur nemo, licet consilium det nemo, etiam is, qui negligentissimus fuerit, excitatur, et oblatum ab ipso tempore consilium et cohortationem admittit. Si igitur interroget te Judæus et Gentilis qua de causa jejunas, ne dicas propter Pascha, neque propter crucem : sic enim ansam illi nos arguendi præberes. Neque enim ob Pascha jejunamus, neque ob crucem, sed ob peccata nostra, quoniam ad mysteria sumus accessuri : nam aliqui Pascha non jejunii, neque luctus, sed gaudii et exsultationis est occasio. Crux enim peccatum sustulit, expiatio fuit orbis terrarum, inveterati odii reconciliatio, januas cæli aperuit, eos qui odiosi erant, amicos reddidit, in cælum reduxit, naturam nostram in throni dextera collocavit, alia nobis innumera bona largita est. Non igitur lugere ac mœrore contrahi oportet, sed horum omnium causa gaudere ac læ-

tari. Propterea quoque dixit Paulus : *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi* (Gal. 6. 14) : et rursus : *Commendat autem caritatem suam Deus erga nos : quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est* (Rom. 5. 8) : et Joannes ita plane loquitur : *Sic enim Deus dilexit mundum* (Joan. 3. 16). Quomodo, quæso? Et aliis omnibus prætermisissis crucem posuit. Cum enim dixisset, *Sic Deus dilexit mundum*, adjecit, *Ut Filium suum unigenitum daret, ut crucifigeretur, ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam*. Si ergo caritatis occasio crux est, et gloriatio, ne dicamus nos ejus causa lugere. Non enim ob illam lugemus, absit, sed ob nostra peccata. Idcirco jejunamus.

5. *Catechumeni non celebrant Pascha.* — Sane Catechumenus numquam Pascha celebrat, quamvis jejunet singulis annis, quoniam oblationi non communicat, quemadmodum et qui non jejunat, si cum pura accedat conscientia, Pascha celebrat, sive hodie, sive cras, sive alio quovis tempore communionis fiat particeps. Non enim ex temporum observatione, sed ex pura conscientia optimus judicatur accessus. At nos contrarium agimus, mentem quidem non expurgamus, sed si die illo accedamus, celebrare nos Pascha censemus, quantumvis peccatis redundemus. Sed non ita se res habet, non ita plane, verum licet vel in ipso sabbato cum prava accesseris conscientia, excidisti a communione, et non celebrato Pascha recessisti : quemadmodum contra, licet hodie communices abstineris peccatis, diligenter Pascha celebrasti. Hanc igitur diligentiam oporteret ac vehementiam non in temporum observatione, sed in accessu servare : et quemadmodum quidvis perpeti malletis, quam consuetudinem immutare : ita negligere quidem hoc oporteret, quidvis autem perpeti ac perficere, ut ne cum peccatis accederetis. Ut enim intelligas Deum nullam temporum et observationis istius habere rationem, audi eum iudicium exercentem : *Esurientem me vidistis, inquit, et aluistis me : sitientem, et dedistis mihi potum : nudum, et operuistis me* (Matth. 25. 35) : et his qui a sinistris sunt contraria exprobat. Et rursus alium introducens ob recordationem injuriarum castigat : *Serve enim, inquit, nequam, omne debitum illud dimisi tibi; nonne oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tui miseratus sum* (Id. 18. 32)? Rursus virgines, quoniam oleum in lampadibus non habebant (Id. 25. 7. sqq.), a thalamo sponsi exclusit : alium, quod nuptialem vestem non habens esset ingressus (Id. 22. 11. sqq.), sed sordidis esset vestimentis indutus, fornicatione et impuritate coopertus : quod autem hoc vel illo mense Pascha fecerit, nemo umquam punitus est, aut reprehensus. Sed quid ego de nobis loquor ab omni ejusmodi quavis necessitate liberatis, et quorum conversatio sursum in cælis est, ubi menses et sol et luna, et annorum non est circuitus? Ne apud Judæos quidem, si quis diligenter animum attendere voluerit, temporis magnam habitam esse rationem videbit, sed Jerosolymorum illi fuisse locum antelatum. Nam quoniam ad Moysem accedentes dicebant : *Immundi su-*

(a) Pascha hoc loco intelligitur sacrificium et liturgia, quæ Alexandria ter in hebdomada celebrabatur, et aliquando quater. Qua de re ad calicem operum Chrysostomi fuisse disputabitur, ubi de liturgia sermo erit.

πάσης ἡμερῶν παρατηρήσεως ἀπαλλάξας αὐτόν. Οὐ γὰρ ταῦτόν πάσχα καὶ τεσσαρακοστή, ἀλλ' ἕτερον πάσχα, καὶ ἕτερον τεσσαρακοστή. Τεσσαρακοστή μὲν γὰρ ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ γίνεται, πάσχα δὲ τρίτον τῆς ἐβδομάδος· ἔστι δ' ὅτι καὶ τέταρτον, μᾶλλον δὲ ὁσάκις ἂν βουλόμεθα· πάσχα γὰρ οὐ νηστεία ἐστίν, ἀλλ' ἡ προσφορά καὶ ἡ θυσία ἡ καθ' ἑκάστην γινόμενη σύναξις. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν, ἀκουσον τοῦ Παύλου λέγοντος, *Τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός*· καὶ, *Ὅσάκις ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε*. Ὡστε ὁσάκις ἂν προσίης μετὰ καθαροῦ συνειδότος, πάσχα ἐπιτελεῖς, οὐχ ὅταν νηστεύης, ἀλλ' ὅταν τῆς θυσίας ἐκείνης μετέχης. *Ὅσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε*. Πάσχα δὲ ἐστὶ τὸ τὸν θάνατον καταγγέλλειν. Καὶ γὰρ ἡ σήμερον γινόμενη προσφορά, καὶ ἡ θύς ἐπιτελεσθεῖσα, καὶ ἡ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ὁμοία ἐστὶ καὶ ἡ αὐτὴ τῇ γινόμενῃ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν τοῦ Σαββάτου, καὶ οὐδὲν ἐκείνη ταύτης σεμνότερα, οὐδὲ αὕτη ἐκείνης εὐτελεστέρα, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ, ὁμοίως φοικτὴ καὶ σωτήριος.

Τίνος οὖν ἐνεκεν νηστεύομεν, φησί, τὰς τεσσαράκοντα ταύτας ἡμέρας; Πολλοὶ τὸ παλαιὸν τοῖς μυστηρίοις προσήσαν ἀπλῶς· καὶ ὡς ἔτυχε, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον, καθ' ὃν ὁ Χριστὸς αὐτὰ παρέδωκε. Συνειδότες οὖν οἱ πατέρες τὴν βλάβην τὴν γινομένην ἐκ τῆς ἡμελημένης προσόδου, συνελθόντες ἐτύπωσαν ἡμέρας τεσσαράκοντα νηστείας, εὐχῶν, ἀκροάσεως, συνόδων, ἢ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις καθαρθέντες μετ' ἀκριβείας ἅπαντες καὶ δι' εὐχῶν, καὶ δι' ἐλεημοσύνης, καὶ διὰ νηστείας, καὶ διὰ παννυχίδων, καὶ διὰ δακρύων, καὶ δι' ἐξομολογήσεως, καὶ διὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων, οὕτω κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν μετὰ καθαροῦ συνειδότος προσίωμεν. Καὶ ὅτι μέγα κατάρθωσαν, διὰ τῆς συγκатаβάσεως ταύτης εἰς συνθήθειαν ἡμᾶς νηστείας καταστήσαντες, ὅθλον ἐκείθεν. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἂν διὰ παντός τοῦ ἐνιαυτοῦ μένωμεν βοῶντες καὶ κηρύττοντες· νηστείαν, οὐδεὶς προσέχει τοῖς λεγομένοις· ἂν δὲ ἐπιστῇ μόνον ὁ τῆς τεσσαρακοστῆς καιρὸς, καὶ μηδενὸς παραινούτος μηδὲ συμβουλευόντος, καὶ ὁ σφόδρα νωθρότατος διανίσταται, τὴν παρὰ τοῦ καιροῦ λαμβάνουν συμβουλὴν καὶ παραίνεσιν. Ἄν οὖν ἐρηται σε Ἰουδαῖος καὶ Ἕλλην, τίνος ἐνεκεν νηστεύεις, μὴ εἰπῇς, ὅτι διὰ τὸ πάσχα, μηδὲ ὅτι διὰ τὸν σταυρὸν, ἐπεὶ πολλὴν αὐτῷ οἶδω τὴν λαβὴν· οὐ γὰρ διὰ τὸ πάσχα νηστεύομεν, οὐδὲ διὰ τὸν σταυρὸν, ἀλλὰ διὰ τὰ ἁμαρτήματα τὰ ἡμέτερα, ἐπειδὴ μέλλομεν μυστηρίοις προσιέναι· ἐπεὶ τὸ γε πάσχα οὐ νηστείας ἐστὶν οὐδὲ πένθους, ἀλλὰ εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς ὑπόθεσις. Ὁ γὰρ σταυρὸς ἀνέλιε τὴν ἁμαρτίαν, [612] καθάρσιον τῆς οἰκουμένης ἐγένετο, καταλλαγὴ χρόνιος ἔχθρας, ἀνέψχε τοῦ οὐρανοῦ τὰς πύλας, τοὺς μεσουμένους φίλους ἐποίησεν, εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπανήγαγεν, ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου ἐκάθισε τὴν ἡμετέραν φύσιν, μυρία ἕτερα παρέσχεν ἡμῖν αγαθά. Οὐ τοίνυν πενθεῖν οὐδὲ κατεστέλλαι χρὴ, ἀγάλλεσθαι δὲ καὶ χαίρειν ὑπὲρ τούτων ἀπάντων. Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος φησιν, *Ἐμὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Καὶ πάλιν, *Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀρίστην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός, ὅτι ἐτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν*

Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε. Καὶ ὁ Ἰωάννης οὕτω πῶς φησιν· *Οὕτω γὰρ ἡγάπησεν ὁ Θεός τὸν κόσμον*. Πῶς; εἰπέ. Καὶ πάντα παραδραμὼν τάλλα, τὸν σταυρὸν τέθεικεν. Εἰπὼν γάρ, *Οὕτως ἡγάπησεν ὁ Θεός τὸν κόσμον*, ἐπήγαγεν, *Ὅτι τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἔδωκεν*, ἵνα σταυρωθῇ, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπώληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον. Εἰ τοίνυν ἀγάπης ὑπόθεσις καὶ καύχημα ὁ σταυρὸς, μὴ λέγωμεν ὅτι δι' αὐτὸν πενθοῦμεν· οὐ γὰρ πενθοῦμεν δι' ἐκεῖνον, μὴ γένοιτο! ἀλλὰ διὰ τὰ οἰκεία ἁμαρτήματα. Διὰ τοῦτο νηστεύομεν.

ε'. Ὁ γοῦν κατηχούμενος οὐδέποτε πάσχα ἐπιτελεῖ, καίτοι νηστεύων κατ' ἐνιαυτὸν, ἐπειδὴ προσφοράς οὐ κοινωνεῖ, ὥστερ οὖν καὶ ὁ μὴ νηστεύων, ἂν μετὰ καθαροῦ προσέλθῃ συνειδότος, πάσχα ἐπιτελεῖ, καὶ σήμερον, καὶ αὔριον, καὶ ὅποτε οὖν μετασχητῇ τῆς κοινωνίας. Οὐ γὰρ ἐν παρατηρήσει καιρῶν, ἀλλ' ἐν συνειδότητι καθαρῷ ἡ ἀρίστη κρίνεται πρόσδος. Ἡμεῖς δὲ τούναντίον ποιοῦμεν. Τὴν μὲν διάνοιαν οὐ καθαίρομεν, εἰ δὲ τῇ ἡμέρᾳ προσέλθοιμεν ἐκείνην, νομίζομεν πάσχα ἐπιτελεῖν, καὶ μυρίων γέμων ἁμαρτημάτων. Ἄλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Σαββάτῳ προσέλθεις μετὰ πονηροῦ συνειδότος, ἐξέπες τῆς κοινωνίας, ἀπλήθεις οὐκ ἐπιτελέσας τὸ πάσχα· ὥστερ οὖν καὶ σήμερον κοινωνῇς, τὰ ἁμαρτήματα ἀνομιλάμενος, τὸ πάσχα ἐπιτελέσας ἀκριβῶς. Ἐχρὴν τοίνυν τὴν ἀκριβείαν ταύτην ὑμᾶς καὶ τὴν εὐτοσίαν μὴ ἐν τῇ τῶν καιρῶν παρατηρήσει, ἀλλ' ἐν τῇ προσόδῳ φυλάττειν. Καὶ καθάπερ αἰρεῖσθε νῦν πάντα ὑπομείναι, ἢ μεταθεῖναι τὴν συνθήθειαν, οὕτως ἔδει τούτου μὲν καταφρονεῖν, πάντα δὲ αἰρεῖσθαι πάσχειν καὶ ποιεῖν, ὥστε μὴ μετ' ἁμαρτημάτων προσιέναι. Ὅτι γὰρ οὐδεὶς λόγος καιρῶν τῷ Θεῷ καὶ παρατηρήσεως τοιαύτης, ἀκουσον αὐτοῦ δικάζοντος· *Πεινῶντά με εἰδετε*, φησί, *καὶ ἐθρῆψατε, διψῶντα, καὶ ἐποιόσατε*, γυνῶν, *καὶ περιεβάλετε*· καὶ τοῖς ἐξ εὐνοῦμένων τὰ ἐναντία τούτοις ἐγκαλεῖ. Καὶ πάλιν ἄλλον ἐπεισαγαγὼν ἐπὶ μνησικακίᾳ κολάζει· *Πονηρὸ γὰρ, φησί, δοῦλε, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκα σοι*· οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγὼ σε ἡλέησα· Πάλιν τὰς παρθένους, ἐπειδὴ θλαῖον οὐκ εἶχον ἐν ταῖς λαμπάσι, τοῦ νυμφῶνος ἀπέκλεισεν· ἕτερον, ἐπειδὴ ἐνδυμα γάμου οὐκ ἔχον εἰσῆλθεν, ἀλλὰ ῥυπαρὰ ἡμφέεστο ἱμάτια, πορνείαν καὶ ἀκαθαρσίαν περιβεβλημένος· ὅτι δὲ τῷ δεῖνι μὴν καὶ τῷ δεῖνι ἐποίησε τὸ πάσχα, οὐδεὶς ἐκολάσθη ποτὲ οὐδὲ ἐνεκλήθη. Καὶ τί λέγω περὶ ἡμῶν τῶν ἀπηλλαγμένων πάσης τοιαύτης ἀνάγκης, καὶ ἄνω πολιτευομένων ἐν τοῖς [615] οὐρανοῖς, ἐνθα μῆνες, καὶ ἡλῖος, καὶ σελήνη, καὶ ἐνιαυτὸν περιόδος οὐκ ἔστιν; Οὐδὲ γὰρ ἐπ' αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων, ἂν ἀκριβῶς ἐπιστήσῃς ἐθελήσῃ τις, οὐ πολὺν ὄλεται τοῦ χρόνου γινόμενον λόγον, ἀλλὰ τὸν τῶν Ἰεροσολύμων αὐτοῦ τόπον προτιμώμενον. Ἐπειδὴ γὰρ προσελθόντες ἀνθρωποὶ τῷ Μωϋσῇ ἔλεγον, *Ἀκαθάρτοί ἐσμεν ἐπὶ ψυχῇ*· πῶς

ἵνα μὴ ὑστερήσωμεν ἀπὸ τῶν δώρων τοῦ Κυρίου; Στήτε αὐτοῦ, φησί, καὶ ἀνοίσωμεν ἐπὶ τὸν Θεόν. Εἶτα ἐπειδὴ ἀνήνεγκε, κατήνεγκε νόμον λέγοντα, ὅτι Ἄν τις ἀκάθαρτος ἐπὶ ψυχῇ ἢ ἡ ἐν ὁσφί μακρῷ, καὶ μὴ δύνῃται ποιῆσαι ἐν τῷ πρώτῳ μηνὶ τὸ πάσχα, ποιήσει ἐν τῷ δευτέρῳ. Εἶτα ἐπὶ μὲν τῶν Ἰουδαίων ἡ τοῦ χρόνου λύεται παρατήρησις, ἵνα εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸ πάσχα γένηται· σὺ δὲ οὐ προτιμᾷς τοῦ χρόνου τῆς Ἐκκλησίας τὴν συμφωνίαν, ἀλλ' ἵνα ὁδὸς ἡμέρας παρατηρεῖν, εἰς τὴν κοινὴν ἀπάντων ἡμῶν ἐμπαροινεῖς μητέρα, καὶ τὴν ἁγίαν διατέμνεις σύνοδον; καὶ πῶς ἀν' ἀξίως εἴης συγγνώμης, ὑπὲρ τοῦ μηδενὸς τοσαῦτα ἀμαρτάνεις αἰρούμενος;

Καὶ τί χρὴ λέγειν περὶ Ἰουδαίων; Ὅτι γὰρ οὐδὲ σφόδρα βουλευμένοι ἡμῖν καὶ σπουδάζουσι δυνατόν πάντως τηρεῖσαι τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν ἐσταυρώθη, δῆλον ἔκειθεν. Εἰ γὰρ καὶ μὴ παρέβαινον Ἰουδαῖοι, μηδὲ ἀγνώμονες ἦσαν, μηδὲ ἀναίσθητοι, μηδὲ βάρθυμοι καὶ καταρρηνηταί, μηδὲ ἐκπεπτώκεσαν τῆς πατρῴας πολιτείας, ἀλλ' ἀκριβῶς αὐτὴν ἐτήρουν νῦν, οὐδὲ οὕτω δυνατόν ἦν ἡμῖν ἀκολουθεῖν αὐτοῖς ἐπιλαβεῖσθαι τῆς ἡμέρας αὐτῆς, καθ' ἣν ἐσταυρώθη, καὶ τὸ πάσχα ἐπετέλεσε. Καὶ πῶς, ἐγὼ λέγω. Ἦν ἵκα ἐσταυροῦτο, τότε ἡ πρώτη τῶν ἀζύμων ἦν, καὶ παρασκευῇ ἀμφοτέρω δὲ ταῦτα οὐ δυνατόν ἀεὶ συμπεσεῖν. Ἰδοὺ γοῦν κατὰ τὸν παρόντα ἐνιαυτὸν ἡ πρώτη τῶν ἀζύμων εἰς κυριακὴν ἡμέραν ἐμπίπτει, καὶ ἀνάγκη πᾶσαν νηστεύσαι τὴν ἑβδομάδα, καὶ τοῦ πάθους παρελθόντος, καὶ τοῦ σταυροῦ γενομένου καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἡμεῖς ἡμεῖς νηστεύοντες. Καὶ πολλάκις τοῦτο συνέβη, μετὰ τὸν σταυρὸν, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, μηδέπω τῆς ἑβδομάδος ἀπαρτισθείσης, τὴν νηστείαν ἐπιτελεῖσθαι· οὕτως οὐδεμία καιροῦ παρατήρησις ἐστὶ.

Μὴ τοίνυν φιλονεικῶμεν, μηδὲ ἐκεῖνο λέγωμεν, Ὅσοτον ἐνηστεύσα χρόνον, καὶ νῦν μεταθίσσεται; Δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μέταθον· ἐπειδὴ τοσοῦτον ἀπεσιγήθης χρόνον τῆς Ἐκκλησίας, ἐπάνελθε λοιπὸν πρὸς τὴν μητέρα. Οὐδεὶς λέγει, Ἐπειδὴ τοσοῦτον χρόνον ἐν ἐχθρᾷ διέμεινα, αἰσχύνομαι καταλλαγήναι νῦν. Αἰσχύνῃ γὰρ ἐστὶν, οὐ τὸ μεταβάλλεσθαι πρὸς τὸ βέλτιον, ἀλλὰ τὸ μένειν ἐπὶ τῆς ἀκαίρου φιλονεικίας. Τοῦτο καὶ Ἰουδαίους ἀπώλεσεν, οἳ τὴν παλαιὰν ἐπιτηδεύοντες ἀεὶ συνήθειαν, πρὸς ἀσέβειαν ἀπεσύρνοντο.

Καὶ τί λέγω περὶ νηστείας καὶ ἡμερῶν παρατηρήσεως; ὁ Παῦλος τὸν νόμον διετέλει φυλάττων, καὶ πολλὸν ὑπέμεινε ἰδρώτα, καὶ πολλὰ μὲν ὁδοιπορίας, πολλὰς δὲ ἡνέσχετο τλαιπωρίας ἐτέρας, καὶ πάντων ἐκράτει τὸν ὀμλήκων κατὰ τὴν τῆς πολιτείας ἐκείνης ἀκριβείαν· ἀλλ' ὅμως μετὰ τὸ πρὸς τὸ ἄκρον ἐλάσαι τὴν πολιτείαν ἐκείνης, ἐπειδὴ συνείδεν ὅτι ἐπ' ὀλέθρῳ καὶ βλάβῃ πάντα ἐπραττεν, εὐθέως μετέθετο. Καὶ οὐκ εἶπε πρὸς ἑαυτὸν, [614] Τί τοῦτο; τοσαύτην ζημιῶμαι σπουδῇ; τοσοῦτον ἀπολῶ πόνον; ἀλλὰ δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο ταχύτερον μετέθεθ' ἵνα μὴ μένῃ πάλιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ζημίας, καὶ τῆς ἐν τῷ νόμῳ δικαιοσύνης κατεφρόνησεν, ἵνα τὴν ἐκ πίστεως λάβῃ· καὶ βοᾷ λέγων, Ἄτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἤγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημιαν. Ἐν προσφύρεται τὸ δῶρόν σου, φησὶν, ἐπὶ τὸ

θυσιαστήριον, κακεῖ μνησθῆς, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, θύαγε, πρῶτον διαλλάγηθαι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἔλθων πρόσφερε τὸ δῶρόν σου· Τί λέγεις; ἂν μὲν ὁ ἀδελφός σου ἔχη τι κατὰ σοῦ, οὐ συγχωρεῖ σοι προσενεγκεῖν τὴν θυσίαν, ἕως ἂν αὐτῷ καταλλάγῃς· Ἐκκλησίας δὲ ὁλοκλήρου, καὶ τοσοῦτων πατέρων ἐχόντων κατὰ σοῦ, τοιμᾶς καὶ ὑπομένεις, μὴ καταλύσας τὴν ἐχθραν τὴν ἀκαιρον ταύτην, τοῖς θεοῖς προσελθεῖν μυστηρίοις; καὶ πῶς ἂν δύναιο πάσχα ἐπιτελεῖν οὕτω διακειμένος; Ταῦτα οὐχὶ πρὸς ἐκείνους λέγω μόνους, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὑμᾶς τοὺς ὑγιαίνοντας, ἵνα ὅσους ἂν ἴδῃτε τοιοῦτους ὄντας, μετὰ ἀκριβείας πολλῆς καὶ προστηνείας ἐκλέγοντες συναγάγητε, καὶ πρὸς τὴν μητέρα ἐπαναγάγητε. Κἂν ἀντιτείνωσι, κἂν σκιρτώσι, κἂν ὁτιοῦν ἕτερον πράττωσι, μὴ ἀποκᾶμμεν, ἕως ἂν αὐτοὺς πείσωμεν· οὐδὲν γὰρ εἰρήνης ἴσον καὶ συμφωνίας. Διὰ τοῦτο καὶ εἰσὶν ὁ πατήρ, οὐ πρότερον ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναβαίνει τοῦτον, ἕως ἂν ἅπασιν ὑμῖν εἰρήνην ἐπεύξηται, καὶ ἀναστὰς οὐ πρότερον ἄρχεται τῆς πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίας, ἕως ἂν ἅπασι δῶ τὴν εἰρήνην. Καὶ μέλλοντες εὐλογοῖν οἱ ἱερεῖς, πρότερον τοῦτο ὑμῖν ἐπευξάμενοι, οὕτω τῆς εὐλογίας ἀρχονται.

Καὶ ὁ διάκονος δὲ κελεύων εὐχεσθαι μετὰ τῶν ἁλ-λων, καὶ τοῦτο ἐπιτάττει κατὰ τὴν εὐχὴν, αἰτεῖν τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης, καὶ τὰ προκειμένα πάντα εἰρηνικά, καὶ τῆς συνόδου ταύτης ἀπολύων ὑμᾶς, τοῦτο ὑμῖν ἐπεύχεται λέγων, Πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ· καὶ οὐδὲν ὄλως ἐνὶ οὐτὲ εἰπεῖν, οὐτὲ πράξαι ταύτης χωρὶς. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ τροφὴ ἡμῶν καὶ μήτηρ, θάλπουσα μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας ἡμᾶς. Εἰρήνην δὲ λέγω, οὐ τὴν ἀπὸ προσήσεως ψυχῆς, οὐδὲ τὴν ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν τραπέζων, ἀλλὰ τὴν κατὰ Θεὸν εἰρήνην, τὴν ἐκ τῆς συμφωνίας τῆς πνευματικῆς. ἦν πολλοὶ διασπῶσι νῦν, ὑπὲρ ἀκαίρου φιλονεικίας τὰ ἡμέτερα καθαιρούντες, καὶ τὰ Ἰουδαίων αὐξοντες, ἐκείνους ἀξιοπιστοτέρους διδασκάλους τῶν οικειῶν πατέρων ἡγούμενοι, καὶ τοῖς χριστοκτόνοις περὶ τοῦ πάθους πιστεύοντες· οὐ τί γένοιτ' ἂν ἀλογώτερον· Οὐκ οἶδας ὅτι ἐκεῖνο τύπος, τοῦτο δὲ ἀλήθεια; Ὅρα γὰρ πόσον τὸ διάφορον. Ἐκεῖνο θάνατον ἐκώλυε σωματικὸν, τοῦτο ὀργὴν ἔλυσε τὴν κατὰ τῆς οἰκουμένης φερομένην ἀπάσης· ἐκεῖνο Αἰγύπτου τότε ἀπέλλαξε, τοῦτο εἰδωλολατρίας ἡλευθέρωσεν· ἐκεῖνο τὸν Φαραῶν, τοῦτο τὸν διάβολον ἀπέπνιξε· μετ' ἐκεῖνο Παλαιστίνην, μετὰ τοῦτο οὐρανός.

Τί τοίνυν τῷ λύκῳ προσεδρεύεις, τοῦ ἡλίου φανέντος; τί δὲ τῷ γάλακτι τρέφεσθαι βούλει, στερεᾶς σοι διδομένης τροφῆς; Διὰ τοῦτο ἐτράφης γάλακτι, ἵνα μὴ μένης ἐν τῷ γάλακτι· διὰ τοῦτο σοι ὁ λύκος ἐφάνη, ἵνα πρὸς τὸν ἥλιον χειραγωγηθῇς. [615] Μὴ τοίνυν, τῶν τελειοτέρων παραγενομένων πραγμάτων, πρὸς τὰ πρότερα ἐπανατρέχωμεν, μηδὲ ἡμέρας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτοὺς παρατηρῶμεν, ἀλλὰ πανταχοῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ μετ' ἀκριβείας ἐπιώμεθα, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν εἰρήνην προτιμῶντες ἀπάντων. Εἰ γὰρ καὶ ἐσφάλλετο ἡ Ἐκκλησία, οὐ τοσοῦτον κατέρθωμα ἀπὸ τῆς τῶν χρόνων ἀκριβείας ἦν, ὅσον ἐγκλημα ἀπὸ τῆς διαιρέσεως καὶ τοῦ σχίσματος τοῦ-

mus super animam, quomodo non fraudabimur ad offerendum dona Domino (Num. 9. 7)? State istic, inquit, et offeremus ad Deum (Ib. v. 8). Deinde cum retulisset, legem detulit, quæ præcipiebat: Si quis immunus fuerit super animam vel in via longa, et primo mense Pascha facere non potuerit, faciet in secundo (Ib. v. 10). Ergone apud Judæos temporis solvitur observatio, ut Jerosolymis Pascha celebretur: et tu concordiam cum Ecclesia temporis non anteferes, sed ut dies observare videaris, communem omnium nostrum matrem injuria afficies, et conventum sacrum divides? Quis igitur venia te dignum censebit, qui nulla de causa talia peccare velis?

Pascha non possumus observare, quo die crucifixus est Christus. — Quid autem de Judæis loquor? Nam ne nos quidem etiam si vehementer cupiamus et annitiamur, diem illum omnino observare posse, quo crucifixus est, inde constat. Licet enim transgressores Judæi non fuissent, neque ingrati fuissent, neque stupidi, neque desides ac contemptores, neque a paternis ritibus excidissent, sed eos etiamnum diligenter observarent, ne sic quidem fieri posset, ut nos illorum vestigiis insistendo diem istum quo crucifixus est, et Pascha celebravit, assequeremur. Quo vero pacto, ego dicam. Quando crucifixus est, tum primus dies azymorum erat, et parasceve: hæc enim utraque fieri nequit, ut perpetuo concurrant. Ecce namque primus dies azymorum hoc anno in dominicum diem incidit, et omnino necesse est, ut tota hebdomada jejunemus, et cum passio præterierit, et crux advenerit, et resurrectio, nos adhuc jejunantes maneamus. Et sæpenumero istud accidit, ut post crucem, post resurrectionem, hebdomada nondum absoluta, jejunium observemus. Ita nulla temporis est observatio.

6. Ne igitur contendamus, neve illud dicamus, tanto tempore jejunavi, et nunc morem mutabo? Propter hoc ipsura muta: quod tam multo tempore fueris ab Ecclesia divisus, ad matrem deinceps revertere. Nemo dicit, quandoquidem tanto tempore inimicitias exercui, nunc reconciliari me pudet. Est enim pudor et ignominia non in melius mutari, sed in importuna contentione persistere. Hoc Judæos etiam perdidit, qui dum veterem consuetudinem semper inquirunt, ad impietatem devolvebantur.

Pauli exemplum proponit. — Sed quid ego de jejuniis dierumque observatione verba facio? Paulus legem servare non desinebat, et multos labores ac sudores sustinebat, et multas peregrinationes, multasque alias ærumnas tolerabat, atque omnes coetaneos suos diligenti religionis illius observatione superabat: verumtamen postquam ad summum religionis illius fastigium pervenerat, cum intellexisset in perniciem ac detrimentum se cuncta præstare, confestim mutatus est. Nec apud se dixit: quid hoc rei est? Tanto studio fraudor? Tantum laborem amitto? Imo vero propter hoc ipsum citius est mutatus, ne detrimentum illud iterum pateretur, ac justitiam ex lege contempsit, ut fidei justitiam acciperet, et clamat dicens: Quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum pro-

pter Christum detrimenta (Philip. 3. 7). Si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te, vade, prius reconciliare fratri tuo, et tunc veniens offer munus tuum (Matth. 5. 23). Quid ais? Si frater quidem tuus habeat aliquid adversum te, sacrificium ut offeras tibi non permittit, donec reconciliatus illi fueris, cum vero tota Ecclesia, et tam multi Patres habeant adversum te, audes ac sustines non deposito prius importuno hoc odio ad sacrorum participationem mysteriorum accedere? Et quo pacto poteris sic affectus Pascha celebrare? Hæc a me non ad illos tantum dicuntur, sed etiam ad vos qui sani estis, ut quotquot tales esse videritis, cum multa diligentia et lenitate selectos congregetis, atque ad matrem ipsos reducat. Licet resistant, licet resiliant, licet aliud quidvis faciant, ne defatigemur, donec eis persuaserimus. Nihil enim est, quod cum pace valeat et concordia comparari. Propterea quoque cum ingreditur Pater, non prius ad hanc sedem ascendit, quam vobis omnibus pacem fuerit precatus, et cum surgit, non prius docere vos incipit, quam omnibus pacem dederit. Sacerdotes etiam cum fuerint benedicturi, ubi prius hoc vobis apprecati fuerint, deinceps incipiunt benedicere.

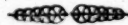
Diaconi vox in Liturgia populum dimittentis. — Et vero Diaconus dum cum aliis precari jubet, hoc quoque imperat in oratione, ut angelum pacis rogemus, et quæ proposita sunt cuncta pacifica, et ab hoc conventu vos dimittens hoc vobis precatur dicens: In pace discedite: et nihil in universum potest vel dici vel fieri sine ista. Est enim hæc nutritrix ac mater nostra, quæ multo cum studio ac diligentia nos fovet. Pacem porro dico non hanc a sola appellatione, neque illam quæ in mensæ communione consistit, sed pacem secundum Deum, quæ ex spiritali concordia nascitur, quam multi nunc dissipant, a quibus res nostræ intempestiva quadam contentione destruuntur, et res Judæorum augentur, dum eos fide digniores doctores quam suos Patres arbitrantur, et Christi paricidis de passione credunt, quo quid absurdius fieri possit? Nescitis illud figuram, hoc veritatem fuisse? Vide namque quantum sit discrimen. Illud corporalem mortem prohibebat, hoc iram sedavit, quæ adversus universum terrarum orbem ferebatur: illud ab Ægypto vindicavit, hoc ab idololatria liberavit: illud Pharaonem, hoc diabolum suffocavit: post illud Palestina, post hoc cælum.

Ab observatione rituum Judaicorum deterret. — Quid igitur lucernæ assides, cum sol apparuerit? Cor, quæso, lacte vis nutrir, cum cibus tibi solidus præbeatur? Propterea lacte nutritus es, ne lacte contentus esses: propterea tibi lucerna apparuit, ut ad solem deducereris. Cum igitur res perfectiores advenerint, ad priores ne recurramus, neque dies et tempora et annos observemus, sed ubique diligenter Ecclesiam sequamur et caritatem ac pacem omnibus præferamus. Licet enim Ecclesia falleretur, non tantum laudis ac lucri ex temporum exacta ratione, quantum vituperii ex divisione ac schismate nasceretur; jam vero nul-

Item ego temporis rationem habeo, quandoquidem neque habet Deus, quemadmodum demonstravimus, cum hac de re multi habiti fuerint a me sermones: sed unum id quaero, ut in pace concordiaque cuncta faciamus, ne dum nos jejunamus, ac populus omnis, et preces pro terrarum orbe fundunt Sacerdotes, tu ebrietati domi vaces. Cogita quam hoc sit operationis diabolicæ, nec unum solum, nec duo, nec tria, sed multo plura peccata secum trahat. A grege te divellit, et efficit, ut tam multos Patres condemnes, in contentiones precipitat, ad Judæos expellit, scandalum te rursus et domesticis et alienis proponit. Qui namque poterimus illos reprehendere, si domi maneant, cum tu ad illos curras? Neque vero hæc solum peccata sunt, sed quod magnum detrimentum capiat, cum neque Scripturis, neque concionibus, neque benedictione, neque communibus precibus in jejuniis illis fruaris, sed cum prava conscientia totum illud tempus traducas, metuens ac tremens, ne deprehendaris tamquam alienigena quidam et peregrinus, cum te oporteret cum fiducia et voluptate, cum lætitia, cum omni libertate simul, cum Ecclesia cuncta perficere. Neque enim Ecclesia exactam rationem temporum novit: sed quoniam ab initio Patribus visum

est loco dissitis simul convenire, atque hunc diem definire, consensum ubique plurimi faciens, et concordiam diligens, quod mandatum fuit amplexa est. Fieri quippe non posse, ut vel nos vel vos, vel alius quisque ipsum dominicum diem assequatur, sufficienter est in præcedentibus demonstratum. Ne igitur cum umbra digladiemur, neque de rebus vulgaribus contententes in magnis nos ipsos lædamus. Nam hoc vel illo tempore jejunare nullum est crimen: Ecclesiam autem dividere, ac contentionibus vacare, et discordias serere, seque sacro conventu perpetuo privare, venia caret, criminatione dignum, et multo supplicio est obnoxium. Ac poterant quidem plura dici, verum iis qui attentis fuerint, ea quæ jam sunt dicta sufficiunt: minus attentis autem, neque si plura dicantur, quidquam proderit. Quocirca finem hic dicendi facientes omnes simul fratres nostros oremus ut ad nos redeant, et pacem amplectantur, ab importuna contentione discedant, et his ineptiis neglectis mentem et cogitationem attollant, atque a temporum observatione liberentur, ut uno omnes animo atque uno ore glorificemus Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

CONTRA JUDÆOS IN TUBAS PASCHATIS EORUM, ANTIOCHIÆ HABITA IN MAGNA ECCLESIA¹.

ORATIO QUARTA.

4. Rursus infelices illi mortaliumque omnium miserissimi Judæi jejunaturi sunt: rursus Christi gregem muniamus necesse est. Quandoquidem et pastores, quamdiu noxia bestia molesta non est, sub illicem aut populum porrecti, fistula canunt, sinentes oves libere pro suo arbitratu pascere: verum simul atque senserint alicunde luporum incursionem imminere, mox abjecta fistula, fundam arripiunt, et omisso calamo, fustibus et saxis obarmant sese, proque ovili consistentes, magno clamore, ingentique ululatu vociferantes, frequenter ipso clamore feram, priusquam irrumpat, abigunt. Idem et nos superioribus diebus in Scriptura, velut in prato, ludentes choreasque ducentes, nihil in enarratione attingimus contentiosi sermonis: eo quod nullus esset, qui nobis obturbaret, aut molestus esset. Cæterum quoniam hodie lupis omnibus sæviores Judæi oves nobis circumvallaturi sunt, ad pugnos et pugnam accingamur oportet, ne quid nobis ereptum cedat in prædam ferarum. Ne vero mirum vobis videatur, si cum jejunium illud post decem et eo amplius dies venturum sit, nos ab hoc statim tempore munimus et armamus animas vestras: quandoquidem et inter agricolas qui vigilantes et industrii sunt, cum habent vicinum torrentem, qui

vexat, læditque segetem, non adventante hieme, sed tempus illud prævertentes et ripas ohsepiunt, et ageres erigunt, et fossas agunt, denique modis omnibus sese præparant adversus torrentis futuram violentiam. Dum enim tranquillus est, atque angustus, facile est illi admolari manus: verum posteaquam increvit, multoque aquarum impetu fertur violentus, non perinde facile est exundanti obsistere. Eoque multo ante tempore præveniunt illius eruptionem, undequaque præparantes quidquid agros possit tutos reddere. Sic et milites et nautæ, et agricolæ, et messores facere consueverunt. Siquidem milites priusquam veniat pugnandi tempus, et thoracem abstergunt, et scutum circumspectant, et frenos apparant, et equos omni diligentia nutriunt, cæteraque omnia recte diligenterque curant. Similiter et nautæ priusquam navim in portum detrahant, et carinam apparant, et instaurant latera, et remos dolant, et vela consarcinant, denique quidquid præterea ad totius navis armaturam pertinet, diligenter accurant: messores item multis ante diebus et falces acuunt, et aream præparant, boves item et currum, breviter quidquid ipsis ad messem et trituram conducibile judicant. Imo videas omnes homines, si quid rerum agendum est, prius ad eas apparatus facere, ut cum advenerit rei gerendæ tempus, facile conficiant, quod est opus.

Judæorum jejunium impium. — Hos igitur et nos imitantes, multis ante diebus præmunimus animas

¹ Sic tres Mss.; postremam vero partem tituli, *Antiochiæ habitæ in magna ecclesia*, habet etiam Savil. In editione Morel legitur, *ejusdem contra Judæos oratio II*, et nihil præterea.

του· νυνὶ δὲ οὐδεὶς μοι περὶ καιροῦ λόγος, ἐπειδὴ οὐδὲ τῷ Θεῷ, καθάπερ ἀπεδείξαμεν, ἐπεὶ καὶ ὑπὲρ τούτου πολλοὺς ἀνήλωσα λόγους· ἀλλὰ ἐν μόνον ζητῶ, ὅπως ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμοιοῖα ἅπαντα ποιῶμεν, ὅπως μὴ νηστεύοντων ἡμῶν καὶ τοῦ δήμου παντός, καὶ τῶν ἱερῶν τὰς κοινὰς ποιούμενων ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης ἱκετηρίας, σὺ μὲν τῆς μεθῶς ἐπὶ τῆς οἰκίας. Ἐννόησον πῶς διαβολικῆς τοῦτο ἐστὶν ἐνεργείας, καὶ ὡς οὐχ ἐν μόνον, οὐδὲ δύο, οὐδὲ τρία ἐστὶ τὰ ἀμαρτήματα, ἀλλὰ πολλῶν πλείω. Ἀποσχίζει σε τῆς ἀγέλης, καὶ καταγινώσκεις σε παρασκευάζει πατέριον τοσούτων, εἰς φιλονεικίαν ἐμβάλλει, πρὸς Ἰουδαίους ὡθεῖ, σκάνδαλον σε αὐτὸ πάλιν προτίθεται καὶ τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς ἀλλοτρίους. Πῶς γὰρ δυνήσόμεθα ἐγκαλεῖν ἐκείνους μένουσι ἐπὶ τῆς οἰκίας, ὅταν σὺ πρὸς ἐκείνους τρέχῃς; Οὐ ταῦτα δὲ μόνον ἐστὶ τὰ ἀμαρτήματα, ἀλλ' ὅτι καὶ μεγάλη βλάβη γένοιτο· ἂν, ὅταν μήτε Γραφῶν, μήτε συνόδων, μήτε εὐλογίας, μήτε κοινῶν εὐχῶν ἀπολαύς ἐν ταῖς νηστείαις ἐκείναις, ἀλλὰ μετὰ πονηροῦ συνειδότης ἅπαντα τούτων διάγῃς τὸν χρόνον, δεδοικώς καὶ τρέμων μὴ γένη κατάφωρος, καθάπερ τις ἀλλόφυλος καὶ ἀλλογενής, δέον μετὰ παρόρσειας, μεθ' ἡδονῆς, μετὰ εὐφροσύνης, μετ' ἐλευθερίας ἀπάσης κοινῇ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας πάντα ἐπιτελεῖν. Οὐδὲ γὰρ ἡ Ἐκκλησία χρόνων ἀκριβείαν οἶδεν· ἀλλ' ἐπειδὴ παρὰ τὴν ἀρχὴν πᾶν ἔδοξε τοῖς πατέράσι διηρημέ-

νοις ὁμοῦ συνελθεῖν, καὶ ταύτην ὁρίσαι τὴν ἡμέραν, τὴν συμφωνίαν πανταχοῦ τιμῶσα καὶ τὴν ὁμόνοιαν ἀγαπῶσα, κατεδέξατο τὸ ἐπιταχέν. Ὅτι γὰρ ἀδύνατον ἢ ἡμᾶς, ἢ ὑμᾶς, ἢ ἕτερον ὄντινασθαι αὐτῆς ἐπιλαβέσθαι τῆς κυριακῆς ἡμέρας, ἱκανῶς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἀποδέδεικται. Μὴ τοίνυν σκιομαχῶμεν, μηδὲ ὑπὲρ τῶν τυχόντων φιλονεικοῦντες, ἐν τοῖς μεγάλαις ἑαυτοὺς καταβλάπτωμεν. Τὸ μὲν γὰρ τῷδε ἢ τῷδε χρόνῳ νηστεῦσαι οὐκ ἐγκλημα, τὸ δὲ σχίσαι Ἐκκλησίαν, καὶ φιλονεικίως διατεθῆναι, καὶ διχοστασίας ἐμποιεῖν, καὶ τῆς συνόδου διηνεκῶς ἑαυτὸν ἀποστρεφεῖν, ἀσύγνωστον καὶ κατηγορίας ἄξιον, καὶ πολλὴν ἔχει τὴν τιμωρίαν. Ἐνῆν μὲν οὖν καὶ πλείονα τούτων εἰπεῖν, ἀλλὰ τοῖς μὲν προσέχουσιν καὶ τὰ εἰρημένα ἀρκεῖ, τοῖς δὲ μὴ προσέχουσιν οὐδὲ εἰ πλείω τούτων λεχθεῖ, ἔσται τι πλεον. Διόπερ ἐνταῦθα καταλύσαντες τὸν λόγον, κοινῇ πάντες εὐζώμεθα τοὺς ἀδελφούς τοὺς ἡμετέρους ἀναελθεῖν πρὸς ἡμᾶς, καὶ τὴν εἰρήνην ἀσπάσασθαι, καὶ τῆς ἀκαίρου φιλονεικίας ἀποστήναι, καὶ τῆς ψυχρότητος ταύτης καταγελάσαντας, ὑψηλὴν τινα καὶ μεγάλην λαβεῖν ἑαύτοιαν, καὶ τῆς τῶν ἡμερῶν ἀπαλλαγῆναι παρατηρήσεως, ἵνα ὁμοθυμαδὸν πάντες ἐν ἐνὶ στόματι δοξάζωμεν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[616] * ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΚΑΤΑ ΙΟΥΔΑΙΩΝ, Εἰς τὰς ΣΑΛΠΗΓΓΑΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΑΥΤΩΝ. ΕΛΕΧΘΗ ΔΕ ΕΝ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ ΕΝ Τῇ ΜΕΓΑΛῇ ΕΚΚΛΗΣΙΑ.

Λόγος τέταρτος.

α'. Πάλιν οἱ δεῖλαιοι καὶ πάντων ἀνθρώπων ἀβυλίω-
τεροι νηστεύειν μέλλουσιν Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ἀσφα-
λίσασθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ ποίμνην ἀναγκαῖον. Ἐπεὶ
καὶ ποιμένες, ἔως μὲν ἂν μηδὲν ἐνοχλήσῃ ἱερὸν, ὑπὸ
δρῶν ἢ πεύκην ἑαυτοὺς ῥέψαντες τῷ καλᾷ συρί-
ζουσιν, ἀφέντες ἐπ' ἐξουσίας ἀπάσης τὰ πρόβατα
νέμεσθαι· ἐπειδὴ δὲ λύκων καταδρομὴν αἰσθῶνται
γινομένην, ταχέως τὸν κάλαμον ῥέψαντες, τὴν σφεν-
δόνην μεταχειρίζονται, καὶ τὴν σύριγγα ἀφέντες, βο-
πάλους καὶ λίθους ἑαυτοὺς καθοπλίζουσι, καὶ πρὸ
τῆς ποίμνης στάντες, καὶ μέγα καὶ διωλύγιον ὀλο-
λύξαντες, τῇ φωνῇ πολλάκις πρὸς τῆς βοῆς τὸ θη-
ρίον ἀπῆλθαν. Οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς ἐν μὲν ταῖς
ἐμπροσθεν ἡμέραις, ὥσπερ ἐν λειμῶνι τινι, τῇ τῶν
Γραφῶν διηγήσει σχιρτῶντες, οὐδενὸς ἡψάμεθα ἀγω-
νιστικοῦ λόγου· οὐδεὶς γὰρ ἦν ἡμῶν ὁ διενυχλὼν·
ἐπειδὴ δὲ σήμερον οἱ λύκων ἀπάναν χαλεπότεροι
Ἰουδαῖοι περιστασθαι ἡμῶν τὰ πρόβατα μέλλουσιν,
ἀνάγκη πικτεῦειν καὶ μάχεσθαι, ὅπως μηδὲν ἡμῶν
θηριάλων γένηται. Καὶ μὴ θαυμάσης, εἰ μετὰ
δέκα καὶ πλείους ἡμέρας, τῆς νηστείας ἐκείνης ἀπαν-
τῶν μελλούσης, ἡμεῖς ἐντεῦθεν ἤδη καθοπλιζόμεθα,
καὶ περιφράττομεν τὰς ὑμετέρας ψυχάς, ἐπεὶ καὶ
τῶν γεωργῶν οἱ φιλόπονοι, ἐπειδὴν ἔχουσι γείτονα
χειμαρρὸν παρασύροντα τὰς γεωργίας, οὐκ ἐν τῷ

καιρῷ τοῦ χειμῶνος, ἀλλὰ πρὸ τῆς ὥρας ἐκείνης,
καὶ ὄχθας περιφράττουσι, καὶ χώματα ἐγείρουσι, καὶ
τάφρους ἐλαύνουσι, καὶ παντὶ πρὸς αὐτὸν παρα-
σκευάζονται τρόπῳ. Ἠσυχάζοντι μὲν γὰρ καὶ κατε-
σταλμένῳ ῥάδιον ἐπιθεσθαι, αὐξομένῳ δὲ καὶ μετὰ
πολλῆς φερομένης τῆς τῶν ὕδατων ῥύμης, οὐκέθ'
ὁμοίως εὐκόλον ἀπαντᾶν. Διὰ τοῦτο φθάνουσιν αὐτοῦ
τὰς ἐπιβολὰς· πρὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου, πᾶσαν παν-
ταχόθεν ἐπισπουδάζοντες ἀσφαλείαν. Οὕτω καὶ στρατιῶ-
ται καὶ ναῦται καὶ γεωργοὶ καὶ θερισταὶ ποιεῖν εἰώ-
θασιν. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι πρὸ τοῦ καιροῦ τῆς μάχης
καὶ θώρακα ἀποσμήκουσι, καὶ ἀσπίδα περισκοποῦσι,
καὶ χαλινούς παρασκευάζουσι, καὶ ἵππους τρέφουσι
μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας, καὶ τὰ ἄλλα πάντα
εὖ διατίθενται. Καὶ ναῦται, πρὶν ἢ τὸ σκάφος εἰς
λιμένα καθελκύσαι, καὶ τρόπιν ἐπισκευάζουσι, καὶ
τοίχους ἀνανεοῦσι, καὶ κώπας ἀποδέουσι, καὶ ἱστία
ράπτουσι, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν τοῦ πλοίου κατα-
σκευὴν εὐτρέφουσιν. Καὶ θερισταὶ δὲ ὁμοίως πρὸ
πολλῶν τῶν ἡμερῶν καὶ δρεπάνην θήγουσι, καὶ ἄλωνα
παρασκευάζουσι καὶ βοὺς καὶ ἄμαξιν, καὶ ὅσα ἂν
[617] ἄλλα πρὸς τὸν ἄμην αὐτοῖς·^δ συντελῇ. Καὶ πάν-
τας ἀνθρώπους ἴδοι τις ἂν πρὸ τοῦ καιροῦ τὰς τῶν
πραγμάτων ποιούμενους παρασκευὰς, ὥστε τοῦ και-
ροῦ τῶν πραγμάτων ἐπιστάτους εὐκόλον αὐτοῖς γε-
νέσθαι τὴν τῶν ἔργων ἐκλήρωσιν.

Τούτους δὲ καὶ ἡμεῖς μιμούμενοι, πρὸ πολλῶν τῶν
ἡμερῶν τὰς ὑμετέρας ἀσφαλιζόμεθα ψυχάς, παρακα-

* Sic tres mss., postremam vero partem tituli ἀλέχθη
δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ habet etiam Sa-
vil. In editione Morel. legitur τοῦ αὐτοῦ κατὰ Ἰουδαίων
λόγος β', et nihil praeierea.

† Tres mss. ἀλαλάζοντες, Savil. Morel. et alii ὀλο-
ζαντες.

° Quinque mss. τὰς ἐπιβολὰς, perperam.

δ Tres mss. συντελῇ, recte. Sed Montf. in indicativo συν-
τελεῖ. Edit.

λοῦντες ὑμᾶς, τὴν ἐναγῆ καὶ παράνομον ταύτην φέγειν νηστείαν. Μὴ γάρ μοι τοῦτο εἴπῃς, ὅτι νηστεύουσιν, ἀλλ' ἐκεῖνό μοι δείξῃς, εἰ κατὰ γνώμην τοῦ Θεοῦ τοῦτο ποιοῦσιν· ὡς ἂν μὴ τοῦτο ἦ, μέθης πάσης ἐστὶν ἡ νηστεία παρανομώτερα. Οὐ γάρ τὸ πατρόμενον ὑπ' αὐτῶν χρὴ σκοπεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰτίαν τῶν γινομένων ἐπιζητεῖν.

Τὸ μὲν γὰρ κατὰ γνώμην τοῦ Θεοῦ γινόμενον, κἂν φαῦλον εἶναι δοκῇ, πάντων ἐστὶν ἀριστον· τὸ δὲ παρὰ γνώμην καὶ μὴ δοκοῦν ἐκεῖνω, κἂν ἀριστον εἶναι νομίζται, πάντων ἐστὶ φαυλότατον καὶ παρανομώτατον. Κἂν φονεὺς τις κατὰ γνώμην τοῦ Θεοῦ, φιλανθρωπίας ἀπάσης βελτίων ἐστὶν ὁ φόνος· κἂν φείσῃται τις καὶ φιλανθρωπεύσῃται παρὰ τὸ δοκοῦν ἐκεῖνω, φόνου παντὸς ἀνοσιωτέρα γένοιτο· ἂν ἡ φειδῶ. Οὐ γὰρ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων, ἀλλ' αἱ τοῦ Θεοῦ ψῆφοι καλὰ καὶ φαῦλα εἶναι τὰ αὐτὰ ποιοῦσι.

β'. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, ἀκουσον· βασιλεῖα τινὰ ποτὲ τῶν Σύρων λαβὼν ὁ Ἀχαάβ, παρὰ τὸ τῷ Θεῷ δοκοῦν αὐτὸν ἔσωσε, καὶ προσεδρίας ἀπολαῦσαι ἐποίησε, καὶ μετὰ πολλῆς ἀπέπεμψε τῆς τιμῆς. Εἶτα προφήτης τις παραγενόμενος εἶπε πρὸς τὸν πλῆσιον αὐτοῦ· *Ἐν λόγῳ Κυρίου πάταξον δὴ με. Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ὁ ἄνθρωπος πατάξαι αὐτόν. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἀν' ὧν οὐκ ὑπήκουσας τῆς φωνῆς Κυρίου, ἰδοὺ σὺ ἀποτρέχεις ἀπ' ἐμοῦ, καὶ πατάξει σε ὁ λέων. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ εὗρεν αὐτόν ὁ λέων*^α, καὶ ἐπάταξεν αὐτόν. Καὶ εὗρεσκεῖ ἄνθρωπον ἄλλον, καὶ εἶπε· *Πάταξον δὴ με. Καὶ ἐπάταξεν αὐτόν ὁ ἄνθρωπος, καὶ συνέτριψεν αὐτόν, καὶ κατεδήσατο τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Τί τοῦτο γίνονται· ἂν παραδοξότερον· Ὁ τυπησῆς τὸν προφήτην ἐσώθη, καὶ ὁ φεισάμενος ἐκολάζετο, ἵνα μάθῃς ὅτι Θεοῦ προστάττοντος οὐ δεῖ περιεργάζεσθαι τὴν φύσιν τῶν γινομένων, ἀλλὰ πείθεσθαι μόνον. Ἵνα γὰρ μὴ τὸν προφήτην αἰδεσθεὶς φείσῃται ὁ πρότερος, οὐκ ἀπλῶς εἶπεν αὐτῷ· Πάταξόν με, ἀλλ', Ἐν λόγῳ Κυρίου*. τούτεστιν, Ὁ Θεός· ἐπάταξε, μηδὲν περαιτέρω ζητεῖ· βασιλεὺς ἐστὶν ὁ νομοθετῶν· αἰδέσθητι τοῦ κελεύοντος τὸ ἀξίωμα, καὶ μετὰ πάσης ὑπάκουε τῆς προθυμίας. Ἀλλ' οὐκ ἠνέσχετο· διὰ τοῦτο δίκην ἔδωκε τὴν ἐσχάτην, τοῖς μετὰ ταῦτα δι' ὧν ἐπαθε παραινῶν, ἅπερ ἂν ὁ Θεός ἐπιτάξῃ, πάντα εἰσέειν καὶ πείθεσθαι. Εἶτα ἐπειδὴ ἐπάταξεν αὐτόν ὁ δεύτερος ἐκεῖνος καὶ συνέτριψε, περιέδωκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ τελαμῶνι, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπέκρυψε, καὶ ἄδην αὐτὸν κατέστησε. Τίνος οὖν ἔνεκεν τοῦτο ἐποίησεν; Ἐμελέλεν ἐλέγχειν τὸν βασιλέα, καὶ καταψηφίζεσθαι κατ' αὐτοῦ, διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Σύρων βασιλέως. Ἐπεὶ οὖν αἶε πρὸς τοὺς προφήτας ἀπεχθῶς [618] εἶχεν ἐκεῖνος, ἀσεθὴς ὢν, ἵνα μὴ ἰδὼν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θύρας ἀπελάσῃ, εἶτα ἀπελάσας μὴ δέχεται τὴν διόρθωσιν, κρύπτει καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ τὴν τοῦ πράγματος διήγησιν, ὥστε καὶ περιγενέσθαι λέγων, καὶ ἐν οἷς ἐβούλετο ἐκεῖνον συνολογούνα λαβεῖν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ βασιλεὺς παρεπορεύετο, ἐδόξασε

πρὸς αὐτὸν καὶ εἶπεν· *Ὁ δοῦλός σου ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν στρατείαν τοῦ πολέμου, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ εισηγάγετο ἄνδρα πρὸς με, καὶ εἶπέ μοι· Φύλαξόν μοι τοῦτον· καὶ ἔσται ἐὰν ἐκπηδῶν ἐκπηδήσῃ, ἔσται ἡ ψυχὴ σου ἀντὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἡ τέλειαντον ἀργυρίου τίση. Καὶ ἐγένετο ὡς ὁ δοῦλός σου περιεβλέπετο ὧδε καὶ ὧδε· καὶ ἰδοὺ αὐτὸς οὐκ ἦν. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ· Ἰδοὺ σὺ δικαστὴς παρ' ἐμοῦ· ἐφόνευσας. Καὶ ἔσπευσε, καὶ ἀφείλε τὸν τελαμῶνα ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, καὶ ἐπέγνω αὐτόν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, ὅτι ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν προφητῶν οὗτος, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Τάδε λέγει Κύριος· Ὅτι ἐξαπέστειλας σὺ ἄνδρα ἀλλέθριον ἐκ τῆς χειρὸς σου, ἡ ψυχὴ σου ἀντὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ λαός σου ἀντὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ὅρξ πῶς οὐχ ὁ Θεός μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι ταύτην ἔχουσι τὴν ψῆφον, οὐ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων προσέχοντες, ἀλλὰ τῇ τέλει καὶ ταῖς αἰτίαις; Ἰδοὺ γοῦν καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῷ φησιν· Δικαστὴς σὺ παρ' ἐμοῦ· ἐφόνευσας. Ἀνδροφόνος εἰ, φησὶν, ἐπειδὴ τὸν πολέμιον ἀφῆκας. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ὁ προφήτης τὸν τελαμῶνα περιεβάλετο, καὶ ὡς ἐπ' ἀλλοτρίου πράγματος τὴν δίκην εἰσήγαγεν, ἵνα μετὰ γνώμης ὀρθῆς τὴν ἀπόφασιν ὁ βασιλεὺς ἐξενέγκῃ· ὅπερ οὖν καὶ ἐγένετο. Ἐπειδὴ γὰρ κατεδίκασεν αὐτόν, περιελὼν τὸν τελαμῶνα, φησὶν ὁ προφήτης· Ὅτι ἐξαπέστειλας σὺ ἄνδρα ἀλλέθριον ἐκ τῆς χειρὸς σου, καὶ ἡ ψυχὴ σου ἀντὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ λαός σου ἀντὶ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Εἶδες φιλανθρωπίας ὅταν ἔδωκε δίκην; καὶ ἀντὶ τῆς ἀχαίρου φειδῶς ὅταν ὑπέμεινε τιμωρίαν; Καὶ οὗτος μὲν σώσας κολάζεται, ἕτερος δὲ φονεύσας ἠδοκίμησεν. Ὁ γοῦν Φινεὲς δύο φόνους ἐργασάμενος ἐν μιᾷ καιρῷ ῥοπή, καὶ ἄνδρα μετὰ γυναικὸς ἀνελὼν, ἱερωσύνην τιμᾶται· οὕτως οὐ μόνον οὐκ ἐμόλυνε τὴν χεῖρα τῷ αἵματι, ἀλλὰ καὶ καθαρωτέραν εἰργάσατο. Ὅταν οὖν ἴδῃς τὸν μὲν τυπησάντα τὸν προφήτην σωζόμενον, τὸν δὲ μὴ τυπησάντα ἀπολλύμενον, καὶ τὸν μὲν φεισάμενον κολάζομενον, τὸν δὲ μὴ φεισάμενον εὐδοκιμούνα, πανταχοῦ πρὸς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων τοῦ Θεοῦ τὰς ψῆφους· ἐξέταξε· κἂν εὐρῆς τι κατὰ τὸ δοκοῦν ἐκεῖνω γινόμενον, ἐκεῖνο ἀποδέχου μόνον.*

γ'. Τοῦτω τῷ κανόνι χρώμενοι, καὶ τὴν νηστείαν ταύτην ἐξετάζομεν. Εἰ γὰρ δὴ μὴ μέλλοιμεν τοῦτο ποιεῖν, ἀλλὰ γυμνὰ τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ φέροντες εἰς μέσον σκοποῦμεν μόνον, πολλὴ ἡ σύγχυσις ἔσται, καὶ πολλὸς ὁ θόρυβος. Καὶ γὰρ καὶ λησται τὰ πλευρὰ καταξαινόμενοι, καὶ τυμωρόχοι καὶ γόντες· ἀλλὰ καὶ μάρτυρες τὸ αὐτὸ πάσχουσιν, καὶ τὰ μὲν γινόμενα τὰ αὐτὰ, ἡ γνώμη δὲ καὶ ἡ αἰτία, μεθ' ἧς γίνεται, οὐχ ἡ αὐτή, καὶ διὰ τοῦτο πολὺ τὸ μέσον τούτων κἀκείνων. Ὡς οὖν ἐπ' ἐκείνων οὐ μόνον τὰς βασάνους ἐξετάζομεν, ἀλλὰ πρὸς ἐκείνων τὴν διάνοιαν καὶ τὴν αἰτίαν ἀπ' ἧς αἱ βάσανοι γίνονται· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τοὺς μάρτυρας φιλοῦμεν, οὐκ ἐπειδὴ βασανίζονται, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τὸν Χριστὸν [619] βασανίζονται· καὶ τοὺς ληστὰς ἀποστρεφόμεθα, οὐκ ἐπειδὴ κολάζονται, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ κακίαν κολάζονται· οὕτω δὲ καὶ ἐν ταῦθα τοῖς γινομένοις ἐπιψήφισον· κἂν μὲν ἴδῃς διὰ τὸν Θεὸν νηστεύοντας, ἀποδέχου τὸ γινόμενον· ἂν δὲ ἴδῃς παρὰ γνώμην τοῦ Θεοῦ τοῦτο ποιοῦντας, τῶν μεθυσάντων καὶ παραινούμενων καὶ κωμαζόντων μέλλον ἀποστρέφου καὶ μίση. Ἐπὶ δὲ τῆς νηστείας ταύτης

^α Magna pars mss. articulum ὁ omittunt : Savil. et Morel. habent. Utraque lectio quadrare potest.

^β Sic Savil. et magna pars mss., Morel. vero τῶν λεγόμενων.

vestras, exhortantes vos, ut impium hoc Judæorum et sceleratum jejunium fugiatis. Neque enim ita dixeris, jejunant: quin potius illud mihi ostendito, eos ex Dei sententia jejunare. Quod ni id fiat, quavis ebrietate sceleratius est jejunium. Neque enim solum considerandum est quid ab istis fiat, verum illud etiam observandum, quam ob causam faciant.

Ex voluntate Dei tum bonum tum malum penditur. — Etenim quod fit juxta Dei voluntatem, quamvis videatur improbum esse, omnium optimum est. Contra, quod fit præter Dei voluntatem et placitum, etsi putetur optimum, tamen est omnium pessimum et iniquissimum. Etiam si quis occidat hominem, ita volente Deo, quavis humanitate melius est hoc homicidium. Rursus si quis pareat, et humanitatis officium collocarit in quempiam præter Dei sententiam, quavis cæde sceleratior est hæc indulgentia. Non enim ipsa rerum natura facit ut eadem vel bona sint vel mala, sed Dei placitum.

2. Ut autem intelligas hoc esse verum, audi. Achab, cum regem quemdam Syrorum cepisset, contra Dei voluntatem dedit vitam, et assensu dignatus est, denique multa cum honorificentia dimisit. Mox propheta quispiam accedens, dixit ad sibi proximum: *In sermone Domini percutit me; ille vero noluit eum percutere. Dixit igitur ad illum: Eo quod non audisti vocem Domini, ecce tu recedes a me, et percutiet te leo.* Discessit ab illo, et reperit cum leo, et percussit. Ac reperit alium hominem, cui dixit: *Percute me. Et percussit eum homo ille, vulneravitque eum, ac ille sibi obligavit faciem* (3. Reg. 20. 35-38). Quid hoc stupore dignius fieri possit? Qui percussit prophetam, evasit incolumis: qui pepercit, dedit poenas: nimirum ut intelligeres, in jussis divinis non oportere curiosum esse, examinareque rerum quæ præcipiuntur naturam, sed nihil aliud quam obtemperare. Etenim ne prior ille veritus parceret prophæte, non dixit illi simpliciter, *Percute me*, sed addidit, *In sermone Domini*: hoc est, Deus præcepit, Ne quære ulterius: Rex est qui hanc præscribit legem: Reverere jubentis auctoritatem, summaque cum animi promptitudine obtempera. At id facere non sustinuit, eoque poenas dedit gravissimas, suo exemplo posteros adhortans, ut quidquid præceperit Deus, ei per omnia obtemperarent moremque gererent. Dein cum posterior ille percussisset eum et vulnerasset, propheta sibi caput obvinxit loro, et oculos obtexit, denique in eam speciem sese transformavit, ut a nemine posset agnosci. Cujus rei gratia hoc fecit? Erat redarguturus Regem, et sententiam in eum laturus de salute regis Syriæ. Is igitur cum, ut erat impius, semper odium gessisset adversus prophetas, ne conspectum ipsum et agnitionem ab oculis suis submoveret, eoque facto non reciperet correctionem, velut propheta simul et faciem suam, et negotii narrationem, ut et ipsi contingeret potestas dicendi quæ volebat, et Regis confessionem extorqueret. Etenim cum Rex præteriret, clamore compellens eum, dixit: *Servus tuus egressus est ad exercitum aciem, et ecce vir quidam adduxit ad me*

virum, dixitque: Serva mihi hunc: quod si elapsus evaserit, erit anima tua pro anima illius, aut dependes argenti talentum. Et accidit dum servus tuus circumspiceret huc et illuc, et ecce vir non comparebat. Et dixit Rex Israel: Ecce judex tu apud me: occidisti. Et illico propheta detraxit velamen ab oculis suis, et agnovit illum Rex Israel, quod esset unus ex filiis prophetarum, dixitque ad illum: Hæc dicit Dominus: Eo quod dimisisti virum exitio dignum e manu tua, erit anima tua pro anima illius, et tuus populus pro populo illius (3. Reg. 20. 36. sqq.) Vides quod non solum Deus, sed et homines simili modo judicant, non respicientes ad eorum quæ sunt naturam, sed ad finem potius et causas? Ecce, inquit etiam ipse Rex, tu judex apud me, qui occideris. Homicida es, inquit, eo quod hostem dimiseris. Ob hoc enim propheta velum addiderat, et velut in aliena causa litem induxit, ut Rex sententiam rectam pronuntiaret: quod et accidit. Etenim postquam seipsum sua sententia condemnasset, detracto velo, dixit propheta: *Quoniam tu dimisisti virum exitio dignum e manu tua, erit anima tua pro anima illius, et populus tuus pro populo illius.* Vides quas pro humanitate poenas luerit Rex, proque intempestiva clementia quo affectus sit supplicio? Et hic quidem qui servavit, punitur; alter vero qui occidit, probatus est. Igitur et Phinees, qui eodem temporis articulo duplex perpetravit homicidium, virumque simul cum muliere sustulit, sacerdotio honoratur (Num. 25): nec solum non inquinavit manum sanguine, verum etiam puriorem reddidit. Proinde cum videris eum qui prophetam percussit esse servatum, eum vero qui non percussit extinctum, et illum qui pepercerat dare poenas, punitum, rursus eum qui non pepercit, approbatum: semper apud te potior sit ratio, quid Deus præcipiat, quam quæ sit negotiorum natura: quod si quid compereris illo approbante geri, illud solum amplectere.

3. Atque hac utentes regula, et jejunium hoc Judæorum expendamus. Etenim ni id fecerimus, sed actiones nudas, per se tantum in medium prolatas, consideremus: ingens erit confusio, magnaque perturbatio. Nam latronibus lacerantur latera, et monumentorum perfossoribus, et præstigiatoribus: verum idem patiuntur et martyres. Facta quidem sunt eadem, cæterum animus et causa cur hæc fiant, non est eadem, eoque plurimum est discriminis inter hos et illos. Sicut igitur in illis non tormentum tantum expendimus, sed prius animum et causam, ob quam cruciatus inferuntur, consideramus, et ob id martyres amamus, non quod crucientur, sed quod ob Christum cruciatus ferant; contra latrones detestamur, non quia puniuntur, sed quod ob malefacta puniuntur: eodem modo hac in re calculum ponas: si videris illos amore Dei jejunantes, amplectere quod fit: at si perspexeris, illos hoc præter divinam voluntatem facientes, magis eos detestare, majoreque odio prosequere, quam ebrios, quam temulentæ et comessionibus indulgentes. In hoc autem jejunio non satis est eausam inquirere, sed et locus et tempus consideranda

sunt. Verum priusquam moveamus aciem adversus Judæos, lubens orationem verterim ad eos qui sunt nostri corporis membra, ac nostri quidem ordinis esse videntur, cæterum illorum cultum sequuntur, proque illis defendendis nihil laboris non suscipiunt, qua in parte dignos esse video graviore condemnatione, quam Judæos universos. Id esse verum, non modo sapientes et cordati, verum etiam quicumque vel paulum habent mentis et rationis, mecum fatebuntur. Nec enim opus est sophismatibus, nec apparatu sermonis, nec prolixis periodis ad hoc demonstrandum, cum satis sit illos simpliciter percontatione interrogatos ex ipsa responsione capere. Quid igitur? Unumquemque isto morbo affectum percontabor: Christianus es? Cur ergo æmularis Judaica? At Judæus es? Quam igitur ob causam molestus es Ecclesiæ? Qui Persa est, nonne quæ Persarum sunt curat? Barbarus, nonne barbarorum ritus æmulator? Qui habitat in ditone Romanorum, non utitur nostris legibus? Age dic mihi, nonne si quis horum; qui apud nos vivunt, cum illis sentire fuerit deprehensus, inauditus citraque examen punitur, etiamsi infinita habeat, quibus causam suam possit defendere? Et si quis apud istos exstiterit, qui Romanis utatur institutis, nonne rursus idem patitur? Quomodo igitur tu qui ad impium illud vitæ institutum defecisti, audes sperare salutem? An exiguum intervallum est inter nos et Judæos? An de rebus levibus aut vulgaribus inter nos est controversia, ut tu unum et idem esse credas nostrum et illorum institutum? Cur non miscenda mices? Illi crucifixerunt Christum, quem tu adoras. Vides quantum interest? Qui sit igitur, ut ad illos qui Christum occiderunt curras, profitemens te adorare crucifixum? Neque vero ipse legem hanc fero, qua illos criminer, nec hanc accusationis formam inveni. Annon Scriptura simili modo accusat illos? Audi igitur quid dicat Jeremias adversus illos: *Abite in Cedar, et videte; emitte ad insulas Chetium, et judicate, num talia facta sint; an Gentes mutant deos suos, et isti non sunt dii. Vos autem mutastis gloriam vestram in eam, ex qua nihil utilitatis capietis (Jer. 2. 10. 11).* Non dixit, mutastis deos vestros, sed gloriam: id est, illi, inquit, cum adorent idola, colantque dæmones, tam constant in errore, ut ne velint quidem illa relinquere, et ad veritatem transfugere. Vos autem qui verum adoratis Deum, relicta majorum religione, ultro ad aliena defecistis; neque tantum religiosæ mentis præstatis in veritate, quantum illi præstant in suo errore. Proinde dicit: *Si istius modi facta sunt, si mutabunt Gentes deos suos, et isti non sunt dii: vos autem mutastis gloriam vestram, unde nullam capietis utilitatem (Malac. 3. 6).* Non dixit, mutastis Deum vestrum: Deus enim non mutatur: sed, *Mutastis gloriam vestram.* Neque enim me læsisistis, inquit; neque ulla noxa ad me pervenit: vosmetipsos affectistis ignominia; meam gloriam non imminuistis, sed vestram. Concedite sane mihi, ut hunc sermonem etiam ad nostros accomodem; si tamen par est illos appellare nostros, qui cum illis sentiunt. Abite in Synagogas et videte, num Judæi

mutarint suum jejunium, num illi sub Pascha vobiscum celebrarint jejunium, num hoc die unquam comederint. Atqui hoc non est jejunium, sed legis transgressio, sed error, sed peccatum: attamen illi numquam mutarunt. Vos autem mutastis gloriam vestram, unde nihil utilitatis capietis, et ultro ad illorum ritus descivistis. Quando Paschæ jejunium celebrarunt illi? Quando martyrum festos dies nobiscum egerunt? Quando diem Epiphaniarum nobiscum celebrarunt? Illi non accurrunt ad veritatem; et vos ad iniquitatem properatis. Iniquitatem autem dico, quia ista fiunt non suo tempore. Erat olim tempus, quo conveniebat ista servare; jam vero non est amplius. Eoque quod tum juxta legem fiebat, nunc præter legem sit.

4. Concedite mihi ut illud etiam Helix dicam adversus eos. Cum enim ille conspiceret Judæos impie viventes, et nunc quidem obtemperantes Deo, nunc rursus idola colentes, ad hunc loquitur modum: *Quousque claudicatis utroque poplite vestro? Si Dominus est Deus vobiscum, venite et sequimini eum; si autem Baal, ite post eum (3. Reg. 18. 21).* Idem et ipse loquor ad istos. Si Judaismum putatis verum esse, cur obstrepitis Ecclesiæ? Quod si Christianismus verus est, sicut revera est, in eo manete, et illum sequimini. Particeps es nobiscum mysteriorum: age dic mihi, Christum adoras ut Christianus, ab illo bona petis, et cum illius hostibus festum celebras? Et quo tandem animo prodis in Ecclesiam? Verum hæc dixisse sufficiat ad illos qui prædicant se nobiscum sentire, cum res illorum imitentur. Quia vero et ad illos volo dirigere sermonem, concedite mihi ut liceat doctrinam hanc altius repetere, quo perspicuum fiat, Judæos nunc jejunantes legem ignominia afficere, Deique præcepta conculcare, semper ea facientes, quæ illius placitis adversantur. Etenim cum illos volebat jejunare, tum incrassabantur, dilatabanturque: rursus ubi non volebat eos jejunare, ipsi jejunabant. Cum vellet illos victimas offerre, ad simulacra properabant: cum vellet illos celebrare festum diem, non celebrare curabant. Et ideo Stephanus dixit ad illos, *Vos semper Spiritui sancto resistitis (Act. 7. 51).* In hoc, inquit, solum incubuistis, ut quæcunque Deus præceperit, iis contraria faciatis, quemadmodum et nunc faciunt. Unde id liquet? Nimirum ex ipsa lege. Siquidem in ipsis etiam festis Judaicis non tempus solum, verum et locum observari jussit ipsa lex. Nam et de Paschate quod erat apud ipsos disserens, ita loquitur: *Non potestis celebrare Pascha in ulla civitatum earum, quas Dominus Deus dat vobis (Deut. 16. 5. 6).* Sed sicut decimo quarto die primi mensis, ita Jerusalemis jubet illud peragi, similiter etiam Pentecosten et loci et temporis observatione conclusit: dum post septem hebdomadas jubet hoc festum celebrari, et rursus cum addit: *In loco quem elegerit Dominus Deus tuus (Deut. 12. 11).* Sic et festum Scenopægiæ instituit. Sed dispiciamus, utrum tandem horum est magis necessarium, locus an tempus. Et si non sint hæc inter se paria, utrum observandum est tempus,

οὐκ αἰτίαν χρὴ ζητεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τόπον καὶ καιρὸν. Μᾶλλον δὲ πρὶν ἢ πρὸς Ἰουδαίους ἀποτελεῖσθαι, τοῖς ἡμετέροις ἡδέως διαλεξόμεθα ^a μέλεσι, τοῖς δοκοῦσι μὲν μεθ' ἡμῶν τετάχθαι, θεραπεύουσι δὲ τὰ ἐκείνων, καὶ τὸν ἄγωνα ἀπαντᾶ ὑπὲρ αὐτῶν ἀνηρημένοι, οὓς καὶ πλείονος κατὰ τοῦτο κατακρίσεως τῶν Ἰουδαίων ἀπάντων ἀξίους ὄντας ὀρώ. Καὶ τοῦτο οὐχ οἱ σοφοὶ καὶ συνετοὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ ὁπωσούν λόγον καὶ διανοίας μετέχοντες συνολογῆσαιεν ἂν ἡμῖν. Οὐ γὰρ χρεῖα σοφισμάτων καὶ κατασκευῆς καὶ μακρῶν περιόδων ὥστε ἀποδείξει τοῦτο, ἀλλ' ἀρκεῖ ψιλὴν τινα ἐρώτησιν ἐρόμενον ἐλεῖν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἀποκρίσεως. Τί οὖν; ἕκαστον τῶν τοῦτο νοσούντων ἐρῆσθαι, Χριστιανὸς εἶ; τίνας οὖν ἔνεκεν τὰ Ἰουδαίων ζηλοῖς; Ἀλλὰ Ἰουδαῖος εἶ; τίνας οὖν ἔνεκεν ἐνοχλεῖς τῇ Ἐκκλησίᾳ; Ὁ Πέρσης οὐ τὰ Περσῶν φρονεῖ; ὁ βάρβαρος οὐ τὰ βαρβάρων ζηλοῖ; ὁ τὴν Ῥωμαίων χώραν οἰκῶν οὐ τὴν ἡμετέραν μέτεισι πολιτείας; Ἄν ἀλφ' τις, εἰπέ μοι, τῶν παρ' ἡμῖν οἰκούντων τὰ ἐκείνων φρονῶν, οὐκ εὐθέως χωρὶς λόγου καὶ ἐξετάσεως κολάζεται, κἂν μυρία ἀπολογίσθαι ἔχη; ἂν φανῇ τις παρ' ἐκείνων τοῖς Ῥωμαίων χρόμενος νόμοις, οὐ τοῦτο αὐτὸ πείσεται πάλιν; Πῶς οὖν σὺ πρὸς τὴν παρὰ νομον ἐκείνην μεθιστάμενος πολιτείας ἀξίος ὥζεσθαι; Μὴ γὰρ ὀλίγον ἐστὶ τὸ μέσον ἡμῶν καὶ Ἰουδαίων; μὴ γὰρ ὑπὲρ τῶν τυγχόντων ἐστὶν ἡ ἀμφοσθήτης, ἵνα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ νομίσης εἶναι; Τί μιν γύνεις ^b τὰ ἀμικτα; ἐσταύρωσαν ἐκεῖνοι τὸν Χριστὸν, ὃν σὺ προσκυνεῖς. Ὁρᾷς πόσον τὸ μέσον; Πῶς οὖν πρὸς ἐκείνους τρέχεις τὸν ἀνελόντας, ὁ προσκυνεῖν λέγων τὸν ἐσταυρωμένον; Μὴ γὰρ ἐγὼ τοῦτον εἰσάγω τῶν ἐγκλημάτων τὸν νόμον καὶ τὸ τῆς κατηγορίας εἶδος; οὐχὶ καὶ ἡ Γραφὴ τούτῳ κέχρηται πρὸς αὐτοὺς τῷ τρόπῳ; Ἀκουσον εἰ φησὶν Ἱερεμίας πρὸς αὐτοὺς ἐκείνους· Ἀπέλθετε εἰς Κηδὼν, καὶ ἴδετε· ἀποστείλατε εἰς τὰς γῆρας Χετιεμ, καὶ γινώτε εἰ γέροντες τοιαῦτα. Ποῖα ταῦτα; Εἰ ἀλλὰ ἐξορταί ἐθνη θεοὺς αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσι θεοί· ὑμεῖς δὲ ἠλλάξασθε τὴν δόξαν ὑμῶν, ἐξ ἧς οὐκ ὠφελήθησθε. Οὐκ εἶπεν· ἠλλάξασθε τὸν Θεὸν ὑμῶν, ἀλλὰ, τὴν δόξαν ^c. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐκεῖνοι, φησὶν, εἰδῶλα προσκυνούντες, καὶ δαίμονας θεραπεύοντες, τοσοῦτον περὶ τὴν πλάνην ἔχουσι συνειδὸς, ὥς μὴδὲ ἐλέσθαι καταλείπειν ἐκεῖνα, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν αὐτομολῆσαι· ὑμεῖς δὲ τὸν ἀληθῆ Θεὸν προσκυνούντες, [620] ἀφέντες τὴν πατρίαν εὐσέβειαν, πρὸς τὰ ἀλλότρια ὑπομολήσατε· καὶ οὐδὲ ὁσσην ἔχουσιν ἐκεῖνοι περὶ τὴν πλάνην ταύτην συνείδησιν, τοσαύτην περὶ τὴν ἀλήθειαν ὑμεῖς ἐπεδείξασθε. Διὰ τοῦτο φησὶν· Εἰ γέροντες τοιαῦτα, εἰ ἀλλὰ ἐξορταί ἐθνη θεοὺς αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσι θεοί· ὑμεῖς δὲ ἠλλάξασθε τὴν δόξαν ὑμῶν, ἐξ ἧς οὐκ ὠφελήθησθε. Οὐκ εἶπεν, ἠλλάξασθε τὸν Θεὸν ὑμῶν· ὁ Θεὸς γὰρ οὐκ ἀλλάσσεται· ἀλλ', ἠλλάξασθε τὴν δόξαν ὑμῶν. Μὴ γὰρ ἐμὲ, φησὶν, ἠδίκησατε· μὴ γὰρ ἐμοὶ ἐγένετο βλάβη· ὑμεῖς ἑαυτοὺς ἡτιμώσατε· τὴν ἐμὴν οὐκ ἠλαττώσατε δόξαν, ἀλλὰ τὴν ὑμετέραν. Δότε δὴ καμὸι τοῦτο καὶ πρὸς τοὺς ἡμετέρους εἰπεῖν, εἴ γε ἡμετέρους χρὴ καλεῖν τοὺς τὰ ἐκείνων φρονούντας. Πορεύεσθε εἰς τὰς συναγωγὰς, καὶ ἴδετε εἰ ἠλλάξαντο Ἰουδαῖοι τὴν νηστείαν αὐτῶν, εἰ

τὸ πᾶσχα μεθ' ἡμῶν ἐνήστευσαν, εἰ ταύτην τὴν ἡμέραν ποτὲ ἔφαγον. Καὶ αὕτη οὐκ ἐστὶ νηστεία, ἀλλὰ παρανομία καὶ ἀμαρτία καὶ πλημμέλεια· ἀλλ' ὅμως οὐκ ἠλλάξαν. Ὑμεῖς δὲ ἠλλάξασθε τὴν δόξαν ὑμῶν, ἐξ ἧς οὐκ ὠφελήθησθε, καὶ πρὸς τὰ ἐκείνων ἠτομολήσατε. Πότε τὸ πᾶσχα ἐνήστευσαν ἐκεῖνοι; πότε μαρτύρων μεθ' ἡμῶν ἑορτὴν ἐπετέλεσαν; πότε κατὰ τὴν τῶν Ἐπιφανίων ἡμέραν ἡμῖν ἐκοινωνήσαν; Ἐκεῖνοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν οὐ τρέχουσι, καὶ ὑμεῖς πρὸς τὴν παρανομίαν τρέχετε· παρανομίαν δὲ λέγω, ἐπειδὴ παρὰ τὸν προσήκοντα ταῦτα γίνεται καιρὸν. Ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε ταῦτα φυλάττεσθαι ἔδει, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἐστὶ. Διὰ τοῦτο τὸ ποτὲ ἐννομον παρὰ νομόν ἐστι νῦν.

δ'. Δότε μοι τὸ τοῦ Ἠλία πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος ὀρών τοὺς Ἰουδαίους ἀσεβούντας, καὶ ποτὲ μὲν τῷ Θεῷ προσέχοντας, ποτὲ δὲ τὰ εἰδῶλα θεραπεύοντας, οὕτω πως φησὶν· Ἔως πότε χαλάρειτε ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ἡγνύαις; Εἰ ἐστὶ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν μεθ' ὑμῶν ^d, δεῦτε καὶ πορεύεσθε εἰσὶν αὐτοῦ· εἰ δὲ ὁ Βααλ, πορεύεσθε εἰσὶν αὐτοῦ. Τοῦτο καὶ ἐγὼ νῦν λέγω πρὸς αὐτούς· Εἰ τὸν Ἰουδαϊσμὸν νομίζετε ἀλήθειαν εἶναι, τίνας ἔνεκεν ἐνοχλεῖτε τῇ Ἐκκλησίᾳ; εἰ δὲ ὁ Χριστιανισμὸς ἐστὶν ἀληθής, ὡσπερ οὐ καὶ ἐστὶ, μένετε, καὶ πορεύεσθε ὅπισθ' αὐτοῦ. Τῶν μυστηρίων κοινωνεῖς, εἰπέ μοι, τὸν Χριστὸν προσκυνεῖς ὡς Χριστιανὸς ^e, παρ' ἐκείνου τὰ ἀγαθὰ αἰτεῖς· καὶ μετὰ τῶν ἐχθρῶν ἑορτάζεις τῶν ἐκείνων; καὶ ποῖα γνώμη εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπαντᾷς λοιπόν; Πρὸς μὲν οὖν τοὺς τὰ ἡμετέρα λέγοντας φρονεῖν, καὶ τὰ ἐκείνων ζηλοῦντας, ἀρκεῖ οὗτος ὁ λόγος ἡμῖν· ἐπειδὴ δὲ καὶ πρὸς ἐκείνους ἀποτελεῖσθαι βούλομαι, δότε μοι μακροτέραν προσεγγεῖν τὴν διδασκαλίαν καὶ δεῖξαι πῶς τὸν νόμον ἀτιμάζουσιν οἱ Ἰουδαῖοι νηστεύοντες νῦν, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ καταπατοῦσι προστάγματα, ἀπεναντίας τοῖς ἐκείνῳ δοκοῦσι πάντα ποιοῦντες δεῖ. Ὅτε γοῦν ἐδόξλετο αὐτοὺς νηστεύειν, λιπαρόντες ἐπιδιόνοντο ^f· ὅτε δὲ βούλεται αὐτοὺς μὴ νηστεύειν, τότε φιλονεικοῦσι νηστεύοντες· ὅτε ἤθελεν αὐτοὺς θυσίαν προσάγειν, πρὸς τὰ εἰδῶλα ἔτρεχον· ὅτε οὐ βούλεται αὐτοὺς ἑορτάς ἐπιτελεῖν, σπουδάζουσιν ἐπιδιόνοντο. Διὰ τοῦτο ὁ Στέφανος ἔλεγε πρὸς αὐτούς· Ὑμεῖς δεῖ τῷ Πνεύματι τῷ ἀγίῳ ἀντιπάτετε. Ἐν τούτῳ, [621] φησὶν, ἐσπουδάκατε μόνον, ἐναντία ποιεῖν ὧν ἂν ὁ Θεὸς ἐπιτάξῃ· καθάπερ οὐν καὶ νῦν ποιοῦσι. Πόθεν τοῦτο δῆλον; Ἀπ' αὐτοῦ τοῦ νόμου. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν ἑορτῶν τῶν Ἰουδαϊκῶν οὐ καιρὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τόπον παρατηρεῖν ἐκέλευεν ὁ νόμος. Καὶ γὰρ περὶ τοῦ πᾶσχα τοῦτο πρὸς αὐτοὺς διαλεγόμενος, οὕτω πῶς φησὶν· Οὐ δυνήσεσθε ποιεῖν τὸ πᾶσχα ἐν οὐδεμῇ τῶν πόλεων ὧν Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσι σοι. Ἀλλ' ὡσπερ ἐν τῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ τοῦ πρώτου μηνός, οὕτω καὶ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις αὐτὸ κελεύει ποιεῖν· καὶ τὴν πεντηχοστὴν ὁμοίως καὶ χρόνου καὶ τόπου παρατηρήσει συνέκλεισε, μετὰ ἐπὶ τὰ ἐβδομάδας κελεύσας αὐτὴν ἐπιτελεῖν, καὶ πάλιν προσθεῖς, ὅτι Ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. Οὕτω καὶ τὰς σκηνοπηγίας. Ἀλλ' ἰδωμεν ἀμφοτέρων τούτων, τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ τόπου, τί ποτὲ ἐστὶν ἀναγκαϊότερον, ὅταν ἀμφοτέρα μὴ ἐξῇ σω-

^a Sic plurimi mss. Montf. διαλεξόμεθα, quod minus quadrat. Eddr.

^b Septem mss. εἶναι καὶ μιν γύνεις.

^c Hæc, οὐκ εἶπεν, ἠλλάξασθε τὸν Θεὸν ὑμῶν, ἀλλὰ τὴν δόξαν, desunt in Savil. et in mss. septem, sed cum in Morel. et aliis jaceant, et ad sensum quadrat, intacta maneant.

^d Plurimi mss. Θεὸς μεθ' ὑμῶν. Morel., Savil. et alii ei Κύριος ὁ Θεός ἡμῶν μεθ' ὑμῶν. In edit. LXX ἡμῶν μεθ' ὑμῶν non habetur.

^e Hæc, ὡς Χριστιανός, desunt in quibusdam mss.

^f Plurimi mss. ἐπιπιδιόνοντο, ἐπιδιόνοντο.

σαι, πότερον τοῦ τόπου δι' καταφρονήσαι, τὸν καιρὸν δὲ φυλάξαι, ἢ τοῦ καιροῦ καταφρονήσαντας, τὸν τόπον τηρεῖν. Ὁ δὲ λέγων, τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐπέταξε καὶ ἐν τῷ πρώτῳ μηνί, καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις τὸ πάσχα γίνεσθαι, καὶ ἐν καιρῷ καὶ ἐν τόπῳ διωρισμένῳ. Ὑποδιώμεθα τοίνυν δύο τινὰς εἶναι ποιοῦντας τὸ πάσχα, καὶ ὁ μὲν παραβαίνει τὸν τόπον, τὸν δὲ καιρὸν τηρεῖ· ὁ δὲ τηρεῖ τὸν τόπον, παραβαίνει τὸν καιρὸν· καὶ ποιεῖτω ὁ μὲν τὸν καιρὸν τηρῶν, παραβαίνων δὲ τὸν τόπον ἐν τῷ πρώτῳ μηνί, καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἔξω που μακράν· ὁ δὲ τὸν τόπον τηρῶν, παραβαίνων δὲ τὸν καιρὸν, ποιεῖτω μὲν ἐν Ἱεροσολύμοις τὸ πάσχα, μὴ τῷ πρώτῳ δὲ μηνί, ἀλλὰ τῷ δευτέρῳ· εἰτα ἰδῶμεν τίς τῶν δύο τούτων ἐστὶν ὁ ἐγκαλούμενος, τίς δὲ ὁ εὐδοκίμων, ὁ παραβάς τὸν καιρὸν, καὶ ἐν τῷ τόπῳ ποιήσας, ἢ ὁ τὸν τόπον καταλιπὼν, καὶ τὸν καιρὸν φυλάξας. Ἄν γὰρ ὁ τὸν καιρὸν μὲν παραβάς ἵνα εἰσὼ ποιήσῃ τῆς πόλεως, ἀποδοχῆς ἄξιος ὢν φανῇ, ὁ δὲ τὸν καιρὸν μὲν φυλάξας, καταλιπὼν δὲ τὸν τόπον, ἐγκλημάτων καὶ κατηγορίας ὥσπερ ἀσεβήσας, εὐθελος, ὅτι καὶ οὗτοι παρανομοῦσιν, ἐν τῷ τόπῳ μὴ ποιοῦντες, κἂν μυριάκις λέγωσι τὸν καιρὸν τηρεῖν. Πόθεν οὖν τοῦτο ἐστὶν δῆλον; Ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Μωϋσέως. Ἐπειδὴ γὰρ ἐποίησαν ἔξω τὸ πάσχα, προσῆλθον, φησὶ, τινὲς τῷ Μωϋσῇ, λέγοντες· Ἡμεῖς ἀκάθαρτοι ἐσμεν ἐπὶ ψυχῇ ἀνθρώπου· μὴ ὑστερήσωμεν προσεγγεῖν τὸ δῶρον Κυρίου κατὰ καιρὸν αὐτοῦ ἐν μέσῳ υἱῶν Ἰσραὴλ; Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς Μωϋσὴς· Στήθε αὐτοῦ, καὶ ἀκούσομαι τί ἐντελεῖται Κύριος περὶ ὑμῶν. Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Ἀάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, λέγων· Ἀνθρώπος ὃς ἐὰν γένηται ἀκάθαρτος ἐπὶ ψυχῇ ἀνθρώπου, ἢ ἐν ὀσφὶ μακρῇ, ἢ ἐν ὕμνῳ, ἐν ταῖς γενεαῖς ὑμῶν, ποιήσῃ τὸ πάσχα ἐν τῷ μηνί τῷ δευτέρῳ. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν.

Ὅς ἂν ᾖ, φησὶν, ἐν ἀποδημίᾳ κατὰ τὸν πρῶτον μῆνα, μὴ ποιεῖται τῆς πόλεως ἔξω, ἀλλ' ἐν τῷ δευτέρῳ μηνί, ἵνα φθάσῃ εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ παραβαίνει τὸν καιρὸν, ἵνα μὴ τῆς πόλεως ἐκπέσῃ· ἀπ' αὐτοῦ δεικνύς, ὅτι ἡ τοῦ τόπου παρατήρησις τῆς τοῦ καιροῦ παρατηρήσεως ἐστὶν ἀναγκασιότατα. Τί τοίνυν ἔχοιεν ἂν εἰπεῖν οἱ τῆς πόλεως ἔξω [622] ποιοῦντες; Ὅταν γὰρ τὸ ἀναγκαιότερον παραβῶσιν, οὐδὲ ἢ ἐν τῷ μικροτέρῳ παρατήρησις ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολογήσασθαι δύναται. Ὅστε κἂν μυριάκις δοκῶσι μὴ παραβαίνειν τὸν καιρὸν, ἐσχάτην παρανομίαν παρανομοῦσι. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐντεῦθεν δῆλον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν. Ὅταν γὰρ φαίνονται ἐκεῖνοι, μήτε θύσαντες, μήτε ὀφθῆν ἔσαντες ἐπὶ γῆς ἁλλοτρίας, μήτε νηστεῖαν τοιαύτην τινὰ νηστεύσαντες, ποίαν ἔχοιεν ἂν οὗτοι συγγνώμην; Καίτοι γε ἐκεῖνοι προσδοκῶντες ἀπολήψασθαι τὴν τοιαύτην αὐτῶν πολιτείαν, ὅμως ἔμενον τῷ νόμῳ πειθόμενοι, καὶ τὰ τοῦ νόμου πληροῦντες· τοῦτο γὰρ ὁ νόμος ἔλεγεν· οὗτοι δὲ μὴδὲ ἐλπίδα τινὰ ἔχοντες τὴν προτέραν ἀπολήψασθαι πολιτείαν (ποῦ γὰρ ἔχουσιν ἂν ἀπὸ τῶν προφητῶν δεῖξαι τοῦτο;) οὐδὲ οὕτως ἀνέχονται ἡσυχάζειν. Καίτοι εἰ καὶ προσεδόκων ἀπολήψασθαι, καὶ οὕτω μιμῆσθαι ἔδει τοὺς ἁγίους ἐκεῖνους, καὶ νηστεύειν, μὴδὲ ἄλλο τοιοῦτον ποιεῖν.

ε'. Ὅτι γὰρ οὐδὲν τούτων ἐποίησαν ἐκεῖνοι, ἀκούσον

τί πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας ἔλεγον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπέκειντο βιαζόμενοι καὶ ἀναγκάζοντες αὐτοὺς οἱ βάρβαροι κεχρησθαι τοῖς ὀργάνοις αὐτῶν, λέγοντες· Ἀσπασθὲ ἡμῖν τὴν φθῆν Κυρίου, ἐκεῖνοι τὸν νόμον σαφῶς ἐπιστάμενοι οὐκ ἐπιτρέποντα ταῦτα ἔξω ποιεῖν, ἔλεγον· Πῶς ἔσομεν τὴν φθῆν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἁλλοτρίας; Καὶ πάλιν οἱ παῖδες οἱ τρεῖς ἐν Βαβυλῶνι διατρίβοντες ἔλεγον· Οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ἄρχων καὶ προσήτης, οὐδὲ τόπος τοῦ καρπῶσαι ἐνώπιόν σου, καὶ εὐρεῖν ἔλεος. Καίτοι γε πολὺς ἦν ἐκεῖ τόπος, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ναὸς οὐκ ἦν. ἔμενον μὴ θύοντες. Καὶ πρὸς ἐτέρους δὲ πάλιν ὁ θεὸς διὰ τοῦ Ζαχαρίου, Μὴ νηστεῖαν νηστευέκατέ μοι ἐτη ἑβδομήκοντα; τὰ τῆς αἰχμαλωσίας λέγων. Πῶς οὖν σὺ νῦν νηστεύεις, εἰπέ μοι, τῶν προγόνων τῶν σῶν οὕτε θυσάντων, οὕτε νηστευσάντων, οὕτε ἑορτασάντων; Ὅτι γὰρ οὕτε τὸ πάσχα ἐπετελοῦν, μάλιστα μὲν καὶ ἐκ τούτων δῆλον. Ὅπου γὰρ θυσία οὐκ ἦν, οὐδὲ ἑορτὴ ἦν, ἐπειδὴ πάσας οὕτως ἐπιτελεῖσθαι ἔδει. Ἰνα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ β' πράγματός τὴν ἀπόδειξιν παρασχόμεθα, ἀκούσον τί φησὶν ὁ Δανιὴλ· Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἡμῖν ἐγὼ Δανιὴλ πενήθων, τρεῖς ἑβδομάδας ἄρτον ἐπιθυμῶν οὐκ ἔφαγον, καὶ οἶνος καὶ κρέας οὐκ εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου, καὶ ἀλειμμα οὐκ ἠλειψάμην ἐν ταῖς ἑβδομάσιν ἐκείναις. Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ τετάρτῃ καὶ εἰκάδι ἡμέρᾳ τοῦ πρώτου μηνός, εἶδον τὴν δρασιν. Ἐνταῦθα μοι μετὰ ἀκριβείας προσέγετε· ἀπὸ γὰρ τούτων δῆλον, ὅτι τὸ πάσχα οὐκ ἐπετέλεσαν· καὶ πῶς, ἐγὼ λέγω. Ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν ἀζύμων νηστεύειν Ἰουδαίους οὐ θέμις· οὗτος δὲ ἡμέρας εἴκοσι καὶ μίαν οὐδενὸς ὧς μετέλαβεν. Καὶ πόθεν δῆλον, φησὶν, ὅτι αἱ εἴκοσι ἡμέραι καὶ μία κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων ἦσαν; Ἐξ ὧν εἶπεν, ὅτι τετάρτῃ καὶ εἰκάδι τοῦ πρώτου μηνός.

Καίτοι γε τὸ πάσχα εἰς μίαν καὶ εἰκάδα τελευτᾷ. [623] Ἀρξάμενοι γὰρ ἀπὸ τῆς τεσσαρεσκαίδεκάτης τοῦ πρώτου μηνός, εἰτα ἡμέρας ἑπτὰ ἑορτάσαντες, εἰς τὴν εἰκάδα καὶ πρώτην ἀπαντῶσιν. Ἄλλ' ὅμως καὶ παρελθόντος τοῦ πάσχα ἔμεινεν αὐτὸς νηστεύων. Ἀρξάμενος γὰρ ἀπὸ τῆς τρίτης ἡμέρας τοῦ πρώτου μηνός, εἰτα εἴκοσι καὶ μίαν πληρώσας, τὴν τεσσαρεσκαίδεκάτην παρήλθεν, καὶ μετ' ἐκείνην ἑπτὰ καὶ τρεῖς ἡμέρας ἑτέρας· ε'. Πῶς οὖν οὐκ ἐναγεῖς οὗτοι καὶ μιαιοὶ, τῶν ἁγίων ἐκείνων οὐδὲν τοιοῦτον τῶν νομίμων φυλαττόντων ἐπὶ γῆς ἁλλοτρίας, αὐτοὶ τὰ ἐναντία ποιοῦντες πρὸς φιλονεικίαν καὶ ἔριν; Καὶ γὰρ εἰ μὲν βῆθυμοὶ τινες ἦσαν καὶ ἀνευλαβεῖς οἱ ταῦτα λέγοντες καὶ ποιοῦντες. Ἰσως ἂν τις βῆθυμίας ἐνόμισεν εἶναι τὸ μὴ φυλάττειν· εἰ δὲ φιλόθεοι καὶ εὐλαβεῖς, καὶ τὰς ψυχὰς τὰς ἑαυτῶν ὑπὲρ τῶν τῷ θεῷ δοκούντων ἔδωκαν, εὐθελος ὅτι τὸ μὴ φυλάξαι τὸν νόμον οὐ κατὰ βῆθυμίαν ἐποίουν, ἀλλὰ παρὰ τὸ πεπεισθαι παρ' αὐτοῦ τοῦ νόμου, ὅτι τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἀπάσας ἔξω τῶν Ἱεροσολύμων φυλάττειν οὐ χρή. Καὶ ἕτερον δὲ ἀπὸ τούτου συνωμολόγηται μέγιστον· ὅτι θυσιῶν παρατηρήσεις καὶ σαββάτων καὶ νομηνιῶν, καὶ πάντων τῶν τοιούτων, ἐκ περιουσίας ἀπῆται ἢ τότε πολιτεία· καὶ οὕτε τηρούμενα πρὸς

b Unus cod. καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ.

c Hic tres mss. multum variant, καὶ τὴν μετ' ἐκείνην ἑπτὰ καὶ τρεῖς ἑτέρας.

d Unus ὅτι τὰς ἀπάσας ἑορτὰς ἔξω τῶν. (Sic Savil.)

* Alii πολιτείαν· οὐ γὰρ ἔχουσιν, quod eodem recidit. Infra Savil. et plurimi mss. καὶ μήτε νηστεύειν, μήτε ἄλλα.

neglecto loco : an neglecto tempore , loci ratio tenenda est ? Quod dico , tale est : præcepit Dominus , ut in primo mense et Jerosolymis celebraretur Pascha : videlicet tempore pariter et loco præfinito. Ponamus igitur duos quospiam esse , qui Pascha celebrent , quorum alter prævaricaretur locum , tempus observet : rursus alter observet quidem locum , sed transgrediatur tempus ; atque is qui tempus observat neglecto loco , celebret Pascha in primo mense , sed alicubi procul Jerosolyma : is vero qui locum observat neglecto tempore , Pascha celebret Jerosolymis , non tamen primo mense , sed secundo. Deinde videamus uter horum duorum sit in crimine , uter probandus : isne qui neglecto tempore locum servavit , an qui loco neglecto tempus servavit. Etenim si is qui tempus neglexit , ut intra civitatem Pascha celebraret , videtur approbandus : contra , qui servato tempore locum neglexit , vocandus est in crimen , et impietatis reus peragendus : nimirum liquet , quod isti quoque legem violant , locum non suo facientes , quod faciunt , etiamsi decies millies prædicent se servare tempus. Unde igitur hoc nobis perspicuum est ? Videlicet ab ipso Mose. Siquidem cum quidam essent celebraturi Pascha , adierunt Moysen , dicentes : Nos impuri sumus super hominis anima : num omitemus offerre munus Domino juxta tempus suum , in medio filiorum Israel ? Respondit illis Moyses : Sate hic , et audiam quid præcepturus sit Dominus de vobis. Et loquutus est Dominus Moysi dicens : Homo quicumque fuerit inter vos impurus super hominis anima , aut in longo itinere , aut in vobis , in generationibus vestris , faciet Pascha mense secundo (Num. 9. 7-11). Id est : quisquis , inquit , primo mense deprehensus fuerit in peregrinatione , ne faciat Pascha extra civitatem , sed mense secundo , ut venire possit Jerosolymam ac tempus negligat potius , quam faciat extra civitatem : ex hoc declarans , quod observatio loci temporis observatione magis est necessaria. Quid igitur isti habent quod dicant , qui extra civitatem præscriptam faciunt Pascha ? Nam cum transgrediantur id quod magis est necessarium , nihil illos excusare potest ejus observatio , quod minoris est momenti. Igitur etiamsi decies millies videantur servare tempus , extrema legis transgressio est quod faciunt. Atque id esse verum , non hinc liquet tantum , verum etiam ex prophetis. Cum enim constet illos numquam sacrificasse , neque canticum cecinisse in terra aliena (Psal. 136. 4) , neque istiusmodi jejunium jejunasse , quam veniam promerentur isti ? Attamen illi quidem expectantes talem vitæ suæ statum se recepturos , nihilo secius persistebant in lege , parentes illi , quæque lex præscribebat , implentes. Hoc enim lex ipsa illis fore promiserat. Isti vero hæc faciunt , cum nullam habeant spem fore , ut pristinum vitæ statum recipiant : cujus enim id prophetæ testimonio probabunt ? Et tamen ne sic quidem possunt quiescere. Jam , ut maxime sperarent se civitatem recepturos , etiam tunc oportebat sanctos illos imitari , tum a jejuniis , tum a cæteris observationibus abstinentes.

5. Quod enim istiusmodi rerum nihil illi fecerint ,

audi quid rogantibus responderint. Cum enim urgerent , compellerent , cogerentque barbari , ut uterentur organis suis , dicerentque : *Cantate nobis canticum Domini (Psal. 136. 3) : illi qui pulchre legis mentem tenebant , responderunt , non decere ut ista facerent extra Jerosolymam : Quomodo , inquit , cantabimus canticum Domini in terra aliena ? Rursus tres illi pueri qui versabantur in Babylone , dicebant : Non est hoc tempore princeps , neque propheta , non locus ut sacrificemus in conspectu tuo , et inveniamus misericordiam (Dan. 3. 38). At sane multus erat ibi locus : at quoniam ibi templum non erat , abstinent a sacrificiis. Jam vero et ad alios per Zachariam loquitur Deus : Num jejunium jejunastis mihi per annos septuaginta (Zach. 7. 5) ? loquens de annis quos egerant in captivitate. Quomodo ergo tu nunc jeunas , dic mihi , cum majores tui nec sacrificaverint , nec jejunarint , nec festa celebraverint ? Quod autem Pascha non celebraverint ex his palam est. Nam ubi non erat sacrificium , ibi ne festum quidem erat : eo quod omne festum sic peragi oportebat. Quod si pleniorum hujus rei demonstrationem exhibere velimus , audi quid dicat Daniel : *In diebus illis eram ego Daniel lugens , tribus hebdomadibus panem desiderabilem non comedi , et vinum carnesque non ingressæ sunt in os meum , et unguento non ungebar in hebdomadibus illis. Et factum est vicesimo quarto die primi mensis , vidi visionem (Dan. 10. 2).* Hic mihi diligenter auscultate. Ex his enim perspicuum est , quod tum Pascha non celebraverint. Qui sic ? Dicam. Per dies azymorum jejunare Judæis fas non erat. Hic autem dies viginti unum prorsus non attigit panem. Et unde hoc docetur , dicit aliquis , quod isti viginti dies et unus inciderint in dies azymorum ? Id inde demonstratur , quod dicit , quarto et vigesimo die primi mensis.*

Paschæ secundum legem tempus. — At Paschæ festum vigesimo primo die sinebatur. Nam incipientes a decimo quarto die primi mensis , deinde diebus septem continuata celebritate , ad vigesimum primum diem perveniebant. Attamen Daniel perseverabat jejunans , etiam cum præterisset Paschæ tempus. Nam cum cœpisset a tertio die primi mensis , ac deinde per dies viginti unum continuasset , nimirum decimum quartum diem præterit , et post hunc item septem et tres alios jejunavit (Dan. 10. 4). Annon igitur isti exleges et impii , qui , cum illi sancti viri in aliena terra nihil servaverint eorum quæ lex præscribebat , tamen per contentionem et perviciaciam diversa faciunt ? Etenim si nonnulli fuissent incogitantes parumque circumspecti , qui talia vel facerent , vel dicerent : forsitan negligentia tribueret aliquis , quod ea non observent. Jam cum religiosi sint , cum pii , cum ii qui pro præceptis Dei tradiderunt animas suas , conspicuum est , eos haudquaquam per negligentiam fecisse quod fecerunt , sed ab ipsa potius lege persuasos , quod non oporteat quiddam talium ceremoniarum extra Jerosolymam observare. Quin et aliud quiddam ex his perspicue colligitur longe maximum , videlicet , quod observationes sacrificiorum , sabba-

δαίσις, ἐνθα οὐκ ἔξεστι θύειν, μόνῃ δὲ ἡ Ἰερουσαλήμ ἔδατος γέγονεν, ἐνθα μόνον θύειν ἔξῃν. Ἄρα οὐχὶ καὶ τοῖς σφόδρα ἀνόητοις δῆλῃ καὶ καταφανῆς γένοιτο ἂν ἡ αἰτία τῆς κατασκαφῆς ἐκείνης; Ὅσπερ γὰρ οἰκοδόμος θεμελίου θείῃ, τοίχους ἀναστήσας, ὄροφον καμάρῳσας, τὴν καμάραν ἐκείνην εἰς ἓνα μέσον συνῶσας^α λίσθον, ἂν ἐκείνον ἀφέλῃ, τὸν πάντα τῆς οἰκοδομῆς διέλυσεν σύνδεσμον· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς, καθάπερ τινὰ σύνδεσμον λατρείας τὴν πόλιν ποιήσας, εἶτα ταύτην ἀνατρέψας, καὶ τὴν λοιπὴν τῆς πολιτείας ἐκείνης οἰκοδομὴν κατέλυσεν ἅπασαν.

ζ'. Ἡ μὲν οὖν πρὸς Ἰουδαίους μενέτω τέως μάχη. Σήμερον γὰρ ἡκροβολισάμεθα πρὸς αὐτοὺς, μόνον τοσοῦτον εἰπόντες, ὅσον ἥρκει πρὸς ἀσφάλειαν τοῖς ἀδελφοῖς τοῖς ἡμετέροις, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῷ πλεον. Ἀνάγκη δὲ λοιπὸν παρακαλέσαι ὑμᾶς τοὺς παρόντας, ἵνα πολλὴν τῶν μελῶν τῶν ἡμετέρων ποιήσῃσθε^β πρόνοιαν, ἵνα μὴ λέγητε· τί δέ μοι μέλει; τί δὲ ἐγὼ περιεργάζομαι καὶ πολυπραγμονῶ; Ὁ Δεσπότης ἡμῶν δὲ ἡμᾶς ἀπέθανε, σὺ δὲ οὐδὲ λόγον προτεῖσαι; καὶ ποῖαν ἔξεις συγγνώμην; ποῖας ἀπολογίας τεύξῃ; πῶς ἐπὶ τοῦ βήματος στήσῃ τοῦ Χριστοῦ μετὰ παρρησίας, εἰπέ μοι, τοσοῦτον ψυχῶν ἀλώλειαν παρορῶν; Εἴθε μοι δυνατόν ἦν τοὺς ἐκεῖ τρέχοντας εἰδέναι, καὶ οὐκ ἂν ἐδεσθῇν ὑμῶν, ἀλλὰ τὴν ταχίστην [626] ἐποιήσαμεν ἂν διόρθωσιν.

Ὅταν τὸν ἀδελφὸν δὲ διορθώσῃς, κἂν τὴν ψυχὴν ἐπιδοῦναι δέῃ, μὴ παραιτήσῃ, μίμησάι σου τὸν Δεσπότην· κἂν οἰκέτην ἔχῃς, κἂν γυναῖκα, κάτεχε ἐπὶ τῆς οἰκίας μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος. Εἰ γὰρ εἰς θέατρον οὐκ ἐπιτρέπεις ἀπειθεῖν, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ συναγωγῇ τοῦτο χρὴ ποιεῖν· μείζων γὰρ ἡ παρανομία ἐκείνης αὕτη· ἐκεῖ ἁμαρτία τὸ γινόμενον, ἐν ταῦθα δὲ ἀσεβεία. Ταῦτα δὲ λέγομεν, οὐχ ἵνα εἰς θέατρον ἀφῇτε ἀναβαίνειν, κακὸν γὰρ κάκεινον, ἀλλ' ἵνα καὶ τοῦτο πολλῷ^γ πλεον κωλύσῃτε. τί τρέχεις ἰδεῖν ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων^δ, εἰπέ μοι, σαλπίζοντας ἀνθρώπους; δέον σε οἶκον καθήμενον στενάδειν ὑπὲρ ἐκείνων καὶ δακρύειν, ὅτι τῷ προστάγματι τοῦ Θεοῦ μάχονται, καὶ τὸν διάβολον ἔχουσι μεθ' ἑαυτῶν γορευόντα. Ὅπερ γὰρ ἐφθην εἰπὼν, τὸ παρὰ γνώμην τοῦ Θεοῦ γινόμενον, εἰ καὶ ποτὲ συγκεχωρημένον ἦν, ὕστερον παρανομία τίς ἐστι, καὶ μυρίων τιμωρίων ὑπόθεσις. Ἐσαλπίζον οἱ Ἰουδαῖοι ποτε, ὅτε τὰς θυσίας εἶχον, νῦν δὲ αὐτοῖς οὐκ ἀφίσταται^ε τοῦτο ποιεῖν. Ἀκουσον γοῦν, καὶ διὰ τί τὰς σάλπιγγας ἔλαβον· *Ποίησον σεαυτῷ, φησὶ, σάλπιγγας ἑλατάς ἀργυράς. Εἰτα λέγων αὐτῶν τὴν χρεῖαν, ἐπήγαγε· Καὶ σαλπείτε ἐν αὐταῖς ἐπὶ τοῖς ὀλοκαυτώμασιν ὑμῶν, καὶ ταῖς θυσίαις τῶν σωτηρίων ὑμῶν.* Ποῦ τοίνυν ἐστὶν ὁ βωμός; ποῦ δὲ ἡ κιβωτός; ποῦ δὲ ἡ σκηνὴ καὶ τὰ ἅγια τὸν ἁγίων; ποῦ δὲ ὁ ἱερεὺς; ποῦ δὲ τὰ χερουδὶμ τῆς δόξης; ποῦ δὲ τὸ χρυσοῦν θυμιατήριον; ποῦ δὲ τὸ ἱλαστήριον; ποῦ

ἡ φιάλη; ποῦ τὰ σπονδαία; ποῦ τὸ πῦρ τὸ ἀνωθεν κατενεχθέν; Πάντα ἀφῆκας, καὶ τὰς σάλπιγγας κατέχεις μόνον; Ὅρξῃς ὅτι παίζουσι μᾶλλον, ἢ λατρεύουσιν; Ἀλλ' ὥσπερ ἐκείνους ἐγκαλοῦμεν ὅτι παρανομοῦσι συνέρχεσθε, καὶ οὐχὶ τοῖς συντρέγουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς κυρίοις οὖσι κωλύσαι, καὶ μὴ βουλομένοις. Μὴ μοι λέγε· τί γὰρ ἔχω κοινὸν πρὸς ἐκεῖνον; ἀλλοτρίος ἐστὶ καὶ ἀγνωστος. Ἔως ἂν ἦ πιστός, καὶ τῶν αὐτῶν σοι μετέχων μυστηρίων, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν Ἐκκλησίαν ἀπαντᾷ, καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ ἐπιτηδεῶν καὶ πάντων ἐστὶν οικειότερος. Ὅσπερ οὖν οὐχ οἱ κλέπτοντες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ κύριοι μὲν ὄντες κωλύσαι, μὴ κωλύοντες δὲ^ς, τὴν αὐτὴν ἐκείνους διδῶσι δίκην· οὕτως οὐχ οἱ ἀσεβοῦντες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ δυνάμενοι μὲν ἀπαγαγεῖν τῆς ἀσεβείας, μὴ βουλομένοι δὲ ἢ δι' ὄκνον ἢ διὰ νωβρίαν, ὁμοίως κολάζονται. Ἐπεὶ καὶ ὁ τὸ τάλαντον ἐκεῖνο κατορύξας, ἀλόκληρον ἀπέδωκε τῷ ἰδίῳ δεσπότη^ζ· ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ μὴ ἐπλεόνασεν αὐτὸ ἐκολάζετο. Καὶ σὺ τοίνυν, αὐτὸς ἂν καθαρὸς διαμείνης καὶ ἀκέραιος, μὴ πλεονάσῃς δέ σου τὸ τάλαντον, μηδὲ ἕτερον ἀδελφὸν ἀπολλύμενον ἐπαναγίγῃς εἰς σωτηρίαν, τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ πείσῃ. τί μέγα αὐτῷ παρ' ὑμῶν, ἀγαπητοί; Ἐκαστος ὑμῶν ἓνα μοι τῶν ἀδελφῶν ἀνασωσάτω, περιεργασάτω, πολυπραγμονησάτω, ἵνα εἰς τὴν ἐπιούσαν σὺναξιν μετὰ πολλῆς παρρησίας ἀπαντήσωμεν, ὅωρα τῷ Θεῷ κοιμίζοντες, ὅωρα πάντων τιμιώτερα, τὰς ψυχὰς τῶν πεπλανημένων ἐπαναγαγόντες· κἂν ὑδρισθῇναι δέῃ, κἂν πληγὰς λαβεῖν, [627] κἂν ὅτιον ἕτερον ὑπομείναι, πάντα ποιήσωμεν, ὥστε αὐτοὺς ἀνακτήσασθαι. Καὶ γὰρ λακτίζοντων τὸν νοσοῦντων καὶ ὑβριζόντων καὶ λοιδορούντων ἀνεχόμεθα, οὐ δακνόμεθα ταῖς ὕβρεσιν, ἀλλ' ἐν μόνον ἐπιθυμοῦμεν ἰδεῖν, τοῦ τὰ τοιαῦτα ἀσχημονούντος τὴν ὑγίειαν. Καὶ λατροῦ πολλὰκις ἐσθῆτα διέρρηξεν ὁ κάμνυν· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἀπέστη ἐκεῖνος τῆς θεραπείας. Πῶς οὖν οὐκ ἄποπον, τοὺς μὲν τῶν σωμάτων προνοοῦντας τοσαύτην ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν, ψυχῶν δὲ τοσοῦτον ἀπολλυμένων, ῥᾶθυμειν, καὶ μηδὲν ἡγείσθαι πάσχειν δεῖν, τῶν μελῶν ἡμῶν σηπομένων; Ἀλλ' οὐχ ὁ Παῦλος οὕτως· ἀλλὰ πῶς; τίς, φησὶν, ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ κινυροῦμαι; Τοῦτο καὶ σὺ δέξαι τὸ πῦρ· κἂν ἴθης ἀδελφὸν ἀπολλύμενον, κἂν λοιδορῇ, κἂν ὑβρίσῃ, κἂν τύπῃ, κἂν ἀπειλῇ ἐχθρὸς γενέσθαι, κἂν ὅτιον ἕτερον ἐπανατείνηται, πάντα φέρε γενναίως, ὅπως αὐτοῦ κερδάνης τὴν σωτηρίαν. Ἐὰν οὖτος ἐχθρὸς σου γένηται, ὁ Θεὸς ἔσται σου^ς φίλος, καὶ μεγάλοις σε κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀμείψεται τοῖς ἀγαθοῖς. Γένοιτο δὲ εὐχαῖς τῶν ἁγίων τοὺς τε πεπλανημένους ἀνασωθῇναι, ὑμᾶς τε τῆς ἄγρας περιγενέσθαι, αὐτοὺς τε τοὺς βλασφημοὺς ἐκείνους τῆς ἀσεβείας ἀπαλλαγέντας. ἐπιγινῶναι τὸν ὑπὲρ αὐτῶν σταυρωθέντα Χριστὸν, ἵνα πάντες ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι δοξάζωμεν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς [σὺμπαντας] αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^α Sic Savil. et omnes pene mss., Morel. vero εἰς ἓνα μόνον συνδ. Infra quidam mss. ταύτην ἀνατρέψας.

^β Hic magna lectionum varietas. Mor. et quilibet mss. ἵνα πολλὴν τῶν παρελθουσῶν ἡμερῶν ποιήσονται. Tres mss. ἵνα πολλὴν τῶν παρούσων ἡμερῶν, etc. Savil. ἵνα πολλὴν τῶν μελῶν τῶν ἡμετέρων ποιήσῃσθε, atque ita legit interpre. Paulo post alii ποῖαν ἔξεις συγγ. (Legabatur enim ἔχεις.)

^γ Sav. ἀλλ' ἵνα καὶ κάκεινον καὶ τούτων πολλῷ. Forl. leg. ἵνα κάκεινον καὶ τούτων.

^δ Hec, ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων, desunt in quibusdam mss.

^ε Alii οὐκ ἐρείται.

^ς Alii μὴ ποιῶντες δέ.

^ζ Alii σοι.

fas non est sacrificari; solam Jerosolymam illis adire non licet, in qua sola licet immolare. Annon igitur vehementer etiam stolidis clarum perspicuumque est, quam ob causam ea civitas fuerit subversa? Nam sicut architectus jactis fundamentis, erectis parietibus, concamerata testudine, ipsaque concameratione in unum lapidem in medio positum connexa, si eum tollat, totam ædificii compagem solverit: similiter Deus cum eam civitatem fecerit quasi nodum totius religionis Judaicæ, ac mox eam subverterit, nonne pariter et universum ejus statum dissolvit?

7. Verum hactenus adversus Judæos pugnatum esto. Nam hodie solum eminus in illos jaculis velitati sumus, tantum loquuti, quantum satis erat ad depellendum periculum a fratribus nostris, imo multo etiam amplius. Restat autem illud necessario, ut vos qui adestis, adhortemur, ut multam sollicitudinem habeatis pro membris nostris. Ne dixeritis, quid mea refert? cur autem ego rerum alienarum curiosus sim et sollicitus? Dominus propter nos mortuus est; tu vero ne sermonem quidem profers? Et quam invenies veniam, aut quam reperies excusationem? Quomodo ad Christi tribunal stabis cum fiducia, dic mihi, tot animarum exitium dissimulans? Utinam mihi contingat eo currentes videre, nequaquam vobis opus esset, sed celerimam adhiberem correctionem.

Adhortatio ad emendationem fratrum. — Quoties frater est emendandus, etiamsi vita sit impendenda, ne recuses. Imitare Dominum tuum. Quod si famulum habes, si uxorem, multa cum diligentia illos domi contineas. Etenim si non permittis illis ut in theatrum eant, quanto magis a Synagoga Judæorum sunt arcendi? Majus est hic scelus quam illic. Quod illic fit, peccatum est; quod hic, impietas. Hæc non ideo loquor, ut illos sinatis in theatrum ire, nam et id malum est: sed ut ab hoc multo magis prohibeatis. Quid spectaturus curris ad Synagogam Dei hostium Judæorum? num homines tuba canentes? At oportuit domi sedentem gemitus ac lacrymas pro illis profunderere, quod rebellent præcepto Dei, quod diabolus habeant cum ipsis choreas agentem. Nam, ut ante dixi, quod sit præter voluntatem Dei, etiamsi aliquando fuit permissum, postea violatio legis est, et innumerabilium suppliciorum materia. Tuba caneant Judæi tum cum habebant sacrificia, nunc vero non licet illis idem facere. Proinde accipe jam, qua de causa datæ sint illis tubæ. *Fac, inquit, tibi tubas ductiles argenteas* (Num. 10. 2), moxque commonstrans usum illarum, subjicit: *Et illis canite in holocaustis vestris, et in sacrificiis salutarium vestrorum.* Ubi igitur est altare, ubi arca, ubi tabernaculum et Sancta sanctorum, ubi sacerdos, ubi Cherubim gloriæ, ubi thuribulum aureum, ubi propitiatorium, ubi phiala, ubi pateræ libatoriarum, ubi ignis ille cælitus demissus? Cum omnia amiseris, nihil aliud retines quam tubas? Vides illos ludere verius quam Deum colere? Verum quemadmodum illos culpamus, quod

legem transgrediuntur: ita multo magis vos incusamus, quod ad transgressores legis concurritis; nec illos tantum, qui eo concurrunt, verum etiam eos quibus cum sit auctoritas prohibendi suos, nolint tamen id facere. Ne mihi dixeris: quid mihi cum illo commercii est? Alienus est, ignotus est. Dum fuerit fidelis, dum eorumdem particeps mysteriorum, dum in eandem convenit Ecclesiam, et fratribus, et cognatis, et necessariis, et cæteris omnibus est propinquior. Proinde sicut non ipsi tantum fures dant pœnas, verum etiam eadem pœna plectuntur ii, quibus cum esset potestas vetandi, non vetuerunt tamen: ita non solum qui impie agunt, verum etiam illi qui cum possint ab impietate revocare, tamen vel ob pigritiam, vel ob timiditatem id facere nolunt, simili cum illis pœna plectuntur. Siquidem talentum illud quod acceperat ac defoderat servus ille, reddidit integrum; attamen dat pœnas, eo quod non auxerat lucrum (*Matth. 18. 24. sqq.*): ita tu quidem etiamsi ipse purus et innocens perseveres, si non augeas talentum, nec fratrem pereuntem revoces ad salutem, eadem quæ ille patieris. Quid magni postulo? Unusquisque vestrum unum mihi ex fratribus ad salutem revocet; hic sollicitus, hic quisque curiosus esto, quo nimirum in crastina collecta multa cum fiducia compareamus donaria Deo ferentes, donaria, inquam, omnium pretiosissima, si animas errantium reduxerimus; etiamsi contumelia fuerit ferenda, si toleranda verbera, si quidvis aliud sufferendum, omnia faciamus ut illos recuperemus. Quandoquidem et agrotos calcibus ferientes, contumeliis et conviciis incessentes ferimus, nec offendimur contumeliis: verum nihil aliud videre cupimus, quam sanitatem hominis per morbum indecora facientis. Quin et medici vestem sæpe laceravit agrotans, at non ideo a cura destitit ille. Qui sit igitur, ut qui corporibus consulunt, tanta tantum diligentia, nos tot animabus pereuntibus cessemus, perinde quasi existimemus nihil accidere grave, cum membra nostra putrescunt? At non ita Paulus: sed quomodo? *Quis, inquit, infirmatur, et non infirmor? Quis offenditur, et ego non uror* (2. Cor. 11. 29)? Hunc ignem tu quoque concipe, et si conspexeris fratrem pereuntem, quamvis convicietur, quamvis contumeliam inferat, quamvis verberet, quamvis minuetur se futurum hostem, aut aliud quidlibet intentet, fac omnia perferas fortiter, ut illius lucrifacias salutem. Si ille fiat inimicus, Deus tibi erit amicus; magnisque in die illo bonis te remunerabit. Utinam autem ille eveniat sanctorum votis ac precibus, ut et qui in errorem abducti sunt, recuperentur ad salutem, et vos in hoc venatu voti compotes evadat; et illi ipsi blasphemii, liberati ab impietate sua, Christum agnoscant pro ipsis crucifixum, ut omnes uno animo, eodemque ore glorificemus Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et potentia cum sancto Spiritu in cuncta sæcula sæculorum, Amen.

tōrum, et noviluniorum, denique similium rituum omnium ex abundanti additæ sunt Judaicæ vitæ : ut neque si servantur, aliquid magni momenti conferre possint ad virtutem ; neque si prætermittantur, possint ex bono facere malum, aut pietatis studium, quod in animo situm est, aliqua ex parte imminuere. Illi igitur qui vitam angelicæ æmulam nobis in terris ostenderunt, cum harum rerum nihil omnino peregerint, non victimam mactarint, non festum diem observarint, non istiusmodi jejunium susceperint : adeo tamen placuerunt Deo, ut ipsam naturam transcendierint, totumque terrarum orbem, per ea quæ ipsis obtigerunt, ad Dei cognitionem pertraxerint. Quid enim proferri queat, quod cum Daniele confertur ? quid quod cum tribus pueris ? Quandoquidem illi quod præceptum in Evangeliiis maximum, quodque bonorum omnium caput, ante proditum Evangelium occuparunt, ipsisque factis declararunt. *Majorem hac, inquit, caritatem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis (Joan. 15. 13).* Illi vero animam suam exposuerunt pro Deo. Nec hac parte solum admirandi sunt, verum etiam ob hoc quod id nullius mercedis gratia fecerunt. Ideoque dicebant : *Est Deus in cælo potens eripere nos : qui etiamsi non eripiat, notum sit tibi, rex, nos non servituros diis tuis (Dan. 3. 17).* Sufficit nobis illa merces, quod propter Deum morimur. Hæc præstiterunt, tamque insignem virtutem exhibuerunt, nihil eorum observantes, quæ lex præscripserat.

6. Ergo qua tandem, inquis, gratia Deus ista præcepit, si non volebat observari ? et si fieri volebat, qua gratia tuam civitatem demolitus est ? Nam alterum e duobus illi faciendum erat, si voluisset illa remanere : aut non præcipere, ut ipsi uno tantum in loco sacrificia fierent, cum vos per omnes mundi plagas esset dispersurus : aut si volebat vos eo in loco sacrificare tantum, non debebat vos per universum orbem dissipare, ac solam illam civitatem inaccessam reddere, in qua sola victimas jusserat immolare.

Cur Deus sacrificia Judæis præceperit. — Quid igitur ? An secum ipse, inquis, pugnat Deus, qui uno in loco sacrificari jusserit, et rursus ab hoc ipso loco excludat ? Nequaquam, imo magnopere sibi constat Deus : neque enim initio sibi volebat offerri sacrificia. En, ipsum prophetam adduco testem, qui sic loquitur : *Audite verbum Domini, principes Sodomorum, attendite legi Dei vestri populus Gomorrhæ (Isai. 1. 10).* Non ad Sodomitas et Gomorrhæos verba faciens hæc loquitur, sed ad Judæos. Sic autem appellat illos Deus, quod imitantes illorum malitiam, sibi cognitionem cum illis ascivissent. Similiter et canes illos appellat (Isai. 56. 10), et equos emissarios (Jer. 5. 8), non quod illorum esset transformata natura, sed quod illorum animalium incontinentiam imitarentur. *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum ? dicit Dominus (Isai. 1. 11).* Cæterum qui Sodomis habitabant, numquam visi sunt immolare victimas, sed ad Judæos sermo Dei dirigitur, ob causam quam diximus, Sodomorum cognomina illis tribuens. *Quo mihi*

multitudinem victimarum vestrarum ? dicit Dominus. Plenus sum holocaustis arietum, et adipem agnorum, et sanguinem taurorum aut hircorum novo : nec si veniat in conspectum meum. Quis enim exquisivit hæc omnia de manibus vestris (Isai. 1. 11. seqq.) ? Audistis clarissimam vocem dicentem, quod initio non postularit hæc de manibus vestris ? Etenim si postulasset, similiter et priscos illos omnes, qui ante hos floruerunt, prius ad hoc vitæ institutum adegisset. Quo igitur, inquis, consilio hæc modo præcepit ? Nimirum vestræ morem gerens infirmitati. Et quemadmodum medicus, videns hominem febricitantem, morosum, impatientem, si concupiscat frigidam bibere, ac minetur, ni accipiat, plane futurum ut vel se laqueo suspendat, vel e sublimi se præcipitem det, dum studet majus excludere malum, permittit quod minus est, cupiens illum a violenta morte revocare : ita fecit et Deus, quoniam vidit illos insanientes, anxios, concupiscentes victimarum oblationem, jamque, nisi acciperent quod desiderabant, paratos ut ad idola deflecerent, imò non solum paratos, verum etiam eo jam prolapsos : permisit immolationem victimarum. Atque ut scias, hanc fuisse causam, vel ex ipso tempore declaretur id quod dico. Siquidem post festum, quod impiis demonibus celebrarunt, tum demum permisit illis immolationes pecudum, tantum non dicens : insanitis, et vultis immolare victimas, igitur mihi potius immoletis. Quamquam ne hoc quidem permisit, ut perpetuo liceret, sed prudentissimo consilio, quod permiserat, rursus eripuit. Et sicut si medicus ille, nihil enim vetat eodem exemplo denuo uti, postea quam indulsit appetitui laborantis, mox phiala e suis ædibus allata præscribat, ut ex hac sola bibat aquam : deinde persuaso ægroto, clam iis qui ministrant, præcipiat confringere phialam illam, ut eum clam nihilque suspicantem avocet ab illa cupiditate bibendi frigidam : idem fecit Deus permittendo sacrificia. Neque enim in ullo orbis loco permisit id fieri nisi in unis Jerosolymis. Mox ubi per breve tempus sacrificassent, diruit civitatem : ut sicut medicus fracto vase, ita Deus subversa civitate vel invitos illos abduceret a victimis. Etenim si clare palamque dixisset, desistite, non facile ab immolandi insaniam destitissent. Nunc autem loci adempti necessitate, clanculum illos abduxit ab oblationum insaniam. Sit igitur medicus quidem ipse Deus, phiala vero civitas ; sit ægrotus ille morosus Judæorum populus : denique frigida portio sit victimarum permissio concessioque. Quemadmodum igitur medicus fracto vase ægrotum cohibet ab intempestivo frigidi potus appetitu, sic et Deus, eversa civitate ipsa, adeoque funditus diruta, ut omnibus facta sit inaccessa, Judæos a sacrificiis abduxit. Nam si hoc non agebat, cur religionem illam in unum locum conclusit, qui nusquam non est præsens, qui implet universa ? Cur igitur cultum redegit ad victimas, victimas ad certum locum, locum ad tempus, tempus ad unam civitatem contraxit, ac rursus hanc ipsam civitatem subvertit ? Adde quod mirum est et incredibile, totus terrarum orbis conceditur Judæis, ubi

ἀρετὴν τι μέγα συντελεῖν ἐδύνατο^α, οὕτως καταλιπανώμενα φαῦλον ποιῆσαι τὸν σπουδαῖον ἰσχυς, ἢ μειῶσαι τι τῆς ἐν τῇ ψυχῇ φιλοσοφίας. Οὗτοι γοῦν οἱ τῇ φιλοσοφίᾳ τῶν ἀγγέλων ἐπιδειζόμενοι ἐφαμιλλοὺς πολιτείας ἐπὶ γῆς, οὐδὲν τούτων ἐπιτελοῦντες, οὐ θυσίαν καταβαλόντες, οὐχ ἑορτὴν τηρήσαντες, οὐ νηστείαν τοιαύτην ἐπιδειζόμενοι, οὕτως ἤρσαν τῷ θεῷ, ὥς καὶ αὐτῆς περιγενέσθαι τῆς φύσεως, καὶ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν διὰ τῶν εἰς αὐτοὺς συμβάντων εἰς θεογονσίαν ἐπισπάσασθαι. Τί γάρ ἂν ἴσον γένοιτο τοῦ Δανιήλ; τί δὲ τῶν τριῶν παίδων, οἱ τὸ μέγιστον ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις παράγγελμα. καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων κεφάλαιον προλαβόντες, ἥδη διὰ τῶν ἔργων ἐπαδείξαντο; *Μείζονα γὰρ ταύτης*, φησὶν, *ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν ἀφῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ θύσῃ*^β. Ἐκείνοι δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἔθηκαν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐ διὰ τοῦτο μόνον^γ θαυμάστοι, ἀλλ' ὅτι οὐδὲ ἐπὶ μισθῷ τινι τοῦτο ἐπραττον. Διὰ τοῦτο ἔλεγον, ὅτι *Ἐστὶ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ δυνατὸς ἐξελεῖσθαι ἡμᾶς*^δ· καὶ ἂν μὴ, γνωστὸν ἔστω σοι, βασιλεῦ, ὅτι τοῖς θεοῖς σου οὐ λατρεύομεν^ε. Ἀρκετὸν δ' ἡμῖν ἔστιν ὁ μισθός, φησὶν, ὅτι διὰ τὴν θοὴν ἀποθνήσκωμεν. Καὶ ταῦτα ἐποιοῦν, καὶ τοσαύτην ἀρετὴν ἐπεδείκνυντο, οὐδὲν τῶν νομιζομένων παρατηροῦντες.

ζ'. Καὶ τίνος ἔνεκεν, φησὶ, ταῦτα ἐπέταξεν ὁ Θεός, εἰ μὴ ἐβούλετο γίνεσθαι; Καὶ εἰ ἐβούλετο γίνεσθαι, τίνος οὖν ἔνεκεν τὴν πόλιν σου κατέλυσε; Δυσὸν γὰρ βάτερον ἔχρην ποιεῖν αὐτὸν, βουλόμενον αὐτὰ μένειν, ἢ μὴ κατεῦσαι ἐν ἐνὶ τόπῳ θύειν, πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης μέλλοντα διασπείρειν ὑμᾶς, ἢ βουλόμενον ὑμᾶς ἐκείθι θύειν μόνον, [624] μὴ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης διασπείραι καὶ μόνην ἐκείνην τὴν πόλιν ποιῆσαι ἄβατον ἐν ἧ μόνῃ τὴν θυσίαν ἀναφέρεισθαι ἐχρὴν.

Τί οὖν; ἐαυτῷ μάχεται, φησὶ, θῆσαι μὲν ἐν ἐνὶ τόπῳ κελεύσας, αὐτὸν δὲ πάλιν ἀποκλείσας τὸν τόπον ἐκείνον; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἐαυτῷ συμφωνεῖ· οὐδὲ γὰρ παρὰ τὴν ἀρχὴν ὑμῖν δοῦναι τὰς θυσίας ἔβουλετο^α· καὶ τοῦτο αὐτὸν τὸν προφήτην παράγω μάρτυρα, λέγοντα οὕτως· *Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων· προσέχετε νόμον Θεοῦ ὑμῶν, ἰαδὸς Γομορρᾶς*· οὐ πρὸς Σοδομίτας καὶ τοὺς ἐν Γομορρᾶς οἰκοῦντας διαλεγόμενος, ἀλλὰ πρὸς Ἰουδαίους. Καλεῖ δὲ αὐτοὺς οὕτως, ἐπειδὴ τῇ τῆς κακίας μιμήσει τὴν πρὸς ἐκείνους ἐπεσπασάντο συγγένειαν. Οὗτω γοῦν καὶ κύνας καλεῖ, καὶ ἵππους θηλυμανεῖς, οὐχ ἐπειδὴ πρὸς τὴν φύσιν ἐκείνων μετέπεσαν^β, ἀλλ' ἐπειδὴ τὴν τῶν ζώων τούτων λαγνείαν ἐδίωκον. *Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος*. Οἱ δὲ ἐν Σοδόμοις οὐδέποτε ἀνεφάνησαν ἀναφέροντες θυσίας· ἀλλὰ πρὸς τοὺτους ὁ λόγος ἀποτείνεται καλῶν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἐκείνων ἐπωνυμίας, διὰ τὴν αἰτίαν ἣν εἶπον· *Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος*. *Πλήρης εἰμι ὀλοκαυτωμάτων κριῶν*^γ· καὶ στέαρ

ἀρνῶν καὶ αἵμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι· οὐδὲ ἂν ἐρχησθε ὀρθῶναι μοι. Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα πάντα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Ἦκουσας σαφεστάτης φωνῆς λεγούσης, ὅτι οὐχ ἐξεζήτει ταῦτα παρ' ὑμῶν παρὰ τὴν ἀρχὴν; Εἰ γὰρ ταῦτα ἐπεζήτηε, καὶ τοὺς παλαιούς πάντας τοὺς πρὸ αὐτῶν λάμβαντας^δ πρώτους ἂν εἰς ταύτην εἰσῆγαγε τὴν πολιτείαν. Πῶς οὖν ἄρτι, φησὶν, ἐπέτρεψε; Τῇ ἀσθενείᾳ τῇ ὑμετέρᾳ συγκαταβαίνων. Καὶ καθάπερ ἱατρός, πυρέττοντα ὀρῶν ἄνθρωπον, δυσάρεστον τινα καὶ ἀκαρτέρητον, ἐπιθυμοῦντα ψυχροποσίας, καὶ ἀπειλοῦντα, εἰ μὴ λάθοι, βρόχον ἀνάψειν, ἢ κατὰ κρημνῶν ἐαυτὸν ἀφήσειν, τὸ μείζον βουλόμενος κυλιῶσαι κακῶν, τὸ ἔλαττον δίδωσι, βουλόμενος βιαιῶς τελευτῆς αὐτὸν ἀπαγαγεῖν^ε· οὕτω δὴ καὶ ὁ Θεός ἐποίησεν. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδεν μαινομένους, ἀγχομένους, ἐπιθυμοῦντας· θυσιῶν, παρεσκευασμένους, εἰ μὴ λάθοιεν, πρὸς τὰ εἰδῶλα αὐτομολῆσαι, μᾶλλον δὲ οὐ παρεσκευασμένους μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτομολήσαντας ἥδη, ἐπέτρεψε τὰς θυσίας. Καὶ ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ αἰτία, καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ χρόνου γένοιτο^ζ ἂν καταφανὲς τὸ λεγόμενον. Μετὰ γὰρ τὴν ἑορτὴν, ἣν ἐπέτελεσαν τοὺς ποιητοὺς δαίμοσι, τότε τὰς θυσίας ἐπέτρεψε, μονοτονίᾳ λέγων· *Μαίνεσθε καὶ βούλεσθε θύειν*· οὐκοῦν καὶ ἔμοι θύετε. Ἀλλ' ὁμως καὶ τοῦτο ἐπιτρέψας οὐ μέχρι τέλους ἀφήκεν, ἀλλὰ διὰ τῆς σοφωτάτης μεθόδου πάλιν ἀπήγαγεν. Καὶ καθάπερ ὁ ἱατρός ἐκείνος (οὐδὲν γὰρ κυλιῶσι τῷ αὐτῷ παραδείγματι [625] χρῆσθαι πάλιν), χαρισάμενος τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ κάμνοντος, φιάλην οἰκοῦσιν χερμίσας ἐκέλευσεν ἐν ταύτῃ μόνῃ τῆς ψυχροποσίας ἀπολαβεῖν, καὶ τοὺς κάμνοντος πεισθέντους, λάθρα τοῖς ἐπιδιδούσι προσέταξε συντρίψαι τὴν φιάλην αὐτήν, ἵνα ἀνυπόπτως καὶ λαθραίως αὐτὸν ἀπαγάγῃ τῆς ἐπιθυμίας ἐκείνης· οὕτω καὶ ὁ Θεός ἐποίησε, θύειν ἐπιτρέψας, ἐν οὐδενὶ [τέτρῳ] τόπῳ τῆς οἰκουμένης εἰσαε τοῦτο γίνεσθαι, ἀλλ' ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις μόνον. Εἶτα ἐπειδὴ χρόνον ἔθυσαν βραχύν, καθεῖλε τὴν πόλιν, ἵν' ὥσπερ ὁ ἱατρός διὰ τῆς τοῦ σκευῆς συντριβῆς, οὕτω καὶ ὁ Θεός διὰ τῆς κατασκαφῆς τῆς κατὰ τὴν πόλιν καὶ ἄκοντας αὐτοὺς ἀπαγάγῃ τοῦ πράγματος. Εἰ γὰρ φανερώς εἶπεν^ι, ἀπόστητε, οὐκ ἂν ἠνέσχοντο βράδιος τῆς κατὰ τὴν θυσίαν μανίας ἀποσπῆναιⁱⁱ· νυνὶ δὲ καὶ διὰ τῆς κατὰ τὸν τόπον ἀνάγκης λανθάνοντως αὐτοὺς ἀπήγαγε τῆς περὶ τὸ πρᾶγμα μανίας. Ἐστὼ τοίνυν ὁ μὲν ἱατρός ὁ Θεός, ἢ φιάλη δὲ ἡ πόλις, ὁ δὲ νοστὴν ὁ δυσάρεστος τῶν Ἰουδαίων ὄμιλος, ἢ δὲ ψυχροποσία ἡ τῶν θυσιῶν ἐπιτροπὴ καὶ ἐξουσία. Ὡς περ οὖν ὁ ἱατρός ἴσθησι τῆς ἀκαίρου ταύτης αἰτήσεως τὸν ἄρρωστον τὸ σκεῦος ἀφανίσας· οὕτω καὶ ὁ Θεός τῶν θυσιῶν ἀπήγαγε, τὴν πόλιν αὐτὴν καθελὼν, καὶ ποιήσας αὐτὴν ἄβατον πᾶσιν. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο κατασκευάσαι ἐβούλετο, τίνος ἔνεκεν εἰς τόπον ἕνα συνέκλεισε τὴν τοιαύτην ἀγιστείαν, ὁ πανταχοῦ παρὶν καὶ τὰ πάντα πληρῶν; Τίνος δὲ ἔνεκεν τὴν μὲν λατρείαν εἰς θυσίας, τὰς δὲ θυσίας εἰς τόπον, τὸν δὲ τόπον εἰς καίρον, τὸν δὲ καίρον εἰς μίαν πόλιν συναγαγόν, αὐτὴν πάλιν ἐκείνην τὴν πόλιν κατέσκαψε; Καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν καὶ παράδοξον, ἢ μὲν οἰκουμένην πᾶσα ἀνετίθη τοῖς Ἰου-

^α Editum fuerat ἐδύνατο. Edit.

^β Alii θῆ.

^γ Sic rescriptissimus e Savilio. Legebatur τοῦτο μὲν. Ed.

^δ Alii ἀρχῶν. In sequentibus magna codicum varietas; textum rectissimus e Savilio. Edit.

^ε Duo codd. θυσίας ἐβούλετο, καὶ ὅτι οὐχ ἐβούλετο. Montf. ἡβούλετο. Αὐτὸν τὸν πρ. Savilliana expressimus. Edit.

^ζ Alii μετέπεσον. Paulo post Savil. et aliquot mss. scripturam receperunt, ubi Montf. ex Morello, θυσίας· ἀλλὰ νυνὶ ὁ λόγος ἀποτείνεται πρὸς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς ἐκ. Edit.

^η Quatuor mss. ὀλοκαύτωμα κριῶν.

^δ Morel. τοὺς παρ' αὐτῶν λάμβαντας, tres mss. τοὺς παρ' αὐτῶν λάμβαντας, Savil. τοὺς πρὸ αὐτῶν λάμβαντας, et sic legit Erasmus.

^ε Alii δίδωσι βουλόμενος τῆς τοῦ βίου τελευτῆς αὐτὸν ἀπάγει.

^ζ Sic Savil. At Morel. ἐπειδὴ γὰρ φανερώς εἶπει, male.

^η Verba τῆς κατὰ πόλιν... νυνὶ δὲ, quae Montf. non habebat, nobis suppeditavit Savil. Edit.

δαίσις, ἐνθα οὐκ ἔξεστι θύειν, μόνῃ δὲ ἡ Ἱερουσαλήμ
ἔδατος γέγονεν, ἐνθα μόνον θύειν ἔξῃν. Ἄρα οὐχὶ καὶ
τοῖς σφόδρα ἀνοήτοις ὁτλήη καὶ καταφανῆς γένοιτο ἂν
ἡ αἰτία τῆς κατασκαφῆς ἐκείνης; Ὡς γὰρ οἰκο-
δόμος θεμελίους θείας, τοίχους ἀναστήσας, ὄροφον
καμαρώσας, τὴν καμάραν ἐκείνην εἰς ἓνα μέσον συν-
δῆσας ὡς λίθον, ἂν ἐκείνην ἀφῇ, τὸν πάντα τῆς οἰκο-
δομῆς διέλυσε σύνδεσμον· οὕτω καὶ ὁ Θεός, καθάπερ
τινὰ σύνδεσμον λατρείας τὴν πόλιν ποιήσας, εἶτα ταύ-
την ἀνατρέψας, καὶ τὴν λοιπὴν τῆς πολιτείας ἐκείνης
οἰκοδομὴν κατέλυσεν ἅπασαν.

Γ. Ἡ μὲν οὖν πρὸς Ἰουδαίους μενέτω τέως μάχη.
Σήμερον γὰρ ἡκροβολισάμεθα πρὸς αὐτοὺς, μόνον
τοσοῦτον εἰπόντες, ὅσον ἤρκει πρὸς ἀσφάλειαν τοῖς
ἀδελφοῖς τοῖς ἡμετέροις, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῷ πλεον.
Ἀνάγκη δὲ λοιπὸν παρακαλεῖσαι ὑμᾶς τοὺς παρόν-
τας, ἵνα πολλὴν τῶν μελῶν τῶν ἡμετέρων ποιήση-
σθε ὡς πρόνοιαν, ἵνα μὴ λέγητε· Τί δέ μοι μέλει; τί
δὲ ἐγὼ περιεργάζομαι καὶ πολυπραγμονῶ; Ὁ Δεσπό-
της ἡμῶν δι' ἡμᾶς ἀπέθανε, σὺ δὲ οὐδὲ λόγον προτε-
σαι; καὶ ποίαν ἔξεις συγγνώμην; ποίας ἀπολογίας
τεύξεις; πῶς ἐπὶ τοῦ βήματος στήθη τοῦ Χριστοῦ
μετὰ παρρησίας, εἰπέ μοι, τοσοῦτον ψυχῶν ἀπό-
λειαν παρορῶν; Εἴθε μοι δυνατόν ἦν τοὺς ἐκεῖ τρέ-
χοντας εἰδέναι, καὶ οὐκ ἂν ἐδεθθὴν ὑμῶν, ἀλλὰ τὴν
ταχίστην [626] ἐποιήσαμεν ἂν διόρθωσιν.

Ὅταν τὸν ἀδελφὸν δέῃ διορθῶσαι, καὶ τὴν ψυχὴν
ἐπιδοῦναι δέῃ, μὴ παραιτήσῃ, μίμησαί σου τὸν Δε-
σπότην· καὶ οἰκέτην ἔχῃς, καὶ γυναῖκα, κάτεχε ἐπὶ
τῆς οἰκίας μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος. Εἰ γὰρ εἰς
θέατρον οὐκ ἐπιτρέπεται ἀπειθεῖν, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ
συναγωγῆς τοῦτο χρὴ ποιεῖν· μείζων γὰρ ἡ παρανο-
μία. ἐκείνης αὕτη· ἐκεῖ ἁμαρτία τὸ γινόμενον, ἐν-
ταῦθα δὲ ἀσέβεια. Ταῦτα δὲ λέγομεν, οὐχ ἵνα εἰς θέα-
τρον ἀφῇτε ἀναβαίνειν, κακὸν γὰρ κάκεῖνο, ἀλλ' ἵνα
καὶ τοῦτο πολλῷ ὡς πλέον κωλύσῃτε. Τί τρέχεις ἰδεῖν ἐν
τῇ συναγωγῇ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων^α, εἰπέ μοι,
σαλπίζοντας ἀνθρώπους; δέον σε οἴκοι καθήμενον
στενάζειν ὑπὲρ ἐκείνων καὶ δακρύειν, ὅτι τῷ προσ-
τάγματι τοῦ Θεοῦ μάχονται, ὅτι τὸν διάβολον ἔχουσι
μεθ' ἑαυτῶν γορεύοντα. Ὅπερ γὰρ ἐφθην εἰπὼν, τὸ
παρὰ γνώμην τοῦ Θεοῦ γινόμενον, εἰ καὶ ποτὲ συγκε-
χωρημένον ἦν, ὑπερὸν παρανομία τίς ἐστι, καὶ μυ-
ρίων τιμωριῶν ὀφθεῖς. Ἐσάπιζον οἱ Ἰουδαῖοι ποτε,
ὅτε τὰς θυσίας εἶχον, νῦν δὲ αὐτοῖς οὐκ ἀφίεται ὡς
τοῦτο ποιεῖν. Ἀκουσον γοῦν, καὶ διὰ τί τὰς σάλπιγ-
γας ἔλαβον· Ποίησον σεαυτῷ, φησὶ, σάλπιγγας
ἐλάτὰς ἀργυρᾶς. Εἶτα λέγων αὐτῶν τὴν χρεῖαν,
ἐπήγαγε· Καὶ σαλπείτε ἐν αὐταῖς ἐπὶ τοῖς ὀλο-
καυτώμασιν ὑμῶν, καὶ ταῖς θυσίαις τῶν σωτη-
ριῶν ὑμῶν. Ποῦ τοίνυν ἐστὶν ὁ βωμός; ποῦ δὲ ἡ κι-
βωτός; ποῦ δὲ ἡ σκηνὴ καὶ τὰ ἅγια τὸν ἅγιον; ποῦ
δὲ ὁ ἱερεὺς; ποῦ δὲ τὰ χερουδὶμ τῆς δόξης; ποῦ δὲ
τὸ χρυσὸν θυμιατήριον; ποῦ δὲ τὸ ἱεσθήριον; ποῦ

ἡ φιάλη; ποῦ τὰ σπονδεῖα; ποῦ τὸ πῦρ τὸ ἁγίον
κατενεχθέν; Πάντα ἀφῆκας, καὶ τὰς σάλπιγγας κα-
τέχεις μόνον; Ὅρξῃς ὅτι παίζουσι μᾶλλον, ἢ λατρεύου-
σιν; Ἀλλ' ὥς περ ἐκείνους ἐγκαλοῦμεν ὅτι παρανο-
μοῦσιν, οὕτω καὶ πολλῷ μᾶλλον ὑμῖν, ὅτι τοῖς παρα-
νομοῖσι συνέρχεσθε, καὶ οὐχὶ τοῖς συντρέχουσιν μὴ-
νον, ἀλλὰ καὶ τοῖς κυρίοις οὖσι κωλύσαι, καὶ μὴ βου-
λομένους. Μὴ μοι λέγε· Τί γὰρ ἔχω κοινὸν πρὸς ἐκεῖ-
νον; ἀλλοτρίος ἐστὶ καὶ ἀγνωστος. Ἔως ἂν ἡ πίστις,
καὶ τῶν αὐτῶν σοι μετέχων μυστηρίων, καὶ εἰς τὴν
αὐτὴν Ἐκκλησίαν ἀπαντᾷ, καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγε-
νῶν καὶ ἐπιτηδείων καὶ πάντων ἐστὶν οικειότερος.
Ὡς περ οὖν οὐχ οἱ κλέπτοντες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ κύ-
ριοι μὲν δυνταὶ κωλύσαι, μὴ κωλύοντες δὲ ἴ, τὴν αὐ-
τὴν ἐκείνους διδῶσι δίκην· οὕτως οὐχ οἱ ἀσεβοῦντες
μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ δυνάμενοι μὲν ἀπαγαγεῖν τῆς ἀσε-
βείας, μὴ βουλομένοι δὲ ἡ δι' ὅκνον ἢ διὰ νωθρίαν,
ὁμοίως κολάζονται. Ἐπεὶ καὶ ὁ τὸ τάλαντον ἐκεῖνο
κατορύξας, δόκλον ἀπέδωκε τῷ ἰδίῳ δεσπότη· ἀλλ'
ὁμως ἐπειδὴ μὴ ἐπλεόνασεν αὐτὸ ἐκολάζετο. Καὶ σὺ
τοίνυν, αὐτὸς ἂν καθαρὸς διαμείνης καὶ ἀκέραιος, μὴ
πλεονάσης δὲ σου τὸ τάλαντον, μηδὲ ἕτερον ἀδελφὸν
ἀπολλύμενον ἐπαναγῆς εἰς σωτηρίαν, τὰ αὐτὰ
ἐκείνῳ πεῖτη. Τί μέγα αἰτῶ παρ' ὑμῶν, ἀγαπητοί;
Ἐκαστος ὑμῶν ἓνα μοι τῶν ἀδελφῶν ἀνασωσάτω,
περιεργασάτω, πολυπραγμονησάτω, ἵνα εἰς τὴν
ἐπιούσαν σῶσιν μετὰ πολλῆς παρρησίας ἀπαντή-
σωμεν, δῶρα τῷ Θεῷ κομιζόντες, δῶρα πάντων τι-
μιώτερα, τὰς ψυχὰς τῶν πεπλανημένων ἐπαναγα-
γόντες· καὶ ὑβρισθῇαν δέῃ, καὶ πληγὰς λαβεῖν, [627]
καὶ ὅτι οὐκ ἔτερον ὑπομείναι, πάντα ποιήσωμεν, ὥστε
αὐτοὺς ἀνακτήσασθαι. Καὶ γὰρ λαχτίζοντων τῶν νο-
σοῦντων καὶ ὑβρίζοντων καὶ λοιδορούντων ἀνεχόμε-
θα, οὐ δακνόμεθα ταῖς ὕβρεσιν, ἀλλ' ἐν μόνον ἐπιθυ-
μοῦμεν ἰδεῖν, τοῦ τὰ τοιαῦτα ἀσχημονούντος τὴν
ὕγιαν. Καὶ λατρῶν πολλάκις ἐσθῆτα διέρρηξεν ὁ
κάμνων· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἀπέστη ἐκείνος τῆς θερα-
πείας. Πῶς οὖν οὐκ ἄτοπον, τοὺς μὲν τῶν σωμάτων
προνοοῦντας τοσαύτην ποιεῖσθαι τὴν ἐπιμέλειαν, ψυ-
χῶν δὲ τοσοῦτον ἀπολλύμενων, βῆθμεν, καὶ μηδὲν
ἡγεῖσθαι πάσχειν δεῖν, τῶν μελῶν ἡμῶν σηπομέ-
νων; Ἀλλ' οὐχ ὁ Παῦλος οὕτως· ἀλλὰ πῶς; Τίς
φησὶν, ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζε-
ται, καὶ οὐκ ἐγὼ πινοῦμαι; Τοῦτο καὶ σὺ δέξαι τὸ
πῦρ· καὶ ἰδὲς ἀδελφὸν ἀπολλύμενον, καὶ λοιδορῇ,
καὶ ὑβρίξῃ, καὶ τύπῃ, καὶ ἀπειλῇ ἐχθρὸς γενέσθαι,
καὶ ὅτι οὐκ ἔτερον ἐπανατείνῃται, πάντα φέρε γεν-
ναίως, ὅπως αὐτοῦ κερδήσῃ τὴν σωτηρίαν. Ἐὰν οὖ-
τος ἐχθρὸς σου γένηται, ὁ Θεός ἐσται σου ὡς φίλος, καὶ
μεγάλους σε κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀμείψεται τοῖς
ἀγαθοῖς. Γένοιτο δὲ εὐχαῖς τῶν ἁγίων τοὺς τε πε-
πλανημένους ἀνασωθῆναι, ὑμᾶς τε τῆς ἀγλαῆς περι-
γενέσθαι, αὐτοὺς τε τοὺς βλασφήμους ἐκείνους τῆς
ἀσεβείας ἀπαλλαγέντας. ἐπιγνώναί τὸν ὑπὲρ αὐτῶν
σταυρωθέντα Χριστὸν, ἵνα πάντες ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ
στόματι δοξάζωμεν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν
τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς [σὺμπαντας] αἰῶνας τῶν
αἰώνων. Ἀμήν.

^α Sic Savil. et omnes pene mss., Morel. vero εἰς ἓνα μόνον συνδ. Infra quidam mss. ταύτην ἀνατρέψας.

^β Sic magna lectionum varietas. Mor. et quidam mss. ἵνα πολλὴν τῶν παρελθουσῶν ἡμερῶν ποιήσονται. Tres mss. ἵνα πολλὴν τῶν παρουσῶν ἡμερῶν, etc. Savil. ἵνα πολλὴν τῶν μελῶν τῶν ἡμετέρων ποιήσασθε, atque ita legit interpres. Paulo post alii ποίαν ἔχεις συγγ. (Legabatur enim ἔχεις.)

^γ Sav. ἀλλ' ἵνα καὶ κάκεῖνον καὶ τούτων πολλῷ. Fort. leg. ἵνα κάκεῖνον καὶ τούτου.

^δ Haec, ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων, desunt in quibusdam mss.

^ε Alii οὐκ ἐρεῖται.

^ι Alii μὴ ποιούντες δέ.

^κ Alii σοι.

fas non est sacrificari; solam Jerosolymam illis adire non licet, in qua sola licet immolare. Annon igitur vehementer etiam stolidis clarum perspicuumque est, quam ob causam ea civitas fuerit subversa? Nam sicut architectus jactis fundamentis, erectis parietibus, concamerata testudine, ipsaque concameratione in unum lapidem in medio positum connexa, si eum tollat, totam aedificii compagem solverit: similiter Deus cum eam civitatem fecerit quasi nodum totius religionis Judaicæ, ac mox eam subverterit, nonne pariter et universum ejus statum dissolvit?

7. Verum hactenus adversus Judæos pugnatum esto. Nam hodie solum eminus in illos jaculis velitati sumus, tantum loquuti, quantum satis erat ad depellendum periculum a fratribus nostris, imo multo etiam amplius. Restat autem illud necessario, ut vos qui adestis, adhortemur, ut multam sollicitudinem habeatis pro membris nostris. Ne dixeritis, quid mea refert? cur autem ego rerum alienarum curiosus sim et sollicitus? Dominus propter nos mortuus est; tu vero ne sermonem quidem profers? Et quam invenies veniam, aut quam reperies excusationem? Quomodo ad Christi tribunal stabis cum fiducia, dic mihi, tot animarum exitium dissimulans? Utinam mihi contingat eo currentes videre, nequaquam vobis opus esset, sed celerrimam adhiberem correctionem.

Adhortatio ad emendationem fratrum. — Quoties frater est emendandus, etiamsi vita sit impendenda, ne recuses. Imitare Dominum tuum. Quod si famulum habes, si uxorem, multa cum diligentia illos domi contineas. Etenim si non permittis illis ut in theatrum eant, quanto magis a Synagoga Judæorum sunt arcendi? Majus est hic scelus quam illic. Quod illic fit, peccatum est; quod hic, impietas. Hæc non ideo loquor, ut illos sinatis in theatrum ire, nam et id malum est: sed ut ab hoc multo magis prohibeatis. Quid spectaturus curris ad Synagogam Dei hostium Judæorum? num homines tuba canentes? At oportuit domi sedentem gemitus ac lacrymas pro illis profundere, quod rebellent præcepto Dei, quod diabolum habeant cum ipsis choreas agentem. Nam, ut ante dixi, quod sit præter voluntatem Dei, etiamsi aliquando fuit permissum, postea violatio legis est, et innumerabilium suppliciorum materia. Tuba caneant Judæi tum cum habebant sacrificia, nunc vero non licet illis idem facere. Proinde accipe jam, qua de causa datae sint illis tubæ. *Fac, inquit, tibi tubas ductiles argenteas* (Num. 10. 2), moxque commonstrans usum illarum, subjicit: *Et illis canite in holocaustomatibus vestris, et in sacrificiis salutarium vestrorum.* Ubi igitur est altare, ubi arca, ubi tabernaculum et Sancta sanctorum, ubi sacerdos, ubi Cherubim gloriæ, ubi thuribulum aureum, ubi propitiatorium, ubi phiala, ubi patera libatoriae, ubi ignis ille cælitus demissus? Cum omnia amiseris, nihil aliud retines quam tubas? Vides illos ludere verius quam Deum colere? Verum quemadmodum illos culpamus, quod

legem transgrediuntur: ita multo magis vos incusamus, quod ad transgressores legis concurritis; nec illos tantum, qui eo concurrunt, verum etiam eos quibus cum sit auctoritas prohibendi suos, nolint tamen id facere. Ne mihi dixeris: quid mihi cum illo commercii est? Alienus est, ignotus est. Dum fuerit fidelis, dum eorundem particeps mysteriorum, dum in eandem convenit Ecclesiam, et fratribus, et cognatis, et necessariis, et cæteris omnibus est propinquior. Proinde sicut non ipsi tantum fures dant pœnas, verum etiam eadem pœna plectuntur ii, quibus cum esset potestas vetandi, non veterunt tamen: ita non solum qui impie agunt, verum etiam illi qui cum possint ab impietate revocare, tamen vel ob pigritiam, vel ob timiditatem id facere nolunt, simili cum illis pœna plectuntur. Siquidem talentum illud quod acceperat ac defoderat servus ille, reddidit integrum; attamen dat pœnas, eo quod non auxerat lucrum (*Matth. 18. 24. sqq.*): ita tu quidem etiamsi ipse purus et innocens perseveres, si non augeas talentum, nec fratrem pereuntem revoces ad salutem, eadem quæ ille patieris. Quid magni postulo? Unusquisque vestrum unum mihi ex fratribus ad salutem revocet; hic sollicitus, hic quisque curiosus esto, quo nimirum in crastina collecta multa cum fiducia compareamus donaria Deo ferentes, donaria, inquam, omnium pretiosissima, si animas errantium reduxerimus; etiamsi contumelia fuerit ferenda, si toleranda verbera, si quidvis aliud sufferendum, omnia faciamus ut illos recuperemus. Quandoquidem et agrotos calcibus ferientes, contumeliis et conviciis incessentes ferimus, nec offendimur contumeliis: verum nihil aliud videre cupimus, quam sanitatem hominis per morbum indecora facientis. Quin et medici vestem sæpe laceravit ægrotans, at non ideo a cura destitit ille. Qui fit igitur, ut qui corporibus consulunt, tanta utantur diligentia, nos tot animabus pereuntibus cessemus, perinde quasi existimemus nihil accidere grave, cum membra nostra putrescunt? At non ita Paulus: sed quomodo? *Quis, inquit, infirmatur, et non infirmor? Quis offenditur, et ego non uror* (2. Cor. 11. 29)? Hunc ignem tu quoque concipe, et si conspexeris fratrem pereuntem, quamvis convicietur, quamvis contumeliam inferat, quamvis verberet, quamvis minitetur se futurum hostem, aut aliud quidlibet intentet, fac omnia perferas fortiter, ut illius lucrifacias salutem. Si ille fiat inimicus, Deus tibi erit amicus; magnisque in die illo bonis te remunerabit. Utinam autem id eveniat sanctorum votis ac precibus, ut et qui in errorem abducti sunt, recuperentur ad salutem, et vos in hoc venatu voti compotes evadatis; et illi ipsi blasphemii, liberati ab impietate sua, Christum agnoscant pro ipsis crucifixum, ut omnes uno animo, eodemque ore glorificemus Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et potentia cum sancto Spiritu in cuncta sæcula sæculorum, Amen.

ADVERSUS JUDÆOS¹.

ORATIO QUINTA.

1. Unde nobis hodie frequentior conventus factus est? Ad efflagitandum quod polliciti sumus plane convenistis, ut argentum igni probatum, quod me vobis exhibiturum promiseram, accipiat. Nam *eloquia*, inquit, *Dei, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terræ* (Psal. 11. 7). Benediculus Deus, qui vobis tantum audiendi spirituales sermones inspiravit ardorem. Quemadmodum enim homines vino et potionibus dediti, singulo quoque die obambulant, curioseque disquirunt, ubi computationes agitentur, ubi convivia, ubi cœnæ, ubi comessationes, ubi temulentiae, phialæ, crateres et pocula: sic et vos quotidie simul atque surrexeritis, curiose perquiritis, ubinam futura sit exhortatio, ubi admonitio, ubi doctrina, ubi sermo ad gloriam Christi conducens. Quas ob res et nos quoque propensiore studio quod polliciti sumus aggredimur: et quæ promissimus, libentissime præstabimus. Itaque pugna nobis cum Judæis suscepta, exitum quem debuit, sortita est. Tropæum erectum est, et corona nobis parata est, et bravium ex superiore concione reportavimus. Siquidem hoc suscepamus agendum, ut demonstraremus quod ea quæ nunc fiunt ab istis, sint quadam transgressio legis prævaricationeque, nec aliud quam hominum adversus Deum commissa pugna bellumque: idque Deo auxiliante nobis accuratissime demonstratum est. Etenim si civitatem suam essent aliquando recepturi, et ad pristinum vitæ statum redituri, templumque instauratum visuri, quamquam id nunquam est futurum; ne sic quidem haberent justam excusationem eorum quæ faciunt. Nam et tres illi pueri, et Daniel, cæterique omnes qui vivebant in captivitate, expectabant se recepturos civitatem suam, ut post annos septuaginta viderent patriæ solum, pristinisque viverent legibus (Dan. 1 et seqq.). Atqui cum hoc illis evidenter esset promissum, ne sic quidem ante promissionem et reditum ausi sunt quidquam eorum facere juxta legis ritus, quæ faciunt isti. Hoc pacto poteris et ipse Judæo os occludere. Roga illum, qua de causa jejunas, cum non habeas civitatem? Quod si dixerit, quoniam spero me recepturum civitatem, dic illi: proinde quiesce, donec receperis. Nam illi sancti, donec ad patriam suam redirent, nihil eorum quæ tu facis, ausi sunt facere. Proinde, ut palam est, nunc legem Dei violas: etiamsi, ut ais, recepturus sis civitatem, tamen pacta cum Deo inita rescindis, et in ipsum vitæ statum contumeliosus es. Igitur in oratione superiore diximus vestræ caritati, quantum satis ad retundendam Judæorum impudentiam, et ad redarguendam eorum prævaricationem.

Templum Judæorum nunquam restaurandum esse probatur. — Cæterum quando non hoc tantum nobis erat propositum, ut illorum ora clauderemus, verum ut Ecclesiam copiosius de suis propriis dogmatibus

edoceremus: age rursus et hoc ex abundanti demonstramus, quod templum nunquam instaurabitur, neque ad pristinum vitæ statum restituendi Judæi sunt. Hoc pacto fiet, ut et vos exactius noveritis apostolica dogmata, et illi contra ad majorem impietatem prolapsi capiantur. Harum vero rerum testem adducemus non angelum, non archangelum, sed orbis universi principem Dominum nostrum Jesum Christum. Is enim, cum ingressus Jerosolymam vidisset templum, dixit: *Futurum ut Jerosolyma conculcetur a gentibus multis, donec impleverint tempora gentium multarum* (Luc. 21. 24): tempus significans usque ad consummationem mundi. Ac rursus hæc de templo comminatus est, loquens discipulis, non mansurum lapidem super lapidem in eo loco qui non diruatur (Matth. 21. 2): perspicue prædicans eum prorsus abolendum, et in perpetuam solitudinem redigendum. Verum Judæus omnino rejicit hoc testimonium, nec recipit ea quæ dicimus. Inimicus enim, inquit, meus est, qui talia loquitur; ego illum adegi in crucem; et quomodo recipiam illius testimonium? Atqui hoc ipsum mirum est, o Judæe, quod cum tu crucifixus eum, ille postquam abs te crucifixus est, tunc civitatem tuam evertit, tuam gentem dissipavit, tuum populum per universum orbem dispersit: videlicet re ipsa declarans, se resurrexisse, ac vivere, atque nunc esse in cælis. Quoniam enim ex benefactis noluisti potentiam illius cognoscere, per pœnas ac supplicia demonstravit robur suum, inevitabile pariter et inexpugnabile. At ne sic quidem credis, aut putas illum esse Deum, ac totius orbis Dominum; sed arbitraris hominem fuisse vulgarem. Age igitur, perinde ac si homo tantum fuerit, rem excutiamus. Cum aliquos videmus homines, quos in omnibus comperimus esse veraces, nec ulla in re mentientes: horum, etiamsi fuerint hostes, modo sapiamus, dicta recipimus. Rursum si viderimus eos mentientes, etiamsi in nonnullis veraces fuerint, nec illa facile recipimus, quæ vere ab illis dicta sunt.

2. *Christum in prædictionibus prorsus veracem esse demonstratur.* — Age nunc, consideremus Christi mores et vitam. Non enim hoc tantum quod diximus, prædixit, atque prænuntiavit, verum etiam alia multa, longo post tempore ventura, vaticinatus est. Proferamus igitur prædictiones illas in medium: in quibus si videris illum mendacem, ne hanc quidem recipito, neque putes illi fidem habendam. Contra, si videris illum in cæteris omnibus veracem, et hanc ipsam prædictionem evenisse: deinde cum videas immensum temporum curriculum attestans veritatem eorum quæ prædixit, ne velis ultra perfricare frontem, neque rebus sole clarioribus obstrepere. Videmus igitur quid præterea prædixerit. Accessit ad illam mulier alabastrum habens unguenti preciosi, et effudit unguentum (Matth. 26). Hoc factum indigne ferentes discipuli, dicebant: *Quare non venumdatum est trecent-*

¹ Tres Mss., *Contra Judæos Homilia tertia.*

ΚΑΤΑ ΙΟΥΔΑΙΩΝ ^α.

Λόγος πέμπτος.

α'. Πόθεν ἡμῖν ἄρα πλείων ὁ σύλλογος γέγονε σήμερον; Πρὸς τὴν ἀπαίτησιν τῆς ὑποσχέσεως ἀπηντήκατε πάντως, καὶ τὸ ἀργύριον τὸ πεπυρωμένον, ὅπερ ὑπεσχόμεν καταβαλεῖν, ὑποδέξασθαι παρεγένεσθε. Τὰ λόγια γάρ, φησὶ, Κυρίου, λόγια ἀγνά· ἀργύριον πεπυρωμένον δοκίμιον ^β τῇ γῇ. Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ τοσαύτην ὑμῖν περὶ τὴν πνευματικὴν ἀκρόασιν ἐπιθυμίαν ἐνθείς. Καθάπερ γάρ οἱ φίλοινοι καὶ φιλοπόται, ἀνιστάμενοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν περιεργάζονται καὶ πολυπραγμονοῦσι πού ποῦτο, καὶ συμπόσια, καὶ δεῖπνα, καὶ κῶμοι, καὶ μέθαι, καὶ φιάλαι, καὶ κρατήρες, καὶ ποτήρια· οὕτω δὲ καὶ ὑμεῖς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀνιστάμενοι περιεργάζεσθε, πού παραινέσις, καὶ συμβουλὴ, καὶ παράκλησις, καὶ διδασκαλία, καὶ λόγος εἰς δόξαν Χριστοῦ συντείνων. Διὰ ταῦτα καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ προθυμότερον ταύτης ἀπτόμεθα τῆς ὑποθέσεως, καὶ, ἅπερ ὑπεσχόμεθα, μετὰ πάσης κατατίθεμεν τῆς εὐγνωμοσύνης. Ἡ μὲν οὖν πρὸς Ἰουδαίους μάχη τέλος ἔλαβε τὸ προσῆκον· καὶ τὸ τρόπον ἔσθηκε, καὶ ὁ στέφανος ἡμῖν ἀπήρτίσται, καὶ τὸ βραβεῖον ἡρπάσαμεν καὶ ἀπὸ τῆς [628] πρωτέρας διαλέξεως. Τὸ γὰρ σπουδαζόμενον ἦν ἡμῖν ἀποδείξαι, ὅτι τὰ γινόμενα νῦν ὑπ' αὐτῶν παρανομία τίς ἐστι καὶ παράβασις, καὶ ἀνθρώπων πρὸς Θεὸν μάχη καὶ πόλεμος· καὶ τοῦτο σὺν Θεῷ μετὰ ἀκριβείας ἀπάτης ἀπεδείχθη. Εἰ γὰρ καὶ μέλλοιεν ἀπολαμβάνειν τὴν ἑαυτῶν πόλιν, καὶ ἐπὶ τὴν πρωτέραν ἐπανιέναι πολιτείαν, καὶ τὸν ναὸν ὄρεῖν ἀνιστάμενον, ὅπερ οὐδέποτε ἐσται, οὐδὲ οὕτως ἔχουσι τινα ἀνολογίαν ἐν τοῖς νῦν ὑπ' αὐτῶν γινόμενοις. Ἐπεὶ καὶ οἱ παῖδες οἱ τρεῖς, καὶ Δανιὴλ, καὶ οἱ ἄλλοι ἅπαντες, οἱ ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας διατρίβοντες, προσεδόκων ἀπολήφασθαι τὴν ἑαυτῶν πόλιν, καὶ μετὰ ἐβδομήκοντα ἔτη τὸ ἔδαφος ὄψεσθαι τῆς πατρίδος, καὶ ἐν τοῖς νόμοις τοῖς προτέροις βιώσασθαι· ἀλλ' ὁμως καὶ φανεράν ὑπόσχασιν ἔχοντες καὶ ὠμολογημένην, οὐδὲ εὐτως ἐτόλμων πρὸ τῆς ὑποσχέσεως καὶ τῆς ἐπανόδου ^γ ποιῆσαι τι τῶν νομίμων ὧν οὕτω ποιοῦσι νῦν· οὕτω καὶ σὺ δυνήσῃ τὸν Ἰουδαῖον ἐπιστοιμίσαι. Ἐρώτησον γὰρ αὐτὸν, τίνας ἐνεκεν νηστεύεις, οὐκ ἔχων τὴν πόλιν; κἀν εἶπῃ, ὅτι Προδοκῶ τὴν πόλιν ἀπολαμβάνειν, εἰπὲ πρὸς αὐτόν· Οὐκοῦν ἕως ἂν ἀπολάβῃς ἡπόχαζε. Καὶ γὰρ οἱ ἅγιοι ἐκείνοι, ἕως ὅτε πρὸς τὴν πατρίδα τὴν ἑαυτῶν ἐπανήλθον, οὐδὲν ἐτόλμων ποιεῖν ὧν σὺ ποιεῖς νῦν. Ὅθεν ὅφλιν ὅτι παρανομεῖς νῦν, κἀν μέλλῃς τὴν πόλιν ἀπολαμβάνειν, ὡς σὺ φῃς, καὶ τὰ πρὸς Θεὸν παραβαίνεις συνθήκας, καὶ τὴν πολιτείαν αὐτὴν ἐνουβρίζεις. Πρὸς μὲν οὖν τὸ τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀναίσχυντιαν ἐπιστοιμίσαι, καὶ δεῖξαι παρανομούντας αὐτοὺς, ἱκανὰ καὶ τὰ τῇ πρωτέρᾳ διαλέξει πρὸς τὴν ἀσπῆν ὡμῶν εἰρημένα.

Ἐπειδὴ δὲ οὗ τοῦτο ἐσπουδάκαμεν μόνον, ἐκείνων ἀπορρῆψαι τὰ στόματα, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν

παιδεῦσαι μειζόνως τὰ οἰκεῖα δόγματα· φέρε ἐκ περιουσίας καὶ τοῦτο ἀποδείξωμεν πάλιν, ὅτι οὔτε ἀναστήσεται λοιπὸν ὁ ναὸς, οὐδὲ εἰς τὴν πρωτέραν ἐπανήξουσι πολιτεῖαν. Οὕτω γὰρ ὑμεῖς τε ἀκριβέστερον εἰσεσθε τὰ ἀποστολικὰ δόγματα, ἐκείνοι τε μειζόνως ἀσεδούντες ἀλώσονται. Παρέξομεν δὲ μάρτυρα τούτων οὐκ ἀγγελον, οὐκ ἀρχάγγελον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τῆς οἰκουμένης ἀπάσης Δεσπότην, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Εἰσελθὼν γὰρ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὸν ναὸν ἰδὼν, ἔλεγεν, ὅτι Ἔσται Ἱερουσαλὴμ παύουμένη ὑπὸ ἐθνῶν πολλῶν, ἕως οὗ πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν πολλῶν ^δ, τὸν μέχρι συντελείας λέγων χρόνον. Καὶ πάλιν περὶ τοῦ ναοῦ ταῦτα ἠπέλιψε, τοῖς μαθηταῖς εἰπόν· Οὐ μὴ μείνῃ λίθος ἐπ' λίθον ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἕως οὗ καταλυθῇ, τὸν ἀφανισμὸν τὸν παντελῆ καὶ τὴν ἐρήμωσιν προσαφωῶν τὴν εἰς τέλος. Ἀλλ' ὁ Ἰουδαῖος παραγράφεται τὴν μαρτυρίαν πάντως, καὶ οὐκ ἀνέχεται τῶν εἰρημίων. Ἐχθρὸς γάρ, φησὶν, ἐστὶν ἐμὸς ὁ ταῦτα λέγων· ἐγὼ αὐτὸν ἐσταύρωσα, καὶ πῶς αὐτοῦ παραδέξομαι τὴν μαρτυρίαν; Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ θαυμαστὸν, ὧ Ἰουδαῖε, ὅτι ὃν ἐσταύρωσας, μετὰ τὸ σταυρωθῆναι τότε σου τὴν πόλιν καθεῖλε, τότε σου τὸν δῆμον διεσχόρισε ^ε, τότε τὸ [629] ἔθνος πανταχοῦ διέσπειρε· διδάσκων ὅτι ἀνέστη καὶ ζῇ, καὶ νῦν ἐστὶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ τῶν εὐεργεσιῶν οὐκ ἠθέλησας αὐτοῦ γινώσκειν τὴν δύναμιν, διὰ τῶν κολάσεων καὶ τῶν τιμωριῶν ἐπαίδευσέ σε τὴν ἀμαχον αὐτοῦ καὶ ἀκαταγώνιστον ἰσχύν. Ἀλλ' οὐδὲ οὕτω πιστεύεις, οὐδὲ νομίζεις αὐτὸν εἶναι Θεόν, καὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης Δεσπότην, ἀλλ' ἀνθρώπον ἕνα τῶν πολλῶν. Φέρε οὖν, ὡς ἐπ' ἀνθρώπῳ ^ς ποιησώμεθα τὴν ἐξέτασιν. Πῶς δὲ ἐπ' ἀνθρώπων ποιοῦμεθα τὴν ἐξέτασιν; Ὅταν ἰδωμέν τινας ἀνθρώπους ἐν ἁπασιν ἀληθεύοντας, καὶ μηδὲν μηδαμῶς ψευδομένους, κἀν ἐχθροὶ τυγχάνοντες ὧσι, καὶ νοῦν ἔχωμεν ^ε, δεχόμεθα τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα· ὥσπερ οὖν τότε ἰδωμεν ψευδομένους ^β, κἀν ἀληθεύωσιν ἐν τισιν, οὐδὲ ἐκεῖνα βραδύς παραδεχόμεθα.

β'. Φέρε οὖν, ἰδωμεν ὁποῖον τὸ ἦθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῖος ὁ τρόπος. Οὐδὲ γὰρ τοῦτο μόνον προεῖπεν καὶ προανεφώνησεν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πολλὰ τῶν μελλόντων ἐκδήσασθαι μετὰ μακρὸν ὕστερον χρόνον προανηγόρευσε τότε. Ἀγάγωμεν τοίνυν ἐκεῖνας τὰς προρρήσεις εἰς μέσον, κἀν ἰδῇς ἐν ἐκείναις ψευδόμενον, μηδὲ ταύτην καταδέξῃ, μηδὲ νομίσης εἶναι πιστήν· ἀν δὲ ἰδῇς ἐν ἁπασιν ἀληθεύοντα, καὶ ταύτην τέλος εἰληφῶσαν τὴν προρρήσιν, καὶ τὸν ἄρατον μαρτυροῦντα χρόνον ^ι τῇ τῶν προειρημένων ἀληθείᾳ, μὴ ἀναισχύντοις περαιτέρω, μηδὲ φιλονεκεῖ τοῖς ἡλίω φανερωτέροις πράγμασιν. Τί οὖν καὶ ἄλλο προεῖπεν, ἰδωμεν. Προεῖπεν αὐτῷ γυνή, ἀλάστρον μύρου ἔχουσα πολὺ τίμου, καὶ κατέχευε τὸ ἔλαιον. Ἐπετίμησαν οἱ μαθηταὶ τῷ γενομένῳ, λέγοντες· Διὰ τί μὴ ἐπράθη τοῦτο

^α Alii καιροὶ ἐθνῶν πολλοί.

^β Alii ἐσχόρισες.

^γ Alii ἐπ' ἀνθρώπῳ. Alii ἐπ' ἀνθρώπων.

^δ Legebatur ἔχωμεν. Edit.

^ε Unus cod. ὥσπερ αὐ πάλιν ἀν ἰδωμεν ψευδομένους.

^ι Plurimi mss. καὶ τὸν ἄρατον μαρτυροῦντα χρόνον, Morel. μαρτυροῦσαν.

^α Tres mss. πρὸς Ἰουδαίους λόγος γ'.

^β Sic quinque mss. atque ita legitur in Bibliis. Editi et alii ἐν τῇ γῇ. Paulo post tres mss. ἡμέραν ἀρχομένης τῆς ἡμέρας, εὐδὲς περιεργάζονται.

^γ Sex mss. καὶ τῆς ἐφόδου. Morel., Savil. et alii καὶ τῆς ἐπαόδου. Infra ὅτι ante προσδοκῶ deest in septem mss.

τριακοσίων *θηναίων*, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς; Ἐγκαλὼν τοίνυν αὐτοῖς, οὕτω πως φησί· *Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν ἐποίησε.* Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ὁ ἐποίησεν αὕτη λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. Ἀρ' οὖν ἐφεύσατο, ἢ ἡλθέουσεν; ἔλαβε τέλος ἡ προφητεία, ἢ διέτισεν; Ἐρώτησον τὸν Ἰουδαῖον· καὶ μυριάκις ἀναίσχυντῇ πρὸς τὴν πρόβρῃσιν ταύτην ἀντιβλέψαι οὐχ ἔξει^α. Καὶ γὰρ ἐν ἐκκλησίαις ἀπάσαις ἀκούομεν τὴν γυναῖκα λαλούμενην, καὶ ἐστήκασιν ἀκούοντες ὑπάτοι, στρατηγοί, ἄνδρες, γυναῖκες, περιφανεῖς, ἐπίσμοι, λαμπροὶ ἐν ἀπάσαις πόλεσιν· καὶ ὅπουπερ ἂν ἀφίκη τῆς οἰκουμένης, μετὰ πάσης ἡσυχίας πάντες ἀκούουσι τοῦ τῆς γυναίκας κατορθώματος, καὶ οὐκ ἔστι μέρος τῆς οἰκουμένης, ὃ τὸ γενόμενον ἡγνόησεν. Καίτοι πόσοι βασιλεῖς πολλὰ καὶ μεγάλα εἰργάσαντο τὰς πόλεις^β ἀγαθὰ, καὶ πολέμους κατώρθωσαν, καὶ τρόπαια πολλὰ ἔστησαν, καὶ ἔθνη διέσωσαν, καὶ πόλεις ἀνέστησαν, καὶ προσέδους μυρίας προσεκτήσαντο· ἀλλ' ὅμως σεσίγηται μετὰ τῶν οἰκείων κατορθωμάτων. Καὶ βασιλίδες πολλὰι, καὶ μεγάλαι γυναῖκες, μυρία τοὺς ἀρχομένους εὐεργετήσασαι, οὐδὲ ἐξ ὀνόματός εἰσι τίσι γινώριμαι. Ἡ δὲ εὐτελής αὕτη γυνή, ἔλαιον καταχάσασα μόνον, πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἄδειται, καὶ χρόνου πλῆθος τοσούτον οὐκ ἔσθισεν αὐτῆς τὴν μνήμην, οὐδὲ σέβει· [630] ποτέ· καίτοι οὐδὲ τὸ ἔργον περιφανές· τί γὰρ ἦν, τὸ ἔλαιον καταχεῖν; οὐδὲ τὸ πρόσμικτον ἐπίσημον· γυνὴ γὰρ ἦν ἀπερίμενη· οὐδὲ ὁ μάρτυρες πολλοί· μεταξὺ γὰρ τῶν μαθητῶν ἐποίησεν· οὐδὲ ὁ τόπος κατάδηλος· οὐδὲ γὰρ ἐν θεάτρῳ παρελθούσα τοῦτο εἰργάσατο, ἀλλ' ἐν οἰκίᾳ, δέκα μόνον παρόντων ἀνθρώπων. Ἀλλ' ὅμως οὕτε ἡ εὐτέλεια τοῦ προσώπου, οὕτε ἡ ὀλιγότης τῶν μαρτύρων, οὕτε τὸ ἄσημον τοῦ τόπου^γ, οὕτε ἄλλο οὐδὲν ἔσχυσεν αὐτῆς ἀφανίσαι τὴν μνήμην· ἀλλὰ βασιλίδων πασῶν, καὶ βασιλέων ἀπάντων λαμπροτέρα νῦν ἔστιν ἡ γυνή, καὶ χρόνος οὐδεὶς λήθη τὸ γενόμενον παρέδωκε. Πόθεν; εἰπέ μοι· τίνας τοῦτο ἐργασάμενον; οὐχὶ τοῦ θεραπευθέντος τότε Θεοῦ, πανταχοῦ τὴν φήμην ταύτην διασπεύραντος; Ταῦτα οὖν ἀνθρωπίνως δυνάμεις, εἰπέ μοι, τὸ τοιαῦτα προαναφωνεῖν; καὶ τίς ἂν ταῦτα εἰποι νῦν ἔχων; Τὸ μὲν γὰρ τι τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων προλέγειν^δ, θαυμαστὸν μὲν καὶ παράδοξον· τὸ δὲ καὶ τὰ παρ' ἐτέρων γινόμενα προλέγειν, καὶ ποιεῖν εὐπιστά γίνεσθαι καὶ πᾶσι κατάδηλα, πολλῶ μείζον καὶ θαυμαστότερον. Πάλιν προεῖπε τῷ Πέτρῳ, Ἐπὶ τὴν πέτραν ταύτην οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ἄδον οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. Τί οὖν, εἰπέ μοι, ἔχεις ἐπιλαβέσθαι τῶν εἰρημένων, ὦ Ἰουδαῖε, καὶ δεῖξαι ψευδῇ ταύτην εἶναι τὴν προαναφωνήσιν; Ἀλλ' οὐκ ἀνέξεταί τῶν πραγμάτων ἡ μαρτυρία, καὶ μυριάκις αὐτὸς φιλονεικῇ. Πόσοι γοῦν πόλεμοι κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀνεβρίπισθησαν; Καὶ στρατόπεδα πολλὰ παρεσκευάσθησαν, καὶ ὅπλα ἐκινήθη^ε, καὶ πᾶν εἶδος κολάσεως, καὶ τιμωρίας ἐπενοήθη, καὶ

τήγανα, καὶ καταπέλται, καὶ λῆβτες, καὶ κάμινοι, καὶ λάκκοι, καὶ κρημοὶ, καὶ θηρίων ὀδόντες, καὶ πελάγη, καὶ δημεύσεις, καὶ ἕτερα μυρία βασανιστήρια οὐδὲ λόγῳ ῥητὰ, οὐδὲ ἔργῳ φορητὰ, καὶ οὐ παρὰ τῶν ἐξωθεν μόνον, ἀλλὰ καὶ φίλοι φίλους συνεβρίγγυνον. Καὶ γὰρ ἐμφυλίως τις τότε τὰ πάντα κατεῖχε πόλεμος, μᾶλλον δὲ ἐμφυλίου παντὸς χαλεπώτερος. Οὐ γὰρ πολῖται πολῖταις μόνον, ἀλλὰ καὶ συγγενεῖς συγγενεῖσι, καὶ οἰκεῖσι οἰκεῖσι, καὶ φίλοι φίλους συνεβρίγγυνον· ἀλλ' ὅμως οὐδὲν τούτων κατέλυσε τὴν Ἐκκλησίαν, οὐδὲ ἐποίησεν ἀσθενεστέραν· καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν καὶ παράδοξον, ὅτι ἐν τοῖς προοιμίσις ταῦτα πάντα ἐκινεῖτο^ς. Εἰ μὲν γὰρ τότε ἐπήγετο τὰ δεινὰ, ὅτε ἐβρίζωθη, καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης κατεφυτεύθη τὸ κήρυγμα, οὐχ οὕτω θαυμαστὸν ἦν τὸ μὴ παρατραπῆναι τὴν Ἐκκλησίαν· τὸ δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς διδασκαλίας, ἀπὸ τῆς πίστεως καταβλήθεισος, καὶ τῆς διανοίας τῶν ἀκούοντων ἀπαλωτέρας οὐσης, τοσούτους συβράγγηαι, πολέμους, καὶ μὴ μόνον μηδὲν ἐλαττωθῆναι τὰ καθ' ἡμᾶς πράγματα, ἀλλὰ καὶ ἐπιδοῦναι πλέον, τοῦτο ἐστὶ τὸ παντὸς θαύματος ἔχον υπερβολήν. Ἰνα γὰρ μὴ λέγῃς, ὅτι νῦν ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῆς τῶν βασιλέων εἰρήνης συνέστηκεν, ὅτε ἐλάττων ἦν, ὅτε ἀσθενεστέρα εἶναι ἔδοκει, τότε αὐτὴν πολεμείσθαι συνεχώρησεν [631] ὁ Θεός, ἵνα μάθῃς, ὅτι καὶ ἡ νῦν ἀσφάλεια αὐτῆς οὐκ ἀπὸ τῆς τῶν βασιλέων εἰρήνης, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως γίνεται.

γ'. Καὶ οὗτο ἔστιν ἀληθὲς, ἀναλόγισαι πόσοι δόγματα ἡβουλήθησαν εἰσαγαγεῖν παρ' Ἑλλήσι, καὶ πολιτείαν ἐνστήσασθαι ξένην, οἷον Ζήνων, Πλάτων, Σωκράτης, Διαγόρας, Πυθαγόρας^ς, καὶ ἕτεροι μύριοι· ἀλλ' ὅμως τοσούτον ἀπέσχον περιγενέσθαι, ὥς μηδὲ ἐξ ὀνόματος εἶναι τοῖς πολλοῖς γινώριμοι. Ὁ δὲ Χριστὸς οὐκ ἔγραψε πολιτείαν μόνον, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης αὐτὴν κατεφύτευσε. Πόσα λέγεται Ἀπολλωνίου^ς ὁ ἐκ Τυάνων πεποιημέναι; Ἀλλ' ἵνα μάθῃς ὅτι ψεῦδος πάντα ἐκεῖνα ἦν καὶ φαντασία, καὶ ἀληθὲς οὐδὲν, ἔσθεται, καὶ τέλος εὐθὺς ἔλαθεν. Καὶ μηδεὶς ὕβριν εἶναι νομίζετο τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος, Ζήνωνος καὶ τοῦ Τυανέως μεμνημένα· οὐ γὰρ ἐξ οἰκείας τοῦτο ποιοῦμεν γνώμης, ἀλλὰ τῇ ἀσθενείᾳ τῶν Ἰουδαίων συγκαταβαίνοντες, τῶν νομιζόντων αὐτὸν ἀνθρώπων εἶναι φίλον· ἐπεὶ καὶ Παῦλος οὕτως ἐποίησεν; εἰσελθὼν γὰρ εἰς τὰς Ἀθήνας, οὐκ ἀπὸ προφητῶν οὐδὲ ἐξ Εὐαγγελίων αὐτοὺς διελέγετο, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τῆν παραίνεσιν ἐποίητο· οὐκ ἐπειδὴ τὸν βωμὸν ἀξιопιστότερον τῶν Εὐαγγελίων εἶναι ἐνόμιζεν, οὐδὲ ἐπειδὴ τὰ γράμματα τὰ ἐκεῖ κείμενα τῶν προφητῶν ἦσαν τιμιώτερα, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς Ἑλλήνας διελέγετο τοὺς οὐδενὶ τῶν ἡμετέρων πιστεύοντας, ἀπὸ τῶν οἰκείων αὐτοὺς χειρῶσατο δογμάτων. Διὰ τοῦτο φησιν, Ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος, μὴ ὡς ἄνομος Θεῷ, ἀλλ' ἔννομος Χριστῷ. Οὕτω καὶ ἡ Παλαιὰ περὶ τοῦ Θεοῦ διαλεγόμενη πρὸς Ἰουδαίους ποιεῖ λέγουσα οὕτως· *Τίς ὁμοίος σοι ἐν θεοῖς, Κύριε;* Τί λέγεις, ὦ Μωϋσῇ; ὅπως γὰρ ἐστὶ σύγκρισις; Οὐ κατὰ σύγκρισιν τοῦτο ποῦν εἶπον, φησὶν, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς Ἰουδαίους διαλέγομαι, τοὺς μεγάλῃν περὶ τῶν δαιμόνων ἔχοντας ὁδῶν, τῇ ἀσθενείᾳ αὐτῶν συγκαταβαίνων,

^α Montf. legebat οὐκ ἔχει. Edit.

^β Μυρία τὰς πόλεις. Infra aliquot mss. μυρίας προσεκτήσαντο (quod e Savilio recepitur pro milib. εἰργάσαντο). Mox iidem βασιλίδες πολλὰι, ὁμοίως μεγάλα καὶ μυρία. Paulo post tres mss. γινώριμοι, alii γινώριμαι. Ibid. καταχάσασα, alii καταγύσασα.

^γ Ἄλλι τὸ ἄδελον τοῦ τόπου.

^δ Ἄλλι γὰρ περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων προαναφωνεῖν θαυμαστὸν ὄντως καί.

^ε Sic Savil. Montf. καὶ ὅπλα ἡκονήθησαν. Edit.

^ς Unus πάντα ἐγίνετο. Mox Savil. νῦν ἐπήγετο.

^ς Unus cod. Διαγόρας, Ἀναγόρας. Mox unus ἀπέσχοντο περιγενέσθαι, ὅτι ἐκείνῳ μὲν οὐδὲ ἐξ ὀνόματος εἰσι τοῖς πολλοῖς.

tis denariis, ac datum pauperibus (Matth. 26. 9)? Hoc reprehendens loquitur in hunc modum, *Quid molesti estis mulieri? bonum enim opus fecit. Dico enim vobis, ubicumque prædicatum fuerit hoc evangelium in universa terra, dicetur et hoc quod hæc fecit, in memoriam ejus* (Ib. v. 10. sq.). Utrumne mentitus est, an dixit verum? Evenit quod prædixit, an fuit inane vaticinium? Interroga Judæum; etsi millies perfricuerit frontem, adversus hanc prædicationem non poterit oculos attollere. In omnibus enim Ecclesiis memorari mulierem audimus. Sunt consules, duces, viri, mulieres, nobiles, illustres, splendidi, in omnibus urbibus; et in quacumque orbis partem deveneris, summo cum silentio audies hujus mulieris officium: nec est ulla mundi plaga, quæ factum hoc ignoret. Atqui quot reges multa magnaque in urbes contulerunt beneficia, bella cum laude gesserunt, tropæa statuerunt, gentes conservarunt, urbes condiderunt, et innumeros paravere redditus: et tamen cum his præclare gestis silentio teguntur? Item reginæ primariæque feminæ innumerabilia benefacta contulerunt in eos quibus imperabant, quæ ne de nomine quidem ulli notæ sunt. Hæc autem abjecta mulier, quæ tantum effudit unguentum, toto terrarum orbe decantatur. Ne temporis quidem tam immensa longitudo memoriam illius vel exstinxit, vel exstinguet umquam, idque cum factum ipsum non esset insigne: quid enim magni erat unguentum effundere? neque persona esset celebris; erat enim mulier abjecta: neque multi testes aderant; nam inter discipulos res est gesta: neque locus nobilis; neque enim hoc fecit per theatrum transiens, sed in domo decem dumtaxat hominibus præsentibus. Attamen neque personæ vilitas, neque testium paucitas, neque loci obscuritas, neque ulla res alia potuit illius abolere memoriam. Quin potius reginis omnibus ac regibus universis celebrior est nunc hæc mulier, nec ulla ætas oblivioni tradidit quod factum est. Unde id, dic mihi, aut quis hoc effecit? Annon Deus ipse, cui tum hoc officium præstabatur, hanc famam per omnia terrarum loca dispersit? Proinde dic mihi, num hujusmodi prædicere virtutis humanæ videtur? Quis enim sanæ mentis hoc dixerit? Nam prædicere quæ facturus esset, mirum quidem ac prodigiosum: verum prædicere quæ alii facturi sunt, efficereque ut fides illis habeatur, sintque cunctis perspicua, multo majus est ac mirabilius. Rursus prædixit Petro: *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam* (Matth. 16. 18). Proinde dic age, Judæe, quid habes quod reprehendas, aut redarguas ex iis quæ dicta sunt? Quid habes, quo doceas hanc prædicationem esse mendacem? Annon testimonium cum rebus consentit, etiamsi mille modis ipse contendas in adversum? Quot enim bella adversus Ecclesiam concitata sunt? Quot exercitus instructi, quot arma mota, quod non cruciatus et supplicii genus excogitatum, sartagine, ratapulta, lebetes, fornaces, lacus et præcipitia, bestiarum dentes, maria, et proscriptiones, aliæque innumera tormentorum genera, neque dictis memo-

randa, neque factis toleranda? Atque hæc non tantum ab extraneis, verum etiam a nostris domesticis. Nam civile quoddam bellum occuparat omnia, vel quovis potius civili bello perniciosius. Neque enim cives modo cum civibus, verum etiam cognati cum cognatis, domestici cum domesticis, amici cum amicis conflictabantur: nihil tamen horum dissolvit Ecclesiam, ac ne infirmiore quidem reddidit. Atque id sane mirum et incredibile, quod hæc in ipsis statim primordiis mota sunt. Nam si tum irruissent hæc acerba, postquam jam radices egerat, et ubique terrarum plantatum erat Evangelium, haud perinde fuisset admirandum, non fuisse subversam Ecclesiam. Cæterum cum in ipso doctrinæ exordio, nuper jacto fidei semine, teneris etiamnum auditorum mentibus, tot bella eruperint, res nostras non solum nulla ex parte fuisse diminutas, verum etiam multam accessionem adjunctam fuisse, hoc nimirum superat omne miraculum. Ne quis autem dicere possit, quod nunc Ecclesia post pacem a regibus præbitam constabilita sit, cum esset minor, cum videretur imbecillior, tunc illam oppugnari permisit Deus: ut ediscas, etiam quod nunc in tuto sit, nontribuendum esse paci, quam præstant reges, sed a potentia Dei proficisci.

3. *Multi conati sunt novas inducere leges, unus Christus potuit.* — Id ut cognoscas esse verum, reputa tecum, quam multi conati sint apud Græcos opiniones novas ac peregrinas vivendi rationes inducere, velut Zeno, Plato, Socrates, Diagoras, Pythagoras, alique innumeri: tamen adeo non vicerunt, ut plerisque ne de nomine quidem sint noti, Christus autem non modo præscripsit vitæ formam, verum etiam hanc ubique terrarum plantavit. Quam multa fertur Apollonius ille Tyaneus fecisse? Verum uti scires, illa omnia esse conficta, vana, nihil habentia veri: extincta sunt et finem acceperunt. Jam ne quis arbitretur contumeliam esse Christi, quod de illo verba facientes, Pythagoræ, Platonis, Zenonis, et Tyanei meminimus: non enim id facimus ex animi nostri sententia, sed ad Judæorum infirmitatem nos ipsos demittentes, qui credunt eum esse nudum hominem; itidem et a Paulo factum est (Act. 17). Is enim ingressus Athenarum urbem, non ex prophetis nec ex Evangelio cum illis disseruit, sed ab ara cepit exhortationem: non quod aram illam ad faciendam fidem plus habere momenti crederet, quam Evangelia, neque quod literas illic inscriptas potiores duceret prophetis; sed quoniam cum gentibus disputabat, quæ nulli nostrorum voluminum credunt, a propriis ipsorum dogmatibus ipsis aggressus est. Hinc est quod ait: *Factus sum Judæis ut Judæus, his qui sine lege erant, tamquam essem sine lege; cum sine lege non essem Deo, sed essem in lege Christi* (1. Cor. 9. 20. 21). Itidem et veteris testamenti Scriptura facit de Deo Judæis loquens: sic enim ait: *Quis similis tui in diis, Domine* (Exod. 15. 11)? Quid ais, Moyses? Itane comparatio est ulla Dei veri ac deorum falsorum? Non, inquit, hoc ut comparationem inducam loquutus sum: sed quia ad Judæos mihi erat sermo, qui magnificam

de daemionibus habent opinionem, ad illorum imbecillitatem me accommodans hoc docendi genere sum usus. Quoniam igitur nobis quoque disputatio est adversus Judæos, qui Christum existimant simplicem fuisse hominem, et legis prævaricatorem: propterea ab iis, quæ apud gentes in admiratione sunt, induxi comparisonem. Quod si vultis me et eorum, qui apud ipsos Judæos eadem conati sunt et discipulos sibi adsciverunt, et principes aut præsidēs designati, sed protinus extincti sunt, exempla recensere: age conabimur et sic demonstrare. Hoc igitur modo Gamaliel os obtulit illis. Cum enim videret illos insanientes, cupidisque effundendi sanguinis discipulorum, studeus eos ab impotenti vesania cohibere, jussis paulisper secedere apostolis, sic ad illos verba fecit: *Prospicite vobis quid de his hominibus sitis facturi. Ante hos enim dies exortus est Theudas, dicens se esse aliquem: et sequuti sunt illum viri quadringenti, et ille periiit, et omnes quotquot ei paruerunt, dispersi sunt. Et post illum exortus est Judas Galilæus, qui abduxit turbam magnam, et mortuus est, discipulique illius perierunt. Et nunc dico vobis: attendite vobis, quoniam si opus hoc fuerit ex hominibus, dissolvetur; sin ex Deo est, non poteritis illud dissolvere, ne forte comperiāmini et adversus Deum pugnare (Act. 5. 35-39).* Unde igitur manifestum est, fore ut si ex hominibus sit dissolvatur. Experimentum, inquit, cepistis a Juda et Theuda. Itaque et hic qui ab istis prædicatur, si talis est, quales fuerunt illi, nec divina potentia peragit omnia: expectate paulisper, et ipse rerum eventus vobis faciet fidem: ex ipso fine cognoscetis, utrum hic sit impostor, ut dicitis, ac legis transgressor, an Deus universa conservans, ineffabilique potentia res mortalium dispensans moderansque. Quod dico, factum est. Expectarunt, et ex ipsis factis declarata est divina et inexpugnabilis potentia. Atque hoc inventum, quod ad decipiendos plurimos adhibitum erat, retortum est in caput diaboli. Nam cum videret illum advenisse, volens illius obscurare adventum veramque dispensationem, submisit deceptores aliquot, quo videlicet et ille unus ex eorum numero putaretur. Quodque in cruce fecit, procurans, ut duo latrones cum illo crucifigerentur: idem fecit in illius adventu, studens veritatem admixto mendacio obscurare: verum nec illic prævaluit, nec hic, quin maxime hoc ipsum potentiam Christi declaravit. Alioqui dic mihi, cur, cum tres fuerint crucifixi eodem loco, eodem tempore, sub iisdem iudiciis, illi sileantur, hic solus adoretur? Rursus quam ob rem tandem, cum plures novam vivendi rationem induxerint, ac discipulos habuerint, illorum ne nomen quidem hodie notum sit, hic per omnes mundi plagas colatur? Res enim potissimum elucescunt ex collatione. Confer ista mihi, o Judæe, ac discite veritatis excellentiam. Quis impostor tot Ecclesias toto terrarum orbe paravit? Quis ab extremis ad extrema mundi cultum suum protulit? Quis omnes subjectos habuit, idque cum essent innumera obstacula? Nemo sane. Annon igitur perspicuum est, Christum non esse impostorem, sed salvatorem, sed

beneficum, sed curatorem, sed principem vite nostræ. Proinde ad id quod erat propositum redibo, si prius unam adhuc prædictionem addidero. *Non veni, inquit, mittere pacem super terram, sed gladium (Matth. 10. 34): non declarans quid ipse cuperet, sed rerum eventum prædicans. Veni enim, inquit, separare hominem adversus patrem suum, et nurum adversus socrum suam, et filiam adversus matrem suam (16. v. 35).* Unde hæc prædixit, si nihil aliud erat quam homo, et unus quispiam e vulgo? Quod autem dicit, hunc habet sensum: quoniam evenit, ut in eadem domo unus sit fidelis, alter infidelis: deinde pater velit filium suum pertrahere ad impietatem: hoc ipsum prædicans ait: adeo vincet Evangelii potestas, ut filii quoque contemnunt patres suos, et filię matres, et parentes liberos. Non solum autem prius habebunt familiares contemnere, verum etiam suam animam exponere, cunctaque sustinere ac perpeti, ne pietatem abneget. Unde hæc ille tum scire, tum efficere potuit, si fuit homo unus quispiam e vulgo? Unde illi venit in mentem hæc cogitare, quod ipse filiis esset magis reverendus futurus quam patres, quod parentibus dulcius quam liberi, quod uxoribus desiderabilior quam mariti? idque non una in domo, neque duabus, neque tribus, neque decem, neque viginti, neque centum, sed ubique terrarum, in urbibus omnibus ac regionibus, in terra, in mari, et in parte mundi habitata simul et inhabitabili? Nec illud possis dicere: dixit quidem ista, verum haud perduxit ad effectum. Complures igitur in primordiis Ecclesię atque adeo nunc quoque ob pietatem habentur odio, ejiciuntur e paternis ædibus, nec ad quidquam horum revertuntur, abunde magnum solatium esse ducentes, quod hæc propter Christum perpetiantur. Dic mihi, quis hæc unquam potuit inter homines? Ille igitur hæc omnia prædixit, de muliere illa, de Ecclesia, de bello hoc: idem prædixit templum ruiturum, Jerusalem captam iri, eamque civitatem non amplius fore civitatem Judæorum, ut antea (*Id. 24*). Itaque si mentitus est illa omnia, nec evenerunt quę prædixit, his fidem nega. Quod si vides illa clarissime evenisse, inque dies singulos augescere, neque inferorum portas adversus Ecclesiam prævalere; si vides quod mulier illa fecit, prædicari tanto jam tempore per universum orbem; si homines qui illi crediderunt, eum plures faciunt quam parentes, quam uxores, quam liberos: cur, quæso, huic uni prædictioni fidem non adhibes? præsertim cum ex ipso tempore testimonium illius silentium imponat impudentię tuę. Quod si post excidium urbis non transissent nisi decem anni, aut viginti, aut triginta, aut quinquaginta: minime tamen decebat vel tum impudenter obsistere, etiamsi fuisset aliqua reluctandi occasio; jam vero, si non quinquaginta tantum, et centum, imo bis ac ter tantum annorum, multoque amplius, præterit post civitatem captam, nec interrim ullum vestigium, aut umbra apparuit ejus, quam expectatis, mutationis: cur frustra nullaue de causa in impudentia perseveras?

τοῦτον τῆς διδασκαλίας εἰσάγαγον τὸν τρόπον. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμῖν πρὸς Ἰουδαίους ὁ λόγος, τοὺς ἀνθρωπίνους ψιλὸν εἶναι νομίζοντας τὸν Χριστὸν καὶ παράνομόν τινα, διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τῶν παρ' Ἑλλήσι θαυμάζομένων ἐποίησάμεθα τὴν ἐξέτασιν. Εἰ δὲ βούλεσθε καὶ ἀπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς τοῦτο ἐγχειρησάντων, καὶ μαθητὰς συναγαγόντων, καὶ εἰς ἀρχοντας, καὶ εἰς προστάτας ἀναβρῆθέντων, καὶ σεβασθέντων εὐθέως, ἐπιχειρήσωμεν ταῖς ἀποδείξεσι ταύτας. Οὕτω γοῦν καὶ ὁ Γαμαλιὴλ αὐτοὺς ἐπεστόμισε. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδεν αὐτοὺς μαινομένους, καὶ ἐπιθυμοῦντας τὸ αἷμα τῶν μαθητῶν ἐκχεῖν, βουλόμενος αὐτοὺς τῆς ἀκαθέκτου μανίας κατασχέειν, κελεύσας ἔξω ποιῆσαι βραχὺ τοὺς ἀποστόλους, οὕτω πρὸς αὐτοὺς εἶπεν. Προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῦτοις, τί μέλλετε πράσσειν. Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θεοῦδᾶ, λέγων εἶναι τινα ἑαυτὸν καὶ ἡκολούθησαν αὐτῷ ἄνδρες τετρακόσιοι κακείνῳ ἀπόλωτο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπεσθόντο αὐτῷ διεσκοπίσθησαν. Καὶ μετ' ἐκείνον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος, ὃς ἀπέστρεψεν ὄχλον ἱκανόν κακείνῳ ἀπέθανε, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπόλωτο. Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, προσέχετε ἑαυτοῖς, ὅτι, ἐὰν ἡ ἐξ [632] ἀνθρώπων τὸ ἔργον τοῦτο, καταλήσεται· εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστίν, οὐ δυνήσεσθε καταλῦσαι αὐτό, μή ποτε καὶ θεομάχος εὐρεθῇτε. Πόθεν οὖν ὄχλον ἔσται, ὅτι, ἐὰν ἡ ἐξ ἀνθρώπων, καταλήσεται; Πείραν ἐλάβετε, φησὶν, ἀπὸ Ἰούδα καὶ Θεοῦδᾶ. Ὥστε καὶ οὗτος ὁ κηρυττόμενος ὑπὸ τούτων, εἰ τοιοῦτος ἐστὶν οἷοι ἐκείνοι, καὶ μὴ θεῖα δυνάμις πάντα ἐργάζεται, μικροὶ ἀναιμεῖναιτε, καὶ αὐτῇ τῶν πραγμάτων ὕμᾶς πιστῶσεται ἡ ἐκδοσις, καὶ διὰ τοῦ τέλους^a εἰσεσθε σαφῶς, εἴτε ἀνθρωπὸς ἐστὶ πλάνος, ὡς φατέ, καὶ παράνομος, εἴτε Θεὸς ὁ πάντα συγκρατῶν, καὶ ἀπορρήτην δυνάμει τὰ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένων πράγματα^b ὅπερ οὖν καὶ ἐγένετο. Ἀναιμεῖναι, καὶ δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐδηλοῦτο ἡ θεία καὶ ἀμαχος δυνάμις, καὶ τὸ σόφισμα τοῦτο καὶ πρὸς ἀπάτην τῶν πολλῶν γενόμενον, εἰς τὴν τοῦ διαδόλου περιτρέπεται κεφαλὴν. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδεν αὐτὸν παραγενόμενον, βουλόμενος συσχεῖσθαι αὐτοῦ τὴν παρουσίαν καὶ τὴν ἀληθῆ οἰκονομίαν, εἰσήνεγκεν ἀπατεῶνάς τινας, οὓς προείπομεν, ἵνα καὶ οὗτος εἰς ἐκείνων νομίζηται εἶναι. Καὶ ὅπερ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ πεποίηκε, δύο παρασκευάσας ληστὰς μετ' αὐτοῦ σταυρωθῆναι, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς παρουσίας ἐιργάσατο, τῇ παραθέσει τοῦ ψεύδους τὴν ἀλήθειαν συσχεῖσθαι σπεύδων· ἀλλ' οὐδὲ ἐκεῖ τὴν ἰσχυρὴν, οὐδὲ ἐνταῦθα, ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο μάλιστα τὴν δυνάμιν ἐδείξε τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τί γὰρ, εἰπέ μοι, τριῶν ὄντων τῶν σταυρωθέντων, ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἐν τῷ αὐτῷ καιρῷ, ὑπὸ τῶν αὐτῶν δικαστῶν, ἐκείνοι μὲν σεσίγηται, οὗτος δὲ μόνος προσκυνεῖται; Πάλιν, τί δήποτε πολλῶν εἰσαγαγόντων πολιτείαν καινὴν καὶ μαθητὰς ἐσχηκότων, ἐκείνων μὲν οὐδὲ τοῦνομα μέχρι τήμερον ἐστὶ γινώσκον, οὗτος δὲ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης θεραπεύεται; Τὰ γὰρ πράγματα ἀπὸ συγκρίσεως μάλιστα φαίνονται. Σύγκρινον τοίνυν, ὦ Ἰουδαῖε^b, καὶ μάθε τῆς ἀληθείας τὴν ὑπεροχὴν. Τίς πλάνος τοσαύτας πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας ἐκτήσατο, καὶ ἀπὸ περάτων τῆς οἰκουμένης εἰς πέρατα τὴν τε αὐτοῦ θεραπείαν ἐξέτεινε, καὶ πάντας

^a Alii καὶ πρὸ τοῦ τέλους.

^b Alii σύγκρινον τοίνυν τοῦτον, ὦ. Unus σύγκρινόν μοι ταῦτα, ὦ Ἰουδαῖε, et hanc postremam lectionem seculus est interpretes

ὑποκύπτοντας ἔσχε, καὶ ταῦτα μυρίων ὄντων τῶν κλυόντων; Οὐκ ἐστὶν οὐδεὶς. Οὐκοῦν ὄχλον, ὅτι ὁ Χριστὸς οὐχὶ πλάνος ἦν, ἀλλὰ σωτὴρ, καὶ εὐεργέτης, καὶ κηδεμὼν, καὶ προστάτης τῆς ζωῆς τῆς ἡμετέρας. Μίαν ἐτι πρόβρῃσιν προσθεῖς, ὅτι τὸ προκείμενον βαδισοῦμαι. Οὐκ ἤλθοι βαλεῖν εἰρήνην, φησὶν, ἐπὶ τὴν γῆν, ἀλλὰ μάχαιραν· οὐ τὴν γινώμην τὴν ἑαυτοῦ λέγων, ἀλλὰ τὸ τέλος τῶν ἐκβαινόντων πραγμάτων. Ἦλθοι γὰρ διχάσαι, φησὶν, ἀνθρώπων κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς. Πόθεν ταῦτα προεῖπεν, εἰπέ μοι, εἰ γε ψιλλὸς ἀνθρώπος ἦν καὶ τῶν πολλῶν εἰς; Ὁ γὰρ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν. Ἐπειδὴ συνέβαιεν ἐν οἰκίᾳ μιᾷ τὸν μὲν εἶναι πιστὸν, τὸν δὲ ἄπιστον, εἴτα τὸν πατέρα βούλεσθαι ἔλκεν ἐπὶ τὴν ἀσέβειαν τὸν υἱὸν τὸν ἑαυτοῦ, τοῦτο αὐτὸ προλέγων, φησὶν· οὕτω κρατήσῃ τοῦ κηρύγματος ἡ δυνάμις ὡς καὶ πατέρων παῖδας ὑπερορᾶν, καὶ μητέρων θυγατέρας, καὶ γονεὺς παίδων. Αἰρήσονται γὰρ οὐχὶ τῶν οἰκείων καταφρονεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν ἐπιδοῦναι τὴν ἑαυτῶν, καὶ πάντα ὑπομεῖναι καὶ παθεῖν, ὥστε μὴ ἀρνησασθαι [633] τὴν εὐσέβειαν. Πόθεν τούτῳ ταῦτα καὶ εἰδέναι καὶ κατασκευάσαι δυνατόν, εἰ γε ἀνθρώπος ἦν εἰς τῶν πολλῶν; Πόθεν ἐπῆλθεν αὐτῷ λογίσασθαι τοῦτο, ὅτι καὶ πατέρων ἔσται παῖσιν αἰδεσιμώτερος, καὶ πατέρων παίδων γλυκύτερος, καὶ γυναιξὶν ἀνδρῶν ποθεινότερος; Καὶ ταῦτα οὐκ ἐν μιᾷ μόνῃ οἰκίᾳ, οὐδὲ ἐν δυοὶ καὶ τρισὶ, καὶ δέκα, καὶ εἰκοσι, καὶ ἑκατὸν, ἀλλὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ἐν οἰκίῳ τῶν πατέρων, καὶ γυναιξὶ καὶ θαλάσῃ, καὶ οἰκουμένῃ καὶ διοικήτῃ. Καὶ οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν, ὅτι εἶπε μὲν ταῦτα, οὐκ ἐπηγάγε δὲ τὸ τέλος. Πολλοὶ γοῦν ἐν προομιῶσι καὶ ἐν ἀρχῇ, μᾶλλον δὲ ἐτι καὶ νῦν, διὰ τὴν εὐσέβειαν μισοῦνται, ἐκβάλλονται τῶν οἰκίων τῶν πατέρων, καὶ πρὸς οὐδὲν ἐπιστρέφονται τούτων, ἱκανὴν παραμυθίαν ἔχοντες τὸ διὰ τὸν Χριστὸν ταῦτα πάσχειν. Τίς ταῦτα ἰσχυρῶς ποτε ἐν ἀνθρώποις; εἰπέ μοι. Οὗτος τοίνυν ὁ ταῦτα ἅπαντα προεῖπεν, τὰ περὶ τῆς γυναικὸς ἐκείνης, τὰ περὶ τῆς Ἐκκλησίας, τὰ περὶ τοῦ πολεμοῦ τούτου· οὗτος προεῖπεν, ὅτι καὶ ὁ ναὸς πεσει· καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα ἀλώσεται, καὶ οὐκέτι τῶν Ἰουδαίων ἔσται πόλις ἡ πόλις, καθάπερ καὶ πρότερον. Εἰ μὲν οὖν ἐψεύσατο πάντα ἐκείνα, καὶ μὴ ἔλαβε τέλος, ἄπισται καὶ τούτοις· εἰ δὲ ὁρᾷ ἐκείνα λάμποντα ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν αὐξανόμενα, καὶ οὐδὲ τῆς Ἐκκλησίας πύλαι ἄβυσσος ἰσχυρᾶ, καὶ ὅπερ^c ἐποίησεν ἡ γυνὴ λαλεῖται πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης μετὰ χρόνον τοσούτου, οἱ δὲ ἀνθρώποι οἱ πιστεύσαντες αὐτῷ καὶ πατέρων αὐτῶν καὶ γυναικῶν καὶ τέκνων αὐτὸν προετίμησαν· τίνας ἐνεκεν ταύτῃ μόνῃ τῇ προβρῇσει ἄπιστεῖς, εἰπέ μοι, καὶ ταῦτα τῆς ἀπὸ τοῦ χρόνου μαρτυρίας ἐπιστομιζούσης σου τὴν ἀναίσχυνται; Εἰ μὲν οὖν μετὰ τὴν ἄλυσιν δέκα μόνον ἔτη ἦν, ἢ εἰκοσι, ἢ τριάκοντα, ἢ πεντήκοντα, μάλιστα μὲν οὐδὲ οὕτως ἐχρῆν ἀναίσχυνται, πλὴν ἀλλ' ὅμως ὑπελείπετό τις τοῖς φιλονεικεῖν βουλομένοις πρόφασιν· εἰ δὲ οὐχὶ πεντήκοντα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑκατὸν, καὶ δύο τοσαῦτα, καὶ τρις, καὶ πολλῶν πλείονα παρῆλθον ἔτη μετὰ τὴν ἄλυσιν. καὶ οὐδὲ ἔχνος οὐδὲ σκιά τις ἐφάνη ποτὲ τῆς παρ' ὑμῶν προσδοκώμενης μεταβολῆς, τίνας ἐνεκεν εἰκῇ καὶ μάτην ἀναίσχυνται;

^c Aliquot mss. κατίσχυσαν ἐτι τε καὶ ὁ.

8. Ἦρκει μὲν οὖν καὶ τὰ εἰρημένα πρὸς ἀποδείξιν ἡμῖν τοῦ μηδέποτε τὸν ναὸν ἀναστήσεσθαι. Πλὴν ἀλλ' ἐπειδὴ πολλὰ τῆς ἀληθείας ἡ περιουσία, τὰ Εὐαγγέλια ἀφελὲς, ἐπὶ τοὺς προφήτας τρέφομαι, οἷς μάλιστα δοκοῦσι πιστεύειν καὶ ἀπ' ἐκείνων ποιήσομαι φανερόν, ὅτι οὐτε τὴν πόλιν, οὐτε τὸν ναὸν λοιπὸν ἀπολήψονται· καίτοι γε οὐδεμίαν εἶχον ἀνάγκην ἀποδείξει, ὅτι οὐκ ἀναστήσεται, οὐδὲ ἐκ τούτου ἦν, ἀλλ' ἐκείνων, δείξαι τούναντίον ὅτι ἀναστήσεται. Ἐγὼ μὲν γὰρ ἔχω τὴν ἀπὸ τοῦ χρόνου σύστασιν μαρτυροῦσάν μοι καὶ συναγωνιζομένην· ἐκείνοι δὲ οἱ δι' αὐτῆς μὲν τῆς ἐκδόσεως τῶν πραγμάτων ἡττώμενοι, καὶ ἐν ἔργοις οὐδὲν ἔχοντες δεῖξαι ὅν λέγουσι, κομπάζοντες δὲ ἀπλῶς καὶ εἰκῇ, αὐτοὶ δίκαιοι ταύτην παρασχέιν τὴν μαρτυρίαν εἰσίν. Ἄ μὲν γὰρ ἐγὼ λέγω, δείκνυμι διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐκδεδοκῶτα, καὶ ὅτι [634] ἔπασσε, καὶ ὅτι οὐκ ἀνέστη ἡ πόλις ἐπὶ χρόνον τοσούτον· ἀ δὲ ἐκείνοι λέγουσιν, ἐν ῥήμασιν ἐστὶ φιλοῖς τοῖς αὐτῶν. Καὶ ἔχρην αὐτοὺς δεῖξαι, ὅτι ἀναστήσεται πάλιν ἡ πόλις· ἐπεὶ καὶ ἐν τοῖς δικαστηρίοις οὕτως ὁρώμεν γινομένης τὰς ἀποδείξεις. Ὅταν γὰρ τινες ὑπὲρ ὁποῦν πρὸς ἀλλήλους ἀμφισβητῶσι, καὶ θάτερος ὢν λέγει ἑγγράφως παρέχει τὰς ἀποδείξεις, εἴτα ὁ ἕτερος ἐπιλαθόμενός τινος λεγομένου, αὐτὸς ἀναγκάζεται λοιπὸν μάρτυρας ἢ καὶ ἑτέρους παρέχειν ἐλέγχους τοῦ μὴ ταῦτα οὕτως ἔχειν, ὡς τὰ γραμμάτια· φησιν, οὐκ ἐκείνους ὁ προφέρων τὰ γραμμάτια. Οὕτω καὶ νῦν ποιεῖ ἔδει τοὺς Ἰουδαίους καὶ παράγειν ἡμῖν προφητὴν εἰς μέσον τὸν λέγοντα, ὅτι ἀναστήσεται πάντως ἡ πόλις. Ὅτι γὰρ εἰ καὶ τέλος ἐμελλεν ἔξειν ὑμῖν ἡ παρούσα αἰχμαλωσία, πᾶσα ἀνάγκη ἦν τοὺς προφῆτας ταῦτα προαναφωνεῖν, παντὶ που δῆλόν ἐστι τῷ καὶ ὁποσοῦν εἰς τὰ προφητικὰ παρακλύσαντι βιβλία. Καὶ γὰρ ἔθος παρὰ Ἰουδαίους παλαιόν, τὰ μέλλοντα αὐτοὺς καταλαμβάνειν κακὰ ἢ ἀγαθὰ προαγορεύειν τοὺς προφῆτας ἀνωθεν. Τίνος ἐνεκεν ἐστὶ τὸ καὶ ὁποσοῦν εἰς τὰ προφητικὰ παρακλύσαντι βιβλία. Καὶ γὰρ ἔθος παρὰ Ἰουδαίους παλαιόν, τὰ μέλλοντα αὐτοὺς καταλαμβάνειν κακὰ ἢ ἀγαθὰ προαγορεύειν τοὺς προφῆτας ἀνωθεν. Τίνος ἐνεκεν ἐστὶ τὸ καὶ ὁποσοῦν εἰς τὰ προφητικὰ παρακλύσαντι βιβλία. Καὶ γὰρ ἔθος παρὰ Ἰουδαίους παλαιόν, τὰ μέλλοντα αὐτοὺς καταλαμβάνειν κακὰ ἢ ἀγαθὰ προαγορεύειν τοὺς προφῆτας ἀνωθεν. Τίνος ἐνεκεν ἐστὶ τὸ καὶ ὁποσοῦν εἰς τὰ προφητικὰ παρακλύσαντι βιβλία.

προβήσεως, ἄκουε τί φησιν ὁ μεγαλοφρονότατος Ἡσαΐας· Γινώσκω ὅτι σκληρὸς εἰ σὺ πρὸς τὸν ναὸν τὸν Ἰουδαϊκόν, καὶ νεῦρον· σιδηροῦν ὁ τράχηλός σου· τοῦτέστιν ἀκαμπτής, καὶ τὸ μέτωπόν σου χαλκοῦν, τοῦτέστιν ἀνίσχυτον. Οὕτω γοῦν καὶ ἡμῖν ἔθος πολλάκις, τοὺς ἐρυθρίαν μὴ εἰδότες χαλκοπροσώπους καλεῖν. Καὶ ἀνήγγειλά σοι, φησὶν ὁ μέλλει ἐπὶ σὲ ἐρχεσθαι, πρὶν ἢ γενέσθαι, καὶ ἄκουστέ σοι ἐποίησα. Εἶτα τὴν αἰτίαν τῆς προβήσεως λέγων, ἐπήγαγεν· Μήποτε εἴπης, ἐτι τὰ εἰδωλὰ μοι ἐποίησε, καὶ τὰ γλυπτὰ καὶ τὰ φωνεῦντὰ μοι ἐτετεύλατο. Καὶ πάλιν ἐπειδὴ φιλόνοιχοι τινες ὄντες καὶ ἀλαζόνες, καὶ μετὰ τὴν [635] ἐκβάσιν ἠναισχύντουν ὡς μὴ προσηκούστες, οὐ προύλεγον οἱ προφῆται τὰ ἐσόμενα μόνον, ἀλλὰ καὶ μάρτυρας ἐλάμβανον τῶν γινομένων. Οὕτω γοῦν πάλιν ὁ αὐτὸς Ἡσαΐας φησὶ· Μάρτυράς μοι ποιήσον πιστοὺς ἀνθρώπους, τὸν Οὐρίαν τὸν ἱερεῖα, καὶ τὸν Ζαχαρίαν τὸν υἱὸν Βαραχίου. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τόμῳ καινῷ τὴν προφητείαν γράψας ἀπέθετο, ἵνα μετὰ τὴν ἐκβάσιν αὐτὰ αὐτῶν καταμαρτυρῇ τὰ γράμματα, ὅτι ἀνωθεν αὐτοῖς καὶ πρὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου προφητεύεται. Διὰ τοῦτο οὐδὲ ἀπλῶς ἐν τόμῳ γράφει, ἀλλ' ἐν τόμῳ καινῷ, δυναμένῳ πρὸς τὸ μήκος ἀρκέσαι τοῦ χρόνου καὶ μὴ διασπαρῆναι βραδίως, ἀλλ' ἀναμείναι τὴν ἐκβάσιν τῶν ἐν αὐτῷ γεγραμμένων πραγμάτων. Καὶ ὅτι τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, καὶ πάντα αὐτοῖς προαναφώνησεν τὰ μέλλοντα ἐσεσθαι ὁ Θεὸς, οὐκ ἐντεῦθεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν συμβάντων αὐτοῖς κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν ποιήσομαι τὴν ἀπόδειξιν.

ε'. Τρεῖς γοῦν δουλείας ὑπέμειναν χαλεπωτάτας εἰ Ἰουδαῖοι· καὶ οὐδεμίαν χωρὶς προβήσεως αὐτοῖς· ἐπήγαγεν, ἀλλὰ πάσας αὐτοῖς προλεχθῆναι παρεσκεύασεν ὁ Θεός, καὶ τόπον, καὶ χρόνον, καὶ πρόσωπον, καὶ εἶδος κακώσεως, καὶ τὴν ἐπάνοδον, καὶ τὰ ἄλλα πάντα μετὰ ἀκριθείας προέλεγον. Καὶ [τὴν] πρώτην [προβήσιν] ἐρῶ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ. Πρὸς γοῦν τὸν Ἀδραμὴ διαλεγόμενος, οὕτω πῶς φησὶ· Γινώσκων γνῶσκ, ὅτι πάροικος ἐσθαὶ τὸ σπέρμα σου ἐν γῇ οὐκ ἰδίᾳ· καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ, καὶ κακώσουσιν ἐπὶ τετρακόσια. Τὸ δὲ ἔθος, ὃ ἐὰν δουλεύσωσι, κρινῶ ἐγὼ, εἴπης ὁ Θεός. Τετάρτη δὲ γενεὰ ἐπαυλεύσουσιν ὡς μετὰ ἀποσκευῆς πολλῆς. Εἶπες πῶς τὸν ἀριθμὸν εἴπης τῶν ἐτῶν· τετρακόσια ἐπὶ τὸν τρόπον τῆς δουλείας, ὅτι οὐκ ἀπλῶς δουλώσουσιν, ἀλλὰ καὶ κακώσουσιν. Ἄκουε γοῦν πῶς μετὰ ταῦτα ἐξηγεῖται ὁ Μωϋσῆς τὴν κακώσιν· Τὰ ἄχυρα οὐ δίδονται τοῖς οἰκέταις σου, φησὶ, καὶ λέγουσιν ἡμῖν τὴν πλινθουργίαν ποιεῖν. Καὶ ἐμαστιγοῦντο καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἵνα μάθης, τί ἐστὶ τὸ δουλώσουσι καὶ κακώσουσι, καὶ, τὸ ἔθος ὃ ἐὰν δουλεύσωσι, κρινῶ ἐγὼ· τὸν καταποντισμὸν τῶν Αἰγυπτίων λέγων, τὸν διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, ὃν ἐν ταῖς ψδαῖς Μωϋσῆς ἀναγράφων οὕτως ἔλεγεν· Ἰσπαν καὶ ἀναβάτην ἐφῆγγεν εἰς θάλασσαν. Εἶτα καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐπάνοδου, ὅτι ἐξελεῖσονται ὡς μετὰ ἀποσκευῆς πολλῆς. Χρησασθε, φησὶν, ἕκαστος παρὰ τοῦ γείτονος αὐτοῦ καὶ συσκήνῳ σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ. Ἐπειδὴ γὰρ πολλὴν ἐδούλευσαν χρόνον, καὶ τὸν μισθὸν οὐκ ἀπέλαβον, ἄκοντας αὐτοὺς ἀπαιτιθῆναι παρεσκεύασεν ὁ Θεός. Καὶ βοᾷ ὁ προφήτης, λέγων· Καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐν ἀργυρίῳ.

ε' Unus cod. Ἰουδαϊκὸν ἀποτεινόμενος καὶ νεῦρον, Savil. ἀπ' αἰνιγμάτων.

d Oī Ἰουδαῖοι deest in quibusdam mss.

ε' Savil. et Bibl. Vat. τὴν πλινθὸν ποιεῖν.

* Alii γράμματα bis, unus γραμματεῖα.
 * Ποιοῦντες deest in multis mss.

4. *Ex prophetis probatur templum non restituendum esse.* — Hæc satis erant ad demonstrandum vobis, numquam fore ut templum restitueretur. Verum quando veritas multis modis exuberat, missis Evangelii, ad prophetas me verto, quibus maxime videntur fidere: atque ex his perspicuum faciam, neque civitatem, neque templum umquam posthac restituendum. Quamquam nihil erat mihi necesse demonstrare quod non restitueretur. Neque enim meæ, sed illorum partes erant docere, quod esset restituendum. Nam ego quidem ex ipso tempore congruum habeo testimonium, mihi patrocinans: ipsi contra, cum ex ipso rerum eventu deiciantur, nec quidquam eorum, quæ dicunt, queant demonstrare, tamen nihil aliud quam ostentant sese, cum oporteat ipsos testimonium exhibere. Nam illa quæ dico ex ipso rerum eventu doceo esse vera: corrui enim civitas, nec tam longo jam tempore instaurata est; contra quæ dicunt isti, nudis verbis nituntur. Atqui debebant ipsi docere, futurum ut civitas rursus instaretur. Quandoquidem in forensibus etiam judiciis videmus sic fieri probationes. Nam quoties inter ullos aliqua incidit controversia, et alter probationem scripto profert, deinde is adversus quem agitur, inficitur ea quæ obijciuntur: cogitur ipse postea testes et alias asferre probationes, quibus doceat non esse vera quæ scripto continentur, non autem is qui scriptum produxit. Eodem modo conveniebat et istos hic facere, nobisque in medium producere prophetam, qui prædixerit omnino futurum, ut civitas restitueretur. Nam si præsentis captivitatis finis omnino futurus esset, necesse fuisse, ut propheta id prænuntiarent, palam est omnibus, qui vel obiter libros propheticos inspexerint. Mos enim erat apud Judæos vetus, ut propheta divinitus afflatus prædicerent illis, quæ imminerent, seu bona, seu mala. Quare et quam ob rem? Propter insignem illorum improbitatem et impudentiam: siquidem illico beneficiorum Dei obliviscebantur, eaque quæ fiebant, dæmonibus adscribebant, et bona illis imputabant. Etiam nunc, cum illis egressis ex Ægypto mare scissum esset, aliaque prodigia fierent, obliti quod hæc auctore Deo gererentur, iis qui dii non erant, tribuebant ea quæ fiebant dicentes Aaroni: *Fac nobis deos, qui præcedant nos* (Exod. 32. 1). Jeremiæ quoque dicunt: *Sermonem quem loquutus es ad nos in nomine Domini, non audiemus ex te, quoniam faciemus omnia, quæ egrediuntur ex ore nostro: ut adoleamus reginæ cæli, et libemus illi libamina, quemadmodum fecimus et nos, et patres nostri, et reges nostri et principes nostri: et repleti sumus panibus, et fuimus jucundi, et mala non vidimus: et posteaquam destitimus adolere reginæ cæli, et libare illi libamina, diminuti sumus omnes nos, et gladio fameque defecimus* (Jer. 44. 16. 18). Proinde ne quid eorum quæ contingerent, simulacris imputarent, sed potius crederent et ultiones et beneficia ipsis a Deo proficisci; illas quidem ob peccata, hæc vero per Dei benignitatem, propheta divinitus afflatus prædicebant illis eventura. Atque ut certius scias, hanc esse causam prædictionis, vide quid dicat vocalissimus ille

Isaias ad populum Judaicum: *Scio quod durus es tu, et nervus ferreus cervix tua* (Isai. 48. 4): hoc est, inflexibilis: *Et frons tua ærea*, hoc est impudens. Sic et nos frequenter solemus eos qui nesciunt erubescere, χαλκοπρόσωποι, id est, æream habentes faciem, appellare. Et annuntiavi tibi quæ ventura erant in te, priusquam fierent: et ea te audire feci. Deinde prædictionis causam enuntians, subiicit: *Ne quando dicas, idola mihi fecerunt, et sculptilia constatiique præceperunt mihi.* Ac rursus, quoniam pervicaces quidam et elati post eventum rei impudenter agebant, quasi non prius audissent: propheta non solum futura prædicebant, verum etiam testes adhibebant eorum, quæ gerebantur. Sic enim rursus loquitur idem Isaias: *Da mihi testes viros bonæ fidei, Uriam et Zachariam filium Barachie sacerdotem* (Id. 8. 2). Nec hoc contentus, in novo volumine descriptam deposuit prophetiam, ut post eventum ipsæ literæ contra ipsos Judæos testimonium ferrent, quod afflatu cælesti multo ante tempore fuisset illis prædictum. Eoque non solum scripsit illis in volumine, sed in novo volumine, quo posset in multum durare tempus, nec facile corrumpi, sed exspectare eventum rerum, quæ ibi continebantur. Certe verum esse quod dico, videlicet Deum illis omnia ventura prædixisse, non ex his tantum, verum et ex ipsis quæ illis acciderunt tum bona, tum mala, demonstro.

5. *Tres Judæorum servitutes.* — Tres servitutes gravissimas pertulerunt Judæi, quarum nullam Deus illis ingessit non prædictam, sed unamquamque illis prædicendam curavit, et locum, et tempus, et personam, et afflictionis speciem, et reditum, aliaque cuncta summa cum diligentia prænuntians. Ac primo loco prædictionem referam de captivitate in Ægypto. Deus loquens ad Abraham his verbis utitur: *Sciens scias, quod semen tuum peregrinum erit in terra non sua, et in servitutem redigent et affligent illud annis quadringentis. Gentem autem, cuicumque servierint, ego judicabo, dicit Dominus. Quarta autem generatione revertentur huc cum apparatu copioso* (Gen. 15. 13-16). Vides ut et numerum annorum expresserit; quadringentos annos et servitutis modum, cum non simpliciter inquit, in servitutem redigent, sed addit, affligent. Audi quomodo Moses paulo post exponat afflictionem: *Pallæ, inquit, non dantur famulis tuis, et jubent nos lateres facere* (Exod. 5. 16): et flagris cadebantur quotidie, ut intelligas quid sibi velit, in servitutem redigent et affligent. Gentem autem, inquit, cui servierint, ego judicabo (Gen. 15. 14): significans Ægyptiorum submersionem in mari Rubro, quam in canticis describens Moses sic loquitur: *Equum et ascensorem ejus projecit in mare* (Exod. 15. 1). Mox et reditus modum, quod essent redituri cum multa suppellectile. Sunite, inquit, commodato a sua quæque vicina et contubernali vasa aurea et argentea (Id. 3. 22). Quoniam enim longo tempore servierant, nec mercedem receperant, Deus effecit ut inscientibus ac nolentibus etiam peterent, clamatque propheta dicens: *Eduxit eos cum argento et auro, nec erat in tribubus eorum in-*

firmus (Psal. 104. 37). Hæc est una servitus exactissime prædicta. Age nunc et ad alteram captivitatem vertamus sermonem, quam perpersi sunt in Babylone. Nam et hæc accurate prædixerat Jeremias, ita loquens : *Sic ait Dominus : postquam impleti fuerint in Babylone septuaginta anni, visitabo vos, et ponam erga vos verba mea bona, ut redeatis in locum hunc (Jerem. 29. 10) : et convertam captivitatem vestram, et congregabo vos ex omnibus gentibus, et ex cunctis locis in quos dispersi vos, dicit Dominus, et convertam vos in locum unde vos demigrare feci (Ibid. v. 14)*. Vides ut rursus hic et civitatem expresserit, et annorum numerum, et unde et quo esset illos congregaturus? Ideo Daniel non prius super his rogavit Dominum, quam vidisset anno septuaginta completos. Quis hæc dicit? Ipse Daniel ita loquens : *Et ego Daniel faciebam opera Regis, et admirabar visionem, nec erat qui intelligeret (Dan. 8. 27) : et intellexi in libris numerum annorum, ut fuit sermo Domini ad Jeremiam prophetam, ad expletionem desolationis Jerosolymæ anni septuaginta : et dedi faciem ad Dominum Deum meum, ut exquirerem precationem et obsecrationem in jejuniis, sacco, et cinere (Ibid. 9. 2. 3)*. Audisti quemadmodum hæc quoque captivitas prædicta fuerit, et propheta non ausus fuerit preces et supplicationem admoveere Deo ante tempus præfinitum, ne frustra temereque accedens, audiret, quod audivit Jeremias : *Ne rogaveris pro populo hoc, neque postularis pro illis : quoniam non exaudiam te (Jerem. 44. 11. 12)*. Verum ubi vidit vaticinium esse completum, simulque tempus vocare ad reditum, tunc orat, nec simpliciter, sed in jejuniis, sacco et cinere : et quod in hominum moribus evenire solet, id fecit erga Deum. Nos enim cum videmus aliquos, qui famulos post multa graviaque commissa conjecerunt in vincula, non protinus in principio exordioque punitionis admovemus supplicationem : sed ubi sciverimus illos aliquot dies temperatiores esse factos, tunc adimus heros, nacti jam et ab ipso tempore auxilium. Hoc sane et propheta fecit. Postquam enim pœnas dederant, haudquaquam dignas admissis, attamen dederant : jam adit Deum, pro illi verba facturum. Quod si videtur, ipsam etiam deprecationem audiamus. *Confessus sum enim, inquit, et dixi, Domine Deus magnæ et admirabilis, qui servas pactum tuum et misericordiam tuam iis, qui te diligunt, et servant præcepta tua (Dan. 9. 4)*. Quid facis, o Daniel? Pro hominibus qui peccarunt et offenderunt intercedens, eorum mentionem facis qui leges illius servaverunt? Ergone digni venia sunt qui præcepta illius violant? Non ob istos hæc loquor, inquit, sed ob horum progenitores, ob Abraham, ob Isaac, ob Jacob. Illis promisit, illis pollicitus est Deus, qui præcepta illius servaverunt. Quoniam igitur hi nullo jure possunt petere salutem, idcirco progenitorum mentionem facio ; ac ne putares quod de his verba faceret, cum adjecisset, *Qui servas pactum tuum et misericordiam tuam diligentibus te, et servantibus præcepta tua : mox subjicit, Peccavimus, inique egimus ; injustitiam perpetravimus, impii fuimus, defleximus a præceptis tuis : et a judiciis tuis : non auscultavimus servis tuis pro-*

phetis (Dan. 9. 5). Una siquidem solaque purgatio peccatoribus reliqua est post peccata, videlicet ut sua commissa confiteantur. Tu vero mihi considera et justitiam virtutem, et Judæorum improbitatem. Nam ille quidem nullius mali sibi conscius, seipsum multa cum austeritate damnat, dicens : *Peccavimus, inique fecimus, injustitiam perpetravimus ; hi vero malis innueneris pleni, contra fecerunt, dicentes : Servavimus præcepta tua : et nunc beatos dicimus alienos, et reedificantur qui patrant iniquitatem (Mal. 3. 14. 15)*. Quemadmodum enim solent justi post justa facta modeste agere, ita solent mali post admissa scelera laudare sese. Qui nullius peccati sibi conscius erat, dicebat : iniquitatem fecimus, defleximus a præceptis tuis ; contra, qui innumerabilium facinorum sibi consciuerant, dicebant : *servavimus præcepta tua*. Atque hæc eo loquor, ut alterum vitemus, alterum imitemur.

6. *Dei ultio in Judæos*. — Post hæc quoniam attigerat illorum peccata, narrat et pœnam quam dederunt, et ex hoc Deum ad misericordiam revocare cupiens ait : *Et venit super nos maledictio, quæ scripta est in lege Moysi servi Dei, quia peccavimus. Quænam est ista execratio? Vultisne legamus illam? Nisi servieritis, inquit, Domino Deo vestro, inducam super vos gentem impudentem, et non intelligentes vocem illius, et eritis numero pauci (Deut. 28. 49. 50)*. Hoc idem declarantes tres illi pueri, palamque facientes, quod ob ipsorum peccata accidisset hoc vindictæ genus, et ipsi pro communibus peccatis confessionem Deo proferentes dicebant : *Tradidisti nos in manus hostium impiorum, inimicissimorum desertorum, ac regi injusto et sceleratissimo ultra omnem terram (Ib. v. 32)*. Vides, completam esse maledictionem quæ dicit : *Eritis numero pauci*. Rursus quod dicit : *Adducam in vos gentem impudentem*, id ipsum et Daniel hic recte significans, dicit : *Venerunt super nos mala, qualia non acciderunt sub omni cælo, secundum ea quæ facta sunt in Israel. Quæ tandem ista? Matres liberos suos comederunt, et hoc sane prædicit Moses, cæterum Jeremias ostendit evenisse. Ille quidem loquitur : Tenera ac deliciosa, cuius non cepit experientiam pes ejus, ut insisteret in vestigio propter teneritudinem ac delicias, attinget impiam mensam, et suos ipsius filios comedet (Id. 28. 36)*. Jeremias autem declarat hoc evenisse, dicens : *Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos (Th. 4. 10)*. Quamquam autem peccata illorum, qui peccaverant, eloquutus esset, et ultionem in medium adduxisset : ne sic quidem illos horum causa rogat ut serventur. Vide igitur bonitatem famuli. Siquidem hic cum ostendisset, quod nondum digna meritis essent perpersi, nec iis, quæ multa licet pertulerant, solvissent quæ pro commissis debebant, mox confugit ad Dei misericordiam, et ad solitam illius bonitatem erga genus humanum, dicens : *Et nunc Domine Deus noster, qui eduxisti populum tuum e terra Ægypti et fecisti tibi nomen, ut hic est dies, peccavimus, iniquitatem fecimus (Dan. 9. 15)*. Nam quemadmodum illos, inquit, non ex ipsorum benefactis salvos fecisti, sed afflictionem videns, et angustias, et clamorem illorum exaudiens :

καὶ χρυσίῳ, καὶ οὐκ ἦν ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν ὁ ἀσθενῶν. Μία μὲν αὕτη δουλεία μετὰ ἀκριβείας πάσης προδιηγόρεται· φέρε δὴ καὶ ἐφ' ἑτέραν τὴν λόγον· ἀγάγωμεν. Ποίαν δὴ; Τὴν ἐν Βαβυλῶνι. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην μετὰ ἀκριβείας προανεφώνησεν ὁ Ἱερემίας, οὕτως εἰπὼν· Οὕτως εἶπε Κύριος· ὅταν μέλλῃ πληροῦσθαι τῇ Βαβυλῶνι ἐβδομήκοντα ἔτη, ἐπισκέψομαι ὑμᾶς, καὶ ἐπιστήσω ἐφ' ὑμᾶς τοὺς λόγους μου τοὺς ἀγαθοὺς, τοῦ ἀποστρέψαι εἰς τὸν τόπον τούτον· καὶ ἐπιστρέψω τὴν αἰχμαλωσίαν [636] ὑμῶν, καὶ ἀθροίσω ὑμᾶς ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐκ πάντων τῶν τόπων, οὗ διέσπειρα ὑμᾶς ἐκεῖ, φησὶ Κύριος, καὶ ἐπιστρέψω ὑμᾶς εἰς τὸν τόπον, ὅθεν ἀπέκτισα ὑμᾶς ἐκεῖθεν. Ὁρᾷς πῶς καὶ ἐνταῦθα πάλιν καὶ τὴν πόλιν εἶπεν, καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, καὶ πῶθεν αὐτοὺς μέλλει συνάγειν, καὶ ποῦ συνάγειν; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Δανιὴλ οὐ πρότερον ὑπὲρ αὐτῶν τὴν ἱκετηρίαν ἔθηκεν, ἀλλ' ὅτε εἶδε πληρωθέντα τὰ ἐβδομήκοντα ἔτη. Καὶ τίς ταυτὰ φησιν; Αὐτὸς ὁ Δανιὴλ οὕτως λέγων· Καὶ ἐγὼ Δανιὴλ ἐπύκλουν τὰ ἔργα τοῦ βασιλέως, καὶ ἐθαύμαζον τὴν δρασιν, καὶ οὐκ ἦν ὁ συνιών· καὶ συνήκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, ὡς ἐγενήθη ὁ λόγος Κυρίου πρὸς Ἱερემίαν τὸν προφήτην, εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἐρημώσεως Ἱερουσαλὴμ ἐβδομήκοντα ἔτη. Καὶ ἔδωκα τὸ πρόσωπόν μου πρὸς Κύριον τὸν Θεόν, τοῦ ἐκζητῆσαι προσευχῇ, καὶ δέησιν ἐν νηστεία καὶ σάκκῳ καὶ σποδῷ. Ἦκουσας πῶς καὶ αὕτη δουλεία διηγόρεται, καὶ ὁ προφήτης οὐκ ἐτόλμησε πρὸ τοῦ διωρισμένου χρόνου δέησιν καὶ ἱκετηρίαν προσαγαγεῖν τῷ Θεῷ, ἵνα μὴ μάτην καὶ εἰκὴ προσέτῃ, ἵνα μὴ ἀκούσῃ ὅπερ ἤκουσεν ὁ Ἱερემίας· Μὴ προσεύχου ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ μὴ ἀξίω περὶ αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσακούσομαι σου. Ἄλλ' ὅτε τὴν ἀπόφασιν εἶδε πληρωθεῖσαν, καὶ τὸν καιρὸν συγκαλοῦντα πρὸς τὴν ἐπάνοδον· τότε προσεύχεται, καὶ οὐχ ἄλλως, ἀλλ' ἐν νηστεία καὶ ἐν σάκκῳ καὶ ἐν σποδῷ. Καὶ ὅπερ ἐπ' ἀνθρώπων συμβαίνειν ἔθος, τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ πεποιήκε. Καὶ γὰρ ἡμεῖς ἐπειδὴν τινας ἴδωμεν τοὺς αὐτῶν οἰκέτας μετὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ἁμαρτήματα εἰς δεσμοῦν ἐμβάλλοντας, οὐκ εὐθέως, οὐδὲ ἐν προουμίοις, οὐδὲ ἐν ἀρχῇ τῆς κολάσεως, τὴν ἱκετηρίαν προσάγομεν· ἀλλ' ἀφέντες ὀλίγας ἡμέρας αὐτοὺς σωφρονισθῆναι, τότε πρόσμιν^α τοὺς δεσπότης, ἔχοντας καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ καιροῦ σύμμαχίαν· τοῦτο δὴ καὶ ὁ προφήτης ἐποίησεν. Ἐπειδὴ γὰρ δίκην ἔδωκαν, οὐκ ἄξιαν μὲν τῶν ἁμαρτημάτων, ἔδωκαν δ' οὐν ὅμως, προσέρχεται τῷ Θεῷ λοιπὸν ὑπὲρ αὐτῶν διαλεξόμενος. Εἰ δὲ βούλεσθε, καὶ τῆς εὐχῆς αὐτῆς ἀκούσωμεν· Ἐξωμολογησάμην γὰρ, φησὶ, καὶ εἰπον· Κύριε ὁ Θεός, ὁ μέγας καὶ θαυμαστός, ὁ φυλάσσων τὴν διαθήκην σου, καὶ τὸ ἔλεός σου τοῖς ἀγαπῶσί σε, καὶ φυλάττονσι τὰς ἐντολάς σου. Τί ποιεῖς, ὦ Δανιὴλ; ὑπὲρ ἀνθρώπων ἁμαρτημάτων καὶ προσηκουμένων προσδεύων, τῶν φυλασσόντων αὐτοὺς νόμους μέμνησαι; οὐκοῦν ἄξιοι εἰσι συγγνώμης οἱ παραβαίνοντες αὐτοὺς τὰς ἐντολάς; Ἄλλ' οὐ διὰ τούτους ταῦτα λέγω, φησὶν, ἀλλὰ διὰ τοὺς προγόνους τοὺς ἄνωθεν, διὰ τὸν Ἀβραάμ, διὰ τὸν Ἰσαάκ, διὰ τὸν Ἰακώβ. Ἐκείνους ἐπηγγελάτω, φησὶ, καὶ ὑπέσχετο, οἱ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ἐφύλαξαν. Ἐπεὶ οὖν οὐδὲν ἔχουσιν οὗτοι δικαίωμα σω-

^α Ἄλλι ἑτέραν, ἥτοι τὴν δευτέραν, τὸν λόγον.

^β Ἄλλι τότε πρόσμιν. (Ediderat Monif. πρόσμιν, ut ipse Savil.)

^γ Ἄλλι πρεσβεύων τούτων τὸν μῆ. Savil. τῶν φυλασσόντων, atque ita legit Erasmus.

τηρίας, διὰ τοῦτο τῶν προγόνων μέμνηται. Καὶ ἵνα μὴ νομίσῃς, ὅτι περὶ τούτων ταῦτα φησιν, εἰπὼν, Ὁ φυλάσσων τὴν διαθήκην σου, καὶ τὸ ἔλεός σου τοῖς ἀγαπῶσί σε καὶ φυλάττονσι τὰς ἐντολάς σου, ἐπήγαγεν εὐθείως· Ἠμάρτομεν, ἠνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν, ἠσεθήσαμεν, ἐξεκλίναμεν ἀπὸ τῶν ἐντολῶν σου, καὶ ἀπὸ τῶν κριμάτων σου, καὶ οὐκ ἠκούσαμεν τῶν δούλων σου τῶν προφητῶν. Μία γὰρ τοῖς ἁμαρτάνουσιν [637] ἀπολογία μόνη μετὰ τὰ ἁμαρτήματα ὑπολείπεται, τὸ τὰς οἰκείας ἁμαρτίας ὁμολογεῖν. Σὺ δέ μοι σκόπει καὶ τὸν δικαίον τὴν ἀρετὴν, καὶ τῶν Ἰουδαίων τὴν ἀγνωμοσύνην. Ὁ μὲν γὰρ μὴδὲν ἑαυτῷ συνείδως πονηρὸν, καταδικάζει μετὰ πολλῆς ἑαυτὸν σφοδρότητος, λέγων· Ἠμάρτομεν, ἠνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν· οἱ δὲ μυρίων γέμοντες κακῶν, τοὐναντίον ἐποίουν, λέγοντες· Ἐφυλάξαμεν τὰ προστάγματα σου, καὶ νῦν μακαρίζομεν ἀλλοτρίους· καὶ ἀνοικοδομοῦνται οἱ ποιοῦντες ἀνομήματα. Ὅσπερ γὰρ τοῖς δικαίοις ἔθος· μετὰ τὰ δικαιώματα μετριάξιν, οὕτως τοῖς πονηροῖς μετὰ τὰ ἁμαρτήματα ἐπαίρεσθαι. Ὁ μὴδὲν ἑαυτῷ συνείδως τοιούτου. Ἐλεγεν, Ἠνομήσαμεν, ἐξεκλίναμεν ἀπὸ τῶν ἐντολῶν σου· οἱ δὲ μυρία συνείδως· ἑαυτοὺς ἁμαρτήματα ἔλεγον, ὅτι Ἐφυλάξαμεν τὰς ἐντολάς σου. Ταῦτα λέγω, ἵνα τὰ μὲν φηγώμεν, τὰ δὲ ἐηλώσωμεν.

ς'. Εἰτα ἐπειδὴ κατέδραμεν αὐτῶν τῆς παρανομίας, λέγει καὶ τὴν τιμωρίαν ἣν ἔδοσαν, καὶ ἀπὸ τούτου πάλιν τὸν Θεὸν εἰς ἔλεον ἐπισπάσασθαι βουλόμενος, Καὶ ἐπῆλθε, φησὶν, ἐφ' ἡμᾶς ἡ κατὰρ ἡ γεγραμμένη ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δούλου τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἡμάρτομεν. Ποία κατὰρ αὕτη; Βούλεσθε ἵνα ἀναγνώμεν αὐτήν; Ἐὰρ μὴ λατρεύσχητε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ὑμῶν, φησὶν, ἐπάξω ἐφ' ὑμᾶς ἔθνος ἀναιδές, οὗ οὐκ ἀκούσῃ τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἔσσεσθε ἐν ἀριθμῷ βραχείς. Τοῦτο γοῦν αὐτὸ δηλοῦντες οἱ τρεῖς παῖδες, καὶ δεικνύντες ὅτι διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐξέβη τὸ τῆς κολάσεως εἶδος, καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομολογούμενοι, περὶ τῶν κοινῶν ἁμαρτημάτων ἔλεγον· Παρέδωκας ἡμᾶς εἰς χεῖρας ἐχθρῶν ἀνέμων, ἐχθίστων ἀποστατῶν, καὶ βασίλει ἀδίκῳ καὶ πονηροτάτῳ παρὰ πάντων τὴν γῆν. Ὁρᾷς ὡς ἡ ἀρὰ ἐπληροῦτο ἐκείνη ἡ λέγουσα· Ἐσσεσθε ἐν ἀριθμῷ βραχείς· καὶ ἡ λέγουσα, ὅτι Ἐπάξω ἐφ' ὑμᾶς ἔθνος ἀναιδές. Τοῦτο αὐτὸ καὶ ὁ Δανιὴλ ἐνταῦθα αἰνέττειται, καὶ φησιν· Ἡλθεν ἐφ' ἡμᾶς κακὰ, οὐα οὐ γέγονε ὑποκάτω παντὸς τοῦ οὐρανοῦ, κατὰ τὰ γενόμενα ἐν Ἰσραὴλ. Ποία δὴ ταῦτα; Μητέρες παίδων ἀπεγεύσατο. Καὶ τοῦτο προλέγει μὲν ὁ Μωσῆς, δεικνύσει δὲ ἐκβεβηκὸς ὁ Ἱερემίας· ὁ μὲν γὰρ φησιν, ὅτι Ἡ ἀπαλή, ἡ τρυφερά, ἥς οὐκ ἔλαβε πείραν ὁ πούς αὐτῆς ἐπιβῆναι ἐπὶ τοῦ βήματος διὰ τὴν ἀπαλότητα καὶ τὴν τρυφερότητα, ἄψεται παρανόμον τραπέζης, καὶ τῶν ἐκτόνων ἀπογεύσεται τῶν ἐαυτῆς. Ὁ δὲ Ἱερემίας τοῦτο αὐτὸ δηλῶν ὅτι ἐξέβη, ἔλεγε· Χεῖρες γυναικῶν οἰκτιρῶν ἤψουν τὰ τέκνα αὐτῶν. Ἄλλ' ὅμως τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν εἰπὼν ἃς ἡμάρτον, καὶ τὴν δίκην ἣν ὑπέμειναν εἰς μέσον ἀγαγόν, οὐδὲ οὕτως ἐκ τούτων ἄξιοι σώζεσθαι. Ὅρα οὖν ἐγγνωμοσύνην οἰκέτου. Καὶ γὰρ καὶ οὗτος δεικνύς, ὅτι οὐδὲν οὐδέποτε τῶν ἁμαρτημάτων ἄξιον ὑπέμειναν, οὐδὲ διελύσαντο τὰ πλημμελήματα δι' ὧν ἔπαθον, λοιπὸν ἐπὶ τοὺς οἰκτιρμούς καταφεύγει τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ τρόπον, καὶ φησὶ· Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὃς ἐξήγαγες τὸν λαόν σου ἐκ τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐποίησας σεαυτῷ ὄνομα ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη· ἡμάρτομεν, ἠνομήσαμεν. Καὶ γὰρ ὡς ἐκείνους, φησιν, οὐκ ἀπὸ κατορθωμάτων

^δ Ἄλλι ὁρᾷς πῶς. Infra omnes pene mss. κατὰ τὰ γενόμενα ἐν Ἰσραὴλ. Morel. κατὰ τὰ γεγραμμένα ἐν Ἰσ.

^ε Λοιπὸν deest in aliquot mss.

ἔσῳτας, ἀλλὰ τὴν θλίψιν ἰδὼν καὶ τὴν στενοχωρίαν, καὶ τῆς κραυγῆς ἀκούσας· οὕτω δὲ καὶ ἡμᾶς ἀπάλαξον τῶν [638] παρόντων κακῶν διὰ τὴν φιλανθρωπίαν σου μόνην· ἕτερον γὰρ οὐδὲν ἔχομεν δικαίωμα σωτηρίας^α. Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ θρηνησας ἱκανῶς, εἰσάγει λοιπὸν τὴν πόλιν, καθάπερ τινὰ γυναῖκα αἰχμάλωτον, καὶ φησιν· *Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸ ἀγλασμά σου· κλῖνον, ὁ θεός μου, τὸ οὖς σου, καὶ ἀκούσον· ἀνοιξον τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἰδε τὸν ἀφανισμόν ἡμῶν καὶ τῆς πόλεως σου, ἐφ' ἧς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά σου ἐπ' αὐτῆς*. Ἐπειδὴ γὰρ τοὺς ἀνθρώπους περιελθὼν, οὐδένα ἐώρα δυνάμενον ὡς ποιεῖσαι τὸν θεόν, πρὸς τὰ οἰκοδομήματα καταφεύγει, καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν προβάλλεται, καὶ τὴν ἐρημίαν αὐτῆς προτείνεται, καὶ ἐν τούτοις καταλύσας τὸν λόγον, ὡς πὸν θεὸν ἐποίησε· καὶ δὴλον ἐκ τῶν ἐξῆς. *Ἄλλ' ὅπερ ἔλεγον· δεῖ γὰρ ἐπὶ τὸ προκαίμενον πάλιν ἐπανελθεῖν· καὶ γὰρ καὶ ταῦτα παρενέβαλλον ὁ οὐκ ἀπλῶς οὐδὲ εἰχῆ, ἀλλ' ὥστε μικρὸν ὅμως διαναπαῦσαι τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῶν συνεχῶν ἀγωνισμάτων καμύσαν.* Φέρε οὖν ἐπ' αὐτῶν ὅθεν ἐξέδημεν ταῦτα εἰπεῖν, καὶ δεῖξωμεν τὰ μέλλοντα καταλφεσθαι τοὺς Ἰουδαίους κακὰ ἄνωθεν προηγορευμένα· μετὰ ἀκριβείας ἀπάσης. Δύο μὲν δὲ ταύτας δουλείας ὁ λόγος ἀπέδειξε μετὰ προφητείας ἐπιθυούσας αὐτοῖς, καὶ οὐκ ἀπλῶς, οὐδὲ ἀπροσδοκίτως. Λέπεται δὲ λοιπὸν τὴν τρίτην ἐπαγαγόντας, καὶ περὶ ταύτης τῆς νῦν κατεσχούσης αὐτοὺς εἰπεῖν, καὶ δεῖξαι σαφῶς, πῶς οὐδὲ εἰς προφήτης ἐπηγγειλατὸ τίνα λύσιν ἔσεσθαι τῶν κατεχόντων αὐτοὺς κακῶν οὐτε ἀπαλλαγῆν. Τίς οὖν ἐστὶν ἡ τρίτη; Ἡ ἐπὶ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς. Ἐπειδὴ γὰρ Ἀλέξανδρος ὁ τῶν Μακεδόνων βασιλεὺς, Δαρεῖον τὸν τῶν Περσῶν βασιλέα ἀνελών, εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχὴν περιέστησε, τελευτήσαντος τούτου, τέσσαρες μετ' ἐκείνου ἐγένοντο ὁ βασιλεὺς· εἴτα ἐξ ἐνὸς τούτων τῶν τεσσάρων γενόμενος ὁ Ἀντίοχος μετὰ πολὺν ὑπερὸν χρόνον, τὸ τε ἱερὸν ἐνέπρησε, τὰ τε ἅγια τὸν ἅγιον ἥρῃμωσε, τὰς τε θυσίας καθέλει, τοὺς τε Ἰουδαίους ὑπέταξε, καὶ τὴν πολιτείαν αὐτῶν κατέλυσεν ἅπαντα.

Ζ'. Καὶ ταῦτα ἅπαντα μετ' ἀκριβείας ἀπάσης, καὶ μέχρι μιάς ἡμέρας προηγόρευτο παρὰ τοῦ Δανιὴλ, καὶ τότε ἔσται, καὶ πῶς, καὶ παρὰ τίνος, καὶ τίνι τρόπῳ, καὶ ποῦ τελευτήσει, καὶ τίνα λήφεται μεταβολήν. Εἰσάθε δὲ σαφέστερον, ἀκούσαντες αὐτῆς τῆς ὁράσεως, ἣν διὰ παραβολῆς ἡμῖν ὁ προφήτης ἀπήγγειλε, κρινὸν μὲν καλῶν τῶν τῶν Περσῶν βασιλέα, τὸν Δαρεῖον, τράγον δὲ τῶν τῶν Ἑλλήνων βασιλέα, Ἀλέξανδρον λέγων τὸν Μακεδόνα, τέσσαρα κέρατα τοὺς μετ' ἐκείνου ἀναστάντας ὑπερὸν, κέρασιν ὑστατον αὐτὸν τὸν Ἀντίοχον· καλῶν. Μᾶλλον δὲ αὐτῆς βέλτιον ἀκούσαι τῆς ὁράσεως. *Εἶδον γὰρ, φησὶν, ἐν ὁρέμῳ, καὶ ἤμην ἐπὶ τοῦ Οὐβάλ· τόπον τινὰ Περσικῇ φωνῇ καλῶν οὕτως· καὶ ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ εἶδον, καὶ ἰδὼν, κρινὸς εἰς ἐστηκὸς πρὸ τοῦ Οὐβάλ, καὶ αὐτὰ κέρατα ὕψηλά, καὶ τὸ ἐν ὕψηλότερον τοῦ ἑτέρου, καὶ τὸ ὕψηλόν ἀνέβαινεν ἐπ' ἐσχάτων.* [639] *Καὶ εἶδον τὸν κρινὸν κερατίζοντα κατὰ θάλασσαν καὶ βορρᾶν καὶ νότον, καὶ πάντα τὰ θηρία οὐ στήθονται ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐξαιρούμενος ἐκ χειρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐποίησε κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐμεγαλύνθη· καὶ ἐγὼ ἤμην συνιών.* Τὴν δύναμιν λέγει τὴν Περσικὴν, καὶ τὴν ἀρχὴν, ἣ πᾶσαν ἐπέδραμε τὴν γῆν. Εἴτα περὶ τοῦ Μακεδόνα Ἀλεξάν-

δρου διαλεγόμενος, φησὶ· *Καὶ ἰδὼν τράγος αἰγῶν ἤρχετο ἀπὸ λιθὸς ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς πάσης, καὶ οὐκ ἦν ἀπτόμενος τῆς γῆς· καὶ τῷ τράγῳ ἐκείνῳ κέρασιν θεωρητὸν ἀνὰ μέσον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ.* Εἴτα λέγων τὴν συμβολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου τὴν πρὸς τὸν Δαρεῖον γενομένην, λέγει καὶ τὴν νίκην τὴν κατὰ κράτος. *Καὶ ἦλθε, φησὶν, ὁ τράγος ἕως τοῦ κρινοῦ τοῦ τὰ κέρατα ἔχοντος, καὶ ἠγριώθη, καὶ ἐπαίσε τὸν κρινὸν (δεῖ γὰρ ἐπιτεμεῖν), καὶ συνέτριψεν ἀμφοτέρᾳ τὰ κέρατα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐξαίρουμένος τὸν κρινὸν ἐκ χειρὸς αὐτοῦ.* Καὶ μετὰ ταῦτα λέγων τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου, καὶ τὴν τῶν τεσσάρων βασιλέων διαδοχὴν, *Καὶ ἐν τῷ ἰσχυρισμῷ αὐτὸν, φησὶ, συνέτριβεν τὸ κέρασιν αὐτοῦ τὸ μέγα, καὶ ἀνέβη ἕτερα τέσσαρα κέρατα ὑποκατώθεν αὐτοῦ κατὰ τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τοῦ οὐρανοῦ.* Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐπὶ τὴν Ἀντιόχου βασιλείαν ἔλθων, καὶ δεικνύς ὅτι ἐξ ἐνὸς ἐκείνων τῶν τεσσάρων ἐστίν, οὕτω πῶς φησὶ· *Καὶ ἐκ τοῦ ἐνὸς αὐτῶν ἐξῆλθε κέρασιν ἐν ἰσχυρῶν, καὶ ἐμεγαλύνθη περισσῶς πρὸς τὸν νότον καὶ πρὸς ἀνατολήν.* Καὶ δὴλον ὅτι τὴν Ἰουδαίᾳ καθέλει πολιτείαν, φησὶ· *Καὶ ἐν αὐτῇ θυσία ἐταράχθη παραστώματι.* Καὶ ἐγενήθη, καὶ κατενωδῶθη αὐτῇ. Καὶ τὸ ἅγιον ἐρημωθήσεται, καὶ ἐδόθη ἐπὶ τὴν θυσίαν ἄμαρτια. Τοῦ γὰρ βωμοῦ^β καθαιρεθέντος, καὶ τῶν ἁγίων καταπατηθέντων, εἰδῶλον ἔστησεν ἑνὸς, καὶ θυσίας ἐπέτελει τοῖς δαίμοσι παρανόμους, καὶ ἐξέριψε χαμῶ^γ ἡ δικαιοσύνη. Καὶ ἐποίησε, καὶ ἐνωδῶθη. Εἴτα ἐν δευτέρῳ πάλιν αὐτὴν ταύτην τὴν βασιλείαν λέγων, τὴν Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν, καὶ τὴν ἄλυσιν, καὶ τὴν ἐρήμωσιν τοῦ ἱεροῦ, καὶ τὸν χρόνον προστίθισιν. Ἀρξάμενος γὰρ ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου βασιλείας, πάλιν τε πρὸς τῷ τέλει τοῦ βιβλίου καὶ τὰ μετὰ εἰς πάντα διηγησάμενος, ὅσα οἱ Πτολεμαῖοι καὶ οἱ Σέλευκοι συβραγέντες ἀλλήλοις ἐποίησαν, καὶ οἱ στρατηγοὶ τούτων εἰργάσαντο, τοὺς δόλους, τὰς νίκας, τὰς στρατείας, τὰς ναυμαχίας, τὰς πεζομαχίας· προὖν εἰς Ἀντίοχον, τελευτᾷ πάλιν^δ, καὶ φησὶ· *Βραχίονες ἐξ αὐτοῦ ἀναστήσουσι, καὶ βεβηλώσουσι τὸ ἀγλασμά, καὶ μεταστήσουσι τὸν ἐνδελεχισμόν· ἐνδελεχισμὸν λέγων τὰς συνεχεῖς θυσίας τὰς καθημερινὰς· καὶ δώσουσιν εἰς αὐτὸν βδέλυγμα, καὶ τοὺς ἀνομοῦντας διαθήκη, τοῦτέστι τοὺς παραβαίνοντας τῶν Ἰουδαίων, ἀπέξουσιν ἐν ὀλισθήμασι, καὶ μεθ' αὐτῶν ἔξουσιν, καὶ μεταστήσουσι, καὶ ὁ λαὸς ὁ γινώσκων τὸν θεὸν αὐτοῦ κατισχύσουσι· τὰ ἐπὶ τῶν Μακκαβαίων λέγει, τὰ ἐπὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος καὶ Ἰωάννου· καὶ οἱ συνετοὶ λαοὶ συνήσουσιν εἰς πολλὰ, καὶ ἀσθενήσουσιν ἐν ρομφαίᾳ καὶ ἐν φλογί· τὸν ἐμπρησμόν τῆς πόλεως πάλιν διηγούμενος· καὶ ἐν αἰχμαλωσίᾳ, καὶ ἐν διαρπαγῇ ἡμερῶν· καὶ ἐν τῷ ἀσθενῆσαι αὐτοὺς βοηθήσονται· βοηθεῖαν μικράν· ἐμφαίνων ὅτι μετὰ τῶν κακῶν ἐκείνων δυνήσονται ἀναπνεῦσαι καὶ [640] ἀνεγεῖν ἐκ τῶν κατελιγμένων αὐτῶν δεινῶν· καὶ προστεθήσονται πρὸς αὐτοὺς πολλοὶ ἐν ὀλισθήμασι, καὶ ἀπὸ τῶν συνιόντων ἀσθενήσουσι. Ταῦτα δὲ εἶλε δεικνύς, ὅτι πολλοὶ καὶ τῶν ἐστώτων πεσύνονται. Εἴτα φησὶ καὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν συνεχώρησεν αὐτοὺς ὁ θεός ἐν τοσούτοις γενέσθαι κακοῖς. Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη; Τοῦ πυρῶσαι, φησὶ, αὐτοὺς καὶ τοῦ ἐκλέεσθαι, καὶ τοῦ ἐκλευκῆναι ἕως καιροῦ κέρατος. Διὰ ταῦτα γὰρ, φησὶ, συνεχώρησεν ὁ θεός, ὥστε αὐτοὺς ἐκκαθαῖραι, καὶ δεῖξαι τοὺς δοκίμους τοὺς ἐν αὐτοῖς. Εἴτα διηγούμενος τοῦ βασιλέως τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐκε-*

^α Alii δίκαιον σωτηρίας.
^β Alii παρενέβαλον.
^γ Quatuor mss. προαναγορευμένα. Mox hmc, μετὰ ἀκριβείας ἀπάσης, desunt in sex mss.
^δ Alii μετὰ τούτων ἐγένοντο.

^ε Alii ὑπερὸν κέρασιν ἐν, αὐτὸν τὸν Ἀντ. Sic Sav. omisso ἐν.

^ς Alii καὶ αὐτὰ κέρατα καὶ κέρατα ὕψηλά.

^ε Quatuor mss. διαδοχῇ· ἐπάγει λέγων, καὶ ἐν τῷ ἰσχυρισμῷ.

^η Plurimi mss. ἀμαρτία, πῶς; καὶ γὰρ βωμοῦ.

^ι Πάλιν deest in quibusdam mss. Paulo post septem mss. θυσίας τὰς καθημερινὰς. (Legebatur θυσίας καὶ καθημ.)

sic et nos libera a presentibus malis propter solam bonitatem tuam erga genus hominum. Nam aliud nulum habemus jus sperandæ salutis. Hæc loquutus, multaue lamentatus, mox inducit ipsam civitatem cœu mulierem aliquam captivam, et ait : *Ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, inclina aurem tuam, Deus meus et audi, aperi oculos tuos, et vide interitum nostrum civitatisque tuæ, in qua invocatum est nomen tuum sanctum* (Dan. 9. 17. 18). Posteaquam circumspexit hominibus neminem vidit, qui posset Deum reddere propitium : ad ædificia confugit, et civitatem ipsam objicit, ejusque desolationem ponit ob oculos, atque in his finito sermone, Deum propitium reddit. Id perspicuum est ex iis quæ sequuntur. Verum quod dicebam : oportet enim ad id quod erat propositum reverti ; etenim hæc obiter interjecta sunt, non frustra neque temere, sed ut animos vestros aliquantisper refocillarem ex perpetuis contentionibus defatigatos. Age redeamus igitur unde digressi hæc diximus, demonstremusque quod ea quæ Judæis erant eventura, divinitus illis cum omni accurate prædicta sint. Jam enim duas captivitates sermo noster demonstravit illis accidisse, quemadmodum a prophetis erat prædictum, idque non casu neque præter expectationem. Superest ut deinceps, ubi tertiam adjecerimus, de hac, qua nunc tenentur dicamus, doceamusque perspicue, quod nullus propheta promisit illis futurum, ut ullo pacto ab his malis, in quibus nunc sunt, solvantur, aut liberentur. Quæ est igitur tertia ? Quæ facta est sub Antiocho cognomento Epiphane. Nam Alexander Macedonum rex, ubi Darium Persarum regem sustulisset, in sese transtulit imperium. Hoc autem extincto, quatuor post illum reges successerunt, e quorum uno prognatus Antiochus longo post tempore et templum incendit, et sancta sanctorum devastavit, et sacrificia sustulit, et Judæos subegit, denique totam illorum rempublicam evertit.

7. *Explicatio prophetiæ Danielis.* — Et hæc omnia ad unum usque diem exactissime prædicta sunt a Daniele ; et quando hæc essent futura, et quomodo, et a quo, et qua ratione, et ubi finem acceptura, et quam tandem mutationem sortitura. Hoc autem evidentius perspicietis ubi visionem ipsam audieritis, quam per parabolam nobis proposuit propheta, arietis vocabulo designans Darium regem Persarum : hirci vero Græcorum regem, videlicet Alexandrum Macedonem : quatuor cornua vocat eos, qui post illum exstiterunt : postremum cornu ipsum signat Antiochum. Quin præstat ipsam audire visionem. Vidi, inquit, visionem et sedebam in Ubal ; Ubal locum quempiam dicit, Persarum lingua sic illum appellans ; et sustuli oculos meos, et vidi, et ecce aries unus stans ante Ubal, et erant illi cornua excelsa, et unum excelstius cæteris, et excelsum illud pervenit usque ad extrema : et videbam arietem moventem cornu contra mare, et Boream, et Notum, et omnes bestiæ non stabant in conspectu ejus, nec erat qui eriperet de manu illius : et faciebat juxta voluntatem suam, et magnificatus est, et ego intellegebam (Dan. 8. 2. et seqq.). De potentia lo-

quitur Persica, et dominatu, qui pervasit totam terram. Deinde de Alexandro Macedonum rege loquens, dicit : *Et ecce hircus caprarum venit ab Austro super faciem universæ terræ, et non lungebat terram, et hircus illi prominebat cornu in medio oculorum ipsius.* Deinde narrans congressum Alexandri cum Dario, ejusdemque victoriam viribus partam : *Venit, inquit, hircus usque ad arietem habentem cornua, et efferatus est in eum, et percussit arietem, dicendum est enim compendio, et contrivit utrumque cornu illius, nec erat qui arietem eriperet de manu illius.* Posthæc narrans mortem Alexandri, et quatuor regum successionem : *Et cum hic invalesceret, inquit, contritum est cornu ejus magnum, et exorta sunt quatuor cornua sub illo, ad quatuor ventos cæli.* Hinc transiens deinceps ad Antiochi regnum venit, et declarans quod ex horum quatuor uno sit ortus, sic fere ait : *Ex uno prodiiit cornu validum, et exaltatum est vehementer, ad Notum et Orientem.* Deinde designans quod Judaicam politiam funditus destruxit : *Posthæc, inquit, sacrificium per eum turbatum est delicto. Et factum est, et prospere processit. Et sanctum desolabitur, et datum est contra sacrificium peccatum ; altari enim sublato, sanctis conculcatis, idolum statuit intus, et hostias immolavit demonibus contra legem, et projecta est in terram justitia. Et fecit, et prospere processit.* Deinde rursum de hoc ipso agens regno Antiochi Epiphani, deque captivitate excidioque ac desolatione templi, etiam ipsum tempus addidit. Exorsus enim ab Alexandri regno, denuo ad finem libri etiam intermedia commemorans omnia, quæ Ptolemæi et Seleuci conflictantes inter sese fecerunt, quæque horum duces gesserunt, dolos, victorias, exercitus, pugnas navales, prælia pedestria : deinde progressus in Antiochum desinit iterum dicens : *Brachia ex ipso exorientur, et profanabunt sanctum et transferent continuationem ; continuationem appellans solemnes et quotidianas victimas ; et inferent in illam abominationem, et eos qui violant testamentum, hoc est, prævaricantes Judæos, adducent in ruinas, secum habebunt ac transferent, et populus cognoscens Deum suum prævalebit : Machabæorum res significans, quæ acciderunt sub Juda et Simone et Joanne ; et prudentes populi intelligent ad multa, et infirmabuntur in gladio et flamma ; nimirum iterum narrans incendium civitatis ; et in captivitate, et in direptione dierum ; et cum infirmati fuerint, adjuvabuntur adjutorio parvo : significans quod in mediis illis malis poterunt respirare, et emergere ex afflictionibus, quibus involuti sunt ; et adjunguntur illis multi in ruinis, et ab intelligentibus infirmabuntur (Dan. 11. 51. et seqq.).* His autem verbis significat futurum, ut multi etiam stantes cadant. Deinde causam etiam aperit, ob quam permittit Deus illos in tantis malis versari. Quenam est ea ? *Ut igne examinet illos, inquit, eligat, atque dealbet usque ad terminum temporis.* Propter hæc enim, inquit, hæc permisit Deus, ut eos repurgaret, ostenderetque qui essent inter illos probati. Deinde commemorans regis illius potentiam, ait : *Et faciet juxta voluntatem suam, et exaltabitur, et magnificabitur.* Mox blasphemum illius

animum significans, addit: *Adversus Deum deorum, inquit, loquetur superba, et prosperabitur, donec ira consummabitur*: declarans quod non ex proprio consilio, sed propter iram Dei adversus Judæos ille sic invaluerit. Tandem ubi pluribus aliis dixit quanta mala facturus esset, tum Ægypto, tum Palæstinæ; quomodo rediturus sit, et quo vocante, et qua urgente causa: postea narrat temporum mutationem, quodque Judæi postquam per hæc omnia transierint, nanciscuntur aliquod auxilium, misso angelo in illorum subsidium. *In tempore enim illo, inquit, exsurget Michael princeps magnus, qui præfectus est filiis populi tui, et erit tempus afflictionis, quale non fuit, ex quo gens facta est in terra usque ad tempus illud, et in tempore illo salva fiet omnis multitudo, quæ reperietur descripta in libro (Dan. 12. 1), hoc est, qui digni sunt salute.*

8. Verum ne nunc quidem adhuc demonstratum est, de quo fuit instituta quæstio. Quid autem hoc est? Videlicet quod etiam tempora præfinierit his malis, velut illic primæ servitutis annos quadringentos, secundæ postea septuaginta. Videamus igitur an his quoque præfiniat tempus aliquod. Ubi vero licebit hoc invenire? In iis quæ post hæc dicuntur. Quoniam enim audierat multa magnæque mala, civitatis incendium, politice subversionem, suorum captivitatem, postea desiderabat finem illorum discere, et num quæ futura esset earum calamitatum commutatio. Percontans autem sic loquebatur, *Domine, quis est istorum finis? Et dicit, Veni huc Daniel: quoniam clausi et ob signati sunt sermones*: subindicans obscuritatem eorum, quæ dicerentur, *Usque ad temporis finem*. Mox causam aperiens, quare illa permisit evenire mala, *Donec eligantur, inquit, et dealbentur, et igni examinentur multi, et inique agant iniqui, et intelligant omnes impii, et cordati intelligant (Dan. 12. 8. et seqq.)*. Deinde quanto tempore sint illis mansura hæc mala prædicens ait: *A tempore transmutationis endelechismi*. Sic autem vocabatur quotidianum sacrificium. Nam *ἐνδελεχὴς* perpetuum est, frequens, et continuum. Erat enim mos Judæis et vespere et sub auroram et singulo quoque die sacrificium offerre Deo. Atque de causa sacrificium illud endelechismus, id est assiduitatem, vocabat. Postquam igitur veniens Antiochus hunc morem sustulit et immutavit: hoc est, quod ait angelus, *A tempore transmutationis endelechismi*, hoc est, a tempore quo commutabitur hoc sacrificium, *sunt dies mille ducenti et nonaginta*, hoc est, tres anni cum dimidiato, ac paulo amplius. Deinde quod tum esset futurus horum malorum finis ac terminus, subjicit: *Beatus qui sustinuerit ac pervenerit usque ad dies mille trecentos et triginta quinque*: mille ducentis nonaginta addens quadraginta quinque. Quoniam enim in mense et dimidio mensis accidit ut fieret ille conflictus: in hoc victoria illa pura facta est, et omnium malorum urgentium commutatio: cum autem ait: *Beatus qui sustinuerit ac pervenerit*: quoniam enim multi eorum, qui impietatem perpetrarunt, viderunt

commutationem, non eos simpliciter dixit beatos, sed eos qui testimonium præbuerant in diebus afflictionum, nec a pietate desciverant: deinde consequenti sunt relaxationem¹. Ideo non simpliciter dixit, qui pervenerit: sed *qui sustinuerit et pervenerit*. Quid his esse potest dilucidius? Vides, ut non usque ad annos aut menses, sed ad unum usque diem summa cura et captivitatem et captivitatis solutionem: prædixerit propheta. Atque ut sciatis me non ex conjecturis loqui, age proferamus et alium testem eorum quæ dicta sunt, quem illi gravissimum habent auctorem, Josephum loquor, qui calamitates illorum tragicas descripsit, ac vetus testamentum omne velut paraphrasi fusius explicavit, qui fuit post Christi adventum, et captivitatem ab ipso prædictam commemorans, de hac quoque disseruit, Danielis visionem enarrans, de ariete, de hirco, de quatuor cornibus, de postremo post illa exorto. Et ne quæ suspecta habeat quæ a nobis dicta fuerint, age referamus et illius verba.

Josephi locus Judaicæ antiquitatis, L. 10. c. 11. 12. — Cum enim laudasset Danielelem, supraque modum extulisset, cæteris omnibus prophetis anteponens, ad hanc venit visionem, et dicit: Reliquit autem nobis suorum scriptorum monumenta, unde nobis hujus prophetiæ exactam et inevitabilem certitudinem præstitit. Ait enim: Susis, quæ Persidis est metropolis, cum exiisset in campum cum sociis suis quibusdam, subito terræ motu concussioneque oborta, relictum fuisse solum fugientibus cæteris. Et ipse quidem pronus in faciem concidit, innixus ambabus manibus: dein ubi quispiam tangeret eum, intereaque juberet surgere, ac videre quæ post multas ætates civibus essent eventura: erecto monstratum ait fuisse arietem ingentem, cui multa quidem enata sint cornua, sed horum postremum excelsius fuisse cæteris. Deinde sustulisse oculos ad occasum, vidisseque hircum, qui per aerem impetu ferebatur. Hunc congressum fuisse cum ariete, et cornibus ictum his eum in terram dejecisse, conculcassequæ. Deinde hircum fuisse visum excelsiorem, e fronte producentem cornu maximum; eo fracto, alia excrevisse quatuor, ad singulos obversa ventos. Ex his autem aliud minus exortum fuisse scripsit, quod increvit. Dicebat autem qui hæc illi ostendebat Deus, futurum ut gentem ipsius debellaret, urbem vi caperet, templum expilaret, sacra prohiberet: futurum autem ad dies mille ducentos nonaginta.

Explicatio visionis Danielis. — Hæc quidem se vidisse in campo juxta Susas Daniel scripsit: eorum autem quæ per visum apparuerant, a Deo explicationem supplex petiit, didicique, quod aries indicaret regna Persarum ac Medorum, cornua vero reges futuros, extremum autem cornu, postremum regem fore

¹ Post hæc verba inferius posita, *deinde consecuti sunt relaxationem*, in latina Erasmi interpretatione hæc adjiciuntur: *Nec amplius patiebantur, quæ merito patiebantur, qui non perdurarent in tempore certaminis ac probationis bonorum ac malorum, ut instabiles in bono, temporariique amici reperirentur*. Quæ cum in nullo edito græce in nulloque mss. reperiantur, jure expuncta sunt.

νοῦ, φησί· Καὶ ποιήσει κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ὑψωθήσεται καὶ μεγαλυνθήσεται· καὶ τὴν βλάσφημον αὐτοῦ γνώμην λέγων, προσέθηκεν, ὅτι· Ἐπὶ τὸν Θεὸν τῶν Θεῶν λαλήσει ὑπερόγκῃ, καὶ κατευθυνεῖ μέχρι τοῦ συντελεσθῆναι τὴν ὀργήν· δείκνυς ὅτι οὐκ ἀπὸ τῆς οικείας γνώμης, ἀλλὰ διὰ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ τὴν κατὰ τῶν Ἰουδαίων οὕτως· ἐκεῖνος ἐκράτει. Εἰπὼν δὲ δι' ἐτέρων πλείονων ὁ Δανιὴλ, ὅσα κακὰ ἐργάζεται τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Παλαιστίνην, πῶς ἐπανήξει, καὶ τίνος καλοῦντος, καὶ ποίας αἰτίας καταναγκαζούσης, λέγει λοιπὸν, καὶ τὴν τῶν καίρων μεταβολὴν, καὶ ὅτι διελθόντες οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τούτων ἀπάντων, τεύχονται τινος ἀντιλήψεως, ἀγγέλου πεμφθέντος εἰς τὴν αὐτῶν βοήθειαν. Ἐντὺ καιρῷ γὰρ ἐκείνῳ, φησὶν, ἀναστήσεται Μιχαὴλ, ὁ ἀρχὼν ὁ μέγας, ὁ ἐφεστῆκώς ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ λαοῦ σου*, καὶ ἔσται καιρὸς θλίψεως, ὅλος οὐ γέγονεν ἄφ' οὗ γεγένηται ἔθνος ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἔως τοῦ καιροῦ ἐκείνου, καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ σωθήσεται ὁ λαὸς πᾶς ὁ ἐνδεδειγμένος γεγραμμένος ἐν τῷ βιβλίῳ, τουτέστιν, οἱ σωτηρίας ὄντες ἄνθρωποι.

Ἡ· Ἀλλὰ τὸ ζητούμενον οὕτω καὶ νῦν ἀποδείδειται ἡμῖν. Τί δὲ τοῦτο ἔστιν; Ὅτι· καὶ χρόνος ὥρισεν αὐτοῖς ἐν τοῖς κακοῖς τούτοις, ὥσπερ ἐκεῖ τετρακόσια ἔτη, καὶ μετὰ ταῦτα ἑξομῆκοντα β'. Ἰδωμεν τοίνυν καὶ ἐνταῦθα, εἴ τινα χρόνον ὀρίζει. Πού δὲ τοῦτο ἔστιν εὐρεῖν; Ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα λεχθήσεσθαι μέλλουσιν. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ πολλὰ καὶ μεγάλη ἤκουσε κακὰ, τὸν ἐμπρησμὸν, τῆς πολιτείας τὴν ἀνατροπὴν, τὴν τῶν οικείων αἰχμαλωσίαν, ἐπεθύμει λοιπὸν τὸ τέλος αὐτῶν μαθεῖν, καὶ εἰ τις ἔσται τῶν συμφορῶν τούτων μεταβολή. Καὶ ἐρωτῶν ἔλεγεν οὕτως· Κύριε, τί τὰ ἔσχατα τούτων; Καὶ εἶπε· Δεῦρο Δανιὴλ, ὅτι ἐμπρησμένοι καὶ ἐσπρηγμένοι οἱ λόγοι (τὸ ἀσαφές τῶν εἰρημένων αἰνιττόμενος) ἔως καιροῦ πέρασιν. Εἴτα καὶ τὴν αἰτίαν φησὶ τῆς συγχωρήσεως τῶν κακῶν, Ἔως ἂν ἐκλεγῶσι καὶ λευκανθῶσι καὶ πυρωθῶσιν οἱ πολλοί, καὶ ἀνομήσωσιν ἄνθρωποι, καὶ συνήσωσι πάντες οἱ ἀσεβεῖς, καὶ οἱ νοήμονες συνήσωσιν. Εἴτα τὸν καιρὸν προλέγων, ὅσον μέλλει κατέχειν ταῦτα τὰ δεῖν, φησὶν· Ἀπὸ καιροῦ παρ' αὐτῶν ἐνδελεχισμού. Ἐνδελεχισμὸς ἐκαλεῖτο ἡ καθήμενὴ θυσία· τὸ γὰρ ἐνδελεχῆς τὸ πυκνὸν ἔστι καὶ τὸ συνεχές. Τοῖς γὰρ Ἰουδαίοις ἔθος ἦν καὶ ἐν ἐσπέρᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ἑω καθ' ἑκάστην ἡμέραν τῷ Θεῷ θύειν [641] διὰ τὴν θυσίαν ἐκείνην ἐνδελεχισμὸν ἐκάλει. Ἐπεὶ οὖν ἔλθων ὁ Ἀντίοχος τοῦτο τὸ ἔθος κατέλυσε, καὶ περιήλλαξεν αὐτὸ, φησὶν ὁ ἄγγελος, ὅτι· Ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς ἀλλότρου τοῦ ἐνδελεχισμού, τουτέστιν, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς θυσίας ταύτης, ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐνενήκοντα, ὅπερ ἔστιν ἑτὶ τρία καὶ ἥμισυ καὶ μικρόν τι πρὸς. Εἴτα δηλῶν ὅτι κατέλυσε ἔσται τῶν κακῶν τούτων καὶ ἀπαλλαγὴ, ἐπήγαγε· Μακάριος ὁ ὑπομένων καὶ σθάσας εἰς ἡμέρας χιλίας τριακοσίας τριάκοντα πέντε· ταῖς χιλίαις διακοσίαις ἐνενήκοντα τεσσαράκοντα πέντε προσθείς. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν μηνὶ καὶ ἡμισεὶ μηνὸς συνέθη γενέσθαι τὴν συμβολήν, ἐν ταύτῃ ἡ νίκη ἡ καθαρὰ γέγονε, καὶ ἡ παντελής τῶν ἐπικειμένων κακῶν ἀπαλλαγὴ· εἰπὼν δὲ, ὅτι Μακάριος ὁ ὑπομένων εἰς ἡμέρας χιλίας τριακοσίας τρια-

κοταπέντε, τὴν ἀπαλλαγὴν ἐδήλωσε. Καὶ οὐκ ἀπλῶς εἶπεν, ὁ σθάσας, ἀλλ' ὁ ὑπομένων καὶ σθάσας. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ τῶν ἀσεβούντων· εἶδον τὴν μεταβολήν, οὐκ ἐκείνους μακαρίζει ἀπλῶς, ἀλλὰ τοὺς ἐν τοῖς καιροῖς τῶν κακῶν μαρτυρήσαντας, καὶ μὴ προδόντας τὴν εὐσέβειαν, εἴτα τυχόντας τῆς ἀνέσεως. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀπλῶς εἶπεν, ὁ σθάσας, ἀλλ' ὁ ὑπομένων καὶ σθάσας. Ἄρα τί τοῦτο σαφέστερον γένοιτο· ἂν; Ὁρᾷς πῶς οὐ μόνον μέχρις ἐνιαυτῶν καὶ μηνῶν, ἀλλὰ καὶ ἕως ἡμέρας μίαις, μετ' ἀκριβείας ἀπάσης καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς αἰχμαλωσίας προανεφώνησεν ὁ προφήτης; Καὶ ὅτι ταῦτα οὐ στοχαζόμενος λέγω, φέρε καὶ ἕτερον τῶν εἰρημένων παραγῶμεν μάρτυρα, ὃν μάλιστα ἀξίωστον εἶναι νομίζουσιν, ἰωσήππον λέγω, τὸν καὶ τὰς συμφορὰς αὐτῶν τραπηδύσαντα, καὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην παραγράφαντα πᾶσαν ὃς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν γενόμενος, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν ὑπ' αὐτοῦ προλήθεισαν εἰπὼν, καὶ περὶ ταύτης διελέχθη τῆς αἰχμαλωσίας τῆς γενομένης, τὴν τοῦ προφήτου ἐρμηνευτῶν δρᾶσιν, τὴν ἐπὶ τοῦ κυρίου καὶ τοῦ τράγου καὶ τῶν τεσσάρων κεράτων, καὶ τοῦ δευτέρου τοῦ μετ' ἐκείνου ἀνελθόντος. Καὶ ἵνα μὴ τις ὑποπτεύῃ τὰ παρ' ἡμῶν εἰρημένα, φέρε καὶ αὐτὰς παραθώμεθα τὰς ῥήσεις ἐκείνου.

Ἐπαινέσας γὰρ καὶ θαυμάσας τὸν Δανιὴλ μεθ' ὑπερβολῆς ἀπάσης, καὶ τῶν ἄλλων αὐτὸν προθεῖς προφητῶν ἀπάντων, ἦλθε καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν δρᾶσιν, καὶ φησιν οὕτω· Κατέλιπε δὲ γραφάς, ὅθεν ἡμῖν τὸ τῆς προφητείας ἀκριβές αὐτοῦ καὶ ἀπαράλλακτον ἐποίησε δῆλον. Φησὶ γὰρ, ἐν Σούσις τῇ μητροπόλει τῆς Περσίδος ἐξεβλήν μεν εἰς τὸ πένσιον μετὰ ἐταίρων αὐτοῦ τινῶν· σεισμοῦ δὲ καὶ κλόνου τῆς γῆς ἐξαίφνης γενομένου, καταλειφθῆναι μόνον, φυγόντων τῶν φίλων. Καὶ πεσεῖν μὲν ἐπὶ στόμα, καὶ σπριχθῆναι ἐπὶ τὰς δύο χεῖρας· τινὸς δὲ ἀποτόμου αὐτοῦ· καὶ μεταξὺ κελεύοντος· ἀναστῆναι, καὶ τὰ μέλλοντα συμβῆσεσθαι τοῖς πολιταῖς ἰδεῖν μετὰ πολλὰς γενεάς, ἀναστάντι αὐτῷ δειχθῆναι κρινὸν μέγαν, πολλὰ μὲν ἐκπεφυκότα κέρατα, τὸ δὲ τελευταῖον αὐτῶν ὑψηλότερον ἔχοντα. Ἐπειτα ἀναβλέψαι [642] μὲν πρὸς τὴν δύσιν, θεάσασθαι δὲ τράγον δι' ἄερος φερόμενον· συρρήξαντα δὲ τῷ κρινῷ, καὶ τοῖς κέρασι πλήξαντα δις καταβαλεῖν αὐτὸν ἐπὶ τῆς γῆς; καὶ πατήσθαι. Εἴτα τὸν τράγον ἰδεῖν ὑψηλότερον, ἐκ τοῦ μετώπου μέγιστον ἀναφύσαντα κέρα· οὐ κλασθέντος, ἀλλὰ ἀναβλαστήσαι τέσσαρα καθ' ἑκάστην τῶν ἀνέμων τετραμμένα· ἐξ αὐτῶν δὲ ἀναγεῖν καὶ ἄλλο μικρότερον ἐνέγραψεν αὐξήσαν. Ἔλεγε δὲ αὐτῷ ὁ ταῦτα ἐπιδεικνὺς Θεός, πολεμήσειν αὐτοῦ τὸ ἔθνος, καὶ τὴν πόλιν ἀναίρησιν κατὰ κράτος, καὶ συλῆσιν τὸν ναὸν¹, καὶ τὰς θυσίας· καλύσειν γενέσθαι δὲ ἐφ' ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐνενήκοντα.

Ταῦτα μὲν ἰδεῖν ἐν τῷ πεδίῳ τῷ ἐν Σούσις ὁ Δανιὴλ ἀνέγραψε· κρίναι δὲ αὐτῷ τὴν δψιν τοῦ φαντάσματος ἐδήλου τὸν Θεόν· ὅς τινος² μὲν κρινὸν βασιλείας τὰς Περσῶν καὶ Μήδων σημαίνειν ἔπραξε, τὰ δὲ κέρατα τοὺς βασιλεῖς μέλλοντας· τὸ δὲ ἔσχατον κέρα σημαίνειν τὸν ἔσχατον βασιλέα τὸν μέλλοντα

¹ Hæc, multis vitis e Savilio correctis, vix differunt ab editis Josephi. Edm.

² Savil. στόμα παραχθείς, ἐπὶ τὰς δύο χεῖρας τινος ἀποτόμου αὐτοῦ, et supra ὡς ἐξέβη... κατελείπει... πέσον.

³ Savil. et octo mss. καὶ τὴν πόλιν αἰρήσειν κατακράτος, καὶ συγγενὴ τὰ περὶ τὸν ναόν. Mor. τὴν πολιτείαν ἀναίρησιν.

⁴ Sex mss. et Sav. φαντάσματος ἐδήλου τὸν Θεόν, ὡς τὸν, sine ἔπραξε. — ⁵ Pro ἐδήλου τὸν Θεόν, legebatur ἐδῶτο τοῦ Θεοῦ. Edm.

* Omnes fere mss. τοῦ λαοῦ σου, Morel. vero et Savil. τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

^b Sic Savil. et septem mss. Montif. ὥσπερ ἐκεῖ εἰς τὴν πρῶτην δουλείαν τετρ. ἔτη, καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἐξ. Quæ interpolationem sapiunt. Edm.

^c Sic Savil. et septem mss. Legebatur ἀσπληγῶντων.

τούτων διώσειν πάντων πλοῦτον τε καὶ δόξην. Τὸν δὲ τράγον δηλοῦν, ὡς ἐξ Ἑλλήνων τις ὁ βασιλεύων ἔσται, ὃς τῷ Πέρσῃ συμβαλὼν δις, κρατήσῃ τῇ μάχῃ καὶ ἀφαιρήσεται τὴν ἡγεμονίαν ἅπασαν. Δηλοῦσθαι δὲ διὰ τοῦ πρώτου μεγάλου ἡ κέρατος τοῦ ἐν τῷ μετώπῳ τοῦ τράγου τὸν πρώτον βασιλέα, καὶ τὴν τῶν τεσσάρων ἀναβλάστησιν ἐκπεσόντος ἐκείνου, καὶ τὴν πρὸς τὰ τέσσαρα κλίματα ἀποστροφὴν ἐκάστου, τοὺς διαδόχους μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου βασιλέως ἐμφαίνεσθαι, καὶ διαμερισμὸν εἰς αὐτοὺς τῆς βασιλείας· οὕτε δὲ παῖδας ὄντας αὐτοῦ οὕτε συγγενεῖς πολλοὺς ἔτεσιν ἄρξαι τῆς οἰκουμένης. Ἔσθαι δὲ ἐκ τούτων ἓνα τινὰ βασιλέα, τὸν ἐκπολεμήσοντα καὶ τοὺς νόμους αἰστών, καὶ τὴν κατ' αὐτοὺς ἀφαιρησόμενον πολιτείαν, καὶ συλήσοντα τὸν ναὺν, καὶ τὰς θυσίας ἐπὶ ἑτῇ τρία κυλῶσοντα ἐπιτελεσθῆναι. Καὶ δὴ ταῦτα ἡμῶν συνείδη τῷ ἔθνει παθεῖν ὑπὸ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς, καθὼς εἶδε Δανιὴλ πολλοὺς ἔτεσιν ἐμπροσθεν, καὶ ἀνέγραψε τὰ γενησόμενα.

Ἄρα τί τούτου σαφέστερον γένοιτ' ἂν; Ὅρα δὴ λοιπόν, εἰ μὴ δοκοῦμεν διανοεῖσθαι, ἐπ' αὐτὸ τὸ ζητούμενον ἔλθειν, τὴν παρούσαν αἰχμαλωσίαν, καὶ τὴν δουλείαν ταύτην δὲ τὴν σήμερον, δι' ἣν ἅπαντα ταῦτα ἐκινήσαμεν. Ἀλλὰ διανύστητέ μοι νῦν· οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ τῶν τυγχόντων ἡμῶν ὁ ἀγών. Καὶ γὰρ ἄποπον, ἐν Ὀλυμπιακοῖς μὲν καθήμενους ἀγῶσι β' ἐκ μέσων νυκτῶν εἰς μεσημβρίαν μέσσην καρτερεῖν, ἀναμένοντας ἰδεῖν εἰς τίνα ὁ στέφανος περιστήσεται, καὶ γυμνῇ τῇ κεφαλῇ θερμὴν δέχεσθαι τὴν ἀκτίνα, καὶ μὴ πρότερον ἀφίστασθαι, ἕως ἂν κρίσιν τὰ ἀγωνίσματα λάβῃ· νῦν δὲ ἡμῖν οὐχ ὑπὲρ στεφάνου τοιοῦτο, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ τῆς ἀφθαρσίας στεφάνου τῶν ἀγώνων ὄντων, ἐκλύεσθαι καὶ ταλαιπωρεῖν. Ὅτι μὲν οὖν αἱ τρεῖς προανηγορευθῆσαν αἰχμαλωσίαι, ἡ μὲν τετρακόσια ἑτη ἔχουσα, ἡ δὲ ἑβδομήκοντα, ἡ δὲ τρία καὶ ἥμισυ, τοῦτο ἰκανῶς ἐντεῦθεν ἡμῖν ἀποδέδεικται. Φέρε δὴ λοιπὸν καὶ περὶ ταύτης εἰπωμεν. Ὅτι γὰρ καὶ περὶ ταύτης προανεφώνησεν ὁ προφήτης, αὐτὸν τοῦτον πάλιν παρέξιμαι μάρτυρα τὴν Ἰώσηπον, τὸν τὰ ἐκτίνων φρονούντα. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν ἐκεῖνα, ἄκουσον τί φησι μετὰ ταῦτα· Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον [643] Δανιὴλ καὶ περὶ τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῶν αἰρεθῆσεται τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ ναὸς ἐρημωθήσεται. Σὺ δέ μοι σκόπει, ὡς εἰ καὶ Ἰουδαῖος ἦν ὁ ἀνὴρ ὁ ταῦτα γράψας, ἀλλ' οὖν οὐκ ἠνέσχετο τὴν ὑμετέραν ζηλώσαι φιλονεικίαν. Εἰπὼν γὰρ ὅτι αἰρεθῆσεται τὰ Ἱεροσόλυμα, οὐκ ἐτόλμησε προσθεῖναι καὶ εἰπεῖν, ὅτι ἀναστήσεται πάλιν, οὐδὲ χρόνον γράψαι διωρισμένον· ἀλλ' ἐπειδὴ συνείδε τὸν προφήτην οὐχ ὀρίσαντα χρόνον, καίτοι ἀνωτέρω εἰπὼν ἐπὶ τῆς Ἀντιόχου νίκης καὶ τῆς ἐρημώσεως καὶ ἡμέρας καὶ ἑτῇ, ὅσα ἐμελλεν ἡ αἰχμαλωσία κρατεῖν, ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων μὲν οὐδὲν τοιούτου εἶπεν· ἀλλ' ὅτι μὲν ἐρημωθήσεται τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ὁ ναὸς, ἐγράψεν, ὅτι δὲ στήσεται πάλιν τὰ τῆς ἐρημώσεως, οὐκ ἔτι προσέθηκεν, ἵνα μὴ δὲ τὸν προφήτην εἶδε τοῦτο προσθέντα. Ταῦτα δὲ πάντα, φησί, τοῦ Θεοῦ δείξαντος αὐτῷ, συγγράψας κατέλιπε, ὥστε τοὺς ἀναγινώσκοντας καὶ τὰ συμβαίνοντα σκοποῦντας ἀναγινώσκοντας ἐπὶ τῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιὴλ. Ποῦ τοίνυν εἶπεν ὁ Δανιὴλ ὅτι ὁ ναὸς

ἐρημωθήσεται, ἡμεῖς λοιπὸν σκοπήσωμεν. Ἐπειδὴ γὰρ τὴν προσευχὴν ἐκείνην τὴν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ ἐποίησας, ἦλθε Γαβριὴλ πρὸς αὐτὸν καὶ φησιν· Ἐβδομήκοντα ἑβδομάδες συνετημήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν. Ἰδοὺ καὶ ἐνταῦθα χρόνος εἰρηται, φησί· χρόνος, οὗ τῆς αἰχμαλωσίας, ἀλλὰ μεθ' ὅσον ἐμελλεν ἡ αἰχμαλωσία ἀπαντήσεσθαι χρόνον πάλιν. Ἐτερον δὲ ἐστὶ χρόνον εἰπεῖν ὅσον ἐμελλε κρατεῖν ἡ αἰχμαλωσία, καὶ χρόνον μεθ' ὃν ἀπαντᾷ ἐμελλε καὶ παραγίνασθαι. Ἐβδομήκοντα ἑβδομάδες, φησί, συνετημήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου· οὐκ ἔτι ἐπὶ τὸν λαόν τὸν ἐμὸν, καίτοι ὁ προφήτης ἔλεγεν, Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν λαόν σου· ἀλλ' ὁ Θεὸς ἄλλοτριούται αὐτὸν λοιπὸν διὰ τὸ μέλλον ἐσεσθαι τὸ μῆμα. Εἰτά φησι καὶ τὴν αἰτίαν, Ἔως τοῦ παλαιωθῆναι παράπτωμα, καὶ τοῦ συνελεσθῆναι ἁμαρτίαν. Τί ἐστίν, Ἔως τοῦ συνελεσθῆναι ἁμαρτίαν; Πολλὰ, φησὶν, ἁμαρτάνουσιν· ἀλλ' ἡ κορωνὶς τῶν κακῶν τότε ἔσται, ὅταν τὸν Δεσπότην αὐτῶν ἀνέλωσι. Τοῦτο φησι καὶ ὁ Χριστὸς· Πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν. Δούλους, φησὶν, ἀπεκτείνετε, πρόσθετε καὶ αἷμα δεσποτικόν. Ὅρα σύμφωνα τὰ νοήματα. Ὁ Χριστὸς εἶπε, Πληρώσατε ὁ προφήτης φησὶ, Τελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας. Τί ἐστὶ σφραγίσαι; Ὅστε μὴδὲν ὑπολειφθῆαι λοιπόν. Καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον. Ποία δὲ δικαιοσύνη αἰώνιος, ἀλλ' ἡ ἢ παρὰ τοῦ Χριστοῦ δοθεῖσα· Καὶ τοῦ σφραγίσαι ὁρασιν καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρῆσαι ἄγιον ἄγιον, τοῦτέστι, στήσαι λοιπὸν τὰς προφητείας· τοῦτο γὰρ ἐστὶ σφραγίσαι, τὸ στήσαι τὸ χρῆσμα, στήσαι τὰς ὁράσεις. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστὸς ἔλεγεν· Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου. Ὅρᾳ πῶς παντελῇ ἐνταῦθα ἀπειλεῖ ἐρήμωσιν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἀνταπόδοσιν καὶ τῶν ἀδικιῶν; Οὐ γὰρ συγχωρεῖν, ἀλλ' ἐπεξίεναι τοῖς ἁμαρτήμασιν αὐτῶν ἡπεῖλησεν ὁ Θεός.

Κ'. Καὶ πότε δὴ τοῦτο γέγονε; πότε ἀνηρέθησαν προφητεῖαι παντελῶς; πότε τὸ χρῆσμα κατελύθη, ὡς μὴκέτι πάλιν ἐπαναλθεῖν; Κἀν ἡμεῖς σιγήσωμεν, οἱ λίθοι [644] κεκράζονται, οὕτω λαμπρὰ τῶν πραγμάτων ἐστὶν ἡ φωνή· οὐδὲ γὰρ ἂν ἔχομεν· ἄλλον καιρὸν εἰπεῖν, ἐν ᾧ ταῦτα ὑπέστησαν, ἢ τοῦτον τὸν μακρὸν καὶ πόνον καὶ πλείονα πάλιν ἐσόμενον. Εἰτα πάλιν ἀκριβέστερον λέγων φησὶ, Καὶ γνώσῃ καὶ συνήσῃς ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆαι Ἱερουσαλὴμ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἐπτά, καὶ ἑβδομάδες ἐξήκοντα δύο.

Ἐνταῦθά μοι μετὰ ἀκριβείας προσέχετε· τὸ γὰρ πᾶν ζήτημα ἐνταῦθα ἐστίν. Ἐβδομάδες ἐπτά, καὶ ἑβδομάδες ἐξήκοντα δύο τετρακόσια ὀγδοηκοντατρία ἑτῇ· ἑβδομάδας γὰρ ἐνταῦθα οὐχ ἡμερῶν φησιν, οὐδὲ μηνῶν, ἀλλ' ἑβδομάδας ἐνιαυτῶν. Ἀπὸ γὰρ Κύρου ἐπὶ Ἀντίοχον τὸν Ἐπιφανῆ καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐκείνην, τριακόσια ἐνενήκοντα τέσσαρα ἐστὶν ἑτῇ. Δηλῶν τοίνυν, ὅτι οὐκ ἐκείνην τὴν ἐρήμωσιν τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ τὴν μετ' ἐκείνην, τὴν ἐπὶ Πομπηίου, καὶ Οὐεσπασιανοῦ, καὶ Τίτου, περαιτέρω προάγον τὸν χρόνον, εἰτα διδάσκων ἡμᾶς πόθεν ἀριθμεῖν χρῆ, δείκνυσιν ὅτι οὐκ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἐπανόδου· ἀλλὰ πόθεν; Ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ

^a Sex mss. δηλοῦσθαι δὲ πρὸ τοῦ μεγάλου. Horum duo habent πρός τοῦ.

^b Sic e Savilio rescriptus, pro vulg. θεάτρους. Ebrt.

^c Sex mss. τρία, καὶ μόνον τοῦτο ἰκανῶς.

^d Sic octo mss. Morel. vero τοῦ Θεοῦ δοθεῖσα.

^e Sic septem mss. recte. Monif. ἂν ἔχωσιν. Ebrt.

qui hos omnes præcessurus esset tum opibus tum gloria. Cæterum hircus significabat et ex Græcis oriturum regem, qui his congressus cum Persa prælio superaret, ablaturus universum illius principatum. Significatum autem fuisse per primum magnum cornu, quod erat in fronte hirci, primum regem, et quatuor illorum exortum. Illo autem exciso significari juxta quatuor cornua singulorum successorum exortum post mortem primi regis, foreque ut regnum illius inter multos divideretur, quandoquidem primus ille nec filios nec fratres esset habiturus, eosque pluribus annis regnatos in orbe terrarum. Ex his rursus exortum regem quemdam, qui expugnaturus esset et leges illius gentis, et religionem ac ritus sublaturus, tum sacrilegio spoliaturus templum, ac triennium vetitum fieri sacra. Hæc sane vestræ genti jam pati contigit ab Antiocho Epiphane, sicut Daniel multis ante annis prædixit, scripsitque eventura.

9. Age quid his possit esse evidentiis? Nunc tempus est, nisi videmur esse molesti, ut ad id quod quærebatur revertamur, hanc præsentem captivitatem ac servitutem hodiernam, cujus gratia hæc omnia movimus. Agendum igitur nunc vigilantibus animis auscultate: non enim nobis pro rebus vulgaribus certamen est. Absurdum enim fuerit alios in theatris sedentes Olympiacis a media nocte usque ad meridiem perdurare, expectantes ut videant, cui cessura sit corona, nudoque capite excipere calidos solis radios, nec prius abscedere, quam de certamine fuerit pronunciatum: nos vero nunc, cum certamen sit non pro tali corona, sed pro corona immortalis, defatigari ac tardio affici. Itaque quod tres captivitates prædictæ fuerint antequam acciderent, una quæ annos habebat quadringentos, altera septuaginta, tertia, tres ac dimidiatum, hactenus satis est nobis demonstratum. Age superest ut et de hac loquamur. Quod enim et de hac varicinatus sit propheta, rursus eundem Josephum adducamus testem, qui cum illis (Judæis) sentit. Postquam enim illa dixerat, audi quid post subjiciat: Eodem autem, inquit, modo Daniel et de Romanorum principatu scripsit, quodque ab illis tollenda esset Jerosolyma, ac desolandum templum. Tu vero illud mihi considera, quod tametsi Judæus esset is qui hæc scripsit, tamen veritus est vestram imitari pervicaciam. Etenim cum dixisset, subvertendam esse Jerosolimam, non ausus est addere, quod esset restituenda, neque tempus aliquod certum præscribere; sed quoniam sciebat, prophetam non præfinisse tempus, quamquam superius enarrans Antiochi victoriam ac desolationem, et dies et annos expresserat, quot captivitas esset duratura: de victoria Romanorum nihil istiusmodi loquutus est: sed quod esset in solitudinem redigenda Jerosolyma, templumque diruendum. Cæterum quod esset aliquando venturus finis desolationis non addidit, eo quod videret, ne prophetam quidem hoc addidisse. Hæc autem omnia, ait, Deo ipsi monstrante, conscripta reliquit, ut qui legerint et evenisse conspexerint, Daniele admirentur ob honorem illi a Deo

habitu. Ubi igitur dixerit Daniel, fore ut templum redigeretur in solitudinem, nos deinceps consideremus. Nam ubi precationem illam in sacco et cinere perfecerat, venit ad eum Gabriel, et ait: *Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum, et super civitatem sanctam* (Dan. 9. 24). Ecce, hic, inquit aliquis, et tempus expressum est. Tempus, non captivitatis, sed post quantum temporis reditura esset captivitas. Aliud vero tempus dicendum est, quamdiu esset duratura captivitas, rursus tempus post quod esset ventura. *Septuaginta, inquit, hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum*: non jam super populum meum. Atqui propheta dixerat, *Ostende faciem tuam super populum tuum*, sed Deus illum posthac pro alieno ducit propter futuram audaciam. Mox et causam exprimit: *Donec antiquetur delictum, et consummetur peccatum*. Quid est hoc, *donec consummetur peccatum*? Multa, inquit, peccant, sed malorum fastigium tunc erit, cum Dominum suum occiderint. Et hoc dixit Christus: *Implete mensuram patrum vestrorum* (Matth. 23. 32). Servos occidistis, addite et Domini sanguinem. Vide quomodo concordant sententiæ. Christus dixit, *implete*: propheta ait, *consummetur peccatum et signentur peccata*. Quid enim est, *signentur*? Ne quid præterea reliquum fiat. *Et adducat justitiam sempiternam*. Quid autem est æterna justitia, nisi quæ a Christo data est? *Et donec obsignetur visio et propheta et inungatur sanctus sanctorum*: hoc est, sistere oportet posthac prophetias: hoc enim est obsignare, sistere unctionem, sistere visionem. Ideo Christus dixit: *Lex et propheta usque ad Joannem* (Id. 11. 13). Vides ut hæc omnimodam minentur desolationem, ac scelus malefactorumque vindictam. Non enim indulturum se, sed ulturum peccata illorum, minatur Deus.

10. Quando tandem hoc factum est? Quando prophetiæ prorsus sublata? Quando unctio sic est sublata, ut numquam sit reditura? Et si nos sileamus, ipsi lapides clamabunt: adeo manifesta est ipsa rerum vox; nec enim possunt aliud tempus proferre, quo hæc gesta sunt, quam hoc longum ac magnum, sed majus etiam futurum. Posthac exactius etiam de his loquens, ait: *Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, utque ædificetur Jerusalem, usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ* (Dan. 9. 25).

Explicatio hebdomadum Danielis. — Hic mihi diligenter auscultate, nam est totius questionis cardo: hebdomades septem et hebdomades sexaginta duæ faciunt annos quadringentos octoginta tres. Nec enim hic dicit hebdomadas dierum aut mensium, sed annorum¹. Nam a Cyro usque ad Antiochum Epiphane et captivitatem illam sunt anni trecenti nonaginta quatuor. Itaque declarans se non de illa templi desolatione loqui, sed ea, quæ fuit post illam sub Pompeio, Vespasiano et Tito, ulterius profert

¹ Hæc annorum supputatio a Cyro ad Antiochum Epiphane magnis est difficultatibus obnoxia, ut videas apud Chronologos recentiores, Scaligerum, Petavium, Usserium.

tempus, moxque docens nos, unde oporteat supplicare, demonstrat non esse numerandum a die reductus, Sed unde tandem? Ab exitu sermonis, ut respondeatur, et edificetur Jerusalem. At non fuit exstructa sub Cyro, sed sub Artaxerxe cognomento Longimano. Post descensum enim venit Cambyzes, deinde Magi, post hos Darius Hystaspae filius, deinceps Xerxes. Darii filius, post hunc Artabanus, post Artabanum Artaxerxes Longimanus imperavit Persidi. Et dum hic regnum obtineret, anno vigesimo regni illius Neemias reversus civitatem instauravit. Et haec Esdras nobis accurate descripsit. Nos igitur hinc quadringentos octoginta tres annos si numeraverimus, haud dubie veniemus ad hanc subversionem. Ideo dicit: *Edificabitur platea et murorum ambitus* (2. Esdr. 3). Cum igitur, ut ait, restituta fuerit, suumque statum receperit, ex hoc supputa hebdomades septuaginta, videbisque hanc captivitatem nondum sortitam finem esse. Atque hoc ipsum evidentius etiam aperiens, quod mala quibus nunc tenentur, non sint habitura finem, ad hunc modum loquitur: *Post hebdomades autem septuaginta abolebitur unctio, et iudicium non erit in ea, et civitatem et sanctum perdet, cum Duce venturo, et concidentur tanquam in diluvio, neque supererunt reliquiae, neque radix, quae repullulet, et usque ad finem belli abbreviati internecionibus*. Rursus loquens de hac captivitate, dicit: *Tolletur incensum et libamen, ac praeterea super templum abominatio desolationis, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur ad desolationem*. Cum audias consummationem, quid adhuc superest, quod expectes? *Ac praeterea*. Quid autem est, *Ac praeterea*? Hoc est, praeter haec quae dicta sunt, post sacrificiorum et libaminis sublationem, aliud majus accedet malum. Quodnam hoc dicis? *Super templum abominatio desolationis*. Hieron enim vocat templum, abominationem autem desolationis vocat statuam, quam collocavit in templo is qui exciderat et everterat civitatem. *Et usque ad consummationem*, inquit, *desolatio*. Quamobrem dicit Christus, qui secundum carnem fuit posterior Antiocho Epiphane, vaticinans imminet urbem captivitatem, ac declarans quod de hac praedixerit Daniel: *Cum, inquit, videritis abominationem desolationis, de qua loquutus est Daniel propheta, stantem in loco sancto: qui legit intelligat* (Matth. 24. 15). Quoniam enim omne simulacrum et hominis effigies apud Judaeos appellabatur abominatio, aenigmaticis significans statuam illam, simul aperuit et quo tempore, et a quo rege captivitas esset ventura. Quod autem de Romanis haec dicta sint, et ipse Josephus, quemadmodum ante docuimus, asseveravit. Quid igitur vobis reliquum est quod loquamini, cum reliquis captivitates praedicentes prophetae, certum et praefinitum tempus exprimant: huic nullum tempus praefiniant, quin potius contrarium addant, videlicet captivitatem usque ad consummationem duraturam? Porro quod hactenus dicta vana non sint, age a rebus etiam ipsis exhibeamus testimonium. Nam si Judaei numquam tentassent adificare templum, dicere poterant si voluissemus

aggredi templi instaurationem, omnino potuissemus, et perfecissemus. Nunc autem res ipsa demonstrat, eos non semel aut bis, sed ter aggressos et repulsos esse, non aliter quam fit in certaminibus Olympiacis ut nulli dubium esse possit, quin Ecclesiae sit corona victoriae.

11. *Judaeorum rebellio sub Adriano*.—Ubi igitur aggressi sunt illi, qui semper resistunt Spiritui sancto, qui res novas moluntur, qui seditiones concitant? Post devastationem quae facta fuit sub Vespasiano ac Tito, sub Adriano mota seditione, conati sunt pristinam rempublicam instaurare: haud quaquam intelligentes se contra Dei calculum bellum movere, jubentis in perpetuum eam civitatem devastari. Porro Deo bellante, superare impossibile est. Impetu igitur facto in Caesarem, rursus eum adegerunt, ut funditus deleret civitatem. Nam devictis ac subactis illis, omnibus reliquiis abolitis, ne in posterum possent impudenter agere, statuam suam in loco collocavit. Deinde sciens futurum, ut illa tempore collaberetur, quo illius victoriae notam immedicabilem inureret, et illius impudentiae monumentum, nomen suum civitatis ruinis imposuit. Quoniam enim ipse dicebatur Aelius Adrianus, ideo et civitati nomen Aeliae jussit imponi; unde et Aelia dicitur in hodiernum usque diem, cognomine victoris et eversoris. Vides primum Judaeorum conatum? Considera et alterum ab hoc.

Conatus eorum sub Constantino.—Sub Constantino eadem aggressi sunt. Ad ille viso ipsorum conatu, amputatis illorum auriculis, ac rebellionis signo impresso corpori illorum, per omnia loca circumferebat illos, ceu fugitiva mancipia ac verberones, corporibus mutilatis conspicuos illos faciens omnibus, ac eos qui per omnes regiones erant sparsi erudiens, ne in posterum eadem conarentur. Sed haec, inquit, prisca et obsoleta. Imo hoc potius notum est etiam iis qui inter vos sunt seniores.

Judaei favente Juliano Apostata templum restaurare frustra tentarunt.—Quod vero jam dicturus sum, etiam admodum juvenibus est clarum ac perspicuum. Non enim gestum est sub Adriano aut Constantino, sed sub Imperatore qui fuit aetate nostra ante annos viginti. Etenim cum Julianus, qui Imperatores omnes superavit impietate, vocaret illos ad sacrificandum idolis, et ad suam impietatem pertrahere conaretur, ac mox objicerent ipsi priscum cultus ritum, dicentes: a nostris majoribus Deus hoc modo cultus est; etiam nolentes tum fitebantur haec, quae nos nunc demonstravimus, quod fas non esset extra civitatem immolare victimas: sed, inquebant, religionem violant, quicumque sacrificant in terra aliena. Proinde si vis nos videre sacrificantes, redde nobis civitatem, restitue templum, exhibe nobis sancta sanctorum, collocationem aram, et sacrificabimus nunc quemadmodum olim. Nec puduit sceleratos et effrontes haec poscere a viro impio paganoque, et impuras illius manus vocare ad exstructionem sanctorum, nec intelligebant se conari impossibilia, neque perpendebant, quod si homo illa demolitus esset, potuisset homo illis ea

τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ. Οὐκ ἐπὶ Κύρου δὲ
ψυχοδομήθη, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Ἀρταξέρξου τοῦ Μακρό-
χειρος. Μετὰ γὰρ τὴν κάθοδον ἐπανήλθε Καμβύσης,
εἶτα οἱ μάγοι, καὶ μετ' ἐκείνους Δαρείος ὁ Ὑστάσπου,
εἶτα ὁ Σέρξης ὁ Δαρείου, καὶ μετὰ τούτων Ἀρταβά-
νης· εἶτα μετὰ Ἀρταβάνην Ἀρταξέρξης ὁ Μακρό-
χειρ, ὃς ἐβασίλευσε τῆς Περσίας· καὶ τούτου βασι-
λεύοντος, εἰκοστού ἔτους τῆς βασιλείας αὐτοῦ, Νεε-
μίας ἀνελθὼν τὴν πόλιν ἀνέστησεν. Καὶ ταῦτα ὁ
Ἑσδρας ἡμῖν ἀκριβῶς διηγήσατο. Ἄν τοῖνον ἐντεῦ-
θεν τετρακώσια καὶ ὀγδοήκοντα τρία ἔτη ἀριθμώ-
μεν, πάντως ἤξομεν ἐπὶ τὴν κατασκαφὴν ταύτην.
Διὰ τοῦτο φησιν, *Οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ
περίτειχος*. Ἐπειδὴ οὖν, φησὶν, ἀναστῆ, καὶ τὸ οἰ-
κεῖον ἀπολάβῃ *α* σῆμα, ἀπ' ἐκείνου τὰς ἑβδομάδας
τὰς ἑβδομήκοντα ἀριθμεῖ, καὶ ὅφει τὴν αἰχμαλωσίαν
ταύτην οὐκέτι τέλος ἔχουσιν. Καὶ τοῦτο δὲ αὐτὸ δη-
λὼν σαφέστερον, ὅτι οὐχ ἔξει τινὰ λύσιν τὰ κατέχοντα
αὐτοὺς κακὰ, οὕτω φησί· Μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς
ἑβδομήκοντα ἐξολοθρευθήσεται *χρίσμα*, καὶ *κρίμα*
οὐκ ἔσται ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν πόλιν δὲ καὶ τὸ ἅγιον
συνδιασπαρῆ *b* σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ,
καὶ συγκληθήσονται ὥς ἐν κατακλυσμῷ· οὐδὲ λεί-
ψανον ἔσται λοιπὸν, οὐδὲ βίβλα πάλιν ἀναδιαστάνου-
σα, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντηρημένου
ἀφανισμοῖς. Καὶ πάλιν λέγον τὴν αἰχμαλωσίαν ταύ-
την φησὶν· Ἀρθίσεται *θηρία καὶ σπονδή*· καὶ
ἐπὶ τούτοις ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῆς ἐρημώ-
σεως, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντελεία δο-
θήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. Ὅταν δὲ ἀκούσης, ὦ
Ἰουδαίε, συντέλειαν, τί λοιπὸν ἔτερον προσδοκᾷς;
Καὶ ἐπὶ τούτοις. Τί δὲ ἔστιν, Ἐπὶ τούτοις; Τούτ
ἔστι, πρὸς τούτοις τοῖς εἰρημένοις, τῇ τῆς θυσίας
ἀναιρέσει καὶ τῆς σπονδῆς, ἕτερον ἔσται τι μείζον
κακόν. Ποῦν δὴ τοῦτο; Ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα
τῆς ἐρημώσεως· ἱερὸν τὸν ναὸν καλῶν, βδέλυγμα
δὲ ἐρημώσεως τὸν ἀνδριάντα, ὃν ἔστησεν ὁ τὴν πόλιν
καθελὼν ἐνδὸν ἐν τῷ ναῷ. Καὶ [645] ἕως συντε-
λείας, φησὶν, ἐρήμωσις. Διὰ τοῦτο φησὶν ὁ Χρι-
στὸς, μετὰ Ἀντίχον τὸν Ἐπιφανῆ παραγενόμενος
τὸ κατὰ σάρκα, καὶ προαναφώνων τὴν μέλλουσαν
ἐσεσθαι αἰχμαλωσίαν, καὶ δεικνύς ὅτι περὶ αὐτῆς ὁ
Δανιὴλ προσέφητευσεν, φησὶν· *Οἱ αὐτὸς δὲ τὸν βδέ-
λυγμα τῆς ἐρημώσεως, ὃ εἶπε Δανιὴλ ὁ προφη-*
της, ἔστω ἐν τόπῳ ἁγίῳ ὁ ἀναγινώσκων νοεί-
τω. Ἐπειδὴ γὰρ ἅπαν εἰδῶλον, καὶ πᾶν τύπωμα
ἀνθρώπου παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις βδέλυγμα ἑκατέτο,
αἰνωματωδῶς ἐμφαίνων τὸν ἀνδριάντα ἐκείνον, ὁμοῦ
καὶ πότε καὶ ὑπὸ τίνος ἡ αἰχμαλωσία ἔσται, προ-
ανεφώνησεν. Ὅτι δὲ περὶ Ῥωμαίων ταῦτα εἰρηται,
καὶ ὁ Ἰωσήπος, καθάπερ ἐμπροσθεν ἀπεδείξαμεν
εἶρηκεν. Τίς οὖν ὅμιν λοιπὸν ὑπολείπεται λόγος,
ὅταν τὰς μὲν ἄλλας φαίνονται αἰχμαλωσίας οἱ
προφηταὶ μετὰ διωριζόμενον χρόνον εἰπόντες, ταύτη
δὲ μηδὲνα χρόνον ὀρίσαντες, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐναντίον
προσπειπόντες, ὅτι ἕως συντελείας ἔσται ἡ ἐρήμωσις;
Καὶ ὅτι οὐ ψεῦδος τὰ εἰρημένα, φέρε καὶ τὴν ἀπὸ
τῶν πραγμάτων αὐτὸν παράσχωμεν μαρτυρίαν. Εἰ
μὲν γὰρ μὴ ἐπεχείρησαν οἰκοδομῆσαι τὸν ναὸν, εἴ-
χον ἂν λέγειν, ὅτι Εἴ γε ἡβουλήθημεν ἐπιχειρῆσαι
καὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀφασθαι, πάντως ἂν ἰσχύσα-
μεν καὶ ἡνύσαμεν· νυνὶ δὲ αὐτοὺς δεῖκνυμι οὐχ

ἄπαξ, οὐδὲ δις, ἀλλὰ καὶ τρίς ἐπιχειρήσαντας καὶ
βαγέντας, καθάπερ ἐν τοῖς Ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσιν,
ὥστε ἀναμφοσθέντων εἶναι τῆς Ἐκκλησίας τὸν σέ-
φανον.

ια. Ποῖοι *c* τοῖνον ἐπεχείρησαν; Οἱ δὲ τῷ Πνεύματι
τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτοντες, οἱ νεωτεροποιοὶ καὶ στασιασταί·
μετὰ γὰρ τὴν Οὐδεσπασιανοῦ καὶ Τίτου γενομένην
ἐρήμωσιν *d* ἐπὶ Ἀδριανοῦ συστάντες οὗτοι οἱ Ἰου-
δαῖοι ἐσποῦδαζον ἐπὶ τὴν προτέραν πολιτείαν ἐπαν-
ελθεῖν, οὐκ εἰδότες ὅτι ψῆφῳ θεοῦ πολέμοισι, κε-
λευούσῃ διὰ παντός ἐρημοῦσθαι τὴν πόλιν τὸν δὲ
θεῷ πολεμοῦντα *e* περιγενέσθαι ἀμήχανον. Συρρή-
ξαντες τοῖνον τῷ βασιλεῖ, πάλιν εἰς ἀνάγκην αὐτὸν
κατέστησαν παντελοῦς ἐρημώσεως. Καθελὼν γὰρ αὐ-
τοὺς ἐκείνος, καὶ χειρωσάμενος, καὶ τὰ λείψανα ἀφα-
νίσας πάντα, ἵνα μηδὲ ἀναισχυντεῖν ἔχωσι λοιπὸν,
τὸν ἀνδριάντα ἔστησε τὸν ἑαυτοῦ· εἶτα συνδὼν, ὅτι
συμβαίνει χρόνῳ ποτὶ τούτων καταπεσεῖν, ὥστε
αὐτοῖς ἐνθεῖναι καυτῆρα ἀνίατον τῆς ἡττῆς καὶ τῆς
ἀναισχυντίας· ἐκείνης ἔλεγχον, τὸ ὄνομα τὸ ἑαυτοῦ
τοῖς τῆς πόλεως ἐπέθηκε λευφάνοις. Ἐπειδὴ γὰρ Αἴ-
λιος Ἀδριανὸς ἐχρημάτισεν, οὕτω καὶ τὴν πόλιν κα-
λεῖσθαι ἐνομοθέτησεν, ἐκείθεν τε Αἴλια μέχρι τοῦ νῦν
ονομάζεται ἀπὸ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ κρατήσαντος καὶ
καθελόντος αὐτήν. Ὅρξεν τὴν πρώτην ἐπιχειρήσιν
τῶν ἀναισχυντῶν Ἰουδαίων; Βλέπε καὶ τὴν μετ'
ἐκείνην.

Πάλιν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῖς αὐτοῖς ἐπεχείρησαν.
Ὁ δὲ [βασιλεὺς ἰδὼν τὴν ἐπιχείρησιν αὐτῶν,] τὰ
ῥα αὐτῶν ἀποστειμὼν καὶ τὸ τῆς παρακοῆς σύμ-
βολον ἐνθεῖς αὐτῶν τῷ σώματι, πανταχοῦ περιῆγε
καθάπερ τινὰς δραπέτας καὶ μαστιγίας, διὰ τῆς τοῦ
σώματος πηρώσεως ἅπασι καταδύλους ποῖων, καὶ
τούς πανταχοῦ *f* σωφρονίζων, μηκέτι τοῖς αὐτοῖς
ἐπιχειρεῖν πράγμασιν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀργαῖα καὶ
παλαιά· μᾶλλον δὲ τοῦτο μὲν τοῖς ἐκ προσηγορίας
καὶ γέρονσι ἡμῶν ἔστι γνωρίζον.

Ὁ δὲ μέλλων νῦν εἶρεν, καὶ τοῖς σφόδρα νέοις
δὴλόν ἔστι καὶ καταφανές. [646] Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ
Ἀδριανοῦ καὶ Κωνσταντίνου γέγονεν, ἀλλ' ἐπὶ βα-
σιλέως πρὸ εἰκοστίων γεγονεν ἐπὶ τῆς γενεᾶς
τῆς ἡμετέρας. Ἰουλιανοῦ γὰρ, τοῦ πάντας ἀσεβεῖς
τούς βασιλεῖς νικήσαντος, καλούμενος αὐτοὺς ἐπὶ
τὰς τῶν εἰδῶλων θυσίας, καὶ ἐπιστοιμμένου πρὸς τὴν
οἰκίαν ἀσεβείαν· εἶτα τὸν παλαιὸν τῆς θεραπείας
προβαλλομένου τρόπον, καὶ λέγοντος, ὅτι Καὶ ἐπὶ
τῶν προγόνων τῶν ὑμετέρων οὕτως ὁ θεὸς ἔθερα-
πέυετο, καὶ ἄκοντες ὁμολόγουν τότε ταῦτα, ἅπερ
ἡμεῖς ἀπεδείξαμεν νῦν, ὅτι τῆς πόλεως ἔξω θύειν
οὐκ ἔνι, ἀλλὰ παρανομοῦσι πᾶν ὅτι οὖν ἐπιτελοῦντες
ἐπὶ γῆς ἄλλοτρίας. Ὅστε εἰ βούλει, ἔρασαν, ἡμεῖς
θύοντας ἰδεῖν, ἀπόδος ἡμῖν τὴν πόλιν, ἀνάστησον
τὸν ναὸν, δειξὼν ἡμῖν τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ἀνάστησον
τὸν βωμὸν, καὶ θύσομεν καὶ νῦν καθάπερ καὶ πρό-
τερον. Καὶ οὐκ ἠσχύνοντο οἱ μισροὶ καὶ ἀνίσχυντοι
παρὰ ἀνδρὸς ἀσεβοῦς καὶ Ἑλλήνος ταῦτα αἰτούντες,
καὶ τὰς μισρὰς ἐκείνου χεῖρας καλοῦντες ἐπὶ τὴν
τῶν ἁγίων οἰκοδομήν· καὶ οὐκ ἠσθάνοντο ἀδυνάτους
ἐπιχειροῦντες πράγμασιν, οὐδὲ συνείδον, ὅτι εἰ μὲν
ἄνθρωπος ἦν ὁ καταλύσας ἐκεῖνα, ἐνῆν καὶ παρὰ

c Sic Savil. ejus lectionem recipere visum est. Montf. Ποῦ... στασιασταί; Edit.

d Haec, μετὰ γὰρ τὴν Οὐδεσπασιανοῦ καὶ Τίτου γενομένην ἐρήμωσιν, desunt in Savil. et in octo mss., ut et mox sequentia verba οὗτοι οἱ Ἰουδαῖοι.

e Sic Savil. Montf. τὸ δὲ Θεοῦ πολέμῳτος. Edit.

f Alii πανταχῇ.

a Alii ἰσχυρῶς, inquit Montf., qui scribere λέγει. Edit.
b Quidam mss. διασπαρῆ. Infra Morel. πολέμου συντηρη-
μένου ἀφανισμοῖς. Savil. πολέμου συντηρημένα ἀφανισμῶν,
quatuor mss. ἀφανισμῶν.

ἀνθρώπου πάλιν λαβεῖν αὐτά· Θεοῦ δὲ ὄντος τοῦ καθελόντος αὐτῶν τὴν πόλιν, ἀμήχανον τὰ τῇ θείᾳ δόξαντα ψήφῳ δύναντι ἀνθρωπίνῃ παρατρέφαι ποτέ. Ἄ γὰρ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος βεβούλευται, φησὶ, τίς διασκεδάσει; καὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ τὴν ὕψι-λιν τίς ἀποστρέψει; Ὡς περ γὰρ ἂν ἀναστήσῃ καὶ βουληθῇ μένειν, καθελὲν ἀδύνατον ἀνθρώποις· οὕτως ἂν καθέλῃ καὶ βούληται μένειν καθ-ηρημένα, ἀναστήσῃ πάλιν οὐκ ἔνι. Ἔστω δὲ, Ἰου-δαῖοι, ὅτι βασιλεὺς τὸν ναὸν ἐδίδου, καὶ τὸν βιωμὸν ἀνίστα, καθάπερ ὑμεῖς ὑποπτεύετε μάτην· μὴ καὶ τὸ πῦρ ἀνωθεν ὑμῖν ἀφαιρεῖται ἐκ τῶν οὐρανῶν δυνατὸς ἦν; τοῦτο δὲ οὐκ ὄντος, ἐναγῆς καὶ ἀκάθαρτος ἦν ἡ θυσία ὡς ἐν. Διὰ τοῦτο γούν οἱ παῖδες Ἀαρὼν ἀπώλοντο, ἐπειδὴ πῦρ ἀλλότριον εἰσήνεγκαν. Ἄλλ' ὅμως πρὸς ἅπαντα τυφλώτοντες παρεχάλου αὐτὸν, καὶ ἰκέτευον συνάρασθαι καὶ συνεφάσθαι τῆς οἰ-κοδομῆς τοῦ ναοῦ. Ὁ δὲ καὶ χρήματα ἀνήλωσε, καὶ ἐπιστάτας τοῦ ἔργου ἐπέμψε τοὺς ἀπὸ τῆς μεγάλης ἀρχῆς, καὶ τεχνίτας πάντοθεν ἐκίνησε, καὶ πάντα ἐποίει καὶ ἐπραγματεύετο, ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν ἀχρις αὐτοὺς εἰς τὸ θύειν ἐμβάλλῃ, προσδοκῶν ἐκεί-θεν ἐπὶ τὴν τὸν εἰδὼλον θεραπείαν ἔξιν βρῆναι, ὅμοι τε ἐλπίζων ὁ μεμηνὼς καὶ ἀνόητος τοῦ Χρι-στοῦ περιγράφειν τὴν ἀπόφασιν, τὴν οὐκ ἔωσαν ἀναστήναι τὸν ναὸν ἐκείνων. Ἄλλ' ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, εὐθέως διὰ τῶν ἔργων ἐδήλου, ὅτι αἱ τοῦ Θεοῦ ψῆφοι πάντων εἰσι δυνατώτεραι, καὶ ἰσχυρὰ τὰ ἔργα τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ. Ὡς γὰρ ἦσαν τοῦ παρανόμου ταύτης σπουδῆς, καὶ γυμνοῦν ἤρξαντο τὰ θεμέλια, καὶ πολ-λὸν ἐκένωσαν χοῦν, καὶ τῆς οἰκοδομῆς ἄπτεσθαι λοιπὸν ἤμελλον· πῦρ ἐκπηδῆσαν ἐκ τῶν θεμελίων εὐθὺς κατέφλεξε τε πολλοὺς ἀνθρώπους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους τοῦ τόπου ἐκείνου, καὶ τῆς ἀκαίρου φιλονεικίας ἔστησεν οὐ μόνον τοὺς τὸ ἔργον ἐπιχειρήσαντας, ἀλλὰ καὶ Ἰουδαῖοι πολλοὶ τοῦτο θασάμενοι ἐξέστησαν καὶ ἡσχύνθησαν. Ταῦτα [647] ἀκούσας ὁ βασιλεὺς Ἰουλιανὸς, καίτοι τοσαύ-την μάνην ἔχων περὶ τὴν σπουδὴν ἐκείνην, δέσας μὴ παραιτέρω προελθῶν ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν καλῆσθαι τὸ πῦρ, ἀπέστη ἤττηθες μετὰ τοῦ ἔθνους πάντος. Καὶ νῦν ἐάν τις αἰτίαν ζητήσῃ, οὐδεμίαν ἀλλ' ἢ ταύτην ἀκούσεις. Καὶ τοῦτο μάρτυρες ἡμεῖς πάντες· ἐφ' ἡμῶν γὰρ, οὐ πρὸ πολλοῦ ταῦτα γέγονε χρόνου. Καὶ σκόπει νίκης περιφάνειαν. Οὐ γὰρ ἐν χρόνῳ βασιλεὺς εὐσεβὺς τοῦτο συνέβη, ἵνα μὴ τι-νες λέγωσιν, ὅτι Χριστιανοὶ ταῦτα ἐπελθόντες δι-εκκύλωσαν, ἀλλ' ἦν ἡμεῖς ἡλαύνετο, ἦν ἡμεῖς περὶ τοῦ ζῆν πάντες· ἐκινδυνεύομεν, καὶ παρῆρσις ἀνθρωπίνῃ πάσα παρεῖτο, καὶ τὰ Ἑλληνικὰ ἤν-θει, καὶ τῶν πιστῶν οἱ μὲν ἐν τοῖς οἴκοις ἐκρύ-πτοντο, οἱ δὲ πρὸς τὰς ἐρημίας μετωκίζοντο, καὶ τὰς ἀγοράς ἐφευγον· τότε δὴ ταῦτα ἐγένετο, ἵνα μηδεμία ἀναισχυντίας αὐτοῖς καταλιμπάνηται πρό-φασις.

ιβ'. Ἐτι οὖν ἀμφισθετεῖς, ὦ Ἰουδαῖε, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τῆς Χριστοῦ παρῆρσιν, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς τῶν προφητῶν καὶ τῆς τῶν πραγμάτων ἀποδείξεως μαρτυρίαν ὁρῶν σου καταψιφίζομένην; Ἄλλ' οὐδὲν θαυμαστόν· τοιοῦτον γὰρ ὡμὸν τὸ ἔθνος· ἄνωθεν

ἀναισχυντον καὶ φιλονεικον, καὶ τοῖς φανεροῖς ἀεὶ μάχεσθαι μεμελετηκὸς πράγμασι. Βούλει καὶ ἑτε-ρους ἐφοπλίσω σοι προφήτας φανερώς αὐτὸ τοῦτο λέγοντας, ὅτι τὰ μὲν ὑμέτερα λήφεται τέλος, τὰ δὲ ἡμέτερα ἀνθήσει, καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐκ-ταθήσεται τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ θυσίας ἐτέ-ρας εἰσενεχθήσεται τρόπος, ἐκείνων τῶν παρ' ὑμῖν καταλυθεῖσων; Ἀκουσον γούν τοῦ Μαλαχίου, τοῦ μετὰ τοὺς ἄλλους προφήτας ἐλθόντος· οὐδὲ γὰρ Ἰσαίου παράγω μαρτυρίαν τέως, οὐδὲ Τερεμίου, οὐδὲ τῶν ἄλλων προφητῶν τῶν πρὸ τῆς αἰχμαλω-σίας, ἵνα μὴ λέγῃς, ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα ἀπροέλεγον, ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας ἐξέβη· ἀλλὰ παράγω προφήτην τὸν μετὰ τὴν ἐπάνοδον τὴν ἐκ Βαβυλώνης, καὶ τὴν τῆς πόλεως ἀποκατάστασιν^δ, σαφῶς περὶ τῶν ὑμε-τέρων πραγμάτων προφητεύσαντα.

Ἐπειδὴ γὰρ ἐπανήλθον, καὶ τὴν πόλιν ἀπέλαβον, καὶ τὸν ναὸν ἀνωκοδόμησαν, καὶ τὰς θυσίας ἐπέτε-λουν, τὴν μέλλουσαν ἐρήμωσιν ταύτην τὴν νῦν προ-λέγων, καὶ τὴν τῶν θυσιῶν ἀναίρεσιν, οὕτω πῶς φησὶν ὁ Μαλαχίας ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· *Εἰ λή-φωμαι ἐξ ὧμων πρόσωπα ὡμῶν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ*· ὅτι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν τὸ θροῦνόν μου δεδοξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνό-ματί μου, καὶ θυσία καθαρὰ· ὑμεῖς δὲ βεβη-λοῦτε αὐτό. Πότε ταῦτα ἐξέβη, ὦ Ἰουδαῖε; πότε ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προστηνέχθη τῷ Θεῷ; πότε θυσία καθαρὰ; Οὐκ ἂν ἔχοις ἕτερον εἰπεῖν καιρὸν, ἀλλ' ἢ τοῦτον τὸν μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν· ὡς εἰ μὴ τοῦτον προλέγει τὸν καιρὸν, μηδὲ τὴν θυ-σίαν τὴν ἡμετέραν, ἀλλὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν, καὶ παρά-νομος ἔσται ἡ προφητεία. Εἰ γὰρ τοῦ Μωϋσέως κε-λεύοντος εἰς μηδὲνα ἕτερον τόπον ἀνάγειν θυσίαν, ἀλλ' ἢ εἰς τὸν ὁ τόπον ὃν ἐν ἐκλέξειται Κύριος ὁ Θεός, καὶ εἰς ἐν χωρίον συγκλειόντος τὰς θυσίας ἐκείνας, ὁ προφήτης λέγει, ὅτι ἐν παντὶ [648] τόπῳ θυμίαμα μέλλοι προσάγεσθαι, καὶ θυσία καθαρὰ, ἐναντιοῦνται καὶ μάχεται τῷ Μωϋσῇ. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ μάχη καὶ φιλονεικία· περὶ γὰρ ἑτέρας ἐκεῖνος εἶπε, καὶ περὶ ἑτέρας οὗτος προσεφθέτευσεν ὕστερον. Πῶθεν τοῦτο δῆλον; Ἀπὸ τε τῶν ἐρημνῶν, ἀπὸ τε ἐτέρων πλειόνων σημείων. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ τόπου· οὐ γὰρ ἐν μιᾷ πόλει, καθάπερ ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν τὴν θεραπείαν ἐπιτελεῖσθαι ταύτην προείπεν. Εἰτα ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς θυσίας· τῷ γὰρ καθαρὰν αὐτὴν προσιπεῖν, εἰδείξε ποῖαν ἔλεγε. Καὶ ἀπὸ τῶν προσ-ώπων δὲ τῶν προσαγόντων αὐτὴν· οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλ', Ἐν τοῖς ἔθνεσι. Καὶ ἵνα μὴ νο-μίσης, ὅτι ἐν μιᾷ καὶ θυσίᾳ καὶ τρισὶ πόλεσι τὰ τῆς λατρείας περιστήσεται ταύτης, οὐχ ἀπλῶς εἶπεν, Ἐν παντὶ τόπῳ, ἀλλ', ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν· δεικνύς ὅτι, ὅσην ὁ ἥλιος ἐφορᾷ γῆν, τοσ-αύτην καὶ τὸ κήρυγμα καταλήφεται. Καθαρὰν δὲ λέγει θυσίαν, ὡς τῆς προτέρας ἀκαθάρτου οὐσης, οὐ διὰ τὴν οἰκίαν φύσιν, ἀλλὰ διὰ τὴν προαίρεσιν τῶν προσαγόντων. Διὰ τοῦτο ἔλεγε· *Θυμίαμα βδέ-λυγμὰ μοι ἔστιν*. Ἄλλως δὲ, καὶ αὐτὴν τὴν θυσίαν εἴ τις παραβάλῃ, πολλὸν τὸ μέσον εὐρήσει καὶ ἀπει-ρον καὶ τοσοῦτον, ὡς ταύτην κυρίως μόνην κατὰ τὴν τῆς συγκρίσεως λόγον λέγεσθαι καθαρὰν. Καὶ ὅπερ ἐπὶ τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος ἔλεγεν ὁ Παῦ-λος, ὅτι οὐ δεδοξασται τὸ δεδοξασμένον, ἔνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα θαρρόντως

^α Alii ἀναισχυντος.
^β Hanc lectionem, τὴν ἀπὸ τῆς τῶν προφητῶν, e mss. receperunt, vitiatte Montf. scripturae substituit. Edit.
^γ Deest γὰρ post τοιοῦτον in quibusdam mss. Quatuor mss. τὸ ἔθνος habent pro τὸ ἔθνος.

^δ Alii κατάστασιν, et sic Savil.

^ε Quatuor mss. θυσίαν εἰς τὸν τόν.

restituere; verum cum Deus esset, qui civitatem illorum subverterat, fieri nequaquam posse, ut quæ Deus decreverat, umquam everteret humana potentia. *Nam quæ Deus sanctus, inquit, statuit, quis dissipabit? Ac manum illius excelsam quis avertet (Isai. 14. 27)?* Sicut enim quæcumque ille stabilierit, volueritque manere, nullus homo potest demoliri: ita quæcumque destruxerit, volueritque manere diruta, nemo poterit instaurare. Verum esto sane, Judæi, rex templum reddiderit, aram prorsus erexerit, quemadmodum vos frustra potuisse fieri suspicamini: num et ignem caelestem e sublimi poterat vobis demittere? Qui si defuisset, impium et impurum fuisset sacrificium. Ob hoc enim perierunt filii Aaron, quod ignem alienum induxerint. Nihilominus ad omnia obsecanti, obsecrabant ac supplicabant, ut cum ipsis susciperet et aggredereetur instaurationem templi. At ille et pecunias impendit, et præfectos misit viros primates, et artifices undique accersi jussit, nihil non fecit, nihil non tentavit, paulatim ac sensim hoc agens, speransque futurum, ut si posset illos ad sacrificandum inducere, facile illos revocaret ad cultus simulationum. Simul et illud fore sperabat insanus ille ac vecors, ut Christi sententiam frustraretur, quæ non patitur templum illud instaurari. Verum is, qui comprehendit sapientes in ipsorum astutia (1. Cor. 3. 19; Job 5. 13), protinus ipsis factis declaravit illi, Dei decretum omnibus esse potentius, validaque esse opera sermonum Dei. Nam simul atque tentasset hunc impium conatum, cœpissent nudare fundamenta, multam terram exhausissent, restaretque ut jam structuram aggredereentur: protinus ignis exsilens e fundamentis exussit multos, itemque lapides eo in loco positos, et intempestivam pertinaciam interrupit¹. Nec solum qui operi instabant, sed etiam Judæorum multo stupore ac rubore repleti sunt. Quibus auditis Julianus Imperator, quamquam tanta vesania deditus erat illi negotio, veritus tamen ne ultra progressus in suum ipsius caput ignem accerseret, destitit victus cum tota gente. Et nunc si venias Jerosolymam, conspicias nuda fundamenta: quod si causam queras, non aliam quam hanc audies. Illius rei nos omnes testes sumus: nostra enim ætate hæc non ita pridem acciderunt. Jam considera victoriam insignem. Non enim hoc accidit sub piis Imperatoribus, nec qui dicere possint, Christianos opus perfici vetuisse; sed tum cum res nostræ essent afflictæ, cum omnes de vita periclitarentur, cum omnis libertas esset sublata, cum floreret paganismus, cum fideles alii quidem in ædibus suis latitarent, alii vero in solitudines demigrarent, foraque fugerent, tum demum hæc acciderunt, ne qua restaret illis impudentiæ occasio.

12. Etiamne adhuc dubitas, Judæe, cum perspicias et ex Christi prædicatione, et ex prophetarum vationis, et ex ipsarum rerum demonstratione testimonium contra te ferri? Verum nihil mirum est. Istiusmodi quippe fuit tua natio, ab initio effrons et

¹ Hic quedam desunt in Mss. aliquot, quæ leguntur in Morel., savil. et aliis. Itemque alia male inserta, reclamante savillii Editione omnibusque Mss., expuncta sunt.

pervicax, semperque rebus evidentibus repugnare solita. Vis ut et alios prophetas in te armem, qui hoc ipsum aperte dicunt, futurum ut vestra finem sortiantur, nostra contra efflorescant; totoque terrarum orbe propagetur Christi præconium, aliudque sacrificiorum genus inducatur, iis quæ apud vos fuerunt abrogatis? Audi igitur Malachiam, qui cæteris prophetis fuit posterior: nondum enim Isaïæ aut Jeremiæ produco testimonium, neque cujusquam aliorum qui præcesserunt captivitatis tempus, ne dicere possis hæc mala, quæ prædixerunt, accidisse in captivitate: sed adduco prophetam, qui fuit post reditum ex Babylone, ac post civitatis instaurationem, deque rebus vestris aperte vaticinatus est.

Post captivitatem Babylonicam Malachias Christianum cultum prædixit. — Etenim postquam rediissent ac restituta civitate templum extruxissent, sacrificiaque peregrissent: hanc præsentem desolationem prædicens, futuramque sacrificiorum sublationem, hoc pacto ex persona Dei loquitur Malachias: *Si accipiam facies vestras, dicit Dominus omnipotens, quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est inter gentes, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum. Vos autem profanastis illud (Mal. 1. 11).* Quando hæc evenerunt, Judæe? Quando in omni loco incensum oblatum est Deo? Quando sacrificium purum? Non possis aliud proferre tempus, quam hoc, posteaquam Christus advenit. Quod nisi de hoc tempore prædixit, nisi de nostro sacrificio vaticinatus est, sed de Judaico, etiam legi repugnat prophetia. Nam cum Moses vetet ullo alio in loco sacrificium fieri, præterquam in eo, quem elegit Dominus Deus (Deut. 16. 5. 6), cumque ille in unum locum sacrificia illa concluderet, sane prophetia dicens, quod in omni loco incensum adolendum sit, ac sacrificium purum, adversatur ac repugnat Mosi. Verum nulla est inter illos pugna, neque dissensio. Ille de alio loquutus est sacrificio, et hic de alio post vaticinatus est. Unde hoc declaratur? Tum ex iis quæ dicta sunt, tum ex aliis plurimis signis. Ac primum ex ipso loco: non enim in una civitate, quemadmodum sub Judæis, sed *ab ortu solis usque ad occasum* prædixit hanc culturam esse celebrandam. Præterea ex sacrificii modo, siquidem *purum* illud appellans, declaravit de quo loqueretur. Denique a personis offerentium. Non enim dixit, in Israel, sed *in gentibus*. Ac ne putares quod in una duabusve aut tribus civitatibus hoc culturæ genus instaurandum esset, non simpliciter dixit, in omni loco, sed, *Ab ortu solis usque ad occasum*: demonstrans quod quantum terræ sol aspicit, tantumdem Evangelium esset occupaturum. *Purum* autem dicit sacrificium, quasi prius illud fuisset impurum, non quidem suapte natura, sed voluntate offerentium: et ideo dixit: *Incensum abominatio est mihi (Isai. 1. 13).* Quamquam et aliqui si quis ipsum hoc sacrificium conferat cum illo, ingens immensumque discrimen inveniet, ut juxta comparationis rationem solum hoc purum dici mereatur. Quodque de lege et gratia dixit Paulus, ne glorificatum

quidem fuit, quod erat glorificatum, propter eminentem gloriam (2. Cor. 5. 10) : idem et hic fidenter dixerimus, videlicet hoc sacrificium cum illo collatum solum dici debere purum. Non enim per fumum ac nidorem, non per sanguinem ac redemptionis pretia, sed per Spiritus gratiam offertur. Audi igitur et alium prophetam hoc idem prædicentem, quod Dei cultus non circumscribendus esset loco, sed ipsum omnes deinceps homines essent cognituri. Sophonias autem ad hunc modum loquitur : *Apparebit autem Dominus super omnes gentes, et abolebit omnes deos gentium, et adorabunt illum e suo quisque loco* (Soph. 2. 11). Atqui non permissum hoc fuit, sed Moses uno in loco sacrificari iussit. Cum igitur audias prophetas hoc prædicentes ac vaticinantes, quod non in unam civitatem, neque in unum locum compellendi sint homines, sed sæpe quisque domi sedens sit culturus Deum : quod aliud possis afferre tempus quam hoc præsens ? Audi sane quo pacto et Evangelia et apostoli cum prophetia concordent. Hic dixit : *Apparebit Dominus* ; Apostolus ait : *Apparuit gratia Dei salutaris omnibus hominibus, erudiens nos* ; hic inquit, *Super gentes* : ille, *Super omnes homines* ; hic dixit : *Abolebit deos eorum, ille, Erudiens nos, ut abnegantes impietatem ac secularia desideria, sobrie et juste et pie vivamus* (Tit. 2. 11). Rursus Christus Samaritanæ dixit : *Crede mihi, mulier, quia venit hora, quando nec in monte hoc, nec Ierosolymis adorabitis Patrem. Spiritus est Deus ; et qui eum adorant, in spiritu et veritate oportet adorare* (Joan. 4. 21). Hæc autem dicebat, simul et

necessitatem tollens observandi loci, et cultus sublimius magisque spirituale genus inducens. Ex his igitur rursus poterat demonstrari, post hæc neque sacrificia, neque sacerdotium, neque regem apud Judæos futurum esse. Nam per urbis eversionem hæc omnia potissimum simul probata sunt. Autamen poteramus et prophetas allegare, qui hoc expresse loquantur : sed video vos orationis longitudine fatigatos, vereorque ne frustra temereque videar esse molestus. Quapropter pollicitus me hæc alio tempore absoluturum, illud interim rogabo vos, ut fratres vestros servetis, ab errore revocetis, ad veritatem reducat. Nihil enim profuerit audisse, nisi facta demonstrarentur, quæ cum dictis consentiant. Etenim quæ dicta sunt, non propter vos dicta sunt, sed propter illos infirmos : ut illi postquam hæc a vobis didicerint, et a prava consuetudine fuerint liberati, sincerum et germanum præsent Christianismum, fugiantque pravorum Judæorum congressus et conventus, sive qui fiunt in civitate, sive qui in suburbis, speluncas latronum, dæmonum habitacula. Proinde ne deseratis illorum salutem, sed diligenter omnia facientes, nihil non tentantes, ægrotos reducite ad Christum, ut et in hoc sæculo, et in futura vita recipiamus præmium benefactis nostris longe majus, gratia et bonitate Domini nostri Jesu Christi, quicum et per quem Patri gloria una cum sancto et vivifico Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum, Amen.

CUM SUPERIORI DIE PROLIXIUS DISSERUISSET ADVERSUS JUDEOS, ATQUE HINC RAUCEDINEM VOCIS CONTRAXISSET, HANC ORATIONEM HABUIT.

ORATIO SEXTA.

1. Bestiæ donec in syl'is pascunt, necdum pugnae adversus homines adhibentur, mitiores sunt minusque sævæ ; verum ubi venatores eas captas in urbes adduxerint, atque inclusas exstimularint, ut pugnent cum iis qui bestiis obijciuntur, postea irruentes ubi carnem degustaverunt, et sanguinem humanum biberunt, non facile abstinere a talibus epulis, sed multa cum aviditate ad eandem decurrunt mensam. Hoc sane et nobis usu venit. Postquam enim cum Judæis pugnam suscepimus, et impetu adversus illorum impudentes contradictiones factò, rationes illorum subvertimus, omnemque celsitudinem erigentem sese ad versus cognitionem Dei, et cogitationes captivas duximus ad parendum Christo (2. Cor. 10. 5), major etiam nos cepit adversus illos bellandi cupiditas. Sed quid faciam ? Videtis mihi vocem factam imbecilliorum, quæ tantæ sermonis rursus prolixitati par esse non possit, idemque mihi nunc accidere, quasi si quis miles concisis aliquot ex hostibus, magnoque animo impressione facta in hostium condensatam aciem, pluribus prostratis, mox fracto gladio consternatus ad suos sese referat. Quin potius, quod nobis accidit, gravius est. Nam militi qui fregit gladium, licet ab

alio quopiam adstantium ense eripere, suumque animum exerere, multamque strenuitatem ostendere : at si vox labore, non licet ab alio vocem mutuo sumere. Quid igitur ? Fugimus et nos ? At non permittit hoc vestrae caritatis tyrannis ac violentia. Vereor et patris presentiam¹, et vestram vereor alacritatem : proinde ea quæ supra vires sunt aggrediar, omnia committens, et precibus hujus et caritati vestrae.

Ne vero vestrum quispiam reprehendat orationem velut intempestivam, si cum martyres nos hodie vocent², nos supersedentes illorum exponere certamina, adversus Judæos in certamen descendimus. Nam et ipsi martyribus hic sermo est exoptatio. Ex nostris enim laudibus nihil illis splendoris accrescet. Quid enim egeant linguis nostris, quorum certamina superant naturam humanam, quorum præmia vim ingenii nostri vincunt ? Deriserunt hanc vitam, conculcarunt carnificinas ac tormenta, despexerunt mortem, ad cælum evolarunt, erepti sunt e fluctibus rerum humanarum, in tranquillum enavigarunt portum, non aurum argentumve, aut vestes pretiosas, sed

¹ Flavianus præsens erat.

² Festum erat Martyrum.

ἂν εἴποιμεν, ὅτι συγκρινομένη πρὸς ἑκείνην αὕτη ἡ θυσία, κυρίως ἂν λεχθεῖη καὶ μόνῃ καθαρὰ. Οὐ γὰρ διὰ καπνοῦ καὶ κνίσσης, οὐδὲ δι' αἱμάτων καὶ λύτρων, ἀλλὰ διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος προσάγεται χάριτος. Ἀκούουν δὲ καὶ ἑτέρου προφήτου τὸ αὐτὸ τοῦτο προαναφωνοῦντος καὶ λέγοντος, ὅτι οὐκ ἐν ἐνὶ τόπῳ στήθεται τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας, ἀλλὰ πάντες αὐτὸν εἰσονται λοιπὸν ἄνθρωποι. Ὁ οὖν Σοφονίας οὕτω πῶς φησιν· *Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕκαστος ἀπὸ τοῦ τόπου αὐτοῦ.* Καίτοι γε οὐκ ἐφείτο τοῦτο, ἀλλ' εἰς ἓνα τόπον καταρτίζειν ἐκέλευσεν ὁ Μωϋσῆς. Ὅταν οὖν ἀκούσης τῶν προφητῶν, προλεγοντῶν καὶ προαναφωνοῦντων, ὅτι οὐκ ἔτι εἰς μίαν πόλιν, οὐδὲ εἰς ἓνα τόπον ἀναγκασθῶσονται συναγεσθαι πάντοθεν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' οἱ καθήμενοι ἕκαστος θεραπεύσει τὸ θεῖον, τίνα ἂν ἔχοις εἰπεῖν ἕτερον καίρῳ, ἀλλ' ἢ τὸν παρόντα τούτον; Ἀκούε γοῦν πῶς καὶ τὰ Εὐαγγέλια καὶ ὁ Ἀπόστολος τῷ προφήτῃ τούτῳ συνάδουσιν. Ὁ γοῦν προφήτης εἶπεν, *Ἐπιφανήσεται Κύριος* ὁ Ἀπόστολός φησιν, *Ἐπερνήθη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις παιδεύουσα ἡμῶς.* Οὗτος εἶπεν, *Ἐπὶ τὰ ἔθνη·* καὶ οὗτος φησιν, *Ἐπὶ πᾶσιν ἀνθρώποις* ἢ. Οὗτος εἶπεν, *Ἐξολοθρεύσει τοὺς θεοὺς αὐτῶν*· ἐκεῖνος εἶπεν, *Παιδεύουσα ἡμῶς, ἵνα ἀρρησάμενοι τὴν ἀσέδειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωζρόμεθα καὶ δικαίως ζήσωμεν.* Πάλιν ὁ Χριστὸς τῇ Σαμαρείτιδι φησι, *Ἰστευσύν μοι, γύναι, ὅτι ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὐτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὐτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρὶ. Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυ-*

^a Alii ἡ χάρις ἡ σωτήριος. Ἐκεῖνος εἶπεν, Ἐπὶ τὰ ἔθνη· οὗτος λέγει, Ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους. Ἐκεῖνος εἶπεν, Ἐξολοθρεύσει τοὺς θεοὺς αὐτῶν· οὗτος φησι, Παιδεύουσα.

^b Bibl. πᾶσιν ἀνθρώποις. Sav. ἐπὶ πάντα; ἀνθρώπους. Mox Sav. τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν.

νοῦντας αὐτῶν ἐν πνεύματι καὶ δι' ἡθελία θεῶν προσκυνεῖν. Ταῦτα δὲ [649] εἰλεγε, τὴν τε ἀνάγκην ἡμῶν· λύων λοιπὸν τὴν ἐκ τῆς τοῦ τόπου παρατηρήσεως, καὶ τὸ τῆς λατρείας ὑψηλότερον καὶ πνευματικώτερον εἰσάγων. Ἐνῆν μὲν οὖν μετὰ τούτων δεῖξαι πάλιν, ὅτι οὐτε θυσία, οὐτε ἱερωσύνη, οὐτε βασιλεὺς παρὰ Ἰουδαίοις ἔσται λοιπὸν. Μάλιστα μὲν γὰρ διὰ τῆς κατὰ τὴν πόλιν κατασκαφῆς ἅπαντα ταῦτα συναποδίδεικται· πλὴν ἀλλ' ἐνῆν καὶ προφήτας παραγαγεῖν ῥητῶς αὐτὸ τοῦτο λέγοντας. Ἀλλ' ὁρῶ κεκημηκότας ὑμᾶς τῷ μήκει τῶν εἰρημένων, καὶ δέδοικα μὴ μάρτην καὶ εἰκὴ δόξω διανοχθεῖν. Διότι αὐτὸ εἰς ἕτερον ὑμῖν ὁ ὑποσχόμενος καιρὸν ἔρειν, ἐκεῖνο τέως δέομαι ὑμῶν, τοὺς ἀδελφοὺς διασώζων τοὺς ὑμετέρους, ἀπαλλάξαι τῆς πλάνης, ἐπιναγαγεῖν ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Οὐδὲν γὰρ ὄφελος ἀκροάσεως, ὅταν ἡ διὰ τῶν ἔργων ἐπίδειξις μὴ συμβαίνει τοῖς λεγομένοις. Καὶ γὰρ τὰ εἰρημένα οὐ δι' ὑμᾶς εἰρηται, ἀλλὰ δι' ἐκείνους τοὺς ἀσθενούντας, ἵνα παρ' ὑμῶν ἐκεῖνοι μανθάνοντες ταῦτα, καὶ τῆς πονηρᾶς ἀπαλλαγέντες συνηθείας, εὐλαχρινὴ καὶ γνήσιον τὸν Χριστιανισμόν ἐπιδείξωνται, καὶ τὰς πονηρὰς φευξόμενοι τῶν Ἰουδαίων διαγωγὰς καὶ συναγωγὰς, τὰς τε ἐν τῇ πόλει, τὰς τε ἐν τῷ προαστείῳ, τὰ σπήλαια τῶν ληστῶν, τὰ τῶν δαιμόνων καταγωγή. Μὴ τοίνυν προδῶτε τὴν σωτηρίαν ἐκείνων, ἀλλὰ περιεργασάμενοι καὶ πολυπραγμονήσαντες, τοὺς νοσούντας ἐπιναγάγετε τῷ Χριστῷ, ἵνα καὶ κατὰ τὸν παρόντα βίον, καὶ κατὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν, τὴν πολλῶν τῶν κατορθωμάτων μερίζονα ἀντίδοσιν ἀπολάβωμεν, χάριτι καὶ φιλικῶν ὁμιλιῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα, ἅμα τῷ ἁγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ δεῖ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^c Unus cod. ὑμῶν pro ἡμῶν, in Savil. utrumque deest.

^d Sic novem mss. et Savil. Morel. ἕτερον ὑστερον ἔμιν.

Τῇ προτεραιῇ μακρὰν ὁμιλίαν εἰπὼν κατὰ Ἰουδαίων καὶ βράγχω κατασχεθεὶς ἀπὸ τοῦ μήκους τῶν εἰρημένων, νῦν ταύτην εἶπεν ^a.

Λόγος ἕκτος.

α'. Τὰ θηρία ἕως μὲν ἂν τὰς ὕλας νέμῃται, καὶ τῆς πρὸς ἀνθρώπους μάχης ἀμελέτῃται ὄντα τυγχάνει, ἡμερῶν πῶς ἔστι καὶ πρᾶντερα· ἐπειδὴν δὲ αὐτὰ λαθόντες οἱ κυνηγεταὶ εἰς τὰς πόλεις ἀγάγωσι, καὶ κατακλείσαντες πρὸς τὸν τῶν θηριομάχων διεγείρωσι πόλεμον, εἴτα ἐπιπρόσαντα σαρκὸς ἀπογεύσονται καὶ αἷμα ἀνθρώπινον πῖν, οὐκ ἂν βράδως ταύτης ἀποσταίη λοιπὸν τῆς θοίνης, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς ἐπὶ ταύτην τρέχει τὴν τράπεζαν τῆς ἐπιθυμίας. Τοῦτο δὲ καὶ ἡμεῖς πεπόνθαμεν. Ἐπειδὴ γὰρ τῆς πρὸς Ἰουδαίους ἡφάμεθα μάχης, καὶ ἐπιπρόσαντες αὐτῶν ταῖς ἀναισχύντοις ἀντιβήσεται, τοὺς λογισμοὺς αὐτῶν καθέλωμεν, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαίρουμεν κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ νοήματα ἐξηκμαλύνταμεν εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, ἐπιθυμίαν πλεονάτως ἐσχηκαμεν τῶν πρὸς ἐκείνους πολέμων. [650] Ἀλλὰ τί πάθω; Ὅρατέ μοι τὴν φωνὴν ἀσθενεστέραν γενομένην, καὶ πρὸς τοσοῦτον πάλιν μῆκος ἀρκεῖν οὐ δυναμένην· καὶ ταῦτό μοι δοκῶ πάσχειν νῦν, ὅσον ἂν εἴ τις στρατιώτης κατακόψας τινὰς τῶν ἀντιπάλων, καὶ μετὰ πολλοῦ τοῦ θυμοῦ τῇ φάλαγγι τῶν ἐχθρῶν

ἐπιπεσὼν, καὶ πολλὰ σώματα κατενεγκὼν, εἴτα διακλάσας τὸ ξίφος, μετὰ ἀθυρίας πρὸς τοὺς αὐτοῦ πάλιν ἐπαναστρέφει. Μᾶλλον οὐ τὸ ἡμέτερον χαλεπώτερον πάθος. Στρατιώτῃ μὲν γὰρ διακλάσαντι τὸ ξίφος ἔξεστι παρ' ἑτέρου τινὸς τῶν ἐστώτων ἀρπάσαι καὶ τῷ θυμῷ χρῆσασθαι, καὶ τὴν προθυμίαν ἐπιδείξασθαι τὴν πολλήν· φωνὴς δὲ καμύοντος, παρ' ἑτέρου φωνὴν λαβεῖν οὐκ ἐνι. Τί οὖν; ὑποστρέφωμεν καὶ ἡμεῖς; Ἀλλ' οὐκ ἐπιτρέπει τῆς ὑμετέρας ἀγάπης, ἡ τυραννίς. Αἰδοῦμαι καὶ τοῦ πατρὸς τὴν παρουσίαν, αἰδοῦμαι· ὁ δὲ καὶ τὴν ὑμέτεραν προθυμίαν. Διὸ δὲ καὶ τοῖς ὑπὲρ δύναμιν ἐπιχειρήσαι περᾶσομαι, ταῖς εὐχαῖς τούτου καὶ τῇ ὑμέτερᾳ τῷ πᾶν ἐπιβήσας ἀγάπῃ.

Μηδεὶς δὲ ὑμῶν ἀκαιρίαν καταγινώσκῃ τοῦ λόγου, εἰ, τῶν μαρτύρων ἡμᾶς καλεσάντων ἡμέτερον, ἡμεῖς τὴν διήγησιν τῶν ἐκείνων ἄθλων ἀφέντες, πρὸς Ἰουδαίους ἀποδυόμεθα· καὶ γὰρ ἐκεῖνος ποθεινότερος οὗτος ὁ λόγος· ἀπὸ γὰρ τῶν ἡμετέρων ἐγκωμίων οὐδὲν ἂν αὐτοῖς λαμπρότεροι γένοιοντο. Τί γὰρ ἂν δόξοι τῆς ἡμετέρας γλώττης, ὧν καὶ τὰ παλαιόματα ὑπὲρ τὴν θνητὴν φύσιν ἐστί, καὶ τὰ ἐπαθλα ὑπὲρ δύναμιν καὶ δianoian; Κατεγέλασαν τῆς παρούσης ζωῆς, κατεπάτησαν βασανιστήρια καὶ κολάσεις, ὑπερέβδον θανάτου, πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐπετρώθησαν, ἀπηλλάγησαν τῆς γᾶς· τῶν βιωτικῶν πραγμάτων, εἰς

^a Addunt aliquot codd. διαλέξιν. Mox ἕως μὲν, sic Savil. et mss. pene omnes; Morel. vero ἕως οὗ τὰς. Ibid. Savil. νέμῃται, alii omnes νέμονται, vel νέμονται. Paulo post Savil. διεγείρωσι πόλεμον, Morel. ἀγάγωσι π. Codd. alii στήνω, alii συστήσωσι. (Saviliani scripturam prædilectam.)

^b Alii τὴν παρουσίαν, αἰσχύνονται.

^c Alii τῆς γᾶς; alii τῆς πλάνης.

τὸν εὐδίων κατέπλευσαν λιμένα, οὐ χρυσὴν καὶ ἄρ-
γυρον καὶ ἱμάτια πολυτελῆ, ἀλλὰ θησαυροὺς ἀσύλους
ἐπιφερόμενοι^α, ὑπομονὴν, ἀνδρείαν καὶ ἀγάπην. Εἰς
τὸν Παύλου τελοῦσι χορὸν νῦν, πρὸ τῶν στεφάνων
αὐτῶν περούμενοι τῇ προσδοκίᾳ τῶν στεφάνων, καὶ
τὸ τοῦ μέλλοντος ἄδηλον λοιπὸν διαφυγόντες. Τί οὖν
ἂν δέοντο τῶν ἡμετέρων οὗτοι λόγων; Διὰ τοῦτο αὐτῇ
ποθεινότερα αὐτοῖς ἢ ὑπόθεσις. Ἀπὸ μὲν γὰρ τῶν
ἡμετέρων ἐγκωμίων, ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, οὐδὲν αὐ-
τοῖς εἰς τὴν οἰκίαν δόξαν ἔσται πλέον· ἀπὸ δὲ τῶν
κατὰ Ἰουδαίων ἀγώνων πολλὴ γένοιτ' ἂν αὐτοῖς
ἡδονή, καὶ σφόδρα ἂν τούτων μάλιστα ἐπακούσαιεν
τῶν λόγων^β τῶν ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ λεγομένων.
Ἰουδαίους γὰρ μάλιστα μισοῦσιν οἱ μάρτυρες, ἐπειδὴ
τὸν ὕπ' ἐκείνων σταυρωθέντα σφόδρα ἐφίλησαν. Οὗτοι
μὲν γὰρ ἔλεγον, *Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ
τὰ τέκνα ἡμῶν*· ἐκείνοι δὲ καὶ τὸ αἷμα τὸ ἑαυτῶν
ἐξέχεαν διὰ τὸν ὕπ' ἐκείνων ἀναιρεθέντα. Ὅστε ἡδέως
ἂν τούτων ἐπακούσαιεν τῶν λόγων.

β'. Ὅτι μὲν οὖν, εἰ τέλος ἐμελλε λήψεσθαι ἡ παρούσα
δουλεία, καὶ τοῦτο ἂν προείπον οἱ προφῆται, καὶ οὐκ
ἂν εἰσῆγαν, ἱκανῶς ἀπεδείξαμεν, τὰς αἰχμαλωτίας
ἀπάσας μετὰ προβόρῃσεως δεῖξαντες ἐπενεχθείσας αὐ-
τοῖς, τὴν ἐν Αἰγύπτῳ, τὴν ἐν Βαβυλῶνι, τὴν ἐπὶ
Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς· ἐκάστη γὰρ τούτων καὶ
χρόνον καὶ τόπον προανακηρυχθέντα ἀπεδείξαμεν
διὰ τὸν θεῖον Γραφῶν· τῇ παρουσίᾳ δὲ οὐδεὶς ὥρισε
χρόνον προφήτης, ἀλλ' ὅτι μὲν ἤξει, καὶ ἐρημώσει
πάντα, καὶ μεταστήσει τὴν πολιτείαν, [651] καὶ μετὰ
πόσον χρόνον τῆς ἐκ τῆς Βαβυλώνης ἐπανόδου συμ-
βήσεται, προείπεν ὁ Δανιήλ.

Ὅτι δὲ ἔξει τέλος, καὶ στήσεται πού τὰ κακὰ ταῦτα,
οὔτε ἐκεῖνος ἐδήλωσεν, οὔτε ἄλλος τις προφήτης, ἀλλὰ
καὶ τούναντίον προείπεν, ὅτι ἕως συντελείας καθέξει
αὐτοὺς ἡ δουλεία αὕτη. Καὶ μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένους
ὁ χρόνος ὁ τοσοῦτος ἐξ ἐκείνου γινόμενος, καὶ οὐδὲ
ἔγνων, οὐδὲ προοίμιον οὐδέπω μέχρι καὶ σήμερον ἐμ-
φῆνας χρηστῆς μεταβολῆς, καὶ ταῦτα πολλάκις ἐπι-
χειρησάντων αὐτῶν ἀναστήσαι τὸν ναόν. Καὶ γὰρ καὶ
ἄπαξ, καὶ δις, καὶ τρίς, ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ Κωνσταν-
τίνου καὶ Ἰουλιανῷ ἐπιχειρήσαντες διεκωλύθησαν·
τότε μὲν ὑπὸ στρατιωτῶν, ὕστερον δὲ πυρὸς τῶν θε-
μελίων ἐκηρδήσαντος, καὶ κατασχόντος αὐτοὺς τῆς
ἀκαίρου φιλονεικίας. Λοιπὸν δὲ ἡδέως ἂν αὐτοὺς
ἐροίμην ἐγώ, τίνας ἔνεκεν, εἰπέ μοι, ἐν Αἰγύπτῳ μὲν
τοσοῦτον διατρίψαντες χρόνον, ἀπελάθετε^α τὴν οἰκίαν
πατρίδα, καὶ εἰς Βαβυλῶνα πάλιν ἀπαχθέντες, ἐπαν-
ήλθετε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα; Πάλιν ἐπὶ Ἀντιόχου
τοσαῦτα παθόντες κακὰ, πρὸς τὸ πρότερον ἐπανήλ-
θετε σχῆμα· καὶ πάλιν θυσίας, καὶ βωμῶν, καὶ τὰ
ἅμα τῶν ἁγίων, καὶ πάντα μετὰ τῆς προτέρας
ἀπελάθετε ἁΐας. Νυνὶ δὲ οὐδὲν τοιοῦτον γεγένηται·
ἀλλ' ἑκάπην καὶ δις^β τοσοῦτον ἔτων καὶ τρίς καὶ
τετράκις, καὶ πολλῶν πλείονων παρελθόντων· πεντα-
κοστοστὴν γὰρ λοιπὸν ἐξ ἐκείνου ἐστὶν ἔτος μέχρις
ἡμῶν· καὶ οὐδὲ ἀνίγνωται τοιαύτης μεταβολῆς ὁρῶμέν-
των φαινόμενον, ἀλλ' ἀποπεπτωκότα^γ αὐτοῖς τὰ
πράγματα τέλει, καὶ οὐδὲ ὄναρ τοιαύτην ἐνδείκνυ-

μέν^δ τινα προσδοκίαν οἶαν τὸ πρότερον. Εἰ γὰρ
τὰς ἀμαρτίας τὰς ἑαυτῶν προβάλλοιτον, καὶ εἰποιεν,
ὅτι Ἐπειδὴ ἡμάρτομεν τῷ Θεῷ, καὶ προσεkehrσαμεν
αὐτῷ, διὰ τοῦτο τὴν οἰκίαν οὐκ ἀπολαμβάνομεν χώ-
ραν, καὶ οἱ συνεχῶς κατηγοροῦντων τῶν προφητῶν
ἀναισχυνοῦντες, καὶ τραγυδοῦντων τὰς μαιφονίας
αὐτῶν ἀρνούμενοι, οὗτοι νῦν ἐξομολογῶνται· καὶ
καταγνώσκονται τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων· ἡδέως ἂν
αὐτῶν ἕκαστον ἐρήσονται πάλιν· διὰ τὰς ἀμαρτίας σου,
ὦ Ἰουδαίε, ἔξω τῆς Ἱερουσαλὴμ διατρίβεις ἐπὶ
χρόνον τοσοῦτον; Καὶ τί τὸ κοινὸν καὶ τὸ παράδοξον;
Μὴ γὰρ νῦν ἐν ἀμαρτίαις μόνον ζῆτε, παρὰ δὲ τὴν
ἀρχὴν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κατορθώμασιν; οὐκ ἄνωθεν
καὶ ἐξ ἀρχῆς μυρίαὶ συναναστρέφονται^ε παρανομίαις;
οὐ μυρία κατηγόρησεν ὡμῶν Ἰερζεκιήλ ὁ προφήτης,
ὅτε τὰς δύο πόρτας εἰσήγαγε, τὴν Ὀλῆ, καὶ τὴν Ὀλιβᾶ,
λέγων, *ὅτι Πορνεῖοι ὠκοδομήσατε ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ
ἐπεμύνασθε τοῖς βαρβάρους, καὶ τοὺς ἀλλοτρίους
ἐθεραπεύετε θεοὺς; Τί δέ; οὐχὶ τῆς θαλάσσης σχι-
ζομένης, καὶ τῶν πετρῶν βηγνυμένων, καὶ τοσοῦτων
θαυμάτων γινομένων ἐπὶ τῆς ἐρήμου, μόσχον προσ-
εκυνήσατε; οὐ τὸν Μωϋσεᾶ νῦν μὲν λίθοις βάλ-
λοντες, νῦν δὲ ἐλαύνοντες, καὶ ἐτέροις μυρίοις τρό-
ποις ἀνελεῖν ἐπιχειρήσατε πολλάκις; οὐ διετελεῖτε
βλασφημοῦντες εἰς τὸν Θεόν; οὐ τῷ Βεελφεγὼρ
ἐτελέσθητε; οὐ τοὺς υἱοὺς ὡμῶν ἐσφάζατε καὶ τὰς
θυγατέρας ὡμῶν τοῖς δαιμονίοις; οὐ πᾶν εἶδος
ἀσεβείας καὶ ἀμαρτίας ἐπέλασθε; οὐχ ὁ προφήτης
φησὶν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ πρὸς ὑμᾶς· [652] *Τεσ-
σαράκοντα ἔτη προσώχθησα τῇ γενεῇ ταύτῃ, καὶ
εἶπον, Ἀεὶ πληθύνονται τῇ καρδίᾳ; Πῶς οὖν οὐκ
ἀπεστράφη ὑμᾶς τότε ὁ Θεός, ἀλλὰ μετὰ τὰς παιδο-
κτονίας, μετὰ τὰς εἰδωλολατρείας, μετὰ τὴν πολλὴν
ἀγνωμοσύνην, μετὰ τὴν ἄφατον ἀχαριστίαν, καὶ προ-
φήτην ἀφήκεν εἶναι παρ' ὑμῖν τὸν μέγαν Μωϋσεᾶ,
καὶ σημεῖα ἐργάζετο θαυμαστά καὶ παράδοξα; Καὶ
ἄπερ ἐπ' οὐδενὸς τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο, ταῦτα ἐφ'
ὡμῶν συνέβαινε, νεφέλης μὲν ὑμῖν ἀντὶ ὀρέφου τε-
ταμένης, στύλου δὲ ἀντὶ λαμπάδος ὑμῖν προηγουμέ-
νου, καὶ τῶν πολεμίων αὐτομάτων ὑμῖν παραχω-
ρούντων, τῶν πόλεων αὐτοῦσθαι σχεδὸν ἀλικομένων.
Οὐχ ὅπλων ὑμῖν ἐδέσθην, οὐ παρατάξεις, οὐ μάχης·
ἀλλ' ἐσαλπύσατε μόνον, καὶ τὰ τεῖχη αὐτόματα κατε-
ελύετο. Σένη τις ἦν ὑμῖν ἡ τροφή καὶ παράδοξος,
καὶ βοᾷ ὁ προφήτης λέγων· Ἄρτον οὐρανὸν ἔδω-
κεν αὐτοῖς, ὅρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος,
ἐπιστρωμὴν ἀπέστειλεν αὐτοῖς εἰς πλησμονήν.
Τίνος οὖν ἔνεκεν, εἰπέ μοι, τότε μὲν ἀσεβοῦντες, εἰ-
δωλολατροῦντες, παιδοκτονοῦντες, τοὺς προφήτας λι-
θάζοντες, μυρία ἐργαζόμενοι δεινὰ, τοσαύτης ἀπ-
ελαύετε εὐνοίας, τοσαύτης παρὰ τοῦ Θεοῦ προστα-
σίας· νῦν δὲ οὐκ εἰδωλολατροῦντες, οὐδὲ παῖδας ἀπο-
κτινύντες, οὐδὲ προφήτας λιθάζοντες, ἐν αἰχμαλωσίᾳ
διάγετε διηνεκεῖ; Μὴ γὰρ ἕτερος ἦν τότε Θεός, καὶ
ἕτερος νῦν; οὐχὶ ὁ αὐτός ἐστιν ὁ καὶ ἐκεῖνα οἰκνο-
μῶν, καὶ ταῦτα νῦν ἐργαζόμενος; Τίνος οὖν ἔνεκεν,
εἰπέ μοι, ὅτε μὲν μερίζονα ἦν τὰ ἀμαρτήματα, πολλὴ
ἦν ὑμῖν ἡ τιμὴ τῶν τοῦ Θεοῦ· ὅτε δὲ ἐλάττωνα
πλημμελεῖτε νῦν, παντελῶς ὑμᾶς ἀπεστράφη, καὶ
ἀτιμίᾳ παρέδωκε διηνεκεῖ; Εἰ γὰρ νῦν ὑμᾶς διὰ τὰς
ἀμαρτίας ἀποστρέφεται, πολλῶν μᾶλλον τότε ἐχρῆν·
εἰ δὲ τότε ἤμεῖχοτο ἀσεβούντων ὡμῶν, πολλῶν μᾶλλον
νῦν ἀνασχέσθαι ἔδει, ὅτε οὐδὲν τοιοῦτον τοιμᾶτε. Τί-**

^α *Alit* ἐπιφερόμενα, inquit Montf. qui edidit ἐκπερόμε-
νοι. Edit.

^β *Alit* τῶν ῥημάτων.

^γ *Alit* ἀπλάθειν, et infra ἐπανήλθον, et sic sequentia ter-
tia persona.

^δ *Alit* ἀλλ' ὅτι καὶ δις.

^ε *Quatuor mss.* ἀλλὰ καταπέπτωκεν.

^ς *Sic octo mss.*, inquit Montf. qui legebat ἐπὶ δ. Edit.

^ς *Quinque mss.* et Sav. συνστρέφεται.

thesauros quos nemo potest eripere importantes, tolerantiam, fortitudinem et caritatem. Nunc in Pauli chorum pervenerunt, ante coronas suas expectatione coronarum alacres, eo quod jam de futuro incerti esse desierunt. Quid igitur istis opus sit oratione astra? Hoc igitur argumentum illis gratius. Ex nostris enim laudibus, quemadmodum antea dicebam, nihil illorum gloriæ accesserit. Cæterum ex nostris adversus Judæos conflictationibus multum illis adjungetur gaudii, et libenter auscultaturi sunt maxime sermones eos, qui pro gloria Dei dicuntur. Judæos enim imprimis oderunt martyres, quandoquidem ab illis crucifixum maxime diligunt. Nam isti dicebant: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros (Matth. 27. 25)*: illi vero sanguinem proprium effuderunt ejus amore, quem illi occiderant. Hos igitur sermones libenter audient.

2. Quod igitur, si hæc Judæorum servitus finem esset habitura, hoc quoque predicturi fuerint prophetæ, et nequaquam silentio præterituri, satis declaravimus: cum omnes captivitates a prophetis predictas fuisse ostendimus; primum illam in Ægypto, deinde in Babylone, tertiam sub Antiocho Epiphane. Demonstravimus enim harum unicuique et locum et tempus fuisse predictum in sacris literis. Huic vero præsentī nullus propheta præsinivit tempus. Verum quod esset ventura, omniaque desolutura, ditionem insuper et religionem translatura, quantoque tempore post reditum e Babylone ventura, prædixit Daniel.

Postrema Judæorum captivitas nunquam finem habitura est. — Cæterum quod sit habitura finem, quodque aliquando sistenda sint ista mala, nec ille patefecit, nec quisquam aliorum prophetarum. Quin contra prædixit, quod ad finem usque duratura esset hæc servitus. Attestatur his quæ diximus, et ipsum tempus, quod jam tantum peractum est, nec ullum vestigium, nec initium ad hunc usque diem bonæ commutationis ostendit, idque cum crebro jam conati sint instaurare templum. Nam semel et iterum ac tertio, sub Hadriano, sub Constantino, sub Juliano, conatus illorum cohibitus est: primum quidem a militibus, rursus ab igne e fundamentis erumpente, et illorum importunam perviciaciam coercente. Jam vero lubens illos rogaverim: cur tantum temporis in Ægypto versati recepistis patriam, ac rursus abducti in Babylonem rediistis Jerosolymam: tertio sub Antiocho tam multa passi mala, ad pristinum reversi estis statum, sacrificia, altare, sancta sanctorum et omnia cum pristina recepistis dignitate: nunc autem nihil simile factum est? Verum cum centum anni, imo his centum, imo ter, imo quater tantum multoque amplius annorum præterierit: nam hic quingentesimus ex eo tempore agitur annus¹; ne significationem quidem ullam ejus mutationis videmus alicunde apparere: sed res illis funditus collapsas, ac nec per seminum quidem ullam spem eis ostendi, quemadmodum prius. Etenim si peccata sua objicerent, dice-

rentque: quoniam peccavimus Deo, offendimusque illum, ideo non recipimus nostram regionem, et si qui prius, cum a prophetis accusarentur, impudenter agebant, atque illis atrociter exprobrantibus homicidia, negabant, iidem nunc confiterentur damnarentque propria peccata: lubens de integro unumquemque illorum interrogaverim, nunc propter peccata tua, o Judæe, extra Jerosolymam agis tanto tempore? Et quid istuc novum est aut mirum? Num enim nunc tantum in peccatis vivitis, prius in justitia recteque factis soliti vivere? Nonne jam olim ab initio in innumerabilibus peccatis versabamini? Annon innumera reprehendit in vobis Ezechiel propheta, cum inductis duabus meretricibus Ola et Oliba, sic loquitur: *Lupanar ædificastis in Ægypto, et insanistis in barbaros, et alienos deos coluistis (Ezech. 23)*? Quid porro? Cum mare funderetur, cum petreæ rumperentur, cum tot miracula fierent in deserto, nonne vitulum adorastis? Nonne Mosem nunc lapidibus impetentes, nunc expellentes; nunc multis modis frequenter conati estis occidere? Nonne perseverabatis blasphemias jacentes in Deum? Nonne Beelphegor initiati estis? Nonne filios vestros ac filias sacrificastis dæmoniis, et omne impietatis peccatque genus exhibuistis? Nonne propheta vobis sub persona Dei loquitur: *Quadraginta annos insensus fui generationi huic, et dixi, semper errant corde (Psal. 94. 10)*? Qui fieri potuit, ut tum vos non aversaretur Deus, sed post mactationem filiorum, post idolorum cultum, post tantam improbitatem, post ineffabilem ingratitude, etiam prophetam apud vos esse passus est, magnum illum Mosem, signaque edidit miranda et prodigiosa: quæque sub alio mortalium nemine facta sunt, hæc inter vos contigerunt, nebula super vos tecti vice porrecta, columna lucernæ loco vos præcedente, hostibus ultro cedentibus, civitatibus sola propemodum voce captis? Non armis vobis opus erat, non acie, non pugna; quin solum insonuistis tuba, et ultro mœnia corruerunt. Suppeditatus est vobis novus quidam et inauditus commeatus, de quo clamat propheta dicens: *Panem cæli dedit eis, panem angelorum comedit homo: cibaria misit eis in abundantia (Psal. 77. 25)*. Quibus igitur de causis, dicite mihi, tunc aspernantes Deum, simulacra colentes, liberos mactantes, prophetas lapidibus obruentes, innumera scelera perpetrantes, tantam benevolentiam estis consequuti, tantam a Deo providentiam: nunc vero, cum nec idola colatis, nec liberos occidatis, nec prophetas lapidatis, in perpetua degitis captivitate? Num enim tum alius erat Deus, quam nunc est? Annos idem est, qui tum illa gubernabat, et qui nunc quæ fiunt operatur? Quid igitur in causa fuit, ut cum gravioribus peccatis abundaretis, uberior fuerit erga vos Dei beneficentia; nunc vero, cum leviora peccatis, prorsus vos aversetur, perpetuæque tradiderit ignominie? Etenim si vos nunc ob scelera aversatur, multo magis tunc oportuit. Quod si tunc vos sustinuit impie viventes, nunc multo magis oportebat sustinere, cum nihil simile committatis. Quam ob rem

¹ Longe hic aberrat vera chronologia Chrysostomus.

igitur non sustinuit? Si vos pudet causam dicere, ego dilucide profitebor; imo potius non ego, sed ipsa rerum veritas.

Nax Christi Judæis causa malorum.—Postquam Christum occidistis, postquam in Dominum iniecistis manus, postquam sanguinem illum pretiosum effudistis; propterea non est vobis reliqua corrigendi spes neque venia, neque purgatio. Tum enim quæ per audaciam perpetrastis, in servos perpetrastis, in Mosem, in Isaiam, in Jeremiam; tum tametsi impietas aliqua committebatur, at audacia nondum processerat usque ad malorum caput. Nunc autem omnia veterum facinora superastis, nec ullum retro reliquistis nequitiae culmen, ob insaniam, qua debacchati estis in Christum, eoque nunc graviore luitis poenas. Etenim si hæc non est causa ignominiae vestrae, quare Deus vos tum occidentes liberos vestros toleravit, nunc autem a talibus abstinentes aversatur? Siquidem occiso Christo majus graviusque scelus commisistis, quam si mactassetis liberos, et omnem legem violassetis.

3. Etiamne posthac audebitis illum vocare impostorem ac legis transgressorem ac non potius aliquo secedentes, vos ipsos occulabitis, qui ipsis oculis intueamini tam evidentem veritatem? Etenim si impostor erat Jesus, ut dicitis, legisque transgressor, par erat, ut hinc etiam laudem ferretis, qui talem occideretis. Nam si Phinees unico tantum perempto homine totam numinis iram adversus populum exardescentem sedavit: *Stetit enim, inquit, Phinees, et placavit et cessavit quassatio* (Psalm. 105. 30); et quæ homines eripuit ab ira divina unius hominis cæde: multo magis hæc vobis oportuit accidere, si legis transgressor erat, quem vos crucifixistis. Cur igitur, quaeso, Phinees, viro legis transgressore perempto, justus habitus est, et sacerdotio honoratus (Num. 25. 7)? Vos autem cum in crucem egeritis virum impostorem, ut dicitis, Deoque adversantem: qui sit, ut non feratis laudem et honorem, verum etiam acerbiora passisitis, quam cum filios vestros mactaretis? Annon istud perspicuum est vel hebetibus, vos quia adversus Servatorem ac principem orbis impie egistis, tali vindictæ subijci? Et nunc sane abstinetis a nefario sanguine, sabbata servatis, tum vero ipsum etiam sabbati diem violabatis. At ecce Deus per Jeremiam promisit fore, ut parceret civitati vestrae, si desisteretis gestare onera sabbato (Jer. 17. 21). Sed hoc nunc facitis, neque gestatis onera sabbato; attamen ne sic quidem vobis reconciliatur ille. Nam peccatum illud vestrum erat omnium maximum, ut ista vobis excusatio de peccatis supervacanea sit. Non enim ob cætera vitæ commissa, sed propter illud facinus in his estis calamitatibus. Quod ni sic haberet, Deus haud vos fuisset tandiu aversatus, etiamsi innumera alia peccata commisissetis. Id cum perspicuum sit ex omnibus quæ dicta sunt, ex hoc, quod dicturus sum, erit dilucidius. Quid est hoc? Audivimus Deum crebro per prophetas dicentem majoribus vestris: *Vos quidem eratis digni malis innumeris, at ego facio propter nomen meum, ne profanetur inter Gentes* (Ezech. 36. 21). Et rursum:

Non propter vos ego facio, domus Israel, sed propter nomen meum (Is. v. 52). Sensus autem hic est: eratis quidem gravioribus digni suppliciis ac poenis: verum ne quis diceret, quod Deus, eum ob inopiam virium non posset servare, reliquit Judeos in manibus hostium, auxiliorum et prospicio vobis. Itaque si legis transgressor erat Christus, quem vos crucifixistis, etiamsi decies mille peccata commisissetis, multo etiam prioribus illis graviora: profecto propter hoc factum servasset vos Deus, ne nomen ipsius pollueretur, ne ille pro magno quodam haberetur, neve quis diceret, vos ipsius causa hæc pati. Quod si videtur ob suam ipsius gloriam relaxare peccata, multo magis hoc nunc erat factururus; et eadem hanc acceptam habuisset, ac multitudinem peccatorum vestrorum delevisset. Cæterum quoniam, ut apparet, vos perpetuo aversatur, palam est eum per hanc iram et perpetuam derelictionem demonstrare etiam impudentioribus eum, qui a vobis occisus est, non fuisse transgressorem legis, sed ipsum legis conditorem, et innumerabilium bonorum auctorem vobis advenisse. Ideo vos qui impie fecistis adversus illum, in contumelia et ignominia degitis: nos vero qui illum adoramus, antea vobis omnibus ignobiliores, honore vos omnes præcedimus, perque Dei gratiam venerabiliores vobis omnibus sumus et in majore dignitate constituti. Et unde liquet, inquit, quod nos repulit Deus? Quaeso te, etiamne opus est hoc verbis demonstrare, cum ipsa res clamitet, ac vocem tuba clariorem emittat, tum per urbis eversionem, tum per templi destructionem tum per cætera omnia, adhuc verborum demonstrationem desideratis? Verum homines, inquit, nobis hæc intulerunt, non Deus. Imo Deus ista potissimum effecit. Quod si hæc hominibus imputas, illud rursum considera, quod, etsi homines ista fuerint ausi, nisi Deo placuisset, non potuissent ad effectum perducere. Cum igitur irruisset ille barbarus, totam Persidem secum ducens, sperans fore, ut universos adortus caperet, civitatem totam velut sagena quadam ac reti conclusam habebat: nonne tunc, tunc inquam, quoniam Deus erat vobis propitius, absque bello, sine conflictu, sine prælio centum octoginta quinque millibus militum interfectorum Assyriorum apud vos relictis, ita fugit, ut satis haberet, si solus evaderet incolumis? Verum et alia bella innumerablea frequenter ad istum modum solvit Deus. Quare et nunc, nisi ipse esset qui penitus vos deseruit, non potuissent civitatem vestram diruere, ac templum vastare; non hucusque tanto tempore mansisset solitudinis calamitas, non vobis sepe conantibus instaurationem conatus in vacuum cessisset.

4. Jam non ex his solum, verum etiam ex aliis conabor vobis palam facere, non sua virtute vobis ista fecisse Romanos Imperatores, sed quia Deum habuistis iratum, qui vos deseruerat. Etenim si quod gestum est, humanum erat opus: oportuit vestras calamitates excidio finire, nec longius proferri vestram ignominiam. Ponamus enim, quod vos dicitis, moenia ab hominibus fuisse subversa, civitatem dirutam, al-

νος οὐν ἔνεκεν οὐκ ἠνέσχετο; Κἄν ὑμεῖς αἰσχύνησθε εἰπεῖν τὴν αἰτίαν, ἐγὼ φανερώς ἔρω· μάλλον δὲ οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ ἀλήθεια.

Ἐπειδὴ τὸν Χριστὸν ἀπεκτείνετε, ἐπειδὴ κατὰ τοῦ Ἀσπότη τοὺς χεῖρας ἐξετείνετε, ἐπειδὴ τὸ αἷμα τὸ τίμιον ἐξεχάσατε, διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ὑμῖν διόρθωσις, οὐδὲ συγγνώμη λοιπὴν, οὐδὲ ἀπολογία. Τότε μὲν γὰρ εἰς δούλους ἦν τὰ τολμώματα, εἰς Μωϋσέα καὶ Ἠσαΐαν καὶ Ἱερემίαν· τότε εἰ καὶ ἀσέβεια τις ἐγένετο, ἀλλ' οὕτως τὸ κριθαιὸν τῶν κακῶν ἦν τολμηθὲν. Νυνὶ δὲ πάντα ἀπεκρύψατε τὰ παλαιὰ, οὐδενὶ δὲ τρόπῳ παρανομίας ὑπερβολὴν κατελείπετε διὰ τῆς εἰς Χριστὸν μανίας· διὸ καὶ μερίζοντες κολάζεσθε νῦν. Ἐπει, εἰ μὴ τοῦτο ἔστι τὸ αἷτιον τῆς παρουσίας ὑμῶν ἀτιμίας, τί- νος ἔνεκεν παιδοκτονούντων μὲν ὑμῶν ὁ Θεὸς ἠνέσχετο τότε, μὴδὲ δὲ τοιοῦτον τολμώντας ἀποστρέφεται νῦν; Ἡ δὲ ὅλην ὅτι καὶ παιδοκτονία; καὶ πάσης παρανομίας πολλῶν χειρὸν ἐτολμήσατε καὶ μεῖζον, τὸν Χριστὸν ἀνελόντες.

γ'. Ἐτι οὖν ἀνέεσθε πλάνον αὐτὸν καὶ παράνομον καλεῖν, εἰπατέ μοι· καὶ οὐκ ἀπελθόντες ἑαυτοὺς ποιοῦντες· πρὸς οὕτω φανερὰν πραγμάτων ἀληθειαν ἀντιβλέποντες; Εἰ γὰρ πλάνος ἦν ὁ Ἰησοῦς, καθάπερ [655] φατέ, καὶ παράνομος, καὶ εὐδοκιμήσκει ὑμᾶς ἔχρῃν, ὅτι αὐτὸν ἀπεκτείνετε. Εἰ γὰρ ὁ Φινεὲς ἕνα τινὰ ἀνελὼν, ὁλόκληρον τὴν κατὰ τοῦ ἔθνους ὀργὴν ἔπαυσεν· Ἔσθῃ γὰρ Φινεὲς, φησὶ, καὶ ἐξ- ἰλάσατο, καὶ ἐκόπασεν ἡ θρῆνις· καὶ τοσοῦτους ἀσεβήσαντας ἀνθρώπους ἐξήρπασε τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ μὴ σφαγῇ παρανόμου τινὸς ἀνδρός· πολλῶν μᾶλλον ἐφ' ὑμῶν τοῦτο γενέσθαι ἔχρῃν, εἴ γε παρά- νομος ἦν ὁ ὑφ' ὑμῶν σταυρωθείς. Τί δὴ ποτε οὖν ὁ μὲν Φινεὲς ἄνδρα παράνομον ἀνελὼν ἐδικαιοῦτο, καὶ ἱερωσύνην ἐτίματο· ὑμεῖς δὲ, ὡς φατέ, πλάνον καὶ ἀντιθεὸν τινα σταυρώσαντες, οὐ μόνον οὐκ εὐδοκιμεῖτε οὐδὲ τιμᾶσθε, ἀλλὰ καὶ χαλεπότερα ἐπάθετε, ἢ ὅτε τοὺς υἱοὺς ὑμῶν ἐσφάττετε; οὐκ εὐδῆλον καὶ τοῖς σφόδρα ἀνοήτοις, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ προστάτην τῆς οἰκουμένης παρηνομήσατε, τοιαύτην ὑπομένετε δίκην; Καίτοι γε νῦν καὶ αἰμάτων ἀπ- ἐχέσθε μιᾶν, καὶ σάββατα τηρεῖτε· τότε δὲ καὶ εἰς αὐτὴν ἐνυθρίζετε τὴν ἡμέραν. Καὶ ὁ Θεὸς ἐπηγγέ- λετο διὰ τοῦ Ἱερεμίου, φεῖδεσθαι τῆς πόλεως ὑμῶν, εἰ παύσεισθε αἵροντες βαστάγματα ἐν σαββάτῳ· ἀλλ' ἰδοὺ νῦν τοῦτο ποιεῖτε, καὶ οὐκ αἵρετε βαστάγματα ἐν σαββάτῳ, καὶ οὐδὲ οὕτως καταλλάττεται ὑμῖν. Τὸ γὰρ ἁμάρτημα ὑμῶν ἐκεῖνο ἀπάντων μεῖζον ἦν, ὥστε περιττὸς ὑμῖν οὗτος ὁ λόγος ὁ τῶν ἁμαρτιῶν. Οὐ γὰρ διὰ τὸν λοιπὸν ὑμῶν βίον, ἀλλὰ δι' ἐκεῖνο τὸ τὸλμημα ἐν τοῖς παροῦσιν ἐστὲ δεινοί. Ὅστε εἴ γε μὴ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν ἐπὶ τοσοῦτον ὁ Θεὸς ὑμᾶς ἀπεστρά- φη, εἰ καὶ μυρία ἦτε ἡμαρτηκότες· καὶ ὅλην ἐκ τε τῶν ἐρημέων ἀπάντων, καὶ τοῦτο οὐ μέλλω λέγειν νῦν. Τί δὲ τοῦτο ἐστίν; Ἠκούσαμεν τοῦ Θεοῦ πολλά- κιν λέγοντος διὰ τῶν προφητῶν πρὸς τοὺς πατέρας τοὺς ὑμέτερούς, ὅτι Ὑμεῖς μὲν ἀξιοὶ μυρίων ἦτε κακῶν· ἐγὼ δὲ, φησὶ, ποιῶ διὰ τὸ δοῦναι μου, ἵνα μὴ βεθλῶθῃ ἐν τοῖς ἔθνεσι. Καὶ πάλιν· Οὐ δι' ὑμῶν ἐγὼ ποιῶ, οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἢ διὰ τὸ δοῦναι μου. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· Βαρυτέρας

μὲν τιμωρίας ἦτε ἀξιοὶ καὶ κολάσεως· ἀλλ' ἵνα μὴ τις λέγῃ, ὅτι ἀσθενῶν ὁ Θεός, καὶ μὴ δυνάμενος σῶ- σαι, ἀφῆκε τοὺς Ἰουδαίους ταῖς τῶν πολεμίων χερ- σίν, ἀντιλαμβάνομαι καὶ προσταταί. Ὅτε εἰ παρά- νομος ἦν ὁ Χριστὸς, ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐσταυρώσατε, καὶ εἰ μυρία ἦτε ἡμαρτηκότες, καὶ πολλῶν τῶν προ- τέρων χαλεπότερα, πάντως ἂν ὑμᾶς ὁ Θεὸς διὰ τοῦτο διέσωσεν; ἵνα μὴ τὸ δοῦμα αὐτοῦ βεθλῶθῃ, ἵνα μὴ μέγας τις ἐκείνους νομίζεται, μὴδὲ εἴπῃ τις, ὅτι δι' ἐκείνων ταῦτα ἐπάθετε. Εἰ γὰρ φαίνεται διὰ τὴν ἑαυ- τοῦ δόξαν τὰ ἁμαρτήματα ὑμῶν παρορῶν, πολλῶν μᾶλλον ἂν τοῦτο ἐποίησε νῦν, καὶ τὴν σφαγὴν ἀπέδε- ξατο ταύτην, καὶ τὰ πολλὰ [ἀν] ὑμῶν ἐξήλειψεν ἁμαρτήματα. Ὅταν δὲ φαίνεται εἰς τέλος ὑμᾶς ἀπο- στρεφόμενος, εὐδῆλον ὅτι διὰ τῆς ὀργῆς ταύτης, καὶ τῆς εἰς τέλος ἐγκαταλείψεως, δείκνυσιν καὶ τοῖς σφό- δρα ἀναισχυνοῦσιν, ὅτι οὐχὶ παράνομος τις ἦν ὁ σφαγείς, ἀλλ' αὐτὸς ὁ νομοθέτης, καὶ τὸν μυρίων ἀγαθῶν αἷτιος ὁ παραγενόμενος. Διὰ τοῦτο οἱ μὲν εἰς αὐτὸν ἀσεβήσαντες ὑμεῖς, ἐν ὕβρει καὶ ἀτιμίᾳ, οἱ δὲ προσκυνούντες αὐτὸν ἡμεῖς, ἀτιμότεροι πάντων ὑμῶν ἐμπροσθεν ὄντες, διὰ τὴν τοῦ [654] Θεοῦ χάριν καὶ σεμνότεροι πάντων ὑμῶν ἔσμεν νῦν, καὶ ἐν μερίωνι τιμῇ καθεστήκαμεν. Καὶ πόθεν ὅλην ὅτι ἀπεστράφη, φησὶν, ἡμᾶς ὁ Θεός; Λόγου γὰρ εἰ χρεῖα καὶ ἀπο- δειξεως; εἰπέ μοι. Τῶν πραγμάτων αὐτῶν βοῶντων, καὶ σάλπιγγος λαμπροτέραν ἀφέντων φωνῇν, διὰ τῆς κατασκαφῆς τῆς κατὰ τὴν πόλιν, διὰ τῆς ἐρημώσεως τοῦ ναοῦ, καὶ διὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν εἰς ὑμᾶς συμβεβηκότων, εἰ διὰ λόγων ἀπόδειξιν ἐπιζητεῖτε· Ἄλλ' ἄνθρωποι, φησὶ, ταῦτα ἡμῖν ἐπήγαγον, οὐχ ὁ Θεός. Μάλιστα μὲν οὖν ὁ Θεὸς ταῦτα εἰργάσατο. Εἰ δὲ ἀνθρώποις ταῦτα λογίζῃ, σκόπησον πάλιν ἐκεῖνο, ὅτι καὶ ἄνθρωποι, εἰ μὴ τῷ Θεῷ δοκοῦν ἦν τοῦτο, εἰ καὶ ἐτόλμων, οὐκ ἂν ἰσχυσαν εἰς πέρας αὐτὰ ἀγα- γεῖν. Ὅτε γοῦν τὴν Περσίδα πᾶσαν ἄγων· ἐπὶ ἔλθεν ὁ βάρβαρος, καὶ ἐξ ἐπιδρομῆς ἅπαντας λήψεσθαι προσ- ἐδόκησε, καὶ καθάπερ ἐν σαγῇ τινὶ καὶ δικτύοις εἰς τὴν πόλιν ἅπαντας εἶχε συγκεκλειμένους· οὐχὶ τότε δὴ, τότε, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἔλαος ἦν, χωρὶς πολέμου καὶ μάχης καὶ συμβολῆς ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιά- δας στρατιωτῶν νεκροὺς ἀφῆκε παρ' ὑμῖν, οὕτως ἐφυγεν, ἀγαπῶν, εἰ διασωθεῖν μόνος; Καὶ ἄλλους δὲ μυρίους πολέμους οὕτως ἔκρινεν ὁ Θεὸς πολλάκις. Ὅστε καὶ νῦν, εἰ μὴ αὐτὸς ἦν ὁ καθάπαξ ὑμᾶς ἀφείς, οὐκ ἂν ἰσχυσαν οἱ τὴν πόλιν ὑμῶν κατελόντες, καὶ τὸν ναὸν ἐρημώσαντες, οὐκ ἂν μέχρι τοσοῦτου τὰ τῆς ἐρημίας ἐμεινεν· οὐκ ἂν, πολλάκις ὑμῶν ἐπιχειρη- σάντων, ἀνόνητος ἢ ἐπιχειρήσεις γέγονεν.

δ'. Οὐκ ἐνταῦθεν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐτέρωθεν ὑμᾶς πείσαι πειράσσομαι, ὅτι οὐκ οἰκεία δυνάμει ἐποίησαν ὅπερ ἐποίησαν εἰς ὑμᾶς οἱ βασιλεῖς Ῥωμαίων, ἀλλὰ διὰ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν αὐτοῦ ἐγκατάλειψιν. Εἰ γὰρ ἀνθρώπων ἦν ἔργον τὸ γενόμενον, εἶδει μέχρι τῆς ἀλώσεως στήναι τὰ ὑμέτερα, καὶ μὴ περαιτέρω προσελθεῖν ὑμῶν τὴν ἀτιμίαν. Κεῖσθω γὰρ κατὰ τὸν ὑμέτερον λόγον, ὅτι τὰ τέλῃ κατέσκαψαν οἱ ἄνθρω- ποι, καὶ τὴν πόλιν κατεῖλον, καὶ τὸν βωμὸν ἀνέτρι-

ἃ Ἡμερ, τῶν εἰς ὑμᾶς συμβεβηκότων, εἰ διὰ λόγων ἀπόδει- ξιν ἐπιζητεῖτε, desunt in decem mss.

ἔ Ἡμερ scripturam notavit Montf. in textu scribens ἀγα- γών. Edit.

* Quinque mss. κατορύξετε, Montf. κατορύξατε.

φαν· μὴ καὶ τοὺς προφῆτας ἄνθρωποι ἐπαύσαν· μὴ τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν ἀνεῖλον· μὴ τὰ ἄλλα τὰ σεμνὰ τὰ παρ' ὑμῖν, αὐτοὶ κατέλυσαν, οἷον τὸ φωνὴν ἐκ τοῦ ἱλαστηρίου φέρεσθαι· τὴν ἐπὶ τῷ χρίσματι γενομένην ἐνέργειαν, τὴν δὴλωσιν τὴν ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ ἱερέως· Καὶ γὰρ ἡ Ἰουδαϊκὴ πολιτεία οὐκ ἀπόθεν πάσας εἶχε τὰς ἀρχάς, ἀλλὰ τὰς πλείους καὶ σεμνοτέρας ἄνωθεν ἐκ τῶν οὐρανῶν· οἷον τι λέγω, θυσίας συνεχώρησε γενέσθαι. Ὁ μὲν οὖν βωμὸς κάτω ἦν, καὶ τὰ ξύλα, καὶ ἡ μάκαιρα, καὶ ὁ ἱερεὺς· τὸ δὲ πῦρ, τὸ μέλλον ἵνα ἐν τοῖς ἀδύτοις ἐκείνοις καὶ τὰς θυσίας δαπανῇ, ἄνωθεν εἶχε τὴν ἀρχήν. Οὐ γὰρ ἄνθρωπος εἰς τὸν ναὸν εἰσῆγε πῦρ, ἀλλὰ φλόξ ἄνωθεν κατενεχθεῖσα, οὕτω τὴν ἐπὶ τῆς θυσίας διακονίαν ἐπλήρου. Καὶ πάλιν εἴ ποτε ἔδει τι μαθεῖν, ἀνὰ μέσον τῶν χειρῶν ἐκ τοῦ ἱλαστηρίου φωνὴ τις ἐφέρετο, καὶ τὰ μέλλοντα προέλεγε. Πάλιν ἐπὶ τῶν λίθων τῶν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ἀρχιερέως, ὅπερ ἐκάλουν δὴλωσιν, ἐγίνετο τις ἐκλαμψίς, καὶ τὰ μέλλοντα ἐσήμαινε. Πρὸς τοῖς, ἦνίκα τινὰς χρίεσθαι ἔδει, ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις ἐφίπτατο, [655] καὶ τὸ ἔλαιον ἀνεψήδα· καὶ προφητῶν τούτοις δηκόντων τοῖς πράγμασι, καὶ νεφέλῃ πολλὰς καὶ καπνὸς τὰ ὄντα καταλάμβανε. Ἰν' οὖν μὴ ἀναίσχυντοὶν οἱ Ἰουδαῖοι, μηδὲ ἄνθρωποι λογίζονται τὴν αὐτῶν ἐρήμωσιν, οὐχὶ τὴν πόλιν μόνον ἀφῆκε πεσεῖν, καὶ τὸν ναὸν ἐρημωθῆναι, ἀλλὰ καὶ τὰ πράγματα ἐκεῖνα, ὅπερ ἐκ τῶν οὐρανῶν τὰς ἀρχάς εἶχεν, ἐκποδὼν γενέσθαι ἐποίησε, τὸ πῦρ, τὴν φωνήν, τὴν τῶν λίθων ἐκλαμψίαν, τὰ ἄλλα πάντα τὰ τοιαῦτα. Ὅταν οὖν λέγῃ σοι ὁ Ἰουδαῖος, ὅτι ἄνθρωποι ἡμῖν ἐπολέμησαν, ἄνθρωποι ἐπεδούλευσαν, εἰπέ πρὸς αὐτὸν, Μάλιστα μὲν οὐκ ἂν ἐπολέμησαν ἄνθρωποι, εἰ μὴ ὁ Θεὸς συνεχώρησεν. Ἔστω δὲ, τὸ τεῖχος σου καθεῖλον οἱ ἄνθρωποι· μὴ τὸ πῦρ ἄνωθεν καταφέρεισθαι ἄνθρωπος ἐκώλυσεν· μὴ τὴν φωνὴν τὴν ἐκ τοῦ ἱλαστηρίου συνεχὼς ἀκουομένην ἄνθρωπος ἐπέσχε· μὴ τὴν δὴλωσιν τὴν ἐπὶ τῶν λίθων· μὴ τὸ χρίσμα τὸ ἱερατικόν· μὴ τὰ ἄλλα ἅπαντα καθεῖλον ἄνθρωπος· οὐχὶ ὁ Θεὸς ταῦτα ἀνέστειλεν· Παντί που δὴλόν ἐστι. Τίνος οὖν ἔνεκεν ἀνείλεν· οὐκ εὐδῆλον, ὅτι μισήσας ὑμᾶς καὶ ἀποστραφείς καθάπερ· Οὐχί, φησὶν· ἀλλ' ἐπειδὴ τὴν μητρόπολιν οὐκ ἔχομεν, διὰ τοῦτο ταῦτα οὐκ ἔχομεν. Τίνος δὲ ἔνεκεν τὴν μητρόπολιν οὐκ ἔχετε· οὐκ ἐπειδὴ ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἐγκατέλιπε;

Μᾶλλον δὲ, ἵνα ἐκ περιουσίας τὰ ἀναίσχυντα αὐτῶν ἐμφράξωμεν στόματα, φέρε καὶ τοῦτο δι' αὐτὸν ἀποδείξωμεν τῶν Γραφῶν, ὅτι οὐχὶ ἡ τοῦ ναοῦ κατασκαφὴ τῆς κατὰ τὴν προσητεῖαν ἀναιρέσεώς ἐστιν ἡ αἰτία, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μειζόνως αὐτὸν παροξύναι νῦν διὰ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν μανίας, ἥ ὅτε τὸν μόνον προσεκύνησαν. Ὅτε γοῦν ὁ Μωϋσῆς προσφύτευσε, οὔτε ναὸς ἦν, οὔτε βωμὸς, ἀλλὰ μυρία ἀσεβούντες διετέλουν, καὶ τὸ τῆς προφητείας οὐκ ἀπῆλθε χάρισμα, ἀλλὰ καὶ οὗτος αὐτὸς ὁ μέγας καὶ γενναῖος ἄνθρωπος, καὶ ἑτέροι πρὸς τοῦτον πάλιν ἐβδομήκοντα ἀνεδείχθησαν τότε προφῆται. Καὶ οὐ τότε μόνον^β, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ναοὺ δοθέντος, καὶ τῆς ἁλῆς λατρείας ἀπάσης· εἰτα ἐμπρησθέντος τούτου, καὶ πάντων ἀχθέντων εἰς Βαβυλῶνα, πάλιν Ἰεζεκιήλ καὶ Δανιήλ οὐ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων ὁρῶντες, οὐ παρὰ τὸν βωμὸν ἐστῶτες, ἀλλ' ἐν μέσῃ χώρᾳ βαρδάρων, με-

ταξὶ παρανόμων καὶ ἀκαθάρτων ὄντες ἄνθρωποι, πνεύματος ἐληρούντο, καὶ τὰ μέλλοντα προέλεγον, καὶ πολλὰ τῶν προτέρων καὶ πλείονα καὶ παραδοξότερα· εἰπὼν πράγματα, καὶ ὅτιν ἐθεάσαντο θείαν, ὡς αὐτοῖς δυνατόν ἦν ἰδεῖν. Τίνος οὖν ἔνεκεν, εἰπέ μοι, νῦν οὐκ ἔχετε προφῆτας· οὐκ εὐδῆλον, ὅτι τοῦ Θεοῦ τὰ καθ' ὑμᾶς ἀποστραφέντος· Τίνος οὖν ἔνεκεν ὑμᾶς ἀπεστράφη· Εὐδῆλον καὶ τοῦτο πάλιν, ὅτι διὰ τὸν σταυρωθέντα καὶ τὴν τόλμαν τὴν παράνομον ἐκείνην. Πόθεν τοῦτο δὴλον, φησὶν· Ἀφ' ὧν πρὸ τούτου μὲν ἀσεβούντες, πάντων ἐπετυγχάνετε, νῦν δὲ δοκούσιντες ἐπιεικέστερον ζῆν μετὰ τὸν σταυρὸν, μείζονα ὑπομένετε τιμωρίαν, καὶ οὐδενὸς ἀπολαύετε τῶν προτέρων.

ε'. Ἰνα δὲ καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν προφητῶν τοῦτο σαφῶς καὶ διαβήδην παριστάνων τὴν αἰτίαν τῶν παρόντων κακῶν μάθητε, ἀκούσατε τί φησιν Ἡσαίας, πῶς καὶ τὴν ἐσομένην εὐεργεσίαν πᾶσι διὰ τοῦ [656] Χριστοῦ προλέγει, καὶ τὴν ὑμετέραν ἀγνωμοσύνην. Τῇ μάλῳι αὐτοῦ, φησὶν, *ἡμεῖς ἰδόμεθα*· τὴν διὰ τοῦ σταυροῦ σωτηρίαν πᾶσι γενομένην προλέγει. Εἰτα λέγων ἡμεῖς τίνες, ἐπήγαγε· *Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, ἄνθρωπος ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη*. Καὶ λέγων τοῦ σταυροῦ τὸν τρόπον, οὕτω πᾶς φησιν· *Ὡς πρόβατα ἐπὶ σφαγῇν ἤχθη, καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κειροῦτος αὐτὸν ἄσματος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη*. Καὶ ποῦ ταῦτα ἐστὶν ἰδεῖν ἐξηλόντα· Ἐν τῷ παρανόμῳ δικαστηρίῳ Πιλάτου. Τοσαῦτα γὰρ καταμαρτυρησάντων αὐτοῦ, φησὶν, οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν· *Ἀκούεις τί οὗτοι σου καταμαρτυροῦσι*; Καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, ἀλλ' εἰστέθει σιγῶν. Τοῦτο τοῖνον ὁ προφῆτης ἄνωθεν^δ ἔλεγεν· *Ὡς πρόβατα ἐπὶ σφαγῇν ἤχθη, καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κειροῦτος αὐτὸν ἄσματος*. Εἰτα δεικνύς τὴν πανομήνην τὴν ἐν τῷ δικαστηρίῳ γενομένην τότε, φησὶν· *Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη*. Οὐδεὶς αὐτὸν κατὰ τὸν τοῦ δικαίου λόγον ἐψηφίσατο τότε, ἀλλ' ἐδέξαντο τὰς ψευδεῖς μαρτυρίας τὰς κατ' αὐτοῦ. Τὸ δὲ αἴτιον διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι αὐτὸν ἐπεξελθεῖν· εἰ γὰρ ἐβούλετο, πάντα ἂν ἐδόνησε καὶ ἔσειεν. Εἰ γὰρ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τότε ὢν, τὰς πέτρας διεβήρησε, τὴν οἰκουμένην ἐσκότισε, τὰς ἀκτίνας ἀπέστρεψε τὰς ἡλιακὰς, νύκτα ἐν ἡμέρᾳ πανταχοῦ τῆς γῆς ἐποίησε, καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ δυνατός ἦν τοῦτο ποιῆσαι. Ἀλλ' οὐκ ἠθέλησε, πραότητα καὶ ἐπισκεπτικὴν ἐπιδεικνύμενος. Διὰ τοῦτο φησιν· *Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη*. Εἰτα δεικνύς ὡς οὐκ ἄνθρωπος ἦν εἰς τῶν πολλῶν, ἐπήγαγε· *Τὴν δὲ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται*; Τίς γάρ ἐστι περὶ οὗ φησιν ὁ Αἰρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος φησιν· *Ἡ ζωὴ ἡμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ*. Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς φανερωθήσεσθε σὺν αὐτῷ ἐν δόξῃ. Ἀλλ' ὅπερ προσέθεμιν εἰπεῖν καὶ δεῖξαι, ὅτι δι' αὐτὸν τὰ παρόντα ὑπομένουσιν κακὰ, ὥρα λοιπὸν εἰσαγαγεῖν τὸν Ἡσαίαν λέγοντα. Ποῦ τοῖνον τοῦτο φησι; Μετὰ τὸ δικαστήριον, μετὰ τὴν σφαγὴν, μετὰ τὴν ἀνάληψιν, μετὰ τὸ εἰπεῖν ὅτι *Αἰρεται*

^α Alius ἀπέπη ὁμοιος.

^β Sic recte quinque mss. et Savil. Montf. οὐ τοῦτο μ., et idem infra ἀναπρέμντων, ἐν τῇ Βαβυλῶνι, quod e Savilio etiam correximus. Emr.

^γ Quinque mss. et Sav. αἰνιττόμενος.

^δ Quinque mss. ὁ προφήτης δὴλῶν ἄνωθεν.

^ε Alit et Savil. οὐδεὶς αὐτῷ.

^ς Alit τίς δὲ οὗτος περὶ οὗ.

tare dejectum; num et illud ab hominibus factum, quod prophetæ cessarunt? Num et spiritus gratiam sustulerunt? Num alia quæ apud vos fuere veneranda destruxerunt, veluti vocem de propitiatorio reddi, vim unctionis, declarationem quæ fiebat in lapidibus sacerdotis? Neque enim Judaica religio origines omnes habebat ex inferioribus, sed plures ac magnificentiores superne e cælis. Exempli causa: permisit sacrificia fieri. Altare quidem erat infra, itemque gladius et ligna, necnon sacerdos: cæterum ignis venturus in adyta illa, victimasque consumpturus, e supernis habebat originem. Nec enim homo inferebat ignem in templum, sed flamma e sublimi immissa sacrificii ministerium complebat. Rursus si quando cognoscendum erat aliquid e propitiatorio, vox quæpiam e medio Cherubim prodibat, prædicens futura. Rursus e lapidibus qui erant in pectore summi sacerdotis, id vocabant declarationem, relucebat fulgor quidam futura significans. Præterea quoties esset aliquis inungendus, devolabat spiritus gratia, et oleum insiliebat. Hæc autem administrabant prophetæ. Quin et nebula frequenter et fumus adyta occupabat. Itaque ne Judæi perfricta fronte hominibus imputarent suarum rerum vastationem, non solum civitatem Deus passus est dirui, ac templum vastari, verum etiam illa, quæ cælitus habebant originem, e medio sustulit, videlicet ignem, vocem, e lapidibus reddi solitum fulgorem, et hujus generis alia universa. Proinde cum tibi Judæus dixerit, homines nobis bellum intulerunt, homines insidiati sunt, dicito illi: profecto non bellum intulissent homines, nisi Deus hoc permisisset. Verum esto sane, murum vestrum diruerint homines, num et ignem ex alto devehit vetuit homo? Num vocem assidue ex propitiatorio audiri solitam inhibuit homo? num declarationem in gemmis? num sacerdotalem unctionem? num cætera omnia sustulit homo? Annon Deus hæc omnia sustulit? Nemini non perspicuum est; sed qua de causa sustulit? Annon manifestum est ideo fecisse, quod vos odisset, quodque penitus aversaretur? Nequaquam, inquit, sed quoniam metropoli caremus, ideo caremus et istis: cur vero illa caretis? Nonne quia vos Deus dereliquit.

Deus indignus tulit Christi necem, quam vituli adorationem.—Quin potius, ut uberius impudentia illorum ora claudamus: age et hoc Scripturarum testimoniis demonstremus, quod templi eversio non fuerit causa destructionis cæterorum a prophetis prædictæ, sed ira Dei, et quod magis etiam ipsum irritant insanientes in Christum, quam tum cum vitulum adorarent. Nam cum vaticinaretur Moses, nec templum erat, nec altare; sed cum persistenter in innumeris impietatibus, tamen prophetæ donum non cessavit. Verum et hic ipse magnus atque egregius vir, et alii rursus præter hunc septuaginta tum exstiterunt prophetæ: nec id solum, verum et post datum templum reliquamque totam culturam, deinde hoc incenso cunctisque sublati, in Babylone rursus exstiterunt Ezechiel et Daniel, qui cum nec sancta sanctorum aspicie-

rent, nec altari assisterent, sed in media barbarorum regione et impurorum hominum consortio agerent, spiritu repleti futura prædicebant, idque de rebus multo tum pluribus, tum admirabilioribus quam quæ præcesserant: ac divinam visionem viderunt, quatenus ipsis videre licuit. Itaque dicite mihi, quare non habetis nunc prophetas? Annon perspicuum est hanc esse causam, quod Deus vestra aversatus sit? Sed quam ob causam vos aversatus est? Clarum item et hoc, quod ob illum crucifixum, et impium illud facinus. Unde hoc liquet, inquis? Ex hoc, quod cum antehac impie viveretis, nihil non obtinebatis; nunc vero cum videamini modestius vivere post crucem, majores luitis penas, neque quidquam eorum contingit habere, quæ prius habebatis.

5. *Ex prophetis probatur futura reprobatio Judæorum.*—Ut autem et ipsis prophetis hoc evidenter et expresse testificantibus, præsentium malorum causam intelligatis, audite quid dicit Isaias, quomodo prædicit simul et venturam omnibus per Christum beneficentiam, et vestram ingratitudinem. *Livore*, inquit, *ejus nos sanati sumus (Is. 53. 5)*: salutem indicans per crucem omnibus oblatam. Deinde quales simus nos indicans, subjecit: *Omnes ut oves aberravimus, homo in via sua erravit (Ib. v. 6)*. Tum crucis modum explicans, sic loquitur: *Sicut ovis ad occisionem ductus est, et ut agnus in conspectu tondentis ipsum sine voce fuit, sic non aperit os suum. In humilitate ejus judicium ejus sublatum est (Ib. v. 7. 8)*. Et ubi hæc evenisse licet videre? In nefario prætorio Pilati. Cum enim tam multa, inquit, testimonia proferrent adversus ipsum, nihil eis respondit Jesus. Et dixit ad illum Præses, *Audis quam multa in te testificantur (Math. 27. 43)*? Verum nihil respondit, sed stabat tacitus. Hoc olim cælitus afflatus propheta dixerat: *Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram se tondente mutus (Isai. 53. 8)*. Post hæc exponens iniquitatem in prætorio perpetratam ait: *In humilitate ejus judicium ejus sublatum est*. Nemo tum ex juris ratione de illo suffragium tulit, sed falsa potius adversus illum recipiebant testimonia. In causa erat, quod tum nolebat esse vindex. Nam si voluisset, omnia turbasset, concussissetque. Etenim si id temporis, quo pendebat in cruce, saxa discidit, orbem terrarum obscuravit, solis radios avertit, noctem medio die per universam terram induxit, idem potuisset in prætorio facere. Verum noluit, mansuetudinem ac lenitatem exhibens. Ideo dicit: *In humilitate ejus judicium ejus sublatum est*. Deinde demonstrans, quod non esset unus quilibet e vulgo, subjecit: *Generationem ejus quis enarrabit?* Quis enim est, de quo dicit: *Tollitur de terra vita ejus?* Ideo et Paulus dicit: *Vita nostra abscondita est cum Christo in Deo. Cum apparuerit Christus vita nostra, tunc et vos apparebitis cum illo in gloria (Coloss. 3. 3. 4)*. Sed quod dicere proposueram, ut demonstrarem eos propter hunc præsentia mala sustinuisse, restat ut ipsum Isaiam inducam loquentem. Ubinam hoc dicit? Post prætorium, post occisionem, post assumptionem, ubi dixit: *Tollitur de terra vita ejus,*

subiicit : *Et dabo improbos pro sepultura ejus, et divites pro morte illius (Isai. 55. 9).* Non simpliciter dixit Judæos, sed improbos. Quid enim illis improbius esso possit, qui post tot tantæque accepta beneficia beneficium occiderunt? Nisi hæc evenerunt, nisi nunc vivitis in ignominia, nisi omnibus quæ majores habuerunt estis privati, nisi corruit vestra civitas, nisi templum vestrum versum est in ruinam; denique nisi vestre calamitates superant omnem tragœdiam, ne credas, o Judæe. Contra si res ipsæ clamitant, si quod prædictum erat a prophetis, perfectum est: quid frustra, quid incassum impudens es? Nam ubi illa apud vos veneranda, ubi pontifex, ubi stola et rationale, ubi declaratio? Ne vero mihi istos patriarchas dixeris, caupones, negotiatores, omni iniquitate plenos. Dic mihi, qualis est sacerdos, cum non sit vetus illud oleum, neque quidquam omnino veteris sanctimoniarum? Dic, inquam, mihi, qualis sacrificus, cum non sit sacrificium, neque altare, neque cultus? Vis tibi recitem leges de sacerdotio, quomodo soliti sint olim consecrari? Ut intelligas, quod qui nunc apud vos dicuntur patriarchæ, non sint sacerdotes, sed per simulationem sacerdotum agant personam, nec aliter ludant quam histriones in scena; imo ut verius dicam, nec sustinere possint sacerdotis personam: tam procul non solum a veritate, verum etiam ab ipsa simulatione sacerdotii absunt. Recordare igitur quomodo tum Aaron factus sit sacerdos, quot hostias pro illo immolarit Moses, quot victimas prostraverit, quomodo illum laverit, quomodo unxerit ipsius extremum auriculæ, manum dextram, pedem dextrum, deinde in sancta sanctorum introduxerit; post hæc jussu præscripto dierum numero manere intus. Quin potius operæ pretium est ipsa verba audire: *Hæc, inquit, unctio Aaron, et unctio filiorum ejus. Et loquutus est Dominus ad Moysen dicens: Assume Aaron et filios ejus, et stolas eorum, et unctionis oleum, et vitulum pro peccato, et arietem, et convoca synagogam ad ostium tabernaculi testimonii. Et dixit Moses universæ multitudi congregatæ: hic est sermo, quem mandavit Dominus. Et postquam admovisset eos (dicendum est enim compendio), lavit eos aqua, induit tunicam, cinxit zona, induit ependytem, imposuit humerale, præcinxit illum ac subtrinxit, imposuit rationale, et super rationale imposuit declarationem et veritatem: et mitram imposuit capiti illius, et super mitram laminam auream: deinde sumpto oleo conspersit altare, et sanctificavit illud; et vasa, et pelvim et basim, et sanctificavit ea, et effudit ex eo in caput Aaron: et filiis illius similiter fecit, et adduxit vitulum. Cum autem immolasset eum, postquam Aaron cum filiis suis imposuisset manus, sumpsit de sanguine et imposuit cornibus altaris, et purificavit altare, et sanguinem effudit in basim altaris, et sanctificavit illud, ut propitiaretur super illud. Deinde postquam quædam ex his cremasset, alia foris, alia intus, adduxit rursus arietem, et ipsum immolavit in holocaustum, et iterum adduxit alium arietem consummationis: et rursus Aarone cum filiis impo-*

nente manus occidit: sumensque de sanguine ejus, super

manus dextræ, et super extremum pedis dextri, simili modo fecit et filiis illius. Deinde sumens quædam de hostia imposuit manibus Aaron et filiorum ejus, ac sic obtulit. Et sumpto rursus sanguine et de oleo conspersit super Aaron et stolas illius, et super filios ejus, et super stolas eorum: et sanctificavit eos, et jussit ut coquerent carnes in atrio tabernaculi testimonii, illicque eis vescerentur: et ab ostio tabernaculi testimonii ne egrediamini, inquit, dies septem, donec dies impleatur, dies ordinationis vestræ. Septem enim diebus initiabit manus vestras, ut propitietur pro vobis (Levit. 7. 35; 8. 1. et seqq.). Cum igitur dicat his rebus initium fuisse Aaron, his purificatum, his sanctificatum, per hæc placasse Deum, nihil autem horum nunc fiat, neque victima neque holocaustum, neque sanguinis aspersio, neque olei unctio, nec adsit tabernaculum testimonii, neque ad præfinitum dierum numerum sedeatur intus: profecto palam est sacerdotem, qui nunc apud istos est, impurum ac nefarium esse, illegitimum ac profanum, denique ad iram Deum provocare. Etenim si non poterat aliter consecrari, nisi hisce ritibus, omnino necesse est totum sacerdotium illorum non consistere. Vides a me merito dictum, quod non solum a veritate, verum etiam ab ipsa rei simulatione procul absunt.

6. *Quanta sit sacerdotii dignitas.* — Nec ex his tantum, verum etiam ex aliis discere licet, quanta fuerit sacerdotii dignitas. Proinde cum adversus Aaron seditionem movissent homines quidam scelerati perditique, conantes eum a principatu depellere, et de honore eum illo disceptarent: mansuetissimus Moses enpiens illis rebus ipsis facere fidem, quod non ut fratrem, aut cognatum, aut familiarem, evexisset illum ad eum honorem, sed Dei parens edicto tradidisset illi sacerdotium illud, jussit ut unaqueque tribus virgam afferret, idem præcepit Aaroni: cum attulissent, omnes accepit, et intus reposuit. Eo facto jussit expectari divinum judicium, quod per virgas illas esset proferendum. Deinde cum simul omnium reliquorum virgæ manerent in eodem habitu, sola virga Aaron germinavit, frondesque produxit ac fructus (Num. 17), ut intelligerent, naturæ Dominum illum delegisse denuo, litterarum vice foliis usum. Etenim qui initio dicebat: *Germinet terra herbam graminis (Gen. 1. 11)*, ejusque vim ad fructificandum excitavit: idem et illud lignum quod erat aridum et infrugiferum, fecit ut absque terra et sine radice germinaret: eratque deinceps virga illa argumentum et testimonium tam illorum malitiæ, quam divini judicii, non emittens quidem vocem, sed ipso aspectu quavis tuba clarius exhortans, ne quid talium facinorum in posterum aggredierentur. Nec hoc modo tantum, sed alio quodam argumento Deus declaravit eum sacerdotem. Etenim cum multi mota adversus illum seditione appeterent ipsius honorem: principatus enim res est pro qua depugnari solet, et quæ expetitur a multis: jussit ut illatis thuribulis, et imposito thymiamate, cælitus expectarent sententiam. Atque illis adolentibus terra delibescens omnes absorbit, qui cum ipsis consenserant: et quæ

ἀπὸ τῆς γῆς ἢ ζωῇ αὐτοῦ, ἐπήγαγε λέγων· Καὶ
 δώσω τοὺς πορνικοὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ
 τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Καὶ οὐχ
 ἀπλῶς εἶπεν, Ἰουδαίους, ἀλλὰ, τοὺς πορνικοὺς. Τί γὰρ
 ἐκείνων πορνικότερον γένοιτο; ἂν, οἱ μετὰ τὰς τοσαύ-
 τας εὐεργεσίας τὸν εὐεργετήν ἐσπαρττον; Εἰ μὴ ἐξ-
 ἔδῃ ταῦτα, καὶ ἡτίμωσθε νῦν, καὶ πάντων ἀπεστέ-
 ρησθε τῶν πατρῶων, εἰ μὴ ἔπεσαν ὑμῶν ἡ πόλις, καὶ
 εἰρείπιοι ἐγένετο ὁ ναὸς, καὶ τραχυδίαν ἄπασαν ὑπερ-
 ἔβη τὰ καλ' ὑμᾶς, μὴ πιστεύης, ὦ Ἰουδαίε· εἰ δὲ τὰ
 πράγματα βοᾷ, καὶ τέλος ἔλαβεν ἡ προφητεία, τίνοις
 ἐνεκεν ἀναίσχυνται; εἰχὴ καὶ μάτην; Ποῦ γὰρ τὰ
 σεμνὰ τὰ παρ' ὑμῖν νῦν; ποῦ ὁ ἀρχιερεὺς; ποῦ δὲ ἡ
 στολὴ, καὶ τὸ λογεῖον, καὶ ἡ δῆλσις; Μὴ γάρ μοι
 τοὺς πατριάρχας τοῦτο εἶπες, τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς
 ἐμπόρους, τοὺς πάσης παρανομίας γέμοντας. Ποίος
 ἱερεὺς, εἰπέ μοι, χρίσματος οὐκ ὄντος ἐκείνου τοῦ
 παλαίου, οὐδὲ τῆς ἄλλης ἀγιαστίας ἀπάσης; ποίος
 ἱερεὺς, εἰπέ μοι, θυσίας οὐκ οὖσης, οὐδὲ [657] βο-
 μοῦ, οὐδὲ λατρείας; βούλει σοι τοὺς περὶ τῆς ἱερω-
 σύνης καλῆς νόμους, πῶς τὸ παλαιὸν ἐγίνοντο, ἵνα
 μάθης διὸ οὗτοι οἱ νῦν πατριάρχαι παρ' ὑμῖν λεγό-
 μενοι· αὐτοὶ ἱερεῖς εἰσιν, ἀλλὰ ἱερεῖς ὑποκρίνονται,
 καὶ παίζουσι καθάπερ ἐν τῇ σκηνῇ, μᾶλλον δὲ οὐδὲ
 ὑποκρίναι διατηρῆσαι δύνανται· τοσοῦτον οὐχὶ τῆς
 ἀληθείας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑποκρίσεως αὐτῆς ἐξ-
 ηχοντίσθησαν. Ἀναμνήσθητι τοίνυν πῶς Ἀαρὼν ἐγέ-
 γετο ἱερεὺς τότε, πῶς ἐπ' αὐτῷ θυσίας ἔθυσεν ὁ
 Μωϋσῆς, πῶς κατέβαλεν ἱερεῖα, πῶς αὐτὸν ἔλυσεν,
 πῶς αὐτοῦ ἔχρισε τὸν λοβὸν τοῦ ὠτίου, τὴν χεῖρα
 τὴν δεξιάν, τὸν πόδα τὸν δεξιόν· εἴτα εἰς τὰ ἅγια τῶν
 ἁγίων εἰσῆγαγεν· εἴτα ἐκέλευσε ῥητόν τινα ἀριθμὸν
 ἡμερῶν ἐνδὸν μέναι. Μᾶλλον δὲ καὶ αὐτῶν ἄξιον
 ἀκούσαι τὸν ῥῆσιν. Αὕτη, φησὶν, ἡ χρίσις Ἀαρὼν,
 καὶ ἡ χρίσις τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Καὶ ἐλάλησε Κύριος
 πρὸς Μωϋσῆν λέγων· Λαβὲ Ἀαρὼν καὶ τοὺς υἱοὺς
 αὐτοῦ, καὶ τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ τὸ ἔλαιον τῆς
 χρύσεως, καὶ τὸν μόσχον τὸν περὶ τῆς ἁμαρτίας,
 καὶ κριὸν, καὶ ἐκκλησίαν αὐτὸν τὴν συναγωγὴν ἐπὶ
 τὴν θύραν ὁ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Καὶ εἶπεν
 Μωϋσῆς πᾶσι τῇ συναγωγῇ· Τοῦτο τὸ ῥῆμα ὁ
 ἐνετείλατο Κύριος. Καὶ ἐπειδὴ προσήγαγεν αὐ-
 τοὺς (δεῖ γὰρ συντεμεῖν), ἔλυσεν αὐτοὺς ὀδῶτι,
 ἐνέδωκε τὸν χιτῶνα, ἔκωσε τὴν ζώνην, ἐνέδωκε
 τὸν ἐπερὶτύτην, ἐπέθηκε τὴν ἐκπιμίδα, ἔκωσεν
 αὐτὸν, καὶ συνέσφιξε, ἐπέθηκε τὸ λογεῖον, καὶ
 ἐπὶ τὸ λογεῖον τὴν δῆλωσιν αὐτὸν ἀλήθειαν,
 καὶ τὴν μίτραν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ
 τῆς μίτρας τὸ πέταλον τὸ χρυσοῦν· εἴτα λαβὼν
 ἀπὸ τοῦ ἔλαιου, ἐξέβραuen ἀπ' αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυ-
 σιαστήριον, καὶ ἡρίασεν αὐτὸ, καὶ τὰ σκεῦη, καὶ
 τὸν λουτήρα, καὶ τὴν βάσιν, καὶ ἡρίασεν αὐτὰ,
 καὶ ἐπέχευεν ἀπ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἀαρὼν
 καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ ὁμοίως ἐποίησε, καὶ προσ-
 ῆγαγε τὸν μόσχον. Καὶ ἐπειδὴ ἔθυσεν, ἐπιθέτων
 Ἀαρὼν τὰς χεῖρας, καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ
 αἵματος λαβὼν, ἔθηκεν ἐπὶ τὰ κέρατα τοῦ θυσια-
 στήριου, καὶ ἐκαθάρισε τὸ θυσιαστήριον, καὶ τὸ
 αἶμα ἐδέχεεν ἐπὶ τὴν βάσιν τοῦ θυσιαστήριου,
 καὶ ἡρίασεν αὐτὸ τοῦ ἐξιλάσθαι ἐπ' αὐτοῦ. Εἴ-
 τα ἐπειδὴ τίνα ἐξ αὐτοῦ κατέκαυσε, τὰ μὲν ἐνδον,
 τὰ δὲ ἐξω, ἤγαγε πάλιν κριὸν, καὶ αὐτὸν ὡλο-

καύωσεν καὶ προσήγαγε πάλιν κριὸν ἕτερον τὸν
 τῆς τελειώσεως. Καὶ πάλιν ἐπιθέτων Ἀαρὼν καὶ
 τῶν υἱῶν αὐτοῦ τὰς χεῖρας, ἔσφαξε καὶ ἀπὸ τοῦ
 αἵματος αὐτοῦ λαβὼν, ἐπέθηκεν ἐπὶ τὸν λοβὸν
 τοῦ ὠτίου Ἀαρὼν τοῦ δεξιοῦ, καὶ ἐπὶ τὸ ἄκρον
 τῆς χειρὸς αὐτοῦ τῆς δεξιᾶς, καὶ ἐπὶ τὸ ἄκρον
 τοῦ ποδὸς τοῦ δεξιοῦ, καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ οὕτως
 ἐποίησεν. Εἴτα τίνα τῆς θυσίας λαβὼν, ἐπέθηκεν
 ἐπὶ ταῖς χερσίν· Ἀαρὼν καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ
 οὕτω προσήγαγε. Καὶ λαβὼν αἷμα πάλιν, καὶ ἐκ
 τοῦ ἔλαιου, ἐξέβραuen ἐπὶ Ἀαρὼν, καὶ τὰς στολὰς
 αὐτοῦ, καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ τὰς στολὰς τῶν
 υἱῶν αὐτοῦ. Καὶ ἡρίασεν αὐτοὺς, καὶ ἐκέλευσεν
 ἐψησθαι κρέας ἐν τῇ αὐλῇ τῆς σκηνῆς, καὶ ἐκεῖ
 φαγεῖν αὐτό· καὶ ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ
 μαρτυρίου οὐκ ἐξελεύσεσθε, φησὶν, ἐπὶ ἡμέρας
 ἑως ἡ ἡμέρα πληρωθῇ, ἡμέρα τελειώσεως ὁμῶν
 [658] ἐπὶ γὰρ ἡμέρας τελειώσει τὰς χεῖρας ὁμῶν,
 ὥστε ἐξιλάσασθαι περὶ ὁμῶν. Ὅταν οὖν λέγῃ ὅτι
 διὰ τούτων ὁ Ἀαρὼν ἐτελειώθη, διὰ τούτων ἐκαθα-
 ρίσθη, διὰ τούτων ἡγιάσθη, διὰ τούτων ἐξιλάσασθαι
 τὸν Θεὸν, μὴδὲν δὲ τούτων γίνηται νῦν, μήτε θυσία,
 μήτε ὀλοκαύτωσις, μήτε αἵματος θαντισμὸς, μήτε
 ἐλαίου χρίσις, μήτε σκηνῇ παρῇ· τὸ μαρτυρίον,
 μήτε τὸν ὠρισμένον τῶν ἡμερῶν ἀριθμὸν ἐνὸν καθ-
 ἔστηκε· ἐδόηλον ὅτι καὶ ἀτελής καὶ ἀκάθαρτος καὶ
 ἐναγῆς καὶ βέβηλός ἐστιν ὁ παρ' αὐτοῖς ἱερεὺς νῦν,
 καὶ τὸν Θεὸν παροξύνει. Εἰ γὰρ ἄλλως οὐκ ἐνῆν αὐ-
 τῶν τελειωθῆναι, ἀλλ' ἡ διὰ τούτων, ἀνάγκη πᾶσα,
 τούτων μὴ γινομένων, ἱερωσύνην αὐτοῖς μὴ συνεστά-
 ναι. Ὅρα; ὅτι δικαίως ἔλεγον ὅτι οὐχὶ τῆς ἀληθείας
 μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ὑποκρίσεως τοῦ πράγματος
 ἐξηχοντίσθησαν μακρὰν που καὶ πόρρω γενόμενοι·

ς'. Οὐκ ἐντεῦθεν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐτέρωθεν ἐτι-
 μαθῆναι πῶς σεμνὸν τὸ τῆς ἱερωσύνης ἡν ἀξίωμα. Ὅτε
 γοῦν τῷ Ἀαρὼν ἐπανέστησαν μαρτοὶ τινες ἄνθρωποι
 καὶ πανώλεθροι, τῆς ἀρχῆς αὐτὸν ἐκβάλλειν ἐπιχει-
 ρούντες, καὶ ὑπὲρ τῆς τιμῆς πρὸς αὐτὸν ἀμφισβητοῦ-
 ντες· ὁ πρῶτος Μωϋσῆς, βουλόμενος αὐτοὺς παῖσαι
 διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὅτι οὐχ ὡς ἀδελφὸν καὶ
 προσήκοντα καὶ οἰκεῖον ἐπὶ ταύτην ἤγαγε τὴν ἀρχὴν,
 ἀλλὰ τῇ ψήφῳ τοῦ Θεοῦ πεπιθόμενος ἐνεχείρισεν αὐτῷ
 τὴν ἱερωσύνην ἐκείνην, ἐκέλευσεν ἀνὰ ἐκαστὴν φύλην
 ῥάβδον κομίσαι, ἐπὶ δὲ καὶ τῷ Ἀαρὼν. Ἐπειδὴ δὲ
 ἐκόμισαν, λαβὼν αὐτὰς ἀπάσας, ἐνδὸν ἀπέθετο, καὶ
 ἀποθέμενος τὴν τοῦ Θεοῦ λοιπὸν κρίσιν ἀναμένειν
 ἐκέλευσε τὴν διὰ τῶν ῥάβδων γινομένην ἐκείνων. Εἴ-
 τα ἀθρόον τῶν ἄλλων μενοσῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχήμα-
 τος, ἡ τοῦ Ἀαρὼν ἐδλάστης μόνη, καὶ φύλλα ἤνεγκε
 καὶ καρπούς, ἵνα μάθωσιν ὅτι ὁ τῆς φύσεως Δεσπότης
 πάλιν αὐτὸν χειροτόνει, ἀντὶ γραμμάτων τοῖς φύλ-
 λαις χρώμενος. Ὁ γὰρ εἰπὼν ἐξ ἀρχῆς· Βλαστησά-
 τω ἡ γῆ βοτάνην χόρτον, καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς
 πρὸς καρπογονίαν διεγείρας, οὗτος καὶ τὸ εἶλον τότε
 ἐκείνο, ἔγρηθ' ὃν καὶ ἄκαρπον, καὶ γῆς χωρὶς καὶ ῥι-
 ζης, βλαστήσαι ἐποίησε· καὶ ἦν λοιπὸν ἔλεγχος καὶ
 μάρτυς καὶ τῆς ἐκείνων κακίας καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ κρι-
 σεως ἡ ῥάβδος ἐκείνη, φωνὴν μὲν οὐκ ἀφείσα, σάλ-
 πιγγος δὲ λαμπρότερον διὰ τῆς ὕψεως πᾶσι παραι-
 νοῦσα, μηκέτι τοῖς τοιοῦτοις ἐπιχειρεῖν πράγμασι.
 Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐτέρῳ πάλιν αὐτὸν
 χειροτόνησε τρόπῳ. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ συστάγες
 ἐπεθύμουν αὐτοῦ τῆς τιμῆς (περιμάχοντο γὰρ πῶς ἡ
 ἀρχὴ, καὶ πολλοὶς ἐπέραιστον), ἐκέλευσε πυρεῖα πάλιν
 ἐνεγκόντας, καὶ θυμίαμα ἐπιθέντας, τὴν αὐτοῦ

^a Sic Savil. et maximā pars mss. Morel. ὅτι οἱ νῦν πα-
 τριάρχαι λεγόμενοι. Infra quidam mss. δύνανται· οὕτως οὐχί.

^b Alii συναγωγὴν παρὰ τὴν θύραν. Infra quāque mss.
 ἔλυσεν αὐτὸν ὀδῶτι.

^c Alii προσήγαγε.

^d Septem mss. ἐπέθηκε ταῖς χερσίν. Infra iidem Ἀαρὼν
 καὶ τὴν στολήν. Mox in mss. oelo hac, καὶ ἡρίασεν αὐτοὺς,
 desunt. Paulo post iidem φαγεῖν αὐτά.

^e Septem mss. et Savil. ἐξιλάσασθαι τὸν Ἰσραὴλ.

^f Hæc bene Savil. cum septem mss. Monf. et Edit.

^g Γενόμενοι deest in pluribus mss.

ἀναμένειν ψῆφον. Καὶ θυμίωντων αὐτῶν, ἡ γῆ δια-
σῆσα πάντας· κατέπιε τοὺς συνιρομένους αὐτοῖς,
καὶ τοὺς τὰ πυρεῖα λαβόντας ἄνωθεν κατέφλεξε πῦρ.
Καὶ ἵνα μὴ τῷ χρόνῳ λήθῃ τὸ γενόμενον παραδοθὲν ὁ
ἀγνοεῖν τοὺς μετὰ ταῦτα ποιῇ τὴν παράδοξον τοῦ
Θεοῦ ψῆφον, προσέταξεν ὁ Μωϋσῆς ἐκεῖνα τὰ πυρεῖα
λαβόντας περιελάται τῷ θυσιαστηρίῳ, ἔν ὧσπερ ἡ
βάβδος χωρὶς φωνῆς ἤφειε φωνὴν διὰ τῆς ὀφείας, οὐ-
τω καὶ τὰ πέταλα ταῦτα τοῖς μετὰ ταῦτα διαλέγεται
πᾶσι (659) καὶ παραινῇ καὶ συμβουλεύει, μηδαμῶς
μιμῆσθαι τὴν τῶν προτέρων ἀνοίαν, ἵνα μὴ τὴν αὐ-
τὴν ὑπομείνωσι δίκην. Ὁρᾷς πῶς τὸ παλαιὸν οἱ ἱε-
ρεῖς ἐχειροτονοῦντο; Νυνὶ δὲ παίγνια τὰ παρὰ Ἰου-
δαίους πάντα καὶ γέλως καὶ αἰσχύνῃ καὶ καπηλείᾳ
καὶ μυρίας μεστὰ παρανομίας. Τούτους οὖν ἀκολου-
θεῖς, εἰπέ μοι, τοῖς ἀπεναντίας αἰεὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ νό-
μοις ἅπαντα καὶ ποιεῖν καὶ λέγειν φιλονεικοῦσι, καὶ
πρὸς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν τρέχεις; καὶ οὐ δέδοικας
μὴ σκηπτὸς ἄνωθεν κατενεχθεὶς καταφλέξῃ σου τὴν
κεφαλὴν; Οὐκ οἶδας ὅτι, κἂν μὴ ληστεύῃ τις, ἐν δὲ
τῷ τῶν ληστευόντων σπυλαίῳ φανῇ, τὴν αὐτὴν ἐκεί-
νοις δίδωσι δίκην; Καὶ τί λέγω τὰ τῶν ληστῶν;

Ἵστε δὴ ποῦ πάντες καὶ μέμνησθε, ὅτε τοὺς ἀν-
δριάντας καθεῖλον παρ' ἡμῖν μιαιφῶν τινες ἄνθρωποι
καὶ γόητες, πῶς οὐκ ἐκείνῳ μόνον οἱ τολμήσαντες,
ἀλλὰ καὶ ὅσοι παρόντες ἀπλῶς τοῖς γενομένοις ἐφά-
νησαν, εἰς δικαστήριον ἀναρπασθέντες καὶ συναπ-
αχθέντες ἐκείνους, τὴν ἐσχάτην ἔδωκαν δίκην; Σὺ δὲ,
ἐνθα Πατὴρ ὑβρίζεται, καὶ Υἱὸς βλασφημεῖται, ἐνθα
τὸ Πνεῦμα τοῦ ἁγίου καὶ ζωοποιὸν ἀθετεῖται, σπεύδεις
τρέχειν, εἰπέ μοι; καὶ οὐ δέδοικας οὐδὲ φρίττεις εἰς
τοὺς βεβήλους καὶ ἀκαθάρτους τόπους ἐκείνους σαυ-
τὸν εἰσάγων; Καὶ ποῖαν ἐξεῖς, εἰπέ μοι, ἀπολογίαν,
τίνα συγγνώμην, ἐκὼν σεαυτὸν εἰς τὸ βάρβαρον ὠθῶν,
καὶ κατὰ χρημῶν ἀφίεις;

Μὴ γάρ μοι τοῦτο εἴπῃς, ὅτι νόμος ἐκεῖ κεῖται καὶ
προφητῶν βιβλία. Οὐκ ἀρκεῖ τοῦτο ποιῆσαι τόπον
ἁγίον. Τί γὰρ μεζὺν ἐστὶ, βιβλία κεῖσθαι ἐν τόπῳ, ἢ
φθέγγεσθαι τὰ ἀπὸ τῶν βιβλίων; Εἰδὼλον ὅτι τὰ ἀπὸ
τῶν βιβλίων φθέγγεσθαι καὶ ἔχειν ἐν διανοίαις. Τί
οὖν, εἰπέ μοι, ἐπειδὴ ὁ διάβολος ἐφθέγγατο ἀπὸ τῶν
Γραφῶν, ἄρα ἡγιασθὲν αὐτοῦ τὸ στόμα; Οὐκ ἐστὶν
εἰπεῖν, ἀλλ' ἔμεινεν ὡς διάβολος. Τί δὲ ὁ δαίμονες;
ἐπειδὴ ἐκέρηυσεν καὶ ἔλεγεν. Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι
δοῦλοι τοῦ Θεοῦ εἰσι τοῦ ὑψίστου, καταγγέλλοντες
ὑμῖν ὁδὸν σωτηρίας, ἄρα οὐκ διὰ τοῦτο εἰς τοὺς
ἀποστόλους αὐτοὺς ἐντάξομεν; Οὐδαμῶς, ἀλλ' ὁμοίως
αὐτοὺς μένομεν ἀποστρεφόμενοι καὶ μισούντες. Εἴτα
ῥήματα μὲν προφερόμενα οὐχ ἀγιάζει, τὰ δὲ βιβλία
καίμενα ἁγιάζει; καὶ πῶς ἂν ἔχῃ τοῦτο λόγον; Διὰ
τοῦτο μάλιστα μὲν μισῶ τὴν συναγωγὴν, ἐπειδὴ τὸν
νόμον ἔχει καὶ τοὺς προφῆτας, καὶ πλέον αὐτὴν μισῶ
νῦν, ἢ εἰ μὴδὲν εἶχε τούτων. Τί δὴ ποτε; Ὅτι μέγα
τὸ δέλεαρ, πολλὴ ἡ ἀπάτη τοῖς ἀφελεστέροις ἐντεθεῖον
γίνεται· ἐπεὶ καὶ τὸν δαίμονα ἐκείνον διὰ τοῦτο φθεγ-
γόμενον μᾶλλον ἢ σιωπῶντα ἤλκυνεν ὁ Παῦλος. Δια-
πονηθεὶς γάρ, φησὶ, τῷ πνεύματι εἶπεν· Ἐξεῖλε
ἀπ' αὐτῆς. Καὶ τίνος ἐνεκεν; Ἐπειδὴ ἔδδα· Οὗτοι
οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσι.
Σιγῶντες μὲν γὰρ οὐχ οὕτως ἡπάτων, φθεγγόμενοι
δὲ πολλοὺς ἡμελλόν τῶν ἀφελεστέρων ὑποσύρειν καὶ

πεῖθειν, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις αὐτοῖς προσέχειν. Ἵνα γὰρ
θύραν ἀνοίξωσι ταῖς αὐτῶν ἀπάταις, καὶ τῷ ψεύδει
πολλὴν δῶσι παρῆρησιν, διὰ τοῦτο καὶ ἀληθῆ τινα
ἀνέμιξαν, καθάπερ οἱ τὰ δηλητήρια κεραυνύντες φάρ-
μακα, μέλιτι [660] τὸ στόμα τῆς κύλικος περιχρίον-
τες, εὐπαράδεκτον ποιοῦσι τὴν βλάβην^d. Διὰ τοῦτο
δὲ μάλιστα Παῦλος διεπονεῖτο, καὶ ἐσπευδεν αὐτοὺς
ἐπιστομίσαι, ἐπειδὴ μὴ τὴν αὐτοῖς προσήκουσαν ἡρ-
παζον ἀξίαν. Διὰ τοῦτο καὶ γὰρ Ἰουδαίους, ἐπει-
δὴ νόμον ἔχουσι, νόμον ὑβρίζοντες, καὶ ταύτῃ τοὺς
ἀφελεστέρους δολοῦσιν ἐπιχειροῦντες. Οὐκ ἦν ἐγκλη-
μα τοσοῦτον αὐτοῖς, εἰ μὴ πιστεύοντες τοῖς προφῆ-
ταις, ἡπείθον τῷ Χριστῷ. Νῦν δὲ πάσης ἀπεστέρη-
ται συγγνώμη, ἐκείνοις μὲν πείθεσθαι λέγοντες,
καθυβρίζοντες δὲ τὸν προφητευόμενον ὑπ' ἐκείνων.

Ζ'. Ὡς δὲ εἰ νομίζεις, διότι νόμος ἐκεῖ κεῖται καὶ
προφητῶν βιβλία, τὸν τόπον ἁγίον εἶναι, ὥρα σοι λοι-
πὸν καὶ τὰ εἰδῶλα, καὶ τοὺς ναοὺς τῶν εἰδῶλων ἁγίους
εἶναι νομίζεις. Καὶ γὰρ πολέμου ποτὲ καταλαβόντος
τοὺς Ἰουδαίους, κρατήσαντες οἱ Ἀζώτιοι, καὶ τὴν
κιβωτὸν λαβόντες, εἰς τὸ αὐτῶν ἱερὸν εἰσέγγαγον.
Ἄρα οὖν διὰ τοῦτο ἁγίος ἦν ὁ ναός, ἐπειδὴ τὴν κιβω-
τὸν εἶχεν; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ καὶ βέβηλος καὶ ἀκαθάρ-
τος. Καὶ εὐθέως τοῦτο διὰ τῶν ἔργων ἐδείκνυτο. Ἵνα
γὰρ μάθωσιν οἱ πολέμιοι ὅτι οὐ δι' ἀσθένειαν τοῦ
Θεοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν παρανομίαν τῶν θεραπευόντων
αὐτὴν ἦντα γέγονε· καὶ ἡ κιβωτὸς ληφθεῖσα αἰχμὰ-
λωτος, ἐν ἀλλοτρίᾳ γῇ τὴν ἰσχύιν τὴν οἰκειαν ἐπεδει-
κνυτο, δις τὸ εἰδῶλον χαμὰ ῥέψασα, καὶ διακλασθῆ-
ναι παρὰσευάσασα. Τοσοῦτον ἀπέειχεν ἀγιάσαι τὸν
τόπον, ὅτι καὶ ἐπολέμει τῷ τόπῳ. Ἄλλως δὲ, ποῖα
κιβωτὸς νῦν παρὰ Ἰουδαίους, ὅπου δικαστήριον οὐκ
ἐστὶν, ὅπου οὐ χρισμὸς, οὐ διαθήκης πλάκες, οὐ τὰ
ἅγια τῶν ἁγίων, οὐ τὸ καταπέτασμα, οὐκ ἀρχιερεὺς,
οὐ θυμίαμα, οὐκ ὀλοκαύτως^e, οὐ θυσία, οὐ τὰ ἄλλα
τὰ ποιοῦντα σεμνὴν τὴν κιβωτὸν τότε ἐκείνην; Ἐμοὶ
τῶν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς πωλουμένων κιβωτῶν οὐδὲν ἄμει-
νον αὐτῇ ἡ κιβωτὸς διακρίσθαι δοκεῖ, ἀλλὰ καὶ πολλῷ
χείρῳ. Καὶ γὰρ τοὺς παρίοντας οὐδὲν μὲν ταῦτα βλά-
ψαι δύναται^f, ἐκείνη δὲ πολλὴν καθ' ἡμέραν τοῖς
αὐτῇ προσιοῦσιν ἐργάζεται βλάβην. Ἀδελφοί, μὴ
παιδιά γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ καρδίᾳ νη-
πιάζετε, καὶ τοὺς πρὸς ταῦτα ἐπονημένους τῆς ἀκαί-
ρου ταύτης ἀγωνίας ἀπαλλάττοντες, παιδεύσατε τί
χρὴ φοβεῖσθαι καὶ δειδοκίναει, οὐχὶ τὴν κιβωτὸν ταύ-
την, ἀλλὰ τὸ καταφθεῖρειν τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν
ἐκεῖ δρόμων, διὰ τοῦ πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν συνειδότος,
διὰ τῆς ἀκαίρου ταύτης παρατηρήσεως. Οἵτινες γάρ,
φησὶν, ἐν νόμῳ δικαιώσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσχετε.
Τοῦτο χρὴ δειδοκίναει, μὴ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην
ἀκούσῃτε παρὰ τοῦ μέλλοντος κρίνειν ὑμᾶς· Ὑπα-
γάγετε, οὐκ οἶδα ὑμᾶς· τοῖς γὰρ ἐμὲ σταυρώσασιν
ἐκοινωνήσατε, καὶ τὰς ἑορτὰς, ὧς κατέλυσα, φιλονει-
κοῦντές μοι πάλιν ἀνεστήσατε, πρὸς τὰς συναγωγὰς
ἐδράματε τῶν εἰς ἐμὲ παρανομησάντων Ἰουδαίων.
Κἀγὼ μὲν τὸν ναὸν καθεῖλον, καὶ ἐρείπιον ἐποίησα
τὸν σεμνὸν ἐκείνον καὶ φρικτὰ κατέγοντα πράγματα,
ὑμεῖς δὲ οἰκημάτα, καπηλείων οὐδὲν ἄμεινον διακρί-
μενα, καὶ σπῆλαια^g ληστῶν θεραπεύετε. Εἰ γὰρ

^d Unns τὸ φάρμακον.

^e Septem mss. ὀλοκαύτως, notat Montf. qui edebat ὀλο-
καύτωμα. Savil. habet etiam ὀλοκαύτως.

^f Aliquot mss. πολλῷ χείρῳ. Ταῦτα μὲν γὰρ οὐδὲν
παραβλάπτει τοὺς παρίοντας.

^g Alii οἰκημα καπηλίων οὐδὲν ἄ. διακρίμενον, κ. σπῆλαιον

^a Sic sex mss. et Sav. (Montf. γιν. παραβολὴ καὶ ἀγνοεῖν.)
Ild. παρασκευάζω pro ποιῶ, post ψῆφον ponunt.

^b Alii ἀφίεις, quod pro vulg. ἀφίεις receperimus.

^c Alii τί εἶ.

qui thuribula sumpserant, ignis e caelo demissus exarsit (Num. 16). Tum ne quod acciderat temporis progressu oblivioni daretur, neve admirabilem hanc Dei sententiam ignorarent posteri, praecepit Moses, ut thuribula sumpta applicarent ad altare, ut quemadmodum virga sine voce vocem emisit ipso conspectu, itidem et hae laminae posteros alloquerentur omnes, admonerent, iisque consulerent, ne majorum amentiam imitarentur, ne quando simili poena plecterentur. Vides, ut olim sacerdotes crearentur? Nunc vero lusus meri sunt risusque, quae fiunt apud Judaeos omnia, pudor et cauponatio plena immense impietatis. Hos igitur sequeris, dic mihi, qui pertinaciter solent semper tum facere, tum dicere omnia, quae Dei legibus adversentur? ad horum synagogas accurris? Nec metuis, ne fulminis impetus caelitus emicans exurat caput tuum? An ignoras, eos qui ipsi quidem non praedantur, sed tamen in praedonum speluncis conspecti fuerint, easdem dare poenas quas praedones? Quid autem loquor de praedonibus?

Statuarum dejectionem memorat. — Profecto scitis omnes ac meministis, quando apud nos scelerati quidam homines et praestigiatore statuas deiecerunt, quo pacto non illi tantum qui facinus ausi fuerant, sed quotquot simpliciter praesentes conspecti erant, quoniam videbantur illis assentiri, in iudicium abrepti, simulque cum illis abducti, extremo supplicio sint affecti. Tu vero ubi Pater afficitur contumelia, ubi Filius lacessitur conviciis, ubi sanctus et vivificus Spiritus contemnitur, eo studes accurrere? Non metuis, non horrescis, cum te ipsum in loca profana impuraque conjicis? Dic mihi, quam habebis excusationem, quam veniam, qui volens te ipsum in barathrum immittas, in praecipitium des.

Libri sancti non sanctam faciunt Synagoga. — Neque enim mihi illud dixeris, quod illic sita est lex, et prophetarum libri. Neque enim hoc satis est ad locum sanctum reddendum. Utrum enim majus est, libros esse repositos in loco, an loqui ea quae sunt in libris? Perspicuum est, melius esse si ea quae sunt in libris loquaris habeasque in animo. Ergo responde mihi, cum diabolus recitaret ea, quae sunt in Scripturis, num os illius sanctificatum est? Non potes dicere, sed permansit id quod erat diabolus. Quid autem demones? Cum praedicarent ac dicerent: *Isti homines servi Dei altissimi sunt, annuntiantes vobis viam salutis* (Act. 16. 17); an ideo illos in apostolorum ordinem referemus? Nequaquam, imo nihilominus execramur illos, odimusque. Ergo cum verba prolata non sanctificent, libri repositi sanctificent? Minime. Qua tandem ratione? Imo hoc nomine odi synagoga, quod legem habeat ac prophetas, et nunc etiam amplius odi, quam si nihil istorum haberet. Cur ita tandem? Quoniam variam hinc habent escam, variamque fraudis materiam, qua simplices alliciant. Quandoquidem et Paulus spiritum illum loquentem potius, quam tacentem eiecit. *Etenim molestia tædioque affectus, inquit, spiritui dixit: exi ab illa* (Ibid. v. 18). Qua de causa? Quoniam clamabat: *Isti homines servi Dei al-*

tissimi sunt. Tacentes enim non perinde deciperent, loquentes autem multos erant simplices attracturi persuasurique, quo nimirum et aliis in rebus sibi auscultarent. Siquidem ut ostium aperirent suis fraudibus, possentque in posterum mentiri confidentius: propterea vera quoque nonnulla commiscebant, non aliter quam qui lethifera miscent venena, os poculi melle circumlinentes, efficiunt, ut facilius accipiatur malum. Hanc ob causam et Paulus potissimum affliciebatur molestia, festinabatque illis occludere os, quod sibi auctoritatem usurparent, nequaquam ipsis congruentem. Hanc ob causam et ipse Judaeos odi, quod cum legem habeant, legem violant, et hoc modo simplices inescare conantur. Non perinde grave crimen admitterent, nisi cum credant prophetis, repugnarent Christo. Nunc vero sibi omnem veniae spem ademerunt, qui cum se jactent prophetis credere, contumeliis afficiunt eum, quem illi praedixerunt.

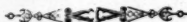
7. In summa, si credis locum esse sanctum eo quod illic lex et prophetarum libri repositi sunt, superest ut et idola et idolorum templa pro sanctis ducas. Quondam enim, cum bellum teneret Judaeos, victores Azolii ceperunt arcam, inque suum templum intulerunt (1. Reg. 5). An ideo sanctum erat illorum templum, quod haberet arcam? Nequaquam, sed profanum, sed impurum. Id protinus ipsis factis declaratum est. Nam ut hostes intelligerent victoriam ipsis cessisse, non ob impotentiam Dei, sed ob iniquitatem eorum a quibus colebatur: etiam arca capta in aliena terra vim suam ostendit, dum idolo bis in solum dejecto effecit ut etiam frangeretur. Tantum aberat ut locum sanctificaret, ut locum etiam expugnaret. Verum hic quaenam est arca penes Judaeos, ubi non est propitiatorium? non oraculum, non testamenti tabulae, non sancta sanctorum, non velum, non summus sacerdos, non thymiam, non holocaustum, non sacrificium, non alia quae tum arcam illis reddebant venerandam? Mihi quidem Judaeorum ea, quam nunc habent, arca nihilo melius habere videtur iis arculis, quae veneunt in foro, imo pejus habet. Nam hae nihil laedere possunt si quis adeat; illa vero quotidie noxam infert iis qui accesserint. *Fratres, ne sitis pueri mentibus, sed malitia parvuli estote* (1. Cor. 14. 20); eosque qui ad ista stupent, ab hoc intempestivo metu liberantes, erudite quid oporteat timere, revererique, non istam arcam: sed quod concurrentes ad illam, violent templum Dei, per conscientiam ad Judaismum propensam, per intempestivam istam observationem. *Quotquot, inquit, in lege justificamini, a gratia excidistis* (Gal. 3. 4). Hoc oportet timere, ne in die illo audiat ab eo qui vos iudicaturus est: *Discedite, non novi vos* (Luc. 13. 27); communicastis enim cum iis qui me crucifixerunt; et solemnitates, quas ego antiquavi, contententes mecum rursus instaurastis; ad Judaeorum, qui impie agebant in me, ac legem violabant, synagogas concurristis. Atqui ego quidem templum illorum subverti, et in rudium acervum verti templum illud venerabile, res verendas et horrendas continens; vos autem habitaculo cauponis

nihil meliora et speluncas latronum coluistis. Etenim si tunc cum essent Cherubim, cum arca, cum adhuc Spiritus floreret gratia, dixit: *Fecistis illud speluncam latronum* (Matth. 21. 15), aut, *domum negotiationis* (Joan. 2. 26), propter iniquitates ac cædes illorum: nunc postquam illos sancti Spiritus deseruit gratia, cunctaque illa venerabilia et Deo grata sublata sunt¹; cum impiam istam religionem celebrant; quid appellando synagogas eorum nomen ipsis dignum invenias? Etenim si jam tumerat spelunca latronum cum statum suum obtineret; nunc si lupanar, si transgressionis locum, si dæmonum diversorium, si diaboli propugnaculum, si animarum exitium dixeris, si totius perditionis præcipitium ac barathrum, denique quidquid appellaveris, minus quam pro rei dignitate dixeris. Templum cupis videre? Ne curras ad synagogam, sed tu esto templum. Unicum templum diruit Deus Jerosolymis, et innumerabilia erexit illo longe venerabiliora. Vos, inquit, templum estis Dei viventis (2. Cor. 6. 16). Hanc domum exorua, omnem exige cogitationem malam, ut fias pretiosum membrum Christi, ut fias templum Spiritus; deinde et alios redde tales. Et sicut cum vides pauperes, non facile prætereuris; ita cum videris aliquem ad synagogam currentem, ne dissimules, sed verbis cæu freno quodam cohibitum reducas ad Ecclesiam. Hæc est major eleemosyna quam illa, et ma-

¹ Alii: *Sublata sunt, Deo oblectantes impiam, etc.*

jus lucrum quam decem millia talentorum: quid dico decem millia talenta? majus quam hic spectabilis mundus universus. Siquidem homo est toto mundo pretiosior: hujus enim causa et cælum et terra et mare condita sunt, et sol et stellæ. Perpende igitur quanta sit dignitas ejus, cujus saluti consulitur, et ne contempseris illius curam. Nam etiamsi pecuniæ vim immensam dinumeravit aliquis, nihil tale præstitit, quale is qui servat animam, et abducit ab errore ad pietatem. Qui dederit pauperi, famem solvit: qui judaizantem correxerit, impietatem exstinxit. Ille paupertati solatium adhibuit: hic iniquitatem inhibuit: ille corpus liberavit a dolore, hic etiam animam eripuit a gehenna. Ostendi thesaurum, ne deseratis lucrum. Non est quod hic paupertatem causæmini, non est quod mendicitatem prætexatis: verba tantum insumenda sunt, sermonis modo fit impensa. Ne pigritemur igitur, sed omni studio ac cupiditate venemur fratres nostros, eisque vel invititis in domum nostram pertractis, prandium apponamus, ad mensæ communionem illos asciscamus hodie, ut, ubi nostro in conspectu jejunium solverint, satisque declaraverint, fidemque plenam fecerint, quod in melius correcti sint, et sibi ipsis et nobis æterna bona concilient, gratia ac bonitate Domini nostri Jesu Christi, per quem et cum quo Patri una cum Spiritu sancto gloria, nunc et semper et in sæcula sæculorum, Amen.

ADVERSUS JUDÆOS.

ORATIO SEPTIMA.

1. Num vos pugnae hujus cum Judæis susceptæ satietas cepit? An vultis ut rursus hodie quoque materiam eandem tractemus? Quamquam enim multa sunt jam dicta, attamen arbitror vos sic affectos ut cupiatis iisdem de rebus iterum audire. Etenim qui non satiatur amore erga Jesum, is nec umquam satiabitur pugna adversus eos suscepta, qui Jesum oderunt. Præterea autem nobis hic sermo necessarius est: super-sunt enim adhuc festorum Judæorum reliquæ. Sed quemadmodum illorum tubæ multo sceleratiores erant iis quæ sonant in theatris, et jejunia quavis ebrietate et comessatione erant turpiora: ita et tabernacula quæ nunc apud illos figuntur, nihilo sunt honestiora diversoriis, in quibus scorta versantur ac tibicinæ. Ne quis autem orationem hanc audaciæ damnet. Nam ausus est extremus summaque iniquitas secus de istis opinari. Cum enim adversus Deum contendat ac Spiritui sancto resistan, cur non talem de illis feramus sententiam? Erat olim hoc festum venerabile, cum juxta legem fieret, Deique jussu; nunc autem non amplius; nam tota illius dignitas sublata est, eo quod contra Dei mentem celebratur. Quique maxime violant legem priscaque festa, ii maxime omnium sunt, qui nunc videntur ea celebrare. At nos maxime legem veneramur, qui eam velut hominem senio confectum quiescere sinimus, nec in stadium protrahimus, post-

eaquam incanuit, neque alieno tempore certare compellimus. Nunc enim necesse legis tempus, nec vetustæ religionis, satis ante demonstravimus: age igitur quod superest hodie exentiamus. Satis quidem erat, ut cum ex prophetis omnibus demonstrassem, quod nunc extra Jerosolymam tale quippiam facere, transgressio legis sit et impietas, omni labore levarem. Nam si verum esset, quod isti semper ubique jactantes mussitant, futurum ut civitatem denuo recipiant, ne sic quidem possint a violatæ legis crimine liberari: attamen nos ex abundanti hoc quoque demonstravimus, quod nec civitas sit instauranda, neque priscom reipublicæ statum sint recepturi.

Judaici ritus abrogati. — Hoc autem demonstrato, reliqua omnia in confesso sunt, videlicet quod neque sacrificiorum ritus, neque holocaustorum, neque legis vis, nec alia pars ulla status illius consistere poterit. Primum enim præcepit lex, ut ter in anno omne masculinum ascenderet in templum (Exod. 23. 17). Cæterum dejecto templo, hoc fieri nequit. Rursus præceperat, ut qui profluvio seminis laboraret, qui lepra contaminatus esset, quæ menstruo fluxu teneretur, quæ peperisset, offerret sacrificia (Levit. 15). Atqui nec hoc fieri potest, cum desit locus, nec exstet altare. Jussit cani sacros hymnos, et hoc ante declaravimus tum loci ratione vetari, tum à prophetis damnari, accusantibus illos ac decentibus, quod foris

τότε, ὅτε τὰ χειροῦμι ἦν, ὅτε ἡ κιβωτός, [661] ὅτε ἔτι Πνεύματος ἐπήνευ χάρις, νῦν μὲν ἔλεγεν, ὅτι Ἐποικήσατε αὐτὸν σπήλαιον Ἰησοῦν, νῦν δὲ, ὅτι Οἶκον ἐμπορίου, διὰ τὰς παρανομίας αὐτῶν καὶ τὰς μαιφονίας· νῦν ὅτε αὐτοὺς ἡ τοῦ Πνεύματος ἐγκατέλιπε χάρις, καὶ πάντα ἐκεῖνα ἀνήρηται τὰ σεμνά, τῷ Θεῷ φιλονεικοῦντες*, τὴν παράνομον ταύτην ἐπιτελοῦσι λατρείαν, τί ἂν τις προσεπιπῶν τὰς συναγωγὰς αὐτῶν^β, ἀξίαν ἔσται εὐρηκῶς ἐπανομίαν; Εἰ γὰρ τότε σπήλαιον Ἰησοῦν ἦν, ὅτε ἔτι τὰ τῆς πολιτείας ἐκράτει, νῦν κἂν πορνείον, κἂν παρανομίας χωρίον, κἂν δαιμόνων καταγώγιον, κἂν διαδόλου φρούριον, κἂν ψυχὴν διεθρον, κἂν ἀπωλείας ἀπάσης κρημνὸν καὶ βάραθρον, κἂν ὅτιοις τις προσεπιπῇ, ἔλαττον τῆς ἀξίας ἔρει. Ναὸν ἐπιθυμεῖς ἰδεῖν; μὴ δράμῃς εἰς τὴν συναγωγὴν, ἀλλὰ γενοῦ σὺ ναός. Ἐνα καθεῖλε ναὸν ὁ Θεὸς ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ μυρίους ἀνέστησεν ἐκείνου πολλὰ σεμνοτέρους· Ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἔστε ζῶντες, ψῆσι. Καλλώπρισον ταύτην τὴν οἰκίαν, ἀπέλασον πάντα λογισμὸν πονηρὸν, ἵνα γένῃ μέλος τοῦ Χριστοῦ τίμιον, ἵνα γένῃ ναὸς τοῦ Πνεύματος· ποιήσον καὶ ἑτέρους τοιοῦτους. Καὶ καθάπερ πένητας ὀρώντες οὐκ ἂν παραδράμοιτε ῥαδίως, οὕτω καὶ τὸν ἐπὶ τὴν συνάγωγὴν τρέχοντα βλέπων, μὴ παρίδῃς, ἀλλ' ὥσπερ χαλινῷ τινι τῷ λόγῳ κατασχόν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐπανάγαγε. Αὕτη πλείων ἐκείνης ἡ ἐλεημοσύνη, καὶ μυρίων ταλάντων μείζον τὸ κέρδος. Καὶ

* Alii σεμνά, τῷ Θεῷ φιλονεικοῦντες, notat Montf. qui legit perperam, σεμνά καὶ τῷ Θεῷ. φιλία, τὴν π.

^β Deest αὐτῶν in novem mss.

τί λέγω μυρίων ταλάντων; καὶ τοῦ κόσμου παντὸς τοῦ φαινομένου, ἔπει καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῦ κόσμου παντὸς τιμιώτερος· διὰ γὰρ αὐτὸν καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ καὶ θάλασσα γέγονε, καὶ ἥλιος καὶ ἀστέρες. Ἐννοήσον τοίνυν τὸ ἀξίωμα τοῦ σωζομένου, καὶ μὴ καταφρονήσης αὐτοῦ τῆς ἐπιμελείας. Κἂν γὰρ μυρία τις καταβάλῃ χρήματα, οὐδὲν τοιοῦτον ἐργάζεται, ὅσον ὁ ψυχὴν διασώζων, καὶ πλάνης ἀπάγων, καὶ πρὸς εὐσέβειαν χειραγωγῶν. Ὁ πένητι δούς λιμὸν ἔλυσε, ὁ τὸν Ἰουδαίζοντα διορθώσας ἀσέβειαν ἀνέλειν· ἐκείνος πενίαν παρεμυθήσατο, οὗτος παρανομίαν ἔστησεν· ἐκεῖνος τὸ σῶμα ὀδύνης ἀπῆλλαξεν, οὗτος καὶ τὴν ψυχὴν τῆς γεέννης ἐξήρπασεν. Ἐδείξα τὸν θησαυρὸν, μὴ προδῶτε τὸ κέρδος. Οὐκ ἔστιν ἐνταῦθα πενίαν αἰτιάσασθαι, οὐκ ἔστι πτωχείαν προβαλέσθαι· ῥημάτων ἔστιν ἡ δαπάνη, λόγων ἔστι τὸ ἀνάλωμα. Μὴ τοίνυν κατοικήσωμεν, ἀλλ', ὅση σπουδὴ^ε καὶ προθυμία, τοὺς ἀδελφοὺς θηρεύσωμεν τοὺς ἡμετέρους, καὶ ἀκοντάς εἰς τὰς οἰκίας τῆς καλῆς ταύτης διορθώσεως, ἀριστον παραθῶμεν, καὶ τραπέζης αὐτοῖς κοινωνήσωμεν σήμερον, ἵνα ἐπ' ὀψει ταῖς ἡμετέραις τὴν νηστείαν λύσαντες, καὶ πληροφορίαν ἡμῖν καὶ πίστιν ἱκανὴν παρασχόντες τῆς καλῆς ταύτης διορθώσεως, καὶ ἑαυτοῖς καὶ ἡμῖν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν γένωνται πρόβητοι, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^ε Sex mss. ἀλλὰ πάση σπουδῇ. (Legebatur perperam ἀλλ' ὅση σπουδῇ καὶ προθυμίᾳ.)

ΚΑΤΑ ΙΟΥΔΑΙΩΝ. [662]

Λόγος ἑβδομος.

α'. Ἄρα κόρον ἐλάβετε τῆς πρὸς Ἰουδαίους μάχης; ἡ βούλεσθε καὶ σήμερον τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἀφώμεθα πάλιν; Εἰ γὰρ καὶ πολλὰ τὰ ἐμπροσθεν εἰρημένα, ἀλλ' ὁμως ὑμᾶς ἐπιθυμῶμεν οἶμαι τῆς αὐτῆς ἀκροάσεως πάλιν. Ὁ γὰρ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν ἀγάπης οὐκ ἔχω κόρον, οὐδὲ τῆς πρὸς τοὺς μισοῦντας αὐτὸν μάχης λήψεται κόρον ποτέ. Χωρὶς δὲ τούτων, καὶ ἄλλως ἡμῖν ἀναγκαῖος οὗτος ὁ λόγος· ἔτι γὰρ λείψανα τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν ὑπολείπεται. Ἀλλ' ὥσπερ αὐτῶν αἱ σάλπιγγες τῶν ἐν τοῖς θεάτροις ἦσαν παρανομώτεραι, καὶ αἱ νηστεῖαι μέθης καὶ κύματος παντὸς ἦσαν αἰσχυρότεραι, οὕτω καὶ αἱ σκηναὶ αἱ νῦν παρ' αὐτῶν πηγνύμεναι, τῶν πανδογείων τῶν πόρναις ἐχόντων καὶ αὐλητρίδας οὐδὲν ἄξιον διακρίνεται. Καὶ μηδεὶς τόλμαν καταγινωσκέτω τοῦ λόγου· τόλμα γὰρ ἐσγᾶται καὶ παρανομία τὸ μὴ οὕτως ὑποπτεύειν περὶ ἐκείνων. Ὅταν γὰρ τῷ Θεῷ φιλονεικοῦντες, καὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιτίπτοντες πράττωσι, πῶς οὐ χρὴ τοιαύτην περὶ αὐτῶν ψῆφον ἐκφέρειν; Ἦν ποτε σεμνὴ αὕτη ἡ ἑορτή, ὅτε κατὰ νόμον ἐγίνετο, καὶ τοῦ Θεοῦ κελεύοντος, νῦν δὲ οὐκ ἔτι· τὸ γὰρ ἀξίωμα αὐτῆς ἅπαν ἀνήρηται τῷ παρὰ γνώμην τοῦ Θεοῦ γίνεσθαι. Καὶ οἱ μάλιστα καθυβρίζοντες καὶ τὸν νόμον καὶ τὰς ἐορτάς τὰς παλαιάς, οὗτοι μάλιστα πάντων εἰσὶν οἱ δοκούντες νῦν ἐπιτελεῖν· οἱ δὲ μάλιστα τὸν νόμον τιμῶντες ἡμεῖς, οἱ καθάπερ γεγραφότα ἀνθρώπων ἀναπαύοντες, καὶ

οὐκ ἔλκοντες εἰς τὰ σκάμματα μετὰ τὴν πολιάν, οὐδὲ παρὰ καιρὸν ἀγωνίζεσθαι ἀναγκάζοντες. Ὅτι γὰρ οὐκ ἔστι νόμου καιρὸς νῦν, οὔτε τῆς παλαιᾶς πολιτείας, ἱκανῶς μὲν καὶ ἐμπροσθεν ἀπεδείξαμεν· φέρε δὴ καὶ τὰ λείψανα γυμνάσωμεν τήμερον. Ἦρχει μὲν οὖν δείξαντα διὰ τῶν προφητῶν ἀπάντων, ὅτι τὸ ποιεῖν τι τοιοῦτον ἔξω τῶν Ἱεροσολύμων παρανομία τίς ἐστι καὶ ἀσέβεια, ἀπῆλλάχθαι πραγμάτων. Εἰ γὰρ καὶ ἀληθὲς ἦν, ὃ πανταχοῦ κομπάζοντες ἀεὶ ψιθυρίζουσιν, ὅτι τὴν πόλιν ἀπολήφονται πάλιν, οὐδὲ οὕτως ἀπῆλλάχθαι τῶν τῆς παρανομίας ἐγκλημάτων ἐδύνατο. Πλὴν ἀλλ' ἡμεῖς ἐκ περισυίας καὶ τοῦτο ἀπεδείξαμεν, ὅτι οὔτε ἀναστήσεται λοιπὸν ἡ πόλις, οὔτε ἀπολήφονται τὴν ἑαυτῶν πολιτείαν.

Τούτου δὲ ἀποδείχθέντος, καὶ τὰ λοιπὰ ἅπαντα συνυμολόγητο, οἷον ὡς οὔτε θυσίας εἶδος, οὔτε ὀλοκαυτώσεως, οὐκ ἡ τοῦ νόμου δύναμις, οὐκ ἄλλο τι τῆς πολιτείας ἐκείνης στήναι δυνήσεται. Πρῶτον μὲν γὰρ ἐκέλευεν ὁ νόμος τρεῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ πᾶν ἄρσενικὸν εἰς τοὺς ναοὺς ἀναβαίνειν· τοῦ δὲ ναοῦ καταλυθέντος, ἀδύνατον τοῦτο γενέσθαι. Μετὰ ταῦτα πάλιν ἐπέταττε τὸν γονορῶν, τὸν λεπρῶν, τὴν ἐν καταμηνίοις γυναῖκα, τὴν λεγῶ, θυσίας ἀναφέρειν· καὶ τοῦτο δὲ πάλιν ἀδύνατον, οὐκ ὄντος τοῦ τόπου, οὐδὲ τοῦ βωμοῦ φαινομένου. Ἐκέλευεν ἄξιον ἱερὸς ὕμνος· καὶ τοῦτο ἐμπροσθεν ἀπεδείξαμεν ἀπὸ τοῦ τόπου κωλυόμενον, καὶ τοὺς προφῆτας ἐγκαλοῦντας, καὶ λέγοντας δεῖ

[663] ἀνέγνωσαν ἔξω νόμον, καὶ ἐπεκαλέσαντο ὁμολογίαν. Ὅταν τοίνυν μηδὲ ἀναγινώσκεισθαι δυνατόν ἦν τὸν νόμον ἔξω τῆς πόλεως, πῶς αὐτὸν πράττειν ἔξω τῆς πόλεως δυνατόν; Διὰ τοῦν τοῦτο καὶ ἀπειλῶν αὐτοῖς ἔλεγεν· *Ὅν ἐπισκέψομαι τὰς θυγατέρας ὑμῶν, ὅταν ἐκπορεύσῃσι, καὶ τὰς νύμφας ὑμῶν, ὅταν μοιχεύσῃσι*. Τί δὲ τοῦτό ἐστι; Νόμον ὑμῖν ἀναγνοῦς παλαῖον, σαφέστερον ποιῆσαι πειράσομαι. Τίς οὖν ἐστὶν ὁ νόμος; *Ἐὐν παραβῇ γυνὴ κατὰ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς, καὶ παρίδῃ αὐτὸν ὑπεριδούσα, καὶ κοιμηθῇ τις μετ' αὐτῆς κοίτην σπέρματος, καὶ λάθῃ ἐξ ὀφθαλμῶν τοῦ ἀνδρός, καὶ μάρτυς μὴ ᾗ κατ' αὐτῆς, καὶ μὴ ᾗ συνειλημμένη, καὶ ἐπέλθῃ ἐκ' αὐτῷ πνεῦμα ζηλώσεως, αὕτη δὲ μὴ ᾗ μεμιασμένη*. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτον ἐστίν· Ἐὰν μοιχευθῇ, φησί, γυνή, καὶ ὑποπτεύσῃ τὴν μοιχεύσαν ἀνῆρ, ἢ μὴ μοιχευθῇ, οὗτος δὲ ὑποπτεύσῃ, καὶ μήτε μάρτυς ᾗ, μήτε κύριος ἐλέγχουσα, ἄξει αὕτην πρὸς τὸν ἱερέα, φησί, καὶ προσοίσει τὸ δῶρον αὐτῆς ἄλευρον κρίθινον. Τί δὲ ποτε οὐ σμιδαλιν, οὐκ ἄλευρον πυρὸς, ἀλλὰ κρίθινον; Ἐπειδὴ πένθος ἐστὶ καὶ κατάγροισι καὶ σὺφλα πονηρὰ τὸ γινόμενον, ἐμμεῖστο τὴν συμφορὰν τῆς οικίας θυσίας τὸ σχῆμα· διὰ γὰρ τοῦτο φησιν· Ὅν ἐπιχειρεῖς ἐκ' αὐτοῦ ἔλαιον, οὐδὲ ἐπιθήσεις· ἐκ' αὐτοῦ λίβανον. Εἴτα (δεῖ γὰρ ἐπιτεμεῖν) καὶ προσάξει αὕτην ὁ ἱερεὺς καὶ λήψεται ὕδωρ καθαρὸν ἐν ἀγγεῖῳ ὀστρακίνῳ, καὶ ἀπὸ τῆς γῆς τῆς οὐσῆς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους λαβὼν, ἐμβαλεῖς τὸ ὕδωρ, καὶ στήσει τὴν γυναικα, καὶ ὀρκιεῖ αὕτην, καὶ ἐρεῖ· *Ὅτι μὴ παρέθῃς μιανθῆναι ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ*. Τί ἐστίν, Ἐν ἀρᾷ καὶ ἐν ὀρκίῳ; Ἰναλέγωσι· Μὴ πάθοιμι ὡς ἐπαθεν ἡ δαίνα γυνή. Ἐν τῷ δοῦναι Κύριον τὴν κοιλίαν σου ἐμπεπισμένην, καὶ εἰσελεύσεται τὸ ὕδωρ τὸ ἐπικατηραμένον κρίσει τὴν γαστέρα σου. Καὶ ἐρεῖ ἡ γυνή· *Γένοιτο, γένοιτο*. Καὶ ἔσται, ἐὰν ᾗ μεμιασμένη, εἰσελεύσεται τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγκμοῦ, καὶ κρίσει τὴν κοιλίαν αὐτῆς, καὶ ἔσται ἡ γυνὴ εἰς ἀρὰν. Ἐὰν δὲ μὴ μιανθῇ ἡ γυνή, ἄθρα ἔσται καὶ ἐκσπερματιεῖ σπέρμα. Ἐπὶ οὖν εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπειλούντων αὐτῶν, οὐδὲν τούτων γενέσθαι δυνατόν ἦν, οὔτε τοῦ ναοῦ ὄντος, οὔτε τοῦ βωμοῦ, οὔτε τῆς σκηνῆς, οὔτε τῆς θυσίας ἀναφερομένης, ἀπειλῶν ἔλεγεν· Ὅν ἐπισκέψομαι τὰς θυγατέρας ὑμῶν, ὅταν πορεύσῃσι, καὶ τὰς νύμφας ὑμῶν, ὅταν μοιχεύσῃσι.

β' Ὁρξά ἀπὸ τοῦ τόπου τὴν ἰσχὺν ἔχοντα τὸν νόμον; Ὅτι δὲ οὐτὲ τὸν ἱερέα δυνατόν εἶναι, τῆς πόλεως οὐκ οὐσῆς, ὅθλον ἐκ τούτου. Ὅσπερ γὰρ βασιλεῖα οὐ δυνατόν εἶναι, [τῶν] στρατοπέδων οὐκ ὄντων, οὐ διαδήματος, οὐχ ἀλουργίδος, οὐ τῶν ἄλλων τῶν τὴν βασιλείαν συγκροτούντων· οὕτως οὐδὲ ἱερεῖα δυνατόν εἶναι, θυσίας ἀνηρημένης, προσφορὰς κεκλυμένης, τῶν ἁγίων πεπατημένων, τοῦ σχήματος παντὸς ἡφανισμένου· ἡ γὰρ ἱερουσύνη ἐν τούτοις ἅπασιν ἦν. Ὁρκαί μὲν οὖν, ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, πρὸς ἀποδείξιν ἡμῖν τοῦ μήτε θυσίας, μήτε ὀλοκαυτώματα, μήτε τοὺς λοιποὺς καθαρμούς, μήτε ἄλλο [664] τι τῆς

Ἰουδαϊκῆς πολιτείας ἐπανήξιν· λοιπὸν ἡ ἀποδείξις τοῦ μηκέτι στήσεσθαι τὸν ναόν. Ὅσπερ γὰρ οὐκ ὄντος τούτου νῦν πάντα ἀνήρηται, καὶ δοκῇ τι γίνεσθαι. παρανόμως τολμᾶται· οὕτως ἀποδείξαντος τοῦ λόγου ὅτι οὐδέποτε ἐπανήξει πρὸς τὸ οἰκεῖον σχῆμα, κακέινω συναποδείκνυται, ὅτι οὔτε ἡ λοιπὴ λατρεία πρὸς τὴν προτέραν ἐπανήξει κατὰστασιν πάλιν, οὐχ ἱερεὺς ἔσται τις, οὐ βασιλεὺς. Εἰ γὰρ τοῖς ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτῶν, καὶ τις ἦν τῶν ἰδιωτευόντων, οὐκ ἐφαίτο γοῦν λατρεῖν ἀλλοτρίως, πολλῷ μᾶλλον αὐτὸν τὸν βασιλεῖα ὑποκείσθαι ἑτέροις, θέμις οὐκ ἦν. Πλὴν ἀλλ' ἐπειδὴ ἄγῳν ἡμῖν ἐστὶ καὶ σπουδῇ, οὐκ ἐκείνους ἐπιστομίσαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην σοφίσαι, φέρε τοῦτο αὐτὸ ἐτέρωθεν ἀποδείξωμεν, ὅσον ὅτι καὶ τὰ τῶν θυσίων, καὶ τὰ τῆς ἱερουσύνης αὐτῶν πέπνυται, ὡς μηκέτι πάλιν ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὸ πρότερον ἔθος. Τίς οὖν ταῦτά φησιν; Ὁ θαυμαστὸς καὶ μέγας προφήτης Δαυὶδ. Οὗτος γὰρ δηλῶν ὅτι θυσίων ἡ μὲν ἐκβάλλεσθαι μέλλει, ἡ δὲ εἰσάγεσθαι, οὕτως ἔλεγε· *Πολλὰ ἐποίησας, σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, τὰ θαυμάσιά σου, καὶ τοῖς διαλογισμοῖς σου οὐκ ἐστὶ τις ὁμοιωθήσεται σοι*^α. ἀπήγγειλα καὶ ἐλέλησθα. Ὅρα σοφίαν προφήτου. Εἰπὼν, *Πολλὰ ἐποίησας, σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, τὰ θαυμάσιά σου, καὶ ἐκπλαγείς τὴν τοῦ Θεοῦ θαυματουργίαν, οὐδὲν περὶ τῆς ὁρωμένης ἡμῖν διαλέγεται κτίσεως, οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάττης καὶ ὕδατος καὶ πυρὸς, οὐ περὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον γενομένων παραδόξων ἐκείνων θαυμάτων, οὐ περὶ ἄλλων τινῶν τοιούτων σημείων, ἀλλὰ τίνα φησὶ θαυμαστὰ εἶναι; Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας*. Τί λέγεις; εἰπέ μοι· τοῦτό ἐστι τὸ παράδοξον καὶ θαυμαστόν; Οὐχί, φησὶν· οὐ γὰρ δὴ τοῦτο μόνον εἶδεν, ἀλλὰ προφητικοῖς ἄνωθεν καταμαθὼν ὀφθαλμοῖς τὴν τῶν ἐθνῶν προσαγωγὴν, καὶ πῶς οἱ τοῖς θεοῖς προσκληνόμενοι, καὶ θεραπεύοντες λίθους, καὶ τῶν ἀλόγων ἀθλιώτερον διακείμενοι, ἐξαίφνης ἀνέβλεψαν, καὶ τὸν τῶν ἀπάντων ἐπὶ γνῶσαν δεσπότην, καὶ τὴν μιανὰν τῶν δαιμόνων λατρείαν ἀφέντες, καθαρὸν καὶ ἀεικαὶ τὸν Θεὸν ἐθεράπευσαν· καὶ ἔτι συνιδὼν ὅτι οὐκ ἐκείνοι μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ἀτελέστερον διακείμενοι, τὴν διὰ θυσίων καὶ ὀλοκαυτωμάτων καὶ τῶν ἄλλων τῶν σωματικῶν ἀφέντες θεραπείαν, ἐπὶ τὴν ἡμετέραν καὶ οὕτοι φιλοσεφίαν ἤχθησαν· καὶ λογισάμενος τὴν ἀφ᾽ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν τὴν περιβαίνουσαν ἅπαντα νοῦν, καὶ ἐκπλαγείς ὅση τῶν πραγμάτων γέγονε μεταβολή, καὶ πῶς αὐτὰ μετεβέβημισα, καὶ ἀπὸ δαιμόνων ἀγγέλους τοὺς ἀνθρώπους εἰργάσατο, καὶ πολιτείαν εἰσήγαγε τῶν οὐρανῶν ἀξίαν (ταῦτα δὲ ἅπαντα ἐγένετο, τῆς παλαιᾶς καταλυθείσης θυσίας, καὶ ἐτέρας ἐπεισασχέσεως, τῆς διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ), ἐκπλαγείς καὶ θαυμάσας ἔλεγε· *Πολλὰ ἐποίησας, σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, τὰ θαυμάσιά σου*. Καὶ ὅτι ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ τὴν προφητείαν ταύτην ἅπασαν προλέγει^β, εἰπὼν, *Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας*, ἐπήγαγε, *Σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι*· τὸ [663] σῶμα λέγων τὸ δεσποτικόν, τὴν κοινὴν ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης γενομένην θυσίαν, ἡ τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἐξεκάθηρε, καὶ τὰς

^α Alii σημείων, ἀλλ' ἂν θαυμαστὰ μᾶλλον εἰσι· ταῦτα λέγων, ἐπήγαγε, θυσίαν καὶ.

^β Ἀκούσον post προλέγει, legitur in Morel., sed deest in multis mss. Sav. etiam ἀκούσον, εἰπὼν γάρ. Infra aliquot mss. καὶ τὰς ἀμαρτίας κατέδυσε.

^α Alii ἐπὶ καὶ ἐπὶ ἀποδείξει.

legeren. legem, et advocarent confessionem. Cum igitur ne legi quidem lex potuerit extra civitatem, quomodo legem servare potuerunt extra civitatem? Ilanc ob causam et minitans illis dicit, *Non visitabo filias vestras, cum stuprum admiserint, neque nurus vestras, cum mœchatae fuerint* (Osee 4. 14). Quid autem hoc est? Recitata veteri lege conabor vobis reddere dilucidius. Quæ igitur illa lex? Si mulier, inquit, prævaricata fuerit a viro suo, eumque negligens desperaverit, dormieritque aliquis cum illa coitu seminis, et latuerit oculus viri, nec testis fuerit adversus illam, nec fuerit deprehensa: ac super ipsum quidem venerit spiritus zelotypiæ, ipsa vero non fuerit contaminata (Num. 5. 12. 14). Sensus horum verborum hic est: Si mulier, inquit, mœchata fuerit, et vir habeat illam adulterii suspectam, aut non fuerit mœchata, sed ille suspicetur: et si non fuerit testis, nec uterus coarguens: *Ducet, inquit, illam ad sacerdotem, et offeret donum illius, hordeaceam farinam* (Num. 5. 15). Cur ita tandem non siligineam, non triticeam farinam, sed hordeaceam? Quoniam id quod gerebatur, luctus erat, et incusatio suspicioque prava, forma sacrificii domesticam calumitatem imitabatur, eoque dicit: *Non effundes super illam oleum, neque impones illi thus. Deinde* (nam contrahendus est sermo) *adducet illam sacerdos, sumetque puram aquam in vase fictili, et sumet de terra, quæ est in pavimento, sumptamque conjiciet in aquam, statuetque mulierem, et adjurabit illam, et dicit: si non es transgressa, nec polluta viro tuo, salva esto ab aqua redargutionis. Quod si transgressa es ac polluta, et aliquis tecum concubuit præter maritum tuum, dei Dominus te in execrationem ac detestationem in medio populi* (Ib. v. 15. sqq.). Quid est, in execrationem ac detestationem? Ut dicant, ne mihi accidat, quod accidit illi mulieri: *Ut reddat Dominus uterum tuum diruptum, et ingreditur aqua execrata, ut dirumpat ventrem tuum, et dicit mulier, fiat, fiat. Et erit, si fuerit polluta, ingreditur aqua redargutionis, et dirumpet ventrem illius, et erit mulier execrabilis. Quod si non fuerit polluta mulier, erit innocua, et proseminabit semen* (Ib.). Quoniam igitur cum in captivitate abducti essent, nihil horum fieri poterat, cum nec templum esset nec ara, nec tabernaculum haberent nec offerrentur hostiæ: Dominus comminans dixit: *Non visitabo filias vestras, cum stuprum admiserint: nec nurus vestras, cum mœchatae fuerint* (Osee 4. 14).

2. Sacerdotes apud Judæos esse non possunt. — Vides legem a loco vim habere? Ex hoc perspicuum est ne sacerdotem quidem esse posse, cum desit civitas. Quemadmodum enim fieri non potest, ut Imperator sit, si non sit exercitus, non diadema, non purpura, non alia quæ regnum constituunt: ita nec sacrificiosus esse potest sublata hostia, velita oblatione, sanctis conculcatis, toto rerum statu abolito. Nam his rebus constabat sacerdotium. Sufficiebat igitur nobis ad probationem, ut dixi, quod neque sacrificia, neque holocausta, neque reliquæ purificationes, neque præterea quidquam politiæ Judaicæ redditurum sit. Supererat, ut demonstraretur numquam fore ut tem-

plum instaretur. Nam sicut illo non stante omnia nunc sunt abrogata, et si quid videatur fieri, facinus est adversus legem: ita postquam demonstratum est numquam fore ut templum redant ad pristinum statum, eadem opera et illud demonstratum est, quod neque cæteri ritus et cultus ad pristinum statum sint redituri, non sacerdos futurus quispiam, non rex. Etenim si non licebat cuivis ex ipsorum cognatione quamvis plebeio, servire alienigenis, multo magis fas non erat ipsum regem alienigenis subjici. Verum quoniam hic contendimus conamurque non tantum, ut illis obturemus os, verum etiam ut vestram caritatem erudiamus: age hoc ipsum aliunde demonstrabimus, videlicet quod illis et sacrificiorum et sacerdotii finis sit, adeo ut numquam amplius ad pristinam consuetudinem hæc sint reditura. Quis igitur hæc dicit? Admirandus ille ac magnus propheta David. Declarans enim illud sacrificiorum genus esse ejiciendum, et aliud inducendum, loquitur in hunc modum: *Multa fecisti tu, Domine Deus meus, mirabilia tua, et cogitationibus tuis non est qui similis sit tibi: annuntiavi, et loquutus sum* (Psalm. 39. 6). Vide prophetæ sapientiam. Ubi dixisset, *Multa fecisti tu, Domine Deus meus, mirabilia tua*, stupefactus admiratione divini opificii, nihil de conditione rerum nobis conspicuarum, cæli, terræ, maris, et aquæ, et ignis, non de stupendis illis prodigiis, quæ acciderunt in Ægypto, non de cæteris hujusmodi miraculis¹, sed quæ dicit esse miracula? *Sacrificium et oblationem noluisti* (Ib. v. 7). Quid, obsecro, dicis? An illud stupendum est ac mirandum? Nequaquam, inquit; non enim hoc solum vidit, sed calitus edocius prospiciebat oculis prophetis futurum ut gentes adducerentur, et quomodo qui prius erant addicti diis, colebantque lapides, miseres ipsi brutis repente visum reciperent, omniumque Dominum agnoscerent, ac relicto impuro demonum cultu pure citraque sanguinem Deum colerent. Simulque intelligens, quod non illi solum, sed et Judæi simplices relicta hostiarum, holocaustorum, aliorumque corporalium rituum observatione ad nostram et ipsi philosophiam adducerentur, simulque reputans ineffabilem Dei erga genus humanum caritatem, quæ superat omnem intellectum, et attonitus admiratione tantæ mutationis futuræ, et quam mirabiliter ista Deus in alium ordinem translaturus esset, et homines ex dæmonibus facturus angelos, ac vitæ genus inducitur cælis dignum.

Sacrificium per corpus Christi. — Tum quod hæc omnia essent futura vetere sacrificio abolito, et altero in illius locum ducto per corpus Christi: admiratus autem ac stupefactus dicebat: *Multa tu fecisti Deus mirabilia tua.* Et quod ex persona Christi totum hoc vaticinium ediderit docens, cum dixisset: *Sacrificium et oblationem noluisti*, subjecit, *Corpus autem adaptasti mihi*; de corpore loquens dominico, communi pro toto orbe sacrificio, quod nostras purificavit animas, peccata dissolvit², mor-

¹ Alii: *miraculis*; sed quæ mirabiliora sunt; illa dicens, addit: *sacrificium et oblationem, etc.*

² Aliquot Mss.: *Et peccata induit*.

tem exstinxit, celos aperuit, multamque ac magnam spem nobis ostendit, ceteraque praeparavit omnia quae quidem et Paulus videns exclamavit. dicens *O altitudinē divitiarum et sapientiae et scientiae Dei! quam inscrutabilia sunt iudicia ejus, et investigabiles viae ejus* (Rom. 11. 33)! Haec igitur omnia prospiciens dicebat: *Multa fecisti tu, Domine Deus meus, mirabilia tua*. Deinde cum ex persona Christi dixisset: *Holocaustomata et pro peccato non probasti*, subiunxit: *Tunc dixi, ecce venio* (Psal. 39. 7. 8). Tunc; quando? Cum perfectioris doctrinae tempus est. Nam imperfectiora a servis ejus erant discenda, sublimiora vero et humanam superantia naturam, ab ipso legis auctore. Ideo et Paulus dicebat: *Multi faciam multisque modis olim Deus loquutus patribus nostris in prophetis: extremis hisce diebus loquutus est nobis in Filio, quem constituit heredem omnium, per quem fecit et saecula* (Hebr. 1. 1. 2). Ac rursus Joannes: *Lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est* (Joan. 1. 17). Itaque haec summa legis laus est, quod ea naturam humanam illi doctore praeparavit. Deinde ne putares hunc esse recentem Deum, aut aliquid nuper inventum asserre, audi quid dicit: *In capite libri scriptum est de me* (Psal. 39. 8). Jam olim meum adventum praedixerunt prophetae, et in initio librorum meae divinitatis cognitionem obiter hominibus aperuerunt¹.

3. Itaque cum Deus dicit initio conditi mundi: *Faciamus hominem ad similitudinem nostram* (Gen. 1. 26), aenigmatice nobis Filii divinitatem aperit, ad quem loquitur. Post haec declarans hanc vitae rationem non esse priori contrariam, sed hoc quoque voluisse Deum, ut illo sacrificio antiquato in ejus vehementia, non contrarietas, (aut pugna) ubi dixisset: *In capite libri scriptum est de me*, subiecit: *Ut facerem voluntatem tuam, Deus, volui et legem tuam in medio ventris mei* (Psal. 39. 8. 9). Post exponens, quae tandem esset voluntas Dei, praetermissa mentione hostiarum, holocaustomatum, oblationum, laborum ac sudorum, ait: *Annuntiavi justitiam in Ecclesia magna* (Ib. v. 10). Quid est hoc, *Annuntiavi justitiam in Ecclesia magna*? Non dixit, dedi: sed, *annuntiavi*. Quid tandem igitur? Non ex beneficiis, nec laboribus, nec pensatione, sed ex sola gratia justificavit genus nostrum. Quod et Paulus declarans dicit: *Nunc autem absque lege justitia Dei manifestata est* (Rom. 3. 21): justitia autem Dei per fidem Jesu Christi, non per ullum sudorem aut laborem. Et hoc assumpto testimonio hunc in modum loquitur. *Umbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam rerum inaginem, singulis annis iisdem hostiis, quas semper offerunt, nunquam potest accedentes perfectos reddere. Ideo ingrediens mundum dicit: sacrificium et oblationem nolui, corpus autem adaptasti mihi* (Hebr. 10. 1. 5): significans ingressum Unigeniti in mundum, per carnis dispensationem. Sic enim ad nos venit, non locum loco commutans,

(qui namque hoc conveniat in eum, qui est ubique, quique cuncta complet)? sed per carnem nobis factus est conspicuus. Ceterum quoniam non solum adversus Judaeos est nobis pugna, verum etiam adversus Gentiles, ac multos haereticos: age profundiorē sensum quemdam hic vobis aperiamus, quorūramusque quid tandem sibi velit, quod cum Paulus innumerabilia haberet testimonia, quae docerent cessare legem veteresque ritus, hujus meminit: neque enim temere neque fortuito id fecit, sed ratione ac sapientia quadam ineffabili. Quod enim alia quoque habuerit testimonia, tum majora, tum vehementiora, si voluisset adducere, omnes confitebuntur. Isaias enim ait¹: *Non est mihi voluntas in vobis, plenus sum holocaustomatibus arietum; et adipem agnorum et sanguinem taurorum et hircorum nolo, neque si veneritis in conspectum meum. Quis enim exquisivit haec de manibus vestris? Si obtuleritis mihi similaginē, frustra facietis: incensum abominatio mihi est* (Isai. 1. 11-13). Et alibi rursum: *Non nunc advocavi te, Jacob, neque molestiam tibi exhibui, Israel, non glorificasti me in sacrificiis, neque servisti mihi in donis tuis; neque tibi molestus fui in thure, neque parasti mihi argento suffitum* (Id. 43. 22. 23). Jeremias autem: *Ad quid mihi thus e Saba offera, et cinnamomum et terra longinqua? Holocaustomata vestra non deleverunt me* (Jerem. 6. 20). Ac rursus, *Holocaustomata vestra una cum reliquis sacrificiis vestris colligite, et comedite carnes* (Idem 7. 31). Et alius insuper prophetarum sic ait: *Aufer a me strepitum cantionum tuarum, et psalmum organorum tuorum non audiam* (Amos 5. 23). Rursus alibi, cum Judaei dicerent: *An accipiet Dominus in holocaustomatibus, si dederō primogenita mea pro impietate mea, fructum ventris mei pro peccato animae* (Mich. 6. 7)? Propheta increpans illos, dicebat: *Annuntiatum est tibi, homo, quid sit bonum, et quid Dominus Deus quaerat abs te, ut diligas misericordiam, et facias iudicium et justitiam, ut paratus sis ambulare post Dominum Deum tuum* (Ib. v. 8). David quoque sic dicebat: *Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos* (Psal. 49. 9). Quare, cum tot posset asserere testimonia, per quae Deus videtur illa sacrificia rejicere, neomenias, sabbata, dies festos, omnibus illis omissis, hujus unius meminit? Non temere id factum, neque fortuito; sed jam causam dicemus. Multi infideles, et ex Judaeis ipsis pugnantēs adversus nos, dicunt veterem religionem antiquatam esse, non quod ipsa esset imperfecta, neque quod inducta sit major, nostra videlicet religio, sed propter improbitatem eorum, qui tum offerebant sacrificia. Hesaias itaque dicit: *Si extenderitis manus vestras, avertam oculos meos a vobis. Si mul-*

¹ In tribus Mss. sic legitur: *Isaias, eorum hostias esse inivas ostendens, dicit personam Dei gerens: Quid mihi hostiae vestrae? plenus sum; holocausta arietum, etc.*

² In savil. et in quibusdam manuscriptis: *Holocaustomata vestra cum reliquis sacrificiis vestris odii; et comedite carnes.*

³ Sex Mss., *aperus*.

ἁμαρτίας κατέλυσε, καὶ τὸν θάνατον ἔσβασε, καὶ τοὺς οὐρανούς ἀνέψξε, καὶ πολλὰς καὶ μεγάλας ἡμῖν ἐλπιδὰς ὑπέδειξε, καὶ τὰ ἄλλα πάντα κατεσκεύασεν· ἅπερ οὖν καὶ ὁ Παῦλος εἰδὼς, ἐβόα λέγων· Ὁ βᾶθος πλοῦτον καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξέρευνήτα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! Ταῦτα οὖν ἅπαντα προορῶν ἔλεγε· Πολλὰ ἐποίησας σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, τὰ θαυμασιά σου. Εἰτα εἰπὼν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ὅτι Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠδεδόκησας^a, ἐπήγαγε· Τότε εἶπον, ἰδοὺ ἡμῶν. Τότε· πότε; Ὅτε τῶν τελειωτέρων διδαγμάτων ἐστὶν ὁ καιρὸς· τὰ μὲν γὰρ ἀτελέστερα διὰ τὸν δούλων αὐτοῦ μᾶστιν ἔδει, τὰ δὲ ὑψηλότερα καὶ ὑπερβαίνοντα τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην παρ' αὐτοῦ τοῦ νομοθέτου διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγε· Πολυμερώς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς ἐλάλησας τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτῃ δὲ τῇ ἡμέρῃ τούτῃ ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Γιῶ, ὅν ἔθηκε κληρονόμος πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε. Καὶ πάλιν ὁ Ἰωάννης, Ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη, ἡ δὲ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. Ὅστε τοῦ νόμου μέγιστον καὶ τοῦτο ἐγκώμιον, τὸ παρασκευάσαι τῷ διδασκάλῳ τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην. Εἰτα, ἵνα μὴ νομίσης αὐτὸν πρόσφατον εἶναι Θεόν, μηδὲ καινοτομίαν τινα εἰσάγειν, ἀκουσον τί φησιν· Ἐν κεφαλῇ βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ. Πάλαι μου, φησί, τὴν παρουσίαν προανεφώνησαν οἱ προφῆται, καὶ ἐν ἀρχῇ τῶν βιβλίων τὴν γνῶσιν τῆς ἐμῆς θεότητος τοῖς ἀνθρώποις παρήνοισαν^b.

γ'. Ὅταν οὖν ὁ Θεὸς λέγῃ, ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ κατ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν, ἀνιγματοδῶς ἡμῖν τοῦ Γίου τὴν θεότητα ἀποκαλύπτει, πρὸς δὲ διαλέγεται. Εἰτα δεικνύς ὡς οὐκ ἐναντία αὐτῇ τῇ προτέρᾳ πολιτεῖ, ἀλλὰ καὶ τοῦτο θέλημα Θεοῦ ἦν, καταλυθῆναι μὲν ἐκείνην τὴν θυσίαν, ἀντεισαχθῆναι δὲ ταύτην (ἐπίτασις γὰρ ἦν τῆς διορθώσεως, οὐκ ἐναντίωσις οὐδὲ μάχη), εἰπὼν, Ἐν κεφαλῇ βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, ἐπήγαγε, Τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλημά σου, ὁ Θεός, ἐβουλήθη, καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοίλλας μου· εἰτα λέγων, τί ποτε ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, παρὲς θυσίαν εἰπεῖν, καὶ ὀλοκαυτώματα καὶ προσφορὰς καὶ πόρους καὶ ἰδρώτας, φησὶν, Εὐηγγελισάμην δικαιοσύνην ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλη. Τί ποτε ἐστίν, Εὐηγγελισάμην δικαιοσύνην; Οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, Ἐδωκα, ἀλλ', Εὐηγγελισάμην. Τί δὴ ποτε; Ὅτι οὐκ ἀπὸ κατορθωμάτων, οὐδὲ πόνων, οὐδὲ ἀμοιβῆς, ἀλλ' ἀπὸ χάριτος μόνης τὸ γένος ἐδικαίωσε τὸ ἡμέτερον. Ὅπερ οὖν καὶ ὁ Παῦλος θηλῶν ἔλεγε· Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται· δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐ διὰ καμάτων τινῶν καὶ πόνου. Καὶ ταύτης δὲ ἐπιλαμβανόμενος τῆς μαρτυρίας οὕτως ἔλεγε· Σκιά γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων [666] ἀραθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατ' ἐναιότην ταῖς αὐταῖς θυσίαις αἷς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηγεῖσθαι οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι. Δι' εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον λέγει, θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠδέλησας,

σῶμα δὲ κατηργήσω μοι, τὴν εἴσοδον τοῦ Μονογενοῦς εἰς τὸν κόσμον λέγων, τὴν διὰ σαρκὸς οἰκονομίαν. Οὕτω γὰρ πρὸς ἡμᾶς παρεγένετο, οὐ τόπον ἀμείψας ἐκ τόπου, (πῶς γὰρ ὁ πανταχοῦ ὢν, καὶ πάντα πληρῶν;) ἀλλὰ διὰ σαρκὸς ἡμῖν φανερωθεῖς. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐχὶ πρὸς Ἰουδαίους ἐστὶν ἡμῖν ἡ μάχην, ἀλλὰ καὶ πρὸς Ἕλληνας καὶ πολλοὺς τῶν αἰρετικῶν, φέρε βαθυτέρον τι νόημα ἐνταῦθα ὑμῖν ἀποκαλύψωμεν, καὶ ζητήσωμεν, τί δή ποτε, μυρία ἔχων μαρτυρίας ὁ Παῦλος, αἱ τὸν νόμον ἀργεῖν ποιοῦσι καὶ τὴν παλαιὰν πολιτείαν, ταύτης ἐμνημόνευσεν. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς οὐδὲ ὡς ἔτυχεν τοῦτο ἐποίησεν, ἀλλὰ μετὰ τινος λόγου καὶ σοφίας ἀφάτου. Ὅτι γὰρ καὶ ἑτέρας εἶχε μαρτυρίας μακροτέρας καὶ σφοδρότερας, εἴπερ ἐδούλετο παραγαγεῖν, ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, πάντες ἀν' ὁμολογήσαντες. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Ἡσαίας φησὶν, Οὐκ ἐστὶ μοι θέλημα ἐν ὅπῃ· πλήρης εἰμι ὀλοκαυτωμάτων κριῶν^c, καὶ στέαρ ἀρνῶν καὶ λίμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδὲ ἐν ἐρχομῷ ὀφθῆναι μοι. Τίς γὰρ ἐξετίθησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὁμῶν; Ἐὰν προσφέρῃτε μοι σερμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα βδέλυγμά μοι ἐστίν. Καὶ ἑτέρωθεν πάλιν· Οὐ νῦν ἐκάλεσά σε, Ἰακώβ, οὐδὲ ἐγκοπὴν σε ἐποίησα, Ἰσραὴλ, οὐκ ἐδδξασάς με ἐν θυσίαις, οὐδὲ ἰδοῦλενσάς μοι ἐν δώροις σου, οὐδὲ ἐγκοπὴν σε ἐποίησα ἐν λίβανι, οὐδὲ ἐκτίσω μοι ἀργυρίου θυμίαμα. Καὶ ὁ Ἰερεμίας δὲ, Ἰνατί μοι λίθανον ἐκ Σαβὰ φέρεις καὶ κιννάμωμον ἐκ γῆς μακρόθεν; Τὰ ὀλοκαυτώματα ὁμῶν οὐχ ἡδυνάρ με. Καὶ πάλιν· Συναγάγετε τὰ ὀλοκαυτώματα ὁμῶν μετὰ τῶν θυσιῶν ὁμῶν, καὶ φάγετε κρέα. Καὶ ἕτερος δὲ τῶν προφητῶν οὕτως ἔλεγεν· Μετάσθησον ἀπ' ἐμοῦ ἤχον φῶδρ σου, καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. Καὶ πάλιν ἄλλοχού τῶν Ἰουδαίων λεγόντων, Εἰ προσδέξεται Κύριος ἐν ὀλοκαυτώμασιν, εἰ δώσω πρωτότοκά μου ὑπὲρ ἀσεβείας μου, καρπὸν κοίλλας μου ὑπὲρ ἁμαρτίας ψυχῆς μου; καὶ ὁ προφήτης ἐπιτιμῶν αὐτοῖς ἔλεγεν, Ἀπηγγέλη σοι, ἄνθρωπε, τί καλὸν, καὶ τί Κύριος ὁ Θεός ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἡ ἀγαπῆν ἔλεον, καὶ ποιεῖν κρίμα καὶ δικαιοσύνην, καὶ ἔτοιμον εἶναι πορεύεσθαι ὅπως Κύριον τὸ Θεοῦ σου. Καὶ ὁ Δαυὶδ οὕτως ἔλεγεν· Οὐδέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχου, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους. Τίνος οὖν ἔνεκεν τσαυτάς ἔχων μαρτυρίας εἰπεῖν, δι' ὃν ὁ Θεός φαίνεται τὰς θυσίας παραιτούμενος ἐκείνας, τὰς νομηνίας, τὰ σάββητα, τὰς ἐορτάς, πάσας ἐκείνας ἀφείλε, ταύτης ἐμνήσθη μόνος; Οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ἦδη τὴν αἰτίαν ἐρούμεν. Πολλοὶ τῶν ἀπίστων καὶ Ἰουδαίων αὐτῶν μαχόμενοι πρὸς ἡμᾶς λέγουσιν, ὅτι ἡ παλαιὰ καταλέλυται πολιτεία οὐ διὰ τὸ ἀτελέστερον· αὐτῆς, οὐδὲ διὰ τὸ μέλζονα εἰσενεχθῆναι τὴν ἡμετέραν πολιτείαν, ἀλλὰ διὰ τὴν πονηρίαν τῶν τότε προσφερόντων τὰς θυσίας. Ὁ γοῦν Ἡσαίας φησὶν· Ἐὰν ἐκτείνητε τὰς χειρὰς ὁμῶν, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπ' ὁμῶν· καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσικουέσονται ὁμῶν. [667] Εἰτα τὴν αἰτίαν προσθεῖς, ἐπάγει λέγων· Αἱ γὰρ χεῖρες ὁμῶν

^a Quinque mss. περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἐξήγησας, alij οὐκ ἠδέλησας. Mox hñdem quatuor mss. post καιρὸς addunt ὅτε τὸν ἀναγκαῖον.

^b Sex mss. παρήνοισαν.

^c Tres mss. et Savil. Ἡσαίας δεικνύς μισουμένης τὰς αὐτῶν θυσίας ἐκ προσώπου φησὶ τοῦ Θεοῦ· τί μοι πλεθὸς τῶν θυσιῶν ὁμῶν; πλήρης εἰμι ὀλοκαυτωμάτων κριῶν.

^d Συναγάγετε deest in Savil. et in quibusdam mss. Mox hñdem θυσιῶν ὁμῶν μερίσθηκα, καὶ φάγετε.

^e Sic bene alij, ut dicit Montf. scribens ἀτελέστερον. Edit. Mox hñdem εἰσενεχθῆναι.

αἵματος πλήρεις. Τοῦτο δὲ οὐκ ἔστι τῶν θυσιῶν κατηγορία, ἀλλὰ τῆς τῶν προσαγόντων πονηρίας ἐγκλημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐδέχετο τὰς θυσίας, ἐπειδὴ μιαιφάνες αὐτὰς προσήγον χειροί. Πάλιν ὁ Δαυὶδ εἰπὼν, ὅτι Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρρους, ἐπήγαγε λέγων· Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· Ἰσραὴλ σὺ ἐκδιηγῇ τὰ δικαιώματά μου, καὶ ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου διὰ τοῦ στόματός σου; Σὺ δὲ ἐμίσους παιδεῖαν, καὶ ἐξέβαλες τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ὀπίσω. Εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ, καὶ μετὰ μοιχῶν τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. Τὸ στόμα σου ἐπιδρόσασε ἀδικίαν, καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεκε δολιχότητας. Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλεις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρός σου ἐτίθεις σκάνδαλον. Ὅθεν ὅλον ὅτι οὐκ ἀπλῶς ἐνταῦθα παρητήσατο τὰς θυσίας, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐμοίχευον, ἐπειδὴ γυμνὸν αὐτὸ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς ἐπεβούλευον. Καὶ ἕκαστος δὲ, φησί, τῶν προφητῶν, κατηγορῶν τῶν προσαγόντων τὰς θυσίας, οὕτως αὐτὰς τὴν θεὸν πραιτεῖσθαι λέγει.

δ. Ταῦτα οἱ ἀντιλέγοντες ἡμῖν λέγουσιν· ἀλλ' ἀρκούσαν ἔδωκεν αὐτοῖς πληγὴν ὁ Παῦλος, καὶ ἱκανῶς αὐτὸν ἐπεστόμισε τὴν ἀναισχυντίαν διὰ τῆς μαρτυρίας ταύτης. Βουλόμενος γὰρ δεῖξαι ὅτι αὐτὴν τὴν πολιτείαν ὡς ἀτελεστέραν ἀπόσωτο ὁ Θεός καὶ ἀργεῖν ἐποίησε, ταύτης ἐπιδόξαστο τῆς μαρτυρίας, ἐν ἣ κατηγορία μὲν τῶν προσαγόντων οὐκ ἔστι, τὸ δὲ ἀτελὲς αὐτῆς γυμνὸν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ φαίνεται. Ὁ γὰρ προφήτης οὐδὲν κατηγορήσας τῶν Ἰουδαίων, ἀπλῶς οὕτω φησὶν· Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρίσω μοι, ὀλοκαυτώματα καὶ περὶ τῆς ἁμαρτίας οὐκ ἠδόκησας. Καὶ ἐρμηνεύων τοῦτο ὁ Παῦλος ἔλεγεν· Ἀναίρει τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δευτερον στήσῃ. Εἰ μὲν γὰρ εἶπε, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, καὶ εἰσήγγασεν, εἶχεν ἂν τινα χώραν εἰς ἀπολογίαὶν ὁ λόγος· νῦν δὲ εἰπὼν, Σῶμα δὲ κατηρίσω μοι, καὶ δεῖξας ἑτέραν εἰσενεγκεθεῖσαν θυσίαν, οὐδεμίαν λοιπὴν ἐλπὶδα ἔδωκε τοῦ πάλιν ἐκείνην ἐπανελεῖν. Καὶ αὐτὸ τοῦτο ἐρμηνεύων ὁ Παῦλος ἔλεγεν, ὅτι διὰ τῆς προσφορᾶς ταύτης ἡγιασμένοι ἐσμέν ἐν τῷ πλῆματι τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, φησί, καὶ σποδὸς δαμάλεως βαπτίζουσα τοὺς κεκοινωνημένους ἀγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα, πόσω μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ Πνεύματος ἁγίου προσήνεγκεν ἑαυτὸν ἁμωμον, καθαρῶς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων; Ὅτι μὲν οὖν ἐκεῖνα πέπαυται, καὶ ἑτέρα ἀντεισενήνκεται, καὶ οὐκ ἔτι λοιπὴν ἀναστήσεται, ἱκανῶς ἐντεῦθεν ἀποδεδεικται. Φέρε δὴ λοιπὸν, ὃ πάλαι ἐσπουδάζομεν δεῖξαι, ὅτι καὶ τῆς ἱερωσύνης ὁ τρόπος ἐκεῖνος οὐκ ἔτι φαίνεται, οὐδὲ ἐπανήξει πάλιν, ῥητῶς τοῦτο καὶ σαφῶς ἀπὸ τῶν Γραφῶν αὐτῶν ποιήσωμεν φανερόν, ὅλγα πρότερον ὑμῖν προσιπόντες, ὥστε σαφεστέραν γενέσθαι τῶν λεγομένων τὴν ἐρμηνείαν. Ἀβραάμ ἐπανεληθὼν ἀπὸ τῆς Περσίδος ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ, εἷτα ἐκεῖνος τὸν Ἰακώβ, ὁ Ἰακώβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας, ἐξ ὧν ἐγένοντο δέκα καὶ δύο φυλαί, μᾶλλον δὲ τρισκαίδεκα·

ἀντὶ γὰρ τοῦ Ἰωσὴφ οἱ παῖδες αὐτοῦ, Ἐφραΐμ καὶ Μανασσῆς ἐγένοντο φύλαρχοι. [668] Καὶ καθάπερ ἐκάστη τῶν υἱῶν Ἰακώβ ἐπώνυμος ἦν φυλῇ, τοῦ Ρουβίμ, τοῦ Συμεὼν, τοῦ Λευὶ, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Νεφθαλὶμ, τοῦ Γὰδ, τοῦ Ἀσὴρ, τοῦ Βενιαμὴν, οὕτως ἐπὶ τοῦ Ἰωσὴφ οἱ παῖδες οἱ ἐκείνου, Μανασσῆς καὶ Ἐφραΐμ, δύο φυλὴν ἐγεγόνασιν ἐπώνυμοι· καὶ ἐκαλεῖτο φυλὴ ἡ μὲν τοῦ Ἐφραΐμ, ἡ δὲ τοῦ Μανασσῆ. Τῶν τρισκαίδεκα τοίνυν τούτων φυλῶν, αἱ μὲν ἅλλαι πᾶσαι ἀγρώς ἔσχον καὶ προσόδους πολλὰς, καὶ ἐγεώργουν πᾶσαι, καὶ τὰ ἅλλα ἅπαντα ἐπραττον τὰ βιωτικά· ἡ δὲ τοῦ Λευὶ φυλὴ ἱερωσύνη τιμηθεῖσα, μόνῃ τῶν μὲν βιωτικῶν ἔργων ἀπήλλακτο, καὶ οὐδὲ ἐγεώργουν, οὐδὲ τέχνας μετήσαν, οὐδὲ ἄλλο τι τοιούτων οὐδὲν ἐπραγματεύοντο, ἀλλὰ τῇ ἱερωσύνῃ προσείχον μόνῃ, καὶ δεκάτας ἐλάμβανον παρὰ παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ οἴνου καὶ πυρὸς καὶ κριθῶν, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων, οὐδὲ τέχνας αὐτοῖς ἐδίδονσαν πάντας, καὶ τοῦτο ἦν αὐτοῖς πρόσδοτος· καὶ οὐκ ἔξῃν ἐξ οὐδεμιᾶς ἄλλης φυλῆς ἱερεῖα γενέσθαι ποτέ. Ἀπὸ γὰρ ταύτης ἐγένετο τῆς φυλῆς Ἀαρὼν, τῆς τοῦ Λευὶ λέγου, καὶ κατὰ διαδοχὴν οἱ ἔρχοντο· ἐκεῖνον τὴν ἱερωσύνην ἐδέχοντο, καὶ οὐδεὶς οὐδέποτε ἐξ ἑτέρας ἐγένετο φυλῆς ἱερέως. Οὗτοι τοίνυν οἱ Λευῖται δεκάτας παρ' αὐτῶν ἐλάμβανον, καὶ οὕτως ἐτρέφοντο. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Ἰακώβ καὶ τοῦ Ἰσαάκ, ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ, οὕτω γενομένη Μωυσέως, οὐδὲ νόμου γραφέντος, οὐδὲ τῆς ἱερωσύνης τῆς Λευιτικῆς δόξης οὐσης, οὐ σκηνῆς, οὐ ναοῦ γενομένου, οὐ τῶν φυλῶν διακεκριμένων, οὐ τῆς ἱερουσαλὴμ φαινομένης, οὐδένος ὧς οὐδέποτε τῶν κατὰ Ἰουδαίους πραγμάτων ἀρχὴν λαβόντος, ἐγένετό τις Μελχισεδὲκ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὕψιστου. Οὗτος ὁ Μελχισεδὲκ ὁμοῦ καὶ βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς ἦν· τύπος γὰρ ἐμελλεν ἔσεσθαι τοῦ Χριστοῦ, καὶ μέμνηται αὐτοῦ σαφῶς ἡ Γραφή. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Ἀβραάμ τοῖς Πέρσαις ἐπιπεσὼν, καὶ τὸν ἀδελφεοῦν τὸν ἑαυτοῦ τὸν Ἄντ ἐξαρκάσας τῶν ἐκείνων χειρῶν, καὶ τὰ λάφυρα λαβὼν πάντα, ἐπανῆκε νικησας κατὰ κράτος ἐκεῖνους, οὕτω πως περὶ τοῦ Μελχισεδὲκ ἡ Γραφὴ φησί· Καὶ Μελχισεδὲκ βασιλεὺς Σαλήμ ἐξήνεγκεν ἄρτους καὶ οἶνον· ἦν δὲ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὕψιστου, καὶ ἠλόγησε τὸν Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν· Εὐλόγημένος ὁ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ τῷ ὕψιστῳ, ὃς ἐκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεός ὁ ὕψιστος, ὃς παρέδωκε τοὺς ἐχθρούς σου ὑποχείριους σοι. Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ δεκάτην ἀπὸ πάντων Ἀβραάμ. Ἀντοῖνον φανῇ τις τῶν προφητῶν, λέγων, ὅτι μετὰ τὸν Ἀαρὼν καὶ τὴν ἱερωσύνην ἐκείνην καὶ τὰς θυσίας ταύτας καὶ τὰς προσφορὰς ἀναστήσεται ἱερεὺς ἕτερος, οὐκ ἀπὸ τῆς φυλῆς ἐκείνης, ἀλλ' ἐξ ἑτέρας ἀφ' ἧς οὐδέποτε γέγονεν ἱερεὺς, οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ, εὐδελον ὅτι ἡ μὲν παλαιὰ πέπαυται ἱερωσύνη, ἑτέρα δὲ νέα ἀντεισενήνκεται. Εἰ γὰρ ἐμελλεν ἡ παλαιὰ κρατεῖν, οὐ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν, εἶδει λέγεσθαι. Τίς οὖν τοῦτο φησιν; Αὐτὸς οὗτος ὁ περὶ τῶν θυσιῶν εἰπὼν, περὶ τοῦ Χριστοῦ διαλεγόμενος· καὶ ποιοῦτο φησιν· Ἐλπετὸ ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου.

^a Montf. edebat: Ἐπὶ μὲν γὰρ... ἠθέλησας, εἷτα εἰπὼν, Σῶμα δέ... in margine hæc notans: Savil. et quidam mss. ἠθέλησας, καὶ εἰσήγγασεν, εἶχεν ἂν τινα χώραν εἰς ἀπολογίαὶν ὁ λόγος· νῦν δὲ εἰπὼν, Σῶμα δὲ κατηρίσω.

^b Sic recte Savilius et alii. Montfauconius δύο φυλαί. Edit.

^c Ἄλλι ἔγχονοι. Infra quinque mss. πρὸ τοῦ Ἰακώβ ταῖς Ἰσάκ.

tiplicaveritis obsecrationem, non exaudiam vos: mox causam addens, prosequitur: Manus enim vestra sanguine plenæ (Isai. 1. 15). Hoc autem non est sacrificia accusare, sed offerentium iniquitatem criminari. Et ideo non accepta habuit sacrificia, quod ea manibus impuris offerrent. Rursum David cum dixisset: Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos (Psal. 49. 9). adjecit: Peccatori autem dixit Deus, Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, et abiecasti sermones meos retrorsum. Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas: os tuum abundavit malitia, et lingua tua contexebat dolos: sedens, adversus fratrem tuum obtrecebas, et adversus filium matris tuæ ponebas offendiculum (Psal. 49. 16-20). Unde perspicuum est, quod non hic omnino rejecit sacrificia, sed quoniam mœchabantur, quoniam furabantur, quoniam fratribus insidiabantur. Certe cum unusquisque prophetarum, inquit, accuset offerentes sacrificia, sic illa Deum respuisse dicit.

4. *Probatur legem sublatam fuisse non ob peccata Judæorum, sed quod imperfecta esset. — Hæc adversarii nostri dicunt, sed Paulus illis plagam satis magnam inflixit, et abunde illorum impudentiæ silentium imposuit, hoc testimonio. Cum enim vellet ostendere, Deum ipsam Judæorum religionem ut imperfectiorem rejecisse, irritamque fecisse, hoc assumpsit testimonium, in quo accusatio offerentium nulla est, sed ipsius religionis imperfectio nuda per se declaratur. Propheta enim nulla in re accusans Judæos, simpliciter sic loquitur: Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem adaptasti mihi, holocaustomata et pro peccato non probasti (Psal. 43. 7). Idque exponens Paulus ait: Tollit prius, ut posterius statuatur (Hebr. 10. 9). Nam posteaquam dixit, Sacrificium et oblationem noluisti: deinde addidit, Corpus autem adaptasti mihi: postquam ostendit aliud inductum sacrificium, nullam præterea spem dedit futurum, ut illud restitueretur. Et hoc ipsum interpretans Paulus, dixit: Per oblationem hanc sanctificati sumus in voluntate Christi (Ib. v. 10). Si enim sanguis taurorum et hircorum, et cinis vitulæ aspersus inquinatos sanctificat ad carnis emundationem: quanto magis sanguis Jesu Christi, qui per Spiritum sanctum obtulit semetipsum immaculatum, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis (Hebr. 9. 13. 14)? Itaque quod illud sacrificium antiquatum sit, et aliud in ejus locum inductum, quodque posthac illud non sit restituendum satis, ex his demonstratum est. Age jam superest, ut quod dudum conati sumus demonstrare, illius sacerdotii ritus neque jam apparere, neque denno redituros, evidenter hoc palamque e Scripturis ipsis dilucidum faciamus, pauca prius vobis præfati, quo fiat evidential eorum quæ dicentur enarratio. Abraham reversus e Perside genuit Isaac, Isaac deinde Jacob, Jacob duodecim filios, ex quibus profectæ sunt duodecim tribus, vel*

potius tredecim. Quandoquidem loco Joseph duo ipsius filii Ephraim et Manasses exstiterunt tribuum principes. Et quemadmodum unicuique filiorum Jacob tribus cognomine respondebat, Ruben, Simeon, Levi, Juda, Nephthaliim, Gad, Aser, Benjamin: sic sub Joseph duo illius filii, Manasse et Ephraim, cognomen indebant tribubus: et appellabantur altera quidem Ephraim, altera vero Manasse. Harum itaque tredecim, cæteræ quidem omnes agros habebant ac proventus multos, et agricolabantur omnes, reliquæque omnia exercebant ad victum pertinentia: Cæterum tribus Levi sola honorata sacerdotio, a negotiis ad victum pertinentibus liberata erat, neque colebant agros, neque tractabant artes, neque præterea quidquam hujus generis exercebant, sed soli sacerdotio vacabant, ac decimas accipiebant a toto populo tum vini, tum frumenti, tum hordei, et de aliis rebus omnibus decimam illis portionem dabant omnes, et hic erat illis proventus. Nec fas erat ex ulla alia tribu sacerdotem unquam fieri. Ex hac enim tribu factus est Aaron, nimirum de tribu Levi, ac per successionem illius posteri sacerdotium accipiebant, neque quisque unquam sacerdos ex alia tribu creatus est. Hi itaque Levitæ decimas ab illis accipiebant, et sic alebantur. Sed ante Jacob sub Isaac, sub Abraham, cum nondum esset Moses, nondum scripta lex, nondum Leviticum sacerdotium esset proditum, non tabernaculum, non templum esset, non tribus discretæ, non Jerusalem exstaret, cum nullus omnino in Judæos rerum principatum occupasset, fuit quidam Melchisedec sacerdos Dei altissimi. Hic Melchisedec erat rex idem et sacerdos: typus enim futurus erat Christi, cujus et Scriptura manifeste meminit. Cum enim Abraham Persas adortus, fratris filio Lot ex illorum manibus erepto, omnibus spoliis direptis rediret, hostibus virtute devictis, hunc in modum de Melchisedec loquitur Scriptura: Et Melchisedec rex Salem obtulit panem ac vinum; erat enim sacerdos Dei altissimi; et benedixit Abraham, dixitque: benedictus es Abraham Deo altissimo, qui creavit cælum et terram, et benedictus Deus altissimus, qui tradidit inimicos tuos in manus tuas. Et dedit illi decimas ex omnibus Abraham (Gen. 14. 18-20). Si quis igitur prophetarum exstitit, qui dicat, quod post Abraham, postque sacerdotium illud, et hæc sacrificia atque oblationes, exoriturus esset sacerdos alius, non ex illa tribu, sed ex alia, ex qua nunquam creatus est sacerdos, non secundum ordinem Aaronis, sed secundum ordinem Melchisedec: manifestum est, quod vetus sacerdotium cessavit, aliud autem novum in illius locum inductum est. Nam si futurum erat, ut vetus illud obtineret, non secundum ordinem Melchisedec, sed secundum ordinem Aaron oportuit dici. Quis igitur hoc dicit? Hic ipse qui de sacrificiis loquutus, de Christo disserens hoc quoque alieubi dixit: Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis. (Psal. 109. 1).

5. Deinde ne quis de vulgariū hominū aliquo suspicaretur illud esse dictum, non dicit hoc Hesaias, neque Jeremias, neque quisquam alius propheta privatæ conditionis, sed ipse rex, ut intelligeres, quod non possit rex hominem appellare suum Dominum, sed Deum solum. Nam si privatus fuisset, fortassis aliquis impudens dixisset, illum de homine loqui; nunc cum rex fuerit, hominem non appellaverit Dominum suum. Quomodo enim si de quopiam vulgariū hominū hæc loquutus fuisset David, dixisset, quod etiam a dextris consedisset ineffabilis ac summæ illius majestatis? Hoc enim impossibile. De hoc vero ait: *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Psal. 109. 1. 2). Deinde ne putares eum imbecillum esse minusque potentem, *Tecum*, inquit, *principatus est in diebus potentie tue* (Ib. v. 3). Manifestius etiam declarans, addidit: *Ex utero ante Luciferum genui te*. Ante Luciferum autem nullus hominū fuit genitus. *Tu sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec* (Ib. v. 4; Hebr. 5. 6). Non dixit secundum ordinem Aaron. Proinde percontare Judæum, si sacerdotium vetus non erat antiquandum, quam ob causam induxit alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedec. Ad hunc igitur ipsum locum perveniens Paulus, vide quomodo illum evidentiorē reddiderit. Cum enim dixisset de Christo, quemadmodum et alibi loquitur, *Tu sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec*: subjunxit: *De quo multus nobis sermo, et enarratu difficilis* (Id. 5. 11). Deinde cum increpasset discipulos, ut paucis dicam, ait, quis ille sit Melchisedec; et adducit historiam, ita narrans: *Hic occurrit Abraham revertenti a concisione regum, benedixitque illi, cui et decimas de omnibus impartitus est Abraham* (Id. 7. 1. 2). Post aperiens considerationem figuræ: *Contemplamini autem quantus sit iste*, inquit, *cui etiam decimas de omnibus impartitus est Abraham patriarcha* (Id. v. 4). Hoc autem non sine causa dixit, sed ostendere cupiens, multo majus esse sacerdotium nostrum quam Judæorum. Atque in ipsis typis prius rerum excellentia declaratur. Nam Abraham Isaac erat pater, avus Jacobi, proavus Levi, siquidem Jacobi filius erat Levi. Ex Levi sacerdotium apud Judæos sumpsit originem. Verum hic Abraham progenitor Levitarum ac Judaicorum sacerdotum sub Melchisedec, qui typum gerebat nostri sacerdotii, laici locum obtinuit, idque duplici modo declaravit: primum quod illi dederit decimas: nam laici sacerdotibus dabant decimas; deinde quod benedictionem acceperit ab eo: etenim laici a sacerdotibus benedictionem accipiunt. Rursum considera, quanta sit excellentia nostri sacerdotii, quando Abraham patriarcha Judæorum, progenitor Levitarum, comperitur benedictionem accipere a Melchisedec, illique dare decimas (Gen. 14). Nam utrumque narrat Vetus Testamentum et quod Melchisedec benedixit Abraham, et quod decimas ab eo acceperit. His igitur ipsis in medium adductis Paulus dicebat: *Considerate, quantus est iste? Quis? Melchisedec*, inquit, *cui etiam decimas Abraham ex*

præcipuis dedit, ipsorum patriarcha. Et quidem qui sunt ex filiis Levi, sacerdotium accipientes, mandatum habent, ut decimas accipiant a populo, hoc est a fratribus suis, quamquam egressi e lumbis Abraham (Hebr. 7. 4. 5). Quod autem dicit, tale est. Levitæ, inquit, qui apud Judæos sunt sacerdotes, mandatum acceperunt juxta legem, ut decimas acciperent ab aliis Judæis. Tametsi omnes progeniti sunt ex Abraham, tam Levitæ, quam reliquus populus, nihilominus decimas accipiunt a fratribus suis. Melchisedec vero, qui non ducit originem ab illis, (neque enim ex Abraham progenitus erat, neque ex tribu Levitica, sed ex alio genere) decimavit Abraham, hoc est decimas accepit ab Abraham. Nec id solum, verum et aliud quiddam fecit: eidem qui promissiones habebat, videlicet Abrahamo, benedixit. Et quid hoc, inquis, significat? Quod hic illo multo sit inferior. Quomodo? *Citra omnem controversiam quod minus est a majore benedictionem accipit* (Ibid. v. 7). Itaque nisi Abraham progenitor Levitarum fuisset inferior Melchisedec, nequaquam illi hic benedixisset, neque huic ille decimas dedisset. Deinde volens ostendere, per Melchisedec hoc advenisse, subjecit dicens: *Et ut ita loquar*, hoc est, propemodum, *per Abraham etiam ipse Levi, qui decimas accipit, decimatus est* (Ib. v. 9). Quid est, *decimatus est*? Decimas dedit Melchisedec et ipse Levi, qui nondum erat genitus per patrem ipsius, inquit. *Adhuc enim in lumbis patris erat cum occurreret Abraham Melchisedec*. Nam ideo hoc occupans dixit, *Ut ita loquar*. Cur hæc diceret subjecit: *Si consummatio igitur erat per Leviticum sacerdotium: populus enim sub illo legem accepit; quid opus erat deinde secundum ordinem Melchisedec exoriri alium sacerdotem qui non dicatur juxta ordinem Aaron* (Ibid. v. 11)? Quid autem est quod dicit? Si res, inquit, erant perfectæ, quæ gerebantur apud Judæos, neque lex erat umbra futurorum bonorum, sed ipsa totum efficiebat, nec futurum erat, ut cuiquam alteri cederet, neque ut sacerdotium prius cessaret, alterumque induceretur, cur propheta dixit: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec* (Psal. 109. 4)? Dicendum enim erat, secundum ordinem Aaron. Ideo ait: si consummatio per Leviticum sacerdotium erat, quid deinde opus erat secundum ordinem Melchisedec exoriri sacerdotem alium, qui non diceretur secundum ordinem Aaron? Ex hoc enim liquet, illud sacerdotium finem accepisse, et aliud in illius locum inductum esse multo melius ac sublimius. Hoc autem evicto, simul et illud in confesso est, alium etiam vitæ statum sacerdotio congruentem, simul inducendum fuisse, necnon legem meliorem, nimirum nostram. Quod sane demonstrans Paulus, dicebat: *Translatio enim sacerdotio, necessario fit et legis translatio, et horum conditor est unus* (Hebr. 7. 12). Quia enim pleraque legalia circa sacerdotii ministeria consistebant, prius autem sacerdotium profligatum est, nimirum alio in illius vicem inducto, legislationem etiam meliorem in illius locum induci oportuit. Posthæc declarans, de quo hæc dicat, ait: *De quo enim dicuntur hæc, alterius tribus particeps fuit,*

ε'. Εἶτα, ἵνα μὴ περὶ τίνος τῶν πολλῶν ἀνθρώπων τοῦτο ὑποπτεύῃ τις λέγεσθαι, οὐ φησὶν αὐτὸ ὁ [669] Ἡσαίας, οὕτε Ἱερεμίᾳς, οὕτε ἄλλος τις προφήτης ἰδιώτης γενόμενος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, [ἵνα μάθῃς, ὅτι ὁ] βασιλεὺς δὲ Κύριος ἑαυτοῦ οὐδένα καλεῖσαι δύναται, ἀλλ' ἢ τὸν Θεὸν μόνον. Εἰ μὲν γὰρ ἰδιώτης ἦν, ἴσως ἂν τις εἶπε τῶν ἀναισχυντούντων, ὅτι περὶ ἀνθρώπου λέγει· νυνὶ δὲ βασιλεὺς ὢν ἀνθρώπων ἑαυτοῦ Κύριον οὐκ ἂν ἐκάλειεν. Πῶς δ' ἂν, εἰ περὶ τίνος τῶν πολλῶν ἀνθρώπων ἔλεγε ταῦτα ὁ Δαυὶδ, εἶπεν [ἂν,] ὅτι ἐκ δεξιῶν ἐκάθισε τῆς ἀπορρήτου καὶ μεγάλης δόξης ἐκείνης; τοῦτο γὰρ ἀμήχανον. Περὶ δὲ τούτου φησὶν· *Εἴπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*. Εἶτα, ἵνα μὴ νομίσῃς, αὐτὸν ἀσθενῆ εἶναι καὶ ἀδυνατοῦντα, ἐπήγαγε, Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς θυγατρὸς σου. Καὶ σαφέστερον δηλῶν ἔλεγεν, Ἐκ γαστρὸς πρὸ ὠσφοῦρου ἐγέννησά σε. Πρὸ ὠσφοῦρου δὲ οὐδεὶς ἀνθρώπων γενένηται. Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Οὐκ εἶπε, κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρών. Ἐρώτησον τοίνυν τὸν Ἰουδαῖον, εἰ μὴ ἐμελλέν ἡ ἱερωσύνη καταλύσθαι ἢ παλαιὰ, τίνος ἔνεκεν ἕτερον εἰσήγαγεν ἱερεῖα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Εἰς τοῦτο γοῦν αὐτὸ τὸ χωρίον ἐλθὼν ὁ Παῦλος, ὅρα πῶς αὐτὸ σαφέστερον ἐποίησεν. Εἰπὼν γὰρ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι καθὼς ἐν ἑτέρῳ λέγει, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, ἐπήγαγε· Περὶ οὐ πολλὸς ἡμῶν ὁ λόγος καὶ δυσερμηνεύτος. Εἶτα, ἐπιτιμήσας τοῖς μαθηταῖς, δεῖ γὰρ ἐπιτεμεῖν, λέγει, τίς ἐστὶν ὁ Μελχισεδέκ, καὶ ἐπάγει τὴν ἱστορίαν, οὕτως λέγων· Οὗτος ὁ συναρτήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κατῆς τῶν βασιλέων, καὶ εὐλογησας αὐτὸν, ᾧ καὶ δεκάτην ἐμέρισεν ἀπὸ πάντων Ἀβραὰμ. Εἶτα, ἐκκαλύπτων τὸ θεῶρημα τοῦ τύπου, θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, φησὶν, ᾧ καὶ δεκάτην ἐμέρισεν ἀπὸ πάντων Ἀβραὰμ ὁ πατριάρχης. Τοῦτο δὲ οὐκ ἀπλῶς ἔλεγεν, ἀλλ' ἐνδείχσθαι βουλόμενος, ὅτι πολλῷ μείζων ἢ καθ' ἡμᾶς ἱερωσύνη τῆς Ἰουδαϊκῆς. Καὶ ἐν τοῖς τύποις αὐτοῖς τῶν πραγμάτων προλαβοῦσα ἢ ὑπεροχὴ διαδείκνυται. Ὁ γὰρ Ἀβραὰμ τοῦ Ἰσαὰκ πατὴρ ἦν, καὶ τοῦ Ἰακώβ πατὴρ, καὶ Αὐτὸς πρόγονος· τοῦ γὰρ Ἰακώβ ἦν υἱὸς ὁ Αὐτοῦ. Ἀπὸ γὰρ Αὐτοῦ ἡ ἱερωσύνη παρὰ Ἰουδαίους τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν. Ἄλλ' οὗτος ὁ Ἀβραὰμ ὁ πρόγονος τῶν Λευιτῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων ἱερῶν, ἐπὶ τοῦ Μελχισεδέκ, ὃς ἦν τύπος τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερωσύνης, λαϊκοῦ τάξιν ἐπέειχε· καὶ τοῦτο δι' ἀμφοτέρων ἐδήλωσε, καὶ διὰ τοῦ δοῦναι δεκάτην αὐτῷ· οἱ γὰρ λαϊκοὶ τοῖς ἱερεῦσι τὰς δεκάτας διδίδασκε· καὶ ὅτι ἡλόγησεν παρ' αὐτοῦ· οἱ γὰρ λαϊκοὶ παρὰ τῶν ἱερῶν εὐλογοῦνται. Πάλιν ὅρα πόση ἢ ὑπεροχὴ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερωσύνης, ὅταν Ἀβραὰμ ὁ πατριάρχης τῶν Ἰουδαίων, ὁ πρόγονος τῶν Λευιτῶν, εὐρίσκηται· ὅπου τοῦ Μελχισεδέκ εὐλογοῦμενος, καὶ δεκάτας διδούς. Καὶ γὰρ ἀμφοτέρω ταῦτα φησὶν ἡ Παλαιὰ, ὅτι καὶ εὐλόγησεν ὁ Μελχισεδέκ τὸν Ἀβραὰμ, καὶ δεδεκάτωκεν αὐτόν. Ταῦτα γοῦν αὐτὰ εἰς μέσον ἀγαγὼν ὁ Παῦλος, ἔλεγε, θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος; Οὗτος τίς; Ὁ Μελχισεδέκ, φησὶν, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἐκ τῶν ἀκροθιρίων ἔδωκεν ὁ πατριάρχης ἐκείνῳ. Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Αὐτοῦ

τὴν ἱερωσύνην λαμβάνοντες, ἐντολὴν [670] ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαόν, τοῦτέστι τοὺς ἀδελφούς αὐτῶν, καὶ περ ἐξέληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος τοῦ Ἀβραὰμ. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Οἱ Λευῖται, φησὶν, οἱ παρὰ Ἰουδαίους ἱερεῖς, ἐντολὴν ἔλαβον κατὰ τὸν νόμον, δεκάτας λαμβάνειν ἐκ τῶν ἄλλων Ἰουδαίων. Καίτοι γε πάντες ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ ἦσαν, καὶ οἱ Λευῖται, καὶ ὁ λοιπὸς λαὸς, ἀλλ' ὅμως δεκάτας λαμβάνουσι παρὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν. Ὁ δὲ Μελχισεδέκ, ὁ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν (οὐ γὰρ ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ ἦν, οὐδὲ ἐκ τῆς φυλῆς τῆς Λευιτικῆς, ἀλλ' ἐξ ἑτέρου γένους), δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραὰμ, τοῦτέστι, δεκάτας παρ' αὐτοῦ ἔλαβε· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑτερόν τι. Τί δὲ τοῦτο; Ὅτι καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας, τὸν Ἀβραὰμ, πάλιν ἡλόγησε. Καὶ τί τοῦτο, φησὶ, δείκνυται; Ὅτι οὗτος ἐκείνου σφόδρα ἐλάττω. Πῶς; Χωρὶς πόσης ἀντιλογίας τὸ ἐλάττω ὑπὸ τοῦ κρείττενος εὐλογεῖται. Ὅστε εἰ μὴ ἦν ἐλάττω ὁ Ἀβραὰμ, ὁ πρόγονος τῶν Λευιτῶν, τοῦ Μελχισεδέκ, οὐκ ἂν ἐκείνους τοῦτον εὐλόγησεν, οὐδ' ἂν οὗτος ἐκείνῳ δεκάτας ἔδωκεν. Εἶτα βουλόμενος δείξει, ὅτι διὰ τοῦ Μελχισεδέκ προήλθεν ἂν ἐκεῖνο, ἐπήγαγε λέγων· Καὶ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τοῦτέστι σχεδόν, διὰ Ἀβραὰμ καὶ Αὐτοῦ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται. Τί δὲ ἐστὶ, δεδεκάτωται; Δεκάτας ἔδωκε καὶ αὐτὸς, φησὶ, τῷ Μελχισεδέκ, ὁ μηδέπω γεννηθεὶς, διὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· Ἐτι γὰρ, φησὶν, ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἦν, ὅτε συνήνεγκεν αὐτῷ Μελχισεδέκ διὰ τοῦτο γὰρ προλαβὼν εἶπεν, Ὡς ἔπος εἰπεῖν. Τίνος οὖν ἔνεκεν ταῦτα ἔλεγεν, ἐπάγει λέγων· Εἰ μὲν οὖν ἡ τελειώσις διὰ τῆς Λευιτικῆς ἱερωσύνης ἦν (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο), τίς ἐτι χρεῖα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ ἀνίστασθαι ἱερεῖα ἕτερον, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρών λέγεσθαι; Τί δὲ ἐστὶν ὃ λέγει; Εἰ τὰ πράγματα ἦν τέλεια, φησὶ, τὰ κατὰ Ἰουδαίους, καὶ μὴ σκιὰ ἦν ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἀλλὰ τὸ πᾶν αὐτὸς κατωρθώκει, καὶ οὐκ ἐμελλεν ἑτέρῳ παραχωρεῖν, οὔτε ἡ ἱερωσύνη ἢ προτέρα ὑπεξίστασθαι, καὶ ἑτέρα ἀντείστασθαι, τίνος ἔνεκεν ὁ προφήτης ἔλεγεν· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ; Ἔδει γὰρ εἰπεῖν, κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρών. Διὰ τοῦτο φησὶν, Εἰ μὲν οὖν ἡ τελειώσις διὰ τῆς Λευιτικῆς ἱερωσύνης ἦν, τίς ἐτι χρεῖα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ ἀνίστασθαι ἱερεῖα ἕτερον, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρών λέγεσθαι; Δῆλον γὰρ ἐκ τούτου, ὡς ἐκεῖνη μὲν τέλος ἔλαβεν ἡ ἱερωσύνη, ἑτέρα δὲ ἀντειστενήνεκται πολλῶν βελτίων καὶ ὑψηλοτέρων. Τούτου δὲ ὁμολογούμενου, κάκεινο συνυμολόγηται, ὅτι καὶ πολιτεία ἑτέρα τῇ ἱερωσύνῃ συμβαίνουσα συνεισαχθήσεται, αὕτη ἡ ἡμετέρα δηλονότι, καὶ νομοθεσία βελτίων. Ὅπερ δὴ κατασκευάζων ὁ Παῦλος ἔλεγε, Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετὰθεσις γίνεται, καὶ τούτων δημιουργὸς εἰς ἑστέον. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ πλεον τῶν νομίμων περὶ τὴν τῆς ἱερωσύνης ἀκολουθίαν ἀνηλίσκετο, ἡ δὲ ἱερωσύνη ἢ προτέρα ἐξεδέχλητο, εὐδην ὅτι ἑτέρας ἀντεισαχθείσης, καὶ νομοθεσίαν μείζονα ἀντεισαχθήναι ἔδει. Εἶτα δηλῶν, περὶ [671] τίνος ταῦτα λέγεται, Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φησὶ, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. Πρόδηλον

* Morel. et quidam mss. εὐρίσκεται. Mox quidam mss. Ἀβραὰμ, καὶ ὅτι δεκάτας ἔλαβε παρ' αὐτοῦ. Ταῦτα γοῦν.

b Allii προσήλθεν ἐκεῖνον

c Allii νενομοθέτηται.

γάρ, *ὅτι ἐξ Ἰουδα ἀνατίθεται ὁ Κύριος ἡμῶν*, εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησεν. Ὅταν οὖν φαίνεται ὁ Χριστὸς ἐξ ἐκείνης ὡν τῆς φυλῆς, δηλονότι τῆς Ἰουδα, καὶ ἱερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, ὁ δὲ Μελχισεδέκ πολλὸ τοῦ Ἀβραάμ σεμνότερος ὢν· πανταχόθεν συνωμολόγηται, ὅτι καὶ ἑτέρα ἀνὴρ ἑτέρας εἰσάγεται ἱερωσύνη πολὺ τῆς προτέρας ὕψηλοτέρα. Εἰ γὰρ ὁ τύπος τοιούτος, καὶ τῆς ἱερωσύνης τῆς Ἰουδαϊκῆς λαμπρότερος ἦν, πολλῶν μᾶλλον αὐτῇ ἢ ἀλήθεια· ὅπερ οὖν κατασκευάζων ἔλεγε· *Περισσότερον ἐστὶ κατὰδὲλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδέκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἑταρος, ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου*. Τί ἐστιν, *Ὁ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου*; Ὅτι τῶν προσταγμάτων αὐτοῦ οὐδὲν ἦν σαρκικόν. Οὐ γὰρ πρόβατα θύειν καὶ μέσχους ἐπάταξεν, ἀλλὰ διὰ τῆς κατὰ ψυχὴν ἀρετῆς τὸν Θεὸν θεραπεύειν· καὶ τούτων τὰ ἐπαθλα ἡμῶν ἔθηκε τὴν οὐδέποτε καταλυομένην. Καὶ πάλιν νεκρωθέντας ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἐλθὼν ἀνέστησε, καὶ ἐζωοποίησε, διπλοῦν θάνατον λύσας· τὸν μὲν τῆς ἁμαρτίας, τὸν δὲ τῆς σαρκός. Ἐπεὶ οὖν τοιαῦτα κομίζων ἡμεῖς ἦλθεν ἀγαθὰ, διὰ τοῦτό φησιν· *Ὁ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου*.

ε'. Ἦδη μὲν οὖν καὶ τοῦτο λοιπὸν συναποδείδειται, ὅτι τῆς ἱερωσύνης μεταστροφῆς, καὶ νόμου μεταθεσθαι ἐξ ἀνάγκης εἰκὸς ἦν γενέσθαι. Ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτο αὐτὸ ῥητῶς ἐνὶν ἀποδείξει, καὶ τοὺς προφῆτας πάλιν παραγαγεῖν μάρτυρας λέγοντας, ὅτι καὶ ὁ νόμος μετατεθήσεται, καὶ ἡ πολιτεία ἐπὶ τὸ βέλτιον μετασχηματισθήσεται^β, καὶ ὅτι βασιλεὺς οὐδεὶς οὐδέποτε λοιπὸν ἀναστήσεται Ἰουδαῖος.

Ἐπειδὴ δὲ τοσαῦτα χρὴ λέγειν ὅσα δυνατόν ὑποδέχεται τὸν ἀκροατὴν, καὶ μὴ πάντος ὕψ' ἐν, μηδὲ ἀθρόως, εἰς ἕτερον ἐκεῖνα ταμιευσάμενοι καιρὸν, τίως ἐνταῦθα καταλύομεν τὸν λόγον, παρακαλέσαντες ὁμῶν τὴν ἀγάπην, μνησθῆναι τῶν εἰρημένων, καὶ τοὺς ἐμπροσθεν λεχθεῖσι ταῦτα συνάψαι· καὶ ὁ πρότερον ἐδεδόμεθα, τοῦτο δεησόμεθα καὶ νῦν, τοὺς ἀδελφοὺς ἀνασώσασθαι τοὺς ὑμετέρους, καὶ πολλὴν ὑπὲρ τῶν ἡμελημένων μαλὼν ποιήσασθαι πρόνοιαν. Διὰ γὰρ τοῦτο τοιοῦτον ἡμεῖς ἀναδεχόμεθα πόνον, οὐχ ἵνα ἀπλῶς εἴπωμεν, οὐδ' ἵνα κρότων καὶ θορύβων ἀπολαύσωμεν, ἀλλ' ἵνα ἐπαναγάγωμεν πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν τοὺς ἀπορράγαντας. Καὶ μὴ μοι λεγέτω τις, ὅτι Κοινὸν οὐδὲν ἔχω πρὸς ἐκεῖνον, γένοιτό μοι τὰ ἐμαυτοῦ κατορθώσαι πράγματα. Οὐδεὶς τὸ ἑαυτοῦ κατορθώσαι δύναται χωρὶς τῆς τοῦ πλησίον ἀγάπης καὶ σωτηρίας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος φησι, *Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητεῖτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος*, εἰδὼς, ὅτι τὸ ἑαυτοῦ ἐν τῷ τοῦ πλησίον κεῖται συμφέροντι. Ὑγιαίνει σὺ, ἀλλ' ὁ ἀδελφός σου ἀσθενεῖ. Ἄν τὸινυν εὐ φρονῇ, περὶ τοῦ κἀμίνοντος μεζόνως ἀληθείας, καὶ μνησθῇ καὶ ἐν τούτῳ τὸν μακάριον ἐκεῖνον, τὸν λέγοντα· *Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι*; Εἰ γὰρ δύο καταβάλλοντες [672] ὁδοῦς, καὶ βαπτανῶντες ὅλγον

ἀργύριον εἰς πένητας, χαίρομεν· ἂν ψυχὰς εὖσαι· ἐδνηθώμεν, πόσῃ μὲν καρπωσόμεθα ἡδονήν; πόσῃ δὲ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα ἀπολαύσωμεν τῆς ἀμοιβῆς; Καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα, ὅσακις ἂν συντύχωμεν, πολλὴν δεξιόθεν τὴν εὐφροσύνην ἀπὸ τῆς συντυχίας, τῶν κατορθωμάτων ἀναμνησκόμενοι τῶν κατ' αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ τοῦ βήματος αὐτοὺς ἐκεῖ θεασάμενοι τοῦ φοβεροῦ, μεγάλης μεθέξομεν τῆς παρρησίας. Καὶ καθάπερ οἱ ἀδικούντες καὶ πλεονεκτοῦντες καὶ ἀρπάξαντες, καὶ μυρία τοῖς πλησίον διατιθέντες κακὰ, ἀπελθόντες ἐκεῖ, καὶ τοὺς ταῦτα παθόντας ἰδόντες (βλῶνται γάρ, φησὶν, αὐτοὺς πάντας, καὶ δῆλον ἐκ τοῦ πλινυσίου καὶ τοῦ Λαζάρου τούτου), οὐδὲ ἀνοίξει στόμα δυνήσονται, οὐδὲ εἰπεῖν τι καὶ ἀπολαγῆσασθαι, ἀλλὰ αἰσχύνῃ πολλῇ ἐμπλησθέντες καὶ καταγνώσεως, ἀπὸ τῆς βίβως τῆς ἐκεῖνον ἐπὶ τοὺς ποταμούς ἀκινεθῆσονται τοῦ πυρός· οὕτως οἱ ζῶντες καὶ διδάσκοντες καὶ κατηχούντες, ἰδόντες τοὺς ὕψ' αὐτῶν διασωθέντας συνηγοροῦντας αὐτοῖς ἐκεῖ, πολλῇ ἐμπλησθήσονται τῆς παρρησίας. Καὶ τοῦτο ὁ Παῦλος δηλῶν ἔλεγε, *Καύχημα ὡμῶν ἔσμεν, καθάπερ καὶ ὅμοις ἡμῶν*. Πότε, εἰπέ; Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ὡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ πάλιν ὁ Χριστὸς παραινεῖ λέγων, *Ποιήσατε ὅμῳ φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα ὅταν ἐκλήπτε, δέξωται ὁμᾶς εἰς τὰς ἀλωρίδας αὐτῶν σκηνᾶς*. Ὅρᾳς ὅτι πολλὴ παρρησία ἡμῖν γενήσεται ἐκ τῶν νῦν εὐεργετούμενων παρ' ἡμῶν. Εἰ δὲ, ὅπου χρημάτων δαπάνη, τοσοῦτοι οἱ στέφανοι, τοσοῦτος ὁ μισθός, τοσαύτη ἡ ἀμοιβή· ὅπου ψυχῆς ὠφέλεια, πῶς οὐ πολλὰ καὶ μέγала ἡμῖν ἔσται· τὰ ἀγαθὰ; Εἰ γὰρ ἡ Ταβιθά ἐκεῖνη, χήρας ἐνδύσασα καὶ πενίαν διορθώσασα^α, ἀπὸ θανάτου πάλιν εἰς ζωὴν ἐπανήλθε, καὶ τὰ δάκρυα τῶν εὐεργετηθέντων ψυχῶν ἀπελθούσαν ἐπανάγαγεν εἰς σῶμα πάλιν, οὕτω τῆς ἀναστάσεως φανείσης, τί οὐκ ἐργάσεται τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖνον τὰ δάκρυα, ὅσοι ἂν ὑπὸ σοῦ διασωθῶσι; Ὡς περὶ γὰρ ταύτην περισταῖαι αἱ χῆραι ζῶσαν ἀπὸ νεκρᾶς εἰδείαν, οὕτω καὶ σὲ τότε περιστάντες οἱ διασωθέντες νῦν, ποιήσουσι πολλῆς ἀπολαύσαις φιλοανθρωπίας, καὶ τοῦ τῆς γενένης πυρός ἐξαρπάξουσιν. Ταῦτ' οὖν εἰδότες, μὴ μέχρι τῆς παρούσης· ὥρας θερμὸι καὶ διεγνηγερμένοι ὦμεν μόνον, ἀλλὰ τὸ πῦρ, ὅπερ ἔχετε νῦν, ἀνάψατε· καὶ ἐξελθόντες ἔξω, διανεμάσθε τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως, κἀν ἀγνοήτε, περιεργάσασθε τοὺς τὰ τοιαῦτα νοσοῦντας. Οὕτω γὰρ καὶ ἡμεῖς ὡμῶν προθυμότερον διαλεξόμεθα, διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν μαθόντες^β, ὅτι οὐκ εἰς πέτραν ἐσπειράμεν, καὶ ὅμοις αὐτοῖς προθυμότεροι περὶ τὴν τῆς ἀρετῆς ἐργασίαν ἔσεσθε. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῶν χρημάτων ὁ δύο κερδᾶν χρυσίνου, πλεονά λαμβάνει προθυμίαν, πρὸς τὸ καὶ δέκα καὶ εἰκοσι συλλέξει καὶ συναγαγεῖν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς γίνεται, ὁ ποιήσας τι καλὸν ἔργον καὶ κατορθώσας, ἀπ' αὐτῆς τοῦ κατορθώματος τῆς ἐργασίας τινὰ παράκλησιν λαμβάνει καὶ παραινέσιν, ὥστε καὶ ἐτέριον ἄψασθαι. Ἰν' οὖν καὶ τοὺς ἀδελφούς διασώσωμεν, καὶ ἑαυτοὺς συγγνώμην ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, μᾶλλον δὲ παρρησίαν πολλὴν προσποθώμεθα, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων τὸ [673] ὄνομα τοῦ Θεοῦ δοξάζεσθαι παρασκευάσωμεν, μετὰ γυναικῶν καὶ παιδῶν καὶ οἰκωτῶν ἐπὶ τὴν ἀγραν ταύτην καὶ τὴν θῆραν ἐξελθόντες, ἐκσπάσωμεν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος τοὺς

^α Alii καὶ τούτων τὰ ἐπαθλα. Morel. et Savil. ἀθλα.

^β Savil. πολιτεία μετενεχθήσεται ἐπὶ τὸ βέλτιον μετασχηματισθεῖσα.

^α Alii διασώσαι.

^β Septem nas διορθώσαμένη.

^γ Idem μαρτυρόντες.

ex qua nullus vacabat altari. Manifestum est enim quod ex Juda exortus est Dominus noster, in quam tribum nihil de sacerdotio Moses loquutus est (Hebr. 7. 13. 14). Cum igitur clarum sit Christum ex illa esse tribu, nimirum ex Juda, et sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, porro Melchisedec esse multo honorabiliorem Abrahamo: nimirum et illud unde quaque constat quod etiam aliud pro alio inducitur sacerdotium multo eo, quod prius fuerat, sublimius. Nam si typus talis etiam Judaico sacerdotio splendidior erat, multo magis ipsa veritas, quod tractans idem dixit: *Amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedec exortus alius sacerdos qui non sit juxta legem præcepti carnalis, sed juxta virtutem vitæ indissolubilis* (Ibid. v. 15. 16). Quid est, non juxta legem præcepti carnalis, sed juxta virtutem vitæ indissolubilis? Quod nullum illius præceptum esset carnale. Non enim oves mactare neque vitulos jussit; sed per virtutem animi Deum colere: et horum præmia vitam nobis designavit, quæ numquam corrumpetur. Ac rursum mortuos nos sub peccatis veniens suscitavit, destructa duplici morte, altera peccati, altera carnis. Quoniam igitur talia nobis bona afferens venit, ideo dicit: *Non juxta legem carnalis præcepti, sed juxta virtutem vitæ indissolubilis.*

6. Jam igitur et illud quod restabat simul demonstratum est, translatio sacerdotio, legis quoque translationem fieri par esse. Attamen et hoc ipsum expresse licebat demonstrare, prophetasque testes rursus adducere dicentes, legem esse transferendam, et reipublicæ statum in melius transmiltandum, et nunquam regem aliquem Judæum exortitum.

* *Moralis exhortatio ad correctionem fratrum.* — Verum quoniam tantum est dicendum, quantum auditor possit capere, nec omnia simul, nec acervatim: illis in aliud tempus reservatis, hic sermonem finiemus, exhortantes vestram caritatem, ut meminertis eorum quæ dicta sunt, et hæc illis quæ prius dicta sunt annectatis, quodque prius rogavimus, idem et nunc rogamus, ut fratres vestros reducat ad salutem, et multam sollicitudinem habeatis pro membris neglectis. Propter hoc enim nos tantum laborum suscipimus, non ut frustra loquamur, neque ut plausum strepitumque referamus, sed ut avulsos ad viam veritatis reducamus. Ac ne quis mihi dicat, nihil mihi cum eo est negotii, utinam contingat mihi mea ipsius negotia recte gerere! Nemo suum ipsius negotium recte gerere potest, neglecta proximi dilectio ne et salute: ideo et Paulus ait: *Nemo quod suum est querat, sed quisque quod alterius* (1. Cor. 10. 24), sciens, quod sua cujusque utilitas in proximi utilitate sita est. Sanus es tu, sed frater tuus infirmatur. Itaque si vere sollicitus fueris pro ægrotante, magis dolebis, et imitaberis in hoc quoque beatum illum qui dicit: *quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror* (2. Cor. 11. 29)? Etenim si cum duos obolos dederimus, paulumque pecuniæ insumperimus in pauperes, gaudemus: si poterimus an imas servare, quanto majorem voluptatis fructum

capiemus? quantam autem in futuro sæculo recipiemus mercedem? Nam hic quoque quoties convenimus, multam capiemus voluptatem ex congressu, reminiscentes officiorum, quæ illis præstitimus. Deinde cum illos conspexerimus ad tribunal illud motuendum, multæ fiduciæ participes erimus. Et quem admodum qui injuria afficiant, qui usurpant aliena, qui rapiunt, qui mala innumera proximis inferunt, cum illuc venerint eosque viderint, qui hæc passi sunt (videbunt enim haud dubie, ut perspicuum est et ex divite illo et Lazaro), neque os aperire poterunt, neque habebunt, quod dicant, aut excusent, sed multo pudore magnæque condemnatione repleti, ex illorum aspectu ad ignea flumina adducentur. Iidem qui salutem aliorum curant, qui docent, qui instituunt, ubi viderint eos quos servaverunt, illic patrocinantibus ipsis, multa fiducia replebuntur. Et hoc Paulus declarans dixit: *Gloria vestra sumus, quemadmodum et vos nostra* (2. Cor. 1. 14). Quando hoc? *In die Domini nostri Jesu Christi.* Ac rursus Christus exhortatur, dicens: *Facite vobis amicos ex mamona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in æterna sua tabernacula* (Luc. 16. 9). Vides multam fiduciam nobis præstari ab iis, quos hic nostro beneficio juverimus. Quod si, ubi pecunia dumtaxat insumitur, tot sunt coronæ, tanta merces, tanta remuneratio: ubi juvatur anima, qui fieri potest ut non multa magnæque nobis contingant bona? Etenim si Tabitha illa, quæ viduas vestiebat, quæ paupertati subveniebat, a morte in vitam revocata est (Act. 9. 36), et lacrymæ eorum qui beneficiis affecti fuerant, animam in corpus reduxerunt, cum nondum venisset resurrectio: quid facient hominum per te servatorum lacrymæ? Sicut enim hanc circumstantes viduæ vivam ex mortua reddiderunt: sic et te tunc circumstantes qui nunc per te servati fuerint, efficiant ut multam experiaris humanitatem, et ex incendio gehennæ eripiant. Hæc igitur scientes, non ad præsentem horam tantum fervidi simus et vigilantes, sed ignem, quem habetis nunc, accendite; egressique foras, distribuite salutem civitatis. Quod si ignoretis, perquirite eos, qui his malis ægrotant. Sic enim et nos vobis promptius libentiusque loquemur, ipsis factis cognoscentes, nos non in petram semen jecisse, et vos ipsi circa virtutis exercitationem eritis alacriores. Quemadmodum enim in pecuniis, qui duos lucratus est aureos, proclivis est ad decem, et ad viginti colligendos congregandosque; sic usu venit et in virtute: qui fecerit bonum aliquod opus, officiumque præstiterit, exstimulationem inde aliquam aut exhortationem ad agendum sumit, ut alia quoque benefacta aggrediatur. Ut igitur et fratres servemus, et nobis veniam pro peccatis, imo potius multam fiduciam reponamus, denique curemus et illud, ut ante cætera omnia nomen Dei glorificetur; cum uxoribus, liberis, et famulis ad hunc venatum et indaginem egressi, extrahamus e diaboli laqueis captos ab illo, secundum ipsius voluntatem: nec prius desistamus, quam quicquid per nos præstari poterit præstiterimus,

sive pareant, sive non pareant. Quin potius impossibile est, ut christiani cum sint, non pareant. Sed ne vel hanc excusationem habeatis, illud dico, si postquam multa verba effuderis, et quidquid per te præstari poterit, expleveris, videris illum non obtemperare; adducto ad sacerdotes, et omnino per Dei gratiam potentur venatu, totumque totum erit, qui illum manu duxeris. Hæc et uxoris viri dicite, et uxores viris, et patres filiis, et amici amicis. Discant hæc Judæi, et ii qui nobis quidem conjuncti videntur, sed cum illis sentiunt, nobis aliquod studium esse, ac sollicitudinem, vigilantiamque pro fratribus

nostris ad illos ultro currentibus. Et omnino ante nos illos corrigent, qui, cum nostræ professionis sint, tamen illo commeant. Quin potius nemo posthac ausurus est ad illos confugere, sed erit corpus Ecclesiæ purum. Deus autem qui vult omnes homines fieri salvos, et ad agnitionem veritatis venire, et vos ad istum venatum corroboraret, et illos ab hoc errore liberet. Denique cunctos ad salutem revocatos dignos reddat cælorum regno, in gloriam suam, quia ipsi convenit gloria et potentia in sæcula sæculorum. Amen.

CONTRA JUDÆOS.

ORATIO OCTAVA.

1. Præterit jejunium Judæorum, imo potius ebrietas Judæorum. Est enim et absque vino ebrietas, est et in sobrietate temulenta luxuriosaque comessatio. Quod si nemo posset absque vino temulentus esse, nequaquam propheta diceret: *Vae iis qui ebrii sunt, et non a vino* (Isai. 29. 9). Si non esset sine vino ebrietas, non dixisset Paulus: *Nolite inebriari vino* (Thess. 5. 18). Nam ac si possit absque vino quis inebriari, dixit: *Nolite inebriari vino*. Est enim ebrietas et in ira et in absurda concupiscentia, et in avaritia, et in amore gloriæ, denique in aliis innumeris affectibus. Ebrietas enim nihil aliud est, quam excidisse a recta ratione, deliratioque et sanæ mentis privatio.

Ebrietatem non vinum solummodo, sed et alii pravi affectus pariunt. — Non solum igitur qui multam exhaurit merum, verum etiam qui aliam quempiam morbum alit in animo, vehementer ebrius esse judicabitur. Etenim qui mulieris alienæ tenetur amore, qui scortis vacat, ebrius est. Et sicut is, qui multum bibit merum, et transversus agitur, illiberales voces effundit, aliudque pro alio videt: sic et hic veluti mero quopiam sua cupiditate repletus, neque sana profert verba, sed obscœna omnia, sed pernicio, sed illiberalia risusque plena, aliaque pro aliis videt, cæcitiens ad ea quæ cernuntur. Quod si cui mulieri stuprum inferre concupiscit, hanc ubique imaginans, non aliter quam mente captus ac delirans, in conventiculis, in conviviis, omni tempore, in omni loco, etsi innumera hominum millia ipsum alloquantur, ne audire quidem videtur, sed ad illam tantum intentus est animus, nec aliud somniat, quam peccatum; habet suspecta omnia, metuit omnia, nihilo melior animali perculso et attonito. Rursusque, quem tenet ira, ebrius est: similiter et huic target facies, vox fit asperior, oculi fiunt sanguinolenti, mens obtenebratur, prudentia submergitur, lingua tremit, oculi intorquentur, aures alia pro aliis audiunt: nimirum ira longe gravior, quam ullum merum soleat, percellente cerebrum, tempestatem concitante, turbationemque gignente insedabilem. Quod si concupiscentia et ira

correptus ebrius sit: multo magis homo impius et indeum blasphemus, illiusque legibus repugnans, quique hanc intempestivam pertinaciam numquam vult effugere, ebrius est insanitque, deterius affectus quam ii qui heluantur, quique mente capti sunt, licet ipse morbum suum non sentire videatur. Nam id maxime convenit ebrietati, etiam nullo sensu affici, cum turpiter agitur. Quemadmodum igitur illud est gravissimum in mente captis, quod cum ægrotent, nec hoc ipsum sentiant, se esse ægrotos: sic et Judæi nunc, cum sint ebrii, id non sentiunt tamen. Præterit igitur illorum jejunium, quavis ebrietate scdus: nos autem ne remittamus pro fratribus nostris sollicitudinem, neque posthac existimemus ullam illorum curam esse importunam. Sed quemadmodum¹ faciunt milites, ubi commisso prælio verterint in fugam adversarios, ab insectatione redeunt, non protinus currunt ad tabernacula; sed prius ad conflictus locum profecti, tollunt eos qui ex ipsorum numero cæsi sunt, ac vitam quidem defunctos terra occulant: cæterum si quos viderint inter mortuos spirantes adhuc, nec lethale vulnus habentes, iis in tentoria sublati, multam adhibent curationem, extractoque telo, accersitis medicis, absterso sanguine, remediis adhibitis, reliquaque omni curatione adnota ad sanitatem reducunt. Et nos igitur quoniam, opitulante Dei gratia, Judæos persequuti sumus armatis adversus illos undequaque prophetis, reversi nunc videamus, num qui fratrum nostrorum ceciderint, num qui ab jejunio intercepti sint, num qui illis in festo communicaverint? Ac neminem quidem tradamus sepulture; sed potius sublato omnes curemus. Nam in externis quidem præliis, qui semel ceciderit animamque efflarit, non potest a milite recuperari, et ad vitam revocari. Cæterum in hoc bello prælioque, etiam si quis lethale vulnus acceperit, fieri potest, ut auxiliante nobis Dei gratia eum ad vitam reducamus. Non enim hæc nature mors est, quemadmodum illa, sed voluntatis ac propositi. Voluntatem autem mortuam licet denuo

¹ Quatuor Mss., *Quemadmodum milites faciunt, ita et nos facimus. Illi enim, ubi commisso, etc.*

ἐζωγραφημένους ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα· καὶ μὴ πρότερον ἀποστῶμεν. ἕως ἂν τὰ παρ' ἡμῶν ἅπαντα πληρώσωμεν, ἂν τε πειθῶνται, ἂν τε μὴ πειθῶνται· μάλλον δὲ ἀδύνατον Χριστιανούς ὄντας μὴ πεισθῆναι. Πλὴν ἄλλ' ἵνα μὴδὲ ταύτην ἔχητε πρόφασιν, ἐκεῖνο λέγω, ὅταν πολλὰ κενώσας ῥήματα, καὶ πάντα πληρώσας τὰ παρὰ σαυτοῦ, ἴδῃς αὐτὸν μὴ πειθόμενον, ἀγαγε πρὸς τοὺς ἱερεῖς, καὶ πάντως τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι περισσούνται τῆς θήρας, καὶ τὸ πᾶν ἔσται ὁν τοῦ χειραγωγήσαντος. Ταῦτα καὶ γυναῖξιν οἱ ἄνδρες διαλέγεσθε, καὶ γυναῖκες ἄνδράσι, καὶ παισὶ πατέρες, καὶ φίλοι φίλοις. Μαθέτωσαν καὶ Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ μεθ' ἡμῶν μὲν τετάχθαι δοκοῦντες, τὰ δὲ ἐκείνων

φρονοῦντες, ὅτι σπουδὴ τις ἡμῖν ἔστι καὶ φροντίς καὶ ἀγρυπνία ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τῶν ἡμετέρων τῶν πρὸς ἐκείνους αὐτομολούντων. Καὶ πάντως πρὸ ἡμῶν ἐκεῖνοι διώσονται τοὺς παρ' ἡμῶν ἐκεῖ φοιτῶντας· μάλλον δὲ οὐδὲ τολμήσει λοιπὸν τις καταφυγεῖν πρὸς αὐτοὺς, ἀλλ' ἔσται τὸ σῶμα καθαρὸν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ Θεὸς, ὁ θέλων πάντας σωθῆναι ἀνθρώπους, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν, ὕμᾶς τε πρὸς τὴν θήραν ταύτην δυναμώσκειν, ἐκείνους δὲ τῆς πλάνης ταύτης ἀπαγάγοι, καὶ πάντας κοινῇ διασώσας, καταξιώσει τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν εἰς δόξαν αὐτοῦ, ὅτι αὐτῷ πρέπει ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΚΑΤΑ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Λόγος ὁγδοός.

α'. Παρῆλθεν ἡ νηστεία τῶν Ἰουδαίων, μάλλον δὲ ἡ μέθη τῶν Ἰουδαίων. Ἔστι γὰρ καὶ χωρὶς οἴνου μεθύειν, ἔστι καὶ νήφοντα παροινεῖν καὶ ἐν ἀσωτία κωμάζειν. Εἰ μὴ ἦν χωρὶς οἴνου μεθύειν, οὐκ ἂν εἶπεν ὁ προφήτης, *Ὅσαί οἱ μεθύοντες οὐκ ἀπὸ οἴνου*· εἰ μὴ ἦν χωρὶς οἴνου μεθύειν, οὐκ ἂν εἶπεν ὁ Παῦλος, *Μὴ μεθύσκεσθε οἴνω*. Ὡς γὰρ ἐνὸν καὶ ἄλλως μεθύειν, εἶπε· *Μὴ μεθύσκεσθε οἴνω*. Ἔστι γὰρ, ἔστι καὶ ὀργὴ μεθύειν, καὶ ἐπιθυμία ἀτόπῃ, καὶ φιλαργυρία, καὶ κενοδοξία, καὶ μυρίοις ἑτέροις πάθεσι. Μέθη γὰρ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἀλλ' ἡ ἑκστασις τῶν ὁρῶν λογισμῶν, καὶ παραφροσύνη, καὶ τῆς κατὰ ψυχὴν ὕγιαις ἀναίρεσις.

Οὐ τοίνυν μόνον ὁ ἄκρατος ἐκχεόμενος πολὺν, ἀλλὰ καὶ ὁ πάθος ἕτερον ἐν τῇ ψυχῇ τρέφων, μεθύειν λέγοιτο ἂν ἰσχυρῶς. Καὶ γὰρ ὁ γυναικὸς ἔρῶν τῆς οὐκ ἰδίας, καὶ πόρναις ἐσθολακῶς, μεθύει. Καὶ καθάπερ ἐκεῖνος, ὁ πολὺν ἄκρατον πῦν καὶ παρενεχθεὶς ἀνελεύθερα φθέγγεται ῥήματα, καὶ ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων ὀρᾷ· οὕτω καὶ οὗτος, καθάπερ τινὸς ἄκράτου, τῆς ἀκολάστου ταύτης ἐπιθυμίας πληρούμενος, οὐδὲν ὕγιες ἐκφέρει ῥῆμα, ἀλλ' αἰσχροῖς πάντα καὶ διεσθαρμέναις καὶ ἀνελεύθερα καὶ γέλωτος γέμοντα, καὶ ἕτερα [674] ἀνθ' ἑτέρων βλέπει, πρὸς μὲν τὰ ὀρίμενα τυρώμενων· ἦν δὲ ἐπιθυμῇ καθυβρίσαι, ταύτην πανταχοῦ φανταζόμενος, καὶ καθάπερ ἐξεστηκώς τις καὶ παραπαίων, καὶ ἐν συλλόγοις, καὶ ἐν συμποσίοις, καὶ ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, μυρία μυρία πρὸς αὐτὸν διαλεγόμενον, οὕτε ἀκούειν δοκεῖ, ἀλλὰ πρὸς ἐκείνην τέταται, καὶ τὴν ἁμαρτίαν ὀνειροπολεῖ· καὶ πάντα ὑφορᾷ καὶ δέδοικε, λινοπληγὸς τινος ζώου οὐδὲν ἄμεινον διακείμενος. Καὶ ὁ ὀργῇ κατεχόμενος μεθύει· πάλιν· οὕτω γοῦν αὐτοῦ καὶ ἡ θύς οἶδε, καὶ ἡ φωνὴ τραχύνεται, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ γίνονται ὑφαιμοί, καὶ ὁ νοῦς σκοτοῦται, καὶ ἡ διάνοια καταποντίζεται, καὶ ἡ γλῶσσα τρέμει, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ παραφέρονται, καὶ αἱ ἀκαλοῦ ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων ἀκούουσιν, ἀκράτου παντὲς χαλεπώτερον τῆς ὀργῆς αὐτοῦ πληττούσης τὴν μήνιγγα, καὶ χειμῶνα ἐργαζομένης, καὶ ζάλην ποιούσης ἀπαρμυμῆτον. Εἰ δὲ ἐπιθυμία τις καὶ ὀργῇ κατεχόμενος μεθύει, πολλῷ μάλλον ἀσεβῶν ἄνθρωπος, καὶ εἰς Θεὸν βλασφημῶν,

καὶ ἐναντιούμενος αὐτοῦ τοῖς νόμοις, καὶ τῆς ἀκαίρου φιλονεικίας μηδέποτε ταύτης καθυφεῖναι βουλόμενος, μεθύει καὶ μέμνη, καὶ κωμάζοντων καὶ ἐξεστηκῶτων ἀθλιώτερον δάσκειται, κἂν αὐτὸς αἰσθάνεσθαι μὴ δοκῇ. Τοῦτο γὰρ μάλιστα μέθος ἐστὶν ἔξιον, τὸ μὴδὲ ἐν οἷς τις ἀσχημονεῖ αἰσθῆσιν τινα ἔχειν· ὥσπερ οὖν καὶ παραπληξίως τοῦτο μάλιστα ἐστὶ τὸ δεῖνόν, ὅτι νοσοῦντες οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο ἴσασιν, ὅτι νοσοῦσιν· ὥσπερ οὖν καὶ οἱ Ἰουδαῖοι νῦν μεθύοντες οὐκ αἰσθάνονται. Ἡ μὲν οὖν νηστεία αὐτῶν παρῆλθεν, ἡ μέθος ἀπάσης αἰσχυρότερα· ἡμεῖς δὲ τὴν περὶ τοὺς ἀδελφούς τοὺς ἡμετέρους μὴ καταλύσωμεν πρόνοιαν, μηδὲ ἀκαίρῳ τινα νομίσωμεν αὐτῶν εἶναι λοιπὸν τὴν ἐπιμέλειαν· ἀλλ' ὅπερ οἱ στρατιῶται ποιοῦσιν, ἐπειδὴ συμβολῆς γενομένης τρέφονται τοὺς ἐναντίους, ἀπὸ τῆς διώξεως ἐπανιόντες, οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὰς σκηνὰς τρέχουσιν, ἀλλὰ πρότερον ἐπὶ τὸν τόπον τῆς συμβολῆς ἐλθόντες, τοὺς ἐξ αὐτῶν καταπεσόντας ἐξαιροῦνται, καὶ τοὺς μὲν ἀποθανόντας τῇ γῇ κρύπτουσιν, εἰ δὲ τινες ἴδιοι μετὰ τῶν νεκρῶν πνέοντες ἔτι, καὶ μὴ καιρίαν ἔχοντας πληγὴν, εἰς τὰς σκηνὰς ἀναλόμενοι μετὰ πολλῆς ἀπάγουσι τῆς θεραπείας, καὶ τὸ βέλος ἐξεκλύσαντες, καὶ ἱατροὺς καλέσαντες, καὶ τὸ αἷμα περιπλύναντες, καὶ φάρμακα ἐπιθέντες, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐπιμελησάμενοι, πρὸς ὕγιαν ἐπαναγοῦσιν· οὕτω καὶ ἡμεῖς τοῖνον, ἐπειδὴ τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι τοὺς Ἰουδαίους ἐδιώξαμεν, τοὺς προφήτας αὐτοῖς ἐφοπλίσαντες, πανταχόθεν ἐπανιόντες νῦν ἴδωμεν, μὴ τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἡμετέρων ἐπεσον, μὴ τινες ἀπὸ τῆς νηστείας παρεσῶσαν, μὴ τινες αὐτοῖς κατὰ τὴν ἐορτὴν ἐκοινώνησαν· καὶ ταφῇ μὲν μηδὲνα παραδῶμεν, πάντας δὲ ἀνελόμενοι θεραπεύσωμεν. Ἐπὶ μὲν γὰρ τὸν ἐξωθεν πολέμῳ, τὸν πεσόντα ἅπαξ καὶ τὴν ψυχὴν ἀφέντα ἀδύνατον στρατιωτῇ πάλιν ἀνακτήσασθαι καὶ πρὸς ζωὴν ἐπαναγαγεῖν· ἐπὶ δὲ τοῦ πολέμου τούτου καὶ τῆς μάχης, κἂν καιρίαν τις ἢ εἰληφῶς πληγὴν, δυνατόν, ἂν θέλωμεν, τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος συνεκταμένης ἡμῖν, πρὸς ζωὴν αὐτὸν χειραγωγῇσιν πάλιν. Οὐ γὰρ φύσεως οὗτος ὁ θάνατος, καθάπερ ἐκεῖνος, ἀλλὰ προαιρέσεως καὶ γνώμης· προαιρέσει δὲ ἀποθανούσαν δυνατόν ἀναστῆσαι πάλιν, καὶ ψυχὴν νεκρωθεῖσαν πείσαι

* Unus cod. ἂν εἰκότως.

† Unus cod. γλῶσσα σφάλλεται.

* Unus cod. et Savil. μέθος ἴδιον τὸ.

† Quatuor manuscripti οἱ στρατιῶται ποιοῦσι, καὶ ἡμεῖς ποιήσωμεν. Ἐκεῖνοι γὰρ ἐπιδόξ.

πρὸς τὴν οἰκίαν ζωὴν [675] ἐπανελθεῖν, καὶ τὸν αὐτὴς ἐπιγνώωναι Δεσπότην.

β'. Ἀλλὰ μὴ ἀποκάμωμεν, ἀδελφοί, μηδὲ ἐκλυθώμεν, μηδὲ ἀναπέσωμεν, μηδὲ μοι τὰ ῥήματα ἐκείνα τις λεγέτω, ὅτι πρὸ τῆς νηστείας ἀσφαλίσασθαι ἀναγκαῖον ἦν, καὶ πάντα ποιῆσαι, νῦν δὲ μετὰ τὸ νηστεύσαι, μετὰ τὸ γενέσθαι τὴν ἁμαρτίαν, μετὰ τὸ πληρωθῆναι τὴν ἀνομίαν, τί τὸ ὄφελος λοιπόν;

Εἰ γάρ τις οἶδε, τί ποτὲ ἐστὶ πρόνοια ἀδελφῶν, οἶδε καὶ τοῦτο, ὅτι νῦν μάλιστα ἐπιθέσθαι δεῖ*, καὶ πᾶσαν σπουδὴν ἐπιδείξασθαι. Οὐ γὰρ ὁ μόνον πρὸ τῆς ἁμαρτίας ἀσφαλίσασθαι χρὴ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰ πτώματα χεῖρα ὀρέγειν. Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς, εἰ τοῦτο ἐξ ἀρχῆς ἐποίησε, καὶ πρὸ τῆς ἁμαρτίας ἡσφαλίζετο μόνον, μετὰ δὲ τὴν ἁμαρτίαν ἀπεγίνωσκε καὶ ἤφει κείσθαι ἐν τῷ πτώματι διηνεκῶς, οὐδεὶς ἂν οὐδὲ ἡμῶν ἐσώθη ποτὲ. Ἀλλ' οὐ ποιεῖ τοῦτο, φιλόφρονος ὢν καὶ ἡμερος, καὶ τῆς σωτηρίας μάλιστα ἐφιέμενος τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰ ἁμαρτήματα πολλὴν ἐπιδείκνυται πρόνοιαν· ἐπεὶ καὶ τὸν Ἀδὰμ ἡσφαλίσαστο μὲν καὶ πρὸ τῆς ἁμαρτίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει σάφη, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκου καλὸν καὶ κακόν· οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ἢ δ' ἂν ἡμερᾶ φάγητε, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. Ἰδοὺ καὶ τῇ εὐκολίᾳ τοῦ νόμου, καὶ τῇ θαφιλίᾳ τῶν συγκεχωρημένων, καὶ τῇ τιμωρίᾳ τῆς μελλούσης κολάσεως, καὶ τῷ τάχει τῆς ἐπαγωγῆς (οὐ γὰρ εἶπε μετὰ μίαν, καὶ δύο, καὶ τρεῖς ἡμέρας, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ, ἢ ἂν φάγητε, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε), καὶ παντὶ τρόπῳ, ὥστε ἔχρην ἀσφαλίσασθαι τὸν ἄνθρωπον, ἡσφαλίζετο. Ἀλλ' ὁμοῦς ἐπειδὴ μετὰ τὴν τῶν πρόνοιαν καὶ διδασκαλίαν καὶ παραινέσιν καὶ εὐεργεσίαν κατέπεσε, καὶ οὐκ ἤκουσε τῶν ἐπιταγμάτων, οὐκ εἶπε [τοῦτο] ὁ Θεός, Τί λοιπὸν τὸ πλεόν, τί τὸ ὄφελος; ἔφαγεν, ἔπεσε, παρέδωκε τὸν νόμον, ἐπίστευσε τῷ διαβόλῳ, ἠτίμωσέ μου τὴν ἐντολήν, ἐδέξατο τὴν πληγὴν, νεκρὸς ἐγένετο, παρεδόθη τῷ θανάτῳ, ὑπὸ τὴν ἀπόφασιν ἦλθε, τί δεῖ λοιπὸν αὐτῷ διαλέγεσθαι; Οὐδὲν τούτων εἶπεν, ἀλλὰ καὶ ἦλθε πρὸς αὐτὸν εὐθέως, καὶ διελέχθη, καὶ παρεμυθίσαστο, καὶ πάλιν ἕτερον ἐπέθηκε φάρμακον, τὸ τῶν πόνων καὶ τῶν ἰδρώτων, καὶ τὸ πρῶτον ἀπέστη πάντα ποιῶν καὶ πραγματευόμενος, ἕως τὴν φύσιν τὴν πεσοῦσαν ἀνέστησε, καὶ ἀπῆλλαξε τοῦ θανάτου, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐχειραγωγῆσε, καὶ μεῖζονα τῶν ἀπολωλότων ἔδωκεν ἀγαθὰ, διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν τὸν διάβολον διόδεξας, ὅτι οὐδὲν αὐτῷ πλεόν ἐγένετο ἐκ τῆς ἐπιβουλῆς ταύτης· ἀλλ' ἐκβάλων τοῦ παραδείσου τοὺς ἀνθρώπους, δέχεται αὐτοὺς μικρὸν ὑπερὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀναμειγμένους τοῖς ἀγγέλοις. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Κάιν ἐποίησε· καὶ γὰρ καὶ ἐκείνον πρὸ τῆς ἁμαρτίας ἡσφαλίζετο, καὶ προδιηγόρευε, λέγων, *Ἥμαρτες, ἡσυχασον*· πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφή αὐτοῦ, καὶ σὺ ἄρξεις αὐτοῦ. Ὅρα σοφίαν καὶ σύνεσιν. Διὰ τοῦτο δέδοικας, φησὶ, μὴ σε τῆς προεδρίας τῶν πρωτοτόκων ἀφελῇται διὰ τὴν παρ' ἐμοῦ τιμὴν, μὴ τὴν ἀρχὴν ἀρπάξῃ τὴν σοὶ προσήκουσαν· τοὺς γὰρ πρωτοτόκους τῶν δευτεροτόκων σεμνότερους εἶναι ἐχρῆν. Θάρρει, φησὶ, καὶ μὴ φοβοῦ, μηδὲ ἀγωνία περὶ τούτου· *Πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφή αὐτοῦ, καὶ σὺ*

[676] αὐτοῦ ἄρξεις. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτον ἐστὶ· μένε ἐπὶ τῆς τιμῆς τῆς τοῦ πρωτοτόκου, καὶ γενοῦ τῷ ἀδελφῷ καταφυγὴ καὶ σκέπη καὶ προστασία, καὶ κράτει καὶ κυρίευσαι αὐτοῦ· μόνον μὴ πρὸς φθόνον ἐκπηδήσῃς, μηδὲ εἰς τὴν παράνομον ἐκείνην ἐξέλθῃς σφαγὴν. Ἀλλ' ὁμοῦς οὐδὲ οὕτως ἤκουσεν, οὐδὲ ἡσυχάσεν, ἀλλ' εἰργάσατο τὴν μαιφονίαν ἐκείνην, καὶ τὴν δεξιὰν εἰς τὸν λαίμῳ ἐδάπτισε τὸν ἀδελφικόν. Τί οὖν; ἄρα εἶπεν ὁ Θεός, Ἀφώμεν αὐτὸν λοιπόν; τί πλεόν τὸ ὄφελος; εἰργάσατο τὸν φθόνον, ἀπέκτεινε τὸν ἀδελφόν, κατεφρόνησέ μου τῆς παραινέσεως, ἀνιάτον τινα καὶ ἀσύγγνωστον σφαγὴν ἐτόλμησε, τὸσαύτης καὶ τοιαύτης ἀπολαύσας προνοίας καὶ διδασκαλίας καὶ συμβουλῆς· πάντα ἐξέβαλεν ἐκείνα ἀπὸ τῆς διανοίας, καὶ πρὸς οὐδὲν ἐπιστρέψα. Ἀφείσθω τοίνυν καὶ ἐβρίθω λοιπὸν, καὶ μηδὲ λόγου τινὸς ἀξιούσθω παρ' ἐμοῦ. Οὐδὲν τοιοῦτον ὁ Θεός οὐκ εἶπεν, οὐκ ἔπραξεν· ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν ἔρχεται πάλιν, καὶ διορθοῦται τὸν ἄνθρωπον, καὶ φησὶ· *Ποῦ Ἀβελ ὁ ἀδελφός σου*; καὶ οὐδὲ ἀρνούμενον ἀφίησιν, ἀλλ' ἐνάγει καὶ ἄκοντα εἰς τὴν τῆς ἐργασίας ὁμολογίαν· καὶ εἰπόντος, *Οὐκ οἶδα, Φωρῇ, φησὶν, αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς με*· αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, φησὶ, κηρύττει τὸν μαιφόνον. Τί οὖν οὗτος; *Μεῖζον ἢ αἰτία μου τοῦ ἀρεθῆναί με*· καὶ εἰ ἐκβάλῃς με ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου κρυθίσωμαι. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτον ἐστὶ· Μεῖζονα μὲν ἡμαρτον συγγνώμης καὶ ἀπολογίας καὶ τοῦ ἀρεθῆναι, πλὴν ἀλλ'· εἰ βουληθείς ἐπεξελεθεῖν τῷ γεγενημένῳ, πᾶσι προκείμεμαι, ἐρημος τῆς παρὰ σοῦ συμμαχίας γενόμενος. Τί οὖν ὁ Θεός; Οὐχ οὕτως, πᾶς ὁ ἀποκτείνων Κάιν, ἐπὶ τὰ ἐκδικούμενα παρὰλύσει. Μὴ φοβοῦ τούτου, φησὶ· βίωσιν βίον μακρὸν, καὶ ἀνέλθῃ σὲ τις, πολλὰς ἔσται τιμωρίας ὑπεύθυνος, ὁ γὰρ ἐπὶ τὰ ἀριθμὸς παρὰ τῇ Γραφῇ ἀδιύριστος πλήθους ἐστὶ σημαντικός. Ἐπεὶ οὖν ὁ Κάιν πολλὰς ὑπεβέβηκε τιμωρίας, ἀγωνία, καὶ τρόμος, καὶ στεναγμοίς, καὶ ἀθυμία, καὶ παραλύσει σώματος, Ὁ θνήσκων, φησὶ, καὶ τούτων ἀπαλλάξας τὸν κολάσεων, αὐτὸς ἐφ' ἑαυτὸν ἐπισπάσσει τὴν τιμωρίαν. Καὶ δοκεῖ μὲν εἶναι βαρὺ καὶ φορτικὸν τὸ λεγόμενον, πολλῆς δὲ ταῦτα ἐστὶ κηδεμονίας ὑπόδειξις. Καὶ γὰρ τοὺς μετὰ ταῦτα σωφρονίσαι βουλόμενος, τοιοῦτον ἐπενόησε κολάσεως τρόπον, ὃς ἀπαλλάξαι αὐτὸν τῆς ἁμαρτίας ἐδύνάτο. Εἰ μὲν γὰρ εὐθέως αὐτὸν ἀνέβλεπεν, ἀπῆλθεν ἂν ἔχων τὴν ἁμαρτίαν ἐγκεκαλυμμένην, καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα οὐκ ἂν ἐγένετο γνῶριμος. Νυνὶ δὲ ἀφ' εθείς πολλὴν χρόνον ζῆσαι ἐν ἐκείνῳ τῷ τρόμῳ, διδάσκαλος τοῖς ἀπαντῶσιν ἐγίνετο πᾶσι, διὰ τῆς ὀφews καὶ τοῦ σάλου τῆς σαρκὸς παραινῶν ἅπασιν μὴ ποτε τοιαῦτα τολμᾶν, ἵνα μὴ τοιαῦτα πάθωσιν, αὐτὸς τε βελτίων ἐγίνετο πάλιν. Ὁ γὰρ τρόμος καὶ φόβος, καὶ τὸ ἀγωνία συζῆν, καὶ ἡ τοῦ σώματος πάρεσις, καθάπερ ἐν δεσμῷ τινι κατεῖχεν αὐτόν, καὶ οὐκ ἤφει οὕτε εἰς ἕτερον ἐκπηδῆσαι τοιοῦτο τόλμημα πάλιν, καὶ τοῦ προτέρου συνεχῶς ἀνεμίνυνσκε, καὶ ἐν τοιοῖς αὐτοῦ τὴν ψυχὴν σωφρονεστέραν εἰργάζετο.

[677] γ'. Ἀλλὰ μεταξὺ λέγοντί μοι ἐπῆλθεν εἰς μέσον ἀγαγεῖν καὶ ζητῆσαι τί δὴποτε τὴν ἁμαρτίαν ὁμολογήσας τὴν ἑαυτοῦ, καὶ καταγνούς τῶν γενομένων, καὶ εἰπὼν μεῖζονα συγγνώμης ἡμαρτηκέναι, καὶ μὴ

* Aliquot mss. δεῖ, et infra ἀσφαλίζεσθαι.

b Savil. ἀποδείξεις.

c Alii τοῖς ἀπαντῶσι καθίστατο πᾶσι.

suscitare, animæque mortuæ persuadere licet, ut ad suam vitam redeat, suumque dominum agnoscat.

2. Agite, ne defatigemur, fratres, neque delassemur, neque animis cadamus, neque quisquam mihi verba illa dicat, quod ante jejunium illis cavere oportuerit, omnemque movere lapidem : nunc vero postquam jejunatum est, postquam peccatum admissum est, postquam iniquitas consummata est, quæ superest utilitas?

Fratrum saluti consulendum. — Etenim si quis novit, quid sit fratri consulere, novit et illud, quod nunc potissimum oporteat admove manu, omneque studium impendere. Neque enim tantum ante peccatum admissum convenit fratris saluti cavere, verum et post lapsum manus porrigendæ sunt. Etenim si Deus ab initio fecisset istud, tantumque nobis consulisset ante peccatum, post peccatum autem neglexisset hominem, passusque fuisset perpetua in ruina jacere, nullus neque nostrum umquam salutem fuisset consequutus. Verum hoc non facit Deus, quippe amans humani generis ac mitis, nostræque salutis cupidissimus. Quin et post peccata multam præstat sollicitudinem, quandoquidem et Adæ cavet ante peccatum, dicens : *Ex omni ligno quod est in paradiso comedens comes; e ligno vero cognitionis boni mulique non comedetis. Sed quocumque die comederitis, morte moriemini* (Gen. 2. 16. 17). Ecce et facilitate legis, et largitate concessorum, et acerbitate supplicii, et ipsa celeritate ultionis prospexit, ne peccaret. Non enim dixit, post unum aut duos tresve dies, sed in ipso die, quo comederitis, morte moriemini. Denique cunctis quibus cavere oportuit modis, cavet homini. Attamen ubi post tantam providentiam, doctrinam, exhortationem, beneficentiam lapsus est, nec obtemperavit jussis divinis : non dixit Deus, quid hoc proderit? quæ utilitas inde? comedit, cecidit, transgressus est legem, credidit diabolo : desepxit præceptum meum, accepit vulnus, mortuus est, neci traditus est, in damnationis sententiam incidit : quid posthac est quod illi loquamur? Nihil horum dixit, sed protinus ad illum venit, alloquutus est, consolatus est, ac rursus aliud admovit remedium, videlicet laborem ac sudorem (*Ibid.* 3), nec prius destitit omnia facere, conari omnia, donec naturam collapsam restituisset, atque a morte liberasset, et ad cælum provexisset, majoraque quam perdidit homini bona dedisset, factis ipsis docens diabolum, quod his insidiis nihil profecisset, sed quod homines ejectos e paradiso paulo post visurus esset in cælis angelis permixtos. Idem fecit in Cain; siquidem et illius, priusquam peccaret, caverat salutem dicens : *Peccasti, quiesce; ad te conversio illius, et tu illi dominaberis* (*Ibid.* 4. 7). Vide sapientiam prudentiamque Dei. Hoc metuus, inquit, ne te frater spoliaret prærogativa primogenitorum, propter honorem, quo ipsum affeci, ne principatum sibi usurpet tibi debitum. Nam primogenitos posterius genitis oportebat honorabiliores esse. Bono, inquit, animo sis, ne metue, neque hac de causa despondeas animum : Ad

te conversio ejus, et tu dominaberis illi. Quod autem dicit, hunc habet sensum : mane in honore primogeniti, et esto fratri tuo refugium, umbraculum ac patrocinium, imperaque ac dominare illi. Tantum ne ad parricidium prosilias, neque ad impiam illam erumpas cædem. Verum ne sic quidem auscultavit, neque conquivit : sed cædem illam perpetravit, dexteram in fratrem immisit jugulum. Quid igitur? Num dixit Deus, sinamus illum in posterum? Quid posthac erit lueri? Perpetravit parricidium, mactavit fratrem, contempsit admonitionem meam, insanabile minimeque condonandum homicidium ausus est perpetrare, talique ac tanta dignatus sollicitudine mea, doctrina et consilio : cuncta illa pepulit ex animo, nec ulla ratione conversus est. Deseratur igitur in posterum, ac projectus esto, nec ullo meo respectu dignus habeatur. Nihil tale Deus dixit, vel fecit : sed ad illum venit denuo, et corrigit hominem, dicens : *Ubi est Abel frater tuus? Ac ne inficiantur quidem deserit, sed vel invitum adigit ad facinoris confessionem.* Cumque dixisset, *Nescio*, ait : *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra* (Gen. 4. 9. 10). Ipsæ, inquit, res prædicant te homicidio inquinatum. Quid ille? *Majus est peccatum meum, quam ut mihi remittatur, et si ejicias me de terra, etiam a facie tua occullabor* (*Ibid.* v. 13. 14). Hujus sermonis sententia sic habet : graviora quidem commisi, quam ut veniam mereantur, aut excusari possint aut condonanda sint ; sed si velis ulcisci quod factum est, omnibus objiciat tuo auxilio destitutus. Quid igitur Deus? *Non sic*, inquit ; *quisquis occiderit Cain, septem vindictas persolvat* (*Ib.* v. 15). Ne metuas, inquit, hoc ; vives longam vitam, ac si quis te occiderit, obnoxius erit multis suppliciis. Nam septenarius numerus in Scripturis infinitæ multitudinis significationem habet. Quoniam igitur Cain multis suppliciis obnoxius erat, anxietati, tremori, suspiriis, mærori, dissolutioni corporis : qui occiderit, inquit, te, et ab illis vinculis liberarit, ipse in se vindictas accerset. Ac videtur quidem id quod dicitur, vehementer atrox esse, cum contra declaret Domini benevolentiam. Etenim Deus volens posteros ad temperantiam adducere, tale supplicii genus excogitavit, quod Cain a peccato posset liberare. Nam si protinus illum interfecisset, abisset quidem peccatum in sese tectum ferens, neque posteris ullo pacto fuisset cognitus. Nunc autem permissus multo tempore vivere in illo tremore, docuit obvios omnes ipso aspectu, vacillationeque carnis, exhortans, ne quando similia auderent, ne similia paterentur, simul et ipse redditus est melior. Nam tremor et timor ac vita cum anxietate peracta, corporisque dissolutio, veluti vinculo quopiam constrinxit illum, neque permisit denuo ad simile facinus prorumpere, et prioris assidue commonefecit, et interim ipsius animam moderationem reddidit.

3. *Cur Cain peccatum suum non abluit.* — Sed hæc loquenti mihi venit in mentem, ut in medium adducam, quæramque quamobrem tandem, cum peccatum suum esset confessus, factumque damnasset, dicens

se majora peccasse, quam ut veniam mereretur, nulla excoꝛsatione se dignum esse, non potuerit abluere peccata; cum propheta dicat: *Dic tu iniquitates tuas prior, ut iustificeris* (Isai. 43. 26); sed condemnatus fuerit? Quoniam non dixit, ut iussit propheta. Non enim simpliciter dixit, dic iniquitates tuas: sed quid? *Dic tu prior iniquitates tuas*. Quod quaeritur, hoc est; non simpliciter esse dicendas, sed prius esse dicendas: non expectandam redargutionem accusantis. Hic autem non dixit prior, sed expectavit, donec redargueretur a Deo: quin potius, illo redarguente, negavit. Postquam autem semel factum est peccatum palam, tum dixit peccatum, quæ quidem non est jam confessio. Proinde tu quoque, dilecte, cum peccaveris, ne expectaris, ut ab alio accuseris; sed priusquam accuseris ac deferaris; tu condemna quæ facta sunt. Nam si quis alius deinde te redarguerit, non iam tuæ confessionis est officium, sed illius qui accusat correctio. Quapropter et alius quispiam inquit, *Iustus sui ipsius accusator est in principio sermonis* (Prov. 18. 17). Itaque non hoc est quod quaeritur, ut accuset teipsum, sed ut prior teipsum accuses, nec expectes ab aliis redargutionem.

Petrus quomodo abluit peccatum suum; ei orbis terrarum commissus. — Petrus itaque post gravem illam negationem, quoniam celeriter suum ipsius peccatum recordatus est, nulloque accusante dixit peccatum, flevitque amare: sic abluit illam abnegationem, ut etiam primus apostolorum fuerit factus, eique totus terrarum orbis commissus fuerit. Sed quod dicebam (nam oportet ad id quod propositum est reverti) satis nobis ex his demonstratur, non oportere fratres lapsos negligere, neque contemnere, verum prospicere quidem illis ante peccatum, cæterum etiam post peccatum multam erga illos præstare curam. Iudem faciunt et medici: præscribunt enim ac præcipiunt hominibus, quæ possunt illorum valetudinem tueri, omnemque morbum excludere: cæterum ubi neglexerint præscripta, et in valetudinem adversam inciderint, non negligunt eos ipsi, sed tum maxime multam adhibent sollicitudinem, quo illos morbo levent. Id ipsum et Paulus fecit, qui eum qui stuprum commiserat, post illud peccatum, quod ne inter gentes quidem inveniebatur, non contempsit: verum etiam frenos respuentem, nec medicinam admittere volentem, lascivientem ac resiliientem, reduxit ad sanitatem: et ita reduxit, ut conjungeret rursum corpori Ecclesie (1 Cor. 5). Neque dixit apud sese: quid hoc proderit? quæ hinc utilitas? stuprum commisit, peccatum perpetravit, nec vult desistere a lascivia; verum et inflatus est, et sibi placet, et immedicabile vulnus reddidit: sinamus igitur illum ac deseramus. Nihil horum dixit: sed propter hoc ipsum maxime multa usus est erga illum sollicitudine, quod ad nefandam malitiam videret illum esse delapsum, neque cessavit terrere, minari, punire tum per sese, tum per alios complures, nihil non faciens, nihil non tentans, donec illum ad agnitionem peccati perduxisset, ad sensum iniquitatis, postremo donec ipsum liberasset ab omni macula.

Hoc sane facito tu quoque: imitare Samaritanum illum, qui in Evangelio tantam erga vulneratum bure præstitit sollicitudinem¹. Etenim illic præteriiit Levita, præteriiit Phariseus, ac neuter deflexit ad jacentem, sed inclementer crudeliterque relicto illo abierunt. Samaritanus autem quispiam, qui nulla ex parte illi conjunctus erat, non prætercurrit, sed accurrens miseris est, instillavit oleum ac vinum, imposuit asino, duxit ad diversorium, pecuniam partim dedit præsentem, partim pollicitus est pro ejus, qui nihil ad ipsum pertinebat, curatione (Luc. 10. 30. sqq.), nec dixit apud sese: quæ mihi cura est istius? Samaritanus sum; nihil mihi cum illo; procul absumus a civitate, et ille ne ingredi quidem potest. Quid autem, si ferre non possit viæ longitudinem, mortuum afferam? capiendus sum ob eadem, obnoxius ero homicidio? His sane de causis multi sæpe prætereuntes ac videntes homines vulneratos palpitantes, prætereunt, non quod graventur tollere, pecuniisque parcant, sed metuentes, ne et ipsi pertrahantur in iudicium, tanquam cædis rei; verum humanus ille ac mitis nihil horum metuuit, sed his omnibus contemptis imposuit eum asino, et in diversorium perduxit: neque quidquam harum rerum reformidabat, non periculum, non pecuniarum impendium, non aliud præterea quidquam. Quod si Samaritanus adeo humanus mitisque fuit erga hominem ignotum: quam habituri sumus nos veniam, si proprios fratres neglexerimus in malis gravioribus? Nam et isti, qui nunc jejuna-verunt, inciderunt in prædones Judæos, imo verina omnibus prædonibus saviores, quique gravioribus malis afficiunt eos, qui in eos incidunt. Neque enim vestes illorum lacerarunt, neque corpori inflixerunt vulnera, ut illi tunc fecerant; sed animam sauciarunt, infinitisque ipsi vulneribus infectis, sic abierunt illos relinquentes in fovea impietatis jacentes.

4. Ne igitur dissimulemus talem tragediam, neque prætereamus inclementer tam miserabile spectaculum. Quin etiamsi alii hoc fecerint, tu ne feceris. Ne dixeris apud teipsum, homo sum mundanus, uxorem et liberos habeo, ista sacerdotum sunt, ista monachorum. Neque enim Samaritanus ille hæc dicebat, ubi nunc sacerdotes? ubi nunc Pharisei? ubi Judæorum doctores? sed perinde quasi venatum quempiam maximum nactus esset, ita lucrum arripuit. Et tu igitur cum videris aliquem egentem curatione, vel corporis, vel animæ, ne dicito apud teipsum, quare ille et ille eum non curaverunt? sed a morbo libera: neque rationes exigas ab illis negligentiae. Si inveneris aurum jacens, num dicis apud teipsum, quare ille aut ille hoc non sustulerunt? sed festinas ante alios rapere? Iudem et de fratribus collapsis cogita, putatoque te thesaurum reperisse, nimirum curam illorum. Etenim si instillaveris illi velut oleum sermonis doctrinam, si ligaveris mansuetudine,

¹ Sic Editio Savil. et multi Mss. Morel. vero: *Tantum ergo vulnera præstitit sollicitudinem.*

θεμιὰς ἀπολογίας ἄξιός ἐστιν, οὐκ ἴσχυσεν ἀπονέ-
μασθαι τὰ ἀμαρτήματα* (καίτοι γε ὁ προφήτης φησὶ·
Λέγε σὺ τὰς ἀνομίας σου πρῶτος, ἵνα δικαιωθῇς),
ἀλλὰ καὶ κατεκρίθη; Ὅτι οὐκ εἶπεν, ὡς ὁ προφήτης
ἐκέλευσεν. Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν ὁ προφήτης, Λέγε σὺ
τὰς ἀνομίας σου, ἀλλὰ τί; Λέγε σὺ πρῶτος, φησὶ,
τὰς ἀνομίας σου. Τὸ ζητούμενον τοῦτο ἐστίν· οὐ τὸ
εἰπεῖν ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ πρῶτον εἰπεῖν, τὸ μὴ ἀναμείναι
τὸν ἐλέγχοντα καὶ κατηγοροῦντα. Οὗτος δὲ οὐκ εἶπε
πρῶτος, ἀλλὰ ἀνέμεινεν ἐλεγχθῆναι παρὰ τοῦ Θεοῦ,
μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχοντος ἡρνεῖτο. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀπαξ
ἔδειξε τὸ γενόμενον φανερώς, τότε εἶπε τὴν ἀμαρ-
τίαν, ὅπερ οὐκ ἐστὶν ἐξομολόγησις λοιπὸν. Καὶ σὺ
τοίνυν, ἀγαπητέ, ἐπειδὴν ἀμάρτης, μὴ ἀνάμενε τὴν
παρ' ἐτέρου κατηγορίαν, ἀλλὰ πρὶν ἂν ἡ κατηγορηθῇς
καὶ διαβληθῇς, σὺ καταγίνωσκε τὸν γεγεννημένον,
ὡς ἂν ἕτερος ἐλέγξῃ λοιπὸν, οὐκ ἔτι τῆς σῆς ἐξ-
ομολογήσεως τὸ κατόρθωμα γίνεται, ἀλλὰ τῆς ἐκείνου
κατηγορίας ἡ διόρθωσις. Διὰ τοῦτο καὶ ἄλλος τίς
φησὶ, Δίκαιος ἐαυτοῦ κατηγοροῦν ἐν πρῶτολογίᾳ.
Ὅστε οὐ τοῦτο ἐστὶ τὸ ζητούμενον, τὸ κατηγορεῖν
ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὸ πρῶτον ἑαυτοῦ κατηγορεῖν, καὶ τὸ
μὴ ἀναμείναι τοὺς παρ' ἐτέρων ἐλέγχους.

Ὁ γοῦν Πέτρος μετὰ τὴν ἀρνήσιν ἐκείνην τὴν
χαλεπὴν, ἐπειδὴ ταχέως ἑαυτὸν ἀνέμνησε τῆς ἀμαρ-
τίας, καὶ μηδενὸς κατηγοροῦντος ἔλεγε τὴν^β πλημ-
μέλειαν, καὶ ἔκλαυσε πικρῶς, οὕτως ἀπενίφαστο τὴν
ἀρνήσιν ἐκείνην, ὡς καὶ πρῶτος γενέσθαι τῶν ἀπο-
στόλων, καὶ τὴν οἰκουμένην ἐγγχειρισθῆναι ἅπασάν.
Ἄλλ' ὅπερ εἶλεγον (δεῖ γὰρ ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπαν-
ελθεῖν) ἱκανῶς ἡμῖν ἐντεῦθεν ἀπέδειξεν ὁ λόγος, ὅτι
πισπούντων οὐ χρὴ τῶν ἀδελφῶν ἀμελεῖν, οὐδὲ κατα-
φρονεῖν, ἀλλ' ἀσφαλιζεσθαι μὲν αὐτοὺς πρὸ τῆς
ἀμαρτίας, πολλὴν δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν περὶ
αὐτοὺς ἐπιδεικνυσθαι ἐπιμέλειαν. Οὕτω καὶ ἱατροὶ
ποιοῦσι· λέγουσι μὲν γὰρ καὶ ὑγιαίνουσιν τοῖς ἀν-
θρώποις ἃ δύναται διατηρῆσαι τὴν ὑγίαν αὐτοῖς,
καὶ πᾶσαν ἀποκρούσασθαι νόσον· ἀμελήσαντας δὲ
τῶν ἐπιταγμάτων, καὶ ἀβήρωσιν περιπεσόντας οὐ
παροῦσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὴν μάλιστα τότε ἐπιδεί-
κνυνται πρόνοιαν, ὅπως αὐτοὺς ἀπαλλάξωσι τῶν
νοσημάτων. Οὕτω καὶ ὁ Παῦλος ἐποίησε· τὸν γοῦν
πεπορευκότα μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἐκείνην, μετὰ τὴν
παρνομίαν τὴν χαλεπὴν, τὴν οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν
εὐρισκόμενον, οὐ παρεῖδεν, ἀλλὰ καὶ ἀφηνεῖοντα, καὶ
μὴ βουλόμενον δέξασθαι τὴν ἰατρειάν, καὶ σκιρτῶντα
καὶ ἀποτηδῶντα, ἐπανήγαγεν ἐπὶ τὴν θεραπείαν, καὶ
οὕτως ἐπανήγαγεν, ὥστε ἐνώσαι τῷ σώματι τῆς
Ἐκκλησίας πάλιν. Καὶ οὐκ εἶπε πρὸς ἑαυτόν· Τί δὲ
τὸ πλεόν; τί δὲ τὸ ὕψελος; ἐπόρνευσε, τὴν ἀμαρτίαν
εἰργάσατο, οὐδὲ ἀποστῆναι βούλεται τῆς ἀσελγείας,
ἀλλὰ καὶ πεφουσιόται, καὶ μέγα φρονεῖ, καὶ ἀνίστατο
τὸ ἔλκος· ἐργάζεται· ἀρῶμεν τοίνυν αὐτὸν, καὶ ἐγκα-
ταλείψωμεν. Οὐδὲν τοῦτων εἶπεν· ἀλλὰ δι' αὐτὸ μὲν
οὐν τοῦτο μάλιστα πολλῇ τότε ἐχρήσατο τῇ προνοίᾳ,
ἐπειδὴ πρὸς ἄφατον αὐτὸν εἶδε κακίαν ἐξολισθῆσαν-
τα, καὶ οὐκ ἀπέστη φοδῶν, ἀπειλῶν, κολάζων, καὶ
δι' ἑαυτοῦ καὶ δι' ἐτέρων πολλῶν [678] πάντα ποιῶν
καὶ πραγματευόμενος, ἕως ἂν αὐτὸν εἰς ἐπίγνωσιν
ἤνεγκε τῆς ἀμαρτίας, εἰς αἴσθησιν τῆς παρνομίας,
καὶ τέλεον αὐτὸν ἀπῆλλαξε τῆς κηλίδος ἀπάσης. Τοῦτο

δὴ καὶ σὺ ποιήσον· μίμησαι τὸν Σαμαρεῖτην ἐκεῖ-
νον, τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοσαύτην περὶ τὸν τραυ-
ματίαν ἐκείνον ἐπιτελεζόμενον πρόνοιαν^γ. Καὶ γὰρ
ἐκεῖ παρῆλθε Λευίτης, παρῆλθε καὶ Φαρισαῖος, καὶ
οὐδέτερος ἐπεκάμφθη πρὸς τὸν κείμενον, ἀλλ' ἀνη-
λεῶς καὶ ὡμῶς ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον. Σαμαρεῖτης
δὲ τις, οὐδὲν αὐτῷ προσήκων οὐδαμῶθεν, οὐ-παρέδρα-
μεν, ἀλλ' ἐπιστάς κατηλέσσε, καὶ ἐπέσταξεν ἑλαῖον
καὶ οἶνον· ἐπέθηκεν ἐπὶ τὸν θνόν^δ, ἤγαγεν εἰς παν-
δοχεῖον, καὶ ἀργύριον τὸ μὲν ἔδωκε, τὸ δὲ ὑπέσχετο
ὑπὲρ τῆς τοῦ μηδὲν αὐτῷ προσήκοντος θεραπείας.
Καὶ οὐκ εἶπε πρὸς ἑαυτόν, Τί δέ μοι μέλει περὶ
τούτου; Σαμαρεῖτης εἰμι, οὐδὲν κοινὸν ἔχω πρὸς
αὐτόν· πόρῳ τῆς πόλεως ἔσμεν, οὐδὲ βαδίσαι δύνα-
ται. Τί δὲ, ἂν μὴ πρὸς τὸ μῆκος ἀρκέσῃ τῆς ὁδο-
πορίας, μέλλω νεκρὸν ἐπιγέρεσθαι, μέλλω σφαγῇ
ἀλίσκεσθαι, μέλλω τοῦ φόνου ὑπεύθυνος εἶναι; Καὶ
γὰρ πολλοὶ πολλάκις παριόντες καὶ ὄρνυτες ἀνθρώ-
πους πεπληγόντας καὶ σπαίροντας, διὰ τοῦτο παρα-
τρέχουσιν, οὐκ ὀκνοῦντες ἀνελίσθαι, οὐδὲ χρημάτων
φειδόμενοι, ἀλλὰ δεδοικότες, μὴ καὶ αὐτοὶ εἰς δικα-
στήριον ἔλκυσθῶσιν, ὡς τῆς σφαγῆς ὑπεύθυνοι. Ἄλλ'
ἐκείνος οὐδὲν τοῦτων ἔδειξεν ὁ ἡμέρος· καὶ φιλάνθρω-
πος, ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὑπερίδων ἐπέθηκεν ἐπὶ τὸν
θνόν, καὶ εἰς πανδοχεῖον ἤγαγεν· οὐδὲν τοῦτων ὑπέ-
δετο, οὐ κίνδυνον, οὐ χρημάτων διαπάνην, οὐκ ἄλλο
οὐδέν. Εἰ δὲ ὁ Σαμαρεῖτης οὕτω φιλάνθρωπος καὶ
ἡμέρος γέγονε περὶ ἀνθρώπων ἀγνωστων, τίνα ἂν
ἔχοιμεν συγγνώμην ἡμεῖς, τῶν ἀδελφῶν τῶν οἰκείων
ἀμελοῦντες ἐπὶ μέλλουσι κακοῖς; Καὶ γὰρ καὶ οὗτοι οἱ
νῦν νηστεύσαντες λησταῖς περιέπτεσσον τοῖς Ἰουδαίοις,
μᾶλλον δὲ ληστῶν ἀπάντων χαλεπωτέροις, καὶ μεί-
ζονα τοὺς εἰς αὐτοὺς ἐμπέποντας ἐργαζομένους
κακά. Οὐ γὰρ τὰ ἱμάτια αὐτῶν περιέβρῃξαν, οὐδὲ
τῷ σώματι πληγὰς ἐπήγαγον, καθάπερ ἐκείνοι τότε,
ἀλλὰ τὴν ψυχὴν κατέτρωσαν, καὶ μυρία αὐτῇ τραύ-
ματα δόντες, οὕτως ἀπῆλθον, ἀφέντες ἐν τῷ λάκκῳ
τῆς ἀσεβείας κειμένους.

δ' Μὴ δὴ παρῶμεν τραγῳδίαν τοιαύτην, μηδὲ πα-
ραδράμωμεν ἀνηλεῶς οὕτω θέαμα ἐλεεινόν, ἀλλὰ καὶ ἄν
ἕτεροι τοῦτο ποιῶσι, σὺ μὴ ποιήσῃς· μὴ εἴπῃς πρὸς
σεαυτὸν, Κοσμητὸς εἰμι ἄνθρωπος, γυναῖκα ἔχω καὶ παῖ-
δας, ταῦτα τῶν ἱερέων ἐστὶ, ταῦτα τῶν μοναχῶν.
Οὐδὲ γὰρ ὁ Σαμαρεῖτης ἐκείνος ταῦτα εἶπε. Ποῦ νῦν
οἱ ἱερεῖς; ποῦ νῦν οἱ Φαρισαῖοι; ποῦ τῶν Ἰουδαίων
οἱ διδάσκαλοι; ἀλλ' ὥσπερ τι θῆραμα μέγιστον εὐ-
ρὺν, οὕτως ἤρπασε τὸ κέρδος. Καὶ σὺ τοίνυν, ὅταν
ἴδῃς τινὰ δέμενον θεραπείας ἢ σωματικῆς ἢ ψυχικῆς,
μὴ λέγε πρὸς ἑαυτόν· Τίνος ἔνεκεν ὁ θεὸς καὶ ὁ θεὸς
αὐτὸν οὐκ ἐθεράπευσεν; ἀλλ' ἀπάλλαξον τῆς ἀβήρω-
στίας, καὶ μὴ ἀπαίτει ἐκείνου εὐθύνας τῆς ἀμελείας.
Ἐὰν εὖρρηξ χροσίον, εἰπέ μοι, κείμενον, μὴ λέγεις πρὸς
σεαυτὸν, Τίνος ἔνεκεν ὁ θεὸς καὶ ὁ θεὸς αὐτὸ οὐκ ἀνέ-
λυντο, ἀλλ' οὐ^ε σπουδάζεις πρὸ τῶν ἄλλων ἀρπάσαι;
Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν πεπτωκότων ἀδελφῶν λογίζου, καὶ
[679] νόμιζε θησαυρὸν εὐρηκέναι τὴν ἐπιμέλειαν τὴν
ἐκείνων. Ἄν γὰρ ἐπιστάξῃς αὐτῷ καθάπερ ἑλαῖον τοῦ
λόγου τὴν διδασκαλίαν, ἂν καταδῇσῃς τὴν προσηνείαν, ἂν
θεραπεύσῃς τὴν καρτερίαν, θησαυροῦ παντὸς εὐπο-

^α Quinque mss. τὸ ἀμάρτημα.

^β Quinque mss. κατηγοροῦντος ἐπὶ τῷ τῷ.

^γ Sic edit. Savil. et multi mss. Morel. vero τοσαύτην

ἐπιτελεζόμενον ἐπὶ τῶν τραυμάτων πρόνοιαν.

^δ Aliquot mss. ἐπὶ τῶν ὧμων, hic et infra.

^ε Sav. καὶ οὐ, Montf. ἀλλά, unde scimus ἀλλ' οὐ. Max
quidam διαρπάσαι. Foir.

ριώτερον σε οὗτος ἐργάζεται. Ὁ γὰρ ἐξαγαγὼν τίμον, φησὶν, ἐξ ἀναξίου, ὡς στόμα μου ἔσται. Τί τοῦτου γένοιτο; ἂν ἴσων; Ὅπερ οὐδὲ νηστεία, οὐδὲ χαμευνία, οὐδὲ παννυχίδες, οὐκ ἄλλο τί δύνανται ἐργάσασθαι, τοῦτο ἢ τοῦ ἀδελφοῦ σωτηρία ποιεῖ. Ἐννόησόν σου τὸ στόμα πόσα πολλάκις ἡμαρτε, πόσα ἐφθέγγετο αἰσχροῦ ῥήματα, πόσας βλασφημίας, πόσας λοιδορίας ἐξέβαλε, καὶ πάντως ἀντιλήψῃ τῆς τοῦ πεπτωκότος προνοίας· διὰ γὰρ ἐνδὸς τοῦτου τοῦ κατορθώματος πᾶσαν ἐκκαθῆραι δυνήσῃ τὴν κηλίδα ἐκείνην. Καὶ τί λέγω ἐκκαθῆραι; ὡς στόμα τοῦ Θεοῦ ποιήσεις σου τὸ στόμα. Τί ταύτης γένοιτο; ἂν ἴσων τῆς τιμῆς; Μὴ γὰρ ἐγὼ ταῦτα ἐπαγγέλλομαι; αὐτὸς ὁ Θεὸς τοῦτο εἶπεν, ὅτι: Κἂν ἓνα τινὰ ἐξαγάγῃς, φησὶν, ὡς στόμα μου, ἔσται τὸ στόμα σου καθαρὸν, ἄγιον. Μὴ τοίνυν ἀμελῶμεν τῶν ἀδελφῶν, μηδὲ περιμόντες λέγωμεν. Πόσοι ἐνήστευσαν, πόσοι παρυσύρησαν; ἀλλ' ἐπιμελώμεθα αὐτῶν. Κἂν πολλοὶ ὡσιν οἱ νηστεύσαντες, σὺ μὴ ἐκπομπεύσῃς, ἀγαπήτῃ, μηδὲ παραδειγματίσης τῆς Ἐκκλησίας τὴν συμφορὰν, ἀλλὰ θεράπευσον. Κἂν εἴπῃ τις, ὅτι: Πολλοὶ ἐνήστευσαν, ἐπιστόμισον, ὥστε μὴ γενέσθαι δῆλὴν τὴν φήμην, καὶ εἰπὲ πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ μὲν οὐδένα οἶδα· ἡπάτησαι, ἄνθρωπε, καὶ ψεύδῃ· ἂν δύο καὶ τρεῖς ἴδῃς παρυσύροντας, πολλοὺς αὐτοὺς εἶναι λέγεις. Καὶ τὸν μὲν κατηγοροῦντα ἐπιστόμισον, τὸν δὲ παρυσύρῃντα μὴ ἀμελήσῃς, ἵνα ἐκατέρωθεν πολλῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀσφάλεια γένηται, ἀπὸ τε τοῦ τὴν φήμην μὴ ἐκπομπεύσθαι, ἀπὸ τε τοῦ τοῦτος παρυσύρῃντα αὐτοὺς πρὸς τὴν ἱερὰν ἀγέλην ἀγεσθαι πάλιν.

Μὴ τοίνυν περιμόντες λέγωμεν, τίνες ἡμαρτον; ἀλλὰ σπουδάσωμεν, ὅπως διορθώσωμεν τοὺς ἡμαρτηκότας μόνον. Καὶ γὰρ δεινὸν ἔθος, δεινὸν τὸ κατηγορεῖν τῶν ἀδελφῶν μόνον, ἀλλὰ μὴ ἐπιμελεῖσθαι· τὸ ἐκπομπεύειν τὰ κακὰ τῶν ἀσθενοῦντων, ἀλλὰ μὴ θεράπευειν. Ἀνέλωμεν τοίνυν τοῦτο τὸ πονηρὸν ἔθος, ἀγαπήτῃ· οὐδὲ γὰρ μικρὰν λύμην τοῦτο ἐργάζεται· καὶ πῶς, ἐγὼ λέγω. Ἦκουσέ τις παρὰ σοῦ λέγοντος, ὅτι: πολλοὶ ἐνήστευσαν μετὰ Ἰουδαίων καὶ μηδὲν ἐξετάσας εἰς ἕτερον τὸ ῥῆμα ἐξήνεγκε· πάλιν ἐκεῖνος μηδὲν πολυπραγμονήσας, ἔτρωε τοῦτο ἐξεῖπεν· εἶτα κατὰ μικρὸν τῆς πονηρίας ταύτης αἰζανομένης φήμης πολὺ μὲν τῇ Ἐκκλησίᾳ «δνειδος κατασχεδάννυται, τοῖς δὲ ἀπολωλόσιν οὐδὲν ὄφελος γίνεται, ἀλλὰ καὶ βλάβος, ἵνα κατηγορήσῃς αὐτοὺς καὶ λέγειν», ὅτι γὰρ ὀλίγοι ὡσιν, ἡμεῖς αὐτοὺς ταῖς φήμαις ταῖς πολλαῖς πολλοὺς ποιοῦμεν, καὶ τοὺς ἐστώτας ἀσθενεστέρους ἐργαζόμεθα, καὶ τοὺς μέλλοντας πίπτειν ὥσθωμεν. Ὁ γὰρ ἀδελφὸς ἀκούσας, ὅτι πολλοὶ ἐνήστευσαν, καὶ αὐτὸς βραθυμότερος ἔσται, καὶ ταῦτα πάλιν ὁ ἀσθενὴς ἀκούσας, δραμεῖται ἐπὶ τὸ πλῆθος τῶν πεπτωκότων. Μὴ τοίνυν μηδὲ ἐπὶ τούτῳ, μηδὲ ἐπ' ἄλλῳ πονηρῷ συγχαίρωμεν, κἂν πολλοὶ ὡσιν οἱ ἀμειψόμενοι, ἵνα κατηγορήσῃς αὐτοὺς καὶ λέγειν, ὅτι πολλοὶ, ἀλλ' ἐπιστομίζωμεν [680] καὶ κατέχωμεν. Μὴ μοι λέγε, ὅτι πολλοὶ ἐνήστευσαν, ἀλλὰ διορθώσαι τοὺς πολλοὺς. Οὐ διὰ τοῦτο τοσοῦτους ἀνήλυστα λόγους, ἵνα κατηγορήσῃς τῶν πολλῶν, ἀλλ' ἵνα τοὺς πολλοὺς ποιήσῃς ὀλίγους, μᾶλλον δὲ μηδὲ ὀλίγους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς διασώσῃς^α. Μὴ τοίνυν ἐκπομπεύεις

τὰ ἡμαρτήματα, ἀλλὰ θεράπευε. Ὅπερ γὰρ οἱ ἐκπομπεύοντες, καὶ εἰς τοῦτο μόνον ἐσχολακότες, κἂν ὀλίγοι ὡσιν οἱ ἡμαρτηκότες, πολλοὺς αὐτοὺς νομίζεσθαι ποιοῦσιν· οὕτως οἱ συστήλλοντες, καὶ τοὺς ἐκπομπεύοντας ἐπιστομίζοντες, καὶ τῶν πεπτωκότων ἐπιμελούμενοι, κἂν πολλοὶ ὡσιν, αὐτοὺς τε ἐκείνους διορθοῦνται βραδίως, καὶ οὐδένα ἕτερον ἐκ τῆς τούτων ἀφίεισι παραβλαβῆναι φήμης. Οὐκ ἔχουσας ὅτι θρηγῶν τὸν Σαοὺλ ὁ Δαυὶδ ἔλεγε· Πῶς ἐπεσον δυνατοί; Μὴ ἀναγγεῖλῃς εἰς Γεθ, μηδὲ εὐαγγελίσῃσθαι ἐν ταῖς ὁδοῖς Ἀσκάλωνος, ὅπως μὴ ἐντραπῶνται θυγατέρες ἀλλοτρίων, μηδὲ γυναικῶσι θυγατέρες ἀπεριτμήτων. Εἰ δὲ πρᾶγμα φανερόν οὐκ ἐβούλετο ἐκπομπεύσθαι, ὥστε μὴ γενέσθαι τοῖς ἐναντίοις ἡδονὴν, πῶς μᾶλλον ταῦτα οὐ δεῖ ἐκφέρειν εἰς τὰς ἐξωθεν ἀκοὰς, μᾶλλον δὲ οὐδὲ εἰς τὰς παρ' ἡμῶν^δ, ἵνα μήτε οἱ ἐχθροὶ ἀκούοντες χαίρωσι, μήτε οἱ οἰκτεροὶ μανθάνοντες καταπίπτωσιν, ἀλλὰ συστήλλωσιν καὶ περιφράσσωσιν πανταχόθεν. Μὴ μοι λέγε, ὅτι Τῷ δεῖναι εἶπον· παρὰ σαυτῶν κάτεχε τὸ ῥῆμα. Ὅπερ γὰρ σὺ οὐκ ἐκατέρησας σιγῇσαι, οὕτως οὐδὲ ἐκεῖνος ἀνέξεται.

ε'. Ταῦτα οὐ περὶ τῆς παρουσίας νηστείας λέγω μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλων μυρίων ἡμαρτημάτων. Μὴ τοῦτο σκοπεῖν μόνον, εἰ πολλοὶ οἱ παρυσυρόμενοι, ἀλλὰ ἐκεῖνο σκοπεῖσθαι, ὅπως αὐτοὺς ἀπαγάγωμεν. Μὴ ἐπαίρωμεν τὰ τῶν πολεμίων, καὶ τὰ ἡμέτερα καθαιρῶμεν· μὴ ἰσχυροὺς ἐκείνους ἀποφαίνωμεν, τὰ δὲ ἡμέτερα ἀσθενῇ· ἀλλὰ τούναντιον ἅπαν ἐργασώμεθα. Οἶδε καὶ φήμην πολλάκις καθελὶν καὶ ἀναστήσαι ψυχὴν, καὶ τὴν οὐκ οὖσαν προθυμίαν ἐμβαλεῖν, καὶ τὴν οὖσαν καταλύσαι πάλιν. Διὰ τοῦτο παραινῶ τὰς φήμας αὐξῖν ἐκείνας, αἱ τὰ ἡμέτερα αἰρουνσι πράγματα, καὶ μεγάλα ποιοῦσι φαίνεσθαι· ἀλλὰ μὴ ἐκείνας, αἱ τοῦ κοινοῦ τῶν ἀδελφῶν καταχέουσιν δνειδος. Κἂν μὲν ἀκούσωμεν τι χρηστὸν, εἰς πάντας ἐκφέρωμεν· ἂν δὲ τι φαῦλον καὶ πονηρὸν, παρ' ἑαυτοῖς κατακρύψωμεν, καὶ ὅπως ἀνέλωμεν αὐτὸ πάντα ποιήσωμεν. Καὶ νῦν τοίνυν περιέλθωμεν, πολυπραγμονήσωμεν, ἰδωμεν τοὺς πεσόντας, κἂν εἰς οἶκίαν δέῃ εἰσελθεῖν, μὴ κατακινήσωμεν. Εἰ δὲ ἀγνοήσῃς εἴη, καὶ μηδαμῶθεν σοι προσήκων ὁ πεπτωκὴς, περιέργωσαι καὶ πολυπραγμονήσῃς, τίνα ἔχει φίλον καὶ ἐπιτηδεῖον, καὶ τί μάλιστα πείθεται, κἀκεῖνον λαβῶν, εἰσελθε εἰς τὴν οἶκίαν· μὴ αἰσχυνθῇς, μηδὲ ἐρυθριάσῃς. Εἰ μὲν γὰρ χρήματα εἰσῆεις αἰτήσων, ἢ χάριν τίνα ληψόμενος παρ' αὐτοῦ, εἰκὸς ἦν αἰσχύνεσθαι· εἰ δὲ ὑπὲρ τῆς ἐκείνου σωτηρίας τρέχεις, ἢ τῆς εἰσόδου πρόφασιν ἀπάντων ἀπαλλάτεις σε τῶν ἐγκλημάτων. Παρακάθισον δὴ, καὶ εἰπὲ πρὸς αὐτόν, ἐτέρωθεν ποιησάμενος τὴν ἀρχὴν, ὥστε ἀνυπόπτον γενέσθαι τὴν διορθώσιν. Ἐπαίνεις, εἰπέ μοι, τοὺς Ἰουδαίους, ὅτι τὸν Χριστὸν ἐσταύρωσαν, καὶ βλασφημοῦσιν εἰς αὐτὸν νῦν, καὶ παράνομον αὐτὸν καλοῦσι; Πάντως οὐκ ἀνέξεται, [681] ἐὰν ἡ Χριστιανὸς, κἂν μυριάκις Ἰουδαίῃ, οὐκ ἀνέξεται εἰπεῖν ὅτι Ἐπαίνω· ἀλλ' ἐμπαράξῃ τὴν ἀκοήν καὶ ἐρεῖ πρὸς σέ, Μὴ γένοιτο, εὐφύμει, ἄνθρωπε. Εἶτα ὅταν αὐτοῦ λάβῃς τὴν συγκατάθεσιν, πάλιν ἐπανάλαβε, καὶ εἰπέ· Πῶς οὖν αὐτοῖς κοινωνεῖς, εἰπέ μοι; πῶς μετέχεις τῆς ἑορτῆς, πῶς μετ' ἐκείνων νηστεύεις; Εἶτα κατηγορήσῃς αὐτῶν τῆς ἀγνομωσύνης· εἰπὲ τὴν παρανομίαν ἅπαναν ἣν ἐν ταῖς ἐμπροσθεν ἡμέραις διήλθον πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην, τὴν ἀπὸ τοῦ τόπου, τὴν ἀπὸ τοῦ και-

^α Novem mss. τῆς ἐκκλησίας, quæ lectio non mala cum verbo κατασχεδάννυται. Infra quatuor mss. ταῖς φήμαις ταύταις (Savil. κακαῖς) πολλοῖς.

^β Quatuor mss. ἄλλῳ πονηρῷ ῥήματι ταῦτα συγχωρῶμεν, κἂν πολλοὶ ὡσιν οἱ ἡμαρτανόντες, μὴ ἐκπομπεύειν αὐτοὺς καὶ λέγειν.

^γ Plurimi mss. αὐτοὺς τούτους διασώσῃς.

^δ Septem mss. εἰς τοὺς παρ' ἡμῶν. Paulo post, quatuor mss. συστήλλωσιν καὶ περικαλύπτειν.

« i sanaveris tolerantia : ille te faciet ditiozem quovis thesauro. Qui enim eduxerit pretiosum a vili, tanquam os meum erit (Jer. 15. 19), inquit ille. Quid huic poterit æquiparari? Quod neque jejunium, neque humi eractæ cubationes, neque pervigilia, neque aliud quidpiam potest efficere, id efficit fratris procurata salus. Cogita quam multa tuum os frequenter peccaverit, quam multa verba obscœna protulerit, quam multa convicia, quam multa maledicta evomuerit, et omnino suscipies collapsi curam. Nam hoc uno benefacto omnem illam delere maculam poteris. Et quid dico delere? Facies ut sit os tuum sicut os Dei. Quid huic honori possit æquiparari? Non enim ego ista polliceor; ipse Deus hoc dixit. Si unum quempiam eduxeris, inquit, ut os meum, erit os tuum purum sanctumque. Ne igitur negligamus fratres, neque circumeuntes dicamus, quam multi jejunarunt, quam multi intercepti sunt, sed curam habeamus illorum. Etiam si multi sint qui jejunarunt : tu, dilecte, ne evulges ignominieque exponas Ecclesiæ calamitatem; sed medere potius. Et si quis dixerit, multi jejunarunt, obtura illi os, ne fama divulgetur, eique dicto : ego neminem novi; deceptus es, homo, fallerisque : cumque unum atque alterum interceptum videris, dicis illos esse multos. Ac delatori quidem impone silentium : cæterum eos qui intercepti sunt ne neglexeris, ut utrinque multa securitas contingat Ecclesiæ, tum ex eo quod fama non sit vulgata, tum quod eos ipsos interceptos ad sacrum gregem reduxeris.

Peccata fratrum corrigenda, non vulganda. — Ne igitur obambulantes referamus qui peccaverint; sed festinemus ut eos solum, qui peccarunt, corrigamus. Est enim prava consuetudo, tantum accusare fratres, nec illorum curam habere; vulgare mala infirmorum, nec mederi. Auferamus igitur hanc pravam consuetudinem, carissimi : neque enim ea mediocrem pestem invehit. Et quo pacto, ego dicam. Audivit aliquis ex te quod multi cum Judæis jejunaverint; nulloque præmisso examine alii in verbum aperuit : rursus ille parum attentus, alteri hoc ipsum eloquutus est; deinde paulatim hac mala fama increscente, magnum quidem probrum offunditur Ecclesiæ : his vero qui perierunt, nulla affertur utilitas, quin potius gravissima noxa, tum his, tum aliis. Etiam si enim pauci fuerint, nos tamen eos rumoribus multis multos facimus, et eos qui stant, imbecilliores reddimus : et eos qui ad casum proclives sunt, impellimus. Frater enim audiens esse multos qui jejunarunt, ipse negligentior erit. Deinde rursus qui infirmior est, hoc audito accurret ad multitudinem eorum, qui ceciderunt. Ne igitur vel super hoc, vel super alio quovis improbo facto gaudeamus, etiam si multi fuerint peccatores, ita ut traducamus eos, ac dicamus multos esse, sed potius obturemus os, et coerceamus. Ne mihi dixeris, multi sunt qui jejunarunt, sed multos illos corrige. Non ideo mihi consumptum est tantum verborum, ut accuses multos; sed ut ex multis facias paucos : imo potius ne paucos quidem, sed et hos ipsos

etiam sanes. Ne itaque evulges peccata, sed sana. Sicut enim qui evulgant, et huic tantum rei vacant : etiam si pauci fuerint, qui peccaverunt, faciunt ut multi esse putentur : sic qui cohibent, ac silentium imponunt traductoribus, lapsorumque curam habent, etiam si multi fuerint; et eos ipsos facile corrigunt, nec quempiam sinunt ex horum fama lædi. Non audisti, Quod David deplorans Sauralem, dixit : *Quomodo ceciderunt potentes? Ne annuntiaveritis in Geth, neque prædicaveritis in viis Ascalonis; ne lætentur filie alienigenarum, neque exsulent filie incircumcisorum* (2. Reg. 1. 19. 20). Quod si ille rem manifestam noluit evulgari, ne adversarii gigneret voluptatem : quanto magis non oportet hæc efferre ad aures alienas : quin nec ad nostrorum aures : ut neque hostes audientes gaudeant, neque nostri re cognita concidant : sed oportet cohibere rumorem et undequaque compescere. Ne mihi dixeris, hoc illi dixi : apud teipsum contine verbum. Sicut enim tu non potuisti tacere, ita nec ille poterit hæc apud sese continere.

5. Hæc non de hoc præsentem tantum jejunio dico, sed de cæteris etiam innumerabilibus peccatis. Ne hoc consideremus tantum, an multi sint abrepti : sed illud consideremus, quomodo illos reducamus. Ne exaggeremus res hostium, ac nostras dejiciamus : ne illos potentes ostendamus, nostras vero res imbecilles; sed omnia potius in contrarium faciamus. Novit etiam fama sæpe vel dejicere, vel erigere animum, et alacritatem, quæ non fuit, injicere; et eam quæ fuit, rursus dissolvere. Ideoque moneo, ut illos rumores augeamus, qui res nostras attollunt, magnasque videri faciunt : non autem illos qui toti fratrum sodalitati dedecus offundunt. Quod si quid audierimus boni, apud omnes proferamus : si quid vero mali praviqve, apud nos ipsos occultemus, idque ut tollamus, nihil non faciamus. Nunc igitur obambulemus, curiose scrutemur, contemplemur eos, qui lapsi sunt : etiam si in ædes oporteat ingredi, ne gravemur. Quod si ignotus fuerit, nec ulla ex parte ad te pertinet, is qui cecidit, scrutare, esto curiosus, quem habeat amicum aut necessarium, et cui maxime obtemperet, hoc assumpto, ingredi in ædes, ne te pudeat, neque erubescas. Si ingredi deris pecuniam postulaturus, aut beneficium accepturus ab illo, æquum erat erubescere : si vero pro illius salute curras, occasio introitus omni te liberat crimine. Asside sane, loquere cum illo, aliis de rebus facto sermonis exordio, quo correctio careat suspitione. Dic mihi, laudasne Judæos eo quod Christum crucifixerint, quodque eum hodie conviciis afficiant, et legis transgressorem appellent? Profecto non sustinebit, si fuerit Christianus, etiam si millies judaizet, non sustinebit dicere, laudo : sed obturabit aures, dicetque tibi, absit; bona verba, quæso. Dein cum eum hac in re tecum consentientem compereris, rursus assumito, dicens : quomodo igitur cum illis, dic mihi, communicas? quomodo particeps es festi? quomodo cum illis jejunas? Post hæc accusa illorum improbitatem, expone omnem iniquitatem, quam superioribus diebus narrabam apud vestram caritatem, a loco,

et tempore, a templo, a prædicatione prophetarum redargui. Ostende quomodo frustra et incassum omnia faciunt, nec umquam ad pristinum statum redituri sunt, quodque fas illis non est extra Jerosolymam quidquam tale facere. Ad hæc commonefacias gehennæ, formidandi tribunalis Domini, quæstionum quæ illic habentur, quodque illorum omnium reddituri sumus rationem, et ultio quædam non parva reposita est eis, qui talia audent. Commonefacito et Pauli dicentis: *Quicumque in lege justificamini, gratia excidistis* (Gal. 5. 4): et rursus comminantis: *Si circumcidamini, Christus nihil vobis proderit* (1b. v. 2). Dicitoque, quod quemadmodum circumcisio, ita et jejuniun Judaicum e caelis expellit jejunantem, etiamsi habuerit alia innumerabilia benefacta. Dic quod Christiani propter hoc vocamur et sumus, ut Christo pareamus, non ut ad hostes curramus. Quod si prætexat curationes aliquas, dicatque tibi, pollicentur remedium, et ideo ad illos curro: patefacito illorum imposturas, incantationes, amuleta, veneficia. Neque enim alio modo videntur mederi, neque vere medentur, absit. Quin ego quidem illud longe mirabilius dicam, etiamsi vere sanarent, satius tamen esse emori, quam ad Dei hostes currere, itaque sanari. Quid enim prodest curare corpus, anima perente? Quid autem lucri, si quid solatii hic nanciscamur, mox conjiciendi in ignem æternum? Nam, ne dicerent ista, audi quid dicit Deus: *Si exstiterit propheta in te, aut somnium somnians, edideritque signum ac prodigium, eveneritque signum ac prodigium quod loquutus est, dixeritque: eamus et serviamus diis aliis: non auscultabitis prophetæ illi: quoniam tentat vos Dominus Deus, an diligatis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro et ex tota anima vestra* (Deut. 13. 1-3). Quod dicit, tale est: si quis, inquit, propheta dixerit, possum excitare mortuum, aut mederi cæco: sed obtemperate mihi, et adoremus dæmones, aut immolemus idolis. Deinde si, qui hæc loquitur, possit mederi cæco, aut excitare mortuum, nec ista præstanti credideris, inquit, cur? Eo quod Deus tentans te, permisit ut ille hoc possit: non quod ille non nosset tuum animum, sed ut tibi probationis occasionem exhiberet, an vere diligeres Deum. Est autem amantis, etiam si exanimis ad vitam revocent, qui nos conantur ab amato distrahere, nequaquam tamen ab amato deficere. Quod si hæc dixit Judæis, multo magis nobis, quos ad majorem philosophiam deduxit, quibus resurrectionis ostium aperuit, quibus præcipit, ne in rebus præsentibus sistamus amorem, sed spes omnes ad vitam futuram transferamus.

6. *Jobi patientia in exemplum affertur.* — Sed quid dicis? Affligit te premitque corporis morbus? Atqui nondum tanta passus es, quanta beatus ille Job, imo ne minimam quidem partem malorum illius. Siquidem postquam simul interilissent greges et armenta, cum cæteris omnibus abreptus est liberorum totus chorus, eaque omnia uno die peracta sunt, ut non modo natura calamitatum, verum etiam continuitas deficere posset athletam. Post hæc omnia vulnus in corpore accepit

lethale, vidit vermes toto undique corpore scatentes, nudusque sedit in sterquilino, publicum iis qui aderant calamitatis spectaculum, ille iustus, ille verax, ille pius, ille ab omni malo opere abstinens. Ne hic quidem erat malorum finis, sed dolores addebantur diurni pariter ac nocturni; novaque quædam et inexpectata illum fames oppugnabat. *Fætorem*, inquit, *video citum meum* (Job 6. 7), probra quotidiana, subsannationes, scommata, risus. Nam famuli, inquit, mei, et concubinarum mearum filii insurrexerunt adversum me, et in somnis terrores, cogitationum perpetua quædam fluctuatio. Atqui uxor consilium dedit, ut ab his omnibus malis liberaretur, ita loquens: *Dic aliquod verbum adversus Dominum, ac morere* (Id. 2. 9). Dic, inquit, blasphemiam, et ab urgentibus malis liberabere. Quid igitur? Nam subvertit sanctum illum virum mulieris consilium? Imo contrarium fecit, magisque illum corroboravit, sic etiam ut increparet uxorem. Potius enim duxit majoribus affici cruciarique doloribus, innumeraque perpetua mala, quam blasphemiam ulla tantorum malorum relaxationem consequi. Idem et ille, qui triginta octo annis detentus fuerat in infirmitate sua, singulis annis currebat ad piscinam, et singulis annis repellebatur, nec assequebatur sanitatem (Joan. 5); sed quotannis conspicebat alios sanari, quod multos haberent, a quibus curarentur, se vero destitutum aliorum auxilio, in perpetua manere paralyti. Nec sic quidem confugit ad vates, non adiit incantatores, non alligavit amuleta, sed expectavit divinam opem: ideo tandem admirandam quamdam et inauditam sanitatem adeptus est. Lazarus autem cum fame, cum morbo, cum solitudine per omnem vitam colluctatus est, non triginta et octo annos tantum versatus in his, sed per omne vite tempus. Sic igitur et exspiravit in divitis ostio jacens, contemptus, irrisus, esuriens, canibus objectus pabulum (Luc. 16). Sic enim illius corpus debilitatum erat, ut nec canes irruentes ulceraque illius lingentes posset abigere. Haud tamen quærebat incantatorem, non petala circumdavigavit, non expertus est præstigas, non veneficos ad se vocavit, nec aliud quidquam ventiarum artium tentavit, sed prius habuit illis immo malis, quam ulla ex parte deserere pietatem. Quam igitur veniam nos impetrabimus, qui, cum illi in tantis malis perduravimus, ob febriculam, aut leve vulnus procurramus ad synagogas, veneficos, ac impostores in ades nostras accersimus? Non audisti quid dicat Scriptura? *Fili, si accedis serviturus Domino, præpara animam tuam ad tentationem: dirige cor tuum, et perdura: in morbo ac paupertate in illo fidens esto. Sicut enim in igni probatur aurum, sic homo fit acceptus in camino humilitationis* (Eccli. 2. 1-5). Si tu famulum tuum flagris cecideris, et ille, triginta aut quinquaginta plagis acceptis, illico provocet ad libertatem, aut deserat tuum dominium, et ad alios quospiam sese conferat, qui te oderint, eosque in te conciet: dic mihi, num is abs te veniam impetraturus sit? An quisquam pro illo poterit esse patronus? Nequaquam. Cur ita tandem? Quoniam officium est heri, punire

ροῦ, τὴν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, τὴν ἀπὸ τῆς προϋρέσεως τῶν προφητῶν ἐλεγγομένην· δεῖξον πῶς εἰκὴ καὶ μάτην ἅπαντα πράττουσι, καὶ οὐδέποτε ἐπὶ τὴν προτέραν ἐπανήρυσαν πολιτείαν, καὶ οἱ οὐ θέμις αὐτοῖς ἔξω τῶν Ἱεροσολύμων οὐδὲν αὐτοῦτον ἐπιτελεῖν. Καὶ πρὸς τοῦτοις ἀνάμνησον τῆς γεέννης, τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Κυρίου, τῶν εὐθυῶν τῶν ἐκεῖ^δ, καὶ ὅτι τούτων ἀπάντων δώσωμεν λόγον, καὶ τιμωρία τις οὐ μικρὰ κεῖται τοῖς τὰ τοιαῦτα τολμῶσιν· ἀνάμνησον καὶ Παύλου λέγοντος· *Οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιώσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέστε· καὶ πάλιν ἀπειλούντος·* *Ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.* Καὶ εἰπέ ὅτι καθάπερ περιτομή, οὕτως καὶ νηστεία Ἰουδαϊκὴ τῶν οὐρανῶν ἐκβάλλει τὸν νηστεύοντα, καὶν μυρία ἑτέρα κατωρθώματα ἔχη· εἰπέ ὅτι Χριστιανοὶ διὰ τοῦτο καὶ καλούμεθα καὶ ἐσμεν, ἵνα τῇ Χριστῷ περθώμεθα, οὐχ ἵνα πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἐκείνους τρέχωμεν. Ἄν δέ τις τινος θεραπείας προτείνῃται, καὶ λέγῃ πρὸς σέ, ὅτι Ὑπὸσχονται θεραπείαν, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοὺς τρέχω, ἀνακαλυφον αὐτῶν τὰς μαγανείας, τὰς ἐπιβολὰς, τὰς περιάμματα, τὰς φαρμακείας. Οὐδὲ γὰρ ἄλλω τινὶ τρόπον δοκοῦσι θεραπεύειν, οὐδὲ γὰρ θεραπεύουσι κατὰ ἀλήθειαν, μὴ γίνονται! Ἐγὼ δὲ ὑπερβολὴν ποιούμεαι πολλήν, καὶ ἐκεῖνο λέγω, ὅτι εἰ καὶ θεραπεύουσιν ἀληθῶς, βέλτιον ἀποθάνειν, ἢ τοῖς ἐχθροῖς τοῦ Θεοῦ προσδραμεῖν, καὶ τοῦτον θεραπευθῆναι τὸν τρόπον. Τί γὰρ ὄφελος, σῶμα θεραπεύεσθαι τῆς ψυχῆς ἀπολυμένης; τί δὲ κέρδος, ἐνταῦθα τινος τυγχάνειν παραμυθίας, μέλλοντας εἰς τὸ ἀθάνατον παραπέμπεσθαι πῦρ; Ἴνα γὰρ μὴ λέγωσι ταῦτα, ἀνυσαν τί φησιν ὁ Θεός· *Ἐὰν ἀναστῇ προφήτης ἐν σοί, ἢ ἐνυπνιαζόμενος ἐνύπνιον, καὶ ῥῆσιν σημείων καὶ τέρας, καὶ εἴδῃ τὸ σημεῖον καὶ τὸ τέρας, δ' εἰδήσῃ, καὶ εἴπῃ· Περσυχόμεν καὶ λατρεύσωμεν θεοῖς ἑτέροις, οὐκ ἀκούσεσθε τοῦ προφήτου ἐκείνου·* *ὅτι πειράζει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμᾶς, εἰ ἀγαπᾶτε Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ὑμῶν, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς ὑμῶν.* Ὅ δὲ λέγει, τοιοῦτον ἐστί· *Ἐὰν εἴπῃ τις προφήτης, φησὶν, ὅτι δύναιται νεκρὸν ἐγείρειν, καὶ τυφλὸν θεραπεύσαι, ἀλλὰ πεισθῆτέ μοι, καὶ προσκυνήσωμεν τοῖς δαίμοσιν, ἢ εἰδωλολατρήσωμεν·* εἰτα ὁ ταῦτα λέγων, δυνήθη θεραπεύσαι τὸν τυφλόν, ἢ τὸν νεκρὸν ἐγείρειν, μὴδὲ οὕτως πεισθῇ· φησὶ· διὰ τί· *Ὅτι πειράζων σε ὁ Θεός, συνεχώρησεν ἐκεῖνῳ δυνήθῃαι τοῦτο, οὐκ ἐπειδὴ αὐτὸς ἠγάπα σου τὴν γνώμην, ἀλλ' ἵνα σοι δοκιμὴν παράσχῃ εἰ φιλεῖς τὸν Θεὸν ὄντως.* Φιλοῦντος δὲ ἐστί, τὸ καὶ νεκροὺς παρέχων ἀνισταμένους οἱ σπουδάζοντες ἡμᾶς ἀφαικίσαι τοῦ φιλομένου, μὴδ' οὕτως ἀφίστασθαι. Εἰ δὲ Ἰουδαίους ταῦτα ἔλεγε, πολλὰ μᾶλλον ἡμεῖς, οὐς εἰ μὲλζονα φιλοσοφίαν ἠγάγεον, οὐς τὴν περὶ τῆς ἀναστάσεως ἡγοῖε θύραν, οἷς κελεύει, μὴ τοῖς παροῦσιν ἐμφολωρεῖν, [682] ἀλλὰ τὰς ἐλπίδας ἀπάσας πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν ἔχειν.

ς'. Ἀλλὰ τί λέγεις; οὐκ οἶσθαι σε καὶ πείζει τοῦ σώματος ἡ νόσος; Ἀλλ' οὐκ οὐκ τοσαῦτα πείπονθας, ὅσα ὁ μακάριος Ἰὼβ, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τὸ πολλοστὸν μέρος ἐκείνου. Μετὰ γὰρ τὴν ἀθρόαν τῶν ποιμνίων καὶ τῶν βουκολίων καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀπώλειαν, ἠρπάσθη καὶ τῶν παιδῶν ὀλέκλῃρος ὁ χορὸς· καὶ πάντα ἐν ἡμέρᾳ μετ' ἐγένετο, ἵνα μὴ ἡ φύσις τῶν πειρασμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ συνέχευσις καταβάλλῃ τὸν ἀθλήτην. Μετ' ἐκεῖνα πάντα καίριαν ἐν τῷ σώματι δε-

ξάμενος τὴν πληγὴν, σκώληκας ἐώρα πάντοθεν βρῦντας ἀπὸ τοῦ σώματος, καὶ γυμνὸς ἐπὶ τῆς κοπρίας^δ ἐκάθητο, κοινὸν τοῖς παροῦσι συμφορὰς θέατρον, ὁ δὲ καίος, ὁ ἀληθινός, ὁ δεσπότης, ὁ ἀπεσπόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστι τὰ δεινὰ· ἀλλ' ὀδύναι μεθημεριναὶ καὶ νυκτεριναί, καὶ λιμός τις αὐτὸν ἐπολιόρκει ξένος καὶ παράδοξος. *Βρώμον* γάρ, φησὶν, ὦρ' ἐν τῷ σῶμα μου, ἐνείδῃ καθημερινῇ, χλευασταί, σκώμματα, γέλως. Οἱ οἰκέται γάρ μου, φησὶ, καὶ οἱ υἱοὶ τῶν παλλακίδων μου ἐπανεστήσαν μοι, ἐν ἐνυπνίῳ φόβῳ, ζῆλῳ τις λογισμῶν διηνεκής. Ἀλλ' ὅμως τούτων ἀπάντων ἀπαλλαγὴν ἐπηγγέλλετο ἡ γυνὴ λέγουσα οὕτως, *Εἴ- πόν τι ῥῆμα πρὸς τὸν Κύριον, καὶ τελέετα.* Βλασφημήσας, φησὶ, καὶ ἀπαλλαγῇ τῶν ἐπικειμένων πόνων. Τί οὖν; παρέτρεψε τὸν ἅγιον ἐκείνον· ἢ συμβουλὴ; Τοῦναντίον μὲν οὐκ καὶ ἐποίησε, καὶ ἐπέβρωσε μειζῶνως αὐτὸν, ὥς καὶ ἐπιτεμῆσαι τῇ γυναικί. Ἠρεῖτο γὰρ μάλλον ὀδυνοῦσθαι καὶ ταλαπωρεῖσθαι καὶ μυρία πάσχειν δεινὰ, ἢ μετὰ βλασφημίας ἀπαλλαγὴν τινὰ τῶν τοσαύτων εὐρέσθαι κακῶν. Οὕτω καὶ ὁ τριακονταοκτὴ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν ἐτρέχαν ἐπὶ τὴν κολυμβήθραν, καὶ καθ' ἑκάστον ἔξερουετο, καὶ θεραπείας οὐκ ἐτύγχανεν· ἀλλ' ἑτέρους μὲν θώρα καθ' ἑκάστον ἐνιαυτὸν ἀπαλλαττομένους διὰ τὸ πολλοὺς ἔχειν τοὺς θεραπεύοντας, αὐτὸν τε διὰ τὴν ἀρημίαν τῶν προστησομένων ἐν ἀνηκεῖ μένοντα παρέει. Καὶ οὐδὲ οὕτως ἔδραμεν ἐπὶ μάντις, οὐκ ἦλθε πρὸς ἀποκαταστάς, οὐκ ἐπέδρασε περίσπαι, ἀλλ' ἀνέμενε τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ βοήθειαν διὰ τοῦτο πρὸς τῷ τέλει θαυμαστῆς τινος καὶ παραδόξου θεραπείας ἔτυχεν. Ὅ δὲ Ἀδάρος λιμὴ καὶ νόσος καὶ ἐρημία πάντα τὸν χρόνον ἐπάλασεν, οὐ τριακονταοκτὴ ἔτη ἔχων μόνον, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν ζωὴν οὕτω γούν καὶ ἐξέπνευσεν ἐν τῷ πύλῳν κείμενος τοῦ πλουτοῦ, καταφρανοόμενος, χλευαζόμενος, λιμώτων, τοῖς κατὰ βορὰ προκαίνο- νος. Οὕτω γὰρ αὐτοῦ τὸ σῶμα παρέιτο, ὥς μὴδὲ ἀποσπᾶν δύνασθαι τοὺς κύνες ἐπὶόντας καὶ τὰ τραύματα αὐτοῦ λιχωμένους. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἐπαυοῦν ἐξήτησεν, οὐ πέταλα περιέψεν, οὐ μαγανείας ἐκίχησεν, οὐ γόητας πρὸς ἑαυτὸν ἐκάλεσεν, οὐκ ἄλλο τι τῶν καταλυμένων ἐποίησεν, ἀλλ' εἴλετο μᾶλλον τοῖς κακοῖς ἐναποθάνειν ἐκείνους, ἢ τῆς εὐσεβείας μικρὸν τι προδοῦναι μέρος. Τίνα οὖν ἔφομεν συγγνώμην ἡμεῖς, εἰ τοσαῦτα πασχόντων ἐκείνων καὶ καρτερούντων ἢ διὰ πυρετῶν ἢ διὰ τραύματος, τρέχοντες ἐπὶ συναγωγὰς, καὶ τοὺς φαρμακούς καὶ γόητας εἰς τὰς οἰκίας καλοῦμεν τὰς ἐαυτῶν; Οὐκ [683] ἥκοις τὴν φησὶν ἡ Γραφή; *Τέκνον, ἐὰν προσέρχῃ δουλεύειν Κυρίῳ, ἐτοίμασον τὴν ψυχὴν σου εἰς πειρασμὸν, εὐθύνον τὴν καρδίαν σου, καὶ καρτέ- ρησον·* ἐν νόμῳ καὶ περὶ ἐκ' αὐτῷ περὶ αὐτῆς γί- νου. Ὅσπερ γὰρ ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσίον, οὕτως ἄνθρωπος θεκτός ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως. Ἄν σὺ τὸν οἰκέτην μαστίγῃς τὸν σὸν, εἴτα ἐκείνος τριακοντα ἢ πενήκοντα λαβὼν αἰγῆς, εὐθείως ἐλευθερίαν ἀναβοήσῃ, ἢ καταλίπῃ σου τὴν δεσποτείαν, καὶ πρὸς ἑτέρους τινὰς ἀπέλθῃ τῶν μισούντων σε, καὶ παροξύνῃ· ἄρα δυνήσεται συγγνώμης τυχεῖν, εἰπέ μοι; ἄρα δυνήσεται ἀπολογησασθαι τις ὑπὲρ αὐτοῦ; Οὐδαμῶς. Τί δήποτε; Ὅτι προσήκον δεσπότη

^δ Sic Savil. rectius quam Montf. ἐπὶ τὴν κοπρίαν. Εἰρη.

^ε Addit Savil. τῆς γυναικός.

^ς Alii ἐπετύγχανεν.

^δ Unus codex αὐτῶν.

^ε Alii ei.

κολάζειν οικήτην. Οὐ διὰ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλ' ὅτι, εἰ καταφυγεῖν ἔχη, οὐχὶ πρὸς τοὺς ἔχθρους, οὐδὲ πρὸς τοὺς μισούντας, ἀλλὰ πρὸς τοὺς φίλους τοὺς γνησίους ἔδει.

Ζ'. Καὶ σὺ τοίνυν, ὅταν ἴδῃς τὸν Θεὸν σε κολάζοντα, μὴ πρὸς τοὺς ἔχθρους αὐτοῦ καταφύγῃς τοὺς Ἰουδαίους, ἵνα μὴ μᾶλλον αὐτὸν παροξύνῃς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς φίλους αὐτοῦ, τοὺς μάρτυρας, τοὺς ἁγίους, καὶ εὐσηπτηκώτας αὐτῷ καὶ πολλὴν ἔχοντας πρὸς αὐτὸν παρόρησιαν. Καὶ τί λέγω περὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν; οὐδὲ οὐ δυνήσεται τοῦτο ποιῆσαι διὰ τὰς παρὰ τοῦ πατρὸς μάστιγας, οὐδὲ ἀρνῆσασθαι τὴν πρὸς ἐκεῖνον συγγένειαν. Καὶ γὰρ οἱ τῆς φύσεως καὶ οἱ παρὰ τῶν ἀνθρώπων τεθέντες νόμοι, καὶ μαστίχη, καὶ τραπέζης εἶργη, καὶ ἐκβάλλῃ τῆς οἰκίας, καὶ παντὶ κολάζῃ τρόπῳ, κελεύουσιν ἅπαντα φέρειν γενναίως, καὶ μὴ πείθεται μηδὲ ἀνέχηται, οὐδεμίαν οὐδεὶς αὐτῷ δίδωσι συγγνώμην· ἀλλὰ καὶ μυρία ἀποδύρηται μαστιγῆς ὁ παῖς, ταῦτα πρὸς αὐτὸν ἅπαντες λέγουσι τὰ βήματα, ὅτι πατὴρ ἐστὶν ὁ πατὴρ καὶ κύριος, καὶ ἐξουσίαν ἔχων πᾶν οὐτιὸν ἐργάσασθαι καὶ ποιῆσαι, καὶ δεῖ πάντα πρῶτος φέρειν. Εἴτα οἰκέται μὲν ἀνέγονται δεσποτῶν, καὶ υἱοὶ πατέρων, πολλὰκις οὐδὲ δεόντως κολάζοντων αὐτοὺς ἐκείνων· σὺ δὲ οὐκ ἀνέχῃ τοῦ Θεοῦ παιδεύοντός σε, τοῦ καὶ δεσποτῶν ὄντος κυριωτέρου, καὶ πατέρων μᾶλλον σε φιλοῦντος, καὶ πρὸς ὀργὴν μὲν οὐδὲν, πάντα δὲ πρὸς τὸ συμφέρον πραγματευομένου καὶ ποιούντος; ἀλλ' ἂν μικρὰ τις γένηται νόσος, εὐθὺς ἀποπηδᾷ αὐτοῦ τῆς δεσποτείας, καὶ ἐπὶ τοὺς δαίμονας τρέχει, καὶ πρὸς τὰς συναγωγὰς αὐτομολεῖς; Καὶ ποίας τεύξῃ συγγνώμης λοιπὸν; πῶς δὲ δυνήσῃ αὐτὸν παρακαλεῖσαι πάλιν; Μᾶλλον δὲ τίς ἕτερος*, καὶ τὴν Μωσέως σὺν παρόρησιαν, δυνήσεται περὶ σοῦ δεσπῆναι; Οὐκ ἔστιν οὐδεὶς. Ἡ οὐκ ἀκούεις, τί περὶ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς φησὶ πρὸς τὸν Ἰερεμίαν; *Μὴ προσεύχῃ περὶ τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἂν στή Μωσὴς καὶ Σαμουὴλ, οὐκ εἰσακούσομαι αὐτῶν.* Οὕτως ἐστὶν ἁμαρτηματὰ τινα πᾶσαν ὑπερβαίνοντα συγγνώμην, καὶ οὐ δυνάμενα ἀπολογία ταχεῖν. Μὴ τοίνυν τοσαύτην ἐπισπασώμεθα καθ' ἑαυτὸν ὀργὴν. Κἂν γὰρ δόξῃσι παραμυθεῖσθαι τὸν πυρετὸν ταῖς ἐπιβολαῖς, οὐ γὰρ δὴ παραμυθούνται· ἀλλὰ χαλεπώτερον ἕτερον εἰς τὸ συνειδὲς ἄγουσι πυρετὸν, τοῦ λογισμοῦ σε καθ' ἑκάστην κεντούμενον τὴν ἡμέραν, τοῦ συνειδόμενος μαστίζοντος καὶ λέγοντος· Ἠνόμησας, παρέδωκας τὰς συνθήκας τὰς πρὸς τὸν Χριστὸν, διὰ μικρὰν ἀβρωσίαν τὴν εὐτέθειαν προέδωκας. Μὴ γὰρ σὺ μόνος [684] ταῦτα πέπονθας; οὐχὶ πολλῶ σου χαλεπώτερα πεπόνθασιν ἕτεροι; Ἀλλ' ὁμῶς οὐδεὶς ἐκείνων τοιοῦτον οὐδὲν ἐτόλμησε· σὺ δὲ ὁ χαῖνος καὶ διαλελυμένος τὴν ψυχὴν σου κατέβυσας. Πῶς ἀπολογίῃ τῷ Χριστῷ; πῶς αὐτὸν καλέσεις ἐν ταῖς εὐχαῖς; ποῖω συνειδόμενος λοιπὸν ἐπιδήσῃ τῆς ἐκκλησίας; ποῖους ὀφθαλμοὺς λοιπὸν ἔχει τὸν ἱερέα; ποῖα χειρὶ τῆς ἱερᾶς βίβης τραπέζης; ποῖας ἀκοαῖς ἀκούσῃ τῶν ἀναγιγνωσκόμενων ἐκεῖ Γραφῶν;

Ταῦτα, καθ' ἑκάστην ἡμέραν, κεντῶν ὁ λογισμὸς, καὶ τὸ συνειδὲς μαστίζων ἐρεῖ. Ποία οὖν ἡ αὕτη ὑγίεια, ὅταν ἐνδον τοιοῦτους ἔχωμεν κατηγόρους; Ἄν μόντοι καρτερήσῃς μικρὸν, καὶ τοὺς βουλομένους ἡ

ἐπῃσαι τινα ἐπωδῶν. ἡ περιάρηαι τι τῶ σώματι περι-
απτον ἀτιμάσης, καὶ μετὰ πολλῆς ἐξαγάγῃς τῆς
ὕβρεως ἐκ τῆς οἰκίας, εὐθὺς ἔλαβες δρόσον ἀπὸ τοῦ
συνειδόμενος. Κἂν μυριάκις ὁ πυρετὸς καταφλέῃ, ἡ
ψυχὴ σου πάσης δόξης σου καὶ πάσης νοτίδος παραμυ-
θείαν εἰσάγει σοι βελτίω καὶ λυσιτελεστέραν. Ὡς περ
γὰρ μετὰ τὸ δέξασθαι τὴν ἐπωδὴν, καὶ ὑγιαίνει, τῶν
πυρεττόντων ἀθλιώτερον διάκεισαι, τὴν ἁμαρτίαν
λογιζόμενος· οὕτω καὶ νῦν, καὶν πυρετῆς, καὶν μυρία
πάσχῃς δεῖν, διακρουσάμενος τοὺς μαρούς ἐκείνους,
ὕγιαίνοντος παντὸς ἀμεινον διακείσῃ, τοῦ λογισμοῦ
γαυρουμένου, τῆς ψυχῆς χαίρουσας καὶ εὐφραينوμέ-
νης. τοῦ συνειδόμενος ἐπαινοῦντός σε, καὶ ἀποδοχομέ-
νου, καὶ λέγοντος· Εὐγε, εὐγε, ὦ ἄνθρωπε, ὁ Χριστοῦ
δούλος, ὁ πιστὸς ἀνὴρ, ὁ ἀθλητὴς τῆς εὐσεβείας, ὁ
τοῖς δεινοῖς αἰρούμενος ἐναποθανεῖν μᾶλλον, ἢ προ-
δοῦναι τὴν ἐγγχειρισθεῖσαν εὐσέθειαν, μετὰ τῶν μαρ-
τύρων στήσῃ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Καθάπερ γὰρ
ἐκεῖνοι μαστίζεσθαι καὶ βασανίζεσθαι εἵλοντο, ἵνα
τιμηθῶσιν· οὕτω καὶ σὺ σήμερον εἴλω μαστίζεσθαι
καὶ βασανίζεσθαι παρὰ τοῦ πυρετοῦ καὶ τῶν τραυ-
μάτων, ὥστε μὴ προσέεισθαι ἀσεβεῖς ἐπωδὰς μηδὲ
περίαπτα, καὶ ταῖς ἐλπίσι ταύταις τρεπόμενος, οὐδὲ
αἰσθήσῃ τῶν ἀντικειμένων δεινῶν*. Κἂν γὰρ μὴ οὐ-
τόρος σε ἀπενέγκῃ ὁ πυρετὸς, ἕτερος ἀποίσει πάντως,
καὶ μὴ νῦν ἀποθάνωμεν, μετὰ ταῦτα ἀποθανοῦμεθα.
Φθαρτὸν ἐλάχομεν τὸ σῶμα, οὐχ ἵνα διὰ τὰ πάθη
αὐτοῦ τὴν ἀσέθειαν ἐπισπασώμεθα, ἀλλὰ ἵνα τοῖς
πάθεσιν αὐτοῦ πρὸς εὐτέθειαν ἀποχρησώμεθα. Αὕτη
γὰρ ἡ φθορά, καὶ αὐτὸ τὸ θνητὸν εἶναι τὸ σῶμα, ἐάν
νῆφωμεν, ὑπόθεσις εὐδοκίμησεως ἡμῖν γενήσεται,
καὶ πολλὴν ἡμῖν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν δώσει τὴν
παρόρησιαν, οὐ κατ' ἐκείνην δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ
τὴν παρούσαν ζωὴν. Ὅταν γὰρ ἐκβάλῃς τοὺς ἐπ-
ωδούς μετὰ πολλῆς τῆς ὕβρεως ἐκ τῆς οἰκίας, πάν-
τες ἀκούσαντες ἐπαινεύουσιν καὶ θαυμάζουνται, καὶ
πρὸς ἀλλήλους ἐροῦσιν· Ὁ δεινὸς ἀβρωστὴς καὶ κά-
μων, μυρία παρακαλοῦντων τινῶν καὶ παραινούν-
των καὶ συμβουλεύοντων ἐπωδὰς χρῆσασθαι μαγι-
καῖς τισιν, οὐ προσήκατο, ἀλλ' εἶπε· Βέλτιον ἀποθα-
νεῖν οὕτως, ἢ προδοῦναι τὴν εὐσέθειαν. Ἐπὶ τοῖς
ἐφονταί κρότοι πολλοὶ παρὰ τῶν ἀκουόντων, πάντων
ἐκκληττομένων, τὸν Θεὸν δοξαζόντων. Πόσων οὖν ἔσται
σοι τοῦτο ἀνδριάντων τιμώτερον†, πόσων εἰκότων
λαμπρότερον, πόσης τιμῆς ἐπιστιμώτερον; Ἀπαντες
ἐπαινεύουσιν [685] καὶ μακαριοῦσι καὶ στεφανώσου-
σι, καὶ αὐτοὶ βελτίους ἔσονται, καὶ ζηλώσουσι πάλιν
καὶ μιμησονται σοι τὴν ἀνδρείαν, καὶ ἕτερος ἐργά-
σεται τι τοιοῦτον, σὺ τὸν μισθὸν ἔξεις, ὁ τὴν ἀρχὴν
παρασχὼν τῷ ζήλῳ. Οὐκ ἔπαινοι δὲ μόνον ἔσονται
σοι τῶν κατορθωμάτων*, ἀλλὰ καὶ λύσις ταχίστη
τῆς νόσου, αὐτῆς τε τῆς γενναίας σου προαιρέσεως
ἐπισπωμένης τὸν Θεὸν εἰς πλείονα εὖνοια, καὶ τῶν
ἀγίων πάντων συνηδομένων σου τῇ προθυμίᾳ, καὶ ἐκ
τοῦ βάθους τῆς καρδίας τὰς ἐπὶ σοῦ ποιουμένων
εὐχάς. Εἰ δὲ ἐνταῦθα τοιαῦτα τὰ ἐπαθλα τῆς ἀνδρείας
ταύτης, ἐνόησον πηλίκους ἐκεῖ λήψῃ στεφάνους,
ὅταν τῶν ἀγγέλων παρόντων, τῶν ἀρχαγγέλων ἀπάν-
των, τότε παρελθόν ὁ Χριστὸς, καὶ τῆς χειρὸς σου
λαβόμενος εἰς μέσον περιαγάγῃ τὸ θεᾶτρον ἐκεῖνο,
καὶ πάντων ἀκουόντων λέγῃ· Οὗτος ὁ ἄνθρωπος πυρε-

* Sic quatuor mss. Montf. μ. δ. οὐδεὶς ἕτερος, quod minus quadrat. Edit.

† Quatuor mss. μαστίζων. Ποῖον οὐχ ὑπερβαλεῖται πυρε-
τόν; ποῖα οὖν.

* Tres mss. et Savil. τῶν ἐπαγομένων ἀλγεινῶν.

† Octo mss. et Sav. ἀνδριάντων σεμνότερον.

* Quatuor mss. et Sav. ἐφονταί σοι τῷ καταρθώματι.

famulum. Non ob id tantum. verum etiam ob hoc, quod, si fugiendum erat, non ad hostes et osiores domini prioris oportebat fugere, sed ad amicos et cognatos.

Sanctorum Martyrum invocatio et intercessio. — Proinde tu quoque, si videris te puniri a Deo, ne profugas ad ejus inimicos Judæos, ne magis etiam illum in te provoces: sed ad amicos illius, martyres ac sanctos, qui illi placuerunt, quique multam apud illum habent auctoritatem. Sed quid loquor de famulis et heris? Filius non poterit hoc facere, castigatus a patre, nec abnegare cognationem, quam habet cum patre. Nam et naturæ leges, et leges ab hominibus institutæ, etiamsi flagris cædat pater, si a mensa depellat, si ædibus exigat, si quocumque modo puniat, jubent omnia fortiter perpeti, nec ullam illi veniam concedunt, ni paruerit pertuleritque. Quin etiam si filius cæsus innumeras querimonias deplorans proferat, hæc verba audit ab omnibus: pater est qui cecidit ac dominus, habetque potestatem in te quod vult faciendi, et oportet omnia placide ferre. Ergo famuli quidem ferunt dominos, filii parentes, frequenter et præter æquum punientes; tu vero non sustines Deum te corripientem, qui plus habet in te juris, utpote vere dominus; qui plus te diligit quam pater, quique nihil per iracundiam, sed omnia facit in tuam utilitatem? Sed si levis aliquis morbus acciderit, illico resiliens ab illius dominio, ad dæmones accurris, et ad synagogas confugis? Et quam tandem veniam consequeris? Quo pacto valebis illum denuo tibi propitium reddere? Quin potius nec alius quisquam pro te deprecari poterit, etiamsi tantum valeat auctoritate, quantum Moses. Non est, qui hoc facere possit. Non audis quid Deus loquatur ad Jeremiam de Judæis? *Ne depreceris pro populo isto, quoniam si steterint Moses et Samuel, non exaudiam illos* (Jer. 7. 16. et 45. 1). Adeo sunt peccata omnem remissionem superantia, quæque nullam recipiant excusationem. Itaque ne tantam nos provocemus iram. Etiamsi enim videantur aliqui febrem incantamentis sedare, non enim vere sedant: tamen aliam vehementiorem in conscientiam inducunt febrem, ratione quotidie te stimulante, conscientiaque flagellante ac dicente: impie fecisti, inique egisti, violasti fœdus cum Christo; ob paululum adversæ valetudinis pietatem deseruisti. Num tu solus hæc passus es? Annon alii multo quam tu acerbiora passi sunt? Attamen nullus illorum tale quid ausus, tu vero mollis ac dissolutus animam tuam mactasti. Quomodo excusaberis Christo? Quomodo illum implorabis precibus? Qua conscientia posthac ingredieris Ecclesiam? Quibus oculis videbis sacerdotem? Qua manu sacram attinges mensam? Quibus auribus audies Scripturas quæ illic leguntur?

7. *Incantationes et ligamina in morbis non adhibenda.* — Hæc quotidie pungens te ratio, flagellansque conscientiam¹, dicet. Quæ igitur hæc est sanitas,

cum intus tam multas habeamus cogitationes accusatrices? Quod si perduraveris paulisper, eosque qui vel incantationem aliquam canere voluerint, vel ligamina applicare corpori, nihili feceris, multa etiam cum contumelia tuis ex ædibus ejeceris: protinus ab ipsa conscientia refrigerationem accipies. Etiamsi multies exurat febris, anima tua quovis liquore, quovis rore meliorem utilioreque mitigationem adducet. Sicut enim, postquam receperis incantationem sanus licet, miserius affectus es iis qui febre laborant, dum tecum reputas peccati magnitudinem; sic nunc quoque, etiamsi febricitas, innumeraque patiaris mala, repulsis impiis illis, quovis sano homine melius, mente exultante, eris affectus, anima gaudente et exhilarata, conscientia laudante te, probante, ac dicente: Euge, euge, heus homo, Christi serve, fidelis vir, athleta pietatis, qui malueris molestiis immori, quam deserere pietatem, cum martyribus stabis in illo die. Quemadmodum enim illi præoptarunt cædi flagris torquerique, ut ad honorem pervenirent: ita tu quoque hodie præoptasti flagellari torquerique a febre vulneribusque, ne admitteres impia incantamenta, neve amuleta, et tali spe nutritus, ne senties quidem adversantes dolores. Nam etsi te non auferat hæc febris, alia prorsus auferet: et, si nunc non moriamur, tamen posthac moriemur. Mortale corpus sortiti sumus, non ut illius cupiditatibus obtemperantes impietatem amplectamur, sed ut illius affectionibus ad pietatem utamur. Hæc enim corruptibilitas, et hoc ipsum mortale corpus, si sobrii fuerimus, nobis est materia commendationis, multamque nobis in illo die præstabit fiduciam, non autem in illo solum, verum etiam in præsentī vita. Siquidem cum ejeceris incantatores multa cum contumelia ex ædibus tuis, omnes hoc audito laudabunt, mirabuntur, et inter se dicent: ille laborans ægrotansque, aliquibus infinitis hortantibus, suadentibus et consulentibus ut magicis quibusdam incantamentis uteretur, non admisit, sed respondit: satius est hoc pacto mori, quam deserere pietatem. Ad hæc consequentur multi plausus ab his qui audierint, cunctis stupentibus, Deum glorificantibus. Hoc quot statuis non erit tibi honorabilius? quot imaginibus magnificentius? quanto honore insignius? Omnes laudabunt, omnes tuam felicitatem prædicabunt, omnes te coronabunt. Præterea ipsi quoque meliores fient, ac vicissim tuum exemplum æmulantur, imitabunturque tuam fortitudinem: et si quis alius tale quidpiam fecerit, tu mercedem feres, qui zeli fueris auctor. Neque tantum consequentur laudes recte factorum, verum etiam celerrima morbi levatio: cum ipsa tua præclara voluntate conciliante tibi Deum ad majorem benevolentiam, tum sanctis omnibus gratulantibus tuæ promptitudini, atque ex intimo corde pro te preces fundentibus. Quod si hic talia sunt præmia fortitudinis hujus, cogita quantas illic recipies coronas, cum, angelis præsentibus, omnibus archangelis, Christus adveniens prehensa manu tua in medium te illud theatrum produxerit, cunctisque audientibus dixerit: hic homo, cum aliquando febre

¹ In quatuor Mss. legitur: *Ratio sic te pungens conscientiamque flagellans, qualem febrem non superabit? quæ igitur, etc.*

corruptus esset, innumeris ipsum exhortantibus ut a morbo liberaretur, propter nomen meum, ac timorem in me, ne in aliquo offenderet, omnes qui pollicebantur ipsi isto modo sanitate, repulit, cumque ignominia rejecit: ac præoptavit immori potius morbo, quam deserere mei studium. Etenim si eos qui ipsi potum dederunt, qui vestierunt, qui cibum dederunt, in medium adducit: multo magis adducet eos, qui propter ipsum optarunt obnoxii esse febri. Neque enim simile est dare panem ac vestem, et morbum diutinum perferre: imo hoc illo multo majus est. Quanto autem laboris ac doloris plus toleratum fuerit, tanto etiam corona erit magnificentior.

Moralis exhortatio. — Hæc et sani meditemur et ægrôtautes, deque his inter nos colloquamur. Et si viderimus nos ipsos aliquando febri intolerabili correptos, illud apud nos ipsos dicamus: quid autem si nobis alicunde intentata lite ad tribunal rapiamur, ipsoque sublatis cædantur latera, annon necesse fuerit omnino perpeti, idque nullo lucro nullaque mercede? Hoc et nunc cogitemus, proposita sit etiam tolerantia merces, satis magna, ut erigat collapsum animum. Sed molesta est febris: verum oppone illi incendium gehennæ, quod effugies omnino, si volueris istam febrem cum omni tolerantia perferre. Reputa tecum, quam multa passi sint apostoli, considera justos perpetuo in afflictionibus fuisse, recordare beati Timothei, qui numquam ab infirmitate respiravit, sed ab adolescentia jugi morbo erat obnoxius, idque Paulus declarans dixit: *Modico vino utere, propter stomachum tuum, ac frequentes infirmitates tuas* (1. Tim. 5. 23). Quod si justus ille, sanctus ille, qui orbis præfecturam suscepit, qui mortuos excitavit, qui dæmones abegit, qui morbos innumerabiles in aliis correxit, tam acerba passus est, quam excusationem habebis tu, qui tumultuarius ac deficiis in morbis temporariis? Non audisti Scripturam dicentem, *Quem diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit* (Hebr. 12. 6)? Quam multi frequenter optarunt martyrii coronam accipere? Hæc est parata martyrii corona. Non enim id modo facit martyrem, si qui jussus est sacrificare, potius ducat emori, verum etiam si quis servet quidlibet, quod mortem potest accersere, manifestum est martyrium.

8. Ac ut intelligas hoc esse verum, recordare, quomodo Joannes Baptista mortuus sit, et qua de causa, quomodo Abel. Neuter enim horum vel altare vidit incensum, vel statuam positam, vel jussus fuit immolare dæmonibus: sed ille quidem, quia tantummodo reprehendit Herodem, decollatus est: hic vero, quoniam Deum meliori sacrificio honoravit quam frater, occisus est. Num igitur privati sunt martyrii corona? At quis hoc audeat dicere? Quandoquidem ipsum etiam mortis genus sufficit ad omnibus persuadendum, eos inter primos martyres numerari. Quod si etiam divinam sententiam super his prolatam quæris, audi quid dicit Paulus. Nam quæ ille loquitur, sine Judio Spiritus sunt. *Puto enim, inquit, quod et ego*

Spiritum Dei habeam (1. Cor. 7. 40). Quid igitur hic dicit? Exorsus ab Abel, cum dixisset majorem hostiam Abel præ Cain obtulisse Deo, et propter hanc mortuum adhuc loqui: deinde digressus ad prophetas ac decursa serie usque ad Joannem, dixisset: *Occisione gladii mortui sunt, alii vero distenti sunt* (Hebr. 11. 37); multis et diversis mortis generibus commemoratis, subjecit hoc modo: *Itaque nos quoque tantam habentes circumdantem nos nubem martyrum, abjecto omni pondere, per tolerantiam curramus* (1b. 12. 4). Vides quod etiam Abel appellavit martyrem et Noe, et Abraham, et Isaac, et Jacob. Nam et istorum quidam sic propter Deum mortui sunt, quemadmodum inquit Paulus, *Quotidie morior* (1. Cor. 15. 31): non quidem moriens, sed proposito tantum perpessus mortem. Sic et tu, si repuleris incantamenta, veneficia, ac præstigias, etiamsi morbo moriaris, martyr perfectus fueris, eo quod, aliis pollicentibus morbi levationem cum impietate, præoptaris mortem cum pietate. Et hæc nobis dicta sunt adversus eos, qui jactant, dicuntque dæmones mederi. Cæterum, ut intelligas, ne hoc quidem esse verum, audi quid Christus dicat de diabolo, *Ille homicida erat ab initio* (Joan. 8. 44). Deus dicit, homicida est: et tu ad illum tamquam ad medicum curris? Dic mihi, cum accusaberis, quam rationem afferre poteris, qui credas horum imposturis esse fidendum potius, quam Christi sententiæ? Cum enim Deus dicat, homicida est: isti vero dicant, potest curare morbos, nimirum repugnantes sententiæ divinæ: tu vero recipias horum maleficia illa et incantamenta, nihil aliud ipsis factis tuis judicas, quam istorum verbis potius habendam fidem, quam Christi: licet verbis id non dicas. Quod si diabolus homicida est, manifestum est quod illi servientes dæmones sunt. Et hoc quoque te ipsis factis docuit Christus, qui permisit illos irruere in illum gregem porcorum, quem universum in mare præcipitarunt (Luc. 8. 32. seqq.), ut intelligeres quod eadem facturi fuerint hominibus, statimque præfocassent, si Deus illis permisisset. Nunc vero ipse illos coercuit prohibuitque, nec quidquam eis permisit facere ejusmodi: quod quidem ipsi potestate in porcos accepta declararunt. Etenim si porcis non pepercerunt, multo minus a nobis abstinuissent, si adversus nos potestatem habuissent. Ne igitur, dilecte, fraudibus illorum abducaris; sed esto confirmatus in timore Dei.

Signo crucis prava potestas omnis fugatur. — Et quomodo ingredieris synagogam? Si namque signaveris frontem tuam, illico fugiet prava potestas synagogam inhabitans. Si vero non signaveris, in ipsis foribus protinus arma abjecisti, mox nudum et inermem abreptum te diabolus malis innumeris afficiet. Sed quid attinet hæc a nobis dici? Nam quod ipse quoque maximum peccatum esse judicas, ad acceleratum illum locum accurrere, manifestum est ex ipso adeundi modo. Etenim clam illuc accedere studes, et famulis, amicis, atque vicinis interdicas, ne te deferant ad sacerdotes: ac si quis detulerit, indignaris. Annon igitur magnæ dementiae sit, homines velle fallere,

τῷ ποτε ληφθείς, μυρίων αὐτῷ παραινούμενων ἀπαλλαγῆναι τῆς νόσου, διὰ τὸ ὄνομα τὸ ἐμὸν, καὶ τὸν φόβον τὸν εἰς ἐμὲ, ἵνα ἐν μηδενὶ προσκρούσῃ, διώστατο καὶ ἡτίμαστο τοὺς ὑποσχουμένους αὐτὸν θεραπεύειν ἐκείνῳ τῷ τρόπῳ, καὶ εἴλετο μᾶλλον ἐναποθανεῖν τῷ νοσήματι· ἢ προδοῦναι τὴν εἰς ἐμὲ εὐνοίαν. Εἰ γὰρ τοὺς ποτίσαντας αὐτὸν καὶ ἐνδύσαντας καὶ θρέψαντας εἰς μέσον παράγει, πολλῶν μᾶλλον τοὺς δι' αὐτὸν ἐλομένους ἀνέχεσθαι πυρετῶν. Οὐ γάρ ἐστιν ἴσον, ζῆτον δοῦναι καὶ ἰμάτιον, καὶ νόσον μακρὰν ὑπομένειν, ἀλλὰ πολλῶν μείζον τοῦτο ἐκείνου· ὅσῳ δὲ μείζων ὁ πόνος, τοσούτῳ καὶ ὁ στέφανος ἔσται λαμπρότερος.

Ταῦτα καὶ ὑγιαίνοντες μελετῶμεν καὶ κάμνοντες, καὶ πρὸς ἑτέρους λέγωμεν· κἂν ἴδωμεν ἑαυτοὺς ποτε ἐν πυρετῷ γενομένους ἀφορτῇ, ἐκείνῳ πρὸς ἑαυτοὺς εἰπωμεν· Τί δαί, εἰ ποθεν ἐπενεχθείσης ἡμῖν κατηγορίας, εἰς δικαστήριον εἰσηγέθημεν, εἴτα ἀναρτηθέντες κατεξιζόμεθα τὰς πλευράς, οὐκ ἀνάγκη ἦν ὑπομέναι πάντως; καὶ ἀκερδῶς καὶ χωρὶς μισθοῦ τινος; Τοῦτο καὶ νῦν λογιζόμεθα· προσκείμεθα τοῖνυν καὶ τῆς ὑπομονῆς· ὁ μισθός, ἱκανὸς ὢν ἀλβεῖναι τὴν πεπτοκυττᾶν δίδωσιν. Ἀλλὰ χαλεπὸς ὁ πυρετός· Ἀλλ' ἀντίστησον τῷ πυρετῷ τὸ τῆς γενένης πῦρ, ὃ διαφύξῃ πάντως, ἐὰν ἔλῃ τοῦτον μεθ' ὑπομονῆς ἀπάσης ἐνεγκεῖν· ἀναμνήσθητι τῶν ἀποστόλων, ὅσα ἔπασχον· ἀναμνήσθητι τῶν δικαίων, ὅτι διαπαντὸς ἦσαν ἐν ὀλίψει· ἀγαμνήσθητι τοῦ μακαρίου Τιμοθέου, ὅτι οὐδέποτε ἐκ τῆς ἀβρώστιάς ἀνέπνευσεν, ἀλλὰ σύντροφος ἦν νοσήματι διηνεκεῖ. Καὶ τοῦτο ὁ Παῦλος δηλῶν ἔλεγεν· *Ὀὐκ ὀλίγω χρόνῳ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πτυχὰς σου ἀσθενεῖς*. Εἰ δὲ ὁ δίκαιος ἐκείνος καὶ ἄγιος, καὶ τὴν τῆς οἰκουμένης προστασίαν ἐγκεχειρισμένος, καὶ νεκροὺς ἐγείρων, καὶ δαίμονας ἐλαύνων, καὶ μυρία νοσήματα διορθούμενος ἐν ἑτέροις, τοσαῦτα ἔπασχε δεινὰ, τίνα ἔξεις ἀπολογίαν σὺ ὁ θορυβούμενος καὶ ἀσχάλλων ἐπὶ προσκαίροις νοσήματι; Οὐκ ἤκουσας τῆς Γραφῆς λεγούσης, ὅτι *Ὁν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει, μαστιγῶν δὲ πάντα υἱόν, ὃν παραδέχεται*; Πόσοι ποσάκις ἐπεθύμησαν μαρτυροῦν στέφανον λαθεῖν; Τοῦτο ἀπειρημένος ἐστὶ μαρτυρίου στέφανος. Οὐ γὰρ τὸ κελευσθῆναι θῆσαι, εἴτα ἐλθεῖν μᾶλλον ἀποθανεῖν ἢ θῆσαι, ποιεῖ μάρτυρα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι οὖν [686] φυλάττοντα μόνον δυνάμενον θάνατον ἐπισπάσθαι, μαρτύριόν ἐστι σαφές.

η'. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, ἀναμνήσθητι πῶς μὲν ὁ Ἰωάννης ἀπέθανε, καὶ τίνος ἐνεκεν καὶ διὰ τί, πῶς δὲ ὁ Ἀβελ. Οὐδέτερος γὰρ τούτων οὐ βωμὸν εἶδε καίωμενον, οὐ ἔβανον ἐστηκός, οὐ θῆσαι ἐπετάγη δαίμοσιν· ἀλλ' ὁ μὲν, ἐπειδὴ μόνον ἤλεγξε τὸν Ἠρώδη, ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν, ὁ δὲ ἐπειδὴ τὸν Θεὸν ἐτίμασε θυσιᾷ πλείονι τοῦ ἀδελφοῦ, κατεσφάτετο. Ἀρ' οὖν ἀπεστέρηται τῶν τοῦ μαρτυρίου στεφάνων; καὶ τίς ἂν τοῦτο τοιμήσειεν εἰπεῖν; Μάλιστα μὲν γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ θανάτου τρόπος ἱκανὸς ἀπαντὰς πείσαι, ὅτι εἰς τοὺς πρώτους τῶν μαρτύρων τελοῦσιν. Εἰ δὲ καὶ ψῆφον ζητεῖς θείαν ὑπὲρ τούτων ἐξενηνεγμένην ἰδεῖν, ἀκουσον τί φησιν ὁ Παῦλος· ὁ γὰρ ἐκείνους φθέγγεται, δηλὸν ὅτι Πνεύματος ἐστὶ· *Δοκῶ· γάρ, φησὶ, κἀγὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν*. Τί

οὖν οὗτός φησιν; Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ Ἀβελ, καὶ εἰπόν, ὅτι πλείονα θυσίαν Ἀβελ παρὰ Κάιν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, καὶ δι' αὐτῆς ἀποθάνων ἐτι λαλεῖ· εἴτα καταβάς εἰς τοὺς προφήτας, καὶ διελθὼν εἰς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἰπόν· *Ἐρ φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, ἑτέροι δὲ ἐνυμπαρίσθησαν*⁴· καὶ πολλοὺς καὶ διαφόρους διηγησάμενος θανάτους, ἐπήγαγεν οὕτω· *Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περιειμένον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὅγκον· ἀποθέμενοι πάντα, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν*. Ὁρᾷς, ὅτι καὶ τὸν Ἀβελ μάρτυρα ἐκάλεσε, καὶ τὸν Νῦε, καὶ τὸν Ἀδραάμ, καὶ τὸν Ἰσαὰκ, καὶ τὸν Ἰακώβ. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν οὕτως· ἠπέθανον διὰ τὸν Θεόν· ὥσπερ οὖν καὶ Παῦλος φησὶ, *Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω*· καίτοι οὐκ ἀποθνήσκων, ἀλλὰ τῇ προθέσει μόνον ὑπομένων τοῦτο. Οὕτω καὶ σὺ, ἂν διακρούσῃ τὰς ἐπιδόξας καὶ τὰς φαρμακείας καὶ τὰς μαγγανείας, καὶ ἀποθάνῃς τῇ νόσῳ, μάρτυς ἀπειρημένος εἰ, ὅτι ἀπαλλαγὴν μετὰ ἀσθεῖας ἐπαγγελλόμενος ἑτέρων εἰλου θάνατον μετ' εὐσεβείας μᾶλλον. Καὶ ταῦτα μὲν ἡμῖν εἰρηται τοὺς κομπάζοντας καὶ λέγοντας, ὅτι θεραπεύουσι δαίμονες· ἵνα δὲ μάθῃς, ὅτι οὐδὲ τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, ἀκουσον τί φησιν ὁ Χριστὸς περὶ τοῦ διαβόλου· *Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς*. Ὁ Θεὸς λέγει, ἀνθρωποκτόνος, καὶ σὺ ὡς πρὸς λατὸν τρέχεις; Καὶ τίνα ἔξεις λόγον εἰπεῖν ἐγκαλούμενος, εἰπέ μοι, τῆς ἀποφάσεως τοῦ Χριστοῦ τὰς γοητείας τούτων ἀξιοπιστοτέρας εἶναι νομίζων; Ὅταν γὰρ ὁ μὲν Θεὸς λέγῃ, ὅτι ἀνθρωποκτόνος ἐστίν, οὗτο δὲ θεὸς νοσήματα δύνανται λύειν λέγωσιν, ἀπεναντίας τῇ θεῇ ψήφῳ, σὺ δὲ καταδέχῃ τὰς μαγγανείας τούτων καὶ τὰς ἐπωδάς, οὐδὲν ἕτερον ἀλλ' ἢ τοσούτους ἀξιοπιστοτέρους ἐκείνου νομίζεις εἶναι· δι' ὧν ποιεῖς, κἂν μὴ λέγῃς τοῦτο τοῖς ῥήμασιν. Εἰ δὲ ὁ διάβολος ἀνθρωποκτόνος, εὐθὺς δηλὸν ὅτι καὶ οἱ διακονοῦντες αὐτῷ δαίμονες. Καὶ τοῦτο σε δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ἐπαίδευσεν ὁ Χριστός· ὅτε γοῦν αὐτοὺς ἀφῆκεν ἐμπνεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων, κατεπόντισαν εἰς τὴν κρημνὴν ἅπασαν τὴν ἀγέλην ἐκείνην, ἵνα μάθῃς, ὅτι καὶ τοὺς ἀνθρώπους ταῦτα ἂν εἰργάσαντο, καὶ ἀπέπνιξαν εὐθὺς, εἰ συνεχώρησαν αὐτοῖς ὁ Θεός. Νυνὶ δὲ αὐτὰς αὐτοὺς κατεῖχε καὶ ἐκώλυσε, καὶ οὐδὲν ἡφείε τοιοῦτον ἐργάσασθαι· [687] καὶ τοῦτο ἐξουσίαν λαβόντες κατὰ τῶν χοίρων ἐδήλωσαν. Εἰ γὰρ χοίρων οὐκ ἐφείσαντο, πολλῶν μᾶλλον ἡμῶν οὐκ ἂν ἀπέσχοντο. Μὴ τοῖνυν, ἀγαπητέ, ταῖς ἐκείνων ἀπάταις παρασύρου, ἀλλ' ἔσο ἐστηριγμένος ἐν τῷ φόβῳ τοῦ Θεοῦ.

Πῶς δὲ καὶ εἰσελεύσῃ εἰς τὴν συναγωγὴν; Ἄν μὲν σφραγίσῃς τὸ πρόσωπον, εὐθέως ἀπεπήδησεν ἡ πονηρὰ δύναμις ἢ τὴν συναγωγὴν οἰκοῦσα· ἂν δὲ μὴ σφραγίσῃς, ἀπὸ τῶν θυρῶν εὐθέως τὸ ὅπλον ἐρρίψας· εἴτα γυμνὸν καὶ ἀοπλὸν σε λαβὼν ὁ διάβολος, μυρία διαθήσει δεινὰ. Καὶ τί χρή λέγεσθαι ταῦτα παρ' ἡμῶν; Ὅτι γὰρ καὶ αὐτὸς σὺ μεγίστην ἁμαρτίαν εἶναι νομίζεις τὸ δραμεῖν εἰς τὸ πονηρὸν ἐκείνο χωρίον, δηλὸν ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς ἀφίξεως. Καὶ γὰρ λαθεῖν σπουδάζεις ἀφικνούμενος ἐκεῖσε, καὶ οἰκείταις καὶ φίλοις καὶ γείτοσι παρακλιεῖν, μὴ κατεῖπαι σου πρὸς τοὺς ἱερέας, κἂν διαβάλλῃ τις, ἀγανακτεῖς. Πόσης οὖν οὐκ ἂν εἴῃ ἀνοίς, ἀνθρώπους πειράσθαι λανθάνειν,

^a Savil. καὶ μὴ θαυμαστὸς· εἰ γάρ.

^b Monfl. προκείμενον καὶ τῇ ὑπομονῇ. Sed septem mss. ut nos. Edit.

^c Αὐτὸ πνεύματος εἰσι νόμοι. Δοκῶ.

^d Octo mss. ἀπετυμπαρίσθησαν.

^e Savil. ὄκνον.

^f Quinque mss. Ἰακώβ, καίτοι οἱ μὲν αὐτῶν οὕτως.

τοῦ δὲ Θεοῦ ὁρῶντος, τοῦ πανταχοῦ παρόντος, ἀναίσχυτως τὴν παρανομίαν ταύτην τολμᾷ· Ἄλλ' οὐ δέδοικας τὸν Θεόν; Οὐκοῦν κἂν αὐτοὺς αἰδέσθῃσι τοὺς Ἰουδαίους. Ποίους γὰρ αὐτοὺς ὀφθαλμοὶς ὄψει; καὶ ποίῳ διαλέξῃ στόματι, Χριστιανὸς μὲν εἶναι ὁμολογῶν, πρὸς δὲ τὰς ἐκείνων τρέχων συναγωγὰς, καὶ τῆς * παρ' ἐκείνων δεόμενος βοήθειας; Οὐκ ἐννοεῖς, ὅσον σου καταχέουσι γέλωτα, ὅσα σκώμματα, ὅσην χλευασίαν, ὅσην αἰσχύνῃν, ὅσον ὀνειδος, εἰ καὶ μὴ φανερώς, ἀλλὰ κατὰ τὴ συνειδὸς τὸ ἐαυτῶν;

Θ'. Ταῦτ' οὖν, εἰπέ μοι, φορητὰ ἢ ἀνεκτά; Εἰ γὰρ μυρίους ἀποθανεῖν θανάτους ἔδει, εἰ γὰρ τὰ ἀνήκεστα παθεῖν b, οὐ πολλῷ βέλτιον ἦν ἅπαντα ὑπομεῖναι τὰ χαλεπὰ, ἢ τῶν μιᾶρῶν ἐκείνων γενέσθαι γέλωτα καὶ χλευασίαν, καὶ μετὰ συνειδότος ζῆν πονηροῦ; Ταῦτα λέγω, οὐχ ἵνα αὐτοὶ ἀκούσῃσι μόνον, ἀλλ' ἵνα τοὺς τὰ τοιαῦτα νοσοῦντας θεραπεύσῃσι. Ὡς περ γὰρ ἐκείνοις ἐγκαλοῦμεν, ὅτι ἀσθενοῦσι περὶ τὴν πίστιν, οὕτως ὑμῖν ἐγκαλοῦμεν, ὅτι τοὺς ἀσθενοῦντας διορθοῦν οὐ βούλεσθε. Μὴ γὰρ τοῦτό ἐστι τὸ ζητούμενον, ἀγαπητέ, ἵνα ἐν ταῦθα εἰσιὼν ἀκούσῃς τὰ λεγόμενα; τοῦτο μὲν οὖν καὶ κρίμᾴ ἐστιν, ὅταν μὴ προσῇ τῇ τῶν λόγων ἀκρόασει καὶ ἔργον. Διὰ τοῦτο Χριστιανὸς εἰ, ἵνα τὸν Χριστὸν μιμῇ, καὶ τοῖς ἐκείνων πείθῃ νόμοις. Τί δαὶ ἐκείνος ἐποίησεν; Οὐκ ἐν Ἱεροσολύμοις καθήμενος ἐκάλει πρὸς ἑαυτὸν τοὺς ἀρρώστους, ἀλλὰ περιήει πόλεις καὶ κώμας, ἐκατέρων τὴν ἀρρώστιαν θεραπεύων, καὶ τὴν τοῦ σώματος, καὶ τὴν τῆς ψυχῆς. Καίτοι γε ἐδύνατο ἐν ἐνὶ καθήμενος τόπῳ πάντα ἐκλύσαι πρὸς ἑαυτόν· ἀλλ' οὐκ ἐποίησε τοῦτο. ἡμῖν διδοὺς ὑπόδειγμα εἰς τὸ περιεῖναι καὶ ζητεῖν τοὺς ἀπολλυμένους. Πάλιν καὶ διὰ τῆς κατὰ τὸν ποιμένα παραβολῆς τοῦτο ἠνέκατο. Καὶ γὰρ οὐκ ἐκάθισεν μετὰ τῶν ἐνενηχονταεννέα προβάτων, καὶ ἀνέμεινε τὸ πλανώμενον ἑλθεῖν πρὸς αὐτόν, ἀλλ' αὐτὸς ἀπῆλθε, καὶ εὔρε, καὶ εὗρον καὶ ἐβάστασεν ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ ἀπεκόμισεν. Οὐχ ὁρᾷς καὶ τοὺς ἱατροὺς αὐτὸ τοῦτο ποιοῦντας; οὐκ ἀναγκάζουσι τοὺς ἀρρώστους ἐπὶ τῶν κλινιδίων κατακειμένους εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν φέρεσθαι, ἀλλ' αὐτοὶ τρέχουσι πρὸς ἐκείνους. Τοῦτο καὶ σὺ ποιεῖς, [688] ἀγαπητέ, εἰδὼς ὅτι βραχὺς ὁ παρὼν βίος, κἂν μὴ ταῦτα κερδάνωμεν τὰ κέρδη, οὐδεμίαν ἔξομεν ἐκεῖ σωτηρίαν. Δύναται πολλάκις μία κερδηθεῖσα ψυχὴ μυρίων ὄγκων ἀμαρτημάτων ἀφανίσαι, καὶ γενέσθαι ἡμῖν ἀντίφυκον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. Ἐννόησον διὰ τί προφηταί, διὰ τί ἀπόστολοι, διὰ τί δίκαιοι, διὰ τί ἄγγελοι πολλάκις ἐπέμψθησαν, διὰ τί αὐτὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ παρεγένετο· οὐχ ἵνα ἀνθρώπους διασώσῃ; οὐχ ἵνα πεπλανημένους

ἐπαναγάγῃ; Τοῦτο καὶ σὺ ποίησον κατὰ δύναμιν τὴν σὴν, καὶ πᾶσαν σπουδὴν ἐπιδείξαι καὶ πρόνοιαν εἰς τὴν τῶν πεπλανημένων ἐπάνοδοσιν. Ταῦτα καθ' ἐκάστην ὑμῖν παραίνων σὺναειν οὐ διαλιμπάνω, κἂν προσέχητε, κἂν μὴ προσέχητε, ἐγὼ λέγων οὐ παύσομαι. Τοῦτο γὰρ ἡμῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ νόμος, ἂν τε ἀκούσῃ τις, ἂν τε μὴ ἀκούσῃ, τὴν διακονίαν ταύτην πληροῦν. Ἄλλ' ἐὰν μὲν ἀκούσῃτε καὶ ποιήσῃτε τὰ λεγόμενα, μετὰ πολλῆς αὐτὸ τοῦτο ἐργασόμεθα τῆς ἡδονῆς· ἂν δὲ ἀμελήσῃτε καὶ ῥαθυμῆσῃτε, μετὰ πολλῆς τῆς θυμίας. Ἡμῖν μὲν γὰρ ἐκ τῆς ὑμετέρας παρακοῆς οὐδεὶς ἔσται λοιπὸν κίνδυνος· τὸ γὰρ ἡμέτερον ἅπαν ἐπληρώσαμεν· τὴν ἀλλὰ κἂν μὴ κινδυνεύωμεν τῷ πεπληρωμένῳ τὰ παρ' ἐαυτῶν ἅπαντα, ἀλγοῦμεν ὅμως ἐγκαλούμενων κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνων. Οὐ γὰρ ἀκίνδυνος ὑμῖν ἔσται ἡ ἀκρόασις, ὅταν ἡ διὰ τῶν ἔργων προσθήκη μὴ γένηται. Ἀκουσον γοῦν πῶς τοῖς διδασκάλοις ἐγκαλῶν τοῖς ἀποκρύπτουσι τὸν λόγον ὁ Χριστὸς, καὶ τοὺς μαθητευομένους ἐφώδῃσεν. Εἰπὼν γὰρ, *Ἔδει σε καταβαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τοὺς θεραπεύοντας*· καὶ ἐπαγαγὼν, ὅτι Κἀγὼ ἐλθὼν μετὰ τόκου ἂν ἀπῆτησα αὐτὸ, ἔδειξεν, ὅτι μετὰ τὴν ἀκρόασιν (τοῦτο γὰρ ἐστὶν ἡ τοῦ ἀργυρίου καταβολή), τοὺς ὑποδεξαμένους τὴν διδασκαλίαν τόκον ἐργάζεσθαι χρεῖν. Τόκος δὲ διδασκαλίας οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν, ἀλλ' ἢ ἡ διὰ τῶν ἔργων ἐπίδειξις. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς κατεβάλομεν τὸ ἀργύριον εἰς τὴν ἀκοὴν τὴν ὑμετέραν, ἀνάγκη λοιπὸν, ὅμως ἀποδοῦναι τὸν τόκον τῷ δεσπότῃ, τούτῳ, τὴν σωτηρίαν τῶν ἀδελφῶν τῶν ὑμετέρων. Ὡστε εἰ μένοιτε ταῦτα κατέχοντες τὰ εἰρημένα μόνον, καὶ μηδὲν ἐν ἑαυτοῖς ἐργαζόμενοι, δέδοικα μὴ τὴν αὐτὴν τῷ τὸ τάλαντον κατορούσαντι δοῦναι δίκην. Καὶ γὰρ ἐκείνος διὰ τοῦτο τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας δεθεῖς, εἰς τὸ σκότος ἐξήγετο τὸ ἐξώτερον, ὅτι οὐκ ἐξήνεγκεν εἰς ἑτέρους ἅπερ ἤκουσεν. Ἰν' οὖν μὴ καὶ ἡμεῖς τὰ αὐτὰ πάθωμεν, τὸν τὰ πέντε δεξάμενον, καὶ τὸν τὰ δύο τάλαντα, μιμησώμεθα· κἂν τε λόγον, κἂν τε χρήματα, κἂν τε σώματος πόνον, κἂν εὐχὴν, κἂν ἄλλ' ὅτιοι ἐν τὴν τοῦ πληττοῦ σωτηρίαν ἀναλώσαι δεήσῃ, μὴ ὀκνήσωμεν, ἵνα πανταχόθεν τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθὲν ἡμῖν τάλαντον ἀναλόγως ἕκαστος πολυπλασιάσαντες δυνηθῶμεν τῆς μακαρίας ἐκείνης ἀκούσαι φωνῆς, *Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὁμῶς ἡς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἰσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου*. Ἦς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλοανθρωπῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν c.

* Savil. πρὸς δὲ τὰ ἐκ. τρέχων, καὶ τῆς.

b Sic maxima pars manuscriptorum. At editi παθεῖν, παθῆναι. Mox Morel. ἢ τὸν μαρὸν ἐκείνων, Savil. vero et magna pars manuscriptorum ἢ τῶν μαρῶν ἐκείνων.

c Duo mss. post ἀμήν habent τετέλεσται σὺν Θεῷ τὰ κατὰ Ἰουδαίων τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὶς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐν λόγοις ἐξ. Unus autem habet ἐν λόγοις ε'.

cum vero Deus videat ubique præsens, perfricta facie tantum facinus audere? Sed non times Deum? Ergo saltem ipsos reverere Judæos. Quibus enim oculis ipsos intueberis? Quo ore alloqueris, dum profitens te esse Christianum, tamen ad illorum curris synagogas, et ab illis opem imploras? Non perpendis quantum risum in te effundent, quot scommata, quantam subsannationem, quanta dedecora, quantam irrisiorem, quanta probra, etsi non palam, certe in sua ipsorum conscientia?

9. Proinde dic mihi, hæccine sunt tolerabilia, hæccine ferenda? Etiam si mille mortes sint opetendæ, et gravissima toleranda sint mala, nonne multo satius erat omnes illas perpeti calamitates, quam ut iste scelestorum risus et subsannatio fieret, ac præterea cum mala conscientia viveretur? Hæc non dico, ut audiat tantum, verum etiam ut his morbis laborantes sanetis. Quemadmodum enim illos incusamus, quod infirma sint fide: sic et vos, quod infirmos corrigere non velitis. Non igitur hoc est quod queritur, dilecte, ut hic ingressus tantum audias, quæ dicuntur. Nam id quidem etiam crimen est, cum auditis sermonibus non adjungitur operum demonstratio. Propterea Christianus es, ut Christum imiteris, ejusque legibus morem geras. Quid autem ille fecit? Non Jerosolymis desidens vocavit ad se ægrotos, sed obambulabat civitates ac vicos, geminos curans inorbos, tum animi, tum corporis. Attamen poterat eodem in loco sedens omnes ad se attrahere: non tamen hoc fecit, nobis præbens exemplum, ut obambulemus et queramus eos, qui pereunt. Rursus hoc etiam parabola de pastore significavit (*Luc. 15. 4-6*). Non enim desidebat cum nonaginta novem ovibus, expectans donec, quæ aberraverat, veniret ad ipsum; sed abiit ipse, et invenit, inventamque gestavit humeris ac reduxit. Annon vides medicos quoque hoc ipsum facere? Non cogunt ægrotos lecto decumbentes ad ipsorum ædes deferri, sed ipsi accurrunt ad eos. Hoc et tu facito, dilecte, sciens præsentem vitam esse brevem; ac nisi hæc lucra paraverimus, nullam nos illic habituros esse salutem. Sæpe una anima, quam lucrati fuimus, potest innumerabilium peccatorum pondus abolere, animæque redimendæ fieri pretium in illo die. Cogita cur prophetæ, cur apostoli, cur justii, cur frequenter angeli missi sint, cur ipse unigenitus Dei Filius advenerit. Annon ut homines servaret? Annon ut eos errantes reduceret. Hoc idem agas tu quoque pro viribus tuis, omneque studium ac sollicitudinem impendas ad reducendum eos, qui aberrarunt. Ad hæc vos singulis concionibus adhortari non cesso: sive mentem adhibeatis, sive non

adhibeatis, ego dicere non desinam. Nam hanc legem nobis Deus præscripsit, ut sive audierit quis, seu non audierit, hoc ministerium impleamus. Sed si quidem audieritis et feceritis ea quæ dicuntur, multa cum voluptate hoc ipsum faciemus; sin autem neglexeritis ac desides fueritis, multa cum tristitia. Nobis quidem ex vestra inobedientia nullum futurum est periculum, quandoquidem quicquid erat nostrum præstitimus; at quamquam non periclitamur nos, qui præstiterimus omnia, quæ in nobis sunt, dolemus tamen quod vos accusandi sitis in die illo. Non enim absque periculo vobis erit audisse, si non accesserint opera. Audi igitur quomodo Christus accusans doctores sermonem occultantes, etiam iis, qui docebantur, loquatur. Cum enim dixisset: *Oportebat depone pecuniam meam apud mensarios; et adjecisset: Ego veniens cum usura utique repetiissem illam* (*Matth. 25. 27*): ostendit, quod postquam audierit (nam hæc est pecuniæ depositio) qui accepit doctrinam, usuram facere debet, tanquam domino repetituro. Usura autem doctrinæ nihil aliud est quam operum exhibitio. Ergo quoniam nos quoque deposuimus pecuniam in aures vestras: necesse est ut vos reddatis usuram domino, hoc est, salutem fratrum vestrorum. Itaque si hæc ipsa, quæ dicuntur, tantum detinueritis, nihil ex his lucrificantes, metuo ne easdem detis penas, quas dedit ille, qui defoderat talentum. Nam ille propterea manibus ac pedibus vinctus in tenebras ejectus est exteriores, quoniam non deprompsit in alios quæ audierat. Ne igitur nos quoque eadem patiamur, eum qui quinque talenta, et eum qui duo accepit, imitemur, etiamsi sermonem, etiamsi pecuniam, etiamsi corporis laborem, etiamsi preces, aut aliud quidpiam in proximi salutem insumere oportuerit, ne gravemur, ut undecumque talentum nobis a Deo traditum pro sua quisque portione multiplicantes, possimus illam beatam audire vocem, *Euge, serve bone et fidelis; in paucis fuisi fidelis, supra multa te constituam; intra in gaudium domini tui* (*Matth. 25. 21*); quo nobis omnibus potiri contingat, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, quicum et per quem Patri gloria, et imperium simul cum sancto Spiritu, in sæcula sæculorum; Amen¹.

¹ Duo MSS. post, *Amen*, habent: *Juvenile Deo, Pater noster in sanctis Chrysostomus, orationibus suis, contra Judæos, quæ sex numerantur, finem imposuit. Unus autem habet: Quæ quinque numerantur.*

IN HOMILIAM DE NON ANATHEMATIZANDIS VIVIS ATQUE DEFUNCTIS

MONITUM.

Quo tempore hanc habuerit homiliam Chrysostomus, initio declarat ipse cum ait: *Nuper vobis de incomprehensibilia cognitione Dei disserens, multa verba feci, ac tum Scripturarum vocibus, tum naturalibus ratiociniis demonstravi, etiam ipsis invisibilibus virtutibus inaccessam prorsus esse Numinis comprehensionem; illis scilicet, quæ materiæ expertem et beatam vitam agunt: nosque tamen, qui in omni mollitia atque ignavia vitam degimus... rem invisibilibus substantiis penitus ignotam assequi conari, etc.* Hæc vero maxime pertractat concione tertia de incomprehensibili: quare vel post illam vel post aliquam ex sequentibus hanc habuerit homiliam, vertente nimirum anno 386. Verum licet hæc temporis nota nulli difficultati obnoxia videatur, contra eam tamen multas movet quæstiones Tillemontius, qui in adversam abiit sententiam. Nam, inquit, homiliæ hujus exordium non cohæret cum sequentibus verbis hæc, *φέρει δὲ καὶ περὶ ἀναθέματος*, ubi suum de anathemate argumentum tractare incipit Chrysostomus: quare intermedia multa desint oportet, quando maxime longe brevior homilia est quam soleant Chrysostomi esse. Neque vero hic gradum sistit, sed puta: totum exordium aliunde adiectum et assutum fuisse: quæ autem de anathemate subjunguntur, post mortem Paulini Antiocheni, quæ anno 388 accidit, edita fuisse arguit ex Chrysostomi verbis, quæ sic ipse refert: *Patres damnaverunt eum quem ego anathematizo, maximeque Paulinum ejus magistrum.* Hic populares Antiochenos loquentes inducit Chrysostomus, eos scilicet qui suæ communionis erant, quorum verba, inquit Tillemontius, Paulinum jam defunctum fuisse arguunt; quandoquidem non tam Paulinum quam ejus discipulos impetere videntur: at si Paulinus vixisset, in eum maxime, ut auctorem mali, anathema proferendum videbatur. Hæc ille, quæ ne minimum quidem nos a priorē sententia dimovent, quam item sententiam secuti sunt Baronius et Hieronimus. Quod enim ait, exordium aliunde adiectum, mancam homiliam, eamque breviorē esse quam soleant Chrysostomi conciones: hæc, inquam, omnia gratis dicuntur. Siquidem exordium omnino cohæret cum iis, quæ de anathemate subjunguntur: ordiendi modus Chrysostomo est admodum familiaris. Quid enim frequentius, quam sanctum doctorem videre sic conciones suas in-

cipientem? *Nuper vobis de incomprehensibilis cognitione Dei disserens, multa verba feci, ac tum Scripturarum vocibus, tum naturalibus ratiociniis demonstravi, etiam ipsis invisibilibus virtutibus inaccessam prorsus esse Numinis comprehensionem...* Age nunc postquam de anathemate vobis quantum convenit disseruerimus, vimque mali hujus, quod pro nihilo reputatur, ostenderimus, hinc freni impatentia ora cohibeamus, etc. Sic prefari solet Chrysostomus. Illic nulla hiatus, lacunæ ejusmodi nulla suspicio haberi potest. Nec plus subsidii referet Tillemontius ex homiliæ brevitate, nam, ut sunt multæ Chrysostomi conciones hæc prolixiores, ita plusquam viginti possumus hæc longe breviores proferre, in quas tamen nulla vel videretur vel hiatus suspicio cadat: estque hæc aliunde talis, ut argumento nihil deficiat, sitque omnibus suis et numeris et partibus absoluta. Locus autem ille, quem quasi ex hac homilia excerptum offert Tillemontius; ut probet Paulinum jam obiisse cum hæc Chrysostomus concionaretur, nempe, *Patres damnaverunt eum quem ego anathematizo, maximeque Paulinum ejus magistrum*; locus, inquam, ille, etiamsi Chrysostomi esset, non video qua ratione probaret jam defunctum fuisse Paulinum, nec puto quempiam fore tam Lynceum ut hic Paulini obitum perspicat. Verum longe aliter se habet apud Chrysostomum ille locus, ut mox ipsis verbis in medium adductis palam erit.

Ut autem quo in statu tunc esset Ecclesia Antiochena intelligatur, quod sane ad propositam quæstionem solvendam multum confert, res est altius repetenda. Eustathius episcopus Antiochenus, vir sanctus et Catholicus, ideoque Arianis invisus, ipsorum opera et calumniis depositus in exiliumque actus fuerat anno circiter 330, in ejusque locum substitutus est alius episcopus Arianus, deincepsque continuata secessione ejusdem sectæ episcopi Antiochenam tenere sedem, Catholicis interim cum [690] Eustathiano clero seorsim collectas agentibus, donec Ariani Meletium, quem hæresi suæ addictum putabant, in episcopum adlegerunt. At ubi postea comperissent illum catholicæ rei vindicem Arianisque infestum esse, virum in exilium pelli curant, in ejusque locum Euzoium Arianum substituunt. Tunc vero tres in partes distracta civitas fuit: prima erat Eustathianorum, sive

eorum qui S. Eustathii partes secuti fuerant, quique Meletii communionem, quod ab Arianis in episcopum cooptatus fuisset, respuebant; secunda Meletianorum, scilicet Catholicorum, qui Meletium etsi ab Arianis ordinatum, utpote Catholicum sanctissimumque virum, sequebantur; tertia Ariarum, qui cum Euzoio conventus agebant. Hactenus tamen nonnisi duo episcopi Antiochiæ erant, nimirum ex parte Catholicorum Meletius, ex Ariarum vero parte Euzoius: nam Eustathiani cum Paulino presbytero seorsim collectas agebant. Quamobrem Athanasius in synodo Alexandrina, anno 362, totis viribus nitebatur ut Eustathiani Meletianis adungerentur, omnesque Catholici unum Meletium episcopum agnoscerent, ad eamque rem legatos duos Eusebium Vercellensem et Asterium episcopos a synodo Antiochiam mitti curavit. Verum interim dum legati iter agerent, Lucifer Calaritanus pium Athanasii Alexandrinæque synodi consilium inturbavit, qui Paulinum in episcopum aiegit: ita ut tres jam episcopi Antiochiæ essent, duo Catholici, unus Arianus. Ex hoc autem Catholicorum dissidio, quod annis bene multis perstitit, innumeræ rixæ subortæ sunt, contumeliæ, dicteria, maledicta, quibus se mutuo diversis addicti partibus lacerabant. Paulinus vero in episcopum adlectus Alexandrinæ synodo subscripsit, in qua Apollinarius Laodicenus, qui eo oratores suos monachos miserat, ut professionem fidei suæ in cœtu Patrum ederent, ita tamen ut errores suos subdole reticerent, in communionem admittitur. Paulinus autem, anno 362 ordinatus, anno 388 vel 389 finem vivendi fecit.

Hæc præmittenda erant, ut locus Chrysostomi, de quo nunc agitur, intelligi possit. Verba autem ejus, ab iis quæ Tillemontius retulit longe diversa, sic habent: 'Ἀλλὰ τί λέγουσιν οἱ πάντα δεινοὶ τὴν κακίαν; Ἀρετικὸς, φησὶν, ἐκείνος γεγέννηται, ἐνοικοῦν τὸν διάβολον ἔχων, καὶ λαλῶν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν, καὶ πολλοὺς διὰ πῖθανολογίας καὶ κενῆς ἀπάτης εἰς βυθὸν ἀπολείας ἀπάγων· καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ τῶν πατέρων ἐκδόβληται, μάλιστα ὁ τοῦτου διδάσκαλος μοῖραν τῆς Ἐκκλησίας ἀποτεμὼν, ἣ διὰ Παυλιανὸν (lege Παυλῖνον) ἣ Ἀπολλινάριον λέγοντας. I. e. Sed quid dicunt illi ad omnem malitiam audaces? Hæreticus, aiunt, ille factus est, inhabitantem habet diabolum, et loquitur contra Deum nequitiam, multosque suadela vanaque fallacia in profundum exitii abducit: ideoque a Patribus ejectus est, maxime hujus magister, qui partem Ecclesiæ abscidit: sic aut Paulinum aut Apollinarium designant. Hæc, ut primo statim aspectu sese offerunt, Paulinum viventem docentemque indicant, nedum mortuum supponant: nam ille qui loquitur contra Deum nequitiam et multos abducit, est, ut videtur, Paulinus; neque enim hæc in alium conferri posse putamus. Ejus vero magister, qui a Patribus eje-

ctus erat, est Apollinarius secundo memoratus, qui, postquam in synodo ad communionem admissus fuerat, subscribente Paulino, deinde ab Athanasio aliisque Patribus, cum ejus hæresim comperissent, ejectus fuit. Sane hæc multitudinis dicta duos tantum impetunt viros, nempe ut explicat Chrysostomus, Paulinum et Apollinarium. Nam si post defunctum Paulinum a popularibus verba hujusmodi prolata essent, Evagrium ejus successorem haud dubie impeterent, ejus tamen nulla hic mentio. Notam igitur temporis, quam initio Chrysostomus clare posuit, hoc loco nullatenus labefactari palam est. Quare in iis, quæ de tempore hujus homiliæ supra diximus, omnino standum putamus. Cæterum locus ille, quem jamjam retulimus, utpote qui inconditæ profanæque multitudinis convicium tantum referat, non est ita ad litteram accipiendus, ut singulorum dictorum rationem querere opus sit.

Halesius, ut in Savilianis Notis infra videre licet, suspicatur hanc homiliam, utpote stylo dissimilem, vel Chrysostomi non esse, vel si Chrysostomi sit, ab alio postea retractatam vel auctam fuisse: id autem hinc confirmari putat, quod Juris Græco-Romani parte I Philotheus patriarcha ex Theodoro Balsamone unam alteramve homiliæ hujus particulam referat: ubi continuata serie multa habentur, quæ auctiora pluribusque referata verbis leguntur in hac homilia; unde opinatur ille plurima in hanc homiliam irrepisse, quæ non sint Chrysostomi. Quod ad styli diversitatem pertinet, fateor et ego aliquot esse loca, quæ Chrysostomi dicendi genus non referant: idque hæc maxime de causa accidisse arbitror, quia nempe populares suos plerumque Chrysostomus inducit convicia et anathemata in Paulini sectatores jactantes; ideo non tantum ubi illa refert, sed etiam ubi eadem propulsat, aliqua peregrinitate stylum suum inficit. Ad hæc vero, ut non semel alibi observamus, non pauca sunt Chrysostomi opuscula, sine dubio γνήσια, ubi a solito stylo et orandi genere non parum deflectit. Cum autem Halesius interpolatam homiliam ideo suspicatur, quod Philotheus quædam loca referens multa prætermittat, [691] quæ in homilia leguntur, incogitanter sane loquitur; ac si ignoret hunc esse morem scriptorum cujuslibet ætatis, ut si quem alterius locum usurpent, pro lubito ea exscribant quæ in rem suam conducere putent, alia vero arbitrato suo prætermittant: quod sexcentis possemus exemplis confirmare, nisi res per se perspicua omnibusque nota esset. Itaque hanc homiliam et dignam Chrysostomo, et genuinam esse putamus: ac cum eruditis omnibus viris Halesii scrupulos ἀντιδύω; rejicimus.

Interpretationem incerti ejusdem viri, quæ in prius Editis legebatur, utpote minus accuratam, rejicimus, novamque paravimus.

[691] ΠΕΡΙ ΤΟΥ

ΜΗ ΔΕΙΝ ΑΝΑΘΕΜΑΤΙΖΕΙΝ

ΖΩΝΤΑΣ Η ΤΕΘΝΗΚΟΤΑΣ *.

α'. Πρώτην μὲν περὶ ἀκαταλήπτου γνώσεως Θεοῦ διαλεγόμενος πρὸς ὑμᾶς, καὶ πολλοὺς λόγους κινήσας, ἀπαδείκνυσεν ὁ ἀπὸ τε γραφικῶν φωνῶν, καὶ ἀπὸ φυσικῶν λογισμῶν, ὅπως καὶ αὐταῖς ταῖς ἀοράτοις δυνάμεσιν ἀνέφικτός ἐστι πάντεώς ἡ τοῦ Θεοῦ κατὰλήψις, ἐκείναις ταῖς αὐλῶν καὶ μακαρίαν πολιτευομέναις διαγωγῇ, καὶ ὅτι ἐν πάσῃ χαυνώσει καὶ βύσει βίου ζῶντες ἡμεῖς, καὶ πρὸς πᾶσαν ἐξενεχθέντες κακίαν, τὸ καὶ ταῖς ἀοράτοις οὐσίαις πάντεώς ἀγνοούμενον ὁ ἐπιχειροῦμεν λαβεῖν τῶν τοιούτων λόγων ὑπόθεσιν ἔχοντες τὴν κρίσιν τῶν ἑαυτῶν λογισμῶν, καὶ ταύτην τὴν παρὰ τῶν ἀκούοντων κενὴν δόξαν, μήτε τὸ μέτρον τῆς ἑαυτῶν φύσεως τῷ λογισμῷ περιγράφοντες, μήτε τῇ θείᾳ Γραφῇ καὶ τοῖς πατράσιν ἐπόμενοι, ἀλλὰ δίχην ὕδατος χειμερίου, τῇ φρενίτιδι τῆς ἑαυτῶν προλήψεως ὑποσு-

ρόμενοι εἰς τοσαύτην ἀμαρτίαν ἐκπεπτώκαμεν. Φέρε δὲ καὶ περὶ ἀναθέματος ὑμῖν τὰ εἰκότα διαλεχθέντες, καὶ δεῖξαντες τὴν δύναμιν τοῦτου τοῦ μηδενὸς νομιζομένου κακοῦ, παύσωμεν ἐξ αὐτοῦ τὰ ἀγαλλυνώτα στόματα, τὴν νόσον τῶν ὡς ἔτυχεν αὐτῷ κεχρημένων ὑμῖν ἐκκαλύπτοντες. Εἰς τοσαύτην γὰρ καχεξίαν ἤλασε τὰ ἡμέτερα, ὅτι καὶ ἐσχάτως ἔχοντες ἀγνοοῦμεν τὰ χεῖρονα τῶν παθῶν μὴ ὑπερβαίνοντες ὥστε τὴν προφητικὴν φωνὴν εἰς ἡμᾶς πληρωθῆναι, ὅτι οὐκ ἔστι *μάλαγμα ἐπιθεῖναι, οὔτε ἐλαιον, οὔτε καταδέσμιος*. Πόθεν γὰρ ἀρξομαι περὶ τοῦτου τοῦ νοκοῦ διαλέγεσθαι; ἀπὸ τῶν διατάξεων τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν, ἡ ἀπὸ τῆς ἀλόγου ἀπαιδευσίας καὶ ἀναισθησίας ὡμῶν; Καὶ ἄρα οὐ γελῶμαι παρὰ τινων ταῦτα λέγων, καὶ ἐξεστηκέναι δοκῶ; ἄρα μὴ καταβοῶμαι, ὅτι τὰ σκυθρωπά ταῦτα καὶ δακρύων ἄξια διαλέγεσθαι μέλλω; Ἄλλὰ τί πάθω; ἀλγῶ καὶ διαπρίομαι τὴν διάνοιαν καὶ τὰ σπλάγχνα κόπτομαι, τὴν τοσαύτην ἀναληγσίαν ὁρῶν, ὅτι τὴν Ἰουδαϊκὴν παρανομίαν καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν δυσσέβειαν ὑπερ-

* Savil. in tit. ἡ τεθνεώτας.

b Vaticanus ἀποδεικνύοντας.

c Hæc, τὸ καὶ... ἀγνοούμενον, desunt in Vaticano.

DE

NON ANATHEMATIZANDIS

VIVIS VEL DEFUNCTIS ¹.

1. Nuper vobis de incomprehensibilis cognitione Dei disserens, multa verba feci, ac tum Scripturarum vocibus, tum naturalibus ratiociniis demonstravi, etiam ipsis invisibilibus virtutibus inaccessam prorsus esse numinis comprehensionem, illis scilicet, quæ materiæ expertem et beatam vitam agunt: nosque tamen, qui in omni mollietate atque ignavia vitam degimus, et in quodvis nequitie genus ruimus, rem invisibilibus substantiis penitus ignotam ² assequi conari: unum tantæ rei argumentum habentes cogitationum nostrarum iudicium et inanem apud auditores gloriam, neque naturæ nostræ mensuram ratione circumscribentes, neque divinam Scripturam Patresque sequentes; sed opinionis nostræ phrenesi, ceu hyberno torrente detractos, in tantum peccatum delapsos esse. Age nunc postquam de anathemate vobis

¹ Collata cum Ms. Vaticano 579.

² Hæc, rem substantiis invisibilibus *venitus ignotam*, desunt in Vaticano.

quantum convenit dissernerimus, vimque mali huius, quod pro nihilo reputatur, ostenderimus, hinc freni impatientia ora cohibeamus, morbum detegentes eorum, qui ea in re incuria nimia laborant ³. Et enim in tam deploratum statum nostra devenerunt, ut, pessime habentes, ignoremus nos ne turpiore quidem affectus superare; ita ut vox prophetica in nobis impleatur: *Non est quod imponatur malagma, neque oleum, neque ligamina* (Isai. 1. 6). Undenam igitur de hoc malo dicendi initium faciam? An a Domini mandatorum sanctionibus, an ab inscitia et stupore vestro? Annon ridear et insanire videar, qui ita loquar? Annon clamoribus excipiar qui hæc tristitia et lacrymis digna pertractanda suscipiam? Quid faciam? Doleo, animo dissecor, rumpuntur viscera, dum tantum video stuporem, quia Judaicam

³ Antiocheni Meletianæ partis anathema dicebant Paulinians.

transgressionem et Gentilium impietatem nostra superant. Progressus enim viros cerno, neque ratio- cinio ex divina Scriptura edocto præditos, nec quapiam divinæ Scripturæ parte imbutos; multa erubescens taceo; furibundos, nugaces, *Qui nesciunt quæ dicunt, neque de quibus affirmant* (1. Tim. 1. 7); hoc unum imperite docere audentes, et anathematizare quæ nesciunt¹, ita ut nostra ab iis, qui a fide alieni sunt, irrideantur, quod nullam instituendæ vitæ curam habeamus, neque benefacere edocti simus.

2. Heu mihi, quam gravia hæc! heu mihi! Quot justi et prophetae desideraverunt videre quæ nos vidimus, et non viderunt, et audire quæ nos audivimus, et non audierunt (Matth. 13. 17): et nos hæc quasi lusum habemus. Attendite, quæso, iis quæ audistis, nequando diffluamus. Nam si sermo per angelos dictus firmus fuit, et omnis prævaricatio et inobsequentia justam retributionem accepit, quomodo tantam salutem negligentes effugiemus? Dic enim, qui scopus Evangelii gratiæ, quorsum carnalis Dei adventus, an ut nos mutuo mordeamus et devoremus? Atqui cum Christiana sint legali præcepto ubique perfectiora, caritatem magis a nobis exigunt. Illic namque dicitur: *Diliges proximum tuum sicut teipsum* (Matth. 22. 39; Levit. 19. 18); hic autem moriendum esse pro proximo. Audi ipsum Christum dicentem: *Homo quidam descendebat ab Jerusalem in Jericho, et incidit in latrones, qui etiam despoliaverunt eum, et plagis impositis abierunt, semivivo relicto. Accidit autem ut sacerdos quidam descenderet eadem via: et viso illo præterivit: similiter et Levita, cum esset secus locum, et videret eum, pertransiit; Samaritanus autem quidam veniens in locum, et videns eum, misericordia motus est. Et appropinquans alligavit vulnera ejus, infundens oleum et vinum: et imponens illum in jumentum suum, duxit illum in stabulum, et curam illius habuit. Et altera die proferens duos denarios dedit stabulario dicens: curam illius habe, et si quid supererogaveris, ego cum rediero reddam tibi. Quis igitur horum trium proximus videtur tibi fuisse ei, qui incidit in latrones? At ille dixit, qui fecit cum illo misericordiam. Dixit autem illi Jesus: Vade, et tu fac similiter* (Luc. 10. 30-37). Pape, quod miraculum! Non sacerdotem, non Levitam dixit proximum, sed eum, qui decreto a Judæis ejectus fuerat; Samaritanum, inquam, alienum, in multis blasphemantem, hunc solum dixit proximum: quia apud illum inventa est misericordia. Hæc sunt verba Filii Dei, hæc veniens ille etiam operibus exhibuit: nec pro amicis solum et suis mortuus est, sed pro inimicis, pro tyrannis, pro præstigiatoribus, pro odientibus se, pro crucifigentibus, quos ante mundi constitutionem tales fore sciebat, et cum præsciret, creavit, bonitate sua præscientiam vincens: pro iisque sanguinem suum fudit, pro iis necarii se passus est. *Panis enim, inquit, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita* (Jóan. 6. 52). Et Paulus hæc per epistolam dicit: *Si enim cum inimici*

essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus (Rom. 5. 10); rursusque in Epistola ad Hebræos dicit eum pro universis gustasse mortem (Hebr. 2. 9).

Anathema non levi de causa cuipiam dicendum. — Si itaque hæc ab ipso gesta sunt, et horum typos exprimit Ecclesia, dum singulis diebus pro universis preces fundit, quomodo tu audes talia loqui?

Anathema aliquando pro pio munere accipitur. — Nam, quæso, quid illud est quod tu anathema dicis? Vide quid dicas; cognosce quid loqueris, nostin' nominis vim? In divina utique Scriptura illud reperies de Jericho dictum: *Et anathematizabis totam civitatem Domino Deo tuo* (Jos. 6. 17). Et penes nos hactenus hic mos invaluit apud omnes, ut dicatur: ille talis cum hoc fecisset, anathema in hunc modum abduxit. Num hoc est anathema? Atqui hoc plerumque in bonam partem sumitur, quasi dicas, offerri Deo. Quid igitur anathema vocas, nisi cum dicitur, offeratur ille diabolo, nec ultra locum salutis habeat, sit alienus a Christo?

3. Equis tu es tantæ potentæ et auctoritatis? Tunc enim sedebit Filius Dei, statuetque oves a dextris et hædos a sinistris. Cur tantam usurpasti dignitatem, cujus apostolorum cætas tantum consors est, necnon ii, qui cum omni accuratione illorum se successores exhibent, pleni gratiæ et virtutis? Sane illi præceptum hoc diligenter servantes, ac si oculum dextrum effoderent, sic hæreticos ex Ecclesia ejiciebant: quod sane argumentum est magnæ illorum commiserationis atque mœroris, ac si putridi membri sectio fieret. Quamobrem Christus id dextrum oculum vocavit, illorum qui abjicerent commiserationem declarans. Qua in re sicut et in aliis diligenter se gerentes, hæreses quidem confutabant et ejiciebant: nulli autem hæreticorum hanc infligebant pœnam. Porro in duobus tantum locis Apostolus hanc vocem, quasi necessitate coactus protulisse videtur: neque tamen pro certa et determinata persona illam usurpat, cum in Epistola ad Corinthios dicit: *Si quis non amat Dominum nostrum Jesum Christum, sit anathema* (1. Cor. 16. 22), et, *Si quis vobis evangelizaverit præterquam quod accepistis, anathema sit* (Gal. 1. 8). Quid ergo, an quod nemo eorum qui potestatem acceperant facere vel decernere ausus est, tu facere audebis, plane adversaria morti Domini perpetrans, ac regis judicium antevergens? Vultis discere, quid dixerit vir quidam sanctus, qui ante nos, et de successione apostolorum fuit, ac martyrio dignatus est¹? Ut hujus

¹ Hæc, qui nesciunt... et anathematizare quæ rescunt, hæc, inquam, omnia desunt in Vaticano.

¹ Sic vatic. recte. Is cujus hic dictum commemorat Chrysostomus, quemque Apostolorum tempore martyrio affectum dicit, est, ut existimat Baronius, Ignatius Martyr, in cujus Epistola ad Smyrnæos se huic similem sententiam reperire putat; secus arbitratur Tillemontius, dicitque locum Epistolæ ad Smyrnæos cum hoc Chrysostomi loco vix quidpiam affinitatis habere. En Baronii verba ad annum 382, ubi postquam hunc Chrysostomi locum protulerat sic proseguitur: *At qui nam hic qui scriptorum monumenta reliquerit, alius quam Ignatius? Est sane locus in Epistola ad Smyrnenses, ubi hæc leguntur verba: « Si enim jure censetur poena dignus qui adversus Regem insurgit, ut qui violet bonas legum constitutiones: quanto, putatis, graviore subiacet supplicio, qui sine Episcopo quid velit agere, concordiam*

έβαλε τὰ ἡμέτερα. θεωρῶ γάρ ἄνδρας προΐων μήτε λογισμὸν πεπαιδευμένον ἐκ τῆς θείας Γραφῆς κεκτημένους, μήτε δὲ αὐτῆς ὅπως τι τῆς Γραφῆς ἐπισταμένους, καὶ τὰ πολλὰ ἐρυθρίων σιωπῶ, μεμη-
 λώτας καὶ ἐρεσχολούτας, Μὴ εἰδότες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιούνται, αὐτὸ τοῦτο δογματίζειν ἀμαθῶς μόνον τολμώντας, καὶ ἀναθεματίζειν ὅπερ οὐκ ἴσασιν, ὡς γελᾶσθαι τὰ ἡμέτερα παρὰ τῶν τῆς πίστεως ἀλλοτρίων, μήτε πολιτείας φροντίζοντας ἀγαθῆς, μηδὲ ἀγαθοεργεῖν μεμαθηκότας.

[692] β'. Οἱμοὶ τῶν δεινῶν, οἱμοὶ. Πόσοι δίκαιοι καὶ προφῆται ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ εἶδομεν, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἤκουσαμεν, καὶ οὐκ ἤκουσαν· καὶ ἡμεῖς τοῦτους ἐμπαίζομεν. Προσέγετε τοῖς ἀκουσθεῖσι, παρακαλῶ, μήποτε παραβῶμεν. Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαθεν ἐνδικον μισθοποδοῖαν, πῶς ἡμεῖς ἐκφευζόμεθα τληκαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; Εἰπὲ γὰρ τίς ὁ σκοπὸς τοῦ Εὐαγγελίου τῆς χάριτος; τί ἡ διὰ σαρκὸς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ παρουσία; ἵνα ἀλλήλους δάκνωμεν καὶ κατασβώμεν; Καὶ μὴν καὶ πανταχοῦ τὰ κατὰ Χριστὸν τελειότερα τῆς νομικῆς διατάξεως ὄντα, μειζρώως παρ' ἡμῶν τὴν ἀγάπην ἀπαιτοῦνται. Ἐκεῖ γάρ φησιν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· ἐνταῦθα δὲ καὶ θνήσκειν ὑπὲρ τοῦ πλησίον. Ἄκουε αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ λέγοντος· Ἀνθρώπος τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼν, καὶ λησταὶς περιέπεσεν, οἱ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν καὶ πληγὰς ἐπιθέτοντες ἀπὸ πλῆθους ἀφέντες ἡμεῶν. Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερὴς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκεῖνη, καὶ ἰδὼν αὐτὸν ἀντιπαρήλθεν. Ὁμοίως καὶ Λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἰδὼν ἀντιπαρήλθε. Σαμαρεῖτης δὲ τις ἐλθὼν εἰς τὸν τόπον καὶ ἰδὼν αὐτὸν ἐσπληγχρίσθη, καὶ προσελθὼν κατέθηκε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ ὀνον· ἐπιδιδάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτήνος, ἤγαγεν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ. Καὶ ἐπὶ τῇ αἰρίον ἐκβαλὼν δύο δητρία ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ ἐπιών, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν προσδαπανήσης, ἐν τῷ ἐπανέρχῃ σοι με ἀποδώσω σοι. Τίς οὖν τῶν τριῶν πλησίον γεγονέναι σοι δοκεῖ τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς ληστές; Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας μετ' αὐτοῦ τὸ ἔλεος. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου καὶ σὺ ποιεῖ ὁμοίως. Βαβαὶ τοῦ θαύματος! οὐχ ἱερεῖα, οὐ Λευΐτην εἶπε πλησίον, ἀλλ' ἐκείνον τὸν κατὰ τὸ δόγμα ἐκβεβημένον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τὸν Σαμαρεῖτην φημί, τὸν ἀλλότριον, τὸν πολλὰ βλασφημούντα, ἐκείνον μόνον εἶπε πλησίον, ἐπειδὴ παρ' αὐτῷ εὐρέθη τὸ ἔλεος. Ταῦτα τὰ ῥήματα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ταῦτα καὶ διὰ τῶν οικειῶν ἔργων ἐλθὼν ἐπεδείξατο, οὐχ ὑπὲρ φίλων μόνον καὶ ἰδίων ἀποθανόντων, ἀλλ' ὑπὲρ ἐχθρῶν, ὑπὲρ τυράννων, ὑπὲρ γοήτων, ὑπὲρ μισούντων, ὑπὲρ τῶν σταυρωσάντων, οὐς πρὸ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ᾔδει ἐσομένους τοιοῦτους, καὶ προειδὼς ἐδημιούργησε, νικήσας τὴν πρὸ γένεσιν τῇ ἀγαθότητι, καὶ ὑπὲρ τούτων τὸ ἴδιον

ἐξέχεεν αἷμα, ὑπὲρ τούτων τὴν σφαγὴν κατεδέξατο. Ὁ γὰρ ἄρτος, φησὶν, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Καὶ Παῦλος δὲ ταῦτα ἐπιστελλὼν λέγει· Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες καταλλήλῃμεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ὑπὲρ πάντων αὐτὸν λέγει γεύσασθαι θανάτου.

Εἰ τοίνυν ταῦτα γεγένηται παρ' αὐτοῦ, καὶ τούτων τοὺς τύπους ἡ Ἐκκλησία πληροί, καθ' ἑκάστην ὑπὲρ πάντων τὰς ἐκτεθρίας ποιούμενη, πῶς σὺ τοιμὲς τοιαῦτα φθέγγεσθαι;

Εἰπὲ γάρ μοι, τί ἐστὶ τοῦτο ὃ λέγεις ἀνάθεμα; Ὅρα ὃ λέγεις, ἐπίστασαι τί φῆς, ἔγνως τούτου δυνάμιν; Καίτοι γε ἐν τῇ θεωπεύεισιν Γραφῇ εὐρήσεις ἐπὶ τῆς Ἱερικῆς τοῦτο λεγόμενον, Καὶ ἀναθεματιεῖς πᾶσαν τὴν πόλιν Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου. [693] Καὶ παρ' ἡμῖν ἄχρι τῆς σήμερον ἡμέρας κοινὴ συνήθεια παρὰ πᾶσι κεκράτηκεν, ὃ δεῖνα τότε πεποιηκὸς, τὸ ἀνάθεμα εἰς τόνδε τὸν τόπον ἐπήγαγεν. Ἄρα γε τοῦτό ἐστι τὸ ἀνάθεμα; Καίτοι γε τοῦτο ὅς περὶ τίνος ἀγαθοῦ λέλεκται τὸ ἀναθέσθαι Θεῷ. Τί οὖν ἐστὶν ὃ λέγεις ἀνάθεμα, ἀλλ' ὅτι ἀναθέσω οὗτος διαβόλῳ, καὶ μηκέτι χώραν σωτηρίας ἔχεται, γενέσθω ἀλλότριος ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ε;

γ'. Καὶ τίς εἰ σὺ ταύτης τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς μεγάλης δυνάμεως; Τότε γὰρ καθίσει Ὑἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ ἐωνύμων. Τί οὖν τῆς τοσαύτης ἐπιλόθου ἀξίας, ἥς τὸ κοινὸν μόνον τῶν ἀποστόλων ἡξίωται, καὶ εἰ κατὰ πᾶσαν ἀκρίθειαν τούτων ὡς ἀληθῶς γεγονόντες διάδοχοι, πλήρεις χάριτος καὶ δυνάμεως; Καὶ μὴν ἐκεῖνοι τὴν ἐντολὴν ἀκριβῶς φυλάξαντες, ὡς τὸν ὀφθαλμὸν τὸν δεξιὸν ἐξορύττοντες, οὕτως τοὺς αἰρετικούς ἐξω τῆς Ἐκκλησίας ἀπέβαλον ὅπερ ἐνδείκνυται ἔχει τῆς μεγάλης αὐτῶν συμπαθείας καὶ ἀληθοῦς, ὡς ἐπικαιρίου μέλους γενομένης ἀποκοπῆς. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ δεξιὸν ὀφθαλμὸν τοῦτον ἀπεκάλυψεν ὁ Χριστὸς, τὴν παρὰ τῶν ἀποβαλόντων συμπάθειαν ἐνδεικνύμενος. Ὅθεν καὶ ἐν τούτῳ ὡς καὶ πᾶσιν ἀκρίθειαν ἔχοντες, τὰς μὲν αἰρέσεις διήλεγγον καὶ ἀπέβαλλον, οὐδενὶ δὲ τῶν αἰρετικῶν ταύτην ἐπιτιμίαν προσῆγον. Τοιγαρὸν ὁ Ἀπόστολος ἐν δυοῖς μόνους τόποις τὴν φωνὴν ταύτην ἐξ ἀνάγκης φέρεται εἰπῶν, οὐχ ὀριστικῶς δὲ προσώπῳ ταύτην ἐπήγαγεν, ἐν μὲν τῇ πρὸς Κορινθίους εἰπὼν, Εἰ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἔστω ἀνάθεμα· καὶ, Εἰ τις ὑμᾶς ἐδαγγελίζεται παρ' ὃ παρελθέτε, ἀνάθεμα ἔστω. Τί οὖν; ὁ μηδεὶς τῶν ελληφτότων τὴν ἐξουσίαν τοῦτο πεποίηκεν, ἢ ἀποφύνασθαι τετόλμηκε, σὺ τοιμὲς ταῦτα ποιεῖν ἐναντία τοῦ δεσποτικοῦ θανάτου διαπρατόμενος, καὶ προλαμβάνεις τοῦ βασιλέως τὴν κρίσιν; Βούλεσθε μαθεῖν οἷά τις ἐφθέγγετο ἁγίως τι, πρὸ ἡμῶν τῆς διαδοχῆς τῶν ἀποστόλων γενόμενος, ὃς καὶ μαρτυροῦ ἡξίωτο; Δεικνὺς τούτου τοῦ λόγου

ε Hæc in Jure Græco-Romano ex Philotheo Patriarcha quasi Chrysostomi verba adferuntur parte I, sed aliquantulum diversa.

δ Vatic. ibid. μεγάλης ἀντιποιήμενος δυνάμειος.

ε Ἐξ ἀνάγκης ἐν Vatic. infra ἢ ἀποφύνασθαι τετόλμηκε deest in Vatic.

ζ Sic Vatic. recte : in edicto ἡμῶν deest.

α Hæc, μὴ εἰδότες... καὶ ἀναθεματίζειν, hæc, inquam, omnia desunt in Vaticano.

β Vatic. καὶ δίκαιον ἀποθ.

τὸ φορτικόν, τοσοῦτ' ἐχρήσατο ὑποδείγματι· ὃν τρέπον ὁ περιθεὶς ἑαυτῷ ἀλουργίδα βασιλικήν, ἰδιώτης τυγχάνων, αὐτὸς τε καὶ οἱ αὐτῷ συνεργήσαντες ὡς τύραννοι ἀναιροῦνται· Οὕτως, ἔφη, οἱ τῇ δεσποτικῇ ἀποφάσει χρησάμενοι, καὶ ἀνάθεμα τῆς Ἐκκλησίας ποιήσαντες ἄνθρωπον, εἰς παντελὴ δλεθρον ἀπάγουσιν ἑαυτούς, τὴν ἀξίαν τοῦ Υἱοῦ ἀφαρπάζοντες. Ἄρα τὸ τυχόν εἶναι· τὸ τοιοῦτον ἡγεῖσθε, τὸ πρὸ καιροῦ καὶ κριτοῦ τῇ τοιαύτῃ ἀποφάσει καταδικάσαι τινά; Τὸ γὰρ ἀνάθεμα παντελῶς τοῦ Χριστοῦ ἀποκόπτει. Ἄλλὰ τί λέγουσιν οἱ πάντα δεινοὶ τὴν κακίαν; ἡ Αἰρετικὸς, φησὶν, ἐκείνους γεγνήνται, ἔνοικον τὸν διάβολον ἔχων, καὶ λαλῶν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν, καὶ πολλοὺς διὰ πιθανολογίας καὶ κενῆς [694] ἀπάτης εἰς βυθὸν ἀπωλείας ἀπάγων· καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ τῶν Πατέρων ἐκδόληται, μάλιστα ὁ τοῦτο διδάσκαλος μοῖραν τῆς Ἐκκλησίας ἀποτεμῶν, ἥ διὰ Παυλιανὸν ἢ Ἀπολλινάριον λέγοντας. Περὶ γὰρ τῆς ἐκάστου τούτων διαφορᾶς ὁ λόγος τοῖς πλείοσι· καλῶς τὴν καινοτομίαν διέφυγεν, διελέγχων τὴν πλάνην ἐν τοῖς μυχοῖς τῆς δεινοτάτης προλήψεως κρατηθεῖσαν. Δίδαξον ἐν πρασίᾳ παιδεύων τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, μήποτε δῶ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ ἀναγνώσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐξωρημένοι εἰς ἐκείνου θέλημα. Ἐκτείνον τὴν τῆς ἀπάτης σαγήνην, ἵνα μὴ τὸ χαλὸν ἐκτραπῇ, λαθὴ δὲ μάλλον· δεῖξον ὅτι περ ἐκ πολλῆς διαθέσεως τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν βούλει ποιῆσαι κοινόν· ἐπέβαλε τὸ γλυκὺ ἀγκίστρον τῆς συμπαθείας, καὶ οὕτως ἐρευνήσας τὰ κεκρυμμένα, ἀνάσπασεν ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἀπωλείας τὸν καταδύντα τὸ φρόνημα. Τὸ νομισθὲν καλὸν εἶναι ἐκ προλήψεως ἢ ἀγνοίας, παιδευσον ὡς τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως ἀλλότριον· κἄν μὲν βουλῇ τοῦτο δέξασθαι ὁ τὴν πλάνην ὑποδεξάμενος ἄνθρωπος, κατὰ τὴν τοῦ προφήτου φωνὴν, ἐκεῖνος ζωῇ ζήσεται, καὶ σὺ τὴν ψυχὴν σου ῥύσῃ· εἰ δὲ μὴ βούληται, ἀλλ' ἐμμένει φιλονεικῶν, ὅπως ἂν μὴ ὑπεύθυνος γένῃ, διαμαρτύρου μόνον μετὰ μακροθυμίας καὶ χρηστότητος, ἵνα μὴ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκζητήσῃ ἐκ χειρὸς σου ὁ κριτὴς· μὴ μισῶν, μὴ ἀποστρεφόμενος, μὴ διώκων, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἐπιδεικνύς· εἰλικρινῇ καὶ ἀληθῆ πρὸς αὐτόν. Ταύτην κέρβανον, κἄν μὴδὲν ἔτερον ὠφελεία, αὕτη μεγάλῃ ὠφελεία, τοῦτο μέγα κέρδος, τὸ ἀγαπῆσαι καὶ διδάξαι τὴν τοῦ Χριστοῦ μαθητείαν. Ἐν τούτῳ γάρ, φησὶ, γινώσκονται ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀδελφείοις· ἥς μὴ παρούσης, οὕτε γινώσκιν μυστηρίων Θεοῦ, οὐ πίστιν, οὐ προφητείαν, οὐκ ἀκτημοσύνην, οὐ τὴν ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρίαν ὠφελεῖν ἀπέδειξεν ὁ Ἀπόστολος. Ἐὰν γάρ, φησὶν, ἔχω τὰ μυστήρια πάντα, καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν καὶ πίστιν, ὥστε ὅρη μεθιστάμεν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι· καὶ ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀγγέλων λαλῶ, καὶ ἐὰν ψαλμῶ μου πάντα τὰ ὑμῶν χορταί, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθίσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι. Ἡ ἀγάπη χρηστεύεται, οὐ φουσιῶται, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.

8. Ὑβρεῖς ἐξ ὑμῶν, ἀγαπητοί, τοιαύτην περὶ Χριστοῦ διάθεσιν ἐνεδείξατο, οἷαν ἡ ἀγία ἐκείνη ψυχὴ· οὐ-

δεῖς ἐτόλμησεν ἀνθρώπων πλὴν ἐκείνου τοιαῦτα φθέγξασθαι ῥήματα. Αὐτὴν τὴν ψυχὴν περιεκαίετο λέγων, Ἄρτανα, πληρῶ τὰ ὑστερήματα· τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν σαρκὶ μου· καὶ τὸ, Ἡ ὑπόμνη· αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου· καὶ, Τίς ἀσθερεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; Καὶ τοσαύτην ἔχων περὶ Χριστοῦ διάθεσιν, οὐκ ὕβρεις, οὐκ ἀνάγκας, οὐκ ἀναθέματα ἐπέφερον οὐδενί· ἥ γὰρ ἂν οὐ τοσαῦτα ἔβη καὶ πόλεις ὀλοκλήρους προσέφερε τῷ Θεῷ· ἀλλὰ ταπεινούμενος, τυπτόμενος, κολαφιζόμενος, γέλως παρὰ πᾶσι γενόμενος, ταῦτα ἐπραττε, κολακεύων, παρακαλῶν, δέόμενος.

Οὕτως οὖν καὶ πρὸς Ἀθηναίους τὴν εἰσοδὸν [695] ποιησάμενος, καὶ πάντας μεμνηνός· εἰς τὴν εἰδωλόλατρείαν εὐρόν, οὐκ ὤνεϊδισε τούτους εἰπὼν, Ἀθεοὶ ἐστε ὑμεῖς καὶ ἀσεβεῖς παντελῶς· οὐκ εἶπε, Πάντα θεὸν ἡγεῖσθε ὑμεῖς, τὸν θεὸν μόνον ἀρνεῖσθε τὴν Δεσπότην καὶ δημιουργὸν τοῦ παντός· ἀλλὰ τί; Περιερχόμενος, φησὶ, καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὐρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὅρ οὖν ἀγνωστῶντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ὡς τοῦ θαύματος, ὡς τῶν πατρικῶν σπλάγγων! Εὐσεβεῖν εἶπεν Ἑλληνας, καίτοι εἰδωλόλατρες, καίτοι ἀσεβοῦντας. Διὰ τί; Ἐπεὶ περ ὡς εὐσεβεῖς ἐπέτελουν τὴν οἰκίαν θρησκείαν, θεὸν νομίζοντες σέβειν, τοῦτο πείσαντες ἑαυτούς. Τούτου μιμητὰς ὑμᾶς γίνεσθαι πάντας παρακαλῶ, καὶ ἐμαυτὸν σὺν ὑμῖν. Εἰ γὰρ ὁ προγινώσκων Κύριος τὴν ἐκάστου προαίρεσιν, καὶ εἰδὼς ὁποῖός τις ἕκαστος ἡμῶν γενήσεται, τοῦτο πεποίηκε, διὰ τὸ τὰς δωρεὰς καὶ φιλοτιμίας τὰς παρ' αὐτοῦ πληρῶσαι· οὐ γὰρ ἐπὶ κακοῖς κτίξαι ὁ Θεός· καὶ οὕτω τῶν κοινῶν ἡξίωσεν ἀγαθῶν, πάντας μιμητὰς αὐτοῦ βουλόμενος εἶναι, πῶς τὰ ἐναντία ποιεῖς, καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ συνέρχῃ, τὴν θυσίαν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐκτελῶν; Οὐκ ἴστε ὅτι κάλαμον συντεθλασμένον οὐκ ἀπέκλασε, καὶ στυπτεῖον καπνίζόμενον οὐκ ἐσβέσε; Τίς δὲ τοῦτο ἡ δύναμις; Ἄκουε, ὅτι τὸν Ἰούδαν καὶ τοὺς καὶ αὐτὸν ἐροῦντες· λαντας οὐκ ἀπέβαλεν, ἀχρις οὐ ἑαυτὸν ἐλκύσας ἕκαστος τῇ πλάνῃ παρέδωκεν. Οὐχ ὑπὲρ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνωμάτων τὰς ἱκετηρίας προσφέροντες· οὐχ ὑπὲρ ἐχθρῶν καὶ μισούντων καὶ διωκόντων προσεύχεσθαι ἐνετάλημεν; Ἰδοὺ τὴν δουλείαν πληροῦμεν, ἰδοὺ παρακαλούμεν ὑμᾶς· ἡ χειροτονία οὐκ εἰς ἐξουσίαν φέρει, οὐκ εἰς ὕψος ἐπαίρει, οὐ δεσποτείαν παρέχει· πάντες τὸ αὐτὸ Πνεῦμα ἐλάβομεν, πάντες εἰς υἱοθεσίαν ἐκλήθημεν· οὐς δὲ ὁ Πατὴρ ἐδοκίμασεν, τοούτους κατ' ἐξουσίαν τοῖς ἰδίοις ἀδελφοῖς δουλεύειν ἡξίωσεν. Τὴν δουλείαν οὖν πληροῦντες παρακαλούμεν ὑμᾶς καὶ διαμαρτυρόμεθα, ἀποστήναι τοῦ τοιοῦτου κακοῦ. Ἡ γὰρ ζῇ καὶ πάρεστιν ἐν τῷ θνητῷ βίῳ τούτῳ, ἡ τέθνηκεν, ὃν ἀναθεματίζειν προήρηται. Εἰ μὲν οὖν ἔτι περιεστίν, ἀσεβεῖς ἀποκόπτων τὸν ἐν τρεπτότητι ὄντα, καὶ μετατεθῆναι δυνάμενον ἐκ τοῦ κακοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν· εἰ δὲ τέθνηκεν, πολλῷ μάλλον. Τί δὴ ποτε; Ὅτι τῷ ἰδίῳ Κυρίῳ στήκει ἡ πίστις, οὐκέτι ὑπὸ ἐξουσίαν ἀνθρωπίνην τυγχάνων· καὶ τὸ κεκρυμμένον τῷ τῶν αἰώνων κριτῇ, ἐπισφαλές ἀποφαίνεσθαι, μόνον εἰδὼς καὶ μέτρα γνώσεως καὶ

* In hunc locum vide quae diximus in Monito. Quae sequuntur, περὶ γὰρ τῆς ἐκάστου τούτων διαφορᾶς, obscura, et forte corrupta sunt.

b Vatic. ὑπὲρ Χριστοῦ.

* Vatic. τὰ ὑστερήματα.

verbi molestiam indicaret, hoc usus exemplo est : quemadmodum si quis, privatus cum sit, regiam purpuram induerit, tum ipse tum commilitones ejus, quasi tyranni interficiuntur; sic qui dominico utuntur decreto, et hominem Ecclesiae anathema faciunt, in extremam se perniciem abducunt, Filii dignitatem usurpantes. An leve putatis esse ante tempus et judicis adventum tali sententia quempiam condemnare? Nam anathema a Christo prorsus separat. Sed quid dicunt illi ad omnem malitiam audaces? Hæreticus, aiunt, ille factus est, inhabitantem habet diabolum, et loquitur contra Deum nequitiam, multosque suadela vanaque fallacia in profundum exitii abducit : ideoque a Patribus ejectus est maxime hujus magister, qui partem Ecclesiae abscedit, sic aut propter Paulinum, aut propter Apollinarium loquentes (a). Nam de horum singulorum differentia sermo multis novitatis notam pulchre effugit, errorem in penetralibus præjudicatæ opinionis invasisse arguens : *Doce in modestia corripies eos, qui resistunt, ne quando dei Deus penitentiam ad cognoscendam veritatem, et respicient a diaboli laqueo, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem* (2. Tim. 2. 25. 26). Extende sagenam caritatis, ne quod claudicat, evertatur, sed potius sanetur. Ostende te ex affectu multo bonum proprium commune facere velle. Injice dulcem commiserationis hamum, et cum sic occulta scrutatus fueris, ex profundo perniciæ extrahe eum, qui sententia submersus fuerat. Quod vel ex præjudicata opinione vel ex ignorantia putabatur esse bonum, corrige ut ab apostolica traditione alienum. Ac si quidem id accipere velit is, qui errorem exceperat, secundum prophetæ vocem, ille vita vivet, et tu animam tuam liberabis (Ezech. 3. 21). Sin nolit, et contendens persistat, ne tu reus sis, contestare solum cum longanimitate et mansuetudine, ne iudex animam ejus de manu tua requirat. Ne oderis, ne averseris, ne persequaris, sed sinceram veramque erga eum caritatem ostendas. Illic lucrare, et si nihil aliud utilitatis acquiras, hæc magna est utilitas, hoc magnum lucrum, quod diligas, et Christi doctrinam doceas. *In hoc enim, inquit, cognoscent, quod discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem* (Joan. 13. 35) : qua absente, neque cognitionem mysteriorum Dei, neque fidem, neque prophetiam, neque paupertatem, neque testimonium de Christo utilitatem afferre Apostolus declaravit his verbis : *Si habuero mysteria omnia, et omnem scientiam, et fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil mihi prodest : et si linguas angelorum loquar, et si dederò omnem substantiam meam in cibos, et si tradi-*

dero corpus meum, et comburam, caritatem autem non habuero, nihil sum. Caritas benigna est, non inflatur; non querit quæ sua sunt : omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet (1. Cor. 13. 1. sqq.).

4. Nemo ex vobis, dilecti, talem pro Christo affectum exhibuit, qualem sancta illa anima. Nullus hominum præter illum ausus est talia proferre verba. Ipsa anima comburebatur dicens : *Adimpleo ea quæ desunt tribulationum Christi in carne mea* (Coloss. 1. 24); et, *Optabam ipse ego anathema esse a Christo pro fratribus meis* (Rom. 9. 3); et, *Quis infirmatur, et ego non infirmor* (2. Cor. 11. 29)? Cumque tali erga Deum affectu præditus esset, non contumelias, non vim, non anathemata cuiquam inferebat. Alias enim non tot gentes urbesque totas Deo obtulisset : sed humiliatus, percussus, colaphis cæsus, risuique omnium expositus, hæc perpetrabat, blandiendo, hortando, obsecrando.

Pauli mansuetudo in monendo. — Sic apud Athenienses aditum sibi fecit, cumque invenisset omnes idolorum cultu insanientes, non opprobriis eo : agressus est his verbis : *atheï estis, omninoque impiï : non dixit : omnia pro Deo habetis, unumque Deum negatis, Dominum et opificem universi : sed quid ? Circumiens, inquit, et videns simulacra vestra, inveni et aram, in qua scriptum erat, IGNOTO DEO. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis* (Act. 17. 23). O miraculum ! o pœterna viscera ! Pie colere Græcos dicit, licet idololatrias, licet impie agentes. Quare ? Quia quasi pii cultum suum persolvebant, Deum se colere putantes, cum ita sibi persuasisent. Hujus vos omnes hortor imitatores esse, ac vobiscum etiam meipsum. Nani si Dominus, qui singulorum voluntatem prospicit, et scit qualis quisque nostrum futurus sit, id fecit, ut dona magnificentiamque suam impleret : neque enim pro malis creat Deus : et sic tamen eos communibus dignatus est bonis, omnesque vult imitatores ejus esse : cur tu contraria facis, qui in Ecclesiis convenis, et sacrificium Filii Dei perficis ? Nescitis quod calalum conquassatum non confregit, et linum fumigans non exstinxit (Isai. 42. 3)? Quid sibi vult illud ? Audi. Judam ipsique similes in lapsu non abiecit, donec quisque eorum sponte abductus errori se manciparet. Nonne pro populi ignorantis supplicationes offerimus ? Nonne pro inimicis, pro odientibus et persequentibus orare jussi sumus ? En ministerium implemus, hortamurque vos : ordinatio non effert, non in sublime extollit, non potentiam prestat : omnes eundem Spiritum accepimus, omnes in adoptionem filiorum vocati sumus : quos Pater probavit, eos fratribus in potestate servire voluit. Servitutem itaque nostram implentes hortamur vos obtestamurque, ut ab hujusmodi malo desistatis. Nam is, quem tu anathematizare decrevistis, vel vivit in hac mortali vita superstes, vel mortuus est ; si ergo superstes est, impie agis, qui adhuc versatilem, qui possit de malo in bonum mutari, abscindas ; sin mortuus est, multo magis [abstinere debes.] Quare ? Quia Domino suo stat vel cadit, neque jam sub humana positus est po-

rumpens et decentem ordinem confundens, etc. » *Reddidit ipse sententiam et non verba Chrysostomus, atque ad propositum illud suum inflexit.* Hactenus Baronius. Hæc cum, quod ad sententiam spectat, iis quæ Chrysostomus refert sat similia sint, facile crediderim eum memoriter loquentem ad memoratum Ignatii locum respexisse, verbaque uti sese offerebant ex tempore protulisse, longe absimilia verbis Ignatii, sed quod ad sententiam pene eadem. Quem enim alium Martyrem ex Apostolorum successione, Antiochiæ loquens, protulerit, quam Ignatium ?

(a) De Paulino Antiocheno et Apollinario Laodiceno agitur. (vide Monitum).

tesitate. Ac de eo, quod occultum est, sæculorumque judici reservatum, sententiam ferre periculosum est; cum ipse solus novit et scientiæ mensuram, et fidei modum. Undenam, queso, scimus quibus se verbis accusabit, aut quam defensionem proferet in die, qua Deus judicaturus est occulta hominum? Vere inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus. *Quis enim novit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit (Isai. 40. 13)?* Forte nullus ex nobis, dilecti, se baptismo dignatum esse putat, nemo scit judicium umquam futurum esse. Quid dico judicium? Ipsam quoque mortem et exitum e corpore ignoramus, ob illam rerum sæcularium phrenesim, quæ nos invasit. Ab hoc, queso, malo absistite. Ecce dico et contestor in conspectu Dei et electorum angelorum, hinc nobis in die judicii malum magnum et intolerabilem ignem parari. Nam si in virginum similitudine eos (*Matth. 25. 11*), qui cum splendida fide et

morum candore vixerunt, Dominus universorum, qui ipsorum opera vidit, ob commiserationis penuriam a thalamo alienos reddidit: quomodo nos, qui omni cum licentia vivimus, et immisericordes erga contritulos nostros nos exhibemus, salute digni habebimur? Quamobrem obsecro vos, ne verba hæc negliger audiat. Hæretica quippe dogmata iis, quæ nos accepimus, contraria anathematizare, et impia dogmata confutare oportet, hominibus autem parcendum, et pro eorum salute orandum est. Utinam nos omnes, Dei et proximi amoris addicti, atque Dominica exsequentes præcepta, cum misericordia et fulgidis lampadibus, in die resurrectionis cælesti sponso occurramus, offerentes illi in gloria quamplurimos commiseratione nostra servatos, gratia et benignitate ipsius unigeniti Filii Dei, quicum Patri gloria una cum sancto Spiritu, nunc et semper et in sæcula, Amen.

AD HOMILIAM IN KALENDAS

Hic Kalendæ memorantur Januarii mensis, eæ scilicet quæ annum incipiunt apud Romanos, qua die mos erat ξένια seu munuscula amicis cognatisque offerre, convivia celebrare, aliaque publicæ lætitiæ signa dare, ubi plerumque dissolutæ plebis gesta, superstitiosas observationes aliaque id genus videre erat, in quæ hoc sermone invehitur sanctus doctor. Libanius porro opusculum edidit in *Kalendas* inscriptum, ubi quo ritu Kalendæ fierent minutatim describit, atque unam eandemque celebritatem per totum Romanum imperium eadem die agi, μίαν δὲ οἷα κοινὴν πάντων ὁποσοὶ ζῶσιν ὅπῃ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν γίγνεται δὲ ἐνιαυτοῦ τοῦ μὲν πεπαισμένου, τοῦ δὲ ἀρχομένου. Itaque de die ac mense nulla videtur quæstio moveri posse: secus autem de anno, quem ne conjecturis quidem sat probabilibus assignari posse putamus. Hermantius subodoratur in primam diem anni 387 conferendam hanc homiliam esse, quia post encomium aliquod sancti Pauli habita est. Illud autem, ait, encomium idipsum videtur esse, quod legimus supra, homilia *De petitione filiorum Zebedæi*, num. 3, quæ paulo post Natale anni 386 sive post 25 Decembris habita est. Verum hanc Hermantii conjecturam merito respuit Tillemontius. Nam, inquit, nihil frequentius apud Chrysostomum Pauli laudibus et encomiis; in illa vero homilia Chrysosto-

mus obiter tantum Pauli virtutem celebrat; ad hæc autem homilia illa de filiis Zebedæi dicta fuit post homiliam de Consubstantiali ludis Circensibus anno 387 habitam, scilicet die tertia vel quarta vel quinta Januarii: nam his diebus ludi Circenses agebantur; atque adeo non potuit die ejusdem anni primo quasi jam habita memorari. Mavult porro Tillemontius Pauli illud encomium esse in homilia cui titulus, *Quales ducendæ sint uxores*, ubi doctor ille gentium identidem laudatur. Cum autem hæc homilia nullam temporis notam præ se ferat, hinc sequitur nullam inde peti posse notam, qua homiliæ de Kalendis tempus et annus assignetur. Ut Tillemontio adstipulamur dicenti non posse nos ex memoratis Pauli encomiis aliquam anni notam mutuari, ita illi acquiescere non possumus putanti encomia illa haberi in homilia cui titulus, *Quales ducendæ sint uxores*, ubi argumentum aliud, quam encomia Pauli, nimirum id quod titulo enuntiat, proponitur: Paulus vero obiter tantum hinc et inde laudatur. At encomia Pauli quæ Chrysostomus in hac concione memorat, Paulum vel unice vel præcipue spectasse videntur. En Chrysostomi verba: Πρώην γοῦν ἡμῶν ἐγκωμιαζόντων τὸν μακάριον Παῦλον, οὕτως ἐσκιρτήσατε, ὥς αὐτὸν ὁρῶντες παρόντα... Καὶ ἐβουλόμην μὲν εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν [697] καταβῆναι καὶ τήμερον, ἀλλὰ πρὸς ἕτερα κατ-

ποσύτητα πλάττω. Πόθεν γὰρ ἴσμεν, εἰπέ μοι, παρακαλῶ, ποίους ῥήμασι κατηγορήσει ἑαυτοῦ, ἢ καὶ ἀπολογησεται ἐν ἡμέρᾳ, ὅτε μέλλει ὁ Θεὸς κρίνειν τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων; "Οὕτως ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. *Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; Τάχα οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν, ἀγαπητοί, ἤξιώσθαι βαπτίσματος οἴεται, οὐδεὶς ἐπίσταται κρίσιν μέλλουσαν γίνεσθαι πώποτε. Τί λέγω κρίσιν; αὐτὸν τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἔξοδον ἠγνοήσαμεν, ἐκ τῆς ἐπισκηψάσης ἡμᾶς φρενίτιδος τὸν τοῦ βίου πραγμάτων. Ἀπόστητε τοῦ τοιοῦτου κακοῦ, παρακαλῶ. Ἰδοὺ λέγω καὶ διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ὡς μεγάλου κακοῦ καὶ πυρὸς ἀνηκέστου γενήσεται ἡμῖν ἐν τῇ [696] ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως αἰτίων. Εἰ γὰρ ἐν τῇ παραστάσει α τῶν παρθένων τοὺς μετὰ λαμπρᾶς πίστεως καὶ φαιδρότητος βίου ζήσαντας, ὡς αὐτοῦ θεωροῦντος τὰ*

* Vatic. τῇ παρουσίᾳ.

ἔργα αὐτῶν τοῦ τῶν ὧν Δεσπότης, ἀλλοτρίους τοῦ νυμφώνος διὰ τὸ ἀσυμπαθὲς ἐποίησεν, πῶς ἡμεῖς, οἱ κατὰ πᾶσαν ἄβυσσον διαιτώμενοι, καὶ ἀνηλεῶς τοῖς ὁμοφύλοις προσφερόμενοι, σωτηρίας ἀξιοθώμεν; Διὸ δέομαι ὑμῶν, μὴ παρέργως τῶν τοιούτων λόγων ἀκούσητε. Τὰ γὰρ αἰρετικά δόγματα, τὰ παρ' ὧν παρελάβομεν, ἀναθεματίζειν χρὴ, καὶ τὰ ἀσεβῆ δόγματα ἐλέγχειν, πᾶσαν δὲ φειδῶ ἀνθρώπων ποιῆσθαι, καὶ εὐχεσθαι ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας. Γένοιτο δὲ πάντας ἡμᾶς τῆς περὶ τὸν Θεὸν καὶ πλησίον ἀγάπης ἀνταχομένους, καὶ τῶν δεσποτικῶν ἐντολῶν τὴν ἐργασίαν πληροῦντας, μετὰ ἐλέους καὶ φαιδρῶν λαμπάδων ἀπαντήσαι ἐν ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως ὃ αὐτῇ τῇ ἐπουρανίῳ νυμφίῳ, προσφέροντας αὐτῷ πλείστους ἐν δόξῃ ὠφεληθέντας ἐκ τῆς ἡμῶν συμπαθείας, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς αἰῶνας. Ἀμήν.

ḡ Vatic. τῆς κρίσεως.

MONITUM.

επελγόντα ἡμῖν ὁ λόγος ὠρμηται, τὰ σήμερον ὑπὸ τῆς πόλεως ἀπάσης ἀμαρτηθέντα. Τοὺς γὰρ ἀκούοντας τῶν ἐγκωμίων Παύλου, πρότερον τῆς ἀρετῆς τοῦ Παύλου ζηλωτὰς εἶναι χρὴ, καὶ τῆς ταύτης ἀκροάσεως ἀξίου. I. e. *Nuper igitur cum beatum Paulum encomiis celebraremus, ita exsultavistis, quasi ipsum praesentem vidissetis... Volebam autem in idem argumentum hodie descendere; sed ad alia quaedam, quae magis urgent, oratio nostra provehitur, in quibus a tota hodie civitate peccatur. Eos enim qui laudes Pauli audire cupiunt, prius virtutis Pauli æmulos esse oportet, et huiusmodi concione dignos. Hic vides concionem memorari, cujus hypothesis seu argumentum erant Pauli laudes; atque Chrysostomum idipsum argumentum aliis in concionibus repetere destinavisse. Quod cum exploratum sit, quid aliud hic indicari potest, quam septem illæ de Pauli laudibus homiliae, quas infra inter sermones panegyricos edemus? Illæ autem homiliae nullam præ se ferunt temporis notam: hoc unum ex hac de Kalendis homilia expiscari possumus, quod etiam ex quarta in Paulum homilia confirmatur, fuisse illas, perinde atque homiliam de Kalendis, Antiochiæ habitas; nam initio hujus homiliae dicit, episcopum, nempe Flavianum, absentem tunc fuisse, cum hæc ille prædicaret.*

Aliam profert Tillemontius conjecturam, qua

hanc de Kalendis homiliam in annum 387 conferri posse probabiliter existimat. Homiliam primam de Lazaro, inquit, insequenti post homiliam de Kalendis die, sive secunda Januarii, habitam fuisse certum est. Cur autem secunda Januarii, postquam prima anni die jam concionem habuerat, iterum concionaturus fuisset non videmus; nisi dies ille conventus fuisset, nimirum aut sabbatum aut Dominica, quibus certissime diebus collectæ habebantur: atqui anno 387 dies secunda Januarii incidit in sabbatum, indeque verisimiliter conjicitur in annum 387 conferendam esse hanc homiliam. Levissima sane conjectura: nam sæpe Chrysostomus tribus quatuorve consequentibus, imo singulis hebdomadæ diebus concionatus deprehenditur: neque possumus vel certam vel admodum probabilem causam proferre cur aut plures per hebdomadam aut pauciores, aut continuatas, aut intermissas conciones Chrysostomus habuerit, ut ipse Tillemontius non semel fatetur, et pluribus declarabitur in Vita Chrysostomi. Homiliam itaque de Kalendis hoc loco ponimus, quia non aptiorem locum consignare valemus.

Interpretationem vero Joannis Checi Cantabrigiensis, plurimis in locis castigatam, e regione Græci textus ponimus.

[697] Τοῦ αὐτοῦ λόγος ἐν ταῖς καλάνθαις, μὴ προσλθόντος τοῦ ἐπισκόπου Ἀρτιοχείας Φλαδιανοῦ. Ἐλέχθη δὲ κατὰ τῶν παρατηρούντων τὰς νεομηρίας, καὶ κατὰ τὴν πόλιν ἡ χερσεὺς τελευτῶν, καὶ εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Ἀποστόλου· Τὰ πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.

α'. * Καθάπερ χορὸς τὸν κορυφαῖον ἐπιζητεῖ, καὶ ναυτῶν πλήρωμα τὸν κυβερνήτην, οὕτω καὶ ὁ τῶν ἱερῶν τούτων σύλλογος τὸν ἀρχιερεῖα καὶ κοινὸν ἡ πατέρα τήμερον. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ πλοίου πολὺ καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀσφαλείας ἡ τῶν προσεστώτων ἀπουσία παρασπῆται πολλάκις· ἐνταῦθα δὲ οὐχ οὕτως. Εἰ γὰρ καὶ μὴ τῇ σαρκὶ πάρεστιν, ἀλλὰ τῷ πνεύματι πάρεστι, καὶ νῦν μεθ' ἡμῶν ἐστὶν οἴκοι καθήμενος, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς μετ' ἐκείνου ἐστώτες ἐνταῦθα. Τοιαύτη γὰρ ἡ τῆς ἀγάπης δύναμις, τοὺς ἐκ πολλοῦ διαστήματος ὄντας συναγαγεῖν ὡς ἐκωθε καὶ συνδεῖν. Τὸν γοῦν ἐν ἀλλοτρίᾳ διατρίβοντα καὶ μακροῖς διεργόμενον ἡμῶν πελάγεσιν ἂν φιλῶμεν, καθ' ἐκάστην φανταζόμεθα τὴν ἡμέραν, ὥσπερ οὖν ὅταν πρὸς τινα ἀγῶς ἔχωμεν, οὐδ' ἐγγὺς ἐστώτα βλέπειν δοκοῦμεν πολλάκις. [698] Οὕτω παρούσης μὲν ἀγάπης οὐδὲν βλάβος ἐκ τοῦ κατὰ τὸν τόπον διαστήματος, ἀπουσίας δὲ οὐδὲν ὄφελος ἐκ τῆς τὸν τόπον ἐγγύτητος. Πρῶτον γοῦν ἡμῶν ἐγκωμιαζόντων τὸν μακάριον Παῦλον, οὕτως ἐκικητήσατε, ὡς αὐτὸν ὁρῶντες παρόντα· καίτοι τὸ μὲν σῶμα ἐν τῇ βασιλίδι κεῖται· Ῥώμη, ἡ δὲ ψυχὴ ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Θεοῦ· Δικαίῳ γὰρ ψυχαὶ ἐν χερσὶ Θεοῦ, καὶ οὐ μὴ ἀφῆται αὐτῶν βόσανος· ἄλλ' ὅμως ἡ τῆς ἀγάπης δύναμις πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν ἔστησε τὸν ὑμέτερον. Καὶ ἐβουλόμην μὲν εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν καταβῆναι καὶ τήμερον, ἀλλὰ πρὸς ἕτερα κατεπείγοντα ἡμῖν ὁ λόγος ὤρμηται, τὰ σήμερον ὑπὸ τῆς πόλεως ἀπάσης ἀμαρτηθέντα. Τοὺς γὰρ ἀκούοντας τῶν ἐγκωμίων Παύλου πρότερον τῆς ἀρετῆς τοῦ Παύλου ζηλωτὰς εἶναι χρὴ, καὶ τῆς * τοιαύτης ἀκροάσεως ἀξίους. Ἐπεὶ οὖν οὐ πάρεστιν ἡμῖν ὁ πατήρ, φέρε, ταῖς εὐχαῖς ταῖς ἐκείνου θαρρόμενοι τῆς πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίας ἀφώμεθα. Καὶ γὰρ Μωϋσῆς οὐ παρὼν τῷ σώματι τὸς πολεμοῦσιν, οὐδὲν ἔλαττον τῶν πολεμουμένων, ἀλλὰ καὶ πολλῷ πλέον, εἰς τὴν μάχην συνετέλεσεν ἐκείνων, τῇ τῶν χειρῶν ἰκτάσει τὰ πράγματα τῶν οἰκίων ἐπαίρων, καὶ φοβερά τὰς ἐναντίας ποίων. Ὅσπερ γὰρ ἡ τῆς ἀγάπης δύναμις οὐ διεργεῖται διαστήματι τόπου, οὕτως οὐδὲ ἡ τῆς εὐχῆς ἡ ἐνέργεια, ἀλλ' ὥσπερ ἐκείνη τοὺς ἀλλήλων ἀφαισώχων συνδεῖ, οὕτω καὶ αὕτη τοὺς πόρρωθεν ὄντας τὰ μέγιστα ὤφε-

λεῖν δύναται. Θαρρύνοντες τοίνυν ἐπὶ τὴν μάχην χωρῶμεν. Καὶ γὰρ καὶ ἡμῖν πόλεμος συνέστηκε νῦν, οὐκ Ἀμαληκитῶν ἐπελθόντων, καθάπερ τότε, οὐδ' ἐτέρων τινῶν βαρβάρων καταδραμόντων, ἀλλὰ δαιμόνων πομπευσάντων ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς.

Αἱ γὰρ διαβολικαὶ παννυχίδες αἱ γινόμεναι τήμερον, καὶ τὰ σκόμματα, καὶ αἱ λοιδορίαι, καὶ αἱ χορεῖαι αἱ νυκτεριναὶ, καὶ ἡ καταγέλαστος αὕτη κωμῳδία, παντὸς πολεμίου χαλεπώτερον τὴν πόλιν ἡμῶν ἐξηχμαλώτισαν ἡ, καὶ δέον ἐπὶ τούτοις καταστάλθαι, πενθεῖν, καταδύσθαι, καὶ τοὺς ἡμαρτηκότας, καὶ τοὺς οὐχ ἡμαρτηκότας, τοὺς μὲν ὑπὲρ ὧν ἐπλημμέλησαν, τοὺς δὲ ὑπὲρ ὧν τοὺς ἀδελφούς εἶδον ἀσχημονήσαντας· περιχαρῆς ἡμῖν ἡ πόλις γέγονε καὶ παιδρὰ, καὶ ἐστεφάνωται, καὶ καθάπερ γυνὴ φιλόκοσμος καὶ πολυτελής, οὕτως ἡ ἀγορὰ φιλοτίμως ἐκάλλωπισατο σήμερον, χρυσία περιθεμένη, καὶ ἱμάτια πολυτελῆ, καὶ ὑποδήματα, καὶ ἑτέρα τινα τοιαῦτα, τῶν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις ἐκάστου τῇ τῶν οἰκείων ἐργῶν ἐπιδείξει τὸν ὁμοεχθρον παραδραμεῖν φιλονεικούντος. Ἄλλ' αὕτη μὲν ἡ φιλοτιμία, εἰ καὶ παιδικῆς ἐστὶ διανοίας, καὶ ψυχῆς οὐδὲν μέγα οὐδὲ ὕψηλόν φανταζομένης, ἀλλ' ὅμως οὐ τοσαύτην ἐπισύρεται βλάβην, ἀλλ' ἀνότης ἡ τίς ἐστὶ μόνον σπουδῇ, γέλωτα καταχέουσα τῶν περὶ ταῦτα ἐσπουδαχόντων. Εἰ γὰρ καλλιπίζειν βούλει, μὴ τὸ ἐργαστήριον, ἀλλὰ τὴν σαυτοῦ ψυχὴν· μὴ τὴν ἀγορὰν, ἀλλὰ τὴν διάνοιαν· ἵνα ἀγγελοὶ θαυμάσωσι, καὶ ἀρχάγγελοι τὸ γινόμενον ἀποδέξωνται, καὶ ὁ τῶν ἀγγέλων Δεσπότης ἀμείψῃται σε ταῖς παρ' ἐαυτοῦ δωρεαῖς· ὡς αὕτη γε ἡ ἐπίδειξις, ἡ νῦν γινόμενη, καὶ γέλωτα καὶ βασκανίαν φέρει, παρὰ μὲν τῶν ὑψηλοτέρων τὴν διάνοιαν γέλωτα, παρὰ δὲ τῶν [699] τὰ αὐτὰ νοσοῦντων βασκανίαν καὶ φθόνον πολὺν.

β'. Ἄλλ', ὅπερ ἔφην, οὐ τοσοῦτον ἐγκλημάτων ἄξια αὕτη ἡ φιλοτιμία· οἱ δὲ ἐν τοῖς καπηλείοις ἀγῶνες γινόμενοι τήμερον, οὗτοι μὲν μάλιστα ὀδυνοῦσι, καὶ ἀσωτίας καὶ ἀσεβείας ἐμπλησθέντες πολλῆς· ἀσεβείας μὲν, ὅτι παρατηροῦσιν ἡμέρας οἱ ταῦτα ποιούντες, καὶ οἰωνίζονται, καὶ νομίζουσιν, εἰ τὴν νομηνίαν τοῦ μηνὸς τούτου μεθ' ἡδονῆς καὶ εὐφροσύνης ἐπιτελέσονται, καὶ τὸν ἅπαντα τοιοῦτον ἔξιν ἐνιαυτὸν· ἀσωτίας δὲ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἑω γυναῖκες καὶ ἄνδρες φιάλας καὶ ποτήρια πληρώσαντες μετὰ πολλῆς τῆς ἀσωτίας ἰτὸν ἄκρατον πίνουνσι. Ταῦτα ἀνάξια τῆς ἡμε-

* Sic Savil. et omnes mss., Morel.; vero καὶ κατὰ τῶν κατὰ τὴν πόλιν.

* Variae lectiones ex codice Regio 3034 et ex Colbertinis duobus, nempe 49 et 970.

b Savil. et unus cod. ἐπιζητεῖ, alius κοινὸν ζητεῖ.

c Sic Savil. et Morel. mss. vero συνάγειν.

d Haec, καὶ οὐ μὴ ἀφῆται αὐτῶν βόσανος, desunt in duobus mss. Infra duo mss. et Savil. εἰς τὴν αὐτὴν ἑμαυτὸν ἀποδίδοντες καθίσταται. Unus ὑπόθεσιν ἐκπερῆσαι.

e Savil. εἰτα τῆς.

f E Savilio. Legebatur ψυχῆς. Eorn.

g Savil. in futuro dυνήσεται.

h Sic Savil. et unus codex, Morel. et alii ἐξηχμαλώτισαν. Ibid. unus cod. μεταστάλθαι, πενθεῖν καὶ καταδύσθαι, καὶ τοὺς. Infra Savil. et mss. ἀσχημονήσαντας, Morel. ἀσχημονούντας. Ibidem tres mss. παιδρὰ ἐστεφάνωσαν, Morel. ἐστεφάνωται. Ibid. ἐστεφάνωτο.

i Unus habet ἀνότητος, non male.

j Duo mss. τῆς ἀσελείας. Ibid. Savil. et quidam mss. σκώσι. Paulo post omnes praeter Morel. καὶ ὑμεῖς μὴ ποιεῖτε, sed praestat Morelli lectio absque negandi particula.

EJUSDEM ORATIO KALENDIS HABITA, CUM NON VENISSET IN PUBLICUM EO DIE EPISCOPUS ANTIOCHIE FLAVIANUS, CONTRA EOS QUI NOVILUNIA OBSERVANT, ET IN CIVITATE CHOROS DUCUNT, ET IN DICTUM APOSTOLI, OMNIA IN GLORIAM DEI FACITE (1 Cor. 10, 34).

1. *Hæc Flariano Episcopo non præsentem dicta sunt.* —

Quemadmodum chorus præsulatorem, et nautarum multitudo gubernatorem inquit: sic et sacerdotum iste cœtus pontificem hodie suum et communem patrem desiderat. Sed in choro et navi eorum qui præesse debent absentia, multum sæpe tum ornamenti, tum securitatis detrahit: hic autem secus. Quamvis enim carne non adsit, spiritus tamen adest, et nunc nobiscum est, domi cum sedeat, quemadmodum nos cum illo sumus, quamquam hic stemus. Ita enim caritatis natura est, ut longo intervallo disjunctos congreget et devinciat. Nam hominem in aliena regione commorantem, et magnis a nobis æquoribus disjunctum si diligamus, quotidie animo cogitationeque sequimur, quemadmodum cum erga aliquem non ita affecti sumus, eum ne prope quidem adstantem aspicere dignamur. Sed ut cum caritas adest, nullum impedimentum ex loci intervallo est; sic eadem cum abest, nullum præsidium ex locorum vicinitate paratur. Nuper autem cum beatum Paulum encomiis celebrarem, ita exultavisti, quasi ipsum præsentem vidissetis. Atqui corpus ejus cum in regia urbe Roma jaceat, anima autem in manu Dei sit; *Justorum enim animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum* (Sap. 3, 1): caritatis tamen vis illum ante oculos vestros collocavit. Volebam autem in idem quoque argumentum hodie descendere, sed ad alia quædam, quæ magis urgent, oratio nostra provehitur, in quibus a tota hodie civitate peccatur. Eos enim qui laudes Pauli audire cupiunt, prius virtutis Pauli æmulos esse oportet, et hujusmodi concione dignos. Quoniam ergo non adest hodie pater, age, precibus illius freti, quod ad institutionem vestri pertinet attingamus. Nam et Moyses, quamquam non corpore præsens cum exercitu fuit, nihilominus tamen, imo multo magis quam reliqui præliantes, victoriam promovit, pansis manibus sustentans causam suorum, et hostibus terrorem incutiens (Exod. 17). Quemadmodum enim neque caritatis vis, ita neque precationis efficacia loci intervallo coercetur; sed sicut illa longe disjunctos copulat, sic et hæc eos qui procul absunt, admodum juvare potest. Fidentes igitur in pugnam procedamus.

Nam et nobis hodie bellum indictum est, non Amalecitis invadentibus, ut tum fecerant, aut aliis barbaris incursantibus, sed daemonibus pompam in foro ducentibus.

Quo pacto initium anni celebraretur. — Diabolice enim pernocationes quæ hodie sunt et cavillationes et convicia, et saltationes nocturnæ, et ridicula hæc comœdia, quovis hoste deterius civitatem nostram captivam faciunt: et cum oporteret, ut animo contraherentur, lugerent, erubescerent, tum qui deliquerunt, tum qui non deliquerunt, illi quidem propter admissa facinora, hi vero quia fratres videntur turpiter agentes: læta cum primis civitas facta est, et coronata, et forum, quasi elegans sumptuosaque mulier, ambitiose hodie exornatur, et auro, indumentis pretiosis, calceis, et reliquis ejus generis vestitur, singulis in officina sua opificii sui venditione ejusdem artificii socios antecellere studentibus. Hæc autem concertatio quamquam puerilis cujusdam cogitationis est, et animi nihil neque magnum neque sublime cogitantis, non ita multum tamen secum incommodi apportat; sed inconsiderata quædam sollicitudo est, quæ sollicitis risum parit. Si enim exornare aliquid volueris, non officinam, sed mentem, non forum, sed intelligentiam tuam exornato, ut angeli mirentur, archangeli hoc approbent, ipse angelorum Dominus suis te donis remuneretur. Hæc enim quæ nunc est venditatio, tum risum, tum æmulationem apportat; ab iis qui excelso sunt animo, risum; ab illis qui in eadem ægritudine sunt, æmulationem invidiamque multam.

2. Sed, ut antea dixi, non ita reprehendendæ sunt hæ concertationes: qui vero in tabernis ludi hodie fiunt, illi me maxime exercuciant, et impietatis atque intemperantiæ pleni sunt; impletatis quidem, quod qui hæc faciunt, dies observant, et auguriis adducuntur, et putant si novilunium mensis hujus cum voluptate et lætitia degant, reliquum se annum sic transacturos; intemperantiæ vero, quod prima luce feminae et viri pocula implentes, multa cum intemperantia vinum merum bibunt. Hæc indigena sunt vestra philosophia, sive ea vos ipsi faciatis, sive

alios hoc facere permittatis, sive hi famuli vestri, sive amici, sive vicini fuerint. Non audisti Paulum dicentem: *Dies observatis et mensis, et tempora, et annos. Metuo, ne frustra in vobis laboraverim* (Galat. 4. 10. 11).

Auspiciousum et omnium vanitas. — Alioquin extremae hoc est amentiae, propter unum diem, si auspiciatus fuerit, per universum hoc expectare annum: neque amentiae solum, sed diabolicae ejusdam efficientiae judicium est, non proprio studio et alacritati, sed quibusdam dierum circuitibus vitam nostram commendare. Fortunatus tibi in universum annus erit, non si in novilunio ebrius fueris, sed si in novilunio et unoquoque die quæ Deo probata sunt feceris. Dies enim bonus et malus est, non quadam sibi propria natura, nihil enim dies a die differt; sed nostra vel diligentia, vel ignavia. Si iustitiam feceris, bonus tibi dies erit: sin peccatum designaveris, malus et supplicii plenus. Si ista meditatus, si ita animo affectus fueris, et preces elemosynasque quotidie adhibueris, fortunatum habebis totum annum: sin virtutem neglexeris, et inutilis mensium ac statis diebus animi tui oblectationem concedideris, omnium quæ ad te pertinent inanis eris bonorum. Quod enim diabolus perspiciat, et studeat nostros in virtute labores frangere, et animi alacritatem extinguere, tum bonos, tum malos negotiorum exitus diebus adscribere nos docet. Nam qui sibi ipsi persuadet diem vel bonum vel malum esse, neque in malo die bonorum factorum curam habebit, quasi propter diei necessitatem frustra laborando nihil proficiat: neque contra in bono die quidquam faciet, quasi, propter bonum diei successum, propria socordia nequaquam lædatur. Sic utrinque suam ipsius prodest salutem, atque interdum ut inutiliter, interdum quasi supervacane laborans, in otio et nequitia vitam deget. Quod cum sciamus, diaboli astutias fugere oportet, et hunc animi sensum deponere, ut neque dies observemus, neque hunc diem refugiamus, illum diligamus. Non enim solum ut nos in socordiam injiciat, sed etiam ut opera Dei sugillet, hæc malus ille molitur daemon, et in impietatem socordiamque simul animas nostras pertrahere cogitat.

Nihil malum, nisi peccatum; nihil bonum, nisi virtus. — Sed resiliere nos oportet, et certo statuere, nihil malum esse nisi peccatum solum, et nihil bonum nisi virtutem solam, et perpetuum cultum Dei. Oblectationem animi, non ebrietas, sed precatio spiritualis, non vinum, sed verbum erudiens affert. Vinum enim tempestatem, verbum tranquillitatem creat: illud tumultum introducit, hoc turbulentiam expellit: illud obscurat mentem, hoc obscuratam illuminat: illud animi moerores qui ante non fuerant invehit, hoc eos qui adsunt exturbat. Nihil enim ita lætitiæ gaudiumque parit, ut hæc philosophiæ nostræ instituta: res præsentibus despicere, futuris inhare: nihil humanum stabile judicare, non divitias, non potentiam, non honores, non clientelas. Hæc si recta ratione reputes, cum divitem videris, non te invidia mordebit: si in

paupertatem incideris, non despondebis animum; atque adeo perpetuo feriari potes. Christianum enim non mensibus, non noviluniis, non dominicis diebus feriari oportet: sed per omnem vitam festum diem sibi accommodatum agere. At quis illi festus dies convenit? Audiamus Paulum dicentem: *Itaque seriemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ et nequitiae: sed in azymis sinceritatis et veritatis* (1. Cor. 5. 8). Si ergo puram habes conscientiam, festum diem ages perpetuo, bona nutritus spe, et futurorum bonorum perfusus expectatione. Sin animo diffidens, et sceleribus multis obnoxius fueris, quamquam sextæ feriæ et celebritates sint, nihilo tamen melius, quam ii qui lugent constitutus es. Quæ enim splendida diei utilitas esse potest, si mihi anima obscurata per conscientiam sit? Sin fructum aliquem percipere e novilunio vis, hoc facito. Ubi annum expletum videris, gratias age Domino, qui te ad hanc annorum circuitum perduxit. Compunge cor tuum, vitæ tuæ tempus tecum reputa, tecum ad hunc modum verba facito: dies avolant et prætereunt, anni finiuntur: magnam viæ nostræ partem confecimus: quid boni a nobis factum est? Num inanes hinc, omni-que iustitia destituti discedemus? Judicium Dei proforibus est, et reliquum vitæ tempus ad senectutem vergi.

3. Hæc in noviluniis meditare: hæc de annorum conversionibus revolve: future diei perpetuo recodemur, ne adversum nos loquatur quis illud, quod adversus Judæos 2 propheta dictum est: *Defecerunt in vanitate dies eorum, et anni eorum cum festinatione* (Psal. 77. 33). Has ergo serias perpetuas et ambitus annorum non expectantes, neque dierum permensione descriptas tum dives tum pauper ex æquo potest agere. Non enim hic pecuniis, neque rerum affluentia opus est, sed virtute sola. Non habes pecunias? At Dei timorem habes omnibus pecuniis uberiorem thesaurum, qui neque consumitur, neque intervertitur, neque exhauritur umquam. Intuere in cælum, et in cælum cæli, terram, mare, aerem, in genera animantium, ac varietatem stirpium, in naturam hominum universam. Considera angelos, archangelos, superiores potestates revoca in memoriam, hæc omnia in Domini tui sunt ditione. Haud fieri potest, ut domini tam locupletis, præsertim si propitium habeat Dominum, pauper quisquam servus sit. Dies observare non Christianæ philosophiæ, sed Græci erroris est. In cælestem civitatem adscriptus es, in rempublicam eam receptus es, angelis te ipsum admiscuisti: ubi non est lumen quod in tenebris desinat, neque dies quæ in noctem terminetur, sed perpetua dies, et perpetua lux. In illa ergo semper intueamur. *Quæ sursum sunt*, inquit ille, *querite, ubi Christus ad dexteram Dei sedet* (Col. 3. 1). Nihil habes commune cum terra, ubi solis cursus et conversiones, et dies sunt, sed si recte vivas, nox tibi dies erit: contra vero illis qui in lascivia et ebrietate et intemperantia vivunt, dies ad noctis convertitur tenebras, non quidem defectione solis, sed illorum, propter ebrietatem, obscuratone mentis. Dies ergo

τέρας φιλοσοφίας, κὰν ὑμεῖς ποιήτε, κὰν ἐτέροις ποιοῦντας περιβῶτε, κὰν οἰκέτας, κὰν φίλους, κὰν γείτονας. Οὐκ ἤκουσας Παύλου λέγοντος· *Ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς· φοβοῦμαι μήπως εἰσὶ κακοπλάκα εἰς ὑμᾶς.*

Ἄλλως δὲ καὶ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας ἂν εἴη ἀπὸ τῆς μιάς ἡμέρας, εἰ δεξιὰ γένοιτο, καὶ τοῦ παντὸς τοῦτο προσδοκᾷ ἐνιαυτοῦ· οὐκ ἀνοίας δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ διαβολικῆς ἐνεργείας ἡ κρίσις αὕτη, μὴ τῇ οἰκείᾳ σπουδῇ καὶ προθυμίᾳ, ἀλλὰ ταῖς τῶν ἡμερῶν περιόδοις τὰ κατὰ τὸν βίον ἐπιτρέπειν τὸν ἡμέτερον. Δεξιὸς ὁ ἐνιαυτὸς ἔσται σοι δὲ διου, οὐκ ἔαν ἐν νομηνίᾳ μεθῆς, ἀλλ' ἔαν καὶ ἐν νομηνίᾳ, καὶ καθ' ἐκάστην ἡμέραν τὰ τῷ Θεῷ δοκοῦντα ποιῇς. Πονηρὰ γὰρ ἡμέρα καὶ ἀγαθὴ γίνεται, οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν φύσιν, οὐδὲν γὰρ ἡμέρα διενήνογεν ἡμέρας, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἡμετέραν σπουδὴν καὶ βραθυμίαν. Ἄν δικαιοσύνην ἐργάσῃ, χρηστὴ σοι γέγονεν ἡ ἡμέρα· ἂν ἀμαρτίαν ἐργάσῃ, πονηρὰ καὶ κολάσεως γέμουσα. Ἀνταῦτα φιλοσοφῇς, καὶ οὕτω διακείμενος ᾗς, ἅπαντα δεξιὸν ἔξεις τὸν ἐνιαυτὸν, εὐχὰς, ἐλεημοσύνας καθ' ἐκάστην ἐργάζομενος τὴν ἡμέραν· ἂν δὲ τῆς μὲν κατὰ σαυτὸν ἀρετῆς ἀμελήῃς, ἀρχαῖς δὲ μηνῶν καὶ ἀριθμοῖς ἡμερῶν ἐμπιστεύσῃς σου τῆς ψυχῆς τὴν εὐφροσύνην, πάντων ἐρῆμος ἔσῃ τῶν κατὰ σαυτὸν ἀγαθῶν. Ὅπερ οὖν καὶ ὁ διάβολος συνιδὼν, καὶ σπουδαῖον ἡμῶν ἐκλῦσαι τοὺς περὶ τὴν ἀρετὴν πόρους, καὶ τῆς ψυχῆς σφᾶσαι τὴν προθυμίαν, ταῖς ἡμέραις ἐπιγράφειν ἐπαίδευσεν τὰς εὐπραγίας καὶ τὰς κακοπραγίας. Ὁ γὰρ πείσας ἑαυτὸν ὅτι ἡμέρα ἐστὶ κακὴ καὶ ἀγαθὴ, οὕτε ἐν τῇ κακῇ τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐπιμελήσεται, οὐκ εἰσὶ πάντα ποῦναι, καὶ οὐδὲν ὠφελῶν διὰ τὴν τῆς ἡμέρας ἀνάγκην· οὕτε ἐν τῇ ἀγαθῇ πάλιν τοῦτο ἐργάσεται, ὥς οὐδὲν ἐκ τῆς οἰκείας παραπλαττόμενος βραθυμίας, διὰ τὴν τῆς πάλιν ἡμέρας ἐκληρίαν· καὶ οὕτως ἐκατέρωθεν τὴν ἑαυτοῦ προδώσει σωτηρίαν· καὶ ποτὲ μὲν ὡς ἀνόνητα ποῦναι, ποτὲ δὲ ὡς περιττὰ, ἐν ἀρχαῖ καὶ πονηρίᾳ βιώσεται. Ὅπερ οὖν εἰδὼτας φεύγειν δεῖ τοῦ διαβόλου τὰς μεθοδείας, καὶ ταύτην ἐκβαλεῖν τῆς διανοίας τὴν ψῆφον, καὶ μὴ παρατηρεῖν ἡμέρας, μηδὲ τὴν μὲν μισεῖν, τὴν δὲ φιλεῖν. Οὐ γὰρ ἵνα ἡμᾶς εἰς βραθυμίαν ἐμβάλλῃ μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τοῦ Θεοῦ τὰ δημιουργήματα διαβάλλῃ, ταῦτα ὁ πονηρὸς δαίμων ἐκείνος σκευορρεῖ, καὶ εἰς ἀσέβειαν ὁμοῦ καὶ εἰς βραθυμίαν τὰς ἡμετέρας καθελκύσαι βουλόμενος ψυχὰς.

Ἄλλ' ἡμᾶς ἀποπηδᾷ χρῆ, καὶ σαφῶς εἰδέναι ὅτι [700] οὐδὲν κακὸν, ἀλλ' ἀμαρτία μόνον, καὶ οὐδὲν ἀγαθόν, ἀλλ' ἀρετὴ μόνον, καὶ τὸ διὰ πάντων ἀρέσκειν Θεῷ. Οὐ ποιεῖ μέθη εὐφροσύνην, ἀλλ' εὐχὴ πνευματικὴ· οὐκ οἶνος, ἀλλὰ λόγος διδασκαλικός. Ὁ οἶνος χειμῶνα, ὁ δὲ λόγος γαλήνην ἐργάζεται· ἐκεῖνος θόρυβον ἐπεισάγει, οὗτος ταραχὴν ἐκβάλλει· ἐκεῖνος σκοτοῖ τὴν διάνοιαν, οὗτος ἐσκοτισμένην φωτίζει· ἐκεῖνος ἀθυμίας τὰς οὐκ οὐσας ἐμβάλλει, οὗτος τὰς οὐσας ἀπελαύνει. Οὐδὲν γὰρ οὕτως εὐθυμίαν^a καὶ εὐφροσύνην περικεῖν εἰσῶν, ὥς τὰ περὶ φιλοσοφίας δόγματα, τὸ τὴν παρόντων ὑπερορᾶν πραγμάτων, τὸ πρὸς τὰ μέλλοντα κεχρημέναι, τὸ μηδὲν τῶν ἀνθρωπίνων βέβαιον εἶναι νομίζειν, μὴ πλοῦτον, μὴ δυνατοῖς, μὴ τιμὰς, μὴ θεραπείας. Ἄν ταῦτα εἰδῇς φιλοσοφεῖν, κὰν πλουτοῦντα θεάσῃ τινὰ, οὐ θαυμάσιον φθόνον, κὰν εἰς πένιν καταπέσῃς, οὐ ταπεινωθῇς

τῇ πτωχείᾳ· οὕτω διαπαντὸς ἐορτάζειν δύνασαι. Τὸν γὰρ Χριστιανὸν οὐχὶ μῆνας, οὐδὲ νομηνίας, οὐδὲ κυριακάς ἐορτάζειν χρῆ, ἀλλὰ διὰ παντὸς τοῦ βίου τὴν αὐτὴν πρέπουσαν ἐορτὴν ἀγεῖν. Τίς δ' αὐτῇ πρέπουσα ἐορτὴ; Ἀκούσωμεν Παύλου λέγοντος· *Ὅστε ἐορτάζωμεν, μὴ ἐν ὥμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ὥμῃ κακίας καὶ πορνείας, ἀλλ' ἐν ἀδύμοις εὐλαστρίας καὶ ἀληθείας.* Ἄν τοίνυν καθαρὸν ἔχῃς τὸ συνειδὸς, ἐορτὴν ἔχεις διαπαντὸς, χρησταῖς συνεφερόμενος ἐλπίσιν, καὶ ἐντροφῶν τῇ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν προσδοκίᾳ· ὥσπερ οὖν ἂν ἀπαρρησίαστον ἔχῃς, καὶ ἀμαρτημάτων πολλῶν ὑπεύθυνος ᾗς, κὰν μυρία ὦσιν ἐορταί καὶ πανηγύρεις, τῶν πενθούωντων οὐδὲν ἀμεινὸν διακρίσῃ. Τί γὰρ θυελὸς μοι λαμπρὰς ἡμέρας, τῆς ψυχῆς ἐσκοτισμένης μοι τῷ συνειδῶτι; Εἰ δὲ ἄρα τι καὶ καρπώσασθαι ἀπὸ νομηνίας βούλει^b, ἐκεῖνο ποιήσον. Ὅταν ἴδῃς ἐνιαυτὸν πληρωθέντα, εὐχαρίστησον τῷ Δεσπότῃ, ὅτι σε εἰσήγαγεν εἰς τὴν περιόδον ταύτην τῶν ἐνιαυτῶν· κατὰνυδόν σου τὴν καρδίαν, ἀναριθμησαί σου τὸν χρόνον τῆς ζωῆς, ἐπὶ πρὸς ἑαυτόν. Αἱ ἡμέραι τρέχουσι καὶ παρέργονται, οἱ ἐνιαυτοὶ πληροῦνται, πολλὴ τῆς ὁδοῦ προκοφόμεν· ἄρα τί ἡμῖν ἐργασταὶ καλόν; ἄρα μὴ κενοὶ καὶ ἐρημοὶ δικαιοσύνης ἀπάτης ἐντεῦθεν ἀπελευσόμεθα, τὸ δικαστήριον ἐπὶ θύραις, πρὸς γῆρας ἡμῶν ἐπίγεται λοιπὸν ἡ ζωὴ.

γ'. Ταῦτα ἀπὸ νομηνίας φιλοσοφεῖ, ταῦτα ἀπὸ τῆς περιόδου τῶν ἐνιαυτῶν ἀναμνήσκου· τῆς μελλούσης ἡμέρας ἀναλογιζόμεθα, μήποτε καὶ πρὸς ἡμᾶς εἴπῃ τις ἐκεῖνο, τὸ πρὸς τοὺς "βουδαίους ἐρηγμένον τῷ προφῆτῃ· *Ἐξέλπιον ἐν ματαιότητι αἱ ἡμέραι αὐτῶν, καὶ τὰ ἔτη αὐτῶν μετὰ σπουδῆς.* Ταύτην τὴν ἐορτὴν ἦν εἶπον ἐγὼ, τὴν διηνεκῇ, καὶ περιόδους ἐτῶν οὐκ ἀναμένουσιν, οὐδὲ περιγραφόμενῃ ἡμέραις, καὶ πλούσιος καὶ πένις ἀγεῖν δυνήσεται ὁμοίως· οὐ γὰρ χρημάτων ἐνταῦθα χρεῖα, οὐδ' εὐπορίας, ἀλλ' ἀρετῆς μόνης. Οὐκ ἔχεις χρήματα; ἀλλ' ἔχεις τοῦ Θεοῦ τὸν φόβον, πάντων χρημάτων εὐπορώτερον θησαυρὸν, οὐκ ἀναλισκόμενον, οὐ μεταβαλλόμενον, οὐ δαπανώμενον. Ἴδε εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, τὸν αἶρα, τὰ γένη τῶν ζώων, τὰ παντοδαπὰ φυτὰ, τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων ἅπασαν· ἐννόησον ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους, [701] τὰς ἀνωτέρας δυνάμεις· ἀναμνήσθητι ὅτι ταῦτα πάντα τοῦ Δεσπότου σου ἐστὶ κτήματα^c. Οὐκ ἐστὶ δὲ οὕτως εὐπόρου Δεσπότου δοῦλον πένητα εἶναι, ἔαν ἴσται τὸν ἑαυτοῦ Κύριον ἔχῃ. Τὸ παρατηρεῖν ἡμέρας οὐ Χριστιανικῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἑλληνικῆς πλάνης ἐστίν. Εἰς τὴν ἀνω πόλιν ἀπεγράφω, εἰς τὴν ἐκεῖ πολιτεῖαν τελείας, ἀγγέλους σαυτὸν ἀναμῆξας· οὐ οὐκ ἐστὶ φῶς εἰς σκότος λήγον, οὐδ' ἡμέρα εἰς νύκτα τελευτούσα, ἀλλὰ διαπαντὸς ἡμέρα, διαπαντὸς φῶς. Πρὸς ἐκεῖνα τοῖνυν βλέπωμεν διαπαντὸς. Τὰ ἀνω γὰρ, φησὶ, *ζητεῖτε, οὐ ὁ Χριστὸς ἔστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος.* Οὐδὲν ἔχεις κοινὸν πρὸς τὴν γῆν, ἐνθα ἥλιος δρόμῳ, καὶ περίοδοι, καὶ ἡμέραι· ἀλλ' ἔαν ὁρθῶς ᾗς, ἡ νύξ ἡμέρα σοι γίνεται· ὥσπερ οὖν τοῖς ἐν ἀσελείᾳ καὶ μέθῃ καὶ ἀκολασίᾳ βιοῦσιν ἡ ἡμέρα αὐτῶν πρὸς τὸ τῆς νυκτὸς μεταφέρεται σκότος, οὐ τοῦ ἡλίου σβεννυμένου, ἀλλὰ τῆς ἐκεῖνων διανοίας τῇ μέθῃ σκοτισομένης. Τὸ πρὸς

^b Unus codex πανηγύρεις. Τί γὰρ λαμπρὰς ἡμέρας, τῆς ψυχῆς ἐπὶ ἐσκοτισμένης εὐσε; Εἰ δὲ ἄρα τι καρπώσασθαι ἀπὸ νομηνίας βούλει.

^c Duo mss. habent κτίσματα.

^a Alius cod. εὐθυμίαν, alius εὐροθυμίαν.

tales in admiratione habere, et maiorem ex illis voluptatem capere, et lucernas in foro accendere, et coronas plectere, puerilis cujusdam amentiae est. Ab hac jam imbecillitate liberatus es, et in virum evasisti, et in caelestem adscriptus es rempublicam, non ergo in foro accendas lumen sensibile, sed in animo accende lumen spirituale. *Lucent enim, inquit, lux vestra coram hominibus, ut videant bona opera vestra, et gloria afficiant Patrem vestrum caelestem (Matth. 5. 16).* Haec lux multam affert tibi compensationem. Noli domus tuae fores sertis coronare¹, sed talem vitae rationem exhibe, ut iustitiae coronam capiti impositam a Christi manu accipias. Nihil temere, nihil imprudenter fiat: ita enim Paulus praecipit, omnia in gloriam Dei ut faceremus? *Sive enim, inquit, editis, sive bibitis, seu quid facitis, omnia ad gloriam Dei facitis (1. Cor. 10. 31).* At quomodo, inquires, edere et bibere ad gloriam Dei possumus? Accerse pauperem, participem mensae tuae facias Christum, et ad gloriam Dei edisti, ac bibisti. At non hoc solum praecipit ad gloriam Dei fieri, sed et reliqua omnia, ut in forum ire, domi se continere: haec utraque propter Deum fiant. At quomodo utraque ista fient propter Deum? Quando ad Ecclesiam accedis, quando precationis, quando doctrinae spiritualis particeps es, haec progressio ad gloriam Dei est. Rursus domi etiam licet propter Deum manere. Quomodo? aut qua ratione? Ubi audiveris tumultus immodestos, pompas diabolicas, malis atque intemperantibus hominibus forum plenum esse, domi maneto, et a turba tali discedito, et ad gloriam Dei tibi mansisti. Quemadmodum enim tum domi permansio, tum egressio foras, sic tum laus, tum vituperatio quoque ad Dei gloriam esse potest.

Quomodo possumus et laudare et vituperare ad gloriam Dei. — Quomodo autem ad gloriam Dei licet aliquem laudare ac vituperare? Sedetis saepe in officinis, videtis praeterea homines malos atque improbos, supercilia contrahentes, inflatos, qui multos post se paratos et adulescentes ducunt, qui pretiosas habent vestes, et multo fastu amiciuntur, alienarum rerum directores, atque avaros. Hic si quemquam audiveris dicentem: annon praestabilis hic vir, annon beatus? increpa, redargue, os obstrue, commiserator, lacrymare: hoc est ad gloriam Dei vituperare. Vituperatio enim talis reliquis praesentibus ad philosophiam et virtutem instructio est, ut in res ad victum spectantes minus inhient. Quere ab illo qui illa dixit: cur beatus hic est? Num quia admirabilem habet equum et aureo freno exornatum? aut quia magnam famulatum? aut quia praeclearam habet vestem, et ebrietate deliciisque quotidie solvitur? Sed inde miser atque infelix est, et multis lacrymis prosequendus. Video certe vos nullam illius partem laudare posse, sed externas res omnes, equum, frenum, vestes, quae omnia nulla illius pars existunt. Dic ergo, quid omnino mi-

serius esse potest, quam ut equus et equi frenum, et vestium splendor ac famulorum bona corporis constitutio laudetur, ipse illaudatus prorsus praetereatur? Quid eo homine pauperius, qui cum nullum habeat bonum proprium, vel quod hinc possit auferre, alienis solum rebus exornetur? Proprium enim ornamentum divitiaeque nostrae sunt, non famuli, non vestes, non equi, sed animi virtus, sed bonorum operum abundantia, sed fiducia in Deum.

4. Rursus cum videris pauperem abjectum, spreum, cum penuria et virtute vitam transigentem, et a sodalibus, qui tecum sunt, miserum habitum, laudato illum: haec praetereuntis laus, institutio est et adhortatio ad bonam et honestam vitam transigentem. Si dixerint, ærumnosus et miser est: tu contra illum omnium beatissimum praedica, qui Deum habet amicum, qui virtuti incumbit, qui divitias non fluxas possidet, qui conscientiam habet puram. Quid enim illi incommodi est, si pecuniis terrenis egeat, cum caeli et caelestium hereditatem aditurus sit? Si tu cum illis sic disputaveris, et illos atque alios institueris, magnam recipies tum vituperationis tum laudationis tuae mercedem, cum utraque ad gloriam Dei facias. Quod autem nequaquam temere animum tuum his verbis pellexerim, sed quod per magna quaedam iis, qui ita animo constituti sunt, a Deo compensatio futura sit, et in summa hoc virtute habeatur, ita de illis quisque vitam degunt statuere: audi quid propheta dicat, et in quo recte factorum numero ponat, tum malos homines pro nihilo habere, tum timentes Deum gloria afficere. Postquam enim reliquas virtutes commemorasset illius, qui a Deo honorandus esset, et dixisset qualem esse illum oportere, qui in sancto illius tabernaculo habitaturus esset, hoc est, inculpatus, et colentem iustitiam, et a nequitia vacuum, etiam hoc subiicit: cum dixisset, *Qui non dolosus fuit lingua sua, nec fecit proximo suo malum; adjecit: Ad nihilum deductus est in conspectu ejus malignus, timentes autem Dominum gloria afficit (Psal. 14. 3. 4).* His verbis demonstrat unum ejus officium esse, malos contemnere, laudare et beare bonos: et alibi idem significavit cum diceret: *Mihi autem nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum (Psal. 138. 17).* Quem Deus laudat, tu ne vituperes. Laudat autem eum, qui cum iustitia vivit, quamvis pauper sit. Quem Deus aversatur, tu ne laudaveris: aversatur autem omnem qui cum nequitia vivit, quamvis multis opibus circumfluat. Sed sive laudaveris, sive vituperaveris, utraque ad Dei voluntatem facias. Licet etiam ad gloriam Dei objurgare. Quo tandem modo? Erga servos nostros saepe animo commovemur: quomodo autem licet propter Deum objurgare? Si ebrium aut furem videris vel servum, vel amicum, vel alium quempiam propinquum tuum, aut in theatrum currentem, aut animam suam nihil curantem, aut jurantem, aut pejerantem, aut mentientem: stomachare, punito, revoca, corrige, et haec omnia propter Deum fecisti. Si erga te peccantem videris, aut aliquam officii partem erga te sui praetermittentem, remitte hoc

¹ Sic Sav. et duo MSS.: *Sed hanc ritum rationem habes, ut tibi curae sit accipere coronam iustitiae, de manu Christi, super caput tuum: nihil temere, etc.*

ei, et remisisti propter Deum. Nunc vero multi contra faciunt cum erga amicos, tum erga servos: quando enim erga se alii peccant, acerbi inexorabilesque sunt iudices: quando autem in Deum contumeliosi sunt, et suas ipsorum perdunt animas, nullam ejus rei rationem habent. Rursus amici tibi acquirendi sunt? Propter Deum acquirito. Inimici tibi capiendi sunt? Propter Deum capito. At quomodo amici et inimici propter Deum acquirendi sunt? Si non amicitias illas colligamus, unde pecunias cogere, mensæ consortium habere, humanum patrocinium consequi poterimus: sed illos prosequamur et acquiramus amicos, qui mentem nostram moderari, consulere honesta, peccantes increpare, delinquentes arguere, supplantatos erigere, consilio ac precibus opem ferre, et ad Deum adducere possunt. Rursus inimicos licet facere propter Deum. Si videris aliquem intemperantem, nefarium, nequitæ plenum, opinionibus impuris refertum, supplantantem te ac tibi nocere cupientem, recede, et resistas ab illo: sic enim Christus jubet: *Si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, et projice abs te* (Math. 5. 29). Hoc nempe præcepit, ut amicos quos æque atque oculos caros habes, et ad omnem vitæ usum necessarios, si animæ saluti noceant, amputes et abjicias. Si in cœtum hominum prodieris, et verba multa cum aliis feceris, propter Deum hoc facito: si tacueris, propter Deum taceto. At quomodo in cœtu versari propter Deum licet? Si cum aliis sedens, non de rebus sæcularibus disseras, neque de iis quæ nobis plane parum, aut nihil conducunt, sed de religione nostra, de gehenna, de regno cælorum, non autem de rebus inanibus aut supervacaneis, cujus generis hæc sunt: Quis magistratum iniit? Quis magistratum amisit? Qua de causa hic mulctatus est? Unde ille lucratus est, et locupletissimus evasit? Quid ille huic reliquit moriens? Quomodo ille ab hereditate abfuit, cum in primis hereditibus se ad scribendum putaverit? Ac multa alia his similia. De his rebus autem neque nos confabulemur, neque alios confabulari permittamus; sed consideremus potius quibus dictis aut factis Deo placebimus. Rursus poteris propter Deum silere, exagitatus, violatus, infinita mala passus, si feras generose, et nulla maledicta referas illi qui hæc designavit. Non autem laudare solum et vituperare, nec domi manere, aut foras ire, non loqui, aut silere, sed etiam flere, dolere, et lætari quoque ad gloriam Dei licet. Quando enim vel fratrem videris peccantem, vel teipsum in peccatum aliquod delapsum, deinde ingemiscas, ac animo mœreas, hæc poenitentiam salutem ex hoc lucrificasti: quemadmodum Paulus ait: *Qui secundum Deum dolor est, salutem hæc poenitentiam efficit* (2. Cor. 7. 10). Si florentem alterum videas, nolito illi continuo invidere, sed Deo, qui tam præclarum efficit fratrem tuum, perinde ac de propriis bonis gratias agito, et hujus lætitiæ permagnum habes fructum.

5. *Invidorum miserabilis conditio.* — Quid enim Invidis hominibus est miserabilius, quibus cum liceat gaudere, et fructum lætitiæ suæ capere, ipsi tamen malunt propter alienas felicitates dolere; et cum do-

lore ipso pœnam a Deo, et supplicium intolerabile atcessere? Cæterum quid laudes et vituperationes, dolores et lætitiæ commemoro; ubi etiam a levissimis rebus et vilissimis maximas utilitates percipimus, si propter Deum ipsum eas faciamus? Quid enim est tonsura crinium villus? Hoc tamen licet propter Deum facere. Quando enim comam non composueris, neque vultum tuum ornaveris, neque te ad illecebras ac lenocinia eorum, qui te intuentur, compseris, sed inculce, et quantum visum fert, teipsum apparaveris tantum, propter Deum fecisti, et ejus mercedem reportabis, tum quia cupiditatem repressisti malam, tum quia ambitionem importunam coercuisti. Si enim qui poculum frigide solum dat propter Deum, regni cælorum hereditatem adibit (Math. 10. 42): qui omnia fecerit propter Deum, considera quantam habebit compensationem. Quin et propter Deum incedere, et propter Deum intueri possumus. At quomodo intueri et incedere propter Deum licet? Quando non ad improbitatem curris: Quando non in alienam pulchritudinem nimis inquis: quando mulierem occurrentem videns, refrenas oculos, et timore Dei munis aspectum, hoc propter Deum facis: quando non pretiosis vestibus et delicatis, sed iis quæ tegere nos satis possunt, induimur. Sed et ad imos usque calceos demittere hunc morem licet. Eousque enim molliuæ luxurque delapsi sunt multi, ut et calceos exornent, et omni ex parte, æque ac faciem suam alii componant, variare soleant, quod animæ impuræ ac depravatæ signum est. Quamquam enim perexiguum hoc esse videatur, tamen tum in viris, tum in feminis magnum perditæ mentis argumentum est. Licebit ergo et calceis ipsis propter Deum uti, cum omnino usum querimus, et hunc utendorum calceorum modum habuerimus. Ingressus enim et amictu nos Deum gloria afficere posse, cognosce ex eo, quod sapiens quidam olim dixit: *Vestitus viri, et risus dentium, et incessus pedum indicant hominem* (Eccli. 19. 27). Quando enim honeste vestiti, gravitatis pleni, et multam in omni re gerenda modestiam adhibentes prodimus: qui infidelis, qui intemperans, qui turbulentus est vir, is quamquam inconsideratus fuerit, tamen primo quoque occursum in aliquem ejus generis hominem intuens, omni illum admiratione prosequetur. Si uxorem duxerimus, propter Deum hoc faciamus, non ut facultates majores acquiramus, sed ut animæ nobilitatem inquiramus; non pecuniarum abundantiam, non majorum splendorem, sed morum virtutem persequamur et modestiam, vitæ sociam, non lenociniorum comitem capiamus. Cæterum quid opus est omnia commemorare? Licet vobis ex iis quæ dicta sunt, singula quæ sunt aut geruntur, percurrere, et omnia propter Deum facere. Et sicut mercatores navigantes maria, et ad civitates appellentes, non prius abeunt a portu, et in forum ascendunt, quam intelligant aliquod lucrum inesse in mercimoniis: sic nec tu quidquam facias, nec dicas, nisi lucrum aliquod habeat secundum Deum. Ne dicas autem neminem posse omnia propter Deum facere: quando enim calceamenta, cæsaries, vestitus, inces-

θι, καὶ συνέγνωσ διὰ τὸν Θεόν. Νυνὶ δὲ πολλοὶ τοῦναντίον ποιοῦσι, καὶ ἐπὶ τῶν φίλων, καὶ ἐπὶ τῶν οἰκετῶν. Ὅταν μὲν γὰρ εἰς αὐτοὺς ἀμαρτῶνιν, μικροὶ καὶ ἀσύγγνωστοι γίνονται δικάσταί· ὅταν δὲ εἰς τὸν Θεὸν ἐνυθρίωσι, καὶ τὰς ἐαυτῶν ἀπώλειαι ψυχᾶς, οὐδένα ποιοῦνται λόγον. Πάλιν, φίλους ποιῆσαι χρεή; διὰ τὸν Θεὸν ποιήσων. Ἐχθροὺς ποιῆσαι χρεή; διὰ τὸν Θεὸν ποιήσων. Καὶ πῶς ἐστὶ φίλους ποιῆσαι διὰ τὸν Θεὸν καὶ ἔχθρους; Ἄν μὴ τὰς φίλους ἐκείνας ἐφελκώμεθα, ὅθεν ἐστὶ χρήματα λαβεῖν, ὅθεν κοινωνήσαι τραπέζης, ὅθεν προστασία ἀνθρωπίνης τυχεῖν, ἀλλ' ἐκείνους θηρεύωμεν καὶ ποιῶμεν φίλους, τοὺς δυναμῶντες ἡμῶν ἀεὶ βυθίμῃαι τὴν ψυχὴν, συμβουλεύσαι τὰ δέοντα, ἀμαρτάνουσιν ἐπιτιμῆσαι, πλημμελοῦντας ἐλέγξει, ὑποσκαλιζομένους ἀνορθῶσαι, καὶ συμβουλήν καὶ εὐχαίς βοηθοῦντας προσαγαγεῖν τῷ Θεῷ. Πάλιν ἐχθροὺς ἔξεστι ποιῆσαι διὰ τὸν Θεόν. Ἐὰν ἴδῃς τινα ἀκόλαστον, μιᾶρὸν, πονηρίαν γέμοντα, δογματῶν ἀκαθάρτων πεπληρωμένον, ὑποσκαλιζόντά σε καὶ παραβάλλοντά σε, ἀπόστηθι καὶ ἀποπήδησον, καθάπερ καὶ ὁ Χριστὸς ἐκέλευσεν εἰπών· Ἐὰν ὁ ὀφθαλμὸς σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζῃ σε, βέλεε αὐτὸν καὶ βάλῃς ἀπὸ σοῦ, κελύων τοὺς φίλους ἐκείνους, τοὺς ἐν ὀφθαλμῶν τάξει ποθεινοὺς ὄντας, καὶ ἀναγκαίους ἐν τοῖς βωτικαῖς πράγμασιν, ἀποκόπτειν, καὶ ἐκβάλλειν ἡμᾶς. Ἄν παραβάλλωμεν εἰς τὴν τῆς ψυχῆς σωτηρίαν ἡμᾶς. Ἄν συλλόγων κοινωνῇ, καὶ λόγον ἀποτεινῇ μακρὸν, διὰ τὸν Θεὸν καὶ τοῦτο ποιήσων, κἂν σιγῇ, διὰ τὸν Θεὸν σιγήσων. Καὶ πῶς ἐστὶ συλλόγου κοινωνεῖν διὰ τὸν Θεόν; Ἄν συγκαθήμενός τις, μηδὲν περὶ βωτικῶν ἀλλετῆρῃ πραγμάτων, μηδὲ τῶν ἀπλῶν καὶ εἰκῇ καὶ οὐδὲν ἡμῖν προσσηκόντων, ἀλλὰ περὶ φιλοσοφίας τῆς ἡμετέρας, περὶ γενένης, περὶ βασιλείας οὐρανῶν, ἀλλὰ μὴ τὰ περὶ τὰ καὶ ἀνήθητα, ὅσον· τίς ἀρχῆς ἐπέδῃ; τίς παρελθὼν τῆς ἀρχῆς; τί· νος οὖν ἔνεκεν ὁ δεῖνα ἐζημιῶνται; πόθεν ὁ δεῖνα ἐκέρδανε καὶ [704] εὐπορώτερος γέγονε; τί κατέλιπεν ὁ δεῖνα τῷ δεῖνι τελευτῶν; πῶς δὲ ὁ δεῖνα ἀπέτυχεν, εἰς τοὺς πρῶτους τῶν κληρονόμων ἐγγραφῆσθαι προσδοχίας; καὶ πολλὰ ἕτερα τοιαῦτα. Μὴ δὴ τὰ τοιαῦτα διαλεγώμεθα, μηδὲ ἑτέρων διαλεγόντων ἀνεγώμεθα· ἀλλὰ σκοπῶμεν τί ποιοῦντας, ἢ τί λέγοντας ἔστιν ἀρεταί Θεῷ. Πάλιν ἐστὶ σιγήσαι διὰ τὸν Θεόν, ὑβρίζομενος, λοιδορούμενος, μυρία πάσων κακῶν, ἂν φέρῃς γενναίως, καὶ μηδὲν ῥῆμα βλάβη· μὲν ἐξενέγκῃς εἰς τὸν ταῦτα ποιοῦντα. Οὐκ ἐπαίνεται δὲ καὶ ψέξαι μόνον, οὐδὲ ἔνθεν μεῖναι καὶ ἐξελεῖν, οὐδὲ φθέγγασθαι καὶ σιγήσαι, ἀλλὰ καὶ κλαῦσαι καὶ λυπηθῆναι, καὶ ἡσθῆναι καὶ εὐφρανθῆναι ἐστὶν εἰς δόξαν Θεοῦ. Ὅταν γὰρ ἴδῃς ἢ ἀδελφὸν ἀμαρτάνοντα, ἢ σαυτὸν παραπτῶματι περιπεσόντα, εἶτα στενάξῃς καὶ λυπηθῇς, ἐκέρδανας ἀπὸ τῆς λύπης σωτηρίαν ἀμεταμέλητον, καθάπερ ὁ Παῦλος φησιν· Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη σωτηρίαν ἀμεταμέλητον καταργεῖται. Ἄν ἴδῃς^b εὐδοκίμου ἑτερον, εἶτα μὴ βασιλῆγῃς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ οἰκείας ἀγαθὸς εὐχαριστήσης τῷ Θεῷ, τῷ ποιήσαντι λαμπρὸν σου τὸν ἀδελφόν, καὶ τῆς χαρᾶς ταύτης πολλὴν ἄλαβας τὸν μισθόν.

εἴ. Τί γένοιτ' ἂν οὖν, εἰπέ μοι, τὸν βασκανὸν ἔλεονότερον, ὅταν ἐξῶν καὶ χαίρειν καὶ καρδαίνειν διὰ τὴν χαρὰν, αὐτοὶ καὶ λυπεῖσθαι αἰρῶνται μᾶλλον ἐπὶ ταῖς τῶν ἑτέρων εὐδοκίμησιν, καὶ μετὰ τῆς λύπης ἐστὶ καὶ κόλασιν ἐπισπένδεται παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ τιμωρίαν ἀφόρητον; Καὶ τί χρὴ λέγειν ἐπαίνους, καὶ ψόγους, καὶ λύπας, καὶ χαρὰς, ὅπου γε καὶ ἀπὸ τῶν μικροτάτων αὐτῶν καὶ εὐτελεστάτων πραγμάτων τὰ μέγιστ' ἐστὶ καρπώσασθαι, ἂν διὰ τὸν Θεὸν αὐτὰ ποιῶμεν; Τί γὰρ τοῦ καίρασθαι εὐτελεστέρον; Ἄλλ' ἐστὶ καὶ τοῦτο ποιῆσαι διὰ τὸν Θεόν. Ὅταν γὰρ μὴ τὴν κόμην διαθῇς, μηδὲ καλλωπίσῃς τὴν ἐξῆν, μηδὲ πρὸς δέλεαρ καὶ ἀπάτην τῶν ὁρώντων σαυτὸν κατακομήσῃς, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν καὶ ὅσῃ ἢ χρεῖα ἀπαιτεῖ μόνον, διὰ τὸν Θεὸν τοῦτο ἐποίησας, καὶ πάντως ἔξεις τὸν μισθόν, ὅτι ἐπιθυμίαν ἐκδύσας πονηρὰν, καὶ φιλοτιμίαν ἀκαίρουν ἐνέκομας. Εἰ γὰρ ὁ ποτήριον μόνον ψυχροῦ δοῦς διὰ τὸν Θεόν, βασιλεῖαν οὐρανῶν κληρονομήσει, ὁ πάντα ποιῶν διὰ τὸν Θεὸν ἐννέησον πόσης ἀπολαύσεται τῆς ἀμοιβῆς. Ἔστι καὶ βαδίζειν διὰ τὸν Θεόν, καὶ βλέπειν διὰ τὸν Θεόν. Πῶς ἐστὶ βλέπειν διὰ τὸν Θεόν, καὶ βαδίζειν; Ὅταν μὴ πρὸς πονηρίαν τρέχῃς, ὅταν μὴ περιεργάζῃ τὰ ἀλλότρια κάλλη, ὅταν ἰδὼν γυναῖκα ἀπαντῶσαν, χαλινώσῃς τὸν ὀφθαλμόν, τειχίσῃς τὴν ἐξῆν τῷ τοῦ Θεοῦ φόβῳ, διὰ τὸν Θεὸν τοῦτο^c ἐποίησας· ὅταν τὰ μὴ πολυτελῆ, καὶ μαλακώτερος ἡμᾶς ποιοῦντα, ἀλλὰ τὰ δυνάμενα ἡμᾶς σκέπτειν, ταῦτα περιβαλλώμεθα μόνον. Ἔστι καὶ μέχρις ὀποδημάτων τοῦτον ἐξαγαγεῖν τὸν νόμον. Καὶ γὰρ πολλοὶ πρὸς τοῦτο βλακείας καὶ ἀσωτίας ἐξώλισθον, ὡς καὶ τὰ ὑποδήματα καλλωπίζουσιν, καὶ πάντοθεν αὐτὰ ποικιλεῖν, οὐχ ἥττον ἢ τὰς ὄψεις ἑτεροῖ· ὅπερ ψυχῆς ἐστὶν ἀκαθάρτου καὶ διεφθαρμένης. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὸ μικρὸν εἶναι δοκεῖ, ἀλλὰ μεγάλης ἐξωλείας δείγμα καὶ ἐλεγχος ἂν εἴη τοῦτο, καὶ ἐπ' ἀνδρῶν καὶ ἐπὶ [705] γυναικῶν. Ἐξεστὶ τοίνυν καὶ ὑποδήμασι χρῆσθαι διὰ τὸν Θεόν, ὅταν πανταχοῦ τὴν χρεῖαν ἐπιζητῶμεν, καὶ τοῦτο μέτρον τῆς ἀπολαύσεως ποιῶμεθα. Καὶ οἱ καὶ διὰ βαδίσσεως καὶ διὰ στολῆς ἐστὶ τὸν Θεὸν δοξάσαι, ἀκούσων τί φησι σοφὸς τις ἀνὴρ· Στάλιμπος ἀνδρὸς, καὶ γέλως ὁδόντων, καὶ βῆμα ποδὸς ἀναγγέλλει τὰ περὶ αὐτοῦ. Ὅταν γὰρ κατεσταλμένοι [καὶ σεμνοί], καὶ σεμνότητος γέμοντες, καὶ πολλὴν πανταχοῦ ἐπιδεικνύμενοι τὴν σωφροσύνην φαινόμεθα· καὶ ἀπὸ ψιλλῆς τῆς συντυχίας καὶ ὁ ἀπιστος, καὶ ὁ ἀκόλαστος, καὶ ὁ θορυβώδης τὸν τοιοῦτον ἰδὼν θαυμάζεται, κἂν ἀπάντων ἀναισθητότερος ᾖ. Κἂν γυναῖκα ἀγώμεθα, διὰ τὸν Θεὸν τοῦτο ποιῶμεν, ἵνα σωφρονώμεν, οὐχ ἵνα τὴν οὐσίαν εὐπορωτέραν ἐργαζώμεθα, ἵνα ψυχῆς εὐγένειαν ἐπιζητῶμεν, μὴ χρημάτων περιουσίαν, μηδὲ προγόνων περιφάνειαν, ἀλλὰ τρόπων ἀρετῆν καὶ ἐπιείκειαν· συνέμπαρον τοῦ βίου λαμβάνωμεν, οὐχὶ κατῆλειψαν κοινωνόν. Καὶ τί δεῖ πάντα καταλέγειν; Ἐξεστὶ γὰρ λοιπὸν ἡμῖν ἐκ τῶν εἰρημένων ἕκαστον ἐφοδεῦν τῶν γνωμῶν καὶ πρακτομένων, καὶ πάντα διὰ τὸν Θεὸν ποιεῖν. Καὶ καθάπερ οἱ ἔμποροι περιπλέοντες τὸ πέλαγος, καὶ εἰς πόλεις ὁρμίζοντες, οὐ πρότερον ἀποβαίνουσι τοῦ λιμένος, οὐδὲ εἰς τὴν ἀγορὰν ἀναβαίνουσι, ἕως ἂν πύθωνται, ὅτι κέρδος ἔχει τι τῶν ἐκεῖ ἀποταθειμένων· οὕτω καὶ σὺ μηδὲν μῆτε πράξῃς, μῆτε εἰπῇς, ἂν μὴ κέρδος ἔχῃ τὸ κατὰ Θεόν. Καὶ μὴ μοι λέγε ὅτι οὐ δυνατόν διὰ τὸν Θεὸν πάντα ποιεῖν. Ὅταν γὰρ ὑπόδῃς, καὶ κοῦρά, καὶ ἱματίων στολή, καὶ βάδις, καὶ ὄψις, καὶ ῥήματα,

^a Sic Sav. magis proprie quam Montf., qui legit βάλλειν, hanc notans: « καὶ βάλλειν deest in duobus mss. »

Edit.

^b Ante ἴδῃς Morel. habet οὕτως. Mox quidam mss. ὡς ἐπὶ κοινοῖς ἀγαθοῖς.

καὶ συνέδρια, καὶ εἰσοδοὶ καὶ ἔξοδοι, καὶ σκώμματα καὶ ἔπαινοι, καὶ ψόγοι καὶ ἐγκώμια, καὶ φιλαὶ καὶ ἔχθραι δύνανται διὰ τὸν Θεὸν γίνεσθαι, τί ἐστὶ λοιπὸν ὃ μὴ δυνατόν γενέσθαι διὰ τὸν Θεόν, ἂν θέλωμεν; Τί δεσμοφύλακος χεῖρον; οὐ πάντων βίος ὁ πονηρότατος εἶναι δοκεῖ; Ἄλλ' ἔξεστι τῷ βουλομένῳ κἀκεῖθεν κερδᾶναι, ὅταν τῶν δεδεμένων φεῖδῃται, ὅταν τοὺς ἀδίκως ἐμβεβημένους θεραπεύῃ, ὅταν μὴ πραγματεύηται ἀπ' ἄλλοτριᾶς συμφορᾶς *, ὅταν κοινὸς προκείται λιμὴν τοῖς δεομένοις ἅπασι. Οὕτως ὁ δεσμοφύλαξ ἐκεῖνος ἐσώθη ὁ ἐπὶ Παύλου ὅθεν ὤφειλεν εἶναι πάντοθεν, ἂν θέλωμεν, δυνάμεθα πραγματεύεσθαι.

ζ'. Τί φόνου χαλεπώτερον, εἰπέ μοι; Ἄλλ' ἡδυνήθη ποτὲ δικαιοσύνην τεκεῖν τῷ ποιήσαντι τοῦτο τὸ τόλμημα· τοσοῦτόν ἐστι τὸ διὰ τὸν Θεὸν τι ποιεῖν. Καὶ πῶς ἡδυνήθη δικαιοσύνην ἐργάσασθαι φόνος; Οἱ Μαθηταῖοι ποτὲ βουλόμενοι τὸν Θεὸν ἐκπολεμῶσαι τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ ταύτῃ προσδοκῶντες αὐτῶν περιέσεσθαι, εἰ τῆς εὐνοίας αὐτοὺς ἀποστερήσαιεν τοῦ Δεσπότη, κόρας καλλωπίσαντες, καὶ τοῦ στρατοπέδου προστήσαντες, ἐδελέασαν αὐτοὺς, καὶ εἰς πορνείαν ἤγαγον, εἰτα ἐκείθεν εἰς ἀσέβειαν. Τοῦτο ἰδὼν Φινεὺς, μετὰ γυναικὶν ἑσθίων, καὶ πορνεύοντων δύο καταλαβὼν, ἐν αὐτῇ τῇ ἁμαρτίᾳ ἀμφοτέρους ἐξεκέντησε, καὶ ἔσθισε τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργὴν ἀπὸ τῆς γνώμης. Καὶ τὸ μὲν γενόμενον [706] φόνος ἦν, τὸ δὲ κατορθούμενον ἐξ ἐκεῖνου σωτηρία τῶν ἀπολλυμένων ἀπάντων, ὅθεν καὶ δικαιοσύνην ἤνεγκε τῷ ποιήσαντι. Καὶ οὐ μόνον οὐκ ἐμίανε τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ καθαρωτέρας ἐργάσατο ὁ φόνος ἐκεῖνος, καὶ μάλα εἰκότως· οὐ γὰρ τοὺς ἀναιρεθέντας ὁ μισθὸν, ἀλλὰ τῶν λοιπῶν φειδόμενος τοῦτ' ἐργάσατο· ἀπέκτεινε δύο, καὶ ἔσωσε μυριάδας ἀπείρους. Καθὰπερ γὰρ ἱατροὶ ποιοῦσι τὰ σσηπῶτα τῶν μελῶν ἐκτέμνοντες, ὁλόκληρον σώζουσι τὸ σῶμα [καὶ ὑγιές]· οὕτω κἀκεῖνος ἐποίησε. Διὰ τοῦτο φησὶν ὁ φιλμυδός· Ἔσθι Φινεὺς καὶ ἐξέλεσται, καὶ ἐκόπασεν ἡ θραύσις, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην εἰς γενεάν καὶ γενεάν, ἕως τοῦ αἰῶνος. Ἀθάνατος γούν ἡ μνήμη τοῦ κατορθώματος μένει. Πάλιν ἕτερος ἠδύσατο, καὶ προσέκρουσε τῷ Θεῷ· τοσοῦτόν ἐστι τὸ μὴ ποιεῖν τι διὰ τὸν Θεόν· ὁ Φαρισαῖος λέγω. Ἄλλ' ὥσπερ Φινεὺς φόνον ποιήσας εὐ-

δοκίμησεν, οὕτω καὶ οὗτος οὐ παρὰ τὴν εὐχὴν, ἀλλὰ παρὰ τὴν γνώμην, μεθ' ἧς ἠδύσατο, κατέπεσε προσκρούσας. Οὕτως ὅταν μὴ διὰ τὸν Θεὸν γίνηται τι, καὶ πνευματικὸν ἢ τὸ γινόμενον, τὰ μέγιστα βλάψειν· ὥσπερ οὖν ὅταν διὰ τὸν Θεὸν γίνηται, καὶ βιωτικὸν ἢ τὸ γινόμενον, τὰ μέγιστα ὠφελεῖ τὸν μετὰ φιλοθέου γνώμης ποιοῦντα. Τί γὰρ φόνου χεῖρον καὶ χαλεπώτερον; ἄλλ' ὅμως δίκαιον ἐργάσατο τὸν τολμήσαντα. Ποῖαν οὖν ἔξομεν ἀπολογίαν ἡμεῖς οἱ λέγοντες, ὅτι οὐ δυνατόν πάντοθεν κερδαίνειν, καὶ πάντα διὰ τὸν Θεὸν ἐργάζεσθαι *, ὅταν εὐρεθῇ τις καὶ ἀπὸ φόνου κερδάνας; Ἄν ἐθέλωμεν προσέχειν, διὰ παντός τοῦ βίου τὴν πνευματικὴν ταύτην ἐμπορευόμεθα πραγματεύεσθαι, καὶ πρίασθαι τι, καὶ ἀποδοῦναι δέη· οἷον ὅταν μὴ πλεόν τῆς νομισμένης ἀπαιτῶμεν τιμῆς, ὅταν μὴ τοὺς καιροὺς τῆς στενοχωρίας παρατηρῶμεν, καὶ τότε τοῖς δεομένοις μεταδιδῶμεν. Ὁ γὰρ τιμιονύκων σίτον δημοκατάρατος, φησί. Καὶ τί χρὴ καθ' ἑκάστον λέγειν, δέον δι' ἑνὸς ὑποδείγματος τὸ πᾶν συλλαβεῖν; Καθὰπερ γὰρ οἱ οἰκοδόμοι, ἐπειδὴν μελλῶσι τοιοῦτον ἐγείρειν, σπαρτίον τεῖναντες ἀπὸ γωνίας εἰς γωνίαν, οὕτως ὑφαίνουσιν τὴν οἰκοδομήν, ὥστε μὴ ἀνύμαλον αὐτῆς γενέσθαι τὴν ἐπιφάνειαν· οὕτω δὴ καὶ ἡμεῖς ἀντὶ σπαρτίου τὸ ῥῆμα τοῦτο τεῖναντες τὸ λέγον· Εἰτε ἐσθίετε, εἰτε πίετε, εἰτε τι ἕτερον ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε. Ἄν τε εὐχόμεθα, ἂν τε νηστεύωμεν, ἂν τε ἐγκαλῶμεν, ἂν τε συγγινώσκωμεν, ἂν τε ἐπαινῶμεν, ἂν τε ψέγωμεν, ἂν τε εἰσιώμεν, ἂν τε ἐξίωμεν, ἂν τε πωλῶμεν, ἂν τε ἀγοράζωμεν, ἂν τε σιγῶμεν, ἂν τε διαλεγώμεθα, ἂν τε ἄλλο τι οἰοῦν πράττωμεν, εἰς δόξαν Θεοῦ πάντα ποιῶμεν, καὶ μὴ τι εἰς δόξαν Θεοῦ γίνηται, μηδὲ γινέσθω, μηδὲ λεγέσθω παρ' ἡμῶν· ἀλλ' ἀντὶ βακτηρίας μεγάλης, ἀνθ' ὅπλου καὶ ἀσφαλείας, ἀντὶ θησαυρῶν ἀφάντων, ὅπουπερ ἂν ὦμεν, τὸ ῥῆμα τοῦτο μεθ' ἑαυτῶν περιφέρωμεν, ἐγγράφαντες τῇ διανοίᾳ, ἵνα πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ ποιήσαντες καὶ εἰπόντες καὶ πραγματευσάμενοι, τῆς παρ' αὐτοῦ τύχωμεν δόξης καὶ ἐνταῦθα καὶ μετὰ τὴν ἐνταῦθεν ἀποδημίαν. Τοὺς γὰρ δοξάζοντάς με, φησί [707], δοξάσω. Μὴ τοῖνον ῥήμασιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πραγμάτων αὐτὸν δοξάζωμεν συνεχῶς σὺν Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν, ὅτι αὐτῷ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

* Tres mss. πραγματεύηται τὰς ἄλλοτριᾶς συμφορὰς. Paulo post alii πανταχόθεν, alii πάντοθεν.

* Sic omnes mss. Morel. vero ἀναιρουμένους. Ad eorumdem fidem infra ἀπείρους pro ἑτέροις posuimus, et vocem ὁλοκληρῶς post μελῶν sequentem expunximus. Paulo post quidam mss. ῥῆσιν ὁ φιλμυδός, ἔστι.

* Sic duo mss. et Sav. atque ita legit interpres. Morel. vero οὐ δυνατόν πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖν.

AD HOMILIAS DE LAZARO

Qua anni tempestate et qua die primam de Lazaro homiliam habuerit Chrysostomus, cum ipse titulus declarat, μετὰ τὰς καλάνδας τῇ ἑξῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ λεγούσας, Postridie Kalendas Antiochiæ habitus sermo; tum etiam hoc concionis exordium Hesternum diem, cum esset festum Satanæ, fecistis festum Spiritus, quia multo cum animi studio receptis ea quæ a nobis dicebantur, etc. Unde inferas primam illam de Lazaro homiliam dictam fuisse secundo Januarii die, post festum Saturnalia, quod vere festum Satanæ erat, ubi temulentix, tri-

pudiis, saltationibus, comensationibus, aliisque ex Bacchico illo furore consequentibus, operam dabat pars maxima civitatis. Videturque eodem anno habita quo homilia in Kalendas, quando ut dissolutos mores vi compesceret, strenue contra satanicam hanc consuetudinem concionatus est sanctus doctor; idipsum enim declarat in exordio homiliæ hujus primæ de Lazaro. De anno autem ne probabili quidem conjectura quidpiam statnere possumus. Nam quæ Hermantius atque Tillemontius dicunt, ut has homilias in annum 387 conferant,

sus, aspectus, verba, consessus, ingressus, exitus, facies, laudationes, vituperationes, commendationes, amicitiae, inimicitiae possunt propter Deum fieri: quid restat, si voluerimus, quod non possimus propter Deum facere? Quid carceris custodibus deterius esse potest? Nonne hæc vita omnium nequissima esse videtur? Licet tamen ei qui velit inde lucrum reportare, quando vincit parcit, quando injuste in carcerem coniectos curat, et in alienis calamitatibus non negotiatur: quando communis proponitur omnibus afflictis portus. Ita custos carceris Pauli salutem nactus est (Act. 16. 27. sqq.): unde liquet nos ex omnibus rebus, si voluerimus, lucrum facere posse.

6. Quid, quæso, cæde indignius esse potest? Attamen iustitiam afferre potuit etiam hoc facinus, ei qui admiserat: tanti est propter Deum quidquam facere. At quomodo potuit cædes iustitiam afferre? Madianite olium volebant infensum Deum Judæis facere, hac via arbitrati se illos superare posse, si benevolentia Dei illos privaret; puellas exornantes, et in exercitus conspectu collocantes, lenocinabantur eos, et ad stuprum primo, deinde etiam ad impietatem adducebant. Hoc cum vidisset Phinees, duos in ipsa fornicatione deprehendens, districto gladio utrosque transfodit, Deique iram a destinata sententia deduxit (Num. 25). Ac facinus quidem ipsum cædes fuit: fructus autem illius, omnium perdendorum salus: unde et iustitiam attulit ei, qui hoc fecit. Et non modo non manus hæc cædes inquinavit, sed multo etiam puriores fecit. Atque id iure quidem: non enim ex eorum odio quos interfecit, et invidia, sed ut eorum, qui superfuert, saluti consulere, hoc suscepit. Duos interfecit, et infinitam hominum multitudinem servavit. Perinde autem fecit ac medici solent, qui partes corporis putrescentes amputando, integrum et sanum corpus conservant: sic et ille fecit. Propterea Psalmista ait: *Stetit Phinees, et placavit, et cessavit quassatio, et reputatum est illi ad iustitiam, a generatione ad generationem, usque in sempiternum* (Psalm. 105. 30): itaque immortalis huius recte facti memoria permanet. Rursus alius oravit et accessit Deum: adeo est aliquid non propter Deum facere: Phariseum dico (Luc. 18). Sed quemadmodum Phinees etiam cum cædem fecis-

set, gratus apud Deum fuit: sic et iste non per precationem offendit, sed per animi affectionem, quæcum precabatur, prolapsus est. Ita etiam si spirituale aliquid fuerit, si tamen propter Deum non fiat, cum primis illum lædit, qui facit. Quemadmodum si aliquid sæculare propter Deum fiat, admodum adjuvat eum, qui cum religiosa id facit mente. Quid enim cæde gravius aut horribilius esse potest? Justum tamen effecit eum qui id ausus est. Qualem ergo excusationem habebimus nos, qui dicimus ex omnibus rebus lucrifacere et omnia propter Deum nos facere non posse, cum inveniamus etiam qui e cæde lucrum fecerunt? Si animum advertere voluerimus, sive emendandum, sive vendendum sit, in tota vita spirituales hanc mercaturam facimus: ut si legitimo pretio nihil amplius requiramus, difficultatem annonæ nequam observemus, et tum egentibus divendamus. *Maledictus enim, inquit, ille, qui frumenti caritatem auget* (Prov. 11. 26). Sed quid oportet singula percensere. Uno exemplo omnia colligenda fuerant. Quemadmodum enim ædificatores cum murum extruunt, amussim ab angulo ad angulum ducunt, atque ita murum construunt, ut minime inæqualis ejus superficies existat: sic et nos pro amussi verbum hoc adhibeamus quod apud Apostolum est: *Sive editis, sive bibitis, sive quid aliud facitis, omnia ad gloriam Dei facite* (1. Cor. 10. 31). Sive ergo precemur, sive jejunemus, sive accusemus, sive condonemus, sive laudemus sive vituperemus, sive ingrediamur sive exeamus, sive vendamus sive emamus, sive taceamus sive disputemus, sive aliud quid faciamus: omnia ad gloriam Dei faciamus, et si quid ad gloriam Dei non pertineat, illud neque facto, neque dicto a nobis usurpetur; sed pro baculo magno, pro armis, pro præsidio, pro thesauris immensis, ubicumque simus, hoc dictum animo inscribentes, nobiscum circumferamus, ut omnia ad gloriam Dei facientes, loquentes, suscipientes, tum hic, tum post hujus vite peregrinationem gloriam ab eo consequamur. Ait enim: *Gloria afficiet me, gloria afficiam* (1. Reg. 2. 30). Non dictis ergo, sed factis ipsis illum assidue gloria afficiamus cum Christo Deo nostro: quis illum decet omnis gloria, honor et adoratio, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

MONITUM.

prorsus nulla esse probavimus in Monito præcedenti ad homiliam in Kalendas, ubi vide sis.

Hæc vero conciones consequenter habuit, paucisq; interpositis inter singulas diebus. Earum porro cursum interceptere festa sancti Babylæ, et sanctorum Juventini et Maximini martyrum, quorum encomia ut celebraret Chrysostomus, quartam de Lazaro homiliam aliquot diebus tardius habuit, ut ipse monet initio quartæ. Cave autem putes illam, quam ibidem memorat, in sanctum Babylam

concionem, esse librum illum prolixum in sanctum Babylam et contra gentiles, ut existimavit et in margine notavit Fronto Ducaeus. Nam ut in Monito ad homiliam in Babylam et ad annexum librum dicemus, hic ipse liber nunquam fuit in costu Ecclesiæ pronuntiatus; nec ob prolixitatem potuit: sed agitur illic de homilia in Babylam, ut cuique rem inspicienti palam erit.

Quatuor priorum de Lazaro homiliarum interpretatio est Erasmi, aliquot in locis emendata.

HOMILIA POSTRIDIE KALENDAS ANTIOCHIE HABITA DE IIS, QUI INEBRIANTUR, DEQUE IIS QUI COMMEANT AD CAUPONAS, QUIQUE CHOREAS DUCUNT PER CIVITATEM : PRÆTEREA QUOD NON OPORTEAT PRÆCEPTUM DESPERARE DE DISCIPULIS, ETIAMSÌ IN PRÆSENS NON OBTEMPERENT: POSTREMO DE LAZARO MENDICO. AC DE DIVITE.

CONCIO PRIMA (a).

1. Hesternum diem, cum esset festum Satanæ, fecistis festum Spiritus, quia multo cum animi studio recepistis ea, quæ a nobis dicebantur, maximamque diei partem in eo consumpsistis, ebrii temulentia quadam sobrietatis plena, cumque Paulo ducentes choreas. Quia quidem ex re vobis gemitum accrevit luctum, primum quod ab indecora temulentorum saltatione abstinuistis, deinde quod spiritalibus saltastis tripudiis, quibus plurimum adest decoris ac modestiæ. Ad hæc quod crateris participes fuistis, non mero, sed spiritali doctrina redundantis; atque ipsi tibia citharæque fuistis Spiritui sancto: cumque cæteri choros ducerent diabolo, vos eo quod hoc in loco versabamini, præbuitis vos ipsos organa vasaque spiritalia, exhibuistisque animas vestras ceu musica instrumenta, quæ Spiritus sanctus pulsaret, et in corda vestra gratiam suam inspiraret. Unde modulatum concentum reddidistis, non solum homines demulcentem, verum etiam supernas virtutes delectantem.

Mali non infamandi, sed corrigendi. — Age itaque et hodie adversus ebrietatem armemus linguam, istamque vitam madidam ac dissolutam prosternamus: vituperemus istos qui in ea totis diebus versantur, non ut illos pudefaciamus, sed ut eos ab ignominia liberemus: non ut illos probis afficiamus, sed ut eos corrigamus: non ut illos traducamus, sed ut ab infami traductione, et a diaboli manibus eripiamus. Quisquis enim in temulentia totos agit dies, quisquis in deliciis et ingurgitatione, sub diaboli tyrannidem redactus est. Atque utinam oratio nostra profectus aliquid afferat. Quod si post nostram etiam admonitionem in iisdem vitis perseveraverint, ne sic quidem nos desistemus illis quod rectum est consulere; quandoquidem et aquarum venæ, etiamsi nullus veniat aquatum, manant tamen: et fontes, quamvis hauriat nemo, tamen scatebras emittunt: et amnes, etiamsi nemo bihat, nihilo secius fluunt: sic oportet et illum qui concionatur, quamvis nullus auscultet, tamen præstare quicquid in ipso situm est.

Verbi minister numquam cessare debet ab officio. — Si quidem hæc lex nobis, qui sacri sermonis administrationem suscepimus, a benigno præscripta est Deo, ne unquam quod quidem in nobis fuerit facere defatigemur: nec ullo tempore sileamus, sive sit qui

auscultet, sive sit qui prætercurrat negligens quod dicitur. Nam et Jeremias, cum Judæis multa minitans, malaque imminencia prædicens, ab audientibus subsannaretur, totoque die rideretur, cogitabat ab illa prophetia desistere, nimirum humano quodam affectu victus, sannas illas et convicia perpeti non valens, atque: *Factus sum ridiculus toto die, dixi: non loquar, neque nominabo nomen Domini, et factus est in me velut ignis ardens, atque æstuans in ossibus meis: dissolvor undique nec possum ferre* (Jer. 20. 7. 9). Quod autem dicit, hunc habet sensum: volebam, inquit, a prædicatione desistere, propterea quod non auscultabant Judæi: et simul atque hoc cogitasset, irruit in animam meam spiritus vis, velut ignis, omniaque intima mea succendit, consumens insuper, et exedens ossa mea, adeo ut incendium illud ferre non possem. Quod si propheta qui quotidie ludibrio habebatur, quotidie conviciis incessabatur, sic discruciatu est, eo quod statuerat silere: qua tandem nos venia digni censebimur, si qui nondum tale quidquam perpassi sumus, tamen ob quorundam negligentiam deiciamus animum, et ab exhibenda illis doctrina cessemus, maxime vero cum tam multi sint, qui se præbent attentos?

2. Non hæc loquor mei consolandi delinientique gratia. Nam meo quidem ipsius animo persuasi, quo adspiravero, et donec Domino visum fuerit nos in præsentī vita versari, hoc implere ministerium, et sive quis attendat, sive non attendat, facere ea quæ præcipiuntur. Verum quoniam sunt nonnulli, qui multorum manus dissolvunt, neque contenti quod ipsi nihil utilitatis afferunt vitæ nostræ, etiam aliorum studium ac fervorem refrigerant sannis ac dictariis, dum aiunt: desine bene consulere, desiste monere, nolunt tibi auscultare; ne quid sit tibi cum illis commercii: quoniam ergo sunt quidam ista loquentes, inhumanam hanc sententiam, insidiasque diabolicas excutere volens e multorum animis, pluribus hæc de re dissero. Siquidem et heri novi multos qui talia verba protulerint, qui cum conspicerent aliquos in caupona detrivisse tempus, cum risu sannisque dicebant: scilicet omnino persuasi sunt; nemo prorsus cauponam ingressus est; omnes sobrii sunt redditī.

Verbum semper in aliquo fructificat. — Quid ais, homo? Videlicet istuc polliciti sumus, nos uno die omnes illos reti capturos? Nam si decem modo per-

(a) Collata cum Mss. Reglis 1819, 1832, 1932, 1960, 1963, 1967, Colbertinis vero 49, 364, 1030.

Μετὰ τὰς Καλάνδας τῇ ἐξῆς ἐν Ἀρτιοχίᾳ λεχθεὶς κατὰ μεθύνων, καὶ περὶ τῶν εἰς καπηλείαν εἰσιόντων καὶ εἰς τὴν πόλιν χορείας τελούντων, καὶ ὅτι τὸν διδασκαλὸν οὐ χρὴ ἀπογινώσκειν τῶν μαθητῶν, κἂν πρὸς τὸ παρὸν μὴ κείωνται, καὶ εἰς τὸν πτωχὸν Λάζαρον καὶ τὸν κλοῦσιον.

Λόγος πρῶτος.

α'. Τὴν χθὲς ἡμέραν, ὁρτὴν οὖσαν σατανικὴν *, ἐποίησατε ὁμῆς ὁρτὴν πνευματικὴν, μετὰ πολλῆς τῆς εὐνοίας τοὺς παρ' ἡμῶν δεξάμενοι λόγους, καὶ τὸ πλέον ἐνταῦθα τῆς ἡμέρας διατρίψαντες, καὶ μέθην μεθυσθέντες σωφροσύνης γέμουσαν, καὶ μετὰ τοῦ Παύλου χορευσάντες. Διπλοῦν τοίνυν οὕτω τὸ κέρδος ὑμῖν γέγονεν, ὅτι καὶ τῆς ἀτάκτου τῶν μεθύνων ἀπηλλάγητε χορείας, καὶ σκιρτήματα [708] ἐσκιρτήσατε πνευματικῶς, πολλὴν εὐταξίαν ἔχοντα * καὶ μετέσχετε κρατῆρος, οὐκ ἀκρατὸν ἐκχέοντος, ἀλλὰ διδασκαλίας πεπληρωμένου πνευματικῆς * καὶ αὐτὸς ἐγένεσθε καὶ κιθάρα τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ * καὶ τῶν ἄλλων τῷ διαβόλῳ χορευόντων, ὑμεῖς ὄργανα καὶ σκεῦος πνευματικῶς κατασκευάσαντες ἑαυτοὺς, διὰ τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς, ἐδόκατε τῷ Πνεύματι κροῦσαι τὰς ὑμετέρας ψυχὰς, καὶ τὴν παρ' ἑαυτοῦ χάριν ἐμπνεῦσαι ταῖς ὑμετέραις καρδίαις †. ἔθεν καὶ παναρμόνιον ἤχησατε μέλος, οὐκ ἀνθρώπου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄνω δυνάμεις εὐφράνον.

Φέρε οὖν καὶ σήμερον κατὰ μέθης ὀπλίσωμεν τὴν γλῶσσαν, καὶ τὸν ὕγρον καὶ διαφρέοντα καταβάλωμεν βίον ‡. κατηγορήσωμεν τῶν ἐν αὐτῇ διημερευόντων, οὐχ ἵνα αὐτοὺς κατασχύνωμεν, ἀλλ' ἵνα αὐτοὺς αἰσχύνῃς ἀπαλλάξωμεν * οὐχ ἵνα αὐτοὺς ὀνειδίσωμεν, ἀλλ' ἵνα αὐτοὺς ἐυφρανθώμεθα †. οὐχ ἵνα αὐτοὺς ἐκπιμπεύσωμεν, ἀλλ' ἵνα πομπῆς ἀσχημένους ἀπαγάγωμεν, καὶ τὸν τοῦ διαβόλου χειρὶν ἐξαρθρώσωμεν. ὁ γὰρ ἐν μέθῃ διημερεύων καὶ τρυφῇ καὶ ἀδωφαιῇ, ὅπ' αὐτὴν τοῦ διαβόλου τὴν τυραννίδα γεγένηται. Καὶ γένοιτο μὲν τι πλέον γενέσθαι ἐκ τῶν ἡμετέρων βημάτων * ἀν δ' ἄρα τοὺς αὐτοὺς ἐπιμένονας καὶ μετὰ τὴν παραίνεσιν, οὐδὲ οὕτως ἡμεῖς ἀποστησόμεθα τῆς πρὸς αὐτοὺς συμβουλῆς * καὶ γὰρ αἱ κρῆναι, κἂν μηδεὶς ὑδρεύεται, ρέουσι, καὶ αἱ πηγαί, κἂν μηδεὶς ἀρρήται, ἀναβλύζουσι, καὶ οἱ ποταμοί, κἂν μηδεὶς πόνη, τρέχουσι. Δεῖ τοίνυν καὶ τὸν λέγοντα, κἂν μηδεὶς προσέχη, τὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντα πληροῦν.

Καὶ γὰρ νόμος ἡμῖν τοῖς τὴν τοῦ λόγου διακονίαν ἐγκαιριοσμένοις παρὰ τοῦ φιλανθρώπου καίτοι Θεοῦ, μηδέποτε τὰ παρ' ἑαυτῶν ἐλλιμπάνειν, μηδὲ σιγῇ, κἂν ἀκούῃ τις, κἂν παρατρέχη. Ὁ γοῦν Ἱερειμίας, ἐπειδὴ πολλὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἀπειλῶν, καὶ τὰ μέλλοντα προαναφώνων δεινὰ, ἔπαρ τῶν ἀκούοντων ἐκαμψέβετο, καὶ δι' ὅλης ἐγγέλτο τῆς ἡμέρας, ἐβουλεύσατό ποτε τῆς προφητείας ἀποστῆναι ἐκείνης,

ἀνθρώπινόν τι παθόν, καὶ τὰ σκώμματα καὶ τὰς λοιδορίας οὐκ ἐνεγκόν. Καὶ ἀκούε αὐτοῦ τοῦτο δηλοῦντος δι' ὧν φησιν Ἐγενόμην εἰς γέλωτα ὅλην τὴν ἡμέραν * εἶπον οὐ μὴ λαλήσω, οὐδὲ μὴ δοῦμάσω τὸ δρόμα Κυρίου. Καὶ ἐγένετο ἐν ἐμοὶ ὡς πῦρ καύμενον καὶ φλογισμὸν * ἐν τοῖς ὀστέμοις μου * παρῆμαι πάντοθεν, καὶ οὐ δύναμαι φέρειν. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν * ἐβουλεύσαμην ἀποστῆναι τῆς προφητείας, φησὶν, ἐπειδὴ οὐκ ἤκουον οἱ Ἰουδαῖοι * καὶ ἅμα τοῦτο ἐβουλεύσαμην, * καθάπερ τῶν εἰς τὴν ψυχὴν ἐνέπεσε τὴν ἐμὴν ἢ τοῦ πνεύματος ἐνέργεια, καὶ πάντα τὰ ἐνδον κατέφλεγεν, ἐκιδανανῶσα μου τὰ ὀστέα, καὶ κατεσθίουσα οὕτως, ὡς μὴ δύνασθαι με ἐνεγκεῖν τὸν ἐμπρησμόν ἐκείνον. Εἰ δὲ ὁ γελῶμενος καὶ χλευαζόμενος ἐκείνος καὶ καθ' ἐκάστην λοιδορούμενος τὴν ἡμέραν, ἐπειδὴ ἐβουλεύσατο σιγῆσαι, τοσαύτην ὑπέστη τιμωρίαν, τίνας ἀν εἴημεν ἡμεῖς συγγνώμης ἄξιοι, τοιοῦτον μὲν οὐδέπω παθόντες οὐδὲν, διὰ δὲ τὴν βραθυμίαν τινῶν μικροψυχήσαντες, καὶ τῆς διδασκαλίας ἀποστάντες τῆς πρὸς ἐκείνους, καὶ μάλιστα, ὅταν τοσοῦτοι οἱ προσέχοντες ὡς;

[709] β'. Ταῦτα δὲ λέγω, οὐκ ἐμαυτὸν παραινωδύμενος, οὐδὲ παρακαλῶν * καὶ γὰρ πέπειμα τὴν ἐμαυτοῦ ψυχὴν, ἕως ἀν ἐμπνέω, καὶ δοκῇ τῷ Θεῷ κατὰ τὸν παρόντα βίον ἡμᾶς εἶναι, ταύτην πληροῦν τὴν διακονίαν, καὶ ἀν τε προσέχη τις, ἀν τε μὴ προσέχη, τὸ ἐπιταχθὲν ποιῆν. ἀλλ' ἐπειδὴ τινὲς εἰσιν οἱ τὰς τῶν πολλῶν ἐκλύοντες χεῖρας, καὶ πρὸς τῷ μηδὲν αὐτοὺς χρήσιμον εἰς τὸν βίον εἰσφέρουν τὴν ἡμέτερον, καὶ τὴν ἑτέρων παραλύοντες σπουδὴν, χλευάζοντες καὶ διακωμωδοῦντες, καὶ λέγοντες * ἀποστῆθι συμβουλεύων, παῦσαι παραινῶν * οὐ βούλονται * σοὶ προσέχειν, μηδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς αὐτοὺς * ἐπειδὴ τινὲς εἰσι ταῦτα λέγοντες, τὴν πονηρὰν καὶ ἀπάνθρωπον ταύτην γνώμην καὶ διαβολικὴν ἐπιβουλὴν τῆς ψυχῆς τῶν πολλῶν ἐκκόφει βουλόμενος, μακρότερον τοῦτο ποῶ τὸν λόγον. Καὶ γὰρ καὶ χθὲς οἶδα πολλοὺς εἰρηκότας ταῦτα τὰ ῥήματα, οἱ, ἐπειδὴν τινὰς εἶδον ἐν καπηλείᾳ διατρίψαντας, γελῶντας καὶ χλευάζοντας ἔλεγον * πάνυγε γὰρ ἐπείσθησαν * ὅλους οὐδεὶς εἰς καπηλεῖον εἰσῆλθε * ἄπαντες ἐσωφρόνησαν †.

Τί λέγεις, ἄνθρωπε; τοῦτο γὰρ ὑπεσχόμεθα πάντας ἐν μῇ σαγήνῃ εἰς ἡμέρας; Εἰ γὰρ ὅλα μόνος ἐπείσθησαν, εἰ γὰρ πάντες μόνον, εἰ γὰρ εἷς, οὐχ ἱκα-

* Allii φλεγόμενον.

† Supple καὶ. Emr.

* Savil. in textu οὐ βούλονται. in marg. οὐ βούλονται, ἀπο- que Morel. et alii. Unus οὐδεὶς βούλεται.

† Unus ms. ἐσωφρονίσθησαν.

* Savil. et unus ms. οὖσαν διαβολικὴν.

† Savil. et quatuor mss. ὑμετέρους διανοίεσθαι.

νὸν ἡμῖν εἰς παραμυθίαν; Ἐγὼ δὲ καὶ ὑπερβολὴν ἐτέραν ποιοῦμαι. Κεῖσθω μὴδένα πεπείσθαι τοῖς ἡμετέροις λόγοις, ὅπερ ἀδύνατον εἰς τοσαύτας ἀκοὰς σπειρόμενον λόγον ἀκαρπον γενέσθαι ποτὶ πλὴν ἀλλὰ κεῖσθω τοῦτο αὐτό· οὐδὲ οὕτως ἀκερδῆς ἡμῖν ὁ λόγος.

Εἰ γὰρ καὶ εἰσῆλθον εἰς καπηλεῖον, ἀλλ' οὐ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀναισχυντίας εἰσῆλθον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς τραπέζης πολλάκις τῶν ἡμετέρων ἐμνήσθησαν λόγων, τῆς ἐπιτιμῆσεως, τῆς ἐπιπλήξεως, καὶ μνησθέντες ἡσχύνθησαν, ἡυβρίσασαν κατὰ διάνοιαν· οὐ μετὰ τοσαύτης ἱταμότητος * τὰ εἰσθότα ἐπραξαν. Τοῦτο δὲ ἀρχὴ σωτηρίας καὶ μεταβολῆς ἀρίστης, τὸ ὅλως αἰσχυνθῆναι, τὸ ὅλως καταγνῶναι τῶν γινόμενων. Πρὸς τοῦτοις δὲ οὐκ ἔλαττον καὶ ἕτερον ἡμῖν ἐκ τούτου γεγένηται κέρδος. Ποῖον δὴ τοῦτο; Τὸ καὶ τοὺς σωφρονούντας σεμνότερους ποιῆσαι, καὶ πείσαι διὰ τῶν εἰρημένων ὅτι ἀρίστα πάντων εἰσι βεβουλευμένοι, μὴ συναπαγόμενοι τοῖς πολλοῖς. Οὐκ ἀνέστησα τοὺς νοσοῦντας; ἀλλὰ τοὺς ὑγίεις ἀσφαλετέρους ἐποίησα· οὐκ ἀπήγαγέ τινας τῆς κακίας ὁ λόγος; ἀλλὰ τοὺς ἐν ἀρετῇ ζῶντας ἀκριβεστέρους εἰργάσατο. Εἴπω τι καὶ πρὸς τοῦτοις τρίτον. Οὐκ ἐπεισα σήμερον; ἀλλ' αὐριον ἰσως δυνήσομαι πείσαι. Ἀλλ' οὐδὲ αὐριον; ἀλλὰ μετὰ τὴν αὐριον, ἢ καὶ μετ' ἐκείνην ἰσως. Ὁ σήμερον ἀκούσας καὶ διακρουσάμενος, αὐριον ἰσως ἀκούσεται καὶ καταδέξεται· ὁ δὲ σήμερον καὶ αὐριον καταφρονήσας, μετὰ πλείους ἰσως ἡμέρας προσέξει τοῖς λεγομένοις. Καὶ γὰρ καὶ ἀλιεὺς πολλάκις δι' ὅλης τῆς ἡμέρας κενὸν ἀνασπᾶσας τὸ δίκτυον, ἐν ἐσπέρᾳ πολλὰκις [710] ἀναχωρεῖν μέλλων, τὸν δι' ὅλης αὐτὸν τῆς ἡμέρας διαφυγόντα ἰχθὺν ἀλιεύσας ἀπῆλθεν. Εἰ δὲ μέλλομεν διὰ τὰς ἀεὶ γινόμενας ἀποτυχίας ἐν ἀργίᾳ εἶναι, καὶ τῶν πραγμάτων ἀρίστασθαι πάντων, ἅπας ἡμῖν ὁ βίος ἀπολείπεται· καὶ οὐχὶ τὰ πνευματικὰ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ βιωτικά οἰχέσεται πάντα. Καὶ γὰρ ὁ γεωργὸς, εἰ μέλλοι διὰ τὰς ἀπαξ καὶ δις καὶ πολλάκις γινόμενας τῶν ἀέρων ἀνωμαλίας τῆς γεωργίας ἀποπνεῖν, λιμῶ ταχέως ἀπολούμεθα ^β πάντες. Καὶ κυβερνήτης δὲ, εἰ διὰ τὸν ἀπαξ καὶ δις καὶ πολλάκις συμβᾶντα χειμῶνα φύγοι τὴν θάλατταν, ἀπλωτον ἡμῖν ἔσται τὸ πέλαιος, καὶ ἀχρηστος καὶ ἐνεσθῆναι ἡμῖν ὁ βίος πάλιν γενήσεται. Καθ' ἑκάστην δὲ τέχνην ἐπιὼν, εἰ ταῦτα παραινούς καὶ συμβουλεύεις, πάντα ἀρδην ἀπολείπεται, καὶ ἀόικητος ἔσται ἡ γῆ. Ἀπερ οὖν ἅπαντες εἰδότες, κἂν ἀπαξ, κἂν δις, κἂν πολλάκις ἀποτύχῃσι τοῦ τέλους τῶν πραγμάτων, ἐν οἷς εἰσι καὶ διατρέβουσι, πάλιν αὐτῶν ἐπιλαμβάνονται μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας.

γ'. Ἀπερ ἅπαντα δὴ καὶ ἡμεῖς εἰδότες, ἀγαπητοί, μὴ παρακαλῶ, μὴ ταῦτα φεγγώμεθα, μὴδὲ λέγωμεν· τί δεῖ λόγων ἡμῖν τοσούτων; οὐδὲν ἐκ τῶν λόγων τούτων φελέος γίνεται. Καὶ γὰρ ὁ γηπῶνος ἀπαξ καὶ δις καὶ πολλάκις τὴν αὐτὴν στείρας ἀρου-

ραν, καὶ ἀποτυχὼν τοῦ κέρδους, πάλιν * αὐτὴν εἰργάσατο, καὶ ἐν ἐνὶ πολλάκις ἐνιαυτῷ τοῦ παντός χρόνου τὴν ζημίαν ἀνέστωσε. Καὶ ἔμπορος δὲ ναυάγια πολλὰ πολλάκις ὑπομείνας, οὐκ ἀπίστη τοῦ λιμένος, ἀλλὰ καὶ πλοῖον καθελκύσας, καὶ αὐτάς ἐμισθώσατο, καὶ χρήματα δανεισάμενος τῶν αὐτῶν ἤφατο πραγμάτων, καίτοι τοῦ μέλλοντος ὁμοίως ὄντος ἀδήλου. Καὶ ἕκαστος δὲ τῶν ὁτιοῦν μετιόντων οὕτω ποιεῖν εἰώθασιν, ὥσπερ ὁ γεωργὸς καὶ ὁ ἔμπορος. Εἴτα ἐκείνοι μὲν τοσαύτῃ χρῶνται ^δ πρὸς τὰ βιωτικά σπουδῇ, καίτοι τοῦ τέλους ὄντος ἀδήλου, ἡμεῖς δὲ, ἂν εἰπόντες μὴ ἀκουσθῶμεν, εὐθέως ἀποστησόμεθα; καὶ ποῖαν ἐξομεν συγγνώμην; τίνα δὲ ἀπολογίαν; Καίτοι ἐκείνοις μὲν ἐν ταῖς ἀποτυχίαις οὐδεὶς ἔστιν ὁ τὴν ζημίαν παραμυθησόμενος, οἷον ἐὰν ἐπικύλῃ τὸ πλοῖον ἢ θάλασσα, οὐδεὶς τὴν πενίαν τοῦ ναυαγούντος διορθώσεται· ἂν καταχῶσῃ τὴν ἀρουραν ἐμπορία ^ε, καὶ ἀποπνίξῃ τὰ σπέρματα, ἀνάγκη κεναῖς τὸν γεωργὸν οἰκαδὲ ἀναχωρῆσαι χερσίν. Ἐφ' ἡμῶν δὲ τῶν λεγόντων καὶ παραινούντων οὐχ οὕτως.

Ἀλλὰ κἂν καταβάλῃς τὰ σπέρματα, καὶ ὁ ἀκροατὴς μὴ δέξεται, μὴδὲ ἐνάγκη τὸν καρπὸν τῆς ὑπακοῆς, οὐ τὸν μισθὸν ἔχεις ἀπρητισμένον παρὰ τοῦ Θεοῦ τῆς συμβουλῆς, καὶ τοσαύτην ἀπολήψῃ τὴν ἀμοιβήν, καὶ παρακούσαντος ἐκείνου, ὅσην ἔλαβες ἂν, εἰ ὑπήκουσες· τὸ γὰρ σαυτοῦ πᾶν ἐπλήρωσας. Τοῦ μὴ πείσαι τοὺς ἀκούοντας οὐκ ἐσμὲν ὑπεύθυνοι, ἀλλὰ τοῦ συμβουλεύσαι μόνον· τὸ μὲν γὰρ παραινέσαι ἡμέτερον, τὸ δὲ πεισθῆναι ἐκείνων. Καὶ καθάπερ ἂν ἡμῶν μὴ παραινέσαντων [711] μυρία καταπορθώσωσιν ἐκείνοι, μόνους αὐτοῖς ἅπας ὁ μισθός· κείσεται, ἡμῖν δὲ οὐδὲν ἔσται τὸ κέρδος, ἐπειδὴ μὴ συνεβουλεύσαμεν· οὕτως ἂν ἡμῶν παραινέσαντων ἐκείνοι μὴ προσέχωσιν, ἅπασα αὐτοῖς ἡ τιμωρία καταλήφεται, ἡμῖν δὲ οὐδὲν ἔσται ἐγκλημα, ἀλλὰ καὶ πολλὸς ὁ μισθός ἀπαντήσεται παρὰ τοῦ Θεοῦ· τὸ γὰρ ἡμῶν ἅπαν ἐπλήρωσαμεν. Καταβαλεῖν μόνον κελεύμεθα τὰ ἀργύρια ἐπὶ τοὺς τραπέζιτας, εἰπὲν καὶ συμβουλεύσαι. Εἰπὲ τούτων, καὶ παραινέσον τῷ ἀδελφῷ. Ἀλλ' οὐκ ἤκουσεν; Ἀλλὰ σὺ τὸν μισθὸν ἔχεις ἀπρητισμένον, μόνον ἂν αἰεὶ τοῦτο ποιῇς, ἂν μὴδέποτε ἀποστής, ἕως ἂν πείσῃς, ἕως ἂν ἐμπνέῃς. Πέρας ἔστω τῆς συμβουλῆς ἡ ὑπακοὴ τοῦ τὴν παραινέσειν ὑποδεχομένου. Ὁ διάβολος κατὰ τῆς σωτηρίας αἰεὶ τρέχει τῆς ἡμετέρας, οὐδὲν αὐτὸς κερδαίνων, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα βλαπτόμενος ἀπὸ τῆς σπουδῆς· ἀλλ' ὅμως τοσαύτην ἔχει μανίαν, ὥς καὶ πολλάκις ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν πράγμασι, καὶ ἐπιθέσθαι μὴ μόνον ἐκείνοις, οὐδὲ προσδοκᾷ πάντως ὑποσκαλίζειν καὶ περιτρέπειν, δ' ἅλα καὶ οὐδεὶς εἰκὸς περιέσθαι τῶν μηχανημάτων αὐτοῦ. Τὸν γοῦν Ἰωὺ ἀκούων ἐπαινούμενον ^ι παρὰ τοῦ τὰ ἀπόρρητα πάντα εἰδότες Θεοῦ, προσεδόκησε δυνήσεσθαι καὶ περιτρέπειν· καὶ οὐκ ἀπίστη πάντα κινῶν καὶ μηχανώμενος ὁ δόλιος ^ε, ὥστε ὑποσκαλίσαι τὸν ἀν-

* Quatuor mss. μετὰ τῆς αὐτῆς ἱταμότητος.

^β Savil. Morel. et multi mss. ἀπολούμεθα, unus ἀπολοίμεθα. Savil. in marg. et alius ἀπολύμεθα.

^γ Alius τοῦ τέλους, πάλιν.

^δ Unus ms. ἐργάσαντο, Sav. in marg. et alius χρήσαντο.

^ε Tres mss. τὸν ναυαγούντων.

^ι Alii post ἐπαινούμενον addunt καὶ θαυμαζόμενον.

^ε Ὁ δόλιος deest in quibusdam mss.

suspi fuerint, si quinque tantum, si unus; nonne nobis hoc sufficit ad consolationem? Ego vero dicam quiddam hoc etiam vehementius. Pone neminem nostris dictis fuisse persuasum; quamquam id fieri nunquam potest, nimirum ut sermo in tam multas aures disseminatus vacet omni fructu: verumtamen pone istuc esse, ne sic quidem nobis nihil adferet lucri sermo noster.

Gradus ad virtutem est minus impudenter peccare. — Nam etiamsi nonnulli ingressi sunt cauponam, non tamen cum pari qua solent impudentia sunt ingressi, sed ad ipsam etiam mensam crebro nostrorum verborum recordati sunt, subiti illis nostra reprehensio, rediit in memoriam nostra objurgatio, ac recordantes rubore suffusi sunt, erubuerunt tacita cogitatione, nec simili impudentia fecerunt ea quae solebant. Hoc autem initium est salutis optimaeque mutationis, si quem penitus sui pudeat, si quis prorsus facta sua damnet. Quin ex hoc insuper et aliud nobis lucrum non minus nascitur. Quodnam hoc? Nimirum illud quod eos qui sobrietatem amplectuntur, reddimus modestiores magisque compositos, dum ex oratione nostra declaratur, quod optimis ducantur consiliis, qui non abducantur exemplo multitudinis. Non crexi quidem egrotantes, attamen eos qui valent, reddidi firmiores; non abduxit quosdam a vitio sermo noster, sed tamen eos qui cum virtute vitam agunt, reddidit attentiores. Ad haec quiddam addam tertium: hodie non persuasi, sed cras fortasse persuadere poterō. Quod si minus cras, attamen perendie, aut quarto ab hinc die fortassis persuasero. Qui hodie quod audivit repulsi, cras fortassis audiet ac recipiet: tum qui hodierno crastinoque die contempserit, fortassis post dies complures praebebit animum iis quae dicuntur. Quandoquidem saepe piscator, qui per totum diem vacuum attraxit rete, sub noctem jam abire parans, capto, qui ipsum per totum sefellerat diem, pisce, discedit. Quod si ideo victuri sumus in otio, et ab omnibus actionibus videbitur abstinendum, eo quod semper evenit, ut alicubi frustremur optatis, universa nobis perierit vita: nec spiritualia modo, verum etiam illa quae ad vitae praesentis usum pertinent, simul interierint omnia. Etenim si agricola protinus ab agricultura resiliat, quod semel atque iterum aut saepius acciderit aeris inequalitas, brevi fame peribimus omnes. Item si naucierus ob semel atque iterum, aut saepius obortam tempestatem fugiat mare, futurum est, ut nemo vehatur pelago, atque hinc rursum peribunt nobis omnia vitae comoda. Quod si per singulas artes percurrens, ista quae nos facere vis, suadeas, moneasque, cuncta funditus interibunt, terraque carebit incolis. Itaque cum haec omnes sciant, etiamsi semel atque iterum aut saepius frustrati fuerint optato negotiorum in quibus versantur exitu: denuo pari cum alacritate redeunt ad eadem.

3. Quae cum nobis etiam nota sint omnia, dilectissimi, ne quæso proferamus ista, neve dicamus, quid nobis est tot verbis opus? Nulla ex hoc sermo-

ne promanat utilitas. Nam et agricola, ubi semel atque iterum ac saepius semen arvo commisit, nec votis respondit proventus, rursum eandem exercet segetem neque raro fit, ut totius temporis jacturam uno sarciat anno. Sic et negotiator quamquam crebro fecit naufragium, non tamen abstinet a portu, sed et posteaquam navim detraxit, et nautas conduxit, pecuniis mutuo acceptis, eadem aggreditur negotia, idque cum nihilo magis tunc sciat quomodo cessurum sit, quam scierat antea. Denique quicunque solent aggredi rem quaecumque, ita facere consueverunt, quemadmodum faciunt agricola ac negotiator. Et post haec cum illi tantam adhibeant curam studiumque circa res ad praesentis usum vitae pertinentes, licet exitus sit incertus: nos si loquentes non auditi fuerimus, illico desinemus? Et quam obtinebimus veniam? Quid excusationis afferemus? Et tamen illis, si non successerit, nullus est qui damnum acceptam leniat: veluti si mare navim fluctibus obruerit, nemo medebitur inopie naufragi: si vis inebrium effusa in arvom praefocarit sementem, cogitur agricola vacuis manibus abire domum. Nostra vero, cum loquimur aut exhortamur, non est eadem conditio.

Ministro verbi, etiam si pereat opera, non tamen perit merces. — Imo si semen per te jactum auditor non receperit, nec obedientiae fructum retulerit, tu tamen communicati consilii mercedem fers a Deo, nec minus accipies praemii non auditis, quam accepturus eras, si ille obtemperasset. Quod erat in te, praestitisti: ceterum ad id, ut persuadeamus auditoribus, non sumus obstricti, sed tantum ut admoneamus. Nostrae quidem partes sunt admonere, illorum vero obtemperare. Et quemadmodum si nos admonendi officio functi non fuimus, etiamsi sexcenta illi bona opera ediderint, ipsis solis repositum est praemium, ad nos nihil redibit lucri, quandoquidem non dedimus consilium: ita si nobis admonentibus illi non ausculta-rint, ad ipsos solos redibit omnis ultio, nobis autem nihil impatabitur, quin potius copiosa merces nobis veniet a Deo. Siquidem quidquid in nobis erat situm, praestitimus. Nihil aliud jubemur, quam apud mensarios deponere pecuniam (Matth. 25. 27), loqui et consulere. Loquere igitur et admo- ne fratrem. Verum non audivit. Tu nihilo secius habes paratam mercedem, si non destiteris, priusquam persuadeas, donec spiritum efflaveris. Terminus monendi sit obedientia monitionem tuam recipientia. Diabolus circumcursat obsistere cupiens nostrae salutis, non solum ipse nihil hinc lucri reportans, verum etiam suo studio gravissima detrimenta sibi concilians. Is tamen usque adeo vesanus est, ut frequenter et illa tentet, quae fieri non possunt: nec illos solum adoriatur, quos omnino confidit se supplantaturum dejecturumque, verum etiam eos, quos probabile est artibus ipsius fore superiores. Itaque cum audiret laudari Job ab eo, qui novit arcana omnia, nimtrum Deo sperabat fore, ut eum subvertere posset: nec destitit omnia movere molirique, quo supplantaret hominem,

¹ Alii post, laudari, addunt, admirationemque obtinere.

nec desperavit impurus ille ac sceleratissimus dæmon : idque cum Deus justo illi tantum virtutis suo suffragio tribuisset. Et post hæc non erubescimus, neque pudore suffundimur, dic mihi, si cum diabolus nunquam desperet nostram perniciem, sed indesinenter eam expectet, nos fratrum salutem desperabimus? Et tamen illum decebat, etiam priusquam expertus esset, e lucta abstinere : nam Deus erat qui testimonium ferebat de justi virtute. Nec tamen abstinit, sed præ nimio furore, quo fertur adversum nos, etiam post Dei testimonium sperabat futurum, ut illius ætatis præstantissimo viro superior evaderet. Cæterum nihil est tale, quod nos in desperationem adigat, et tamen desistimus. Ac diabolus quidem vetante Deo, non discedit a pugna adversum nos suscepta : tu vero cum Deus mandet exstimuletque ad subveniendum lapsis, resiliis refugisque. Audierat diabolus loquentem Deum, *Homo justus, verax, timens Deum, abstinens ab omni opere malo (Job. 1. 8)*, quodque nullus esset illi similis ex iis, qui sunt super terram, et tamen post tanta taliaque judicia perseveravit dicere : quid si quando perpetuitate magnitudineque malorum irruentium valeam illum superare, et hanc excelsam dejicere turrim?

4. Quis igitur erit nobis veniæ locus, dilectissimi, aut quid excusabimus, si cum tanta sit mali dæmonis in nostrum insanientis exitium vigilantia, nos ne tantulum quidem similis diligentie afferamus ad salutem fratrum nostrorum, præsertim cum Deum habeamus auxiliatorem? Itaque cum videris fratrem tuum durum, rigidum, minimeque attentum, dic apud te ipsum : quid si progressu temporis aliquando valeamus illum flectere? Hoc nimirum et Paulus præcepit : *Servum Domini non oportet litigare, sed placidum esse erga cunctos, erudiantem eos qui resistunt veritati, si quando dei illis Deus pœnitentiam in agnitionem veritatis (2. Tim. 2. 21. 25)*. Annon vides parentes, quomodo filiis suis, licet frequenter desperatis, assident lacrymantes, lamentantes, exosculantes, omnia quæ possunt admoventes ad supremum usque halitum? Hoc tu quoque facito pro fratribus. Et tamen illi non possunt lacrymis ac lamentis neque morbum depellere, neque mortem imminenter abigere. Tu vero frequenter poteris animam deploratam assiduitate instantiaque per lamenta revocare ac suscitare. Dedisti consilium, nec persuasisti, illacryma, punge frequenter, ac suspira paululum, ut tua sollicitudo incutiat illi verecundiam, itaque se convertat ad salutem. Quid ergo solus possem efficere? Neque enim quotidie vobis omnibus solus adesse valeo, neque suppetit mihi facultas, ut solus cum tanta disputem multitudine.

Frater fratrem trahat ad salutem. — Cæterum si vos velitis inter vos aliis aliorum partiri curam salutis, ac vestrum quisque unum suscipere fratrum neglectorum, illico nobis cresceret ædificatio. Et quid attinet dicere de iis, qui post multam et diutinam admonitionem seipsum ad meliorem frugem recipiunt? Neque enim ab illis, etiam si tenerentur immedicabili morbo, oporteret desistere, neque curam abjicere, etiamsi certo

præsciremus futurum, ut post multam sollicitudinem, multamque adhibitam admonitionem, nihilo plus sint profecturi. Quod si hæc oratio vobis videtur incredibilis, age, ex factis dictisque Christi reddemus eam credibilem. Nam nos quidem ignari sumus futurorum, unde nec dijudicare possumus de iis qui audiunt, utrum obtemperaturi sint dictis nostris, an secus : Christus autem cum hæc utraque probe nosset, non cessavit ad extremum usque corrigere illum, qui sibi non esset auscultaturus.

Christi erga Judam lenitas. — Itaque cum sciret Judam non revocatum iri a proditione, non tamen cessavit assiduis consiliis, monitis, beneficiis, minis, demum omni doctrinæ specie a proditione retrahere, nec destitit illum dictis ceu freno cohibere. Hoc autem fecit nos instituens, ut etiamsi præsciamus futurum, ut fratres non obtemperent, tamen quidquid in nostra fuerit facultate præstemus, tamquam parata nobis admonitionis nostræ mercede. Vide autem quanta assiduitate, quantaque sapientia illum cohibuerit. *Unus vestrum me proditurus est (Matth. 26. 21)*. Ac rursum : *Non de omnibus vobis loquor, novi quos elegi (Joan. 13. 18)*. Et : *Unus ex vobis diabolus est (Joan. 6. 71)*. Sustinuit omnes in angorem inducere, ne vulgaret proditorem, ac manifesta redargutione redderet etiam impudentiorem. Nam ut intelligas quod aliis etiam angorem et metum injecerint Christi dicta, licet sibi nullius mali consciis, audi quomodo quisque anxius dixit : *Nunquid ego sum, Domine (Matth. 26. 22)*? Neque vero dictis tantum, verum et factis illum corripuit. Cum enim benignitatem suam frequenter ac modis omnibus declarasset, leprosos emundans, dæmones abigens, ægrotos sanans, mortuos excitans, paralyticos restituens; brevier cum omnibus benefecisset, neminem tamen puniit, semper habens in ore, *Non veni ut judicem mundum, sed ut servem mundum (Joan. 12. 47)*. Ne putaret Judas, quod tantum nosset benefacere, punire vero nequaquam, et hanc quoque partem ipsum docuit, videlicet quod punire posset, supplicioque afficere peccantes.

5. *Quare Christus cum omnibus benefecisset, neminem punierit in terris.* — Ac vide quam sapienter et congruenter hoc etiam docuerit : nec tamen hominem quempiam punierit, supplicioque affecerit. Qui sic? Ut discipulus puniendi facultatem in eo cognosceret. Etenim si quem punisset, secum pugnare visus fuisset, qui dixerat : *Non veni ut judicem mundum, sed ut servem mundum (Joan. 12. 47)*. Rursum si neminem punisset, mansisset incorrigibilis discipulus, nisi et factis didicisset illi esse puniendi facultatem. Quorsum igitur?

Ficui quare maledixerit. — Ut simul et terreret discipulum, ne per contemptum fieret deterior, nec ultus tamen hominum afflictionem, poenam, aut supplicium pateretur, in ficum arborem Christus hanc suam potestatem exercuit, dicens : *Ne posthac ex te fructus nascatur (Matth. 21. 19)*, eamque mox simplici verbo arefecit. Hoc pacto factum est pariter, ut nihil noxæ rediret ad ullum hominem, et ipse suam potentiam declararet, vindicta in arbore impacta. Discipulus

λειαν· ἀλλ' ὁμως οὐδὲ οὕτω διωρθώθη. Ὁ δὲ Χριστὸς καὶ τοῦτο προειδώς, οὐχὶ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕτερον μετὰ τούτου πολλῶν μείζον τούτου ἐποίησεν. Ὅτε γοῦν ἐπέθεντο αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι μετὰ μαχαίρων καὶ ξύλων τὰς χεῖρας ὀπλίσαντες κατ' αὐτοῦ, τότε πάντας αὐτοὺς ἐπήρωσε· τὸ γὰρ εἰπεῖν, *τίνα ζητεῖτε*; τοῦτο ἐμφαίνοντος ἦν. Ἐπειδὴ γὰρ ἔλεγε συνεχῶς ὁ Ἰούδας· *τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ ἐγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν*; βουλόμενος ὁ Κύριος καὶ τοὺς Ἰουδαίους πείσαι, κάκεινον διδάξαι, ὅτι ἐκὼν ἔρχεται ἐπὶ τὸ πάθος, καὶ τὸ πᾶν αὐτοῦ ἐστίν α, οὗ τῆς ἐκείνου πανουργίας δυνηθείσης αὐτοῦ περιγίνεσθαι, αὐτοῦ τοῦ προδότου μετὰ πάντων ἐστῶτος, φησὶ, *τίνα ζητεῖτε*; οὕτως οὐκ ἤδει ὃν ἐμελλε παραδιδόναι, ἀλλ' ἐπήρωσεν αὐτοῦ τὴν ὄψιν· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ ἀπαντας ἔρριψε διὰ τῆς φωνῆς ταύτης. Καὶ ἐπειδὴ μὴδὲ τοῦτο αὐτοὺς ἐπεισεστέρουσ· ἐποίησε, μὴδὲ τὸν μιᾶρὸν ἐκείνων τῆς προσδοσίας ἀπέστησεν, ἀλλ' ἔμενον ἀνίατος ὢν, οὐδὲ οὕτω πάλιν ὁ Χριστὸς ἀπέστη τῆς περὶ αὐτὸν εὐνοίας τε καὶ ἐπιμελείας· ἀλλ' ὅρα πῶς ἐντετακτώτατα τῆς ἀναίδους καθάπτεται ψυχῆς, καὶ φεγγέται βήματα ἱκανὰ β καὶ λιθίνην μαλὰξαι δάνοισιν. Ἐπειδὴ γὰρ ὥρμησεν αὐτὸν φιλεῖν, τί φησιν; *Ἰούδα, φιλήματι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως*; οὐδὲ αὐτὸ τῆς προσδοσίας αἰσχύνῃ τὸ σχῆμα; Ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ Χριστὸς καθάπασι τῶν αὐτοῦ, καὶ τῆς προτέρας [714] ἀναμνήσκειν συνηθείας. Ἀλλ' ὁμως τοσαῦτα τοῦ Κυρίου καὶ ποιήσαντος καὶ εἰπόντος, οὐκ ἐγένετο βελτίων ἐκείνων, οὐ παρὰ τὴν τοῦ συμβουλευσαντος ἀσθένειαν, ἀλλὰ παρὰ τὴν αὐτοῦ βραθυμίαν ε. Ὁ δὲ Χριστὸς, καίτοι ταῦτα πάντα προειδώς, οὐ διέλιπεν ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους τὰ παρ' ἑαυτοῦ ἅπαντα ἐπιδεικνύμενος. Ἄπερ οὖν ἅπαντα καὶ ἡμᾶς εἰδότες, ἀγαπητοί, συνεχῶς καὶ διαπαντός τοὺς ἡμελημένους τῶν ἀδελφῶν τῶν ἡμετέρων ρυθμίζειν καὶ φιλεῖν χρή, καὶ μὴδὲν ἐκ τῆς συμβουλῆς γίνηται κέρδος. Εἰ γὰρ ὁ τὸ τέλος εἰδὼς τοιοῦτον ἐσόμενος, τοσαύτη περὶ τὸν οὐδὲν μέλλοντα καρποῦσθαι ἐκ τῆς παραίνεσεως ταύτης ἐχρήσατο προνοία, ποίας ἀνεῖχεν ἄξιοι συγνώμης ἡμεῖς, ὅταν μὴδὲ τὴν τῶν πραγμάτων ἐκδοκίαν εἰδότες, οὕτω τῆς τῶν πλησίων σωτηρίας βραθυμώμεν, ἐκ πρώτης καὶ δευτέρας αὐτοὺς συμβουλῆς ἐγκαταλιπόμενοι; Μετὰ δὲ τῶν εἰρημένων ἁπάντων καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἐνοήσωμεν, ὅτι καθ' ἑκάστην ἡμέραν τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς διαλεγόμενου διὰ τῶν προφητῶν, διὰ τῶν ἀποστόλων, καθ' ἑκάστην παρακούμενον τὴν ἡμέραν· καὶ ὁμως οὐκ ἀφίσταται καὶ διαλεγόμενος καὶ παρακαλῶν αἰ τοὺς ἀφηνιῶντας καὶ μὴ προσέχοντας. Καὶ βοᾷ Παῦλος λέγων· *Ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύομεν*, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν, *δοξοῦμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάττειν τῷ Θεῷ*. Εἰ γὰρ χρή τι καὶ θαυμαστὸν εἰπεῖν, οὐ τοσοῦτων ἐπαίνων ἄξιός ὁ προειδώς, ὅτι πεισθήσεται πάντως ὁ δεχόμενος τὴν συμβουλὴν, καὶ οὕτω συμβουλευσάντων, ὡς ὁποῖα μὲν εἰπὼν καὶ συμβουλευσας καὶ ἀποτυχόν, οὐκ ἀφίσταμενος δὲ οὐδὲ οὕτω.

Τὸν μὲν γὰρ πρότερον ἢ τοῦ πεισθήσεσθαι ἔλπις τὸν ἀκούοντα, καὶ ἀπάντων νοθέστερος ἦ, διεγείρει πρὸς τὴν παραίνεσιν· οὗτος δὲ ὁ συνεχῶς συμβουλευόμενος

καὶ παρακούμενος, εἰτα οὐκ ἀφίσταμενος, θερμότης καὶ γνησιωτάτης ἀγάπης τεκμήριον ἐπιδείκνυται, ἐλπίδι μὲν οὐδεμιᾷ τοιαύτῃ τρεφόμενος, διὰ δὲ τὸ πρὸς τὸν ἀκούοντα φιλεῖν μόνον τῆς περὶ τὸν ἀδελφὸν οὐκ ἀφίσταμενος ἐπιμελείας. Ἀλλ' ὅτι μὲν χρή μὴδέποτε ἀφίστασθαι τῶν πεπαικωτότων, καὶ προσιδόμενος ὦμεν, ὅτι οὐ πεισθήσονται ἡμῖν, ἱκανῶς ἀποδείκνυται. Δεῖ δὲ λοιπὸν ἐπὶ τὴν τῶν τρυφῶντων κατηγορίαν βασιλεῖν. Ἔως γὰρ ἂν ἐσθήκη ἡ ἐορτὴ αὕτη, καὶ τὰ ἔλλαττα τῆς μέθης ἐν ταῖς τῶν μεθυόντων ἐργάζεται ψυχᾷς ὁ διάβολος, καὶ ἡμᾶς τὰ φάρμακα ἐπιτιθέναί χρή.

ζ'. Χθὲς μὲν οὖν τὸν Παῦλον αὐτοῖς ἐπετειχίσσαμεν λέγοντα· *εἰτε ἐσθίετε, εἰτε πίνετε, εἰτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε*. Σήμερον δὲ τὸν Παῦλον δεσπότην δείξομεν αὐτοῖς, οὐχὶ παραινούμενον μόνον, οὐδὲ συμβουλευόμενον ἀπέχεσθαι τρυφῆς, ἀλλὰ καὶ κολάζοντα τὸν ἐν τρυφῇ ζῶντα, καὶ τιμωρούμενον. Ἡ γὰρ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ λαζάρου καὶ τῶν ἐκατέρωθεν συμβάντων ἱστορία οὐδὲν ἕτερον ἢ τοῦτο ἐνδείκνυται. Μᾶλλον δὲ, ἵνα μὴ παρέργωγς τοῦτο ποιήσωμεν, ἀνωθεν ὅμιν αὐτὴν ἀναγνώσομαι τὴν παραβολὴν. Ἀνθρώπος τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον· εὐφραίνόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς· πτωχὸς δὲ τις ἦν ὀνόματι Λαζάρου, ὃς ἐβέβλητο εἰς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἡλωμένος. καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιλῶν τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες [715] ἐρχόμενοι, περιέλειχον τὰ ἔλλαττα αὐτοῦ. Τίνος μὲν οὖν ἔνεκεν ἐν παραβολαῖς ἐλάλει ὁ δεσπότης, καὶ τί δὴποτε τῶν παραβολῶν τὰς μὲν ἔλυε, τὰς δὲ οὐκ ἔλυε, καὶ τί ποτ' ἐστὶν ἡ παραβολή, καὶ ὅσα τοιαῦτα, εἰς ἕτερον καιρὸν ταμειουσόμεθα, ὥστε μὴ τοῦ κατεπιγόντος ἀποσθῆναι λόγου νῦν· ἐκείνο δὲ τέλος πρὸς ὅμᾶς ἐρούμενον μόνον, τίς ἐστὶ τῶν εὐαγγελιστῶν ὁ τὴν παραβολὴν ταύτην εἰρηκέναι τὸν Χριστὸν εἰπών. Τίς οὖν ἐστίν; Ὁ Λουκάς μόνος. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ἀναγκαῖον εἰδέναι, ὅτι τῶν εἰρημένων τὰ μὲν οἱ τέσσαρες εἰπον, τὰ δὲ κατ' ἰδίαν ἕκαστος ἀπολαβών.

Τίνος ἔνεκεν; ἵνα καὶ τῶν λοιπῶν ἀναγκαῖα ἡμῖν ἢ ἀνάγνωσις γένηται, καὶ τὸ τῆς συμφωνίας ἐξαίρετον διαφανῇ. Εἰ μὲν γὰρ πάντες ἅπαντα εἰπον, οὐκ ἂν πᾶσι μετὰ σπουδῆς προσείχομεν, ἀρκοῦντος ἐνὸς διδάξαι τὸ πᾶν· εἰ δὲ πάντες πάντα ἐξηλλαγμένα εἰπον, οὐκ ἂν ἐφάνη τὸ τῆς συμφωνίας ἐξαίρετον. Διὰ τοῦτο καὶ κοινῇ πάντες πολλὰ ἔγραψαν, καὶ κατ' ἰδίαν ἕκαστος ἀπολαβών. Ὅπερ οὖν Χριστὸς διὰ τῆς παραβολῆς διδάσκει, τοῦτο ἐστίν. Ἀνθρώπος τις, φησὶν, ἦν πλούσιος κακίᾳ πολλῇ συζῶν, οὐδεμιᾶς πείραν ἐδέχτο συμφορᾶς, ἀλλὰ πάντα αὐτῷ ὥσπερ ἐκ πηγῶν ἐπέβρε. Ὅτι γὰρ οὐδὲν τῶν ἀδοκῆτων συνδίδαιεν αὐτῷ, οὐδ' ἀθυμίας ὑπόθεσις, οὐδ' ἀνωμαλία τις βιωτικῇ, αὐτὸ τοῦτο ἠνέξατο τὸ εἰπεῖν δ, ὅτι ὑψοφάνετο καθ' ἡμέραν. Ὅτι δὲ κακίᾳ συνέζη, ὅλην μὲν καὶ ἐκ τοῦ λαχόντος αὐτῷ τέλους, καὶ πρὸ τοῦ τέλους δὲ ἐκ τῆς περὶ τὸν πένητα γενομένης ὑπερβολῆς. Ὅτι γὰρ οὐ μόνον ἐκείνον τὸν ἐν

• Hec, καὶ τὸ πᾶν αὐτοῦ ἐστίν, desunt in quinque mss.

• Αἱ ἡμέραι ἱκανῶς.

• Αἱ τὴν αὐτοῦ πονηρίαν.

δ Savil. τῷ εἰπεῖν.

autem si hæc animadvertisset, ingentem ex hæc ultione cepisset utilitatem. Sed tamen ne sic quidem correctus est. Christus autem præscius et hoc eventum, non hoc tantum, verum etiam aliud hoc multo majus effectit. Cum gladiis et fustibus armati manus in ipsum pararent injicere Judæi, tum illos omnes excæcavit. Id enim declaravit, cum diceret: *Quem quæritis* (Joan. 18. 4)? Cum enim Judas frequenter dixisset: *Quid vultis mihi dare, et ego vobis tradam eum* (Matth. 26. 15)? ille volens Judæis persuadere, discipulumque docere, se volentem ad mortem ire, et omnia ipsius esse, nec Judæi malitia victum huc adigi potuisse, ipso proditore cum cæteris omnibus adstante, *Quem, inquit, quæritis?* Itane non noverat quem erat proditurus? Sed Dominus obcæcarat illius oculos, nec id solum, verum etiam omnes hac voce resupinatos dejecit in terram. Ubi vero nec ea res illos reddidit humaniores, neque sceleratum illum a proditione revocavit, sed perseverabat insanabilis, ne sic quidem alienatus est Dominus, quo minus rursus illi tum benevolentiam, tum curam impenderet. Sed æge considera, quam opportune impudentem tangat animum, et ea loquatur, quæ vel saxeam mentem queant emollire. Etenim simul atque Judas accessisset ad eum osculaturus, quid ait? *Juda, osculo Filium hominis prodis* (Luc. 22. 48)? Nec ipsa proditionis species pudorem incutit? Hæc autem dicebat taxans ac pungens illum, pristinaeque commonefaciens consuetudinis. Attamen cum Christus tam multa tum fecisset, tum dixisset, ille tamen nihilo factus est melior, non quod parum esset potens qui monebat, sed quod ille vecors. Christus autem cum hæc omnia præsciret, non desiit tamen ab initio usque ad finem suam exhibere benignitatem. Et nos igitur cum hæc noverimus, dilectissimi, debemus infatigabiliter, ac per omne tempus fratres nostros neglectos instruere ac monere, etiamsi nihil ex admonitione fructus sit redditurum. Etenim si Dominus qui prænoverat hujusmodi futurum eventum, hæc usus est sollicitudine erga eum, qui nihil fructus laturus erat ex admonitione: qua tandem venia digni fuerimus nos, si, cum incertus sit nobis rerum eventus, adeo socordes fuerimus circa proximi salutem, post unam atque alteram admonitionem eos deserentes? Denique præter hæc omnia quæ dicta sunt, etiam quid in nobis ipsis accidat consideremus, reputantes quod cum Deum nobis quotidie loquentem per prophetas, per apostolos oscitanter audiamus, haud tamen desinit vel appellare, vel docere rebelles parumque attentos. Quin et Paulus clamat, dicens: *Pro Christo legatione fungimur, tamquam Deo per nos obsecrante, rogamus pro Christo, reconciliamini Deo* (2. Cor. 5. 20). Quod si dicendum aliquid novum et admirandum, haud tantumdem laudis mereatur is qui præscit futurum, ut is qui consilium accipit obtineret, atque ita in consulendo perseverat, quantum is qui frequenter loquutus, frequenter adhibita monitione, frustratus est, nec sic tamen destitit.

Plus meretur qui curat insanabilem. — Nam priorem illum spes futuræ auditoris obsequentiæ, etiamsi se-

gnissimus fuerit, excitat ad officium admonendi: contra hic cum assidue moneat, nec audiatur, nec eo tamen desistat, fervidissimæ cujusdam ac verissimæ caritatis argumentum præbet, qui cum nulla simili spe alatur, tamen ob vim amoris erga fratrem non desinit illius agere curam. Verum non oportere nos umquam desistere a cura lapsorum, etiamsi præsciamus illos nobis non obtemperaturos, abunde demonstratum est. Superest ut ad eorum reprehensionem transeamus, qui deliciis indulgent. Donec enim durarit hoc festum, donec ebrietatis vulnera mentibus ebriosorum influxerit diabolus, oportet et nos admoveere remedia.

6. Heri quidem Paulum illis opposuimus dicentem: *Sive editis, sive bibitis, sive aliud facitis, omnia in gloriam Dei facite* (1. Cor. 10. 31). Hodie vero ipsum Pauli Dominum illis proferemus, non modo consulentem aut monentem a deliciis abstinere, verum etiam insultantem ac punientem eum, qui in deliciis vixerat. Nam historia de divite ac Lazaro, deque iis quæ utrique acciderunt, nihil aliud quam hoc declarat. Quin potius, ne leviter hoc aut obiter agamus, ordine vobis ipsam parabolam recitabimus: *Homo quidam erat dives, et induebatur purpura ac bysso, et epulabatur quotidie splendide. Erat autem mendicus quidam nomine Lazarus, qui jacebat in vestibulo illius ulcerosus, cupiensque saturari de micis quæ decidebant e mensa divitis. Sed et canes adeuntes, circumlingebant ulcera ejus* (Luc. 16. 19). Cujus gratia Dominus per parabolas loquutus sit, et quam tandem ob causam ex parabolis alias quidem explicaverit, alias non item: et quidnam sit parabola, et si qua sunt hujus generis alia, in aliud tempus reservabimus, ne ab argumento nunc urgente digrediamur. Cæterum illud modo vobis dicemus in præsentia, quis evangelistarum scripserit hanc parabolam a Christo fuisse propositam? Quis igitur is est? Nimirum Lucas solus: quandoquidem et hoc scire refert, quod inter ea quæ referuntur ab evangelistis, alia dicantur a quatuor communiter, alia speciatim a singulis.

Evangelistæ cur non omnia scripserint eadem. — Quam ob causam? Ut simul et nobis esset necessaria reliquorum sacra lectio, et evidenter perspicua fieret illorum inter ipsos consonantia. Etenim si omnes omnia dixissent, nequaquam ad omnes cum studio animum adjecissemus, cum unus ad omnia docenda suffecisset; sin autem omnes diversa omnia atque variata protulissent, nequaquam insignis illorum apparuisset concordia. Quapropter et omnes communiter multa scriperunt, et sibi quisque proprie sumpsit nonnulla. Hoc igitur illud est, quod per parabolam docet Christus. Homo quidam erat dives, cujus vîta variis vitiis erat inquinata, nec ipse tamen ullam sentiebat calamitatem, verum illi cuncta velut e fontibus affluebant. Quod enim illi nihil acciderit subito aut inopinatum, nec ulla doloris materia, nec ullum in rebus mundanis incommodum, hoc ipsum aperuit Lucas, dicens: *letabatur et gaudebat quotidie.* Cæterum quod vitiosam egerit vitam, perspicuum est ex ipso vitæ exitu,

quem sortitus est, et item ante vitæ exitum ex eo quod sic fastidivit pauperem. Nam ista res declarat, quod non hujus solum qui jacebat in vestibulo, verum nec alterius cujusquam ille misertus fuerit. Etenim si illum perpetuo in vestibulo prostratum, quem quotidie semel atque iterum ac sæpius videre cogeatur, foras prodians ac domum rediens : non enim in bivio, nec in angiporstu, occultove loco decumbebat, sed qua frequenter exibat intrabatque dives, sic ut vel nolens aspicere cogeretur; si hunc, inquam, non est commiseratus, tanta afflictum ægritudine, in egestate ac penuria vitam degentem, vel potius toto vitæ suæ tempore morbo atque adeo gravissimo laborantem, cujusnam obvi misertus esset? Etenim ut primo die neglexerit, certe consentaneum erat, ut altero die sentiret aliquid affectus. Quod si hoc quoque die dissimulavit, certe tertio die, certe quarto, certe quinto, aut huic proximo die prorsus animo flecti debebat, licet feris quoque fuisse immitior. Verum nihil istiusmodi sensit, sed illo quoque iudice, qui neque Deum metuebat, nec hominem revereatur, et impudentior erat et inexorabilior. Nam illum quidem viduæ instantia, quamvis crudelem et asperum, tamen flexit ad gratificandum, vicitque mulieris supplicatio : hunc vero ne ista quidem res flectere potuit ad subveniendum pauperi. Quamquam non erat similis postulatio, sed hujus, nempe Lazari, multo fuit tum faciliior, tum justior. Nam vidua quidem illum implorabat adversus hostes suos : hic nihil aliud petebat, quam ut sedaret famem, et ne contemneret pereuntem. Illa flagitabat obstrepens, hic autem sæpius uno die silens apparebat diviti jacensque. Hoc certe satis erat vel ad saxeum cor emolliendum. Etenim qui obtundunt, in hos frequenter etiam provocamur ira. Cæterum quoties videmus auxilio indigentes, multo cum silentio adstantes, neque vocem ullam edentes, imo etiam si semper frustrentur, non tamen moleste ferentes, sed tacite offerentes sese nostro conspectui, quamvis sinus ipsis lapidibus duriores, tamen admirabilem illam modestiam reveriti flectimur. Jam et aliud accedebat his quæ dixi non minus, videlicet quod ipsa quoque facies pauperis erat miserabilis, utpote fame diutinaque valetudine confecta. Attamen nec harum rerum quidquam implacabilem illum emolliit.

7. Hoc igitur primum vitium crudelitas erat, inhumanitasque cui nihil poterat accedere. Nec enim simile est, si is, qui in penuria degit non succurrat egenis, et si tantis affluens deliciis, alios fame tabescentes despiciat. Rursum simile non est si pauperem semel atque iterum conspectum prætercurras, et cum quotidie videas, ne sic quidem ex assiduo conspectu excitaris ad misericordiam. Rursum aliud est, si qui calamitatibus et angustiis premitur, maleque affectus est animo, non opiteletur proximo : aliud si qui tanta fruitur voluptate perpetuæ felicitate alios fame tabescentes negligat, ocludatque viscera, nec vel ab ipsa lætitia reddatur humanior. Nam illud profecto nostis, quod licet simus omnium immitissimi, tamen prospero successu rerum mitiores beni-

gnioresque reddi consuevimus. At illum ne copia quidem rerum reddebat meliorem, sed perseverabat versus in feram, imo potius omnium ferarum crudelitatem et inhumanitatem moribus superavit. Et tamen hanc scelerosam et inhumanam vitam agens, omni rerum prosperitate fruebatur : alter vero justus, ac virtutis studiosus in extremis erat malis. Nam Lazarum fuisse justum, declaratum est tum exitu vitæ, tum et ante vitæ finem ipsa hominis in paupertate tolerantia. Quæso, nonne videmini hæc oculis intueri? Diviti navis erat plena mercium, ac secundo navigabat vento. Verum ne quid mireris, ad naufragium festinabat, eo quod onus nolebat caute ponere. Vis tibi commemorem et aliud illius vitium? Quotidie vacabat deliciis sine ullo metu. Nam et hoc erat vitium, non modo hoc tempore, cum tanta a nobis exigitur philosophia, verum etiam initio sub Veteri Testamento, cum nondum nobis esset ostensa tam exacta philosophia. Audi igitur quid dicat propheta : *Væ vobis, qui venturi estis in diem malum, qui appropinquatis, et tangitis sabbata mendacia* (Amos. 6. 3). Quid est, *Tangitis sabbata mendacia*?

Sabbatum non otii, sed meditationis causa datum. — Judæi putant sibi sabbatum otii gratia fuisse datum, verum non ista est causa : sed potius, ut abducti a curis rerum temporalium, otium omne consumerent in spiritualibus. Quod enim sabbatum non otii, sed spiritualis actionis materia sit, dilucidum est ex ipsis rebus. Nam sacerdos eo die duplum facit operis, qui quotidie non nisi unicam hostiam offerre solitus, sabbato jubetur offerre geminam. Quod si prorsus esset otii dies, oportebat sacerdotem omnium maxime otium agere. Quoniam igitur Judæi corporaliū rerum curis liberati, non vacabant spiritualibus, puta sobrietati, modestiæ, et audiendis divinis sermonibus, sed contrarium potius faciebant, servientes ventri, indulgentes ebrietati, distenti cibis, deliciantes, ideo illos reprehendit propheta. Cum enim dixisset, *Væ qui venitis in diem malam* : et cum addidisset, *Qui attingitis sabbata mendacia*, indicavit ex additione, quo pacto mendacia illis sabbata essent. Quomodo igitur ea mendacia reddebant? Dum operabantur iniquitatem, deliciis et ebrietati vacantes, et sexcenta alia foedissima perpetrantes. Quod ut verum esse intelligas, audi quæ sequuntur : quod ego dico per ea indicat, quæ statim adjunxit dicens : *Qui dormitis in lectis eburneis, ac lascivitis in stratis vestris. Qui comeditis hædos e caulis, et vitulos e bovilibus lactentes, qui bibitis vinum defæcatum, ac primis unguentis ungimini* (Amos. 6. 4. 6). Acceperitis sabbatum, ut animam tuam liberares a vitiis : tu vero tum magis illa committis. Quid enim esse possit ista molliæ nequius, quam indormire lectis eburneis? Nam cætera quidem peccata saltem aliquam exiguum delectationem habent, veluti temulentia, avaritia et luxuria : cæterum in lectis eburneis dormire, quam affert voluptatem? quod solatium? Num lecti pulchritudo reddit nobis somnum suaviorem dulcioremque? Imo gravissimum est illud molestissimumque,

τῷ πυλῶνι, ἀλλ' οὐδ' ἄλλον τινὰ ἤλειε, αὐτοὺς ἐκείνους τοῦτο ἔδειξεν. Εἰ γὰρ τὸν ἐν τῷ πυλῶνι διηγεῖσθαι ἐβριμμένον, καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν καίμενον, ὃν καθ' ἐκάστην ἡμέραν, καὶ ἅπαξ, καὶ δις, καὶ πλεονάκις, ὁρᾶν ἠναγκάζετο εἰσὶν καὶ ἐξιὼν· οὐ γὰρ ἐν ἀμφόδω, οὐδ' ἐν κρυπτῷ καὶ στενωπῷ κατέκειτο τόπῳ, ἀλλ' ἐνθα συνεχεῖς τὰς εἰσόδους καὶ τὰς ἐξόδους ποιοῦμενος ὁ πλούσιος, ἄκων αὐτὸν ὁρᾶν ἠναγκάζετο· εἰ τοῖνον τοῦτον οὐκ ἤλεσε, τὸν ἐν τοσούτῳ χαλεπῷ πάθει κατακαίμενον, καὶ ἀπορία τοσαύτη συζῶντα, μᾶλλον δὲ διὰ παντὸς τοῦ βίου ἀβρῶστία ταλαιπωροῦντα, καὶ ἀβρῶστία χαλεπωτάτῃ πρὸς τίνα ἂν τῶν ἐντυγχάνοντων ἐπεκάμψθῃ ποτὲ; Καὶ γὰρ εἰς τὴν προτέραν ἡμέραν παρέδραμε, τὴν δευτέραν εἰκὸς ἦν τι παθεῖν· εἰ δὲ καὶ ἐν ταύτῃ παρῆεν, ἀλλὰ τὴν τρίτην, ἢ τὴν τετάρτην, ἢ τὴν μετ' ἐκείνην, πάντως αὐτὸν ἐπικαμψῆναι ἔδει, καὶ εἰ τῶν θηρίων ἀγριώτερος ἦν. Ἄλλ' οὐδὲν ἔπαθε τοιοῦτον· ἀλλὰ καὶ ἐκείνου τοῦ δικαστοῦ, τοῦ μήτε τὸν θεὸν φοβουμένου, μήτε ἀνθρώπου ἀδουμένου καὶ ἱσχυιότερος καὶ ἀπηνέστερος γέγονεν. Ἐκείνους μὲν γὰρ ἡ τῆς χήρας συνέχεια, καὶ ταῦτα ὧμὸν ὄντα καὶ ἀγριον, δοῦναι τὴν χάριν ἐπεισε, καὶ πρὸς τὴν ἱκετηρίαν ἐπέκαμψε· τοῦτον δὲ οὐδὲ [716] τοῦτο ἱσχυσεν ἐπικαμψαί· πρὸς τὴν τοῦ πένητος ἀντίληψιν· καίτοι γε οὐκ ἴση ἦν ἡ αἰτία, ἀλλ' αὐτὴ πολλῶν εὐκολωτέρα καὶ δικαιοτέρα. Ἡ μὲν γὰρ κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτὸν παρεκάλει, οὗτος δὲ ἡξίου λῦσαι λιμὸν, καὶ μὴ περιδεῖν ἀπολλύμενον· κάκειν μὲν ἠνώχλει παρακαλοῦσα, οὗτος δὲ πολλάκις τῆς ἡμέρας ἐφαίνετο τῷ πλουσίῳ σιγῇ καίμενος· πολὺ δὲ τοῦτο ἱκανὸν μαλάξει μᾶλλον καὶ λιθίνην διάνοιαν. Ἐν-οχλούμενοι γὰρ πολλάκις καὶ παροξυνόμεθα· ὅταν δὲ τοὺς δεομένους βοηθείας ἴδωμεν σιγῇ πολλῇ παρεστῶτας, καὶ μὴδὲν φθεγγομένους, ἀλλ' ἀποτυγχάνοντας μὲν ἀέ, μὴ διαγεραίνοντας δὲ, ἀλλὰ σιγῇ φαινομένους μόλις ἡμῖν, κἂν αὐτῶν τῶν λίθων ὤμεν ἡναισθητότεροι, τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἐπιεικείας αἰδεσθέντες κατακαμψόμεθα. Καὶ ἕτερον δὲ τι πρὸς τοῦτοις τούτων οὐκ ἴλαττον ἦν, τὸ καὶ τὴν ὅψιν αὐτὴν ἐλεσίνην εἶναι τοῦ πένητος, λιμῷ καὶ ἀβρῶστει μακρὰ κατεργασθεῖσαν. Ἄλλ' ὅμως οὐδὲν τούτων τὸν ἀνήμερον ἐκείνον ἐμάλαξε.

ζ'. Πρῶτὴ μὲν οὖν κακία αὕτη ὠμότητος, καὶ ἀπανθρωπία ὑπερβολὴν οὐκ ἔχουσα. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἴσον ἐν πενία ζῶντα μὴ βοηθεῖν τοῖς δεομένοις, καὶ τοσαύτης ἀπολαύοντα τρυφῆς, λιμῷ τηκομένους ἐτέρους περιορᾶν. Πάλιν οὐκ ἐστὶν ἴσον, ἅπαξ ἢ δευτέρον ἰδόντα πτωχόν, παραδραμεῖν, καὶ καθ' ἐκάστην ἡμέραν βλέποντα μὴδὲ ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν ὅψιν συνεχείας πρὸς τὸν ἕλεον καὶ τὴν φιλανθρωπίαν διαναστῆναι ταύτην. Πάλιν οὐκ ἐστὶν ἴσον ἐν συμφοραῖς ὄντα καὶ ἀθυμίας καὶ κακῶς τὴν ψυχὴν διακείμενον μὴ βοηθεῖν τοῖς πλησίον, καὶ τοσαύτης ἀπολαύοντα εὐφροσύνης καὶ διηγεοῦς εὐπραγίας, λιμῷ τηκομένους ἐτέρους περιορᾶν, καὶ ἀποκλείσαι τὰ σπλάγγνα, καὶ μὴδὲ ὑπὸ τῆς χαρᾶς αὐτῆς γενέσθαι φιλανθρωπότερον. Ἵστε γὰρ ὁπποῦ τοῦτο, ὅτι κἂν ἀπάντων ὤμεν ἀγριώτεροι, ταῖς εὐπραγίαις ἡμερώτεροι καὶ χρησιμότεροι πεφύκαμεν γίνεσθαι. Ἄλλ' ἐκείνος οὐδὲ ὑπὸ τῆς εὐμερίας βελτίων ἐγένετο, ἀλλ' ἔμεινεν ἐκτεθη-

ριωμένος, μᾶλλον δὲ καὶ θηρίου παντὸς ὠμότητα καὶ ἀπανθρωπίαν τοῖς τρόποις ἀπέκρυψεν. Ἄλλ' ὅμως ὁ μὲν ἐν πονηρίᾳ ζῶν καὶ ἀπανθρωπία πάσης ἀπῆλauen εὐπραγίας, ὁ δὲ δίκαιος καὶ ἀρετῆς ἐπιμελούμενος ἐν ἐσχάτοις ἦν κακοῖς. Ὅτι γὰρ δίκαιος ὁ Λάζαρος ἦν, πάλιν καὶ ἐνταῦθα τὸ τέλος ἀπέδειξε, καὶ πρὸ τοῦ τέλους αὕτη ἡ κατὰ τὴν πέναν ὑπομονή. Ἄρα οὐ δοκεῖτε αὐτὰ παρόντα τὰ πράγματα ὁρᾶν; Πλήρης τῷ πλουσίῳ ἡ ναὺς τῆς ἐμπορίας ἦν, καὶ ἐξ οὐρίας ἔπλει. Ἄλλὰ μὴ θαυμάσητε· εἰς ναυάγιον γὰρ ἡλείγετο, ἐπειδὴ τὸν φόρτον οὐκ ἠθέλησε διαθέσθαι μετ' εὐλαθείας. Βούλει σοὶ καὶ ἑτέραν εἰπω κακίαν αὐτοῦ; Τὸ καθ' ἐκάστην ἡμέραν τρυφᾶν ἀδεῶς. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο κακία ἐσχάτη, οὐχὶ νῦν, ὅτε τοσαύτην ἀπαιτούμεθα φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀρχῇ ἐπὶ τῆς Παλαιᾶς, ὅτε οὐ τοσαύτης φιλοσοφίας ἐπίδειξις ἦν. Ἀκουσον γοῦν τί φησιν ὁ προφήτης· *Οὐαὶ οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἡμέραν κακὴν, οἱ ἐγγίζοντες καὶ ἀπτόμενοι σαββάτων ψευδῶν*. Τί ἔστιν, οἱ ἀπτόμενοι σαββάτων ψευδῶν;

Οἱ Ἰουδαῖοι νομίζουσιν, ὅτι δι' ἀργίαν αὐτοῖς τὸ σαββάτον [717] δέδοται. Οὐκ ἐστὶ δὲ αὕτη ἡ αἰτία, ἀλλ' ἵνα τῶν βιωτικῶν ἑαυτοὺς ἀπαγαγόντες, τὴν σχολὴν ἄπασαν εἰς τὰ πνευματικὰ ἀναλίσκωσιν. Ὅτι γὰρ οὐκ ἀργίας ἐστὶ τὸ σαββάτον, ἀλλ' ἐργασίας ἐστὶ πνευματικῆς ὑπόθεσις, ἀπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ὁλῶν. Ὁ γοῦν ἱερεὺς ὠπλοῦν ἐργον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ποιεῖ· καὶ καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀπλῆς ἀναφερομένης θυσίας, διπλὴν ἀναφέρειν κελεύεται τότε. Εἰ δὲ καθάπαξ ἀργίας ἦν τὸ σαββάτον, πρὸ τῶν ἄλλων τὸν ἱερέα ἀργεῖν ἐχρῆν. Ἐπεὶ οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῶν βιωτικῶν ἀπαλλαγέντες πραγμάτων, τοῖς πνευματικοῖς οὐ προσεῖχον, σωφροσύνη καὶ ἐπιεικεία καὶ ἀκροάσει θείων, λογίων, ἀλλὰ τούναντίον ἐπόιουν, γαστριζόμενοι, μεθύοντες, διαβρῆγνύμενοι, τρυφῶντες, διὰ τοῦτο κατηγόρησαν αὐτῶν ὁ προφήτης. Εἰπὼν γὰρ, *Οὐαὶ οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἡμέραν κακὴν, καὶ ἐπαγαγόν, οἱ ἐφαπτόμενοι σαββάτων ψευδῶν*, ἔδειξε διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, πῶς ἦν αὐτοῖς τὰ σαββάτα ψευδῆ. Πῶς οὖν αὐτὰ ἐπόιουν ψευδῆ; Τῷ κακίαν ἐργάζεσθαι, τρυφῶντες, μεθύοντες, καὶ τὰ μυρία αἰσχίστα καὶ χαλεπὰ πράσσοντες. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀληθές, ἀκουσον τῶν ἐξῆς. Λέειν οὖν γὰρ ὁ λέγω δι' ὧν εὐθὺς ἐπάγει· καὶ λέγει· *Οἱ καθυβρίζοντες ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων, καὶ κατασπαταλῶντες ἐπὶ τῶν στρωμνῶν αὐτῶν, οἱ ἐσθλιότες ἐρίστους ἐκ ποιμνίων, καὶ μοσχάρια ἐκ βοσκολῶν γαλαθηνᾶ, οἱ πίνοντες τὸν διυλισμένον οἶνον, καὶ τὰ πρῶτα μύρα χυόμενοι*. Ἐλαβες τὸ σαββάτον, ἵνα τῆς πονηρίας ἀπαλλάξης τὴν ψυχὴν· σὺ δὲ αὐτὴν κατεργάζῃ πλέον. Τί γὰρ ἂν γένοιτο τῆς βλακειᾶς ταύτης χειρόν, ἢ τὸ ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων καθυβεῖν; Αἱ ἄλλαι ἀμαρτίαι κἂν μικράν τινα ἥδονην ἔχωσιν, οἷον ἡ μέθη, ἡ πλεονεξία καὶ ἀσυντία· τὸ δὲ ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων καθυβεῖσθαι, ποίαν ἥδονην ἔχει; ποίαν παραμυθίαν; Μὴ γὰρ ἥδιον καὶ γλυκυτέρον ἡμῖν τὸ ὑπὸν ἐργάζεσθαι τῆς κλινῆς τὸ κάλλος; Φορτικώτατον μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ἐπαχθέστατον τοῦτο, ἐὰν νοῦν

* Sic tres mss., et sic legit Erasmus. Alii δὲ δι' αὐτῶν.

ἔχωμεν. Ὅταν γὰρ ἐνοήσης, ὅτι, σοῦ καθεύδοντος ἐπὶ κλίνης ἐλεφαντίνης, ἕτερος οὐδ' ἄρτου μετὰ ἀδείας ἀπολαύειν ἔχει, οὐ καταγνώσεται σου τὸ συνειδὼς, καὶ ἐπαναστήσεται κατηγοροῦν τῆς ἀνωμαλίας ταύτης; Εἰ δὲ τὸ ἐπὶ ἐλεφαντίνων κλινῶν καθεύδειν ἔγκλημα, ὅταν καὶ ἀργύρῳ περιβεβλημένοι πάντοθεν ὦσι, ποίαν ἔξομεν ἀπολογίαν; Βούλει κάλλος κλίνης ἰδεῖν; Ἐγὼ σοὶ δείκνυμι νῦν, οὐκ ἰδιωτικῆς, οὐδὲ στρατιωτικῆς, ἀλλὰ βασιλικῆς κλίνης εὐπρέπειαν. Κἂν γὰρ φιλοτιμώτατος ᾖς πάντων, εὐ οἶδα ὅτι τῆς τοῦ βασιλέως κλίνης οὐκ ἐβελήσεις ἔχειν εὐπρεπεστέραν καὶ τὸ δὴ μείζον, οὐ τοῦ τυχόντος βασιλέως, ἀλλὰ τοῦ πρώτου, καὶ τοῦ πάντων βασιλέων βασιλικωτέρου, καὶ μέχρι νῦν ἄδομένου πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης· δείκνυμί σοι κλίνην τὴν τοῦ μακαρίου Δαυὶδ. Ποταπὴ τοίνυν ἦν ἔκεινη; Οὐκ ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ, ἀλλὰ δάκρυσι καὶ ἔξομολόγησιν πάντοθεν ἦν κεκαλλυπισμένη. Καὶ ταῦτα αὐτὸς φησιν οὕτω λέγων· *Λούσω καθ' ἑκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου ἐν δάκρυσι μου τὴν στρωμνὴν μου βρέξω*. Ὅπως γὰρ μαργαρίται τὰ δάκρυα αὐτῇ ἐπέσγηι πάντοθεν.

ἦ. Καὶ σκόπει μοι φιλόθεον ψυχὴν· ἐπειδὴ γὰρ ἐν ἡμέρᾳ πολλὰ αἱ φροντίδες ἀρχόντων, [718] ταξιαρχῶν, ἐθνῶν, δήμων, στρατιωτῶν, πολέμων, εἰρήνης, τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν, τῶν πόρρωθεν, τῶν πλησίον, περιεῖλον αὐτὸν καὶ ἀπῆγον τὴν σχολήν, ἦν πάντες εἰς τὸ καθεύδειν ἀναλίσκομεν, εἰς ἔξομολόγησιν καὶ εὐχὰς καὶ δάκρυα ἀνῆλσκειν ἐκείνος. Καὶ οὐχὶ μίαν τοῦτο ἐποίησε νύκτα, τὴν δὲ δευτέραν ἐπαύσατο, οὐδὲ δύο καὶ τρεῖς, τὰς δὲ μεταξύ διέλιπεν, ἀλλὰ καθ' ἑκάστην νύκτα τοῦτο ἔπραττε. *Λούσω γὰρ καθ' ἑκάστην νύκτα, φησὶ, τὴν κλίνην μου ἐν δάκρυσι μου τὴν στρωμνὴν μου βρέξω*, τὴν θαψίλειαν τῶν δακρύων καὶ τὴν συνέχειαν ἐμφαίνει. Πάντων γὰρ ἡσυχάζοντων, καὶ ἐν ἡμερᾷ ὄντων, μόνος τῷ Θεῷ τότε ἐνετύγχανε, καὶ παρῆν ὁ ἀκρίμτος ὀφθαλμὸς ὀδυρομένη καὶ θρηνοῦντι καὶ τὰ οἰκεῖα ἐξαγγέλλοντι κακὰ. Τοιαύτην καὶ σὺ κατασκέασον κλίνην. Ὁ μὲν γὰρ ἀργυρὸς περιεκείμενος καὶ φθόνον παρὰ ἀνθρώπων ἐείρει, καὶ ὀργὴν ἐκκαίει τὴν ἄνωθεν.

Τὰ δὲ τοιαῦτα δάκρυα, οἷα τὰ τοῦ Δαυὶδ, καὶ αὐτὸ τὸ τῆς γενένης οἶδε κατασβεῖσαι πῦρ. Βούλει σοὶ καὶ ἐτέραν δεῖξω κλίνην; τὴν τοῦ Ἰακώβ λέγω. Ἐδαφος εἶχεν ὑποκείμενον, καὶ λίθον ὑπὸ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· διὰ τοῦτο καὶ τὸν νοσητὸν εἶδε λίθον, καὶ τὴν κλίμακα ἔκεινεν, δι' ἧς ἀνέβαινόν καὶ κατέβαινον ἄγγελοι. Τοιαύτας ἐπινοοῦμεν κλινὰς καὶ ἡμεῖς, ἵνα καὶ τοιαῦτα βλέπωμεν ὀνειράτα. Ἄν δὲ ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς ὤμεν κατακείμενοι, οὐ μόνον οὐδεμίαν ἥδονην καρπυσόμεθα, ἀλλὰ καὶ ἀθυμίαν ὑπομενούμεν. Ὅταν γὰρ ἐνοήσης, ὅτι ἐν κρυμῷ ἐσχάτῳ, ἐν νυκτὶ μέσῃ, σοῦ καθεύδοντος ἐπὶ κλίνης, ὁ πένθος ἐπὶ σιθάρδος ἐρρίπται ἐν τοῖς τῶν βαλανεῖων προπυλαίοις, καλᾶμεν περιβεβλημένος, τρέμων, πηγνύμενος τῷ κρύει*, ἀγχομένος τῷ λιμῷ· κἂν ἀπάντων μᾶλλον λιθίνος ᾖ, εὐ οἶδα ὅτι καταγνώστη σαυτοῦ, σὺ μὲν ὑπὲρ τὴν χρεῖαν τρυφῶν, ἐκείνους δὲ μὴδὲ τῶν κατὰ χρεῖαν ἀπολαύειν ἀφείς. Οὐδεὶς στρατευόμενος, φησὶν, ἐμπαλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις. Στρατιώτης εἰ

πνευματικὸς· στρατιώτης δὲ τοιοῦτος οὐ καθεύδει ἐπὶ κλίνης ἐλεφαντίνης, ἀλλὰ ἐπὶ ἑδάφους· οὐ χρεῖται μύροις· τὸν γὰρ ἡταιρηκότων καὶ ἐμφεθαρμένων ἡ τοιαύτη σπουδὴ, τὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τὸν ἐν ἀμείλει ζώντων· σὲ δὲ οὐχὶ μύρων, ἀλλ' ἀρετῆς ἀποπνεῖν δεῖ. Οὐδὲν ψυχῆς ἀκαθαρτότερον, ὅταν τὸ σῶμα τοιαύτην ἔχη τὴν εὐωδίαν. Τῆς γὰρ δυσωδίας τῆς ἔνδον καὶ τῆς ἀκαθαρσίας δαίγμα ἡ τοῦ σώματος καὶ τῶν ἱματίων εὐωδία γένοιτ' ἂν. Ὅταν γὰρ ἐπελθῶν ὁ διάβολος διαθρύψῃ τὴν ψυχὴν, καὶ βλακειὰς ἐμπλήσῃ πολλὰς, τότε καὶ εἰς τὸ σῶμα τῆς οἰκειᾶς διαφθορᾶς τὴν κηλῖδα ἐναπομᾶσσει διὰ τῶν μύρων. Καὶ καθάπερ οἱ κορύζῃ τινὶ καὶ κατὰ ῥῶν διηνεκῶς ἀλίσκόμενοι, καὶ τὰ ἱμάτια καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὴν ὄψιν μολύνουσι, τὸ διὰ τῶν ῥινῶν ῥέον συνεχῶς ἐναπομασσομένο· οὕτω δὴ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ πονηροῦ τοῦτο βούματος τὴν κακίαν εἰς τὸ σῶμα ἐναπομασσοῦνται. Τίς γὰρ γενναῖόν τι καὶ χρηστὸν ὑπολήφεται περὶ τοῦ μύρων· ἐξόντος καὶ γυναικισμένου, μᾶλλον δὲ ἑταιρίζομένου, καὶ ὀργηστικὸν ἀναιρουμένου βίον; [719] Πνεῖται σου πνευματικῆς εὐωδίας ἡ ψυχὴ, ἵνα καὶ σαυτὸν καὶ τοὺς συγγινόμενους σοὶ ὠφέλῃς τὰ μέγιστα.

Οὐδὲν γὰρ, οὐδὲν τρυφῆς χαλεπώτερον. Ἄκουσον τί περὶ αὐτῆς φησὶ πάλιν ὁ Μωϋσῆς· *Ἐλπίανθη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἡραπηνέρος*. Καὶ οὐκ εἶπεν, ὅτι ἀπέστη, ἀλλ', *Ἀπελάκτισεν ὁ ἡραπηνέρος*, τὸ γαῦρον καὶ δυσήνιον αὐτοῦ παρεμφαίνει ἡμῖν. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ· *Φαγὼν καὶ πῶν πρόσχευε σεαυτῷ, μήποτε ἐπιλάβῃ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου*. Οὕτως ἡ τρυφὴ πρὸς λήθην ἐξάγειν εἴωθε. Καὶ σὺ τοίνυν, ἡραπηνε, ἐάν καθίσῃς ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἀναμνήσθητι ὅτι μετὰ τὴν τράπεζαν εὐχεσθαὶ σε δεῖ· καὶ οὕτω συμμέτρως ἐμπλήσῃς τὴν γαστέρα, ἵνα μὴ βαρυνόμενος ἀδυνατήσης γόνυ κλίνειν, καὶ τὸν Θεὸν παρακαλέσαι. Οὐχ ὁρᾷς τὰ ὑποζύγια, ὅτι μετὰ τὴν φάτην ὁδοιπορίας ἄπτεται, καὶ ἀχθοφορεῖ, καὶ τὴν οἰκειὰν διακονίαν ἀποπληροῖ; Σὺ δὲ μετὰ τὴν τράπεζαν ἀχρηστος πρὸς πᾶν ἔργον καὶ ἀνεπιτήδειος γίνῃ. Καὶ πῶς οὐκ ἐση καὶ τῶν ὄντων αὐτῶν ἀτιμώτερος; Τίνος ἔνεκεν; Ὅτι τότε μάλιστα νήφειν χρὴ καὶ ἐγρηγορεῖν. Ὁ γὰρ μετὰ τὴν τράπεζαν καιρὸς εὐχαριστίας ἐστὶ καιρὸς· τὸν δὲ εὐχαριστοῦντα οὐχὶ μεθύειν, ἀλλὰ νήφειν δεῖ καὶ ἐγρηγορεῖν. Ἀπὸ τραπέζης μὴ ἐπὶ κλίνην, ἀλλ' ἐπ' εὐχὴν τρεπώμεθα, ἵνα μὴ τῶν ἀλόγων ἀλογώτεροι γινώμεθα.

θ'. Οἶδα ὅτι πολλοὶ καταγνώσκονται τῶν λεγομένων, ὡς καινὴν τινα καὶ παράδοξον συνῆθειαν εἰσαγόντων τῷ βίῳ· ἀλλ' ἐγὼ μειζόνως τῆς πονηρᾶς καταγνώσσομαι συνῆθειας τῆς νῦν κατεχούσης ἡμᾶς δ. Ὅτι γὰρ μετὰ τροφὴν καὶ τράπεζαν οὐχ ὑπνον οὐδὲ εὐνήν, ἀλλ' εὐχὰς καὶ θεῶν Γραφῶν ἀνάγνωσιν διαδέχεσθαι χρὴ, τοῦτο σφαιρότερον ἐδήλωσεν ὁ Χριστός. Τὰ γοῦν ἀπειρα πλήθος ἐστιασας ἐπὶ τῆς ἐρήμου, οὐκ ἐπὶ κλίνην καὶ ὑπνον αὐτοὺς ἐπεμψεν, ἀλλ' ἐπὶ θεῶν ἀκρόασιν ἐκάλεσε λογίων. Οὐ γὰρ διέβροχεν αὐτῶν τὰς γαστέρας, οὐδὲ εἰς μέθην ἐξέβαλεν, ἀλλὰ πληρώσας αὐτῶν τὴν χρεῖαν, πρὸς τὴν πνευματικὴν ἤγε τρο-

δ Unus ms. πραγματείας, ἵνα τῷ στρατολογῇσαντι ἀρέσθ. Στρατιώτης. Infra post τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς unus ms. τῶν ἐν ἐξορίᾳ ζώντων, sic mendose, Savil. in marg. τῶν ἐν ἐξορίᾳ ζώντων.

* Unus ms. habet μύρον.

δ Ἡμᾶς deest in quibusdam mss.

* Quatuor mss. τῷ κρυμῷ.

si modo sapiamus. Etenim si dum tu dormis in eburneo lecto, tecum reputes, quod alius ne panem quidem habet quo secure vescatur, nonne te tua condemnabit conscientia, et insurget in accusationem istius inæqualitatis? Quod si crimen est eburneis indormire lectis, cum undique etiam argento fuerint convestiti, quam afferemus excusationem? Vis lecti videre pulchritudinem? Ego tibi nunc commonstro, non plebeii, neque militaris, sed regii lecti ornatum. Etenim quamvis fueris omnium ambitiosissimus, sat scio, non optabis tibi lectum pulchriorem quam regis, et quod majus est, regis non cujuslibet, sed primarii regumque omnium maximi, quique in hodiernum usque diem celebratur toto terrarum orbe. En, ostendo tibi lectum beati Davidis. Qualis igitur erat ille? Non argento et auro, sed undique lacrymis et confessione erat exornatus. Hæc ipse fatetur ita loquens: *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo* (Psal. 6. 7.). Itaque vice margaritarum undique lacrymis erat distinctus.

8. Hic mihi considera mentem amore Dei flagrantem. Nam quoniam interdum variae sollicitudines curæque principum, ducum, gentium, populorum, militum, bellorum, pacis, civilium ac domesticorum negotiorum, eorum quæ procul, eorum quæ prope distrahebant et avocabant hominem, quod otii cæteri consumunt somno, ille in confessione, lacrymis, ac precibus impendebat. Neque id ita faciebat per unam noctem, ut altera quiesceret, neque sic per duas tresve, ut interim deficeret, verum singulis noctibus id faciebat: *Lavabo enim, inquit, per singulas noctes lectum meum, et lacrymis meis stratum meum rigabo*: videlicet lacrymarum ubertatem exprimens, simul et perpetuitatem. Cum omnes quietem et otium agerent, solus ille tunc Deum interpellabat, et aderat sopiri nescius oculus ploranti lamentantique, suaque profitenti mala. Talem tu quoque tibi parato lectum. Nam lectus argento oblectus cum invidiam hominum excitat, tum iram supremi numinis inflammatur.

Lacrymæ extinguunt gehennæ incendium. — Cæterum tales lacrymæ quales erant Davidis, ipsum etiam gehennæ incendium norunt extinguere. Vis tibi alium commonstrem lectum Jacob? Solum habebat substratum, et lapidem capiti suppositum, eoque vidit illum intelligibilem lapidem, eamque scalam per quam ascendebant ac descendebant angeli (Gen. 28). Hujusmodi lectos excogitemus, ut ejusmodi videamus somnia. Quod si lecto argenteo indormierimus, non modo nullam capiemus voluptatem, verum etiam animi molestiam perferemus. Cum enim tibi succurrit, quod in summo rigore mediaque nocte, dum tu lecto indormis, pauper in balnearum vestibulis, paleis substratis incubat, culmis circumtectus, tremens ac rigore concretus, fame cruciatus: etiamsi maxime sis lapideus, sat scio, condemnabis te ipsum, dum tu plus, quam opus est, deliciaris, cum illi nec ad usum suppetat. Nullus, inquit, militans implicatur temporariis negotiis: miles es spiritualis. Talis autem miles non dormit in lecto eburneo, sed humi. Non oblini-

tur unguentis: nam ista cura est meretricis amoribus implicatorum ac perditorum, scenicorum, atque in desidia viventium hominum. Te vero non oportet olere unguentum, sed spirare virtutem. Nihil immundius anima, quoties corpus talem habet fragrantiam. Corporis enim ac vestium fragrantia arguit intus latere animum graveolentem et immundum. Cum enim diabolus aggressus, deliciis enervavit animam, omnique torpore compleverit, tum et corpus ipsum corruptionis suæ sordibus per unguenta inficit et contaminat. Nec secus atque hi qui pituita nasi catarroque perpetuo laborant, et vestes et manus et faciem contaminant, eo quod subinde narium profluvium abstergunt, anima quoque istius pravi profluvii malitiam in corpus abstergit. Quis enim præclarum aliquid, aut bonæ frugis opinabitur de eo qui spirat unguenta, qui muliebribus gaudet, vel potius meretricie se gerit, qui saltatricularum elegit vitam? Spiret anima tua fragrantiam spiritualem, quo tum tibi ipsi, tum aliis tecum viventibus maximam afferas utilitatem.

Deliciæ perniciosissimæ. — Nihil est enim, nihil est, inquam, deliciis perniciosius. Audi rursum quid de illis dicat Moses: *Impinguatus est, incrassatus est, dilatatus est, et recalcitravit dilectus* (Deut. 32. 15). Nec ait, recessit, sed, *Recalcitravit dilectus*, illius intractabilem animum nobis significans. Atque alio rursus loco: *Ubi comederis ac biberis, cave tibi, ne quando obliviscaris Domini Dei tui* (Id. 8. 10. 11). Adeo deliciæ solent ad numinis oblivionem adducere. Proinde tu quoque, carissime, cum sederis ad mensam, memento quod post convivium orandum est tibi. Ita moderate ventrem exple, ne gravatus non queas genua flectere, ac Deum invocare. Annon videtis, quod jumenta jugum sententia, posteaquam ad præsepe pasta sunt, iter agunt, onera gestant, suumque explent ministerium? Tu vero qui sublata mensa, ad omne opus inutilis es et ineptus, num vitare poteris, quo minus videaris asinis deterior? Quamobrem? Quia tum maxime convenit esse sobrium ac vigilantem.

A cibo sumpto orandum. — Nam tempus post mensam agendi gratias tempus est: non decet autem agentem gratias ebrium esse, sed sobrium ac vigilantem. A mensa non ad lectum, sed ad precationem vertamur, ne brutis animantibus simus magis bruti.

9. Novi fore multos qui damnent ea quæ nunc dicuntur, veluti quæ novam quamdam et miram vitæ consuetudinem invehant. At ego magis damnabo pravam consuetudinem, quæ nunc obtinuit. Etenim quod post cibum ac mensam non ad somnum oporteat ire, nec ad cubile, sed oporteat cibo preces ac divinarum Scripturarum lectionem succedere, manifestius declaravit ipse Christus, qui cum immensam multitudinem excepsisset convivio in deserto, non remisit illos ad lectum aut somnum, sed ad audiendos sermones divinos invitavit. Non enim distenderat illorum ventres, neque ad ebrietatem impulerat, verum ubi saturasset illos, quantum exigebat necessitas, ad spiritualem adduxit alimoniam. Idem nos quoque facia-

mus, eoque modo consuescamus capere cibum, ut ad vitam tuendam dumtaxat sufficiat, non ut nos valeat disrumpere et gravare.

Non enim in hoc nati sumus ac vivimus, ut edamus ac bibamus: sed ideo edimus, ut vivamus. Ab initio non erat cibi causa data vita, sed vitæ causa datus est cibus. Nos vero perinde quasi ob hoc ipsum viveremus, ita cuncta in hoc insumimus. Cæterum ut vehementior etiam fiat deliciarum redargutio, acriusque pungat in his vitam agentes, age rursus ad Lazarum referamus sermonem. Hoc enim pacto fiet, ut nobis sit efficacior admonitio consiliumque nostrum, cum videatis non verbis, sed factis corripi puniriue eos, qui indulgent ingluviæ. Dives igitur ille cum tanta vivebat improbitate, quotidie deliciis vacans, lautisque patinis fruebatur, et splendidis vestibus induebatur, gravior sibi ipsi supplicium accersens, majusque parans incendium, ac vindictam Dei reddens implacabilem, ultionem exasperans, sic ut veniæ locus non esset.

Paupertas non querula. — Pauper autem projectus erat in vestibulo, nec tamen erat morosus, nec dicebat convicia, nec indignabatur. Non dicebat apud se quod dicunt complures: quid tandem est hoc? Iste qui improbam crudelemque vitam agit et inhumanam, omnibus supra quam opus est fruitur rebus, nec ullam animi molestiam patitur, nec aliud quidquam inopinatum, qualia multa solent in rebus humanis accidere, sed pura voluptate fruitur: mihi vero ne tantum quidem impartitur alimoniam, quantum postulat necessitas. Verum isti qui in parasitos et adulatores, ac temulentiam quidquid habet consumit, non aliter quam e fonte cuncta affluunt. Ego porro hic jaceo, exemplum iis qui me conspiciunt, probrum ac indubium, fame contabescens. An hæc sunt providentiæ? An illa justitia respicit res hominum? Nihil horum neque dixit, neque cogitavit. Unde hoc liquet? Ex eo quod angeli stipatum illum deduxerunt, inque sinum Abrahamæ delatum deposuerunt. Quod si blasphemus fuisset, nequaquam illi tantum contigisset honoris. Ita cæteri quidem ob hoc demum tantopere mirantur hominem quod in paupertate vixerit. Ego vero doceo illum novem supplicia pertulisse, non quo puniretur, sed quo clarior redderetur; quod quidem etiam evenit.

Paupertas gravis sine philosophia. — Nam paupertas quidem res est vere molesta: hoc norunt quicunque sunt experti. Nec enim ulla oratio possit assequi cruciatum, quem sustinent ii qui in paupertate degunt, si nesciant uti philosophia. In Lazaro vero non ista tantum erat calamitas, verum etiam adversa valetudo erat affixa, eaque supra modum gravis. Vide siquidem quemadmodum declarat utramque calamitatem ad summum pervenisse. Nam quod omnem paupertatem Lazari paupertas tum superaverit, declaravit dicens, quod ne micis quidem potiri licuerit, quæ cadebant de mensa divitis (*Luc. 16. 21*). Porro quod valetudo quoque ad eandem mensuram pervenerit ad quam paupertas, ultra quam non posset amplius pro-

ferri, et id quoque rursus declaravit, dicens, quod canes lingebant ulcera ejus: adeo erat fractis viribus, ut ne canes quidem posset abigere, sed vivum cadaver jacebat, videns quidem eos accurrentes, nequaquam tamen valens depellere: usque adeo illi membra erant soluta, usque adeo erant arefacta morbo, usque adeo consumpta erant afflictione. Vides vehementer supraque modum et paupertatem, et valetudinem oppugnantem corpus illius? Quod si horum unumquodque per se intolerabile est et acerbum, cum simul conglomerata fuerint, annon adamas quispiam fuerit, qui hæc perferat? Multi frequenter laborant adversa valetudine, cæterum non egent iis, quæ ad victum sunt necessaria. Alii paupertati extremæ sunt obnoxii, verum potiuntur bona valetudine, sic ut altera res alterius sit solatium, huic vero ambo concurrebant mala. Age posses mihi nominare quempiam, simul et adversæ valetudini et paupertati obnoxium? Sed non usque adeo desolatum ac destitutum. Nam ille quidem quamquam non ex sese neque a domesticis, tamen ab iis, qui vident, misericordia flexis sublevari potest, in medium projectus: huic vero molestias eas, quas antea diximus, molestiores reddebat, quod esset ab omnibus desertus: et hanc ipsam solitudinem rursus molestiorem faciebat, quod in vestibulo divitis jaceret. Etenim si in terra deserta nullisque habitata jacens hæc passus fuisset, neglectusque jacuisset, non tantum doluisset: nam si nullus adsit, hoc ipsum etiam nolenti persuadet, ut ferat quæ accidant. Cæterum quod in medio tam multorum jacens, ebrietati indulgentium, suaviter viventium, a nemine vel vulgarem curam nancisceretur, id reddebat sensum dolorum acriorem, magisque incendebat animi ægritudinem. Non enim perinde si absint qui succurrant, atque si adsint quidem, sed nolint porrigere manum, mordere solet animum in calamitatibus, quod quidem tum huic accidit. Nullus erat qui dictis consolaretur, nullus qui factis afferret solatium, non amicus, non vicinus, non cognatus, non videntium quisquam: adeo erat tota divitis corrupta familia.

10. Ad hæc altam doloris accessionem adjungebat, quod alterum illum in felicitate conspiciebat, non quod invidus esset ac pravus, sed quod omnes solent in aliorum prosperitate acrius suas sentire calamitates. In divite autem erat aliquid majus ad illius animum exulcerandum. Non enim solum suam ipsius calamitatem cum illius prosperitate conferens, graviores reddebat suorum malorum sensum, verum etiam perpendens quod ille vitam ducens crudelem et inhumanam, in omnibus prosperaretur, ipse vero virtutem ac modestiam amplexus, extrema pateretur mala, inconsolabilem animi molestiam et hinc sustinuit. Nam si vir justus fuisset dives, si modestus, si suscipiendus, si omni virtute præditus, nequaquam illi perinde doluisset. Nunc vero cum dives esset, improbeque vitæ, et ad extremum usque malitiæ proventus, et tantam inhumanitatem ostendens, et hostilem animum gerens, nec secus atque lapidem ipsum prætereurrens, sine verecundia, sine

φήν. Οὕτω καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν, καὶ τοσοῦτον ἐθίσωμεν
 ἑαυτοὺς ἐσθίειν, ὅσον πρὸς τὸ ζῆν μόνον, οὐχ ὅσον
 διασπᾶσθαι καὶ βαρύνεσθαι.

Οὐ γὰρ διὰ τοῦτο ἐγενόμεθα καὶ ζῶμεν, ἵνα φάγω-
 μεν καὶ πῖωμεν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἐσθίωμεν, ἵνα ζῶ-
 μεν. Οὐ τὸ ζῆν διὰ τὸ φαγεῖν, ἀλλὰ διὰ τὸ ζῆν τὸ φα-
 γεῖν γέγονεν ἐξ ἀρχῆς. Ἡμεῖς δὲ ὡς διὰ τοῦτο ἐλθόν-
 τες εἰς τὸν κόσμον, οὕτως ἅπαντα εἰς τοῦτο κατανα-
 λίσκομεν. Ἄλλ' ἵνα σφοδρότερα γένηται τῆς τρυφῆς
 ἡ κατηγορία, καὶ μάλα καθίσχεται τῶν ἐν αὐτῇ ζών-
 των, φέρε, πάλιν ἐπὶ τὸν Λάζαρον τὸν λόγον ἀγάγω-
 μεν. Οὕτω γὰρ ἡμῖν ἀληθεστέρα τε καὶ ἐναργεστέρα
 ἡ παραίνεσις ἔσται καὶ ἡ συμβουλή, ὅταν μὴ διὰ ῥη-
 μάτων, ἀλλὰ διὰ πραγμάτων ἴδῃται παιδευομένους καὶ
 κολαζομένους τοὺς ἀδωφαγίᾳ προσέχοντας. Ὁ μὲν
 οὖν πλουσίος τοσαύτη πονηρίᾳ συνέζη, καὶ καθ' ἐκά-
 στην ἐνετρύφα· τὴν ἡμέραν, καὶ ἐνεδιδύσκετο λαμ-
 πρῶς, χαλεπωτέραν ἑαυτῷ ἀνάπτων τὴν κόλασιν, καὶ
 μείζων τὸ πῦρ ἐργαζόμενος καὶ ἀπαρამύθητον [720]
 ἑαυτῷ ποιῶν τὴν δίκην, καὶ ἀσυγγνωστον τὴν τιμω-
 ρίαν.

Ὁ δὲ πέννης ἐῤῥίπτο παρὰ τὸν πυλῶνα αὐτοῦ, καὶ
 οὐτ' ἀπεδυσπέτησεν, οὐτ' ἐλάσφημῃσεν, οὐτ' ἠγανά-
 κτησεν· οὐκ εἶπε πρὸς ἑαυτόν, ὃ πολλοὶ λέγουσι· τί
 ποτε τοῦτο ἔστιν; οὕτως μὲν πονηρίᾳ συζῶν καὶ ὠμό-
 τητι καὶ ἀπανθρωπίᾳ, καὶ τῶν ὑπὲρ τὴν χρεῖαν ἀπο-
 λαύει πάντων, καὶ οὐδ' ἀθυμίαν ὑπομένει, οὐδ' ἄλλο
 τι τῶν ἀδοκίμων, ὅσα πολλὰ τὰ παρὰ ἀνθρώποις
 ἔστιν, ἀλλὰ καὶ καθάραν καρποῦται τὴν ἡδονήν· ἐγὼ
 δὲ οὐδὲ τῆς ἀναγκαίας ἔχω τρυφῆς μετασχεῖν. Ἀλλὰ
 τούτῳ μὲν εἰς παραστούς καὶ κήλακας καὶ μέθην τὰ
 ὄντα ἅπαντα δαπανῶνται, ὥσπερ ἐκ πηγῶν ἅπαντα
 ἐπιρρέει· ἐγὼ δὲ παράδειγμα τοῖς ὀρώσι κεῖμαι καὶ
 αἰσχύνῃ καὶ γέλωτι, λιμῷ τεκόμενος. Ἄρα ταῦτα προ-
 νοίας; ἄρα ἐφορᾷ δίκη τις τὰ ἀνθρώπινα πράγματα;
 Οὐδὲν τούτων οὐκ εἶπεν, οὐκ ἐνενόησε. Πόθεν τοῦτο
 ᾔδων; Ἐξ ὧν ἀπήγαγον αὐτὸν οἱ ἄγγελοι δορυφο-
 ρούντες, καὶ εἰς τὸν κάπνον τοῦ Ἀδραμ ἀποκατέ-
 στησαν· οὐκ ἂν δὲ, εἰ βλάσφημος ἦν, τοσαύτης θαυ-
 μάσουσι τὸν ἀνθρώπον μόνον, ὅτι ἐν πενίᾳ ἦν· ἐγὼ
 δὲ δείκνυμι τιμωρίας ἐνῆα τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν ὑπο-
 μέιναντα, οὐχ ἵνα κολάζηται, ἀλλ' ἵνα λαμπρότερος
 γίνηται· ὅπερ οὖν καὶ ἐγένετο.

Δεινὸν μὲν γὰρ ὄντως καὶ ἡ πενία, καὶ ἴσασιν ὅσοι
 πεῖραν ταύτης εἰλήφασιν· λόγος γὰρ οὐδεὶς παραστή-
 σαι δύνησεται τὴν ὀδύνην, ὅσην ὑπομένουσιν οἱ πτω-
 χεῖς συζῶντες, καὶ φιλοσοφεῖν οὐκ εἰδότες. Ἐπὶ δὲ
 τοῦ Λαζάρου οὐ τοῦτο μόνον ἦν τὸ δεῖνόν, ἀλλὰ καὶ
 ἀβρῶστιά αὐτῷ^β συνέζευκτο, καὶ αὐτῇ μεθ' ὑπερβο-
 λῆς. Καὶ ὅρα πῶς ἐκατέρας τὰς συμφορὰς δείκνυσιν
 εἰς ἄκρον ἐλθούσας. Ὅτι μὲν γὰρ πᾶσαν πενίαν ἡ
 τοῦ Λαζάρου πενία τότε ἐνίκησεν, ἔδειξεν εἰπὼν, ὅτι
 οὐδὲ τῶν ψυχίων ἀπῆλαυε τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς
 τραπέζης τοῦ πλουσίου· ὅτι δὲ καὶ ἡ ἀβρῶστιά πρὸς
 τὸ αὐτὸ μέτρον ἐφθάκει τῇ πενίᾳ, μεθ' ὁ λοιπὸν ἐκτα-
 θῆναι οὐκ ἦν, καὶ τοῦτο αὐτὸ πάλιν ἐδήλωσεν, εἰπὼν
 ὅτι οἱ κύνας ἀπέλειγον τὰ ἔλκη αὐτοῦ. Οὕτως ἦν ἐξ-
 ησθενηκώς, ὡς μηδὲ τοὺς κύνας ἀποσοῦσθαι δύνασθαι,
 ἀλλὰ νεκρὸς ἐμψυχος ἔκειτο, ἐπύοντα μὲν αὐτοὺς

θεωρῶν, ἀμύνασθαι δὲ οὐκ ἰσχύων. Οὕτως αὐτῷ τὰ
 μέλη παρείτο, οὕτω τεταρχίκετο τῇ ἀβρῶστίᾳ, οὕτω
 δεδαπάνητο τῷ πειρασμῷ. Εἶδες μετ' ἄκρας ὑπερβο-
 λῆς καὶ τὴν πενίαν καὶ τὴν ἀβρῶστίαν· πολιορκου-
 σαν αὐτοῦ τὸ σῶμα; Εἰ δὲ καθ' ἑαυτὸν τοῦτον ἕκαστον
 ἀφόρητον καὶ δεῖνόν, ὅταν ὁμοῦ συμπεπλεγμένα ἦ,
 πῶς οὐκ ἀδάμας τις ἦν ὁ ταῦτα ὑπομένων; Πολλοὶ
 πολλάκις ἀβρῶστοῦσιν, ἀλλὰ τῆς ἀναγκαίας οὐκ ἀπο-
 ροῦσι τρυφῆς· ἄλλοι πενίᾳ μὲν συζῶσιν ἐσχάτῃ,
 ἀλλ' ὑγιείας ἀπολαύουσι, καὶ θάτερον θατέρου παρα-
 μυθία γίνονται· ἐνταῦθα δὲ ἀμφοτέρω ταῦτα συνεδε-
 δραμῆκει. Ἄλλ' ἔχεις μοί τινα εἰπεῖν καὶ ἐν ἀβρῶ-
 στίᾳ ὄντα καὶ ἐν πενίᾳ. Ἄλλ' οὐκ ἐν ἐρημίᾳ τοσαύτῃ.
 Εἰ γὰρ καὶ μὴ παρ' ἑαυτοῦ μηδὲ [721] οἰκοθεν, ἀλλ'
 ὑπὸ τῶν ὀρώντων ἐλθεῖσθαι δύναται ἂν εἰς τὸ μέσον
 προκειμένος· τούτῳ δὲ τὰ προσηρημένα δεῖνὰ χαλε-
 πώτερα ἐπολεῖ γίνεσθαι τῶν προστησομένων ἡ ἐρη-
 μία· καὶ αὐτὴν ταύτην πάλιν χαλεπωτέραν ἐπο-
 φαίνεσθαι τὸ ἐν πυλῶνι κεῖσθαι τοῦ πλουσίου. Εἰ μὲν
 γὰρ ἐπὶ τῆς ἐρήμου καὶ τῆς ἀοικίτου καίμενος, ταῦτ'
 ἔπασχε καὶ παρειωρᾶτο, οὐκ ἂν οὕτως ἤλγησε· τὸ
 γὰρ μηδένα παρῆναι καὶ ἀκοντα φέρειν ἔπαιθε τὰ
 συμβαίνοντα· τὸ δὲ ἐν μέσῳ τοσούτων καίμενος με-
 θυόντων, εὐημερούντων, παρὰ μηδενὸς μηδὲ τῆς τυ-
 χούσης ἐπιμελείας τυγχάνειν, δριμυτέραν ἐπολεῖ τῶν
 ὀδυνῶν γίνεσθαι τὴν αἰσθησιν, καὶ τὴν ἀθυμίαν ἐξ-
 ἔκαυε μάλλον. Οὐ γὰρ οὕτως ἀπόντων τῶν βοηθούντων,
 ὡς παρόντων μὲν, οὐκ ἐθελόντων δὲ ὀρέξαι χεῖρα,
 δάκνυσθαι πεφύκαμεν ἐν ταῖς συμφοραῖς· ὅπερ οὖν
 κἀκεῖνος τότε ἔπασχεν. Οὐδεὶς γὰρ ἦν, οὐχ ὁ λόγος
 παρακαλῶν, οὐχ ὁ ἐργῶ παραμυθούμενος, οὐ φίλος,
 οὐ γείτων, οὐ συγγενής, οὐ τῶν ὀρώντων οὐδεὶς, πά-
 σης τῆς τοῦ πλουσίου διεφθαρμένης οἰκίας.

Ἦ. Ἐτι πρὸς τοῦτοις ἐτέραν αὐτῷ προσήκην ὀδύνης
 ἐνεποιεῖ τὸ καὶ ἕτερον εὐπραγοῦντα ὄρεῖν· οὐκ ἐπειδὴ
 βάσκανος ἦν καὶ πονηρὸς, ἀλλ' ἐπειδὴ πεφύκαμεν
 ἅπαντες ἐν ταῖς ἐτέρων εὐημερίαις ἀκριδέστερον τὰς
 οἰκίας καταμανθάνειν συμφορὰς. Ἐπὶ δὲ τοῦ πλου-
 σίου καὶ μείζων προσήν αὐτῷ ἕτερον τὸ δυνάμενον
 αὐτὸν δακύνει. Οὐ γὰρ δὴ μόνον ταῖς εὐημερίαις ταῖς
 ἐκείνου συγκρίνουν τὴν ἑαυτοῦ δυσπραγίαν, μείζονα
 τὴν αἰσθησιν ἐλάμβανε τῶν οἰκείων κακῶν, ἀλλὰ καὶ
 λογιζόμενος, ὅτι ὁ μὲν μετ' ὠμότητος καὶ ἀπανθρω-
 πίας ζῶν, ἐν ἅπασιν εὐδοῦται, οὗτος δὲ μετὰ ἀρετῆς
 καὶ ἐπεικειας τὰ ἔσχατα πάσχει δεῖνὰ· καὶ ἐνθεν
 ἀπαρამύθητον τὴν ἀθυμίαν πάλιν ὑπέμενεν. Εἰ γὰρ
 δίκαιος ἦν, εἰ γὰρ ἐπεικὴς, εἰ γὰρ θαυμαστός ὁ ἀνὴρ,
 εἰ γὰρ πάσης γέμων ἀρετῆς, οὐκ ἂν αὐτὸν ἐλύπησε·
 νυνὶ δὲ καὶ πονηρίᾳ συζῶν, καὶ πρὸς ἔσχατον κακίας
 ἐληλακώς, καὶ τοσαύτην ἀπανθρωπίαν ἐπιδεικνύμε-
 νος, καὶ τὰ τῶν ἑχθρῶν αὐτῶν· διατιθείς, καὶ ὥσπερ
 λίθον αὐτὸν παρατρέχων ἀναισχύντως καὶ ἀνύδρως,
 καὶ μετὰ ταῦτα πάντα τοσαύτης ἀπολαύου εὐπορίας

^a Alii et Savil. in marg. καὶ τὸν λιμὸν καὶ τὴν ἀβρῶστίαν.

^b Savil. in marg. τὰ συμπίπτοντα, aliquot mss. τὰ αὐθι-
 γάντα.

^c Savil. in textu et quidam alii αὐτὸν.

^a Unus ms. συνέζη καθ' ἐκάστην τρυφάν.

^b Alii αὐτῷ, alii αὐτῇ

ἐννόησον πῶς εἰκὸς ἦν, ὥσπερ ἐπαλλήλοις κύμασι βαπτίζουσιν αὐτὸν τοῦ πένητος τὴν ψυχὴν· ἐννόησον τὸν Λάζαρον, οἷον εἰκὸς ἦν εἶναι, ὁρῶντα παρασίτους, κόλακας, οἰκέτας ἀναβαίνοντας, καταβαίνοντας, ἐξιόντας, εἰσιόντας, κατατρέχοντας, θορυβούντας, μεθύοντας, πηδώντας, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀσελγείαν ἐπιδεικνυμένους. Ὡς γὰρ δι' αὐτὸ τοῦτο ἰλθὼν, ἵνα μάρτυς ᾗ τῶν ἁλλοτρίων ἀγαθῶν, οὕτως εἰς τὸν πυλῶνα ἔβριπτο, τοσοῦτον ζῶν, ὅσον αἰσθάνεσθαι εἶχε τῶν οἰκείων κακῶν μόνον, ἐν λιμένι ναυάγιον ὑπομένων, πλησίον πηγῆς διψῆς χαλεπωτάτῃ τὴν ψυχὴν ἀγχομένος.

Εἶπω τι καὶ ἕτερον πρὸς τοῦτοις κακόν· Οὐκ εἶχεν εἰς ἕτερον [722] Λάζαρον ἰδεῖν. Ἡμεῖς μὲν γὰρ καὶ μυρία πάθωμεν κακὰ, ἀλλ' ἔχομεν εἰς ἐκεῖνον ἰδόντες, ἱκανὴν δέχεσθαι παράκλησιν, καὶ πολλῆς ἀπολαύσαι τῆς παραμυθίας. Τὸ γὰρ κοινωνοῦς εὐρίσκειν τῶν οἰκείων κακῶν ἢ ἐν πράγμασιν, ἢ ἐν διηγήμασι, πολλὴν φέρει τοῖς ὀδυρμένοισι παράκλησιν. Ἐκεῖνος δὲ οὐδὲν ἕτερον εἶχεν ἰδεῖν τὸν τὰ αὐτὰ αὐτῷ πεπονθότα· μέλλον δὲ οὐδ' ἀκούσαι τινος ἐπὶ τῶν προγόνων τῶν αὐτοῦ τοσαῦτα ὑπομείναντος. Ἰκανὸν δὲ τοῦτο σκοτῶσαι ψυχῇ. Ἔστι καὶ ἕτερον πρὸς τοῦτοις εἰπεῖν, ὅτι οὐδὲν τι περὶ ἀναστάσεως φιλοσοφεῖν ἠδύνατο, ἀλλὰ μέχρι τοῦ παρόντος βίου τὰ παρόντα ἐνόμιζε συγκαλεῖσθαι πράγματα· τῶν γὰρ πρὸς τῆς χάριτος ἦν. Εἰ δὲ νῦν ἐφ' ἡμῶν μετὰ τοσαύτην θεογνωσίαν, καὶ τὰ χρηστάς τῆς ἀναστάσεως ἐλπίδας, καὶ τὰς καίμενας τοῖς ἁμαρτάνουσιν τιμωρίας ἐκεῖ, καὶ τὰ ἡτοιμασμένα τοῖς κατορθοῦσιν ἀγαθὰ, οὕτω μικροψύχως τινὲς καὶ ταλαιπώρως διακινεῖται, ὥς μὴδὲ ταῦται διορθοῦσθαι ταῖς προσδοκίαις· τί πάσχειν εἰκὸς ἦν ἐκεῖνον καὶ ταύτης ἀπεστερημένον τῆς ἀγκύρας; Ἐκεῖνος γὰρ οὐδὲν οὐδέποτε τοιοῦτον φιλοσοφεῖν ἠδύνατο διὰ τὸ μηδέποτε τὸν καιρὸν τούτων ἀφίχθαι τῶν διδαγμάτων. Ἦν τι καὶ πρὸς τοῦτοις ἄλλο, τὸ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ διαβεβλήσθαι παρὰ τοῖς ἀνοήτοις τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ γὰρ εἰώθασιν οἱ πολλοὶ, ἐπειδὴν ἴδωσί τινας ἐν λιμῷ καὶ νόσῳ διηνεκεῖ καὶ τοῖς ἐσχάτοις ὄντας κακοῖς, μὴδὲ χρηστὴν περὶ αὐτῶν δόξαν εἶναι, ἀλλ' ἀπὸ τῆς συμφορᾶς τὰ κατὰ τὸν βίον κρίνειν, καὶ διὰ πονηρίαν νομίζειν πάντως αὐτοὺς οὕτω ταλαιπωρεῖσθαι· καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα πρὸς ἀλλήλους λέγουσιν, ἀνοήτως μὲν, λέγουσι δὲ ὁμῶς· ὅτι οὗτος, εἰ τῷ Θεῷ φίλος ἦν, οὐκ ἂν εἴσεν αὐτὸν ἐν πενίᾳ, καὶ τοῖς ἄλλοις κακοῖς * ταλαιπωρεῖσθαι. Οὕτω γοῦν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωδ, καὶ ἐπὶ τοῦ Παύλου συνέβη. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος ἔλεγον, Μὴ κολλάκις σοι λελάληται ἐν κόπῳ, ἰσχὺν δὲ ῥημάτων σου εἰς ὑποίσεις; Εἰ γὰρ σὺ ἐνουθέτησας πολλοὺς, καὶ χεῖρας ἀσθενεῖς παρακάλεσας, ἀσθενούντας δὲ ἐξανέστησας ῥήμασι, γόνος δὲ ἀδυνατούσι περιέθηκας θάρσος· νυνὶ δὲ ἡκεῖ ἐπὶ σέ πόρος, σὺ δὲ ἐσπούδακας. Πότερον οὐχ ὁ φόδος σοῦ ἐστὶν ἐν ἀφροσύνῃ; Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Εἰ τί σοι, φησὶν, ἀγαθὸν ἦν πεπραγμένον, οὐκ ἂν ταῦτα ἐπαθες ἅπερ ἐπαθες· ἀλλ' ἁμαρτημάτων τίνεις δίκα; καὶ παρανομίας. Καὶ τοῦτο ἦν ὁ μάλιστα ἔδωκε τὸν μακάριον Ἰωδ. Καὶ περὶ τοῦ Παύλου δὲ

οἱ βάρβαροι τοῦτο ἔλεγον· ἐπειδὴ γὰρ εἶδον τὴν ἔχιν ἐκκρεμαμένην αὐτοῦ τῆς χειρὸς, οὐδὲν χρηστὸν περὶ αὐτοῦ ὑπενόησαν^β, ἀλλὰ τῶν τὰ ἐσχάτα κακὰ τελομένων αὐτὸν εἶναι ἐνόμιζον· καὶ ὅλον ἐξ ὧν ἔλεγον. Τοῦτον γὰρ, φασὶν, ἐκ τῆς θαλάσσης σωθέντα ἢ δίκῃ ζῆν οὐκ εἴσεν. Οὐχ ὥς ἔτυχε δὲ καὶ τοῦτο ἡμᾶς εἴθε θορυβεῖν. Ἀλλ' ὁμῶς τοσοῦτων ὄντων τῶν κυμάτων, καὶ ἐπαλλήλων φερομένων, οὐ κατεποντίσθη τὸ σκάφος· ἀλλ' ὥς ἐν καμίνῳ καίμενος, καθάπερ δρόσου διηνεκοῦς ἀπολαύων, οὕτως ἐφιλοσόφει.

ια'. Οὐ γὰρ εἶπε πρὸς αὐτὸν οὐδὲν τοιοῦτον, οἷον πολλοὺς λέγειν εἰκὸς, ὅτι οὗτος ὁ πλούσιος, ἂν μὲν ἀπελθὼν ἐκεῖ κολασθῇ καὶ δῶ τιμωρίαν, ἐν ἔν γέγονεν· ἂν δὲ κάκει τῶν αὐτῶν ἀπολαύσῃ τιμῶν, [725] δύο γέγονεν οὐδὲν. Ἡ οὐ ταῦτα περιφέρετε ἐν ταῖς ἀγοραῖς ὁμεις οἱ πολλοὶ, τὰ ἀπὸ τῆς ἱπποδρομίας καὶ τῶν ἐξω θεάτρων εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσάγοντες; Αἰσχύνομαι μὲν οὖν εἰς μέσον ταῦτα προτιθεὶς τὰ ῥήματα καὶ ἐρυθριῶ· πλὴν ἀλλ' ἀνάγκη ταῦτα εἰπεῖν, ἵνα ὁμεις ἀπαλλαγῇτε τοῦ ἀτάκτου γέλωτος καὶ τῆς αἰσχύνης καὶ τῆς βλάβης τῆς ἀπὸ τῶν ῥημάτων τούτων. Ταῦτα πολλοὶ πολλάκις γελῶντες λέγουσιν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο διαβολικῆς κακουργίας ἐστίν, ἐν τάξει ῥημάτων ἀστεῖον διεσθαρμένον εἰσάγειν εἰς τὸν βίον ἡμῶν δόγματα. Ταῦτα γὰρ συνεχῶς καὶ ἐν ἐργαστηρίοις, καὶ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις πολλοὶ περιφέρουσιν· ὅπερ ἐσχάτης ἀπιστίας ἐστὶ καὶ παρανοίας καὶ γέλωτος ὄντως καὶ παιδικῆς διανοίας. Τὸ μὲν γὰρ λέγειν, ὅτι ἂν ἀπελθόντες οἱ πονηροὶ κολασθῶσι, καὶ μὴ σφόδρα πεπεικίναί αὐτούς, ὅτι κολασθῇσονται πάντες, ἀπιστοῦντας ἐστὶ καὶ διαμψισθητοῦντας τὸ δὲ, εἰ καὶ τοῦτο συμβαίῃ, ὅπερ οὖν καὶ συμβήσεται, νομίζειν τῆς ἰσῆς αὐτοὺς τοῖς δικαίοις ἀνταποδόσεως ἀπολελαυκέναι, τοῦτο ἐσχάτης ἀνοίας.

Τί λέγεις, εἰπέ μοι; ἂν ἀπελθὼν ὁ πλούσιος ἐκεῖ κολάζηται, ἐν ἔν γέγονε; καὶ πῶς; ἂν ἔχοι λόγον; Πόσα γὰρ αὐτὸν ἐνταῦθα βούλει θείναι ἀπολελαυκέναι τῶν χρημάτων ἔτη; βούλει θῶμεν ἑκατόν; Ἐγὼ δὲ καὶ διακόσια τίθημι, καὶ τριακόσια καὶ δις τοσαῦτα, καὶ, εἰ βούλει, καὶ χίλια, ὅπερ ἀδύνατον· Αἱ ἡμέραι γάρ, φησὶ, τῶν ἐτῶν ἡμῶν, ὀρθόκηρυκτα * ἐτη· πλὴν ἄλλα κείσθαι καὶ χίλια. Μὴ ζῶν ἔχεις, εἰπέ μοι, ἐνταῦθα δεῖξαι τέλος οὐκ ἔχουσιν, οὐδὲ πέρας ἐπισταμένην, οἵαπερ ἐστὶν ἡ τῶν δικαίων ἐκεῖ; Εἰ τις οὖν, εἰπέ μοι, ἐν ἔτεσιν ἑκατὸν μίαν νύκτα θναρὶ ἰδὼν χρηστὸν, καὶ πολλῆς καθ' ὑπνοὺς ἀπολαύσας τρυφῆς, τὰ ἑκατὸν ἔτη κολάζοιτο, ἄρα δυνήσῃ λέγειν ἐπὶ τούτῳ, ἐν καὶ ἐν, καὶ τὴν μίαν νύκτα τῶν ὀνειράτων ἐκείνων τοῖς ἑκατὸν ἔτεσιν ἀντίβροπον ποιεῖσθαι; Οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν. Τοῦτο δὲ καὶ περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς λογίζου. Ὅπερ γὰρ ἐστὶν θναρὶ ἐν πρὸς ἑκατὸν ἔτη, τοῦτο ἐστὶν ὁ παρών βίος πρὸς τὴν μελλούσαν ζωὴν· μάλλον δὲ καὶ πολλῷ πλέον· ὅσον ἐστὶ σταγὼν μικρὰ πρὸς πέλαγος ἀπειρον, τοσοῦτόν ἐστι χίλια ἔτη πρὸς τὴν μελλούσαν δόξαν ἐκείνην καὶ ἀπολαύσιν. Καὶ τί γὰρ ἂν ἔχοι τις πλέον εἰπεῖν, ἢ ὅτι πέρας οὐκ ἔχει καὶ τέλος οὐκ οἶδε, καὶ ὅσον ἐστὶ τὸ μέσον ὀνειρῶν καὶ τῆς

* Αἱτι καὶ τοσοῦτοις κακοῖς.

^β Αἱτι ὑπενόησαν.

* Αἱτι ὀρθόκηρυκτα.

miseriordia, denique super hæc omnia, tanta potens rerum copia, cogita quam probabile sit, velut alternis fluctibus demersum pauperis animum fuisse. Cogita qualiter affectum fuisse Lazarum consentaneum sit, cum videret parasitos, adulatores, famulos ascendentes, descendentes, egredientes, ingredientiæ, circumcursantes, tumultuantes, ebrios, salientes, omne lasciviæ genus exhibentes: quasi enim propter hoc venisset, ut esset alienorum bonorum testis, ita in vestibulo projectus erat, solum vitæ tantum habens, ut sua mala sentire posset, in portu faciens naufragium, iuxta fontem molestissima siti discruciatu animo.

Proverbium, in portu naufragium.—Dicam et aliud quoddam præter hæc malum: non poterat alterum videre Lazarum. Nam nos etiamsi innumera patiamur mala, habemus tamen ad illum spectantes, unde sufficientem accipiamus consolationem, magnumque feramus molestiæ delinimentum. Nam malorum nostrorum reperire consortes, sive in factis, sive in dictis, multum affert solatii lugentibus. Ille vero neminem alium habebat, ad quem respiceret eadem cum illo passum, imo ne audire quidem poterat de quoquam, qui majorum ipsius ætate tam acerba sustinisset. Hoc autem satis est ad inducendum animo caliginem. Possum et aliud his omnibus addere, videlicet quod ne de resurrectione quidem quidquam potuerit philosophari, sed hujus vitæ res crederet hujus vitæ fine terminari. Erat enim ex eorum numero, qui gratiam Evangelii præceperunt. Quod si nunc hic temporibus post tantam Dei cognitionem, post egregias resurrectionis spes, post illic reposita peccantibus supplicia, post parata iis qui recte vixerunt bona, adeo dejectis animis ac miseris sunt nonnulli, ut ne horum quidem expectatione corrigantur; quid tandem esse putandum illi accidisse, etiam hac destituito ancora? Nam ille tale nihil umquam philosophari potuit, eo quod nondum advenisset tempus ejusmodi dogmatum. Ad hæc et aliud quiddam accessit, quod et fama ipsius apud homines impudentes traduceretur.

Calamitas facit obnoxium suspicioni malitiæ.—Solet enim hominum vulgus, ubi quos viderint in fame perpetuoque morbo et extremis agentis malis, nec opinionem de eis habere bonam, sed ex ipsa calamitate æstimare vitam, et omnino judicare illos ob malitiam sic affligi: aliaque multa hujus generis inter se loquuntur, stulte quidem illi, loquuntur tamen: hic si Deo carus esset, nequaquam ipsum in hujusmodi malis esse pateretur. Hoc et in Job et in Paulo usu venit. Nam et illi dicebant: *Nonne frequenter tibi dictum est in labore, vim autem verborum tuorum quis sustinebit? Si enim tu erudiisses multos, et manus infirmas consolatus esses, et eos qui infirmabantur verbis erexisses, genibusque infirmis addidisses fiduciam: nunc vero pervenit in te labor, tu vero curasti. Nonne tuus timor est in stultitia (Job. 4. 2. 6)?* Horum autem verborum hic sensus est: si quid tibi, inquit, bonæ rei gestum fuisset, haudquaquam ista patereris, sed peccatorum et iniquitatis luis pœnas. Et hoc erat quod maxime mordebat animum Job. Ac de Paulo barbari

hoc ipsum dicebant: cum enim viderent viperam pendentem de manu illius, nihil boni de illo suspicabantur, sed existimabant eum hominem esse de numero eorum, qui extrema perpetrarunt scelera. Id perspicuum est ex his quæ dicebant: *Hunc, inquit, a mari servatum, ultio non passa est vivere (Act. 28. 4).* Hoc autem non mediocriter nos quoque conturbare consuevit. Attamen cum fluctus essent tam multi, vicissimque alii super alios illum impeterent, non tamen demersum est navigium, sed perinde, ac si in fornace positus veluti perpetuo rore refocillaretur, ita philosophabatur.

11. Proverbium impium, quod explicat Chrysostomus.—Non enim dicebat apud sese quidquam tale, quale vulgus dicere verisimile est: iste dives si mortuus illic punitur datque pœnas, unum factum est unum: si vero illic iisdem potitur honoribus, duo facta sunt nihil. Annon hæc per fora circumferitis vos plerique, ex circo exterisque theatris in Ecclesiam importantes? Pudet me quidem ac rubore suffundor, qui talia verba in medium proferam, nisi quod necesse est hæc dicere, ut vos a risu incomposito, probro, et perniciæ horum verborum noxiisque verbis liberemini. Hæc multi frequenter dicunt ridentes: verum hoc quoque diabolicæ versutiæ est, loco dictorum civilium et urbanorum perniciose in vitam nostram inducere dogmata. Hæc frequenter et in officinis et in foro, et in ædibus plerique circumferunt, quæ res extremæ est incredulitatis et amentitiæ, ridicula animique puerilis. Nam dicere, dum hinc profecti mali puniantur, nec hoc vehementer habere persuasum, quod omnino puniendi sunt, infidelium est ac dubitantium. Illud vero, quamvis hoc evenierit, quemadmodum etiam eventurum est, putare malos æquale præmium cum justis reportare, extremæ dementiæ est.

Nulla comparatio inter vitam hanc et futuram.—Quid queso dicis? Si dives illic profectus punitur, unum factum est unum? Et quomodo istuc possit consistere? Quot enim annis vis illum hic pecuniis fuisse fructum? Vis ponamus centum? Ego vero etiam ducentos pono, pono trecentos, pono bis tantum, et si vis mille, quod sane fieri non potuit: *Dies enim, inquit, annorum nostrorum octoginta anni (Psalm. 89. 10):* attamen ponantur mille: num potes, queso te, vitam ostendere quæ finem non habeat, ac terminum nesciat, qualis est illic justorum? Age igitur, cedo, si quis in annis centum vidisset per unam noctem suave somnium, multisque deliciis per somnium fructus esset, ac centum annis puniretur: num is de hoc dicere posset, unum et unum, et unicam noctem qua somniavit, centum annis æquiparare? Dictu absurdum. Hoc jam et de futura vita cogita. Nam quod est somnium unum ad annos centum, hoc est præsens vita ad vitam futuram, imo potius multo minus. Quod est exigua gutta ad pelagus immensum, hoc sunt anni mille ad futuram illam gloriam et fruitionem. Et quid tandem queat aliquis amplius dicere, nisi quod terminum non habet, et finem nescit: quantum-

que interest inter somnia et res veras, tantum interest inter hujus vite statum et illius?

Et hic puniuntur impii. — Quin et alioqui antequam illic puniantur, jam nunc qui improbe agunt, atque in peccatis vivunt, puniuntur. Nec enim mihi dixeris illum mensa sumptuosa frui, vestibus circumdari sericis, mancipiorum greges circumferre, alios submovere in foro: sed explica mihi istius conscientiam, et videbis intus gravem peccatorum tumultum, jugem metum, tempestatem,urbationem: videbis velut in judicio mentem ad thronum conscientiae conscendisse regalem, et tamquam judicem quempiam sedentem, et cogitationes loco carnificum adhibentem, animum suspendentem, pro peccatis lacerantem, vehementer inclamantem, cum nemo sciat, nisi solus Deus qui hæc conspicit. Etenim qui committit adulterium, etiamsi millies fuerit dives, etiamsi nullum habeat accusatorem, non desinit tamen intus seipsum accusare: et voluptas quidem temporaria est, dolor vero perpetuus, timor undique ac tremor, suspicio et anxietas: ad importum metuit, umbras ipsas formidat, suos ipsius famulos, conscios, inscios, illam ipsam quam corruptit, et virum quem affectit contumelia: obambulat amarum accusatorem circumferens conscientiam, cum sit suo ipsius judicio damnatus, nec vel ad breve tempus possit respirare. Nam et in lecto et in mensa, et in foro et in domo, et interdum et noctu, et in ipsis frequenter somniis hæc iniquitatis simulacra videt, ipsiusque Cain vitam vivit, gemens ac tremens super terram, cum nemo sciat (*Gen. 4*), intus tamen habet ignem semper coacervatum. Idem patiuntur et qui rapinam exercent, et qui fraude lucrum faciunt: hoc et ebriosi, in summa quotquot in peccatis vivunt. Neque enim ulla ratione judicium illud potest corrumpi. Imo etiamsi non sectemur virtutem, dolemus tamen eo quod eam non assequimur: et licet improbitatem sectemur, tamen cessante voluptate quam ex peccato percipimus, sentimus dolorem. Itaque ne dixerimus de divitiis hic improbe viventibus, et de justis illic felicitate fruuntibus, quod unum sit unum, sed quod duo sint nihil. Quandoquidem justis et ea quæ illic sunt, et ea quæ hic sunt, multam præbent voluptatem: qui vero in nequitia et fraude vitam agunt, et hic et illic puniuntur: hic discruciantur expectatione supplicii illic futuri, deinde mala quam ab omnibus ferunt opinione, præterea quod ipsum etiam peccatum animam ipsorum corrumpit: denique postquam hinc profecti sunt, intolerabilia perpetiuntur supplicia. Rursum justi etiamsi hic innumera perpetiuntur acerba, quoniam bona spes alit illos, habentque voluptatem puram, firmam, et stabilem, etiam post hæc, innumera illos excipiunt bona, quemadmodum et Lazaro accidit. Nec enim isthuc mihi dixeris, erat ulcerosus, verum illud considera, quod quovis auro pretiosiores intus habebat animam, imo verius non animam tantum, verum etiam corpus ipsius. Virtus enim corporis non est obesitas bonaque habitudo, sed tantos ac tales ferre cruciatus. Non enim si quis in corpore gestet talia vulnera abominandus est, verum

si quis in animo innumera habens ulcera, nullam illorum curam agat, is abominandus est, qualis erat ille dives, intus totus ulcerosus. Et quemadmodum canes hujus lingebant vulnera, sic et demones illius peccata: et quemadmodum hic in fame cibi, ita ille in fame omnis virtutis vivebat.

12. Hæc igitur omnia cum sciamus, philosophemur, neque dicamus: si illum Deus amasset, haudquaquam eum pauperem esse passus fuisset. Nam hoc ipsum quidem maximum est dilectionis argumentum. *Quem enim diligit Deus, castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit* (*Hebr. 12. 6*). Et rursus: *Fili, si accesseris ad serviendum Domino, præpara animam tuam ad tentationem, dirige cor tuum ac persevera* (*Eccli. 2. 1*). Ejiciamus igitur, dilectissimi, istas supervacuas opinionones, vulgariaque istiusmodi dicta. *Turpitudine enim, inquit, ac stultiloquio et scurrilitas ne prodeant ex ore vestro* (*Ephes. 5. 4*). Nec ipsi talia loquamur: et si alios videamus talia loquentes, obturemus illis os, contra insurgamus acriter, cohibeamus eorum impudentem linguam. Age si quem vidisses latrocinii principem grassantem per vias, prætereuntibus insidiantem, ea quæ sunt in agris rapientem, in speluncas ac foveas subterraneas aurum et argentum defodientem, ac illic multa recludentem armenta, vestes ac mancipia multa ex incursionibus illis possidentem, age dic mihi, num illum beatum diceas propter divitias illas an potius miserum prædicares propter supplicium illi venturum? Atqui nondum comprehensus est, neque in manus judicis traditus, nec in carcerem conjectus, neque accusatorem habuit, neque in judicium venit, sed deliciis indulget, inebriatur, multaque rerum fruitur affluentia. Attamen non propter præsentia, quæque videntur, judicamus illum beatum: sed propter futura, quæque imminuent, illum miserum prædicamus.

Dives iniquus latro. — Hoc item et de divitiis et de avaris cogita. Latrones quipiam sunt, vias obsidentes, res prætereuntium rapientes, velut in speluncis ac foveis subterraneis, aliorum facultates in suis cubiculis defodientes. Ne igitur beatos dicamus illos propter præsentia, sed miseros propter futura, propter formidandum illud judicium, propter inevitabiles poenas, propter tenebras exteriores, quæ ipsos excepturæ sunt. Nam latrones quidem frequenter ex hominum manibus elapsi sunt, nihilominus cum hoc sciamus, et a nobis ipsis deprecamur et ab hostibus imprecamur istorum vitam, una cum execrabili rerum copia. Atqui sub Deo non licet istud dicere. Nullus enim illius effugiet sententiam, sed omnes omnino, qui cum fraudibus et rapinis vivunt, Dei vindictam sibi accersunt illam immortalem fineque carentem, quemadmodum et dives ille. Quæ quidem omnia apud nos ipsos conferentes, dilectissimi, ne beatos judicemus qui divitiis, sed qui virtute præditi sunt: neque miseros dicamus, qui degunt in paupertate, sed qui cum improbitate: ne præsentia respiciamus, sed futura prospiciamus: ne externum amictum, sed cuiusque conscientiam examinemus; sectantesque virtutem ac

τῶν πραγμάτων ἀληθείας, τοσοῦτόν ἐστι τῆς καταστάσεως ταύτης καὶ τῆς ἐκεῖ τὸ διάφορον;

"Ἄλλως δὲ καὶ πρὸ τῆς ἐκεῖ κολάσεως, ἐντεῦθεν οἱ πονηρεῦντες καὶ ἐν ἀμαρτίαις ζῶντες κολάζονται. Μὴ γάρ μοι τὸν τραπέζης ἀπολαύοντα πολυτελοῦς ἀπλῶς εἴπης, καὶ τὸν ἱμάτια περιβεβλημένον σιρική, καὶ ἀνδραπόδων ἀγέλας περιφέροντα, καὶ σοδοῦντα ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς· ἀλλ' ἀνάπτυσόν μοι τοῦτου τὸ συνειδός, καὶ ὅψει πολὺν ἐνδοθεν θόρυβον τῶν ἀμαρτημάτων, φόβον διηνεκῆ, χειμῶνα, ταραχὴν, καθάπερ ἐν δικαστηρίῳ τὸν νοῦν ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναθάντα τὸν βασιλικόν· τοῦ συνειδότης, καὶ ὥσπερ τινὰ δικαστὴν καθήμενον, καὶ τοὺς λογισμοὺς περιστῶντα, καθάπερ δημίους, καὶ ἀναρτῶντα τὴν διάνοιαν, καὶ καταστῆναι ὑπὲρ τῶν ἁμαρτημάτων, καὶ ἐμβόωντα μεγάλα, μηδενὸς εἰδότης, ἀλλ' ἢ τοῦ ταῦτα ἐπισταμένου βλέπειν Θεοῦ μόνου. Καὶ γὰρ ὁ μοιχεύων, καὶ [724] μυριάκις ἢ πλουσίος, καὶ μηδένα κατηγοροῦντα ἔχη, οὐ πύεται ἑαυτοῦ κατηγορῶν ἐνδόν· καὶ ἡ μὲν ἡδονὴ πρόσκαιρος, ἡ δὲ δόσυν διηνεκῆς, φόβος πανταχόθεν καὶ τρόμος, ὑποψία καὶ αγωνία· τοὺς στενωποὺς δίδοικε, τὰς σικίας αὐτὰς τρέμει, τοὺς οἰκέτας τοὺς ἑαυτοῦ, τοὺς συνειδότης, τοὺς ἀγνοοῦντας, τὴν ἡδικημένην αὐτὴν, τὸν ὀβρισηνὸν ἄνδρα· περιέρχεται πικρὸν κατήγορον περιφέρων τὸ συνειδός, αὐτοκατάκριτος ὢν, καὶ οὐδὲ μικρὸν ἀναπνεῦσαι δυνάμενος. Καὶ γὰρ καὶ ἐπὶ κλίνῃ, καὶ ἐν τραπέζῃ, καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ ἐν οἰκίᾳ, καὶ ἐν ἡμέρᾳ, καὶ ἐν νυκτί, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ὄνειραις πολλάκις τὰ τῆς ἀμαρτίας εἰδῶλα βλέπει, καὶ τὸν τοῦ Κἀν ζῆ βίον, στένων καὶ τρέμων ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ μηδενὸς εἰδότης. Ἐνδόν ἔχει τὸ πῦρ συνειλεγμένον αἰεὶ. Τοῦτο καὶ οἱ ἀρπάζοντες, καὶ οἱ πλεονεκτοῦντες πάσχουσι· τοῦτο καὶ οἱ μεθύοντες, καὶ ἕκαστος δὲ ἀπλῶς τῶν ἐν ἀμαρτίαις ζώντων· ἀμῆχανον γὰρ ἐκεῖνο διαφθαρῆναι τὸ δικαστήριον· ἀλλὰ καὶ μὴ μετρίμενον τὴν ἀρετὴν, ὅμως δονώμεθα, εἰπεῖθι μὴ μετεργόμεθα, καὶ μετρίμενον τὴν κακίαν, ὅμως παυσάμενοι τῆς ἡδονῆς τῆς κατὰ τὴν ἀμαρτίαν, αἰσθανόμεθα τῆς δόσυνος. Μὴ τοίνυν λέγωμεν ἐπὶ τῶν πλουτούντων ἐνταῦθα καὶ πονηρευόμενων, καὶ τῶν δικαίων τῶν ἀπολαύοντων ἐκεῖ, ὅτι ἐν ἑν, ἀλλ' ὅτι δύο οὐδέν. Τοῖς μὲν γὰρ δικαίοις καὶ τὰ ἐκεῖ καὶ τὰ ἐνταῦθα πολλὴν παρέχει τὴν ἡδονήν· οἱ δὲ ἐν πονηρίαις καὶ ἐν πλεονεξίαις, καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ κολάζονται. Καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα κολάζονται τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἐκεῖ τιμωρίας, καὶ τῇ πονηρᾷ παρὰ πάντων ὑποψίᾳ, καὶ αὐτῷ τῷ ἀμαρτάνειν καὶ τὴν ψυχὴν τὴν ἑαυτῶν διαφθεῖρειν· καὶ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν ἀφορήτους ὑπομένουσι τιμωρίας. Πάλιν οἱ δίκαιοι, καὶ μυρία πάσχουσιν ἐνταῦθα δεινὰ, χρησταῖς συντρέφονται ταῖς ἐλπίσιν, ἡδονὴν ἔχοντες καθάραν, βεβαίαν, ἀκίνητον· καὶ μετὰ ταῦτα τὰ μυρία αὐτοὺς διαδέχεται ἀγαθὰ, καθάπερ οὐκ ἐν τῷ Ἀζάρων. Μὴ γάρ μοι τοῦτο εἴπης, ὅτι ἤλκωτο, ἀλλὰ τοῦτο σκόπει, ὅτι χρυσοῦ παντὸς τιμωτέραν ἐνδόν εἶχε τὴν ψυχὴν· μᾶλλον δὲ οὐ τὴν ψυχὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ· ἀρετὴ γὰρ σῶματος οὐ πολυαρκία καὶ εὐεξία, ἀλλὰ ἀσπασίας καὶ τοιαύτας φέρειν βασάνους. Οὐ γὰρ, εἴ τις ἐπὶ τοῦ σώματος τραύματα ἔχοι τοιαῦτα, βδελυκτός ὁ τοιοῦτος· ἀλλ' εἴ τις ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἔληκ μυρία ἔχων, μηδεμίαν αὐτῶν ἐπιμέλειαν ποιεῖτο· οἷός τ' ἐν ἐκείνῳ ὁ πλούσιος, ἐνδοθεν ἡλωμένος ἅπας. Καὶ

καθάπερ οἱ κύνες τοῦτου περιείχον τὰ τραύματα, οὕτως ἐκεῖνον δαίμονες τὰ ἀμαρτήματα· καὶ καθάπερ οὗτος ἐν λιμῷ τροφῆς, οὕτως ἐκεῖνος ἐν λιμῷ πάσης ἀρετῆς ἔζη.

16. Ταῦτ' οὖν εἰδότες ἅπαντα φιλοσοφῶμεν, καὶ μὴ λέγωμεν, ὅτι εἰ τὸν δεῖνα ἐφίλει ὁ Θεός, οὐκ ἂν αὐτὸν ἀφῆκε γενέσθαι πένητα. Αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μέγιστον ἀγάπης τεκμήριόν ἐστιν· "Ὁν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδίδεχεται. [725] Καὶ πάλιν, *Τέκνον, ἐὰν προσέρχῃ δουλεύειν Κυρίῳ, ἐτοίμασον τὴν ψυχὴν σου εἰς πειρασμόν, εὐθύνον τὴν καρδίαν σου, καὶ κάρτερησον*. Ἐκβάλλωμεν οὖν, ἀγαπητοὶ, τὰς περιττάς ταύτας προλήψεις ἀφ' ἑαυτῶν, καὶ τὰ δημῶδ ταῦτα βήματα. *Δισχρότης* γὰρ, φησὶ, καὶ *μωρολογία*, καὶ *εὐτραπεία* μὴ ἐκπορευέσθω ἐκ τοῦ στόματος ὁμῶν. Μῆτε οὖν αὐτοὶ ταῦτα λέγωμεν, ἀλλὰ καὶ ἐτέρους ἴσωμεν ταῦτα λέγοντας, ἐπιστομίσωμεν, κατεφ' ἀναστῶμεν σφοδρῶς, ἐπίσχωμεν τὴν ἀναίσχυντον αὐτῶν γλῶτταν. Εἰ τινα ἴδῃς, εἰπέ μοι, λήσταρχον κατατρέχοντα τὰς ὁδοὺς, τοῖς παριοῦσιν ἐφεδρεύοντα, τὰ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἀρπάζοντα, εἰς σπήλαια καὶ καταδύσεις χρυσίον καὶ ἀργύριον κατορύττοντα, καὶ ἀγέλας ἀποκλείοντα πολλὰς ἐκεῖ, καὶ ἱμάτια καὶ ἀνδράποδα πολλὰ κεκτημένον ἐκ τῆς καταδρομῆς ἐκείνης, ἄρα αὐτὸν, εἰπέ μοι, μακαρίζεις διὰ τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον, ἢ ταλανίζεις διὰ τὴν μέλλουσιν αὐτὸν διαδέχσθαι δίκην; Καίτοι οὕτω συνειληπταί, οὐδὲ εἰς χεῖρας τοῦ δικαστοῦ παραδίδεται, οὐδὲ εἰς δεσμωτήριον ἐνέπεσεν, οὐδὲ κατήγορον ἔσχεν, οὐδὲ ὑπὸ ψῆφον ἔγένετο, ἀλλὰ τρυφᾷ, μεθύει, εὐπορίας ἀπολαύει πολλῆς· ἀλλ' ὅμως οὐ διὰ τὰ παρόντα καὶ τὰ ὀρώμενα αὐτὸν μακαρίζομεν, ἀλλὰ διὰ τὰ μέλλοντα καὶ προσδοκώμενα ταλανίζομεν.

Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν πλουτούντων καὶ πλεονεκτούντων λόγισαι. Λησταὶ τινὲς εἰσιν ὁδοὶ ἐφεδρεύοντες, τὰ τῶν παριόντων ἀρπάζοντες, ὥσπερ ἐν σπηλαίοις καὶ καταδύσεσι, τοὺς ἐαυτῶν θαλάμοις κατορύττοντες τὰς ἐτέρων περιουσίας. Μὴ τοίνυν μακαρίζωμεν αὐτοὺς διὰ τὰ παρόντα, ἀλλὰ ταλανίζωμεν διὰ τὰ μέλλοντα, διὰ τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο δικαστήριον, διὰ τὰς ἀπαραιτήτους εὐθύνas, διὰ τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὃ μέλλει αὐτοὺς ὑποδέχεσθαι. Καίτοι οἱ μὲν λησταὶ πολλάκις ἐξέφυγον ἀνθρώπων χεῖρας· ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτο εἰδότες, καὶ ἑαυτοῖς καὶ ἐχθροῖς ἀπευξάμεθα ἂν τὸν ἐκεῖνον βίον, καὶ τὴν εὐπορίαν τὴν ἐπάρατον. Ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι τοῦτο εἰπεῖν· οὐδεὶς γὰρ αὐτοῦ διαφεύζεται τὴν ψῆφον, ἀλλὰ πάντες πάντως οἱ ἐν πλεονεξίαις καὶ ἀρπαγαῖς ζῶντες τὴν παρ' αὐτοῦ δίκην ἐπισπάζονται τὴν ἀθάνατον ἐκείνην καὶ τέλος οὐκ ἔχουσαν, καθάπερ οὖν καὶ ὁ πλούσιος ἐκεῖνος. Ἄπερ οὖν ἅπαντα παρ' ἑαυτοῖς συλλέγοντες, ἀγαπητοὶ, μὴ τοὺς ἐν πλούτῳ, ἀλλὰ τοὺς ἐν ἀρετῇ ζῶντας μακαρίζωμεν· μὴ τοὺς ἐν πενίᾳ, ἀλλὰ τοὺς ἐν κακίᾳ ταλανίζωμεν· μὴ τὰ παρόντα βλέπωμεν, ἀλλὰ τὰ μέλλοντα σκοπώμεν· μὴ τὴν ἐξωθεν περιβολὴν, ἀλλὰ τὸ ἐκἄστου συνειδός ἐξετάζωμεν, καὶ τὴν ἐκ τῶν κατορθωμάτων

* Τὸν βασιλικόν deest in Savil. et tribus mss.

ἀρετὴν καὶ χαρὰν διώκοντες, ζηλώσωμεν τὸν Λάζαρον καὶ πλούσιοι καὶ πένητες. Οὐ γὰρ ἓνα καὶ δύο καὶ τρεῖς μόνον οὗτος, ἀλλὰ πλείστους ἄλλους ἀρετῆς ὑπέμενε, τὴν πενίαν λέγω, τὴν ἀβρωσίαν, τὴν ἐρημίαν τῶν προστησομένων, τὸ ἐν οἰκίᾳ δυναμένη τὰ τοιαῦτα σβῆσαι κακὰ ἅπαντα ὑπομεῖναι ἐκεῖνα, καὶ μηδενὸς εἰς παραμυθίας λόγον ἀξιούσθαι, τὸ τρυφῆς τοσαύτης ἀπολαύοντα τὸν ὑπερορῶντα ὄραν, καὶ οὐ τρυφῆς ἀπολαύοντα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν πονηρίᾳ ζῶντα, καὶ μηδὲν πάσχοντα δεινόν· τὸ καὶ μὴ πρὸς [726] Λάζαρρον ἕτερον ἔχειν ἰδεῖν, τὸ μηδὲν περὶ ἀναστάσεως δύνασθαι φιλοσοφεῖν, τὸ μετὰ τῶν εἰρημένων κακῶν καὶ πονηρῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπὸ τῶν συμφερῶν ἐκείνων λαμβάνειν ὑπόληψιν ^a, τὸ μὴ μέχρι δύο καὶ τριῶν ἡμερῶν, ἀλλὰ διὰ παντὸς τοῦ βίου, καὶ ἑαυτὸν ἐν τούτοις, καὶ τὸν πλούσιον ἐν τοῖς ἐναντίοις ὄραν. Τίνα οὖν ἔξομεν ἀπολογίαν, εἰ τούτου πάντα ὁμοῦ τὰ δεινὰ μετὰ τοσαύτης φέροντος ἀνδρείας, ἡμεῖς μὴδὲ τὰ ἡμίση τούτων οἴσομεν; Οὐ γὰρ ἔχεις, οὐκ ἔχεις

* Alii ἔχειν ὑπολ.

δείξαι, οὐδὲ εἰπεῖν ἄλλον τινὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα πεπονθότα κακὰ. Διὰ γὰρ τοῦτο αὐτὸν καὶ εἰς μέσσοι προὔθηκεν ὁ Χριστὸς, ἵνα ὅπου περ ἂν ἐμπέσωμεν τῶν δεινῶν, ὀρίωντες παρὰ τούτῳ τὴν ὑπερβολὴν οὖσαν τῶν θλίψεων, ἱκανῶς ἐκ τῆς ἐκείνου φιλοσοφίας καὶ ὑπομονῆς ἀναλάβωμεν παράκλησιν καὶ παραμυθίαν· κοινὸς γὰρ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος πρόκειται τοῖς ἀτιοῦν πάσχουσι δεινόν, πρὸς αὐτὸν παρέχων πᾶσιν ὄραν, καὶ πάντας αὐτοὺς νικῶν τῇ τῶν οἰκείων κακῶν ὑπερβολῇ. Ὑπὲρ δὲ τούτων ἀπάντων εὐχαριστήσαντες τῷ φιλανθρωπῷ Θεῷ, καρπωσώμεθα τὴν ἐκ τοῦ διηγῆματος ὠφέλειαν, συνεχῶς αὐτὸν καὶ ἐν συνεδρίοις, καὶ ἐν οἰκίᾳ, καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ πανταχοῦ περιφέροντες, καὶ μετὰ ἀκριθείας ἅπαντα τὸν ἐκ τῆς παραβολῆς ταύτης καταμανθάνοντες πλούσιον, ἵνα καὶ τὰ παρόντα ἀλύτως παραδράμωμεν δεινὰ, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτύχωμεν ἀγαθῶν· ὧν γένοιτο πάντα; ἡμᾶς ἀξιωθῆναι, χάριτι καὶ φιλανθρωπῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ, ὁμοῦ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, δόξα, τιμὴ, προσκύνησις, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν Λάζαρρον λόγος δευτέρος, καὶ οὗ αἱ ψυχαὶ τῶν βιοθανάτων ^b οὐ γίνονται δαίμονες, καὶ περὶ κρίσεως καὶ ἐλεημοσύνης.

α'. Ἐθαύμασα τὴν ἀγάπην ὑμῶν, ὅτε τὸν περὶ τοῦ Λαζάρρου πρῶτον ἐκίνησα λόγον, ὅτι καὶ τὴν ὑπομονὴν τοῦ πένητος ἀπεδέξασθε, καὶ τὴν ὁμότητα καὶ ἀπανθρωπίαν τοῦ πλουτοῦντος ἀπεστράφητε· οὐ μικρὰ δὲ ταῦτα καλοκαγαθίας δείγματα. Κἂν γὰρ μὴ μετίωμεν ἀρετὴν, ἐπαινωμένων δὲ ἀρετὴν, δυνησόμεθα πάντως αὐτὴν μετελθεῖν καὶ μὴ φεύγωμεν κακίαν, ἀλλὰ ψέγωμεν κακίαν, δυνησόμεθα πάντως αὐτὴν ἐκφυγεῖν. Ἐπεὶ οὖν μετὰ πολλῆς εὐνοίας ἐκείνους ὑπεδέξασθε τοὺς λόγους, φέρε, καὶ τὰ λειπόμενα ὑμῖν ἀποδώσωμεν. Εἴδετε αὐτὸν ἐν τῇ πυλῶνι τοῦ πλουτοῦ τότε, βλέπετε αὐτὸν σήμερον ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Ἀβραάμ· εἴδετε αὐτὸν ὑπὸ κυνῶν περιειχόμενον· βλέπετε αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων δορυφορούμενον· εἴδετε αὐτὸν ἐν πενίᾳ τότε, βλέπετε ἐν τρυφῇ νῦν· εἴδετε ἐν λιμῷ, βλέπετε ἐν ἀφθονίᾳ πολλῇ· εἴδετε ἀγωνιζόμενον, βλέπετε στεφανούμενον· εἴδετε τοὺς πόνοους, βλέπετε τὰς ἀμοιβὰς καὶ πλούσιοι καὶ πένητες· [727] πλούσιοι μὲν, ἵνα μὴ μέγα εἶναι νομίζετε τὸν πλούσιον χωρὶς ἀρετῆς, πένητες δὲ, ἵνα μηδὲν κακὸν νομίζετε εἶναι τὴν πενίαν· ἑκατέρους δὲ διδάσκαλος οὗτος ἔστηκεν. Εἰ γὰρ ἐν πενίᾳ ἐκεῖνος ὧν οὐκ ἀπεδυσπέτησε, τίνα ἔξουσι συγγνώμην οἱ ἐν πλούτῳ τοῦτο ποιοῦντες; εἰ ἐν λιμῷ καὶ τοσοῦτος κακοῦς ὧν εὐχαρίστησε, πόταν ἔξουσιν ἀπολογίαν οἱ μετ' ἀφθονίας τῇ βουλούμενι πρὸς τὴν αὐτὴν ἐλθεῖν ἀρετὴν; Πάλιν οἱ πένητες οἱ διὰ τὴν πτωχίαν ἀγανακτοῦντες καὶ δυσχεραίνοντες ^c, τίνα ἔξουσι συγγνώμην, ὅταν οὗτος ἐν λιμῷ καὶ πενίᾳ καὶ ἐρημίᾳ καὶ ἀβρωσίᾳ διηνεκεῖ ζῶν ἐν οἰκίᾳ πλουτοῦντος, καὶ

παρὰ πάντων ὑπερορῶμενος, καὶ πρὸς ἕτερον τὰ αὐτὰ αὐτῷ πεπονθότα ἰδεῖν οὐκ ἔχων, οὕτω φαίνεται φιλοδοφῶν;

Ἀπὸ τούτου μάθωμεν, μὴ τοὺς πλουτοῦντας μακαρίζειν, μηδὲ τοὺς πενομένους ταλανίζειν. Μᾶλλον δὲ, εἰ χρὴ τάληθες εἰπεῖν, οὐδὲ πλούσιός ἐστιν ἐκεῖνος ὁ πολλὰ περιβεβλημένος, ἀλλ' ὁ μὴ πολλῶν δεόμενος· οὐδὲ πένης ἐστὶν ἐκεῖνος ὁ μηδὲν κεκτημένος, ἀλλ' ὁ πολλὰν ἐπιμέλειαν καὶ τοῦτο ὅρον πενίας καὶ πλούτου δεῖ νομίζειν εἶναι. Ἄν τοίνυν ἴδῃς τινὰ πολλῶν ἐπιμέμενον, πάντων αὐτὸν πενέστερον εἶναι νόμιζε, καὶ τὰ πάντων ἢ κεκτημένος χρήματα· ἂν δὲ πάλιν ἴδῃς τινὰ μὴ πολλῶν δεόμενον, πάντων αὐτὸν εὐπορώτερον εἶναι ψηφίζου, καὶ μηδὲν κεκτημένος ἢ. Τῇ γὰρ διαβέσει τῆς γνώμης, οὐ τῷ μέτρῳ τῆς οὐσίας, τὰς πενίας καὶ εὐπορίας κρίνειν εἰώθαμεν. Ὡς περ οὖν τὸν διηνεκεῖς διψῶντα οὐκ ἂν εἴποιμεν ὑγιαίνειν, καὶ ἀφθονίας ἀπολαύειν, καὶ παρὰ ποταμῶν καὶ πηγῶν κατακέχεται (τί γὰρ θελός τῆς τῶν ὕδατων θαφιλίας ἐκεῖνης, ὅταν τὸ πάθος ἀσθεστον μένη); οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πλουτοῦντων ποιῶμεν· τοὺς ἐπιθυμοῦντας αἰεὶ καὶ διψῶντας τῶν ἀλλοτρίων μηδέποτε νομίζωμεν ὑγιαίνειν, μηδὲ ἀφθονίας ἀπολαύειν τινός. Ὁ γὰρ τὴν ἑαυτοῦ στήσαι μὴ δυνάμενος ἐπιθυμῶν, καὶ τὰ πάντως περιβεβληται, πῶς οὗτος ἔσται ἐν εὐπορίᾳ ποτέ; Τοὺς μέντοι τοῖς οἰκείοις ἀρκουμένους, καὶ στέργοντας τὰ ἑαυτῶν, καὶ μὴ περισκοποῦμένους τὰς ἀλλοτρίας οὐσίας, καὶ ἀπάντων ὧν ἐν ἀπορώτεροι, πάντων εὐπορώτερους εἶναι χρὴ νομίζειν. Ὁ γὰρ μὴ δεόμενος τῶν ἀλλοτρίων, ἀλλ' ἐν αὐταρκείᾳ ἀγαπῶν εἶναι ^d πάντων

^b Tres mss. habent βιοθανών.

^c Savil. in marg. δυσαναχέτου.

^d Savil. in marg. et duo mss. ἐν αὐταρκείᾳ νομίζων εἶναι.

voluptatem quæ ex recte factis proficiscitur, Lazarum inuitetur, divites simul ac pauperes. Non enim unum tantum aut duo, tria virtutis certamina sustinuit : verum et multo plura, paupertatem, adversam valetudinem, solitudinem ac destitutionem ab iis qui curam illius gerere debebant : deinde quod hæc omnia patiebatur in domo, quæ poterat hæc mala depellere, neque eum ullo solatio quisquam dignabatur ; quod videret illum, a quo despiciebatur, tantis frui deliciis, neque deliciis modo frui, verum etiam cum improbe viveret, nihil tamen grave perpeti : præterea quod non haberet alterum Lazarum ad quem respiceret ; præterea quod de resurrectione nihil posset philosophari : ad hæc quod super hæc quæ diximus mala, ex calamitatibus illis a vulgo malam ferret opinionem ; quod non biduum triduumve, sed per omnem vitam et seipsum videret in ejusmodi calamitatibus, et divitem in diverso rerum statu. Quomodo igitur erimus excusandi, si cum hic cunctas afflictiones simul conglomeratas tanta pertulerit animi fortitudine, nos ne dimidium quidem horum tulerimus ? Non enim potes, non potes, inquam, alium quemquam

commemorare, qui talia tantaque perpessus sit maia. Eamque ob rem Christus hunc potissimum exempli causa proposuit in medium, ut si quando in res tristes inciderimus, considerantes quanto ille intervallo nos superarit, ex illius philosophia satis magnum solatium molestiæque lenimen capiamus. Communis enim orbis doctor ille propositus est, rem quancumque molestam patientibus, qui se conspiciendum præbet omnibus, hosque omnes superans afflictionum magnitudine. Pro his igitur omnibus gratias agentes benigno Deo, reportemus ex hac narratione fructum et utilitatem : continenter hunc et in consensibus, et in arduis, et in foro, denique in omni loco circumferentes, summoque studio divitias omnes, quas habet hæc parabola, percipientes, quo simul et præsentia citra molestiam mala transcurramus, et futurorum bonorum compotes evadamus : quæ nobis omnibus contigat assequi gratia benignitateque Domini nostri Jesu Christi, cui cum Patre et Spiritu sancto gloria, honor, adoratio, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

DE LAZARO CONCIO SECUNDA : ET QUOD ANIMÆ MORTE VIOLENTA DECEDENTIUM, NON FIUNT
DÆMONES : DEQUE JUDICIO ET ELEMOSYNÆ¹.

1. *Primus ad virtutem gradus, est alienæ virtuti applaudere.* — Admiratus sum caritatem vestram, cum nuper de Lazaro verba facerem, quod et pauperis illius tolerantiam laudastis, et divitis immanitatem inhumanitatemque detestati estis. Nam ista non vulgaria sunt bonæ mentis argumenta. Etenim quamvis non sectemur virtutem, si laudemus tamen virtutem, omnino poterimus ad illam pertingere. Similiter autem, etiamsi non fugiamus malitiam, si tamen vituperemus malitiam, sine dubio poterimus illam effugere. Quoniam igitur multa cum animi benevolentia sermones illos excepiatis, age quæ restant etiam vobis persolvamus. Vidistis illum in vestibulo divitis, videte eundem hodie in sinu Abraham : vidistis illum cum a canibus circumlingeretur, videte eundem ab angelis stipatum : vidistis illum tum in paupertate, videte nunc eundem in deliciis : vidistis illum in fame, videte in multa rerum affluentia : vidistis illum certantem, videte coronatum : vidistis labores, videte præmium, quotquot estis vel divites, vel pauperes : divites quidem, ne putetis divitias aliquid esse magni, si desit virtus ; pauperes vero, ne judicetis paupertatem ullum esse malum : utrisque vero communiter stat hic præceptor. Etenim si hic in paupertate non indignatus est, quam veniam mereretur, qui id faciunt in divitiis ? Si hic in fame tantisque malis degens gratias egit, quid excusationis afferent, qui rebus affluentibus non ad eandem volunt pervenire virtutem ? Rursus pauperes, qui indigne molesteque ferunt egestatem, quam impetrabunt veniam, cum hic in

fame penuriaque, solitudine et adversa valetudine vitam assidue trahens in ædibus divitis, et ab omnibus despectus, ad hæc non habens alium ad quem eadem perpessum respiceret, sic appareat philosophatus ?

Dives vere quis. — Ab hoc discamus non pro beatis habere divites, neque pro miseris habere pauperes : imo si verum fateri licet, ne dives quidem ille est, qui multis opibus circumvallatus est, sed qui non eget multis : nec is pauper est, qui nihil possidet, sed qui multa concupiscit : discite hunc esse finem paupertatis et opulentiae. Si quem videris multa concupiscentem, existimato illum omnium esse pauperrimum, etiam si possideat omnium opes. Rursum si quem videris non multis egentem, illum omnibus opulentiores esse ducito, etiamsi nihil possideat. Nam mentis affectu, non facultatum modo, paupertatem et opulentiam æstimare consuevimus. Quemadmodum igitur eum, qui perpetuo sitit non dixerimus recte valere, etiam si copia rerum affluat, etiam si iuxta fluvios ac fontes accumbat : (quid enim prodest illa aquarum copia, cum affectio maneat inextincta) ? itidem et in divitibus faciamus, eos qui perpetuo concupiscunt, sitiuntque aliena, ne putemus umquam esse sanos, nec ulla frui rerum copia. Etenim qui suam ipsius concupiscentiam non potest sistere, etiamsi cunctorum opibus vallatus sit, quomodo futurus est is umquam in divitiis ? Eos vero qui quod habent satis esse ducunt, quique sua sorte contenti sunt, nec alienas circumspectant facultates, etiamsi fuerint omnium egentissimi, omnium opulentissimos ducere oportet. Nam qui non indiget alienis, sed

¹ Collata cum Codicibus Mss. Regiis 1819, 1960, 1963 : Colber.inis 49, 364.

putat sibi satis esse quod habet, omnium est opulentissimus. Sed agendum si placet, ad propositam materiam revertamur. *Accidit, inquit, ut moreretur Lazarus, ac deportaretur ab angelis (Luc. 16. 22).*

Animas violenta morte decedentium non fieri demones. — Illic malum quemdam morbum cupio ex vestris animis exigere. Sunt enim plerique simplices, qui putant animas violenta morte decedentium fieri demones. Non ita se res habet, non ita sane. Neque enim animæ violenta morte decedentium sunt demones, sed animæ potius in peccatis viventium : non quod mutetur illarum substantia, sed quod ipsarum voluntas demonum pravitate imitetur. Hoc et Christus dixit Judæis, *Vos filii diaboli estis (Joan. 8. 44)* : filios diaboli dicit, non quod in illius naturam essent transmutati, sed quoniam illius opera faciebant. Idcirco etiam subiicit : *Nam desideria patris vestri vultis facere (Joan. 8. 44).* Rursus Joannes : *Progenies viperarum, quis demonstravit vobis fugere a ventura ira ? Facite igitur fructum dignum pœnitentiæ, ac ne velitis dicere : patrem habemus Abraham.* Etenim eas leges agnoscit propinquitatis Scriptura, ut non qui natura conjuncti sunt, sed qui virtute malitiæ propinqui sunt, soleat appellare cognatos. Et ejuscumque mores aliquis expresserit, hujus et filium et fratrem illum esse dicit Scriptura.

2. At cujus rei gratia diabolus istam perversam opinionem inexit ? Conatus est martyrum defodere et obruere gloriam. Etenim cum illi morte violenta decēsserint, cupiens pravam de illis gignere suspicionem, hoc fecit : verum non potuit : perseverant enim martyres, proprium obtinentes splendorem. Quin aliud multo crudelius perpetravit, maleficis ipsique inservientibus per has opiniones persuasis, ut tenera multorum adolescentum corpora trucidarent, sperantes futurum, ut fierent demones, rursusque ipsis inservirent. Verum non sunt ista vera, non sunt inquam. Quid igitur est quod demones dicunt, monachi illius sum anima ? Sane propter hoc ipsum non credo, quia demones dicuntur decipiunt enim auditores.

Dæmon nec vera dicens audiendus est. — Quapropter et Paulus ipsis tametsi vera dicentibus imposuit silentium, ne ex veris nacti occasionem, post admiscerent mendacia, fidemque sibi conciliarent. Cum enim dixissent, *Isti homines servi Dei altissimi sunt, annuntiantes vobis viam salutis (Act. 16. 17)*, dolens Apostolus increpavit Pythonem, atque exire jussit. Et tamen quid mali dicebant : *Isti homines servi Dei altissimi sunt ?* Sed quoniam plerique simpliciore non norunt semper dijudicare quæ a demonibus dicuntur, semel eos exclusit a fide. Ex infamium numero es, inquit, non est tuum libere loqui, tace, obmutesce : non est tuum prædicare, apostolorum ista est auctoritas. Quid usurpas quod tuum non est ? Sile, infamis es. Sic et Christus dicentes ipsi demones, *Novimus te qui sis*, increpavit multa cum acrimonia (*Marc. 1. 24, et Luc. 4. 34*) : nobis legem præscribens, ne quo pacto dæmoni fidamus, etiamsi tibi aliquid veri

dixerit. Illis igitur cognitis, ne prorsus credamus dæmoni : imo etiam si quid veri loquatur, fugiamus eum et aversemur. Nam sanæ dogmata salutiferaque non a demonibus, sed ex divina Scriptura licet exacte discere. Ut igitur cognoscatis non posse fieri, ut anima corpore egressa veniat sub tyrannidem dæmonum, audi quid dicit Paulus : *Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato (Rom. 6. 7)*, hoc est non amplius peccat. Nam si animæ in corpore manenti diabolus non potest inferre vim, perspicuum est quod nec egressæ. Quomodo igitur, inquis, peccant, si vim non patiuntur ? Volentes sponteque ac seipsas injuria afficientes peccant, non coactæ neque tyrannide oppressæ : idque declarant omnes, qui superaverunt illius machinamenta. Veluti beatum Job, cum omnia miscuisset, non potuit tamen persuadere, ut aliquod verbum blasphemum proferret (*Job 2. 9. 10*).

Liberum arbitrium. — Unde perspicuum est in nobis situm esse, ut vel obtemperemus, vel non obtemperemus illius consiliis, nec nos ullam necessitatem, neque tyrannidem pati ab illo. Non solum ex iis quæ dicta sunt, verum etiam ex hac parabola liquet, quod animæ corpus egressæ, non hic commorantur, sed protinus abducuntur. Et quomodo, audi. *Accidit enim, inquit, ut moreretur, ac deduceretur ab angelis (Luc. 16. 22).* Non solum autem justorum animæ, sed et eorum qui male vixerunt, illuc deducuntur : atque id rursus ex alio divite perspicuum est. Postquam enim uberem proventum produxissent agri ipsius, dicit sibi ipsi : *Quid faciam : demoliar horrea mea, ac majora ædificabo (Id. 12. 18) ?* Nihil hac mente infelicis. Vere demolitus est sua ipsius horrea : nam horrea quæ deprædari non possunt non sunt muri, sed pauperum ventres, quibus ille neglectis sollicitus erat de parietibus. Quid igitur dicit illi Deus ? *Stulte, hac nocte repetent animam tuam abs te (Id. v. 20).* Illic inquit deductum fuisse ab angelis, illic autem repetant : et huncquidem ceu vincum educebant, illum vero ut coronam gestantem stipabant. Et quemadmodum eum, qui prius in stadio multa vulnera acceperat, ac sanguine conspersus est, post corona capiti addita, ille qui ante stadium stant, susceptum multa cum laude domum deducunt, applaudentes, bene ominantes, admirantes, sic et angeli Lazarum tum deducebant, illius vero animam repetebant metuendæ quædam virtutes. fortassis ad hoc missæ : neque enim sua sponte anima ad illam secedit vitam, propterea quod hoc ne fieri quidem possit. Nam si civitatem civitate mutantes egemus deductoribus, multo magis anima a carne divulsa, et ad futuram transiens vitam opus habet iuvibus. Quapropter frequenter nunc emergit, nunc in profundum demergitur, metuitque et horret cum est a carne discessura. Nam cum semper nos stimulat peccatorum conscientia, tum vero maxime illa hora, cum hinc sumus abducendi ad illa tribunalia, metuendumque iudicium : tum enim sive quis rapuit, sive fraudavit, sive contumelia affecit, sive cuiquam præter causam inimicus factus est, sive aliud quodcumque facinus perpetravit : universus illic pec-

ἐστὶν εὐπορώτερος. Ἄλλ' εἰ δοκεῖ, ἐπὶ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἐπανέλθωμεν. Ἐγένετο, φησὶν, ἀποθανεῖν τὸν Ἀδάρον, καὶ ἀπενεχθῆναι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων.

Ἐνταῦθα πονηρὸν νόσημα τῆς ὑμετέρας ἐξελεῖν βούλομαι ψυχῆς. Καὶ γὰρ πολλοὶ τῶν ἀφελεστέρων νομίζουσι τὰς ψυχὰς τῶν βιαίῃ θανάτῳ τελευτώντων δαίμονας γίνεσθαι. Οὐκ ἐστὶ δὲ τοῦτο, οὐκ ἐστίν. Οὐ γὰρ αἱ ψυχαὶ τῶν βιοθανατούντων δαίμονες γίνονται, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ τῶν ἐν ἁμαρτήμασι ζώντων, οὗ τῆς οὐσίας αὐτῶν μεταβαλλομένης, ἀλλὰ τῆς προαιρέσεως αὐτῶν τὴν ἐκείνων μιμουμένης κακίαν. Τοῦτο γοῦν καὶ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους δηλῶν ὁ Χριστὸς ἔλεγεν· Ὑμεῖς τοῦ διαβόλου υἱοὶ ἐστέ· υἱοὺς δὲ διαβόλου νομίζουσιν εἶπεν, οὐκ ἐπειδὴ εἰς τὴν [728] οὐσίαν τὴν ἐκείνου μετέπεσον, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὰ ἔργα ἐκείνου ἐποιοῦν· διὸ καὶ προστίθησι· Τὰς γὰρ ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν ἠέλετε ποιεῖν. Καὶ πάλιν ὁ Ἰωάννης Γεννηματα ἐχθρῶν, εἰς ὑπέδειξεν ὑμῖν φανεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὁρτῆς; Ποιήσατε οὖν καρπὸν ἀξίον τῆς μετανοίας, καὶ μὴ δόξετε λέγειν, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. Συγγενεῖας γὰρ νόμος, οὐ τοὺς ἀπὸ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τοὺς ἀπὸ τῆς ἀρετῆς αἱ τῆς κακίας οἰδεῖν ἡ Γραφὴ καλεῖν· καὶ ὧν ἂν τις ὁμότροπος γένηται, τοῦτον καὶ υἱὸν καὶ ἀδελφὸν εἶναι φησὶν ἡ Γραφή.

β'. Ἀλλὰ τίνας ἔνεκεν ὁ διάβολος τὸ πονηρὸν δόγμα τοῦτο εἰσήγαγε; Τὴν τῶν κακῶν ἐπεχείρησε διορῶσαι δόξαν. Ἐπειδὴ γὰρ βιαίῃ θανάτῳ τελευτῶσιν ἐκεῖνοι, βουλόμενος αὐτῶν κατασχεδάζει πονηρὰν ὑπόληψιν, τοῦτο ἐποίησεν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἴσχυσε· μένουσι γὰρ τὴν οἰκίαν ἔχοντες λαμπρότητα· ἕτερον δὲ χαλεπώτατον κατειργάσατο, τοὺς γόητας τοὺς ὑπηρετούμενους αὐτῷ διὰ τούτων πείσας τῶν δογμάτων, πολλῶν νέων ἀπλῶν σώματα κατασφάττειν ἐλπιδὶ τοῦ δαίμονος ἔσεσθαι, καὶ πάλιν αὐτοῖς ὑπηρετεῖν. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ ταῦτα, οὐκ ἐστὶ. Τί οὖν, ὅτι οἱ δαίμονες λέγουσι, Τοῦ μοναχοῦ τοῦ δεινός ἡ ψυχὴ εἰμι, φησὶ; Διὰ γὰρ τοῦτο οὐ πιστεύω, ἐπειδὴ δαίμονες λέγουσιν· ἀπαύτως γὰρ τοὺς ἀκούοντάς.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος καίτοι γε ἀληθεύοντας ἐπιστόμειν αὐτοὺς, ἵνα μὴ πρόφασιν λαβόντες τοῖς ἀληθεῖσι καὶ ψευδῇ πάλιν ἀναμίσχωνται, καὶ ἀξιώσιτοι γίνωνται. Ἐπειδὴ γὰρ ἔλεγον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶ, καταγγέλλοντες ὑμῖν ὁδὸν σωτηρίας, διαπονηθεὶς τῷ πνεύματι ἐπισφάττειν τῷ Πύθωνι, καὶ ἐξελεῖν ἐκέλευσε· καίτοιγε τί πονηρὸν ἔλεγον; Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν ἀφελεστέρων αἰὲ διακρίνουν οὐκ ἴσασιν τὰ παρὰ τὸν δαίμονα λεγόμενα, καθάπαξ αὐτοῖς ἀπέκλεισε τὸ πιστεύεσθαι. Τῶν ἡτιμωμένων εἰ, φησὶν, ἀπαρρησίαστος εἰ, σιώπα, πεφύμιστο· οὐκ ἐστὶ οὖν τὸ κηρύττειν, ἀποστόλων ἐστὶ τοῦτο τὸ ἀξίωμα. Τί ἀρπάξεις τὸ μὴ σὺν; Σίγα, ἡτιμώσαι. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίησε· λέγουσιν αὐτῷ τοὺς δαίμονες, Οὐδαμὲν σε τίς εἰ, ἐπετίμησεν αὐτοῖς μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος, διδάσκων ἡμᾶς, μηδαμῶ δαίμονι

πειθεσθαι, μὴδ' ἂν σοὶ ὀγιές τι λέγῃ. Ἀπερ δὴ καὶ μαθόντες μὴ πειθόμεθα δαίμονι καθόλου, ἀλλὰ καὶ ἀληθές τι φθέγγεται, φεύγωμεν αὐτὸν καὶ ἀποστρεφόμεθα· τὰ γὰρ ὀγυῖ δόγματα καὶ σωτήρια οὐ παρὰ δαιμόνων, ἀλλὰ παρὰ τῆς θείας Γραφῆς ἐστὶ μετ' ἀκριβείας μαθεῖν. Ὅτι γὰρ οὐκ ἐστὶ ψυχὴν τοῦ σώματος ἐξελεθούσαν ὑπὸ τὴν τῶν δαιμόνων γενέσθαι τυραννίδα, ἄκουσον τί φησὶν ὁ Παῦλος· Ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεικνύεται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, τοῦτέστιν, οὐκ ἐστὶ ἁμαρτάνει. Εἰ γὰρ ἐν τῷ σώματι οἰκούσῃ τῇ ψυχῇ βίαν ἐπαγαγεῖν οὐ δυνήσεται ὁ διάβολος, εὐδὴλον ὅτι οὐδὲ ἀπελθούσῃ. Πῶς οὖν ἁμαρτάνουσι, φησὶν, εἰ μὴ βίαν πάσχουσιν; Ἐκούσαι καὶ βουλόμεναι, καὶ [729] ἑαυτὰς ἐκδιδοῦσαι, οὐκ ἀναγκαζόμεναι, οὐδὲ τυραννιζόμεναι. Καὶ τοῦτο ἐδήλωσαν ἅπαντες οἱ περιγενόμενοι τῶν ἐκείνου μηχανημάτων. Τὸν γοῦν Ἰῶβ μυρία κυκήσας οὐκ ἴσχυσε πείσαι βλάσφημόν τι ῥῆμα ἐξενεγκεῖν.

Ὅθεν δὴλον ὅτι καὶ τοῦ πείθεσθαι καὶ τοῦ μὴ πείθεσθαι ταῖς ἐκείνου συμβουλαῖς ἡμεῖς ἐσμεν κύριοι, καὶ ἀνάγκην οὐδεμίαν, οὐδὲ τυραννίδα ὑφίσταμεθα παρ' ἐκείνου. Οὐκ ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς προκείμενης παραβολῆς εὐδὴλον, ὅτι τοῦ σώματος αἱ ψυχαὶ ἐξελεθούσαι, οὐκ ἐστὶ ἐνταῦθα διατρίβουσιν, ἀλλ' εὐθέως ἀπάγονται· καὶ ἄκουε πῶς. Ἐγένετο γὰρ αὐτὸν, φησὶν, ἀποθανεῖν, καὶ ἀπενεχθῆναι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων. Οὐχ αἱ τῶν δικαίων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν πονηρίᾳ ζώντων ἀπάγονται ἐκεῖ αἱ ψυχαί· καὶ τοῦτο δὲ πάλιν ἐξ ἑτέρου πλουσίου δηλῶν. Ἐπειδὴ γὰρ εὐφρόνησεν ἡ χώρα αὐτοῦ, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ· Τί ποιήσω; καθελὼ μου τὰς ἀποθηκὰς, καὶ μελίσσας οἰκοδομήσω. Οὐδὲν ἀβλήτερον τῆς τοιαύτης γνώμης. Ὄντως καθεῖλεν αὐτοῦ τὰς ἀποθηκὰς· ἀποθήκαι γὰρ ἀυλοὶ· οὐχ οἱ τοῖχοι, ἀλλ' αἱ τῶν πενήτων εἰσὶ γαστέρες· ὁ δὲ ἐκείνας ἀφείλε, παρὶ τοίχους ἡσχολεῖτο. Τί οὖν φησι πρὸς αὐτὸν ὁ Θεός; Ἀρρὸν, ταῦτα τῇ νυκτὶ ἀπαιτοῦσι τὴν ψυχὴν σου ἀπὸ σοῦ. Καὶ ὅρα· ἐνταῦθα φησὶν ἀπενεχθῆναι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, ἐκεῖ ἀπαιτοῦσι· καὶ τὸν μὲν ὡς δεσμώτην ἐξήγον, τὸν δὲ ὡς στεφανίτην ἐδορυφόρου. Καὶ καθάπερ ἐν τῷ σκάμῃ τινα τραύματα λαβόντα καὶ αἵματι κατεβρῶντισμένον, εἴτα τὴν κεφαλὴν ἀναδυσάμενον οἱ πρὸ τοῦ σκάμματος ἐστῶτες ὑποδείξάμενον μετὰ πολλῆς τῆς εὐφρομίας οἰκαδε ἄγουσι χροτοῦντες, εὐφημοῦντες, θαυμάζοντες· οὕτω καὶ τὸν Ἀδάρον ἄγγελοι τότε ἀπήγαγον· ἐκείνου δὲ τὴν ψυχὴν ἄηττον φοβεραὶ τινες δυνάμεις, ἴσως ἀπεσταλμέναι ἐπὶ τούτῳ· οὐ γὰρ αὐτόματος ἡ ψυχὴ πρὸς ἐκείνην ἀναχωρεῖ τὴν ζωὴν, ἐπειδὴ μὴδὲ δυνατόν. Εἰ γὰρ πόλιν ἐκ πόλεως ἀμείβοντες, τοῦ χειραγωγούντος δεόμεθα, πολλῶν μᾶλλον ἡ ψυχὴ τῆς σαρκὸς ἀποβραγίσαται, καὶ πρὸς τὴν μέλλουσαν μελισταμίνην ζωὴν, τῶν ὁδηγησόντων αὐτὴν δεήσεται. Διὰ τοῦτο πολλάκις ἀναδύεται, καὶ πρὸς τὸ βάθος κάτω χωρεῖ, καὶ δέδοικε καὶ φρίττει, μέλλουσα τῆς σαρκὸς ἀφίπτασθαι. Αἶψά μὲν γὰρ ἡμᾶς κενεῖ τῶν ἁμαρτημάτων τὸ συνεῖδαι, μάλιστα δὲ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν, ὅταν μέλλωμεν ἐντεῦθεν ἀπάγεσθαι πρὸς τὰς εὐθύνas τὰς ἐκεῖ καὶ τὸ φοβερὸν δικαστήριον. Τότε, εἴτε ἤρπασέ τις, εἴτε ἐπισπένεκτήσεν, εἴτε τινὰ ἐπηρέασεν, εἴτε τινὸς γέγονεν ἐχθρὸς ἀδίκως, εἴτε ἄλλο ὅτιον δεινὸν εἰργάσατο, ἅπας ὁ τῶν ἁμαρτημάτων ἐσμός ἀνανεύεται· καὶ πρὸ τῶν οφθαλμῶν

^a Tres mss. et Sav. ὑψίστου εἰσὶ, καταγγέλλοντες ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας, διαπονηθεὶς τῷ πνεύματι, ἐπιτίμησεν τῷ Πύθωνι, καὶ ἐξελεῖν ἐκέλευσε, καίτοι τί πονηρὸν ἔλεγον; οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ κολλοὶ τῶν. Hæc vero deaurat in Morel.

^b Alii νομίζων ἡμῖν.

^c Tres mss. ἁμαρτημάτων χορὸς ἄναν.

ἵσταται, καὶ τὴν διάνοιαν κεντεῖ. Καὶ καθάπερ οἱ τὸ δεσμοῦν οἰκοῦντες, αἱ μὲν ἐν κατηφείᾳ καὶ δούλαις εἰσὶ, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν ἂν μέλλωσιν ἐξάγεσθαι, καὶ παρ' αὐτὰς τὰς τοῦ δικάζοντος ἀγεσθαι θύρας, καὶ πρὸ τῶν κιγκλίδων ἐστῶτες, καὶ τῆς τοῦ κρίνοντος φωνῆς ἐνδοθεν ἀκούοντες, ἀποπήγνυνται τῷ φόβῳ, καὶ τῶν νεκρῶν οὐδὲν ἄμεινον δαίκενται· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ μάλιστα μὲν καὶ ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ τῆς ἀμαρτίας ὀδυνᾶται καὶ στενοχωρεῖται, πολλῷ δὲ πλεον ὅταν ἐντεῦθεν ἀποσπασθεῖσα ἀπάγεσθαι μέλλῃ.

[730] γ'. Σιγᾷτε ταῦτα ἀκούοντες; Πολλῶν ὑμῖν ἔχω χάριν τῆς σιγῆς ταύτης μέλλον, ἡ τῶν κρῶν· οἱ μὲν γὰρ κρῶτοι καὶ οἱ ἔπαινοι λαμπρότερον ἐμὲ ποιοῦσιν, ἡ σιγὴ δὲ αὕτη σωφρονεστέρους ὑμᾶς ἐργάζεται. Οἶδα ὅτι λυπεῖ τὰ λεγόμενα, ἀλλὰ πολὺ κέρδος ἔχει καὶ ἄφατος· Ὁ πλούσιος ἐκείνος, εἴ τινα εἴη τοιαῦτα αὐτῷ παραινούντα, ἀλλὰ μὴ κόλακας τοὺς πρὸς χάριν ἅπαντα συμβουλευόντας, καὶ εἰς τρυφὴν ἔλκοντας, οὐκ ἂν εἰς τὴν γένναν ἦλθεν ἐκείνην, οὐκ ἂν τὰς βασάνους ὑπέμεινε τὰς ἀφορήτους, οὐκ ἂν ἀπαρηγόρητα μετὰ ταῦτα μετενόησεν· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ πρὸς χάριν ἅπαντες διελέγοντο, παρέδωκαν αὐτὸν τῷ πυρὶ. Εἴθε ἦν αἱ καὶ διηνεκῶς ταῦτα φιλοσοφεῖν, καὶ περὶ γενένης φθέγγεσθαι. Ἐν πᾶσι γάρ, φησὶ, τοῖς λόγοις σου μιμηθήσου τὰ ἐσχάτά σου, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ ἁμάρτης. Καὶ πάλιν· Ἐτοίμαζε εἰς τὴν ἔξοδον τὰ ἔργα σου, καὶ παρασκευάζου πρὸς τὴν ὁδόν. Εἰ τινας ἤρπασας τι, ἀπόδος, καὶ εἰπέ κατὰ τὸν Ζακχαῖον· Δίδωμι τετραπλάσιον τὰ ἀρπαγέντα· εἰ τινὸς τι ἐσυκοφάντησας, εἰ τινας γέγονας ἐχθρὸς, καταλλάττει πρὸ τοῦ δικαστηρίου. Πάντα ἐνταῦθα διάλυσαι, ἵνα χωρὶς πραγμάτων τὸ βῆμα ἴδῃς ἐκεῖνο.

Ἔως ἂν ἐνταῦθα ὤμεν, ἐλπίδας ἔχομεν χρηστάς· ἐπειδὴν δὲ ἀπέλθωμεν ἐκεῖ, κύριοι λοιπὸν μετανοίας οὐκ ἐσμέν, οὐδὲ τοῦ τὰ ἡμαρτημένα ἡμῖν ἀπονέψασθαι. Διὸ χρὴ παρασκευάζεσθαι συνεχῶς πρὸς τὴν ἐνθρόνῃ ἐξοδόν. Τί γάρ ἐάν ἐσπέρας δόξῃ τῷ δεσπότη καλέσαι ἡμᾶς; τί δὲ ἐάν αὐρίον; Ἀθλον γάρ τὸ μέλλον, ἵνα ἐναγωνίως διηνεκῶς ὤμεν, καὶ πρὸς τὴν ἀποδημίαν εὐτρεπεῖς ἐκείνην, καθάπερ οὖν οὗτος ὁ Λάζαρος διὰπαντὸς ἦν ἐν ὑπομονῇ καὶ καρτερίᾳ· διὸ καὶ μετὰ τοσαύτης ἀπήγετο τιμῆς. Ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη, καθάπερ ἐν μνήματι τῷ σώματι τῆς ψυχῆς αὐτοῦ κατορυγμένης, καὶ τάφον περιφερούσης τὴν σάρκα. Ὅσπερ γὰρ ἀλύσει τι, τῇ μέθῃ καὶ τῇ γαστριμαργίᾳ πεσπονημένος, οὕτως ἀπράκτον αὐτὴν καὶ νεκρὰν εἰργάσατο. Μὴ ἀπλῶς παραδράμῃς, ἀγαπητὲ, τὸ, ἐτάφη· ἀλλ' ἐνταῦθ' αἰνοῦναι τὰς τραπέζας τὰς περιηργωμένας, τὰς κλῖνας, τοὺς τάπητας, τὰ ἐπιβλήματα, τὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν ἅπαντα, τὰ μύρα, τὰ ἄρώματα, τὸν πολὺν ἄκρατον, τῶν ἐδεσμάτων τὰς ποικιλίας, τὰ καρυκεύματα, τοὺς μαγείρους, τοὺς κόλακας, τοὺς δορυφόρους, τοὺς οἰκέτας, τὴν ἄλλην ἅπασαν φαντασίαν κατεσκευασμένην καὶ καταμαρνανθεῖσαν. Πάντα σποδὲς^β, πάντα τέφρα καὶ κόνις, θρῆνοι καὶ ὄδυρμι, οὐδενὸς δυναμένου βοηθῆσαι λοιπὸν, οὐδ' ἀπελθοῦσαν ἐπαντγαγεῖν τὴν ψυχὴν. Τότε ἡ δύναμις ἠλέγητο τοῦ χρυσοῦ, καὶ τῆς πολλῆς περιουσίας. Ἐκ γὰρ τοσαύ-

της θεραπείας γυμνὸς καὶ μόνος ἀπήγετο, οὐδὲν ἐκ τῆς τοσαύτης εὐπορίας ἀπενεγκεῖν ἐντεῦθεν δυνάμενος, ἀλλ' ἔρημος, ἀπροστάτευτος ἀπήγετο· οὐδεὶς τῶν θεραπευσάντων, οὐδεὶς τῶν βοηθησάντων παρῆν ἐξαιρησόμενος· τῆς κολάσεως καὶ τῆς τιμωρίας, ἀλλὰ πάντων ἐκείνων ἀποσπασθεῖς, μόνον ἀπαιμαζάνετο τὰς ἀφορήτους ὑπομένειν τιμωρίας. Ὅντως Πᾶσα σὰρξ ὡς χέρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου, ὡς ἄνθος χέρτου. Ἐξηράνθη δ' [731] χέρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε· τὸ δὲ βῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Ἦλθεν ὁ θάνατος, καὶ πάντα ἐσθες ἐκείνα· καὶ καθάπερ αἰχμάλωτον λαβὼν, οὕτως ἀπήγαγε κάτω κῆποντα, αἰσχύνῃς γέμοντα, ἀπαρβήσιαστον, τρέμοντα, δεδοικóta ὥσπερ ἐν δειροῖς ἀπολαύσαντα τῆς τρυφῆς ἐκείνης ἀπάσης· καὶ λοιπὸν ἰκέτης ὁ πλούσιος τοῦ πέντητος ἐγένετο, καὶ τῆς τοῦ τραπέζης εἰδέτο, τοῦ λιμώττοντός ποτε, καὶ τοῖς στόμασι τῶν κυνῶν προκειμένου· καὶ τὰ πράγματα μετεβάλλετο, καὶ ἐμάνθανον ἅπαντες, τίς ἦν ὁ πλούσιος, καὶ τίς ἦν ὁ πέντης, καὶ οἱ δὲ μὲν Λάζαρος πάντων ἦν εὐπορώτερος, οὗτος δὲ πάντων πενέστερος. Καθάπερ γὰρ ἐν σκηνῇ προσωπεῖα βασιλέων καὶ στρατηγῶν καὶ ἱατρῶν καὶ ῥητόρων καὶ σοριστῶν καὶ στρατιωτῶν λαμβάνοντες εἰσέρχονται τινες, οὐδὲν οὕτως ὄντες αὐτοί· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος βίου καὶ πέντα καὶ πλουτοῖς προσωπεῖα μόνον εἰσίν. Ὅσπερ οὖν ἐν τῷ θεάτρῳ καθήμενος, ἂν ἴδῃς τινὰ τῶν κάτω παιζόντων προσωπεῖον ἔχοντα βασιλέως, οὐ μακαρίζεις αὐτόν, οὐδὲ βασιλεὺς εἶναι νομίζεις, οὐδ' ἂν εὐχαιο γενέσθαι τοιούτος· ἀλλ' εἰδὼς, ὅτι τῶν ἀγοραίων τίς ἐστι, σχοινοστρόφος τυχὸν, ἢ χαλκοῦτος, ἢ ἑτερόν τι τοιοῦτον, οὐ μακαρίζεις διὰ τὸ προσωπεῖον καὶ τὴν στολὴν, οὐδ' ἀπὸ τούτων αὐτοῦ κρίνεις τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ καταπτύεις^δ αὐτοῦ διὰ τὴν ἄλλην εὐτέλειαν· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα, καθάπερ ἐν θεάτρῳ, τῷ κόσμῳ καθήμενος καὶ ἐπὶ σκηνῆς παιζόντας βλέπων, ἐπειδὴν ἴδῃς πλουτοῦντας πολλοὺς, μὴ πλουσίους ἀληθῶς εἶναι νόμιζεις, ἀλλὰ πλουσίους περικεῖσθαι προσωπεῖα. Καθάπερ γὰρ ἐκείνος ὁ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸν βασιλεὺς καὶ τὸν στρατηγὸν ὑποκρινόμενος, πολλάκις οἰκίτης ὢν τυγχάνει, ἢ τῶν σῦκα καὶ βότρυς πλουτοῦντων ἐπ' ἀγορᾶς· οὕτω δὲ καὶ οὗτος ὁ πλούσιος πολλάκις πάντων πενέστερος ὢν τυγχάνει. Ἄν γὰρ περιέλθῃς αὐτοῦ τὸ προσωπεῖον, καὶ τὸ συνειδὼς ἀναπτύξῃς, καὶ εἰς τὴν διάνοιαν εἰσέλθῃς, πολλὴν εὐρήσεις ἀρετῆς ἐκεῖ πέντιον, καὶ πάντων ἀτιμώτερον ὄντα τῶν ἀνθρώπων. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν θεάτρων τῆς ἐσπέρας καταλαβούσης, καὶ τῶν συγκαθημένων ἀναχωρησάντων, ἐξελθόντες ἔξω, καὶ τὸ σχῆμα τῆς ὑποκρίσεως^ε ἀποθέμενοι, οἱ βασιλεῖς καὶ στρατηγοὶ πᾶσιν εἶναι δοκούντες φαίνονται λοιπὸν ὅσπερ εἰσίν· οὕτω δὲ καὶ νῦν τοῦ θανάτου παραγενομένου καὶ τοῦ θεάτρου λυθέντος, τὰ τοῦ πλούτου προσωπεῖα καὶ τὰ τῆς πένιας ἀποθέμενοι πάντες, ἀπῆλθον ἐκεῖ· καὶ ἀπὸ τῶν ἔργων μόνον κρινόμενοι φαίνονται, τίνες μὲν ἀληθῶς πλούσιοι, τίνες δὲ πένητες, καὶ τίνες μὲν ἐντιμοί, τίνες δὲ ἄδοχοι.

δ'. Πολλάκις γοῦν τῶν ἐνταῦθ' αἰς πλουτοῦντων εὐρέθῃ πάντων ἐκεῖ πενέστερος ὢν, καθάπερ οὖν καὶ ὁ πλούσιος οὗτος. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ ἐσπέρα κατέλαβε, τοῦτο ἐστὶν ὁ θάνατος, καὶ ἐκ τοῦ θεάτρου τῆς παρούσης

^α Unus ms. et Bibl. παρασκευάζου εἰς τὸν ἀγρόν.

^β Duo mss. et Savil. in marg. πανταχοῦ σποδός, πανταχοῦ, et sic legit Erasmus. Alii omnes πάντα bis.

^ε Alii ἐξαιρησόμενος. Paulo post unus ms. μόνος ὑπελπίμηνό τας.

^δ Alii διαπτύεις.

^ε Alii τῆς υποκρίσεως.

entorum cumulus renovatur, et oculis exhibetur, mentemque stimulat. Et quemadmodum qui tenentur in carcere, semper quidem dejecti mœrentesque sunt, maxime tamen sub illum diem quo sunt educendi, et ad ipsas iudicis fores pertrahendi, ac pro cancellis fori stantes iudicis vocem intus audiunt, exanimantur metu, nihiloque melius afficiuntur, quam mortui: sic et anima, maxime quidem in ipso peccati tempore cruciatur et angitur, multo tamen magis cum hinc avulsa abducenda est.

3. *Silentium mavult Chrysostomus quam plausus.* — Ergone tacetis, dum auditis? Multo maiorem vobis habeo gratiam pro silentio, quam pro plausibus: propterea quod plausus quidem ac laudes me faciunt splendidiorem, silentium vero hoc vos reddit modestiores. Novi quod hæc quæ dicuntur molesta sunt, verum multum lucri et inenarrabilem fructum afferunt. Dives ille si quem habuisset, qui ipsi talia monita dedisset, ac non potius adulatores omnia ad gratiam consulentes, atque ad delicias trahentes, nequaquam venisset ad illam gehennam, nequaquam supplicia passus esset intolerabilia, nequaquam inconsolabiliter eum postea pœnituisset. Verum quoniam omnes ad gratiam loquebantur, tradiderunt illum incendio. Utinam liceret hæc semper perpetuoque philosophari, ac de gehenna loqui. *In omnibus, inquit, dictis tuis memento novissima tua, et in æternum non peccabis (Eccli. 7. 40).* Ac rursus: *Para ad exitum opera tua, et appara te ad viam (Prov. 24. 27).* Si quid cui rapuisti, redde, et dicto iuxta Zachæum: *Do quadruplum, si quid rapui (Luc. 19. 8).* Si quem calumniatus es, si cui factus es inimicus, reconciliare, priusquam veniatur ad iudicium. Omnia hic dissolve, ut citra molestiam illud videas tribunal.

Pœnitentia sera post mortem. — Donec hic fuerimus, spes habemus præclaras: simul atque vero discessemus illuc, non est postea in nobis situm pœnitere, neque commissa diluere. Quapropter oportet nos assidue præparari ad egressum hinc faciendum. Quid enim si Domino visum fuerit hoc vespere vocare nos? Quid si cras? Incertum enim quid futurum sit, ut perpetuo simus in certamine, et ad illam profectionem instructi, quemadmodum hic Lazarus semper erat in tolerantia patientiaque, quapropter tanto cum honore deductus est. Mortuus est autem dives, et sepultus est, nimirum anima illius in corpore, tanquam in monumento defossa, ac sepulcrum circumferente nempe carnem. Non secus enim ille, quam si catena quadam, temulentia, ac ventris ingluvie vinctus esset, sic otiosam illam ac mortuam reddiderat. Ne leviter prætercurras, dilecte, illud, *sepultus est.* Hic mihi considera mensas argento circumtectas, lectos, tapetes, ornamenta, quæ tota in domo sunt omnia, unguenta, aromata, vini meri copiam, eduliorum varietates, ciborum delicias, coquos, adulatores, stipatores, famulos, ac reliquam universam pompam, strepitumque extinctum, marcidumque factum. Omnia cinis, omnia favilla et pulvis. lamenta et luctus, ne-

mine succurrente, neque semel egressam animam postea revocante: tunc declarabatur quid possit aurum, quid possint copiosæ divitiæ. Siquidem ex tam frequenti famulatio nudus abductus est et solus, nihil ex tanta affluentia secum ferre valens, sed desertus, indefensus, ac neglectus: nullus eorum, qui prius eum colebant, qui auxiliabantur, aderat, erepturus a pœna ac supplicio, sed ab illis omnibus divulsus, solus interceptus est, ut illa non ferenda supplicia sustineret. Vere *Omnis caro senum et omnis gloria hominis tanquam flos sæni: exaruit gramen, et flos decidit, sed verbum Domini manet in æternum (Isai. 40. 6. 8).* Venit mors et exstinxit illa omnia. Nec aliter quam captivum arreptum illum abduxit demissis oculis, pudore plenum, non audentem hiscere, trementem, pavidum, perinde quasi in somniis universis illis deliciis frui fuisset. Ac post hæc supplex dives factus est pauperi, atque nunc illius eget mensa, qui dudum esuriebat, illius qui canum rostris obiectus jacebat. Res commutæ sunt, universi cognoverunt uter fuerit dives, uter pauper, quodque Lazarus quidem omnium fuerit opulentissimus, ille contra omnium pauperissimus. Quemadmodum enim actores in scena, regum ac ducum personas, item medicorum ac rhetorum, sophistarum, ac militum assumentes ingrediuntur, cum ipsi nihil horum sint: sic sane et in præsentī vita paupertas ac divitiæ nihil aliud sunt, quam personarum larvæ. Sicut igitur in theatro sedens, si quem videris, ex iis qui inferius ludunt, personam gestantem regis, non iudicas eum beatum, neque regem esse credis, imo nec ipse optaris esse talis: sed cum scias quod sit quispiam ex iis qui versantur in foro, funium opifex aut faber ærarius, aut aliud quidquam tale, non iudicas illum beatum ob personam, aut ob vestem, neque ex hisce rebus æstimas illius vitam, sed despons potius illum ob aliam vilitatem: sic sane et hic velut in theatro, videlicet in mundo sedens, et in scena ludentes spectans, ubi videris complures divites, ne putes vere divites esse, sed divitum oblectos personis. Nam quemadmodum ille, qui in scena regem aut belli ducem agit, frequenter est famulus eorum, qui ficus aut botros vendunt in foro: iidem et hic dives crebro pauperior est omnibus. Quod si detraxeris illi personam, si conscientiam explices et ingrediaris animum, multam illic offendes virtutis inopiam, comperiesque omnium hominum abjectissimum. Quemadmodum enim instante vespere, digressisque qui consederant, ubi fuerint e theatro egressi, habitumque fabulæ deposuerint: qui prius reges ac duces esse videbantur, post apparent hoc quod sunt: ita sane et nunc, postquam mors advenerit, theatrumque dimissum fuerit, cum divitiarum paupertatisque personas deposuerint, omnes illic profecti, atque ex solis operibus iudicati, declarant qui vere sint divites, qui vere pauperes: qui honorati, et qui obscuro.

4. *Divitiis quanta fuerit paupertas.* — Itaque frequenter fit, ut qui hic in divitum numero fuerit, illic reperiat omnium pauperissimus, id quod accidit huic diviti. Nam simulatque incubuerat vespere,

hoc est mors, æque præsentis vitæ theatro egres-
sus est, personamque deposuit, visus est illic om-
nium esse pauperrimus: adeo vero pauper, ut ne
guttam quidem aquæ haberet in sua potestate, sed
pro hac rogaret, neque quod petebat, consequi
potuerit. Quid hac paupertate pauperius esse posset?
Sublatis enim oculis suis, ait ad Abraham: *Pater, miserere
mei, et mitte Lazarum, ut intingat summum digiti sui in
aquam, et instillet ori meo* (Luc. 16. 24). Vides
quanta res sit afflictio? Cum proximus esset Laza-
rus, præteribat: nunc cum procul absit, invocatur:
quem frequenter ingrediens et egrediens non vide-
bat, hunc procul senotum diligenter aspicit. Sed
quam ob causam illum intuetur? Frequenter for-
tasse dixerat dives iste, quorsum mihi opus pietate
ac virtute? Cuncta mihi velut e fonte affluunt, multa
fruor prosperitate, multis opibus, nihil sustineo
rerum inopinarum: quam ob rem expetam virtu-
tem? Hic pauper qui juste pieque vivit, innumera
patitur mala. Hæc nunc quoque multi frequenter
dicunt. Ut igitur radicitus has pravas revelleret opi-
niones, demonstrat illi, quod malitiæ reposita sit
ultio: contra honor et corona laboribus pro pietate
susceptis. Non propter hoc solum autem vidit illum,
sed ut quæ passus fuisset pauper, hæc nunc et di-
ves pateretur multo gravius. Quemadmodum enim
illi molestiorem reddidit cruciatum, quod in ve-
stibulo divitis jaceret, quod videret aliena commoda:
sic et huic graviorem reddidit cruciatum, quod in
gehenna jaceret, quod Lazari videret delicias, quo
non solum natura suppliciorum, verum etiam com-
paratione honoris illius intolerabiliorem haberet eru-
ciatum. Et quemadmodum Adam e paradiso ejectum,
e regione paradisi habitare jussit Deus, ut assiduus
conspiculus renovans molestiam, exactiorem illi præ-
beret sensum expulsionis e bonis: ita sane et hunc
e regione Lazari constituit, quo videret quibus bonis
seipsum privasset. Misi tibi, inquit, in vestibulo
Lazarum pauperem, ut tibi ad virtutem doctor esset,
ac benignitatis materia: contempsisti lucrum: noluit
ad quod oportuit tui salutis occasione, utere posthac
illo ad majoris cruciatus suppliciique materiam. Ex
his discimus, quod omnes qui a nobis sunt contumel-
iis et injuriis affecti, tunc ante faciem nostram
statuantur. Quamquam hic nihil a divite accepit in-
jurie: neque enim illius pecunias usurparat dives, sed
suas non impartierat. Quod si is qui sua non impar-
tit, accusatorem habet eum, cui negavit misericor-
diam: qui aliena quoque rapuerit, quam veniam
consequetur, undique ipsum circumstantibus quos
affecit injuria? Non enim illic opus erit testibus, ne-
que accusatoribus, neque probationibus, neque si-
gnis, verum ipse per se res tales, quales eas gessi-
mus, ante oculos nostros apparebunt.

Rapina est non communicare pauperibus sua.—Ecce
enim, inquit, homo et opera ejus: siquidem et hoc
rapina est, non impartiri de tuis facultatibus. Ac
fortassis vobis mirum videtur esse quod dico, verum
ne miremini: testimonium enim vobis e divinis Scri-

pturis proferam, dicens, quod non solum rapere
aliena, verum etiam tua non impartire cæteris, et
rapina sit, et fraudatio, et spoliatio. Quodnam illud
est? Dominus Judæos accusans per prophetam dixit:
*Produxit terra proventum suum, et non intulisti decimas,
sed rapina pauperis est in domibus vestris* (Mal. 3. 10).
Quoniam, inquit, oblationes solitas non dedistis, ra-
puistis ea quæ sunt pauperis. Hoc autem dicit, de-
clarans divitiibus, quod res pauperum possideant,
etiamsi paterna hereditate obvenerint, etiamsi unde-
cumque aliunde collegerint pecunias. Ac rursum
alibi dicit: *Ne spolies vitam pauperis* (Eccli. 4. 1):
qui vero spoliatur, aliena tollit. Nam spoliatio quæ-
dam dicitur, cum aliena accepta detinemus. Propter
hoc igitur discamus, quod quoties elemosynam
non præstiterimus, pari, cum iis qui spoliant, sup-
plicio afficiemur. Heriles enim pecuniæ sunt unde-
cumque eas colligerimus: quos si in egenos eas ero-
gaverimus, multæ nobis opes ac facultates obve-
nient. Ideoque tibi plura possidere concessit Deus,
non ut in scortationes, temulentiam, ingluviem, in
vestes sumptuosas, aliamque molliem consumeres,
sed ut ea distribueres egentibus. Quemadmodum
enim exactor quispiam qui regias pecunias accepit,
si neglexerit iis, quibus jussus est, distribuere, in-
que proprias consumpserit delicias, pœnis atque
exilio traditur: ita sane et dives receptor quispiam
est pecuniarum, quæ pauperibus distribui debebant.
Itaque cum in mandatis habeat, eas distribuere suis
conservis egentibus, si quid amplius, quam postulet
necessitas, in seipsum insumpserit, gravissimas illie
daturus est pœnas. Non enim sunt ipsius quæ possi-
det, sed conservorum illius.

5. *Divitiæ tum demum nostræ fiunt cum dantur pau-
peribus.*—Parcamus igitur iis tamquam alienis, ut
fiant nostra. Quomodo autem illis parcemus tam-
quam alienis? Si illas non in usus supervacuos in-
sumpserimus, neque adeo in nostros tantum usus,
sed pauperum manibus impartiverimus. Etiamsi fue-
ris opulentus, sed plus quam opus est insumpseris,
rationem reddes pecuniarum tibi creditarum. Hoc
idem fit in optimatum ædibus. Multi suas ipsorum
apothecas famulis suis commiserunt, verum illi quibus
commissæ sunt, servant quæ tradita sunt, nec
abutuntur commissis: verum quibus et ubi jusserit
dominus, distribuunt. Hoc tu quoque facito. Etenim
accepisti plura cæteris, non ut ea solus consumas,
sed ut eorum cæteris bonus fias dispensator.

Lazarus quare in sinu Abraham.—Operæ pretium
autem fuerit et illud considerare, quam tandem ob
causam non apud alium justum Lazarum, sed in sinu
viderit Abraham. Hospitalis erat Abraham: ut igitur
redarguatur divitis inhospitalitas, propterea Lazarum
cum illo videt. Ille etiam prætereuntes venabatur, et
in domum pertrahere suam: hic vero etiam intra
domum jacentem despexit, cumque talem thesaurum
haberet, et salutis parandæ materiam, præteribat quo-
tidie, nec in quod oportebat usus est pauperis patro-
cinio. At non ita patriarcha, sed omnia contra. Pro

ζωῆς ἐξῆλθε, καὶ τὸ προσωπεῖον ἀπέθετο, ὥσπερ πάντων ἐκεῖ πενήτερος ὢν, καὶ οὕτω πένης, ὡς μὴδὲ σταγόνο· ὕδατος εἶναι κύριος, ἀλλ' ὑπὲρ ταύτης προσαιτεῖν, καὶ μὴδ' αὐτῆς ἐπιτυχεῖν τῆς αἰτήσεως. Τί ταύτης τῆς πενίας πενίτερον γένοιτο; ἄν; Καὶ ἄκουε πῶς· ἐπάρας γὰρ τοὺς ὀφθαλμούς αὐτοῦ, ψησὶ πρὸς τὸν Ἀβραάμ· Πάτερ, ἐλεήσόν με, καὶ πέμψον [732] Λάζαρον, ἵνα βῶσῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ ἐπιστάξῃ τῷ στόματί μου. Ὁρᾷ πόσον ἐστὶν ἡ θλιψίς; Παθήσιον ὄντα παρέτρεχε, καὶ πόρρω γε ὄντα καλεῖ νῦν· ὃν πολλάκις εἰσῶν τε καὶ ἐξῶν οὐχ ἑώρα, τοῦτον μακρόθεν ὄντα μετ' ἀκριθείας βλέπει. Τίνος δὲ ἔνεκεν αὐτὸν ὀρᾷ; Πολλάκις ἰσως εἶπεν ὁ πλούσιος οὗτος· τί μοι εὐλαθείας καὶ ἀρετῆς χρεῖα; πάντα μοι καθάπερ ἐκ πηγῶν ἐπιβρέει, πολλῆς ἀπολαύς τῆς ἀφθονίας, πολλῆς τῆς εὐμερίας, οὐδὲν ὑπομένω τῶν ἀδοκῆτων· τίνος ἔνεκα μετέρχονται ἀρετήν; Οὗτος ὁ πένης ἐν δικαιοσύνῃ καὶ εὐσεβεῖ ζῶν, μυρία πάσχει δεινά. Ταῦτα δὲ πολλοὶ καὶ νῦν πολλάκις λέγουσιν. Ἰν' οὖν πρόβριζα ταῦτα ἀνασπασθῇ τὰ κακὰ δόγματα, δείκνυσιν αὐτῷ, ὅτι καὶ τῇ κακίᾳ κόλασις ἐκταί, καὶ τιμὴ καὶ σέφανος τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεθείας πόνους. Οὐ διὰ τοῦτο δὲ μόνον αὐτὸν εἶδεν, ἀλλ' ἵνα, ὅπερ ἐπαθεν ὁ πένης, τοῦτο καὶ ὁ πλούσιος πάθῃ νῦν μετὰ μείζονος τῆς ὑπερβολῆς. Καθάπερ γὰρ ἐκεῖνος χαλεπωτέραν ἐποιεῖτο τὴν βλάβαν τὸ ἐν τῷ πυλῶνι τοῦ πλουσίου κεῖσθαι, καὶ ὀρᾷ τὰ ἀλλότρια ἀγαθὰ, οὕτω δὲ καὶ τοῦτῳ χαλεπωτέραν ἐποιεῖ τὴν τιμωρίαν νῦν τὸ ἐν τῇ γένειν κείσθαι, καὶ ὀρᾷ τὴν τοῦ Λαζάρου τρυφήν, ἵνα μὴ εἴη φῶσει τῶν βασιάνων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ παραθέσει τῆς ἐκείνου τιμῆς ἀφορητοτέραν ἔχῃ τὴν κόλασιν. Καὶ καθάπερ τὸν Ἀδὰμ ἐκβάλλων ὁ τοῦ παραδείσου, καταντικρὺ τοῦ παραδείσου κατῴκισεν ὁ Θεός, ἵνα ἡ συνεχὴς ὄψις ἀνανεοῦσα τὸ πάθος, ἀκριθεστέραν αὐτῷ παράσχη τῆς ἐκπτώσεως τῶν ἀγαθῶν τὴν αἰσθησιν· οὕτω δὲ καὶ τοῦτον κατέναντι τοῦ Λαζάρου κατῴκισεν, ἵνα ὁρᾷ τίνων ἑαυτοῦ ἀποστέρησεν. Ἐπεμφά σοι, φησὶν, εἰς τὸν πυλῶνα τὸν πένητα Λάζαρον, ἵνα σοι γένηται διδάσκαλος ἀρετῆς, καὶ φιλανθρωπίας ὑπόθεσις· παρ-εἶδες τὸ κέρδος, οὐκ ἠθέλησας εἰς δέον χρῆσασθαι τῇ τῆς σωτηρίας ἀφορμῇ· χρῆση λοιπὸν αὐτῷ εἰς μείζονα κολάσεως καὶ τιμωρίας ὑπόθεσιν. Ἀπὸ τούτων μανθάνομεν, ὅτι πάντες οἱ παρ' ἡμῶν ἐπηρεαζόμενοι καὶ ἀδικούμενοι, κατὰ πρόσωπον ἡμῶν στήσονται τότε. Καίτοι οὗτος οὐδὲν ἠδίκητο παρὰ τοῦ πλουσίου· οὐ γὰρ τὰ ἐκείνου ἔλαβε χρήματα ὁ πλούσιος, ἀλλὰ τῶν ἑαυτοῦ οὐ μετέδωκεν. Εἰ δὲ τῶν ἑαυτοῦ μὴ μεταδίδους, κατηγοροῦν ἔχει τὸν οὐκ ἐλεηθέντα, ὁ καὶ τὰ ἀλλότρια ἀρπάσας, ποίας τεύξεται συγγνώμης, πανταχόθεν αὐτὸν ὁ περιεστώτων τῶν ἡδικομένων; Οὐ γὰρ μαρτύρων ἐκεῖ χρεῖα, οὐδὲ κατηγορῶν, οὐδὲ ἀποδείξεων, οὐδὲ τεκμηρίων· ἀλλ' αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ πράγματα, ὁτιπερ αὐτὰ κατεσκευάσαμεν, πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν φαίνεται τῶν ἡμετέρων.

Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ἀρπαγὴ τὸ μὴ μεταδίδουσι τῶν ὄντων. Καὶ τάχα ὑμῖν θαυμαστόν εἶναι δοκεῖ τὸ λεγόμενον, ἀλλὰ μὴ θαυμάσητε· μαρτυρίαν γὰρ ὑμῖν ἀπὸ τῶν θείων παρέξομαι. Γραφῶν λέγουσαν, ὅτι οὐ τὸ τὰ ἀλλότρια ἀρπάζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἑαυτοῦ

μὴ μεταδίδουσι ἐτέροις, καὶ τοῦτο ἀρπαγὴ καὶ πλεονεξία καὶ ἀποστέρησις ἐστι. Τίς οὖν ἐστὶν αὕτη; Τοῖς Ἰουδαίοις ἐγκαλῶν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου, φησὶν· Ἐξήνεγκεν ἡ γῆ τὰ ἐκθρόια αὐτῆς, καὶ οὐκ εἰσηνέγκατε τὰ ἐπιδέκτα· ἀλλ' ἡ ἀρπαγὴ τοῦ [733] πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ὑμῶν. Ἐπειδὴ τὰς προσφο-ράς, φησὶ, τὰς εὐθυίας οὐκ ἐδώκατε, ἡρπάσατε τὰ τοῦ πένητος. Τοῦτο δὲ λέγει, δείκνυς τοῖς πλουσίοις, ὅτι τὰ τῶν πενήτων ἔχουσι, καὶ πατρώων διαδέχονται κληρον, καὶ ὁθενδήποτε συλλέξωσι τὰ χρήματα. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ λέγει· Μὴ ἀποστερήσῃς τὴν ζωὴν τοῦ πτωχοῦ· ἡ δὲ ἀποστερῶν, τὰ ἀλλότρια ἀποστερεῖ· ἀποστέρησις γὰρ λέγεται· ὅταν τὰ ἀλλό-τρια λαβόντες κατέχωμεν. Καὶ διὰ τοῦτο τοῖνυν παι-δεύομεθα, ὅτι ὅταν ἐλεημοσύνην μὴ παράσχωμεν, ἐν ἰσῷ τοῖς ἀποστεροῦσι κολασόμεθα. Δεσποτικά γὰρ ἐστὶ τὰ χρήματα, ὅθεν ἂν αὐτὰ συλλέξωμεν· καὶ τοῖς δεομένοις αὐτὰ παρέξωμεν, πολλῆς· ἐπιτευξόμεθα τῆς ἀφθονίας. Καὶ διὰ τοῦτο σοι πλεονα ἔχειν συν-εχώρησεν ὁ Θεός, οὐχ ἵνα εἰς πορνείαν, καὶ μέθην, καὶ ἀδωφάγιαν, καὶ ματαιῶν πολυτέλειαν, καὶ τὴν ἄλ-λην βλακείαν ἀναλώσῃς, ἀλλ' ἵνα τοῖς δεομένοις αὐτὰ διανεμήσῃς. Καθάπερ γὰρ ὑποδέκτης τις βασιλικὰ δεξάμενος χρήματα, ἂν ἀφείλῃ οἷς ἂν κελεύεται δι-ανείμει, εἰς οἰκίαν καταναλώσῃ βλακείαν, εὐθὺς αὐτῷ καὶ προσπαλλόμεναι· οὕτω δὲ καὶ ὁ πλούσιος, ὑποδέκτης τις ἐστὶ τῶν τοῖς πένησιν ὀφειλομένων χρημάτων διανεμηθῆναι, ἐπιταχθεὶς αὐτὰ διανέμει τῶν ἑαυτοῦ συνδούλων τοῖς πενομένοις. Ἄν οὖν πλεόν τι τῆς χρεῖας εἰς ἑαυτὸν ἀναλώσῃ τῆς ἀναγκαίας, χαλεπωτάτας ἐκεῖ δώσει τὰς εὐθύνας. Οὐ γὰρ ἐστὶν αὐτοῦ τὰ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῶν συνδούλων τῶν ἑαυτοῦ.

ε'. Φειδόμεθα τοῖνυν αὐτῶν, ὡς ἀλλοτρίων, ἵνα γέ-νηται ἡμέτερα. Πῶς δὲ αὐτῶν φεισόμεθα, ὡς ἄλλο-τρίων; Ὅταν μὴ εἰς περιττάς αὐτὰ ἀναλίσκωμεν χρεῖας, μὴδὲ εἰς ἡμετέρας μόνον, ἀλλὰ ταῖς τῶν πενήτων αὐτὰ συμμερίζωμεν χερσὶ· καὶ εὐπορος ἦς, πλεόν δέ τι τῆς χρεῖας ἀναλίσκῃς, λόγον δώσεις τῶν ἐμπιστευθέντων σοι χρημάτων. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν οἰκιῶν γίνεται τῶν μεγάλων. Πολλοὶ γοῦν τὰ τα-μεία τὰ ἑαυτῶν τοῖς οἰκέταις τοῖς ἑαυτῶν ἐνέπιστευ-σαν· ἀλλ' ὅμως οἱ πιστευθέντες ἐκείνοι φυλάττουσι τὰ δεδομένα, καὶ οὐκ ἀποχρῶνται τοῖς ἐμπιστευθεῖσιν, ἀλλ' οἷς ἂν ὁ δεσπότης, καὶ ἡνίκα κελεύσῃ, διανέ-μουςι. Τοῦτο καὶ σὺ ποίησον. Καὶ γὰρ ἔλαβες ἐτέρων πλεονα, καὶ ὑπεδέξω, οὐχ ἵνα αὐτὰ ἀναλώσῃς μόνος, ἀλλ' ἵνα καὶ ἐτέροις οἰκονόμος γένη καλός.

Ἄξιον δὲ κάκεινο ζητῆσαι, τί δέποτε οὐχὶ παρ' ἐτέρῳ δικαίῳ τὸν Λάζαρον ὀρᾷ, ἀλλ' ἐν τοῖς κόλποις εἶδε τοῦ Ἀβραάμ. Φιλόξενος ἦν ὁ Ἀβραάμ· ἴν' οὖν καὶ οὗτος ἐλεγχος αὐτῷ γένηται τῆς μισοξενίας, διὰ τοῦτο αὐτὸν μετ' ἐκείνου βλέπει. Ἐκεῖνος γὰρ καὶ τοὺς παρίοντας ἐθέρει, καὶ εἰς τὴν οἰκίαν εἴλκεν εἰσὼ τὴν ἑαυτοῦ· οὗτος δὲ καὶ τὸν ἐσω κείμενον παρ-εώρα, καὶ θησαυρὸν τοσοῦτον ἔχων καὶ σωτηρίας ὑπόθεσιν, παρέτρεχε καθ' ἐκάστην ἡμέραν. καὶ οὐκ ἐχρησάτο εἰς δέον τῇ τοῦ πένητος προστασίᾳ. Ἄλλ' οὐχ ὁ πατριάρχης τοιοῦτος, ἀλλὰ τὸναντίον ἅπαν· πρὸ τῶν θυρῶν καθήμενος ἐσαγῆνευ τοὺς παρίοντας

^c Duo mss. κολάζομεθα.

^d Alii κάκεινο ἐνοήσας. Infra aliquot mss. καὶ ὁ Παῦλος τοῦτον ἐπαινῶν εἶπε διώκατε τὴν φιλοξενίαν, διὰ ταύτης γὰρ ἔλαβον.

^a Aliquot mss. ἐκβαλόν.

^b Aliquot mss. αὐτῷ.

ἅπαντας, καὶ καθάπερ τις ἀλιεύς ἀμφίβληστρον βάλλον εἰς τὴν θάλασσαν ἀνασπᾷ μὲν ἰχθύν, ἀνασπᾷ δὲ καὶ χρυσίον πολλάκις καὶ μαργαρίτας· οὕτω δὴ καὶ οὗτος, σαγηνεύων ἀνθρώπους, ἤλκευσέ ποτε καὶ ἀγγέλους, καὶ τὸ [734] θαυμαστὸν τοῦτό ἐστιν, ὅτι μὴ εἰδώς.

Ὅπερ οὖν καὶ Παῦλος ἐκπληττόμενος παραινεῖ καὶ λέγει· *Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ γὰρ ταύτης ἑλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους.* Καὶ καλῶς εἶπεν, *Ἐλαθον.* Εἰ γὰρ εἰδὼς αὐτοὺς ὑπεδέξατο μετὰ τσαούτης εὐνοίας, οὐδὲν μέγα καὶ θαυμαστὸν ἐποίησεν· ὁ δὲ πᾶς ἔπαινος, ὅτι ἀγνοῶν τίνες οἱ παριόντες ἦσαν, καὶ ἀνθρώπους αὐτοῦ· εἶναι νομίζων ἀπλῶς ὀδίστας, μετὰ τσαούτης αὐτοὺς ἐνδον ἐκάλεσε τῆς προθυμίας. Καὶ σὺ τοίνυν, ἂν μὲν τινα περὶφανῇ καὶ λαμπρὸν ὑποδεξάμενος, πολλὴν ἐπιδείξῃ τὴν προθυμίαν, θαυμαστὸν οὐδὲν εἰργάσω· ἢ γὰρ ἀρετῇ τοῦ ξενισθέντος καὶ τὸν μισόξενον καταναγκάζει πολλάκις πᾶσαν εὐνοίαν ἐπιδείξασθαι· τὸ δὲ μέγιστον καὶ θαυμαστὸν, ὅταν καὶ τοὺς τυχόντας, καὶ τοὺς ἀπερρίμμενους, καὶ τοὺς εὐτελεῖς μετὰ πολλῆς δεχώμεθα τῆς εὐνοίας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς τοὺς παριόντας οὕτως ὑποδεχόμενος ἔλεγεν· *Ἐγὼ ὅσον ἐποιήσατε ἐν τούτων τῶν ἐλαχίστων, ἔμοι ἐποιήσατε.* Καὶ πάλιν· *Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἡμῶν προσθεῖναι τοῦ Πατρὸς ὧν, ἵνα ἀπολῇται εἰς τῶν μικρῶν τούτων.* Καὶ πάλιν· *Ὅς ἂν σκανδαλίσῃ ἓνα τῶν μικρῶν τούτων, συμμέρει αὐτῷ, ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνίας περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βίβῃ ἐν τῇ θαλάσσῃ.* Καὶ πανταχοῦ πολὺς τῷ Χριστῷ τὸν μικρῶν καὶ ἐλαχίστων ὁ λόγος. Ὅπερ οὖν καὶ ὁ Ἀβραάμ εἰδὼς, οὐκ ἐξήταζε τοὺς παριόντας τίνες εἶεν, καὶ πόθεν, καθάπερ ἡμεῖς νῦν· ἀλλ' ἀπλῶς τοὺς παριόντας ὑπεδέχετο πάντα. Τὸν γὰρ φιλοφροσύνην ἐπιδεικνύμενον οὐκ εὐθύνas ἀπαιτεῖν δεῖ βίου, ἀλλὰ μόνον τὴν πενίαν διορθοῦν, καὶ τὴν χρεῖαν πληροῦν.

Μίαν ἔχει συνηγορίαν ὁ πένης, τὴν ἐνδοίαν καὶ τὸ καθεστάναι ἐν χρεῖᾳ· μὴδὲν αὐτὸν λοιπὸν ἀπαιτεῖ πλέον, ἀλλὰ κἂν ἅπαντας ἢ πονηρότατος καὶ τῆς ἀναγκαίας ἀπορῆς τροφῆς, λῦωμεν αὐτοῦ τὸν λιμόν. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐκέλευσε ποιεῖν, λέγων· *Γίνεσθε ὅμοιοι τοῦ Πατρὸς ὧν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.* Λιμὴν ἔστι τῶν ἐν ἀνάγκῃ ὁ ἐλεήμων· ὁ δὲ λιμὴν τοὺς ναυαγίῳ περιπεσόντας ἅπαντας ὑποδέχεται, καὶ λυεῖ τῶν κινδύνων· κἂν πονηροί, κἂν χρηστοί, κἂν ὅτιοι ὡσιν οἱ κινδυνεύοντες, εἴσω τῶν οἰκείων αὐτοὺς παρὰπέμπει κόλπων. Καὶ σὺ τοίνυν, ὁρῶν ἐπὶ τῆς γῆς τῷ τῆς πενίας ναυαγίῳ περιπεσόντα τὸν ἀνθρώπον, μὴ δίσταζε, μὴδὲ εὐθύνas ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ λύσον τὴν συμφορὰν. Τί σαυτῷ παρέχεις πράγματα; Ἀπήλλαξέ σε περιεργίας ἀπάσης καὶ πολυπραγμοσύνης ὁ Θεός. Πόσα ἔμελλον πολλοὶ λέγειν καὶ δυσχεραίνειν, εἰ προσέταξεν ὁ Θεὸς τὸν βίον μετὰ ἀκριβείας ἐξετάζειν, τὴν ἀναστοφὴν, τὰ πεπραγμένα ἐκάστη περιεργάζεσθαι πρότερον, καὶ τότε ἐλεῖν; Νυνὶ δὲ πάσης τοιαύτης ἀπηλλάγμεθα δυσκολίας. Τί οὖν περιττὰς ἐπισπώμεθα φροντίδας; Ἐτερόν ἐστι δικαστῆς, ἕτερον ἐλεήμων. Ἐλεημοσύνη διὰ τοῦτο λέγεται, ὅτι καὶ

τοῖς ἀναξίοις δίδωμεν. Τοῦτο καὶ Παῦλος παραινεῖ ποιεῖν, λέγων, *Υμεῖς δὲ τὸ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῆτε, πρὸς πάντας μὲν, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.* Ἄν τοὺς ἀναξίους περιεργαζώμεθα καὶ πολυπραγμονώμεν, οὐδὲ ἀξιοὶ ποτε βεβήκωσι ἐμπροσθέντι ἡμῖν· ἂν δὲ καὶ τοῖς ἀναξίοις παρέχωμεν, [735] πάντως καὶ οἱ ἀξιοὶ καὶ οἱ πάντων ἐκείνων ἀντάξιοι εἰς τὰς ἡμετέρας ἔξουσιν χεῖρας· ὥσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ μακαρίου γέγονεν Ἀβραάμ, ὃς οὐ περιεργαζόμενος, οὐδὲ πολυπραγμονῶν τοὺς παριόντας, ἐδυνήθη καὶ ἀγγέλους ὑποδέξασθαι ποτε. Τοῦτον καὶ ἡμεῖς ζηλώσωμεν, καὶ μετ' αὐτοῦ τὸν ἔγγονον τὸν ἐκείνου τὸν Ἰωβ. Καὶ γὰρ καὶ οὗτος τὴν τοῦ προγόνου μεγαλοφυχίαν μετὰ πάσης ἐμμήσατο τῆς ἀκριβείας, καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγεν· *Ἡ θύρᾳ μου παντὶ ἐλθόντι ἀνεῴκτο· οὐχὶ τῷ δεῖν μὲν ἀνεῴκτο, ἐτέρῳ δὲ ἀπεκλείετο, ἀλλὰ πᾶσιν ἀπλῶς ἀνεῖτο.*

ζ'. Οὕτω καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν, παρακαλῶ, μὴδὲν ἀκριβολογούμενοι πέρα τοῦ δέοντος. Ἀξία γὰρ τοῦ πένητος ἡ χρεῖα μόνον ἐστὶ· κἂν ὅστισοι μετὰ ταύτης ἔλθῃ πρὸς ἡμᾶς ποτε, μὴδὲν περιεργαζώμεθα πλέον οὐ γὰρ τῷ τρόπῳ παρέχομεν; ἀλλὰ τῷ ἀνθρώπῳ· οὐδὲ διὰ τὴν ἀρετὴν αὐτὸν, ἀλλὰ διὰ τὴν συμφορὰν ἐλεῶμεν, ἵνα καὶ αὐτοὶ παρὰ τοῦ Δεσπότου τὸν πολὺν ἔλεον ἐπισπασώμεθα, ἵνα καὶ αὐτοὶ, ἀνάξιοι ὄντες, φιланθρωπίας ἐπιτύχωμεν. Εἰ γὰρ μέλλοιμεν τὴν ἄξιαν ἐπιζητεῖν ἐπὶ τῶν συνδούλων τῶν ἡμετέρων, καὶ ἀκριβολογεῖσθαι, τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς ἐφ' ἡμῶν ἐργάσεται· καὶ ζητοῦντες τοὺς ὁμοδόλους ἀπαιτῆσαι εὐθύνas, αὐτοὶ τῆς ἀνωθεν ἐκπεσώμεθα φιλανθρωπίας· *Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε,* φησὶν. Ἄλλ' ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν πάλιν τὸν λόγον ἐπαναγάγωμεν. Ἰδὼν τοίνυν αὐτὸν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Ἀβραάμ, φησί· *Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον.*

Τίνος ἕνεκεν οὐχὶ πρὸς τὸν Λάζαρον τὸν ἴσον ἀπέτεινεν; Ἐμοὶ δοκεῖ ὅτι ἡσχύνθη καὶ ἡρυθρίασε, καὶ ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν πραγμάτων ἐνόμιζεν αὐτὸν μνησικακῆσαι πάντως. Εἰ γὰρ ἐγὼ, φησί, τσαούτης ἀπολαύων εὐπορίας, καὶ μὴδὲν ἡδίκημένος, ἐν τοσούτοις ὄντα κακοῖς ὑπερεῖδον τὸν ἀνθρώπον, καὶ οὐδὲ ψυχῶν μετέδωκα, πολλῷ μᾶλλον αὐτὸς ὁ οὕτως ὑποφρογθεὶς οὐκ ἐπινεύσει τῇ χάριτι. Ταῦτα οὐχὶ τοῦ Λαζάρου κατηγοροῦντες λέγομεν· οὐ γὰρ δὴ οὕτως ἐκεῖνος διέκειτο, μὴ γένοιτο· ἀλλ' ὅτι οὗτος ταῦτα δεδωκώς, οὐκ ἐκάλεσεν ἐκεῖνον, ἀλλὰ τὸν Ἀβραάμ ἐφώνησεν, ὃν ἀγνοεῖν ᾔσθε τὰ γεγενημένα· καὶ τὸν δάκτυλον ἐπέζητησεν ἐκεῖνον, ὃν ταῖς γλώσσαις τῶν κυνῶν ἀφῆκε περιλειχθῆναι^ε πολλάκις. Τί οὖν ἐκεῖνος; *Τέκνον, ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου.* Ὅρα φιλοσοφίαν, ὅρα φιλοστοργίαν δικαίου. Οὐκ εἶπεν· Ἀπάνθρωπε καὶ ὡμὲ καὶ παμπόνηρε, τσαῦτα κακὰ διαθείς τὸν ἀνθρώπον, φιλανθρωπίας μέμνησαι νῦν καὶ ἐλέου καὶ συγγνώμης; οὐκ ἐρυθρίας, οὐδὲ αἰσχύνῃς; Ἄλλὰ τί; *Τέκνον,* φησὶν, *ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου.* Ψυχὴν γὰρ *κεκακομένην μὴ προσταρᾶξῃς*, φησὶν. Ἀρκεῖ τὰ τῆς τιμωρίας αὐτῷ· μὴ προσεπεμβαίνωμεν αὐτοῦ ταῖς συμφοραῖς. Ἄλλως δὲ, καὶ ἵνα μὴ νομίσῃ, ὅτι μνησικακῶν ὑπὲρ τῶν παρελθόντων ἐκύλωσεν ἀπελθεῖν τὸν Λάζαρον,

^α Καὶ ἀνθρώπους. Hic deficit codex Colbertinus 49.

^β Ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ.

^ε Ὑπὸν προδοθῆναι, alius παραδοθῆναι.

foribus sedens venabatur prætereuntes omnes, et quemadmodum piscator, facto in mare reti, piscem quidem attrahit, attrahit autem frequenter et aurum et margaritas: itidem et hic reti captans homines, piscatus est tandem et angelos, quodque mireris, etiam insciens (*Gen. 18. 2*).

Hospitalitas in omnes. — Id quod et Paulus in hujus laudibus dixit: *Hospitalitatis nolite oblivisci: per hanc enim quidam, inscientes, hospitio exceperunt angelos (Hebr. 13. 2)*. Ac recte dixit, *inscientes*. Nam si sciens illos exceperisset tanta cum benevolentia, nihil magni mirive fecisset. Sed hæc tota laus, quod ignorans quoniam essent qui præteribant, nec aliud esse credens quam homines viatores, cum tanta alacritate vocavit intro. Tu quidem igitur si quem nobilem ac splendendum exceperis, multamque præsteris alacritatem, nil mirum est. Nam virtus ejus qui excipitur, etiam inhospitalem frequenter adigit, ut omnem exhibeat humanitatem: ceterum illud maximum et admiratione dignum, quoties et vulgares et abjectos ac viles multa cum benevolentia excipimus. Propterea dicit Christus collaudans eos qui ita faciunt: *Quicquid feceritis uni ex his minimis, qui credunt in me, mihi feceritis*. Ac rursus, *Ita non est voluntas coram Patre vestro, ut pereat unus ex pusillis istis (Matth. 25. 45; et 18. 14)*; ac iterum, *Quicumque offenderit unum ex pusillis istis, expedit ei ut appendatur mola asinaria circa collum illius, et abjiciatur in mare (1b. v. 6)*. Denique multus ubique est Christo de pusillis et minimis sermo: quod quidem Abraham sciens non excutiebat quales essent prætereuntes, nec unde venirent, quemadmodum nos nunc facimus, sed sine delectu prætereuntes excipiebat omnes. Nam eum qui præstat humanitatem, non oportet exposcere vitæ rationem, sed inopia mederi, necessitatiq[ue] providere.

Egenti vel improbiissimo impertiendum. — Unicum habet patrocinium pauper, egestatem ac necessitatem, ne quid ab illo postules amplius: sed etiamsi fuerit omnium improbiissimus, et eguerit necessario victu, sedemus illius famem. Ita et Christus fieri præcepit dicens: *Estate, inquit, similes Patris vestri qui est in caelis, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos (Matth. 5. 45)*. Portus est in necessitate constitutorum homo misericors. Portus autem omnes, qui in naufragium inciderint, excipit liberatq[ue], sive mali fuerint, sive boni, denique quicumque fuerint qui periclitantur, in sinus ille suos excipit. Tu proinde si videris hominem, qui in egestatis naufragium inciderit, ne judica, ne vitæ gesta examina, sed medere miseriæ. Quid ipse tibi negotium accersis? Liberavit te Deus omni tali sollicitudine, et curiositate. Quam multa pleriq[ue] fuerant dicturi, quamque difficiles erant futuri, si Deus præcepisset, ut prius accurate vitam factaq[ue] singulorum disquireremus, ac tum demum conferremus eleemosynam? Nunc hac omni curiositate nos liberavit. Cur ergo curas supervacaneas nobis accersimus? Aliud est judex, aliud eleemosynæ largitor: ideo vocatur eleemosyna, quod eam et indignis damus. Unde et Paulus

cohortatur, ut ita faciamus, et ait: *Vos autem bonum facientes non deficiatis, erga omnes, sed maxime erga domesticos fidei (Galat. 6. 9. 10)*. Quod si indignos curiose discutiamus disquiramusq[ue], ne digni quidem facile in nos incident. Quod si indignis quoque præsterimus beneficium, nimirum et digni, quique omnium illorum malitiam virtute pensent, venient in manus nostras: sicut evenit beato Abraham, cui minime curioso, quales essent qui præteribant, contigit tandem ut et angelos exciperet hospitio. Hunc igitur et nos imitemur, simulque cum hoc nepotem illius Job. Quandoquidem et hic progenitoris sui magnanimitatem summa cum diligentia est imitatus: eoq[ue] dicebat: *Ostium meum jugiter patebat cuiusvis advenienti (Job 31. 32)*. Non sic huic patebat, ut alteri esset oclusum, sed indifferenter apertum erat omnibus.

6. Hoc exemplum et nos, queso, imitemur, nihil exquirentes ultra quam oportet. Nam ad hoc ut pauper dignus habeatur eleemosyna, satis est egestas. Quod si quis cum hac commendatione nos adierit, ne quid amplius curiose scrutemur: nec enim moribus damus, sed homini: nec ob virtutem nos ejus misereat, sed ob calamitatem, quo nimirum et ipsi copiosam a Domino misericordiam nobis conciliemus, ut et in nos, qui indigni sumus, ille suam conferat benignitatem. Nam si in conservis nostris ceperimus exquirere dignitatem, moresq[ue] vestigare, idem et Deus factorus est in nobis, dumque studemus a conservis reposcere vitæ causas, ipsi superni numinis benignitatem amittimus. *In quo enim, inquit, iudicio judicaveritis, iudicabimini (Matth. 7. 2)*. Sed ad rem redeamus. Itaque cum videret illum in sinu Abraham, ait: *Pater Abraham, miserere mei, et mitte Lazarum (Luc. 16. 24)*.

Dives cur Abraham appellat potius quam Lazarum. — Quamobrem non ad ipsum Lazarum direxit sermonem? Pudor, ut existimo, obstat ac verecundia. Ex iis enim quæ in illum fecerat, arbitrabatur illum omnino meminisse malorum præteritorum. Quoniam si ego, inquit, tanta rerum affluens copia, nihil ab illo læsus, adeo desepi hominem in tot malis versantem, ut ne micæ quidem impertierim, quanto magis ille sic contemptus, non annuet petenti beneficium? Hæc non ut Lazarum accusemus, dicimus: neque enim hoc animo fuit Lazarus, absit: sed causam indicavimus, quid hic veritus non imploraret ipsum Lazarum, sed potius Abraham inclamarit, quem existimabat nescire quæ fuerant acta. Atque illius digitum nunc implorabat, quem crebro passus fuerat circumlingi caum linguis. Quid igitur ille? *Fili, receperisti bona tua in vita tua (1b. v. 25)*. Vide philosophiam, vide humanitatem justî. Non dixit, inhumane, crudelis, sceleratissime, cum tam multa mala intuleris homini, nunc mentionem nobis facis humanitatis, misericordiæ, et veniæ? Non pudet, non erubescis? Sed quid dicit? *Fili, inquit, receperisti bona tua. Nam animæ, inquit, dejectæ non addes perturbationem (Eccli. 4. 3)*. Satis est illi suis cruciatus, ut ne illius calamitatibus insultemus. Ac ne putares, quod memor præteritorum malorum veterit abire Lazarum, illum

illum appellat quasi sese ex tali appellatione excusans. Quod in mea, inquit, potestate est, impertio tibi: cæterum ut hinc abeamus illuc, non est jam nostræ facultatis. *Recepisti bona tua.* Quare non dixit, cepisti, sed, *recepisti?* Hinc video magnum considerationum mare nobis aperiri. Quapropter quæ dicta sunt summa cura servantes, tam quæ hodie quam quæ nuper disserta sunt, summo cum studio reponamus, et ex iis quæ dicta sunt, ad audienda quæ post dicentur, vos ipsos magis idoneos reddite. Et quidem si fieri possit, facite ut omnium memineritis;

quod si id fieri non potest, hortor ut pro omnibus illud perpetuo memineritis, quod non erogare pauperibus, est rapinam in illos exercere, illorumque fraudare vitam: quodque non nostras, sed illorum res detinemus. Nam si hoc animo fuerimus, omnino pecuniam effundemus, ac Christum esurientem hic alentes, multamque nobis illic opulentiam reconcentes, poterimus futurorum esse compotes bonorum, gratia ac benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui cum Patre et Spiritu sancto gloria, honor, potestas, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

DE LAZARO CONCIO TERTIA 1/11, ET QUARE NON DIXERIT, CEPISTI BONA TUA IN VITA TUA (*Luc. 16. 25.*) SED, *recepisti*: ET QUAMOBREM JUSTI SÆPENUMERO INCIDUNT IN PERICULA, CUM RA PECCATORES EFFUGIANT¹.

1. Haudquaquam mediocrem nobis utilitatem attulit de Lazaro parabola, tum divitibus, tum pauperibus, ut quæ hos quidem docuerit facile perferre inopiam, illos vero non passa sit efferrî, sibi que placere ob divitias, cum ex ipsis rebus demonstrarit, illum omnium esse maxime miserabilem, qui vitam agit in deliciis, nulli sua bona communicans. Age igitur et hodie denuo tractemus idem argumentum, quandoquidem qui in metallis operantur, ubicumque viderint multas auri venas, illic fodiunt acrius, nec prius abstant, quam totum quod rēperiri potuit, exhauserint. Redeamus igitur illuc, ubi sermonem nuper finivimus, ut illinc eundem instauremus. Poteramus quidem unius diei opera vobis totam hanc explanare parabolam: verum non hoc agimus, ut multa loquuti discédamus, sed ut vos diligenter acceptis, animoque infixis quæ dicta sunt, ex ista custodia sentiatís fructum aliquem spiritalem. Nam et mater prolis amans, dum suum infantem lactentem parat ad solidum cibum adducere, si simul multum meri infundat ori, nihil prodest infanti, refundente puero quod datur, ac tuniculam, qua pectus tegitur, irrigante. Quod si sensim ac paulatim infundat, puer quod traditum est, absque molestia transmittit. Proinde ne vobis itidem quod traditum fuerit, effluat: non confertim vobis inclinavimus doctrinæ poculum, sed in dies aliquot partiti sumus, passi vobis interim hisce diebus interquiescere ab audiendi labore, quo simul et ea quæ deposuimus, sic infigantur animo vestræ caritatis, ut excidere non possint, et ea quæ dicentur sedatis ac vegetis mentibus excipiatís. Eoque crebro vobis prædicimus multis ante diebus argumentum de quo sumus loquuturi, ut his in medio diebus sumpto libro, perpensa que rei summa tota, posteaquam intellexeritis quid dictum sit, quid restet dicendum, mentem vestram instructionem reddatis ad audienda quæ post disserentur.

Hortatur ad lectionem sacrarum voluminum. — Idque

semper hortor et hortari non desinam, ut non hic tantum attendatis iis quæ dicuntur, verum etiam cum domi fueritis, assidue divinarum Scripturarum lectioni vacetis. Quod quidem et iis qui privatim mecum congressi sunt non destiti inculcare. Neque vero mihi quisquam proferat frigida illa verba planeque damnanda: ego forensibus causis affixus sum, publica gero negotia, artificium exerceo, uxorem habeo, alo liberos, familiæ curam gero, mundanus homo sum, non est meum legere Scripturas, sed eorum qui mundo dixerunt vale, qui montium vertices occuparunt, qui vitam ejusmodi continenter agunt. Quid ais, homo? Non est tui negotii Scripturas evolvere, quoniam innumeris curis distraberis? Imo tantum magis est quam illorum. Neque enim illi perinde Scripturarum egent præsidio, atque vos in mediis negotiorum undis jactati. Nam monachi quidem a foro forensibusque negotiis liberi, quique in deserto fixere iuguriola, neque cum quoquam habent commercium, sed in illa quieta tranquillitate cum omni securitate philosophantur, ac velut in portu sedentes, rebus vehementer tutis fruuntur: nos contra velut in medio mari fluctuantes, innumerisque, velimus nolimus, peccatis obstricti, semper opus habemus perpetuo jugique Scripturarum solatio. Illi sedent procul a conflictu, eoque nec accipiunt multa vulnera: tibi vero, quia perpetuo stas in acie, quia frequentes accipis plagas, idcirco magis opus est remediis, ut quem et uxor provocat, et filius contristat, atque ad iram commovet, et insidiatur hostis, et invidet amicus, et vicinus insectatur, et commilito supplantat, frequenter et iudex minatur, et paupertas est molesta, et domesticorum amissio luctum affert, et prosperitas inflat, adversitas contrahit. Breviter varia iracundiæ, varia curarum, varia perturbationis ac mœroris, varia jactantiæ, varia tumoris, tum occasio, tum necessitas nos undequaque circumvallat, innumeraque ex omni parte tela volitant: unde necesse est indesinenter a Scripturis armaturam sumere. Agnosce igitur, inquit, quod in medio laqueorum incedis, quodque in pinnaculis civitatis ambulas (*Eccl. 9. 20*).

¹ Collata cum Mss. Regiis 1819, 1960, 1963 et Colbertino 364.

τίκνον αὐτὸν καλεῖ, μονοῦχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ διὰ τῆς προσηγορίας ἀπολογούμενος. Οὐ κύριός εἰμι, σοί, φησί, μεταδίδωμι· τὸ δὲ ἐντεῦθεν ἀπειλεῖν ἐκεῖ οὐκ ἔστιν ἡμέτερον λοιπόν. Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου. Καὶ διὰ τί οὐκ εἶπεν, ἔλαβες, ἀλλὰ, ἀπέλαβες; Πολὺ [736] πέλαγος ἐντεῦθεν ἡμῖν νοημάτων ὁρῶ ἀνοιγόμενον. Διὸ δὴ πάντα τὰ εἰρημένα μετὰ ἀκριβείας φυλάξαντες, τὰ τε νῦν, τὰ τε πρῶτον λεχθέντα, μετὰ ἀσφαλείας ἀπάσης ἀποθώμεθα, καὶ πρὸς τὴν τῶν μελλόντων βηθήσεσθαι ἀκρόασιν ἐκ τῶν εἰρημένων ἐπιτηδειοτέρους ἑαυτοὺς κατασκευάσας· καὶ εἰ μὲν δυνατόν ὑμῖν γένοιτο, πάντα μοι μνημονεύετε· εἰ δὲ μὴ δύνασθε πάντα, ἀντὶ πάντων ἐκεῖνο, παρακαλῶ,

μνημῆσθε διηνεκῶς, ὅτι τὸ μὴ μεταδιδόναι πένησιν ἐκ τῶν οἰκείων χρημάτων, ἀρπαγὴ πνήτων ἐστὶ καὶ ἀποστέρησις τῆς ἐκείνων ζωῆς· καὶ οὐ τὰ ἡμέτερα, ἀλλὰ τὰ ἐκείνων κατέχομεν. Ἄν γὰρ οὕτως ὤμεν διακείμενοι, πάντως προσόμεθα τὰ χρήματα, καὶ πεινῶντα θρέψαντες τὸν Χριστὸν ἐνταῦθα, καὶ πολλὴν ἐκεῖ τὴν ἐμπορίαν^a ἀποθίμενοι, δυνησόμεθα τῶν μελλόντων ἐπιτυχεῖν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλοανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ, ᾧ αὐτῷ ἁγίῳ Πνεύματι δόξα, τιμὴ, κράτος, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^a Alibi ἐμπορίαν.

Εἰς τὸν Λάζαρον λόγος τρίτος, καὶ τίς ἐτεκεν οὐκ εἶπεν, Ἐλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, ἀλλ', Ἀπέλαβες· καὶ διὰ τί οἱ μὲν δίκαιοι κινδύνους πολλάκις περιπίπτουσιν, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ τοὺτους διαφεύγουσιν.

α'. Οὐ τὰ τυχόντα ἡμᾶς ὤνησεν ἢ κατὰ τὸν Λάζαρον παραβολή, καὶ πλουσίους καὶ πνήτας, τοὺς μὲν εὐκλῶς φέρειν τὴν πενίαν παιδεύσασα, τοὺς δὲ οὐκ ἀφείσα μέγα φρονεῖν ἐπὶ τῷ πλούτῳ, ἀλλὰ δι' αὐτῶν τῶν ἔργων διδάξασα, ὅτι πάντων ἐλεεινότερος ὁ τροφὴ συζῶν, καὶ μηδενὶ τῶν δυντῶν μεταδίδω. Φέρε οὖν καὶ σήμερον τῆς αὐτῆς πάλιν ἀψώμεθα^a ὑποθέσεως· ἐπεὶ καὶ οἱ τὰ μέταλλα ἐργαζόμενοι, ἔνθα ἂν ἴδωσι πολλὰς τοῦ χρυσοῦ τὰς ἰνας, ἐκεῖ διασκάπτουσι πάλιν, καὶ οὐκ ἀφίστανται πρότερον, ἕως ἂν ἅπαν τὸ φαινόμενον ἐξαντλήσωσιν. Ἐπαινῶμεν τοῖνυν, ἔνθα πρῶτον κατελίπομεν τὸν λόγον ἵνα ἐκείθεν αὐτὸν ἀνελώμεθα. Ἐνθὺν μὲν γὰρ καὶ ἐν ἡμέρᾳ μὲν πᾶσαν ὑμῖν ταύτην ἐξαπλώσαι τὴν παραβολὴν· ἀλλ' οὐχ ὅπως πολλὰ εἰπόντες ἀπέλθωμεν, τοῦτο ἐσπουδάκαμεν, ἀλλ' ὅπως μετὰ ἀκριβείας τὰ λεχθέντα δεσάμενοι καὶ κατασχόντες, λαβοῦντι τινα ἀπὸ τῆς φυλακῆς ταύτης αἰσθητὴν ὠφελείαν πνευματικῆς. Καὶ γὰρ μὴτηρ φιλόστοργος μέλλουσα ἐπὶ στερεάν τὸ γαλακτοτροφούμενον παιδίον ἄγειν τροφήν, ἂν μὲν ἀθρόον ἐγγέῃ τῷ στόματι τὸν ἄκρατον, οὐδὲν ὀνήνησιν, ἀποβλύζοντος τοῦ παιδίου τὸ διδόμενον, καὶ διαφρέχοντος περὶ τῷ στήθει τὸν χιτῶνα· ἂν δὲ ἡμέρα καὶ κατὰ μικρὸν ἐγγέῃ, παραπέμπει τὸ θοδὲν ἀλύπως. Ἴν' οὖν καὶ ὑμεῖς τὸ θοδὲν μὴ ἀποβλύσητε, οὐκ ἀθρόον ὑμῖν ἐπεκλίναμεν τὸ τῆς διδασκαλίας ποτήριον, ἀλλ' εἰς πολὺς ὑμῖν αὐτὸ κατεχερματίσαμεν ἡμέρας, ἐν ταῖς μεταξὺ ταύταις ἡμέραις διαναπαύεσθαι παρασχόντες ὑμῖν ἐκ τοῦ τῆς [737] ἀκρόασης πόνου, ἵνα καὶ τὰ καταβληθέντα παγῇ μετὰ ἀσφαλείας ἐν τῇ διανοίᾳ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης, καὶ τὰ βηθήσεσθαι μέλλοντα ἀναιμένη καὶ ἀκραζούση δέξησθε ψυχῇ. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν μελλόντων βηθήσεσθαι πολλάκις ὑμῖν προλέγομεν πρὸ πολλῶν ἡμερῶν, ἵνα ἐν ταῖς μεταξὺ ταύταις ἡμέραις τὸ βιβλίον λαθόντες, καὶ τὴν περικυπητὴν ἅπαναν ἐπιόντες, καὶ καταμαθόντες εἰ μὲν εἰρηται, τί δὲ ὑπολείπεται, εὐμαθεστέραν ὡμῶν ποιήσητε τὴν διάνοιαν πρὸς τὴν ἀκρόασιν τῶν μετὰ ταῦτα βηθήσμενων.

Καὶ τοῦτο αἰ παρακαλῶ, καὶ παρακαλῶν οὐ παύσομαι, ἵνα μὴ μόνον ἐνταῦθα τοῖς λεγομένοις προσ-

έχητε, ἀλλὰ καὶ οἱκοι γινόμενοι, τῇ τῶν θείων Γραφῶν ἀναγνώσει συνεχῶς ἐνδιατρίβετε. Τοῦτο καὶ τοῖς ἰδίᾳ συγγινομένοις ἡμῖν οὐ διέλιπον αἰ παρεγγυῶν. Μὴ γὰρ μοι λεγέτω τις τὰ ψυχρὰ ῥήματα ἐκεῖνα, καὶ πολλῆς καταγνώσεως ἄξια, ὅτι Δικαστήριον προσήλωμαι, τὰ τῆς πόλεως πράττω πράγματα, τέχνην μετέρχομαι, γυναῖκα ἔχω, παῖδια τρέφω, οἰκίας προϊσταμαι, ἀνὴρ εἰμι βιωτικός· οὐκ ἔστιν ἐμὸν Γραφῶς ἀναγινώσκειν, ἀλλ' ἐκείνων τῶν ἀποταξαμένων, τῶν τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων κατελιγφότων, τῶν τοῦτον τὸν βίον ἐχόντων διηνεκῶς. Τί λέγεις, ἀνθρώπε; οὐκ ἔστι σὸν ἔργον Γραφαῖς προσέχειν, ἐπειδὴ μυρίαὶ περιέληκ φροντίσι; Σὺν μὲν οὖν μᾶλλον ἔστιν, ἢ ἐκείνων. Οὐ γὰρ οὕτως ἐκεῖνοι χρῆζουσιν τῆς ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν βοήθειας, ὥς οἱ ἐν μέσῳ στρεφόμενοι πραγμάτων πολλῶν. Οἱ μὲν γὰρ μοναχοὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἀπαλλαγέντες θορύβων, καὶ τὰς καλύδας ἐν ἐρημίᾳ πεζόμενοι, καὶ πρὸς οὐδένα κοινὸν οὐδὲν ἔχοντες, ἀλλ' ἐμφιλοσοφούντες μετὰ ἀδείας τῇ τῆς ἡσυχίας ἐκείνης γαλήνῃ, καθάπερ ἐν λιμένι καθήμενοι, πολλῆς τῆς ἀσφαλείας ἀπολαύουσιν· ἡμεῖς δὲ οἱ καθάπερ ἐν μέσῳ πελάγους σαλεύοντες, καὶ μυρίων ἁμαρτημάτων ἀνάγκας ἔχοντες, συνεχοῦς καὶ διηνεκοῦς αἰεὶ δεόμεθα τῆς ἀπὸ τῶν Γραφῶν παρακλήσεως. Ἐκεῖνοι πόρρω τῆς μάχης κἀνῆνται, διόπερ οὐδὲ πολλὰ δέχονται τραύματα· σὺ δὲ διηνεκῶς ἐπὶ τῆς παρατάξεως ἐστῆκας, καὶ συνεχεῖς δέχηται τὰς πληγὰς· διὸ καὶ πλείονων σοὶ δεῖ τῶν φαρμάκων. Καὶ γὰρ καὶ ὀνὴ παροξύνει, καὶ υἷς λυπαῖ, καὶ οἰκείτης εἰς ὄργην ἐμβάλλει, καὶ ἐχθρὸς ἐπιβουλεύει, καὶ φίλος βασκαίνει; καὶ γέτω ἐν πηρέαζι, καὶ συστρατιωτῆς ὑποσκελίζει, πολλάκις καὶ δικαστῆς ἀπειλεῖ, καὶ πενία λυπεῖ, καὶ ἀποβολὴ τῶν οἰκείων πένθος ἐργάζεται, καὶ ἐνημερία φουσῇ, καὶ δυσπραγία συστέλλει· καὶ πολλὰ μὲν ὀργῆς, πολλὰ δὲ φροντίδων, πολλὰ δὲ ἀθυμίας καὶ λύπης, πολλὰ δὲ κενοδοξίας καὶ ἀπονείας ἀφορμαὶ καὶ ἀνάγκαι πάντοθεν ἡμᾶς περιστοιχίζονται, καὶ μυρία πανταχόθεν τὰ βέλη φέρεται· διὸ τῆς ἀπὸ τῶν Γραφῶν πανοπλίας χρειαί διηνεκῶς. Ἐπίγνοθι γὰρ, φησὶν, ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις, καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεως περιπατεῖς. Καὶ γὰρ αἱ τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίαι χαλεπώτερον τῶν ἐν μέσῳ στρεφόμενων

^a Unus mss. et Savil. in marg. ἐπιπλάττειν.

κατεξανίστανται· καὶ γὰρ καὶ ὧς εὐπρεπής, καὶ σῶμα λαμπρὸν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἔβαλε, καὶ ῥῆμα αἰσχρὸν διὰ τῆς ἀκοῆς εἰσελθὼν ἐθορύβησεν ἡμῶν τὸν λογισμὸν· πολλάκις δὲ καὶ μέλος κατακλασμένον τὸ τῆς ψυχῆς εὐτονον κατεμάλαξε. Καὶ τί λέγω ταῦτα; Τὸ γὰρ πάντων τούτων εὐτελέστατον εἶναι πολλάκις δοκοῦν, μύρων ὁσμὴ προσπεσούσα ποθεν [738] παρὰ Γυναικῶν ἐταιριζομένων ἐν τῇ παρόδῳ, λαβοῦσα ἀπὸ τῆς αἰχμάλωτον ἀπὸ ψιλῆς τῆς συντυχίας.

β'. Καὶ πολλὰ τοιαῦτά ἐστι τὰ πολιορκούonta τὴν ἡμετέραν ψυχὴν· καὶ δεῖ τὸν θεῖον φαρμάκων ἡμῖν, ἵνα καὶ τὰ γινόμενα ἔλκη θεραπεύωμεν, καὶ τὰ μηδέπω μὲν γινόμενα, μέλλοντα δὲ γίνεσθαι, προαναστελλώμεν, πόρρωθεν τοῦ διαβόλου τὰ βέλη κατασθενύντες καὶ ἀποκρουόμενοι διὰ τῆς συνεχοῦς τῶν θεῶν Γραφῶν ἀναγνώσεως. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστι τινὰ σωθῆναι· ἢ συνεχῶς ἀναγνώσεως ἀπολαύοντα πνευματικῆς· ἀλλ' ὅτως ἀγαπητὸν, εἰ καὶ διηνεκοῦς ταύτης ἀπολαύοντες τῆς ἁ θεραπείας, δυνηθεῖμεν σωθῆναι ποτε. Ὅταν δὲ καθ' ἐκάστην μὲν πληττώμεθα τὴν ἡμέραν, λατρείας δὲ μηδεμιᾶς ἀπολαύωμεν, ποῖα σωτηρίας ἐλπῖς; Οὐχ ὅρῳ τοὺς χαλκοτούπους, τοὺς χρυσοκόους, τοὺς ἀργυροκόπους, τοὺς ἡντιναὺς μετιότας τέχνην, ἅπαντα τὰ τῆς τέχνης ἔχοντας ἀπηρτισμένα τὰ ἐργαλεῖα, κἂν λιμὸς ἀναγκάξῃ, κἂν πένια θλίβῃ, πάντα αἰρουμένους ὑπομένειν· μᾶλλον, ἢ τῶν τῆς τέχνης ὀργάνων ἀποδοῦσθαι τι, καὶ διατραφεῖναι; Πολλοὶ γοῦν πολλάκις θανείσασθαι μᾶλλον ἐύλονον, καὶ διαθροῦσαι καὶ τὴν οἰκίαν καὶ τὰ παῖδιά, ἢ τῶν τῆς τέχνης ἐργαλείων κἂν τὸ μικρότατον ἀποδοῦσθαι· καὶ μάλα γε εἰκότως. Ἰσασί γὰρ ὅτι, πρᾶθέντων ἐκείνων, ἄχρηστα τὰ τῆς τέχνης αὐτοῖς ἅπαντα, καὶ ἡ τῆς εὐπορίας· ὑπόθεσις ἀνήρηται πᾶσα. Ἐκείνων μὲν γὰρ μενόντων, δυνατόν τὰ γινόμενα θανείσματα χρόνῳ ποτὲ διαλύσασθαι· τῇ τέχνῃ συνεχῶς χρωμένους· εἰ δὲ φθάσαντες ἑτέροις αὐτὰ ἀπόδουντο^β, οὐδεμίαν οὐκέτι παραμυθίαν τῇ πενίᾳ καὶ τῷ λιμῷ ποθεν ἐπινοῆσαι δύνησονται. Οὕτως οὖν καὶ ἡμᾶς διακρίσθαι χρὴ. Καθάπερ γὰρ ἐκεῖνοις ἐργαλεῖα τῆς τέχνης ἐστὶ σφύρα καὶ ἄκμων καὶ πυράγγρα· οὕτω δὲ καὶ ἡμῖν ἐργαλεῖα τῆς τέχνης ἐστὶν ἀποστολικά καὶ προφητικά βιβλία, καὶ πᾶσα Γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος. Καὶ καθάπερ ἐκεῖνοι δι' ἐκείνων τὰ σκεῦη πάντα, ἅπερ ἂν λάβωσι, διαπλάττουσιν· οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς διὰ τούτων τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν χαλκεύομεν, καὶ διαστραμμένην διορθοῦμεν, καὶ παλαιωθεῖσαν ἀνακαινίζομεν. Κάκεινοι μὲν μέχρι τῶν σχημάτων τὴν ἑαυτῶν ἐπιδείκνυνται τέχνην· οὐ γὰρ δὴ τὴν ὕλην τῶν σκευῶν μεταβαλεῖν δύναιντο· ἂν, οὐδὲ τὸν ἄργυρον ποιεῖσαι χρυσόν, ἀλλὰ τοὺς τύπους αὐτῶν μεταβρύμμιζουσι μόνον· οὐ δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἔχεις τι πλέον ἐκείνων, καὶ ξύλινον σκεῦος λαβὼν δύνησῃ ποτὲ χρυσοῦν ποιεῖσαι. Καὶ τούτου μάρτυς ὁ Παῦλος, οὕτω λέγων· Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεῦη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα. Ἐάν τις οὖν ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἐκ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν ἡγιασμένον, καὶ εὐχρηστον τῷ δεσπότῃ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον. Μὴ τοίνυν ἀμελῶμεν τῆς κτήσεως τῶν

βιβλίων, ἵνα μὴ περὶ τὰ καίρια δεξώμεθα τὴν πληγὴν, μηδὲ χρυσὸν κατορύττωμεν, ἀλλὰ βιβλία θησαυρίζωμεν ἑαυτοῖς πνευματικά. Τὸ μὲν γὰρ χρυσόν, ὅταν [739] γένηται πλέον, τότε μάλιστα ἐπιβουλεύει τοῖς κεκτημένοις· τὰ δὲ βιβλία ἀποκείμενα πολλὴν παρέχει τοῖς ἔχουσι τὴν ὠφέλειαν.

Ὅσπερ γὰρ ἐνθα ἂν ἡ ἀποκείμενα ὅπλα βασιλικά, κἂν μηδεὶς ἢ ὁ κεχρημένος, πολλὴν παρέχει τοῖς ἐνδον οἰκοῦσι τὴν φυλακὴν. οὔτε ληστῶν, οὔτε τοιχωρύχων, οὔτε ἄλλου τινὸς τῶν κακοουργούντων τοιμῶντος ἐπιθῆναι τῆς οἰκίας· οὕτως ἐνθα ἂν ἡ βιβλία πνευματικά, πᾶσα ἐκεῖθεν ἐλαύνεται ἐνέργεια διαβολικῇ, καὶ πολλὴ τοῖς ἐνοικοῦσιν ἀρετῆς παράκλησις γίνεται. Καὶ αὕτη γὰρ καθ' ἑαυτὴν τῶν βιβλίων ἡ ὧς ὀκνηροτέρους ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀμαρτίαν ἐργάζεται. Κἂν τε γὰρ τοιμῶσμέν τι τῶν ἀπηγορευμένων, καὶ ἀκαθάρτους ἑαυτοὺς ἐργασώμεθα, ἐπαινόντες οἰκαδε, καὶ τὰ βιβλία ὀρώντες, μᾶλλον ἡμῶν καταδικάζομεν τὸ συνεῖδός, καὶ πρὸς τὸ τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν ὀκνηρότεροι γινόμεθα· ἂν τε πάλιν ἐν ἀγνοίᾳ διατελώμεν, πλείονα ἐκεῖθεν λαμβάνομεν τὴν ὠφέλειαν^ε. Ἀμα γὰρ ἤψατο τις Εὐαγγελίου, καὶ μετεβρύθμισεν ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν εὐθέως, καὶ τῶν βιωτικῶν ἀπέστησε καὶ ἀπὸ τῆς ὧς μόνος αὐτῆς. Εἰ δὲ καὶ ἀνάγνωσις προσγένωτο ἀκριβῆς, καθάπερ ἐν ἱεροῖς ἀδύτοις ἡ ψυχὴ τελουμένη, οὕτως ἐκκαθαίρεται καὶ βελτίων γίνεται, τοῦ Θεοῦ ὁμιλοῦντος αὐτῇ διὰ τῶν γραμμάτων ἐκείνων.

Τί οὖν, ἂν μὴ εἰδῶμεν τὰ ἐγκείμενα; φησί. Μάλιστα μὲν κἂν μὴ εἰδῇς τὰ ἐγκείμενα, ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀναγνώσεως πολὺς ὁ ἁγιασμὸς γίνεται. Ἄλλως δὲ, ἀδύνατον πάντα ἐπ' ἴσης ἀγνοεῖν· διὰ γὰρ τοῦτο ἡ τοῦ Πνεύματος ὁκονόμησε χάρις τελώνας καὶ ἀλείας καὶ σκηνοποιοὺς καὶ ποιμένας καὶ αἰπόλους καὶ ἰδιώτας καὶ ἀγραμμάτους ταῦτα συνθεῖναι τὰ βιβλία, ἵνα μηδεὶς τῶν ἰδιωτῶν εἰς ταύτην ἔχῃ καταφεύγειν τὴν πρόφασιν, ἵνα πᾶσιν εὐσύννοπα ἢ τὰ λεγόμενα, ἵνα καὶ ὁ χειροτέχνης, καὶ οἰκέτης, καὶ ἡ χήρα γυνή, καὶ ὁ πάντων ἀνθρώπων ἀμαθέστατος, κερδάνῃ τε καὶ ὠφελῇ παρὰ τῆς ἀκροάσεως. Οὐ γὰρ πρὸς κενοδοξίαν, καθάπερ οἱ ἐξῴθεν, ἀλλὰ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀκουόντων ταῦτα πάντα συνέθηκαν οἱ παρὰ τὴν ἀρχὴν καταξυθεῖντες τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος.

γ'. Οἱ μὲν γὰρ ἐξῴθεν φιλόσοφοι καὶ ῥήτορες καὶ συγγραφεῖς οὐ τὸ κοινῇ συμφέρον ζητούντες, ἀλλ' ὅπως αὐτοὶ θαυμασθεῖεν μόνον σκοποῦντες, εἰ τι καὶ χρήσιμον εἶπον, καὶ τοῦτο, καθάπερ ἐν ζόφῳ τινι, τῇ συνήθει ἀσφαείᾳ^δ κατέκρυψαν. Οἱ δὲ ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται τούναντιον ἅπαν ἐποίησαν· σαφῇ γὰρ καὶ ὁρᾷ τὰ παρ' ἑαυτῶν κατέστησαν ἅπανιν, ὥστε κοινοὶ τῆς οἰκουμένης ὄντες διδάσκαλοι, ἵνα ἕκαστος καὶ δι' ἑαυτοῦ μαρτάνειν δύνηται ἐκ τῆς ἀναγνώσεως μόνος τὰ λεγόμενα. Καὶ τοῦτο προαναφωτῶν ὁ προφήτης ἔλεγεν· Ἔσονται πάντες διδακτοὶ Θεοῦ· καὶ

^ε Ἄλλι τὴν ἀσφάλειαν.

^δ Unus ms. ἐν ζόφῳ τῇ συνήθει ἀσφαείᾳ, Savil. in marg. ἐν ζόφῳ ἢ συνήθως ἀσφαεία. Savil. et Morel. τῇ τῆς συνήθως ἀσφαείᾳ.

^α Ἄλλι ταύτης μετέχοντες 176.

^β Ἄλλι ἀποδοῖεν. Paulop est quidam mss. οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς.

Carnis enim concupiscentiæ acrius insurgunt adversus eos, qui in hominum vivunt frequentia, quos et decora facies, et corporis nitor capit per oculos, et verbum obscœnum per aures ingressum turbat nobis rationem: frequenter et arte modulata mollis cantio animi constantiam labefacit. Sed quid hæc commemoro? Quod his omnibus videtur esse vilius, unguentorum odor alicunde aspirans a mulierculis in fornicibus quæstum meretricium exercentibus, ex simplici occurso comprehendit et abducit captivum.

2. *Magis tentantur qui versantur in civitatibus.*—Adeo multa sunt quæ nostram oppugnant animam, eoque opus habemus divinis remediis, quo simul et jam acceptis vulneribus medeamur, et quæ nondum quidem inflicta sunt, sed post infligentur, prohibeamus, eminus venientia diaboli spicula extinguentes depellentesque per assiduam divinarum Scripturarum lectionem. Neque enim fieri potest, non potest, inquam, fieri, ut quisquam salutem assequatur, nisi assidue versetur in lectione spirituali. Imo præclare revera nobiscum agitur, etiamsi perpetuo huius medicamenti participes, aliquando salutem consequi possimus. Quod si quotidie vulneremur, medelam vero nullam adipiscamur, quæ fuerit spes salutis? Annon vides fabros ærarios, aurifices, fabros argentarios, denique eos qui quancumque exercent artem, omnia artis instrumenta habere parata et integra: quamvis compellat fames, quamvis affligat inopia, omnia præoptantes sustinere potius, quam ut ex instrumentis artificii quidpiam vendere velint, atque hinc alii? Itaque multi frequenter potius habuerunt mutuam pecuniam accipere, ut familiam et liberos alerent, quam vel minimum aliquid ex artis instrumentis vendere: idque jure optimo. Norunt enim quod divenditis illis, ars universa ipsis sit inutilis, totumque quæstus fundamentum sublatum: illis autem manentibus, fieri potest ut contractum æs alienum progressu temporis aliquando dissolvant jugiter utentes artificio. Quod si priusquam solverint æs alienum, aliis ea vendant, jam non est unde possint solatium aliquod famis inopiæque excogitare. Hoc sane animo nos quoque præditos esse oportet. Quemadmodum enim illis artis instrumenta sunt, malleus, ineus, forceps: sic et nobis artis instrumenta sunt apostolorum ac prophetarum libri omnisque Scriptura divinitus inspirata et utilis (2. Tim. 3. 16). Et quemadmodum illi per instrumenta quidquid faciendum susceperint perficiunt: ita sane et nos per hos fabricamur animam nostram, depravatamque corrigimus, et inveteratam renovamus. Atque illi quidem hactenus modo præstant suam artem ut formam addant rebus: neque enim possunt materiam vasorum transmutare, neque ex argento aurum reddere: sed harum rerum figuras componunt dumtaxat. Tu vero non ita, sed amplius quiddam potes: nam ligneum vas acceptum poteris aliquando reddere aureum: cui rei testis est Paulus, in hunc loquens modum: *In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea fictiliaque. Si quis igitur expurgaverit seipsum ab his, erit*

vas in honorem sanctificatum, et utile Domino ad omne opus bonum præparatum (2. Tim. 2. 20. 21). Itaque ne negligamus nobis parare libros, ne circa vitalia vulnus accipiamus: nec aurum defodiamus, sed nobis ipsis recondamus thesaurum librorum spiritualium. Aurum quidem cum maxime crescit, tum maxime insidiatur possidentibus: libri vero repositi multam adferunt habentibus utilitatem.

Sacrorum librorum laus.—Quemadmodum enim arma regalia reposita, etiamsi nemo illis usus sit, tamen iis, qui habitant in ædibus ubi reposita sunt, multam præbent custodiam ac tutamen, dum neque latrones, neque parietum perfossores, neque alius quispian sceleratorum audeat eam aggredi domum: sic ubicumque fuerint libri spirituales, illinc omnis expellitur vis diabolica, multaque inhabitantibus accedit virtutis consolatio: quandoquidem ipse etiam per se librorum aspectus segniores nos reddit ad peccandum. Sive enim quidpiam ausi fuerimus eorum, quæ prohibita sunt, nosque ipsos reddiderimus polutos, reversos domum, ac libros intuentes acris nos condemnat conscientia, reddimurque lentiores ad eadem repetenda. Rursum sive in sanctimonia perstiterimus, majorem inde utilitatem accipimus. Nam simul atque tetigit aliquis Evangelium, mox composuit suam ipsius mentem, et a rebus mundanis abduxit, idque ex ipso solo aspectu. Quod si accesserit diligens lectio, non aliter quam in sacris adytis, rebus divinis initiata anima, sic repurgatur, meliorque redditur, Deo cum ipsa per illas Scripturas colloquente.

Lectio Scripturæ etiam non intellectæ utilis.—Quid igitur, inquiunt, si non intelligamus ea quæ continentur libris? Maxime quidem etiamsi non intelligas illic recondita, tamen ex ipsa lectione multa nascitur sanctimonia. Quamquam fieri non potest ut omnia ex æquo ignores: propterea siquidem Spiritus gratia dispensavit ac providit, ut publicani, piscatores, tabernaculorum opifices, pastores et caprarii, idiotæ, illiterati, hos libros componerent, et ne quis idiotarum ad hanc difficultatis confugere posset excusationem, ut omnibus facilia conspectu essent ea quæ dicuntur, ut et opifex, et famulus, et vidua mulier, et omnium hominum indoctissimus ex audita lectione aliquid lucris utilitatisque reportaret. Non enim ad inanem gloriam, quemadmodum Ethnici, sed ad audientium salutem hæc omnia composuerunt ii, quos ab initio Deus dignatus est gratia Spiritus.

3. Siquidem ii qui sunt a Christo alieni philosophi, dicendi, artifices, rhetores, ac librorum scriptores, non quod in commune conducit quærentes, sed illud spectantes ut ipsi sunt in admiratione, etiamsi quid utile dixerint, hoc quoque quemadmodum in caligine quadam, consueta sibi occultarunt obscuritate. Apostoli vero ac prophetæ omnia contra fecerunt: manifesta claraque, quæ prodiderunt, exposuerunt omnibus, veluti communes orbis doctores, ut per se quisque discere possit ea quæ dicuntur e sola lectione. Hoc ante prænuntians propheta dicebat: *Frunt omnes*

docti a Deo, et non dicit quisque proximo suo, *Nosce Deum*, quoniam omnes noscent me a minimo ipsorum usque ad maximum eorum (Jer. 31. 34. et Joan. 6. 45). Et Paulus inquit : *Et ego, fratres, veni ad vos, non per excellentiam sermonis aut sapientiæ, nuntians vobis mysterium Dei* (1. Cor. 2. 1). Et iterum : *Sermo meus et prædicatio non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus ac virtute* (1d. v. 4). Et rursum : *Loquimur enim sapientiam, inquit, non sæculi hujus, neque principum hujus sæculi, qui corrumpuntur* (Ib. v. 6). Cui enim non sunt manifesta quæcumque in Evangelio scripta sunt (Matth. 5. 4. sqq.)? Quis autem audiens beatos esse mites, beatos misericordes, beatos mundo corde, cæteraque hujusmodi, egebit præceptore, ut aliquid eorum dicat quæ dicuntur? Verum signa, miracula, historiarum, non cuius nota manifestaque sunt? Prætextus iste est et causatio, pigritiaque velamentum.

Lectio iterata aperit obscura. — Non intelligis quæ insunt : quomodo possis aliquando intelligere, qui ne leviter quidem inspicere velis? Sume librum in manibus, lege historiam omnem, et quæ nota sunt memoria tenens, ea quæ obscura sunt parumque manifesta, frequenter percurrere. Quod si non poteris assiduitate lectionis invenire quod dicitur, accede ad sapientiores, vade ad doctorem, communica de iis quæ scripta sunt, declara vellems studium. Et si viderit te Deus tantam animi alacritatem adhibere, non despiciet tuam vigilantiam ac sollicitudinem. Verum etiam si nullus homo te docuerit quod quæris, ipse sine dubio reserabit. Memento eunuchi reginæ Æthiopum, qui cum esset homo barbarus, innumerisque distentus sollicitudinibus, et undique circumseptus negotiis, nec intelligeret quæ legebat, legebat tamen in curru sedens. Quod si in via tantam præstitit diligentiam, cogita qualis fuerit domi versans : si tempore profectionis non sustinuit absque lectione manere, multo minus domi sedens : si nihil intelligens legebat, nec destitit a lectione, multo minus postquam didicerat. Nam ut scias, quod non intellexerit quæ legebat, audi quid dicit Philippus : *Nam intelligis quæ legis* (Act. 8. 30)? Atque ille his auditis non pudefactus est, nec erubuit, sed inscitiam suam confessus est atque : *Quinam possim, nisi quis mihi ostenderit* (Ib. v. 31)? Cum nondum haberet qui viam demonstraret, tamen legebat, eoque cito consequutus est ductorem. Novit propensam illius animam Deus, studium amplexus est, misit illi doctorem illico. Verum non adest Philippus : sed Spiritus qui moverat Philippum adest. Ne neglexerimus nostram salutem, dilectissimi : hæc omnia Scripta sunt propter nos ad correctionem nostri, in quos fines sæculorum deornerunt (1. Cor. 10. 11).

Ignoratio Scripturæ hereses parit. — Magna adversus peccatum munitio est Scripturarum lectio : magnum præcipitium, profundum barathrum Scripturarum ignoratio, magna salutis perditio nihil scire ex divinis legibus : ea res et hæreses peperit, ea vitam corruptam invexit, hoc sursum deorsum miscuit

omnia. Nam fieri non potest, non potest, inquam, fieri, ut quis sine fructu discedat, qui assidua attentaque lectione fruatur. Ecce una parabola, quam multiplicem nobis attulit utilitatem? quomodo animam nostram meliorem reddidit? Nam complures, sat scio, sunt, qui ex his sermonibus copiosam utilitatem ferentes abierunt. Quod si qui sunt, qui non perinde magnum fructum reportarunt, attamen eo die quo nobis audiendis vacarunt, omnino meliores fuerunt. Non autem exiguum est vel istud, unum diem in peccatorum contritione transigere, et ad cælestem philosophiam respicere, animæque permittere, ut vel paulisper a mundanis respiret curis. Etenim si id singulis collectis fecerimus nec defecerimus, assiduitas audiendi magnum quoddam præclarumque bonum nobis pariet.

4. Agite igitur, et ea quæ sequuntur in parabola vobis persolvamus. Quæ sunt autem quæ sequuntur? Cum dixisset dives, *Mitte Lazarum, ut instillet summo digito, ac refrigeret linguam meam* (Luc. 16. 24) : auscultemus quid dicat Abraham, *Fili, memento quod recepisti tu bona in vita tua, et Lazarus similiter malum, et nunc iste solatium accipit, tu vero cruciaris. Super omnia autem hæc chaos magnum confirmatum est inter nos et vos, ut qui volunt istinc transire ad nos, non possint, neque qui hinc istuc transire* (Ib. v. 25. 26). Gravia sunt quæ dicuntur, plurimumque nobis offundunt dolorem. Hoc ipse novi : sed quemadmodum mordent conscientiam, ita non parum asserunt utilitatis animis eorum qui mordentur. Etenim si hæc nobis illic dicerentur, quemadmodum dicta sunt diviti, revera plorandum esset, dolendum ac lugendum, quod nos poenitentiae tempus defecisset. Ceterum quoniam hic agentes hæc audimus, ubi et respicere licet, et commissa diluere, denique multam parare fiduciam, atque ex alienis malis concepto timore mutari, agamus gratias clementi Deo, qui per aliorum supplicia nostram expergefacerit segnitiam, nobisque dormitantibus somnum excutit. Siquidem ideo hæc ante dicta sunt, ne talia patiamur. Etenim si voluisset punire Deus, non ista prædixisset : verum quoniam noluit nos adigere ad supplicium, idcirco prædicit ut prædicatione castigati, vitemus rerum experimenta.

Malis quoque datur pro benefactis merces aliqua. — At cuius tandem gratia non dixit, cepisti bona tua, sed recepisti? Meministis enim, sat scio, me dicere hinc nobis mare considerationum magnum et immensum aperiri. Nam hæc vox, *recepisti*, debiti cujusdam significationem habet, eo quod recipiat aliquis, quæ debebantur. Proinde si dives iste scelestus ac scelerosus et inhumanus fuit, quamobrem non dicit illi, cepisti, sed, *recepisti bona tua*, quasi jure illi competierint, quasque deberentur? Quid igitur hinc discimus? Quod etiamsi qui sint scelesti, ad extremam improbitatis lineam devecti, tamen frequenter num aliquod, duove aut tria benefacta sunt operati. Quod autem hæc non loquar e conjecturis, hinc perspicuum est. Quid enim fuit illo iniquitatis iudice sceleratius, quid inhumanius, quid magis impium? Is neque

οὐ μὴ εἴπῃ ἕκαστος τῷ πλησίον αὐτοῦ, Γινώθι τὸν Κύριον, ὅτι πάντες εἰδήσουσι με ἀπὸ μικροῦ ὡς μετὰ τοῦ αὐτῶν. Καὶ ὁ Παῦλος φησὶ· Κάτῳ, ἀδελφοί, ἦλθον πρὸς ὑμᾶς, οὐ καθ' ὁππορὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μυστήριον [740] τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλιν ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἢ ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως. Καὶ πάλιν· Λαλοῦμεν γὰρ σοφίαν, φησιν, οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων. Τίνι γὰρ οὐκ ἐστὶ ὅλα τὰ τῶν Εὐαγγελίων ἅπαντα; τίς δὲ ἀκούων, ὅτι μακάριοι οἱ πραεῖς, μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ ὅσα τοιαῦτα, διδασκάλου δεήσεται, ὥς τι μαθεῖν τῶν λεγόμενων; Ἄλλα τὰ τῶν σημείων καὶ θαυμάτων καὶ ἱστοριῶν οὐχὶ καὶ τῷ τυγχάνει γινώριμα καὶ σαφές; Σκήψας ταῦτα καὶ πρόφασιν καὶ νωθεῖας παρακαλύματα.

Οὐ νοεῖς τὰ ἐγκείμενα; πῶς γὰρ δυνήσῃ νοῆσαι ποτε, μὴδὲ ἁπλῶς ἐγκύβει βουλόμενος; Λαβὲ μετὰ χειρὸς τὸ βιβλίον· ἀνάγνωθι τὴν ἱστορίαν ἅπασαν, καὶ τὰ γινώριμα κατασχών, τὰ ἀδύνατα καὶ τὰ ἀσαφῆ πολλάκις ἐπειθε· κἂν μὴ δυνήθῃς τῇ συνεχεῖ τῆς ἀναγνώσεως εὐρεῖν τὸ λεγόμενον, βάδισον πρὸς τὸν σοφώτερον, εἰδὲ πρὸς τὸν διδάσκαλον, ἀνακοινώσαι περὶ τῶν εἰρημένων, πολλὴν ἐπιδείξει τὴν σπουδὴν· κἂν ἴθι σε ὁ Θεὸς τοσαύτῃ κεχρημένον τῇ προθυμίᾳ, οὐ περιόχεται σοὶ τὴν ἀγρυπνίαν καὶ τὴν φροντίδα, ἀλλὰ κἂν ἀνθρώπος μὴ διδάξῃ τὸ ζητούμενον, αὐτὸς ἀποκαλύψει πάντως. Ἀναμνήσθητι τοῦ εὐνοῦχου τῆς βασιλίδος Αἰθιοπίαν, ὃς ἀνθρώπος βάρβαρος ὢν, καὶ μυρίαίς συνεχόμενος φροντίσι, καὶ πανταχόθεν πολλοῖς περικυκλούμενος πράγμασι, οὐκ εἰδὼς ἅπερ ἀνεγίνωσκεν, ὅμως ἀνεγίνωσκεν ἐπὶ τοῦ ὀχήματος καθήμενος. Κι δὲ ἐν ῥῶμ τοσαύτῃ σπουδῇ ἐπεδείκνυτο, ἐννόησον τίς ἦν οἶκος διατρέφων· εἰ τὸν καιρὸν τῆς ὁδοπορίας οὐκ ἠνεῖχτο χωρὶς ἀναγνώσεως μένειν, πολλῶν μάλλον ἐν τῇ οἰκίᾳ καθήμενος· εἰ μὴδὲν εἰδὼς ὢν ἀνεγίνωσκεν, οὐκ ἀρίστα τοῦ ἀναγνώσεως, πολλῶν μάλλον μετὰ τὸ μαθεῖν. Ὅτι γὰρ ἅπερ ἀνεγίνωσκεν οὐκ ἤδει, ἀκούσων τῆς φωνῆς αὐτοῦ ὁ Φίλιππος· Ἀρὰ ἔτι γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις; Κάκεῖνος ταῦτα ἀκούσας οὐκ ἠρυθρίασεν οὐδὲ ἡσχύνθη, ἀλλ' ὡμολόγησε τὴν ἄγνοιαν, καὶ φησὶ· Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μὴ τις ὁδηγήσῃ με; Ἐπεὶ οὖν, οὐδέπω τὸν ὁδηγόντα ἔχων, οὕτως ἀνεγίνωσκε, διὰ τοῦτο ταχέως ἐπελάβετο τοῦ χειραγωγούντος. Εἶδεν αὐτοῦ τὴν προθυμίαν ὁ Θεός, ἀπεδέξατο τὴν σπουδὴν, καὶ ἐπεμφεν αὐτῷ διδάσκαλον εὐθέως. Ἀλλὰ οὐ πάρεστιν ὁ Φίλιππος νῦν; Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ κινῆσαν τὸν Φίλιππον πάρεστι. Μὴ καταφρονῶμεν τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἀγαπητοί· Ταῦτα πάντα ἐγγράφῃ δι' ἡμᾶς πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὗς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήγγελλε.

Μεγάλη ἀσφάλεια πρὸς τὴ μὴ ἀμαρτάνειν τῶν Γραφῶν ἡ ἀνάγνωσις, μέγας χρημὸνός καὶ βάρβαρον βαθὺ τῶν Γραφῶν ἡ ἄγνοια, μεγάλη προδοσία σωτηρίας τὸ μὴδὲν ἀπὸ τῶν θεῶν εἰδέναι νόμον· τοῦτο καὶ αἰρέσεις ἔτεκε, τοῦτο καὶ βίον διεφθαρμένον εἰσήγαγε, τοῦτο τὰ ἄνω κάτω πεποίηκεν. Ἀμήχανον γάρ, ἀμήχανον ἄκαρπον ἀναχωρήσαι τινα συνεχῶς

ἀναγνώσεως ἀπολαύοντα μετὰ ἐπιστάσις. Ἴδου γοῦν μία παραβολὴ πόσα ἡμᾶς ὠφέλησε; πῶς ἡμῶν βελτίω τὴν ψυχὴν εἰργάσατο; Πολλοὶ μὲν γὰρ, εὖ οἶδ' ὅτι, διαρκῆ τὴν ὠφέλειαν ἐκ τῆς ἀκροάσεως λαβόντες ἀπῆλθον· εἰ δὲ εἰσι [741] τινες, οἱ μὴ τοσοῦτον ἐκαρπώσαντο, ἀλλ' ὅμως τὴν γοῦν ἡμέραν αὐτὴν, καθ' ἣν ἤκουσαν, βελτίους ἐγένοντο πάντως. Οὐ μικρὸν δὲ καὶ τὸ ἡμέραν μίαν ἐν ἀμαρτημάτων κατανύξει διαγαγεῖν, καὶ διαβλέψαι πρὸς τὴν ἄνω φιλοσοφίαν, καὶ παρασχεῖν τῇ ψυχῇ μικρὸν γοῦν ἀπὸ τῶν βιωτικῶν ἀναπνεῦσαι φροντίδων. Ἄν δὲ καθ' ἑκάστην τοῦτο ποιῶμεν σύναξιν, καὶ μὴ διαλιμπάνωμεν, ἡ συνέχεια τῆς ἀκροάσεως ἐργάζεται τι μέγα καὶ γενναῖον ἐν ἡμῖν ἀγαθόν.

8. Φέρε οὖν καὶ τὰ ἐξῆς πάλιν ἀποδόμεν ὑμῖν τῆς παραβολῆς. Τίνα δὲ ἐστὶ τὰ ἐξῆς; Εἰπόντος τοῦ πλουσίου, Πέμψον Δάζαρον, ἵνα ἐπιστάξῃ τῷ ἀκρῷ τοῦ δακτύλου αὐτοῦ, καὶ καταψύξῃ τὴν μου γλῶτταν, ἀκούσωμεν τί φησιν Ἀβραάμ· Τέκνον, μνησθήσῃ, ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Δάζαρος τὰ κακά· καὶ νῦν οὕτως παρακαλεῖται, σὺ δὲ δύνῃσαι. Καὶ ἐπὶ αἷσι δὲ τοῖσι χάσμα μετὰ μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ ὑμῶν ἐστήρικται, ὥπως οἱ θέλοντες ἐκείθεν διαβῆναι πρὸς ἡμᾶς, μὴ δύνωνται, μήτε οἱ ἐντεῦθεν ἐκεῖ διαπερῶσι. Φορτικὰ τὰ εἰρημένα, καὶ πολλὴν ἡμῶν κατέχει τὴν δόνην. Οἶδα γὰρ· ἀλλ' ὅσον δάκνει τὸ συνείδε, τοσοῦτον καὶ ὠφελεῖ τὴν διάνοιαν τῶν θαυμάσιων. Εἰ μὲν γὰρ ἐκεῖ ταῦτα ἐλέγγο ἡμῖν, καθάπερ τῷ πλουσίῳ, ὅντως θρηνεῖν ἔδει καὶ δόρυεσθαι καὶ πινθεῖν, ὅτι μετανοίας καιρὸς οὐκ ἐστὶ ἡμῖν ὑπελείπτο· ἐπειδὴ δὲ ἐνεαύθα ὄντες ταῦτα ἀκούομεν, ὅπου καὶ ἀνανῆσαι δυνατόν, καὶ τὰ ἡμαρτημένα ἀπονήσασθαι καὶ πολλὴν κτήσασθαι τὴν παρρησίαν, καὶ ἐκ τῶν ἑτέροις συμβάντων κακῶν φοβηθέντας μεταβαλέσθαι, εὐχαριστῶμεν τῷ φιλανθρώπῳ θεῷ, τῷ διὰ τῆς ἐτέρων κολάσεως τὴν ἡμετέραν διεγείροντι νωθεῖαν, καὶ ἀφυπνίζοντι καθεύδοντας ἡμᾶς. Διὰ γὰρ τοῦτο ταῦτα προεῖρηται, ἵνα μὴ ταῦτα πάθωμεν. Εἰ γὰρ ἐβούλετο κολάσαι, οὐκ ἂν ταῦτα προεῖπεν· ἐπειδὴ δὲ οὐ βούλεται ἐμίβαλεῖν εἰς τιμωρίαν, διὰ τοῦτο προλέγει τὴν τιμωρίαν, ἵνα τῇ προλήψει σωφρονισθέντες τὴν διὰ τῶν πραγμάτων ἐκφύγωμεν πείραν.

Ἀλλὰ τίνος ἔνεκεν οὐκ εἶπεν, Ἐλαβες τὰ ἀγαθὰ σου, ἀλλ', Ἀπέλαβες; Μνήσθηθε γὰρ εὖ οἶδ' ὅτι ἐντεῦθεν ἔφην πῆλαγος ἀχανὲς καὶ μέγα νοπήματ' ἡμῖν ἀνοίγεσθαι· τὸ γὰρ, Ἀπέλαβες, ὀφείλῃς τινα ἐνδεικνυμένου καὶ δηλοῦντός ἐστιν· ἀπολαμβάνει γὰρ τις τὰ ὀφειλόμενα. Εἰ τοίνυν μιὰς, καὶ παμμίας, καὶ ὅμως καὶ ἀπάνθρωπος οὗτος ὁ πλούσιος ἦν, τίνος ἔνεκεν οὐκ εἶπεν αὐτῷ, Ἐλαβες τὰ ἀγαθὰ σου, ἀλλ', Ἀπέλαβες, ὡς χρεωστούμενα καὶ ὀφειλόμενα; Τί οὖν ἐντεῦθεν μανθάνομεν; Ὅτι κἂν μιὰς τινες ὥσι καὶ εἰς ἑστατον κακίας ἐληλαχότες, πολλάκις ἐν τι καὶ δύο καὶ τρία εἰργάσαντο ἀγαθὰ. Καὶ ὅτι οὐ στοχαζόμενος ταῦτα νῦν λέγω, ὅλῳ ἐκείθεν. Τί γὰρ τοῦ χριτοῦ τῆς ἀδικίας ἐκείνου μιαιώτερον γέγονε; τί δὲ ἀπανθρωπότερον; τί δὲ ἁπεδέστερον; Οὕτως οὕτε τὸν Θεὸν ἐφοβεῖτο, οὕτε

* Sic rescriptus, pro πειθαροῖς, e Savil. et Bibl. Edit.

* Αἷσι ὥστε μαθεῖν τὸ λεγόμενον.

ἀνθρώπους ἡσυχύοντο· ἀλλ' ὅμως τοσαύτη πονηρία συζῶν, ἐργάσατό τι καλὸν, τὴν συνεχῶς ἐνοχλοῦσαν αὐτῷ ἐλεῆσας χήραν, καὶ ἐπινεύσας τῇ χάριτι, καὶ δούς τὴν αἴτησιν, καὶ [742] ἐπέξελθὼν τοῖς ἀδικούσιν αὐτήν. Οὕτω συμβαίνει τινὰ ἀκόλαστον μὲν εἶναι, ἐλεῆσθαι δὲ πολλάκις· ἢ ἀπάνθρωπον μὲν, σώφρονα δὲ· εἰ δὲ καὶ ἀκόλαστος καὶ ὠμὸς εἴη, ἀλλ' ὅμως ἔν τι κατὰ τὸν βίον πολλάκις ἐπραξεν ἀγαθόν. Τὸ αὐτὸ δὴ πάλιν καὶ ἐπὶ τῶν ἁ χρηστῶν ὑποπτεύειν χρή. Καθάπερ γὰρ οἱ φαυλότατοι ἐργάζονται τι πολλάκις χρηστὸν, οὕτω καὶ οἱ σπουδαῖοι καὶ ἐνάρετοι δι-
αμαρτάνουσι τι πολλάκις. *Τίς γὰρ καυχῆσεται, φησὶν, ἀγῆρην ἔχειν τὴν καρδίαν, ἢ τίς παρήρησά-
σεται καθυρὸς εἶναι ἀπὸ ἀμαρτίας;*

Ἐπεὶ οὖν εἰκόσ ἦν καὶ τὸν πλοῦσιον, εἰ καὶ πρὸς ἔσχατον ἐληλάκει πονηρίας, ἐργάσασθαι τι ἀγαθόν, καὶ τὸν Λάζαρον, εἰ καὶ πρὸς ἄκρον ἀφίκετο ἀρε-
τῆς^β, ἡμαρτηκέναι τι μικρόν, ὅρα πῶς ἀμφότερα ταῦτα ἦν ἱεῖστο ὁ πατριάρχης, εἰπὼν, *ὅτι Καὶ σὺ ἀπ-
έλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ ὁ Λάζα-
ρος ὁμοίως τὰ κακά. Ὁ δὲ λέγει τοῦτο ἔστιν. Εἰ τι καὶ σὺ ἀγαθὸν ἐργάσω, καὶ ὠφελιστὸ σοι τοῦτου ὁ μισθός, πάντα ταῦτα ἐν ἐκείνῳ τῷ κόσμῳ ἀπέλαβες, τρυφῶν, πλουτῶν, εὐημερίας ἀπολαύων καὶ εὐπρα-
γίας πολλῆς· καὶ οὗτος εἰ τι κακὸν ἐεργάσατο, πάντα ἀπέλαβεν ἐν πενίᾳ καὶ λιμῷ καὶ τοῖς ἐσχάτοις τα-
λαιπυρούμενος κακοῖς· καὶ γυμνὸς ἐκάτερος ὑμῶν ἐνταῦθα ἀφίκεται, ἐκείνος μὲν ἀμαρτημάτων, σὺ δὲ δικαιοσύνης κατορθωμάτων. Διὰ τοῦτο καὶ οὗτος καθαρὰν ἔχει τὴν παράκλησιν, καὶ σὺ ἀπαράμυθον ὑπομένεις τὴν τιμωρίαν. Ὅταν γὰρ μικρὰ καὶ εὐτε-
λῆ τὰ κατορθώματα ἡμῶν ἦ, καὶ πολὺς καὶ ἄφατος ὁ τῶν ἀμαρτημάτων ὄγκος, εἴτα ἐνταῦθα εὐπραγίας ἀπολαύσωμεν, καὶ μηδὲν πάθωμεν δεινόν, καὶ αὐτῆς τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀμοιβῆς ἔρημοι καὶ γυμνοὶ πάντως ἀπελευσόμεθα, πάντα ὁ ἐνταῦθα ἀπολαβόντες· ὥσπερ οὖν ὅταν μέγαλα μὲν ἦ τὰ κατορθώματα καὶ πολλὰ, μικρὰ δὲ καὶ εὐτελῆ τὰ ἀμαρτήματα, εἴτα πάθωμεν τι δεινόν, καὶ αὐτὰ τὰ μικρὰ ἐνταῦθα ἀποθήμενοι, καθαρὰν καὶ ἀπρητισμένην ἔχει τὴν τῶν ἀγαθῶν ἐρ-
γῶν ἀπολαμβάνομεν ἀντίδοσιν. Ὅταν οὖν ἴδῃς τινὰ ζῶντα μὲν ἐν πονηρίᾳ, μηδὲν δὲ ἐνταῦθα πάσχοντα δεινόν, μὴ μακαρίσῃς, ἀλλὰ δάκρυσον καὶ θρήνησον, ὥς πάντα ἐκεῖ τὰ δεινὰ ὑποστησάμενον· καθάπερ οὖν καὶ ὁ πλοῦσιος οὗτος. Πάλιν ὅταν ἴδῃς τινὰ ἀρετῆς ἐπιμελούμενον, καὶ μυρίους ὑπομένοντα πει-
ρασμοὺς, μακάρισον, ζήλωσον, ὥς καὶ τῶν ἀμαρτη-
μάτων αὐτῷ πάντων ἐνταῦθα διαλυομένων, καὶ πολ-
λῶν τῆς ὑπομονῆς ἐτοιμαζομένων ἐκεῖ τῶν μισθῶν ὥσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου τοῦτου γέγονε.*

ε'. Τῶν γὰρ ἀνθρώπων οἱ μὲν ἐνταῦθα τιμωροῦνται μόνον, οἱ δὲ ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν πάσχουσι δεινόν, πᾶ-
σαν δὲ ἐκεῖ τὴν τιμωρίαν ἀπολαμβάνουσιν, οἱ δὲ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ κολάζονται. Τίνας οὖν ἐκ τῶν τριῶν μακαρίζετε τούτων; Πρώτους μὲν εὖ οἶδ' ὅτι τοὺς ἐνταῦθα κολαζομένους καὶ ἀποτιθεμένους τὰ ἀμαρ-
τήματα. Δευτέρους δὲ μετ' ἐκείνων τίνας; Ὑμεῖς μὲν ἴσως τοὺς οὐδὲν ἐνταῦθα πάσχοντας, ἀλλ' ἐκεῖ [743] πᾶσαν ὑπομένοντας τὴν τιμωρίαν· ἐγὼ δὲ οὐ τούτους, ἀλλὰ τοὺς καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ κολαζομέ-
νους. Ὁ μὲν γὰρ ἐνταῦθα τιμωρίαν δούς, κουφοτέρως

αἰσθῆσεται τῆς ἐκεῖ κολάσεως· ὁ δὲ πᾶσαν ἀναγκα-
ζόμενος ἐκεῖ τὴν κώλασιν ὑπομένει, ἀπαραίτητον ἔχει τὴν δίχην· καθάπερ καὶ οὗτος ὁ πλοῦσιος ἐνταῦ-
θα μηδὲν διαλυσάμενος τῶν οἰκίων ἀμαρτημάτων, οὕτω χαλεπῶς ἐκολάζετο, ὥς μηδὲ σταγόνος μικρὰς
δυνήθηται ἐπιτυχεῖν. Καὶ τούτων δὲ αὐτῶν τῶν ἀμαρτανόντων μὲν, μηδὲν δὲ ἐνταῦθα πασχόντων δεινόν, πολλῷ μᾶλλον ἐκείνους ταλανίζω τοὺς μετὰ
τοῦ μὴ τιμωρεῖσθαι ἐνταῦθα καὶ τρυφῆς καὶ ἀδείας ἀπολαύοντας. Ὅσπερ γὰρ τὸ μὴ δοῦναι δίχην ἐνταῦ-
θα τῶν ἀμαρτημάτων χαλεπωτέραν ἐκεῖ ποιεῖ τὴν τιμωρίαν· οὕτω δὴ τὸ πολλῆς ἀνέσεως ἀπολαύειν τοὺς ἀμαρτανόντας καὶ τρυφῆς καὶ εὐπορίας, ἐφ-
όδιον αὐτοῖς καὶ ὑπόθεσις κολάσεως καὶ τιμωρίας ἐκεῖ γίνεται μεζόνως. Ὅταν γὰρ ἀμαρτάνοντες τι-
μώμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ^δ, αὐτὸ τοῦτο ἡμᾶς μάλιστα εἰς τὸ πῦρ μεζόνως ἐμβαλεῖν δυνήσεται.

Εἰ γὰρ μακροθυμίας τις ἀπολαύων μόνον, ἂν εἰς δέον αὐτῇ μὴ χρῆσται, χαλεπωτέραν ἔχει τὴν τιμο-
ρίαν· ὅταν μετὰ τῆς μακροθυμίας καὶ τιμᾶς ἔχη με-
γίστας, εἴτα ἐπιμένη τῇ πονηρίᾳ, τίς αὐτὸν ἐξελεῖ-
ται τῆς κολάσεως ἐκείνης; Ὅτι γὰρ οἱ μακροθυμίας ἐνταῦθα ἀπολαύοντες συνάγουσιν ἑαυτοῖς ὀλέκλῃρον ἐκεῖ τὸ κακόν, ἐὰν μὴ μετανοήσωμεν. ἀκούσον τί φη-
σιν ὁ Παῦλος· *Λογίζη δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε, ὁ κρί-
νων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐ-
τὰ, ὅτι σὺ ἐκρεῦξή τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ; Ἡ τοῦ πλοῦτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετανόαν σε ἄγει; Κα-
τὰ δὲ τὴν σκληρότητα σου καὶ ἀμετανόητον καρ-
δίαν ὁσαννάζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ. Ὅταν οὖν ἴδωμέν τινες πλουτοῦντας, τρυφῶντας, μύρων ὀζοντας, ἐν μέθῃ διημερεύοντας, ἐν δυναστείᾳ
δντας καὶ δόξῃ πολλῇ καὶ πολλῇ τῇ φαντασίᾳ καὶ πε-
ριφανείᾳ, καὶ ἀμαρτάνοντας, καὶ μηδὲν πάσχοντας δεινόν, δι' αὐτὸ τοῦτο αὐτοὺς μάλιστα δακρύωμεν καὶ θρηνῶμεν, ὅτι ἀμαρτάνοντες οὐ κολάζονται. Ὅσπερ γὰρ εἰ τινα εἶδες ὁ ὑδέρῳ ἢ σπληνὶ κατεχό-
μενον, ἢ σπηπεδὸνα τινὰ ἔχοντα καὶ ἔλκη μυρία πάν-
τοθεν, εἴτα ἐπὶ πᾶσι τούτοις μεθύοντα, τρυφῶντα, καὶ τὸ νόσημα ἐπιτείνοντα, οὐ μόνον οὐ θαυμάζεις, οὐδὲ μακαρίζεις διὰ τὴν τρυφήν, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα θαυμάζεις αὐτόν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς λογίζου. Ὅταν ἴδῃς ἄνθρωπον πονηρίᾳ συζῶντα, καὶ πολλῆς ἀπολαύοντα τῆς εὐημερίας, καὶ οὐδὲν πά-
σχοντα δεινόν, διὰ τοῦτο μᾶλλον θρήνησον, ὅτι νοσή-
ματι κατεχόμενος καὶ σπηπεδὸν χαλεπωτάτη, τὴν ἀρ-
ρώστιαν ἐπιτείνει, διὰ τῆς τρυφῆς καὶ τῆς ἀνέσεως χεῖρων γινόμενος. Οὐ γὰρ ἡ κώλασις κακόν, ἀλλ' ἡ ἀμαρτία κακόν. Αὕτη μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ διίστησιν, ἐκείνη δὲ συνάγει ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεόν, καὶ καταλύει τὴν ὀργήν. Πόθεν τοῦτο ὅλον; Ἄκουσον τοῦ προ-
φήτου λέγοντος· *Παρακαλεῖτε, παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου, ἱερεῖς, λαλήσατε ἐπὶ τὴν καρδίαν ἱε-
ρουσαλήμ, ὅτι ἐδόξατο ἐκ χειρὸς Κυρίου διαπλῆ-
τὰ ἀμαρτήματα αὐτῆς. Καὶ πάλιν Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰρήνην δὲς ἡμῖν· πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν. Καὶ ἵνα μάθῃτε ὅτι οἱ μὲν ἐνταῦθα, οἱ δὲ [744] ἐκεῖ κολάζονται, οἱ δὲ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ, ἀκούσατε**

^α Αἰεὶ καὶ περὶ τῶν.

^β Αἰεὶ εἰ καὶ ἄκρον ἀρετὴν ἐπεδείξατο.

^γ Αἰεὶ πάντα, αἰεὶ πάντων.

^δ Αἰεὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ.

^ε Αἰεὶ ἰδοὺς.

^ς Sic Savil. et mss. Morel. vero κολῶσι.

Deum metuebat, neque homines reverebatur (*Luc.* 18. 2-5), attamen cum tam improbis esset moribus, fecit boni quiddam, miseratus viduam ipsi frequenter negotium facessentem, annuens postulanti officium, præstansque quod petebatur, cohibitis qui illam afficiebant injuria. Ita frequenter accidit ut aliquis vitæ sit intemperantis, et tamen sit misericors: aut ut quis sit inhumanus, pudicus tamen. Quod si intemperans fuerit et idem crudelis, tamen unum aliquod aliud bonum opus fecit in vita. Rursus hoc idem arbitrandum est de bonis. Quemadmodum enim qui pessimi sunt, faciunt frequenter boni quiddam: sic et boni virtuteque præditi sæpenumero peccant. *Quis enim, inquit, gloriabitur se castum habere cor, aut quis confidet se purum esse a peccato* (*Prov.* 20. 9)?

Boni non carent peccatis. — Quoniam igitur verisimile est divitem illum, licet ad extremum malitiæ provector, aliquid fecisse boni: contra Lazarum tamen si summa virtute præstitisset, aliquid tamen leve deliquisse: vide quomodo declaravit utrumque patriarcha, dicens: *Recepisti bona tua in vita tua, et Lazarus similiter mala.* Et tu, inquit, etiam si quid boni fecisti, si qua merces tibi debebatur, hæc omnia in illo mundo recepisti, deliciis fruens, divitiis affluens, rebus prosperis utens, multoque rerum successu gaudens. Et hic si quid mali fecit; omnia recepit, cum fame, inopia, extremis malis affligeretur. Itaque vestrum uterque nudus huc pervenit, ille peccatis, tu iustitia: quamobrem et hic merum habet solatium, tu inconsolebilem sustines cruciatum. Etenim cum exigua sunt levique benefacta nobis, ingens autem et immensum peccatorum onus: deinde hic prosperitate fruimur, neque quidquam patimur acerbi, prorsus nudi destitutique benefactorum præmiis hinc discedimus, ut qui hic receperimus omnia. Similiterque cum multa magnaque fuerunt nobis benefacta, sed exigua paucaque delicta, et post hæc patimur aliquid acerbi: hic depositis levioribus illis deliciis puram illic et perfectam bonorum operum remunerationem accipimus. Ubi quem igitur videris, improbam agentem vitam, nec quidquam hic acerbi patientem: ne putaris illum beatum, sed esse potius ac deplora, velut illic omnia tristia perpassurum, quemadmodum dives ille. Rursus ubi quem videris virtutis studiosum, et eundem innumeris affligi molestiis, beatum existima, felicem judica: ut qui et hic omnia sua peccata diluerit, et illic multam habeat paratam patientiæ mercedem, quemadmodum huic evenit Lazaro.

5. Nam ex hominibus alii quidem hic dumtaxat puniuntur, alii rursus nihil hic tale patiuntur, sed omnem vindictam illic recipiunt: alii vero tum hic tum illic puniuntur. Horum igitur trium, quos tandem iudicatis beatos? Non dubito, quin primos illos qui hic puniuntur, atque ita peccata deponunt. Verum post illos quos proximo felicitatis loco ponitis? Vos fortassis eos, qui nihil hic triste patiuntur, sed illic omnem luunt pœnam: at ego non istos, sed hos potius, qui hic simul et illic puniuntur. Nam hic qui pœnas

dederit, sentiet illic pœnam leviolem: qui vero cogetur illic totam pœnam sustinere, inevitabilem vindictam: quemadmodum dives hic, qui nullam peccatorum partem abluit, adeo severe puniendus est, ut ne minimam quidem guttam impetraverit. Verum iis quoque, qui hic cum peccant, nihil tamen grave patiuntur, illos longe infeliciores iudico, qui cum hic non puniuntur, simul tamen deliciis ac securitate fruuntur. Quemadmodum enim hic non dare pœnas pro commissis, illic cruciatum reddit atrocior: ita dum peccant, voluptati, deliciis, multæque rerum affluentia indulgere; maioris pœnæ vaticum illis ac materiam illic colligit. Nam cum peccantes nos Deus afficit honoribus, ea res potissimum nos in gravius incendium injicere poterit.

Impietas felix periculosissima. — Etenim si quis Dei lenitate fruatur tantum, nec ea ad id quod oportuit utatur, atrocius supplicium sibi parat. Ubi præter Dei lenitatem etiam honoribus potitur maximis, nihilo secius tamen persistit in nequitia: quis eum eripiet ab illo supplicio? Etenim ut intelligas, quod qui Dei lenitatem hic experiuntur, malum universum illic sibi coacervant, ni respuerint, audi quid dicat Paulus: *Existimas autem, o homo, qui condemnas eos qui talia faciunt, et facis eadem, quod tu effugies iudicium Dei? An divitias bonitatis illius ac patientiæ, lenitatisque contemnis, ignorans quod bonitas Dei ad penitentiam te invitat? Sed juxta duritiam tuam, et cor impenitens, recondis tibi ipsi iram in die iræ ac revelationis et iusti iudicii Dei* (*Rom.* 2. 3. 5). Ergo cum viderimus aliquos opibus affluentes, deliciis fruantes, unguenta olentes, in temulentia totos dies traducentes, in magistratu et honore, in multa pompa et claritudine, peccantes, neque quidquam triste patientes, hac ipsa de causa maxime deileamus ac deploremus illos, quod dum peccant non puniuntur. Ut enim si quem videris hydropi aut vitio splenis obnoxium, aut tabo quopiam marcescentem, innumeris undique plenum ulceribus, nihilo secius tamen cum his omnibus, temulentia ac deliciis indulgentem, reddere morbum acriorem, adeo non miraris aut beatum judicas eum ob delicias, ut ob hoc ipsum etiam maxime miserum existimes: similiter et de anima cogitato. Ubi videris hominem perverse viventem, multaque fruente prosperitate, neque triste quidquam patientem, ob hoc ipsum magis deplora, quod cum morbo gravissimoque tabo sit obnoxius, tamen deterior sit, morbum deliciis vitæque dissoluta exasperans. Non enim puniri, sed peccare malum est. Nam hoc quidem a Deo separat, illud vero nos ad Deum recolligit, iramque dissolvit. Unde hoc liquet? Audi prophetam dicentem: *Consolamini, consolamini populum meum sacerdotes, loquimini ad cor Jerusalem, quoniam accepit de manu Domini duplicia peccata sua* (*Isai.* 40. 1. 2). Ac rursus: *Domine, pacem da nobis: nam omnia reddidisti nobis* (*Id.* 26. 12). Ut autem intelligatis alios hic, alios illic puniri, alios tum hic tum illic, audite quid dicit Paulus, reprehendens eos qui indigne communicabant mysteriis. Cum enim

diuisset, *Qui edit ac bibit indigne corpus et sanguinem Domini, reus erit corporis et sanguinis Christi* (1. Cor. 11. 27), subiecit illico: *Ideo inter vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi. Etenim si nos ipsos iudicaremus, non utique iudicaremur. Nunc autem cum iudicamur, a Domino corripimur, ne cum mundo condemnemur* (1b. v. 30-32). Vides quomodo hic inflicta pœna nos liberat a pœna quæ illic est? Et de eo qui stuprum commiserat, inquit: *Tradite ejusmodi hominem satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi* (1. Cor. 5. 5). Quin et ex ipso Lazaro hoc perspicuum est, quod etiam si quid mali commiserat, hic abluerit, itaque illuc purus abierit. Idem vero et ex illo paralytico manifestum est, qui triginta octo annos laborans infirmitate, per morbum diuturnum peccata deposuit. Cæterum ut scias illum ob peccata sic afflictum fuisse, audi quid dicit Christus: *Ecce sanus factus es; ne posthac pecces, ne quid contingat tibi deterius* (Joan. 5. 14). Ex his igitur clarum est, esse quosdam qui hic puniuntur, ac peccata deponunt.

6. *Quidam et in hoc et in altero sæculo puniuntur.* — Quod autem aliqui tum hic, tum illic puniantur, si minus pro peccatorum magnitudine hic luerint pœnas, audi quid de Sodomitis dicat Christus: etenim cum dixisset, *Quicumque non receperit vos, etiam pulverem pedum vestrorum in eos excutite* (Luc. 9. 5), subiunxit: *Tolerabilis erit terræ Sodomorum et Gomorrhæ, quam civitati illi* (Id. 10. 12). Quod autem dixit *tolerabilis*, hunc habet sensum, quod illi tum quoque, tametsi levius, forent puniendi, quandoquidem in hac vita dederunt pœnas. Porro nonnullos esse qui hic quidem nihil molesti patiuntur, sed illic totam expectant ultionem, declaravit nobis hic dives, inevitabilem illic perferens cruciatum, ac ne minimum quidem refrigerii consequens, eo quod illic ei tota vindicta fuerit reservata. Quemadmodum igitur in iis qui peccant, ii qui nihil hic acerbi patiuntur, illic majorem sustinent cruciatum: sic inter eos qui recte faciunt, qui multa patiuntur in hac vita molesta, illic multo potentur honore. Et quemadmodum si e duobus peccatoribus unus hic puniatur, alter non puniatur, beator est ille punitus eo qui punitus non est: sic sane inter duos justos, si alter hic plus, alter minus pertulerit afflictionum, beator erit ille qui plus sustinuerit, quando unicuique reddet juxta opera sua (Matth. 16. 27).

Aut hic aut in futuro patiendum. — Quid igitur? Non est quispiam, inquit, qui et hic et illic requie fruatur? Istud impossibile est, o homo, atque ex eorum numero quæ frustra speres. Fieri enim non potest, non potest inquam, ut qui hic in socordia securitateque vixerit, qui in deliciis omnibus assidue dies consumpserit, qui temere neglecteque transegerit ætatem, illic honorem consequatur. Nam etsi paupertas ei non sit molesta, cupiditas tamen molesta est, atque huic obnoxius est: nec hinc mediocris labor. Quod si morbus non infestat, sed inflammata ira, ne is quidem mediocris dolor vincere iracundiam: etsi afflictiones

non irruerint, tamen cogitationes malæ indesinenter insurgunt. Non est autem vulgaris negotii refrenare absurdam cupiditatem, cohibere sitim inanis gloriæ, coercere fastum, a deliciis temperare, in aspera degere disciplina. Nam qui ista non fecerit, fieri non potest ut umquam salvus fiat. Ut autem intelligas viuentes in deliciis, non fieri salvos, audi quid de muliere vidua dicit Paulus: *Quæ vero in deliciis vivit, vivens mortua est* (1. Tim. 5. 6). Quod si de muliere hoc dictum est, multo magis de viro dicendum, propterea non posse fieri ut homo qui talem vivit vitam, adipiscatur caelos. Ille ipsum et Christus declaravit hunc in modum loquens: *Angusta et arcta est via, quæ ducit ad vitam, et pauci sunt qui inveniunt eam* (Matth. 7. 14).

Via Domini quomodo aspera et non aspera. — Quomodo igitur, dixerit aliquis, dictum est illud, *Jugum meum suave est, et onus meum leve* (Matth. 11. 30)? Nam si angusta est via et aspera, quomodo rursus eam levem facilemque vocat? Illud quidem dictum est propter naturam afflictionum, hoc vero propter spontaneam voluntatem adeuntium. Nam fieri potest ut quod natura est intolerabile, sit leve, si cum alacritate animi suscipiamus: quemadmodum et apostoli flagris cæsi reversi sunt gaudentes, quod digni essent habiti pro nomine Domini ignominia affici (Act. 5. 41). Quamquam natura cruciatum afflictionem doloremque solet gignere, verum animus promptus eorum, qui flagellabantur, rerum naturam vicit. Proinde et Paulus dicit, *Omnes qui volunt pie vivere in Christo Jesu persecutionem patientur* (2. Tim. 3. 12). Et si homo non persequatur, diabolus tamen oppugnat. Unde multa nobis opus est philosophia, multa fortitudine, ut in precibus vigilemus, nec umquam dormitemus, ne res alienas concupiscamus: ut quæ adsunt, in egenos distribuamus, ut omnibus deliciis vale dicamus, ac nuntium remittamus, tum iis quæ sunt in vestibus, tum iis quæ sunt in mensa, ut avaritiam fugamus, ut ebrietatem, ut maledicentiam viemus, ut linguæ temperemus, neque vociferemur incomposite, (*Omnis enim amarulentia, commotio, et iracundia, et clamor, et blasphemia tollatur a vobis* [Ephes. 4. 31]). Ne obscena loquamur, ne dictis urbanis delectemur. Non est mediocris laboris in his perfectam præstare custodiam. Atque ut intelligas quanta res sit philosophari, quamque non habeat relaxationem, audi quid dicit Paulus: *Castigo corpus meum, et in servitatem redigo* (1. Cor. 9. 27): hoc dicens aperuit, quanta sit violentia, quantusque labor, quem oportet sustinere eos, qui volunt corpus reddere in omnibus subjectum ac tractabile. Quin et Christus discipulis ait: *In mundo pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum* (Joan. 16. 33). Hæc, inquit, afflictio requiem vobis conciliabit. Certaminum est arena præsens vita: porro in certaminibus nemo potest frui requie qui coronandus sit. Itaque qui velit coronari, asperam ac laboriosam vitam suscipiat, ut postquam hic brevem laborem sustinuerit, illic perpetuis honoribus fruatur.

7. Quot singulis diebus accidunt molestiæ? Qualis autem est animi, non indignari, non moleste ferre,

τί φησιν ὁ Παῦλος κατηγορῶν τῶν ἀναξίως κοινω-
νούντων τοῖς μυστηρίοις· εἰπὼν γάρ, ὅτι *Ὁ ἐσθλὼν*
καὶ πλῆρς τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου
ἐνοχὸς ἔσται τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ
Χριστοῦ, ἐπήγαγεν εὐθέως· Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν
πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται
ικανοί. Εἰ γὰρ ἐαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινό-
μεθα· τὴν δὲ κρινόμενοι ὑπὸ τοῦ Κυρίου, παι-
δεύομεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθώμεν.
Ὅρξ· πῶς ἡ ἐνταῦθα κόλασις ἐξαπατᾷ τῆς ἐκεῖ
τιμωρίας ἡμᾶς; Καὶ περὶ τοῦ πεπορευκότος δὲ φη-
σιν· *Παράδοτε τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς δέσπον*
τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σώθῃ ἐν τῇ ἡμέρᾳ
τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἀπὸ τοῦ
Λαζάρου δὲ τοῦτο δῆλον, ὅτι εἰ τι κακὸν ἐποίησεν,
ἐνταῦθα τοῦτο ἀπονιψάμενος, οὕτως ἀπῆλθεν ἐκεῖ
καθαρός· καὶ ἀπὸ τοῦ παραλελυμένου δὲ τοῦτο ἔστι
δῆλον, ὅς τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθε-
νείᾳ, διὰ τοῦ μήκους τῆς ἀρρώστιας καὶ τὰ ἁμαρ-
τήματα ἀπέθετο. Ὅτι δὲ ἐξ ἁμαρτημάτων οὕτω
διέκειτο, ἀκούσων τί φησιν ὁ Χριστός· *Ἰδε, ὕμεις*
γέγονατε· μὴκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τί σοι
γένηται. Ὅτι μὲν οὖν τινες ἐνταῦθα κολάζονται,
καὶ τὰ ἁμαρτήματα ἀποτίθενται, δῆλον ἐκ τούτων.

ζ'. Ὅτι δὲ τινες καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ κολάζονται,
ὅταν μὴ τὴν ἀξίαν τοῦ μεγέθους τῶν ἁμαρτημάτων
ἐνταῦθα ἀπολάβουσι τιμωρίαν, ἀκούσων περὶ τῶν Σο-
δομιτῶν τί φησιν ὁ Χριστός· εἰπὼν γάρ, ὅτι *Ὅς ἂν*
μὴ δέξηται ὑμᾶς, ἀποτινάξτε τὸν κοριοτὸν τῶν
ποδῶν ὑμῶν, ἐπήγαγε λέγων· Ἀνεκτότερον
ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόρρας ἐν ἡμέρᾳ κρί-
σεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. Τῷ γὰρ εἰπεῖν ἀνεκτότε-
ρον, τοῦτο ἐδήλωσεν, ὅτι κακείνοι κολασθήσονται
μὲν, κορυφότερον δὲ, ἐπειδὴ καὶ ἐνταῦθα ἔδωκαν δι-
κην. Ὅτι δὲ εἰσὶ τινες οἱ ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν πάσχον-
τες δεινόν, ἐκεῖ δὲ πᾶσαν ὑπομένοντες τιμωρίαν,
ἐδήλωσεν ἡμῖν ὁ πλοῦσιος οὗτος, ἀπαλείψων ἐκεῖ
κόλασιν ὑπομένων, καὶ μὴδὲ μικρὰς ἀπολαύων παρα-
μυθίας διὰ τὸ πᾶσαν ἐκεῖ τηρηθῆναι αὐτῷ τὴν τι-
μωρίαν. Ὅσπερ οὖν ἐπὶ τῶν ἁμαρτανούντων οἱ μὴδὲν
παθόντες ἐνταῦθα δεινόν, μέλζονα ὑφίστανται τὴν τι-
μωρίαν ἐκεῖ, οὕτως ἐπὶ τῶν κατορθούντων οἱ πολλὰ
παθόντες ἐνταῦθα δεινὰ, πολλὰς ἀπολαύσονται τιμῆς
ἐκεῖ. Καὶ καθάπερ ἁμαρτωλῶν ὄντων δύο, ἂν ὁ μὲν
ἐνταῦθα κολα·θῇ, ὁ δὲ μὴ κολασθῇ, μα αἰριώτερός
ἔστιν ὁ κολασθεὶς τοῦ μὴ κολασθέντος· οὕτω δὴ καὶ
δικαίων ἐνταῦθα ὄντων δύο, ἂν ὁ μὲν πλείους, ὁ δὲ
ἐλάττους ὑπομένῃ τὰς θλίψεις, μακαριώτερος ὁ τὰς
πλείους ὑπομένων ἔστιν, ἐπειδὴ ἐκάστῳ ἀποδώσει
κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Τί οὖν; οὐκ ἔστι τις καὶ ἐνταῦθα φησὶ, καὶ ἐκεῖ
ἀνέσεως ἀπολαύων; Ἀμῆχανον τοῦτο ἔστιν, ἀνθρω-
πε, καὶ τῶν ἀδυνάτων ἔν. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστι τὸν
ἐνταῦθα βαθύμιας καὶ ἀδείας ἀπολαύοντα, καὶ τρυ-
φῶντα συνεχῶς ἐν πᾶσι, καὶ τὸν εἰκῇ καὶ ἀπλῶς
ζῶντα βίον, τιμῆς ἀπολαύσαι ἐκεῖ. Κἂν γὰρ πενία
μὴ ἐνοχλῇ, ἀλλ' ἐπιθυμία ἐνοχλεῖ, καὶ διὰ ταύτης
κατέχεται, καὶ οὐ μικρὸς ἐν τούτῳ ὁ πόνος· κἂν νόσος
μὴ ἐπηρεάξῃ, ἀλλὰ θυμὸς ἐκκαλεῖ, καὶ οὐχ ἡ τυχού-
σα ὁδὸν [745] περιγενέσθαι ὀργῆς· κἂν πειρασμοὶ
μὴ ἐπενεγθῶσιν, ἀλλὰ λογισμοὶ πονηροὶ συνεχῶς ἐπ-
ανίστανται. Οὐκ ἔστι δὲ τὸ τυχὸν χαλινῶσαι ἐπιθυ-
μίαν ἀποπον, παῦσαι κενοδοξίαν, καταστεῖλαι ἀπό-
νοϊαν, τρυφῆς ἀποστῆναι, ἐν σκληραγωγίᾳ διαίγειν·

τὸν γὰρ μὴ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ποιοῦντα ἀμῆχαν-
νον σωθῆναι ποτε. Καὶ ὅτι οἱ τρυφῶντες οὐ σώζονται,
ἀκούσων τί φησιν ὁ Παῦλος περὶ γυναικὸς χήρας· *Ἡ*
δὲ σπαταλώσα, ζῶσα τέθηκεν. Εἰ δὲ περὶ γυναι-
κὸς τοῦτο εἰρηται, πολλῶ· μᾶλλον περὶ ἀνδρός. Καὶ
ὅτι οὐκ ἔστι τινὰ ἀνετον ζῶντα βίον ἐπιτυχεῖν τῶν
οὐρανῶν, καὶ ὁ Χριστὸς τοῦτο αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν,
οὕτως εἰπὼν· *Στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπ-*
άγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὐ-
ρίσκοντες αὐτήν.

Πῶς οὖν λέγει, φησὶν, Ὁ ζυγὸς μου χρηστός
ἔστι, καὶ τὸ φορτίον μου ἑλαφρόν; Εἰ γὰρ στενὴ
ἡ ὁδὸς καὶ τεθλιμμένη, πῶς πάλιν αὐτὴν ἑλαφρὰν
καὶ κούφην καλεῖ; Τὸ μὲν διὰ τὴν φύσιν τῶν πει-
ρασμῶν, τὸ δὲ διὰ τὴν προαίρεσιν τῶν μετιόντων.
Ἔστι γὰρ τι καὶ τὸ ἀφόρητον τῇ φύσει γενέσθαι
κούφον, ὅταν μετὰ προθυμίας αὐτὸ δεχώμεθα· ὥσπερ
οὖν καὶ οἱ ἀπόστολοι μαστιγωθέντες ὑπέστρεφον
χαίροντες ὅτι κατηξιώθησαν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ
Κυρίου ἀτιμασθῆναι· καίτοι ἡ φύσις τῶν βασάνων
θλίψιν εἴωθεν ἐμποιεῖν καὶ ὀδυρῖν, ἀλλ' ἡ προαί-
ρεσις τῶν μαστιγωθέντων καὶ τὴν φύσιν τῶν πρα-
γμάτων ἐνίκησε. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος φησὶ·
Πάντες δὲ οἱ θέλοντες ζῆν εὐσεβῶς ἐν Χριστῷ
Ἰησοῦ διωχθήσονται. Ὅσα κἂν ἄνθρωπος μὴ
διώκῃ, ἀλλ' ὁ διάβολος πολεμεῖ· καὶ πολλῆς ἡμῖν δεῖ
τῆς φιλοσοφίας καὶ μεγάλης τῆς καρτερίας, ἵνα ἐν
ταῖς εὐχαῖς νῆφωμεν καὶ ἀγρυπνώμεν, ἵνα τῶν
ἀλλοτρῶν μὴ ἐπιθυμώμεν, ἵνα τὰ ὄντα πρὸς τοὺς
δεομένους διανεμώμεθα, ἵνα πάσῃ τρυφῇ στέναιν καὶ
οἰμῶζειν εἴπωμεν, καὶ τῇ διὰ τῶν ἱματίων, καὶ τῇ
διὰ τῆς τραπέζης, ἵνα πλεονεξίαν φύγωμεν, ἵνα μέ-
θην, ἵνα λοιδορίαν, ἵνα γλώττης κρατῶμεν, ἵνα μὴδὲ
βῶμεν ἀτάκτως (Πᾶσα γὰρ πικρία καὶ θυμὸς καὶ
ὀργὴ καὶ κραυγὴ καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ'
ὑμῶν), ἵνα μὴ αἰσχρολογώμεν, ἵνα μὴ ἀστεία λέ-
γώμεν. Οὐ μικρὸς δὲ πόνος οὗτος, ἀκριβὴς τὴν τού-
των παρατηρήσιν ἐπιδείκνυσθαι. Καὶ ἵνα μάθης
πόσον ἔστι τὸ φιλοσοφεῖν, καὶ ὡς οὐκ ἔχει τὸ πρᾶγμα
ἄνεσιν, ἀκούσων τί φησιν ὁ Παῦλος· *Υπακίτω μοι*
τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ· τοῦτο γὰρ εἰπὼν, ἡνί-
ξατο τὴν βίαν καὶ τὸν πολὺν πόνον, ὃν ὑπομένειν
ἀνάγκη τοὺς βουλομένους ἐν ἁπασιν εὐήνιον κατα-
σκευάζειν τὸ σῶμα. Καὶ ὁ Χριστὸς δὲ τοῖς μαθηταῖς
ἔλεγεν· Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔξετε· ἀλλὰ θαρ-
σεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. Ἀὐτῇ, φησὶν, ἡ
θλίψις ἄνεσιν ὑμῖν προξενεῖ· σκάμμα ἔστιν ὁ παρὼν
βίος· ἐν δὲ τῷ σκάμματι καὶ ἐν τοῖς ἀγῶσιν οὐκ ἂν
δύναι· ἀπολαύειν ἀνέσεως ὁ στεφανοῦσθαι μέλλων.
Ὅσα εἰ τις βούλοιο στεφανοῦσθαι, τὸν σκληρὸν
καὶ ἐπίπονον αἰρεῖσθαι βίον, ἵνα βραχὺν ἐνταῦθα
πνήσας χρόνον, διηνεκοῦς ἀπολαύσῃ· τιμῆς
ἐκεῖ.

[746] ζ'. Πόσα προσπίπτουσι καθ' ἐκάστην ἡμέραν
ἀθυμίαι; ἡλικίης δὲ ἔστι ψυχῆς μὴ ἀποδυσπότησαι,

* Alii πνήσαντες χρόνον διηνεκοῦς ἀπολαύσασθε, Savil. is
marg. ἀπολαύσωνται.

μηδὲ δυσχερᾶναι, ἀλλὰ εὐχαριστῆσαι, δοξάσαι, προσκυνῆσαι τὸν συγχωροῦντα τοὺς πειρασμοὺς τούτους ἐπενεθῆναι; πόσα ἀδόκητα, πόσαι στενωχοῖραι; Καὶ δεῖ θλίβεσθαι τοὺς πονηροὺς λογισμοὺς, καὶ μὴ συγχωρεῖν τῇ γλώττῃ φθέγγεσθαι τῶν ἀτόπων· καθάπερ καὶ ὁ μακάριος Ἰωδὴ μυρία παθὼν ἔμενεν εὐχαριστῶν τῷ Θεῷ.

Εἰσὶ δὲ τινες οἱ, ἂν προσπατάωσιν ἐν τινί, ἢ παρὰ τενὸς λοιδορηθῶσιν, ἢ ἀβρώστια περιπέσωσιν, ἢ ποδαλγίῃ, ἢ κεφαλαλγίῃ, ἢ ἄλλῳ τινὶ τοιούτων νοσήματι, βλασφημοῦσιν εὐθέως· καὶ τὸν μὲν πόνον ὑφίστανται τοῦ νοσήματος, τοῦ κέρδους δὲ ἀποστεροῦνται. Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε, τὸν εὐεργέτην καὶ Σωτῆρα καὶ προστάτην καὶ κηδεμόνα βλασφημῶν; ἢ οὐκ αἰσθάνῃ κατὰ κρημνοῦ φερόμενος, καὶ εἰς βάραθρον σαυτὸν ἐμβάλλων ἀπωλείας ἐσχάτης; μὴ γὰρ, ἂν βλασφημήσῃς, κουφότερον τὸ πάθος ποιεῖς; ἐπιτείνεις μὲν οὖν αὐτὸ, καὶ χαλεπωτέραν ἐργάζῃ τὴν ὁδὸν. Διὰ γὰρ τοῦτο ὁ διάβολος μυρία ἐπάγει δεινὰ, ἵνα εἰς ἐκεῖνο σε καταγάγῃ τὸ βάραθρον· καὶ μὲν ἰδὼν βλασφημοῦντα, βεβήως αὖτις τὴν ἀληθινὰ καὶ μεῖζονα ποιεῖ, ἵνα κεντούμενος ἀποδυσπετήσῃς πάλιν· ἂν δὲ ἰδῇ σε γενναίως φέροντα, καὶ ὅσω τὸ πάθος ἐπιτείνεται, τοσοῦτῳ μᾶλλον εὐχαριστοῦντα τῷ Θεῷ, ἀφίσταται εὐθέως, ὡς εἰκὴ καὶ μάτην προσεδρεύων λοιπὸν. Καὶ καθάπερ κύων τραπέζης παρεστὼς, ἂν μὲν ἰδῇ τὸν ἐσθλὸντα ἄνθρωπον συνεχῶς αὐτῷ ῥίπτοντα τῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης τι κειμένων, μένει διηνεκῶς· ἂν δὲ ἅπασι καὶ δευτέρου παραστάς μὴδὲν ἀπέλθῃ λαβὼν, ἀφίσταται λοιπὸν, ἅτε εἰκὴ προσεδρεύων μάτην· οὕτω καὶ ὁ διάβολος συνεχῶς κέχνην πρὸς ἡμᾶς· ἂν μὲν ῥίψῃς αὐτῷ, καθάπερ κυνὶ, ῥῆμα βλάσφημον, δεξάμενος πάλιν ἐπιθήσεται· ἂν δὲ μείνης εὐχαριστῶν, ἀπέπνιξας αὐτὸν τῷ λιμῷ, καὶ ταχέως ἀπήγαγες, καὶ ἀποκηδῇσαι ἐποίησας. Ἄλλ' οὐ δύνασαι σιγᾶν ὑπὸ τῆς ὁδύνης κεντούμενος. Οὐδὲ ἐγὼ κωλύω σε φθέγγεσθαι, ἀλλ' ἀντὶ τῆς βλασφημίας εὐχαριστίαν, ἀντὶ τῆς ἀποδυσπετήσεως εὐφημίαν. Ἐξομολογήσαιο τῷ Δεσπότη, βόα μεγάλη εὐχόμενος, βόα μεγάλη δοξάζων τὸν Θεόν· οὕτω σοι καὶ τὸ πάθος ἐπικουφίζεται, τοῦ διαβόλου μὲν ἀφισταμένου διὰ τῆς εὐχαριστίας, τῆς τοῦ Θεοῦ δὲ βοηθείας παραγινομένης. Ἄν μὲν γὰρ βλασφημήσῃς, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ συμμαχίαν ἀπεκρούσω, καὶ σφοδρότερον εἰργάσω κατὰ σαυτοῦ τὸν διάβολον, καὶ μᾶλλον σαυτὸν ἐνέπληξας τοῖς ἀληθῶσιν· ἂν δὲ εὐχαριστήσῃς, τὰς τε ἐπιβουλὰς ἀπεκρούσω τὰς τοῦ πονηροῦ δαίμονος, καὶ τὴν τοῦ κηδεμόνος Θεοῦ θεραπείαν ἐπεσπάσω πρὸς σεαυτὸν.

Ἄλλ' ὑπὸ τῆς συνηθείας ὁρμᾷ πολλάκις ἡ γλῶττα τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο φθέγγεσθαι ῥῆμα. Ἄλλ' ἐπειδὴν ὁρμήσῃ, πρὶν ἢ τὸ ῥῆμα ἐξενεγκεῖν, κατάδακε τοῖς ὀδοῦσιν αὐτὴν πάντοθεν σφοδρῶς. Βέλτιον αὐτὴν αἶμα ῥέειν νῦν, ἢ τότε σταγόνος ἐπιθυμοῦσαν μὴ ὀνηθῆναι τῆς παραμυθίας ταύτης τυχεῖν· βέλτιον αὐτὴν πρόσκαιρον ὑπομεῖναι πόνον, ἢ διηνεκοῦς κολάσεως ὑποστῆναι τὴν τιμωρίαν τότε, καθάπερ καὶ [747] ἡ τοῦ πλουσίου τότε γλῶττα = φλεγόμενη παραμυθίας ἔτυχεν οὐδεμιᾶς. Τοὺς ἐχθροὺς σου προσέταξεν ὁ Θεὸς φιλεῖν· σὺ δὲ τὸν φιλοῦντά σε

ἀποστρέφῃ Θεόν; τοὺς ἐπηρεάζοντας εὐφημεῖν, τοὺς λοιδοροῦντας εὐλογεῖν· σὺ δὲ τὸν εὐεργέτην καὶ προστάτην λέγεις κακῶς μὴδὲν ἡδικημένος; Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο λύσαι τὸν πειρασμόν; ἀλλὰ συνεχώρησεν, ἵνα γένη δοκιμώτερος. Ἄλλ' ἰδοὺ, φησί, καταπίπτω καὶ ἀπόλλυμαι. Οὐ παρὰ τὴν τοῦ πειρασμοῦ φύσιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν ῥαθυμίαν τὴν σὴν. Τί γὰρ εὐκολώτερον, εἰπέ μοι, βλασφημία ἢ εὐχαριστία; οὐχὶ τὸ μὲν καὶ τοὺς ἀκούοντας ἐχθροὺς σοι καὶ πολεμίους καθίστησι, καὶ εἰς ἀθυμίαν ἐμβάλλει, μετὰ ταῦτα καὶ πολλὴν ἐργάζεται τὴν ὁδὸν· τὸ δὲ μυρίους σοι φέρει φιλοσοφίας στεφάνους, καὶ μυρία παρὰ πάντων θαύματα, καὶ μεγάλα παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰς ἀμοιβάς; Τί τοῖνον τὸ ὠφελοῦν καὶ εὐκολον καὶ ἡδύ ἀφείς, τὸ βλάπτειν καὶ λυποῦν καὶ κατατῆκον ἀντ' ἐκείνου διώκεις; Ἄλλως δὲ, εἰ ἡ τοῦ πειρασμοῦ καὶ τῆς πενίας θλίψις αἰτία τῶν βλασφημιῶν ἐγένετο, πάντας ἔδει τοὺς ἐν πενίᾳ βλασφημεῖν· νυνὶ δὲ τῶν ἐν πενίᾳ ζώντων ἐσχάτη πολλοὶ διηνεκῶς εὐχαριστοῦσιν, ἔτεροι δὲ, ἀπολαύοντες πλοῦτος καὶ τρυφῆς, οὐ διαλιμπάνουσι βλασφημοῦντες· οὕτως οὐχ ἡ τῶν πραγμάτων φύσις, ἀλλ' ἡ προαίρεσις ἡ ἡμετέρα καὶ τοῦτο κακῆριν ἐργάζεται.

Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ταύτην ἀνέγνωμεν τὴν παραβολὴν, ἵνα μάθῃς ὅτι τὸν μὲν ῥαθυμοῦντα οὐδὲ ὁ πλοῦτος ὀνίησι, τὸν προσέχοντα δὲ οὐδὲ ἡ πενία καταβλάψαι δύναται. Καὶ τί λέγω, πενία; καὶ ἅπαντα ὁμοῦ συνέλθῃ τὰ ἐν ἀνθρώποις κακὰ, τὴν τοῦ φιλοθέου καὶ φιλοσόφου ψυχὴν οὐδέποτε ἐλέγξει, οὐδ' ἀποστήναι πείσει τῆς ἀρετῆς (καὶ τούτων μάρτυς ὁ Ἀλέξανδρος)· ὥσπερ οὖν τὸν χαῦνον καὶ διαλελυμένον οὐ πλοῦτος, οὐχ ὑγίεια, οὐ διηνεκῆς εὐημερία, οὐκ ἄλλο οὐδὲν ὠφελήσαι δυνήσεται ποτε.

ἦ. Μὴ τοῖνον λέγωμεν ὅτι πενία καὶ νόσος καὶ κινδύνων ἐπαγωγὰ βλασφημεῖν ἀναγκάζουσιν. Θὺ πενία, ἀλλὰ ἄνοια· οὐ νόσος, ἀλλὰ καταφρόνησις· οὐ κινδύνων ἐπαγωγὰ, ἀλλ' εὐλαβείας ἐρημία, καὶ εἰς βλασφημίαν καὶ εἰς πᾶσαν ἄγει κακίαν τοὺς μὴ προσέχοντας.

Ἄλλὰ τίνος ἔνεκεν, φησὶν, οἱ μὲν ἐνταῦθα κολάζονται, οἱ δὲ ἐκεῖ, καὶ οὐκ ἐνταῦθα πάντες; Τίνος ἔνεκεν; ὅτι εἰ τοῦτο ἦν, πάντες ἂν ἀπωλόμεθα· πάντες γὰρ ἔσμεν ἐν ἐπιτιμίοις. Πάλιν εἰ μὴδεὶς ἐνταῦθα ἐκολάζετο, ῥαθυμότεροι οἱ πλείους ἐγένοντο, καὶ πολλοὶ ἂν εἶπον μὴ εἶναι πρόνοιαν. Εἰ γὰρ νῦν ὀρῶντες τῶν πονηρῶν πολλοὺς κολαζομένους, πολλὰ τοιαῦτα βλασφημοῦσιν, ἢ μὴδὲ τοῦτο ἦν, τί οὐκ ἂν εἶπον; ποῦ δὲ οὐκ ἂν ἦλθον κακίας; Διὰ τοῦτο Θεὸς τοὺς μὲν ἐνταῦθα κολάζει, τοὺς δὲ οὐ κολάζει· κολάζει μὲν γὰρ τινες, τὴν κακίαν αὐτῶν ἐκκόπτων, καὶ κουφότεραν τὴν ἐκεῖ ποιῶν τιμωρίαν, ἢ καὶ τέλει ἀπαλλάττων αὐτοὺς, καὶ τοὺς ἐν πονηρίᾳ ζῶντας σωφρονεστέρους ποιῶν τῇ τούτων τιμωρίᾳ· τοὺς δὲ οὐ κολάζει πάλιν, ἵνα ἂν μὲν προσέχωσιν [748] ταυτοῖς, μετανοήσαντες καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ μακροθυμίαν αἰδεσθέντες, καὶ τῆς ἐνταῦθα κολάσεως ἀπαλλαγῶσι καὶ τῆς ἐκεῖ τιμωρίας· ἂν δὲ ἐπιμείνωσιν, μὴδὲν

* Alii et Savil. in marg. διηνεκῇ καὶ ἀθάνατα τηγεῖσθαι τότε, καθάπερ ἡ τοῦ πλουσίου γλῶττα.

sed gratias agere, glorificare, adorare eum, qui permittit has tentationes infligi? Quam multa inexpectata, quam multae angustiae? Et tamen oportet premere malas cogitationes, neque permittere linguae ut aliquid sonet absurdi, quemadmodum beatus Job innumera perperius mala perseveravit gratias agere Deo.

Impatentia blasphemiae mater. — Sunt autem nonnulli, qui si joco conviciove a quopiam tacti fuerint, aut in adversam valetudinem inciderint, veluti podagram, aut capitis dolorem, aut alium hujus generis morbum, illico blasphemias effundunt: ac molestiam quidem morbi sustinent, ceterum fructu privantur. Quid facis, o homo, in beneficium, in salvatorem, in provisorem, in tui curam agentem, convicia jaciens? Non te sentis in praecipitium abripi, teque ipsum in extremi exitii barathrum dejicere? Num enim si blasphemiam proferas, leviolem reddis morbum? Exacerbatur potius illum, ac molestiorem reddis cruciatum. Propter hoc enim diabolus innumeras impingit molestias, ut in illud barathrum te praecipitet. Et si quidem viderit te blasphemias proferentem, protinus auct dolorum ac majorem reddit, quo stimulatus rursus indigne feras: quod si viderit te fortiter perferentem, quoque morbus fuerit acrior, hoc magis agentem gratias Deo: illico desistit, ut qui incassum frustraue pergat insidiari. Et quemadmodum canis assistens mensae si viderit hominem vescentem subinde aliquid eorum quae in mensa sunt ipsi projicientem, manet assidue: quod si semel atque iterum sic astitit, ut discesserit nihil adeptus, protinus abstinet veluti qui jam frustra et incassum assistat: itidem et diabolus jugiter nobis inhiat, si quod blasphemum verbum ipsi ceu cani projiciamus, hoc accepto rursus aggreditur: quod si perseveraveris gratias agere, jugulaveris illum fame, celeriterque abegeris et aufugere coegeris. Verum non potes tacere cruciatu stimulatus. Nec ego prohibeo te loqui, sed volo te pro blasphemia loqui gratiarum actionem, pro verbis indignationis verba laudationis. Confitere Domino, clama vehementer, obsecrando: clama vehementer, glorificando: sic tibi et morbus redditur levior, discedente quidem diabolo propter tuam gratiarum actionem, Dei vero auxilio accedente. Nam si blasphemias effuderis, pariter et Dei auxilium submovisti, et diabolum adversus temetipsum reddidisti saeviolem, et teipsum magis involvisti doloribus. Sin gratias egeris, et insidias propulisti mali daemonis, et Dei pro te solliciti medelam tibi conciliasti.

Lingua cohibenda. — Verum ex consuetudine frequenter impetu rapitur lingua, ut perversum illud verbum sonet. Verum cum huc rapietur, priusquam verbum effuderit, commorde illam undique dentibus acriter. Praestat illam nunc fluere sanguine, quam tunc concupiscere guttam, nec impetrare posse tale refrigerium: praestat illam temporarium ferre dolorem, quam tunc perenniter et immortalibus malis cruciari, quemadmodum divitis illius lingua ardore aestuans nullum impetravit refrigerium. Deus praecepit ut inimicos tuos diligas, tu vero Deum te amantem

aversaris? Deus jussit ut conviciis insectantibus, benigne loquaris, maledicentibus benedicas (Luc. 6. 27. 28): tu vero illi benefacienti et tui curam agentis maledicis, cum nulla in re laesus sis? Annon potuit solvere tentationem? Potuit, sed permisit, ut fias probator. Verum ecce, inquis, collabor interim ac pereor. Non propter afflictionis naturam peris, sed propter tuam socordiam. Dic mihi, utra res est facilius, blasphemia, an gratiarum actio? Nonne illa eos qui audiunt hostes et inimicos tibi reddit, et in aegritudinem animi coniecit: haec vero innumeras affert philosophiae coronas, incredibilemque ab omnibus admirationem, denique ingentia a Deo praemia? Cur igitur quod utile est, quod facile, quod jucundum omittens, id quod laedit, quod contristat, quod tabefacit, illius loco sectaris? Quin et alioqui si tentationis ac paupertatis afflictio causa esset blasphemiarum, oporteret omnes qui in paupertate vivunt blasphemos esse. Nunc autem inter eos qui in extrema degunt paupertate, multi jugiter agunt gratias: alii contra, qui opibus ac divitiis affluunt, non cessant evomere blasphemias. Itaque non ipsa rerum natura, sed nostra voluntas et hoc et illud efficit.

Paupertas quos non laedit. — Propter hoc enim et hanc recitavimus parabolam, ut cognosceres quod hominem socordem ne divitiae quidem juvent, attentum vero ne paupertas quidem laedere possit. Quid dico, paupertas? Etiam si omnia conglomerentur quae sunt inter homines mala, numquam percellent animum hominis Deum amantis, sapientiaeque studiosi, neque persuadebunt, ut a virtute discedat: et horum testis est Lazarus. Quemadmodum e diverso mollem ac dissolutum non divitiae, non sanitas, non perpetua prosperitas, non aliud quidpiam unquam juvare poterit.

8. Ne igitur dicamus quod paupertas, morbus et periculorum insultus compellant ad blasphemiam. Non paupertas, sed stultitia, non morbus, sed contemptus, non periculorum insultus, sed pietatis desertio, ut ad blasphemiam, ita ad omne malitiae genus adducit minus attentos.

Cur non omnes hic punit Deus. — Sed quam ob causam, inquiet aliquis, alii quidem hic puniuntur, alii vero illic, ac non potius omnes hic? Quam ob causam? Quoniam si hoc esset, omnes utique perissemus: omnes enim sumus obnoxii poenis. Rursum si nullus hic puniretur, plures redderentur socordiores, multique dicerent non esse providentiam. Etenim si cum nunc videant multos improbos puniri, nullas ejusmodi blasphemias evomunt: si ne hoc quidem esset, quidnam dicerent? ad quod malitiae genus non raperentur? Has ob res Deus alios quidem hic punit, alios vero non punit. Punit quidem aliquos, excidens illorum vitium, poenamque illic reddens leviolem, aut etiam in totum liberans illos, et eos qui perverse vivunt castigatiores reddens hac punitione: alios vero rursus non punit, ut si resipiscentes sibi ipsis caveant, ac Dei benignitatem reveriti fuerint, et hic liberentur a poena et illic a supplicio: sin perstite-

rint, nihilo meliores facti lenitate Dei qui mala nostra diu tolerat, majorem sustineant cruciatum propter insignem ipsorum contemptum. Quod si quis dixerit eos qui puniuntur detrimento affici, (poterant enim alioqui respiscere) illud respondebimus: si Deus præscisset fore, ut respiscerent, nequaquam punisset. Etenim si quos videt manere incorrigibiles, omittit, multo magis quos noverat ex ipsius lenitate laturos fructum, passurus erat in præsentī vita, ut consequerentur temporis spatium ad poenitentiam. Nunc autem eos præripiens, et illis leviores in futuro sæculo poenam reddit, et hos castigationes illorum suppliciiis facit. Quam ob rem igitur non idem hoc facit in malis omnibus? Ut ii qui manent, per timorem aliorum suppliciiis redantur castigationes, prædicentque Dei lenitatem, ejusque humanitatem reveriti, desistant a malitia. Sed nihil horum faciunt, inquit. Non igitur Deus jam in causa est, sed illorum socordia, qui noluerunt tam multis remediis ad propriam uti salutem. Atque ut cognoscas quod ideo hoc fecerit, attende: Miscuit olim sanguinem Galilæorum, Pilatus cum sacrificiis, et accedentes hoc ipsum penuntiaverunt Jesu, atque ille dicit, *Quid putatis, quod illi Galilæi soli peccatores fuerunt? Non, dico vobis: nisi poenitentiam egeritis et vos similiter peribitis* (Luc. 13. 2). Rursum alii octodecim obruti sunt ruina cujusdam turris, de his quoque eadem dicit. Nam quod ait, *Quid putatis quod illi peccatores erant soli? non, dico vobis*, declarat quod et viventes iisdem erant obnoxii. Quod autem ait: *Nisi poenitentiam egeritis, et vos similiter peribitis*, declarat quod et illos permisit hac de causa illa pati, ut viventes ex iis quæ cæteris acciderant terrore concepto, respiscerent, et regni heredes fierent. Quid igitur? Ut ego, inquit, siam melior, ille punitur? Non propter hoc, sed propter suum ipsius peccatum punitur. Cæterum illorum interitus attentis ex abundanti sit occasio salutis, dum metu ex iis quæ aliis acciderunt concepto, redduntur probiores. Idem et domini faciunt: uno sæpe famulo flagellato, reliquos metu reddunt emendatiores. Cum igitur videris aliquos vel in naufragium incidisse, vel ædium ruina oppressos esse, vel incendio periisse, vel a fluviis abreptos esse, aut alio quopiam modo violento vitam finisse: deinde alios, qui eadem cum illis et graviora peccarunt, nihil tale passos, ne conturberis dicens, cur tandem qui eadem peccarunt, non eadem passi sunt? Verum illud reputa, quod Deus illum quidem passus est e medio tolli præfocarique, mitiorem ei præparans in futuro sæculo cruciatum, aut etiam in totum eum liberans: hunc vero nihil tale passus est sustinere, ut alterius supplicio castigatio factus, modestior redderetur: quod si perseveraverit in iisdem, crudelissimam sibi ipsi ex sua socordia conservat ultionem, nec Deus fuerit causa intolerabilis supplicii. stursum si videris justum affligi, aut omnia quæ dicta sunt peripientem, ne consterneris animo. Nam et illi res acerbæ, splendidiore reddunt coronas: et omnino quævis poena, siquidem peccatoribus infligatur, deirahit alioud vitiorum pondere:

sin justis infligatur, splendidiorem reddit illis animum, sic ut utrisque maximus ex afflictione fructus eveniat, tantum si grate toleremus: hoc enim est quod quaeritur.

9. Propter hoc cum sint ejusmodi exempla innumerabilia, sacrarum Scripturarum historia his repleta est, justos ac injustos malis afflictos nobis exhibens, ut sive justus sis, sive peccator, quoniam habes exempla, seras fortiter. Non solum autem ostendit tibi improbos malis afflictos, verum etiam feliciter agentes, ne illorum felicitate conturberis, nimirum doctus ex iis quæ diviti acciderunt, ejusmodi illos post hanc vitam maneat incendium, nisi vitam eam reliquerint. Non possumus, inquit, et hic et illic requie frui: non possumus, inquam.

Sanctorum veteris Testamenti ærumnae. — Eoque justi vixerunt hic vitam laboribus obnoxiam. Quid igitur, inquis, Abraham? Et quis tam multa dura perpassus est? Nonne a paterno exsultavit solo? Nonne a suis omnibus divulsus est? Nonne in peregrina regione famem sustinuit? Nonne velut erro quispian, subinde vertit solum, a Babylone in Mesopotamiam, inde in Palestinam, rursus illinc in Egyptum (Gen. 12. et seq.)? Quis referre possit bella quæ pro uxore, quæ cum barbaris gessit? quis strages? quis cognate familiæ captivitatem? Hujus generis alia sunt innumerabilia. Cum filium suscepisset, nonne quod est omnium maxime intolerabile perpassus est, cum suis ipsius manibus maciare jussus, quem adamabat, eum quem habebat carissimum (Ibid. 22)? Quin et ipse immolandus Isaac, nonne omni ex parte semper a finitimis vexabatur, adeo ut et uxore spoliatus fuerit quemadmodum pater, et tanto tempore sine liberis manserit? Quid porro Jacob in patriis ædibus educatus, nonne graviora quam avus perpassus est? Ac ne singulis recensendis prolixiorum reddamus orationem, audi quid de tota vita sua dicat: *Pauci et mali dies mei, nec pertigerunt ad dies patrum meorum* (Ibid. 47. 9). Enimvero si quis filium conspiceret in regio throno sedentem, et tanta fruente gloria annon præteritarum calamitatum oblivisceretur? tamen ille in tantum erat malis maceratus, ut ne in tanta quidem prosperitate potuerit anteaactorum malorum oblivisci. Quid autem David? Quam multas sustinuit tragedias? Annon eadem dicit quæ Jacob, hunc in modum loquens? *Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni: si autem in potentatibus, octoginta anni, et quod amplius illorum labor ac dolor* (Psal. 89. 10). Quid vero Jeremias? Nonne diem suæ nativitatē exsecratur, ob malis succedentia mala (Jer. 20. 14)? Quid autem Moses ipse? Nonne animum despondens ait, *Occide me, si sic mecum acturus est* (Num. 11. 15)? Helias vero, cujus animi sublimitas ad cælum usque pertingebat, qui cælum clausit, annon post multa edita prodigia jugiter lamentatur ita loquens Deo: *Tolle animam meam a me: non sum melior patribus meis* (5. Reg. 19. 4)? Sed quorsum attinet ista singulatim persequi? Paulus omnes simul complexus sic dicit: *Circuierunt in*

ἀπὸ τῆς ἀνεξίτητης ὡφελούμενοι τοῦ Θεοῦ, μείζονα ὑποστῶσι τὴν τιμωρίαν διὰ τὴν ἄγαν αὐτῶν καταφρόνησιν. Εἰ δὲ λέγοι τις τῶν εὐ εἰδῶτων ὅτι οἱ κολαζόμενοι ἐπιπράττονται (ἡδύνατο γὰρ μετανοῆσαι), ἐκεῖνο ἂν εἴποιμεν, ὅτι εἰ προΐξει μετανοήσοντας αὐτοὺς ὁ Θεὸς, οὐκ ἂν ἐκόλασεν. Εἰ γὰρ οὐς οἶδεν ἀδιορθώτους μένοντας, ὅμως ἀφίησι, πολλῶ μᾶλλον οὐς ᾔδει κερδανούοντας ἀπὸ τῆς αὐτοῦ μακροθυμίας· εἰσεν ἂν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, ὥστε ἀπολαύσαι τῆς προθεσμίας· εἰς μετόνοιαν. Νυνὶ δὲ προαναρπάξων αὐτοὺς, κἀκεῖνους κουφώτερον τὴν ἐκεῖ δίκην καθίστησι, καὶ τούτους σωφρονεστέρους ταῖς ἐκείνων τιμωρίαις κατεργάζεται. Καὶ τίνος ἔνεκεν οὐκ ἐπὶ πάντων τοῦτο ποιεῖ τῶν πονηρῶν; Ἵνα τῷ φόβῳ καὶ ταῖς ἐτέρων τιμωρίαις μένοντας σωφρονέστεροι γένωνται, καὶ τὴν μακροθυμίαν ἐπαινεσάντες τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐπιείκειαν αἰδουμένους, τῆς πονηρίας ἀποστῶσιν. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων ποιοῦσι, φησὶν. Ἄλλ' οὐχ ὁ Θεὸς αἴτιος λοιπὸν, ἀλλ' ἡ ἐκείνων ῥαθυμία μὴ βουληθέντων τοσούτοις φαρμάκοις εἰς τὴν οἰκίαν ἀποχρησασθαι σωτηρίαν. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι διὰ τοῦτο τοῦτο ποιεῖ, πρόσχε ^a. Ἐμὲ ποτε τὸ αἷμα τῶν Γαλιλαίων ὁ Πιλάτος μετὰ τῶν θυσιῶν, καὶ προσελθόντες τινὲς ἀπήγγειλαν τῷ Χριστῷ αὐτὸ τοῦτο· καὶ λέγει· *Τὶ δοκεῖτε ὅτι ἐκεῖνοι οἱ Γαλιλαῖοι ἁμαρτωλοὶ μόνοι ἦσαν; Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ', ἐὰν μὴ μετανοήσητε, καὶ ὑμεῖς ὁμοίως ἀπολείσθε*. Πάλιν ^b ἔτεροι δέκα καὶ ὀκτὼ κατεργάσθησαν ὑπὸ πύργου τινός· καὶ περὶ ἐκείνων τὰ αὐτὰ εἶπε· τῷ μὲν γὰρ εἰπεῖν, *Τὶ δοκεῖτε ὅτι ἐκεῖνοι ἁμαρτωλοὶ ἦσαν μόνοι; οὐχί, λέγω ὑμῖν*· ἔδειξεν ὅτι καὶ οἱ ζῶντες τῶν αὐτῶν ἦσαν ὑπεύθυνοι· τῷ δὲ εἰπεῖν, ὅτι *Ἐὰν μὴ μετανοήσητε, καὶ ὑμεῖς ὡσαύτως ἀπολείσθε*, ἔδειξεν ὅτι κἀκεῖνους συνεχώρησε διὰ τοῦτο παθεῖν, ἵνα οἱ ζῶντες ἐκ τῶν ἐτέροις συμβάντων φοβηθέντες καὶ μετανοήσαντες, βασιλείας κληρονόμοι γένωνται. Τί οὖν· ἵνα γένωμαι ἐγὼ βελτίων ἐκεῖνος κολάζεται; φησὶν· Οὐ διὰ τοῦτο, ἀλλὰ κολάζεται μὲν διὰ τὴν οἰκίαν ἁμαρτίαν· γίνεται δὲ ἐκ περιουσίας τοῖς προσέχουσιν σωτηρίας ὑπόθεσις, τῷ φόβῳ τῶν αὐτῶν συμβάντων σπουδαιοτέρους αὐτοὺς ποιῶν. Οὕτω καὶ δεσπόζει ποιοῦσιν· ἕνα πολλὰκις μαστιγώσαντες οἰκέτην, τοὺς λοιποὺς σωφρονεστέρους ἐποίησαν τῷ φόβῳ. Ὅταν οὖν ἴδῃς τινὰς ἢ ναυαγίῳ περιπλέοντας, ἢ ὑπὸ οἰκίας καταχυθάνοντας, ἢ ὑπὸ ἐμπρησμοῦ παραπολυμένους, ἢ ὑπὸ ποταμῶν παρασυρέντας, ἢ ἄλλῳ τινὶ τρόπῳ τοιούτῳ βιαίῳ τὴν ζωὴν καταλύσαντας, εἰτα ἐτέρους τὰ αὐτὰ αὐτοὶς ἢ καὶ τὰ χεῖρονα ἁμαρτάνοντας, καὶ μὴδὲν παθόντας τοιοῦτον, μὴ θορυβηθῆς λέγων· Τί δήποτε τὰ αὐτὰ ἁμαρτάνοντες, οὐ τὰ αὐτὰ πεπνύσασιν; ἀλλὰ τοῦτο λογίζου, ὅτι τὸν μὲν εἰσεν ἀνακρεθῆναι καὶ ἀποπνιγῆναι, ἡμερωτέραν αὐτῷ παρασκευάζων· τὴν ἐκεῖ τιμωρίαν, ἢ καὶ τέλος αὐτὸν ἐκπαλλάττων· τοῦτον δὲ οὐδὲν ἀφίκε τοιοῦτον παθεῖν, ἵνα τῇ τοιούτῳ τιμωρίᾳ σωφρονισθείς, ἐπιεικέστερος γένηται· ἂν δὲ ἐπιμένη τοῖς αὐτοῖς, ἀπαρμυθήτον αὐτῷ παρὰ τοῖς αὐτοῦ [749] ῥαθυμίας σωρεύσει τὴν τιμωρίαν· καὶ ὁ Θεὸς οὐκ αἴτιος τῆς ἀφορήτου κολάσεως. Πάλιν ἂν ἴδῃς δικαίον θλιβόμενον, ἢ τὰ προσηρημένα ἅπαντα πάσχοντα, μὴ καταπέσης· καὶ γὰρ κἀκεῖνῳ λαμπροτέρους τοὺς στεφάνους ἐργάζε-

ται τὰ δεινά. Καὶ ἀπλῶς πᾶσα κόλασις, ἂν μὲν ^d ἐπὶ ἁμαρτωλῶν γίνηται, ὑποτέμνεται τὸ τῆς ἁμαρτίας φορτίον· ἂν δὲ ἐπὶ δικαίων, φαιδρωτέραν αὐτῶν ἐργάζεται τὴν ψυχὴν, καὶ μέγιστον ἐκατέροις τὸ χέρος ἀπὸ τῆς θλίψεως συμβαίνει, μόνον ἂν εὐχαρίστως φέρωμεν· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ζητούμενον.

θ'. Διὰ τοῦτο μυρίων τοιούτων παραδειγμάτων τῆς θείας Γραφῆς ἡ ἱστορία· ἐμπέπλησται, καὶ δικαίους καὶ πονηροὺς κακῶς πάσχοντας ἡμῖν ὑποδείκνυσιν, ἵνα ἂν τε δικαίος ᾖ τις, ἂν τε ἁμαρτωλὸς, ἔχων τὰ ὑποδείγματα, φέρῃ γενναίως. Οὐ πάσχοντας δὲ κακῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ εὐπραγούντας σοὶ δείκνυσιν πονηροὺς, ἵνα μὴ ταῖς ἐκείνων εὐπραγίαις θορυβηθῇς, μαθὼν ἀπὸ τῶν τῷ πλουσίῳ τούτῳ συμβεβηκότων, οἷον αὐτοὺς μετὰ ταῦτα μένει τὸ πῦρ, εἰ μὴ μεταβληθεῖν ^e. Καὶ οὐκ ἔστι, φησὶ, καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ ἀνέσεως ἀπολαύειν; Οὐκ ἔστι.

Διὰ τοῦτο ἐνταῦθα οἱ δίκαιοι τὸν ἐπίπονον ἐδίωσαν βίον. Τί οὖν, φησὶν, ὁ Ἀβραάμ; Καὶ τίς τοσαῦτα ἔπαθε δεινά; οὐχὶ τῆς πατρίδος ἐξέπεσεν; οὐχὶ τῶν οἰκίων ἐχωρίσθη πάντων; οὐκ ἐν ἀλλοτρίᾳ γῇ λιμὸν ὑπέμεινεν; οὐχί, καθάπερ ἀλήτης, συνεχῶς μετανίστατο, ἀπὸ Βαβυλῶνος εἰς Μεσοποταμίαν, κἀκεῖθεν εἰς Παλαιστίνην, εἰτα ἐντεύθεν εἰς Αἴγυπτον; Τί ἂν τις εἴποι τοὺς τῆς γυναίκης, τοὺς τῶν βορδάρων πολέμους καὶ σφαγὰς; τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς τοῦ συγγενούς οἰκίας; μυρία ἕτερα τοιαῦτα; Ὅτε δὲ καὶ τὸν υἱὸν ἔλαβεν, οὐ τὰ πάντων ἀνέχεσθαι ὑπέμεινε, τὸν αὐτῷ ποθεῖν καὶ ἐπέραστον ταῖς αὐτοῦ σφάζει χερεὶ κελευόμενος; Τί δὲ αὐτὸς ὁ σφαγιασθεὶς Ἰσαάκ; οὐχὶ πάντοθεν ἡλαυνέτο παρὰ τῶν ὁμίρων συνεχῶς; καὶ τὴν γυναῖκα ἀφῆρέθη, καθάπερ καὶ ὁ πατήρ, καὶ ἐν ἀπαιδίᾳ τοσούτον διέμεινε χρόνον; Τί δὲ ὁ Ἰακώβ, ὁ ἐν οἰκίᾳ τραφεὶς, οὐχὶ τοῦ πάππου χαλεπώτερά ὑπέμεινε; Καὶ ἵνα μὴ πάντα καταλέγοντες μακρὸν ποιῶμεν τὸν λόγον, ἀκουσον τί φησι τῆς ἀπάσης αὐτοῦ ζωῆς· *Μικρὰ καὶ πονηρὰ αἱ ἡμέραι μου, καὶ οὐκ ἀπείκορτο εἰς τὰς ἡμέρας τῶν πατέρων μου*. Καίτοι τίς ἴδων υἱὸν ἐπὶ θρόνῳ βασιλικῷ καθημέμενον καὶ τοσαύτης ἀπολαύοντα δόξης, οὐκ ἂν ἐπελήσθη τῶν παρελθουσῶν συμφορῶν; Ἄλλ' ὅμως ἐκεῖνος οὕτως ἦν τεταριγχευμένος, ὥς μὴδὲ ἐν εὐημερίᾳ τοσαύτῃ ἐπιλαθέσθαι τῶν γεγεννημένων δεινῶν. Τί δὲ ὁ Δαυὶδ; πόσας ὑπέμεινε τραγυδίας; οὐχὶ καὶ αὐτὰ αὐτῷ καὶ οὗτος φθέγγεται λέγων· *Αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομηκοντα ἔτη· ἐὰν δὲ ἐν δυναστείᾳ, ὀγδοήκοντα ἔτη, καὶ τὸ πλεον αὐτῶν κόπος καὶ πόνος*; Τί δὲ ὁ Ἰερεμίας; οὐχὶ καὶ τὴν ἡμέραν αὐτοῦ τῆς γεννήσεως καταρᾶται διὰ τὰ ἐπάληλα δεινά; Τί δὲ ὁ Μωϋσῆς; οὐχὶ καὶ αὐτὸς ἀπαγορεύων φησὶν, *Ἀπόκτεινόν με, εἰ οὕτω μοι μέλλεις ποιεῖν*; Ὁ δὲ Ἥλλας, ἡ οὐρανομήκης ψυχὴ, [750] ὁ τὸν οὐρανὸν ἀποκλείσας, οὐ μετὰ τὰ πολλὰ θαύματα θρηγῶν διετέλει πρὸς τὸν Θεόν, λέγων, *Ἄρον τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ εἰμὶ βελτίων τῶν πατέρων μου*; Καὶ τί χρὴ τοῦτον ἕκαστον ἐπινέαι; Πάντας γὰρ αὐτοὺς ὁμοῦ συλλαβὸν ὁ Παῦλος διέξεισι λέγων· *Περιήλθοι ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέσμασιν, ὀστεροῦμενοι, θλιβόμενοι, κακουχοῦμενοι, ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος*. Καὶ ἀπλῶς πᾶσα ἀνάγ-

^a Πρόσχε deest in duobus mss.

^b Ἄλλ' καὶ ὑμεῖς τὰ αὐτὰ ὑποστήσεσθε, πάλιν.

^c Ἄλλ' et Savil. in marg. κατασκευάζων.

^d Ἄλλ' δεινά· καὶ γὰρ τιμωρία πᾶσα, ἂν μὲν.

^e Ἄλλ' ἡ τῶν θεῶν γραφὴν ἴσθ.

^f Post μεταβληθεῖν alii addunt ἐντεύθεν.

^g Ἄλλ' βελτίων ὑπὲρ τοὺς πατέρας μου.

αὐτὸν μέλλοντα εὐαρεστεῖν τῷ Θεῷ καὶ δόκιμον εἶναι καὶ ἀγνόν, μὴ τὸν ἀνετον καὶ ὑγρὸν καὶ διαλελυμένον διώκειν βίον, ἀλλὰ τὸν ἐπίπονον καὶ μόχθων γέμων καὶ ἰσρώτων· οὐδεὶς γὰρ στεφάνουται, φησὶν, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ. Καὶ ἐτέρωθι, Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται, καὶ ἀπὸ ῥήματος, φησὶ, καὶ ἀπὸ βλέμματος, καὶ ἀπὸ φωτὸς αἰσχροῦ, καὶ ἀπὸ λοιδορίας, καὶ ἀπὸ βλασφημίας, καὶ ἀπὸ αἰσχρολογίας. Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὅτι κἂν μὴ πειρασμὸς ἡμῖν ἐπενεχθῇ ποθεν ἐξωθεν, αὐτοὺς γυμνάζειν δεῖ καθ' ἑκάστην ἡμέραν νηστείας, σκληραγωγίας, εὐτελεῖ τροφῇ, λιτῇ τραπέζῃ, τὰς πολυτελείας πανταχοῦ φεύγοντας· ἄλλως γὰρ οὐκ ἔστιν εὐαρεστῆσαι Θεῷ. Μὴ γάρ μοι τὸ ψυχρὸν ῥῆμα ἐκεῖνο λεγέτω τις, ὅτι καὶ τὰ ἐνταῦθα ὁ δεῖνα ἔχει, καὶ τὰ ἐκεῖ· ἀμύχανον τοῦτο ἐπὶ τῶν πλουτούντων καὶ τρυφόντων καὶ ἀμαρτανόντων συμβῆναι· ἀλλ', εἰ χρὴ τοῦτο εἰπεῖν, ἐπὶ τῶν θλιβομένων ἔστιν εἰπεῖν, τῶν ἐν στενοχωρίᾳ, ὅτι καὶ τὰ ἐνταῦθα ἔχουσι, καὶ τὰ ἐκεῖ. Τὰ μὲν γὰρ ἐκεῖ ἔχουσιν, ἀμοιβῆς ἀπολαύοντες· τὰ δὲ ἐνταῦθα ἔχουσι, ταῖς ἐλπίσιν ἐκείνων συντρεφόμενοι, καὶ οὐ λαμβάνοντες αἰσθῆσιν τῶν παρόντων δεινῶν τῇ προσδοκίᾳ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἀλλ' ἀκούσωμεν καὶ τῶν ἐξῆς. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τοῦτοις χάσμα μὲγα ἐστὶν κριταί, φησὶν, ἀνὰ μέσον ἡμῶν καὶ ὑμῶν. Καλῶς ἄρα εἶπεν ὁ Δαυὶδ, ὅτι Ἀδελφός οὐ λυτροῦται· οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξ-
ίλασμα ἑαυτοῦ.

Οὐδὲ γὰρ δυνατόν, κἂν ἀδελφός, κἂν πατὴρ ᾦ, κἂν υἱός. Ὅρα γάρ· τέκνον ἐκάλεσεν ὁ Ἀβραάμ τὸν πλούσιον, καὶ πατὴρ ἐπιδείχσθαι οὐκ ἴσχυσε· πατέρα προσεῖπε ὁ ἐν Ἀβραάμ ὁ πλούσιος, καὶ ἡς εἰκὸς ἀπολαῦσαι τέκνον πατρικῆς εὐνοίας, οὐκ ἠδυνήθη, ἵνα μάθῃς, ὅτι οὔτε συγγένεια, οὔτε φίλα, οὔτε προσπάθεια, οὔτε ἄλλο τι τῶν θνῶν ὀνήσαι δύναται τὸν ὑπὸ τῆς οἰκείας ζωῆς προδεδομένον.

Γ'. Ταῦτα δὲ λέγω, ἐπειδὴ πολλοὶ πολλάκις, ἡμῶν παραινούντων προσέχειν ἑαυτοῖς καὶ νήφειν, βραθυμοῖσι καὶ εἰς γέλωτα τὴν παραίνεσιν ἐκβάλλουσι, λέγοντες· Σὺ μου προστήσῃ, φησὶ, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν· καὶ θαρρῶ, καὶ οὐ δέδοικα. Πάλιν ἄλλος, Πατέρα μάρτυρα ἔγω, φησὶ, καὶ ἕτερος, Πάππον ἐπίσκοπον· ἄλλοι πάλιν τοὺς τῆς οἰκίας πάντας τῆς ἑαυτῶν προβάλλονται. Ἀλλὰ πάντα ψυχρὰ ταῦτα τὰ ῥήματα· οὐδὲ γὰρ ἡμᾶς ἡ ἐτέρων ἀρετῇ ὠφελῆσαι τότε δυνήσεται. Ἀναμνήσθητι τῶν παρθένων ἐκείνων, αἱ ταῖς

* Αἱ αἱ πατέρα ἐκάλεσε.

πέντε παρθένοις οὐ μετέδωκαν τοῦ ἐλαίου· ἀλλ' αἱ μὲν εἰσῆλθον εἰς τὸν νυμφῶνα, αἱ δὲ ἀπεκλείσθησαν. Μέγα ἀγαθὸν ἐν τοῖς οἰκείοις κατορθώμασι τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας ἔχειν· φίλος δὲ ἐκεῖ οὐδεὶς οὐδέποτε προτίσται. Εἰ γὰρ ἐνταῦθ' αἱ φησὶ τῷ Ἱερεμῇ, Μὴ ἀξίου περὶ τοῦ λαοῦ τούτου, ἐνθα [751] κύριοι τοῦ μεταβαλέσθαι· πολλῷ μᾶλλον ἐκεῖ. Τί λέγεις; Πατέρα μάρτυρα ἔχεις; Αὐτὸ μὲν οὖν σε τοῦτο μάλιστα καταδικάσαι δυνήσεται πλέον, ὅταν οἰκοθεν ἔχων τὰ παραδείγματα τῆς ἀρετῆς, ἀνάξιον σεαυτὸν τῆς προγονικῆς παράσχῃς ἀρετῆς. Ἀλλὰ φίλον ἔχεις γενναῖον καὶ θαυμαστόν; Οὐδὲ οὗτος σοι παραστήσεται τότε. Πῶς οὖν φησι, Ποιήσατε ὑμῖν φίλους ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἢν' ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς; Οὐχ ἡ φίλια ἔστιν ἐνταῦθα ἡ προϊσταμένη, ἀλλ' ἡ ἐλεημοσύνη. Ἐὰν γὰρ ἡ φίλια μόνη προϊστατο, εἶδει ἀπλῶς εἰπεῖν, Ποιήσατε ὑμῖν φίλους· νυνὶ δὲ δεικνύς, ὅτι οὐχ ἡ φίλια μόνη προϊσταται, προσέθηκεν, Ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας. Καίτοι ἴσως εἰποῖ τις ἂν, ὅτι δύναμαι χωρὶς τοῦ μαμμωνᾶ ποιῆσαι φίλον, καὶ σπουδαιότερον μᾶλλον, ἢ διὰ τοῦ μαμμωνᾶ. Ἀλλ' ἵνα μάθῃς ὅτι ἐλεημοσύνη ἔστιν ἡ προϊσταμένη, καὶ τὸ ἔργον τὸ οὖν καὶ τὸ κατόρθωμα, οὐκ ἐν ταῖς φιλίαις ταῖς τῶν ἁγίων ἀπλῶς, ἀλλ' ἐν ταῖς φιλίαις ταῖς διὰ τοῦ μαμμωνᾶ γινομέναις ἐπείσσε σε θαρρῆν. Ἄπερ οὖν ἅπαντα εἰδότες, ἀγαπητοί, προσέχωμεν ἑαυτοῖς μετὰ ἀκριθείας ἀπάσης· κἂν κολαζώμεθα, εὐχαριστῶμεν· κἂν ἐν εὐημερίᾳ διάγωμεν, ἀσφαλιζώμεθα ἑαυτοὺς, καὶ ταῖς ἐτέροις τιμωρίαις σωφρονιζόμενοι, διὰ μετανοίας καὶ κατανύξεως καὶ συνεχούς ἐξομολογήσεως εὐχαριστῶμεν· καὶ εἰ τι πελημμέληται κατὰ τὸν παρόντα βίον ἡμῖν, ἀποθήμενοι, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς πᾶσαν τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἀποσμηξάντες τὴν κηλῖδα, παρακαλῶμεν τὸν Θεὸν καταξιώσαι πάντας ἡμᾶς ἐντεῦθεν διαλυσαμένους^β, οὕτως ἀπελθεῖν ἐκεῖσε, ἵνα μὴ μετὰ τοῦ πλουσίου, ἀλλὰ μετὰ τοῦ Λαζάρου τῶν τοῦ πατρίδ' αὐτοῦ κλῶν ἀπολαύσαντες, τοῖς ἀθανάτοις ἐντροφῶμεν ἀγαθοῖς· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιланθρωπῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^β Αἱ αἱ παραστήσεται.

^γ Αἱ αἱ διατρίβωμεν, et paulo post ἐξομολογήσεως καὶ εὐχαριστίας, καὶ εἰ τι.

^δ Sic omnes mss. atque ita Savil. in marg. Interpres quoque ita legit. Savil. in textu et Morel. πάντα ἐνταῦθα διαλυσαμένους.

* Εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον· λόγος τέταρτος· καὶ ὅτι τὸ συνειδὸς εἰσθεὶς ἡμᾶς ἀναμνήσκειν παλαιὰ ἀμαρτήματα, καὶ εἰς τὸν Ἰωσήφ.

α'. Τῆς τοῦ Λαζάρου παραβολῆς τὸ τέλος ἀνάγκη σημειοῦν ἀποδοῦναι. Ὑμεῖς μὲν γὰρ ἴσως τὸ πᾶν ἡμῖν ἀπηρτίσθαι νομίζετε· οὐ μὴν ἔγωγε χρήσομαι ὑμῶν εἰς ἀπάντη τῇ ἀγνοίᾳ, οὐδὲ ἀποστήσομαι πρότερον, ἕως ἂν τὸ φαινόμενον ἂν ἅπαν ἀπέλθω λαθῶν· ἐπεὶ

* Collata cum iisdem mss.

* Titulus in Savil. sic: Εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον λόγος τέταρτος. Savil. in marg. τὸ ορεῖλόμενον. Paulo post unus ms. τοὺς βωγᾶς.

καὶ γεωργὸς τῆς ἀμπελῶς τρυγηθείσης ἀπάσης, οὐ πρότερον ἀφίσταται, ἕως ἂν καὶ τὰς βᾶγας ἐκτέμῃ. Ἐπεὶ οὖν καὶ νῦν ἐνορῶ, ὥσπερ ὑπὸ φύλλοις, τοῖς γράμμασιν ἐναποκεκρυμμένα νοήματα ἔτι, φέρε δὴ καὶ ταῦτα, ἀντὶ δρεπάνης τῇ λόγῳ χρῆσάμενοι, πάλιν μετ' ἀκριθείας ἀποτρυγῆσθαι. Ἀμπελος μὲν γὰρ τρυγηθεῖσα καθάπαξ, ἔσθηκε γυμνὴ τοῦ καρποῦ, φύλλα ἔχουσα μόνον· ἡ δὲ ἀμπελος ἡ πνευματικὴ [752] τῶν θείων Γραφῶν οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἂν τὸ φαινόμενον ἅπαν ἀνελώμεθα, τὸ πλέον ἐναπομένει πᾶ-

melotis, in pellibus caprinis egentes, afflicti, calamitosi, quibus dignus non erat mundus (Hebr. 11. 37). Prorsus ita necesse est eum, qui placere velit Deo, qui probatus ac purus esse velit, haudquaquam sectari vitam mollem, remissam ac dissolutam, sed laboriosam, multisque sudoribus plenam. Audi ipsum dicentem: *Nullus coronatur, nisi qui legitime certaverit (2. Tim. 2. 5).* Et alibi: *Quisquis autem certat, in omnibus continens est, et in verbis, et in aspectu, et in voce, et a convitiis temperans, et a blasphemia et a turpiloquio (1. Cor. 9. 25).* Hinc ediscimus, etsi tentatio non foris infestet, seipsos exercere oportere quotidianis jejuniis, asperaque vita, vili cibo, tenui mensa, ubique vitantes sumptus magnificos. Aliter non potest quis placere Deo. Neque enim mihi frigidum illud dictum objecerit quispiam, quod hic aut ille simul habeat et hujus vitæ et illius comoda. Hoc in divitibus, ac deliciis fruentibus simulque peccantibus accidere nequaquam potest: verum si istud dicendum est, de iis qui hic affliguntur dici potest, qui vivunt in angoribus, videlicet quod hic et hæc et illa habeant. Illic habent præmii fructum: hic habent, quod illorum spe alantur, nec sentiant mala præsentia, ob futurorum bonorum expectationem. Sed audiamus et reliqua quæ sequuntur: *Super hæc omnia vero chaos ingens confirmatus est inter nos et vos (Luc. 16. 26).* Recte itaque dixit David, *Frater non redimit, non dabit Deo placationem suam (Psal. 48. 8).*

Parentum probitas non prodest improbe proli. — Non enim fieri potest, etsi frater, etsi pater, etsi filius fuerit. Vide namque: Abraham appellavit divitem filium, nec tamen illi præstare potuit, quæ sunt patris. Dives patrem appellavit Abraham, et quam consentaneum erat illum impetrare benevolentiam, quam patres gerunt in filios, non potuit: uti cognoscas quod neque cognatio, neque amicitia, neque affectus, neque alia res ulla ex omnibus quæ sunt, juvare potest eum, qui a sua ipsius vita proditus est.

10. Hæc autem eo dico, quod complures, nobis frequenter admonentibus ut sibi caveant vigilantque, negligunt et admonitionem vertunt in risum. Tu mihi, inquit, adsis in illo die, et bono sum animo, neque quidquam metuo. Rursum alius: patrem, inquit, habeo martyrem. Et alius: avum, inquit, habeo

episcopum. Alii suæ familiæ alios obijciunt. Frigida sunt ista verba, nihil nobis aliorum virtus prodesse valebit. Memento virginum illarum, quæ quinque virginibus non communicarunt oleum, sed hæ ingressæ sunt in sponsi thalamum, illæ sunt exclusæ (*Matth. 25*). Ingens bonum, in tuis ipsius benefactis collocare spem salutis. Illic enim nullus umquam amicus erit auxilio. Nam si hic dixit Dominus Jeremiæ: *Ne roges pro populo hoc (Jer. 7. 16)*, hic, inquam, ubi in potestate nostra est vitam mutare, quanto magis idem dicetur illic? Quid ais? Patrem habes martyrem? Istud ipsum potius faciet ad graviolem tui condemnationem, qui, cum habeas ad virtutem exempla domestica, tamen te ipsum indignum majorum tuorum virtute præstiteris. Verum habes amicum egregium admirandumque. At ne iste quidem tunc tibi est adfuturus. Quomodo igitur dicit: *Facite vobis amicos ex mamona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in æterna habitacula (Luc. 16. 9)*? Non hic est amicitia opitulatrix, sed eleemosyna. Etenim si sola auxiliaretur amicitia, dicendum tantum erat, facite vobis amicos: nunc autem ostendens quod non sola subveniat amicitia, addidit, *ex mamona iniquitatis*. Ac fortasse dixerit aliquis: possum et absque mamona conciliare amicum, eumque meliorem quam ex mamona. Verum uti scires quod eleemosyna est, quæ patrocinatur, opusque tuum: non simpliciter in sanctorum amicitia, sed in amicitia per mamonam partis jussit te confidere. Hæc igitur omnia vobis sciamus, carissimi, omni sollicitudine prospiciamus nobis ipsis, et sive corripimur gratias agamus, sive prosperitate fruimur, muniamus nos ipsos, aliorumque suppliciis facti castigatiores, per poenitentiam et compunctionem, continuamque confessionem gratias agamus, et si quid deliquimus in hac vita, deponentes, summoque studio maculis omnibus animarum nostrarum abstersis, obsecremus Deum, ut omnibus hinc emigrantibus ita concedat illuc pervenire, ut non veniamus in sortem divitis, sed cum Lazaro potiamur sine patriarchæ, inque bonis immortalibus deliciemur. Quæ nobis omnibus assequi contingat, gratia ac benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri et Spiritui sancto gloria, in sæcula sæculorum, Amen.

DE DIVITE ET LAZARO CONCIO QUARTA, QUODQUE CONSCIENTIA SOLET NOS COMMONEFACERE
VETERUM DELICTORUM, ITEM DE JOSEPH.

1. Quod superest de Lazari parabola, necessum est, ut persolvamus hodie. Nam vos fortasse creditis totum nobis absolutum esse. Atqui ego non utar ad fallaciæ occasionem vestra ignorantia, neque prius desistam, quam totum quod mihi visum est tracta-vero, itaque discessero. Quando quidem et agricola posteaquam totius vineæ vindemiam peregerit, non prius desistit, quam singulos etiam minutos acinos

decerperit. Cum igitur nunc quoque videam veluti sub foliis latere sensus occultos, age et hos rursus diligenter decerpamus, pro falce sermone utentes. Siquidem vinea post fructus semel a vindemiatore desectos stat nuda fructu, nihil habens præter folia: verum spiritualis divinarum Scripturarum vinea non item, sed quamvis quicquid videbatur sustulerimus, tamen adhuc amplius superest tollendum. Itaque

complures ante nos disseruerunt in hanc parabolam, complures fortassis et post nos disserturi sunt: nemo tamen poterit totas opes eruere. Nam ea est opulentiae natura: quo foderis altius, hoc magis exundant divini sensus: fons enim est numquam deficiens.

S. Babylae et martyrum habitae orationes panegyricae. — Oportebat quidem superiore conventu debitum hoc dissolvere. Verum non existimavimus esse tutum beati Babylae et bigae sanctorum martyrum, qui post illum occurrerunt, praecleara gesta praeterire: eoque distulimus solutionem, differentes in praesentem diem, ut totum debitum dissolvamus. Age igitur, quoniam et patribus suas laudes persolvimus, non ut illi promerebantur, sed pro viribus nostris, persolvamus et vobis hujus expositionis reliquias. Verum ne vos delassemini, priusquam ad finem pervenerimus, illinc repetemus sermonem, ubi illum nuper finivimus. Ubinam illum finivimus? In chao dirimente justos a peccatoribus. Cum enim dixisset dives, *mitte Lazarum*, illi respondit Abraham: *Chaos ingens firmatum est inter nos et vos, ut qui velint isthinc transire ad nos non possint, neque hinc isthuc transeunt* (Luc. 16. 26). Multisque verbis demonstravimus, quod posteaquam Deus multam humanitatem erga nos exhibuit, oporteat in propriis benefactis spem salutis collocare, non patres, avos, ac proavos recensere, neque cognatos, amicos, domesticos ac vicinos. *Frater enim non redimit: redimet homo* (Psal. 48. 8)? Sed quidquid deprecati fuerint supplicarintque, qui hinc cum peccatis migrarint, incassum jam frustra-que loquuntur. Etenim virgines illae quinque implorabant ab aequalibus oleum, nec impetrarunt (Matth. 25): et is qui talentum in terra defoderat, cum multam excusationem attulisset, tandem condemnatus est. Item qui ipsum esurientem non paverant, nec sitiienti potum dederant: cum et ipsi crederent sese ad ignorantiae patrocinium posse confugere, nec veniam, nec excusationem repererunt (Matth. 22). Caeteri vero nec quod hiscerent habebant, velut ille sordidis indutus vestibus. Nam accusatus obtinuit. Non autem hic modo, verum et alius ille, qui quod adversus proximum praeteritarum offensarum meminisset, centumque denarios ab eo postulasset, post super his ipsis a domino reprehensus ob crudelitatem et inhumanitatem, nihil habuit quod responderet (Ib. 18). Unde perspicuum est, quod neque nos quidquam illic sublevabit, si non habuerimus bona opera: verum sive supplices fuerimus obsecremusque, sive tacuerimus, aequè super nos venit supplicium ac vindicta. Ausculta igitur quomodo hic cum duo postularet ab Abraham, utroque frustratus sit. Primum enim pro seipso deprecatus est, *Mitte*, inquit, *Lazarum*: mox non pro seipso, sed pro fratribus: verum nihil postulatorum obtinuit. Siquidem altera postulatio, nempe prior, talis erat, ut quod petebatur fieri non posset: altera vero, videlicet pro fratribus, erat supervacua. Quin potius, si videtur, ipsa verba multo cum studio audiamus. Etenim si cum magistratus in medio foro reum adducit, carnifices

adhibet, accusatumque laniat, omnes magno studio concurrunt, cupientes audire quid interroget iudex, quid reus respondeat: multo magis hic diligenter auscultandum est, quid reus, nimirum hic dives, postulet; quid contra justus iudex respondeat per Abraham. Non enim patriarcha erat qui iudicabat, quamquam is pronuntiabat: verum quemadmodum in mundanis istis iudiciis quoties fuerint aliqui rei, puta latrones, aut homicidae, hos leges procul a conspectu iudicis segregantes et arcantes, non permittunt ut audiant vocem iudicis, quod illi et hoc et aliis honoribus iudicentur indigni; sed medius quispiam interpres, et iudicis interrogationes, et rei responsiones perfert: hoc sane pacto et tunc factum est. Non Deum ipsi loquentem audivit reus, sed medius erat Abraham, qui iudicis vocem ei qui iudicabatur retulit. Non enim ex sese dicebat quae dicebat, sed divinas diviti leges recitabat, quaeque caelitus ferebantur, sententias proferebat; ideo nec habebat hic quod contradiceret.

2. Auscultemus itaque diligenter his quae dicuntur. Nam in hac parabola data opera immoror, nec desisto, tametsi quantum jam diem in hac versor, propterea quod ex hac enarratione plurimum fructus nasci video tum divitiis, tum pauperibus, tum iis qui propter improborum felicitatem, atque etiam propter justorum inopiam et afflictionem conturbantur. Neque enim ulla res perinde solet hominum vulgus offendere ac perturbare, ut quod divites prave viventes multa fruantur prosperitate: contra, iusti cum virtute vitam agentes, ad extremam redigantur inopiam, aliaque perpetiantur innumeram paupertate ipsa graviora.

Quis fructus ex hac parabola colligatur. — Verum haec parabola sufficit ad praestanda remedia: divites quidem redigens ad modestiam, pauperes vero in praesentibus malis consolans: et illos quidem admonens, ne efferantur, quoties ii, qui improbe vivunt, hic poenas non dant, quippe cum eos maneat illic gravissimus cruciatus; hos vero consolans, ne aliorum felicitate perturbentur, neque putent res humanas absque Dei providentia ferri, cum hic justus malis affligitur, improbus contra ac sceleratus homo perpetua fruitur prosperitate. Ambo siquidem pro dignitate recipient illic, hic quidem coronas patientiae tolerantiaeque, ille vero supplicia poenasque improbitatis. Hanc parabolam inscribite divites pariter ac pauperes: divites quidem in parietibus domus vestrae, pauperes autem in parietibus animi vestri: et si quando deleta fuerit oborta oblivione, illinite denuo, ab initio reminiscentes. Imo vero etiam divites prius in mente quam in aedibus hanc describite, semperque circumferte, et erit vobis documentum, materiaque totius philosophiae. Nam si hanc jugiter inscriptam animo teneamus, neque hujus vitae laeta poterunt nos inflare, neque tristia dejicere prosternereque; sed non aliter quam afficimur picturis in pariete additis, erga haec utraque afficiemur. Quemadmodum enim conspicientes in pariete pictum divitem ac pauperem, nec illi invidemus, nec pauperem despiciamus, eo quod quae

λιν. Πολλοὶ γοῦν μὲν καὶ πρὸ ἡμῶν εἰς ταύτην εἰρή-
κασιν τὴν ὑπόθεσιν, πολλοὶ καὶ μεθ' ἡμᾶς ἴσως ἐρού-
σιν· ἀλλ' οὐδεὶς τὸν ἅπαντα πλουτοῖαι δυνήσε-
ται. Τοιαύτη γὰρ τῆς περιουσίας ταύτης ἡ φύσις·
ὅσῳ περ ἂν διασκάψῃς ἐν τῇ βάθει, τοσούτῳ πλέον
ἀναδύσει τὰ θεῖα νοήματα· πηγὴ γάρ ἐστιν οὐδέποτε
ἐπιλείπουσα.

Καὶ εἶδει μὲν τῇ προτέρᾳ συνάξει τοῦτο ὑμῖν ἀπο-
δοῦναι τὸ χρέος, ἀλλ' οὐκ ἀσφαλὲς εἶναι ἐνομίσσαμεν,
τοῦ μακαρίου Βαβύλα καὶ τῆς ξυνορίδος τῶν ἁγίων
μαρτύρων τῶν μετ' ἐκείνων παρελθεῖν τὰ κατορθώ-
ματα. Διὸ τὴν καταβολὴν ὑπερεθέμεθα, τηροῦντες
εἰς τὴν παρούσαν ὑμῖν ἡμέραν ὁλόκληρον τὴν ἐκτι-
σιν. Φέρε οὖν, ἐπειδὴ καὶ τοῖς πατράσι τὰς εὐφημίας
ἀποδεδώκαμεν, οὐ τὰς κατ' ἀξίαν τὴν ἐκείνων, ἀλλὰ
τὰς κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν, ἀποδῶμεν καὶ ὑμῖν
τοῦ διηγήματος τούτου τὸ λείψανον. Ἀλλὰ μὴ ἀπο-
κάμνῃτε, ἕως ἂν πρὸς τὸ τέλος ἀφικώμεθα, ἐκεῖθεν
ἀναλαβόντες τὸν λόγον, ἔνθα αὐτὸν κατελίπομεν
πρώην. Ποῦ δὲ αὐτὸν κατελίπομεν; Ἐν τῇ χάσματι
τῷ διεργοντι· τοὺς δικαίους ἀπὸ τῶν ἀμαρτωλῶν. Εἰ-
πόντος γάρ τοῦ πλουτοῖαι, *Πέμψον Δάζαρον*, εἶπε
πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀβραάμ· *Χόος ἢ μέγα ἐσθ' ἵκνῃται*
μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν, ὥσως οἱ θεόλοτες διαθῇ-
ται ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς, μὴ δύνανται, μηδὲ οἱ ἐν-
τεῦθεν ἐκεῖ διαπερῶσι. Καὶ ἐδείκνυμεν διὰ πολλῶν
τῶν εἰρημῶν, ὥς ὅτι μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ φιλάνθρω-
πίαν, ἐν τοῖς οἰκείοις κατορθώμασι τὰς ἐλπίδας τῆς
σωτηρίας ἔχειν χρὴ, μὴ πατέρας καὶ πάππους καὶ
ἐπιπάππους ἀριθμοῦντας, μηδὲ συγγενεῖς καὶ φίλους
καὶ οἰκείους καὶ γείτονας· Ἀδελφοὶ γὰρ οὐ λυ-
τροῦνται· *λυτρώσεται ἄνθρωπος*; Ἄλλ' ὅσα ἂν
παρακαλέσωσι καὶ καθικετεύσωσιν οἱ μετὰ ἀμαρτη-
μάτων ἐντεῦθεν ἀπελθόντες, πάντα εἰχὴ καὶ μάτην
λοιπὸν ἐρούσι. Καὶ γὰρ αἱ παρθένοι αἱ πέντε παρ-
εκάλεσαν τὰς ὁμήλικας ὑπὲρ ἐλαίου, καὶ οὐκ ἐπέτυ-
χον· καὶ ὁ τὸ τάλαντον κατακρύψας τὸ ἐν τῇ γῇ, πολ-
λὰ ἀπολογησάμενος, κατεκρίθη πάλιν· καὶ οἱ μὴ θρέ-
ψαντες αὐτὸν πεινῶντα, μηδὲ ποτίσαντες διψῶντα,
καὶ αὐτοὶ δοκούντες εἰς ἄνοιαν καταφεύγειν, οὐδ'
ἐκείνοι συγγνώμης καὶ ἀπολογίας ἔτυχον. Ἔτεροι δὲ
οὐδὲ εἰπεῖν τι ἴσχυσαν, ὥσπερ ἐκεῖνος ὁ τὰ ῥυπαρὰ
ἐνδεδυμένος ἱμάτια· ἐγκαλοῦμενος γὰρ ἑσθία. Οὐχ
οὗτος δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλος τῷ πλησίον μνησικα-
κῆστος, καὶ ἐκατὸν ἀπειτήσας θηνάρια, εἶτα ὑπὲρ
τούτων αὐτῶν παρὰ τοῦ δεσπότου ἐγκαλοῦμενος ἐπὶ
ὀμότητι καὶ ἀπανθρωπίᾳ, οὐδὲν ἔσχεν εἰπεῖν. Ὅθεν
θῆλον, ὅτι οὐδὲν ἡμῶν ἐκεῖ προστίθεται, ἐὰν ἔργα
μὴ ἔχωμεν ἀγαθὰ· ἀλλ' ἂν τε καθικετεύωμεν καὶ
παρακαλῶμεν, ἂν τε σιγῶμεν, ὁμοίως ἐφ' ἡμᾶς ἔξει
τὰ τῆς κολάσεως καὶ τῆς τιμωρίας. Ἀκούσον γοῦν
πῶς καὶ οὗτος αἰτήσας αἰτήσεις· οὗτο τὸν Ἀβραάμ,
ἀμφοτέρων ἀπέτυχε. Πρότερον μὲν γὰρ ὑπὲρ ἑαυτοῦ
τὴν ἱκετηρίαν ἐποιεῖτο λέγων, *Πέμψον Δάζαρον*·
ὕστερον δὲ οὐκ ἔτι ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ ὑπὲρ τῶν
ἀδελφῶν· ἀλλὰ οὐδεμίαν ἤνυσεν αἴτησιν. Ἡ μὲν γὰρ
ἦν ἀδύνατος ἡ προτέρα, [753] ἡ δευτέρα δὲ περιττὴ
ἦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν. Πλὴν ἀλλὰ, εἰ δοκεῖ, καὶ αὐτῶν
ἀκούσωμεν τῶν ῥημάτων μετὰ πολλῆς τῆς σπου-
δῆς^α. Εἰ γὰρ ἀρχόντος ἐν ἀγορᾷ μέσθι κατὰδικον
ἀγαγόντος, καὶ δημίους περιστῆσαντος, καὶ καταξαι-
νοντος τὸν ὑπεύθυνον, μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας
συντρέχουσιν ἅπαντες ἀκούσαι βουλόμενοι, τί μὲν ὁ

^α Ἄλλ' ἡ χάσμα.

^β Ἄλλ' τῆς ἀκριβείας.

δικαστῆς ἐρωτᾷ, τί δὲ ὁ κατὰδικος ἀποκρίνεται· πολ-
λῇ μᾶλλον ἐνταῦθα μετὰ ἀκριβείας ἀκούειν χρὴ, τί
μὲν ὁ κατὰδικος οὗτος, ὁ πλουτοῖαι λέγω, ἀξιοί, τί δὲ
ὁ δίκαιος δικαστῆς ἀποκρίνεται διὰ τοῦ Ἀβραάμ. Οὐ
γὰρ ὁ πατριάρχης ἦν ὁ δικάζων, εἰ καὶ αὐτὸς ἐφθέγ-
γετο· ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἐξωθεν δικαστηρίων τού-
των, ὅταν ὥσὶ τινες ὑπεύθυνοι λησται καὶ ἀνδροφύ-
νοι, πόρρω τῆς βίβως τοῦ δικάζοντος ἀποστήσαντες
τούτους οἱ νόμοι, τῆς τοῦ κρίνοντος οὐκ ἐπιτρέπουσιν
ἀκοῦσαι φωνῆς, καὶ τούτῳ μετὰ τῶν ἄλλων αὐτοὺς
ἀτιμάζοντες, ἀλλὰ μέσος τις διακονεῖ ταῖς ἐρωτήσεσι
τοῦ δικάζοντος, καὶ ταῖς ἀποκρίσεσι τῶν δικαζομέ-
νων· οὕτω δὴ καὶ τότε ἐγένετο. Οὐ τοῦ Θεοῦ φθεγ-
γομένου πρὸς αὐτὸν ἤκουεν ὁ κατὰδικος, ἀλλὰ μέσος
ἦν ὁ Ἀβραάμ, τὰ παρὰ τοῦ δικάζοντος διακονοῦμενος
τῷ δικαζομένῳ. Οὐ γὰρ οἴκοθεν ἔλεγεν ἄπερ ἔλεγεν,
ἀλλὰ θεῖους ἀνεγίνσκε νόμους αὐτῷ, καὶ τὰς ἀνωθεν
φερομένας ἔλεγεν ἀποφάσεις. Διόπερ οὗτος οὐδὲ ἀντι-
λέγειν εἶχε.

β'. Προσέχωμεν τοίνυν μετὰ ἀκριβείας τοῖς λεγομέ-
νοις. Καὶ γὰρ ἐπίτηδες ἐνδιατρίβω ταύτῃ τῇ παρα-
βολῇ, καὶ τετάρτην ἡμέραν ἔχων, ταύτης τῆς
ἀρίσταται, ἐπειδὴ καὶ πολλὸ τὸ κέρδος ἐκ τούτου
τοῦ διηγήματος ὁρῶ γινόμενον καὶ πλουτοῖαι καὶ πεί-
νησι, καὶ τοῖς ὑπὲρ τῆς τῶν πονηρῶν εὐπραγίας καὶ
τῆς τῶν δικαίων πένιας καὶ θλίψεως θεωρουμένους. Καὶ
γὰρ οὐδὲν οὕτω τοὺς πολλοὺς σκανδαλίζειν εἶωθε
καὶ ταράττειν, ὥς τὸ πλουτοῖαι ἐν πονηρίᾳ ζῶντας
εὐμερίας ἀπολαύειν πολλῆς, καὶ δικαίους μετὰ ἀρε-
τῆς ζῶντας πρὸς ἐσχάτην ἐλαυνέσθαι πένιαν, καὶ ἔτερα
μυρία τῆς πένιας ὑπομένειν χαλεπώτερα πράγματα.

Ἀλλὰ αὕτη ἱκανὴ ἡ παραβολὴ παρασχεῖν τὰ φάρ-
μακα, τοὺς μὲν πλουτοῦντας σωφρονίζουσα, τοὺς δὲ
πένητας παραμυθουμένη· ἐκείνους μὲν παιδεύουσα
μὴ μέγα φρονεῖν, τοὺς δὲ πένητας παραμυθουμένην
ἐπὶ τοῖς παρούσι· κακεῖνους μὲν μὴ μεγαλυνεῖν
πειθουσα^α, ὅταν πονηρευόμενοι μὴ δῶσι ἐνταῦθα
δικήν, ὥς χαλεπωτάτης ἀπαντησομένης αὐτοῖς ἐκεῖ
τῆς τιμωρίας· τούτους δὲ παρακαλοῦσα, μὴ ταῖς ἐτέ-
ρων εὐπραγίαις θορυβεῖσθαι, μηδὲ νομίζειν ἀπρο-
νόητα εἶναι τὰ καθ' ἡμᾶς, ὅταν δίκαιος μὲν ἐνταῦθα
παύχῃ κακῶς, πονηρὸς δὲ καὶ μαρὸς ἄνθρωπος
εὐμερίας ἀπολαύῃ δινηκεῖ. Ἀμφοτέροι γὰρ τὸ
κατ' ἀξίαν ἀπολήφονται· ἐκεῖ, ὁ μὲν τοὺς στεφάνους
τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς καρτερίας, ὁ δὲ τὰς κολάσεις
καὶ τὰς τιμωρίας τῆς πονηρίας. Ταύτην τὴν παρα-
βολὴν ἐγγράψατε καὶ πλούσιοι καὶ πένητες· πλούσιοι
ἐν τοῖς τοίχοις τῆς ὑμετέρας οἰκίας, πένητες δὲ ἐν
τοῖς τοίχοις τῆς διανοίας· καὶ ἐξαλειφθῇ ποτε λήθης
ἐγγινομένης, ἐπιχρίσαστε πάλιν διὰ τῆς μνήμης
ἀνωθεν. Μᾶλλον δὲ καὶ οἱ πλούσιοι πρὸ τῆς οἰκίας ἐν
τῇ διανοίᾳ διαγράψατε, καὶ συνεχῶς περιφέρετε, καὶ
ἔσται διδασκαλεῖον ὑμῖν καὶ ὑπόθεσις φιλοσοφίας
ἀπάσης. Ἐὰν γὰρ ταύτην δινηκῶς [754] ἐγγε-
γραμμένην ἔχωμεν ἐν τῇ διανοίᾳ, οὕτε τὰ περιχαρῆ
τοῦ παρόντος βίου ἡμᾶς φουστῆσαι δυνήσεται, οὕτε τὰ
λυπηρὰ ταπεινώσαι· καὶ καθελεῖν· ἀλλὰ ὥς πρὸς τὰς
ζωγραφίας τὰς^β ἐν τοῖς τοίχοις, οὕτω πρὸς ἐκάστην
ταῦτα διακείσμεθα. Καθάπερ γὰρ ἐν τοῖς τοίχοις
γεγραμμένον ὁρῶντες πλούσιον καὶ πένητα, οὕτε
ἐκείνῳ φθονοῦμεν, οὕτε τοῦ πένητος ὑπερορῶμεν
διὰ τὸ σκιδν ἀλλὰ μὴ πραγμάτων ἀλήθειαν εἶναι τὸ

^α Ἄλλ' τοῦ δικαζομένου.

^β Πειθουσα deest in duobus mss.

^γ Ἄλλ' ἄλλ' ὥσπερ ταῖς ζωγραφίαις ταῖς.

ὀρώμενα· οὕτω καὶ πλοῦτος καὶ πενίας, καὶ δόξης καὶ ὀκνησίας, καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν τε σκυθρωπῶν καὶ φαιδρῶν τὴν φύσιν ἂν καταμάθωμεν, τῆς ἐξ ἑκάστου τούτων ἐγγινομένης ἡμῖν ἀνωμαλίας ἀπαλλαγθῆμεθα. Σκιδῆς γάρ ἐστιν ἀπατηλότερα ἀπαντα ταῦτα, καὶ τὸν ὑψηλὸν καὶ γενναῖον οὐδὲν οὐτε τῶν λαμπρῶν καὶ ἐπιδόξων ἐπάραι, οὐτε τῶν ταπεινῶν καὶ ἀπερβύμενων συστellai δυνήσεται. Ἀλλὰ γὰρ ὥρα λοιπὸν ἡμῖν καὶ τῶν ῥημάτων ἀκοῦσαι τῶν τοῦ πλουτοῦ. Ἐρωτῶ σε, φησί, πάτερ, τουτέστι, παρακαλῶ, δέομαι, ἰκετεύω, *Ἰνα πέμψῃς εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς μου Λάζαρον· εἰσὶ γὰρ μοι πέντε ἀδελφοί· Ἰνα διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ὅπως μὴ ἐλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.* Ἐπειδὴ τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀπέτυχεν, ὑπὲρ ἐτέρων ποιεῖται τὴν ἰκετηρίαν. Ὅρα πῶς φιλόανθρωπος καὶ ἡμερος γέγονεν ὑπὸ τῆς κολάσεως. Ὁ γὰρ τοῦ Λαζάρου καταφρονῶν παρόντος, ἐτέρων ἀπόντων φροντίζει· ὁ τὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν κείμενον πατρὸς ἑαυτοῦ, τὸν οὐχ ὀρωμένον μέμνηται, καὶ μετὰ πολλῆς ἀξιοῦ τῆς τιμῆς καὶ τῆς σπουδῆς, ὥστε γενέσθαι τινὰ αὐτῶν πρόνοιαν πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν καταληψομένων αὐτοῦ κακῶν. Καὶ παρακαλεῖ πεμψθῆναι τὸν Λάζαρον εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἔνθα τὰ σκῆματά ἦν αὐτῷ, καὶ τὸ στάδιον ἀνεψύγει τῆς ἀρετῆς. Ἐκεῖνοι βλεπέμενον αὐτὸν στεφανούμενον, φησὶν, οἱ θεασάμενοι ἀγωνισάμενον· οἱ μάρτυρες αὐτοῦ τῆς πενίας καὶ τοῦ λιμοῦ καὶ τῶν μυρίων κακῶν, γενέσθωσαν μάρτυρες τῆς τιμῆς, τῆς μεταβολῆς, τῆς δόξης ἀπάσης, ἵνα ἐκατέρωθεν παιδευθέντες καὶ μαθόντες, ὅτι οὐ μέχρι τοῦ παρόντος βίου τὰ ἡμέτερα στήσεται πράγματα, οὕτω παρασκευάζονται, ὥς δουρηθῆναι ταύτην τὴν κλίαν διαφυγῆναι καὶ τὴν τιμωρίαν. Τί οὖν ὁ Ἀβραάμ; Ἐχουσι Μωυσέα καὶ τοὺς προφήτας, φησὶν, ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. Οὐχ οὕτω, φησί, σὺ κήδη τῶν ἀδελφῶν σου, ὥς ὁ ποιήσας αὐτοὺς Θεός. Μυρίους αὐτοῖς ἐπέστησε διδασκάλους παικισκούς, συμβουλεύοντας, νοθεύοντας. Τί οὖν αὐτοὺς πάλιν; Οὐχί, φησί, πάτερ Ἀβραάμ, ἀλλὰ ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν ἀπέλθῃ, αὐτῷ πιστεύουσιν. Ταῦτα δὴ τὰ τῶν πολλῶν ῥήματα. Ποῦ νῦν εἰσὶν οἱ λέγοντες, Τίς ἦλθεν ἐκεῖθεν; εἰς ἐκ τῶν νεκρῶν ἀνέστη; τίς εἶπε τὰ ἐν ᾧδῳ; Πόσα τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα πρὸς ἑαυτὸν εἶπεν ὁ πλούσιος ἐκεῖνος, ἡνίκα ἐτρέψα; Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς παρεκάλει ἀναστῆναι τινὰ ἐκ τῶν νεκρῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν Γραφῶν ἀκούων κατεφρόνει, κατεγέλα, μύθους εἶναι ἐνόμιζε τὰ λεγόμενα· ἀφ' ὧν οὖν αὐτὸς ἐπασχε, καὶ περὶ τῶν ἀδελφῶν ἐνόμιζε. Κάκεινον, φησὶν, οὕτως ὑποπτεύουσιν· ἐάν δέ τις ἀπὸ νεκρῶν ἀπέλθῃ, οὐκ ἀπιστήσουσιν αὐτῷ, οὐ καταγελᾶσονται, ἀλλὰ μᾶλλον τοῖς λεγομένοις προσέξουσιν. Τί οὖν ὁ Ἀβραάμ; *Εἰ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν^α, οὐδὲ [755] ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, ἀκούσονται.* Καὶ εἰ τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, ὅτι ὁ τῶν Γραφῶν οὐκ ἀκούων οὐδὲ νεκρῶν ἀνισταμένων ἀκούσεται, ἔδειξαν οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ἐπειδὴ Μωυσέως οὐκ ἤκουσαν καὶ τῶν προφητῶν, οὐδὲ νεκροῦ ἀναστάντος ἰδόντες ἐπίστευσαν· ἀλλὰ νῦν μὲν ἀναιρεῖν^β τὸν Λάζαρον ἐπεχειροῦν, νῦν δὲ τοῖς ἀποστόλοις ἐπεπῆδον, καίτοι πολλῶν ἀναστάντων νεκρῶν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ σταυροῦ.

^α Ἄλλοι οὐκ ἤκουσαν.^β Ἄλλοι ἀνελείν.

γ'. Ἰνα δὲ καὶ ἐτέρωθεν μάθῃς, ὅτι ἀξιопιστοτέρα ἢ τῶν προφητῶν διδασκαλία τῆς τῶν ἀνισταμένων ἀπαγγελίας, ἐκεῖνο σκόπησον, ὅτι νεκρὸς μὲν ἅπας δούλος ἐστίν· ᾧ δὲ αἱ Γραφαὶ φθέγγονται, ταῦτα ὁ Δεσπότης ἐφθέγγετο· ὥστε καὶ νεκρὸς ἀναστῇ, καὶ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ καταβῇ, πάντων ἑστῶσαν αἱ Γραφαὶ ἀξιопιστοτέρας. Ὁ γὰρ τῶν ἀγγέλων Δεσπότης, καὶ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν ζώντων Κύριος, αὐτὸς ἐκεῖνας ἐνομοθέτησε. Καὶ εἰ περὶ τὰ ζητοῦσιν οἱ ζητοῦντες νεκροῦς ἐκεῖθεν ἐλθεῖν, πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ ἀπὸ τῶν παρόντων ἐστὶ δεῖξαι δικατηρίων τοῦτο. Ἡ γέεννα οὐ φαίνεται τοῖς ἀπίστοις· τοῖς γὰρ πιστοῖς ἐστὶ δῆλός καὶ φανερά, ἀλλ' ὅμως τοῖς ἀπίστοις οὐ φαίνεται· τὰ μέντοι δικαστήρια φαίνεται, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀκούομεν, ὅτι ὁ δεῖνα ἐκολάσθη, τοῦ δεινός ἢ οὐσίας ἐδημύθη, ἕτερος τὰ μέταλλα ἐργάζεται, ἄλλος κατεκάρη πυρὶ, ἄλλος ἐτέρῳ τρόπῳ κολάσεως καὶ τιμωρίας ἀπώλετο. Ἀλλ' ὅμως ταῦτα ἀκούοντες οἱ πονηροὶ καὶ κακοῦργοι καὶ γόητες οὐ σωφρονίζονται. Καὶ τί λέγω, εἰ οἱ μηδέποτε τούτοις περιπεσόντες οὐ σωφρονίζονται; πολλὰς πολλὰς τοῦτον ἀλόντες καὶ διαφυγόντες τὴν κόλασιν, καὶ τὸ δεσμωτήριον διορύξαντες καὶ ἀποπηδήσαντες, πάλιν τοῖς αὐτοῖς ἐπέθεντο, καὶ πολλῷ χαλεπώτερα τούτων εἰργάσαντο.

Μὴ τοίνυν ζητῶμεν παρὰ νεκρῶν ἀκοῦειν ταῦτα, ἀ πολλῷ σαφέστερον αἱ Γραφαὶ καθ' ἑκάστην ἡμᾶς παιδεύουσι τὴν ἡμέραν. Εἰ γὰρ ἦδει τοῦτο ὁ Θεός, ὅτι νεκροὶ ἀνίσταμενοι τοὺς ζῶντας ὠφέλιμα ἂν, οὐκ ἂν παρέλπειν, οὐδ' ἂν παρήκει τοσοῦτον κέρδος ὁ πάντα ἡμῖν πρὸς τὸ συμφέρον πραγματευόμενος. Χωρὶς δὲ τούτων, εἰ συνεχῶς ἐμελλον ἀνίστασθαι νεκροὶ, καὶ τὰ ἐκεῖ πάντα ἀπαγγέλλειν ἡμῖν, καὶ τοῦτο ἂν τῷ χρόνῳ κατεφρονήθη πάλιν· πρὸς δὲ τούτοις καὶ πονηρὰ ἂν εἰσῆγαγε δόγματα ὁ διάβολος μετὰ πολλῆς τῆς εὐκολίας. Εἰδὼλα γὰρ ἡδύνατο δεικνύειν πολλάκις, ἢ καὶ παρασκευάζειν τινὰς ὑποκρίνασθαι θάνατον καὶ κατορθύεσθαι, δεικνύειν πάλιν ὡς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντας, καὶ δι' ἐκεῖνων ὅσα ἐδούλετο πιστεύεσθαι ταῖς τῶν ἀπατωμένων διανοίαις. Εἰ γὰρ νῦν, οὐδεὶς ὄντος τοιοῦτου, ὄνειροι πολλάκις φανέντες ἐν τύποις τῶν ἀπελθόντων, πολλοὺς ἠπάτησαν καὶ διέφθειραν· πολλῷ μᾶλλον, εἰ τοῦτο γεγεννημένον ἦν καὶ νεκρατῆχος ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων διανοίαις, οἷον ὅτι πολλοὶ τῶν ἀπελθόντων ἐπανήλθον πάλιν, μυρίους ἂν ὁ μισρὸς δαίμων ἐκείνους δόλους ἐπλεξε, καὶ πολλὰν ἀπάτην εἰς τὸν βίον εἰσῆγαγε. Διὰ τοῦτο ἀπέκλεισε τὰς θύρας ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἀφίησιν τίνα τῶν ἀπελθόντων ἐπανελθόντα εἰπεῖν τὰ ἐκεῖ, ἵνα μὴ λαβὼν ἀφορμὴν [756] ἐντεῦθεν ἐκείνους, τὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντα εἰσαγάγῃ. Καὶ γὰρ ὅτε προφηταὶ ἦσαν, ψευδοπροφῆτας ἤγειρε· καὶ ὅτε ἀπόστολοι, ψευδαποστόλους· καὶ ὅτε Χριστὸς ἐφάνη, ψευδοχριστοῦς· καὶ ὅτε δόγματα εἰσηνέχθη ὑγιῇ, διεφθαρμένα εἰσῆγαγε, τὰ ζιζάνια πανταχοῦ διασπείρων^γ. Ὅστε εἰ καὶ τοῦτο συνέβη, καὶ τοῦτο ἐπεχείρησεν ἂν ὑποκρίνεσθαι διὰ τῶν οἰκείων ὀργάνων, οὐχὶ νεκροῦς ἀληθινῶς ἀνιστάς, ἀλλὰ μαγγανείας τισὶ καὶ ἀπάτας τὰς ὕψεις τῶν ὀρώμενων ἀπατῶν, ἢ καὶ τινὰς παρασκευάζων, ὥστε ἐφθην εἰπὼν, ὑποκρίνεσθαι τελευταῖον, τὰ ἄνω κάτω πάντα ἐποίησεν ἂν καὶ συνέχεεν. Ἀλλ' ὁ Θεός ἅπαντα ταῦτα προειδὼς, ἀπετείχετο αὐτῷ τὴν ἐπιβουλήν

^γ Ἄλλοι κατασπείρων.

videmus, umbra rerum sint, non veritas : sic et divitiarum et paupertatis, gloriæ et ignominiae, aliarumque rerum omnium sive tristium sive lætarum naturam si noverimus, liberabimur a turbatione, quæ ex harum unaquaque in nobis gigni solet. Hæc enim omnia quavis umbra fallaciора sunt ; homini vero alta mente prædito atque generoso nullæ res illustres ac splendide attollere, nullæ humiles abjectæque contrahere animum possunt. Verum jam tempus nobis est, ut divitis verba audiamus : *Oro te, inquit, pater, hoc est obsecro rogoque, ut mittas Lazarum in domum patris mei ; sunt enim mihi quinque fratres ; ut testificetur illis, ne veniant in hunc locum tormentorum.* Postquam pro se non impetraverat, pro aliis facit supplicationem. Vide quam humanum, quam mansuetum poena reddiderit eum. Qui namque Lazarum præsentem despiciebat, aliorum absentium nunc curam habet : qui ante oculos jacentem præteribat, meminit eorum quos non videt, multoque studio postulat, ut aliquo modo illis prospiciatur adversus imminencia mala : obsecratque ut Lazarus in domum patris mittatur, ubi ipsi fuerat arena stadiumque virtutis apertum. Illi videant illum coronari, qui viderunt certantem : qui testes fuerunt illi paupertatis ac famis, aliorumque malorum innumerabilium, fiant testes honoris et ignominiae in omnem gloriam commutata : ut utrinque castigati doctique, quod res nostræ nequaquam præsentis vitæ termino circumscribantur, tandem præparent sese, ut hanc poenam cruciatumque possint effugere. Quid igitur Abraham ? *Habent, inquit, Moysem et prophetas, audiant illos.* Non æque tu curas fratres tuos atque Deus qui illos condidit : Innumeros illis adhibuit magistros, admonitores, consultores, adhortatores. Quid igitur ille respondit ? *Non, inquit, pater Abraham, sed si quis ex mortuis redeat, illi credent.* Hæc sunt vulgi verba. Ubi nunc sunt qui dicunt, illinc rediit ? Quis ex mortuis surrexit ? Quis narravit quæ sunt apud inferos ? Quam multa alia tantaque dicebat apud seipsum dives ille, cum versaretur in deliciis ? Neque enim temere postulabat, ut aliquis surgeret ex mortuis. Verum quoniam ipse audiens Scripturas contempserat, deriserat, fabulas esse quæ dicebantur crediderat : erga hæc sicut ipse fuerat affectus, ita habebat opinionem et de fratribus suis. Illi, inquit, sic opinantur : quod si quis ex mortuis redierit, non derogabunt fidem illi, neque deridebunt, sed potius auscultabunt iis, quæ dicentur. Quid igitur Abraham ? *Si Mosem et prophetas non audiunt, nec si quis a mortuis surrexerit, credent.* Idque verum esse, quod qui non audit Scripturas, neque ex mortuis excitatos auditurus sit, declararunt Judæi : qui quoniam Mosem ac prophetas non audierant, neque cum mortuos vidissent excitatos, crediderunt : verum nunc quidem Lazarum occidere conabantur, nunc rursus in Apostolos impetum faciebant, quamvis multi jam ex mortuis surrexerant, quo tempore crux prædicabatur.

3. Ut vero et aliunde cognoscas quod gravior sit Scripturarum ac prophetarum doctrina, quam si qui a

mortuis resuscitati renuntiant : illud considera quod quisquis mortuus est, servus est : quæ vero Scripturæ loquuntur, loquutus est Dominus. Proinde etiamsi mortuus reviviscat, etiamsi angelus e cælo descendat, maxime omnium credendum est Scripturis. Nam angelorum Dominus, mortuorum pariter ac viventium dominus, ipse eas condidit. Ad hæc quod supervacanea quærant qui desiderant ut mortui illinc redeant, præter hæc quæ dicta sunt, etiam ab hujus mundi tribunalibus demonstrare licet. Gehenna non videtur incredulis : nam credentibus est perspicua manifesta, tamen ab incredulis non perspicitur. Tribunalia videntur, quotidieque audimus quod ille supplicio affectus est, illius proscripta bona, alius operatur in fodinis, alius exustus est igni, alius alio pœnæ vindictæque genere periiit : et tamen hæc cum audiunt mali ac facinorosi maleficique non emendantur. Quid vero dico mirum, quod ii, qui numquam in ea inciderint, non emendantur ? Multi frequenter in iis deprehensi, posteaquam effugerunt pœnam, perfossoque carcere elapsi sunt, rursus eadem aggrediuntur, et multo his sceleratiora perpetrant.

Mortui quare non appareant. — Ne igitur quæramus hæc audire a mortuis, quæ multo clarius quotidie nos docent sacræ literæ. Nam si novisset hoc Deus, quod mortui excitati viventibus essent profuturi, nequaquam omisisset, neque tantum lucrum præterisset, qui cuncta nobis utilia procurat. Ad hæc si assidue erant excitandi mortui, nobisque quæ illic geruntur renuntiaturi, et hoc ipsum progressu temporis fuisset contemptum : præterea perversa etiam dogmata diabolus invexisset, idque admodum facile. Potuisset enim frequenter ostendere simulacra, aut subornare qui simularent mortem ac sepulturam, mox rursus sese ostenderent, quasi e mortuis excitatos, ac per illos quæcumque vellet persuadere delusis. Etenim si nunc cum tale nihil sit, somnia frequenter dormientibus visa veluti eorum, qui hinc decesserunt, multos deceperunt, perdiderunt subverteruntque, multo magis id accidisset, si hoc factum fuisset, atque in mentibus hominum obtinisset ; quod nempe multi defunctorum rediissent in vitam, innumerales sceleratus ille dæmon dolos texuisset, multamque fraudem in vitam hominum induxisset. Eoque Deus occlusit fores, nec permittit aliquem defunctorum huc reversum narrare, quid illi fiat, ne ille accepta occasione technas suas omnes invehat. Nam cum essent prophetæ, pseudoprophetas excitabat : cum essent apostoli, pseudopostolos : cum Christus appareret, pseudochristos : cum dogmata sana inducta fuissent, corrupta inducebat, ubique dis-eminans zizaniam. Itaque etiamsi illud evenisset, hoc quoque conatus fuisset fingere per sua organa, non vere excitatis mortuis, sed maleficiis quibusdam ac fraudibus contuentium oculis deceptis, aut quosdam etiam subornans, quemadmodum dicere cæperam, qui mortem simularent, sursum deorsum miscuisset, confudissetque omnia. Sed Deus, cum hæc omnia prævidisset, præcluserit illi viam ad has insidias, nobisque parcons

non permisit, ut quisquam umquam illinc huc reversus de iis quæ ibi sunt narraret viventibus hominibus : docens nos, ut Scripturis potius credendum existimeamus, quam cæteris omnibus. Propterea quod Deus multo clariore insignioresque res gestas, quam ipsa sit resurrectio, nobis commonstravit. Orbem universum convertit, errorem abegit, veritatem induxit, per homines piscatores ac viles hæc omnia peregit, denique abunde magna suæ providentiæ documenta nobis ubique præbuit. Ne itaque putemus res nostras hujus vitæ termino circumscribi, sed credamus fore iudicium ac remunerationem omnium, quæcumque hic a nobis geruntur.

Gentiles, Judæi et Hæretici consentiunt de iudicio extremo. — Nam id est adeo manifestum conspicuumque cunctis, ut et Judæi et Græci, et hæretici, breviter omnis quisquis est homo super his consentiat. Quamquam enim non quemadmodum decet, de resurrectione philosophantur omnes, attamen de iudicio, deque poenis, deque tribunalibus quæ illic sunt, omnes consentiunt, illic esse aliquam eorum quæ hic geruntur remunerationem : quod ni esset, qua de causa Deus cælum tam amplum extendisset, terram substravisset, mare dilatasset, aerem diffudisset, tantam providentiam declarasset, nisi ad finem usque nostri curam habiturus esset ?

4. Nonne vides multos, qui cum virtute vixerunt, innumeraque mala passi sunt, decessisse nulla re bona percepta ? Alios contra, cum multam pravitatem commiserint, alienas facultates rapuerint, viduas et orphanos spoliaverint, oppresserintque, opibus delicisque et innumeris bonis fuiti fuerint, decessisse ne tantulum quidem mali passos ?

Probatio immortalitatis animæ. — Quænam igitur vel illi priores virtutis præmia recipient, vel isti pravitate ferent supplicia, si nostræ res ultra vitam hanc non proferuntur ? Nam si Deus est, sicuti revera est, eum justum esse nemo non fatebitur. Atqui si justus est, et his et illis reddet pro meritis, et hoc in confesso est. Quod si et his et illis rependet pro meritis, hic vero iustus eorum recepit, neque ille improbitatis poenam, neque hic virtutis præmia : perspicuum est restare tempus aliquod in quo congruens præmium horum uterque feret.

Conscientiæ tribunal incorruptum. — Sed quare nobis iudicem in animo sic perpetuo vigilantem, et attentum Deus constituit ? Conscientiam loquor. Nec enim est ullus inter homines adeo vigilans, ut est nostra conscientia. Nam externi iudices et pecuniis corruptuntur, et assentationibus definiuntur, et metu simulant, denique multa sunt alia quæ rectum illorum iudicium depravant : at conscientiæ tribunal nulli hominum novit cedere, sed quamvis dederis pecunias, quamvis miseris, quamvis aliud quidlibet feceris, justam feret sententiam adversus peccatorum cogitationes, adeo ut ipse quoque qui peccatum admisit, seipsum condemnet, etiam si alius nullus accuset. Neque id semel atque iterum, sed sæpius, imo per omnem vitam hoc facere non desinit : et licet in-

gens temporis intervallum intercesserit, numquam tamen obliviscetur eorum quæ facta sunt. Quin et cum perpetratur peccatum, et priusquam perpetratur, et postquam est perpetratum, acerbus nobis imminet accusator, maxime vero posteaquam perpetratum fuerit. Nam in perpetrando scelere, quoniam voluptate sumus ebrii, non perinde sentimus : cæterum simul atque commissum fuerit, ceperitque finem, tum demum extincta voluptate, amarus poenitentiae stimulus succedit, contra quam accidere solet mulieribus parturientibus. Nam illis ante partum labor est ingens, gravesque nixus, dissecantes eas intolerandis doloribus : post partum vero relaxatio, dolore simul cum infante egrediente : verum hic non item, sed dum parturimus concipimusque corruptos affectus, delectamur gaudemusque : cæterum ubi fuerimus enixi malum illum puerum peccatum, tum conspecta fœditate partus, discruciamur gravius quam mulieres parturientes. Quapropter ne, a principio maxime, concipiamus in animo corruptam cupiditatem : quod si quando conceperimus, tamen fetum intus præfecimus. Rursus si huc usque fuerimus negligentes, iniquitatem in opus progressam mox occidamus per confessionem, per lacrymas, per propriorum commissorum accusationem. Nihil enim tam exitiale peccato, quam peccati accusatio condemnationisque, cum poenitudine lacrymisque conjuncta. Condemnasti tuum peccatum ? deposuisti sarcinam. Quis hæc dicit ? Ipse iudex Deus. *Dic tu peccata tua prior, ut justificeris* (Isai. 43. 26). Cur igitur te, quæso, pudet, et erubescis dicere peccata tua ? Num enim homini dicis, ut te probro afficiat ? Num enim conservo confiteris, ut in publicum proferat ? Imo vero ei qui Dominus est, ei qui tui curam gerit, ei qui humanus est, ei qui medicus est, ostendis vulnera.

Quare ei confitendum qui scit omnia. — Neque enim ignorat, etiamsi tu non dixeris, qui sciebat etiam antequam perpetrare. Quid igitur est causæ, quo minus dicas ? Non enim ex accusatione tua fit gravius peccatum : imo vero mitius ac levius. Et ob hoc ipsum Deus vult te dicere : non ut puniaris, sed ut relaxaris : non ut ipse sciat peccatum : cur enim id postulet, cum jam sciat ? sed ut scias, quantum tibi debitum remittatur. Ideo vero vult te scire beneficii magnitudinem, ut perpetuo gratias agas, ut segnior fias ad peccandum, ut ad virtutem promptior. Nisi dixeris debiti magnitudinem, non agnosces gratiæ eminentiam. Non, inquit, cogo te in medium prodire theatrum, ac multos adhibere testes : mihi soli dic peccatum privatim, ut sanem ulcus, teque dolore liberem. Ideo nobis indidit conscientiam, idque quovis patre amantius. Nam pater ubi semel, iterum, ac tertio, deciesve alium increpaverit : si viderit incorrigibilem mox exasperans abdicat, expellit e familia, a cognatione resecat. At non eodem modo conscientia, sed licet semel, licet iterum, licet ter, licet millies admonuerit, tuque non obtemperes, monebit iterum, nec desistet usque ad supremum halitum sive domi, sive in biviis, sive in mensa, sive in foro, sive in itinere : frequen-

ταύτην, καὶ φειδόμενος ἡμῶν, οὐ συνεχώρησεν ἐλθεῖν· τίνι ποτε ἐκείθεν περὶ τῶν ἐκεῖ διαλεχθῆναι τοῖς ζῶσιν ἀνθρώποις, παιδεύειν ἡμᾶς πάντων ἀξιόπιστοτέρας ἡγεῖσθαι τὰς θείας Γραφάς. Πολὺ γὰρ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως σαφέστερα ἡμῖν ἔδειξε πράγματα· τὴν οἰκουμένην ἐπέστρεψεν ἅπασαν, τὴν πλάνην ἀπῆλθε, τὴν ἁλήθειαν ἐπαγγέλα, δι' αἰσίων καὶ εὐτελῶν ἀνθρώπων ταῦτα πάντα κατώρθωσε, καὶ ἱκανὰς ἀποδείξεις τῆς αὐτοῦ προνοίας πανταχοῦ παρέσχε· ἡμῖν. Μὴ τοίνυν μέχρι τοῦ παρόντος βίου τὰ ἡμέτερα συγκεκλεισθαι νομίζωμεν, ἀλλὰ πιστεύωμεν, ὅτι πάντως ἔσται κρίσις καὶ ἀναπαύσεως τῶν ἐνταῦθα παρ' ἡμῶν γινόμενων ἀπάντων.

Τοῦτο γὰρ οὕτως ἐστὶ σαφές καὶ ἀναργὲς πᾶσιν, ὡς καὶ Ἰουδαίους καὶ Ἑλλήνας καὶ αἰρετικούς, καὶ πάντα ὄντινα οὖν ἀνθρώπων ὑπὲρ τούτων ὁμογνωμονεῖν. Εἰ γὰρ καὶ μὴ καθὼς προσήκει περὶ ἀναστάσεως φιλοσοφοῦσιν ἅπαντες, ἀλλ' ὁμως περὶ τῆς κρίσεως καὶ τῆς κολάσεως καὶ τῶν ἐκεῖ δικαστηρίων ἅπαντες συμφωνοῦσιν, ὅτι ἔστι τις τῶν ἐνταῦθα γινόμενων ἀντίδοσις· ἐκεῖ. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, τίνας ἔνεκεν οὐρανὸν τοσοῦτον ἔτεινε, γῆν ὑπεστέρσε, θάλασσαν ἠπλώσεν, ἀέρα ἐξέχεε, τοσαύτην πρόνοιαν ἐπέδειξε, καὶ μὴ μέχρι τέλους ἐμελλεν ἡμῶν προστήσεσθαι;

δ. Οὐχ ὅρξας πόσοι βιώσαντες ἐν ἀρετῇ, μυρία παθόντες δεινὰ ἀπῆλθον, μηδὲν ἀπολαθόντες ἀγαθόν; ἔπειτα δὲ πάλιν πονηρίαν πολλὴν ἐπιδειξάμενοι, τὰς ἐτέρων ἀρπάσαντες οὐσίας, χήρας καὶ ὀρφανούς ἀποδύσαντες καὶ καταδυναστεύσαντες, πλοῦτους καὶ τρυφῆς καὶ μυρίων ἀπολαύσαντες ἀγαθῶν ἀπῆλθον, οὐδὲ τὸ τυχόν παθόντες δεινόν;

Πότε οὖν ἡ ἐκείνων οἱ πρότεροι τῆς ἀρετῆς ἀπολήφονται τὰς ἀμοιβάς, ἢ οὗτοι τῆς πονηρίας δώσουσι τὰς τιμωρίας, εἰ μέχρι τοῦ παρόντος τὰ ἡμέτερα ἴσταται πράγματα; Ὅτι γὰρ, εἰ ἔστι Θεός, ὡς περ οὖν καὶ ἔστι, δίκαιός ἐστι, πᾶς ὅστις οὖν ἀνέλπει· ὅτι δὲ, εἰ δίκαιός ἐστι, καὶ τούτοις κἀκεῖνοις ἀποδώσει τὰ κατ' ἀξίαν, καὶ τοῦτο συνωμολογῆται. Εἰ δὲ μέλλοι κἀκεῖνοις καὶ τούτοις ἀποδοῖναι κατ' ἀξίαν, ἐνταῦθα δὲ οὐδεὶς αὐτῶν ἀπέλαθεν, οὔτε ἐκεῖνος· τῆς πονηρίας τὴν κολάσιν, οὔτε οὗτος τῆς ἀρετῆς τὰς ἀμοιβάς, εὐδὴλον ὅτι λείπεται τις καιρὸς, ἐν ᾧ τὴν προσήκουσαν ἀντίδοσιν ἑκάτεροι τούτων ἐξοῦσι.

Τίνος δὲ ἔνεκεν ὅλος ἐν τῇ [757] διανοίᾳ τῇ ἡμετέρᾳ κριτὴν οὕτω διηνεχῶς ἐρηγοροῦν καὶ νήφοντα κατέστησεν ἡμῖν ὁ Θεός; τὸ συνεῖδος λέγω. Οὐ γὰρ ἐστίν, οὐκ ἐστὶν οὐδεὶς δικαστὴς οὕτως ἀγρυπνὸς ἐν ἀνθρώποις, οἷον τὸ ἡμέτερον συνεῖδος. Οἱ μὲν γὰρ ἐξωθεν δικαστὰ καὶ ὑπὸ χρημάτων διαφθείρονται, καὶ κολακείαις χαυνοῦνται, καὶ διὰ φόβον καθυποκρίνονται, καὶ πολλὰ ἔτερα ἔστι τὰ λυμαινόμενα τὴν ὀρθὴν ἐκείνων ψῆφον· τὸ δὲ τοῦ συνεῖδός δικαστήριον οὐδὲν τούτων εἶναι οἶδεν· ἀλλὰ καὶ χρήματα θῶς, καὶ κολακείας, καὶ ἀπειλήσεις, καὶ ἕτερον ὅτιον ἐργάσθαι, δικαίαν ἐξοῖσαι τὴν ψῆφον κατὰ τῶν ἡμαρτημάτων λογισμῶν· καὶ αὐτὸς ὁ τὴν ἁμαρτίαν ἐργασάμενος αὐτὸς ἐαυτὸν καταδικάζει, καὶ μηδεὶς ἕτερος κατηγορεῖ. Καὶ οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις καὶ διὰ παντός τοῦ βίου τοῦτο ποῶν διατελεῖ· καὶ πολλὸς παρέλθῃ χρόνος, οὐδέποτε ἐπιλησεται τῶν γεγενημένων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ γίνεσθαι τὴν ἁμαρτίαν, καὶ πρὶν γενέσθαι, καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι σφο-

δὸς ἐφέστηκεν ἡμῖν κατηγορὸς, καὶ μάλιστα μετὰ τὸ γενέσθαι. Ἐν μὲν γὰρ τῷ πράττειν τὴν ἁμαρτίαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς μεθύνοντες οὐχ οὕτως αἰσθανόμεθα· ἐπειδὴν δὲ γένηται καὶ ἀδὴρ τέλος, τότε δὴ μάλιστα, τῆς ἡδονῆς σβεσθείσης ἀπάτης, τὸ πικρὸν τῆς μετανοίας ἐπεισέρχεται κέντρον ἀπεναντίας ταῖς ὠδινούσας γυναιξίν. Ἐπ' ἐκείνων μὲν γὰρ πρὸ τοῦ τόκου πολὺς καὶ ἀπόρητος ὁ πόνος καὶ ὠδίνες ἐριμύει διακόπτουσαι ταῖς ἀλγυδύσιν αὐτάς· μετὰ δὲ τὸν τόκον ἀνεσις, τῷ βρέφει τῆς ὀδύνης συνεζελθοῦσης· ἐνταῦθα δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἔως μὲν ἀν' ὠδίνωμεν καὶ συλλαμβάνωμεν τὰ διεσθαρμένα βουλεύματα, εὐφραίνόμεθα καὶ χairoμεν· ἐπειδὴν δὲ ἀποτέκωμεν τὸ πονηρὸν παιδίον τὴν ἁμαρτίαν, τότε τὴ αἰσγὸς τοῦ τεχνήντος ἰδόντες ὀδυνώμεθα, τότε διακοπτόμεθα τῶν ὠδινουσῶν γυναικῶν χαλεπώτερον. Διὸ παρακαλῶ μὴ δέχεσθαι μὲν μάλιστα παρὰ τὴν ἀρχὴν ἐπιθυμίαν διεσθαρμένην· εἰ δὲ καὶ δεξόμεθα, ἀποπνίγειν ἔνδον τὰ σπέρματα. Εἰ δὲ καὶ μέχρι τούτου βραθυμῶσαιμεν, ἐξελθοῦσαν εἰς ἔργον τὴν ἁμαρτίαν ἀποκτείνειν πάλιν δι' ἐξομολογήσεως καὶ δακρύων, διὰ τοῦ κατηγορεῖν ἐαυτῶν. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ὀλέθριον τῇ ἁμαρτίᾳ, ὡς κατηγορεῖν καὶ καταγνωσῆς σὺν μετανοίᾳ καὶ δάκρυσι. Κατέγνωσ' σου τὴν ἁμαρτίαν; ἀπέθου τὸ φορτίον. Καὶ τίς ταῦτα φησὶν; Αὐτὸς ὁ δικάζων Θεός. Λέγε σὺ τὰς ἁμαρτίας σου πρῶτος, ἵνα δικαιωθῇς. Τίνος γὰρ ἔνεκεν αἰσγύναι καὶ ἐρυθριᾶς, εἰπέ μοι, τὰ ἁμαρτήματα εἰπεῖν; μὴ γὰρ ἀνθρώπων λέγεις, ἵνα ἀνείδω σε; μὴ γὰρ τῷ συνδούλῳ ὁμολογεῖς, ἵνα ἐκπομπέω; Τῷ ἀεσπότῃ, τῷ κηδεμόνι, τῷ φιλανθρώπῳ, τῷ ἱατρῷ τὸ τραῦμα ἐπιδειχνύεις.

Μὴ γὰρ, καὶ σὺ μὴ εἴπῃς, ἐκείνος οὐκ οἶδεν, ὅς γε καὶ πρὸ τοῦπραχθῆναι ἠέριστο;· τίνας οὖν ἔνεκεν οὐ λέγεις; μὴ γὰρ ἐκ τῆς σῆς κατηγορίας φορτικώτερον γίνεται τὸ ἁμαρτήμα; Ἡμερώτερον μὲν οὖν καὶ κουφώτερον. Καὶ διὰ τοῦτο βούλεται σε εἰπεῖν, οὐχ ἵνα κολάσῃ, ἀλλ' ἵνα συγχωρήσῃ· οὐχ ἵνα αὐτὸς μάθῃ τὴν ἁμαρτίαν· πῶς γὰρ, ὁ εἰδώς; ἀλλ' ἵνα [758] σὺ μάθῃς πόσον σοι συγχωρεῖ χρέος. Βούλεται δὲ σε μαθεῖν τῆς χάριτος τὸ μέγεθος, ἵνα εὐχαριστῶν διατελῇς, ἵνα ὀκνηρότερος πρὸς ἁμαρτίαν ᾖς, ἵνα προθυμότερος εἰς ἀρετὴν.^a Ἄν μὴ εἴπῃς τοῦ χρέους τὸ μέγεθος, οὐκ ἐπιγινώσκεις τῆς χάριτος τὴν ὑπερβολήν. Οὐκ ἀναγκάζω, φησὶ, εἰς μέσον ἐλθεῖν σε θέατρον, καὶ μάρτυρας περιστῆσαι πολλούς· ἐμοὶ τὸ ἁμαρτήμα εἰπέ μόνῃ κατ' ἰδίαν, ἵνα θεραπεύσω τὸ ἔλκος, καὶ ἀπαλλάξω τῆς ὀδύνης. Διὰ τοῦτο τὸ συνεῖδος ἡμῖν ἐγκατέθηκε καὶ πατὴρ φιλοστοργώτερον. Πατὴρ μὲν γὰρ ἅπαξ, ἡ δεῦτερον, ἡ καὶ τρίτον, ἡ καὶ δεκάκις ἐπιτιμῆσας τῷ παιδί, ἐπειδὴν ἰδὼν μένοντα ἀδιόρθωτον, ἀπαγορεύσας ἀποκηρύττει, καὶ τῆς οἰκίας ἐκβάλλει, καὶ τῆς συγγενείας διακόπτει· ἀλλ' οὐ τὸ συνεῖδος· ἀλλὰ, καὶ ἅπαξ, καὶ δεῦτερον, καὶ τρίτον, καὶ μυριάκις εἴπῃ, καὶ παρακούσῃ, πάλιν ἔρει, καὶ οὐκ ἀρίσταται ἔως ἐσχάτης ἀναπνοῆς· καὶ ἐν οἰκίᾳ, καὶ ἐν ἀμφόδοις, καὶ ἐν τραπέζῃ, καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ ἐν ὁδοῖς, πολλάκις δὲ καὶ ἐν ὄνεροις αὐ-

^a Alii συλλάβωμεν.

^b Unus mss. ὀλέθριον ὡς ἡ ἁμαρτία, καὶ οὐδὲν οὕτως ὡς λαμὼν ὡς κατηγορία. Paulo post alii κατέγνωσ' σου τῆς ἁμαρτίας.

^c Alii ἐπίσταται.

^d Alii πρὸς ἀρετὴν.

^e Alii addunt τὸ συνεῖδος δὲ οὐχ οὕτως.

τοὺς τῶν ἡμαρτημένων ἡμῖν τὰ εἰδῶλα καὶ τὰς φαν-
τασίας παρίσταισι.

ε'. Καὶ ὅρα σοφίαν Θεοῦ. Οὐτε διηνεχὴ τὴν κατηγο-
ρίαν ἐποίησεν εἶναι τοῦ συνειδότος (οὐ γὰρ ἂν
ἠνέγκαμεν τὸ φορτίον, συνεχῶς ἐγκαλούμενοι), οὔτε
οὕτως ἄσθενῃ, ὡς ἐκ πρώτης καὶ δευτέρας ἀπαγορευ-
σαι παραινέσεως. Εἰ μὲν γὰρ καθ' ἑκάστην ἡμέραν
καὶ ὥραν ἐμελλεν ἡμᾶς κεντεῖν, καὶ ἀπεπνίγημεν
ἀπὸ τῆς ἀθυμίας· εἰ δὲ ἅπασι καὶ δεύτερον ὑπομνη-
σαν ἡ ἀπέστη τῆς ἐπιτιμῆσεως, οὐκ ἂν πολλὴν ἐκαρ-
πωτάμεθα τὴν ὥφελειαν. Διὰ τοῦτο διηνεχὴ μὲν
ταύτην ἐποίησεν εἶναι τὴν ἐπιτίμην, οὐ μὴν συνεχῇ·
διηνεχὴ μὲν, ἵνα μὴ εἰς βλάβην ἐμπίπτωμεν, ἀλλ'
ἀεὶ καὶ μέχρι τελευτῆς ὑπομνησόμενοι νήφωμεν·
οὐ συνεχῇ δὲ οὐδὲ ἐπάλληλον, ἵνα μὴ καταπίπτωμεν,
ἀλλὰ ἀνέσεις τινας λαμβάνοντας καὶ παραμυθίας ἀνα-
πνέωμεν. Ὡς περ γὰρ τὸ μηδ' ὅλως ἀλγεῖν ἐπὶ τοῖς
ἁμαρτήμασιν ὀλέθριον, καὶ τὴν ἐσχάτην ἀναίσθησίαν
ἐντίκτον ἡμῖν, οὕτω τὸ συνεχῶς καὶ πέρα τοῦ μέτρου
τοῦτο πάσχειν ἐπιβλαβές.

Ἡ γὰρ υπερβολὴ τῆς ἀθυμίας ἴσχυε καὶ τῶν β
κατὰ φύσιν πολλὰς ἐκβαλοῦσα φρενῶν, ὑποβρύχιον
ποιῆσαι τὴν ψυχὴν, καὶ πρὸς ἅπαντα ἄχρηστον ἐρ-
γάζασθαι τὰ κακά. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκ διαλειμάτων
ἡμῖν τὸν τοῦ συνειδότος ἔλεγχον παρεσκεύασεν ἐπι-
τίθεσθαι, ἐπειδὴ σφόδρα ἐστὶν ἀπότομος, καὶ παντὸς
κέντρου σφοδρότερον τὸν ἡμαρτηχότα νύττειν εἰσθῆναι.
Οὐδὲ γὰρ ἦν ἵνα ἂν ἁμαρτάνωμεν αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ
ἦν ἵνα ἂν ἔτεροι τὰ αὐτὰ πλημμελῶσιν ἡμῖν, διεγεί-
ρειται σφοδρῶς καὶ μετὰ πολλῆς ἡμῶν καταβοῆς τῆς
εὐτονίας. Καὶ γὰρ ὁ πόρνος, καὶ ὁ μοιχὸς, καὶ ὁ κλέ-
πτης οὐ μόνον ὅταν αὐτὸς κατηγορῇται, ἀλλ' ὅταν
καὶ ἐτέρων τοιαῦτα τολμησάντων ἀκοῇ κατηγορου-
μένων, αὐτὸς ἡγείται μαρτίξασθαι, ἐν ταῖς ἐτέρω
ἐπιτιμῆσει τῆς οἰκίας ἁμαρτίας λαμβάνων ἀνάμνη-
σιν, καὶ ἐγκαλεῖται μὲν ἄλλος, πληττεται δὲ οὗτος ὁ
μηδὲν ἐγκαλούμενος, ὅταν ἢ τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ τετολμη-
κῶς· ὥς περ οὖν καὶ ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ἐτέρων
ἐγκωμιαζομένων καὶ στεφανουμένων, οἱ τὰ αὐτὰ
κατωρθώκοτες ἐκεῖνοι χαίρουσι καὶ ἀγάλλονται, ὡς
οὐκ ἐκείνων μᾶλλον ἢ αὐτῶν ἐπαινουμένων. Τί [759]
τοῖνον γένοιτ' ἂν τοῦ ἡμαρτηχότος ἀθλιώτερον, ὅταν,
ἐτέρων κατηγορουμένων, αὐτὸς καταδύχεται; τί δὲ
τοῦ ζώντος ἐν ἀρετῇ μακαριώτερον, ὅταν, ἐτέρων
ἐπαινουμένων, αὐτὸς χαίρῃ καὶ διαχέται, ἐν τοῖς
ἐτέρω ἐγκωμίοις ὑπόμνησιν λαμβάνων τῶν οἰκείων
κατορθώματων; Ταῦτα τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας τὰ ἔργα,
ταῦτα τῆς μεγίστης αὐτοῦ προνοίας τὰ σημεῖα. Ἄγ-
χωρὰ γὰρ τίς ἐστὶν ἱερά τοῦ συνειδότος ἢ ἐπιτίμῃσις,
οὐκ ὥσα τέλεον ἡμᾶς εἰς τὸν τῆς ἁμαρτίας κατα-
ποντισθῆναι βυθόν. Οὐδὲ γὰρ παρ' αὐτὸν τῶν ἁμαρ-
τημάτων τὸν καιρὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς
ἐνιαυτῶν περιόδου· οἶδεν ἡμᾶς πολλὰς καλαιδῆς
ἀναμνησκῆναι ἁμαρτίας· καὶ τούτου καὶ ἀπ' αὐτῶν
παραστήσομαι τῶν Γραφῶν σαφῇ τὴν ἀπόδειξιν.

Ἀπέδοντο ποτε τὸν Ἰωσήφ οἱ ἀδελφοί, ἐγκαλεῖν
μὲν οὐδὲν ἔχοντες, ὅτι δὲ ἐνύπνια ἑώρα τὴν μέλλου-
σαν αὐτῷ προαναφώνουσαν δόξαν. Εἶδον γὰρ, φησὶ,
τὰ δράγματα ὧν προσηνέσαντα τὸ ἐμὸν
δράγμα. Καίτοι ὑπὲρ τούτων φυλάττειν αὐτὸν ἐχρῆν·
στέφανος γὰρ τῆς οἰκίας ἀπάτης ἐμελλεν ἐσεσθαι, καὶ

λαμπρότης τοῦ γένους παντός. Ἀλλὰ τοιοῦτον ἡ βα-
σκανία τοῖς οἰκείαις πολεμεῖ καλοῖς, καὶ μᾶλλον ἂν
ἔλοιτο μυρία πάσχειν ὅ δὲ βασκαίνων, ἢ τὸν
πλησίον ἰδεῖν εὐδοκίμου, καὶ εἰς αὐτὸν διαβαίνειν
μέλλοι τὰ τῆς εὐδοξίας· οὐ τί γένοιτ' ἂν ἀθλιώτερον;
Ὅπερ οὖν κακεῖνοι ἐπαθον, καὶ ἰδόντες αὐτὸν πόρ-
ρωθεν ἤκοντα, τροφὴν αὐτοῖς πομίζοντα, πρὸς ἀλλή-
λους ἔλεγον· Δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ ἰδω-
μεν τί ἐστὶ τὰ ἐνύπνια αὐτοῦ. Εἰ καὶ μὴ ὡς ἀδελφὸν
ἠδέσθης, οὐδὲ τὴν φύσιν ἐπέγνως, τὴν γοῦν τράπεζαν
αὐτὴν αἰδεσθῆναι ἔδει, καὶ τὸν τῆς διακονίας τρόπον,
ὅτι θρέψων σε παρεγένετο. Ἀλλ' ὅρα πῶς καὶ ἀκου-
τες προφητεύουσι· Δεῦτε, φασίν, ἀποκτείνωμεν
αὐτὸν, καὶ ἰδωμεν τί ἐστὶ αὐτοῦ τὰ ἐνύπνια. Εἰ
γὰρ οὐκ ἐδούλευσαντο, καὶ τὸν δόλον ὕψαναν, καὶ
τὴν ἀναίδῃ βουλήν ἐρράσαν ἐκείνην, οὐκ ἂν ἔγνωσαν
τῶν ἐνυπνίων ἐκείνων τὴν δύναμιν. Οὐ γὰρ ἦν ἴσον,
μηδὲν παθόντα δεινὸν ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναβῆναι τῆς
Αἰγύπτου, καὶ διὰ τοσοῦτων τῶν κωλυμάτων καὶ τῶν
ἐμποδίων ὃ τῆς αὐτῆς ταύτης ἐπιλαθέσθαι λαμπρό-
τητος. Εἰ μὴ γὰρ ἐπεδούλευσαν, οὐκ ἂν εἰς Αἴγυπτον
ἀπέδοντο· εἰ μὴ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον, οὐκ ἂν ἠρά-
σθη ἡ δέσποινα· εἰ μὴ ἠράσθη ἡ δέσποινα, οὐκ ἂν
ἐνεβλήθη εἰς τὸν δεσπομόνιον, οὐκ ἂν συνέκρινε τὰ
ὀράματα, οὐκ ἂν τῆς βασιλείας ἐπέτυχεν· εἰ μὴ τῆς
βασιλείας δὲ ἐπέτυχεν ἐκείνης, οὐκ ἂν ἦλθον οὗτοι
κατ' ἐμπορίαν σίτου, καὶ προσεκύνησαν αὐτόν. Ὡστε
ἐπειδὴ ἀπέκτειναν αὐτόν, διὰ τοῦτο μάλιστα ἔγνωσαν
αὐτοῦ τὰ ἐνύπνια. Τί οὖν; αὐτοὶ πρόξενοι τῶν μελ-
λόντων ἀγαθῶν αὐτῷ πάντων ἐγένοντο καὶ τῆς περι-
φανείας ἐκείνης; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ αὐτοὶ μὲν θανάτῳ
καὶ ἀθυμίᾳ καὶ τῇ δουλείᾳ καὶ τοῖς ἐσχάτοις παρα-
δοῦναι ἐδούλευσαντο κακοῖς· ὁ δὲ εὐμήχανος Θεὸς τῇ
τῶν ἐπιβουλεύοντων πονηρίᾳ πρὸς τὴν τοῦ πραθέντος
καὶ ἐπιβουλεύθέντος εὐδοκίμῃσιν ἀπεχρήσατο.

ζ'. Ἴνα δὲ μὴ συντυχίας τινὸς, μηδὲ πραγμάτων πε-
ριπετείας ὅ τὰ συμβάντα εἶναι νομίζεται, δι' αὐτῶν
τῶν ἐναντιουμένων, δι' αὐτῶν τῶν κωλύοντων, αὐτὰ
κατασκευάζει τὰ κωλύμενα ὁ Θεός, τοῖς ἐχθροῖς [760]
αὐτοῦ πρὸς τὴν εὐδοκίμῃσιν διακονοῖς χρώμενος, ἵνα
μάθῃς, ὅτι ἂ ὁ Θεὸς βεβούλευται, οὐδεὶς διασκευάσει,
καὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ τὴν ὑψηλὴν οὐδεὶς ἀποστρέψει·
ἴν' ὅταν ἐπιβουλεύῃ παρὰ τινων, μὴ καταπίπτῃς,
μηδὲ δυσχεραίνῃς, ἀλλ' εἰδέναι· ἔχῃς, ὅτι πρὸς τέλος
ἀπαντὰ χρῆσθαι ἢ ἐπιβουλή, μόνον ἂν γενναίως φέρῃς
τὰ συμπίπτοντα.

Ἰδοὺ γοῦν καὶ ἐνταῦθα φθόνος βασιλείαν ἔτεκε, καὶ
βασκανία διάδημα προσέξήνησε, καὶ θρόνον ἐκόμισε,
καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιβουλεύσαντες, αὐτοὶ συνώθησαν αὐ-
τὸν πρὸς τὸ μέγεθος ἐκείνης τῆς ἀρχῆς· καὶ ὁ μὲν
ἐπιβουλεύει ἐβασίλευσεν, οἱ δὲ ἐπιβουλεύσαντες
ἐδούλευον· κακεῖνος μὲν προσκευνεῖτο, οὗτοι δὲ προσ-
εκύνουν. Ὅταν τοῖνον ἐπέβη σοὶ ἰδεῖν ἀ συνεχῇ
καὶ ἐπάλληλα, μὴ θορυβοῦ, μηδὲ δυσχεραίνῃς, ἀλλ'
ἀνάμενε τὸ τέλος· πάντως γὰρ ἀπαντήσεται τῆς τοῦ
Θεοῦ μεγαλοδωρεᾶς ἀξίον, μόνον ἂν εὐχαρίστως τὰ ἐν
μέσῳ συμπίπτοντα ἐνέγκῃς. Ἐπεὶ καὶ οἷτος μετὰ
τὰ ὄνειρα ἐκεῖνα περὶ τῶν ἐσχάτων κινδυνεύουσα;

ε' Αἱ τοὺς παθεῖν.

δ' Αἱ τοὺς ἐμποδισμάτων.

ε' Οὐκ ἴσως. περιφορὰς, alius περιφρασεῖς.

ζ' Αἱ τοὺς ἐπιστάσι.

α' Unus ms. ὑπομνήσας.

β' Unus ms. et Savil. in marg. ἀθυμίας οἶδε καὶ τῶν.

ter et in somniis ipsis peccatorum nobis simulacra spectraque representat

5. *Conscientiæ stimulus, quare non est perpetuus.* — Vide autem Dei sapientiam. Non fecit perpetuam conscientiæ accusationem, neque enim hoc onus perferre poteramus, si jugiter accusasset: neque rursus adeo levem et imbecilem, ut post unam aut alteram admonitionem desperaret. Nam si singulis diebus et horis fuisset nos stimulatura, mœrore profecto suffocareremur: rursus si post unam atque alteram increpationem desisteret, haud multum fructus nobis afferret. Eoque fecit objurgationem perpetuam, at non frequentem: perpetuam quidem, ne in socordiam incidereamus, sed semper et usque ad mortem admoniti vigilaremus; non frequentem vero ac sæpius repetitam, ne animo concideremus, sed ut subinde relaxatione solatioque quopiam accepto, respiraremus. Quemadmodum enim omnino non dolere de peccatis exitiale est, atque etiam mali sensum nobis prorsus adimit: sic et jugiter supraque modum id facere noxium est.

Dolor immodicus adducit insaniam. — Potest enim et doloris immodica magnitudo frequenter hominem a naturalibus excutens sensibus, animum demergere, et ad honesta omnia inutilem reddere. Eapropter et illud providit, ut ex intervallis nobis immineret conscientiæ redargutio, propterea quod est admodum severa, et quovis stimulo acrius pungere consuevit peccatorem. Non enim tunc solum, cum ipsi peccamus, verumetiam cum alii committunt eadem, vehementer insurgit, magnaue contentione nobis oclamat. Nam scortator, adulter, aut fur non modo cum accusatur ipse, verumetiam cum audit alios eadem ausos accusari, ipse sibi videtur flagris cædi dum increpantur alii, suorum admissorum reminiscens, et alius quidem vocatur in jus, hic vero flagellatur, cui nullum crimen intenditur, si fuerit eadem ausus. Quemadmodum in aliorum recte factis dum laudantur et coronantur, qui eadem cum ipsis recte facta gesserunt, gaudent exsultantque, quasi non illi magis quam ipsi laudarentur. Quid igitur esse possit homine peccatore miserius, qui quoties accusatur alii, ipse exanimatur? Contra, quid eo beatius, qui cum virtute vivit, ex aliorum laudibus suorum recte factorum memoriam recipiens? Hæc sunt divini sapientiæ opera, hæc maxima illius providentiæ sunt argumenta: conscientiæ increpatione sacra est ancora, non sinens nos tandem in peccatorum demergi profundum. Neque enim per id tempus tantum quo peccata committimus, verum etiam post multos annorum circuitus novit nos sæpe veteris admonere peccati: idque ex ipsis evidenter comprobabo Scripturis.

Invidiæ vis. — Vendiderunt olim fratres Josephum, nihil quidem habentes quod incusarent, sed quoniam viderat somnia ipsi gloriam venturam portendentia. *Videbam, inquit, manipulos vestros adorantes manipulum meum* (Gen. 37. 7). Quamquam ob hæc decuit illum servare potius, quod totius familiæ corona,

totiusque generis decus erat futurus. Sed ejusmodi res est invidia: pugnat adversus domestica decora, navulque invidus innumera perpeti mala, quam videre proximum in pretio habitum, etiamsi gloriæ pars ad ipsum sit permanatura: quo sane quid esse possit miserius? Quod et illis usu venit: cum enim vidissent illum procul venientem, ipsisque cibum afferentem, inter se dicebant: *Venite, occidamus eum, ac videamus quid futura sint illius somnia* (Gen. 37. 20). Ut fratrem non reverearis, neque naturam agnoscas, certe mensam ipsam conveniebat revereri, ipsumque ministerii officium, quandoquidem aliturus te veniebat. Sed vide quomodo et imprudentes vaticinantur. *Venite, inquit, occidamus eum, et videamus quid futura sint illius somnia.* Etenim nisi struxissent insidias, nisi dolos texuissent, et impudens illud concilium concinnassent, nequaquam cognovissent vim illorum somniorum. Non enim perinde magnum erat, Joseph, si nihil acerbi passus esset, conscendere thronum Ægypti, ac tot obstaculis discussis, hunc eundem assequi splendorem. Nisi enim illi struxissent insidias, non vendidissent eum in Ægyptum: nisi in Ægyptum vendidissent, non admatatus fuisset ab hera: si non fuisset admatatus ab hera, non fuisset coniectus in carcerem, non interpretatus fuisset somnia, non regnum illud fuisset assequutus: si non fuisset regnum consequutus, non venissent illi commercaturi frumentum, nec adorassent. Itaque quoniam occiderunt illum, ob hoc maxime intellexerunt illius somnia. Quid igitur? Ipsine bonorum omnium quæ post evenerunt, illiusque gloriæ fuerunt illi conciliatores? Nequaquam. Verum ipsi quidem moliebantur illum mori, desperationi, serviuti, breviter extremis malis tradere: sed Deus melior artifex, insidiantium malitia in venditi insidiisque impediti gloriam usus est.

6. Ne vero putares rerum eventus, vel casus esse fortuitos, vel ab humanarum rerum subita mutatione pendere: per eos qui adversantur, per eos qui obsistunt, procurat Deus, ut res quæ vetantur, conficiantur, inimicis suis ad suam gloriam utens ministris, ut intelligas quod Deus decrevit, a nemine dissipari, nec manum illam excelsam a quoquam aversum iri: quod si quando ab aliquo petaris insidiis, ne consterneris animo, neve moleste feras, sed scire possis insidias in bonum finem exituras, tantum si fortiter feras quæ accidunt.

Eventus in manu Dei. — Ecce hic quoque livor regnum peperit, invidia conciliavit diadema, ad thronum perduxit, atque illi ipsi qui struebant insidias auxilantes promoverunt ad illius imperii magnitudinem. Et is quidem cui structæ fuerant insidiæ regnum adeptus est: ii vero qui struxerant, servierunt: adorabatur ille, hi adorarunt. Itaque cum tibi acciderint acerba continuaque mala, ne turberis neque moleste feras, sed expecta finem. Omnino continget aliquid munifico Deo dignum, tantum si cum gratiarum actione feras quæ accidunt: quandoquidem nec iste, cum illa somniasset, cum in extremum discrimen ve-

nisset, cum venditus a fratribus, cum ab hera insidiis appetitus, denique cum in carcerem esset coniectus, dicebat apud sese : quid tandem hoc est rei ? Fefellerunt me illa somnia : exsulo a patria, spoliatus sum libertate, propter Deum non cessi heræ ad adulterium invitanti : propter pudicitiam ac virtutem do pœnas, ac ne sic quidem ultus est vicem meam Deus, aut manum porrexit, sed passus est me tradi vinculis super alia aliis : calamitates inciderunt perpetuæ, post ci-sternam servitus, post servitutem insidiæ, post insidias calumnia, post calumniam carcer. Verum horum nihil illum perturbabat, sed perseverabat in spe cum bona fiducia, sciens quod quæ dicta sunt a Deo, nunquam exident.

Deus quare non statim eripit sanctos. — Poterat quidem Deus eodem etiam die ista perficere, sed ut simul et suam declararet potentiam, et fidem famulorum suorum, permittit multum temporis intercedere, multaque incidere impedimenta, uti simul et ipsius robur cognoscas, tum explentis promissa, posteaquam in desperationem adducta res est, et servorum perspicias tolerantiam ac fidem, quos nihil horum, quæ interim accidunt, a bona spe depellit. Sed quod dicere cœperam, reversi sunt isti, fame illos veloti carnifices præcipientes agitante, et principi Joseph exhibente : volebant emere frumentum : hic autem ait ad eos, *Exploratores estis (Gen. 42. 9)*. Illi apud sese dicebant, quidnam hoc est ? Alimenta emptum venimus, et de vita periclitamur ? Merito : quandoquidem et ille vobis alimoniam afferebat, deque vita periclitatus est. Cæterum ille quidem vere passus est ; vos autem hoc per simulationem patimini. Non enim inimicus erat, sed inimici personam assumpserat, ut quid in pater-na familia ageretur ad plenum cognosceret. Quoniam enim circa ipsum improbi ingrati que fuerant, Benjamin autem cum ipsis non viderat, veritus de puero ne quando et ille eadem quæ frater passus fuisset, jubet unum ex illis vinctum illic detineri, deinde illos sumpio omni frumento discedere, mortem illis comminatus, nisi fratrem suum adducerent. Hæc igitur ubi facta sunt, dixit illis : Relinquit aliquem hic, et fratrem vestrum adducite : sin minus, moriemini. Quid tum inter se loquebantur illi ? Profecto hæc jure nobis accidunt : nam in peccatis sumus, de fratre nostro cum rogaret nos. Vides post quantum temporis peccati illius recordabantur ? Et ad patrem quidem dixerant : *Fera pessima devoravit Joseph (Gen. 37. 33)*. Cæterum ipso Joseph præsentem audientem peccatum suum prodebant. Quid hac re mirabilis accidere possit ? Judicium absque redargutionibus peragitur, et excusatio sine accusatione, probatio sine testibus, dum ipsi, qui facinus peregerant, seipsos redarguunt, quodque clam factum fuerat, efferunt. Quis persua-

sit ? Quis adegit in publicum efferre, quæ ante tantum temporis patrata sunt ? Annon perspicuum est huc ad-gisse conscientiam, judicem, cui verba dari non pos-sunt ; quæ assidue concutiebat illorum mentem, ani-mumque turbabat ? Et ille occisus tunc sedebat tacite judicans illos : cumque nulla sententia in ipsos esset pronuntiata, ipsi condemnationis calculum adversus sese ferebant. Et isti quidem hæc dicebant : alius vero sese excusabat, dicens : *Nonne dixi ad vos ita loquens : Ne ledatis puerum, neve quidquam mali illi facitis, quoniam frater noster est : et ecce nunc sanguis ipsius exquiritur de manibus nostris ? (Gen. 42. 22)*. Attamen is qui hæc dicebat, nihil de eade aut interfectione illa dixerat : verum ne ipse quidem sedens quidquam tale quærebat, sed alium fratrem requirebat : ipsorum tamen conscientia per oblatam occasione insurrexit, momorditque illorum animos, efficiens, ut nemine compellente, sua confiterentur facinora. Eadem et nobis accidunt in peccatis præteritis. Cum enim malis nos circumstantibus examinamur, priorum peccatorum reminiscimur.

7. Hæc igitur omnia cum sciamus, ubi quid pravi gesserimus, ne expectemus calamitates malorumque incursum, neque pericula, neque vincula, sed singulis et horis et diebus renovemus apud nos ipsos hoc judicium, sententiam adversus nos ipsos feramus, om-nique modo conemur Deo nos purgare, ac neque ipsi de resurrectione deque judicio dubitemus, neque alios ita loquentes feramus, sed irosis omnibus per ea quæ dicta sunt, illis obturemus os. Nam si illic non esse-mus daturi pœnas admissorum, Deus nequaquam nobis hic constitueret tale judicium. Sed et hoc ipsum est illius benignitatis indicium. Quoniam enim tunc ex-acturus est a nobis rationem delictorum, instituit in nobis hunc judicem incorruptibilem, ut is hic de commissis nobis iudicium reddens, emendatioresque faciens, ex illo eripiat iudicio : quod et Paulus ait : *Nam si nosmetipsos judicaremus, non utique judicare-mur a Domino (1. Cor. 41. 31)*. Ut igitur neque tum puniamur, neque tum pœnas demus, in suam quisque conscientiam ingrediatur, vitamque explicet : cunctisque commissis diligenter excussis condemnet ani-mam, quæ hæc patravit, puniatque cogitationem, affligat, erucietque suam ipsius mentem, supplicium a seipso exigit pro peccatis, per condemnationem, per diligenter actam poenitentiam, per lacrymas, per confessionem, per jejuniū, per eleemosynam, per continentiam ac caritatem, ut possimus omnes omni modo hic depositis peccatis multa cum fiducia illos proficisci : quam nobis omnibus contingat assequi, gratia ac benignitate Domini nostri Jesu Christi, qui-cum Patri et sancto Spiritu gloria, in sæcula sæcu-lorum. Amen.

AD HOMILIAM DE DORMIENTIBUS

Chrysostomo ducere hanc homiliam secundum quatuor illas de Lazaro priores ponimus. Id vero non modo temporis ordinis, sed etiam argu-menti ratio postulat. Nam post quatuor illas de Lazaro se hanc consequenter dixisse initio decla-rat ipse. *Dies quatuor in explicanda vobis Lazari*

parabola consumpsimus. Neque tamen se argumen-tum mutare, sed eodem ipso insistere proficitur, cum dicit : *Ille de Lazaro evangelicus cantus fuit, hic apostolicus sonus ; sed unus est concentus : si-quidem in illa parabola multa de resurrectione et de illo tribunali philosophati sumus ; nunc in id-*

καὶ πρᾶξεις ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν, καὶ παρὰ τῆς δεσποίνης ἐπιβουλευθῆς, καὶ πάλιν εἰς δεσμοτήριον ἐμπέσων, οὐκ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Τί ποτε τοῦτο ἔστιν; ἀπάτη τὰ ὀνειράτα ἐκείνη ἦν, ἐξέπεσον τῆς πατρίδος, ἀπεστερήθησαν ἐλευθερίας· διὰ τὸν Θεὸν οὐκ εἶξα τῇ δεσποίνῃ πρὸς μοιχείαν καλοῦσθ· διὰ σωφροσύνην καὶ ἀρετὴν κολλάζομαι· καὶ οὐδὲ οὕτως ἤμυνεν, οὐδὲ χεῖρα ὤρεξεν, ἀλλ' εἴασε παραδοθῆναι δεσμοῖς ἐπαλλήλους καὶ συνεγχείαι συμφοραῖς· μετὰ γὰρ τὸν λάκκον δουλείας, μετὰ δουλείαν ἐπιβουλῇ, μετὰ ἐπιβουλὴν συκοφαντίᾳ, μετὰ συκοφαντίαν δεσμοτήριον. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων αὐτὸν ἐθορύβει, ἀλλ' ἔμενε τῇ ἐλπίδι θαρρῶν, καὶ εἰδὼς ὅτι τὰ εἰρημένα οὐ διαπεσέονται οὐδέποτε.

Ἐδύνατο μὲν γὰρ ὁ Θεὸς καὶ παρ' αὐτὴν αὐτὰ πληρῶσαι τὴν ἡμέραν, ἀλλ' ἵνα καὶ τὴν αὐτοῦ δύναμιν ἐπιδείξῃται, καὶ τὴν πίστιν τῶν αὐτοῦ δούλων, ἀφίησι χρόνον μεταξὺ παρεμπεσεῖν μακρὸν, καὶ πολλὰ γενέσθαι κωλύματα, ἵνα καὶ τὴν αὐτοῦ μάθης ἰσχύον, τότε πληροῦντος τὰ ἐπηγγελμένα, ὅταν εἰς ἀπόγνωσιν ἐμπέσῃ, καὶ τὴν τῶν δούλων ἰδῇς ὑπομονὴν καὶ πίστιν, οὐδὲν τῶν ἐν μέσῳ συμβαινόντων τῆς ἀγαθῆς προσδοκίας ἐκπιπτόντων. Ἄλλ', ὅπερ ἔλεγον, ἐπανῆλθον οὗτοι, τοῦ λιμοῦ, καθάπερ στρατιώτου τινὸς, ἐπὶ κεφαλὴν αὐτοὺς ὠθοῦντος καὶ παριστάντος ἀρχόντι τῷ Ἰωσήφ, καὶ ἐβούλοντο πιασθαι οἷτον· ὁ δὲ εἰ φησι πρὸς αὐτούς; *Κατάσκοποι ἔστε. Οἱ δὲ εἶπον ἐν αὐτοῖς, Τί ποτε τοῦτο ἔστι;* τροφὴν ἡλθομεν ἐμπορευσόμενοι, καὶ περὶ ψυχῆς κινδυνεύομεν; *Εἰκότως, ἔπειτα καὶ αὐτὸς τροφὴν ὑμῖν ἐκμίμει, καὶ περὶ τῆς ζωῆς ἐκινδυνεύσας·* ἀλλ' αὐτὸς μὲν ἀληθεῖα ὑπέμενε, ὑμεῖς δὲ ὑποκρίσετε τοῦτο πάσχετε· οὐ γὰρ ἐχθρὸς ἦν, ἀλλὰ προσωπεῖτον ἀνέλαθεν ἐχθροῦ, ἵνα τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν μετὰ ἀκριβείας μάθῃ. Ἐπειδὴ γὰρ πονηρὸν περὶ αὐτὸν ἐγένοντο καὶ ἀγνώμονες, τὸν τε Βενιαμὴν οὐκ εἶδε μετ' αὐτῶν ὄντα, δέσας ὑπὲρ τοῦ παιδὸς, μήποτε κχείνος τὰ ἀδελφὰ αὐτῷ πέπνυθε, κελεύει δεθῆναι τινα ἕνα καὶ ἀφεθῆναι ἐκεῖ· εἴτα αὐτοὺς λαβόντας τὸν οἶτον ἅπαντας [761] ἀπελθεῖν, ἀπειλήσας θάνατον αὐτοῖς, εἰ μὴ τὸν ἀδελφὸν τὸν αὐτῶν ἐπαγάγοιεν. Ἐπεὶ οὖν ταῦτα ἐγένετο, καὶ εἶπεν, Ἀφετέ τινα ἐνταῦθα, καὶ τὸν ἀδελφὸν ὁμῶν ἀγάγετε· εἰ δὲ μὴ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε· τί πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον ἐκεῖνοι; Ναί, ἐν ἀμαρτίαις ἐσμέν περὶ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν, ὅτε κατεδέετο ἡμῶν. Εἶδες μετὰ πόσον χρόνον τῆς ἀμαρτίας ἀνεμνήσθησαν ἐκεῖνης; Καὶ πρὸς μὲν τὸν πατέρα ἔλεγον· *Θηρίον ποτηρὸν κατέφαγε τὸν Ἰωσήφ·* αὐτοῦ δὲ τοῦ Ἰωσήφ παρόντος καὶ ἀκούοντος, τὴν ἀμαρτίαν ἐξήλεγχον. Τί τοῦτου παραδοξότερον γένοιτ' ἂν; Δικαστήριον χωρὶς ἐλέγχων γίνεται, καὶ ἀπολογία χωρὶς κατηγορίας, καὶ ἀπόδειξις ἀνευ μαρτύρων, αὐτῶν τῶν τὸ πρᾶγμα ἐργασαμένων αὐτοὺς ἐλεγχόντων, καὶ τὸ λάθρα γεγεννημένον ἐκπομπεύοντων. Τίς ἔπεισε, τίς ἠνάγκασεν αἰς μέσον ἐξενεγκεῖν τὰ πρὸ τοσοῦτου τολμηθέντα χρόνου· οὐκ εὐδελον, ὅτι τὸ συνειδὸς, ὁ ἀπαράλογι-

στος δικαστὴς, συνεχῶς αὐτῶν κατέσειε τὴν διάνοιαν, καὶ τὴν ψυχὴν ἐθορύβει; Καὶ ὁ φονευθεὶς τότε ἐκάθητο σιγῇ δικάζων αὐτούς· καὶ μηδεμίαν ἐξενεχθείσης ἀποφάσεως καθ' αὐτῶν τὴν καταδικάζουσαν αὐτοὺς ψῆφον αὐτοὶ ἔφερον. Καὶ οὗτοι μὲν ταῦτα ἔλεγον· ἕτεροι δὲ ἀπελογεῖτο, λέγων· *Οὐκ ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς, οὕτω λέγων· Μὴ ἀδικήσητε τὸ παιδάριον, μηδὲ ποιήσητε αὐτὸν μηδὲν κακόν, ὅτι ἀδελφὸς ἡμῶν ἐστὶ καὶ ἰδοὺ νῦν τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκχίτεται,* φησὶν, *ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν;* Καίτοι οὐδὲν αὐτὸς ὁ ταῦτα λέγων περὶ τοῦ φόνου καὶ τῆς σφαγῆς ἐκεῖνης εἶπεν, ἀλλ' αὐτὸς μὲν καθήμενος οὐδὲν τοιοῦτον ἐζητεῖ, ἀλλὰ τὸν ἕτερον ἀδελφὸν ἐπεζήτει· τὸ δὲ συνειδὸς αὐτῶν ἐπιλαβόμενον καιροῦ, διανέστη καὶ καθήψατο τῆς ἐκεῖνων διανοίας, καὶ μηδενὸς ἀναγκάζοντος, τὰ τετολμημένα ὁμολογήσαι παρεσκεύασε. Ταῦτα καὶ ἡμεῖς πολλάκις πάσχομεν, παρελθόντων τῶν ἀμαρτημάτων· ἐν δεινοῖς γὰρ ἐξεταζόμενοι καὶ περιστάσεσι, μνημονεύομεν τῶν προτέρων ἀμαρτημάτων.

Ζ'. Ἄπερ οὖν ἅπαντα εἰδότες, ἐπειδὴν τι πράξωμεν πονηρὸν, μὴ ἀναμένωμεν συμφορὰς καὶ περιστάσεις μηδὲ κινδύνους καὶ δεσμὰ, ἀλλὰ καθ' ἑκάστην ὥραν τε καὶ ἡμέραν ἀνακινῶμεν παρ' αὐτοῖς τὸ δικαστήριον τοῦτο, καὶ τὰς ψήφους καθ' αὐτῶν φέρωμεν, καὶ πειρώμεθα παντὶ τρόπῳ ἀπολογεῖσθαι τῷ Θεῷ, καὶ μήτε αὐτοὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς κρίσεως ἀμφισβητῶμεν, μήτε ἐτέρων λεγόντων ἀνεχώμεθα, ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ διὰ τῶν εἰρημένων αὐτοὺς ἐπιστομίζωμεν. Οὐ γὰρ ἂν, εἰ μὴ τότε ἐμέλλομεν εὐθύς ὑφείξειν τῶν πεπλημελημένων, τοιοῦτον ἡμῖν ἐνταῦθα τὸ δικαστήριον ἐγκατέστησεν ὁ Θεός. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο τῆς αὐτοῦ φιλανθρωπίας τεκμήριον. Ἐπειδὴ γὰρ τότε μέλλει λόγον ἡμᾶς ἀπαιτεῖν τῶν πεπλημελημένων, ἐγκατέστησε τοῦτον τὸν ἀδέκαστον κριτὴν, ἵνα οὗτος ἐνταῦθα ὑπὲρ τῶν ἡμαρτημένων δικάζων ἡμῖν, καὶ σωφρονεστέρους ποιῶν, ἐξαρκάσῃ τῆς μελλούσης ἐκεῖ κρίσεως. (Ὅπερ οὖν καὶ ὁ Παῦλος λέγει· *Εἰ γὰρ αὐτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου.* Ἴνα οὖν μὴ τότε κολαζώμεθα, μὴ τότε εὐθύνας ὑπέχωμεν, ἕκαστος εἰς τὸ συνειδὸς εἰσελθέτω τὸ αὐτοῦ, καὶ τὴν ζωὴν ἀναπτύξας, καὶ ἅπαντα τὰ πεπλημελημένα μετὰ ἀκριβείας ἐπελθὼν, καταγινώσκέτω τῆς ψυχῆς τῆς ταῦτα ἐργασαμένης, κολαζέτω τοὺς λογισμοὺς, θλιδέτω, στενοχωρεῖτω [762] τὴν αὐτοῦ διάνοιαν, δίκην αὐτὸν ἀπαιτεῖται τῶν ἡμαρτημένων διὰ τῆς καταγνώσεως, διὰ τῆς μετανοίας τῆς ἡκριθωμένης, διὰ δακρύων, διὰ ἐξομολογήσεως, διὰ νηστείας καὶ ἐλεημοσύνης, διὰ ἐγκρατείας καὶ ἀγάπης, ἵνα παντὶ τρόπῳ δυνήθωμεν πάντα ἐνταῦθα ἀποθέμενοι τὰ ἀμαρτήματα, μετὰ πολλῆς ἀπελθεῖν ἐκεῖ τῆς παρήσιας· ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπῇ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MONITUM.

ipsam argumentum nos oratio deduxit. Quapropter in vetustis multis codicibus post quatuor illas de Lazaro conciones hæc locatur, et quinta inscribitur. *Etsi in vero de resurrectione ut plurimum verba faciat, in eos maxime invehitur, qui pro defunctis nimium immoderatumque luctum exhiberent, nec*

sine magna gentilium offensa; exemplo autem Jobi et Abraham ad filiorum iacturas æquiore animo ferendas cohortatur.

Jacobi Goupyli interpretationem Latinam, quæ multis vitiiis laborabat, rejecimus, novamque fecimus.

ΕΙΣ ΤΟ ΡΗΤΟΝ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Περὶ δὲ τῶν κεκοιμημένων οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγροεῖν, ἀδελφοί, ἵνα μὴ λυπήσθε· καὶ εἰς τὸν Ἰωῶ καὶ τὸν Ἀβραάμ.

α'. Ἡμέρας τέσσαρας ἀνηλώσαμεν τὴν κατὰ τὸν Λάζαρον παραβολὴν ὑμῖν ἐξηγοῦμενοι, τὸν θησαυρὸν ἐξαντλοῦντες, ὃν εὐρήκαμεν ἐν ἡλκωμένῳ κείμενον σῶματι· θησαυρὸν οὐχὶ χρυσίου καὶ ἀργύριον καὶ λίθους ἔχοντα πολυτελεῖς, ἀλλὰ φιλοσοφίαν, καὶ ἀνδρείαν, καὶ ὑπομονήν, καὶ καρτερίαν πολλήν. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν θησαυρῶν τούτων συμβαίνει, τὴν μὲν ἐπιφάνειαν ἀκάνθας ἔχειν καὶ τριβόλους ἀπλῶς καὶ γῆν τραχυτέραν, εἰ δέ τις κάτω διασκάψει, πολὺς ὁ πλοῦτος φαίνεται· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου συνέβαινεν· ἀνωθεν τραύματα, καὶ κάτωθεν πλοῦτος ἄρατος· παρειμένον τὸ σῶμα, ἀλλὰ γενναῖα καὶ ἐγρηγοῦσα ψυχή, καὶ τὸ ἀποστολικὸν ἦν ἰδεῖν ἐκεῖνο πληρούμενον ἐπὶ τούτου· Ὅσον ὁ ἔξω ἄνθρωπος διασβερίζεται, τοσοῦτον ὁ ἐντὸς ἀνακαίνυται.

Καὶ ἐνῆν μὲν καὶ τήμερον εἰς τὴν αὐτὴν παραβολὴν εἰπεῖν, καὶ πρὸς τοὺς αἰρετικούς μαχήσασθαι τοὺς τὴν Παλαιὰν διαβάλλοντας, τοὺς [763] τῶν πατριάρχων κατηγοροῦντας, τοὺς κατὰ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ τὴν γλῶτταν ἠκονηκότας· ἀλλ' ἵνα μὴ προσκορῆς ὑμῖν ὁ λόγος γένηται, τούτους εἰς ἑτερον ταμειουσάμενοι καιρὸν τοὺς ἀγῶνας, φέρε, πρὸς ἄλλην ὑπόθεσιν τὸν λόγον ἀγάγωμεν· ἐπεὶ καὶ τράπεζα μονοειδὴς μὲν οὕσα κόρον ἐντίθησιν, αἱ δὲ ποικίλαι τῇ συνεχεῖ διαγεῖρουσι τὴν δρεξίν. Ἰν' οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἀκροάσεως τοῦτο γένηται, πρὸς τὸν μακάριον Παῦλον διὰ μακροῦ τοῦ χρόνου τήμερον ἐπανέλθωμεν· καὶ γὰρ εἰς εὐκαιρὸν ἡμῖν τήμερον τὸ χωρίον ἀνεγνώσθη τὸ ἀποστολικόν, καὶ συνῶδ' ἔσται τοῖς πρῶν λεγθεῖσι τὰ ρηθησόμενα. Ἡκούσατε τοίνυν τοῦ Παύλου σήμερον βῶντος καὶ λέγοντος· Περὶ δὲ τῶν κεκοιμημένων οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγροεῖν, ἵνα μὴ λυπήσθε, ὥς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. Ἐκεῖνη εὐαγγελικὴ νευρά ἡ τοῦ Λαζάρου, οὗτος ἀποστολικὸς ὁ φθόγγος, ἀλλὰ μία ἡ συμφωνία. Καὶ γὰρ καὶ ἐν ἐκεῖνῃ τῇ παραβολῇ πολλὰ περὶ ἀναστάσεως καὶ τῶν ἐκεῖ δικαστηρίων ἐφιλοσοφήσαμεν, καὶ νῦν εἰς τὴν αὐτὴν ἡμᾶς ὑπόθεσιν ὁ λόγος ἤγαγε πάλιν. Ὡστε εἰ καὶ ἀποστολικὸν ἀνорύττομεν χωρίον, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν καὶ ἐνταῦθα θησαυρὸν εὐρήσομεν. Καὶ γὰρ καὶ τότε ὁ λόγος ἡμῖν ἅπας τοῦτο παιδεύσαι τοὺς ἀκροατὰς ἐσπευδε, ἡμῶν τοῦ παρόντος βίου τὰ λαμπρὰ νομίζειν εἶναι πράγματα, ἀλλὰ περαιτέρω προῖεναι ταῖς ἐλπίσι, καὶ τὰς ἐκεῖ ψήφους καθ' ἑκάστην ἐννοεῖν τὴν ἡμέραν, καὶ τὸ φοβερὸν κριτήριον, καὶ τὸν ἀπαράλογιστον δικαστὴν. Ταῦτα καὶ ὁ

Παῦλος διὰ τῶν ἀνεγνώσμενων ἡμῖν συμβουλεύει τήμερον. Ἀλλὰ προσέχετε· Περὶ δὲ τῶν κεκοιμημένων οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγροεῖν, ἀδελφοί, ἵνα μὴ λυπήσθε, ὥς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. Εἰ γὰρ πιστεύομεν, ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῷ.

Τοῦτε πρῶτον δέξιν ἐπιστήσαντας ἐξετάσαι, τι δῆποτε, ὅταν μὲν περὶ τοῦ Χριστοῦ διαλέγηται, θάνατον καλεῖ τὸν ἐκείνου θάνατον· ὅταν δὲ περὶ τῆς ἡμετέρας τελευτῆς, κοίμῃσιν αὐτὴν καὶ οὐ θάνατον ὀνομάζει. Οὐ γὰρ εἶπε, Περὶ δὲ τῶν ἀποθανόντων, ἀλλὰ τί· Περὶ δὲ τῶν κεκοιμημένων. Καὶ πάλιν· Οὕτως ὁ Θεὸς καὶ τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῷ· καὶ οὐκ εἶπε, Τοὺς ἀποθανόντας. Καὶ πάλιν· Ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπούμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας. Καὶ οὐδὲ ἐνταῦθα εἶπε τοὺς ἀποθανόντας, ἀλλὰ τρίτον μνημονεύσας, τὸ τρίτον κοίμῃσιν τὸν θάνατον αὐτῶν ὀνόμασε. Περὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ πῶς· Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἐκοιμήθη, ἀλλὰ, Ἀπέθανε. Τίνος οὖν ἕνεκεν τὸν μὲν τοῦ Χριστοῦ θάνατον ἐκάλεσε, τὸν δὲ ἡμέτερον κοίμῃσιν; Οὐ γὰρ ἀπλῶς, οὐδὲ παρέργως ταύτην κέχρηται τὴν λέξιν τῇ παρατηρήσει, ἀλλὰ σοφὸν τι καὶ μέγα κατασκευάζων. Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ Χριστοῦ θάνατον ἐκάλεσεν, ἵνα τὸ πάθος πιστώσῃται· ἐπὶ δὲ ἡμῶν κοίμῃσιν ἐκάλεσεν, ἵνα τὴν ὀδύνην παραμυθῇται. Ἐνθα μὲν γὰρ προεχώρησεν ἡ ἀνάστασις, θαρρῶν καλεῖ θάνατον· ἔνθα δὲ ἐν ἐλπίσιν ἐστὶ τὸ πρᾶγμα, κοίμῃσιν καλεῖ, καὶ δι' αὐτῆς παραμυθούμενος τῆς προσηγορίας ἡμᾶς, καὶ χρηστὰς ὑποτείνων ἐλπίδας. Ὁ γὰρ κοιμώμενος ἀναστήσεται πάντως, καὶ οὐδὲν ἑτερόν ἐστι θάνατος, ἀλλ' ἡ ὑπνος μακρὸς. Μὴ γάρ μοι τοῦτο εἴπῃς, ὅτι [764] οὕτε ἀκούει, οὕτε φθέγγεται, οὕτε ὁρᾷ, οὕτε αἰσθάνεται ὁ τετελευτηκώς· οὐδὲ γὰρ ὁ καθεύδων. Εἰ δὲ χρή τι καὶ θαυμαστὸν εἰπεῖν, τοῦ μὲν καθεύδοντος καὶ ἡ ψυχὴ πῶς καθεύδει· τοῦ δὲ τελευτήσαντος οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐγρηγόρει. Ἀλλ' ὁ τελευτήσας σῆπεται καὶ διαφθείρεται, ψῆσι, καὶ κόνινι γίνεται καὶ τέφρα. Καὶ τί τοῦτο, ἀγαπητέ; δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μάλιστα χαίρειν δεῖ. Καὶ γὰρ οἰκίαν τις μέλλων οἰκοδομεῖν σαθρωθεῖσαν καὶ παλαιὰν γενομένην, ἐκβαλὼν πρῶτον τοὺς οἰκοῦντας, οὕτω καταλύει τὴν οἰκίαν, καὶ ἀνοικοδομεῖ λαμπροτέραν.

IN DICTUM APOSTOLI ^(a):

DE DORMIENTIBUS AUTEM NOLO VOS IGNORARE, FRATRES (1 Thess. 4. 12), ET IN JOB ET ABRAHAM.

4. Dies quatuor in explicanda vobis Lazari parabola consumpsimus, thesaurumque exhaustimus, quem invenimus in corpore ulceribus scatente: thesaurum in quo nec aurum, nec argentum, nec lapides pretiosi inerant; sed philosophia, fortitudo, patientia, ingensque perseverantia. Quemadmodum enim in thesauris sub sensum cadentibus contingit, ut superficies spinas, tribulos asperiusque solum præ se ferat, si quis vero altius terram effoderit, magnæ adsunt divitiæ; sic et in Lazaro contigit; foris vulnera, intus divitiæ ingentes: corpus resolutum, fortis vigilque animus: vide-reque erat dictum apostolicum hac in re impletum: *Quantum externus homo corrumpitur, tantum internus renovatur* (2. Cor. 4. 16).

Contra Manichæos. — Ac licebat quidem etiam hodie hanc parabolam tractare, et cum hæreticis pugnare, qui vetus Testamentum vituperant, patriarchas accusant, et contra universorum creatorem Deum linguam acuunt: verum ne satietatem atque fastidium oratio vobis afferat, hæc certamina aliud in tempus seponentes, age ad aliud argumentum sermonem convertamus. Nam unius generis cibo instructa mensa satietatem parit, variis vero eduliis frequentata appetitum excitat. Ut igitur in hac concione idem eveniat, ad sanctum Paulum longo jam temporis intervallo revertamur. Etenim opportune nobis hodie locus apostoli lectus est, qui nuper dictis consentanea suppeditebat. Audistis itaque Paulum hodie clamantem ac dicentem: *De dormientibus autem nolo vos ignorare, ut non contristemini, sicut et cæteri, qui spem non habent* (1. Thess. 4. 12). Ille de Lazaro evangelicus cantus fuit, hic apostolicus sonus; sed unus est concentus. Si quidem in illa parabola multa de resurrectione, et de illo tribunali philosophati sumus; nunc in idipsum argumentum nos oratio deduxit. Itaque etiamsi jam locum apostoli defodiamus, eundem tamen hic thesaurum reperiemus. Etenim tunc sermo noster totus eo spectabat, ut auditores doceremus, nihil in hac vita splendidum existiman-

dum, sed spe ulterius progrediendum, atque animo quotidie reputandum esse, quales illic sententiæ, quam formidabile iudicium futurum sit: quam fraudi inopportunus iudex. Hoc Paulus in hodierna lectione consulit; sed animum advertite. *De dormientibus autem nolo vos ignorare, fratres, ut non contristemini sicut et cæteri, qui spem non habent. Si enim credimus quod Jesus mortuus est, et resurrexit: ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum adducet cum eo* (Ibid. 13).

Cur Christi mortem, aliorum dormitionem vocet Paulus. — Hoc primum disquirendum nobis incumbit, cur cum de Christo loquitur, ejus obitum mortem vocet, cum autem de interitu nostro agit, eum non mortem, sed dormitionem appellet. Non enim dixit, de mortuis autem; sed quid? *De dormientibus autem*: et rursum, *Ita et Deus eos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo* (1. Thess. 4. 13); nec dixit, eos qui mortui sunt: et iterum, *Nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt* (Ib. 14). Neque hic dixit, eos qui mortui sunt, sed ter mentionem ejus faciens, ter mortem vocavit dormitionem. De Christo autem non item: sed quomodo? *Si enim credimus quod Jesus mortuus est*. Non dixit, obdormivit, sed, *mortuus est*. Cur itaque Christi obitum mortem, nostrum vero dormitionem appellavit? non enim temere et sine delectu hac vocum observatione est usus, sed sapientiæ plenum et magnum quid apparans. De Christo enim loquens mortem dixit, ut passioni fidem faceret, de nobis agens, dormitionem vocavit, ut dolorem leniret. Ubi enim jam resurrectio præcesserat, fidens mortem memorat; ubi autem tantum sperabatur, dormitionem vocat, hac voce usus ad nostri consolationem, et ad spem suggerendam: nam qui dormit, sine dubio resurget, nihilque aliud mors est, quam longus somnus. Ne mihi dixeris, mortuum nec audire, nec loqui, nec videre, neque sensu affici: nam idipsum de dormiente dixerim. Si quod porro mirum dicere liceat, dormientis anima quodammodo dormit; mortui non item, sed vigilat. At, inquires, mortuus putrescit et corrumpitur, pulvisque et cinis efficitur. Quid tum inde, dilecte? Ideo maxime gaudendum.

(a) Collata cum Mss. Regiis 1819, 1960, 1975: Colbertinis 49. 364, 1050. In codice Coll. 364 inscribitur Sexta in Lazaro, et homilia in eos qui ad Circenses pergunt inscribitur. Quinta in aliis Quinta inscribitur, et vere quinta est.

Etenim si quis veterem domum quassatam restaurare velit, primo habitatores ejicit, domumque diruit, et magnificentiorem exstruit; ejecti vero non ideo mœrent, sed gaudent potius. Non enim demolitionem, quæ sub aspectum cadit, sed futurum ædificium, quod non videtur, animo reputant. Ita facturus Deus, corpus dissolvit, et in illo habitantem animam prius educit, ceu ex domo quapiam, ut post in eandem magnificentius constructam domum, animam cum majori gloria reducat. Ne igitur demolitionem spectemus, sed futurum splendorem.

2. Iterumque si quis statuam habens rubigine ac tempore labefactam, multisque partibus mutilam, ipsam contritam in fornacem injicit, ut flando splendidiorem reddat. Quemadmodum igitur in fornace statua detrita non deletur, sed renovatur, sic morte corpora nostra non prorsus pereunt, sed renovantur. Cum igitur videris carnem nostram, ceu in fornace defluentem et putrescentem, ne in aspectu illo steteris, sed denuo conflandam expecta. Neque hoc tantum exempli modo contentus esto, sed ad id quod prius est ratiocinando procede. Statuarius enim, qui corpus æneum injecit, non auream tibi et immortalem reddit statuam, sed æneam rursus efficit. Contra vero Deus, luteo ac mortali injecto corpore, auream et immortalem tibi statuam reddit: terra enim, quæ fluxum ac corruptibile corpus accepit, incorruptibile illud et immortale restituit. Ne itaque intuearis eum, cujus clausi sunt oculi, qui mutus jacet, sed eum, qui resurget et accipiet gloriam inefabilem et stupendam mirabilemque, atque a præsentis hujusmodi aspectu cogitationes transfer in spem futuram. At consuetudinem requiris, ideoque ingemiscis ac luges? Et qui non absurdum fuerit, si, cum sponso cuiuspiam filiam collocaveris, illeque secum eam in longinquam regionem abduxerit, ibique rem prospere gesserit, rem non molestam ducis, bene gestæ rei fama absentiae dolorem leniente: hic vero, cum non homo, non conservus, sed ipse Dominus cognatum tuum abripuit, mœreas et crucieris?

Luctus erga defunctos qualis esse debeat. — Et quomodo, inquires, homo cum sim, possim non mœrere? Neque ego id postulo: non mœrorem veto, sed mœroris vehementiam. Mœrere namque, naturæ est, sed ultra modum mœrere, furoris, insanix, muliebrisque animi. Mœre, lacrymare; sed ne ægre molesteque feras, ne indigneris. Gratias age ei, qui abstulit, ut defunctum exornes, ejusque funeri hæc justa splendide persolvas, ipsique mittas. Si moleste feras, ipsi contumeliosus es, Deum exacerbans, teque ipsum damno afficis; sin gratias agas, illi honorem, Deo ipsum abripiendi gloriam, tibi lucrum procuras. Lacrymare, ut Dominus tuus Lazarum luxit, modum nobis, regulam terminumque doloris ponens, quem prætergredi non licet. Sic et Paulus ait: *De dormientibus autem nolo vos ignorare, ut non contristemini sicut et cæteri, qui spem non habent* (1. Thess. 4. 12). Mœre, inquit, at non ut Ethnicus, qui de resurrectione desperat, qui futuram vitam non expectat. Pudet me, mihi

credite, et erubesco, cum per forum video mulierum turmas, indecore agentes, capillos vellentes, brachia genasque lacerantes; idque coram Ethnicis. Quid non illi de nobis dicturi, quid non vociferaturi sunt? Illi sunt qui de resurrectione philosophantur? Sane quidem. Non enim cum dogmatibus gesta consentiunt: verbis quidem de resurrectione philosophantur: re autem ipsa perinde se gerunt, atque illi, qui de ea desperant: si resurrectionem fore confiderent, talia non agerent: si persuasum haberent, hunc ad meliorem fortem abiisse, non utique lugerent. Hæc et his plura dicunt infideles, cum talem audiunt luctum. Erubescamus ergo, et moderatius agamus, neque tantum et nobis ipsis et spectatoribus damni inferamus. Cur, quaeso, sic defunctum luges? An quia improbus erat? Atqui ideo gratiæ agendæ, quod ejus improbitas præcisa fuerit. At frugi et bonus erat? Ideo lætari convenit, quod cito abreptus sit, priusquam improbitas conscientiam ejus mutaret, abieritque in locum, ubi in tuto versatur, neque ulla mutatio metuenda. Sed juvenis erat? Idcirco gloriam rapienti Deo referas, quod cito illum ad meliorem sortem vocaverit. Senex erat? Ob id gratiæ agendæ, iterum rapienti Deo gloriam referas. Hunc efferendi modum erubescere. Psalmodiæ, preces, patrum conventus, fratrum multitudo tanta; hæc inquam, non ideo adsunt, ut fleas, mœreas et indigneris, sed ut gratias ei agas, qui defunctum accepit. Quemadmodum enim eos, qui ad magistratum vocantur, multum cum laudibus et acclamatione comitantur; ita et sanctos, qui decesserunt, utpote qui ad majorem evocentur honorem, cum magnis omnibus laudibus deducunt.

Mors quies est. — Mors quies est, et a sudoribus curisque sæcularibus liberatio. Cum igitur ex propinquis aliquem videris hinc abeuntem, ne indigne feras, sed compungere, ad teipsum redi, conscientiam scrutare, hoc considera, brevi parem tibi subeundum esse finem. Temperantior esto, et alterius morte timere discere, ignaviam omnem præcide, facta tua expende, errata corrige, optimam fac morum mutationem. Hoc ab infidelibus differimus, quod aliter atque illi de rebus ipsis judicemus. Respicit infidelis cælum, et adorat, quod deum esse credat: terram respicit, ipsamque colit, et iis, quæ in sensum cadunt, inhiat. At nos secus: videmus enim cælum, et ejus opificem admiramur: ipsum quippe non deum, sed Dei opificium esse credimus. Video mundum universum, ac per illum deducor ad creatorem. Videt ille divitias, ipsisque inhiat et obstupescit: video et ego divitias, et irrideo. Videt ille paupertatem, et ingemiscit: video et ego paupertatem, et exulto. Alio ego, alio ille modo res inspicimus. Sic et in morte nos gerimus: videt ille mortuum, et mortuum putat: video ego mortuum, et somnum pro morte video. Ac quemadmodum in literis accidit, ut iisdem oculis ipsas cer-namus, docti et indocti, nec eadem tamen mente; sed qui literas non norunt, eas solum pro litteris habeant, qui vero norunt, magna arte sensum in illis

Καὶ τοῦς ἐκδηθέντας οὐ λυπεῖ τὸ γινόμενον, ἀλλὰ καὶ εὐφραίνει πλεον· οὐ γὰρ τῇ καθαιρέσει προσέχουσι τῇ βλεπομένῃ, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν οἰκοδομήσαν φαντάζονται τὴν οὐ βλεπομένην. Οὕτω δὲ καὶ ὁ θεὸς ποιεῖν μέλλων καταλύει ἡμῶν τὸ σῶμα, καὶ τὴν ἐνοικοῦσαν ἐν αὐτῷ ψυχὴν ἐξάγει πρότερον, καθάπερ ἐξ οἰκίας τινός, ἵνα λαμπροτέραν αὐτὴν οἰκοδομήσας, μετὰ πλείονος αὐτὴν δόξης εἰσαγάγῃ πάλιν. Μὴ τοίνυν τῇ καθαιρέσει προσέχωμεν, ἀλλὰ τῇ μελλούσῃ λαμπρότητι.

β'. Πάλιν ἀνδριάντα τις ἔχων ἰψὴ καὶ χρόνῳ διεφθαρμένον, καὶ πολλὰ τῶν μερῶν ἀποτεθλασμένον, συντρίψας αὐτὸν εἰς χωνευτήριον ἐμβάλλει, καὶ τήξας αὐτὸν ἀκριβῶς, οὕτω λαμπρότερον ἀποδίδωσιν. Ὡςπερ οὖν ἡ ἐν τῷ χωνευτηρίῳ συντριβὴ οὐκ ἀφανισμὸς, ἀλλὰ ἀνακαινισμὸς τίς ἐστι τοῦ ἀνδριάντος ἐκείνου· οὕτω καὶ τῶν ἡμετέρων σωμάτων ὁ θάνατος οὐκ ἀπώλειά τίς ἐστιν, ἀλλὰ ἀνανέωσις. Ὅταν τοίνυν ἴδῃς, καθάπερ ἐν χωνευτηρίῳ, καταβρέουσαν ἡμῶν τὴν σάρκα καὶ σηπομένην, μὴ στήῃς μέχρῃ τῆς θύειος ταύτης, ἀλλὰ τὴν ἀναγίνωσιν ἀνάμενε· καὶ μηδὲ τῷ μέτρῳ τοῦ παραδείγματος ἀρκεσθῇς τούτῳ, ἀλλ' ἐπὶ τὸ πρότερον πρόελθε τῷ λόγῳ. Ὁ μὲν γὰρ ἀνδριάν-τοποιὸς χαλκοῦν ἐμβάλλον σῶμα, οὐ χρυσοῦν καὶ ἀθάνατον σοὶ ἀποδίδωσι τὸν ἀνδριάντα, ἀλλὰ χαλκοῦν ἐργάζεται πάλιν· ὁ δὲ θεὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ πῆλινον καὶ θνητὸν ἐμβάλλον σῶμα, χρυσοῦν καὶ ἀθάνατον ἀποδίδωσί σοι τὸν ἀνδριάντα· φθαρτὸν γὰρ ἡ γῆ ἐξαμένη τὸ σῶμα καὶ ἐπικύηρον, ἀφθαρτον καὶ ἀκήρατον ἀποδίδωσι τὸ αὐτό. Μὴ τοίνυν ἴδῃς ἐκείνον τὸν μεμυκτὰ τοὺς ὀφθαλμούς, τὸν ἀφῶνον κείμενον, ἀλλὰ τὸν ἀνιστάμενον, τὸν ἀπολαμβάνοντα δόξαν ἄβρῃστον καὶ φρικτὴν καὶ θαυμαστὴν, καὶ ἀπὸ τῆς παρουσίας θύειος πρὸς τὴν μέλλουσαν ἐλπίδα μεταγάγε τοὺς λογισμούς. Ἀλλὰ συνήθειαν ἐπιζητεῖς, καὶ διὰ τοῦτο ἐδύρη καὶ θρηνεῖς; Καὶ πῶς οὐκ ἀτοπὸν, εἰ μὲν νυμφίῳ τὸ θυγάτριον δοίης, εἴτα λαβὼν εἰς μακρὰν ἐκείνος ἀπέλθοι χώραν, καὶ καλῶς πράττων διατελοῖ, μηδὲν ἡγεῖσθαι δεινὸν τὸ γεγεννημένον, τῇ τῆς ἐμπραγίας φήμῃ παραμυθεῖσθαι· τῆς ἀποδημίας τὴν ἀθυμίαν ἐνταῦθα δὲ οὐκ ἀνθρώπου, οὐδὲ συνδούλου τινός, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ δεσπότου λαβόντος τὸν προσήκοντα, ἀγεῖν καὶ δούρεσθαι;

Καὶ πῶς οἶόν τε, φησὶ, μὴ ἀγέιν ἄνθρωπον ὄντα; Οὐδὲ ἐγὼ τοῦτο λέγω· οὐδὲ τὴν ἀθυμίαν, ἀλλὰ τὴν ἐπίτασιν τῆς ἀθυμίας ἀναιρῶ· τὸ μὲν γὰρ ἀθυμεῖν τῆς φύσεως, τὸ δὲ πέρα τοῦ μέτρου τοῦτο ποιεῖν· ἡνίκας καὶ παραφροσύνης καὶ γυναικώδους ψυχῆς. Ἀληθῶς, δάκρυσον, ἀλλὰ μὴ ἀποδυσχερῆσαι, μὴ δυσχεράνης, μὴ ἀγανακτήσης· εὐχαρίστησον τῷ λαμβάνοντι, ἵνα [765] κοσμήσῃς τὸν ἀπελθόντα, καὶ λαμπρὰ ταῦτα αὐτῷ συμπέμψῃ ἐντάφια. Ἄν μὲν γὰρ δυσχεράνης, κἀκεῖνον καθυβρίσας, καὶ τὸν λαβόντα παρώξυνας, καὶ σαυτὸν κατέβλαψας· ἂν δὲ εὐχαρίστησῃς, κἀκεῖνον ἐκόσμησας, καὶ τὸν λαβόντα ἐδόξασας, καὶ σαυτὸν ὠφέλησας. Δάκρυσον ὡς ὁ δεσπότης σου ἐδάκρυε τὸν Δάζαρον, μέτρα τιθεὶς ἡμῖν καὶ κανόνας καὶ ὅρους ἀθυμίας, οὓς υπερβαίνειν οὐ δεῖ. Οὕτω καὶ Παῦλος εἶπε· *Περὶ δὲ τῶν κεκοιμημένων*, φησὶν, *οὐ θέλω ὑμᾶς ἄγνοεῖν, ἵνα μὴ λυπηθῃτε, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα*. Λυποῖ, φησὶν, ἀλλὰ μὴ ὡς Ἕλληνας ὁ ἀπογινώσκων ἀναστάσεως, ὁ ἀπελπίζων τὴν μέλλουσαν ζωὴν.

Αἰσχύνομαι, πιστεύετε, καὶ ἐρυθρίω, διὰ τῆς ἀγορᾶς χοροὺς γυναικῶν ὁρῶν ἀσχημονοῦντας, τρέχοντες, τιλλομένας, βραχίονας τεμνομένας, παρειὰς σπαρτομένας, ὑπὸ τοῖς ὀφθαλμοῖς· τῶν Ἑλλήνων ταῦτα γινόμενα. Τί γὰρ οὐκ ἐροῦσιν ἐκεῖνοι; τί δὲ οὐ φθέγγονται περὶ ἡμῶν; Οὗτοί εἰσιν οἱ περὶ ἀναστάσεως φιλοσοφούντες; Πάνυ γε. Οὐ γὰρ συμβαίνει τοῖς δόγμασι τὰ γινόμενα· ἐν ῥήμασι τὰ περὶ ἀναστάσεως φιλοσοφοῦσι, καὶ ἐν τοῖς πράγμασι τὰ τῶν ἀπεργακτῶν ποιοῦσιν· εἰ ἐθάβρουν οὗτοι, εἰ ἀνάστασις ἐστίν, οὐκ ἂν ταῦτα ἐποίησαν· εἰ πεπεικότες ἦσαν ἑαυτοὺς, εἰ πρὸς βελτίονα λήξιν ἀπῆλθεν οὗτος, οὐκ ἂν ἐθρήνησαν. Ταῦτα καὶ πλείονα τούτων λέγουσιν οἱ ἄπιστοι τῶν θρήνων ἐκείνων ἀκούοντες. Αἰσχυνώμεθα τοίνυν, καὶ σοφρονώμεν, καὶ μὴ τοσαύτην καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ὁρώσι προξενώμεν τὴν βλάβην. Τίνος γὰρ ἔνεκεν. εἰπέ μοι, δακρύεις οὕτω τὸν ἀπελθόντα; εἰ πονηρὸς ἦν; Οὐκοῦν διὰ τοῦτο εὐχαρίστησεν δεῖ, εἰ ἐνεκότης τὰς τῆς καμίας αὐτοῦ. Ἀλλὰ χρηστὸς καὶ ἐπεικὴς; Καὶ διὰ τοῦτο χαίρειν δεῖ, εἰ ταχέως ἤρπάζῃ, πρὶν ἢ τῇ κακίᾳ ἀλλάξῃ σύνεσιν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς χωρίον ἐνθα ἐπ' ἀσφαλείᾳς λοιπὸν ἔσται, καὶ μεταβολὴν οὐκ ἔστιν ὑποπεῦσαι τινα. Ἀλλὰ νέος ἦν; Καὶ διὰ τοῦτο δόξασον τὸν λαβόντα, εἰ ταχέως αὐτὸν πρὸς τὴν βελτίονα λήξιν ἐκάλεσεν. Ἀλλὰ γενηράκος; Καὶ διὰ τοῦτο εὐχαρίστησον, καὶ τὸν λαβόντα δόξασον πάλιν. Αἰσχύνῃται τὸ σχῆμα τῆς ἐκφορᾶς· ψαλμωδαί, καὶ εὐχαί, καὶ πατέρων σύλλογος, καὶ πλῆθος ἀδελφῶν τοσοῦτον, οὐχ ἵνα κλαίης καὶ δόρυρ καὶ ἀποδυσπετῆς, ἀλλ' ἵνα εὐχαρίστης τῷ λαβόντι. Καθάπερ γὰρ τοὺς ἐπ' ἀρχὴν καλουμένους πολλοὶ προπέμπτουσι ταῖς εὐφημαίαις, οὕτω καὶ τῶν ἁγίων τοὺς ἀπίοντας, ὅτε ἐπὶ μείζονα κληθέντας τιμῇ, μετὰ πολλῆς ἀπαντες προπέμπτουσι τῆς εὐφημίας.

Ἀνάπαυσις ἐστὶν ὁ θάνατος, ἰδρωτῶν καὶ φροντίδων βιοτικῶν ἀπαλλαγὴ. Ὅταν οὖν ἴδῃς τινὰ τῶν προσήκοντων ἀπελθόντα ἐνευθεῖν, μὴ δυσχεράνης, ἀλλὰ κατανύγηθι, πρὸς σεαυτὸν ἐπᾶνελθε, τὸ συνειδὼς ἐξέτασον, σκόπησον εἰ καὶ σὲ μικρὸν ὑστερον τοῦτο μένει τὸ τέλος. Γενοῦ σωφρονέστερος καὶ δέξαι φόβον ἀπὸ τῆς ἐτέρου τελευτῆς, καὶ ῥηθμίαν περὶ κοφον ἅπασαν, ἀναλόγισαι τὰ πεπραγμένα, διόρθωσον τὰ ἡμαρτημένα, ἀρίστην πόλησον μεταβολήν. Τούτῳ διεστήκαμεν τῶν ἀπίστων, τῶν χρίσεις ἐτέρας περὶ τῶν πραγμάτων ἔχειν. Ὅρᾳ τὸν οὐρανὸν ὁ ἄπιστος, καὶ προσκυνεῖ· θεὸν γὰρ εἶναι νομίζει· ὁρᾳ τὴν γῆν, [766] καὶ θεραπεύει, καὶ πρὸς τὰ αἰσθητὰ κέχηνεν. Ἀλλ' ἡμεῖς οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁρῶμεν τὸν οὐρανὸν, καὶ τὸν πεποιηκτὰ αὐτὸν θαυμάζομεν· οὐ γὰρ θεὸν αὐτὸν, ἀλλ' ἔργον εἶναι Θεοῦ πεπιστεύκαμεν. Ὅρῳ τὴν κτίσιν ἅπασαν, καὶ δι' αὐτῆς χειραγωγούμεν πρὸς τὸν δημιουργόν. Ὅρᾳ πλοῦτον ἐκεῖνος, καὶ κέχηνεν καὶ ἐκπέπληκται· ὁρῶ πλοῦτον ἐγὼ, καὶ καταγελῶ. Ὅρᾳ πένιαν ἐκεῖνος, καὶ δόδύρεται· ὁρῶ πένιαν ἐγὼ, καὶ ἀγᾶλλομαι. Ἐτέρως ἐγὼ βλέπω τὰ πράγματα, καὶ ἐτέρως ἐκεῖνος. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ θανάτου ποιοῦμεν· ὁρᾳ νεκρὸν ἐκεῖνος, καὶ νομίζει νεκρὸν εἶναι· ὁρῶ νεκρὸν ἐγὼ, καὶ ὑπνὸν ἀντὶ θανάτου βλέπω. Καὶ καθάπερ ἐν τῶν γραμμάτων τοῖς μὲν αὐτοῖς ὁρῶμεν αὐτὰ ὀφθαλμοῖς οἱ τε εἰδότες, οἱ τε ἄγνοοῦντες τὰ γράμματα, οὕτω καὶ ἐπὶ τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' οἱ μὲν οὐκ εἰδότες γράμματα, ἀπλῶς εἶναι νομίζουσι τὰ βλεπόμενα, οἱ δὲ ἐπιστάμενοι μετὰ πολλῆς τέχνης τὸν ἐναποκεμένον

³ Unus οἰκοδομήν, alius οἰκοδομηθῆναι, alius οἰκοδομεῖν

νοῦν ἀναλέγονται· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων τοῖς μὲν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρώμεν τὰ συμβαίνοντα, οὐ τῇ αὐτῇ δὲ διανοίᾳ καὶ γνώμῃ. Οἱ τοίνυν ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων διεστηκότας αὐτῶν, ἐν ταῖς περὶ τοῦ θανάτου συμπέσωμεν ψήφους,

γ'. Ἐννόησον πρὸς τίνα ἀπήλθε, καὶ λαβὴ παραμυθίαν· ἔνθα Παῦλος ἐστίν, ἔνθα Πέτρος, ἔνθα τῶν ἁγίων ὁ χορὸς ἅπας· ἐννόησον πῶς ἀναστήσεται, μεθ' ὅσης δόξης καὶ λαμπρότητος· ἐννόησον ὅτι πενθῶν καὶ ὀδυρόμενος οὐτε τὸ γεγεννημένον δυνήσῃ διορθώσασθαι τοῖς ὀδυρμοῖς, καὶ σαυτὸν καταβάψεις τὰ ἔσχατα· ἐννόησον τίνας μιμῇ τοῦτο ποιῶν, καὶ φεύγε τὴν κοινωνίαν τῆς ἁμαρτίας. Τίνας οὖν μιμῇ καὶ ζηλοῖς; Τοὺς ἀπίστους^α, τοὺς οὐκ ἔχοντας ἐλπίδα, καθάπερ καὶ ὁ Παῦλος εἶπεν· *Ἰνα μὴ λυπῇσθε, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα*. Καὶ πρόσσεχε τῇ τοῦ ῥήματος ἀκριβείᾳ· οὐ γὰρ εἶπεν, Οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα ἀναστάσεως, ἀλλ' ἀπλῶς, *Οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα*. Ὁ γὰρ ἐλπίδα τῆς ἐκεῖ χρίσεως μὴ ἔχων, οὐδέμιν ἐλπίδα ἔχει, οὐδ' ὅτι Θεὸς ἐστὶν οἶδεν, οὐδ' ὅτι προνοεῖται τῶν παρόντων πραγμάτων, οὐδ' ὅτι τὰ πάντα θεῖα τις ἐφορᾷ δίκη. Ὁ ταῦτα δὲ οὐκ εἰδὼς οὐδὲ νομίζων, θηρίου παντός ἐστιν ἀλογώτερος, καὶ νόμους καὶ δικαστήρια καὶ θεσμούς καὶ πάντα ἀπλῶς τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῆς οικείας ἐξορίσας ψυχῆς· ὁ γὰρ μὴ προσδοκῶν εὐθύνας ὑφέξειν τῶν πεπραγμένων, πάσης μὲν ἀρετῆς ἀφέζεται, πάσης δὲ κακίας ἀνθίσταται. Ταῦτ' οὖν ἐννοήσαντες, καὶ τὴν ἄνοιαν καὶ τὴν παραπληξίαν τὴν Ἑλλήνων, οἷς κοινωνοῦμεν διὰ τῶν ὁρήνων, λογισάμενοι, φεύγωμεν τὴν πρὸς αὐτοὺς συμφωνίαν. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ Παῦλος αὐτῶν ἀνεμνήσθη, ἵνα τὴν ἀτιμίαν ἐννοήσας πρὸς ἣν καταπίπτεις, ἐκ τῆς πρὸς ἐκείνους συμφωνίας ἀνανήψῃς, καὶ πρὸς τὴν οικίαν εὐγένηαν ἐπανέλθῃς. Καὶ οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ πολλοῦ τοῦτο ποιεῖ καὶ συνεχῶς ὁ μακάριος Παῦλος. Ὅταν γὰρ ἀπαγαγεῖν τῶν ἁμαρτημάτων βούληται, δείχνουσι τίσι κοινωνοῦμεν διὰ τῶν ἁμαρτημάτων, ἵνα τῇ ποιότητι τοῦ προσώπου δηχθεῖς, τὴν κοινωνίαν φύγῃς. Θεσσαλονικεῦσι γοῦν γράφων, οὕτως ἔλεγεν· *Ἐκαστος εἰς ἑαυτοῦ σῶμα^β καὶ σθε ἐν ἀγιασμῷ καὶ τιμῇ, μὴ ἐν πάθει ἀτιμίας, καθάπερ ἔσθῃ τὰ μὴ εἰδότα Θεόν*. Καὶ πάλιν· *Μὴ καθὼς τὰ λοιπὰ ἔσθῃ [767] περιπατεῖτε ἐν ματαιότητι τοῦ νοῦς αὐτῶν*. Οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα· *Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῇσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα*. Οὐ γὰρ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἡ προαίρεσις ἡ ἡμετέρα λυπεῖν ἡμᾶς εἴωθε· οὐχ ὁ θάνατος τοῦ ἀπελθόντος, ἀλλ' ἡ ἀσθένεια τῶν ὁρηνούντων. Τὸν γοῦν πιστὸν οὐδὲν τῶν παρόντων λυπῆσαι δυνήσεται, ἀλλὰ πρὸ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν καὶ ἐν τῷ παρόντι διέστηκε τῶν ἀπίστων, οὐ μικρὰ ἀπολαμβάνων ἐκ τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας ἀγαθῆ, καὶ μεγίστην ἐκ τούτου καρποῦμενος εὐθυμίαν καὶ διγνεκὴ χαράν. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος φησὶ· *Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἔρω, χαίρετε*. Ὅστε καὶ πρὸ τῆς ἀναστάσεως οὐ μικρὰν ταύτην ἑλπίδα ἀμοιβῇν, τῇ μὴ καταπίπτειν ἐπὶ μηδενὶ τῶν συμπίπτοντων δεινῶν, ἀλλὰ τῇ τῶν μελλόντων ἐλπίδι παραμυθίας ἀπολαύειν πολλῆς. Ὅσπερ οὖν ἐκατέρωθεν ἡμεῖς κερδαίνομεν, οὕτως ὁ ἀπίστος ἐκατέρωθεν κα-

ταβάπτεται, καὶ τῷ κολάζεσθαι ὑστερον διὰ τὴν τῆς ἀναστάσεως ἀπιστίαν, καὶ τῷ καταπίπτειν ἐπὶ τοῖς παρούσι πράγμασι, διὰ τὸ μηδὲν προσδοκᾶν μετὰ ταῦτα χρηστὸν. Οὐ τοίνυν διὰ τὴν ἀνάστασιν μόνον ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως, ἣ καὶ τὴν ὀδυνομένην δύναται παραμυθῆσθαι ψυχὴν, καὶ πείσαι περὶ τῶν ἀπελθόντων θαρρῆσαι, ὡς ἀναστατομένων πάλιν καὶ συνεσσομένων ἡμῖν. Εἰ γὰρ ἀλγεῖν χρὴ καὶ πενθεῖν, τοὺς ἐν ἁμαρτίαις ζῶντας πενθεῖν δεῖ καὶ ὀδυρεσθαι, οὐ τοὺς ἀπελθόντας μετ' ἀρετῆς. Οὕτω καὶ Παῦλος ποιεῖ· Κορινθίους γὰρ ἐπιστέλλων φησὶ· *Μὴ πως ἐλθόντα με πρὸς ὑμᾶς ταπεινώσῃ ὁ Θεός, καὶ πενήσω πολλοὺς*. Οὐκ εἶπε τῶν ἀποθανόντων, ἀλλὰ τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀσελείᾳ καὶ ἀκαθαρσίᾳ ἥ ἐπραξαν· τούτους δεῖ πενθεῖν. Οὕτω καὶ ἄλλος παραινεῖ λέγων· *Κλαῦσον ἐπὶ νεκρῷ, ἐξέλιπε γὰρ φῶς· καὶ ἐπὶ μωρῷ κλαῦσον, ἐξέλιπε γὰρ σύνεσις*. Ὀλίγον κλαῦσον ἐπὶ νεκρῷ, ὅτι ἀναπέπταται, τοῦ δὲ μωροῦ ὑπὲρ τὸν θάνατον ἡ ζωὴ πονηρά. Εἰ δὲ ὁ συνέσεως ἀπεστερημένος διαπαντὸς ἄξιός ἂν εἴη ὁρηνεῖσθαι, πολλῷ μᾶλλον ὁ δικαιοσύνης ἔρμος, καὶ τῆς κατὰ Θεὸν ἐλπίδος ἐκπεπτωκός. Τούτους οὖν πενθῶμεν ἡμεῖς· τοῦτο μὲν γὰρ ἔχει κέρδος τὸ πένθος. Πολλὰκις γοῦν τοὺς τοιοῦτους ὁρηνούντες διωρθώσάμεθα.

Τὸ δὲ ἐπὶ τοῖς ἀπελθούσιν, ἀνώνητον ἄμου καὶ βλαβερὸν. Μὴ τοίνυν ἀντιστρέψωμεν τὴν τάξιν, ἀλλ' ἁμαρτίαν ὁρηνῶμεν μόνον· τὰ δὲ ἄλλα πάντα, καὶ πενία, καὶ νόσος, καὶ θάνατος ἄμωρος, καὶ ἐπήρεια, καὶ συκοφαντία, καὶ ὅτι οὖν προσπίπτῃ τῶν ἀνθρωπίνων κακῶν, πάντα γενναίως φέρωμεν. Ὑπόθεσις γὰρ ἡμῖν τὰ δεινὰ ταῦτα στεφάνων εἰσὶ πλειόνων, ἂν νήφωμεν.

δ'. Καὶ πῶς ἐστὶν ἄνθρωπον ὄντα, φησὶ, μὴ ἀλγεῖν; Τοῦναντίον μὲν οὖν λέγω· πῶς ἐστὶν ἄνθρωπον ὄντα ἀλγεῖν, λόγῳ τιμηθέντα καὶ λογισμῷ, καὶ ταῖς περὶ τῶν μελλόντων ἐλπίσι; Καὶ τίς ἐστίν, ὃς οὐχ ἐάλῳ τῷ πάθει τούτῳ; φησὶ. Πολλοὶ καὶ πολλοῦ, καὶ ἐφ' ἡμῶν, καὶ ἐπὶ τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων. Ὁ γοῦν Ἰωβ, ὀλοκλήρου τοῦ χοροῦ τῶν παιδῶν ἀπελθόντος, ἀκουσον τί φησιν· Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀνέλαστο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ [768] ἐγένετο. Θαυμαστὰ μὲν οὖν ταῦτα καὶ ἀπλῶς ἀκουόμενα· ἂν δὲ καὶ μετ' ἀκριβείας ἐξετάσῃς αὐτά, τότε μειζδὼς ὕφει τοῦ θαύματος. Ἐννόησον γὰρ, ὅτι οὐχὶ τοὺς ἡμῖσας ἔλαθεν ὁ διάβολος, καὶ τοὺς ἡμῖσας ἀφῆκεν, οὐδὲ τοὺς πλείονας ἔλαθε, καὶ τοὺς ἐλάττους· ἀφῆκεν· ἀλλὰ ὀλοκλήρην ἐτρέψηκε τὸν καρπὸν, καὶ τὸ δένδρον οὐ κατέβαλε· πᾶσαν ἐπήγαγε τὴν θάλατταν μετὰ τῶν κυμάτων, καὶ τὸ σκάφος οὐ κατεπόντισεν· ὅλην τὴν δύναμιν ἐκένωσε, καὶ τὸν πύργον οὐκ ἔσεισε.

Ἄλλὰ εἰστήκει πάντοθεν βαλλόμενος, καὶ ἀκλήτης μὲνων, καὶ νηφάδες ἐφέροντο βελῶν, καὶ οὐκ ἐπλήττετο· μᾶλλον δὲ ἐπέμποντο μὲν, οὐκ ἐτίτρωσκον δὲ. Ἐννόησον ὅσον ἐστὶ, τοσούτους παῖδας ἰδεῖν ἀπολιμνίστας. Τί γὰρ οὐκ ἦν ἱκαχὸν δάκνειν; τὸ πάντας ἀναρπασθῆναι, τὸ πάντας ἀθρόον καὶ ἐν ἡμέρᾳ μῆ, τὸ ἐν αὐτῷ τῆς ἡλικίας τῷ ἀνθεῖ, τὸ πολλὴν ἀρετὴν ἐπιδειγμένους, τὸ τρόφῳ τοιοῦτ' τιμωρίας καταλύσαι τὸν βίον, τὸ μετὰ τοσαύτας πληγὰς ἐσχάτην ἐπενεχθῆναι ταύτην, τὸ φιλόστοργον εἶναι τὸν γεννηκῆτα, τὸ ποθεινούς εἶναι τοὺς ἀπελθόντας;

^α Sic mss. In editis τοὺς ἀπίστους deest.

^β Mss. τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, et sic Savil. in marg. in textu vero cum Mor. τὸ ἑαυτοῦ σῶμα.

contentum colligant; sic et in ipsis rebus iisdem oculis videmus ea quæ contingunt, sed non eadem mente et animo. An igitur qui in omnibus aliis rebus ab illis discrepamus, in iis quæ ad mortem spectant eundem quem illi calculum ponemus?

3. Cogita ad quem abierit, et consolationem accipe: eo scilicet ubi Paulus est, ubi Petrus, ubi sanctorum chorus omnis. Cogita quomodo resurrecturus sit, cum quanta gloria et splendore. Animo reputa, te fletu et lacrymis in re illa nihil immutaturum vel emendaturum, sed tibi ipsi damnum ingens illaturum: cogita quos id faciens imiteris, et fuge consortium in peccatis huiusmodi. Quos ergo imitaris? quos æmularis? Infideles, qui spem non habent, quemadmodum et Paulus dixit: *Ut non contristemini, sicut et cæteri, qui spem non habent.* Et animadvertit dicti accuratorem: non enim dixit, qui spem non habent resurrectionis, sed simpliciter, *Qui spem non habent.* Nam qui spem non habet iudicii illic futuri, nullam spem habet, neque Deum esse novit, neque scit eum res humanas suæ regere providentia, neque divinam quamdam iustitiam hæc omnia inspicere. Qui autem hæc non intelligit, neque secum reputat, fera quavis stolidior est, qui leges, judicia, iura bonaque omnia ex animo suo eliminavit. Qui enim non exspectat se facinororum rationem redditurum, virtutem prorsus deseret, nequitiamque omnem seclabitur. Hæc cogitantes, ac stultitiam amentiamque Gentilium, quibuscum lugendo communicamus, animo reputantes, ne committamus ut cum illis consentiamus. Ideo namque Paulus illos commemorat, ut dedecus in quod incurris reputans, ab illorum moribus pedem referas, et ad propriam redeas nobilitatem, neque hic solum, sed etiam multis in locis ac frequenter id agit beatus Paulus. Cum enim a peccatis vult abducere, ostendit quibuscum communicemus per ipsa peccata, ut ex personæ conditione motus, societati renunties. Thessalonicensibus igitur scribens, ita dicebat: *Unusquisque vestrum possideat corpus suum in sanctificatione et honore, non in passione ignominie, sicut gentes quæ Deum non noverunt (1. Thess. 4. 4. 5).* Ac rursus: *Non sicut cæteræ gentes ambulat in vanitate cordis sui (Eph. 4. 17).* Sic et in hoc loco: *Nolo vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut et cæteri, qui spem non habent.* Non enim rei ipsius natura, sed animi nostri propositum dolorem nobis afferre solet: non mors defuncti, sed lugentium infirmitas. Fidelem itaque nulla rerum præsentium dolore afficere poterit; sed etiam ante futura bona et in præsentī vita ab infidelibus remotus est, non parva ex philosophia Christiana percipiens bonā, maximamque inde metens alacritatem, perpetuumque gaudium. Quare Paulus ait: *Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete (Philipp. 4. 4).* Itaque etiam ante resurrectionem non parvam hanc mercedem accipimus, quod in nulla accidentium calamitatum animo concedamus; sed futurorum spe multo fruamur solatio. Quemadmodum igitur utrinque lucrum facimus, ita infidelis utrinque damno af-

ficitur, et quod demum puniatur, quia resurrectionem non credidit, et quod animo concedat in præsentibus rebus, quia nihil post hanc vitam sperat boni. Non solum ergo propter resurrectionem Deo gratias agere debemus, sed etiam propter spem resurrectionis, quæ et mœrentem animum solari potest, et persuadere nobis ut circa defunctos confidamus, eos nempe resurrecturos, ac nobiscum futuros esse. Nam si mœrere convenit ac lugere, lugendi ii, qui in peccatis vivunt, non ii qui cum virtute defuncti sunt. Sic et Paulus facit: Corinthiis quippe scribens, ait: *Nequando ad vos venientem me Deus humiliet, et multos lugeam (2. Cor. 12. 21).* Non multos ex mortuis dixit; sed ex iis, qui cum ante peccavissent, eos tamen lascivie impuræque vitæ non pœniteret: hos lugere convenit. Sic alius monet his verbis: *Fle super mortuo: defecit enim lumen; et super stulto fle: defecit enim intelligentia (Eccli. 22. 10).* Parum fleas super mortuo, quoniam requievit; stulti autem morte vita est deterior. Quod si intelligentiæ expertus semper lacrymis dignus est; multo magis iustitia vacuus, et qui a spe in Deum excidit. Hos itaque lugeamus: hic luctus lucro non est destitutus: sæpe namque luctu nostro illos emendavimus.

Peccatum solum lugendum. — Defunctos autem lugere cum inutile, tum damnosum est. Ne igitur ordinem invertamus, sed peccatum solum lugeamus: reliqua vero omnia, sive paupertatem, sive morbum, sive immaturam mortem, sive damnum, sive calumniam, sive aliud quidpiam humanum malum, fortiter feramus. Hæc quippe mala, si temperantes fuerimus, plures nobis coronas procurant.

4. At qui, inquires, fieri possit, ut homines cum simus, dolore non afficiamur? At ego contra quæro: qui fieri possit ut lugeat homo, qui rationis particeps, et futurorum spe sultus est? Ecquis, inquires, unquam fuit, qui hac ægritudine non captus sit? Multi et pluribus in locis, tum nostro, tum progenitorum nostrorum ævo. Etenim audi quid Job, amisso toto filiorum cœtu, dicat: *Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit, ita factum est (Job 1. 21).* Vel auditu quidem hæc mirabilia sunt: at si illa accurate expenderis, tunc majus cernes miraculum. Cogita namque diabolum, non liberorum dimidium abstulisse; neque plures abstulisse, pauciores reliquisse; sed totum fructum demessuisse, nec arborem dejecisse: totum mare cum fluctibus induxit, neque tamen scapham demersit: totam vim adhibuit, neque turrim commovit.

Job exemplum patientiæ. — Sed stetit ille undique telis impetitus, immobilisque manens: tela instar nivis in eum confertim ferebantur; neque ille percellabatur: imo mittebantur quidem, at non vulnerabant. Cogita quantum sit tot filios mortuos cernere. Quid enim non dolorem inferebat? Quod omnes raperentur, quod omnes simul uno die, quod in ipso ætatis flore, quod cum jam egregium dedissent virtutis specimen, quod supplicii more vitam finirent, quod post tot plagas hæc postrema inferretur, quod pater esset liberorum amans, quod defuncti amabiles. Cum enim improbos

quispiam liberos amittit, de jactura quidem dolet, sed non cum tanta vehementia: defunctorum enim improbitas non ita acrem sinit esse dolorem. Cum autem virtute præditi sunt, vulnus diu perdurat, memoria ejus non amittitur: malum omnem consolationem vincit, duplex stimulus est, alter a natura, alter a virtute defunctorum. Quod autem illi virtute ornati essent, hinc palam, quod pater magnam eorum curam haberet, quodque hostias pro illis offerret, de oculis etiam eorum peccatis sollicitus, nihilque ipsi plus cordi erat. Id vero non modo virtutem filiorum declarat, sed etiam patris amorem. Cum igitur et pater esset, et usque adeo prolis amans, qui non naturalem modo affectum, sed etiam eum, qui ex pietate proficiscebatur, exhiberet; cum etiam defuncti tantæ probitatis essent, hinc triplex mæroris ignis gignebatur. Præterea cum partim tantum abripimur, aliquam consolationem hoc malum habet. Nam residui filii dolorem de aliorum morte obscurant et mitigant. At cum uno tempore universi moriuntur, ad quem respicere poterit ille, qui multorum filiorum pater jam penitus orbus est? Ad hæc quintam etiam plagam recensere licet. Quænam illa est? Quod derepente omnes interierint. Nam si cum intra tres aut quinque dies vita funguntur aliqui, tunc mulieres et cognati omnes illud maxime deplorant, quod cito et derepente defunctus ab eorum oculis abreptus sit; quanto magis hic indoluit, qui non intra tres vel duos, vel unum diem, sed hora una omnes sic amisit. Malum aliquamdiu ante prævisum, etiamsi admodum intolerabile sit, ipsa tamen expectatione facile lenitur: quod autem inopinatum accidit, intolerandum est. Cum igitur aliquid per se grave, inopinatum præterea contingit, cogita quam intolerabile sit, ut nec satis verbis exprimi possit. Vis sextam plagam audire? In ipso ætatis flore omnes perdidit. Scitis quantum mærorem et quam varium luctum inferant præmaturæ mortes. Hæc porro mors non præmatura tantum, sed etiam violenta erat, ita ut hæc septima plaga esset. Non enim in lecto eos expirare animamque efflare vidit, sed domus ruina obrutos omnes. Perpende igitur, quo animo esset is qui cumulum illum effodiens, nunc lapidem, nunc membrum alienius e filiis extraheret, qui manum videret adhuc poculum tenentem, moxque dextram patinæ impositam, totumque corpus deformatum, contrito naso, confracto capite, extinctis oculis, cerebro huc et illuc disjecto, tota, ut uno verbo dicam, specie labefactata, ita ut per vulnus varietatem non liceret amantissimo parenti vultus internoscere. Hæc audientes conturbamini ac fletis. Animo reputate igitur, quis ille esset, qui hæc conspiciebat. Si enim nos post tantum temporis intervallum non possumus tragœdiam illam sine lacrymis vel auditu ferre, etiamsi alienæ calamitates narrentur; quis erat adamantinus ille, qui hoc oblato spectaculo, non in alienis, sed in suis malis philosophabatur? Neque enim indigne tulit,

neque simile quidpiam dixit: Quid hoc est? Hæcine benignitatis meæ remuneratio? Num ideo hospitibus domum meam aperui, ut eam liberorum tumultum viderem? Ideone tantam erga illos virtutem exhibui, ut hac morte occumberent? Nihil horum vel dixit, vel cogitavit; sed omnia fortiter tulit, licet post tantam curam orbus. Sicut enim peritus statuarius aureas imagines effingens, magno eas studio exornat; ita et ille eorum animos componebat, informabat ornatque. Ac quemadmodum laboriosus agricola palmarum vel olearum stirpes rigat, munit et sepit, omnique ratione colere non cessat; ita et ille non cessabat singulorum animam, quasi olivam fructiferam, ad majora virtutis incrementa deducere. Sed vidit stirpes maligni spiritus impetu avulsas, atque in terram prostratas, miserabilemque vitæ exitum perpassas, nihil tamen maledicti protulit, sed Deo gratias agens, lethalem diabolo plagam inflixit.

5. Si vero dixeris, multos ille filios habuit: alius vero sæpe unicum perdidit filium, neque pari dolore affectus est, optime loqueris: atque in hoc tibi assentior, quod non par fuerit dolor, sed Jobi multo major. Quæ enim illi ex numerosa sobole utilitas? Evidentiorum ipsi atque acerbiorum dolorem vulnus intulit, in pluribus corporibus acceptum.

Abrahami exemplum. — Quod si lubet alium videre sanctum, cui unicus erat filius, pari, imo majori animi magnitudine usum, recordare Abrahami patriarchæ, qui Isaacum quidem morientem non vidit; sed quod longe acerbius amariusque erat, ipse eum mactare jussus est; nec mandato repugnabat ille, non indignabatur, neque simile quidpiam dicebat: ideone me patrem fecisti, ut filii homicidam faceres? Melius fuisset omnino non dedisse, quam datum tali modo sustulisse. Eum prorsus vis habere? Cur eum a me mactari imperas, meamque dexteram sanguine ejus contaminari? Annon pollicitus eras me per hunc puerum totum orbem prole mea impleturum? Qui fructum dabis avulsa radice? Quomodo prolem promittis, cum filium mactare jubeas? Quis talia vidit vel audivit? Deceptus sum ac circumventus. Nihil simile dixit aut cogitavit, non restitit imperanti, non expetivit facti rationem, sed his auditis: *Accipe filium tuum, quem diligis, Isaac, et adduc eum in unum montium, quem dixerò tibi* (Gen. 22. 2), cum tanta alacritate paruit, ut plus etiam, quam imperatum esset, faceret. Nam uxorem hoc celavit et servos, ipsisque in montis radice dimissis, sola secum ducta victima ascendit. Ita non invitus, sed cum alacritate multa jussa exsequebatur. Cogita ergo quantum illud erat, solum cum solo filio colloqui, præsentem neminem, cum viscera maxime commoventur, amorisque vis major est, idque non unius vel duorum, sed plurium dierum spatio. Nam si statim fecisset quod imperatum erat, magnum mirabile-

plum ad nos spectantes, beati Jobi agendi rationem imitati fuerimus, non modo in afflictionibus, sed in quibuscumque aliis incommodis, cum puri Dominum nostrum adhibemus, tum stabimus securi ante tribunal Christi: quæ securitas nobis omnibus detur per gratiam et misericordiam Domini nostri Jesu Christi, etc.

¹ In uno Ms. sic terminatur hæc Homilia: *Neque enim indigne tulit unquam, neque dixit: Quid hoc est? sed dixit: Dominus dedit, Dominus abstulit. Quod si, exem-*

Ὅταν γὰρ πονηροὺς ἀποβάλῃ τις παῖδας, δίκνεται μὲν τῷ πάθει, πλὴν ἀλλ' οὐ μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος· ἡ γὰρ πονηρία τῶν ἀπελθόντων δριμυτέραν οὐκ ἀφίση γενέσθαι τὴν ὀδύνην· ὅταν δὲ καὶ ἐνάρητο ὡσι, μόνιμον τὸ τραῦμα γίνεται, ἀλητος ἡ μνήμη, ἀπαρμυῖθον τὸ κακὸν, διπλοῦν τὸ κέντρον, τὸ μὲν ἀπὸ τῆς φύσεως, τὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τῶν ἀπελθόντων. Ὅτι δὲ ἦσαν ἐνάρητοι, ὁρῶν ἐκεῖθεν· πολλὴν αὐτῶν ὁ πατὴρ ἐποιεῖτο τὴν ἐπιμέλειαν, καὶ ἀνιστάμενος θυσίας προσέφερεν ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἀμαρτημάτων δεδοικώς, καὶ οὐδὲν αὐτῷ τούτου προτιμότερον ἦν. Τοῦτο δὲ οὐ τῶν παίδων τὴν ἀρετὴν δείκνυσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ πατρὸς φιλοστοργίαν. Ὅταν οὖν καὶ πατὴρ ἦν, καὶ οὕτω φιλόστοργος, μὴ τὸν ἀπὸ τῆς φύσεως πόθον ἐνδεικνύμενος μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπὸ τῆς εὐλαθείας, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπελθόντες οὕτως ἐνάρητοι, τριπλὴ γίνεται τῆς ἀθυμίας ἡ πυρὰ. Πάλιν, ὅταν κατὰ μέρος ἀναρπάσσονται, ἔχει τινὰ παραμυθίαν τὸ πάθος· οἱ γὰρ ἐπιλειπόμενοι τὴν ἐπὶ τοῖς ἀπελθοῦσι συσκήλουνται ἀθυμίαν· ὅταν δὲ ὁλόκληρος ὁ χορὸς ἀπέλθῃ, πρὸς τίνα δυνήσεται ἰδεῖν ὁ πολυπαις ἀθρόον ἅπαις γενόμενος; Μετὰ τούτων πάλιν ἔστι καὶ πέμπτην εἰπεῖν πληγὴν. Ποῖαν δὲ ταύτην; τὸ ἀθρόον αὐτοὺς ἀναρπασθῆναι πάντας. Εἰ γὰρ ἐν τρισίν, ἢ πέντε ἡμέραις ἀπελθόντων τινῶν, αἱ γυναῖκες καὶ οἱ προσήκοντες ἅπαντες τοῦτο μάλιστα πάντων ὁλοφύρονται, ὅτι ταχέως καὶ ἐξαίφνης ἀνηρπάγη τῇ; ἐκείνων ὄψεως ὁ τετελευτηκώς· πολλὴ μᾶλλον οὕτως ἐν ἡγήσεν οὐκ ἐν ἡμέραις τρεῖσι καὶ δυοὶ καὶ μίξ, ἀλλ' ἐν ὧρα μίξ πάντας οὕτως ἀφαιρεθεῖς. Τὸ μὲν γὰρ μελετηθὲν τῷ χρόνῳ δεινὸν, καὶ σφόδρα ἀφόρητον ἦ, τῇ προσδοκίᾳ κοῦφον ἀν γένοιτο βεβαίως· τὸ δὲ παρ' ἐπίδοα συμβῆναι καὶ ἐξαίφνης ἀφόρητον γίνεται. Ὅταν οὖν τι καθ' ἑαυτὸ χαλεπὸν ἦ, καὶ τὴν ἐκ τοῦ παρ' ἐπίδοα συμβῆναι λαμβάνη προσοχήν, ἐννόησον πῶς ἀφόρητον γίνεται, καὶ πάντα ὑπερβαίνει λόγον. Βούλει καὶ ἔκτεν ἀκούσαι πληγὴν; Ἐν αὐτῷ τῆς ἡλικίας τῷ ἀνθεῖ πάντας ἀπώλεσεν. Ἰστε δὲ ὅπως οἱ ἄωροι δάκνουσι θάνατον, καὶ ποικίλον ποιοῦσι τὸ πένθος. Οὗτος δὲ οὐκ ἄωρος μόνον ἦν, [769] ἀλλὰ καὶ βίαιος, ὡς εἶναι καὶ ταύτην ἐβδόμην πληγὴν· οὐ γὰρ ἐπὶ κλίνης εἶδεν αὐτοὺς ἀποπνέοντας καὶ ψυχορραγούντας, ἀλλὰ τῇ οἰκίᾳ κατακωσθέντας ἅπαντας. Ἐννόησον τοίνυν, τίς ἦν ἀνορύττων ἐκεῖνος τὸ χῶμα, καὶ νῦν μὲν λίθον, νῦν δὲ μέλος ἀνέκων παιδίου, καὶ χεῖρα ὀρῶν ἐτι φιάλῃ κατέχουσιν, καὶ δεξιὰν ἐτέραν ἐπικειμένην τῷ πίνακι, καὶ αὐτὸν τοῦ σώματος διεσθαρμένον τὸν τύπον, ῥιπὴς συντριβείσης, κεφαλῆς διαθλασείσης, ὀφθαλμῶν ἀφανισθέντων, ἐγκεφαλὸς διεσπαρμένον, πάσης ἀπλῶς τῆς μορφῆς διεσθαρμένης, καὶ τῆς τῶν τραυμάτων ποικιλίας οὐκ ἀφίσησιν τὸν πατέρα τῶν ποθομένων ὄψων ἐπιγνῶναι τὸν τύπον. Συνεγύρετε ταῦτα ἀκούοντες, καὶ δακρύετε· ἐννοήσατε τοίνυν, τίς ἦν ἐκεῖνος ταῦτα ὀρῶν. Εἰ γὰρ ἡμεῖς μετὰ τοιοῦτον χρόνον οὐ δυνάμεθα ἀδραχρῆ τῆς τραγωδίας ἐκείνης τὴν ἀκοὴν ἐνεγκεῖν, καὶ ταῦτα ἄλλοτρίως ἀκούοντες συμφορὰς, τίς ἦν ὁ ἀδάμας ἐκεῖνος θίξ ταῦτα παραλαμβάνων, οὐκ ἐν ἄλλοτρίοις, ἀλλ' ἐν οἰκείῳ φιλοσφῶν κακοῖς; ἢ οὐδὲ γὰρ ἀπεδυσπέτησεν, οὐδὲ τοιοῦτον οὐδὲν εἶπε· τί ποτε τοῦτο ἔστιν; αὐτῇ μοι τῆς φιλοφροσύνης, ἢ ἀμοιβῇ; διὰ

τοῦτο τοῖς ξένοις ἀνέφρα τὴν οἰκίαν, ἵνα τάφον τῶν παίδων γινόμενῃ αὐτὴν ἐπίδω; διὰ τοῦτο πᾶσαν περὶ αὐτοὺς ἀρετὴν ἐπεδείξαμην, ἵνα τοιοῦτον ὑπομείνῃσι θάνατον; οὐδὲν τούτων οὐκ εἶπεν, οὐκ ἐνενόησεν· ἀλλ' ἔφερε πάντα γενναίως καὶ μετὰ τοσαύτην ἐπιμέλειαν αὐτῶν ἀφαιρεθείς. Καθάπερ γὰρ ἀριστος ἀδριαντοποῖς χρυσοῦς διαπλάττων ἀνδριάντας, μετὰ πολλῆς καλλωπίζεις τῆς ἀκριθείας· οὕτω καὶ αὐτὸς τὰς ἐκείνων ἐρρύθμιζε ψυχὰς διαπλάττων, κατακοσμῶν. Καὶ καθάπερ τις γεωργὸς φιλόπονος στελέχη φοινίκων ἢ ἐλαιῶν ἄρδων, τειχίζων, περιφράττων, παντὶ θεραπεύων τρόπῳ διατελεῖ· οὕτω καὶ οὗτος οὐ διελίμπανε, καθάπερ ἐλαῖαν τινὰ κατακαρπον, τὴν ἐκάστου ψυχῇ εἰς πλείονα ἀρετῆς αὖξιν ἐπίδοσιν. Ἀλλ' εἶδε στελέχη τῇ τοῦ πονηροῦ πνεύματος προσβολῇ ἀνασπασθέντα, καὶ ἐπὶ γῆς ἐκταθέντα, καὶ τὸν ἐλεεινὸν τῆς τελευτῆς ὑπομείναντα τρόπον, καὶ οὐδὲν βλάσφημον ἐφθέγγετο, ἀλλὰ καὶ ὑχαρίστησε, καίριαν δοὺς τῷ διαβολῇ τὴν πληγὴν.

ε'. Εἰ δὲ λέγοις, ὅτι πολλοὺς εἶχεν οὕτως υἱούς, ἄλλος δὲ πολλάκις ἓνα μονογενῆ ἔχων ἀπώλεσε, καὶ οὐκ ἴσον τὸ πένθος, καλῶς λέγεις, καὶ γὰρ σοὶ φημι ὅτι οὐκ ἴσον τὸ πένθος, ἀλλὰ πολλὴν μείζον τὸ τοῦ Ἰωβ. Τί γὰρ αὐτῷ τῆς πολυπαιδείας ὄφελος; Τρανοτέραν αὐτῷ τὴν συμφορὰν ἐποίησε καὶ πικροτέραν τὴν ὀδύνην τὸ ἐν πλείοσι σώμασι τὸ τραῦμα δεῖξασθαι.

Εἰ δὲ βούλει καὶ ἕτερον ἰδεῖν ἅγιον μονογενῆ παῖδα ἔχοντα, καὶ τὴν αὐτὴν ἢ καὶ πλείονα ἀνδρείαν ἐπιδειξάμενον, ἀναμνησθῆτι τοῦ πατριάρχου Ἀβραάμ, ὃς οὐκ εἶδε τὸν Ἰσαὰκ ἀποθανόντα, ἀλλ', ὃ πολλῷ πικρότερον ἦν καὶ ὀδυνηρότερον, αὐτὸς αὐτὸν κατασφάζει ἐπετάττετο, καὶ οὐκ ἀντίπερ πρὸς τὸ ἐπιταγμα, οὐδὲ ἔδυσχεράνε, οὐδὲ ἐφθέγγετο τι τοιοῦτον. Διὰ τοῦτο με πατέρα ἐποίησας, ἵνα παιδοκτόνον ἀπεργάσῃ; βέλτιον ἦν μὴ δοῦναι τὴν ἀρχὴν, ἢ δόντα τοιοῦτον [770] τρόπον αὐτὸν ἀφελεῖσθαι. Βούλει λαβεῖν; τίνος ἔνεκεν καμὲ κατασφάζει ἀπελθούς, καὶ τὴν δεξιὰν μιᾶναι τὴν ἑμᾶυτοῦ; Οὐκ ἀπὸ τούτου μοι τοῦ παιδίου τὴν οἰκουμένην ἐμπλήσαι τῶν ἀπογόνων ὑπέσχετο; πῶς οὖν τοὺς καρποὺς δίδως τὴν ῥίζαν ἀναιρῶν; πῶς δὲ ἀπογόνους ἐπαγγέλλῃ τὴν υἱὴν κατασφάττειν κελεύων; τίς ταῦτα εἶδε, τίς ταῦτα ἤκουσεν; Ἠπάτημαι, παρελογίστην. οὐδὲν τοιοῦτο οὐκ εἶπεν, οὐκ ἐνενόησεν, οὐκ ἀντίπερ τῷ κελεύσαντι, οὐκ ἀπήτησεν εὐθύνας, ἀλλὰ ἀκούσας· *Λαβὲ τὸν υἱόν σου τὸν ἀγαπητόν, ὃν ἠγάπησας, τὸν Ἰσαὰκ, καὶ ἀνάγαγε αὐτόν ἐξ' ἐν τῶν ὀρέων ὧν ἄν σοι εἶπω*, μετὰ τοσαύτης προθυμίας τὸ ἐπιταγμα ἐπλήρωσεν, ὡς καὶ πλείονα τῶν ἐπιταχθέντων ποιῆσαι. Καὶ γὰρ τὸ γύναιον ἔκρυψε, καὶ τοὺς παῖδας ἔλαθε κάτω μένειν ἀφελί, καὶ μόνον τὸ ἰσρεῖον λαβὼν ἀνῆλθε· οὕτως οὐκ ἄκων, ἀλλὰ μετὰ προθυμίας πολλῆς τὸ κελεύσθην ἐπαρτεν. Ἐννόησον τοίνυν ἡλίκον ἦν, μόνον μόνον διαλέγεσθαι τῷ παιδί, μηδενὸς παρόντος, ὅτε μᾶλλον τὰ σπλάγχνα διαθερμαίνεται, καὶ σφοδρότερον τὸ φίλτρον γίνεται, καὶ τοῦτο οὐκ ἐν μίᾳ ἢ δυοῖν, ἀλλὰ καὶ ἐν πλείοσιν ἡμέραις. Τὸ μὲν γὰρ ταχέως ποιῆσαι τὸ ἐπιταχθέν, θαυμαστὸν καὶ μέγα, ἀλλ' οὐχ οὕτω θαυμαστὸν ὡς τοῦτο ἔστιν; Ἀλλ' εἰπεν, «Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο.» Ἄν οὕτω καθ' ἡμᾶς οἰκονομῶμεν καθάπερ ὁ μακάριος Ἰωβ, οὐ μόνον ἐπὶ τῆς θλίψεως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἁλλων ἐλαττωμάτων, καὶ καθαροὶ πρὸς τὸν ἡμέτερον ἀπελευσόμεθα Δεσποτῇ, καὶ τῆς τοῦ πυρὸς γεννῆς ἀπαλλαγόμεθα, καὶ μετὰ παρρησίας στησόμεθα ἐμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ· ἢς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι καὶ φιληθήσῃ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, etc. Ms. unus.

* Οὐδὲ γὰρ ἀπεδυσπέτησεν οὐδέποτε, οὐδὲ εἶπε, τί ποτε

τὸ διὰ πολλῶν ἡμερῶν βασανιζομένης αὐτοῦ καὶ
 γυμναζομένης τῆς ψυχῆς μηδὲν παθεῖν πρὸς τὸ
 παιδίον ἀνθρώπινον. διὰ γὰρ τοῦτο αὐτὸ καὶ μακρό-
 τερα σκάμματα ἐπέθηκεν ὁ Θεός, καὶ τὸ στάδιον
 ἐξέτεινεν, ἵνα ἀκριβέστερον ἴδῃς τὸν ἀθλητὴν. Καὶ
 γὰρ ἦν ἀθλητὴς ὄντως, οὐκ ἀνθρώπων παλαίων, ἀλλ'
 αὐτῇ τῇ τῆς φύσεως τυραννίδι. Ποῖος λόγος παρα-
 στῆσαι δυνήσεται τὴν ἀνδρείαν; Ἀνῆγαγε τὸ παι-
 δίον, συνεπόδισε, τοῖς ὕλοις ἐπέθηκε, τὴν μάχαιραν
 ἤρπασεν, ἐπάγειν τὴν πληγὴν ἔμελλε. Πῶς εἶπω καὶ
 ποῖω τρόπῳ, οὐκ ἔχω· μόνος αὐτὸς οἶδεν ὁ ταῦτα
 ἐργασάμενος· λόγος γὰρ οὐδεὶς παραστήσαι δυνήσε-
 ται, πῶς οὐκ ἐνάρχησεν ἡ χεὶρ, πῶς οὐκ ἐλύθη τῶν
 νεύρων ὁ τόνος, πῶς οὐ συνέχεεν αὐτὸν ἡ ποθο-
 μένη τοῦ παιδίου ὄψις. Ἄξιον ἔνταῦθα θαυμάσαι
 καὶ τὸν Ἰσαάκ. Ὄσπερ γὰρ ἐκεῖνος τῷ Θεῷ, οὕτω
 καὶ οὗτος ἐπέθετο τῷ πατρί· καθάπερ ἐκεῖνος,
 τοῦ Θεοῦ κελεύοντος θῆσαι, οὐκ ἀπήτησεν εὐθύνας·
 οὕτω καὶ οὗτος, τοῦ πατρὸς δεσμεύοντος καὶ ἀν-
 άγοντος ἐπὶ τὸν βωμὸν, οὐκ εἶπε· Τίνος ἔνεκεν ταῦτα
 ποιεῖς; ἀλλ' ὑπέκειτο τῇ χειρὶ τῇ πατρικῇ. Καὶ ἦν
 ἰδεῖν πατέρα καὶ ἱσρέα γινόμενον τὸν αὐτὸν, καὶ θυσίαν
 χωρὶς αἵματος ἀναφερομένην, ὀλοκαύτωμα χωρὶς
 πυρὸς, θανάτου καὶ ἀναστάσεως τύπον ἐπὶ τοῦ βω-
 μοῦ γινόμενον. Καὶ γὰρ ἔσφαξε τὸν υἱόν, καὶ οὐκ
 ἔσφαξεν· οὐκ ἔσφαξε χειρὶ, ἀλλὰ τῇ προθυμίᾳ. Ἐπεὶ
 καὶ ὁ Θεὸς διὰ τοῦτο ἐκέλευσεν, οὐκ αἵματος χύσιν
 βουλόμενος ἰδεῖν, ἀλλὰ προαίρεσίν σοι δεῖξαι θέλων,
 καὶ τὸν γενναῖον ἐκεῖνον ἐν μέσῳ τῆς οἰκουμένης
 ἀνακηρύξαι πάσης, καὶ παιδεῦσαι τοὺς μετὰ ταῦτα
 πάντας, ὅτι καὶ παῖδων, καὶ φύσεως, καὶ τῶν ὄντων
 ἀπάντων, καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς τοῦ Θεοῦ τὰ προσ-
 τάγματα προτιμᾷν χρή. Κατῆι τοίνυν ζῶντα λα-
 βὼν μάρτυρα τὸν Ἰσαάκ. Τίνα οὖν ἔξομεν συγγνώ-
 μην, εἰπέ μοι, ποίαν δὲ ἀπολογίαν, εἰ τὸν γενναῖον
 ἐκεῖνον μετὰ τοσαύτης εἰδομένη προθυμίας τῷ Θεῷ
 πειθόμενον, καὶ πάντων αὐτῷ παραχωροῦντα, [771]
 καὶ ἡμεῖς δυσχεραίνομεν; Μὴ δὲ μοι τὸ πένθος εἴ-
 πης, μηδὲ τὸ τῆς συμφορᾶς ἀφόρητον, ἀλλ' ἐκεῖνο
 σκόπησον, ὅτι καὶ τοῦ πένθους χαλεποῦ ὄντος ἀνώτε-
 ρος ἦν. Ἰκανὸν ἦν τὸ ἐπιταχθῆναι ὁρμηθῆναι αὐτοῦ
 τὸν λογισμὸν, καὶ εἰς ἀπορίαν αὐτὸν ἐμβαλεῖν, καὶ
 τὴν πίστιν ὑπορῆξαι τὴν ἐν τοῖς παρελθούσι. Τίς
 γὰρ τῶν πολλῶν οὐκ ἂν ἐνόμιζεν ἀπάτην εἶναι τὰ
 εἰρημένα περὶ τοῦ πλῆθους τῶν ἐγγόνων, ὧν αὐτῷ

ἐπηγγείλατο; Ἄλλ' οὐχ ὁ Ἀβραάμ. Καὶ τὸν Ἰωβ
 δὲ τῆς ἐπὶ τῇ συμφορᾷ φιλοσοφίας οὐχ ἤτεον,
 καὶ ὑπὲρ τούτου μάλιστα αὐτὸν θαυμάζειν χρή, ὅτι
 μετὰ τοσαύτην ἀρετὴν, μετὰ ἐλεημοσύνας καὶ φι-
 λανθρωπίας, μετὰ τὸ μηδὲν μῆτε ἑαυτῷ, μῆτε
 τοῖς παισὶ συνειδέναι πονηρὸν, τοσοῦτον πένθος
 ἰδὼν οὕτω καὶνὸν καὶ παράδοξον καὶ μηδενὶ τῶν
 τὰ ἔσχατα τετολμηκότων συμβεβηκός, οὐκ ἔπαθε
 τὰ τῶν πολλῶν, οὐδὲ ἐνόμισεν ἀνόνητον εἶναι τὴν
 ἀρετὴν, οὐδὲ κακῶς βεβουλεύσθαι τοῖς παρελ-
 θούσι. Ὅστε δι' ἀμφοτέρω αὐτοὺς ταῦτα οὐ θαυ-
 μάζειν χρή μόνον, ἀλλὰ καὶ ζηλοῦν καὶ μιμεῖσθαι
 τὴν ἀρετὴν. Καὶ μὴ λεγέτω τις, ὅτι ἐκεῖνοι θαυ-
 μαστοὶ τινες ἦσαν. Θαυμαστοὶ μὲν γὰρ ἦσαν καὶ με-
 γάλοι· ἀλλ' ἡμεῖς τανῦν πλείονα ἐκείνων ἀπαιτούμε-
 θω φιλοσοφίαν καὶ τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ βιβλικῶν
 ἀπάντων. Ἐὰν γὰρ μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη
 ὑμῶν πλεον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, φη-
 σιν, οὐ μὴ εἰσέλῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐ-
 ρανῶν. Πάντοθεν τοίνυν σωφρονισθέντες, καὶ ταῦτα
 συλλέξαντες, καὶ τὰ περὶ ἀναστάσεως ἡμῶν εἰρημένα,
 καὶ τὰ περὶ τῶν ἁγίων τούτων, συνεχῶς ἐπάρδωμεν
 ταῖς ψυχαῖς, μὴ μόνον κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πένθους,
 ἀλλὰ καὶ ἡνίκα ἂν καθαρῶμεν ὁδὸν. διὰ γὰρ
 τοῦτο καὶ ἐγὼ, καίτοι μηδενὸς ὄντος ἐν ἀθυμίᾳ, νῦν
 τούτους ἐκίνησα τοὺς λόγους, ἵν', ὅταν ἐμπέσωμεν
 εἰς τινα τοιαύτην συμφορὰν, μεμνημένοι τῶν εἰρη-
 μένων, ἱκανῆς ἀπολαύμεν παραμυθίας· ἐπεὶ καὶ
 στρατιῶται, εἰρήνης οὐσης, τὰ τοῦ πολέμου μελετῶ-
 σιν, ἵνα τῆς μάχης ἐπιστάσης, καὶ τοῦ καιροῦ τὴν
 ἐμπειρίαν ἀπαιτοῦντος, εὐκαιρῶς ἐπιδείξωνται τὴν
 τέχνην, ἣν ἐν τῇ εἰρήνῃ κατῴρωσαν. Καὶ ἡμεῖς τοί-
 νυν καὶ ὅπλα καὶ φάρμακα κατασκευάσωμεν ἑαυτοῖς
 ἐν τῷ καιρῷ τῆς εἰρήνης, ἵνα, εἰ ποτε πόλεμος ἐπιστῇ
 παθῶν ἀλόγων, ἢ πένθους, ἢ ὁδύνης, ἢ ἄλλου ὁποῦν
 τοιούτου, καθωπλισμένοι καλῶς καὶ πεφραγμένοι
 πάντοθεν, τὰς τοῦ Πονηροῦ προσβολὰς μετὰ πολλῆς
 ἀποκρουσώμεθα τῆς ἐμπειρίας, καὶ λογισμοῖς ὀρθοῖς,
 καὶ ταῖς ἀποφάσεσι τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῖς ὑποδείγμασι
 τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν, καὶ παντὶ τρόπῳ πάντοθεν ἑαυ-
 τοὺς τειχίσωμεν. Οὕτω γὰρ δυνησώμεθα καὶ τὴν παροῦ-
 σαν ζωὴν μετὰ εὐθυμίας διενεγκεῖν, καὶ τῆς βασι-
 λείας τῶν οὐρανῶν ἐπιτυχεῖν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ᾧ
 ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ᾧμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ
 Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

que facinus fuisset; sed non perinde tamen mirabile, atque cum per multos dies ejus animus exercitatus exercitusque fuerit, nihil humani circa filium passum esse. Ideo enim longiora illi scammata proposuit Deus stadiumque spatiosius, ut accuratius athletam spectares. Vere namque athleta erat, non cum homine decertans, sed cum ipsa naturæ tyrannide. Quis sermo possit ejus fortitudinem exprimere? Adduxit filium, devinxit, lignis imposuit, ensen arripuit, jam plagam inflixurus erat. Quid ultra aut qua ratione loquar non habeo: solus ille novit, qui ista perfecit. Oratio quippe nulla exprimere poterit, quomodo manus ejus non obtorpuerit, quomodo nervorum vis non soluta fuerit, quo pacto amabilis ille filii aspectus eum non conturbaverit. Hic etiam Isaac admirari convenit. Ut enim ille Deo, ita hic patri paruit, et ut ille, Deo jubente sacrificare, rationes non exigit, ita et ille, patre vinciente et super aram inducente, non dixit, cur hoc agis? Sed paternæ manus subjacebat. Videre erat eundem patrem factum et sacerdotem, sacrificium sine sanguine oblatum, holocaustum absque igne, mortis ac resurrectionis figuram in altari positam. Etenim filium immolavit, et non immolavit: non immolavit manu, sed proposito. Nam et Deus ideo imperavit, non quod effusionem sanguinis videre vellet, sed quod propositum animi tibi ostendere cuperet, atque una fortem illum virum in orbis medio prædicare, omnesque posteros docere, et liberis, et naturæ, et rebus omnibus, ipsique animæ Dei jussa anteponi debere. Descendit igitur vivo recepto martyre Isaac. Quæ ergo nobis venia, quæso, quæ defensio erit, si cum viderimus fortem illum virum cum tanta alacritate Deo obsequentem, in omnibusque obtemperantem, nos moleste feramus? Ne mihi luctum, ne calamitatis magnitudinem afferas: sed perpende, illum fuisse luctu superiorem. Mandatum hujusmodi poterat illius animum conturbare, anxium reddere, et fidem ejus circa præterita subagitare. Quis enim alius præter Abrahamum, non putasset fraudem ea omnia esse, quæ de multi-

tudine generis et nepotum Deus pollicitus erat? Philosophiam item Jobi in tanta calamitate nihilo minus quis admirari debet, quod post tantam exhibitam virtutem, post eleemosynas et benignitatem, cum nullius vel sibi vel filiis mali conscius esset, cum tantum tamque inopinatum videret luctum, quantus re sceleratissimis quidem umquam contigerat, non sic affectus fuerit, ut alii solent, neque putaverit infructuosam esse virtutem, aut se male rebus suis ante consuluisset. Itaque hosce viros ob hæc utraque non modo admirari debemus, sed etiam æmulari, eorumque virtutem imitari. Nec dicat quispiam: Illi viri admirabiles certe et magni erant; sed a nobis major nunc requiritur philosophia, quam ab illis omnibus, qui in veteri Testamento vixerunt. *Nisi enim abundaverit justitia vestra plus quam scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum (Matth. 5. 20).* Ad meliorem ergo frugem omnino reversi, hisque collectis, ac simul iis, quæ de resurrectione necnon de sanctis illis viris diximus, hæc assidue in animis concinamus, non modo in luctus tempore, sed etiam quando vacui dolore sumus. Ideo namque ego, et si nullus in mœrore sit, hos jam sermones feci, ut cum in similem calamitatem inciderimus, dictorum memores, multa fruamur consolatione. Milites enim in pace res bellicas meditantur, ut instante pugna et tempore peritiam postulante, opportune artem exhibeant, quam in pace coluerunt. Et nos igitur arma et remedia in pacis tempore nobis paremus, ut si quando irrationabilium affectuum, acerbi luctus, aut doloris, aut cujuspian adversi bellum ingruerit, pulchre armati et undique muniti, maligni impetum multa cum peritia propulsemus; atque rectis cogitationibus, Dei eloquiis, proborumque virorum exemplis, omnimode undique nos muniamus. Sic enim poterimus et præsentem vitam cum bono animo transigere, et regnum cælorum consequi, in Christo Jesu, cui gloria et imperium cum Patre et sancto Spiritu in sæcula sæculorum. Amen.

AD HOMILIAM IN TERRÆ MOTUM, ET DIVITEM ET LAZARUM

[772] Hanc concionem antehac mutilam, ingen-
tisque quatuor paginarum biatu labefactam, nunc
integram, et ad duorum manuscriptorum fidem
sancitatem damus. Eam vero non consequenter post
alias, sed aliquantulo interposito tempore Chryso-
stomus habuit; ita tamen ut recens a thuc memo-
ria eorum, quæ de Lazaro et de divite non ita
pridem dicta fuerant, auditorum animis hereret,
ut testificatur ipse num. 4. Occasione autem in-
gentis terræ motus, qui triduo urbem succusserat,
hæc concionatus est Chrysostomus. Qui sit vero ille
terræ motus, et quo contigerit anno, non ita facile
est augurari, quandoquidem frequenter Antiochiæ
terræ motus accidere solebant. Memorantur terræ
motus Antiochiæ ante statuarum eversionem, anno
587, et quidem jam frequentes accidisse, Homilia 5 in
statuas, num. 7, Καὶ γὰρ σεισμῶν πολλάκις καταλα-
βόντων, καὶ λιμοῦ καὶ ἀγχοῦ, τρεῖς καὶ τέσσαρας

ἡμέρας σωρροισθέντες, καὶ ἐπισεικότεροι γινόμενοι,
Et enim terræ motibus sæpius accidentibus, et fame
atque siccitate, ad tres vel quatuor dies moderati et
mansuetiores effecti, etc. Hæc de terræ motibus, qui
ante Quadragesimam anni 587 jam frequentes ac-
ciderant. Aliis item subsequētibz annis crebros
iterum accidisse non dubium videtur. In quadam
enim homilia, a Combefisio edita, de alio terræ
motu, qui biduo urbem subagitaverat, multa præ-
clare loquitur, ac frequentes accidere terræ motus
indicat his verbis: Εἶπον καὶ γὰρ ὅτι οὐ μικρὸς
καρπὸς ἀπὸ τῶν σεισμῶν, Dicebam etiam heri,
non parvum fructum ex terræ motibus derivari.
Memoratur autem in Chronico Marcellini terræ
motus ingens ad annum 594, sed qui aliquot tan-
tum Europæ regiones concussit. Alius eodem in
Chronico annotatur terræ motus ad annum 596,
qui totum orbem commovisse fertur. Hunc vero

IN TERRÆ MOTUM, ET IN DIVITEM ET LAZARUM, ATQUE UNDE SERVITUS ORTA SITA (a).

1. Cur terræ motus fieri permittat Deus. — Vidistis
Dei potentiam, vidistis Dei benignitatem? potentiam,
quod orbem terræ concusserit; benignitatem, quod
eum cadentem firmaverit: imo vero in utroque poten-
tiam et benignitatem. Nam et commovisse potentia
fuit, et composuisse benignitatis; quod terram com-
moverit et firmaverit orbem terræ, quod concussum
et jamjam ruiturum erexerit. At enim terræ motus
quidem præterit, metus autem maneat: transit illa
tempestas, sed timor non transeat: supplicationes
spatio trium dierum obiiimus, verumtamen studium
non restinguamus: ob hoc enim terræ motus accidit,
ob nostram socordiam: socordes fuimus, et terræ
motum accersivimus; studium ac diligentiam adhi-
buimus, et iram repulimus; ne socordes iterum simus,
ut iram ac supplicium iterum non accersamus. Non
enim mortem peccatoris vult Deus, sicut eum converti
ac vivere (Ezech. 33. 11). Vidistis quam fragile sit et
caducum genus humanum? Cum fieret terræ motus,
sic ego apud me cogitabam: ubi nunc rapinæ? ubi
fraudationes? ubi imperia injusta? ubi fastus? ubi
principatus? ubi oppressiones? ubi spoliatores egeno-
rum? ubi divitum superba fastidia? ubi principum
imperia? ubi minæ? ubi timores? Unum temporis mo-
mentum facilius quam araneorum telas omnia diripuit,
omnia destruxit: et audiebatur civitatis ejulatus,
omnesque ad Ecclesiam currebant. Cogitate, si cun-
cta pessumdare Deo visum esset, quid fecissemus.
Hæc autem dico, ut eorum, quæ acciderunt, perpetuo
vigeat in vobis metus, omniumque mentem corro-
boret. Concussit, at non prostravit. Si enim prosternere
voluisset, minime profecto concussisset: sed
quoniam id nolebat, præcessit tanquam præco terræ
motus, iram Dei omnibus ante denuntians, ut timore
meliores effecti, supplicium reipsa inferendum repel-

lamus. ita quoque cum barbaris egit: *Adhuc tres dies,
et Ninive subvertetur* (Jon. 3. 4). Quare vero non sub-
vertis? Minaris te subversurum; quin igitur subvertis?
Quia nolo subvertere, idcirco minor. Cur ergo dicis?
Ne faciam ea, quæ dico: præcedat sermo, et opus
impediatur: *Adhuc tres dies, et Ninive subvertetur*. Tum
temporis dicebat propheta: hodie muri vocem mittunt.
Hæc vero dico, neque dicere desistam, cum ad pau-
peres tum ad divites: cogitate quanta Dei sit ira, et
quo pacto facilia sint illi cuncta et proclivia, tandem-
que ab improbitate desistamus: perbrevis temporis
momento mentem¹ animumque uniuscujusque nostrum
infregit, et cordis fundamenta concussit.

Dies judicii quam tremendus. — Cogitate die illo
tremendo, cum non unum temporis momentum erit,
sed infinita sæcula, et ignis fluvii, ac minaces iræ,
atque ad judicium pertrahentes virtutes, tremendum
tribunal, judicium incorruptum, et quæ gessit unus-
quisque versabuntur ob oculos, nec ullus erit qui
succurrat, non vicinus, non orator, non propinquus,
non frater, non pater, non mater, non peregrinus,
non alius ullus, quid tum quæso faciemus? Metum in-
fero, ut salutem perliciam: doctrinam ferro penetra-
biliorem fabricatus sum, ut vestrum quisque, cui
fuerit ulcus, illud abjiciat. Nonne semper dicebam et
nunc dico, et dicere non desistam: quousque tandem
rebus sæculi hujus affixi estis? Ad omnes quidem est
mihi sermo, sed ad eos præcipue, qui morbo laborant,
nec ad ea quæ dicuntur, attendunt. Imo vero perutilis
est utrique sermo: illi quidem qui morbo laborat, ut
sanitatem recuperet: ei vero qui sanus est, ne morbo
laboret. Quousque tandem pecunia? quousque divitiæ?
quousque ædificiorum magnificentia? quousque rabidus
eorum furor, qui bruto voluptatum amoris dediti sunt?
Ecce venit terræ motus: quid profuerunt opes? Labor

(a) Collata cum Cod. Vaticano 574, et Ottoboniano quo-
dam aliquot in locis, itemque cum Cod. Reg. 2543, ad cuius
fidem hæc homilia primum edita fuerat.

¹ Vatic., cor. Paulo post idem, et fundamenta terræ.
Paulo post Vatic., quod non parvum discrimen, sed fluvii
ignis crepitanter.

MONITUM

postremum putat Hermantius homiliam hanc de Lazaro præcessisse: quia videlicet initio dicit Chrysostomus, ἐτίναξε τὴν οἰκουμένην, orbem terræ concussit. Si autem hæc sint ad litteram accipienda, ad illum universalem terræ motum non incongruenter referantur. At Chrysostomus, quando vixit terræ motus cessaverat, ut ex dictis ejus inferre licet, hanc concionem habuit: et quomodo scire poterat, ne dicam an totum orbem, an vicinas saltem regiones concussisset terræ motus? Sane cum dicit bisque repetit orbem terræ commotum esse, oratorio loquitur more, atque verbis ex Scriptura sacra decerptis utitur. Quamobrem cum tam frequentes essent Antiochiæ terræ motus, non nisi divinando possumus ad aliquem memoratorum hujus concionis tempus revocare. Certe ait Cosmas Ægyptius, p. 121, Antiochiam frequentibus terræ

motibus succussam, iis aliquando corruisse. His perspectis eatenus tantum Hermantii calculo standum censemus, quatenus non repugnat, anno 396 hunc terræ motum contigisse: verum ut potuit illo anno, potuit et aliis, in urbe tam crebris quati motibus assueta. Hoc unum certo dicere possumus, hunc de Lazaro sermonem, etsi non eadem cum quatuor prioribus serie habitus fuisse videatur, post modicum ab illis tempus pronuntiatum fuisse: quandoquidem numero 4 ait Chrysostomus assiduam sermonum de Lazaro tractationem auditores suos hac in re fecisse doctiores, διδασκάλους ὁμῶς ἐργάσατο ἢ συνεχῆς τῶν λόγων ἀπόλαυσις.

Interpretatio Latina est Frontonis Ducæ, ea excepta ingenti parte, quam nunc primum edimus et Latine convertimus.

Εἰς τὸν σεισμόν καὶ εἰς τὸν Πλοῦσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον, καὶ πόθεν ἡ δουλεία ἐγένετο.

α'. Εἶδετε Θεοῦ δύναμιν, εἶδετε Θεοῦ φιλανθρωπίαν; δύναμιν, ὅτι ἐτίναξε τὴν οἰκουμένην· φιλανθρωπίαν, ὅτι πίπτουσιν αὐτὴν ἔστις· ἄλλον δὲ ἐν ἐκτέρῳ καὶ δύναμιν καὶ φιλανθρωπίαν. β Καὶ γὰρ τὸ σείσαι [773] δυνάμεις, καὶ τὸ στήσαι φιλανθρωπίας· ὅτι ἔσεισε τὴν γῆν καὶ ἐστήριξε τὴν οἰκουμένην, ὅτι σαλευομένην καὶ μέλλουσιν αὐτὴν πίπτειν ἤγειρεν. Ἄλλ' ὁ μὲν σεισμὸς παρήλθεν, ὁ δὲ φόβος μένεται· ὁ σάλος· ἐκεῖνος παρέδραμεν, ἡ δὲ εὐλάβεια μὴ παραδραμέτω· ἐλιτανεύσαμεν τρεῖς ἡμέρας, ἀλλὰ μὴ καταλύσωμεν τὴν σπουδὴν. Διὰ γὰρ τοῦτο ὁ σεισμὸς, διὰ τὴν βῆθυσιν τὴν ἡμετέραν· ἐβῆθυσήσαμεν, καὶ ἐκαλέσαμεν τὸν σεισμόν· ἐσπουδάσαμεν, καὶ ἀπεκρουσάμεθα τὴν ὀργὴν· μὴ πάλιν βῆθυσήσωμεν, ἵνα μὴ πάλιν καλέσωμεν τὴν ὀργὴν καὶ τὴν τιμωρίαν. Οὐ γὰρ βούλεται ὁ Θεὸς τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν. Εἶδετε τὸ ἐπὶ κήρον τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων; Ὅτε ὁ σεισμὸς ἐγένετο, ἐνένδουν ἐν ἑαυτῷ λέγων· Ποῦ αἱ ἀρπαγαί; ποῦ αἱ πλεονεξίαι; ποῦ αἱ τυραννίδες; ποῦ αἱ ἀπόνειαι; ποῦ αἱ δυναστεῖαι; ποῦ αἱ καταπονήσεις; ποῦ αἱ λεηλασίαι τῶν πενήτων; ποῦ αἱ ὑπερηφανίαι τῶν πλουτούντων; ποῦ τῶν ἀρχόντων αἱ δυναστεῖαι; ποῦ αἱ ἀπειλαί; ποῦ οἱ φόβοι; Μία καιροῦ ῥοπή καὶ ἀράχνης εὐτελέστερον πάντα διεσπάτο, πάντα ἐκεῖνα παρελύετο, καὶ κωκυτὸς πόλεως ἦν, καὶ πάντες ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἔτρεχον. Ἐννοήσατε, εἰ ἔδοξε τῷ Θεῷ πάντα κατενεῖλαι, τί ἂν ἐπάθομεν. Ταῦτα δὲ λέγω, ἵνα συνεχῶς ἀκμάζῃ ἐν ὁμῇ ὁ φόβος τῶν γενομένων, καὶ τὴν διάνοιαν πάντων στηρίξῃ. Ἐείπουν, ἀλλ' οὐ κατέβαλεν· εἰ γὰρ ἐβούλετο καταβαλεῖν, οὐκ ἂν ἔστι-
σεν· ἀλλὰ ἐπειδὴ οὐκ ἐβούλετο· προέλαβε καθάπερ

κέρυξ ὁ σεισμὸς, προαναγγέλλων ἅπασιν τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τῷ φόβῳ βελτίους γενόμενοι, ἀποκρουσάμεθα τὴν διὰ τῶν πραγμάτων τιμωρίαν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν βαρβάρων ἐποίουν. Ἐτι τρεῖς ἡμέραι, καὶ Νινευὴ καταστραφήσεται. Καὶ διὰ τί οὐ καταστρέφεις; ἀπειλεῖς κατασκάπτειν, καὶ διὰ τί οὐ κατασκάπτεις; Ἐπειδὴ οὐ βούλομαι κατασκάπτειν, διὰ τοῦτο ἀπειλῶ. Τί οὖν λέγεις; Ἴνα μὴ ποιήσω ἢ λέγω, προλαμβάνετω ὁ λόγος, καὶ κωλύετω τὸ ἔργον. Ἐτι τρεῖς ἡμέραι, καὶ Νινευὴ καταστραφήσεται, τότε ὁ προφήτης ἔλεγε, σήμερον οἱ τοῖχοι φωνὴν ἀφίσσι. Ταῦτα δὲ λέγω, καὶ λέγων οὐ παύσομαι, καὶ πρὸς πένητας καὶ πρὸς πλουσίους· ἐννοήσατε πόση τοῦ Θεοῦ ἡ ὀργή, πῶς αὐτῷ πάντα ῥάδια καὶ εὐκολα· καὶ στυμέν ποτε τῆς πονηρίας. Ἐν βραχεῖα καιροῦ ῥοπή καὶ τὴν διάνοιαν· καὶ τὸν νοῦν οὕτω παρέλυσεν ἐκάστου, καὶ τὰ θεμέλια τῆς καρδίας διέσεισεν.

Ἐννοήσωμεν, εἰ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν φοβεράν, ὅτε οὐ μία καιροῦ ῥοπή, ἀλλ' ἀπειροὶ αἰῶνες, καὶ ποταμοὶ πυρὸς, καὶ ἀπειληφόροι ὄργαι, καὶ δυνάμεις ἐπὶ τὴν κρίσιν ἔλκουσαι, καὶ βῆμα φοβερόν, καὶ δικαστήριον ἀδέκαστον, καὶ ἐκάστου τὰ πεπραγμένα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἔστηκε, καὶ οὐδεὶς ὁ βοηθῶν, οὐτε γείτων, οὐτε βῆτωρ, οὐτε συγγενής, οὐκ ἀδελφός, οὐ πατήρ, οὐ μήτηρ, οὐ ξένος, οὐκ ἄλλος οὐδεὶς, τί ποιήσωμεν τότε; εἰπέ μοι. Ἄγω τὸν φόβον ἢ ἵνα κατασκευάσω τὴν σωτηρίαν· σιδήρου τομωτέραν ἐργασάμην τὴν διδασκαλίαν, ἵνα ἕκαστος ὁμῶν σηπαδὸν ἔχων, ἀπόθῃται. Οὐκ ἀεὶ ἔλεγον, καὶ νῦν λέγω, καὶ λέγων οὐ παύσομαι, μέχρι πότε τοῖς παρούσιν ἔστε προσηλωμένοι; Πρὸς πάντας μὲν [774] λέγω, ἐξαίρετως δὲ πρὸς τοὺς νοσοῦντας, καὶ μὴ προσέχοντας τοῖς λεγομένοις· ἄλλον δὲ, ἐκτέρῳ χρήσιμος ὁ λόγος, τῷ μὲν νοσοῦντι, ἵνα ὑγιάνῃ, τῷ δὲ ὑγιαίνοντι, ἵνα μὴ νοσήσῃ. Μέχρι πότε χρήματα; μέχρι πότε πλοῦτος; μέχρι πότε περιφάνεια οικοδομημάτων; μέχρι πότε λύσσα περὶ τὴν ἀψυχὸν φιληδονίαν; Ἰδοὺ ἤλθεν ὁ σεισμὸς· τί ὠφέλησεν ὁ πλοῦτος; Ὁ πόνος

¹ Collata cum cod. Vaticano 571, et Ottoboniano quodam aliquot in locis. Itemque cum cod. Reg. 2313, ad cuius idem hæc homilia primum edita fuerat, quique integram illam habet lacunam. Itemque cum cod. Colbert. 2493, qui mendis scatet et hunc habet titulum: Εἰς τοὺς σειμούς, καὶ εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ πλουτοῦ καὶ τοῦ Λαζάρου, atque ita differt ab edito, ut pierumque alia videatur homilia.

² Unus Kai γὰρ καὶ τὸ σείσαι φιλανθρωπίας, ὅτι ἔσεισε τὴν οἰκουμένην, καὶ ἐστήριξεν αὐτὴν· δύναμιν ὅτι σαλευομένην καὶ μέλλουσιν πίπτειν ἤγειρεν.

³ Vatic. τὴν καρδίαν. Paulo post idem καὶ τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Ibid. ἐννοήσατε. Paulo post Vatic. ὅτι οὐ μικρὰ ἡ ῥοπή, ἀλλὰ ποταμοὶ πυρὸς καυχάζοντες.

⁴ Vatic. αὐτῷ τὸν φόβον, non male; et ibid. ἐργάζομαι.

ἐκατέρων παρελύθη^α· τῷ κεκτημένῳ τὸ κτῆμα συν-
απώλετο, ἡ οἰκία τῷ κατασκευάσαντι· κοινὸς τάφος
ἀπάντων ἡ πόλις ἐγένετο, τάφος ἐσχεδιασμένος, οὐκ
ἐν χειρὶ τεκνιῶν, ἀλλὰ τῇ συμφορᾷ κατασκευασμέ-
νος. Ποῦ ὁ πλούσιος; ποῦ αἱ πλεονεξίαι; Ὅρατε ὅτι
ἀράχνης πάντα εὐτελέστερα;

β'. Ἄλλ' ἐρεῖς μοι, καὶ τί ὠφελεῖς λέγων; Ὁφελῶ,
ἐάν τίς μου ἀκούῃ· ἐγὼ τὸ ἐμαυτοῦ ποιῶ· ὁ σπείρων
σπείρει. Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρει· καὶ τὰ
μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, τὰ δὲ ἐπὶ τὴν πέτραν, τὰ
δὲ ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, τὰ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλήν·
τρία μέρη ἀπώλετο; καὶ ἔν ἐσώθη, καὶ οὐκ ἀπέστη
τῆς γεωργίας, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν διεσώζετο, οὐκ ἐπαύ-
σατο τῆς γεηπονίας.

Καὶ νῦν δὲ ἀμήχανον ἐν τοσούτῳ πλήθει σπόρον
καταβαλλόμενον μὴ ἐνεγκεῖν μοι στάχυν· κἂν μὴ
πάντες ἀκούσωσιν, οἱ ἡμίσεις ἀκούσονται· κἂν μὴ οἱ
ἡμίσεις, ἡ τρίτη μοῖρα· κἂν μὴ ἡ τρίτη μοῖρα, ἡ
δεκάτη· κἂν μὴ ἡ δεκάτη, κἂν εἰς ἐκ τοῦ πλήθους
ἀκούσῃ, ἀκουέτω. Οὐ μικρὸν γὰρ τὸ καὶ ἐν πρόβα-
τον διασωθῆναι· ἐπεὶ καὶ ὁ ποιμὴν ἐκεῖνος τὰ ἐννε-
νηκονταεννέα πρόβατα καταλιπὼν, ἐπὶ τὸ ἐν τὸ πε-
πλανημένον ἔδραμεν. Οὐ καταφρονῶ ἀνθρώπου· κἂν
εἰς ἡ, ἀνθρωπὸς ἐστὶ, τὸ περισπούδαστον τοῦ Θεοῦ
ζῶον· κἂν δούλος ἡ, οὐκ ἐστὶ μοι εὐκαταφρόνητος· οὐ
γὰρ ἀξίωμα ζητῶ, ἀλλ' ἀρετὴν· οὐ δεσποτεῖαν, οὐ
δουλείαν, ἀλλὰ ψυχὴν· κἂν εἰς ἡ, ἀνθρωπὸς ἐστὶ, δι'
ὃν οὐρανὸς ἐτανύσθη, καὶ ἥλιος φαίνει, καὶ σελήνη
τρέχει, καὶ ἄθρ ἐξεχέθη, καὶ πηγαὶ βρύουσι, καὶ θά-
λαττα ἠπλώθη, καὶ προφηταὶ ἐπέμψθησαν, καὶ νόμος
ἐδόθη· καὶ τί δεῖ πάντα λέγειν; δι' ὃν ὁ μονογενὴς
Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπος ἐγένετο. Ὁ Δεσπότης μου
ἐσφάγη, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐξέχεεν ὑπὲρ ἀνθρώπου·
κἀγὼ καταφρονῆσαι ἔχω; καὶ ποῖαν ἔχω συγγνώμην;
Οὐκ ἀκούετε ὅτι Σαμαρεῖτιδι διελέγετο ὁ Κύριος, καὶ
μυρίους ἠγάπατε λόγους; καὶ οὐκ ἐπειδὴ Σαμαρεῖτις
ἦν, καταφρονεῖτο, ἀλλ' ἐπειδὴ ψυχὴν εἶχεν, ἐσπουδά-
ζετο· οὐκ ἐπὶ τῇ πόρῃ ἦν, ὑπερβόρῃ, ἀλλ' ἐπειδὴ
ἐμελλε σῶζεσθαι, καὶ πιστὶν ἐπεδείξατο, πολλάκις
ἀπήλαυσε τῆς ἐπιμελείας. Οὐ παύσομαι λέγειν ἐγὼ,
κἂν μηδεὶς ἡ ὁ ἀκούων· ἱατρός εἰμι, ἐπιτιθῆμι τὰ
φάρμακα· διδάσκαλός εἰμι, παραινεῖν ἐκτελεύσθην·
λέγει γάρ· *Σκοπὸν δέδωκά σε τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ*.
Οὐδένα διορθοῦμαι; Καὶ τί τοῦτο; ἀλλ' ἐγὼ τὸν μι-
σθὸν ἔχω. Καὶ τοῦτο καθ' ὑπερβολὴν εἶπον· ἀμήχα-
νον γὰρ ἐν [775] πλήθει τοσούτῳ μὴ διορθωθῆναι
τινα. Ἄλλ' αὐταὶ αἱ σκήψεις καὶ αἱ προφάσεις εἰσὶ
τῶν βριθύμων ἀκροατῶν. Ἀκούω, φησὶ, καθ' ἡμέραν,
καὶ οὐ ποιῶ. Ἀκούε, κἂν μὴ ποιῇς· ἐκ γὰρ τοῦ
ἀκούειν καὶ τὸ πράττειν περιγίνεται· κἂν μὴ ποιῇς,
αἰσχύνῃ ἐπὶ τῇ ἀμαρτίᾳ· κἂν μὴ ποιῇς, μεταβάλλῃ
τὴν γνώμην· κἂν μὴ ποιῇς, καταδικάζεις σεαυτὸν,
ὅτι οὐ ποιεῖς. Τοῦτο δὲ τὸ κατηγορεῖν σεαυτοῦ, πῶθεν;
Ὁ καρπὸς τῶν ἐμῶν λόγων. Ὅταν^α εἴπῃς· Οἱμοί,

ἦκουσα, καὶ οὐ ποιῶ· τὸ οἶμοι προοιμῖον ἐστὶ τῆς ἐπὶ
τὸ βέλτιον μεταβολῆς. Ἡμαρτες· ἐθρήνησας; ἔλυσας
τὴν ἀμαρτίαν. Λέγε γὰρ σὺ πρῶτος τὰς ἀμαρτίας^β
σου, *ἴνα δικαιωθῇς*. Κἂν στυγνάσῃς, ἡ κατηφὴς
γένῃ. ἔχει τινὰ σωτηρίαν ἡ κατήφεια, οὐ διὰ τὴν φύ-
σιν τῆς κατηφείας, ἀλλὰ διὰ τὴν φιланθρωπίαν τοῦ
Δεσπότη. Τῷ ἔχοντι ἀμαρτίας οὐκ ὀλίγη παραμυθία
τὸ λυπεῖν ἑαυτὸν. *Εἶδον* γὰρ, φησὶν, *ὅτι ἐλυπήθη*
καὶ ἐστύγνασε, καὶ ἱασάμην αὐτοῦ τὰς δούνας.
Ἡ φιλανθρωπία ἀφάτου, καὶ ἀγαθότητος ἐρμηνευ-
θῆναι μὴ δυναμένης! Ἐλυπήθη, καὶ ἱασάμην αὐτόν.
Καὶ τί μέγα, ὅτι ἐλυπήθη; Οὐ μέγα μὲν· ἀλλ' ἐγὼ
ἀφορμὴν ἔλαβον τοῦ ἰᾶσθαι τὰς δούνας αὐτοῦ. Εἶδετε
πῶς ἐν βραχεῖα καιροῦ ῥοπή πάντα συνήγαγε;

Διηγεῖσθαι τοίνυν τὴν ἐσπέραν ἐκείνην τοῦ σεισμοῦ
λογίσεσθε ἐν ἑαυτοῖς. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες διὰ
τὸν σεισμὸν ἐδεδοίκεσαν, ἐγὼ δὲ διὰ τὴν αἰτίαν τοῦ
σεισμοῦ. Συνήκατε τί εἶπον; Οἱ μὲν ἐφοβοῦντο, μὴ
πέσῃ ἡ πόλις, καὶ ἀποθάνωσιν· ἐγὼ δὲ δέδοικα, ὅτι ὁ
Δεσπότης ἡμῖν ὀργίζεται· οὐ γὰρ χαλεπὸν τὸ ἀπο-
θανεῖν, ἀλλὰ χαλεπὸν τὸ παροῦναι τὸν Δεσπότην.
Ὡστε οὐ διὰ τὸν σεισμὸν ἐφοβοῦμην, ἀλλὰ διὰ τὴν
αἰτίαν τοῦ σεισμοῦ· ἡ γὰρ αἰτία τοῦ σεισμοῦ ἡ
ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, τῆς δὲ ὀργῆς αἰτίαι αἱ ἀμαρτίαι ἡμῶν.
Μηδέποτε φοβοῦ κόλασιν, ἀλλ' ἀμαρτίαν τὴν μητέρα
τῆς κόλασεως. Σείεται ἡ πόλις; Καὶ τί τοῦτο; ἀλλὰ
σοὺ μὴ σαλευθήτω ἡ διάνοια· ἐπεὶ καὶ ἐπὶ τῶν νοση-
μάτων καὶ τῶν τραυμάτων οὐκ ἐκείνους θρηνοῦμεν
τούς θεραπευομένους, ἀλλὰ τοὺς τὰ ἀνίατα νοσοῦν-
τας. Ὅπερ ἐστὶ νόσος καὶ τραῦμα, τοῦτό ἐστι καὶ
ἀμαρτία· ὅπερ ἐστὶ τομὴ καὶ φάρμακον, τοῦτό ἐστι
καὶ τιμωρία.

γ'. Συνήκατε τί λέγω; Προσέχετε· φιλόσοφον γὰρ οὐ μὰς
βούλομαι παιδεῦσαι λόγον. Διὰ τί τοὺς κολαζομένους
θρηνοῦμεν, ἀλλ' οὐ τοὺς ἀμαρτάνοντας; Οὐ γὰρ οὕτω
χαλεπὸν κόλασις, ὥς χαλεπὸν ἡ ἀμαρτία· τῆς γὰρ
κολάσεως ὑπόθεσις ἡ ἀμαρτία. Ἐάν τοίνυν ἴδῃς τινὰ
σηπεδόνα ἔχοντα, καὶ σκωλήκας καὶ ἰχώρας ἀπὸ τοῦ
σώματος κατερχομένους, καὶ ἀμειλύνοντα τοῦ ἔλκου
καὶ τῆς σηπεδόνης, ἔτερον δὲ τὰ αὐτὰ πάσχοντα λα-
τρικῶν ἀπολαύοντα χειρῶν, καίόμενον, καὶ τεμνόμε-
νον, καὶ πικρὰ πίνοντα φάρμακα, τίνα θρηνήσεις;
εἰπέ μοι· τὸν νοσοῦντα, καὶ μὴ θεραπευόμενον, ἢ
τὸν νοσοῦντα, καὶ θεραπευόμενον; Ἀἴθλον ἐστὶ τὸν νο-
σοῦντα, καὶ μὴ θεραπευόμενον. Οὕτως ἔστωσαν δύο
ἀμαρτωλοὶ, ὁ μὲν κολαζόμενος, ὁ δὲ μὴ κολαζόμενος.
[776] Μὴ λέγε, μακάριος οὗτος, ὅτι πλουτεῖ, ὀφθα-
νοὺς ἀποδύει, χήρας βιάζεται. Καίτοι οὐ νοσεῖ, ἀλλ'
ἀρπάζων εὐδοκίμει, τιμῆς ἀπολαύει καὶ δυναστείας,
οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων ὑπομένει, οὐ πυρετὸν, οὐ κά-
κωσιν, οὐκ ἄλλην τινὰ νόσον· παίδων χορὸς περὶ αὐ-
τὸν, γῆρας λιπαρόν· ἀλλὰ τοῦτον μάλιστα θρῆνει,
ὅτι καὶ νοσεῖ, καὶ οὐ θεραπεύεται· πῶς, ἐγὼ λέγω.
Ἐάν ἴδῃς τινὰ ὑδέρῳ κατεχόμενον, καὶ σπληνὶ χαλε-
πωτάτῳ τὸ σῶμα ἐξογκούμενον, καὶ μὴ τρέχοντα
πρὸς τὸν ἱατρὸν, ἀλλὰ ψυχροποσίᾳ προσέχοντα, τρά-
πεζαν ἔχοντα Συβαριτικὴν, καθ' ἑκάστην ἡμέραν
μεθύοντα, δορυφορούμενον, καὶ ἐπιτείνοντα τὴν νό-

^α Savil. et cod. Reg. παρελύετο.

^β Vatic. ἀκούσῃ· κερδαίνω ἐγὼ· οὐ μικρὸν.

^γ Vatic. τοῦτο καρπὸς τῶν χειλέων, ὅταν.

^δ Vatic. τὰς ἀνομίας.

aurorumque sublatus est; periit una cum possessione possessor, domicilium cum eo qui construxerat: omnium commune sepulcrum facta est civitas, sepulcrum ex tempore structum, non ab artificum manibus, sed a calamitate fabricatum. Ubi divitiarum, ubi rapinarum, ubi fraudationes? Videtis, ut omnia sint araneis viliora?

2. At enim mihi dices, quid dicendo proficis? Proficio, si quis me audiat: ego quod officium meum est, id praebo: seminator seminat. Exiit qui seminat ad seminandum, et quaedam ceciderunt secus viam, quaedam supra petram, quaedam supra spinas, quaedam in terram bonam (Matth. 13. 3): tres partes perierunt, et una servata est, nec ab agricultura destitit: sed quoniam una conservata est, agrum colere non cessavit.

Non frustra seritur, etiam si pauci semen suscipiant.

— Et vero nunc in tantam multitudinem projectum semen fieri non potest quin mihi segetes proferat: tametsi omnes non audiant, dimidia pars audiet: et licet non dimidia, pars tertia: et licet nec tertia, decima: et licet nec decima, licet unus ex ea multitudine auditurus sit, audiat: non enim exiguum est vel unam ovem servari: quandoquidem et pastor ille, qui nonaginta novem reliquerat oves, ad unam cucurrit, quae aberraverat (Matth. 18. 12). Hominem non contemno: licet unus sit, homo est, animal Deo carissimum. Licet servus sit, contemnendus mihi non videtur: non enim dignitatem quaero, sed virtutem: non dominationem aut servitutem, sed animam: licet unus sit, homo est, propter quem caelum extensum est, sol lucet, luna decurrit, aer effusus est, fontes scaturiunt, expansum est mare, Prophetae missi sunt, et lex data est: et quid opus est cuncta persequi? propter quem unigenitus Dei Filius factus est homo. Dominus meus immolatus est, ac sanguinem suum pro homine fudit, et illum ego contemnam? Quam vero dignus venia fuero? Nonne audistis Dominum cum Samaritana colloquutum esse (Joann. 4. 6. sqq.), ac sexcentos impendisse sermones, nec quoniam Samaritana erat, ideo contemptam eam fuisse, sed quoniam animam habebat, in pretio habitam esse? Non quia meretrix erat, despecta est; sed quia servanda erat, et fidem exhibuit, multa in illam cura collata est (a). Equidem dicere non cessabo, licet nullus sit, qui audiat: medicus sum, adhibeo medicamentum: doctor sum, mandatum mihi est ut admoneam; sic enim ait: *Speculatorem dedi te domui Israel (Ezech. 3. 17)*. Neminem corripo: quid tum postea? Sed ego mercede non careo. Et hoc ad summum dixi: nam in tanta multitudine fieri non potest, quin aliquis corrigatur: sed hi praetextus sunt, haec negligentium sunt auditorum excusationes. Audio quotidie, inquit, et non facio: audi, licet non facias; nam ex eo quod quis audiat, contingit etiam ut faciat: tametsi non facis, pudore perfunderis ob peccatum: tametsi non facis, mutas sententiam: tametsi non facis, teipsum condemnas, quod non facias. Haec autem ipsa tui ipsius accusatio unde nascitur? Sermonum fructus est meorum. Quando dixeris,

hei mihi: audivi, et non facio: illud, hei mihi, mutationis in melius est praeludium. Peccasti, luxisti? Peccatum solvisti: *Dic enim tu primus iniquitates tuas, ut justificeris (Isai. 43. 26)*. Quod si contristeris et mœstus fias, est aliquid salutis in mœstitia, non propter mœstitiae naturam, sed propter Domini benignitatem. Et cui fuerint peccata, non mediocris est consolatio quod seipsum contristet. *Vidi enim, inquit, quod contristatus est et mœstus fuit, et sanavi dolores ejus (Isai. 57. 18)*. O ineffabilem benignitatem atque bonitatem, quae exprimi non potest! Contristatus est, et sanavi eum. Quid vero magnum, quod contristatus sit? Magnum id quidem non est, sed inde sanandi dolores ejus occasionem arripui. Vidistis, ut uno temporis momento cuncta collegerit?

Non ob terrae motum, sed ob causam ejus timendum.

— Illam itaque vesperam terrae motus perpetuo cum animis vestris volvite. Nam alii quidem omnes ob terrae motum timore correpli erant, ego vero propter causam terrae motus. Satisne capitis, quid dixerim? Illi quidem pertimescebant, ne concideret civitas et interirent: ego vero, quod nobis Dominus iratus esset, metuebam. Non enim grave est mortem obisse, sed grave est Dominum irritasse. Itaque non jam ob terrae motum pavebam, sed ob causam terrae motus. causa enim terrae motus Dei est ira; porro causa divinae irae nostra sunt peccata. Noli unquam supplicium timere, sed supplicii parentem peccatum. Concutitur civitas? Quid tum postea? Mens vero tua non conquassetur: quandoquidem et in morbis ac vulneribus non eos lugemus, qui curantur, sed qui insaniabili morbo laborant. Quod est morbus et vulnus, hoc est etiam peccatum; quod est sectio et medicamentum, hoc est etiam poena.

3. *Non qui puniuntur, sed qui peccant lugendi.* — Intellexistis quod dico? Attendite: volo enim orationem philosophiae plenam vos docere. Quam tandem ob causam eos qui puniuntur, non eos qui peccant lugemus? Non enim res ita gravis est poena, ut res gravis est peccatum: nam poenae causa peccatum est. Si quem igitur videris habentem ulcus, vermes et saniem a corpore defluentes, nec vulnus tamen aut ulcus curantem: alterum vero pariter affectum, qui medicorum utatur opera, qui uratur, secetur, et acerbis medicamentis deglutiat, utrum, istorum, quaeso, lugebis? eumne qui aeger est, nec curatur, an eum qui aeger est, et curatur? Haud dubium, quin eum potius, qui cum aeger sit, non curatur. Ita quoque peccatores sint duo, quorum unus quidem puniatur, alter vero non puniatur: ne dicas, beatus hic est, quia divitiis affluit, orphanos spoliatur, viduas opprimit: tametsi non aegrotat, sed cum rapiatur, est in existimatione, cumulat honoribus, dominatur, nullis adversis rerum humanarum casibus laeditur, non febri, non afflictatione, non alio quovis morbo: liberorum cingitur choro, senectutem beate transigit: at hunc tu maxime luge, quod aegrotet, nec tamen curetur. Quo tandem pacto, ego dicam. Si quem videris correptum hydropisi, cuique lienis ex doloribus corpus intum-

(a) Hic locus citatur a Photio in Biblioth.

muerit, nec tamen currat ad medicum, sed frigida potu se oblectet, ac Sybaritica mensa fruatur, quotidie inebrietur, satellitio stipetur, et morbum augeat: cedo beatumne prædicabis ejusmodi hominem, an vero miserum judicabis? Quod si alterum videris hydropisi correptum, qui medicorum manibus curetur, qui fami seipsum dedat, qui multa prematur egestate, qui medicamentis assidue peracerbis utatur, quæ dolorem quidem afferunt, sed sanitatem dolore pariunt: nonne hunc præ illo beatum dices? Confessa res est ac manifesta: nam unus quidem æger est, nec curatur: alter autem æger est, sed medicorum opera utitur. At enim molestia est curatio: verum utilis est ejus finis. Ita quoque nostræ hujus vitæ se res habent; sed a corporibus sermonem transfer ad animas, a morbis ad peccata, ab acerbitate medicamentorum ad pœnas et judicium divinum. Quod enim est medicamentum adhibuit a medico, et sectio et ignis, hoc est a Deo illata poena. Nam ut sæpenumero admotus ignis urit, et sistit ulcus quod pascendo serpit, et ferramentum putredinem exhaurit, dolorem quidem inurens, sed utilitatem tamen pariens: ita et fames, et pestes, et quæcumque mala esse videntur, ferri loco et ignis admoventur animæ, ut ægrotationum ejus ulcus depascens ad similitudinem corporum cohibeant, eamque meliorem efficiant. Rursus duo sunt scortatores; sermoni subesse intelligatur imago: duo, inquam, scortatores, quorum unus dives sit, pauper alter: uter eorum meliorem habet spem salutis? Haud dubium quin pauper. Noli ergo dicere: dives scortatur, et opibus abundat; idcirco beatum ipsum prædico: quin potius beatum illum a te prædicari oportebat, si cum scortaretur, pauper esset: si cum scortaretur, fame premeretur: haberet enim adactum necessitate doctorem philosophiæ, paupertatem. Cum igitur improbum videris secunda utentem fortuna, lacrymare: duo quippe mala sunt, morbo urgeri, et insanabilem esse. Cum videris improbum calamitatibus premi, consolare, non modo quia melior redditur, sed quia multa ejus peccata hic expiantur. Attende diligenter ad ea quæ dico; multi homines et hic expiantur, et illic plectuntur: alii hic tantum, alii illic tantum. Inflige animo doctrinam meam: hic quippe sermo exacte discussus multas ex animo tuo perturbationes ejiciet.

Beatus est in hac vita puniri. — Sed primum, si placet, in medium proferamus eum, qui illic puniatur, hic vero deliciis potitus fuerit: attendant divites et pauperes iis quæ dicuntur: utrisque namque perutilis est doctrina. Ut enim scias hic et illic multos puniri, Christum dicentem audi: *In quancumque autem civitatem aut domum intraveritis, intrantes in domum salutate eam dicentes: pax huic domui; et si quidem fueris domus illa digna, veniat pax vestra super eam; si autem non fuerit digna, pax vestra revertatur ad vos. Et quicumque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes foras de civitate, excutite pulverem de pedibus vestris. Amen dico vobis, tolerabilis erit terra Sodomorum et Gomorrhæorum in die judicii, quam illi civitati. In quancumque autem civita-*

tem aut domum intraveritis, interrogate quis in ea dignus sit, et ibi manete, donec exeatis (Matth. 10. 11). Ex his liquet Sodomitis et Gomorrhæos et hic punitos fuisse, et illic plecti: cum enim dicat tolerabilius fore Sodomitis quam istis, ostendit eos plecti quidem, sed non ita ut isti.

4. Sunt rursus, qui plectuntur hic tantum, ut ille scortator: sic enim ad Corinthios scribens beatus Paulus dicebat: *Omnino auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter gentes, ita ut uxorem patris sui aliquis habeat. Et vos inflati estis, et non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit. Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, jam judicavi ut præsens eum qui sic operatus est in nomine Domini nostri Jesu Christi, congregatis vobis, et spiritu meo, tradere hujusmodi satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini Jesu (1. Cor. 5. 1).* Vides ut hic puniatur iste, nec illic puniatur? Nam quoniam hic ejus corpus punitum est, illic non punitur. Jam ostendere illum volo, qui deliciis hic fruatur, et illic plectatur. *Dives erat quidam.* At tametsi historiæ narrationem anteveritis, expectate finem orationis; hæc enim mea laus est, vestrumque præconium, ut jam dum principia serunt, vos segetes colligatis: assidua vos sermonum auditio doctores reddidit: sed quoniam vobiscum et nonnulli peregrini sunt ingressi, nolite currere, sed eos qui claudicant, expectate. Siquidem corpus est Ecclesia: oculum habet et caput habet. Ut igitur si calcaneo spina sit infixa, deorsum oculus se inclinat, quod membrum sit corporis, neque dicit: Quandoquidem in alto sedeo, membrum quod deorsum est nihili facio; sed inclinat se, suamque deserit altitudinem: tametsi quid calcaneo vilius? aut quid oculo nobilius? Sed inæqualitatem cognatio naturæ corrigit, et caritas omnia miscet. Ita fac tu quoque: quamvis celer et expeditus sis, atque ad audiendum paratus, si fratrem habeas, qui ea quæ proponuntur, assequi nequeat, descendat ad calcem oculus tuus, claudicantis membri commiseratione tangatur, ita ut ob tuam celeritatem et illius tarditatem expers sermonis ipse non maneat: noli tua intelligentia in illius perniciem abuti, sed ob tuam celeritatem Deo gratias age. Dives es? gaudeo vehementerque lætor: at ille pauper adhuc est: ne propter divitias tuas in egestate maneat. Spinam habet ille, perturbatam rationem: tu vero ad illum descende, ac spinam extrahere. Quid igitur ait? *Dives erat quidam;* nomine, non reipsa; dives erat quidam purpura indutus, cui mensa apponebatur opipara, vini crateres habens coronatos, qui convivia quotidie celebrabat; alter vero quidam erat pauper, Lazarus nomine (*Luc. 16. 19*).

Cur nomen divitis non sit expressum. — Ubi ergo nomen divitis? Nusquam, quippe qui nomine careat. Quantæ divitiæ? Nec tamen illi nomen reperitur. Quales tandem hæc divitiæ? Arbor foliis vernans, sed fructu destituta: quercus in altum protensa, quæ glandem brutis animantibus in cibum suppeditat, homo qui fructum non habet hominis. Ubi enim divi-

σον, εἰπέ μοι, μακαρίζεις τούτον, ἢ ταλανίζεις; Ἐάν δὲ ἕτερον ὁδῷ ὑδέρῳ α κατεχόμενον, λατριῶν ἀπολαύοντα χειρῶν, λιμῷ ἑαυτὸν ἐκδιδόντα, ἐν ἀπορίᾳ πολλῇ ὄντα, φαρμάκοις προσκαρτεροῦντα πικροῖς, ἔχουσι μὲν ὀδύνην, τίκτουσι δὲ διὰ τῆς ὀδύνης ὑγίαν, οὐχὶ τούτον ὑπὲρ ἐκείνον μακαρίζεις; Ὁμολόγηται· ὁ μὲν γὰρ νοσεῖ, καὶ οὐ θεραπεύεται· ὁ δὲ νοσεῖ, καὶ ἀπολαύει λατρείας. Ἄλλ' ἐπίπονος ἡ λατρεία. Ἄλλ' ὠφέλιμον αὐτῆς τὸ τέλος. Οὕτως ἐστὶ καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν σωμάτων ἀπαγε τὸν λόγον ἐπὶ τὰς ψυχὰς, ἀπὸ τῶν νοσημάτων ἐπὶ τὰ ἀμαρτήματα, ἀπὸ τῆς πικρίας τῶν φαρμάκων ἐπὶ τὰς τιμωρίας καὶ τὴν χρίσιν τοῦ Θεοῦ. Ὅπερ γὰρ ἐστὶ τὸ φάρμακον τὸ παρὰ τοῦ λατροῦ, καὶ ἡ τομὴ καὶ τὸ πῦρ, τοῦτό ἐστιν ἡ τιμωρία ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ὅσπερ γὰρ τὸ πῦρ πολλάκις ἐπαγόμενον καίεται, καὶ τὴν νομὴν κωλύει, καὶ τὸ σιδήριον ἀφαιρείται τὴν σηπεδόνα, ἔχον μὲν ὀδύνην, παρέχον δὲ ὠφέλειαν· οὕτω καὶ λιμὸς καὶ λοιμοὶ καὶ ὅσα κακὰ δοκοῦντα εἶναι, ἀντὶ σιδήρου καὶ πυρὸς ἐπάγονται τῇ ψυχῇ, ἵνα τὴν νομὴν τῶν νοσημάτων κατὰ τὴν εἰκόνα τῶν σωμάτων κωλύσῃ καὶ βελτίονα ἐργάσῃται. Πάλιν ἔστωσαν δύο πόρνοι, καὶ ὑποκείσθω τῷ λόγῳ ἡ εἰκόνα· δύο πόρνοι· ἀλλ' ὁ μὲν πλούσιος, ὁ δὲ πέννης. Τίς μᾶλλον ἐλπιδας σωτηρίας ἔχει; Ὁμολόγηται· δηλονότι ὁ πέννης. Μὴ τοῖνυν εἴπῃς, ὅτι ὁ πλούσιος πορνείᾳ καὶ πλουτεῖ, καὶ διὰ τοῦτο μακαρίζω αὐτόν. Μᾶλλον ἔδει σε μακαρίζειν αὐτόν, εἰ πορνείαν ἐπένετο, εἰ πορνείων ἐλίμωττεν· εἶχε γὰρ διδάσκαλον κατηναγκασμένον τῆς φιλοσοφίας τὴν πένιν. Ὅταν ὁδῷ κακὴν εὐμεροῦντα, δάκρυσον· δύο γὰρ κακὰ, καὶ νόσος καὶ τὸ ἀνίατον. Ὅταν ὁδῷ κακὴν ἐν συμφοραῖς ὄντα, παραμυθοῦ, μὴ διὰ τοῦτο μόνον, ὅτι βελτίον γίνεται, ἀλλ' ὅτι πολλὰ τῶν ἀμαρτημάτων αὐτοῦ ἐνταῦθα διαλύεται. Πρόσεχε μετὰ ἀκριθείας τῷ λόγῳ. Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐνταῦθα διαλύονται, καὶ ἐκεῖ κρίνονται· οἱ δὲ ἐνταῦθα μόνον, οἱ δὲ ἐκεῖ μόνον. Κάτεχε μου τὴν διδασκαλίαν· οὗτος γὰρ διευκρινηθεὶς ὁ λόγος πολλοὺς θορύβους ἐκβαλεῖ σου τοῦ λογισμοῦ.

Ἄλλ', εἰ δοκεῖ, παραγάγωμεν εἰς μέσον πρῶτον τὸν ἐκεῖ μὲν κολαζόμενον, ἐνταῦθα δὲ ἀπολαύσαντα τρυφῆς. Προσεγχεύσαν καὶ πλούσιον καὶ πέννην τῷ λεγομένῳ ἑκατέρους γὰρ χρήσιμος ἡ διδασκαλία. Ὅτι γὰρ καὶ [777] ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ πολλοὶ κρίνονται, ἀκούε τοῦ Χριστοῦ λέγοντος· *Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἡ οἰκίαν εἰσέλθῃτε, εἰσερχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάζουσθε αὐτήν, λέγοντες· Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ. Κἂν μὲν ἢ ἡ οἰκία ἀξία, εἰσελθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ἢ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐξ' ὑμᾶς ἐπιστραφήτω β. Καὶ ὅς ἂν μὴ δέξῃται ὑμᾶς, μὴδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι ἐξω τῆς πόλεως, ἐκτινάξτε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόρρων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἡ οἰκίαν εἰσέλθῃτε, ἐξετάσατε εἰς ἐν αὐτῇ ἀξίως ὄντι, κἀκεῖ μένετε, ὥς ἂν ἐξεέλθῃτε.* Ἀπὸ τούτων ὅλῳν ὅτι οἱ Σοδόμων καὶ Γομόρρων καὶ ἐνταῦθα ἐκρίθησαν, καὶ ἐκεῖ ὁ κολάζονται. Ὅταν γὰρ λέγῃ, ὅτι ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ τοῦ-

τοῖς, δείκνυσιν, ὅτι κολάζονται μὲν, οὐχ οὕτω δὲ ὡς οὗτοι.

δ. Πάλιν εἰσὶν οἱ ἐνταῦθα κολαζόμενοι μόνον, ὥσπερ ὁ πορνευκὸς. Κορινθίους γὰρ ἐπιστελλῶν ὁ μακάριος Παῦλος, οὕτως ἔλεγεν· *Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναικὰ τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν. Καὶ ὑμεῖς περυστωμένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐκνεθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο κοίτης.* Ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὸ τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα, ὡς παρὼν τὸν οὗτω τοῦτο κατεργασμένον, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ἡμῶν^d καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ εἰς δόλῳ τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Εἶδες πῶς οὗτος ὡς κολάζεται, καὶ ἐκεῖ οὐ κολάζεται; Ἐπειδὴ γὰρ ὡς ἐκολάσθη αὐτοῦ τὸ σῶμα, ἐκεῖ αὐ κολάζεται. Θέλω [δὲ] λοιπὸν δεῖξαι τὸν ὡς τρυφήσαντα, ἐκεῖ δὲ κολαζόμενον. Ἦν τις πλούσιος. Ἄλλ' εἰ καὶ προλαμβάνετε τὴν ἱστορίαν τοῦ διγνήματος, ἀναμείνατε τὴν λύσιν τοῦ λόγου· τοῦτο γὰρ ἐμὸν ἐγκώμιον, καὶ ὑμέτερος ἔπαινος, προσιμῶν καταβαλλομένων, ἤδη ὑμᾶς τὸν στάχυν δρέπεσθαι. Διδασκάλους ὑμᾶς εἰργάσατο ἡ συνεχὴς τῶν λόγων ἀπὸλαυσις· ἀλλ' ἐπειδὴ μεθ' ὑμῶν εἰσι καὶ ξένοι τινὲς εἰσόντες, μὴ τρέχετε, ἀλλ' ἀναμείνατε τοὺς χωλεύοντας. Καὶ γὰρ ἡ Ἐκκλησία σῶμά ἐστιν· ὀφθαλμὸν ἔχει, καὶ κεφαλὴν ἔχει. Ὅσπερ οὖν ἂν ἡ πτέρνα δέξηται ἀκάνθαν, ὁ ὀφθαλμὸς κάτω κύπτει, μέλος ὢν τοῦ σώματος, καὶ οὐ λέγει, Ἐπειδὴ ἐν ὕψει κάθημαι, καταφρονῶ τοῦ κάτω μέλους, ἀλλὰ κύπτει καὶ καταλιμπάνει τὸ ἑαυτοῦ ὕψος· καίτοι τὴ πτέρναν εὐτελέστερον, ἢ τὴν ὀφθαλμοῦ εὐγενέστερον; ἀλλ' ἡ συμπάθεια τὸ ἀνέμωλον διώρθωσε, καὶ ἡ ἀγάπη τὸ πᾶν ἐκέρασεν· οὕτω καὶ σὺ ποιεῖ· κἂν ταχὺς ᾖς, κἂν παρσεκυσσόμενος πρὸς ἀκρόασιν, μὴ ἔχῃς δὲ παρακολοῦντα τὸν ἀδελφὸν τοῖς καταβαλλομένοις, καταβῇ τὸ ὀφθαλμὸς σου πρὸς τὴν πτέρναν· συμπασχέτω τῷ χωλεύοντι μέλει, ὥστε μὴ διὰ τὴν σὴν ταχυτητα, καὶ τὴν ἐκείνου βραδυτητα, ἐξημῶν αὐτὸν ἀναμείνατε τοῦ [778] λόγου. Μὴ τῇ συνέσει τῇ σῇ εἰς ἐκείνου ἀπώλειαν ἀποχρήσῃ, ἀλλὰ χάριν ἔχει τῷ Θεῷ διὰ τὴν σὴν ταχυτητα. Πλούσιος εἰ; χαίρω καὶ εὐφραίνομαι· ἀλλ' ἐκεῖνος ἐπὶ πένεται· μὴ διὰ τὸν σὸν πλοῦτον μόνον ἐν τῇ πτωχείᾳ. Ἀκάνθαν ἔχει ἐκεῖνος, τεθρονημένον λογισμὸν· ἀλλὰ κατάβῃ πρὸς αὐτόν, καὶ ἐξέλῃ τὴν ἀκάνθαν. Τί οὖν φησιν; Ἦν τις πλούσιος, ὀνόματι, οὐχὶ πράγματι. Ἦν τις πλούσιος, πορφύραν ἐνδιδυσκόμενος, τράπεζαν παρατιθέμενος πολυτελεῖ, κρατῆρας ἔχων ἐστεμμένους οἶνου, συμπόσια καθ' ἑκάστην ἡμέραν ποιῶν· ἕτερος δὲ τις ἦν πέννης, Ἀδζαρος ὀνόματι.

Καὶ τοῦ τὸ ὄνομα τοῦ πλουτοῦ; Οὐδαμῶ· ἀνώνυμος γάρ ἐστι. Πόσος πλούτος; καὶ ὄνομα αὐτῷ οὐχ εὐρίσκειται. Ποῖος πλούτος οὗτος; Δένδρον φύλλον μὲν κομῶν, καρπὸν δὲ ἀπεστερημένον, ὄρυς πρὸς ὕψος ἀνατεταμένη, ἀλόγοις τροφῇ παρέχουσα τὴν βάλανον, ἀνθρώπος οὐκ ἔχων ἀνθρώπου καρπὸν. Ὅπου γὰρ πλούτος καὶ ἀρπαγαί, λύκος ὁ βλέπόμενος· ὅπου πλούτος καὶ θηριωδία, λέοντα ὀρώ, καὶ οὐκ

^a Vatic. ὑδέρῳ.

^b Vatic. πρὸς ὑμᾶς ἀναστραφέτω.

^c Sic Vatic., in Morel. et Savil. vero καὶ ἐκείθεν.

^d Reg. cum Savil. ὡμῶν.

^e Vatic. μὴ προλαμβάνετε.

ἄνθρωπον ἀπόλεσε τὴν εὐγένειαν τῇ δυσγενείᾳ τῆς πονηρίας. Ἦν τις πλούσιος, πορφύραν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐνδύσασκόμενος, τὴν δὲ ψυχὴν ἀράχνης γέμων, μύρου πνέων, δυσωδίας δὲ ἐμπεπλησμένος, τράπεζαν παρατιθέμενος πολυτελῆ, παρασίτους τρέφων καὶ κόλακας, τὴν δούλην παιῶν τὴν σάρκα, τὴν δέσποιναν δὲ τὴν ψυχὴν λιμῷ φθειρομένην περιορῶν κατεστειμένη αὐτῷ ἡ οἰκία, καὶ ὁ τῆς ἀμαρτίας θεμέλιος κεκονιαμένος· ἐν οὐν τὴν ψυχὴν ἔχων κατορωρυγμένην. Ἦν τοίνυν ὁ πλούσιος ἐκεῖνος τράπεζαν ἔχων πολυτελῆ, κρατῆρας ἐστειμένους οἶνου, παρασίτους τρέφων καὶ κόλακας, τὸ πονηρὸν τοῦ διαδόλου θέατρον, τοὺς λύκους τοὺς αἰχμαλωτίζοντας πολλοὺς τῶν πλουτούντων, τοὺς ὠνούμενους τῆς οἰκείας γαστρὸς τῇ πλησμονῇ τὴν ἐκείνων ἀπώλειαν, τοὺς πολλὴν τιμῇ καὶ χολακείᾳ τὸν πλοῦτον λυμαινομένους.

Οὐκ ἂν τις ἁμάρτοι τοὺς τοιοῦτους λύκους προσειπὼν, οἱ καθάπερ πρόβατον τὸν πλοῦσιον ἐν μέσῳ λαβόντες, ἐπαίρουσι τοὺς ἐπαίνοις, καὶ φυσῶσι τοὺς ἐγκωμίους, καὶ οὐκ ἀφίσιν αὐτὸν οὐδὲ τὸ ἔλκος ἰδεῖν, ἀλλὰ τυφλοῦσιν αὐτοῦ τὴν διάνοιαν, καὶ αὐξοῦσιν αὐτοῦ τὴν σιγηθῆσαν. Εἴτα καταλαβάνοντος καιροῦ μεταβολῆς^α, ἐν φυγῇ οἱ φίλοι, ἐν συμπαθείᾳ ἡμεῖς οἱ ἐπιτιμῶντες· τὰ προσωπεῖα ἐκείνων κρύπτεται· ὅπερ δὴ καὶ πολλὰκις νῦν γέγονεν.

ε'. Ἦν τοίνυν ὁ πλούσιος ἐκεῖνος παρασίτους τρέφων καὶ κόλακας, θέατρον τὴν οἰκίαν ἐργαζόμενος, οὐν ἕκαστον ἐκλῶν, ἐν εὐημερίᾳ πολλῇ διατρέων· ἑτερος δέ τις ἦν Λάζαρος ἑλκῶν γέμων, πρὸς τὸν πυλῶνα τοῦ πλουτοῦ καθεζόμενος, καὶ ἐπιθυμῶν ψυχῶν. Παρὰ τὴν πηγὴν ἐδίψα, ἐν εὐημερίᾳ ἐλιμῶντεν^β. Καὶ ποῦ ἔβριπτο; Οὐκ εἰς τὸ ἀμφοδόν, οὐκ εἰς ῥύμην, οὐκ εἰς στενωπὸν, οὐκ εἰς μέσσην ἀγορὰν, ἀλλ' εἰς τὸν πυλῶνα τοῦ πλουτοῦ, ὅπου ἀνάγκη εἶχεν εἰσῶν καὶ ἐξῶν ὁ πλούσιος ε', ἢ μὴ λέγῃ· Οὐκ εἶδον, παρεῖδραμον, οὐκ εἶδον μοι οἱ ὀφθαλμοί. Εἰς τὴν εἰσοδὸν σου κείτα, ὁ μαργαρίτης ἐν βορβόρῳ, καὶ οὐ βλέπει; ὁ ἱατρός [779] παρὰ τὸν πυλῶνα, καὶ οὐ θεραπεύει; ὁ κυβερνήτης ἐν τῷ λιμένι, καὶ ναυάγιον ὑπαιμένει; παρασίτους τρέφεις, καὶ πένητας οὐ τρέφεις; Ἐγίνετο τότε ταῦτα, γίνεται δὲ καὶ σήμερον. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐκεῖνα^γ γέγραπται, ἵνα οἱ μετὰ ταῦτα ἀπὸ τῶν πραγμάτων παιδευθῶσι, καὶ μὴ πάθωσιν ἐκεῖνα, ὅπερ ἔπαθεν οὗτος. Ἐκεῖτο τοίνυν ἐν τῷ πυλῶνι ὁ πένης· πένης μὲν ἔξωθεν, πλούσιος δὲ ἐσωθεν· ἐκεῖτο ἡλωμένος τὸ σῶμα· θησαυρὸς ἄνωθεν ἀνάγκας ἔχων, κάτωθεν δὲ μαργαρίτας. Τί γὰρ αὐτῷ βλάβος ἀπὸ τῆς ἀβρωσίας τοῦ σώματος, τῆς ψυχῆς ὕγιαίνουσας; Ἀκουέτωσαν οἱ πένητες, καὶ μὴ ἀποπληγῆτωσαν ε' ἀπὸ τῆς ἀθυμίας· ἀκουέτωσαν οἱ πλούσιοι, καὶ μεταβαλέσθωσαν ἀπὸ τῆς πονηρίας. Διὰ γὰρ τοῦτο αὐταὶ αἱ δύο ἡμῖν εἰκόνες πρόκεινται, πλοῦτου καὶ πενίας, ὠμότητος καὶ καρτερίας, ὑπομονῆς καὶ πλεονεξίας, ἵν' ὅταν ἴδῃς πένητα ἡλωμένον, καὶ καταφρονούμενον, μὴ αὐτὸν ταλανίσῃς· ὅταν ἴδῃς πλοῦσιον καλλωπιζόμενον, μὴ αὐτὸν μακαρίσῃς. Ἀνάδραμε ἐπὶ τὴν παραβολὴν· ἔαν θυροβῇ σε τὸ ναύτιον τῶν λογισμῶν, δράμε ἐπὶ τὸν λιμένα, λαβὲ ἀπὸ τῆς διηγῆσεως παραμυθίαν, ἐννόησον τὸν Λάζα-

ρον καταφρονούμενον, ἐννόησον τὸν πλοῦσιον εὐημεροῦντα καὶ ἀπολαύοντα τρυφῆς, καὶ μηδὲν σε θεωρεῖτω τῶν ἐν τῷ βίῳ γινόμενων. Ἐάν γὰρ λογισμῶν ἔχῃς ἡκριθωμέναν, οὐ βαπτίζει σε τὰ κύματα, οὐ γίνεται ὑποβρύχιον τὸ πλοῖον, ἐάν τῇ διακρίσει τῶν λογισμῶν διαιρῇς τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν. Τί μοι λέγεις, τὸ σῶμά μου στενοχωρεῖται; Ἡ διάνοιά σου μὴ παραβλαβεῖ^δ. Ὁ δεινὰ πλούσιος καὶ πονηρὸς· καὶ τί τοῦτο ε'; ἀλλ' ἡ κακία οὐκ αἰσθητή. Μὴ μοι ἀπὸ τῶν ἔξωθεν τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τῶν ἐνδοθεν δοκίμαζε. Ἐάν ἴδῃς δένδρον, τὰ φύλλα καταμανθάνεις, ἢ τὸν καρπὸν; Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἐάν ἴδῃς ἄνθρωπον, μὴ τὰ ἔξωθεν δοκίμαζε, ἀλλὰ τὰ ἐνδοθεν· τὸν καρπὸν καταμανθάνει, καὶ μὴ τὰ φύλλα. Μήποτε ἀγριελαία μὲν ἐστὶ, νομίζεται δὲ ἐλαία· μήποτε λύκος μὲν ἐστὶ, νομίζεται δὲ εἶναι ἄνθρωπος. Μὴ τοίνυν ἀπὸ τῆς φύσεως καταμάνθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῆς προαιρέσεως, μὴ ἀπὸ τῆς ὁψεως, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γνώμης· καὶ οὐκ ἀπὸ τῆς γνώμης μόνον, ἀλλὰ καὶ περιεργάζου αὐτοῦ τὸν βίον. Εἰ φιλοπρωχίαν ἔχει, ἀνθρωπῶς ἐστὶν· εἰ δὲ ἐν ἐμπορίαις ἀναστρέφεται, δρῦς ἐστὶν· εἰ δὲ θυμῷ θηριώδης ἐστὶ, λέων ἐστὶν· εἰ δὲ ἀρπαξ ἐστὶ, λύκος ἐστὶν· εἰ δὲ ὑπουργός ἐστι, ἀσπίς ἐστὶ. Καὶ εἰπέ· Ἐγὼ ἄνθρωπον ζητῶ, τί μοι εἰδείας θηρίον ἀντὶ ἀνθρώπου; Μάθε τί ποτε ἀρετὴ ἀνθρώπου, καὶ μὴ θυροβῶ. Ἦν τοίνυν ὁ Λάζαρος ἐν τῷ πυλῶνι κείμενος, ἡλωμένος, λιμῷ τηκόμενος· οἱ δὲ κύνες ἐρχόμενοι ἐλαιοῦν αὐτοῦ τὰ τραύματα· τοῦ ἀνθρώπου οἱ κύνες φιλανθρωπότεροι ἐλαιοῦν αὐτοῦ τὰ τραύματα, καὶ τὴν σιγηθῆσαν περιήρουν καὶ ἐξεκάθειον. Ἐκεῖτο δὲ ἐκεῖνος καθάπερ χρυσὸν ἐν χαμίνῳ παρακαθεζόμενος, καὶ δοκιμώτερος γινόμενος· οὐκ εἶπεν ὁ πολλοὶ τῶν πενήτων· Ταῦτα προνομίας; ἄρα θεὸς ἐφορᾷ τὰ ἀνθρώπινα; ἐγὼ ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ πένῃ, καὶ οὗτος ἐν ἀδικίᾳ^ε, καὶ πλουτεῖ; Οὐδὲν τούτων ἐλογίσατο, ἀλλὰ παρεχόμενος τῷ ἀκαταλήπτῳ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας· τὴν ψυχὴν τὴν αὐτοῦ ἀποστήλῃ, τὴν καρτερίαν φέρων, τὴν ὑπομονὴν [780] ἐνδεικνύμενος, καίμενος τῷ σώματι, καὶ τρέχων τῇ διανοίᾳ, ἐπετρωμένος τῇ γνώμῃ, τὸ βραβεῖον ἀρπάξων, ἀναδύς τῶν κακῶν, καὶ πῶν ἀγαθῶν μάρτυς. Οὐκ εἶπεν· Παράσιτοι μετὰ βασιλείας ἀπολαύουσι, ἐγὼ δὲ ψυχὴν οὐ καταξιοῦμαι· ἀλλὰ τί; Ὁυχαρίσται, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν. Ἐγένετο ἀποθανεῖν αὐτούς· ἀπέθανεν ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη· ἀπῆλθε καὶ ὁ Λάζαρος· οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι, ἀπέθανε. Τοῦ μὲν γὰρ πλουτοῦ ὁ θάνατος θάνατος καὶ τάφος^ς, τοῦ δὲ πένητος ὁ θάνατος ἀποδημία, καὶ πρὸς τὰ βελτίω μεταστάσις, καὶ ἀπὸ τοῦ σκάμματος ἐπὶ τὰ βραβεῖα ὁ δρόμος, ἀπὸ τοῦ πελάγους ἐπὶ τὸν λιμένα, ἀπὸ τῆς παρατάξεως ἐπὶ τὸν ῥόπαιον, ἀπὸ τῶν ἰδρώτων ἐπὶ τὸν στέφανον. Ἀπῆλθον ἀμόφτεροι ἐκεῖ, ὅπου τὰ ἀληθινὰ πράγματα· ἐλύθη τὸ θέατρον, καὶ ἀπεκαλύφθη τὰ προσωπεῖα.

Καθάπερ γὰρ ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦτ' ἐν μεσημβρίᾳ μεσση παρατάγματα γίνεται, καὶ εἰσέρχονται πολλοὶ τῶν σκηνηκίων, ὑποκρινόμενοι, προσωπεῖα ἐν τῇ ὕβει ἔχοντες, καὶ μῦθον παλαιὸν ἀπαγγέλλοντες, καὶ τὰ πράγματα διηγούμενοι, καὶ ὁ μὲν γίνεται φιλόσοφος, οὐκ ὢν φιλόσοφος, ὁ δὲ γίνεται βασιλεὺς, οὐκ ὢν βασιλεὺς, ἀλλὰ σχῆμα ἔχων διὰ τῆς ὑψηλῆσεως· ὁ δὲ ἱατρός οὐδὲ ξύλον μεταχειρίσασθαι δυνάμενος,

^α Benzel. κατέλαβε καιρὸς μεταβ. Infra idem καὶ πολλὰκις γέγονεν εἰ παρασίτους ἔχων.

^β Benzel. ἐν εὐημερίᾳ λιμῷ ἐτήχετο.

^γ Benzel. εἰσὼν καὶ ἐξὼν ὁ πλούσιος. Et paulo post οὐκ εἶδον, ὅτε παρεῖδραμον.

^δ Benzel. ἐκείνο.

^ε Benzel. μὴ ἀθυμῶντος.

^δ Benzel. εἰ ἡ διάνοιά σου μὴ παραβλαβεῖ, ἀλλ' ἡ βλαβή.

^ε Benzel. πλούσιος. Καὶ τί τοῦτο.

^ς Benzel. ἐν ἀμαρτίᾳ. Infra alius τὴν τιμωρίαν φέρων.

^ι Benzel. καὶ ταρῆ.

tiae ac rapinae, lupus est is qui cernitur : ubi divitiarum et feritas, leonem video non hominem : nobilitatem perdidit ignobilitate malitiae. *Dives erat quidam*, qui quotidie purpura induebatur : anima vero ejus araneis referta erat : unguenta spirabat, at fœtoris plenus erat : mensa illi apponebatur opipara : parasitos et adulatores alebat : carnem saginabat ancillam : dominam autem animam fame confectam negligebat : domus illi erat sertis redimita, sed fundamenta peccati calce obducta, et anima in vino defossa. Dives igitur ille mensa fruebatur opipara poculisque vini coronatis : parasitos et assentatores alebat, pravum diaboli theatrum, lupos illos, qui multos divitem in servitutem redigunt, qui perniciem illorum ventris sui expletionem mercantur, qui divitias honore multo et assentatione populantur.

Ubi semel inclinata res est, amici de medio. — Nequaquam aberret qui tales homines lupos compellaverit, qui quasi ovem divitem in medio positum, laudibus extollunt et præconiis instant, ac ne quidem ulcus videre sinunt, sed ejus mentem excecant, putredinem augent. Deinde (a) mutata rerum facie, amici fugiunt, nos vero qui increpabamus, commiseratione movemur : larvæ illæ, quod plerumque jam accidit, occultantur.

5. Dives ergo ille parasitos alebat et adulatores, domum propriam theatrum fecerat, vino singulos resolvebat, rebus admodum prosperis fruebatur : alius vero quidam erat Lazarus, ulceribus plenus, ad ostium divitis sedens, qui vel micæ cupiebat : juxta fontem stitibat, in re tam prospera fame consumebatur. Et quonam projectus fuerat ? Non in bivium, non in vicum, non in angiportum, non medium in forum ; sed ad ostium divitis, qua ingressurus ille egressurusque necessario erat : ne diceret, non vidi, præterivi¹, non oculis insexi. Ad ingressum tuum jacet, margarita in tæneo, et non vides ? Medicus ad ostium, et non curaris ? Gubernator in portu, et naufragium pateris ? Parasitos alis, et pauperes non alis ? Hæc tunc gesta sunt, hodieque geruntur. Ideo enim hæc scripta sunt, ut posteri ex rebus ipsis erudirentur, ac ne eadem ipsa paterentur, quæ passus ille est. Ad ostium igitur jacebat pauper : pauper foris, dives intus : corpore ulceribus pleno jacebat : thesaurus, qui in superficie spinas, intus vero margaritas habebat. Quod enim illi nocumentum ex infirmitate corporis, anima bene valente ? Audiant pauperes, et ne mœrore præfocentur : audiant divites, et a nequitia convertantur. Ideo namque hæc duæ nobis imagines prostant, divitiarum et paupertatis, crudelitatis et tolerantiae, patientiae et avaritiarum. Ut cum videris pauperem ulceribus plenum et despectum, ne miserum prædicaveris : cum videris divitem ornatum, ne verbum dixeris. Gradum refer ad parabolam : si te turbet naufragium cogitationum, fuge in portum : ex ejus narratione consolationem accipe : cogita Laza-

rum despectum, cogita divitem prospere agentem deliciisque fruentem, nihilque te perturbet eorum, quæ in vita geruntur. Nam si accurato ratiocinio utaris, non te fluctus demergunt : navis non undis obruitur, si ratiocinii sagacitate rerum distinguas naturam. Quid tu mihi dicis, corpus meum in angusto jacet ? Mens ne lædatur. Ille dives et improbus est : quid tum postea ? At improbitas non sub sensum cadit. Ne mihi hominem ab exteriori facie spectes, sed hunc exterius proba. Cum vides arborem, foliis consideras, an fructum ? Ita et in homine. Si videris hominem, ne exteriora perpendas, sed interiora : fructum consideres, non folia² : ne forte olea sit agrestis, dum genuina olea putatur : ne forte lupus sit, dum creditur esse homo. Ne itaque a natura hominem proba, sed a voluntatis proposito : ne a vultu, sed a sententia : nec a sententia tantum, sed vitam diligenter inquire ; si pauperum est amans, homo est : si in commerciis versatur, quercus est : si est animo ferus, leo est : si rapax, lupus est : si subdulus, aspis. Et dic, hominem quaero, quid mihi tu pro homine feram ostendis ? Disce quid sit virtus hominis, et ne turberis. Erat igitur Lazarus in ostio sedens, ulceribus plenus, fame tabefactus, accedentesque canes lingebant ejus vulnera ; canes homine ipso humaniores lingebant ejus vulnera, saniem tollebant et emundabant. Jacebat ille quasi aurum in fornace sedens, et probatior effectus. Non dicebat id, quod plurimi pauperes dicunt : hæccine est providentia ? Deusne humana respicit ? Ego in justitia vivens pauper sum, et ille iniquus dives est ? Nihil horum cogitabat, sed incomprehensibili Dei erga homines clementiae omnia committebat, animum emundans suum, cruciatum tolerans, patientiam exhibens, jacens corpore, currens mente, animo volans et brachium arripiens, emergens ex malis, et bonorum testis. Non dixit : parasiti ubertim fruuntur deliciis, ego ne micis quidem dignus habeor. Sed quid ? Deo gratiam et gloriam referebat. Accidit ut ambo morerentur : mortuus est dives, sepultusque fuit : abiit et Lazarus, neque enim dixerim, mortuus est. Nam divitis quidem mors vere mors est et sepultura, pauperis vero mors est peregrinatio et translatio ad meliora, cursusque a scammate ad præmium, a pelago ad portum, ab acie ad tropæum, a sudoribus ad coronam. Ambo illuc abierunt, ubi res veræ : solum est theatrum, sublata larvæ.

Res humanæ scenæ comparantur. — Quemadmodum (a) enim in theatro in meridie velamina multa sunt, multique scenici ingressi histrionicam larvam in vultu habent, veterem fabulam tractant, resque gestas narrant : et alius quidem philosophum agit, qui non est philosophus : alius regem, qui rex non est, sed regis habitum habet per enarrationem : alius medicus, qui ne lignum quidem tractare potest, sed

¹ Benzeli., *Non vidi cum præterivi.*

(a) Hoc fragmentum cum aliis Chrysostomi Upsaliæ edidit vir doctus Ericus Benzelius ad fidem Codicis Barocciani.

² Hic quædam desiderantur in Benzeli., quæ habentur in Codd. aliis, et quadrant ad textum.

(a) Hæc paucioribus tractat supra bomil. II de Lazaro, num. 3.

medici vestibus amictus est : alius servus, qui tamen liber est : alius doctor, qui ne litteras quidem novit : nullo modo suam, sed alienam speciem referentes. Nam medicus apparet, qui non est medicus : philosophus apparet, qui comam habet intra larvam, miles apparet is, qui militis cultum refert. Etiam si vero larvæ species fallat, sed non fallit naturam, cujus veritatem specie transmutat. Donec autem scena et theatrum est, lætisque spectatores assident, larvæ manent : cum autem adveniente vespera theatrum solvitur, recedentibus omnibus, larvæ projiciuntur : tunc qui intus rex erat, foris ærarius est. Projectæ sunt larvæ, abscessit fallacia, veritas apparuit : et qui intus liber erat, foris servus deprehenditur. Ut enim jam dixi, intus fallacia, foris veritas : advenit vespera, solum est theatrum, apparuit veritas. Ita quoque in vita et in fine vitæ res præsentis sunt theatrum : histrionicam agunt divitiæ et paupertas, princeps et subditus, et his similia ; cum autem dies illa transierit, et nox illa tremenda advenerit ; imo potius dies, quæ peccatoribus nox, justisque dies erit : cum solum fuerit theatrum, cum projectæ fuerint larvæ, cum unusquisque et opera ad examen vocabuntur : non unusquisque et divitiæ ejus, non unusquisque et principatus ejus, non unusquisque et honor ejus, non unusquisque et potentia ejus ; sed unusquisque et opera ejus, et princeps et imperator, et mulier et vir, cum a nobis vitam probam et bona opera repetet, non dignitatum pompam, non paupertatis villitatem, non despectus tyrannidem. Da mihi opera, etiam si servus sis, quam liberi viri meliora ; etiam si mulier sis, quam viri fortiora. Cum abjectæ fuerint larvæ, tunc apparent et dives et pauper. Et quemadmodum hic, postquam solum fuit theatrum, si quis nostrum in edito loco sedens viderit eum qui intus philosophus erat, foris ærarium esse, exclamabit : hem ! Annon hic intus philosophus erat ? Jam foris ærarium video : annon hic rex intus erat ? Et jam foris vilem quemdam hominem cerno. Annon hic intus dives erat ? At foris pauperem video : ita et illic erit.

6. Sermone non ulterius producam, ne verborum copia auditorem obruam : sed duabus propositis personis totam theatri histrionicam declarabo. De duabus personis tractavi, exque illis duabus vobis viam aperui et occasionem præbui : per vitæ præsentis enarrationem mentem dilatavi vestram, ut singuli rerum discrimen ediscant. Duæ igitur erant personæ : alter personam gerebat divitis, alter pauperis : Lazarus personam pauperis, dives ille personam divitis. Hæc sunt larvæ et personæ, non rerum veritas (a). Illic ambo abierunt, dives scilicet et pauper : Lazarum susceperunt angeli, post canes illos angeli, post

divitis ostium sinus Abrahamæ, post famem rerum copia finem non habitura, post ærumnas tranquillitas perpetua ; illum (a) vero post divitias paupertas, post mensam opiparam supplicium et cruciatus, post tranquillitatem intolerandi dolores. Et considera mihi quid factum sit. Illic abierunt, et solum est theatrum, abjectæ larvæ : vultus demum apparuerunt. Abierunt ambo, videlicet dives ille torrefactus Lazarus in sinu Abrahamæ bene agentem, deliciis fruentem, dicitque illi : *Pater Abraham, mitte Lazarum ut extremo digito instillet in linguam meam, quia crucior in hac flamma* (Luc. 16. 24). Quid igitur Abraham ? *Fili, recepisti bona tua, et Lazarus mala sua : et nunc hic consolatur, tu vero cruciaris. Alioquin autem et chaos inter nos et vos firmatum est ; ut si quis voluerit hinc illuc ad vos pertransire, non possit.* Animum adhibete : de his enim utilis sermo instituetur, qui læreat quidem, sed qui purget ; qui excruciet, sed qui emendet : quæ dicuntur excipe. Cum in cruciatibus degeret dives, sursum aspexit, et vidit Lazarum : vidit rem novam. In ostio tuo quotidie erat : his terve ingrediebaris et egrediebaris, et non respiciebas eum ; cum autem in sartagine versaris, ex tanto interstitio vides ? Cum in divitiis ageres, cum penes te erat ut videres, videre illum nolebas, cur nunc tam acute cernis ? Annon in ostio tuo erat ? Car illum tunc e proximo non videbas, nunc autem ex tanto interstitio vides, cum tantum sit intermedium chaos ? Quid autem ille ? Abraham patrem vocat. Patremne vocas eum (b), cujus hospitalitatem non es imitatus ? Hic patrem vocat, ille filium : nomina cognationis sunt, sed nullum patrocinium. Verum nomina proferat, ut discatis genus nihil prodesse.

Nobilitas est non majorum splendor, sed virtus. — Nobilitas quippe est non majorum splendor, sed mores virtute præditi. Ne mihi dixeris, pater est mihi consul. Quid hoc ad me ? Non hoc quæro. Ne mihi dixeris, patrem habeo consulem. Etiam si Paulum apostolum patrem haberes, si martyres fratres, tu vero virtutem illorum non imitaberis, nihil tibi prodesset illa cognatio ; imo potius tibi noceret teque condemnaret. Mater, inquiet, mea eleemosynam erogat. Ecquid hoc ad te, qui inhumanus es ? Nam ejus humanitas tuis improbis moribus accessio condemnationis est. Quid enim dicit Joannes Baptista ad populum Judæicum ? *Facite fructum dignum penitentiae, et ne dixeritis, patrem habemus Abraham* (Luc. 3. 8). Præclarum habes atavum : si imitatus fueris, hinc lucrum habes ; si non imitatus, præclarum illum habes accusatorem, quod ex dulci radice amarus sis ortus fructus. Numquam beatum prædices hominem, cujus cognatus probus est, nisi ejus mores imitetur. Matrem habes sanctam ? Nihil ad te atinet : matrem habes scelestam :

(a) Cave putes Chrysostomum, qui in præcedentibus hominibus historiam Lazari et divitis quasi veram historiam protulit, jam palinodiam canere, cum dicit de Lazaro et divite loquens, *larvæ sunt ea, quæ apparent, non rerum veritas.* Hæc quippe dicuntur consequenter ad ea, quæ supra fusius extulit, nempe totam humanam vitam scenæ comparandam esse : quod tamen rerum veritatem non tollit.

¹ Benzell., *Cum in divitiis lætaturus non vides, cumque in pœna acute cernis*, etc. sequentia item paululum differunt. (a) Hæc parumper variant in edit. Benzell., sed sensus idem.

(b) Ea fere repetit quæ concione tertia supra, num. 9 et 10.

ἀλλὰ ἱατροῦ ἱμάτια περιβεβλημένος, ὁ δὲ δούλος ἐλεύθερος ὢν, ὁ δὲ διδάσκαλος οὐδὲ γράμματα ἐπιστάμενος, οὐδὲν ὧν εἰσι φαίνονται, ἀ δὲ εἶσιν οὐ φαίνονται (φαίνεται γὰρ ἱατρὸς οὐκ ὢν ἱατρὸς, καὶ φαίνεται φιλόσοφος κόμην ἔχων ἐν τῷ προσωπεῖν, καὶ φαίνεται στρατιωτὴς στρατιωτοῦ σχῆμα περιβεβλημένος· καὶ ἀπατᾷ ἡ ὄψις τοῦ προσωπείου, ἀλλ' οὐ ψεύδεται τὴν φύσιν, ἥς μεταβάλλει τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἔως μὲν καθέζονται οἱ τερπόμενοι, τὰ προσωπεῖα ἵστανται· ἐπειδὴν ἂ δὲ ἐσπέρα καταλάβῃ, καὶ λυθῇ τὸ θέατρον, καὶ πάντες ἀναχωρήσωσι, ῥίπτονται τὰ προσωπεῖα, καὶ ὁ ἔνδον βασιλεὺς εὐρίσκειται ἔξω χαλκώτοπος. Ἀπερρίφη τὰ προσωπεῖα, ἀπῆλθεν ἡ ἀπάτη, ἐδείχθη ἡ ἀλήθεια· καὶ εὐρίσκεται ὁ ἔνδον ἐλεύθερος, ἔξω δούλος· ὅπερ γὰρ εἶπον, ἔσω μὲν ἡ ἀπάτη, ἔξω δὲ ἡ ἀλήθεια· κατέλαβεν δὲ ἡ ἐσπέρα· ἐλύθη τὸ θέατρον, ἐφάνη ἡ ἀλήθεια)· οὕτω καὶ ἐν τῷ βίῳ καὶ ἐν τῷ τέλει· τὰ παρόντα θέατρον, τὰ πράγματα ὑποκρισις, πλοῦτος καὶ πένια, καὶ ἄρχων καὶ ἀρχόμενος, καὶ ὅσα τοιαῦτα· ὅταν δὲ ἀποβληθῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη, καὶ ἔλθῃ ἡ νύξ ἐκείνη ἡ φοβερά, μέλλον δὲ ἡ ἡμέρα, νύξ μὲν τοῖς ἀμαρτωλοῖς, ἡμέρα δὲ τοῖς δικαίοις· ὅταν λυθῇ τὸ θέατρον, ὅταν ῥιφῇ τὰ προσωπεῖα, ὅταν δοκιμάζηται ἕκαστος καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ, οὐχ ἕκαστος καὶ ὁ πλοῦτος αὐτοῦ, οὐχ ἕκαστος καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, οὐχ ἕκαστος καὶ ἡ τιμὴ αὐτοῦ, οὐχ ἕκαστος καὶ ἡ θυναστεία αὐτοῦ, ἀλλ' ἕκαστος καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ ἄρχων, καὶ βασιλεὺς, καὶ γυνὴ, καὶ ἀνὴρ, ὅτε ἡμᾶς βίον ἀπαιτεῖ καὶ πράξεις ἀγαθὰς, οὐκ ἀξιωματῶν ὄγκον, οὐ πηνίας εὐτέλειαν, οὐ καταφρονήσεως τυραννίδα· ἐμοὶ ἔργα ἔδς, [781] καὶ δούλος ἥς· τοῦ ἐλευθέρου ἀμείνων, καὶ γυνὴ ἥς, τοῦ ἀνδρὸς ἀνδρεύτερα· ἐπειδὴν ῥιφῇ τὰ προσωπεῖα, τότε φαίνεται καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ὁ πέννης· καὶ ὅσπερ ὧδε ἐπειδὴν λυθῇ τὸ θέατρον, καὶ τις ἡμῶν ἄνω καθήμενος ἴδῃ τὸν ἔσω φιλόσοφον, ἔξω χαλκώτοπον, λέγει· Οὐά, οὗτος οὐκ ἦν ἔσω φιλόσοφος· ἔξω χαλκώτοπον ὦρῶ· οὗτος οὐκ ἔσω βασιλεὺς· ἔξω εὐτέλῃ τινα ὦρῶ· οὗτος οὐκ ἦν ἔνδον πλούσιος· ἔξω πέννης ὦρῶ· οὕτως καὶ ἐκεῖ γίνεται.

γ'. Διὰ τοῦτο οὐκ ἔγωγ τὸν λόγον εἰς πλάτος, ἵνα μὴ συγχέω τὸν ἀκροατὴν τῷ πλήθει τῶν λεγομένων· ἀλλ' εἰς δύο προσωπεῖα τὴν ὑπόκρισιν τοῦ θεάτρου παραστήσαι βούλομαι. Δύο προσωπεῖα μετεχειρισάμεν, ἀπὸ τῶν δύο τούτων τέμνων ὡμὴν ὁδὸν, καὶ διδοὺς ἀφορμὴν. Ἐνεπλάτυνα ὡμὴν τὴν δianoian τῇ διηγῆσει τῶν παρόντων βίου, ὥστε ἕκαστον καταμαθεῖν τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων. Δύο τοίνυν προσωπεῖα· ὁ μὲν προσωπεῖον εἶχε πλουσίου, ὁ δὲ πένητος· ὁ Λάζαρος προσωπεῖον πέννητος, ὁ δὲ πλούσιος προσωπεῖον πλουσίου· προσωπεῖα τὰ φαινόμενα, οὐ πραγμάτων ἀλήθεια β'. Ἀπῆλθον ἀμφοτέρω ἐκεῖ, ὅτε πλούσιος, καὶ ὁ πέννης· ἔλαβον τὸν Λάζαρον οἱ ἄγγελοι· μετὰ τοὺς κύνας ἄγγελοι, μετὰ τὸν πυλῶνα

τοῦ πλουσίου ὁ κόλπος τοῦ Ἀβραάμ, μετὰ τὸν λιμὸν εὐθηνία πέρας οὐκ ἔχουσα, μετὰ τὴν θλίψιν ἀνεσις ἀκατάλυτος· ἐκείνον δὲ τὸν πλούσιον μετὰ τὸν πλοῦτον πένια, μετὰ τὴν τράπεζαν τὴν πλουσίαν κόλασις καὶ τιμωρία, μετὰ τὴν ἀνεσιν ὁδὸν ἀκατέρητοι. Καὶ ὅρα τί γίνεται· Ἀπῆλθον ἐκεῖ, καὶ ἐλύθη τὸ θέατρον· ἀπεκαλύφθη τὰ προσωπεῖα, φαίνονται λοιπὸν αἱ ὄψεις· Ἀπῆλθον ἀμφοτέρω ἐκεῖ, καὶ ὅρᾳ ὁ πλούσιος ἀποτηγανίζομενος τὸν Λάζαρον ἐν κόλποις τοῦ Ἀβραάμ εὐθηνούμενον, ἀπολαύοντα, τρυφῶντα· καὶ λέγει πρὸς αὐτόν· Πάτερ Ἀβραάμ, πέμψον Λάζαρον, ἵνα ἀκρω τῷ δακτύλῳ αὐτοῦ ἐπιστάξῃ μου τῇ γλώττῃ, ὅτι ἀποτηγανίζομαι. Τί οὖν ὁ Ἀβραάμ; Τέκνον, ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου, καὶ Λάζαρος τὰ κακὰ αὐτοῦ· καὶ νῦν οὗτος παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾷσαι. Ἀλλως δὲ καὶ χάος μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὡμῶν ἐστήρικται, ἵνα, ἐάν τις βούληται ἐντεῦθεν ἐκεῖ διαβῇ πρὸς ὡμᾶς, μὴ δύνηται. Προσέχετε· χρήσιμος γὰρ ὁ περὶ τούτων λόγος, φοβὸν μὲν, καθαιρὼν δὲ, ὀδυνῶν μὲν, διορθούμενος δὲ. Δέχου τὰ λεγόμενα. Ὡς δὲ ἦν τοῖς βασιάνοις ὁ πλούσιος ἀνέβλεψε, καὶ εἶδε τὸν Λάζαρον εἶδε καινὰ πράγματα. Εἰς τὸν πυλῶνα σου ἦν καθ' ἑκάστην ἡμέραν· δεύτερον καὶ τρίτον εἰσέρχου καὶ ἐξέρχου, καὶ οὐκ ἔβλεπες· αὐτόν· καὶ ὅτε εἰς τὰ τέγνα εἶ, ἀπὸ διαστήματος βλέπεις; Ὅτε ἐν τῷ πλούτῳ διήγες, ὅτε ἐν τῇ βουλή σου τὸ ὄρῳ ἦν, οὐ πρόβου τοῦ ἰδεῖν αὐτόν· ἵνατί νῦν ὀδυρεσκῇς; οὐκ ἐν τῷ πυλῶνι σου ἦν; πῶς αὐτόν οὐκ ἔβλεπες; ἐγγὺς ὄντα οὐκ εἶδες, καὶ νῦν ἀπὸ διαστήματος βλέπεις, καὶ τοσούτου χάους ὄντος; Καὶ τί ποιεῖ; Τὸν Ἀβραάμ πατέρα καλεῖ. Τί λέγεις πατέρα, οὐ οὐκ ἐμμήσω τὴν φιλοξενίαν; Πατέρα καλεῖ οὗτος, τέκνον ἐκείνος· τὰ ὀνόματα τῆς συγγενείας, καὶ οὐδαμοῦ ἡ ἀντιληψίς. Ἀλλὰ προσφέρει τὰ ὀνόματα, ἵνα μάθῃτε, ὅτι γένους ὄφελος οὐδὲν [783].

Εὐγένεια γὰρ οὐ προγόνων περιφάνεια, ἀλλὰ τρόπων ἀρετὴ. Μὴ μοι λέγε· Πατέρα ἔχω ὑπατον. Τί πρὸς ἐμέ; Οὐ λέγω τοῦτο. Μὴ μοι λέγε· Πατέρα ἔχω ὑπατον δ. Παῦλον τὸν ἀπόστολον ἐὰν ἔχῃς πατέρα, καὶ ἀδελφούς ἐὰν ἔχῃς μάρτυρας, σὺ δὲ μὴ μιμήσῃ αὐτῶν τὴν ἀρετὴν, οὐδὲν σοι ὄφελος τῆς συγγενείας, ἀλλὰ μάλλον ἐβλάψεν καὶ κατεδίκασεν. Ἡ μήτηρ μου, φησὶν, ἐλεήμων ἐστίν. Καὶ τί πρὸς σὲ τὸν ἀπάνθρωπον; ἡ γὰρ ἐκείνης φιланθρωπία προσθήκη κατηγορίας τῆς σῆς κακοτροπίας. Τί γὰρ ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης φησὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπον τὸν Ἰουδαϊκόν; Ποίησατε καρπὸν ἀξίον τῆς μεταρσίας, καὶ μὴ δόξῃτε λέγειν· Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. Εὐδόκιμον ἔχεις πρόγονον; ἐὰν ζηλώσης, ἐκέρδαναι· ἐὰν δὲ μὴ ζηλώσης, κατήγορος γίνεται ὁ εὐδόκιμος, ὅτι ἀπὸ βίης δικαίας πικρὸς ἔφυς καρπός. Μηδέποτε μακαρίσῃς ἄνθρωπον ἔχοντα συγγενὴ δικαίον, ἐὰν μὴ μιμῆται αὐτοῦ τοὺς τρόπους. Μητέρα ἔχεις ἁγίαν; Οὐδὲν πρὸς σὲ. Μητέρα ἔχεις πονηράν; Οὐδὲν

^a Benzel. ἀλήθειαν. Καθὸ μὲν γὰρ σκηνὴ ἦ καὶ θέατρον, καὶ συγκαθέζονται οἱ τερπόμενοι μὲν εἰς τὰ προσωπεῖα, ἐκείν, εἰ nonnulla postea observantur modica discrimina.

^b Προσωπεῖα τὰ φαινόμενα, οὐ πραγμάτων ἀλήθεια. Benzel. πρόσωπα.

^c Benzel. ὅτε ἐν τῷ πλούτῳ γεγανωμένος οὐ βλέπεις, ὅτε ἐν τῇ κόλασις ὀδυρεσκῇς. Sequentia item paulum differunt.

^d Addit Benzel. τοῦτο γὰρ μῦθος ἐστίν.

Nihil ad te attinet : ut illius virtus tibi non prodest , si virtutem non imiteris , ita nec illius improbitas tibi quidquam nocet , si nequitiam deponas : sed ut illic majus est crimen , quod cum exemplum haberes domesticum , virtutem non sis imitatus : ita major hic laus surget , quod quis cum haberet matrem sceleratam , illius improbitatem non sit imitatus , sed dulcis fructus sit ab acerba radice prognatus . Non enim splendor majorum , sed virtute præditi mores quæruntur .

Servitus vera peccatum. — Ego vel servum nobilem appello , et dominum catena vinctum , si mihi cogniti fuerint ejus mores : mihi vel is , qui in dignitate constitutus est , ignobilis videtur , si animam servam habeat : quis enim servus est , nisi qui facit peccatum ? Alia quidem servitus ab adversis rerum eventibus oritur , hæc vero servitus discrimen est animi : quando quidem a principio servitus hinc irrepsit .

7. Non erat ullus servus olim : Deus enim cum hominem formaret , servum illum nequaquam fecit , at liberum . Adamum creavit et Evam , erant quidem liberi ambo : unde igitur orta est servitus ? Impegit humanum genus , ac modum cupiditatis excedens , in lasciviam est impulsus : quo vero pacto audi .

Descriptio diluvii Noë. — Factum est diluvium , orbis terrarum commune naufragium , cataractæ cæli apertæ sunt , et abyssi profusæ (*Gen. 7. 40*) : omnia erant aqua , et quæ oculis cernimus in elementa resolvebantur , ac destruebantur , nec apparebat terra ; sed omnia pelagus erant , radix autem illis suberat ira Dei ; fluctus erant omnia , et omnia maria , montes in altum erecti proeminunt , at eos pelagus operuerat , tantumque pelagus , et cælum erat , perditum fuerat genus humanum : scintilla nostri generis Noë restabat , scintilla in medio mari , nec tamen exstinguebatur , primitias generis nostri secum habens uxorem et liberos , columbam et corvum et cætera omnia : intus erant omnes , et ferebatur arca super aquas in medio procellæ , neque naufragium faciebat ; quippe quæ gubernatorem dominum haberet universitatis . Non enim asseres illum servarunt , sed robusta Dei manus . Ac vide miraculum ; cum ablata fuisset terra , cum sublata essent et medio , qui mala perpetraverant , cum sedata tempestas esset , apparuerunt montium vertices , consedit arca , columbam misit Noë .

Ecclesia cum arca Noë collata. Vide in Homil. 4, in Paulum, et de Penitentia. — Porro mysteria fuerunt quæ narrantur , et rerum futurarum figura , quæ tum fiebant , nimirum arca fuit Ecclesia , Noë Christus , columba Spiritus sanctus , oleæ folium Dei benignitas . Emissum est animal mansuetum , et exiit ex arca , sed figura fuerunt illa , hæc sunt veritas . Vide autem veritatis abundantiam : quemadmodum in medio mari servabat eos arca , qui intus erant , sic et omnes qui errant , servat Ecclesia : verum arca servabat tantum , Ecclesia quiddam amplius perficit . Exempli causa , rationis expertes animantes accepit arca , et rationis expertes animantes servavit : rationis expertes homi-

nes accipit Ecclesia , nec servat tantum , sed etiam im-mutat . Corvum accepit arca , et corvum emisit : Ecclesia corvum accipit , et columbam emittit : accipit lupum , et ovem illum emittit . Cum enim ingressus huc fuerit homo rapax et fraudator , ubi divinorum doctrinam eloquiorum audiverit , mutat mentem , et pro lupo fit ovis : siquidem lupus aliena rapit , at ovis etiam lunam suam concedit . Sedit arca , et reseratae sunt portæ ; egressus est e naufragio servatus Noë : videt terram desolatam , videt sepulcrum ex tempore factum , limum , commune jumentis et hominibus sepulcrum : cuncta simul equorum , hominum , et rationis expertium jumentorum omnium corpora sepulta erant et obruta . Vidit tragediam illam , vidit terram miserie plenam , multa erat obsessus mœstitia , perierant omnes , non homo , non jumentum , non aliud quidvis eorum , quæ fuerant extra arcam , servatum est : cælum cernebat solum , mœstitia torquebatur , et dolore premebatur : vinum bibit , somno seipsum tradidit , ut vulnus mœstitiæ mitigaret . Jacebat in lecto , cum somno seipsum tamquam medico dedisset , ut menti subreperet eorum oblivio , quæ acciderant ; sicut homini seni assolet , qui vinum biberit , et somno sit oppressus : justum enim oportet excusare , quod non ex ebrietate , vel ex passionis desiderio res illi hæc acciderit , sed utroque vulnus mitigabat . Hoc enim dicebat et Salomon : *Date vinum iis , qui in mœrore , et inebriamentum iis , qui in doloribus* (*Prov. 31. 6*) .

Vini usus in luctu. — Idcirco multi homines ac præcipue tempore exsequiarum , cum quis filium aut uxorem amisit , quia perturbatio vim facit , quia mœstitia vincit , quia conscientia dominatur , amicos secum accipit in aedes suas , opiparum struit convivium , et vinum merum tristitia correpto datur , ut vulnus mitiget ; hoc et illi seni tunc accidit . Nam cum illi mœstitia vim afferret , hoc tamquam pharmaco usus est , et post vinum seipsum somno tradidit . Ut unde servitus indita sit intelligatis , paulo post cum ingressus esset maledictus ille filius ejus , filius natura , non moribus : rursus quippe nobilitatem non majorum splendorem appello , sed virtute præditi mores ; cum ingressus esset filius , nuditatem patris videt : cum debuisset obtegere , cum debuisset velare , propter senectutem , propter mœrorem , propter calamitatem , propterea quod pater ejus erat ; ille vero egressus divulgavit , et tragice auxit . Ac cæteri ejus fratres sumpto pallio retrorsum , ne viderent , quæ ille divulgaverat , ingressi patrem operuerunt . Tum ubi surrexit pater , omnia cognovit , et dicere cœpit : *Maledictus Chanaan puer ; famulus erit fratribus suis* (*Gen. 9. 25*) . Quorum verborum hæc est sententia : servus eris , quia patris tui turpitudinem divulgasti . Vides ut e peccato servitus orta sit , et improbitas servitutem introduxerit ? Vis ostendam libertatem ex servitute ? Famulus fuit quidam Onesimus , despectus , fugitivus : hic fugit , et ad Paulum abiit , baptismum obtinuit , peccata eluit , ad pedes ejus remansit : scribit ad dominum ejus Paulum : *Onesimum qui tibi aliquando inutilis fuit , nunc autem et mihi et tibi utilis , illum ut me suscipe* (*Ad*

Philem. 10-12). Quid enim accidit? Quem genui in vinctulis meis.

8. Vidisti nobilitatem, vidisti mores, qui pariunt libertatem? Servus enim et liber nomina sunt simpliciter. Quid est servus? Nudum nomen. Quam multi domini ebrii jacent in toris, famuli vero adstant sobrii? Utrum appellabo servum sobrium an ebrium? servum hominis, an mancipium vitii? Ille servitute exterior habet, hic captivitatem intus circumfert. Hæc ego dico, neque dicere cessabo, ut de rebus, prout earum natura exigit, sentiatis, neque errore vulgi abducamini, sed quid servus sit noveritis, quid pauper, quid ignobilis, quid beatus, quid vitium. Si enim ista dijudicare didiceritis, nulla vos perturbatio percellat. Sed ne quod obiter dictum est amplius fiat eo, de quo agitur, et orationem alio traducat, ab argumento non discedamus. Ille igitur dives, deinceps vero pauper: imo vero tum cum opibus abundabat, pauper erat. Quid enim prodest homini, si aliena habeat, et sua non habeat?

Depositum sunt divitiæ. — Quid prodest homini si pecunias possideat, virtutem vero non possideat? Cur ea quæ sunt aliorum accipis, et tua perdis? Villam, inquit, fertilem habeo: quid est hoc? at animam fertilem non habes: habeo mancipia, sed virtutem non habes: habeo indumenta, sed pietatem non possides: quod alterius est habes, tua vero non habes. Si quis depositum tibi tradiderit, num te divitem possum vocare? Minime. Quare? Quod possideas aliena. Hoc enim est depositum: atque utinam depositum tantum esset, neque accessio tibi supplicii fieret. Cum vidisset ergo Lazarus dives, ait: *Pater Abraham, miserere mei (Luc. 16. 24).* Pauperis sunt hæc verba, mendicæ, egeni. *Pater Abraham miserere mei.* Quid vis? *Mitte Lazarum.* Quem millies præteristi, quem ne videre quidem voluisti, hunc tibi nunc ad salutem mitti postulas? *Mitte Lazarum.* Ubi vero nunc pocillatores tui? ubi tapetes, ubi parasi? ubi assentatores? ubi fastus? ubi superbia? ubi defossus aurum? ubi a tinea exesa vestimenta? ubi argentum quod a te colebatur? ubi magnus apparatus et voluptaria vita? Folia erant, advenit hyems, et exsiccata sunt omnia: somnium erant; ut autem dies illuxit, abcessit somnium: umbra erant; veritas venit, et umbra præteriiit. *Mitte Lazarum.*

Cur Abraham potissimum viderit dives. — Quare vero nullum alium justum videt, non Noe, non Jacob, non Lot, non Isaac, sed Abraham; quid ita? Quoniam hospitalis erat Abraham, et in suum tabernaculum viatores pertrahabat: itaque hujus inhumanitatis major accusatrix efficitur illius hospitalitas. *Mitte Lazarum.* Hæc audientes timeamus, dilectissimi, ne nos quoque pauperes videamus, et prætereamus: ne loco Lazari multi tunc nostri fiant accusatores. *Mitte Lazarum, ut cum intinxerit extremum digiti sui in aquam, instillet lingue meæ, quia flammis uror (Luc. 16. 24).* Qua enim mensura metiemini, remetietur vobis (*Matth. 7. 2*): non imparitulus es micæ, neque stillæ particeps eris. *Mitte Lazarum, ut extremo digito in-*

stillet lingue meæ, quia flammis uror. Quid vero Abraham ad illum? *Fili, receperisti bona tua in vita tua, et Lazarus similiter mala sua; et nunc iste hic consolatur, tu vero cruciaris (Luc. 16. 25).* Rursus hic non dixit, cepisti, sed receperisti: multum affert discriminis additio præpositionis. Quod enim persæpe caritati vestræ dixi, vel etiam syllabarum scrutatores esse debemus; *Scrutamini enim Scripturas (Joan. 5. 39),* inquit: nam iota unum aut apex unus sæpenu-mero sensum excitat. Ut autem intelligas etiam unius elementi additionem sensum efficere, hic ipse Abraham patriarcha prius Abram dicebatur, eique dixit Deus: non erit nomen tuum Abram, sed Abraham (*Gen. 17. 5*): addidit a, et patrem illum multarum gentium reddidit. Ecce igitur unius elementi additio multam prospiciam indicavit. Noli ergo talia temere præterire: non enim dixit, cepisti bona tua, sed receperisti: qui vero recipit, debita recipit: attende quod dico; aliud enim est capere, aliud recipere: nam recipit quis ea, quæ habebat; capit autem sæpe, quæ non possidebat. *Receperisti bona tua, et Lazarus mala sua.* Ecce et dives bona sua recepit, et Lazarus mala sua. Hæc autem a me dicta sunt omnia propter eos, qui puniuntur hic et non illic, propter eos qui genio hic indulgent, et illic puniuntur. Attende igitur ad ea quæ dico: *Receperisti bona tua, et Lazarus mala sua, quæ solvenda erant, quæ debebantur.* Attendite quæstioni: ad locum enim pergo; sine, telam per texam. At enim nolite in exordio turbari, sed cum tale quid dixerò, solutionem expectate: volo enim acutos et perspicaces vos reddere, neque leviter tantum exercere, sed in divinarum Scripturarum profundum dimittere, profundum, in quo nulla sævit tempestas, profundum tranquillitatis maris tutius: quanto igitur amplius descenderis, majorem invenies securitatem. Non enim hic est inordinatus aquarum impetus, sed ordinata dispositio sententiarum. *Receperisti bona tua, et Lazarus mala sua: et nunc hic consolatur, tu vero cruciaris.* Magna est quæstio: dixi eum qui recipit, ea quæ debita erant recipere: si ergo justus fuit Lazarus, ut nimirum fuit, et Abraham sinus indicavit, corona, præmia, refrigerium, delectatio, tolerantia, patientia; iste vero peccator, plane improbus et inhumanus, deliciis et ebrietati vacans, Sybaritica mensa perfruens, cum in tanta lascivia luxurieque versaretur: cur ait illi, quia receperisti? Num enim illi debebatur quidpiam homini opulento, homini prodigo et inhumano? Quid enim illi debebatur? Cur non dixit, cepisti, sed receperisti?

9. *Quæ bona dives receperit. —* Attende quod dicimus: debebantur illi poenæ, debebantur illi supplicia, debebantur illi dolores. Cur non dixit, illa cepisti, sed receperisti bona illa tua, vitam illam sic appellans et Lazarus mala sua? Sed attende animum; in altis enim gravesque sententias delabimur. Hominum qui nunc degunt omnium alii quidem peccatores sunt, alii vero justi: animadvertite igitur etiam in justis differentiam: alius justus est, alius magis justus, alius sublimior, alius major; et quemadmodum sticla

λαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ. Τί γὰρ ἐγένετο; Ὅρ ἐγὼ ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου.

ἦ. Εἶδες εὐγένειαν, εἶδες τρόπον παρέχοντα ἐλευθερίαν; Δούλος γὰρ καὶ ἐλεύθερος, ὀνόματά ἐστὶν ἀπλῶς. Τί ἐστὶ δούλος; Ὅνομα ψιλόν. Πόσοι δεσπόται ἐπὶ σιβάδος κίνται μεθύοντες, οἰκέται δὲ παρεστήκασιν νήφοντες! Τίνα καλέσω δούλον; τὸν νήφοντα, ἢ τὸν μεθύοντα; τὸν δούλον ἀνθρώπου, ἢ τὸν αἰχμάλωτον πάθους; Ἐκεῖνος τὴν δουλείαν ἐξωθεν ἔχει, οὗτος τὴν αἰχμαλωσίαν ἐνδοθεν περιφέρει. Ταῦτα λέγω, καὶ λέγων οὐ παύσομαι, ἵνα ἔχητε γνῶμην διακονοῦσαν τῶν πραγμάτων τῇ φύσει^a, καὶ μὴ ἀπάγησθε τῇ τῶν πολλῶν ἀπάτῃ, ἀλλ' εἰδῆτε, τί δούλος, τί πένης, τί δυσγενής, τί μακάριος, τί πάθος. Ἐάν γὰρ μάθητε ταῦτα διακρίνειν, οὐδένα ὑποστήσεσθε θρόνον. Ἄλλ' ἵνα μὴ τὸ πάρεργον τοῦ λόγου πλέον γενόμενον ἀπάγῃ τὸν λόγον, ἐγώ μεθα τῆς ὑποθέσεως. Οὗτος τοίνυν ὁ πλούσιος, λοιπὸν δὲ πένης· μᾶλλον γὰρ ἦν ἵνα ἐπλούτει, πένης ἦν. Τί γὰρ θρεῖλος ἀνθρώπων ἄλλοτρια ἔχοντι, καὶ τὰ ἑαυτοῦ οὐκ ἔχοντι;

Τί θρεῖλος ἀνθρώπων χρήματα κεκτημένῳ, ἀρετὴν δὲ μὴ κεκτημένῳ; Τί λαμβάνεις τὰ τῶν ἄλλων, καὶ τὰ σὰ ἀπολλύεις; Ἐχω, φησὶ, χώραν εὐφορον. Καὶ τί τοῦτο; ἀλλὰ ψυχὴν οὐκ ἔχεις εὐφορον. Ἐχω ἀνδράποδα. Ἄλλ' ἀρετὴν οὐκ ἔχεις. Ἐχω ἱμάτια. Ἄλλ' εὐλάβειαν οὐ κέκτησαι. Τὰ μὲν ἄλλω ἔχεις, τὰ δὲ σὰ οὐκ ἔχεις. Ἐάν τις σοι δώσῃ παρακαταθήκην, μὴ δύναμαι σε καλέσαι πλούσιον; Οὐχί. Διὰ τί; Ἀλλότρια γὰρ κέκτησαι. Τοῦτο γὰρ παρακαταθήκη ἐστίν· εἶθε γὰρ παρακαταθήκη μόνον ἦν. καὶ μὴ προσθήκη σοι τιμωρίας ἐγίνετο. Ἰδὼν οὖν ὁ πλούσιος τὸν Λάζαρον, λέγει· Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με. Πένητος δὴματα, προσαίτου, πτωχοῦ. Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με. Τί θέλεις; [785] Πέμψον Λάζαρον. Ὅν μυριάκις παρέδραμες, ὃν οὐδὲ ἰδεῖν ἠθέλησας, τοῦτον νῦν αἰτεῖς πεμψθῆναι σοι εἰς σωτηρίαν; Πέμψον Λάζαρον. Καὶ ποῦ νῦν οἱ οἰνοχόοι σου; ποῦ οἱ τάπητες; ποῦ οἱ παράτιτοι; ποῦ οἱ κόλακες; ποῦ ὁ ὕψος; ποῦ ἡ ἀπόνοια; ποῦ τὸ χρυσίον τὸ κατορυγμένον; ποῦ τὰ ἱμάτια τὰ σητόδρωτα; ποῦ ὁ ἀργυρός ὁ τιμώμενος παρὰ σοῦ; ποῦ ἡ φαντασία καὶ ἡ ἀπόλαυσις; Φύλλα ἦν· χειμῶν κατέλαβε, καὶ πάντα ἐξηράνθη· θναρ ἦν· ὡς δὲ ἡμέρα ἐγένετο, ἀπῆλθε τὸ θναρ· σκιά ἦν· ἤλθεν ἡ ἀλήθεια, καὶ παρέδραμεν ἡ σκιά. Πέμψον Λάζαρον.

Καὶ διὰ τί οὐδένα βλέπει δίκαιον ἄλλον; οὐ τὸν Νῶε, οὐ τὸν Ἰακώβ, οὐ τὸν Λῶν, οὐ τὸν Ἰσαὰκ, ἀλλὰ τὸν Ἀβραάμ; Διὰ τί; Ἐπειδὴ φιλόξενος ἦν ὁ Ἀβραάμ, καὶ τοὺς ὁδοιποροῦντας εἰς τὴν σκηνὴν εἴλακε. Τῆς τοίνυν ἀπανθρωπίας τούτου ἡ ἐκεῖνου φιλοξενία μείζων γίνεται κατήγορος. Πέμψον Λάζαρον. Ἀκούοντες φοβηθῶμεν, ἀγαπητοί, μὴ καὶ ἡμεῖς ἰδωμεν πενήτας, καὶ παραδράμωμεν, μὴ ἀντὶ Λαζάρου πολλοὶ ἡμῖν τότε γένωνται κατήγοροι. Πέμψον Λάζαρον, ἵνα τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατι βῆψας, ἐπιστάξῃ μου τῇ γλώττῃ, ὅτι ἀποτηγανίζομαι. Ὡ γὰρ μέτρω μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Οὐ μετέδωκας ψυχίῳ; οὐ μεταλαμβάνεις σταγόνας. Πέμψον Λάζαρον, ἵνα ἄκρῳ τῷ δακτύλῳ ἐπιστάξῃ μου τῇ γλώττῃ, ὅτι ἀποτηγανίζομαι. Καὶ τί πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀβραάμ; Τέκνον, ἀπέλαβες τὰ ἀγα-

θὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακὰ αὐτοῦ· καὶ νῦν οὗτος ὧδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾷσαι. Πάλιν ἐνταῦθα οὐκ εἶπεν, Ἐλαβες, ἀλλὰ, Ἀπέλαβες. Πολλὴν διαφορὰν ἔχει ἡ προσθήκη τοῦ συνθέσμου. Ὑπερ γὰρ πολλάκις εἶπον ὁμῶς τῇ ἀγάπῃ, καὶ περὶ τὰς συλλαβὰς ὀφειλομένον εἶναι ἔρευνηταί. Ἐρευνᾶτε γάρ, φησὶ, τὰς Γραφάς· ἰδὲτα γὰρ ἐν, ἢ μία κεραία πολλάκις νόημα ἐγγεῖρει. Ἴνα δὲ μάθῃς ὅτι καὶ προσθήκη ἐνὸς στοιχείου ποιεῖ νόημα, οὗτος ὁ πατριάρχης Ἀβραάμ Ἀβράμ ἐλέγετο πρότερον. Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Θεός. Οὐκ ἔστιαι τὸ ὄνομά σου Ἀβράμ, ἀλλ' Ἀβραάμ. Ἄλφα προσέθηκε, καὶ πατέρα αὐτὸν πολλῶν ἐθνῶν ἐποίησεν. Ἰδοὺ τοίνυν ἐνὸς στοιχείου προσθήκη πολλὴν εὐγένειαν^b ἔδειξε. Μὴ παρὰ τρεῖς οὖν ἀπλῶς τὰ τοιαῦτα. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐλαβες τὰ ἀγαθὰ σου, ἀλλὰ, Ἀπέλαβες· ὁ δὲ ἀπολαμβάνων, τὰ κεχρεωστημένα ἀπολαμβάνει. Πρόσθε οὐ λέγω· ἄλλο γὰρ τὸ λαβεῖν, καὶ ἄλλο τὸ ἀπολαβεῖν· ἀπολαμβάνει γὰρ τις ἅπας εἶχε, λαμβάνει δὲ πολλάκις ἅπας οὐκ ἐκέκτητο. Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου, καὶ Λάζαρος τὰ κακὰ αὐτοῦ. Ἰδοὺ καὶ ὁ πλούσιος τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ ἀπέλαβε, καὶ ὁ Λάζαρος τὰ κακὰ αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ μοι πάντα εἰρηται διὰ τοὺς ἐνταῦθα κολαζομένους, καὶ μὴ ἐκεῖ, διὰ τοὺς ἐνταῦθα τρυφῶντας, καὶ ἐκεῖ κολαζομένους. Πρόσθε τοίνυν ὁ λέγω· Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου, καὶ Λάζαρος τὰ κακὰ αὐτοῦ, τὰ κεχρεωστημένα, τὰ ὀφειλόμενα. Προσέχετε τῷ ζητηματί· φθάνω γὰρ εἰς τὸν τόπον· ἅψας ὀφάνω τὸν ἱστόν. Ἄλλα μὴ δορυβεῖσθε ἐν τῷ προοιμίῳ· ἀλλ' ὅταν τι τοιοῦτον λέγω, ἀναμεινᾶτε τὴν λύσιν. Βούλομαι γὰρ ἐξυδερκεῖς ὅμα; [786] καταστῆσαι, καὶ μὴ ἀπλῶς ἐπιπολαίως γυμνάζειν, ἀλλὰ καὶ εἰς βυθὸν καταφέρειν τῶν θείων Γραφῶν, βυθὸν οὐκ ἔχοντα χειμῶνα, βυθὸν γαλήνης ἀσφαλέστερον. Ὅσον οὖν καταβῆς, πλείονα ἀσφάλειαν εὕρισκεις. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐνταῦθα ὕδατων ἄτακτος ῥύμη, ἀλλ' εὐτακτος νοημάτων διάθεσις. Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου, καὶ Λάζαρος τὰ κακὰ αὐτοῦ· καὶ νῦν οὗτος παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾷσαι. Ζήτημα μέγα ἐστίν· εἶπον, ὅτι ὁ ἀπολαμβάνων, τὰ κεχρεωστημένα ἀπολαμβάνει. Εἰ τοίνυν ὁ Λάζαρος δίκαιος ἦν, ὥστε οὖν καὶ ἦν, καὶ ἔδειξεν ὁ κόλπος τοῦ Ἀβραάμ, ὁ στέφανος, τὰ βραβεῖα, ἡ ἀνείσις, ἡ ἀπόλαυσις, ἡ καρτερία, ἡ ὑπομονή· οὗτος δὲ ἁμαρτωλὸς καὶ παμπόνηρος καὶ ἀπάνθρωπος, τρυφῇ καὶ μέθῃ προσέχων, Συβαριτικὴν παρατιθέμενος τράπεζαν, ἐν ἀσελείᾳ τοσαύτῃ καὶ ἀκολασίᾳ στρεφόμενος, διὰ τί αὐτῷ λέγει, ὅτι Ἀπέλαβες; ἔχρεωστέτο γὰρ τι αὐτῷ, ἀνθρώπων πλουτοῦντι, ἀνθρώπων ἀσώτῳ καὶ ἀπάνθρωπῳ; τί γὰρ αὐτῷ ἔχρεωστέτο; διὰ τί γὰρ μὴ εἶπεν, Ἐλαβες, ἀλλ', Ἀπέλαβες;

θ. Πρόσθε τῷ λεγομένῳ Ἐχρεωστοῦντο αὐτῷ τιμωρίαι, ἔχρεωστοῦντο αὐτῷ κολάσεις, ἔχρεωστοῦντο αὐτῷ ὀδύνας. Διὰ τί μὴ εἶπεν, ὅτι Ἀπὸ τὰ ἔλαβες, ἀλλὰ Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐκεῖνα, τὸν βυθὸν ἐκείνων λέγων, καὶ Λάζαρος τὰ κακὰ αὐτοῦ; Ἀλλὰ σύνταξιν σου τὴν διάνοιαν· εἰς βάθος γὰρ καταβαίνω νοημάτων. Τῶν ἀνθρώπων ἀπάντων τῶν ὄντων οἱ μὲν εἰσὶν ἁμαρτωλοὶ, οἱ δὲ δίκαιοι. Πρόσθε τοίνυν καὶ ἐν τοῖς δίκαιοις διαφορὰν· ὁ μὲν δίκαιος, ὁ δὲ πλείον δίκαιος· ὁ μὲν ὑψηλότερος, ὁ δὲ μείζων· καὶ καθάπερ

^a Vatic. διακρίνουσαν τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν. Abhinc in eodem codice omnia pene vitiosa sunt.

^b Vatic. πόσῃ εὐγένειαν.

ἀστέρες εἰσι πολλοὶ καὶ ἥλιος καὶ σελήνη, οὕτω καὶ διαφορά δικαίων. "Α.Ι.η γὰρ δόξα ἡλίου, καὶ Ἀ.Ι.η σελήνης, καὶ Ἀ.Ι.η δόξα ἀστέρων. Τὰ μὲν γὰρ διαφέρει ἐν δόξῃ, τὰ δὲ ἐλαττοῦνται· καὶ καθάπερ εἰσι σώματα ἐπουράνια· οὕτω καὶ σώματα ἐπίγεια· καὶ ὥσπερ ἐν τοῖς σώμασιν ὁ μὲν ἑλαφός, ὁ δὲ κύων, ὁ δὲ λέων, ὁ δὲ ἄλλο θηρίον, ὁ δὲ ἄσπις, ὁ δὲ ἄλλο τι τῶν τοιούτων· οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἁμαρτήμασι διαφοραί. Τῶν ἀνθρώπων τοῖνον οἱ μὲν εἰσι δίκαιοι, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς δίκαιοις πολλὴ διαφορά, καὶ ἐν τοῖς ἁμαρτωλοῖς πολλὴ καὶ ἀπειρος. "Αλλὰ πρόσχε· Εἰ καὶ δίκαιος ἦ τις, κἂν μυριάκις ἦ δίκαιος, καὶ πρὸς αὐτὴν ἀναβῇ τὴν κορυφὴν, ὥστε ἀπηλλάχθαι ἁμαρτημάτων, οὐ δύναται καθαρὸς εἶναι κηλίδος, κἂν μυριάκις ἦ δίκαιος, ἀλλ' ἀνθρωπὸς ἐστίν. Τίς γὰρ καυχῆσεται ἀγνὴν ἔχειν τὴν καρδίαν; ἢ τίς παρρησιάζεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας; Διὰ τοῦτο κελεύμεθα εἰς τὴν εὐχὴν λέγειν· "Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλόμενα ἡμῶν, ἵνα τῇ συνθεῇ τῆς εὐχῆς ἀναμνησθώμεν ἕκαστος ὅτι ὑπεύθυνοί ἐσμεν κοίτασσι. Καὶ γὰρ Παῦλος ὁ ἀπόστολος, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ λύρα τοῦ Πνεύματος, ὁ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης, ὁ γῆν καὶ θάλασσαν περιελθὼν, ὁ τῶν ἀκάνθας τῶν ἁμαρτιῶν ἀνασπάσας, ὁ τὰ σπέρματα τῆς εὐσεβείας καταβαλὼν, ὁ βασιλεὺς εὐπορώτερος, ὁ πλουσίον θανατώτερος, ὁ στρατιωτῶν ἰσχυρότερος, ὁ φιλοσόφων φιλοσοφώτερος, ὁ ῥητόρων εὐγλωττώτερος, ὁ μὴδὲν ἔχων καὶ πάντα κεκτημένος, ὁ ἐν τῇ σκιά αὐτοῦ θάνατον λύων, ὁ ἐν τοῖς ἱματίοις αὐτοῦ τὰ νοσήματα φυγαδεύων, ὁ ἐν θαλάσῃ τρόπαια στήσας, ὁ ἀρπαγὴς ἕως τρίτου οὐρανοῦ, καὶ εἰς παράδεισον εἰσελθὼν, ὁ τὸν Χριστὸν Θεὸν ἀνακηρύξας, ἐκεῖνος λέγει· *Οὐδὲν [787] ἔμνητῳ σύννοδα, Ἀ.Ι.Ι' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαί.* "Ὁ τοσοῦτον καὶ τηλικούτον κεκτημένος ἀρετῶν πλήθος, λέγει· "Ὁ δὲ ἀνακρίνων με Κύριός ἐστι.

Τίς οὖν καυχῆσεται ἀγνὴν ἔχειν τὴν καρδίαν; ἢ τίς παρρησιάζεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας; "Ἀμύχανον τοῖνον εἶναι ἀνθρώπον τινα ἀναμάρτητον. Τί γὰρ λέγεις; δίκαιός ἐστιν; ἐλεήμων ἐστί; φιλόπρωχός ἐστιν; "Ἄλλ' ἔχει τι ἐλάττωμα· ἢ ὀρίζει ἀκαίρως, ἢ κενοδοεῖ, ἢ ἄλλο τι τοιούτου ποιεῖ· οὐ γὰρ δεῖ πάντα καταλέγειν. "Ὁ μὲν ἐλεήμων, ἀλλ' οὐ σὺ φρων πολλοῖς· ὁ δὲ σὺ φρων μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐλεήμων· ὁ μὲν ἐν ταύτῃ τῇ ἀρετῇ ὀνομάζεται, ὁ δὲ ἐν ἐκείνῃ. "Ἔστω τις δίκαιος· καὶ πολλάκις μὲν δίκαιός ἐστι, καὶ ἔχει πάντα τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἔσχεν ἀπόνοιαν διὰ τὴν δικαιοσύνην, καὶ ἐλυμήνατο αὐτῷ τὴν δικαιοσύνην ἢ ἀπόνοια. "Ὁ Φαρισαῖος οὐκ ἦν δίκαιος, νηστεύων δις τοῦ σαββάτου; καὶ τί φησιν; *Οὐκ εἰμι ὡς οἱ Λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀρπαγὰς καὶ πλεονέκτηται.* Καὶ πολλάκις ἀπὸ καθαροῦ συνειδότης εἰς ἀπόνοιαν ἦλθε τις· καὶ ὅπερ οὐκ ἔβλαψεν αὐτὸν ἡ ἁμαρτία, ἔβλαψεν αὐτὸν ἡ ἀπόνοια. Οὐκ ἐστὶ γοῦν ἀνθρώπων καθ' ὅλου οὕτως εἶναι δίκαιον, ὡς καθαρὸν εἶναι ἀπὸ ἁμαρτίας, καὶ πάλιν, οὐκ ἐστὶν ἀνθρώπων οὐδένα κακὸν εἶναι α, ὡς μὴ ἔχειν τι κἂν μικρὸν ἀγαθόν. Οἷόν τι λέγω· "Ὁ θεῖνα ἀρπάζει καὶ πλεονεκτεῖ καὶ λυμαίνεται, ἀλλ' ἐνίοτε ἐλεημοσύνην δίδωσιν, ἀλλ' ἐνίοτε σὺ φρων ἐστίν, ἀλλ' ἐνίοτε λόγον ἔχει χρηστὸν, ἀλλ' ἐνίοτε κἂν ἐνὶ ἀνδρὶ ἐδοθήσεν, ἀλλ' ἐνίοτε ἐκλαυσεν, ἀλλ' ἐνίοτε ἐστύγνασεν. Οὕτε οὖν δίκαιός ἐστι· χωρὶς ἁμαρ-

τίας, οὔτε ἐστὶν ἁμαρτωλὸς καθόλου ἐρημος ἀγαθῶν. Τί τοῦ "Αχαθὸς χαλεπώτερον; ἤρπασε καὶ ἐφόνευσεν· ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ ἐστύγνασε, λέγει τῷ "Ηλῖα ὁ Θεός· *Εἶδες πῶς κατενόγη "Αχαθὸς*, εἶδες ἐν τοσοῦτῳ βυθῷ κακῶν πῶς εὐρέθη τι μικρὸν ἀγαθόν; Τί "Ιούδα χειρὸν τοῦ προδότου, τοῦ αἰχμαλωτισθέντος ὑπὸ τῆς φιλαργυρίας; ἀλλ' ὅμως καὶ αὐτὸς ἐποίησε κἂν μικρόν τι μετὰ ταῦτα ἀγαθόν. "Ἡμαρτον γὰρ, φησὶ, *παράδοὺς αἷμα ἰδῶσιν.* "Ὁπερ οὖν ἔλεγον· οὐ γὰρ ἐστὶ φύσει ἡ κακία, ἵνα μὴ ἔχη χύραν ἢ ἀρετῇ. Τὸ πρόβατον οὐδέποτε δύναται γενέσθαι ἄγριον, φύσει γὰρ ἔχει τὸ ἡμερον· ὁ λύκος οὐδέποτε δύναται γενέσθαι ἡμερος, φύσει γὰρ ἔχει τὸ ἄγριον. Οὐ λύονται οὖν οἱ νόμοι τῆς φύσεως, οὐδὲ σαλεύονται, ἀλλὰ μένουσιν ἀκίνητοι. "Ἐπὶ ἐμοῦ τοῦτο οὐκ ἐνι, ἀλλὰ καὶ ἄγριος γίνομαι ὅταν βούλωμαι, καὶ ἡμερος ὅταν θέλω· οὐ γὰρ φύσει δέδεμαι, ἀλλ' ἐλευθερία προαιρέσεως τετίμημαι. "Ὁπερ οὖν εἶπον, οὔτε ἀγαθὸς τις οὕτως ἐστίν, ὡς μὴ ἔχειν μικρὸν κηλίδα, οὔτε πονηρὸς τις οὕτως ἐστίν, ὡς μὴ ἔχειν κἂν μικρὸν ἀγαθόν.

"Ἐπεὶ οὖν πάντων ἀντίδοσις ἐστίν, καὶ πάντων ἐστὶν ἀμοιβή· κἂν γὰρ φωνεῖς ἢ τις, κἂν πονηρὸς τις ἦ, κἂν πλεονέκτης ἢ, ποιῆση δὲ καλὸν, μένει αὐτῷ τοῦ καλοῦ ἡ ἀνταπόδοσις, καὶ οὐ διὰ τὰ κακὰ, ἀ ἐποίησεν, ἀμίσθον γίνεται τὸ καλόν. Καὶ πάλιν, κἂν μυρία τις ἐργάζηται ἀγαθὰ, ποιῆση δὲ τι φαῦλον, μένει αὐτῷ τοῦ φαύλου ἡ ἀνταπόδοσις. Κάτεχε ταῦτα, [788] τῆρει αὐτὰ ὄχυρά καὶ ἀκίνητα. Οὔτε ἀγαθὸς τις ἐστὶ χωρὶς ἁμαρτίας, οὔτε κακὸς τις ἐστὶ χωρὶς δικαιοσύνης. Τὰ αὐτὰ γὰρ λέγω πάλιν, ἵνα ριζώσω, ἵνα φυτεύσω, ἵνα εἰς βάθος θήσω. "Ἐμβάλλει γάρ τις μερίμνας ὁ διάβολος εἰς τὴν ψυχὴν, βουλόμενος ἀποβουκολῆσαι ὑμῶν τὴν διάνοιαν, καὶ λυμῆνασθαι τὰ παρ' ἐμοῦ λεγόμενα· διὰ τοῦτο εἰς βάθος αὐτὰ καταφέρω. "Ἐάν γὰρ ὥδε τηρήσης ἀσφαλῶς, κἂν ἔξω ἀπέλθῃς, ἀπολέσαι αὐτὰ οὐ δύνασαι. "Ὡσπερ γὰρ, ἐάν βάλῃ χρυσὸν εἰς βαλάντιον, σφίγγῃ καὶ σφραγίσωμαι, ἵνα καὶ ἐμοῦ ἀπόντος ὁ ληστής μὴ λάθῃ, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης ποιῶ· τῇ συνεχείᾳ τῆς διδασκαλίας σφίγγῃ καὶ σφραγίσωμαι ἐπιτίθημι, καὶ ἀσφαλίζωμαι ὑμῶν τὴν γνώμην, ἵνα μὴ γένηται ἐξίτηλος τῇ ῥαθυμίᾳ, ἀλλ' ἵνα τηρήσας μᾶλλον, τῇ ἐνταῦθα γαλήνῃ τὸν ἔξω θόρυβον ἀποκρούσωμαι. Οὐ τοῖνον ταῦτα πολυλογίας τὰ λεγόμενα, ἀλλ' ἐπιμελείας καὶ φιλοστοργίας καὶ πόθου τοῦ διδασκάλου, ἵνα μὴ ἀπορῶσθαι τὰ λεγόμενα. Ταῦτα γὰρ λέγειν ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές· διδάξαι βούλωμαι, οὐχ ἀπλῶς ἐπιδείξασθαι. Οὐκ ἐστὶν οὖν τις δίκαιος, ὃς οὐκ ἔχει ἁμαρτίαν· καὶ οὐκ ἐστὶ τις ἁμαρτωλὸς ὃς οὐκ ἔχει ἀγαθόν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκάστων ἐστὶν ἀντίδοσις, βλέπει τί γίνεται· "Ὁ ἁμαρτωλὸς ἀπολαμβάνει τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ ἰσόρροπον τὴν ἀντίδοσιν, ἐάν τι ἔχη κἂν μικρὸν ἀγαθόν· καὶ ὁ δίκαιος ἀπολαμβάνει τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ τὴν ἰσόρροπον κρίσιν, κἂν μικρόν τι ποιῆση κακόν. Τί οὖν γίνεται,

* Εἶναι δεest in Reg.

^b Vatic. κἂν γὰρ φωνεῖς τις, κἂν πορνεύσῃ, κἂν πλεονεκτῇ.

sunt multa, et sol et luna, sic et differentia est inter justos : *Alia quippe claritas solis, et alia lunæ, et alia claritas stellarum* (1. Cor. 15. 41) : quædam enim excellunt claritate, quædam superantur : et quemadmodum corpora sunt cælestia, sic et sunt corpora terrena, et quemadmodum in corporibus aliud cervus est, aliud canis, aliud leo, aliud alia fera, aliud aspis, aliud tale quippiam : sic et in peccatis sunt differentie. Homines igitur alii quidem sunt justi, alii vero peccatores : sed et in justis multum est discrimen, et in peccatoribus multum et immensum : verum attende. Licet justus sit quis, licet millies sit justus, et ad culmen ipsum ascenderit : ita, ut expers sit peccati, non potest esse mundus a sorde : licet milles justus sit, est tamen homo. *Quis enim gloriabitur castum se habere cor, aut quis confidet mundum se esse a peccato* (Prov. 20. 9) ? Propterea dicere in oratione jubemur : *Dimitte nobis debita nostra* (Matth. 6. 12), ut orationis consuetudine admoneamur illic nos obnoxios esse suppliciis. Etenim Paulus apostolus, vas electionis, Dei templum, os Christi, lyra Spiritus, doctor orbis terrarum, qui terram et mare peragravit, qui peccatorum spinas revulsit, qui religionis semina jactavit : ille regibus opulenter, ille divitibus potentior, militibus fortior, ille magis philosophus quam ipsi philosophi, ille disertior oratoribus, qui nihil habebat, et omnia possidebat, qui mortem umbra sua solvebat, qui morbos suis vestimentis fugebat, qui tropæa erexit in mari, ad tertium usque cælum raptus est, et in paradisu ingressus, qui Christum Deum prædicavit, ille dicit : *Nihil mihi conscius sum : sed non in hoc justificatus sum* (1. Cor. 4. 4) : qui talem tantamque virtutum copiam acquisierat, ait : *Qui autem judicat me, Dominus est.*

Nullus est immunis a peccato. — Quis ergo gloriabitur castum se habere cor : aut quis confidet mundum se esse a peccato ? Impossibile est igitur, ut ullus homo sit a peccato immunis. Quid enim ais ? Justus est ? misericors est ? pauperum amans est ? At vitium aliquod habet : vel importune contumeliis afficit, vel inani gloria ducitur, vel aliud quidpiam tale agit ; non enim recensenda sunt omnia. Hic misericors est, sed non temperans : persæpe ille temperans quidem, at misericors non est : hic virtutis unius, ille alterius laude celebratur. Sit aliquis justus, et sæpe quidem justus est, eique omnia insunt bona, sed ob justitiam superbia tumet, ejusque justitiam superbia labefaciat. Numquid justus erat Pharisæus, qui bis in sabbato jejunabat ? Quid autem dicit ? *Non sum sicut cæteri hominum, raptores, injusti* (Luc. 18. 11) : ac persæpe ex conscientia munda in superbiâ devolvitur quis, et quod non potuit illi afferre detrimentum peccatum, affert superbia. Fieri ergo non potest, ut homo sit ita penitus justus, ut a peccato sit mundus ; neque rursus fieri potest ut ullus ita malus sit homo, quin habeat aliquod saltem exiguum bonum. Exempli causa, ille rapit et fraudat et perniciem infert : at nonnumquam largitur eleemosynam, at nonnumquam temperans est, at nonnumquam bona verba loquitur,

at nonnumquam uni saltem viro subsidium præbuit, at nonnumquam luxit, at nonnumquam morore tactus fuit. Nec igitur justus est ullus sine peccato, neque peccator est penitus expers boni. Quid Achab perniciosius ? Rapuit et occidit : verumtamen postquam mæstus fuit, dicit Eliæ Deus : *Vidisti quemadmodum compunctus est Achab* (3. Reg. 21. 29) ? Vides ut in tanto malorum gurgite bonum quoddam exiguum sit inventum ? Quid proditore Juda deterius, qui avaritiæ mancipium fuit ? Verumtamen et ipse boni quidpiam saltem exiguum deinde præstitit : *Pecavi enim, inquit, tradens sanguinem justum* (Matth. 27. 4). Quod igitur dicebam, non est a natura improbitas, ut virtuti locus non sit. Ovis numquam fieri potest fera, quippe quæ mansuetudinem habeat a natura : lupus numquam fieri mansuetus potest, quippe qui feritatem habeat a natura. Non solvantur ergo naturæ leges, neque refinguntur, sed immotæ permanent. In me hoc locum non habet, sed et ferus cum volo fio, et mansuetus, cum volo : non enim natura sum vincius, sed arbitrii libertate decoratus. Quod ergo dicebam, nec ullus est ita bonus, ut exiguum labem non habeat : nec ullus est ita malus, ut saltem exiguum bonum non habeat.

Bonorum et malorum retributio. — Quoniam igitur omnium est retributio, et omnium remuneratio : licet enim homicida sit quis, licet improbus sit quis, licet fraudator, si quid boni fecerit, illum boni manet retributio, neque propter ea mala, quæ fecit, bonum mercede privatur : et rursus licet innumera bona præstiterit, si quid mali commiserit, manet illum retributio mali. Hæc retine, hæc firma et immota conserva : neque bonus est ullus sine peccato, neque sine justitia malus est ullus. Eadem enim rursus dico, ut radicibus fixis stabiliam, ut plantem, ut in profundo collocem. Diabolus quippe sollicitudines quasdam in animum injicit, dum mentem vestram in fraudem vult illicere, et quæ a me dicuntur labefactare : propterea in profundum ea dimitto. Si enim ea diligenter hic conservaveris, licet foras abieris, amittere illa non potes. Ut enim si aurum in crumenam misero, constringo illam et obsigno, ne me forte absente fur abripiat : sic etiam erga vestram caritatem me gero : doctrinæ assiduitate constringo, et si gillum appono, mentemque vestram confirmo, ne iners et evanida segnitie reddatur, sed ut eam conservans potius ea tranquillitate, quam hic percipit, externum omnem tumultum repellam. Non ergo sunt hominis loquacis verba, quæ dicimus ; sed sollicitudinem, paternum affectum et doctoris amorem præ se ferunt, ne effluant quæ dicuntur. Equidem ad hæc dicenda minime segnis sum, vobis autem securitatem idipsum parit : docere volo, non ostentationis causa facere. Non est igitur ullus qui peccato careat, neque peccator ullus est, qui bonum aliquod non habeat : sed quoniam utriusque parata est remuneratio, vide quid fiat. Peccator parem bonis suis recipit remunerationem, si quid vel minimum boni habeat, et justus peccatis suis par judicium recipit, si tantillum

mali fecerit. Quid ergo accidit, et quid facit Deus? Peccato terminum definivit, præsentem vitam et futurum ævum: si quis ergo justus fuerit, qui mali quidpiam perpetravit et hic morbo laboravit ac supplicio sit affectus, ne turberis, sed apud te cogita et dicito: justus iste quidpiam mali fecit aliquando, et illud hic recipit, ne illic plectatur.

Cur peccatoribus res prospere succedant. — Rursus peccatorem si videris rapientem, fraudantem, sexcenta mala perpetrantem, qui prosperis tamen successibus utatur, tum tu cogita bonum aliquod eum olim fecisse, ac bona illum hic recipere, ne illic mercedem reposcat. Ita licet justus sit quispiam, et aliquid adversi patiat, hic idcirco recipit, ut hic peccatum deponat, et purus illuc discedat. Quod si fuerit peccator aliquis sexcentis malis coopertus, et qui sexcentis insanabilibus morbis laboret, qui rapiat, qui fraudet: idcirco prospero rerum successu fruitur, ne mercedem illic repetat. Quoniam ergo et Lazarum peccata quædam habere contigerat, et divitem aliquod bonum habere, propterea dicit Abraham: nihil hic require, bona illuc tua recepisti, et Lazarus mala sua. Atque ut intelligas hæc a me temere non dici, verum ita se rem habere, dicit: *Recepisti bona tua.* Quæ tandem? Fecisti aliquid boni? Recepisti opes tuas, sanitatem, delicias, potentiam, honorem: nihil tibi

debetur, recepisti bona tua. Quid igitur? Nihilne Lazarus peccavit? Imo vero, et Lazarus mala sua: cum tu bona tua recepisti, tum Lazarus mala: propterea nunc iste consolatur, tu vero cruciaris. Itaque si quando justum videris hic punitum, beatum illum prædica, et dicito: justus hic vel peccatum habet, et illud recipit, ac purus illuc abit: aut plus plectitur quam peccavit, et illi accessio justitiæ reputatur. Illic enim ratio supputatur, atque justo Deus: tantum habes a me: fortasse vero decem obolos illi credit, et rationem illi decem obolorum subducit. Quod si obolos sexaginta expendit, ait illi Deus: Decem tibi obolos imputo ad peccatum, et ad justitiam quinquaginta. Verum ut discas id, quod restat, ad justitiam illi reputari, justus erat Job, sine crimine, verax, colens Deum, abstinens ab omni mala re: punitum hic fuit ejus corpus, ut illic mercedem reposceret. Quid enim ait illi Deus? *Aliter putas me tibi respondisse, quam ut appareas justus (Job. 40. 3)?* Eandem igitur cum justis patientiam exhibentes, et æqualem rectæ illorum conversationi tolerantiam exhibentes, parata sanctis Deum diligentibus bona recipiamus: quæ nobis omnibus assequi contingat gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN HOMILIAM ADVERSUS EOS QUI AD LUDOS CIRCENSES PROFICISCUNTUR

Hanc concionem in serie homiliarum de Lazaro reponendam esse deprehendimus. Etenim numero 3, de Lazari et divitis parabola mor dicturus Chrysostomus, sic habet: *Unum igitur ex iis qui per latam hanc portam intrarunt, et unum ex iis qui per angustam et arctam viam inceserunt vobis in medium proferentes, eorum quæ a Domino dicta sunt veritatem ostendamus, et eadem rursus Domini parabola utamur.* Et paucis interpositis eos eadem parabola jam imbutos declarans, sic pergit: *Ac*

scio equidem vos homines perspicaces jam quod dicturi simus intelligere, nihilominus tamen a nobis dici necesse est. Et postea de divite et Lazaro pluribus agit. Demum numero 5, postquam Lazari mortem cum divitis obitu contulerat: *Lubenter enim, ait, hanc rem sape verso, ἡδέως γὰρ ταῦτα σπρέψω συνεχῶς, ut nemo ex illis, qui egestate vel morbis et fame premuntur, se contemnat, et seipsam miserum arbitretur; sed patienter, etc.* Ex quibus perspicuum est, hanc paulo post homilias illas

ADVERSUS EOS, QUI AD LUDOS CIRCENSES PROFICISCUNTUR, ET IN ILLUM EVANGELII LOCUM, INTRATE PER ANGUSTAM PORTAM, QUIA LATA PORTA, ET SPATIOSA VIA EST, QUÆ DUCIT AD PERDITIONEM, ET MULTI SUNT, QUI INTRANT PER EAM (*Matth. 7. 13*): ET SUB FINEM IN DIVITEM ET IN LAZARUM (a).

1. Consuetam rursus attingere doctrinam volo, et

(a) Collata cum Mss. Regiis 1964, 1973: Colbertinis 364, 970, 1050. In Colbertino 364 hæc homilia inscribitur Quinta in Lazarum.

spiritualem mensam vobis apponere: sed piget me cunctorque, dum video nullum vos ex assidua doctrina fructum capere. Quandoquidem agricola quoque

καὶ τί ποιεῖ ὁ Θεός; Ἀφώρισε νόσον * τῇ ἀμαρτίᾳ, τὸν παρόντα βίον καὶ τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Ἐὰν οὖν ἦ τις δίκαιος, καὶ ἐργάσῃται τὴν φαῦλον, καὶ νοσήσῃ ὧδε, καὶ τιμωρίᾳ παραδοθῇ, μὴ θορυβηθῇς, ἀλλ' ἐννόησον πρὸς ἑαυτὸν, καὶ εἰπὲ, ὅτι οὗτος ὁ δίκαιος πῶποτε μικρόν τι κακὸν ἐποίησε, καὶ ἀπολαμβάνει ὧδε, ἵνα μὴ ἐκεῖ κολασθῇ.

Πάλιν, ἐὰν ἴδῃς ἀμαρτωλὸν ἀρπάζοντα, πλεονεκτοῦντα, μυρία ποιοῦντα κακὰ, κἂν εὐθυνη, ἐννόησον ὅτι ἐποίησέ ποτε ἀγαθόν τι, καὶ ἀπολαμβάνει ὧδε τὰ ἀγαθὰ, ἵνα μὴ ἐκεῖ ἀπαιτήσῃ τὸν μισθόν. Οὕτω κἂν δίκαιος ἦ τις καὶ πάσῃ θεινόν τι, διὰ τοῦτο ἀπολαμβάνει ὧδε, ἵνα ὧδε ἀπόθῃται τὴν ἀμαρτίαν, καὶ ἀπέλθῃ ἐκεῖ καθαρὸς· κἂν ἀμαρτωλὸς τις ᾖ, γέμων κακῶν, καὶ μυρία ἀνίστα νοσῶν, ὀρπάζων, πλεονεκτῶν, διὰ τοῦτο ἀπολαύει ἐνταῦθα εὐθυμερίας, ἵνα μὴ ἐκεῖ ἀπαιτήσῃ μισθόν. Ἐπειδὴ οὖν συνέβαινε καὶ τὸν Λάζαρον ἔχειν τινὰ ἀμαρτημάτων, καὶ τὸν πλούσιον ἔχειν τὴν ἀγαθὴν, διὰ τοῦτο ὁ Ἀβραάμ λέγει· Ὡς μὴδὲν ζῇται· ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐκεῖ, καὶ ὁ Λάζαρος τὰ κακὰ αὐτοῦ. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι οὐχ ἀπλῶς λέγω ταῦτα, ἀλλ' οὕτως ὡς ἐστὶ, λέγει· Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου. Ποῖα; ἐποίησάς τι ἀγαθόν; ἀπέλαβες σου τὸν πλοῦτον, τὴν υἱέαν, τὴν τρυφήν, τὴν δυνα-

στείαν, τὴν τιμὴν· οὐδὲν σοι κεχρησται· ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου. Τί οὖν; ὁ Λάζαρος οὐδὲν ἤμαρτε; Ναί, καὶ Λάζαρος τὰ κακὰ αὐτοῦ. Ὅτε σὺ ἀπέλαμβανες τὰ ἀγαθὰ, τότε καὶ Λάζαρος τὰ κακὰ· διὰ τοῦτο νῦν οὗτος παρακαλεῖται, [789] σὺ δὲ ὀδυνᾷσαι. Ὡς οὖν ὅταν ἴδῃς δίκαιον κολαζόμενον ὧδε, μακάριζε αὐτὸν, καὶ λέγε· Οὗτος ὁ δίκαιος ἡ ἀμαρτίαν ἔχει καὶ ἀπολαμβάνει αὐτὴν, καὶ ἀπέργεται ἐκεῖ καθαρὸς, ἢ πλεόν των ἀμαρτημάτων κολάζεται, καὶ προσθήκη δικαιοσύνης αὐτῷ λογίζεται. Λόγος γὰρ γίνεται ἐκεῖ· καὶ λέγει ὁ Θεὸς τῷ δικαίῳ· Ἐχεις μου τόσον· τυχὸν δὲ πιστεύει αὐτῷ δέκα ὀβολοὺς καὶ ποιεῖ αὐτῷ λόγον των δέκα ὀβολῶν. Ἐὰν δὲ δαπανήσῃ ἐξήκοντα ὀβολοὺς, λέγει αὐτῷ ὁ Θεός· Τοὺς δέκα ὀβολοὺς λογίζομαι σοὶ εἰς ἀμαρτίαν, καὶ τοὺς πενήκοντα εἰς δικαιοσύνην. Ἴνα δὲ μάθῃς ὅτι τὸ λειπόμενον εἰς δικαιοσύνην αὐτῷ λογίζεται, ἰὼς δίκαιος ἦν, ἀμεμπτος, ἀληθινός, θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος· ἐκολάσθη αὐτοῦ τὸ σῶμα ὧδε, ἵνα ἐκεῖ μισθοῦς ἀπαιτήσῃ. Τί γὰρ φησιν ὁ Θεὸς πρὸς αὐτόν; Ἀλλως οἶμαι με κεχρηματικῆναι σοι, ἢ ἵνα ἀναφανῇς δίκαιος; Τὴν αὐτὴν τοῖνον τοῖς δίκαιοις ὑπομονὴν ἐπιδειξάμενοι, καὶ τῇ ἀγαθῇ αὐτῶν πολιτείᾳ τὴν καρτερίαν ἰσόρροπον ἐπιδειξάμενοι, ἀπολάθωμεν τὰ ἀγαθὰ τὰ εὐτρεπισμένα τοῖς ἁγίοις τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεόν· ὡς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας των αἰώνων. Ἀμήν.

* Legendum ἀφώρισην ἔρον. Vatic. δύο ὥρισην, νόσον καὶ ἀμαρτίαν. Sed haec vitiosa sunt.

b Vatic. οὐχ ἀπλῶς στοχάζομαι· ἀλλ' οὕτως. Abhinc longe variat Vatic. et mendis scatet.

MONITUM.

quatuor de Lazaro pronuntiatam fuisse. Quamobrem in nonnullis codicibus manuscriptis inter homilias de Lazaro ponitur, et in Colbertino 364 post quatuor illas priores de Lazaro locatur et inscribitur quinta de Lazaro, et homilia in illud, *Nolo vos ignorare de dormientibus*, inscribitur sexta de Lazaro. Verum hanc postremam de ludis circensibus illa de dormientibus praecessit, ut ipsa homiliae illius prima verba indicant, *Dies quatuor in explicanda vobis Lazari parabola consumpsimus*, etc.

Quod jam annotavimus in Monito ad eandem ipsam homiliam. Igitur Antiochia consequenter post conciones de Lazaro hanc habuit homiliam, ubi primum contra illos agit, qui circenses ludos frequentabant. et postea ad consuetam de Lazaro et divite parabolam deflectit. De anno quo haec de Lazaro homiliae habitae sunt in Monito ad quatuor priores disseruimus.

Interpretatio Latina est Frontonis Ducei.

[790] Πρὸς τοὺς εἰς τὰς ἱκποδρομίας ἀπελθόντας, καὶ εἰς τὸ ρητὸν τοῦ Εὐαγγελίου· Εἰσελθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης, ὅτι πλατεία ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ ἐισερχόμενοι δι' αὐτῆς· καὶ πρὸς τῷ τέλει εἰς Πλούσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον.

α'. Βούλομαι τῆς συνήθους ἀφασθαι πάλιν διδασκαλίας, καὶ τὴν πνευματικὴν ὁμὴν παραθεῖναι τράπεζαν·

PATROL. GR. XLVIII.

καὶ ὁκνῶ καὶ ἀναδύομαι, ὁρῶν οὐδὲν καρπουμένους ὑμᾶς ἐκ τῆς συνεχοῦς διδασκαλίας· ἀπὸ καὶ γηπέδου,

ἐπειδὴν δοξαίει τῇ χειρὶ τὰ σπέρματα τοῖς κόλποις τῆς γῆς παρακατάθῃται, καὶ μὴ ἀξίαν τῶν πόνων εἶναι τὴν βλάστην γινόμενῃν, οὐ μετὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας τῆς γεωργίας ἀπτεται· ἡ γὰρ ἐλπίς αἰετῆς τῶν καρπῶν φορὰς ὑπομένεται τὸ βαρὺ τῶν πόνων. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἡμεῖς τὸν πολλὸν τοῦτον πόνον τῆς διδασκαλίας κούφως ἀν' ἐνέγκαμεν, εἰ ἐμάθομεν πλεον τι γινόμενον ἐκ τῆς παραινέσεως τῆς ἡμετέρας εἰς ὠφέλειαν τὴν ὑμετέραν. Νυνὶ δὲ ὅταν θεωσώμεθα, ὅτι μετὰ τὰς τοσαύτας ἡμῶν παραινέσεις, μετὰ τὰς τοσαύτας νοουσίας καὶ ἐπιπλήξεις (οὐδὲ γὰρ ἐπαυσάμεθα συνεχῶς ὑμᾶς ὑπομιμνήσκοντες τοῦ φοβεροῦ δικαστηρίου καὶ τῶν εὐθυνῶν τῶν ἀπραιτήτων, καὶ τοῦ πυρὸς ἐκείνου τοῦ ἀσέστου, καὶ τοῦ σκόληκος τοῦ ἀτελευτήτου). τινὲς τῶν ταῦτα ἀκούοντων (οὐδὲ γὰρ κατὰ πάντων ἐκφέρω τὴν ψῆφον, μὴ γένοιτο), πάντων τούτων ἐπιλαβόμενοι, πάλιν ἐπὶ τὴν σατανικὴν θεωρίαν τῆς ἱπποδρομίας ἑαυτοὺς ἐκδεδῶκασιν, ποῖα λοιπὸν προσδοκίᾳ τῶν αὐτῶν ἀφόρμα πόνων, καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῖς ταύτην τὴν πνευματικὴν παρατίθωμεν, ὁρῶντες μὴδὲν πλεον αὐτοὺς ἐνταῦθεν καρπομένους, ἀλλ' ἀπλῶς συνηεῖα τινὶ κατακλινομένοις, καὶ κροτούντας μὲν τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα, καὶ δεικνύντας ἡμῖν ὡς μεθ' ἡδονῆς δέχονται τοὺς ἡμετέρους λόγους, καὶ μετὰ τοῦτο πάλιν ἐπὶ τὸν ἱπποδρομον τρέχοντας, καὶ μείζονας τοὺς κρότους ἐπὶ τοὺς ἡνιόχους ἐπιδεικνυμένους καὶ ἀκάθεκτον τὴν μανίαν, καὶ μετὰ πολλοῦ τοῦ τόνου συντρέχοντας, καὶ πρὸς ἀλλήλους πολλὰς διαπληκτιζομένους καὶ λέγοντας, ὅτι ὁ μὲν ἂν ἔππων οὐ καλῶς ἔδραμεν, ὁ δὲ ὑποσκελισθεὶς κατέπεσεν, καὶ ὁ μὲν τούτῳ τῷ ἡνιόχῳ ἑαυτὸν προσνέμει, ὁ δὲ τῷ ἑτέρῳ· καὶ οὕτω μοι ἔννοια οὐδὲ ὑπόμνησις τῶν ἡμετέρων λόγων, οὐδὲ τῶν πνευματικῶν καὶ φρικτῶν μυστηρίων τῶν ἐνταῦθα τελουμένων, ἀλλὰ καθάπερ αἰχμάλωτοι γενόμενοι ὑπὸ τῶν τοῦ διαβόλου παγίδων, ἐκεῖ διημερεύουσιν, τῇ σατανικῇ θεωρίᾳ ἑαυτοὺς ἐκδεδωκότες, καὶ εἰς αἰσθητὴν προκείμενοι καὶ Ἰουδαίους καὶ Ἑλληνας καὶ τοῖς τὰ ἡμέτερα διασῶρεῖν βουλομένοις;

Τίς ἂν οὖν, κἄν σφόδρα ἢ λίθινος, ἢ καὶ ἀναισθητός, ταῦτα ἀναγῇ; ἐνεγκεῖν δυνήσεται, μήτι γε ἡμεῖς, οἱ πατρικὴν φιλοστοργίαν περὶ πάντας ὑμᾶς ἐπιδείκνυσθαι σπουδάζοντες; Οὐδὲ γὰρ τοῦτο μόνον ἐστὶ [791] τὸ λυποῦν ἡμᾶς, ὅτι ἀνόνητον τὸν ἡμέτερον ἐπιδείκνυσθαι κάματον, ἀλλὰ πολλῶ πλεον ἡμῶν καθάπερ, ὅταν ἐννοήσωμεν ὅτι βαρύτεραν ἑαυτοῖς οἱ ταῦτα ποιοῦντες ἐργάζονται τὴν κατάκρισιν. Ἡμεῖς γὰρ τῶν πόνων τὴν ἀμοιβὴν ἀναμένομεν παρὰ τοῦ Δεσπότη· τὸ γὰρ ἡμέτερον ἀπαν πεποιήκαμεν, καὶ τὸ ἀργύριον καταβάλομεν, καὶ τὸ τάλαντον τὸ ἐμπιστευθὲν ἡμῖν διενείμαμεν, καὶ οὐδὲν τῶν εἰς ἡμᾶς ἔχόντων παραλελοίπαμεν· οἱ δὲ τὰ ἀργύρια δεξάμενοι ταῦτα τὰ πνευματικά, ποῖαν ἐξουσιν, εἰπέ μοι, ἀπολογία, ποῖαν δὲ συγγνώμην, ὅταν μὴ μόνον αὐτὰ ἀπαιτῶνται, ἀλλὰ καὶ τὴν τούτων ἐργασίαν; ποιοὶς ὀφθαλμοῖς ὄφονται τὸν χριτὴν; πῶς οἴσουσι τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν φοβεράν, τὰ κολαστήρια τὰ ἀφόρητα; Μὴ γὰρ εἰς ἀγνοίαν ἔχουσιν καταφυγεῖν; Καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐνηχοῦμεν, παραινέομεν, προτροπώμεθα, δεικνύομεν τῆς ἀπάτης τὸν βλεθρον, τῆς βλάβης τὸ μέγεθος, τῆς σατανικῆς πανηγύρεως τὸν δόλον, καὶ οὐδὲ οὕτω καθιεσθαι ἔδυνήθημεν. Καὶ τί λέγω τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν φοβεράν; Τέως τὰ ἐν-

ταῦθα γυμνάσωμεν. Πῶς, εἰπέ μοι, οἱ τῆς σατανικῆς ἐκείνης μετασχόντες θεωρίας δυνήσονται μετὰ παρηγγελίας ἐνταῦθα παραγενέσθαι, τὸ συνειδὸς ἔχοντες κατεξανιστάμενον καὶ καταβῶν μεγάλα; Ἡ οὐκ ἀκούουσιν οὗτοι τοῦ μακαρίου Παύλου λέγοντος τοῦ διδασκάλου τῆς οἰκουμένης. *Τίς κοινῶς φωτὶ πρὸς σκότος, ἢ τίς μερὶς πιστῶ μετὰ ἀπίστου;* Πόσος γὰρ οὐκ ἂν εἴη καταγνώσεως ἄξιον, ὅταν ὁ πιστός καὶ τῶν ἐνταῦθα τελουμένων καὶ εὐχῶν καὶ φρικτῶν μυστηρίων καὶ πνευματικῆς διδασκαλίας ἀπολαύων, μετὰ τὴν ἐνταῦθα τελετὴν ἀπελθὼν καθέξῃται εἰς τὴν σατανικὴν ἐκείνην θεωρίαν μετὰ τοῦ ἀπίστου, μετὰ τοῦ ἐν τῷ σκότει τῆς ἀσεθείας πλανωμένου, ὁ τῷ φωτὶ τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου καταυγασθείς; Πῶς, εἰπέ μοι, λοιπὸν ἐπιτομίσαι δυνήσόμεθα ἢ Ἑλληνας ἢ Ἰουδαίους; πῶς δὲ ἐναγαγεῖν αὐτοὺς ἰσχύσομεν, καὶ πείσομεν μετατάσσονται εἰς τὴν εὐσέβειαν, ὅταν ὁρῶσι τοὺς μεθ' ἡμῶν τεταγμένους εἰς τὰ ὀλέθρια ἐκεῖνα καὶ πάσης λύμης γέμοντα θέατρα συμφορομένους αὐτοῖς; Τίνοι γὰρ ἔνεκεν, εἰπέ μοι, μετὰ τὸ παραγενέσθαι ἐνταῦθα, καὶ ἐκκαθάραι τὸν λογισμὸν, καὶ τὴν διάνοιαν εἰς νῆψιν ἀγαγεῖν καὶ κατὰ νύκτιν, πάλιν ἀπελθὼν ἐκεῖ καταρῥυπαίνειν ἑαυτόν; Ἡ οὐκ ἀκούεις σοφῶ τινος λέγοντος· *Εἰς οἰκοδομῶν καὶ εἰς καθαρώων τί φέλλῃται· πλεον ἢ κόπους;* Ὁ δὲ καὶ νῦν γίνεται. Ὅταν γὰρ τὰ ἐνταῦθα ὑφ' ἡμῶν οἰκοδομηθέντα διὰ τῆς συνεχοῦς διδασκαλίας καὶ τῆς παραινέσεως ταύτης τῆς πνευματικῆς, ἀπελθὼν ἄθρόον ἐκεῖ πάντα καθέλῃ, καὶ εἰς ἔδαφος, ὡς εἰπεῖν, καταγάγῃ, ποῖον ὄφελος, πάλιν ἡμᾶς ἀνοθεν τὰ τῆς οἰκοδομῆς ἐπιδείκνυσθαι, καὶ πάλιν ὑμᾶς τὰ τῆς καθαρείσεως; πόσος τοῦτο ἀνόϊος οὐκ ἂν εἴη καὶ παραπληξίας; Εἰπέ γάρ μοι, εἰ θεάσω ἐν ταῖς αἰσθηταῖς ταύταις οἰκοδομαῖς τίς διὰ τῶν λίθων γινόμεναις τοῦτότινα ποιοῦντα, οὐχὶ ὡς μεμνηνότες αὐτῶν προσέξει; καὶ εἰ καὶ μάστιγιν κοπτομένην, καὶ εἰς οὐδὲν δέον πάντα τὰ αὐτοῦ καταναλίσκοντι; Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ταύτης τῆς πνευματικῆς λογίζου, καὶ τὴν αὐτὴν ἐκφέρει ψῆφον. Ἰδοὺ γὰρ ἡμεῖς μὲν, ἐπειδὴ εἰς τοῦτο ἐτάχθημεν παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος, καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὴν οἰκοδομὴν ταύτην τὴν πνευματικὴν εἰς [792] ὄψος ἐγείρομεν, καὶ πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς διδασκαλίαν ὑμᾶς ἐνάγειν σπουδάζομεν· τινὲς δὲ τῶν ἐνταῦθα συντρέχόντων τὴν μετὰ πολλοῦ πόνου ὁ αὐξηθεῖσαν οἰκοδομὴν ἐν μιᾷ καιρῷ ῥοπῇ μονοθυλὶ ταῖς οἰκαίαις χερσὶ διὰ τῆς ἀφάτου ταύτης βρῆθιμίας εἰς ἔδαφος κατάγουσιν, ἡμῖν μὲν πολλὴν τὴν ἀθυμίαν ἐντεῦθεν τίχοντες, ἑαυτοὺς δὲ μέγιστον τὸν βλεθρον καὶ τὴν ζημίαν ἀφόρητον.

β'. Τάχα σφοδρότεραν τὴν ἐπιτίμησιν ἐποιήσαμεθα· ὅσον μὲν πρὸς τὴν ἡμέτεραν φιλοστοργίαν σφοδρότεραν, ὅσον δὲ πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πλημμελήματος οὐδὲ τὴν ἀξίαν. Ἄλλ' ὁμοῦς ἐπειδὴ δεῖ καὶ τοὺς πεπτωκόσι χεῖρα ὀρέγειν, καὶ περὶ τούτου τοσοῦτον ἐρῶντες τὴν πατρικὴν εὐνοίαν ἐπιδείξασθαι, οὐδὲ οὕτως ἀπαγορεύομεν αὐτοῖς τὴν σωτηρίαν· μόνον ἐν βουλήθῳσι μηκέτι τοῖς αὐτοῖς πάλιν περιπέσειν, ἀλλὰ μέχρι τούτου στήσαι τὰ τῆς βρῆθιμίας, καὶ ἀπαγορεύσαι ἑαυτοῖς τὴν ἐπὶ τὰς ἱπποδρομίας ἀνοδὸν, καὶ πᾶσαν τὴν τοιαύτην σατανικὴν θεωρίαν.

Δεσπότην γὰρ ἔχοντα φιλάνθρωπον καὶ ἡμερον

^a Tres mss. διαπληκτιζομένων· διὰ τὸ ὁ μὲν,

^b Unus πολλοῦ κόπου, alius πολλοῦ τόνου.

postquam liberali manu semina sinui terræ commisit, neque dignum laboribus germen videt exoriri, non eadem cum animi alacritate agriculturam exercet: quoniam spes ubertatis frugum semper molestiam laborum imminuit. Pari ratione nos quoque multum hunc docendi laborem æquo animo ferremus, si nos quidpiam profecisse cohortatione nostra didicissemus ad utilitatem vestram promovendam: jam vero cum conspiciamus quod post tam multas cohortationes nostras, post tam multas admonitiones et castigationes, (neque enim cessavimus vobis in memoriam revocare tremendum illud tribunal, inevitabiles illas penas, ignem illum, qui nunquam exstinguitur, et vermem qui nunquam moritur, eorum nonnullis, qui hæc audiunt, (non enim in omnes sententiam fero, absit) horum omnium oblitis, rursus illi satanico se Circensium spectaculo dederunt, qua tandem expectatione lactati redibimus ad eosdem labores, et hanc illis doctrinam spiritualem apponemus, cum nullum eos inde fructum percepisse videamus, sed consuetudini cuidam temere obsequentes cum applausu, quæ dicebantur a nobis, excepsisse nobisque significationem dedisse voluptatis ejus quam ex nostris sermonibus capiebant, ac deinde rursus ad Circum accurrere, majorique cum applausu, et effrenata quadam insania cursibus agitatorum favere, summa contentione cum illis concurrere, et inter se frequenter velitari, ac dicere, unum quidem ex equis non recte cucurrisse, alterum vero supplantatum esse prolapsum, et hunc quidem illi agitatori se adjungere, illum vero alteri, nec usquam eos mente versare, vel recordari verborum nostrorum, neque spiritualium tremendorumque mysteriorum quæ hic celebrantur, sed quasi diaboli laqueis captivi teneantur, illic totos dies traducere, et satanicis spectaculis se dedere, seque Judæis ac Gentilibus opprobriis obruendos exponere, illisque qui rebus nostris voluerint obtrectare?

A spectaculis profanis avocat. — Quis ergo, tametsi fuerit plane saxeus, aut stupidus, hoc sine dolore ferre poterit, nedum nos, qui erga vos omnes paternum affectum exhibere contendimus? Neque enim hoc solum est, quod nobis dolorem inurit, quod inutile nostrum laborem reddatis, sed multo magis tangit, cum nobis venit in mentem eos, qui hæc faciunt, graviores sibi damnationem accersere. Nos enim laborum mercedem a Domino expectamus: quoniam id quod nostri muneris fuit, perfecimus, pecuniam expendimus, et creditum nobis talentum distribuimus, nihil eorum quæ nostrarum erant partium prætermisimus; qui vero spirituales has pecunias acceperunt, quam, quæso, excusationem habebunt, quam veniam, cum non illæ tantum ab eis exigentur, sed etiam quæstus illarum? Quibus oculis judicem intuebuntur? Quo pacto formidabilem illum diem ferent, intoleranda tormenta? Num enim ad ignorantiam confugere poterunt? Quotidie inclamamus, admoneamus, cohortamur, fraudis perniciem indicamus, gravitatem damni, satanici conventus dolum, nec tamen ita potuimus commovere. Quid dico diem illum for-

midabilem? Interim de hujus vitæ rebus sermonem instituamus. Quo pacto, quæso, poterunt, qui satanico illi spectaculo intersunt, huc confidenter venire, cum se ab insurgente ac vehementer reclamante conscientia sua sentiant condemnari? Annon audiunt isti beatum Paulum, doctorem orbis terrarum dicentem: *Quæ societas luci ad tenebras, aut quæ pars fideli cum infideli* (2. Cor. 6. 14)? Quanta enim condemnatione dignum censendum est, cum fidelis, qui precum et tremendorum mysteriorum quæ hic celebrantur, ac spiritualis doctrinæ particeps fuerit, post hujus loci sacrificium satanico illi spectaculo cum infideli assideat, cum eo qui in tenebris impietatis aberrat, is qui solis justitiæ fuerit radiis illustratus? Qua ratione, quæso, deinceps poterimus Gentilibus aut Judæis os obturare? Qua ratione inducere valebimus, ac persuadere, ut ad pietatis partes transeant, cum eos videant, qui stant a nobis, in perniciosis illis omnique sordium genere redundantibus theatris cum illis commisceri. Cur enim, quæso, postquam huc venisti, et animum expurgasti, mentemque ad sobrietatem et contritionem induxisti, rursus illic abiens teipsam contaminas? Non audis sapientem quemdam dicentem: *Unus ædificans, et unus destruens, quid proficiunt aliud, quam labores* (Eccli. 34. 28)? Id vero nunc etiam sit. Cum enim ea quæ a nobis hic ædificata fuerant per doctrinam assiduam, et spiritualem hanc admonitionem, confestim illic abiens omnia destruas, et in pavementum, ut ita loquar, abjicias, quid nobis proderit, si rursus ædificium instauremus, et vos iterum destruatis? Quis non summæ dementiæ hoc facinus dixerit ac furoris? Dic enim, quæso, si in sensilibus istis ædificiis, quæ ex lapidibus construuntur, quempiam cerneretis hoc agentem: nonne eum tamquam furiosum intuereris, aut frustra et incassum laborantem, et omnia sua in res inutiles expendentem? Pari ratione de hoc spirituali ædificio ratiocinare, atque eandem fer sententiam. Ecce, nos quidem, postquam id nobis muneris a gratia divina delatum est, singulis diebus spirituale hoc ædificium in altum erigimus, et vos ad virtutis doctrinam provehere studemus: at nonnulli qui hoc concurrunt, ædificium multo cum labore auctum uno temporis momento suis propemodum manibus per summam hanc desidiam in pavementum dejiciunt, et nobis quidem ingentem inde tristitiam pariunt, sibi vero perniciem extremam et intolerabile damnum contrahunt.

2. Asperiore fortasse reprehensione uti sumus: si spectetur quidem paternus hic amor noster, asperiore; sin autem gravitas delicti spectetur, ne quidem satis digna. Verumtamen quoniam lapsus manus est porrigenda, atque erga illos qui tam negligentes fuerunt, paterna exhibenda est benevolentia, ne sic quidem de illorum salute desperamus, dummodo non amplius in eadem velint recidere, sed huc usque tantum negligentia suæ indulgere, sibi quæ ipsi aditu Circensium et omnis ejusmodi satanici spectaculi interdant.

Confessio peccatorum. Benignum enim, elementem,

ac providum habemus Dominum, qui cum naturæ nostræ novisset imbecillitatem, ubi negligentia supplantati in peccatum aliquod prolapsi fuerimus, unum id solum a nobis requirit, ut ne desperemus, sed a peccato resiliamus, et ad confessionem properemus. Quod si hoc faciamus, cito se veniat daturum pollicetur: ipse enim est qui dicit: *Namquid qui cecidit, non resurgit, aut, qui avertit se, non revertitur* (Jer. 8. 4)? Hæc igitur cum sciamus, tam clementem Dominum ne spernamus, sed novam consuetudinem superemus, neque per latam portam et spatiosam viam incedamus, prout audistis hodie communem Dominum admonentem in Evangelio, ac dicentem: *Intrate per angustam portam, quia lata porta, et spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem, et multi sunt, qui intrant per eam* (Matth. 7. 13). Dum audis latam esse portam, et spatiosam viam, ne deciparis in exordio, neque illud spectes, quod multi sint qui per eam intrent: sed illud animadverte, in angustum illam finem destinare. Illud quoque prudenter considera, nequaquam de sensili porta verba fieri, neque de via simpliciter, sed de tota vitæ nostræ, de virtute ac vili admonitionem esse. Propter ea quoque ab his verbis sermonem inchoavit, *Intrate per angustam portam*, virtutis portam sic appellans. Deinde cum dixisset, *Intrate per angustam portam*, nos deinceps causam docet, ob quam ad hoc nos cohortetur. Licet enim angusta sit ista, multumque laborem offerat in ingressu, si tamen paululum laboretis, ad multam latitudinem pervenietis et amplitudinem, quæ vos ingenti voluptate poterit recreare. Ne igitur hoc spectetis, inquit, quod angusta sit, neque vos conturbent primordia, neque ingressus angustie desides vos reddant; lata enim hæc porta, et spatiosa via desinit in perditionem. Quapropter multi etiam ob initia et exordia decepti, neque futurorum quidquam prævidentes, in perditionem seipsos dederunt: idcirco, *Lata est, inquit, porta, et spatiosa via, quæ ducit ad perditionem, et multi sunt, qui intrant per eam*. Ac restat sane latam ipsam portam vocavit, spatiosam viam, quæ ad perditionem deducit. Qui enim ad ludos Circenses festinant ascendere, cæteraque satanica illa spectacula, temperantiæ valedicentes, virtutem pro nihilo habentes, qui libidini ac genio indulgere volunt, qui deliciis et gulæ se dedunt, qui pecuniarum cupiditate et insania stimulantur, ac præsentis vitæ commodis inhiant, per latam portam et spatiosam viam incedunt: postquam autem paulo longius progressi sunt, multasque peccatorum sarcinas coacervaverunt, afflicti et debilitati, cum ad viæ finem pervenerint, ulterius progredi nequeunt, cum via premanetur angustis, eo quod mole gravati peccatorum illam peragere minime possint: quo fit, ut in ipsum tandem perditionis præcipitium devolvantur. Quid igitur, quæso, prædest, quod ad exiguum tempus per spatiosam incedamus, si perpetua perditione mox opprimamur, et ubi per somnum propemodum deliciis potiti fuerimus, re vera supplicio plectamur?

Somnio similis est hæc vita. — Quod enim unius

noctis est somnium, hoc tota præsens est vita, si cum eo, quod nos excepturum est, supplicio contparetur. Num enim ut temere a nobis segantur hæc scripta sunt? Propterea Domini sermones scriptis mandari gratia Spiritus sancti curavit, ut dum ex his remedia deprimimus, quibus adversus passionem nos præmuniamus, imminens possimus supplicium evitare. Quamobrem tum quoque convenientia vulneribus eorum adhibens medicamenta Dominus noster Jesus Christus cohortabatur dicens: *Intrate per angustam portam*. Angustam autem illam vocabat, non quod natura sua sit angusta, sed quod animus noster, ad desiderium præclavis angustam illam esse arbitretur. Neque enim ut nos advocaret, idcirco angustam illam appellavit, sed ut alterius latitudinem fugientes, et ex fine unamquamque cognoscentes, hanc illi potius eligamus.

3. *Exempla eorum qui per latam viam ambulant.* — Sed ut omnibus intellectus facilis fiat oratio, age, si videtur, eos, qui per latam portam ingressi sunt, et per spatiosam viam incesserunt in medium advocemus, et quis eos tandem finis exceperit videamus; itemque illos qui per angustam portam ingressi sunt, et per arctam viam, et quæ tandem isti bona sortiti fuerint, cognoscamus. Undum igitur ex his, qui per latam hanc portam intrarunt, et unum ex his, qui per angustam et arctam viam incesserunt, vobis in medium proferentes, eorum quæ a Domino dicta sunt veritatem ostendamus, et eadem rursus Domini parabola utamur. Quisnam ergo est ille qui per latam portam intravit, et spatiosam viam peragravit? Prius enim quis iste sit convenit indicari, quantumque spatium viæ confecerit, per latam incedens, ac tum manifestum vobis reddere, in quem tandem finem destierit. Ac scio equidem vos homines perspicaces jam quid dicturi simus intelligere: nihilominus tamen a nobis dici necesse est. Revocate vobis in memoriam divitem illum, qui quotidie purpura induebatur et bysso, qui epulabatur splendide, qui parasitos et adulatores alebat, qui multum merum infundebat, qui quotidie ventrem saburrabat, qui multis se deliciis ingurgiliabat, per latam portam ingressus, voluptate ac lætitiâ mundana perpetuo fruebatur. Nam illi cuncta velut ex fonte affluebant, multum ministerium, imminense delicta, corporis sanitas, pecuniarum copia, delatus a multis honor, assentatorum laudes, nihil interim erat, quod illi tristitiam afferret: et quod majus est, cum totos dies crapulae gulæque vacans transigeret, non modo prospera corporis valetudine fruebatur, et in securitate summa debebat, sed et pauperem Lazarum in vestibulo jacentem, plenum ulceribus, obsessum a canibus, qui vulnera linoebant, fameque confectum immisericors præteribat, et ne micæ quidem illi imperferre dignabatur. Atque hic quidem per latam portam ingressus per spatiosam viam incedebat, viam deliciarum, intemperantiæ, risus, voluptatis, ebrietatis, ebrietas, pecuniarum copiae, mollietatis in vestimentis: ac diu totam vitæ hujus tempus per spatiosam viam incedendo transe-

καὶ κηδεμονίαν, ὅς, ἐπειδὴ οἶδε τὴν ἀσθενείαν ἢ τῆς
φύσεως τῆς ἡμετέρας, ἐπειδὴν ἀμαρτηματί τινι περι-
πέσωμεν ῥαθυμίᾳ ὑποσχελισθέντες, ἐν μόνον ἐπι-
ζητεῖ παρ' ἡμῶν, μὴ ἀπαυλῆσαι, ἀλλὰ ἀποσθῆναι τοῦ
πλημμελήματος, καὶ πρὸς τὴν ἐξομολόγησιν ἐπει-
χθῆναι. Κἀν τοῦτο ποιήσωμεν, ταχέϊαν ἡμῖν τὴν συγ-
χώρησιν ἐπαγγέλλεται· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ λέγων· *Μὴ
ὁ πλάτων οὐκ ἀνίσταται, ἢ ὁ ἀποστρέφων οὐκ
ἐπιστρέφει*; Ταῦτα τοίνυν εἰδότες, μὴ καταφρονῶ-
μεν τοῦ οὕτω φιλανθρώπου Δεσπότη, ἀλλὰ περιγι-
νώμεθα τῆς συνηθείας τῆς ἐπιλαβοῦς· καὶ μὴ τὴν
πλατεῖαν πύλιν, καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν βαδίζωμεν·
καθάπερ σήμερον ἠκούσατε τοῦ κοινῶ πάντων Δε-
σπότη παρακαλοῦντος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, καὶ λέγοντος·
*Εἰσελθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης, ὅτι πικτεία ἢ
πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν
ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσιν οἱ εἰσέρχόμενοι δι'
αὐτῆς*. Ἀκούσας ὁ πλάτειαν πύλιν, καὶ εὐρύχωρον
ὁδὸν, μὴ τοῖς προοιμίῳ· ἀπατηθῆς, μηδὲ, ὅτι πολλοὶ
εἰσέρχονται δι' αὐτῆς, τοῦτο ἴσῃς, ἀλλ' ἐννοεῖ, ὅτι εἰς
στενὴν καταστρέφει τέλος. Κἀκεῖνο δὲ συνετῶς λο-
γίζου, ὅτι οὐ περὶ αἰσθητῆς πύλης ἐστὶν ὁ λόγος, οὐδὲ
περὶ ὁδοῦ ἀπλῶς, ἀλλὰ περὶ πάσης τῆς ζωῆς τῆς
ἡμετέρας, καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας ἐστὶν ἡ παραί-
νεσις. Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχόμενος οὕτως ἡρῆστο
λέγων, *Εἰσελθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης*, τὴν τῆς
ἀρετῆς πύλιν αὐτῶν καλῶν. Εἰτα εἰπὼν, ὅτι *Εἰσελ-
θετε διὰ τῆς στενῆς πύλης*, διδάσκει ἡμᾶς λοιπὸν
τὴν αἰτίαν, δι' ἣν τοῦτο παραινέται. Εἰ γὰρ καὶ στενή,
φῶσιν, αὕτη, καὶ πολλὴν ἔχει τὸν κάματον ἐν τῇ εἰσ-
όδῳ, ἀλλ' ἐν μικρὸν κάμπτει, εἰς πολὺ πλάτος ἐκδη-
ρεσθε καὶ εὐρύχωρὸν πολλὴν τὴν ἀνεσιν δυναμένην
ὑμῖν παρασχέιν. Μὴ τοίνυν ὅτι στενὴ ἐστὶ, φῶσιν,
ἴσῃς, μηδὲ τὰ προοίμια ὑμᾶς θορυβεῖται, μηδὲ τὸ
στενὸν τῆς εἰσόδου ἀνημποῦς ἀπεργάζεσθαι· ἢ γὰρ
πλατεία αὕτη πύλη, καὶ ἡ εὐρύχωρος ὁδὸς εἰς ἀπ-
ώλειαν καταστρέφει. Διὸ καὶ πολλοὶ τῇ ἀρχῇ καὶ τοῖς
προοιμίῳ ἀπατῶμενοι, καὶ οὐδὲν τῶν μελλόντων
προορῶμενοι, εἰς τὴν ἀπώλειαν ἑαυτοὺς ἐκδιδόσι. Διὰ
τοῦτο φῶσιν, ὅτι· *Πλατεία [793] ἡ πύλη, καὶ εὐρύ-
χωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ
πολλοὶ εἰσιν οἱ εἰσέρχόμενοι δι' αὐτῆς*. Καὶ καλῶς
αὕτην πλατεῖαν πύλιν ἐκάλεσε, καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν
τὴν ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν ἀπάγουσαν. Οἱ γὰρ ἐπὶ τὰς
ἐπιποδορίας ἀναβαίνειν σπεύδοντες, καὶ τὰς ἄλλας
τὰς σατανικὰς θεωρίας, καὶ τῆς σωφροσύνης ἀμε-
λοῦντες, καὶ τῆς ἀρετῆς οὐδένα λόγον ποιούμενοι,
καὶ ἀσελγαίνειν βουλόμενοι, καὶ οἱ τῇ τρυφῇ καὶ τῇ
γαστριμαργίᾳ ἑαυτοὺς ἐκδιδόντες, καὶ περὶ τῶν τῶν
χρημάτων μανίαν καὶ λύτταν καθ' ἑκάστην ἡμέραν
δαπανώμενοι, καὶ πρὸς τὰ τοῦ παρόντος βίου πρᾶ-
γματα κεχνηνότες, διὰ τῆς πλατείας πύλης βαδίζουσι
καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν· ἀλλ' ἐπειδὴν ἐπὶ πολὺ προέλθω-
σι, καὶ πολλὰ τῶν ἀμαρτημάτων ἑαυτοῖς τὰ φορτία
συνάξωσι, καταδαπανώμενοι, ἐλθόντες εἰς τὸ τῆς ὁδοῦ
τέλος, οὐκέτι περαιτέρω προελθεῖν δύνανται, τῆς στε-
νότητος τῆς ὁδοῦ πιεζούσης αὐτοὺς, διὰ τὸ μὴ δύνα-
σθαι τῷ ὄγκῳ τῶν ἀμαρτημάτων βαρυνομένους ταύ-
την διελθεῖν· διὸ ἀνάγκη εἰς αὐτὸν τῆς ἀπωλείας τὸν
κρημνὸν αὐτοὺς καταστρέφει. Ποῖον οὖν ὄφελος, εἰπέ

μοι, πρὸς ὀλίγον τὴν εὐρύχωρον βαδίσαντας, ἐν δι-
ηκεῖ ἀπωλεία γενέσθαι, καὶ ὄναρ, ὡς εἰπεῖν, τρυ-
φῆσαντας, ἐν ἀληθείᾳ κολάζεσθαι;

Ὅπερ γὰρ ἐστὶ μὴς νυκτὸς ὄναρ, τοῦτο ἅπας ὁ
παρὼν βίος πρὸς τὴν διαθεσμένην ἡμᾶς κώλασιν καὶ
τιμωρίαν. Μὴ γάρ, ἵνα ἀπλῶς ἀναγινώσκωμεν, ταῦτα
γέγραπται; Διὰ τοῦτο ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις γραφὴ
τοῦς τοῦ Κυρίου λόγους παραδοθῆναι πισποίηκεν, ἵνα
προφυλακτικὰ τῶν παθῶν τῶν ἡμετέρων φάρμακα
ἐντεῦθεν λαμβάνοντες, τὴν ἐπιτηρημένην κώλασιν δια-
φυγεῖν δυνήθωμεν. Διὰ τοῦτο καὶ τότε κατάλληλα
τοῖς τραύμασιν αὐτῶν τὰ φάρμακα ἐπιτίθει ὁ Δεσπό-
της· ἡμῶν Χριστὸς εἶπε παρακαλῶν· *Εἰσελθετε διὰ
τῆς στενῆς πύλης*. Στενὴν δὲ αὕτην ἐκάλει, οὐκ
ἐπειδὴ τῇ φύσει στενὴ τυγχάνει, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ γνώμη
ἡ ἡμετέρα πρὸς ῥαθυμίαν μᾶλλον ῥέπουσα, στενὴν
αὕτην εἶναι νομίζει. Οὐδὲ γὰρ ἵνα ἀποστρέψῃ ἡμᾶς,
διὰ τοῦτο στενὴν αὕτην ὠνόμασεν, ἀλλ' ἵνα τὰ πλάτος
τῆς ἐτέρας φηγόντες καὶ ἐκ τοῦ τέλους ἐκίστην κα-
ταμαθόντες, οὕτω ταύτην μᾶλλον ἐλπίσωμεθα.

γ'. Ἀλλ' ἵνα πᾶσιν ὁ λόγος εὐσύννοτος γένηται, φέρε,
εἰ δοκεῖ, παραγάγωμεν εἰς μέσον τοὺς διὰ τῆς πλα-
τείας πύλης εἰσελθόντας καὶ διὰ τῆς εὐρύχωρου βαδί-
σαντας, καὶ ἴσῃς οἶον αὐτοὺς ἐδέξατο τέλος, καὶ
τοὺς διὰ τῆς στενῆς πύλης εἰσελθόντας καὶ τεθλιμ-
μένης ὁδοῦ, καὶ καταμάθωμεν καὶ τοὺς οἷα ἐδέ-
ξαντο τὰ ἀγαθὰ. Ἐνὰ τοίνυν τῶν διὰ ταύτης τῆς πύ-
λης εἰσελθόντων τῆς πλατείας, καὶ ἑνὰ τῶν διὰ τῆς
στενῆς καὶ τεθλιμμένης ὁδοῦ βαδισάντων εἰς μέσον
ὑμῖν προθέντες, δείξωμεν τὴν παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρη-
μένων τὴν ἀλήθειαν, αὕτη πάλιν τῇ τοῦ Κυρίου πα-
ραβολῇ χρῆσάμενοι. Τίς οὖν ἐστὶν ὁ διὰ τῆς πλατείας
πύλης εἰσελθὼν, καὶ τὴν εὐρύχωρον ὁδὸν βαδίσας;
Πρότερον γὰρ προσήκει δείξαι τίς οὗτός ἐστι, καὶ
πόσον μῆκος ὥδευσεν ὁδοῦ τῇ πλατείᾳ βαδίζων, καὶ
τότε φανερὸν ὑμῖν ποιῆσαι, εἰς οἷον κατέστρεψε τέλος.
Καὶ οἶδα μὲν, ὅτι συνῆτοι ὄντες ἦδη συνήκατε τὸ μέ-
λον ῥηθῆσθαι· ἀλλ' ὁμως καὶ ἡμᾶς ἀναγκαῖον εἰπεῖν.
[794] Ἀναμνήσθητέ μοι τοῦ πλουσίου ἐκείνου, τοῦ καθ'
ἐκάστην ἡμέραν τὴν πορφύραν καὶ τὰ βύσσινα ἐνδι-
δύσχομένου, καὶ λαμπρὸς ἐστειμένον, καὶ παρασι-
τοῦς καὶ κώλακας τρέφοντος, καὶ πολλὴν τὸν ἀκρατον
ἐγχεομένου^α, καὶ γαστριζομένου καθ' ἑκάστην ἡμέ-
ραν, καὶ τῇ τρυφῇ τῇ πολλῇ ἑαυτὸν ἐκδεδωκότος, καὶ
διὰ τῆς πλατείας πύλης εἰσελθόντος, καὶ ἐν ἡδονῇ
καὶ εὐθυμίᾳ βιωτικῇ διηνεκῶς τυγχάνοντος. Πάντα
γὰρ αὐτῷ ὥσπερ ἐκ πηγῶν ἐπέρρει, θεραπεία πολλή,
τρυφή ἀφαιτος, σώματος ὑγεία, χρημάτων περιουσία,
τιμὴ παρὰ τῶν πολλῶν, αἰ παρὰ τῶν κολάκων εὐφη-
μία, καὶ οὐδὲν ἦν αὐτῷ τέως τὸ λυποῦν. Καὶ τὸ δὴ
μεῖζον, ὅτι ἐν τοσαύτῃ χραιτῇ καὶ ἀσφαλίᾳ δι-
ημερεύων, οὐ μόνον ὑγείας ἀπῆλταυσε σωματικῆς καὶ
ἀφελείας πάσης, ἀλλὰ καὶ τὸν πένητα ἰδὲ ἄζαρον ἐπὶ τοῦ
πυλῶνος κατακαίμενον καὶ ἥλωμένον καὶ ὑπὸ τῶν
κυνῶν κυκλοῦμενον καὶ διαλειχόμενον καὶ λιμῷ τη-
χόμενον ἀνηλεῶς παρέτρεχεν, οὐδὲ ψυχῶν αὐτῷ με-
ταδιδοῦς. Καὶ ὁ μὲν διὰ τῆς πύλης τῆς πλατείας
εἰσελθὼν, τὴν εὐρύχωρον ὁδὸν ἐβάδιζε, τὴν τῆς τρυ-
φῆς, τὴν τῆς ἀκολασίας, τὴν τοῦ γέλυτος, τὴν τῆς
ἀνέσεως, τὴν τῆς γαστριμαργίας, τὴν τῆς μέθης, τῆς
τῶν χρημάτων περιβολῆς, τῆς ἐν τῇ ἐσθῇ βλαχείας.

^α Omnes mss. et Savil. in marg. τὸ ἀσθενεῖς.

^β Alii ἀκούσας, alii ἤκουσας.

^γ Alii ἐγχεομένου.

git, neque quidquam molestiarum expertus est, sed semper prospero ventorum afflatu delatus, utpote per spatiosam viam incedens, multa cum securitate pergebat. Nusquam saxa sub undis latentia, nusquam scopuli, nusquam præcipitia, nusquam naufragium, nusquam mutatio inæqualis, sed quasi per solidam et planam regionem iter habens, ita præsentis vitæ spatia decurrebat: quotidie vitiorum fluctibus mergebatur, neque sentiebat: quotidie pravarum cupiditatum stimulis pungebatur, et amplius lætabatur: a lascivia semper obsidebatur, ab ingluvie, ab insana pecuniæ cupiditate, nec ullo malorum sensu tangebatur, neque viæ finem poterat prævidere: sed præsentium tantum jucunditate fruebatur, nec umquam perpetui doloris in mentem illi veniebat, sed deceptus, ut ita loquar, per latam viam incedebat, et ad ipsum præcipitium festinabat, quod non poterat præ nimia ebrietate cognoscere. Nam ille prosper mundanarum rerum successus, qui rationem ejus obruerat, oculum illi mentis excæcarat, et quasi jam luminibus orbatus ambulabat, neque quo ferretur sciebat: fortasse vero neque naturæ humanæ meminerat, cum se cerneret difficultatem nullam experiri. Non enim tantum deliciis fruebatur, sed et opibus abundabat: neque tantum opibus abundabat, sed et prospera erat corporis valetudine: neque sano tantum erat corpore, sed et a multo famulatio colebatur, neque tantum colebatur, sed omnia sibi cernens tamquam ex fonte fluere, vitam in perpetua voluptate degebat. Vidistis, dilectissimi, eum, qui per latam portam intraverat, et per spatiosam viam inceserat, quantis deliciis potiretur?

Ante finem vitæ nemo beatus. — Nemo tamen eorum, qui hæc audiunt, ante finem beatum ipsum prædicare dignetur, sed rerum finem expectet, ac tum sententiam feret. Itaque illum qui per angustam portam intraverat, et arctum iter confecerat, si placeat, in medium adducamus, ac deinde postquam utriusque finem conspexerimus, convenienter de unoquoque sententiam seramus. Quemnam autem alium proferre possumus, quam Lazarum, qui ante divitis vestibulum jacebat, et ab illis ulceribus obsidebatur, qui sua vulnera a canum linguis attingi videbat, nec illos valebat abigere? Ut enim ille per latam portam ingressus, per spatiosam viam incedebat; ita beatus iste; beatum quippe illum jam appello, quod per angustam elegerit introire: per angustam portam intravit, in qua omnia contrario modo se habebant. Ut ille semper deliciis fruebatur, sic et iste perpetua fame conflictabatur. Atque ille quidem deliciis et prospera corporis valetudine, et pecuniarum abundantia potiebatur, et ingluvie atque ebrietati totis diebus vacando conficiebatur: iste vero una cum fame, summa oppressus erat egestate, perenni morbo, et intolerandis ulceribus, ut ne necessarius quidem illi cibus suppeteret, sed micæ de divitis mensa cadentes expeteret, quas nequaquam tamen impetraret.

4. Vidisti quo pacto per angustam portam ingres-

sus iste, per arctam viam semper incederet? Vidisti quo pacto ille per latam portam et per spatiosam viam pergeret? Jam vero finem utriusque videamus, et quo pacto in angustum ille finem desierit, quo pacto iste in latum ac multis deliciis refertum: ut his probe intellectis, ne spatiosam viam omni modo persequamur, neque per latam portam ingredi studeamus, sed angustam portam sectemur, et per arctam viam incedamus, quo possimus ad bonum finem ac referium deliciis pervenire.

Dissimilis Lazari vitæ terminus. — Cum enim ejusque illorum finis advenisset, vide quid de eo qui per arctam viam perrexerat, prius dicat: *Factum est autem*, inquit, *ut moreretur mendicus, et portaretur ab angelis in sinum Abraham (Luc. 16. 22).* Fortasse illum abducebant angeli præcedentes et latus ejus satellitum more cingentes, atque in deliciarum locum post multas illas afflictiones et arctam illam peregrinationem restituebant. Vides quanta in fine angustæ portæ et arctæ viæ appareat latitudo? Vide jam funestum terminum viæ spatiosæ. *Mortuus est autem et dives*, inquit, *et sepultus est.* Nullus fuit qui præcederet, nullus qui latus stiparet, nullus qui in via deduceret, sicut Lazarum. Nam quoniam in spatiosa via cunctis hisce potitus est, habuitque multos satellites: ac famulos, assentatores, inquam, parasitos, quando ad sepulcrum venit, nudus ac destitutus his omnibus fuit post multas illas voluptates vel potius post brevem illam voluptatem et prosperitatem. Brevis enim est tota præsens vita, si cum futuro sæculo comparetur. Post brevem igitur voluptatem, qua potitus est, dum per spatiosam viam incederet, angustiarum et afflictionis eum locus exoritur. Atque ille quidem in sinu Abraham requiescebat, ac laborum multarumque miseriarum mercedem recipiens post famem, post ulcera, postquam in vestibulo reclinatus jacuerat, ineffabilibus illis deliciis, quas ne oratione quidem complecti possumus, fruebatur: hic vero post voluptatem ac delicias, post ingluviem multam, post ebrietatem illi inevitabili supplicio addictus eruciabatur. Ut autem illorum uterque rebus ipsis doceatur, hic quidem, quanta sit angustæ viæ utilitas, ille vero, quantum damnum, quanta perniciēs spatiosæ, a longe multo sejunctos intervallo se invicem intuentur. Audi quo pacto: *Et in inferno*, ait, *elevans oculos suos, in tormentis degens, videt Abraham a longe, et Lazarum in sinu ejus (Luc. 16. 23).* Equidem arbitror illum ubi tam subitam rerum mutationem vidit, et illum quidem qui jacebat in vestibulo, canumque linguis erat expositus, tanta fiducia gaudere, dum in patriarchæ sinu versaretur: se vero tanta obrutum ignominia, atque insuper igne cruciatum, majorem sensum doloris cepisse. Cum ergo res cerneret in contrarium mutatas, ac se qui propemodum in somnis et umbra deliciis potitus erat, nunc intolerabile supplicium ferre, ac post spatiosam viam latamque portam, in finem adeo angustum esse delatum: illi vero contraria penitus evenisse, ac propter eam, quam in hac vita exhibuerat patientiam, illum

ineffabilibus perfrui bonis, nesciens quo se verteret, inopsque consilii, cum experientia didicisset, quanta fraude penitus deceptus fuisset, cum spatiosam viam elegisset, supplicationem offert patriarchæ, ac miserabiles voces simul et lacrymas ubertim effundit. Itaque is qui ad Lazarum se convertere, vel illum respicere non dignabatur, pauperem abjectum et jacentem in vestibulo, sed et ipsum propemodum detestabatur propter ulcerum tetrum odorem, suamque molliem, et delicias, quibus continue fruebatur, nunc patriarchæ supplicat et ait : *Pater Abraham, miserere mei, et mitte Lazarum, ut intingat extremum digiti sui in aquam, et refrigeret linguam meam; quia crucior in hac flamma (Luc. 16. 24).* Sufficiebant hæc verba ad misericordiam movendam, verumtamen nihil hæc illi profuerunt. Intempestiva quippe fuit confessio, et non convenienti oblata tempore deprecatio. Mitte, inquit, Lazarum illum pauperem, quem antea detestabar, cui micæ non impertiebar : illum oro nunc, et digitum illum requiro, quem canes lingebant. Vides ut illum supplicium compescuerit? Vides quam angustum ad finem illum spatiosa via detulerit? Neque preces offert Lazaro, sed patriarchæ; merito : neque enim contra pauperem attollere oculos audebat. Suam enim inhumanitatem mente versabat; et cogitans, quam immisericordem illi se exhibuisset, ipsum ne responso quidem se dignaturum suspicabatur. Quam ob causam neque supplicationem ad illum dirigit, sed patriarcham obtestatur. Sed ne sic quidem quidquam profecit : tantum malum est intempestivitas, et concessum nobis a Dei benignitate ad salutis nostræ occasionem tempus negligere. Quem enim adamantem non hæc verba flexissent, et ad misericordiam et compassionem commovissent?

Dives sibi malorum auctor. — Verumtamen ne sic quidem annuit petitioni patriarcha, sed responso quidem illum dignatur, ipsum vero docet sibi tot malorum eum auctorem existisse. Sic enim eum alloquitur patriarcha : *Fili, recordare, quia receperisti bona tua in vita tua, et Lazarus similiter mala : nunc autem hic quidem consolatur, tu vero cruciaris. Et ad hæc omnia inter vos et nos hiatus magnus constitutus est, ut ii qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque inde huc transire.* Terribilia sunt hæc verba, et quæ possint eos, quibus cor sapit, plurimum commovere. Nam ut eum doceat, se quidem suam erga illum misericordiam exhibere, atque ad compatendum inflecti, dum suppliciorum cernit gravitatem : nihil tamen solatii præbere posse, neque propemodum excusans illi. Vellem, inquit, manum tibi porrigere, ac dolores mitigare, et peracerbas pœnas minuere, sed tu temetipsum jam pridem eo solatio privasti : idcirco ait : *Fili, recordare.* Vide bonitatem patriarchæ, filium ipsum vocat. Verumtamen hoc quidem ejus humanitatem potest ostendere, sed nullum auxilium ferre, quod seipsum ipse prodiderit. *Fili, inquit, recordare, quia receperisti tu bona tua in vita tua.* Veniant tibi in mentem præterita, noli oblivisci quantis

deliciis potitus fueris, quanta voluptate, quanta magnificentia : quo pacto ingluviæ atque ebrietati deditus semper vixeris, cum in omne ævum te fruiturum illis existimares, et illa esse bona statueres. Ex ipsius sententia responsum illi dedit. Cum enim ille sublime nihil conciperet animo, neque mala futura, quæ illum exceptura essent, sibi ante oculos poneret, illa esse bona censebat.

5. Hoc enim plerique dicere soliti sunt, qui delicias et ingluviem ad stuporem mirantur, multis potius sumis bonis, si quando summas delicias velint exprimere. Noli hæc simpliciter bona vocare, mi homo, sed cogita hæc a Domino data esse, ut eis moderate utentes vitam nostram tueamur, et infirmitatem corporis sustentemus : alia vero sunt vere bona.

Quæ sint vere bona. — Nihil quippe istorum bonum est, non deliciae, non divitiæ, non sumptuositas vestium, sed solum nomen habent. Quid autem dico solum ea nomen habere? Illa vero sæpenumero perniciem nobis accersunt, si quando ipsis, non ut oportet, utamur. Nam divitiæ bonæ possunt esse possessori, quando non in delicias tantum illas, nec in ebrietatem et noxias voluptates expendit, sed cum deliciis moderate perfruens, reliqua in pauperum ventres distribuit, tum bonæ sunt divitiæ. Sin autem seipsum quis deliciis ac cæteris libidinibus dediturus sit, non modo nihil ei prosunt, sed etiam in profundum illum barathrum præcitem agunt : quod et isti diviti accidunt. Quam ob causam dicit illi patriarcha : *Fili, recordare, quia receperisti bona tua in vita tua.* Illa quæ vere bona esse censebas receperisti, et Lazarus similiter mala : non quod ea Lazarus mala censeret, absit, sed ex ipsius divitis sententia hoc etiam adjecit : siquidem ille cum hæc apud se sententiam ratam habuisset, opes ac delicias, lasciviam et omnem alium vitæ luxum bona esse dicebat : paupertatem vero, famem et adversam valetudinem mala esse suspicabatur. Prout igitur existimabas, et falsum illud iudicium amplectebaris, recordare te ex tuo calculo bona illa recepisse, cum per latam ac spatiosam viam incederes, et Lazarum similiter mala ex ratiocinio tuo, dum angustam et arctum iter conficeret. Quoniam igitur tu vitæ tantum aditum spectabas, hic vero finem respiciebat, neque negligentior propter aditum viæ reddebatur, propterea nunc consolatur hoc in loco, tu vero cruciaris, et fines sibi invicem contrarios sortiti estis. Vidistis reipsa spatiosæ ac latæ viæ finem, et quo pacto angustæ portæ, et arcus viæ felix terminus eum exceperit qui ipsam elegerat; audite ergo et responsum illud terribilius : *Et ad hæc omnia, inquit, inter nos et vos hiatus magnus constitutus est, ut ii qui volunt hinc transire illuc non possint, neque inde huc transire.* Ne temere prætereamus, dilectissimi, quod dictum est, sed exactam orationis vim mente versemus, et quanto perfruat honore, quanta sedis prærogativa, qui pro vestibulo jacebat, ille abjectus et pauper, ille qui fame conflictabatur, ille ulceribus oppletus, et canibus expositus.

Non pauperes et officii miseri sunt. — Lubenter

στενὸν καταστρέψαντα τέλος· ἐπ' ἐκείνου δὲ τὰ ἐναντία συμβεβηκότα, καὶ διὰ τὴν ἐνταῦθα ὑπομονὴν τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ἀγαθῶν αὐτὸν ἀπολαύοντα· καὶ ἐν ἀμνηστία γεγόνως, καὶ τῇ περὶ μαθὼν τὴν ἀπάτην, ἣν ὑπέμεινε δι' ὅλου τὴν εὐρύχωρον ὁδὸν ἐλόντος, ἰκετεύει τίθῃσι πρὸς τὸν πατριάρχην, καὶ ἔλκεσιν ἀφ' ὧν ῥέγουσιν ῥήματα, καὶ δακρύων γέμοντα. Καὶ ὁ πρὸ τούτου μηδὲ ἐπιστρεφόμενος, μηδὲ ἰδεῖν ἀνεχόμενος τὸν Λάζαρον, τὸν πένθητα, τὸν ἐν τῷ πλῶνι ἐρριμμένον, ἀλλὰ καὶ βδελυγτόμενος αὐτὸν, ὡς εἰπεῖν, διὰ τὴν τῶν ἐλκῶν δυσωδίαν, καὶ τὴν οἰκίαν βλακείαν, ἐν ἣ διηνεκὺς τρυφῶν διήγε, νῦν ἰκετεύει τὸν πατριάρχην, καί φησι· *Πάτερ Ἀδράμ, ἐλέησον με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάλῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὑδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσαν μου, ὅτι ὀδυνώμαι ἐν τῇ φωνῇ ταύτῃ*. Ἰκανὰ τὰ ῥήματα εἰς οἶκτον ἀφελκύσασθαι· ἀλλ' ὅμως οὐδὲ οὕτως ὥντησε τί πλεόν· ὅμως γὰρ ἡ ἐξομολόγησις καὶ ἡ παράκλησις οὐκ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι γινόμεναι. Πέμψον, φησί, τὸν Λάζαρον ἐκείνον, τὸν πένθητα, ὃν πρὸ τούτου ἐδδελυγμένον, ὃ τῶν ψυχῶν οὐ μετεδίδου· ἐκείνου ὁδομαί νῦν, καὶ τὸν δακτύλον ἐκείνον ἐπιζητῶ, ὃν οἱ κύνες ἔλειχον. Εἶδες πῶς συνέστειλεν αὐτὸν ἡ τιμωρία; εἶδες πῶς εἰς στενὸν τέλος καθήνηται ἡ εὐρύχωρος ὁδός; Καὶ οὐ ποιεῖται πρὸς τὸν Λάζαρον τὴν ἰκετήριαν, ἀλλὰ πρὸς τὸν πατριάρχην. Εἰκότως· οὐδὲ γὰρ ἀντιθέλει ἐτόλμα τῷ πένθι. Ἐννοοῖ γὰρ, οἶμαι, τὴν οἰκίαν ἀπανθρωπίαν, καὶ τὸ ἀνηλεὲς λογιζόμενος ὅπερ εἰς αὐτὸν ἐπεδείχθη, ὑπώπτεται αὐτὸν ἱσχυρῶς καὶ ἀποκρίσεως ἀξιῶν. Διὰ τοῦτο οὐδὲ πρὸς αὐτὸν ποιεῖται τὴν παράκλησιν, ἀλλὰ τὸν πατριάρχην [797] ἰκετεύει. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲ οὕτως ἐκέρδανέ τι πλεόν. Τοσοῦτον κακὸν ἔστιν ἡ ἀκαρία, καὶ τὸ τὸν δεδομένον ἡμῖν τῆς ζωῆς καιρὸν παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας εἰς τὴν τῆς ἡμετέρας σωτηρίας ὑπόθεσιν προδιδόναι. Ποῖον γὰρ ἀδάμαντα οὐκ ἀνκατέκαμψε ταῦτα τὰ ῥήματα, καὶ εἰς οἶκτον καὶ συμπερίθειαν ἤγαγεν; Ἀλλ' ὅμως οὐδὲ οὕτως ὁ πατριάρχης ἐπινεύει τῇ αἰτήσει, ἀλλ' ἀποκρίσεως μὲν αὐτὸν ἀξιοῖ, διδάσκει δὲ αὐτὸν ὅτι αὐτὸς αὐτῷ αἴτιος τούτων ἐγένετο τῶν κακῶν. Φησὶ γὰρ πρὸς αὐτὸν ὁ πατριάρχης· *Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακὰ· νῦν δὲ ὁ μὲν παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾷσαι*. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις μεταξὺ ἡμῶν καὶ ἡμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῇται ἐνθεὶν πρὸς ἡμᾶς μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκείθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσι. Φοβερά τὰ εἰρημένα, καὶ ἱκανὰ καθικέσθαι τῶν νοῦν ἔχοντων. Ἰνα γὰρ διδάξῃ αὐτὸν, ὅτι αὐτὸς μὲν τὴν οἰκίαν εὐσπλαγχνίαν περὶ αὐτὸν ἐπιδείκνυσιν, καὶ εἰς οἶκτον ἐπικάμπτεται, ὁρῶν αὐτοῦ τῆς κολάσεως πῆλιν ἐπίσταται, οὐδὲν δὲ πλεόν αὐτῷ εἰς παραμυθίαν ἐνγχεῖν δύναται, μονονοῦχι ἀπολογούμενος αὐτῷ φησιν, ὅτι· *Εδουλόμην χεῖρά σου ὀρέξαι, καὶ ἐπικουφίσαι σου τὰ; ἀλγῆδνας, καὶ τῶν τιμωρῶν ὑποτέμνεσθαι τὸ σφοδρὸν, ἀλλὰ προλαβὼν αὐτὸς ταύτης ἀπεπείρησας ἐαυτὸν τῆς παραμυθίας· διὰ τοῦτο φησι· Τέκνον, μνήσθητι*. Ὅρα τοῦ πατρίρχου τὴν ἀγαθότητα· τέκνον αὐτὸν καλεῖ. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν τὴν ἡμετέραν τὴν αὐτοῦ ἐμφῆναι δύναται, οὐδεμίαν δὲ αὐτῷ βοήθειαν παρέχει διὰ τὸ ὑφ' αὐτοῦ αὐτὸν προδιδόναι. *Τέκνον, φησὶ, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου*· εἰς ἔννοιαν ἔλθε τῶν παρελθόντων, μὴ ἐπιλάβῃ πόσας τρυφάς

ἀπῆλαυσας, πόσας ἀνέσεις, πόσας φαντασίας, πῶς ἐν γαστριμαργίᾳ καὶ μέθῃ πάντα τὸν βίον διετέλεσας, ἐν ἐκείνοις νομίζων εἶναι πάντα τὸν αἰῶνα, καὶ ἐκεῖνα ὀριζόμενος εἶναι τὰ ἀγαθὰ. Ἀπὸ τῆς ψῆφου τῆς αὐτοῦ τὴν ἀποκρίσιν πρὸς αὐτὸν ἐποίησας. Οὐδὲν γὰρ ἐκείνος ὑψηλὸν φανταζόμενος, οὐδὲ τὰ μέλλοντα αὐτὸν διαδέχεσθαι κακὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἔχων, ἐκεῖνα ἀγαθὰ εἶναι ἐνόμιζε.

ε'. Τοῦτο γὰρ καὶ νῦν ἔθος λέγειν τοῖς πολλοῖς τοῖς περὶ τρυφῆν καὶ τὴν ἀσφαγίαν ἀποζημένους, ὅτι. Πολλὰ ἀγαθὰ ἐσχέκαμεν, ὅταν βούλωνται ἀνάξαι τῆς πολλῆς τρυφῆς τὴν ἐπίστασιν. Μὴ κάλει ταῦτα ἀπλῶς ἀγαθὰ, ἀνθρώπε, ἐννοοῦν ὅτι ταῦτα μὲν ἐδόθη παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἵνα τῆς συμμετρίας ἀπολαύσῃς, τὴν σύστασιν ἔχωμεν τῆς ζωῆς, καὶ τὴν ἀσθένειαν διακρατούμεν τοῦ σώματος· ἔταρα δέ ἐστι τὰ ὄντως ἀγαθὰ.

Οὐδὲν γὰρ ταύτων ἀγαθὸν, οὐ τρυφή, οὐ πλοῦτος, οὐκ ἐσθήτης πολυτέλεια, ἀλλ' ὄνομα μόνον ἔχει. Τί δὲ λέγω ὄνομα μόνον ἔχει; ταῦτα μὲν οὖν πολυλάκεις καὶ ὀλέθρου ἡμῖν αἰτία γίνεται, ἐπειδὴ μὴ δεόντως αὐτοῖς χρῆσώμεθα. Ὁ γὰρ πλοῦτος τότε ἂν γένοιτο ἀγαθὸς τῷ κατηγμένῳ, ὅταν μὴ εἰς τρυφήν μόνον αὐτὸν ἀναλίσκη, μηδὲ εἰς μέθην καὶ πᾶς ἐπιβλαβεῖς ἥσανας, ἀλλ' ὅταν τῆς τρυφῆς συμμετρῶς ἀπολαύων, τὰ λοιπὰ εἰς τὰς τῶν πένθητων διανέμῃ γαστέρας, τότε ἀγαθὸν ὁ πλοῦτος. Εἰ δὲ μέλλοι τις τρυφῇ ἐαυτὸν [798] ἐκδιδόναι καὶ τῇ ἄλλῃ ἀσπίδι, οὐ μόνον οὐδὲν αὐτὸν ὀνύνησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς βαθὺν κρημνὸν κατὰγει· ὁ δὲ καὶ ὁ πλοῦτος οὕτως πέπνηκε. Διὸ φησιν αὐτῷ ὁ πατριάρχης· *Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου*. Ἐκεῖνα δ' ἐνόμιζες εἶναι ὄντως ἀγαθὰ, ταῦτα ἀπέλαβες, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακὰ, οὐκ ἐπειδὴ Λάζαρος αὐτὰ κακὰ ἐνόμιζε, μὴ γένοιτο· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ψῆφου τοῦ πλουτοῦ καὶ τοῦτο ἐπήγαγεν. Ἐκεῖνος γὰρ ταύτην παρ' αὐτῷ κυρώσας τὴν ψῆφον, τὸν μὲν πλοῦτον καὶ τὴν τρυφήν καὶ τὴν ἀκολασίαν καὶ τὴν ἄλλην βλακείαν ἀγαθὰ ἐνόμιζε, τὴν δὲ πένιαν καὶ τὸν λιμὸν καὶ τὴν χαλεπὴν ἀβρωσίαν κακὰ ὑπώπτεται. Ὡς οὖν αὐτὸν ὑπελάμβανες, καὶ τὴν ἐφεσμενὴν κρίσιν ἐκείνην, εἶχες, μνήσθητι ὅτι καὶ τὴν σὴν ψῆφον καὶ σὺ τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα ἀπέλαβες, τὴν πλατείαν καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν ὡς ὁδὸν, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακὰ κατὰ τὸν σὸν λόγον, τὴν στενὴν πύλιν καὶ τὴν τεθλιμμένην βαδίσας ὁδόν. Ἐπεὶ οὖν σὺ μὲν τὰ προοίμια μόνον εἶδες τῆς ὁδοῦ, οὗτος δὲ καὶ πρὸς τὸ τέλος ἔωρα, οὐδὲν ἀπὸ τοῦ προοιμίου τῆς ὁδοῦ γινόμενος ὀκνηρότερος, διὰ τοῦτο νῦν ἐνταῦθα παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾷσαι, καὶ ἀπαναντίας ἀλλήλους τὸ τέλος κατήνησεν. Εἴθετε δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τῆς εὐρυχωρίας καὶ πλατείας ὁδοῦ τὸ τέλος, ἐμάθετε τῆς στενῆς πύλης καὶ τῆς τεθλιμμένης ὁδοῦ ὅπως χρῆσθαι τὸ πέρας ἐδέξατο τὸν ταύτην ἐλόμενον· ἀκούσατε δὲ καὶ τὸ φοβερώτερον· *Καὶ ἐπὶ πᾶσι, φησὶ, τούτοις μεταξὺ ἡμῶν καὶ ἡμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῇται ἐνθεὶν πρὸς ἡμᾶς μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκείθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσι*. Μὴ ἀπλῶς παραδράμωμεν, ἀγαπητοί, τὸ λεχθὲν, ἀλλ' ἐννοήσωμεν τῶν λεχθέντων τὴν ἀκρίβειαν, καὶ ὅσης ἀπολαύει τῆς τιμῆς καὶ τῆς προσδοκίας ὁ παρὰ τὸν πλῶνα ἐρριμμένος, ὁ εὐκαταφρόνητος, ὁ πέννης, ὁ τῷ λιμῷ διηνεκὺς παλαίων, ὁ τοῖς ἔλκεσι πολιορκούμενος, ὁ τοῖς κυσὶ προκείμενος.

Ἡδεὺς γὰρ ταῦτα στρέφω συνεχῶς, ἵνα μηδέ;

τῶν ἐν πενίᾳ ἢ τῶν ἐν νόστοις ὄντων καὶ λιμῷ καταφρονήσῃ, ἐαυτὸν ταλανίζων, ἀλλὰ μεθ' ὑπομονῆς καὶ εὐχαριστίας ἅπαντα φέρων, ἥδη ταῖς χρυσταῖς ἐλπίσι τρέφεται, τὰς ἀπορρήτους ἐκείνας ἀναμένων ἀμοιβὰς, καὶ τῶν πόνων τὰς ἀντιδόσεις. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις. Τί ἐστίν, Ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις; Εἰπὼν, ὅτι σὺ μὲν ἅπαντα ἐν τῷ παρόντι βίω ἀπέλαβες, ἅπερ ἡγοῦ εἶναι ἀγαθὰ, καὶ ὅτι οὗτος ἀπέλαβεν ἅπερ σὺ ἐνόμιζες εἶναι κακὰ, τοῦτο προσέθηκε, διδάσκων αὐτὸν, ὅτι καὶ ἀκόλουθον ἕκαστον τέλος ἐδέξατο ^a ἐπὶ πᾶσι τοῖς ῥηθείσι· σὲ μὲν μετὰ τὸ τῶν ἀγαθῶν ὧν ἐνόμιζες ἀπολαύειν, ἢ θλίψεως καὶ ἢ στενοχωρίας καὶ τὸ πῦρ τὸ δασεστον, τοῦτον δὲ μετὰ τὸ προσπαλαῖσαι ἐν διηγεσθῇ τῇ ζωῇ οἷς ἐνόμιζες αὐτὸς εἶναι κακοῖς, ἢ ἀνείσει καὶ ἢ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσει καὶ ἢ μετὰ τῶν ἀγίων λήξις ἐδέξατο ^b. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ τέλος ἀκόλουθον ἕκαστος εὔρε, καὶ σὲ μὲν ἢ πλατεῖα πύλη καὶ ἢ εὐρύχωρος ὁδὸς εἰς ταύτην τὴν στενοχωρίαν καταντήσαι πεποίηκε, τοῦτον δὲ ἢ στενὴ καὶ τεθλιμμένη εἰς ταύτην ἤγαγε τὴν ἀνείσει, Καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν [799] χάσμα μέγα ἐσθίριται. Ὅρα τὸν πένητα, τὸν ἡλκωμένον (πάλιν γὰρ ταῦτα λέγω), τῷ πατριάρχῃ συναριθμούμενον, καὶ τῷ χορῷ τῶν δικαίων κατεileγμένον. Μεταξὺ γὰρ ἡμῶν καὶ ὑμῶν, φησὶν. Εἶδες οἷα λήξις διεδέξατο τὸν μεθ' ὑπομονῆς καὶ εὐχαριστίας τὴν χαλεπὴν ἐκείνην ἀρρωστίαν καὶ τὸν λιμὸν ἐνέγκαντα; Μεταξὺ γὰρ ἡμῶν καὶ ὑμῶν, φησὶ, χάσμα μέγα ἐσθίριται. Πολλὸν, φησὶν, ἐστὶ τὸ διεῖργον, καὶ οὐχ ἀπλῶς χάσμα, ἀλλὰ μέγα. Καὶ γὰρ ἀληθῶς πολλὸ τὸ μέσον τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, καὶ πολλὴ ἡ διαφορὰ· ἢ μὲν γάρ ἐστι πλατεῖα καὶ εὐρύχωρος, ἢ δὲ στενὴ καὶ τεθλιμμένη· ἢ μὲν τρυφὴ πλατεῖα καὶ εὐρύχωρος, ἢ δὲ πενία καὶ ἢ ἐνδεῖα στενὴ καὶ τεθλιμμένη. Ὡς περ οὖν ἐνταῦθα ἐναντία εἰσὶν αἱ ὁδοί, καὶ ὁ μὲν τὴν παρθενίαν ἐλόμενος τὴν στενήν ὁδεύει καὶ τεθλιμμένην, καὶ ὁ τὴν σωφροσύνην μεταδιώκων, καὶ ὁ τὴν ἀκτμησύνην ἀσπαζόμενος, καὶ ὁ τῆς κενοδοξίας ὑπερρῶν, ὁ δὲ τὴν πλατεῖαν ὁδεύειν σπεύδων καὶ τὴν εὐρύχωρον, μέγιστον καὶ τρυφὴ καὶ χρημάτων μανίη καὶ ἀκολασία καὶ ταῖς ἐπιθλαβαῖς θεωρίας ἐαυτὸν ἐκδίωκει, καὶ πολλὴ ἐκατέρωθεν ἐστὶν ἡ διαφορὰ· οὕτω δὲ καὶ ἐν τῷ

^a Quatuor mss. κακά. Καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲ τοῦτοις τοῖς ῥηθείσιν, ὅτι ἀκόλουθον ἕκαστον τέλος ἐδέξατο. Καὶ σὲ μὲν μετὰ τὸν.

^b Omnes mss. λήξις ἐδέξατο, in editis ἐδέξατο deest.

τῆς κολάσεως καιρῷ καὶ τῆς ἀνταποδόσεως, τῶν ἀμοιβῶν πολλὸ τὸ μέσον ἐστὶν εὑρεῖν. Χάσμα γάρ, φησὶ, μέγα ἐσθίριται μεταξὺ ἡμῶν, τοῦτέστι, τῶν δικαίων, τῶν ἐναρέτων, τῶν τὴν λῆξιν ἐκείνην λαχόντων· καὶ ὑμῶν, τοῦτέστι, τῶν ἐν πονηρίᾳ καὶ κακίᾳ καταδαπανηθέντων. Καὶ τοσοῦτόν ἐστι μέγα τὸ χάσμα, ὥστε μήτε ἐντεῦθεν ἐστώτα τινα πρὸς ὑμᾶς διαβῆναι δύνασθαι, μήτε ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερᾶσαι. Εἶδες χάσματος μέγεθος; εἶδες ἀποκρίσιν γενένης βαρυτέραν; Ἄρα ἐν προοιμίῳ ἀκούσαντες ^c τὴν εὐήμεραν τοῦ πλουσίου καὶ τὴν πολλὴν θεορατείαν ἣν εἶχε παρὰ πάντων δορυφορούμενος, καὶ καθ' ἐκάστην ἡμέραν τῇ τρυφῇ προσηλωμένος, οὐκ ἐνομίζετε μακαρίστων εἶναι; καὶ πάλιν ὁρῶντες τὸν πένητα ἐπὶ τοῦ πυλῶνος ἐβρίμμενον καὶ τοῖς χαλεποῖς ἔλκεσιν ἐκιδεδομένον, οὐκ ἐταλανίζετε αὐτοῦ τὴν ζωὴν; Ἄλλ' ἰδοὺ νῦν ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν πραγμάτων τὰ ἐναντία ὁρῶμεν γινόμενα, καὶ τὸν μὲν ἐν τηγάνοις μετὰ τὴν τρυφὴν ἐκείνην καὶ τὴν μέσσην, τὸν δὲ ἐν τοῖς κόλποις τοῦ πατριάρχου μετὰ τὴν πενίαν ἐκείνην καὶ ἐσχάτην καὶ τὸν λιμὸν. Ἄλλ' ἵνα μὴ εἰς πολλὴ μῆκος ἐκτείνωμεν τὸν λόγον, ἀρκεῖ μέχρι τοῦτου συστελεῖται τὴν διδασκαλίαν, καὶ παρακαλέσαι τὴν ὑμετέραν ἀγάπην, μὴ τὴν πλατεῖαν μεταδιώκειν πύλην, μηδὲ τὴν εὐρύχωρον ὁδὸν, μηδὲ τὴν ἀνείσει ἐκ παντὸς τρόπου ζητεῖν, ἀλλὰ τὸ τέλος ἐκατέρας ἐννοοῦντας, ταύτην μὲν φεύγειν, λογιζομένους· τὰ κατελειφόμενα τὸν πλούσιον τοῦτον, τὴν δὲ στενήν πύλην μεταδιώκειν καὶ τὴν τεθλιμμένην ὁδὸν, ἵνα εἰς τὸ τῆς ἀνείσει χωρίον μετὰ τὴν ἐνθάδε θλίψιν καταντήσαι δυνθῶμεν. Φεύγετε τοίνυν, παρακαλῶ, τὰς σατανικὰς θεωρίας, καὶ τὴν ἐπιθλαβὴ τῶν ἱπποδρομιῶν θέαν. Διὰ γὰρ τοὺς ὑποσυρέντας καὶ πρὸς τὴν εὐρύχωρον ὁδὸν βαδίσαντας, ταῦτα εἰπὼν προήχθημεν ^d, ἵνα μαθόντες, ἐκείνην μὲν καταλείπωσι, τὴν δὲ τεθλιμμένην ὁδεύσαντες, [800] τὴν τῆς ἀρετῆς λέγω, τῶν κόλπων τοῦ πατριάρχου ὁμοίως τῷ Λαζάρῳ ἀζιωθῶσι, καὶ τῆς γενένης τοῦ πυρὸς κοινῇ πάντες ἐλευθερωθέντες, τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων ἀγαθῶν, ἀ ὑφθαίμης οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν, ἀπολαύσωμεν· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτρυφεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ᾧμα τῷ ἀγίῳ Πνεύματι δόξα, κράτος, τιμὴ, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^c Mss. plurimi et Savil. in marg. ἀκούοντες

^d Editi ἤχθημεν, omnes mss. προήχθημεν.

IN HOMILIAM CUI TITULUS : ASCETAM FACETHIS UTI NON DEBERE

Etsi non prorsus inepta sit hæc homilia, nec cordato indigna viro, a Chrysostomi tamen stylo penitus abhorrere statim animadvertent quotquot S. doctoris orandi modum et disserendi rationem vel primoribus quidem labris attigerunt. Ad hæc plurimæ hic voces occurrunt, quæ Chrysostomo minime familiares erant, ut sunt ληθαργῆται, oblivisci, βαχτήλω, delicate, μελωδικῶς ἀναχλῆν modulatis et fractis sonis canere. Peregrina alia ejusmodi verba non pauca in tam brevi opusculo deprehendet quisquis Chrysostomi

enim hanc rem oratione sæpe verso, ut nemo ex illis qui egestate vel morbis et fame premuntur, se contemnat, et seipsum miserum arbitretur; sed patienter et cum gratiarum actione cuncta ferens, bona spe loveatur, et illa quæ nullis exprimi verbis queunt præmia, laborumque remunerationes expectet. *Et ad hæc omnia.* Quid est, *ad hæc omnia*? Cum dixisset: tu quidem in hac vita cuncta recepisti, quæ esse bona censes, et hic ea recepit, quæ tu mala esse ducebas, hoc adjecit, ut eum doceret, unumquemque finem sibi convenientem excepisse ad hæc omnia quæ dicta erant: te quidem una cum bonis, quibus te potiri arbitrabare, afflictio et angustia, et ignis qui nunquam exstinguitur: hunc autem posteaquam toto vitæ suæ tempore conflictatus est iis, quæ tu mala esse censebas, voluptas et bonorum participatio, et ævum quod cum sanctis ducit, excepit. Quando igitur convenientem unusquisque finem sortitus est, et te quidem porta lata et spatiosa via in has angustias deduxit: hunc autem angusta et arcta ad hanc voluptatem provexit. *Et ad hæc omnia inter nos et vos hiatus magnus constitutus est.* Vide pauperem, ulceribus plenum, rursus enim hæc dico, cum patriarcha numeratum, et in coetum justorum aggregatum. *Nam inter nos et vos,* inquit. Vides quam vitæ conditionem sortitus sit is, qui cum patientia et gratiarum actione gravem illum morbum fuerat famemque peressus. *Nam inter nos et vos,* inquit, *hiatus magnus constitutus est.* Magnum est, inquit, quod nos dirimit, neque simpliciter hiatus, sed magnus. Vere namque magnum est inter virtutem et vitium intervallum, multumque discrimen: siquidem hoc latum et spatiosum est, illa vero arcta et angusta: voluptas lata et spatiosa: paupertas autem et penuria arcta et angusta. Ut igitur hic contrariæ sunt viæ, et hic quidem, qui virginitatem elegit, per angustam et arctam incedit, item qui castitatem proficitur, qui paupertatem amplexus est, et qui vanam gloriam aspernatur: ille vero per latam et spatiosam pergere festinans, ebrietati, deliciis, pecuniarum insano amoris, lascivix, ac perniciosis spectaculis seipsum addicit, et multum inter utrumque discrimen occurrit: sic nimirum et in tempore

supplicii ac retributionis multam inter præmia possumus differentiam invenire. *Hiatus enim magnus constitutus est inter nos,* hoc est, inter justos, virtute præditos, qui conditionem illam vitæ sortiti sunt, et vos, hoc est, qui toti estis nequitia et sceleribus cooperti. Adeoque magnus est hiatus, *Ut neque quisquam eorum qui hic consistunt, ad vos transire possit, neque ad nos inde transmeare.* Vides hiatus magnitudinem, vides responsum gehenna gravius. Nonne a principio cum prosperitatem divitis audiretis, et obsequium quo colebatur ab omnibus, satellitio stipatus, et quotidie deliciis addictus, beatissimum esse illum arbitrabamini? Rursus dum pauperem pro soribus abjectum, et gravibus illis expositum ulceribus cerneretis, nonne miseram ejus vitam putabatis? At ecce jam ab ipso rerum fine in contrarium cernimus cuncta conversa, et hunc quidem post delicias illas et ebrietatem in tormentis, illum vero post egestatem illam extremam et famem in patriarchæ sinu versari. Verumtamen ne prolixior æquo nostra sit oratio, sufficit ut huc usque provectam doctrinam finiamus, et caritatem vestram cohortemur, ne latam portam sectemini, neque viam spatiosam, neque voluptatem omni ratione perquiratis: sed utriusque finem vobis ob oculos ponentes, hanc fugiatis, cogitantes quæ divitem istum mala oppresserint: angustam autem et arctam viam persequamini, ut ad locum deliciarum post hujus vitæ ærumnas pervenire possimus. Fugite ergo, quæso, satanica illa spectacula, ac perniciosos illos Circi ludos. Nam propter eos qui subdole attracti fuerunt, atque ad spatiosam viam perrexerunt, hæc dicere compulsi sumus, ut edocti cum hanc deserant, tum per angustam incedentes, virtutis nimirum, in patriarchæ sinum, quemadmodum Lazarus, recipi mereantur, et a gehenna ignis communiter omnes liberati bonis illis arcaneis, quæ oculus non vidit, et auris non audivit, fruamur: quæ nos omnes utinam obtinere contingat, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri simulque Spiritui sancto gloria, imperium, honor nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

MONITUM.

operum lectioni vel tantillum assuetus erit. Quamobrem jure inter spuria ablegata fuit ab iis, qui prius editis advigilarunt. Illic quædam habentur de subintroductis et agapetis, qua de re in notis posterioribus agatur; sed etiam fusius agatur ad calcem operum, cum de disciplina ævo Chrysostomi recepta disputabitur. Interpretatio Latina est Frontonis Ducæi.

ASCETAM FACIENS UTI NON DEBERE (a).

Sanctissimæ sunt beati Pauli cohortationes, quæ jubent, ut cum timore salutem nostram operemur (Ephes. 6. 5; Col. 3. 22). Qui enim absque timore ac multa sollicitudine in virtutis exercitatione versatur, in multas ad nequitiam conversiones incurrit: et tamquam a recta regiaque via aberrans in diverticula et digressiones per spinas vepresque deducitur. Idcirco assidue ad Deum preces iunioris duces ad bonum sunt iis qui dicunt: *Deduc me, Domine, in veritatem tuam*: et, *Perfice gressus meos in semitis tuis* (Psal. 24. 5; Psal. 16. 5). Bonum est humanitas, et caritas caput est bonorum; hæc vero consequitur hilaritas multa, risusque modum excedens, et quæ gravitatem deprimunt, facetiæ. Res sane indigna facietis diffundere: risus enim temperantiæ vineolum laxat, risus gravitatem depellit, risus timoris Dei non recordatur, risus gehennæ minas non reformidat, risus ad fornicationem viam sternit; facetiæ sunt hominis intemperantis indicia, scurrilitas efficit, ut in dissolutionem et iustitiam incidamus, scurrilitas est contemptus occasio. Propterea beatus Apostolus prohibet, dicens: *Stultiloquium et scurrilitas, quæ ad rem non pertinent, ex ore vestro non procedant, sed potius gratiarum actio* (Ephes. 5. 4): hoc dicens, ne animi tranquillitatem ac lætitiæ occasionem inertie traducamus, sed ad materiam gratiarum actionis erga bonorum largitorem. Quapropter Job quidem testatur pro se dicens: *Sin autem cum scurris ambulans fui* (Job 31. 5). Reprehendit etiam mores eorum, qui risum amant, Salomon: *Melior, inquit, est ira risu, quia in malitia vultus bonum redditur cor. Cor sapientium in domo luctus: cor autem stultorum in domo lætitiæ. Bonum audire correptionem sapientis, super virum audientem cantum stultorum* (Eccles. 7. 4. 6). Bedecus autem et ignominiam arguens eorum, qui risui dediti sunt, ait: *Sicut sonitus spinarum sub lebetæ, sic risus stultorum* (Eccles. 7. 7). Quid enim attinet valde lepidum et hilarem esse, ut sapiens et gravis appareas (b)? Quin potius præ timore ac sollicitudine, quod a Deo specteris, excessum hilaritatis auferre debes. Qui enim immodicis facietis ac dictariis diffundit, res suas ignorare ipsi videntur, oblivione gravata anima, neque Domini adventum expectare. Nondum Domini benignitatem, o homo, nondum certam malorum exemptionem et immunitatem consequutus es: non nosti, quod paulo post eveniet, nempe te quidem ipsum futurum, tibi autem quid accidit: deinde absque ulla cura rides et scurram agis, et absque metu vivis, cum deberes in preces ad Deum incumbere, et de rebus futuris anxius ac sollicitus esse, et de te formidare, ne forte a virtutis calle declines, curare vero ac metuere de iis quæ eventura sunt et occurrentia, ne forte difficiliora sint et majora, quam tuæ ferant vires? Te itaque in medio tot tantorumque præliorum deprehenso, constitutam se in periculo existimet anima tua: bellum inferunt invisibiles dæmones, bellum inferunt homines manifestum, bellum inferunt interiores animi perturbationes, libidines a corpore excitate, et quæ exterius corpus obsident calamitates. Non enim propinquis condoles, non aegrotas cum aegrotantibus, non fles cum flentibus, non times de illis, qui non satis in fide sunt firmi, ne concutiantur et labantur. Non luges eos, qui lapsi sunt: non porrigis manum jacentibus, non eum qui ridet, interioribus gemitibus ex-

cipis, quandoquidem paratæ sibi damnationis nullum sensum capit: non evertit intempestivas tuas delicias cogitatio temporis, quod contractum est, non futuri terribilis illius diei adventus: sed illos imitatis, qui cum cithara et psalterio vinum bibunt, quibus lætitiæ loco, propheta vae comminatus est. Ego enim, inquit, prædicaui fletum, et planctum, et calvitium, et cincturam sacci: ipsi autem fecerunt lætitiæ et exultationem, dicentes: *Edamus, et bibamus, cras enim morimur. Et revelata sunt hæc in auribus Domini Sabaoth, quoniam non dimittit illis hoc peccatum donec morui fuerint* (Isai. 22. 12. 13. 14). His auditis pertimesce ac geme, noli imitari eos qui comederunt et biberunt, et ad ludendum surrexerunt, atque, ut id quod acerbius est dicam, sacrificia et cibi et lusus timoris Dei oblivione innaverunt, et ad idololatriam illos pellexerunt. Pertimesce, ne cum tu rides, Dominus irascatur, qui beatos dixit eos, qui flet, et infelices eos, qui ridet (Luc. 6. 21. 25), ne lusu tuum ac dissolutionem risum, timorisque Dei defectum ac rerum utilium oblivionem cum offenderit, diabolus in animam tuam insiliat, et zizanias suas spargat. Fuerunt tempora, quibus magis conveniebat recreatio: verumtamen tum quoque apud sanctos morositatis locus erat potius quam lætitiæ. Unde ait Psalmista: *Tota die contristatus ingrediebar*, et: *Lavabo per singulas noctes lectum meum: lacrymis autem stratum meum rigabo* (Psal. 37. 7 et Psal. 6. 7): tristis ob peccata sua factus, et propter calamitates suas lugens, atque Jerusalem clades deplorans Jeremias sedet. Ergo tu quoque ne crapule deditus aut ebrietas, facietis et scurrilitati te addicas: propterea namque cithara tua sublata est, neque tympanum in manibus habes: et corde potius quam ore psallere Paulus docet (1. Cor. 14. 5), qui undique hominem ab omni dissolutione atque effusione revocat. Ludebat pater Isaac cum uxore sua (Gen. 29), tibi autem injunctum est, ut cum uxore honestius graviusque te geras: quoniam *Tempus contractum est, ut et ii qui habent uxores, tamquam non habentes sint, et qui gaudent, tamquam non gaudentes, et qui emunt, tamquam non possidentes, et qui utuntur hoc mundo, tamquam non utentes. Præterit enim figura hujus mundi* (1. Cor. 7. 26—31). Tu autem contrahi non vis, cum res omnes contrabantur, sed et coram mulieribus temere lacrymas fundis, ludicra exeres, ridicula profers, et turpibus dictariis effusis solveris in cachinnos. Dum enim intemperantis corporis æstum ferre non potes, reliquum est, ut sor-des illas foris ejicias, et qualis sis teipsum prodas: qualis es per verba, talis omnino eris, et multo deterior in interiori homine. Cur absque ullo metu cum mulieribus congrederis? Cur tu sponte in laqueos incurris? Cur teipsum in periculum conjicis? Cur hilariter cum mulieribus versaris, et degere cum illis audes? Idcirco jejunia, idcirco preces; idcirco victus ille aridus, et austerrus, idcirco multiplices exercitationes excogitant homines, idcirco solitudines sectantur: nonnulli autem ne pane, quidem et aqua satiantur, nulla alia de causa, nisi, ut illa scandala evitent, ne, si in feminas incidant, turpis aliqua prolapsio fiat. Tu vero his omnibus contemptis, ac nulla habita ratione periculi post laqueum, quo primus generis humani parens ab illa tanta felicitate excidit, non animadvertis telum diaboli, quo vetus ille parens noster confossus, prostratus est? Ad Dominum quidem vel hoc ipsum prohibuit, ne mulierem respiceremus, fornicationem describens: tu vero usque adeo demens es, ut impositis confectis nominibus appellatione caritatis, et occasione

(a) Collata cum Ms. Regio 2338, qui sat recens est, et mendis scatet.

(b) Hic textus græcus corruptus est, nec juvat Ms. Codd. ad eum restituendum.

[801] • ΟΤΙ ΟΥ ΧΡΗ ΕΥΤΡΑΠΕΛΙΖΕΙΝ ΤΟΝ ΑΣΚΗΤΗΝ

Πανάγια! αὐτοὶ παραίνεσις τοῦ μακαρίου Παύλου, μετὰ ῥόδου καλεῖν οὐσιν τὴν αὐτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθαι. Ὁ γὰρ μὴ μετὰ ῥόδου καὶ πολλῆς ἐπιμελείας τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς ἐργαζόμενος, πολλὰς ἐφίσταται τὰς εἰς τὸ κακὸν ἐκτροπὰς, καὶ ὥστερ ἐξ εὐθείας καὶ βασιλικῆς ὁδοῦ πλανώμενος εἰς τὰς δι' ἀκάνθων καὶ σκολόπων α' πλαγίας καὶ ἀνοδίας διδὼν καὶ πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαὶ ἀδίαλειπτοι ὁδηγοὶ εἰς τὸ ἀγαθὸν γίνονται. Ὁ δὲ γὰρ μετὰ, λεγόντων, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν σου καὶ, Κατάρτισον τὰ διαβήματά μου ἐν ταῖς ἐρίβοις σου. Ἀγαθὸν οὖν ἡ χρηστότης, καὶ ἡ ἀγάπη κεφαλαιὸν ἐστὶ τῶν ἀγαθῶν· τοῖς τοῖς δ' ἀκολουθεῖ φαυρότης πολλή, καὶ γέλως ὑπερβάλλων τὸ μέτρον, καὶ τὴν σεμνότητά ταπεινοῦσα εὐτραπέλια. Δεινὸν δὲ τὸ διδραχύνειν εὐτὴν εὐτραπέλια. Ὁ γὰρ γέλως χανοῖ τὸν δεσμὸν τῆς σωφροσύνης, γέλως ἀπωθεῖ α' σεμνότητα, γέλως οὐ μιμνήσκειται ῥόδου Θεοῦ, γέλως οὐ φοβεῖται ἀπειλὴν γενένης, γέλως πορνείας ὁδηγός, εὐτραπέλια ἐλεγχός ἐστι τοῦ ἀκολάστου ἀνθρώπου, γελωτοποιεῖ εἰς ῥαθυμίαν κατενεχθῆναι ποιεῖ, γελωτοποιεῖ κατὰ προφητείας πρὸς φάσις. Διὰ τοῦτο ὁ μακάριος Ἀπόστολος ἀπαγορεύει λέγων· Μυρολογία ἢ εὐτραπέλια, τὰ οὐκ ἀνηκουῶντα, ἐκ τοῦ στόματος ὡμῶν μὴ ἐκπορεύεσθω, ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία· τοῦτο λέγων, οἱ τὴν εὐθυμίαν μὴ πρόφασιν κτήσασθαι ῥαθυμίας, ἀλλὰ εὐχαριστίας ὑπόθεσιν πρὸς τὸν δεδωκότα. Διὰ τοῦτο μαρτυρεῖ μὲν Ἰὼβ ὑπὲρ αὐτοῦ λέγων· Εἰ δὲ καὶ ἦμιν πεπορευμένοι μετὰ γελωτοποιῶν. Ἐπιπλήττει δὲ τὴν φιλογέλων τὴν ῥόδον Σολομών· Ἀγαθὸν, φησὶ, θυμὸς ὑπὲρ γέλωτος, ὅτι ἐν κυκλίᾳ προσώπων ἀγαθυνθήσεται καρδία. Καρδία σοφῶν ἐν οἴκῳ πένθους, καρδία δὲ ἀρρόνων ἐν οἴκῳ εὐφροσύνης. Ἀγαθὸν τὸ ἀκούσαι ἐπιτιμῶν σοφῶν ὑπὲρ ἀνδρῶν ἀκούοντα ῥῆμα ἀρρόνων. Τὸ δὲ ἀπερπύξαι ἀτιμὸν τὸν εἰς γέλωτα ἐγκειμένον ἐλέγχων, φησὶ· Φωνὴ ἀκανθῶν ὑπὸ τῶν λείψαν, οὕτως ὁ γέλως τῶν ἀρρόνων. Πρὸς τὸ δὲ προσήκει τὸ πᾶν φαυλὸν καὶ ἱλαρὸν εἰς τὸ σὸφον ἡσύχιον καὶ σεμνὸν αἰσθῆναι. Καὶ διὰ ῥόδου α' καὶ μερίμνης τοῦ δοθῆναι Θεῷ περιαιρεῖν τὸ ἀγαν ἱλαρὸν. Οἱ γὰρ φαυρότεσι καὶ ἀμέτρητοι καὶ γελωτοὶ διαγεόμενοι εὐλασιν ἀγνοεῖν τὰ καλὰ αὐτοῦ, λήθη τινα βεβαρημένοι τὴν ψυχὴν, καὶ μὴδὲ τοῦ δεσπότου τὴν παρουσίαν προσδοκῶντες. Οὕτως τοῦ δεσπότου τὴν ἐμύνησαν, ὡς ἀνθρώπων, οὕτως τῶν κακῶν βεβαίως ἔχει τὴν ἀπαλλαγὴν· οὐ γινώσκεις τὸ μικρὸν ὑστερον ἐσόμενον, ὅτι μὲν αὐτὸς ἔσθ, τί δὲ σοὶ συμβῆσθαι· εἴτα γέλως ἀφροντίστως, καὶ εὐτραπέλεις, καὶ ἀγεις σεαυτὸν ἀρόβως, δὸν ἐγκρίσθαι τὰς πρὸς Θεὸν ἱκεσίαις, αγωνιᾶν δὲ ὑπὲρ τῶν μελλόντων, καὶ τρέμειν μὲν ὑπὲρ αὐτοῦ μὴ ποτε τῆς ἀρετῆς ἐκτραπέης, φροντίζειν δὲ καὶ δεδοκέναι περὶ τῶν ἀπάντησιν μὴ χαλεπώτερα καὶ μεζίονα τῆς σῆς δυνάμεως ἐπέλθοι, τοσούτων καὶ τηλικούτων ἐν μέσῳ πολέμων ἀπειλημένους· Ἀγῶνα ἔχεται ἡ ψυχὴ σου· πολεμοῦσιν δαράτως δαίμονες, πολεμοῦσι προφανῶς ἀνθρώποι, πολεμεῖ τὰ τῆς ψυχῆς ἔνδον πάθη, αἱ διὰ σώματος ἐγειρόμεναι ἡδοναί, καὶ αἱ περὶ τὸ σῶμα ἔξωθεν συμφοραί. Τοῖς γὰρ πλησίον οὐ συναλγεῖς, οὐκ ἀσθενεῖς μετὰ τῶν ἀσθενούντων, οὐ κλαίεις μετὰ τῶν κλαίνοντων, οὐ δεδοκίμας περὶ τῶν μὴ βεβαίως περὶ τὴν πίστιν διακειμένων, μὴ μετακινήσῃς καὶ πέσῃς· οὐ θρηνεῖς τοὺς πεπτωκότας, οὐ χεῖρα ὀρέ-

γεις τοῖς καίμενοις, οὐκ ἐπιλαμβάνῃ τοῦ γελώντος ἐνδοθεν στεναγμοῖς, ἐπειδὴ ἐληθάρησεν τὴν ἡτοίμασμένην κόλασιν· οὐκ ἀνατρέπει σου τὴν ἀκαίρον τρυφὴν ὁ τοῦ συνεσταλμένου καιροῦ λογισμός, οὐχὶ τῆς μελλούσης φοβερᾶς ἡμέρας παρουσία· ἀλλ' ἐκείνους μὲν μεμνήσθαι τοὺς μετὰ κιθάρας καὶ ψαλτηρίου τὸν οἶνον πίνοντας, οἱς ἀντὶ τῆς εὐφροσύνης τὸ οὐαὶ ἠπειλήσεν ὁ προφήτης. Ἐγὼ μὲν γὰρ, φησὶν, [802] ἐκέρυξα κλαυθμὸν καὶ κοπετὸν καὶ ξυρσὶν κεφαλῆς, καὶ περιζῶσιν σάκκου· αὐτοὶ δὲ ἐποίησαντο εὐφροσύνην καὶ χαρὰν λέγοντες· Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὐριοὶ γὰρ ἀποθνήσκουμεν· καὶ ἀνακαλυμμένα εἰσι ταῦτα ἐν τοῖς ὡσὶ Κυρίου Σαβαώθ, οἱ οὐκ ἀρεθίσται αὐτοῖς ἡ ἀμαρτία αὐτῇ. Ἔως ἂν ἀποθάνωσιν. Ἀκούων ταῦτα φοβήθητι καὶ στέναξον· μὴ μιμήσῃ τοὺς φαγόντας καὶ πίνοντας, καὶ ἀναστάντας παλῖν καὶ ἵνα τὸ πικρότερον εἴπω, θυσαί καὶ τροφαί καὶ παλγία τοῦ πρὸς Θεὸν ληθαργῆσαι ῥόδου ἐποίησαν, καὶ πρὸς εἰδωλολατρείαν ἐξέλικυσαν. Φοβήθητι μὴ σοὺ γελώντος ὁ δεσπότης ὀργίζηται, ὁ τοὺς μὲν κλαίνοντας μακαρίσας, τοὺς δὲ γελώντας ταλάνισας, μὴ τὴν παιγνίαν σου, καὶ τὸν ἐκχευόμενον γέλωτα ἀποβίαν περὶ Θεοῦ καὶ λήθην τῶν συμφερόντων ὁ διάβολος εὐρὼν ἐπιβῇ τῇ ψυχῇ σου, καὶ σπείρῃ τὰ ἐαυτοῦ ζιζάνια. Ἦν ὅτε ἀνεσιν εἶχον οἱ καιροὶ μᾶλλον ἐπιτηδεύω· ἀλλ' ὅμως καὶ τότε πολὺ παρα τὸς ἀγίοις ἦν τὸ σκυθρωπὸν ἀντὶ τοῦ περιχάρους· καὶ φησὶν ὁ ψαλμῶδης· Ὅλην τὴν ἡμέραν σκυθρωπῶν ἐπορευόμην, καὶ, Λούσω καθ' ἐκάστην ῥύτιν τὴν κλίην μου, ἐν δὲ δάκρυσι μου τὴν σερμυνην μου βρέξω· κατῆγες ἐπὶ ταῖς ἀμαρτίαις γινόμενος, καὶ περὶ τῶν συμφορῶν ἰδύρομαι, καὶ τὰς τῆς Ἰερουσαλὴμ συμφορὰς, κἀνήται κλαῖον καὶ ἀνὰ τῆς Ἰερουσαλὴμ. Καὶ σὺ τοίνυν μὴ καρτερὰ καὶ μέγα χρώμενος καὶ γελώεις καὶ εὐτραπέλια ἐκδόσεις σεαυτὸν διὰ τοῦτο γὰρ σου καὶ κιθάρα περιήρηται, καὶ οὐτε τύμπανον ἔχεις ἐν χειρὶ· καὶ καρδία μᾶλλον ἢ τὴν στόματι ψάλλειν ὁ Παῦλος ἐδίδασκεν, ὁ πανταχόθεν συστήλλων τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ πάσης ἐκλύσεως καὶ διαλύσεως. Ἐπαίξεν ὁ πατήρ Ἰσαὰκ πρὸς τὴν αὐτοῦ γυναῖκα· ἀλλὰ σοὶ καὶ τὰ πρὸς γυναῖκα σεμνότερα διατέτακται, ὅτι Ὁ καιρὸς συνεσταλμένος ἐστίν, ἵνα καὶ οἱ ἐχθροὶ γυναῖκας ὡς μὴ ἐχθροὺς ὦσι, καὶ οἱ χαλροὶ ὡς μὴ χαλροὶ, καὶ οἱ ἀγοράζοντες ὡς μὴ κατέχοντες, καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς μὴ καταχρώμενοι· παρὰ γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου. Σὺ δὲ οὐ βούλῃ συστήλλεσθαι, πάντων τῶν πραγμάτων συστήλλομένων, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον γυναικῶν ἀδιαφόρως ἔχεις δάκρυα, καὶ πληθύνεις, παλγία, καὶ γελῶτα προτείνεις, καὶ διακλῄσαι αἰσχρολογίας προσφέρων· μὴ φέρων γὰρ τὴν ἐν τῷ ἀκολάστῳ σου σώματι πύρωσιν, λοιπὸν ἐκφέρεις τὸν βόρβορον ἔξω, καὶ αὐτὸν φανερὸν ποιεῖς· οἷός ἐστι διὰ ῥημάτων, τοιούτους πάντως ἔσθ, καὶ πολὺ χείρων ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ. Τί ἀρόβως συναμειγνύσαι γυναῖκα; τί σεαυτὴν εἰς τὴν παιδίαν κατατρέχεις; τί εἰς τὸν κίνδυνον αὐτὴν ἐμβάλλεις; τί φαίδρυνῃ πρὸς θηλείας, καὶ συνδιαγινεῖ τολμᾶς; Διὰ τοῦτο νηστεῖται, διὰ τοῦτο προσευχάται, διὰ τοῦτο κατὰ ἔρηρὸν διαίτα, διὰ τοῦτο πολυτρόπως ἀσκήσεις ἐπινοοῦσιν ἀνθρώποι, διὰ τοῦτο τὰς ἐρήμους μεταδιώκουσιν· ἐννοιοὶ δὲ οὐδὲ ἀρτου, οὐδὲ ὕδατος κορέννυνται, δι' οὐδὲν ἔτερον γὰρ διὰ τὸ φυγεῖν ἐκεῖνα τὰ σκάνδαλα, διὰ τὸ μὴ ἐμπεσόντας ταῖς θηλείαις πτώμα γενέσθαι αἰσχρὸν. Σὺ δὲ ταῦτα πάντα παραδραμῶν, καὶ μὴς τὸν κίνδυνον ἐνοήσας μετὰ τὴν παιδίαν, δι' ἧς ὁ πρωτόπλαστος ἐκ τῆς τηλικαύτης μακαριότητος ἐξέπεσον, οὐκ ἐνοεῖς τὸ ὅπλον τοῦ διαβόλου, δι' οὗ ὁ ἀρχαῖος τρωθεὶς καταβέβηται; Καὶ ὁ μὲν δεσπότης καὶ τὸ ἐμὲ λέγει γυναῖκα ἀπηγόρευσε, πορνείαν διαγράφων· σὺ δὲ εἰς τοσοῦτον ἐμάνης, καὶ πλαστὰ ὄνομα ἐπιβλεῖς τῇ προσωπομίᾳ τῆς ἀγάπης, προφασίς χρηστότητος ἐαυ-

α' Savil. σκοπεῖν.

β' Savil. et Reg. ἀποδοῖται.

γ' Savil. et Reg. ἐν ἀκακίᾳ.

δ' Haec corrupta sunt, nec juvant mss. codices ad textum restituendum. — Non male conjecturum eruditū Benedictinū repetitū editores sic locum esse restituendum: Πρὸς τί δὲ προσήκει τὸ π. φ. κ. ἰ. Δαρὸν; τ. σ. τ. ἡ. σ. α. σ. ἀσκήθητι καὶ τὸ διὰ ῥόδου.

τῷ σύνοικον ἐπεσπάτω, ὡς ἡ Εὐα τὸν ὄφιν. Ἀποδή-
σας τὸ πῦρ ἐν τῷ κόλπῳ, καὶ λύχνον εἰς χόρτον
θήσας, κινδύνον ἐξ ἀμφοτέρων ἔξεις· ἡ γὰρ εἰς αὐτὴν
τὸ πῦρ τοῦ βαρβάρου ἐμπροσθεν περὶ τὴν σωφρο-
σύνην ἐκινδύνουσας· ἡ εἰ μὴ τοῦτο πάθος, φημὴν
αἰσχρὰν ἐαυτῷ περιφύει, ὁ κελυεύμενος προνοεῖσθαι
καλὰ, οὐ μόνον ἐνώπιον Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀν-
θρώπων.

Διὸ παραίνεσιν ἔχον ἐκκλησιαστικὴν ὀφείλεις πα-
ραφυλάττεσθαι ὅσα σεμνά· καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ
καὶ ὅσα εὐφήμα. Μέτρησον τῷ σεμνῇ τὸ χρηστὸν·
τὸν ὄφιν ἐπίβης σωφρονοῖσθην. Τί χραίνεις τὸ καλὸν
ὄνομα τοῦ Χριστιανισμοῦ; τί καὶ τὰς ἐτέρων παγι-
δεύεις ψυχὰς σύνοικον ἐπισπασάμενος; Οὐ μόνον
[803] γὰρ τῆς περὶ τῆς σῆς ψυχῆς ἀπολογίας ὠσεὶς
λόγον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὧν διὰ σὲ ἐσκανδαλίσθησαν.
Ἐκβάλε τὸν ὄφιν ἐκ τοῦ κόλπου σου, ἐκβάλε τὸν κιν-
δύνον ἀπὸ σεαυτοῦ· εἰ ἐπιποθεῖς ὑπὸ θηλειῶν διακονεῖ-
σθαι, διὰ τί ἀργαῖον νόμον οὐκ ἐφύλαξας, καὶ γάμῳ
νομίμῳ^α συνήφθης; Ὁ γάμος κόλασιν οὐκ ἔχει, ἡ
μοιχεία κόλασιν ἔχει ἀπαράιτητον· μοιχεία γὰρ ἐστὶ
καὶ μεγάλη μοιχεία ἡ σὺν γυναίξιν συνοικήσεις. Ἀνερε-
νήσων τὴν συνεδήσιν σου, εἰ οὐδέποτε ἐδιδάξῃς, εἰ οὐτε
νυκτὸς, οὐτε ἡμέρας ἐδέξω πληγὴν. Ἐγὼ δὲ ἀναπτύξω
σοὺ τὴν καρδίαν, εἰ καὶ μέλλεις ἀχθεσθαι. Ἀλλ' ἔμοι
οὐ μέλει πᾶν γὰρ ἀλῶν, ὅταν ἴδω ἀσκητὴν συνεύ-
αχτον ἐπισπασάμενον· ἐγὼ δὲ σοὶ λέγω ὅτι κατὰ
πᾶσαν ὥραν τραυματίζῃ, καὶ κατὰ πᾶσαν ὥραν
θηριόλωτος γίνῃ· χανούσαι γὰρ τοῦ τῆς σωφροσύνης
δεσμοῦ, ἐκλύθῃ ὁ γενναῖος πολεμιστής. αἰχμάλωτος
ἀντὶ νικητοῦ ἀναδεικνύῃ. Μὴ γὰρ λίθος εἶ; Ὁ θρῶπος
εἶ, τοῖς κοινοῖς τῆς φύσεως συμπτύμασιν ὑποκείμενος·
πῦρ ἔχεις ἐν τῷ κόλπῳ, καὶ οὐ καίῃ; καὶ πῶς ἔχει
λόγον β; ὅς λύχνον εἰς χόρτον, καὶ τότε ἴδε, εἰ δύνῃσαι
μοι εἰπεῖν, ὅτι οὐ καίεται ὁ χόρτος. Εἰ δὲ ἀρνήσῃς,
ὅτι οὐ καίεται ὁ χόρτος, ἔμοι μὴ λέγε, ἀλλὰ τῷ εἰ-
δῶτι τὰ κρύφια, ὅς ἐρχεται συναγαγεῖν τοὺς λογι-
σμούς· κριτικὸς γὰρ ἐστὶν ἐνθυμήσεων καὶ λογι-
σμῶν. καὶ ἐνοίας καρδίῳ συνιεῖ· λέγει γάρ· Ὁ
ἐμβλέψας *γυναίκα* πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἦδη ἐμολ-
χευσε *αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ* αὐτοῦ. Βλέπε μὴ κατὰ
πᾶσαν ὥραν μοιχεία ἐν σοὶ εὐρίσκηται. Πάντως ἔρεῖς·
Νηστείας καὶ ἀσκήσεσι καὶ τῇ κατὰ ξηροῦ διαίτη
τειχίζῃ ἐμαυτὸν, ἵνα μὴ τοῦ προκειμένου ἐκπίσω.
Οὐκ οὖν δι' οὐδὲν ἑτέρον ἐστὶν ἡ ἀσκήσις σου ἀλλ' ἡ
διὰ τὴν σύνοικον σου· οὐκοῦν οὐκ ἐστὶν ὑπασπρίζεις
δικαιοσύνης· ὑπέσπρες γὰρ σου ἐκείνη τὴν ἀσκήσιν.
Ἐκβάλε τοῖνυν ἀπὸ σεαυτοῦ τὴν ζημιούσαν σε πολλῶν
ἀγαθῶν, μὴ σε ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ παραδείσου, μὴ σε
ποιήσῃ παῖγνον τῷ διαβόλῳ· μὴ στήσῃς αὐτὴν παρὰ
σαντι, μήπως καταστρέψασά σε σὺν σοὶ εἰς γέεν-
ναν κατενεγθῇ. Φοβήθητι τὸν φοβερόν δικαστὴν·
διάθου σεαυτὸν διαθήκην μὴδὲ ἀνεῖσαι γυναίκε·
πρεσβυτέρων παρόντων αἰδοῦ πολὺν, καὶ καθάπερ
πατέρα· αἰδούμενος φείδου μωρολογίας καὶ παιγνίας
καὶ γέλωτος. Νεωτέρῳ μὴ πρόσπαιζε, μὴδὲ δεικνύε
βραθυμίας ὁδόν, κατάρχων ταύτης αὐτὸς, καὶ πολλὰ
πλείονα τὴν καταφρόνησιν ἐμποῖων· γυναῖκα δὲ καὶ
μέχρι τῆς ἀντιβλέψεως αὐτῆς αἰδοῦ. Ὁ σὸς βίος ἐκεί-
ναις γενέσθω τύπος· τοιοῦτον σεαυτὸν ἐπίδειξον, ἵνα
σε ἐκείναι αἰδῶνται, καὶ τύπος καὶ ἀρχὴ τῆς αἰδοῦς
ἐκείναις γένῃ, ὅτι καὶ ἡγεμονικώτερον ἀνὴρ γυναι-
κός, καὶ μὴ τὴν σὴν εὐχέρειαν προσθήῃς εὐχερεστέρῃ
φύσει τῇ γυναικεῖ. Γυνὴ αἰδεῖσθω διαφερόντως, ὅσην
καὶ χαλεπώτερον βνεῖδος ἀναισχυντία γυναικός. Εἰ
καὶ παρρησιάζεσθαι πρὸς ἀνδράς πολὺ δεινὸν καὶ τολ-
μηρὸν, φόβου προστεθέντος γυναικὶ πρὸς τὸν ἴδιον
ἀνδρὰ μᾶλλον ἢ παρρησιάζεσθαι. Ἡ γὰρ γυνή, φη-
σιν, ἵνα φοβῆται τὸν ἀνδρὰ· εἰ οὖν τῇ ἐχούσῃ ἀνδρὰ
τοιοῦτος ὁ νόμος πρόκειται· τί λοιπὸν πρὸς σὲ τὴν

μὴ ἔχουσαν ἀνδρὰ; Σοὶ λοιπὸν τοῦτο πρέπει, μὴδὲ
ὅλως ἐγίγειν ἀνδρὶ, εἰ ἐνδέχεται, μὴδὲ ὅλως βλε-
πέτω ἀνὴρ τὸ πρόσωπόν σου. Νύμφη γὰρ Χριστοῦ
εἶ· οὕτω προέργου, ὡς νύμφη κεκοσμημένη, ἐσκεπα-
σμένη τῷ περιβολαίῳ τὴν ὄψιν, ἵνα μὴ τινα διὰ τῆς
ὁράσεως τραυματίσασα τῆς ἐκείνου ἀπωλείας σὺ τὴν
ἀμοιβὴν ἀπολήψῃ. Καὶ ἡμεῖς μὲν ταῦτα λέγομεν κατὰ
τὰς ἀρρήτους τῶν Γραφῶν διδασκαλίας· πολλὰ δὲ
μὴδὲ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ ἐν νῷ λαβοῦσαι, μήτε τὴν
εὐεργὴ αὐτῶν πτωσὶν φοβηθεῖσαι, μήτε τὴν ἀποκει-
μένην κόλασιν προῖδουσαι ἀδισφόρως ἡνεγκαν, καὶ
οἰκεία γνώμη προσήλθον ὑπηρετεῖν ἀνδράσιν, οὕτε
ἐξ Ἰσοῦ τῷ κανόνι τῆς γαμηθείσης καὶ ἐχούσης ἀνδρὰ.
Σὺ δὲ οὐδὲ τοῦτον τὸν ὄρον φυλάττεις· οὐ γὰρ μετὰ
φόβου συνανατρέφῃ, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς ἀδείας καὶ
καταφρόνησεως, καὶ συνεσθίεις, καὶ συμπίνεις, [804]
καὶ συνομιλεῖς, καὶ συγγέλῃς ἀτάκτως· καὶ ἐπὶ τού-
τοις πᾶσιν σὺ μὲν θέλεις παρθένος καλεῖσθαι, οὐκ
ἐστὶ δὲ σε παρθένον ἐρῶ τὴν οὕτως ἐαυτὴν ῥήσασαν,
καὶ μὴδὲ φοβηθεῖσαν τὸν κινδύνον. Τολμήσω εἰπεῖν
τὸ προφητικόν, Ἐκστήτω ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ
ἐρριζάτω ἡ γῆ, εἰς ὅσην ἀναισχυντίαν κεχωρή-
καμεν, καὶ τῶν ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις πορῶν. Ὡσπερ
γὰρ ἐκείναι, ὑπὸ μίμῳ ἀγέλωμεναι [?] ἀνθρώπων,
[ita] μύεται πρὸς τὰς ἀσέμνους πράξεις γίνονται·
οὕτω καὶ αὐταὶ εὐδοκίμησασαι ἀνδράσι συνοικεῖν. Θεὸς
ἀγανακτεῖ, ἀνθρώποι διασύρουσι, κἀκεῖναι τὸν δίκαιον
κριτὴν μιμούμεναι, οὐδὲ τὸν Θεὸν φοβούνται, οὕτε
ἀνθρώπων ἐντρέπονται· ἀλλ' ἐπὶ τούτοις πᾶσι μειδῶ-
νως παρρησιάζονται καὶ τῶν ἐν γάμῳ σεμνῶν παρ-
οικουσῶν ἀνδράσιν. Αὐταὶ μᾶλλον ἐπηρμένως τὰ μεθ'
ὧν συνοικοῦσιν διατίθενται, καὶ ἐκταράσσουσι, καὶ
ἀνθυβρίζουσι, καὶ πάσης αὐτοῦ τῆς ὑπάρξεως δεσπό-
εις βούλονται· κἂν ἐνίοτε βούληται εἰς εὐπορίαν ἐκ-
τείνειν τὴν χεῖρα αὐτοῦ, διακωλύει, καὶ λοιπὸν οὐκέτι
ὕπηρετις, ἀλλὰ δέσποινα γέγονεν. Ἀποκρίσει οὖν τῆς
ἀλλοτρίας συνοικήσεως, ὃ παρθένο, καὶ οὐχὶ μόνον
τῆς συνοικήσεως λέγω, ἀλλὰ καὶ τοῦ συνομιλεῖν ἢ
συγγελάειν παρατήρησαι. Εἰ γὰρ τῷ φρονίμῳ ἀνδρὶ
μολὶς ἡσυγῇ μειδιᾷ ἐπιτέτραπται, τῇ σοφῇ γυναικὶ
μολὶς καὶ τοῦτο κελεύει. Καὶ γὰρ καὶ τὸ μειδιᾶσαι
γυναικὶ ἐπαγγελιομένη θεοσεβείαν, βαρὺ καὶ ἐπικίν-
δυνον· πολὺ γὰρ βελτίον ἐπὶ σεμνότητι θεωρεῖται
γυνή, ἢ περ ἐπὶ τῇ φαιδρότητι καὶ ἱαρότητι. Καὶ δὴ
ἐπὶ τὴν πνευματικὴν νύμφην ἀπὸ τῆς γυναικὸς ἐπι-
φέρων τοὺς ἐπαίνους ὁ τὸ μυστικὸν ἄσμα γεγραμῶς
τὴν σωτὴν αὐτῆς ἀνομάζων, καὶ τὸ τοῦ σχήματος
αὐστηρὸν ἐπαίνει, ὁ ἄμβος ὀνομάζων αὐτὴν· τοῦτο γὰρ
τὸ πᾶν σεμνὸν καὶ καταπληκτικὸν τοῖς ὁρώσι γίνε-
ται. Δεῖ γὰρ αὐτῆς τὴν σεμνότητα φοβεράν εἶναι τοῖς
περιέργοις ὀφθαλμοῖς, καὶ τῆς πολυπράγμονος ἀναι-
δείας ἀποτρεπτικὴν· ἥς διὰ τοῦτο καὶ τὸν κόσμον
ἀφείλε τὸν διὰ χρυσοῦ καὶ τριχῶν ἐμπλοκής καὶ
ἐσθήτος πολυτελοῦς, ἵνα μὴ καταστῇ τοῖς περι-
κειμένοις κοσμήμασι, καὶ φαιδρύνῃ τὸν ὀφθαλμὸν
τῶν ὀρώντων, καὶ προκαλῆται εἰς σκάνδαλον· διὰ
τοῦτο νηστεῖται, καὶ ἐγκράτειται, καὶ ἀσκήσεις, καὶ
ὥχρον καὶ στυγνὸν τὸ εἶδος, καὶ τὴν στολὴν εὐτελε-
στέραν ὀφείλει ἔχειν ἢ παρθένος διὰ τὸ τῆς φύσεως
εὐδίσθητον· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος τῷ γησίῳ τέκνῳ
Τιμοθέῳ γράφων, τὴν πρὸς γυναῖκας αὐτοῦ τιμητι-
κὴν χρηστότητα τῆς ἀγνείας ἀσφαλεῖς προφυλάττει,
λέγων· *Νεωτέρας χήρας τιμᾶν ὡς ἀδελφάς ἐν
ἀσπῇ ἀγνείᾳ*. Εἰ δὲ γυναικὸς τὸν περὶ τὸ σῶμα κῶ-
σμον ἀφαιρῇ τὰ θεῖα γράμματα, πόσω μᾶλλον ἀνδρὶ
προστήξῃ τὸ παντελὲς ἀκαλλυπτόν, καὶ ἡ μέχρι
τῆς χρείας περιβολή, ἡν σκέπασμα ἢ καὶ μὴ καλλῶ-
πισμα, καθάπερ ὀνόμασεν ὁ Παῦλος· Ἐχόντες *διω-
τροφὰς* καὶ *σκεπάσματα*, τοῦτοις ἀρκεσθησόμε-
θα. Αἱ γὰρ εἰς καλλυπισμὸν ἐσθῆτες, γυναῖκεται μᾶ-
λλον ἢ ἀνδρεῖται νομίζεσθων· καὶ γὰρ ὁ νόμος λέγει·
Οὐκ ἐνδύσεται ἀνὴρ στολὴν γυναικεῖαν. Μὴ τού-
νυν θηλυνέσθω ἀνὴρ, ὅπου οὐδὲ τὸ θῆλυ σφόδρα προ-
σῆκει θηλυνέσθαι παρὰ τῷ Θεῷ. Ἐκ τριχῶν καμῆλευ
ὁ Ἰωάννης ἐσθῆτα ἐφόρει, καὶ ζώνην δερματίνην
περὶ τὴν ὀσφίν αὐτοῦ· καὶ πρότερον Ἠλίας, οὗ τὸ
πνεῦμα ὁ Ἰωάννης ἐφόρεσε, μελωτὴν μόνον κἀκεῖνος

^α Reg. νομίμως.

^β Sic Savit et Reg. melius quam libri editi ἔχει λό-
γος.

humanitatis, serpentem ut Eva tibi contubernalem asceveris. Cum alligaveris ignem in sinu, et lucernam in fœno posueris, periculum tibi creabitur ex utroque. Aut enim in ipsam barathri prolapsionem incidens, amittendæ castitatis periculum adibis; aut si hoc tibi non accidat, turpem tibi infamiae notam inures, cum tibi mandatum sit, ut non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus bona provideas (2. Cor. 8. 21). Quapropter hac Ecclesiastica cohortatione commonefactus observare debes quæcumque honesta sunt et pudica (Philipp. 4. 8), neque id tantum, sed et quæcumque bonæ famæ. Metire ex honestate humanitatem: sapientem tibi monitorem appone. Cur honestum Christianismi nomen contemnas? Cur aliorum etiam illaqueas animas contubernalem tibi asciscis? Non enim solum ut animam tuam defendas, rationem reddes, sed ob eos, quibus scandalo fuisti. Projice e sinu tuo serpentem, abice a te ipso periculum. Si tibi a feminis ministrari desideras, cur non antiquam legem observans, nuptiis te legitimis copulasti (a)? Nuptiæ penes non sunt obnoxie: adulterium supplicio est obnoxium inevitabili: est enim adulterium, atque adeo magnum adulterium cohobitare cum feminis. Conscientiam tuam examina, num quando detrimendum acceperis, num sive noctu, sive interdiu vulnus inflictum tibi senseris. Sane ego cor tuum reserabo, tametsi mihi succensurus es. Verumtamen non est mihi curæ: valde quippe doleo, cum video ascetam subintroductam mulierem sibi acciscere. Ego tibi dico te in singulas horas vulnerari, et singulis horis prædam belluæ fieri. Laxantur enim tibi vincula castitatis, corrumpere ac remissius evadis bellator generosus, pro victore captivus efficeris. Num enim lapis es? Homo es, communibus naturæ casibus obnoxius. Ignem habes in sinu, et non ureris? Cui verisimile illud videatur? Pone lucernam in fœno, tumque vide, num dicere mihi possis fœnum non uri? Quod si negaveris uri fœnum, ne mihi dicas, sed ei qui occultata novit, qui venit ut cogitationes congreget. Est enim discretor cogitationum, et ratiocinationes cordis intelligit. Ait enim: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mæchatus est eam in corde suo* (Matth. 5. 28). Vide ne omni hora in te adulteriumprehendatur. Omnino dices: jejuniis, exercitationibus et arido austeroque victu me communio, ne a propositis excidam. Igitur ob aliud nihil instituitur exercitatio tua, nisi propter contubernalem tuam. Itaque non jam tibi iustitiam thesaurizas: tuam enim illa exercitationem subtrahit. Abice igitur a teipso illam, quæ multorum bonorum tibi damnum invexit, ne te ejiciat e paradiso, ne te diabolo ludibrium reddat. Noli apud te illam collocare, ne forte cum te supplantarit, tecum in gehennam mittatur. Formidabilem judicem pertimesce, ini tecum pactum, ut ne oculos quidem concipias in mulierem. Presentibus senioribus canitiem reverere, et tamquam patres eos reveritus, parce scurrilibus verbis et ludicris et ridiculis. Ne lude cum juniore, neque viam inertie monstres, iniens eam prior ipse, multoque majorem contemptum ingenerans: mulierem vero vel solo aspectu tenus reverere. Sit illis forma quædam et exemplum vita tua; talem te præbe, ut te illæ revereantur, et forma atque initium verecundiæ illis fias, quandoquidem vir quiddam est muliere principalius, neque facilitatem adicias faciliiori naturæ muliebri. Verecunda sit præcipua quædam ratione mulier, quanto gravior est dedecus mulieris impudentia. Et si liberis etiam cum viris loqui admodum indignum est et audacie plenum, cum mulieri sit impositum, ut timeat virum suum, potius, quam ut loquendi libertate apud illum utatur: *Mulier enim, inquit, virum suum timeat* (Ephes. 5. 33): si igitur ei, quæ virum habet, lex ista proposita est, quid tibi nunc quæ virum non habes, agendum restat? Tibi vero nunc convenit, ut ne

ullo quidem pacto viro appropinques, quantum fieri potest, neque ullo modo vir tuum vultum aspiciat. Christi enim sponsa es: sic progrediare ornata ut sponsa, vultu amictu velato, ne forte si quem tuo conspectu vulneraveris, perditionis ejus penam luas. Atque hæc quidem nos ex arcana Scripturarum doctrina deprompta dicimus: multæ vero quæ neque Dei timorem animo versant, neque facilem suam prolapsionem reformidant, neque propositam penam provident, ea non admodum curant, et suo ductæ consilio virorum se obsequiis addixerunt, neque ex præscripto regulæ illi datæ, quæ nupsit, et juncta est marito. At tu ne hanc quidem legem observas: non enim cum timore conversaris, sed multa cum securitate atque contemptu et simul comedis, et simul bibis, et colloqueris, et incomposite simul rides, et post hæc omnia tamen virgo vis appellari: verumtamen ego te non amplius virginem dicam, quæ usque adeo te præcipientem agas, neque periculum reformides. Audebo propheticum illud usurpare, *Obstupescat cælum super hoc, et horreat creatura* (Jer. 2. 12): in quantam devenimus impudentiam et dignam stantibus in prostibulo meretricibus. Ut enim illæ ab hominibus histrionibus congregatæ procliviores ad inhonestas actiones redduntur, sic et istæ cum in animum induxerunt, ut cum viris cohobitent. Indignatur Deus, homines probro afficiunt; at illæ ut iniquum judicem imitentur, neque Deum timent, neque hominem reverentur: sed ad hæc omnia multo majori cum fiducia lęquantur, quam vel ipsæ, quæ honesto junctæ conjugio cum viris habitant. Illæ nimirum arrogantius eorum negotia, cum quibus degunt, administrant et perturbant, contumeliis eos lacessunt, omniumque bonorum, quæ ad illos pertinent, volunt obtinere dominatum. Quod si velit ille nonnumquam manum ad beneficentiam protendere, prohibet ipsa, denique famula non est, sed domina evasit. Secede igitur ab aliena cohobitatione, o virgo, neque a cohobitatione tantum, verum et a colloquio et a risu te mutuo abstine. Nam si prudenti viro vix tacite subridere permissum est, sapienti mulieri ut vix etiam istud, injunctum est. Etenim vel ipse modicus risus mulieri religionem professæ gravis est et periculosus. Multo enim melior est, quæ ob reverentiam spectatur mulier, quam quæ ob hilaritatem et voluptatem. Enimvero dum ad spiritualem sponsum a muliere laudes transfert, is, qui mysticum scripsit canticum, ejus silentium celebrans et habitus ejus gravitatem collaudat, pavorem illam appellans (Cant. 6. 3). Hoc enim est quod admodum venerabile atque admirandum spectantibus apparet. Siquidem oportet, ut ejus honestas et gravitas curiosis oculis terroreremineat, et ad importunam impudentiam repellendam sit idonea: quam etiam ob causam omnis aureus ornatus illi ereptus est, et tortorum crinium, et vestis pretiosæ, ne ornamentis quibus est cineta, refulgeat, et oculos exhilaret intuentium, atque ad prolapsionem invitet. Propterea jejunia, abstinentiæ, et exercitationes, vultumque pallidum ac mœstum, et vestem vilioiorem habere virgo debet ob naturæ ad lapsum proclivitatem. Idcirco etiam Paulus scribens ad carissimum filium Timotheum, ejus in honorandis mulieribus humanitatem castitatis custodiam præmunit, dicens: *Juniores viduas honora ut sorores, in omni castitate* (1. Tim. 5. 3). Quod si a muliere ornatum omnem corporis amovent sacræ literæ, quanto magis viro convenit nullo modo comptum esse, tantumque necessario amictu vestiri, sic ut tegumentum sit, et non ornamentum, quemadmodum id appellavit Paulus: *Habentes alimenta et tegumenta, his contenti erimus* (1. Tim. 6. 8). Nam quæ ad ornatum comparatæ sunt vestes, muliebres potius quam viriles censeantur. Lex quippe dicit: *Non induetur vir veste feminea* (Deut. 22. 5). Ne igitur effeminetur vir, quandoquidem neque muliebrem sexum admodum convenit apud Deum effeminari. Ex pilis camelorum vestem gestabat, et zonam pellicam circa lumbos suos Joannes: et ante illum Elias, cujus spiritum Joannes gerebat, ovilla

(a) hic agitur de subintroductis et agapetis, quæ de re agitur, ubi de disciplina tempore Chrysostomi.

solum pelle ipse quoque amiciebatur. Stupidi est et mollis animi splendidum indumentum et subtili artificio contextum magni facere: animus autem ad altiora quæque vatas, qui veri ornatus sensum capere potest, mollem omnem vestem despiciit, et sublimiorem illa desiderans, securam, minime superfluum, honestiorem illam maximeque venerandam castitatem omnibus existimat præferendam. Contenti igitur estote verborum, quæ dicta sunt, admonitione. Cavete autem, ne honestatem atque gravitatem ultra terminos mediocritatis tamquam molestam quandam severitatem producat: quæ et ipsi qui audit, et iis qui ejus consortio fruuntur, melle ac favo dulcior efficitur. Spiritualis quippe lætitia honeste ac decore ad unionem cum Deo provehit, eosque qui in congressum ejus veniunt, voluptate perfundit. Verum ne his quæ a me dicta sunt, occasione arrepta, eo quod in hilaritate vivere sis prohibitus, tristis ac morosus esse incipias erga fratres adventantes, neque difficilis esse velis ac minime affabilis aut inhumanus pro benigno atque gratioso, neque dum comiter suscipiendi sunt, qui te invisunt, fratres, morosus ac tristis, aut in responsionibus et alloquiis inaccessus. Semper enim ut gaudeamus, mandatum est apostolicum, et *Consolamini invicem, et, invicem benigni estote, et, Caritas*, inquit, *brignia est* (1. Thess. 5. 11; Ephes. 4. 32; 1. Cor. 13. 4): et apostolorum salutationes in eorum insunt epistolis tamquam filios complectentes eos qui audiunt, tamquam fratres cohortantes eos qui attendunt. Ac multa sane de hac sancta benignitate, quæ ex caritate promanet, ex sacris literis discere possumus. Neque oportet ut ad immodicam hilaritatem traducamur, neque ut scurrilitate benignitatem se ad Dei imitatio-

nem comparantem labefactemus, sed in meditullio quodam perfectæ hilaritatis consistamus, et neque molesti simus iis quibus familiariter utimur, neque dissolutos eos et inertes reddamus: neque acerbe reprehendamus, neque fraudulentè adulemur, sed utiliter corrigamus, et humaniter cohortemur. Qui parcit, inquit, *emittere verbum durum, prudens est. Favus mellis sermones boni, dulcedo autem eorum sanitas animæ: Sunt qui dicentes vulnerant quasi ensis, linguæ autem sapientum sanant* (Prov. 16. 19; Prov. 16. 24; Prov. 12. 18). Bonum quidem est divinis canticis moderate operam dare. Nam lætitia ejusmodi mentem sanctificat, ut ait Apostolus: *Implemini Spiritu sancto*, inquit, *cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino* (Ephes. 5. 18-19). Bonum igitur est, ad lætiam ejusmodi consequendam studiose vacare, neque ob quandam morum asperitatem ac duritiem negliger in divinis cantibus versari, quasi nimirum vocem impendere Dei laudibus non dignemur. Nam ad ejusmodi rem sanctam et sacrum illum congressum hilariter affectos esse nos oportet, non in dulces modulos effendi, neque delicate divinis concentibus mulceri, neque mollihus ac fractis sonis gaudere, atque huc illucque oculos circumferre, ut videas, quo pacto lauderis: sed in Deo lætandum est, eique soli placere studendum, atque hic præcipue, ut cum honestate hilaritas mixta reperiatur, cum a Dei timore gravitas et honestas prolificiscatur, divini vero cantus ad lætiam nos provehant, et æternæ illius exultationis imitationem in nobis exprimant, in qua illi qui honeste conversati fuerint, futuram transigent vitam apud Dominum, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN HOMILIAM DE JEJUNIO ET ELEEMOSYNA MONITUM.

Etsi non inepta sit hæc homilia, jure a Frontone Ducae inter spuria, vel ex aliis consurcinata Chrysostomi scriptis accensetur. Interpretatio Latina est ejusdem Frontonis Ducae.

EJUSDEM ORATIO DE JEJUNIO ET ELEEMOSYNA.

Bonum est jejunium, bona est et lectio Scripturarum: bona vero est, quando et actio ex ea sequitur, quoniam si legas, at non facias, in iudicium tibi lectio vertit, et in occasionem supplicii. *Non enim auditores legis, inquit, justi sunt apud Deum; sed factores legis justificabuntur* (Rom. 2. 13): et rursus Christus, *Si non venissent, et loquutus fuisset eis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo* (Joan. 15. 22). Beatus autem, qui dicit in auribus eorum, qui audiunt, ac tum præcipue, cum scenus erogaverint: scenus autem est obedientia et Dei mandatorum exsequutio, sicut Dominus ait: *Et ego veniens recepissem utique, quod meum est cum usura* (Matth. 25. 27). Quid ergo congregasti, frater, ex jejunio? Quandoquidem et agricola idcirco seminat, ut etiam metat, et mercator idcirco peregrinationes obit, ut pecunias colligat, et gubernator idcirco multa maria emetitur, ut mercium sarcinis navim repleat. Ne mihi dixeris, tot dies jejunavi, hoc et illud non comedi, vinum non bibi, illuviem pertuli; sed ostende mihi, an cum iracundus esses, lenis factus sis, et cum esses crudelis, benignus evaseris: quoniam si ebrius iracundia sis, quid carnea affligis? Si intus sit invidia et avaritia, quid prodest aquæ potus? Non quero nunc, qualis sit mensa, sed an male mentis facta sit mutatio. Si domina, nimirum anima, fornicatur, cur ancillam, ventrem inquam, flagellas? Si anima sedit,

cur corpus maceras? Hæc ego dico, non ut vos accusem, sed propter negligentes. Cum enim vos videam volantes, altius volare vos velim: tanta enim est vis caritatis. Et quemadmodum avari quanto plus auri collegerint, tanto plus expetunt: sic et nos majori progressu vestri desiderio tenemur. Si ergo velis excipi apud Deum, jejunia quemadmodum Ninivitarum, mi frater: illi legem non acceperant: de quibus ait Paulus: *Cum enim Gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt, faciunt, ejusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex* (Rom. 2. 14). Noli igitur otiosum jejunium exhibere: non enim solum jejunium in cælum ascendit, nisi sororem habeat suam eleemosynam. Siquidem biga est ejus, nec fraternitas et biga tantum, sed etiam vehiculum. Unde id constat? Angelus Cornelio dicebat: *Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei* (Act. 10. 4). Est enim ala orationis eleemosyna: nisi orationi tuæ alam addideris, minime volat: cum vero fuerit alis prædita anima tua, in cælum evolat. Quousque tandem pecuniarum amor et opum cupiditas? Hæc omnia, mi frater, una cum hac vita terminantur. Sed mihi, sat scio, dicēs, hæc tibi ipsi commemora. Et mihi ipsi commemorō, et vobis: est enim commune consilium. Ego dum hæc audio, et corrigor, beneficium a vobis accipio: licet is servus sit, qui dicit, consilium admitto; licet liber, libenter audio:

ἡμῶν. Νωθρᾶς καὶ ραθύμου ψυχῆς τὸ θαυμάζειν εὐανθὲς ἔνδυμα καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν λεπτόν· ψυχὴ δὲ μεγαλοφυῆς ἢ τοῦ δυνεως κόσμου τοῦ ἀληθινοῦ αἰσθημένη διαπτύει πάσαν μαλακίην ἐσθῆτα, τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς ἐπιποθοῦσα τὴν ἀπερίεργον, τὴν εὐπρεπέστεραν, τὴν σεμνοτάτην, τὴν ἀγνείαν πάντων προτιμῶσα. Ἀρκεσθῆτε τοίνυν τῇ διὰ τὸν εἰρημνίων ὑπομνήσει, φυλάξατε δὲ τὴν σεμνότητα, μὴ πέρα τοῦ μέτρου ἐξαγαγεῖν ὡς πικράν τὴν ἀκρίβειαν, ἥτις γλυκυτέρα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον αὐτῷ τε τῷ ἀκούοντι καὶ τοῖς πλησιάζουσιν γίνεται. Ἡ γὰρ πνευματικὴ χαρὰ σεμνὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς εἰς ἐνότητα Θεοῦ προσοριζέει τὴν ψυχὴν, πληροὶ δὲ τῆς γλυκύτητος καὶ τοὺς [805] συντυγχάνοντες. Ἀλλὰ μὴ πρόσφασιν λαθεῖν ἐκ τῶν ἐμῶν λόγων, ὅτι ἐκωλύθη ἐν ἰλαρότητι διάγειν, ἀρετῇ σκυθρωπὸς καὶ χαλεπὸς εἶναι πρὸς τοὺς ἐρχομένους ἀδελφούς, μὴδὲ ἀπηνῆς τις καὶ δυσπρόσιτος καὶ ἀπάνθρωπος ἔσο ἀντὶ χρησίου καὶ ἀγαπητικοῦ, μὴδὲ ἐν ταῖς δεξιώσεσι τῶν προσόντων ἀδελφῶν σκυθρωπὸς, καὶ περὶ ἀνέχρισιν καὶ λόγον ἀκοινωνήτος. Πάντοτε γὰρ χαίρειν πρόσταγμα ἔστιν ἀποστολικόν, καὶ τὸ, *Παρακαλεῖτε ἀλλήλους*, καὶ *γίνεσθε εἰς ἀλλήλους χρηστοί*· καὶ, *Ἡ ἀγάπη, φησί, χρηστεύεται*· καὶ αἱ τῶν ἀποστόλων φιλοφρονεῖται τοὺς γράμμασιν αὐτῶν ἐνεῖσιν, ὡς τέκνα φιλοφρονούμενοι τοὺς ἀκούοντας, ὡς ἀδελφούς παρακαλοῦντες τοὺς προσέχοντας· καὶ πολλὰ περὶ τῆς ἱερᾶς κατὰ τὴν ἀγάπην χρηστότητος ἔστιν ἐκ τῶν ἁγίων

^a Reg. ἐπιποθοῦσα τὴν ἀπτόητον, τὴν ἀπερίεργον, inquit Montf., qui, cum Morello, τὴν ἀπτόητον omitit; sed hoc cemma legit etiam Savilius. Eor.

Γραφῶν καταμαθεῖν. Μὴδὲ δεῖ πρὸς ἀμετρον διαρότητα μεταγεῖν, μὴδὲ γελοιοποιεῖν λυμῆνασθαι τὴν εἰς Θεὸν μίμησιν χρηστότητα, ἀλλὰ μεταξὺ στήναι τῆς τελείας διαρότητος, καὶ μὴτε λυπεῖν τοὺς συντυγχάνοντας, μὴτε ἐκλύειν καὶ ραθύμους ἀποτελεῖν, μὴτε χαλεπῶς ἐπιπλήττειν, μὴτε ἀπατηλῶς κολακεῖν, ἀλλὰ καὶ συμφερόντως ἐπιστρέφειν καὶ χρηστῶς παρακαλεῖν. *Ὅς φαίνεται, φησί, ῥῆμα προσεῖναι σκληρόν, ροῆμω· κηρία δὲ μέλιτος λόγοι καλοὶ, γλυκασμα δὲ αὐτῶν ἰσως ψυχῆς· εἰσὶν οἱ λέγοντες τιτρώσκουσιν ὡς μάχαιρα, γλώσσαι δὲ σοφῶν ἰώρται.* Καλὸν δὲ καὶ τὸ θεαῖς ὧδαῖς ἀνακείσθαι μετρίως· ἡ γὰρ τοιαύτη φαιδρότης ἀγιάζει τὴν ψυχὴν, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· *Πληρουσθε, φησί, Πνεύματι, ἰδοῦντες καὶ ψάλλοντες ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.* Καλὸν οὖν τῇ πρὸς τὴν τοιαύτην εὐφροσύνην σπουδῇ προσεῖναι, καὶ μὴ διὰ τινά τροπὴν πικρὸν καὶ σκληρὸν ὁκνηρῶς ἔχειν πρὸς τὴν θεῖαν ὥδην, ὡς μὴ καταξιούντα φωνὴν προσκομίσαι πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ μελωδίαν. Πρὸς γὰρ τοιοῦτον θεῖον πνεῦμα, καὶ πρὸς τὴν ὁμίλιν τὴν ἱερὰν φαιδρῶς ἔχειν δεῖ οὐκ εἰς ἡδουφονίαν ἐκλυομένους, οὐδὲ βακχῶς διακείσθαι εἰς τὰς θείας ὧδας, οὐδὲ μελωδικῶς ἀνακλῆν, καὶ περιβλέπεσθαι ὧδε χάκει, ὅπως ἐπαυνοῦνται, ἀλλ' ἐνευφραίνοντες Θεῷ, καὶ αὐτῷ μόνῳ ἀρέσκον σπουδάζοντες, καὶ ἐνταῦθα δὴ μάστιγα, ἵνα τῷ σεμνῷ τὸ ἱλαρὸν κεκραμένον εὐρήσῃται, τοῦ μὲν πρὸς Θεὸν φόβου τὴν σεμνότητα παρέχοντος ἡμῖν, τῆς δὲ θείας ὥδης εἰς φαιδρότητα ἐναγούσης, καὶ μίμησιν τῆς αἰωνίου χαρᾶς ἐμποιούσης, ἐν ᾗ τὴν μελωδουσαν ζωὴν οἱ καλῶς ἐμπολιτευσάμενοι ζῆσονται παρὰ Κυρίῳ· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΝΗΣΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΕΗΜΟΣΥΝΗΣ.

Καλὴ ἡ νηστεία, καλὴ καὶ ἡ τῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις· καλὴ δὲ ἔστιν, ὅταν καὶ ἡ ἐκ ταύτης πράξις ἐπὶ τῇ, ἐπεὶ, ἐάν ἀναγινώσκῃς μὲν, ἡ ποιῆς δὲ, γίνεται σοὶ εἰς κρίμα ἡ ἀνάγνωσις, καὶ εἰς ἐφόδον κολάσεως. Οὐ γὰρ ὁ ἀκραταὶ τοῦ νόμου, φησί, *δικαίαι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται*· καὶ πάλιν ὁ Χριστός· *Εἰ μὴ ἤλωρ καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόσφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν.* Μακάριος δὲ ὁ λέγων εἰς ὧτα ἀκούοντων, ὅταν μάλιστα τὸν τόκον καταβάλῃσιν· τόκος δὲ ἔστιν ἡ ὑπακοή, καὶ ἡ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ἐργασία, καθὼς φησὶν ὁ Κύριος· *Κἀγὼ ἐλθὼν ἀπήτησα* [806] *ἀντὶ τῶν ὁμῶν σὺν τόκῳ.* Τί οὖν συνήγαγες, ἀδελφὲ, ἀπὸ τῆς νηστείας; ἐπεὶ καὶ γεωργὸς διὰ τοῦτο σπείρει, ἵνα θερίσῃ, καὶ ἔμπορος διὰ τοῦτο τὰς ἀποδομίας ἀποτελεῖ, ἵνα χρήματα συναγάγῃ, καὶ κυβερνήτης διὰ τοῦτο πολλὰ πέλῃ διαπερᾶ, ἵνα τὸ σκάφος φορτίον ἐμπλήσῃ. Μὴ μοι εἰπῇς, ὅτι Τόσας ἡμέρας ἐνήστευσα, τὸ καὶ τὸ οὐκ ἔφαγον, οἶνον οὐκ ἔπιον, αἰουσίαν ὑπέμεινα, ἀλλὰ δεῖξόν μοι, εἰ θυμῶδες ὦν, πρῶτος ἐγένον, καὶ εἰ ὠμὸς ὦν, ἐγένον φιλόφρωνος. Ἐπεὶ ἐάν μεθύῃς τῷ θυμῷ, τί τὴν σάρκα καταβλήσκῃς; ἐάν φθόνος ἡ ἐνδομὴ καὶ πλεονεξία, τίς ἡ ὠφέλεια τῆς ὑποποσίας; Οὐ ζητῶ νῦν ποταπὴ ἡ τράπεζα, ἀλλ' εἰ γνώμης κακῆς ἐγένετο μεταβολή. Ἐάν ἡ δέσποικα, ἡ ψυχὴ λέγω, πορνέῃ, τί τὴν θεράπωναν, τὴν γαστέρα φημι, μαστίζεις; εἰ ἡ ψυχὴ παρασύρεται, τί τὸ σῶμα τέκει;

PATROL. GR. XLVIII.

Ταῦτα λέγω οὐκ ὑμῶν κατηγορῶν, ἀλλὰ διὰ τοὺς ραθύμους. Ὅσον γὰρ ἐάν ἴδω ὑμᾶς πετομένους, ἐπὶ βοῦλομαι ὑμᾶς ἀνωτέρω πέτασθαι· τοιαύτη γὰρ ἡ τῆς ἀγάπης τυραννίς. Καὶ ὥσπερ οἱ φιλάργυροι, ὅσον ἐάν συναγάγῃσι χρυσίον, πλέον ἐπιζητοῦσιν· οὕτω καὶ ἡμεῖς πλέον ορεγόμεθα τῆς ὑμετέρας προκοπῆς. Εἰ οὖν θέλεις παρὰ Θεοῦ προσεχθῆναι, νήστευσον ὡς οἱ Νινευῖται, ἀδελφὲ· ἐκεῖνοι νόμον οὐκ ἔλαβον· περὶ ὧν φησὶν ὁ Παῦλος· *Ὅταν γὰρ ἔθῃ τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσὶ νόμος.* Μὴ τοίνυν ἀργὴν τὴν νηστείαν ἐπιδείκνυσον· οὐ γὰρ ἀναβαίνει μόνῃ εἰς τὸν οὐρανὸν ἡ νηστεία, ἐάν μὴ ἔχῃ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς τὴν ἐλεημοσύνην· *ἐννοεῖται γὰρ αὕτης ἔστι, καὶ οὐ μόνον ἀδελφότητος καὶ ἐννοεῖται, ἀλλὰ καὶ ὄχημα.* Καὶ πόθεν τοῦτο; Τῷ Κορινθίῳ ἔλεγεν ὁ ἄγγελος· *Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.* Πτερὸν γὰρ ἔστι τῆς εὐχῆς ἡ ἐλεημοσύνη· ἐάν οὖν μὴ ποιῇς πτερὸν τῇ εὐχῇ, οὐ πέταται· ὅταν δὲ περυνθῇ ἡ ψυχὴ σου, ἵπταται εἰς τὸν οὐρανόν. Ἐως ποτε ἡ φιλαργυρία καὶ τῶν κτημάτων ἡ ἐπιθυμία; Ταῦτα πάντα, ἀδελφὲ, συγκαταλέγεται τῷ παρόντι βίῳ. Ἀλλὰ πάντως μοι εἰρεῖς· Ταῦτα σεαυτῷ λέγε. Καὶ ἐμαυτῷ λέγω, ἀδελφὲ, καὶ ὑμῖν· κοινὸν γὰρ τὸ συμβούλιον. Ἐγὼ ταῦτα ἀκούων, καὶ διορθούμενος, παρ' ὑμῶν χάριν λαμβάνω· κἀν δοῦλος ἢ ὁ λέγων, δέχομαι τὴν συμβουλίην, κἀν ἐλεύθερος ἢ, προθύμως ἀκούω. Οὐ

γὰρ τὸ διάφορον τῶν προσώπων, ἀλλ' ἡ χρῆσις τῆς συμβουλῆς ποιεῖ με δέγεσθαι τὰ λεγόμενα. Εἰ γὰρ Μωϋσῆς ἐκείνος, ὁ τῷ Θεῷ ὁμιλήσας, τὰς τοῦ κηδεστού αὐτοῦ συμβουλίας οὐκ ἀπεστράφη, καὶ τούτου βαρβάρου ὄντος, ἀλλὰ κακείνους κατεδέξατο, καὶ ὁ Θεὸς ἐδεβαίωσε· πόσω μᾶλλον ἡμεῖς; Οὐ λέγω σοι, ἀκτῆμων γενοῦ, ἀλλὰ τὸ περισσὸν εἰς τοὺς πέντητας ἀνάλωσον, ἵνα ἡ περισσειά σου ὑπόθεσις σωτηρίας σοι γένηται. Οὐχ ὁράτε πολλοὺς κατὰ τὴν ὁδὸν πέντητας, πῶς μένουσι νοσοῦντες καὶ γυμνητεύοντες; καὶ ὁ μὲν νεώτερος, ὁ δὲ πρεσβύτερος, καὶ ἄλλος ὅψ' ἐτέρου στηρίζεται, καὶ πολλὴ ἡ τούτων τραγωδία. Δὲς οὖν τῷ συνδούλῳ, ἵνα ἔχῃς τὸν Δεσπότην χρεωφειλέτην, τὸν ἡδέως χρεωστουῖν, τὸν διδόντα τὸ κεφάλαιον μετὰ τοῦ τόκου· ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἔξω ἐγκλημάτων ὁ τόκος, ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ ἔπαινος. Οὐ δίδως τῷ πέντῃ; πρόσθε γὰρ δι' αὐτοῦ αἰτοῦνται, καὶ αἰδέσθῃ; τὸ ἀξίωμα τοῦ λαμβάνοντος· ὁ πέντης λαμβάνει, καὶ ὁ Θεὸς δανείζεται. Ἐννόησον τοῦ κατέθετο Δεσπότης σου δι' ἐκεῖνο, ἵνα σε ἐπικάμῃ μὴ εἶναι ὡμὸν καὶ ἀπάνθρωπον. Πεινῶντα μὲν γὰρ, φησὶν, εἰδέτε με, καὶ οὐκ ἐθρέψατε· διψῶντα, καὶ οὐκ ἐποτίσατε· ξέρον, καὶ οὐ συνηγάγετε· γυμνόν, καὶ οὐ περιεβάλετε, καὶ τὰ ἔξῃς. Οὐ δίδως οὖν πεινῶντι τῷ Χριστῷ; Σὺ καὶ ὁ πέντης τὸ σῶμα αὐτοῦ κοινῶς ἐκ τῆς τραπέζης μεταλαμβάνετε, τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ ὁμοίως μετέχετε· ἐν τοῖς μεγάλοις σοι καὶ φρικτοῖς κοινωνεῖ, καὶ τῶν μικρῶν αὐτῷ οὐ μεταδίδως; Μὴ γὰρ τὰ σὰ αὐτῷ παρέχεις; Κἂν γὰρ παρὰ τῶν γονέων, ἐδέξω, κἂν παρὰ τῶν προγόνων, τοῦ Θεοῦ εἴσι. Τί καταγυμνῶνεις αὐτὰ εἰς τὴν γῆν; Δὲς τῷ πέντῃ, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀσφαλείας φυλάττει σοι αὐτὰ ὁ Δεσπότης. Οὐχ ὁρᾷ; τοὺς γηπόνους τί ποιοῦσιν; οἱ πολλὰκις ὑπὸ πείνης μὴ ἔχων σπόρον, τίθητιν αὐτοῦ τὸ ἱμάτιον, καὶ λαμβάνει ὁ βούλειται, καὶ τῇ γῇ καταπιστεύει; καίτοι πολλὰκις ἦλθε καιρὸν ἀνωμαλία, καὶ ἀπῆλθε μηδὲν θερίσας, καὶ ὁμοῦς πιστεύει τῇ γῇ διὰ τὴν ἐλπίδα. [807] Ὅπερ μὲν ἡ γῇ ποιεῖ, τοῦτο ὁ Δεσπότης οὐ δύναται ποιῆσαι; Μιμησάι ἐκείνην τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ χῆραν, τὴν ἔχουσαν δράκα ἀλεύρου ἐν τῇ ὀρέῃ, καὶ ὀλίγον ἔλαιον ἐν τῷ καμφάκῃ, οὗ ἐξ αὐτῶν τὸν προφήτην ἐξενόησεν· ἡ ταύτην τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἥτις δύο ὁδοῦς βαλοῦσα πάντας ὑπερηκόνησεν· ὅλον γὰρ τὸν πλοῦτον αὐτῆς ἔβαλεν. Ἀλλὰ τί λέγεις; Πέντης εἰμι, καὶ οὐκ ἔχω χρήματα. Δύο ὁδοῦς οὐκ ἔχεις; Εἰ δὲ καὶ οὐκ ἔχεις, γνομῆς ἀγαθῆς; παρουσίαν ζητεῖ ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, Ὅστις ἐὰν ὀψ' ποτήριον ψυχροῦ ὕδατος, οὐ μὴ ἀπολέσει τὸν μεθὸν αὐτοῦ. Βλέπε, τί λέγει· ψυχρὸ ὕδατος, οὐ θερμὸ, ἵνα μὴ διὰ τὴν δαπάνην τῶν ὅλων στερηθῇς τοῦ μισθοῦ. Καὶ βασιλεὺς μὲν ὅσον ἐὰν ἐπιβάλῃ σοι χρυσίον, κρεμνόμενος, σχοινόμενος, δίδως ὅπερ βούλεται· κἂν πέντης ᾖ, οὐ πρόσχει τῇ δυνάμει τῶν προσώπων, ἀλλὰ τῷ ἰδίῳ κέρδει. Ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκστού δυνάμιν ἀπατεῖ. Διὰ τί γὰρ εἰσι πέντητες; μὴ γὰρ οὐκ ἡδύνατο ὁ Θεός; ὁμοῦν χρυσὸν κατενεγκεῖν; ἀλλ' ἵνα σοι ἡ ἐκείνου πενία παραμυθία τῶν ἁμαρτημάτων σου γένηται. Μέγα ἄνθρωπος, καὶ τίμιον ἀνὴρ ἐλείμω· βλέπε πόσον ἐστὶν ἡ ἐλεημοσύνη. Ἐαυτὴν παραβάλλει ὁ Θεὸς τὸν ἐλεήμονα· Γίνεσθε γὰρ, φησὶν, οἰκτίρμονες, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ ὁμῶν ὁ οὐράνιος οἰκτίρμων ἐστίν. Ἐὰν εἴθῃ ὁ δάνατος, ὧδε μένει τὰ χρήματα· διὰ τί οὖν οὐ προσποτέλλεις σεαυτῷ ἐκεῖ, ἵνα ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ παραστῶσί σοι πέντης, ὅπου ῥήτωρ οὐκ ἐστίν, οὐδὲ συνήγορος; Ἐπιδείκνυνται γὰρ οἱ πέντητες τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ στρώματα, καὶ ἀρπάσσουσιν αὐτοῦ τοῦ πυρὸς. Οὐχ οὕτως ἦλτος εἰς πάγος ἔλθων λύει αὐτὸν, ὡς ἐλεημοσύνη ἐμπροσθεν εἰς πλῆθος ἁμαρτιῶν ἀφανίζει αὐτάς. Ἴνα δὲ μάθῃς τῆς ἐλεημοσύνης τὸ ὕψος, τί τῆς παρθενίας ἐπιπονότερον; Οὐδὲν· πολλὰ εἰσιν αἱ ἀρεταί, αἱ μὲν μεγάλαί, αἱ δὲ μέλεις, αἱ δὲ ἐλάττωες· τῆς δὲ παρθενίας οὐδὲν ἐπιπονότερον· πρὸς τὴν φύσιν παλαίει· ὁ πόλεμος οὗτος ἀνοχὴν οὐκ ἔχει· μάχη ἐστὶν εἰρήνην μηδέποτε ἔχουσα, εἰ μὴ διὰ τοῦ ἐλέους τοῦ Χριστοῦ. Ἔστηκεν ἡ παρθενία τὴν καμίνον πρὸς αὐτὴν συνάγωγῃ, καὶ μὴ καιρομένη· παρ-

θένος ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐστῶσα οὐ κατακαίεται· ἐν τῇ καμίνῳ οὐσα οὐ φλέγεται, ὁρόσον ἔχουσα καθάπερ οἱ τρεῖς παῖδες· πρὸς τὰς ἀσάτους δυνάμεις ἀμιλλομένη, τὸν Μιχαῆλ μιμνῆται, καὶ πρὸς τὸν Γαβριὴλ ἀμιλλᾷται. Ἐν τῇ παραδείσῳ ἦν ἡ παρθενία, καὶ ὑπὸ τὸν ὀράκοντος κατεφθάρη. Διὰ τοῦτο ἐν τοῖς μέσοις χρόνοις οὐκ ἐφαίνετο· ὅτε δὲ ἦλθεν ὁ ἐκ παρθένου γεννηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τότε ἐφάνη πάλιν. Θέλεις δὲ γινῶναι τῆς παρθενίας τὸ μέγεθος; Μωϋσῆς τὴν θάλασσαν ἐσχίσας, τὸν ἀέρα μετέβαλε, μάννα κατήγαγε, καὶ κατελάλησαν αὐτοῦ περὶ τῆς ἰδίας γυναίκος, τῆς Αἰθιοπίσσης, οἱ γυναῖκα εἶχε· καὶ Ἀβραάμ δὲ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ἀλλὰ καὶ Ἰωσήφ, εἰ καὶ σωφρόνων, ἀλλ' ὅμως μετὰ ταῦτα γυναῖκα ἔσχε. Βούλει μαθεῖν, ὅσον ἐστὶν ἡ παρθενία; Ὁ Χριστὸς ἐλθὼν οὐ κατέθεσεν αὐτὴν ἀνάγκῃ· ὁμοῦ γὰρ τὰς ἄλλας ἐπιτείνας ἀρετὰς, ταύτην οὐκ ἐπέτεινεν, ἵνα, ἐὰν ἔκτουσις κατορθώσης, στεφανωθῇς. Οἱ ἐγκράτειαν ἀσχοῦντες, καὶ τὴν ἀκτιμοσύνην πρώτην αὐτὴν μεταχειρίζονται. Εἰσὶ γὰρ εὐνούχοι, οἵτινες ἐγεννήθησαν οὕτω· καὶ εἰσὶν εὐνούχοι, οἵτινες εὐνούχισθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ εἰσὶν εὐνούχοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοῖς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, οὐ τὰ μόρια κόψαντες, ἀλλὰ τὴν ἀκόλαστον ἐπιθυμίαν ἀποκοψάμενοι. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρεῖτω. Καὶ ὁ Ἀπόστολος τὰς ἀρετὰς ἐπελθὼν πάσας, εἰδὼς αὐτῆς τὸ πᾶλος, λέγει· Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω. Εἶδες πῶς μεγάλη ἡ παρθενία; Καὶ ὅμως χωρὶς ἐλεημοσύνης οὐκ ἔσωσεν· ἐλεημοσύνη αἱ μωραὶ, ἐπειδὴ ἔλαιον οὐκ εἶχον, ἀλλὰ μόνην τὴν παρθενίαν, οὐκ ἐσθλὸν εἰς τὸν νυμφῶνα· λέγουσι γὰρ ταῖς φρονίμοις· Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὁμῶν. Δικαίως δὲ ἐκλήθησαν μωραὶ, οὗ τὸ ἐπιπονότερον κατορθώσασαι, τὸ χωρὶς πόνου οὐκ ἐποίησαν· τὸν μέγαν ἀνταγωνιστὴν κατήνεγκαν, καὶ ὑπὸ τοῦ ἐλάττωτος ἡττήθησαν. Καὶ ἐλθόντος τοῦ νυμφίου, εἰσθλὸν αἱ φρόνιμοι εἰς τὸν νυμφῶνα· καὶ ἦλθον οὐκ εἰναι· χροῦσαι· καὶ λέγει αὐταῖς· Οὐκ οἶδα ὑμᾶς. Διὰ τί; [808] Ὅτι πεινῶντα με εἰδέτε, καὶ οὐκ ἐθρέψατε. Ἡμεῖς δὲ μὴ γένοιτο ἀκούσαι φωνῆς τοιαύτης· τοῖς δὲ τὴν ἐλεημοσύνην κατορθώσασιν λέγει· Δεῦτε, οἱ εὐλόγημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Διὰ τί; οἱ παρθενίαν ἐτήρησαν; Οὐδαμῶς· ἀλλ' οἱ ἔπειρασαν, καὶ ἐδούκατέ μοι χωρεῖν· ἐδίψησαν, καὶ ἐποτίσατέ με· ξέρος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με· ἀσθενής, καὶ ἐν σουλῇ, καὶ ἐπισκεψάσθε με. Ἴνα δὲ μάθῃς πόσον ἐστὶν ἡ ἐλεημοσύνη, βούλομαι πάλιν ὑμᾶς ὑπομνήσαι τῆς ἱστορίας ταύτης. Δέκα παρθένοι ἦσαν, αἱ πέντε φρόνιμοι, καὶ αἱ πέντε μωραὶ· καὶ φωνὴ ἐγένετο κατὰ τὸ μεσονύκτιον. Ἀνάστητε, ὁ νυμφὸς ἔρχεται. Τὸ μεσονύκτιον ἡ ἀνάστασις ἐστίν, ὅτε οἱ ἀγγελοὶ πάντα· ἡμεῖς ἐπεγείρωσιν. Ἀναστᾶσι δὲ αἱ παρθένοι ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν. Ἡ δὲ λαμπρὴ ἡ παρθενία ἐστὶ, τὸ καθαρὸν, τὸ εὖ, τὸ φωτεινόν. Λέγουσιν αἱ μωραὶ ταῖς φρονίμοις· Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὁμῶν. Λέγουσιν αὐταῖς αἱ φρόνιμοι· Φοβούμεθα μὴ ποτε οὐκ ἀρξέσθῃ ἡμῖν καὶ ὁμῖν (ἀλλ' οὐχὶ βατκαίνουσαι οὐκ ἔδωκαν· ἐκεῖ γὰρ τίς χρεια χρυσίου λοιπόν; οὐ γὰρ ἐστὶν ἐκεῖ πλούσιος καὶ πέντης), ἀλλ' ἀπελθούσαι ἀγοράσατε. Καὶ τίνες αἱ πωλύντες; Πέντητες· σὺ γὰρ μᾶλλον λαμβάνεις τὴν δίδω· δίδως αὐτῷ σὺ γῆνα, καὶ λαμβάνεις ἐπουράνια. Ὡς οὖν ἀπῆλθον ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφὸς· καὶ εἰσθλὸν εἰς τὸν νυμφῶνα αἱ ἔτοιμοι, καὶ ἐκλείσθησαν αἱ θύραι. Ἐλθοῦσι δὲ ἐκεῖναι ἔκρουσαν, καὶ λέγει αὐταῖς· Οὐκ οἶδα ὑμᾶς. Ὅρᾳ, ἐπειδὴ ἐλεημοσύνην οὐκ εἶχον, καὶ τοῦ πόνου τῆς παρθενίας ἀπέτυχον, καὶ ἔξω τοῦ νυμφῶνος ἔμειναν. Μαθόντες οὖν τῆς ἐλεημοσύνης τὸ κέρδος, ἀδελφοί, ποιήσωμεν ἐλεημοσύνην, ἵνα καὶ τοῦ νυμφῶνος ἐπιτύχωμεν, καὶ τὰν αἰωνίων ἀγαθῶν ἀπολαύσωμεν, χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα σὺν τῷ ἁγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

non enim personarum excellentia, sed utilitas consilii efficit, ut ea quæ dicuntur, admittam. Nam si Moyses ille tantus vir, qui cum Deo fuerat colloquutus, socii sui consilium non est aversatus, tametsi barbarus erat, sed cum ipse suscepit, tum Deus confirmavit (*Exod. 18. 24*): quanto magis nos? Non dico tibi, ut inops fias, sed ut quod redundat, in pauperes eroges, ut abundantia tua salutis occasio tibi fiat. Non videtis multos in via pauperes? Quo pacto agri nudique remanent? Atque hic quidem junior, ille vero senior est; et alter ab altero fulcitur, et multa est illorum miseria. Da igitur conservo, ut Dominum habeas debitorem, qui lubenter est debitor, qui sortem dat cum usura. Nam in rebus quidem profanis crimen est usura, at apud Deum laus est. Non das pauperi? Eum attende, qui per illum petit, et ejus dignitatem, qui accipit, reverere: pauper accipit, et Deo mutuum datur. Cogita quod descenderit ejus causa Dominus tuus, ut te inflecteret, ne crudelis esses et inhumanus. *Esurientem enim me vidistis, et non aluistis: sitientem, et non dedistis mihi potum: hospitem, et non collegistis: nudum, et non operuistis* (*Matth. 25. 42. 43*): et quæ sequuntur. Non das igitur Christo esurienti? Tu et pauper corporis ejus communiter ex mensa participes estis, et calici ejus pariter communicatis: in rerum magnarum ac tremendarum communionem tecum venit, et tu illi exiguas non impertis? Num enim illi, quæ tua sunt, largiris? Quamvis enim a parentibus acceperis, quamvis a majoribus, Dei sunt: quid in terram illa defodis? Da pauperi, et multa cum securitate tibi Dominus illa servabit. Non vides, quid faciant agricolæ? Sæpenumero is, cui præ inopia semen non suppetit, vestem suam pignori opponit, et quod vult accipit, ac terræ committit: tametsi persæpe, cum tempestatum intemperies ingruerit, nulla collecta messe discedit, et tamen propter spem terræ credit. Quod igitur terra præstat, hoc Dominus præstare non potest? Imitare illam in Veteri Testamento viduam, quæ pugillum farinæ in hydria, et paucum oleum in lecytho habuit: quoniam ex ipsis hospitio prophetam excepit (*3. Reg. 17. 12*): aut istam in Evangelio, quæ cum obolos duos misisset, omnes superavit, quippe quæ suas omnes opes miserit (*Luc. 21. 5*). Quid vero dicis? Pauper sum, pecunias non habeo. Duos obolos non habes, quinetiam, licet non habeas, bonæ mentis et affectus opes requirit Deus: propterea dicebat, *Quicumque dederit calicem aquæ frigidæ, non perdet mercedem suam* (*Matth. 10. 42*). Vide, quid dicat: *aquæ frigidæ, non calidæ, ne propter lignorum sumptum mercede priveris*. Atque Imperator quidem si tributum auro tibi solvendum indicat, suspensus, fiduculis tortus, quantum ille voverit, pendis: quamvis pauper sis, non habet rationem facultatis personarum, sed proprii lucri; Deus autem non ita, verum pro ejusque facultate requirit. Cur enim sunt pauperes? An vero non poterat Deus aureum imbrem demittere? Sed ut illius paupertas solatium tibi fiat peccatorum. *Magnum quiddam est homo, et pretiosum homo misericors* (*Prov. 20. 6*). Vide quanta res sit eleemosyna: secum Deus comparat misericordem: *Estote enim, inquit, misericordes, sicut et Pater vester cælestis misericors est* (*Luc. 6. 36*). Si venerit mors, hic manent pecuniæ: quin tu igitur eas illic præmittis, ut in illa die tibi pauperes patrocinentur, ubi non est orator, nec advocatus? Ostendunt enim vestes et strophæ pauperes, et ab igne te abripiunt. Non ita cum in glaciem sol incidit, eam liquefacit, atque eleemosyna, cum in peccatorum inciderit multitudinem, ea delet. Ut autem sublimitatem intelligas eleemosynæ, quid virginitate laboriosius? Nil. Multæ sunt virtutes, aliæ magnæ, aliæ majores, aliæ minores? At virginitate laboriosius est nihil. Cum natura luctatur; hoc bellum intermissionem non habet: pugna est quæ pacem numquam sortitur nisi forte per Christi misericordiam. Stat virgo fornacem in seipsam confians,

nec tamen uritur: virgo super prunas consistens, non tamen incenditur, cum sit in fornace, non exurit, sed ut tres pueri rore perfunditur, cum invisibilibus certans virtutibus, Michaellem imitatur, et Gabriellem æmulator. In paradiso erat virginitas, et a dracone corrupta est: propterea mediis temporibus non apparebat: cum autem venit is, qui ex virgine natus est, Jesus Christus Dei Filius, tum rursus apparuit. Vis autem virginitatis magnitudinem nosse? Moyses mare divisit, aerem immutavit, manna demisit, et illi propter uxorem suam Æthiopiassam obloquuti sunt (*Num. 12. 1*), quod uxores haberet: et vero Abraham, Isaac, et Jacob. Imo et Joseph, tametsi castus erat, postea tamen uxorem habuit. Vis intelligere, quanta res sit virginitas? Cum venisset Christus, eam necessitate non devinxit; simul enim alias virtutes cum intendisset, hanc non intendit, ut cum sponte bene egeris, coroneris. Qui in continentia et paupertate se exercent, primam illam aggrediuntur. *Sunt enim eunuchi, qui sic nati sunt: et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus: et sunt eunuchi qui se ipsos castraverunt propter regnum celorum* (*Matth. 19. 12*), non cum sibi membra amputassent, sed cum lasciviam libidinem reseuissent. *Qui potest capere capiat*. Apostolus quoque virtutes omnes cum recensisset, hujusque immensitatem probe nosset, ait: *De virginibus præceptum Domini non habeo* (*1. Cor. 7. 25*). Vides ut magna sit virginitas, et tamen absque eleemosyna non servavit: eleemosynæ vero sine virginitate servaverunt. Quinque virgines fatuæ, propterea quod oleum non habebant, sed virginitatem solam, in sponsi thalamum non intrarunt. Sapientibus enim dicitur, *Date nobis de oleo vestro* (*Matth. 25. 8*). Ac merito sane fatuæ sunt vocatæ, quod cum id, quod erat laboriosius, perfecissent, quod laboris expertus erat, non præstitissent: magnum adversarium dejecerant, et a minori fuere superatæ. Et cum venisset sponsus, sapientes in thalamum sponsi venerunt; atque illæ quoque pulsantes venerunt: aitque illis: *Nescio vos* (*Ib. v. 12*). Quid ita? *Quoniam esurientem me vidistis, nec aluistis* (*Ib. v. 42*). Absit autem, ut talem nos vocem audiamus. Illis vero quæ eleemosynam erogaverunt, ait: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi* (*Ib. v. 34*). Quid ita? Num quia virginitatem servarunt? Nequaquam, sed quoniam *Esurivi, et dedistis mihi manducare: sitiivi, et potum mihi dedistis: hospes eram, et collegistis me: nudus eram, et cooperuistis me: infirmus ei in carcere, et visitastis me* (*Ib. v. 42. 43*). Ut autem intelligas, quanta res sit eleemosyna, rursus hanc volo vobis historiam in memoriam revocare. Decem erant virgines, quinque sapientes, et quinque fatuæ: ac circa medium noctis vox est edita: surgite, sponsus venit. Medium noctis est resurrectio: quo tempore nos omnes angeli excitabunt. Cum vero virgines surrexissent, ornaverunt lampades suas. Porro lampas est virginitas, quæ est quiddam purum, aere, ac lucidum. Dicunt sapientibus fatuæ: *Date nobis de oleo vestro: respondent illis sapientes: timemus, ne forte non sufficiat nobis et vobis* (at non quod inviderent, minime dederunt: quid enim illic opus est auro? non enim illic dives et pauper est), *sed abeuntes emite*. Quinam autem sunt illi, qui vendunt? Pauperes. Tu enim potius accipis quam das: tu das illi terrena, et accipis cælestia. Cum igitur emptum abiissent, venit sponsus, et quæ paratæ erant, in sponsi thalamum sunt ingressæ, et clausæ sunt januæ. Illæ vero cum venissent, pulsarunt, et ait illis: *Nescio vos*. Vides, quoniam eleemosynam non habebant, laborem etiam virginitatis amiserunt, et extra thalamum sponsi remanserunt. Itaque perspecta eleemosynæ utilitate, fratres, eleemosynam erogemus, ut et sponsi thalamum consequamur, et æternis bonis perfruamur, gratia Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri gloria tua cum sancto, bono ac vivifico Spiritu nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

IN THEODORI LAPSI RESPONSIONEM AD CHRYSOSTOMUM.

Hoc otiosi et insulsi Græculi commentum agmen ducit in spuris, quemadmodum epistolæ sive paræneses ad Theodorum lapsum, in germanis Chrysostomi operibus primum obtinet locum. Utque vere fatear, tam ineptam opellam, etsi Theodorum lapsum ementiatur, e tenebris eruere ne cogitasset quidem, nisi jam edidisset Henricus Savilius. Omnia hic ἀποσδιόγυσα sunt, series perplexa et intricata, oratio maculis et solcecismis gravissimis fœlata : Joannes Chrysostomus, tum admodum juvenis, Theodori, qui vicesimum ætatis annum agebat, socius atque ejusdem palæstræ comes individuus, hic pater Chrysostomus non semel vocatur. Et qui pater dici potuit tam juvenis ? qui Chrysostomus compellari,

THEODORI LAPSI RESPONSIO AD SANCTUM PATREM NOSTRUM ET ŒCUMENICUM DOCTOREM JOAN-
NEM CHRYSOSTOMUM.

Semper ii, qui ad tranquillum portum appulerunt, i's, qui in medio pelago fluctibus agitantur, pro virili opem ferre student ; idque duobus modis, vel utpote prætergressi tempestatem, ac decumanorum fluctuum memores, eos qui in graviora illa maris pericula incidunt miserantur ; vel si nondum tempestatem experti sunt, pericula illa sibi propria putant, quod idem se trajicere mare opus sit, eademque fluctuum pericula experiri, ut ad tranquillitatis portum appellent ; ideo omni studio sexcentisque machinis utuntur, ut si possint universam navim eripiant ; sin vero minus, naufragos saltem nudos servare satagunt, atque a Deo sperant se mercedem recepturos. Verum mihi misero, in gravissimum naufragium lapso, tempestatibusque agitato, non dico in medio mari, sed in profundo abyssi depresso, qui etiamnum tamen reluctor tamquam piscis ex profundo in aquarum superficiem adnatare satagens, ut a venenatis reptilibus in profundo versantibus eripiar, nemo fert opem (a) ; nimirum quod hujusmodi de nobis opinionem haberent, ut nunquam rem talem admittere posse viderent : ideoque in hoc nunc statu reperimur, ut malo nostro erudiamur. Verum annon eadem viscera, venerandi patres, erga me miserum et humilem exhibueritis, ne ejusdem rei periculum faciatis ? Meo certe conspecto vulnere timendum vobis est. Quid enim dixerim ? Annon charta, annon bidui otium, annon unius jumenti labor suppetat ? Sed quemadmodum peritissimi medici, cum ægrotum contigerint, videntque ad mortem vergere, jam remedia cōhibent, cique qui profecturus est, viventium ministerio funeralia præparant, et amici ægri etiamnum viventis mortem denuntiant, acerbi luctus præcones, non infaustum artis suæ exitum considerantes, sed auctoritatem præ se ferentes, contra ægrum sententiam dicunt ; ita et vestra sanctitas, consolationem cohibuit, adhortationem exclusit, fratrum cœtum distrahi curavit, omnibusque qui hosce terminos incolunt mortem nostram annuntiavit, ita ut etiam ad procul remotos hæc fama pervenerit. Hinc vero piis dilectisque fratribus acerbus luctus, iis vero, qui circa fidem male affecti erant, lætitia et gaudium. Omnino dicetis illud : *Vociferata est perdis, et congregavit quæ non peperit, faciens misericordiam suam*¹, in medio dierum ejus dereliquit eam, et in novissimis suis erit insipiens (Jerem. 17. 11). Videntes igitur vul-

nus meum, patres venerandi, timete, ac primo misericordem illum per sanctas preces vestras exorare conemini, ut misericordia ejus ad nos usque perveniat, qui, ut supra diximus, in profundum abyssi, et in medium inferni decidimus. Atque insuper bono vestro colloquio opem mihi ferre ne gravemini. Etiamnum enim vestræ caritati fidere audeo. *Frater qui adjuvatur a fratre* (Prov. 18. 19). Novi enim vos id non moleste laturos esse, sed potius precaturos, et meo conspecto vulnere in metum lapsuros. At ne putetis me verborum ostentationem curare, aut doctrinam instituere : ne putetis, per vestram caritatem rogo. Sed me ut ingentis vulneris dolore et metu æterni supplicii laborantem suscipite, ut captum desiderio honorum æternorum, quæ audivi, quæ gustavi, in quibus, antequam ab inimicis vulnus acciperem, aliquanto tempore degi. Hæc cum viderent dolosi illi, livore commoti, omnigenarum machinarum positis laqueis, victoriæ tropeum erexerunt. Unusquisque igitur vestrum, vulnus meum cernens, metuat, ac qui in prædictis bonis versatur, utpote qui graves ingentesque hostes circum se habeat, insidias observet ad rapendum thesaurum paratas. Qui autem nondum gustavit, sed gustare conatur, utpote multos magnosque, habens hostes, qui impediant, in tuto se collocet. Sed ad propositum redamus, et a vestra caritate poscamus ea, quæ nobis competant. Etenim a sermonis suavitate in sublime tantillum erecti sumus, tametsi currentes non læsimus, imo potius confirmavimus. Vestra namque de inimico reportata victoria, illos quidem reddit infirmiores, nos vero movet, ut resumptis armis, rursus ad certamina veniamus, nec ob metum inflicte nobis plagæ terga demus, sed per alacritatem vestræ victoriæ in stadium generosius accurramus. Rursum itaque, ut sæpe feci, pietatem vestram obsecrare audeo, ut dignemini preces vestras cœu hamum in profundum immittere, mortalemque piscem revocare, ac reducere in sagenam, ex qua vehementibus decumanisque fluctibus dejectus sum in profundum : utque meo conspecto vulnere timeatis. Et hæc quidem ad commotionem vestræ caritatis scribere aggressus sum, nec tamen hoc argumento digna verba facio. Utinam possem in eacunibus et præruptis, ore quasi tñba proferre, ac tonitruum instar per totum mundum emitte, et quasi in triumphum adducere peccatum meum : non desinerem utique omnem lapidem movere, ut universum orbem ad opem mihi ferendam pertraherem. Verum id nequeo facere : homo quippe sum, cujus vox tenuis, vita brevis. Cæterum sermonem jam orsus, divinas Scripturas commemorare, illisque consentanea

¹ Juxta editionem Romanam septuaginta Interpretum, legendum est, *faciens thesaurum suum*.

(a) Hæc prorsus vitia videntur et facile sane vitari poterant tam inepti scriptoris dicta ; nos divina vertimus.

MONITUM.

qui vixdum aliquod eloquentiae specimen dederat? Reliqua νοδείας argumenta cuius vel tantillum nasuto sese passim offerent. Ne quid tamen ex jam editis in hac editione nostra desiderari videretur, tam inutile opus Latine convertendum et typis dandum esse censuimus (a).

(a) De hoc Montefalconii iudicio vide Leonis Allatii *Diatribam de Theodoris*, hujusce *Patrologiae* tom. LXVI, initio, et ibidem cardinalis Angelo Mali notam. Edit.

[809] Θεοδώρου τοῦ ἐκπεπρωκότος ἀντίγραμμον πρὸς τὸν ἐν ἀγίοις Πατέρα ἡμῶν καὶ οἰκουμένην διδάσκαλον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον.

Πάντοτε οἱ ἐν εὐδοίᾳ λιμέσιν ὀρμίζοντες τοῖς ἐν μέσῳ θαλάσσης χειμαζόμενοι βοηθεῖν σπουδάζουσιν, ὥς ἂν ἢ δυνατόν, κατὰ δύο τρόπους· ἢ ὡς παρ-
ελθόντες τοὺς χειμῶνας, καὶ μεμνημένοι τῶν φοβε-
ρῶν κυμάτων, καὶ ὅσα αὐτοῖς κατὰ θάλατταν δεῖνὰ
συνέβαινεν, οἰκτεῖρουν τοὺς πάσχοντας· ἢ μήπω
χειμασθέντες, ὥσαύτως οἰκοῦνται τοὺς κινδύνους,
διὰ τὸ δεῖν τὴν αὐτὴν θάλατταν τέμνοντας, καὶ τὰ
αὐτὰ τῶν κυμάτων δεῖνὰ πειραθέντας, οὕτως ἐπὶ
τὸν λιμένα τῆς ἀναπαύσεως καταντήσαντες σπουδάζου-
σι, καὶ αἰμυρίαις μηχαναῖς χρώμενοι, εἰ δυνατόν,
ἅλῃ τὴν ναὺν περιποιήσασθαι· εἰ δὲ μή γε, καὶ τοὺς
ναυαγῆσαντας γυμνοὺς περισῶσαι σπουδάζουσι, καὶ
τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δικαίας μισθαποδοσίας τυχεῖν
ἐλπίζουσιν. Ἄλλ' ἔμοι τῷ τάλανι, ναυαγίῳ περιπε-
σόντι γαλεωπώταρ, καὶ χειμαζόμενῳ, οὐ λέγω ἐν
μέσῳ θαλάσσης, ἀλλ' ἐν πυθμένι βυθοῦ, καὶ ἐτι
ἀγωνιζομένῳ, ὥσπερ τινὶ ἰχθυὶ ἀπὸ βάθους πρὸς
τὴν ἀνω ἐπιφάνειαν ἀναγχαζόμενῳ, ἀπαλλαγῆναι τῶν
κατὰ τὸν βυθὸν ἰοδῶλων ἐρπετῶν, οὐδεὶς ὁ βοηθῶν
πάντως διὰ τὸ τοιαύτας ἡμῶν μνήμας ἔχειν. Οὐδέ-
ποτε γὰρ δυνατόν ἐστι τοιοῦτο ἐπεφάνημεν, καὶ
διὰ τοῦτο ἐν τοῦτοις εὐρέθημεν, ἵνα μάθωμεν ἀφ' ὧν
πάσχομεν. Ἄλλὰ μὴ τὰ αὐτὰ σπλάγχνα, τίμιοι Πα-
τέρες, ἐπεδείξασθε ἐν ἐμοὶ τῷ ἐκπτώτῳ καὶ ταπεινῷ,
ἵνα μὴ τῶν αὐτῶν πειρασθῆτε, ἰδόντες δὲ τὸ ἐμὸν
τραῦμα φοβήθητε. Τί γὰρ εἴποιμι; ἀρα ὑμέτερε
οὐ χάρτης, οὐχ ἡμερῶν δύο σχολή, οὐχ ἑνὸς ζώου
κάματος εὐρέθ; Ἄλλὰ πάντως καὶ τοὺς ἐμπειρο-
τάτους τῶν λατρῶν, ὅτι θανὰ βίωματα καὶ ἰσθμὶ
πρὸς θάνατον ἐπιειγόμενους, ἀποκρατοῦσι μὲν τὰ
βοηθήματα, παρασκευάζουσι δὲ διὰ τῶν ζώντων τῷ
ὀρμήσαντι τὰ [810] ἐπιθανάτια, καὶ τοὺς φίλους τοῦ
ζώντος τὸν θάνατον καταγγέλλουσι, πένθους δεινὸν
ὑποφῆται γινόμενοι, οὐ τῆς αὐτῶν τέχνης τὰς ἀπο-
τυχίας ἐννοοῦμενοι, ἀλλ' ἀρχοντικῷ φρονήματι κατὰ
τοῦ κάμνοντος ἀποφαίνονται· οὕτω δὲ καὶ ἡ ὑμέ-
τερα οσιότης ἀπεκράτησε μὲν τὴν παράκλησιν,
ἀπέκλεισε δὲ τὴν παραινέσιν, ἐσπούδασε δὲ τὸ σύ-
στημα τῆς ἀδελφότητος διασπαρῆναι, καὶ πᾶσι τοῖς
ὑπὸ τῆς ἐμῆς ἐνορίας οἰκοῦσιν ἐξηγγεῖλε τὸν ἡμέ-
τερον θάνατον, ὡς διαδοθῆναι καὶ τοῖς ὑπὲρ τὰ ὅρια
οἰκοῦσι. Καὶ τοῖς μὲν εὐλαβέσι καὶ ἀγαπητοῖς πέν-
θος δεινόν, τοῖς δὲ ἄλλοις ἔχουσι κατὰ τῆς πίστεως
εὐφροσύνη καὶ χαρὰ. Πάντως δὲ ἐρεῖτε τοῦτο·
Ἐγώ ημετερε ἀπὸ τοῦ, καὶ συνήγαγον ὁ οὐκ ἔτεκε,
ποιῶν ἔλεον αὐτοῦ· ἐν ἡμῖσι ἡμερῶν αὐτοῦ
ἐγκαταλείψουσιν αὐτὸν, καὶ ἐπ' ἐσχάτων αὐτοῦ
ἐστὶν ἄρρωγ. ἰδόντες τοῖνυν τὸ ἐμὸν τραῦμα, Πα-

τέρες τίμιοι, φοβήθητε, καὶ πρῶτον μὲν διὰ τῶν
ἀγίων ὑμῶν εὐχῶν δυσωπῆσαι τὸν εὐσπλαγχνον σπου-
δάσατε, ὥστε φθάσαι αὐτοῦ τὴν φιλανθρωπίαν μέ-
χρις ἡμῶν τῶν, καθὰ προεῖρηται, ἐν πυθμένι βυθοῦ
καὶ ἐν μέσῳ ἁδου πεσόντων· ἔπειτα καὶ συντυχία
ἀγαθῇ βοηθῆσαι μὴ ὀκνήσητε. Ἐτι γὰρ τοῖμυ τῆς
ὑμετέρας ἀγάπης καταβαρβεῖν τὸ Ἀδελφός ὑπὸ Ἀδελ-
φοῦ βοηθούμενος. Οἶδα γὰρ ὡς οὐκ ἀχθεσθε, εὐ-
χεσθε δὲ μᾶλλον, καὶ ἰδόντες τὸ ἐμὸν τραῦμα φοβείσθε.
Ἄλλὰ μὴ με νομίσητε ἐπίδειξιν λόγων ποιεῖσθαι, ἢ
διδασκαλίαν σύνταγμα· οὐ μὰ τὴν ὑμέτεραν ἀγάπην·
ἀλλὰ δέξασθε με ὡς ἄλγος ἔχοντα μεγάλης πληγῆς,
καὶ ὀδόν κολάσεως αἰωνίου, ἐπιθυμῶν τε τῶν αἰω-
νίων ἀγαθῶν, ὧν τε ἤκουσα, ὧν τε ἐγευσάμην, ἐν
οἷς καὶ χρόνον διήγαγον πρὸ τοῦ με ὑπὸ τῶν πολε-
μίων κατατιτρώσκεισθαι. Ταῦτα γὰρ θεασάμενοι οἱ
ὀδλοὶ ἐδάσκανον, καὶ τούτων παντοίων μηχανῶν
παγιδεύματα θέμενοι, τῆς νίκης τρόπαιον ἔστησαν.
Ἰδὼν τοῖνυν ἕκαστος ὅμιον τὸ ἐμὸν τραῦμα, φοβη-
θήτω, καὶ ὁ μὲν διάγων ἐν τοῖς προεῖρημένοις ἀγα-
θοῖς, ὡς δεινούς καὶ μεγάλους ἐχθρούς ἔχων κύκλῳ,
περισκοπεῖται τὴν ἐπιβουλήν τῆς τοῦ θησαυροῦ
ἀφαιρέσεως· ὁ δὲ μήπω γευσάμενος, σπουδάζων δὲ,
ὡς πολλοὺς καὶ μεγάλους πολεμίους τοὺς τοῦτον
διακυλῶντας ἔχων, ἀσφαλίζεσθαι. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προ-
καίμενον ἐπανελθόμεν, καὶ τῶν ἡμῶν συμβαλλομέ-
νων δεσθώμεν παρὰ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης. Ἰπὸ
γὰρ τῆς ἡδονῆς τῶν λεγομένων κατὰ μικρὸν ἐμε-
τεωρίσθημεν, εἰ καὶ μὴ ἐδράψαμεν τοὺς τρέχοντας,
μᾶλλον δὲ ἐπερρώσαμεν. Ἡ γὰρ ὑμέτερα νίκη παρὰ
τοῦ Ἐχθροῦ ἐκείνου μὲν ἀσθενέστερον παρασκευάζει,
ἡμεῖς δὲ ἀναλαβόντες τὰ ὅπλα αὐθὺς ἐπὶ τοὺς ἀγῶνας
ἐλθεῖν, μὴ τῷ φόβῳ τῆς ἐαυτῶν πληγῆς νῦνα
διδόντας, ἀλλὰ τῇ προθυμίᾳ τῆς ὑμετέρας νίκης
ἐπὶ τὸ στάδιον γενναϊότερους ἐλθεῖν. Πάλιν οὖν.
ὡς καὶ πολλάκις ἐδείχθη, καὶ νῦν τῆς ὑμετέρας
εὐλαβείας ἐτόλμησα, ἵνα καταξιώσητε τὰς εὐχάς·
ὅμιον ἀγχίστρου δίκην εἰς βυθὸν πέμψαι, καὶ ἐκεῖ
θνητὸν ἰχθὺν ἀνακαλέσασθαι, καὶ εἰσάγαγεῖν τοῦτον
εἰς τὴν σαγήνην, ἐξ ἧς ὑπὸ σφοδρῶν καὶ δεινῶν
κυμάτων εἰς βυθὸν κατερρίσθη, καὶ ἰδόντες τὸ ἐμὸν
τραῦμα φοβήθητε. Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον πρὸς ὑπό-
μνησιν τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γράφει ἀποσπασα-
σὺν ἀξίως τὸν λόγον τῆς ὑποθέσεως ποιούμενος. Εἴθε
γὰρ ἂν δυνατόν ἦν, ἐπὶ τὰ τῶν ἀκρωτηρίων ἐπι-
στάντα με, σάλπισται διὰ τοῦ στόματος μου, καὶ
βροντῆς δίκην ἐξαποστεῖται κατὰ παντὸς τοῦ κό-
σμου θριαμβεύοντα τὴν ἐμὴν ἀμαρτίαν, καὶ οὐκ
ἂν εἴσα τὴν οἰκουμένην εἰς βοήθειαν τοῦ καπο-
θωμάτος μου μὴ ἐπισπάσασθαι. Ἄλλ' ἀδύνατον τὸ
πρόγμα· ἄνθρωπος γὰρ εἰμι μικρόφωνος καὶ ὀλι-
γόδοτος. Λοιπὸν δὲ συνεχόμενος ὑπὸ τοῦ λόγου, τοῖ-
μῳ μνημονεύσαι τῶν θείων Γραφῶν, καὶ τοῦτο
παρ' αὐτῆς ποιῶν. Τῷ γὰρ ἀμαρτωλῷ, φησὶν, εἴ-
πεν ὁ Θεός· Ἰνα τί σὺ ἐκδιηγῇ τὰ δικαιώματά

^a Sensus et grammatica clamant legendum et distinguendum hoc modo: ... καταντῆσαι, καὶ σπουδάζουσι. Edit.

^b Vox illa ὑμέτερε vel prorsus peregrina, vel corrupta est. (Lege ὅμιον.)

^c In editione Romana τῶν LXX legitur ποιῶν πλοῦτον αὐτοῦ.

μου; Νῦν ἀληθῶς ἐκβοῶσαι τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο, καὶ εἰπεῖν· Τίς δώσει τῇ κεφαλῇ μου ὄψωρ, καὶ τοὶ σφαλαμοὶ μου πληρὴν δακρύων; καὶ κλαύσομαι τοὺς τετρανυματισμένους θυγατέρας σου μου. Εἰ γὰρ ἱερεῖαις τὸς ἐν τῷ πολέμῳ τὰ σώματα πεπηγμένους μυρίων ὀρθῶν ἀξίους ἐκρίνε, τί ἂν τις εἴποι πρὸς τηλικαύτην ψυχῇ συμφορὰν; Οἱ τραυματῖαι μου οὐ τραυματῖαι βομβαῖς, καὶ οἱ νεκροὶ μου οὐ νεκροὶ πολέμου. Οὐ περὶ νεκρῶν σωμάτων λέγει, ἀλλὰ τὸ κέντρον τοῦ θνῶτος θανάτου, ἥγουν τὴν γαλεπὴν ἁμαρτίαν ὀδύρεται, καὶ τὰ [811] πεπυρωμένα βέλη τοῦ Πονηροῦ, ψυχὰς ὁμοῦ μετὰ σωμάτων βαρβαρικῶς καταπλέξαντα. Μεγάλως γὰρ στεναζοῦσιν οἱ τοῦ Θεοῦ νόμοι μετὰ τῶν ἁγίων πνευμάτων τηλικούτων ἀλγος καὶ ἐπ' ἐμοὶ βλέποντες. Καὶ ἐμοὶ γὰρ πικρὸν ἐξέβη τῶν γλυκέων ἐκείνων ῥημάτων τὸ πέρασ, ὡ φίλοι, καὶ πενθεῖν ἀνάγκη με πάλιν ἐφ' οἷς ἔδει χαίρειν· ἄρας γὰρ τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ἐποίησα αὐτὰ πόρνη. Ἐπὶ τούτοις, τίς οὐκ ἂν πενθήσας εἴποι· Ἰὼς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών; Ἐξέστη δ' οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἔρριξε· ἡ γῆ σφόδρα, λέγει Κύριος. Ἀλλ' εὐχάσθε, τίμιοι καὶ ὅσιοι Πατέρες, μνησθῆναι μου τῆς καλῆς ὁμολογίας, ἣν ὁμολόγησα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων. Οἱ γὰρ ἐπεισελεύθοντες ἀλλότριον τῇ οἰκίᾳ τοιοῦτους θυροὺς κινεῖν σπουδαζοῦσιν, ὥς καὶ αὐτῆς τῆς ὁμολογίας λήθην ἐμποιοῦσαι· ἀλλ' εὐχαίς τῆς ὑμετέρας ἀγάπης Κύριος Σαβαώθ ἐγκατέλειπεν ἡμῖν σπέρμα μνήμης· ὅθεν ἐπέχει τὸν λόγον ἡ μνήμη ὑπερέχουσα τῷ λυπηρῷ τῇ καρδίᾳ, καὶ προσπίπτουν τὸ δάκρυον τῇ φωνῇ ἐπικύπτει, ὅταν ἐνθυμηθῇ τὸ περὶ τῶν συμβεβηκότων μοι δεῖναι, ὅταν ἐνθυμηθῇ ὅτι Χριστὸς ὁμολογίας δεδωκώς, Ἀντιχρίστῳ ὑπειάγειν, ὅταν ἐνθυμηθῇ ὅτι πνευμάτι ἀρξάμενος, σαρκικῶς ἀπετελέσθη. Οἱμοὶ τῷ παπεισμῷ καὶ ἐκπτώσει, ἀπὸ ὀδύνῃς ἦν ὀδυνώμαι, ἀπὸ αἰγύνῃς καὶ ἀπολογίας ἀναπολογητοῦ· ὁ γεννηθεὶς εἰς ζῆλον θανάτου παρεδόθη. Ἐλεήσατέ με, ὡ ἐλεήμονες Πατέρες καὶ ἱεροί, ἐλεήσατε, ἀναλάβετε ἐπ' ἐμοὶ θῆλον, καὶ κόπτεσθε τὸν ἐχθρὸν τοῦ ὁλοῦ φαρμακίου δελεάσματος βεβλημένον· ἀναλάβετε ἐπ' ἐμοὶ θῆλον, καὶ κόπτεσθε ἐφ' ἐαυτοὺς πρὸ πληγῆς· τὰ δάκρυα ὑμῶν γενέσθω προτειχίσματα κατὰ τοῦ Ἀντιπάκου· χαρίσατέ μοι δάκρυον παφίλως οἱ τοῦτο κεκτημένοι, ὥστε καταρρήξαι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐξαλεῖψαι τοὺς ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας ἐγγεγραμμένους νόμους. Ναί, δέομαι ὑμῶν, ἐκκαθάρατε ταύτην πρὸς τὸ ἐγγραφῆναι τοὺς νόμους τοὺς βασιλικούς, τοὺς νόμους τοὺς πνευματικούς, τοὺς νόμους τοὺς ἐπουρανίους. Κύριος Σαβαώθ ἐγκατέλειπε μοι σπέρμα πίστεως, ἵνα μὴ τελείως ἔδομα γενθῶ. Συλλειτουργεῖσάτε μοι λοιπόν, ὡ ἐλεήμονες καὶ χρηστοὶ Πατέρες, ἵνα τῇ τῶν Νινευιτῶν μετανοίᾳ συσπῇται θυγηθῇ. Κλαύσατε καὶ ἐπ' ἐμοὶ καὶ ἡ λυπηθῇτε, τοὺς κατὰ Ἰωνδὴν τὸν προφήτην ὑποφύτας μοι γενομένους. Οὐ γὰρ ἦν ἐκεῖνος ψεύστης, ὥς οὕτε ὑμεῖς, ἀλλ' ἡ τοῦ φιλανθρωπίου Θεοῦ εὐσπλαγχνία τὴν ἑνὰ ἐλύπησεν, ἡ τοὺς πολλοὺς ἀπώλεσεν. Οὕτε δὲ ἐκεῖνος διὰ μισανθρωπίαν ἐλυπήθη, ἀλλ' ἐκινδύνευε, μὴ τὸ τῆς φιλανθρωπίας μέρος διαβολῇ κατὰ τοῦ ἀποστελιαντος ὡς ψεύστου ἐργάσθαι. Ἦ δὲ ὑμετέρα ἀγάπη οὐχ οὕτως· ἀλλ' οἶδα συγχαίρειν ὑμᾶς, ἐπὶ ἅν γίνεται χαρὰ ἐν οὐρανῷ ἐπὶ μετανοίᾳ ἐνδὸς ἁμαρτωλοῦ, καὶ εὐχασθαι ἀδελείπτως τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ παρακαταλαβεῖν τὰ ἀπολλύμενα τῶν μελῶν, διὰ τὸ συμπάχειν πάντα τὰ μέλη. Λοιπὸν γὰρ καὶ τὰ παρὰ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης ὀρεόμενα λεχθῆναι ἐαυτῷ διαλεχθῆσθαι, ὥστε ἀπὸ τίνος ἀσπάρτου δυνάμει συλλαβῶν λεληθότως τοὺς λόγους. Καὶ γὰρ δι' ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν μνήμῃ τὰ τῆς παρακλήσεως τῆς ὑμετέρας ἀγάπης φέρων, ἐαυτὸν ἀνακαλέσασθαι σπουδάζω, τὴν ὑμετέραν εὐχὴν εἰς βοήθειαν ἔχων· καὶ καθ' ἡμέραν, ὥστε διδασκαλίᾳ παρισταμένη, τῆς ὑμετέρας ἀγάπης ἢ παραίνεσις τῇ ἐμῇ ψυχῇ γίνεται παράκλησις, παρυσία τῆς ἀγίας εὐχῆς ὑμῶν τὸ διάπυρον, τοῦτό με τοῦ μακαρίου Ἰεζεκιήλ ἐπενειδίζοντος, καὶ λέγαντος ἐν τῇ ὑπομνήσει τῶν προτέρων εὐεργεσιῶν·

• Nec male coherent et solacismis plena sunt.

Διήλθον διὰ σοῦ, καὶ εἶδόν σε, καὶ ἰδοὺ καιροὶ σου, καὶ καιροὶ τῶν καταδύντων σε, καὶ δι' ἐπέτασα τὰς πτέρυγας μου ἐπὶ σέ, καὶ ἐκάλυψα τὴν ἀσχημοσύνην σου, καὶ ὁμοσά σοι, καὶ εἰσηλθόν ἐν διαθήκῃ μετὰ σοῦ, λέγει Ἀδωνὰι Κύριος· καὶ ἐγένον μοι καλὴ σφόδρα, καὶ ἔλουν σε ἐν ὕδατι, καὶ ἀπέπλυνα τὸ αἷμά σου ἀπὸ σοῦ, καὶ ἔχρισά σε ἐν ἑλαίῳ, καὶ ἐνέδυσά σε ποικίλλαι, καὶ ὑπέδησά σε ὀδυνῶν, καὶ ἔκωσά σε βύσσον, καὶ περιέβαλον σε τριχάπτω, καὶ ἐκδόρησά σε κόσμῳ, καὶ περιέθηκα ψέλλαι περὶ τὰς χεῖράς σου, καὶ κάθεμα περὶ τὸν [812] τράχηλόν σου, καὶ ἔδωκα ἐνώτιον περὶ τὴν μνικτήρ σου, καὶ τροχίσκους περὶ τὰ ὠτά σου, καὶ στέφανον καυχήσεως ἐπὶ τὴν κεφαλὴν σου, καὶ ἐκοσμήθης χρυσῷ καὶ ἀργυρῷ, καὶ περιέβλαισά σου βύσσινά, καὶ τριχάπτω, καὶ ποικίλλω· καὶ σεμνιδάλιν καὶ μέλι, καὶ ἔλαιον ἔξαγες, καὶ ἐγένον μοι καλὴ σφόδρα σφόδρα. Καὶ ἐξῆλθὲ σοι δόγμα ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐν τῷ κάλλει σου, διότι συντελεσμένον ἦν ἐν τῇ ὥραιότητι, ἐν εὐπρεπείᾳ ἢ ἔταξα ἐπὶ σέ, λέγει Ἀδωνὰι Κύριος. Καὶ ἐπεοίθης ἐν τῷ κάλλει σου, καὶ ἐπέφρενσας ἐπὶ ὀνόματι σου, καὶ ἐξέχεας τὴν πορείαν σου ἐπὶ πάντα πόροδον, καὶ ἔλαβες ἐκ τῶν ἱματίων σου, καὶ ἐποίησας σεαυτῇ εἰδωλὰ ραπτὰ, καὶ ἐπέφρενσας ἐν αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ εἰσέλθης, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. Καὶ ἔλαβες τὰ σκεῦη τῆς καυχήσεως σου ἐκ τοῦ ὀργυρίου μου, καὶ ἐκ τοῦ χρυσίου μου, ἐξ ὧν ἔδωκά σοι, καὶ ἐποίησας σεαυτῇ εἰκόνας ἀφ' ἑρηνικῶς, καὶ ἐξεπέφρενσας ἐν αὐταῖς. Τοῦ δὲ μακαρίου ἱερεμοῦ ἐμβοῶντος καὶ λέγοντος ἐπὶ τούτῳ· Μὴ ὁ πλάτων οὐκ ἀνίσταται, ἡ ὁ ἀποστρέφω οὐκ ἐπιστρέφει; Μὴ ῥητὴρ οὐκ ἔστιν ἐν Γαλααδ, ἡ ἱατροὶ οὐκ εἰσὶν ἐκεῖ; Ἐπεὶ γὰρ μετὰ τὸ πορευθῆαι αὐτὴν ταῦτα πάντα· Πρὸς με ἀνίστασθαι. Ἀλλ' ἐπὶ τούτοις δέδια μὴ ποτε ἡ ὑμετέρα εὐλάβεια ὑπὸ λαβὴν ἡμᾶς ὥς διδασκαλίας λόγους ποιησάτω. Οὐ μὰ τὴν ὑμετέραν ἐλπίδα, ἣν ἔχετε πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ὥστε οἱ συνεχόμενοι ὑπὸ δεινῶν ἀληθύνων, ἐν τῷ πάθος τῶν λαοῖς ἀνατίθενται, τῇ ἐλπίδι τῶν βοηθημάτων τὰς ὀδύνας καταπαύουσιν, οὕτω καὶ ἐκ τῆς περὶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ὁμιλίας, ὡς ἥδη διορθωθέντων τῶν τραυμάτων, εὐελπιστότερος γέγονα, αὐτῆς τῆς μνήμης ὑμῶν τὴν παράκλησιν ἐν τῇ καρδίᾳ λεληθότως φῶς ἐργασαμένης. Δέομαι τοίνυν ὑμῶν, ὡ τῶν Χριστιανῶν θεῶς συλλογος, τὸ ἅγιον ἄδροισμα, ὡ ἱερὸς λαὸς, δεσθῆτε ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, διότι οὐκ ἔτι φέρω [μὴ] εὐρεθῆναι με ἔξω τῆς πόλεως, ἔξω τῆς σαγήνης, ἔξω τῆς μάντρας πνευματικῆς, ἀλλ' ἐνδὸν τοῦ ἀμπελώνως, ἐνδὸν τοῦ νυμφώνως, ἔξω τοῦ παραδείσου, ἵνα καὶ σὺν ὑμῖν εὐρεθῶ ἐν αὐτῷ. Καὶ ἰδόντες τὸ ἐμὸν τραῦμα φοβήθητε· οὕτε γὰρ ὁμολογεῖν αἰσχύνομαι, οὕτε κλειστάκις λέγειν ἐκ· ἡσχύνθη γὰρ ὅτε ἡσχύνθη· καὶ ἀναγνόντες μου τὴν ἐπιστολήν, διαπέμψασθε πάσῃ τῇ ἀδελφότητι, ἀδελείπτως εὐχόμενοι πρὸς τὸ ἐπιστρέψαι ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ, ἵνα σώσῃτε καὶ τὰς ἐαυτῶν ψυχὰς, καὶ καλύψῃτε πλῆθος ἁμαρτιῶν. Καὶ μέχρι μὲν τούτου καταπαύσω τὸν λόγον. Πρὸς σὲ δὲ μοι ὁ λόγος, ὡ τιμωτάτες καὶ θεοφιλέστατοι ἀδελφεὶ καὶ Πάτερ· καὶ γὰρ ὡς πᾶτερ ἐπιγράφασθαι, καὶ ὡς ἀδελφῷ τὰ πρεσβεῖα δοῦναι οὐδέποτε ἀμφέβαλον. Ἀπαιτῶ γὰρ τι πλέον· σὲ τῆς κοινῆς ἀδελφότητος, ὥστε οἱ νέοι τῶν παίδων, καὶ ἀσχημῶν παιζῶσιν εἰς κόλπους πατέρων, οὐδέποτε τοῦ πατρικοῦ σπλάγχνου ἀποθεισά· ἐλπίδουσι, τῇ ὑπερβολῇ τῆς πατρικῆς διαθέσεως πεποιθότες. Ἀλλ' ἐπ' ἐμοὶ καὶ ταῦτα ἤργησε, καὶ γὰρ μὲν ἴσως ἀξίαν τὴν τιμωρίαν τῶν πρακτομένων ὀπέχω· ἀλλ' ἀναμνήσκου μου αὐτὸς, θεοφιλέστατε Πάτερ Χρυσόστομε, μὴ πως ἀσπλαγχνίας δίκην ὄδῃ ἐπὶ τῷ δικαιοκρίτῃ Θεῷ. Θεὸς γὰρ οἶδεν ὡς ἐν τῇ μνήμῃ τῆς σῆς γλυκύτητος ὑπερνηκῶς τὰ δάκρυα τὸν λογισμὸν, καὶ ἐπέχει τὸν λόγον. Ὅθεν ἐνταῦθα καταπαύσω τοῦ λέγειν· Θεὸς δὲ ἔσται χρητὴς ἀνὰ μέτρον ἐμοῦ καὶ σοῦ, γλυκύτατε καὶ θεοφιλέστατε Πάτερ Χρυσόστομε, ὅτι αὐτοῦ ἐστὶ μόνου ἡ βόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

loqui audebo. Peccatori autem, inquit, dixit Deus : quare tu enarras iustitias meas (Psal. 49. 16)? Nunc vere exclamare possum, et propheticum illud esferre : Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum? Et flebo vulneratos filios populi mei (Jerem. 9. 1). Nam si Jeremias eos, qui in praelio vulnerati fuerant in corpore tantum, sexcentis fletibus dignos putavit, quid dicatur de tanta animæ calamitate? Vulnerati mei, non vulnerati framea; et mortui mei, non mortui in bello (Isai. 22. 2). Non de mortuis corporibus loquitur : sed de stimulo veræ mortis, sive de gravi peccato lacrymatur, et de ignitis maligni telis, quæ animas simul cum corporibus barbarico more incendunt. Divinæ quippe leges cum sanctis spiritibus de tanto malo magnopere lugent in me respicientes. Suaviumque illorum verborum finis mihi acerbissimus evasit, o amici mei! Ac me lugere necesse est super iis, de quibus gaudere debueram : assumpta quippe Christi membra, feci membra meretricis. Super his quis non gemebundus dixerit : Quomodo facta est meretrix urbs fidelis Sion? Obstupuit cælum super hoc, et horruit terra valde (Isai. 1. 21. Jerem. 2. 12). Sed precamini, venerandi sanctique patres, meæque pulchræ confessionis recordamini, qua confessus sum in conspectu Dei et angelorum et hominum. Etenim alieni in domum ingressi, tantos movere tumultus conantur, ut illam confessionem in oblivionem deducere possint. Verum precibus vestræ caritatis factum est, ut Dominus Sabaoth relinqueret nobis semen recordationis. At memoria præ dolore cor obruens, sermonem detinet impeditque, lacrymæque manantes vocem intercipiunt, quando in mentem veniunt graves illæ calamitates, quæ mihi acciderunt; quando in mentem venit me, qui Christo confessionem dederam, antichristo subjectum esse; quando in mentem venit me, qui spiritu inceperam, carnalem evasisse. Væ mihi vili et abjecto, præ dolore quo premor, præ verecundia et excusatione, quæ admitti nequit : qui in vitam genitus eram, morti traditus sum. Misere-mini mei, o miseratores patres et medici, misere-mini : assumite super me planctum, et lugete eum qui venenatæ viperæ inescante populo infectus est, assumite super me planctum, et plorate pro vobis ipsis antequam plaga infligatur : lacrymæ vestræ vobis sint propugnacula contra adversarium : lacrymas uberes mihi largimini, qui hoc possidetis donum, ut in cor irrumpant, et delectant leges a peccato ibi descriptas. Etiam rogo, purgate illud, ut inscribantur leges regni, leges spirituales, leges cælestes. Dominus Sabaoth reliquit mihi semen fidei, ne prorsus Sodoma efficerer. Mecum precamini, o misericordes et boni patres, ut Nivitarum poenitentia cum illis salutem consequi possim : flete pro me, et delete (a), qui perinde atque Jonas propheta admonitores mei fuistis. Non enim mendax ille erat, ut neque vos estis, sed clementis Dei misericordia unum dolore affecti, ne multos perderet. Neque vero ille, quod odio homines haberet indoluit; sed periclitatus est, ne clementiam mitentis se in crimen mendacii verteret. Non ita se habet vestra caritas : sed scio vos congaudere, quando gaudium est in cælo super poenitentia unius peccatoris, et sine intermissione orare Dei clementiam, ut perditam membra recipiat, quia omnia membra compatiuntur. Deum de iis, quæ vestra caritas tractare debuisset, ego disseram, ac si a quadam invisibili virtute sermonem clam mutuatus essem. Nam cum die noctuque vestræ caritatis adhortationem memoria retineam, meipsum revocare studeo, precum vestrarum ope fultus : et quotidie cum

(a) hæc male cohererent.

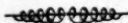
præsens doctrina vestra, vestræ caritatis adhortationem admonitionemque animæ meæ subministrat, qua precum vestrarum fervor declaratur : beato Ezechiele mihi exprobrante ac dicente in commemoratione priorum beneficiorum : Transivi per te, et vidi te, et ecce tempus tuum, et tempus demergentium te, et expandi alas meas super te, et operui ignominiam tuam : et iuravi tibi, et ingressus sum in testamentum tecum, dicit Adonai Dominus. Et facta es mihi pulchra valde, et lavi te aqua, et ablui sanguinem a te, et unxi te oleo, et indui te variis vestimentis, et calceavi te hyacintho, et cinxi te bysso, et circumamiciavi te piloso textu, et ornavi te ornamento; et circumposui armillas manibus tuis, et torquem collo tuo, et dedi inaurem in naribus tuis, et globulos circa aures tuas, et coronam gloriæ super caput tuum : et ornata es auro et argento, et amictus tui byssini et pilosa texta et varia. Et similam, mel et oleum comedebas, et facta es mihi pulchra valde, valde. Et exivit nomen tuum in gentes in pulchritudine tua : quia perfectum erat in specie et in decore, quod constitui super te, ait Adonai Dominus. Et confidisti in pulchritudinem tuam, et fornicata es in nomine tuo, et effudisti fornicationem tuam super omnem transitum, et accepisti de vestimentis tuis, et fecisti tibi idola consuta, et fornicata es in eis : et non ingredieris, neque flet. Et accepisti vasa gloriationis tuæ ex argenteo meo et ex auro meo, ex iis quæ dedi tibi, et fecisti tibi imagines viriles, et fornicata es cum eis (Ezech. 16. 8-17) : beato item Jeremia clamante, ac de eadem re dicente : Numquid qui cadit non resurget, et qui avertit se, non se converteret? Num resina non est in Galaad, aut medici non sunt illic (Jer. 8. 4. 22)? Dixi enim postquam illa fornicata est in his omnibus : ad me revertetur (Ibid. 3. 7). Sed in his omnibus timeo, ne pietas vestra suspicetur nos quasi doctrinæ verba proferre. Non utique, per vestram spem, quam habetis in Deum; sed quemadmodum ii, qui gravibus doloribus premuntur, si morbum medicis committant, spe remedium dolores sedant; ita et ego ex colloquio cum pietate vestra, quasi jam vulnera sint obducta, spem assumpsi majorem, vestræ adhortationis memoria clam in corde lumen pariente. Obsecro igitur vos, o Christianorum divinæ congregatio et sacra collectio, o popule sancte, preces pro me ad Dominum emittite, quia non ultra feram me extra ovile reperiri, extra sagemam, extra caulam spiritualem; sed intra vineam, intra sponsi thalamum, intra paradisum, ut illic vobiscum repariar. Meoque conspectio vulnere timeat. Neque enim confiteri erubescio : neque ad id sæpe repetendum segnis sum : pudet enim quod me puduerit. Cum autem epistolam legeritis, universæ fraternitati mittite, sine intermissione orantes, ut peccator avertat se a via erroris, ut animas vestras servetis, et operiatis multitudinem peccatorum. Hic demum finem dicendi faciam. Te vero alloquor, o venerabilissime et religiosissime frater et pater : nam te et ceu patrem conscribere, et ceu fratrem primo loco ponere nunquam dubitavi. A te vero plus quidpiam postulo, quam a tota fraternitate; quemadmodum pueruli si indecore ludant in sinu paterno, nequaquam a paternis visceribus excludi metuunt, vehementi patris affectui sidentes. Verum hæc in me jam cessarunt, et ego fortasse dignum gestorum supplicium subeo. Sed mei memineris, religiosissime pater Chrysostome, ne immisericordis animi pœnas des apud justum iudicem Deum. Deus enim novit in memoria suavitatis tuæ lacrymas superare ratiocinium, et cohibere sermonem : quamobrem hic finem dicendi faciam, dulcissime et religiosissime pater Chrysostome : quia illius solum est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN LIBRUM SEPTIMUM DE SACERDOTIO

Liber septimus Chrysostomo adscriptus de sacerdotio exstat in quibusdam manuscriptis, in Coisliliano CCXLV undecimi sæculi, et in Taurinensi quodam, cujus ἀρχαῖον manu et dono viri clarissimi doctissimique Pfaffii penes me habeo. Est vero inepti cujusdam Græculi commentum, ut nemo non vi-

EJUSDEM CHRYSOSTOMI

DE SACERDOTIO LIBER SEPTIMUS.

O stupendum miraculum! o virtus ineffabilis! o mysterium sacerdotii horrendum! Spirituale est et sanctum, venerandum et inculpatum, quod Christus veniens, dignis elargitus est. Procumbo et deprecor cum lacrymis et gemitibus, ut oculis conspiciere mihi liceat illum sacerdotii vere thesaurum iis, qui ipsum sancte digneque conservant. Clypeus enim est splendidus et incomparabilis, turris inconcussa, murus, qui dirumpi nequit. Fundamentum quippe est solidum, a terra usque ad ipsum cæli fornitem pertingens. Ecquid dico, fratres? Celsissimos illos fornices attingit, ad ipsos cælos cælorum sine obice pervadit, in medio angelorum cum incorporeis naturis splendide facilleque progreditur. Ecquid dico, in medio supernarum virtutum? Cum ipso Domino angelorum creatore et illustratore conversatur, et pro voluntate sua cum fiducia multa quod petit accipit. Non finem faciam, fratres, prædicandi celebrandique tantum dignitatis gradum, quem dedit Trinitas Adami filii, per quem et mundus salutem consequitur, et creatura illuminatur: per quem montes, colles, saltus, valles implentur instituto beati generis, monachorum videlicet: quemadmodum clarissimus præco Isaias dicit: *Ex verticibus montium dabunt voces suas (Isai. 42. 11)* homines ad gloriam prædicandam: per quem iniquitas de terra tollitur, per quem temperantia in terra versatur, per quem diabolus lapsus, destructus est, lascivi facti sunt vasa sanctificata, fornicarii casti et intemerati, insipientes facti sunt justitiæ duces: per quem mortis imperium abolitum est, et infernus robur amisit, et condemnatio Adami soluta est, nuptialisque thalamus cælestis decoratus est: per quem hominum natura in virtutem incorporearum mutatur. Quid dicam, et quam laudem proferam? Donum enim illius sacerdotii gradus sermonem omnem et cogitationem superat: illud est, ut existimo, quod Paulus stupefactus subindicat, cum ait: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus (Rom. 11. 33)*! A terra ad cælum advolat, atque velocissime petitiones nostras offert Deo. Legatione fungitur pro servis apud Dominum. Animum, fratres, ad hanc mysticam et horrendam narrationem sedulo adhibeamus. Sine venerabili sacerdotio remissio peccatorum mortalibus non datur. Animum adhibete, fratres: vos enim estis pietatis amatores, luce doctrinæ fulgentes. Quidnam est illud, quod nuper dicebamus de sacerdotii mysterio? Palmes vitis, et granum frumenti et sacerdotium consensum mutuo habent: palmes et frumentum ancillæ sunt, sacerdotium vero liberum est. Cum itaque hæc tria congregantur, ut supra omnes omnino thesauros constituentur, unumquodque regi fructuum suorum virtutem offert in odorem suavitatis. Palmes sanguinem emittit, frumentum vero panem: sacerdotium vero cum fiducia evolat a terra in cælum, donec ipsum invisibilem contempletur; et postquam ante

thronum excelsum adoravit, stans supplicat pro servis Domino, lacrymas gemitusque conservorum gestans, Dominoque offerens: similiterque rogat ut consolationem et poenitentiam tribuat, simulque veniam et misericordiam petit a clementi rege, ut Spiritus paracletus simul veniat, doneque in terris proposita sanctificet. Cum autem mysteria illa tremenda immortalitatis plena allata fuerint, per illum præstitutum sacerdotem, pro omnibus intercedentem, tunc accedunt animæ, quæ per mysteria purgationem a masculis accipiunt. Videte, religiosi viri, quomodo hæc duo nihil operentur super terram, nisi cælestis calculus accedat, et dona sanctificet. Vidisti, o homo, splendidum miraculum? Videsne gradum illum sacrum, quomodo animarum sordes expurget? Benedictus sit Salvator, qui super terram posuit hoc splendidissimum et expurgatorium donum, dum sacerdotes gratia illustrat, ut quasi luminaria fulgeant in mundo. Populus qui nos præcessit, cornu oleum gestans profectum accepit: nos vero inutiles homines, benedicti Domini servi, non cornu, non oleum sensibile accepimus: sed is ipse qui caput est, excelsus et tremendus descendit de cælo, et dedit nobis in manuum impositione Spiritum suum, qui ceu ignis venit in apostolos. O virtutem ineffabilem, quæ dignata est habitare in nobis per impositionem manuum sacerdotum! O quantum obinet gradum tremendum illud sacerdotium? Beatus est quisquis in eo caste versatur et inculpat. Petrus qui vocabatur Cephas, qui ad litus maris sagena captus est, qui testimonium hoc accepit a magno pastore: *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam (Math. 16. 18)*; per sacerdotium claves etiam cælorum accepit. Similiterque Paulus olim persecutor, hoc dignatus munere, ceu alis instructus discurrere in terra et in mari prædicans resurrectionem mortuorum. Gradum referamus ad Abel justum, qui in principio creationis sacerdos fuit: et ab illo discamus, quod ipse in principio hostiam suam Deo sacrificaverit. Annon ignis de cælo descendens hostiam ejus consumpsit? Quando autem obtulit Deo primitias, ut ait Scriptura, *Respexit Deus in hostiam Abel, ad Cain autem non respexit (Gen. 4. 4. 5)*. Rursum autem Noe, qui servatus est in arca, quando sedata est aqua, et consedit ille in montibus Ararat, hoc statim ille suscepit sacerdotium, et obtulit hostiam pure Deo in odorem suavitatis. Quamobrem disposuit cum eo Deus testamentum, quod non ultra induturus esset diluvium super terram: et dedit illi benedictionem, ut cresceret et multiplicaretur. Vidistin' vim mirabilem sacerdotii? Vidisti primum sacerdotem Abel in prima creatione, quomodo ignem deduxerit de cælo in terram per inculpatum suum holocaustum? Vidisti rursum Noe venerandum sacerdotem in secunda creatione, quomodo Deus disposuerit cum illo testamentum? Hoc item sacerdotio Abraham dignatus est, et obtulit Deo Isaac, viscera propria sacrificavit. Illic

MONITUM.

deat. Hæsi aliquandiu, an publicum facerem neene; quia vero in antiquis codicibus exstat, et alioqui brevissimus est, inter spuria locum habeat.

[813] ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ [ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ]

Περὶ ἱερωσύνης λόγος ἕβδομος.

Ὁ θαῦμα παράδοξον! ὡ δύναμις ἄρρητος! ὡ φρικτὸν μυστήριον τὸ τῆς ἱερωσύνης· νοερά καὶ ἅγια, σεμνὴ καὶ ἀνώμυτος, ἣν Χριστὸς τοῖς ἀξίοις ἐλθὼν ἐδωρήσατο. Προσπίπτω καὶ δέομαι δάκρυσι καὶ στεναγμοῖς, ἵνα ἐσοπτρίσωμαι εἰς τοῦτον τὴν θησαυρὸν τῆς ἱερωσύνης, τοῖς αὐτὸν φυλάττουσιν ἀξίως καὶ ὁσίως. Θυρεὸς γάρ ἐστι λαμπρὸς καὶ ἀνεύκαστος, καὶ πύργος ἀσάλευτος, τεῖχος ἀδιείρητον· μεμέλιος γάρ ἐστιν ἑδραῖος ἀπὸ γῆς μέχρι τῆς οὐρανόθεν ἀψίδος ἐγγίζουσα. Καὶ τί λέγω, ἀδελφοί; Ὅτι τὰ τῶν ὑψίστων ἀψίδων καθάπτεται, εἰς αὐτοὺς τοὺς οὐρανοὺς τῶν οὐρανῶν ἐρχεται ἀκαλύτως, ἐν μέσῳ τῶν ἀγγέλων ἅμα τῶν ἀσωμάτων λαμπρῶς καὶ ῥαδίως ἔγνωσται. Καὶ τί λέγω ἐν μέσῳ τῶν ἀνω δυνάμεων; Αὐτοῦ τοῦ δεσπότη τῶν ἀγγέλων καὶ κτίστου καὶ φωτοδότου συνόμιλος γίνεται, καὶ καθ' ὅσον βούλεται παραυτίκα λαμβάνει τὰ αὐτοῦ αἰτήματα ἐν πολλῇ παρρησίᾳ. Οὐ παύομαι, ἀδελφοί, ὕμνων καὶ δοξάζων τὸν τοῦ ἀειώματος βαβυλὸν, ὃν ἡ Τριάς δέδωκε τοῖς υἱοῖς τοῦ Ἀδὰμ, δι' οὗ ὁ κόσμος σέσσεται, καὶ ἡ κτίσις περῶνται, δι' οὗ ὅρη καὶ βουνοὶ καὶ πάντα καὶ φάραγγες πεπληρῶνται τῆς φαιδρᾶς καὶ σεμνῆς πολιτείας τοῦ μακαρίου γένους· λέγω δὲ τῶν μοναχῶν, καθὼς Ἡσαίας ὁ λαμπροφρονήτατος ἔφησεν, ὅτι Ἐκ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων δώσουσι φωνὰς αὐτῶν ἀνθρώποι εἰς δοξολογίαν· δι' οὗ καὶ ἀνομία ἐκ τῆς γῆς ἀφίρηται, δι' οὗ καὶ σωφροσύνη ἐν τῇ γῇ αὐλίζεται, δι' οὗ ὁ διάβολος πεσὼν κατήργηται, οἱ ἀσελγεῖς γενέσονται σκευὴ ἡγιασμένα, οἱ πόρνοι ἄγνοι καὶ ἁμίαντοι, οἱ ἄφρονες γεγόνασιν ὁδοὶ δικαιοσύνης· δι' οὗ καὶ τὸ τοῦ θανάτου κράτος κατήργηται, καὶ ὁ ὄψους τὴν ἰσχὺν ἀπώλεσε, καὶ ἡ κατάρα τοῦ Ἀδὰμ λέλυται, καὶ ὁ νυμφὼν ὁ οὐράνιος ἡγυρέσεται· δι' οὗ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις πρὸς τὴν τῶν ἀσωμάτων μεταβάλλεται δύναμιν. Τί εἶπω, ἢ τί ἐπαίνεσω; ὑπερβαίνει γὰρ καὶ λόγον καὶ ἔννοιαν ἡ δωρεὰ τοῦ βαβυλοῦ τῆς ἱερωσύνης. Καὶ, ὡς οἶμαι, τοῦτο ἐστὶν ὁ Παῦλος ἐκπλαγεὶς ἀνίσταται λέγων· Ὁ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὃς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! Ὑψιπέτης ὑπάρχει ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανόν, ὀψυτάως προσφέρουσα τῷ Θεῷ τὰ αἰτήματα ἡμῶν· προσβύει τῷ δεσπότη ὑπὲρ τῶν δούλων. Καὶ πρόσχωμεν, ἀδελφοί, τηλαυγὺς εἰς τοῦτο τὸ μυστικὸν καὶ φρικτὸν διήγημα, ὅτι ἀνευ τῆς σεμνῆς ἱερωσύνης ἄρεσις, ἁμαρτιῶν βροτοίς οὐ δίδονται· θέτε τὸν νοῦν ὑμῶν, ἀδελφοί! ὅμως γὰρ ἐστε ἐρασταὶ τῆς εὐσεβείας, αὐγάζοντες τὸ φῶς τῶν διδασμάτων. Τί ἐστὶν ὁ πρῶτον ἐλέσμεν περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύνης; Τὸ κλῆμα τῆς ἀμπέλου, καὶ ὁ κόκκος τοῦ σίτου, καὶ ἡ ἱερωσύνη ὁμόνοια κέκτηνται τὸ κλῆμα καὶ ὁ σίτος παιδίσκῃ ὑπάρχουσιν, ἡ δὲ ἱερωσύνη ἐλευθέρᾳ πέφυκε. Ὅταν οὖν συναχθῶσιν αἱ τρεῖς τοῦ αὐλισθῆναι ἐπάνω τῶν θησαυρῶν, προσφέρει τῷ βασιλεῖ ἐκάστη τὴν δύναμιν τῶν ἰδίων καρπῶν εἰς εὐωδίαν· τὸ κλῆμα προΐησι τὸ αἶμα, ὁμοίως καὶ ὁ σίτος τὸν ἄρτον, ἡ δὲ ἱερωσύνη εὐπαρρησιάζεται ὑψηλοπρεπὲς ἀπὸ γῆς εἰς

οὐρανόν, ἄχρις ἂν θεωρήσῃ αὐτὸν τὸν ἀόρατον, καὶ προσκυνήσασα ἔμπροσθεν τοῦ ὑψηλοῦ θρόνου, ἵσταμένη δέηται ὑπὲρ τῶν δούλων πρὸς τὸν δεσπότην, βαστάζουσα δάκρυα καὶ στεναγμούς τῶν συνδούλων καὶ προσφέρουσα τῷ δεσπότη ὁμοίως παράκλησιν ἅμα καὶ μετάνοιαν αἰτούσα, συγχώρησιν καὶ ἔλεον τῷ εὐσπλαγγχνῇ βασιλεῖ, ὅπως τὸ παράκλητον Πνεῦμα συνέλθῃ, καὶ ἁγιάσῃ τὰ δῶρα ἐν γῇ προσκείμενα. Καὶ ὅταν προσκομισθῇ μυστήρια φοβερά, πλήρη ἀθανασίας διὰ τοῦ προσετώτους ἱερέως προσβέβηαι ποιοῦντος ὑπὲρ πάντων, τότε δὴ προτέρχονται ψυχαὶ διὰ τῶν μυστηρίων καθαρῶν λαμβάνουσαι τῶν σπλῶν. Ἰδετε, φιλόθεοι, πῶς οὐκ ἐνεργοῦσιν οἱ δύο ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ μὴ ἡ οὐρανία ψήφος παραγένηται, καὶ ἁγιάσῃ τὰ δῶρα. Εὐραχας, ἀνθρώπε, φαιδρὰν θαυματουργίαν; [814] εἶδες βαβυλὸν ἱερὸν πῶς ῥαδίως καθάρει τῶν ψυχῶν τὰς κηλίδας; Ἐύλογεῖται ὁ Σωτὴρ ὁ δραστὰς ἐπὶ τῆς γῆς τοῦτο τὸ ὑπέρλαμπρον καὶ ρυπτικὸν δώρημα, φωτίσας χάριτι τοὺς ἱερεῖς, τοῦ λάμπειν ὡς φωστῆρας ἐν κόσμῳ. Ὁ λαὸς ὁ πρὸ ἡμῶν, κέρας ἑλαυφόρον, προκοπὴν κατεῖληφεν· ἡμεῖς δὲ οἱ ἀχρεῖοι δούλοι τοῦ εὐλογητοῦ, οὐ κέρας, οὐκ ἑλαῖον αἰσθητὸν εἰλήφαμεν· ἀλλ' αὐτὸς ὁ κρανίον ὢν, ὁ ὑψηλὸς καὶ φρικτὸς κατήλθεν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἐδωρήσατο ἡμῖν ἐν τῇ ἐπιθέσει τῶν χειρῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἑαυτοῦ, τὸ ἐλθὼν ὡσεὶ πῦρ ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους. Ὁ δύναμις ἄρρητος ἡ καταπαύσασα οἰκῆσαι ἐν ἡμῖν δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἱερῶν! ὡ τὸ μέγαν βαβυλὸν ἔχει ἡ φρικτὴ ἱερωσύνη! Μακάριος ὑπάρχει ὅστις κλιτεῖται ἐν αὐτῇ ἄγνως καὶ ἀνώμυτος. Πίετρος ὁ κληθεὶς Κατήχης, ὁ σαγηνευθεὶς παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης, ὁ μαρτυρηθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου ποιμένος ὅτι Ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ ἱερωσύνης καὶ τὰς κλεῖς τῶν οὐρανῶν ἐληφεν. Ὁμοίως δὲ καὶ Παῦλος, ὁ ποτὲ διώκτης, ταύτης ἀξιωθεὶς, ὑπόπτερος διέδραμε κηρύττων ἐν γῇ καὶ θαλάσσῃ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν. Ἐπανελθόμεν πρὸς Ἀβελ τὸν δίκαιον, ὃς γέγονεν ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως ἱερεὺς, καὶ μάθωμεν ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἱεράτευεν ἐν ἀρχῇ τὴν θυσίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Οὐχὶ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ κατελθὼν κατέφαγε τὴν θυσίαν αὐτοῦ; Ὅτε δὲ προσέφερε τῷ Θεῷ τὰς ἀπαρχάς, ὡς φησὶν ἡ Γραφή, Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἐπὶ τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβελ· ἐπὶ δὲ τὴν τοῦ Κάιν οὐκ εὐδόκησεν. Πάλιν δὲ ὁ Νῶε, ὁ σωθεὶς ἐν κινώτῳ, ὅτε ἐκόπασε τὸ ὕδωρ, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τὰ ὅρη τὰ Ἀραράτ, ταύτην πάλιν εὐθέως μετέσχε τὴν ἱερωσύνην, καὶ προσήνεγκε θυσίαν εὐκρινῶς τῷ Θεῷ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας. Ὅθεν διέθετο μετ' αὐτοῦ διαθήκην ὁ Θεός, τοῦ μηκέτι ἐπιάξει κατακλυσμὸν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ δίδωσιν αὐτῷ εὐλογίαν τοῦ αὐξάνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι. Εἶδες θαυματουργίαν τῆς ἱερωσύνης; εὐραχας τὴν πρῶτον ἱερέα Ἀβελ ἐν τῇ προτέρᾳ κτίσει, πῶς τὸ πῦρ κατήνεγκεν οὐρανὸθεν ἐπὶ γῆς διὰ τὴν ἁμωμον αὐτοῦ ὀλοκαύρτησιν; Εἶδες πάλιν τὸν Νῶε τὸν σεμνὸν ἱερέα ἐν τῇ δευτέρᾳ κτίσει, πῶς ἔθετο ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ διαθήκην; Ταύτην δὲ Ἀβραάμ ἡξιώθη μεταστρεῖν,

καὶ προσήνεκε τῷ Θεῷ τὸν Ἰσαάκ, καὶ ἱερουργεῖε τὰ σπλάγχνα τὰ ἴδια. Ἐκεῖ αὐτῷ δεικνυσὶν ὁ Θεὸς θαύμα μέγα, τὴν τοῦ Κυρίου γέννησιν ἐν τῇ τοῦ φωτὸς Σαβέχ, τὴν ἐν ῥιπῇ αὐξήσιν, καὶ τὸ τῆς εὐλογίας, ἧς αὐτὸς εὐλόγησεν. Ἐν τῷ σπέρματι σου εὐλόγηθησονται πάντα τὰ ἔθνη. Ταύτης καὶ Μωσῆς κατηύθη ἀναβάς εἰς τὸ ὄρος τὸ Σινὰ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ δεξιόμενος τὸν νόμον παρ' αὐτοῦ. Ἦθεν καὶ ἐδοξάσθη τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ὥστε αὐτὸ ὁρᾶσθαι ὑπὲρ τὸν ἥλιον. Ὁμοίως καὶ Ἀαρὼν ταύτης κατηύθη, πρεσβυτέρους γενόμενος ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Μωσῆς γὰρ καὶ Ἀαρὼν ἐν τοῖς ἱερεῦσιν αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ Φινεὲς ταύτη τῇ πανσέμνῃ ἐκώλωσε θάνατον ἐκ τοῦ λαοῦ ἐκείνου· καὶ Ἥλιος δὲ πάλιν ταύτη ἐνδυσάμενος εἰσπορεύθη ἐν πυρὶ, καὶ τοὺς ἱερεῖς τῆς αἰσχύνῃς κατέσφαξε. Μάθωμεν οὖν, ἀδελφοί, ὅτι μέγα ἐστὶ καὶ ὑπερόγκον τὸ τῆς ἱερωσύνης ἄξιωμα. Δόξα τῷ Μονογενεῖ καὶ μόνῳ ἀγαθῷ, τῷ παρασχόντι αὐτὴν τοῖς ἑαυτοῦ ἀποστόλοις, διὰ τῆς αὐτοῦ κινήσεως καὶ ἀγίας διαθήκης, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἡμῖν ὑπόδειγμα δεικνύσιν ἐν τῇ θέσει τῶν χειρῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀγίους. Πάντες οὖν ἐλικοκρινῶς τιμῶσωμεν τοὺς τὸν βαθμὸν ἔχοντας τῆς ἱερωσύνης, γινώσκοντες ὅτι εἰ τις τῶν φίλων τοῦ βασιλέως, φιλεῖ, τοῦτον πολλὴν πλὴν ἀγαπᾷ ὁ βασιλεὺς. Ἀγαπήσωμεν οὖν τοὺς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ φίλοι εἰσὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ πρεσβεύουσιν ὑπὲρ ἡμῶν πάντες· τίμησον τοὺς ἱερεῖς, ἀναπληρῶν τὴν ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ τὴν λέγουσαν, ὅτι Ὁ δεξιόμενος προφήτην εἰς δόγμα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται. Ἐάν δὲ τὸν τυχόντα ἱερέα ἀγνοεῖς, εἰ ἀξίος ἐστὶ τοῦ βαθμοῦ ἢ ἀνάξιος, οὐ διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐντολὴν μὴ παρίδῃς. Ὅσπερ γὰρ οὐ βλέπεται χρυσὸς τῷ πηλῷ συμπεφυρμένος, οὐδὲ φαίδρὸς μαργαρίτης ἀλλοιούται, ὅταν τίσι συναφθῇ εἰδότες ἀκαθάρτοι· τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον οὐδὲ ἡ ἱερωσύνη κηλιδούται ἐκ τινος, καὶ ἀνάξιος ἢ ὁ αὐτὴν δεξιόμενος. Ἐάν μὲν τις ἀξιωθῇ εἰς ταύτην τὴν ἀξίαν ἔλθειν, καὶ πορευθῇ ἐν αὐτῇ ἀξίῳ καὶ ἀμέμπτως, ζῶν αὐτῷ προξενεῖ καὶ [815] στέφανον ἀφθαρτον ἐάν δὲ τις ἀναξίως εἰς ταύτην ἔλθῃν τολμήσῃ, προξενεῖ ἑαυτῷ σκότος τὸ ἐξώτερον καὶ κρίσιν ἀνέλκον. Ἄλλοι σοι ὑπόδειγμα δίδωμι, ὦ ἄνθρωπε, ἵνα μὴ τολμήσῃς ἐν τῇ ἀλαστονείᾳ σου λαβεῖν ἀναξίως τὸν τῆς ἱερωσύνης βαθμὸν, ἐπειδὴ οὐκ εὐδοκεῖ ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἀλαστονικῶς χειροτονημένοις. Γινώθι τοίνυν ὁ πεπόνθασιν οἱ τάλανες ἐκεῖνοι, οἱ τῷ Μωσεί καὶ

Ἀαρὼν ἀντιστάντες ποτὲ, καὶ προπετευσάμενοι ἀναιδῶς καὶ αὐθαδῶς θυμιάσαι τῷ Θεῷ· οὐχὶ πῦρ κατέφαγεν ἅπαντας, ἀνθ' ὧν κατετόλμησαν εἰς βαθμὸν οὐ οὐκ ἦσαν ἀξιοί; Πάλιν δὲ καὶ Μαριάμ ἡ προφήτις τοῦ Θεοῦ, ἵνα βραχύνῃ τινα λόγον τῷ Μωσὶ ὀνειδίτη περὶ ἱερωσύνης, τοιοῦτον αὐτῇ μῶμον ὥρισεν ὁ Ὑψίστος, ἵνα λειπωθεῖσα ἐπὶ τῇ ἡμέρᾳ ἀφορισθῇ ἔξω τῆς παρεμβολῆς. Καὶ τὸ νῦν, ἀδελφοί, ἀγνῶς αὐτὴν πολιτεύσασθε, μιμούμενοι τὸν Μωσὴν καὶ Ἀαρὼν καὶ τὸν Ἐλεάζαρ. Θεώρησον τοὺς εὐσεβεῖς τοὺς ἱερεῖς, πῶς ἐν αὐτῇ ἡμύναντο τὰς τῶν ἐχθρῶν παρεμβολάς. Ταύτην ἔχον ὁ Μωσῆς, ἥπλωσε τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἔτρωσε τὸν Ἀμαλὴκ πληγὴν ἀνιάστον ταύτην Ἀβραάμ ζωσάμενος, τοὺς βασιλεῖς ἐτροπώσατο ταύτην ὁ Μελχισεδέκ ἀναλαβὼν, εὐλόγησε τὸν Ἀβραάμ εὐλογίαν ἐξαίρετον. Ἡζιώτης οὖν, ἀδελφε, κομίσασθαι βαθμὸν ἱερωσύνης; σπουδὴν ἔγε εὐαρεστῆν τῷ στρατολογησάντι σε, ἐν ἀγνείᾳ καὶ ἐν δικαιοσύνῃ καὶ σοφίᾳ πνευματικῇ καὶ ἐν λαμπρᾷ παρθενίᾳ. Γενεὸς θερμὸς ζηλωτῆς ὡς Ἥλιος, κηδεμὼν ὡς Ἱερεμίας, σώφρων ὡς ὁ Ἰωσήφ, καὶ ἀγνὸς ὡς Ἰησοῦς, φιλόθεος ὡς Ἀβραάμ, φιλόστοργος ὡς Δαυὶδ, καὶ πρῶτος ὡς Μωσῆς· τὸν πλανηθέντα συναξον, τὸν χαλλὸν ἐπίδησον, τὸν πεσόντα ἀνάστησον, ἀσθενούντας ἀντιλαβοῦ, καὶ ὅσα ὅμοια. Ἐγὼ δὲ ἐκπλήττομαι, ἀγαπητοί, ὅποια εἰώθασιν τινες ἐκ τῶν ἀφρόνων τολμᾶν, καὶ ἐπιχειροῦσιν ἀναιδῶς καὶ προπετῶς ἱερωσύνην λαβεῖν, μὴ κληθέντες ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, ἀγνοοῦντες ὅτι πῦρ καὶ θάνατον ἑαυτοῖς σωρεύουσιν οἱ ἄθλιοι. Οὐ λέγω σοι, ἄνθρωπε, τὴν ἱερωσύνην μόνον μὴ προπετῶς κομίσασθαι, ἀλλ' οὐδὲ τι ἕτερον ἐκ τῶν σκευῶν ἀψάσθαι τῆς πανσέμου λατρείας, εἰ γε ἀρα ἀνέγνως τί πέπονθεν Ὁρᾶ, ἐν τῷ αὐτῷ ἀψάσθαι τῆς κιβωτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ταύτης ἀεὶ μέμνησο, ἀδελφε ἀγαπητέ, τῆς θείας λέξεως τοῦ Ὑψίστου, τῆς ῥηθείας διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, τοῦ, Ἐπὶ τίνα ἐγὼ ἀναπαύσομαι, ἀ.λ.λ' ἢ ἐπὶ τὸν πρῶτον καὶ ταπεινὸν καὶ τρέμοντά μου τὸν λόγον; Ταύτης ἀεὶ τῆς ἐντολῆς μνησθῆναι, καὶ κτῆσαι θησαυρὸν τὸν πρῶτον λογισμῶν, ἵνα οὕτω δυνήθῃς νοεράς ἀναβῆναι εἰς τὴν ἀνω Ἱερουσαλὴμ, καὶ θυσίας νοεράς προσενέγκαι τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ ἐπὶ τὸ ἀνω θυσιαστήριον, ὅπου πλέκονται στέφανοι ἀφθαρσίας· κακεῖσε ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων ἀναδῆσαι σε ὁ Χριστὸς στέμμα ἀθανασίας, καὶ σὺν ταῖς ἀνω στρατείαις ὑμνήσεις ὕμνον ἐπινίκιον τῇ ᾠγῇ Τριάδι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[816] ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΔΟΓΜΟΣ

ὅτι χρὴ τὸν Χριστοῦ μαθητὴν ἥμιον εἶναι, καὶ μὴ ταχέως ὀργίζεσθαι.

Ἡ θεὰ φωνὴ τοῦ Κυρίου ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις διδάσκει ἡμᾶς, ἡ ἀναπληροῦσα τὸν νόμον, οὐ καταργοῦσα, μὴ ὀργίζεσθαι τῷ ἀδελφῷ, καὶ διὰ τῆς προσθήκης ταύτης τοῦ λόγου ἀνεπλήρωσε τὸ, *Ὁ ὄντων σεις, αὐτὴν τὴν βίαν ἐξαίρων τοῦ φόνου, καὶ τὴν καρδίαν ἑσθεν καθαρίζων, καὶ οὐχὶ τὰς χεῖρας ἔξωθεν*. Τιμωρίαν γὰρ ἐπέθηκεν οὐχὶ τοιαύτην, ἥνπερ ὁ νόμος, τὴν παρ' εὐθύ, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τῆς κρίσεως, λέγων· *Ὁ γὰρ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἐκ κῆ, ἐκτος ἐστὶ ἐπὶ κρίσει*. Οὐ γὰρ ὁφείλει αἱ παρὰ Χριστοῦ τιμωρίαι, καθάπερ ἐν τῷ νόμῳ· ἀλλὰ πολλὴ μὲν ἀναβολὴ τῶν κατὰ τὸ δίκαιον ἀναποδόσεων, φοβερά δὲ ὑπερὸν τὴν δίκην. Ὅσπερ ἐπιτάττει τὰ μείζω, οὕτω καὶ μειζόνως μακροθυμεῖ, καθάριστιν καρ-

δίαν ἐπιζητῶν, ἣν δυσκόλως ἐστὶν ἐξεργάσασθαι. Διόπερ εἰ καὶ προαχθείμεν εἰς ὀργὴν, οὐκ εὐθὺ τιμωρεῖται· εἰ γὰρ παρ' εὐθύ ἐτιμωρεῖτο, οὐκ ἂν ἦν διὰ μετανοίας ἐπανάδοξ. Διὰ τοῦτο ὑπερτίθεται τὴν τιμωρίαν, ἵνα ἔχωμεν καιρὸν μετανοίας, ἵνα ὁ γθεὶς ὀργισθεὶς τῷ ἀδελφῷ, σήμερον μετανοήσῃ, καὶ διαθήκῃ ἑαυτῷ διάθηται μηκέτι ὀργίζεσθαι τῷ ἀδελφῷ· καὶ κατὰ μέρος ὅμοιοι Θεῷ γινώμεθα. Μεταβάλλει γὰρ ἡμᾶς ἐκ τῶν ἀλλοτριούντων τὴν ζωὴν ἡμῶν ἐκ τῆς ὁμοιώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀγει εἰς τὸ κατὰ φύσιν καλὸν μετὰ τὸ προκείμενον· εἰς γὰρ τὸ κατὰ φύσιν ἀγάμεθα, καὶ εἰς τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος κοινωνίαν, καὶ τὴν διηνεκὴ μετὰ Θεοῦ ζωὴν περὶ τηλικούτων ἀγωνιζόμενοι. Πρόσχωμεν ἑαυτοῖς, καὶ μὴ καταφρο-

ostendit Deus ipsi magnum miraculum, Domini generationem in virgulto Sabec, incrementum in momento factum, et benedictionem qua ipsi benedixit: *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gen. 22. 18). Hoc item sacerdotio Moses honoratus est, cum ascendisset in montem Sina ad Deum, et ab eo legem accepisset: quamobrem glorificatus est vultus ejus, ut plus quam sol appareret. Similiterque Aaron sacerdotio dignatus est: legatus factus ad Deum pro peccatis populi. Nam *Moses et Aaron in sacerdotibus ejus* (Psal. 98. 6). Eodem quoque modo Phinees hoc venerabilissimo sacerdotio mortem depulit ex populo illo. Helias vero rursum, hoc inductus, exauditus est in igne, et sacerdotes turpitudinis interfecit. Discamus itaque, fratres, magnam sublimemque esse sacerdotii dignitatem. Gloria Unigenito, et soli bono, qui ipsam apostolis suis tradidit, per suum novum sanctumque testamentum, ut nobis et ipsi specimen ostendant, in impositione manuum suarum super eos, qui digni sunt. Omnes itaque nos, sincere veneremur eos, qui gradum sacerdotii obtinent, scientes, quod si quis regis amicos diligit, eo ipse multo magis a rege diligatur. Amemus ergo sacerdotes Dei, quoniam illi amici Dei sunt, et pro nobis semper intercedunt. Honora sacerdotes, adimplens hoc Christi praeceptum: *Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet* (Math. 10. 41). Si vero quemvis sacerdotem ignores an dignus sit hoc gradu, an indignus, tu ob Christi praeceptum ne despicias. Quem admodum enim aurum cum luto mixtum non læditur, neque splendida margarita mutatur, quando cum impuris quibusdam speciebus conjungitur; eodem prorsus modo sacerdotium a nullo sordes contrahit, quamvis indignus fuerit, qui illud accipit. Si quis porro in hanc ingredi dignitatem dignus habitus fuerit, in illaque digne et inculcate processerit, ea vitam illi conciliat et coronam incorruptam. Si quis vero indigne in illam se ingerere ausus fuerit, is tenebras sibi exteriores et judicium implacabile conciliat. Aliud tibi exemplum proponam, o homo, ut ne præ arrogantia sacerdotii gradum indigne sumere audeas: quoniam Deo non placent ii, qui arroganter ordinationem accipiunt. Nosce igitur quid passi sint ii, qui Moysi et Aaroni contradixerunt, et cum petulantia

impudenter et arroganter Deo incensum offerre non dubitarunt. Annon ignis omnes consumpsit, eo quod ausi essent in gradum illum se ingerere, quo digni non erant? Rursum vero Maria prophetissa Dei, quod pauculis verbis Moysi circa sacerdotium exprobrasset, tantum ab Altissimo pertulit opprobrium, ut lepra candens septem diebus ultra castra segregata manserit. Nunc itaque, fratres, caste in sacerdotio versamini, imitantes Moysen, Aaronem et Eleazarum: hosce pios sacerdotes contemplare, quomodo per illud hostium castra depulerint. Hoc munitus Moyses expandit ad Deum manus, et Amalec insanabili plaga confodit: hoc præcinctus Abraham reges profligavit: hoc assumpto Melchisedec Abraham benedixit excellenti benedictione. Dignus habitus es, frater, qui gradum sacerdotii acciperes? Cura ut placeas ei, qui te in exercitum adscripsit, in castitate, in iustitia, in sapientia spirituali, et in splendida virginitate. Esto ardens zelo ut Helias, sollicitus ut Jeremias, temperans ut Joseph, castus ut Jesus Nave, hospitalis ut Abraham, amore plenus ut David, et mitis ut Moyses. Errantem reduce, claudum alliga, lapsum erige, infirmos suscipe, et his similia facito. Obstupesco, fratres, dum considero insipientium quorundam audaciam, qui impudenter et petulanter sacerdotium adeunt, non vocati a gratia Christi, ignorantes se sibi ignem et mortem miseros consciscere. Non solum dico tibi, o homo, ne sacerdotium petulanter usurpes, sed etiam ne quidpiam ex vasis sacratissimi cultus contingas. Num forte legisti quid passus sit Oza, quando tetigit arcam Dei? Hujus semper memento, frater dilecte, vocis Altissimi, ab Isaia propheta emissæ, quæ sic habet: *Super quem requiescam, nisi super mitem et humilem et tremementem verba mea* (Isai. 66. 2)? Hujus semper præcepti reminiscere, et posside quasi thesaurum, mitem cogitationem, ut ita possis spiritualiter ascendere in supernam Jerusalem, et hostias spirituales offerre regi et Deo in supremo altari, ubi neuntur coronæ incorruptionis. Ibi que in conspectu angelorum te Christus redimet coronâ immortalitatis, et cum supernis exercitiis cantabis triumphalem hymnum sanctæ Trinitati, in secula sæculorum. Amen.

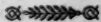
IN SEQUEM SERMONEM MONITUM.

Hoc opusculum jam pridem inter spuria jure alegatum fuisse nemo prudens non censebit: nam stylo *χυδαίω* scriptum, nihil præ se fert salis, nihil nervorum: estque prorsus Chrysostomo indignum.

Interpretatio Latina est Frontonis Ducaei.

EJUSDEM SERMO

DE HOC ARGUMENTO, BONUM CHRISTI DISCIPULUM BENIGNUM ESSE, NEQUE CITO IRASCI.

In Evangelii docet nos Domini divina vox, quæ legem adimplet, non destruit, ut ne irascamur fratri (Math. 5. 21): et hac additione orationis adimplevit illud, *Non occides*, ipsam homicidii radicem extirpans, et interius cor expurgans, non minus exterius tantum. Etenim poenam proposuit, non quidem tantam, quantam lex, e vestigio prementem, sed judicio statuendam, dicens: *Qui enim irascitur fratri suo sine causa, reus erit judicio* (Ib. v. 25): non enim celeres infligantur a Christo poenæ, sicut in lege, sed multa est retributionem ex æquo dilatio: cæterum tremendum consequitur exinde supplicium.

Dei longanimitas. — Quemadmodum majora impetrat, sic et major est ejus longanimitas, cordisque

munditiam requirit, quam non nisi cum difficultate quis sibi acquirit. Quamobrem licet in iram inducamur, non e vestigio punit: si enim subito puniret, per poenitentiam resilire non liceret: propterea poenam differt, ut nobis tempus ad poenitentiam concedatur, ut qui heri fratri iratus est, hodie poenitentiam agat, et pactum quoddam secum ineat, uti ne fratri amplius irascatur, et quadamtenus similes Deo reddamur. Nos enim sensim ab iis, quæ vitam nostram a Dei similitudine alienant, transmutat, et ad honestatem, ac pulchritudinem naturæ convenientem post hunc statum traducit. Ad id namque, quod naturæ convenit, deducimur, et ad divini Spiritus communionem, ac perennem cum Deo vitam, dum de iis rebus dimica-

mus. Attendamus nobis ipsis, neque ex contemptu opus hujus divini similitudinis destruiamus, eo quod moram faciat venire Dominus : ne inani nos fiducia fallamus, ut Domini praecepta violemus, neve desperantes istud nos consequi posse, similitudinem, inquam, Dei, certamen deseramus : verum adsit nobis pes propter eum, qui praecepit, et ad id quod praeceptum est exequendum, robor, viresque largitur : contemptus autem, et incuria absit, quod graviores poenas ob ejus longanimitatem expectemus : quanto enim cunctatur diutius longanimis, emendationem requirens, tanto gravius indignabitur, si non emendemur, et in nos ut violatores gratiae suae acriter impetum faciet. Contemnantur autem a vobis potius res hujus saeculi omnes, quam divinum mandatum : multa siquidem sunt, quae facile excandescentes ad iracundiam impellant. Qui vero tremendi regis mandatum veretur, ne omnino irascamur prohibentis, omnes facile contemnet, qui ipsum voluerint irritare. Facile porro eos tolerabit, a quibus sermone offenditur : patienter autem eorum feret injurias, a quibus factis ipsis laedetur ; et percutienti maxillam praebit et alteram, verbumque turpe contumeliae causa jacentem generose ac fortiter feret, admirabili nimirum consolatione recreatus, ex eo quod beatus praedicetur, ac Domino obediens reperitur : simulque reprimat iracundiam in fratrem, et denuntiatum ejusmodi peccato supplicium evitet. Hac etenim de causa nos Dominus cohortatur, ut nos ab omni perturbationum, quibus ad corpus afficimur, contagione vindicemus, et avaritiam fugiamus, gloriaeque cupiditatem aversemur, atque omnino, ut ne voluptati locum in nobis demus, ne quid ex istis animam nostram male affectam reddat, et ne alieni a Spiritu sancto reddamur. Qui enim pecunias contemnere edoctus est, quomodo propter pecunias irritabitur umquam, licet sit, qui eas velit abripere ? Et qui gloriam non appetit, quomodo gloriae causa excandesceat ? Exue itaque mundanum indumentum, et spirituale indue : exue veterem hominem, ut novum induas : eapropter siquidem regeneratio dicitur, et in sacris litteris appellatur. Nam prioris status mutatione indiget salus nostra, ut alii ab eo quod sumus fiamus, ut quod sumus, esse desinamus, aliam autem vitam inchoemus, quam ante transgressi neminem sectabamur. Non enim talis es apud Deum, qualis a pueritia fuisti : neque tales ex creatione a Deo facti mores haberes, quales ex humana generatione. Audi itaque jurantem Dominum, et time, Amen quippe, inquit, dico vobis, nisi quis natus fuerit desuper, non poterit introire in regnum caelorum (Joan. 3. 5). Quocirca novam inchoa vitam, derelinque in peccatis inveteratam vitam : qui heri fornicator erat, hodie castus fiat : qui heri immoderate belluabatur, hodie jejunator fiat : quod male contraxisti, posterius abjice, ut quod recte a principio datum est, recuperes. Per exiguum est sine perturbatione ac sine iracundia permanere.

Mortatur ad injuriarum remissionem. — Qui secundum imaginem Dei vivere capit, is ab omnibus contemni, despui, ac floccifleri debet, cum verbis, tum factis. Nam et idcirco neque par referre malum ei, qui injuria affecerat, jussit, ne si ei, qui injuria te affecit, par retuleris, humanitatem, quae secundum naturam est, perdidideris. Noli ergo apud te prudens esse, utpote qui merito eum, a quo laesus fueris, ulciscaris. Recordare sacrorum Pauli documentorum, *Nolite esse prudentes apud vosmetipsos, neque malum pro malo reddentes* (Rom. 12. 16. 17). Non honestum, ultorem esse, aut sui ipsius vindictam quaerere : verum propterea potius tuam vindictam in Deum, qui ultionem sive iracundiam in eos, a quibus fuisti laesus, demittet. *Non vosmetipsos ulciscentes*, inquit, *sed date locum ire. Scriptum est enim, Mihi vindicta : ego retribuam* dicit Dominus (Ib. v. 19). Ne dicas, Deus retribuit, retribuam et ego. Considera quid tibi Chri-

stus ostenderit, cum in mundum venisset, ut salutarem vitae formam monstraret : atque hunc imitare, ut salvus fias. Non enim venit, ut iudex esset, aut ut eos, qui sibi adversabantur, ulcisceretur : quamquam ipse quidem non id agebat, ut aliquod ex patientia lucrum ambiret, sed ut salutem mundo afferret. Christi namque patientia diaboli fregit audaciam, et benignitas Domini ferocem mali furorem expugnavit : et tu ergo formam hanc tibi ad imitandum propone. Non succensuit iis a quibus contumeliis proscindebatur : sed Samaritanus et demonio corruptus cum appellaretur, benigne ac placide iis qui hoc dicebant, respondebat : *Ego demonium non habeo, sed honorifico Patrem meum : vos vero inhonoratis me. Ego autem non quero gloriam meam, est qui querat, et iudicet* (Joan. 8. 49. 50). Itaque et tu noli te ipsum ulcisci, exspecta iudicem. Si enim iudex ipse, cum in humana forma apparuisset, non retribuit, cum posset, sed Dei iudicium expectavit : Cum enim malediceretur, non maledicebat : cum pateretur, non comminabatur ; tradebat autem iudicanti iuste (1 Petr. 2. 23). Et tu ergo ita facito, ac Dominum imitare, qui ad crucem usque injuriarum pertulit impiam, atque exitio dignis salutem procurabat. Sic enim ad Patrem aiebat, *Dimitte illis hoc peccatum, non enim sciunt, quid faciunt* (Luc. 23. 34). Injuria te frater affecit, visus est indignus fraternitate : at tu fraternitatem non destrue. Frater tuus Josephi fratres imitatus est, fratris eadem machinatus est, inimicum se pro fratre ostendit, teque per summum scelus impetivit, nulla provocatus injuria te laesit : at tu fac contrarium, ut et tu cum cantore Davide dicas, *Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus* (Psal. 119. 7). Vince in bono malum : provoca ipsum, et incita ad bonum, iracundiam frange benignitate : fac intelligat se injuria persequi Christum in te, et dignum non esse te, qui persequutionem patiaris, declares. At enim pertinax est, neque emendari potest, aut illa tua benignitate commoveri : ac belluæ quidem ad hominum familiaritatem cicures factae traducuntur, ille vero immanior belluis est factus : ne idcirco velis cum ejusmodi homine rixari, neve iracundiam cum iracundia committas. Fuge potius, ut periculosas cautes sapiens gubernator : observa autem sicut aspis surda, et obturans aures suas, quæ non exaudiet vocem incantantis (Psal. 57. 5. 6). Redime tempus, *Quoniam dies mali sunt* (Eph. 5. 16). In sapientia ambula, sciens peregrinum et hospitem esse te in terra, quemadmodum et patres tui fuere (Levit. 19. 34). Ovis in medium luporum missus es tu quoque, sicut apostoli : noli fieri pro ove lupus, cum lupis contendens. Cave quantum potes, ne thesaurum iustitiae perdas : cave tibi a directioribus : prudens ut serpens cave tibi ab insidiis. Si vero laedat etiam te lupus, si membra discepturus sit, præpara te, ut feras, memor illius, qui dicit, *Facti sumus sicut oves occisionis* (Ps. 43. 23 ; Rom. 8. 36) : respiciens in ipsum Dominum, qui *Ut ovis ad immolandum ductus est, et sicut agnus coram tondente se, mutus* (Isa. 53. 7 ; Act. 8. 32). Veniet et tuæ temporis victoria, cum, multis malis cum Christo toleratis, deviceris. Nam et Dominus non rixatus est, non vociferatus est, neque audivit in plateis quisquam vocem ejus : ut Apostolus in promptu habere se ait, omnem inobedientiam ulcisci, cum impleta fuerit eorum obedientia (2. Cor. 10. 6), qui obediunt. Dum vero Deus longanimis est, et tu longanimis esto : dum hodie quoque patitur Christus, te patiente, propter Christum tolerare et Christi ministrum oportet. Clama ad illum, et vindictam faciet, cito consummabit iniquitatem peccatorum, et diriget justum Deus iudex justus et potens et longanimis (Psal. 7. 12) : longanimis enim est et cunctatur, ut vos ad ipsum convertamur : cui gloria in saecula. Amen.

νήσει· τὸ ἔργον τῆς εἰς Θεὸν ὁμοιώσεως διαφθερίω-
μεν, ἐπειδὴ χρονίζει ὁ Κύριος τοῦ ἔλθαι· μὴ ἑαυτοῖς
ἀδείαν δώμεν εἰς τὸ παραβαίνειν τὰ λόγια Κυρίου,
μὴ ἀπειλίσσαντες ὡς μὴ δυνάμενοι τούτου τυχεῖν τοῦ
καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ, καταλίπωμεν τὸν ἀγῶνα, ἀλλ' ἡ
ἐλπίς παρέστω διὰ τὸν προστάξαντα καὶ δύναντα χα-
ριζόμενον ἐπὶ τῷ προσταχθέντι. Ἡ δὲ καταφρόνησις
καὶ ἡ ἀμέλεια ἀπίστω, φοβερωτέραν ἡμῶν προσδο-
κῶντων τὴν τιμωρίαν διὰ τὴν μακροθυμίαν. Ὅσον
γὰρ μακροθυμεῖ, ζητῶν τὴν διόρθωσιν, τοσοῦτον
ἀγανακτῆσει μὴ διορθούμενός ἡμῶν, καὶ ὡς ἐξυβρί-
σας τὴν χάριν ἐπελευθεύεται ὀξέως. Καταφρονέσθω
δὲ ἡμῖν ἅπαντα τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου πράγματα
μᾶλλον, ἢ τὸ θεῖον πρόσταγμα· πολλὰ γὰρ τὰ εἰς ὁρ-
γὴν εἰσκαλούμενα τοὺς ὀφείει εἰς ὁργὴν, τοὺς εὐχερῶς
παροξυνόμενους. Ὁ δὲ τὸ πρόσταγμα τοῦ φοβεροῦ
βασιλεῦς φοβούμενος, τοῦ κλειυόμενου ὅπως μὴ ὁρ-
γίσθῃ, πάντων καταπτύσσει τὸν παροξύνειν θε-
λόντων· εὐχερῶς δὲ ὑπομένει τοὺς διὰ λόγων λυποῦν-
τας, καρτερῶς δὲ πρὸς τοὺς δι' ἔργων λυπεῖν θέ-
λοντας, καὶ τῷ τύπον τὴν σιανόνα, σπένδει καὶ
τὴν ἄλλην, καὶ τὸν ῥῆμα αἰσχροῦ λοιδορίας χάριν
ἐπάγωντα γενναίως ὑποίσει, θαυμαστὴν παραμυθίαν
τοῦ μακαρισμοῦ κεκτημένος, καὶ ἵνα ὑπὸ χόους τῷ
Κυρίῳ εὐρεθῇ, καὶ σθένος τὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν ὁρ-
γὴν, καὶ φύγῃ τὴν ἐπ' αὐτῷ ὠρισμένην κόλασιν. Διὰ
γὰρ τοῦτο τῆς σωματικῆς συμπαθείας ἀπηλλάχθαι
Χριστὸς παρακελεύεται, φεύγειν τε φιλοχρηματίαν,
καὶ φιλοδοξίαν ἀρίσταθαι, ὥπως δὲ ἡδονὴν μὴ παρα-
δέγεσθαι ἐν ἑαυτῷ, ἵνα μὴ διὰ μηδὲν τούτων κακω-
θῶμεν τὴν ψυχὴν, καὶ διατεθῶμεν ἀλλότριον εἰς τὸ
ἀγιον Πνεῦμα. Ὁ γὰρ χρημάτων καταφρόνην διδα-
χθεὶς, πῶς διὰ χρήματα παροξυνήσεται, εἰ καὶ βού-
λεται τίς ἀρπάξαι; καὶ ὁ δόξης μὴ ὀρεγόμενος, πῶς
διὰ δόξαν παροξυνήσεται; Ἀπόδυσαι τοίνυν τὸ κο-
σμητικὸν ἐνδυμα, καὶ τὸ πνευματικὸν ἐνδύσαι· ἀπόδυ-
σαι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, ἵνα τὸν νέον ἐνδύσῃ. Διὰ
τούτου γὰρ ἀναγέννησις λέγεται, καὶ βεβόηται παρὰ
τοῖς θεοῖς γράμμασι. Μεταβολὴς γὰρ τῶν προτέρων
ἡ σωτηρία ἡ ἡμετέρα δεῖται, ἵνα ἕτεροι παρ' ὁ ἑσμεν
γεγόμεθα, [81] ἵνα παυσόμεθα ὅπου ἑσμεν, ἐναρ-
χώμεθα δὲ ἕτερον βίον, ὃν πρὸ τῆς παραβάσεως κρα-
τοῦντες ἐνυγχάνομεν. Οὐκ ἦσθα γὰρ τοιοῦτος παρὰ
θεῷ, οἷός ἐκ παίδων γέγονας, οὐδὲ τοιοῦτον ἐκ τῆς
θεοποίητου πλάσεως εἶχες τὸ ἦθος, οἷον ἐκ τῆς ἀν-
θρωπίνης γενέσεως. Ἄκουσον τοίνυν ὀκνούντος τοῦ
Κυρίου, καὶ φοβήθητι· Ἀμὴν γὰρ, φησὶ. Λέγω
ὅμως, ἐὰν μὴ τις ἄνωθεν γεννηθῇ, οὐ δύναται
εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Διὸ
ἀρξαι βίον καινότερον, κατὰλειπε τὸν ἐν ἀμαρτίαις
παλαιωθέντα βίον· ὁ χθὲς πόρνος σήμερον γενέσθω
σώφρων· ὁ χθὲς ἀμέτρος μεθύων σήμερον γενέσθω
νηστευτής· τὸ κακὸς ὑπερὸν ἐπιγεγόμενον ἀπόρρι-
ψον, ἵνα τὸ καλὸς ἐξ ἀρχῆς δεδομένος ἐπαναλάβῃς.
Μικρόν ἐστιν τὸ ἀτάραχον καὶ ἀόργητον διατελεῖν.

Ὁ θέλων κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ εἶναι,
ὀφείλει ὑπὸ πάντων καταφρονέσθαι, διαπτύεσθαι,
ἐξευτελιζέσθαι, διὰ ῥημάτων, διὰ πραγμάτων. Διὰ
τούτου γὰρ οὐδὲ ἀνταποδιδόνα κακὰ τῷ ἱδικηκότι
ἐκέλευσεν, ἵνα μὴ ἀνταποδίδους τῷ ἀδικούντι, τὴν
κατὰ φύσιν ἀπολέσιν ἡπίοτητα. Μὴ τοίνυν γένη κατὰ
σεαυτὸν φρόνιμος, ὡς δίκαιος ὢν τοῦ ἀμύνασθαι τὸν
ἀδικούντα. Μέννησο τῶν ἱερῶν τοῦ Παύλου διδασκα-
λιῶν· Μὴ γίνεσθε, φησὶ, φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς,
μηδὲ κακοὶ ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. Οὐκ ἐστὶ
καλὸν ἀντίδικον γενέσθαι, οὐδὲ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν
δίκην ζητεῖν, ἀλλ' ἐπὶ ῥίψον τὴν δίκην σου θεῷ, τῷ
τὴν ἄμυναν ἀοργήτως ἐπάγοντι τοῖς ἀδικούσι· Μὴ
γὰρ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, φησὶν, ἀλλὰ ὅτε τόπον
τῇ ὁργῇ· γέγραπται γάρ, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ
ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Μὴ λέγε, Θεὸς ἀντα-
ποδίσων, ἀνταποδύσω καγὼ· σέφει τί σοι Χριστὸς

ἐπέδειξεν εἰς κόσμον ἔλθων, ἵνα τὸν σωτήριον τῆς
ζωῆς ἐπέδειξεν τύπον, καὶ τούτον ζήλωσαν, ἵνα σωθῇς.
Οὐκ ἦλθε γὰρ κριτής, οὐδὲ τοὺς ἐπανισταμένους
ἀμυνόμενος· καίτοι γε οὐκ ἑαυτῷ διὰ τῆς ἀνεξικακίας
κέρδος μνηστευόμενος, ἀλλὰ τῷ κόσμῳ τὴν σωτη-
ρίαν πραγματευόμενος. Ἡ γὰρ Χριστοῦ ἀνεξικακία
τὴν τοῦ διαβόλου ὑρασυτήν καταβέβληκε, καὶ ἡ τοῦ
Κυρίου ἡπίοτης τὸν ἄγριον θυμὸν τοῦ Πονηροῦ κατ-
επάλασε. Καὶ σὺ τοίνυν τὸν τύπον εἰς μέμνησιν προ-
τίθει. Οὐκ ὠργίσθη τοῖς ἐξυβρίσασιν, ἀλλὰ Σαμα-
ρείτης καὶ δαιμονίων ἀκούων, ἡπίως καὶ πραῶς πρὸς
τοὺς λέγοντας ἀποκρίνεται· Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ
ἔχω, ἀλλὰ τιμὴ τῶν Πατέρων μου· ὅμως δὲ ἀτιμά-
ζετέ με· ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ
ζητῶν καὶ κρίνων. Οὐκ οὐκ καὶ σὺ μὴ ἑαυτὸν ἐκδίκει,
ἀλλ' ἀνάμενε τὸν κριτὴν. Εἰ γὰρ αὐτὸς ὁ κριτής ἐν
ἀνθρωπίνῳ σήματι ἔλθων οὐκ ἀνταπέδωκε δυνάμε-
νος, ἀλλὰ ἐξεδέχετο κρίσιν Θεοῦ (Λοιδορούμενος
γάρ, φησὶν, οὐκ ἀντελοιδορεῖ, πάσῃ οὐκ ἡπείλει,
παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως), καὶ σὺ τοίνυν
ποίησον οὕτω, καὶ μίμησαι τὸν δεσπότην, ἐν καὶ
μέχρι σταυροῦ τὴν ἄθεον ὑβρίν ἐβάστασε, καὶ τοῖς
ἀξίοις ἀπωλείας· σωτηρίαν ἐπιπροσπίνει. Καὶ γὰρ πρὸς
τὸν Πατέρα ἔλεγεν, Ἄφες αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν
ταύτην· οὐ γὰρ οἶδας εἰ ποιοῦσιν. Ἠδίκησεν ὁ
ἀδελφός, ἀνάξιος τῆς ἀδελφότητος ὥσθη· ἀλλὰ σὺ μὴ
διαφθερίῃς τὴν ἀδελφότητα. Ὁ ἀδελφός ἐμιμήσατο
τοῦ τοῦ Ἰωσήφ ἀδελφούς, ἀδελφοκτονίαν ὠπλί-
στατο, ἐχθρὸς ἀνέστην ἀντ' ἀδελφοῦ, πονηρίας ἐδέειν
ὑπερβολὴν, οὐδὲν ἀδικούμενος ἀδικεῖ. Ἀλλὰ σὺ
τὸ ἐναντίον ποιήσων, ἵνα εἴπῃς καὶ σὺ κατὰ τὸν
μελωδὸν Δαυὶδ· Μετὰ τῶν μεσούντων τὴν εἰρήνην
ἡμῶν εἰρηρικός. Νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸν κακόν, προ-
καλοῦ αὐτὸν εἰς τὸ ἀγαθόν, λύσον τὸν θυμὸν ἡπίοτης,
δείξον αὐτῷ ὅτι ἀδίκως διώκει τὸν ἐν σοὶ Χριστόν,
οὐκ ἄξιον τοῦ διώκεσθαι σεαυτὸν ἐπιτεκνύνων. Ἄλλ'
ἀδιόρθωτός ἐστι, καὶ πρὸς τὴν σὴν ἡμερότητα οὐ
μεταβάλλεται. Καὶ θηρία μὲν μεταβάλλεται εἰς τὴν
τῶν ἀνθρώπων ἡμερότητα, ἐκείνος δὲ τὸν θηρίων
ἀγριώτερος καθέστηκε. Μὴ φιλονεικεῖ πρὸς τὸν τοιού-
τον, μὴδὲ ἀντιπαρεξάγαγε θυμῷ θυμὸν· ἐκκλίνειν δὲ
ὡς περὶ τὰς χαλεπὰς τῶν πετρῶν ὁ σοφὸς κυβερνήτης·
φύλαξαι δὲ ὡς περ ἀσπίδα κωφήν καὶ βούσαν τὰ ὦτα
αὐτῆς, ἥτις οὐκ εἰσκαλοῦσεται φωνὴν ἐπιδόντος. Ἐξ-
αγόρασον τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραὶ εἰσιν·
ἐν σοφίᾳ περιπάτει, εἰδὼς, ὅτι ξένος εἰ καὶ πάροικος·
ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ παρεπίδημος, καθὼς πάντες οἱ πα-
τέρες [818] σου. Πρόβατον εἰς μέσον λύκων ἀπαστά-
λης καὶ σὺ, ὡς περ καὶ οἱ ἀπόστολοι· μὴ λύκος ἀντὶ
προβάτου γίνου· πρὸς λύκους φιλονεικῶν, φυλάσσω
δοσὴ δύναμις, ἵνα μὴ τὸν θησαυρὸν τῆς δικαιοσύνης
ἀπολέσῃς· φυλάσσω τοὺς διαρπάζοντας· φρόνιμος ὢν
ὡς ὅπως φυλάσσω τὰς ἐπιβουλὰς· εἰ δὲ καὶ βλάψῃεν
ὁ λύκος, εἰ δὲ καὶ σπαράττειν μέλλῃ σε, παρα-
σκευάσθω φέρον, μεμνημένος τοῦ λέγοντος· Ἐγὼ τὴν
θημὴν ὡς πρόβωτα σφαγῆς· ἀφ' ὧν εἰς αὐτὸν τὸν
Κύριον, Ὅς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῇν ἤχθη, καὶ ὡς
ἀμὸς ἐναντίον τοῦ κειροντος αὐτοῦ ἄεωρος.
Ἦξει καὶ τῆς σῆς νίκης ὁ καιρὸς, δταν νικήσῃς ἀν-
εξικακῶν μετὰ Χριστοῦ. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος οὐκ ἤρισεν
οὐδὲ ἐκραύγασεν, οὐδὲ ἤκουσε τις ἐν ταῖς πλατείαις
τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν ἑτοίμῳ ἔχειν
φρονεῖν ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν, δταν πληρωθῇ τῶν
ὑπακούσαντων ἡ ὑπακοή. Θεοῦ δὲ μακροθυμούμενος,
μακροθυμεῖ καὶ σὺ· δεῖ γὰρ σήμερον πάγει Χριστὸς.
σοῦ πάγοντος, διὰ Χριστὸν ὑπομένειν δεῖ καὶ τὸν
Χριστοῦ διάκονον. Βόα πρὸς αὐτὸν, καὶ ποιήσει τὴν
ἐκδίκησιν ἐν τάχει· συντελεσεί τὴν πονηρίαν ἀμαρ-
τωλῶν, καὶ κατευθυνεὶ δίκαιον ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος,
ισχυρὸς καὶ μακρόθυμος· μακροθυμεῖ πάγει πρὸς τὸ
ἡμᾶς ἐπιστρέψαι. Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.
Ἀμήν.

IN HOMILIAM DE FUGIENDA SIMULATA SPECIE

Hanc homiliam jure inter venotheuμένα jamdiu ablegatam esse clamant omnia, stylus, dictio, troporum modus, verborum nec Chrysostomo nec quibusvis politioris literaturæ scriptoribus familiarium usus;

ΟΤΙ ΕΠΙΠΛΑΣΤΟΝ ΣΧΗΜΑ ΚΑΙ ΜΗ ΑΛΗΘΕΣ ΦΕΥΓΕΙΝ ΧΡΗ, ΟΜΙΛΙΑ.

Πάλιν χρή μεταχειρίσασθαι ἡμᾶς τὴν εὐαγγελικὴν ἀάπτιγχα, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου παραίνεσιν πρὸς ὑμᾶς ἐκφάναι· Προσέχετε γάρ, φησὶν, ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἐσθωθὲν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες· ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. Ἐλέγχεται γάρ, φησὶν, ἐπίπλαστον σχῆμα πανταχοῦ διὰ τῶν καθ' ἐκάστην πραττομένων ἀπὸ γὰρ τῆς προαιρέσεως αἱ πράξεις· τὸ σεμνὸν σχῆμα τὴν προαίρεσιν οὐκ ἀλλάττει. Ματαιόπονος οὖν παρὰ τοῖς σοφοῖς ὁ δολερὸς, τοῖς δυναμένοις αὐτὸν θηρᾶσαι διὰ τῶν καρπῶν, καὶ καταμαθεῖν ὅστις ὢν ὅποιος φαίνεται. Τί οὖν κρύπτεις ἐν ἄλλοτρίῳ σχήματι σαυτὸν; τί κατακρύπτεις τῇ δορᾷ τοῦ προβάτου τὸν λύκον; Ἐκφαίνει γὰρ σε μικρὸν ὕστερον ἢ ἀλήθειαν, καὶ φεύγων ἀλήθειαν ἀλώσῃ διὰ τῆς ἀληθείας. Τί προβάλλῃ λόγους χρηστότητος, τὸ μικρὸν ἥθος κατακαλύπτων; Οὐ λάθης μικρὸς ὢν, κἂν πάντῃ γλυκὺς εἶναι προσποιήσῃ. Τί φιλίας ὑποδύῃ σχῆμα πολέμιος ὢν; Οὐκ ἐν σκότει ζῶμεν· ἐκφαίνεται τὰ κρυπτά, καὶ διελέγχεται τὸ μῖστος, ὅπερ ἐκρυπτες. Τί προσποιῇ τὴν φιλίαν; τί κολακεύεις μὴ φιλῶν; Μισητόν σου καὶ τὸ τῆς κολακείας γενήσεται, βλάβην ὡς παρὰ ἐχθροῦ φέρον, οὐκ ὠφέλειαν ὡς παρὰ φίλου. Ἐπαινεῖς γὰρ καὶ τὰ φαῦλα κολακείας ἕνεκα· οὐχ οὕτω δὲ ἀναίσθητος ὁ κολακευόμενος· μισῇσι γὰρ ὀφείλει τὸν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν ἑπαινούμενον. Τί δικαίου χαρακτήρα καὶ σώφρονος ἐπιμορφάσεις ἐν ἀδικήμασιν ὢν καὶ ἀκολασίας ἡταλῶν; τί καλύπτεις ὑπερφηανίαν σχήματι, καὶ βῆματι ταπεινώσεως καὶ εὐλαβείας ὑποκρίνην τὸν φθόνον; Οὐκ ἔστι κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτόν, [819] ὃ οὐ γνωσθήσεται. Μῶμος πονηρὸς ἀνθρώπου ψεύδος· φύγωμεν τὴν ἐπὶ τῷ ψεύδει ἐπαβολήν· μὴ ποιήσης ἀπιστον τῷ φίλῳ σεαυτὸν, ἵνα μὴ, καὶ ὅτε λαλεῖς ἀλήθειαν, οὐκ ἔτι πιστεύῃ· ὁ γὰρ ἐν ἐνὶ εὐρεθείᾳ ψεύστης, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἄξιος πιστευθῆναι, οὐδὲ ἀν' ἀληθείᾳ ποτέ. Ὅτι τὸ λαλεῖν δίκαια, φησὶ, καὶ ἀληθεύειν, ἀρεστὸν Θεῷ μᾶλλον ἢ θυσίαν αἷμα. Δῶρον δακτύλῳ Θεῷ προσποιεῖς πίστιν καὶ ἀλήθειαν· εὐχολὸν δὲ καὶ αὐτὸ σοὶ τὸ τὰ δὲντα λαλεῖν, καὶ μὴ τὰ μὴ δὲντα τεχνάζεσθαι. Οὐ γὰρ κάμης βιαζόμενος τὸ ψεύδος εἰς ἀλήθειαν, οὐδὲ ἀτονιάσεις μὴδὲν, λέγων ἐναντία σεαυτῷ, ὅτι μὴ σύμφωνος τὸ ψεύδος λόγος πρὸς ἑαυτὸν· οὐκ αἰσχυνθήσῃ ψευδόμενος ἄλλους σὺ τὴν ἀλήθειαν φυλάττων· ὅρκου πιστότερον τὸν λόγον οἱ φίλοι ἡγρήσονται, καὶ πάσης ἐνόρκου μαρτυρίας ἰσχυρότερον τὸ ῥῆμα τὸ σὺν δικαίᾳ καὶ ἀναμφισβήτητον καταδέξεται σου μαρτυρίαν· ὅποτε μαρτυρήσεις παρελθόν, ὅδεον μὲν σεαυτῷ καλλίστην ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, σωτηρίαν δὲ κινδυνεύουσιν καὶ ἀδικούμενοις ὠφέλειαν ἐν δίκαστηρίῳ προσενῶν. *Χεῖλην ἀληθινὰ*, φησὶ, *κατορθοῖ μαρτυρίαν ἀληθῆ· ὁ δὲ μάρτυς τῶν ἀδικῶν δόλιος*. ὕφεται σε δίκαστῃς ἀσμένως ἀπαλλάττων τῆς περὶ

τὴν δίκην ζητήσεως. Ἀλλὰ γὰρ ἐπαίνεται παρὰ Κυρίου τῆς ταπεινοφροσύνης τὸ κατόρθωμα, εἰ δυνήθωμεν κατορθώσαι. Πολλοὶ μὲν οὖν κατορθώσαντες τι ἀγαθόν, ἑαυτοὺς σμικρύνειν βούλονται παρὰ τὴν ἀλήθειαν, ψεύδεσθαι καθ' ἑαυτῶν βουλόμενοι μᾶλλον. Ἐγὼ δέ σοι λέγω, πρὸς τὴν ἀλήθειαν ταπεινοφρόνησον, ἀνθρωπε· εἰς ἀκοὰς Θεοῦ λάλει περὶ σεαυτοῦ ταπεινὰ, ὡς ὁ Ἀβραάμ ἔλεγεν· Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός· ὡς Παῦλος ἔλεγεν· Ἐγὼ δὲ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμι ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Πάλιν δὲ ἀληθεύων ἐπήγαγεν· Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὁ εἰμι. Τοῦτων δὲ οὕτω πρὸς ἡμετέραν διδασκαλίαν προκειμένων πανταχόθεν, φύγωμεν τὸ ἐπίπλαστον σχῆμα. Τί προσωπεῖα ἑαυτοῖς περιτιθέμεν, μὴ ὄντες τοιοῦτο οἶος ἑαυτοὺς ἐπιδεικνύμεν, τοὺς μὲν χιτῶνας μέχρι τῆς γῆς ἔλκοντες ἐν σχήματι ἁγίων, τὸν δὲ τρόπον ἡγρυμμένοι, τῷ μὲν λόγῳ καὶ τῇ στολῇ ἄγιοι, τῇ δὲ γνώμῃ καὶ τοῖς ἔργοις ἀνθρώποι; Στολισμὸς οὐκ εἰσάγει εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, ἀλλ' ἔργα δικαιοσύνης. Οὐχ οὕτως ὕφεται ἄνθρωπος ὡς ὕφεται Θεός· ἄνθρωπος μὲν εἰς πρόσωπον ὕφεται, ὁ δὲ Θεὸς εἰς καρδίαν· Ἐτάζων γάρ, φησὶν, *καρδίας καὶ νεφρούς ὁ Θεός*. Ὁ δὲ καὶ τὸν ἐρχόμενον συναγαγεῖν τοὺς λογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων· Πάντα γὰρ γυμνά καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ· Οὐκ ἐνὶ ἀποκρυφθῆναι τῆς θέσεως αὐτοῦ. Ἦξει καιρὸς ὅτε τὸ προσωπεῖον τοῦτο ρίψας γυμνὸς εὐρεθήσῃ, καὶ τότε ἔση αἰσχυνόμενος ὀφθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὡς ὁ Ἀδὰμ ἐκπεσών. Ἐκεῖ γὰρ οὐκ ἔτι σχῆμα ζητεῖται, ἀλλὰ ἔργα. Ὃτε μὲν γὰρ πολλάκις πλανώμεν, καὶ διαφεύγομεν τὸν ἔλεγχον, καὶ διὰ τοῦ σεμνοῦ σχήματος φαινόμεθα ὡς δίκαιοι, καὶ πολλάκις μακαρίζομεθα· ἐκεῖ δὲ οὐκ ἔτι ἐνὶ ψεύσασθαι· ἐκεῖ τὰ ἔργα ζητεῖται, οὐκ ἔτι τὸ σεμνὸν σχῆμα· μᾶλλον δὲ μείζονα τὴν κόλασιν καὶ τὸ κατὰκριμα ἔχομεν, τὸ μὲν σχῆμα τὸ σεμνὸν φορέσαντες, τὰ δὲ ἔργα τοῦ σχήματος μὴ πονήσαντες. Ἀκούε τοῦ Σωτῆρος περὶ Ἰουδαίων μὲν λέγοντος, πρὸς ἡμᾶς δὲ διδασκαλίαν προτείνοντος· *Πλατύνουσι γάρ, φησὶ, τὰ κράσπεδα, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις προσεύχονται, ὅπως φανώσι τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι*· οὗτοι δὲ λήφονται περισσότερον κρίμα. Ἐπιθυμεῖς τὸ σεμνὸν σχῆμα, καὶ τὸ νομα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπεπόθησας· μὴ ἔως τούτου ἀπομείνης, ἀλλ' ὡς ὠμολόγησας Θεῷ, ἀπόδοτε τὴν ἐπαγγελίαν τῇ τῶν ἔργων ἐπιδείξει. Τί προπεθῆς εἰ εἰς τὴν ἐπαγγελίαν, μὴ ἔργοις βεβαιῶν αὐτήν; Χρὴ οὖν καὶ εὐχεσθαι μετὰ ἀσφαλείας, καὶ ἀποδίδοναι τὸ χρέος τῆς ἐπαγγελίας μετὰ ἀκριβείας· *Εἰδὼς γὰρ καὶ ἀπόδοτε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ὑμῶν*. Ἀγνὴ πολιτεία δοθῇ αὐτῷ· τοῦτέστι, σώματι καὶ πνεύματι καὶ ψυχῇ· μὴ τί ὑφέλης τῆς ἐπαγγελίας, ἵνα μὴ πάθῃς τὰ Ἀνανίου καὶ Σαπφείρας. Ἐκεῖνοι γὰρ νοσησάμενοι ἐκ τῆς τοῦ ἐπαγγελθέντος κτήματος τιμῆς [820].

MONITUM.

ut sunt ἐπιπορφάζειν, ἀπονείζειν, et alia quæ studiosus quivis Chrysostomi lector animadvertet, atque inter spuria hanc homiliam merito jacere non inficias ibit.

Interpretatio Latina est Frontonis Ducae.

DE FUGIENDA SIMULATA SPECIE, AC MINIME VERA, HOMILIA.

Rursus evangelica nobis in manus sumenda est tuba, et Domini vobis admonitio enarranda. Attendite enim, inquit, a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoscetis eos (Matth. 7. 15). Nam ex iis, quæ in dies geruntur, ubique species simulata deprehenditur, siquidem a voluntate dimanant actiones; voluntatem porro venerandus habitus non immutat. Frustra igitur labores suscipit vir doctus apud sapientes, qui eum ex fructibus indagare possunt, et quisnam sit cognoscere qualisque videatur. Quid igitur teipsum in alieno habitu occultas? Quid ovina pelle lupum abscondis? Paulo post namque te veritas patefaciet, et dum veritatem fugis, a veritate deprehenderis. Cur sermones præ te fers humanitatis, asperos mores occultas? Non latebit asperitas tua, licet admodum suavis esse similes. Cur habitum induis amicitiae, cum sis hostis? Non vivimus in tenebris: patefiunt occulta, et quod abscondebas odium comperitur. Cur amicitiam simulas? Cur adularis cum non ames? Odium isthæc tibi pariet adulationem, tamquam ab inimico noxam inferens, non commodum ut ab amico. Laudas etenim etiam ea quæ prava sunt assentationis causa: non est autem adeo stupidus is, cui adularis; quin potius odisse debet eum, a quo propter peccata laudetur. Cur justi atque temperantis tibi figuram affligis, cum in sceleribus ac lasciviis perseveres? Cur arrogantiam cultu ac sermone humilitatis obvelas, et observantia invidiam dissimulas? Nihil enim est opertum, quod non revelabitur: et occultum, quod non scietur (Matth. 10. 26).

Malum est hominis probrum mendacium: fugiamus ob mendacium objectam criminationem, ne tibi ipsi apud amicam fidem deroges, ut ne tum quoque cum vera narras, non amplius fides habeatur: nam qui in uno mendax deprehensus est, non amplius dignus est cui, licet vera dicenti, credatur. Loqui iusta, inquit, et veracem esse, placita sunt Deo magis quam hostiarum sanguis (Prov. 21. 3). Donum acceptum offeres Deo, fidem ac veritatem. Facile tibi est alioquin ut res, uti sunt, eloquaris, non ut eas, quæ nusquam sunt, comminiscaris: non enim laborabis conitendo ut pro veritate mendacium admittatur, neque ulla in re fatisces contraria tibi ipsi loquendo: non enim sibi ipsi consonus est sermo mendax. Non quod aliis imposueris erubescas tu, qui veritatem custodis: iurejurando fide digniorem amici tuam orationem censebunt, ac testimonio quovis iurejurando firmato certius illud quod dixeris, tamquam iustum et indubitatum testimonium tuum admittent: quandocumque ad testimonium dicendum prodieris, præclaram quidem tibi gloriam ac veritatem, versantibus autem in periculo reis salutem, et injuria oppressis utilitatem in iudicio conciliabis. Labia veracia, inquit, dirigunt testimonium verum: testis autem iniquorum dolosus (Prov. 12. 19): benigno vultu te contuebitur ju-

dex, teque omni judiciaria disquisitione liberabit. Verumenimvero laude digna sunt apud Deum humilitatis recte facta, siquidem exsequi ea possumus. Etenim multi cum aliquid boni egerint, deprimere semetipsos conantur præter ipsam veritatem, et mentiri contra seipsos malunt. At ego tibi dico, mi homo, tu humiliter pro rei veritate de te senti: apud Dei aures humilia de teipso loquere, sicut Abraham dicebat, Ego autem sum terra et cinis (Gen. 18. 27): ut Paulus dicebat, Ego sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus, quia persequutus sum Ecclesiam Dei (1. Cor. 15. 9. 10): rursus autem veritatem proloquutus adjecit, Gratia autem Dei sum id quod sum. His itaque sic ad doctrinam nostram propositis, simulatam speciem omni ex parte fugiamus. Cur nobismetipsos larvas circumponimus, cum tales non simus quales nos ostentamus, dum vestes quidem ad terram trahimus in habitu sanctorum, moribus autem efferati, sermone quidem et amictu sancti, animo vero et operibus inhumani? Non vestitus in regnum cælorum introducit, sed opera iustitiæ. Non ita aspiciet homo, ut aspiciet Deus: homo quidem in faciem aspiciet: Deus autem aspiciet ad cor. Scrutans enim, inquit, corda et renes Deus (Psal. 7. 10): et propter eum qui venit, ut colligat hominum cogitationes: Omnia enim nuda sunt et aperta oculis ejus. Non est qui se abscondat a calore ejus (Hebr. 4. 13; Psal. 18. 7). Veniet tempus cum hac abjecta persona nudus reperieris, tumque ut Adam post lapsum in conspectu Dei apparere te pudebit: illic enim non jam habitus quaeritur, sed opera. Nam hic quidem sæpenumero fallimus, et indicium criminis evitamus, et venerandi habitus causa tamquam justi apparemus, ac sæpenumero felices prædicamur: illic autem non jam amplius licet imponere: illic opera quaeruntur, non jam habitus venerabilis; imo vero majori supplicio ac damnatione plectemur, si venerabilem quidem honestumque habitum gestaverimus, nec tamen habitus opera perfecimus. Audi de Judæis loquentem Salvatorem, sed doctrinam quæ nos spectat proferentem: Dilatant enim inquit, fimbrias, et in placitis orant ut hominibus iusti videantur (Matth. 23. 5. et c. 6. 5): hi vero accipient damnationem majorem. Desideras habitum venerandum, et Christianismi nomen expetisti. Ne hic tantum consistas, sed operum exhibitione fac appareant promissa, quibus te obstrinxisti. Cur ad promissum es præceps, cum illud operibus non confirmes? Oportet igitur et caute vota nuncupare, et diligenter debitum voti persolvere. Vovete namque et reddite Domino Deo vestro (Psal. 75. 12): sancta conversatione cum illo conjugere, hoc est corpore et spiritu, et anima: nihil subtrahat de promissione, ne eadem tibi accendant, quæ Ananias et Sapphiræ. Illi enim cum de pretio agri promissi fraudassent, morte puniti sunt, et nos oportet ista reformidare. Sciendum enim est nec ignorandum

ea quæ Deo promisimus, non jam amplius nostra esse, sed ad Deum pertinere. Dei suppellex est et thesaurus promissio nostra, et si quid inde subtrahamus, non jam nostra accipimus, sed sacrilege Dei thesaurus compilamus, vereque tamquam sacrilegi iudicabimur. Porro non pecuniarum tantum, sed vel sermonis et voluntatis est promissio. *De omni, inquit, verbo otioso reddes rationem in die iudicii (Matth. 12. 56)*: divinum enim magnumque mysterium non in pecuniis positum est, sed in perfecta voluntate ac proposito, et in Deum fide; omnes enim promisimus, et omnes promissionis debitores sumus. Itaque necesse est ut reddat virgo quidem virginitatem, quam et promisit: continens vero, continentiam: qui autem matrimonio junctus est, temperantiam, et ad invicem caritatem. Nam quæ virginitatem se servaturam, aut in viduitate continentiam promittit, si promissi fidem fefellerit, atque ad nuptias se transtulerit, damnationem habet, quia primam fidem irritam fecit. Merito autem et presbyter reddere debet sacerdotium acceptum, et diaconus (seu minister) ministerium

irreprehensibile, non ea, quæ ad diaconi ministerium pertinent, furtim auferendo, ne condemnatur ut Judas, dum vendit. Multa igitur hic opus est diligentia et cautio, ne quis forte Deum fallat, neque integrum reddat promissum, vel potius depositum quod nostrum quisque promisit. Non amplius nostrum est, sed ita nobiscum reputare debemus, a Deo nos depositum accepisse: atque ut cum minime defraudatum promissum orando servaverimus, tremendo Christi tribunali sistamus, ne tamquam debiti inflictores sententia ad Ananiam exemplum nos opprimat. Itaque multa nobis hic adhibenda est cautio, nec in aliquo labi, aut de promisso quidquam subtrahere, sed exacte promissum reddere studeamus, ne habitu fœnus Christianismum profitendum esse censeamus, neque hoc contenti maneamus, sed cum per operum confirmationem veritatis ac iustitiæ sectatores ac domestici perseveraverimus, eos honores, qui iustitiæ consequuntur, Christi munere consequamur: cui gloria in sæcula. Amen.

IN HOMILIAM SEQUENTEM

Hoc inepti hominis Chrysostomo adscriptum opus præferunt utraque editio, Saviliana nempe et Morelliana: omnia hic ἀποσθόγυσα: stylus sagaci viro indignus, argumenta ut plurimum levia et futilia; si qua vero alicujus pretii sint, ea ex modo narrandi labefactantur. Cum autem hic scriptor Judæorum de monarchia in Deo sententiam confutat, cave putes eum unitatem vel principii vel principatus in

CONTRA JUDEOS,

ET GENTILES ET HÆRETICOS; ET IN ILLUD, VOCATUS EST JESUS AD NUPTIAS. (Joan. 2. 2).

Hirundinum pulli in nido sedent, expectantque parentes, qui sibi alimenta afferant: cumque illos accedentes vident, levi (a) ala movent aërem cantillantes, et ad illorum adventum applaudentes: similiter et eorum parentes cum nidulo appropinquant, cantillant, pullis adventum suum nuntiantes. Similiter autem et vos in nido templi hujus sedetis meum adventum expectantes: et quia venientem videtis, levi mentis ala volatis. Pari modo ego quoque ad hunc spirituale nidum accessurus, prius emissâ voce Deo gratias ago, quod tam mei amantes filios dederit. Verum hirundines escam ab ore in os tradunt; nos vero secus; ab ore namque in aurem infundimus. Illa enim in corruptionem procedunt, nostra vero in incorruptibilitatem. Illa corpora nutriunt; hæc animas impinguant. Hæc porro omnia a me non temere nec sine causa dicta sunt; sed quia Evangelii lectio hodierna ad hanc nos doctrinam deducit, necessarium est vos instituere. *Vocatus est, inquit, Jesus ad nuptias (Joan. 2. 2)*. At animum adhibete, quæso, et dictis attendite. Quoniam quidam nuptias prætexunt, alii filios, alii militiam, alii negotiationem, alii artem, alii servitutem, divitias alii, paupertatem nonnulli; et similia quæque. Volo itaque demonstrare vobis, neque divitias impedimento esse, neque paupertatem, neque militiam, neque negotiationem, non nuptias, non filios, non servitutem, non artem, nullamque rerum similitum. *Vocatus est Jesus ad nuptias*. Venitne, an non venit? Venit utique. Si ergo venit, quomodo nuptiæ male fuerint? Num

quid habes ad defensionem? Ego vero dico, non tantum venisse, sed etiam munera attulisse: aquam enim in vinum convertit. Ne igitur de nuptiis causificeris. Dominus tuus ad nuptias venit, nuptias cohonestavit, et tu nuptias probro afficis, et dicis nuptias impedimento esse? Nullo impedimento sunt ad pietatem. Vis discere nihil nocere uxorem et liberos? *Moyses* annon uxorem et liberos habuit? *Helias* nonne virgo fuit? Nonne *Moyses* mauna deduxit de cælo? Nonne *Helias* ignem de cælo deduxit? Nonne *Moyses* coturnicem advolare fecit? Nonne *Helias* verbo cælum clausit? Nonne *Moysen* Deus alloquebatur? Nonne cum *Helia* Deus colloquebatur? Nonne *Moyses* mare divisit, et populum traduxit? Nonne *Helias* igneo curru sublatus est? An nocuit huic virginitas? an impedimento fuerunt illi uxor et liberi? Vidisti *Heliam* aurigam in aere; vidisti *Moysen* in mari viatorem: vide et *Petrum* Ecclesiæ columnam, qui et ipse uxorem habuit. Non scriptum est *Petrum* uxorem habuisse, undenam ergo liquet quod habuerit? Id ego dicam. *Ingressus est, inquit, Jesus ad socrum Petri: et erat illa infirma, et tetigit eam; et reliquit eam febris, et ministrabat (Matth. 8. 14. 15)*. Viden etiam *Petrum* uxorem habuisse? Ubi namque socrus est, ibi uxorem esse necesse est. Viden etiam *Petrum* uxorem habuisse? Ne itaque nuptias calumniaris. Hæc porro dico ut ne quis prætexat uxorem, vel filios, vel militiam, vel negotiationem, vel artem, vel servitutem, vel divitias, vel paupertatem. Hæc obtentus sunt, hæc causificationes et insidie diaboli. Militiam prætexis et dicis: miles sum, nec possum plus esse. Annon centurio miles erat, et tamen

(a) Quæ uncinis clauduntur absunt a Græco.

τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη. Μή τι ἐνεπείδισεν αὐτῷ ὁ πλοῦτος· καὶ ἡ γυνή, ἡ τὰ τέκνα· Μή ἔχεις ἀπολογία; Ἰδοὺ ὥστε προσφασίη τρία οὗτος ἔχει, καὶ γυναῖκα καὶ τέκνα καὶ πλοῦτον. Ἀλλὰ τί εἰ; δούλος; Καὶ Ὀνήσιμος· καὶ γράφει Πάυλος Φιλήμονι ἑλεγεν· Ὀνήσιμον τὸν πρὶν ἀγρόστον, νῦν δὲ κάμιοι καὶ σοὶ εὐχρηστον. Ἀλλὰ τί εἰ; βασιλεὺς; Καὶ Δαυὶδ καὶ εἰσῆλθε πρὸς αὐτὸν Νάθαν ὁ προφήτης, καὶ ἡλεγγεν αὐτὸν περὶ τῆς ἀμαρτίας ἧς περ ἐποίησε. Μήτι ἐτυράννησεν ὁ βασιλεὺς; μήτι ἀπεφάνητο κατὰ τοῦ προφήτου; οὐχὶ καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ τὴν δουλείαν ὠμολόγη, καὶ ἐγεν. Ἠμῦρτον τῷ Κυρίῳ; Καὶ ὁ προφήτης ἰδὼν τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ· Ὁ Κύριος ἀφείλε τοὺς ἀμαρτημαί σου. Ὁξεία ἡ μετάνοια, δευτέρα ἡ συγχώρησις. Μήτι προσέσχευ[822] ἑαυτῷ ὁ βασιλεὺς, καὶ εἶπεν, ὅτι Βασιλεὺς εἰμι, πορφύρα περιδέσθηναι, καὶ διάδημα περίκειμαι, καὶ ἔχω τόξα καὶ βέλη καὶ ἀσπίδας καὶ κρηνὰς καὶ στρατιώτας ὑπερασπιστάς· καὶ τοῦτον τὸν πένητα φοβοῦμαι, καὶ οὐ φρονεῖ αὐτόν, ἀλλὰ ἀνέχομαι αὐτοῦ; Ἀλλ' οὐδὲν τούτων εἶπεν· ἀλλ' εἰ καὶ βασιλεὺς ἦν, ἦδει ὅτι ἡμαρτε, καὶ διὰ τοῦτο μετενόησεν, ἐπειδὴ ἦδει ὅτι χαλεπὴν ἀμαρτίαν ἐποίησε. Μήτι ἐνεπείδισεν αὐτῷ ἡ βασιλεία; Ἀλλὰ τί εἰ; παῖς; Καὶ ὁ Δανιὴλ, καὶ λέοντας ἐφίμωσε, καὶ δράκοντα διέβρῃξε, τὸν Βῆλ κατέτρεψε, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους κατέκρινε, τὴν δὲ Σωάνναν ἔσωσε, καὶ τὸ ἀτέλες τῆς νεότητος οὐδὲν ἐνεπείδισεν τὴν τοσαύτην ἀρετήν. Ἀλλὰ τί εἰ; φιλάδελφος; Καὶ Ἰωσήφ· κάκεινος πόσῃ φιλοσοφίᾳ ἐπεδείκνυτο καὶ σωφροσύνῃ ἐπὶ τῆς Αἰγυπτίας; Τὸν γιότα αὐτοῦ ἔσχευε, τὴν δὲ πίστιν αὐτοῦ οὐ διέβρῃξε· τὴν ἀναισχυντίαν αὐτῆς ἐνίκησε, τὴν δὲ ἐπιθυμίαν αὐτῆς οὐκ ἐπλήρωσεν. Ἀλλὰ τί εἰ; [χ]ήρα; Καὶ ἡ Σιδωνία, ἥτις Ἠλίαν τὸν προφήτην ὑπεδέξατο, καὶ ἔθροφεν ἄρτον καὶ ὕδατι· καὶ τὸν αἶτον τοῦ λιμοῦ λιμὸς οὐ κατέτρεψε. Ἀλλὰ τί εἰ; πόρνη; Καὶ ἡ Ῥαββ, ἥτις ἐκρύψε τοὺς κατασκόπους, καὶ μετὰ τὸ παραλαβεῖν τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ἐσώθη καὶ αὐτὴ καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς καὶ τὸ γένος αὐτῆς. Ἀλλὰ τί εἰ; πένης; Καὶ ὁ Λαζάρου, καὶ ἐν τῇ παντὶ πόσῃ φιλοσοφίᾳ ἐπεδείκνυτο καὶ ὑπομονῇ, καὶ οὐκ ἐδυσπότησεν ἐν τοσαύτῃ ἀνάγκῃ ὄν. Ἀλλὰ τί εἰ; φιλογύναιος; Καὶ Σαμψὼν· εἰ γὰρ καὶ προέβδη ὑπὸ γυναικὸς, ἀλλὰ τὴν ἐκδικίαν παρέσχευ αὐτῷ ὁ Θεός, καὶ ἐξεδικήθη ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων. Ἀλλὰ τί εἰ; φιλοτέκνος; Καὶ Ἰακώβ· Ὁρᾷ πόσοι ἐσώθησαν; Ἐχέεις πίστιν; πάντα ἔχεις· οὐκ ἔχεις πίστιν, βασιλεὺς δὲ εἰ; οὐδὲν σε ὠφελεῖ ἡ βασιλεία. Ἀλλὰ τῆς ὑποτάξεως οὐκ ἐπιλάθηναι. Ἐκλήθη οὖν ὁ Ἰησοῦς εἰς γάμον. Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, οὐκ εἶχον οἶνον· λέγει αὐτῷ ἡ μήτηρ αὐτοῦ· Οἶνον οὐκ ἔχουσι. Ἀγρευε αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Ὑπάγε, γυναῖκα· οὐκ ἔχω γὰρ ἡμεῖς ἡ ὥρα μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς λέγει· Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν τὰς ὑδρίας ὕδατος, καὶ ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. Διὰ τί δὲ εἶπε, Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος; Ἄρα ὁ λόγος τὸν οὐρανὸν ποιήσας; καὶ τὴν γῆν θεμελιώσας, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, οὐ τὸ βλέμμα ἐξηραίνει ἀβύσσους, ὃν φρίσσει καὶ τρέμει πᾶσα ἡ κτίσις ἐπουρανίων τε καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, οὐκ ἐδωκεν τὰς ὑδρίας λόγῳ γεμίσαι; Ἀλλὰ λέγει· Ἀντλήσατε ὕδωρ. Διὰ τί; Ἐγὼ λέγω, ἴνα, ἐὰν ἀρνήσωνται, αἱ χεῖρες αὐτῶν αἱ ἀντλήσονται, καὶ οἱ ὄμοι αὐτῶν οἱ βαστάσαντες τὸ ὕδωρ, ἐλέγξωσιν αὐτοὺς· ἐπεὶ καὶ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου τὸ αὐτὸ ἐποίησε. Πρὸ τοῦ παραγενέσθαι ἐπὶ τὸν τόπον, λέγει τοῖς μαθηταῖς· Λαζάρου ὁ φίλος ἡμῶν κεκοιμήται· ἐπειτα ὡς ἦλθον αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Λαζάρου, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, ὅτι Ἀδελφός ἀπέθανε, λέγει αὐταῖς· Ποῦ τοθεῖκατε αὐτόν; Αἱ δὲ φασὶν· Ἐλθὲ καὶ ἴδε. Ὁ καινὸν καὶ παραδόξον πραγμάτων! Πρὸ μικροῦ ἔλεγε τοῖς μαθηταῖς, ὅτι Ἀδελφός ἀπέθανε, καὶ νῦν λέγει, Ποῦ τοθεῖκατε αὐτόν; Τὸν θάνατον προηλθὼς τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ τὸν τόπον οὐκ εἶδας; Ἥδει, ἀλλὰ διὰ τοὺς Ἰουδαίους ἔλεγεν, ἐπειδὴ ἀγνώμονες ἦσαν ὥστε τὸ εἰπεῖν, Ποῦ τοθεῖκατε αὐτόν; οὐκ ἀγνοῖας ἦν· ἐπεὶ καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ ἔλεγε τῷ Ἀδὰμ, ποῦ εἰ; Ἀρα οὖν οὐκ ἦδει ποῦ ἦν; Ἀλλ' ἐπειδὴ ἔλεγεν αὐτοῖς ὁ διά-

βολός, ὅτι Ἐγὼ ἦν ἡμέτερος γάμῳ ἐκ τοῦ ξύλου τούτου, ἔσπευθε ὡς θεοί, ὑπελάμβανον ἑκείνοι ὅτι μέλλουσι γίνεσθαι θεοί. Καὶ διὰ τοῦτο ἔλεγεν αὐτῷ ὁ Θεός· Ἀδὰμ, ποῦ εἰ; ἀφ' οὗ ἔφαγες, καὶ ἐμεινας ἀνθρώπος· διὰ τοῦτο ἔλεγεν αὐτῷ ὁ Θεός· Ἀδὰμ, ποῦ εἰ; Ὅστιν καὶ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου ἐποίησεν. Ἐγείνας τῷ μνήματι λέγει τοῖς Ἰουδαίοις· Ἀρατε τὸν λίθον ἐκ τοῦ μνήματος· καὶ ἦραν. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ Λαζάρου· Κύριε, ἦδη δέει· ἦν γὰρ τετραήμερος. Καὶ ἀράξας φωνῇ μεγάλῃ λέγει· Ἀδελφά, δεῖρο ἐξῶ· καὶ ἐξῆλθε κηρίαίς δεδεμένος. Ἀρα οὖν ὁ μετατιθεὶς ὄρη ἐν καρδίᾳς θαλασσῶν, οὐκ ἠδύνατο λόγῳ τὸν λίθον κινήσαι; ὁ τὰ κέντρα τοῦ θανάτου κατακλάσας, ὁ τὰς θύρας τοῦ ἄδου συντρίψας, οὐκ ἠδύνατο καὶ τὰς κηρίας διαβρῆσαι; Καὶ λέγει αὐτοῖς· Ἀράσατε αὐτόν. Διὰ τί; Ἰνα, ἐὰν ἀρνήσωνται, αἱ χεῖρες αὐτῶν καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐλέγξωσιν αὐτοὺς· διὰ τοῦτο εἶπε· Ἀράσατε αὐτόν. Καὶ ἐν τῷ γάμῳ τὸ αὐτὸ ἐποίησεν, ὅτι εἶπεν αὐτοῖς· Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος· καὶ ἐγέμισαν τὰς ὑδρίας, καὶ ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. Διὰ τοῦτο οὖν [823] πανταγόθεν ἡσφαλίζετο αὐτοὺς· αἶ γὰρ ἀγνώμονες ἐγένοντο οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἀναίσχυντοι. Θέλανε μαθεῖν πόσα παρέσχευ αὐτοῖς ὁ Θεός, καὶ ἀννήμονες ἐγένοντο; Μάθετε· ἀλλὰ συντείνετε μοι ἑαυτοὺς, παρακαλῶ, προσέχετε τοῖς λεγομένοις· βούλομαι γὰρ ὑμῖν δεῖξαι ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ἀγνώμονες ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι· Ἐδομηκόντα καὶ πάντες ψυχὰ κατέβησαν ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἐγένοντο ἐξαχκοῖαι γυλιόδες. Ἐτέλεσεν Ἰωσήφ, καὶ ἀνέστη αὐτοῖς ἑτερος βασιλεὺς, ὃς οὐκ ἐμνήσθη τοῦ Ἰωσήφ· ἔβλυσε δὲ τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ σφόδρα. Ἐδόξαν οὖν πρὸς τὸν Θεὸν λέγοντες· Κύριε, σὺ ὠμώσατο τοῖς πατρᾷσιν ἡμῶν, ὅτι Δώσω τῷ σπέρματι ὑμῶν γῆν βέουσαν γάλα καὶ μέλι· καὶ νῦν, Κύριε, μνήσθητι τῆς διαθήκης ἧς ἔθου τοῖς πατρᾷσιν ἡμῶν, καὶ ἐξελὼ ἡμᾶς ἐκ χειρὸς Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ ἐκ δουλείας τῶν Αἰγυπτίων. Ἦκουσεν οὖν ὁ Θεός τῆς φωνῆς αὐτῶν, καὶ ἐπέμψεν τὸν Μωϋσὴν πρὸς αὐτοὺς. Ἀλλὰ συντείνετε μοι ἑαυτοὺς, παρακαλῶ. Λέγει τῷ Μωϋσῇ ὁ Θεός· Ἀδὲς ἀπρίον ἄμωρον ἐνιαύσιον ἀρωτότοκον, καὶ ὅσον, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ χρίσει ἕκαστος εἰς τὴν θύραν. Ἦν, ὅταν ἔλθῃ ὁ ἀγγελὸς ἔχων ἐσπαρμένῃ τὴν ρομφαίαν, καὶ ἴδῃ ὅτι τὸ αἷμα κέχρισται εἰς τὴν οἶκον ἑκείνον, ἀναχωρή· ἐὰν δὲ ἴδῃ ὅτι οὐκ ἔστι, ἐισέρχεται, καὶ πᾶντας ἐξολοθρεύει. Ἐποίησεν οὖν ὁ Μωϋσῆς οὗτοι, καὶ ὤκωκε τῷ λαῷ· καὶ λαβόντες ἑκείνοι, ἕκαστος ἔκρυψε τὰς θύρας αὐτῶν. Καὶ ἤρξατο ὁ ἀγγελος ἔχων ἐσπαρμένῃ τὴν ρομφαίαν αὐτοῦ, καὶ ὤκωκε τὸ αἷμα ἐν ταῖς θύραις, καὶ ἀνεχώρη· ὅπου δὲ οὐκ ὤκωκεν, ἐισέρχεται, καὶ πάντας ἀνέλε. Ταῦτα δὲ πάντα οὐκ ἄλλως ἐγένετο· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐμελλομεν δεῖ αἵματος καὶ ξύλου σώζεσθαι, διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Θεός, ὅτι Χρίσει ἕκαστος τὸ αἷμα εἰς τὰς θύρας. Διὰ τί οὐκ εἶπε, Χρίσον τὸ αἷμα εἰς τὸν τοίχον; Ὅτι οὐκ ἡμεῖς οὐκ ὤκωκεν, εἰ μὴ διὰ ξύλου. Ἐξέβαλεν οὖν αὐτοὺς ὁ Μωϋσῆς ἐκ τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἤνεγκεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐρήμον, καὶ λέγουσι τῷ Μωϋσῇ, Διὰ τὸ μὴ εἶναι μνημίαι ἐν Αἰγύπτῳ, ἤνεγκεν ἡμᾶς εἰς τὴν ἐρήμον θανάτωσαι; Ὁ καλὸς ἡμῶν ἦν ἐν Αἰγύπτῳ, ὅτε ἐτρώγαμεν τοὺς σίκινας καὶ ἀπέκοιτο καὶ τὰ κρομμύα καὶ τὰ σκόροδα· Εἶδες ἀγνώμοσύνην; Αὐτοὶ ἔλεγον τῷ Θεῷ, αὐτοὶ ἤξλου, ὅτι Ἐξάγαγε ἡμᾶς ἐκ τῆς Αἰγύπτου· καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν ἐρήμον ἔφαρίστον. Εἶδες ἀγνώμοσύνην αὐτῶν; Ἀλλὰ μάθετε τὸ μέλιν καὶ ἐξαίρετον πρᾶγμα. Τεσσαράκοντα ἔτη ἐποίησαν ἐν τῇ ἐρήμῳ· θρῖς αὐτῶν οὐκ ἠβήσεν, οὔτε θυγὼς· ἱμάτιον αὐτῶν οὐκ ἐβρύπιδη, ὑπόδημα αὐτῶν οὐκ ἀπέτριβη· οὐκ ἔφαγον, οὐκ ἔσκαψαν· βίᾳ οὐκ ἐζεύξαν, ἀροτρον οὐκ εἰκαυσαν, αὐλάκας οὐκ ἀνέτεμον, ἀκάνθας οὐκ ἀνέσπασαν, σπέρματα οὐ κατέβλαστον, καὶ θέρσον οὐκ ἀνέμειναν· ἥλιου θερμὰς ἀκτίνας οὐ προσεδόκησαν, καὶ ἰκρὸν θερμῶς οὐ προσεδέξαντο, θρεπάνην οὐκ ἠκόνθησαν, οὔτε ἐθέρσαν, οὐκ ἔδωσαν στάχυας καὶ ἐβάστασαν, οὔτε ἤνεγκαν εἰς ἄλωνα· καὶ ἐμάχθησαν, οὔτε ἤλθον, οὔτε ἐκά'αραν,

^a Lege ἐβήγαμεν.

^b Phrasis manca, quam facile sanabis suppiendo παρά-σπον. Edr.

(a) Quæ unctis clauduntur desunt in Græcō.

(a) Hæc desunt in Græco.

non fecerunt, imbrem non sustinuerunt, solis aestum non exspectarunt, messis tempus non exceperunt, falcem non acceperunt, non messerunt, non alligarum manipulos nec abstulerunt vel portarunt in aream, non andarunt, non in area triverunt aut exportarunt, non misceuerunt placentas, non coxerunt nec panem fecerunt; nihil omnino illorum: sed panem sine manuum labore comederunt; apponebatur illis mensa sine apparatu; instar angelorum nihil patiebantur; natura infirmitatis suae oblita erat. Et post tanta beneficia dicebant Aaroni: *Da nobis deos, qui praecedant nos. Moysi enim illi qui nos eduxit ex Aegypto, nescimus quid acciderit* (Exod. 32. 1): magnamque vim inferebant Aaroni. Ille videns eos corde duros et incircumcisos esse, ait illis: tollite mollitia antra vestra, et inijcite in ignem, et si quid inde ascenderit, id Deus erit. Et ascendit bubulo capite animal. Hic mihi siste haereticum ingratum et parasitum Judaeum, qui dicit: Genuit Deus et fluxum passus est. O perditis, miser et nefarie, haecine de deo suspicaris? At nos non ita, absit; sed genuit Pater Filium, solus solum, Deus Deum, perfectus perfectum. Haec sentiunt Christiani. Quando igitur videris superba curiose inquirere, quae ad te spectant, si te putas scire, dicito mihi, quomodo jactis in pyram aureis monilibus, animal illud capite bubulo ascendit? Erraris non operatus est, confessor non aderat: quomodo ergo ascendisse animal bubulo capite audes dicere? Si haec inferiora nescis, cur superna scrutaris? Qui ea, quae tibi propria sunt, ignoras, cur aliena perquiris? Et afferunt nobis evangelicam vocem ipsius Filii dicentis discipulis: *Ego sum vitis, vos palmites, Pater meus agricola est* (Joan. 15. 15). Vident iniquum, quod Filium fecerit? Si enim agricola vitem non colat, non potest utilis esse. Et putant se magnum quid et validum proferre. Verum mihi animum adhibete, quaeso. Dixi ad ingratos Judaeos: Sinite alloquar impudentes haereticos. Potestis mihi dicere, ingrati et impudentes haeretice, agricolam non pasci a vite? Te tuis armis capiam. Quemadmodum igitur agricola colit vitem, ita et Pater operatur Filium suum. Videamus igitur quis a quonam nutritur, an vitis ab agricola, an agricola a vite. Secundum te Pater a Filio habet esse; non est enim agricola, qui non pascatur ab operibus suis. Quid igitur? Filius nutritur Patrem? Nequaquam, absit: haec extreme insauiae essent. Salius est dicere: Sicut agricola gaudet de vite, sic et Pater gaudet de Filio. Non enim dixit: Pater meus operatus est me, sed, *Pater meus agricola est*. Gaudebat enim in Filio. Non audisti eum dicentem: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui* (Matth. 3. 17); quando stetit in Jordanis fluentis? Non dixit: Hic est filius meus, quem creavi, aut quem feci; sed dixit, *In quo mihi bene complacui*. Num vocem illam expungis? Rursusque dicit, *Descendi de caelo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit me, Patris* (Joan. 6. 38). Quibusnam id dicebat? Plane Judaeis, quia dicebant illi: hic est fabri filius, et eum quasi Deo adversarium reputabant. Ideo dixit, *Descendi de caelo*: et quia illum Deo adversari dicebant, ideo adjiciebat ille: *Non veni facere voluntatem meam, sed ejus, qui misit me, Patris*. Quandoquidem Patrem honorare videbantur, ipsamque tamen negabant, ideo illorum se infirmitati attemperabat: nam quo pacto missus est ille, qui ubique est et omnia implet? Vides igitur

illum propter Judaeos dixisse, *Descendi de caelo*. Num propter se dixit? An excusandi tui locum habes? Verum aliud nobis apostoli testimonium obtrudunt, nempe: *Unus Deus Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia* (1. Cor. 8. 6). Dicis non alium esse Deum, qualis est Pater: et ego tibi dico non alium esse Dominum, qualis est Filius. Cur itaque contendimus? Nequaquam, absit. Videmus ergo quibuscum loqueretur Paulus, quorumque causa hoc diceret. At animum adhibete, quaeso. Quoniam Gentiles multos colebant deos, Judaei vero monarchiam sive unitatem principii staturbant, ut et pluralitatem deorum et monarchiam auferret, ideo dicit: *Sive enim sint dii multi, et domini multi, sive in caelo, sive in terra: at nobis unus est Deus Pater* (1b. r. 5): eumque dicit, *unus, deorum multiplicitatem tollit*; ubi namque unus, multi non sunt: et cum dixit, *Pater, monarchiam sustulit*; ubi enim est Pater, palam est ibi et Filium esse. Ideo itaque dicit: *Unus Deus Pater, ex quo omnia; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia*. Vides Paulum et Gentiles et Judaeos aggressum. Ideo dicit: *Unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia*, quia omnia per Filium facta sunt, visibilia et invisibilia. Audi Joannem dicentem: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum: et Deus erat Verbum. Hic erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. 1. 1-3). Vides hunc esse omnium creatorem. Num ausis mihi ostendere, Filium cum omnibus connumerari? Verum, ingrati vos, quousque circumvolitis Scripturas, hinc flores decerpentes, ut dicatis Filium esse creatum aut factum? Vultis discere? Si de Filio quidpiam sublime aut Deo dignum audiant, in furorem vertuntur: putant in os suum stercus immitti. Libet exemplum vobis afferre. Quemadmodum si quis infirmitatis et febris aestum patiar, ubi sedatur morbus, jubent medici os ejus melle obliniri: idipsum vero quod jubent medici faciunt: famulantiibus autem servis, putat egrotus mel amarum esse: qui adstant porro dicunt, mel est, domine, ideoque dulce, sic agrum commonefacientes; at mel infirmo amarum esse videtur, non quod amarum sit; quid enim dulcius melle? non id igitur provenit ex natura mellis, sed ex infirmitate non suscipientis. Sic et illis contingit: si audiant consubstantialem, putant amarum sibi potum offerri; neque id provenit ex hujusmodi voce, sed ex infirmo auditu non suscipientis. Pater ipsum Filium vocat, itemque apostoli: hi vero rem creatam et factam. Quomodo creatus? Creare ac gignere sunt idem. Si quisquis gignit, creat, et quisquis creat, gignit, inveniens omnes creaturas esse filios Dei: quia vero omnia per Filium facta sunt, igitur qui creavit, etiam genuit. Vident secundum te omnia esse filios Dei? Quamdiu increduli eritis? Dicite mihi, quomodo colitur Filius? An quia Filius dicitur? Et tu dicaris. An quia Deus? Et tu dicaris. Sed potes mihi dicere: Ille re filius, tu nomine. Si re ipsa, ergo Filius. Vident te ore tuo redargui? Nec creatus ille, nec factus est. Etenim ille natura filius est, tu appellatione; ille ex aeterno Patre genitus est, tu autem et subjecta materia factus. Haec contra Judaeos, Gentiles et haereticos dicta sunt. Verum nos glorificamus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum in saecula saeculorum. Amen.

IN OPUSCULUM DE FIDE MONITUM.

LECTA indignum opusculum non publici juris fecissemus: sed quia Henricus Savilius et Fronto Ducaeus jam typis dederant, religio fuisset praetermittere: etsi molestum admodum sit quisquiliis hujusmodi diuturnam operam ponere. Incerti cujusdam interpretationem Latinam non paucis in locis emendavimus.

οὐτε ἐφύρασαν ἀλευρα, οὐτε ὥπτησαν καὶ ἐποίησαν ἄρτους, ἀλλ' οὐδὲ τῶν τοσούτων οὐδέν· ἀλλὰ ἄρτον ἀχειροποιήγητον ἐτρωγαν, αὐτοσχέδια τράπεζα παρειτίθετο αὐτοῖς, τῇ ἀπαθείᾳ τοὺς ἀγγέλους ἐμιμούντο· ἡ φύσις τῆς οἰκίας ἀσθενεῖς ἐπελάθετο. Καὶ μετὰ τοσαύτας εὐεργασίας ἔλεγον τῷ Ἀαρὼν Ἀδὲς ἡμῶν θεός, οἷσιντες ἀπογορευόμενοι ἡμῶν Μωσῆς γὰρ οὗτος, ὅστις ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ τῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἶδμεν τί γερῆνται αὐτῷ· καὶ ἐποίησαν βίαν μεγάλην τῷ Ἀαρὼν. Ἐκεῖνος ἰδὼν ἐτι σκληροκαρδίοι ἦσαν καὶ ἀπερίτμητοι, λέγει αὐτοῖς· Περιέτετε τὰ χυρσάρια ὑμῶν, καὶ βάλετε ἐν πυρὶ, καὶ εἰ τι ἀναβῇ, τοῦτο θεός. Καὶ ἀνέβη τὸ βουκέφαλον. Ἐνταῦθα μοι ὁ τὸν αἰρετικὸν τὸν ἀγνώμονα, τὸν παρὰ τὸν Ἰουδαῖον τὸν λέγοντα, διὰ ἐγέννησε θεός, καὶ βεῦσιν ὑπέμεινεν. Ἐφθαρμένε, ἐθλίβε καὶ ταλαίπωρε, ταῦτα ἐπὶ Θεοῦ ὑπολαμβάνεις; Ἀλλ' ἡμεῖς οὐχ οὕτω, μὴ γένοιτο, ἀλλ' διὰ ἐγέννησε Πατὴρ Υἱόν, μόνος μόνος. Θεὸς Θεόν, τέλειος τέλειον· ταῦτα γὰρ φρονήματα Χριστιανῶν. Ἐπειδὴ οὖν δοκεῖς τὰ ἅνω περιεργάζεσθαι, τὰ σαυτοῦ, εἰ δοκεῖς εἰδέναι, εἰπέ μοι· Πῶς, βληθέντων τῶν χρυσαφίων εἰς τὴν πυρὰν, ἀνέβη τὸ βουκέφαλον; Καλοκύττω; οὐκ εἰργάσατο, γενοῦντος οὐκ ἦν πῶς, ἀνέβη τὸ βουκέφαλον, τοιμᾶ; [824] εἰπεῖν· Εἰ τὰ κάτω οὐκ οἶδας, πῶς τὰ ἅνω περιεργάζῃ; ὁ πᾶς μὴ ἐπιστάμενος, πῶς τὰ ἄλλοτρια περιεργάζῃ; Καὶ παράγουσιν ἡμῶν εὐαγγελικὴν φωνὴν αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ λέγοντος τοῖς μαθηταῖς· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄμπελος, ὑμεῖς ἔστε τὰ κλήματα, ὁ Πατὴρ μου γεωργός ἐστιν. Ὁρᾶ, φησὶν, διὰ εἰργάσατο τὸν Υἱόν; ἐάν γὰρ μὴ ἐργάσεται γεωργός ἄμπελον, οὐ δύναται χρήσιμος εἶναι. Καὶ νομίζουσιν, διὰ μέγα μοι ἐκινεῖται λέγουσιν. Ἀλλὰ συντείναντέ μοι εἰπατοῖς, παρακαλῶ. Εἶπον πρὸς τοὺς ἀγνώμονας Ἰουδαίους· ἄρες εἶπα καὶ πρὸς τοὺς ἀναισχυρῶντες αἰρετικούς· δύνασαι μοι εἰπεῖν, ἀγνώμων καὶ ἀνασχυντε αἰρετικῇ, διὰ ὁ γεωργὸς οὐ τρέφεται ἀπὸ τῆς ἄμπελου; Ἀπὸ τοῦ ὁλοῦ σου χειροῦμαί σε. Ὡςπερ οὖν ἐστὶ γεωργὸς ἐργαζόμενος ἄμπελον, οὕτω καὶ ὁ Πατὴρ εἰργάσατο τὸν ἴδιον Υἱόν. Ἰδόμεν οὖν, τίς ἐκ τῶν τρέφεται, ἡ ἄμπελος ἐκ τοῦ γεωργοῦ, ἡ ὁ γεωργὸς ἐκ τῆς ἄμπελου. Κατὰ δὲ ὁ Πατὴρ ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ ἔχει τὸ εἶναι· οὐκ ἐνὶ γὰρ γεωργὸς μὴ τρέφόμενος ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Τί οὖν; ὁ Υἱὸς τρέφει τὸν Πατέρα; Οὐχί, μὴ γένοιτο· ταῦτα γὰρ ἐσχάτης ἀνοίας. Ἀμεινον λέγειν, ὥςπερ γεωργὸς χαίρει ἐπὶ ἄμπελῳ, οὕτω καὶ ὁ Πατὴρ χαίρει ἐπὶ τῷ Υἱῷ· οὐ γὰρ εἶπεν, διὰ ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐργασάμενός με· ἀλλ', ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργός· ἔχαιρε γὰρ ἐπὶ τῷ Υἱῷ. Οὐκ ἤκουσας αὐτοῦ λέγοντος, διὰ ὁ Θεός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδδόκησα, διὰ ἔστηκεν εἰς τὰ Ἰουδαῖα βεῖθρα; μὴ εἶπεν, διὰ οὗτος ἐστὶν ὁ Υἱός μου, ὃν ἔκτισα, ἡ ὃν ἐποίησα; ἀλλ' εἶπεν· Ἐν ᾧ ἠδδόκησα. Μὴ καὶ τὴν φωνὴν παραγράφεις; Καὶ πάλιν λέγει· Καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα τὸ ἐρὸν θέλημα ποιήσω, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός. Τίσιν ἔλεγε; Πάντως τοῖς Ἰουδαίοις· ἐπειδὴ ἔλεγον αὐτῷ· Οὗτος ἐστὶν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός, καὶ εἰς ἀντίθεσιν αὐτῷ προσεῖχον, διὰ τοῦτο εἶπεν, διὰ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἀντίθεον αὐτὸν ἔλεγον, διὰ τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς, διὰ οὐκ ἤλθον ἐξ ἐμοῦ θέλημα ποιήσω, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός. Ἐπειδὴ ἔδδοκον τὸν Πατέρα τιμᾶν, αὐτὸν ἐξ ἠρῶν, διὰ τοῦτο συγκατέβαινε τῇ ἀσθενείᾳ αὐτῶν· ἐπὶ πῶς ἀπεστάλη ὁ πανταγῶς ὢν, ὁ πάντα πληρῶν. Ὁρᾶ; οὖν διὰ τὰς τοῦ Ἰουδαίου εἰπεν, διὰ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Μήτι δὲ ἑαυτὸν εἶπε;

Lege τῷ Πίπ.

Μὴ ἔχεις ἀπολογίαν; Ἀλλὰ καὶ ἐπάγουσιν ἡμῶν ἄλλην μαρτυρίαν τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· Εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα. Λέγει, διὰ ἄλλος Θεός κατὰ τὸν Πατέρα οὐκ ἐστὶ· κατὰ σοὶ λέγω, διὰ ἄλλος Κύριος κατὰ τὸν Υἱόν τοσούτος οὐκ ἐστὶ. Τί οὖν φησιν οὐκ ἐστὶν; Οὐχί, μὴ γένοιτο! Ἰδόμεν οὖν τίς διέλεγετο ὁ Παῦλος, καὶ διὰ τίνας τοῦτο εἰρηται. Ἀλλὰ προσέγετέ μοι μετὰ ἀκριθείας· τῷ λόγῳ. Ἐπειδὴ Ἕλληνας πολυθεῖαν ἐτίθεντο, οἱ Ἰουδαῖοι δὲ μοναρχίαν, ἵνα δὴ καὶ τὴν πολυθεῖαν ἀνέλῃ καὶ τὴν μοναρχίαν, διὰ τοῦτο ἔλεγεν· Εἴτε γὰρ εἰσι θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς· ἡμῶν εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ. Καὶ εἰπὼν τὸ ἐξ, ἀνέλε τὴν πολυθεῖαν· ὅπου γὰρ εἰς, οὐκ εἰσι πολλοὶ, καὶ εἰπὼν Πατέρα, ἀνέλε τὴν μοναρχίαν· ὅπου γὰρ πατὴρ, ὅλον διὰ καὶ υἱός. Διὰ τοῦτο γοῦν εἶπεν· Εἰς Θεός ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα. Ὁρᾶ; διὰ πρὸς Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους ἀποδιδύκναι ὁ Παῦλος· διὰ τοῦτο εἶπεν· Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός δι' οὗ τὰ πάντα· ἐπειδὴ τὰ πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ γέγονασιν. τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα. Καὶ ἀκούει ἡδυνάμειον λέγοντος· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεός ἦν ὁ λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν· Ὁρᾶ; διὰ οὗτος, ἐστὶν ὁ τῶν ἀπάντων δημιουργός. Μὴ τοιμᾶς μοι δοκεῖ διὰ ὁ Υἱὸς σὺν τοῖς πᾶσιν ἀρῶμεναι; Ἀλλ' ἀγνώμονες, ἕως πότε περιεργασθε τῆς Γραφῆς ἀνδιολογούνας, ἵνα τοῦ τὸν Υἱόν εἰπῆτε κτίσμα καὶ ποιῆμα; Θέλετε μαθεῖν; Ἐάν ἀκούσωσι περὶ τοῦ Υἱοῦ ὁφθαλμοὶ ῥῆμα ἢ θεωρητῆς, μαίνονται· νομίζουσιν διὰ κοπιᾶν τις βάλῃ εἰς τὸ στόμα αὐτῶν. Βούλομαι ὑμῶν ἀντιλογίαν εἰπεῖν. Ὡςπερ ἂν τις ἀρῶμεναι καὶ πυρετοῖς πολλοῖς φλέγηται, ὁλόγον δὲ αὐτοῦ ἐν ἀνέσει ἐλθόντος προστάττωσιν οἱ ἱατροὶ μέλιτος περιεργασθῆαι τὸ στόμα αὐτοῦ· ποιοῦσι δὲ οὕτω καθὼς προστάττουσιν οἱ ἱατροὶ ἐπιμελουμένου δὲ τοῦ ἀρρώστου οὗτος ἐπὶ τῶν ὑπηρετῶν, νομίζει [825] ὁ ἀρρώστῳ, διὰ πικρὸν ἐστὶ τὸ μέλι· καὶ λοιπὸν λέγουσιν οἱ παρῶντες, μέλι ἐστὶ, κύριε, καλὸν ἐστὶ, προτερημένοι τὸν ἀρρώστου· πικρὸν δὲ φαίνεται τὸ μέλι εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀσθενούντος, οὐχ ὅτι πικρὸν ἐστὶ τὸ μέλι· εἰ γὰρ γλυκύτερον μέλιτος; οὐκοῦν οὐ παρὰ τὴν φύσιν τοῦ μέλιτος, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀσθενίαν τοῦ μὴ ὑποδεχομένου· οὕτω καὶ ἐπὶ τούτων γίνεται· ἐάν ἀκούσωσι ὁμοούσιον, νομίζουσι πικρίαν ποιῆσθαι, καὶ οὐ παρὰ τὸν λόγον τοῦ λέγοντος, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀσθενίαν τοῦ μὴ ὑποδεχομένου. Ὁ Πατὴρ Υἱὸν καλεῖ· οἱ ἀπόστολοι ὁμοῖως, καὶ οὗτοι κτίσμα καὶ ποιῆμα. Πῶς κτίσμα; τὸ γεννῆν καὶ τὸ κτεῖναι ἐκ αὐτοῦ ἐστίν; Εἰ πᾶς ὁ γεννῶν κτεῖναι, καὶ πᾶς ὁ κτεῖναι γεννᾷ, οὐρίσκομεν πάντα τὰ κτίσματα ἔργονα συγγένονα τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ γὰρ πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ γέγονασιν, οὐκοῦν κτίσας αὐτὰ καὶ ἐγέννησεν. Ὁρᾶ; διὰ ἔργονα συγγένονα τοῦ Θεοῦ, καθὼς οὐ λέγει; Ἐκὼς ἐστὶ ἀγνώμονες· ἔστε; Εἰπατέ μοι, κατὰ τίνα ἐρῶν ἐτιμᾶται ὁ Υἱός; Ἐπειδὴ Υἱὸς λέγεται; Καὶ οὐ· Ἀλλὰ τί; ἐπειδὴ Θεός; Καὶ οὐ· Ἀλλ' ἔχεις μοι εἰπεῖν· Ἐκεῖνος πράγματι, οὐ δὲ ὀνόματι. Εἰ πράγματι, οὐκοῦν Υἱός. Ὁρᾶ; διὰ τὸ στόμα σου ἐλέγχει σε; [μήτι κτίσμα; μήτι ποιῆμα.] Ἐκεῖνος γὰρ φύσις Υἱός ἐστι, οὐ δὲ προσηγορίᾳ· ἐκεῖνος ἐξ αἰῶνος Πατὴρ ἀγενήθη, οὐ δὲ ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ἐποίησθαι. Ταῦτα δὲ μοι εἰρηται πρὸς Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας καὶ αἰρετικούς· Ἀλλ' ἡμεῖς δοξάζομεν Πατέρα καὶ Υἱόν καὶ ἄγιον Πνεῦμα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Λόγος πάντων ὡς ἔλεμος περὶ πίστεως, καὶ εἰς τὸν περὶ φύσεως νόμον, καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

α'. Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος, ἀρχὴν ἔχουσα καὶ πηγὴν τῆς εὐσεβείας τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Ἀπὸ γὰρ τοῦ ἁγίου καὶ προσκυνητοῦ Πνεύματος, ὡς περ ἀπὸ τίνος εὐδαλοῦς καὶ γονίμου πηγῆς, πάντα πηγάζει τὰ θεῖα νάματα. Καὶ ὅσα ὁ νόμος διαγορεύει, ὅσα προφηταὶ θεσπίζουσιν, ὅσα ἀπόστολοι κηρύττουσι, πάντα ταῦτα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀληθινῶς ἀπαικάζεται καὶ ἐπιγράφεται. Πάντα γὰρ ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαφορᾷ ἰδίᾳ ἐκαστος, καθὼς βούλεται. Διὰ τοῦτο πάντα ἀπαστρέφεται τὰ κάλλη τῆς εὐσεβείας, καὶ λάμπουσιν οἱ λόγοι τῆς ἀληθείας, καὶ βρῖσκουσιν θησαυροὶ τῆς ἐνθέου σοφίας· θησαυροὶ οὐκ ἐν γῇ κατακρυπτόμενοι, ἀλλ' ἐν τῷ βάθει τῆς εὐσεβείας θεωροῦμενοι· θησαυροὶ ψυχὰς εὐφραίνοντες, ἐννοίας φωτίζοντες, τὴν οἰκουμένην ἐπιστρέφοντες, πᾶσαν τοῦ Ἀδὰμ τὴν πτωχείαν πλουτίζοντες. Ὅπερ γὰρ εἰς πολλὴν κατηνέχθη ταπεινώσιν τὸ πρωτότυπον κάλλος τῆς εὐσεβείας ἀποδυσάμενος, οὕτω διὰ τῆς Σωτήρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ λόγου συγκатаβάσεως ἐπισυνίσθη. Καὶ μαρτυρεῖ Παῦλος ὡς πη λέγων· *Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, ὅτι ἐν παντὶ ἐκλουεῖσθε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνῶσει.* Ὁ γὰρ Θεοῦ λόγος δεχόμενος πλουτεῖ· ὁ δὲ μὴ δεχόμενος Θεοῦ λόγος, πτωγεύει. Καὶ μαρτυρεῖ Ἱερεμίας λέγων· *Καὶ εἶπεν· Ὡς πτωχοὶ εἰσι, διὰ τοῦτο οὐ δύναται ἀκοῦν λόγον Κυρίου.* Ἄλλ' ὁ μὲν πτωγέων (826) ἀνεῖδίζεται, ὁ δὲ πλουτῶν ἀγάλλεται. ὁ πλουτῶν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, ὁ κομῶν τὰς ἀρετὰς τῆς ἐκάρπου φιλοσοφίας· οἷος ἦν ὁ Δαυὶδ λέγων· *Ἐγὼ δὲ ὥς εἰ ἐλαία κατάκαρπος, ἐν τῷ ὅ κω τοῦ Θεοῦ· ἐλαία κατάκαρπος, οὐ φύλλοις κομῶσα, ἀλλὰ καρποῖς· εὐσεβείας βρῖσκουσα.* Ἔστι γὰρ ψυχὴ πολλάκις κομῶσα μὲν τοῖς κλάδοις καὶ τοῖς φύλλοις, καρπὸν δὲ μὴ φέρουσα, ὡς Ἱερεμίας εἶπε περὶ τοῦ Ἰσραὴλ· *Ἀμειλὸς εὐκλήματος τοῦτο ὁ Ἰσραὴλ· εὐκλήματος μὲν τοῖς κλάδοις καὶ τοῖς φύλλοις, καρπὸν δὲ μὴ φέρουσα, ὡς Ἱερεμίας εἶπε περὶ τοῦ Ἰσραὴλ.* Ἀμειλὸς εὐκλήματος τοῦτο ὁ Ἰσραὴλ· εὐκλήματος μὲν τοῖς κλάδοις καὶ τοῖς φύλλοις, καρπὸν δὲ μὴ φέρουσα, ὡς Ἱερεμίας εἶπε περὶ τοῦ Ἰσραὴλ. Ἐλαία κατάκαρπος, οὐκ ἐν τοῖς ἔξω κομῶσα, ἀλλὰ τοῖς ἐξω βρῖσκουσα, ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐλαία κατάκαρπος· οὐδὲ γὰρ ἐστὶ καλὸν τὸ ἔξω τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ πολετεύεσθαι. Εὐρήσεις γοῦν πολλοὺς καὶ ἐκτός τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἔργους ἀγαθοῖς κατὰ τὸ φαινόμενον διαλαμπόντας· εὐρήσεις ἀνδρας συμπαθεῖς, ἐλεημονας, δικαιοσύνην προσεχοντας· ἀλλ' οὐδέ τις καρπὸς τοῖς ἔργοις, ἐπειδὴ ἠγνόησαν τὸ ἔργον τῆς ἀληθείας. Καλὰ μὲν γὰρ καὶ τὰ ἔργα, ἀλλὰ οὐδὲ προηγεῖσθαι τὸ ἔργον τὸ ἀνώτατον. Καὶ γὰρ Ἰουδαῖοι ποτὶ λεγόντων πρὸς τὸν Κύριον, *Τί ποιήσωμεν, ἵνα ἔργασάμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;* ἀπεκρίναντο πρὸς αὐτοὺς· *Τούτο ἐστὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.* Ὅρα πῶς τὴν πίστιν ἔργον ἐκάλεσεν. Οὐκοῦν ἅμα ἐπίστευσα, ἅμα καὶ τοῖς ἔργοις ἐκόμησας, οὐχ ὅτι δὲ ἄλλετῃ πρὸς τὰ ἔργα, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὴν πίστις πλήρης ἐστὶν ἀγαθῶν ἔργων. Τὰ μὲν γὰρ ἔργα εἰς ἀνθρώπους καὶ εἰς ἀνθρώπων, ἡ δὲ πίστις ἐξ ἀνθρώπων πρὸς Θεόν· ἡ πίστις, τὸν ἐπιστρέφοντα, πολλὴν οὐρανὴν ἀποδείκνυσιν· ἡ πίστις τὸν ἀπὸ γῆς ἀνθρώπου, Θεοῦ συνόμιλον ἀπεργάζεται· οὐδὲν ἐστὶν ἔξω πίστεως ἀγαθόν. Ἐοίκασι δὲ μοι, ἀδελφοί, ἵνα εἰκόνι τινὶ χρῆσθαι τοῦ λόγου, εοίκασι οἱ ἔργοις κομῶντες ἀγαθοί, καὶ τὸν Θεὸν τῆς εὐσεβείας ἀγνοήσαντες, λευδαῖνοι· νεκρῶν, καλὰ μὲν ἐνδεδωμένους, ἀσθῆσιν δὲ τὸν καλὸν οὐκ ἔχουσιν. Τί γὰρ ὀφείλει ψυχῆς νεκρᾶς, τῷ μὲν Θεῷ λόγῳ νενεκρωμένης, τοῖς δὲ ἀγαθοῖς ἔργοις περιβεβλημένης; Τὰ ἔργα ἐπ' ἐλπίδι γίνονται ἀμοιβῆς καὶ στεφάνου. Εἰ δὲ τὸν ἀγωνοθέτην ἀγνοεῖς, ὅπερ τίνος ἀλλεῖς; Οὐδὲ μὲν τὴν πίστιν γυμνῆν εἶναι τῶν ἔργων, ἵνα μὴ ὑβρίζῃται πλην ἀνωτέρα τῶν ἔργων ἡ πίστις. Ὅπερ γὰρ ἐν τιμῇ τοῖς ἀνθρώποις· εἰς πρῶτον προηγεῖσθαι τὸ ζῆν, καὶ οὕτω τὸ τρέφεσθαι (τὸ γὰρ συνέχον τὴν ζωὴν ἡμῶν, ἐστὶν ἡ τροφή)· οὕτω δὲ προηγεῖσθαι ἡμῶν τῆς ζωῆς· ἡν εἰς Χριστὸν ἐλπίδα, τρέφεσθαι δὲ καὶ τοῖς ἔργοις

τοῖς ἀγαθοῖς. Τὸν μὴ τρέφοντα ἐγγυρεῖ ζῆν πολ-
λάκις, τὸν δὲ μὴ ζῶντα οὐκ ἐγγυρεῖ τρέφεσθαι. Ἐν-
στεύσας Μωϋσῆς ἡμέρας τεσσαράκοντα, ἀλλ' ἐπειδὴ
εἶχεν ἐν αὐτῷ τὸν ζῶντα λόγον, οὐδὲν αὐτὸν ἐξημῶ-
σεν ἢ τῶν γῆινων ἐνδεῖα. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν
ψυχὴν καταστάσεως· δεῖ μὲν τοῖς ἔργοις τρέφεσθαι,
δεῖ δὲ πρὸ τῶν ἔργων τὴν πίστιν ἐνδύεσθαι· ἀνευ πί-
στεως τὸν ἐργαζόμενον ἔργα δικαιοσύνης οὐ δύνη
παραστήσει ζήσαντα, ἀνευ δὲ ἔργων τὸν πιστὸν δύ-
ναμιαι δεῖξαι καὶ ζήσαντα καὶ βασιλείας ἀξιωθέντα.
Οὐδεὶς ἀνευ πίστεως· ἐξῆσεν ὁ δὲ ληστής, πιστεύσας
μόνον, ἐδικαιώθη. Καὶ μὴ μοι λέγε· Οὐκ ἔσχε καιρὸν
πολιτεύεσθαι· οὐδὲ γὰρ ἐγὼ τοῦτο φιλονεικῶ, ἀλλ'
ἐκείνου παρίστησα, ὅτι ἡ πίστις καὶ αὐτὴν ἔσωσεν.
Εἰ γὰρ ἐπέζησε τῇ πίστει, καὶ ἔργων ἡμέλησεν, ἐξ-
έτιπτε τῆς σωτηρίας. Τὸ δὲ σκοπούμενον νῦν καὶ ζη-
τούμενον, ὅτι καὶ ἡ πίστις καὶ αὐτὴν ἔσωσεν, ἔργα
δὲ καὶ αὐτὰ οὐδαμοῦ τοὺς ἐργάτας ἐδικαιώσεν. Καὶ
ὅτε τις ἰδεῖν ἀκριβῶς, ὅτι ἔργα ἀνευ πίστεως οὐ ζωο-
ποιεῖ· Μεμαρτύρητο Κορνήλιος ἐπὶ ἐλεημοσύναις καὶ
προσευχαῖς· ἀλλὰ Χριστὸν ἠγνόει, Θεῷ μὲν πιστεύων,
τὸν δὲ τοῦ Θεοῦ λόγον οὐδέπω μεμαθηκώς. Καὶ ἐπει-
δὴ ἔργα ἦν καλὰ καὶ θαυμαστά, ἤρεσκε μὲν τῷ τῶν
ἀγαθῶν βραβεύτῃ καὶ ἐραστῇ Θεῷ· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶδεν
ὁ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀληθείας μέγας ὀφθαλμὸς,
ὁ ἀπροσωπώλητος καὶ δίκαιος κριτής, ὅτι καλὰ μὲν
τὰ ἔργα, νεκρὰ δὲ ἐστὶν οὐκ ἔχοντα πίστιν, ἀποστεί-
λει ἀγγέλους θεῶν βραβεύοντας τοὺς ἔργους, ὥστε τὸν
καλῶς ἀθλοῦντα στεφανώσαι τῇ πίστει· ὅς φησι πρὸς
αὐτόν· *Κορνήλιε, αἱ προσευχαὶ σου καὶ αἱ ἐλεη-
μοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μουνημόνουν, ἐνώπιον
τοῦ Θεοῦ. Εἰ τοίνυν εἰσπορεύσῃ ἡ δέξις, ψοῖ,
καὶ αἱ ἐλεημοσύναι ἐδέχθησαν, τί μοι τὸ [827] λεί-
πον εἰς δικαιοσύνην; Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, ψοῖ,
καὶ μετακάλει Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον,
ὃς ἐλθὼν λαλήσει σοι ῥήματα, ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ
ὅλος ὁ οἶκός σου. Οὐκοῦν οὐκ εἶχε τὰ ἔργα σωτηρίαν.
Εἰ γὰρ ἐξ ὧν κηρύττει Πέτρος, σώζεται καὶ αὐτός
καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ, οὐκ εἶχεν οὐδέπω ὁ Κορνήλιος ἐκ
τῶν ἔργων τὴν σωτηρίαν, ἕως αὐτῷ τοῖς ἔργοις εὐρά-
θευσεν ἡ πίστις. Διὰ τοῦτο καὶ Πέτρος, ὁ μακάριος
καὶ τίμιος Χριστοῦ ἀπόστολος, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰόππης,
καὶ θαυμάζων τοῦ Θεοῦ τὴν χάριν ἐκχυθεῖσαν ἐν
τοῖς τότε νενομισμένοις ἀλλοφύλοις, ἐπιγυμνῶν γενό-
μενος τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως, λέγει· *Ἐὰν ἀληθείας
καταλαμβάνομαι, οὐκ οὐκ ἐστὶ προσωπολήπτης ὁ
Θεός· ἀλλ' ἐν παντὶ ἔσται ὁ ποιὼν δικαιοσύνην,
δεκτὸς αὐτῷ ἐστιν.* Οὐκ εἶπεν, Ἐν παντὶ ἔσται ὁ
ποιὼν δικαιοσύνην σώζεται, ἀλλὰ, *δεκτὸς ἐστὶ, του-
τέστιν, βέβαιος γίνεται τὸ δεχθῆναι.* Δεῖ τοίνυν προλάμ-
πειν τῶν ἔργων τὴν πίστιν, καὶ ἀκολουθεῖν τῇ πίστει
τὰ ἔργα. Καὶ μὴ τις τὴν πίστιν ὑβρίζῃ δι' ἀκαρ-
πῶν, μήτε τὰ ἔργα ὑβρίζῃ τῇ ἀπιστίᾳ. Γενοὺ ἐλαία
κατάκαρπος, ἀλλ' ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. Τὸ μὲν γὰρ
ἐλαῖαν εἶναι κατάκαρπον, ἐρμηνεύει καλὰ τὰ ἔργα·
τὸ δὲ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ, τὴν πίστιν δείκνυσιν. Τίνα
δὲ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ; Ἀπαντες ἴσμεν, ἐὰν ἐργάζε-
σθαι θέλωμεν· οὐδὲν γὰρ ἐστὶ κρυπτόν. Τὰ μὲν γὰρ
τῶν δογμάτων ἀμφιβάλλεται, τὰ δὲ τῶν ἔργων οὐ
κρύπτεται· ἡ γὰρ φύσις ὑπαγορεύει τοὺς νόμους.
Οἴδαμεν ἐξ ἐαυτῶν τί καλὸν καὶ τί πονηρὸν· ἔθηκεν
ὁ Θεὸς νόμον ἐν τῇ φύσει ἀγραφον, τὸν φωτίζοντα
ἡμῶν τὰς διανοίας. Μηδεὶς λεγέτω· Οὐκ ἀνέγνων νό-
μον, οὐκ οἶδα τὰ τοῦ νόμου· ἐὰν γὰρ ἀρήσῃ τὸν κοι-
νὸν νόμον, ἐλέγξει σε ὁ τῆς φύσεως νόμος. Θέλεις
μαθεῖν, ὅτι ἐν τῇ φύσει ἔθηκεν ὁ Θεὸς τοὺς νόμους
τοὺς διακρίνοντας τί καλὸν καὶ τί πονηρὸν; αὐτὴν
ἡμῶν τὴν ἀναστρέφον ἐρώτησον, πῶς ἀπαντες οἱ
ποιούντες τὰ καλὰ, φεύγουσι τὸν κακὸν τὴν προσ-
ηγορίαν καὶ ὅπως, ἀκούε· Ὁ μοιχὸς μοιχεύει· μοιχὸς
δὲ ἀκούων αἰσχύνεται. Εἰπέ τῷ ὁμολογούντῃ μοιχῷ·
Μοιχέ· καὶ ὁ ποιὼν ἤδεται, ἀκούων αἰσχύνεται. Καί· οἱ
εἰ καλὸν ἤγῃ τὴν ἀμαρτίαν, τί φεύγεις τὴν προσηγο-
ρίαν; Εἰπέ τῷ ἐπιδόκῳ· Ἐπίδοκε· καὶ εἰς ὕβριν λαμ-*

DE FIDE ET LEGE NATURÆ, ET SANCTO SPIRITU, SERMO ADMODUM UTILIS.

1. Omnis Scriptura divinitus inspirata et utilis (2. Tim. 3. 16); originem et fontem pietatis a spiritu veritatis ducit. Omnia enim divina fluentia a sancto adorandoque Spiritu, quasi a fonte et secundo fonte scaturiunt. Omnia igitur quæcumque vel lex dicit, vel propheta vaticinantur, vel apostoli prædicant, sancto Spiritui vere tribuuntur et adscribuntur. Omnia enim operatur unus et idem Spiritus, distribuens peculiariter unicuique sicuti vult (1. Cor. 12. 11). Unde fulgurant omnigenæ pietatis pulchritudines, præluent veritatis sermones, manant divinx sapientiæ thesauri: thesauri non qui in terra delitescunt, sed qui in profundo pietatis spectantur: thesauri qui animas lificiant, mentes illustrant, orbem totum convertunt, omnem Adæ pauperatē dant. Quia sicut primitivam pulcherrimamque pietatem exuens, in magnam deductus est humilitatem: ita per Salvatoris nostri Dei verbi condescensionem ditatus est. Id testatur alicubi Paulus, dicens: *Gratias ago Deo, quia in omnibus locupletatus es in illo, omni sermone et omni scientia* (1b. 1. 4. 5). Etenim qui Dei sermonem accipit, dives fit: qui non accipit Dei sermonem, fit inops. Huius rei testis est Jeremias, dicens: *Et dixi: forte pauperes sunt: propter hoc non possunt audire sermonem Domini* (Jerem. 5. 4). Et pauper quidem male audit, dives autem exultat: dives, inquam, sermone veritatis, et florens virtutibus fructuosa: philosophia. Qualis erat David, dicens: *Ego autem quasi oliva fructifera in domo Dei* (Psalm. 51. 10): oliva fructifera non foliis tantum germinans, sed et fructibus pietatis abundans. Sæpe enim fit, ut anima ramis et foliis sit decora, fructum autem ferat nullum: sicut de Israel Jeremias dicebat: *Vitis pauperosa Israel* (Osæ 10. 1), non autem fructifera. Et illa quidem talis fuit. At propheta exultat, dicens: *Ego autem quasi oliva fructifera*, non solum foris frondosa, sed intus secunda, in domo Dei fructifera: non est enim bonum extra domum Dei versari. Offendes quidem multos, qui quamvis sermonem veritatis non acceperint, et foris sint, operibus tamen pietatis, ut apparet, sunt conspicui. Invenies viros misericordes, compatiētes, iustitiam vacantes: sed nullus fructus operum, quia nescierunt opus veritatis: nam et hæc sunt opera bona. Atqui necessarium est, ut præcedat opus summum. Enimvero cum olim Judæi dicerent Domino: *Quid faciemus, ut operemur opera Dei?* respondit eis: *Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem misit ille* (Joan. 6. 28-29). Vides quomodo fidem opus vocavit? Igitur quamprimum credideris, simul et operibus ornatus eris, non quod desint opera, sed quod per seipsum fides plena sit operibus bonis. Opera quidem erga homines et ex hominibus sunt: fides autem ex hominibus erga Deum: fides eum qui convertitur, civem cælorum efficit: fides hominem, qui terrenus est, Deo familiarē reddit: nihil enim extra fidem bonum. Et ut quidam verbi similitudine utar, Fratres, similes mihi videntur qui operibus bonis florent, et Deum pietatis ignorant, reliquiis mortuorum pulchre quidem induti, sensum autem pulchrorum non habentibus. Quæ enim utilitas animæ mortuæ, Deo quidem verbo mortuæ, bonis autem operibus circumquaque vestitæ? Opera in spe sunt retributionis et coronarum. Quod si agnothetam ignoras, pro quo certas? Non oportet quidem nudam ab operibus esse fidem, ut ne vituperetur; verum tamen sublimior est fides, quam opera. Sicut enim hominibus, qui hominis nomen merentur, opus est primum, ut præcedat vita, et sic enutrientur: conservat enim vitam nostram alimentum: ita necessarium, ut præcedat vitam nostram spes in Christum, quæ postea præcedenda bonis operibus. Contingit vivere quampiam qui non nutritur: non contingit autem nutriri aliquem

non viventem. Jejunavit Moses diebus quadraginta (Exod. 34. 28): sed quia habuit in se animam viventem, nihil detrimenti ex terrenorum penuria accidit ei. Ita et opus quidem habet animam, ut operibus alatur: autem opera tamen fides primum induenda est. Eum qui operatur opera iustitiæ, sine fide non potes probare vivum fuisse: fidelem autem absque operibus possum monstrare et vixisse, et regnum cælorum consequutum esse. Nullus sine fide vitam habuit. Latro autem credidit dumtaxat, et iustificatus est (Luc. 23. 40-43). Atque hic ne mihi dixeris, defuisse ei tempus quo iuste viveret, et honesta faceret opera. Neque enim de hoc contenderim ego, sed illud unum asseveraverim, quod sola fides per se salvum fecerit. Nam si cum fide supervixisset, et operum fuisset negligens, a salute excidisset. Hoc autem nunc queritur et agitur, quod et fides per seipsam salvum fecerit: opera autem per se nullos unquam operarios iustificarint. Et vis plane videre quod opera sine fide non vivificant? Testimonium bonum habuit Cornelius de elemosynæ et precibus (Act. 10): sed Christum ignorabat, Deum quidem credens, Dei autem sermonem nondum edocens. Et quia opera erant bona et admirabilia, placebant quidem bonorum remuneratori et amatori Deo: sed quia magnus ille iustitiæ et veritatis oculus, iustus inquam ille iudex, personarum respectum nesciens, vidit bona quidem opera, sed mortua, eo quod fidem non habebat: mittit divinum angelum qui operibus præmia proponeret, ita ut bene eritando ob fidem coronari posset: qui dicit ei: *Corneli, preces tuæ et elemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam coram Deo* (Act. 10. 4). Si igitur exaudita est petitio, inquit, et elemosynæ meæ acceptæ sunt, quid mihi deest ad iustitiam? Mitte igitur in Joppam, dicit, et accerso Simonem, qui agnominatur Petrus: qui ubi venerit, loquetur tibi verum, in quibus salvaberis tu, et tota domus tua. Itaque non poterant opera salvare. Nam si his quæ Petrus prædicat, salvator et ipse et domus ejus, nondum habuit Cornelius ex operibus salutem, donec operibus suis fides acquirendum præmium offerret. Atque hanc ob causam beatus Petrus, venerandus Dei apóstolus, postquam ex Joppa venit, et vidit Dei gratiam in eos, qui tunc habebantur alienigenæ, effusus, divini iudicii certior factus, dicit: *In veritate comperi quod non est personarum acceptor Deus: sed in omni gente, qui facit iustitiam, ei acceptus est* (Act. 10. 34-35). Non dixit: in omni gente, qui facit iustitiam salutem consequitur; sed, acceptus est: hoc est, dignus fit ut assumatur. Oportet igitur et ante opera lucere fidem, et fidei pedissequa esse opera: et ne quis fidem propter sterilitatem, et neque opera propter ineredulitatem vituperet. Esto igitur oliva fructifera, sed in domo Dei. Oliva fructifera intelligitur secundum opera: illud autem, in domo Dei, fidem ostendit. Quæ autem Dei sunt opera? Omnes scimus, si operari volumus: nullum enim est occultum. Nam in dogmatis quidem ambiguitas est et disceptatio, opera autem non sunt occultæ: natura enim leges suggerit. Scimus ex nobis ipsis quid bonum et quid malum. Posuit Deus in natura nostra legem non scriptam, quæ illustret mentes nostras. Nullus dicat, legem non legeram; nesciebam quæ ad legem pertinent. Nam si negaveris communem legem, argui te naturæ lex. Vis discere quod Deus naturæ inseverit leges, quæ discernant quid bonum, et quid malum? Interroga nostram ipsorum conversationem, quomodo omnes, qui faciunt mala, fugiunt, ne mali appellantur? Et quomodo, audi: adulter adulterium committit, erubescit autem si adulter vocetur. Die manifestatio adultero, adulter; confunditur tamen, licet dum facit delectetur. Quod si bonum putas peccatum, cur

nomen fugis? Dic perjuro, perjure: et pro contumelia habeat suorum operum appellationem. Sic natura ipsa clamat quod malum sit alienum ab opere Dei. Et quod fecit Deus, bonum est, et bonum valde, atque ita bonum, ut et malis immisceatur, et de malitia erubescat. Dic casto, caste: et qui de opere delectatur, de appellatione non erubescit. Voca justum, justum: et opere coronatur, et appellatione honestatur: licet enim modestiæ gratia nomen fugiat, laudem tamen in anima sua accipit. Cogita quantum malorum versetur in mundo: et personam non habet malum: et quomodo personam non habet? Si minutatim examines, nullam invenies malitiam in sua apparentem persona; non enim, nisi personam assumat virtutis, apparet. Et quomodo, audi: qui mementur, non fatetur se mentiri, sed veritatem simulans decipit. Qui injuste agit, non prædicat quod est, sed quod non est simulat, et tunc injustitiam operatur. Similiter dolosus non ostendit dolum, sed assumit amicitiam personam, et sic rem facit malam. Adulter non illegitimum adulterium confessus, in ædes impetum facit: sed signum continentia ore prætexens, divina jura violat. Vides quod propriam personam non habet malitia? Similiter et calumniator, quando ingreditur in iudicium, non hoc confitetur quod est, sed larvam assumit veritatis, quasi ei patrocinari velit, eamque ex mendacio facit malitiæ testem. Sic malitia persona propria caret, nisi personam virtutis assumat. Ideo Salvator dicebat: *Veniant ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces* (Matth. 7. 15). Sed ad institutum redeamus.

2. Vis videre, frater, quantum valeat innata lex? Anima quoque nostra, quamvis tota malis fermentata sit, nomen tamen bonum amplexatur. Sæpenumero potentes qui avaritiam spirant, et nihil præterquam rapinam et injustitiam cogitant, vincuntur aliquorum precibus, ut imminuentem pauperi necessitatem sublevent, vel ex debito quidpiam dimittant, vel non ulciscantur eos, qui se læserunt, vel læsisse censentur. Et qui probe legatione fugitur apud virum potentem, et improbum, non statim a veritate exorditur: non dicit ei id quod est, sed nomen ei virtutis attribuit. An nescis quilibet semper insignes legati coloribus utantur? Vir es, inquit, bonus: celebratur ubique nomen tuum: omnes tua bona opera decantant: multaque talia exhortationi insonant, ut flectatur laudibus, et ipse a nequitia refugiat. Vide quomodo malitia virtutis laude vincatur. Nollus malus, malus dici vult; natura enim quod suum est amplexatur, etiam si voluntas adversum eligat. Simus ergo, dilecti, olivæ fructifera, et operibus, fructibus et foliis orati: folia enim nostra sunt sermones, fructus autem conversatio. Sit igitur et honestus sermo, et conversatio fructuosa. Apud pium enim neque folium decidit: *Folium enim ejus, inquit David, non defluet, et omnia quaecumque faciat prosperabuntur* (Psalm. 1. 3). Sed o miraculum! Cogita quomodo Adam nudus exierit de Paradiso, et quomodo David floreat in domo Dei. Ille quidem exivit nudus, propter prævaricationem: hic autem indutus virtutibus, clamat: *Ego autem quasi olivæ fructifera* (Psalm. 51. 40). Nihil nos ita spoliat, ut fructuum privatio: nihil ita vestit, ut honorum operum fertilitas. Formatus est Adam: opere præsum enim fuerit repetere quæ ante sunt dicta; honorum enim repetitio, doctrinam in animabus confirmat. Sicut enim lanæ subinde in tincturas immerguntur, ut tincturæ vis profundius imprimatur; ita opus est, ut et animæ nostræ frequenter in divinos sermones injungantur, ut abluamur quidem a veteri opprobrio, induamur autem nova pulchritudine. Enimvero lanæ illæ cum tinguntur, naturæ suæ nomen amittunt, et tincturæ nomen accipiunt: et non ultra vocas lanam, sed vel purpuram, vel coccinum, vel prasium, vel quid simile pro tincturæ ratione ac pulchritudine. Si igitur tinctio naturæ nomen transformat: cur Dei natura non transformet hominem, ita ut is qui ante terrenam gerebat imaginem, post tincturam imaginem gerat fulgidam,

atque cælestem? Formatus est igitur Adam pauper de terra: pulvere enim accepto, Deus eum formavit. Sed nescivit Adam quomodo formatus sit, ut ante dixi: non enim oportebat eum testem adesse eorum quæ fiebant, ut ne contra Deum extolleretur. Si enim tanta circumdatus vililitate ignorat eum qui se creavit, opificemque contemnit: si quid supra naturam accepisset, quis ingentem ejus superbiam tulisset? Propterea Deus cum finxit hominem, figmento magnas virtutes et una multas humiliationis causas indidit, ut per virtutem insitiam gratia opificis in admiratione esset: propter humiliationem autem humanus fastus deprimeretur. Dedit ei linguam, quæ loqueretur, Deum laudaret, divina caneret, pulchritudinem naturæ interpretaretur. Dissertit de cælo et de terra, carnis particula lingua, neque duorum digitorum habens latitudinem, et quid inquam digitorum? neque extremitatis unguis. Sed illud ita parvam, et vile, de cælo et terra loquitur. Et ut ne putet se magnam aliquam rem esse, neve extollat se super naturam, sæpe in mores et ulcera in ea sunt, ut discat quod mortalitas existens, de æternis et immortalibus loquitur, et sciat quæ virtus ejus, quod prædicatur, et infirmitas ejus qui prædicat. Dedit ei oculum parvum illud milium. Nam id quod videt in pupillæ medio situm est: et tamen per parvum illud milium, videt omnem creaturam. Ne vero ideo extollatur, quod videat omnem creaturam, sæpe in pupillæ, humores, lacrymæ, et similia visum obscurant, ut ab infirmitate seipsum agnoscat; a formatione autem opificem. Dedit ei cor ratiocinans, radicem ratiociniorum, fontem cogitationum: sed in eisdem locis fecit viscera, quæ stercoribus aliisque sordibus opplentur, per quæ homo et comedit, ut si quando cor extollatur, humiliet ipsum venter. Atque ita venter et stercus nostræ eruditioni serviunt. Nam homo stercus circumferens, audeat temeritatem ostentare, et non solum ostentare temeritatem, sed et contra Deum, sicut barbarus quidam rex ausus fuit dicere: *Supra stellas ponam thronum meum, et similis ero Altissimo* (Isai. 14. 14). Si tantum, inquam, stercoris et insuavitatis circumferens sic loquatur, si hujus imbecillitatis expertus esset, quis eum ferret exaltatum? Hac de causa magnus Isaias superbis dicit: *Quid superbit terra et civis* (Eccli. 10. 9)? Verum iterum ad institutum redeamus. Deus creavit hominem de pulvere, sed non vidit homo quomodo fieret, et ideo ignoravit suam vililitatem. Deus enim, ut dicebam, animam noluit esse priorem corpore, ut ne videret formationem; verumtamen, quoniam omnino nescivit, ex qua humilitate surrexerit, et quod eum opifex de terra finxerit, reducit eum in terram, a qua sumptus est, ut iterum suam expertus infirmitatem, agnoscat et primævam beneficentiam et futuram misericordiam; quando enim formatus est, nescivit quod de terra factus esset. Attende diligenter, ne te fugiat latens sensus. Adam dum formaretur, ignorabat quod de pulvere surgeret: quando in resurrectione surget, sciet quod resurgendo exuat pulverem. Nam etsi mortuus semetipsum non videret, videt tamen eum qui ante se est. Videmus nos mortuos, et in pulverem resolutos: et per quæ videmus, erudimur. Non vidisti sæpe audaces viros et superbos, quomodo consternati et humiliati sunt in mortibus? Nuntiatur mors, et corde tremunt omnes animosque deficiunt. Ibi et circa sepulchra philosophamus, videntes ossa nuda, et humanam naturam corrosam, et dissolutam, statim inter nos philosophamus, dicentes: Ecce, quid tandem ex nobis fit? et quo abimus? Confabulamur, egredimur de sepulchris: et humilitatis nostræ obliviscimur. Apud sepulchra ita unusquisque proximo loquitur: o miseriam, o miseriam nostram vitam! vide quid tandem ex nobis fiat. Quamvis autem sic loquamur, rapimus tamen ipsi et clamamus, et injuriarum recordamur. Quisque ita philosophatur, quasi malitiæ renuntiaturus: et intus quidem philosophatur, extrinsecus autem operibus ipsis Deo adversatur. Eapropter Deus ubique sepulchra fieri voluit, ut

βάνει τὴν προσηγορίαν τῶν ἰδίων ἔργων· οὕτως αὐτὴ ἡ φύσις κράζει, ὅτι τὸ φαῦλον ἀλλοτρίον τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ ἐποίησεν ὁ Θεὸς καλὸν, καὶ καλὸν ἴλαν, καὶ οὕτω καλὸν, ὅτι καὶ τοῖς κακοῖς ἐμφύεται, καὶ τὴν κακίαν αἰσγύνεται. Εἰπὶ τῷ σωφρονί· Σωφρον· καὶ ὃ τῷ ἔργῳ ἡδεται, οὐδὲ τὴν προσηγορίαν αἰσγύνεται. Κάλεσον τὸν δίκαιον, δίκαιον· καὶ τῷ ἔργῳ στεφανοῦται, καὶ τῇ προσηγορίᾳ σεμνύνεται· κἂν γὰρ δι' εὐλάβειαν παραιτήσεται τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ δέχεται τὴν εὐφημίαν. Ἐνόησον ὅση κακία ἐν κόσμῳ πολιτεύεται, καὶ πρόσωπον οὐκ ἔχει. Καὶ πῶς οὐκ ἔχει πρόσωπον; Ἐάνλεπτο μὲν ἔρευνήσῃς, οὐδεμίαν εὐρήσῃς; κακίαν ἐξ οἰκείου προσώπου φαινομένην· ἀλλ' ἐάν μὴ δανεῖσθαι πρόσωπον ἀρετῆς, οὐ φαίνεται· καὶ ὅπως, ἀκούε· Ὁ ψευδόμενος, οὐχ ὁμολογῶν τὸ ψεύδος ψεύδεται, ἀλλ' ἀληθεῖς ὑποκρινόμενος ἀπατᾷ· ὁ ἀδικῶν οὐ κηρύττει ὅ ἐστιν, ἀλλὰ σχηματίζεται ὃ μὴ ἐστίν, καὶ τότε τὴν ἀδικίαν ἐργάζεται. Ὁμοίως ὁ δόλιος οὐ δείκνυσιν τὸν δόλον, ἀλλὰ σχηματίζεται τὴν ψιλίαν, καὶ πραγματεύεται τὴν πονηρίαν· ὁ μοιχὸς οὐχ ὁμολογῶν τὴν ἀβέσμον μοιχείαν, ἐπιπηδᾷ τῷ οἴκῳ, ἀλλὰ πλάσμα σωφρονισμῆς ἐνδυνάμενος τῷ σχήματι, διὰ τοῦ ψεύδους τὸν μάρτυρα τῆς κακίας ἐνεδεικνύται. Οὕτω κακία πρόσωπον ἰδιονοῦν οὐκ ἔχει, ἐάν μὴ δανεῖσθαι πρόσωπον ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν· Ἐλεῖσθε τοὺς πρὸς ὁμῶς ἐν ἐνδυνάμει προβάτων, ἐσθωτεν δὲ εἰσι λύκοι ἀράγας. Ἄλλ' εἰς τὸ προκαλεῖσθαι ἐπανελέσθωμεν.

β'. Θέλεις ἰδεῖν, ἀδελφε, ὅσον δύναται ἐμφορὸς νόμος; Καὶ ἡ ψυχὴ ἡ ἡμέτερα, κἂν ἐν κακίᾳ ἐμφορῇται, τὸ ὄνομα τὸ ἀγαθὸν ἀσπάζεται. Πολλοὶ πολλὰκις δύνασται πλεονεξίαν πνέοντες, καὶ μὴδὲν ἴτερον ἐννοοῦντες, [828] ἡ ἀρπαγὴν καὶ ἀδικίαν, δυσκοποῦνται παρὰ τινων ἢ ἀνέναντι τῷ πένθει τὴν ἐπιχειρήσιν ἀνάγκην, ἢ συγγρησάει τὸν χρέους, ἢ μὴ ἀμύνασθαι τοὺς λυπησάμεναι ἢ λυπεῖν νομισθέντας. Καὶ ὁ πλοῦτος καλῶς προσθεύσαι παρὰ ἀνδρὶ δυνάστῃ καὶ πονηρῷ, οὐκ εὐθέως ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀρκεται· οὐ λέγει αὐτῷ, ὅ ἐστιν, ἀλλὰ προστίθῃσιν αὐτῷ ὄνομα ἀρετῆς. [Ἡ οὐκ οἶδας πῶς αἱ σχηματίζονται οἱ καλῶς προσθεύοντες;] Ἀνὴρ εἰ, φησὶν, ἀγαθός· διαβεβήκαται σου τὸ ὄνομα, πάντες σου τὰς εὐπρεπίους φθοῦσι· καὶ πολλὰ τοιαῦτα συνάπτει τῇ παρακλήσει, ἵνα καμψῇ τῇ εὐφρομῃ, καὶ φύγῃ τὴν πονηρίαν. Ὅρα πῶς ἡ κακία νικᾷται ταῖς εὐφρομίαις τῆς ἀρετῆς. Ὁδοὶς κακῆς, κακῆς ἀκούειν βούλεται· ἡ γὰρ φύσις τὸ ἴδιον ἀσπάζεται, εἰ καὶ ἡ προαιρέσις τὸ ἐναντίον αἰρεῖται. Γενώμεθα οὖν, ἀγαπητοί, ἐλαία κατάκαρπος, καὶ ἔργοις καὶ καρποῖς καὶ φύλλοις κομώμεντες. Φύλλα ἡμιονοὶ λόγοι, καρποὶ ἡ πολιτεία. Γενέσθω σου καὶ ὁ λόγος σεμνὸς, καὶ ἡ πολιτεία ἐγκαρπος· παρὰ γὰρ τῷ εὐσεβεῖ οὐδὲ τὸ φύλλον ἀπόβλητον. Τὸ γὰρ φύλλον αὐτοῦ, φησὶν ὁ Δαυὶδ, οὐκ ἀπορρίνηται, καὶ πάντα, ὅσα ἀν ποιῇ κατενοθεῖται. Ἄλλ' ὦ τοῦ θαύματος! ἐν ἐνόησιν πῶς ὁ Ἀδάμ γυμνὸς ἐξῆλθε τοῦ παραδείσου, καὶ πῶς Δαυὶδ κομᾷ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. Ὁ μὲν ἐξῆλθε γυμνὸς διὰ τὴν παραβάσιν, ὁ δὲ ἐνδυσάμενος ἀρετᾶς· βοᾷ· Ἐγὼ δὲ ὥσει ἐλαία κατάκαρπος. Οὐδὲν ἡμᾶς οὕτως ἀποδοῖε, ὡς ἀκαρπία· καὶ οὐδὲν ἡμᾶς οὕτως ἐνδοῖε, ὡς καρποφορία δι' ἔργων χρηστῶν. Ὁ Ἀδάμ ἐπλάσθη· δεῖ γὰρ καὶ νῦν ἐπαναλαβεῖν τὰ εἰρημμένα, ἐπειδὴ ἤτερον ἢ τὸν ἀγαθὸν ἐπανάληψις βεβαίαι ταῖς ψυχαῖς τὴν διδασκαλίαν. Ὅσπερ γὰρ τὰ βαπτίζομενα ἔρια συνεχῶς ταῖς βαφαῖς ἐμβάλλεται, ἵνα εἰς βάθος διαδῶ τὴν οἰκίαν ἐνεργεῖαν ἢ βαφῇ· οὕτω δεῖ καὶ τὰς ἡμετέρας ψυχὰς συνεχῶς τοῖς θείοις λόγοις ἐμβάλλεσθαι, ἵνα ἀποπλυνθῇ μὲν τὸ ἀρχαῖον βνεδος, ἐνδυσώμεθα δὲ τὸ νέον κάλλος. Καὶ γὰρ ἔκεινα τὰ ἔρια, ἐπὶ τὴν δέξασθαι τὴν βαφὴν, ἀποτίθεται τῆς φύσεως τὸ ὄνομα, καὶ δέχεται τῆς βαφῆς τὴν προσηγορίαν· καὶ οὕτω καλεῖται ἔραν, ἀλλὰ πορφυρὰν ἢ κόκκινον ἢ πράσινον ἢ τι τοιοῦτον, οὗον ἡ βαφὴ παρέσχε τῷ βαφέντῃ τὸ κάλλος. Εἰ οὖν ἡ βαφὴ μεταβάλλει φύσεως ὄνομα, Θεοῦ φύσις οὐ μεταβάλλει τὸν ἀνθρώπον, ὥστε τὸν αὐτὸν πρὸ μὲν τῆς βαφῆς εἶναι εἰκόνα χροῖκην,

μετὰ δὲ τὴν βαφὴν εἰκόνα λαμπρὰν ἰπουράνιον; Ἐπλάσθη τοίνυν ὁ Ἀδάμ πτωχὸς ἀπὸ γῆς· χροὺν γὰρ λαβὼν ὁ Θεὸς ἐπλάσεν αὐτόν. Ἄλλ' οὐκ εἶδεν ὁ Ἀδάμ πῶς ἐπλάσθη, ὡς ἐβόην εἰπὼν· ὁ γὰρ ἔχον αὐτὸν μάρτυρα παρῆναι τὸν γνωμένον, ἵνα μὴ ἐπαίρηται κατὰ τοῦ Θεοῦ. Εἰ γὰρ τοσαύτη ταπεινώσει περιβεβλημένος ἐπαίρηται, καὶ ἀγνοεῖ τὸν κτίσαντα, καὶ ἀθετεῖ τὸν πλάσαντα, εἰ λαβεῖ τὸ ὑπὲρ τὴν φύσιν, εἰς ἀν ἐχώρησεν αὐτοῦ τῆς ὑπερηφανίας τὴν ἀμετρίαν; Διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς πλάσας τὸν ἀνθρώπον, καὶ δυνάμει μεγάλᾳ ἐνέθηκε τῷ πλάσματι· καὶ ταπεινώσεις πολλὰς, ἵνα διὰ μὲν τῆς ἐγκατεμένης δυνάμεως ἡ χάρις τοῦ τεχνίτου θαυμάσῃται, διὰ δὲ τῆς ταπεινώσεως τὸ φρόνημα τὸ ἀνθρώπινον καταστέλληται. Ἐδωκεν αὐτῷ γλῶτταν φθειρομένην, θεὸν ὀνομάσαν, τὰ θεῖα δόουσαν, ἐρμηνεύουσαν τὰ καλλὴ τῆς κτίσεως. Διαλέγεται περὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς μικρὸν σαρκεῖον, ἡ γλῶσσα, οὐδὲ δύο δακτύλων ἔχουσα μέτρον· καὶ τὴν λέγου δακτύλῳ; οὐδὲ ἄκρον ὄνυχος· ἀλλὰ τὸ ἄκρον ἐκείνου τὸ μικρὸν καὶ εὐτέλες φθέγγεται περὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Καὶ ἵνα μὴ νομίσῃ διὰ μεγάλῃς εἶς ἐστίν, καὶ ὑπὲρ τὴν αὐτῆς φύσιν ἐπαίρηται, πολλὰκις καὶ φύματα καὶ τραύματα αὐτῇ περιπέλεκται, ἵνα μάθῃ ὅτι θνητὴ οὐσα, περὶ τὸν αἰῶνα καὶ ἀθανάτων λαλεῖ, καὶ ὁφείλει γνωρίζειν τίς μὲν ἡ τοῦ κηρυτταμένου δύναμις, καὶ τίς ἡ ἀσθένεια τοῦ κηρυττοντος. Ἐδωκεν αὐτῷ ὀφθαλμοὺς, τὴν μικρὰν ἐκείνου κέγχρον· τὸ μέσον γὰρ ἐστὶ τὸ βλέπον, τῆς κόρης τὸ μεσαίστατον· καὶ ὅμως διὰ τῆς μικρᾶς ἐκείνης κέγχρου καθορᾷ πᾶσαν τὴν κτίσιν. Καὶ ἵνα μὴ περιλαμβάνων τῇ ὀφθαλμῶν τὴν κτίσιν, ἐπαίρηται, πολλὰκις καὶ ὀφθαλμοὶ, καὶ λῆμαι, καὶ δάκρυα, καὶ ὅσα θολοὶ τὴν ὄψιν, ἐπιγεννᾷται, ἵνα ἀπὸ μὲν τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ γνωρίσῃ, ἀπὸ δὲ τῆς δημιουργίας τὸν τεχνίτην ἐκτελέσῃ. Ἐδωκεν αὐτῷ καρδίαν λογισμένην, ἵνα ἐνδομήματων, πηγὴν λογισμῶν· ἀλλ' ἐν αὐτοῖς τοῖς [829] τόποις ἐποίησε καὶ τὴν τὸν ἐνέτρον διάπλασιν, αἵτια καὶ κόπρυν καὶ πάσας ἄλλας ἀδείας κληροῦται, δι' ὧν ὁ ἀνθρώπος ἐσθίει, ἵνα, ὅταν ἐπαίρηται ἡ καρδία, καταστέλλῃ αὐτὴν ἡ γαστήρ· ὥστε καὶ ἡ γαστήρ καὶ ἡ κόπρος ἀναγκαῖα πρὸς κατεργασίαν. Εἰ γὰρ κόπρυν περιφέρων ἀνθρώπος τοιαύτῃ θρασυνομίᾳ, καὶ οὐχ ἀπλῶς θρασυνομένη, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐτόλμησεν τις βάρβαρος βασιλεὺς εἰπεῖν· Ἐπᾶνω τῶν ἀστέρων ὥσπερ εἰς τὸν ὀρόν μου, καὶ ἐσθίω ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ· εἰ τοσαύτην κόπρυν καὶ ἀδείαν περιφέρων οὕτω λαλεῖ, εἰ ταύτης παντελὸς ἀπῆλκτο τῆς ἀσθενείας καὶ εὐτελείας, τίς ἀν αὐτὸν ἦνεν ἐκτελέσει; Διὰ τοῦτο ὁ μέγας Ἡσάας πρὸς τοὺς ὑπερηφάνους φησὶ· Ἦ ἀλαστοσύνη ταῖς καὶ σποδός; Ἄλλὰ πάλιν εἰς τὸ προκαλεῖσθαι ἐπαναλαμβάνει· Ὁ Θεὸς ἔκτισεν τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ γού· ἀλλ' οὐκ εἶδεν ὁ ἀνθρώπος, ὅπως ἐγένετο· διὰ τοῦτο καὶ ἠγνόησεν αὐτοῦ τὴν εὐτελείαν· ὁ Θεὸς γὰρ, ὡς ἐβόην εἰπὼν, οὐ προγενετέραν ἐποίησε τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος, ἵνα μὴ βλέπῃ τὴν δημιουργίαν. Πλὴν, ἐπειδὴ περὶ δυνῶς οὐκ οἶδεν ἐξ οἷας ταπεινώσεως ἀνίστη, καὶ ὅτι αὐτὸν ὁ δημιουργὸς ἀπὸ γῆς ἐπλάσεν, ἀποστρέφει αὐτὸν εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθη, ἵνα πάλιν τῆς αὐτοῦ ἀσθενείας πειραθείς, ἐπιγῶν καὶ τὴν ἀρχαίαν εὐεργεσίαν, καὶ τὴν μέλλουσαν φιλοφρόνησιν. Ὅτε μὲν γὰρ ἐπλάσθη, οὐκ εἶδεν ὅτι ἀπὸ τῆς γῆς ἐγένετο. Πρόσχε ἀκριβῶς, μὴ σε παραδράμῃ τὸ νόημα. Ὅτε ἐπλάττετο ὁ Ἀδάμ, οὐκ εἶδεν ὅτι ἀπὸ γῆς ἀνίστη· τὸ μέντοι ἐγείρεται ἐν τῇ ἀναστάσει, οἶδεν ὅτι γοῦν ἀποδυσάμενος ἐγείρεται· εἰ γὰρ καὶ αὐτὸν μὴ βλέπει ὁ νεκρός, ἀλλὰ τὸν πρὸ αὐτοῦ ὀφθαλμῶν. Ἠλέπομεν ἡμεῖς τοὺς τεθνηκότας καὶ εἰς γοῦν ἀναλυθέντας, καὶ εἰ ὡν ὅρῳμεν παρδυσόμεθα. Οὐκ εἶδες πολλὰκις θρασυεῖς ἀνδρας ἀπὸ ὑπερηφανίας, πῶς ταπεινοὶ καὶ κατεσταμένοι εἰσὶν ἐν τοῖς θανάτοις; Ἀπαγγέλλεται θάνατος, καὶ πάντων ἡ καρδία πηθεύει, πάντων ὑποκίπτεται τὸ φρόνημα· καὶ φιλοσοφοῦμεν περὶ τὰ μνήματα, ὅταν ἴδωμεν δότῃ γυμνά, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν διαβεβρωμένην καὶ διαελυμένην κατανοήσωμεν, εὐθείας πρὸς ἀλλήλους φιλοσοφοῦμεν. Ἰδε τί γινώμεθα, καὶ ποῦ ἀπεργόμεθα! Καὶ φανερῶμεν· ἐξήλθομεν τὸν τάραν, καὶ ἐπλάσθημεθα τῆς ταπεινώσεως. Ἐν τῷ τάρῳ πρὸς τὸν πλη-

ὅσον ἕκαστος ὡς πρὸς φέγγεται. Ὁ τῆς τολαιωρίας! ὡς τῆς οἰκτρᾶς ἡμῶν ζωῆς! ὅρα τί γινόμεθα. Καὶ δυνῶς κἂν φθεγγόμεθα, καὶ ἀρπάζομεν τι, καὶ βοῶμεν, καὶ μνησικακοῦμεν. Καὶ ἕκαστος ἀπλῶς οὕτω φιλοσοφῇ, ὡς μέλλον πάντῃ τῇ κακίᾳ ἀποτάττεσθαι· καὶ ἐπὶ μὲν λόγοις φιλοσοφῇ, ἐξω δὲ τοῖς ἔργοις θεωμαχῇ. Διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς πανταχοῦ παγῆναι τὰ μνημῆματα παρεσκεύασε, τὰ ὑπομνησκοντα ἡμᾶς τὴν λαυτῶν ἀσθένειαν· διὰ πᾶσα πόλις, πᾶσα κωμη πρὸ τῶν εισόδων τάφοις ἔχει. Ἐπείγεται τις εἰσελθεῖν· ἰς πόλιν βασιλεύουσιν, καὶ κομῶσαν πλοῦτιν καὶ δυναστείαν καὶ τοῖς ἄλλοις ἀξιώμασι· καὶ πρὶν ἰδῆν φαντάζεται, βλέπει πρῶτον ὁ γίναται. Τάφοι πρὸ τῶν πόλεων, τάφοι πρὸ τῶν ἀγρῶν πανταχοῦ τὸ διδασκάλιον τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν προκείται, καὶ παιδεύομεθα πρῶτον εἰς τὴν καταλήγομεν, καὶ τότε ὄραν τὰ ἐσω φαντάσματα· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ μέλλοντες εἰσερχεσθαι πολλάκις εἰς βίου κοινωνίαν, τῆς φύσεως τὴν ἀκράν παιδεύομεθα ταπεινώσιν. Ἄνθρωποι πολλάκις, ἐπειδὴν γυναικα θέλῃ λαβεῖν, ὑπαγορεύει τῷ νομογράφῳ τὰ προκείμενα. Οὐδέπω συνάφεια, καὶ θάνατος εὐθὺς ἀναγράφεται· οὐδέπω τῆς συμμύσεως ἀπήλυσεν καὶ τοῦ γάμου, καὶ τὸν θάνατον εὐθὺς ὀρίσκει· οὐδέπω εἶδε τὴν γαμετήν, καὶ θανάτου ψήφους καθ' ἑαυτοῦ καὶ κατ' ἐκείνης προϋποτίθεται, καὶ γράφει τοιαῦτα· ἂν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος πρὸ τῆς γυναικὸς, εἰς τὴν γυνὴν πρὸ τοῦ ἀνδρός, τὸ καὶ τὸ διατυπώσεται. Οὕτως ἐπὶ τῇ ἀρχαίᾳ νόμοι πανταχοῦ τοῖς πᾶσι τῆς φύσεως τὰ ὑπομνημῆματα· καὶ οὐ μόνον περὶ τῶν θνητῶν καὶ ζώντων αὐ τοῦ θανάτου τίθενται φῆφοι, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν οὐδέπω γεγονότων. Τί γὰρ φησιν; Ἐάν δὲ τὸ τεχνησόμενον παιδίον ἀποθάνῃ. Οὐπω ὁ καρπὸς, καὶ ὁ ἀποφασίς ἔδραμεν. Εἴτα ἐν μὲν τοῖς γραμματεῖσις ἐπιγινώσκει τὴν φύσιν· ἂν δὲ τί τὸν κατὰ ἀνθρώπων πάθῃ, ἢ τὸ γυναικὶ ἀποθάνῃ, ἐπιλανθάνεται ὧν ἔγραψεν, καὶ ἕτερα τραγυρίας προφέρει ῥήματα· Καὶ ταῦτα, φησὶν, ἴδε με [830] παθεῖν· ταῦτα ἐγὼ προσεδόκησα πάσχειν, καὶ ἀποστερεῖσθαι τῆς συζυγίας; Τί οὖν; ἐπελάθου ὧν ἔγραψας; καὶ ὅτε μὲν ἔξω ἦς τῶν πραγμάτων, ἐπιγινώσκεις τοὺς δρους τῆς φύσεως· ὅτε δὲ περιέπεσας τοῖς πάθεσιν, ἐπελάθου τῶν νόμων τῆς φύσεως; Ταῦτα λέγεται εἰς ἀσφοντισμὸν ἀπάντων, εἰς τὸ πάντας πάντας φέρειν γενναίως τὰ προσκείμενα, εἰς τὸ μὴ ζημίαν ἡγεῖσθαι τὰ τοῦ Θεοῦ κλήματα. Μὴ φιλοσοφῇ ἐξω τῶν παθῶν, ἀλλ' ἐταν ἐνδοῦ γένῃ τῶν παθῶν, τὴν μεγαλοφυλίαν ἐπιδείξει· ὅταν λυπῇ, μνησθῇ τὸν λόγον, δι' ὃν παραμυθῇ τὸν λυπούμενον. Τίς κεχρημέθα λόγοις πρὸς τοὺς λυπούμενους; οὐ ταῦτα πρὸς αὐτοὺς φιλοσοφοῦμεν; Ἀνθρώπινα ταῦτα τὰ τῶν συμφορῶν· οὐ μόνος ὁπίσθης τὴν συμφορὰν, οὐ μόνος τὸ θάνατον τὴν βίαν ὑπέμεινας· ταῦτα καὶ βασιλεῖς φέρουσιν, ἐξημώθησαν πολλάκις ἄρχοντες, ζημιώματα καὶ δυνατόν· ἐπὶ γνώσει σεαυτοῦ τὴν φύσιν· ἄνθρωπος εἰ· μετὰ πάντων καὶ αὐτὸς τῶν κοινῶν τῆς φύσεως ἀπολαύεις νόμων.

γ. Ταῦτα καὶ τοῦτων πλείονα φέγγει, ὅταν ἄλλον παρακαλῇ. Ἦ γὰρ ἄλλον μὲν διδάσκαλος· γενναῖος εἰ, σεαυτῷ δὲ οὐδὲ οἰκτρὸς μαθητής· Μεγάλῃς ἐστὶ καὶ γενναῖος ψυχῆς, τὸ ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν παθῶν φιλοσοφῇν. Εἰ τις δύναται ἐφ' ἐκάστης συμφορᾶς ἢ λύπης ἢ ζημίας λέγειν, Δίκαιος εἰ, Κύριε, καὶ εὐθεὶς αἱ κρίσεις σου, ζημιούται μὲν ὡς ἄνθρωπος, στεφανούται δὲ ὡς φιλόθεος. Ὁ βίος, ἀδελφοί, πολλὰς γέμει δυσκολίας, καὶ δεῖ πάντας καὶ δικαίους καὶ ἀδικῶν καὶ εὐσεβεῖ καὶ ἀσεβεῖ ὁλισθεσθαι. Ἀλλὰ πολλὴ ἡ διαφορὰ· ἄλλο γὰρ ἐστὶν ὡς οἰκεῖον παιδεύεσθαι, καὶ ἄλλο ὡς ἀλλότριον μαστίζεσθαι. Τύπτεται υἱός, τύπτεται καὶ οἰκέτης· ἀλλ' ὁ μὲν ὡς δοῦλος ἀμαρτήσας, ὁ δὲ ὡς ἐλεύθερος, καὶ ὡς υἱὸς ἐπιστροφῆς δεόμενος· οὐ ποιοῦσιν αἱ πληγαὶ τὴν ὁμοτιμίαν. Οὐκ ἔαν πάθῃ εὐσεβὴς ἢ πάσχει ἀσεβῆς, ὁμοτίμος γίνεται τοῦ ἀσεβοῦς· ἀλλὰ λογίζεται τοῦτ' ἡ παιδεία εἰς ὀλβίαν καὶ δοκιμασίαν, τῷ δὲ ἀσεβεῖ εἰς μαστίγας καὶ τιμωρίαν. Διὰ τοῦτο ταύτας τὰς δυσκολίας εἰδὼς ὁ μακάριος Δαυὶδ, περὶ μὲν τῶν δικαίων λέγει· Πολλὰ αἱ ὀλιγοὶ τῶν δικαίων. Ἄλλ' ὅρα τὸ ἐπαγόμενον· Καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. Οὕτω εἶπε τὴν ὀλβίαν, καὶ ὁπείδειε τὴν ἱστίαν. Περὶ

δὲ τῶν ἐναντίων, Πολλὰ αἱ μαστίγαι τοῦ ἀμαρτωλοῦ· καὶ οὐδὲν τὸ ἐπαγόμενον· τῶν δὲ δικαίων πολλὰ μὲν αἱ ὀλβίαι, ἐκ δὲ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. Ταῦτα δὲ τις ἀκούων μὴ ἑαυτοῦ ἀπογινώσκέτω, μὴδὲ λεγέτω· Εἰ τοῖνυν ὡς ἀμαρτωλὸς μαστίζομαι, ἐλπὶδα μὴ ἔχων, ἀκαρπὸς μὴ ἐστὶν ἡ παιδεία. Ἀμαρτωλὸν γὰρ ἐκάλεσε νῦν ἡ Γραφή, οὐ τὸν πάντῃ τῆς εὐσεβείας ἀλλότριον, ἀλλὰ τὸν ὁλισθόμενον· τὸν εὐσεβείας μετρίοντα, πράγμασι δὲ ἀνθρωπίνους ὁλισθαίνοντα. Ἐπεὶ οὖν ἀμαρτωλὸς ἐλκεῖ ὁ Θεός, μεστὴ πᾶσα Γραφή τῶν ἐνεχυρῶν τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας. Φησὶ γάρ· Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέφειν καὶ ζῆν αὐτόν. Ὅμνουν ὁ Θεός, οὐχ ὡς ἐαυτοῦ ἀπιστῶν, ἀλλὰ τὴν ἡμετέραν ἀπιστίαν εἰς πίστιν ἐκδιαζόμενος. Λέγουσι τοῖνυν πᾶς ἄνθρωπος, εἰς ὀλβίαις ἐξεταζόμενος, Δίκαιος εἰ Κύριε, καὶ εὐθεὶς αἱ κρίσεις σου· καὶ ὁμοῦ καὶ τὴν γενναίαν ἐδίδες ψυχὴν, καὶ τὴν εὐσεβείαν οὐκ ἔδωκεν. Οὐκ ἦν ὁ μακάριος Ἰωβ, ὁ στρατηγὴσας κατὰ πάντων τῶν παθῶν, ὁ πάντα νικῆσας τοῦ διαβόλου τὰ φόβητρα, ὁ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν μαρίαν ἐκλύσας, ὁ τῇ στεφρόντῃ τῆς γνώμης τὰ κύματα τοῦ διαβόλου διαλύσας, ὁ πάντων ὁμοῦ στερηθεὶς, καὶ τὸν πάντων Κύριον οὐκ ἀρνήθεῖς. Ἀλλὰ τὰ ἐκείνου στρατηγήματα ἴδιον λήφεται λόγον· καὶ γὰρ ἀληθὴς ἴδιον δεῖται καιροῦ πρὸς ἐξέτασιν, μὴ τῇ παραδρομῇ τῶν λόγων ὑδρίσμεν τὰ ἐκείνου παλαίσματα· ἐκείνα δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχουμεν, ἅπερ εἶπεν ὁ γενναῖος ἐκείνους καὶ μέγας ἀγωνιστής· Ἐπειδὴ γὰρ σφραγίσαντο τοῖς ἐρησμένοις ἐπάγει, πάντων γυνώσκεις, ἐαυτὸν εὐσεβείας οὐκ ἐγύμνωσεν, ὁλλὰ φησιν· Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο. Καλὸν τὸ, Ἐδοξε· παραχωρεῖ τῇ αὐθεντίᾳ, οὐ περιεργάζεται τὴν διοίκησιν· οὐκ εἶπεν ὡς ἡμεῖς· Διὰ τί νέος ἀποθνήσκουσιν, καὶ γέροντες μένουσιν; ποία διοίκησις αὐτῇ; ἐπιθυμῇ γέροντος θανάτου, λελυμένος ταῖς σαρξίν, ἐνδοῦς τὴν χρηστικότητα [831] πάσης ἄλλης παραμυθίας, καὶ οὐ τυγχάνει τῆς ἐπιθυμίας· καὶ παῖς ἐπείραστος ἔχων κάλλος, παθεῖν τοὺς γονεῦσιν, ἄσπερος ἀρπάσσεται; Μάθε μὴ τοιαῦτα ζητεῖν, μάθε λέγειν, Τὰ κλήματα σου ἄβυσσος πολλή· μάθε λέγειν, Δίκαιος εἰ, Κύριε, καὶ εὐθεὶς αἱ κρίσεις σου· μάθε λέγειν, Ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· γνώριζε τὴν αὐθεντίαν, ἵνα γνωρίσῃς τὴν εὐσεβείαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ παρενέπεν ὁ λόγος εἰς δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰπωμέναι τι καὶ τῶν δογματικῶν εἰς ἀσφάλειαν ἡμετέραν καὶ βαθεύουσιν. Ὅπερ γὰρ ὁ Ἰωβ εἰρηκίως, Ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξε, τὴν αὐθεντίαν ἐδίδες καὶ τὴν κυριότητα· οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι, τὴν δεσποτικὴν αὐθεντίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνδεικνύμενοι, φασὶν· Ἐδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι μὴδὲν ἐπιτεθεσθαι ὑμῖν, πλὴν τῶν ἐπαγγελίας. Ἐδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Εἰ ὑπόκειται, διὰ τί αὐτῷ ἔδοξε; εἰ ὑπὸ νόμον ἐστὶ τὸ Πνεῦμα καὶ δουλεύει, πῶς ἔδοξε τῷ ὑποκειμένῳ; Οὐχ ἂν τῷ βασιλεῖ δοκεῖ, ταῦτα καὶ γίνεσθαι, μὴ τὰ τοῖς ἀρχομένοις παριστάμενα; Ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξε, φησὶν ὁ Ἰωβ. Ἐδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, φασὶν οἱ ἀπόστολοι. Ὁμοτίμος ἡ λέξις τῆς αὐθεντίας, ἐπειδὴ ἀμέριστος ἡ δόξα τῆς βασιλείας. Ἀλλ' εὐρίσκει πάλιν ἡ κακία τὸν αἰρετικὸν παρῖσθοντα. Ἀρα γὰρ, ἐπειδὴ εἶπον, φασὶν, οἱ ἀπόστολοι, Ἐδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ἐπήγαγον δὲ, καὶ ἡμῖν, παρὰ τοῦτο αὐθεντίαν ἔχουσι θεότητος; οἱ ἀπόστολοι; Ταῦτα μελετάσθω, ἵνα μὴ ἀγυμνάσταις ψυχὰς ἐμβάλλων τὸν ἴον αὐτῶν τῆς ἀπειθείας, ἵνα μὴ ταῖς ἀκοαῖς τῶν ἀσεβῶν αἰρετικῶν ἀσθένειαν ἐχθίσται. Τοιαῦτα γὰρ πολλάκις σεμνολογοῦσι· Μηδὲν σε, φησὶν, ἀδελφε, ἐνείη τῶν εἰρημένων. Ὡς ἀδελφὸν καλεῖ, καὶ ὡς πολέμιον ἀναρεῖ. Μὴ θαυμάσῃς, φησὶν, εἰ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶπον οἱ ἀπόστολοι. Ἐδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ἄλλ' ὅρα καὶ τὸ ἐπαγόμενον· Ἐδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ ἡμῖν ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις. Ἀρα οἱ οἱ ἀπόστολοι; ἀρα Θεοῦ ἔχουσι τὴν αὐθεντίαν; Ὅταν ταῦτα λέγῃ ὁ αἰρετικὸς, ἡμεῖς ἀπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς τὰ βέλη προφέρομεν· Τὰ γὰρ βέλη τὸν θύνατον ἡκοιμήμενα ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως πεμπόμενα. Τί οὖν ἐστὶ πρὸς αὐτὸν εἰπέν; Εἰ δὲ

illis nostræ ipsorum infirmitatis memores fieremus. Ideo omnis civitas, omne castellum ante ingressum sepulcra habet, ut quis contendens intrare in civitatem imperantem, divitiis, potentia, aliisque dignitatibus florentem, priusquam id, quod in mente concepit, cernat, videat quis ipse futurus sit. Ante civitates, ante agros sunt sepulcra; ubique ante oculos est nostræ humilitatis schola: et docemur in quid desinamus tandem, et tunc videmus quæ intus sunt spectacula: neque hic solum, sed et ingressuri ad communionem vitæ, docemur vilitatem summam naturæ. Sæpe vir quando uxorem ducere vult, scribæ suggerit dotalia munera. Nondum copula, et mors statim describitur: nondum consortio et nuptiis usus est, et mortem statim definit. Nondum nuptam vidit, et mortis adversus seipsum, et adversus illam caleulos proponit, ac scribit in hunc modum: si mortuus fuerit vir ante mulierem, si mulier ante virum, hoc et hoc disponatur. Sic formatae sunt patriæ leges: ubique omnibus naturæ sunt monumenta: et non solum eorum qui sunt et vivunt, mortis feruntur sententiæ: sed et eorum qui nondum nati. Quid enim ultra dicit? Quod si natus fuerit filius, et mortuus fuerit: nondum fructus, et sententia lata est. Igitur in instrumentis quidem agnoscit naturam, sic cavens: Si autem quid humanum patitur, vel mulier moriatur, obliviscitur eorum quæ scripsit, et aliterus tragediæ verba profert, et hæc dicit: Mene oportebat hæc pati? Hunc tantum potui sperare dolorem, ut conjugio privarer? Quid igitur? Oblivisceris eorum quæ scripsisti? et cum extra negotium eras, agnoscebas naturæ limites: quando autem in casum incidisti, oblivisceris legum naturæ? Hæc dicuntur in castigatione omnium, ut omnes omnia, quæ sibi eveniunt, fortiter ferant, et ne quis damnoosa putet Dei iudicia. Extra ærumnas ne philosopheris; sed cum illæ invadunt, magnanimitatem ostende. Quando mæres, recordare verborum, quibus mæstem consolaris. Quibus autem sermonibus utimur apud lugentes? Nonne ita apud eos philosophamur? Humanæ sunt hæ calamitates: non fers solus hanc ærumnam: non solus mortis vim sustinisti: et reges similia ferunt: damnum hoc sæpe et principes patiuntur, atque alii potentes: agnosce tuam ipsius naturam: homo es, cum omnibus communes leges habes.

5. Hæc et his plura loqueris, cum alium solaris. Num aliorum magnificus es doctor, tibi autem neque miser es discipulus? Magnæ et generose animæ fuerit, in calamitatibus philosophum agere. Si possit aliquis in quavis calamitate, vel tristitia vel damno dicere: *Iustus es, Domine, et recta iudicia tua*: ista damnum fert ut homo, coronatur autem uti Deum amans. Vita, fratres, multa difficultate plena est, et oportet omnino iustum et iniustum, et pium et impium affligi. Sed magna est varietas. Aliud enim est corripui ut domesticum: aliud flagellari ut alienum. Verberatur filius, verberatur et famulus: sed hic quidem ut servus qui peccavit, ille vero ut liber, et ut filius disciplina indigens. Plagæ illæ non faciunt æqualem honorem. Si patitur pius quæ patitur impius, non ejusdem conditionis erit cum impio: sed reputatur correctio huic in afflictionem et probationem, impio autem in flagella et penas. Propterea David sciens hæ difficultates, de justis quidem dicit: *Multæ tribulationes iustorum*. Sed vide quid subdit: *Et ex omnibus illis liberabit eos Dominus* (Psal. 33. 10). Nondum dixit afflictionem: et monstravit curationem. De adversariis autem dicit: *Multa flagella peccatoris* (Psal. 31. 10): et nihil tale subdit, quod de justis dicebat: multæ afflictiones iustorum; de his autem omnibus liberabit eos Dominus. Hæc si quis audiat, ne de seipso desperet, neque dicat: Si igitur ut peccator vapulo, et spem non habeo, infructuosa est correctio. Peccatorem enim nunc Scriptura vocavit, non omnino a pietate alienum, sed eum, qui affligitur et aliquatenus pius est, labitur tamen in rebus humanis. Quod enim peccatoribus Deus miscereat, plena om-

nis Scriptura pignoribus divinx misericordix: inquit enim: *Vivo ego, dicit Dominus: nolo mortem peccatoris, sed ut magis convertatur et vivat* (Ezech. 18. 3. 23). Jurat Deus, non quasi sibi ipsi non credens, sed nostram infidelitatem ad fidem urgens. Dicit igitur quicquid afflictionibus examinatur, *Iustus es, Domine, et recta iudicia tua*: et simul fortem exhibet animum, pietatemque non solvit. Qualis erat beatus Job, qui adversus omnes afflictiones aciem instruxit, qui diaboli terribilissima vicit, qui totam ejus rabiem irritam fecit, qui constantia mentis fluctus diaboli dissipavit, qui omnibus simul privatus, attamen omnium dominum non negavit. Verum illius stratagemata peculiari sermone describuntur: nam vere opus habent destinato tempore ut exquirantur: ne perfunctorie loquendo ejus certamina contumelia afficiamus. Præ oculis tamen habeamus quæ dixit fortis ille et magnus pugil. Quoniam enim sigillum dictis infert, nudatus omnibus, seipsum pietate non nudavit, sed dixit: *Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino visum est, ita et factum est* (Job 1. 21). Bene dicit, *visum est*: concedit auctoritati, non curiose dispensationem explorat: non dicit sicut nos: Quare juvenes moriuntur, et senes manent? Qualis est ista dispensatio? Desiderat senex mortem, solutus carnibus, opum indigus, et aliis consolationibus destitutus, frustraturque voto; et puer amabilis formæ, gratus parentibus, immaturus rapitur. Disce non talia querere; sed dicito: *Iudicia tua abyssus multa* (Psal. 35. 7). Disce ut dicas: *Iustus es, Domine, et recta iudicia tua* (Psal. 118. 137). Disce, ut dicas: *Sicut Domino visum est, ita et factum est*. Agnosce auctoritatem, ut agnoscas et pietatem. Verum quoniam incidit sermo de gloria Spiritus sancti, dicamus aliquid ex dogmatibus in nostram utilitatem et securitatem. Nam sicut Job, cum dixit, *Sicut Domino visum est*, auctoritatem monstravit et dominationem, sic et apostoli herilem auctoritatem sancti Spiritus ostendentes, dicunt: *Visum est sancto Spiritui nihil imponere vobis nisi quæ necessaria sunt. Visum est sancto Spiritui* (Act. 15. 28). Si subditus est, quare ei visum est? si sub lege est spiritus, et servit, quomodo visum fuit subdito? Nonne quæ regi videntur, ea efficiuntur, et non quæ subditis placeant? *Sicut Domino visum est*, dicit Job; *Spiritus sancto visum est*, dicunt apostoli. Eiusdem auctoritatis et honoris dictio utroque, quoniam indivisa est gloria regni. At malitia hæreticorum iterum invenit effugium. Num quia dixerunt apostoli, inquit: *Visum est Spiritui sancto*, subdiderunt autem, *Et nobis*: ideo habebant et apostoli divinitatis auctoritatem? Hæc probe examinentur, ne inexercitatis suæ infidelitatis venenum injiciant, neve simplicium auribus impietatis hæresim infundant. Talia enim sæpe magnifice loquuntur: Nihil, siunt, frater, te dicta conturbent. Fratrem te vocat, et quasi hostem te occidit. Ne mireris, inquit, si de Spiritu sancto id dicunt apostoli, *Visum est Spiritui sancto*: sed vide quid addatur. *Visum est Spiritui sancto, et nobis visum est apostolis*. Num dii apostoli? Num divinam habent auctoritatem? Quando hæc dicit hæreticus, nos a sancta Scriptura tela proferamus. *Sagitta enim potentis acule* (Psal. 119. 4) in cor inimicorum regis mittenda. Quid igitur ad hæc dicendum? Si hoc Spiritus sancti dignitatem immittit, quod ei juncti sint apostoli, itaque et quod Moses conjunctus sit Deo, Dei immittit dignitatem. Exempli gratia dico: Si non magnum putas illud, *Visum fuit Spiritui sancto*, eo quod et apostolis sit conjunctum, utique neque magna tibi videri potest fides erga Deum, quia et Deus Mosi junctus est. Dicit enim Scriptura: *Credidit populus in Deum et in Moysen* (Exod. 14. 31). Ceterum et aliud telum proferamus: si Spiritus sancti dignitatem destruit adjuncta sententia apostolorum, contumelia et dignitatis immittit ex Samuele erit Deo: scriptum est enim: *Et timuit omnis populus Deum et Samuelem* (1. Reg. 12. 19). Denovo et tertium proferamus jaculum

contra impletatem. Si dignitatem Spiritus sancti et divinam auctoritatem hoc inminuit, quod ei jungantur apostoli, minuit et dignitatem Dei Gedeon adjunctus eadem appellatione. Clamavit enim omnis populus militans: *Gladius Dei et Gedeoni* (Jud. 7. 20). Sicut igitur conjunctus est Moses Deo, non ut honore par Deo, sed ut miuiter Dei; et Samuel Deo, non ut æqualis dignitate, sed ut propheta Dei; et Gedeon Deo, non ut ejusdem honoris consors, sed ut belli dux: sic et

Apostoli juncti sunt Spiritui, ut prædicatores Evangelii. Agnosce igitur auctoritatem, et ne negliges Spiritus divinitatem. Agnosco divinæ Trinitatis divinam theologiam, Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ista est increata natura, vera dignitas, indivisum imperium, impartibilis honor, indiscreta spes, incomprehensibilis gloria Patris, Filii, et Spiritus sancti: quem decet omnis gloria, honor, et adoratio in sæcula sæculorum. Amen.

IN SERMONEM DE TRINITATE MONITUM.

Paulo melioris notæ est hæc homilia quam præcedens: totaque est in genere dialectico et potencie. Strigosus tamen omnino est hic scriptor, et toto cælo differt ab illa Chrysostomi sponte fluente eloquentia. Nec est quod in vocibus probanda immoremur. Incerti ejusdam interpretationem non paucis in locis emendavimus.

DE SANCTA ET CONSUBSTANTIALI

TRINITATE.

1. Qui adversus sanctam et consubstantialem Trinitatem linguas acuunt et ferocunt, nitunturque Unigeniti, et Spiritus sancti dignitatem destruere, arguuntur quidem ab ipso Spiritu sancto, qui loquutus est per prophetas, et a Verbo quod prædicavit sui ipsius proprium in carne adventum, propter nos ex sancta Virgine factum, ineffabilem et alterationis expertem propter suas dignitates: arguentur autem postremo in die justitiae, quando iterum veniet de cælo ut glorificetur in sanctis suis, et admirabilis appareat in iis, qui fidem in se custodierunt immutabiliter. Ausi autem sunt, fratres, Arianorum discipuli, et qui insania Macedonianorum laborabant, dicere Deum magnum et parvum, et creatum Deum, Gentilitatem nobis subintrudentes. Gentilium enim est creaturam adorare, et alium ex diis suis majorem, alium minorem facere. Enimvero si in aliquo deficit Filius vel Spiritus sanctus, non est Deus. Paulus enim reprehendens illos in epistola ad Romanos dicit: *Venerati sunt et coluerunt creaturam supra eum qui condidit, qui est in omnibus Deus benedictus* (Rom. 1. 25). Quod si adorant creaturam, dicentes, Filium et Spiritum sanctum creaturam, maledicti sunt, secundum Moysen dicentem: *Maledictus omnis qui adorat creaturam et facturam* (Deut. 27. 15): nos autem non creaturam adoramus, sed Trinitatem increatam, mutationis expertem et consubstantialem, nihilque habentem adventitium vel servile, vel quod productione in esse venerit, quasi prius quidem non existens, postea autem adveniens. Vide, oro, testimonia sanctæ et consubstantialis Trinitatis, et venerare illam recte, ne percas. Et dicit, inquit, Deus: *faciamus hominem secundum imaginem nostram, et secundum similitudinem* (Gen. 1. 26). Dic mihi ergo, cum quo consilium init Deus? Cum angelis, inquit. At non habent angeli imaginem Dei: loquitur autem ad coopificem Filium, et sanctum Spiritum. Et ut veritas hæc tibi persuadeatur, audi Psaltem dicentem: *Verbo Domini celi firmati sunt, et spiritus oris ejus omnis virtus eorum* (Psalm. 33. 6). Non ignoras autem Verbum esse Filium: dicit enim Joannes Theologus: *Et Deus erat Verbum* (Joan. 1. 1): et de Spiritu, *Spiritus est Deus* (1b. 4. 24). Dicit igitur Deus et Pater Deo Filio et Deo Spiritui sancto: *Faciamus hominem secundum imaginem nostram*. Et non dixit, meam et vestram, neque meam et tuam. Significans autem Scriptura esse unam imaginem sanctæ Trinitatis, dicit (Gen. 1. 27). *Et fecit Deus hominem, secundum imaginem Dei*

fecit illum. Sicut et Paulus clamat de Filio: *Qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ* (Hebr. 1. 3). Et iterum: *Qui est imago Dei invisibilis* (Col. 1. 15). Iterum et alio loco dicit Scriptura: *Venite, et descendamus, et confundamus illorum linguas* (Gen. 11. 7); dicendo, venite, pares honore vocat. Neque enim si angelis imperasset, dicere debuit, venite, sed imperando, i.e. Vide autem, obsecro, quomodo Patris vox Filium et Spiritum vocet. Nam si ad unum solum hoc dictum esset, debebat dicere, Veni et descendamus et confundamus illorum linguas; quia autem dixit, Venite, unius est vox ad duos honore æquales. Audi quoque et beatum Job, qui manifeste declarat inseparabilem Trinitatem. Dicit enim: *Vixit Dominus, qui sic me judicavit, et omnipotens, qui amaritudinem affecit animam meam, et spiritus divinus qui tenetur in naribus meis* (Job. 27. 2. 3). Dicendo Dominum et omnipotentem et spiritum divinum, consubstantialem Trinitatem prædicat. Disce et hymnum Seraphim clamantium tertio, *Sanctus, sanctus, sanctus* (Isai. 6. 3): non enim dicunt semel tantum, Sanctus, neque his Sanctus, neque quater, neque dicunt, Sancti, sancti, sancti, ut ne multis nominibus multos deos nobis inducerent, sed unum solum. Ter autem dicunt, Sanctus, sanctus, sanctus; his enim manifestant unam et æqualem gloriam Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Audi item et prophetam dicentem: *Spiritus Domini loquutus est in me, et sermo illius in ore meo* (2. Reg. 23. 2). Supra dictum est, Deus erat Verbum. Ecce dicendo spiritum Domini, et verbum, et Dominum, prædicat inseparabilem Trinitatem. Vide autem et tres pueros in camino, omnes creaturas et facturas, ut glorificent Deum, vocantes, solem, lunam, stellas, cælos, angelos, virtutes, homines, spiritus, omnem creaturam visibilem et invisibilem et mente præditam, et nosquam connumerant Filium vel Spiritum sanctum inter opificia. Quod si contendis quod cum Judæi essent, ignoravit Spiritum et Filium, reprehenderis mox ab eadem Scriptura: *Erat enim quartus, inquit, quasi similitudo Filii Dei* (Dan. 3. 92). De sancto autem Spiritu dicit: *Excitavit Deus Spiritu sancto puerum junioem, cui nomen Daniel* (Dan. 13. 45). Et in alijs multis locis prænuntiatus est Spiritus in veteri Testamento. Itaque norant quidem Patrem et Filium et Spiritum unius esse deitatis et potentiz; et gnari cum essent, ea quæ illi serviebant, provocarunt ad glorificandum deitatem. Ut autem scias quod nihil adventitium vel creatum Trinitati accedat, Paulus, qui Pa-

συνήθαι τοὺς ἀποστόλους τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἐλάττει τοῦ Πνεύματος τὴν ἀξίαν, οὐκοῦν καὶ τὸ συνήθαι Μωϋσῇ τῷ Θεῷ ἐλάττει τοῦ Θεοῦ τὴν ἀξίαν. Οἶόν τι λέγω· Ἐάν μὴ μέγα νομίσης τὸ, Ἐδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, διὰ τὸ συνήθαι τοὺς ἀποστόλους, οὐκ ἄρα μεγάλην δυνάμει λέγειν οὐδὲ τὴν εἰς Θεὸν πίστιν διὰ τὸ συνήθαι καὶ Μωϋσῇ τῷ Θεῷ. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Ἐπίστευσεν ὁ λαὸς εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν Μωϋσῆν. Ἀλλὰ καὶ ἕτερον προνεύγουμεν βέλος· Εἰ καθαιρεῖ τοῦ Πνεύματος τὴν ἀξίαν συννημένη ἡ δόξα τῶν ἀποστόλων, ὑβρίζει τὸν Θεὸν καὶ ἐλάττει αὐτοῦ τὴν ἀξίαν Σαμουὴλ προσκείμενος· γέγραπται γάρ· Καὶ ἐφοβήθη πᾶς ὁ λαὸς τὸν Κύριον καὶ τὸν Σαμουὴλ. Πάλιν καὶ τρίτον ἄλλο προσηνέγκωμεν βέλος κατὰ τῆς ἀσθείας. Ἐλάττει τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου τὴν ἀξίαν καὶ τὴν θεῖκην αὐθεντίαν τὸ συνήθαι τῷ Πνεύματι τοὺς ἀποστόλους, ἐλάττει τοῦ

Θεοῦ τὴν ἀξίαν καὶ Γεδεὼν προσκείμενος αὐτοῦ τῇ προσηγορίᾳ· Ἰδοὺσε γὰρ πᾶς ὁ λαὸς πολέμῳ, Ρομπαία τῷ Κυρίῳ καὶ τῷ Γεδεὼν. Ὅσπερ οὖν συνήθαι Μωϋσῇ τῷ Θεῷ, οὐκ ὡς ὁμότητος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ὑπηρετῆς Θεοῦ· καὶ Σαμουὴλ τῷ Θεῷ, οὐκ ὡς ὁμότητος, ἀλλ' ὡς προφήτης· καὶ Γεδεὼν τῷ Θεῷ οὐκ ὡς ὁμότητος, ἀλλ' ὡς στρατηγὸς τοῦ πολέμου· οὕτως καὶ οἱ ἀπόστολοι τῷ Πνεύματι, ὡς κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου. Γνωρίζε τοίνυν τὴν αὐθεντίαν, καὶ μὴ ὑβρίζε τοῦ Πνεύματος τὴν ἀξίαν· γνωρίζε τῆς ἁγίας Τριάδος τὴν ἕνθεον θεολογίαν, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀκτιστος φύσις, ἡ ἀληθινὴ ἀξία, ἡ ἀμέριστος βασιλεία, ἡ ἀσχετος τιμὴ, ἡ ἀδιαιρέτος ἐκκλησία, ἡ ἀκατάληπτος δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὃ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνσεις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[839] ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΟΜΟΟΥΣΙΟΥ ΤΡΙΑΔΟΣ.

α'. Οἱ κατὰ τῆς ἁγίας καὶ ὁμοούσιου Τριάδος τὰς γλώσσας ἀκονῶντες, καὶ τὸ τοῦ μονοθεοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀξίωμα καθαιρεῖν ἐπιχειροῦντες, ἐλέγχονται μὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ λαλήσαντος διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ κηρύξαντος τὴν ἑαυτοῦ ἑνσαρκον παρουσίαν, τὴν δι' ἡμᾶς ἐκ Παρθένου ἁγίας γενομένην, ἀρραστόν τε καὶ ἀναλλοίωτον, διὰ τῶν ἑαυτοῦ ἀξίων· ἐλεγγθήσονται δὲ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δικαιοκρισίας αὐτοῦ τελειότατον, ὅταν πάλιν ἐρχῇται ἐξ οὐρανοῦ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν τοῖς φυλάξαντι ἀρετὴν αὐτοῦ τὴν πίστιν. Ἐτόλμησαν δὲ, ἀγαπήτοι, Ἀρειανῶν παῖδες, καὶ Μακεδονιανῶν μανίαν κατεχόμενοι, λέγειν Θεὸν μέγαν καὶ μικρὸν, καὶ κτιστὸν Θεόν, Ἑλληνισμὸν παρεισφύροντες ἡμῖν. Ἐκεῖνον γὰρ ἐστὶ κτίσματος προσκυνοῦν, καὶ τὸν μὲν τῶν Θεῶν αὐτῶν μεγαλύνειν, τὴν δὲ σμικρύνειν. Εἰ γὰρ λέκεται τι ἢ ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα, οὐ Θεός. Παῦλος γὰρ μεμφόμενος αὐτοὺς ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ, λέγει· Ἐσθλάσθησαν καὶ ἐλπίστρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὃς ἐστιν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητός. Εἰ δὲ κτίσματος προσκυνοῦσι, λέγοντες τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα κτίσματα, ἐπικατάρατοι εἰσι κατὰ τὸν Μωϋσῆν τὸν λέγοντα· Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ προσκυνοῦν κτίσματος καὶ ποιήματος. Ἡμεῖς δὲ οὐ κτίσματος προσκυνοῦμεν, ἀλλὰ Τριάδα ἀκτιστον, ἀρεπτόν τε καὶ ἀναλλοίωτον καὶ ὁμοούσιον, μηδὲν ἐπεισάκτον ἔχουσιν, ἢ δούλον, ἢ ἐκ προκοπῆς εἰς τὸ εἶναι ἐπανελθόν, ὡς πρότερον μὲν οὐκ ἦν, ὕστερον δὲ ἐπιγενόμενον. Βλέπε γὰρ μοι τὰς μαρτυρίας τῆς ἁγίας καὶ ὁμοούσιου Τριάδος, καὶ σέβου ταύτην ὁρῶν, ἵνα μὴ ἀπολῇ. Καὶ εἶπε, φησὶν, ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν. Εἰπέ μοι οὖν, μετὰ τίνας συμβουλευέται ὁ Θεός; Μετὰ τῶν ἀγγέλων, φησὶν. Ἀλλ' οὐκ ἔχουσιν οἱ ἄγγελοι τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ· λέγει δὲ πρὸς τὸν συνδημιουργὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ ἵνα πεισθῇς τοῦτο ἀληθὲς εἶναι, ἀκουσον τοῦ ψαλμικοῦ λόγοντος· Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Οὐκ ἀγνοεῖς δὲ τὸν Λόγον εἶναι τὸν Υἱόν. Φησὶ γὰρ ὁ θεολόγος Ἰωάννης· Καὶ Θεός ἦν ὁ Λόγος· καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος, Πνεῦμα ὁ Θεός. Λέγει οὖν ὁ Θεός καὶ Πατὴρ πρὸς τὸν Θεὸν τὸν Υἱόν, καὶ Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἐμὴν καὶ ὑμῶν, οὕτε Ἐμὴν καὶ τὴν. Σημαίνουσα δὲ ἡ Γραφή μίαν εἰκόνα τῆς ἁγίας Τριάδος εἶναι, λέγει· Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός

τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. Καθὼς καὶ Παῦλος βοᾷ περὶ τοῦ Υἱοῦ· Ὁς ὦν ἀκατάρατος τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὁμοδοξίας. Καὶ πάλιν ἀλλαχού ἡ Γραφή· Δεῦτε, καὶ καταβάτετε συγχέωμεν αὐτῶν τὰς γλώσσας. Τῷ εἰπεῖν, Δεῦτε, τοὺς ὁμοτίμους καλεῖ. Οὕτε γὰρ εἰ ἀγγέλοις ἐπέταξεν, εἶχεν εἰπεῖν, Δεῦτε, ἀλλ' ἐπιτακτικῶς, Πορεύεσθε. Βλέπε δέ μοι Πατὴρς φωνή, Υἱὸν καὶ Πνεῦμα καλοῦσαν. Εἰ γὰρ πρὸς ἑνα μόνον τοῦτο ἐρρήθη, εἶχεν εἰπεῖν, [833] Δεῦρο, καὶ καταβάντες συγχέωμεν αὐτῶν τὰς γλώσσας· τὸ δὲ εἰπεῖν, Δεῦτε, ἐνός ἐστι φωνῆ πρὸς δύο τινας ὁμοτίμους. Ἄκουε δὲ καὶ τοῦ μακαρίου Ἰωῆ σαφῶς δηλοῦντος τὴν ἀχώριστον Τριάδα· φησὶ γάρ· Ζῇ Κύριος, ὃς οὕτως με ἔκρινε, καὶ ὁ παντοκράτωρ, ὁ κυκράτης μου τὴν ψυχὴν, καὶ πνεῦμα θεῶν τὸ περιὸν ἐν ῥισί μου, Κύριον καὶ παντοκράτορα καὶ θεῶν Πνεῦμα εἰπὼν, τὴν ὁμοούσιον Τριάδα ἀνεκήρυξε. Μάθανε καὶ τῶν Σαραφίμ τὸν ὕμνον, κραζόντων τρίτον· Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος. Οὐ γὰρ λέγουσιν ἀπαξ μόνον. Ἄγιος, οὕτε δαυτερον, Ἄγιος, ἄγιος, οὕτε τέταρτον, οὐδὲ λέγουσιν, Ἄγιοι, ἄγιοι, ἄγιοι· ἵνα μὴ τὸ πλευνόμενον εἰς πολυθειαν ἡμᾶς ἐξαγάγῃ, ἀλλ' ἐν μόνον, τρίτον δὲ Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος. Δηλοῦσι γὰρ διὰ τούτων μίαν καὶ ἰσὴν δοξολογίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Ἄκουε δὲ καὶ τοῦ προφήτου λέγοντος πάλιν Πνεῦμα Κυρίου ἐλάλησεν ἐν ἡμοῖς, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐν τῷ στόματι μου. Προβέβηται, ὅτι Θεός ἦν ὁ Λόγος· Πνεῦμα γὰρ Κυρίου· καὶ Λόγον καὶ Κύριον εἰπὼν κηρύττει ἀδιαιρέτον Τριάδα. Ὅρα δὲ καὶ τοὺς τρεῖς παῖδας ἐν τῇ χαμίνῳ πάντα τὰ κτίσματα καὶ τὰ ποιήματα εἰς δοξολογίαν Θεοῦ καλοῦντας, ἥλιον, σελήνην, ἀστρα, οὐρανοὺς, ἀγγέλους, δυνάμεις, ἀνθρώπους, πνεύματα, πᾶσαν κτίσιν ὁρατὴν τε καὶ ἀόρατον καὶ νοστήν· καὶ οὐδαμῶς ἀπηριθμῶσαν Υἱὸν ἢ Πνεῦμα ἅγιον ἐν τοῖς ποιήμασιν. Ἀλλ' ἐρεῖς πάντως· Οὐκ ἤδεισαν Πνεῦμα ἢ Υἱόν· Ἰουδαῖοι γὰρ ἦσαν· ἐλέγχῃ δὲ εὐθὺς ἀπ' αὐτῆς τῆς Γραφῆς· Ἦν γὰρ ὁ τέταρτος, φησὶν, ὡς ὁμοῦλον Υἱοῦ Θεοῦ. Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγει· Ἐξήγειρεν ὁ Θεός τῷ ἁγίῳ Πνεύματι παιδαρίον νεώτερον, ὃ ὄνομα Δαυὶδ. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ πολλοῖς τόποις προκηρύσσεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν τῇ Παλαιᾷ. Ἀλλ' ἤδεισαν μὲν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα τῆς μίης θεότητος καὶ δυνάμεως ὄντας· ἤδεισαν δὲ τὰ δούλα καλεῖν εἰς δοξολογίαν τῆς θεότητος· ἵνα ἐὰν γινώσκει, ὅτι οὐδὲν κτιστὸν ἐν τῇ Τριάδι ἢ ἐπείστανον ἐπιγίνεται, προτάξας ὁ Παῦλος τὸν Πατέρα, ἐν ἄλλῳ

* Legendum πνεῦμα δὲ Κυρίου conjecti Savil.

τό· πρῶτον τὸ ἅγιον Πνεῦμα· λέγει γὰρ οὕτως·
 Εἰς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς
 αὐτόν· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς, δι' οὗ τὰ πάντα,
 καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ· καὶ ἐν Πνεύμα ἁγίῳ. Ἀνά-
 παλιν δὲ· Διαίρεσις χαρισμάτων εἰσι, τὸ δὲ αὐτὸ
 Πνεῦμα· καὶ διαίρεσις διακονῶν εἰσι, ὁ δὲ αὐ-
 τὸς Κύριος· καὶ διαίρεσις ἐνεργημάτων εἰσι, ὁ
 δὲ αὐτὸς Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν ᾧ οἱ. Ταῦ-
 τα δὲ πάντα ἐνεργεῖ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαι-
 ροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται, καὶ οὐ καθὼς
 ἐπιτάσσεται. Βαπτίζομένου δὲ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ οὐ-
 ρανόθεν μαρτυρεῖ, Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ἐν εἰδῇ περι-
 στερᾶς κατέρχεται ἐπὶ τὸν ὁμολογούν. Διὰ τούτων
 πάντων ἐν βασιλείῳ νοεῖν ἃ διδασκόμεθα τῆς ἀδαι-
 ρέτου Τριάδος. Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ δι' ἡμᾶς ἐν
 ἀληθείᾳ σαρκωθείς, μέλλων ἀνέρχεσθαι ὅθεν οὐκ
 ἐχωρίσθη, λέγει τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ ἀποστόλοις· Πο-
 ρεύθετες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζον-
 τες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ
 καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐσφραγίσθημεν μὲν,
 ἀλλὰ μία σφραγὶς τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐν βάπτισμα.
 Πῶς οὖν τοιμὰς ἀλλοτριώσαι τῆς πατρῴας οὐσίας τὸν
 Υἱόν, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Οὐτε γὰρ ἐι ἀλλότρια
 ὑπῆρχον, μετὰ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ βαπτίσματι εἶχον
 ἀπαριθμεῖσθαι. Τίνι γὰρ λόγῳ κατὰ τὸν σὸν λόγον,
 ὡς θεωρεῖ, εἰ κτιστὸς ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα, μετὰ
 τοῦ Πατρὸς συμπεριλαμβάνεται; Εἰ γὰρ ἡδυνάτο τὸ
 ὄνομα τοῦ Πατρὸς μόνον σῶσαι τὸν βαπτίζομενον,
 διὰ τί τὰ κτίσματα μὲν· αὐτὸ συμπεριλαμβάνεται,
 ὡς ἀδυνατούντος τοῦ Πατρὸς μόνου σῶσαι; Μὴ γέ-
 νοιτο! Εἰ οὖν ἀσθένειαν καταγγέλλει ὁ Πατήρ, τὴ
 ὁμοούσια φεύγων, ἀναγκασθῆσθαι ἐκ τῆς ἀληθείας· σὺν
 ἡμῖν ὁμολογεῖν Τριάδα ἀκτιστον καὶ ὁμοούσιον καὶ
 παντοκράτορα. Ἄλλ' ἔρεσι μοι περὶ τοῦ Πατρὸς, ὅτι
 γέγραπται, Σὺ τὸν μόνον ἀληθινόν Θεόν. Ἀλλὰ καὶ
 Θεός ἦν ὁ Λόγος· καὶ πῶς οὖν ἴσος τῷ Πατρί; τὸ
 γὰρ εἰπεῖν περὶ Πατρὸς, Σὺ τὸν μόνον ἀληθινόν
 Θεόν, εἰσεῖς τὸν Υἱόν οὐ φρασκόν, ἀλλὰ θεὸν Θεόν. Τί
 οὖν, ὁ πολεμῶν τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν; ἐπειδὴ [834]
 γέγραπται, καθὼς λέγει Ἰωάννης περὶ τοῦ Πατρὸς, ὅτι
 Ὁ Θεὸς πρὸς ἐστίν, περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι Ἦν τὸ πρὸς τὸ
 ἀληθινόν, παρὰ τοῦτο τοιμὰς· ἐλάττω λέγειν τὸν Πα-
 τέρα, διὰ τὸ μὴ προσκείσθαι τὸ πρὸς τὸ ἀληθινόν, ἀλλὰ
 περὶ Υἱοῦ μόνον, Ἦν τὸ πρὸς ἀληθινόν; Ὅσοι οὖν
 οὐ τοιμὰς σμικρύνει τὸν Πατέρα διὰ τὸ μὴ προσκεί-
 σθαι τὸ ἀληθινόν· οὕτως ἀκούουν περὶ Πατρὸς, Σὺ
 τὸν μόνον ἀληθινόν Θεόν, περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ, τὸ Θεός
 μόνον, μὴ τοιμὰς σμικρύνει τὸν Υἱόν, ἀντιπα-
 ραικόμενον ἀλλήλοις τῶν ὀνομάτων, τῷ Πατρί τὸ Θεός
 ἀληθινός, τῷ Υἱῷ τὸ Θεός· ἀνάπαλιν δὲ Ἦν τὸ
 πρὸς τὸ ἀληθινόν, τῷ Υἱῷ, τῷ δὲ Πατρί τὸ πρὸς
 μόνον. Ὡς οὖν οὐ τοιμὰς εἰπεῖν περὶ Πατρὸς, ὅτι
 οὐκ ἐστὶ πρὸς ἀληθινόν, καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ, Θεός
 ἀληθινός· αὐτὸς γὰρ εἶπεν, Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια·
 οὕτω καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ὅτι Πνεῦμα
 τῆς ἀληθείας. Διὰ τούτων τῶν μαρτυριῶν μάνθανε
 εὐσεβεῖν ἀδιαίρετον Τριάδα· Πάντα ὅσα ἔχει ὁ
 Πατήρ ἐγὼ ἔστω, εἶπεν ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ὢν εἰς
 τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς. Μωσὴ· λέγει· Ὁ ὢν ἀπ-
 ἔσταλκέ με. Ὁ ὢν ἐστὶν ὁ Πατήρ, ὁ ὢν ἐστὶν ὁ Υἱός,
 ὁ ὢν πρὸς τὸν ὄντα, ἀνάρχος· καὶ ἀχρόνως γεγενη-
 μένος. Πάντα ἔχει ὁ Πατήρ, ἀληθῶς ζωῇ, καὶ ἀθά-
 νασία, καὶ πῶς, καὶ παντοδύναμος, καὶ Θεός, καὶ
 Κύριος· ἄπειρ· καὶ ὁ Υἱός. Ἐγὼ γὰρ εἰμι, φησὶν,
 ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ καὶ, Ἦν τὸ πρὸς τὸ ἀληθινόν·
 καὶ, Θεός ἦν ὁ Λόγος· καὶ Θωμᾶς φησὶν ὁ ἀπόστο-
 λος· Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου· καθὼς καὶ
 ὁ φαλμῆδός λέγει· Ταῖς χερσὶ μου τὸν Θεόν ἐξ-
 ἔζητησα, καὶ οὐκ ἠπατήθην. Ἐξηλάφησεν ὁ Θωμᾶς
 τὸν Λόγον ἐν ἀπιστίᾳ, καὶ οὐκ ἠπατήθη Κύριον καὶ
 Θεόν ὁμολογήσας αὐτὸν ἐν πίστει. Ναί, φησὶ· λέγω
 τὸν Υἱόν τοῦ Θεοῦ Θεόν, οὐκ ἀναρχόν δὲ, ἀλλὰ
 κτιστόν· οὐκ οὖν καὶ δούλον. Καὶ πῶς, Ὡς ἐν μορφῇ
 Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι
 ἰσὺ Θεῷ. ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσεν, μορφῇ δούλου
 λαβών· Εἰ οὖν δούλος ἐστὶ, (πάν γὰρ κτίσμα δούλου),
 πῶς δούλος ὢν, μορφῇ δούλου ἔλαβε; πῶς δὲ ἑαυτὸν

ἐκένωσεν, εἰ οὐκ ἦν Θεός τέλειος; Ὁ γὰρ οὐκ εἶχεν
 ἔλαβε, μέινας ὁ ἦν· οὐχ ὁ ἦν γέγονεν, ἀλλ' ἐν μορφῇ
 Θεοῦ ὑπάρχων, διὰ φιλανθρωπίαν ἀτρέπτως ἔλαβε
 μορφῇ δούλου. Εἰ δὲ οὐ θέλει αὐτὸν ὁμολογεῖν ἀναρ-
 χόν, οὐκ οὖν ἦν καίριος ὅτε οὐκ ἦν Υἱός; Ναί, φησὶν.
 Ἦς οὖν, κατὰ τὸν σὸν λόγον λέγω· ἦν καίριος ὅτε
 οὐκ ἦν Πατήρ· ὁ γὰρ μὴ ἔχων υἱόν, πατήρ οὐ κα-
 λεῖται. Καὶ ὁ Πατήρ ἀρχὴν ἔσχε τοῦ εἶναι πατήρ·
 ἐκ γὰρ τοῦ υἱοῦ πατήρ γινώσκειται. Ἀρα οὖν καὶ ὁ
 Πατήρ ἦν καίριος ὅτε καὶ αὐτὸς ἦν υἱὸς ἑτέρου πα-
 τρός. Φεῦ τῆς τοιαύτης βλασφημίας! δοκίμην γὰρ τὸν
 Πατέρα σέβειν τέλειως, εἰς αὐτὸν ἀσεβεῖς. Εἰ οὖν ὁ
 Υἱὸς αὐτὸς ἐποίησε τοὺς χρόνους καὶ καιροὺς, (πάντα
 γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο), πῶς τοιμὰς λέγειν, ὅτι ἦν
 καίριος ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός; Οὐκ οὖν κατὰ τὸν σὸν
 λόγον, μείζων ὁ χρόνος τοῦ Θεοῦ Λόγου· τὸ γὰρ
 πρῶτον ἀνάγκη καὶ μείζων.

β'. Θέλει δὲ γινώσκειν ὅτι συναδίδος τῷ Πατρί ὁ Υἱός;
 Λέγει Ἡσαΐας· Ἐγὼ Θεός πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰς τὰ
 μετὰ ταῦτα· πρὸ ἐμοῦ οὐκ ἐγένετο ἄλλος Θεός,
 καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔσται. Εἰ οὖν ὑστερον τοῦ Πατρὸς
 λέγεις τὸν Υἱόν, πῶς λέγει ὁ Πατήρ, ὅτι Μετ' ἐμὲ
 οὐκ ἔσται ἄλλος Θεός; εἰ δὲ εἰς τὸν Υἱὸν ἐκλάδης
 τοῦτο, πῶς λέγει· Πρὸ ἐμοῦ οὐκ ἐγένετο ἄλλος
 Θεός; βλέπε οὖν διὰ τούτων συναδίδον εἶναι τὸν
 Υἱὸν τῷ Πατρί. Ἀκούε δὲ τῆς μαρτυρίας τῆς περὶ
 τοῦ Υἱοῦ, καὶ φεύγεις τοῦ δυσφημεῖν αὐτόν· Ἐρρεξε
 Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου, καὶ πῦρ ἐπὶ Σίδωμο.
 Κύριον καλεῖ τὸν Πατέρα, Κύριον τὸν Υἱόν, Κύριον
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὡς φησὶν, Ὁ δὲ Κύριος τὸ
 Πνεῦμά ἐστι· καὶ οὐκ εἶπεν· Ὁ Κύριος ὁ μικρότε-
 ρος παρὰ Κυρίου τοῦ μεγάλου. Καὶ ὁ Μωϋσῆς φησὶ,
 Καὶ προσκυνοῦσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι
 Θεοῦ· ἀγγέλοις δὲ κτίσματι οὐ προσκυνεῖ. Καὶ Ἰω-
 μῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο λελέγθαι, ἀκούε Παύλου
 λέγοντος· Ὅταν δὲ εἰσαγγῇ τὸν πρωτότοκον εἰς
 τὴν οἰκονομίην, λέγει· Καὶ προσκυνοῦσάτωσαν
 αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ αὐτοῦ δὲ ἔδωκε·
 Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου Κάδω [835] ἐκ
 δεξιῶν μου, ὥς ἀν' ὅτι τοὺς ἐχθρούς σου ὑποκί-
 νησιν τῶν ποδῶν σου. Καὶ οὐκ εἶπε, Κύριος τοῦ
 Κυρίου μου· ἀλλ' εἶπε, Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Ἰδοὺ,
 φησὶν Ἡσαΐας, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ
 τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ
 Ἐμμανουήλ· ὅ ἐστι μεθερμηνεύμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ
 Θεός. Ναί, λέγω αὐτὸν Υἱόν, ὑποτακτικὸν μέντοι καὶ
 μικρότερον τοῦ Πατρὸς. Ἐλέγχει σε πάλιν Ἡσαΐας
 λέγων, ὅτι Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη
 ἡμῖν· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μωρδὼλης βου-
 λῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβολος, Θεός ἰσχυ-
 ρός, ἐξουσιωστής, ἀρχὴν ἐρήνης, πατήρ τοῦ
 μέλλοντος αἰῶνος. Ὁ προφήτης ἐξουσιαστήν, Θεὸν
 ἰσχυρόν, ἀνακηρύττει· καὶ οὐ λέγει αὐτὸν ὑποτακτι-
 κόν· ἐκεῖνος μεγάλῃς βουλῆς ἄγγελος καλεῖ· καὶ σὺ
 λέγεις μικρόν· βλέπε δὲ μοι καὶ ἱερεμίαν βοῶντα
 περὶ αὐτοῦ· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσε-
 ται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Περὶ τοῦ Πατρὸς λέγει, ἢ
 περὶ τοῦ Υἱοῦ; περὶ τοῦ Πατρὸς, φησὶν. Ὁ Πατήρ
 ἐσαρκώθη, ἢ ὁ Υἱός; Ὁ Υἱός. Οὐκ οὖν κατὰ τὸν σὸν
 λόγον ὁ Πατήρ ἐσαρκώθη. Ἀλλὰ νῦν βλέπω, κατὰ τὸν
 τοῦ προφήτου λόγον, ὅτι ὁ Υἱὸς ὁ καὶ συναναστραφεὶς
 τοῖς ἀνθρώποις. Ναί, ὁ Κύριος ὁ ἐνανθρωπήσας, ὁ δὲ
 Πατήρ ἀσάρκως διέμεινεν. Ἐλέγχθητι οὖν, ὡς ἀνέστη,
 ὅτι περὶ Υἱοῦ λέγεις, διὰ τὸν ἔξῃ· Οὗτος ὁ Θεός
 ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν·
 ἐξέυρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτῇν
 Ἰακώβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡραση-
 μένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤσθη,
 καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη. Ὑψῆς αὐτῶν
 καὶ νομοθέτης. Εἰ γὰρ ἐξέυρεν αὐτὸς πᾶσαν ὁδὸν
 ἐπιστήμης, ἔδωκεν αὐτῇν Ἰακώβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ,
 καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡρασημένῳ αὐτοῦ, αὐτός ἐστιν ὁ καὶ
 τῷ Μωϋσῇ φανεὶς καὶ νομοθετήσας. Καὶ πόθεν τοῦτο
 ἔδωκεν; Ἀκούε τοῦ προφήτου λέγοντος· Διαθήσομαι
 ὅμνη διαθήκη καὶνήν, οὐ κατὰ τὴν διαθήκην, ἣν
 διεθήμην τοῖς πατράσιν ὅμνη, ἥτις ἐκλαβόμεν
 τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξουγιαί· αὐτοὺς ἐκ τῆς Αἰ-

^a Conjicit Savil. βασθεῖον ἀξίωμα νοεῖν.

^b Idem conjicit καταγγέλλει, recte.

^c Forte τὸ δυσφημεῖν.

^d Conjicit Savil) ὁ υἱός.

iram præposuerat, alio loco præponit Spiritum sanctum, his verbis: *Unus Deus Pater ex quo omnia, et nos ex illo: et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia, et nos per illum: et unus Spiritus sanctus* (1. Cor. 8. 6). Iterum autem dicit: *Divisiones gratiarum sunt, idem vero Spiritus: et divisiones ministratorum, idem autem Dominus: et divisiones operationum sunt, idem autem Deus qui operatur omnia in omnibus. Ille autem omnia operatur unus et idem Spiritus, dividens singulis prout vult* (Ib. 12. 4. 6. 11), et non sicut jubetur. Jam cum baptizaretur Filius, Pater de cælo testificatus est, Spiritus autem sanctus in specie columbe descendit super illum (Matth. 3. 16. 17), qui pari honore præditus est. Per hæc omnia unum regnum indivisibilis Trinitatis intelligere docemur. Ipse autem Deus Verbum, qui propter nos vere incarnatus, rediturus eo unde separatus non fuerat, dicit sanctis apostolis suis: *Ite et docete omnes gentes, baptizantes illos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. 28. 19). Obsignati sumus, sed unum signaculum est sanctæ Trinitatis, unum baptisma. Quomodo igitur audes a paternâ substantiâ alienare Filium vel Spiritum sanctum? Neque enim si alieni sunt, cum Patre in baptismo debebant connumerari. Quam enim ratione secundum tuum sermonem, o adversarie, si creatus est Filius vel Spiritus sanctus, cum Patre simul coassumuntur? Ennivero si nomen Patris solum eum qui baptizatur potest salvare, quare coassumuntur et creature, quasi Pater non possit solus salvare? Absit. Igitur si Patris infinitatem profligat, licet con-substantialia non admittas, a veritate cogeris nobiscum fateri Trinitatem increatam et consubstantialem et omnipotentem. Jam si dixeris mihi, de Patre scriptum est: *Te solum verum Deum* (Joan. 17. 3); sed est et hoc scriptum, *Et Deus erat Verbum* (Joan. 1. 1). Et quomodo igitur æqualis Patri? Dicendo enim de Patre, *Te solum verum Deum*, monstravit Filium non naturalem, sed adoptivum filium. At quid, proprie salutis inimice? Num quia scriptum est, sicut dicit Joannes de Patre, *Deus lux est: de Filio autem, Erat lux vera: ideo audes propter hoc dicere minorem Patrem, eo quod non adjecit, quod sit lux vera: sed de Filio solo dicit, Erat lux vera?* Sicut igitur non audes minorem facere Patrem, eo quod non appositum est, quod sit vera lux: ita cum audis de Patre, *Te solum verum Deum*: de Filio autem, solum quod sit Deus; ne audeas minorem facere Filium: quoniam nomina alternis vicibus jacent, ut de Patre dicatur, *Deus verus*, de Filio autem, *Deus*: et contra, *Erat lux vera*, tribuitur Filio, Patri autem lux tantum. Porro sicut non licet dicere de Patre quod non sit lux vera: et de Filio, quod non sit Deus verus; ipse enim dixit, *Ego sum veritas* (Joan. 14. 6): ita et de Spiritu sancto, quoniam Spiritus est veritatis. Atque ita per hæc testimonia discere venerari inseparabilem Trinitatem. Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt (Joan. 16. 15), dicit unigenitus Deus, qui est in sinu Patris. Moses dicit: *Qui est, misit me* (Exod. 3. 14). Qui est, est Pater: qui est, est Filius, qui est apud eum qui est, absque principio, et non in tempore genitus. Omnia quæ habet Pater, qui vere vita et immortalitas et lux omnipotens et Deus et Dominus, ea utique habet et Filius. Ego enim, inquit, veritas, et vita: et, *Erat lux vera; et, Deus erat Verbum* (Joan. 14. 6; Ib. 1. 9. et 1). Et Thomas inquit apostolus: *Dominus meus et Deus meus* (Joan. 20. 28), quemadmodum et Psaltes dicit: *Manibus meis Deum exquisivi, et non sum deceptus* (Psal. 76. 2). Palpavit enim Thomas Verbum in incredulitate, et non est deceptus, Dominum et Deum illum confessus in fide. Profecto, inquit, dico Filium Dei Deum. Sed dicis: non sine principio autem, sed creatum, proinde et servum. Et quomodo hoc? *Qui in forma Dei existens, non rapinam arbitratus est esse æqualem se Deo, sed semetipsum inaniit formam servi accepta* (Philipp. 2. 6). Si igitur servus est, omnis enim creatura serva est, quomodo servus existens formam servi accepit? Quo-

modo autem seipsum exinanivit, si perfectus Deus non erat? Accepit enim quod non habuit, et mansit quod erat. Non factus est id quod erat, sed cum in forma Dei esset, per misericordiam, absque sui versione accepit formam servi. Si autem non vis illum confiteri absque principio, sequitur quod fuerit tempus, quo non fuerit Filius. Etiam, dicit. Ecce igitur, inquam, secundum tuum sermonem erat tempus quo non fuit Pater. Qui enim filium non habet, pater non vocatur. Et Pater habuit principium, quo cepit esse pater. Ex filio enim pater cognoscitur. Numquid et pater tempore aliquo alterius patris erat filius? Proli quanta blasphemia! Dum videris venerari Patrem, summa illum contumelia afficis. Jam si Filius ipse tempora fecit et momenta; omnia enim per ipsum facta sunt (Joan. 1. 3); quo pacto dicere audes quod fuerit tempus quo non fuerit Filius? Proinde secundum sermonem tuum, majus erit tempus, quam Deus Verbum. Nam quod prius, id necessario et majus.

2. Vis autem scire quid Filius coæternus sit Patri? Dicit Isaias, *Ego Deus primus, et ego post hæc, et ante me non fuit alius Deus, et post me non erit* (Isai. 43. 10 et 44. 6). Itaque si posteriorem Patre dicis Filium, quomodo dicit Pater, Post me non erit alius Deus? Sin exponis hoc de Filio, quomodo dicit, *Ante me non fuit alius Deus?* Quapropter ex his collige Filium coæternum esse Patri. Audi autem et testimonia de Filio, et fuge blasphemiam: *Pluit Dominus a Domino ignem et sulphur super Sodomam* (Gen. 19. 24). Dominum vocat Patrem, Dominum Filium, Dominum Spiritum sanctum. Sicut dicit, *Dominus autem Spiritus est* (2. Cor. 3. 17): et non dicit, Dominus minor Domino inagno. Et Moses dicit: *Et adorent illum omnes angeli Dei* (Denter. 32. 43). Angelus autem creaturam non adorat. Et ut discas de Filio hoc dictum esse, audi Paulum dicentem: *Quando autem inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit: Et adorent illum omnes angeli Dei* (Hæb. 1. 6; Psal. 96. 7). Et David quoque clamat: *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Psal. 109. 1). Et non dixit: dicit Dominus Domini mei: sed, *Dominus Dominus meo*. Ecce, dicit Isaias, *virgo uterum geret, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel* (Isai. 7. 14): quod est interpretatum, nobiscum Deus. Utique, dico ipsum Filium subjectum plane et inferiorum Patre. Arguit te denuo Isaias, dicens: *Puer natus est nobis, filius et datus est nobis, et vocabitur nomen ejus, magni consilii angelus, admirabilis consiliarius, Deus sortis, potestatem habens, princeps pacis, pater futuri sæculi* (Isai. 9. 6). Propheta potestate præditum, et Deum fortem prædicat, et tu dicis illum subditum? Ille magni consilii Angelum vocat, et tu dicis parvum? Vide autem, obsecro, quid Jeremias de eo clamat: *Ille Deus noster, non estimabitur alius ad illum* (Baruch 3. 36). De Patre dicit, an de Filio? De Patre dicit. Patre incarnatus est, an Filius? Filius. Itaque secundum sermonem tuum Pater est incarnatus. Verum nunc video juxta sermonem prophetæ, quod Filius, qui et conversatus est cum hominibus. Etiam Filius incarnatus est, Pater autem sine carne permansit. Per sequentia igitur convictus, o insipiens, latere de Filio hoc dici: *Ille Deus noster, non estimabitur ad illum alius, invenit omnem viam scientiæ, et dedit eum Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. postea super terram visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruch 5. 37. 38). Vides illum et legi-Morem? Nam si ipse invenit omnem viam scientiæ, et dedit eum Jacob puero suo, et Israel dilecto suo: ipse est qui et Mosi apparuit, et legem dedit. Et unde hoc manifestum? Audi prophetam dicentem: *Disponam vobis testamentum, non sicut testamentum quod disposui cum patribus vestris, quando apprehendi manum eorum, ut educerem eos ex Ægypto. Datus leges meus in corda eorum, et in mentes eorum inscribam illas, et erunt mihi in populum, et ego ero eis in Deum* (Jerem. 31. 31-33). Vides quod ipse sit legislator tam Veteris quam Novi

Testamenti? Nam quod novam legem ipse tulerit, neque tu inficias ieris. *Et tu, Bethleem, domus Ephrata, non minima es, ut sis in milibus Juda: ex te enim mihi egredietur dux, et egressionis ejus ab initio dierum, et ipse reget populum meum Israel* (Mich. 5. 2; Matth. 2. 6). Vides unum populum Patris et Filii? Filius dicit: *Ero eis in Deum, et ipsi mihi in populum*. Pater de Christo dicit: *Et reget populum meum Israel*. Dicce unum regnum Patris et Filii. Quæcumque autem post hæc ipso loquente audis humilia, postquam ex beneplacito suo incarnatus est, et sese humiliavit propter hominum salutem, hæc ut dignum est Deo intellige. Nam litera occidit, spiritus autem vivificat (2. Cor. 3. 6). Etenim si apostoli qui viderant sua miracula et in nomine ipsius omnes morbos curaverant, dicebat: *Multa vobis habeo dicere, sed non potestis portare modo* (Joan. 16. 12); quid ergo ad multo crassiores Judæum? Nam si cum diceret, *Præquam Abraham fieret, ego sum* (Ibid. 8. 58), tulerunt lapides, ut lapidarent ipsum: quomodo quid sublimius sibi dici sustinuerunt? Sic et in Veteri multa inveniet quis de Patre dici pro crassitudine auditorum: ut, *Septem oculi Domini respicientes orbem terrarum* (Zach. 4. 10); et, *In velamento alarum tuarum protages me* (Psal. 16. 8); et, *Excitare, ut quid obdormis, Domine* (Psal. 43. 25); et, *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibravit: arcum suum intendit, et paravit illum: sagittas suas ardentibus effecit* (Psal. 7. 13. 14). Et quomodo? Neque enim volatilis est Deus, neque somno gravatur, neque vel gladius apud Deum, vel arcus, vel sagitta: incorporeus enim Deus est. Verum hæc interminatur propheta, ut excitet auditorum crassitudinem: ita et Deus Verbum propter nos incarnatus imitans Patrem suum humilia loquitur, ad nostram salutem respiciens. Quoniam enim ipsum adversarium Deo putabant, dicentes: *Non est hic a Deo* (Joan. 9. 16); et, *De bono opere non lapidamus te, sed propter blasphemiam, quia tu cum homo sis, facis teipsum Deum* (Ibid. 10. 33); et propter hoc quærebant enim lapidare, quod non solum solveret sabbatum, sed quod et Patrem suum diceret Deum, æqualem seipsum faciens Deo: et ideo quia non capiebant sublimia, et sua deitate digna, incipit humilia dicere, per omnia declarans se non esse Deo contrarium. *Si diligereis me, gauderetur utique, quia ego vado ad eum qui misit me Patrem, quoniam Pater meus major me est* (Ibid. 14. 28): quando enim seipsum æqualem Patri faciebat, lapidare ipsum conabantur. Quod si hæc non sic se haberent, cogereis laudare Judæos, quod juste crucifixissent Christum, ut adversarium Dei. Nam qui semetipsum æqualem Deo et Patri facit, cum non sit talis, is Deo adversarius est. Cæterum mendax erit et Paulus, dicens: *Non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo* (Philipp. 2. 6). Quid igitur est Salvator, secundum quod incarnatus non est? Sic in illo: *Vado ad Patrem meum, et Patrem vestrum, et Deum meum, et Deum vestrum* (Joan. 20. 17): aliter vocat suum secundum naturam, et aliter nostrum secundum gratiam et adoptionem: aliter suum propter bonam voluntatem, et propter creatam assumptionem: et aliter nostrum ut creaturarum. Quod si in his disceptas, potuit dicere Patrem nostrum et vestrum, non Patrem meum et vestrum: cujus ergo gratia divisit se, nisi ut hanc non Deo dignam sententiam doceret? Vides, inquit, quomodo indignerit paterno auxilio, dicens: *Nunc anima mea turbata est. Et quid dicam? Pater, salva me ex hora hac* (Ibid. 12. 27). Perperam legis: dixit: *Nunc anima mea turbata est: et cum distinctione ibi fecisset, subdit: Et quid dicam? Pater, salva me ex hora hac, sed propterea veni in horam hanc*. Enimvero per hoc quod dixit, *Propterea veni in horam hanc*, ostendit se salutarem mortem non fugere; *Desiderio enim desideravi hoc pascha manducare vobiscum* (Luc. 22. 15), inquit. *Si possibile est, transeat a me calix iste: verumtamen non voluntas mea, sed tua fiat* (Matth. 26. 39). Numquid mortem formidat, vel invitus ad passionem accedit, qui dixit: *Oportet Filium hominis*

multa pati, et occidi, et sepeliri, et tertia die resurgere (Marc. 8. 31)? qui dixit: *Solite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud*: qui dixit: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum recipiendi illam*: et, *Nullus tollit illam a me, ego a memetipso pono illam: et ego iterum accipio illam* (Joan. 2. 19. et 10. 17. 18): qui increpavit Petrum, quem paulo antea beatum prædicaverat, eo quod dixisset, *Tu es Christus Filius Dei viventis* (Matth. 16. 16): sed deinde cum indignum illi videretur quod pateretur, dixit illi, *Vade post me, Satana, offendiculum mihi es, quia non sapis quæ Dei sunt, sed quæ hominum*: qui confirmavit faciem suam cum ascenderet in Jerusalem, ut salutem per passionem suam omnibus suppediaret: qui per prophetas ipsam passionis suæ speciem prædixit. Per Jeremiam enim dicit: *Super me cogitaverunt cogitationem malam, dicentes: venile, et immittamus lignum in panem illius, et eradimus illum de terra* (Jer. 11. 19): crucem significans; per David autem: *Dederunt in cibum meum fel, et in siti mea potaverunt me aceto* (Psal. 68. 22); et, *Foderunt manus meas et pedes meos. Partiti sunt sibi ipsis vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem* (Psal. 21. 17. 19); et per Isaiam: *Tergum meum dedi ad flagella, genas meas ad alapas, faciem meam non averti a confusione sputorum* (Isai. 50. 6). Vidisti sane hæc omnia perfecta in cruce: nam a Pilato flagellatus est, et a servo alapa cæsus, ab impiis consputus, a militibus clavibus in cruce fixus, qui dividerunt ipsius vestimenta, et sortem miserunt. Qui per tam multa passionem significavit, quomodo nunc detrectat? Quare igitur dicit, *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste* (Matth. 26. 39)? Ignorabat diabolus quis esset: videns enim eum ipsum sitientem, esurientem, lassum, et alias ejus dispensationes, reputavit eum hominem esse purum; videns autem ejus divina miracula, Deum suspicabatur: dubitabat igitur de eo, ignorans illum. Nam si evidenter scisset quod Deus esset, non ausus fuisset ad eum accedere: sicut et Paulus dicit: *Si enim cognovissent, utique Dominum gloriæ non crucifixissent* (1 Cor. 2. 8). Præterdixit igitur Dominus formidinem, quo ille illiceretur, ut cum accederet ad ad hominem, ab ipso in fugam verteretur, et rediuerentur omnes captivi ab illo detenti. Quemadmodum rex aliquis invasurus tyrannum invalidiorem, cum illum lugiturum se sciat, fingit metum, dicens exercitibus suis: *fugiamus hinc a facie illius, ut ne a nobis fugiat, sed persequatur nos*, et sic conversi comprehendamus illum: ita et Dominus prætexebat formidinem, ut cum diabolus ipsum quasi hominem aggrederetur, inveniret Deum qui illum interimeret, et liberaret omnes qui ab illo detinebantur in inferno. Sic enim dicit: *Apparuit angelus confortans eum* (Luc. 22. 43): qui ab angelis adoratur, et cui flectitur omne genu celestium et terrestrium et infernorum (Philipp. 2. 10), quo pacto ab angelo robor accipiebat? Non robor accepit, sed glorificationem angeli dicentis: *Tuum est regnum et imperium, Domine. Nullus scit diem illam vel horam, neque angeli, neque Filius, nisi Pater* (Matth. 24. 36. et Marc. 13. 32). Et quomodo ergo, inquit, æqualis est Patri, qui nescit diem illam? Qui fecit illam, ignorabatne illam? Et quare igitur dicit, neque Filius? Vide theoriæ exquisitiorem. Duas quis scientias et notitias in Scriptura inveniet: unam quidem, quæ ex opere sumitur, alteram vero ex cognitione. Cognovit enim, inquit, *Adam Evam uxorem suam* (Gen. 4. 1); non quod prius ignoraverit: quomodo ignorasset, qui dixerat: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea* (Ibid. 2. 23)? Et cognovit Abraham Saram uxorem suam, et Jacob Liam et Rachel (Ibid. 29). Num ignorabat illas, qui propter illas annos quatuordecim servierat? Sciebat quidem illas cognitione, opere autem postea cognovit. Itaque Pater qui non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio (Joan. 5. 22), scit diem tam cognitione quam opere. Filius autem qui venit ut salvet mundum, et non ut judicet

γὰρ τῶν διδοῦν νόμους μου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διατριβῶν αὐτῶν ἐγγράψω αὐτοὺς· καὶ ἐσοῦνται μοι εἰς λαόν, καὶ γὰρ ἐσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν. Βλέπετε διὰ αὐτοὺς ἐστὶν ὁ νομοθέτης Παλαιᾶς καὶ Καινῆς; Ὅτι γὰρ τὴν Καινὴν αὐτοὺς νομοθετεῖ, οὕτως καὶ ἀμφιβαλεῖς. Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐξοῦ, μὴ ἐλλογῇς εἰ τοῦ εἶναι σε ἐν χιλιάρχοις Ἰουδαίᾳ· ἐκ σου γὰρ μοι ἐξελεύσεται ἡγεύμενος· καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν καὶ αὐτοὺς ποιμαίνει τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Βλέπετε ἵνα λαὸν Πατὴρ καὶ Υἱοῦ. Ὁ Υἱὸς λέγει· Ἐσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ αὐτοὶ μοι εἰς λαόν. Ὁ Πατὴρ περὶ Χριστοῦ λέγει· Καὶ ποιμαίνει τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Μάνθανε ἐν βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Ὅσα δὲ μετὰ ταῦτα ἀκούεις αὐτοῦ λέγοντος ταπεινὰ, μετὰ τὴν ἰδίαν εὐδοκίαν σαρκωθῆναι, καὶ αὐτὸν ταπεινῶσαι διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν, νόει ταῦτα θεοπεπῶς· τὸ γράμμα γὰρ ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ. Εἰ γὰρ τίς ἀποστόλοις τοῖς ἑσπεράσιον αὐτοῦ τὰ θαύματα, καὶ ἐν τῷ ὄνματι αὐτοῦ πάσαν νόσον θεραπεύσας, εἴπῃ, Πολλὰ ὑμῖν εἰχον εἰσεῖν, ἀλλ' οὐ δύναυθες βαρύνειν ἀπ' ἐμὲ πρὸς Ἰουδαίους τὸν κατ' ἐξουσίαν πολλῶν; Εἰ γὰρ ἴνα εἴπῃ, Πρὶν Ἀβραάμ γενέσθαι, ἐγὼ εἰμι, ἐβάστασαν λίθους λιθάσαι αὐτόν, πῶς, εἰ τῶν ὕψην εἶπεν αὐτοῖς, ὅπως κἀν ὑψηλόντος ἀκούειν; Οὕτω καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ πολλὰ ἔδρο· τις ἂν περὶ Πατρὸς λεγόμενα πρὸς τὴν παγύτητα τῶν ἀκούοντων ὡς περὶ, Ἐπὶ τὸν οὐρανὸν Κύριον ἐπέλεγοντες τὴν οὐκονομίαν καὶ. Ἐν οὐκῇ τῶν πτερόντων σου σκεπάσεις με καὶ, Ἐξοφίρῃτε ἱναὶ ὁμοῖς, Κύριε; καὶ. Ἐάν μὴ ἐπιστραφῇτε, τὴν βομβαίαν αὐτοῦ σπείλῃσιν τὸ τοῦτον αὐτοῦ ἐνέτειναι, καὶ ἡτοίμασαν αὐτὸ τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς καιροῖς ἐξοφίρῃσιν. Καὶ πῶς; Οὕτως γὰρ πτερόντων τὸ φεῖον, οὕτως ὑπὸν κατεχόμενον, οὕτως βομβαία περὶ Θεοῦ, ἡ τόσον, ἡ βέλη ἀσώματου γὰρ τὸ Θεοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα ἀπελείπει ὁ προφήτης, καθάψασθαι βουλόμενος τῆς παγύτητος τῶν ἀκρατῶν οὕτω καὶ ὁ Θεὸς Λόγος δι' ἡμᾶς σαρκωθείς, μιμνήσκων τὸν αὐτοῦ Πατέρα, ταπεινὰ φράζεσθαι, πρὸς τὴν ἡμῶν σωτηρίαν ἀποδίδων. Ἐπειδὴ γὰρ ἀντίθεον αὐτὸν ἐνόμιζον, λέγοντες, οὗτο ὁ Θεὸς οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λυθόμεν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, οὗτοι σὺ, ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν· καὶ διὰ τοῦτο ἐξήκουσεν αὐτὸν λιθάσαι, οὗτοι οὐ μόνον ἔλεγε τὸ [836] σάββατον, ἀλλ' ἐπὶ Πατέρα ἴσον εἴπῃ τὸν Θεόν, ἴσον αὐτὸν ποῖων τῷ Θεῷ, διὰ δὲ τὸ μὴ χωρεῖν αὐτοὺς τὰ ὕψηλα καὶ τῆς αὐτοῦ θεότητος ἀξία, ἀργεῖται ταπεινὰ λέγειν, διὰ πάντων δευτικῶν μὴ εἶναι ἀντίθεον. Εἰ ἡγαπατέ με, ἔχαιρετε ἂν, οὗτοι ἐγὼ πορεύομαι πρὸς τὸν ἐμφαντά με Πατέρα, οὗτοι δὲ Πατὴρ μου μετὰ μου ἐστίν. Ὅτε γὰρ αὐτὸν ἴσος ἐποίησε τὸν Πατέρα, λιθάσει αὐτὸν ἐπιχειροῦν. Εἰ δὲ ταῦτα οὕτω μὴ εἴπῃ, ἀναγκασθῇ ἐπαινεῖν Ἰουδαίους, οὗτοι δικαίως ἐσταύρωσαν αὐτόν, ὡς ἀντίθεον· ὁ γὰρ αὐτὸν ἴσον τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ποῖων, μὴ ἂν δὲ, ἀντίθεος. Φεύδεται οὖν λοιπὸν Παῦλος, λέγων· Οὐδ' ἀπαγγέλλω ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσον Θεῷ. Τί οὖν ἐστὶν ὁ Σωτὴρ, καὶ ὁ οὐκ ἐσχαρῶθαι; Οὕτω τὸν Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν· ἄλλως αὐτοῦ κατὰ φύσιν, καὶ ἄλλως ἡμῶν κατὰ χάριν καὶ θέσιν· ἄλλως ὡς διὰ τὴν ἰδίαν εὐδοκίαν, καὶ διὰ τὴν χριστινὴν πρόσληψιν. καὶ ἄλλως ἡμῶν ὡς δημιουργημάτων. Εἰ δὲ ἀμφιβάλλεις ἐν τοῦτοις, εἴπῃ εἰπὲν· Πατέρα ἡμῶν καὶ ὑμῶν. Τί-νος ἐνεκεν διέστειλεν αὐτόν, ἀλλ' ἡ ταύτην ἡμᾶς τὴν θεοπεπῇ ἐννοίαν διδάσκων; Βλέπετε, φησὶ, πῶς ἐπιδέσται τῆς τοῦ Πατρὸς βοηθείας, λέγων· Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετράραται. Καὶ τί εἶπω; Πάτερ, σώσον με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. Κακῶς ἀναγινώσκεις· εἶπε, Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετράραται καὶ ἀποδιώκεται· ὡς, ἐπὶ γὰρ τὸ. Τί εἶπω; Πάτερ, σώσον με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἐλθὼς εἰς τὴν ὥραν ταύτην. Διὰ γὰρ τοῦ εἰπεῖν, διὰ τοῦτο ἦλθεν εἰς τὴν ὥραν ταύτην, ἔδειξεν, οὗτοι οὐ τὸν θάνατον ἀνεβόησαν τὸν σωτήριον. Ἐπιθυμία γὰρ ἐπεθύμησα τὸ πάσχα τοῦτο φανερῶ μεθ' ὑμῶν, φησὶν. Εἰ δὲ

^a Supple. ἀξίωμα.

νατὸν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πληρὴ μὴ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω. Ἀρα τὸν θάνατον δεῖξαι, ἢ ἂν ἐπὶ τὸ πάθος ἐρχεται; ὁ εἰπὼν, Δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποκαταθῆναι, καὶ ταρῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήναι· ὁ εἰπὼν, Λύσατε τὸν νατὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερσεν αὐτόν· ὁ εἰπὼν, Ἐξουσίαν ἔχω δοῦναι τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν· καὶ, Οὐδεὶς αἶρει αὐτήν ἀπ' ἐμοῦ· ἐγὼ δ' ἀπ' ἐμαυτοῦ τίθημι αὐτήν, καὶ ἐγὼ πάλιν λαμβάνω αὐτήν· ὁ ἐπιτιμῶν· τῷ πρὸς βραχίονος μακαριστηνὴν Πάτερ ἐπὶ τῷ λόγῳ, Σὺ εἰ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὡς τοῦ, ἔπειτα δὲ ἀνάγειν αὐτοῦ τὸ πάθος νομίσας, ἀκούσας· ἢ· Ὑπάγω ἐπίσω μου, σταντὰ· σταντὰ μου εἰ, οὗτοι οὐ γρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων· ὁ στηρίξας τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀναθῆναι εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἵνα σωτηρίαν διὰ τοῦ πάθους αὐτοῦ πᾶσι χορηγήσῃ· ὁ διὰ τὸν προφητῶν καὶ τὸ εἶδος τοῦ πάθους αὐτοῦ προκηρύξας, διὰ μὲν Ἱερουσαλὴμ· Ἐπ' ἐμὲ ἐλοφίσαντο λογιστῶν κορηγῆν, λέγοντες· Δεῖτε καὶ ἐμὲ ἄλλωθεν ἐξέλκεν εἰς τὸν ἄβυσσον αὐτοῦ, καὶ ἐπερίωμεν αὐτόν ἀπὸ γῆς, τὸν σταυρὸν σημαίνων διὰ δὲ δαυδ· Ἐδωκαν εἰς τὸ βρώμα μου γολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν με ἐπότισαν με ὄξος· καὶ, Βρυξίτη χειρὰς μου καὶ πόδας μου· διαμερίσαντο τὰ ἱμάτια μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλήρον· καὶ διὰ Ἡσαίου· Τὸν νατὸν μου δόδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, τὸ δὲ ἄρσενον μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπνευσμάτων. Οἶδας οὖν ταῦτα πάντα τελεσθέντα ἐν τῷ σταυρῷ. Ὑπὸ γὰρ Πιλάτου ἐπαγγελῶν, ὅτι δούλου ἐβραπίσθη, ὅτι ἀνόμων ἐνεπύσθη, ὅτι στρατιωτῶν ἦλθον ἐν σταυρῷ ἐπάγῃ, διαμεριζόμενον αὐτοῦ τὰ ἱμάτια καὶ κλήρον βαλόντων. Ὁ διὰ πολλὸν τὸ πάθος σημάνας, πῶς ἀναδύεται νῦν; Διὰ τί οὖν λέγει, Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο; Ἦγνεί· ὁ διάβολος τίς ἦν· βλέπων γὰρ αὐτὸν διψῶντα, πεινῶντα, ὀπώντα, καὶ τὰς ἄλλας αὐτοῦ οἰκονομίας, ἐνόμισεν αὐτὸν ἀνθρώπον εἶναι φιλόν, ὅρων δὲ αὐτοῦ τὰ θεῖα θαύματα, Θεὸν ὑπαινέει· ἀμφιβάλεν οὖν περὶ αὐτοῦ, ἀγνοῖν αὐτόν. Εἰ γὰρ ἦδει ἀκριβῶς, οὗτοι Θεὸς ἦν, οὐκ ἂν ἐτελίσκειν σὺν προσελθεῖν· ὡς καὶ Παῦλος λέγει· Εἰ γὰρ ἐγινώσκον, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. Προβάλλεται οὖν ὁ ἀεσπότης δεῖλαιαν, ἐκείνων [837] ἐπισπόμενος, ἵνα ἐπαλθῶν ὡς ἄνθρωπος, τροποῦσθαι παρ' αὐτοῦ, καὶ λυτρωθῶσι πάντες οἱ αἰχμαλωτοί, ὅσοι κατεῖχοντο ὑπ' αὐτοῦ. Ὅσπερ ἂν εἰ τις βασιλεὺς μάχων τυράννῃ ἀσθενεῖ τινα συμβαλεῖν, ἐπιστάται δὲ οὗτοι φεύγειν αὐτόν, σφίγγεται· δὲ δεῖλαιαν, λέγων ταῖς δυνάμειν αὐτοῦ, Φύγωμεν ὁρθεὶ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, ὅπως μὴ ἀποδράσῃ ἡμᾶς, ἀλλὰ καταδύσῃ, καὶ οὕτω στρατεύμενος συλλαβόμενος αὐτόν· οὕτω καὶ ὁ ἀεσπότης προβάλλεται δεῖλαιαν, ἵνα ἐπαλθῇ ὁ διάβολος ὡς ἄνθρωπος, καὶ εὖρ διαρείσονται αὐτόν, καὶ ῥυόμενον πάντας τοὺς ὑπὸ τοῦ ἔθνους κρατούμενους. Οὕτω γὰρ φησὶν· Ὁρθὴ ἀγγελοῦ ἐνισχύων αὐτόν. Ὁ ὑπὸ ἀγγέλων προσκυνοῦμενος, καὶ ὡς κάμπτει πᾶν γένος ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, πῶς ἰσὺν παρὰ ἀγγέλου ἐλάμβανε; Οὐκ ἰσὺν, ἀλλὰ δοξολογίαν λέγοντος ἀγγέλου· Σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ τὸ κράτος, Δόξα σοι. Οὐδεὶς ἐπὶσταται τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἢ τὴν ὥραν, οὕτως οἱ ἀγγελοι, οὕτως ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ. Καὶ πῶς, φησὶν, ἴσως τῷ Πατρὶ, ὁ μὴ εἰδὼς τὴν ἡμέραν ἐκείνην; ὁ ποιήσας αὐτήν, οὐκ οἶδεν αὐτήν; Καὶ διὰ τί οὖν λέγει, Ὅτε ὁ Υἱὸς; Βλέπε δὲ θεωρεῖν· Δύο γνώσεις καὶ εἰδήσεις ἐν τῇ Γραφῇ εὐροῖ τις ἂν, μίαν μὲν τὴν κατὰ πράξιν, ἐτέραν δὲ τὴν κατὰ γνώσιν. Ἐγὼ γὰρ, φησὶν, Ἀδάμ ἔβην τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, οὐκ ὡς πρότερον ἀγνοῶν· πῶς γὰρ ὁ εἰπὼν, Τοῦτο τὴν ὥραν ἐστὶν ἐκ τῶν ὁσίων μου, καὶ ἐφ' ἐκ τῆς σαρκὸς μου; Καὶ ἔγνων Ἀβραάμ Σάρραν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ὁ Ἰακώβ

^b Nic locus ita forte melius legatur ζώντος. Ἐπειδὴ δὲ ἀνάγειν αὐτοῦ τὸ πάθος ἐνόμισεν, ἀκούσαντι, inquit Monit., s. Savilio. Edit.

^c Conject. Savil. κρατήσαντα· alii διαχειρίσαντα. Edit.

Λείαν καὶ Γαγλ. Ἀρ' οὖν ἠγνόει αὐτὰς ὁ δὲ αὐτὰς δεκατέσσαρα ἐτη δουλεύσας; Ἦδει μὲν αὐτὰς κατὰ γνώσιν, ἐπὶ τέλος δὲ καὶ κατὰ πράξιν. Ὁ οὖν Πατὴρ μὴ κρίνων τινὰ, ἀλλὰ τὴν κρίσιν ἅπασαν δεδοκίως τῷ Υἱῷ, εἶδε τὴν ἡμέραν καὶ γνώσει καὶ πράξει· ὁ δὲ Υἱὸς ἔλθων σῶσαι τὸν κόσμον, καὶ οὐ κρίναι, εἶδεν αὐτὴν κατὰ γνώσιν· ἐπειδὴ δὲ οὐδέποτε ἔκρινεν, ἀγνοεῖ τὴν ἡμέραν, τὴν κατὰ πράξιν γνώσιν σημαίνον.

γ. Ἀλλὰ λέγει Παῦλος· *Κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιῆσαντι αὐτόν· καὶ ἀλλαχοῦ· Κύριον καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐποίησε*· καὶ Σολομὸν· *Κύριος ἐκτίσεν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*. Ὅρξ· πῶς κτίσμα καὶ ποίημα ἡ Γραφή αὐτὸν σημαίνει; Ἀλλ' ἐλέγξει σε ἡ ἀκολουθία, ὡς θεωρεῖς· Πᾶς γὰρ, φησὶν, ἱερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται, εἰς τὸ προσφέρειν δωρὰ τε καὶ θυσίαν. Ἐλαβε γὰρ ἐξ ἡμῶν τὴν ποιητικὴν αὐτῶν σάρκα ἀναμαρτήτως, ἣν ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Πατρὶ προσήνεγκε θυσίαν. Κατὰ σάρκα οὖν, τῷ ποιήσαντι αὐτόν, νόει, καὶ μὴ κατὰ τὴν θεότητα. Οὐτὼ καὶ, Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτόν ὁ Θεὸς ἐποίησε. Πρὸ γὰρ οἰκονομίας ἀπανταχῇ Θεὸς χηρίσσεται, καθὼς προδίδωκεται, καὶ οὐδαμοῦ τις ποίημα αὐτὸν λέγει· ἀλλὰ διὰ τὴν ἔκτισιν τῆς κτιστῆς σαρκὸς λέγει, *Κύριον καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐποίησε*· πρὸς τὴν παχύτητα τῶν ἀκροατῶν· *Κύριος ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ ἐκτίσεν με*, φησὶν. Ὅρξ· ὅτι κτίσμα λέγει; Ἀλλ' ἐπὶ τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐξῆς ἰωμεν· *Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔδεμελλωσέ με, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννῶ με*. Πρώτον μὲν, ὡς κενόδοξος, μάθανε δὲ Παροιμία ἡ βίβλος λέγεται· πᾶν δὲ τὸ παρομοιαζόμενον οὗ ταυτὸν ἐστὶ τῇ τοῦ λόγου ἐνδύμει. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν σαγήνην καὶ ζῦμην καὶ κόκκον σιγῆς παρέλαβε, καὶ ἄλλοις πολλοῖς τοσοῦτοις· καὶ οὐ πάντως φαρμὴν τὴν βασιλείαν τι τούτων εἶναι. Ἀλλ' οὐ περιερόμενος λέξω· *Κύριος ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ ἐκτίσεν με*, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔδεμελλωσέ με, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννῶ με. Πῶς οὖν τὸ γεννώμενον κτίζεται, ἢ θεμελιούται; ἢ πῶς τὸ κτιζόμενον γεννᾶται; Εἰ γὰρ κτιστὸς, οὐ γεννητὸς· ἢ μὲν οὐ κτιζόμεν ἂ γεννώμεν, οὐδὲ γεννώμεν ἂ κτιζόμεν. Καὶ πῶς ἐνδέχεται τὸν ἄκτιστον Πατέρα γεγεννημέναι Υἱὸν κτιστόν; ἢ μὲν γὰρ κτιστοὶ ὄντες, κτιστὰ γεννώμεν· ὁ δὲ Πατὴρ ἄκτιστος ὢν, ἄκτιστον Υἱὸν ἐγέννησεν. Ἀκούας δὲ διεμνησθέν, *Ἐκτίσθη με*, εἶπες. Τὸ οὖν, ἐκτίσέ με, τὸ μέλλον γενέσθαι ὡς ἦδη γεγονὸς προαναφωνεῖ· καὶ γὰρ ἔθος τοῦτο τῇ Γραφῇ· ὡς περ [858] τὸ, *Προεὶ χεῖρας μου καὶ πόδας μου*· ἔμεν, φησὶν, ὃν βλέπεις κτιστὴν σάρκα ἰδίᾳ εὐδοκίᾳ ἐνωσταντα ἐκυστῶ, ἀπ' ἀρχῆς εἰμι, οὐκ ἀπὸ Μαρίας ἔγω τὴν ἀρχὴν. Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ Λόγος· καὶ, πρὶν Ἀβραάμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμι. Ὁμολογεῖ οὖν Υἱὸν ἄκτιστον, καὶ συνάναρχον Πατρί, ἵνα μὴ ὄψς καὶ τῷ Πατρὶ ἀρχὴν τοῦ γενέσθαι πατὴρ. Εἰ λέγεις συνάναρχον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν, πῶς ἐγέννησεν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν; θέλων, ἢ μὴ θέλων; Ἐάν εἰπωμεν, θέλων, ἀντιλέγουσιν· Ἦδὲ ἦν τὸ θέλημα πρὸ τοῦ Λόγου· πρὶν γὰρ θελήσῃ, φησὶν, οὐκ ἦν ὁ Υἱός· ἔάν δὲ εἰπωμεν, Μὴ θέλων, λέγουσι· *Τυραννεῖται τὸ θεῖον*· πᾶν δὲ τὸ τυραννοῦμενον οὐ Θεός· ἢ μὲν δὲ λέγομεν, ὅτι ὡς περ ὁ ἥλιος τὰς ἀκτίνας καὶ τὸ φέγγος συναΐδια ἔχει, οὕτως ὁ Πατὴρ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα· ἵνα μὴ εἰπωμεν καὶ τὸν Πατέρα ὑπὸ ἀρχὴν. Εἰ γὰρ λέγεται ὑπὸ ἀρχὴν, πρὶν ἄρξασθαι τὸν Υἱόν, οὐκ ἦν ὁ Πατὴρ πατὴρ, κατὰ τὸν οὖν λόγον, καὶ ἀναγκαζομένη τὸν Πατέρα ὑπ' ἀρχὴν ποιεῖν ἀσεβῶς· εἰ δὲ μὴ γὰρ, ἀντεπαύω σοι κάγων· θέλων ὁ Πατὴρ ἐγένετο πατὴρ, ἢ μὴ θέλων; Ἐάν εἴπῃς, θέλων, ἰδὲ οὖν, πρὶν θελήσῃ οὐκ ἦν Πατὴρ· ἦν οὖν κενός· ὅτε οὐκ ἦν πατὴρ ὁ Πατὴρ· καὶ αὐτὸς οὖν ἥρξαστο τοῦ εἶναι πατὴρ· ἔάν εἴπῃς, Μὴ θέλων, τετυραννίσταί, Θεός δὲ οὐ τυραννίσταί· τὸ γὰρ τυραννοῦμενον οὐ Θεός· Ὅρξ· εἰς πόσῃ ἐμπέπτει ἀσέβεια, ἔάν μὴ ὁμολογήσῃς συνάναρχον καὶ συναΐδιον καὶ συνδημιουργόν Πατρός τὸν Υἱόν; Καὶ πῶς εἰπὼν συνδημιουργόν· γέγραπται γὰρ, ὅτι *πάντα δι' αὐτοῦ*

• Molles ποιητῆς.

ἐγένετο. Οὐκ ἀκούεις τοῦ προφήτου λέγοντος περὶ τοῦ Υἱοῦ, *Ἐκ στόματος ἡπλιῶν καὶ θηλαζόντων κατηρτίσθη αἰὼν*, καὶ τὰ ἐξῆς· ὅτι *Ὀφθαλμοὶ τοῦ οὐρανοῦ ἔργα τῶν δακτύλων σου*, *σελήνη καὶ ἀστέρας, ὃ σὺ ἐδεμελλωσας*; Οὐχ ὄρξ τοῦ Χριστοῦ τὴν αὐθεντίαν λέγοντος· *Ὁ Πατὴρ μου ἕως ἄτης ἐργάζεταί, καθὼς ἐργάζομαι*· καὶ, *Ὅσαπερ ὁ Πατὴρ ἔργει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς οὗς θέλει ζωοποιεῖ*· καὶ, *Νενότισκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι*· καὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, *Ἐγὼ σοὶ ἐπιτάσσω, σιωπήθητι*, καὶ *ἐξέλθῃς ἀπ' αὐτοῦ*· καὶ, *Θάρσει, τέκνον, ἀφένονται σοὶ αἱ ἀμαρτίαι σου*; Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖνον ἔλεγον, οὐδεὶς δύναται ἀξιότιμι ἀμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός, ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐλέγγων αὐτοῦς, φησὶν· ἢ μὲν εἶπατε, ὅτι Θεοῦ μόνου ἐστὶν ἀφίνα ἀμαρτίας· ἰδοὺ οὖν ἀφίμην ἀμαρτίας, καὶ ὁμολογήσατέ μου τὴν θεότητα. Εἰ δὲ ἀπιστεῖτε, ἐκ τῆς τοῦ σώματος ῥώσεως βλέπετε καὶ μάθετε καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ὕγιαν. Τότε λέγει αὐτῷ· *Ἐγερθεὶς ἄρῳ σου τὸν κράββατον, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου*· καὶ πάλιν ἄλλῳ· *Ἐκτείνῃ τὴν χεῖρά σου· καὶ τῇ θαλάσῃ· Σιώπα, περιμῶσο*· ἢ παῖς, *ἔγεραι· Ἀδύρῳ, δευρὸν ἔξω*· *Θέλω, καθαρίσθητι*· καὶ τὰ ἐξῆς ἅπαντα, δι' ὧν δηλοῖ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ὁμότητον· ἅπερ ἅπαντα καταμανθάνων, πιστεύει ὅτι ὁμοούσιός ἐστι τῷ Πατρὶ, ὁμοούσιον δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα. Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει, οὐκ ἄλλοτερον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα. Πνεῦμα Θεοῦ, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα ἀληθείας, Πνεῦμα παρὰκλήτων, ἀντιπαράθετον. Πνεῦμα ὁ Θεός· Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐστὶ· καθὼς καὶ ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἀνανίαν· *Τί τίτι συνερωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*; Καὶ δηλὸν ὅτι Θεός ἐστὶ, φησὶν· *Οὐκ ἐγενόσατο ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῷ Θεῷ*. Ὅρξ· ὅτι Θεὸς τὸ Πνεῦμα ὃ ἐφύεσται; Καὶ ὁ Παῦλος λέγει· *Ἦμεις γὰρ Θεοῦ ἐσμεν, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν*. Ἀπολύσι Θεός ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ οἰκοῦν ἐν ἡμῖν· Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν· καὶ, Ὁ δευτέρως ἀνθρωπος εἰς Πνεῦμα ζωοποιεῖται· καὶ ἀλλαχοῦ λέγει· *Ἡ σὰρξ οὐκ ὥφειλε οὐδὲν, τὸ πνεῦμα ἐστὶ τὸ ζωοποιεῖν*.

δ. Μὴ τοιμάρης οὖν φθέγγεσθαι τι κατὰ τῆς ὁμοουσιᾶς καὶ παντοδυνάμου Τριάδος. Καὶ πάλιν, οὐδεὶς οἶδεν τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· οὐκ ἐστὶ, τὸ ἐν αὐτῷ, ἵνα μὴ τις σύνθετον τὸ Πνεῦμα νομίσῃ. Τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Καὶ, ἐρευνᾷ μὲν, οὐ καταλαμβάνει δέ· οὐ γὰρ γέγραπται, ὅτι καταλαμβάνει. Πῶς οὖν ἐρευνᾷ; ὡς περιέρχον; ὡς ἀλλότριον; ὡς ἄγνωστον; Εἰ γὰρ δὴ γέγραπται, *Βαθύτερά σου μὴ ζητεῖ, καὶ λογιώτερά σου μὴ ἐξετάζει* [859]· ἂ προσετάγῃ σοι, ταῦτα διανοῦσθαι· οὐ γὰρ ἐστὶ χρεῖα τῶν κρυπτῶν. Εἰ ἀλλότριον ἐστὶ κατὰ τὸν οὖν λόγον, πῶς ἐτόλμα τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ ἐρευνᾶν; Περὶ τοῦ Πατρὸς γέγραπται· *Ἐγὼ Θεός δοκιμῶν νεφρῶν, καὶ ἐρευνῶν ταμνία κοιλίας*. Ἀρα διὰ τὸ μὴ προσχεῖσθαι τὸ, *Καταλαμβάνω, ἀγνοεῖν τὸν Πατέρα φησὶς*;· ἢ εἰ ἀγνοῶν ἐρευνᾷ καὶ δοκιμάζει, ἵνα καὶ περὶ τοῦ προσκυνητοῦ Πνεύματος τοῦτο τοιμάρης λέγῃς; Πῶς εἶπες, *Ἀπορίσατε δὴ μοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν εἰς τὸ ἔργον, ὃ προσκέκλημαι αὐτούς*; Ὅρξ· τὴν ἐξουσίαν· νόει τὴν θεότητα. Καὶ ὁ Ἀγάθος· *Τίδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Τὸν ἀνδρῶν, οὗ ἐστιν ἡ ὥνη αὐτῆς, οὗτω δὴ συνουσίαν ἐν Ἱερουσαλὴμ*. Καὶ οἱ ἀπόστολοι· *Ἐδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι μηδὲν πλέον τήρεῖν*· καὶ πάλιν· *Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλιτικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀλλήλῃσι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ*. Ἐλθόντες δὲ εἰς Μυσίαν, ἐπεσφῶντο εἰς τὴν Βιδυλίαν πορεύεσθαι, καὶ οὐκ εἰσας αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ πάλιν· *Εἰ το Πνεῦμά μοι τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγων, καὶ τὰ ἐξῆς*· καὶ ὁ προφήτης· *Τὸ Πνεῦμά μου, φησὶν, ἐφύεσται ἐν μέσῳ ὑμῶν*· ὁ δὲ Κύριος, *Ὅπου ἐὰν εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνημέροισιν ἐκ τῆς ἐμῆς ὀνόμα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ*

• Locas corruptus.

(Sciebat eam speculativa notitia) : quia autem mundum judicaverat, ignorabat diem, notitiam operativam significans.

3. At Paulus dicit : *considerate apostolum et pontificem confessionis nostrae Christum Jesum quod fidelis sit ei qui fecit ipsum* (Heb. 5. 1. 2). Et alio loco : *Dominum et Christum illum Deus fecit* (Act. 2. 36). Et Salomon dicit : *Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera sua* (Prov. 8. 22). Vides quomodo creaturam et facturam suam cum Scriptura significat? Verum arguent te, adversarie Dei, ea quae sequuntur. *Omnis enim, inquit, sacerdos, qui ex hominibus assumitur pro hominibus constituitur, ut offerat dona et sacrificia* (Heb. 5. 1). Accepit enim ex nobis creatam carnem absque peccato, quam pro nobis Patri obtulit sacrificium. Itaque intellige quod secundum carnem fecerit eum, et non secundum divinitatem, sicut Dominum et Christum eum Deus fecit. Nam antedispensationem ubique Deus praedicat, sicut praemonstratum est, est, et nunquam aliquis facturum eum dicit, sed propter unionem carnis creatae dicit : *Dominum et Christum Deus enim fecit* (Act. 2. 36) : propter auditorum crassitatem : *Dominus initium viarum suarum creavit me*. Vides quod creaturam dicit? Verum procedamus ad ea quae tibi deinceps sequuntur. *Ante saeculum fundavit me, ante omnes colles generat me* (Prov. 8. 23 — 25). Primum quidem, o vanae gloriae sectator disce, librum Parabola inscribi. Quidquid autem per parabolam dicitur, non idem est quod verbi vis ac littera. Nam Dominus regnum caelorum saganae, et fermento, et grano sinapis assimilavit (Math. 13), et aliis multis, neque tamen dicimus regnum caelorum aliquid tale esse. Sed sine ambage dicam : *Dominus initium viarum suarum creavit me, ante saeculum fundavit me, ante omnes colles generat me*. Quomodo igitur quod gignitur creatur vel fundatur? vel quomodo quod creatur, igitur? Nam si creatus est, non est genitus. Nos non creamus ea quae gignuntur : neque gignimus, quae creamus. Et quomodo possibile est, increato patri natum esse filium creatum? Nos enim qui creati sumus, gignimus creatura : Pater autem qui increatus est, Filium genuit increatum. Aquila autem interpretatus, *Possedit me*, dicit. Igitur cum dicit, creavit me, praedicat futurum, quasi iam esset factum. Etenim hic mos est Scripturae, sicut cum dicit : *Foderunt manus meas et pedes meos* (Psal. 21. 17) : quasi diceret, ego, quem videtis creatam carnem propria voluntate mihi aduvasse, ab initio sum, non a Maria habeo initium : *In principio enim erat Verbum* (Joan. 1. 1), et, *Priusquam Abraham fieret, ego sum* (Joan. 8. 58). Confitere igitur Filium increatum, et cum Patre principio carentem, ut ne des et Patri principium quo coeperit esse pater. Quod si dicis Filium cum Patre principio carere : dic quomodo genuit Pater Filium, volens vel non volens? Si dixerimus, volens, contradicunt : iam erat voluntas ante verbum : priusquam enim vellet, dicitur, non erat Filius. Si autem dixerimus, non volens, dicunt : vim patitur ergo Deus : omne autem quod vim patitur non est Deus. Nos autem dicimus, quod sicut sol radios et lumen coeterna habet, ita Pater Filium et Spiritum sanctum, ut ne dicamus et Patrem sub principio. Si enim diceretur, sub principio, priusquam inciperet esse Filius, Pater non erat pater, secundum sermonem tuum : et cogeris Patrem sub principio impie ponere. Sin minus, hoc tibi reponam ego : volensne Pater factus est pater, an nolens? Si dixeris, volens : ergo antequam vellet, non erat pater, et consequenter erat tempus cum Pater non esset pater : ergo inciperet esse pater. Sin dixeris, non volens, vim passus est : Deus autem vim non patitur : quod enim vim patitur Deus non est. Vides in quantum incidis impietatem, si non confiteris Filium cum Patre carere principio, coeternum et coequalitatem esse? Et quomodo coopiscem dicam? Scriptum est enim, *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. 1. 3). Non audis prophetam dicentem de Filio : *Ex ore infantium et lacten-*

tium perfecisti laudem (Psal. 8. 3), et cetera. *Quoniam videbo caelos opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quae tu fundasti* (Ibid. 8. 4). Non vides Christum auctoritatem dicentis : *Pater meus usque modo operatur, et ego operor* (Joan. 5. 17)? Et, *Quomodo Pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et Filius quos vult vivificavit* (Ib. 5. 21). I. A. *Adolescens, tibi dico surg* (Luc. 7. 14). Et spiritui immundo : *Ego tibi impero, obmutesce, et egredere ex illo* (Ib. 4. 35). Et, *Confide, fili, remittuntur tibi peccata tua* (Matth. 9. 21). Quoniam enim illi dicebant : *Nihil potest dimittere peccata, nisi solus Deus* (Luc. 5. 21) : ex ore ipsorum arguit illos, dicens : vos dixistis quod Dei solus est dimittere peccata : ecce igitur dimitto peccata, ut constitemini deitatem meam : si autem non creditis, ex sanitate corporis videte, et discite animae bonam valitudinem. Tunc dixit ei : *Surge et tolle grabatum tuum, et vade in domum tuam* (Matth. 9. 6). Et iterum alteri : *Extende manum tuam* (Matth. 12. 13). Et mari : *Sile, obmutesce* (Marc. 4. 39). Puella, surge (Luc. 8. 51). *Lazare, veni foras* (Joan. 11. 43). *Volo, mundare* (Marc. 4. 41). Et cetera omnia, per quae manifestat, quod cum Patre aequalem habeat dignitatem. Quia cum omnia recte didiceris, crede quod Patri consubstantialis sit, et quod consubstantialis sit et Spiritus. Nam si ex Patre procedit, et a Filio sumit, non alienus a substantia Dei est Spiritus. Spiritus Dei, Spiritus Christi, Spiritus veritatis, Spiritus consolator, idem sibi volunt. *Spiritus Deus : Dominus autem Spiritus est*. Sicut et Petrus ad Ananiam. *Cur conspirastis inter vos, ut tentaretis Spiritum sanctum* (Act. 5. 3)? Et manifestans quod Deus sit, inquit : *Non mentitus es homini, sed Deo* (Ib. 5. 4). Vides quod Deus Spiritus, cui mentitus est? Et Paulus dicit : *Vos templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* (1 Cor. 3. 16). Videlicet Deus est Spiritus qui habitat in nobis. *In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus* (Act. 17. 28) : et, *Secundus homo, in Spiritum vivificantem* (1 Cor. 15. 45). Et alio loco dicit : *Curo non prodest quidquam : spiritus est qui vivificat* (Joan. 6. 64).

4. Ne ausis igitur aliquid loqui contra consubstantialitatem et omnipotentem Trinitatem. Et iterum : *Nihil scit quae sunt hominis nisi spiritus hominis qui in eo : sic et quae Dei nullus scit, nisi spiritus Dei* (1 Cor. 2. 11) : non jam qui in illo, ut ne quis compositum spiritum putet. *Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei* (Ib. 2. 10). Profecto scrutatur, sed non comprehendit. Non enim scriptum est, quod comprehendat : quomodo igitur scrutatur? ut curiosus? ut alienus? ut ignorans? An non est scriptum : *Profundiora te ne quaeras, et robustiora te ne exquiras* (Eccli. 3. 22)? Quae praecpta tibi sunt, ea et cogita. Non est enim tibi opus absconditis : si alienus est, juxta tuum sermonem, quomodo audet ergo abscondita Dei scrutari? De Patre scriptum est : *Ego sum Deus, probans renes, et scrutans penetralia ventris* (Psal. 7. 10. et Jer. 17. 10). Num quia non additur hoc verbum, comprehendere, ignorare Patrem dices? Num ignorans scrutatur et probat, ut et de adorando Spiritu hoc dicere ausis? Quomodo dixit : *Segretate mihi Paulum et Barnabam, in opus ad quod vocavi eos* (Act. 13. 2)? Vides potestatem, intellige deitatem. Et Agabus : *Haec dicit Spiritus sanctus : virum cuius est zona haec, sic ligabunt in Jerusalem* (Act. 21. 11). Et apostoli : *Visum est Spiritui sancto, nihil ultra servandum* (Act. 15. 28). Et iterum : *Transcentes Phrygiam et Galatiam regionem prohibiti a Spiritu sancto loqui sermonem in Asia* (Act. 16. 6. 7). *Ut venerunt autem in Mysiam, tentabant in Bithyniam proficisci, et non sinebat eos Spiritus sanctus*. Et iterum : *Verumtamen Spiritus sanctus per singulas civitates testificatur, mihi dicens : et cetera* (Ib. 20. 25). Et propheta, *Et Spiritus meus, inquit, adstitit in medio vestri* (Agg. 2. 6). Dominus vero : *Ubi cumque fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, illic sum in medio eorum* (Matth. 18. 20). Et : *Dominus misit me, ac Spiritus ejus* (Isa. 48. 16). *Attendite vobis ipsis et toti gregi, in quo vo-*

suit vos Spiritus sanctus episcopos et diaconos (Act. 20. 28). Vide virtutem Spiritus sancti, et auctoritatem, et potestatem, num alienus a Deo sit Spiritus. Vidi, inquit Ihesaias, Deum super thronum excelsum et elevatum, et Seraphim in circuitu ejus; et quæ sequuntur. Ac dixi: o miserum me, quoniam compunctus sum, quoniam immunda labia habens, in medio populi immunda labia habentis ego habito, et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis. Et dixit: quis ibit ad populum hunc? Et dixi: ecce ego, mitte me. Nimirum qui sedebat in throno, dixit: Vade ad populum hunc, et dic: auditu audietis, et non intelligetis: et videntes videbitis, et non perspicietis (Is. 6. 1. 5. 8. 9). Quis est qui sedebat super thronum? Pater, inquit: si autem didiceris a Paulo, quod Spiritus sit, confiteberis illum Deum? Ostende, inquit, et credo. Audi illum dicentem: Bene dixit Spiritus sanctus per Isaiam prophetam: vade ad populum hunc, et dic: auribus audietis: et quæ sequuntur (Act. 28. 25. 26). Paulus inquit, Dixit Spiritus sanctus: Ihesaias inquit: Dixit Dominus Sabaoth: quia indifferens est Scripturæ loqui de Patre et Filio et Spiritu sancto. Igitur ne dic d-inceps magnum et parvum Deum, incidens in Gentilium errorem. Nam si parvus Deus est Filius, mentitur Paulus dicens: Expectantes beatam spem gloriæ magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi (Tit. 2. 13). Quem igitur Paulus vocat magnum Deum, tu ne dixeris parvum; nam in Deo perfecta sunt omnia. Et rursum: Ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula (Rom. 9. 5). Neque creatum Deum nominabis unquam: impius enim est, qui creaturam adorat. Quid igitur? Non dices corpus Domini creatum? Vide ergo quod et tu creaturam adoras insipiens. Nullus dicit regi: exue purpuram tuam; vel: surge a throno tuo, ut te nudum adorem: sed adorat regem super thronum sedentem, et purpura vestitum. Complacitum enim fuit Deo verbo, ut creatam carnem nostram sibi absque macula niret. Est igitur adoranda cum Deo verbo, quatenus deitati adest. Et hoc significans divinus David, cla-

mat: Exaltate Dominum Deum nostrum et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est (Psalm. 98. 5). In alio loco dicit: Cælum mihi sedes, terra autem scabellum pedum meorum (Isai. 66. 1). Terram nos jubet adorare, o beate David! Et quomodo Moses legem ponit, neque cælum, neque terram, neque quæ in eis sunt, adoranda esse (Deut. 5 et 18)? Videto mysterium. Quoniam sibi juncturus erat nostram carnem absque peccato ad unam adorationem; caro autem nostra ex Adam, ex terra est; secundum hoc dicit: Et adorate scabellum pedum ejus. Nos enim terram non adoramus, sed Deum verbum, qui univit sibi absque peccato carnem Adæ, quæ ex terra formata est. Ne igitur ultra dicas, creatum Filium, sed dic, ubi dixit Pater: creavi mihi Filium: vel Filius, creavit me Pater? Neque humanas voces Christi in ejus diminutionem accipe. Nam si his dictis, et humanis in eo demonstratis, ausi sunt quidam dicere phantasia et specie tantum ipsum incarnatum fuisse; si hæc non essent facta, in quam non excidissent impietatem? Proinde omnis qui sanctis Scripturis credit, adoret Trinitatem increatam, incommutabilem, invariabilem, omnipotentem, simul principio carentem, coæternam et consubstantialem: Patrem, et Filium, prius quidem absque carne, deinde autem voluntate propria in fine perfectum hominem factum, absque peccato, absque versione et mutatione sui: homo enim factus, mansit id quod erat, nempe Deus: non enim excidit a gloria et dignitate sua: et Spiritum sanctum, Spiritum, qui loquutus est per prophetas. Eos autem qui dicunt Filium, aut Spiritum sanctum verum, vel mutatum, vel alterius substantiæ, vel ex nihilo factum, vel quod fuerit tempus quando non erat, anathemate damnet Ecclesia catholica. Sufficiunt ista cuius, tametsi pauca sint; omnia enim tractare, impossibile; docentem enim me deficeret tempus. Neque ipsum mundum opinor capere libros, qui scribuntur: nos autem indigni qui tantam ex sacris Scripturis utilitatem assequamur, adoremus Patrem et Filium et Spiritum sanctum, cui sit gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

αὐτῶν· καὶ, Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· Προσέχετε ἑαυτοῖς, καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς ἔθετο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπισκόπους καὶ διακόνους. Ὅρα τὴν δύναμιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὴν αὐθεντίαν καὶ τὴν ἐξουσίαν. Οὐκ ἄρα ἀλλότριον τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα. Εἶδον, φησὶν Ἡσαΐας, τὸν Θεὸν ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπυρμένον, καὶ τὰ Σεραφίμ κύκλω αὐτοῦ, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ εἶπον· Ὁ τάλας ἐγὼ, ὅτι καταρένυμαι, ὅτι ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχω, ἐν μέσῳ λαοῦ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχοντος ἐγὼ οἰκῶ, καὶ τὸν βασιλεῖα Κύριον σαββαῶθ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ εἶπε. Τίς πορεύεται πρὸς τὸν λαὸν τούτον; Καὶ εἶπον· Ἰδοὺ ἐγὼ, ἀπόστειλόν με. Καὶ εἶπε πρὸς με (δηλονότι ὁ καθήμενος ἐν τῷ θρόνῳ), Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τούτον, καὶ εἰπὲ· Ἀκοῇ ἀκούετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Τίς ἐστὶν ὁ καθήμενος ἐπὶ θρόνου; Ὁ Πατὴρ, φησὶν. Ἐὰν δὲ μᾶλλον παρὰ τοῦ Παύλου, ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστιν, ὁμολογεῖς αὐτὸ Θεόν; Δείξον, φησὶ, καὶ πιστεύω. Ἀκούε λοιπὸν αὐτοῦ λέγοντος· Καλῶς εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου· Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τούτον, καὶ εἰπὲ· Ἀκοῇ ἀκούετε, καὶ τὰ ἑξῆς. Παῦλος λέγει, Εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἡσαΐας λέγει, Εἶπε Κύριος σαββαῶθ, ὅτι ἀδιέφορόν ἐστι τῇ Γραφῇ, περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος λέγειν. Μηκέτι οὖν λέγε μέγαν καὶ μικρὸν Θεόν, ἐμπύπτων εἰς Ἑλληνισμόν. Εἰ γὰρ μικρὸς Θεὸς ὁ Υἱός, ψεύδεται Παῦλος λέγων· Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὅν οὖν Παῦλος καλεῖ μέγαν Θεόν, σὺ μὴ καλεῖς μικρόν· ἐν γὰρ Θεῷ πάντα τέλεια. Καὶ πάλιν· Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Μῆτε χριστὸν Θεὸν ὀνομάσης ποτέ· ἀσεβής γὰρ ὁ χρίσμα προσκυνῶν. Τί οὖν; οὐ λέγεις τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου χριστόν; Ἴδε οὖν, καὶ σὺ χρίσμα προσκυνεῖς, ἀνόητε. Οὐδεὶς λέγει βασιλεῖ, Ἐκδύσαι τὴν πορφυρίδα σου, ἢ, ἔγειραι ἐκ τοῦ θρόνου σου, ἵνα σοὶ ψιλῶ προσκυνήσω, ἀλλὰ προσκυνεῖ βασιλεῖ ἐπὶ θρόνου καθήμενῳ, καὶ ἐν πορφυρίᾳ ὄντι. Ἡδούκησε γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος τὴν χριστὴν σάρκα τὴν ἐξ ἡμῶν ἀκηλιδῶτως ἐνώσας αὐτῷ· προσκυνητὴ οὖν ἐστὶ σὺν τῷ Θεῷ Λόγῳ, καθὼς καὶ ἀπ-

εθώσαν αὐτήν. Καὶ τοῦτο σημαίνει ὁ θεοπίσιος Δαυὶδ βοᾷ· Ὑψούτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἁγιὸς ἔστιν.*** Ἐν ἄλλῳ ῥητῷ λέγων· Ὁ οὐρανὸς μοι θρόνος, ἢ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Τῇ γῇ ἡμᾶς καλεῖται προσκυνεῖν, ὡ μακάριε Δαυὶδ; καὶ πῶς Μωϋσῆς νομοθετεῖ, μῆτε τῷ οὐρανῷ, μῆτε τῇ γῇ, μῆτε τοῖς ἐν αὐτοῖς προσκυνεῖν; Ὅρατε μυστήριον. Ἐπειδὴ ἡμελλε χωρὶς ἁμαρτίας τὴν ἡμετέραν σάρκα ἐνοῦν αὐτῷ εἰς μίαν προσκύνησιν, ἢ δὲ σὰρξ ἡμῶν ἐκ τοῦ Ἀδάμ, ἐκ τῆς γῆς· κατὰ τοῦτο λέγει, Καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἡμεῖς τῇ γῇ οὐ προσκυνούμεν, ἀλλὰ τῷ Θεῷ Λόγῳ, τῷ ἐνώσαντι αὐτῷ χωρὶς ἁμαρτίας τὴν ἐκ τῆς γῆς πλασθεῖσαν τοῦ Ἀδάμ [840] σάρκα. Μηκέτι οὖν λέγε χριστὸν Θεὸν τὸν Υἱόν· εἰπέ γάρ, ποῦ εἶπεν ὁ Πατὴρ, Ἐκτίσά μοι υἱόν· ἢ ὁ Υἱός, ἔκτισέ με ὁ Πατὴρ; Μῆδὲ τὰς ἀνθρωπίνους φωνὰς τοῦ Χριστοῦ εἰς ἐλάττωσιν αὐτοῦ λαμβάνει. Εἰ γὰρ τούτων λεγθέντων, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐπ' αὐτῷ δειχθέντων, ἐτόλμησάν τινες λέγειν, δοκῆσαι καὶ ζαντασιᾶ αὐτὸν σεσαρκῶσθαι· εἰ μὴ ταῦτα ἐγεγονέη, ποῦ οὐκ εἶχον ἐξοκεῖλαι ἀσεβείας; Πᾶς οὖν ὁ ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς πιστεύων, προσκυνεῖ τὴν Τριάδα ἅκτιστον, ἄτρεπτον, ἀναλλοιώτον, παντοδύναμον, συνάναρχον, συναίτιον καὶ ὁμοούσιον, Πατέρα, καὶ Υἱόν, τὸν πρῶτον μὲν ἄσαρκον, ἐπὶ τέλει δὲ βουλῆσαι ἰδίᾳ ἐνανθρωπήσαντα τελείως, χωρὶς ἁμαρτίας, ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως· γεγονὼς γὰρ ἀνθρώπος ἔμεινε τὸ εἶναι Θεός· οὐ γὰρ ἐτρέπη τῆς· αὐτοῦ δόξης καὶ ἀξίας· καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πνεῦμα τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν. Τοὺς δὲ λέγοντας τρεπτόν τὸν Υἱόν, ἢ τὸ Πνεῦμα, ἢ ἀλλοιωτόν, ἢ ἐξ ἐτέρας οὐσίας, ἢ ἐξ οὐκ ὄντων γεγονότα, ἢ ὅτι ἦν καιρὸς ὅτε οὐκ ἦν, ἀναθεματίζέτω αὐτοὺς ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία. Ἐπαρκεῖ δὲ ταῦτα τῷ βουλομένῳ, καὶ ὅλγα ὥσιν ἅπαντα γὰρ διεξεληθεῖν ἀδύνατον· ἐπιλείπει γὰρ με διηγούμενον ὁ χρόνος. Οὐδὲ αὐτὸν γὰρ οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἀνάξιοι, οἱ καταξιωθέντες ὠφελῆσθαι ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, προσκυνῶμεν Πατέρα καὶ Υἱόν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

* Fort. ἐν τῷ εἶναι Θεός· οὐ γὰρ ἐτρέπη τὸ τῆς Σατῆ.

no 1575, Antverpiæ, emendavimus ex duobus codd. mss. in bibliotheca Casarea, uno in membrana, altero in papyro, et tertio *ant. lat. 1047*, in Augustana. Verterat ante Livineum hunc libellum Poggianus non male, et ex melioribus libris, quam erant illi, quibus usus est Livineus, quamvis Livineo secus videatur. Ea enim fere omnia, quæ a Poggiano assuta putat, nos in libris nostris *ἀντιγράφῳ* scripta deprehendimus, suisque representavimus quæque locis. Meminit huius tractatus Chrysostomus ipse homil. 19 in priorem ad Corinthios, ut Catalogum Augustanum, *ῥητορικὸς* assertorem, adducere ineptum sit ac pudum.

Col. 568, l. 56. *ἄλλοι* ante *ὁ δὲ* recte Livineus expungit. * *Omninoque expungendum videtur, licet habeatur in mss.*

Col. 578, l. 55. *Περὶ τοῦ*. Imperfecta sententia.

Col. 584, l. 20. *Μεταφυσικῶς, διαλεκτικῶς, ἱστορικῶς*. Pro tribus his accusativis omnes nostri mss. habent tres nominativos *μεταφυσικῶς, etc.*

Col. 587, l. 15 et col. 596, l. 10. *Κυρίως, scilicet ἱστορικῶς* dies obediendi vademini. Vocabulum est forense.

Col. 596, l. ult. Librarius in Augustano codice hoc loco de suo largitus est nobis clausulam solemnem, *ὅτι ἑστὶν νόμος τοῦ θεοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος*, etc., satis importune.

NOTÆ JOANNIS BOISII

In Notis Savil. col. 853.

Col. 578, l. 55. *Περὶ τοῦ*, vel hæc deleo, vel addo, *ἵνα πάλιν τοῦτο*.

NOTÆ FRONTONIS DUCÆI.

In librum de Virginitate.

Col. 555 in titulo. Primus hunc librum Latine tantum in lucem edidit in Italia, et Othoni Truchsesio cardinali Augustano dicavit Julius Poggianus: post a Joanne Livineio Gandensi utraque lingua Plantiniani formis expressus ex cod. Gulielmi Strieli card. prodit anno 1575. Adiecit et notas quasdam vel auctarii vicem idem interpres, quibus sententiam suam confirmavit, si quibus in locis de lectione non leviter barilandum fuerat, vel alterius interpretis lectio expendenda. Ex illis nos ea, quæ necessaria videbantur, representabimus, additis insuper variis lectionibus ex codice uno collectis severendissimi episcopi Ruthenensis, quem nobis illustriss. card. Peronius commodavit. Latina locutionem non paucis in locis immutavimus, s'ubi, dum sermonis studei elegantie, vel obscuri interpres visus est, vel a Latina Vulgatæ Bibliorum interpretationis verbis minus religiose discessit. Ad capitulum divisionem quod attinet, idem cepit Livineus quod Poggianus, neque distributum in capita librum aut inscriptiones eas, quæ in cod. ms. initio ejusque sectionis seorsim annotatæ sunt, atque in edit. Græco-Latina in libri marginem rejectæ, ab auctore confectas exsilimat. Nam et perpetuum operis argumentum continenti oratione explicasse videtur, et inscriptiones pleræque non suis locis collocatæ sunt, ac multis in capitibus omissæ. Ante Commentarii in Pauli Epistolæ hunc elaboratum fuisse librum constat ex homil. 19 in priorem ad Corinthios. Unde Nicephorus lib. xii, c. 2, mysticas in divinum Apostolum et in sacra Acta homilias cum condidisse scribit, in episcopatu Constantino, presbyteri vero honore cohonestatum commentarios in Psalterium, et De virginitate, et plurimos alios libros edidisse.

Col. 535, l. 55. *De hypocrisis*. In hunc locum hæc annotat Joan. Livineus. Corollarium hoc neque in antiquo interprete Latino, neque in ultis Græcis exemplaribus, quæ permulta et emendata vidi, exstat: et credi poterat Chrysostomum id de suo addidisse. Quæ res non insolens est, quod ex auctoribus quidpiam citant, etc. * A tota eoque longissima Livinei nota offerenda supersedemus: plurima ille disserit de celibatu Pauli, quæ res a multis accuratius pertractata fuit, nec est presentis institui: ea solum afferre visum quæ adjicit Fronto Ducanus. Quod ad Pauli perpetuum exilium spectat, Tertulliani de eo varia profert loca Jac. Pamellus, ut ex lib. 1 ad uxorem cap. 3, et lib. De monogamia cap. 4: Cum vero non ad exemplarium suum hortatur, utique ostendens, quid nos esse velit, id est continentes, pariter declarat quod nos esse nolit. Et c. 8, de apostolis loquens: Petrum solum invenio maritum per socrum: ceteros cum maritis non invenimus, aut spudones intelligamus necesse est, aut continentes. Methodii vero plurima citantur ab Epiphaniio hæresi 61: qui et hæresi 78, citans eundem hunc locum Pauli, tametsi non addit *de hypocrisis*, colligit tamen idem ex eo quod dicat, *Vellem omnes esse sicut meipsum*. Meipsum vero quomodo dicit præterquam propter castitatem? Porro idem Chrysost. homil. 21 in 1 ad Corinth. vii, 7, legit etiam *ὡς καὶ ἐμεῖς* *de hypocrisis*, sicut meipsum in continentia.

Col. 536, l. 6 ab imo. Ruthen. *παρὰ τοῦ*. Edit. Plantin. *παρὰ τοῦ*.

Col. 538, l. 17. *Ἄρα οὐκ ὀλίγοι αὐτῶν* — L. 45. *ἄρα οὐκ ὀλίγοι*. Apud Platonem in *Timæo* (t. 411, p. 29, E, ed. Steph.) legitur *ἀρὰς ἔν, ἀρὰς δὲ οὐδὲς καὶ οὐδὲς οὐδὲς ἔργον* *ἐπὶ τοῖς*, *Bonus erat, bonus autem nulla nunquam de re irrita tangitur*. Correximus ex R. et Platonis textu, quod vitiose Plantin. *ἀρὰς 5 ὀλίγοι*.

Col. 540, l. 16. Scribendum ut legitur in *π* *ὁ δὲ* *ἵνα* *δοῖς*.

Col. 546, l. 20. *τοῖς κατὰ τοῦ*. Livineus suspicatur deesse alterum *καὶ*, quod tamen aberat ab R. et a Poggiani interpretatione.

Col. 547, l. 54. *ἢ τοῖς*. R. *ἢ τοῖς*.

Col. 549, l. 54. R. *ἔα' οὐκ ἔστιν ἔργον*. Post illos scilicet qui Eliseum et Eliam maledictis incesserunt.

Col. 554, l. 2. *τοῖς πνεύματι*. Ita quoque R. sed Livineus mavult *τὰ πνεύματα*, ut ei quod præcessit, *τὰ πνεύματα*, respondere. Recte: nam et in locis a nobis citatis spiritualis cultus carnali opponitur et corporali. Posset et *πνεῦμα* legi: nam sæpe nos Spiritum accepisse dicit Rom. viii, 15; II Corinth. xi, 4; Gal. iii, 2.

Col. 558, l. 50. *πνεῦμα* R.

Col. 559, l. 52. *τὴν κατὰ τοῦ* *ἀποστόλου* R.

Col. 560, l. 55. *καὶ τὸν τοῦ*. Locus mendosus est: nec Poggianus satisfecit, qui post *τὸν τοῦ* addidit *τὸ*, quæ in hac sententiam verit: *Quamobrem etiam antequam de his disliceret, propter ea premia, quæ in celo reiduiti collocata sunt, etc.* Mihi ut in commune aliquam velut symbolam conferam, voces hæc *τὸν τοῦ* monstri aliquid alere videntur, legendumque *κατὰ τοῦ*, aut si quid ejus notionis propius est, quod cogitando nondum potui consequi. Guil. Canterus legendum censebat, *κατὰ τοῦ* si quis id firmiter mallet. Hæc Joam. Livineus. Nos in R. scriptum offendimus *ἵδμεν τὸν τοῦ*, Malleus tamen hic legi *τὸν τοῦ* aut *τὸν τοῦ*. Atqui locus cum præpositione *ἐν*, quoniam agnoscit Poggianus, optime, ni fallor habet hoc pacto: *ἐν τῷ τοῦ*, *καὶ τὸν τοῦ* *ἐν τῷ τοῦ* *ἀποστόλου*, etc. Sic legitur, nec est *κρίσις* opus, ut quis statim sensum percipiat.

Col. 562, l. 5. *κατὰ τοῦ* R.

Col. 562, l. 12. *Quod eorum est qui aliquid dignum venia putantur*. Melius hunc locum vertit Poggianus: *Nihil omnino posuit ejusmodi, quod aut vniu. alium ostendat, aut venia dignum sit*. Hic ergo scribe, *quod eorum est qui aliquid putantur, et venia sunt digni*. Emendationi Frontonis astipulamur, etsi res est admodum levis.

Col. 565, l. 47. *προσλαμβάνειν*. Sic emendat Livineus, cum antea scriptum esset, *προσλαμβάνειν*. At Poggianus quod *compeditur catenæ utrinque affixis aliis alium sequi cogitur*.

Col. 568, l. 18. Vocem *ἀλλοι* ante *ὁ δὲ* vacare putat Livineus, et recte.

Col. 569, l. 8. R. *ἐκκαρτερῶν*.

Col. 573, l. 56. R. *κατασκευάζοντες*.

Col. 574, l. 64. R. *πολιμαρτυροῦντες*.

Col. 577, l. 16. *δοκιμάζοντες*. R. *δοκιμάζοντες*. — L. 62. R. *ἐκκαρτερῶν*.

Col. 578, l. 38. *Φαρεῖν*. R. *δοκῶν*. — L. 51. *ἐκκαρτερῶν*. Emendandum ex Livineio *ἐκκαρτερῶν*. Bene nos vivamus. Livineus admonet paulo post, *ἀποδοῦναι τὴν ἀρχὴν τῶν κερμάτων*, sic dictum videri ut paulo post *ἐκκαρτερῶν* *ἐκκαρτερῶν*. Porro similem habet et huic plane germanum de incommodis matrimonii communem locum in homilia De S. Thecla, qui et genuinum illum esse fetum auctoris ostendit.

Col. 580, l. 58. *ἀρὰς*. R. *ἀρὰς*. *ἄν*. Eaque vera lectio videtur: nam et quæ sequuntur, de una sermonem haberi significant. * *Utraque lectio quadrare posse videtur*.

Col. 587, l. 48. *ἀρὰς*, commotius tranquillum vertes, quam, otiosam. * *Sic et ego emendatum velim, ut et Fronto*.

Col. 588, l. 41. *τὸν ἀκαρτερῶν*, prurium vertit Livineus, quasi esset *δὴ τὸν ἀκαρτερῶν*, at Poggianus, *supervacaneus curas a nequitia delictisque oris*: quasi legisset *καρτερῶν* aut aliquid ejusmodi, sed ms. R. veram lectionem exhibet, *δὴ τὸν ἀκαρτερῶν*, ob delicias ac molliorem: sic enim apud Lucianum interpretatur hanc vocem auctor Græci Thesauri, ubi de uxoris loquitur, quæ coram maritis vix audent primoribus digitis cibos attingere. Etymologus, *ἀκαρτερῶν* *ἐκ* *καρτερῶν* *καὶ* *καρτερῶν*, *ἐκ* *ἀκαρτερῶν*, *καρτερῶν*, *καρτερῶν*, *καρτερῶν*.

Col. 590, l. 21. *πνεῦμα*. R. *πνεῦμα*.

Col. 591, l. 41. *ἐκκαρτερῶν*. R. *ἐκκαρτερῶν*.

NOTÆ HENRICI SAVILII

In duas orationes ad viduum juniorem col. 599.

Harum orationum priorem ex bibliotheca Palatina descriptam, ex Augustana emendatam damus: posteriorem ex Augustana descripsim et ex Bavaria emendatam.

landi particula post αὐτοῖς, ὁμοίως τοῖς αὐτοῖς καὶ τῶν, etc., id est. *Suffragaret accusatoribus meis.*

Col. 651, l. 41. μῆς ὁ τις, etc. Fortasse sic: ὅτι οὐ τις αὐτῶν ὁ πρὸς αὐτοῖς ἐστὶν ἀγνοῦντος ἢ α. π. ἀγνοῦντος. *Huius Chrysostomi loco aliqua inesse videtur difficultas, sed non puto illum secundum hanc Boissii conjecturam esse restituendum.*

Col. 665, l. 51. Ἀγλαῖας. Forte τῶν Ἀγλαῖας.

Col. 665, l. 50. Forte πλεονάζοντες αὐτῶν καὶ τῶν ἰσῶν, etc.

Col. 689, l. 47. μάτην. Quid si μάτην?

NOTÆ FRONTONIS DUCÆI

In sex libros de sacerdotio.

Inter Opera B. Joannis Chrysostomi libros istos *De sacerdotio* maxime commendat Suidas, quod excellant τῇ ὁμοιότητι καὶ τῇ ἁπλότητι καὶ τῇ ἁπλότητι τῶν ὁμοίων, τῶν ὁμοίων καὶ ἐκδοτικῇ, τῇ ἁπλότητι καὶ ἐκδοτικῇ. Ac de tempore quidem quo scripti ab eo fuerint, constat ex Socrate l. vi, cap. 5, qui diaconem eum dignitatem assecutum a Meletio, contextisse illos tradit, sed admodum hallucinatur idem historicus, dum ait Basilium, qui diu multumque versatus est cum Chrysostomo, postea Cæsariæ Cappadociæ ordinatum episcopum fuisse, et qui Socratem errantem secuti sunt Erasmus ac Brixius interpretes, redarguuntur a Jac. Billio l. ii, c. 5 *Sacrarum observati*, ex eo quod Chrysostomus Basilium, cum quo in his libris loquitur, fuga se subduxisse queratur: cum interim ipse ad Ecclesiæ gubernacula raptus est, idque nullo modo convenit Cæsariensi Basilio qui plurimis annis ante Chrysostomum ad hujusmodi dignitatem proventus est, hoc est imperante Valente. Sed dum alienum errorem discutere conatur vir doctissimus, memoria lapsus, quod proprium fuit Chrysostomo, Basilio tribuit: nam ea de causa se purgat in his libris Chrysostomus, quod fuga sibi consulens, sese occultarit, cum Basilium ad episcopatum promotus est. Rectius multo card. illustrissimus Caesar Baronius ad annum Christi 382, sect. 60, jam egisse Basilium septimum annum in episcopatu Cæsariensi ostendit, cum iste junior est creatus, qui cum esset Joanni coævus nec ætatem excessisset annorum 22, fingi non posse ait hunc Basilium esse Cappadocem illum senem, qui post sequentem annum e vita migrasse dicitur. Neque verisimile est Basilium patriam Antiochenam fuisse ab episcopis Syriæ Cæsariensem episcopum electum, præsertim cum hic Antiochenus eremum cogitans, ille vero Cappadocem cum ad multos annos eremum incoluisset, episcopum sit ordinatus. Alii putant hunc Basilium episcopum Seleuciæ Isauriæ fuisse illum, cujus exstant aliquot homilia, nuper in lucem editæ, ut scribit Photius in *Biblioth.*, καὶ δὲ καὶ τῶν ἐκείνου λόγων συντηρηται, *ad quem etiam librum De sacerdotio scriptum miserit*: addiditque multa vestigia apparere orationum et sensuum ipsius in orationibus Basilii, ut uterque sibi utilis ex eodem fonte hausisse videatur. Refutat hanc Photii sententiam Baronius ex testimonio Theodoretii, qui scribit in *Hist. SS. Patrum* Basilium istum Seleuc. vitam egisse monasticam sub S. Marcone abbate, et cum eo diu versatum, episcopum vero clariussè tempore conc. Chalcedonensis, cui et subscriptus habetur, post annum 70 uo minus. Hæc tamen ratio falso nititur fundamento; neque enim affirmat Theodoretus Basilium istum, de quo loquitur cap. 5, Seleuciæ fuisse episcopum, sed hoc tantum: *Marci philosophiæ fructum percepit admirandus ille Basilium, qui multis postea temporibus apud Seleucobelum (est autem urbs Syriæ) monasticum erexit habitaculum.* Confundit ergo vir doctiss. memorie lapsu Seleuciam Isauriæ ad Taurum montem civitatem, quæ ad Asiam Minorem pertinet, cum Seleucobelo Syriæ civitate, quæ Palaestina vicina est. Nam Seleucia ad Belum Ptolemæo et Plinio est, quam aliquando, ut Stephanus ait, Seleucobelon nominant, in Cassiotide regione Syriæ, et in Chalcedonensi conc. reperitur Act. IV: *Εὐσεβίου ἐπισκόπου Σελευκίου ἐπισκόπου Σελευκίου.* Eusebius episcopus Seleucobeli Syriæ secundæ: proinde distinguendus est a Basilio Seleuciensi episcopo. Verosimilior est altera ratio, quam subijcit idem Baronius, quod ex Socrate loco citato sciamus ætate Chrysostomi Maximum quemdam ipsius olim contubernalem, et in vita monastica socium Seleuciæ Isauriæ fuisse episcopum. Sic igitur existimandum est tertium quemdam fuisse Basilium et a Cæsariensi ac Seleuciensi diversum illum, ad quem hi libri sunt missi, præsertim cum plurimus hoc nomine fuisse constet episcopos illo tempore, ut Basilium Raphanensem in Syria episcopo, et alterum Bybli in Phœnicia reperimus, qui synodo Constantinop. interfuerunt. Porro ad hanc librorum *De sacerdotio* instituendam editionem primum Augustana usi sumus, quam anno 1599 V. D. David Hoeschelius fideliter expressit ex Coloniensi et aliis vulgatis, addiditque varias lectiones ex manuscri-

ptis codicibus bibliothecarum Palatinæ et Augustanæ: nos eas novis locupletavimus, collectis ex duobus Regiis libris calamo exaratis, quorum alter Francisci I. alter Henrici II regum Christianissimorum ere coempti sunt, et ex membranis nobilissimi viri Fr. Olivarii: nonnunquam etiam ex veteris interpretationis vestigiis lectionem veram assequi conati sumus, cujus antiquissima editio Latina Parisiensis fuit anno 1524 apud Petrum Gronorsum. Græcam vero, quam existimamus omnium primam, nacti sumus, Lovanii excusam typis Rutgeri Rescii anno 1529. Eam igitur his notis designabimus. L. vel Lo. F. Francisci I. H. Henrici II. O. Olivarii. P. Palatinum. A. Augustanum, et nonnunquam hos tres Gallicos libros et duos Germanicos simul testes laudabimus. Et quoniam dum properanti prelo recognitam veterem multorum hujus voluminis opusculorum interpretationem adornamus, quædam nos fugerant, quædam consulto prætermittenda fuerant, ut occasione data commodius vitalis locis adhiberetur medicina, dum variantes lectiones ex aliis mss. codicibus colliguntur: idcirco minus erit lectori mirandum, si plura quam optaret, in Notis nostris reperiat his curis secundis reservata, præsertim cum religio sæpe fuerit jam receptas eorum interpretationes liberius immutavit, qui antiquioribus ac emendatioribus fortasse libris uti calamo exaratis, eos tractatus in lucem primi ediderant. Quod si quis minus copiose redditam a nobis emendationum rationem hic fuisse observet, quam in aliis in priorum partem hujus tomi notis, intelligat nos plurimorum locorum expositionem uberiorem consulto reservasse libris nostris sacrarum observationum in Græcos Patres, quos *ὁσὶν ἀναγινώσκοντες* nos edituros speramus.

Col. 621, l. 17. H. *Καταφύλας*. Paulo post O. et A. de *Βασιλείᾳ*, et ut annotat D. Hoeschel. Basil. M. Homil. καὶ τῶν ἁπλῶν tam edita, quam calamo exarata. Lucianus Hermotimo, παρὰ τοῖς ἱδανόμοις. Parasit., *ἐκ δὲ βασιλείας* sed Xenophon, Xiphilius ex Dione *ἐκ δὲ βασιλείας* ellipsei Græcis usitatissima; ut idem Lucianus illo de secis Dialogo, ἀντίοχος αὐτοῖς *ἐκ δὲ βασιλείας*, et alibi, αὐτῶν καὶ ποικίλων διαγγραφῶν. Photius pag. 514, *ἐκ δὲ βασιλείας* ἱδανόμοις numero multitudinis et Philostrato. Mendosum certe lib. *De virginitate* p. 60, *καταφύλας* pro *καταφύλας*. Vetus interpres, *frequentibus magistros*. — L. 57. Pro *καταφύλας*. O. *ἱδανόμοις*. Infra O. *βασιλείας* ἱδανόμοις. F. *καταφύλας*.

Col. 622, l. 5. F. *Προφύλας*. — L. 18. A. *καὶ τῶν ἁπλῶν*. — L. 22. H. *καὶ τῶν ἁπλῶν*. — L. 42. F. *καταφύλας*. — *καταφύλας*.

Col. 623, l. 1. H. P. A. *καταφύλας*. — L. 22. P. F. H. O. *καὶ τῶν ἁπλῶν*, recte cum accusandi casu. Synes. Epist. 155, *καὶ τῶν ἁπλῶν* καὶ τῶν ἁπλῶν. D. Hoeschel. *Atqui cum dativo casu solet jungere Chrysostomus: exempla in Onomastico ad hoc. τῶν ἁπλῶν*. — L. 29. H. *καταφύλας*. — L. 40. A. P. H. *καταφύλας*.

Col. 639, l. 24. *Βασιλείας*. A. P. H. *καταφύλας*. Vetus interpres legisse videtur *Βασιλείας*.

Col. 635, l. 51. *καταφύλας* H. — L. 56. *καταφύλας* H. A. P. *καταφύλας*.

Col. 634, l. 21. *καταφύλας* H. P. *καταφύλας*.

Col. 635, l. 42. *καταφύλας*. Sic legitur in F. O at in H. *καταφύλας*. in A. P. *καταφύλας*.

Col. 676, l. 1. *καταφύλας*. A. P. H. *καταφύλας*. — L. 12. *καταφύλας*. A. P. *καταφύλας*. H. *καταφύλας*. — L. 26. *καταφύλας*. H. *καταφύλας*. O. *καταφύλας*. A. *καταφύλας*.

Col. 637, l. 14. *καταφύλας*. Emenda ex manuscriptis omnibus *καταφύλας*.

Col. 642, l. 15. *καταφύλας*. H. P. *καταφύλας*.

Col. 649, l. 51. *καταφύλας*. A. *καταφύλας*. — L. 46. *καταφύλας*. Sic legitur in P. et H., at vulgate editiones et F. O. *καταφύλας* τῶν ἁπλῶν. Brix. *ignobiles a claris*, et vetus interpres. *nec ab honoratis ignobiles*.

Col. 650, l. 35. H. O. P. *καταφύλας*. — L. 51. *καταφύλας* et *καταφύλας* mss. omnes. Infra F. P. H. *καταφύλας* *καταφύλας*.

Col. 651, l. 51. *καταφύλας* H. P. *καταφύλας*.

Col. 652, l. 2. *καταφύλας*. Omnes mss. *καταφύλας*.

Col. 668, l. 22. *καταφύλας*. Emendandum *καταφύλας*, licet vulgatam lectionem tueantur omnes.

Col. 669, l. 28. *καταφύλας*. M. *καταφύλας*, forte pro *καταφύλας*, quam vetus interpres. *levitatem* vertit. Apud rethores Græcos appellatur *καταφύλας* *καταφύλας* lenitas, cum consonantium asperarum nulla sit *σφραγισμός*. Ita Plinio lenitatem tribuit Hieronymus epist. 4, Quintiliano acumina, fluvis Ciceroni. Cicero lib. iii *De orat.* c. 7: *Suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Æschines, vim Demosthenes habuit.* *ὁσὶν* Demostheni tribuit hic Chrysostomus, quod vertit Brixius *sublimitatem*, vetus interpres *timorem*, minus apte: gravitatem aptissime diceret: nam et ita Plutarchus sub finem Vitæ Ciceronis ait Demosthenem *καταφύλας* *καταφύλας* καὶ *καταφύλας* τῶν ἁπλῶν: gravitate et splendore orationis eos superasse,

qui demonstrativum genus tractant. Σωφιστικά, claritatem reddit velus interpres, Brixius *majestatem*, Corradus in Brutum Ciceronis *granditatem*. Σωφίς enim *grandis* a Cicerone verti solet, et Demosthenes σιμωτικὸς τις ab eodem lib. II a1 Atticum, I, appellatur. Atque Hermogenes σιμωτικὸς τὸ περὶ τὴν tanquam speciem generi subicit. ἥτοι demum vetus interpres hic *altitudinem*, melius quam Brixius *excellentem dignitatem*: optime dixisset *sublimitatem*; nam ἥτοι λέγει sublimē ac celsum dicendi genus dicitur, quod in grandiora verba se attollit, de quo exstat Dionysii Longini liber περὶ ἥτους. "Nos vertimus *sublimitatem*, leporem, ἥτοι acumen, σιμωτικὰ gravitatem, ἥτοι sublimitatem. *Omnia, ni fallor, commode, nec tamen sine scrupulo circa ἥτοι, acumen. Verum nihil aptius succurrebat: neque enim placet id quod hic suggerit Fronto, ut ἥτοι gravitas, σιμωτικὰ granditas vertitur: σιμωτικὸς enim meo quidem iudicio optissime vertitur gravitas.*

Col. 675, l. 30. Κἂν δὲ πολλὰς σιμωτικὰς. Interpres vetus melius expressit, *longo intervallo accidens*; non enim vult auctor errorem illum jamdiu accidisse: verum eum raro solere labi errore, qui id admisit. Hic ergo scribendum: *Isque vel ex longo intervallo aberraverit. "Non liquet utro Chrysostomus sensu loquatur. Certe hæc interpretatio, quamvis jamdiu acciderit, quadrare videtur ad sensum; in maius Frontonis sententiam amplecti, commodius scribas, quamvis admodum infrequenter acciderit, vel post longum intervallum acciderit. Nam ea quam Fronto proponit interpretatio, non omnino perspicua est.*

Col. 677, l. 20. τερψινοῦ. 2 Germ. et 3 Gallici τερψινοῦ, quæ velior lectio confirmatur a veteri interp. et vituperatur publice et lacerat occulte. Scribe igitur, palam insultans, clam subsannans. "Cum Frontone censeo lectionem τερψινοῦ, quam inter varias lectiones posuimus, alteri præferendam esse.

Col. 689, l. 37. ἡγεμονίας, melius exprimitur ab interp. veteri *arummosissimus*, quæ a Brixio *nequissimus*: magis enim convenit cum cæteris epithetis, ἡγεμονίας, δεινότητος, ἀδύνατος. "Quæ necessitas ut conveniat cum cæteris epithetis? Imo apposite superadditur quod sit ἡγεμονίας, improbius, nequissimus, πρὸς ἀνδραγαθίῃ puelæ regie, non modo *forma et pulchritudine*, sed etiam *morum probitate omnium præstantissimæ*.

NOTÆ HENRICI SAVILLII

In homiliam Chrysostomi cum presbyter fuit ordinatus, p. 456.

Hujus orationis meminerunt γεωγράφοι Georgius Alexandr. et alii: meminit Catalogus Augustanus. Nos eam ex unico archiepiscopi Philadelph. codice, eoque minus integro edidimus, ut potuimus. Sed postea aliud nacti apographum ex monast. S. Lauræ in Χαλκιδόνος, quod defuit et in Appendice initio VIII tomi adiecimus, et editionis nostræ menda in his notis sustulimus.

Col. 685, l. 18. διαφέρει, ταῦτα. Ms. sic distinguit et legit, διαφέρει, ταῦτα δὲ, ταῦτα τὰ δὲ. ἀποστέλλει, δὲ πάλιν οὐκ παρ', φύλε, ut opinor.

Col. 696, l. 1. Τὴν τὴν λοιπὴν πάλιν εὐαγγ. ἐκτέλει. Cod. ms. τὴν τὴν λοιπὴν πάλιν εὐαγγ. ἐκτέλει. — L. 42. ἢ. ἀναίτιον.

NOTÆ FRONTONIS DUCÆI

In homiliam Chrysostomi cum presbyter fuit ordinatus

Ordinatum fuisse presbyterum Joannem Chrysostomum ab Evagrio successore Paulini tradit Socrates lib. VI, c. 3; sed fides aliis potius historicis adhibenda est, qui eum volunt a Flaviano consecratum, qui Meletio in Antiochena sede successit, hoc est, non modo recentioribus, Georgio Alexandrino, Simeoni Metaphr. ac Leoni imperatori id ipsum testantibus, ut monet illustrissimus cardinalis Baronius ad annum Christi 386, sect. 43, sed etiam omnium antiquissimo Palladio in Dialogo de Vita ipsius. *Hinc jam a Meletio, inquit, diaconus ordinatus, quinque annis venerandis ministrat altaris: sed cum doctrinæ illius gratia cunctis innotuisset, presbyter a sanctæ memoriæ Flaviano episcopo consecratur intritus.* Meminit hujus orationis his verbis, ἡ μὲν δὲ ἀποφασίζουσα, etc. *Vide in Vita per Georgium.* Idem legitur apud Leonem imperat., ubi pro ἀνιδότῃ τοῦ ἀπὸ τῆς ἀποφασίζουσα, etc. τοῦ ἀπὸ τῆς ἀποφασίζουσα, etc. Porro ejus exemplar excusum a clarissimo doctissimoque viro Henrico Savillio secuti sumus in Græco textu, quem ille ex unico archiepiscopi Philadelphiensis codice ms. expresserat, et alterius apographi ope subsidioque suppleverat ejus defectus, quod in monasterio S. Lauræ repertum est in Χαλκιδόνος.

Varia lectiones Frontonis eadem sunt quæ Savillii: notæ vero aliæ ejusdem Frontonis interpretationem Latinam corrigendam, quæ jam emendata fuit, respiciunt.

NOTÆ HENRICI SAVILLII

In quinque priores libros περὶ ἀνατολῆς contra Anomæos.

Eunomiani, qui et Aetiani, ἀνιμωταί dicti, quod æternum Dei Filium non modo non ὁμοούσιον Patri, quod orthodoxorum fuit, sed nec ὁμοούσιον quidem, quod Ariarionum fuit, esse passi sunt, Arium ipsum impie late superantes. Præter hanc arianismi doctrinam, se etiam Deum ipsum tam nosse affirmabant, quam esset ipse sibi notus. Vide Epiphani. et Socratem, apud quem ipsius hæc Eunomii verba citantur lib. IV, c. 7: Φησὶ (Eunomius) κατὰ λέξιν ταῦτα: ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν (ἢ. φῶς) ἡμεῖς οὐκ οὐκ οὐκ (ἢ. οὐκ) πάλιν πάλιν, ἥτοι δὲ ἥτοι γινώσκοντες αὐτὸν ὅτι αὐτὸν πάλιν ἑαυτοῦ, τοῦτο ἀπαράλλακτον εὐρίσκον ἐν ἥτοι. Contra hanc posteriorem opinionem scriptæ sunt hæc quinque orationes, quæ propriæ sunt περὶ ἀνατολῆς, quas itidem solas Gaza vertit Latine. De reliquis duabus postea videbimus. Porro hæc orationes damus ex fide duorum codicum scriptorum in bibliotheca Collegii novi Oxonii, adhibita doctissimi Frontonis editione, quam ipse, ut videtur, ex quatuor mss. in biblioth. Regis Gallie concinnavit.

Col. 702, l. 41. Post τὸ ἡγεμονίας, alii noster, ἄλλο γὰρ ταῦτα καὶ τοῖς αὐτοῖς ἀνδράσι πανταχῶς ἀποδοθέν.

Col. 711, l. 15. Savill. οὐ γὰρ ἀνάγκη, etc. Montacuto lectio Frontonis stare posse videtur, αὐτὸ γὰρ ἀνάγκη ἀναγκαστὸν εἶναι ἀναγκαστὸν λογισμὸν. Et certe, si sequentia usque ad ἀνατολῆς parenthesi includamus, stare potest optime. *Alius admodumque levis Montacuto conjecturas consulto mitimus.*

Col. 728, l. 21. Οἱ τὴν παλαιὰν διὰ τὴν πρὸς ἡμεῖς ἀνατολῆς. Mavult. Montac., τὴν παλαιὰν διὰ τὴν πρὸς ἡμεῖς. Nam sic Nazianzenus, ἡμεῖς τὴν τὴν τὸν Θεὸν πάλιν.

NOTÆ FRONTONIS DUCÆI

In quinque priores libros De incomprehensibili contra Anomæos, p. 444.

Epiphanius hæresi 26 refert Anomæos, hoc est *inæquales sive dissimiles*, ducem habuisse Aetium quemdam diaconum, qui cum Alexandriæ operam dedisset Aristotelico cuidam sophiste, et ex eo dialectas Argutias didicisset, rationem excogitavit, quâ furiosam Arit doctrinam tueretur, ἡμεῖς γὰρ πάλιν ἀνατολῆς τὸν Υἱὸν τὸν Πατέρα, Socratem. I. IV, c. 28. Acacianos ait Antiochiæ statuisse nomen ἡμεῖς, simile, ex formula Arimini et Constantinopoli perfecta eximendum ESSE, καὶ κατὰ ταῦτα οὕτως τε καὶ πάλιν ἀνιμωταί εἶναι τὸν Πατέρα τὸν Υἱόν, καὶ ἡ οὐκ ὄντως γινώσκοντες ἡμεῖς ἡμεῖς ἡμεῖς ἡμεῖς, quibus subsidio fuere sectatores Aetii, qui primus post Arium his nominibus ausus est uti, unde factum est ut tum ipse ἡμεῖς, tum ejus approbatores Anomori et Exuonitici dicerentur: sic enim vertendum est e Græco, καὶ αὐτὸς ἀνιμωτικός, ἀνιμωταί καὶ ἡμεῖς οὕτως: non autem ut vertit Christophorus, *Anomiani et Exuonitici*, id est Filium Patri dissimilem, et ex nihilo ortum statuentes: neque enim nullus scriptor Latinus Anomianos unquam eos appellavit. Augustinus quidem in libro *De hæresibus*, hæc 54, Aetianos ait dictos Eunomianos ab Eunomio Aetii discipulo, qui in dialecticâ prævalens acutius defendit hanc hæresim, dissimilem per omnia Patri asserens Filium: idem Socrate lib. II, cap. 28, de Aetio loquens, καὶ τὸν αὐτὸν ἡμεῖς, οἱ τὴν παλαιὰν διὰ τὴν πρὸς ἡμεῖς ἀνατολῆς. Nati paulo post Eunomius fuit, γεωγράφος, et ab eo perversam doctrinam didicit, huic hæreticorum sectæ præfuit; sed nemo Anomianos, ἡμεῖς ἀνιμωταί, nominavit. Meminit etiam Anomeli Eusebius in Chronico a synodo Antiochena rejecti olymp. 286, circa annum 367. Epiphanius interpres *Hist. tripartitæ*, Sozomenum interpretans lib. V, c. 39, Dissimiles et Nonexistentes dixit. Hi ergo Anomeli cum Antiochiæ multis sibi aggregassent, ut loco citato narrat Socrates, inter cætera prava dogmata illud quoque asseverabant, Dei substantiam cognosci ab hominibus et comprehendere posse: nam ut scribit Theodoretus lib. IV *Hæretic. fabul.* cap. 1. De Eunomio, ausus est dicere se nihil ex rebus divinis ignorare, sed ipsam etiam Dei substantiam exacte nosse, eandemque de eo habere cognitionem, quam ipse de seipso habet Deus. Idemque refert de Eunomianis Basilii lib. I *contra Eunomium*, et epist. 168. Vide Franc. Suarem, l. I *De Deo*, cap. 5: qui Græcos Patres negantes Deum videri cognoscere a creaturis ullis, loqui vult de visione comprehensiva: nam ut ait Augustinus lib. *De Gen. ad lit.* cap. 8, licet haberemus corda mundissima, etiam si essemus angelis æquales, non esset nobis nota divina substantia, sicut ipsa sibi. Cæterum apographum harum 5 homiliarum περὶ ἀνατολῆς, quo typographus noster usus est, expressum fuit ex ms. cod. regis Francis I: ex quo etiam commentarium in Isaiæ priora capita septem Latine convertit olim Godofridus Tilmannus; varias autem

ante annos 70 Londini ab illustrissimo Checo, iterum Oxonii ab eruditissimo Harmaro; tertium nuper Lutetiae ex impresso Oxoniensi expressam: ex tribus his, quantum fieri potuit, emendatissimam damus, aditis etiam et inspectis ms. Cantabrigiensis, et alio ms. Collegii novi Oxoniensis, ex quibus Chceus et Harmarus editiones suas concinnarunt. Porro sciat lector, nos in hac editione fere Checi codicem, ut ceteris multo accuratorem, secutos.

NOTÆ JOANNIS BOISH

Col. 953, l. 2. *π-δραμα*. Quid sit in re nautica *π-δραμα* omnibus obvium, ut monere non sit necesse.

NOTÆ FRONTONIS DUCÆI

Ad homil. in Kalendas.

Col. 953, 49. *cultum Dei*. Aut legit, aut legi posse existimavit *ἀποσταλὸν Θεοῦ*. Ut *ἀποσταλὸν Θεοῦ* est *Deo placere Deo acceptum esse*. Sic infra, *τὸ λέγει τὸν ἄλλον Θεοῦ*.

Col. 957, l. 50. *El aureo freno interp. equum auro ornatum*. At Chrysostomus *ὑποζυγίων* dixit, qua voce Xenophon etiam præter poetæ Græcos usus in *Institut. Cyri* l. viii, et Dionys. Halicarn. lib. viii *Antiquitatum Romanarum* *ἀφ' αὐτοῦ παραβέβηκεν ὑποζυγίων* *ἵππων*, *trahentibus currum equis aureis frenis insignibus*, ut non tantum quemadmodum illi apud Virgilium viii *Æneid.* sint *tecti auro*, sed etiam:

..... Fulrum mandant sub dentibus aurum.

Paulo post, *Videō certe vos, dum vertit interpres, legisse videtur ἡμὰ γὰρ*, quod et verius est. *Sic utique legendum omnino videtur.*

Col. 960, l. 5. *Ἐπὶ τῷ*, emendandum *αἰσχροῦ*.

Col. 960, l. 41. *Inducant hominem*. Ad verbum esset, ut habet Vulgata, et *risus dentium* et *ingressus pedum* *muniti de illo*.

Alias bene multas Frontonis Ducæi notas consulto mitimus, quia spectant navos non paucos interpretationis Jo. Checi, qui in hac editione nostra emendati fuere.

NOTÆ HENRICI SAVILLII

In conciones De Lazaro. In Notis col. 727.

Homiliæ quatuor hæc in *Lazarum*, quas agnoscit Catalogus Augustanus num. 22, 23, 24, 25, ex 4 codicum ms. fide eduntur, quorum unus fuit interpretis Erasmi, et jam Oxonii in biblioth. Universitatis asservatur. Alii duo in biblioth. Collegii novi reperiuntur ibidem, et

quartus in biblioth. Universitatis Cantabrigiensis. Habita est autem prima hæc proximo die post illam *Κατὰ τὸν ποταμὸν τῶν νεκρῶν*.

Col. 983, l. 5. *Κατὰ τὸν ποταμὸν*, i. e. *διὰ τὸν ποταμὸν*, Interp. Aristophanis.

Col. 1017, in tit. (*Savil. in Notis col. 731.*) Hanc orationem Catalogus Augustanus agnoscit num. 26: edidit Londini ante annos 70 ill. noster Chceus, et Oxonii nuper doctiss. Harmarus. Ex his et duobus mss. in bibliotheca Cantabr. et in biblioth. Collegii novi Oxon., ex quibus duæ illæ editiones fluxerunt, hanc nos adornavimus editionem, Checi codicem etiam hic fere secuti.

Col. 1027 in tit. (*Savil. in Notis col. 815.*) Hanc orationem ex biblioth. Regia Lutetiae descriptam damus. Edidit eam quoque inter suas Burdegalensis, sed ex eodem haustam fonte (nempe Mediceo ms. qui jam est inter Regios), ut ex communi utriusque apographo lacuna liquet; Fronto Dycæus, cujus doctissimas notas adire te, lector, non pigeat. Nobis tantum animus fuit veram ex codicibus mss. quatenus fieri potuerit lectionem constabilire. Agnoscit Photius in Bibliotheca sua. Vera est ac *γρηγοῖα*, quamvis in Catalogo Augustano minime recensetur.

Col. 1005, in tit. (*In Notis Savil. col. 725.*) Homiliam hanc ex biblioth. novi Collegii Oxoniensis emendavimus ex alio ms. in eadem bibliotheca, et alio Cantabrigiensis; agnoscit eam Catalogus Augustanus num. 21.

NOTÆ FRONTONIS DUCÆI

In *agapetis* ad p. 811. edit. nostræ.

Μετά τὴν ταπείν. In edit. Savil. corrigitur ex conjectura prima τὴν ταπείν, periculi neque laquei, et rursus post τὸν θεοῦ ἐν τῷ forte inserendum ὡς οὐ μέγα ἐκείνην γυναικα, ἀλλὰ αὐτὸν τὸν ἀρχαῖον, καὶ κλειστὴν πόλιν, usque adeo insusum ut non modo mulierem respicias, sed et cum illa deys, et impositis confictis nominibus. Nomina vero conficta charitatis appellatione intelligit, agapetarum et sororum nomina: sic enim subintroductas illas mulieres appellabant; unde Hieronymus epist. 23 ad Eustochium, Unde in Ecclesiis agapetarum pestis introiit? unde sine nuptiis aliud nomen uxorum? Frater sororem virginem deserit: cælibem spernit virgo germanum, fratrem quarrit extraneum. Justinianus Novella VI: πολεμῶντες εἰ τὰς διακόνους καὶ τὰς συνόδους ἔχον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἡ συνόδος ἡ τῶν αἰκονιστῶν ἀρχιεπίσκοπος. Julianus antecessor constituit. III: Nulla autem facultas diaconissis tributa est habere secum quosdam veluti fratres, sive cognatos, vel quos dicere solent ἀγαπητοὺς.

ORDO RERUM QUÆ IN PRIMO VOLUMINE CONTINENTUR.

MONITUM Editoris. I-II
Bernardi de Montfaucon Vita. III-IV
Epistola nuncupatoria D. Bernardi de Montfaucon. V-VI
Præfatio D. Bernardi de Montfaucon. VII-VIII
§ 1.—De variis Chrysostomi editionibus. VIII
§ 2.—De Frontonis Ducæi editione et de Morelliana. IX
§ 3.—De suscepto novæ parandæ editionis consilio. XI
§ 4.—De restauratis quibusdam Homiliis et Opusculis antehac hincis et magna sui parte laceris. XII
§ 5.—Quantus anecdotorum numerus nunc primum efficitur. *Ibid.*
§ 6.—De ingenti operum numero, quæ Chrysostomi nomen ementuntur. XIII
§ 7.—De variis lectionibus atque notis, deque monitis quæ ad singula opera præsumimus. XIV
§ 8.—De interpretatione Latina operum Chrysostomi. XV
§ 9.—De ordine multarum inter se homiliarum jam resoluta. XVI
§ 10.—De distributione tomorum in Savilianam et Frontonianam editionem. XVII
§ 11.—De distributione tomorum in nostram editionem. XIX
§ 12.—De appendice perquam necessaria operibus S. Joannis Chrysostomi subjungenda. XX
§ 13.—De viris insignibus quorum opes in hac editione sumus. XXII
De vita S. Joan. Chrysost. et 1^a de scriptoribus vitæ ejusdem sancti doctoris quos prætermittere visum est. XXII-XXIV
Dissertatio Henrici Savillii de scriptoribus rerum Chrysostomi, et præsertim Georgio. XXV-XXVI
MARTYRII Antiocheni Panegyricum S. Joannis Chrysostomi, ex editione card. Angelo Mai. XLI-XLII
THEODORI Trithemuntini de vita et exilio S. Joannis Chrysostomi, ex editione ejusdem. LIII-LIV
Epitome vitæ S. Joannis Chrysostomi ex ms. Attaliano. LXXVII
GEORGII Nicomediensis Idiomelon in S. Joannem Chrysostomum. *Ibid.*
DIALOGUS historicus Palladii cum Theodoro, de vita et conversatione B. Joannis Chrysostomi. 5-82
VITA S. Joannis Chrysostomi nunc primum adornata — Joannis dotes et mores. Oratorie arti et philosophiæ dat operam. Baptizatur et lector ordinatur anno circiter 399.

Epistolæ ab Theodorum ipsam. Joannes episcopalem dignitatem fugit, illamque Basilio conferri curat. Monachorum in montibus Antiochiæ vicinis vita. Joannes in monasterio annos quatuor transigit. Scribit adversus oppugnatores vitæ monasticæ aliosque. In spelunca per biennium inclusus mareret. Redux domum scribit ad Stagirium. Diaconus ordinatur. Libros ad Viduan juniores, de virginitate, de S. Babyla, et sacerdotio, scribit. Presbyter ordinatur a Flaviano. Conciones in Genesim. Homilia in S. Meletium. Conciones contra Anomæos. Concio in S. Philogonium. Conciones contra Judæos. Liber contra Judæos atque Gentiles. Homilia de Anathemate. In Natali Christi concio. Concio alia. Concio in Epiphaniam et alia. Antiochenæ seditionis historia. Homilia de statu. Homilia post Pascha dictæ. Homilia de Anna. Alia conciones. Catecheses ad illuminandos. Homiliae de prophetiarum obscuritate. Alia conciones. De homiliis in Genesim. Homilia in principium Actorum. Homiliae de mutatione nominum. Homiliae de penitentia. Encomia Pauli apostoli. Homilia de S. Babyla. Homilia in SS. Juventinum et Maximinum. Homiliae in Pentecosten. Conciones alia. Conciones de Maccabeis. Alia homilia. Nectarius episcopus moritur. Joannes Chrysostomus episcopus ordinatur. Conciones ejus. Novæ conciones a manuscriptis erutæ. Concio post terræ motum. Imperator in ecclesiam S. Thomæ cum satellitio suo venit. Conciones alia. Ingens pluvia Constantinopoli. Eutropii eunuchi historia. Gainæ petulantia. Saturninus et Aurelianus in exsilium pulsati. Gainas magister militiæ constituitur. Gainas a Chrysostomo repressus. Gainæ gesta et recessus. Asiaticum negotium. Antonini Ephesii gesta et obitus. Homiliae Chrysostomi in Acta Apostolorum. Joannes Chrysostomus iter in Asiam suscipit. Severianus fidei cum Chrysostomo reconciliatur. Theophilus Alexandrinus et alii dira moruntur in Chrysostomum. Theophilus libros Origenis damnat. S. Epiphanius libros Origenis legi prohibet. S. Epiphanius Constantinopolin venit. S. Epiphanius moritur. Eudoxia Augusta in Chrysostomum incensa. Theophilus Constantinopolin venit. Synodus ad Quercum. Chrysostomus ab eo damnatur et deponitur; in exsilium ducitur; ex terræ motu revocatur. Redux Chrysostomus orationes duas habet. Chrysostomum dicendi libertas Eudoxiam denuo exasperat. Synodus adversus Chrysostomum denuo cogitur.

Synodus Chrysostomum a sede pellendum esse pronuntiat. Milites ecclesiam invadunt. Alia violenter acta. Clerus et populus in agro collectus invaditur. Joannes Chrysostomus ad Innocentium papam scribit. Innocentius papa et Honorius imperator oecumenicam synodum cogi volunt. Sicarii Joannem interficere tentant. Plebs Joanni addicta ipsum custodit. Joannes se militibus tradit in exilium ducendum. Ecclesie incendium. Arsacius Joanni Chrysostomo substituitur. Eutropius lector in cruciatibus moritur, et martyr habetur. Tigris presbyter cruciatur. Olympias diaconissa. Pentadia diaconissa. Episcopi quidam pulsati. Honorii imperatoris ad Arcadium literæ. Eudoxia Augusta moritur. Chrysostomus Cæsaream in Cappadocia venit. Pharetrius Joannem per monachos Cæsarea pelli jubet. Seleucia matrona pia. Chrysostomi ærumnæ in via. Chrysostomus Cucusum exsilii locum pervenit. Constantius presbyter Chrysostomum adit. Epistolæ multas scribit Chrysostomus, et multas incipit. Ad Theodorum Mopsuestenum scribit. Porphyrius in episcopatum Antiochenum intrusus. Adolia matrona Antiochena caritatis vinculo juncta. Chalcidia et Asyncretia Chrysostomo addictæ. De Marutha episcopo Gothorum catholicorum magnam curam gerit Chrysostomus. Pæanii laudes. Chrysostomus exsul gregis sui curam gerit. Chrysostomus in morbum incidit. Olympias Constantinopoli pulsa fuit. Chrysostomus Antiochenis scribit. Chrysostomus de propagatione fidei semper sollicitus. Tumultus in Phenicia contra Evangelii præcones. Constantius presbyter a Chrysostomo missus vexatur. Arsacius moritur, et Atticus in sedem intruditur. Episcopi plurimi Romam confugiunt. Innocentii papæ literæ. Innocentius papa et Honorius imperator synodum oecumenicam celebrari cupiunt. Chrysostomus Isaurorum incursionibus cogitur sedes mutare et Arabibus confugere. Constantius presbyter in Cyprum fugit. Theodoti lectoris historia. Armeniæ mala quanta. Chrysostomus ad occidentales episcopos literas mittit. Episcopi ab Honorio imperatore ad Arcadium missi, male excipiuntur. Cum episcopis Orientalibus Roma redeuntibus asperime actum est. Attici in sedem C. P. intrusi molimina. Episcopi multi vexati et sedibus pulsati. Presbyteri et monachi male excepti. Libros duos egregios scribit mittitque ad Olympiadem. Epistolæ quædam ad Olympiadem. Chrysostomi inimici livore correpti illum Arabissum et postea Phryntem amandari curant. Joannes Chrysostomus Comanis in Ponto moritur. Mira in ejus exsequiis monachorum et virginum frequentia. Corpus ejus Constantino-polin relatum. 83-264

STILITICUM compendium chronologicum gestorum et scriptorum S. Joannis Chrysostomi. 265-272

MONITUM in duas paræneses seu epistolas ad Theodorum lapsum. 271-278

PARÆNESIS I ad Theodorum lapsum. — Animæ lapsæ status. Peccatori spes nunquam amittenda. Deplorandi qui in peccatis versantur. Quævis scelera poenitentia delentur. Nunquam aversatur Deus sinceram poenitentiam. Non ex tempore, sed ex affectu poenitentia æstimatur. Nullum est peccatum cui remedium afferri non possit. Gehenna ignis demonibus, regnum celorum nobis deputatur. Ignis inferni non hinc igni similis. Infernalium poenarum descriptio. Æternæ vitæ felicitas. Amisso regni celestis gravior æternis cruciatibus. Testimonia de futuro judicio. Cælestis felicitatis imago. Corporis pulchritudo augeri non potest, animæ semper potest. Theodorus Hermionæ amore captus. Pulchritudinis corporeæ fallax species. Animæ decor. Animæ morbi quilibet semper curari possunt. Poenitentia initium arduum, cætera deinceps faciliora. Historia adolescentis, qui lapsus resipuit postea. Exemplum aliud. Quæ sit conditio veræ poenitentia. 277-308

PARÆNESIS II ad eundem. — Lubrica est humana natura, cito cadit, cito resurgit. Quid in hac vita sit optabile. Nihil in mundo stabile. Multi Theodori vicem dolebant. Nemo liber est, nisi qui Christo vivit; una christiano calamitas, Deum offendere. 309-316

MONITUM in tria sequentia opuscula. 315-320

Adversus oppugnatores eorum qui ad monasticam vitam inducunt, libri III. 319-320

LIBER I. Quidam monachos et ascetas vexant. Joannes Chrysostomus ad librum edendum se comparat. Persecutores non sanctis, sed sibi nocent; exemplum Neronis et Pauli. Non fides modo, sed vita bona requiritur. 319-332

LIBER II, ad infidelium patrem. — Qui omnia despiciat vere dives. Virtute clariorem efficitur quam opibus. Ei qui omnia reliquit, nemo nocere vult, nec posset si vellet. Qui terrena omnia spernit, lugentes facilius consolatur. Christiani tunc maxime florent cum oppugnantur. Voluptatis brevis. Historia, cujusdam solitarii cujus pater gentilis erat. 331-348

LIBER III, ad patrem fidelem. — Proximi salutem advigilandum. Quantum sit malum liberorum neglectus. Leges

educandorum liberorum a Deo date. Ex proposito probi et improbi efficitur. Varii salutis gradus. In nefarium Sodomiti um scelus invehitur quod tunc maxime obtinebat. Philosophia sive morum institutio quam necessaria sit. Leges et supplicia republicæ necessaria. Monachorum vita angelicæ comparatur. Nequitia cum eloquentia conjuncta quod malum. Verba Socratis apud Platonem initio Apologie. Sancti viri quanta sine eloquentia præstiterint. Historia adolescentis a monacho instituti. Quam præstabilius vita monachorum vita sæculari. Præcepta eadem monachis et sæcularibus. Sæculares majore cum difficultate salvi fiunt. Vere pater est qui filii salutem curat. Qui pecunias largitur, verius possessor est, quam qui recondit. A decennio peccatorum rationem reddituri sumus. A prima ætate virtuti incumbendum. Mos erat adolescentes ad tempus tantum in monasterio degere. Non omnes supremum virtutis fastigium assequuntur. Annæ et Samueles historia. Cohortatio ad parentes, ut filios ad pietatem informet. 348-386

MONITUM in sequens opusculum. 387-388

COMPARATIO potentia, divitiarum et excellentiæ regis cum monacho in verissima et christiana philosophia vivente. — Quis denuum vere rex dicendus. Comparat cum rege monachum in bello gerendo. Nocturno tempore inter beatorum. Beneficentia monachi major regis. Comparat cum rege monachum in his quæ mortem sequuntur. 387-392

MONITUM in duos sequentes de compunctione libros. 391-394

LIBER I ad Demetrium monachum de compunctione. — Maledicti a regno celorum exclusi. Evangelicæ vitæ perfectio. Vana gloria bona opera inutilia reddit. Levia per segnitiam gravia, et gravia per alacritatem levia efficiuntur. Chrysostomus ad monachorum tabernacula secedit. Cælestis desiderii vis ingens. Pauli amor vehemens. In Baptismo gratiam et Spiritum sanctum recipimus. Gratia operam nostram requirit. 393-410

LIBER II ad Stelechium de compunctione. Pauli erga Christum amor celos omnes transcendit. David Christum ardentem amat. Inscriptio Psalmi, pro octava, quid significat. Dei providentia erga hominem. 411-432

MONITUM in libros ad Stagium. 431-432

ORATIO adhortatoria ad Stagium ascetam a demone vexatum. 432-431

LIBER I. — Stagirus a demone vexatur. Dæmon suis formam accipit. Homo labori addictus. Diaboli in nos incursus sunt meriti argumentum. Cur Deus e medio diaboli non sustulerit. Ex historia diluvii providentiam Dei ostendit. Promissis Dei credendum. Josephi exemplo rem illustrat. Exemplum Pauli apostoli. Ubi fides habeat meritum. Figuli exemplo utitur. Cur boni affligantur querendum; non est. Cur non omnes hic Deus juniat. Cur multi tota vita affligantur. Cur post afflictionem quidam peccant. 433-448

LIBER II. — Stagirus ex demonis insulibus multum profecerat. Quinam vere demoniaci. Prætorum est tempus futurum, laborum præsens. Exemplis sanctorum id ostendit. Exemplum Abrahamæ profert. Quot adversa tulerit Abraham. Sodomorum clades occasio morris Abrahamo. De sacrificio Isaac. Jacob quo pacto afflictus fuerit. Dixit filie raptus. Josephi exemplo utitur. 447-472

LIBER III de Tristitia. — Moyses exemplum affert. Moyses ærumnæ in deserto. Alia tribulatione et merore Moyses divexatur. Josue successor Moysis et ipse afflictus. Samueles exemplo rem illustrat. David etiam ærumnis vexatus. Sceleribus filiorum affligitur David. Danielis ærumnæ. Elias et ipse afflictus; Eliseus propheta; Paulus apostolus inter eos qui afflictus sunt. Comparat Stagiri dolorem cum antiquorum merore. Aristoxeni exemplum ex Bithynia. Xenodochii aditus consolationis occasio. Cur meroreu Deus nostræ naturæ inseruerit. 471-494

MONITUM in duo sequentia opuscula. 493-496

ADVERSUS eos qui apud se habent virgines subintroductas. — Tantalus. Quantum quisque cavere debeat ne alia offendiculo sit. Ex consortio virginum nascitur necessario concupiscentia. Quis sine aliorum offendiculo peccat, minori prece obnoxius est. Nihil sic exultat ut conscientia bona. Majora præstanda in nova lege, quam in veteri. 495-514

QUOD regulares feminae viris cohabitare non debeant. — Apud Græcos seu Gentiles virgines non erant. Virgines non decent cultus corporis et vestis pretiosa. Nuptias preferenda virginitati male custodite. Is qui alius offendiculo est, hoc ipso peccat, etsi non male agit. Mulieres vanæ gloriæ cupide. Veræ virginis mores. 513-534

MONITUM in librum de Virginitate. 531-534

LIBER de Virginitate. — I. Hæreticorum virginitatem premium non habere. II. Hæreticos virginitatis etiam poenas pendere. III. Matrimonii detestationem satanicæ immanitatis esse. IV. Hæreticos virgines etiam gentibus miseriore esse. V. Hæreticorum virginitatem vel adulter-

rio foediorum esse. VI. Hereticos virgines non animas solum sed etiam corpora pollueret. VII. Virginem non vestitu, sed animo spectandam esse. VIII. Virgini erga conjuges fastum detrimentum esse. IX. Ad virginitem hortari, nequaquam ejus esse qui matrimonium vetet. X. Qui matrimonium damnet, eum virginitem etiam ledere. XI. Virginitem eos, qui illam vere persequuntur, angelos ex hominibus efficiere. XII. Paulum qui dicat, *Reliquis ego dico, non Dominus*, humanum id consilium esse non significare. XIII. Cur ad eum de virginitate Corinthii scripserint, nec ipse eos prior cohortatus sit. XIV. Objectionum qui virginitem ejiciunt, et solutio. XV. Matrimonium genus nostrum non augere. XVI. Matrimonium indulgentiae esse. XVII. De Dei indulgentia. XVIII. Non virginitem genus nostrum comminuere, sed peccatum. XIX. Matrimonium olim duas fuisse causas, nunc unam esse. XX. Etiam nullum periculum esset iis qui virginitem despiciant, tamen ne sic quidem tutum esse eam despiciere. XXI. Ingens periculum esse iis qui virginitem despiciant. XXII. Pueros illos Elisei tempestate utiliter perisse. XXIII. Cur qui eadem committunt, non easdem luat penas. XXIV. Qui peccent, nec puniantur, iis non confidendum, sed timendum potius esse. XXV. Infirmis necessarium esse matrimonium. XXVI. Qui virgo agere possit ac matrimonium contrahat, summum sibi damnum facere. XXVII. Magnam esse virginitem et magnorum conciliatricem bonorum. XXVIII. Quae de matrimonio dicantur, cohortationem esse ad virginitem. XXIX. Illud, *Ne defraudate alter alteram*, ejus esse qui ad virginitem instiget. XXX. Cur si honoratum matrimonium est, jejunes hortetur Paulus congressu abstinere. XXXI. Qui precationibus rite operam dare velint, necessario Paulum a concubitu avocasse. XXXII. Qui segnitur precentur, non modo Deum non propitiare, sed etiam irritare. XXXIII. Eadem iterum repetere, eorum esse qui Christum imitentur. XXXIV. Virginitem admirandam esse et multis coronis dignam. XXXV. Necessario Paulum continentiae exemplum se proposuisse. XXXVI. Virginitem modestiae causa ab Apostolo donum appellari. XXXVII. Multas esse molestias in secundis nuptiis. XXXVIII. Cur conjugibus magna solatia, virgini nulla concedat. XXXIX. Cui viduae, cui virgini nubere permittat Paulus. XL. Magnam esse et indeclinabilem ex conjugio servitutem. XLI. Cur Judaeis concesserit Deus repudi libellum offerre. XLII. De Pauli humilitate. XLIII. Quam instantem necessitatem Paulus nominet. XLIV. Facilius esse virginem quam conjugem regnum consequi. XLV. Qui supervacuas difficultates excogitant, eos nullum ejus rei praeium manere. XLVI. Cur adiutrix vocata uxor quae impedimento est ad perfectam vitam. XLVII. Quomodo virum adjuvet uxor in spiritualibus. XLVIII. Quae invito viro continens sit, graviores quam is qui adulteret penas daturam. XLIX. Cur ab hujus vitae jucundis ad virginitem instiget. L. Delicias perinde in veteri atque in nova lege prohibere. LI. Licet deliciari permittum esse, matrimonium tamen molestias satis esse quae eam voluptatem extinguant. LII. Quantum malum sit zelotypia. LIII. Conjugium divitum expetendum non esse, imo pauperum concubio molestius esse. LIV. Quantumvis subiectam uxorem opulentam habeas, ingens incommodum esse. LV. Intolerabile malum esse ditioni viro nubere. LVI. Nuptae gravi doloris necessitatem impositam esse. LVII. De molestiis quae cum omni matrimonio conjunctae sint. LVIII. Matrimonium licet omnes miseria effugiat, nihil magnum habere. LIX. Virginitem facilem esse. LX. Virginitem nullius egere quod in nobis positum non sit. LXI. Aurum gerere metus quam voluptatis plus habere. LXII. Aurea ornamenta et formae nocere, et augere deformitatem. LXIII. Quis virginitem mundus, et quae pulchritudo. LXIV. Quae propter Christum patimur, ea licet tristia sint voluptatem habere. LXV. Laboris virginis minores doloribus partus qui conjugium comitantur. LXVI. Jucundius esse pedibus ire quam mulis circumvehi. LXVII. Molestum esse multas famulas habere. LXVIII. De tranquillitate quae virginitati inest. LXIX. Sumptuosas mensas magnae insuavitatis plenas esse. LXX. Sobrietatem deliciis et utiliore et suaviore esse. LXXI. Animam etiam ledi deliciis. LXXII. Delicias cum aliis malis vitae commutationem afferre. LXXIII. Non esse tempus hoc matrimonii tempus. LXXIV. Cur cum velis non sine sollicitudine esse, jubeat esse sollicitus. LXXV. Quid sit habentem uxorem non habere. LXXVI. Non virginitem, sed nostram inertiam esse laqueum. LXXVII. Quae de terrenis rebus sollicita sit, virginem non esse. LXXVIII. Non acrius eum carpat, qui in virgine sua indecorum se esse putat. LXXIX. Nulla re inferiorem fuisse angelis Eliam et qui ejus similes, idque virginis beneficio. LXXX. Quod sit honestas et assiduas decora. LXXXI. Quantum bonum sit ogestas. LXXXII. Contra eos qui dicunt optare

virgines in Abrahami sinum venire. LXXXIII. Non eundem virtutis modum nobis et antiquis propositum esse. LXXXIV. Merito eorumdem recte factorum non idem praeium nobis et antiquis propositum esse. 535-596

MONITUM in duos sequentes tractatus. 595-600

TRACTATUS I ad viduam junioem. — Viduis Deus viri loco est. Praeceptoris gentilis de matre S. Chrysostomi iudicium. Viduarum dignitas. Therasii laus. De proborum obitu gaudendum. Caritas et probe et longe positos complectitur. Quanta sit futura gloria corporum in beatis. Exemplis variis saecularium dignitatum instabilitatem probat. Imperatorum illius aevi maxima pars violenta nece sublata sunt. Valentis interitum innuit a Gothis combusti. Gloriam humanam conditionem exponit. Gentiles qui divitiis contempserunt. Vana gloria res odiosa. Pecunia in caelum mittende quomodo. 595-610

TRACTATUS II ad eandem de non iterando conjugio. — Secundae nuptiae non culpandae. Sophisma in laudem repetitarum nuptiarum refellitur. Cur Paulus juniores viduas nubere velit. Num possint viduae subsidio virorum carere. Secundae nuptiae non laude dignae. Una cum laboribus praemia quoque spectanda. 609-620

MONITUM in libros de Sacerdotio. 619-622

LIBER I. — 1. Basilii omnibus Chrysostomi amicis antecellit. 2. Concordia Basilii et Chrysostomi, et communis circa res omnes disquisitio. 3. Statera inaequalis, cum vita monastica ineunda esset. 4. Propositum communis habitationis utriusque. 5. Matris blanditiae. 6. Fraus qua in ordinatione usus est Chrysostomus. 7. Basilii accusatio modesta et simplex. 8. Chrysostomi defensio cum reprehensione conjuncta. 9. Magna ex tempestiva fraude utilitas: thesis et locus communis. 623-653

LIBER II. — 1. Sacerdotium grande esse signum caritatis erga Christum. 2. Hoc ministerium aliis antecellere. 3. Magnum et admirandum animum requirere. 4. Rem esse plenam difficultatum ac periculorum. 5. Nos propter caritatem in Christum rem istam fugisse. 6. Demonstratio virtutis Basilii, ac vehementis ejus caritatis. 7. Quod non in contumeliam eorum qui nos elegerant, ordinationem effugerimus. 8. Quod etiam fugiendo a vituperatione illos eruerimus. 651-640

LIBER III. — 1. Qui suspicati sunt nos per superbiam recusasse, suam ipsorum existimationem laesisse. 2. Nos non propter vanagloriam fugisse. 3. Quod si gloriam concupisceremus, tale potius ministerium eligere oportuerit. 4. Tremendum quid esse sacerdotium, novumque cultum veteri formidabiliorem esse. 5. Magnam esse sacerdoti potestatem et dignitatem. 6. Ministeria et numero esse maximorum Dei donorum. 7. Ipsum etiam Paulum fornisdasse ad aspectum tanti principatus. 8. Sepe ad peccandum induct, qui in medium progrediator, nisi perquam fortis animi fuerit. 9. Vana gloria ejusque malis ipsum irretit. 10. Non ipsum sacerdotium horum malorum causam esse, sed nostram ignaviam. 11. Ambitum principatus eliminandum ab animo sacerdotis. 12. Sapientissimum optere esse sacerdotem. 13. Praeter maximum abstinentiam alia quoque in animo sacerdotis requiri. 14. Nihil tam puritatem et aciem mentis obtundere, quam iracundiam inordinatam. 15. Aliam speciem litis plenam periculum Chrysostomus ostendit. 16. Quantum esse oportet eum, qui tantis tempestatibus opponendus sit. 17. Quantum sit in gubernatione virginum timor; iudiciorum officium quam molestum. 639-650

LIBER IV. — 1. Non eos tantum, qui ad clorum pervenire student, verum etiam qui vim patiuntur, ob peccata graviter puniri. 2. Qui indignos ordiant, idem quod hi supplicium experturos esse, licet ipsos non noriunt. 3. Sacerdoti necessariam esse expeditam dicendi facultatem. 4. Ad quorumvis concertationes, et Gracorum, et Judaeorum, et haeticorum eum paratum esse oportere. 5. Perquam peritum dialectice esse oportere. 6. B. Paulum id optime praestitisse. 7. Eundem non signis tantum clavis, sed etiam arte diceo. 8. Eundem id a nobis quoque velle exerceri. 9. Quo nisi praedixit sit episcopus, subditus non leve damnum necessario subire. 659-672

LIBER V. — 1. Multum laboris ac studii adhibendum in homilibus popularibus concinnandis. 2. Huic muneri deputatos laudes spernere, ac dicendi peritos esse debere. 3. Nisi utroque sacerdos sit praedixit, inutile populo fore. 4. Invidiam contemnat oportere. 5. Erudito plus studii et diligentiae opus esse, quam inerudito. 6. Iudicium multitudinis imperitiae neque omnino contemnendum, neque omni ex parte curandum esse. 7. Sermones omnes eo, ut Deo tantum placeatur, dirigendos esse. 8. Qui non sit laudis contemptor, et multa gravia esse sustinenda. 671-676

LIBER VI. — 1. Penas dare sacerdotibus etiam pro populi delictis. 2. Majore quam ipsos monachos vitae diligentia opus habere. 3. Faciliore vitae ratione frui monachum, quam

ecclesia prædictum. 4. Sacerdotem terrarum orbi aliisque rebus tremendis præpositum esse. 5. Sacerdotem ad omnia aptum esse debere. 6. Vitam monasticam non tantum patientiæ argumentum esse, quantum multitudinis præfecturam eximiam. 7. Eum qui seorsim vivat, eumque qui in rerum medio versetur, non super iisdem exercitari. 8. Facilius eos qui solitarie vivunt, quam eos qui multorum curam gerunt, virtutem exercere. 9. Non contemnendas esse vulgi suspiciones quamvis falsas. 10. Non magni esse negotii seipsum servare. 11. Longe graviores penam manere sacerdotum peccata, quam idiotarum. 12. Exemplis probatur et dolore propter sacerdotii expectationem oriri et timorem. 13. Omni bello molestiorem esse tentationem diaboli.

677-692

MONITUM in homiliam sequentem.

691-694

HOMILIA, cum presbyter fuit ordinatus, de se, ac de episcopo, deque populi multitudine. — Peccator ad laudandum Deum non evocatur. Peccatum mala bestia. Flavianum episcopum laudat. Flavianus in domo sumptuosa educatus. De Meletio Antiocheno loquitur.

695-700

MONITUM in homiliis de Incomprehensibili.

699-702

HOMILIA I, de Incomprehensibili, contra Anomæos, absente episcopo. — Laus Flaviani. Ad caritatem humana diligentia requiritur. Quomodo intelligatur illud, *scientia destruetur*. Contra Anomæos loquitur. Non substantia Dei tantum, sed etiam sapientia ejus prophetis incomprehensibilis. Supernis etiam Virtutibus incomprehensibilis est Deus.

701-710

HOMILIA II, cum ante multos dies contra Anomæos dixisset, deinde contra Judæos, hinc propter episcoporum presentiam, multorumque martyrum interjectam memoriam siluisset, nunc rursum contra Anomæos de Incomprehensibili. — Fide, non ratione, utendum in divinis. Anomæi dicebant se Deum nosse ut seipse noverat. Contumelia Deum afficit is qui substantiam ejus curiosus explorat. Moderate cum hæreticis agendum.

709-718

HOMILIA III, de Incomprehensibili et quod Deus ne quidem sese attemperans a Seraphim ferri possit. — Dei laudes non Deo sed homini prosunt. Deus incomprehensibilis etiam angelis. Homo ne angeli quidem substantiam facile videre potest. Deus etiam se attemperet a supernis Virtutibus videri nequit. Arguit Antiochenos quod post concionem a sacris mysteriis recederent. Loquitur de Theodoro qui tyrannidem affectabat.

719-728

HOMILIA IV, de Incomprehensibili contra Anomæos. — Multa præcedenti concione dicta repetit. Laudat Antiochenos quod monitis suis obsequii sint. Marsupiorum sectores in concione.

727-736

HOMILIA V, de Incomprehensibili contra Anomæos. — Filius et Spiritus sanctus Patrem perfecte noscunt. Illud, *Deus*, et illud, *Dominus*, Patri et Filio communia. Pauli prudentia in docendo. Non angelorum modo, sed ne animæ quidem nostræ substantiam novimus. Objectio Anomæorum. Responsio. Magnum telum præcatio. Humilitas fiduciam parit.

735-748

MONITUM in tres sequentes Homilias.

747-748

HOMILIA VI in beatum Philogonium, qui fuit ex patrone causarum factus episcopus, et quod nihil æque reddit nos Deo probatos, atque si studiosi simul earum rerum, quæ publicæ conducunt utilitati, et quod negligerent adeuntis divina mysteria gravissime puniuntur, etiam si semel tantum in anno scelus hoc commiserint. Dicta est autem quinque diebus ante Natale n. Christi. — Quam præstat vita futura præsentis. Philogonium conjugatus forum sectabatur, postea episcopus factus est. De festo Nativitatis et Epiphaniæ Christi. Corpus Dominicum in mysteriis. Cum vera poenitentia brevi potest conscientia mundari. Poenitentis modus.

747-756

HOMILIA VII in eos, qui ad synaxim non occurrerunt, et quod Filius Patri sit consubstantialis, demonstratio, quodque ea, quæ humiliter ab eo dicta sunt et facta, non propter imbecillitatem potentie, vel ut minor censeatur, facta sint et dicta, sed propter diversas dispensationis rationes: ex disputatione de Incomprehensibili, et consequenter. — Filium consubstantialem esse Patri probatur. Cur de Christo humilia dicta fuerint. Marcion, Manichæus et Valentinus incarnationem negabant. Dux voluntatis in Christo. Exhortatio moralis ad orationem.

755-768

HOMILIA VIII in reliqua adversus hæreticos, et de judicio atque elemosyna, et in petitionem matris illorum Zebedæi. — Ad objectionem hæreticorum responsio. In elemosyna non doni magnitudo, sed dantis animus spectatur. Pauli apostoli encomium. Quo sensu Christus dixerit, *Non est meum dare*. Certantis est præmium mereri et accipere.

767-778

MONITUM in duas sequentes de Christi præcibus Homilias.

777-780

HOMILIA IX in quadriduam Lazarum. De Christi præcibus contra Anomæos. — Christus Judæ pedes lavit. Pro-

batur Christum non ignorasse ubi esset Lazarus. Non facile credendum. Christus cur præcatus fuerit. Ob infideles adstantes oravit Christum.

779-784

HOMILIA X, quo non dicere et ad alios efferre, quam scimus, pauperiores nos reddi, et gratiam exstinguit: et in preces, quibus Christus est usus, et auctoritatem, quæ omnia fciebat; et in veteris legis emendationem: et quod incarnatio æqualitatem ipsius cum Patre non minuit, sed confirmat potius. — Dissimile debuit pecunie, et spiritualium rerum. Ut bonus magister balbutit nobiscum Christus. Non verbo tantum, sed etiam exemplo docendum. Cur Christus oret dum miracula facit. Probat Christus eandem habere potestatem quam et Pater habet. Confirmat Christus ex sanatione cæci, se legum auctorem esse. Cur in oculis miraculum editum. Lex imperfecta quomodo. Cur legislatoris nomen taceat Christus. Ex Scripturis probatur Filium esse Patri æqualem. Similitudo a servo et filio ducta. De inimicis deponendis. Epilogus orationis. Ad reconciliationem cum inimicis hortatur.

785-796

MONITUM in Homiliis duas contra Anomæos. **HOMILIA** XI Constantinopoli habita contra Anomæos de incomprehensibili Dei natura, et quod novum Testamentum veteri consonet, atque in eos, qui divinis non inter sunt conventibus. — Secunda concio Constantinopoli habita anno 398. Scripturæ auctoritas potior rationibus. Manichæi prophetas rejiciunt. Divinitas Filii probatur ex 1. Genes. Consiliarius Dei Christus. Ad servum dicitur: *Fac*, ad æqualem: *Faciamus*. Vetus Testamentum cum novo consonat. Versari in templis debet assidue christianus. Duplex fructus ex sacris conventibus et collectis. Filii ad templum ducendi.

795-802

HOMILIA XII in paralyticum, qui annos triginta octo decubuerat in infirmitate sua, et in illud: *pater meus usque modo operatur, et ego operor* (Joan. 5-7): Contra Anomæos. — Cur Christus diebus festis se ostenderet Judæis. Baptismi gratia quam copiosa. Cur interroget ægrum Christus. Constantiam laudat paralytici. Cur onus illud terre jussit paralyticum. Contra Anomæos loquitur. Invidorum conditio qualis. Christi divinitas asseritur. Christum Patri æqualem esse probatur. Cum probis moribus recta fides.

801-813

MONITUM in librum quod Christus sit Deus. **HOMILIA** XIII

811-814

ADVERSUS Judæos et Gentiles demonstratio, quod Christus sit Deus, ex iis quæ multis in locis de illo dicta sunt apud prophetas. — In Perside martyres multi. Christum Deum et hominem futurum esse prædictum est. Modum etiam adventus prædixerunt prophete. Totus orbis ad Bethleem videndam confluit. Judæos ingratos fore prædictum est. Sepultura Christi prædicta. Missio item apostolorum. Petrus et Paulus regibus majores. Judæorum ejectio prædicta. Judæi extremi prædictio. Crucis signi usus ubique frequentissimus. Veræ crucis particule ab omnibus exquisitæ. Prædicationes a Christo probatæ ejus potentiam ostendunt. Mira Evangelii propagatio. Imperatores omnes contra christianos bellum frustra susceperunt. Judæi templum restaurare non potuerunt. Julianus Apostata id frustra tentavit.

813-828

MONITUM in orationes octo contra Judæos.

827-844

ORATIONES octo adversus Judæos.

843-844

ORATIO I. — Christiani quidam Antiocheni Judæorum festis Intererant. Jejunii intractuosi modus. Synagoga Judæorum diversorum demonum. Historia viri christiani mulierem in adem Judæorum ad jurandum intrare cogentis. Major pars urbis Antiochiæ christiana erat. Veteris Testamenti interpretatio sub Ptolemæo Philadelpho. Animæ Judæorum demonum habitacula.

843-856

ORATIO II adversus eos qui Judæorum jejunium jejunant et adversus ipsos Judæos: dicta est quinque diebus ante jejunium ipsorum, et cum alia prius habita esset. — Avocat ab immundis Judæorum jejuniis. Circumcisionem observare noxium. Circumcisio totum jugum legis imponit. Lex hominibus quantum profuerit. Animæ Judæorum a demonibus occupantur.

857-862

ORATIO III in eos qui primo Pascha jejunant. — Nihil contentione pejus in Ecclesia. Nicæna Synodus de Paschæ decretum fecit. Patrum Nicænorum dignitas. Cur Christus Pascha celebravit illo tempore. Car per 40 dies jejunetur. Catechumeni non celebrant Pascha. Pascha non possumus observare, quo die crucifixus est Christus. Pauli exemplum proponit. Diaconi vox in liturgia populum dimittentis. Ab observatione rituum Judæorum deterret.

861-873

ORATIO IV contra Judæos in tubas Paschæ sonum, Antiochiæ habita in magna ecclesia. — Jejunium Judæorum impium. Ex voluntate Dei tum bonum tum malum penditur. Paschæ secundum legem tempus. Cur Deus sacrificia Judæis præcepit. Adhortatio ad emendationem fratrum.

871-883

ORATIO V adversus Judæos. — Templum Judæorum

numquam restaurandum esse probatur. Christum in prædicationibus prorsus veracem esse demonstratur. Multi conati sunt novas inducere leges, unus Christus potuit. Ex prophetis probatur templum non restituendum esse. Tres Judæorum servitutes. Dei ultio in Judæos. Explicatio prophetie Danielis. Josephi locus Judaice antiquitatis, lib. 10. c. 11, 12. Explicatio visionis Danielis. Explicatio hebdomadam Danielis. Judæorum rebellie sub Adriano. Conatus eorum sub Constantino. Judæi, favente Juliano Apostata, templum restaurare frustra tentarunt. Post captivitatem Babyloniam Malachias christianum cultum prædixit.

883-904

ORATIO VI.—Cum superiori die prolixius disseruisset adversus Judæos, atque hinc raucedinem vocis contraxisset, hanc orationem habuit. Postrema Judæorum captivitas nunquam finem habitura est. Nex Christi Judæis causa malorum. Deus indignus tulit Christi necem, quam vituli aurationem. Ex prophetis probatur futura reprobatio Judæorum. Quanta sit sacerdotii dignitas. Statuarum dejectionem memorat. Libri sancti non sanctam faciunt synagogam.

903-916

ORATIO VII adversus Judæos. — Judaici ritus abrogati. Sacerdotes apud Judæos esse non possunt. Sacrificium per corpus Christi. Probatur legem sublatam fuisse non ob peccata Judæorum, sed quod imperfecta esset. Moralis exhortatio ad correctionem fratrum.

915-928

ORATIO VIII contra Judæos. — Ebrietatem non vinum solummodo, sed et alii pravi affectus pariunt. Fratrum salutem consulendum. Cur Cain peccatum suum non abluuit. Petrus quomodo abluuit peccatum suum; ei orbis terrarum commissus. Peccata fratrum corrigenda, non vulganda. Jobi patientia in exemplum affertur. Sanctorum martyrum invocatio et intercessio. Incantationes et ligamina in morbis non adhibenda. Moralis exhortatio. Signo crucis prava potestas omnis fugatur.

927-942

MONITUM in Homiliam sequentem.

941-946

HOMILIA de non anathematizandis vivis vel defunctis. — Anathema non levi de causa cuiquam dicendum. Anathema aliquando pro pio munere accipitur. Pauli mansuetudo in monendo.

945-952

MONITUM ad Homiliam in kalendas.

951-954

HOMILIA kalendis habita, cum non venisset in publicum eo die episcopus Antiochiæ Flavianus, contra eos qui novitiam observant, et in civitate choros ducunt, et in dictum Apostoli, *Omnia in gloriam Dei facite* (1. cor. 10. 31). — Hæc Flaviano episcopo non presente dicta sunt. Quo pacto initium anni celebraretur. Auspicio et omnium vanitas. Nihil malum, nisi peccatum; nihil bonum nisi virtus. Quomodo possimus et laudare et vituperare ad gloriam Dei. Iudiciorum miserabilis conditio.

953-962

MONITUM ad Homilias de Lazaro.

961-964

HOMILIA I, postridie kalendas Antiochiæ habita de iis, qui inebriantur, deque iis qui commeant ad cauponas, quique choreas ducunt per civitatem: præterea quod non oporteat præceptorem desperare de discipulis, etiamsi in præsens non obtulerent: postremo de Lazaro mendico, ac de divite. — Mali non infamandi sed corrigendi. Verbi minister nunquam cessare debet ab officio. Verbum semper in aliquo fructificat. Gradus ad virtutem est minus impudenter peccare. Ministro verbi, etiam si pereat opera, non tamen perit merces. Frater fratrem trahat ad salutem. Christi erga Judam lenitas. Quare Christus cum omnibus benefecerit, neminem punierit in terris. Fici quare maledixerit. Plus meretur qui curat insanabilem. Evangeliste cur non omnia scripserint eadem. Sabbatum non otii, sed meditationis causa datum. Lacrimæ extinguunt gehennæ incendium. Delicie perniciosissimæ. A cibo sumpto orandum. Socratis sententia. Paupertas non querula. Paupertas gravis sine philosophia. Proverbium, *in portu naufragium*. Calamitas facit obnoxium suspicioni malitiæ. Proverbium impium, quod explicat Chrysostomus. Nulla comparatio inter vitam hanc et futuram. Et hic puniuntur impii. Dives iniquus latro.

963-983

HOMILIA II de Lazaro, et quod animæ morte violenta decedentium, non fiunt dæmones: deque iudicio et elemosyna. — Primus ad virtutem gradus est alienæ virtuti applaudere. Dives vere quis. Animas violenta morte decedentium non fieri dæmones. Dæmon nec vera dicens audiendus est. Liberrimum arbitrium. Silentium mavult Chrysostomus quam plausus. Pœnitentia sera post mortem. Divitis quanta fuerit paupertas. Rapina est non communicare pauperibus sua. Divitiæ tum demum nostræ fiunt, cum datur pauperibus. Lazarus quare in sinu Abraham. Hospitalitas in omnes. Egenti vel improbisimo impertendum. Dives cum Abraham appellat potius quam Lazarum.

981-992

HOMILIA III de Lazaro, et quare non dixerit. *Cepisti bona tua in vita tua* (Luc. 16, 25), sed recepisti: et quam-

obrem justis sæpenumero incidunt in pericula, cum ea peccatores effugiant. — Hortatur ad lectionem sacrorum voluminum. Magis tentantur qui versantur in civitatibus. Sacrorum librorum laus. Lectio Scripturæ etiam non intellectæ utilis. Lectio iterata aperit obscura. Ignoratio Scripturæ hereses parit. Malis quoque datur pro benefactis merces aliqua. Boni non carent peccatis. Impietas felix periculosissima. Quidam et in hoc et in altero sæculo puniuntur. Aut hic aut in futuro patiendum. Via Domini quomodo aspera et non aspera. Impatientia blasphemie mater. Lingua cohibenda. Paupertas quos non lædat. Cur non omnes hic punit Deus. Sanctorum veteris Testamenti ærumnæ. Parentum probitas non prodest improbiæ proli.

901-1006

HOMILIA IV de divite et Lazaro, quodque conscientia solet non commonefacere veterum delictorum, item de Joseph. — Babilæ et martyrum habita orationes panegyricæ. Quis fructus ex hac parabola colligatur. Mortui quare non apparent. Gentiles, Judæi et hæretici consentiunt de iudicio extremo. Probatio immortalitatis animæ. Conscientia tribunal incorruptum. Quare ei confitendum qui scit omnia. Conscientiæ stimulus, quare non est perpetuus. Dolor immodicus adducit insaniam. Invidia vis. Eventus in manu Dei. Deus quare non anim eripit sanctos.

1005-1016

MONITUM ad Homiliam de Dormientibus.

1013-1018

HOMILIA V in dictum Apostoli: *De dormientibus autem nolo vos ignorare, fratres* (1. Thess. 4. 12), et in Job et Abraham. — Contra Manicheos. Cur Christi mortem, aliorum dormitionem vocet Paulus. Lucus erga defunctos qualis esse debeat. Mors quies est. Peccatum solum lugendum. Job exemplum patientiæ. Abrahami exemplum.

1017-1026

MONITUM ad Homiliam sequentem.

1023-1028

HOMILIA VI in terræ motum, et in divitem et Lazarum, atque unde servitus orta sit. — Cur terræ motus fieri permittat Deus. Dies iudicii quam tremendus. Non frustra seritur, etiamsi pauci semen suscipiant. Non ob terræ motum, sed ob causam ejus timendum. Non qui puniuntur, sed qui peccant lugendi. Beatius est in hac vita puniri. Cur nomen divitis non sit expressum. Ubi semel inclinata res est, amici de major. Res humanæ scenæ comparantur. Nobilitas est non majorem splendor, sed virtus. Servitus vera peccatum. Descriptio diluvii Noe. Ecclesia cum arca Noe collata. Vini usus in luctu. Depositum sunt divitiæ. Cur Abraham potissimum viderit dives. Quæ bona dives receperit. Nullus est immunis a peccato. Bonorum et malorum retributio. Cur peccatoribus res prospere succedant.

1027-1044

MONITUM in Homiliam sequentem.

1043-1044

HOMILIA VII adversus eos, qui ad ludos circenses proficiscuntur, et in illum Evangelii locum: *Intrate per angustam portam, quia lata porta, et spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem, et multi sunt qui intrant per eam*: et sub finem in divitem et in Lazarum. — A spectaculis profanis advocat. Confessio peccatorum. Somnio similis est hæc vita. Exempla eorum qui per latam viam ambulaverunt. Ante finem vite nemo beatus. Dissimilis Lazari vitæ terminus. Dives sibi malorum auctor. Quæ sint vere bona. Non pauperes et afflicti miseri sunt.

1043-1054

SPURIA.

1053-1054

MONITUM in Homiliam sequentem.

ibid.

HOMILIA cui titulus: ASCETAM FACIENS UTI NON DEBERE.

1053-1060

MONITUM in Homiliam sequentem.

1059-1060

HOMILIA de jejuniis et elemosynis.

1059-1062

MONITUM in Theodori lapsi responsionem ad Chrysostomum.

1063-1064

RESPONSIO Theodori lapsi ad Joannem Chrysostomum.

1063-1066

MONITUM in librum septimum de Sacerdotio.

1067-1068

EJUSDEM CHRYSOSTOMI de Sacerdotio liber septimus.

1067-1076

MONITUM in sequentem Sermonem.

1069-1070

EJUSDEM Sermo de hoc argumento, BONUM CHRISTI DISCIPULUM BENIGNUM ESSE, NEQUE CITO IRASCI. — Dei longanimitas. Hortatur ad injuriarum remissionem.

1069-1072

MONITUM in Homiliam sequentem.

1073-1074

HOMILIA de fugienda simulata specie.

1073-1076

MONITUM in Homiliam sequentem.

1075-1076

HOMILIA contra Judæos, et Gentiles et hæreticos; et in illud, *Vocatus est Jesus ad nuptias* (Joan. 2. 3).

1075-1080

MONITUM in sequens opusculum de Fide.

1079-1080

DE Fide et Lege naturæ, et sancto Spiritu, Sermo admodum utilis.

1081-1088

MONITUM in Sermonem de Trinitate.

1087-1088

SERMO de sancta et consubstantiali Trinitate.

1087-1096

VARIORUM NOTÆ.

1093-1112

FINIS TOMI QUADRAGESIMI OCTAVI.

Ex typis MIGNE au Petit-Montrouge.

